

Kâzım Karabekir Paşa

*Büyük Türk Ordusuna
İthaq*

Ö n s ö z

Bu hâtıratı, kadirşinas Türk Milletine arz ederken büyük bir vicdan huzuru huzuru hissetmekteyiz. Çünkü, ilmi esaslara ve objektif ölçülere göre bir devrin tarihinin yazılmasında, o devri yaşayanların ve bilhassa yaratanların, mevcut hâtıratını ve nezdlerinde bulunan vesikaları tarihinin istifadesine arz etmelerinde kaçınılmaz bir zaruret bulunduğu kanaiz.

Millî Mücadele, muhakkak ki bir tek kişinin eseri değildir. O, büyük küçük, bütün bir millet efradının müsterek ve lâyemut şaheseridir. Ancak bu mukaddes cihadda kimlerin ne nisbetde, ne zamanlar ve ne kadar çalıştığını, ne derece muvaffak olduğunu belirtmek de bir vatan borcudur. Millî Mücadelenin ilmin ışığı altında, tam bir tarafsızlık içinde yazılacak (gerçek tarih) inin dökümanlarını vermek, bu itibarla, hepimize, bu arada o mücadelede baş rolü oynamış kimselere bilhassa terettüb eden millî bir vecibedir.

Eğer onlar, bildiklerini yalnız kendilerine saklar ve kendileri ile birlikde meçhuller âemine alıp götürürerse, bu vatan borcunu ve millî vecibelerini ifa etmeden ebediyete intikal etmiş sayılırlar. O takdirde ise, yarının nesilleri kendi tarihlerini tam ve doğru olarak öğrenmekten mahrum kalmış olurlar.

«Kâzım Karabekir» ismi hakkında bizlerin burada sitayişkâr sözler sarf etmemize elbette ihtiyaç ve sebep yoktur. Rahmetli ve aziz babamızın her zaman dediği gibi (HAKİKAT BİR NURDUR). ve şuna inanıyoruz ki bu NURun gizlenmesi imkânsızdır. Üzerine ne kadar kalın bir perde çekilirse çekilsin, üstünden ne kadar uzun bir zaman geçerse geçsin, onun huzmeleri, daima, hakikatleri arayanların yollarına ışık, kalblerine iman ve huzur vermiştir.

Kaldı ki, milletimizin kadirşinaslığı, hakikatlerin gerçek hüviyeti ile tarihe mal olmasında en müessir rolü oynayacak yüksekliktedir. Bizim bu bakımdan en ufak bir endişemiz yoktur. Millet; uğrunda can verenleri ve kendi hayatlarını, şahsî menfaat ve emellerini, istiklâl ve hürriyet yolunda çekinmeden harcayanları, şimdiye kadar çoktan tanımış ve öğrenmiştir.

Esasen, muhterem babamız (KAHRAMANLIK) tabirinin gelişi güzel kullanılmasını daima tenkid eder ve derdi ki:

— «Vazifelerin yerine getirilmesi kahramanlık değildir. Kahramanlık, vazifenin bittiği yerde başlar ve vatan hayrına en aziz varlıkların fedasının sona erdiği yerde tamamlanır. Hayatında ve tarihte, emeğine maddî manevî karşılık aramış ve bulmuş olanların kahramanlık unvanı bizim bahsettiğimiz bir rütbedir. Belki izafî değeri vardır ama, kahramanlık bu değildir.»

Sanırız, bu çetin tarih için girebilecekler pek fazla değildir. Karabekir, bütün ömrü boyunca sadece (milletini ve vatanını düşünmüş) millî bütünlük ve birlik uğrunda, istikbalini hiçe saymış, müstesna hizmetlerinin unutulduğu veya gölgelenmek istendiği zamanlarda dahi hak ve hakikatin bir gün bütün çıplaklığı ile tezahür edeceğine inanmış, maruz kaldığı haksızlıklara ve mahrumiyetlere vakarla göğüs germiş, fakat hiç bir zaman inandığı prensiplerden en ufak bir fedakârlığı kabul etmemiştir. (Hak ve hakikat âşığı, feragat ve fazilet timsali, Millî Mücadelenin öncüsü ve Şark Cephesinin muzaffer kumandanı, yetimler babası ve nümunei imtisal bir aile reisi) olarak ebediyete intikal ederken bıraktığı bu millî vediaı tarihimize tevdi etmek de bizlere düşen şerefli bir vazife olmuştur.

Hâtıratın başında «İSTİKLÂL HARBİ YAPTIK. ÂMİLLERİ YAZMAZSA TARİHİ MASAL OLUR» cümlesi bulunmaktadır. Bu cümle onun, yazılış sebebinin de veciz bir izahıdır. Eser, vekayiiin cereyan ettiği tarihlerde günü gününe tutulmuş notlar halinde kaleme alınmıştır. Tamamen vesaike müstenitdir. Bir zamanlar inhası için çok çalışılmış ve hattâ «İstiklâl Harbinin Esasları» adlı küçük bir hülâsa eseri de 1933 yıllarında neşrettirilmeyen toplattırılıp yaktırılmıştır. Fakat önceden alınan tedbirler sayesinde bu hâtıratın aslını teşkil eden bu eser ele geçirilememiş, bu güne kadar da muhafazası mümkün olabilmıştır.)

Bu gün, bu tarihî eseri, millî ve ailevî bir vecibe olarak umumî efkâra takdim ederken, gayemiz herhangi bir kimseyi veya kimseleri tenkid veya tekzip etmek olmamıştır. Kimseyi küçük düşürmek veya olduğundan da büyük göstermek düşüncesi neşir kararımızda en ufak bir rol oynamamıştır. Hedefimiz sadece tarihe hizmet etmek ve Millî Mücadelenin tarihini yazacaklara nezdimizdeki vesaike olduğu gibi ve aynen tevdi etmektir. Bu itibarla hâtıratda bir harf dahi değiştirilmemiştir. Eser, aynen basılmış, aslına tam bir sadakat gösterilmiştir. Hâtıratın neşrinden sonra lehde veya aleyhde söylenecek ve yazılacakları tarihin hakemliğine bırakmak ve cevaplandırmamak arzusundayız.

Bu vesile ile, hâtıratı büyük bir dikkat ve titizlikle teb' ve neşreden «TÜRKİYE YAYINEVİ» sahibi sayın Tahsin Demiray ve Celâi Demiraya, ve diğer müntesiblerine alenen teşekkürü ifası elzem bir vazife biliriz.

Aziz babamız ve sevgili annemiz...

Bütün arzularımıza rağmen hayatınızda neşri mümkün olamayan bu eseri tarihimize tevdi ederken hâtıranızı hürmetle yâd ediyor ve artık ruhlarınızın müsterih olduğuna inanıyoruz.

Temmuz 1960

Kâzım Karabekir Kızları

Hayat
Feyzioğlu

Emel
Özerengin

Timsal
Ayasbeyoğlu

N â ş i r i n S ö z ü

Tarih kavimlerin, milletlerin ve beşeriyetin köküdür. Yeryüzünün toplumlarını tanıyabilmek için onların hallerine bakmak kâfi olmayıp, mutlaka kökü teşkil eden tarihleri ile birlikte görmeğe ve bu suretle onları bir kül halinde mütalâa etmeğe ihtiyaç vardır. Bu hakikat böylece kavrandığı takdirde de bir millet için yapılacak birinci iş, varlığının en az yarısı değerinde olan tarihini ihtimamla ele almaktır. Burada kullandığım yarı mikdarı söz gelişi değil, tabiattan alınmış bir ölçüdür. Bilindiği gibi, ister küçük ve körpe fidanlar olsun, ister asırlar görmüş çınarlar olsun, hepsinde gövde ve dallar kökleriyle mütenasip ve ona denktir.

Türk milleti coğrafyada yaygın olduğu kadar, kökleri bakımından beşeriyetin arkada kalan asırlarına muvazî olarak uzanıp gitmektedir. Türk milleti her bakımdan dünyanın en köklü milletidir. Fakat esefle itirafa mecburuz ki, her yaprağı bir millete yetecek kadar yüklü ve şerefli olan büyük tarihimizin yazılıp, çizilip muhafazasında affolunmaz kayıtsızlıklar göstermişizdir. Her kavim ve her millet bir yapar on gösterir ve yüz öğrenürken biz binleri arkaya atıp geçmişiz ve arkamıza bakmamışız. Bunu bir millî hususiyet ve haslet mi yoksa bir zaaf mı saymalı? Bu da ayrı bir mesele...

İngiliz İmparatorluğunun erkân ve ricalinin matbaa icat edilir edilmez hâtıra yazıp bastırdıklarını ve bunu bir an'ane halinde bu güne kadar devam ettirdiklerini ibretle görüyoruz. Gerçi Türkiye'ye matbaa pek geç gelmiştir. Fakat hâtıra yazıp bastırmak daha da geç kalmıştır. Cumhuriyete kadar Türkçe neşredilmiş olan hâtıra kitaplarının sayısı iki düzineyi geçmez. — Ecnebi memleketlerde ve Türkçenin gayri dillerde Türkiyelilerin neşretmiş oldukları hâtıralar bu mikdarın dışında ve hayli kabarık adette olup bu husus ayrıca mütalâaya değer. —

Cumhuriyetin ilânından sonra tarihimize karşı olan bu affolunmaz ihmali yıkan Atatürk olmuş, İstiklâl Harbi hâtıralarını «Nutuk» gibi hacimli bir eser halinde ortaya koymuştur. Ondan sonradır ki bu yolda yürüyenlerin, uzun ve kısa hâtıra neşredenlerin sayıları artmağa başlamıştır. Bunlar arasında Kafkas Fırkası Kumandanı Dadaylı Halit Beyin 2 ciltlik hâtıralarını ve sayın Ali Fuat Cebesoy'un son yıllarda yayınladığı hâtıra ciltlerini bilhassa zikretmek isterim. İstiklâl Harbimizi yaprak yaprak aydınlatan bu eserlere — uzun yıllar geciktikten sonra — nihayet elinizde tuttuğunuz bu büyük eser iltihak etmiş bulunmaktadır. İstiklâl Harbimizin ünlü Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Gazi Mustafa Kemal'in «Nutuk» unu bütün cephelerinden, bilhassa Şark Cephesi bakımından tamamlayıcı bir vesikalar hazinesi olan bu eserini vücade getirip Türk milletine ve onun ordusuna armağan etmekle kılıncıyla gördüğü şerefli hizmetlerini kalemiyle tetviç etmiştir.

1919 Mayısında Atatürk Samsun'a çıktığı zaman istinat sahamızın

temelini Erzurum teşkil ediyor ve bu temelde orta direk olarak Kâzım Karabekir'in 15 inci Kolordusu mevki almış bulunuyordu. Bu merkeze bağlı kalan 20 inci Kolordunun kumandanı sayın Ali Fuat Cebesoy hâtıralarını yayınladığına göre merkezi Sivas olan 3 üncü Kolordu Kumandanı Salâhaddin (Çolak - Köseoğlu) Beyin hâtıraları tek eksik olarak kalıyor ki buna ait diyeceklerimizi şimdilik mahfuz tutuyoruz.

İstiklâl Harbimizin hâtıralar bakımından en büyük eksigi Garp Cephesine ait bulunuyor. Bu eksigi, diğer arkadaşları gibi tamamlamasını sayın Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşadan milletçe beklemekteyiz.

Bu eser, bize göre, zamanında çıkmaktadır. Burada kastedtiğim zaman tarih usulü bakımından olan zamandır. Bilindiği gibi, bir vak'anın tarih olabilmesi için üzerinden yeteri kadar zamanın geçmesi şarttır. Bu zaman bazılarına göre 30, bazılarına göre 35 - 40 yıldır. İstiklâl Harbimizin başlangıcı 1918 yılı olduğuna göre üzerinden 42 yıl; bitimi ile hesaplanırsa ortalama 40 yıl geçmiş ve tarih yazma bakımından gerekli zaman dolmuş bulunmaktadır. Kaldı ki Kâzım Karabekir Paşa bu eseriyle tarih metoduna uygun olarak bir eser yazma iddiasında değildir. O sadece hâtıralarını ömrü boyunca topladığı vesikaları millete maletmek istemiştir. Bunun zaman aşımı ile de bir ilgisi yoktur. Nitekim merhum Atatürk Büyük (Nutuk) unu daha 1927 yılında millete ve tarihe kazandırmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa bu eseri daha doğrusu bu hâtıraları ve dökümanları hâdiselerin cereyan ettiği zamanlarda çok defa günü gününe ve saati saatine tesbit etmiş, toplamış ve vefatından yıllarca evvel hazır bir hale getirmiştir. Bu itibarla vesikalar arasındaki fikir ve notlarını o zamanın atmosferinin içinde mütalâa etmek icabeder. Hem unutmayalım ki bu hâtıraların sahibi olan zat bu zaferin âmillerinden ve tarihi yapanlardan biri olarak çoktan tarihe malolmuştur. Bugün bize düşen vazife hem onu ve hem diğer tarihe malolan bu devlet ve millet adamlarının söyleyip, yazıp bıraktıklarını dikatle, ibretle ve basiretle okumaktır.

1923 yılında, yani 38 yıl evvel Kâzım Karabekir'in neşrettiğim bir haftalık mecmuada kalem yardımını görmüştüm. Halen o tarihte mecmuaya dercedilmek üzere, yağlı boya ile bizzat yaptığı bir arma kıymetli bir hâtıra olarak bende mahfuzdur. O tarihten vefatına dek devam eden manevî karabetimiz vefatından sonra bir vazife ortaya çıkardı. Bu vazife (İstiklâl Harbi) hâtıralarını Millete ve Orduya maletmek vazifesi idi. Refikası merhume İclâl Karabekir hayatta iken olsun bu vazifenin yerini bulmamış olmasından ayrı bir ızdırab duymaktayım. Bu ızdırabımızı üç kızı üç melek gibi yetiştirip dindiriyorlar. Büyük millet, devlet ve ordu adamının hayrullahaleflerinden, Allah razı olsun.

Bana da kırk yılın sonunda bu günü gösterdiği ve bu hizmeti nasib ettiği için Tanrıya bin hamd...

Tahsin DEMİRAY

Kâzım Karabekir Paşanın Hayatı

(Kâzım Karabekir, 1882 de İstanbulda Küçükmustafapaşa'da doğmuştur. Babası ve cediti Karaman'ın Kasaba (şimdiki Kâzım Karabekir Nahiyesi) köyündendir. Karabekirler, Selçuk Türklerinden eski bir ailedir. Babası, Kırım Harbine 16 yaşında gönüllü olarak yazılmış, Silistre ve Sivastopol Muharebelerinde bulunmuş ve yaralanmış, sonraları nizamiyeden jandarmaya geçmiş olan Mehmed Emin Paşadır.)

Karabekir, ilk tahsiline İstanbulda Zeyrek'te başlamış, fakat babası ile beraber seyahatleri dolayısıyla, Van, Harput, Mekke'de devam etmiştir. Orta tahsilini İstanbulda Fatih Askerî Rüşdiyesinde, lise tahsilini Kuleli Askerî İdadisinde yapmıştır.

23 Teşrinisani 1318 (1902) de Harbiyeden ve 23 Teşrinievvel 1321 (1905) de Erkânı Harbiye mektebinden birincilikle mezun olmuştur.

Erkânı harb yüzbaşılığı ile iki sene stajını (süvari, topçu, piyade bölük kumandanlığı hizmeti) Manastır'da yapmıştır. Bu sırada Manastır muntaka Erkânı Harbiyesinde de vazife almış, Rum ve Bulgar komiteleri ile 7 defa muvaffakiyetli müsademeler yapmıştır. Bulgarlarla yapılan büyük bir müsademededen sonra Kolağalığına terfi olunmuştur. Az sonra da 4 Teşrinisani 1323 (1907) de İstanbul Harbiye Mektebine Tabiye muaviniğine tayin olunmuştur.

Manastır ve İstanbul'da İttihat ve Terakki cemiyetinin ilk merkezlerinin teşkilinde bulunmuştur.

Meşrutiyetin ilânından sonra Edirne'de 3. Piyade Fırkası erkânı harblığıne tayin olunmuştur.

31 Mart 1025 (1909) irtica hâdisesi üzerine Hareket Ordusu mürettep ikinci fırka erkânı harbi olarak İstanbul hareketine iştirâk etmiş, ve Beyoğlu kışlalarının müsademe ile istirdadında ve Yıldızın da işgalinde bulunmuştur. 1326 (1910) da Arnavutluk isyanının tenkilinde mürettep kolordunun harekât şubesi şefi ve kısmen de erkânı harb reis vekili olarak bulunmuştur. İki büyük müsademede müfreze kumandanlığını der'uhde etmiştir. Arnavutluktan yine Edirne'de fırka erkânı harblığıne dönmüş ve 14 Nisan 1328 (1912) de binbaşılığa terfi etmiştir. Edirne'de 10. Piyade Fırkası erkânı harbi iken Trakya hudud komiser vekili olarak da vazife görmüştür.

Balkan Harbinde fırkası ile beraber Edirne mevki müstahkeminde muharebelere iştirâk etmiştir. Harbden sonra Alman heyeti ıslahiyesi arasında Erkânı Harbiyei Umumiye İstihbarat Şubesi şefliğinde vazife görmüştür. Bu esnada bir buçuk aylık bir Avrupa seyahati yapmıştır. 1330 (1914) Cihan Harbi seferberliğinde Kaymakamlığa terfi olunarak Birinci Kuvvei Seferiye kumandanı tayin olunmuş ve İran hareketine me-

mur edilmiştir. Kıtaları ile Haleb'de iken Sarıkamış hizmetini üzerine kuv-
vei seferiyesi şark cephesi emrine verilmiş ve Karabekir de o sırada ağır
surette yaralanmış olan Askerî Beyden Irak havalisi kumandanlığını al-
mak üzere Bağdada gitmiştir. Fakat Bağdada gittikten sonra, kumanda-
da değişiklik yapılmasına lüzum görülmediğinden İstanbul'da Kartal'da
bulunan 14. Fırka kumandanlığına çağırılmıştır. Bir müddet Marmara ve
Şile civarlarında Karadeniz sahillerini tahkim etmekle uğraştıktan sonra
fırkası ile beraber Çanakkale'ye sevk olunmuştur. Kerevizdere'de 3,5 ay
muharebelerde bulunmuş ve bundan sonra kolordu kumandanlığına tayin
olunmuş ise de, kendisinden çok kıdemli Almanlar dururken Başkuman-
danlığın Karabekir'i tercih etmesini Liman Fon Sanders, Almanlara karşı
bir hakaret mânası çıkararak itiraz ettiğinden, İstanbul'daki Erkânı Har-
biye reisliğine alınmıştır. Az sonra Galicya'ya gidecek ordunun erkânı
harbiye reisliğine tayin olunmuş fakat iki gün sonra bundan vaz geçile-
rek Irak'da 6. Ordu kumandanlığına gitmekte olan Müşir Fon Der Golç'-
un erkânı harbiye reisliğine tayin olunarak birlikte Bağdada gitmiştir.
Çanakkale'deki hizmetleri neticesi miralaylığa terfi etmiş ve Golç'un ve-
fatıyla Kütülamare'yi muhasara etmekte olan 18. Kolordunun kuman-
danlığına tayin olunmuştur. Kütülamare'nin muhasara ve sukutunda ve
sonraki pek faik İngiliz kuvvetleriyle Irak muharebelerinde bulunmuştur.
1333 (1917) de Diyarıbekir mıntakasındaki 2. Kolordu kumandanı mira-
lay Cafer Tayyar Beyle becayış olunmuş, bu arada Van - Bitlis - Muş -
Elâziz cephesindeki 2. Ordu kumandanlığı vekâletinde de bulunmuştur.
1334 (1918) yılı başında Erzincan karşısındaki 1. Kafkas kolordusu ku-
mandanlığına nakil olunmuştur. Bu kolordu ile Şubat ve Mart aylarında ve
siddetli kış içinde Erzincan ve Erzurumu, Rus zabitleri ile takviye edilmiş
Ermeni ordusundan istirdad etmiş ve buraların katliam ve yangınlarla
büsbütün mahvedilmelerine mâni olmuştur. Buradan, eski hududu aşarak
Sarıkamış havalisindeki ordumuzun diğer kolordusu ile beraber harekâta
devamla Kars ve Gümrü kalelerinin işgalindeki hizmetlerine karşılık 28
Temmuz 1334 (1918) de livalığa terfi olunmuştur. Ermeni ordusunu dağıt-
tıktan sonra Ermenilerle sulh yapıldığından, kolordusu ile bir kısım Erme-
nistanı ve İran Azerbaycanını işgal vazifesini almış ve buraya kadar so-
kulan İngiliz kuvvetlerini de tard ederek İran Azerbaycanını kâmilten iş-
gal etmiştir. Mütareke ilânına kadar bu vaziyette kalmıştır.

Mütareke yapılıncâ Sadrazam ve Harbiye Nazırı müşir İzzet Paşa
Karabekir'i Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine tâyin etmek üzere İstan-
bul'a getirtmiştir. İstanbul'da vazife almanın, vatanın maruz kaldığı fe-
lâkete seyirci kalmak demek olduğunu ve genç kumandanların Anadolu'da
ordularının başına gönderilmelerini ve kendisinin de şarka tâyinini icab
edenlere teklif etmiştir. Bu temas ve teklifleri arasında, Mustafa Kemal
Paşa ile Şişli'deki evinde yaptığı müzakereler bilhassa şayanı işarettir.
Vatan kurtuluşunda faal ve müsbet bir hizmet ifasının ancak hep birlikte
Anadoluya geçmekle mümkün olacağını böylece arkadaşlarına da telkin
eden Karabekir ilk kademe olarak Tekirdağ'ndaki 14. Kolordu kuman-

siyla millî hareket esasının ancak Erzurumda kurulabileceği kararıyla bu orduya gönderilme fırsatlarını aramış ve nihayet 1335 senesi (1919) Nisan ortalarında bütün şarktaki ordunun başına geçmek imkânını bulmuştur.

Karabekir Erzurum'da işe başladıktan sonra, İzmir'in işgali hâdisesi ile millî hareket hızlanmış ve önceleri 15. Kolordu kumandanı ve sonra Şark Cephesi kumandanı olarak Ermeni ordusunu Sarıkamış dağlarında, Kars kalesinde mağlûb ve Gümrü civarında da büsbütün perişan ederek Elviyei selâsenin (Kars - Ardahan - Artvin'in) vatana ilhakını temin etmiştir.

Gümrü ve Kars müahedeleri Karabekir paşanın riyaseti altında akd olunmuştur. Kars zaferinden dolayı Ferikliğe terfi olunmuştur. Karabekir'in «Şark Fatihi» unvanını tahkim eden bu başarıları, millî mücadeleye katılanların iman ve ümidini artıran birer zafer olarak karşılanmıştır. Bu suretle hem şark cephesi tahtı temine alınmış, aziz vatanın bu kıymetli kısmı düşman çizmelerinden kurtarılmış oluyor, hem de Garp cephesi ordularına muhtaç olduğu esliha ve mühimmatın nakli mümkün kılınarak, zaferin o cephede de sağlanması temin ediliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın millî mücadelenin başından nihayetine kadar olan tutumu, tam bir «feragat ve işbirliği zâhniyetinin», müstesna birer nümunesi halinde gelişmiştir.

Bunun en belîğ misali, her türlü askerî sıfat ve selâhiyetlerinden tecerrüt etmiş bir vaziyette bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif edip İstanbul'a göndertmek emrine Kâzım Karabekir Paşanın uymayışı ve o tarihlerde şarkın yegâne hâkimi durumunda bulunduğu halde, sivil Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına geçip «Bütün kolordumla yine emrinizdeyim. Bütün emirleriniz yine eskisi gibi harfiyen ve derhal yerine getirilecektir» deyişinde görülür.↓

Bu tarihî sahnenin - halen yaşıyan tek şahidi sayın Rauf Orbay'ın, vak'ayı aynen nakleden tarihî mektubu, kitabın sonunda «vesikalar kısmında» yer almıştır. Okuyucuların bu vesikayı dikkatle ve ibretle inceleyecekleri şüphesizdir. Sayın Rauf Orbay'ın kendi ifadeleriyle «Karabekir hiçbir şey için olmasa bile, sadece bunun için dahi millî mücadele'nin temelidir, direğidir.»

İstiklâl Harbî, işte bu gibi feragatlerin ve samimî işbirliğinin ölmez eseridir.

*
**

Kâzım Karabekir, tek cepheli bir kahraman değildir. İstiklâl Harbî sırasında, aynı zamanda Edirne meb'usu bulunan Karabekir, millî zaferden sonra merkezi Ankarada bulunan 1. Ordu müfettişliğine tâyin olunmuştur. 2 nci intihap devresinde de İstanbul meb'usu olarak teşriî hayata geçmiştir. Karabekir, gerçek demokrasinin hayranıdır. Millî mu-

terakkiperver cemheri tarafından bir olarak da çıktı ve şüphesiz bir «muhalefet partisi» nin vücuduna kaidir. Bu düşüncelerle, 1924 yılı sonlarında, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez v. s. arkadaşları ile birlikte, cumhuriyet devrinin ilk muhalefet partisini «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» nı kurmuşlar ve kendisi de bu partinin liderliğine seçilmiştir.)

(Fakat çok geçmeden «Gazi Mustafa Kemal Paşa» ya İzmir'de suikast tertipliyenlerle alâka ve irtibatı bulunduğu iddiası ile, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy v. s. Terakkiperver Partisi ileri gelenleri ile birlikte «İzmir İstiklâl mahkemesi» ne verilmiştir.)

İnsan hayatına her şeyden fazla kıymet veren suikastları menfur birer teşebbüs olarak karşılıyan tertemiz bir iman ve karaktere sahip olan Karabekir'in, en aziz arkadaşı Atatürk'e yapılmak istenen bir suikasttan hiçbir suretle haberdar olmadığı muhakkaktı. Haberi olsaydı, onlara ilk mâni olacakların başında da yine Karabekir bulunurdu. Nasıl ki, şarkta, 15 inci kolordu kumandanı ve şarklıların sevgilisi ve hâkimi durumunda bulunduğu sırada, Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif edip derhal İstanbula göndertmesi emrini veren saltanat hükûmetine karşı da Gazi'yi şiddetle müdafaa eden ve hayatını ortaya koyarak bu tevkif emrini nefretle reddeden yine Karabekir olmuştur.

Nitekim İzmir İstiklâl mahkemesi de, suikastla Karabekir'in en ufak bir ilgisini görememiş ve «beraat» ine karar vermiştir.

Fakat buna rağmen Kâzım Karabekir, 1927 kânunuevvelinin 5 inde, henüz 45 yaşında muzaffer ve muvaffak bir kumandan iken, diğer asker arkadaşları ile birlikte tekaüde sevkolunmuş ve hayatının en cevval, en verimli çağında 1938 yılı sonlarına kadar süren 12 senelik bir (inziva hayatı) na çekilmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

Karabekir'in asla küçümsenmeyecek bir büyüklüğü de bu (İnziva Hayatı) nı, bir (Feragat Hayatı) na çevirmesinde görülür. Zira, isteseydi ardından gelecek muazzam bir kitle mevcutken O, millî birlik ve bütünlük, vatan selâmeti ve millî menfaat uğrunda kendi şahsî istikbalini hiç düşünmemiştir. O, bu büyük feragati ile şüphesiz kaybetmemiş, kazanmıştır.

1938 yılından sonra Kâzım Karabekir'i tekrar Büyük Millet Meclisinde İstanbul meb'usu olarak buluruz.

1946 yılında Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilen Karabekir; 26 Ocak 1948 yılında âni bir kalp krizi neticesinde, Ankarada, B. M. M. Reisi iken ebediyete intikal etmiştir. Kabri Ankarada Şehitliktedir.

Eski harflerle neşredilmiş eserleri:

(Muhtelif Konferanslarından)

Sırp - Bulgar Harbi 1888

İstihbarat

Birinci Kafkas Kolordusunun 1334 senesindeki harekât ve meşhudatı

Talim ve Terbiye hakkında ana hatlar

(Çocuklar için)

Öğütlerim

Şarklı İbret

Yeni harflerle eserleri:

İktisat Esaslarımız

Ülkümüz Kuvvetli Bir Türkiyedir

İtalya - Habeş

Cihan Harbine neden girdik, nasıl girdik, nasıl idare ettik

Erzincan ve Erzurumun kurtuluşu

İngiltere - İtalya

İstiklâl Harbimizin Esasları

Neşredilecek eserleri:

İttihat ve Terakki

Çocuk Davamız

Sarıkaş - Kars ve Ötesi

İstiklâl Harbinde Enver Paşa

ve diğer askerî ve tarihî eserleri.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sahife

- 2 Mütareke akdi ve İzzet Paşa kabinesinin iktidara gelişi
 7 İstanbula dönüş
 9 Vahidettin ile ilk mülâkat ve Te-kirdağına 14. kolorduya tayin ediliş
 17 Mustafa Kemal Paşa ile mülâkat
 19 İstanbuldan şarka hareket, Trabzona varış, Millî Mücadeleye hazırlık.
 22 Erzuruma varış, İstiklâl mücadelesi hazırlıkları
 23 Ravlinson ile mülâkat
 27 İzmirin Yunanlılar tarafından işgali
 29 Pontusçuların çalışmaları.
 32 Mustafa Kemal Paşanın Samsuna gelişi
 39 Müdafaayı Hukuk çalışmaları, Erzurum kongresine hazırlık.
 48 Mustafa Kemal Paşanın İstanbula çağırılması hakkındaki malûmât
 57 Amasya mukarreratı
 59 Bolşeviklik ve Amerika mandası fikirleri
 66 Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin Erzuruma gelişi ve Mustafa Kemal Paşanın istifası meselesi.
 71 Müdafaayı memleket için fiilî mukabele kararının kolordulara tamimi.
 73 Mustafa Kemal Paşanın azli ve istifası.
 75 Mustafa Kemal Paşanın Erzurum Kongresine girişi meselesi
 79 Parise giden sadrazam damat Ferit Paşaya Fransa başvekili Kleman-son'un cevabı
 83 Erzurum Kongresi açılıyor
 87 Ravlinson'un silâhları teslim alma teşebbüsleri
 98 Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin yakalanarak İstanbula sevki hakkındaki Harbiye nazırının emri.
 106 Erzurum Kongresinin kapanması, mukarreratı ve beyannamesi.
 109 Silâhlarımızın teslim edilmesi hakkında tekrar eden teşebbüsler.
 111 Sivas Kongresine karar verilmesi.
 112 Abdullah Paşanın şarka tayini ve mukabil tedbirler.
 118 Manda meselesi.
 132 Sivas Kongresi için menfi propa-gandalar.

Sahife

- 147 İstanbuldan gönderilen tahkik he-yeti.
 157 Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin Sivas Kongresine hareketi.
 159 Ali Fuat Paşanın İstanbul hükûme-tince azli ve buna dair teşebbüsler.
 169 Yine Manda meselesi.
 179 Sivas Kongresi açılıyor.
 181 Elâziz valisi Ali Galibin Sivas Kon-gresini basmak ve dağıtmak teşeb-büsü.
 189 Sivas Kongresi.
 224 Amerika heyeti
 255 İngiliz generallerinin Trabzona ge-lişi
 257 Trabzon valisi Galib Beyin müta-lâaları.
 275 İzzet Servet ve Zeki Beylerle mu-habereleler.
 279 Vahidettinin beyannamesi
 291 Veliahd Abdülmecit Efendinin pa-dişaha lâyihası
 302 Amerikan generali Harbord'un Er-zuruma gelişi
 306 Amerikan heyetine verilen rapor
 331 Damat Ferid Paşa kabinesinin isti-fası ve Ali Rıza Paşa kabinesi
 364 Vanı teftiş
 371 Sivas hareket
 374 Sivas varış
 374 Millet Meclisinin toplanacağı şehir hakkında münakaşalar
 378 Millet Meclisinin İstanbulda top-lanması hakkındaki mütalâat
 389 Fevzi Paşanın İstanbul hükûmeti adma bir heyetle Anadoluya gelişi
 391 Fevzi Paşanın Mustafa Kemal Pa-şa hakkındaki fikirleri
 396 Sivasdan Şarka hareket
 411 Şeyh Eşref hâdisesi
 414 Ravlinson ile mülâkat
 443 Kafkasya hâdiseleri
 452 Harbiye nazırı Cemal Paşa ile Er-kânı Harbiye Reisi Cevad Paşanın İtilâf Devletleri tarafından istifaya mecbur edilmeleri
 460 Maraş harekâtı
 478 Suriye ve Filistin Arab milliyetçi-leri ile teşriki mesai meselesi
 481 Fransız amirali Dübon'un müraca-ati hâdisesi

- 486 Trabzondaki cephanenin dahile nakline İngilizlerin müdahale teşebbüsü
- 497 İstanbulda İngiliz tazyikinın artması
- 527 İstanbulun İtilâf Devletlerince işgali
- 531 İstanbul işgaline mukabele olarak Ravlinson'un tevkifi
- 543 Meclisi Millinin Ankarada toplanması kararı
- 555 İslâmların katliamından dolayı Ermeni Cumhuriyeti askerî kumandanlığına yazılan ihtarname
- 561 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin ve 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaların millî harekâta aldıkları muhalif vaziyetler.
- 576 İstanbuldaki mebuslardan bazıları'nın ve kıymetli zatların firarla Anadoluya gelmeye başlamaları
- 589 Denekin ordusunun mağlûbiyeti
- 593 Trakya'daki vaziyetimiz
- 606 Salih Paşa yerine Damad Feridin sadarete tayini
- 607 İstanbuldaki Meclisi Mebusanın feshi iradesi
- 609 Bakû ahvali
- 621 Heyeti Temsiliyeye mühim teklifler
- 628 Baha Said Beyin faaliyeti
- 636 Fetva ve Hattı Hümayun
- 637 İstanbul Hükümetinin beyannamesi
- 638 Ankaranın fetvası
- 645 Büyük Millet Meclisinin açılmasına tekaddüm eden ahval
- 650 Harbiye Nâzırı Fevzi Paşanın İstanbuldan Anadoluya firarı
- 654 Büyük Millet Meclisinin açılması
- 663 Azerbaycan vaziyeti
- 666 İsmet Beyin Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine tayini
- 675 Fevzi Paşanın Ankaraya varışı
- 677 Bolu isyanı
- 679 Gümüşhane mebusu Zeki Bey hakkındaki emir
- 683 Büyük Millet Meclisinin padişaha hitaben beyannamesi
- 686 Çocuklar ordusunu teşkil
- 700 Büyük Millet Meclisi reisinin 3. Fırka kumandanıyla muhaberesi
- 706 Ermenistan harekâtının yapılması icabettiği hakkında Ankaraya müracaat
- 711 Sadrazam Ferid Paşanın beyannamesi
- 714 Ermeni harekâtı için tekrar müracaat
- 728 Şark harekâtı hakkında Ankaranın cevabı
- 738 Şark Cephesi kumandanlığı meselesi
- 744 Türkiye muahedesi, yani Türkiye'nin taksimi
- 762 Şark harekâtı hakkında tekrar müracaat
- 764 Ankaranın Ermenistan harekâtına müsaade etmemesi
- 769 Ermenistan harekâtının yapılması için tekrar müracaat
- 774 Sovyet kıtalarının Ermenistanı işgale başlamaları
- 776 Elviyei selâsenin ordularımız tarafından işgaline Ankaranın müsaadesi.
- 784 Çiçerin'in Büyük Millet Meclisi reisine mektubu
- 788 Moskovadan Fuat Sabit Beyin mektubu ve raporu
- 794 Mustafa Kemal Paşaya Cemal Paşanın Moskovadan mektubu
- 799 Mustafa Kemal Paşaya Halil Paşanın mektubu
- 802 Harekâta doğru
- 827 Şimalî Kafkasyadan gelen Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin getirdiği malûmat
- 834 Umum kitaata tamim
- 847 Sevr Muahedesinin İstanbul hükümeti tarafından imzalanması
- 851 Cemal Paşanın Moskovadan Mustafa Kemal Paşaya mektubu
- 854 Bakû'dan rapor
- 857 Ermenistan harekâtı için Ankarayla münakaşa
- 867 Garp Cephesi, hükümet merkezinin Sıvasa nakli meselesi
- 872 Moskovadan gelen rapor
- 875 Enver Paşaya mektup
- 877 Adliye vekili Celâleddin Arif beyle Hüseyin Avni beyin Erzuruma gelişi
- 886 Şark harekâtına müsaade edilmesi
- 888 Askerî harekât başlarken
- 889 Erzurumda Mustafa Kemal Paşa aleyhine tahrikât
- 891 Tahrikât dolayısıyla Erzuruma dönüş
- 893 Tekrar cepheye hareket
- 895 Karsın zabtı

Sahife	
900	Sulh şartlarımız
901	Mütareke şartlarımızı kabul etmeyen Ermenilere karşı tekrar harp
902	Muvaffakiyetimizin takdiri
904	Zaferimizin müspet neticeleri
909	Şark zaferinden sonra
923	Ardahanın işgali
927	Batum ve havalisinin işgali
932	Batum hâdisesi
938	Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Meclisdeki yeni vaziyetleri
939	Londra Konferansı manevrası
945	Türkiye - Rusya muahedesi
974	Ermenilerin suikasd tertibleri
977	Erzurumda Muhafazai Mukaddesat cemiyeti
993	Garptaki Yunan taarruzu
1000	Kars Konferansı
1017	Muahedenname
1028	Bir casusluk hâdisesi
1033	Çocukları Himaye Cemiyeti ve Kitap Bayramı
1043	Askerî rüesa ve Meclisdeki cereyanlar
1055	Şimendöferler hakkındaki teklif
1060	Şark cephesi kumandanlığından alınarak Müdafaayı Milliye Vekâletine tayin meselesi
1063	İktisadî ve sınaî ilerleme ve halk kitapları hakkında teklif

Sahife	
1065	Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya hükümetin şekli ve âyan meclisi hakkında teklif
1066	Hükümet ve Meclisin şekli hakkındaki teklife Mustafa Kemal Paşanın cevabı
1071	Taşnaksiyon Ermeni partisi beyanamesi
1079	Ahmet İzzet Paşanın mektubu
1091	İzzet Paşanın Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikirleri
1096	Mahmut Sadık Beyle mülâkat
1104	Mütareke oyunu
1109	Şarkta diğer mesai
1128	Yunan ordusunun vaziyeti
1144	Mekkei Mükerrermeden alınan bir mektup
1147	Trabzonda Kâhyanın katli hâdisesi
1148	Yunan ordusuna taarruz nasıl olmalıdır
1150	Mustafa Kemal Paşa ile Meclis hakkında muhaberat
1154	Yeni Heyeti Vekile
1155	Şark ahvali hakkında cephede toplanan malûmat
1162	Başkumandanlık kanunu
1165	Rusyadan alınan tayyarelerin garp cephesine sevki
1165	Yunan ordusuna taarruz ve son zafer.

İSTİKLÂL HARBİMİZ

(İstiklâl Harbi yaptık. Âmilleri yazmazsa tarihi masal olur.)

İstiklâl Harbi gibi uzun ve mühim fedakârlıklarla başarılan muvafakiyetin tarihî vak'aları çıkararak veya onların içinde çarpınanların vesaîke müstenit hâtıraları neşredilmedikçe doğru yazılamıyacağı şüphesizdir.

İstiklâl Harbini dört zaman bölmesine ayırıyorum. Yazdıklarım, bildiğim ve yaptıklarımın mümkün mertebe tafsilâtından sarfı nazarla, tesbitidir.

I — Mütareke aktinden İzmir işgaline kadar (31 Teşrinievvel 1334 den 15 Mayıs 1335 e kadar).

II — İzmir işgalinden İstanbul işgaline kadar (15 Mayıs 1335 den 16 Mart 1336 ya kadar).

III — İstanbul işgalinden şark harekâtı hitamına kadar. (16 Mart 1336 dan 1 Kânunuevvel 1336 ya kadar).

IV — Şark Harekâtı hitamından sulh aktine kadar (1 Kânunuevvel 1336 dan 23 Ağustos 1339 a kadar).

Bundan sonraki ahval herkesçe görülmüş ve görülmektedir.

Mütareke aktinden İzmir işgaline kadar

Mütareke aktinde Suriye ve Musul mintakalarındaki ordular müdafaya muktedir bir halde değillerdi. Suriye cephesindeki Yıldırım Ordusundan Cevat ve Cemâl Paşaların orduları kâmilen mahvolmuş, Kemal Paşanın emrindeki Ali Fuat Paşanın ve İsmet Beyin 20 nci ve 3 üncü Kolorduları zayıf bir halde Adana vilâyetine kadar çekilmişlerdi. Musul'da Ali İhsan Paşanın elinde 13 üncü Kolordu zayıf bir halde kalmıştı. Maddî ve manevî bir varlığa malik bulunan Şarktaki 9 uncu Şevki Paşa ordusu merkezi Kars'ta kıtaatı İran Azarbaycanı da dahil olduğu halde Batuma kadar elviye-i selâsede dağınık bir halde idi. Kafkasya'da, Bakü'de ve Şimalî Kafkaslar'a kadar dağılmış Nuri Paşa kıtaatı da vardı. Mütarekeden evvel 12 Teşrinievvelde İstanbul'da İzzet Paşa Kabinesi iş başına geçmiş fakat namuskâr bir muhalif fırka teşekkül etmemiş ve ettirilmemiş olduğundan istinat edeceği esaslı bir kuvvet yoktu.

Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı idim. Karargâhım Tebriz'di, 11 inci Kafkas Fırkası İran Azarbaycanını işgal etmiş, 9 uncu Kafkas Fırkası da Erivan'ın 6 kilometre cenubundan geçen Türk - Ermeni hududundan Aras nehrine kadar Nahçıvan havalisini işgal ediyordu. Yani yüzlerce kilometreye serpilmiş bir halde idik. Müteakip darbelerle hırpalanan Ermeniler mecalsiz bir halde oldukları gibi Tebriz'e üç gün mesafeye kadar yaklaşmış bulunan bir İngiliz müfrezesi de müteakip taarruzlara İran Azarbaycanından tardedilmişti. Son günlerde üç de tayyaresi düşürülmüştü. 15 Eylül 1334 de Bakü de ordumuz tarafından zaptolunmuş Azarbaycan'da dahi düşman kalmamıştı. Gürcistan da Ermenistan gibi sesini kesmiş fakat Almanların himayesine girmiş gibi idi. Vaziyetimizin dağınıklığı bizim için bir tehlike değil idi. Yer yer muhtelif sınıflardan mürekkep müfrezelerle tutulmuştu. Hudut harici hareketin ve müteakip zaferlerin yakm hâtıralariyle herkes mesrur idi. 20 Eylül akşamı gelen ajans Filistin cephesindeki vaziyetimizi iyi göstermiyordu. Tebriz'deki Kolordu telsiz telgrafiye Paris tebligatını muntazaman alıyordum. 23 Eylülde Bulgarların itilaf ordusu kumandanlığından mütareke talebi ve müteakip günlerde Filistin ordumuzun felâket haberleri, tahmin ettiğim akibetin yaklaştığını gösteriyordu. Talât Paşa Ka-

binesi istifa ediyor, Tevfik Paşa kabîneyi teşkil edemediğinden İzzet Paşa kabine teşkiline memur olunuyor, Alman garp cephesinde de itilâf taarruzları başlıyor. Almanların da muvaffakiyetsizlikleri temadî ediyor. Enver Paşanın istifası ve vedânamesi geliyor, nihayet bana da karargâhımı Nahcivan'a nakil ve İran'ı tahliye emri geliyor.

25 Teşrinievvelde Çulfa'da iken Karargâhı Umumî İstihbarat Şubesi müdüriyetinden aldığım şifrede «İsmet Bey İstanbul'a geldi, bu ay zarfında sizin de gelmenizi ümit ediyor» deniliyordu. 31 Teşrinievvelde Nahcivan'da iken kolordu karargâhımın lâğvolduğunu ve benim İstanbul'a hareketim emrini aldım. İsmet Bey Harbiye Nezareti Müsteşarı olmuş, benim de Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine tâyinim mutasavver bulunduğunu haber aldım.

1 Teşrinisanide âtideki mütareke emri geldi:

(31 Teşrinievvel 1334 öğleden muteber olmak üzere düveli itilâfiye ile mütareke akdettik. Düveli mezkûrenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduları kumandanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine sureti kat'iyede riayet olunması ve bu tebliğin alındığındığının iş'arı lâzımdır. Tafsilât ayrıca bildirilecektir.) 30/10/1334

Başkumandanlık Erkânı Harbiye Reisi
Ahmet İzzet

Bilâhare 4 Teşrinisanide Kars'da resmî tebliğden daha doğrusunu öğrendiğim mütareke şeraitini ajans bildirdi.

Harbi Umuminin bizim tarafın mağlûbiyeti ile neticelenmesi hepimize elîm tesirler bıraktı. Artık iş itilâf devletlerinin insafına kalmış demektir. Benim karargâhımın lâğvı ve hususiyle İstanbul'a çağırılmaklığım hiç de fyi alâmetler değildi.

1 Teşrinisani akşamı trenle Nahcivan'dan karargâhımla Kars'a hareket ettik. Yol boyunca kıtaatın hepsi yeis içinde. Kamarlı'da Dokuzuncu Fırka Kumandanı Rüştü Beyle karargâhında dört saat kadar hasbihal ettik. Bir med gibi taşdıkları bu yerlerden cezir gibi hangi mintakalara çekileceklerini düşünmekle endişe içinde. Ararat ve Ilgaz buzlu dağları üç ay evvel cenuba inerken beyaz takke giymiş gibi idi, şimdi yukarı kısımları ziyadece beyazlanmış. 2/3 Teşrinisani gece yarısı Gümrü'ye geldik. Kars'da Ordu Kumandanı Şevki Paşaya 4 de mülâki oldum. Mütareke şeraiti resmen gelmiş, ajansda okuduğumuzdan az farklı. Şevki Paşa memleketin dağıldığına kani. Bari buraları da bize verseler diyor. Elviyei selâsenin tahliyesinin Ermenilerin yeniden katliamları ve şark vilâyetlerinin de tehlikeye düşmesi ihtimali dolayısıyla zabitanı müteessir etmekte. Bilhassa İstanbul'a çağırılmaklığımdan da yeis ziyade. Ordu kumandanı da benim katî olarak niçin çağırıldığımı bilmiyor, Erkânı Harbiye riyaseti için olduğunu tahmin ediyor.

Dokuzuncu Ordu Kumandanlığına

Düveli itilâfiye ile akdettiğimiz mütareke şeraiti berveçhi zir münderiçtir. Malûmat husulü ile her ordunun kendine ait hususâtı derhal tatbiki lâzımdır. Bu babda lüzum görüldükçe izahat ve talimatı mahsusa verilecektir.

Sadriâzam ve Başkumandanlık
Erkânı Harbiye Reisi
Ahmet İzzet

S U R E T

İngiltere hükûmetinin müttefikleri ile bil itilâf selâhiyetdar kıldığı İngiliz hükûmeti Bahri Sefid donanması başkumandanı Ferik Amiral Sir Sommerset Artur Goviç Farever hazretleri ile Hükûmeti Seniye canibinden haizi selâhiyet Bahriye Nazırı devletli Rauf Beyefendi Hazretleriyle Hariciye Müsteşarı atıfetli Reşat Hikmet Beyefendi, Erkânı Harbiye Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp aktedilen mütareke şeraiti:

1 — Bakî siyaha mürur için Çanakkale ve Bahri siyah Boğazlarının küşadı ve Bahri siyaha mürurun temini, Çanakkale ve Bahri siyah istihkâmatının müttefikler tarafından işgali.

2 — Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevazii ve mevazii saire mevakii gösterilecek ve bunları taramak veya ref etmek için talep vukuunda muavenet edilecektir.

3 — Karadenizde mevcut torpil mevkileri hakkındaki malûmatı mevcude ita edilecektir.

4 — İtilâf hükûmatına mensup üserayı harbiye ile Ermeni üserası ve mev-kufini İstanbul'da cem edilecek ve bilâ kaydı şart itilâf hükûmetlerine teslim olunacaktır.

5 — Hududların muhafazası ve asayiş dahilinin idamesi için lüzum görülecek kuvayı askeriyeden mâdasının derhal terhisi. İşbu kuvayı askeriyenin miktar ve vaziyetleri itilâf hükûmatı tarafından devleti aliye ile müzakere edildikten sonra takarrur ettirilecektir.

6 — Osmanlı kara sularında zabıta ve buna mümasil hususât için istihdam edilecek sefaini sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında ve Devleti Aliye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe sefaini harbiye teslim olup gösterilecek Osmanlı liman veya limanlar noktasında mevkuf bulundurulacaktır.

7 — Müttefikler emniyetlerini tehdid edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

8 — Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle limanlar ve demiryollarından itilâf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilâfla hali harbde bulunanlara karşı mesdud bulundurulması süfenei Osmaniyede ticaret ve ordunun terhisleri hususlarında şeraiti mümasileden istifade edeceklerdir.

9 — İtilâfiyun, Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamirâtı ve saiti teshiliyesini istimal edecekledir.

10 — Toros Tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

11 — İran'ın şimali garbi kısmındaki kuvayı Osmaniyenin derhal harpden evvelki hudud gerisine çekilmesi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkasın evvelce kuvayı Osmaniyeye tarafından kısmen tahliyesi emredil-

diğinden kısmı mütebakisi müttetikler tarafından vaziyet mahallinde tedkik edilecek talep olunursa tahliye edilecektir.

12 — Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların itilâf memurları tarafından mürakabesi.

13 — Bahri, askerî ve ticarî mevad ve malzemenin men'i tahribi.

14 — Memleketin ihtiyacatı tatmin olunduktan sonra mütebaki kömür menabii mahrukat ve gayri levazımın Türkiye menabiinden mübayaası için teshilât ibrazı. Mevadı mezkûrenin hiç biri ihraç olunmayacaktır.

15 — Bîlcümle hututu hadidiyeye itilâf mürakaba zabıtları memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükümeti Osmaniyenin tahtı mürakabasinda bulunan maverayı Kafkas hututu hadidiyesi aksamı dahildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilâf memurlarının tahtı idaresine vazedilecektir. Ahalinin, mühtacinin tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batumun işgali dahildir. Hükümeti Osmaniyeye Bakünün işgaline muteriz bulunmayacaktır.

16 — Hicazda, Isrda, Yemende, Suriyede ve Irakta bulunan muhafız kıtaatı en yakın itilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikyadaki kuvvetlerin intizamını muhafaza için muktezi miktardan mâdası ikinci maddedeki şeraite tevfikân tekrar ettirilecek vechile geri çekilecektir.

17 — Trablusda ve Bingazide bulunan Osmanlı zabıtlarının en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olunacaktır. Hükümeti Osmaniyeye teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhaberat ve muaveneti kat' etmeyi taahhüd eder.

18 — Masrata da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazide işgal edilen limanların en yakın itilâf muhafız kıtaatına teslimi.

19 — Alman, Avusturya bahri ve berrî sivil memurun tab'asının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan kısa zamanda memaliki Osmaniyeyi terk etmeleri.

20 — Beşinci madde mucibince terhis edilecek kıtaatı Osmaniyeye ait techizat, eslâha ve cephaneye ve vesaiti nakliyenin tarzı istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.

21 — Müttetiklerin menfaatini siyanet için iaşe nezareti nezdine itilâf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine lüzum görülecek kâffei malûmat ita edilecektir.

22 — Osmanlı üserayı harbiyesi itilâf devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üserayı harbiye ile esnanı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.

23 — Hükümeti Osmaniyeye merkezi hükümetlerle bîlcümle münasebatı kat edecektir.

24 — Vilâyâtı sittede iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.

25 — Müttetiklerle Hükümeti Osmaniyeye arasındaki muhasemat 1918 senesi Teşrinievvelinin 31 inci günü vasati saati mahallî ile vakti zahrda tatil edilecektir. İngiltere hükümeti kıraliyesi sefani harbiyesinden Limnide, Mondoros limanında lengeri endaz Agamemnon zirhlısında 1918 Teşrinievvelinin 31 inci günü nushateyn olarak imza edilmiştir.

Amiral Galtrop

Hüseyin Rauf

Reşat Hikmet

Sadullah

5 Teşrinisanide Karsdan otomobile hareket ettim. Güzel şoseyi takiben, medenî şekilde köylerden geçerek akşam Ahilikliğe geldim. 6 Teşrinisanide 4 üncü Muradın yaptırdığı kalenin yanından geçerek bir vadiyi indik, çıktık müteakiben diğer bir vadiye indik ve Ahışkaya 16

lık boğaz halinde. Ahıskaya yaklaşınca ağaçlık lâtif manzara başladı. Köprüler muntazam demirden, şosa boyunca mesafeler verst cinsinden yazılı. 3 üncü Fırka Kumandanı Halit Beyi köprü başında intizarda buldum. Ahıskaya beraber geldik, öğle yemeğini orada yedim. Yeis ve teessür her tarafta ziyade. Bu mmtakalar tahliye olunursa Gürcü intikamından halk endişede, teselli ettim. Ümid kesmeyin dedim. Ahıska, lâtif bir yer münevver Türkler var. Akşam Ahıskadan 27 kilometre uzakta Rabata geldik. Eşraftan bir Türkün hanesinde kaldık. Bütün bu havali eşrafı tahsil görmüş, evleri, kendileri medenî bir halde. 7 Teşrinisani erkenden çıktık. Beş kilometre kadar sonra yokuş başladı. Lâtif çamlık. Hemen ayn mesafe sonra iniş, aynı letafette Boyun noktasında bir cankurtaran var büyük bir çan felâketzedelere karlı havalarda hayat müjdecisi gibi duruyor. Holaya kadar yol pek fena. Adi güzergâh köprüler ahşap dar ve harap. Yol kavisleri ufak, muhataralı. Holada nazara çarpan Acaralı Cemal Paşanın köşkü. Bu zatla Ahıskada dün görüşmüştüm. Hükûmetimiz kendisini liva yapmış. Nüfuzundan istifade olunmuş. İrice ve kabaca bir zat. Holadan sonra yol iyileşiyor. Çoruh kadar. deniz görülmüyor. Çoruhdan bir kaç kilometre sonra deniz hafif görüldü. Artık tarafeyn muntazam ağaçlarla bezenmiş şoseyi takip ediyor. Batum kalesine yaklaştık. Sırtlar ormanlık şark ve şimalde karlı Acara dağları görünüyor. Hava yaz gibi ikinci vakti Batuma vardık. Batum pek muntazam ve şirin bir şehir. Fakat şehrin letafetini tetkikten evvel havadis almak daha mühimdi. Enver, Talât, Cemal Paşalar, Doktor Nazım ve Bahaddin Şakir, Azmi Bedri Beyler İstanbuldan 2 Teşrinisanide firar etmişler. İstanbul ile muhabere yok. Henüz vapur da yok. Batumda kaldığım bir kaç gün zarfında Batum kalesini müdafaa ve taarruz noktai nazarından tetkik ettim. Şehirde İstanbulla gitmek üzere toplanmış bir hayli izinli zabıt ve mülga Halil Paşa ordusu karargâhı vardı. Muzafferane hudut hariçlerinde dolaşan ve felâketlerin teferruat ve sıhhatinden henüz haberdar olmayan bir kolordu kumandanıyım. (Bu vaziyette insan felâkete inanamıyor. İlk hakikî teessürü Batumda İttihat ve Terakki için ölür ve öldürürüm diye hitabelerde bulunan topçu binbaşı mütekaiddi İhsan Bey (1) den duydum. Bu zâta rıhtımda yanında bir refikiyle tesadüf ettim. Dedi ki: «Askerliğin peygamberiymişsiniz, felâketi çok evvel gördünüz ve söylediniz, fakat dinletemediniz. Hesabıma bende dinlemeyenler arasında olduğumdan pek müteessirim.» «İttihat ve Terakki erkânı memleketi felâkete düşürdüler şimdi de memlekette kaçtılar. Maneviyatınızı kırmayınız elbet bu vartayı da atlatırız» dedim. Batum kalesi kumandanı mirliwa Cemal Paşa ve karargâhını büyük yeis içinde buldum. Nasıl olsa tahliye olunacak diye kaleyi dahi gezdirmemişlerdi.) «Tahliye edilse dahi yakın bir günde zabıtı vazifesini deruhde edecekmiş gibi gezmeliyiz» dedim ve bir

(1) İhsan Bey 1341 de Cebeliberek mebusu ve Bahriye Vekilidir.

kale seyranatı yaptım. Alınanlar oldu binlerce Japon topu ve hafif bu kabil toplardan büyük bir duba doldurttum. Ve Reşit Paşa vapuruna takarak Trabzona beraber getirdim. Reşit Paşa vapuruna mezun ve mülga karargâhlar yüzlerce zabıt bindik. Yolda İhsan Beyin itiraf ettiği felâketin ehemmiyetini hayli düşündüm. En büyük tesiri ben 28/Teşrinisani/1334 de İstanbula Boğazlardan girerken duydum. Büyük bir salibi ahmer gemisi Karadenize açılıyor. Boğazın tarafeyninde tabyalarda İngiliz ve Fransız bayrakları dalgalanıyordu. Reşit Paşa vapuru kaptan güvertesinde el cûrbünümlerle bunları seyrederken duyduğum azap ve ıztırap tahammülümün haricine çıkıyordu. Büyükdere hizasını geçiyorduk orada feci bir manzara vardı. Bir İngiliz müfrezesi Türk bayrağını indirerek İngiliz bayrağını asacaklardı, mağrur kabarık bir İngiliz zabiti karşısında ıztıraplar içinde kıvranan bir Türk zabiti duruyordu. Ömrümde bu kadar acı duymamıştım. Bu feci manzara ve bu acı duygu karşısında (tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmalı) kararımı verdim. Artık İstanbul limanını dolduran itilâf donanması nazarımda bostan korkuluğu menzelesine inmişti. İstanbulda ilk görüştüğüm İsmetti. 29 Teşrinisanide Zeyrekte misafir olduğum biraderimin bahçesinde Çamlıcalara kadar uzanan geniş manzara içinde itilâfın bir yığın tekneleri ile sanki istihza eden muazzam Süleymaniye camii karşımızda Türklüğün bir heykel vekarı gibi mağrur duruyordu. Pek eski ve pek samimî arkadaşım İsmet çok bedbindi.

— Gördün mü Kâzım? Her şey mahvoldu. Vaktile gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki batıracaklar ve hayatımızla biz di-
diseceğiz. Fakat benim hiç bir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kâzım. Köylü olalım. Askerlikten istifa edelim. Senin kağıran var. Birleşelim Kâzım ağa İsmet ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürükleyelim.)

— (İsmet ne söylüyorsun dedim. Zannediyor musun ki bizi yaşatacaklar. Ermeni, Rumlar şarktan, garptan Türk'ü boğacaklardır. Bırak ki benim bir tarla alacak param yok fakat olsa da ayaklar altında zelilâne ölmektense milletimizin bu kadar senelik yediğimiz ekmeğini namuskârane ölmekle ödemek daha çok yakışmaz mı.

— Kâzım ne diyorsun? Sen vaziyeti henüz bilmiyorsun. Ordularımız mahvoldu. Boğazlara itilâf hâkim, bütün cenup hudutları açık bir halde. Asıl felâket bizim içimizden Kâzım! Tasfiye yapacaklar tasfiye! anlıyor musun. Bugün harpte kazandığın pašalığı alacaklar bir belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize her şey düşman. Ben çok düşündüm. Neyimiz varsa birleştiririz ne mümkünse alırız. Kâzım ağa, İsmet ağa ben başka türlüünü göremiyorum Kâzım. Sen de bir iyi düşün.)

— (İsmet ben kararımı vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktile Çanakkaleden içeri sokmamıştık. Nazarımda bostan korkuluğu gibi duruyorlar. Biz ölümü göze alınca hepsini yine dışarı atarız. Millet mahvolduğunu görmek zilletindense yaşadığını görerek ölmek daha Türkçe olur. Ben dün Boğaz'dan gelirken ahđımı verdim. Tek bile kalsam

veya tek dağ başı dahi kalsa uğraşmak. Silâhımı, üniformamı kimseye vermeyeceğim. Azim ve tedbir her ümide yol açar. Vaziyeti sen de anlarsın.

— Kâzım, millete karşı mümkün olanı yapalım fakat yapılamıyacakdan fayda yoktur. Vaziyeti sen de anlarsın.

— İsmet acele etme! Daha görüşürüz. Yalnız hepimizin İstanbula toplanması feci. Beni getirmemeliydiniz. Yapılacak ilk iş ordularımızın başına gitmektir. Ne yap yap beni bir Kolorduya tâyin ettir. Anadolu da olsun mümkünse kendi Kolorduma. Hepimiz buradan uzaklaşalım. Yoksa günün birinde toptan bir ihanete kurban gidersek her ümit mahvolur.

İşte Harbiye Nezareti Müsteşarlığı vazifesini son günlerde görmekte bulunan İsmetle ilk temasımız. İzzet Paşa büyük bir hata yaparak İsmeti de beni de Kolordularımızdan alarak İstanbula getirmiş birimizi müsteşar birimizi Erkânı Harbiye Reisi yapmakla muvaffak olacağını zannetmiş. Halbuki daha ben İstanbula gelmeden kendisi çekilmiş. 30/Teşrinisanide Harbiye Nazırı Abdullah Paşayı ziyaret ettim. Kendilerine iki mesele hakkında mütalâamı söyledim. Biri tahliye olunacak şark havalisinde itilâf heyetleri bulunmazsa Ermeni ve Gürcülerin İslâmları katliam edecekleri diğeri de İstanbul matbuatımızın Ermeni katliamlarından bahsetmeleri. Gazetelerimiz güya firarî İttihat erkânına her şeyi isnatla milleti kurtaracaklarını zannederek lüzumsuz ve pek zararlı neşriyatta bulunuyorlardı. Halbuki Ermenilerin Erzincan, Erzurum, Van, Elviyei selâse ve daha şarklarda yaptıkları İslâm katliamları kat kat fazla olduğu gibi yeniden başlayacakları da tam bir imha olacaktı. Yapılanların fotoğraflarını 1334 bidayetlerinde istirdat ve ileri harekâtında karargâhtan aldırılmış ve İstanbula da göndermiştim. Şark memleketlerimiz yakılarak viraneye çevrilmiş halkı yığın yığın cesetler halinde bulunmuştur. Gazetelerimizin neden tenvir olunmadığını sordum. Abdullah Paşa hayretle bunlardan hiç haberim yok söylediklerini yaz da Meclisi Vükelâya okuyayım. Elimizde de bir vesika bulunsun dedi. Erkânı Harbiye Reisi Cevat Paşaya da bunları anlattım ve mütaleatımı yazdım verdim. Gönderdiğim vesikaları da şurada burada buldurdum. Matbuat tenvir olundu ve İsmet Beyin riyasetinde bir komisyon bu vesika ve fotoğrafları bir risale halinde neşretti.

Hükûmet ve devairin elîm vaziyetini bir kaç gün içinde gördüm. Harbi Umumide lâyüsel vaziyette istediğini yapan daireler şimdi beş para sarfı için mes'uliyetten korkuyorlardı. Gazeteler de şuna buna en ufak meseleler için hücumlar yaptığından herkes gazetelerimizden de yılmıştı. Ermeni katliamı risalesinin fransızcaya tercüme masrafını verecek mesture yok idi ve kimse de on beş altın kadar tutan bu parayı veremiyordu. Teşkilâtı icraatı şahsına bağlayanların kendilerinin aradan çekilivermesiyle ne olabileceğine hazin bir misaldir. İsmet Beyin komisyonunu mahcubiyetten kurtarmak ve hükûmetimizin bu elîm vaziyetini bir yabancı unsura göstermemek için derhal cebimden masrafı verdim. Matbuattan Mahmut Sadık Bey mühim hususlara mesture verilmesi el-

zem olacağı hakkında neşriyat yaptı, bundan cesaret getirerek paramı iade ettiler.

1 Kânunuevvelde İzzet Paşayı ziyaret ettim. Çekildiğinin yanlışlığını ve hepimizi ve bilhassa beni İstanbula getirdiğinin hatalı olduğu hakkındaki mütalâamı söyledim. Şarkdan çözüleceğimizi ve her felâketin ondan sonra olacağını izah ettim. Çok müteessir oldu bilmiyerek ihanet mi ettim diye gözlerinden yaş geldi. Teessürün faidesiz olduğunu, yapılacak makul işlerin sıraya konulmasını söyledim. Fikrimce siz yine hükûmeti ele alınız ve beni geldiğim mıntakaya attırınız. Ondan sonraki vukuata nazaran mabât işlerimizi yaparız dedim. Gözlerinde muvaffakiyet bakışları parladı. Bana ümit verdin dur öyle ise dedi telefonla birisiyle görüştü yine görüşelim dedi.

Matubatı ben de bildiklerim vasıtasıyla tenvire çalıştım. Ermeni mezalimi hakkında Süleyman Nazif Beyin arzusu üzerine bir makale de ben yazdım. Bu vartadan kurtulacağımızı bildiklerim vasıtasile propagandaya başladım. 6 Kânunuevvelde selâmlığa usulen davet olundum ve huzura kabul olundum. Aynen şu muhavere oldu: Ayakta elimi sıktıktan sonra Padişah Vahdettin: «Sizi şayarı itimat muhtelif yerlerden sordum. Pek mert ve her vechile şayarı itimat bir kumandanım olduğunuzu anladım. Mevcudiyetinle iftihar ederim. Cenabı Hak millete bağışlasın» ben cevap verdim: «Ütifatı şahaneleri ebedî bir hissi minnetle medarı fahrimdir. Bulduğum cephelerde kumanda ettiğim kıtalarla Türklüğün namını düşürmedim. Fakat vatanımızın bu son darbeden kurtulmasına çalışabilecek bir mevkide bulunamadığımdan meyusum.» Sözümlü keserek: «Manen müsterih olunuz çünkü pek uzaklarda idiniz ve vazifenizi lâzimi gibi gördünüz.» Ben devamla: «Şevketmeabım. Milletimiz başlarında sevgili hakanı ile inşallah kurtulacaktır. Türklük ölmeyecek ve öldürülemezdir. Tarihimizde bugünkü gibi tehlikeler çoktur. Azimkâr padişahlarımızın namuskâr evlâtları ile yekvücut olması ile hepsi bertaraf olmuştur.» Cevap verdi: «Sizin gibi genç, mert ve şayarı itimat kumandanlara malik olan bir millet elbette zeval bulmaz. Berhudar ol. Sizin gibi genç bir kumandana malik olmakla ben ve milletim iftihar eder.»

Elimi samimî bir tavır ile kuvvetlice ve uzunca sıktı. Dışarıda yaveri Fahri, Mustafa Kemal Paşa ile hasbihal ettik görüştüklerimizi ve düşündüklerimi söyledim. 21 Kânunuevvele kadar arkadaşlarla dertleşmekten başka bir şey olmadı. Bugün Meclisi Mebusan feshedildi. Mareşal Alenbi altıncı ordunun silâhlarının alınması ve Ali İhsan Paşaya Diyarbakir mıntakasından kaldırılması için Hariciye Nazırı Mustafa Reşit ve Harbiye Nazırı Abdullah Paşalara ağır mumele etmiş, ayakta kabul ve sert emir verdiğinden bu zatlar istifa etmişler. Harbiye Nezaretine Cevat Paşa tâyin olunmuş. Erkânı Harbiye riyasetine de Fevzi Paşa. Te-kirdağdaki 14 üncü Kolordu kumandanlığına tâyin olduğumu 23 Kânunuevvelde anladım. Beş gün sonra iradesi çıkmış. Geldiğim gündenberi didişmelerimden müsbet bir fikir dahi inkişaf etmedi. Yalnız ben İstanbundan çıkıyor ve bir Kolordu kumandanı oluyordum. Fakat Kolordu-

mun bir fırkası Bandırma ve Balıkesir mmtakalarında iki fırkası Trakya'da Tekirdağ ve Şarköy mntakalarında. Edirne'de Cafer Tayyar Beyin İkinci Kolordusu var. Ben kolordumun Anadolu'ya naklini ve merkezimin Bursa, olmazsa Balıkesir olması için uğraştım. Trakya şimendüferi Yunan askerinin nezaretine tevdi olunmuş. Trakya tehlikeli bir vaziyette idi. Asayiş olmadığını göstermek için hıristiyan vatandaşlar sabahlara kadar evlerinden silâh atarlar ve saf İslâmları da tahrik ederek onlara da attırırlardı. Bilhassa İstanbul'da taşkınlıklar ziyadeleşiyordu. Yer yer her tarafa İngiliz zabıtları gönderilmiş ambarlardaki Rus eslâha ve mühimmatı toplattırılıyordu. Ruslar müttefikleri imiş, bunların silâhlarını kendilerine verilecekmiş. Halbuki Rusyada bolşevizm cihanla müsademe'de idi. Çanakkaledeki toplar ve mühimmatımızın 15 Kânunusaniye kadar kaldırılması için İngilizler tazyikatta bulduklarından uğraşılıyordu. İtilâf devletleri bize dokuz kolordu teşkiline müsaade etmişler. Teşkilât bu esasta yapılıyordu.

Ben bunların hepsinin mürettep gaddar bir programın ilk hafif perdesi olduğuna kani idim.

28 Kânunusani 1335 tarihli Harbiye Nezaretinin âtideki tamimi vaziyetimizi gösteriyordu:

1962

Harbiye
28/1/1335

14. Kolordu Kumandanlığına

25/1/1335 tarihindeki vaziyeti umumiye berveçizir tamim olunur:

1 — Dokuzuncu Orduyu Hümayun Elviyei Selâsenin tahliyesiyle iştilal etmektedir. Şubat evailinde bu livalarda kıtaatı Osmaniye kalmıyacaktır. Ancak Kars'daki İngiliz valli askerisi o havaliyi işgal için lâzımı askerî bulunmadığından dolayı Osmanlı kıtaatının kalmasını tahriren talep ve rica etmiş ve bu ısrar üzerine bir piyade alayı ile bir süvari alayı Kars'da bırakılmıştır.

2 — Ardahan civarlarında bir köye Gürcüler topçu ateşi iştirakiyle de taarruz etmiş iseler de ahali İslâmiyesinin mukavemet etmesi üzerine bir makinalı tüfek terk ederek ricat etmişlerdir. Kafkasyanı nbazı mahallerinde Ermeni mezalimi devam etmekte ve Nahçıvan taraflarında Şeyh Ali isminde bir zat Ermenilere mukavemet etmektedir.

3 — Altıncı orduyu hümayun terhis muamelâtı ile iştiagi etmekte ve fakat terhis kafilelerini garba doğru sevkde pek çok müşkilât a düçar olmaktadır. Son günlerde bir iki kafiye Hizatnas istasyonunda trenden indirilmiş ve oradan itibaren Birecik - Ayıntab tarikiyle İslâhiyeye gitmek üzere karadan sevk edilmiştir.

4 — Süleymaniyyede müteşekkil Kürd Sinan hâkimiyetinin hududu Erdebil, Altıncöprü, Revandiz, Dühük, Beni Yunus, Kârni mevaki dahil olmuş ve İngilizler istikbalde bu hududun daha ziyade tevessü edeceğini işae etmekte bulunmuşlardır.

5 — Pötürge civarlarında dahi Kürtlük tahrikâtı vuku bulmakta ve Basra'daki ismindeki sergerdenin tecavüzatı artmaktadır. Altıncı ordudan sevk edilen müfrezeye Urfa civarlarında bu sergerde tevabiinin tecavüzatına maruz kalmış ve altıncı orduca mütecasirleri hakkında takibat yapılarak bir takımı derdest olunmuşlar.

6 — Adana havansinde nakledilmiyerek kahan ve tinalıgna karımdan vazi yed edilen erzak ve techizat ve malzeme mevcudu yüz yirmi altı vagondur.

7 — İzmire Yunan Salib-i Ahmer heyeti gelmiştir. Urla civarında Rum şekaveti devam etmektedir.

8 — Edirneye bir İtalyan müfrezesi ve Uzunköprü - Hadımköy şimendifer hattının muhafazasına bir Yunan taburu gelmiştir.

9 — Mutelifin Dersaadetde asayışı mahalliyenin iyi olmadığını bahane ederek zabıta ve ahvali sıhhiyenin iyi olmadığını dermeyer ederek sıhhiyeyi teftiş edceklerini resmen tebliğ etmişlerdir.

10 — Fransızlar Sirkeci - Uzunköprü, İngilizler de Haydarpaşa - Konya şimendifer hatlarını işletmeyi der'uhde etmek üzere vaziyet etmişlerdir. İngilizler ayrıca Haydarpaşa - Konya hattındaki mühim istasyonlara bilûmum şimendifer muame-lâtının kontrolü için müfrezeler göndermişlerdir.

Harbiye Nazırı namına
Fevzi

Kolordumun Anadoluya geçmesi bile beni tatmin etmiyordu. Ak-lım fikrim Şarkta idi. Elviye selâseyi kurtaran kıtaat meyanında benim kolordum da vardı. Şimdi zelilâne tahliye başlamış, yine o mintika islâmları kana boyanacaklardı, halbuki bu olmayabilirdi ve mehib bir çığ gibi büyüyerek belki bütün mülletimizin kurtulmasına da imkân olurdu. Son vaziyeti görmek ve kolordu merkezinin Balıkesire naklini temin için 31 Kânunu sanide İstanbula uğradım. Tekirdağından İstanbulun zayıf kıtaatına beş yüz nefer de gönderdim. Vaziyetin gittikçe fenalaştığı görülüyordu. İttihat ve Terakki erkânındandır diye tevkifat başlamış. Ciheti askeriyeden de bazı bahanelerle tevkifat varmış. Ben Balıkesir teftişini müteakip 11 Şubatda yine İstanbula geldim. Vaziyet gün geçtikçe vahim bir hal almasına rağmen yakın arkadaşlarımda henüz fikrim kabul yeri bulmamıştı. Tasfiye kanunu yapılmış ve Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşaya gösterilmeden Meclisi Vükelâya gitmiş. Fevzi Paşa istifa etmiş. İstanbul Merkez Kumandanlığı hıncahınc bigünah mahpus insanlarla dolmuş. Fransedespire İstanbulu zabtetmiş gibi Sirkeciden sefarete eski Roma muzaffer generalları gibi 8/Şubatta gitmiş. Rum ve Ermenilerin islâmlara hakareti tahammülün fevkinde imiş. Ekmek müthiş fiyatlı ,orta halli insanlar bile kıvranyor ve Edirne muhasarasının son haftalarında yediğimiz çöplü şeyler yenmekte. Başlangıçta yazdığım gibi, tarihin iftiharla Türk dediği yüce bir millet inhilâl arifesinde. İstanbuldan Türkler kovulacakmış, Şark vilâyetleri Adana vilâyeti ile birlikte büyük Ermenistan olacakmış, Trakyaya muhtariyet verilecekmiş, İzmire Yunanlılar çıkacakmış, Karadenizde Pontos olacakmış gibi her biri insanın mevcudiyetini saran havadisler ağızlardan veya Avrupa gazetelerinden etrafa dehşet saçmakta idi.

Şevket Turgut Paşayı evinde ziyarete gitmiştim. Evde yokmuş, az sonra geldi. Bana şöyle bağırıyordu: (Ne duruyorsun? Çek kılcını, varlığını göster. Burada ne duruyorsun?) Şevket Turgut Paşa Edirne'de fırka kumandanı iken erkânıharbi idim. 31/Mart/1325 irtica

hareketinde Hareket Ordusunun bir fırkasını da biz teşkil ediyorduk. 1326 da Arnavutluk isyanını tenkilde de beraber bulunmuştuk. Bana karşı büyük itimadı olduğundan beni görünce heyecanla böyle bağırıyordu. Ahval hakkında mevsuk malûmat aldığını, vaziyetimin pek vahim olduğunu, kuvvetimizi göstermezsek mahvımızın mukarrer bulunduğunu söyledi. Hürmetle takdir ettim. Şarka naklimin teminile uğraştığımı söyledim.

13/Şubatta Harbiye Nazırı Yaver Paşayı ziyaretle Merkez Kumandanlığında (Bekirağa Bölüğü denilen yerde) ki tevkiflerin kimin tarafından yapıldığını ve bilhassa askerlerin sebebi tevkifini anlamak istedim. Kat'î bir şey öğrenemeyince bizzat mahpushaneye gittim. Bildiklerimle görüştüm. Kimse ne için hapsedildiğini ve bu darbenin kat'î olarak nereden geldiğini ve ne olacaklarını kestiremiyordu. Gerek tevkiflerin başlaması ve gerekse İstanbuldan Türklerin çıkarılacağı şayiaları bir fikir hareketine sebep olmuştu. Fakat nerede ne yapılacak, kimse bir şey düşünemiyordu. 24 Şubatta (Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı ile Erzuruma gitmeniz lâzım geliyor. Hazır bulununuz) diye Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa imzası ile aldığım bir emir bana payansız sevinçler verdi. Kanaatince çok şeyler artık olabilecekti. Şark vilâyetlerine Ermeni ve Gürcüler ayak basamayacaktı, pontos hayalleri kuvvet bulamayacaktı ve en mühimmi Ermenistan silâhdan tecritle Türkiyeyi şayani kabul bir sulhe nail etmek için rehine olarak elde tutulacaktı. Ben bu düşünceyi artık filiyata çıkmış sayarak sevincimden duramıyordum. Derhal Şark vilâyetlerinin askerî ve siyasî vaziyeti hakkında malûmat toplamağa başladım.

Meclisi Mebusanın feshini müteakip vaziyetin gittikçe fena-laştığı görülünce Kânunusani ve Şubatta Şark vilâyetlerine ait İstanbulda iki cemiyet teşekkül etmişti. Biri (Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) - ki Süleyman Nazif, Beyrut valisi İsmail Hakkı, Hicaz valisi Mahmut Nedim Bey, Diyarbekir mebuslarından Fevzi ve Zülfü Beyler buna mensuptular - diğeri de (Kürt Teali Cemiyeti) - ki Seyit Abdülkadir ve Bedirhanilerden bazı kimseler âzâ bulunuyorlardı - . Her iki cemiyet de şark vilâyetlerinin Ermenistan olacağı endişesiyle teşekkül etmişti. Birincisi şark vilâyetlerinin Türk camiasından ayrılmamasını, ikincisi ise bu fikri imkânsız addile herhangi bir şekilde bir Kürdistan teşkilini hedef ittihaz etmiş bulunuyordu. Trabzon ve Erzurumda Muhafaza Hukuk Cemiyeti de Şubatta teşekkül etmişti. (1)

25 Şubatta yine kabine değişti, 26 da millî blokun teşekkül ettiğini haber aldım. Fakat fiilî bir şey yok. Hep âlemi medeniyete hitabeler. Ben bunu vatan için mersiye okumaya benzetiyorum. Yalnız şark vilâyetlerinde ve bilhassa Trabzon ve Erzurumdaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini pek

(1) İstanbuldaki Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden bir heyet Kürt Teali Cemiyetine giderek birlikte Şark'ı kurtarmaya çalışacaklarını söylüyorlar. Bunların mesaisinin nasıl akim bırakıldığı aşağıda görülecektir.

faideli buluyordum. Senelerdeberi tanıdığım, elem ve meserretine içlerinde iştirâk ettiğim bu vatandaşları her türlü harekete geçireceğimden tamamilen ümit vardım. İstanbuldaki tetkikatımı hükûmetin ve İtilâf hükûmetlerinin ne düşündüklerini öğrenmeğe hasrettim. Şarkın iâşe vaziyetinin vahim bir devreye girdiğini öğrenmekle, çare düşünüyordum. Gerçi 21 Şubat gecesinden itibaren sahillerden ablukanın İtilâf devletlerince ref olunması millete biraz nefes alıracaktı. Çünkü Amerikadan üç büyük vapurun gelmesi İstanbul piyasasında çuvalı 23 liraya satılan mahlût unlara, beş liraya indiği halde, müşteri bulunamamasını mucip oldu. Kahvenin toptan okkası beş yüz kuruş iken perakende iki yüz elliye indi. Yirmi dört kuruştan İtalyaya iki bin ton şeker sipariş olunması şekere hasret kalan fakir fukarayı sevindirdi. Fakat harabezara dönen Erzurum havalsindeki halk ve ordu için tedbirler lâzımdı. 6/Haziran/1915 de sahillerimize abluka vazedilmiş ve 21/Şubat/1919 da refedilmişti. Buna nazaran milletimiz (4) sene (8) ay on beş gün muhasarada kalmış demektir. Dokuzuncu Ordunun lâğvı emrine kadar iâşe işini tanzim, İstanbulda şayanı itimat bir mukavemet merkezi temini ile uğraştım ve hayli mevsuk malûmat topladım. İâşe için Karadeniz sahillerinde vapurun uğrayacağı iskelelerde ne bulursam almak emrini istihsal ettim. İcap edenlere de emir tebliğ ettirdim. Aldığım malûmat: Şark vilâyetlerinin - Adana, Sivas da dahil olduğu halde - ordunun silâhları alındıktan sonra Ermeni, Kürt, Pontos diye yağma ettirileceği; fakat mütarekenamenin 24 üncü maddesi mucibince Vilâyeti sittede iğtişâşat zuhurunda, mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkına rağmen, İtilâf hükûmetlerinin kuvvet sevkile oralarda muharebe edecek bir halde olmadığı ve İzmirin Yunanistana verilmesi hakkındaki fikirlerin mevcudiyeti - ki bunu Tan ve Maten gazetelerinden anladım. - Londradan Şarka gönderilmek istenilen kıtaatin «Nereye gidiyoruz?» sualine karşı, Şarka denince: Horra sesleriyle silâh çatılarını terk ile savuştuklarını sevinçle okumuştum. Pangaltı İngiliz Karargâhında istihbarat şubesi müdürünün odasındaki haritada şark vilâyetlerimizin taksimatına ait plân çizgisi kalınca çizilmişti. Bir hattı fâsıl Erzincanla Sivas arasında tesbit edilmeden bırakılmış. Ahvale göre bir tarafa kıvracakları anlaşılıyor!

Hükûmetimizin dünyadan bihaberliğinden sarfınazar, bazı efradının İtilâfın âmâlini hâtır ve hayallerine gelmediğinden fazlasile temine sâif olduklarına bizzat şahit oldum. Bir gün gafilâne avlanan Ali İhsan Paşayı İngilizler Haydarpaşadan tahtelhıfız olarak kendi sefarethalerine götürmüşler. Bir ordu kumandanının mercii resmisine haber vermeden götürülmesi Harbiye Nezaretini müteessir etmiştir zannediyorum. Halbuki Dokuzuncu Ordu Kumandanı Şevki Paşayı da İngilizlerin aynı akibete uğratacaklarını anladım. Fazla olarak yeni Nazır Ferit Ferit Paşanın şimdilik durdurulan tasfiye meselesini kurcaladığını öğrendim. Ordu kumandanları hapse tıklırken benim Erzuruma eski Kolorduma ve bütün Dokuzuncu Ordu kıtaatina kumandanlığa gönderilmem, hakkında İttihatçı damgasının vurulmamasından ve emre.

itaat eder, şark halkının hürmetini kazanmış ve İstanbulun hesabına her emri orada kolay tatbik edeceğimi zannetmek gibi budalalıktan ileri geldiğini ve benim o muntakaya atılmak için kaç aydır didiştığimi ve her yere baş vurduğumu suiniyet erbabı olanlarla İtilâftan kimsenin bilmediğini memnuniyetle öğrendim.

2/Martta Harbiye Nazırı Ferit Paşa nezdindeki bir tesadüfü, ibret olmak üzere, yazıyorum. Balkan Harbini müteakip tekaüt olan ne kadar kimse varsa hattâ en amelimandaları dahi iş başına ve en büyük makamlara getirilmiş ve bir taraftan da getiriliyordu. İşte topçu Ferit Paşa da pös düşük bıyıkları, bolca ve ihmali sallanan elbise ve bedeni, vaz ve hali ile bu fasileden bir zat olduğunu gösteriyordu. Ben nezdinde henüz görüşmeden jandarma tensikine memur Miralay Fransız Fulon'un geldiğini odacı haber verdi. Ben: «Bilâhara tasdi ederim, ecnebiyi bekletmeseniz muvafık olur;» dedim. Dışarı çıkmak üzere iken Fulon içeri girdi oda kapısı kapandı; ben paravana arkasında kaldım. Nazır beni dışarı çıkmış zannile serbestçe fikrini söyledi. Türkçe muhavere aynen şöyle idi:

Fulon — Jandarmanın bir sülüsü gönüllü olmak diğerleri hizmeti askeriyeden nefer alınmak üzere otuz bine iblâğını, muhassesatlarının tezyidini, jandarma mektebi kışadını teklif ediyorum. Mektep için Beylerbeyi Sarayı arkasındaki karakolu istiyorum. Gerçi arada deniz de var amma bu taraflarda münasip bir bina bulamadık. Maraşal Desper Jandarma Kumandanlığını ziyaret etti ve pek güzel sözler söyledi.

Ferit Paşa — Arzularınızı Meclisi Vükelâda yaptıрмаğa çalışırım. Mektep için İstanbul cihetinde dahi yer bulabiliriz.

Fulon — İhtiyat Zabıt Mektebi müsait dediler. İtalyan sefarethanesi kurbundadır. Ben hariçden gördüm.

(Ferit Paşa — Biz İhtiyat Zabıt Mektebini başka yerde açarız, dedi. Biraz sükûtu müteakip devamla, bilmem benim tercümei halimi bilir misiniz Fulon cenapları? Bir çok seneler sadaret yaverliği yaptım. Sonra Selânikte Redif Fırkası kumandanlığında bulundum. Beyoğlunda mühendislik de ettim. Oradaki caddeleri ben açtırdım. Selânik valiliği de yaptım. Eski zamanlarda daha ziyade sükûnet vardı. Jandarma için de Sultan Hamit zamanında en ziyade islahat olabildi. Meşrutiyetten sonra hiç bir şey yapılamadı. Malûm ya 31 Mart Vakası ve daha sonraki kargaşalıklardan baş alamadık. Bendenizi de İttihat hükûmeti yedi sene İstanbulla sokmadı. Diyarbekir taraflarında menfi gibi idik. Şimdi yeni yeni her şeyi öğreniyorum. Aslen Mısırlıyım. Kahirede doğdum. Fakat küçük iken İstanbulla gelmişim.

Fulon — Paşa hazretleri işittim ki yirmi fırka olacak ve fırkaların mevcudu bin beşer yüz olacakmış doğru mu?

Ferit Paşa — Dedim ya daha iyi bilmiyorum; galiba on dokuz. Erkânı Harbiye bilir. Maahaza inşallah şu ordu derdinden de kurtuluruz da yalnız jandarmamız kalır.

Fulon müsaade alarak ayrıldı ben derhal kapıyı açtım. Beni yeni odaya girmiş sandılar. Nazırla yalnız ben kaldım. Bir ecnebiye iki dakika

evvel zelilâne sözler söyleyen bu nazır yüzüme bakamıyordu.) «İki sualim var,» dedim. «(1) Erzurum - Trabzon bizde kalacak mı yoksa felâketli bir tahliye emrini bana mı vereceksiniz?» Cevap verdi — Bilmiyorum, maahaza sulhün akdinden evvel belli olamaz ki bu da en aşağı altı yedi ay ister. «(2) Tasfiye hakkında bazı şayialar var. Bu nedir?» — Evet, selefim Meclisi Vükelâya böyle bir lâyiha takdim etmiş. Arza gitmediğini görünce derhal istedim. Bir de ben tetkik edeyim dedim. Çünkü 325 deki tasfiyeden pek büyük işbirarlar oldu idi. Maahaza sizin gibi herkesin itimadını kazanmış, kumandanlık etmiş zatlar için şayanı ehemmiyet görmem; çünkü farzedelim ki tasfiye oldu. Cüz'î bir zaman sonra yine eski rütbenize sahip olursunuz. «Zavalı milletimizi yalnız haricî düşmanlar tahrip etmediğini Nazır Paşa Hazretleri de kabul ediyor mu? ve yine kabul ediyor mu ki şeref ve namus bir lâhza için dahi eshabı tarafından terk edilmez,» dedim. «(325) tasfiyesini isteyen bütün ordu idi. Yapan ve kabul edenler de Meclisi Mebusan ve Âyan idi. Tatbik eden de hür bir hükûmetti. Alınan rütbe-Mebusan ve Âyan idi. Tatbik eden de hür bir hükûmetti. Alınan rütbe-ler de devri istibdadın ihsan ve hediyeleri idi. Bundan işbirarlar hasıl olduğunu ve sizin bile müteessir olduğunuzu buyurdunuz. Ya bugün harp kaçkınları, aczinden dolayı ordudan çıkarılmış bir zümre bunu istiyor ve bunlardan bir heyeti müteşebbise kanunu tanzim ediyor. Meclisi Mebusan yok, âyan yok, hükûmet esir ve düşmanlarımızın her arzusunu fazlasile yapmakla zevk duyan insanlarla mı bunu yapacak. Ordu senelerden beri vazifesini hakkile yapmış ve buna muvaffak olmak için de bugünkü kumandanları yetiştirmiştir. Hükûmetin siyaseti iflâs etti ise ordudan neden intikam alınacaktır? Ben şahsım için şeref ve haysiyetimden hiç kimse için bir cüz'ü feda edemem.» Sararıp kıvranan Nazır kısaca şunu telâffuz etti: «Tetkik edeceğim. Bugün tetkik edeceğim.» Ben de daha fazlasından sarfı nazarla nezdinden ayrıldım.

Ordunun inhilâlini düşmanlara teklif eden ve Arap olduğunu söylemekle Türkler için her fenalığı yapabilecek bir taynette olduğunu anlatmak isteyen bu Nazır 4 Mart günü kabine değişerek 5 de Nezaretine Ahmet Abuk Paşa geldiğini görünce söylediğine veya söylediğini yapamadığına müteessir olmuştur. Bu zatın kulağımla işittiğim ihanetini hemen o günü tesbit ettim. İsmeti, Raufu ve Kemal Paşayı ikaz ettim.

Ahvalin vehameti artık takdir olunmağa başladı. Rastgele tevkifler, Rum ve Ermenilerin müttefikan hareket edeceklerine dair kiliselerde yeminleşmeleri. Her ay hükûmetin idare makinesini meflûç kılması, İngiliz ve Fransızların rastgele yerleri işgal etmeleri ve hattâ hususî mekenleri bile eşyasile kendi malları gibi tasarruf etmeleri ve sahiplerini kovmaları, Ermeni ve Rumların İtilâf ordularına ve polisine alınarak islâmlara karşı yapmadık rezaletler bırakmamaları, ordumuzun top ve tüfek kama ve mekanizmalarının toplanmağa başlaması Türk milletinin nelere maruz kalacağını artık her kafada düşündürmeye başladı. İşe yaramaz ne kadar mütekait varsa iş başına alınmış, ne kadar abuk sa-

buk insan varsa hep gayrete gelmiş (kazandığım kârdır) diye akla geleni yapıyorlar, intikam, hırs bütün kuvvetile tahribatta. Türlü cemiyetler teşekkül ediyor. Kimi bir şey koparmak, kimi bir iş yapıyoruz demek için! Meselâ (Hürriyet ve İtilâf) faaliyetine başlamış, Selâmet Umumiye Fırkası, Kürt Teali Cemiyeti gibi cemiyetler belirmiş. Bu meyanda, cihanı medeniyete hakkımızı anlatmak gayesile millî blok, Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi vatanperver insanların teşebbüsleri de vardı. Fakat bunların da gayesi nihayet Vülson prensiplerine tutunarak elimizde kalan vatan parçasının Türk ve İslâm camiası olduğunu cihana ispat etmektir. Zaten böyle de olmasa aleni yaşamalarına imkân yoktu.

Hürriyet ve İtilâf memleketin gençliğini İttihatçı diye imha ve ne kadar mütekaat ve amelimanda kimseler varsa memleketin başına musallat etmek üzere idi. Kürt Teali Cemiyeti de Kürdistan istiklâli yapacağım diye şark vilâyetlerinin Ermenistan olmasına sebep olacaktı. Orduların başında güvenilir kumandanlar kalmamış kimi gelmiş kimi getirilmiş hepsi İstanbula toplanmıştı. Mustafa Kemal, Vehip, Fevzi, Cevat, Cemal, Ali Fuat, Ali İhsan Paşalar, İsmet ve ben. Bir çok muhtelif rütbedeki zabıtlar da izinli izinsiz İstanbula akın ediyorlardı. Vaziyetin kestirme mânası inhilâldi. Sık sık kabinelerin değişmesi, itilâfın her gün artan tecavüzü felâket gününü yaklaşıyordu.

Hal böyle iken henüz fikirlerde birlik olmamıştı. Günün birinde Bolşeviklik ilân ediverince Rum ve Ermenilerle arada husumet kalmayacağı zannı vardı. Mütecanis ve iyi bir kabine teşkil olunursa mümkün olan iyice bir vaziyet tesis edebileceği kanaatinde olanlar çoktu. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey bu fikirde hayli musır idiler. Bizlerin de dahil olacağı bir kabine İtilâfın emniyet ve merhametini celbedebilmiş. Bir çok zatlar da halin aldığı cereyana tâbi olmakla iş olacağına varır diyorlardı. 4 Mart Damat Ferit Paşa kabinesi herkeste bir yeis uyandırdı. Bilhassa Hariciyeye Şerif, Şûrayı Devlete âyandan Kürt Abdülkadirin tâyinleri şark vilâyetlerimiz için açık felâketi gösteriyordu. Kabine bir çok erbabi namusu tevkife başlamakla endişeleri arttırdı. Adeta İtilâf hükûmetile Damat Ferit kabinesi tahribat yarışına çıkmışlardı. 10 Martta Vehip Paşa, Fethi Bey, Halil Bey, Yunus Nadi Bey ve daha bazı gazeteciler de tevkif olundular. Bu vaziyet «Artık ne yapacağız?» düşüncesini arttırdı. Fikrimi soranlara: «Anadoluya ordu başına! Başka çare yoktur» fikrini isbat ediyordum. 13 Martta Erzurumda Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına tâyinime dair tahrirî emrimi aldım. Fakat Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da şifahen pek elim olan şu tebliği yaptı. Harbiye Nazırı (Ahmet Abuk Paşa) demiş ki: «Şevki Paşanın kalması muhtemeldir, bir kaç gün Kâzım Karabekir Paşa intizar etsin!» Beynimden vurulmuşu döndüm. Nihayet 5/Nisan/1335 de Dokuzuncu Ordunun ilgası hakkında atideki emri aldım.

Dokuzuncu Ordu Kumandanlığına

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

1 — Dokuzuncu Ordu mülgadır. Elyövm Dokuzuncu Ordunun tahtı emrinde emrinde bulunan Üçüncü, Dokuzuncu, Onbirinci Fıfka Fırkalarile Onikinci Fırka Onbeşinci Kolordu kumandanının tahtı emrine girecektir. Dokuzuncu Ordu karargâhı Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın Erzuruma muvasalatına kağar Onbeşinci Kolordu karargâhı sıfatile ifai vazife eyliyecek ve mu-maileyhin vüruduna kağar fırka kumandanlarından birisi Kolorduya vekâlet eyliyecektir.

2 — Üçüncü Kolordu doğrudan doğruya Nezarete merbut bulunacaktır.

3 — Van ve Erzurum ve Trabzon vilâyetleri Onbeşinci Kolordunun mıntakasıdır. Dokuzuncu Ordunun bu vilâyetler dahilindeki bütün müessesesat ve teşkilâtı Onbeşinci Kolordunun emrindedir.

4 — Sivas Vilâyetile Canik Mutasarrıflığı Üçüncü Kolordunun mıntakasıdır. Dokuzuncu Ordunun bu vilâyet ve sancak dahilinde bulunan bütün müessesat ve teşkilâtı Üçüncü Kolordunun emrindedir.

5 — Üçüncü Kolordu Beşinci Kafkas Fırkasından Trabzon vilâyetinde bırakılmış olan dört tabur piyade ile topçuları şimdiye kağar Dokuzuncu Ordunun istihdam eylediği hususatta kullanmak üzere muvakkaten kemâkân Trabzon vilâyeti mıntakasında ve Onbeşinci Kolordu emrinde bırakacaktır.

6 — Dokuzuncu Orduya ve Üçüncü Kolorduya yazılmıştır.

3/Nisan/1335
Harbiye Nazırı
Şakir

15. Kolordu Kumandanlığına

Nezareti celileden 9. Ordu ve Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına verilen emir sureti laceimalûmat balâya naklen arz olunur.

5/Nisan/1335

Erkânı Harbiyeyi Umumiye Birinci Şube Müdürü
Kaymakam

Tamim (Harbiye Nezareti devair ve şubatıle müfettişliklerine)

Benim de Şarka hareketime müsaade olundu. 7/Nisan/1335 günü Yunan İstiklâl günü imiş. Sık Türk ve İtilâf devriyeleri halkı korkutuyordu. Bugün Fransızlar Beyazıttaki misafirhaneı askerî binasını işgal ettiler. Artık Harbiye Nezareti binası da yakından tahtı tehdide girdi. 11/Nisanda veda ziyaretlerimi yaptım. Bilhassa M. Kemâl Paşa ile İsmete vaziyeti son defa olarak anlattım. Mustafa Kemâl Paşa ameliyat yaptırmış Şişlideki ikametgâhında yatıyordu. Yanında ahbablarından biri vardı. «Mahrem görüşmek isterim,» dedim. Bunun üzerine bu zatı takdim etti. Ve yalnız kalmaklığımızı anlattı. Bu zatın Ruşen Eşref Bey olduğunu öğrendim, dışarı çıktı. Aynen şunları söyledim: «Pa-

gam, ben yarın Erzuruma hareket ediyorum. İstanbulda ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkânsızdır. Sükût edersek mahvımız mukadderdir. Behemehal Anadoluya ordu başına geliniz. Hem de şarka; milletin kurtuluş anahtarı şarktır. Orada her şey mümkündür. Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Ben kat'î kararımı verdim. Plânım basittir. Millî bir hükûmet teşkili ve şark vilâyetlerini istilâyâ hazırlanan Ermenistanı bize güzel bir sulh rehinesi olarak elde tutmak, sonra hâdisata göre, garbe tevcih etmektir. İstanbulda ne siz ve ne de kıymetli arkadaşlar fazla müddet kalmayınız. Başka türlü millî birlik ve millî varlık göstermek imkânı yoktur. Benim ahdım tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmaktır. İstiklâlimizi ve hiç değilse namusu milli-mizi kurtaracak, ancak bu karardır.» M. Kemal Paşa şu cevabı verdi: «Bu da bir fikirdir, ahval günden güne size hak verdiriyor. Size muvafakiyet dilerim.» Ben bunun bir fikir değil kat'î bir karar olduğunu anlattım. «Ordu ve halk bu fikir etrafında muhakkak toplanacaktır. Şarkta millî hükûmet esaslarını kurduktan sonra siz garbe teveccüh edersiniz. Şark vazifesini ben deruhde ederim. Eğer gelmeyecekseniz hareketimi ona göre tanzim edeyim,» dedim. Biraz düşündü ve: «İyi olayım size mülâki olmaya çalışırım,» vaadini verdi. Ben şarkta millî hükûmet esasını kurarken M. Kemal Paşanın İstanbulda bir padişah hükûmetinde herhangi bir vazife alarak en kıymetli arkadaşları da etrafında toplaması ihtimali beni pek düşündürmüştü. İşte en mühim olarak buna mâni olmak içindir ki şahımdan fedakârlık yaparak fikrimin husulü için kendisini şarka davetle millî harekâtın başına geçmesini teklif ettim. Daha evvel İsmetle de uzun uzadıya konuşmuştuk.

İsmet benim haberim olmadan M. Kemal Paşa ile bir ictimada bulunurken Ahmet Rıza veya İzzet Paşa riyasetinde bir kabine yapmak teşebbüsünde bulunmuştu. Bunu ben haber aldığım zaman, bana haber vermeden ve reyimi sormadan böyle menfi işlerde bulunmasının faidesiz ve şahsını yıpratacağını bir daha tekrar ile İstanbulda yapılacak hiç bir teşebbüse girişmemesini ve Anadolu da millî teşekkülün başına geçmesini ve ben tek başıma da kalsam uğraşacağımı, fakat halkın bizimle geleceğini, vaziyetin içinden başka türlü çıkmak imkânı bulunmadığını izah ettim. Rauf Bey kendisine nerede ne vazife verilirse hazır olduğunu her zaman söylerdi. Hâlâ İsmet bana da İaşe Nazırlığını teklif ediyordu. Esasen hiç bir kuvvete istinat etmeyen bir kabineye girmenin şahsen sukut olacağını, İaşe Nezaretinin ise aklıktan ölenlere mersiyehanlık olacağını söyledim. İsmet diyordu ki: Açlık diyorsun, acaba aklıktan koca İstanbulda kim ölmüş? Dedim ki: «Hangi evin kapısını çalıp da halini sorduk. Benim evim bile yarı aç!» İsmet müteessir oldu söyleyip söyleyeceğine pişman oldu.

12/Nisan/1335 Gülcemal Vapuru ile akşama doğru İstanbul rıhtımından hareket ettik. Kızkulesile Selimiye arasında demirledik. İtilâf memurları kontrol edecekler! Herhangi bir tarafa gideceklerin büyük müşkilâtla, vesikalarını İngiliz, Fransız üniformalı yerli Rum ve Erme-

ni askerlerinin envai hakaretine uğrayarak rüşvet vererek yaptırılmaları kaç zamandır usul olmuş. Vapurlarda bu tasdikli vesikaları olmayanlar hakaretle, dayakla dışarı atılıyormuş! Böyle bir hey'et bizim vapuru da aradı. Vesikayı yaptırmamış şarka giden iki zabıt kömürcü kıyafetine girerek ocak başında görülerek kurtuldular. 13/Nisan sabahı rüzgârlı ve bulutlu bir havada Boğazi çıkarken bir saadet rüzgârı gibi kalbim coşuyordu. Büyükdere önünden geçerken o, 28/Teşrinisanı/1334 de Büyükdereye çekilmek üzere bulunan İngiliz bayrağının rüzgârdan çırpındığını gördüm. Bu sefer gurur duydum. Buna ve Boğaz tarafeynindekilere, «Hepiniz, hepiniz inmeğe mahkûmsunuz,» dedim. Çok seviniyordum. Sanki her düşüncem kuvvet ve her kuvvet muvaffakiyet olmuştu. Cihan yıkılsa Türk yılmaz! diyordum. Yaverime de programımı anlattım.

Sevinçle artık Karadenizde yol alıyorduk. Zonguldak, Sinop. Buraya çıktım, hükûmet emrinde bulduğum erzakı aldım. Fakat, ne garip ciheti askeriye bana emir vermişti. Mahallerine de tebligat yapıldığını söylemişlerdi maliyeden böyle bir emir gelmemiş!... Her ay değişen bir hükûmetin yapacağı iş bu kadar olur. Ben eldeki emre istinaden buradan ve on saat mesafedeki Çakıroğlu iskelesinde ne buldumsa vapura aldım. 17 Nisanda Samsuna vardık. Buraya Harbi Umumide tekaüde sevkedilmiş fakat şimdi iş başına alınmışlardan bir divanı harp heyeti çıktı. Samsunda bir Hint bölüğü, limanda bir İngiliz torpido muhribi var. Rumlar kırk elliser kişilik çete halinde kasabaya kadar tehdide başlamışlar. Son günlerde bir kaç islâm çetesi de çıkmış. 18 de Ordu ve Giresuna da uğrayarak 19 da erkenden Trabzona vardık. Birlikte Trabzona vali tâyin olunan Galip Bey de vardı. Bu zat dehşetli ittihatçılar aleyhinde olmakla beraber yaşı ilerlemiş ve kuvvette muhalefet edemiyecek bir insandı. Birlikte şehre çıktık ve belediye dairesine gittik. Yemeği belediyede yedik. Ben bugünden işe başladım. Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyeti Merkezi eşrafından (21) kişi imiş (11) i heyeti merkeziye (10) u heyeti idare, Şubatta hükûmetten müsaade alınmış ve kulüp açılmış, 23 Şubatta Trabzonda ilk kongre yapılmış. İstanbula üç kişilik bir heyet göndermişler ki İstanbuldaki heyetin Avrupaya göndereceği heyete iştirâkle Trabzonu müdafaa etsinler. Belediye Reisi Barutcu Ahmet Efendî aynı zamanda Müdafaa Hukuk reisi. Heyet vaziyetin dehşetinden yılmı ve müteessir. Ahvali olduğu gibi değil müthiş ve gayri kabili izale felâketli görüyorlar. Bütün ümitleri Avrupaya yalvaracak heyette. Harbi Umumide Rus istilâsında ezilmiş, şimdi de Ermeni veya Pontos beliyesinin başlarında döndüğünü görerek kan ağlıyorlar. İngiliz donanmasının her belânın mukaddemesi olacağını zannediyorlar. Ben bu muhterem insanlara dedim ki: Avrupaya, Amerikaya yalvarmak hastanın başında mersiye okumaktır. Memleket tehlikededir bu muhakkaktır. Fakat kuvvetimiz bu tehlikeyi def'e kadirdir. İtilâf kuvvetlerinden korkmayınız. Daha geçen hafta Londradan memleketimize getirilmek

istenilen alaylar işi anlayınca biz gitmeyiz diye silâh çatılarını bırakıp savuştular. İtilâf milletleri Harbi Umumiden okadar yorgun çıktılar ki memleketimizde tek bir nefer bile öldürmeğe razı değillerdir. Karşımızda Rum Ermeniden başka kimseyi görmeyeceğiz. İstanbulda itilâf kuvvetleri bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. Bana inanınız. Ben buraları şuna, buna vermeğe değil, buraları almak isteyen hülyalı kafaları ezmeye geldim. El birliğiyle ve süngümüze istinaden işe başladım. Allah yardımcımızdır.

Sözlerim çok iyi tesir yaptı. Bilhassa İngiliz donanmasının bir şey yapamayacağını çünkü milletlerin ezgin bir vaziyette artık şarkla uğraşmak istemediklerini ve bostan korkuluğunun bizi korkutmaması lâzım geldiğini izah ettim. Her tehlike hakikaten mevcut bile olsa ikmal namusa fedakâr Türklerin mecbur dahi olduklarını, halbuki karşımızda Rum, Ermeni birliğinden başka çıkacak kuvvet olmadığını ve bunları da bizim imhaya kadir olduğumuzu anlattım. Bana itimatları olduğunu ve sözünden çıkmıyacaklarını vaad ettiler.

30 Nisana kadar Trabzonda kaldım. İngilizler her şeyi kontrol altına almışlar. Fransız mümessili dehşetli Türk aleyhdarı. Trabzonda (Ademi Merkeziyet Cemiyeti) diye birkaç kişilik zayıf bir şey var ve Fransız mümessilinin nüfuzunda. Fakat İhtiyat Zabitleri Cemiyeti ve Muhafazai Hukuk mensupları namuskâr insanlar ve hiç bir nüfuzda değil. 22 Nisanda Ordu Kumandanı Şevki Paşa ve kısmen mezun kısmen muamelâtı zatiye emrine yüz elli zabit İstanbula gitti. Ordu zabitanı müthiş azalıyordu. Bu akın mütarekeden beri başlamıştı.

İskele ambarında sandıklara konmuş ve İngilizler tarafından görülmüş bir çok top kamaları var. Bunlardan işe yarayan ve yarayanları tefrik ettirdim. Anbarlarda işimize yarayacak malzemenin dahile alınması için icap eden tertibatı yaptırды. Erzuruma İngiliz Miralayı (Ravlenson) isminde biri gitmiş. Erzurumda bana vekâlet eden Dokuzuncu Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü Bey bulunmasına rağmen doğruca Fırkalara ve Trabzon Kumandanlığına emir tarzında tebligat yapmış. Fırkalarda bin beşer yüz tüfenk bulunacak, fazla olursa kumandanları mes'ul edeceğim tarzında şedit şeyler yazmış. Derhal tamim ettim ki emri ancak benden alırlar, sualleri yalnız ben sorarım. Ravlensona da yazdım: Kolordunun kumandanı benim, kıtaatım ancak benden emir alırlar. Ben de Harbiye Nezaretinden emir alırım. Arzularınızı bu vasıta ile lütfen bildirin.

Trabzondaki kıtaat ve mektepleri ve ambarları ve müessesatı kâmilten gözden geçirdim. Samsun havalisi asayışı berbat olduğundan Üçüncü Kolordunun müfrezesini Samsuna göndermeği muvafık buldum. Trabzonda İngiliz ve Fransız zabitleri vardı. Jandarmamızı tensik için bir Fransız binbaşı da gelmişti. Henüz sulh olmadan bu garip tensikat her ay değişen kabinelerden birinin yadigarı idi!

Trabzonda Fransız konsolosu diye işe başlamış bir zat da vardı. Her biri ayrı ayrı ziyaretime geldi, ben de iadei ziyaret

ettim. Yerli Rumlar vasıtasile her şeyi mübalâğalı öğreniyorlar. Fransız diyor ki: İhtiyat zabitleri ittihatçılık yapıyorlar, Erzuruma bazı ittihatçılar gitti zabitanı tahrik ediyor. Sizin için Marmara sahilleri varken buralarda ne arıyorsunuz?... İçimden keşke hepiniz böyle maksadınızı söyleyecek kadar budala olsanızda biz de vazifemizi kolay görsük! dedim. Halbuki kibir ve gururla hepsinin basiretleri kapanmış imiş ki bize mâni olmak değil bizi iş başına getirdiler ve işimizi kolaylaştıracak akılsızlıkta bulundular. Ben buna Hakkın bize lütfu derim.

(27 Nisanda bir Yunan torpidosu geldi. Gelecek Rum muhacirlerini yerleştirmek için bir heyet gelmiş. Bir gece bir kaç Yunan neferi sarhoş olarak bir neferimizin silâhını almak ister neferimiz de bunlara silâhla mukabele eder ve birini öldürür. İtilâf memurları bunu mühim bir mesele addilè valiye gitmişler, bana da geldiler. Neferin mukabelei bilmişil yapılmasını, maktule merasim icrasını istediler. Yüz vermedim. Müdafaa nefis ve namus olduğundan Türk neferi ceza görmedi. Yunanlılar da def olup gititler. Ertesi günü (400) kişilik Rum muhacirini havi Rum vapuru geldi. Vaktile Trabzondan Sohuma gitmişler şimdi Bolşeviklerden kaçıyorlarmış. Odesa mıntikasına bazı efzun kıtaatı gönderildiğinden Bolşevikler tuttuklarını gûya şimendifer raylarına bağlayıp çığnetiyorlarmış. Bu muhacirler mallarını ve hattâ çocuklarını bile atıp kaçmışlarmış.)

(Ajanstan da Fransada Kılamanso Kabinesi düştüğünü Bolşeviklerin Rifada sekiz bin sekiz yüz kişi katliâm ettiklerini öğrendim. Bu havadislerden lâzimi gibi istifade ettim. Bolşeviklerin Kafkasyaya yürüdüğünü ve bize iyi bir sulh temin olunmazsa bizim düşmalnarımız düşmanı olduğundan tabîi müttefik olacağımızı, Sohum havalisinde itilâf ordusunun denize döküldüğü gibi havadisleri neşrettim. Kıtaatta ve halkta maneviyata iyi tesirler yaptı. Taşkınlık eden Yunan neferinin itlâfı şımarıklık eden Rumlara iyi bir sille oldu.)

İstanbul hükûmeti 16 Nisanda Şehzade Abdurrahim Efendi riyasetinde garbî Anadolu mıntikasına bir heyet göndermiş, 29 Nisanda da Şehzade Cemalettin Efendi riyasetinde ikinci bir heyet Edirneye gönderiliyormuş. Bu heyetler halka beyanname okuyorlarmış; hülâsası: (On senedir ahkâmı şer'îye ve kavanini esasiyeye mugayir fenalıklar yapılmış. Harbi Umuniye körü körüne girilmiş. Padişaha sadakat ve emrine itaat etmeli imiş böyle olursa bu felâketli günlerden kurtulunurmuş. Padişahın selâmı varmış) Anasırı hiris-tiyane bu heyetlerle temasa geliyormuş. Şehzade Cemalettin Efendi 22 Nisanda vapurla Trabzondan gitmişti. Ordudâ hayli müddet miraylık etmesine rağmen dünyadan bihaber! Fakat Zeytinlik Mektebi müdürüne yazdığı tezkerede şayanı hayret bir mütalâa var. Mektebi ziyaretimde müdür göstermişti. Şehzade mektebin yakınında oturduğundan çocukların gürültü etmemesi için polisle vakit vakit haber gönderirmiş. Bir gün kızmış şöyle bir tezkere yazmış:

(Mektebinizin Yahudi havrasından farkı yok. Bu gürültü istikbalde

sinei vatanda kopacak isyanın mukaddemei ihzaratı mıdır? Yoksa müdür bey sen mi müteyakkız değilsin. Anlatsa da biz de anlasak).

Fahrî Yaver Hazreti Şehriyari
Şehzade Miralay Cemalettin.

Hakikaten sinei vatanda kopacak fırtınanın esaslarının kurulduğu günlerde yazılması garip bir telepatidir. Damat Ferit Paşanın ne sersemlikler edeceğine bu şehzade heyetleri misaldir.

30 Nisanda Trabzondan iki otomobil ile hareket ettim. Ardasa, Gümüşhane, Bayburтта teftişlerimi yaptım. Halkın açlığı elimdi. Gümüşhaneden geçerken Daltabanda kadınlar ekmek diye bağırsıyorlardı. Bayburтта bir eve doldurulmuş yüz kadar kimsesiz çocuk bir deri bir kemik kalmış. Haftalarca yiyememişler. Derhal bunları mükemmelen doyurttum ve iaşelerini temin ve sonra da Erzuruma aldurdım. İki Amerikalı gûya aç halka un tevzi etmek üzere birkaç gün evvel Erzuruma gitmişlerdi. Bunlara belediyelerden yerli halılar da hediye ettirmiştim. Bunlara Ziganadan inerken rastgelemiştim. Otomobilleri bozulmuş, benzinleri kalmamış. Yardım ettirdim, benzim verdim. İkram da ettim. Yanlarında bir Rum tercüman vardı. Bana da halka yardım edeceklerini vadettiler. Maatteessüf ne bunlardan ve ne de temadî eden bu gibi bol vaddiden diğerlerinden halkımız bir lokma ekmek almadı. Bir çok hediyeler de caba gitti. 18 hararete ve havaların letafetine rağmen usulü veçhile henüz Kobda üç metre kar var. Şevki Paşa yolu açtırarak geçmiş. Biz geçinceye kadar da amele yardımıyla yol temiz tutulmuş. Zigananın müthiş uçurumları Kobda yok fakat esasen arazi bin metre rakımda bulunduğundan Kobun irtifalı Zigana gibi tethiş etmiyor.

Aşkaledeki kıtaatımızı da teftişten sonra 3 Mayısıta öğleyin sevgili Erzuruma geldim. Halkın ve kıtaatın memnuniyeti pek ziyade idi. Geçen sene Erzurumu benim Kolordum istirdat etmişti; bu sene elimizle çığnetmiyeceğimizi herkes düşünabiliyordu. Halk ve kıtaatım derlerdi ki (Bismillah dedi mi o mutlak muvaffak olur.) (Bu kadar büyük itimat varken elbet muvaffak olurduk ve olacağız da. Dokuzuncu Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü Bey bana vekâlet etmekte idi. İlk evvel baş başa bununla o gün konuştuk. Ravlenson'un şedit bir emrini gösterterdi. Emirde diyordu ki: (Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Halit Bey tahtelhıfız Trabzona sevk olunacak. Elviyei selâsede Gürcülere karşı halkı mukabeleye sevk ettiğinden İngilizler kendisini mesul ediyor. Eğer Halit Bey firar ederse yerine Kolordu Kumandan Vekili Rüşdü Bey gidecek ve aynı mesuliyete çarpılacaktır.) Rüşdü Bey ilâve ederek bu yaşda başıma gelen belâyaya bak. Ne yapacağız? dedi. Hiç merak etme» dedim «evvelâ asil gelince vekâlet mesuliyeti ona raci olur. Ben kendisine cevap veririm. Sen artık muhabere etme! Sonra bu heriflere değil kumandan silâh da vermeyeceğiz. Bir karış toprak da. Bilâkis elviyei selâseyi de tekrar alacağız. Memleketi iyi bir sulha nail etmek için rehine olarak hattâ bütün Ermenista-

nı da ilk fırsatta işgal edeceğiz. Vaziyeti umumiye buna müsait bir şekle girmiştir. İtilâf milletleri artık harpten bıkmıştır bilhassa memleketimizde tek bir nefer öldürmek istemiyorlar. Ermeni ve Rumlarla hesabımızı nasıl olsa görürüz. Hususile itilâfla muharip olan Bolşevik Rusya da Kafkasyaya hareketini tevcih etmiştir. Yakında ne Karsda ve ne Batumda İngiliz kuvvetleri kalamıyacaktır. Benim kararım şudur: Şimdiden müdafaai hukuk cemiyetlerini esaslı tensik ve Erzurumda bir kongre ile fiilî kararları milletin arzusu haline kalbetmek. Aynı zamanda kıtaatımızı uzun bir harekete hazırlamak. Trabzonda İngilizlerin dairei nüfuzuna girenlerden maada bir şey vermemek. Mıntıkamıza bir taraftan taarruz olursa derhal Ermenistana yüklenmek. Dikkat edeceğimiz mühim bir mesele de Kürtlük cereyanıdır. İstanbulda bu hususta büyük faaliyet gördüm. Ben mıntıkamızdaki aşiretleri tensik ve beylelerini bizzat celb ile onları tutabilirim. Kürdistanın Ermenistan olacağını anlatmakla mesele kolay hallolur. Trabzon müdafaai hukukile görüştüm. İtilâf kuvvetlerinin bir şey yapamıyacaklarını ve İstanbuldaki kuvvetlerin bostan korkuluğu olduğunu anlattım. Kararımızdan ayrılmamağa ve artık şuraya buraya ricacı heyetler göndermekle değil bizim vereceğimiz hareket emirlerini yapmağa söz verdiler.»

Rüşdü Bey büyük bir sürurla sözlerimi kabul etti. Ve sözümünden bir nokta inhiraf etmiyeceğini büyük bir inşirahla söz verdi. Derhal erkânıharplerimizi de bu karardan haberdar ettim. Hepsi memnun. Bence 3 Mayıs günü şarkın bütün mânasile kurtulduğu gündü. Düşüncelerim maniasızca fiiliyata inkilâp edecekti. 4 Mayısta Erzurum Müdafaai Hukuk Heyetiyle görüştüm. Bunlara da lâzımı gibi kuvvet verdim. Silâhlarımızı vermeyeceğimizi fakat her işin millî bir karar şeklinde tecellisi için Erzurum Kongresinin himmetine ihtiyacımızı izah ettim. Sonra Müdafaai Hukuk Reisi Hoca Raif Efendi ile yalnız görüştüm. Bu muhterem zat İstanbuldan benden evvel çıkmış. Orada vaziyeti olduğu gibi gördüğünü Karsda İngiliz kıtaatının dahi bulunmasından İstanbul hükümetinin ergeç Vilâyatı Şarkiyenin tahliye emrini vereceğini ve felâketin yakın olacağını bana anlattı. Ve dedi ki «Siz de bunu yakın görüyorsanız bari ailelerini herkes şimdiden nereye kadar çekilmeleri münaşip ise oraya gönderseler. «Hayır,» dedim. «Ben buraya Erzurumun şarkında iş görmeğe geldim. Ben Erzurumun şarkında oldukça Erzuruma ecnebi hâkim olamaz. Fakat asıl mesele memleketin istiklâlini ve elimizden bir karış yer vermemeyi temin etmektir. Bu da olacaktır. Gayet basit. Bu iş şarkın istikbalini de ebedî temin eder. Ermenistanı rehin alacağım. Arzu ettiğimiz bir sulh için bu bir anahtardır.» Raif Efendi ayağa kalktı ve bana hayır dualar ederek, «sizinle milletimiz müftehirdir var ol!» dedi.

Bugün İngiliz Miralayı Ravlenson da ziyaretime geldi. Görüştüğümüz şeylerin mühim hülâsası şöyledir: Vazifesini sordum. Şark mıntakasında mütareke ahkâmının hüsnü tatbikine nezaret etmek dedi. Ohalde Fırkalara ve Kolorduya emir verir gibi neden yazdığını sor-

dum, «Fransızca görüşüyorduk, bundan sonra bu gibi haller olmaz.» dedi. Arada tercümanla anlaşmak daima suitefehhüm yapıyordu. «Bundan sonra arzunuzu bana söylersiniz fakat herhangi icraya ait bir iş mutlaka Harbiye Nezaretinden emir gelmesiyle olur,» dedim «Yalnız nazarı dikkatinizi bir şeye celbedeyim. Erzurum halkı zaten kaç senedir Ermeni mezalimi ile inlemişdir. Bakınız her tarafımız harabezardır. Şimdi de buralar Ermenistan olacak diye sözlerden halk müteessirdir. Öte beriye fazla müdahale etmek, Ordunun silâhları ve kumandanları toplanıyor gibi fikirler vermek günün birinde hayatınıza mal olabilir. Bu halk pek asabidir. Ben hayatımı tehlikeye koyamam. Sizin de basiret ve teenni ile hareketinizi muvafık bulurum. Bakınız Üçüncü Fırka Kumandanı Halit Beyin derdesti olmazsa Kolordu Kumandanı Vekili Rüştü Bey gidecek tarzındaki tahriratınız halkta fena galeyan yapmış. Daha dün geldim, bana bir çok halk ve zabıt geldi. İlk günden işi çığırından çıkarmağa sebep olursak ikimiz de tehlikede kalabiliriz.» Ravlenson biraz düşündü ve sözlerimi makul gördü. Bundan sonra daha nazik hareket edeceğini söyledi. «Miralay bey arzu ederseniz size bir zabıt tefrik edeyim. Daima yorulmazsınız. Ufak tefek işler için bunu nezdime gönderirsiniz. Yalnız İngilizce bilenimiz yoktur Fransızca bilen birini bulurum.» Ravlenson pek memnun oldu. (Ben de İngilizce dahi bilir bir zabiti bildiğini bildirmemek üzere talimatla nezdine gönderdim. Ve bundan hayli istifadeler temin ettim. Dairesindeki muhaverat ve muhaberrattan daha evvel haberdar olurdum.)

Ertesi günü kendisini iadei ziyaretimde pek samimî davrandı. Bahsi Bolşeviklere getirdi. İdarelerinde intizam başladığı için ahvalin müşkül olduğunu söyledi. Kafkaslar için korkulmayacağını, çünkü Kazakların Çar taraftarı olduklarından bahsettim. «Maatteessüf onlar da karıştı» dedi. İhtilâfın kuvvetli bir ordu ile meseleyi halledeceğini söylemem üzerine; «Gayri mümkün! Gayri mümkün! Yeniden kuvvet celbi gayri mümkün! Bundan başka Bolşeviklerin mütereddit orduları var. Yapılan ve yapılacak şey başka memleketlere Bolşeviklik sirayet etmemesidir. Ve müthiş propagancılarını her tarafa gönderiyorlar,» dedi. Ravlenson ne Halit Beyder ne de silâhlardan bugün hiç bahsetmedi. Ben silâh ve kumandan vermemek hususunda atlatma plânları yaparken onun da beni Bolşevikler Kafkasyaya geldi diye vaktinden evvel bir hareket yaptıрмаğa çalıştığını hissettim.

İlk mühim iş haber almak. Bilhassa Rusyada neler oluyor bunu doğru olarak ve vaktinde öğrenmekti. Telsiz telgraf istasyonunu faaliyete koydum. Rusca ve Fransızca tebliğ ve ajansları alabilecek insanları Tebrizde olduğu gibi işe başlattım. Moskova telsizlerini mantazaman; ara sırada Berlin ve Paristen ajansı ve bazan İstanbul ve Karadenizde gemilerin muhaberatını almağa başladım. Kafkasyadan ve Karsdan da malûmat almak için icabeden tedbirleri yaptım. Zaman zaman aldığım haberlerle hale göre nasıl neşriyat yaptığım görülecektir. Aynı zamanda aşiret tensikatını yaptım. Harbi Umumide

bulunan aşiret alay kumandanlarını celb ile açıkça bunlara Kürtlük meselelerinin neticesini, Kürtleri Ermenilere mahvettireceklerini anlattım. Ve memleketimizin kurtarılması için elbirliğiyle çalışılmazsa iki cihanda lânete hak kazanacaklarını söyledim. Söz verdiler, yemin ettiler. Kürtlük için mühim propagandalar varmış. Berjin gazetesi namussuzca yazmış fakat ayrılık fikri gütmeyeceklerdir. Bilhassa Dördüncü Aşiret Alay Kumandanı Haydar Bey (1336 Ermeni Harekâtında şehit oldu) bana müthiş propaganda ve para oynadığını fakat şahsımın Erzuruma gelmesi ve ikaz etmesi üzerine ayrılık fikri kalmadığını yeminle anlattı.

Kolordum dört fırka idi, kuvvei umumiye: 17860 idi. Otuz bin tüfenk nizamiye her zaman seferber edebilirdim. Fakat sunufu muhtelifesi, aşiretleri, milâsleri icabında elli bin kişilik bir ordu ile işe başlayabilecektim. Ahali elinde dahi hayli silâh vardı. Ayrıca köy bekçilerine de silâh verdim.

«Kürtlerin irşadı, ordunun ihzârı, halkın maneviyatı için mesai devam ededursun, geldiğimin haftası içinde şayanı hayret malûmat geldi: 7 Mayıs'ta 3. F. Kumandanı Kaymakam Halit Bey telefonla dedi ki: (Açara eşrafı karargâhında, İngilizler çekildi fırkanızdan ümit bekliyoruz diyorlar ve görüşmek için sizin de gelmenizi rica ediyorlar.) Dedim ki: «Halit Bey. Bu İngilizlerin bir oyunu olabilir. Maksatları da vaktinden evvel bizi harekete getirip elviyei selâseye çekerek ezmek ve bu suretle şark vilâyetlerini de kolayca işgaldir. Yahut ki her hangi bir yere karşı yapılacak işgali bizim hareketimizin mukabili olarak efkârı umumiye cihana göstermek olabilir. Beyleri hüsnü idare edin, ben muhtelif yerlerden doğru malûmat alacak vechile tertibat yaptım. Siz görüşmek üzere Erzuruma gelin.» »

Halit Beyin fırkası Oltiye karşı Narman mıntıkasında idi. Yalnız Olti mıntikasının müdafaası için halka zâhir olmak üzere bir taburla iki top bırakılmıştı.

8 Mayıs'ta Erzurum valisi Münir Beyden de bir tezkere geldi: (Bolşeviklerin Tiflis ve Batumu işgal ettikleri İngilizlerin Karsda kalan iki bin kişileri de Erivan cihetine trenle nakloldukları, elviyei selâsedan gelen bazı zevatın ifadesine atfen Hasankale kaymakamlığından bildirilmiş olmakla)

Bu havadislerin Karsdaki İngiliz karargâhından uçurduğuna ve Ravlinson'un daha evvel beni bu havadislere inandıracak malûmat verdiği hakkında hiç şüphem kalmadı. Bolşeviklerin henüz şimalî Kafkasyaya dahi girmediklerini biliyordum. İngilizlerin mühim bir maksad için bizi harekete getirmek istediklerini anladım ve icab edenleri ikaz ettim.

Bugün Harbiye Nezaretinden gelen âtideki vaziyeti umumiye raporunda dahi İngilizlerin Karsdan anî bir surette şimale hareket ettikleri bildiriliyordu. İkinci maddede bu malûmat varken dördüncü maddede silâhlarımızın Batum üzerinden, yani şimendüferle Kars tarikiyle sevki- ni İngilizlerin teklif ettiği bildirilmesi havadisın garabetine dair delil-

dir. Fazla eslâhanın şimendüferle sevkini Ravlinson da teklif etmişti. Hattın bir çok yerde bozuk olduğu cevabını verdim.

Vaziyeti umumiye hakkındaki Erkânı Harbiyei Umumiyeden gelen şifreli telgraf:

Harbiye
8/5/1335

15. K. Kumandanlığına

7/5/1335 tarihinde vaziyeti umumiye bervechi zirdir.

1 — Kafkasda elviyei selâsede müteşekkil islâm şûrası İngilizler tarafından dağıtılmış ve Karsa bir Ermeni vali tayin edilmiş ve bir de muhtelit Ermeni müfrezesi ikame olunmuştur. Olti ve Kağızmana İngiliz müfrezeleri gelmiştir. Nahçıvan ve Ordubad mevkilerinde şimdiye kadar mahallî islâm ahâlisi tarafından teşkil edilen mecalis tarafından idare ediliyor ve Ermeniler buralara giremiyorlar. Ancak ahiren Nahcivana bir İngiliz müfrezesi gelmiş ve Ermeni muhacirini de bunu müteakip avdete başlamıştır. İngilizler Nahcivanda İslâm ve Ermenilerden mürekkep muhtelit bir idare tesis eylemişlerdir.

2 — Son zamanlarda elviyei selâsede ve Karsda bulunan İngiliz kuvvetleri anı denilebilecek bir surette şimale doğru hareket etmişlerdir. Bu sebeble o civardaki Ermeni ve Rum ahali korkmaya başlamışlardır. Ermeni ordusundaki efradın sefil, techizatsız bir halde buldukları haber alınmıştır. Ancak İngiliz ve Amerikalılar Ermeni ahaliye vasi mikyasa muavenete başlamışlar ve sefaleti tahfife muvaffak olmuşlardır.

3 — İngilizler elviyei selâsede tatbik ettikleri usulü Azerbaycanda da yapmak istemişlerse de mukavemete maruz kalmışlardır. Azerbaycan kuvvetleri 40.- 50 bin raddesinde olmak ve fakat bu kuvvetin daimî müctemi bulunmayıp hini hacette bu miktara iblâğ edilebileceği müstahberdir.

4 — İngilizler Onbeşinci Kolordu mıntikasındaki silâhların Batum üzerinden naklini teklif etmişlerdir.

5 — Trabzona Rusyadan Rum muhaciri gelmiye başlamıştır. Yumra ve Hopa havalisinde son günlerde bazı islâm çeteleri görülmüştür.

6 — Onüçüncü Kolordu mıntakasinda Anza aşiretinin İngilizlerin teşviki ile Şemer ve Hay aşiretlerine tecavüz etmeye hazırlandıkları haber alınmıştır.

7 — Urfadaki İngilizler Sivereği işgal için kıtalarını çoğaltmış iseler de bilâhare tenkis etmişler ve Sivereği işgal etmemişlerdir.

8 — Mısır ihtilâlinin bazı mahallerde teskin olunduğu ve bazı mahallerde henüz devam eylemekte bulunduğu ve Hindistanda da Avrupalılara karşı ihtilâller başladığı haber alınmıştır.

9 — (Marmariste mahallî kaymakamla mülâkat eden İtlyan kruvazörü süvarisi kaymakamın lâkırdı arasında bir iskele inşasına müsaade etmesini fırsat ve vaid telâkki eden İtalyanlar bir müfreze çıkararak kömür deposu ve iskele inşasına başlamışlardır.)

10 — (Tekirdağına bir İtalyan taburu gelmiş ve bu taburun bir bölümü Muratlıya ikame olunmuştur. Ve Edirnedeki İtalyan müfrezesi Karaağaca gitmiş ve Rumeli şimendüferi yolunu işgal eden Yunan askeri azalmıştır. Hadımköyüne 250 kişilik bir İngiliz müfrezesi gelmiştir.)

11 — İngilizler dört kafilede iki yüz zabıt bin yedi yüz seksen bir neferden mürekkep üseramızı Mısırdan İzmire getirmişlerdir. Ve Fransızlar yüz on yedi nefer esirimizi Rusyadan Dersaadete getirerek bize iade etmişlerdir. İngilizlerden iade edilen kafilelerden dördüncüsü beş yüz kırk neferden mürekkep olup bunların üç yüz onu âmâdır. Bu suretle şimdiye kadar İzmire gelen üsera arasındaki âmâ efrad miktarı üç yüz ona balığ olmuştur.

12 — Karaağaçtaki bir Bulgar süvari alayı trenle bir semti meçhule hareket etmiştir. Bulgaristanda Rumlar aleyhinde büyük bir galeyan olduğu ve bazı Rumların öldürüldüğü ve Rodosda da yine İtalyanların Rumlardan bazılarını kurşuna dizdikleri ve diğerlerini teb'id etmek istedikleri haber alınmıştır.

Harbiye Nazırı
Şakir

II

İzmir işgalinden İstanbul işgaline kadar:

15 Mayısta İngilizlerin İzmirimizi Yunanlılara işgal ettirdiklerini duyduğumuz zaman alelâcele eslâha ve mühimmatın neden trenle bir an evvel elimizden alınmak istendiği ve bizi harekete niçin getirmek istedikleri aşikâr oldu. Ben bunu daha evvel tahmin etmiştim. Buna mümasil bir tahrik de 16 Mart 1336 dan evvel daha vasi ve daha kurnazca yapıldı. Fakat istihbarat şube müdürlüğünde bu hususlar hakkında çok malûmat sahibi olduğumdan İngilizler beni aldatamadı. Fakat kendileri sayanı hayret derecede aldandılar. Bu tafsîlât görülecektir.

16/Mayıs/1335 ne büyük matem günü oldu. Akşam üstü İzmirden Erzurum Belediye Reisine felâket haberi gelmiş. Bana getirdiler, şöyle idi:

*Bilûmum vilâyet sancak kaza nahiye
Belediye Riyasetlerine*

İzmir ve havalisi Yunan ilhak ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve mülhakatı kâmilen ayak ve heyecanda İzmirin son ve tarihî gününü yaşıyor. Son imdadımız sizin göstereceğiniz muavenete bağlıdır. Mitingli telgraflarla her yere baş vurunuz. Ve vatan ordusuna iltihaka hazırlanınız.

Vekar ve sükûnetinizi son derece muhafaza ederek kimsenin incinmemesine itina ve dikkat olunması.

14/5/1335

*İlhakı Red Heyeti
Milliyesi*

„Zavallı güzel İzmir. İstanbulun ihanetine uğradı. Ali Nadir Paşa gibi bunamış acizi Kolordu Kumandanı İzzet gibi bir haini de vali yaptılar. Nice zamandan beri Avrupa gazetelerinin açık yazdığı İzmir işgalini teshil bile ettiler. Telgraflar, mitinglerin ne faidesi olacak. Harice feryattan ziyade dahilde millî birlik ve milî kuvvet tesisine uğraşmalı. Bugün İzmirde vurulan bu darbe yarın daha başka yerlere de vurulacaktı. Artık felâketlere ve bunlara karşı silâhla mukabeleye kani olmıyanlarımıza İzmir işgali bir ders oldu. Harbiye Nezaretine şedid bir tegrâf yazdım. Halk ve asker azim heyecandadır. Ne yapıyorsunuz diye sordum. Erzurumda büyük bir miting hazırladık. Her tarafta da tertibini fakat zabitanın sükûneti muhafaza etmelerini tebliğ ettim. 18 Mayıs da yapıldı ve düveli itilâfiye mümessillerine miting heyeti tarafından

sedid protestolar yazıldı. Her tarafa bildirildi. İzmir havalisinde neler olduğunu 19/5 tarihile Aydın ve havalisi Reddi İlhak Heyetleri imzalı telgraf bize öğretiyordu. Ne Harbiye Nezareti ve ne de Erkânı Harbiye-i Umumiye bir şey yazmıyordu. İhtimal onlar bizim kadar da malûmattar değillerdi. Yalnız vilâyete gelen iki şifreden anladık ki:

İngiliz Amirali Galtrop cenapları Aydın vilâyetine 14 Mayıs sabahı bir nota veriyor. Paris Sulh Konferansının mukarreratına ve mütarekenamenin yedinci maddesine istinaden İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen ikinci notada dahi mütarekename ahkâmına müsteniden İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgaline düveli muhtelifce karar verilmiş olduğu bildiriliyor. İşgali müteakip kabine istifa etmiş! İzmir hakkında gelen malûmatı acıklı piyes haline koydurarak zabitan ve muallimler vasıtasile halka gösterdim. Aynı zamanda Erzurumdaki Ermeni katliamını da bir piyes haline getirerek şarkın başına da gaflet edersek veya silâha sarılmazsak neler geleceğini İbret Yeri ismini verdiğim açık ve kapalı sahnelerde göstermeğe başlattım. (Bilâhare Maraş, Ayıntap Mücadeleleri, İstanbul Civarı Fecayii gibi piyeslerle de halkın tenvirine çalışılmış ve çok istifade edilmiştir.)

Vaziyet pek mühimdi, gerçi Anadolu da altı kolordu vardı (İstanbuldaki Birinci, Trakya'daki İkinci ve İzmirdeki Onyedinci Kolordulardan şimdilik istifade imkânsızdı. Fakat ben Diyarbakır ve Sivastakileri müşterek hedefe karşı kullanabilirdim.) Erzurum Müdafaa-i Hukuku vasıtasile de şarkî vilâyetler halkını tenvir ve hakikat hedefine tevcih edebilirdim.

Ermenistan, Pontos, Kürdistan meseleleri; bunların üçü için de düşmanlarımız müthiş çalışıyordu. Şark meselesi o kadar nazik ve hassas bir vaziyette idi ki ufak bir yanlışlık memleket dahilinde bir noktai istinat bırakmıyacaktı. İşte İzmir işgalinden bir kaç gün evvel gaflet edilip de bir hareket yapılırsa idi şark da mahvolmuştu. Kürdistan meselesi Erzurumun talihi ile inkişafa müsait idi. Pontos Trabzonun taliine bağlı idi. Rumlarla Ermeniler maksatlarına nail olmak için ittifak etmişlerdi. Hükûmeti mülkiyeler mütereddit, İstanbul şimdikiye kadar kendilerine verdiği emirler ittihadıdır diye şunun bunun harekâtını tarassud, halka aman sükûnet! diye ölürken de kıpırdamayacak hale koymak. İzmirin işgaliyle beraber şark da bir propaganda başladı. Vilâyatı şarkiye ahalisi Kafkas devletlerle bir federasyon yaparsa kurtulmuş! Bereket versin Ermenilerin yaktığını dumanı, kestiğinin kokusu henüz şark ufuklarında mütekâsif olduğundan Ermenilerle federasyon propagandasına tükürmiyen kalmadı. Kürtleri tahrike karşı da bizim ikazımız ve her taraftaki teşkilâtımız daima galebe çalardı. Zabitanımız irşad vazifesini dahi her fedakârlık isteyen vazife gibi hüsnü ifa ettiklerini daima şükranla yad ederim. Devri istibdadın uzun zaman milletin efkârı üzerindeki kâbus baskısı en çetin olması lâzım gelen yerlerdeki halkımızı bile öyle bir hale koymuştur ki millet (hakkımdır!) diye bağırmasını bile bilmiyor. İşte İzmir mitingi

için bana bir hayli kimseler müracaatla bu işin bilâhare şark için fenalığı olur mu? Erzurumdaki İngilizlerin gözü önünde iyi olur mu bile dediler. (1) Ben gelenlere «İzmir için şimdi haykıracağız. Şark için ise silâha sarılacaksınız,» diyordum. Millet terbiyesinde hakkı için bağırmayı, duymazlarsa bağirtmayı her Türke iyi öğretmelidir.

Kürtlük mes'elesini ayrıca yazacağım. Pontos hakkında malûmat edinmek için Trabzon Metropolitidi Hristantos lâininin Paris Sulh Konferansına 2/Mayıs/1919 tarihile tevdi ettiği lâyihaları okumak kâfidir:

Pontus mes'elesi üzerine muhtıra

Gayrı müstehlis Rumların murahhası ve Trabzon metropolitidi Hrisantos tarafından sulh konferansına takdim edilmiştir.

Efendiler:

Pontus mes'elesine dair sulh konferansına müteaddit muhtıralar takdim edilmişti. Bu defa da gayrı kabili red bir takım vesaike istinad eden ve sulh için müşkil kararlar verecek olan zevatın hükümlerini tenvir edebilecek olan bu muhtırayı da ilâve etmekteğime müsaade buyrulsun. (Trabzon, Sivas bir kısmı, Karahisar ve Amasya sancakları, Kastamonu vilâyetinin bir kısmı, Sinop sancağını ihtiva eden Puntos mıntakası 100.000 den fazla rum ile meskündür ki buna ayrıca Rusyayı cenubi ve Kafkasyaya hicret eylemiş olan 250.000 rumu da ilâve eylemek icab eder. Bunlar oralara 1880 denberi Türk idaresinden kurtulmak için hicret eylemişler ve yuvalarına avdet için vatanlarının hürriyetini kemali endişe ile bekliyorlar.) (Ahalinin miktarı bervechiati esasata istinat eylemektedir: Trabzon vilâyetinin 1908 deki salname yani resmî istatistiği ancak Trabzon için 500.000 rum gösteriyor. 1912 de hürriyetperver Kâmil Paşa hükümeti Patrikhane ile bu ihtilâfı müteakip üç Trabzon, iki Samsun, bir Karahisar ve bir de Sinop dairei intihabiyesi için olmak üzere Pontustan yedi meb'us intihabına muvafakat etmiştir. 100.000 kişiye bir meb'us olduğuna nazaran Kâmil Paşa hükümeti aynı zamanda Pontusta 700.000 rumun mevcut olduğunu tasdik ediyordu. Genç Türk hükümeti bile ikisi Trabzon, biri Karahisar ve birisi de Samsun için Pontus rumlarının ehemmiyetli bir yekûn teşkil ettiklerini takdir ederek Pontus rumlarından 4 meb'us intihabına tasvibe mecbur olmuştu. İş bu muhtelif esasasata istinat ederek Pontus rumlarının miktarı 600.000 olarak kabul edilebilir. Bu miktar patrikhanein talebe mevcuduna göre tanzim edilerek Sinop ve Lâzistan hariç olduğu halde Pontus mıntakası için tahakkuk ettirdiği 550.000 kişilik bir miktara tetabuk etmektedir. Böylece Rusya sevahili ve Kafkasyada bulunan 250.000 muhacirlerle birlikte Pontosun ruh ahalişi yekûnu 850.000 e baliğ olur. Aynı mıntikanın müslüman ahalişi (232.000)i Lâzistan sancağına ait olmak üzere 1.068.000 dir. Pontos mıntikası için 836.00 müsliman kalıyor. Diğer esbab ve şerait noktai nazarından müslüman ve rum nufusu arasında takriben bir müsavat vardır. Pontos müslümanları muhtelif milletlerdendir. Bu müslüman mevcudu dahilinde (340.000)hakikî Türk, (200.000) Sürmeneli, 50.000 Kafkasyalı, 200.000 Oflu ve 5.000 Sitavriyon vardır. Sitavriyonlar hıristiyanlardır. Fakat müteaddit protestolarına rağmen hükümet zorla kendilerini islâmiyet dahilinde tutmak istiyor. Oflu ve Tonyalılar kendilerinin aslen rum olduklarını unutmamışlardır. Ofluların islâm edilmesi 180 sene vardır. Bunlar henüz bazı hıristiyan âdetlerini ve İncili emaneti mukaddese gibi muhafaza ediyorlar.) Kadınları

(1) 16/Mart/1336 İstanbul işgalinde Erzurum valisinin Erzurum telgrafhanesini de Ravlinson'un işgal edeceğinden korktuğu görülecektir.

münhasıran rumca konuşurlar. Ve başka lisan bilmezler. Rus işgali altında bunlar bir heyet ile kilisenin ağuşuna avdet arzusunu izhar etmişler ve fakat talepleri nazarı itibare alınmamıştı. Filhakika arzuları üzerine bunları kendi himayeme aldığım için bunun din gayretile benim ileri sürdüğüm zannı hasıl olmuştu.

İşbu ahaliye mukabil Pontos mıntıkasında 50.000 ni Trabzon vilâyetinde ve mütebakisi Sivas vilâyetinin Amasya ve Karahisar sancaklarında olmak üzere 78.000 ermeni vardır. Pontos rumlarının seciyeleri (mevcudiyetleri) işbu muharebe esnasında Türkler, Ruslar ve İtilâf devletleri mümessillerince resmen tanınmıştır. İşbu muhtıraya ilâve edilen vesaik müberhine de bunu teyit eder. Rusların ilerlemeleri üzerine ve Trabzon şehrine girmeden iki gün evvel Cemal Azmi Bey bana bir mektup göndererek idareten memleketi bana ve Mösyö Jorj Fosirepolos, Paraşike ve Agramatikapolos, Jorj Konfalides'den mürekkep üç rumdan müteşekkil bir heyete teslim etti (vesika No. 1 müracaat) İdareten hükûmeti bana bırakırken vali (bu memleketi rumlardan almıştık ve şimdi de onlara teslim ediyoruz. Camie tahvil ettiğimiz kiliseleri de size terk ediyoruz. Muvafık görürseniz onları yeniden kiliseye tahvil ediniz. İhtirasatınıza mağlûp olmayarak onlara dokunmamanız zannedsem daha iyidir) Trabzon şehrinin Rus idaresine teslimi mükâlematı günü Amerikan konsolosu Mösyö Heyzerin muavenetini talep ettim. Ve bu zat hükûmeti muvakkate namına ve bu hükûmetin bir murahhasile birlikte Trabzon mıntikasının Ruslara teslimi müzakeratını deruhte etti. Rus ordusu kumandanı General Vladimir Lياهوf benim memuriyetimi tasdik etti. Ve binaenaleyh ben de ceneralın muvafakatile belediye intihabatı yaptırdım ki: Neticede rum ekseriyetini haiz bir heyet vücuda geldi. İşgalin devamı müddetince Rus hükûmetinin emrile memurini askeriye tarafından ahali mahalliyeye ait herhangi bir tedbir benimle resmen işare edilmeden ittihaz edilmemiştir. Ruslar Bolşevik olduktan sonra da rum tab'aya itimat göstermiş olmak için benim memuriyetimi tasdik etmişlerdir. Bolşevikler benim kendilerile iştirâk eylemekliğim için musirrane rica eyledilerse de ben bilâkis onları hüsnü idare ederek Bolşevik tesiratına kapılmış menatiki tedbirlerimle kurtarmağa çalıştım. Aynı zamanda Kolonel Şardini hükûmatı itilâfiye namına bana bir mektup göndererek ve aynı tesir ile Pontos rumlarının ehemmiyetini takdir eden bir Pontos alayı teşkil etmekliğimi talep eyliyorlardı. (Müracaat vesika - 2) Gerek Rus işgali esnasında ve gerekse bu mıntika işgalsiz kaldığı zamanlarda bilâtefrık bütün ahali gerek teşkil ettiğim hükûmeti ve gerekse arkadaşlarımı daima tanımış ve bize büyük bir emniyet ve itimat göstermişlerdir. (Vesika - 3) Rumlar bu itimada şayan olduklarını göstermişler ve müsliman ve hıristiyanların emlak ve eşyalarını ve canlarını muhafaza edebilmişlerdir. Vicdanı umu'mininin tezelsul etmesine ve müstesna müşkilâta rağmen memlekette ne kargaşalık ve ne de katil vukuatı olmuştur. Üçüncü Türk ordusu kumandanı Vehip Paşa bana gönderdiği mektupta bunu tasdik ediyor. (Vesika - 4 e bakınız)

Bütün bu şeyler ispat ederki :

1 — Pontos rum nüfusu Kafkasya ve Rusya sevahilindeki muhacirler de avdet ettikleri takdirde islâm nüfusu kadar olacaktır.

2 — İşbu müsliman ahalinin büyük bir kısmı aslen rum olup ne asıllarını ve ne de konuşmakta oldukları rum lisanını unutmamışlardır.

3 — Pontos mıntıkası dahilinde ermeniler ancak zayıf bir ekalliyet teşkil ederler.

4 — Türkler yalnız rumların kendilerine halef olabileceklerini ve ancak rumların memleketi idareye muktedir olduklarını tanımış ve bir defa Türk hâkimiyeti feshedildiği zaman azimetlerinden evvel hükûmeti onlara tevdi etmişlerdir.

5 — Ruslar ve diğer hükûmatı itilâfiyeye zımnî bir şekilde Pontos hükûmeti mahallyiesini ve her suretle rum tab'asının mütevaffık nüfuzunu tanımışlardır.

6 — Ahaliyi kadime bu hükûmete itaatle kalmamış ona kat'î bir itimat izhar etmişlerdir.

7 — En müşkül zamanlarda rum hükûmeti mahalliyesi ve rum ahali mükemmel bir asayiş temin edebilmişlerdir. Bu şerait dahilinde Pontos mıntikasının muhtar bir rum memleketi olması zarurî ve ahalisinin gayri kabili fezelzül arzuları dolayısıyla hiç bir ecnebi boyunduruğuna girmemekte mukarrerdir. Müstakil ermenistan hükûmetile komşuluk münasebeti iktisadiye ve çekilen müşterek mezalim, her iki millet arasında bir rabıta tevlit ediyor ki biz bu rabıtayı daha ziyade kavileştirmeğe istiyoruz. Her iki millet arasında revabiti samimane ve mahremane tesisine hazırız. Fakat bu her iki muhtar memleketin de istiklâli kat'isi esasî üzerine olabilir. Teşekküratı amikamla birlikte ihtiramatı faikamin kabulunu rica eylerim efendiler.

Paris: 2 Mayıs 1919 (1335)

Hiristantos

Trabzon Metropolitidi ve gayri müstahlis rumların murahhası

Ermeni Pontos hududunu İstanbulda Pangaltıda İngiliz İstihbarat Şubesi Müdürünün haritasında çizili olduğunun görüldüğünü daha evvel yazmıştım. (1) Mıntakam dahilindeki Rumlar ekalliyette olduklarından Trabzon Pontos namına hariçten işgal olunmadıkça ehemmiyetli bir hareket yapamazlardı. Fakat böyle hal karşısında def'aten Bayburda kadar olan mıntaka tehlikeye düşer, Ermeni, Kürklük mes'eleleri kendini gösterebilirdi. Bunun için Narman mıntakasında bulunan 3. Fırkanın Gümüşhane - Trabzon mıntakasında bulunmasını muvafık gördüm. Bu vaziyet sıkıntıda bulunduğumuz işe hususunu da tehvin edecektir. Ermenilere karşı üç fırka nazamiye, iki fırka kadar da aşiret kıtaatı vardı ki kâfi idi. Hini hacette 3. Fırkadan da kısmen derhal istifade edebilirim. Aynı zamanda Ermenileri başka mıntakalarda işgal etmek de mümkün ve faideli idi. Sarıkamış mıntakası müstesna olmak üzere hududumuzun her tarafında elviyei selâse dahilinde ufak ufak şûralar teşekkül etmiş henüz Ermeniler buralara hâkim olamamıştı. Bunlara yardımla beraber en mühimmi Nahcivan mıntakasını elde tutmaktı. Bu mntaka icabında mühim harekât için de elimizde bulunmalı idi. Burada bulunduğum 1334 senesinde kuvvetli bir alay teşkil etmiş ve hayli silâh da vermişim. Ermeni nüfusu bu havalide yok gibi idi. Bura ile ittisâf yaptırđım. Burası Erivanı iyi tehdit ederdi. (Bu mıntakada bir kaç fedakâr zabitle neler yapıldığı görülecektir.) Üçüncü Fırkayı 20 Mayısda Erzurum civarından geçerken teftiş ettim. Erzuruma gelen fırka kumandanı Halit Beyle görüştüm. Vürudumdan evvel İngilizlerin istemesi ve mezunen İstanbula gönderilmesi için Harbiye Nezaretinden emir gelmesi üzerine uzunca konuştuk. Daha geçen gün Elviyei selâsenin tekrar işgalini teklif eden Halit Bey ahvalden pek müteessirdi. Değil Elviyei selâseden, Şarkdan bile ümidini kesmişti. Benim (Sulhün şerefli olması, istiklâlimizin kurtarılması için münasip bir fırsatta Ermensitanın rehine olarak işgalile mümkün olabilecektir) tarzındaki beyanata karşı: «Ben bunu tehlikeli görüyorum. Bize üç vilâyet de verseler

(1) Hristantos'un raporu çok sonra malûm olmuştur.

gidip orada hükümet kurmaya ve Türk milletini yaşatmaya mecburuz» dedi ve Harbiye nazırının mezunen gelmesi emrini hüsnü telâkki etti. «Gerçi bugün gördüğünüz ahval sizi müteessir ediyor, fakat bu ahvali ben zuhurundan evvel İstanbulda iken görmüş ve kararımı vermiş olduğumdan bende hiç bir yeis hasıl etmemiştir. Siz Bayburta kadar gidin ben size kat'î emrimi veririm,» dedim, bilâhare de kalması için emir verdim. Milletın vaziyeti ne mühim bir safhaya girmişti. İstanbulda toplanan kıymetli arkadaşlarımızın artık bu felâket karşısında daha ziyade oturamayacaklarını düşünmekle müteselli idim. İstanbulda dahi muazzam mitingler yapılmakta olduğunu, yeni kabinenin yine Damat Ferit Paşa riyasetinde teşekkül ettiğini, Harbiye Nezaretine Şevket Turgut Paşa, Bahriyeye Avni Paşa, Dahiliyeye Ali Kemal Bey, Nafiaya Ferit Paşa (!) nın tâyin olunduğunu öğrendik. Şevket Turgut Paşa namusu mücessem bir insandı. Felâketi de evvelinden görmüş ve silâha sarılmaktan başka çare olmadığını da haykırmişti. Fakat bu berbat insan kümesinden mürekkep bir kabinede ne yapacaktı?

21 Mayısıta pek sevinçli bir şifre aldım. Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğiyle Samsuna gelmiş bana şunu yazıyordu:

Zata mahsustur

Samsun
21/5/1335

Erzurumda Onbeşinci Koloıdu Kumandanı Paşa Hazretlerine

Ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteelim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından mesaii müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatıle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatiâlinizle mülâki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti asayışsızlığı yüzünden fena bir akibete duçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeble burada bir kaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını rica eder ve gözlerinizden öperim kardeşim.

9 unucu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver Hazreti Şehriyarî
Mirliva Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşanın gelmesinden çok sevindim. Buna bir aydır muntazırdım. Her gün büyük bir felâketin zuhuru daima memuldü. Halbuki bu felâkete karşı millî askerî göğüs gerecek kumandanlarımız hep İstanbulda idi. Memuren, firaren şimdiye kadra gelmiyenlerin bile artık İzmir işgalile açılan ikinci perde gözlerini açmalı idi. Mütareke ile başlayan birinci perdeyi takip edecek bu kanlı vaziyeti görmiyenler mazur görülebilirdi. Mustafa Kemal Paşanın kimlerle geldiğini sorduk. Miralay Refet Bey, Manastırlı Kâzım Bey, Kaymakam Arif Bey, Binbaşı Hüsrev Bey, Doktor Miralay İbrahim Tali Bey, doktor Binbaşı

Refik Bey, birkaç yaver. Rauf Bey, Mutasarrıf Süreyya Bey, Gazeteci Recep Zühdü Bey, Yüzbaşı Tufan Bey başka yoldan Anadoluya geçmişler.

Gelenler içinde ümit ettiğim daha bir çok arkadaşlar yoktu. Halbuki vaziyet bizi bir Anadolu hükümeti kurmaya sevk ediyordu. Ciheti askeriye ve mülkiyeyi kimler idare edecekti? Ben şarkı sonuna kadar tutabilirdim. Şu halde zaferi kat'iyeye kadar yerime bağlı idim. Mustafa Kemal Paşayı başa geçirmek ve bunu bütün kuvvetimle tutmayı daha İstanbulda iken düşünmüştüm, fakat memleketin garbi, cenubu da kendi muhiti de şayanı itimat eller isterdi. Şifreyi iyice tetkik ettim. Bana bir an evvel mülâki olması pek muvafık ve lâzımdı. Esasen İstanbulda kendisine rica ettiğim bu idi. Hususile bir aydanberi şark her şeyi yapmaya azmetmiş, hazırlanmıştı. Bir kere Erzurum Kongresinde bir istinatgâh, bir üssülhareke tesisinden sonra teşkilâtca, kuvvetce, madî, manevî mehip bir çığ gibi garba yuvarlanmak kolaydı ve şark zafe-rine istinaden İzmir de kurtarmak mümkün bir emel olurdu. Fakat bana bir an evvel mülâki olmak için Trabzona gelmek ve bir iki günde otomobil ile emin olarak Erzuruma varmak mümkün iken Samsuna çıkmak ve Samsun havalisinin asayışı için bir kaç gün kalmak belki daha bir ay mülâkâta mâni olacaktı. Kara yollarında asayiş de yoktu. Benzin de. Ben Samsunun vaziyetini gördüğüm için Trabzondaki alay ve topçu taburunu göndermiştim. Elimde başka kuvvet olmayınca şahsen ne yapılabilecekti. Kendilerine şifre ile şu cevabı verdim:

Erzurum

21/5/1335

Samsunda Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon tarikinde asayiş ve benzin vardır. Sivas tarikinde benzin yoktur. Yollar da otomobile pek müsait değildir. Teşrifi samileri mucibi meserret olacaktır. Şayanı arz bir husus yoktur, Arzı tazimat eylerim.

15 K. Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Üçüncü Fırka Trabzon mıntakasına geçiyordu. Yolda teftiş ettim. Fırka Kumandanı Halit Beyle görüştüm. Fırka kumandasını namı müstaarla idaresini hini hacette kendisinden Kuvvayi Milliye namile de istifade edeceğimizi tesbit ettik. Artık garp mıntakası hakkında daha az endişe ediyordum. Mersinli Cemal Paşa da Konyaya İkinci Ordu Müfettişliğine gitmiş. 23 Mayısda İstanbulda Sait Molla imzasile belediye reislerine gelen telgrafta: İstanbulda İngiliz Muhipleri Cemiyeti teessüs ettiğini ve vilâyatta dahi bu yegâne selâmet ve necabet yoluna salık olduklarını ve İngiliz muhabbet ve tarafdarlığı husundaki hissiyatı fev-

kalâdei umumiyelerini ve İngiliz müzaharetini talep ettiklerini bilâ istisna tekmil mümessilere ve hükûmete ve gazetelere derhal telgrafla iş'ar edilmesi talep olunuyordu. Bu fesat telgrafı memlekette bir manda münakaşasıdır açtı ve pek mühim bir bahis teşkil edecek olan bu manda meselesi Sivas Kongresi hitamına kadar da benim acı bir ihtarımla kapandı.

16 Mayıs'da İstanbul'dan hareket ettiklerine nazaran İzmir işgalini ve İstanbul'daki arkadaşlarımızın son mütalâa ve kararlarını bileceklerdi. Anlaşıldı ki Ali Fuat Paşanın Ankaradaki 20. K. Kumandanlığa gelmesinden başka bir şey olmamış. Fevzi Paşa, Cevat Paşa, İsmet Bey, Fırka Kumandanı Kemal Bey ve diğerleri İstanbul'da kalmışlar. Sayit Molla fesat karıştırıyor, hükûmet, padişah hepsi aciz içinde. 23 Mayıs'da Mustafa Kemal Paşadan mahrem ve zata mahsus atideki şifre ile mitingler akdile İzmir işgalinin protesto edilmesi hakkında bir tebliğini aldım. Aynı zamanda şark mıntakasındaki ve civarındaki vali ve müstakil mutasarrıflıklara da yazılmış. Mıntakamızda daha evvel yapılmış ve yapılmakta olmakla beraber henüz yapılmayan yerler varsa tesrii için icap edenlere bildirdim. 24 Mayıs'da Erzurum'da kimsesiz çocukları toplamaya başladım. Her tarafta bu bir facia idi. (Bu çocuklar sonraları bir çocuk ordusu teşkil etti. Sırası gelince bahsedeceğim.) 25 Mayıs'da mıntakamın ahvali havaiyesini tesbit ettirdim. Yirmi dört saat zarfında asgarî ve azamî derece hararetler:

Erzurumda	11 Zait	:	1 Zait
Erzincan	19	„	9 „
Hasankale	10	„	7 „
Horasan, Van	19	„	10 „
Sahil	20	„	18 „

25 tarihli ajans: Şûrayı saltanat yarın içtima edecek. Padişah riyaset edecektir.

— Lehliler Dinyester nehrini geçerek Ukrayna dahilinde ilerliyor-muş.

— Petersburg üzerine yürüyen kuvvetler birleşmiş, Petersburg havalisini tehdit ediyormuş.

— Avusturyaya muahedei sulhiye Cuma günü tevdi olunacak. Bir milyon Avusturya ordusu on beş bine tenzil edilecektir.

27 ajansında: Macar Bolşevikleri Budapeşteyi zabtetmişler.

(28 Mayıs'da İttihat ve Terakki erkânından diye İstanbul mevküfla-sından 66 kişiyi İngilizlerin Maltaya gönderdiğini işitmekle müteessir olduk. Bolşeviklerin Tiflise geldikleri, İngilizlerin Batuma kaçacakları Kars'da sekiz bin kadar Ermeni askeri bulunduğu gibi haberler yine başladı.) Ravienson İzmir işgalinden beri sesini kesmişti. 30 Mayıs günü beni görmek istemiş. Kars kapısında İdman Meydanına seyre geldi görüştük. (Erzurum'da Cuma günleri bu mevsimde bu meydanda cirit

oyunlar, gürüş yaparlar. Ben futbol, envai koşular, manej, bisiklet ve sair oyunlar halinde yediden yetmişe kadar Cuma günü öğleden sonra birkaç saat hareket çığırı açtım. Bilâhare bu meydana Çocuklar Ordusu Talimhanesi ismini verdik. Memleketimizin her yerinde vücudu elzem bir şekil aldı) Ravlenson dedi ki: «Tiflisme bulunan İstanbul Karargâhı Murahhası Ceneral Biç Erzuruma gelecek. Niçin olduğunu yazmıyor. Zannederim bu havalinin istikbaline taallûk eden mesele içindir. Her halde geldiği iyidir. Paristeki dört efendi buradaki ahvali bilmiyor. Ters bir karar verebilirler. Ermeniler buralara hâkim olamaz.» İki saat kadar konuştuk. Çocukların, gençlerin, ihtiyarların çevik ve şetaretlı oyunları Ravlenson üzerinde iyi tesirler yapıyordu. Dedim ki: «Bu halk Ermenileri buraya sokar mı? Yediden yetmişe kadar istiklâl harbi yapmağa yemin ediyorlar.» «Akılsız olan yalnız Ermeniler değil Paristeki dört mösyödür. Deniken ordusundan haberiniz var mı?» diye sözü Bolşevik harekâtına naklettirdi. «Son aldığımız ajanslardan Denikenin Azak Denizi sahilinde Maryipoli zabtettikleri ve altı bin Bolşevik esir aldıkları anlaşılıyor,» dedim. «Ruslar yalan söylüyor. Deniken ordusunda hiç zabtu rabt yok. Her kafadan bir ses çıkan ve herkesin istediğini yaptığı zabtu rabtsız bir ordu. Bolşeviklerin zabtu rabtı pek mükemmel. Denikenin bir şey yapacağı yok. Denikenin karargâhı Bekatrinovarda idi. Ben askerlerinin berbatlığını gözümle gördüm. Bahrihazer sahilinde Krestobosk limanı ve şimendöferi İngilizlerin elinde. Astrekan Bolşeviklerde. Burada her nevi mühimmat yapıyorlar. Tersaneleri, mühim fabrikaları var. Burası zabtedilmedikçe işler pek zor,» dedi. Ben Bolşevik harekâtına hiç alâka göstermedim ve sözlerini ehemmiyetsiz dinliyor gibi göründüm. Yarın otomobil ile Soğanlı Dağlarda Ceneral Biç'i istikbale gideceğini söyledi. Ceneral Biç'i ben İrakta bir kere görmüştüm. Kutülemarenin sukutundan sonra mecruh esirlerin mübadelesi için geldiği zaman görmüştük.

29 Mayısda Havzadan yazılmış atideki şifreyi 30 Mayısda aldım. Bu şifrede ahval pek muzlim görünüyordu. Halbuki şark için ben ne İstanbulda iken ve ne de Erzuruma geldikten sonra bu kadar yakın ve büyük tehlike görmüyordum. Şarkta biz Rum, Ermeni kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle harp edebildik. İtilâf kuvvetlerinin gelemeyeceğine kani idim. Gürcülerin de, Ermenilerle birlikte bize tecavüz etmeyeceklerini pek kuvvetli olarak kabul ediyordum. Gelen şifre aynen:

Havza
29/5/1335

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

1 — İtilâf devletlerinin milletimize itisafkâr bir siyaset tatbik ve istiklâli milletimizi ve devletimizi idama mahkûm etmekte oldukları tahakkuk etmiştir. İzmir, Manisayı Yunanlılara işgal ettirmekle başlayan son icraatı zalimaneleri, İtalyanların Antalya ve Konva taraflarında işgali askerivelerini fevsi etmeleri ile bir kat daha

vahim bir şekil alacak. Samsun ve Trabzon gibi bahrisiyah mahreçlerimizin de aynı akibete uğratılması tedarikâtına başladıkları anlaşılıyor. Ermenistan hülyası sahai hakikate iktiran ettirilerek hakkı hayatı millimize bir darbei idamın indirilmesi bait değildir. Kavi bir surette tahtı işgalde bulunan makamı hilâfet ve merkezi hükûmette itilâf mümessillerinden adeta esir muamelesi gören hükûmeti merkeziyenin ima suretile taşraya ahiren işittirdiği ses bizlere bulunduğumuz elîm vaziyeti siyasiyeyi pekâlâ îhsas eyledi. Milletın esaretten tahlisi hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafai hukuk ve istiklâle sevkile kabil olacaktır. Memurını mülkiyenin şayanı itimat zevatile elele vererek istiklâlimizin müdafaası emrinde teşkilâtı lâzimeye (bittabi mahrem) ve harice karşı gayrı mahsus bir surette tevessül kılınmasını zarurî addediyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla biz askerlerin uhdei vatanperveranesine terettüp etmektedir.

2 — Vilâyatı şarkiyede ecnebi işgalini iki şekilde tasavvur etmekteyim. Yâ Karadeniz sahilindeki rum ahali isyan ederek Cumhuriyet ilân ve bir taraftan da kuvvetli dahilî ve bilhassa haricî çeteleri vilâyatımızı haraç edecektir. Buna karşı mukabele; jandarma ve asker müfrezelerile ve kemali şiddetle takibat yapacağız. Ve İslâm köylüleri de ellerindeki silâhlarla köylerini bizzat müdafaâ edecektir. Veyahut böyle bir isyanla gerek müteradif olsun ve gerekse olmasın sahile ufak veya büyük ecnebi kuvvetleri çıkarken sahilde yerleşecek ve belki dahile de sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa ahali ve kuvai askeriyemizle tardî çaresine tevessül olunabilir. Diğer itilâf devletlerinin kıtatı olursa sahilde yerleşeceklerini ..... zirdeki suretle ve mitingler ve tezahürat gûna gûn ile millî protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin dahile sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istilâ eylemelerine karşı bittabi halk ve asker yekvücut olarak fiilen silâhla müdafai istiklâle uğraşacaktır. Bu ihtilâllerle beraber şarkdan Ermenistan ve Gürcüstan cihetlerinden vukubulabilecek tecavüzatın nazarı dikkate alınarak başlıca istikametlerin Gerilla tarzında müdafaası hususunun şimdiden ihzarı sahilde yakın olup ecnebi kontrollerinden hariç kalmış mahallerdeki eslâha, cephaneye ve techizat ve malzemei sıhhiye askeriyenin sureti münasebede sezdirilmeden dahile nakillerinin temini hattâ kontrole tâbi olanlarının da vaziyeti katiye halinde kaçırılmasının şimdiden ihzarı. Köylerin vaziyetine göre halkın kendi köyünü müdafaâ veyahut civar kıtaatı askeriyeyi de takviye etmelerine göre ihzaratı lâzimeye tevessül ve bunun için eslâha ve cephaneye ve tarzı işenin vaktile kararlaştırılması ve kıtaat mevcutlarının tezyidi ve kıtaat yedinde mevcut eslâhanın mümkün mertebe tevhidî, levazım, mevadî, işe esbabının emniyet ve cephanenin tarzı ikmalî mühim güzergâhlardaki inşaatı cesimenin icab eden tahrip edilmemek üzere ihzarı gibi hususatın şimdiden temmülile son derece mahrem bir tarzda ikmalî lâzımdır. Yirminci Kolordunun şarkdan şarka ve Onikinci Kolordunun Adana havalisinden şarka gelen istikametleri temin eylemesine ihtiyaç olacağı mütalaasındayız. Hususatı maruzaya dair mâtalaatı aliyelerinin iş'ar buyrulmasını rica ederim.

3 — Yalnız mahrem olarak:

Üçüncü, Onbeşinci, Yirminci Kolordu Kumandanlıklarına yazılmıştır.

Üçüncü Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

Bu teşkilâta şarkta çoktan başlandı, ihtiyaç aylarca evvel görülmüştü.

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına

1 — Vali Münir Beyden 29 Mayıs tarihli aldığım şifrede derececi sıhhati henüz teeyyüd etmemiş kaydile ermenilerin Kars ve Sarıkamışda on bin asker tahşit ettikleri ve Antiranikin de otuz bin kadar kuvvetle Van cihetine inmekte olduğu bildiriliyor. Malûmattar bulunduğunuz bedihi olan bu havadisın menbaı ve derececi vüsuku hakkındaki istitlâlât ve mütalâatı aliyelerinni iş'arını rica ederim.

2 — Evvelce de arz ettiğim veçhile siyasî vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum. İtilâf hükûmetleri hakkı mevrus ve meşruumuz olan toprakları çiğnemeği hıristiyanlık namına bir hizmet addediyorlar. Bu cümleden olarak ermenilere vilâyetlerimi peşkeş çekmeleri de ..... ihtimal bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz kıtaatının İzmirde Yunanlılarla Rumlara yaptıkları gibi bu cephede de Ermenilere pişdarlık edeceği pek memuldur. Ve böyle bir hareketle zorla yerleşmiş olan ahali mahalliyeye ile muhacirini bir kere daha yerlerinden oynatmak ve bu suretle ekalliyetin ekseriyete hâkim naziresini tatbik etmek kendilerince kabil olabilir. Bergama buna bir misaldir. Kanaatimce böyle bir hali biz muhasemata iptidar ad ve telâkkiye mülkü meşruumuzu ve istiklâli millimizi kurtarmak için mecburuz. Bu husustaki kanaat ve kararımı Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşaya berayi malûmat bildirdim. Adeta mahsur bir kaleye benzeyen Babialide itilâf mümessillerinin esiri gibi bir şekilde mukadderat milleti idareye uğraşan hükûmeti merkezîyemizin bu gibi hususatta hiç bir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını bugünkü misallerile takdir edebiliriz. İngilizlerin evvelâ küçük bir müfrezei askeriye ile şarkdan gelmeleri memleketin havalei sairesindeki tecrübeye göre varittir. Bu babdaki mütalâatınıza muntazırım.

3 — Vilâyete istihbarat hizmetinin zatiâlilerile müştereken tevhit ve tanzimini tavsiye eylerim. Esasen vaki olan talep üzerine istitlâat için makamı sadaret vilâyetlere tahsisatı mestureden para tahsisini bu kerre meclisi vükelâ kararile dahiliye nezaretine emreyledi.

İstihbaratı hususi: 34

Dokuzuncu Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı
Erkânı Harbiyesi
Şube No. 36

Zata mahsustur.

Erzurum
1/6/1335

9 uncu Ordu Müfettişliğine

1 — İstihbarat hususunda vilâyetlerden verilecek malûmatın bilâ teemmül işitilen mevad olduğu ötedenberi mücerreptir. Antranik gibi bir sergerde otuz bin kişiyi nasıl besler ve sevk ve idare eder. Fakat lâf olarak her tarafa bu kabil şayieleri da bililtizam neşredebilir. Vali beye rica ettim fimabat her işittiğini yazmasın. Elyövm Ermenilerin nefiriâm kılıklı bütün mahlûkatını dahi toplasa inayeti hakla yine tedip olunurlar ve bu mahlûkatın yekûnu hiç bir zaman on bini aşmaz. Son malûmata nazaran altı bin kişilik bir kuvvetleri Nahçıvan mıntıkasını işgal

ettiklerini arz etmiştim. Van üzerine gittikleri işae edilen kuvvet bu olsa gerektir. Halbuki Vana gitmek için bu uzun dolaşmaya lüzum yoktur. En kestirme istikamet Iğdır - Beyazıt tariki idi. Binaenaleyh Ermenilerin kendi dertleriyle meşgul bulunmaları da pek muhtemeldir. Her halde bu hafta zarfında vaziyet inkişaf edecektir.

2 — Bugün sevahil itilâfın tahtı tehdidinde ve iki gözümüz olan İstanbul ile İzmir de tahtı işgallerindedir. Milletimizi dinimizi istinat ettireceğimiz ancak bu Erzurum afakından başka bir yer kalmamıştır. Her ne şekilde olursa olsun burarlardan çekilmek muazzam tarihimizi ebediyen kapatacaktır. Bunun için âcizleri dahi her hangi bir kuvvet olursa olsun tecavüzlerini muhasematın iptidar ettiği gibi ad ve telâkki edeceğim. Hakipayı samilerinden dahi bu kararı duymakla daha ziyade müsterihilkalb ve vicdan oldum. Trabzona Köprülü Kâzım Beyin serian gelmesi pek lâzım olacaktır. On ikinci Fırka da kumandansız olduğundan Kaymakam Osman Beyin dahi Erzuruma izamı faydalı olacağını arzeylerim.

Kâzım Karabekir

On Beşinci Kolordu Kumandanlığı
Erkânı Harbiyesi
Şube

Erzurum
1/6/1335

Erzurum Valisi Münir Beyefendi Hazretlerine

Ermenilerin Kars ve Sarıkamışda on bin asker tahşit ettikleri ve Antranikin de otuz bin kadar kuvvetle Van cihetine inmekte olduğu hakkında Ordu Müfettişliğine verilen malûmattan ahval ve vaziyete hâkim olunamadığından dolayı müfettişlikçe endişeyi mucip olmuştur. Halbuki otuz bin kişilik bir Ermeni kuvvetinin sevk ve idaresi, işesi ve sairesi gayri mümkün olup Van üzerine yürüyecek böyle muazzam bir kuvvet için ise muhaldir. Binaenaleyh Ermeni kuvvetlerine dair alınacak malûmatın âcizlerine verilmesi kâfi olup eldeki sair malûmatla mukayese yapılarak doğruya karip olanı müfettişliğe arz eylerim. İstihbarat için tahsisatı mes-ture kabul ve Dahiliye Nezaretine müsaade verildiği Müfettişlikten bildiriliyor. Hudut üzerinde bulunan hükûmeti mahalliyeler emin adamlar bularak ve oradaki kumandanlar vasıtasile talimat verdirilerek istihsali malûmata devam olunmasını istirham eyler ve bu vesile ile hissiyatı tazimatkâranemin kabulünü rica eylerim.

Kâzım Karabekir

İzmirin işgali herkesi kederlendirmiş ve vatan tehlikesi karşısında duygu birliği görülmüştü. Hattâ padişah Vahdettin bir vatan evlâdı gibi fedakârlık etmek üzere padişahlıktan istifa edeceğini söylemiş, Damat Ferit Paşa istifa ederek bir vatandaş gibi ferd olarak çalışacağını beyan etmişti. Fakat bu hisler az zamanda değişti. Ortaya yeni bir fikir atıldı. Güya İzmir işgali muvakkat imiş. Eğer mütareke ahkâmını iyi yaparsak ve şark vilâyetlerini bırakırsak İzmir nasıl olsa bizim imiş. Bu mel'unca propagandayı Ravlenson bizzat bana dahi yaptığı gibi yeniden kabine teşkil eden Ferit Paşanın beyanatı da bunu gösteriyordu. Ermeni tefevvuku altında bir muhtar idare verilmesi atılmak üzere

olan birinci adım gibi görünüyordu. Millet arasına müthiş tefrika sokacak şeytanetkârane bir fikir. Esasen şark vilâyetlerimizin gitmesine mukabil muayyen vilâyetlerde müstakil bir Türkiyeye rıza gösterecek insanlar vardı. Bunlar zannediyorlardı ki böyle bir sulha mâni olacak bizim şarktaki mesaimiz olacaktır.) Muhtelif zamanlarda bu esaslarda yapılan münakaşalara taraftar büyük bir mevki sahibi insanlar bile çıkmıştır. Bunlardan biri metanet ve samimiyetine güvendiğim Üçüncü Fırka Kumandanı Halit Bey olmuştu. Bu zat Elviyei selâsenin bile tahliye edilmemesi fikrinde olduğu halde muvaffakiyet elvermeyince manen kırılmıştı. Ben kendisine memleketin şerefli bir sulha nail olmasının anahtarı Ermenistandadır dediğim zaman, bunun bütün memleketimizi mahvedeceği; üç vilâyet dahi müstakillen bize kalacaksa gidip orada hükûmet kurmayı daha muvafık bulduğunu söylemişti. Vekayi ilerledikçe yanlış düşündüğünü gördü. Bundan başka İrakta ve Kafkasyada ordu kumandanlığı etmiş Halil Paşa da Erzurumdan geçerken: Buralarda ne uğraşıyorsunuz? Kaç vilâyet vereceklerse orada şu millete biraz rahat ettirin diyordu. Buradaki didişmeme, buralarda yapılacak fedakârlıkla ancak istiklâlimizin kurtarılabilceği kanaatine hayret ediyordu.

İşte, İzmirin işgalıyla yekpare bir millet vücude geldiğini gören düşmanlarımız kısa bir propaganda ile padişahı da İstanbul hükûmetini de ebedî olarak milletten ayırdı ve 1335 senesi millî birlik husulü için büyük fedakârlıklara ve vatandaş kanı dökmeğe bizleri mecbur etti. İşin bu istikametini hayli evvel görerek İstanbulda ve Trabzonda ve Erzurumda lâzım gelen hazırlıklarda bulunmuş millî ve askerî nüveyi hazırlamıştım. Tesirimle Erzurum Vilâyeti Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti tarihî vazifesini yaptı: Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Bitlis, Van, Erzincan vilâyetleri Müdafaai Hukuklarına aşağıdakileri yazdım ve bir taraftan da kongre esasını hazırlamağa başladım. Benim mütalâatım dört maddede hülâsa edilmiştir. Bunu şarka gelir gelmez maiyet kumandanlarına, erkânı harbiyeme bildirmiştim. Ve 17/6/1335 tarihli şifremde M. Kemal Paşaya da yazdım.

1 — Askerî ve millî teşkilâtımız imha edilemez. 2 — Eşhas muadili gelmedikçe tedbil edilemez. Muadili gelirse ahvale göre yeni gelen veya tedbil olunan mıntika haricine gidemez. (3) Eslâha, cephanesaire tedbil olunan mıntika haricine gidemez. 3 — Eslâha, cephanesaire lim edilemez. 4 — Herhangi bir mıntıkaya taarruz umumî müdafaaya icbar eder. (1)

Kongre inikadına kadar hükûmetin vereceği emirleri İngiliz mümessiline karşı oyalamak ve onu aldatmağı ben deruhte ettim. Herhangi bir taarruza karşı meşru müdafaayı da bittabi yapacaktım. Yalnız taaruzî bir harekete tarafımızdan başlanmak için şahsî karar vermiyecektim. Kongrenin Erzuruma olması gerek serbestçe ça-

(1) Bu dört madde Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin Erzuruma muvasale-tinde onlarca da kabul ve 7-7-1335 tarihile Kolordulara tamim olunmuştur.

lışmaları ve gerekse tesir itibarile mühimdi. Bu hususta Erzurumlular da aynı fikirde idiler. Ancak bir tahakküm şeklinde olmamak için evvel emirde vilâyetlerin de mütalâasını sordular. Bu tarihî vesikaları aynen yazıyorum :

30/5/1335

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyetine

İrkî, dinî, tarihî vahdet ile beraber mukadderatı müşterek olan Trabzon ve Vilâyatı Şarkiyenin tevhidi mesai etmesi lâzım gelen anı tarihî hulûl etmiştir. Trabzon, vilâyetlerimizin nefes borusu ve gözü, ve buralar Trabzonun belkemiğidir. Trabzonun bizsiz, dahilî vilâyetlerimizin de Trabzonsuz yaşaması imkânsızdır. Bu gün mukaddes vatanımıza göz diken muhterisler maksadlarına doğru mühim adımlar atmaktadırlar. Aramızda husule gelecek bir ittihat sâi ve emelin bütün o ihtiraslara tekabül edeceği kanaatini beslediğimizden muhterem ve hamiyetmend Trabzonlu kardeşlerimize desti uhuvvet ve muaveneti uzatmağa ve hem mukadderat olan diğer beş vilâyete beraber tevhidi mesai etmek ve ahval karşısında aynı vaziyette bulunmak ve vilâyeti şarkiyeye müdafaii hukuku milliye cemiyetinin Dersaadetteki merkezinin muvafakati takdirinde Erzurumda veyahut diğer mutavassıt bir vilâyette in'ikad edecek olan kongreye sizin de iştirakinizi teklif ediyoruz. Bu husustaki fikir ve nazarlarının serian bildirilmesini ehemmiyetle temenni ederiz. Hukuku sarıhamızın yar ve ağyar nazarında tecellisi bu tevhidi mesainin ilk semeresi olacağı hususunda kanaatimiz berkemaldir.

*Erzurum Müdafaii Hukuku
Milliye Cemiyeti*

30/5/1335

*Sivas, Diyarbekir, Mamuretülaziz, Bitlis, Van, Erzincan
Müdafai Hukuku Milliye Cemiyeti Şube Riyasetlerine*

Ermenilerin mukaddes ve tarihî vatanımız hakkında talep ve ihtirasları bütün islâm mevcudiyetinin imhası gayesini istihdaf ediyor. Sadrazam paşanın bu husustaki teklifi de Vilâyeti Şarkiyemizi devletin ananesine muhalif olarak Ermenistan namile tevsimi ve Ermeni tefevvuku altında bir muhtariyet verilmesi zannını tevhit ediyor. Şu halde bizim için tasavvur edilen kara ve acı günün arifesinde bulunuyoruz. Fakat aramızda husule gelecek bir ittihadı millinin hakkımızda hazırlanan o akibetleri bir tasavvur mahiyetinde bırakacağına kaniiz. Binaenaleyh Müdafaii Hukuku Milliye Cemiyetinin daha ziyade semeredar olmasını temin için bütün vilâyatı şarkiyeye şubelerinin yekdil ve yekavaz olması lâzım gelen dakika hulûl etmiştir. Binaenalâzalık Erzurum veyahut münasip görülecek mutavassıt bir mevkide merkezi umuminin veyahut bir kısım âzâsının iştirakile beraber bütün vilâyat şubelerinden müntehip ikişer ve üçer zattan mürekkep kongremsi bir içtimanın akdile şubası mesaisinin tevhid ve âti için lâzım gelen hattı hareketin tâyinini münasip görerek merkezi umumiye de bu suretle beyanı mütalâa edilmiş olup bu gün akdedilen azim bir içtimada da vilâyatı şarkiyedeki hukuku islâmiyeyi ihmal eden hükûmetin teklifini hükûmete karşı protesto etmeğe ve bitaraf bir heyeti âliye tarafından vilâyatı şarkiyemizin ırkî, içtimai, tarihî vaziyeti tetkik edilmeden hakkımızda verilecek kararı kabul edemeyeceğimizi düveli itilâfiyeye iblâğına ve bu içtima ve metalebemizden siz kardeşlerimizin de haberdar edilmesine karar verilmiştir. Bu husustaki fikir ve noktai nazarlarının bildirilmesini ehemmiyeti katiye ile istirham ederiz.

*Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaii Hukuku Milliye Cemiyeti
Erzurum Şubesi*

Trabzon Kongresi de içtima üzerinde idi. 30/Mayıs/1335 de pek güzel ve tarihî cevabını verdi. Artık Erzurum, değil şarkın belki bütün Türkiyenin halâs kararını ilk haykıracak bir yer oluyordu. Trabzonluların cevabı şayanı takdir bir cümle ile nihayetleniyordu. Diyorlar ki: «Cenabı Hakkın inayetine ve yekdiğerine sureti adide ile merbutiyetlerini her zaman izhar eden Anadoluluların azim ve sebatına müsteniden hareketin münteç-i muvaffakiyet olacağına emniyetimiz berkemaldir.» (Kahraman Trabzonlular, kahraman Erzurumlular dediklerini hakikaten yaptılar. Şarkta vazifesini bitiren bu diyar evlâdı iki bin kilometrelik yol yürüdüktan sonra garp mntıkalarının kahramanları arasına katılarak Yunanlıların denize dökülmesine de yardım ettiler.) İşte Trabzonluların cevabı ve buna mukabil Erzurumun cevabını aynen hürmetle yazıyorum. Burada denildiği gibi «Artık Türkü Kürdü yekvücut, atiden emin ediler.»

Trabzon
30/5/1335

*Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti
Erzurum Şubesine*

Vilâyetimizde in'ikad ve birkaç gündenberi bilcümle mülhakat murahhaslarından mürekkep olarak içtima eden kongre ufkun muzlim bulutlarına karşı tedabiri lâzime ve ihtiyatkâranede bulunmak ve merkezi Erzurum vilâyeti olmak üzere vilâyatı şarkıye murahhaslarından mürekkep muazzam bir kongrenin kısa bir müddet zarfında akdini müttefikan tahtı karara almıştır. Erzurumun vasatta ve ötedenberi maruzu mahalik olması ve serhadde bulunması hasebile vilâyatı mezkûre arasında an'anevî, tarihî bir mevkiî vardır. İçtimain orada vukuunu ve maksadı milliye vüsülü için sürat husulünü şiddetle arzu eylemekteyiz. Keyfiyetin Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamuretülaziz vilâyetlerini haberdar eyledik. İzam kılınacak murahhasların milleti bihakkın temsil etmeleri için her kazanın lâakal bir murahhası bulunması esasını kabul ettikleri orada teşekkül edecek olan kongre yövmi içtimayı müstacel telgrafla bildirildiği gün vilâyetimiz murahhaslarını izam eylemekte tehir etmiyecektir. Vilâyatı saire ile de bilmuhabere bu hususun temini faaliyet malûmelerinden muntazırdır. Cenabı Hakkın inayetine ve yekdiğerine suveri adide ile merbutiyetlerini her zaman izhar eden Anadoluluların azim ve sebatına müsteniden hareket münteç-i muvaffakiyet olacağına emniyetimiz berkemaldir.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti
Kongre Heyeti

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti Riyasetine

Teklifiniz burada kemali hürmetle karşılandı. Artık mukadderatımız gibi amâl ve mesaimiz de birdir. Vilâyatı şarkıyedeki hukuku mukaddesi islâmîyenin müdafaa ve muhafazası vazifei tarihiye ve milliyesi kan, tarih ve din iştirakiyle yekvücut olan Türk ve Kürde teveccih etmiş olduğundan ve teklifi âlilerine tamamen iştirâk eylemiş olduğumuzdan bahisle iş'arati biraderanelerinin ehemmiyetle nazarı dikkate alınması tekiden vilâyatı şarkıyeye yazıldı. Umumî kongre esasatını hazırlamağa başladık. Diğer vilâyetlerden cevap vürudunu müteakip içtimain akdi için arzı keyfiyet edilecektir. Atiden emin olarak samimî ihtiramlarımızı teşekküratımıza terdif eyleyiz.

Erzurum Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku
Milliye Cemiyeti

*Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretilaziz, Sivas Vilâyetleriyle
Erzincana yazılmıştır.*

Vilâyatı şarkiyemizin Ermeni idaresine terk edileceğine dair kat'î emareler zuhur etti. Tarih-i islâm için kara sahifeler hazırlanmaktadır. Vilâyatı şarkiyeye baştan başa bir müslüman memleketi ve istikbal islâmın kapısı olduğundan ve bu vilâyetlerimiz kan, din, tarih kardeşi olan Kürd ile Türkün namus ve hamiyetine mevdu bulduğundan bu gün bize teveccüh eden vazifeli diniye ve tarihiye pek büyük ve pek mukaddestir. Biz Ermeni zulmu altında mahvolmamak için birleşmek, tevhid-i mesai etmek vazifesi karşısında bulunuyoruz. Geçende yazdığımız telgrafta tevhid-i mesai lüzumunu arz ve teklif etmişdik. Bu kerre Trabzonlu kardeşlerimiz bütün vilâyatı şarkiyenin iştirâki ile Erzurumda umumî bir kongre akdini iltizam ve talep eylemişlerdir. Bu cihet bizce de tamamen tasvip edildiği gibi her kazanın kongre mümessili göndermesi hususu da hassaten şayanı temenni örülmüştür. Binaenaleyh müşterek bulunduğumuz Trabzon teklifinin ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak icrayı icabı sizce de tasvip edileceği şüphesiz olduğundan icap eden istihzaratta bulunmak üzere keyfiyetin sürati mümkün ile iş'arını rica ve muazzam islâm tarihinin Ermeni ayağı altında mahvolmasına imkân bırakılmamasını istirham eyleriz.

Vilâyatı Şarkiyeye Erzurum Müfaai Hukuku
Milliye Cemiyeti

Mıntıkam dahilindeki askerî vaziyeti (sahile ve rumluk mintıkaya karşı Üçüncü Fırka, Ermenilere karşı da diğer üç fırka) kumandan ve erkânıharbe ihtiyaç olduğundan İstanbuldan mümkün olanların celbini, iyi valilerimizin alınmamasını, Erzurum Kongresinin in'ikad etmek üzere bulunduğunu, vaziyetimizin emin olduğunu muhtelif şifrelerle Mustafa Kemal Paşaya bildirdim.

1 Haziranda İngiliz Cenerali Biç Ravlenson'la Erzuruma geldi. 29 Mayıs'ta Karsdan çıkan bir muhribimiz «İngilizlerin İrana çekilmekte oldukları, sebebinin de Bolşeviklik sirayetinden endişeleri olduğu» haberini getirdi; fakat henüz hareket namına bir şey görmediğinden, bunu mahallinde işitilmiş bir propaganda telâkki ettim. 2 Haziranda Ceneral Biç'le görüştim. Ravlenson'un teklif ettiği ve İstanbul hükûmetinin de resmen emrettiği veçhile mütareke mucibince teslim olunacak silâh ve mühimmatın sahra şimendiferile Erzurumdan Sarıkamışa ve oradan trenle Batuma nakle muvafakat ettiğimizi anlamak istiyor. Zaman kazanmak maksadile oyun oynadığımızı anlayacağından nezdindeki Erkânı Harbiye Reisi Mustafa Bey Biç'le temastan evvel endişede idi. İngilizlerde bu gurur oldukça muhataplarının zekâ ve basiretlerinin derecesini anlamak meziyetinden mahrum kalacaklarını söylemiştim. Ceneral Biç bu tarzı nakliyata muvafakatimi sorunca dedim ki, «Ravlenson'a müteşekkirim bizi Tranbzona nakliyat gibi masraf ve zahmetten kuratrdı.» Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Halit Beyin tahtelhıfz Batuma izamı hakkında Harbiye Nezaretinin emir verdiğini kendisine de bildirmişler.

Emrin tatbikini istedi. «Böyle emir almadım. Mezunen İstanbula hareket etmişti şimdi nerededir bilemiyorum,» dedim. Ceneral Erzurum mevakiini hayvanla dolaşarak avdet edeceğini söyledi. Tifiisin düştüğü hususun-
daki şayiaları ve Kafkas vaziyeti hakkında yokladım. Fakat kat'î bir şey söylemedi. «Ermeniler bir haftaya kadar hududun öbür tarafındaki şimendiferin bozuk yerlerini tamir edeceklerdir. Sevkedeceklerdir. Sevk olunacak malzeme ile Batuma kadar bir zabıt göndermemize muvafakat ederiz» dedi. Lütufkârlıklarına teşekkür ettim. Ceneral pek memnun. Karargâhımıza avdette işi bilen erkânı harbiyem İngilizlerin bu gururlu gafletlerine inandılar ve Ceneral Biç'in dahi Miralay Ravlenson gibi kolayca atlatıldığından pek memnun oldular. Bir hafta sonra şimendifer tamiri bitti sevkiyata başlayalım teklifine karşı «evvelâ Tiflis tarikile bir zabitimizin Batuma seyahatle yolların serbest olup olmadığını öğrendikten sonra nakliyata derhal başlayacağımızı» Ravlenson'a teklif edeceğim, sonra da son komediyi oynayacağım! 2 Haziranda Mustafa Kemal Paşadan atideki şifreyi aldım:

Zata mahsustur

Havza
2/6/1335

15. K. Kumandanlığına

Dahiliye müsteşar-ı esbakı Canik mutasarrıf-ı lâhiki Hamit Bey zati şahane-
nin küşade buyurduğu meclisi meşveretde hazır bulunmuş idi. Miri mumaileyhin getirdiği malûmat dahi sadre şifa bahş değildir. Hükûmete ademi itimadı işrap eden nutuklarla nihayet bulan mezkûr Şurada bir kararı kat'î ittihaz edilememiştir. Halen hükûmetin yine eski hükûmet olduğu fazla olarak zaafa uğradığı ve İstanbulda yeniden bir ruhu inkilâp uyandığı anlaşılmaktadır efendim.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

İstanbuldan, hususil Şûrayı Saltanattan sadra ne şifa olabilecekti. İstanbuldan bir şey yapılabileceği hakkındaki kanaatin İzmir işgalinden sonra dahi değişmemesi pek yanlıştır. Şarkî Anadolu vilâyetlerini de bir çalımına getirerek elimizden koparmak için uğraşılan şu sırada hiç bir yere, hiç bir vaade aldanmamak lâzımdır. Erzurum Kongresi! Bütün ümit buradan verilecek canlı kararlara bağlıdır. Sadrazam Ferit Paşanın beyanatında Ermeni muhtariyetinin tevsii esasını kabul ettiğini bildirmesi, Şûrayı saltanatta İngiltere himayesini kabul fikrinin bile ortaya atılması kendi padişahımızın, kendi hükûmetimizin, hattâ bazı vatandaşlarımızın milletimizin vaziyetini daha elîm bir şekle soktuklarını gösteriyor. Sadrazam paşa rüyasetinde bir heyetin Hukuku Osmaniyeyi müdafaa için Parise gidecekleri resmî tebliğler ve ajanslardan 4 Haziranda anlaşıldı. Erzurum Müdafaa Hukuk Merkezile görüştüm. Bizzat sadrazama müracaatla «İradei milliyenin taallûk etmediği şeylerin ka-

bul edilmemesi ve millî istiklâlimizin masun bulundurulmasını» talep etmeyi kararlaştırdık. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa ile de anlaşarak muntikasına atideki tamimi yazdım. Kemal Paşa Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyetinin aynı zamanda garbî Anadolu vilâyetlerindeki cemiyetleri de aynı vazifei vataniyeye davet eylemeleri muvafık olacağını bildirdi. İzmirin işgali üzerine teşekkül eden millî cemiyetlerin de bu husus için davet olunması millî bir kuvvet olarak ilk teşebbüs oldu. Esasen Sivas ve Diyarbakir muntikaları emrimde olmamakla beraber Erzurum Müdafaai Hukuku vasıtasile bu muntikalarda mukavemet fikri artık efkârı umumiye olmuştu. Kıtaatıma ve bu vasıta ile bütün muntika merkezlerine yaptığım tamim ile Erzurum Müdafaai Hukukunun sadarete yazdığı şunlardır:

T A M İ M

Erzurum
6/6/1335

Sadrazam paşa riyasetinde bir heyetin hukuku Osmaniye konferans huzurunda müdafaai için Parise azimet edecekleri tebligatı resmiyeden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti milliye ve muhafazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi kat'isi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şükrandır. Her halde milletin hukukunu müdrik ve onu çiğnememek için yekvücut olarak fedakârane harekete müheyya olduğunu düveli itilâfiyeye karşı izhar ve isbata devam edildikçe düveli müşarileyhimin milleti osmaniyeye hürmetkâr ve hukukuna riayatkâr olacağına şüphe yoktur. Konferansta katiyen müdafaası matlûp olan hukuktan başlıca iki nokta pek mühimdir. Birincisi alelittlak devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi ikincisi de eczai aslıi vatanda ekseriyetin ekalîyetler feda edilmemesidir. Bu hususta Parise müntehi hareket heyetin içtihadile vicdanı milletin talebi kat'isi arasında mutabakatı tamme şarttır. Aksi takdirde millet müşkül vaziyette ve gayri kabili telâfi emri vakiler karşısında kalabilir. Sadrazam paşa hazretleri mesmu olan beyanatında Ermeni muhtariyetinin tevsii esasını kabul ettiğini bildirmiş ve Şûrayı saltanatta itilâf ve hürriyet fırkası namına reis Sadık Beyin tahriri ifadesinde de İngilterenin himayesini teklif etmiştir. Bir Ermenistan muhtariyet vasıyası ve devletin bir ecnebi himayesini kabul mealinde arzuyu millî ile hükûmeti hazıranın içtihadında mutabakat olmadığını gösteriyor. Binaenaleyh sadrazam paşa hazretleriyle beraberinde hareket edecek heyetin müdafaai hukuku millide takip eyliyeceği esasat ve programın milletçe malûm olması lâzımdır. Bunun için Erzurumdaki müdafaai hukuku milliye cemiyeti sadrazam paşa hazretlerine ve zatı hazreti padişahiye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâli tammı millinin masuniyetini ve hukuku ekseriyeti millinin mahfuziyeti milletçe şartı esasî olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaai esasını millete rüşmen ve alenen iblâğ eylesini talep eylemiştir. Millet bu tarzı hareketin hükûmet ve düveli itilâfiyeye nazarı dikkate alınacağı ve binnetice vatanımızın mukadderatının arzuyu millî ve umumiye göre tâyinine büyük tesirler yapacağı şüphesizdir.

Kâzım Karabekir

Makam-ı Sadaret-i Uzmaya

Sulh Konferansına murahhaslarımızın davet edildiğine dair gelen haber üzerine vilâyetimiz ahali si atideki maruzatın ehemmiyet ve kat'iyetle nazarı dikkat ve itinaya alınmamasını istirhama karar vermiştir. Ârîlerin buraya gelmesinden evvel bir medeniyet tesisine muvaffak olan (Ordoho) ların Turaniülâsıl bulunduğunu ve on birinci asırda Türkler buralarda yerleşmeğe başladıklarında Ermenilerin içtimâî rabiteleri çoktan inhilâl etmiş olduğu tarihî vesikalarla sabit bulunmuş ve uzun bir tarih ile büyük kan, can ve an'ane alâkalarının terakümü buraları milletimize gayri menfek bir surette bağlamıştır. Milletimizin buralardaki hâkimiyeti yalnız askeri bir mahiyette olmayıp aynı zamanda harsî esaslara müstenit bulunduğu elyövm. payidar olan âbidelerle sabittir. Bu meyanda Ermenilere ait birkaç ibadethanedene başka bir müessesesi ilmiye ve ne de bir müessesesi medeniye yoktur. Payitahtın okadar muavenetine nail olamadığı halde bu vilâyetlerin sırf kendi can ve mallarıle asırlardanberi düşmana ve bilhassa dört senedenberi Osmanlı hâkimiyetini Rus istilâsına, Ermeni eşkiyasına karşı müdafaa etmesi millî kuvvet ve kesafetin millî azim ve imanın derecesini tâyine kâfidir. Binaenaleyh teklifi samilerinde olduğu gibi mevcut olmyan bir Ermeni tefevvukunun velev muhtariyet şeklinde olsun mevzuu bahis edilmesi doğrudan doğruya hukuku islâmiyenin iptalini kabul demek olacağı ve Osmanlı vahdetini muhil ve buralardaki içtimâî idarî, iktisadî hâkimiyet ve tefevvuku millimizi rahnedar eder. Herhangi bir sureti tesviyeyi kat'iyyen kabul etmeyeceğimizi ve bu yolda her türlü fedakârlığı ihtiyara âmâde bulunduğumuzu ve hükûmetimizin ancak bu dairede bir siyasetine milletçe müzaharet olunabileceğini arzeder. Ve hakkımızda Avrupa ne karar vermek isterse istesin o zülme hükûmetimizin muvafakatı gibi bir kardeş elinin girmesini ve toprağı şehitler vücudundan müteşekkil bulunan mukaddes vilâyatı şarkiyemizde Ermeni hâkimiyetinin teessüsüne bizce muvafakat imkânsız olduğundan hakka hürmet ettirilmesini bu münasebetle de istirham eyleriz.

Aynı imzalar

7/Haziran/1335

Makam-ı Sadaret-i Uzmaya

Riyaseti samilerinde hey'eti murahhasamızın sulh konferansına müntehiî azimet olduğunu haber alır almaz atideki maruzatımızın tekrar nazarı dikkati fahi-manelerine arzı hemşehrilerimizce kararlaştırılmıştır. Vilâyatı şarkiyedeki hukuku islâmiyenin gayri kabili setir ve inkâr olan istikrar ve şumulü karşısında ekalliyetlere bir tefavvuk bahşedilmek yolundaki fikir ve kararları bütün mevcudiyetimizle reddetmeye âmâdeyiz. Vahdeti milliyemizi ve istiklâlimizi ihlâl eden Ermenistan muhtariyeti ve düveli muazzamadan birinin himayesi gibi mütalâa ve talepleri hayal ve mukaddesatımıza pek elîm bir tecavüz ad etmekte müttetikiz. Biz sırf hürriyet ve istiklâlimiz için dört sene harp ederek bütün varımızı feda ve hakkı hayat ve hürriyetimizi kanımızla temin ettik. İtimad ve müzaharetimiz vicdanı beşeriyetin kabulde tereddüt etmeyeceği bu hakkı milliyemizin teslim ettirilmesi ve herhalde millî istiklâl ve vicdanımızın halelden masun bulundurulması hususuna münhasırdır. Binaenaleyh iradei milliyenin taallük etmediği sair hiç bir sureti tesviyeyi kabul buyurmamanızı tekiden ve teminen arz eyleriz.

Dava vekili

Albayrak Müdürü

Müdafaai Hukuku Milliye Âzâsından

Mesut

Süleyman Necati

Kâzım

Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaai Hukuku

Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Kâtibi

Milliye Cemiyeti Reisi

Cevat

Raiî

Yunanlıların 4 Haziranda Ayvalığı iki bin kişile işgal ettikleri haberi geldi. 6 Haziranda Ravlenson Trabzona hareket etti. Halbuki Vana, sonra da Tiflise gideceğini söylüyordu. Biç de yine Tiflise avdet etti. Sadrazamın Paris Konferansında şark vilâyetleri için kabul etmesi muhtemel herhangi bir teklifi şark halkının silâhla karşılayacağını ve muvaffak olacağını Biç de Ravlenson da anlamıştı. Her iki zatın konferansı tenvir etmesini ümit ediyordum. Yunanlıların Edremit, Nazilli, Akhisarı işgal ettiklerini 7 Haziran tarihli İstanbul gazetelerinden öğrendik. Bu ne vaziyettir! Konferansa çağırılırken mümkün olan kapışma da devam ediyor. 9 ve 10 Haziranda Kafkasyadan yine bir takım malûmat geldi: Bolşevikler Tiflise girmişler. İslâmlar ve Gürcüler de Bolşeviklere iltihak etmiş. Batuma bir çok İngiliz yaralıları gelmiş. Yedi vapur İtalyan askeri gelmiş. İngilizler ve Ermeni kuvvetleri Karsdan ve Sarıkamıştan ve Kağızmandan çekiliyormuş. Tebrize giden İngiliz kıtaatını Şah tahtında 5 Haziranda gören de olmuş. Bu güzel malûmat yetmiyor gibi Musulun tahliye edildiğini Vandan bildiriyorlar. Harbiye Nezareti ve ajans malûmatı da Aydın vilâyetini Yunanlıların tahliyeye başladığını, yerlerine İtalyanların geleceğini, Ayvalık, Akhisar tahliye olunmuş ise de başka kuvvet tarafından işgal olunmadığını 13 tarihile bildiriyor. Avrupada Aimanlar Lehistan hududuna tahşidatı başlamış. İtilâf donanması Danzig ve Hamburgda nümayiş yapıyormuş. Macaristan yine karışık. Çekoslovakya taarruza devam ederlerse müttefikler tedabiri şedideye müracaat edeceklermiş. Bizi en ziyade alâkadar eden Kafkas meselesi herkesi sabırsızlandırıyordu. Gönderdiğimiz adamlarımızdan da gelen malûmat aynı zeminde idi. Fakat telsizle böyle bir malûmat alınmamıştı. Böyle vaziyet hakikat ise Elviyei selâseyi işgal etmemek pek yanlış bir ataletti; fakat durum aksine ise, vaktisiz bir hareketle her kuvvet eriyebilirdi. Ve Paris Konferansı aleyhimize aklma gelen kararı verir. Efkârı umumiyei cihanda fena vaziyete düşebiliriz. Hususile daha Erzurum Kongresi de toplanmamış olduğundan bu hareket millî bir kararla da olamayacağından müthiş bir tefrikayı mucip olurdu. Geçenlerde böyle bir oyun havadisi tekâsüf etmiş. Aksi sedasını İzmir işgali tarzında işitmiştik. Binaenaleyh daha ziyade malûmat almaya ve zaman geçmesine intizarı muvafık görüyordum. Bolşevikler Tiflise geldiler, ne duruyoruz diye propagandalar da kuvvetlenmişti. Buna karşı da havadislerin İngiliz propagandası olduğunu Bolşeviklerle temas yaptığımızdan Kafkasa girdikleri hususunda doğru haber alacağımızı neşrediyorum. 11 Haziranda 13. Kolordunun Jandarmaya kalbolacağı hakkında Ordu Müfettişliğinden gelen malûmat üzerine Müfettişliğe ve Harbiye Nezaretine bunun telâfisi gayri kabil bir felâket olacağını, bundan maksat Ermenistan ve Kürdistan hayallerinin fiiliyata çıkarılması arzusu olduğunu, bu halin kolordumu da müşkil vaziyete sokacağını, Yunanlılar İzmir istilâ ile garp vilâyetlerimiz mahvolurken, fırkaların silâhları 3210 dan 1500 e tenzil emri verilirken böyle bir teklifin behemehal reddolunması makamat için bir borçtur, Hükûmetin her teklif kar-

şısında mukavemetsizliği şayanı teessüftür diye yazdım. 13. Kolorduya da emir gelse bile tatbik etmemesini aynı mütalâatla birlikte yazdım. Müfettişlikten 15/Haziranda aldığım cevapta Harbiye Nezaretine ve Kolorduya aynı mâtalâatin yazıldığını öğrenmekle müsterih oldum. 10 ve 11/Haziranda yazdıklarına Mustafa Kemal Paşanın Amasyadan verdiği cevap:

Amasya: 15/6/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 10/6/1335 - 13. Kolordunun lâğvına İngilizler çoktan çalışıyor. Ve oraya kumandan dahi tâyin ettirmiyorlardı. Bu defa yeniden lâğvı mevzuubahis olunca Cevat Paşa hiç olmazsa olduğu gibi Jandarmaya kalbine çalışıyordu. Bu kere vaziyetten bahisle bu kolordunun muhafazasındaki zarureti ve hiç olmazsa daha zaman kazanmaya çalışmasını Cevat Paşaya yazdım. 13. Kolorduya da lâğv emri verilse bile bunun tatbik ve ifasını tavik etmek lüzumunu yazdım. Hükûmetin her teklif ve müdahale karşısında mukavemetsizliği cidden şayanı esef ve istigrabdır, kardeşim.

3. Ordu Müfettişi Fahri Yaveri Şehriyari

Mustafa Kemal

Harbiye Nezaretine ve 13. Kolorduya yazılan suretleri de bildiriyordu.

Trabzondaki İngiliz Mümessili Farel diğer bir yüzbaşı ile Erzuruma gelmişti. 12 Haziranda bana Fransızca bir mektup yazıyor. Diyor ki: (Rus mermileri - Trabzon'a, sair Osmanlı silâh ve mühimmatından mütareke mucibi teslim olunacakların Sarıkamışa sevki hakkında emir aldım.) Bu iki yüzbaşı Mamahatun üzerinden Erzincana gimişler. Yarın geleceklermiş, Ravlenson da Trabzondan geldi. Bu gidip gelmelerin ahval ve kıtaatı askeriyenin vaziyetini anlamak için olduğu anlaşılıyor. Farel'in yanında tercüman diye ordumuz firarilerinden Şamlı Nuri isminde bir mel'un da varmış, şedit bir şey yazdım: (Bundan sonra mütakamda haberim olmadan hiç bir ecnebi zabiti seyahat edemeyecektir. Şamlı Nuri Ordumuz firarilerinden olduğundan bize teslim olunmalıdır.) Bundan başka yollarda, ambarlarda hattâ Trabzonda ne kadar fazla sürgü kolu ve kama gibi teslim oluncak şeyler varsa Erzurum Kal'asında muhafaza olunmak üzere celbini emrettim. İngilizlere Sarıkamıştan sevk için Erzuruma toplatıyorum dedim. Rus mermilerinin de alınmak arzusu anlaşıldı. Halbuki bilhassa Erzurumda pek külliyetli miktarda var. Elimizde Rus topları da mevcut olduğundan bize lâzım olacaktı. Erzurum Kongresinde karara kadar bunlar hakkında İngiliz memurlarıyla eğlendik durduk. Aşağıda bahsedeceğim 15 Haziranda tercüman Nuri hakkına Ravlenson tarziye verdi. Bununla beraber bunu getiren Yüzbaşı Kilekorti'yi de hemen hudut harici etmekle meseleyi kapatmayı rica etti. Nuri gibi daha emsali rezillerin Kasta vesair yerlerde İngilizlere casusluk ettiği anlaşılıyordu. Ravlenson, Nurinin bize teslimine İngiliz kanununun müsaade etmediğini çünkü Karsta İngiliz

hizmetine girmiş bulunduğunu söyledi. «İngiliz kanunu Ordumuzdan firar etmiş bir neferi yine ordumuz içine getirip hizmetinde kullanmaya müsaade eder mi?» dedim. Mahcup oldu. Bu rezaletin bir daha tekerrür etmeyeceğine söz verdi. Derhal getiren İngiliz yüzbaşını da Nuri gibi hudut harici def ettirdik. İngilizler de daha terbiyeli harekete artık mecbur oldular. Ravlenson yine Kafkasyadan bahis açtı. Karakilise ve Nahcivan cihetlerinde muharebeler oluyormuş, haber aldınız mı? diye ağzını aradım, «işitmedim fakat muhtemeldir. Bugün değilse yarın muhakkaktır. Bizimkiler çekilirken Osmanlı kıtaatı celb olunmaması en büyük kabahattir,» dedi. Ne gariptir 16 Haziranda gece yarısı Oltiden şu malûmat geldi: Karsa ekserisi zabıt elbiseli (150) kişi gelmiş, Ermeni bayraklarını tahkir etmişler. Ardahana da böyle bir heyet bir heyet gelmiş. Bir İslâm hükûmeti tesis etmişler. Bu heyetler Ermeni ve Rumların silâhlarını topluyorlarmış. Halbuki Sarıkamış hududunda Ermenilerle temasımız vardı. Vaziyetlerinde tebeddül yoktu. Kafkaslarda mühim hâdiseler arifesindeyiz. Fakat İngilizlerin henüz Kafkaslara hâkim bir vaziyette olduğu bilhassa Batumda kuvvetli olduklarını da öğrendik.

16 Haziranda Vilâyet şifresiyle atideki telgrafı aldım.

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

11 Haziran 1335 tarih ve 15 nûmaralıdır.

1 — Harbiye Nezaretinden şu şifreyi aldım. 'Maiyeti âlinizdeki istimbottlardan birile hemen buraya teşrifiniz rica olunur.'

2 — Sebebi davetimi Cevat Paşadan mahrem sordum. Cevap şudur: "Zatîâli-leri gibi" kıymetli bir generalin halen Anadolu vilâyetlerinde dolaşmasının efkârı umumiyeye iyi bir tesir bahşedemeyeceğinden bahisle İstanbula celp buyurulmanızı İngilizler istedi.

3 — Ali Fuat Paşa daha Samsuna muvaseletimde İngilizlerin Hükûmete sebebi izamını sorduklarını ve ısrarları halinde bunun Hükûmeti merkeziyenin arzusu hilâfında bulunduğunu söylemek mecburiyetinde kalacağını mevsukan istihbar eylediğini bildirdi.

4 — Vermiş olduğum kararın Millet'in Hukuk ve İstiklâlini tâyin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zati biraderilerine evvel ve ahir arzemiştim. Bu gaye millet'in sinesine iltica ederek vazifei namus ve vicdanı ifaya fedakârane devam etmeği âmirdir. Emsalimiz veçhile İngilizlere esir olmak üzere İstanbula gitmekte mazurum. Vazifei Vataniyeme devam edebilmekliğim bittabi zatîâliniz gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de daima ve herhalde desti vefak ve muavenetlerine menuttur. Bugün benim vermeğe mecbur olduğum bu fiil kararı yarın bütün erbab-ı namus ve hamiyetten olan arkadaşlarımız tarafından da verilmesi lüzumu tahakkuk edeceğine şüphe yoktur. Binaenaleyh bugün meydanı aleniyete vaz'a mecbur olduğum bu kararımız arkadaşlarımızın kanaatine müstennittir. Bu husuda dair kıymettar mutaleai biraderiyelerine intizar eylerim.

Hükûmeti merkeziye biiğfal İstanbula celbedilmek plânını takib eylediğinden ben de mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı dahili memlekete sokmak için aynı usulde mukabele ve muhabere etmekteyim.

Vakit vakit silâhlarımızı topladıkları gibi kumandanlarımızı ve muayyen şahsiyetleri de toplayacakları teakub eden fiiliyatla aşikârdı. Ne yazık ki İstanbul kıymetli vücutlarını Anadoluya atacağına İstanbuldan Maltaya nefyedilenler yetişmiyor gibi Anadoludan da toplanıyordu.

Kemal Paşa ile en mühim şifreler bazen beş altı gün teehhüre uğrayarak, vilâyetlerden bile bazen geçerek elimize geliyordu. Erzurumda biz pek kuvvetliyiz. Şahıs ve silâh hakkındaki kararımız da tesbit olunmuştur. Nitekim Halid Beyi göndermedim. Kemal Paşanın Erzuruma gelmesinin gecikmesi kendisi için zayıf muntikalarda tehlikeli olabilirdi. Bir kere Erzurum Kongresi iş başına geçince iş kolaylaşacaktı. Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi kuvvetli şahsiyetlerin de kongreye girmesi bütün millete karşı nüfuzlarını arttıracak ve işler daha kolay tanzim oluncaktı.

Şu cevabı yazdım:

Erzurum
16/6/1335

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 11 Haziran ve 15 No.

Geç gelen emri devletlerine cevapda geciktim. Fikri samilerine tamamiyle iştirâk ediyorum. İstanbul harice bütün kıymetli vücutlarını atacağına birer birer kendi eliyle alıyor. Evvelâ mezunen Dersaadete celb emri verilen Halid Beyin İngilizlere teslim olunacağını haber alarak İstanbuldan sordum. Nezaret Trabzonda tahtı nezarete bulundurulmasını ve tahkikat icrasını yazıyor. Bayburdda ikameti daha muvafık olan Halid Beyin pek değerli bir vatan evlâdı olduğunu ve Ermenilerin tezviratı uğruna ifna etmek revayı hak olmayacağını yazdım. Zatı samileri lüzum görüldüğü zaman muntakai âciziye teşrif buyrulursa arzı minnetdarı eylerim.

Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşanın bir an evvel Erzuruma gelmesini muvafık buluyordum. Biz şarkta Müdafaa-i Hukuk teşkilâtını en hücre köşelere kadar taazzuv ettiriyor, Erzurum Kongresi için ihzaratta bulunuyorduk. Bilhassa İstanbul hükûmeti ile arası açılan Mustafa Kemal Paşanın başka bir istikamette mesaisi ne mümkün olacak, ne de faide verecekti.

17 Haziranda Amasyadan yazdığı âtideki şifreden anladım ki oralarda başka işler yapıyor. Halbuki biran evvel Erzuruma gelerek işe başlamayı daha İstanbulda teklif etmiştim.

Şifre:

Amasya
17/6/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

1 — Diyarbekirdeki Kürd kulübü İngilizlerin teşvikiyle İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından kapattırılmıştır. Azaları hakkında takibatı kanuniye yaptırılıyor. Kürdistanın maruf beylerinden aldığım müteaddit telgraflarla dağıtılan bu Kürd kulübünün hiç bir Kürdü temsil etmediği bir-

kaç serserinin neticei teşebbüsâtı bulunduğu ve vatan ve milletin tamamen müstakil ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığa ve bu babda emirlerimize âmâde buldukları bildirilmektedir.

2 — Vilâyatı şarkıye halkının Ermeni çetelerinin gadır ve taarruzatına hedef olmuş en büyük felâketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla elhak fedakârlık lüzumunu en evvel takdir eyledikleri kemali iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun sakin tarafları böyle değildir. Siyasî zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı bazıce etmiş olmaları ahalide her türlü teşkilâta karşı bir nevi ihtirazkârlık tevliid eylemiştir. Bu sebeble muvasalatdan şimdiye kadar en çok ehemmiyet verdiğim cihet istikbali milletin ve hakkı hayatımızın ancak millî birlikle kurtarılacağını anlamak ve bunun için her nevi ihtirasatı siyasiye ve şahsiyeden münezzehten ve yalnız milleti hür ve müstakil yaşatmağa matuf teşkilâtın yani Müdafai hukuku milliyenin her nahiyeye varıncaya kadar teşmili esasatını hazırlamak oldu. Şayanı muhmedettir ki, her tarafda gerek askerî gerek mülkî, zatı biraderileri gibi hemfikir ve ictihad arkadaşlarımızın sayei himmet ve delâletiyle her taraftan aldığım telgrafnameler milletin bu ihtiyacı duyduğunu ve sureti umumiyede bu işe bilfiil başladığını ispat ediyor. Hükûmeti merkeziyenin adeta esir bir vaziyette olması payitahtın kuvetli bir işgali askerî altında bulunması hasebiyle mukadderatı milletin yine millet ordusuyla zarurî kıldığı zatiâtilerince müsellemdir. Bu sebeble ben Kürdleri ve hattâ bir öz kardeş olarak tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kadar kuvvet tasavvur etmiyorum. Erzurumda tekmil vilâyatı şarkiyenin murahhaslarından mürekkep bir heyet buldurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim. Bu behemehal lâzımdır. Anadolu'nun diğer vilâyatı ile Edirne ve İstanbul Müdafai Hukuku Milliye cemiyetleriyle tevhide masai hakkındaki teşebbüs ve tasavvurlarımı da bu maruzatıma zeyil olarak arz edeceğim. Hürmetle gözlerinizden öperim.

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Bir sureti çıkarılmış ve 12 zevalde vali beye takdim edilmek üzere posta ile gönderilmiştir.

17/Haziranda Kemal Paşadan aldığım 16/tarihli bir şifrede bildirildiğine göre, Konyada Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa kendisine fiilen mukavemete geçmek teklifinde bulunmuş ve Konyada İtalyanlara karşı harekete geçebileceğini yazmış. Bu hususta Kemal Paşanın şifresi ile cevabım ehemmiyetine binaen aynen âtidedir:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Konyada Ordu Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine vukubulan iş'arıma cevaben Yunan işgaline ve İtalyan ve Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin tecavüzatına karşı mukavemete karar verdiğini ve ihzaratın buna göre yapılmakta olduğunu ve kâfi derecede eslâha ve mühimmat vesair iaşenin mevcut bulunduğunu ve kıtaat mevcutlarının tezyidine çalışıldığını, şömendöfer güzergâhında mühim müessesatı sınaiyenin icabında tahribi ihzar edilmekte olduğunu ve yalnız ahali islâmiyenin var kuvvetleriyle kıtaata celp ve tahaşşüdü mesailile uğraşıldığını ve ahalinin ihzarı için ihtiyat zabitlerinden istifade olunduğu bildiriliyor. Ayrıca Vilâyatı Şarkiyenin şarktan ve sahilden tecavüzüne karşı müttehiden hareket için beyan ettiği mütalâaada bu halin bilfiil vukuunu mu bekliyeceksiniz yoksa vaziyeti siyasiye-

mizin selâhı hal göstermemesine karşı bu vukuata evvelce mâni olmak için ictaata başlamak mı icab edecektir.

2 — Müşarünileyhe verdiğim cevabı âcizide emri vakilere intizar etmek tarafı olmadığını ve fakat hazırlığımızı iyi yapabilmek için biraz zaman kazanmayı muvafıkı mütalâa ettiğimi ve yeni bir hâdise tacili harekete bizi mecbur etmezse Sadrazamın sulh konferansında göreceği tarzı kabul ve muameleyi sıkı bir irtibat ile takip ederek ona göre harekâtı tanzim etmemiz lüzumunu bildirdim.

3 — İşbu telgrafnamenin tarihi vüsulünün sür'atı iş'arını rica ederim.

Mustafa Kemal

Ben Şark hareketini millî muvaffakiyetimizin esası addediyordum. Buna daha İstanbulda iken karar vermiş ve bu kararımın Mustafa Kemal Paşayı dahi tenvir ve teşvik etmişim. Fakat henüz millî teşkilâtımız taazzuv etmemiş, millî bir kongrede millî mukavemet kararı verilmemiş iken ve hususile henüz Kafkasyaya İngilizler hâkim iken bir hareket yapmak sergüzeştçilikten başka bir şey olmaz. Harice karşı da bir Generalin kıyâmı gibi mahiyeti siyasiyesi sıfır olan bir hareket olur. Bu harekete Erzurumda Ravlenson da beni teşvik etmekte ve Bolşeviklerin Elviyei selâseye geldiği haberleriyle vakitsiz bir hareketi teşci etmektedir. Cihan efkârı umumiyesinde aleyhimize bir tekit kararı çıkararak mmleketimizde daha vasi yerleşmek için İtalyanların da İngilizlerle beraber çalıştıkları görülüyor. Cemal Paşanın da İtalyanlar tarafından tahrik edildiğine şüphe etmiyorum. M. Kemal Paşaya şu cevabı yazdım:

Erzurum
17/6/1335

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zatidir,

C. 16/6/1335 Gayet müstaceldir. Ve zata mahsustur.

Vaktinden evvel yapılacak bir hareket Birinci Ordu Müfettişliği kıtaat ve devairini ve İstanbul müessesatını ve kıymetli şahsiyetleri mahvedebilir. Bununün herhangi bir hareket kendiliğimizden değil haricin tazyikiyle olması daha muvafık olur. Ve cihan efkârı umumiyesinde dahi yeniden fena bir mevki tutmuş olmayız. Halen mühim olan husus ihzaratla beraber kıymetli vücutların İstanbuldan çıkarılması ve mütareke ahkâmı diye elimizden kama ve süngü kolları vesairenin çıkarılmaması ve bir takım kıtaatın lâğvı cihetine gidilmemesidir. Bolşeviklerle yakında temas hasıl olunca maksat ve hedefleri anlaşılacak ve mmleketimizi bilcümle itilâf kuvvetlerinin tahliye etmesi yani ne atilâf ve ne de Bolşevikler tarafından bitaraflığımızın ihlâlüne sebebiyet verdirilmemesi talebine bize hak verdirecek ve bu suretle bitaraflığımızı ihlâl ve hakkımızı tanımayanlara karşı silâha sarılmak meşru olacaktır. Mütalâat ve tasavvuratı acizin berveçhi bâlâ olduğunu arz eylerim.

15. K. Kumandanı
Kâzım Karabekir

20 Haziranda aldığım âtideki şifreden çok sevindim. Fakat diğer arkadaşlar bilhassa İsmete çok muntazırdım. Bu gibi şahsiyetlere Anadolu'nun bugünlerdeki ihtiyacı pek açık idi.

Amasya
19/6/1335

15. K. Kumandanlığına

İstanbuldaki zevatı âliye ve rüfeka ile ariz ve amik müdavelei efkâr neticesinde bize mülâki olmak üzere hareket eden Bahriye Nazırı esbakı Rauf Beyefendi İzmir vilâyeti içinden geçerek ve oradaki kumandan arkadaşımızın da noktai nazarlarını alarak Ankara üzerinden Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile birlikte bugün Amasyayı teşrif eylediler. Vaziyeti umumiye hakkında görüşüyoruz. Neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selâm ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Erzurum
20/6/1335

3. Ordu Müfettişliğine

Rauf Beyefendi ve Ali Fuat Paşa Hazretlerine arzı teşekkürat eyler ve hissiyatı tazimkâranın birlikte kabulünü istirham eylerim.

Kâzım Karabekir

Bugün Müfettişlikten bir tamim aldım: Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinin telgrafhanelere Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafnamelerin keşide kılınmaması hakkında emir verildiğini, halkın muazzam mitingler akdiyle bu hâli hükûmet nezdinde şiddetle protesto etmesini, bu emrin geri alındığına dair cevap alınuncaya kadar muhaberati resmîyeyi derhal kat etmeye kumandanların da müzaheret etmesi ve telgraf memurlarından aksine hareket edenleri derhal divanı harbe tevdi vilâyet şifresiyle kolordulara tamim olunuyordu.

22 deki bir tamimde de, Dahiliye Nazırı sabıkı Mehmet Ali Beyin vilâyatı şarkiyeyi tetkike memur bir heyet riyasetinde geleceğinin ajanslardan öğrenildiği; gelmemesi ve gelirse müşkil vaziyetler karşısında bulunulacağı yazılıyor. Mehmet Ali Beye yazılan telgrafın son fıkrası:

«Yemin ederim ki eğer açıktan açığa konuşulan ve samimiyeti mütekabile husule gelen zatıalınız gibi bir zat olmasa idi bu telgrafname mi takdime de lüzum görmiyecektim. Bilmünasebe arz edeyim ki hiç bir siyasî ve hususî içtihat ve gayem yoktur,» ile bitiyor. Görülüyor ki millî bir karar olmadan ve mevsimsiz olarak İstanbul hükûmetine karşı vaziyet alacağız. Halbuki şark vilâyetlerinden maada yerlerde teşkilâtın müşkilâtından bile bahsolunuyordu. Şarkta bile henüz ilk bağlanmış devrindeyiz. Bu iki teşebbüsü kimse hüsnü telâkki etmedi. Telgraflar alınmıyor diye, divanı harblere tevessül herkesi tedhiş etti. Bilhassa bir Ordu Müfettişinin daha bir program, bir karar çizilmeden ve hiç kimsenin mütalâası alınmadan böyle emir vermesi asker, sivil işidenin itirazını mucip oluyordu. Ben muntıkam dahilinde gürültüsüzce muhaberati temin etmiştim. Kendilerine bu sureti hareketi yazdım. Bugün ge-

len malûmatta Bolşeviklerin 16 da Gümrüyü işgal ettikleri, Ermenilerin Karsı tahliye ettikleri bildiriliyordu. Bu malûmat Olti ve Sarıkamıştan geliyordu. Gûya Arpaçayına kadar gelen kuvvetlerin başında Enver Paşa da bulunuyormuş. Bu havadisler o kadar tekâsüf etti ki benden başka innamayan kalmadı diyebilirim. Hususile bizzat gönderdiğim muhbirlerden ve hattâ Batum, Tiflise giden emin adamlarımızdan bile gelen haberler aşağı yukarı Kafkasyada fevkalâdelikler olduğu zemîninde idi. Beni tamamiyle ikna etmeyen noktalar da Batumda hâlâ İngilizlerin bulunduğuunun kat'î bilinmesi ve Sarıkamış hududundaki Ermeni kıtaatının müsterih oturması idi. Bolşeviklerin Tiflise hâkim olması herhalde daha gürültülü olacaktı. İslâm, Gürcü, Ermeni birçok Bolşevik aleyhdarı kimselerin firarları, feryatları görülecekti. Hususile İstanbuldan, şarktan, Azerbaycan hükûmeti emrine bir hayli zabıt gitmişti. Bunlardan kaçıp gelenler olacaktı. Vakitsiz İstanbul hükûmetiyle ipi koparmayı bile zararlı buluyordum. Çünkü Erzurum Kongresi olsun toplanıp da kararlarımızı millete verdirmek mümkün olmayacak, cihana karşı Anadolu'da birkaç kumandanın ihtilâli şeklinde çirkin bir şey yayılacaktı. (Her gün Cenubî Amerikada ve Çinde olan biten şeyler gibi) Bundan başka, dahilde emir ve kumanda ile milleti yer yer aleyhimize kıyama ve vaziyeti daha berbat bir hale getirecektik. Bence Anadolu'ya bir değil birkaç hey'et gelmesinden bir zarar çıkmazdı. Bilhassa tanınan ve namuslu bilinen kimselerin gelmesi faydeli de olurdu. Yerinde görürler, görüşürler, olgun ve dolgun avdet ederler, ve belki de kalır bizimle çalışırlardı. Ben bu fikri sonuna kadar muhafaza ettim. Ve gelen hey'etleri siyanet ettim. (Sivas Kongresini müteakip gelen Fevzi Paşa Hey'eti hakkında malûmat vereceğim.) İşte benim mütalâam böyle idi. Bunun için Kemal Paşanın bu şiddetli harekâtını hüsnü telâkki etmedim. Muhitimde bunun suitelâkkisini de izaleye çalıştım. Beni endişeye düşüren diğer bir mesele de Amasya içtimasında verilecek yanlış bir karardı. Gerçi 17 Haziranda mütalâamı yazmıştım. Bir daha vaziyet hakkındaki mütalâamı ve Kemal Paşaya da biran evvel Erzuruma gelmesini yazdım. Yazdığım aynen şudur:

Erzurum
22/6/1335

3 üncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur.

17/6/1335 tarihli ve zata mahsus şifreme zeylen hususatı âtiyeyi dahi nazarı samilerine arz eylemeyi münasip gördüm.

1 — Bolşevik namı altında Arpaçayına kadar geldiği haber alınan kuvvetin başında Enver Paşanın bulunduğunu söylenmekte olup netice pek yakında anlaşılacaktır.

2 — Kafkasya ahvali bizim lehimize cereyan etmekte olmasına rağmen asırlardan beri her türlü ilim ve irfan, vesaiti fenniye ve medeniyemizin merkezi olan İs-

tanbulun zâtı samilerince de malûm bulunan vaziyeti mahkûmesidir ki her türlü mukarrerat ve harekâtımızı tahdid etmektedir. Ve bu mühim sebep vâziyetin tamamiyle inkişafına kadar da bu tarzı harekete bizi mecbur kılmaktadır. Her türlü karar ve harekâtımızın ahval ve vaziyeti fevkalâde ve kuvayi mücbirenin tahtı taziyekinde vuku bulduğunu cihana göstermekle daha müsterih bir şekil iktisab edilecek ve merkezi mevcudiyetimizi mehma imkân daha az hıpalatacaktır.

3 — Binaenaleyh Dersaadetden gelen ve haricî tesirat netayici olduğu muhakkak olan evamiri mukarreratın şimdilik sükûnetle karşılanmasını ve Dersaadetden mümkün olduğu kadar fazla miktarda münevver zevatın Anadoluya gelmelerini pek mühim telâkki etmekteyim. Şarttan gelen kuvvetin tâyin ettiği hedefi görmek ve buna göre bir hattı hareket tâyin etmek vatan ve milletimizin selâmeti için ancak kâfi olacağı kanaatinde bulunuyorum. İşte bunun içindir ki zâtı samilerine teşriflerini daha ilk günden istirham etmişim.

K. 15 Kumandanı
Kâzım Karabekir

Şifre ettim 22
Yaver Fahrettin

Nihayetindeki (buraya teşrifini daha ilk günden istirham etmişim) kaydı kendisi ile ahval hakkında görüştüğüm İstanbulda veda ziyaretim günü yaptığım tekliftir.

Mustafa Kemal Paşadan 23 Haziranda aldığım şifrenin 3 üncü maddesi Bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim 17 Haziran şifrem bu felâketli kararın önünü aldığını gösteriyor. 24 şifresi de artık Erzuruma hareket kararını gösteriyor (1):

Amasya
24/6/1335

K. 15 K. Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 22/6/1335 ve bilâ No. zata mahsus şifreye:

Son işaretimizden da anlaşılacağı vechile esasatda tamamen mutabakat mevcuttur. Bizzat Erzurumda müşerref olmamızı ben de çok ehemmiyet ve iştiyakla arzu ediyorum. Fakat daha bidayetden beri deniz tarikini İngilizlere karşı tehlikeli ad ettirecek emareler var idi. Kara tarikinde de benzinsizlik müessir oluyor. Şimdi elde edilen bir miktar benzin ile Sivas ve oradan belki Erzincana kadar gitmek mümkün olacaktır. Herhalde Erzurumdan dört otomobile kifayet edecek kadar benzinin Erzurumdan Erzincana götürülmesi icab etmektedir. Bu takdirde fevkalâde bir hal zuhur etmezse Sivastan hemen Erzuruma hareket edeceğim. 25/6/1335 de Amasyadan otomobil ile Sivasa azimet olunacaktır efendim.

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Sivasda 3. Ordu Müfettişliğine

350 kilo benzinin 25/6 tarihinde Erzurumdan Erzincana yola çıkarıldığını arz eylerim.

Kâzım Karabekir

(1) Kemal Paşa Erzuruma geleceğini 24 de bildirdi. Şimdiye kadar gelemediğinin esbabını da bildiren şifre budur. Son işaretimizden dediği 23/Haziranda yazdığı 3 maddelik şifre olup aşağıda aynen dercolunacaktır.

En ziyade endişe ettiğim cihet Mustafa Kemal Paşanın şarka gelip Erzurum Kongresince millî bir kuvvet istihsalinden evvel yapmaya başladığı icraatın temadisi idi. Bu gibi teşebbüslerin kendi şahsını yıpratma-
cağına acıyordum. İsmet Bey kendileriyle daha hususî olduklarından biran evvel Erzuruma gelirse hem ordu için hem de inkişafa başlayan ahval için faideli olacaktı.

Erkânı Harbiye Reisi Cevad Paşaya şunu yazdım:

Erzurum
23/6/133

*Erkânı Harbiye Umumiye Reisi
Ferik Cevad Paşa Hazretlerine*

Bu mıntıkamın kesbetmekte olduğu ehemmiyete rağmen kolordunun erkânıharb zabitanından, fırka kumandan ve erkânıharblerinden, ve kıta kumandanlarından bir çok münhalât bulunması bendenizi muhtarib etmektedir. Bu münhalâtı kısmen kapatabilmek için İstanbuldan intihab buyrulacak zevatın sür'atî mümkinine ile Trabzon ve Erzuruma izamları zatiâlileri için de vatana karşı yapılmış en büyük bir hizmet olacaktır. Meselâ erkânıharb Miralay İsmet Beyin birinci sınıf Erzurum mevki müstahkem kumandanlığı, Erkânıharb Saffet ve Salih Beylerle diğer bu gibi erkânıharb zabitanının münhal erkânıharbiye riyasetlikleri veya kıta kumandanlıklarına tâyinleri ile biran evvel izamları hususunu istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

22/Haziranda Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşadan aldığım bir şifrede Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekâletine tâyinimin mukarrer olduğundan Kolorduya kimin tâyininin muvafık olacağı soruluyordu. Şevket Turgut Paşa benim mukavemet edeceğimi biliyordu. Yazdığı şifre ile cevabı aynen şöyledir:

Harbiye: 21/6/1335

Erzurumda Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Zatîalilerinin Mustafa Kemal Paşaya vekâleten tâyininiz musammemdir. Onbeşinci Kolordu kumandanlığı için yerinize kimin tevkilini tavsiye ederseniz ve bundan başka oraca yaptığımız ileri mutalâa ve efkârınıza vakif olarak takip etmek üzere Kolordu Erkânı Harbiye Reisiğine kimi teklif ediyorsunuz. Acilen ittibasını rica ederim.

Harbiye Nazırı
Turgut

Erzurum: 22/6/1335

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Hz.

Aceledir.

Ötedenberi âcizleri hakkındaki teveccühü samilerinin şükrünü edadan âcizim. Şu aralık bendenizin Erzurumdan ayrılmaklığım nakabili telâfi vehameti mucip olacaktır. Kolorduya vekâlet edecek münasip kimse dahi yoktur. Büyük kuman-

danların sırasile ve birer bahane ile ortadan kaldırılması suretile daha kolay mahv ve münkariz edileceğimiz kanaati umumu sarmış olduğundan eğer ahvali sıhhiyesinin ifayi vazifeye mâni olmasından başka bir sebep yoksa Mustafa Kemal Paşanın müfettişlikten infilâki tehlikeli olacaktır. Kolordu Erkânı Harbiye Reis Vekili Mustafa Bey vazifesini hüsnü ifa ettiğinden asaleten tâyinini ve fakat başka erkânıharbim olmadığından daha kıdemsiz Binbaşı veya Yüzbaşı rütbesinde hiç olmazsa dört Erkânıharbin sür'ati izamını son derece istirham eylerim.

15. Kolordu K. Mirliva
Kâzım Karabekir

Yazdığım cevaptan ne kadar samimî ve ne kadar vatani düşündüğüm görülüyor. Ben Mustafa Kemal Paşanın Müfettişlikten ayrılmamasını istediğim gibi kendimin Kolordu Kumandanlığında bırakılmasını da rica ettim. (1)

Ben Kolordu Kumandanı olarak Kemal Paşayı Millete ve Ordu'ya sevdirim, muhabbet ve itaat kazandırırdım. Çünkü ben misal olacaktım ve tesir yapacaktım. Şark ve dolayısıyla memleketteki nüfuzum buna müsaaitti. Fakat bana benim kadar samimî ve kavi istinatgâh olacak yoktu. Kemal Paşanın Erzuruma muvasalatından sonra birlikte bu işlere karar vermek en doğru olacaktı. Fakat kat'î bir şey varsa Erzurumdan zaferi nihaiye kadar ayrılmamaklığım lüzumudur.

23 Haziranda Amasyadan yazılan aynı günde aldığım üç maddelik şifreyi ehemmiyetine binaen aynen derc ediyorum. Bunun birinci ve ikinci maddelerini esasen Şarkta tatbik etmiş bulunuyorduk. Üçüncü madde pek ziyade şayanı nazardır. İstanbulda iken Bolşevik olmaya ve bu suretle kurtulacağımıza dair bu arkadaşlarda gördüğüm fikrin olgun bir hale gelmesi... bereket versin benim daha evvelden vaziyeti kavrayarak 17 Hazirandaki mütalâamı arkadaşlarımız hüsnü kabul etmiş bulunuyor! Bu, İtilâf zümresine karşı elimizde bir tehdit silâhı olabilir fakat bugün Bolşevik olmakla Türkiye büsbütün ayaklar altında ve bir hercümerc ve kan ve ateşler içinde uful eder. Ben bunu İstanbulda iken bu arkadaşlara lâzımı gibi isbat etmiştim. (2)

---

(1) Şevket Turgut Paşa 1339 senesinde İstanbulda görüştüğümüz zaman şu izahatı verdi: Senin Erzurum Kongresinin Millî Birlik ve Millî Mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşanın seni istirkabla işi bozacağına ve şahsını esas tutarak benden sonra tufan! düsturile çalışacağına yalnız ben değil Fevzi Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşayı da İngilizler istediğinden seni Müfettişliğe getirmeyi düşündüktü. (Fevzi Paşanın mütalâası da 1335 senesi Teşrinisanisi nihayetinde Sivas Seyahatinde görülecektir.)

(2) Moskovaya gitmek üzere 1336 senesi Şark Mintakasına gelen Bekir Sami ve Yusuf Kemal Bey hey'etinden Yusuf Kemal Bey Bolşevik olmakla Avrupanın tasallûtundan kurtulacağımız kanaatinde hâlâ ısrar ediyordu. Muhaveremiz o zamanda yazılıdır.

Şifre:

Zata Mahsustur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

1 — Rauf Beyefendi ile Üçüncü ve Yirminci Kolordu Kumandanlarile birlikte istihdaf olunan gayei milliyenin tahsiline kadar kumanda makamlarının başka ruhla harekete ve binaenaleyh makûs ve muzir neticeler ihdasına müsait ve meselâ İzmir ve Aydın havalisini berbad eden Ali Nadir Paşa gibi hain ve korkak, İstanbul Muhafızı Reşit Paşa gibi fenalığı bilmeyerek alet olabilen cahil ve ahmak kimselere katiyyen verilmemesi ve daima Milletin içinde kalarak İngilizlerin ve İstanbulun imha tesiri altına girilmemesi ve şayet bizleri çekilmeye icbar ederlerse Vekâletle olsun yine tedviri umur edilerek gayeden uzaklaşmamasına ve bizleri istihlâf etmek üzere gelecekler hakkında şüphe olunmadığı takdirde onlarla beraber aynı hedef uğrunda çalışılması ve şüphe edilir de ihtarati vakıa müessir olmazsa kendisinin derhal izalei nüfuzu ve istifa ve aydete icbarı, bu da müessir olmazsa herhangi bir suretle ataletle sevki mecburidir.

Şarkî Vilâyata memur olan Dahiliye Nazırı sabıki Mehmet Ali Beye bu memuriyeti kabul etmemesini ihtar ettim. Buna rağmen gelirse ikinci bir ihtardan sonra tevkif ettiririz. Valiler kakkında yapılacak muamele de aynıdır. Bunun için mevkiinden çektirilecek bir yalı veya mutasarrıf hiç bir vechile başkasına tevdiî umur etmeyecek ve bidayeten vekâletle idarei umur etmesi ve eğer ibkasına muvaffakiyet hasıl olamaz da başkası gelirse aynı şeraite ittibatı ve herhalde kendilerinin muhiti millinin başından ayrılmayarak millî mesaiye devam olunması ve hükümeti merkeziye Millî teşebbüsümüze karşı her ne suretle desti tecavüzünü uza-tırsa muvafık surette hemen mukabil harekete tevessül olunarak millî gayenin olması zaruridir. Telgraf Müdiriyesi Umumiyesinin sedayi milleti boğmak için yaptığı teşebbüsün mukabelesi bir misaldir.

2 — Rauf Beyefendi İstanbulda bir çok zevatı mühimme ile görüştükten sonra doğruca Aydın vilâyetine geçerek oradaki ahvale muttali olarak Ankara tarikile teşrif buyurdular. İstanbulun ahvalini gayet açık ve hazin bir surette anlattılar. İstanbul, bütün mânasile inhisar altında ufku siyahisi tamamiyle İngilizler tarafından mahsur bulunuyor. Bugünkü kabineye dahil Nafia Nazırı Ferit, Maarif Nazırı Sait Beyler gibi bilvücuu hamiyetleriyle temayüz etmiş efkârı aliye erbabı bile bu mahsur vaziyetten hemen kurtulmak ve Anadolu da bizatihi doğacak bir kudreti milliyeden başka hiç bir ümit ve kuvvetin bu devlet ve milleti tahlise saik olamayacağı ve garbi Anadoludaki münevveran tarafından da böyle düşünüldüğü hakkındaki kanaati umumiye ve müşterekkeyi bildirdi. İstanbulda zevki istiklâli milliden mahrum bazılarının İngiliz esaretine girmekte beis görmedikleri anlaşılıyor. Binaenaleyh Anadoludan çıkacak sadanm etrafında olan bizler için bu vazifei milliyenin pek mukaddes olduğu kanaati bir kere daha teyyüd ediyor. Kudreti milliyenin hemen bir arada temsili zarureti katiyesine karşı da zaten Erzurumda tesir ve nezaretinizde olarak Vilâyatı Şarkiye kongresinin daha şumullü ve umumî bir şekilde akid ve takibi için zarureti müstacele görüldü. Umumî kongreye bizzat davet münasebetile yazılan tamimden maada İstanbulda Ahmet Rıza, Ferit ve Sait Beyler gibi millet nazarında temayüz etmiş büyük zevata birer mektup dahi gönderildi. Maliye müfettişlerinden namus ve teşebbüsile maruf Arif Bey Rauf Beyle birlikte gelerek bugün Fuat Paşa ile beraber Ankaraya müteveccihen otomobil ile hareket etti. Kendisi bu mektupları Dersaadete isal ve tevzie memurdur. Ve Anadoluya da çabuk gelmesi lâzımgelen zevatı mühimmenin birer suretle İstanbuldan çabuk çıkmaları gelecek murahasların tesiri intihabı ve ayrıca şeraiti müstakbele düşünülerek paraya müteallik bazı vezaif tevdi edildi.

3 — Bolşevizmzn sureti telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Ornburg, Kırım vesaire gibi ahaliyi islâmiye bunu kabul ederek diyanet an'ane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olamayacağı düşünöldü. Yalnız 17/Haziran/1335 ve bilâ numaralı şifre ile mütalâai aliyeleri etrafında düşünölererek hakikaten bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmile itilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın bolşevik payi istilâsında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabatı fiiliyesine kalkışmak muvafık olacaktır. Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle Bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek derhal o havaliden dahile doğru mütenekkiren gönderilecek bir kaç kıymettar zatın vasıtasile hemen müzakereye girişmek anlaşmak pek muvafık olur. Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleketimiz dahiline kesretle ve kuvetle girmesine lüzum olmaz. İşbu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi hazır olduğu beyanile yalnız şimdilik mütenekkiren meselâ bazı murahhaslarının kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz, eslâha, mühimmat ve vesaiti fenniye ve para ve leddehace insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat yapılabilir. Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve itilâf kuvvetlerinin memleketi terk etmeleri için bir islâh makamında kullanmak tasavvuru aileri vechile pek musip olur. En son istitle' ve vaziyetin ve Bolşeviklerin kendilerine karşı İngilizlerle beraber muhasım vaziyeti alan Ermeniler hakkında ne düşündüklerinin ve Bolşevizm ve buna müteallik olan hedefler uğrunda nakdî fedakârlığa ihtiyâç olacağına göre bu maksadı kullanılacak paranız ve vilâyete ahiren mürettep tahsisatı mestureden istifade kabil olup olmadığına ittiba buyurulmasını rica ederim. İşbu telgrafnamenin tarihi vusulünün iş'arı da mercudur efendim.

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Ben bu şifreye uzun cevabı muvafık bulmadım. 17/Haziran tarihli mütalâatımın hüsnü telâkki edilmesini kâfi gördüm. Yalnız müteessir olduğum cihet bu arkadaşlarımızın Bolşeviklik hakkındaki fikir ve mütalâalarının esaslı olmamasıdır. Hakikaten iyi bir şey dahi olsa neticesi Türkiyenin bir tarafı Rusyanın bir tarafı itilâfın elinde kalacağı ve ebedî bir harp sahasının Anadolunun içi olacağını bilhassa İstanbulda öken Rauf Beyle münakaşamızda söylemiştim. Bolşeviklik fikrinin yeniden nereden çıktığını Erzuruma geldiklerine talikan kısaca şu şifreyi yazdım (1):

Zati

Erzurum
23/6/1335

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 23 Haziran

Vakit ve zamaniyle temas husulü düşünölererek tedabir ittihaz edilmiştir. Kâfi para dahi bulunabiliyor. Bolşeviklerin Ermenilere karşı pek şedid davrandıklarını ve imha muharebesi yapmakta olduklarını işittiğimiz maruzdur.

Kâzım Karabekir

(1) İstilâ felâketinden kurtulmak için yalnız Bolşeviklik değil, Amerika mandasını kabul fikrinin de Mustafa Kemal Paşa ve muhiti tarafından kabul edildiği görülecektir.

17 Haziranda iki mektup aldım. İkisi de vaziyeti ve efkârı iyi tasvir ettiğinden aynen yazıyorum. Biri İstanbuldan 1 Haziranda Miralay İsmet Bey tarafından yazılıyor. Diğeri Havzadan 7 Haziranda Erkânıharb Binbaşısı Hüsrev Bey tarafından yazılıyor. Her iki mektubun her cümlesi mühim, fakat beni en ziyade düşündüren (Manda) nın efkârı umumiye haline gelmesidir. İsmet mektubunda şöyle diyor: (Ekseriyet diye ifade olunabilecek bir kütlede - yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti - Amerika mandasını, parçalanmamış bir Türkiyeyi toptan deruhde etmek üzere tercih ediyorlar). (1).

Diğer bir yerinde de (Mustafa Kemal Paşa ile daha görüşemediniz, fakat bir muhitte ve vazifeten temastasınız) diyor. Mustafa Kemal Paşanın erkânı harbiyesinde istihbarat ve siyasiyat şubesi müdürü Hüsrev Bey de: (Amerika gibi bitaraf ve prensiplerine sadık bir hükûmetin himaye değil fakat murakaba tarzında olan manda) sını ileri sürüyor. Ehveni şer olan bu usulün müllete ne derecelerde faidesi dokunacağını doğrusu kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki bu fikir en son bir çarei halâs olabilir. İstanbulda Hüsrev Beyle de görüşmüştüm. Mektubunda da kaydediyor. Bolşevikliğin de lüzumlu olduğunu yazıyor. Ben böyle yaldızlı kelimelerin vatanımızın itilâf devletleri arasında taksime müntehi olacağını, millî kuvvetle sonuna kadar uğraşmaktan başka çare olmadığını söylemiştim. Mustafa Kemal Paşa'nın bolşeviklikten, erkânı harbiyesinin mandadan bahseddiği beni pek müteessir etti. Fakat kararımız verilmiş, yeminimiz edilmişti. İstiklâl mücadelesi fikrinden ayrılanları da herhalde Erzurumda yola getireceğime ümidim pek kavi.

İsmet Beyin mektubu:

Sevgili kardeşim Kâzımcığım

Bugün Ramazanın ikisi. Sen seferilikten kurtulmadığın iddiasında bulunabileceğin için bu sene dahi Ramazanı tecrübe edebildiğin şüphelidir. Fakat ben işte iki gündür tecrübe ediyorum. Ve on sekiz saat sabretmenin ne demek olduğunu anlıyorum. Dün akşam adeta başım ağrıyordu. Şimdi de ne olduğum şüphelidir. Ne karanlık günlerdeyiz, Kâzım. İzmir gitti ve teferrâtı da hâlâ gidiyor. Daha ne kadar yerler işgal olunacak, bunu bilen ve tebliğ eden de yoktur. İtilâf devletleri Yunanistanın emri vakilerini teshil ediyorlar. Ayvalığı işgal ederken bizim askerle müsademe oldu. (Yunanlılarla). Sonra hükûmet çekilmeleri için emir vermiş, çekildiler. Zaten buralarda itilâfçıların bıraktıkları asker ve eslâha madum gibidir. İzmirde Yunanlılar hey'eti zabıtana ve askere hakaret ettiler. Birkaç ta şehit ve mecruh var. Kolordu Kumandanı Nadir Paşayı elinde beyaz bayrak ve yanında hey'eti zabitan olarak Kordon boyunda dolaştırmışlar, döğmüşler. Yaşasın Venizelos diye bağirtmişler. Yarın buraya bir Amerika hey'eti geliyormuş. Hem Yunanlıların bu ahvali hakkında tetkikat yapacak, hem Türk efkârını anlayacakmış. Zamanın yaldızlı hapı manda kelimesi ya; İstanbulda bir müddettenberi hangi mandayı arzu etmeliyiz diye faalâne cereyanlar vardır. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İstanbul İngiliz muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil

(1) İsmet, Sivas Kongresinden sonra dahi bu fikrini değiştirmemiştir. Şifreli telgrafi yazılıdır.

etti, imza topluyorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Halbuki Fransızlar İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. Bizim memlekette bulunan sermayenin nisfından fazlası takriben yüzde altmış beşi Fransızların imiş. İngilizler de bizim memlekete en çok ithalât yapan memleket imiş. İhtimal bu alâkalarla olacak ki hükümet de İngiliz - Fransız müştereken istiyormuş. Ekseriyet diye ifade olunabilecek bir kitle de (yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti) Amerika mandasını, parçalanmamış bir Türkiyeyi toptan deruhde etmek üzere tercih ediyorlar. Fakat öte tarafta bu işlere karar verenler de ne bize soruyorlar, ne bizi düşünüyorlar. Avrupa milletlerinde hırsı istilâ, kudurmuş bir şekil aldı. Almanlar, bitab sulhu kabul edeceklermiş kanaati tavazzuh ettikçe şarkta tatlı emrivakiiler, bilâ mukavemet, bilâ müşkilât husul buldukça hırs ve heves artıyor. İtalyanlar Konyada iki bin kişi kadar imiş, hülâsa vaziyeti hariciye karanlıktır. Büsbütün imha ve İstanbuldan ihrac olunmağımız ihtimalâtı zail olmamıştır, değil, hep aynı kuvvet ve ehemmiyetle bakidir. Gazetelerde Hind müslümanlarının şefaati âlemi islâma karşı bir saygı lüzumu anlaşılacak Türkiyenin imhasına gidilmeyeceği gibi az çok ümitbahş haberler esaslı bir şeye müstenit değildir. Bu haberleri kasden, bizi uyutmak ve avutmak için çıkarıyorlar zannolunuyor. İntizar ediyoruz. Ankara, Kastamonu, Bursa, Sivasın bir kısmından ibaret bir Türkiye projesi ne şekil alacak? Heyeti vükelâ yirmi beş kadar olmuş birer birer dağılıp eski haline dönmesi kariptir. İzmir felâketi üzerine bir gün iki gün sönmeye yüz tutmuş olan nifakı dahilî tekrar canlanmış ve bervamdır. İttihadcılar ve İtilâfcılar vehimleri bakidir. Millî galeyancıları ve millî harekâtı ve teşebbüsâtı ittihadçılıkla alâkadar görenler vardır. Mustafa Kemal Paşa ile daha görüşmediniz. Fakat bir muhitte ve vazifeten temastasınız. Bazı gazeteler Anadoludan gelen Amerika hey'etlerinin Anadoluda ekinin iyi olduğunu söylüyorlar. Eğer mezruat filhakika iyi ise, bu seneyi biçare ahali zayıtsız atlatabilseler gelecek seneler daha ferah olur belki. Bu havadisten pek çok sevindim. Çünkü Erzincanda ekmeğin okkası gümüş para seksen kuruş diye biri söyledi de pek meyus olmuştum. Bu sıkıntı günlerimizde İngilizce hocaya yol verdim. Kimse ile temasım yok. Kendi halimde, münzeviyane, akibete intizar ediyorum. İtiyad mı diyeyim yoksa hastalık ve zaaf mı, içimde yine ümitli bir şey var. Bu hâdiseyi pek güç ve fakat yine atlatacağız gibi geliyor. Ancak nifakı dahilî gayri kabili tedavi ve teskin bir haldedir ki bu seyyie bugün olmasa yarın her şeye yarar. Mühim mevkufları İngilizler aldılar, götürdüler. Halil Paşa, Seyfi Bey ve Vehip Paşa daha bir kısım kaldı. Almadılar. Seyfinin tevkif müzekkeresine suiistimal yazmışlar. Ne sebeple, ne delil ile bilen yok. Çağırıp soran yok. İnsanın aklına durgunluk geliyor. Meselâ beş sene yatmışlar... Sonra çağırıp demişler ki sizin kabahatiniz yokmuş. Elhadlü esasülmülk. Gözlerinden öperim sevgili kardeşim. Sihatim iyidir.

1/Haziran/1335

İsmet

Hüsrev Beyin mektubu:

Havza 7/6/1335

Pek Muhterem Efendim:

Mustafa Kemal Paşanın karargâhında Havzadayım. İşlerin istihbarata ve siyasiyata ait kısmını deruhde ettim. Birkaç güne kadar Amasyaya gideceğiz. Canik mutasarrıfı Hamit Beyi bekliyoruz. Erkâmharbiye Reisi Batumda bulunan menzil müfettişi Miralay Manasırılı Kâzım Beydir. Eskiden tanırım. Gayyur bir zattır. Benden başka Kaymakam Arif Bey isminde Adanalı Mitralyoz Arif Bey vardır ki Yedinci Fırkada Balkan Harbinde ahbabım idi. Paşa hazretlerinin tanıdıklarından-
dır. Pek muhterem İbrahim Tali Bey de birliktedir. İstanbulda günden güne elîm şekle giren vaziyeti siyasiye azaplı, izzetinefsi millî hakaret içinde inler iken Kemal Paşanın mühim müstakil bir memuriyetle Anadoluya gireceğini ve beni de

erkânı harbiyesine muvafakatim olursa almak istediğini ve görüşmek arzusunda bulunduğunu söylediler. Görüştim. Resmî vazifeniz (Anadolu Müfettişi) şeklinde asayiş millinin istikrarına matuf olduğunu, askerlikle alâkadar olmadığımızı gördüğünden, millî sahada belki hizmet ederim ümidile kemali minnet ve şükranla kabul eyledim. Bugüne kadar geçen günler pek isabet ettiğimi gösterdi. İlk temas eylediğim ve ahvali sıhhiyesinden naşi alkol istimal edemeyen Kemal Paşada yüksek bir cesareti medeniye, memlekete merbutiyet, zeki bir ihata gördüğümünden bu anı mühlikde şu millete inşallah hüsnü hizmete bir vasıta olacağı hissini bende uyardı. Karargâhta bu muhitleri, eşhası yakından tanımak itibarile bu hususta kendisine faydeli olmakta bulunduğumu da zan ediyorum. İzmir vak'ası pek elîm ve hanumansûz bir surette cereyan etmekte devam ediyor. İtalyanlar genişliyor. Sahilde de ne olacağı meşkûk. Konferansta hey'etimizin kabulü bence hiç bir beşaret değil. Bilhassa kanaati siyasiyesi Ermenistan muhtariyetini, mensubu bulunduğu fırka İngiltere himayesini isteyen sadrazam Ferit Paşanın riyaseti bilâkis şayanı endişe. Ayın ikisine kadar tek tük İstanbul gazeteleri elimize geçti. İngiliz himayesi isteyen hükûmetten Hürriyet ve İtilâf Fırkasından başka kimse yok. Rauf Ahmet (İstiklâl) Cemiyeti Akvamın mürakabesi altında olmak üzere tavsif edilen bir (Manda) usulünü tervic ediyor. İstiklâliyeti tamamen hiç bir vakit nasibedar olamayacağını, ismen olsa bile bin türlü kuyud ve şurût altında hali esaretten farkı bulunmayacağını, binaenaleyh Amerika gibi bitaraf ve prensiplerine sadık bir hükûmetin himaye değil fakat murakabe tarzında olan (manda) sım ileri sürüyor. Ehveni şer olan bu usulün millete ne derecelerde faidesi dokunacağını doğrusu kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki bu fikir en son bir çarei halâs olabilir. Yalnız idamımızın hükümünü Avrupa cellâtları bütün şenaat ve şiddetle tatbika devam eder iken dinleyen olur mu? İşte burası en mühim bir sualdir. Gerek Avrupa havadisleri, gerekse sizin kıymettar malûmatınız Bolşevikliğin kuvvetli olduğunu Almanların da bu sulhü katiyyen kabul etmeyeceğini tebşir ediyor. İstanbulda, Zeyrek'de limonluklar içindeki sakin ve pek şairane odanızdaki hasbihalimizde gördüğüm pek necip ruhunuzun, yüksek zekânızın durendişane mutalâaları bana bu hususta düşündüklerimi arza cesaret ve bu bapta kıymettar düşüncelerinizi istirhama cür'et verdi. Bolşeviklik -Bulgar ve Macarların da iltihakile- bugün itilâf kuvvetlerinin emperyalist istilâsına, hırs ve tamâna, gadir ve itisafına karşı bir ittihat vesilesi oldu. Kavimlerin âdet ve irfanına göre pek çok muhtacı tadil olan yüksek prensipleri bir tarafa bırakırsak, inşallah en muazzam ve metin bir millet olan Almanların da bu cihete - Gaddar bir sulhu kabul etmemek için - temayülleri bizler için pek büyük faideyi mucip olacaktır. Fakat biz ne olacağız? İstanbulda, diyebilirim ki mütarekeen beri zuhura gelen vekayii müessife vatanın duçar olduğu gadir ve itisaf karşısında her an bu suali kendime soruyorum. Daha orada iken ırk ve cins tanımayan, yüksek prensipleri hazmedeyenler elinde ilim ve irfan ve refahın düşmanı bi amanı olan bu prensiplerin teşkilâtsiz, mürşitsiz, mağduru biçare Türklerin son bir katliamından başka bir şey olamayacağını düşünerek tamamen aleyhinde, her şeyden evvel bu büyük felâket içinde milletin birleşmesi, haricî, dahilî tehlikelere karşı hazırlanması, mefkûre sahibi bir Türk olması lüzumuna iman eyleştim. Bu imanın günden güne resaneti ile beraber büyük bir harpten çıkmış, beli bükülmüş, elinde, avucundakini vermiş, ordusuz, silâhsız bir milletin yekvücut, muntazam bir teşkilâta da malik olsa muhafazayı mevcudiyetini bugün için şüpheli görüyorum. Tasavvur buyurursunuz ki Ermenistan meselesinin ciheti tatbikiyesi başlasın, bir taraftan temini asayiş maksadiyle bir iki fırka da Yunan askeri Canik livasını işgale başlasın, İtalyanlar cenuptan Sivasa ilerlesin, ne yapacağız! Son kurşunumuzu beynimize sıkıncaya kadar müdafaa edeceğiz, diyeceksiniz. Bunu imanı tam, topraklarını seven her Türk söylüyor. Fakat bununla Millet istiklâlini, vatan hudutlarını kurtaracak mı? İşte bu müthiş düşüncelerdir ki bende her şeyden evvel kararı tam vermeye ve çizilecek program üzerinde yürümeye mukadderatı millet kimin elinde:

ise onu icbar etmek lüzumuna dair bir kanaat uyandırıyor. Tam mânası ile bir şûrayı millî teşkili zannedersen zamanın pek darlığı cihetile mümkün değildir. Fakat herhalde İstanbulda mevcutla büyük bir meclisi meşveret daima lâzımdır. Fakat İstanbulun mahsur hali, ihtirasatı siyasiye, herhalde taşranın teşkilâtı milliyesi tarafından katî bir irşadat ve delâletine arzı iftikar edecek şekildedir. Bu da kârgiri tesir olmazsa şûrayı millinin merkezi anavatanın içerleri oluverir. Bence milletin -Başındaki münevveranın- vereceği karar ya müstakîl yaşamak yahut toprağın altını üstüne tercihte temerküz ederse her şeyden evvel Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılmalı, İslâmda, Türkde an'anat ve kavaidi muayyeneye halel vermemek şartile tadilen nasıl kabul olunacağını nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hem hudut olup düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır. Çünkü biz yalnız Bolşevik esasatını kabul eyledik. Makamı hilâfet sırf bir makamı mukaddes ve muallâ olarak oturacak, hükûmet avam eline geçti demekle İngiliz, Rum, İtalyan kurşunlarına siper bulamayız. Yalnız Rus Bolşevikleri prensiplerine şu kadar milyon Türk daha iltihak etmiş diye sevinir. Halbuki Rusların Kafkasyayı tamamen istilâları ve bizimle elele vermeleri ancak bizim için prensibin kabulünü mümkün kılacaktır. Şahsiyeti mümtazeniz, mevkii hazıranız bu bapta millete en büyük hizmeti ifaya inşaallah sizi muvaffak eleyecektir. İstanbuldan ayrılırken bizim beybabayı gördüm. (Avni) Arzı hürmet ediyor. Fırka Kumandanı Kemal de pek çok selâm ve hürmetler takdim ediyor. Trabzona Kemali de istemiştik, fakat o meyanda (Koptageli) intihap etmişler. Valî pek berbad bir herif. Yazdığı telgrafın İtilâf mümessillerinin teveccühüne mazhar olduğunu bildirerek iftihar ediyor! Halkın silâhlarını toplamak lüzumu âcilinden bahisler ediyor. Orada halktan tanıdıklarım çoktur. Bilenlere selâm ederim. Maarif Müfettişi Mustafa Efendi isminde pek namuskâr iyi bir zat vardı ona bir mektup yazarak zatı alilerinin kıymeti askeriyeye ve mezayayı şahsiyelerinden uzun uzadıya bahisler ettim. Çünkü Erzurum halkı naçnuslu kumanların her vakit kulu ve kölesidir. Bakî kemali hürmet ve tazimle ellerinizi sıkır, Karargâhı âlinizden tanıdık ve hassaten eski Kolordu arkadaşlarımız varsa selâmlar ve hürmetler eylerim.

Hüsrev

Bugünlerde Şarka Rus, Fransız, Amerikan bazı zabitler gelip geçiyor. Erzurum valisi mazul, Bitlis valisi de Erzurumda, fakat Kadî vali vekili (1). Ecnebler hükûmetle alay ediyorlar. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisine şu şifreyi yazdım:

Erzurum: 28/6/1335

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Zatidir

Bugün ajansta Harbiye Nazırı ve Dahiliye Nazırlarının istifalarını ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kabine ile arasında hiç bir rabita olmadığına dair bir beyanname neşrettiğini okuduk. Vaziyeti dahiliyemiz hakkında olsun tenvir buyurmuşluğımızı pek mühim addeylerim. Ezcümle sebebi istifalarla Paristeki sulh murahhaslarımızın hangi millî kuvvete istinat ettiklerinin iş'ar buyurulmasını son derece istirham eylerim. Erzurumdaki ecnebi mümessilleri şimdîye kadar birkaç İngiliz zabiti idi. Fakat Amerikalı, Fransız ve Rus zabitlerinden birer ikişer geldiler ve

(1) Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis Valisi Mazhar Bey olup, her ikisinin de İstanbulla gitmelerine mâni oldum. Mazhar Bey Erzurum ve Sivas Kongrelerine de istirâk etti, Münir Bey Kemal Paşanın azlinden sonra İstanbulla gitti.

geliyorlar. Vilâyatı Şarkiyenin hayat ve mematile uğraşılırken yarınki bayram me-
rasiminde kurunu ulâyı tanzir edecek olan Erzurum Hükûmetinin sarıklı ve cübbeli
valisi ecnebi mümessilleri için ne kadar meserret amiz ve hande aver olacaksa bi-
zim gibi bikhakkın endişei vatanla yürekleri parçalananlar için de gerek bu ve ge-
rekse Bitlis ve Erzurum valileri gibi iki hamiyetli ve değerli valinin bu manzara-i
elîmeye rağmen mazulen dolaşmalarını görmek mucibi elem ve teessür olacağını
arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Cevat Paşadan 4/Temmuzda gelen cevap şudur:

Zata Mahsustur

Harbiye 3/7/1335

15. Kolordu K.

Sabık Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının memleketin siyaseti dahiliyesinde ta-
kip eylemek istedikleri yekdiğerine zıd efkârdan her ikisi de kabinenin ekseriyet
âzâsı tarafından hüsnü telâkki edilmediğinden istifaya mecbur oldular. Hürriyet ve
İtilâf Fırkasının beyannamesi ise maatteessüf bizde hiç bir zaman eksik olınayan
post kavgasının bir nümunesidir. Paristeki murahhaslarımızın avdet edecekleri
ajanslarda görüldükçe neticenin muzlim veya münevver hiç bir noktası görülmek-
sizin bu avdetin esbabı mechuldür. Valiler hakkında evvelce vukubulan iş'arları
ehemmiyetle Babialiyeye arz edilmişti. Bu defa da yeni nazır paşanın nazarı dikkati
celbolundu. Zatialilerinin orada vücudu, bu yokluğu kapatabilir ümidile müteselli
olarak gözlerinizden öperim.

Erkânı Harbiyei Umumiye 1/3682 numaralıdır.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Cevat

29/Haziran Ramazan Bayramı idi. Ravlinson ayrıca Deniken ordu-
sundan bir Rus miralayı, Amerikalı bir mülâzım (İstanbuldaki Amiral
Bristol'ün müşavirlerinden imiş) ziyaretime geldiler. Rus miralayının Rus
metrukâtını aradığı anlaşılıyor fakat manen bitkin bir halde. Amerikalı
Enverin Şavşatta Ermenileri katliam ettiğini şimdi Kerusiye geldiğini
söyledi. İadei ziyaretimde Amerikalı Ravlinson'un odasında idi. Bir ara-
lık Ravlinson lâtife ederek Amerikalının yan cebine eliyle hafif hafif
vurarak dedi ki: «Amerikalıların işi, ceplerini dolarla doldurmaktır.»
Amerikalı da biraz ciddî olarak: «İngilizlerin işi de bütün dünyayı
yutmaktır! Burada ne arıyorsunuz?». Ravlinson kızdı, fransızca muha-
vereyi bıraktı ingilizce bir şeyler söyledi. Amerikalı da mukabele etti.
Tavırlarına nazaran Ravlinson'un «Münasebetsizlik ettin,»; Amerikalının
da, «Sen münasebetsizliği daha evvel yaptın» dediklerini zannettim.
Millî siyasetin ferdî nümunesi dedim ve bu dalaşmaya memnun oldum.

30 Haziranda Kars Kapisındaki İdman Bayramına ecnebilere de çağır-
dım. Yediden yetmişe kadar Erzurumluların gösterdiği çeviklik ve şeta-
ret kalplerimizi dolduruyordu. Ecnebilere hayretle seyrettiler. Amerikalı
«Yarın gideceğim» diye bir müddet sonra müsaade istedi. Gitti. Arka-
sından Ravlinson da böyle yaptı. Amerikalıyı yalnız bırakmıyordu. Rus
zabitleri ile yalnız kalmıştık. Rus miralayı yanına sokuldu. Bolşevikle-

rin muvaffakiyetle Lengeran'ı da (Bahri Hazer sahilinde Bakû cununda) işgal ettüklerini, Enverin Keresa geldiğinin doğru olduğunu söyledi. Pek samimiyet gösteriyordu. Anladığım hakikat şu idi: Amerikalı ve Rus zabitleri, İngilizlerin bilhassa Şarktaki hâkimiyetini hoş görmüyor, umumî vaziyetî bize iyi gösteriyorlardı. Bu noktadan Rus zabitini iskandil ettim ve bilhassa dedim ki: «Bolşevikler gelmiş, gelmemiş, Enver gelmiş, gelmemiş bizim için haizi ehemmiyet değildir. Millet, kararını vermiştir. Türkiye müstakil yaşayacaktır. Buraları da Türküdür. Başka kimse yaşayamaz». Rus miralayının gözlerinde parıltı görüldü. Sözleri daha canlandı. Dedi ki «Bunlar, bu İngilizler burada ne arıyorlar? Kabahat bizim hükümetlerde oldu. Ruslarla Türklerin samimî anlaşmaları bu felâketlere meydan vermemeli idi. Bundan sonra olsun bu temin edilmeli ve bu adamlar kovulmalıdır. İngilizler Bolşeviklerden çok korkuyorlar, her taraftan askerlerini İrana topluyorlar.»

Rus zabitleri şurada burada da İngilizler aleyhinde söz söylemişler, Ravlinson haber almış bir iki günden fazla herifler kalamadı, hudut harici gittiler. Ravlinson birkaç gün sonra bunlardan bahsederken «Keratalar Bolşevik mi nedir? Ben iş görsünler, Deniken ordusuna mühimmat bulsunlar diye getirdim. Onlar başka şeyler hazırlıyor. Deniken ordusunun mostralık zabitleri! Ordu değil sürü! Bolşevikler bunlardan çok yüksek» diye söylendi durdu. 30/Haziranda Bayazıt Mevki Kumandanlığından gelen malûmatta Ermenilerin Nahcivan muntikasını işgal ve islâmların silâhlarını vermelerini istediklerinden halkın ne yapacağız diye adam yolladıklarını bildiriyordu. Ravlinson'a protesto etmiştim. Kafkasyada İngiliz kıtaatı kalmadı, elimden bir şey gelmez demişti. Beyazıtta ve bunun mensup olduğu Vandaki Onbirinci Fırka Kumandanlığına şu iki şifreli emri yazdım:

Erzurum: 30/6/1335

Beyazıt Kumandanlığına

II. Fırka Kumandanlığına

Gayet aceledir

C. 29/6/1335 ve 184 No. lu şifreye

Kuvvetli Bolşevik kıtaatile Enver Paşanın iki hafta kadar akdem Şusada Ermenileri perişan ettiği ve halen (Kerusa) yi işgal etmiş bulunduğu mevsukan haber alındı. Bunu Nahcivandan gelenlere de bildiriniz ve silâhlarını teslim ettikleri takdirde mahvolmaları muhakkak olduğundan münasip yerlerde sebat etmelerini söyleyiniz ve gayri resmî mümkün olan muaveneti yapınız. Buradaki İngiliz mümes-sili İngiliz kıtaatının kâmilten Kafkasyayı tahliye ettiğini binaenaleyh hiç bir şey yapmak mümkün olmadığını beyan ettiği gibi menabii muhtelifeden alınan haberler de bunu teyit etmiştir. İşbu malûmat Beyazıt Mevki Kumandanlığına cevaben, Onbirinci Fırkaya berayı malûmat verilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Zata mahsus ve müstaceldir.

1/7/1335

Beyazıt Mevki K. ve 11. Fırka Kumandanlığına

Ermenilerin Nahcivan havalisinde tatbika başladıkları mezalim, son günlerini gördüklerinden kudurmuşcasına hareketleri neticesidir. Binaenaleyh Ermenilerin akli başında olanlarına Suşa ve Kerusiye gelen ve içlerinde Ermenilerin de bulunduğu istihbar olunan kuvvetlerle Ermenileri uzlaştırmak cihetini, Nahcivanın akıllı insanları teklif ve tavassut ederlerse vakit kazanırlar, pek faydalı olur. Fakat her nevi anlaşmanın esası, silâh teslim etmemek ve kuvvetli mevzileri bırakmamak olmalıdır. 11. Fırka ve Beyazıt Kumandanlarına yazılmıştır.

Kâzım Karabekir

Nahcivana gitmek ve harekâtı idare etmek üzere Piyade Yüzbaşı Halil, Mülâzımı evvel Osman Nuri, Mülâzımı evvel Edip, Topcu Mülâzımı evvel Naci Efendiler gideceklerdir. Yüzbaşı Halil Efendi vaktile de o havalide kuvvayi milliye kumandanlığı yapmıştı. Ahvâli mahalliyeye vâkıf, cessur bir zabittir. Bu işe yine talip olmuştur. Beyazıtta bulunuyordu. Erzuruma celb ile kendisine talimat verdim. Nahcivan gençlerinden (334 de) bir alay teşkil etmişim. O havalideki Ermeniler de tedip olunmuştu. Gelen Ermeni kuvvetlerini imha ile teşkilâtı tevsi etmek ve mahallî bir Şûra hükûmeti halinde idarei umura başlayarak tarafımdan verilecek müteakip talimata tevfiikan hareket etmek (1).

Bayramın ikinci ve üçüncü günleri (30/Haziran, 1/ Temmuz) İstanbulda üç büyük yangın olmuş. Zaten açlıktan kırılan ve istilâ altında inleyerek maddî manevî ezilen biçare İstanbul halkı, kasdî olduğuna şüphe kalmayan yangınlarla da hırpalandığına çok müteessir oldum. Bayramın birinci günü Teşvikiye mahallesinde yirmi bir büyük konak ve saray yanıyor, üçüncü günü de Salmatomrukta sekiz yüz, Kuruçeşmeye doğru bütün yahılar yanıyor. Kimbilir binlerce halk kıvrılırken büyük medenî devlet zabitleri manzarayı pek şairane bulmuşlar ve şampanya yuvarlamışlardır. Ve bu da yine bedbaht insaniyet namına olmuştur.

1/ Temmuzda kimsesiz çocuklardan mürekkep Sanayi Gürbüzlerini tesis ettim. Kolordu sanayii için sanatkâr bulunmadığından kadroyu çocuklardan yapmayı daha Tekirdağında iken muvafık bularak Harbiye Nezaretine kabul ettirmiştim. Onbeşinci Kolordu dört fırkahlı olduğundan iki bölük halinde kabulünü de temin ettirerek ilk hamlede dört yüz kadar şehit yavrusunu kurtardım. Mıntakamın her tarafına da yazdım kimsesiz çocukları toplamaya başladım. (1336 senesi Mayısın

(1) Bu zabitler yedi fedai neferle 17/18 gecesini Beyazıt Garnizonundan hareket ettiler. Sureti zahire firarî gibi gösterildi. Bu ufak müfreze vazifelerini mükemmelen yaptılar, Ermenileri imha ettiler. Fakat bilâhare Azerbaycan müsavat hükûmetinin gösterdiği münasebetsiz bir memurun tezviritile halk ikiye ayrıldı. Bu zabitlere hüsnü muamele olunmadı. Bunlar çekildi, Ermeniler hemen Nahcivana kadar müthiş intikam aldılar. Tafsilât gelecektir.

birinci günü çocuklar ordusu teşkiline muvaffak oldum. Tafsîlât vardır.)

Temmuz/2 de bir Fransız miralayı Erivandan geldi. Despriyer isimindeki bu zat ziyaretime geldi. Nazik ve zeki. İtalyanların 3/Temmuzda Batuma çıkacaklarını söyledi. Gûya İngilizler çekileceğinden Kafkasyayı İtalyanlar işgal edecekmiş. Kendisi yarın Trabzon tarikile Fransaya gidiyor. Millî kararımızı ve pek kuvvetli olduğumuzu lâzımı gibi bu zata da anlattım. Dedim: «Adalet, adalet ise Türkiye yaşayacaktır. Adalet kuvvet ise yine Türkiye yaşayacaktır.». Lehimize Pariste bizzat çalışacağını vaadetti.

2/Temmuzda Sivasta Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Paşadan Mustafa Kemal Paşaya atideki şifre geldi. Pek ziyade şayanı dikkatti. 24/Haziranda Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit, telgrafhanelere ilân ediyor ki Mustafa Kemal Paşa posta ve telgraf umuruna müdahale ettiğinden azlolunmuştur. Telgraflarını kabul etmeyiniz. Bunu haber alan Refet Paşanın şifresi aynen şudur:

Zata mahsus ve aceledir

Sivas: 1/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1 — Sivas murahhasları intihap edildi. Gerek bunlar ve gerek liva murahhasları hareket üzeredir.

2 — Bilhassa telgrafhanelere vaki olan tebliğ üzerine hemen karar ittihazını zarurî görüyorum. Oranın vaziyeti başka türlü harekete müsait değil ise en muvafık çare artık işi sürdürmeyerek ve bu son vak'a sebebi büyük bir teessür göstererek istifa etmektir. Aynı zamanda askerlikten istifa etmek suretile İstanbula celbimize sebep bırakmamak imkânı belki temin olunabilir. Çünkü yalnız vazifeden istifa edip İstanbula gitmemek daha ziyade nazarı dikkati celbedecek ve İstanbulun ısrarını mucip olacaktır. Böyle bir karar verildiği halde Sivasa avdet olunmayıp orada kalması coğrafi vaziyet ve halkın emzicesi itibarile derece-i vücudadır.

3 — Bu tarza bir karar verildiği halde karargâhın buradaki aksamı hakkındaki mütalâaları nedir. Fırka kumandanlarından haber yok. Fırsat elden kaçmadan Arifi Amasyaya göndermek istiyorum. Muvafık mıdır. Amasyaya onunla çantayı göndereyim mi? Her ihtimale karşı beş yüz lira alıkoymak istiyorum. Muvafık mıdır?

4 — Fimabaad daima ve münhasıran bu şifre ile muhabere edeceğiz.

3. Kolordu Kumandanı

Refet

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey yarın Erzuruma gelecekler. Vaziyeti daha iyi anlamak mümkün olacak. Şimdilik anlayabildiğim, vukundan endişe ettiğim bir vaziyettir. Mustafa Kemal Paşayı şark halkı tanımaz. Erzuruma biran evvel gelip esasları görüşmeden Ordu Müfettişi sıfatile yapılması şimdiden caiz olmayan icraata, her tarafa emirler vermeye başlaması ve azli emri üzerine Sivas gibi mühim bir merkezde durmaksızın Erzuruma hareketidir. 3/Temmuzda Mustafa Kemal Paşa

ve Rauf Bey Erzuruma geldiler. On yedi kilometre mesafedeki Ilıcada Erkânı harbiyemle istikbal ettim. Erzurum yakınında halk ve kıtaat ve benim çocuklarımla parlak istikbal yaptım. Müfettişlik Erkânı Harbiye Reisi Manastırlı Miralay Kâzım, Erkânıharp Binbaşı Hüsrev, doktor Miralay Tali, Binbaşı Refik Beylerle yaver mülhak zabıtları karar-gâhın birinci kademesi beraber. Kemal Paşa, padişah yaveri kordonu ve altın imtiyaz madalyasını hamil, neş'esiz. Bilhassa Refet Paşanın şifresini okuduktan sonra ye'sini gizleyemiyordu. Kendisini tatmin ettim. «Müfettişlikten hattâ askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Size müfettiş bulunduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir. Daha İstanbulda iken Şarka gelmenizi rica ettiğimi hatırlayınız. Müfettiş değil bir ferdi millet dahi gelse idiniz sizi başlayacağımız istiklâl mücadelelerinde re'sikârımıza çıkarmayı daha o zamandan karar vermiştim. Erzurum Kongresi esaslarında tevhide efkârdan sonra millî kuvvetle işe başlarız,» dedim. Harbiye Nazırının teklifini ve cevabımı gösterdim. Pek memnun oldular. Rauf Beyle samimiyetim ilânı hürriyetten evvel başlar. O zaman Peyki Şevket suvarisi olan bu merd insanla Zeyrek'te İsmetle hasbihal ettiğim bahçede tanışmıştım. O zaman Mektebi Harbiyede kolağası rütbesile tabiye mullim muavini idim. Erkânı harp Binbaşı Selâhattin Adil Beyle samimî arkadaş olmuş ve onu İttihat Terakki Cemiyetine almıştım. Rauf'u bana o tanıttı ve o getirdi. O gün bahçede Rauf gemisile her fedakârlığa amade olduğunu söylerken kendisine pek derin bir samimiyet ve hürmet hissetmişim. Emniyetimiz ve samimiyetimiz mütekaabildi. Sözüme ne kadar sadık ve vefakâr olduğumu bilirdi. Mustafa Kemal Paşa ile beraber gelmesini çok hayırlı addettim. Ona beni lâzımı gibi tanıtacaktı. Refet Paşanın mühim şifresi hakkında muhtelif zamanlarda muhtelif arkadaşlardan anlayabildiğim benim tahminim gibi çıktı. Bilhassa Havzadan çıkış, adeta firar gibi olmuş. Orta Anadolu halkı henüz bir istilâ tehlikesine maruz bulunmadıklarından İstanbul Hükûmetine ve bilhassa Padişaha karşı asırların yekûn ettiği sadakat ve hürmeti sarsabilecek teşebbüsâtı hoş görmemişler. Teşkilâtta müşkilâta maruz kaldığını M. Kemal Paşa daha evvel de bildirmişti. Erzurumda bir kongre (1) ile kuvvetlenmeden oralarda bir şey yapılamıyacağını herkes anlamış bulunuyor. Mustafa Kemal Paşanın padişah yaveri kordonu taşıması ve imzalarını Fahrî Yaverî Hazreti Şehriyarî atması, şurada, burada bir dedikoduya zemin açtığı işitiliyordu.

Dahiliye Nazırı Ali Kemalın valilere namuzsuzca bir tamimini taber aldığımdan 3/Temmuzda mukabil bir tamim yaptım.

(1) Erzurum Kongresinden sonra dahi Sivas Kongresini ne hükûmeti mahalliyeye, ne de ciheti askeriye muvafık bulmuyor. Halktan aldıkları intiba ile bana müracaat ettiler, kuvvet verdim, tesir yaptım. Tafsilât gelecektir.

Dahiliye nazırının tamimi (Ordu Müfettişleri ve Kolordu Kumandanları, İttihadı Terakkinin bakiyesidir. Seferberlik emri verirlerse ahali bunu icra etmesin) tarzında. Benim tamimim de şu idi: (Şarkın müdafaa-sından ben mes'ulüm. Kanun bana bir tehlike anında seferberlik emri vermek selâhiyetini vermiştir. Her kim olursa olsun, seferberlik emrine icabet etmezse derhal divanı harbe verdiririm.). Bugün İstanbul gazetelerinin atideki hülâsasını Erkâm Harbiye Umumiye İstihbarat Şubesi bildirdi: Ermeni metalibat ve müddeiyatını tetkik eylemek üzere on iki kişiden mürekkep bir Amerikan hey'eti bu kerre Kafkasyadan şehrimize avdet etmiştir. Hey'eti mezkûre gayri kabili cerh vesaike müstenit olarak tertip eylediği raporu sulh konferansına takdim eyleyecektir. Raporun hülâsası:

1 — Ermenistan nüfusunun kalmaması hasebile Ermenilerin tasavvur eylediği vechile muazzam ve vasi bir hükûmet haline gelmesi mümkün değildir.

2 — Ermenistandaki para fıkdanı o nisbette mahsustur. Muaveneti nakdiyede bulunulmadığı takdirde hükûmetin temadii hayatı mümkün olamayacaktır.

Bu halde bulunan Ermenistandan aldığımız haber: (5 ve 6 Temmuz günleri Ermeniler Erivan civarında bulunan Büyük Vadi Kasabasına (Büyük bir Türk köyü) hücumetmişler fakat mağlûben çekilmişler. 800 maktul, 1200 mecruh varmış. İki top, 6 makineli tüfek, bir hayli ganaim Türklerin eline geçmiş. Harekâta memur Ceneralin verdiği mahrem bir emir de ele geçmiş. Muhteviyatı islâmların kâmilen imha ve Aras'a döküleceğidir. Taarruz eden kuvvetin kumandanı olan bu Ceneralin imzası Ceneral Mayor Şolkonikof'tur.)

Vak'ayı müteakip Erivan'dan iki İngiliz zabiti gelerek Ermenilerle İslâmları barıştıracakız, toplar da İngiliz kıtaatınıdır, diyorlar. Topları alıp defoluyorlar. Bu zabitlerin İngiliz üniformasını havi iki Ermeni olduğunu bilâhare İslâmlar anlıyor. Ermeniler takviye alarak tekrar kasabayı sarıyorlar. İşte nüfus ve parası kalmayan Ermenistan İngilizlerin kılavuzluğuyla Elviyei selâseyi işgal ettiği halde kabına sığamadığı görülüyor. Müthiş surette Amerika, İngiltere ve Fransa muavenetine gark olmakta bulunan Ermeniler Sivasa diye şüirler, hülyalarla sermesttirler. İzmirli işgal eden Yunanlılarla Elviyei Selâsemizi daha evvel aynı oyunla işgal eden Ermeniler Kızılırmakta el sıkışacaklar ve Kızılıрмаğı Türk kanı ile hakikî kızıl yapacaklarmış. Ermeni ve Rum milletleri Türk'ü boğmak için kiliselerde yeminler etmişler ve ediyorlarmış. Medeniyet dünyası bu kızıl günü tes'it edecekmiş! Zavallı iki cılız millet! İkiniz de Türk'ün ayaklaları altında can vereceksiniz. 5/TeMMuzda Kemal Paşa'nın Ankara 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya ve Sivasta 3. Kolordu Kumandanı Refet Paşa'ya verdiği emirler şunlardır:

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

1 — Cemal Paşanın mezunen İstanbula gittiğini teesürle haber aldım. Gerek zatiyeleriniz ve gerekse Selâhattin Bey hiç bir sebep ve bahane ile kumanda mevkiini terk etmeyeceksiniz. Beyninizde ve bizimle sıkı ve daimî irtibatla bulununuz.

2 — İşbu telgrafname suretini Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Bey ve bilûmum Kolordu ve Fırka Kumandaalarına emin surette isal ediniz.

3 — Şimdilik bana vukubulacak mahrem iş'aratınızda adresimi şifre ederek Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı adresile göndermeniz mucibi emniyettir. Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Beyin bizim ile irtibatlarının sizin vasıtanızla olmasını temin buyurunuz.

4 — İşbu telgrafın vusulü ve icap edenlere tebliğ edildiğinin iş'arını istirham ederim.

İmza: Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
M. Kemal

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Sivasta 3. Kolordu Kumandanlığına

Şifre

Erzurum: 5/7/1335

Hükûmeti merkeziyenin tazyiki neticesi olarak menafii millet ve memlekete mugayir yapması muhtemel tebligatı kontrol veya tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedabir ve tertibat alınmalıdır. Bu noktayı ne hükûmete, ne de telgraf memurlarına his ettirmemek lâzımdır. İşbu telgrafın vusulü bildirilecektir. Üçüncü Kolordu, Yirminci Kolordu ve bu da Oninkinci ve Ondördüncü Kolorduya ve o da Bekir Sami Beye ve Onbeşinci Kolordu, Onüçüncü Kolorduya isal edecektir. İşbu telgrafın vusulü aynı suret ve tarik ile bildirilecektir. İmza: Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahrî Yaveri şehriyarî Mirliva Mustafa Kemâl

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Cemal Paşa harekete geçmeyi teklif ederken İstanbula ansızın mezun gitmesi fena tesir yaptı. Kemal Paşanın imzasile telgrafhaneler bir şey kabul etmemek emrini almışlar, Erzurumdan keşidesi mümkün ise de mahreclerinde iptal ihtimalinden dolayı artık imzasını şifre ederek benim imzama muhabere zarurî oldu. Kemal Paşa imzasının üstündeki Yaveri Hazreti Şehriyariyi yine kaldırmıyordu. 5/Temmuz akşamı İstanbulda Harbiye Nazırı Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile makine başında görüşmek istedikleri bildirildi. Birlikte telgrafhaneye gittik. 6 : 11 sonraya kadar beş saat makine başında görüşüldü. Ferit Paşa diller döküyordu. Diyor ki «Paşam, şevketmeabımız sizi o kadar seviyor ki ben gıpta ediyorum. İstanbula geliniz, hayat ve istikbaliniz müemmendir.» Muhavere 6/Temmuzda dahi devam etti. Memleket mahvolacak, İtilâf mümessileri yarma kadar cevap bekliyor diye zelil ve

misikin şeyler yazıp durdu. Memleketin bu tehlikeli dakikasında felâkete tavassuttansa sen de efradı millet arasına gel karış ihtarına yine zeli-lâne sözlerle behemehal İstanbula geliniz diye ısrar edip durdu. İzmir-den Nurettin Paşayı kaldırarak yerine âciz Ali Nadir Paşayı koymakla İzmir felâketini teshil eden hükûmet bu sefer de diğer kumandanları sı-rasile tebdile mi kalkmıştır. Bu ağır mes'uliyeti kimler yükleniyor. Va-tanın istilâsı teshil edildiği bilinerek mi icraat yapılıyor, diye tarihî bir sual sorulmasını Mustafa Kemal Paşaya teklif ettim. Yazıldı. Mes'ele-nin kat'î halli 8/ Temmuz akşamı yapılacak muhabereye kaldı. Bu Fe-rit Paşanın, Jandarma tensikine memur Fransız Klut'e 2/Martta Ben Türk değilim, Mısırlıyım, orduya lüzum yoktur gibi âdiliklerini İstan-bulda kulağımla işitmiş ve arkadaşları da ikaz etmişim. Daha o akşam tesbit ettiğim bu muhavereyi bir daha alâkadarlara okudum, padişa-hın ne namussuz bir muhit içinde bulunduğu herkes hayret ediyordu. Cemal Paşayı da Mustafa Kemal Paşa gibi İstanbula istedikleri ve onun da kabul ettiği anlaşılıyordu. Refet Paşanın 1/ Temmuz telgrafına na-zaran Cemal Paşanın Konyada istinat edecek bir kuvvet bulamadığına hükmettim. Esasen harekete geçmek teklifi bir kuvvete istinattan ziya-de Ravlinson'un beni teşvik ettiği gibi İtalyanların da Cemal Paşayı doğruca veya vasıta ile teşvik ettiklerine kanıdim.

Mustafa Kemal Paşa bilhassa Fuat Paşanın da gitmesi halinde garpta istinatsız kalacağımızdan korkuyordu. Ben Fuat Paşanın merd-liğinden ve fedakârlığından emindim. Müşarünileyhle bugün muhabere de ettik. (Şark mintakasındaki ahval ve vaziyeti ve Müdafaa-i Hukuku Milliye teşkilâtının ne derecelerde ilerlediğini ve Ermenilerin vaziyetini, hududun öte tarafındaki hâdisat ve temayülâtı mihimmeyi) soruyordu. Kafkasyadan ve Avrupadan haber alan yegâne makam ben idim. Vazi-yeti bütün Anadoluya istediğim tarzda tasvir eder ve herkesi inandıra-bilirdim. İtilâf menbaları, İstanbul, bedbin düşünen her ağız yalan yan-lış havadisler doğururken benim kuvvei maneviyelerin pek düştüğü ve kumandanların çözülmesi korkusu olduğu şu zamanda güzel şeyler yaz-maklığım millet için hayırlı olacağını düşünerek kararla atideki vazi-yeti bildirdim. Bunda bize ait olan yanlış değildi. Kafkas vaziyeti de hoş gider havadislerdi. Bu havadisleri her tarafa neşir ile beraber Ali Fuat Paşaya da yazdım. Ali Fuat Paşanın sorduğu ve cevabım aynen şunlardır:

Zata Mahsustur

Ankara: 6/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Telgrafcılar hakkındaki kararı musibi bildiren telgrafnameyi aldım. Burada he-nüz bu gibi zaruret tahaddüs etmedi. Vukuunda aynı tarzda hareket edileceği ta-biidir. Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin Erzurumda bulduklarını istidlâl edi-yorum. O taraflarda ahval ve vaziyetin derecesi inkişafile müdafaa-i Hukuku Miliye teşkilâtının ne derecelerde ilerlemiş bulunduğu ve ara sıra hudut boyuna gel-

dikleri istihbar edilen Ermeni eşkiya ve taburlarile hududun öte tarafında cereyan eden hâdisat ve temayülâtı mühimmenin lûtfen tebliğini rica ederim.

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

Zata Mahsustur

7/7/1335

20. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri Erzurumdadır. Ahval ve vaziyet bu havalide pek iyidir. Müdafaai Hukuku Milliye teşkilâtı da pek kuvvetlidir. Vilâyatı Şarkıye kongresi Erzurumda ictima etmektedir. Hududun Kars cihetinde Ermeni mezalimi devam etmekte, müslümanlar da mukabelei bilmisle mecbur olmaktadır. Ermenilerin yalnız Taşnaksiyon komitesi Bolşeviklik aleyhinde ve muharebededir. Diğer bütün Kafkas akvamı Bolşeviklerle ittihad etmişlerdir. Harekâtı cesimleri Batuma teveccüh ettiği istihbar olunuyor. İngilizler Batumu tahliyeye başlamıştır. Temmuzun on beşine kadar İngilizlerin Kafkasya dahilinde kuvvelteri kalmayacağı zannolunuyor. Ermenilerin manen ve maddeten pek düşkün, bulduklarını arz eylerim.

Kâzım Karabekir

Mıntakam dahilinde tatbik ettiğim atideki dört maddenin umum kolordularca tatbiki için Mustafa Kemal Paşaya teklifte bulundum. Kabul ettiler. Bervechi âti tamim ettik:

No. 444

Erzurum 7/7/1335

Kolordulara Tamim

1 — Teşkilâtı askeriye ve milliye hiç bir suretle ilga edilmeyecektir.
2 — Kumanda hiç bir suretle terk ve ahare tevdi olunmayacaktır.
3 — Vatanın herhangi bir tarafında yeniden vaki olacak düşman işgal ve harekâtı umum orduyu alâkadar edecek, hasıl olacak vaziyete nazaran müdafaai memlekete müştereken tevesül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirini haberdar edeceklerdir.

4 — Eslâha ve mühimmat kat'iyyen elden çıkarılmıyacaktır.

5 — İşbu şifre muhteviyatı Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına malûmdur. Mezkûr Kolordu kumandanlığı Diyarbekirde Onüçüncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beye bildirilecektir. Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beye ve Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya tebliğ edilmiştir. Ali Fuat Paşa Konyada Cemal Paşa Hazretleriyle Miralay Selâhattin Adil Beye ve Bursada Sami Beye ve o vasıta ile 14. Kolordu Kumandanı Yusuf Paşa Hazretlerine verecek ve telgrafnamenin makamâtı mezkûre tarafından ahz olunduğunu aynı tarikle bildirilecektir. Bekir Sami Bey işbu telgrafname muhteviyatı ile derdesti takdim olan izahı emin bir vasıta ile Edirne'de Miralay Cafer Tayyar Beye isal edecektir. Üçüncü Ordu Müfettişi, Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî Mirliva Mustafa Kemâl.

15. Kolordu K. Mirliva Kâzım Karabekir

Kolordulara Tahmin

7/2/1335 tarih ve 444 sayılı şifreye zeyildir:

1 — İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş olan millî kuvvetler her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderatında iradei milliye âmîl ve hâkimdir. Ordu, makamı muallayı hilâfetin masu-niyetini dahi kâfi olan işbu iradei milliyenin tâbi ve hâdimidir.

2 — Müfettiş ve kumandanlar herhangi bir sebeple kumandanı iskat edildikleri takdirde kendilerini istihlâf edecek zevat tevhibi mesai olabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntakayı nüfuzlarında kalarak vezaifi milliyelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde yani bir ikinci İzmir vak'asına meydan verebilecek kimselerin tâyini halinde kumanda asla ters olunmayacak ve blûmum müfettiş ve kumandanlar tarafından emniyet ve itimadları selb olunduğu serdile muamele vakiya red olunacak ve kabul edilmeyecektir.

3 — Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına matuf olmak üzere İtilâf devletleri tarafından vaki taziyat neticesinde hükûmet herhangi bir kıt'a ve teşkilâtı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4 — Amâl ve gayesi İstiklâli Millinin teminine matuf olan müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak cemiyetlerinin ve teşebbüsâtınm zaaf ve inhilâlîne badi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu katiyyen men edecektir.

5 — Devlet ve Milletın temin: istiklâli gayesinde bilcümle memurini mülkiyei devlet ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin Ordu gibi meşru müzahiridir.

6 — Vatanın herhangi bir mıntakasına taarruz halinde umum millet Müdafaai Hukuka amade bulunduğundan bu gibi hâdisat vukuunda tevhibi icraat derhal her taraf birbirini en seri surette haberdar ederek vahdeti harekât temin olunacaktır. İşbu mukarrerat bilûmum vilâyatı Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetleri ve millet namına idarei kelâma selâhiyettar zevat ile bilâ istisna umum Ordu ve Makamatı Mülkiye rüesası ile vukubulan mahaberat ve müzakeratın neticesidir. Arza delâlet eylerim.

7 — Evveliyatındaki beşinci madde aynen: İşbu şifre muhteviyatı Onbeşinci Kolorduca malûmdur..... Bekir Sami Bey işbu mukarreratı emin bir vasıta ile Edirne'de Cafer Tayyar Beye isal edecektir. Üçüncü Ordu Müfettişi, Fahrî Yaveri hazreti şehriyarî Mirliva *Mustafa Kemâl*.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

8/Temmuzda Ermenilerden bazı malûmat geldi. Hudut boyuna kadar islâm köylerini yağma ve katliama başlamışlar. Ravlinson bu gece Hasankalede idi. Gelen malûmat mevsuktu. Ermenilerin bu tecavüzleri şüphesiz ki İngilizlerin emriledir. Mustafa Kemal Paşa İstanbuldan isteniyor, makina başında muhabere olurken ortalığa dehşet vererek aleyhe cereyan yapmak maksadile olduğuna şüphe etmiyorum. Biran evvel Sarıkamışa giderek gözleriyle görmesini telefonla söyledim, tahriren de şunu yazdım:

İngiliz Kaymakamı Ravlinson Bey Cenaplarına

1 — Ermenilerin Kağızman ve civarı ahali islâmiyesini katiam suretile imha-ya başladıklarını tahlisi nefis maksadile firar edenler haber vermektedirler.

2 — Ermeniler (Kurudere)yi basarak beş erkek, üç kadın şehit ettikten sonra 33 erkek, 1 gelin, 1 kız, 440 mevaşiyi alarak götürmüşlerdir.

3 — 4/Temmuzda (Kars) ile (Olti) arasındaki (Akçakale'ye tâbi dört kariyeye baskın yaparak birisinin insanlarını kâmilin, diğerlerinden altmışar adam götürüp kestikleri bildirilmektedir. Bu kariyelere baskın yapan Ermeniler beş top, yedi makinalı tüfek istimal etmişlerdir. Bu kuvvetin kumandanı Arşak namında birisi imiş.

4 — (Yüzkuş) kariyesinde bir islâmın kardeşile karısı ve kızını da Ermeniler götürmüşlerdir.

5 — Ermeniler (Karakurt) mıntakasında islâmları katliam etmeye devam etmektedirler. Hudut haricinde cereyan etmekte ve umuñ üzerine de pek derin tesirat yapmakta olan bu ahvali müellimeye âcilen bir netice verilmesini ve mes'ul-lerinin tecziyesi ile bizi de bu hususta tenvir etmek lûtfunda bulunulmasını çok rica ve takdimi hürmet eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Akşam Mustafa Kemal Paşa nezdine gittim. Yine Mabeyinle muhabere edildi. Kemal Paşaya Başkâtip Fuat Bey vazifesine hitam verildiğini bildirdi. Ben istifayı münasip görüyordum. Bütün muhitimiz de bu fikirde idi. Azledilmesinin Ordu ve Halka suitesirinden korkuyordum. Netekim de öyle oldu. Artık askerlikten istifa ile münasebetsiz bir vaziyete düşmemesi lâzımdı. Bunu kabul ile askerlikten de istifa ettiğini yazdı. Kemal Paşa pek meyustu. Ben kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi pek samimî ve ciddî bildirdim. Hazırol vaziyetinde selâmla bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa ifayı bir şeref bilirim, dedim (1).

Ermenilerin katliamları ve istikbal için müthiş hazırlıklarına rağmen Dahiliye Vekâleti valilere seferberlik emirleri verilirse yapmayın diye bir tamim yapmış. Ben de mukabil emri verdim:

3. Kolordu, 13. Kolordu, 20. Kolordu Kumandanlıklarile

İkinci Müfettişlik, Trabzon, Sivas, Erzurum, Diyarıbekir, Van, Bitlis vilâyetlerle Samsun, Erzincan Sancaklarına, Bilûmum Kolordu, Müfettişliklere Erkânı Harbiye Umumiye (Berayimalûmat)

Bir tehlike vukuunda seferberlik ilânına kanunen selâhiyetim vardır. Meclisi vükelâ kararile dahi Harbiye Nezareti Celilesi hudutdan hiç bir Ermeninin geçirilmemesi ve milleti mâsumei islâmiyenin her türlü taarruzdan vikayesi için iktiza eden tedabirin ittihazında serbest suretiyle bu hakkı kanunimi istimale tekiden

(1) Bu görüşmede Rauf Bey de bulunmuştur. Bu vak'ayı canlandıran mektubu, aynen kitabın sonuna koyuyucruz (*Nâşir*).

müsaade etmiştir. Bu böyle olduğu halde Nezaretin 26/Haziran/1335 tarihli ve Ali Kemâl imzalı tamimininin Kolordun mintakasındaki valilere dahi tebliğ edildiğini maattessüf pek geç olarak haber aldım. Bu tamimde memurini hükümet ve halkımıza kumandanlar tarafından verilecek seferberlik emrine itaat etmemeleri ve bu fesadın önünü almak için ne yapmak lâzımsa yapılmasını aksi halde o emri verenler gibi icra edenlerin de mes'ul edileceğini söylüyor. Ne gibi bir saik ile yazıldığını anlamadığım bu tamim eğer madunlara tebliğ edilmiş ise derhal iptal edilmesini her makamdan rica eylerim. Bu havalinin müdafaai namus ve hayatı uhdeme mevdudur. Herhangi bir mintakasına taarruz vukuunda vereceğim seferberlik emrine her kim itaat etmez veya fiilen veya kavlen işkâl ederse derhal divanı harp kararı ile mahv ve ifna olunurlar. Yüz binlerce şühedamızın titrestiği bu topraklar elden giderse Anadolunun baştan başa bir islâm mezarlığı olacağını herkesin bilmesi lâzımdır. Kanunun hükmünden ziyade Cenabı Hakkın gazap ve lânetinden korkulmasının icab edenlere tebliğini rica ederim.

Kâzım Karabekir

8/ Temmuz tarihile Ali Fuat Paşa İstanbuldan bildirilen mufassal malûmatı bildirdi. 9 da aldık Hülâsası şöyleydi:

Her taraftan Türk'ü boğmaya çalışmak berdevam. Bir taraftan da bizi avutmaya çalışıyorlar. Ermeniler, Rumlar müttefikan Ermenistan ve Pontos emellerine koşmakta. Bunları İngiliz, Fransız ve Amerikalılar himaye ediyorlar. İtalyanlar, Rumlara karşı bize hafif muavenette bulunuyorlar. Romanyadaki Yunan kıtaatı umumen İzmir nakil olunuyor. Oradaki Fransız kıtaatı da Fransaya nakil olunuyor. Jandark zırhlısı ile iki torpito Bolşeviklere iltihak etmiş, mütebaki gemiler de kendiliklerinden İstanbulu terk etmişler. Yunan ve İtalyan gemileri de İstanbuldan gitmiş, yalnız İngiliz harp gemileri kalmış. Paristeki murahhaslarımız koğulmuş. İstanbuldaki Fransızlar bizi avutmaya çalışıyorlar. Maksatları avlamaktır. Yunan mehafili Trakya ve İstanbuldan kat'ı ümit ile pek meyus olmuşlar. Hattâ İzmirden de şüphe ediyorlarmış.

Malûmat on altı madde olup en mühim olan on altıncı madde aynen şudur:

(Rus Bolşevikleri Kırimda Bahçesaray umuru şarkiye şubesi teşkil etmişler. Dersaadete bir adam yollamışlar. Bu adam bizden bir iki murahhas istiyor. Teklifi hilâfet ve esasatı diniye beynelislâm bilinecek şeydir. Bizim istediğimiz derhal demokrat bir idarei hükümet teşkili, amele ve köylünün himayesi için teşkilâtın icrası ve idareye iştirâkleri olsun, büyük sermayeler ve imtiyazlar, şirketler, bankalar, cemaat namına devrolunsun. Türklere nakden Kırimda altın gümüş olarak ihzar etmişler. Muavenet ve harekâtı müşterekei askeriye icrasında yardıma hazırlar. İngiliz ve Fransızlar memleketimizden tard olunsun. Biz bir murahhas yollayacağız. Şartlarımız hemen aynı şeyler. Fakat murahhas imzaya mezun olmayıp kararlarını bize yazacak. Alacağı mezuniyet üzerine imza edecek. Bu da sizin tasvip ve kabulünüze göre olacaktır. İsmi sonra yazılacaktır. Bolşevikler büyük kuvvetlerle Moskova etrafında seferberlik yapıyormuş. Maksatları belli değilmiş.). Ayrıca gelen haberlerden Fiyuna'da İtalyanlarla Fransızlar arasında 2 ve 6

Temmuzda müsademeler olmuş. Fransızlardan 8 zabıt, 139 nefer mecruh, 15 maktul varmış. Bütün bu malûmattan en mühimleri Besarab-ya'daki İtilâf kıtaatına Bolşeviklik sirayeti. İtilâf devletlerinden İtalyanların ayrı vaziyeti bizim için şayanı memnuniyet fakat memleketimizi ezmek ve paylaşmak projelerinde hareket berdevam. Bolşeviklerin bize yardımı tabîi ve hoş gider bir şey. Ancak bizi de Bolşevik yapmaya çalışmaları Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının 23/Haziran Amasya mukarreratinin üçüncü maddesinde (Bolşevikliğin memleket için bir mahzuru olmayacağı düşünülüyor) tabiri beni epeyce düşündürdü.

Enver Paşanın Harbiye Nazırlığı zamanında Erkânı Harbiye Umumiye İstihbarat Şubesi Müdürü olmaklığım rağmen Harbi Umumiye girerken bilmekliğim vazife icabı lâzım şeyleri yalnız ben değil alâkadar daha büyükler dahi bilmediği gibi bu sefer daha mes'ul ve müessir bir mevkiye iken de emri vakiler karşısında kalabilir miyim? Gerçi bütün kuvvet elimde fakat zaten memleket lâzımı olan bir vahdete malik değil iken birinci derece arkadaşlar arasında çıkacak mübâyenetlerin her ümidimizi mahvedeceği kat'i idi. Bunun için Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle bu hususu açık görüştük. Bolşevikliğin bizi büsbütün inhilâle uğratarak her kavi milletin vatanımızdan bir parçayı istilâsına müntehi olabileceğini Bolşeviklerle temasın benim vasıtama olmasını diğer temasların malûmat almak kabiline inhisarını tesbit ettik. Biri Moskova'ya, diğeri Bakû'ya olmak üzere iki memur gönderdik. (1).

10 Temmuzda Erzurum Kongresinin toplanması mukarrerdi. Fakat âzâ kâmilten toplanamadığından tehir olundu. Erzurum murahhasları taayyün etmişti. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin de Erzurum murahhası olarak kongreye alınması hususu, mühim münakaşalara sebep olmuş. M. Kemal Paşa aleyhine müthiş propagandalar oluyordu. M. Kemal Paşa azlolanmasına ve kendisinin de askerlikten istifasına rağmen ne üniformasını ve ne de padişah kordonunu çıkarıp atamıyordu. Erzurumlular nihayet şu kararı bana Müdafaa-i Hukuk Reisi Hoca Raif ve âzâdan Necati Bey vasıtasıyla M. Kemal Paşanın ikametgâhında hattâ beraber oturduğumuz odanın bir köşesinde tebliğ ettiler. (Biz M. Kemal Paşanın kongreye gelmesi bizim için iyi mi fena mı olduğuna karar veremedik. Aleyhde bir çok sözler vardır. Halkın son kararı sizin reyinizdir. Siz girsin dersiniz intihab olunacaktır muvafakatınız yoksa kabul olunmayacaktır.) Bu resmî tebliği kaç gündür hususi olarak işidiyorum. Bir ordu kumandanı, bu felâketli zamanda milletin sinesine sığınmıyor, efradı millettten oluyor, sonra halk onu kendini ona vekil yapmakta tereddüt ediyor. Bu ne acı bir vaziyettir. Yarın bana

(1) Moskovaya gönderdiğimiz doktor Fuat Bolşevik olmuş, bir Bolşevik kızile evlenmiş, şarka avdetinde fikri büsbütün değişmiş ve Bolşevikler hesabına çalışmıştır. Tafsilât gelecektir. Bunun gibi Azerî Binbaşı Yusuf Ziya da vardır.

karşı da vaziyetin bu olacağına acı bir misâl değil mi? diye kaç gündür tanıdıklarına hasbihal ederken aldığım cevapların hülâsası: M. Kemâl Paşanın Erzurum kongresile ne münasebeti var. Şark halkından mürekkep bir Erzurum Kongresinin tesiri başkadır. M. Kemâl Paşa bilâhare keyfî işler yaparak Millî kuvveti istediği yere sürükleyebilmiş. Askerlikten istifa ettiği halde hâlâ üniforma ve yaver kordonu taşıması, ihtirasma delilmiş. Kumandanlık üniformasını tahakküm için taşıyormuş... daha birtakım şahsî sözler. Bütün bunlara mukabîl, (şahsına olan itimad dolayısıyla mesuliyetini kabul ediyorsa onun sözünden çıkmayız!) la iş yekûn ediliyordu. Bu cereyan tabiatile M. Kemâl Paşanın kulağına da gidiyordu. Ve tabiatile endişe ve iztirap içinde kıvranıyordu. Erzurum kongresine alınmadığı takdirde bir hiç olacağını kendisi de söylemişti. Halbuki benim kendisini İstanbulda iken Şarka davetim bunun için değildi. Halkın murahhaslarına o tebliğ ve tebellûğ köşesinde şunu söyledim: (M. Kemâl Paşa kongreye yalnız murahhas değil, reis dahi yapılmalıdır. Bir Ordu Kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimî çalışacağına millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimad etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısında dikileceğime şüpheniz var mı?). Mes'ele hal olundu.

10/Temmuz günü Trabzonda saat 2.00 sonra da Boztepede Kırmızı cephanelikte bir infilâk vukubuldu. Değirmendere cihetindeki erzak ve techizat ambarı çöktü. Mücavir mahalledeki binalar ekseriyetle harap oldu. Bir zabıt ve üç mufahız şehit, bir zabıt ile 3 nefer mecruh, ahalsinden on yedi kişi vefat, beş ağır yaralı, 70 hafif yaralı, dört hayvan mürt, on dört hayvan yaralı oldu. Ruslardan kalma 3500 sandık dinamit ve bir hayli miktar barut ve 15 lik 300 mermi zayi oldu. Ermenilerin hududumuz üzerine kadar top ve makinalı tüfek sesleriyle İslâmlara katliam yapmaları bunun İngiliz memurlarının teşvikile olduğu gibi tam kongre olacak bir günde Trabzondaki bu infilâkın da yerli Rumlar tarafından pek mahirane yapıldığına şüphe kalmadı ise de teşkil ettiğim heyeti tahkikiye mevadî infilâkiyenin tesirâtı havaiye ile tahallülü ihtimalini rapor ettiler. Vak'a mahalli alt üst olduğundan bir ip ucu bulunamadı. Yalnız Ravlinson kongrenin olmamasına ve Kemâl Paşanın kongreye alınmasına var kuvvetile çalışıyordu. Bunlar olursa şarkın akibeti şüphesiz felâket olacakmış. Halbuki henüz ümit varmış! Ermeni katliamının Pozat ve Mecitli köyleri katliamını ve Karakurt istikametinden Ermeni top ve makinalı tüfek ateşlerinin işitilmesinden herkesin fevkalâde müteessir bulunduğunu ve bu cinayetleri gidip yerinde tahkik etmesini bu 10/Temmuz günü kendisine yazdım. Bu vak'aların İngilizlerin tesiriyle olduğunu işaa fena tesir yapıyordu. Herkes, İngilizlerin her fenalığı yapabileceğinden onları darıltmamak lüzumunu münakaşa ediyordu. Bunun da bir propaganda olduğu belli idi. Bunun için ben de Erzurum Millî kararından sonra Ermenilere lâzımı olan terbiyeyi vereceğimi, bunu İngilizlerin de haklı gördüğünü, Pontoscuların ise başını kaldırarak kuvveti olmadığını, Sarıkamış Çocuklar kasabası yaparak binlerce yetim-

leri orada toplayacağımı, ormanlarından Erzurum ve şarkın ihtiyacını bedava vereceğimi propaganda yaptırıyordum. 11/Temmuzda bir Ermeni keşif kolu Beyazıt mıntakasında bir postamıza taarruz etmiş ise de tard edilmiştir. 12/Temmuzda kongre için gelen murahhaslar beni ziyaret ettiler. Teşci ettim. Kıtaatımızın kongrenin emrine hadim olacağımı, memleketimizi ve istiklâlimizi kurtarmak için esas kuracaklarını, İtilâf kuvvetlerinin bir iş yapacak halde olmadığını, neticenin Ermeni ve Rumlukla müsademededen ibaret olacağını, bunu da Türk milletinin nasıl olsa başaracağını, en mühim olan mes'elenin kongre ile Millî birlik ve millî kuvvetin gösterilmesi lüzumunu izah ettim. Bir habıs, (Orduya artık lüzum yoktur. Herkes silâhını evinde taşısın, harplik iş kalmamıştır) dedi. (Siz kimsiniz ve bu fikri nereden aldınız?) dedim. (Sürmene murahhası Ömer Feyzi'yim. Harbi Umumî oldu bitti. Artık hâlâ harp fikri memleketi tahrib eder. Kanaatimdir ,orduya lüzum yoktur. Orduları dağıtmalı) dedi. Erzurum kongresine gelenler arasında böyle bir zehirli dimağın bulunması vahim idi. Kendisini mümkün mer-tebe ikaz ettim ve hudut üzerinde Ermeni topları patriarken Erzurum Kongresine gelen bir murahhasın böyle bir fikrinin bir daha izhar edil-memesini söyledim. Kendisini bir kısım halk intihap etmiş, belki ahvale pek bigânedir diye fazla hırpalamadım (1). 13/Temmuzda Kongre mu-rahhaslarına iadei ziyaretle ne İstanbul hükûmetinden ve ne de İtilâf kuvvetlerinden korkmamalarını tekrar izahla ölmek veya yaşamak ka-rarının ellerinde olduğunu söyledim. Sahil murahhaslarının da İngiliz donanmasından endişelerine karşı İngiliz milletinin şark işlerine karış-madığını, bir İngiliz neferinin burnunun dahi kanatmayacaklarını hay-kırışıklarını binaenaleyh donanmanın bostan korkuluğundan başka bir şey olmadığını anlattım. Şarkın kumandanı ağzından böyle şeyleri işit-mekten mütevellit memnuniyetlerini söylediler. M. Kemal Paşayı hâlâ müteessir gördüğümünden bugün kendilerine ve Rauf Beye şu tarihî vesi-kaları yazdım takdim ettim.

Erzurum
13/7/1335

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Hidemat ve fedakârlığı bütün cihanca müsellemler olan ve ordu ve milletin ma-beülfithar bulunan zatı samilerinin istifaya mecburiyetlerinden dolayı şahsım ve kolordum son derece müteessirdir. Yalnız gayei mukaddesei milliyemiz için müca-hededen hiç bir an geri durulmayacağı hakkındaki va'di samileriyle müteselli ol-duğumuzu arz ile vatan ve milletimiz için her türlü mesaide Cenabı Hakkın mu-vaffakiyetler ihsan buyurmasını tazarru eder ve kolordumun ihtirammat ve tazimatı mahsusasını takdim eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

(1) Bu habıs Trabzona avdetinde kongrenin, M. Kemâl Paşa ve Rauf Beyin aleyhinde neşriyatda dahi bulundu. Derdestle divanı harbe verilmesini emrettim. Fakat İstanbula kaçtı. Tafsilât gelecektir.

Bahriye Nazır Esbaki Rauf Beyefendi Hazretlerine

Şimdiye kadar vatana pek şanlı ve şerefli hizmet ifasıyla tarihi millimize kıymetli sahifeler yazdıran zatı samileri gibi bir reculü hükümetin vatan ve milletin saadet ve selâmeti için bir ferd sıfatiyle çalışmak üzere bütün varlığından vaz geçerek Erzurumu teşrif ve bu gayei mukaddese uğrunda her türlü fedakârlığı ihtiyar buyurması vatanın istihlâsı için yürekleri çarpan bütün insanlara büyük bir teselli ve ümid bahşetmiştir.

Herhalde muvaffakiyetlerini ve mülkü millete nâfi hizmetler ifasına mazhariyetlerini Cenabı Hakdan temenni eyler ihtiramat ve tazimatı faikamı takdim eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf beyle vaziyeti görüştüm: Ermenilerin pek şımarıklarını, İngilizlerin Mütareke mucibince diye toplıyacıkları silâh ve mühimmatımızı Ermeni arazisinden geçirmekle Ermenilerin mâneviyatlarını yükselterek Erzurum'a yürütmeye çalıştıklarını, Erzurum kongresi esnasında bir taarruza mâruz kalmaklığımızı da düşünerek icabeden hazırlıkları yaptığımı ve 15/Temmuzda hududa kadar kıtaatı teftiş ve tatbikat yaptıracağımı izahla esas projem olan Elviyei selâsenin istirdadını, Ermenilerin silâhtan tecridini ve Ermenistan'ın rehine olarak işgalini ilk fırsatta tatbik etmek lüzumunu söyledim. Kemâl Paşa sordu: «Bu harekâtı muvaffakiyetle yapacağına ümidin var mı? Ne kadar zamanda Ermeni ordusunu dağıtabilirsin?» Geçen sene hemen aynı kıtaatla aynı arazide harekâtı muvaffakiyetle yaptığımı söyledim. Ermeni ordusunu fena hırpalamıştık. «Gerçi külliyetli silâh, cephaneye sahiptiler. Fakat mânen, gerek şahımdan ve gerekse Türk askerinden yıldırdılar. Başka bir hükümetten yardım görmezlerse birbuçuk iki ayda meseleyi hal ederim. Bugün için bir taarruzlarımı muvaffakiyetle defederim. Bolşeviklerin Şimalî Kafkasya'ya girmesile Ermenilerin münferit kalacaklarını kat'î görüyorum. İşte bu fırsat kaçırılmamalıdır. Eğer İngiliz kıtaatı kâmilen Kafkasya'dan çekilirse, Bolşevikler Kafkaslar'a girmeseler dahi, Ermenilerin yine yalnız kalacağını ümit ederim. Gürcülerle anlaşabiliriz, onların derdi Batumdur» M. Kemâl Paşa fikrimi kabul etti. >

Şimdilik bir Ermeni taarruzuna karşı intizarda bulunacağım. Memleketimizi istilâ eyerlerse ilk fırsatta plânımı tatbik edeceğim. 15/Temmuzda otomobil ile kıtaatımı teftişe çıktım. Dokuzuncu ve on ikinci fırkaları gördüm. Akşam Horasanda on ikinci fırka karargâhında kaldım. Ermenilerin islâm katliâmına mukabil, halkımıza lâzımgelen kuvvet ve telkinde bulundum. 17/Temmuzda Erzurum'a avdet ettim.

17/18 gecesi Bayazıt garnizonundan Nahcivan muntakasındaki Türkleri takviye ile o muntakada şanete başlıyan Ermenileri tenkile memur

olan yüzbaşı Halil efendi müfrezesi (Fedai dört zabıt, yedi nefer) zahir-
ren firar şeklinde hududu geçtiler. (14/Temmuzda Batum'dan yolcu
alıp, akşamı hareket eden Rus bandıralı Kostantin vapuru 15 de Trab-
zon'a geliyor. Yolda vapuru, yolcuları otuz kişilik bir çete kâmilan soy-
muş. Yirmi beş milyon ruble tahmin edilen nukudu mevcudeyi ve kıy-
metli eşyaları almışlar, vapuru cebren sahile doğru yaklaştırarak vapur
kayıklarına binip Rize yakınına çıkmışlar. Çetenin ekserisi Hıristiyan
Gürücüsü, mütebakisi İslâm Gürücüsü ile sair unsurlardanmış. Bunun
da sahillerimizde asâyiş bulunmadığını, tam Erzurum kongresi sırala-
rında, âleme ilân için mürettep bir hokkabazlık olduğunu zannediyorsam
da ip ucu bulunmadı. Ermeni mezalimi hakkında malûmat gelip duru-
yor. Hududumuza iltica eden 7 hane Akçakale muhacirlerini bizzat Er-
meni hükûmeti memurları tamamiyle soymuşlar.) Her vak'ayı Ravlin-
son'a protesto ediyorum. Açık telgraflarla da her tarafa ve İstanbul
hükûmetine yazıyorum. Cuma günleri idman harekâtına bütün Erzu-
rum gençliğini yediden yetmişe kadar çıkartarak, Kongre murahhasla-
rını dâvet ediyorum. 18/Temmuz müsameresi Kemâl Paşa karargâhı
ve murahhaslar huzurunda pek parlak oldu. Akşamı da Kolordu gazi-
nosunda ziyafet ve musiki müsameresi verdim. Bugün erkânıharbiyei
umumiyyeden ve hususî gelen malûmattan herkes memnun: (Bolşevikler
Dobriceye girmiş. İki Fransız fırkası Bolşeviklere iltihak ettiğinden
mütebaki askeri çekmişler. İtalyanlar da mağlup olmuşlar. Bulgarlar-
dan Dobrice mukabilinde muavenet istemişler. Harbiye Nazırı gayri
mümkün demiş. Macarlar Vidin'i işgal etmişler. Garbi Trakyada bir
Bulgar fırkası üç Yunan fırkasının taarruzunu defetmiş. Amiral Kol-
çak mağlup olmuş, bir çok esir vermiş). Yüzde elli noksanına dahi olsa,
her halde lehimize bir hareket inkışafta diye sevinmemek mümkün de-
ğil. Hususile Erkânıharbiyei Umumiyyenin Amiral Kolçak'ın mağlubi-
yeti hakkındaki haberi mevsuk. 20/Temmuzda Harbiye Nazırı Ferit
Ferit Paşadan âtideki şifre geldi. Tamim ettim. Klemanson'un mektubu
İstanbul hükûmetinin şifa bekleyen bir çok insanlara da hakikati, yani
Millî kuvvetten başka varlığımızı kurtaracak mevcudat olmadığını gös-
terdiğinden hesabıma Klemanson'a teşekkür ettim:

Gayet Mahremdir

2/3162

20/7/1335

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına

Fransa Reisi Vükelâsı Mösyo Klemanso tarafından Paris'e dâvet edilen ve bir
Fransız zirhlisiyle nakledilen Sadrîâzam Damat Ferit Paşanın muhtıralarına ceva-
ben yine Klemanso imzasıyla müşarinileyhe verilen mektup sureti zirdedir:

Harbiye Nazırı

Ferit

Klemenso'nun muhtıramıza cevabı

Reis Efendi:

Düveli müttefika ve müstereke meclisi âlisi zatı fahimaneleri tarafından Hazi-
ranın on yedisinde kendisine tevdi edilen muhtırayı en büyük dikkat ve itina ile
mütalâa etti. Verdiği söze sadık kalan bu meclis bu vesika hakkında mütalâtı âtiye-

yi dermeyan, etmek arzusundadır. Zati fahimaneleri Türkiye'nin harbe girmesini intac etmiş olan siyasî entrikalarla bunları takip etmiş olan facialar hakkında vermiş olduğu izahatta o zamanki hükûmeti Osmaniyenin icra etmiş olduğu cinayati hiç bir suretle tahfif ve tâdil etmek istemiyorsunuz. Bu izahatta Hükûmeti Osmaniyenin itilâf devletlerle hiç bir sebebi nizamı bulunmadığını ve Almanya'nın muti bir aleti suretinde hareket ettiği, başlangıcı mazeretsiz ve tarzı devamı da merhametsiz bulunan bu harbin şimdiye kadar tarihi beşerin kaydetmiş olduğu fecayii fersah fersah geçen kıtallerle terdif edildiği resmen veya zımnem kabul edilen, fakat fenâlıkları Türk milletine atfedilemeyecek bir hükûmet tarafından ikâ edildiği ve müslümanların hıristiyanlardan daha az müteessir olmadıkları, bu cinayata dinî bir taassup atfedemeyeceği ve Türkiye'nin asırlarca anasırı muhtelifeye karşı takip etmiş olduğu tarzı hareketin an'anasile kabili telif olmadığı ve Osmanlı İmparatorluğunun idamesi, muvazenei diniyeyi âlem için elzem bulunduğu ve siyasetle adaletin Hükûmeti Osmaniyeyi harpten evvelki haline ırcı âmir bulunduğu iddia ve tezkâr olunuyor; Meclis ne bu neticeyi ve ne de neticenin müstenidülcehi bulunduğu delâili kabul etmez. Meclis hükûmeti hazırai Osmaniyenin bir takım sevaiki ahlâkiye ile buna mecbur olmasa bile —ki bu şüphesizdir— icabatı maslahat neticesi olarak seleflerince takip edilmiş olan siyaseti tamamen takbih ettiğinden bir dakika bile şüphe edemez. Hükûmeti Osmaniyenin erkânı, ferden ferden memleketleri için bu kadar meş'um neticeler veren bu hareketleri takbih etmekte tamamen haklıdır. Fakat umumiyet itibarile bir millet, siyaseti hariciyesini tedvir ve arzularını idare eden rüesa alem nazarında muhakeme edilmek lâzımdır. Türkiye bu düsturun haklı neticelerinden kendisini âzâde addedemez. Şu sade sebeple ki tarihi hayatının en vahim bir dakikasında mukadderatı merhamet ve meslekten mahrem olan ve muvaffakiyetten hüsnü istifade etmesini temin edemeyecek bulunan bir takım eşhasın eline düşmüştür. Mamafi bütün kıtaatı Osmaniyenin Devleti Osmaniyeye lüzumu iadesini talep ve iddia etmekle muhtıraya münhasıran kendi nazırlarının hatayı için Türkiye'ye cebren kefarete verdirmek caiz ve muhik olmayacağı zeminde, muhakemei akliyyeye istinad etmiyor gibi görünüyor. Balâdaki talep ve iddianın sebeb ve vesai ki derindir. Bu iddia hakkındaki Türk hâkimiyeti tarihini ve âlemi islâmîyetin vaziyeti hazırasını eşhad ediyor. Meclis, bisûd münakaşata girişmemek ve zatiâlinizi, refakati devletinizdeki murahhasları beyhude yere rencide etmemek arzusundadır. Meclis, hasaili bergüzidesini nazarı tahsin ile gördüğü Türk milletine karşı efkârı hayırhanane ile mütehasis bulunuyor; ne çare ki bu hasail meyanında anasırı saireyi idare etmek kabiliyetini göremiyor. Bu husustaki tecrüpe, pek uzun bir müddet zarfında o kadar sık tekerrür etmiştir ki bunların neticesi hakkında en ufak bir şüphe beslemek bile câiz değildir. Tarih müteaddit muvaffakiyetleri ve lâkin aynı zamanda pek çok Türk niktetleri kaydediyor. Muvaffakiyetler bir takım akvamı ecnebiyenin Türk hâkimiyeti altına alınmasından ve feîâketler ise akvamı mezkûrenin o hâkimiyetten tahlisi giriban etmeinden ibarettir. Hattâ muhtıranızda bile daha dün hâkimiyeti Osmaniyeye altında bulunan bir takım kıtaatin cismi devletten fekki ile memaliki Osmaniyenin küçültüldüğüne işaret ediyor. Mamafi, bütün bu tebeddüller sırasında ne Avrupa'da, ne Asya'da, ne de Afrika'da hiç bir zaman vâki olmamıştır ki Türk hâkimiyetinin herhangi bir memleket üzerinde tesisi akabinde o memleketin refahiyeti maddiyesi ve seviyei medeniyesi tedenni ve tenezzül etmemiş olsun. Keza ortada hiç bir misâl yoktur ki herhangi bir memleket üzerindeki Türk hâkimiyetinin zeval ve inkırazı üzerine o memleketin refahiyeti maddiye ve esviyei medeniyesinin tezayüd ve taali etmediğini isbat etsin. Avrupa hıristiyanları arasında olsun, Suriye, Arabistan ve Afrika müslümanları meyanında bulunsun Türk nereye galip sıfatıyla girmişse orayı ancak harabîye götürmüş, Türk harp esnasında kazandığını sulh zamanında feyizlendirmek kabiliyetini aslâ ve kıta gösterememiştir. Bu, zaten istidad ve kabiliyatın zemini tatbiki de değildir. Ahvali mesrudenin neticeyi mantikiyesi şöyle olsa ge-

rek: Türkiye, hiç bir sebebi mazeret olmaksızın ve hiç bir taraftan tahrik edilmeksizin İtilâf devletlerine taammüden ve kasden hücum ettiğinden ve nihayet mağlup olduğundan, gayri mütecanis Türk İmparatorluğunu teşkil ve terkip eden akvamı muhtelifenin mukadderatını tâyin ve takdir eylemek vazifesini kendisine karşı galip gelen devletlere tahmil eylemiştir. Başlıca Hükûmatı müttefika ve müştereğin murahhaslarından müteşekkil meclisi âli, bu vazifeyi bizzat Türkiye'deki akvamın âmai ve menafii dairesi ile tevafuk ettiği nisbet ve derecede ifaya haşkerdir. Lâkin meclis kemâli esfle şunu görüyor ki: Türk muhtırası bu hususta büsbütün başka mahiyette olan bir takım dinî rekabetlere istinad eden mutalâatı ileri sürüyor. Bu mutalâata havalei semi ve itibar edilse, Osmanlı İmparatorluğunun temamiyeti mülkiyesi, bu İmparatorluğun hududu dahilinde yaşayan müslüman ve hıristiyanların pek de o kadar nefi ve hayrı için değil, lâkin Türk boyunduruğu asla tatmış olmayan veya bu boyunduruğun nasıl bir siklet ile onu taşıyanlar üzerinde ağır bastığını unutmuş olan adamların hissiyatı diniyesine teb'iyet için muhafaza etmek iktiza ediyormuş. Şüphesiz dir ki vukuat ile o kadar az tetkik ve teyid olunan bir mutalâaya şimdiye kadar asla tesadüf edilmemiştir. Son harbin bütün tarihi, mutalâai mezkûrenin hiç bir esasa müstenit olmadığına delildir. Protestan Almanya'nın, Katolik Avusturya'nın, Ortodoks Bulgaristan'ın ve Müslüman Türkiye'nin komşularını soymak için bir teşebbüsü ve bir ittifakın ehemmiyet ve şumulü dinîsi ne olabilir? Bütün bu işde, Türk hükûmetinin emrile vukubulan ve hıristiyanlığın imhası, mütefekkir bir taassubun eserini hiss ettiren yegâne vak'adır. Lâkin zatı devletleri tam aynı zamanda ve aynı hükûmetin emri ile bir çok bigünah müslümanların katil ve itlâf olduğunu ve bunların adedi ile keyfiyeti katli ihata eden ahvalin fecaati, dinî bir tarafgirlik gösterildiği hakkındaki şüpheleri tahfif ve hattâ izale için kâfi olduğunu beyan buyurdunuz. Binaenaleyh harp esnasında hükûmetler pek az âsarı taassup gösterdiler. İtilâf hükûmetleri ise hiç bir eseri taassup göstermediler. O zamandan beri bu muhakemeyi tadil ettirecek hiçbir hâdise zuhur etmedi. Herkesin kanaati vicdaniyesine rağbet olundu. Makamatı mukaddese kemâli itina ile halel ve tecavüzden masun bulunduruldu. Harpten evvel müslüman olan akvam el'an bu dine mensup bulunuyorlar. Dine ait olan şeylerden hiç bir şey değiştirilmedi. Değişen yegâne şey merasimi diniyenin ifasına ait olan şeriattır. Bu şariat ise itilâf devletlerinin emrî mürakabesini icra ve teşmil ettikleri her yerde ve her halde iyileşmiştir. Müslüman bir hükûmete ait arazinin küçülmesi bütün memalikteki müslüman dâvasına halel iras edebileceği mutalâasının yanlış olduğunu söylememize müsaade olunsun. Mütefekkir bir dimağa malik olan bütün müslümanlar için Dersaadette tahtına malik olan hükûmetin tarihi, bir menbaı şeref ve sürur olmaz. Türk pek az ehli olduğu bir işe erişmeye yeltendi, ve evvelce serdettiğimiz esbattan dolayı bu işte bittabi pek az muvaffakiyet gösterebildi. Türk, daha müsait ahval dahilinde iş başına getirilsin. Kendi zihniyetine daha muvafık bir muhitte ve daha az müşevviş ve daha az müşkil şerait tahtında kendi faaliyetinin inkişafına, bir fesadı ahlâk ve entrika an'anesi seyyiesile kat'ı alâka ettikten ve belki de bunu unutturduktan sonra meydan versin. Belki o zaman Türk, her daim nefsinde mevcudiyetini bahir delâil ile isbat ettiği şecaat ve itaatten gayri hasaili ibraz suretile kendi memleketinin ve dolayısıyla dininin şan ve şaçasını tezyide muvaffak olacaktır. Zatiâliniz —meğer ki hatâ etmiş olalım— eibette ümitlerimizi anlayacaksınız, muhtıranızın calibi dikkat bir kısmında memleketinizin vazifesi bundan böyle bütün kuvvetini mütekâsif bir hırsı iktisadî ve dimağiye hasır ve vakf eylemekten ibaret olacağını beyan buyurursunuz. Bundan daha heyecan âmiz ve merak engiz bir tebeddül tasavvur olunamaz. Eğer zatı devletleri Türk ırkına mensup insanlar arasında, bu mühim inkılâp ve tekâmüle pişva olabilirseniz size ibraza muktedir olduğumuz bütün muavenete elbette tamamiyle kesbi liyakat edeceksiniz. İhtiramatı faikamı lütfen kabul buyurunuz.

Klemanso

Bizim bütün düşüncelerimiz, Erzurum kongresini şu veya bu devlete ricaya, minnete değil, millet kuvvetiyle hakkımızı kabul ettirecek esaslara tevcih idi. Kemâl Paşa, Rauf Bey, ben bu hususta daima temasta ve hazırlıkta idik. Dört fırkalı kolordum, en ufak teferrüatiyle elimde ve maksada sadıktı. Şark halkı da kemâli samimiyetle beraberdi. Bazı tek tük fenalar bittabi her zaman her yerde bulunurdu. Şayanı dikkat olan hükûmeti mahalliyelerdi. Bunlar daima bedbin ve herşey bitmiştir, artık İstanbul hükûmeti ne yaparsa en iyidir düşüncesindeydiler. Bilhassa Trabzon valisi Ali Galip bey Padişahın ve İstanbul hükûmetinin bendesidir. Erzurum valisi Münir bey azledildi. Bidayette sözümünden çıkmıyordu. Fakat kongre işi başlayınca, daha doğrusu M. Kemâl Paşa azledilince, yine komitacılık yapamam diye çekildi gitti. Başladığımız işlerde en şayanı itimad Van valisi Haydar beyden de 21/Temmuzda bir şifre aldım. Kendisini lâzımı gibi tenvir ve şarkın müdafaa-sından mes'ul ben olduğum için esir İstanbul'u değil, beni dinlemesini yazdım. Maaheza o da azledildi ya.

21/Temmuz tarihli Harbiye Nazarı Ferit imzasıyla üçüncü ordu müfettişliğine tâyin olduğum emrini 22 de aldım. Kemâl Paşa ve Rauf beylerin tensibiyle vekâleti deruhte ettim. 21/Temmuzda kabine de değişmiş. Sadriâzâm ve Hariciye nazırı yine damat Ferit Paşa, Harbiye nazırı Naim Paşa, Bahriye nazırı Salih Paşa, Dahiliye nazırı Adil bey olmuş. Meclis'i meb'usan için intihabat yapılmasına karar vermişler. Van valisi Haydar beyden gelen malûmata göre: (İngilizler Sitta ile Simko'yu barıştırmış. Sitta'ya iki top, dört makineli, dört bin mavzer, külliyetli cephaneye ve kendisi için otuz, Şemdinan ahalisi için yirmi bin İngiliz lirası vermişler. Rumiye'den Cezireye kadar da beylik vaademişler). İngilizler bütün Kürdistan'da tahrikât yapıyorlardı. Gerek Diyarbekir mıntıkasında 333 deki kumandanlığım esnasında ve gerekse Erzurum ve Kars üzerinden İran içerlerine 334 harekâtında hemen bütün Kürt aşiretlerine kumanda ettiğimden rüesayı yakından tanırdım. Erzuruma muvasalatımda bunların güzeste matluplarını tediye ederek, mühimleri nezdine münasip zabıtlar göndererek, ahvali ve bilhassa Şarkın Ermenilere verileceğini, fakat el birliğiyle geçen seneki gibi muzaffer olacağımızı mütemadiyen anlatmakta idim. Hasankale ile Hatsi arasındaki dördüncü aşiret alayı kumandanı Haydar bey şunu haber verdi: (1) (İngilizler mühim para sarfile Kürt istiklâli için ihtilâl hazırlıyorlarsa da hiçbir şey yapamıyorlar. Fakat namusumla temin ederim ki buna mâni olan şahsiyetinizdir. Eğer sen şarka gelmeseydin bugünlerde kürtlük mes'elesi muhakkak patlıyacaktı). Gerçi Diyarbekirdeki on üçüncü kolorduyu geldiğimden beri sıkı tutuyorum. Şimdi müfettişlik dolayısıyla bütün şark mıntakası ile daha sıkı ve yakın temas gelmiş bulundum. Simko'yu İngilizlerin elinden aldım ve Rumiye havalisine gelen Ermeni ve Nesturilerle müsadamelerinin muvaffakiye-

(1) Aşiret mektebinden mezundu. Kars harekâtında şehit oldu.

tini ufak tefek yardımlarla temin ederek Van'a karşı mürettep Ermeni ve Nesturi hareketlerini mefluc kıldım. Ayı kalan Sitta dahi bilâhare arzı sadakate mecbur oldu.

23/Temmuz meşrutiyet bayramı günü Erzurum kongresi parlak bir surette açıldı. Bugün her tarafta şenlikler yapıldı. Köşk mevkiinde askerî ve millî eğlenceler yaptırım ve kongre erkânını da dâvet ettim. Alkışlar arasında geldiler. Kongre ilk ictimamda padişaha ve bilcümle Belediye ve Millî Cemiyetlere âtideki beyannameleri yazdılar. Umum kıtaata da tamim ettirdim.

Atiyei Ulyaya

Vatanın inkisamını, İstikbali millînin zevalini intaca mâtuf âmal ve teşebbüsât karşısında milletin mukaddes tahtı hilâfet ve saltanatı hümayunları etrafında gayri kabili tezelzül bir hale teşkil ettiğinden yar ve ağyar nazarında teyid edilmesi vücubünü takdir eden Şarkî Anadolu vilâyetlerince müstereken akdi tekarrür edip bütün kaza, liva, vilâyet mümessillerini ihtiva eden ve milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı yevmi mübeccele müsadif bugün ekseriyeti azimenin huzuru ile ve eltafi süphaniye ve ruhaniyeti seydülmürseline istinaden resmi küşadı icrâ kılınan ve bilcümle fırkı siyasiye ve âmalı hususiye ve şahsiyenin fevkinde bulunan Erzurum Kongresi, milletin ruh ve vicdanına tercüman olmak üzere iradei milliye-nin şeref ve istikbali uğrunda her türlü fedakârlığa âzim bulunduğunu ve buralarda layezal olan hukuku hilâfet ve saltanatın muhafaza ve kemâken bekasını bir gaye addettiğini ve camiai Osmaniye ve islâmiyeden ayrılmamayı en mukaddes bir mefkûre sayarak kuzzelianı millet olan hanedanı celilüşşanlarının ve makamı akdesi hilâfetpenahilerinin etrafında bir kütlei fedakârî olduğunu takrir ve tesbit eyle-diğini pür azim ve imân bir lisanı sadakatle seddei sinei hilâfetpenahilerine arz eylemeyi birinci vazife sayar ve bu mazhariyetle kesbi şeref ve bahtiyarî eyler sev-gili padişahımız

23/Temmuz/1335

Kongre hey'eti

Bilcümle Belediyelere ve Millî Cemiyetlere

Vatanı mukaddesin parçalanması ve istikbali millîmizin imhası için mevcudiyetimize tevcih edilmiş olan silâhı gazap ve tehdidi kırmak, ve Ermeni, Yunan ihtirasına karşı milletin azim ve imânından masnu bir seddi metin tesis etmek üzere Şarkî Anadolu vilâyetlerinin muvafakati umumiyesile bütün kaza, liva, vilâyet mümessillerinden mürekkep akdi kararlaşdırılan ve bilcümle fırkı siyasiye ve amâli hususiye ve şahsiyenin fevkinde bulunan kongremiz, tevfikatı süphaniye ve ruhaniyeti hazreti Peygamberiye istinaden milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı yevmi mübeccele müsadif bugün açıldı. Camiai Osmaniye ve islâmiyeden ayrılmamak ve makamı hilâfet ve saltanat etrafında sarsılmaz bir seddi metin teşkil ile Müdafaai Hukuk için her türlü fedakârlığı ihtiyara âzim bulunduğunu ve bu azim ve ittihadı millîden vatan ve milletin selâmet ve istikbalinin tulû edeceği ümidi kavisini arz ve kabulü milletin bizimle beraber bulunduğu kanaatini teyiden tekrar ve maruzatımızın orada münteşir gazetelere de iblâğını rica eyleriz.

23-10/Temmuz/1335

Kongre hey'eti

Kongreye M. Kemâl Paşa reis intihab olunuyor. Riyaset kürsüsüne mirlîya üniforması ve padişah kordonile çıkması münasebetsiz bir muameleye kendilerini mâruz bırakıyor: Gümüşhane murahhası Zeki bey

riyaset kürsüsündeki Kemâl Paşaya hitapla: «Paşa, evvelâ arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da, sonra riyasete başlayın. Tahakkümden korkuyoruz» diyor. Kemâl Paşa tabii pek müşkül bir vaziyette kalıyor; o akşam üniformayı atmaya mecbur oldu. Kongrenin resmi küşadı günü Halit beyden aldığım şifre beni biraz müteessir etti. Aynen şudur:

Bizzat paşa hazretlerine mahsustur.

Mağka
22/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Berayı teftiş Değirmendere cenubundaki Halıcı Mehmet Kariyesine kadar gittim. Erzurum valisi Mithat beyin İstanbul'dan hareket ettiğini ve müreffehen sevki için Kolordudan emir verildiğini haber aldım. Mithat beyin iadesi veya ikamete memur edilmesi lâzımgeldiği Erzurumda iken M. Kemal Paşa hazretleri tarafından tebliğ edilmiş idi ise de kolordu emrine nazaran hakkında muamele icrasından sarfınazar edilmiştir.

Bir valinin iadesi veya ikamete memur edilmesine M. Kemâl Paşa'nın yapayalnız karar vermesine hayret ettim. Fakat asıl, emrimdeki bir fırka kumandanına haberim olmadan böyle bir emir vermesine canım sıkıldı. M. Kemâl Paşa Erzurum'a geldikleri zaman Bayburt'taki Halit beyle görüşmeyi rica etmişti. Çağırdım, 10/Temmuzda geldi, iki gün kaldı, görüştülerdi. Halit bey bana samimi ve mutidir. Fakat Komitece gizli çalışmaya, bir kademe mafevklerle habersiz işler yapmaya da tabiatı mânidir. Kemâl paşanın kendisine neler tebliğ ettiğini bana söylemişti (1). Halbuki Mithat bey mes'elesinden daha müthiş işler görüşmüşler. Bunlar vakit vakit patlak verir ve birçok kimseler arasında itimadsızlığı, kırgınlığı ve emri kumandada müşkilâtı mucip olurdu. Vali Mithat beyi tanıyanlardan yaptığım tahkikat neticesi, diğer valilerden noksan ciheti olmadığı ve kuvveti görünce beraber yürüyeceği idi. Beraber yürütmek için ise kuvvetimiz lâzım gibi idi. Henüz kongrede bir esas kararlaştırmadan İstanbul hükûmetinin valilerine karşı bir teşebbüsün muvafık —ve bilhassa benim haberim olmadan— olmayacağına Kemâl Paşa da hak verdi. Fakat maatteessüf bir kaç gün sonra daha vahim bir haber aldım: Harput valisi Ali Galibi öldürmek için Mustafa Kemâl Paşa Halit beyin tavsiye ettiği Ebülhindili Caferi birkaç rekifile Erzurum'dan Harput'a yola çıkarıyor! Ben, tesadüfen bunu haber alır almaz, geri dönmeleri için emir verdim. Ve haberim olmadan, bilhassa bulunduğum mevkide, bu kadar büyük bir teşebbüsü ne ile tefsir edeceğimi evvelâ Rauf beye sordum. Ordu müfettişliği mes'uliyeti ben-de olduktan maada, kongreye girmek mes'elesindeki vaziyetimi anlat-

(1) Kemâl Paşa Halit beye diyor ki: "Sen de ben de menkûbuz. İstanbul hükûmeti bizi istiyor. Günün birinde Karabekir bizi tahtelhıfz İstanbul'a gönderebilir. İkimizin istikbali aynı düşünmeye ve aynı çalışmaya bizi mecbur ediyor. Karabekir'e imad etme! Şu şifreyi al, icabında şarkta vaziyete hâkim olmanı temin et. İcabında talimatı ve işleri sana yazarım." Bunu bizzat Halit Paşa 1340 da Ankara'da bana anlatmıştır.

tım. Bu işler şâyi olursa çok vahim neticeler olabilecekti. Bir valiyi öldürtmek kararını ferden veren Kemâl Paşaya karşı ne vaziyet almalı idim?... Bir daha bana haber vermeden, bilhassa mes'ulü bulunduğum mintakada, hiç bir şey yapmayacağına söz almakla samimiyetimi sarsmadım Fakat maatteessüf sözünde durmadı. 24/Temmuzda pek mü-nasebetsiz bir ajans aldık. Sadriazâm Ferit Paşa hülâsa olarak diyor ki: (Altı haftalık Paris'e gaybubetim esnasında Anadolu'da iğtişaş başla-mış. Şayani teessüftür). Şu suretle, mütareke mucibince, bilhassa şark vilâyetlerinin, bu beyanata istinaden İtilâf devletlerince işgal edilmesine, sadriazâm hak veriyordu. Derhal ajansın tekzibini bervechiati Sadarete ve Harbiye Nezaretine teklif ettim. Erzurum kongresi de Padişaha yazdı.

Erzurum:

24/7/1335

Makamı Celili Sadaretiuzmaya
Harbiye Nezaretî Cefilesine

Bugün vârid olan 23/7/1335 tarihli ajansın muhteviyatında zatı ulyayı feha-metpenahinin altı haftalık müddeti gaybubetlerinde Anadoluda bir hali iğtişaşın vukuu kabul ve buna teessüfü azîm beyan buyuruluyor. Ahiren vekâleti uhdei âci-zaneme tefviz buyurulan Üçüncü Ordu Müfettişliğinin ihtiva eylediği şarkî vilâyat ve elviyei müstakille mintakasında hali iğtişaştan bir tek eser bile görülmediği cihetle böyle gayri vâki ve memleket için badîi felâket olabilecek bir hâdisiye meş'umenin ajanslar tarafından neşrinde mutlaka bir hatâ veyahut arasıra vâki olduğu üzere bir sehiv ve tasni olunduğunu zan ve kabul ediyorum. Mütarekenamenin 24 üncü maddesini aynen burada arz ve tahrir mecburiyet görüyorum: Yirmi dördüncü madde: (Vilâyatı sittede iğtişaş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza eder). İşte iğtişaş fiilinin makamı celili sadrı devletten kabul ve neşri gibi tarihî ve fevkalâde tehlikeli bir hâdisiye ehemmiyetle celbi dikkat eylerim. Vilâyatı şarkiyenin hiç bir tarafında iğtişaş mahiyetinde bir gûna macera olmadığından sarfınazar, harbi umumiden evvel ve mütarekeden sonraki vekayi ve hâdisat, âcizlerince tamamen malûm olmasından nâşi bu mintakadaki bu günkü vaziyeti dahiliyemiz kadar sükûnetli ve emniyetbahş bir safha tasavvur ve kıyas edilemez. Müfettişliğin dairei nüfuz ve mes'uliyetine müsadif vilâyat ve elvi-yei müstakileden de şimdiye kadar buna dair bir gûna rapor ve malûmat alınmadığı cihetle böyle bir raporun Babîâliye de iblâğına ihtimal veremiyorum. Herhalde devlet ve milletin hakkı mukaddesini vikayeten keyfiyetin lisânı resmîi sadrı devlet-ten müstacelen neşir ve tekzibini ve aksi takdirde maazallah memleketin daima ba-hane arayan İtilâf kuvvetlerince hemen işgal altına alınması için gayri kabili red ve itiraz bir vesikai tarihiye teşkil edeceğine binaen bunun âsar ve netayicinden pek ziyade memul olan galeyana ve hunîn vekayi ve hâdisata zemin ve sebebiyet veril-memesini pek çok merbut olduğum din ve vatanımın selâmeti namına zatı devletle-rinden arz ve istirham eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili
Mirliva Kâzım Karabekir.

Dersaadette Atiyei Felekmertebei Cenabı Hilâfetpenahiye:

Dün intişar eden 23/Temmuz/1335 tarihli ajansta zatı sadaretpenahinin Ana-dolu'da iğtişaş zuhur ettiğine ve kanunu esasiye muhalif olarak meclisi mebusan namı altında ictimaat vuku bulduğuna ve hukuku şehriyari ve menafii âliyei vataniyeye muhalif olan bu hareketin memurini mülkiye ve askeriye tarafından men'i icabede-

ceğine dair vilâyata, elviyei müstakileye tebliğ kılınan beyanatını hali in'ikatta bulunan kongremiz huzurunda kemali tevehhüf ve hayretle mevzuu bahis eyledik. Cenabı Hakkın bir lûtfu mahsusu olarak milleti necibelerinin avakibi umuru derk ve taayyün eylemesi cihetiyle en sâkin zamanlarda bile emsaline tesadüf edliemiyecek derecede sükûn ve asayişe mazhar olan vatanımızın hükûmeti seniyeimize düveli itilâfiye arasında akdedilen mütarekenamenin yirmi dördüncü maddesi ahkâmına idhal edilmesini âdeta temin ve teshil edecek mahiyette bulunan beyanâtı vakianın devlet ve memleketin mesu'liyeti mutlakasını deruhde buyuran zatı sami lisanından suduru, muvacehei millete gayri kabili af ve telâfi netayici müellime tevlid edebileceğine kanaat ederek hakikate mugayereti ecnebilerin de tahtı tasdikinde bulunan işbu mes'elenin lisanı kat'ii devletle tekzibini istirham eyleriz. Makamı muallâyı hilâfete ve saltanatlarına ilelebed muti ve münked olacağım her suretle teyid ve tecdid eyleyen ve akibetin havf ve dehşeti önünde millî hissiyat ve efkârını irae eylemek üzere ictima eden ve mümesili buldukları vilâyatı şahaneleri efkârını bihakkın temsil eyleyen kongreyi meclisi meb'usan mahiyetinde göstererek esasen bir seneye karip müddettenberi her dakika kanunu esasının maddei malûmesine muhalif hareket eden hükûmetin bigayrı hakkın milletine atfı cürüm eylemesi hakikatin ne derecelerde tahrif edildiğine bâriz bir nümunedir. Memurini mülkiye ve askeriye'nin menafii âliyei vataniyeyi muhafazayı hâdim hey'etlerden ibaret olması itibarile de aynı gayeyi temine mâtuf olan mekasidi millîye için ellerinden gelen sühulet ve muaveneti ibraz eylemeleri icabederken men ve zecr ile ihtar buyurmaları ezhanı beşerin hüsnü tevile kudretyab olamayacağı mesailendir. Millet, ezheri cihet muhilli hukuk ve muhalifi siyaset ve ihtiyat olan beyanâtı vakianın tashih ve tekzibini ve keyfiyetten Babıâli canibinden kongremize itminan bahşolacak vechile malûmat itâ buyurulmasını ve müdafaai hukuku milliyede iltizamı basiret ve tenni olunmasını ve efkârı umumiyyeyi tatmin etmek üzere meclisi meb'usanın bilâ ifadei zaman ictimaa dâvet edilmesini derkâr olan hakkı tabiisine istinaden hükûmetten istirham eylemekte yek zebandır.

(Sevgili Padişahımız)

Kongre Hey'eti.

26/Temmuzda Harbiye nezareti bana soruyor: (Erzurum'da kongre toplanıyormuş. Ciheti askeriye bunlara karşı ne yapıyor?). Ben de cevap verdim: «Halk memleketimizi kimseye vermeyiz diye karar ittihaz ediyor. Bu haklı teşebbüslerinde ben de teshilâtı lâzımede bulunuyorum.»

Hükûmetin sadrıazâmı sersemce beyanatını ajansla her tarafa neşderken ve Erzurum kongresine karşı vaziyet alırken İngilizler de lâzım gibi aleyhimizde mümkün olan her şeyi yapmakta devam ediyordu. Bu cümleden olarak Van'daki on birinci fırkadan 26/Temmuzda bir şifre geldi:

24/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına:

1 — Sittanın Şemdinan kazamız dahilinde ve hududa üç saat mesafede kâin (Maziru) köyüne (Haritada bulunamamıştır) İngiliz - Revandiz hâkimi siyasi ile geldiği ve orada bulunduğu. Hâkimi siyasinin Şemdinan Kaymakamı Mehmet Efen-diye Şemdinan ve havalisinin İngilizlerin idare ve himayesine verildiğini ve oradaki memurlarla Osmanlı asker ve jandarmasının hemen kazayı tahliye ederek Van'a gitmelerini mektupla bildirdiği.

2 — Hakkâri Jandarma kumandanı miktarı kâfi milis ve jandarma ile Dir den 19/7/1335 de Şedinan'a hareket etmiştir. Buradaki bir zabıt kumandasında yirmi

neferlik müfrezemize icabında hükümeti mahalliye ve jandarmaya müzaheret ve muavenet etmesi emir ve tekid edilmiştir.

11. Fırka Kumandanı
Cavıt

Aynı gün Trabzon mevki kumandanlığından da şu şifre geldi:

Trabzon
25/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Gece nısfilleiyilden sonra saat dörtte Trabzon Jandarma Kumandanlığından alman bir tezkerede tahminen derûnunda elli altmış kişi bulunan üç motor Görele ile Vakfıkebir arasındaki sahili ateşe tutarak asker çıkarmak istemişlerse de gerek jandarmaların ve gerekse ahalinin müttehiden mukabelelerinden nâşi muvaffak olamadıkları ve Trabzon istikametine gelmekte olduklarından kuvvei muaveneye taleb etti. Elde bulunan kuvvetten bir zabıt kumandasında onbeş nefer sevk edildi; gündüzün hiçbir taraftan bu gibi motor görülmediğinden tedabiri ihtiyatiyeden olmak üzere bu akşam da aynı miktarda kuvvet verilmiştir.

Mevki Kumandanı
Ali Rıza

Aynı zamanda Kötek (Hudutta) bulunan ve hâlâ Ermenistan dahilinden fazla sürgü kolu, kama vesaireyi nakil için yerinde bizzat uğraşan ve fakat Ermenilerin katliamına karşı protestolarını sükûtle geçiştiren Ravlinson'dan da telefonla şu yazdırıldı:

Kötek
26/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Lüzumu miktarda iş görülmemiştir. Sarıkamışta treni mahsus bir karakol muhafazasında bekliyor. Sahra treni İngiliz zabiti muhafızile hududa geldi. Top parçalarını almak için sizin karakol trenin geçmesine müsaade etmiyor. Top parçalarını yolun bozuk mahallerinden aktarma için Ziyundaki kumandan asker vermiyor. Yolun temizlenmesi için son günlerde efrad mevcudu kifayet etmiyor. Ve onun için hiç yapılmasını değil nakline acele bir çare yoksa İstanbul'a Komisyonu âliye top parçalarının isteyerek tehir edildiğini bildirmek vazifemdir.

Kaymakam
Ravlinson

Ermeniler Hudutta top atıyor, Sivas'a diye bağışıyorlar. Her tarafta mintakama karşı da tecavüzlerin olduğu bir zamanda, Ravlinson'un yerinde başka biri olsa, yaptığıın ne sersemlik olduğunu anlar. Fakat yalnız Ravlinson mu? Hattâ yalnız İngilizler mi? Adam uhdesine düşen vazifeyi —belki muvaffak olurum diye— hâlâ çırpınarak yapıyor. Bu sade dilliği ancak Türk'lerden yapan bulunur. Geçen sene Kars'ın zaptında İstasyonda zengin bir tren bir alayın gözü önünde kendilerini iğfal ederek kaçtı gitti. Bizzat alay kumandanı trenin başında! Ermeni memurlar diyor ki: «Kumandanınızla yapılan şeraitte trenimiz serbesttir ve şimdi hareket edecektir». Bizimkiler akıl edip, hiç olmazsa ben

dahi Kars'ta bulunduğum halde, haber bile vermiyorlar. Halbuki kendi kararlariyle derhal bütün Ermenileri esir ve treni zaptedecekler, bana da haber vereceklerdi. Keza şurada burada İngilizim diye görülenlerin Ermeni casusudur diye derseti de muvafıktı. Bu basit işi, bir de bir İngilizin yaptığı şu hüneri mukayese aklıma geldi. Ravlinson'u takdir ettim. Fakat henüz Erzurum kongresinden milli bir karar alınmadığı için Ravlinson'a bir komedi tertip ettim. Şemdinan mes'elesi için Onbirinci fırka kumandanlığına ve Van valisine şunu yazdım: (İngiliz kıyafetli adamın Ermeni olması da melhuz bulunduğundan, tahkikile, böyle zuhur ederse derhal tevkifi ve hükûmetce malûmat olmaksızın yapılacak bu kabil tecavüzlere mâni olacak tedbir ittihaz olunsun). Trabzon sahiline çıkan çetenin de Batum ve civarında teslih edildiği haber alınan Rum ve Ermeni çeteleri olması melhuz olduğundan Harbiye Nezaretinin nazarı dikkatini celbettim. Silâhların nakliyatı için de şöyle hazırlık yapmıştım. Bugün icrasına başlattım:

1 — Bir miktar lüzumsuz sürgü kolu ve kamaları bir trene tahmil ve iki zabıt ve birkaç nefer muhafızla hududa göndermişim. Fakat ne asker ve ne de halk tarafından yolda tahrip ettirdiğim yarmadan nakli için muavenet edilmemesini ve Ermeni trenlerinin de hududumuza sokulmaması emrini vermişim.

2 — Birkaç zabiti de köylü kıyafetine sokraak civardan bulacakları köylülerle beraber trene hücumla zabıtları bağlayarak tren hamulesini dağlara kaçırsınlar. Trendeki İngilizlere de bir şey yapmıyarak yalnız sözle ve işaretle korkutsunlar.

3 — Erzurum ve Pasinler (Hasankale) Müdafaa-i Hukuk Hey'etleri ve halkı hükûmete müracaatla, silâhlarımızın trenle gittiğini gördük, Ermeniler katliâm yaparken biz buna razı olamayız diye şedit müracaatlar yapsınlar. Hükûmet de bana ve İstanbul'a yazsın.

4 — Erzurum kongresi artık silâh verilmez diye milli kararı versin.

5 — Üçüncü maddenin temin olunmuş addile Harbiye Nezaretine ve Ravlinson'a şunları yazdım:

Erzurum:

26/7/1335

İngiliz Kaymakamı Ravlinson Cenaplarına

Ermenilerin hududun öte tarafındaki ehali islâmiyeye karşı yaptıkları mezalim ve fecayiin işidilmesi ve hududumuzun pek yakınında bile islâm kanlarını akıtmaktan çekinmediklerinin hudut üzerindeki asker ve ahali tarafından görülmesi, islâmlara attıkları mermilerin hududumuz içerisinde askerimiz arasına kadar düşmesi ve islâmlar hakkında tatbik ettikleri bu imha hareketile beraber Sivas'a kadar gidecekleri vesaire hakkında da bin türlü şayialar çıkarmaları halk üzerinde pek fena tesir yapmış olduğunu evvelce arz etmişim. Ahval bu merkezde iken sürgü kolu ve kamaların trenle Sarıkamış üzerinden sevkedilmekte olduğu haberi hâsıl olan heyecan ve galeyanı bir kat daha arttırdı. Bunların Ermenilere verilerek islâmların bir daha ermeni cellâdlarının bıçakları altında bırakılacağı ve sağ kollarının da amele olarak çalıştırılacağı gibi bir fikir hâsıl etti. Eslehânın Ermeni içerisine gönderilmesine her suretle mümanaat edileceği hakkında pek çok kiylü-

kaller ve müracaatlar vâki oldu. Şu ahvale karşı pek müşkil vaziyette kaldığım-
dan keyfiyeti ve sürgü kolu ve kamaların trenle sevki kabil olamayacağı gibi ka-
radan Trabzon'a gönderilmesine de ne derecede muvaffakiyet hâsıl olacağını kesti-
remediğimden sulhün akdine kadar Erzurumda İtilâf Mümessillerinin nezaret ve
kontrolü altında depo edilmesi münasip olacağını ve burada bu suretle muhafa-
zası mes'uliyetini deruhde edeceğimi Harbiye Nezaretine arzettim. Halkın İngiliz
kavmi necibine karşı olan itimad ve hürmetinin tezelzüle uğramaması ve Ermeniler
tarafından islâmlara yapılan mezalim ve azgınlıklar dolayısıyla hâsıl olan endişe
ve galeyanın teskini için zati âlileri tarafından da bu husus Dersaadet İngiliz
Karargâhı Umumisine teklif buyurulursa ahvale karşı en muvafık ve samimi bir
iş yapılmış ve yine sürgükolu ve kamaların daimî nezaretiniz altında kalmasıyla
maksad da temin edilmiş olacağını ve bu tarzı hal ile âcizlerine karşı da büyük
bir iyilik yapılmış olacağını arzeyler ve hissiyatı samimanemin kabulünü rica
ederim.

Kâzım Karabekir

Ravlinson telefonu alınca otomobil ile Erzuruma hareket eder. Pa-
sinler Belediye hey'etinden ve Erzurum Müdafaa-i Hukuk Hey'etinden
yazılmasını istediğim şeyler vilâyetten ayın 26 sında geldi. Fakat maat-
teessüf her iki müracaatın da nihayetlerine mes'uliyeti bana atarak
işin içinden çekilmek tarzında fıkralar ilâve ederek göndermişler. Ay-
nen şunlardır:

Kazamızla hem hudud olan elviyei selâsede Ermenilerin unsuru islâmı katil ve
ifna eyledikleri delâili muknia ile sabit iken mıntakamızda bulunan esleha ve cepha-
nenin Gütek tarikiyle mahalli mezkûra sevkine dair alınan haberler efkârı islâmiyeyi
tehyice bırakmıştır. Bunlar yakın bir âtide bizlerin de elviyei selâse halkı gibi aynı
âkibete dûçar edileceği kanaatini vermiştir. Hukuk ve namusu milliyemiz tahtı temine
alınmadıkça esleha ve mühimmattan bir tek fişek bile itâ edilemeyeceğini şimdiden
arzeder, şayet behemahal sevki lâzımgeliyorsa kolordu nezdinde şiddetli teşebbü-
satla ya büsbütün verilmemesi veyahut İdarei zalimesini her suretle takyid edecek
olan bu mühimmatın Trabzon tarikiyle veya sair tarikle sevki esbabının istikmalini
istihham eyleriz.

25/Temmuz/1335

Pasinler Belediye Reisi Müdafaa-i Milliye Reisi
Derviş

Bekir Fikri

Eşrftan

Hacı Ahmet, Hacı Mevlût
İmarzade Ahmet

Vilâyatı şarkıye müdafaa-i hukuku millîye cemiyetinin Erzurum şu-
besinin 25/Temmuz/1335 tarihli tezkeresi:

Bugün ahaliden bir hey'et Cemiyetimize müracaat ederek mevcut eslehanın
süratle Kars'a nakli için İstanbuldan makamı aidine emir verildiği istihbar olun-
duğunu ve sulhü umumî takarrür etmeden vilâyatı şarkiyedeki islâm hukuku ta-
tamile temin edilmeden milletin buradaki silâhların teslimine kat'iyen muvafakat
eylemeyeceğini ve şayet bu emrivâki tatbik konulacak olursa bunun hükümet elile
milleti silâh ve ordusundan tecrid edilerek düşmana teslim edileceği mânasında telâkki
olunarak eslehanın nakline kat'iyen mümanat olunacağı ve bu takdirde halk
efradı ailesini düşmanın eyadii zulmüne bırakmamak için kendi elile öldürdükten
sonra düşmana mukabele edeceğini beyan ve hükümetin bu emri mevkii tatbik
vaz etmeyeceğini ümid etmekle beraber bu hususun Cemiyetimiz tarafından tek-
rar hükümetin nazarı dikkatine arzedilmesini talep eyledi. Cemiyetimiz bu noktayı

nazara tamamiyle iştirâk ettiğinden yakın bir mazide memleketin garbinde tahaddüs eden vaziyeti malûmeye düşürülmemesi için ciheti askeriyenin bu muhik talebnin iblâğı istirham olunur. Ferman:

Vilâyatı şarkıyye Müdafaa-i Hukuku Milliye
Cemiyeti Erzurum Şubesi

Bu müracaatları ben İstanbul hükûmetine ve Ravlinson'a bildirerek millet silâh vermiyor diyerek işin tarafımdan yapıldığını gûya set-redecektim. Millet silâh vermiyor! Ne kadar kuvvetli bir istinadgâh. Buna karşı her şey biterdi. Fakat bir kumandan gelmiş, burada kafa tutuyor kanaati her cür'eti arttırır, zayıf bir teşebbüs olurdu. Gerçi ben, muhafazasına mecbur olduğum milletin selâmeti için kararımı vermiş, üç ayı mütecaviz bir zamandanberi İstan'bulda İngiliz'leri de atlatıyordum. Ve istiyordum ki, iş patlak verdiği zaman Erzurum kongresi buna karar vererek, işi millî bir karara alsın. Halbuki kongre daha bu kararı vermediği gibi, halka söyletmek istediğim şeyler de isbatlı, şahitli uhdeme verildi. Pasinli'ler mecburiyet varsa Trabzon tarikini gösteriyor, Erzurumlu'lar da ciheti askeriyenin bu muhik talebinin iblâğı diye beni gösteriyor. Vilâyet de bu müracaatları, (Eisleha ve cephanenin Elviei selâseye nakli hakkındaki haberin beynelahali heyecan husulüne badî olduğundan ve ifadatı saireden bahisle) diyerek, bir tezkereye leffen, bana gönderiyor.

Aleyhime ceht olan bu vesikaları —çektğim müşkilâtı yeni nesil görsiln diye— hatıratıma koydum. Ve işi bizzat millî mecraya koymak üzere, derhal (Aynı 26/Temmuzda), ahali namına bana bir hey'et gönderilmesini temin ettim. On bir zattan mürekkep olan bu hey'etde Belediye reisi ve Müftü bulunuyordu. Dedim ki: «Muhterem vatandaşlar! Silâhlarımızı vermediğimi ve vermeyeceğimi biliyorsunuz. Fakat millet silâh vermiyor demek büyük bir kuvvettir. Sizler için de ebedî bir şereftir. İstedğim tahrirî müracaatlarda millet görünmüyor. Talebi ciheti askeriye gösterirsek zayıf olur. Benim şahsımla kaim bir iş telâkkisi her halde hayırlı ve şerefli olmaz. Bizzat Ravlinson'a gidiniz ve deyiniz ki, bir taraftan hudut boylarında Ermeniler islâmları kesiyor, bir taraftan silâhlarımızı istiyorsunuz. Sulhümüz aktedilip mukadderatımız belli olmadan azgın Ermenilerin karşısında tek bir fişek bile veremeyiz. İzmir gibi kurban gitmeden ise merdane ölüm bizim için müreccahtır». Hey'et bunu muvafık buldu. Şu sözleri bana da bir söyleyin bakayım dedim; söylediler. Kendilerini takdir ettim. «İşte böyle; şimdi doğru Ravlinson'a! hem biraz çıkışın. Herif üç beş İngilizle silâhlarımızı alacak, bu ne rezalet!» dedim. Gittiler. Ben de ferahladım. Bir müddet sonra hey'etten Belediye reisi ve müftü geldiler. Diğerleri Ravlinson'a ziyaretten sonra dağılmışlar. «Nasıl? Ravlinson şaşırıldı kaldı mı?» diye sordum. «Biz yanına girer girmez ayağa kalktı, yumruklarını sıktı, bir şeyler haykırdı; tercüme ettiler: Bakayım silâh vermeyen siz misiniz. İngiltere'ye yazacağım, Trabzon'a yüz dritnot gele-

cek, Erzurum'a üçyüz bin İngiliz gelecek, hepinizi mahvettireceğim. Şimdi bana söyleyin silâhlar verilecek mi yoksa şimdi yazayım mı? diyormuş». «Ne âlâ ,siz de veriştirmişsinizdir» dedim...

Maatteessüf hiç düşünemediğim bir berbadlığı yapmışlar. Sıkıla sıkıla anlattıklarına göre, Ravlinson'un tepinmesi, yumruk sıkması, haykırması bizinkilerin sinirlerini gevşetmiş, demişler ki: «Silâh işine biz karışmıyoruz. Onu Karabekir Paşa ile halledin!» Ravlinson elini kafasına vurmuş ve bir uzun ferahlık ıslığı öttürmüştü. Hey'eti oturtmuş, sigaralar ikram etmiş ve sözünü ahabapca eda ile devam ettirerek: «Şu halde demek şarkın başına belâyı Karabekir getirecek desenize! Size namusum üzerine söz veriyorum. Erzurumu kat'iyyen Ermenilere verdirmem. Yalnız bir parça yer vermekle işi kurtarırım. Fakat bir şartla: Şu Karabekir'i öldüremez misiniz? Bunu yaptığınız gün dediğimi Paris'e Londra'ya yazarım ve diyorum ya namusumla söz veririm Erzurum'u Ermenilere vermeyiz!» Hey'et şaşkın bir halde ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını şaşırırlar. Ravlinson devamla: «Öldüremezseniz taşlayın ,istemeyiz diye nümayiş yapın, İstanbul'a yazın, velhâsıl bunu şarktan attırın. Erzurumu ancak böyle kurtarabilirsiniz» demiş. Hey'et birbirine bakakalıyor. Çıkıyorlar, dağılıyorlar. Bana da tam haberi geliyor. Ravlinson'un yalnız kaldığı zaman yanındaki İngiliz zabıtine de: «Şu Karabekir ,bizi adamakıllı atlatmış, yazıklar olsun!» dediğini refakat ettiği zabiti haber verdi. Akşama doğru Zivinden Nişancı alayı kumandanı şu telefonu verdi:

Zivin:

26/7/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Bugün 9 evvelde, (Taşkesen) istasyonu civarında vagonların bulunduğu mahalle ahalden on kişi gelerek vagonda bulunan mekanizma ve kamaların kendilerine teslim edilmesini muhafız bulunan Mehmet ve Kâmil efendilerden talep etmişlerse de zabitan muhalefet ve maiyetlerindeki efradı ahaliye silâha davranmış bunun üzerine ahalinin işareti üzerine civar tepeleri tutmuş olan ahalden 300-400 atlı gelerek mezkûr zabitanı ve istihkâm bölüğü efradından yedi neferi kollarını bağlayarak götürmüşlerdir. Trende mevcut telefoncuğu da makinesile beraber götürmüşlerdir.

2 — Taşkesen İstasyonunda mevcut makinanın makinistini tehdit ederek mekanizma ve kamaların bulunduğu vagonu taktırarak Hıdranlı'ya götürdükleri ve oradan arkalarile sandıkları dağa çıkardıkları.

3 — Ahalinin hangi köylere mensup buldukları beraberlerinde götürmüş oldukları zabitan ve efrad ve sandıkların ne tarafa götürüldüğü mechuldür.

4 — Vagon başında bulunan İngilizlere hiçbir şey yapılmamıştır.

5 — Mahalli mezkûrda ceryan eden vak'ayı tahkike memuren gönderilen zabitan bâlâdaki raporunu arzederim.

Nişancı Alay kumandanı Binbaş

Emin

Komedinin bu kısmı iyi tatbik edilmiş. Memnun oldum. Derhal vak'ayı ehemmiyetine mebni Harbiye nezaretine, Ravlinson'a ve her tarafa ilân ve ikinci vahim bir vak'aya meydan verilmemek üzere sürgü

kolu ve kamaları havi trenin Erzurum'a celb emrini verdiğimi bildirdim. Huduttaki on ikinci fırka ve Nişancı alayına da emir vererek, civar ahalîye lâzım gelen nasihatlerde bulunularak halkın teskini ve eslehanın Ermenilere geçirilmeyeceğinin anlatılması ve müfrezeler çıkarılarak ahali tarafından görülen sürgü kolu ve kama sandıklarının buldurtulması ve münasip bir müfreze muhafazası altında Erzurum'a iade olunmasını bildirdim. (Tren gittiği gibi bir muhafız müfreze ile 28/ akşamı Erzurum'a geri geldi. Beraber giden bir mülâzımı evvel İngiliz ile birkaç İngiliz neferi de beraber).

Erzurum:

27/Temmuz/1335

İngiliz Kaymakamı Ravlinson Cenaplarına

\\ Dün (26/7/1335) saat 9 evvelde Taşkesen İstasyonu civarında sürgü kolu ve kamaların bulunduğu vagonların yanına ahaliden on kişi gelerek ve dünkü raporda arzedilen esbabı dermeyan ederek işbu esleha malzemesinin hiç bir yere gönderilmeyeceğini memuru bulunan zabite söylemişler ve almak istemişlerse de zabitan ve efradımız tarafından şiddetle muhalefet ve mümanaat olunması üzerine mezkûr ahalinin işaretleri ile civar tepeleri tutmuş olan ahaliden 3-4 yüz kadar adam gelerek zabitleri ve muhafız efradı kollarını bağliyerek cebren tutup götürmüşler. Ve İstasyonda bulunan makinisti tehdit ederek bir makine ile vagonları Saydeli'ye sevk etmişler ve oradan arka ile sandıkları dağlara çıkarmışlardır. Bu vak'a civar kıtaat tarafından haber alınır alınmaz derhal kuvvetli takip müfrezeleri çıkarılmıştır. Öteye beriye atılmış olan işbu malzeme müfrezeler tarafından taharri olunarak toplattırılmakta ve Erzurum'a celbedilmek üzere Hızırilyas istasyonunda ihzar olunan vagonlara tahmil edilmekte olduğunu arzederek ve bu vesile ile de takdimi ihtiramata eylerim kaymakam bey. \\

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Ravlinson yanındaki İngiliz zabıtine İngilizce diyor ki: «Karabekir yamanmış. İlerdenberi bizi oynattı. Her şey onun kafasından çıkıyor. O burada kaldıkça bizim bir halt edeceğimiz yok.» Bunu irtibat zabiti işitiyor. Geldi, haber verdi.

M. Kemâl Paşaya da bu silâh vermek komedyasının üç ayı mütecaviz zamandanberi olan safahatını ve son garabetleri anlattım. Kongre dahi bu hususa hâlâ karar vermediğinden, işin olduğu gibi uhdemde kaldığını, Ravlinson'la çatışacağımızı, gerçi bu vaziyet şahsım için şerefli ise de, vaktiyle millî bir karar şeklinde göstermemekliğimizin de iyi olmadığını söyledim.

27/Temmuzda Ravlinson ziyaretime geldi. Pek de kurnaz davrandı. Taaccüple, «Bu ne hal?» diye söze başladı. «Köylüler silâhları yağma etmişler. Bizim İngilizlerin gözü önünde vak'a cereyan etmeseydi oyun olduğuna şüphe edecektim. Fakat Erzurumlular biz silâh işine karışmayız dediler, ne dersiniz?» Cevaben: «Sen Erzurumluları bilmezsin? Dün bana geldiler, hele bir tek silâhımız gitsin de bak, diye âdeta beni tehdit ettiler. Eğer size aksini söyledilerse mutlak bir oyunları vardır.

Sana samimi söyleyeyim bu adamlar benim de senin de başını taşla parçalarlar. Ben onlardan korkarım. Artık silâh ve cephane sözlerini bırakalım.» dedim. Ravlinson mütehayyir görünerek: «Galiba bizim ikimizin de başını bu herifler bir gün kıracak. Ne belâlı bir vazifeye düştüm. Vaziyeti İstanbul'a yazdım. Bakalım İstanbul kumandanlığı ne diyecek? Eğer Türkiye için vesile arıyorlarsa ihtimal bir yeri işgal ederler: Meselâ: İstanbul'u! Gerçi orası da esasen işgal altında amma». dedi. Bunun üzerine şunları söyledim: «Bir yeri işgal için evvelâ vesile aramak zahmetine lüzum olmadığını, İzmir, Antalya ve daha evvel de İstanbul'un işgali gösterdi. Siz hakikati ve hissiyatı milliyeti, bildirdiğim veçhile, yazarsanız, hüsnüniyet besliyorlarsa kabul ederler. Bugün Ermeniler hudut boylarında katliamlar yapar, hududumuz dahi line top atar, postalarımıza taarruz ederken halkın endişe ve galeyana haklı değil midir? Ben müşkilâtı Harbiye Nezaretine yazdım ve Erzurumda sizin kontrolünüz altında muhafazadan mes'uliyeti kabul ettim. Siz de bu mâkul teklifi yazarsanız münasebetsiz hiç bir hal zuhur etmez». Ravlinson dedi ki: «Yazdım. Bir daha da yazarım. Bolşeviklerden mühim haberler var. Bahri Hazer sahiline hâkim oldular. Krasnovosku aldılar. Petrofski aldılar. Petrofsk havalâsindeki gönüllü ordu da Bolşevik oldu. Artık Ejderhanla irtibatta bulunuyorlar. Erzurumdaki iki Rus zabiti de Denikene merbut değilmiş. Şimalden gelen Bolşevikler arasında Alman, Avusturya, Macar esirleri de var. Türkistan'da (Merv), Afganistan'da (Kâbil) şehirlerini işgal ettiler, oraları da Bolşevik yaptılar. Hindistan'da şimalde meşhur bir şehri de işgal ettiler. Enver de (Timurhan Şuraya) gelmiş. Bugün Bolşevik cephesi Hindistan'dan (Olti) ye kadar demek. İranda da ahali kısmen Bolşevik oldu. Oralarda Ceneral Biç uğraşiyor. Her tarafta teşvikat var. Bu Enveri öldürmeli. Kâinatı karıştırıyor. Elime geçse ben öldürürüm.» Ravlinson bunları söylerken ben de yaptığı tesiri tetkik ediyor, gözlerle her hareketimi kontrol ediyordu. Ben sâf bir bakışla: «Şu bir yığın havadis arasında bir kelime var ki bir türlü anlayamadım. (Olti!) nin bu işlerle münasebeti ne?» dedim. Ravlinson: «Cephe! Cephe! Bolşevik cephesi! Hindistan'dan Karadenize kadar oldu veya olacak» diye söylendi. «Paris Kongresinde Amerika, Kafkasya ve Türkiye mandasını kabul etmişse de Amerika âyanı "Biz Avrupa işine mecburiyet olmadıkça karışmayız" diyerek kabul etmemişler. Şu halde, iş zavallı İngilizlere kalacak. Zaten Amerikalı'lar İslâmları idare edemez. Bu hususta İngilizlerin tecrübesi olduğu gibi idaresinde milyonla islâm vardır.»

«Bolşevik cephesi tesisi için mi İngiltere bu külfete katlanacak. Manda'dan maksat nedir?»

«Manda demek hükûmetin merkezinde büyük kumandanlık ve erkânı harbiyesi bulunacak ve tabii arzusunu icra için bir miktar kuvvet de bulunur. Meselâ Mısır, Irak, Hindistan'da hep oradaki milletlerin asayışı için uğraşyoruz.»

«Bu manda ne zaman olacak? Bunun için kime mütalâa sordunuz?»

Merkezi hükûmetinizde büyük kumandanız, erkânıharbiyeniz ve askeriniz, donanmanız var. Mandayı ilâna mâni olan silâhları toplamak, sarktan Ermenileri, garptan Rumları saldırarak Türk'ü boğdurduktan sonra mı ilân edilecek? Bak halk kongrede. Onlar da millî mukavemeti ilân ediyorlar.»

«Biliyor musunuz İngilizlerin kaç dritnotu vardır?» dedi. Cevaben: «Türk yılmaz.» (1) dedim.

«Bu ne demek!»

«Her Türk bir dritnottur demektir, milyonlar dritnotuna manda olur mu?»

Ravlinson yutkundu «Kahveniz pek güzeldi, bir daha emreder misiniz.» dedi. Kahve ve sigarasını havai sözlerle içerek vedâ etti gitti. Kemâl Paşaya gitmiş, onunla da çekişmişler.

Erzurumda casusluk etmesi muhtemel unsurdan birkaç meyhaneci rumu da defettirmiştim. Fakat Ravlinson'un yanındaki tercümanlar-bilhassa şabı imret bir Rus zabiti her yere girip çıkıyor. Envai maskaralıkla Ravlinson'a iyi malûmat verdiği gibi mürettep propagandaları da halka işaaya vasıta oluyordu. Casusluk ve boşboğazlık hususlarında zabitanımız bile pek cahil. Her hafta oynanan piyeslerimiz arasına bir de casus piyesi koydurdum. Ravlinson'la mülâkatımızda silâh meselesi, Bolşevikler hakkında malûmat ve manda gibi üç esas vardı. Çıkan netice şu idi: Siz Bolşeviklere, Envere bel bağlayıp silâh vermiyorsunuz. Halbuki İngiliz mandasına girmiş bulunuyorsunuz ve İngilizler İran'ı da elinde bulunduruyor. Bolşeviklere karşı Hindistan'dan Karadenize kadar hudut çizilmiştir. Harbiye Nezaretine âtideki şifreyi yazdım:

Erzurum:
28/7/1335

Harbiye Nezaretine

Erzurum İngiliz mümessili Kaymakam Ravlinson, 27/Temmuz/1335 de ziyaretime gelmişti. Esnayi muhavere de manda hakkında şu beyanatta bulundu: (Paris kongresinde Amerika, Türkiye ile Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü mandasını kabul etmişti. Fakat son havadise nazaran galiba Amerika âyanı bunu kabul etmemiş. Şu halde İngiliz mandası olacak demektir. Esane Amerika, islâmları sevk ve idare edemez, halbuki İngiliz'lerin bu baktaki tecrübesi büyük olduğu gibi tahtı idaresinde milyonla islâm vardır) dedi. Mandadan maksadın ne olduğunu sordum. Cevaben meselâ Kafkasya'da büyük bir kumandanlığımız bulunuyor. Ayrıca da Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni Cumhuriyetleri nezdinde birer kumandan ve erkânıharbiyesi bulunur. Tabii asayişin temini ve arzu edilen mevaddın tatbiki için de bir miktar kuvvetimiz olur dedi. Ve misâl olmak üzere Mısır, Irak, Hindistan'da İngiltere'nin sırf insanîyet için çalıştığını ve asayişin idâmesi ile oradaki akvamın refahına uğraştığını söyledi. Mandaya ait muhavere bu kadardır. Bendenize şimdiye kadar vaziyeti siyasiyemiz hakkında hiçbir malûmat verilmediğinden bervechi âti bazı maruzatta bulunmayı vazifei namus ve hamiyet bildim: Hükûmetimizin bahsedilen mandaların mahiyetinden haberi var mıdır? Yoksa imhayı tedrici ile günün

(1) İstiklâl harplerinde Ruhlu marşlarımızı noksan görerek Türk Yılmazın güfte ve bestesini bizzat yapmak ihtiyacında kaldım.

birinde her varlığımızın, namusu millî dahi dahil olduğu halde, ikmalî enfas karşısında bisûd çırpınacak veya zelilâne bir Mısır idaresi mi kabul olunacaktır. Her halde Mısırlıların, Hind'lerin asırlardanberi uyuşmuş ve sefahat ve mezelletle meşbu hunu urukunda bile bir çuşiş-i hamiyetmendane ve bir gayreti dindarane görülürken muazzam bir tarihe ve esaret kabul etmez bir seciye ve ahlâka malik olan koca bir milleti bir tevekkül ve teslimiyet ile kendi elimizle zinciribendi esaret etmemek için ahvalin pek basiretkâr ve azmâ metanetle karşılanması mütalâasında bulunduğumu arzeylerim.

Kâzım Karabekir

Ravlinson'un beyanatından başka bazı âlametler de İngiliz mandasının teessüs etmekte bulunduğunu gösteriyordu. Meselâ, Sadrâzâmın Paris'ten kovulması, İstanbul'dan geçen bazı Lehistan, Çekoslovak riçali siyasiyenin «Hangi sulhü bekliyorsunuz. İçinde bulunduğunuz hâl sizin için temadi edecek bir şekli sulhtür!» tarzındaki beyanatı... Gürcüler, Ermeniler, Azerbaycan'ın akılsız müsavat hükûmeti İngiliz mandasını kabul etmişlerdi. Damat Ferid'in, Padişah Vahdettin'in de bunu kabul ettiklerine şüphe etmiyordum. Hususile İstanbul'da İngiliz Muhipler Cemiyetinin teşekkülü, matbuatın manda münakaşaları vaziyetimizi gösteriyordu. Bu delilleri Erzurum Kongresi âzâlarına, müdafaaî hukuka lâzımı gibi anlattım. Ve herhangi bir mandanın, isterse Amerika'nın olsun, ilk iş olmak üzere Şark vilâyetlerimizi Ermenistan ve Pontus yapacağını ve silâhlarımızın —Ermeni katilâmına rağmen— toplanmak istenmesinin esbabının da bu olduğunu izah ettim. Ekseriyet mandanın, kimin olursa olsun, aleyhine tamamiyle dönmüştür. O kadar ki Erzurum Kongresi Beyannamesinin yedinci maddesi tesbit olunurken (..... bir devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuiyetle karşılız) cümlesine bile itirazla: «Bu ne demek, bir manda mı kabul ediyoruz» bağırarak olmuş ve cümle (herhangi devletin) tarzında tesbit olunmuştur. Erzurumda milletimizin istiklâli için esas kurulurken, İstanbul hükûmetinin, millî kuvveti takdîr etmeden, Mandayı kabul ettiğine ve şarkî vilâyetlerin terkine razı olduğuna devam eden muhaberât şahit olacaktır. 28/Temmuzda Harbiye Nezaretinden aldığım ve cevaben yazdığım şifreler:

Harbiye:
27/7/1335

Gayet müstaceldir:

Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekâletine

Ermenilerin Sarıkamış'da mühim kuvvet tahşid ve silâh ve mühimmat idhar eylemekte oldukları ve bu kuvvetle Çakırbaba - Soğanlı tarafından taarruz edecekleri ve Kars civarındaki islâmları derdest ve tevkif ederek mahv ve ifna eyledikleri Erzurum Jandarma Alay Kumandanlığının iş'arına atfen Umum Jandarma Kumandanlığından bildirilmektedir. Bu bâptaki istitlâatın iş'arını rica ederim.

Erkânı harbiyei umumiye Şube: 1

Harbiye Nazırı Namına
Faik

Erzurum:

28/7/1335

Harbiye Nezaretine

Ermeniler Kafkasya dahilindeki islâmlara her türlü mezalim ve fecayii yapmakta ve az çok mukavemet gördükleri mahallere sunufu muhtelifeden mürekkep kuvvetler sevk etmektedirler. Bu maksatla Nahçıvan, Şerur mıntakalarına ve Kağızman Olti havalisine kuvvetler celb ve tahşid ve imhayı islâm politikasını mütemediyen takip ve tatbik etmektedirler. Ermenilerin bugünlerde Sarıkamış'a takviye kıtaatı olarak beşyüz kadar piyade ve süvari askeri ile dört topları geldiği, Sarıkamış ve garbındaki mıntakada bilûmum ahaliden tekâlifi harbiye ile araba ve vesait cem'i gibi bir takım hazırlıkta buldukları istihbar kılınmış ve Olti cihetindeki müslümanlara karşı bir harekette bulunacaklarına ihtimal verilmemiştir. İşte Ermenilerin hudut yakınlarındaki harekât ve icrâatları ve vilâyatı sitteyi işgal edecekleri ve yakında Sivasa kadar gidecekleri hakkında şayialar çıkarmaları ahvali umumiye ve vaziyeti siyasiyeden bihaber olan halk üzerinde fena tesirler yapmakta ve her türlü dedikoduları mucip olmakta ve esasen mevcut olan havf ve endişeyi arttırmaktadır. Elyevm elimizde kalan eslehaya malik olduğumuz müddetce Ermenilerin her türlü taarruzlarına karşı emin bir vaziyette olduğumuzu arzeylerim.

Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili
Kâzım Karabekir

Vaziyeti umumiye hakkında Erkânı Harbiyei Umumiyeden 27/Temmuz/1335 tarihli ve 23/Temmuz vaziyeti umumiyesi diye âtideki şifreli telgraf geldi. Birinci maddesi Şarkı bekleyen akibeti gösteriyor. Altıncı maddesi de garbın akibetini gösteriyor. Bu iki mel'un kuvvet fırsat bulursa Kızılırmak'ta birbirinin kanlı ellerini sıkacaklar. O zaman Paşah da, Endülüste Aptullahüssagir gibi, beyinsiz başını dögecektir. İş İstanbul hükûmetine kalsa lâzımı olan fırsatı çoktan verecekler, fakat bu vatanın bugün için yetiştirdiği fedakâr evlâtları Ermenisini de, Rumunu da, mutavassıtlık yapan mel'unları da yaptıklarına pişman ettirecektir.

23/Temmuz/1335 de vaziyeti umumiye

1 — Ermenistan meclisi vükelâsının bir nutkunda Kafkasya'da bulunan Ermeni muhacirlerinin Türkiye'ye avdetleri için Ermeni ordusunun muavenetine ihtiyaç olduğunu zikretmesi şayanı dikkattir.

2 — İbnissuudun Şerif ile harpte olduğu ve Taif civarında Şerif kıtaatını mağlûp ettiği ecnebi matbuatında okunmuştur.

3 — Elyevm Hicazda bir hükûmet, Şamda Faysal idaresinde ayrı bir hükûmet vardır. Sahil tamamıyla Fransızların elindedir. Faysal, İngilizlerden kuvvet alarak Hicaz ve Suriye'nin ve hatta Kilikya'nın bir idare altında tevhidini talep etmekte, Şam ve Bâlebek'te amâli siyasetine râm olmıyan gençleri idam etmektedir. Fransızlar Fransa'nın Suriye üzerindeki hukuku siyasiyesinden vazgeçmiyeceğini dermeyer etmektedirler. Diğer taraftan Şamda uzun zamandanberi tavattun etmiş Türkler, Araplar tarafından pek kısa mühletlerle emval ve emlâklerini ellerinden çıkararak terki vatana icbar edilmektedir.

4 — Fiyuma'da İtalyan'larla Fransızlar arasındaki kanlı müsademeler olmuştur (1).

(1) Bu havadisi evvelce de almıştık.

İtalya-Fransa münasebatının ehemmiyetli surette gergin olduğu görülmektedir. 2/Temmuzda sekiz Fransız zabitiyle 28 Fransız neferi mecruh olmuş, Temmuzun 6 sında vaziyet daha ziyade vahamet kesbetmiştir. .... namındaki İtalyan zırhlısı karadaki Fransız karakollarına ateş açmış ve Fransızlardan 15 maktül, 111 mecruh vukubulmuştur. Japonya-Almanya arasında bir ittifakı hafi bulunduğu ecnebi matbuatında görülüyor.

5 — Belagiün idaresindeki Macar Bolşevik ordusu Rumenlere karşı muharebeye devam etmektedirler. Muahedei sulhiyenin tatbikinden mütevellit heyecanlar, ademi memnuniyetler Almanya'da devam etmektedir.

6 — Her hükûmette az çok askerin terhisi devam etmekte olduğu halde Yunanlılar mütemadiyen seferberliklerini tevsî ve bizzat arazimiz dahilindeki Rumları da silâh altına almaktadır. Memleketimiz dahilindeki Yunan kuvveti, Ayvalık, Bergama havalisinde dördüncü Bahrisefit, birinci ve sekizinci Girit alaylarından mürekkep bir fırka, Aydın, İzmir, Manisa havalisinde iki ilâ üç fırka tahmin olunmaktadır. Buna mukabil Kuşada, Söke, Fethiye, Antalya, Burdur havalinde 33 ve 34 üncü alayları vardır.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi

Cevat

İyi tasnif edilmeyen bu altı maddelik havadisten birinci ve sonuncu bizi doğrudan doğruya alâkadar ediyor. Arabistan müstahak olduğu cezayı çekmesine kimse acımıyor. İstanbul'da kendi hükûmetimiz elile milletin kolaylıkla boğazlanmasının esbabını ihzar ederken, Faysal'ın da Kilikya'yı dahi tahayyülü tabii görülüyor. Allah her millete yüz karası olacak kadar murdar insanlar da vermiştir. Millet teşkilâtile bu sülükleri vücudundan koparıp atabilir. İngiliz - Fransız, Fransız - İtalyan rekabetlerinin husumet haline inkilâbı, şurada buradaki hercü-mercer tabii hepimizin hoşuna gidiyor. Ve zayıf kalplere de kuvvet ilâcı oluyordu. Ben esasen havadis azaldı mı kuvvet reçeteleri olmak üzere havadisler neşrinden geri durmuyordum. Fakat bir taraftan İngilizler, bir taraftan İstanbul; bir taraftan da bedbin insanların mütemadî fena şayiaları hükûmetsizlik yüzünden fırtına gibi ara sıra zayıfları sallar dururdu. Erzurum gibi en mühim merkezde Vali vekili Kadî belde idi. Pek namuskâr bir insan olmakla beraber bu zamanlar için daha akıllısına ihtiyaç vardı. Elde vali olarak Mazhar Müfit bey vardı. Yeni vali geç gelecekse bunun tayinini yazdım. Halbuki İstanbul başka şeyler hazırlıyormuş. Sırasıyle emirler yağdı, ben de lâzımı gibi cevaplarımı verdim: M. Kemâl Paşa ile Rauf beyin derdestile İstanbul'a gönderilmesi, silâhların teslimi emirleri müteakiben geliyor. Ben de yazıyorum. Ne zillet! Güzel havadislere mukabil İngiliz zabitlerinin kaydettiğim tahrikâtından maada kongre hey'etini korkutmak için çıkardıkları dedikoduları bervechiâtî nezarete yazdım:

Erzurum:

30/7/1335

Harbiye Nezaretine

1 — Erzurumdaki İngiliz zabitanının bazı dedikodularını haber aldım:

a) Üçüncü fırkadan iki alay asker isyan ederek zabitlerini katletmişler. Erzurum - Trabzon caddesi bunlar tarafından katedilmiş.

b) Erzurum ve havalisinde islâm Bolşevikleri tarafından gönderilmiş propagan-da hey'eti varmış. Bu hey'et bilûmum islâmları bolşevik nazariyatı üzerine isyan ettirerek Hindistan'dan buralara kadar İngiliz'lere karşı cephe almak ve İngiliz ordularını rahat bırakmamak ve İngiltere idaresi altında bulunan islâmları galeyana getirerek İngiltere'yi müşkül bir vaziyete koymak için çalışıyorlarmış.

c) Hükûmet Amerika mandasını kabul ediyormuş ve bu kabul edilecek olursa burada İngilizlere karşı bir vaziyeti hasmane görülecekmış.

d) Şu haller dolayısıyla hayatları bile tehlikede imiş.

2 — Mümessil ile görüştüm. İngiliz kaymakamı Ravlinson bütün bu müşkilâta İstanbul İngiliz karargâhı umumisile Paris konferansının ahvali mahalliye ve vaziyete muvafık olmayarak verdikleri kararların sebebiyet verdiğini ve kendisine serbes-tii hareket ve salâhiyet bahşedilmiş olsa idi şimdikiye kadar Ermeniler tedâp ve sıkı bir kontrol altında vazedilmiş ve bu gibi hallere de sebebiyet verilmemiş olaca-ğını söylemektedir.

3 — Bize ait olan şayiaları tekzib ettim ve nereden işittiklerini sordum. De-dikodu diyor. Bu gibi şayiaların bizzat kendilerinden çıktığını ve Ermenileri, Kürt-leri ve bizi birer suretle tahrik ve şayialar icad ettiklerine ve maksatlarının şarka iğtişâsata vermek olduğuna kani oldum.

Üçüncü Ordu Müfettiş vekili
Kâzım Karabekir

Biz de taze havadisler çıkardık: İngilterede Bolşeviklik hercümerc yapıyor; Hindistan'da İngiliz'leri katliâm ediyorlar; İtalyan'larla Fran-sızlar harbe girişiyorlar; Rusya'da ne kadar İngiliz varsa imha olunmuş; Türkiye'deki İngiliz askerleri memleketlerine gitmek için isyan çıkar-mışlar.

Hararet Erzurumda gölgede +29 dereceye kadar çıktı. Kongre faaliyetine devamda. Ben de geceleri, M. Kemâl Paşa ve Rauf beyin nezdinde, kongre faaliyeti takip ve günün havadislerini tetkik ediyoru-z. Vali Münir beyin gitmesiyle boşalan Alman konsoloshanesini Ke-mâl Paşa ve Rauf bey ve arkadaşlarına tahsis ettim. Ferah ve rahat ve müsterih çalışıyoruz. 31/Temmuzda Harbiye Nezaretinden sersemce bir emir geldi:

Bizzat açılacaktır.

Harbiye
30/Temmuz/1335

Erzurumda 15. Kolordu Kumandanlığına

M. Kemâl Paşa ile Rauf beyin mukarreratı hükûmete muhalif ef'al ve hare-kâtlarından dolayı hemen derdestleriyle Dersadete izâmları Babıalice biltensip, mahalli memuriyetine evamiri lâzime verildiğinden, Kolorduca da ciddî muavenet-te bulunulması ve neticesinden malûmat itâsı rica olunur. 30/Temmuz/1335

Merkez dairesi 2733

Harbiye Nazırı:
Nazım

Şu cevabı yazdım ve kolordulara ve mıntakamın valilerine tamim ettim:

Erzurum:
1/Ağustos/1335

Zata mahsustur.

Harbiye Nezaretine

C: 30/7/1335 Merkez Dairesi 2733 Şifreye.

Mustafa Kemâl Paşa ile Rauf Beyin mukarreratı hükûmete muhalif ef'al ve harekâtlarından dolayı derdestlerle Dersaadete izâmları hakkında mahalli memuriyetine emir verildiği cihetle Kolorduca da ciddî muavenette bulunulması emir buyuruluyor. Hükûmetin mukarreratı siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf beyin ef'al ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafiine ve kavanini mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyorum. Müşarünileyhler mülkü milletin sadet ve selâmeti ile alâkadar her ferdi vatanperver gibi yaşamaktadırlar. Pontus hükûmeti teşkili hülyasiyle Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatiyle akın akın müsellâh Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hudutlarımıza kadar her türlü fecaat ve şenaati yapmakta ve Sivasa diye feryadda devam eyledikleri ve İtilâf mensubininin de bunlara hafi ve celi her türlü muavenet ve müzaharete buldukları herkesce malûm ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile neşriyatile sabit olduğu halde hükûmetin mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden bihaber vaziyette kalarak millete hiçbir nefhai ümit ve tatmin vermemesi ve bilâkis en münevver ve kıymettar zevat ve kumandanların birer suret ve bahane ile millet arasında tecrid ve hapis ve tevkif edilmesi ve bir taraftan da esleha vesairenin alınması, bilhassa tehlikeyi pek yakın gören ve muhafazai namus ve hayat endişesiyle çırpman bu muntaka hakkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi nagihani olarak buraları da işgal edeceği ve bütün müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatini hâsıl ettirmiştir. Ve bundan dolayı millet kendi kuvvetine istinad ederek bu ihtisasatını hükûmeti celileye ismaa ve bunun için her fedakârlığı yapmaya ve her ümidden mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namuskârane müdafaaya karar vermiş olduklarını evvelce arzetmiştim. Geçenlerde vukua gelen sürgü kolu ve kamaları sevikine mâni olan ahval de böyle bir azim ve kararın netiecsi olduğuna şüphe yoktur. Üçüncü fırka kumandanı Kaymakam Halit beyin bile mahfuzen sevkinin efkârı umumiye üzerinde pek fena tesirler yapacağını ve belki de fırkasının mümanaat göstermesini ve isyanını intac edeceğini arzetmiştim. Mustafa Kemâl Paşa gibi memlekette namusile ve hidematı güzidei askeriye ve vatanperveranesile tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmeti mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal ve hareketinde menafii vataniye ve milliyeye mugayir bir şey mahsus ve meşhud olmayan bir zatın tevkifine bir sebebi kanuni olamıyacağı ve ve balâda erzettiğim ahval dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telâkki edilemiyeceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve Kolorduca da bunun için muavenette bulunulmasına hâl ve vaziyetin kat'iyyen müsait olmadığını arzeylerim. Bahusus ki memleketi helâk ve inkraz tehlikesinden kurtaracak yegâne çarenin tevekkül değil ancak milletin hak ve ruhunun âleme karşı izhar ve teyid kanatında olan Vilâyatı Şarkiyide ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının alâmı namus şikenanesini unutmuş bir tek insan ve bir tek hanuman bulunmayan bu muhitte böyle bir teşebbüsün icrası değil hattâ ihsası bile büyük fenalıklar intac eder (1). Esasen günden güne daha

(1) Bu beyanatla ümid ediyordum ki matbuatla bu kararı neşretmezler. Halbuki 31/Temmuz İstanbul gazetelerinin mühim bir tebliğ serlevhasile ve Erzurum civarında kongre akd ve bazı teşkilât icra etmekte gibi sersemce kayıtlar derdestler hakkında Dahiliye Nezaretinden vilâyata kat'i emir verildiğini neşrettiklerini bilâhare gördük.

bâriz ve pek vâsi bir şekil almakta olan endişeyi milliyi temin edecek tedabiri samime ve vakıfanenin ittihazı ve buna bilhassa zati samileri gibi dindar ve pek namuskâr tanınmış bir reclü kıymettarın amâli nüfuz ve irşad buyurması pek ulvi ve tarihî olur. Her halde bura ahvalinin İstanbul'da mâkûs telâkki edildiğini zannediyorum. Hükûmetin en sadık ve hürmetkâr cüz'ü olduğuna kat'iyen şüphe câiz olmayan âcizleri Anadolu'ya Dersaadet'ten bu kadar yanlış ve hatalı nazarlarla bakılmamasını ve çünkü bu nazar netayicinin pek elîm ve nedametâyec olacağı kanaatini bilmünasebe tekrar arz etmeyi bir vecibei hamiyet ve bir farizai namus addeder ve bugün âcizleri dahi şek ve mechuliyet içerisinde bulunduğumdan siyaseti umumiyemizden ve hükûmetin takip ettiği makasit ve mukarrerattan haberdar edilmediğimi istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Hükûmetin başına gelenlerin vazifesi İngilizlerin verdiği emri bize tebliğ etmek, bizden alacağı cevabı da ellerini uğuşturarak yutkuna yutkuna İngilizlere anlatmak, bir müddet nezaret maaşile nafakalandıktan sonra makamından kovulmaktı. Aylardanberi nazırların resmi geçidi böyle teaküp ediyordu. Bittabi bana bunu yazamazlardı. Siyaseti umumiye diye, mahvımızı tacilden başka, görünürde bir şey yoktu.

1/Ağustosta Trabzon mevki kumandanından İstanbul efkârı hakkında hayli malûmat aldım. (Trabzon valisi Ali Galip bey izinli gitmişti. Şu malûmatı mahrem olarak veriyor.): Hey'eti hükûmet padişahı iğfal ve tedhiş ettiklerinden zati şahanenin vekayi ve memleketin ahvalinden malûmattar bulunmadığını; hükûmetle Mustafa Kemâl Paşanın arasını bulmak maksadile Dersaadete gittiğini, bu hususta Sadrazam ve Şeyhül-islâm ile görüşüğünü, Mustafa Kemâl Paşanın teşebbüsünün blöf olduğunu söyledikleri ve mamafih korktuklarını veya ictima edecek meclisi meb'usan azâlıklarına Mustafa Kemal Paşa taraftarlarını intihap ettirerek zati şahaneyi hal' ve hükûmeti iskat ile mevkii iktidara geçmek için çalıştığını, hükûmet ve dolayısıyla padişah ancak İngilizler kendilerini mevkiinde tutabileceklerine kani olup bütün mânasile İngiliz'lere istinad ve hattâ İngiliz mandasını kabule mütemayil bulduklarını, zati samilerinin de Mustafa Kemâl Paşayı iltizam ve onunla teşriki mesai ettiğinizden on beşinci kolorduya istinad eden Mustafa Kemâl Paşa teşebbüsünün İngilizler Samsundan ve Halepten kuvvet göndererek söndürmek fikir ve maksadında bulunduğu ve yeni Harbiye Nazırının Dersaadetten izâm edeceği kuvvete Trabzon'daki askerinin dahi iltihak ederek bütün teşebbüs ve tasavvurati men ve esasından kat'ileceğini beyan eylemiş ve Sivas valisine kat'iyen kongreyi ictima ettirmemesi emri verilmiş. Bidayette vali men'e kâfi kuvvet olmadığı cevabını vermesi üzerine azletmişler ise de sonradan makine başında men'i ictimaları hakkında verdiği teminat üzerine ibka ettiklerini ve İngilizlerle Amerikalılar arasında memleketimiz için rekabet bulunduğunu, Sivas kongresine vilâyetlerden hiç bir murahhasın izâm edilmemesi ve buna mümanaat olunması emredildiğini, elhasıl hükûmeti merkeziyede yekdiğerile mütenakız efkâr ve hissiyat mevcut olduğu, kendisi biz-

zat Mustafa Kemâl Paşa ile görüşerek hükûmetle aralarını bulmayı teklif etmişse de bu da hükûmet için bir zül olacağı cevabını verdiklerini fakat vatanperverliği icabı yine teşebbüs eyleyeceğini söyledi.

Mevki kumandanının verdiği malûmatta da şunlar vardır: (31 Temmuzda, —5 sonra da— Belediye Dairesinde rüesayı hükûmet, ecnebi mümessilleri ve Amerika iase hey'eti reisi, eşrafı belde, Rum ve Ermeni metropolidleri huzurunda bir çay ziyafeti verildi. Müteakiben vali tarafından selâmı şahane tebliğ ve zatı şahanenin ecdatlarından Yavuz Sultan Selim'in icrâyı vilâyet ettiği ve validei muhteremlerinin medfun bulunduğu Trabzon vilâyetinin her türlü sadakat ve merbutiyetten emin olduğu ve bu itimadın muhafazasını ve memleketin eczayı vatandan ayrılmıyacağı hakkındaki iradatı tebliğ etti. (1) Müftü tarafından arzı sadakat ve ubudiyet cevabı verildiği gibi Ermeni murahhası tarafından cins ve mezhep tefrik edilmeksizin idarei mülk ve memleket hakkında bir nutuk söylendi. Müteakiben Servet bey tarafından dahi arzı teşekkür ve tahtgâhı saltanata Trabzon halkının lâyetezelzül bir rabita ile merbut ve sadık olduğu mukabelesinde bulundu. Vali teşekkürle, aynı hissiyatın zatı hazreti padişahiye iblâğ için Trabzon ahalisi namına telgraf keşidesini ve işbu telgrafın da Servet bey tarafından kaleme alınmasını teklif etti. Umumen kabul ettiler. Müteakiben mümessiller ayrıldı.)

Padişahı kuvayı milliye ile çatıştırmak için kim bulduysa propaganda pek yaman. Riyakâr, müstebidlerin tarihler dolduran vehim ve zan içerisinde kıvranarak yaptıkları fecayie bir misal daha kaydolacak! Vahdettin! Etrafındaki cürûf günden güne daha sadık kullardan olarak sana perçinlenecek. Sen de iyilere ve ilme hürmet yerine namusuzlara ve cahillere bel bağlayacaksın. Senden evvelki müstebidler gibi, her millî teşekkülü şahsına mürettep bir tecavüzün âmili zannedeceksin. Her iraden yıkmaya mâtuf olacak! Her ilmî teşebbüsü senin murdar muhitin, cehl ve cenabetile, jurnal edecek fakat yakın misâlini gözünle gördüğün vechile bugün sana ebedî sadakatten, lâyetezelzül rabitadan bahseden milletin senden soğuyacak, iğrenecek, seni de tacü tahtını da çığneyecek! Tarih! senden ibret almıyanlar felâketlerin üzerlerinde tekerrürüne ve korktuklarına uğramaya müstehak olan ahmaklardır.

1/Ağustos tarihli ajans, İstanbuldaki bütün siyasi fırkaların mümessillerinin İstanbul'a gelen Amerika hey'eti ile temasa gelerek Ermenistan tashihi hududu kabul edecekleri gibi münasebetsizlikleri havi idi. Erzurum kongresince bu teşebbüse mukabil bu cemiyetlerin teşebbüslerini red ve Amerika hey'etine Vilson prensibini hatırlatmak için bir ihtar ve bir muhtıra neşrolundu ve her tarafa tamim edildi:

Bugün çıkan 1/Ağustos/1335 tarihli ajansta bütün fırkai siyasiye ve cem'iyat mümessillerinin İstanbul'a gelen Amerikan hey'eti ile temas ederek Ermeni meselesine dair müdavelei efkârda buldukları ve Ermenistana bir hudut çizilmesi

(1) Trabzon'un Pontus hududu dahilinde bulunduğunu, her gün Rum muhacirleri gelmekte ve artık çetelerin faaliyeti de başladığını bildikleri halde, mel'anet!

hususundaki noktai nazarlarını da badetteki bildireceklerinin ifham olunduğu münderic bulunuyor. Hâiz olduğu salâhiyet ve alâkai kat'iyeye dolayısıyla keyfiyeti nazarı ehemmiyetle gören kongremiz Şarkî Anadolu vilâyetlerimizdeki mevcudiyeti islâmiyenin tarihi, ictimai, harsi ve iktisadî esaslara ve kesafeti nüfusa müstenit olan istikrar ve şümulü karşısında İstanbuldaki fırka veya cemiyetlerin bir şekil ve sureti tasavvur ve teklif etmesinin hukuku milliyemizi kâfil ve milletce şayanı kabul olamamak ihtimalini tabiiyatı umurdan saymak zarurî bulunduğundan milletin âmali hakikiyesine müstenit kongremizin mukarreratı malûm olmadıkça böyle bir vaziyet âhdaşına meydan verilmemesini hassaten rica eyleriz.

Erzurum Kongresi Hey'eti

Vilson'a muhtıra

Erzurum — Millî kongrenin Vilson'a gönderdiği muhtıra suretidir:

Cihan harbine iştirâkte tereddüt gösteren küçük devletleri itma' için emperyalistlerce başkalarının emvalinden vuku bulan mevaiddin tahakkukuna zatî âlilerince muvafakat edildiği İzmir hâdisei elîmesinden istidlâl olunmaktadır. Reis cenapları! Dünyaya sulh ve salâh devri açmak için ibda' ve ilân ettiğiniz desatirin on ikinci maddesinde Türk imparatorluğunun hâlen Türklerle meskûn olan aksamında mutlak ve müemmen bir istiklâliyet payidar olacağını tasvib buyurmuşsunuz. Bunları itmam ve tefsir için şubatta ilân ettiğiniz diğer dört madde ise sulhün daimî olabilmesi için hak ve adalete istinad etmesi lâzım geleceğini, milletlerin bir hâkimiyetten diğer bir hâkimiyete sevk olunamayacağını, bu harpten mütevellit arazi mesailinin istikbalde ihtilâfat ve muhasemat tevhit etmeyecek surette alâkadar olan milletlerin menafii noktai nazarından tesviyesi lâzım geleceğini, anasırın temayülâtı milliyesi nazarı itibare alınmakla beraber bir unsur içine diğer bir unsuru ihtilâf sokulmamak icabedeceğini beyan etmişsiniz. Bugün İzmir hakkında ittihaz olunan ve tatbik edilmek istenilen karar ise o esasatı âdile ve insaniyeye külliyyen mugayirdir. Evvelâ: İzmir Garbî Anadolu'nun yegâne bir iskelesidir. Saniyen: Nüfusu 1,600,000 e karip bir Türk vilâyetinin merkezidir. Salisen: Burada Türkler nüfusu umumiyenin yüzde seksenini teşkil etmektedirler. Bu hakayiki sabiteye karşı vaktiyle mücerret Yunanistanı harbe teşrik için vaad olunmuş olmasından dolayı bu şehir nasıl olur da Türklere izharı husumetten bir an hâli kalmayan ve ziri tahakkümündeki müslümanları zulmü altında inleten o küçük devlete terk olunur? Aynı sebepten dolayı Fiyumayı İtalyaya bahşetmek isteyenlere karşı tezahür eden prensip hâkimiyeti ne için Türkiye ve Türkler mevzubahs olunca müessir olamıyor? Reis cenapları! 600 senelik bir saltanata ve 1500 senelik bir hayata malik olan Türk milleti mevcudiyetleri tarihe karışmış olan milletlerin prensiplerinizi sayesinde ihya olduğu bir sırada imhadan başka bir mâna ifade etmeyen mukarrerata boyun eğmiyecektir.

Biz mevcudiyetimiz için kemâli namusla harbettik. Kanımızın son damlasını isar edeceğimiz sıralarda prensiplerinizi samimiyetine kani olarak terki silâh edip mukadderatımızı vicdanı nisfetinize tevdi eyledik. Mütarekenin ilk gününden beri bir çok mezalim gördük. Aleyhimizde bin türlü tezvirat ve isnadat vuku buldu. Sesimiz galiplerin süngüsü altında boğuldu. Müdafaa mahrum edildik. Mamafih bütün bu mağduriyetleri düsturlarınıza müsteniden ittihaz olunacak mukarreratın telâfi edeceğine kani olarak kemâli sabır ve sükûn ile neticeye intizar eyledik. Fakat İzmir hakkında verilen hüküm, İstanbul için de hazırlandığı rivayet olunan karar bütün ümitleri zirüzeber etti. Artık mahvımızın mültezim olduğunu anlıyoruz. Son kararı vermek bize teveccüh ediyor. Ve bu son karar ise şeref ve namusla ölmek, ecdadımızın hunu celâdetile yogurulmuş olan bu topraklar üzerindeki hâkimiyeti bizim ve evlâtlarımızın kanile müdafaa eyleyerek cihana

Yeni bir fedakârlık ve kahramanlık misali terkeylemektir.

Erzurum Kongre Hey'eti

Trabzon valisi Ali Galip beyin, Trabzon halkına padişaha merbutiyet telgrafı çekmek vazifesini aldığı ve bunu yaptığı anlaşıldı. Fakat vaziyeti, işi cereyanına terkedersek başımıza ne belâlar geleceğini ve mes'elenin millî galeyana olduğunu mükerreren İstanbul hükûmetine yazdığım halde, valilerle ne namussuzluklar yaptıklarına 4 Ağustosta Trabzon'da Müdafaai Hukuk Merkezine mensup iki zattan aldığım müşterek imzalı mektup bir nümunedir. Trabzon valisi Ali Galip beyden mülhem olan bu mektupta deniliyor ki: «Sulh murahhaslarımızın geri gelmesindeki esbab böyle her tarafta hükûmetin haberi olmaksızın yapılan teşkilâtmiş. Zira düveli itilâfiye, siz hangi hükûmet tarafından murahhas olarak geliyorsunuz? Memleketinizde huzur ve sükûn iade edilmedikçe sizi murahhas olarak kabul edemeyiz demişler. Bu münasebetle kongrenin daima hükûmetle birlikte teşriki mesai edeceğine hükûmeti ikna etmeli ve murahhaslar göndermelidir. —Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf bey hakkında bilumum devaire resmi emir vardır. Her nerede tesadüf edilecek olursa der'akap derdest ile izâm edilecektir. M. Kemâl kongreye riyaset ettikçe hükûmet ile uzlaşmak imkânı yoktur. Mahkûmun riyaseti altında toplananlar da mahkûmdur, nazariyesini hükûmet gözetir. Mamafih kongre esaslı bir vazife görmek isterse riyasete diğer bir zat intihap etmeli ve İstanbul'a bu güzel maksatlarını sui tefsire meydan vermeden bildirmelidir.— Rumlarla müslümanlar arasında peyderpey tesisi münasebet edilmektedir. Trabzon'daki bu cereyana ve İstanbul'un bir Padişahla Mustafa Kemal Paşa mes'elesi ihdasile bir çok emek ve fedakârlıklarla hazırlanan millî birliği kırmağa mâtuf şeytanetkârane oyuna karşı, âtideki mütalâatımı Sadrazam ve Harbiye Nazırına yazdım. ve vilâyetlere ve kıtaata tamim ettim:

Tamimin mukaddemesi:

5/Ağustos/1335

Erzurum'da teşekkül eden millî kongrenin mahiyet ve sebebi teşekkülü İstanbul'ca yanlış telâkki edilmiş. Bunun M. Kemâl Paşa hazretleriyle Rauf beyefendinin tesir ve teşvikleriyle olduğu ve kanunu esasiye muhalif ve makasidi hükûmete münafi bulunduğu gibi bir zan hâsıl etmiş olduğundan hakikati hali izhar ve makamatı âliyeyi tenvir etmek üzere Sadarete ve Harbiye Nezaretine yazdığım şifrenin bir suretini berayı malûmat tebliğ ediyorum. Bu tarzı telâkkiye göre Dahiliye Nezaretinden vâki olan iş'ar üzerine mülhakata tamim buyurulmuş ise oralara kadar tashihi keyfiyet buyurulmasını rica ederim.

Erzurum:

5/Ağustos/1335

Makamı Celili Sadaretpenahiye

Harbiye Nezaretine

Erzurum kongresi hakkında son maruzatımla ahval ve vaziyeti âcizane tenvire müsaraat ve bununla büyük bir vazife ifâ etmiş olduğumu zannediyorum. Bu mü-

nasebetle de tekrar arz ediyorum ki: vilâyatı şarkîye Erzurum kongresini şarkî eyâlâtın milleti toplamıştır. Elyevm yetmiş kadar âzasile Erzurum'da hali ictimada bulunan kongre M. Kemal Paşa ve Rauf bey henüz İstanbuldayken ve hattâ buraca isimleri bile işidilmemişken büyük ve hunin tehlikelerin vukua geleceğini muhakkak addeden Şarkî Eyalâtın halkının karar ve teşebbüsleriyle vukua gelmiştir. Bu toplanışta siyasî veya şahsî hiçbir tesirin mevcut olmadığı kat'iyen anlaşılmıştır. İntibahını sureti kat'iyyede felâketten alan, milletin ruhundan kopan bir heyecan ve kuvveti ecanip bir iki şahsa atfetmek suretiyle milletin ruh ve mevcudiyetini setir ve inkâr tarikini iltizam ile kendi milletini iğfal ve bu suretle menafii tevsi ve temine çalışıyor. Vatan ve milletimiz için telâfisi gayri mümkün zararları bâdi olan bu tarzı telâkinin bizzat hükümetimiz tarafından dahi bilinmiyerek kabul ve israriyle âmali ecanibin teshil edildiğini görmek umumu meyus ve dağidar etmektedir. (1) Şark vilâyatında endişei hayattan doğmuş olan bu cereyanı milletin inkişafına ve hali hazırına M. Kemâl Paşa ve Rauf beyin zerre kadar tesiri olmadığı ve âhiren kongreye herkes tarafından büyük bir hürmet ve tâzimle kabul edilen bu iki zatın mevkii siyasimizi daha ziyade müdrik olmalarından bilâkis, hükümetimizin mevkini düşünerek mevcut kuvvayı milliyeyi daha sâkin ve müdebbirane bir şekle ircaile hüsnü idare ettikleri âlenen görülmektedir. Binaenaleyh kongrenin hey'eti umumiyesi ve gerek M. Kemâl Paşa ve Rauf bey hakkında Dahiliye Nezaretinden vilâyetlere yazılan tamimler Efkârıumumiyede hüsnü tesir yapmamıştır. Endişei namus ve hayattan mütevellit cereyanı millî hali galeyanda olup teskini ve efkârın tatmini için yegâne çare ancak meclisi millînin hemen bilfiil toplanmasının temini olduğu ve batî davranıldığı takdirde vekayii millîyenin kendi kendine bu gayeye varacağını nazarı fahimanelerine arzylemeyi lâzime vazife ad ederim. Çünkü burada meşhud ve mahsus olan efkârı umumiye millet vekillerinin kanaat ve tasdikine iktiran etmeyecek herhangi bir siyaset ve mukarreratın şayanı kabul ve pâyidar olamayacağı ve bu âzim ve tarihî mes'uliyetin mahdud bir kaç zatın hamiyetine tahmildense efkâr ve arzuyu millete istinad ettirilmesi merkezindedir. Ve hattâ eğer şeraiti hazıra içinde meclisi millînin Dersaadette kuvvayı ecnebiye karşısında toplanması mahzurlu görülmek yüzünden bu lâzime meşruta şimdiye kadar tehir buyurulmuş ise Anadolu'nun Babıâlice tasvip ve nezdi ulyayı cenabı şehriyaride irade buyurulacak bir mahalde toplanması sözlerinin bile söylenmekte olduğunu sırf saikâi vatanperverî ve vazifei mevkiam dolayısıyla arz ediyorum.

3. Ordu Müfettişi

Mirliva

Kâzım Karabekir

Trabzon'dan gelen malûmata mukabil düşündüğüm tehditle hakikati hali tasvir eden bu şifreyi, keşidesinden evvel M. Kemâl Paşa ve Rauf beylere de gösterdim. Pek muvafık buldular. İstanbul'un millet arasına yeni saçtığı fikir pek zehirli ve pek tehlikeli olacak mahiyettedir.

(1) 1338 senesi Garp muzafferiyetini müteakip, Garp ordusunu Gazı Paşa ile birlikte ziyaret etmiştim. İlk Bursa'ya geldiğimiz zaman hâlâ ecnebi risale ve gazetelerin ve hattâ içimizde dolaşan Fransız muharriresi Madam Colisin Türkiye'den bahsederken "Kemalist" tâbirini kullandıklarını ve Kemâl Paşanın ikinci, üçüncü derece İtilâf kumandanları ile muhaberesini görünce, müşarünileyh Fevzi ve İsmet Paşalarla ahvali mütalâa ederken bu tâbirin kendisini bir Boer Generali menzilesine ve milleti de bir Generale tâbi, muayyen zaman için mahdud kuvvete indirdiklerini ve Meclis Reisi ve Başkumandan sıfatile rastgelenle muhaberesinin yine bu noktai nazardan doğru olmadığını hayretle ikaz ettim.

Güya Kemâl Paşa bana istinaden bir takım insanları peşine takarak padişahla mücadele edecek ve onu atarak yerine geçecekmiş! Ben de İstanbul'u korktuklarile tehdit ve efkârı millete kabahati padişaha ve hükûmtine yükletiyorum. Eğer meşru bir millet meclisi ve onun itimad ettiği hükûmet iş başına geçmezse Erzurum kongresini müteakip gelecek Sivas kongresi ve onu takip edecek millî hükûmet olacağı tabii bir cereyan olacak. Bunu bugünden işlemek ve bir tehdit silâhı olarak göstermeyi faideli buldum. Göz göre göre müstebit bir idarenin teessüsüne ve onun kabul edeceği zelilâne bir himaye sulhüne boyun eğmezdik. Şu halde maksadı ve silâhı artık göstermek lâzımdı. Aksi halde zaten henüz efradı millet arasında mevkii ihtiramını tutturmaya çalışacağım M. Kemâl Paşanın ve müteakiben benim mânevi mevkiim sarsılacak, işler başlangıcında karışacak ve hakikat yolunda şeref ve hayatı milleti kurtarmak için her varlığımızı fedaya azmeden bizleri vekayii müteakibe saman çöpü gibi sürükleyip götürebilecekti. İstanbul'a yazdığım telgraf Kongre âzâsı ve müdafaai hukuk âzâları ve her işiten nezdinde çok iyi tesir yaptı. Okuyanlar müttefikân şöyle söylüyorlardı: «Mazi, hal ve istikbal bir hakikat çerçevesi içinde.» 6 Ağustosta vicahi dostum Ravlinson geldi: «Artık Erzurumda İngiliz kalmıyacak. Emir aldım, Sarıkamış veya Karsta kalıp Karadenizden İran'a kadar hududu tarassut edeceğiz.» dedi. Güldüm ve: «Geçende cephe Hindistan'dan Karadeniz'e kadar şimale idi; şimdi neden tersine döndünüz? Yeryüzünü çevirdiğiniz halde Bolşeviklerden endişedeydiniz; şimdi sırtınızı çevirerek nasıl müsterih oturacaksınız?» dedim. Ravlinson da kendini gülmeye bırakarak: «Ah! Katr Mösyö!» diye kafasını sağa sola salladı. Ravlinson'la Fransızca görüştük. Tercüman kullanmadığımız için herşeyi doğru olarak tarafeynin eksik ve artıksız anlaştığından memnundu. Ah! dört efendiler! diye Paristeki (Dörtler Meclisi) ni kastediyordu. Ve Şarkı tanımadan kararlar vererek kendisini de fena vaziyete soktuklarına kızıyordu. Fakat Fransızca telâffuzu İngiliz şivesi gibi olduğundan "katr" dedikçe bizim inatçı katır gibi telâffuz ediyor ben de gülüyorum. Ravlinson da bugün keyifliydi. Haylice güldük. Fakat bu gülmeleri kolordu hesabına (1200) kaydetmekle ödedik. Şöyle ki: Ravlinson parasız kalmış ve Kolordudan (1200) liradan fazla borç istemişti. Ben silâh mes'elesini her atlatışta ihtiyacını vezneden tesviye ettirirdim. Bu paranın karşılığını da Harbiye Nezareti göstermişti. Batumda Karsın tahiiyesi esnasında on ikinci fırka kumandanımız olan miralay Ali Rifat beyi İngilizler 2000 İngiliz lirasına (7500 Osmanlı lirası günün rayici ile) mahkûm etmişler. Sebebi ordumuz çekilirken Kars'taki büyük telsiz telgraf istasyonunu tahrib etmişler. Halbuki bu mütareke ahkâmına mugayirmiş! (Sanki mütareke ahkâmına kendileri hürmetkârdırlar). İngilizlerin en ufak hesaplarını nasıl gördüklerine misâldir. Açıktan kâr 7500 lira fakat bu kâfi mi? Beyhude Erzurumdaki İngilizlere para göndereceklerine evvelâ borç diye al sonra bir senetle ciro! İşte Ravlinson vedâ ziyaretine gelmiş. Tabii eski dostluğumuzu anarak lâtifeler edecek-

tik. Her şahsî kavga bitmişti. Mes'ele bizden çıkmıştı. Hoş beşten sonra Kolordunun 1200 lirasına mukabil bir sened vereceğini söyledi gitti. (1)

Akşam M. Kemâl Paşa ve Rauf beylerle bilhassa yarın hitama erecek Erzurum kongresi mukarreratını görüştük. Yarın pek şerefli bir gün olacaktı. Erzurumdan ilk millî bir karar şarkın ve dolayısıyla bütün vatanımızın kurtulacağını cihana ilân edecekti. Bayram arifesindeyiz gibi her tarafta neşe ve samimiyet göğüslerimizi şişiriyordu.

7 Ağustosta Erzurum millî kongresi hitam buldu. 23 Temmuzda başlamıştı. On maddelik beyannamesini neşretti. Her tarafa tamim ettim. Kolordu matbaasında binlerce nüsha tab ile her tarafa neşrettirdik. Bilâhare mintakamızın bütün matbaalarınca daha ziyade çoğaltıldı. Artık vilâyatı şarkiyedeki cemiyetlerin ismi (Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti) olarak tesbit ve bunu temsil etmek üzere dokuz kişilik bir hey'eti temsiliye intihab olunmuştur. Kongreye dahil olanlardan Mustafa Kemâl Paşa, Rauf bey, Hoca Raif efendi (Erzurum), Servet ve İzzet beyler (Trabzon), Şeyh Fevzi (Erzincan), Kongreye dahil almayanlardan ben ve Bekir Sami bey (Sivas valii sabıkı).

Erzurum kongresi mukarreratı bervechiâti beyannamedir:

Şarkî Anadolu
Müdafaai Hukuk
Cemiyeti

Erzurum:
7 Ağustos 1335

*Şarkî Anadolu Vilâyatının Erzurum Kongresi
Beyannamesi*

Mütarekeın akdini müteakip gittikçe artan ahdi şikenane muamelât ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi aksamı mühimmi memalikimizin fiilen işgali ve Aydın vilâyetinde ikâ edilen tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliâm ve imhayı islâm siyasetiyle istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen yabancı Rumların ve bu meyanda da müsellâh eşkiya çetelerinin sevk ve celb edilmesi gibi hadisât karşısında mukaddes vatanın inkisâm ve inhilâl tehlikesini gören milletimiz hiçbir iradei milliyeye istinad etmeyen hükûmeti merkeziyemizin bu âlâm ve fecayie çaresâz olamayacağına emsali meş'umesiyle kani ve bir çok müessirat tahtında ihtimal ki daha elim ve gayrı kabili hazım ve kabul mukarrerata da serfüru edeceğinden tamamiyle endişenâk bulunuyor. Binaenaleyh kendini en yakın ve en hunin tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu vilâyatının mukadderatını bizzat muhafaza gayesiyle her taraftan vicdanı milliden doğmuş cemiyetlerin iştirâkiyle ahiren mün'akid olan Erzurum Kongresi 7 Ağustas sene 1335 tarihlerinde mesaisine hitam vererek biltaffı taalâ bervechiâti mukarreratı itthaz etti.

1 — Trabzon vilâyatı ve Canik sancağıyle vilâyatı şarkiyeye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis vilâyatı ve bu saha dahilindeki elviyei müstakile hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camiayı Osmaniye-

(1) Ravlinson sonra yine geldi ve hayli maceralar geçirdi. Aşağıda gelecek.

den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir küldür.

Saadet ve felâkette iştirâki tamımı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hissi fedakârî ile meşhun ve vaziyeti ırkıye ve ictimaiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2 — Osmanlı vatanının tamamıyeti ve istiklâli millimizin temini ve makamı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için kuvvayı milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyeti siyasiye ve muvazenei ictimaiyeyi muhil olacak surette anasırı hristiyanıyeye yeni bir takım imtiyazat itâsı kabul edilmeyecektir.

4 — Hükûmeti merkeziyenin bir tazyiki düveli karşısında buraları terk ve ihmal iztirarında kalması ihtimaline göre makamı hilâfet ve saltanata merbutiyeti ve mevcudiyet ve hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5 — Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasırı gayri müslimenin kavanini devleti Osmaniye ile müeyyed hukuku mükteseblerine tamamıyle riayetkârız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zaten mukteziyatı diniye an'anatı milliyeye ve esasatı kanuniyemizden olmakla bu esas kongremizin kanatı umumiyesiyle de teyid olunmuştur.

6 — Düveli itilâfiyece müterakenin imza olunduğu 30 Teşrini evvel sene 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her muntakasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilâyetlerinde de ekseriyeti kahireyi islâmlar teşkil eden ve harsî, iktisadî tefevvuku müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayri kabili infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukasemesi nazariyesinden bil külliye sarfı nazarla mevcudiyetimize, hukuku tarihiye, örfiye ve diniyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin tervic olunmamasına ve bu suretle tamıniyle hak ve adle müstenid bir karara intizar olunur.

7 — Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadi halü ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve vatanımızın tamamısi mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudud dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün da âcilen tekarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahzı âmâli milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tâyin ettiği bu tarihî devirde hükûmeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü: İradei milliyeye gayrı müstenid her hangi hey'eti hükûmetin indi ve şahsî mukarreratı mülteci mûtâ olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdîye kadar mesbuk ef'al ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hali zicret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükûmeti merkeziyemizin meclisi milliyi hemen bilâ ifatei an toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı meclisi millinin mürakabesine arz etmesi mecburidir.

9 — Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hâdisat ile ve tamamen aynı maksatla vicdanı milliden doğan cemiyetlerin ittihat ve ittifakından hâsıl olan kitiei umumiyeye bu kerre (Şarkî Anadolu Müdafaaı Hukuk Cemiyeti) ünvanıyle tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından âridir. Bilcümle islâm vatandaşlar, cemiyetin âzâyı tabiiyesindendir.

10 — Kongre tarafından müntehip bir (hey'eti temsiliye) kabul ve köylerden bil itibar vilâyat merakizine kadar mevcut teşkilâtı milliyeye tevhid ve teyid olunmuştur.

Dördüncü madde mucibince eğer herhangi bir hükûmeti merkeziyemiz şarkın herhangi bir parçasını terk ve ihmal ıztırarında kalırsa derhal Erzurumda bir hükûmeti muvakkate teşkil edilerek fiili harekete geçecek ve harekâtı da ben idare edecektim. Hey'eti temsiliye de bir hükûmeti muvakkatenin esası oluverecekti. Hey'eti temsiliye âzâsından bulunduğum için bir tezkere ile de 9 Ağustos 1335 de bana tebliğ olundu:

*Erzurum'da Üçüncü Ordu Mütettiş Vekili ve
15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine mahsustur.*

Paşa hazretleri: Zatı samileri Şarkî Anadolu müdafaayı hukuk cemiyetinin derdesti tabı ve takdim bulunan nizamnamesi maddei mahsusası mucibince hey'eti temsiliye âzâsından bulunduğunuzu arz ile takdimi ihtiramata eyleriz, paşa hazretleri.
9/8/1335

Hey'eti temsiliye

âzâsından
M. Kemâl

âzadan
Raif

âzadan
Süleyman
Servet

âzadan
Hüseyin
Rauf

âzadan
İzzet

7/Ağustosta Erzurum'daki İngiliz'ler hududun öte tarafına gittiler. Artık mümessil kalmadı. Bugün iki Amerika'lı Erzurum'a geldi. Diyarbakır - Van - Beyazıt tarikile gelmişler. Yarın Erzincan üzerinden Trabzon'a gidecekler. Gördükleri vâsi bir islâm diyarı, sayanı hayret bir asayiş, memlekete sahip bir millî kuvvet. Ne aradıklarını doğru söylemiyorlar. Her gelen Amerika'lı muavenetten bahseder; fakat seyahat siyasîdir. Ermeni ararlar bir, bu millet mandaya gelir mi iki! Emisalleri misillü bunlara da Kolordu garnizonunda ziyafet verdim. Millî ve askerî varlığı göre göre çıkıp gittiler. Bugün Bayezit mıntakasında Balıkcık gölü şimalî garbisindeki Celâli aşireti Abbas köydeki Ermenilere baskın yaparak bir makianalı tüfek ile sekiz yük cephaneye almış. Erzurum kongresinin muvaffakiyetle hitamı dolayısıyla her tarafta sürur ve samimiyet merkezden muhite dalgalanarak ittisa ederken İstanbul hükûmetinin marifetleri insana ne iğrenç geliyor. Meselâ 7 Ağustos 1335 tarihli ajansta: Padişahın Londradaki münteşir Morning Post gazetesi İstanbul muhabirini kabul ile mülâkatı var. Hülâsası "İzmir işgaline teşekkür... Pederim İngiliz müttefikiydi, ben de İngiliz siyasetinin muhibiyim. İnsaniyet ve adalet hisleriyle mütehali İngilizlerin muavenet edeceğine ümit ederim. Ahalinin babası sıfatıyla ben de müteessirim." Ajansta müteakiben gülmek için şu satırlar geliyor: "Dahiliye Nezareti, Teşkilâtı Milliye vesair bu kabil harekâta nihayet verilmesi ve buna riayet etmeyenlerin derdestleri için ikinci defa vilâyata tebligatta bulunmuştur." Padişahın bir gazete muhbiriyle mülâkatı ve garip ifadeleri İngilizlerce mürettep olduğu âşikârdır. İtilâf hükûmetleri bir zümre halinde şurayı burayı ve bilhassa İstanbul'u işgal etmişken bu beyanat açıkça İngiliz mandasını kabul ettiğini padişaha söyletiyor. Dahiliye Vekâleti teşkilâtı milliye vesaireye nihayet verilmesini tamim ile «Millet

gık demiyecek" demek istiyor. Aynı günde Erzurum'daki İngiliz'ler de tehdit makamında hududun ötesine çekiliyor. Behey! Milletsiz Padişah! Ve ey vaziyeti o kadar sarıh yazmaklığıma rağmen sairî filmenam gibi uykuda iş gören hükûmet! Siz bu gidişle mehîp bir çığ gibi büyüyen millî teşkilâtın altında uyanmadan ademe gideceksiniz, haberiniz olsun!.

Dahiliye Nezareti ikinci derdest emrini verdiği gün Harbiye Nezareti de tarihimize bir milleti kendi hükûmetinin kemirdiğine misâl olmak üzere daha büyük bir marifet yapıyor. Türkçesi kaba olmakla beraber en güzel tasvirdir: Dahiliye Nezaretinin pislîğine Harbiye Nezareti tüy diyor ki görmeyen gözler, duymayan dimağlar daha iyi işi farkettiler. 7/Ağustosta yazılıp 9 da aldığım bu tarihî şifreyi, yine tarihi aynı olan cevabım takip edecektir: Bu kadar müessir hakikatler yazmama mukabil Harbiye nezaretinden âtideki şifreyi 9/8/1335 de aldım:

Harbiye:
7/8/1335

Gayet müstaceldir:

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Ahalinin mümanaatı üzerine şimendiferle Kafkasya üzerinden Batum'a sevk olunmayıp mecburen Erzurum'a celb edildiğini 27/Temmuz/1335 tarih ve 1144 numaralı telgrafla bildirdiğiniz sürgü kollarını sevkleri emri verilen diğer sürgü kolları ile fazla kamaların Kaymakam Ravlinson ile görüşülecek; .... Trabzon üzerinden sevklerini, hükûmetimizin başına bir gaile çıkarılmamak için bu sevkîyatın sür'atî tanzimi 30/Temmuz/1335 - 4442 numaralı telgrafla bildirilmiştir. Bu husus hakkında kaymakam Ravlinson ile görüşüldü mü? Ne tarikle sevkîyata başlanıldığının sür'atî iş'arı.

2 — Bu defa Ceneral Mil'den alınan şedidülmeal bir tezkerede sürgü kolu sevkîyatının kat'iyen sürüncemede bırakıldığı ve Kafkasya dahilinden sevk olunmak üzere Erzurum'dan tahminen tahrik edilen trenin nezaretten verilen bir emir üzerine geriye celbedildiğinin Kaymakam Ravlinson'a tarafınızda ifade olunduğu bildirilmektedir. Nezaretce böyle bir emir verilmemiş olduğundan bunda bir sehiv olacağını zannediyorum. Ahalinin temenniyatı, mümanaatı üzerine Erzurum'a celbe mecbur olduğunuzu bildirdiğiniz sürgü kolları ile diğerlerinin Trabzon üzerinden sevkinden başka Nezaretce bir emir verilmemiştir.

3 — Bu sevkîyatta ciheti ahârın kasdi olduğu kanaatini taşıyan Ceneral Mil müsaade edilen miktar haricinde kalan sürgü kolu ve kamaların sevkî için tedabiri âcile ittihazile mütareke ahkâmının icrâ edilmediğini kabul ederek tedabiri saireye mürâcaat eyleyeceğini bildirmiştir.

4 — Fazla eslehâ muhafaza olunmakta bulunduğuna misâl olmak üzere de on birinci fırka mintakasmda yedi bin beş yüzü mütecaviz muaddel mavzer bulunduğunu ve Van'daki Rus toplarından topçu teşkilâtı yapılmakta olduğunu zikretmektedir.

5 — Devletin vaziyet ve halini nazarı dikkatte bulundurarak neticede gayri kabili telâfi zararlar tevliidi pek muhtemel olan bu sürgü kolları sevkîyatında ütizamî sür'at buyurulmasını ve Kaymakam Ravlinson ile görüşülerek muhafız terfiki suretile Batum üzerinden veya Trabzon üzerinden nakliyata hemen başlanılmasını ve neticenin sür'atî iş'arını rica ederim.

Erkânı Harbiye Umumiye 4614

Harbiye Nazırı
Nazım

Cevabım:

10/8/1335

Harbiye Nezaretine

C. 7/8/1335 tarih 1/4614 şifreye:

1 — Sürgü kolu ve kamaların sevkine mâni olan ahval hakkında Ravlinson ile görüşülmüş ve mumaileyhe tahriren de lâzımgelen izahat verilmişti. Ermenilerin hududumuza dayanan fecayi ve mezaliminin efkârı umumiyede husule getirdiği tesir ve endişeden tevellüt eden vekayie Ravlinson dahi tamamen vakıftır. Ve Ermenilerin yapmakta oldukları vahşet ve cinayet kendi itirafı ile ve İstanbul'da İngiliz karargâhı umumisine verdiği raporla da sabittir. Binaenaleyh bu vak'a başka bir tesir ve maksatla olmayıp sırf muhafazai namus ve hayat için milletin gösterdiği galeyan neticesi olduğuna ve şu mühlik vaziyet karşısında hiç bir şeyin gönderilmesine imkân olmadığına ve bu mes'elenin mütarekeyi ihlâl mahiyetini tazammun etmeyeceğine ve bununla bir alâkası bulunmadığına halen Kars'ta bulunan mumaileyhi ikna eylediğimi zannediyorum.

2 — Sürgü kolu ve kamalar tahmil ve Erzurum'dan tahrik edilen trenin Nezareti Celilelerinden verilen bir emir üzerine geriye celb olunduğuna dair Ravlinson'a beyanatta bulunulmamıştır. Kendisine keyfiyeti ve mezkûr trenin Erzurum'a celbi mecburiyetinde kaldığını bertafsil anlatmıştım. Artık sürgü kolu ve kamaların trenle sevki kabil olamayacağı gibi karadan Trabzon'a gönderilmesine de ne derece muvafakiyet hâsıl olacağını kestiremediğimden sulhün akdine kadar Erzurum'da kendi nezaret ve kontrolleri ve kolordunun muhafaza ve mes'uliyeti altında depo edilmesini Nezareti Celilelerine arz ettiğimi bildirmiştim. Bunun müttefikiyin hükûmetinin adalet ve insaniyet perverliğine karşı beslemekte olduğumuz emniyet ve itimada münafi bir şekilde ve mütarekeyi ihlâl mahiyetinde telâkki olunmamasını ve kendi tarafından da mafevk makamatin hakikat vechile tenvir ve aynı tarzın teklif olunmasını İngiliz kavmi necibinin mütehalli olduğu hak ve itidalperestiden intizar eylediğimi de ilâve etmiştim.

3 — On birinci fırkada fazla silâh mevcut değildir. Bu fırkanın fazla sürgü kolu ve kamaları kâmilin Erzurum'a gelmiştir. Esasen kamaları mevcut olmayan Rus toplarından teşkilât da yapılmamıştır.

4 — Hükûmeti müşkil bir vaziyette bırakmamak ve mütareke ahkâmını tamamen tatbik etmek için son dereceye kadar çalışılıyor. Fakat millette hâsıl olan hayat endişesi dolayısıyla malzemei harbiyeden hiçbir şeyin hiçbir tarafa gönderilmesine imkân kalmamıştır. Şarkî Anadolu vilâyatında endişei hayattan mütevellit cereyanı millî hakkında müteaddit maruzatımla makamata âliyi tenvir eylediğimi zannediyorum. Ermeniler Kafkasya'da İslâmlara karşı her türlü mezalimi yapmak ve imha politikasını takip etmekle beraber Sivas'a kadar gideceklerini de alenen söylemekte ve gazetelerinde de görülmektedir. Bundan başka (Poti, Sohumkale, Novrosiski) vesair Rusya sevahilindeki mevakiden motor ve gemilerle pek çok miktarda Ermeninin silâhlı olarak Batuma gelmekte olduğu haber alınmaktadır. Bunların ne maksatla toplandıkları da birer sureti elde edilen ve hülâsası 9/8/1335 tarih ve 1260 numaralı şifre ile arz olunan ve Vilson'la Klemenso ..... yazılan telgraflardan anlaşılmaktadır. Rumların da Pontus hükûmeti teşkil emeliyle nasıl çalıştıkları ve bu gayeyi temin için Trabzon ve Samsun havalisine akın akın çetelerle esleha ve mühimmat çıkardıkları ve Sohum'da mütemadiyen Rum gönüllüleri toplandığı ve şu suretle Rumiye gölünden Karadeniz sevahiline kadar Ermeni ve Rumların fiilen silâhlı oldukları ve fikren de emellerini istihsale çalıştıkları ahvalinin tamamen malûmudur. Bunları haber alan ve yakında büyük bir tehlikeye mâruz kalacaklarını anlayan ve hükûmetin buna karşı bir tedbir ve icraatta bulunmadığını gören Şarkî Anadolu vilâyatı ahalişi kuvvayı milliyeye istinaddan başka çare olmadığına kani olmuştur. İzmir vekayii elîmesiyle Kafkas'yadaki imhayı

islâm fecayiinin temadisi havf ve endişesidir ki derhal Erzurum'da millî bir kongre akdine badî olmuş ve malûmu samileri olan mukarreratı itihaz eylemiştir. Süngü ve balta felâketlerinden pek ziyade yılgın ve uyanık olan halk arasında bu malzemenin gönderilmemesini mütarekeyi ihlâl mahiyetinde telâkki eden bir ferd bile yoktur. Halk, hükûmeti seniyemizce bu safhanın İtilâf Devletlerinin nazargâhu ittilâ ve insafına tevdi olunmasını rica etmektedirler. Gayri kabili cerh olan beyanatı vakiya rağmen sürgü kolu ve kamaların sevkinde ısrar olunmasını, milletin silâh ve cephaneden tecrid ile Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında öldürülecekleri hükmünün verilmiş olduğuna delil addedeceklerini ve bu suretle rezilâne ölmekten ise fedakârane ifnayı hayat eylemeyi göze aldıklarını söylüyorlar.

5 — İzmir fecayiini ve diğer işgalleri havi mektupların zabitan ve efrada gelmesi ve memleketin peyderpey işgali için sulhün kasden uzatıldığı kanaati ve buna rağmen sürgü kolu ve kamaların sevkinin devamı ve buna karşı vâki olan galeyanın şüyuu üzerine zabitan kadar sirayet eden firar vukuatı pek arttı. Ve korkunç bir şekle girdi. Her türlü tedabire müracaattan geri durulmamakla beraber henüz önüne geçilmeye muvaffakiyet hâsıl olmadı. İzmir'den gelen mektuplar, ordunun silâhı alındıktan sonra İzmir ve civarının Yunanlılara çığnettirildiği ve müslümanların öldürüldüğü mahiyetinde olduğundan buraların da aynı tarzda Rumlara ve Ermenilere verileceği ve islâmların ayaklar altında çığnetileceği kanaati silâhlı ve müctemi firarların tezayüdüne âmil oldu. Ahval bu merkezde iken sürgü kolu ve kamaların hangi tarikle olursa olsun sevkine teşebbüs, vahim âkibetler tevliid edecek ve belki bir anarşiye ve bilnetice bütün esleha ve cephanenin yağma edlimesine ve bâlâda arz olunduğu vechile bu hususta hassasiyet peyda etmiş olan efrad ve zabitanın milletin harekâtına mümaşaten milletin karışmasına ve ordunun hükûmetin elinden çıkmasına müncer olacaktır.

6 — Ahalinin sulh takarrür ve milletin mukadderatı taayyün edinceye kadar sürgü kolu ve kamaların Erzurum'da muhafazasını rica eyledikleri ve görmüş oldukları felâketlerin acılarını henüz unutmayan bu masum milletin sırf hayat ve namus korkusuyla kalbinden kopan ve feryad ve kararının muhalifi mütareke şeklinden General Mil'ce vâki olan kanaatin tashih ve bu mintakada yaşayan insanların da bir hakkı hayat ve namusa malik olduklarının ve bu hak ve namusun siyanet ve muhafazasının hâlen hâizi nüfuz ve kudret olanlarla temin buyurulmasını, hükûmeti seniyemizin teşebbüsatından ve hükûmatı İtilâfiyenin hissiyatı âdile ve insaniyet perveranelerinden bekledikleri maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Şarkın âtisi hakkında ben millî beratı almıştım. Artık istinad edeceğim birkaç karargâh arkadaşım ve kolordum ve müfettişlik dahilindeki tâbi olacaklar değil, bir millete sırtımı vererek Ermenistan ve Pontus teşekküllerine ebedî olarak mâni olabilecektim. Bu bence tahakkuk etmiş bir netice idi. Fakat sevgili İzmirimizden başlayan feci tevessü de hepimizi düşündürüyordu. M. Kemâl Paşa, Rauf bey, Ali Fuat Paşa, Refet bey garp için bir Sivas kongresini münasip bulmuşlardı. Bu fikri ben de muvafık bulmuştum. Müfettişlik mmtakası dahilinde bulunduğu için irticain İstanbul'un ve İtilâfın şerrinden mahfuz olması lâzımdı. Aldığımız malûmata nazaran Sivas kongresine mümanaat için şimdiden mahalline emir verilmiş ve vaad alınmıştı. Kimbilir daha ne gibi hazırlıklar oluyordu. Bunun için kongrenin selâmetle toplanması tahtı emniyete alınıncaya kadar M. Kemâl Paşa ve Rauf beylerin Erzurum'da kal-

maları münasip görüldü. (1) Sivas'ta üçüncü kolordu kumandanı Refet bey yerine Miralay Salâhattin Adil bey tâyin olunmuştu. Refet bey bizim zümreden tanınmış ve son zamanlarda Bolşevikler hakkında verdiğim sevindirici malûmat üzerine hükûmete ve İtlâfa karşı fiilî vaziyetler de almıştı. Azlolundu, hayli vakit geçtiği halde Bolşeviklerden bir haber çıkmaması üzerine Mustafa Kemâl Paşaya serzenişli bir şey de yazmıştı. İstanbul hükûmeti Kolorduya Salâhattin beyi gönderdiği gibi Ordu müfettişlik vekâletini lâğvediyor ve Müşir Aptullah Paşayı Üçüncü Ordu Kumandanı tâyin ediyordu. Yani her türlü icrâ salâhiyetini hâiz olmak için müfettişlik kumandanlığa tahvil ve kumandanlığına da sarayın arzusunun icrâ edebileceği zannolunan Aptullah Paşa tâyin olunuyordu. Aptullah Paşa Edirne'de Ordu Kumandanı iken ben fırka erkânı harbi kolağası idim. Bana o kadar teveccühü yoktu. Hele bir zabitanın aile mes'elesindeki fena bir mevkiî ve benim vazifeten hak ve âdil karşısındaki müdafî vaziyetimden sonra bana garez olmuştu. M. Kemâl Paşa ve Rauf beyin muhafazasını ve İstanbul'a karşı da müdafiliğini yapmağım neticesi ilk hamlede bütün yıldırımların benim kafama yağdırılacağı ve bu vaktin de Aptullah Paşanın kumanda mevkiine yerleşmesi olacağı pek aşikârdı. Aptullah Paşa Ordu Kumandanı olduğu anlaşılan telgrafında zabitan ve efradın ihtiyacını soruyordu. Tebrik bile etmedim. Gönderilmesi ihtimalini düşünerek ihtiyacı bildirdim. İstanbuldan hareketi zamanı tahakkuk edince hakkında yapılacak muameleyi sahillere emredecektim. Bu basitti. Bunu bütün arkadaşlar muvafık buluyorduk. Def etmek veya tevkif etmek! Erzurum kongresinin hitamı günü İstanbul'un münasebetsizliklerinden biri de bu zatın geleceğinin her tarafa şüyu idi. Sivas'tan Salâhattin bey pek samimi olarak bu husustaki fikrimi sordu. Kendi kararını da bildirdi: Kendisi çekilip Refet beye tekrar kumandayı bırakmak. Bu karar hakikaten pek samimi ve ahvale en uygun olanı idi. Salâhattin beyin şifresi aynen şudur:

Sivas:
6/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Şimdi İstanbuldan Üçüncü Ordu Kumandanı Aptullah imzasıyla bervecâti şifreyi aldım: "Zabitan ve efrad ihtiyacını mübremesinin serian iş'arı". Cevap verip vermemeyi henüz düşünüyorum. Paşanın Harbiye Nezaretinde aramızda geçen çılgınlığına mukabele suretile bir kavga çıkmış olduğundan muamileyhin memuriyeti faal bir şekil alacağı halde bendeniz için kendisile çalışmak mümkün olmayacaktır. Bu akşam Amasya'da bulunan Refet'e bu hali, diğer tebeddülât ve şûrayı askerî dolayısıyla ahvalin merak engiz bir safhaya girmekte bulunduğunu ve binaenaleyh işinin başına geçmek üzere hazır bulunmasını yazdım. İstanbul'da fartı zekâsı mülabesesiyle tâyin olunduğuna istibah olmayan paşanın bir takım münhalâta memur sıfatıyla bir kalabalıkla gelebileceği ve hattâ başka kuvvetlere da-

(1) Buzatlar 29 Ağustos'ta Erzurumdan hareket ettiler.

yanmaya çalışacağı muhtacı mülâhazadır. Bu babdaki malûmat ve mütalâanızın iş'arını rica ederim.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Başka kuvvetler dediği halk ve efrad olacak. Trabzondan padişaha sadakat telgrafları, valinin iki yüzlü fakat İstanbul'a sadık vaziyeti Aptullah Paşaya da cür'et vermiş olacak. Hususile kendisinin de Trabzon mmtakasından bulunduğu söylenmesi tabii kuvvetimizi bilmeyen Salâhattin beyi bu suallere sevketmiştir. Halbuki o veya başkası kim gelirse gelsin şarkta öyle bir vaziyetteyim ki kararımıza itaata mecbur olur. Salâhattin beyi teskin için şu cevabı verdim:

Erzurum:

7/8/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

C. 6/8/1335 Aptullah Paşadan aynı şifreyi bendeniz de aldım. Ve yalnız zabitan ve efradın elbise ve ayakkabıya olan ihtiyacı basit yazdım. Nezaretten tâyinleri hakkında emir almadığım gibi kendileri de tâyinleri hakkında bir şey yazmadıklarından tebrik dahi etmedim. Paşanın âcizlerine teveccühü, zati âlinizinkinden az değildir. Maahaza öyle bir muhite geliyor ki en taş yürekli olanlar bile gelse vekayi onları ikaz eder ve kalplerini sızlatır. Binaenaleyh gelecek kalabalık hâzi ehemmiyet değildir. Milletten başka dayanacak kuvvet, dayanan için pek tehlikeli ve elîm olur. Bunun için teşriflerine sükûnetle intizarı daha muvafık bulduğumu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

11/Ağustosta Salâhattin beyden Sivas kongresine lüzum var mı tarzındaki âtideki şifre geldi:

Sivas:

10/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Mevadı âtiye hakkında tenviratı âliyelerine muntazırım:

1 — Erzurum kongresi intihabata müessir olduktan ve İstanbul bu hususa esasen karar verdikten ve mukarrerat neşredildikten sonra yeni bir Sivas kongresinin mevzuu bahsedeceği zemin ne olabilecektir.

2 — Acaba her tarafta vilâyet ve liva kongreleri yapılarak intihabat hazırlıkları yürütülse ve teşkilât kökleştirilse daha iyi olmaz mı? Ve Bekir Sami beyle Refet beyin Sivas'ta bu ciheti idaresi kâfi görülmez mi?

3 — Daha iki ay köylü sapanından ayrılmayacağına ve meyvalar ham olduğuna nazaran İstanbul'u korkutmamak ve intihabat neticesinde ve kendisinin iskat olunmayacağına icabederse teminat vererek siyaseti âliye makamını bir derece başkalarının kucağından kurtarmak mümkün ve hayırlı olmaz mı? Bu noktada uyuşmak karışmaktan hayırlı bulunmaz mı?

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Vali Reşit bey de Erzurum kongresinden sonra artık Sivas kongresine ne lüzum var diye fikrini soruyordu. Mes'elenin ehemmiyet kesbet-

tiğini gördüm. İlk darbenin hemen Aptullah Paşaya tevcihile her tarafa kuvvetimiz hakkmda bir fikir edinmeyi ve İstanbul hükûmetinden endişe etmemlerini temin etmeliğim lâzımgeldi. Daha ziyade vakit geçirmek, Sivas'tan şuradan buradan da halk namına diye "Sivas Kongresine ne lüzum var?" diye müracaatların gelmesi veya göndertilmesi için aleyhtarlarımızı veya zayıf kalplileri harekete getirebilirdi. Bunun için Salâhattin beyin suallerine cevap vermekle beraber Aptullah Paşa hakkındaki kararımı dördüncü madde olarak yazdım. Bunu takiben de Trabzon'a verdiğim emir ve İstanbul'a yazdıklarım âtidedir:

Erzurum:

11/8/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

C: 10/8/1335 tarihli şifre:

1 — Erzurum kongresi nasıl Şarkî Anadolu vilâyetleri halkının vatan ve millet hakkındaki mukarreratım tesbit eyledi ise Sivas kongresi de Garbî Anadolu vilâyetlerinin aynı esasattaki kanaatlerini tesbit edecek ve bu suretle bütün Anadolu ve Rumeli'de vahdeti milliyenin azim ve iradesini millet ağziyle dünyaya bildirecektir. Şarkî Anadolu vilâyetlerinin merkezi hükûmetten ve Garbî Anadolu'dan ayrılarak istiklâliyet dâvasında bulunduğu dair İngilizlerin neşriyatı kâzibelerine de kat'i bir cevap olacaktır. Bu vaziyet, hükûmetin meclisi milliyi ictimaa dâvet eylemesi ile attığı meşrû adımı tesri ile iradei seniyeeye iktiran ettirecek ve istiklâli millî, tamamiyeti mülkiye ve makamı mukaddesin mahfuziyeti esaslarını müdafaa eden kütlei milliyenin meclisi millîde tamamen taazzuvunu temin eyleyecektir. Esasen Garbî Anadolu'nun tek mil vilâyetlerden mürahhaslar bilintihab yola çıkmış olduklarından Sivas kongresinden sarfınazara maddeten imkân da mevcut değildir.

2— İkinci maddedeki mütalâaları pek doğrudur. Ancak kökleştirilmesi şayanı arzu olan teşkilât Erzurum kongresince takarrür ettirilen esasat ve teşkilâtın Sivas kongresinde kabul ve tasdik edilmesinden sonra olması zaruridir. Meb'us intihabı hususunda müessir olmak en mühim bir husustur ki bu da ancak hey'eti umumiyyede takarrür ettirilecek esaslarla müyesser olacaktır.

3 — Mümkün olduğu kadar hükûmeti tedhiş etmemek ve hukuku teşriye ve murakabesini emniyetle istimale kadar bir meclisi meb'usan vücuda gelinceye kadar hey'eti hükûmeti iskattan millet ve memleket için bir faide memul olamayacağından bu cihetle uğraşmamak esas olup hususu mezkûrun Sivas kongresince de nazarı dikkate alınmasına sarfı mesai edilecektir.

4 — Aptullah Paşa hakkındaki beyanatı âlilerinin tamamile haklı olduğu tezahür eyledi. Müşarünileyh tâyini buralarda şayi olunca İzmir vak'ayı feciasında Ali Nadir Paşanın millet ve ordu için mucip olduğu avakibi elîmeden haberdar olan halk ve ordu mensubini son derece dâçarı endişe oldu. Bu sebeple hem kendisine gelmemesi ve hem de Harbiye Nezaretine müşarünileyhin ve bu kabil zevatın tâyin edilmemesi hakkında tafsilen iş'aratta bulunduğumu arz ederim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Üçüncü fırka ve Trabzon mevki kumandanlığına verdiğim emir:

Erzurum:

11/8/1335

Zata mahsus ve pek aceledir:

3. Fırka Kumandanlığına
Trabzon Mevki Kumandanlığına

1 — Aptullah Paşanın 3. Ordu Kumandanlığına tâyin olunduğu şâyi oldu. Henüz emri resmisi gelmemekle beraber İzmir'e Ali Nadir Paşanın tâyiniyle başlayan devrei şeametten umum mütevahhiş olduğundan müşarünileyhin bu memuriyetini halk ve ordu bu havalı için de aynı felâket telâkki ediyorlar. Ve hali galeyandırlar. Bu galeyana Erzurum'da açıktan açığa görülmektedir. Mütereddit ellerde ikinci bir İzmir olmaya istidadı olan Trabzon'da da aynı efkâr ve cereyanın doğmuş olduğu şüphesizdir. Bunun için Nezarete lâzımı gibi arzihal ile müşarünileyhin ve bu kabil zevatın gönderilmemesini rica ettim. Maruzatımın vüsulünden evvel Aptullah Paşanın yola çıkması veya herhangi bir hisle gelmek teşebbüsünde bulunması da melhuzdur. Böyle bir halde ahaliden intihab olunacak bir hey'et marifetiyle veya suveri münasebe ile vapurdan çıkmayarak avdet buyurmasının tebliği ve bu tebligat ve ikaza rağmen müşarünileyh gelmek isterse şahsına karşı hürmetkâr davranılmak ve hayatı tahtı emniyette olmak şartile Trabzon haricinde münasip bir mahalde ikamet ettirilmesi ve Ardasa'yı bu tarafa geçmemesinin temini ve yapılan bu muamelenin bir hürmetsizlik telâkki edilmeyerek ordunun kıymettar ve pek emektar bir kumandanı olmak sıfatiyle kendilerinin siyaneti için olduğunun ifhamı ve iş'arı.

2 — 3. Fırka Kumandanlığı vekâletine ve Trabzon Mevki Kumandanlığına yazılmıştır.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İstanbul'a yazdıklarım:

Erzurum:
11/8/1335

Dersaadette Erkânı Harbiye Mektebi Müdürü Miralay Seâd beye

Vatanın şark cephesi Ermenilerin azgınlığı karşısında pek hareketli bir safhaya girmiştir. Paşa pederinizin üçüncü ordu kumandanlığını kabul etmesinden İzmir fecayinin bu havalide ihdas edileceği teşe'üm edilmiş ve herkes galeyana gelerek fena fikirler tevliid eylemiştir. Müşarünileyh şimdiye kadar afif yaşamış bir emektardır. Kendilerini siyaneten bu memuriyeti kabul buyurmamalarını pek hürmetkâr bir his ile arz ederim. Zatı biraderleri bu noktada müşarünileyhi ikaz etmiş olacağız. Bu vazifeyi itmam buyurmanız rica olunur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum:
11/8/1225

Zata mahsustur.

Harbiye Nezaretine

Üçüncü Ordu Kumandanlığına Aptullah paşa hazretlerinin tâyin buyurulduğu hakkında henüz Nezareti celilelerinden bir emir ve tebliğ vâki olmamış ise de pek ziyade şayanı dikkattir ki müşarünileyhin işbu memuriyete tâyin olunduğu şayiası efkârı umumiye üzerinde pek fena tesir yapmış ve bu âsar günden güne artmakta bulunmuştur. İzmir hâdisesi meş'umesinden evvel Ali Nadir Paşanın İzmir ve havalisi kumandanlığına tâyini ve o feci safhada paşanın uğradığı avakibi pek hassas bir surette takip eyleyen ordu mensubini ile ahali aynı zümreyi ricalden madut ve evvelce de dördüncü ordu kumandanlığında iyi bir şöhret bırakmamış olan Aptul-

lah Paşa hazretlerini de bu havalinin Ermenistan'a kaptırılmasında bir mukadde-
mei zaaf ve şemet ad ve telâkki etmektedir. Binaenaleyh artık tamamen tehlikeî
hayat ve namus karşısında ve pek had bir devre içinde olan işbu mintaki vatanda
müşarünileyhin icrayı memuriyetine imkân olamayacağı ve aksi halde kendileri için
de pek müşkül vaziyetler tahaddüs edebileceği cihetle gerek müşarünileyhin ve ge-
rekse bu kabil zevatın intihap ve tâyini halkın namus ve hayat endişesiyle çırpındığı
şu zamanda vatan ve millet için tehlikeli olacağını arz eylemeyi gerek müşarüniley-
hin vikayei şeref ve haysiyeti ve gerek ahali ve ordunun yar ve ağyara karşı itimat-
sız bir şekilde görünmemesi için muktezayı vazifemden addeylediğim maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

14 Ağustosta haber aldık ki: Bu teşebbüsle Aptullah paşa istifa et-
tiği gibi Harbiye Nazırı da değişmiş. Nazım Paşa yerine daha berbad işlere
namzet olduğu muhakkak olan Süleyman Şefik Paşa Nazır olmuş!
Ben 12 Ağustosta Tercan (Mamahatun) daki süvari alayına tatbikat yap-
tırmak için Pırtm'a sahra şimendiferile gitmiştim. Her tarafa karşı ve
bilhassa Dersim tecavüzlerine karşı merkezî vaziyette olan bu alay Er-
zincan - Sivas muvasalamızı da icabında temin edecekti. Birkaç mes'-
ele hallinden sonra atlı olarak Kükürtlü kömür ocaklarını gözden ge-
çirdim. Rusların yaptığı sahra şimendiferi Sarıkamış - Erzurum üze-
rinden Pırtın'a kadar işler bir haldedir. Kömür ocakları kısmen tesviyei
türabiye yapılmış. Pırtın'dan kömür ocaklarına atla iki buçuk saatte
gittik. Yol arabalar için çok müşkül. Geldiğim gündenberi kömür ihra-
cına son gayreti sarf ettiriyorum. Hudut boyundaki kıtaatı iase için tren-
lere muhtac olduğumuz gibi bir ileri hareket için de pek lâzımdı. 11 No-
lu ocağa girdim. Ruslar tarafından çıkarılmaya başlanan bu kömür
trenlerimizi tahrike kâfi bir kuvvette idi. Yevmiye ancak sekiz ton
çıkartılabiliyordu ki yevmi ihtiyacımıza ancak kâfi idi. Amele için para
lâzımdı. Burada çalışanlar kendilerine silâh teslimi câiz olmayan insan-
lardı. Onların da takati bu idi. Pırtm'dan Yeniköy'e kadar güzergâh
köprüleri de ikmâl edildiğinden demir fersine müsaitti. Bir kaç kilo-
metre daha yolu tenkis için bu fersiyata karar verdim. Geçen sene elde
büyük kuvvetler varken kömür ocaklarına kadar bu hattın inşası her-
halde mümkün olurdu. Fakat İran içlerine saldırış bu kıymetli işleri
—acısını çekmek üzere— yaptırtmamış oldu. Erzurum mintakasında
teşekkül eden geri ordusu, bu vazifeyi ihmal ettiğinden dolayı, şimdi
eziyeti çekenlerin taanına uğruyordu. 14/Ağustos akşamı M. Kemâl
Paşanın ikametgâhına gittim. Rauf bey de birlikte İstanbul'dan —Ali
Fuat Paşa vasıtasile— gelen malûmatı münakaşa ettik. Bunun mühim
hülâsası:

1 — Hükûmeti hazıra M. Kemâl Paşa ve Rauf beyi hayyen —mu-
vaffak olmadıkları takdirde meyten— derdest için mmtakamıza üçer
dörder kişilik çetelere ayrılmış olarak otuz Kürt ve Arnavut zabitini
göndermişler. Kürtlerden Bedirhani ile Şeyh Aptülkadir ihanet ediyor-

lar. Veliâht hükûmeti hazır aleyhinde arzuyu milliyi tervic ediyor.

2 — İngilizlerin mecmu kuvveti iki fırka ile bir alaydır. Fırkanın biri Türkiye de diğer Mısır'da. Sudan'da muthiş ihtilâi var. Türkiye'ye sevk edilmek üzere General Allenby ile kuvvet sevk edeceklerdi. Asker isyan etti. Bir nefer gönderemediler. Afganistan, Hindistan'a sarkmakta. İngilizler endişede. İngilizlerin tazyikatını nazarı itibara almayınız. İşgai edecek kuvvetleri yoktur. Tazyikleri kuru tehdittir (1).

3 — İtalya ve Amerika şarkta milliyet prensibi tatbik için ittifak etmişler.

4 — Fransa Eylül'e kadar şarkta iki fırkadan fazla bırakmayacak. Yani mevcut doksan bin, on beş bine inecek. Fransada Sosyalizm kuvvetli. Suriyeden infikâk etmişler (2).

5 — Avrupa karışık! İtalyan kabinesine sosyalistler hâkim. Macar bolşevikleri Romanya'ya taarruzda. Bulgaristan'da bolşevizm var. Hırvatlar ve Karadağlılar Sırbistan'a hali isyanda. Bolşeviklerle birlikte çalışıyorlarmış.

6 — Avrupa, Türkiye'yi taksim edemediği gibi icbar dahi edemiyerek Türk'leri tazyiki siyasi ve iktisadî ile kendi arzularına serfuru ettirmek istiyorlar.

7 — Türkiye'nin hayatı için mutlaka bir devletin mandasını kabul etmek mecburidir. Fakat şu şartla ki Kürdistan ve Ermenistan'a tatbik edilecek manda usulü gibi değil. Müstakil yaşamış hükûmet olduğumuzu Amerikalılar da tasdik ediyorlar. İstiklâl ve tamamiyeti mülkiyesini muhafaza suretile yaşayacak olan Türkiye hükûmeti istikraz için bir mandaya ihtiyacı vardır. Yoksa başka kayıt ve şartla değil.

Havadislerden sarfınazar edilince pek mühim olan suikastlara karşı bidayetdenberi yapılan takayyüdü teşdit edeceğim. Fakat bu manda mes'elesi günden güne etkârı umumiye oluyor. İstikraz için manda ne demek? İstanbul'da kimler bu işe ve kimin namına müdahale ediyor. Millî kuvvetimizi tamamen göstermedikçe ve bu kuvveti sonuna kadar sarf etmedikçe mandaya mütemayil görünmek istiklâlimizi elimizle mahvetmek demektir. Hususile daha geçen hafta «Kongre alenî kararını cihana ilân etmiştir» tarzındaki mütalâam musip görüldü ve mecburiyeti kat'iyeye olmadıkça mandaya yanaşamayacağını ve mecburiyetin de ancak millî varlığımızın sarfından sonra görülebileceğini M. Kemâl Paşa ve Rauf beylerle tesbit ettik.

Trabzon'dan bir karakol cemiyeti nizamnamesi gemişti. Bunun İstanbul'daki bazı erkânıharbiye zabıtam tarafından, ordunun inhilâlile başsız kaldığına nazaran millî seferberlik ve millî ordu için bazı tedbir-

---

(1) Dört ay evvelindenberi bu kanaatteyiz.

(2) Havadis mevsuk mu? Bilen yok. Tabii inanmamakla beraber hoş gider lâflar. Ağzdan ağıza tatlı tatlı alınıp verilmesi hale muvafık!

leri ihtiva ediyordu. Halbuki Şarkta resmî bir ordu olduğu gibi millî birlik de temin edildiğinden bizce haizi ehemmiyet bir şey görülmedi.

Diğer bir malûmat da; Posta Telgraf Müdüriyeti umumiyesinin yeni bir münasebetsizliği idi. Transit merkezi olan mahallerde kontrol memuru olarak birer misli maaşla adamlar koyarak zevatı resmiye ile kongre azâsı muhaberatının kontrolü ve münedercatından şüphe edilen şifrelerin tevkif ve hemen müdüriyeti umumiyeye gönderilmesi ve bu hususta münasip derecede ikramiye ile taltifleri icra olunacağı, tebliğinin şifreli mahrem talimatla tamim olunması.

Buna karşı, şimdiye kadar olduğu gibi, icabeden telgrafhaneler ordunun daimî kontrolünde bulunması ve bu emri, yapmaya cür'et edenlerin divanhârbe verilmesini muvafık gördük.

Bugün havadis olarak gelen haberler: Enver Paşanın biraderi Batum'da İngiliz mahpushanesinden 8/9 Ağustos gecesi kaçırılmış. Ardahan kışlasında mevkuf imiş. Muhafız iki İngiliz zabıt ile dört İngiliz neferi kaçıranlar tarafından katledilmişler. Enver Paşanın amcası Halil Paşa da Merkezi Umumî Azâsından Küçük Talât'la birlikte ve muhafazalarına memur mülâzim Şadi efendi ile birlikte firar etmişler (1).

15 Ağustas akşamı Kemâl Paşa ve Rauf Beylerle yemeği bizim evde yedik. İstanbul'un suikasda cür'etine mukabil, onları daha ziyade şaşkın bir hale koymak için, bizzat M. Kemâl Paşanın sadrâzama münasip tarzda bir şey yazmasını muvafık bulduk. (Meclisi Millînin tesrii, millî tezahürata mümanaat edilmemesi, saikai hamiyetle millete muavenet eden memurine dokunulmaması...). İstanbul da aynı günde bir karar veriyor: Şifre ile muhabere memnu! Bunu 17 de aldım. Lâzımı gibi cevabı o günde yazılıdır. M. Kemâl Paşaya gelen malûmatta: Bir Amerika hey'etinin sadrı esbak İzzet Paşa ile görüşüğünü ve 15-30 senelik Amerika mandasının kabulü hakkında vilâyatı şarkiyeden talep edilmesini yazıyorlarmış. Erzurum kongresinin kararını verdiği manda lâfzının burada hüsnü telâkki edilmediği tarzında münasip bir cevabın Kemâl Paşa tarafından yazılması uygun görüldü (2). Bu ne belâlı manda imiş! Hanımların modasından daha iptilâlı! Bereket her şey gibi şarka kolay ve çabuk yayılıyor.

16 Ağustosta Afyonkarahisarda on ikinci kolordu kumandanı Salâhattin beyden kızmak veya gülmek için şu şifre geldi:

Karahisarısahip:
13/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Dersadetteki fırkı muhtelifenin bilittihat Amerika Hey'etine verilmek üzere itti-

(1) Her ikisi de Erzurum'a geldiler. Halil Paşanın mütalâat ve Kafkasya'da ve Trabzon'daki fiiliyatı gelecektir.

(2) Bu manda hikâyesi Sivas kongresinden sonra da devam etmiş ve benim şedit bir cevabım (Mustafa Kemâl Paşaya ve bunu kurcalıyan İsmet beye) bu bahsi tamamiyle kapatmıştır.

haz ettikleri mukarrerat bervechi zir mâruzdur:

1 — Ermenistan için Türkiye'nin Şark hududu üzerinde Ermeni'lerin işine yarayacak bir arazi parçası terk etmekle vilâyatı şarkiyenin ve orada iş başında bulunan büyükleri âtide refahını ve serbest inkişafını düşünerek razı olabilecekleri fikrinde oldukları yalnız bu fikirlerini oradaki kürtlerle teşriki mesai eylemiş olmak ve kürtlerin de Ermenilere terki arazi fikrine katiyyen mütemayil olmamak dolayısıyla izhara taraftar olmadıklarını dahi izhar etseler bile orada Türk ekseriyetinin şeraiti âtiye kendilerine bu fikirde kürtlerden ayrılacağını zan ettiklerini. Şöyle ki: Evvelâ: Evvelâ Türk, Kürt ekseriyeti ve aralarındaki ekalliyeti sairenin meskûn olduğu arazinin tamamıyeti, saniyen Türk istiklâli tammı temin edilmek ve fiilen teyid olunması, rabian (Salisen atlanmış) Türkiye'nin asrî tekâmülâta mazhar olabilmesi için serbestce inkişafına mâni olan kuyudun ref'ile Vilson prensiplerinde vaadedildiği vechile istiklâl ve hukukundan en emin bir tarzda istifadesine imkân bahşolunması, hamisen bu hususatta ve Türkiye'nin tesrii terakkiyatında Amerika'nın bize müzaharetini ve Cemiyeti Akvama karşı himayesi.

2 — Tahliye edilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin yeni nakle-dileceği arazide derhal iskânı ve derhal arazilerinden istifadelerini temin için Amerika'nın muavenet etmesi;

3 — O civarda ve bilhassa Erzincan ve Sivas arasında mütekâsif Ermenilerin de yeni Ermenistan hududu dahiline nakillerinin temini;

4 — Ermenistan namı hesabına olarak vâki olmasını muhtemel gördüğümüz terki arazi keyfiyetini, müstakil bir Ermenistan namına değil, ancak büyük ve medenî bir devletin mandası altında inkişaf edecek asrî bir devlet namına olacaktır. Çünkü: Bugünkü Ermenistan'a arazi terk etmek Türkiye'nin başına ikinci bir Make-donya yapmak demek olduğu gibi Kafkasya için de bir âmil teşkil etmek demektir.

5 — Bütün bunlar kabili münakaşa bir metin mahiyetindedir. Bunların kat'î mahiyet iktisab etmesi ancak memleketteki Hey'etlerle temas etmek suretiyle mümkün olursa oraya Amerika Hey'etinden bir zatın izâmı elzemdir.

6 — Ve en nihayet mes'elenin şekli kanunî ve meşrua icrası için Meclisi Millîi Osmaniye tevdiî tabiidir.

12. Kolordu Kumandanı Salâhattin (1)

İstanbul'da Millî Blok, Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf, Kürt Teali Kulübü, Sulh ve Selâmet gibi, şahıs ve emelleri taban tabana zıt faal cemiyetler vardır. Memleketi kurtarmak azmîle çarpınan bir çok namuslu insanları tanıdığım gibi, pek namussuz zamaneciler de vardı. Bu şifreye nazaran bunlar birleşiyor ve binlerce kilometre uzaktaki mıntakada hudutlar çiziyor, insan taksimat ve nakliyatı yapıyor. Evvelâ cehli mutlak içindeler. Meselâ, üçüncü maddede, bilhassa Erzincan ve Sivas arasında mütekâsif Ermenilerin nakliyatının temininden bahsolunuyor. Halbuki buralarda tek bir Ermeni yok! Harbiumumide harekâta sahne olan bu mıntakadan bu kadar gaflete, cehli mutlaktan başka tâbir olur mu? Diğer maddelere gelince idaresizlik ve tarihten ibretsizliktir. Meselâ dördüncü madde çok alda-

(1) 3. Fırka kumandanının ismi de Salâhattin'dir. Buna Balkan muharebesinde elinden yaralandığından Çolak Salâhattin derler. İlk Meclisi Milliye Mersin meb'usu olarak girmişti. 12. Kolordu K. olan Salâhattin bey az sonra İstanbul'a gitmiş ve İstiklâl harbine iştirâk etmemiştir.

tır gibi! Giridi kimin namına terk ettik, Bulgaristan'ı medeni bir devlet senelerce himaye etmedi mi? Adaları medenî bir devletin emanetine bırakmadık mı? Ne hacet, İzmir medenî bir devlet namına Yunan'a ciro edilmedi mi? İstanbul'da pazarlık eden hamiyetli efendiler ne olur Erzurum'a kadar gelip de zekâlarını burada sarf etseler! Bunu geldiğim zaman da yazmıştım. En akıllı ve tecrübeli insanların bile —Ahvali hazırına vâkıf olmadığı şeyler hakkında— uzaktan verecekleri kararın facialara sebep olduğunu, kendi tarihimiz bile kaçınıcı defa tekrar edecek. Üç aydanberi şarka gelen İngiliz, Amerikan, Fransız'lar bile şarkın kuvvetini teslim ettiler. O kadar rapor yazdım, hâlâ bizimkiler memleketi kurtaracağız diye masa başından karakuş hükmü veriyorlar. Ne olur bir kere sorsalar ki şarktaki insanlarımız ne yazıyor? Erzurum'da kongre diye toplanan kimlerdir ve neye karar vermişlerdir? Ben zannediyorum ki şarka bir türlü hâkim olamayan İtilâf siyasetçileri İstanbul'da namusile tanınmış zatlara dahi şöyle aldatıyor: «Şarkta Ermenileri tatmin edin, bütün dünya efkârı umumiyesi lehinize döner! En feyyaz vilâyetlerinizde müstakil bir hükûmet olarak yaşarsınız.» Bu tarzda rüzgârlar çoktanberi Erzurum dağlarında dahi esiyorsa da hakikat güneşinin verdiği şevk ve millî galeyana dolayısıyla tesiri hiç oluyor. Hududun ötesindeki katliâmları açık teîgraflarla yazarken ve Elviyei selâseyi haksız olarak işgal ve katliâmlar bize kan ağlatırken, ne gariptir ki, biz hududu eski yerine Arpaçayma koymayı, vaziyetten habersiz olarak işgal edilenler de İstanbul'u ve güzel yerleri alacağız ümidile şarkı fedaya razı oluyorlar. Bilmeyenler ve bilmediğini bilmeyerek iş yapanlar dün olduğu gibi bugün, bugün olduğu gibi yarın da mutlaka fena yapacaklardır. Tarihî misâller lâzımı gibi münebbih olamıyorlar. Berlin muahedesiyle eyalâtı mümtazemiz olan Bulgaristan, sekiz sene sonra Rumelii şarkiyi istilâ etti; bir rubu asır içinde ise krallık oldu, orduları Selânikten Çatalca'ya kadar milleti çiğnedi, bitirdi. O zaman da hep hali düşünen kısa mütalâalı büyüklerimiz bu istikbali feci bir levha olarak zihinlerinde tersim ettiremiyorlardı. Halbuki şimdiki vaziyetimizin mazi ile kıyas kabul eder yeri yoktu. Türk'ün imhasına karar verildiği gizlenmiyordu. Ermeniler Sivas'a diye bağırmıyordu. Kızılırmağı müsemmasına benzeteceklerine kiliselerde Rumlarla el ele yeminler ediyorlardı. Esasen Elviyei selâseyi işgal ile lâzımı kadar şımarmışlardı. Bunlar beş sene, on sene değil, İstanbul'un emri vechile mütareke ahkâmı diye silâhları verdiğim gün —hele bir de tashîhi hudut diye yer verilirse— karşılıklarına Yunan ordusu gelinceye kadar yürüyecekler ve geçen sene emsâlini gördüğümüz vechile Anadolu'yu kan ve ateşe bırakacaklardı. Medenî devlet yardakçıları bu istilâyı ne ile durdurabileceklerdi. Hangi medenî kuvvet, barbar diye haykırdığı masum Türkleri kurtarmak için kuvvet gönderecekti? İtilâf zümresi Rum ve Ermeniyeye kumandasını vermişti: Türk'ü boğ!... Lâzım gelen silâh ve mühimmat ve kılavuzluğu da yapıyordu. Buna karşı Erzurum'da millet tanrıya ahdü peyman

etmiş, Türklük ölmez, Türk yılmaz parolalarını kendine tehlik yapmıştı.

İstanbul'un fırkı muhtelifesine yüzlerce Erzurum kongresi beyanamesi gönderilmesini en iyi cevap buldum. İstanbul'un marifetini her tarafa anlattık. Millet bir daha anladı ki kendisini kurtaracak ancak kendisidir. Erzurum kongresile millî hâkimiyetini ilân ettiğinden herkes daha memnun oldu. Tashihi hudut, Kürt istiklâli gibi propagandaların durmıyacağı belli idi. Bu zehre karşı ben daha evvelden «Kürdistan'ı Ermenistan yapmak istiyorlar, fakat Kürt kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz» diye bütün Kürtleri şerbetlemiştim. 17/Ağustosta yine manda hakkında şu şifreyi aldım:

Sivas:
17/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Vasıf bey tarafından Kemâl Paşaya yazılıp Konya'dan şimdi gelen şifre zirde-
dir: Amerika Mandası hakkında esbabı mucibe raporu ve mutalâat yoldadır. Nihayet Amerika Tahkik Hey'etinden iki kişiyi Sivas'a gönderip milletin arzusunu öğrenmeye ikna ettik. Bunları kabul ederseniz yollamak üzere gayet müstacel işarınıza şiddetle muntazırız. İlâveten böyle bir mülâkatın her suretle mucibi menfaat olacağı buraca mülâhaza edilmektedir. Efendim.

3. Kolordu namına
Erkânıharbiye Reisi
Ahmet Zeki

Artık sinirleniyordum. Amerika Tahkik Hey'etile benim görüşmekliğim mümkün olsa da bir daha bu manda işinden onlar da vazgeçse! (1) Çok düşündüm. Şimdiye kadar manda hakkındaki muhaberata bu şifreyi de ilâve ederek cereyanın aldığı istikametten korkmaya başladım. Amasyada M. Kemâl Paşa arkadaşlarile Bolşevikliği ehven gördüğünü 23 Haziranda yazıyordu. Ben daha İstanbul'da iken mevcut olan bu cereyan da bir taraftan efkârı umumiye olarak büyümek istidadında idi. Henüz nevzat halinde bulunan ise, istiklâlimizi kurtarmak için tek dağ başını mezar oluncaya kadar uğraşmak fikriydi. Erzurum kongresile Şark için bu teminat alınmıştı. Fakat en münevver ve en şayanı âtimad vatandaşlarımızın İstanbul'da açtıkları bu cereyan günün birinde her ümidimizi kendisile sürükleyebilir miydi? İşte endişem bu idi. Mandaya girmek, bolşevik olmak bunların ikisi de ölümdü. Şu fark ile ki; birincisi suda boğulmak, diğeri de ateşte yanmaktı. Hem de bu ölüm bir eceli mevut değil bir intihar olacaktı. Yürünecek tek bir yol vardı. Bizim kat'ına başladığımız selâmet yolu. Güzergâhımızda su ve ateş yok değildi; fakat bunlara fidyei necat olarak bir kaç avuç fedakâr atmamakla milleti mes'ut hedefe vardirmek, mümkün olacaktı. Bu namus yolunun

(1)25 Eylülde Erzurum'a gelen Amerika Hey'eti Reisi General Harbord'la mülâkatımızda arzularımı söyledim.

122
müntehası hürriyet ve istiklâl idi. (1). Bu şifre üzerine bir daha M. Kemâl Paşa ile görüştim. Şimdiden gösterilecek bir temayülün vaha-
metini tekrar ettim.

Harbiye nezaretine gelen Süleyman Şefik Paşanın ilk tamimi ile bu-
na verdiğim cevabı, hâlâ, her gün nelerle uğraştığıma bir misâl olmak
üzere derc ediyorum. Benim en mühim vazifem tabii kıtaatımın her an
mühim kuvvetler karşısında ifayı vazifesi idi. Bu en büyük zamanımı
alıyordu. Daha Tekirdağ'ında iken yazdığım bir kolordu programı esa-
sile kıtaatımı meşgul ediyordum. Ötede beride hayat ve ahlâkları mah-
va mahkûm şehit yavrularına karşı duyduğum derin ızdırabı gidermek
için bunların tahsil ve terbiyelerini bir vazife bilerek haftanın bir gününü
bunlara hasrediyordum. Kolordunun yegâne erkânharbi Binbaşı Har-
putlu Mustafa bey, iâşe ve muamelâtı zatiyenin gittikçe artan müşkülâtı
içinde lâzımı gibi kıvranıyordu. Bu vazifeye meftun arkadaş aynı za-
manda kolordunun Erkanıharbiye reisi de bulunuyordu. Fırkalarda
birer erkânıharp ancak kendi vazifelerini başarabiliyordu. Merkezi Er-
zurumda bulunan dokuzuncu fırka erkânıharbi Fahri beyi aynı zaman-
da millî şubede kullanıyordum. Çok geceler üç dört saat uyumak mü-
yesser oluyordu. Beni en ziyade yoran casusluk ve propaganda işleri
idi. Bunu maatteessüf erkânıharplerimiz bile kavrayamıyordu. Bizi
alâkadar eden Kafkasya ve Rusya'dan malûmat almak, casusluğa mâ-
ni olmak, günün zehirli propagandalarını, bedbin insanların vehmi mü-
talâalarını birbirinden ayırarak her birine mukabil vecizeler hazırla-
mak, ordunun efrad, zabitan ve halkın münevver, eşraf, esnaf, köylü
kısmılarının hissiyatına daima vâkıf olmak, Kürdistan'ı sahil halkını
iyice dinlemek ve her ecnebi gemisi görünüşte gevşeyen âsaba müsekkin
bir propaganda yollamak ve bu kadar nazik ve hassas işleri hüsnü idare
ile halkın ve ordunun samimi teveccüh ve itidalini —Pek kavi muhalif
mesaiye rağmen— ruhî barometresinde düşürmemekti. Alman'larla bir
çok sene çalıştığımın ve bilhassa bir sene onlarla birlikte Erkânıharbiyei
Umumiye İstihbarat Şubesi Müdürlüğü ettiğimin mükâfatını hakikaten
görüyorum. Benim en mühim kolladığım, pek nazik bir mes'ele var ki;
onu da zikretmeyi faydeli bulurum: M. Kemâl Paşayı hüsnü idare etmek...
İstanbul bütün kuvvetile kendisine yükleniyor. Her tarafa emirler, gaze-
telerle neşriyat daima mütecaviz bir lisanla efkârı umumiyede matrud
ve mahkûm bir insan gösteriliyor. Aleyhine yapılan tecavüzler yetişmi-
yormuş gibi hayatına suikast hazırlanıyor veya öyle propaganda ile ted-

(1) Bu hasbihalim, ne tesadüftür, 1336 senesi Ermenistan harekâtının icrası
için çırpındığım zamanlarda Ankara'da Mustafa Kemâl Paşa ile muhaberata ve
Moskovaya gitmek üzere nezdime gelen Bekir Sami ve Yusuf Kemâl beylerle muha-
verata da zemin olmuştu.

kiş ediliyor. Şark kendisini tanımıyor. Bana karşı ise halkın ve ordunun samimi hürmetile beraber henüz İstanbul hükûmeti de teveccühkâr davranıyor. O azil ediliyor yerine beni tâyin ediyorlar, onun için derdest emri veriliyor. Bana icra vazifesi veriyorlar. O Sivas'a gitmek için benim kuvvetime ve nüfuzuma muhtaç; hattâ bütün muhitile iâşelerinde dahi muavenetime muhtac. O Kemâl Paşa ki Harbi Umumide muhtelif cephelerde Ordu Kumandanlığı yapmış, muvaffakiyetler kazanmış, mafevklerle didişmiş, hemhizalarını hırpalamış. Bu noktalarda pek hassas. Hususile birkaç gün evveline kadar bana da âmir.. İşte bu müsselsel sebeplerle rencide olmasından, benimle arada bir suitefehhüm husulünden çok endişe ediyorum. (1) Onu kırmamak için elimden gelen her inceliği yapıyorum. Ve onu millî cereyanın başına getirmek için de vazifemi yaptım ve yapıyorum. İşte bu tahammülû müşkül mesai arasında yeni Harbiye Nazırı ile muhaberatımız da ağır bir vazife:

Dersaadet:
14/8/1335

No. 2774

15. Kolordu Kumandanlığına

Avatufı Celileyi Hazreti Hilâfetpenahiden olarak Harbiye Nezareti uhdei senaverime tevcih buyurulmuştur. Mülkü milletin geçirmekte olduğu şu avam mühim ve nazikte tealî şevketi osmaniye ve muhafazai menafii âliyei vataniye hakkında geceli gündüzlü sarfı azm kavisinde bulunduğum mesaii acizanemin semeredarı muvaffakiyet olması emrinde bilumum silâh arkadaşlarımın kıymettar olan muâvenetlerine nail olmak hususundaki ümidim pek vâsidedir. Malûm olduğu üzere vazifei hamaseti hâkipay'i vatanın nighbanlığında merkûz olan ordunun siyasiyat ile iştigali bu vazifei mukaddesesini ifada dûçar dehen ve haleli dehabul ise menafii âliyei vataniyenin heder olmasını intac edeceği cihetle katiyyen rehni cevaz olamayıp vazife haricinde olarak bu misillû siyasiyat ile meşgul olanların münhasıran vazifei askeriyelerini ifaya dâvet edilmeleri ve milleti osmaniyenin seviyei medeniyesi Avrupa düveli muazzamasınca mizanı tetkik edilmekte bulunduğu şu gayet mühim ve nazik zamanda emniyet ve asayişî memleketin müstakar bir halde bulunması emrindeki vücubu katiyyeye nazaran bu bapta ciheti mülkiyeden talep olunacak müzaheretin derhal ifası ve cüz'i ve küllî asayişî dahiliyi haleldar edecek vazı ve tavırda bulunacak olanların men'i mukarreranı neye mütevakıf ise anın da ifasına ciheti mülkiye ile el birliğiyle çalışılması umum erkân, ümera ve zabitan ve asakiri şahnenin hamiyeti diniyelerinden muntazır olmakla bu bapta icabedenlere tebligatı katiyye ve müessire ahzi.

Harbiye Nazırı
Süleyman Şetik

Milletin seviyei medeniyesi aciz ve meskenet midir diye hakikaten düveli munazzama bakıyor. Biz de seviyemizi gösteriyoruz. Ordunun siyasetle meşgul olmamasını artık herkes anladı. Burada mes'ele bu değil.

(1) Maatteessüf vakit vakit benim taksirim olmadığı halde bu korktuklarım oldu. Hem de sonunda pek müthiş oldu! İzmir zaferini müteakip her zaman olduğu gibi bir takım dalkavukların (Münci, Dâhi) diye yaygaraları muvazenesini bozdu. Eski arkadaşlarının daima canlı tarih gibi yaşadıklarını istemez oldu!

Ordunun büyük kumandanları ikmâli namus için çırpınıyor. Halbuki İstanbul'da hâlâ nıgehbanlıklar diye gazetelerde hayasızca ilânlar var. Harbiye Nazırına şu cevabı yazdım:

Erzurum:
16/8/1335

No. 1317

Harbiye Nazırı Süleyman Şetik Paşa Hazretlerine:

Harbiye Nezareti Celilesinin uhdei fahimanelerine tevcih buyurulduğundan dolayı kolorduyu acizî namına arzı tebrikât ve tazimat eder, mülkü milleti saadet ve selâmete isâl edecek mesaii vatanperveranelerinde muvaffakiyatı âliyye mazhariyeti sâmilerini Cenabı Haktan tazarru ve niyaz eylerim. Her zaman ve bilhassa şu mühim ve nazik zamanlarda ordunun siyasetle iştigalinin pek vahim akibetler tevlihtede olduğu hakkında herkes lâzımı gibi tenvir edilmiş olduğundan 15. Kolordu mensublarından hiç bir feridin bu gibi şeylerle kat'iyen alâka ve münasebeti olmadığını ve herkesin münhasıran vazifei askeriyesiyle iştigal eylemekte ve kolordum mintakasında sükûn ve asayişin pek mükemmel ve memnuniyetbahş bir derecede olduğunu arz ederim. Esasen Şarkî Anadolu vilâyatı ahaliyi fevkalâdeliği karşısında ihtilâf ve teferrüdün muçibi felâket olacağını derk ederek akdine lüzum gördükleri kanunî ve aşikâr bir kongre ile efkârı milleti bir gayei mukadder etrafında tevhide muvaffak olmuş ve kuvvayı milliyeye istinadı temin eylemiş ve icabında her türlü fedakârlığı ihtiyarla hayat ve namuslarının muhafaza ve hukuku milliyelerinin müdafaası hususunda karar vermiş olduklarından ciheti askeriyenin muaveneti fikriye ve fiiliyelerine ihtiyactan da vâreste kalmışlardır. Bununla beraber emirnamei nezaretpenahileri kıtaata tamim ve hususatı mezkûreye nazarı dikkatleri bir daha celb edilmiştir. Alemdar gazetesinin 7/Temmuz/1335 tarihli nüshasında "Askerî Nıgehban Cemiyetinin millete beyannamesidir" serlevhalı ve hukuku askerî Nıgehban Cemiyeti kâtibi mes'ulü M. Kemâl imzalı bir şey görüldü. Hey'eti askeriyeye ancak açık ve kat'î kanunlarıyla makamâtı muhtelifeye bahşedilmiş salâhiyetlere istinaden muhafazai hukuk edeceği tabiidir. Ne maksatla kimler tarafından teşkil edildiği bilinmeyen ve beyanatı bilâkis inzibat ve itaati askeriyeyi muhil ve memleketimiz hakkındaki ihtiraskâr emelleri temin mahiyetinde olan böyle bir cemiyete burada kimse atfı ehemmiyet etmedi ise de makamâtı âliyenin bulunduğu bir mahalde teşekkül ve sözü ayağa düşürecek mahiyetteki beyannamelerinin matbuatla neşrine kadar müsaade olunması emri nezaretpenahilerindeki isabet ve maksadı ifham etmekte ve bu mütecasirelerinin himemi devletleri ile cezasız bırakılmıyacağı ve bu kabil cür'etlerin tekerrür etmeyeceği kemâli şükran ile mahsus bulunmakta olduğu mâruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

3. Kolordu, 20. Kolordu, 13. Kolordu, 12. Kolordu, Konyada İkinci Ordu Müfettişliğine de ayrıca yazarak mütecasirlerin derhal divanı harbe verilmesini tebliğ ettim. İstanbul'dan Trabzon'a kaymakam rütbesinde üç alay kumandanı gelmiş. İstanbul'un tatbik etmek istediği plânı 3. Fırka kumandanı Halit bey şöyle bildirdi:

Aceledir:

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Fırkaya tâyin kılınan kaymakam rütbesinde üç alay kumandanının ikisi Trabzon'a gelmiş ve kolordu noktai nazarı anlaşılincaya kadar bir mahalde misafireten ikametleri emredilmiştir.

2 — Gelen arkadaşlar vazifeye başlaıkları takdirde vekâletin de bunlardan birisine intikal etmesi ve def'aten fırka ve alay kumandanlarının yani fırkanın eline geçmesi icabedecektir. Bir defa 3. Fırka fethedilir edilmez akabinde sair fırkalar ile bilhassa kolordu kumandanlığında tebeddülât icrâ edilecek ve bu kuvvete istinaden Aptullah Paşa da ferih fahur vazifesine mübaşereti düşünecektir. Binaenaleyh tâyinatı vakıanın harekâtı vatanperveriye bir darbe olduğu bilinmeli ve ona göre davranılmalıdır. Bunun en kestirme tariki gelen alay kumandanının fırka haricinde ve geri hidematında istihdamı olduğu mâruzdur.

Halit

Şu cevabı verdim:

Erzurum:
15/8/1335

3. Fırka Kumandanlığına

1 — Harekâtı vatanperveraneye kimsenin darbe vurmasına mücade edilmeyecektir. Siyaseten iyi bir mevkide bulunduğumuz halde bir zümrei kalile nedense kendisini İngilizlere oyuncak ettiği anlaşılmıştır. Maâhaza hâmdolsun milletin kendisini göstermesile bu tehlike de muvakkattir.

2 — Trabzon'a ne nam ile olursa olsun gelen ümerayı hemen Erzurum'a gönderirsiniz (1).

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

17/Ağustosta Aptullah Paşanın kat'iyen gelmeyeceği Ordu Kumandanlıklarının da lâğv olduğu, Şarka bir hey'eti tahkikiye gönderildiği anlaşıldı. Hey'eti Tahkiye Reisi Fevzi Paşa imiş. Evvelâ müsteşar olan zat zannettik. Ben hey'eti tahkikiyelere ve İstanbul'dan gelecek diğer zatlara aleyhdar değilim. Mütalâam şudur: (Bizzat tenvirlerine çalışmalı, namuskâr insanları kazanırız. Ahvali yakından görerek İstanbulu daha ziyade tenvir ederler. Kuvvet ve kudretimizi, millî teşkilâtı öğrenirler ve İstanbul'a da öğretirler). M. Kemâl Paşa bu hususta aksi fikirde. Mütalâası şu: (Gelirler, aleyhimize propaganda yaparlar. Bunun için hey'eti tahkikiyeleri geri iade etmeli. Karaya bile ayak bastırmamalı). Bu iki fikri hayli münakaşa ettik. Her ikimiz de fikrimizde ısrar ediyorduk. Nihayet benim mütalâam ekseriyetle musip görüldü. Aksi halde herkesi daha başlangıçta aleyhimize şahsî düşman yapacaktık, hem de İstanbul hükûmetine karşı şimdiden karşı koyacaktık. Halbuki geleceklerin aleyhimize propagandasına karşı müessir tedbirler mümkündür, nitekim yaptık. Meselâ karaya ayak basınca yanlarına en emin

(1) Şarka gelen ümera ve zabitanın her birini bizzat tenvir ve namus üzerine söz alarak münasip mahallerde istihdam ettim. Hepsi de gayei milliyenin istihsaline namuskârane çalıştılar.

adamlarımızı terfik etmek, aleyhimizde teşvikat yapmayacaklarına namus üzerine söz almak, bizzat kendilerine hüsnü muamele ve ahvali mü-nakaşa ile irşad etmek ve en nihayet yazacakları şeyleri kontrol etmek. 15/Ağustosta yazılıp 17 de aldığım Harbiye Nazırının hainane bir emri ile kendisine ve sadarete ve kolordulara yazdıklarımı sırasile yazıyorum. Mütalâatım metinlerinde görüldüğünden tafsilât vermiyorum.

15. Kolordu Kumandanlığına

Kolordu kumandanlarıyla kolordu ahzıasker rüesası ancak nezaretle şifre ile muhabere edeceklerdir. Bunlar yekdiğerile şifreli muhabere için nezaretin vesatetine müracaat mecburiyetinde olduklarından aralarında şifre ile muhabere edecekleri hususatı mühimmeyi doğrudan doğruya nezarete yazacaklardır. Hali harp zail olduğu cihetle kumandanlar maiyetleriyle şifre ile muhaberat icrâ etmeyeceklerdir. Hususatı mebsuteye hasri dikkat ve tevfik hareket olunması tamimen tebliğ olunur.

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

Kolordum fırka ve makamlarına derhal şu emri verdim:

Erzurum:
17/8/1335

Harbiye Nezaretinden şifre ile muhabere edilmemesi hakkında gelen telgraf ile verilen cevap suretleri âtidedir. Mintakanız dahilindeki telgrafhanelere birer memuru askerî vaz edilerek muhaberatın kemaken şifre ile cereyanı temin ve şifreyi çekmekten istinkâf eden telgraf memurlarının hemen tahtelhıfz divanharplere sevklerini emrederim.

3. Ordu Müfettiş vekili
Mirliva
Kâzım Karabekir

Sivas'ta 3., Ankara'da 20., Diyarıbekirde 13., Konya'da 12. kolordu kumandanlarına ve Konya'da ikinci Ordu Müfettişliğine şunu yazdım:

Aceledir.

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa hazretlerinden bugünkü 17Ağustos/1335 de alınan 15/Ağustos/1335 tarihli açık bir talgrafnamei müessife üzerine müşarün-ileyhe takdim edilen cevabı aynen arz ediyorum. Bu babpta itimad ve emniyeti tammeyi mucip bir neticeyi katiyye alınacağına şüphe yoktur. Binaenaleyh devletin ve milletin harisi şan ve haysiyeti olan ordunun muhaberatı hiç bir vakit düşmanlarımızın hesap ve menfaatine olarak setarei vekar ve mahremiyetten çıkamayacağı cihetle kolordu ve fırka merkezlerindeki Telgrafhanelere derhal bir zabıt ikamesile büyük küçük makamatı askeriye muhaberatının ve bilhassa Ermenistan hudutlarında ve ecanibin temasında olan mahrem muhaberatın kemâken emniyeti cereyanı matluptur. Telgraf sirkati veyahut şifre açılması gibi ahvale karşı gayet hassas ve müteyakkız ve telgraf müdürleriyle bu bapta sıkı temasta bulunulması lâzımdır. Bu gibi haller namuskâr ve vatanperver olan telgraf memurlarımızdan esasen gayri muntazır olmakla beraber bu noktai nazarda herhangi bir emirle yapılacak en kü-

çük bir suiistimâl ihaneti vataniye telâkki olunacağından mütecasirlerinin derhal divanıharplere tevdiini rica ederim. Bu telgrafın saati vusulü ve hükmünün icra edildiği iş'ar buyurulacaktır. Keyfiyet kolordulara ve berayı malûmat mücavir müfettişlik ve mücavir kolordulara arz edilmiştir.

3. Ordu Müfettiş vekili
Mirliva
Kâzım Karabekir

Sadarete şikâyet:

Erzurum:
17/8/1335

Aceledir:

Makamı Celili Sadaretpenahiye

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa hazretlerinden 17/Ağustos/1335 de alınan 15/Ağustos/1335 tarihli açık ve müessif bir telgrafname üzerine müşarünileyhe takdim edilen cevabnamei âciziyi huzuru fahametpenahilerine arz eyliyorum. Makamı celili vekâletpenahileri, tarihin elîm âkibetlerine karşı pek hassas olan vatan ve milletin ve onun yegâne harsı nighbanı ordunun emniyet ve haysiyeti âliyesini daima mahfuz bulunduracağında şüphe yoktur. Namus ve hayatı milletin yegâne kâfili olan esrarı askeriyenin ifşasını emretmekle tarihi millimizi ebediyen lekedare eden işbu telgrafından dolayı Harbiye Nazırı Paşa hazretleri hakkında zatı fahi-manelerine arzı şikâyete mecbur oldum. Bu emrin derhal iptalini kemâli tâzim ve ita-atle arz ve istirham eylerim.

3. Ordu Müfettiş vekili
Mirliva
Kâzım Karabekir

Harbiye Nazırına protesto:

Erzurum:
17/8/1335

Aceledir:

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa Hazretlerine:

1 — Kolordu kumandanlarının birbiriyle ve ahzı asker rüesası ile ve madun-ları ile şifreli muhabere etmesinin memnuiyetine dair olan 15 Ağustos 335 tarihli telgrafnamei samileri 17 Ağustos 1335 de alındı. Edvarı sabıkada dahi bu tarzda bir memuriyeti istibdatkârane devletimizin tarih ve kavaninde mesbuk olmadığı cihetle mütarekeden sonra on birinci olmak üzere nezareti işgal buyuran zatı samilerin vahim bir vaad ve tekeffül altında o makamı celili kabul buyurmuş oldukları fikri hâsıl oluyor. Ve şayanı dikkattir ki bir müddettenberi millete itimatsızlık gösteriliyordu. Şimdi de alelittak ve açık bir lisan ve işaretle ordudan itimat ve emniyet nez'ediliyor.

2 — Hudutlarımıza kadar her gün Ermeni baltalarıyla feci suretlerde kanları akan Kafkas ahali islâmiyesinin âlâmından ve müstahaz Ermeni istilâsından her gün bu suretle raşedâr olan Şarkî Anadolu vilâyatını ve vatanı umuminin babı selâmetini tutan bir ordunun mafevk ve madun bilcümle kumanda makamlarının tâ hududlara varıncaya kadar şifre muhaberatından menedilmesi ancak Ermenistan'ın ve mevcudiyetimize düşman olanların menfaatine kaydedilebilir. Ve ancak meşru-tiyetini, istiklâl ve haysiyetini kaybeden ve ecnebi milletlerin ayakları altında sü-rünen bir milletin teşkilâtından sır ve mahremiyet denilen akidei namus ve selâ-met nez'edilebilir.

Binaenaleyh zatı samileri nezarete henüz üç gün evvel teşrif ettikleri cihetle er-kânıharbiye umumiyede günü gününe mahfuz olan kanlı Ermeni vekayinin icraat

ve istihzarat dosyalarına muttali olmaksızın yazılmış olan bu emrin derhal tamim suretiyle geri alınarak ordunun ve milletin tarihi ve muktezayı necabeti olan haysiyetin idamesi ve orduyu lisana ve harekete getirmemek hususunda mazbut olan âdaba riayetinin muhafazası.

3 — Seferber düşman karşısında esrarı askeriyei fâş etmek kanun nazarında cezayı idamı müstelzim iken zatı samileri esrarı askeriyei fâş emrini veriyorsunuz. Binaenaleyh cihanın bütün namuskâr milletleriyle ordularında akidei sır ve namus olan mahrem muhaberât kemâken bizde dahi mecrayı tabiisinde tutulacağı cihetle ona göre kolordulara ve alâkadarana tebliğ ve bunun hüsnü cereyanının temini kat'iyen emir ve taleb edilmiştir. Bunun haricinde hareket edecek büyük ve küçük memurlar hakkında esrarı devlet ve milleti fâş ve ihlâl edercesine takibat yapılacaktır.

4 — Makamı nezareti celileye dokuz ayda on bir nazır geldiği halde hiç birisi siyaset ve mülâhazatı hükûmet hakkında büyük kumanda makamlarına olsun itminan bahş bir tek kelime bile söylemiyerek daima mechul ve müphem ve endişenak vaziyetleri ihdas ve idame etmelerinden nâşi büyük bir memnuniyetsizlik tevliid etmiş olan bu hale de sureti kat'iyede nihayet verilmesi ve tedabiri gayrı meşruaya tevessül etmekten ise vatan ve milletin halâs ve selâmeti hakkında bu gün neler düşünölmekte olduğunun izah buyurulmasını arz eylerim.

3. Ordu Müfettiş vekili
Mirliva
Kâzım Karabekir

İstanbul ifsadatını zabitanımıza kadar ulaştırdığı anlaşılıyordu. 3. fırkaya verdiğim âtideki emir mahiyetini gösterir. Fakat bu şayanı endişe değildir, çünkü mahdud akılsız birkaç kişinin hasbihali derecesini aşacak halde değildir.

Erzurum:
17/8/1335

3. Fırka Kumandanlığına

Gümüştanede tabur kumandanınızla tabur tabibi henüz istibdadı idare ile meşrutiyetin farkını idrâk edemiyecek kadar sathî düşünceli midirler? Yoksa bir maksadı mahsus için dedi-kodu mu yapıyorlar? Bunlar bizim millete meşrutiyet gelmediğini ve padişahımızın istibdadı idareyi ihyasını kemali memnuniyetle hasbihal ettiklerini tesadüfen işittim. Hürriyet bayramını tebrikte verdiğim izahatı bu tabur kumandanı eğer bilmiyor idiyse hiç olmazsa öğrenmesi lâzımdı. Bu asırda müstebit bir hükûmetin yaşyamıyacağını, istibdat idareli bir milletin ancak meşrutî bir diğeri hükûmetin müstemlekesi olacağını anlamıyan bir adama tabur teslim edilmez. Çünkü istibdad demek hükûmet namı altında ahlâk ve cibilliyeti belli olmayan sekiz on kişinin millet hesabına çalıp çırpmasıdır. Bu zatlar devri sabıkın halihazırdan iyi olduğunu söylüyorlarmış. 1324 senesi Devleti Âliyenin tamamıyla taksim edilmiş olduğunu ve meşrutiyet ilân edilmese idi birer Mısır fellâhu olacağımızı bilmeyenlere öğretseniz ve anlatsanız ki bugün Afganistan, Blücistan, Mısır ve hattâ Sudan bile, vaktile düştükleri esaret felâketinden kurtulmak için hali harptedirler.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Sarıkamış'taki Ravlinson'a Erzurum kongresi beyannamesinden göndermiştim. 9 Ağustos tarihli mektubu ile: Tiflis'e ve İstanbul'a gön-

dereceğini, pek memnun olduğunu ve muvaffakiyetimi temenni ediyor. M. Kemâl Paşaya da selâm ve aynı temennideyim diyor. Vaziyeti lâzımı gibi Londra'ya yazacağını ve tekrar Erzurum'a gelmek ihtimalini yazıyor. Bu da tesadüfen 17 Ağustosta geldi. Pek bereketli bir günmüş! 18/Ağustosta gelen malûmattan Posta Müdürü Umumisi Refik Halit beyin bazı namuskâr memurları azil ettiği ve bazı mıntakalarda kuvvayı milliye muhaberâtı inkıtaa uğradığından, Refik Halid'in divanı harbe verilme üzere azile, kongre beyannamesini çektiği için azil edilen Sivas Baş müdürü ile Merkez müdürünün iadei memuriyetleri esası üzerine ahali tarafmdan telgrafhanelerin işgali ile İstanbul'a tesir yapılmasını M. Kemâl Paşa hey'eti temsiliyeye teklif etti. Kendileri, Rauf bey, Raif Hoca, ben bulunuyorduk. Kemâl Paşa, Refik Halid'e karşı böyle bir vaziyet alınmasını 20/Haziranda, yani henüz Erzurum'a gelmeden Ordu müfettişi sıfatıyla de tamim etmiş, fakat hiçbir tarafta bu emir hüsnü tesir yapmamıştı. Şimdi de bunu Hey'eti temsiliye namına verecektik. Halkın henüz vaziyeti kavrayamadığı ve İtilâftan ve dolayısıyla İstanbul hükûmetinden korktuğu şu sıralarda böyle birşey yapamıyacıkları zannının kavi olduğunu söyledim. Ciheti askeriye gayri mahsus muavenet ederse yapılır dedi. Şu halde nerelerde aziller varsa ve nerelerden telgraf çekilmiyorsa oralara hasretmek muvafık olacağını söyledim. Bizim mıntakamızda böyle bir hal yoktu. Erzurum Müdafaa-i Hukukile Trabzon Hey'eti temsiliye âzâsından İzzet ve Servet beylere ve Van valisi Haydar beye yazılsın, lüzum yoksa yapmazlar dediler. Ve yazılması lâzım gelen adresleri tesbit ettiler. Hey'eti temsiliyece metni imzalanarak usulen imzama sifrelendi (1).

3. Fırka kumandanı Kaymakam Halit bey Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetinin siyasi bir fırka haline kalbi için Mustafa Kemâl Paşaya şu teklifte bulunuyor:

Turul:
20//8/1335

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Beyannamenin dokuzuncu maddesinde Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti fırka siyasiyenin fevkinde bir frkai millî olduğu beyan buyuruluyor. Ve bu suretle bütün milletten iktisabı kuvvet gibi gayet mantıkî ve ilmi hareket ediliyorsa da ordunun ve milletin zadesi olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kâfi derecede mesnetlere sahip olduğundan artık kanaatini değiştirmeyerek kendisine siyasi bir renk ve teşriî bir şekil vermesi ve vaziyeti umumiyeye hâkim olması lâzımdır. Osmanlılığın vahdeti siyasiye ve istiklâliyet gayesini her türlü hissini fevkinde tutan ve ahlâken yüksek ve kongremiz ruhile meşbu idealist meb'us namzedi olarak tâyin edilmeleri ve meclisi millide ekseriyet kazanılarak mütecanis ve aynı zamanda mefkûreli bir hükûmetin, milletin re'si kârına geçirilmesi düşünülmesi ve bu suretle behemahal şerefli bir sulhün akdi temin olunmalıdır. Eğer bu türlü hareket edilmezse meclisi millî ve binnetice hükûmet kozmopolitlerin

(1) 28/8/1335 bu tebliği geri aldık. Çünkü hiç bir yer tatbik etmedi. Bilâkis memurunun vazifeleri başına iadeleri şahsî müracaatlarla tezin olundu.

eline geçecek, kongremiz noktai nazarını kabul ettirmek için daima ihtilâlcî bir vaziyette kalmaya mecbur olacak, bütün bunlardan bittabi nef'ine uğraştığımız vatan zarar görecektir. Binaenaleyh memlekette sükûneti tesis etmek ve siyasî ve ictimai buhranlara bir nihayet verilmek üzere Müdafaai Hukuk Cemiyetinin siyasî bir fırka haline inkılâbını ve intihabata iştirâki arz ve teklif olunur.

Kaymakam

Halit

Ne hal ve ne de istikbale uyacak bir teklif olmamakla beraber Kofordu şifresile gelen bu teigrafi M. Kemâl Paşaya verdim. Biz daha Sivas kongresini teminle meşgulüz, Halid beyse, Erzurum kongresi beyannamesini okur okumaz her işi bitti zannile pek sevdiği siyasî müceddeleye hazırlanıyor. Müdafaai Hukuk bütün vatanda teessüs etse dahi bunun siyasî bir fırka haline inkılâbına sureti kat'iyede aleyhtarım. Vaktile İttihadı Terakkinin siyasî fırka haline inkılâb edilmemesi ve bütün vatan evlâtlarını meşrutî idareye hazırlayarak tarihî vazifesini ikmâl etmesi için çok söyledim. Fakat Merkezî Umumî, kuvveti elden kaçırmaz endişesile, İttihadı Terakkiyi bir fırka haline kalb ile Meclisi milliye girdiler. Tabii olarak karşularına muhalif fırkalar çıkınca apıştılar. Ordudaki teşkilâta el uzatarak "Aman! İttihadı Terakkiye muhalefet var, muhalifler namussuzdur, İttihat ve Terakki hürriyet ve meşrutiyeti istihsal etti. Buna mualefet olur mu?" dediler. Heyhat! Meşrutiyeti kurtaran İttihat ve Terakki tarihe karışmış, meclise giren onun gölgesi idi. Zaman ilerledikçe yeni vukuat ve ahval karşısında tarihin sahifeleri çevrildikçe o mukaddes cemiyetin sahifeleri uzaklaşıyor. Tabii gölgesi de sıfıra doğru yaklaşıyordu. İttihat ve Terakkinin ordudaki kuvvetli elleri artık siyasetten el çekmişler, müdafaai vatan vazifesine hazırlanmaya ancak vakit bulabiliyorlardı. Bu hakikati anlamayan ve dinlemeyen İttihadı Terakki Reisleri ordudan yeni yeni kuvvetler teşkilile uğraşmakla ne büyük gaflet ettiklerini ve istikbal için vatana ne vahim yara açtıklarını her göz gördü. Orduya muhalifler de el attı. Tabii iki tarafın da kardeşleri, akrabaları, müşterek his ve müşterek menfaatlıları vardı. Her iki tarafın zabitleri gibi efratları da vardı. Memlekette bitaraf bir kuvvet bırakmamayı muvafık, muhalif vazife edinmişti. Orduya dokunmayın dedikçe: Ah hain! Ah muhteris! diye yumruk sikanlar oluyordu. Nihayet 31 Martı, dağlara müfrezelerin isyan bayrağını dikmesini, Arnavutluk tedibinde isyanın parti lehine fırkalara kadar çıktığını tarihimiz —Ordu hesabına— feci yazdı. Zararın neticesi herkese hissei musibeti verdi.

Bu mütalâatımı izahla, Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin sureti katiyede siyasî cemiyetlerin fevkinde kalması lüzumunu M. Kemâl Paşaya söyledim. O da aynı fikirdeyim dedi. Bu intihab için fırkaların mevzuu bahis olmayarak, memleketin hür ve müstakil bir sulhe nail olması ikrini kabul eden vatandaşlardan intihap yapılmasına ve dar zîniyet taşınmamasına karar verdik.

20/Agustosta Trabzon'a bir hey'eti tahkikiye geldigini mevki kumandanı bildirdi. Vaktile dokuzuncu kolordu kumandanlığında bulunan Mirli'va Ali Fevzi Paşa, Rize mutasarrıfı esbakı Erzurum'lu Ziya bey ve nezdlerinden kâtip Sadullah bey. Kendilerine ihzar olunan haneye hürmetle götürülmüş ise de Ziya bey oteli tercih etmişti. Ali Fevzi Paşa mevki kumandanına, Harbiye Nazırı Nâzım imzalı bir tahrirat veriyor. Vazifeleri yazılı : «Ciheti mülkiye ile ciheti askeriyenin verdiği raporlar ve malûmat yekdiğerine mütebayın olduğundan berayı tahkik Tra'zon'a ve Erzurum'a gönderildiği ve hakkında lâzımgelen muavenet ve teshilât ibrazı.» Ziya beyin ilk işi birine şu sual oluyor: «Rauf bey Trabzon'da, Mustafa Kemâl Erzurum'da mı?» Hey'eti tahkikiyenin aldığı emir şayanı dikkat! Demek valiler lisanen bizimle oldukları halde İstanbul'a büsbütün muhalif tarzda yazıyorlar. Trabzon ve Erzurum'da tahkikat yapacaklarına nazaran bu iki valinin raporları böyle olması melhuz. Trabzon valisi Ali Galip beyin vaziyeti bunu gösteriyordu. Erzurum'da halen vali vekili Kadı Hursit efendi pek namuslu ve Kuvvayi Milliyeye her an elinden gelen yardımı yapar; hattâ kongrenin resmi küşadında dahi bulunmuştur. Her yazdığını da görürdüm. Giden vali Münir bey daha ilk günlerde İstanbul'un Müdafaai Hukuk âzasından mütekait Binbaşı Kâzım bey ve diğeri bir kaç arkadaşı aleyhine İttihatçılık fesadları yapıyorlar, tarassut altında bulundurulsun gibi müstebidane emirlerini bana göstermiş ve bilâkis bu arkadaşlara yardımla teşkilâtın tevsii lüzumu hakkındaki beyanatımı hüsnü kabul etmiş ve sözünden çıkmaz görülmüştü. İstanbul'da bulunması, Trabzon valisi Ali Galip beyin de izinli zamanına tesadüf ettiğine nazaran, her iki valinin Dahiliye Nezareti, Sadaret ve belki de saray tarafından bir çok suale maruz kaldıklarına şüphe yoktu. Bilhassa Münir bey Erzurumda her işi biliyordu. Doğru vaziyeti söylese dahi benim raporlarımla epeyce mübayanetler olabilirdi. Doğrusunu söylemesine karşı bir suizan hâsıl etmeye hakkım yoktu. Yalnız «Millet yapıyor, Millet yapacak!» bu büyük kuvveti siyanet her kalbi selimân borcu idi. Münir beyi ve Ali Galip beyleri Şarkta tanımıştım. Ali Galip bey İstanbul'a mümaşat için İttihatçıların müthiş düşmanı görünür, Saraya fitri merbutiyeti vardı. Fakat başlıca, iki tarafı kollamaya uğraşırđı. Münir bey İstanbul'u sevmekten ziyade korkar, bana çok muhibdi. İstanbul kendisini azlettikten sonra artık Erzurum'da kalmadı, «Ben komitacılık yapamam» diye dostlarından kendisine infikâkine hak kazanmaya çalışırđı. Kaymakam'ardan bilhassa Kemâl Paşanın şahsı aleyhine münasebetsizlik eden vardı. Bunları bizzat tenvir eder ve halka nüfuz edenleri vilâyet vasıtasile tahvili mahal ettirirdim. Hey'eti tahkikiyenin aldığı aşikâr emir bu; tabii bunun bir de mahremi vardı. Bu da hiç şüphesiz benim şarktaki nüfuzumu kırmak ve bu suretle Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf beyi istinatsız bırakarak imhalarını temin etmek idi. Herhalde mes'eleyi böyle kabul ederek tertibat almak lâzımdı. Biri vaktile Erzurum'da Kolordu Kumandanlığı yapmış, diğeri Şarkta mutasarrıflık yapmış, aslen de

Erzurum'lu. Düşündüğüm tertibatı âtideki şifre ile Trabzon mevki kumandanlığına ve 3. Fırka kumandanlığına bildirdim:

Erzurum:
20/8/1335

*Trabzon mevki kumandanlığına,
Üçüncü Fırka kumandanlığına*

Ali Fevzi Paşa hey'etinin ciheti mülkiye ile ciheti askeriyenin verdiği mübayan raporları tahkik etmesi ancak Kolordu merkezinde olabilir. Binaenaleyh işbu hey'etin Trabzon'da halen işi yoktur. Derhal hareket etmelidirler. Orada velev iki gün dahi kalmaları hüsnü niyetlerine delâlet etmez. Bunun için otomobillerin hemen ihzarile hey'ete Erzurum'a hareketleri hakkında namıma tebligatta bulununuz. Tehiri hareket arzuları kat'iyen kabul edilmeyerek behemahal sureti münasebede otomobil ile izâmları ve neticenin inbası, refakatlerine nefer kıyafetinde mutemet bir zabıt terfiki ile fikir ve muhaverelerinin anlaşılması pek muvafık olur. İşbu hey'etin İstanbul ile telgraf ve şifrelerinin suretleri dahi Kolorduya gönderilsin. Trabzon mevki kumandanlığına ve 3. Fırka kumandanlığına bildirilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

(Hey'et 26/Ağustosta Erzurum'a gelmiştir. Tafsilât yazılacaktır.)
Bugün 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin beyden açık şu telgraf geldi:

Sivas:
20/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Fransız müessesatı için gelen Fransız zabiti Mösyö Düpos, Hacin üzerinden Adana'ya gidecektir. Bazı hususat için zatı devletleri ile münasip görülecek bir yerde görüşmek istiyorlar. Cumartesi günü hareket edeceklerinden mümkün ise serian iş'ar buyurulmasını rica ederim.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Bir yere ayrılamıyacağımdan beni görmek isteyenlerin Erzurum'a gelmesi lâzımdır cevabını verdim. 21 de Fransız zabitinin hezeyanını şifre ile Salâhattin beyden aldım.

Sivas:
20/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına (*)

Akşam ikinci bir şifre daha geldi. Bugün yazılmış. Salâhattin beyin kuvveti ile Sivas kongresinin ictimainı temin ve himayeye çalıştığı görülüyor. Fakat Sivas valisi Fransız zabitlerinin beyanatından korkmuş. Esasen İstanbul'da da Sivas kongresinin toplanmamasına çalışacağına vad ettiğinden olacak Sivas kongresinin toplanmaması için M. Kemâl paşaya telgraf başında mütalâalar söyledi. Hey'eti temsiliyece lâzımı gibi cevap verildi. Esasen artık bütün millî işleri hey'eti temsiliyece ya-

(*) Şifreyi muhtevi vesika bulunamamıştır.

pyor ve imzalıyorduk. Trabzon ve diğer yerlerden murahhaslar hareket ettiklerinden Mustafa Kemâl paşa, Rauf bey, ben, Hüsrev bey daima beraber bulunuyorduk. Yeri uzak olduğundan Raif Hoca âni zuhur eden işlerde bulunamazdı. Bugünkü vaziyette beş kişi idik. (1) Sivas valisi Reşit bey, Sivas kongresinin toplanmasının tehlikesini ve Fransız Binbaşısının sözlerinin hakikate inkılâbı melhuz, bunun da felâket olduğunu anlatıyordu. Erzurum'da olduğu gibi Sivasta da Ordu ve millete karşı himaye vazifesini yaptığı halde hükümet aciz ve meskenetle İstanbul hükümetinin hakikaten mümessili olduğunu gösteriyordu. Makina başı muhaberatından sonra Sivas valisine ve Kolorduya âtideki şifreleri Hey'eti temsiliye tarafından yazdık.

Erzurum:

21/8/1335

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

Sivas kongresi hakkında Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri ile vâki olan muhaberatı devletleri tamamen millî bir mes'ele olmak haysiyetiyle hey'eti temsiliyemizce de münakaşa edildi. Bu kongrenin şarkî ve garbî Anadolu vilâyetleri tarafından akdi mukarrer olmasına ve murahhasların kısmı âzamı Sivas'a muvasalat etmek üzere bulunmasına nazaran bu babda söz söylemeyi salâhiyetimiz haricinde addeyleriz. Yalnız düşüncelerimizin hamiyet ve muhabbeti vataniye ile maruf zatı devletlerine arzını bir vecibei milliye addeyledik. Şarkî vilâyetlerimizin kongre akdi teşebbüsünün daha ilk adımda itilâf devletlerinin mucibi endişesi olduğu, bu vilâyetlerin eczayı vatandan ayrılarak istiklâl daiyesinde bulunduğuna varıncaya kadar neşri ile akamete mahkûmiyetine çalışıldığı, maalesef hükümetimizin de ecnebi âleti olmaktan hayâ eylemediği malumü devletleridir. Fakat milletin azim ve iradesi bilütfü taâlâ kongrenin akdini müyesser kıldığından beyannamenin neşri üzerine düveli itilâfiye milletin istiklâl ve mevcudiyetini kurtarmak meşrû emeli ile toplandığı, hiç bir fikrî tecavüz beslemediğini görerek İngilizler bile izharı memnuniyet eylediler. Hattâ bu babda tafsilât ve malûmat verilmek üzere Erzurum mümessili kaymakam Ravlinson Londra'ya hareket eyledi ve yazdığı mektupta aynen şu suretle idarei kelâm eylemektedir: Bilâhare tekrar gelmekliğim mümkündür, bu halde daha mes'ud şerait tahtında görüşmek mazhariyetine nail olacağım. Dersaadetten aldığımız malûmatta da umum düveli itilâfiyenin meşrû ve maksud olan bu cereyanı milliye pek tabii telâkki eyledikleri, umumî bir şekilde in'ikad edecek olan Sivas kongresi mukarreratına intizar olduğu hattâ milletin doğrudan doğruya temas için Sivas'a İstanbul'daki hey'etlerinden iki Amerikalı memuru siyasi göndermeye karar verdikleri bildirilmektedir. Binaenaleyh Sivas'taki bir Fransız binbaşısının beyanatını biz indî bir mütalâa addetmekte mâzuruz. Çünkü hürriyet ve istiklâl uğrunda mücadele eden milletlerin pişvası olan Fransa efkârı umumiyesinin cereyanı milliye düşman olacağını hatıra getirmek mümkün değildir. Mahaza milletimiz istiklâl ve mevcudiyetini her ne bahaya otursun otursun, kurtarmaya azmeylemiştir. Bu cerayana tâbi olmayanlar mahkûmu zeval, yıkmak isteyenler maruzu mukavemet olacaklardır paşa hazretleri.

Hey'eti Temsiliye

M. Kemâl, Hüseyin Rauf, Raif Hüsrev

15. Kolordu Kumandanı

Kâim Karabekir

(1) Yazılan şeylerin müsveddesini hey'eti temsiliyece imzaladık. Şifresini ben resmî adresimle imzaladım.

Erzurum:
21/8/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Vali Reşit Paşa hazretleriyle Sivas kongresi hakkında telgraf başındaki muhaberatomuz tabii malûmu âlileridir. Sivas kongresinde umum vatanın mukadderatı hakkında ittihazı mukarrerat olacağı cihetle bir Frnsız binbaşısının lâfı ile milletin bu azminden geri dönmiyeceği bedihidir. Sırf vilâyatı şarkiyeye münahsır olan Erzurum kongresi mukarreratının İngilizler üzerinde bile hüsnü tesir eylediğini, asil milletin efkârını anlamaya çalışan Amerika'lıların Dersaadetten salâhiyettar iki memuru siyasiyi Sivas'a yollamaya karar verdikleri bir zamanda Sivas kongresinin aleyhinde idarei kelâm etmek için ya pek zaifülkalb olmak yahut vatan ve milletle alâkadar bulunmamak icabeder. Binaenaleyh vali paşa hazretlerinin bu açık muhabereleri Sivas halkı üzerine fena tesir yapacağına nazarı teemmüle alınması lâzımdır. Kongre pek tabii ve meşrû olarak akdolunacağından bu babda velevki pek mahdut da olsa birkaç kişinin ademi arzu göstermek suretiyle millette itibara karşı bir tefrika izharı hiç de şayanı arzu bir keyfiyet olmadığından zatı biraderileri tarafından vali paşa hazretlerine, bu sakim fikri taşıyan diğer zevat varsa onların da irşad ve tenviri bu gün için bir vazifei vataniye olduğunu arz, takdimi ihtiramata eyleriz.

Hey'eti Temsiliye

M. Kemal, Hüseyin Rauf, Raif Hüsrev

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ayrıca kolordu erkânıharbiye reisleri vasıtasıyla de şayanı itimat olan Sivas kadısı Hüseyin efendiye hey'eti temsiliyeden âtideki telgrafı yazdık:

Erzurum:
21/8/1335

Sivas'da 3. Kolordu erkânı harbiye riyasetine

Kadı Hüseyin efendi hazretlerine bu şifre mahlulunun okunması rica olunur.

Vali paşa ile telgraf başında Sivas kongresi hakkında vâki olan mülâkat malûmu âlileridir. Vali paşanın açık olarak telgrafla böyle bir mülâkat yapmalarını mebus Rasim beye de kongrenin Sivas'ta olmaması hakkında telgraf çektirmelerini muvafık görmemekteyiz. İstanbuldaki ecnebilerin milletin bu gibi tezahüratını pek tabii ve meşrû bulduğu istihbar kılındığı gibi, Erzurum kongresinin İngiliz ve Amerika'lılara pek iyi tesir yaptığı ve hattâ Amerika hey'etinden iki murahhası mes'ulün Sivas'a gönderilmek üzere bulunduğu da ayrıca şayanı kayıttır. Sivas halkının beyhude yere endişeye düşürülmesine sebebiyet vermek şayanı esef bir hatâ olur. Milleti dalâlette bırakmamak lâzımdır. Bu sebeple zatı fazılanelerince Sivas'lıları irşad ve tenvir ile Sivas kongresinin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme dūçar olmamalarının temin buyurulmasını hassaten rica ve arzı hürmet edereziz.

Hey'eti Temsiliye

M. Kemal, Hüseyin Rauf, Raif Hüsrev

15. Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Mustafa Sabri

Salâhattin beyden de şu şifreyi aldık. Bizimle hemfikir olarak me-
tanetle çalıştığına delâleti hasebiyle pek memnun olduk (1):

Sivas:
21/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Dün binbaşı Brünof'un müracatını vali beyin izam ve sui tefsir ile telâşını nabe-
mevsim gördüm. Fransız zabıtlarının ihtisası iyidir. Zevatı münasebe ile bu gün
görüşürülüyor. Cumaertesi Kayseri yoluyla Haçin'e gitmek istiyorlarsa da refa-
katlerindeki zabıt Ulukışlayı tercih ettirmeye çalışacaktır. Sivas'taki meb'usanı mev-
cude ictimai rica ediyorlar. Gerçi Dersaadetten geleceklere dair haber alınmamış
ve evvelki bildirilenlere ilâveten Çorum'dan iki kişi gelmiştir. Refet beyle Sami
beyin de tesri hareketlerini ve kendilerinin Dersaadetten çıkacakların yola çıkıp
çıkmadığına ve diğerlerinin teşrifine dair malûmat itâsını Fuad paşadan rica et-
tim. Bir an evvel bu tarafa hareketleri münasib olacağı itikadındayım. Şifreli mu-
haberatin takyiden tervecine dair Harbiye Nezaretinin tamimli telgrafnamesini şa-
yanı dikkat buldum. Ve tavzihini rica ettim. Burada şimdiki halde telgraf baş
müdürünün vazifesi başına avdeti hilâfı meşrutiyet emirler veren müdürü umu-
misinin azil ve tecziyesi hakkında müteaddit imzalı bir müracatı telgrafiyeyi kâfi
ve muvafık görüyor. Telgrafhanemizin işgali gibi hususa mahal ve faide olmadığını
zannediyorum. Hey'etin cevabını da badelzeval bildireceğim. Paşanın zamanı ha-
reketlerinin iş'arını rica ederim.

3. Kolordu kumandanı
Salâhattin

21 de Ankara'da Ali Fuat Paşanın âtideki şifresi geldi:

Ankara:
20/Ağustos/1335

15. Kolordu Kumandanlığına (*)

Nuh Beye verilecektir (2).

İkinci maddede Kemâl Paşa ve Rauf beyin ve kongreye gidecek di-
ğer arkadaşların tesri hareketi ve buna vaziyeti hariciye ve dahiliye se-
bep gösteriliyor. Dördüncü maddede suikast için adamlar gönderildiği
bildiriliyor. Gerçi bu haberi ben daha evvel almış ve mümkün olan hiç
bir şeyi ihmal etmemiştim. Bu iki madde nasıl telif olunabilecek? Bü-
tün yol boyunca emniyet tesis ettirdikten maada M. Kemâl Paşanın mü-
fettişlik karargâhına da dokunmamıştım. Onlar da birlikte gidecekler-

(1) Salâhattin bey ayrıca yazdığımız da 22/tarihli verdiği cevapta şunu bil-
dirdi: "Vali Paşa Dahiliyenin istifsaratına kat'î bir cevap vermiş ve ictimai men'de
yolsuzluk ve imkânsızlık gördüğünü ve kendisine itimat olunduğu halde ahvali hüsnü
idare edeceğini, aksi halde daha muktedir bir vali izamını rica etmiştir. Mazur gö-
rülmesini rica ederim." Buna şu cevabı hey'eti temsiliyeden verdik: "Vali paşaya
hamiyetli ve namuslu bir zat olarak tanımaktayız. Âmâlî Milliyeye muhalif hare-
kette bulunmayacaklarına eminiz."

(*) *Vesika bulunamamıştır.*

(2) Kemâl Paşaya Ali Fuat Paşa muhaberede namı müstear olarak bu ismi
vermiş Kemâl Paşa da bilmiyordu. Sorduk, öğrendik.

di. Yalnız müfettişlik Erkânıharbiye Reisi Manastır'lı Kâzım bey ile tabib Miralayı İbrahim Tâli bey Erzurum'da kalacaklardı. Kâzım bey müfettişliğin lâğvı dolayısıyla Erzurum mevki müstahkem kumandanlığına, İbrahim Tâli bey Kolordunun sertababetine tâyin olunacaklardı. Kemâl paşanın getirdiği zabıtlardan birini ahvali sıhhiyesi dolayısıyla Trabzon'a tâyinini rica ettiler. Ahvali sıhhiyeden ziyade malûmat almak ve propaganda yaptırmak için olduğunu bilmekle beraber tehlike haberi verilen şahsiyetleri için bir emniyet noktası olmasını kabul ettim. Bu şifrede beni en ziyade düşündüren nokta «Rauf beyi siyaseten elde etmek» ihbarı idi. Rauf açık yürekli, merd bir vatandaştı. Bizden habersiz hiç bir rey ve kararı olamayacağına mevcudiyetimle emindim. Fakat M. Kemâl Paşa nasıl telâkki edecekti. Gerçi bir arada yaşıyorlar, pek samimi bulunuyorlar. Fakat M. Kemâl Paşanın, benim gibi samimiyete ve bunun her vaziyette eksilip artmayacağı insanların bulunduğu na imânı var mı idi? Muntakamda ve yegâne istinadgâhı olduğum halde benden habersiz işlere tasaddi ettiğini haber almamış mı idim... Bu düşüncelerle bedbin olmaya kendimi haksız buldum. Bilâkis dedim: Üzeride benimle de arayı bu gibi münasebetsiz propagandalarla açmak imkânını bırakmamak için şifreyi Kemâl Paşa ve Rauf beye verdim. İngilizlerin propagandadaki maharetlerine bir misâl olmak üzere şimdiden Rauf beyle araya «bir acaba?» koymaya çalıştıklarını, bu gibi zehirli propagandalara karşı müteyakkız bulunmaktığımızı ve milletimizin istiklâlini kurtaracak şerefli bir sulhe nail olmak için birbirimizden hiç bir şey saklamıyacağımızı ve birbirimizden şüphelenmeyeceğimizi ve birbirimizden ayrılmayacağımızı ahde bir vesile olacağını düşünerek M. Kemâl Paşa ve Rauf bey, ben tecdidi imân gibi tekidi samimiyet eyledik. Amerika hey'eti namına Mister Brovn isminde birinin Ankara'ya gelmesi, oradan Sivas'a geleceği, hüsnü kabulü için Dersaadetten rica olunması beni yine kızdırdı. On ikinci kolordu kumandanı Salâhattin beyin Afyonkarahisar'dan yazdığı 16 Ağustosta aldığımız şifrede bildirdiği İstanbul'daki fırkı muhtelifenin marifette pek ileri gittiğini, cevapsız bırakmamak lâzım olduğunu, aksi halde emrivakilerin Sivas kongresine takaddüm ettiğini görmeye müteessir olduğumu söyledim. Hey'eti temsiliye olarak dört kişi idik. (Kemâl paşa, Rauf bey, Hüsrev bey, ben). On ikinci kolordu kumandanına cevaben 20. Kolordu kumandanı Ali Fuat paşaya da re'sen olmak üzere âtideki şifreyi yazmayı teklif ettim ve yazdık:

Erzurum:
21/8/1335

12. Kolordu Kumandanlığına

20. Kolordu Kumandanlığına

C: 13/8/1335 şifreye: Dersaadetteki fırkı muhtelifenin Amerika Hey'etine verilmek üzere ittihaz ettikleri mukarrerat gerek burada ve gerek "Hey'eti Temsiliyemizce" son derece şayanı teessür ve teessüf görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a vilâyatı şarkiyyeden arazi ferki mevzuu bahis olmaktadır. Halbuki ek-

seriyeti kahiresi Türk ve Kürt olan bu vilâyetlerden bir karış toprağının bile Ermeniler hesabına kaydının bu gün için bilânel mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki münaferet ve hissi intikamın dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin avdetleri halinde bile vilâyetler dahilinde mütekâsif olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. Binaenaleyh erbabı cerainden olmayan (1) Osmanlı Ermenilerine yapılacak azâmi müsaade şeraiti âdile ve mütesaviye dairesinde vatanlarına avdete rızadan başka bir şey olmayacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sivas arasında mütekâsif bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buraların sekencesi kısmı âzamı Türk ve bir kısmı kalili zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermeniden ibaretti. Bugün ise mevcudiyetinden bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur. Binaenaleyh bu gibi cemiyetler salâhiyetlerini takdir eylemeli ve bir iş yapmak isterirse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin sulh hazırlıkları meyanında yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz. (Hey'eti temsiliye)

Müsveddedeki imzalar: M. Kemâl, Hüseyin Rauf, Hüseyin.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

21/Ağustosta yazılan Ali Fuat Paşanın 23 de bir şifresi daha geldi. Bu Erkânıharp Aşir beyin İstanbul'dan getirdiği Kemâl paşaya ait şahsî ve vaziyet hakkında bazı malûmatı hâizdi. Bunda «Gönderilen paradan maada on bin lira derdesti takdimdir. Ruşen beyin iltihakı müşküldür. İcabeden şeyleri yazmaktadır. Silâh ve mühimmat hususunda Aydın ile Manisa taraflarına azâmî yardım ediniz. Ahmet Rıza ümitvar ve isticâl ediyor. Diğer zevat ile görüştim. Yalnız Ahmet Nedim beyi göremedim. İstanbul'da ekseriyetin Amerika taraftarı olmasına rağmen İngiliz taraftarlığını Anadolu'ya neşir için Dahiliye Nazırı ajansa emir verdiği cihetle, ajanslara itimat edilmemesini her tarafa tamimini Vasıf bey rica ediyor» kısmı, unumumuzu alâkadar eden kısımdır. Gönderilecek para, Ruşen beyin icabeden şeyleri yazdığı hususları beni o kadar alâkadar etmedi. Cephelelere yardımı da Garp kolorduları yapıyordu. Ahmet Rıza bey neden ümitvar, neyi isticâl ediyor? Benim İstanbul'da iken bildiğim mes'ele, Mustafa Kemâl Paşa, — İsmet beyle bu mevzuda bir gece uzun müzakereler yapmıştı— Ahmet Rıza bey ri-yasetinde bir kabineye Harbiye Nazırı girecek, İsmeti de alacaktı. İsmet benden bunu saklamış, yalnız bir kabineye iase nazırlığı ile girer-misin gibi gülünç bir şey söylemişti. O zaman ben bu fikrin çocuk oyuncağı olacağını, hiç bir kuvvete istinat etmeyen İstanbul hükûmetine girmekle şahsi mevkiinizi de kaybedeceğimizi, halk açlıktan kırılırken, iase nazırlığının mersiyehanlıktan başka bir şey olmadığını söylemiş-tim. İsmet beni teşci için: Açlık diyorsun, acaba açlıktan koca İstanbul'da kim ölmüş? sualine cevaben hangi evin halini sorduk? Bizim

(1) İlâç için bir tane var mı? Rusların istilâ ettiği bu muntakadakilerin hepsi envari cinayetler yapmış ve geçen seneler orduları mağlup olan muntakadan kaçıp çekilmişlerdi. Hepsi Ermenistan'a kaçmıştır.

ev bile yarı aç! dediğim aklıma geldi... Acaba Ahmet Rıza bey neden ümitvardı? Bu mandaya aleyhdar İstanbul'da kimse kalmamış mı idi? Beni en ziyade müteessir eden Vasıf bey ekseriyetin fikrinden malûmat gönderiyor, Aşır bey vesair zatlar kolordu kumandanlarımıza bu malûmatı getiriyor, Kolordu kumandanlarımız da aynen bize naklediyorlar. Müselsel mutavassıtlardan da aleyhde söz söyleyen olmuyor. Sivas kongresinde bu mes'elenin müzakeresi bûle caiz değilken, lehde bir neticeye varmak için başlangıcında işi bozmak olacaktı. İstiklâlimizi kurtarmak için sonuna kadar uğraşmak ve birbirimizden ayrılmamaya te'kidten ahdettiğimizden, bu şifre vesilesile bir münkaşa açmayı muvafık bulmadım. Esasen dün geçirdiğim bir kazadan yatıyordum. M. Kemâl Paşa ve Rauf beyin Sivas'a hareketleri zamanı bir daha hasbihali muvafık buldum. 22/Ağustosta benim yetim evlâtlarına mutantan bir sünnet düğünü hazırlamıştım. Muhtelif eğlenceler ve bu meyanda çocuklar için birer ikişer perdelik (Soğuktan donmuş çocuk, Bilenle bilmiyen müsavi midir? Temiz ve iğrenç yemek yemek, çalışkan ve tembel kardeşler) çocuk piyesleri yazmıştım. Bunlar da temsil olunacaktı. Erzurumun bütün insanların toplanacağı muhteşem bir müsamerede çocuklarımız sünnet edilecekti ve büyük çadırlar altında karyolalardan oyunları seyredeceklerdi. Evden otomobile bindim. İçkaleye doğru hemen yokuş başlardı. Arkadan yavruların otomobili geliyordu. Tam yokuşun ortasında bizim otomobilin freni tutmadı. Geriye doğru gitmeye başladık. Şoför şaşırıp, fren tutmuyor diye bağıyor ve yanlış manevra ile bizi evin karşısındaki uçuruma götürüyordu. Direksiyonu sağ çevir! ihtarımı anlayamıyordu. Mecbur oldum otomobilden atlamaya. Sağ ayağım burkuldu. Atlarken şoföre, direksiyon sağa! diye de bağırdım. Otomobil kurtuldu. Ben evvelâ az ağrı duyduğum için çocuklarımızı mahzun etmeye katlanmadım.

Düğünü ilk açtığımız sanayi mektebinde yaptık. Bunun geniş bahçesi şehit yavrularının gayretiyle pek mükemmel donatılmış. Binlerce halk dolmuş. Sünnet başlanmıştı. Çocuklara öğretmişler: Sünnet olurken: Yaşa Paşa Baba! diye haykırıyorlardı. Cam ziyade yanan, yahut metanet göstermeyenlerin ağlaması da bu cümle ile oluyor, bazısı perde perde Yaşaaa... Paşaaa... Baabaaa! diye garip naralar atıyordu. Bu yavrucakların bu sevinçli günü ve şefkatli nazar ve haykırışları bana ayağımın acısını duyurmuyordu. Yürürken ızdırap duymakla beraber çadırlarda çocukları birer birer ziyaretle hediyelerimi verdim. Muhtelif şefkatli insanlar da çocuklarımızı hediyelerle memnun ediyorlardı. Evvelce sünnetli olanlar yüzlerce sünnetli arkadaşlarını mükemmelen eğlendirdiler. Sahnede çocuklarımızın az zamandaki kabiliyetine ben dahî mütehayyir oldum. Sahnenin iki cephesi açıktı ve bu suretle Hanımlar da pek rahatca seyrettiler. Akşam avdet zamanı ızdırabım pek ziyadeleşti. Ayağa kalktım, sağ ayağıma basamıyordum. Evde merdivenleri yardımla çıktım. Bir hafta yatağa mahkûm oldum.

23/Ağustosta Ermenilerin mezalimi hakkında yine haberler geli-

yordu. Fakat biz de boş oturmamıştık. Her vak'alarına şedit bir cevaba başlamıştık. 12/Ağustosta hududa yakın Tavus köyün 150 neferden ibaret İslâm ahalisini Ermeniler kâmilen imha ettiklerinden civar aşairden Abdülmecit bey de sekiz yüz atlı ile bu Ermenilere saldırarak 3 zabitle 200 Ermeni mahvetmiş. Kaması alınmış iki top ile bir makineli tüfek, otuz sandık cephaneye almışlar. Takviye ve tensik ettiğimiz aşiretlerin faaliyeti hepimizi memnun etmeye başladı. Ali Fuat Paşa İstanbul'dan gelen malûmatı bervechiâti bildiriyordu:

Ankara:
21/Ağustos/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Nuh beye: Dersaadetten alınan malûmatın hülâsası (*)

Alaşehir kongresini memnuniyetle karşıladık. Sivas kongresi her taraftan gelecek murahasalarla umum vatan için kararı kat'iyi verecekti. Şark gibi garbın da kararını vermiş olması Sivas'ta işi kolaylaştırmış oluyordu. Şifrenin diğer malûmatı da çok malûm olan Amerikan mandası idi. Bu mes'eledede ise artık karar vermiştik. Sivasta sureti münasebete Braun ile görüşülecek, hakkımızda ne düşündükleri anlaşılacak, mandaya delâlet eder münakaşadan ihtiraz olunacaktı. Ali Fuat Paşa'ya hey'eti temsiliyece şu cevap yazıldı:

Erzurum:
23/8/1335

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına (**)

Ali Fuat Paşa yazdıklarına âtideki cevabı veriyor:

Ankara
21-22/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 16 ve 19/8/1335 şifreye.

1 — Karakol cemiyeti talimatnamesinden evvelce bir çok nüsha gelmişti. Tevzii muvafık görülmeyerek hıfzedilmiştir.

2 — Hey'eti tahkikiye iki defa tehdit neticesinde Dersaadete kaçmıştır. Şifre hakkındaki teşebbüs derdesti icradır. Mintakamdaki telgrafhanelerin işgalinden sonra buraların ahvali pek mükemmel olmuştur.

3 — Evvelce bildirdiğim gibi Erzurum kongresine ait teknil muhaberat ve beyanname hükümet tarafından her mahalde alınmış ve hiç kimseye verilmemişti. Şifre ile aldığım suretini derhal Dersaadete göndererek icabedenlere tebliğini rica etmiştim. Bundan sonra herşeyin daha iyileşeceğine ümitvarım. Gözlerinden öperim, efendim.

20. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali Fuat

(*) Vesika bulunamamıştır.

(**) Vesika bulunamamıştır.

Karakol cemiyeti talimatnamesinin bazı istifadeli maddelerden nizamnameye teşkilât hakkında bir lâhika yaparak Kolordulara göndermiştik. Kongre beyannamelerinin Ankaraca tabı ve teksirile garbın her tarafına mümkünse Adana ve Antalya havalisine dahi dağıtılmasını Hey'eti temsiliyeden Ali Fuat Paşaya yazdık. Hey'eti tahkikiyeler hakkında mübayin fikirlerde idik. Ali Fuat Paşa mintakasına geleni tehditle kaçırmış. Bizim mintakaya gelen ise Erzurum'a gelmekte (1). 26/ Ağustosta Erzurum'a varacaklardır. Ali Fuat Paşadan şu malûmat geldi:

Ankara:
21/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Nuh Beye:

1 — Tebdili kıyafetle Memaliki Osmaniyeye dahil olan ümerayı Elganiyeden bir zat ile onbeş kadar maiyeti, namı müstear ile ve fıkaraı seyyahin şeklinde Dersaadet İngiliz mümessilinden vesaiti mahsusa ile aldıkları pasaportlarla Hicaz'a hareket edip elyevm Mekkei Mükerrreme'ye muvasalat etmiş ve mumaileyhin hutbei Hicaziyede bilhassa iydi duhada, arafatta hilâfeti islâmiyenin dâğar olduğu ahvali elimyi ilân maksadında buldukları.

2 — Pangaltıda Bakkal sokağında 1 No. lu Azerbaycan Hükümeti Dersaadet konsolosu olduğunu iddia eden bir zat tarafından Zabitanı Osmaniyeden bazılarının Azerbaycan hükümetine hizmet etmek üzere sevkedildikleri.

3 — Sofu Ziya Paşa ile Ahmet Nuri bey namında iki zat maiyetlerinde yirmişer, otuzar kişi olduğu halde İngilizler tarafından Ankara tarikile Nuh bey nezidine gönderilmiş. Vazifeleri Nuh beyin hayyen ve meyten istisali (2).

20. Kolordu Kumandanı
Fuat

3. Maddenin müteaddit defalar dalgalanması bunu korkutmak için propaganda ihtimalini daha ziyade veriyordu. Hususile yirmişer otuzar kişi ile gelecek kafileler grup halinde gelseler her yerde görmek ve yakalamak kolaydı. Şimdiye kadar ki şifrelerde Nuh isimini Rauf zannediyorduk. Burada suikastin Nuh beye teveccüh edeceği bildirilmesi üzerine Fuat Paşaya Hey'eti temsiliyeden şunu sorduk:

(1) Vakitsiz olarak İstanbul hükümetine açıkça bu tehdit neticesi Ali Fuat Paşa azlolundu. Hey'eti tahkikiye şahsi intikam hisleriyle giderken ve sonra da muhaberatla, adamlarla zannedirim daha fenalık yaptılar. Ve garpda daha çok ihtilâllere maruz kaldılar.

(2) Alemi İslâmın hilâfetine taarruz var diye bir hareket seslerini işittik. Nere-lerde neler olduğunu vesaikle Türk milletinin enzarı ibretine konması pek lâzımdır. Azerbaycan hükümeti İstanbul'dan bir hayli zabıt almıştır. Şark cephesinden dahi firarla Azerbaycan ordusuna geçenler vardır. Bunların oraya gitmesine İngilizler mümanaat etmedikleri gibi teşvik propagandası da yapmışlardır. Maksat, Bolşeviklerle harbe Azerilerin cür'et edebilmesini temin idi. Maksatlarına kısmen muvaffak oldularsa da çok sürmedi. Zabitlerden sağ kalanlar Şark cephesine iltica ettiler. (1336 seneinde).

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

C: 21/8/1335 Şifrenin 3. Maddesine.

1 — Böyle bir teşebbüsün vukuu muhtemel olmamakla beraber bir tedbiri ihtiyatî olmak üzere Eskişehir'den itibaren ittihazı tedabir buyurulması ve İstanbul'dan eşkâli hakkında sarih malûmat talebi, yolcuların tetkiki gibi hususat hatıra gelmektedir. Maahaza zati biraderlerince ne ve nasıl münasip görülürse olvechile yapılız efendim.

2 — Nuh beyin medlulü kimdir?

Hüsrev, Raif, Hüseyin Rauf, M. Kemâl.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Mıntakamın merkez kumandanları doğruca emrime tâbi ve itimada lââyık arkadaşlardı. Bunlara bû suikastcılar hakkında yeniden talimât vermekle beraber, bütün iskelelerde ve Kavak, Havza, Zile, Tokat, Kayseri gibi uğrayabilecekleri merkezlerde dahi tedbir almaları için 3. Kolorduya tekrar yazdım. Hey'eti Temsiliyeden de ayrıca 3. Kolorduya yazdık ki «Bilhassa Sivas'ta kongrenin küşad ve müzakerâtın devamı esnasında merkezde bir inzibat taburu bulundurulması vesair her türlü tedabiri teminiyeye tevessül kılınsın.» Sivas kongresi murahhasları toplanmış. Bir an evvel Şark murahhaslarının da gelmesine intizar ettikleri bildirildiğinden Erzurum'dan Kemâl Paşa ve Rauf beyle gidecekler bir haftaya kadar yola çıkacaklardır. Trabzondan gidecek İzzet ve Servet beylere de birlikte hareketleri Kemâl Paşa tarafından 23/Ağustosta yazıldı. Ben ayağımdan pek muztarıptım. Hareket etmemek üzere sabit surette sarmışlardı. Artık her akşam Hey'eti Temsiliye halinde toplanamıyorduk. Pek mühim vaziyetler olursa arkadaşlar nezdime geleceklerdi. Trabzon'u temsil eden İzzet ve Servet beye iki şifre yazıldı. Bilâhare İzzet ve Servet beyler hayli münakaşaları ve muhabere-leri mucip olduğundan bunlara ait mühim muhaberatı aynen yazıyorum:

17/8/1335

Trabzon Mevki Kumandanı Ali Rıza Beye

Âtideki telgrafnameyi Hey'eti temsiliye âzâsından İzzet ve Servet beyefendilere okuyunuz ve hareketlerini teshil buyurunuz. Hükûmeti merkeziyenin teşebbüsâtı âhiresi ile vaziyet kesbi ciddiyet eylemiştir. Hey'eti temsiliyece mühim kararlar ittihazı hissedilmektedir. Sivas kongresi için Garbî Anadolu vilâyatı murahhasları Sivas'ta tecemmû eylemektedir. İstanbul'daki Amerika hey'eti Anadolu halkı ile temas etmek teşebbüsündedir. Bu maksatla mezkûr hey'etten iki zatın gelecekleri haber alınmıştır. Binaenaleyh Hey'eti temsiliyemizin birlikte Sivas kongresinde isbatı vücut etmesi pek mühim görüldüğünden zati âlilerinizin Samsun üzerinden Sivas'a hareketleri, bu mahzurlu görüldüğü takdirde Kolordunun kamyonlarından bilistifade Bayburd'a kadar teşrifleri ve Bayburd'a buradan gönderilecek vasıta ile Erzurum'a gelinerek birlikte Sivas'a gidilmesi mümkündür. Sivas Kongresinin hita-

mında hususatı zâtiyeleri icbar ederse Trabzon'a avdetleri hususu da temin olunabilir. Zamanı hareketinizin iş'arına intizaren arzı hürmet olunur.

Mustafa Kemâl

Kâzım Karabekir

Biri bizzat M. Kemâl imzası ile, ikincisi Hey'eti temsiliye tarafından:

Erzurum:

23/8/1335

Trabzon Mevki Kumandanlığına

Hey'eti temsiliye âzasından İzzet ve Servet beylere bu telgrafnamemizin okunmasını rica ederiz. Evvelce Sivas'a muvasalat edenlerden maada Ankara, Yozgat, Kırşehir, Denizli, Çorum murahhaslarının da Sivas'a yaklaştıkları, Konya, Niğde, Balıkesir, Adana murahhaslarının müttehidi hareket buldukları İstanbul namına İsmail Fazıl Paşa ile Memleket Gazetesi ser muharriri İsmail Hâmi beyin Ankara'dan Sivas'a hareket eyledikleri ve Dersaadet Amerika Hey'eti namına bizlerle görüşmek üzere gönderilen Mister Braun Ankara'ya muvasalat ile Sivas'a hareket eylemek üzere bulunduğu dair malûmat alınmış olduğundan bir an evvel Sivas'a hareket zarurî olmaktadır. Birlikte seyahat mucibi suhulet ve sür'at olacağından hareketiniz haberine intizar eylemekteyiz. Efendim. (Hey'eti Temsiliye)

Hey'eti Temsiliye:

Raif, Hüseyin Rauf, M. Kemâl

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

24 de şu cevabı aldık:

15. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine:

17 ve 18/8/1335 kongrenin vaz'ettiği ahkâmı cedide vilâyetce hazm ve temsil ve matlub olan vahdet ve âhenk temin edilmeden tavsiye buyurulan şekilde muamele icrasını mahzurlu görüyoruz. Tebliğ edilen evamiri mahude sebeble vuku bulan müracaatlarımıza sureti resmiyede teşekkül etmiş cemiyatı milliyeye ait bir cihet olmadığı yolunda kısmen teminat veriliyor. Hey'eti tahkikiyenin vürut ettiği dünkü güne kadar memleketi ateşi ihtilâl içinde zanneden gafillerin sui tefehhümatı nihayet bulacaktır, ümit ediyoruz. Hey'eti temsiliyece icra edilecek muhaberati sabıkı misillü tahtı teminde bulunuyor demektir. Sivas'a hareketimizin şimdilik imkânı olmadığı maruzdur.

Mevki Kumandanı:

İzzet

Servet

Ali Rıza

Telgrafhanelerin halk tarafından işgalile Refik Halid'e karşı vaziyet alınması hususunun mahzurlu olacağını söylüyorlar. Esasen mıntakamızda bu vaziyet olmadığından Erzurum Müdafaa Hukuku dahi halk kuvvetinin bu gibi şeylerde israf edilmesini muvafık bulmamışlardı. Asıl mühim olan nokta İzzet ve Servet beylerin Sivas kongresine gitmek istememeleridir. Esbab zikretmedikleri gibi vekâletlerini de kimlere verdiklerini söylemiyorlardı. Gerçi Sivas kongresine gitmeyi Amerika Hey'eti namına gelen Braunla karıştırmamanın fiili münasebetsizliği başlaması

ve bunun Sivasta hüsnü idare edilmezse, kongrede vahim bir vaziyeti meydana getirebileceği herkese de ders oldu. Fakat bu efendilerin sarıh olarak bir şey söylememeleri aynı zamanda Valinin ve pek az kalmalarına rağmen Hey'eti tahkikiyenin kendilerini korkutmasından da üleri gelebilirdi. Hususile 21/Ağustos tarihli bugün gelen ajansta valinin mü-nasebetsiz bir beyanatile bu ademi icabet birbirine teyellenebiliyordu. Bu ajans tekzib ve aynı zamanda gelecek cevaptan bir netice çıkarmak üzere Hey'eti temsiliyeden İzzet ve Servet beylere şu yazıldı: (1).

Erzurum:
24/8/1335

Trabzon Mevki Kumandanlığına

Âtidedeki telgrafnamenin İzzet ve Servet beylere okunması rica olunur:

"21/Ağustos/1335 tarihli ajans Trabzon valisi Galip beyin Antant Gazetesi mu-harririne bir beyanatını negrediyor. Vali bey bu beyanatında Trabzon ahalisinin Mustafa Kemâl Paşa teşkilâtile alâkadar bulunmadığı gibi bir cümle sarfetmiştir. Vilâyet hey'eti merkeziyesinin buna cevaben Şarkî Anadolu'nun bir cüz'ü lâyenfaki olan Trabzon'da yegâne teşkilât olarak Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bulunduğu ve teknil halkın bu cemiyetin âzâsı olduğu, Mustafa Kemâl Paşa da bu cemiyetin bir uzvu bulunduğu tarzında beyanatta bulunması ve mahalli gazetelerle bu babda neşriyat yapılması muvafıkî mütalâa kılınmaktadır. Oraca tensip edildiği takdirde icabının icrasını rica ederim.

M. Kemâl Hüsrev

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

25 de Vasıf beyin verdiği malûmat tayakkuz nazarlarımızı başka taraflara da açmaya bizi mecbur etti. Malûmat şu idi:

Sivas:
24/8/1335

15. Kolordu Erkânı Harbiye Riyasetine

7/8/1335 tarihli Vasıf beyden gelen ve iyice anlaşılmiyan şifre âtidedir:

1 — Şekaveti âdiyenin tenkili ile asayişin şayanı takdir bir surette temin ve idamesi:

2— Anasını gayri müslimeye karşı bilâ sebep tecavüzatta bulunulmaması. Cevdet Âli ve Kâmurân Âli iki kardeş İngiliz parasile kürtleri harekâtı milliyeye sevk suretile gâvur düşmanlığı isnadatına mahal bırakılmaması ve İngiliz'lere hükûmetce celbedilmiş otuz arnavut ve kürt zabiti üzer dörder grup halinde arzı hizmet edecekler. Bunlar buradan hareket ettiler. Bin lira verilmiştir. İlk fırsatta hayyen, kaçıramazlarsa sizi ve Rauf beyi katledeceklerdir.

3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Ahmet Zeki

(1) İzzet ve Servet beylerle Mustafa Kemâl Paşanın arasında başlayan münakaşalar bilâhare Şark Müdafaa-i Hukuklarının Kemâl Paşa aleyhine vaziyet almasına müncer olmuşken, Trazon Valisini kaldırarak ve tarafeyni hüsnü idare ederek mes'eleyi hallettim. Eylülde tafsilât gelecektir.

Şifrede cümleler takdim ve tehir edilmiş olduğundan 3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki bey anlayamadı kaydını koyuyor. Ben istifini düzeltince mâna çıktı. Suikastı İngiliz'ler ve İstanbul hükûmeti iki kürt birader vasıtasile hazırlamışlar. M. Kemal Paşa ve Rauf beyi hayyen tutmayı da ümit ediyorlar, mümkün olmazsa imhalarına çalışacaklar-muş. Bunlara garpten ve şimâlden ziyade cenuptan 13. Kolordu min-takasından intizar lâzım geleceğini anlatıyordu. Yani kuvvayi milliye dinsizdir diyerek kürtlerle bastırmak plânu hazırlanmış. Bunu benim mintakamda yapamazlardı. Sivas'ı da kürtlerin basarak bir iş yapabile-cekleri hayaldi. Yolda bilhassa Erzincan-Suşehri arası en tehlikeli idi. (1) Buralarda lâzım gelen emniyet tesis olunmuştu. Şu halde Sivas kongresi esnasında 13. Kolordu ile sıkı temasta bulunmak ve vak'ayı önlemek lâzımdı. Bunu ihmâl etmedim. Vasıf beyin diğer bir şifresi de bugün geldi:

Sivas:
24/8/1335

9/8/1335 tarihile yazılıp bugün Vasıf beyden aldığım şifre âtidedir: "Amerika mandasını istemek lüzumunda hemen herkes müttefikler Ermenilere toprak vermek mutiâka lâzım geleceği gibi görülüyor. Amerika müzahareti Ermeni ve Boğaz mes'elesi hakkındaki rapor derdesti ikmâl ve takdimdir. Beyannamenizi yalnız devletlere değil milletlere hitaben neşir ve tamim etmeniz son derece mühimdir. Kongre kararına şiddetle intizar ediyorum."

3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Ahmet Zeki

Zeki bey bu şifreye ilâveten «Sivas'ın lâkaydisine rağmen her şey iyi gidiyor. Salâhattin bey ümidin fevkinde çalışıyor. Bekir Sami bey geldi. Muhalif addedilenler üzerinde bile hüsnü tesir hâsıl etti.» diyor. Bu iyi, fakat manda, toprak vermek!... Çok dinledik de ,artık böyle bir malûmat geldimi, halt etmişler deyip atıyorum. Mandada herkes müt-tefikmiş! Bu herkesin müttefik olduğu manda da Ermeniler hesabına şarktan toprak çiğneyecek!... Acaba bu müttefik olan şahıslar kimler-dir? Bana merak olmaya başladı. Bu merak birkaç gün sonra anlaşıldı. Vasıf beyin bahsettiği raporu 27 de Ali Fuat Paşadan aldık.

Ankara:
26/8/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Madde: 1 — İctimaî, iktisadî, harsî, dinî inkişafatı temin edecek haric ve se-vahili ile beraber bütün Türkiye'nin istiklâl ve tamamıyeti mülkiyesinin temini ve vilâyatı garbiyenin muhtariyeti halinde bu vilâyetlerin ekseriyeti Türklerle meskûn olan aksamının doğrudan doğruya Türk hâkimiyetinde ibkası ile millî vahdetin mahfuziyeti.

Madde: 2 — Türkiyeye bütün ekseriyet ve milliyetlere müsavi şeraiti siyaseti

(1) Bilâhare Sivas'a giderken bu mintakada pek tedbirli hareket etmeseydim kürtlerin pususuna düşüyordum. (12/Teşrinisani/1335 de)

milliye hakkında bir idarei müstakille esasatını temin suretile istiklâlimizin tahkimi.

Madde: 3 — Şarkı karipte mütemadî emrivâki ve işgaller ihdasile kanlı ihtilâfat ve ihtilâller vücuda getiren ve malî ve iktisadî ve hukukî imtiyazatca esaretler tesis eden haricî rekabet ve ihtirasatı ref ve bunların netayici meş'umesi olarak zuhura gelen dahilî teşevvüşatı izale ile serbestii inkişafatımızı temin şeraitile ve aynı bir müddet mahdude ile tek bir devletin müzaharetine arzı ihtiyac ediyoruz.

Madde: 4 — Bu müzaharetin de muhtelif anasının hüsnü imtizac ve refah ve inkişafını ve memleketin imarının bilâ gazez teminine muvaffak olmuş ve kavanini bu esaslara binaen tanzim eylemiş olan ve şarkı karipte arzî ve siyasî ihtirasat perverde eylemeyen Amerika tarafından deruhde olunmasını istiyoruz.

Madde: 5 — Ermeni milletinin ictimâî, iktisadî, harsî inkişafını temin edebilir mükemmel bir Ermenistan Kafkasya'da teşekkül etmiştir. Türkiye arazisinden bir kısmının işbu Ermenistan'a ilhaki maddeten imkânsızdır. Maamafih mukaddema Rus ordularile birlikte Ermenistan'a nakledilen ve kısmen de tehcir edilerek yeniden iskânları lâzım gelen Ermenileri işbu Ermenistan dahilinde tamamen tavattunları için ihtiyacı hakiki halinde tashihi hudut suretile Türkiye arazisinden bir miktar mümkün olabilir.

Madde: 6 — Payitahtımız ve merkezi hilâfetimiz olan İstanbul'un müdafaadan mahrum bırakılmaması ve hâkimiyetin Türklerde ibka edilmesi şeraitile Boğazların halîharp ve sulhte sefaini ticariye için her millete açık bulundurulmasını kabul ederiz. Hitam.

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

Bu şifrenin altına şunu yazdım. «Ben Sarıkamış'ı yetimlerimiz için çocuklar kasabası olmasını düşünüyorum (1).» Tashihi hudut hangi tarafa? Görülüyor ki İstanbuldaki fırkı muhtelifenin marifetleri altı maddeye sıkıştırılmış oluyor. Aynı şeyler müteferrik malûmat halinde gelmiş ve mütalâatımızla beraber kaydolunmuştu. Bunun da diğerleri gibi dosyasına ve hatıрата teessürle kayıttan başka yapılacak bir iş yok. Tabii hey'eti temsiliyeye suretini verdim. Sivas kongresinde İstanbul'dan da hazırlıklı gelenler olduğu anlaşılıyor. Şimdiden malûmat husulü iyi oldu. Daha bazı yerlerden gelen mütalâalarda da «Amerika mandaterliğinin kabulü için şeraitimizin peşinen dermeyan edilmesi» bildiriliyordu. 26 da Garp vaziyeti hakkında Ali Fuat Paşa'dan hey'eti temsiliyeye şu malûmat geldi:

Ankara:

25/8/1335

Sayı: 2071

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Hey'eti temsiliye, Konya ve havalisi müstesna olmak üzere ahval tamamile lehimize inkişaf etmiştir. Konya'ya dahi seri bir çare düşünölmektedir.

2 — Benimle eski münasebete istinaden mi yoksa başka bir sebeple mi Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa Aydın ve vilâyatı şarkiyenin iadei sükün için mütalâatı mahsusamı sual ettiğinden kendisine yazdığım cevabı aynen 25/Ağustos/1335

(1) Bu emelime muvaffak olarak Rus kışlalarını iptidai ve muhtelif sanayi mektepleri yaparak bini mütecaviz çocuğu buraya topladığım zaman pek büyük saadet duydum.

tarihinde şifre ile zatiâlilerine bildireceğim.

3 — Kara Vasıf buraya geldi. Sivas'a Antep murahhası olarak gelmek istiyor.

4 — Henüz hareket olunmamış ise kongrenin serian in'ikadı vaziyet icabı olduğundan bir an evvel Sivas'a hareketleri ve bana bildirilmesini rica ederim. Murahhaslardan kısmı âzamisi Sivas'a hareket etmiştir. Merkezî Anadolu'ya nüfuzile hâkim olan Bektaşî şeyhini elde etmek üzere Miralay Refet bey buraya muvasalat etti.

6 — Hükûmet ve İngilizler Aydın'da Yunanlılarla kuvvayi milliyeye arasında bir hudut tâyin etmek istiyor. Halbuki bu tarzı hareketlerinde muvaffak olur ise hükûmet ve İngilizler mevkilerini tahkim edecekleri gibi başımıza daima Yunanlıları musallat edeceklerdir. Bunun için Aydın kuvvayi milliyesi behemahal Yunanlıları İzmir vilâyetinden tâd edeceklerini cevaben bildirdiler. Bunun üzerine hükûmeti hazıranın mevkü büsbütün sarsıldı. Kuvvayi milliyenin azim ve kararlarında muvaffakiyetleri zannediliyorsa da başlarında muktedir bir kumandan yoktur. Henüz teşebbüsümüzün muvaffakiyeti ise behemahal Aydınlıların muvaffakiyetine tâbi olduğu tamamilen anlaşılmıştır. Binaenaleyh Refet beyin serian o hâvaliyeye hareketini muvafık görüyoruz. Bu husustaki muvafakatinize intizar ediyoruz efendim.

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

Süleyman Şefik Paşanın Ali Fuat Paşa ile münasebet peyda etmeye ve avlamaya çalıştığını gördüm. Atıdaki şifreyi yazmayı münasip gördüm. Kemâl Paşaya da gönderdim. Muvafık buldu. Yazdırdım.

Erzurum:
26/8/1335

20. Kolordu Kumandanlığına

C: 25/8/1335 ve 2071 şifreye:

Harbiye Nazırının mütalâa mahsusanızı sorması eski münasebeti ihya ve bu suretle kendisine karşı itimat temininden sonra her hangi bir mahalde bir mev'idi râülakat talebi ile zatiâlinizi makamı memuriyetinizden ayırmak için bir plân olması ihtimâlini arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ali Fuat Paşa yazdığı raporunda vaziyeti İstanbul'a gayet güzel tasvir ediyor. Eldeki cüz'î kuvvetlerle evamiri hükûmeti infaz şöyle dursun arzuyu milliyeye muhalif vaziyet aldığı takdirde padişah ve vatan için elim bir vak'aya sebebiyet verebilmiş olacağını izahla, İstanbul hükûmetini arzuyu milliyeye muvafık olarak mukadderatı milletin teşebbüsüne dâvet ediyor ve «İzmir vilâyeti harab oldu, Aydın vilâyeti yüzbin müslüman muhaceretle sefaletle düştü elli bini müteceviz müslüman şehit oldu. Kuvvayi milliyeye düvelâ itilâfiyeye karşı değil bu zulme sebep olan zalim ve gaddar Yunanlılara karşıdır. İngiliz Generali Milnden daha fazla sıfkıdemaya sebebiyet verilmemesini rica ediniz» diyerek İstanbul'un âciz ve hissiz hükûmetini vazifeye dâvet ediyor. Ali Fuat Paşa-

nın şifresi geldiği gün elimize gelen 11/7/1335 tarihli Maten gazetesi de «Türk mahallesi alevler içinde» serlevhasile Aydın'ın tekrar Yunanlılar tarafından işgali feciini tafsilâtiyle yazıyor. Bu İstanbul hükûmeti olmasa işler daha seri muvaffakiyete doğru büyük adımlarla gidecek. İstanbul hükûmetini İngilizler tahrip âleti olarak kullanıyorlar; tahribatta İstanbul'un bilhassa Ferit Paşa hükûmeti cidden düşmanlarımız hesabına mümtaz işler görmeye çırpınıyor. Bereket versin kuvvetimize lâzımı gibi erişemiyor.

Avrupa gazetelerinden vesair yerlerden gelen havadislerde Sivas kongresi esnasında milletimizin mâneviyatını arttıracak vaziyetler yok. Deniken ordusu Çaricin şimalinde ve Saratof'tan 120 kilometre mesafede. Baltof'u Bolşeviklerden hayli ganaimle zaptetmiş. Harkof cephesinde bu şehrin kırk mil şimaline kadar ilerlemiş. Poltava'ya da 56 kilometre yaklaşmış, yani Kafkasya'ya girmek şöyle dursun, Bolşevikler şimali Kafkasya'dan yani Volga mansabile Azak denizi şimâl köşesinden 400 kilometre şimâldedir!... İtilâf devletleri arasında samimiyet berdevam. Alman imparatorunun kendilerine teslimlerinde ısrar ediyorlar. Hindenburg Mareşal Fos'a rica ediyor ve imparatoru istemekten vazgeçin, yerine kendisini teslim etmeye razı olduğunu yazıyor. Bereket versin hiç kimse ne ecnebi gazeteleriyle ne de saire ile meşgul! Bolşevik havadislerini benden duyarlar. Ben de herkesi memnun etmekten geri kalmam. Yalnız Erzurum kongresine takaddüm eden zamanda herifleri Kafkas'a yerleştirdik. İcabında hale münasip havadisler neşrinde kusur etmemek muvaffakiyetimiz için lâzımdır.

26/Ağustosta Erzurum'a yeni vali Reşit Paşa (Sivas'taki değil, bu kısa boylu. Sivas'taki büyük bıyık ve sakallı.) ve hey'eti tahkikiye gelmiş. Akşam üstü ziyaretime geldiler. Belediye Reisi ve 9. fırka kumandanı Miralay Rüştü bey de bulundular. Vali de, Hey'et de vaziyeti müdrük değillerdi. Ben henüz yataktan çıkamadığım için vaziyetim resmî değildi. Esasen kendilerini resmî değil samimi hasbihale dâvet ettim.

«Hakkınızda hüsnü kabul gösterdik, halbuki geldiğiniz vapurla iadeniz de mümkündür. Nitekim başka mintakalara giden heyetler İstanbul'a kaçmaya mecbur olmuşlardır. Erzurum kongresi size millî birliği ve millî bir kararı göstermiştir. Ben sizin gelmenize muvafakat ettim; tâ ki bir kaç münevver vatandaşı daha kazanalım. Bilhassa İstanbul'a avdetinizde yanlış düşünenleri de ikaz etmek için, sizden istifade edelim. Sizi hiç tanımıyorum, fakat evvelce şarkta bulunmuşsunuz, kiminiz esasen buralı. Açık iki hemşehri gibi serbest hasbihal edelim. Bana fikirlerinizi serbestçe söyleyiniz. Size İstanbul'dan verilmiş olması tabii bulunan mahrem talimatınızı ve İstanbul'a yazdıklarınızı da gösteriniz. Bunlar üzerinde birbirimizi ikna edelim. Ve hakikat yolunda birlikte yolcu olalım. Gizli kapaklı vaziyetler, entrikalar karşısında tabii arkadaşlık artık mevzuubahs olamaz ve tabii neticesi iyi bir şey olmaz» dedim.

Cevaben müteşekkir kaldılar. Serbestçe münazaraya başladık. Ali

Fevzi Paşa dedi ki: «Evvelâ bizde meclisi meb'usanın hiç bir şeye yaramadığını şimdiye kadarki tecrübelerimizle gördük. Bundan sonra memleketin idaresinde buna lüzum olmadığı kanaatindeyim. İkincisi, halkın bütün endişesi, Ermenilerin buralara gelirse katliâm yapacaklarıdır. Halbuki Avrupa bu katliama müsaade etmez» Cevaben «Paşam bu senin veya sizin fikirleriniz mi yoksa İstanbul hükûmeti bu iki fikri her yerde söylemeniz için size tevdi mi etti?» dedim. «Her iki hale karşı da yazıklar olsun! Meclisi meb'usan olmasın demek istibdat devrine rücû etmek. Halbuki merkezi hükûmet bugün istilâ altında olduğu için şeklimiz Mısır idaresi gibi mi olacak. Orada yine muayyen bir devlet hâkim. Bizi İtilâf taksim etmiş bir haldeyiz. Millet ses çıkarmadığı takdirde Türkiye Devleti namile bir şey kalmıyacaktır. İzmir'de Elli bin islâm katliâm edilmiş, yüz bin muhacir dağlarda aç ölüyorken, bakınız Ermenilere de buraları vermeye İstanbul hükûmeti razı olmuş; meselâ, katliâma Avrupa'nın mâni olacağını söyliyerek halkı iğfale kalkmış. Bu vazifeyi de siz yüklenip geliyorsunuz. Dünyada bundan daha âdi, süfli bir vazife tasavvur olunabilir mi? Burada kolordu kumandanlığı yaptınız. Bu toprağın mahsulünden, suyundan, havasından, halkının emeğinden, samimiyetinden siz bu varlığınıza yaşıyorsunuz. Bu millet meşrutiyetini almak ve idame etmek için ne emekler verdi. Siz mürteci safalarında bulunuyorsunuz. Bu millet bu Erzurum dağlarında nice evlâtlarını kurban verdi. Siz bu mazlumların katilleri arasına giriyorsunuz. Dünyada bundan büyük bedbahtlık olur mu?...».

Hey'et büyük bir ızdırab içinde kıvranıyordu. Benimle ayrı ayrı görüşeceklerini, hatalı fikirlerini tashihle vatanî hizmete âmade olacaklarını beyan ettiler. Vali söze başladı: «Zatı şahane gelirken huzura kabul etti. Buyurdular ki: Memleketi kurtarmak için gece gündüz uğraşıyorum. Gerçi bir takım celâli eşkıyası türedi ise de bunlar imha edilecektir.»

«Cevaben söylemediniz mi ki; Memleketi kurtarmak için geceleri dahi uykusunu terkedeceğine, kanunu esaside ademi mes'uliyetin mukayyed olduğunu düşünerek, bu mukaddes vazifeyi millete bırakmalısınız! Sonra bu celâli eşkıyası dediğiniz kimlerdir diye de sordunuz mu?» Vali pek şaşırıldı. «Galiba İzmir civarında bazı soygunculuk oluyormuş. Onlar olacak!» dedi.

«Efendiler, bu sözlerinizi başka bir yerde tekrara artık mezun değilsiniz» dedim. «Ayrı ayrı sizlerle görüşmek isterim» Kül benizle müsaade aldılar ve ayrı ziyaretler vaad ile gittiler.

Az sonra Erzurum Müdafaa-i Hukukundan bir kaç zat geldi. Vali hükûmet kapısındaki nutkunda bana söylediklerini daha mufassal söylemiş ve hususile celâlilerden bahsederken «Her tarafı celâli eşkıyası бүрүdü. Yakında hepsi tarihin kaydettiği Celâliier gibi imha olunacaktır» demiş. Halka fena tesir etmiş. Kuvvayi milliyeye celâli ismini verdiği ifadesinden anlaşılmiş. «Sizler de bu nutku dinlediniz mi? dedim. «Evet, orada idik. Kuvvayi Milliyeyi tezyifen söylediği anlaşılıyordu.»

«O halde siz ne yaptınız?»

«Reyiniz hilâfına bir şey yapmış olmamak için doğruca buraya geldik. Vali nezdinizde imiş, çıkmasını bekledik.»

«Keşki o yanımda iken gelseydiniz. Beni daha nazik davranmaktan kurtarırdınız. Yapılacak şey: Bir kaç kişilik bir hey'et halinde vilâyete giderek, valiye, nutkunda Celâli tâbirinden maksadın ne idi? Bunu sana halkın içinde sorarak ilk günden mevkiini bitirmek istemedik. Halk Kuvvayi Milliyeye târiz edildiğini zanla galeyandadır? demektir. Tarziye alır ve halka söylersiniz. Tarziye vermez de açık olarak Kuvvayi Milliyeye taarruz ettiğini ifade ederse, hakkında yapılacak muamele hususunda birlikte bir karar veririz.»

Hey'et gittiler, bir müddet sonra geldiler. Vali tarziye vermiş, kat'iyyen 11 maksatla söz söylemediğini, Kuvvayi Milliyeye hürmetkâr olduğunu söylemiş.

27 Ağustosta ayağıma hafif basabildiğimden salona çıkabildim. Harbiye Nazırına, gayri mâkul ve gayri meşrû fikirlerle meşbû bir hey'et gönderdiklerinden dolayı teessürümü yazdım. Akşam Ali Fevzi Paşa ziyaretine geldi. Yalnız görüştük. İsti'fayı kusur etti ve şu malûmatı verdi: Padişah ve hükûmet İngiliz himayesini kabul etmişlerdir. Fakat milletten korkarak henüz ilân etmiyorlar. Bütün mesai İngiliz mandasını temine mâtuftur. İzzet Paşa ve taraftarları ise Amerika mandasına taraftardır ve bunu temine çalışıyorlar. Vaziyetin hülâsası budur. Ben çünkü mütalâamdan fevkalâde müteessirim. Fakat sözlerim kasdî değildir. Cahilâne bir mütalâamdı. Fakat hata ettiğimi, yanlış bulduğumu anladım. Bizim resmî vazifemiz takdim ettiğim açık emirde musarrahtır. Halbuki Ziya beyin başka talimatla çalıştığım his ediyorum. Artık kat'iyyen kendisile çalışmayacağım. Ne emriniz olursa icraya hazırım. Emir şu idi:

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği Vekâletine

Ciheti mülkiye ile ciheti askeriyeden ahvali mahalliye hakkında vâki olan mütebayin iş'arat üzerine Trabzon ve Erzurum vilâyetleri dahilinde tahkikat icra eylemek üzere teşekkül eden hey'ete bittayin müttehii hareket bulunan Erkânıharbiye Mirivalarından Ali Fevzi Paşa hazretleriyle Lâzistan mutasarrıfı sabıkı Ziya beyefendiye vazifei tahkikiyelerinin ifâsı zımında ciheti askeriyece teshilât ve muavenatı lâzime ve mahsusa irae ve icrası hususunda masrufii himemi vâlaları sureti mahsusada rica olunur efendim. 5/Ağustos/1335.

Harbiye Nazırı
Nazım

Ali Fevzi nadim ve samimi görünüyordu. Yaptığım tahkikatta iyi adam olduğunu öğrendim. Yalnız eski bir erkânıharp ve kumandan olduğundan, bilhassa malûmatı medeniyesi olmadığı anlaşılıyordu. Kendisinden mintakamızda istifade olunacak hali yoktu. Epice malûmat ve telkinatla İstanbul'a avdeti muvafıktı. Verdiği malûmat şimdiye kadar tahminî çıkardığımız bir hülâsanın tesbiti idi. İstanbul'da iki fikir mü-

barezede idi. Biri İngiliz, diğeri Amerikan mandası. İngiliz mandası is-
teyler Kuvvayi Milliyeyi imhaya çalışıyorlardı. Bu istikameti şüphe-
siz İngiliz'lerden alıyorlardı. Çünkü İngiliz mandası memleketin hey'et-
umumiyesine şâmil olamayacak. İtilâf Devletleri yer yer işgal ettikleri
ve daha da edecekleri yerleri alacaklar, Boğazlar ve bir kaç vilâyet de
Fas sultanlığından beter bir halde İngiliz himayesinde bir hidiviyet ola-
caktı. Padişah ve murdar tevabii yaşamak için bu namussuzluğu kabul
etmişler ve başka çaremiz kalmadı, İttihatçılar memleketi batırdı, bu
kadarını olsun kurtarabildik diye vicdan acılarını giderecek formül de
bulmuşlardı. Tabii bu tarzda bir manda millî kuvvete düşmandı. Çün-
kü milli kuvvet toptan bir karar vereceklerdi. Bu da mukavemet veya
paralanmadan ehven bir mandaya girmek bu da Amerika olacaktı. İşte
daha ben İstanbul'da iken ortada Amerikan mandası sözü pek mebzul
olmadığı halde Erzurum kongresi kararı verildiği duyulunca bu Amerika
mandası cereyan aldı. Millî kongrenin mukavemet kararını gevirmek
için önümüzde iyi insanlar tarafından, ehveni şer olarak Amerika man-
dası telkini çıkıyordu. Şu halde bunun da düşmanlarımız tarafından bir
çok misâli gibi bir tekarrüp yolunu bularak içimize burgulandığını zan-
netmek hiç de günah olmazdı.

'İzzet Paşa ve taraftarları'. Bu mühimdi. Şimdiye kadar Amerika man-
dası hakkında aldığımız müteaddit tekliflerin ve bilhassa İstanbul'dan
yeni gelenlerin ilhamat menbaı belirliyordu. İzzet Paşanın namus ve
hamiyeti ve Yemen'de, Balkan harbindeki hüsnü hizmetlerle hepimizin
ve bilhassa Erkânıharp Zabitlerinin kalbinde yüksek yeri vardı. En sa-
mimi Erkânıharbiyesinde en büyük bir teveccüh kazanan İsmet beyle
mütekabil emniyet ve samimiyetleri tabii seviyenin pek yüksekinde idi.
İsmetin de bu fikirle meşbu olduğuna ve pek kıymetli arkadaşlarımızın
da işin mürevvici olduğuna Fevzi paşa ile hasbihalden sonra kemâli tees-
sürle muttali oldum (1). Amerika mandası telkinleri Sivas kongresi yak-
laşıkça kesafetini arttırıyor ve kongre azalarına adetâ telkih olunuyor-
du. Fakat hamdediyorum ki elimizde cihana ilân edilmiş bir millî muka-
vemete beyannamesi tesbit edilmiş bulunuyor. Erzurum kongresi daha
sâkit ve İstanbul'un memulü hilâfına, toplanıvermesile mümkün mertebe
zararlı telkinlerden hariç kaldı. Çıkardığı beyanname pek kuvvetli idi.
Yeni umumi kongrenin toplanacağı Sivas dahi bu karara tâbidi. Memle-
ketin garbı ve cenubu istilâ altına girmiş bulunduğundan Sivas kongre-
sine hâkim olacak fikir elbette Erzurum'dan götürülen olacaktı. Gerçi
İstanbul'dan Amerika mandası ilhamile gelenler vardı. Bilhassa Kara Va-
sıf Bey Mister Braun namında bir Amerikan murahhasile de geliyordu;
fakat bunlara mukabil Erzurumdan Mustafa Kemâl Paşa ile Rauf bey
ve Hoca Raif efendi ve arkadaşları hür ve müstakil fikirlerle meşbu ola-
rak ve ellerinde vatanın yarısı namına ilân edilmiş bir kararla gidiyor-

(1)30/Ağustos/1335 de Erkânıharp Erzincan'lı Saffte bey, İzzet paşanın ve İs-
met beyin tekliflerini hamilen Trabzon'a yetmişmiş bulunuyordu.

lardı. Elbette milletin aşkı, aşılama hisleri ezecekti. Erzurum'un bir siyanet meleği gibi Sivas üzerinde emeline, aşkına nighban olacaktı.

28/Ağustosta Hey'eti Tahkikiyeden Ziya bey yalnız geldi. Bu da samimi olarak her malûmatı ve kendi kanaatini söyledi. Ziya bey, İngiliz Muhipler Cemiyetindenmiş. Kanaatı: 'Memleketin şu felâketli vaziyetini kurtarmak ancak İngiliz mandasile olacaktır.' İngiliz mandası bütün memleketin vahdetini temin edecekmiş. Amerika mandası yalnız İstanbul içinmiş. Bundan başka Amerikan mandasında din tehlikeli olurmuş. Halbuki İngiliz mandasında ittihadı islâm bile mümkünmüş. İstanbul'da ekseriyet İngiliz taraftarı imiş...

Cevaben şunları söyledim: «Ziya bey, İngiliz mandasını kabul edince İngilizlerin müttelikleri olan Fransızlar, İtalyanlar, Amerikalılar, Yunanlı'lar da ivaz istemeyecekler mi? Adana, Konya, İzmir'in işgali, Ermenistan'a Şark vilâyetlerini de vererek Amerika mandasına tevdi meselesi hep Boğazlarla ona mücavir vilâyetlerin de İngiliz himayesine girmesi için hazırlık değil mi? Bugün padişah ve hükûmet İngilizleri esasen kabul etmiş bulunuyorlar. Görüyorsunuz ki diğer devletler de girdikleri yerlere daha kuvvetli yerleşiyorlar. Şu halde İstanbul bir kaç vilâyetle Mısır hidiviyeti gibi oluyor. Nerede millî vahdet? İttihadı İslâm sözünün ne budalalık olduğunu hâlâ münevverlerimiz olsun anlamıyacak mı? İngilizler girdikleri yerlerde islâmlara ilim ve irfan mı veriyorlar? Bilhassa bizde yerleşince taassubu körükliyerek bütün münevverleri mahvettirerek bizi Hindistan'a benzeteceklerine şüphe var mı? Türk'ler yalnız amele, ve yalnız kıtaatın neferi olacak ve herhangi bir İngiliz hARBINE diğer esir milletler gibi boğazlanmaya götürülecektir. Sen İttihadı İslâm diyorsun Halbuki bugün Anadolu bile parça parça istilâ altındadır. İngilizler uzun seneler yaptığı propagandalarla Arapları da şöyle aldattı: 'Araplar, Asya ve Afrika'nın büyük kısmında ve fasılasızca bir sahada milyonlara baliğdir. Bir kerre Türk boyunduruğundan kurtulsalar ve hattâ İngiliz himayesine girseler bir müddet sonra zaten dağılmaya mâruz olan İngiliz hükûmetini de inkıraza daha çabuk mahkûm ederek muazzam bir Arap İmparatorluğu tesis ederler.' Bu Araplar için bir mefkûre oldu. Ordumuzdaki Arap Erkânıharpler bile bu illetle mâlûl oldular. Akıbet mefkûrelerine erdiler; fakat daha senesi dolmadan, parça parça büyük devletler arasında taksimi görerek ve bir hayvandan aşağı muamelelere mâruz kalarak, memleketimize can atmaya başladılar. İstanbul'da bazı gazeteler aynı propagandayı, taraftar mütalâatla sütunlarına yazıyorlar. Sizin gibi münevver insanlar da bu zehirli aşığı taşıyorsunuz. Herhangi bir devletin himayesine girmek parçalanarak ölmektir. Bunu bizzat istemek de bu tarzda bir intihardır. Buna karşı bir de müstakil bir devlet halinde yaşamak imkânını düşününüz. Bu imkân bugün vardır. Harbî umumiden galipler de zayıf çıkmıştır. Aralarında rekabet de tabiidir. Şarka gönderecek fazla kuvvetleri yoktur. Hususile, milletin sadasına karşı Avrupa milletleri kendi hükûmetlerini bu sadaya hürmete mecbur edecekleri pek kuvvetli ala-

imile görülmektedir. Bunlardan sarfınazar dahi etsek Millet garptan Rumların şarktan Ermenilerin katliâmlarile mahvolacaklarını bugün İzmir'de ve Kars mıntakasındaki milletimizin feryatları göstermektedir. Millî hayat, millî namus tehlikededir. Vatan her Türk'ü ikmâli namus için fedakârlığa çağırıyor!..»

◁ Ziya bey sözlerimi hazmetmiş görünüyordu: «Ben şimdiye kadar bu kabil bir muhakeme işitmedim. Fikriniz pek doğrudur. İstanbul'da gaflet içirele yaşıyormuşuz. Namus üzerine söz veriyorum, artık ben de bu fikri herkese telkin edeceğim. İşte İstanbul'un bana verdiği hafi talimat ve benim yazdığım iki şifre. İngiliz Muhipler Cemiyeti beyanname ve programını da takdim ederim. Artık ben de sizinle birlikte milletimizin istiklâli için çalışacağım. (1)» dedi. Mahrem talimatı okudum. İstanbul'un gafletine hayret etmemek mümkün değildir. Maahaza hükûmeti mahalliyelerin verdikleri jurnalların da evlât ve ahfadımıza ibreti tarihiye olmak üzere buldurup neşredilmesi pek lâzımdır. Hey'ete bu talimattan maada şifahen verilen «İngiliz Muhipler Cemiyetini şarkta tesis, padişaha muhabbet, bana karşı husumet uyandırmak ve bu suretle talimatta muharrer maddelerin sühuletle temini.» Daha bir iki mü-lâkattan sonra hey'et âzâsı birbirine de darıldılar. Münferiden İstanbul'a avdet ettiler. Ziya beye verilen hafi talimat İstanbul hükûmetinin tarihî düşüncesini gösterdiğinden aynen hatıratıma kaydediyorum.

Babîâlî

Dahiliye Nezareti
Kalemi mahsus 7180

*Lâzistan mutasarrıfı sabıkı Saadetlû
Ziya Beyetendi Hazretlerine*

Saadetlû efendim hazretleri:

Melfuf talimatta muharrer esbaptan dolayı zatı vâlâlarile 9. Kolordu Kumandanlığından mütekait Ali Fevzi Paşa hazretlerinin Trabzon ve Erzurum vilâyetlerine izamları ve umuru tahririyenin ifası için de bir kâtip terfiki meclisi vükelâca ten-sip kılınmış ve hey'eti âliyelerine bilcümle memurini mülkiyece teslihâtı lâzime ibrazı ve vesaiti mukteziyenin tedarik ve temini hususları da vilâyatı mezkûreye sureti mahsusada tebliğ edilmiştir. Bir aylık tahsisat olarak itâsı meclisi vükelâca makarı mebayiğ ile masarifi hakikiye ve seferiye olmak üzere verilmesi takarrür eden avansın Nezaret muhasebesinden ahzile bir gün evvel bareket buyurulması mütemennadır. Olbapta irade efendim hazretlerindedir.

1/Zilkade/1337 20/Temmuz/1335

Dahiliye Nazırı
Âdil

(1) Ziya bey bundan sonra Erzurum meb'usu olmaya uğraştı ve muvaffak oldu. Fakat 16/Mart/1336 da Ankara'ya iltihak etmedi. Bilâkis Erzurum müftüsüne yazdığı bir mektup nasılsa ele geçti. Diyor ki: İstanbul'da vaziyette tebeddülât yoktur. Ankara'ya kaçan meb'uslar İttihad ve Terakki bakiyesidir. İtimat etmeyin. Bundan dolayı bilâhare Ankara'ya gelmesine rağmen, meclise kabul olunmadı.

Babıâli

Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus

Aydın vilâyeti ile Karesi livası dahilinde ve mahalli mütecavirde teşkilâtı milliye namile çeteler teşkiline başlanılarak bu teşebbüsât gittikçe her tarafa sirayet ve tevessü etmiş ve bunların idaresi bazı zabitan ve ihtiyat zabitleri tarafından ele alınarak her tarafta efradı askeriyenin celb ve emrine kalkışılmış ve (Demirci Mehmet Efe) ve kuvvayı milliye kumandanı (Hacı Şükrü) namı müstearlarla her tarafa haberler gönderilerek silâh altına dâvet olunduğu halde icabet etmeyeceklerin ve evlâdını göndermeyeceklerin idam ve hanelerinin ihrak edileceği ilân olunmuştur. Diğer taraftan 3. Ordu Müfettişliğinde bulunan Mustafa Kemâl Paşa ile Bahriye Nazırı esbaki Miralay Rauf bey silki askeriyeden istifa ederek Erzurum'da kongre namile bir takım kimseleri toplamaya tasaddi ve ahaliyi tahrik edecek birer beyanname neşretmişler ve çete teşkilâtına vilâyatı şarkiyede dahi germi vermekte bulunmuşlardır. Gerek çete teşkilâtı ve gerek kongre namı altında ictimalar akdi ahkâmı kavamine mugayir ve emnü asayışı muhîl olduğu gibi, hususa vatanın aksamı mühimmesi ve kesiresi düveli muazzamaî galibenin işgali askerisi' altında ictimalar akdi ve bir mahalde muhilli asayiş harekât vukuunda orasının düveli mezkûre taraflarından işgal olunacağı mütarekenamede münderic olup Aydın vilâyetinde muhilli asayiş bir hal yok iken vilâyeti mezkûreye Yunan askeri tarafından ahkâmı mütarekenin tatbiki vesilesiyle işgal ve ahali hakkında envai mezalim ve facayı ikâ olduğu cihetle böyle asayışı muhtel gösterecek ve binaen alâzalik işgale serrişte ittihaz edilecek ictimaat ve harekâtın devamı aksamı bakiyei vatanın da işgali ile maazallah mevcudiyeti milliyemizi tehlikei azimeye düşürecek mukarrerat ve icraata sebep olacağı derkâr bulunmasına binaen derecei müfriti izahatan müstagni olan bu harekât ve tahrikâtın men'i zımında meclisi vükelâca evvel ve âhir cereyan eden müzakerat üzerine Dahiliye Nezaretinden memurini mülkiyeye ve Harbiye Nezaretinden memurini askeriyeye tebligat icra kılınmış ise de ciheti askeriyeye ve mülkiyeye ifâ olunan tebligatın ademi tevafukundan ve memurini mülkiye ve askeriyeden bazılarının bu teşkilât ve teşebbüsata temayülünden veyahut tehdidata maruz kalarak buna karşı tedabiri mania ittihazına cesaret edilmemesinden dolayı ittihazı icabeden tedabiri mania her tarafta sureti ciddiyede ve müessirede tatbik olunmayıp hodserane ve asayişin şikenâne harekâta temerrüt eden mahrerülesami mürettebin ve müşevvikin ile bunlara ittiba ve iltihak edenler hakkında ciheti mülkiye ve askeriyeye müttehiden ittihazı tebligatı vakia iktizasından ve vezaifi esasiye icabatından olan tedabiri mania ve muamelâtı kanuniye tatbikine tereddüt ve terahi edilmekte olduğu ve bu yüzden bazı mahallerce memurini mülkiye ve askeriyeye beyninde ihtilâfat hâdis olduğu ve bu hallerin bazı mahallerde harekâtı mebhusu anhümanın hükûmetin inzimamı malûmat ve müsaadesile vuku bulmakta olduğuna kanaat hâsil edecek kadar yanlış zanlar husule geldiği muhaberatı vakiadan anlaşılmaktadır. Binaenalâzalik memleketin hal ve istikbalini tehlikeye ilka etmekte olan bu harekât ve tahrikâtın ve bu yüzden memurini mülkiye ve askeriyeye beyninde tahaddüs eden ihtilâfatın menşe' ve mahiyeti ve bu harekâtı tertip ve idare edenlerin hüviyet ve derecei mes'uliyeti hakkında tahkikatı mükemmele icrası ve tahakkuk edecek ahvale göre icabeden tedabiri müessirenin bilâ ifatei vakit ittihazı için ciheti mülkiye ve askeriyeye intihab olunan ikişer zattan ve birer kâtipten mürekkep bulunan hey'etlerin iktiza eden cihetlere i'zamı meclisi vükelâca karargir olmuştur. Mezkûr komisyonlar âtide muharrer vezaif ve salâhiyetleri hâizdirler:

1 — Her komisyon tâyin olunan mintaka dahilini sür'ati mümkün ile doluşarak oralardaki memurini mülkiye ve askeriyeye evvel ve âhir icra edilmiş olan tebligatı tetkik ve tatbik ve bu tebligat beyninde tearuz ve memurini mülkiye ve

askeriye arasında ihtilâf olup olmadığını ve olduğu halde menş' ve mahiyetini tahkik edeceklerdir.

2 — Memurini mülkiye ve askeriyeden vazifelerini tebligatı vakiaya tevfikarî ifâ hususunda tekâsül ve terahî edenler olup olmadığını ve olduğu halde kusurların neden ibaret bulunduğunu ve vazifelerini hüsnü ifâ etmemeleri ne gibi mahzurata sebebiyet verdiğini tahkik ve tâyin edeceklerdir.

3 — Gerek çete teşkilâtına gerek kongre namı altında hilâfî kanun ictimaat akdine ve beyanname ve tehditnameler neşrine kimler tarafından teşebbüs ve kimler canibinden muavenet olunduğunu ve bu teşebbüsat ve tahrikâta memurini mülkiye ve askeriyeden bazıları tarafından müsaade veya müsamaha edilip edilmediğini ve bu memurlardan bazılarının iştirâk ve muavenette bulunup bulunmadığını tetkik edileceklerdir.

4 — Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf bey ile Demirci Mehmet Efe ve kuvvay-ı milliyeye kumandanı Hacı Şükrü namı müstearını istimâl edenlerin ve bu teşebbüsat ve tahrikâtı tertip ve idare eden diğer eşhasın nerelerde bulduklarını tahkik ve bir an evvel ahzû girift edilerek firarlarına meydan verilmeksizin muhafazai kuvvaya altında Dersaadete i'zamları hakkında memurini mülkiye ve askeriye tebligat ifâ edildiğinden bu husus hakkında icraatı tetkik ve neticesinden malûmat itâ edileceklerdir.

5 — Esnayi geçtügüzarda ileri gelen ve söz anlayanlar vesatetile ahaliye tefhimat ve nesayihî lâzime ifasile bu gibi harekâtı gayri maraziyeden vatanımıza terrettüp edecek mazarratı âzimeye karşı umum ahalinin ikazı ve bu harekâta ittiba ve iştirâkten kat'iyen mücanebeti vücubunun umum memurini mülkiye ve askeriyece ve sunufu ahalice teyakkun edilmesi vesaili istikmâl olunacaktır.

6 — Hakayiki ahvalden ve fiillerinin netayici meş'ume ve mühlikesinden bihaber olup memlekete nafi bir hizmeti vatanperveranede buldukları zannile bu harekâta iştirâk etmiş olan efradı masumeye bu harekâta devam ettikleri halde bundan vatanlarına ve vatandaşlarına ne gibi mazarratı mühlike ve kendilerine kaunnen mes'uliyeti azime terettüp edeceğinin anlayacakları surette ifhamile silâhlarını hükûmeti mahalliyeye teslim ederek peyderpey yerlerine avdet etmeleri için icabeden tedabirin memurini mülkiye ve askeriyece ittihaz ve tathiki çareleri taharrî ve temin edilecektir.

7 — Alelâde azilleri veyahut tebdili mevkileri icabeden memurini mülkiye ve askeriyenin isim ve memuriyetleri ve tebeddüllerine ne gibi esbattan dolayı lüzum görüldüğü şifreli telgraflarla peyderpey Harbiye ve Dahiliye nezaretlerine bildirilecektir.

8 — Hey'et her gittiği mahalde icra edeceği tahkikattan istihsal edeceği netayicin ve icraatı mühimmesinin ve acilesinin hülâsasını şifre telgraflarla ve tafsilâtını muvazzah raporlarla Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine muntazaman iş'ar edecektir. Telgraflar ve raporlar müştereken imza olunacaktır.

9 — Muhtacı istizan mevad kezalik şifre telgrafname ile Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine yazılacaktır.

10 — Hey'et ikmâli tahkikat edince keyfiyeti telgrafla Dahiliye Nezaretine ve avdet için alacağı cevaba intizar edecektir.

11 — Hey'ete memur olan zevatın tâyin olunan menatık dahilinde geçtügüzarda için ihtiyacına mecbur oldukları masarife mukabil avans suretile kendilerine verilecek mebalighin sureti sarfını mübeyyin tanzim ve müştereken imza edecekleri müfredat defterleri Dahiliye Nezaretine tevdi olunacaktır.

Dahiliye Nazırı
Adil

Harbiye Nazırı
Nazım

Hey'etin raporları da ahvali nasıl gördükleri ve vazifelerini nasıl ifaya başladıkları itibarile aynen şayanı kayıt buldum:

*Huzuru Samii Sadaretpenahiye Harbiye ve Dahiliye
Nezareti Celilerinle*

Şifre:

Trabzon'da icra ettiğimiz tahkikat ve temasta bulunduğumuz bazı zevatın ifadatına nazaran Mora ihtilâlinde türeyip Mora ve Ağrıboz'da bulunan islâmdan bir nefer asârı islâmiyeden yalnız Akropoldeki minare kaidesinden başka bir eser bırakmayan ve girdiği yerlerde islâma ve asârı islâmiyeye ta'kim usulü takip eyleyen "Etniki Eteryâ" cemiyetinin Rumeli'de edvarı muhtelifeye münkasem tertibat ve tahrikâtına zamimeten mütarekeyi müteakip Samsun ve Trabzon'da dahi çeteler teşkil ve bunları muhacir namile Rusya'dan ve öteden beriden getirdiği Rum'larla takviye etmesi ve bu suretle mahali mezkûrede bir "Pontus" hükûmetinin teşkili fikir ve temennisi ortaya çıkarılması ve vilâyatı şarkiyede dahi bir Ermeni hükûmetinin teşkil edileceği şayiasile Ermeni komitelerinin fecayii malûmesi halkı endişeye düşürmüştür. İşte bu endişenin sevkile maazallah ileride şu hükûmetlerin teşekkülü halinde kâmilan mahvedileceklerini muhakkak gören ahali islâmiye son demi hayatlarını kaderi makamı hilâfet ve saltanata olan merbutiyetlerine zernüma hâlel getirmemek ve korktukları anın hululüne değin sükûn ve sükûneti muhafaza ile menafiâ âliyei vataniyeye mugayir hiçbir hal vukuuna meydan vermemek üzere hazır bulunmaya kendilerince lüzum ve ihtiyac görmüşlerdir. Bu cihetle mezuniyeti resmîye alınarak burada Müdafaai Hukuku Milliye ve vilâyatı şarkiyede Vilâyatı Şarkiyeye Müdafaai Hukuku Milliye namı ile birer cemiyet teşekkül etmiştir. Muahharen İzmir faciasının zuhuru üzerine bu cemiyetler Erzurum'a murahhaslar izamile bir kongre akdederek olbapta bazı mukarrerat ittihaz edilmiş ise de bunlardan hiç biri buraca henüz sahai fiile çıkmamıştır ve elyevm bu vilâyette islâmlardan müteşekkil siyasî hiç bir çete olmayıp bilâkis Rumlar tarafından mükemmelen teşkil edilmiş çeteler mevcuttur. Hattâ bunlardan bir kısmı Maçka kazası dahilinde icraya faaliyet etmekte olduğundan Trabzon - Erzurum yolunun Hamsi köyüne kadar olan dokuz saatlik mesafesinde muhafaza için iki tabur asker bulundurulmakta olduğu halde yine vukuatın tamamen önüne geçilememektedir. Görüştüğümüz zevata Hükûmeti merkeziyenin bugünkü vaziyeti ile kendi korktuklarının inayeti hakla vücud bulamayacağı yolunda vaki olan beyanatımız hüsnü tesir etmiştir. Şimdilik bu vilâyete ait tahkikatımız bundan ibaret olup avdetinde yine tamiki tahkikat edileceği ve yarın Erzurum'a müteveccihen buradan hareket olunacağı maruzdur.

22/Ağustos/1335

Fevzi

Ziya

*Huzuru Samii Sadaretpenahiye Harbiye ve Dahiliye
Nezareti Celilelerine*

Şifre:

22/Ağustos/1335 tarihli telgrafnameye zeyildir:

Bugün Bayburd'a muvasalat olundu. Gerek burada gerek güzergâhta uğradığımız Cevizlik, Ardasa ve Gümüşhanede ahalinin ileri gelenleriyle Belediye Reisleri ve Erzurum kongresinde bulunan zevat ile temas ederek cümlesi kendilerini bir an için olsun makamı hilâfet ve saltanat etrafından tebaud ettirecek hiç bir kuvvet tasavvur edilemeyeceğini en samimi bir lisanla beyan ve ifade eylemişlerdir. Bu itibarla şimdiye kadar bilumum ahali sükûn ve sükûnetin muhafazasına son derece çalışmış ve elyevm de çalışmakta bulunmuşlardır. Trabzon'dan Ardasa'ya kadar olan kısımda ikame edilen muhafız taburları tarafından Satta'da bulunan ve salifülarz telgraf-

namede bahsolunan Rum getelerinden bir kaç istisâl ve istiman suretile ortadan kaldırıldığı gibiyollarda dahi asayiş son derece mükemmel olup Ardasa'dan Bayburd'a kadar olan kısımda ise her şey halitabiide ve emniyet muharebeden evvelkinden daha mükemmel bir haldedir. Ferman:

25/Ağustos/1335

Fevzi

Ziya

İngiliz Muhipleri Cemiyeti beyanname ve programını da hatıratıma yazıyorum. Yeni nesil görsün ki, Erzurum'da millet, istiklâli için Erzurum kongresi akdile kararını verirken, İstanbul'daki padişah ve hükümet ve bunlar gibi millet kanını emmeğe hazırlanan tufeyliler Türk'ün istikbali için nelerle meşgul olmuşlardır. Yeni nesle ibret olsun ki emre râm olan menfaatperest mahlûklarla milletin yolu bir uçuruma müntehidir. Kendi bağrında ve kendi hür evlâtlarıyla kendi hükümetini kurmadıkça her millete olduğu gibi mazlum Türk milletine de istikbal yoktur.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

Adet

İngiliz Muhipleri Cemiyetinin takip ettiği maksat tamamıyeti mülkiye ve mevcudiyeti milliye esası dairesinde temini vifak için ârayı umumiyeyi bir gayede cem ve tevhit etmektir.

Siyaset ile alâkası yoktur. Sırf millî ve ferdî bir gayeye hâdimdir. Sıfatı arıza ya bakmaz. Her zatın ferdiyeti, şahsiyeti, zihniyeti itibarile iştirâki kabul eder.

İngiliz Muhipleri Cemiyetinin Beyanname ve Programı

İngiliz Muhipleri Cemiyetinin maksadı teşekkülünü izah eden beyannamesile programı bervechiâti aynen neşr olunur: Ziri idaresinde milyonlarca ehli islâm bulunan İngiltere devleti muazzamasile hilâfet ve saltanatı seniye beyninde asırlardan beri berdevam olan muhadeneti samimiyyenin idame ve takviyesi, menafii islâmiyyenin ehemmi olduğu halde hükümeti yeddi gazabına geçiren serseriler tarafından bu an'anai kadîmeye ve menafii islâmiyyeye mugayir bir siyaseti sakime takip olunarak İngiltere devleti fahimesile kezalik dostu kadimimiz olan Fransa ve Amerika ve İtalya hükûmatı muazzaması aleyhine hükümeti Osmaniyenin harbe sürüklenmesi hasebile bürudet husulüne sebebiyet verilmesine ve arzusu hilâfında cebren harbe sevk olunan milleti islâmiyyenin kadim dostları hususan İngiliz kavmi necibi hakkındaki muhaleset ve muhadeneti kat'iyyen tagyir etmeyip hissiyatı islâmiye kemafissabık berdevam bulunmasına binaen iki millet beynindeki müveddet ve muhadeneti kadîmenin teyid ve takviyesi ve İngiltere devleti fahimesinin muaveneti hayırhahanesile memaliki Osmaniyenin temini vahdet ve hukuku için (İngiliz Muhipleri Cemiyeti) namı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Cemiyeti mezkûre münhasıran ihtisasatı milliyeyi temsile saidir. İngiliz kavmi necibi hakkındaki muhabbetini izhar ve cemiyetin maksadına iştirâk etmek arzusunda bulunanlar cemiyete dahil olabilirler. Yalnız harbi meş'ume ve esnayı harpte irtikâp olunan fecayie sebep olanlar kabul olunmaz.

Program

1 — Ziri idaresinde milyonlarca nüfusu islâmiye bulunan İngiltere devleti fa-

himesile hilâfet ve saltanatı cami devleti Osmaniye beyninde minelkadim mevcut olan revabit ve muhadenetin teyid ve takviyesi vesailinin istihsali için merkezi İstanbulda olmak üzere (İngiliz Muhipleri Cemiyeti) teşekkül etmiştir.

2 — Bu gayeye vusul için cemiyet, iki milletin menafii mütakabilesini telif ve tanzim edecek esbaba tevessül edecektir.

3 — Mîleli mütemeddinenin, ahlûsuna İngiliz kavmi necibinin ilmi, edebî ic-timaî, iktisadî terakkiyatından Osmanlıları müstefid edecek ve Osmanlıları da İn-gilizlere vesair mîleli mütemeddineye tanıtacak neşriyat ve tesisata hizmet eyle-yecektir.

4 — Beşeriyetin muhibbi müşfiki, medeniyeti hakikiyenin samimi hâdimi ve Osmanlıların hayırhahı olan bilcümle akvamın Osmanlılar hakkındaki malûmatını tevsi ve Osmanlıları yakından tanımamaktan yahut ilkaatı gazezkâraneden tahaddüs eden zehapları izahat ve delâil ile tashih için icab eden teşebbüsatta bulunacaktır.

5 — Cemiyetin maksadını tasvib edenler cemiyete dahil olabilirler. Harb ve harp fecialarına sebep olanlar kabul olunmaz.

(Cemiyetin ayrıca bir de nizamnamei dahilisi vardır. Merkez İstanbul, nahiyelere kadar şubeleri bulunacak. Hanımlardan ayrıca hey'eti faaleler vardır.)

Hey'eti Temsiliyeden Kemâl Paşa, Rauf bey, Raif hoca ve diğer mü-fettişlik karargâhile gelenlerin ekseriyeti Vali Mazhar, Mutasarrıf Sü-reyya beyler otomobil ile 29/Ağustos'ta Sivas'a hareket edeceklerdi. 28 akşamı bizim evde hey'eti temsiliye ile bir daha vaziyeti konuştuk. Hey'-eti tahkikiyenin aldığı talimatı ve görüşüklerimizi anlattım. Artık mes'ele tamamen şu şekilde tesbit olunabilmmişti: Padişah ve hükûmeti ve bunların yardakçıları Türkiye'nin taksimine ve İstanbul ile bir kısım memleketin İngiliz mandasına girmesine razı olmuşlardır. Buna mukabil, İzzet paşa vesair namuslu insanlar bu vahim vaziyetten kurtulmaya çare Amerika mandasını bulmuşlardır. Bizim ise kararımız sonuna ka-dar istiklâlimiz için uğraşmak ve milleti esarete düşürmemektir. Niha-yet nâçar kalırsa istiklâliyetimiz mahfuz kalmak ve memleket parça-lanmamak üzere Amerika müzaharetine taraftar olmaktır. Fakat bu son vaziyet pek mahrem kalacak. Sivas kongresi de istiklâli milletimizin kurtarılması için millî mukavemete karar verecek. Millî mukavemetin hududu Türk ve Kürt camiası idi. Bu da mütarekede elimizde kalan mın-takalardan ibaretti. Bu millî hudut dahilindeki her ferdi İstiklâl harbi-ne kaldıracabilecekti. Sivas kongresini muhafaza için neler yapıldığı hak-kında Salâhattin beyden âtideki şifre gelmişti:

Sivas:
26/8/1335

Erzurumda 15. Kolordu Kumandanlığına

C: 24/8/1335 ve 533 şifreye:

Kongre dolayısıyla Sivasta ittihaz edilen tedabiri ihtiyatiye ve inzibatiye ber-vechi âtidir. Süvari ve estersüvar müfrezeleri ikmâl ve takviye ve Sivas'ta cem ve Amasya'daki istihkâm taburile Kolordu Topçu alayı Sivas'a tabrik edilmiştir. Topçu alayından bir takım Sivas'a muvasalat etmiştir. İnzibat bölüğüne şayanı iti-mat zabitan verildiği gibi münasip polislerle emin bazı jandarma efradı da sivil elbise ile kongre hizmetinde istihdam edilecektir. Kasabanın belli başlı mahreçle-

rine postalar ve kongrenin ictima edeceği mektep binasının karşısındaki binaya da biiltizam hizmet kıtası ikame edilmiştir. Halkın kuvvei mâneviye ve milliyesinin her türlü tezelzilden masun bulundurulmasına çalışıldığı gibi bu maksatla bir de gazete çıkarılmak üzere, efendim.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Salâhattin bey cidden pek samimi olarak vazifesini yapıyordu. Gidecek hey'etin muhafazası ve kolaylıkla seyahati ve hüsnü istikbali için muntakam dahilindeki mevakie emir verdiğim gibi Salâhattin beye de şu nu yazdım:

Erzurum:
28/8/1335

Sivasta 3. Kolordu Kumandanı Miralay
Salâhattin beyefendiye

1 — Erzurum kongresi tarafından Şarkî Anadolu vilâyeti namına Sivas umumî kongresine iştirâk etmek üzere hey'eti temsiliyeden memur edilen zevat, yarın üç binek, bir kamyon otomobili ile buradan hareket edeceklerdir. Bu zevat Mustafa Kemâl Paşa hazretleriyle Rauf beyefendi, Erzurum ulemasından Raif efendi, Erzincan şeyhi Fevzi efendidir.

2 — Bu meyanda tebdilhavalı ve mezun olmak üzere Hey'eti müşarileyha ile beraber Sivasa gidecek iki ümera, beş zabıt vardır. Ayrıca Bitlis valii sabıkı Mazhar, İzmit mutasarrıfı sabıkı Süreyya beylerle sivil ihtiyat zabitanından bir zat vardır.

3 — Hey'eti temsiliye âzâsı buradan büyük ve parlak bir nümayişi millî ile teşyi edilecekleri cihetle orada dahî yar ve ağyara karşı bilhassa parlak ve millî bir istikbal ihzar buyurulması ve otomobillerin yürüyüş kabiliyeti muhtelif olacağı cihetle Hafikde toplu bir vaziyete girince oradan hareketlerini tanzim edeceklerdir. Binaenaleyh hareketlerini tam zamanında bildirmek üzere Hafik'e bir memuru mahsus izâm kılınmasını ve bilvücuh mazharı teshilât olmaları hakkında muntakai âli-yeleri hududundaki alâkadarana tebligatı mahremane arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

29/Ağustos öğleden evvel, millî ve askerî parlak bir teşyile hey'et yola çıkarıldı. Daha merdivenleri inecek kadar ayağında kuvvet olmadığından ben bu güzel manzarayı evimin penceresinden seyrettim. Ve muhterem arkadaşlarımı dürbünle kilometrelerce seyrettim. Hayırlı yolculuk ve hayırlı kongre! diye dua ettim. Nazarlarımla ve kalbimle selâmetledim. Bugün kalben çok müsterihtim. Müşkülâtın yarısını atlattığımıza kanidim. Her başlangıç güçtür, düsturu istiklâli millî mücahedemiz için de aynı idi. Erzurum cihana şu hillâsai feryadı çınlatmıştı. «Ya İstiklâl ya Ölüm.» Türk boynuna zincir vurdurmayacaktı, tarih bu-

na şahitti. Türk hür yaşayacak, ölüren dahi hür ölecekti. (1) İşte Si-vas kongresinden çıkacak netice de bundan başka bir şey olamayacaktı. Mustafa Kemâl gibi Rauf gibi iki vatan kahramanı bu imanla gidiyorlar-
dı. Erzurum müdafaai Hukuk Reisi muhterem Hoca Raif de bu aşk ile gidiyordu. Bütün bunların muhiti Erzurum'dan doğan istiklâl güneşi-
nin ışık dalgalarını Anadolu'nun içerlerine götürüyorlardı.

29/Ağustos günü sevgili arkadaşlarımın gitmesinden müteessir, fa-
kat millî bir gayeye mühim bir adım daha atıldığından müsterih ve ge-
celi gündüzlü yorgunluktan biraz istirahatete geçmek dolayısıyla ferahlı
idim. Fakat Harbiye Nazırının Ali Fuat Paşanın azledildiği hakkındaki
açık telgrafı, bugünü yan gelip istirahatle geçirmekliğime mâni oldu.
Telgraf şu idi:

Harbiye: 28/8/1335

Gayet aceledir.
Açık Telgraf:1041

15. Kolordu Kumandanlığına

(Ankarada yirminci Kolordu kumandanı Mirliya Ali Fuat Paşa kendisine veri-
len evamiri icra ve tenfizde taallül ettiğinden Kolordu Kumandanlığından azil ile
yerine halef vüruduna kadar kolordu kumandanlığı vezaifinin Ankara'da bulunan
Ahmet Hulusi Paşa tarafından vekâleten ifası hususunda şerefsadîr olan iradei seni-
yei hazreti padişahî icabedenlere tebliğ kılınmış olduğu beyan olunur.)

Harbiye Nazırı
Süleyman Şetik

Damdan düşercesine bir tebliğ. Kendisine ne emredilmiş, nelerde, ni-
çin taallül etmiş, Neden şifreli yazılmıyor da her yere teşhir ediliyor?
Ali Fuat Paşa İstanbul Hey'etini kovmakla işin bu neticeye varacağı tabii
idi. Fakat İstanbul'un bir Kolordu kumandanını azlederken tamimini
böyle yapması doğru değildi. Ali Fuat Paşa azline takaddüm eden gün-
de bazı icraatta bulunmuştu. Aydın ve Bursa vilâyetleri halkının Yunan-
lıları İzmir'den çıkarmaya kongreler akdile karar vermesi üzerine İn-
gilizler halka cephaneye verilmesin diye Eskişehir'deki bir bölükten ma-
ada Kütahya ve Afyonkarahisarına da birer bölük getirmişler ve cep-
hanelikleri işgal eylemişler. Aydın vilâyetinin Anadolu ile irtibatını kes-

---

(1) Bu ilhâmat, boş ve ferah bir vaktimde "İstiklâl marşı" yazmaklığımı mucip
oldu. Güfte ve bestesini bizzat yaptım ve Ankara Millet Meclisine de şu kayıtle
gönderdim: "Kabul edilecek İstiklâl marşının güfte ve bestesinin bundan aşağı ol-
mamasını rica ediyorum." Marş şudur:

Ya İstiklâl, Ya ölüm! Ya İstiklâl Ya ölüm!
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklâlsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna?
Varlığı fedadır Vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz.

mek için daha bir kaç tabur getirmeleri ihtimâlini gören Ali Fuat paşada, bazı zabitanla her tarafta kuvvayı millîye teşkilile, Geyve boğazını ve mühim köprü ve tünelleri işgal ve cephaneliklerdeki İngiliz ve bizim nöbetçileri kaldırtarak yerine kuvvayı millîye ikamesile Aydın vilâyetindeki Harekâtı Millîyeye azamî muavenet emrini veriyor. İstanbul Ali Fuat paşayı azletmekle bu kolordunun Kuvvayı Millîye haline inkılâbına sebep oluyordu. Halbuki korktuğu Kuvvayı Millîye idi. Fakat ben, bunu bizim için iyi görmüyorum. Askerî kuvvet kalmalı, Kuvvayı Millîye namile işler görülmeli idi. Aksi halde kolordu elden çıkabilirdi. Gerçi Ali Fuat Paşa da böyle hareket ediyordu, fakat vaziyetin ibresi benim korktuğum cihete idi. Bu hal daha Sivas Kongresinden evvel ve tesbit edilen programdan aykırı vaziyetler ihdas edebilirdi. Harbiye Nazırına cevap olarak açıkça ben de şunu yazdım ve bütün kolordulara ve Hey'eti Temsiliyeye de yazdım. Ali Fuat Paşaya da bir suretini İstanbul'da birinci kolordu kumandanlığına tebliğ etmesini rica ettim.

Erzurum:

29/8/1335

Harbiye Nezaretine

20. Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşanın azlile vekâletine Ankara'daki Ahmet Hulusi paşanın tâyini hakkındaki 28/Ağustos/1335 tarihli telgrafnamei samilerini aldım. Daima hakikate istinat etmek mucibi selâmet olduğundan bu baptaki kanaati acizanemi arza müsaraaat eylerim:

1 — Mütarekedenberi sık sık tebeddül eden hükümet ve nezzarımız hiç bir vaktte büyük kumanda makamlarını devletin dahilî ve haricî siyasetinden ve takibi lâzımgelen hattı hareketten haberdar etmemiş ve binaenaleyh âlamı mütevaliye içinde kumandanları daima meçhul ve bittabi resen temasta bulunduğu milletin icthaat ve kanaatlerine merbut bırakmıştır.

2 — Mütarekeden şimdiye kadar en namuskâr ve muktedir ve Harbiumumide dört beş senelik hunin tecrübelerde bilvücuha irfan ve liyakatlerle temayüz etmiş büyük rütbedeki kumandanlarımız hiç bir saiki vicdanî olmaksızın sırf söndürmek maksadile birer ikiser azil ve takrib ve nefi ve tecrid edilmiş ve bunların yerine Balkan harbinde iki üç hafta zarfında orduyu tarumar ettirmek gibi tarihî fecaa-tin ender kaydettiği ve Ali Nadir Paşa gibi düşmana karşı hakaretler altında beyaz bayrak taşıyan ve vatan ve milletin inkırazına âlet ve tarihî millînin ebediyen istikrah ve nefretini mucip zaaf ve aciz ile meşhûn olan düşkün insanlar getirilmeye başlanmıştır.

3 — Talât Paşa ile rüfekası hükümetinin hotbehot kararlarile memlekete i'kâ eylediği felâket göz önündedir. Bu kerre hükümeti hazıramızın dahi ahvali mühlîkei sarîha karşısında alâkadarın ile tevhidî mesai yolunun aranmaksızın ve milleti terk ve ihmal suretile olan hattı hareketi belki daha elîm şekilleri takip ve ikmâl eylemekte olduğu kanaatini vermektedir. Acı ve pek canlı misallerile tevali eyleyen bu ahval neticesinde milletin hükûmete karşı tedricî başlayan soğukluğu kesbi vüs'at ve siddet eylemiştir.

4 — Bervechi bâlâ serd olunan bu ahval ve vaziyettedir ki orduyu maalesef tedricen hükûmete karşı uzak ve millete merbut bulundurmaya başlamıştır ki bu vechile vaziyetin hükûmet noktai nazarından ne kadar elîm bir şekle gireceğinde şüphe yoktur.

5 — Bir müddettenberi hafiyen başlayan memleketin inkisamı ve İngiliz, Ame-

rika mandaterlikleri bu son zamanlarda artık alenî propaganda derecesine ve matbuatın münakaşa sütunlarına geçmiştir. Bütün bunların hulâsai tetkikatı gûya hükûmet İngiliz mandasını tervec ediyor. İngiliz mandaterliği makamı saltanat ve hilâfeti bir hidiv derecesine indirmek ve bugün zaten tamamilen işgal altına alınmış bazı aksamı vatan ecnebi devletlerin ayrı ayrı mandaterliğine terk etmek imiş, millet ise hiçbir vakit istilâ ve tahakküm politikası takip etmeyen ve vahdet ve istiklâli milliye riayetkâr olacağını ima eyleyen Amerika mandasını istiyormuş. İşte pek şayanı teessür ve dikkatir ki bütün mes'ul makamlardaki zevat bu ana kadar hiç bir veçhile hükûmetin noktai nazarını işitmemiş asla tenvir edilmemiştir.

6 — Bâlâdaki bütün maruzatımın hulâsası hükûmet ile milletin ayrı ayrı yollardan gittiği ve şimdiye kadar daima meçhul ve muzlim bırakılan ordu için de âmalı milliye cereyanlarına müzahir kalmak mecburiyeti hâsıl olduğu ve bundan maada ordu ile hükûmet arasında gittikçe artan bir suitefehüm ile bürüdet husule gelmekte olduğu anlaşılıyor. Binaenaleyh kemâli hürmet ve mutavatla arz ve teklifi acizanem şunlardır:

a) Hükûmeti merkeziyemizi teşkil eden zevatı kirâm dinî, vatanî, ve millî bir azim ve ruh ile bu mütehalif ve neticesi pek tehlikeli olacak cereyanları vicdanî bir surette tahlil ile hatalı ve yanlış yolları tefrik etmek ve büyük makamlardaki kumandanları aynı âmalı salime tahtında ikaz ve vatan ve milletin noktai selâmeti etrafında celb ve tevhit etmek.

b) Milletle ordu üzerinde hükûmeti merkeziyeye karşı devama başlayan ve tehlikeli şüphelere saik olan şu hayat ve memat günlerinde evsaktan mahrum ve düşkün ricâli gerek kumanda ve gerekse büyük ve mühim işler başına getirmek suretile âlamı vataniyeyi müzmin şekillere sokmamak.

c) Zatı Şevketmeap hazreti Padişahın iradei seniyei hilâfetpenahilerini ancak vatan ve milletin bihakkın mucibi selâmeti olacak hususat etrafına toplamak suretile hükûmeti merkeziyemizin bihakkın niyatı hasene ile mütehali olduğunu izhar eylemek.

d) Namus ve iktidarile meşhur olan Ali Fuat paşa hakkında yanlış bir zehap ve telâkki neticesi şerefitaaluk buyurulan iradei seniyei padişahi hakkında âtiyeyi ulyayı milûkâneye yeni bir maruzat ile vaziyeti tashih ettirmek.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Ali Fuat paşa da, evvelce verdiğimiz karar mucibince, vekâleti Ahmet Hulusi Paşaya vermeyerek halef gönderilmesine kadar vekâlette kalacağını 30/Ağustos tarihile bildirdi.

Son haftanın İstanbul gazeteleri havadisleri: Mustafa Kemâl Paşanın silki askeriden ihracile nişanları ve fahrî yaverliğinin nez'edildiği yazılıyor ve sureti umumiyede Anadolu ahalisine sükûnet ve hükûmeti merkeziyenin emir ve talimatına tevfiik hareketi tavsiye ve bir takım insanların teşvikat ve iğfalâtına kapılmamalarını tavsiye ediyorlar. Şûrayı Askerî âzâlarının kısmı âzâmı istifa etmiş, lâğvedilmek üzere imiş. Erkânıharbiye Reisi sanisi Diyarıbekir'li Kâzım Paşa yerine Miralay Mahmut Belig bey tâyin edilmiş. İstanbul gazetelerinden Kuvvayi Millîye aleyhine yazanları mümkün olduğu kadar postalardan aldırıp imha ettiriyordum. Hey'eti tahkikiye reisi Ziya bey Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmüş ve

mülâkatı neticesini sadarete ve Dahiliye Nezaretine berveciâti yazdığını bildirdi:

*Huzuru Samii Sadaretpenahiye ve Dahiliye
/Nezaretimiz Celilesi*

Şifre:

Meb'usan intihabatının bir an evvel icra ve ikmâlile in'ikad edecek meclisi mil-linin itimad edeceği kabinenin teşekkülüne kadar padişahın itimadına mazhar olan ve milletin teşebbüsâtı meşrutasına mümanaatkâr vaziyette bulunmayan herhangi bir hükûmete karşı Erzurum ahâlisinin tahassüsâtı samimaneleri evvelki maruzatının kat kat fevkinde ve cidden şayanı teşekkür bir meziyettedir. M. Kemâl Paşa ile de dün gündüz ve gece uzun müddet görüştüm. Mumaileyhin ihtisâsâtı da halkın efkâr ve tahassüsâtile müterafık bir derecededir. Halifei muazzamamız efendimize karşı sadakattan ve devlet ve memleket için de hizmetten başka bir fikir ve emeli olmadığını samim vicdanından kopan teminat ile beyan ifade etmiştir. Ancak fikir ve emelinin yanlış tefsirata uğratılmasından pek müteessirdir. Buna karşı kendisini tatmin ve ikna edecek bazı tafsilât itâ ettim. Evvelce verilmiş bir karara binaen bugün rüfekasile birlikte Sivas kongresine iştirâk etmek üzere buradan hareket edecektir. Şayet kongrede bazıları tarafından müfrit bir fikir serdedilecek olursa bu gibi şeylerin de Erzurum kongresinde olduğu gibi sureti kat'iyede önüne geçilebileceğini vaad ettiler. Halkın sükûn ve sükûnetin muhafazasındaki basiretlerine ve M. Kemâl Paşanın beyanatının samimiyetine ve evvelki telgrafnamelerde tafsil ve izah olunduğu vechile son gaye itibarile maksadın meşruiyetine artık bendenizce kanaati kâmile hasıl olmuştur. Bu hususta kat'iyen fırkai ihtiras ve gizli bir fikir ve emel de yoktur. Şu kanaatime itimat buyurulduğu takdirde hükûmetce ortadaki bedhahane şayiata ve Rum ve Ermeni propagandalarile içimizdeki bazı erbabı ihtirasın işaatına da zerre kadar ehemmiyet verilmeyerek hükûmet mevkiini kuvvetli bir surette muhafaza etmeli ve düveli muhtelif mümessillerine karşı da millete istinad etmek suretile bir hareket tâyin ve ittihaz eylemelidir. Mustafa Kemâl Paşanın fikir ve kanaati de bu merkezdedir. Şu itibarla bendenizce artık burada temdidi ikamete ve başka türlü tahkikata lüzum ve icab kalmadığından hey'etin avdeti istizan ve meb'usan intihabatının hitamını müteakip de maksadı mâruz dairesinde teşekkül etmiş olan cemiyetlerin dağılacığı ilâveten arz ve beyan olunur efendim. Ferman 30/Ağustos/1335

Ziya

Van valisi Haydar beye Dahiliye nezareti 18/Ağustos tarihli şu emri vermiş: «Erkânı vilâyetten münasibinin tevkilile Dersaadete azimetleri.» Bunu onbirinci fırka kumandam Cavit bey yazıyor: «Haydar beyin Van vilâyetinden alınması ve bu vilâyetin kadı veya defterdar gibi acezei memurin vekâletine bırakılması vatana bilerek ihanet olur. Haydar beyin teşebbüs ve nüfuzî tesirleri ve hüsnü idaresile İngilizlerin çok çalıştıkları halde henüz girmeye müvaffak olamadıkları Van vilâyeti cenup min-takası pek çabuk elden çıkar. Bu şekil Van'ın da tehlikesini ve fırkanın bir de İngiliz kıtaatına karşı kuvvetli bir cephe almaya mecbur kalmasını ,belki de müsademeye girişmesini intac eder. Haydar bey Van vilâ-yetinden ayrılırsa dahili ve harici işler çok fena olur.» Haydar bey de 23 tarihile aldığı emri ve kızından İstanbul'a gelmesinin tehlikeli oldu-

ğü imâlî telgrafını yazıyor; malûmatımı soruyor ve «Ahali bırakmak, hareketime mâni olmak istiyor. Mamafih bu hafta içinde hareketimi münasip görüyorum.» diyor. Haydar beyin şifresini 31 de aldım. Posta ile gelmiş! Haydar beyin yola çıktığını da öğrendim. Tedbir olmak üzere, evvelce Ermenilerin mezalimine karşı bir tehdit olsun diye Bayazıt'a naklettirdiğim fırka karargâhım tekrar Van'a nakil ile, iyi bir vali gelinceye kadar ve geldikten sonra da münasip bir müddet kalmasını muvafık buldum. İngilizlerin Van'a karşı bir şey yapmaları ihtimali yoktu. Buna ne arazinin menaati ve ne de İngiliz'lerin gördüğümüz vaziyeti müsaade etmezdi. Aşiretler de her emrimize tâbi idi. İngilizler ancak Nasuturileri; Hakkârî mintakasına ve İran dahilindeki Rumiye'ye yerleştikten sonra de Nesturi ve Ermenileri Van'a saldırtabilirlerdi. Halbuki ben bu ihtimale karşı daha evvel tedbir almıştım. Nahcivan mintakasına hâkim olmakla Ermenilerin İran'la muvasalasını kestirmiştim. İkincisi, Simko'yu tutarak Rumiye'de melhuz akına karşı emin bir vaziyet aldirmiştim. Bunun için Haydar beyin Van'dan ayrılmamasını arzu etmekle beraber kendisi harekete karar vermiş ve hareket de etmiş olduğundan, onu da Bitlis valisi Mazhar bey gibi elde tutarak, herhangi bir ihtiyaca karşı hüsnü istifadeyi muvafık buldum (1).

31/Ağustosta Ali Fuat Paşa, Aydın Kuvvayı Milliyesi tarafından Dersaadet Kuvvayı İtilâfiye kumandanile İzmir Kuvvayı İsgaliye kumandanı General Miln'e çekilen cevabî telgrafı yazıyor. Yunan kıtaatı namına İngiliz Generali, Kuvvayı Milliye'ye teslimi silâh için hükûmet vasıtasıyla nota vermiş. Kuvvayı Milliye'nin gayet metin olarak verdiği cevapta «Bizler hükûmeti Osmaniye'nin emir ve müsaadesile harekâtı milliyeye başlamadığımız gibi onun emrile de bu hareketten feragat edemeyiz.» denilerek, Yunanlı'ların İzmir havalisine tecavüzleri ve hunharlıkları tasvir olunuyor ve hedefin Yunanlı'lar olduğu, bunlara karşı taarruza başlanacağı kat'i olarak söyleniyor. Yalnız şu cümle ile biraz zaaf gösteriyorlar: «Yunanlılar Aydın ve İzmir'den çekildiği takdirde, Düveli İtilâfiye lüzum görüyorsa, bu havalie akdi sulha kadar İngiliz kıtaatı ikame edebilir.» Bu teklifte iki büyük mahzur var. Biri İtilâf devletlerinin İngiliz'lerden ma'dası aleyhimize hissen daha muğber olur. Diğer mahzur da İngilizler bu teklifden istifade ile daha işgali, matlup yerler varsa bilâhare yine Yunanlı'lara ciro etmek üzere işgale cür'et edebilirler. Maa-haza yazılmış, olmuş. Esasen Sivas Kongresince de vaziyet tesbit olunacaktır. Memnuniyeti mucip bir hal varsa o da Sivas Kongresinden evvel Şarktan ve Garptan millî varlığın kâinata gösterilmesi ve Sivas'tan çıkacak millî sadanın şimdiden sayanı hürmet olacağını İtilâfa ve İstanbul Hükûmetine ilân edilmiş olmasıdır. Garbın vaziyeti hakkında bugün Ali Fuat Paşadan âtideki şifre geldi:

(1) Haydar bey Erzuruma geldi. Elâziz Valisi Ali Galib'in mes'elesi esnasında

Ankara:
30/8/1335

Aceledir:

15. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye:

1 — Hükûmeti hazıra Dersadet ve civarına hâkim olan ve Dersaadette harekâtı milliyeye yardım eden makamata lağv ve zevatı tebdil ve kendilerini tevkif etmeye başlamıştır. Bugüne kadar müfettişlik ve kolorduların harekâtı milliyeye lehinde vermiş oldukları evamirin aksine olarak Dahiliye Nazırı emirler tebliğ ederek mütereddit pek çok mülkiye memurini kendine itaat ettirmeye mecbur etmiştir. Kastamonu valii sabıki İbrahim bey bize malûmat vermeksizin bizden aldığı talimatları bazılarını hükûmetten aldıklarıyla beraber eşraftan birisile Padişaha göndermiş ve padişah da hükûmete tamamilen inkiyad etmelerini ve milleti kurtarmak için her nevi tedabir ittihaz edilmiş olduğunu beyanla müsterih olmalarını ferman buyurmuş ve azledilen Kastamonu Jandarma Kumandanı da memuriyeti sabıkasına iade edilmiş ve artık hükûmetin evamiri haricine çıkmayacağını bildirmiştir. Bu hâdisatin neticesi olmak üzere Kastamonu bozulmaya başlamıştır. Mamafih eski vaziyeti iade edecektir. Süleyman Şefik Paşa âhiren hizmeti muvazzafaya alınan bir çok erkan, ümera ve zabitanla ordunun en güzide zabitanı tebdile başlamıştır. Hükûmeti merkeziye ile anlaşmak imkânı kalmadığı gibi yerinde bir dakika kalması da vaziyetimiz için pek mühim ve tehlikelidir İngilizler Eskişehir ve Kütahyadaki halisüddem İngiliz askerini ekserisi müslüman olmak üzere Hindlilerle tebdil etmiştir. Bundan Anadolu'daki İngilizleri Hindlilerle tebdil edeceği anlaşılmaktadır. Bugünkü ahval ve vaziyet bizi iki düşman karşısında bulundurmaktadır. Biri İngilizler diğeri de hükûmeti hazıradır.

2 — Birinci maddedeki ahvalin önüne geçmek için âtideki tedabir ittihaz olunmuştur: Sakaryadan itibaren imalâtı sınaie şarka doğru tahrik edilerek ve Garp-tan Şarka hiç bir ecnebi kuvvet kabul edilmeyecek ve Anadolu'da olan Müslim Hintlilerin de elde edilmesine gayret edilecektir. Karahisar ve Kütahya cephaneliklerine vaziyet etmek isteyen İngilizlere karşı Kuvvayı Milliye buralarını işgal edecek ve vazifelerinde ihanetleri tebeyyün eden en yüksek rütbeli memurini mülkiye hakkında hükmü adalet tatbik edilecektir. İşbu mukarreratın serian ve peyderpey tatbikine başlanacaktır.

3 — Bir iradei seniye ile hizmetimden affolundum. Mamafih vekâlet suretile ifayı vazife ediyorum. Henüz kimse yerime tâyin edilmemiştir. Nezaretten vekâleti deruhte etmesi emir olunan ve burada hesabı atıkayı teftişe memur bulunan Mir-liva Hulusi Paşa vaziyet ve şeraiti hazıra dahilinde ifayı vekâlet edemeyeceğini Nezarete bildirmiştir. Öyle tertibat alınmıştır ki hiç bir kimse kumandanlığı deruhte edemeyecektir. Ben de bu vaziyetten bilistifade vekâlet suretile vazifeme devam edeceğim.

Sivas'a yazdırılmıştır.

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat

İstanbul emrine râm zannile gönderilen yeni hey'etlerin ve valilerin aramızda ne hal aldığına bir misâl olmak üzere, 31/Ağustos/1335 tarihli Erzurum'da çıkan Albayrak gazetesinde, Erzurum Valisi Reşit Paşanın tarziesini okumak kâfidir. Bu metni her tarafa neşrettiğimiz gibi Sivas'a Hey'eti Temsiliye için de derhal bildirdim:

Sivasta 3. Kolordu Kumandanı Miralay Salâhattin Beye

Vilâyetimiz valiliğine tâyin buyurulup geçen gün muvasalat eden Reşit Paşa hazretleri fermanı hümayunun kıraatini müteakip irad eyledikleri nutukta: Hâkimiyeti Osmaniyenin temini bekasına, hilâfeti muazzamanın masuniyetine ve hukuku islâmiyenin Ermeni ihtirasına çığnetilmemesine mâtuf bulunan ve en medenî ve kanunî bir şekilde cereyan eden harekâtı milliyeyi tarihteki Celâli harekâtına teşbih ettikleri şayi olmuş ve keyfiyet derin bir infial ve inkisarı hayale sebep olmuştu. Vali paşanın kalbi ve hüsnü niyeti malûm olduğundan bunda bir yanlışlık bulunluğu nazarı dikkate alınarak Belediye Reisi ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi ile bir kaç zattan mürekkep bir hey'et bu mes'ele hakkında müşarünileyhle mülâkat etmişlerdir. Reşit paşa hazretleri hukuku hilâfet ve saltanatın ve istiklâli millinin teminine mâtuf bulunan bu millî harekâtı takdir ettiğini, kalben kendileriyle beraber bulunduğunu ve böyle bir sözün söylenmemiş olduğunu ve esna'ı vedada Zati hazreti padişahînin babaca selâmını tebliğ ediniz buyurmuş olduğu bir halka Celâli vasfının izafesi mümkün olmadığını beyan ederek keyfiyetin gazetelerle neşir ve tashih olunması lüzumunu ilâve eylemişler ve bu suretle husule gelmek istidadını gösteren suitefehhümün önü alınmıştır. Hey'etin müşarünileyhin el ele çalışmak emelile geldikleri yolundaki beyanatını da büyük bir hürmetle istima' etmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

31/Ağustosta banyo yapabildim ve elbisemi giyebildim. İşlerin çokluğu ve yatağa mahkûmiyetten pek sıkılmıştım. 1/Eylülde Hey'eti tahkikiye Reisi Ziya bey, gelirken Trabzon Belediye Reisine İngiliz Muhipleri Cemiyeti nizamnamesinden bir kaç nüsha verdiğini ve lehine söylediğini, şimdi nâdim olduğunu söyledi. İstanbul'a son bir telgrafname yazarak «İngiliz Muhipleri Cemiyetinin buralarda hiç geçmediğini ve bil'âkis âlemi islâm İngilizler aleyhinde İstiklâl harbi ile meşgulken, merkezi hilâfette İngiliz Muhipleri Cemiyetinin teşekkülü fena tesir etmekte olduğunu» bildirdi. Bunu Hey'eti temsilîyeye ve Trabzon'a bildirdim. Trabzon mevki kumandanlığına ve 3. Fırkaya şunu da ilâve ettim: «Trabzon Belediye Reisinin ikaz edilmesi ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti namına yapılan propaganda mevki iktidarda bulunan bir kaç şahsın mes'eleyi etraflica tahkik ve tamik etmeksizin, mevkilerini tahkim ve bir takım menfaat temin etmek maksadile yapılmış şeyler olduğuna ve İngiliz Muhipleri Cemiyetinin teşekkül ve tesisi ancak tarafeynin aynı hukuk ve salâhiyete malikiyeti, her hususta müsavat ve samimi bir muhabbetin mevcudiyetiyle kabil ve bu gibi şeriat mevcut olmadığından milleti kendi elile esârete almak için kurulmuş bir tuzak olduğunun mumaileyhe de anlatılması ve bu gibi, milletin kendi kendine intiharı demek olan şeylerin Trabzon muhitine sokulmamasına sây olunması pek lâzımdır.»

Trabzon mevki kumandanlığından bugün aldığım malûmat şöyle: Erkânıharp Erzincan'lı Saffet Bey (Halk fırkası kâtibi umumisidir. Çanakkalede fırka, Irakta Kolorduda ben kumandan o, Erkânıharbiye reisi idi. Kuvvei seferiyede ve Bağdat'ta ben Gloç'un Erkânıharbiye Reisi iken yine refakatinde idi. Samimiyet ve hürmeti mütekeblemiz vardı.) 30 Ağustosta Trabzona gelmiş. Aptullah Paşa ile beraber gelecekti. Aptullah paşanın lehinde bulunuyor, İngiliz - Amerika siyasetlerinin Türkiye için çarpışmakta olduğunu, re'si kârda bulunanların doğrudan doğruya İngiliz himayesine girmeye teşvik ve terqip etmekte olduğunu ve bizim için Amerika mandasının faydalı olduğunu söylüyormuş. Mevki kumandanı vilâyatı şarkiyye insanların, hiç bir kayıt ve şart altında olmayarak hür yaşamak veyahut ölmek fikrinde olduklarını belirtmiş. Erzincan'a mezuniyet almış, evvelâ beni görmek üzere Erzurum'a gelmek istiyormuş. Hayret ettim. En buhranlı zamanlarda en mâkul hareket etmesi lâzım gelen insanlara da buhran geliyor. Benim Erkânıharbim, beni görmeden, İstanbul'dan aldığı havayı geçtiği yere saçıyor. Hemen Erzurum'a hareketini yazdım. İstanbul, artık her çeşit propagandasını en samimi ağızlarla da bize kadar yetiştiriyorlar. Biri geliyor Amerika mandası, biri İngiliz mandası, biri Bolşevik olalım... Fakat bütün bunlar karşısında hür yaşamaya azmetmiş insanlar demir sed gibi dikiliyor. Saffet beyin gelmesine, Erkânıharbiyeme alarak beraber çalışacağımdan dolayı da sevindim. (1)

Trabzon valisi Galip bey de İstanbul'dan izinden evdet etmiş. Defterdara mahrem olarak şunları söylemiş. «Padişah, makamı hilâfet ve saltanatı muhafaza edebilmesinin Ferit Paşa'nın sadaretile mümkün olacağına kail imiş. Padişahla veliahd Mecit efendinin araları açılmış. Veliahdı sıkı bir nezaret altında tutuyormuş. Şehzadelerin birisinin vilâyatı şarkıyeye kaçırılarak padişahlığı ilân olunacağından korkuyorlarmış. Padişah ve Ferit paşa İngilizlerin kendilerini kurtarabileceklerine kanaat hâsıl etmiş olduklarından, bütün kuvvetleriyle İngilizlere iltizam ve onlara istinat ediyorlarmış.» Diğer malûmatta: Amerika iase hey'etinin Trabzondaki Rum ve Ermenilere olan muavenetleri ve vaz'ı tavırları değişmiş ve Türkler lehine dönmüştür.

Trabzondaki Rum ve Ermeniler bugünlerde Batuma akın akın gidiyorlarmış. Amerika'lılar İslâmlara fiili muavenet etmiyorlar, fakat artık islâmlara yardım edeceklerini gizli gizli söylüyorlarmış! (Amerika mandası propagandası aşu tutsun diye olacak!) Batum'daki İngiliz kuvvetleri mütemadiyen vapurlarla Batum'dan hareket ediyorlarmış. Batum'da mevkufl olan Fırka kumandanı Mürsel beyin (Mürsel bey fırkasile

(1) 4/Temmuzda geldi. İzzet paşanın lâyihasını ve İsmet beyin mektubunu getirdi. Amerika mandası taraftarı olmalı imişiz. Bir müddet beraberimde çalıştı. Mezunen geldiğinden İstanbul'a avdeti tercih etti. İstanbul Meclisinin basılmasından sonra Garp cephesine gelmiş. Fuat paşa ile bulunmuş ve Moskova'ya da birlikte ataşemiliter olarak gitmiştir.

Azerbaycanda idi. Ayrıca Kars'tan çekilen 12. Fırka kumandanı Ali bey de Batum'da mevkuf ve cezayı nakdiyeye mahkûm edilmiştir.) nezdinde yalnız iki nefer bırakarak, sekiz neferi Trabzon'a göndermişler. Bu neferlerin verdiği malûmata göre oradaki esleha ve mühimmatımızın bir kısmını İngilizler Ermenilere ve yerli milislere vermişler ve bir kısmını da maalesef denize dökmüşler. Bakû ve Tiflis'te İngiliz kıtaatı kalmamış. İstanbul'da Erzurum irsalâtına karşı müthiş bir sansör ve muayene varmış. (Biz zaten göndermek istediklerimizi elden gönderiyoruz.)

On ikinci kolordudan verilen malûmatta da: Adana'daki Osmanlı irtibat zabiti ile maiyeti ve mmtakada mevcut bütün zabitan ve mensubini askeriyeyi, Fransız guvernörünün terki vazifeye icbar ettiği, binaenaleyh artık o havalide bir zabitimiz kalmadığı bildiriliyor. Bu malûmatı Hey'eti temsiliyeye 3. kolordu vasıtasile verdim ve icabedenlere tamim ettim.

Bakû'ya gönderdiğimiz Doktor Ömer Lütfi bey 2/Eylülde Erzurum'a avdet etti. Verdiği malûmat: «Kafkasya'ya Bolşevik kıtaları henüz girmemiş olmakla beraber, bolşevik cereyanları ve teşkilâtı var; fakat gizli. Bakûda Azerbaycan Müsavat hükûmeti İngiliz'lerin elinde. Bize karşı lâkayt. Bizi ölmüş addediyorlar ve muaveneti nakdiyeye yanaşmıyorlar. Bolşevikliğin yakında mahvolacağına kanidirler. (1) Gürcü Menşevik hükûmeti de İngiliz'lerin elinde. Bakû ve Tifliste büyük İngiliz kuvvetleri görülmüyor. İngilizlerin bütün Kafkasları tahliye edeceği şayiaları da var. Bolşevik Ruslarla irtibata memur edilen Doktor Fuat bey Moskova'ya geçmiş.»

Posta Müdüriyeti Umumiyesi kıymetli ve kıymetsiz paketleri lâğv etmiş! Kongre beyannameleri gelmesin diye olacak! 3/Eylülde Harbiye Nezaretine acı yazdım: «Âlem tayyarelerle nakliyat yaparken, bizim eski varlığımızı da imha etmek insaniyete karşı büyük ayıptır.»

Van'a vali tâyin olunan Mithat bey refaketinde bir defterdar ve bir polis Müdürü ile Erzurum'a geldi. Mustafa Kemâl Paşa bu zatın Erzurum valiliğine tâyinini işittiğinden beri istemiyordu. Uzun muhavere-lerden sonra, ahvali ciheti askeriyeye tarassut edilmek şartile, kefaletime Hey'eti temsiliye razı oldu. (2)

20. Kolordu vasıtasile Garp mntakalarındaki kongrelerin hissiyatını müş'ir telgrafı aldım. Hey'eti Temsiliye âzâlarına bildirdim:

Ankara:

2/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Balıkesir Harekâtı Milliye ve reddi ilhak hey'eti merkeziyesi Balıkesir ve Alaşehir kongreleri reisi Hacı Muhittin beyden alınan telgrafname bervechizârdır. Şar-

(1) Bu itilâf propogandası, Bolşevik Ruslarla temasa geldiğimiz halde dahi, durmamıştır. Ermeni harekâtına mâni olmak için halka ve zabitanaya bu propoganda müthiş yapılmıştır. Tafsilât gelecek.

(2) 1336 senesi Ağustos evsatına kadar Van valiliğinde bulundu. Fakat mahallinden bir çok şikâyetler neticesi Ankaraya başka bir vazifeye alındı.

kî Anadolu Hey'eti Temsiliyesine: Kardeşler Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk. Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesinin Balıkesir ve Alâşehir kongrelreine gösterilen samimi teveccühten son derece memnun kaldık. Her iki kongrenin âciz reisi bulunmaklığım hasebile bilvekalâ arzı teşekkür ederim. Şarktan garba tevessü eden teşkilâtı vatanperveranelerile garptan şarka tevessü edecek teşkilâtı nâçizanemizin birleştiği kongremizin istihlâsı vataniyeye mâtuf teşebbüsâtı vatanperveranemizin en büyük bayramı olacaktır. İhtiramatımızın kabulünü istirham eylerim.

20. Kolordu Kumandan vekili

Ali Fuat (1)

Hacı Muhittin

Trabzon'daki Selâmet Gazetesini, Erzurum kongresine Sürmene mu-rahhası olarak gelen Ömer Fevzi çıkarıyormuş. Aleyhe neşriyata başlamış. Halit bey 31/8/1335 tarihile şöyle yazıyordu:

1 — Evliyayı umur efendilerimizin hiyanetleri, hamiyetsizlikleri tahakkuk etmesine nazaran, Sivas kongresinde kabinenin mesleki sakimi şerh ve tamamen ispat edilerek, milletin serkârından itilmeleri temin edilmelidir. Eğer büyük kongrenin mukni ve müspet metalipleri is'af edilmezse kıyam meşrû olmaz mı?

2 — Trabzon'da Ömer Fevzinin mes'uliyetinde intişar eden Selâmet gazetesi kongre, Mustafa Kemâl Paşa ve bilhassa Rauf bey aleyhine atış püskürmekte ve efkârı aleyhimize sürüklemektedir. Bu muhalefet hükûmeti merkeziyye dalkavukluğunu yapan bir kısım Dersaadet matbuatına da sirayet ederse, Sivas kongresinin muvaffakiyeti şüpheye düşecektir. Zamanın ehemmiyetine binaen bu herifi susturmak azmindeyim. Bu yumruğun aynı zamanda Trabzon ve Erzurum manatığında ümit etmediği bir tarzda bir muameleye dâçar olan hey'etin binnetice hükûmetin doğru düşünmelerine bais olacağını zannediyorum. Bu baptaki nazarı samilerinizin iş'arı mâruzdur.

Komitaca icraatta bulunmaya Halit bey hazır, tarafımdan bir işarete bakıyor. İkna ve tetkiksiz icraatın masum vatandaşları da nahak yere hırpalayabileceğini anlattığıma rağmen hâlâ hey'etin hüsnü kabulüne de kıızıyordu. Hangi tarihli gazetesinde neler yazdığını bildirerek yapılmasını muvafık gördüğü bir şekli yazacağına ve Ömer Fevzinin mahiyeti ve muhiti hakkında etraflıca tahkikat yaparak bildireceğine, işi izam ile Sivas kongresinin muvaffakiyetsizliğine kadar getiriyor ve çarei hal olarak yumruğu buluyor. Halit bey askerce muhabereden ve askerce icraattan ziyade hususiyetten hoşlanır. Pek hamiyetlidir, pek samimidir. Fakat hüsnü idaresi, biraz ilmi ahvali ruh bilmeyenler için,

(1) Yine, 2/Eylülde Ankaradan Fuat paşa bildiriyor: Konyada 12. Kolordu Kumandanı Salâhaddin bey Harbiye Dairesi Riyasetine tâyin olunmuş yerine tâyin olunan Sait paşayı beklemeden gitmiş, Fuat paşaya şu şifreyi yazmış: "Burada arkadaşlarla icra edilen müzakere neticesinde icraatı umumiyenin mehoziri adidesi te-beyyün etmiş olduğundan münferit işler yapılması tahtı karara alınmış ve ona göre ittihazı tedabir olunmuştur. Binaenaleyh Sait paşa gelsin gelmesin her halde serian hareket etmek şartile İstanbula azimetim karargir olmuş ve zatiâlilerinin ittihaz buyurdıkları karar ve icraat vaziyeti hazıra itibarile pek muvafık olmakla temennii muvaffakiyet ederim efendim."

Salâhaddin.

Konya muhiti gibi, ciheti askeriyeinin de zayıflık göstermesi şayanı teessürdür. Orada metin bir kumandan yoksuzluğu!...

mümkün değildir. Bugün hürmet ettiğine yanlış bir zanla yarın muğber olabilir. Halit beyin işbu teklifinden birinci maddeyi meskût geçtim. Esasen Sivas kongresi in'ikadından sonra kabinenin fenalıkları hakkında bir liste hazırlıyordum. Bunu yazacağım. Kongreye başka bir suretle hususile küşadından evvel bir şey yazmayı muvafık bulmadım. Halit beyi teskin için şunu yazdım:

“Sureti umumiyede eşhas hakkında kabul edilen meslek fazla insan kazanmak ve irşad etmektir. Binaenaleyh yeni valiler ve hey'et milletce kazanılmıştır. Yakında avdet edecek hey'eti bam-başka bulacaksınız. Şahsı kırmak mesleği vaktile tecrübe edilmiş ve zararı pek azım görülmüştü. Dikkat edilen mes'ele emir ve kumandanın âciz ellere tevdi olunmasıdır ki buna karşı icabeden tedabir yapılmış ve yapılmaktadır. Vali ve hey'etin bura ahvali hakkında yazdıkları raporlar tarafımdan okunmuştur. Millete kuvvetbahş tarzda ve matlup vechiledir ki tabii bu keyfiyet her halde buzevatın ademi kabul veya kesri haysiyetlerinden daha iyi ve kazançlıdır. Bu hususlar lâzımı gibi takip ve idare edildiğinden müsterih olmanızı rica eder gözlerinizden öperim.

Kâzım Karabekir

Halbuki Halit bey bana yazmakla beraber Trabzon mevki kumandanı ve alay kumandanı Binbaşı Ali Rıza beye de yumruk vurması hakkında hayli şiddeli bir lisan kullanmış. Ali Rıza bey de Halit beyin arzu ettiği şiddetin tatbiki Trabzonda anarşi yapar, başka bir salim hareket tarzı lâzım demiş, çekişmişler. Ali Rıza bey gerek mevki kumandanlığı ve gerekse alay kumandanlığından istifasını bildirdi. Telifi beyn ettim.

Ömer Fevzi hakkında bir kaç gün yapılan tahkikatta bu herifin elli sene evvel Rum iken ihtida eden bir aileye mensup olduğu anlaşıldı. Erzurum kongresine geldiği zaman bilhassa ordu ve askerlik aleyhine beyanatile nazarı dikkati celbetmişti. Derhal tevkifini ve berayı mahkeme Erzurum'a izamı emrini Trabzon mevki kumandanlığına emrettim. Mes'elenin ehemmiyetini ve bu tarzı hallin mecburiyetini valiye de haber vermesini bildirdim. «Böyle mühtedi ve kanı bozuk kimselerin Sivas kongresine girmesi ihtimaline nazarı dikkati celb için» Sivas'a da yazdım. Maatteessüf hakkındaki emri haber alan Ömer Fevzi bulunamamıştır. (1)

(4/Eylülde Erkânıharp Saffet bey geldi. Erzincan'da hususi işlerini tesviye vesilesile İzzet paşanın Amerika mandası hakkında bir lâyihasını ve İsmet beyin de behemahal Amerika mandasını kabulden başka çaremiz kalmamıştır diye işbu lâyihanın kabulü için yazdığı mektubu getirmiş. Mektup, bana, lâyiha da Sivas kongresine. Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf beyi Erzurum'da bulacağı zannile Saffet bey Erzurum'a gelmiş. Saffet de Amerika mandasından başka çare olmadığını; İstanbulda aklı başında olan bütün erbabı namusun bu fikirde olduğunu söyledi. Padişah ve hükûmet ve bazı menfaatperest âdi insanlar İngiliz mandasını istemekle Mısır hidiviyetine razı oluyorlarmış.) Hayret ettiğim noktayı Saf-

(1) İstanbula kaçtığı anlaşıldı. Affı için şefaathçiler de çıkmıştır.

fete söyledim: «İzzet Paşa, İsmet bey vesaire ve sen! Neden Anadolu'ya hâlâ gelmiyorsunuz da İstanbul'da aciz ve meskenet içinde böyle plânlar çiziyorsunuz. Kaçtır yazıyorum. Burada fırka erkânıharpsiz, benim çile çektiğimi gör! Bunun için evvelâ sen benim karargâhımda harekâtı millîye şubesi Erkânıharbi olursun ve müstakillen bana merbuten çalışırız. Müsveddelerin yarısını bile ben yazıyorum. Bugünden itibaren dosyaları al ve millî vazifene başla! Sonra da çalışalım, İsmet'i İstanbul'dan çıkaralım. Lâyhaya gelince, bende kalsın. Sivas kongresi işe başlayıncaya kadar tetkik edeyim. Artık sen de hiç bir kimseye manda lehine söz söyleme.»

Bu lâyihanın Sivas kongresine gitmesini hiç doğru bulmadım. Zaten İstanbul'dan Amerika mandası hissi ile meşbu hayli arkadaş geliyordu. Bir de bununla tesir aleyhimize olabilirdi. Sivas kongresi mandaya değil, mukavemete karar verecekti. Son mukavemetten sonra biz pek mahrem aramızda son çare olarak müzaheret kararını düşünecektik. Saffete, bu lâyihanın başka bir zat ile Sivas'a gidip, gitmediğini sordum. Gitmediğini temin etti. Ben de müsterih olarak lâyihayı kongre hitamına kadar kimseye ,hattâ Saffet'e dahi hissettirmeden yanımda uyuttum. Sivas kongresi Saffet beyin Erzurum'a geldiği gün açılmıştı. Ara sıra Saffet lâyihayı göndermekten bahsettikçe, bu mufassaldır, bir hülâsa çıkararak mühim yerlerini bazı mütalâatla yaz, diye bir hafta salladım. Saffetin, lâyihayı Sivas'a göndermiyor diye İstanbul'daki alâkadarları haberdar ederek, kongrenin bu lâyihadan haberdar etmesinden çekiniyordum. 9/Eylülde hututu esasiyesini çıkartarak şifrelenmesini söyledim. Fakat şifrenin kongre hitamından evvel keşide edilmemesini şifre me-muruna tembih ettim. 9/Eylülde kongre mabeynle görüşmek mes'elesi, Ali Galib'in Sivas'a Kürtlerle taarruz edeceği işleri başlamış; kongre de 11/Eylülde beyannamesini neşir ederek vazifesini bitirmiş. Hey'eti temsilîye teşekkül ettiğinden, günlerce makina başında İstanbul hükûmetine karşı alınacak vaziyetleri ve dahilî mühim vaziyetleri hal ile uğraştığımızdan, hülâsaten Sivas'a yazılmamış. Gerek İzzet Paşa lâyihası ve gerekse İsmet beyin bu manda mes'elesi hakkındaki mektubunu ehemmiyetine binaen aynen yazıyorum. (1)

Müşir İzzet Paşanın lâyihası

Hükûmeti Osmaniye ile düveli itilâfiye arasında akdedilecek sulhe dair bazı mütalâatı hususiye

Mukaddeme: Mensup olduğumuz manzumei ittifakiye tarihte misli nâdir bir mağlubiyeti elîme ile husemamızın iradesine inkiyad mecburiyetine düştükten sonra devletimizin bilâ hazer ve lâ noksan haritai âlem ve âlemi siyasetde arzı vücut

(1) Amerika mandası kabulü hakkında, Sivas kongresinden hemen dört ay sonra dahi, İsmet beyin muhaberatı mühim olduğu için bu bahse hâşiye ediyorum. Bu suretle bu mühim bahis bir arada mütalâa edilmiş olacaktır. (İsmet bey, Türkiye Cumhuriyeti ilk başvekili olan İsmet Paşadır).

edebilmesini temenni ve tahayyül edebilecek dünyada bir ferdi âkil tasavvur olunamaz. Ancak metalip ve müsted'iyatımızı sulh konferansına arzdan evvel mukarreratında hak ve adli rehber ittihaz edeceğini resmen ve alenen vaad ve temin eden düveli müttefikai galibe ve lâsima Amerika ricaline suali âtiyi irada ihtiyaç vardır: Düveli müttefika, bizim hakkımızda emsali tarihiyeye ve mileli Nasraniye hakkında tatbik olunan muamelâta kıyasen mi itâyı hükmedecek yoksa mukarreratında taassubu diniye ve ihtirasatı fütuhaticuyane mi tâbi olacak. Sulh murahhasımızın muhtirasına Mösyö Klemanso'un verdiği cevapnamede Osmanlı Devleti ve Türk milleti âdeta kabiliyeti medeniyesi dîn ve idarei müstakileye gayri salih bir hükümet ve millet şeklinde tasvir edilerek pek mahdut bir dairede küçük ve hafif bir devlet haline ifrağ olunmak niyetleri ihsas edilmektedir ki bu endişenâk suale saik olan da işte bu ifadat ve istilzam ettiği teessürattır. Bir iki asır evveline kadar dünyanın hemen bilcümle devletlerinde cari olan idarei mutlakai müstebide, yakın vakta kadar Devleti Aliyei Osmaniyede dahi hükümran idi. Ancak o zamanki idaremizde düveli saireye kıyasen meşhud olabilecek fark ve istisna belki de lehimize şahadet eder! Yine düveli mütecavirenin ve lâsima bugün dūçarı inkisam ve inkiraz olmuş olan Rusya ve Avusturya İmparatorluklarının cepheden merdane bir surette yıkamadıkları bünyanı metin devleti, fesad ve inhilâli dahilî ile dūçarı dehen etmek için milleti hıristiyanıyeyi teşvik ve ifsada kıyam ettirdikleri tarihe kadar mileli mezbure hakkında devletin muamelesi gayet müşfikane ve himayetkârane idi ki; bu kazıye (Umuru hariciye ve maliyemizin ve hattâ harbiyemizin bunların yeddi emanetine tevdi edilmiş bulunması gibi vekayi ve vesai ki tarihiye ve) elyevm bu akvamın elimize geçtiği zamandan daha kesirüladet daha zi servet ve tekabül olarak (Aleyhimize kaim ve) mevcut olmaları gibi parlak bir vak'ai gayretteza ile mübrehen bir hakikattir. Zamanı şevket ve istilâsında bunları seyf ile islâm beyninde tahayyüre muktedir olan ecdadın sırf evamiri diniye ve hissiyatı insaniyeye tebaan gösterdikleri bu merhametin ahfad hakkında mükâfatı bilmem ki bu hâl mi olacaktı? Rumlar bir buçuk asır evvel ifsadatı siyasiyesine mebni selbolunan bir patriklerinin matemini tutarak âlemi nasraniyette aleyhimizde propaganda icrasından geri durmamakta iseler de erbabı insaf ve tarih şinasânı âlem bu vak'ayı o devirlerin zihniyeti ile muhakeme ve Avrupada mesbuk olan emsalle munsifane mukayese ederler ise mazimize dair bir hükmü âdilâne itâ ederler. Gerçi son asırlarda şahirahr terakki ve medeniyette ve bilhassa san'at ve marifette Avrupa'dan geri kaldığımız ve bunun neticesile siyaseten, kuvveten, ve serveten dūçarı inhitat olduğumuzu itiraf zarurî ise de tab'ai hıristiyanıyedeki temayülâtı iftirakcuyane ve bundan kesbi kuvvet ve muvaffakiyet eden harici entrikaların ve kapitülâsyonlardan mütevellit müdahâlâtın bu bapta tesiratından ve ikbal devrimizin tarihinden külliyyen taasfi edlierek bu inhitatın ırkî bir ademi kabiliyete atif ve isnadı muvafıkı hak ve insaf değildir. Yine dahildeki ihtilâfatı mezhebiyeden ve bunun bir idarei meşrutada mucip olacağı teşevvüşat endişesinden dolayı Avrupa hükûmatından bir asırlık bir tehhürle nihayet devletimiz de dahi idarei meşruta ilân ve kabul olundu. (1908). Şüphe yok ki büyük bir endişe ile tahmin ve intizar olunan ihtirasat ve teşevvüşat zuhura gelecek ve neticede bir harbi meş'uma sürüklenerek bu akibeti feciaya dūçar olundu. Maa-haza bu ahvalin mes'uliyetini bütün millete tahmil etmek istemek, bu gibi ahval ve ihtilâlatta teferrüd eden (Diktatörlerin) ihtirâskâr rüesanın milletlerin mukadderata ile oynayageldikleri hakkında görülen bir çok emsilei tarihiyeyi inkâr eylemek demek olur. Ahiren serzedei zuhur olan Ermeni kıtali gerçi Türk milletinin ekseriyeti azimesi tarafından nefretle telâkki edilmiş ve maatteessüf şu zamanı mühimde bazı fırka münazaatı ve münakaşatı tavikat ve tereddüdatı mucip olmasa fail ve müretipleri cezayı sezasının çoktan verilmiş olacağı tabii bulunmuş ise de bu fiili münferit hakkında hükmü kat'i verilmezden evvel Ermenilerin de ef'al ve cinayati müthişlerinin munsifane bir surette tahkik ve muhakemesi icabeder. Ermeni milletinin zamanı harpte hükümeti metbuasına karşı kıyamı bir ihtilâli siyasi addolunsa

ile asırlardanberi beraber yaşadığı diğer bir akide erbabını şeyh ve şab, kadın, erkek demeyip öldürmek, yakmak, ırzına tecavüz etmek, kundakdaki çocuklarının ecadından armalar yapmak nisvanını toplayıp düşmanı müstevli efradı için kârhaneler hazar etmek beynindeki farkı erbabı insaf tâyin ve bunun müstelzim olacağı infialâtı edideyi takdir ile Türklerin saffetle itiraf ettikleri cürümleri için hiç olmazsa esbabı nuhaffeden addeyleyler. İhtilâli kebir ve nihayet Napolyon'un istilâ muharebatı ile am bir rubu asır Avrupayı kana boyadıktan sonra bir mağlubiyeti elîme ile teslimi silâh eden Fransa'nın Viyana Kongresi tarafından dâçar edildiği mücazata kıyasen hakkımızda tertip olunacak muameleye denilecek yoksa da Mösyö Klemanso'nun makalesinden ve bazı düveli muazzama ve sagirenin teşebbüsat ve tecavüzatı hasasından istidlâl olunan sureti hallin mev'ut olan adil ve nisfete iktiran etmeyeceği derkârdır. İşte şu mukaddeme ile düveli muazzamanın hissiyatı mutedilet-kâralesine müracaattan sonra metalip ve temenniyatımızı bervechiâti serde iptidar olunur.

Hukuku esasiyei siyasiye ve teşkilâtı coğrafiyece tebeddülât Devleti âliye ile akd olunacak musalâhada nazarı dikkate alınacak nukatı mühimme bervechiâtidir:

1) Hilâfet; 2) Vilâyatı arabiye; 3) Boğazlar ve İstanbul; 4) Ekseriyeti mutlaka slâm olan ve aynı zamanda Rum ve Ermeni akalliyetlerle meskûn bulunan asya- suğra vilâyatı.

1) Hilâfet: Mısırdaki bulunan Halifei Abbasinin bilirıza Sultan Selimi evvele terk ve teferruğu ile beraber Mekke Emirinin dahi muvafakat ve mutavaatı ile hilâfeti İslâmiye Hanedanı celilüşşanı Osmaniye intikal etmiş idi. Gerçi bazı mezahip hilâfetin Âli Resule ve Sadatı Fatımiyeye mahsus olduğu iddiasında bulunmakta ise de tahtili resul ile beraber hilâfetin Hazreti Ebubekire intikali bu dâvanın butlanını ispat ve irae eder. Ancak şayet Avrupaca bizim bu kanaatimiz hilâfına bir fikir ve arzu mevcut ise bu mes'elenin bir mes'elei mahsusai islâmiye ve diniye olmasına mebni bunun düveli muazzamaca faslı cihetine gidilmeyerek beynelislâm hal olunması için bir çare taharrisi adalete daha tevafuk eder. (Fikrimce bütün diyarı islâmdan bilintilap bir yerde "Tercihan İstanbul'da" cem olunacak bir meclisi ulemanın ekseriyetle vereceği karara tebaiyat olunabilir.) Bir de şurası nazarı dikkate alınmak lâzımdır ki ötedenberi hilâfet mes'elei beynelarap ve beynelislâm bir çok ihtilâfatı sifki dehaayı mucip olmuş olduğundan bugün hilâfetin başka bir hanedana tefvizini yeşiden bu gibi teşevvüşatı ve bundan istifadeye yeltenmek isteyen bazı düveli nasraniye beyninde de münazaatı istilzam edeceği akvayı ihtimalâttan olmakla maslahaten caiz değildir.

2) Vilâyatı Arabiye: Hicaz'ın müstakil bir hükümdarlık halinde teşekkülü bir rivâki olup bizce de artık denilecek bir şey kalmamıştır. Çünkü zümrei âliye ile tifaq ve beraberce irakai dem bu hakkı Şerif Hüseyin'e bahşetmiştir. Ancak hilâfet mes'elei lehimize hal olunduktan sonra Saltanatı Osmaniye ve Hicaziye arasında hakarrür edecek bir surette haremeyni şerifiyne müteallik hukuku hilâfetin tâyin ve tekrir ettirilmesi lâzım gelir. Mısır hakkında da alâkadar olan düveli galibenin tekâfifine bilâkaydû şart tebaiyyet mecburiyeti derkârdır. Filistin yani Arzı mukaddeste müilliyet prensipleriyle tearruz eylemiyecek bir hududu muayyene dahilinde olarak beynelmilel ve beyneledyan bir idare tesisine razı olmak mecburiyeti görünmektedir. Arabiyülasıl olan ve arapca tekellüm edilen Suriye ve Irak vilâyatına gelince bunların tamamiyle muhtariyeti idariyelerini devlet tasdik eder. Ancak bunların bizden müilliyen infikâk ederek birer suretle Avrupa devletlerine ilhak edilmelerinin Vilson prensiplerine tevafuku kabul ve tasdik olunamaz. Diğer cihetten bunların Hicaz hükümdarlığına verilmeleri, ahalsininin dahi itirafı vechile mezahiri gûna dai olacağı gibi büsbütün hali bedavette bulunan Necit imaretleri misillü işbu vilâyatı mütebeddinenin dahi küçük emir veya sultanların idaresine tevdi olunmaları da ümevîyayı arabın mümasedatı malûmelerine binaen mahzurdan salim görülemez. Bu mümasedat ve mehazirin önünü almak için bunları kısım kısım bazı Avrupa düveli muazzamasının ziri mürakabesine vaz'etmek de Arabista'nın mukasemesinden başka bir

mânayı tazammun etmez. Binaenaleyh Suriye ve Irak'ın sabık Macaristan Kraliyeti derecesinde bir muhtariyeti kâmilei idariye şeklinde Zatı şahanenin hâkimiyetine tevdi edilmesi ve ondan sonra Türk vilâyatı hakkında zikrolunacak devleti müzaharenin bir müddeti muayyene için kontrol ve muaveneti tahtında bulundurulması en salim bir sureti hal gibi görünmektedir. Maahaza bu hususa muvafakat olunmadığı takdirde bu bapta reyiam usulüne müracaat olunması muvafıktır.

3) Boğazlar ve İstanbul: Boğazlarda sureti daimede serbestii müruru kabul etmek gayri kabili ictinabdır. Ancak medhallerin temellükü ve emrû muhafazası şayanı münakaşadır. Çünkü bu kadar mühim olan nikat müdafasız bırakılacak olursa harbi daha evvelden tasmin eden bir devletin zamanı lâzımında vaziyet etmesi bir emri tabiidir. Binaenaleyh bunların hodbehot seddine hak ve salâhiyeti olmamak ve bu mes'eledede Cemiyeti Akvama karşı mes'ul olmak şartile kemaken devleti âliyeye bırakılması en tabii ve ahsen bir çaredir. İstanbul'un Devleti Âliye payıtahtı olarak kalması için bir çok esbab ve hukuku tarihiye mevcuttur. Binaenaleyh bu bapta son dereceye kadar ısrar mecburiyetindeyiz. Ancak İstanbul'un kapılarında bir Bulgar veya Yunan hükûmeti bulunursa artık bu şehirde asâyiş ve istirahat ümit etmek pek vâhi olur. Binaenaleyh ya Devleti Âliyeye ekseriyeti mutlakası nüfusu islâm olan Trakyada bir hududu meyyitei sevkulceysiye vermek veyahut Şarkî ve Garbî Trakyadan mürekkep bir hükûmeti mümtazei islâmiye teşkil etmek mecburiyeti vardır.

4) Ekseriyeti mutlakası islâm olan ve aynı zamanda Rum ve Ermeni akalliyetleriyle de meskûn bulunan Asyayı suğra vilâyetleri: İstanbul dahil olmak üzere Türk ve Kürt vilâyatının tamamen Devleti Aliye arasında bulunması lâzımeden ve icabatı muadelettendir. Yalnız anasırı hristiyanıye ekalliyetinin müddeiyatı muhtacı münakaşadır. Biz âtidede bahsolunacak ve bir ecnebi devletin müzaharetine müstenit olacak bir idarei muvakkate ile ekalliyetlerin serbestii inkişafı tamamilen temin edilmek ve idarei muvakkatenin hitamından sonra dahi devam etmek üzere beynimizde kalmalarına ezcanu dil haheşker ve tarafgiriz. Ancak kendileri artık bizimle yaşamak istemezlerse düveli muazzamai mütemeddinenin ekseriyeti islâmiyeyi ekalliyetin idaresine verip mahvetmek gibi bir haksızlığı ihtiyar edeceğine ihtimâl veremez. Cihanı medeniyetin vicdanına müracaat ederiz. Kırk sene kadar evvel Yunanistan'a ve Sırbistan'a terk edilen arazimizde bulunan ahaliyi islâmiyeden kaç aile kalmıştır; halbuki zulmü ile teşhir edilmek istenilen Türk idaresinde mevcut olan milyonlarca ahaliyi hristiyanıye dâvasıdır ki şu sayfalardaki feryadı muhikkimizi âmakı kalbimizden koparıyor. Binaenaleyh Hukuku müebbedei tarihiyeye malik bir millet ve mezhep evlât ve erbabının bu asrı medeniyette helâkine mahal vermekten ricali mütemeddine tevakki etsinler. Bu bapta âtiyülbeyan çare şayanı tetkik ve temmüldür: Balkan harbindenberi Yunanistan elinde kalan ahaliyi islâmiyenin adedi nüfusu ve miktarı arazisi ile Asyayı sugradaki Rumların adedi nüfusu ve miktarı arazisi mukayese edilerek islâm ve hristiyan beyninde bir nüfus ve arazi mübadelesi icrası (Bittabi bilâdı cesimeî tüccariye müstesna) badelharp devleteyn beyninde ta-karrür eylemiş olduğundan bu esas üzerine sureti tesviye bulmak tahtı imkândadır. Aynı muameleyi Ermenistan hakkında da tatbik edebilmek mümkündür. Ve hattâ daha pek kolaydır. Çünkü bir kısım Ermeninin biraz şarka ve Türk ve Kürdün biraz garba alınması mes'ele hal olunabilir. Yalnız her iki cihetin menabi ve meharici ticariyeyi bahriyesi ve hudud sevkulceysiyekeyi keyfiyetin dahi tahdidi hudut komisyonları vasıtasile bilâhare sureti muhikka ve âdilânede nazarı dikkate alınması lâzımdır.

Manda mes'elesi ve netice: Devletin şu dıçar olduğu hali zecrette ve akvam ve edyanı muhtelif beynindeki ihtilâfat ve münafesat içinde alehusus tahtı tehdidinde bulunduğumuz zarureti maliye muvacehesinde bir idarei salime teşkili pek kolay bir mes'ele olmadığı gibi düveli galibenin dahi alacaklarından harp zarar ve ziyanelerinden ve bir çok imtiyazatından dolayı mütaddit hukuk dâvasında bulunmaları

vesaire gibi sebeplerle her halde şu son zamanlarda "Manda" lâfzı ile eda olunan bir müzaheret ve mürakabe olmaksızın devletin temini hayatı kabil olamayacağına her bir sahibi fikri selimce kanaat olunur. "Manda" tabirinin şumulü pek malûm değilse de saltanatın hakkı kaza ve temsiline mahfuziyeti, "Manda" emrinin nüfuzunu câri olmakla beraber kuvva ve hey'eti teşriyenin bekası, cemaatlerin serbestii inkışaf ve mezahip ve tedrisatın hürriyeti tammesi, devleti müzahire memurlarının kontrolü altında yerli memurların da külliyetle temessiyeti umur etmesi, milis tarzında olsun bir ordu teşkil edilmesi, mütekaidin ve eramil hukukunun gözetilmesi gibi hususatın şurutu esasıyeden olması iktiza eder. Bir de mandater olan hükümetin kontrolü kâfi görülerek her gûna kapitülâsyonun sureti kat'iyede ref'i de ehemmi umurdan ve iktizayı madelettendir. Ondan maada "Manda"nın müddeti müphem tâbirat ile ifade edilmeyip behemahal 15 : 30 senelik muayyen ve mahdut bir müddete münhasır olması lâzımgelir. Erazii devletin müteaddit Manda'lara takdimi inkisamı kat'isinden başka bir şey addolunamaz. Binaenaleyh Asyayı suğra şimali ceziresi (Trakya ve İstanbul ile beraber) ve Arabistan vilâyatı hakkında bâlada dermeyan olunan teklifin kabul ettirilmesi takdirinde vilâyatı mezkûrenin dahi muayyen ve kat'i bir müddet dahilinde bir tek mandaya tevdi olunması istikbal ve hayatı devleti kâfil yegâne sureti haldir. Bu mandanın Avrupa düveli muazzamasından birine tevdi halinde bir çok muhasedatı tevlit edeceği gibi istikbalimiz için de hayırlı olmaz. Binaenaleyh bu umumî manda'nın Amerika hükûmetine tevdi olunması en-berdirdir. Anadolu'da baş gösteren ve bir çok teşevvüşat ve sifki demaya sebebiyet vermesi müstabad görülmeyen iğtişaşatın önü alınması için bir an evvel âlemi medeniyetin su tedbire tevessül etmesi bir vazifei insaniye olduğu gibi bu teşevvüşatın tesiri ile izmihlâl ve inhilâli katiden kurtulmak için bizim dahi bir an evvel bunu tabii etmekliğimiz ensebedir. Vaziyeti hazirai siyasiyeye göre Sivas kongresinin dört devlet mümessilinden Amerika mandasını talep etmesinin pek mühim bir faide temin edeceği ve rekabeti malûme kefesini lehimize mühim surette ağır bastıracağı tek-til ve beyan olunur.)

Lâyihanın esası ile ahval arasında münasebet yok. Lâyiha şu esasa göre yazılmış:

1 — Âlemi medeniyet halimize acıyabilecek! Ümerayı arabin muhasedatından, Türkiyedeki iğtişaşın Türkiyeyi batırdığından bahsederek insaniyet hisleri uyandırılacak.

2 — Anadolu'da iğtişaş baş göstermiş, bu da kan dökmeye sebep olacakmış. Bunun için bir an evvel âlemi medeniyetin, bu teşevvüşatın tesiri ile izmihlâl ve inhilâli katiden kurtulmaklığımız, bir vazifei insaniyesi imiş!

3 — Suriye ve Irak vilâyetlerinin bizden ayrılması Vilson prensiplerine muhalifmiş. Buralarını Macaristan kraliyeti derecesinde bir muhalefietle Zatişahane hâkimiyetine tevdi veya reyî âma müracaat olunması.

4 — Milis tarzında bir ordu teşkili imkânı tasavvur olunmak.

5 — Sivas kongresi Amerikan mandasını istiyoruz deyince memleketimizi paylaşarak, yer yer işgal eden itilâf zümresinin derhal razı olacak memleketimizi tahliye ve sulhümüzü imzalayacaklarını kabul etmek.

Bu esaslara karşı içinde bulunduğumuz hakikî vaziyet şudur:

1 — Âlemi medeniyet denilen varlık şu veya bu millete acır bir nefkat kümesi değildir. Bilâkis, millî menfaati için kendisi kadar müte-

rakki ve medenî bir milleti dahi, gücü yettiği ve siyaseti müsaade ettiği gibi bel' eder. Harbiumumide aleyhlerine harbe girdiğimiz âlemi medeniyet ise Türkiye'nin battığı günü mukaddes bayram yaparlar.

2 — Anadolu'da iğtişaş yoktur. Başlayan millî teşkilâttır. Bunun sebep olacağı izmihlâl değil istiklâl olacaktır. Bunun için geçen vakit lehimize dir. Bir an evvel âlemi medeniyetten istimdad izmihlâlimizi mucip olabilir.

3 — Suriye ve Irak! daha devri istibdadda bile bizden ayrılmak için bir çok cemiyetler teşkil ve Fransız ve İngilizleri de Türklerden çok seven ve harbiumumide aleyhimize düşmanlarla müsterek fenalıklar yapan bu mahlûklar, şimdi uzun senelerin hazırlıklarına inzimam eden istilâların demir pençeleri altında bizleri isterler mi? Ve Türkler de mütarekeden sonra Adana, İzmir, İstanbul Elviyei selâse gibi öz millet toprakları işgal altında dururken hâlâ Suriye ve Iraktan bahse yanaşır mı?

4 — Terakkiyatı hazıra karşısında Milis ordusunun bilhassa bizim gibi fakir ve irfanı pek geri milletlerde imkânı var mı?

5 — Millî mukavemete karar vereceği yerde, Sivas Kongresi Amerika mandasını isteriz dese, aylardanberi ne zorluklar ve ne fedakârlıklarla hazırlanan millî teşkilât inhilâl ediverir. Diğer devletler, milli cephenin bözulduğunu görünce, paralama ameliatını Manda kelimesile kolayca yapabileceklerdir. Halbuki istiklâl aşkı hemen bütün ordu erkânını ve yer yer halkı sarmış ve bu aşkla Erzurum kongresinden millet sadası fıskırmış. Balıkesirde, Alâşehirde de aynı sesler yükselmiş; şimdi Sivasta bütün bunların muhassalası ile millî kuvvet ebedî olarak izmihlâlden kendini kurtaracak ve istiklâline sahip bir devlet halinde yaşamak ümitleri hakikat haline münkalip olacaktı. İşte Anadolu'da millî kuvvetler arasında milletin hürriyet ve saadeti için fiilen uğraşan gözlerin gördüğü bu hakikate mukabil, istilâ altında hür bir nefes alamayan en münevver ve en tecrübeli ve hamiyetli insanların zan ve vehimleri arasındaki fark... Bu lâyihayı teyiden İsmet beyin gönderdiği mektubu, İstanbul hükûmeti hakkında dahi faideli malûmat olduğundan, aynen yazıyorum:

27/Ağustos/1335

Kardeşim Kâzımcığim;

Bundan evvel bir mektup yazmıştım, yakında, onu, daha almamışsındır. Bununla vaziyet hakkında biraz malûmat vermek istiyorum. Fakat hakkında senin bilmediğin var mıdır? Vaziyet şimdi Anadolu ahvali demektir ki buralarda biz onu mübalâğalı işitiyoruz. Bir aralık Anadolu halkı ile İstanbul hükûmeti arasında nifak bulunmamasına pek ziyade ehemmiyet verdik. Daha Ferit Paşa Paris'te idi; hükûmet de az çok intibah göstermiş idi. Ali Kemâl bey o sırada çekildi. Harbiye Nezaretine de İzzet paşa veya Fevzi paşa gelecek gibi idi. Kabul etmediler. Sonra Ferit Paşa da geldi. Yeni hükûmetler teşekkül etti. Teşkilâtı millîye hususunda Ferit Paşa, Ruhi, Ali Kemâl bey vesaire gayrı kabili telâfi adımlar attılar. Bugünkü yekdiğerine tamamen zid ve hasım telâkki hâsıl oldu. Fakat şimdiki Adil bey - Süleyman Şefik Paşa hükûmeti bütün evvelkilerine ameli bir surette taş çıkarmaktadır. Adil bey maatteessüf tamamen İngiliz düşüncelidir. Ahalide ademi tasvib artıp, anlarda mev-

kilerinde herçe badabad durmek fikrinde bulundukça... Tedricen sukut ettiklerine ve bugün İngiliz vesair ecanibin ayak takımlarının elinde bulduklarına kanaatim vardır. Siyaseti bizde ötedenberi iki yüzlülük, hilekârlık ve oyunculuk suretinde telâkki ettiklerinin en yakın misali imtisali Adil bey ve Süleyman Şefik paşalardır. Aydın'dakilere günde iki defa telgraf çeker, bunların namuslarına itimad ederek teslimi nefis etmelerini teklif ederler. Geçende İzmirden bir İngiliz zabiti gelmiş, Kuvvayi Milliye'nin taarruz etmemelerini talep etmiş ise de o sırada demiş ki: "Biz bunların ellerinden silâhları alınsın demiyoruz. Dağılsınlar da demiyoruz. Çünkü böyle bir talebi icra etmek muhildir. Yalnız taarruz etmesinler diyoruz," der. Hemen ertesi günü Adil bey aynı nakaratı tekrar ediyor: "Biz bilâkis bunlardan istifade etmek fikrindeyiz ilh..." demek istediğim tamamen iki yüzlüdürler. Ötedenberi tasmin ettikleri tebeddülâtı şimdi yapıyorlar. Yani kâmilen Ali Nadir Paşa arkadaşlarını getirip seciye erbabını ihrac etmek. Daha Nazım Paşa zamanında "Ferit Paşa bütün kumandanların tebeddülünü ve yerlerine tâyin olunan zevatın esamisini mübeyyin bir cedveli bir gün meclisi vükelâda okumuş" Nazım paşa kabul etmemiş. Nazım Paşa epi salim işler görmüş. Meselâ bütün Harbiye Nazırları içinde bir Şûrayı Askeriye teşkiline samimi bir surette çalışmış yegâne nazırdır. Bütün bu nazırların hepsi, ilk şeraiti kabul edip nazır oluyorlar. Ondan sonra şeraite serfüru ağır geliyordu. Yalnız Süleyman Şefik paşa aşk ile devam ediyor. Bakalım. Gelir gelmez bizleri tebdil etti. Şûra âzâsı kabul etmediler. Ahmet Rızayı falan tevkife kıyam ettiler. Fransızlar müdahale etmiş diyorlar, tevkif olunmadı. Şifreler için kolordulara yazdı. Kabul etmediler. Zabitan grev yaptılar ilh... şimdi kudemadan yeni yapılan kadroların emniyet ve muhabbeti sayesinde temini mevki düşünüyorlar. Eğer Erzuruma gidecek birini bulurlarsa seni de tebdil etmeyi düşündüklerinde zerre kadar şüpheden yoksundur tabii. Bu Süleyman Şefik Paşa, İzmir fecayiinden sonra bana müracaat etmiş "Memleket mahvoluyor, taksim ediyorlar... Anadolu'da kıyamdan başka çare yoktur. Konya havalisine gidelim... Şehzadelerden birini alıp o civara götürüelim... Etrafına toplanalım. Sen de bu şehzadeye Erkânıharbiye reisi ol" demişti. Ben kendisine ötedenberi emniyet etmediğim için lâ ve naam bir cevap vermeksizin başımdan savmış idim. Şimdi bu adam bu marifetleri yapıyor... İstanbul'da emniyeti nefis endişesi arttıkça Ferit Paşa her giden Nazımın yerine daha aşağısını bulmakta devam edecektir. Bu mülâhaza da unutulmasın. Vaziyeti hariciyeye gelince Amerika Hey'eti burada herkesle temas etmiş idi. Şimdi İstanbulda belli başlı iki cereyan vardır. Amerika, İngiliz taraftarlığı. İngiliz taraftarını Hürriyet ve İtilâf, Türkçe İstanbul gazetesi, Adil bey ilh... Mütebakisi Tevfik paşa dahil olduğu halde Amerika muaveneti taraftarıdır. Evvelce Amerika'nın kabul etmesi pek şüpheli olduğu için İngilizler sâkin idiler. Halbuki, tahmin hilâfına olarak, Amerika'da Türkiye'ye gelmek için temayül artmış, neşriyat başlamış olduğu için İngilizlerde de telâş artmış. İstanbul'da propagandaya başladılar. Taraftarlarını hükümet ile beraber körüklüyorlar. İstanbulun bazı mahallerine beyannameler bile dağıtmışlar; 'İngilizleri isteriz' diye... İngilizlerin emeli bu esnada memlekette, Amerika hey'etinin tahkikatını ve temayülâtını iptal edebilecek cereyanlar izhar ve ilân ettirmek, bu suretle bir defa Amerika işini suya düşürdükten sonra yine bildiklerini yapmaktır diye tahmin olunuyor. Korkuluyor ki bütün Asya'yı eline geçirmiş olan İngilizler, yegâne kabiliyeti harbiye ve ihtilâliyesi olan Türkiye'yi elinde bulundurarak tamamen çürütüp mahvetmek isteyeceklerdir. Eğer Amerika'nın gelmesi suya düşerse İngilizler için bugünkü taksim vaziyetini tevsi etmekten başka yapılacak bir şey yok gibidir ki, İngilizlere diğerleri bu hususta muavenet edecekler, muhalefet etmeyeceklerdir. Eğer Anadolu'da halkın Amerika'lıları herkese tercih ettikleri zemininde Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faidesi olacaktır deniliyor ki ben de tamamile bu kanaatteyim. Bütün memleketi parçalamadan bir Amerikanın mürakabesine tevdi etmek, yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir. Fakat bugün bu kanaatin kıymeti onun izharındadır. Avrupanın Amerika'nın pazarlık ettikleri bir zamanda Amerika lehine bir

koz göstermektedir. Sen Erzurum'a giderken bana "Korkuyorum ki seni bir şeye karıştıracaklar" demiştin. Evimden dışarı çıkmadım ve hiç bir şeye karışmadım. (1) Fakat muhitim karıştı. Ben karışmadım da ne oldu. Hiç. Sekiz ay evimde oturduktan sonra bir gün çağırıldılar. Şûrayı askerî teşkil ettiklerini ve beni de oraya tâyin ettiklerini bildirdiler. Bir hafta sonra affettiklerini söylediler. Kim istemişti, sonra ne sebeple affettiler; bilen ve söyleyen yoktur. "Anadolu'ya silâh ve cephane gidersen ben gönderirmişim, hep ben idare edermişim" Adil beyin kanaati bu. Merkumun her bildiği işte böyle ise vay milletin başına. Dahili nifak, hükûmetle millet arasındaki iftirak, en soysuz en alçak kısmının idare başında bulunması gibi ahvalin memleketi daha nice felâketlere götüreceğine şüphe yoktur. Fakat erbabı namus için bir çare burada yok. Anadolu'da anarşi günden güne artıyor. Hükûmetsizlik hergün daha ziyade tebarüz ediyor. Bu hâl yalnız başına âzim bir felâkettir. En muktedir hükûmetler, en temiz insanlar bu anarşiyi senelerce tedaviye ve mahvolan nüfuzu hükûmeti iadeye teşebbüs etseler muvaffakiyetleri şüphelidir. Bilâkis tutulan sâkim yolun inad ve ısrar ile takibinden mütevellit netayic bakalım ne olacaktır. İşte biz evimizde, hiç bir kimse ve hiç bir şeyle alâkadar olmaksızın (Hükûmetin kanaatine rağmen) ahvali böyle teessürle görüyoruz. Dilhun oluyoruz. Duadan başka elimizden bir şey gelmez. Malatya'lılar bana Malatya meb'usluğunu teklif ediyorlar. Sen ne dersin. Gözlerinden öperim, seni bağrıma basarım sevgili kardeşim Kâzıncığım.

İsmet

Rauf beyin gözlerinden öperim. M. Kemâl Paşa ile Refet bey bugünlerde Kastamonu'ya geliyorlarmış diyorlar.

İsmet beyin bu mektubu 1 Haziran mektubu gibi İstanbullu olduğu gibi tasvir etmiş ise de Anadolu hakkında hiç isabeti nazarı yok. Anadoluda şurişten, anarşiden ve neticesi âzim felâketten bahsediyor. Halbuki dört kolordu arasındaki irtibat ve samimiyet ve Kuvvayı Milliye ile vahdeti hareket bilâkis iyi vaziyete doğru gidiyor. Anadoludaki asâyış belki her zamankinden iyi bir haldedir. İsmetin ahvali ruhiyesi kavi iradeye teslimiyet olduğunu bildiğim ve İstanbul'da Mustafa Kemâl Paşa ile hükûmet teşkili hakkında bir cereyana kapılmış olduğunu gördüğüm içindir ki, İstanbul'dan ayrılırken, bana olan büyük itimadına istinat ederek «Bu dâva silâhla hal olacak. Korkuyorum ki seni münasebetsiz bir işe karıştıracaklar.» demiştim. İsmet mektubunu 27 Ağustosta yazmış.

Bu tarihte Erzurum kongresi beyannamesinden de haberdar iken şunun bunun tarafından hazırlanan Amerika mandası cereyanına mükemmelen karışmış ve mütalâatı ile de bana tesire çalışıyor. Yalnız onun yazmadığı mühim bir nokta var. O da, İzzet Paşadan hiç bahsetmeyerek, Tevfik Paşa ve mütebakisi diyor. Halbuki İzzet Paşa lâyihasını Saffet Beyle o gönderiyor ye o takip ediyor. Bunun sebebi, ara sıra ahvali ruhiyeden bah-

(1) Benim korktuğum olmuş. İsmet Amerika mandası taraftarları tarafından lâ-zımı kadar bir şeye karışmış. Bunu üst cümlede yazmakla beraber, halâ bir şey karışmadım diyecek kadar sâf bulunuyor. Karıştığı için de Kuvvayı Milliyemizin istikametini tebdile çalışmak gibi bir fenalık olduğunu fark edemiyor.

sederken, kendinin zayıf ve rastgele uysal olmasını tenkid edişim. Mektubunda İzzet paşanın tesiri altında görülmemek için bu isimden bahsetmiyor (1). İsmet mektubunda pek mühim bir şeye daha temas ediyor, diyor ki: «İstanbulda emniyeti nefis endişesi arttıkça Ferit Paşa her giden nazırın yerine daha aşağısını bulmakta devam edecektir. Bu mülâhaza da unutulmasın.» Bunu daha evvel gördük. Bu bir mülâhaza değil bir marazi ruhiyedir. Her müstebit ruh, her haris dimağ bu marazi ruhiyeden kendini kurtaramaz. Tarihi siyasî her millette bu kabil hükümdarları, baş vekilleri ve encamlarını kaydetmiştir. Bizim de millî kabiliyetimizin inkişafına kadar bu hastalıkla malûl başların belâsını çekeceğimiz tabiidir.

4/Eylülde gelen İstanbul malûmatı: İstanbul Hükûmeti Topçu ve Suvari Müfettişlikleri ve Akdeniz mevkiî müstahkem kumandanlığı lâğvedilmiş, İstanbul'da onuncu fırka kumandanı Kemâl Bey, on ikinci kolordu (Konya) kumandanı Salâhattin Bey Harbiye Dairesi Müdürlüğüne —kararımıza muhalif olarak— gitmiş. 5/Eylülde Sivasta Hey'eti Temsiliyeden Kongrenin açıldığı hakkında şu şifre geldi:

(1) İsmet Sivas kongresi mukarreratına vâkif olduktan sonra dahi bu Amerika mandası lâyihasını benden bir tekdîr alıncaya kadar takipte devam etmiştir; yahut İzzet Paşa kendisine nafiz bulunduğundan devam ettirilmiştir. Bu mühim mes'eleyi aynı bahiste mütalâa için buraya kaydediyorum: Sivas kongresinden iki ay sonra Sivasta hey'eti temsiliyece bir ictima akdile burada kısmen hey'eti temsiliyeye dahil kumandanlar, kısmen dahil olmayanlar da bulunarak meclisi millinin nerede toplanması muvafıktır ve kat'î harekete ne zaman ve ne tarzda geçeceğiz diye karar verilmişti. Bahsinde gelecektir. Bu ictima Teşrinisani ortasından nihayetine kadar devam etmişti. Kânunuevvelin birinde ben Sivas'tan hareket ettim. 9/Kânunuevvelde Erzuruma geldim. Ben yolda iken 6/Kânunuevvelde M. Kemâl Paşa Erzurumda kolordu kumandanlığına şu şifreyi yazıyor:

Sivas:
4/12/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

İstanbul'da Miralay İsmet beyden alınan şifrede me'zunen Erzurum'a gelmiş olan Erkânıharp binbaşı Saffet beyin bir lâyiha getirdiği ve bunun telgrafla Hey'eti temsiliyeye bildirilmiş olduğundan bahsolunmaktadır. Hey'eti Temsiliyeye filhakika buna dair iş'aratı vakıa olmamasını ve ne suretle idi iş'arını rica ederiz. (Mustafa Kemal).

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Vekilim Miralay Manastırlı Kâzım Bey de "Bu İzzet Paşa lâyihası idi. Arz edilmişti. Fakat dosyalar Kâzım Karabekir Paşada olduğundan avdetinde malûmat daha ziyade teyid ve teşrih olunacaktır" cevabını vermiş. Benim Erzurum'a muvasalatımda sual ve cevabı gösterdi. Hiç cevap vermeyelim dedim. Onlar bir

15. Kolordu Kumandanlığına

Bugün 4/9/1335 Sivas kongresi üç sonrada bilütfihi taalâ küşad olarak riyasete Mustafa Kemâl Paşa, riyaseti saniyeye Rauf bey ve İsmail Fazıl paşa intihab olunmuş ve müzakerât başlamıştır. Hey'eti merkeziyelere malûmat itâsı mercudur. (Hey'eti temsiliye)

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Şu cevabı yazdım ve gelen malûmatla birlikte bütün şark mıntaka-sına tamim ettim:

daha sorarsa ben yazarım. Gerek Sivas Kongresinin ve gerekse bizim yeni verdiğimiz kararlarla bu lâyihanın zerre münasebeti yok. Benim de artık manda muhaberesine tahammülüm yok. Lâyiha nasılsa gitmemiş!.. Aradan bir aya yakın zaman geçti. Artık meclisi meb'usan İstanbul'da tutmak hazırlıkları oluyordu. Bolşeviklerin muvaffakiyet haberleri de geliyordu. 31/Kânunuevvelde İsmet Beyden şu şifreli telgrafnameyi aldım:

Deraliye:
29/12/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Hey'eti Temsiliyeye hasbelicab çektiğim telgrafname ile aldığım cevabın suretlerini zirde arz ediyorum. Lâyihanın size getirildiği, sizin vasıtanızla isâl olunduğu malûm olup Hey'eti Temsiliyenin mütalâasını bilmek de lâzım olduğundan müstacelen bu hususta tavassut buyurulması rica olunur.

Miralay
İsmet

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine Mahsustur.

Binbaşı Saffet bey mezunen Erzurum'a giderken bir lâyiha sureti götürmüş idi. Bu lâyiha Erzurum'dan Hey'eti Temsiliyeye telgrafla verilerek nezdi âlilerinde malûmat hâsil edilmiştir. Lâyihadaki esasat Hey'eti Temsiliyeye kabul olunmuş mudur?" Bu hututu umumiye dahilinde icabında müdavelei efkâr etmekte mahzur var mıdır?

C. Sureti kat'iyede Saffet beyin Erzurum'a getirdiği İzzet Paşa lâyihası bize gelmemiştir.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay
Şevket

Manda meselesi için artık münakaşa edilecek iş kalmamıştı. Daha 25/Eylülde Erzurum'a gelen Amerika'lı General Harburt'a bu babta söylenmesi icab edenleri söyledim. Sivasta da sureti kat'iyede mücadeleye karar vermiştik. İsmet Bey ve Hey'eti Temsiliyeye 336 senesinin ilk hayırlı şifresi olarak şunu yazdım:

Sivasta 3. Kolordu Kumandanlığına

1 — İşbu telgrafnamei acizinin Sivas kongresine takdim buyurulmasını rica ederim: Büyük felâketler karşısında vatan ve milletin felâhi mes'udu gibi mukaddes bir gaye ile mücehhez olan Umum Anadolu Millî kongresinin mübeccel bir günde küşadını takdis eylerim. Anadolu'nun ve bilâistisna bütün milletin tamamiyle meşru ve hürmete şayan olan sedayı mevcudiyetle âmali mukaddesini tabii olarak büyük ümitlerle takip eyleyen ordumuz, vatanın nuru necatını Cenabı Hakkın lütuf ve kereminden ve bu kudreti ezeliyeye daima dindarane merbut bulunan milletimizin azim ve iradesinden temenni eyler.

Erzurum:
1/1/1336

Hey'eti Temsiliyeye

İsmet Beye yazdığım şifreyi aynen arz ediyorum:

*İstanbul Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay Şevket Beye*

İsmet Beye:

İzzet Paşa lâyihasının hututu ve mevaddı ashiyesini daha Saffet bey burada iken 9/9/1335 tarihile M. Kemâl Paşa hazretlerine yazmıştım. Kendilerine bunu sordum. Eğer bulamazlarsa tekrar ve aynen yazacağım. Yalnız büyüklerimiz Sivas Kongresinde milletin verdiği kararı da bu lâyiha ile karşılaştırsınlar. Lâyiha Arabistan şekli idaresi, Türkiye'nin mandası gibi mesaili muhtevi. Bunlar ise kongre kararında sarıhtir. Millet müttefikan kararını vermiş iken zâti bir lâyihadaki esasatı münakaşa veya kabule Hey'eti Temsiliye salâhiyettar değildir. Geçende Çürüksulu Mahmut Paşa da hâlâ Ermenilere arazi vererek tashihi huduttan bahsediyordu. Bittabî fena bir vaziyette kaldı. Erzurum ve Sivas Kongreleri kararını büyük zevat gayet esaslı okumalıdır. Arabistanı parçalatmıyacağım diye sabık kabine dahi Türk milletini boyunduruğa koyuyor. Ve Kürdistanı ayırmayı kabul ediyordu. Kongreler bu hususu pek esaslı düşündü ve Arabistanı dahi toptan bizimle beraber yutmak isteyen harici eli gördü. İstirhamım şu ki Sivas kongresi mukarreratında Türkü Kürdü müttehittir. Yeniden aykırı karar gayri mümkündür. Konuşulacak mesail kongre mukarreratı üzerinde olmalıdır. Bu hususta dikkat ve tavassutu pek rica ederim.

Kâzım Karabekir

Artık mandayı kesip atmıştım! Saffet bey şimdi İstanbul'da. O da mektupla «bu lâyihayı gönderdikti, bu ne iştir» diye bana yazıyordu. Kimsenin kızmaması için, yaptığımı hatırımda mahfuz bırakarak, göndermediğimi ifşa etmedim.

7/Kânunusanide Hey'eti Temsiliyeden şu cevabı aldım:

Ankara:
6/1/1335

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

C: 1/1/1336 İsmet beye mezkûr lâyiha hakkında itâ buyurulan cevap pek muşip ve muvafık görülmüştür. Arzı teşekkür ederiz.

Hey'eti Temsiliye namına
Musata Kemâl

20. Kolordu Kumandanı
Mahmut

2 — Sivasta 3. Kolordu Kumandalığına, berayı malûmat civar kolordulara bildirilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

17 Ağustos tarihli Tan gazetesinden İran hakkında malûmat: «İngilizlerle İran hükûmeti arasında bir itilâfname akid olunmuştur. Bu itilâfnamede Fransa'yı endişenâk eden meseleyi ticariye değildir. 1907 de Rus-İngiliz itilâfnamesi de İran'ın istiklâl ve tamamîyetine riayet etmeyi mütekebilen taahhüt etmişti. Aynı İstiklâl ve tamamîyet kelimelerinin yalnız itilâfnamede dahi istimâl olunmasına nazaran onlara da (1918) senesinde 1907 senesindekinden başka bir mâna vermenin müşkül olduğu takdir edilir. Siyaseten Avrupada itilâfnamenin muhteviyatı tamamen malûm olmadığı halde dahi İranın istiklâline bir darbe teşkil ettiği sühuletle anlaşılır» diyerek uzun mütalaâlardan sonra: «Biz Vilson prensiplerine sadakatimizi muhafaza ediyoruz. Sulhün muhafazası için yegâne çare bu prensiplere sadık kalmaktır.» diyor... Göz önünde, dünyanın en eski ve en asîl bir kavmi olan Türkleri taksim ederken, İran hakkında Vilson prensiplerinden bahsetmek ne müstekreh bir maskaralık! Menfaatlerine gelen yerde insniyet! Prensiplerini —fiilen yan tarafta ayaklar altına almışken— lâfzan telâffuzdan biz Türkler hakikaten utanırız. Çok defa çektiğimiz de harice karşı asaleti ruhiyemizle hareket etmektendir.

On üçüncü kolordudan aldığım âtideki mühim malûmattan Malatya'da bazı teşebbüsler görülüyordu. Elâziz Valisinden sormakla beraber, mahallinden tahkikata başladım. «Bedirhanî ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarıbekirli Cemil Paşa ailesinden ve firarilerden Ekrem namındaki üç şahsın silâhlı Kürtler muhafazasında ve vaktile Diyarbekir vilâyetinde aleyhimize propagandalar yapan İngiliz Binbaşı Noel refakatinde olarak Elbistan ve Arga üzerlerinden 3/Eylülde Malatya'ya geldikleri ve mutasarrıfla belediye reisi tarafından istikbal edildikleri; Binbaşı Noel'in Türk, Ermeni ve Kürt nüfusunu tetkik etmek üzere hükûmeti merkeziyenin müsaadesile dolaştıklarını söylediği ve fakat yeddinde vesikası olmadığı, Malatya'daki süvari alayının mevcudunun azlığı dolayısıyla derdestine cesaret edemediği, bunların derhal tevkif ve mutasarrıfın azli için İstanbul'a müracaat ettiği» bildiriliyordu. Bunu 6 Eylülde Sivas kongresine bildirdim. Elâziz Valisi Ali Galip beyin cevap

Üç gün sonra da Bolşeviklerin Odesayı zaptı ve İstanbul'daki Amerika gemilerinin Amerika'ya avdet emrini aldıkları haberi geldi. Bundan iki gün sonra yani 12/Kânunusaniye İstanbul'da Meclisi Meb'usan açıldı. Bu işten zannederim en ziyade üzülen ben olduğum için mandanın mürd olmasından da en ziyade sevinen bendim.

vermediğini, bilâkis aleddevam, muzir ve cereyanı milliyeye muhalif telgrafları Babîâliye de çektiğini öğrendim. Bunu da Sivas kongresine bildirdim. İhtiyaten Mamahatundaki Suvari alyana da hazırlık emri verdim. Celâdet ve Kâmuran'ın Kürtlük propagandası için geldiklerini daha evvelden haber almıştım. Fakat şimdiye kadar aldığım malûmata göre Kürtlük kıyımı gayri muhtemeldi. Mevzii bir hâdise yapabiliirdi. Sonradan anlaşıldı ki bu, Sivas kongresini basmak hazırlığı imiş. (1)

6/Eylülde Sivas kongresine İstanbul hükûmetinin şimdiye kadar yaptığı fenalıklar hakkında hazırladığımız muhtırayı yazdım. Yedi sekiz aylık bir hülâsa olduğundan aynen kaydediyorum:

Erzurum:

6/9/1335

Sivasta 3. Kolordu Kumandanlığına

Şifre: Zata mahsustur.

Hey'eti Temsiliyeye: Mütarekeden sonra hükûmeti merkeziyeyi teşkil eden zümrelerin ve nazırların muvazenei devleti ve hukuk ve haysiyeti milleti pek fena bir surette bozan çürük ve perişan siyasetlerinin muhtelif tarihlerdeki acı nümunelerini sureti umumiyede gösteren bir muhtırayı icmalen zire nakleyedim. Hatıra gelmeyen daha bazı mevad olabilir. Bunu mahza Sivastaki umumî ve millî kongre hey'eti muhteremesini tenvir maksadile arz ediyorum. Hey'eti müşarünileyhaya takdim ve inba buyurulmasını hassaten rica ederim.

Erzurum:

6/9/1335

Sabık kabinelerin cürümleri

1 — Millete itimad etmemek, millete istinad etmemek kanunu esasiye tecavüz ile millet meclisinin feshindenberi yedi sekiz ay geçtiği halde millet meclisini topalamamak.

2 — Sedayı milleti boğmak; düşman âmâline karşı münhasıran tevekkül ve teslimiyet politikası takip ile memleketin bazı aksamını peyderpey istilâyaya uğratmak.

3 — Kudreti milliyeyi külliyyen inkâr ile beraber bunu ecanibe ve düşmanlarımıza daima âkim ve mâdun bir şekilde göstererek ecanibin vatan ve millet aleyhinde elîm kanaatlerine ve fena kararlarına saik olmak.

4 — Milletın ruhundan doğan ve meşru ve kanunî olan millî cereyanı ve teşkilâtını dağıtmak, muhaberatını ve revabıtını men etmek.

5 — Devletın hakkı kazasını ve milletın hukuku istiklâlini ecnebinin elinde baziçe kılmak ve buna daima müsait ve bilfiil müzahir bulunmak.

6 — Mütarekeden beri dokuz hükûmet ve on bir Harbiye Nazırı mevkie gelmiş, hükûmetlerin her biri âdeta müsabaka edercesine biri diğerinden daha âciz ve ihmalkâr bir yol takip etmiş ve her nazırı vatan ve millete bimahaba birer rahne açarak âdeta gayri mes'ul ve bilâhare millete hesap verilmeyecek imişcesine hareket etmiş ve nihayet düşmanlarımızın bu kadar elîm şekillerde aleyhimize musallat olmalarını

(1) Elâziz Valisi Ali Galip haini Sivas kongresini basmak için hazırlık yapmış. Benim verdiğim malûmat üzerine Sivasta hainane muhaberatı ele geçirilmiş. On Eylülünden sonra tafsilât gelecektir.

teshîl ve ihzar eylemiştir.

7 — Millettin âmal ve gayei mukaddesini red ve tezyif ile beraber zatı akdesi padişahiyi iğfal ile milletın talep ve tâbi olduğu tarihi felâh ve necattan haberdar etmemek ve iradatı seniyei hazreti padişahiyi suistimâl etmek.

8 — Orduya itimad etmemek ve bütün harbi umumî müddetince pek mazbut ve mücerrep fedakâr genç kumandanları birer birer ordunun başından ve bilhassa en mühim zamanlarda milletın sinei hizmetinden çekerek kahr ve iptallerine delâlet etmek ve bilâkis Ali Nadir Paşa gibi metrûk ve ordu ile milletın haysiyetini payümal eden âciz ve mütevekkil bedbahtları bililtizam ve aleddevam kumanda ve riyyaset makamlarına getirerek hayat ve mevcudiyeti resmîyei devleti kâsten mefluc bir halde tutmak ve bu suretle devletın inkirazını teshîl ve ihzar eylemek.

9 — Vesaiki sahiha ile teccyüt ettiği üzere makamâtı askeriyenin ve namuskâr kumandanların mahrem ve şifreli muhaberatını çaldırmak için Telgraf Müdürü Umumisini salâhiyettar kılmak gibi en hassas ve tehlikeli zamanlarda ordunun haysiyetini suistimâl ve emniyetini selbetmek.

10 — Vatanın âkbetinden mes'ul büyük kumandanları ve ricali müteallikai devleti dahilî ve haricî siyasetten hiç bir vechile haberdar etmeyip daima zulmette bırakmak.

11 — Memleket dahilinde katiyyen eseri olmadığı halde iğtişaşın mevcudiyetini kabul ve ajanslarla neşrederek bu suretle mütarekenin (7) inci maddesi mucibince daha bazı aksamı vatanın dahi işğali ecnebi altına alınması için kabili red ve itiraz olmayacak surette vermek.

12 — Ordu ve devletın tarihte ve hiç bir devirde görülmediği üzere kumanda makamlarının şifre muhaberatını ref ile esrarı askeriyeyi fâş etmek gibi ancak düşmanlarımızın menfaatine kaydolunan bir hâdisei müessifeyi emir vermek suretile ikâa tasaddi etmek.

13 — Hiç lüzum ve ihtiyac olmadığı halde devlet hazinesinin tamamile boşaldığı bir sırada gayri meşrû ve maatteessüf tamamile mütehakkik bazı gizli emelleri neşir ve idare maksadile ve câli ünvanlar ile bir takım metrûk ve kıymetsiz kimseleri Anadolu'ya teftiş hey'etleri namı ile göndererek, hem hazinei devleti izrar hem de işbu gizli hareket ile milletın ruh ve âmaline mugayir ve hakikatte ise bir kaç satılmış dinsiz ve vatansızın tesir ve ifsadatile bazı ricali safdilânenin tervec ve tedvir ettiği harekâtı idare etmek suretile hukuku âliyei devlet ve milleti ihlâl etmek.

14 — Münhasıran vatan ve milletın hâlâs ve selâmetine mâtuf bir gayei diniye ve vataniye takib eden Erzurum ve Sivas Umumî ve Millî Kongrelerinin dağılması ve alâkadarânın tevkif edilmesi gibi esasen muta' olmayan emirleri veren ve namus ve mevcudiyeti milliyeyi darbeyleyen hükûmeti merkeziyenin bilâkis payitahtı saltanatda gözü önünde ve bir kısmı vatanımızla namusumuzun heder edilmesini istihdaf eyleyen meşhur Ermeni kongresinin in'ikadını tervec ve beyannamelerini matbuatla neşre müsaade etmesi ve bununla da izzeti nefsi milliyei bîküllüye cerihadar ederek düşmanlarımıza müzaheret etmesi.

15 — Devletın teşkilâtı esasıyesinden olan ordu müfettişliklerinin ve keza şûrayı askerinin sırf istibdadı mutlakı ele almak ve bu suretle makasadı menfureyi bilâ mürakabe icra için bilumum hükûmatta dahi müdafaai memleket vazifei âliyesile mükellef teşkilât ve hayatı devletın mihveri olan Erkânıharbiyei Umumiye dairesini bile haberdar etmeksizin ilga etmek ve Şûranın lâğvını müteakip harbi umumide ef'al ve faziletleriyle makamlarının ehilleri olduğunu gösteren erkân ve ümerayı askeriyeyi ihmal ederek ve bir taraftan binlerce erkân ve ümera ve zabitan tekaüt edilmesi lâzımgeldiği bir sırada tekaütlükleri mâkul ve kanunî esbabı adilei askeriyeye istinad eden haklarını bir hey'eti âliyei askeriyeye muvacehesinde isbata muhtac bulunan 81 erkân, ümera ve zabiti tekrar hizmeti muvazzafaya almak.

16 — Her devlet tayyarelerle posta muamelâtını tanzim ederken her türlü paket nakliyatını men ile yavaş yavaş milletin posta muhaberatını dahi imha esasını kabul etmek.

17 — Cereyanı milliye taraftar olan vali, kumandan ve zevatı saireyi tev-kif ve nefyetmek.

18 — İstiklâli mevcudiyeti milliyeyi ifna edecek bir siyaset takip ve bununla padişahı iğfal ve milletten gizleyerek bir cemiyeti kalile teşkil ve bunu enzarıcanipte millet mümessilleri diye göstermeye çalışmak ve bu suretle milleti âni emrivâkiler karşısında bulundurmak.

19 — Ferit paşa her nazırın yerine daha aşağısını intihap etmekle hükûmet ve milleti efkârı umumiyede lekelemesi ve küçültmesi.

20 — Memleketin nıgehbanı hakikî ve meşruû olan ordu mevcut iken ve memlekette bu kuvvei icraiyei meşruanın gayri hiçbir kuvvei hafiyenin hâkim olmaması lâzımei hükûmetten bulunurken âzaları aciz ve meskenetlerine mebni ordudan ihraç edilmiş olan ve nıgehbanı askerî namile teşekkül eden ve esas ordunun ruhu inzibatını darbeylemeye ma'tuf bulunan bir cemiyeti derhal imha yerine bilâkis himayet ve sahabet eylemek.

Van valisi Mithat beyin mahrem olarak verdiği malûmat: «Mustafa Kemâl Paşa hazretlerinin harekâtını, zatı şahane ile saltanat aleyhinde göstermek suretile padişahı evhama sevkettikleri muhakkaktır. Her hangi bir vesile ile gerek Mustafa Kemâl Paşa ve gerekse Sivas kongresi lisanından makamı saltanat ve hilâfetin masuniyeti hakkında teminat sırasında Zatı Hümayunlarından bilhassa bahsolunursa hem hüsnü tesir eder, hem de politikacı esafilin manevralarının suiniyetten ibaret olduğu kat'î surette teyyüd eyler. Anadolu'dan göreceği teminat üzerine padişahın Ferit Paşayı da terk etmesi melhuzdur.» Bunu 8 Eylülde Hey'eti Temsiliyeye bildirdim. Ayrıca mühim olan şu şifreyi de yazdım:

Erzurum:

9/9/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye : Van valisinden alınan malûmatı müteferrika me-meyanında vaktile Amerikalı Doktor (Eşir) tarafından teklif ve o zaman Dahiliye Nazır Ali Kemâl tarafından birkabul Paristeki Sadrazama tavsiye edilmiş ve vilâ-yatı Şarkıyyeden Erzurum, Van, Bitlis vilâyetlerinin Ermenistan'la Türkiye arasında ve Amerika jandarmasının hâkimiyet perdesi altında bitaraf bir mıntaka olarak tesisini istihdaf eden projenin el'an hükûmeti hazıra ricaline mülâyim gelmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu teklifin tatbiki halinde bilâhare Rumelî, Şarkî âkibe-tine uğrayacağı bedihî olan bu tarzı hal hakkında dahi müteyakkız bulunmak lü-zumu nazarı dikkati âlilerine arz olunur.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Esasen Sivas kongresinin böyle bir karar vermeye hakkı yoktu. Erzurum kongresi Şark vaziyeti hakkında millî kararı tesbit etmişti. Fakat Amerika hey'eti namına Sivasa Mister Braun'un gelmesi, Ameri-

ka mandasına taraftar arkadaşların da bulunması dolayısıyla böyle bir projeden Hey'eti Temsilîyenin haberdar olmasını faydeli buldum. Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa 8/9 Ağustos gecesi Batum'da Ardahan kışlasındaki İngiliz hapishanesinden firar etmişti. Oltu mıntakasında Uru-cun'a gelmiş, bana 9/Eylül/1335 tarihile âtideki teklifi yazıyor. 10 Eylülde aldım:

Erzurum:
9/9/1335

Kâzım Paşa Hazretlerine

Elviyei selâsenin Ermeni ve Gürcü hükûmetleri elinden tahlisi ve cumhuriyet şeklinde idaresinin temini kabildir. Bunun için evvelce Ermeniler tarafından işgal edilip tahliye edilmeye başlanan (Ardanuş, Şaşvat, Ernik, Acara, Çoruh) un Ermenilerle Gürcülerden evvel tarafımızdan işgal edilmesi lâzımdır. Bu yerlerin Gürcüler tarafından işgaline İngilizler muvafakat etmiş gibidirler. Mezkûr mıntakalarda Gürcüler vasıtasile propaganda yapılmakta ise de bir kaç bey ve hoca ile pek cüz'i ahaliden maadası hıristiyan Gürcüler tarafından tebdili din ettirileceklerine kanaatleri olduğundan muhalif vaziyettedirler. Ahalinin yegâne ümitleri Osmanlı hükûmetinin avdetindedir. Fikrimce yüzer mevcutlu iki bölük asker ahali mez-kûrenin elde edilmesine kâfidir. Onlar harice karşı eski elviyei selâse muhacirle-rinden bir takım gönüllüler ve Erzurumluların muaveneti şeklinde gösterilebilir. Şekli siyasiye gelince: Üç il cumhuriyeti tesis ve ayrı bir bayrak kabul olunur. Cumhuriyet ahâlisinin İstanbul'da sâkin münasip zevatın iştirâkile yeni hükûmet tesisi, hariciye ve dahiliyesinin temini de mümkün olur. Cumhuriyetin idamei ha-yatı için lâzım olan parayı Azerbaycan ve halihazır teşkilâtı için bir miktar asker ve elbisesi ile cephaneyi, çavuş onbaşı, zabiti de Erzurum temin eder. Burada he-men bir zabıt ve küçük zabıt mektebi açarak iki ayda talebe yetiştirmek ve bir ordu da tensik etmek kabildir. Bu cumhuriyet diğer Kafkas cumhuriyetleri gibi hayatını müdafaa ve temin için çalışmak hakkını iddia eder. Bu halde Erzuru-mun Ermeni beliyesine karşı siperi olur. Vilâyatı selâsenin müdafaasına karar ve-rilmişse buraya muavenet icrası menfaatimiz icabatındandır. Herhalde henüz boş olan yerlerin sür'atle işgali lâzımdır. Aksi halde muvaffakiyet Gürcülere intikal eder. Fazla izahat vermek üzere mutlak zatiâliniz veya diğer salâhiyettar bir zatın hududa kadar hemen teşrifî ve Erzurum'a doğru bir telefon hattile rabtını burası taahhüt ediyor. Mümanaat edilmemesi için lâzımgelenlere emir itâsı mercudur.

Nuri

10 ve 12 Eylül tarihli şifrelerinde de, muntazam Ermeni kıt'alarının Bardiz vâdisine inerek bir kaç köy tahrip ettiğini, teklifi kabul olunma-yacaksa Azerbaycan'a gitmek istediğini bildiriyor. Bu tarihlerde ise, aşağıda görüleceği üzere, Sivas kongresile İstanbul hükûmeti arasında mücadele başlamış, bir taraftan da Elâziz valisi Ali Galip'in ihanetine karşı tedbirlerle uğraşılmaya başlanmış ve daha mühim olmak üzere de Erzurum kongresi mürahasalarının Sivas Kongresi mukarreratına karşı itirazları yükselmişti. Sabahlara kadar düşünmek, makina başında muhaberele, münakaşalar istirahatate vakit bırakmıyordu. Nuri Paşa-nın 334 senesi Azerbaycan Valii Umumiliğine hükûmet tarafından gön-

derilmesi dolayısıyla orada askerî ve siyasî pek mühim vaziyetlerle karşılaşmış bulunması ve âhiren de İngiliz mahpushanesinden firarla «Üç İl Cumhuriyeti tesis ve ayrı bir bayrak kabulü ve mahallinde bir ordu tensiki» gibi mühim bir teklifini de harita üzerinden tetkik ile bu teklifin faide ve mahzurları ve hangi menbadan ne maksatla çıkarılmış olabileceği ihtimallerini de düşünmek için bir vakit ayırmaya mecbur oldum. Ahışa mıntakasından çekilirken 3. Fırka kumandanı Halit Bey de Gürcülere karşı aynı tarzda halkın mukavemetine yardım etmiş ise de bir çok unsurun mahvından başka bir netice alamamıştı. Hususile 3. Fırkanın esası o mntaka halkından idi. Şarkta bizi bekleyen tehlike Gürcü değildi. Bilâkis ben Batum'da, Tiflis'te, Bakû'de Gürcülerle dostluğumuz hakkında propagandalar yapıyor ve irtibata çalışıyordum. Bu suretle Ermenilerle yalnız kalmayı bütün şark siyasetinin esası görüyordum. Batum'a hâkim olan Acara mntakasında, Erzurum'a istinaden teşekkül edecek, (Türk - Gürcü) müsademeleri bize karşı Ermenilerden evvel Gürcü hareketini ve neticesi (Ermeni - Gürcü) ittifakını mucip olacaktı. Halbuki muvaffak olsak bile üç il cumhuriyetini kimler kime kabul ettirecektir. Biz elimizde kalan öz Türk yerleri, asırlık muşaddak bir devleti kurtarmak için çırpınırken bu yeni Türk cumhuriyetini kime anlatmak mümkün?... Nuri Paşa pek namuskâr bir insandır, fakat herhangi istikameti vürudu belli olmayan bu kabil telkinlere kapılabilir. (1) Hususile, tahayyül ettiği Azerbaycan devleti için ümidinin heba olması dolayısıyla, kendisine yeni bir cumhuriyet mntakası gösterilirse, işi pek basit görerek hayale kapılması pek mümkündür. İster kendi düşünsün, isterse İngilizlerin pek ince şeytanlığı ile sâfiyane harekete gelsin, teklifinin neticesi bizim için zararlı bir işti. Kendisinin Azerbaycan'a gitmesini muvafık gördüm. Elviyei selâsede yaptığımız ve yapacağımız işlerin bir hülâsasını vererek vaziyet hakkında kendisini tenvir etmeyi muvafık buldum. Azerbaycan hükûmetini ve halkını tanıması itibarile, oraya giderse bize nakdî muavenet imkânını da düşündüm. (2) Kendisine 9. Fırka kumandanı Rüştü bey vasıtasile şu cevabı verdirdim.

Erzurum:

12/9/1335

Nuri Paşa Hazretlerine

1 — Elviyei selâse hakkındaki mütalâat ve metalibi âlileri hakkında kolordu kumandanı paşa hazretlerle bil'etraf düşünöldü. Şimdiye kadar cevabın gecikmesi

(1) Bir müddet sonra Ahışa eşrafından Server Bey (Birinci Millet Meclisinde mebusu) da böyle bir fikirle Oltu'ya geldi. Onu da savdım.

(2) Nuri Paşa Azerbaycana gitmeyi tercih etti. Bize yardımı esas vazife vererek gönderdik. 1336 senesi Bolşeviklerle Karabağda müsademe etmiş. Azerbaycan Süvari alayı ile İran'a çekilmişti. Hepsini karargâhının bulunduğu Hasankale'ye getirttim. Tafsilât 1336 senesinde dir.

vaziyeti dahiliyei memleketin daha mühim bir safhaya girmesinden mütevellit mühim ve devamlı meşgaleden nâşidir.

2 — Bu icabat münasebetile zatı âlilerine verilecek cevabın serahaten ve tahriren tesbit olunması zarureti hasıl olmuş ve berayı müzakere salâhiyettar bir zatın gönderilmesine bir suretle lüzum kalmamıştır.

3 — Siyaseti dahiliye ve unumiyemizin aldığı şekle göre Zâtîâlilerinin şimdilik nam ve hüviyeti mümtazelerini giziyemesi memleketin selâmeti icabıdır. Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf Bey gibi bazı kıymettar zevatın millî mücahede sahnelerine atılmaları İngilizleri ve bedhaharı devleti pek ziyade kuşkulandırmış ve bugün âdeta devletin başına gaile çıkarmak için vesile ittihaz eylemişlerdir. Hal bu merkezde ve henüz Batum hâdisesinin bile ateşi üzerinde iken memaliki dahiliyemizin siyasetle alâkadar olan elviyei selâse işleriyle açıktan meşgul olmak ve açıktan bu havalî ile irtibat ve muhaberede bulunmak takdir buyurulursa aleyhimize bazı netayici mâkûseye sevkedebilir. Şüphesiz bu cihet takdir buyurulmuştur ki bu aralık Azerbaycan havalisinde ibrazı mesai ve failiyet buyurmaları hakkındaki kararı pek musip görüyoruz.

4 — Elviyei selâse işleriyle açıktan ve böyle canlı bir surette uğraşmağa ne imkân ve ne de siyaseti memleket müsait değildir. Mezun giden bir çok efrad ve zabitanımız avdet etmediği cihetle mevcut zabitanımızı iş başından tahsisen ayırmak daha mühim vazife noktai nazarından kabil olamıyor. Maahaza evvelce olduğu gibi ihtiyat zabitanından işe yarayanlar ve arzu edenler kendiliklerinden oraya geliyorlar. Netekim şu günlerde bir binbaşı, bir yüzbaşı, iki mülâzim bu suretle geçmiştir. Zabitan ve küçük zabitanımızın siyasî hudutlarda çete işleriye meşgul olmaları son tecrübelerle göre ordunun zaptırapını bozmaktadır. Binaenaleyh teşkilini arzu buyurduğunuz zabıt ve küçük zabıt mektepleri için buradan muallim hey'etleri göndermektense oralardan gönderilecek gençleri buralarda mevcut talimgâhlarda ve az bir zamanda kemâlî itina ile yetiştirmek daha amelî ve müreccah olur.

5 — Orduya ait olan esleha ve cephaneyi bilhassa mütarekename mucibince sürgü kolları ve kamaları bazı kuyudata tâbi olduktan sonra yine ordu için muhafaza etmek mübrem bir mecburiyet halindedir. Fakat buna mukabil Rus cephanesile bombalar depolarımızda vardır. Ve gerideki depolarda Rus eslehası da vardır. Bu eslehayı celb edip Elviyei selâsedeki mavzerlerle tebdil ve buna göre mühimmatını da itâ ve tensik etmek kolay ve mümkündür. Lüzumu kadar Rus cephanesile bombaları gönderilebilir.

6 — Oltu'dan Urucun'a kadar evvelce mevcut ve halhazırda hafif tamire muhtac olan telefon hattı derhal tamir ve islâh ettirilecektir. Muhaberenin bununla temini maksada kâfidir. Oltu'dan doğru bir telin Erzurum'a temdidi maslahata muvafık görülmemiştir. Çünkü Elviyei selâsede olan mesai ve failiyet ancak mahallî ve millî bir şekilde olup müstakil bir hat ile Erzurum'a raptı siyasete ictinab olunan mahzura bâdî olabilir. Şu takdirde gerek ordu ile ve gerekse buradaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetile Oltu'nun yapacağı muhaberenin sabıkı misillü bilvasıta ve emniyetle idamesi lâzımdır. Mütেকait Yüzbaşı Nazım Nazmi efendi hassaten bu vazife ile tavgiz edilmiştir.

7 — Buralardan olacak muavenetin şekil ve derecesi bâlâdaki mevadda arz edilmiştir. Şu halde elviyei selâsede muhtelif mahallerde bulunan millî ve mahallî kuvvetlerin mahallî bir hey'eti siyasiye ve icraiyenin tahtı idaresinde ve serian oraca tensik edilmesinden başka çare olmayıp bâlâdaki müzaheret ve muavenet derecatı hüsnü neticeye ve o havalideki vahdeti milliye ve islâmiyeyi tesise muvaffakiyet husulünde bütün kalp ve âmalî halise ile temenni olunmaktadır.

8 — Kabili icra olarak gösterilen bâlâdaki mevad hakkındaki cevabı âlilerine intizar olunur efendim.

9. Fırka Kumandanı Miralay
Rüştü

Erzurum kongresi zamanı olduğu gibi, Sivas kongresinin devam ettiği bugünlerde dört yanımızdan bizi meşgul edecek işler çıkıyordu. 10/Eylülde, İstanbuldan (Teceddüt Fırkası) namına göz tabibi Es'ad Bey, Trabzon'a bir adamla Mustafa Kemâl paşaya verilmek üzere bir takım evrak vermiş. Erzurum'a geldi. 10 Eylülde Hey'eti Temsiliyeye bildirdim. Mütalâatımı da ilâve ettim:

Erzurum:
10/9/1335

Sivasta 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin Beye

Zata mahsustur.

Hey'eti temsiliyeye: Dersaadetten Trabzon'a gelen Ahmet efendi namında mu-temet bir sivil tarafından zatı sâmilere teslim edilmek üzere göz tabibi Esad Paşadan bir mufassal mektup ile uzun bir mütalâaname ve ayrıca Teceddüt Fırkasının intihabat münasebetile Anadolu'da vaz edeceği namzetlerin esamisini mübeyyin matbu ve fırka mührile musaddak beyannameleri vardır. Hülâsai münadi Teceddüt Fırkasının Anadolu Millî harekâtından büyük ümitleri olduğu bildiriyor. Bu izahat ile Dersaadetteki mezkûr fırka merkezi umumisi Anadolu'daki millî ve umumî hareketin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri namı altında ve ancak müsterek bir gayei istihlâsa merbut ve programile de siyasî fırkaların fevkinde olarak nazarı dikkate alınmamış olduğunu zannediyorum. Ve öyle anlaşılıyor ki bu takdirde Dersaadette dahi bu merkezde neşir ve tenmiye ediliyor. Halbuki ecnebilerin ve hükûmeti merkeziyenin şüphelendiği ve bin bühtan ile Anadolu harekâtı milliyesini çürütmek istediği esas da budur. Binaenaleyh Anadolu millî cereyanı daima fırka mülâhazatının fevkinde ve tamamen vatanî ve umumî olup meclisi meb'usan ictima' ile ancak bilfiil vazifei teşriyesine hâkim olduktan sonra meclisteki gruplar siyasî ictheadlarına göre teşaub edebilir. Daha evvel bu gibi fırka noktai nazarlarını da bais ve takip etmek hey'eti temsiliyenin ve kongrelerin istihdaf eylediği gayeye münafi olacaktır ki takdiri sâmilere de tamamen bu merkezde olacağı kanaatindeyim. Teşrifi sâmilere kadar işbu evrak nezdi âcizide mahfuz kalacaktır. Fakat bir takımın da aynen Sivas'a gönderildiği zan olunuyor. İhtiramatımı arz eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden gelen cevapta mütalâatımla hemfikir oldukları ve Sivasta epey müddet kalacaklarından, namlarına gelen mekâtip ve muharreratın ve zikrolunan beyannamelerle Sivas'a gönderilmesi istenildi (1). Mühim noktaları şifre ile bildirdim. Diğerlerini de gön-

(1) Göz tabibi Esad Paşa ilânı meşrutiyeti müteakip İstanbul'da İttihat ve Terakkiye girmişti. 7/Teşrinisani/1335 de Sivastan bildirildiğine nazaran mumailiyh. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini intihabata müdahale ile ithham eder surette Sivas'a bir telgraf çekiyor. İstanbul Gazetelerile de neşrettiriyor. Hey'eti Temsiliye de cevap veriyor.

derdim. Teceddüt Fırkasının mührü resmisile bir mektup ve bir hususî mektup ve on büyük sahifeden ibaret tabî teksir ile bütün ecnebi devlet ve milletlere verilmesi musavver beyanname sureti... Teceddüt Fırkası mektubunda Mustafa Kemâl Paşayı kendi aralarında ve başlarında bulundurmakla müftehir addediyor ve intihabatta muhakkak kazanılacağı kanaatini serd ile beraber İttihat ve Terakkiye ruhen merbut ve ah-lâkları metin ve fikir ve ilimlerinden istifade olunur zevatı namzet listesine ithal ettiklerini bildiriyor. Bazı livalarda ise namzetleri noksan bıraktıklarını ve Mustafa Kemâl Paşa tarafından ikmali rica olunuyor ve fırka hakkında tenevvür edecek vesaya ve ihtarata muntazır bulunduğunu bildiriyorlar. Paşa hususî imzalı mektubunda ise, Nazırı esbak Ferit Paşa ile hususî ve sıkı temasta bulunduğunu ve müşarünileyhin bir çok malûmat ve muhaberat ile tenevvür eylediği ve M. Kemâl Paşayı her türlü fırka hisleri fevkinde tanıdıklarını, tezahüratı milliye nin mümessili bilmekle beraber, bu mühim hâdisata canla başla iştirâk eden fırka mensubini zatı âlilerini fırkanın reisi tabîisi ve hakikisi telâkki ettiklerini fırka tarafından re'sen vâki olan müracaatı hüsnü kabul buyurmalarını rica ve vazifei riyasetleri hak ve sıfatile her türlü evamir ve tenvirat ve intihabat hakkındaki tebligata muntazır bulduklarını kaydediyor. On sayfalık mütalâanamede hiç bir fırka bahsolunmuyor, vâkıfane yazılmış. İlmî ve tarihî esasları muhtevidir. Mandaterlik aley-hindeki delâil ve vesai ki kanuniye ve mantikiye toplanmış ve Avrupa ulemayı hukukyununun bazı mühim sözlerini derc etmiş. Hilâfetin de Türklerde bulunmasından nâşi, istiklâli tam ile kâim olması itikadati diniyeden olan hilâfetin de vesayet kabul edemiyeceği beyan olunuyor.

**

Sivas kongresi ayın dördünde açıldı. Bir haftadanberi tarzı mesai-leri hakkında hiç bir şey yazmamışlardı. 10/Eylül sabahı erkenden Ya-verim yüzbaşı Ferit efendi ile Sivasta yüzbaşı Osman Nuri efendinin gece yarısından sonra ikiyi çeyrek gece makina başında konuştukları bildirildi. Bu garip muhavere aynen şöyledir:

Sivastan yüzbaşı Osman Nuri efendi: «Kongre tarafından münte-hap bir hey'eti mabeynle muhabere etmek istiyor. İstanbul mabeyni vermedi. Mabeyn verilinceye kadar umum muhaberatın tatil edileceği kendilerine bildirildi ve buraca tatil edildi. İstanbul hâlâ ısrar ediyor. Oraca da İstanbul ile muhaberenin tatilini Paşa ve kolordu kumandanı münasip görüyorlar.»

Erzurum'dan Yaverim yüzbaşı Ferit efendi: «Yüzbaşı Osman Nuri kimdir? İstanbul'da mabeyni vermeyen kimdir? İstanbul'dan hangi sa-atte mabeyn istenildi ve hâlâ ısrar ediyor diyorsunuz, kaç saattenberi mabeyni vermek istemiyorlar. Mabeynin verilmemesi Telgraf Müdürü Umumisinin emriyle midir? Yoksa bir telgraf memurunun inadı mıdır?»

Osman Nuri: «Yüzbaşı Osman Nuri, Mustafa Kemâl Paşa hazretlerinin maiyetinden Erzurum'dan Sivas'a gelen Yüzbaşı Osman Nuri'dir. Tam üç saattenberi İstanbul Merkezile uğraşiyor. Evvelce Dahiliye nezaretinden aldıkları emir üzerine telgraf memurları mabeynin verilemeyeceğini bildirdi. Ve akabinde kendi telgraf müfettişine bildirerek müfettişlik dahi aynı cevabı verdi. Mabeyn verilmezse kat'ı muhabere edileceğini yazdık. Dahiliye nezaretinden emir gelmezse verilemez diyorlar. Dahiliye Nazırına da mes'eleyi bildirmiyorlar. Yarım saatten fazla bir zamandır bura ve Diyarbekir muhaberesini kat ettik. Maamafih diğer kolordulara da malûmat verilmesini ve aynı suretle hareket edilirse muvaffak olunacağını telefonla Paşa hazretleri emir buyurdular. Bunun üzerine arz ediyorum. Sureti hareketinizin iş'arı müsterhamdır.»

Yaverim Ferit: «Paşa hazretlerine etraflıca cevap verebilmek için âtideki sualleri de soracağım:

1 — Diğer kolordulara biz mi malûmat vereceğiz. Bunu siz mi temin edeceksiniz?

2 — Gerek muhaberenin kat'ı hakkında gerekse mabeyn ile müzakere esasları gibi kongre mukarreratından paşa hazretlerini sür'atle haberdar ederseniz, lutfetmiş olursunuz. Ben şimdi Paşa hazretlerine malûmat veriyorum.»

Osman Nuri: «Şifre geliyor. Diğer kolordulara biz malûmat vereceğiz.»

Muhabere 3 evvelde bitmiş. Gelecek şifreye intizaren bir teşebbüs-te bulunmadım. Çünkü niçin, ne oluyor? Anlamadığım gibi, bu 11 evvelde bahsolunan şifre de geldi. Tarihi 9 Eylül ise de 10 Eylül 3 evvelde Sivastan şifre geliyor, haberi verildiğine ve mabeynle muhaberenin gece yarısından sonra dahi devamına nazaran keşidesinde bir tehir olmadığı ve yazılışının da gece yarısından sonra, yani 10/Eylülde olduğu anlaşılıyor. Şifre aynen şu:

Sivas
9/9/1335

Gayet aceledir.

Dakika tehiri mucibi mes'uliyettir.

15. Kolordu Kumandanlığına

Kongrenin Atiyei mülûkâneye olan maruzatına Dersaadet telgraf baş müdüriyetince muhalefet edilmiştir. Bir saat mühlet zarfında mabeyni hümayuna yol verilmezse teknil Anadolu'nun Dersadette muhaberei telgrafiyesi kestirileceği cevaben mezkûr müdüriyete tebliğ ettirilmiştir. Kongrenin bu matlebi meşruuna cevabı muvafakat alınmadığından anı tebliğden itibaren Ankara, Kastamonu, Diyarbekir telgraf merkezlerle Sinopta telgraf muhaberatının tatili, yani kongrenin iş'aratından maada hiç bir telgraf Dersaadete geçirilmemesi ve dersaadetten kabul olunmaması ve Garbî Anadolu ile muhaberemize mâni olmayacaksa Geyve boğazı cihetindeki hattın dahi tutulması veya muvakkaten kat'ı ve icraat neticesinin iş'arı rica olunur. Bu talimata mümanaat edecek telgraf memurları mahallerinde derhal Divanharbe

verilerek haklarında en ağır ceza tatbik olunacak. İşbu talimatın tatbiki 20, 15, 13, 3. Kolordu Kumandanlıklarından rica edilmiştir. Vüsulünün iş'ar buyurulması.

Sivasta Umumî Kongre Hey'eti
3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Derhal muntakamdaki irtibatı kestirmek için icab edenlere emir verdim. Yalnız ecnebi memur ve mümessillerinin ve alelumum hususi muhaberatin kat edilmemesini de ilâve ettim. Bir çok insanların iktisadî, içtimaî münasebetlerinin kat'ı ile zarardide olmalarını aleyhimize bir iş telâkki ettim. Bir haftadanberi kongreye yazdıklarım hakkında dahi bir şey almamıştım. Şimdiye kadar neler görüşüldü, nelere karar verildi, kongrenin padişaha maruzatı nedir, buna sebep ne?... Tek bir fikra yok. Makina başında yaverim dahi, beni sür'atle haberdar etmelerini bildirdiği halde, bu sükûtun mânası nedir? Hususile ben Hey'eti Temsiliye âzasıyım. Sivas kongresine bütün Hey'eti Temsiliye âzâsı murahas iken, ben Şarktan ayrılmamak için iştirâk edememişim. Fakat Erzurumdan ayrılırken bilhassa Mustafa Kemâl Paşa söz vermişti ki beni her gün mukarrerattan haberdar edecek ve mühim kararlar verilmeden reyim dahi alınacaktı! Eylülün altısında yazdığım yirmi maddelik mühim muhtıram ne oldu, Erzurum kongresi esasları ne oldu. Kongrenin yaptığı bir işin esbabı mucibesini bilmekliğim behemahal lâzımdı. Hususile Trabzon'daki Hey'eti Temsiliye âzâsından İzzet ve Servet beyler iştirâk etmemiş, Mustafa Kemâl Paşanın kuvveti ele alınca kimsenin haberi olmadan emrivâkilerle bir çok işlere cür'et edeceği dedi-kodusu yatışmamış, bilâkis bir haftalık sükûtta sonra mırıltılar başlamıştı. Sivas'a şunu yazdım:

Erzurum

10/9/1335

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye: Kongre hey'eti muhteremesinin 9/Eylül/1335 şifreli telegrafnamelerini bugün öğleden bir saat evvel aldım. Esbabı mucibe hakkında haberdar olmadığım cihetle dün gece nisfilleyden sonra makina başında Osman Nuri efendinin kolordu yaverine olan beyanatı üzerine ihtiyaten bir şey yapılmamış ve anı takip eyleyecek izahatına muntazır kalınmış idi. Bugün buraca da icabı ifa ve Trabzon'a lâzım gelen tebligat icra edildi. Bu münasebetle arz eylerim ki Erzurum kongresinin her günkü müzakerât ve mukarreratını âdeta günü gününe takip etmek ve her türlü ahval karşısında en salim kanaatlerle mücehhez bulunmak âcizleri için müyesser olabiliyordu. Şimdi ise ya uzaklık veyahut işin çokluğu bundan mahrum kılıyor. Bu sebeple kongre hey'eti muhteremesinin zatı akdesi padişahiye olacak maruzatının müf'ad ve hülâsasından haberdar edilmekliğimi niyaz eylerim. Bununla beraber kongrenin müzakerât ve mukarreratından mühim ve hassas olan noktaların esbabı mucibesini icra kararından evvel öğrenmek için gerek şarkî vilâyat hey'eti temsiliyesinin bir uzvu mahsusu olmak ve gerekse mukarreratı milliyedeki icra salâhiyet ve mes'uliyetini hâiz kumandan bulunmak gibi iki zarureti

mahsusa vardır. Yalnız mahrem mevaddan başka kimseleri haberdar etmemek lâzım gelince o nokta hakkında da kayıt ve işaret buyurulmasını rica ederim. Her halde nezdi samilerince esasen takdir buyurulmuş olan bu noktalar hakkında sırasına göre tenvir ve haberdar edilmekliğimi hassaten istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün elimize gelen 5/Eylül ajansı Sadrazamın yine münasebetsiz beyanatını yazıyor. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik imzasile 19/Ağustosta yazılan ve tamim edilen Sadrazam Damat Ferit Paşanın 3/Ağustosta Harbiye Nezaretine yazdığı tezkere de aynı mahiyette. Tezkere şu:

Sadareti Uzma
Mektubî kalemi
Bilâ

Harbiye Nezareti Celilesine

Paris konferansından avdetimi müteakip makamı senaveriden vilâyata tamim yolunda vuku bulan vesayaya cevaben 3. Ordu Müfettişliğinden mevрут telgrafname mütalâa güzârı senaveri olduğu her tarafta asâyiş berkemâl olup yalnız Aydın vilâyetinde Yunan işgalinden tevellüdü teşevvüşat berdevam bulunduğu ve vilâyatı sairede dahi mahyetleri yankesicilikten ibaret islâm çetelerile bazı mıntakalarda ibrazı faaliyet eden Rum çetelerinden başka intizamı ihlâl eden hiç bir vak'ayı fevkalâde mevcüt olmadığı kumandanı müşarünileyh tarafından iş'ar ediliyor. Teşkilâtı millîye namile çeteler tertip ve Aydın vilâyetinde Demirci Efe ve Kuvvayı Millîye Kumandanı Hacı Şükrü namı müstearile her tarafta ahaliyi silâh altına dâvet ve icabet etmeyen gençleri ve evlâtlarını göndermeyen ihtiyarları idam ve haneleri ihrak edileceğini ilân eden her tarafta müsellâh maiyeti ile halkın nukudunu gasp eyleyen eşhas ef'alinin 3. Ordu Müfettişliği tarafından yalnız şehirlerde vukua gelebilen yankesicilik mahiyetinde gösterilmesi idrâki müşkil bir tevildir. Diğer taraftan silki celili askeriden ihrac edilmiş bulunan Mustafa Kemâl ve birkaç gün Bahriye Nezaretini işgal eden Rauf Beylerin Anadolu'da vâsi muhaberât ve mütemadi seyahatı hafiye neticesinde ve cevamii şerifede tahdişi ezhanı mucip tefevvühattan sonra âkibeti livabedesti isyan olarak ahali Osmaniyeyi kongre namile cাবেca ictimaa teşvik ve mealî varestei tekrar olan beyannameler neşreylemesini ve "Şarkî Anadolu vilâyetlerinin mevakii umumiyesinde bütün kaza ve liva vilâyet mümessillerinden mürekkep" ictima akdini meşru bir hal farz etmek için Devlet lâfzının da delâlet ettiği mefhumdan tegafül etmek lâzım gelir. Çete tertibi suretile Trablusgarp muharebesinin idamesi Balkan muharebesini tevliid ve dünkü tab'amız olan akvamı sagirenin İstanbul kapılarına kadar vürudunu intac etti. Ve bu suretle Harbiümumi esbabı tahassül ederek nihayet bütün âlemi beşeriyeti ve Devleti Osmaniyeyi bugünkü hali felâket iştimalê dâçar eyledi. Devleti Osmaniyeyi on senedenberi maruz kaldıkları felâketlerden hâlâ kâmbin olmayanlar şimdi Anadolu kıtasına musallat olmaya başladılar. Aynı esbab aynı netayic tevliit edeceğinden taşrada bulunan bilcümle memurin geçirdiğimiz şu zamanı nâzik ve müşkilde hükûmeti seniyenin icraatını tas'ih ve bu sebeple menafii azîmei vataniye ve hukuku mühimmei milliyeyi ihlâl edebilen ahvalden ittifa eylemeleri lüzumu nezdi

fıkdanii atufetlerinde varestei izah olmakla muktezayı hale tevfiik hareket ve her tarafta hükmü kanuna riayet edilmesinin iktiza edenlere tebliğ siyakında terkimi tezkerei senaveriye ibtidar kılındı. 5/Zilkade/1337 3/Ağustos/1335

Sadrızam Damat Ferit

Harbi umumiye bile bizim sebep olduğumuzu söyleyen Sadrızamın vaziyeti hâlâ nasıl idrâk ettiği yeni ajanstan da anlaşılıyordu. Erzurum kongresi esnasında yazdıklarını Sivas kongresinde de her tarafa ajanslarla neşrettirip duruyor. Harbiye Nazırı da «Mensubini askeriyeenin bu gibi teşebbüsâtı hattâ tasvibkâr bir vaziyet ile telâkkisinin faide yerine selâmeti memleket namına gayrı kabili telâfi azîm zararları müstelzim olacağı, istiklâl ve vaziyeti umumiyei memleketi bile nakabili tevakki hatalara ilka eyleyeceğini pek elim tecrübelerle sabittir» gibi sözlerle neşriyatı ordulara tamim ediyor. Can sıkıcı bir vaziyet. İstanbul işlerimizi akîm bırakmak için mütemadi işlerken, İtilâf dört yanımızdan akla gelmez dolaplar kurarken, Sivastaki arkadaşlarımız akşam oldu hâlâ bana malûmat vermiyorlar! Maahaza evvelemirde İstanbul'a veriştirmek ve Sivas'ın arzusunu biliyor gibi görünmek her halde bir vazifedir. Harbiye Nezaretine neşriyatı reddi ve mabeyne yol verilmesi için şunu yazdım (Mücvir 3., 13., 2., Kolorduya da yazdım).

Erzurum:
10/9/1335

Harbiye Nezaretine

1 — 5/Eylül/1335 tarihli ajansta Sadrızam paşa hazretlerine atf edilen beyanatı yine mucibi teessür ve münakaşatı bâdi olduğu gibi vatan ve milletin el'an iç yüzünü bilmemek ve bu yüzden mütehassil hatalı neşir ve telâkkilerle hükûmeti merkeziye ile milletin arasını açık tutmak muhataralarını görüyorum. Bu ajans münasebetile tekrar arz eylerim ki: Anadolu'da Mustafa Kemâl Paşa hareketi yoktur. Umum Anadolu'da tamamile milletin vahdet ve müşareketinden mütehassıl bir cereyanı millî vardır. Mustafa Kemâl Paşa da o milletin sinesinde ancak bir ferttir. Mevcudiyetini hayat ve memet dalgasından kurtarmak isteyen bütün milletin bu harekâtını İttihad ve Terakki manevrası veyahut bir kaç şahsın tecellüdü mahiyetinde göstermek kadar zalimane bir hareket ve kanat olamaz. Böyle telâkki ve kanaatler tamamile devlet ve milletin zararına birer suikasttır. Tamamile açık ve vicdanî olarak söylemek lâzım gelir ki: hükûmeti merkeziye milletin itimad ve emniyetini gittikçe daha ziyade kaybetmektedir. Umumî olan millî harekâtın mahiyeti askeriyesine gelince: Bunu da defaatle arz ettiğim vechile tekrar arz ve teyid eylerim ki: En büyük kumandanlarından son neferine kadar zatı akdesi hazreti padişahiye kemâli tâzim ile merbut ve mütehassis olan orduyu hümayun millî cereyana pek ziyade kıymet ve ehemmiyet atfetmekte ve âmali meşruai milliyeden büyük bir ümdi necat beslemektedir. Binaenaleyh: hükûmeti merkeziyenin tarih ve millet nazarında fevkalâde muhtaralı olan vaziyeti her türlü câli ve sun'î tesirlerden âzade bir hal ile ve serian millete itminan bahş bir surette tashih edilmelidir.

2 — Bugün Sivas Umumi Kongresinin zati akdesi padişahiye olan maruzatına Dersaadette Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinin sureti kat'iyede mâni olduğu ve zati hazreti padişahi ile milleti necibeleri arasında hail olmak gibi tarihin hiç bir vakit affedemeyeceği bir cür'ete karşı kongrenin bilâ mâni maruzatları için yol açılınca kadar Anadolu'nun Payitahtla olan muhaberatı da kararı millî ile inkitaa uğramıştır. Âcizleri telgraf müdürü umumisinin böyle bir harekete cür'etini hükûmeti merkeziyemizin karar ve malûmatı haricinde kabul ve tasavvur ettiğim cihetle alâ-kadaranın derhal tecziyesile beraber vaziyetin lisanı hükûmetten tashihi ve bilhassa milletin zati akdesi padişahiye olan revabit ve tazimatı fevkalâdesine ve arzuyu meşruunu sevgili Padişahına bilâ vasıta arz ve iblâğa mümanaat olunmyarak hükûmeti celilemizce millet ve ordu revabitini bilfiil kazanılmasını sureti mahsusada ve kemâli hulusu vatanperveri ile arza müsaraat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Teceddüt Fırkasının İstanbul'dan M. Kemâl Paşaya yazdığı mektubun ve bilhassa tabib Esad paşanın Sabık Harbiye Nazırı Ferit paşa ile temasının ne büyük gaflet olduğu, Anadolu harekâtı millîyesinin İttidat ve Terakki manevrası gibi gösterilerek ajanslarla tamime nasıl istinadgâh edildiği anlaşılıyordu. Ben de lâzımı gibi bunları acı cerh ettim. Esasen Mustafa Kemâl Paşaya da bu münasebetsizliği yazmıştım. 10/Eylülde Van valiliğinden azledilen Haydar bey geldi. Akşam üstü Sivas'tan şu şifre geldi:

Sivas
9/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Müstakil Kürdistan teşkili propagandası yapmakta olan İngiliz binbaşı Myster Novil, yanında Molan zade Rifat, Bedirhanilerden Kâmuran, Celâdet ve Cemil paşa zade Ekrem beyler namındaki zevat ile Malatya'ya gelerek Elâziz valisi Ali Galip de kendilerine itihak ile Bedirhanilerden olan mutasarrıfı liva olan Halil beyler müştereken millet ve vatan aleyhinde icraata tevessül eyledikleri ve gûya postayı vuranları takip eylemek maksadile etraftan ekrâd celbine kalkıştıkları istihbar edildiğinden Harput'tan on beşinci Alay kumandanı makineli tüfekte mücehhez bir müfrezi askeriye, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki süvari alayına mensup bölük Malatya üzerine tahrik edilerek mumaileyhin tevkifleri esbâbına tevessül edilmiştir. Netice ayrıca arz olunacaktır.

Hey'eti Temsiliye

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

11/ Eylül sabahleyin Sivastan şu cevabı aldım:

Müstacel ve Zata mahsustur.

15. Kolordu Kumandanlığına

C: 10/9/1335 şifreye: Ayrıca ve bertafsil arz edileceği vechile Malatyadan Sivas üzerine bir kısım ekrağ ve malumülesami zevat ile bir hareket yapılması hakkında Dahiliye Nezaretinin Elâziz vilâyetine emir ve talimat itâsı vali Galip beyin de ayın 14 ünde harekete geçeceği hakkında cevap vermesi ve bütün muhaberatın Sivas'ta ele geçmesi üzerine artık İstanbul ile münasebetimiz münkatı ve hükûmeti hazıraya olan emniyetimiz büsbütün münselip olmuştur. Binaenaleyh bu vaziyeti kat'iyeye karşısında Dersaadetten gönderilen ve kongre âzasından hemen hiç kimse- nin hüsnü şahadetine mazhar olamayan Mithat Beyin pek musip olan teklifi dev- letleri vechile Van'a gönderilmesini ariz ve âmik tezekkür ettik. Hassaten şu yeni vaziyet karşısında müşarünileyhin Erzurum'da ahkonulması veyahut Dersaadete geri gönderilmesini zarurî bulduk efendim. Hey'eti Temsiliye.

3. Kolordu Kumandanı namına
Erkânıharbiye Reisi
Ahmet Zeki

Telgrafhanelerden malûmat toplanması için Erzurum telgrafhane- sine bir memur göndermiştim. Elâziz'den, telgraf memurlarından, gece şu malûmatı almış:

1 — Vali bir iş'arı hafi üzerine Malatya'ya evvelki gün gitmişti. Oraya gelen ve dört kişiden ibaret bulunan bir İngiliz hey'etile istişare etmekte iken kendilerini derdest için Malatya'ya getirmekte olan bir süvari müfrezesinin vürudunu haber alır almaz mutasarrıf ve İngiliz hey'etile beraber Kâhta kazasına firar etmişler ve hepsi Hacı Bedir ağa- ya iltica eylemişler. Bedir ağa onları himaye etmektedir.

2 — Suvari müfrezesi Kâhta'ya kadar takip ediyor; fakat o hava- lide müsellâh Kürtlerin hücumuna maruz kalmasın diye müfreze Kâh- ta'dan az geri çekilmiş. Hacı Bedir ağayı İngilizler külliyetli para ile kandırmışlar. Vali ve mutasarrıf sırf İngiliz taraftarıdır. Çünkü bu iki şahsın İngilizlerden çok para aldıkları rivayet ediliyor.

3 — Elbistan'dan hareket eden bir alay İngiliz askerinin ne mik- tar mevcudu olduğunu bilmiyorum. Bu kuvvet henüz Argaya muvasa- lat etmemiştir. İngilizlerin maksadı Elâziz valisine yardım etmekle be- raber Kürtlerin kuvvetinden dahi istifade ederek Sivas'taki kongre hey'etini derdest imiş.

4 — Harput ahalisinin fikri bir kişi kalıncaya kadar ölmek ve İn- gilizlerle çarpışmak. Valinin vatan ve millete pek büyük ihanet ederek İngilizlerin kucağına atıldığı ve evvelce böyle sui fikir erbabından oldu- ğu ahalice bilinmeyip, bu hainin vücudu itlâf edilmeden vilâyetten kaç-

ması ahaliyi pek müteessir etmiştir. Ele geçerse her ikisinin de katledileceği rivayeti işidiliyor.

Sivas telgraf memuru da şu malûmatı veriyor:

Dahiliye Nazırı Adil beyin emrile Harput valisi bir müfreze tertibile Sivasa gidip kongre hey'etini derdestle tahtelhıfz Dersaadete sevk etmek fikrinde iken haber alan Mustafa Kemâl Paşa hazretleri derhal kuvvetli bir suvari müfrezesini Elâziz'e sevk etmiş ise de bu müfrezenin Malatya'ya vürudu gününde valî, mutasarrıf ve İngiliz hey'eti Kürtlere firar etmişler. Müsellâh bir çok Kürtlere mukabele edemeyeceğini anlayan müfreze Malatya'ya avdete mecbur olmuştur.

Aynı zamanda Sivas telgrafhanesi şunu bildiriyor:

Sivas
10-11/9/1335

10/11 Gece Mustafa Kemâl Paşa Dahiliye Nazırı Adil Beye âtideki telgrafı çekmiştir:

Dahiliye Nazırı Adil Beye

Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan men ediyorsunuz. Alçaklar, câniler, hainler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Millettin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın! Galip Bey ve hempaları gibi belehanin ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister Novil gibi milletimiz ve vatanımız için muzir olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletce tatbik olunacak mes'uliyetini nazarı dikkate tutunuz! Gönderdiğiniz eşhas ile merhumun âkibetini öğrendiğiniz zaman kendi âkibetinizle mukayeseyi de unutmayınız!

Mustafa Kemâl

Vaziyeti görüşmek üzere mevkiî müstahkem kumandanı Miralay Kâzım, 9. Fırka kumandanı Miralay Rüstü, Sertabip Miralay İbrahim Tâli, Kolordu Erkânıharbiye Reisi Binbaşı Mustafa ve Erkânıharp Binbaşı Fahri ve Saffet beyleri nezdinde toplamıştım. Bu telgraf herkese pek fena tesir yaptı. İş çığırından çıkmıştı. Telgrafı Mustafa Kemâl Paşanın Kongre Reisi olması sıfatile olduğu kadar mevkiî ictimaisi için de pek yakışsız bulduk. Hususile İstanbul'dan daha ağır küfürlerle bir cevabın her tarafa yazılması keyfiyeti akla gelince işi daha münasebetsiz görüyorduk. Esasen tarihimizde lisanın nezahatini muhafaza etmemek yüzünden işin millî tefrikaya ve müsademeye ve felâkete sürüklendiği vak'alar müteaddit idi. Bilhassa Ajanslarla, gazetelerle, ağızdan hücumlar hep Kemâl paşaya idi. Ahlâkı, ihtirası hakkında hergün ağız dolusu lâflar söylendiğini kendi de biliyordu. Vaziyet civar kolordulara bildirmek ve kongrece yapılacak işi sükûnetle bir karara

bağlayıp icab eden yerlere malûmattan sonra İstanbulla mücadeleye girmek lâzım iken döğüş gibi bir vaziyete düşmek böyle basit bir vaziyet karşısında şayanı endişedir. Herhalde istikbalimizde bizi bekleyen daha vahim fırtınaları düşünerek sükûnet ve metanet lâzımdır. İş sükûnet bulduktan sonra Mustafa Kemâl Paşaya vesayada bulunmayı münasip gördük. Şimdilik ilk iş olarak yapılacak şeyleri şöylece sıraladım:

1 — Elâziz valisi ihanet ettiğine göre oraya dün gelen vali Haydar beyi göndermek ve refakatine Tercandaki suvari alayından iki bölük süvari ve bir makinalı tuüefk bölüğü ile Kigi üzerinden yarın 12 de harekete geçirmek.

2 — Sivas Millî kongresini Kürtlerle bastırmak cinayetini tertip eden İstanbul hükûmetinin derhal çekilmesi için daima birlikte hareket ettiğimiz dört kolordu kumandanı tarafından müşterek imza ile padişaha müracaat etmek. Bunun için bir müsvedde hazırlamak ve işbu kolordu kumandanlarına da kabulden sonra, Sivas kongresine de teklif etmek (Sivas kongresinin mabeynle görüşerek ne isteyeceğini bilmiyordum. Fakat yapılacak şey kabinenin derhal istifasını talepti. Buna Sivas kongresi müessir olamazdı. Dört kolordu kumandanının müracaatı mes'eleyi esasından halledebilirdi.)

3 — Diyarbekir kolordu kumandanı namuslu bir zat olmakla beraber Musullu ve Araptır. Metaneti yoktur. Bunun için bu kolordunun vaktiyle refakatimde bulunan Erkâniharbi vasıtasile icabında kumandanı tebdil etmek ve emrime almak.

4 — Elâziz ve Diyarbekirle makina başında görüşerek vaziyete hâkim olmak.

5 — Erzurum ahali ile Elâziz ve Malatya belediyelerine ve padişaha müessir telgraflar çektirmek (Ankara ahalisinin de yapmakta olduğu anlaşılıyordu).

6 — Bir Kürt kıyamına karşı müteyakkız bulunmak ve bilhassa Erzincan'ı takviye ederek Dersim'e karşı kuvvetli bulunmak.(1).

7 — Sivas kongresine mânevi kuvvet vermek.

İcabedenlere vazifelerini taksim ettim. Vaziyet pek ciddî ve bir elden idareye muhtac olmasına rağmen Sivas Kongresi Reisi M. Kemâl Paşa'nın, bana etraflıca malûmat dahi vermeyerek, parça parça teşebbüsler yaptığı anlaşılıyor. Halbuki vaziyet pek vahim olmaya müsaittir. İngilizlerin Elbistandan kuvvet gönderdikleri vâki olmasa dahi, şü-

---

(1) İstanbul mütemadiyen fena adamlarını, bilhassa Kürtlük mıntakaya gönderiyordu. Bu sefer Dersime de Osman Nuri isminde birini tâyin etmiş. Tahkikatta bu zat Ayvalık kaymakamı iken, oranın işgali üzerine açıkta kalmış, İngilizlerin himaye ve iltimasları üzerine hükûmeti merkeziye tarafından Balıkesir mutasarrıflığına tâyin edilmişse de Ayvalık ve havalisinde Rumları himaye ettiği ahali malûm olduğundan Balıkesir halkı kabul etmemiş, yine İngilizlerin iltimasile Dersim mutasarrıflığına tâyin kılınmış!... Günlere sığamayan müthiş işler arasında kendi hükûmet memurlarımızla uğraşmak pek elîm oluyor.

yu aynı tesiri yapabilir. Ve mes'ele bir Kürt kıyamına müntehi olabilir. Eğer hakikaten İngiliz kuvvetleri —velev cüz'i olsun— gelirse bunu muhakkak addetmek ve vukuatı önlemek lâzımdır. Elaziz havali-sinde patlayacak bu infilâkin Diyarbekiri gayet çabuk saracağı ve ondan sonra benim muntakama da sirayetle, işin vahim bir hal alacağını, bütün bu havaliyi tanıdığımdan, iyi görüyordum. Vak'ayı bizzat ele alarak bütün merkezlere kuvvet vermek ve kolorduları da İstanbul'a karşı yazdığım telgrafa imzayı koydurarak Sivas kongresine işi hazır olarak takdimden başka çare yoktu. Elâziz'den ahzı asker Reisi Miralay Vehbi beye makina başında şu sualleri sordum ve cevaplarını aldım:

S: — «Vaziyet nasıldır? Vali vekili kimdir ve nasıl zattır? Firarı Ali Galip ve hempaları nerede ve ne yapıyorlar?»

C: — «Elâziz'de sükûnu tam vardır. Dün öğleden sonra 3 de Malatya'dan aldığım malûmatta Vali ve mutasarrıf ve İngiliz binbaşısı ve sair malûm olan eşhasın Malatya'dan beş saat mesafedeki Kâhta istikametinde Erguvan nahiyesinde buldukları ve orada kuvvet cem etmekte oldukları istihbar edildiği merkezinde idi. O vakittenberi başka bir malûmat almadım. Şimdi Malatya ile Elaziz arasındaki her üç muhabere telinin de kırılmış olduğunu öğrendim. Yolun Malatya'ya yakın kırılmış olduğu anlaşılıyor. Fakat kimin tarafından ve ne suretle kırıldığı anlayamadım. Vali vekili yoktur. Valinin gaybubetinden şimdiye kadar namına olarak mektupçu Servet bey idarei umur etmiş olduğu gibi şimdi de yine mumailiyh aynı surette ifayı vazife etmektedir. Kendisi genç ise de aklı başında ve şayanı itimad bir zat olduğu maruzdur.»

S: — «Harput ve Malatya'daki kuvvetler ne vaziyettedir? Takibatta kâfi midir? Kolordumdan ben de miktarı kâfi kuvvet göndereceğim. Herhalde zati âli biraderilerinin ve rüfekanızın bu vaziyet karşısında fevkalâde basiretkâr bulunması ve ahali ile eşraf, ulema ve mütemeyyizan ile sıkı bir temas vücuda getirerek pek selâbetli ve dindarane bir kudret ve vahdeti milliyeye husule getirmeleri temenni olunur.»

C: — Harput ve Malatya'daki kuvvetler hakkında malûmatımı şifre ile arz edeceğim. Şu kadar ki bendeniz her bir emre muttali olmadığınızdan Malatya'daki kuvvet hakkında tam malûmat veremeyeceğim cihetle, bu hususun Diyarbekirden sorulması münasıptir efendim.»

Makina başında Diyarbekirde 13. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Halit beye şunu yazdım:

1 — Elâziz valisinin ihanetinden ve hâin casusların Malatyadan firarından ve civar kolordulardan hareket eden muhtelif takip müfrezlerinden cümlemiz haberdar olduk. Müstaceliyeti maslahata binaen Harput'la görüştüm. Harput'tan aldığımız malûmata göre firarîlerin Kâhta istikametinde Erguvan nahiyesinde bulduklarını ve Malatya ile Elâziz arasındaki telgraf hattının kesildiğini öğrendik.

2 — Diyarbekirdeki kolordu kumandanlığı vaziyeti ne suretle mütalâa ediyor?

3 — Harput Vali vekâletini mektupçu Servet bey namında bir zat ifa ediyor. Şayanı emniyet midir?

4 — 3. Kolordu ile sıkı ve devamlı irtibatınız var mıdır?

5 — Erzincan'dan bir kuvvei askeriye hareket ettireyim mi?

6 — Malatya'dan firar eden casusların hiç bir yerde ruyi kabul görmemesi için bunların ihaneti ve devlet ve milletin kalpgâhına karşı suikastte bulunmamaları ve beynelislâm sikkidemaya tasaddi gibi şer' ve kanunun en yüksek derecede cinayet addettiği, bu eseri ihanetin tekmil mülhakata serian ve telgrafla neşri ve islâm olanların bu casus zümreyi red ve imha etmesi için tedabiri seria ittihaz buyurulduğundan eminim. Derecei tedabiriniz nedir?

7 — Hükûmeti merkeziye şimdiye kadar ikâ ettiği muhtelif cinayata karşı muhtelif teviller buldular, nihayet zati akdesi padişahiyi bir şebekeci casus ve ekâzip ile çevirerek milletten tamamile ayırmaya tasaddi ettiler. Ve en nihayet de Sivas umumî kongresini bulmuharebe Kürt eşkiyalarile bastırmak için Dahiliye Nazırı Adil Bey, Elâziz valisini memur etmiş ve Dersaadetten aldığı büyük bir para mukabilinde vatansızca ve imânsızca harekâta başlamıştır. Bir kabinenin bu suretle ve en mühim rolü ika' eden Dahiliye Nazırı hâin zuhur edince kabineye bir an bile itimad ve emniyet caiz olamayacağı cihetle hemen namuskâr ve âmalı milliyeye riayetkâr dinini, vatan ve milletini seven bir kabine teşkilini Başkumandan Akdesi Padişahımız hazretlerinden umum kolordular namına müştereken bir telgraf yazmak mukarrerdir. Bu babtaki mütalâanız nedir. Tamamile mutabık kaldığımız takdirde arıza müsveddesini takdim edeyim.

Kâzım Karabekir

13. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Halit beyin cevabı:

1 — Malatya'da 100 kadar müsellâh atlı, 60 piyade, iki mitralyöz, 8 sahra topu vardır.

2 — Cebel topu Malatya'ya yarın varacaktır. Hasmensor'da da bir süvari bölüğü vardır. Elâziz'e iki gün sonra bir süvari bölüğü ve bir tabur varacaktır. Bunları da Malatya'ya sevkedeceğiz. Siverek'ten de bir tabur piyade Elâziz'e hareket edecektir. Elyevm Malatya'daki kuvvet vaziyeti umumiyyeye nazaran ciddi takibata müsait değildir. Malatya'daki esleha depolarının muhafazası mühimdir.

3 — 3. Kolordunun Aziziye'den göndereceği süvari bölüklerinin Malatya'ya vürudunda ciddi takibat mümkündür. Malatya teli bugün Malatya civarında kırıldı. Elâziz'e behemahal tamiri ve Erzincan üzerinden muhabere temini yazıldı. Üçüncü Kolorduya Malatya'ya bölüklerin tesrii için haber vermenizi rica ederim. Vali Dahiliye nezaretinden ayın 14 ünde aşairle Malatya'dan Sivas'a yürüyeceğini yazdığına göre harekette sür'at lâzımdır. Sivas'ta ihtiyat kuvvet bulundurulması da lâzımdır. Firarîlerin Kâhta'ya kaçıkları muhakkak değildir. Bir rivayete göre Malatya'ya beş saat mesafede Burga nahiyesinde aşair cem ediyorlarmış. Fakat vali ve mutasarrıf ve İngilizlerin aşairi ifsad etmesi muhtemeldir. Dinî nesayihden geri durulmuyor. Mecburiyet üzerine 15. Alay kumandanını talimatla Elâziz'den tahrik ettiren ve tevkiif emrini veren bendenizim. Kumandanın tereddüdü fırsatı kaçırdı. Şimdi hakikati anladı. Fakat iş işten geçti. Vali Dersim'e de gitmişti. Dersim'lilerin vaziyeti meşkûttür. Bunlar muhalif vaziyet alırsa Kigi ve Erzincan'da kuvvet bulundurmanız icab eder. Dersim şimdi sâkindir. Bizim kısmı küllimiz, Musul ve çöl, Halep, Urfa istikametine karşıdır. Mintakamız vâsi, kuvvetler pek dağınıktır. Bu sebeple Malatya'ya en ziyade 3. Kolordunun, Dersim'e karşı zatiâtilerinin tedabiri ittihazı zaruridir. Evvelce de bu babta Müfettişlikle muhaberat cereyan etmişti.

4 — Servet beyi Vehbi bey münasip gördü.

5 — Sivas ile sıkı muhabberemiz vardır. Yalnız Malatya teli yapılamazsa tavassutunuza ihtiyac vardır.

6 — Casusların mıntakamızda derdest ve tevkifi için her tarafa emirler verilmiştir. Belediye riyasetlerine tamim yazılmıştır. Bu mes'ele pek ehemmiyetle takip olunuyor, İngilizlerin parmağı olduğuna göre hükûmetin aşairden ümidi ke-since işgale müsaade etmesi ihtimali de vâridi hatırdır.

7 — Makamı hilâfete, makamı nezarete ba telgraf bu hayattan şikâyet edilecektir. Suretini takdim ederiz. Bundan ziyade mıntakamız itibarile biz alâkadarız. Maamafih bu madde hakkında kumandanın fikrini alarak arz ederim.

8 — Diyarbekir, Bitlis vilâyetleri asâyiş ve efkârı umumiyesi iyidir. İngilizlerin İmadiye harekâtından dolayı yalnız Cizre-Zahu istikameti bizi düşündürüyor.

Halit

3. Kolorduya arzu edilen fıkraları yazdırdım. Elâziz ve Malatya belediyelerine Erzurum halkı tarafından da mâneviyatları takviye ve Sivas kongresine karşı hürmetlerini tezyid için münasip şeyler yazdım. Sivasta Hey'eti Temsiliyeye de: «Dersimin vaziyeti meşkûk olduğundan şimdilik Erzincandaki iki süvari bölüğünün ibkasını ve bunların bir tabur piyade, iki top ile takviye edeceğimi, bilâhare Erzincan'a bir tabur daha göndereceğimi; burası merkezî vaziyette olduğundan icabında her tarafa hareket mümkün olduğunu ve Van valisi Haydar beyle Tercandaki iki suvari ve bir makinalı tüfeği yarın (12/Eylülde) Elâziz'e tahrik edeceğimi bildirdim. (13 de hareket edebildiler). 10 tarihli yazılıp (Ekseriya gece yarısı yazıp ertesi gün şifreler geldiğinden böyle oluyor) bu işler bittikten sonra gelen hey'eti temsiliye şifresi de (Ali Galibin Kâhta mıntakasında Bedir ağa nezdinde efrad cem'iyeli mukabil harekete kıyam eyleyecekleri ve ihtimâl Maraş'ta İngiliz kuvvetlerinden de istifade edecekleri tahakkuk etmiştir. 13. Kolordu takiplerine emir vermiş, 3. kolordu da imkân olduğu kadar kuvvetlerini cenuba doğru indirmiştir. Vaziyetin tamamen millet lehine temini ve bu hainlere kıpırdanacak fırsat verilmemesi için Mamahatun'daki Süvari alayının Harput istikametinde tahriki) ni yazıyor. Elâziz ve Diyarbekirle görüşerek daha ziyade tenevvür etmiş ve icabatını yapmış olduğumdan, vaziyete sıkı temastan başka yapılmasını lüzumlu gördüğüm diğer işlere geçtim. Padişaha yazılacak telgraf hazırlandı. Aynen şudur: (1).

*Başkumandanı Akdesimiz şevketlû, mehabetlû Padişahımızın
utbei ulyayı mülûkânelerine.*

Şevketpenah efendimiz;

Bugün vesâiki resmiye ile sabit ve kemâli teessürle her tarafa şâyi oldu ki Dahiliye Nazırı Adil bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşa hafi bir plân tah-tında Elâziz valisi Galip beyi bazı din ve vatan hâini casuslarıyla beraber öteden beriden bir kısım müsellâh kürtleri toplayarak çeteler teşkil ve riyaset ettirmek ve

(1) Sivas kongresi hey'etile görüştükten sonraki şeklidir. Müsveddesine nazaran bir iki kelime kadar farklıdır. Bir kaç sahife sonra izabat vardır.

bunları Sivas'ta in'ikad eyleyen ve her türlü mânasile Millî ve meşrû ve bundan dolayı da orduyu hümayunlarının emniyet ve müzaharetlerine mazhar olan kongreyi bilmuharebe bastırmak suretile beynelislâm sifki demaya tasaddî olunması ve ayrıca memaliki mahrusei Şahanenin gayri münfek bir parçası ve makamı akdesi saltanat ve hilâfeti seniyelerine lâyezal bir hissi rabîta ile merbut olan Kürdistân gûya ayaklandırmak suretile vatanı parçalatmak gibi mahza düşmanlara has bir plânın tatbikini külliyetli para mukbilinde taahhüt etmiş oldukları tamamen tezahür etmiştir. Şifreli muhaberatı elde etmek ve bu cânıyane harekâtı takip ve tafahhus eylemek suretile muttali olan civar kolorduların sevk ettiği muhtelit kuvvayı askeriye (Galip) hâininin riyasetindeki çeteyi Malatya'da tazyik etmiş ve Malatya'dan hasiren firara icbar eylemiştir. Takiplerine şiddetle devam olunuyor. Lehülhamd işbu mel'anet plânı vaktinden evvel keşfedilmiş ve tedabiri kat'iye ittihaz olunmuştur. Beynelislâm sifki demaya ve memlekette iğtişâş ihdasiyle felâketler intacına çalışan bu zümrei ihanet takibat neticesinde kanunun ve şeriat gayrayı Ahmediyenin pençesi icraatına tevdi olunacaklardır. Düşman parasile ve vatanızsızlık hissile tertip olunan bu ihanete muttali olan Elâziz ahali islâmiyesi pek derin bir nefret ve galeyân izharile casusların bilfiil takibine koyulmuşlarsa da adaletin tatbik olunacağı vaadile sükûnete irca olunmuştur.

Şevketpenh efendimiz;

Devleti Aliyei Osmaniyelerinin ve hanedanı celilüşşanımızın altı buçuk asırlık tarihi mübarekinde ve hassaten hayat ve memat ile çırpınan şu tarihi devrede Devlet ve milletin kalbgâhına tevcih olunmuş bu kadar hainane bir misale tesadüf olunamaz. Zatı akdesi hümayunlarına kemâli tâzim ve ubudiyetle merbut olan bütün milleti necibelerile orduyu hümayunları vatan ve milletin ve zatı akdesi hilâfetpenahilerinin halâsı suudu gibi bir gayeyi mukaddese etrafında toplanmış oldukları bir sırada düşman tarafından satın alınmış bir zümrei ihanetin asakiri şahanelerile müsademeyi ve beynelislâm sifki demayı mucip suikastler tertip etmesi ve suikastin mahvını bilhassa Dahiliye Nazırıle Harbiye Nazırının tedvir eylemesi hükûmeti merkeziyeden derhal itimad ve emniyeti nez'ettirmiştir. Ayrıca hakanı celilüşşanımızla milletin arasında haili muzir olmak cürmü de tarihen affedilemez bir cinayettir. Umum milletin meşrû olan âmâlini ve bir araya gelen kuvvetini inkâr ve tevil edip de bunu İttihatçı manevrası göstermek ve zatı akdesi Hilâfetpenahilerinden ketmi hakikat eylemek kadar âzîm bir günah ve mes'uliyet olamaz. Sevgili padişahımız umum milletin kudreti müşterekesi siyasî tesirden âzade ve münezzehtir. Orduyu hümayunları ise bilküllüye siyasî cereyanlardan münezzehtir ve ancak umumu vatan ve milletin ve zatı akdesi hümayunlarının mâsuniyetine âhdü-azm eylemiş olan millete müzahirdir. Binaenaleyh âmali meşruai milliyeye istinat edecek dinine, vatan ve milletine merbut ve zatı akdesi hümayunlarına sadık bir hey'eti cedidei hükûmetin teşkili ile milleti necibelerinin ve orduyu hümayunlarının tatminini ve bunu müteakip vatan ve milletine ihanet etmekte olan casus şebekesi hakkında tahkikat ve icraatı seriai âdilânelerinin icrası ve bu surette bir hey'eti âdilei hükûmet tesisine kadar merkezi hükûmetle bir vechile muhabere ve münasebette bulunmamağa karar vermiş olan milletten ordunun ayrılamayacağı zatı vak'aya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanı hakipâyî şahanelerine arza mecbur olduk. Olbapta ve katıbai ahvalde emriferman şevketlû padişahımız efendimiz hazretlerindedir.

İşbu telgrafı yirminci (Ali Fuat Paşa), üçüncü (Miralay Salâhatin Bey), on üçüncü (Vekili Miraly Cevdet bey) bir de ben imzalamayı muvafık buldum. Konyadaki muhit daima muhterizdi. Bunu, civarındaki Ali Fuat Paşaya da bildirmiştim. Müteakip hâdiseler bunu gös-

202 ESTİKLAL HARBİNİN

teriyordu. Makina başında aksi bir cevap almak bugünkü vaziyetimiz için iyi olmazdı. Bunun için vak'a mahalline mücavir kolordular kaydile dört kolorduyu kâfi gördüm. Vaziyeti görüşmek ve padişaha yazılacak dört kolordu kumandanının müşterek telgrafı ile hükümetin iskatını talep etmenin en kestirme tarik olduğunu anlatmak üzere kongre erkânı muhteremesinden iki üç zat ile 3. Kolordu kumandanının makina başında bulunmasını rica ettim. Kolordu Kumandanından aldığım cevap: «Kongrenin hitamına mebni bugün öğleden sonra saat üçte merasimi mahsusa ile mühim ve umumî bir ictimâ aktedmesi ve bu ictimâda umumun bulunması mukarrer olduğundan arzu buyurulan ictimâın altı sonrada olmasını rica ederim» den ibarettir. Vazifedar olan Mustafa Kemal Paşa kongre mukarreratından, ne olup bittiğinden vakit ve zamanile haber vermeyerek, kendi başlarına bir şeyler yaptıkları gibi, kongrenin hitama erdiğini de bana yazmadı. Bu keşmekeşli vaziyette kongrenin hitamını halk, korktular kaçıyorlar telâkki edeceği pek tabii bir şeydi. Kongreyi prestijten düşürecek bu karara haberim olsaydı itiraz ederdim. Bir hafta devam eden kongre İstanbul'la muhabereyi kesmeye rağmen neye karar verdi, henüz haberdar değiliz. Diyarıbekirdeki kolordunun mühim vaziyet karşısında behemahal bana merbutiyeti vaziyeti coğrafiye ve siyasiye dolayısıyla lâzım olduğu gibi makina başında Erkânı harbiye reisile olan muhaveremize nazaran da bunun pek lüzumlu bir şey olduğu anlaşıldı. Makina başında 13. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Halit Beye şunu yazdım: «Vaziyetin âtiyen daha nazik ve had bir şekil alması hâlinde Kolordunuzun doğrudan doğruya bana merbut olması düşünülmüştür. Böyle bir hal vukuunda kumandan vekili Cevdet beyin vaziyeti ve avakibi iktihâm edip edemeyeceğini bilmek isterim. Edemezse yarın maddî ve vicdanî ağır mes'uliyetler altında kalmaması için mumâileyhin kendiliğinden çekilerek hemen kumandayı vekâleten Kenan beyin deruhte etmesini münasip buluyorum. Fikrinizi şimdi yazınız.» Ayrıca şu iki maddeyi de yazdırdım:

“1 — Zatı şahaneyeye umum kolorduların müştereken imzasile çekilecek olan telgrafnamenin müsveddesini şimdi oraya keşide ettireceğim. Diğer kolordu kumandanları da makina başındadır. Onlar da okuyorlar. Bunu mütalââ ederek cevap itâ buyurunuz.

2 — Vaziyet hakkında Diyarbekir valisi beyefendi ile gayet açık ve kat'î olarak müzakere ediniz. Zira valinin ittihaz edeceği en zayıf ve mucibi tereddüt hareketi bütün vatanın amâl ve avakibi ile alâkâdardır. Her tarafta bütün valilerden kat'î mutabakat cevabı alınmıştır.”

Halid beyin cevabı: «Harbiumumideki kahraman kumandanının emrine girmek şahsım için şeref ve cana minnettir. Cevdet bey temiz kalbli, dürüst, fakat bu makamın ehli değildir. Kumanda hakkında zaten Kenan beyle muhaberedeyim. Şimdiye kadar olan muvaffakiyette sizden ders alan Halidinizin onda dokuzu nisbetinde hasri muvaffakiyeti olduğuna emin oluruz. Zaman nazik olmasa idi Cevdet beyi idare

«derdim. Fakat bazan anında yapılacak bir işte tereddüt gösterilmesi, son vak'a gibi, fırsatın kaçmasını mucib oluyor. Arabistan'la hem hudut olduğumuzdan mumaileyhin vücudundan mânen istifade vardır. Vali Erzurum kongresi mukarreratını alkışlamıştır. Sivas kongresine de Halazadesini intihab etmiştir. Sıkı temastayım. Galip beyin hiyanetine çok canı sıkıldı efendimiz.»

Halit Beye tekrar şunları yazdım:

«1 — Hassaten gözlerinden öperim. Gayret ve fedakârlığınız ve mehasini ahlâkiyenizle müftehirim. Kenan beyin de gözlerinden öperim. Kumanda meselesini bu vechile hal' ve tesbit edersiniz.

2 — Vali Faik beyefendiye ihtiramatımı arz eylerim. Müşarünileyh hakkında yazdığım fıkraları kendilerine arz etmekte hiç bir beis yoktur.

3 — Diğer kolordular kâmilten ve tamamen mutabakat beyan ettiler.» (Diğer makinalar başında aynı zamanda konuştuğumuz kolordulardan muvafakat cevabı geliyordu).

4. sonra da makina başında Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin ve Ankara'da 20. Kolordu kumandan vekili Mahmut beylere (Ali Fuat Paşa teftişte imiş) şunu yazdırdım: «Elâziz valisi Galip ile Bedirhanilerden Malatya mutasarrıfının ihaneti hakkında muhaberat cümlemizce malûmdur. Bu ihanet şebekesini Dahiliye Nazırı Adil beyin bizzat tedvir ettiği de sabittir. Düşman hesabına ve devlet ve milletimizin aleyhinde olan bu suikast failleri milletin galeyana ve teşebbüsüne ve bütün kolorduların müşterek karar ve harekâtile muhakkak te'dip edilecektir. Fakat bir kabinenin en faali olan Dahiliye Nazırı mihverî ihanetini bizzat tahrik ve idare ederse o kabineye hiç bir zaman itimad ve emniyet caiz olamayacağı cihetle keyfiyeti derhal Umum Kolordu kumandanlarının müşterek bir lisan ile doğrudan doğruya Başkumandanı akdesimiz Padişahımız hazretleriyle muhabere ederek bu kabinenin derhal iskat edilmesi ve yerine ancak amâli milliyeye riayetkâr, dine vatan ve milletine ve zatı makamı akdesi hilâfetpenahiye merbut olan namus-kâr ve meşrutiyete tamamilen sadık bir hey'etin getirilmesi ve böyle bir hey'etin gelmesine kadar hükûmeti merkeziyeyi tanımamak ve irtibat ve muhabereyi kesmek hususunda milletin verdiği karardan ordunun ayrılamıyacağına maruzatta bulunmak musammimdir. Zatiâlilerinin temamiî mutabakatı varsa beş kolordu kumandanının müşterek imzasını havi olacak maruzat müsveddesini takdim edeyim.» (Bir taraftan da müsvedde yazdırılmıştır.)

20. Kolordu Kumandan vekili Mahmut bey kolordusu namına derhal muvafakat etti. Salâhattin bey kongrenin şu telgrafını yazdırdı: «Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suret 3. Kolordu, 15. Kolordu, 20. Kolordu kumandanlarının müşterek imzasıyla çekilmesini münasip görüyoruz. Mütalâa ettikten sonra diğer kumandanlarla aynı zamanda çekmek için intizar buyurunuz.»

Suret:

Makamı Sadaretuzmaya

Şimdi doğrudan doğruya Başkumandanı akdesimiz Halifei Zışamımız efendimize maruzatı mühimmede bulunmak mecburiyetindeyiz. Haile ika' edilmemesini rica ederiz. Aksi takdirde tevellüt edecek netayici vehimenin mes'uliyeti sırf zatı fahimanelerine raci kalacağını arz ederiz.

3., 15., 20., 13., 12. Kolordu kumandanları

Salâhattin beye şunu yazdım: «Bütün kolordu kumandanlarının mabeyni hümayunu mülûkâneye keşide edeceği telgrafnamenin sureti takarrür etmiş ve Sivas'a da verilmiş idi. Bunu mütalâa buyurdunuz mu? Şu halde sadarete çekilmesini teklif buyurduğunuz yol vermek hakkındaki telgrafı müteakiben o mu verilecektir? Bu babtaki mütalâanız nedir? Sadrazama böyle telgrafı vermektense Başkumandanı akdese verilecek telgrafnamenin son bir maddesi olmak üzere bu telgrafımızı zatı şahaneye takdime mâni olacaklar ihaneti vataniye ile müttehim tutulacaktır diyelim olur mu?»

Kongreye şunu yazdım:

1 — Hükûmeti merkeziyenin Dahiliye Nazırı Adil bey de Elâziz valisi Galip ve rüfekasının harekâtı hâinanesini tertip ve izhar ettiği cihetle hükûmeti merkezîyeye kat'iyen ordunun dahi itimad ve emniyeti kalmamıştır. Binaenaleyh şimdi Ankara, Sivas, Diyarbakir kolordularile görüşüyorum ve zatı şahaneye Başkumandanı akdesimiz sıfatile ve dört kolordu kumandanının müşterek imzasile bir telgrafname arzı için müzakere ediyoruz. Müsveddesini buradan teklif ettim. Mutabakatı tamme halinde mefadı vechile arz edilecektir. Bu babptaki karar ve mütalâmamız kongrenin kararına tevafuk ediyor mu?

2 — Erzurum ahalisi namına Müdafaa-i Hukuk Hey'eti kâmilen telgrafhaneye gelmiştir. Onlar da zatı şahâneye telgraf çekmeyi tahtı karara almışlardır. Vilâyat merkezlerinin telgraf çekmesi Sivas kongresinin kararına tevafuk ediyor mu?

Mustafa Kemâl Paşanın cevabı:

Telgraf meali aynen âcizleri ve kongre hey'eti kiramınca kabul ve tasvib edilmiş ve utbeihümâyuna arz olunmak üzere hail olunmaması ve aksi halde tevellüd edecek netayici vehime mes'uliyeti zatı fahimanelerine râci olacağı makamı sadarete bizzat arz olunmak üzere Sadrazam paşa telgraf başına dâvet olunmuş ve şimdi konağına İstanbul merkezinden telefon edilip vürutlarında yol açtırlacak ve zatı hümayuna doğruca arz olunacaktır. (Salâhattin).

Kongrenin cevabı:

1 — Zatı şahâneye keşidesini teklif buyurduğunuz suretin muvafık olduğunu arz etmiştik. Yalnız yeni malûmata göre şu suretle ufak bir tâdil yapılacaktır. O tâdil şudur: İlk satırda "Dahiliye Nazırı Adil Bey" cümlesinden sonra "ve Harbiye

Nazırı" cümlesi ilâve edilecek bundan başka telgrafnamenin ortalarına dağru "tertip etmesi ve suikasdin mihverini bilhassa Dahiliye Nazırının tedvir eylemesi" cümlesi yerine "tertip ve dahiliye ve harbiye nazırları tarafından tebliğ ve tatbik edilen" cümlesi kaim olacaktır.

2 — Yol vermek hakkındaki telgrafi müteakip yol verildikten sonra teklif buyurduğunuz telgrafname çekilecektir. Yol verildiğine emniyet olmadan vukubulacak maruzatın hıfz ve iptal olunacağına şüphe kalmamıştır. Binaenaleyh padişahla kat'iyen ve bilâ vasıta yâni hükûmeti merkeziyenin müdahale ve kontrolü olmaksızın görüşmek elzemdir.

3 — Bu tashihatın 13. Kolorduya ve sair icab edenlere tebliğini rica ederiz.

Ankaraya buradan tebliğ olunacaktır.

Tadilâtı Diyarbekir'e de yaptırdım. Ve her kolordu kumandanının dört kolordu kumandanı imzasını da koyması ve kumandanların makina başında bulunduğunu da padişaha bildirmesini kumandanlara bildirdim. Ve tertibimiz mucibince yolun açıldığı Sivas'tan bildirilince evvelâ kongrenin teklif ettiği kısa telgrafi, arkasından da benim teklif ettiğim telgraf Padişaha çektirildi. Trabzon'dan gerek bu telgrafların ve gerekse ihanet vesikalarının teksir ettirilerek İstanbul mabeynine ve ricali marufeye ve matbuata tevzii için icab edenlere tebligat yaptım. Ankarada 20. Kolorduya da bunu teklif ettim. Kabul ettiler.

Elâziz ve Diyarbekirle olan muhaveremizin hülâsasını Hey'eti Temsiliyeye bildirmiştim. Ve Şark merkezlerinden de padişaha müracaat ettireceğimi yazmıştım. Bugün yaptığım işleri tasvib eder cevabı aldım. Erzurum ahalisi namına Müdafaa-i Hukuk Hey'eti padişaha yazdıkları gibi mühim merkezlerin kendileri gibi hareketini tavsiye ettiler. Şimdiye kadar aldığımız malûmatta yalnız Ankara bu işe ilk teşebbüs etmişti. Akşam üstü Sivas'tan bir hey'etin beni makina başına istediğini haber verdiler. Zaten öğleden sonradanberi telgrafhaneden ayrılmamıştık. Gece yarısına kadar da ayrılmadık.

Sivas: Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Kongrenin tevkil ettiği salâhiyettar bir hey'et ve üçüncü kolordu kumandanı Salâhattin beyefendi ve Sivas Valisi Reşit paşa hazretleriyle birlikte makina başında bulunmaktayız.

2 — Kongremiz kemâli muvaffakiyetle ve bütün Sivas halkının iştirâkile pek parlak olarak son bir safha ile şimdi hitampezir olmuştur. Mukarreratını havi beyannamesi tamim edilecektir.

3 — Hükûmeti merkeziyenin malûmunuz olan hainâne icraatına karşı müştereken alınacak tedabirin tatbikatına ait görüşelim. Fuat Paşa teftişde imiş, Mahmut bey ve 13. Kolordu kumandanı Cevdet bey ve mezkûr kolordu Erkânıharbiye reisi Halit bey makina başında bulunmaktadır.

4 — Makina başında mevcut olan zevat bervechi zirdir: Kongreden Mustafa Kemâl Paşa hazretleri, Kongreden Rauf beyefendi hazretleri, Kongreden İsmail Fazıl beyefendi hazretleri, Kolordu kumandanı Salâhattin beyefendi, Erkânıharbiye Reisi Zeki beyefendi.

Kongrenin bugün hitama erdirilmesine ben taraftar değildim. Saatlerdenberi canım sıkılıyordu. Makina başında verilecek izahatı sabırsızlıkla bekliyordum. Verilen izahat beni hiç tatmin etmedi. Biz iki mühim mes'ele karşısında idik. Biri İstanbul'un müracaatınıza lâkayt kalması hali idi. Tabii buna karşı Anadolu uzun müddet başsız ve merci-siz kalamazdı. Şu halde Sivas kongresi bir meclisi millî gibi işe vaziyet mecburiyetinde kalabilecektir. İkincisi bir Kürtlük kıyımı idi. Kongrenin, böyle bir kıyam başlangıcında dağılıverdi şeklinde gösterilmesi İstanbul'un mâneviyatını arttırarak mukavemete teşci edeceği gibi dahilde Sivas kongresinin nüfuzunu —ki henüz her yere nüfuz edememişti— kırabilecektir. Sivas halkının iştirâkile parlak surette hitampezir olduğunu bildiren kongre hakkında aldığım malûmatı muhitimde kime söyledimse suitesir yaptığını gördüm. Sabahtanberi Ali Galip vak'asile meşgul olan rüfekai mesaim ise meyus oldular. Tam celâdet gösterip kongrenin varlığını göstereceği günlere girmiştik. Üçüncü maddedeki (Müştereken alınacak tedabirin tatbikatına dair görüşelim) teklifini kavrayamadım. Bana hiç malûmat verilmeden İstanbul hükûmetile kat'ı alâka ediliyor. Sivas kongresi mukarreratına ait daha bir şey bildirmediler. Kongre neye karar verdi ki tatbikatını konuşacağız? Benim beklediğim izahat: Kongrenin mukarreratı ile beraber İstanbul hükûmeti taannüt ederse ne yapmaya karar verdikleri veyahut kongre vaziyetin inkişafına sükûnetle muntazırdır cümlesi idi. Sitemi ve ağır tenkidimi sonraya bırakarak âtideki iki suali sordum ve gece ahval hakkında düşünmelerini ve karar vermelerini teklif ettim:

1 — Hükûmeti merkeziyenin ve haricen tesir ve ihanetile eğer husulü emel def'aten müyesser olmaz ve pek geç kalırsa Anadolu uzun zaman başsız ve mercisiz kalamıyacağı cihetle vaziyet kesbi salâh edinceye kadar ittihazı lâzım gelecek mukarreratı salime şüphesiz derpiş buyurulmuştur. Binaenaleyh şimdilik kongrenin dağılmaması fikrinde bulunduğumu ve bu baptaki mütalâa ve mukarreratın şifreli telgrafla yarın beyan buyurulması halinde âcizleri de mütalâamı takdim ederim.

2 — Kongre alelâdemi dağıldı, yoksa isticalen mukarreratını tesri ile mi dağıldı? Bu bapta izahat izahat verilmesini rica ederim.

Kâzım Karabekir

Hey'etin cevabı:

Hey'eti Temsiliyeden Raif efendi hazretleri, Hüsrev Sami, Mazhar, Hüsrev ve Kara Vasıf beyler, Şeyh Fevzi efendi hazretleri biraz evvel teşrif ettiler. Cümleten gözlerinizden öperiz.

1 — Hükûmeti merkeziyenin hiyanette taannüt ve temerrüdü halinde ittihazı lâzımgelen karar derpiş edilmektedir. Bu hususta zatîlilerile de muhabere tabiidir.

2 — Kongre müzakeratını tamamen tabii bir surette icra ve hiç bir isticâle il-

zum görmeksizin ikmâl eylemiştir. (1) Bu geceki vaziyet üzerine lüzum hâsıl olursa kongre yeniden ve icabı vechile takviye olunmak suretile fevkalâde olarak ictima edebilecektir.

3 — Sadrazâm Zatişahâneye yol vermedikten başka kendisi dahi muhabere etmekten kaçıyor. Makina başında zatişahaneye yol vermesi kendisinden musirres taleb olunmalıdır. Ankara ve Sivas, Amasya, Kastamonu, Niğde, Erzincan, Samsun bu suretile makina başında ısrar etmektedirler.

Makina başındaki en mühim muhaberemiz bitmişti. Yukarda tafsilen yazdığım şeyler hakkında bir kaç şey daha görüştük: Malatya havalisine gidecek küt'alar, Van valisi Haydar beyin seri gitmesi, Derşim'e tâyin olunan mutasarrıf Sivasta tevkif olduğundan yerine münasip birinin serian izâmı gibi. Asıl mesele hakkında henüz Sivas'ta hiçbir şey düşünülmediği, bir Kürt ihtilâli olabileceği de hesaba katılmadığı anlaşılıyordu. Bunların ikisini de ben kimseye söyleyemezdim. Hususile Sivas kongresi mukarreratından hiç bir maddeyi bilmeden söz söylemek mümkün de değildi. Kürt ihtilâline karşı alâkadar olan 13. kolorduyu da zaten emrime almıştım. Esasen müfettişlik vekâletinde Sivas Kolordusu da emrimde idi. Kongrenin zaruret halinde —belki pek geç kalarak— düşünebileceklerini ben tatbik etmiş ve mühim merakızı takviye etmiştim. Padişaha müracaatımız da, neticede işin millî bir hükûmete müntehi olacağı tehdidinden başka bir şey değildi. İstanbulun Ali Galip'le muhabere suretlerini 3. Kolordu bildirdi. Salâhattin bey bunları Dahiliye ve Harbiye Nazırlarına da bildirerek, kendisine neden itimad edilmediğini ve hayırsız Ali Galibin Vali ve kumandan olarak vesaiti âdiye ile bir hiyanet tertip olduğunun ilâve ile padişaha şikâyet edeceğini yazmış. Vali Reşit Paşa da aynı tarzda Dahiliyeye yazmış.

Vesika suretleri:

Birinci suret:

Elâziz Valisi Beyefendiye

8/9/1335 No. 2 Sivas'a şayanı itimad vasıta olmadığı cihetle malûmatı kâfiye alınamamakta ise de ora ahâlisinden burada bulunan bir adamın ifadesine vesair yerlerden alınan malûmatı umumiyeye nazaran evvelâ ahali bu tahrikâta taraftar değildir. Saniyen asker akallı kalildir. Bu hareketi idare etmekte olanlar, eşhası malûme ile kumandan ve zabıtanın bazılarıdır. Bunlar işe millî bir şekil vererek

(1) Bilâkis Ali Galibin teşebbüsünden acele ile dağıldıkları ve benim ikazına üzerine yanlış harekette bulduklarını ve Sivas kongresi mukarreratında Erzurum'daki mukarreratın 4. maddesini acele ile karıştırdıklarını Sivas'a geldiğim zaman kendilerinden anladım. Acele ile icab edenlere lâzımı gibi malûmat verilmemesi ve bu 4. maddede meselesi Erzurum kongresi azâları ile M. Kemâl Paşa ve benim aramda günlerce münakaşayı mucib oldu. Şark M. Kemâl paşaya ademi itimad beyan ederek vaziyet aldıkları halde benim tavassutumla mesele halloldu. Sırasıyla mühim muhabereleri kaydettim.

maksatlarını tervic ettirmeye çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha karip olduğuna cihetle istediğiniz malûmatı daha sühuletle istih-sal edebilirsiniz. Maahaza gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahis ettikleri cihetle bir gün evvel azimetiniz daha ziyade kesbi ehemmiyet etmiştir. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin ne kadar ziyade olursa muvaffakiyeti o nisbette teshil edeceği derkârdır. Bu kuvvetin miktarı vakti hareketinizi bir gün evvel tâyin ve iş'arına muntazırım.

Nazır Adil

9/9/1335

İkinci suret:

Dahiliye Nezaretine

Şehrihalin dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkiyanın takip ve derdesti için Malatya'dan hareket edecek vechle tedabiri mukteziye icra edilmiştir. Biavnillâhi Talâ müsademe netice muvaffakiyet olduğuna itimad buyurulsun. Yalnız iş'aretin cevapları ve mukteziyatı fevhür buyurulmamalıdır. 9/9/1335.

Elâziz valisi

Ali Galip

12/Eyfülde dahi bu ihanet vesikaları suretleri 3. Kolordudan bildirildi. (Kolordulara tamim olarak). İstanbul hükûmetinin ne namussuz bir hey'et olduğuna şahit olduğu gibi, içinde bulunduğumuz ahvali de tasvir ettiğinden aynen dere ediyorum: Son elde edilen vesaikten:

Sivas

12/9/1335

Deraliye: Dahiliye Nazırı Adil Beyetendi Hazretlerine

13. Kolordu topçu müfettişi binbaşı Mustafa Behçet bey vilâyete geldi. Edir-neden tanışırım. Mülhakatı teftişe çıktığını, Malatyadan geldiğini söylüyor. Propa-gandada müşkülâta, itiraza maruz kalmış, biraz da korkuyor. Valinin şakası yok aklını başına al demişler. Malatyadan da meyusen avdetine hükmettim. Acizane vilâyet iğfalata kaptırılmaktan masun bir hale getirilmiştir. Şunu arz etmek isterim ki Kolordu karârgâhları ve müfettişlikler muzir propagandaya vasiî germi vermiştir. Sıhhiye müfettişleri de müthiş propagandacıdır. Sıhhiye Müdüriyeti umu-miyesi uyanmalı bunlara verilmekte olan yüksek harcırahlar hepimizin bir parasıdır. Bunlar hep devri sabık mültezimlerini de devri hazırda mevrusu yadigâr olduğunu düşünmek, kâfi tedabiri mukteziye icrası reyî devletlerine menuttur. Yalnız aciz-leri tanıdığım bir sıhhiye müfettişi hemen talep edeceğim. Halûk, natuk, hazık, faal ve fedakârdır. Vilâyetin ahvali ruhiyei sıhhiyesine hizmet edeceğinden eminim. Mülga. 3. Ordu Müfettişliği maiyetine memur ve esrarına vâkıf Doktor yüzbaşı Behçet beydir. Askerî sıhhiyesinden mezun addedilerek Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesine verilmesi ve münhal olan Elâziz ve Diyarbakir vilâyetleri Sıhhiye Müfet-tişliğine ikinci sınıf maaşla tâyin kılınması inayeti devletlerinden muntazırdır. İn-tizar edenleri bedeltahkik inha etmiş oluyorum. Mumaileyh doktor Behçet bey

ile bilmuhabere muvafakatini de istihsal ettim. Tesrii musamelesi için alâkadarana evamiri hususiye itası mütemeunadır. Ferman. 3/Eylül/1335

Elâziz Valisi

Ah Galip

Doktor Behçet 3. Kolordu emrine verilmişti. Halen Kayseri'de me-
zun olduğunu 3. Kolorduya bildirdim. Anlaşıyor ki Kayserili olan bu
doktoru İstanbul'dan gelirken Mustafa Kemâl Paşa karargâhına sokuş-
turmuşlar.

En son elde edilen vesâikten: VESAİKİ İHANET

Bizzat hal edilecektir.

ŞİŞ

Dersaadet: 3/Eylül/1335

No. 906

Elâziz Valisi Galip Beye

C: 2/Eylül/1335 arz olunmuştur. İradei seniyesi bugün sadır olacaktır. Bina-
enaleyh kesbi kat'iyet etmiştir. Talimat Şudur: Malûmunuz olduğu vechile Erzu-
rumda kongre namı altında bir kaç kişi toplanarak bir takım kararlar ittihaz ettiler.
Ne toplananların ne de ittihaz ettikleri kararların esas, ehemmiyeti vardır. Fakat
bu haller memleketde bir takım kılukali mucip oluyor. Avrupaya ise pek fena mü-
balağalı aksettiriliyor. Binaenalazalik pek fena sui tesirat hâsıl etmektedir. Ortada
şayanı ehemmiyet hiç bir kuvvet hiç bir vak'a olmadığı halde mücerret bu mübala-
gat ve suitesirattan endişeye düşen İngilizlerin âhiren Samsun'a epeyce kuvvet çıkar-
cakları istidlâl olunuyor. Hükûmetin umum sırasında tarafınıza da icra eylediği
tebligatı malûmeye mugayir harekâtına devam etmekte olur ise çıkarılacak ecnebi
kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ileride ..... (Şifre hal edilememiştir) alarak
bir çok mahalleri işgal etmek ihtimâli bait değildir. Bu ise memleketin menafiine bit-
tabi münafidir. Erzurumda toplanan Eşhası malûmenin kariben sivasta ictima ede-
rek yine bir kongre akdetmek istemekte oldukları muhaberatı vakiadan anlaşılıyor.
Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükûmetce
malûmdur. Fakat bunları Avrupaya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için
orada toplanmasına meydan vermemek icab ediyor. Bunun için de evvel be evvel
Sivasta hükûmetin itimadı tammına mazhar ve selâmeti memlekete muvafık olan
tebligatı harfiyen icraya âzim bir vali bulundurmak lâzım gelmektedir. Zatı vâlâ-
larını anın için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivasta kongre akdetmek istemekte olan
bir kaç kişiye mümanaat etmek o kadar güç bir şey değilse de erkân ve ümera ve
zabitan ve askerinin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran
hükûmetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar takip ve tas'ip ve eşhası
malûmeyi mümkün olduğu kadar iltizam edecekleri nazarı dikkate alınarak şayanı
itimad bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması temini muvaffakiyet için kâfi
görülmektedir. Binaberin evvelce yazdığım vechile oralardaki Kürtlerden itimad
edilen 100 ve 150 kadar suvariye birlikte alarak ve ne için oraya geldiği serdedilmi-
yerek Sivas'a hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bilvüsul vali ve kumandan-
lığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askerî miktarları cüz'î olmakla bera-
ber hüsnü idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı ci-
hette derhal te'sisi nüfuz ederek ictimaa meydan vermemiş olacak ve orada bulu-
sanlar var ise hemen derdest edip mahfuzen İstanbul'a gönderebileceğiniz derkârdır.

Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidarı hükûmet dahilde sergüzeştçuyane harekette bulunanları yıldıracak bu gibi harekâtı gayri maraziyenin vukuuna mâni olacağı gibi hariçte de pek ziyade hüsnü tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oralarişgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarfı nazar etmeleri için hükûmetce bir mümessiki kaviye müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sivas muteberan ahâlisinden bazılarında mevsuken tahkik olunduğu vechile ahali politikacıların tahrikâtından para toplamak için vâki olan tazyikatından pek ziyade müteneffir ve bunların men'i için hükûmete her suretle müzaharete hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak istenildiği kadar efrad bulunacağına ve buna mütefezan tarafından sureti mahsusada muavenet olunacağına itimad edilmektedir. Bu suretle miktarı kâfi ve hükûmete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz suvarileri mütayyiben yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bunun kemâli sühuletle ve muvaffakiyetle tatbiki mücerret derececi nihayede iltizamı mektumiyete vabestedir. Sivas'a memuriyetinizden ve hattâ o cihetlere gidceğinizden efradı ailenizden en emin olduğunuz hiç bir kimseye bahsetmeyiniz. Ve Sivas'a gidinceye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Muvaffakiyetin üssülesasıdır. Bu cihetle şimdilik her halde ailenizi orada bırakarak etraftaki aşairi teftiş için beş on gün duracağınızı efradı ailenize ve sairlerine bilifade hemen hareketle bir gün evvel Sivas'a bağdeten vâsıl olmaya gayret etmelisiniz. Oraya vüsulünüzde âtide münderic telgrafnameyi icab edenlere bittebliğ vali ve kumandanlığı ele almalısınız. Bir taraftan da makina başında tarafımdan icabı hale göre tebligatı lâzıme icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivasa celb edebilirsiniz. Şu kadar ki elyevm orada bulunan Reşit Paşanın valilikten azolunduğu ve yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şâyi olarak müşarünileyh tarafından nezarete müracat edildiğinden ve isimleri malûmunuz olan zevatın Sivas'ta karibin birleşmek istedikleri iş'aratı vakıadan anlaşıldığından beyhude bir dakika vakit geçirilemiyerek bir an evvel hareket ve bir saat evvel temaslara gayret etmeniz de maslahatan ehem ve elzemdir. Şu esbab ve müâhazata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddetle muvasalat edebileceğinizin iş'arı muktezidr. Sivas'ta ibraz edeceğiniz telgrafname şudur. Zatiâlilerinin Sivas vali ve kumandanlığına tâyinleri meclisi vükelâ kararile bilistizan şeref sadır olan iradei seniyei hazreti padişahi iktizâından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sivas'taki memurini mülkiye ve askeriyeden icab edenlere bilirae vali ve kumandanlığı deruhde ederek ifayı vazifeye mübaşeret ve hemen iş'arı keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

Harbiye Nazırı
Şefik

Dahiliye Nazırı
Adil

12 sabahı Sivas şunu yazıyor:

"Şimdi buradan Diyarıbekir'le muhabere tellerin arızası hasebile mümkün olmadığı vesaiten birer suretinin Diyarıbekir'e Erzurum'dan verdirilmesi rica olunur."

Derhal Diyarıbekirde 63. Kolordu Kumandanlığına ve Elâziz 11. Kolordu ahzi asker riyasetine yazdırttım. Sivas, gerek İstanbul ve gerekse diğer mevkilerle iki gündür yaptığı fazla muhabere yerine, ilk işi bu vesikaları yazdırtarak, bilhassa Kolorduların ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin tenvirine çalışmalı idi. Bu suretle az zamanda yalnız kongre ve kolordular değil, bütün merkezler ve mahallî hükûmetler de aynı

suretle vaziyet almaları mümkün olabilirdi. (Ben Erzurum'da bulunan Erzurum ve Van valilerine ve Hey'eti tahkikiye reisine kabinenin çekilmesinden başka çare olmadığı hakkında telgraf çektirdim. Muntakamdaki diğer valilere de yazdırdım.)

Bugün (12) Sivastan şu açık telgraf geldi:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Malatyadan İlyas Beyin şimdi verdiği malûmatı hâvi telgraf suretini âtiye derc ediyorum. 13. Kolordunun ciddi olarak nazarı dikkati celb edilmek lâzımdır. Vehbi beye şimdiden talimat verilmelidir. Haydar beyefendi bu geceden harekete geçmelidir. Tercan'daki suvari alayının bütün kuvvetiyle Harput istikametine hareketi münasip olur.

Kongre Hey'eti

Suret

Şimdi şayanı itimad olan Jandarma yüzbaşısı Faruk beyden alınan malûmat bervechi zirdir. Faruk bey Kâhta ve civarında takipte idi. Malatya'ya beş saat mesafede Raka kariyesinde Kürtlerin ictima eyledikleri ve elyevm mutasarrıfla rüfekasının orada bulunduğu Siverek'e kadar olan aşairin peyderpey mahalli mezkûra gelmekte oldukları ve Dersim aşairine varıncaya kadar Kürtlük namına dâvet edildiği mutasarrıfın fikri evvelâ Malatya'ya hücum ve kâmilen yağma edildikten sonra bütün kuvvetle Sivas istikametine yürüyeceklerini Malatya'da bulunan Türk'leri katil ve tard edecekleri ve Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük namına kendilerine büyük bir zül ve hakaret imiş gibi telâkki olunuyormuş. Vali bu yağma ve katli nüfusa taraftar ve razı olmadığı fakat mutasarrıfın fikrine de mâni olamayacağı bildirmişti. Malatya'ya harben girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceği ve beraberlerinde bulunan İngiliz binbaşısı da Urfadaki İngiliz fırkasının harekete âmade olduğunu bildirmiş ise de Hacı Bedir ağa bunu kabul etmediğini ve aşairin Malatya'nın Kürdistan ve Malatya'da Kürt bayrağının çekilmesine ısrar eylediklerini dün akşam vali Malatya'dan avdet etmek istemiş ise de bırakmadıkları mübalâğadan âri olarak arz olunur. Şeraitleri zirdedir.

- 1 — Valinin yerine avdeti
- 2 — Mutasarrıfın kemâken yerinde kalması
- 3 — Elâziz'den gelen askerın iadesi
- 4 — Valinin 100 müsellâh kürtle Malatyaya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sivas istikametine yürümesi.
- 6 — Bervechibâlâ maruzatına iradeleri.

İlyas bey 15. Alay kumandanıdır. Askerlikte şimdi, bugün, yarın gibi muhatabların kat'i anlayamayacağı kelimeler memnu olmasına rağmen, Malatya da Sivas ta bu tâbiri kullanmış, aksi gibi telgrafın hangi gün yazıldığı da yoktur. (12) de geldi, Faruk beyin şimdisi de 12 midir? Bu telgrafı şöyle bir şifreli tebliğle 13. Kolorduya ve 11. Kolordu ahzi askerine bildirdim:

Erzurum:

12/9/1335

Malatya'dan İlyas beyden Sivas'a vârit olan bir telgrafnamenin sureti aynen zirdedir. Kongre 13. Kolordunun bu telgrafına nazarı dikkati celb ediyor. Maamafih bunun bir blöf olması da muhtemeldir. Fakat Malatya'da bulunan sahra topraklarının münasip mahallere tabiye edilerek şehrin müdafaası temin edilmesi de münasip tedbirdir. Kürt ictimamını gayri mümkün görüyorum. İki günden sonra aç kalırlar. Herhalde bunun bir İngiliz manevrası olduğunu düşünerek ahali islâmiyeyi ve kürt kardeşlerimizi tenvir etmeniz muvafık olur.

(Telgraf aynen yazılmıştır).

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

13. Kolordunun aynı günde yazdığı şifreli cevap 14 de geldi. 3. Kolorduya bildirildi. Aynen zirdedir:

Diyarbakir:

12/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Jandarına yüzbaşısı Faruk efendinin iş'aratını mübalâğalı görüyorum. Bu kadar umumî bir hareketi ictima yapacaklarına ihtimal vermiyorum.

2 — Malatya'da İlyas beye sahra ve cebel topraklarını tabiye ederek müselliâh ek-râdı kat'iyen şehre sokmamak ve Türk ve şayanı itimad ve muallim olan kasaba ahalisinden eşraf ile görüşerek bir mikdar efrad depolardan silâh vermek suretiyle kuvveti tezyid etmek için derhal tebligat ifasını 3. Kolordudan ehemmiyetle rica ederim. Vali, mutasarrıf ve her halde muntakamda kalamazlar, Elâziz'e muvasalat edecek taburila suvari bölüğünü Malatya'ya tahrik için Elâziz'e emir verdim. Siverek'teki piyade taburu Osmaniye'den bir sahra topu alarak Harput'a hareket edecektir. Silvan'daki piyade taburile Siverek'teki suvari bölüğünü de şimdilik Diyarbakir'e celb ediyorum. Şimdilik Osmaniye'ye buradan iki sahra topu gönderdim. Türk, emin ve muallim olan efraddan bir kısım efradı tahtı silâha almasını Elâziz'e de yazdım. Fırka kumandanı Kenan beyi Harput'a kadar otomobil ile oradan da icab ederse kuvvetle Malatya'ya göndermek üzereyim. Vaziyet kesbi salâh edinceye kadar Malatya'da kalacaktır. Bu hususatin da İlyas beye bildirilmesini ve iş'arını tel açılıncaya kadar Malatya hakkında sık sık malûmat alarak bildirilmesini rica ederim. Cebel takımının da Malatya'ya varıp varmadığının tahkiki;

3 — Ahaliye hiyanet hakkında beyannameler negredildi. Elâziz belediye reisi milletin vatanın selâmetine çalışanlarla beraber olduğunu bildirdi.

4 — Mamahatundaki suvari alayının mümkünse muvakkaten Elâziz'e sureti hareketini 15. Kolordudan istirham eylerim.

13. Kolordu Kumandanı

Cevdet

Ali Galip ve avenesinin 10/11 gecesini Malatya kurbünde Raka, 11/12 gecesini Raka'ya yarım saatlik bir köyde aşiret reisinin nezdinde geçirdikleri Malatya'dan bildirildi. Elâziz'e ve Malatya'ya kuvvet vermek için hükûmeti mahalliyelere şu telgrafı yazdım:

"Düşman parasile vatan ve milletine ihanet eden ve bilhassa bey-nelislâm kan dökülmesine çalışan Ali Galip ve hempalarının tenkileri için Kolor-

dumdan da süvari alayını makinalı tüfeklerle beraber Malatya'ya yola çıkardım. İşlerinin şimdiden ihzarını rica ederim."

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İstanbul telgrafhanesinden aynen şunu yazmışlar: «Telgrafname münderecatı Sadrazam paşa hazretlerine arz olundu. Vukubulacak maruzatları usulü dairesinde telgrafla arz olunmalıdır. Telgrafnamelerde kezalik usulâ dairesinde takdîm edilir buyurmuşlardır. Dersaadet Posta Müdürü»

Bu abuk sabuk sözlere mukabil sadrazama ben de şunu yazdım ve bütün kolordulara ve kongreye aynen bildirdim:

Erzurum:
12/9/1335

Makamı Sadaretuzmaya

Sivas'a kürt eşkiyasının taarruzu en basit bir dimağa malik olanlar bile idrâk eder ki oradaki ecanip ve anasırı hristiyaniyenin "Kürtler Sivas'ı bastı katliam başladı" feryadını mucip olacak bu da cihana kürtlerin umumi kıyımı tarzında gösterilerek vatanın inkisam ve izmihlâlini mucip olacaktır.) Bir kolordu merkezi olan Sivas'taki asakiri şahaneye kürt eşkiyasını hücum ettirmekle iki din kardeşini ve tarihin aynı ırktan olan iki evlâdı yani Türkle Kürdü birbirile çarpıştırmak isteyen ve vatan ve milletin kalbgâhına tevcih edilen bu kadar hainane bir suikastın mürettipleri, ne gibi bir menfaat mukabilinde irtikâp ettikleri henüz anlaşılamayan Dahiliye ve Harbiye Nazırları olduğu imzalarıyla aynen tutulan müteaddit şifreli muhaberatından anlaşılmıştır. Amâli milliyeye müstenit ve bihakkın meşrû olan Sivas Umumî Kongresini kürt eşkiya çetesile bastırmak ve buna riyaset etmek üzere memur edilen Elâziz valisi Galip bey haininin daha evvel keşfolunan muhaberesi ve tertibatı lâinanesi üzerine bilmuhabere mücavir kolorduların müstereken tahrik eylediği kuvvei askeriye tarafından üç gün evvel henüz daha Malatya'da iken cürmü meşhut halinde sıkıştırılmış ve düşman parasile Dersaadetten memur olan Molan zade Rıfat, Kâmuran, Âli nam casuslarla ve bir kaç eşkiya avanesile beraber müşkülâtla firar edebilmiştir. Firarii merkuman takip edilmektedir. Avni hakla hayyen veya meyyiten derdestleri müyesser olacaktır. Bir kaç gündenbergi milletin ve ordunun zatı akdesi padişahî ile temas ve maruzatına muannidane bir surette mümaaat etmenin esbabı müessiresinin bu cinayetler olduğu tahakkuk etmiş olmakla eğer baş kumandanı akdesimizle milletin ve ordunun temasına ve vaziyet hakkındaki maruzatına buandan itibaren bir dakika bile muhalefete devam edilirse bu hainler zümresini tervic etmek ve zatı şahanenin itimad ve emniyetini pek fena bir surette suiistimâl ile beraber mevcudiyeti devleti de kasden muhataraya ilka cürmüyle mes'ul olmak gibi dünya ve ahiretinizi zindan eylemek avakibi mühlikeye zatı fahimanelerince bizzat sebebiyet verilmiş olacağından bu hakikatin zatı akdesi padişahiye arzile beraber milletin ve ordular maruzatının doğruca zatı şahaneye ref'ine yol verilmesi ve namusu zatınızın kurtarılması tarihi bir hâdise olmak üzere arz ve neticeye intizar olunur.

15. Kolordu Kumandanı
Mrliva
Kâzım Karabekir

Kongreden âtideki telgrafnameyi ve İtilâf mümessillerine verilmek üzere hazırlanan muhtırayı bildirdiler:

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bir saate kadar sureti âtide münderic telgrafname Umum Kongre Hey'eti tarafından sadrazam paşaya çekilecektir. Binaenaleyh siz de hemen bu esas ve mealde birer telgrafname keşide ediniz. Ve hemen bildiriniz efendim.

Umumî Kongre Hey'eti

Suret

Sadrazam Ferit Paşaya: Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimâl ve zatı hazreti padişahının şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsât ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiç birinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirahatlarını ancak zatı hümayuna arz etmek iztirarındadırlar. Hey'etiniz gayri meşrû harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail olur. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendisini her türlü harekât ve icraata serbest telâkkide mazur görecektir. Ve bütün vatanın hey'eti gayri meşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını kat edecektir. Bu son ihtarımızla bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan Ecnebi zabitanı ve marifetile İtilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.

Umumî Kongre Hey'eti

Sivas

12/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 -- Bilcümle devletlerin İstanbul süfera ve mümessillerine berayı malûmat isâl olunan muhtıra: Sekiz ay evvel feshedilmiş olan meclisi millimizin kanunuesası mucibince nihayet dört ay zarfında yeniden ictima lâzım geldiği halde mütarekenin akdinden beri teakup eden hükûmetler intihabatın icrasında taallül etmiş ve bu surette meclisi millî hâlâ ictima edememiştir. Bu sebeple bilhassa hükûmeti hazıranın takip etmekte olduğu siyaseti dahiliye şekli idaremizi mutlakiyetten tefrik edilmez bir hale getirmiştir. Bu vaziyet üzerine harekâtile icraatında hiç bir fikri meşrutiyet kalmayan Ferit Paşa kabinesi nefreti umumiye karşısında zulüm ve giddetle payidâr olabilmek siyasetine sülûk ederek kendi aleyhinde bulunan millî vahdeti ihlâl için anasını islâmiyeyi yekdiğerile kitale sevk etmek istemiş ise de bu teşebbüse ait vesaik milletin eline geçerek memleketin emniyeti umumiyesi haleldar olmaktan kurtarılmıştır. Bunun üzerine millet vaziyeti zatı hazreti padişahiye arz ile itimadı umumiye müstenit bir kabine teşkilini istirahat etmek istemiş ise de hükûmeti hazıra milletin padişahın temasına da mâni olmuş ve bu suretle millet için bir hükûmeti meşrua teşekkül edinceye kadar hey'eti hazırai vükelâ ile kat'î münasebetten başka çare kalmamıştır. Çünkü böyle bir tedbire tevessül edilmediği takdirde Ferit Paşa kabinesinin teşvikatile Anadolu asayişinin haleldar olacağı muhakkak idi. İstanbulda itimadı milliyeye müstenit bir kabine teşekkül edinceye kadar devam edecek olan bu vaziyetin meşruiyeti ve bilhassa hükûmeti metbualar noktai nazarınca da lüzumunu varestei izah addederiz. Çünkü hükûmeti hazıranın Versay konferansına gönderdiği hey'eti murahhasa sırf âmali milliyeyi temsil eden bir hükûmet tarafından gönderilmiş olmadığından dolayı bir

stali hibre telâkki edilmisti. Binaenaleyh sulhün takarrürü de ancak millete müstenit bir Osmanlı kabinesi teşekkül etmekle kabil olabilir. Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika menafii âliyesinin icabatı âtiyesine tevafuk etmekte olan vaziyeti hazırai milliyemizin muhlli asâyiş hiç bir fikre müstenit olmadığını ve emniyeti umumiyei ihlâl edecek bir hâdise zuhur etmeyeceğini ve bütün mânasile muslihane bir hattı hareket takip edileceğini Sivas'ta mün'akit umumî Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil umumî kongre sureti kat'iycede tekeffül ve temin ederek kesbi fahr ile Cihana adalet vaad eyleyen düveli muazzamanın müzahareti mâneviyelerinden emin olduğunu da ayrıca arz eder.

12/Eylül/1335

Sivas'ta Mün'akit Umumî Kongre Hey'eti

Sabahleyin lâzımı gibi yazmıştım. Kongrenin dediği saatte de 13. Kolordu ile müstereken şunu yazdık:

Erzurum:

12/9/1335

Makamı Sadaretuzmaya

Henüz vaziyetin vahameti idrâk buyurulamıyor. Her tarafta galeyân azîmdir. Kolorduların sevgili padişahımız efendimize olan ebedî hürmetlerini geçirdiğimiz tarihi hayatı doğrudan doğruya utbei şahaneyeye arza mecburuz. Zira vatana, millete ve padişahımızın hukuku mukaddeslerine suikast ve ihanet görülmektedir. Eğersümmanaatta devam olunursa mani olanlar iki cihanda elim mesuliyete dâçar olacaktır.

13. Kolordu Kumandanı

Cevat

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Akşama doğru kongreden gelen telgraf:

Sivas

12/9/1335

13. Kolordu Kumandanlığına

1 — Hükümet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamla temerrüd eylediğinden millet de meşrû bir hükümet re'si kâra geçinceye kadar hükümeti merkeziye ile münasebatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahalli memurini mülkiye ve askerî kumandanlarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sivas'ta umumî kongre hey'etine bildirecektir.

2 — İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesayı memurini mülkiyeye verilmiştir.

Umumî Kongre Hey'eti

Lâhikadır: Bu tebligatın icra olunduğu haberi Kongre Hey'etince malûm olduğuktan sonra aynı vechile beynimizde muhaberata devam olunacağından telgrafhanelerde adam bulundurulması mercudur.

Kongre Hey'eti

Kongreden gelen bu talimat icab edenlere tamim olundu. Evvelce de umum muhaberatın kat'î emri gelmişti. Halbuki İstanbul ile iktisadî

ve ictimai münasebette bulunan bir çok insanlar bu işten büyük zarar-
lara uğrayacağından, kat'olunacak muhaberatın resmî olanlara hasrını
muvafık buldum. Nitekim kongre de diğer bir tamimle bunu ilâna mec-
bur oldu. Gece 10 sonra da kongre beyannamesi telgrafla geldi. Der-
hal tamim ettirdim. Saatlerce inceden inceye tahlil ettim. İki nokta şa-
yanı tahlildi. Biri üçüncü madde Erzurum kongresinin dördüncü mad-
mesine muarız! Diğer de onuncu maddedeki (Hey'eti Temsiliye) ile Er-
zurum kongre hey'eti temsiliyesi ne oluyor, yeni hey'eti temsiliye kim-
lerdir, İstanbul hükûmetile açılan mücadelede hey'eti temsiliye mi idare
edecektir?... Bu hususları bu buhranlı günlerde meskût geçerek bu be-
yannamenin Şarkta nasıl tesir yapacağına intizarı muvafık buldum (1).

Sivas

11/9/1335

UMUMİ KONGRE BEYANNAMESİDİR:

Bütün millette malûm olan mehaliki hariciye ve dahiliyenin tevliid etmiş olduğu
intibahı milliyeden doğan kongremiz mukarreratı âtiyeyi ittihaz etmiştir.

1 — Devleti âliyei Osmaniye ile düveli İtilâfiye arasında mün'akit mütareke-
namenin imza olunduğu 30/Teşrinievvel/1334 tarihindeki hududumuz dahilinde ka-
lan ve her noktası islâm ekseriyeti kahiresile meskûn olan memaliki Osmaniye ak-
samı yekdiğerinden ve camiai Osmaniye'den gayrı kabili tecezzi ve hiç bir sebeple
İttirak etmez bir kül teşkil eder; Memaliki mezkûrede yaşayan bilcümle anasırı
islâmiye yekdiğerine karşı hümrüti mütetekabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve
hukuku ırkiye ve ictimaiyelerile şeraiti muhitlerine temamilere riayetkâr öz kardeş-
tirler.

2 — Camiayi Osmaniyenin tamamıyeti ve istiklâli millimizin temini ve makamı
muallâyı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için Kuvvayı Milliyeyi âmil ve iradei mil-
liyeyi hâkim kılmak, esası kat'idir.

3 — Memaliki Osmaniyenin herhangi bir cüz'üne karşı vâki olacak müdahale
ve işgale, ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teş-
kili gayesine mâtuf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde mücahe-
datı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esası meşruu ka-
bul edilmiştir.

4 — Ötedenberi aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı gayrı
müslimenin her türlü hukuku tabiiyetleri temamilere mahfuz olduğundan, anasırı
mezkûreye hâkimiyeti siyasiye ve muvazeneti ictimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazat
itâsı kabul edilmeyecektir.

5 — Hükümeti Osmaniye bir tazyiki harici karşısında memleketimizin herhangi
bir cüz'ünü terk ve ihmâl etmek ıztırarında bulunduğu takdirde makamı hilâfet
ve saltanatla vatan ve milletin masuniyet ve tamamıyetini kâfil her türlü tedabir
ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

6 — Düveli itilâfiyeye mütarekenamenin imza olduğundaki 30/Teşrinievvel/1335
tarihindeki hududumuz dahilinde kalıp bir ekseriyeti islâmiye ile meskûn olan ve
harsî ve medenî faikiyeti müslümanlara ait bulunan vahdeti mülkiyemizin taksimi
nazariyesinden bilküllüliye feragatle bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye, ırkiye,
diniye ve coğrafyamıza riayet edilmesine ve buna mugayir teşebbüsâtın ipteline

(1) Pek mühim vaziyetler hâsil oldu. Tafsilât gelecektir.

ve bu suretle hak ve adle müstenit bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz.

7 — Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın tamamîyeti mahfuz kalmak şartile altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen her hangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılıyoruz. Ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de âcilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahzı âmali milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tâyin ettiği bu tarihbî devirde hükûmeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü: iradei milliyeye gayri müstenit herhangi bir hey'eti hükûmetin inâf ve şahsî mukarreratı milletce mutâ olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdîye kadar mesbuk ahval ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu halî zecret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan hükûmeti merkeziyemizin meclisi milliyi hemen ve bilâ ifadeden toplanması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı meclisi millinin mürakabesine arz etmesi mecburidir.

9 — Vatan ve milletimizin mâruz olduğu mezalim ve âlam ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdanı milliden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassil kitlei umumiyeye bu kerre (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) unvanile tesmi olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkaçılık cereyanlarından ve ihtirasatı şahsiyeden külliye müberra ve münezzehtir. Bircümle müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin azâyı tabiiyesindendirler.

10 — Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 4/Eylül/1335 tarihinde Sivas şehrinde in'ikad eden umumî kongresi tarafından maksadı mukaddesi takip ile teşkilâtı umumiyeyi idare için bir (Hey'eti Temsiliye) intihab edilmiş ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar bircümle teşkilâtı milliyeye takviye ve tevhid olunmuştur.

Umumî Kongre Hey'eti

Sivas Kongresi

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-I HUKUK CEMİYETİ

4/Eylül/1335 de aktedilmiştir.

Bismillâhirrahmanirrahim

Rumeli ve Anadolunun ittifakı tamamîle 4/Eylül/1335 tarihinde Sivas'ta akdolan kongrenin mukarreratıdır:

“Mevaddı Esasiye”

1 — Devleti Aliyei Osmaniye ile düveli itilâfiye arasında mün'akit müvarekenamenin imza olduğu 30/Teşrinievvel/1334 tarihindeki hudut dahilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti islâmlar teşkil eden aksamı memaliki Osmaniye yekdiğerinden ve camiai Osmaniye'den gayri kabili tecezzi ve infikâk bir küldür. Bircümle anasını islâmiye yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve hissi fedakâri ile meşhun ve vaziyeti irkiye ve ictimaiye ve şeraiti muhitiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2 — Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkilî gayesine matuf harekâtın reddi hususlarında müttchiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız bircümle anasını gayri müslimenin hukuku tabiiyelerine tamamen riayetkârız. Bunların mal,

can, ırzlarının masuniyeti, mukteziyatı diniye, an'anatı milliye ve esasatı kanuniyemizden olmakla bu esas kongrenin kanaati umumiyesile de tekrar edilmiştir. Ancak Rum ve Ermenilerin bizzat veya bilvasıta hafi ve celf her ne şekil ve surette olursa olsun hâkimiyeti Osmaniye ve hukuku islâmiyeyi ve mevcudiyeti milliyemizi muhil bir vaziyet almalarına kat'iyen müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımızın zararını müddei her nevi teşebbüslerine karşı milletimiz bilcümle vesaiti mad-diye ve mâneviyesile müdafaa ve mukabelede kendini sahibi hak ve salâhiyet telâkki eder. Bu habda düveli itilâfiyenin herhangi bir suretle vuku bulacak teşebbüsatını aynı gayenin husulüne mâtuf bir sebep telâkki eyleyeceğimizden bu takdirde dahi hukuk ve mukaddesatımızı bütün varlığımızla müdafaaada kat'iyen tereddüt edilme-yecektir. İcab eden esbab ve tedabiri tedafüye ittihazı zaruri görülmüştür.

3 — Hükûmeti Osmaniye'nin tehlikei inhilâlîne karşı hilâfeti islâmiye ve sal-tanatı Osmaniye'nin bekası esası maksadı teşkil ettiği cihetle müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Gayei mukaddesenin temini için ancak has-belvaz'iyeye bu mesaimize bilfiil iştirâke imkân bulunmayan yani tahtı işgalde bu-lunup iradelerini istimâl ve serbest izhar edemeyen mahallerdeki dindaşlarımızı serd-olunan şeraiti mücbirenin zevaline kadar mâzur göreceğiz.

4 — Hükûmeti Osmaniye bir tazyiki düveli karşısında mülkümüzün herhangi bir cüz'ünü terk ve ihmâl etmek ıztırarında bulunduğu takdirde alınacak idarî, siyasi, askerî vaziyetlerin tâyin ve tesbiti:

Hükûmeti Osmaniye bir tazyiki düveli karşısında "Allah göstermesin" vatani amuminin izmihlâli tammına bir mukaddeme demek olan buraları terk ve ihmâl etmek ıztırarında bulunduğu takdirde yani vatanımızın hükûmeti Osmaniye'ye ve makamı hilâfete merbutiyeti muahadat imza edilmek ve düveli İtilâfiyeye muhtıra ve notalar itâ olunmak suretile veya kanaatbahş olacak vesaiki sairei siyasiye ile terkü ihmâl olduğu tahakkuk eylediği halde hilâfeti mukaddeseye, saltanatı Os-maniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çığnetmemek üzere derhal bir idarei muvakkate teşekkül edecektir. Resmen mevcut olan teşkilât ve kavanini mevzuai devleti âliyei Osma-niye dairesinde tedviri umurda devam edilecektir. Ve bilcümle mülki ve askerî rüesa ve memurini devlet idarei muvakkateye tâbi olacaktır. İdarei muvak-kate tekmil ecnebi devletlerine işbu vaziyeti cedideyi usulen ve resmen iblâğ ede-cektir. Mevzuubahis olan idarei muvakkate teşkilâtı milliyemizin vücude getir-diği kongrece intihab olunacak hey'ettir. Tasavvur edilen hal kongrenin mün'akit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde Hey'eti Temsiliye işbu intihab vazifesini muvakkaten deruhte ederek mevaki'den derhal vilâyatı haberdar edecek ve hemen kongreyi ictimaa dâvet eyleyecektir.

5 — Hey'eti Temsiliye tarafından hey'eti merkeziye vasıtasile tebligat icra edilmedikçe muhaceret memnudur. Hey'eti temsiliye muhaceretin tarzı icrasını ve mahallini ihzar ve tesbit edecektir. Hey'eti Temsiliye dâçarı taarruz olması ihti-mali olan mahalleri şimdiden nazarı dikkate alacaktır. Ve bu taarruzların mahiyet ve vüs'atını teemmül edecektir. Buna nazaran icab eden ahalinin siyaneti hayat-ları için mesken, işe vesair noktai nazarlarından mahallî hey'eti idarelerin tetki-katına müsteniden bir plân yapacaktır. Bu plân ve bunun sureti icrası mahallî hey'eti idarelerince şimdiden malûm olacaktır. Zamanı icrası tehlikenin tahakkuku halinde bildirilecektir. Ancak esbabı muhtelifeden dolayı anı mutasavver mahalline vakit ve zamanile tebliğ edilemediği takdirde mahallî hey'eti idareler vak'anın hu-dusile plânın tatbiki lüzumuna kanaati tamme hâsıl eder ise mes'uliyeti üzerine alarak tatbik etmekle beraber hey'eti temsiliyeyi haberdar eyleyecektir. Mesele gayet mühim ve nazik ve her türlü tedabire rağmen şayanı arzu olmayan ahvali perişaniyi mucip olabileceğinden son derece iltizamı dikkat ve ihtiyat olunmalıdır. Ahalinin bulunduğu yerden nakli suretile imkânı tahaffuz bulunmadığı takdirde

ahaliyi yerinden oynatmamak şayanı tercih olacağından bu takdirde dahi mucibi zarar olmayacak tarzı hareket iltizam ve aynı zamanda gayri muntazam kuvvetlerin mahallî tecavüzüne karşı tedabir ittihaz eylemek sureti kabul edilecektir.

6 — Eczayı memleketimizin nasıl yekdiğerinden gayri münfek bir kül teşkil ettiğini ve buradaki hukuku islâmiye istikrar ve şumulünün hiç bir suretle kabili izale olmadığını efkârı umumiyei cihana karşı izhar ve iblâğ etmek, kongremizin hitamile beraber teşkilâtı milliyemizdeki gaye ve kongremizin in'ikadındaki maksat ve mesleki harekâtımıza dair kongrece takarrür eden hususat, hülâsa, milletimizin âmâl ve metalibatı vicdaniyesi gayet sarîh ve kat'î bir beyanname ile millete ve hükûmeti merkeziyeye ve ecnebilere iblâğ olunacaktır. Bundan başka maksat ve meslek teşkilâtımızı neşir ve tamim ve her tarafca hüsnü tefhim ve telkin hususunda âzâyı cemiyetten her biri bittabi bilcümle hey'eti idare ve hey'eti temsiliye mükellef ve muvazzaftır. Bu bahda mümkün olan her türlü vesait istimâl olunacaktır. Elyevm gazete çıkmakta olan ve gazete çıkarmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkânı tedariki bulunan bilcümle merakızde akalli bir gazeetyi o mahallin hey'eti idaresi tahtı himayesine alacaktır. Kongrece ittihaz edilmiş ve vicdanı milliye mutabık olan mukarrerat ve esasat aleyhine kavlen, kalemen, fiilen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından suiteksirat ve telkinatta bulunulduğu takdirde harekâtı vakia bütün mânasile millet ve vatana hiyanet telâkki edilecektir.

1. — Cemiyetin Unvanı

Vatanımızın mâruz kaldığı hâdisat ve vekayi ile ve tamamen aynı maksatla vicdanı milliden doğmuş cemiyetlerin ittihad ve ittifakile hâsil olmuş olan kütle umumiye "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" unvanile tevsim kılınmıştır. İşbu millî cemiyet her türlü fırka cereyanlarından âridir.

2. — Maksat

Osmanlı vatanının tamamiyetini ve makamı muallayı hilâfet ve saltanatın ve istiklâli millinin masuniyetini temin zammında Kuvvayı Milliyeyi âmil ve irade milliyeti hâkim kılmaktır.

3. — Teşkilât

a) Bil'umum islâm vatandaşlar cemiyetin âzâyı tabiiyesindedirler.

b) Teşkilât her biri aledderacat yekdiğerine merbut olmak üzere köy ve mahallâttan başlayarak nahiye, kaza, liva, vilâyet, "Müstakil liva" taksimatına tâbidir. Köy, nahiye, kaza ve mülhak livalarda hey'eti idareler ve müstakil livalarla vilâyetlerde hey'eti merkeziyeler ve kongrece müntehap bir hey'eti temsiliye vardır.

1 — Köy hey'eti idaresi: Köyde ve mahallâtta mukim köy halkından müntehap lââkal üç âzâdan tereküb eder. İçlerinden biri bilintihab reis olur. Vazifesi köylüyü ve mahalle halkını tehlikeye karşı muhafaza ve irşad etmek ve mafevk hey'etten alacağı talimatı tefhim ve ilân ve ahkâmını tatbik ettirmektir. Köy ve mahallenin ve köy ve mahalle hakkının ahvali hakkındaki düşüncelerinden mafevk hey'eti haberdar eylemektir.

2 — Nahiye hey'eti idaresi: Nahiyeyi teşkil eden köyler hey'eti idarelerince müntehap lââkal üç âzâdan tereküb eder. İçlerinden biri bilintihab reis olur. Vazifesi bütün köylerdeki cereyanı milliyi tevhit etmek ve tehlike karşısında anları

müheyya bulundurmak ve mafevk hey'etten alacağı talimatı tebliğ ve tatbik ahkâmını temin eylemektir.

3 — Kaza hey'eti idaresi: Merkeze merbut mahalle ve köy ve nevahi hey'eti idareleri tarafından müntehap lâakal beş âzâdan terekküp eder. İçlerinden bir reis ve bir kâtip intihab olunur. Vazifesi: Kaza dahilinde cereyanı milliyi tevhit etmek ahaliyi tehlike karşısında müheyya bulundurmak hususunda köy ve nahiye hey'eti idarelerinin vazifelerini hüsnü ifa ve her köy ve mahallenin ve kendisine mülhak nevahinin cesametine ve icabatı mevkiyesine göre bekçi teşkilâtını takip ve icra ettirmek ve mafevk hey'eti idareden ahzû telâkki edeceği talimat dairesinde cemiyetin her türlü âmal ve makasidinin husulünü temin ve teshil eylemektir. Bu teşkilâtı aynen tatbik mümkün olmayan yerlerde mahallinin şerait ve icabatına muvafık bir tarzda icra olunur. Ve en yakın hey'eti idareye kesbi irtibat eder.

4 — Liva Hey'eti İdaresi: Livaya mülhak kazalar ile merkez livaya merbut karar ve mahallât ve nevahi hey'etleri tarafından müntehap lâakal yedi âzâdan terekküp eder. İçlerinde bir reis, bir kâtip intihab ancak liva merkezlerinde ayrıca kaza teşkilâtı yapılamıyacak ve vazifesi de bu hey'et tarafından görülecektir. Vazifesi: Cemiyetin nizamnameye mutabık olarak teşkilâtını taazzuv ettirmek ve bilhassa bekçi teşkilâtına ehemmiyeti nisbetinde affı dikkat ettirmek ve liva mülhakatı dahilinde her türlü fırkacılık hissiyatından âzâde olan mekasıdı cemiyetin tamamen tefhimi esbab ve tedabirini ihzar ve bu mekasıdı nezih ve milliyeye mâni olabilecek her türlü teşebbüsâtı derhal akim bırakmak ve bu hususat için lüzum görülecek mukabil vesait müracaat eylemek ve mafevk hey'eti merkeziye ile sıkı bir temas ve irtibatla bulunarak oradan ahz edeceği talimat dairesinde hareket eylemektir. Tevhürü cemiyetin mekasıdı esasıyesine ve memleket ve milletimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilcek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde liva hey'eti idaresi doğrudan doğruya hey'eti temsiliyeye müracaat eder. Ve mensup olduğu vilâyet hey'eti merkeziyesine de malûmat itâ eyler. Hey'eti Temsiliye livaya vereceği cevaptan vilâyet hey'eti merkeziyesini de haberdar eder.

5 — Müstakil liva ve vilâyet hey'eti merkeziyesi: Nevahi, kaza ve liva hey'eti idareleri tarafından müntehabievvel 10 âzâdan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihab reis olur. Bu hey'eti aynı zamanda merkez kazasının hey'eti idaresi makamına da kaimdir. Vazifesi: Vilâyet dahilinde mevcut bilcümle hey'eti idarelerin vazaihi mevdualarını hüsnü ifa eylemelerini temin ve hey'eti temsiliye ile icra edeceği muhaberat netayicinden ve oradan alacağı talimat ve malûmattan icab edenleri derhal haberdar eder. Teşkilâtı milliyeye ait hususatı bilâ berahi takip ve netayicinden hey'eti temsiliyeye malûmat itâ eyler. Tehini cemiyetin mekasıdı esasıyesine ve memleket ve milletimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde karar ve tedabir ittihaz ve icrasile hemen hey'eti temsiliyeye malûmat itâ eder. Vilâyet hududu haricinde ve fakat cemiyetin muhiti dahilinde vuku ve hudusuna muttali olabileceği ahval ve hâdisatı fevkalâdeden hem mahallini ve hem dehey'eti temsiliyeyi derhal haberdar eyler. Ahvali fevkalâdede lüzum görülüyor ise fevkalâde olarak vilâyet kongresini ictimaa dâvet eder. Hey'eti merkeziye kongreye karşı bir senelik muamelât ve hesabatın mes'uldür.

6 — Vilâyet kongresi:

a) Mekasıdı milliye etrafında daha âm ve şâmil bir surette anlaşmak ve tedabiri lâzımevi ittihaz eylemek üzere senede bir defa mart, nisan, mayıs ayları zarfında vilâyet merkezlerinde bir kongre akdedilecektir. Vilâyet kongresi namı ile tevsim edilecek olan işbu kongre kaza ve liva hey'eti idarelerinden müntehap ikişer âzânın iştirâkile in'ikad eder. Vazifesi, vilâyet dahilinde bir senelik mesaiyi milliye ve

netayıcı tetkik ve karara rabt ile umumî kongreye ait raporu ihzar ve cemiyetin vilâyetine ait hususî bütçesini tâyin ve tesbit eyler ve hey'eti temsiliyeye ait masarifi ifraz ve irsâl eyler.

Umumî Kongre

b) Umumî kongre senede bir defa 10 - 23 Temmuzda in'ikad eyler. Mahalli in'ikad Hey'eti Temsiliye ile vilâyet hey'eti merkeziyelerinin bilmuhabere kararlaştıracağı mahaldir. Umumî kongre kaza, liva hey'eti idareleriyle müstakil liva ve vilâyet hey'eti merkeziyelerince müntehap birer âzâdan teşekkül eder. Millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü müzakerat icra ve mukarrerat ittihaz eyler. Hey'eti temsiliyenin bir senelik icraat ve teşebbüsâtını tetkik ve neticesine göre hüküm ve kararını itâ eder. Bir hey'eti temsiliyeyi ifa veya tecdiden intihap hey'eti temsiliyenin bütçesini tâyin ve kabul eder. Hey'eti temsiliye âzâları kongre müzakeratında iradî kelâma salâhiyettar olup itâyî reye mezun değillerdir.

Hey'eti Temsiliye

Hey'eti temsiliye âtidedeki madde müzbilede mezkûr olduğu vechile kongre tarafından müntehap evsafı lâzıme hâiz asgarî dokuz, arzâmî on altı âzâdan terekkül eder. İçlerinden biri reis olur. Bir de hey'eti tahririyesi vardır. Merkezi, ahval ve bâdisata göre en münasip göreceği mahaldir. Mevcut teşkilâtı milliyemizin esbabı beka ve devamını temin ve bu hususta lâzımgelen tedabiri ihzar ve bilcümle hey'eti müteşekkileyi bir noktada cem ve tevhit ve temsil ederek teşkilâtı mezkûre beynindeki âhengi irtibatı tesis ve bu suretle âmâl ve mekasıdı milliyenin sür'at ve sühuleti husulünü temin eder. Hey'eti temsiliye nizamnamenin mevaddı esasiyesinden musarrah olan maksadı kat'iyi millinin bir noktasını bile ihmâl etmemek şartile vatanın tamamîyetini ve milletimizin istiklâlîni temin hususunda her türlü tedabiri ve mukarreratı siyasiye ve icraiyyeyi ittihaza mezundur. Ancak mukadderatı memleket ve millet hakkında mühim ve esaslı mesâlde kat'î karar ittihazından evvel hey'eti merkeziyelerin reyini istihsal eder. Mukadderatı memleket ve milleti kat'iyyen tâyin ve tesbit edecek vaziyetler için dahi son ve kat'î karar kongre müzakeresi ile itâ edebilir. Ahvali fevkalâde zühurunda hey'eti temsiliye umumî kongreyi fevkalâde olarak ictimaa dâvet eder. Hey'eti temsiliye umumî kongreye karşı bütün bir senelik muamelât ve hesabatından me'uldür.

Yedinci maddeye zeyildir:

Hey'eti temsiliye âzâları bervechiâti intihab olunur:

Hey'eti temsiliye, Anadolu ve Rumeli vilâyet ve elviyei müstakilesinin kongrede hazır bulunan mürâhhasları tarafından mensup oldukları vilâyet ve elviyei müstakile namına kongre dahilinden veya haricinden ve fakat mensup oldukları mahalli bihakkin temsil edecek zevattan vilâyetler namına intihab olunacak asgarî bir, arzâmî iki ve müstakil livalar namına birer mümessilden teşekkül eder. İşbu mümessiller mensup oldukları vilâyet ve müstakil livanın kongrede hazır bulunan mürâhhasları tarafından nisabın iki misline müsavi irae olunacak namzetler meyânında nisabı kadar kongre hey'eti umumîyesince tefrik ve intihab olunur. Ve her vilâyet ve müstakil liva namına haizi ekseriyet olanlar hey'eti temsiliye âzâlığı sıfatını ihraz ederler. Mürâhhasları kongreye yetişememiş olan vilâyet ve livaya namına hey'eti temsiliye meyânına intihabı icab eden âzâlığı veyahut kongrenin mün'akit olmadığı bir zamanda herhangi bir sebepten dolayı inhilâl eden âzâlıklara intihab olunacak zevat, hey'eti temsiliye ile ait olduğu hey'eti merkeziyeler ara-

sında bilmuhabere tekarrür ettirilir. Bu takdirde icab eden âzâyı hey'eti merkeziyeleri hey'eti idarelerle bilistişare namzet olarak nisabın iki mislini bilintihab hey'eti temsiliyeye bildirir. Ve hey'etce tercih olunan zat mümessil sıfatını ihraz eder. Hey'eti temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder.

8 — Hey'eti temsiliye, heye'ti merkeziye ve idareler, mesaili mühimmede salâhiyettar gördüğü zevatı âzâsından ad ile istişare edebilir.

9 — Hey'eti idare ve merkeziyeler bu nizamname ile tâyin ve tesbit olunan esasat ve salâhiyet dairesinde serbesttir.

10 — Cemiyetin varidatı istiklâlin kadir ve menziletini takdir buyuran her ferdin ibraz ve izhar eyleyeceği muaveneti nakdiyeden ibarettir.

11 — İradeyi milliyeyi hâkim kılmaktaki amâli cemiyet, ancak Millet Meclisinin toplanarak hukuku teşriye ve murakabesine tamamen ve emniyet ve serbesti ile bilfiil sahip olmasile tahakkuk edeceğinden bu emniyet Millet Meclisinin teyidi üzerine cemiyetin alacağı vaziyeti âtiye kongre kararile taayyün eder.

Kongre Hey'eti

(10/Eylülde kongre bana malûmat vermiyor diye hey'eti temsiliyeye şikâyet etmiştim. Kongre beyannamesini müteakip cevap aldım. Hey'eti Temsiliye aynen şöyle diyor: «Sivas kongresinde ittihaz edilmiş olan mukarrerat şimdiye kadar zatîâlilerince malûm olanlardır. Başka bir şey değildir. Zatı şahaneye vuku bulacak olan son maruzat hakkında tarafı âlinizden teklif olunan sureti esas olarak kabul edilmiş, bundan daha evvel kongrece hazırlanmış olan arıza ise hükûmeti merkeziyenin mümanaatı yüzünden iptale mahkûm olmuştur. Bunun da muhteviyatı kongreyi tenviren evvelce irsal buyurulan yirmi maddelik mutalâaname-dir. Ahiren kararları verildikçe eshabı mucibesile bundan haberdar edileceğiniz tabiidir. Kongrenin mukarreratı esâsiyesi Erzurum kongresince ittihaz edilmiş olan mukarreratın hemen aynı gibidir. Ve ancak bugün neşrolunacak bir surete ifrağ olunabilmıştır.» Bu babta hey'eti temsiliyeden Erkânıharp binbaşı Hüsrev bey de Erzurum Mevkii Müstahkem Kumandanı Miralay Kâzım beye şunu yazıyor:

1 — Kâzım Paşa hazretlerinin vaziyetten günü gününe haberdar olmadığından bahis serzenişkârane yazılmış bir şifrelerini gördüm. İşin içinde bulunmak hasebile sizi bu bapta tenvir eylemekliği münasip gördüm. Ve pek hürmetle sevdiğim müşarünileyhe de vaziyetin izah buyurulmasını rica ederim. Kongre müzakeratı pek seri cereyan ettiği gibi mukarrerat da son günde ittihaz kılındı. Şarkî Anadolu nizamname ve beyannamesi umumileştirilerek hemen aynen kabul edildi. Arada hâdis olan vekayii mühimme Kolordulara, hassaten Erzurum'a bildirilmekte idi. Bugünün mes'elesi olan Malatya vak'ası ise Kâzım Paşa hazretlerinin tebligatı ile malûm olmuş telgrafhanelerin işgali suretile suretleri maruz şifreli muhaberat yakalanmıştı. Kongre Kâzım Paşa hazretlerinin pek vâkıfane kaleme aldıkları muhtıra esas itibar olunarak hükûmet aleyhinde padişaha müracaat etti. Fakat merkez bunun saraya isâline mümanaat etti. Manda meselesine gelince, buradaki Amerika'lı muhbirin teminat verecek veya müzakereye girişecek salâhiyeti yoktur. Yalnız bununla müteaddit defalar mahremane mülâkatlar yapılmış, tavsiyesi veç-

hile bunun vasıtasile Amerika senatosuna telgraf çekilerek aleyhimizde haksız karar verilmeden bir hey'et göndererek hakikati mahallinde görmeleri istirham edilmiştir. Sadrazam Ferit Paşa istiklâl havası çalarken kongrenin alenen velevki şeraiti milliye dahilinde olsun bir müzaheret taleb eylemesi efkârı umumiyei kaybetmek noktaî nazarından pek tehlikeli görülmektedir. Birbirini tevali eden hâdisat ve vekayi bir çok muhaberata sebebiyet vermiş ve bu hal ekseriya telgrafhanede hey'etce bulunularak intizamı mesai pek tabii olarak haleldar kılınmasını müeyyet bulunmuş olduğunu hesaba katılmasını da ayrıca istirham ederim. Kongre üç gün kadar Kâzım Paşa hazretlerinin tavsiyesi vechile vaziyeti hazırasını muhafaza ederek ondan sonra yalnız hey'eti temsiliye mi kalacak yoksa hey'eti umumiye mi idarei memleketi tedvir edecek buna karar verilecektir (Hüsrev)

Bu şifreyi 3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki bey de kapadığına göre vaziyetin hakikati bu olduğuna şüphe kalmıyor. Vaziyetten ben de son günde alelacele mukarrerat ittihaz kılındığını tahmin ettiğim gibi, beyannamenin Erzurum beyannamesine taarruz eden mütekebil 3 ve 4. maddelerinin aceleden mütevellit bir dikkatsizlik olduğuna kani olmuştum. Erzurum'da hususî müzakerelerimizde dahi mükerreren şu fikir kabul edilmişti: «Vilâyatı Şarkıye hariç olarak, iyi bir sulh esasatını İtilâf teklif ederse kabul edilsin. Vilâyatı Şarkıye kendi kuvvetiyle uğraşarak Ermeni ve Pontus belâsından kurtulabilir. Esasen böyle bir sulh teklif olunursa Vilâyatı Şarkıyeyi kurtaracağız diye arkamızdan kimse gelmez. Şu halde Sivas kongresinde verilecek kararda Erzurum kongresinin ruhunu ihlâl edecek kayıt bulunmasın.» Bu esas Erzurum kongresi müzakerelerinden de müttefikân kabul edilmişti. Halbuki Sivas kongresinin üçüncü maddesi bunu iptal ediyor. Acaba İzmir ve İstanbul'un tahliyesine mukabil şarkın feda edilmesi gibi bir sulh esası meydana çıkarsa Sivas kongresi hangi kuvvetle iş görebilecektir? İstanbul hükümeti vaziyete tamamile hâkim olacak ve Sivas kongresindeki âzânın da memleketlerinde teessüs edecek sulh ve sükûna koşacakları pek tabii bir haldir. Şu halde iş Şark vilâyetleri âzâlarından mürkkep bir hey'ete devrolunacak, yani Erzurum kongresi ve beyannamesine rücu olunacak (1). Gerçi Sivas kongresinin bir Misakı Millî hududu çizmesi ve bunu ilân etmesi iyi bir şeydir. Fakat Erzurum kongresi esasını iptal edecek bir ibare yazmamak ve yazılmak ekseriyetle taleb olunuyorsa, bunu tesbitten evvel, hiç olmazsa bana bildirerek, Erzurum ve Trabzon Müdafaai Hukuklarını tenvir ve reylerini istihsal ile bir zemini itilâf bulmak işin doğru ve hak olan ciheti idi. Hüsrev beyin aynı tarikle verdiği bazı malûmatı daha vardır. Bunlar 14-15 Eylülde yazılmıştır. Buraya kaydı silsilei vekayii muhafaza için münasiptir. Bunlardan birinde diyor ki:

---

(1) Sivasa geldiğim zaman arkadaşlarımız bu hakkı teslim ettiler. Alelacele son gün verilen karar dolayısıyla ve Malatya vak'asından mütevellit telâsla bu mühim noktaya dikkat edilmediği ve benim kongre acele mi dağıldı sualime de büyük bir hata olarak doğru cevap vermediklerini itiraf etmişlerdir.

Mister Braun arkadaşlarla şahsi fikir kaydile demiş ki İran Azerbaycanını Türk Azerbaycanı ile birleştirerek bir hükûmet yapmak, Gürcüleri ihmal eylemek, Erzurum ile Trabzonu da Ermenistan'a ilhak ile Azerbaycan, Ermenistan ve memaliki Osmaniye olmak üzere üç hükûmete Amerika mandasını tatbik eylemek: Fakat Ermenistan müstakil olmayıp Türkiyeye tâbi bir muhtariyet teşkil edecek. Bu belki de efkâra bir iskandil olacaktır. Binaenaleyh Elviyei selâse ve Şarkî Vilâyetler Müdafaa-i Hukukunun buna nazarın nazarı teemmüle alınması ve gelecek Amerika hey'etile müzakerât ve mübahasata mukabil hazırlıklarla yürütülmesi şayanı dikkattir. (Hüsrev).

30 Amerika'lıdan mürekkep bir hey'et 25 Eylülde Erzurum'a gelecekmış. Hüsrev bey diğer bir şifresinde de Amerikalılarla Sivas memurîn, eşraf ve kongre âzâsından bir hey'etin görüştüğünü, Amerikalıların elinde yazılı bir çok sualler olduğunu, sorup not aldıklarını bildiriyor. Hey'eti Temsiliye tarafından münasip cevaplar yazarak Suşehri ve Erzincan'a telgraf başında yazdırdıklarını söyleyerek mühim sual ve cevapları bildiriyor:

S: — Meskûn unsurun lisanı hakkında.

C: — Herkesin Türkçe konuştuğu ve umumî olduğu,

S: — Anasır hakkında.

C: — Türk ile Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki müslüman kardeş bulunduğunu.

S: — Siyasî fırkaların adetleri ve halî faaliyetleri.

C: — Yalnız hürriyet ve itilâf fırkası olduğu halde faaliyette bulunmakta olduğu. Esasen vaziyeti hazıra fırka faaliyetlerini akamete uğratmış tekniî millet istiklâl ve mevcudiyeti için birleşmiştir.

Matbuat ve ekseriyeti efkâr kezalik fırka cereyanlarının söndüğü, efkârı umumiyenin vahdet etrafında toplandığı, âmali millîye ve ittihadı islâm ve ne de turancılık, yegâne gaye mütareke esnasındaki hudutlarımız dahilinde kalan islâmları birbirinden ayırmamak, liberal, yani hür bir hükûmeti teşkil eylemek. Bu meyanda halkın hareketi milliyeye son derece merbut kaldığı, Ferit Paşa kabinesinden onu tutan İngilizlerden nefret eylediği, bilhassa İzmir mes'alesinin İngilizlerden büsbütün soğumamıza sebep olduğu, Türklerin umumiyetle Avrupalılardan ağızları yandığı için yalnız Amerika'dan muaveneti insaniyetkârane beklediği, fakat bu ümidi de boşa çıkarsa artık için Hilâl ve Salıp mes'alesi olduğuna iman eyleyeceği ve kanunun son damlasını dahi lüzumunda akıtmaktan çekinmeyeceği izah edilmiştir.

Şimendüferler hakkındaki suallerine cevap: Erzincan - Sivas hattı hakkında evvelce tetkikat yapıldığı o zaman Erzincan'ın Fırat vâdisi ile Eğin'e uğrayıp Sivas'a getirilmek suretile ileride Eğin'den Harput'a bir kol ayırmak düşünüldüğü ve bu suretle Sivas - Samsun hattı da inşa olunacağından Cenubun mahsulâtını Şimale Karadeniz limanlarına ve oradan Rusya sahillerine isâl gibi büyük menafii ticariye muhakkak olduğu. Tıbbî bir çok sualler sormuşlardır. Harpten evvel ve sonraki vefiyat, mevcut hastalıklar, etibbâyı sıhhiyeye olan ihtiyac. C. Buna yoktur denmiş ve sebep olarak mevcut tabiplerimizin seyahat müşkülâtı yüzünden meraklı mühimmede tevattun eyledikleri görülmüştür. Müessesatı sıhhiyemizdeki ihtiyaç: Çamaşıra, bilhassa umum memleket için ilâca ihtiyac gösterilmiştir. Bu bapta sureti umumiyede ne istersiniz sualine karşı teşkilâtı sıhhiyemizin çoğalması, hiç olmazsa kaza merkezlerinde doktor bulundurulması, köylerimizin sıhhi şerait altında inşası, lüzum olan yerlerde emrazı zühreviye hastahaneleri tesisi. Mahsulât ve hayvanat üzerine müstenit malûmat da verilmiştir. (Hüsrev).

Mustafa Kemâl Paşa da bir hey'etle Amerikalılarla görüşmüş şunu yazıyor:

21/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

General Harburd maiyetiyle dün buraya geldi. Kendi arzusu üzerine gayet mahremane 3-4 saat kadar konuştuk. Yanında daha iki ceneral ile Robert Kolej muallimlerinden tercümanlık vazifesini ifa eden Hüseyin bey bulunuyordu. Biz de Rauf, Bekir Sami ve Rüstem beylerle beraberdik. Müşarünileyhin sorduğu suallerin başlıcaları şunlardır:

- 1 — Kuvvayı Milliye'nin mebdai teşkilâtı ve bu günkü derece kuvveti ve şümülü.
- 2 — Anasırı gayri müslime ve bilhassa Ermeniler hakkındaki noktai nazarımız.
- 3 — Muavenet ve müzaheret hakkındaki fikrimiz.

Bu suallere uzun uzadıya verilen izahatlı cevaplarda âtideki noktalar tefhim edilmiştir.

1 — Teşkilâtı Milliye vuku bulan haksiken muamelelerden müteessir olan millet her tarafta kendiliğinden Müdafaa-i Hukuku meşruası için taazzuv ettiği ve Erzurum kongresile bütün Şarki Anadolu'da ve Sivas umumî kongresile de umum Anadolu ve Rumeli'de vahdetini temin etti. Kuvveti büyüktür. Sahai şümülü de bütün vatandır. Mütareke tarihile tahassül eden hudut haricinde hiç bir emel ve teşebbüsümüz yoktur.

2 — Memleketimizde yaşayan bilcümle anasırı gayri müslimeye olduğu gibi Ermenilere dahi bir gûna suikastımız yoktur. Bilâkis onların her türlü hukuku tabiiyetlerine tamamen riayetkâriz. Bunun aksi olarak işaat aracıkdan ve İngilizlerin tesvilâtından ibarettir.

3 — Bitaraf ve kuvvetli bir devlet ve milletin beyannamemizin birinci maddesi ahkâmı mucibince muavenetine ihtiyacımızı itiraf ve bunu memnuniyetle kabul ederiz. Ceneral bütün harekât ve teşebbüsâtı milliyemizi takdir ve "Bir Türk ol saydım ben de ancak bu suretle hareket edecektim." demiş ve pek samimi ve lehimizde ümitbahş olacak efkâr ve mütalâat da serd eylemiştir. Muhaveremizin tamamen mahrem tutulmasını sureti mahsusada rica etti. Bugün Erzincan üzerinden Erzurum'a hareket etti. Zatiâtilerile görüşmesi kendisine tavsiye edildi. Ceneral ayrıca Erzurumda kırk bin kişilik bir kuvvetin cem edilerek Ermenistan'a taarruz ve bu suretle Turanilik gayesinin istihsaline çalışılacağı hakkında şaiyat mevcut olduğunu ifade etmiştir. Cevaben bunun katiiyen asıl ve esası olmadığı ve tekmil vilâyeti şarkiyedeki kuvvetin on bin kadar bulunduğu ifade edilmiştir. Refakatlerindeki Hüseyin beyi Erzurum Hey'eti Merkeziyesile temasa getirerek oradaki Ermeni fecayiinin hâlâ mevcut asarının gösterilmesi muvafık olur. Hüseyin beye icab eden şeyler söylenmiştir efendim. Mustafa Kemâl.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Amerikalıların niçin bize münağat ettikleri ve bir Amerika Hey'etinin seyahatinin sebebi ne olduğu anlaşılıyordu. Bunu ben daha evvel haber alarak 9/9/1335 de Hey'eti Temsiliyeye bildirmiştim. Şarki Ermenistan yapmak projesi! — Üst tarafı lâfûgüzâf! Bu mel'ûn proje

İstanbul hükûmetine mülâyim gelmişti. Şimdi Sivas yumuşatılıyordu. Mister Braun'un hey'etinin bulunduğu bir zamanda Sivas'ta Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşlarına bunu söylediği vakit ne cevap vermişlerdir? Hüsrev bey, Şarkî Vilâyetler Müdafaai Hukuklarının buna nazaran nazarı teemmüle alınmasını söylüyor. Halbuki bunun cevabını Erzurumda birlikte tesbit etmiştik. Başka türlü bir karara imkân var mıdır? Hey'et Erzurumda lâzımı cevabı elbette alacaktır. Fakat Sivas'taki Hey'eti Temsiliye Erzurumdan doğmuştur; bir daha böyle bir fikri bilhassa şarkta telâffuz etmemeleri kat'i olarak ihtar olunmalı idi. Bundan başka Amerika mandası, velev müzaheret şeklinde olsun, kongre ruznamesinde yer bulmamalı idi. Biz müteaddit münakaşalarla karar vermiştik ki, Sivas kongresi mukavemet düsturunu takviye edecek ve bütün kuvvetlerimiz ve membalarımız tükenirse o zaman yine muayyen arkadaşların kararile Amerika müzaharetini münakaşa edebilecektik. Ne ise Sivas'ta olup bitenleri öğrenmekle vaziyeti iyi kavradım. 25/Eylülde Amerika Hey'eti bir de benden cevabını alacaktır.

13/Eylülde İngiliz Miralayı Neyl isminde biri Malatya'ya geliyor ve halkı teskin ile Binbaşı Novil'in geri çağırıldığını vak'adan İngiltere hükûmetinin haberi olmadığını (!) söylüyor. Tabii buna çocuklar bile inanmaz; fakat İngiltere hükûmetini harice karşı lekeden kurtarmak için basit bu siyasî oyunun ihmâl olunmaması nazarıbrete alınmalıdır. Bizim tarafımızdan bakılınca bu teşebbüse (Tüy dikmek) denir.)

Padîşaha çekilen müşterek telgrafı ve vesaiki mühimmeyi tab'ettirmek için Trabzon'da islâm matbaası olmadığı ve şapiroğrafla çıkarılan mütaedit nüshaların İstanbul'a bir zabitle 14 de gönderilmiş olduğu ve gazetelerle de neşrolunacağını Trabzon mevki kumandanı bildirdi. Ne elim malûmat! Trabzonda 1335 senesinde bir İslâm matbaası yokmuş! Bu şimdiye kadar hatırıma bile gelmedi. Erzurum'da bulunduğu halde mühim bir iskele ve şehrimizde olmaması meşrutiyet devrinde dahi ne kaba çalıştığımızı güzel bir misâldir. Mahallî bir iki gazete Rum matbasında basılıyormuş! Ne yazık!...

Hey'eti Temsiliye İstanbul'a müteaddit nüshaların gönderilmesine teşekkürle Sivas'ta İradeyi Milliye ve Afyonda Öğüt gazetelerile de teksir edilerek İstanbul'a göndereceklerini bildirdiler. Kaç gündür yapılan müteaddit muhaberele, telgraf başında münakaşalar üzerine Sivas kongresinin emirlerinden mütevellit dedikoduları lehimize bir çerçevede toplamak lüzumunu gördüm. Atideki beyannameyi mintakamdaki gazetelerle neşir ve açık telgraflarla mülkî ve askerî makamlara, Müdafaai Hukuklara, Kolordulara yazdım.

Erzurum
14/9/1335

İhaneti Malûme Üzerine
Onbeşinci Kolordunun Beyannamesi

Vatan ve milleti parçalamak gayesini takip eden büyük bir kasit ve ihanet

plânı Cenabı Hakkın avn ve inayeti ve milleti masûmeye mükâfatı olarak vaktinden evvel keşif olunmuştur ki bervechiâti teşrih ve hülâsa olunur:

Büyük ve müşterek bir tehlikei mevcudiyet karşısında Türk ve Kürt kardeşler milliyeti baştan başa ve bir azmi dindarane ile muhafazai hayata çalıştığı şu sırada Kürtlüğü ayaklandırmak ve bir şekavet ocağı halinde göstermek için hain ve harici ellerin tesiri ve parasile ve mahrem talimatı hâmilen iki ay evvel Molan zade Rifat, Kâmuran ve Ali namındaki eşhas ile bir iki refiki Dersaadetten hareket ederek evvelâ Haleb'e vâsil olurlar. Oradan zaten bir müddettenberi Diyarbekir havâlisinde propaganda ile meşgul İngiliz Binbaşısı Mister Novil nam zat ile birleşerek âhiren Urfa mıntakasından Malatya havalisine girerler. Bunlara Malatya mutasarrıfı Halil ve Elâziz valisi Galip nam şahıslar da iştirâk ederek müsellâh Kürt eşkiyasından çete teşkili ile hükûmete isyan ve köylerin silâh tedarik etmelerini tembih ederler. Takip edilen gizli gaye; Kürdistan'ı ve Anadolu'yu isyan halinde göstererek bilfiil ecnebi işgalini hazırlatmak ve kürtler bir parça halinde ayrıca Sivas'ın şarkındaki bir kaç vilâyeti dahi bittabi Ermenilerin hissesine düşürmek ve bu suretle vatanı parçalamaktır. İşte büyük hedef budur. Bunu vaktinden evvel keşfeden ve büyük bir dirayeti vatanperveri gösteren on üçüncü kolordu kumandanı keyfiyeti Harbiye Nezaretine haber verir, fakat oradan hiç bir emir ve malûmat gelmez. Bu hâdisenin tamamen merbutu olmak üzere keşfolunan ikinci bir sahne vukuat ise artık her şeyi meydana çıkarır ki o da şudur. Mukadderatımızı düşünmek üzere Sivas'ta Rumeli ve Anadolu murahaslarından ibaret olarak toplanan umumî millî kongrenin ictimaına mâni olmak ve âzâlarını tevkif ve imha etmek şenaatle Elâziz valisi 100 kadar müsellaâh kürt eşkiyasını topladıktan sonra onlara riyaset suretile nagihanî Sivas'a baskın vermek ve orada Sivas vali ve kumandanlığını bizzat deruhte etmek için Dahiliye ve Harbiye Nazırları olan Adil beyle Süleyman Şefik Paşanın müşterek imzalı ve 2/Eylül/1335 tarihli mufassal bir şifreli talimâtile memur edilir. Ve Malatya üssülhareket ve hazırlık mahalli ittihaz olunur. İşte böyle gayri meşru ve menfur emeller için iki kardeş milleti bir-biri aleyhine kullanmak gibi beynelislâm kan akıtmayı tervic eden ve vicdansızca mürettep olan bu ihanetin asıl daha acıklı safhasını hiç şüphesiz asayışı memleketi balâda beyan edildiği vechile bilfiil muhtel göstermek için Kürt eşkiyası Sivas'a girince orada bittabi karşularına çıkacak milletle ve askerle muharebe edecek ve aynı zamanda her taraftan az çok Sivas'ta toplanmış bir halde olan Ermeniler ve hattâ bazı ecnebler bir kaç vak'a dahi ihdas olunacak ve bu suretle vahdet ve kudretini ve hakkı mevcudiyet ve selâbetini son zamanlarda cihana gösteren ve kabul ettiren ve hemen bir çok devlet ve milletlerin de müzaharetini kazanmış olan vatan ve milletimiz artık böyle bir fecia üzerine bu kerre hiç bir noktai istinad dahi bulunmayarak vatanın kabili red ve itiraz olmayacak bir surette işgali düveli altına alınması ve binaenaleyh parçalanması takarrür edecekti. İşte Dahiliye ve Harbiye Nazırlarını kimbilir ne gibi vaadlerle içine alan bu büyük ihanet plânının şu teşebbüsât safhası da keşfedilince bilmuhabere civar olan bütün kolordularca harekâtı seria ve müşterekeye başlanmış ve acilen sevk edilen kuvvayı askeriye ile hainler henüz Malatyada iken cürmü meşhut halinde vehleten bastırılmış ise de fecirle beraber hâsiren cenuba doğru firara fırsat bulmuşlardır. Bu firarî hainler sür'atle takip edilmektedir. Kariben Cenabı Hakkın inayetile bütün bu hain zümrenin şeriat garayı Ahmediyenin ve kanunu ceilîn pençesine tevdi olunacaklarında hiç şüphe yoktur. İki bed tıynet nazırın imzalarını havi olan 2/Eylül/1335 tarihli şifre ile buna müteallik bir çok vesaike cedide din ve milleti seven memurini devlet tarafından tevdi ve ihbar edilmekle namus ve tarihi millimizde unutulmaz bir hatırai fahrü selâmet bırakmışlardır. Bu levhai ihanet her tarafa intişar edince bilâ istisna ve her yerde nefretler ve lânetler uyandırmıştır. Ali Galip haininin ordunun kuvvei askeriyesini tenkis ve askeri firara teşvik kastile bir de ko-

mitte teşkilâtı on üçüncü Kolorduca keşfedilmiş olmakla bunlar da şiddetli bir surette takip ve taharri edilmektedir. İşte şimdiye kadar hâlâ meclisi mebusanı açmayan ve toplamayan ve sık sık eşhas tebdil ile nihayet bir kabiliyeti leime alan hükümeti merkeziyenin ne gibi bir hafi plâna esir olduğu şimdi pek kolaylıkla anlaşılacaktır. Artık böyle yılan gibi zehirli iki nazırı kucağında tutan hükümeti merkeziyeden milletin ve âmali milliyeye müzahir olan orduyu hümayunun itimat ve emniyeti derhal zail olmuştur. Milletin âmaline riayetkâr ve meşrutiyete sadık dinini, vatanını seven bir hey'eti cedidei hükümetin intihabını hükümdarı zıyanımız ve Başkumandanı akdesimiz sevgili padişahımızın atabei seniyei mülûkânelerine gerek kongre hey'etince gerekse müştereken bütün kolordular kumandanlarınca ve Erzurum ve Van vilâyetlerince hey'eti tahkikiye riyasetince arz edilmiştir. Ve böyle bir hey'eti cedide iş başına gelinceye kadar payitaht ile olan muhaberat ve münasebatı resmiye, kararı milli ile kesilmiştir. Bu levhai ihanetin mütemminesi olmak üzere ihanet ve mes'uliyetin verdiği havf ve telâş ile hükümeti merkeziye bu kerre milletin ve ordunun sevgili padişahına maruzatta bulunmasına musirrane mâni oluyor ki bu da bir iki gün zarfında zail olacak ve her halde zatı akdesi hazretti padişahî bu casus ve ihanet şebekesinden tamamen haberdar olacaktır. Üç beş hain vatansızın masum vatana ve milletin zararına olarak ve düşman parasile tertip eylediği bu sefil plân böylece akamete ve mütecisirleri kahru tedmir icraatına mahkûm kalmış ve namuskâr milletimizin daha kudretli ve müşterek bir vahdeti diniye ve mülkiye göstermesini ve hakan ve milletine pek ziyade merbut olan orduyu hümayunun da gayei mukaddeseye daha emniyetle sarılmasına sebebiyet vermiştir. Bugün bu vaziyet; Sivas'ta Rumeli ile Anadolu kongresi tarafından ecnebi devletleri mümessillerine tamamen bildirilmiş ve bugün Anadolu'nun vahdet ve selâmeti milliyesi ve asayişin mükemmeliyeti ve hainlerin takip edilmekte olduğu bildirilmiştir.

Daha bir ay evvel Cevdet bey birinci şifrenin beşinci maddesinde yanılıyordu. Kendisini şöyle ikaz ettim: «Beşinci maddede Harbiye Nazırının Hey'etin tevkifi talebine dair telgrafla sadarete ehemmiyetle yazdığı cevabını vermesinden Dahiliye Nazırı ile hemfikir olmadığını istidlâl buyuruyorsunuz. Halbuki her iki nazırın bu cinayette hemfikir olduğuna dair vesaik vardır. Bu cevap sizi ve cümlemizi aldatmak ve uyutmak oyunundan başka hiç bir şey değildir.» Bunu şifrenin bildirildiği 3. Kolorduya da yazdım. 13. Kolordunun 12 tarihli âtideki şifresi de İngilizlerin mahallî lisana vâkif kimselerle burğu gibi nasıl nüfuz ettiklerini gösterir:

Diyarbakır
12/9/1335

15. Kolorda Kumandanlığına

Binbaşı Novil Malatya'ya gelince evvel maiyetile Pazarlık ve Elibistan havalisinde Sinemeli aşiret reisi Hasan Ağa oğlu Topo'nun yayladaki çadırlarına giderek nüfuslarını, köy etrafına krohisini aldığı ve merhum Topo'nun delâletile de bu muntakadaki Athan aşiret reisi Paşo ile de görüşerek aynı vecchile nüfuslarını kaydetmiştir. İngiliz silâhlarla müsellâh maiyetinde Diyarbakır havalisinden yirmi kadar kürt bulunuyormuş. Bunları Ekrem'in götürmüş olduğu anlaşılmıştır. Mister Novil'e yollarda ahziasker şube riyasetleri tarafından sebebi seyahati sorulmuş, seferatın iltiması üzerine Dahiliye Nezaretinin vesikasile dolastığını ve Os-

manlı ordusunun İran havalisinde bulunduğu esnada kendisinin de orada bulunduğu ve kürtce iyi bildiğini, Anadolu'daki kızılbaşların Ermeni taraftarı olduğunu, Ermeniler arzu etesler de bunların hükümeti Osmaniyeye merbut bulduklarını, şu halde Ermenilerin kesafeti nüfusa malik olamayacaklarını cevaben ifade etmiştir. Bu ifadeler kürtleri iğfal için desise ve siyasettir.

13. Kolordu Kumandanı
Cevat

14/Eylülde Elâzizden âtideki şifreyi aldım:

15. Kolordu Kumandanlığına

Malatya'ya muvasalat eden Miralay Mösyö Neyl hakkında Malatya mutasarrıflığı vekâletinden şimdi alınan 12/Eylül/1335 tarihli telgrafname sureti husulü malûmat zımında bervechi zir arz olunur. 13/Eylül/1335.

Elâziz Valisi namına
Servet

Mintakai Şimaliye mutemedi berri ... siyasi âlâsı Mösyö Neyl bugün Arga tarikile Malatya'ya geldi. Mumaileyhin beyanatı resmiyesine nazaran memlekette Kürt propagandasile meşgul olmak üzere evvelce Livaya gelmiş olan İngiliz Binbaşısı Novil'in İngiltere hükümeti tarafından böyle bir memuriyete tâyin edilmediği ve kendisinin derhal celp ve iade edileceğini ve hiç bir suretle telâşa mahal olmadığını söylüyor. Livanın asayışı yolundadır. Vali ve mutasarrıf beylerin elyevm kasabaya altı saat mesafede Kozluk ve Raka karyeleri arasında ekrâdın ictimaile uğraşmakta oldukları anlaşılmış olduğundan eşraf ve mütehayyıranı beldeden müteahap bir hey'etin bugün kasabanın üç saat mesafesinde bir mekide Bedir Ağa ile görüşmek üzere gittikleri ve elyevm avdet eylemedikleri ve neticenin ayrıca bildirileceği.

Mutasarrıf vekili Livanın asayışı yolundadır diyor, müteakiben de Vali ve mutasarrıf beyler elyevm kasabaya altı saat mesafede ekradın ictimaile meşguldür diyor. Civar Türk aşiretlerini toplamak ve Siirt mmtakasından bir miktar kuvvet celbi için 13. Kolordu Kumandanlığına şu şifreyi yazdım:

Erzurum
14/9/1335

Diyarbakir 13. Kolordu Kumandanlığına

1 — Elâziz ile Malatya arasında kâin İzoli aşairi reisi Hacı Kaya'nın pek fedakâr ve hamiyetperver bir zat olduğunu buradaki müteallikatından bazı zevat haber verdi. Malatya'dan firar eden hainlerin vaziyeti hazırasına ve lüzumu tenkilerine dair kendisinin ve bunun gibi diyanet ve hamiyetle müstehir vatanperver rüesanın biletraf ve sür'atle haberdar ve vahdeti âmâl uğrunda istifade bahş olacağına şüphe yoktur. Bu bapdaki tedabiri müttehizeden haberdar edilirse pek müteşekkîr kalırım.

2 — Siirt mmtakasındaki vaz'ülceysi biraz kesif telâkki ediyorum. Gerek şeyh

Mahmudun gerek Erbil, İmadiye, Zahu vekayinin şekli hazırası o mintakayı İngilizlere şiddetle aleyhtar bulunduruyor. Binaenaleyh Siirt mintakasında bir miktar kuvveti ihtiyaten garbe çekmek mütalâasındaım. Bu baptaki takdir ve mütalâai âliniz ne merkezdedir?

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Sadarete ve İngiliz Ceneraline de şedit telgrafnameler yazdığını metinleriyle beraber bildiriyor. Mütalâasında noksan gördüğüm yeri bervechiâti izah ettim:

Erzurum:

13/9/1335

3. Kolordu Kumandanı Cevdet Beyefendiye

1 — Tarafı âlilerinden sadarete yazılan telgrafname ile İngiliz Ceneraline çekilen protesto isabeti reiyinizin en belîğ tercümanı ve hepimiz için vecibülintisâl olan selâbeti diniye ve sâfiyeti ahlâkiyenizin en celi bürhanıdır. Bu hareketinizle ve şahsı âlilerile iftihar ettik.

2 — Maahaza zati mes'ele hakkında yine bazı izahat vermektan kendimi alamadım. Malûmu âlileri olduğu üzere bu entrikalar hep İngiliz eseridir. Hedefleri de ortalığa fesad vererek son islâm devletini parçalamak ve bilhassa Diyarbekir vilâyetini ötedenberi Mezopotamyanın aksamı mütemmimesinden ad ve iddia eylediklerinden bu vilâyetimizi yutmaktır. Ali Galip ve Kâmuran hempalarile Harput'a musallat olmak istemesi cepheden zorlamak için bir sebep ve bahane bulamadığı ve Diyarbekir vilâyetini Harput vilâyetine nüfuz suretile arkadan çevirmek ve daha kolaylıkla ele geçirmek maksadiledir. Binaenaleyh bu vaziyet ve ihtimâle göre Harput vilâyetine daha ziyade ehemmiyet verilmesi icab eder. Bu hususta icab eden tedabiri ittihaz buyuracağımızdan emînim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Cevdet bey sadarete yazdığı telgraf ve İngiliz Ceneraline protestosu ile, tasavvur ettiğim kumanda mevkiindeki mahzurunun tamamen izale ettiğinden, âtideki şifreleri yazdım ve muvafık cevabını her iki adresten aldım:

Erzurum:

13/9/1335

Zata mahsustur:

13. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Halit Beye

Kumandan Cevdet beyin Sadarete telgrafı İngiliz Ceneraline protestosu, kanî ve kaili bulunduğunuz safiyeti ahlâkiyesine parlak bir misal olduğu gibi sizin de mu-

mumailihi mucibi memnuniyet bir surette hüsnü idare ve ikazınıza tercümandır. Mumailiğin zaâf ve tereddüdünün artık geçmiş olduğunu işbu telgrafnamesile anlıyorum. Binanenaleyh kendisinden kumandayı nez'edecek bir hâli kalmadı demektir. Evlâdı Araptan olması metaneti ahlâkiyesile şahsen muhitine bir tesir yapabilecek olan mumailiğin yine makamında kalmasını münasip gördüm. Yalnız siz vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini ve tereddütlere artık tahammülü olmadığını ara sıra kendisine bir lisanı münasiple anlatır ve kemâkân idare edersiniz. Kenan beye kumanda hakkında bir şey yazdıysa bu tebligattan bahis ile geri alırsınız. Cevdet beye de bir şey hissettirmezsiniz. Keyfiyeti kongreye de yazdım. Samimiyetle gözlerimden öperim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Sivas:
13/9/1335

Şifre:

3. Kolordu Kumandanlığına

Kongre hey'eti temsiliyesine: 13. Kolordunun kumandanı Miralay Cevdet beyin gerek Sadarete ve gerekse İngiliz Ceneraline yazdığı telgraf ve protesto, mumailiğin halihazır için muzir görülen tereddüt ve cür'etsizliğinin tamamen zail olduğunu gösterdi. Erkânıharp reisi Halit beyin de şahadeti vechile sâfiyet ve metaneti ahlâkiyeye malik olan mumailiğin evlâdı Araptan olması dolayısıyla de muhitine yapacağı tesirden şu sırada müstağni kalmamıyacağı gibi mumailiği gücendirmekten ziyade büsbütün kazanmak daha musip görüldüğünden kemâkân mevkiinde kalmasını münasip gördük. Halit beye bu yolda tebligat yapıldığını berayı malûmat arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün öğleden sonra (13) 13. Kolordunun 11 de yazdığı iki şifre geldi. Vaziyeti izah ediyor:

Diyarbakir:
11/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1-- Malatya mutasarrıfının Kâhtâ ve civarı aşair rüesasile şifre ile muhabere ettiği ve aşairi Malatya'ya dâvet ettiğinin istidlâl edildiği Malatya'dan bildirildi. Mutasarrıfın Bedirhanilerden Kâmuran, Celâdet Mutasarrıfın yeni olması malûm Hey'eti muzirrenin bir haftadır Malatya'da bulunduğu sırada bu muhabere nazarı dikkati calip görülmüştür.

2 -- 15. Alay Kumandanı Binbaşı İlyas bey kumandasında Elâziz'den 52 ester-suar, iki makineli tüfek Malatya'ya sevk edilmiştir. Bu akşam Malatya'ya varacaktır. Elâziz'e Diyarbakirden bir tabur sevk edilmiştir. Siverek'teki suvari bölüğü, Malatya'da alayına iltihakı emri verilmiştir. İcabında Elâzizdeki topların ve bütün kuvvetin Malatya'ya celbi için İlyas beye salâhiyet verilmiştir. 3. Kolordudaki ester suvar müfrezemiz de Sivas'tan Malatya'ya hareket etmek üzere dir.

3 — Malatyadaki alaya telgrafhaneyi işgal ederek mutasarrıfın ekradla şifreli ve açık muhaberesine mümanaat etmesi emrolundu. İngilizin de şifreli muhaberesi men edilecektir. İlyas bey Malatya'ya muvasalat edince eski kuvvet mumaileyhin emrine girecektir. Hey'etin ve mutasarrıfın hiyanetine kanaati vicdaniye hâsıl olunca hemen mutasarrıfı, hey'eti tevkif ederek mahfuzen Sivas 3. Kolorduya sevk emri verilmiştir. Vali Kâhtadadır. Mumaileyhin de aşairi tahrik ettiği ve topladığı anlaşılırsa onun da tevkifine emir verdim. Siyaseten daima me hazir olduğu İngiliz binbaşısının tevkif edilmemesi ve kendisinin on iki saate kadar hemen Malatya'dan geriye avdet etmesinin lisanı münasiple tebliğini emrettim. Ve keyfiyeti berayı malûmat Nezarete de bildirdim.

4 — Elâziz'den Dersim, Malatya livalarile, Malatya kaza belediye reislerine açık bir telgraf yazarak Hey'eti Malûmenin fesadına, İngilizlerin muzirane siyasetlerine dair malûmat vererek islâmiyetin tecezziyesine hizmet edecek işfalata kapılmamalarına dair nasihat verdim. Bunun çok tesiri oldu. Hattâ telgrafcılar İngilizin telgrafını çekmemişlerdir. Aşairin Malatyaya yürümesine pek ihtimal vermezsem de ahval nezaket kesbederse zaruret halinde 3. Kolordudan istiane edilmesi İlyas beye emrettim. Müracat vukuunda mümkün olan muavenetin ifâsını 3. Kolordudan rica ederim.

5 — Hey'etin tevkifine dair olan telgrafıma bu gün nezaretten cevap aldım. Sadarete ehemmiyetle yazdığından bahsediyor. Bundan nezaretin Dahiliye Nezareti ile hemfikir olmadığını istidlâl ettim. Elâziz valisi ise ellerinde Dahiliyeden vesika olduğu anlaşılmıştır. Cevabını verdim. Şifahen de İlyas beye tevkifin münasip olmadığını söylemiştir. Tevkif mes'elesinin bugüne kadar tehirine Malatya'daki kuvvetin takviyesinden başka Hey'eti mezkûrenin bir İngiliz emrinde bulunması sebep olmuş. Urfa ve Antepteki İngiliz kuvvetlerinin bunu bahane ederek bir işgale teşebbüsleri ihtimali düşünülmüştür. Fakat mutasarrıfın ekrâtla şifreli muhaberesi ve nezaretin sarih cevap vermemesi valinin esrarengiz siyaseti üzerine tevkif emri verilmiş olduğu maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Diyarbakir:
11/9/1335

Dakika tehiri caiz değildir.

15. Kolordu Kumandanlığına

Malatya mutasarrıfının ve oradaki hey'eti fasidenin tahrikâtı üzerine İngiliz Binbaşısı müstesna olarak mutasarrıf ve valiyi hâmil olduğu halde hey'etinin tevkifine emir verdiğimi arz etmiş ve esasen hiyanetleri mesmuum olduğundan ve bunu hissetmiş olmaları ki dün fecirle beraber cümlesi Malatyadan firar etmişlerdir. Mutasarrıfın ekrat rüesasile yaptığı şifreli muhaberata ait telgrafları Malatya merkezinden aldırırım. Takdim edeceğim. Şimdi Malatyadan alınan malûmata nazaran bu hey'etin Malatya'dan beş saat mesafede Buhkan kariyesinde müsellâh aşair toplamak la meşgûlmüş. Esasen Pazarcık, Elbistan, Arga kazalarını dolaşarak gelirken bu hey'et alevî ve kürt köylerini gezmişler kürtlere behemahal Silâh tedarik etmeleri ve hükûmete isyan etmelerini tembih eylemişlerdir. Bu da ispat ediyor ki Bedirhanlılardan olan mutasarrıfın hiyanetinden ve valinin anlaşılmayan hasmî bir maksadından istifade ederek bir inkilâp yapmak istiyorlar. Geldiği gündenberi Vali aşair arasında serseri bir surette dolaştı. Hattâ Kolordu kıtaatını zayıflatmak maksadile efradımızı firara teşvik etmek için bir cemiyeti hafiye teşkil ettiği ve firarilere

sahte rapor verdiği istihbar kılındı. Ali Galip mesleksizdir. İngiliz parasına vicdanını satması da pek muhtemeldir. Kâhtalı aşiret reisi Bedir ağa da bu hey'etle beraberdir. Bedir ağa Malatyâ sancağında en münfez bir adamdır. Bütün kazalara ve Bedir ağaya vaziyet ve maksat izah edilerek beyanname yazılmış ise de İngiliz liraları saf vicdanları izlâl etmesi müsteb'ad değildir. Malatyâ'daki suvari alayı Elâziz'den sevk edilen kolla takviye edilerek bu muzir hey'etin nerede görürse derdest ve tevkifini emrettim. Vilâyete mektupçu, mutasarrıflığa Jandarma tabur kumandanı tevkil edilmiştir. Vilâyete bâdema vali ve mutasarrıfın emirlerini icra etmemelerini mülhakata hiyanetlerinden bâis tamim yapmalarını tebliğ ettim. Malatyâ'da kuvvetli bulunmak icab ediyor. Kısmi küllî kıtaatımız Siirt muntakasıdadır. Maamafih imkân derecesinde Malatyâyı takviye edeceğim. 3. Kolordunun Aziziyeden tahrik ettiği suvari bölüklerinin Malatyâ'ya tesrii hareketlerini ihtiyaten Sivas'tan da bir piyade alayı ile bir cebel bataryasının hazır bulundurulması için 3. Kolordudan hassaten rica ederim. Dersim'e karşı 15. Kolorduca Kigi ve Erzincan'da münasip kuvvet bulundurulmasını da ihtiyaten muvafık buluyorum. Dahiliye Nezareti mutasarrıf hakkındaki maruzatımı is'af etse idi bu haller olmazdı. Binbaşı Novil'in hiyaneti hakkında Dahiliyede Erkânıharbiyei umumiyede dosyaları vardır. Buna rağmen Novile Dahiliyeden vesika verilmesi de hayretle telâkki edilmiştir. Mütareke şeraitinin tatbikinden kolordu mes'uldür. Novil'in mütareke şeraitini teftiş için gönderildiğine dair Harbiye Nezaretinin bile haberdar edilmemesine göre bu hey'eti muzirranın belki de kabinenin malûmatı haricinde bir maksadı hafi olarak gönderildiğine hükmediyorum. Bu mes'elenin tahkiki ve vali ile mutasarrıfın azil emrinin resmen ve derhal vilâyete tebliğinin selâmeti vatan namına Nezareti Celileden hassaten istirham ederim. Nezarete, 3. ve 15. Kolordu Kumandanlıklarına yazılmıştır.

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

Hükümeti merkeziye, Valisile birlikte, İngilizlere yardım ederek, bütün şarkın felâketini mucip olacak bir kürt ihtilâli hazırlıyor. Tarihimizde bu kadar iğrenç vak'a bilmiyorum. Mes'elenin garip ciheti bir ay evvel Mustafa Kemâl Paşa, Ali Galib'i öldürtmek için Erzurum'dan adamlar göndermeye kalkmıştı. Şimdi de Ali Galip Mustafa Kemâl Paşaya karşı, fakat bütün kongre hey'etini imha edecek ve muvaffakiyet halinde bir kürt mes'elesi çıkaracak ve İngilizlerin Diyarıbekir ve Elâziz'i kolaylıkla işgaline sebep olacak bir harekete kalkıyor. Mustafa Kemal Paşa Ali Galip hakkında bana hiç malûmat vermemişti. Muarız gördüklerini mahvetmek arzusundan başka bir şey öğrenememiştik. Acaba Ali Galip hayatına karşı ergeç Mustafa Kemâl Paşadan bir darbe geleceğini haber almış mı idi, yoksa Mustafa Kemâl Paşa mı bunun aksini haber almıştı, öğrenemedim.

14/Eylülde öğleden evvel gayet mühim olan âtideki şifre geldi. Aynı zamanda bu şifre açık telgraf olarak Trabzon Müdafaa-i Hukuk Hey'eti merkeziyesine ve Kolorduya serlevhasile de geldi. Şifre memurlarının büyük hatası. Herkesce malûm olan bir şeyi şifre etmek münasebet-

sizlik. Kaç zabıt beyhude yere şifre ile uğraşiyor. Umumi kongre hey'eti temsiliyesinin tebligatı aynen şudur:

Sivas:
13/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Kongrece ittihazı tasavvur edilen tedabiri havi suret bervechiâti maruzdur. Bu babdaki noktai nazarı mütalâai âlileri alındıktan sonra hey'eti umumiyece tezekkür olunarak mevkii tatbiki konulacaktır. 15/9/1335 zevaline kadar iş'arına muntazırız efendim. 13/9/1335 Umum Kongre Hey'eti Temsiliyesi amâli milliyeyi bir sureti hainanede te'vil ve tefsir ile teşebbüsât ve harekâtı milliyeyi gayri meşru olmak üzere ilân eden ve makamı saltanat ve hilâfete karşı sadakati ebediyemizi bütün ve-saiti meşrua ve kanuniye ile te'yide müsaraat ettiğimiz halde Padişah ile millet arasında bir seddi haıl teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhinde teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eden hükûmeti merkeziye ile kat'ı rabita ıztırasında kalan Umumi Kongre Hey'eti bervechi zir mukarreratı zata âlilerine tebliği vazife addeder.

1 — Nam namii Hazreti padişahiye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devlet kemâkân tedvir ve tahşite devam olunacaktır. Bilâtefrik cins ve mezhep ahalinin can ve mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulunacaktır.

2 — Memurini hükûmetin vazifesi meydualarını milletin âmali müşterekesine tevfi ken icra eylemeleri tabiidir. Mahaza ifayı vazifeden istinkâf eyleyenlerin mazaretleri istifa makamında addolunarak yerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esnayı vazifede âmâl ve cereyanı millî hukukunda hareketleri tezahür ve tahakkuk edecekleri selâmeti din ve millet namına sureti şedidede tecziyeleri kat'iidir.

4 — Memurini müsta'fiye ve ahaliden kime olursa olsun mukarreratı milliyeye muhalefet ve harekât ve telkinatı müfisedetkâranede bulunanlar dahi şediden duçarı mücazat olacaklardır.

5 — Milletın selâmeti ve sadeti adil ve hakkaniyeti dahili memlekette emnü asayişle temini ile kabildir. Bu bapta icab eden tedabirin kolordu kumandanları ile valiler ve müstakil mutasarrıflıktan muntazırdır.

6 — Milletın maruzatını zata şaheneye arz ve iblâğına muvaffak olunup itimadı milliyi hâiz bir hükûmeti meşrua teşkiline kadar bilcümle muhaberatin mercii Umumi Kongre Hey'eti temsiliyesi olacaktır.

7 — İşbu mukarrerat bilcümle teşkilâtı milliyeye merakizine tevdi ve ilân olunacaktır.

Sivas kongresi Hey'eti Temsiliyesi kimlerdir; biz ne olduk? Yani Erzurum Kongresi Hey'eti temsiliyesi. Malûmat yoktu. Mütalâamı bildirmek için Erzurumdaki arkadaşlarla vicahen görüşmek, en mühim olan Trabzon'un da mütalâasını öğrenmek lâzımdı. Sivas'tan gelen âtideki şifre ve telgrafnameyi de tetkikle işe başlamayı münasip gördüm.

Sivas:
13/9/1335

Gayet aceledir:

15. Kolordu Kumandanlığına

Hükûmeti merkeziyenin takip ettiği mesleki irticakârane ve son zamanlarda al-

diği vaz'ı mutlakiyet, mevcut heyecanı teşdide bais olduğu gibi meb'usan intihabatının icrasında ihmalkârane hareketi ile de sulhün aleyhimizde olan bilcümle icabatını kabul ve millete bir emrivâki tarzında takdim edeceğini işrab etmekte ve şu hal sulh konferansına verdiği nota mucibince Torosun berisindeki vilâyatımızın ziyat ve Aydın vilâyatında kabul ettiği hududun garp aksamı sahiliyesinde ve memleketin muhtelif kitaatı meşgulesinin mazallah zayi edilmek tehlikesi bütün uryanlığıyla hesap edilmekte olduğundan meclisi meb'usanın intihabile Devletin hukuku mukaddesini istimale ve irade ve kudretini izhara meydan kalmadan böyle bir vaziyeti mühlike karşısında ittihazı tedabir ve müdafaai hukuk eylemek ve keza halkı teslih ve yekdiğeri aleyhine kıyam ve kitale teşviki cinayetkârane teşebbüs ettiği elde edilmiş olan vesaik ile gayri kabili red bir surete tahakkuk eden hükûmeti merkeziye ile her türlü tedabire rağmen muhafazai mevki ettiği müddetce kat'ı münasebet edilmekle şayet bu müddet ve şu hal devam edecek olursa memleketin idaresini ve aynı zamanda tahassülü muhtemel yeni vaziyetlere karşı mukadderatı milletin takrir ve tesbiti zımında umumî kongrenin fevkalâde olarak akdine ihtiyac hâsıl olması memuldür. Leddilicab bu fevkalâde kongrenin defhal ictimainı temin ve azasını şimdiden intihab eylemek menafii memleket icabatından görülmektedir. Garbi Anadolu'nun mürahasları zaten Sivas'ta müctemi bir haldedir. Binaenaleyh: Her sancaktan kazalarının adedine göre muktezi mürahasların şimdiden intihabile ilk icra edilecek tebliğde gösterilecek mevkii ictimaa şitâb etmek üzere ihtiyaten hazır bulunmalarının temini ile isimlerinin şimdiden Sivas'ta Hey'eti Temsiliyeye bildirilmesi rica olunur. İşbu şifrenin suretinin Mıntakadaki Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine tebliğ ve hükmünü müttehiden icraya himmet ve bir an evvel intac buyurulması rica olunur.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kernâl

1 — İşbu şifrenin mensubiyeti ve kurbiyeti olan kolordular tarafından Bur-sada 17. Fırka, Çitne'de 58. Fırka, Bandırma'da 61. Fırka, Niğde'de 11. Fırka kumandanlıklarına hemen bildirilmesi.

2 — 61. Fırka dahi bu şifreyi alır almaz derhal bir suretini Edirne'de birinci Kolordu kumandanlığına keşide etmesini Hey'eti Temsiliye rica eder.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Sivas:
13/9/1335

Telgraf:

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığına

Hükûmeti merkeziyenin icad ve takip etmekte olduğu mesleki isticakâranesine ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhataratı azimesine karşı müdafaai hukuk ve muhafazai mevcudiyet için meclisi millinin intihab ve in'ikadını temin ve tesri etmek bugünün en mühim vazifesidir. Hükûmeti merkeziye milleti işgal ile meb'usan intihabatı ayrıca icra etmemiş olduğu gibi son zamanda karar verdiği intihabatı da türlü esbapla tavik ve tehir etmektedir. Ferit Paşanın Torosun ötesindeki vilâyatımızdan feragat ettiği sulh konferansına verdiği muhtıralarla sabit ve Aydın vilâyetinde Yunanlılarla tahdidi hududa teşebbüsü oradaki işgali emrivâki bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve aksamı meşgulei saire memleket

için de bunlara benzer gafilâne ve hainane siyasetle mahkûm ve memleketi inkısa-
ma uğratacağı kaviyyen melhuz ve meclisi millinin in'ikadından evvel sulhnameyi
imza ile milleti bir emrivaki karşısında bulundurmamak niyetinde olduğu muhtemel
bulunmuş olduğundan Umumî Kongre orduyu ve milleti intihaba dâvetle bervechiâti
hususatın sür'ati icrası vezaifi hayatiyei milliyeden ad ve beyan eyler: Evvelâ inti-
habat hazırlıklarının mer'i kanundaki en asgarî müddet zarfında icra ve ikmâli için
belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri faaliyeti tamme ile çalışmalıdır. Sani-
yen sancaklardan çıkarılacak meb'usların miktarı nüfusa nazaran adedi hemen tes-
bit olunarak Hey'eti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bi-
lâhare bilmuhabere kabul olunacaktır. Salisen gerek intihabat hazırlıkları, gerek
intihabatın icrasında mucibi tehir esbabın şimdiden teemmül ile ref'i ve hiçbir te-
ehhüre meydan verilmeyerek sür'ati ikasına muavenet buyurmanız mercudur.

Hey'eti Temsiliye

Mıntakamdaki müdafaa-i hukuk merkezlerine ve mahallî hükümet-
lere yazdırdım ve geçirdiğimiz tarihî ve hayatî dakikaları da nazarı dik-
kate alarak, elbirliği ile çalışılmasını da tahşiye ettim. Kongre, hey'eti
temsiliyesinin cevap beklediği altı madde ile diğer fevkalâde kongre ha-
zırlığı hakkında icab edenlerle görüştim. Trabzon'un da aynı düşüncede
olduğunu gördüm. Trabzonda İzzet ve Servet beylerin (Hey'eti Temsi-
liye âzasından) mütalâaları ve cevabım bu hususta halkın ve benim
düşüncelerimi gösterir. Meselenin en mühim ciheti halkta ve zabitan-
da Mustafa Kemâl Paşaya karşı, izalesi mümkün olmayan bir emniyetsizli-
ğin pek ileri gitmesi idi. Vak'aların icad edildiğini ve Mustafa Kemâl
Paşanın bu suretle emrivâkilerle diktatörlüğe yürüdüğünü, vaktile Er-
zurumda iken Elâziz valisini öldürmek istediğini, onun da şimdi buna
karşı hareketi aralarındaki şahsî husumeti millî işe karıştırdıklarını,
Kemâl Paşanın Dahiliye Nazırına yazdığı telgrafın şahsî intikamına
milleti âlet edeceğini, daha bazı şahsiyata taalluk eden sözlerle büyü-
yen dalgalar bana doğru köpüklerini gösteriyordu. Sivas kongresinde
verilen kararların bazı hataları olmakla beraber, millî birlik tesisi için
mühim esasları vardı. Yalnız Kemâl Paşanın her tarafa ataklığı, buna
mukabil vakit ve zamanile bana bile malûmat vermemesi, hakikaten
hissine mağlup olarak şahsî hasımlarına da millî hücumları tevcih fit-
reti, millî kuvvetimizin kendini gösterdiği şu sırada şarktaki kuvvetleri-
mizi bizden ayıracak mahiyet kesbediyordu. Garp mintakalarının ise
daha fena vaziyette olduğu gelen şifrelerden anlaşılıyordu. Ali Fuat
Paşa ve Refet bey var kuvvetleriyle diyar diyar henüz millî cereyanla-
rın serbest inkışafına uğraşıyorlardı. Ben şarkta halk ile Sivas kongresi
arasında bir samimiyet bağı oldum ve tarafeyne fazla gittikleri cihet-
leri samimi olarak yazdım. Mustafa Kemâl paşanın da mevki ihtira-
mını lâzımı gibi tuttum. Şöyle ki: Sivas Kongre hey'eti bana yazdığı
gibi, Trabzon merkezine de mevki kumandanı vasıtasile malûmat vermiş
ve mütalâa sormuş. 14/Eylülde mevki kumandanı yazıyor ki: «Trabzon
hey'etinin gayri muvafık vermek istedikleri cevabı Sivas'a şifre ile bil-

direyim mi? Kongre hey'etinin sorduklarını ve Trabzon'un da cevabını bu gece makina başına bir zabıt gönderin yazdırayım.»

Yazdırdığı cevap şudur:

Trabzon:
14/9/1335

Sivas'a 16 da yazılmıştır.

Sivas'ta Anadolu Vilâyatı Şarkiyesi Hey'eti Temsilîyesine

Müdafaa-i Hukuk Hey'eti merkeziyesine vârit olan telgrafnamelerinden haberdar olduk:

1 — Umumî Kongre Hey'eti temsilîyesi namı altında Erzurum kongresinde kabul edilen nizamnamede bir madde yoktur.

2 — İtâ buyurulan tafsilât ve izahat doğrudan doğruya mevaddı esasiyenin 4. maddesi hükmünü ihtiva ettiği görülüyorsa da o maddeye tebaiyet için iktiza eden şerait mevcut değildir. Şu veya bu şahsın amali milliyeye karşı vukubulacak harekâtı hodseranesi veyahut icra edilecek fesad âmiz tertibat sebebiyle hükümetten kat'i alâka eylemek, şimdiye kadar gayet samimi bir surette icra kılınan tefhimat ve tebligatın aksini tazammun edeceği cihetle —ki bir kısım halkın bu iddiada bulunduğu malûmdur— Efkârı millete gayet tehlikeli bir sukuta maruz kalmamızı ve gerek Erzurum kongresinin mahiyeti mânevîyesine ve gerekse şahsen her birerlerimiz hakkında badiî töhmet olarak hükümler itâsına sebebiyet vereceği şüphesizdir.

3 — Padişahınıza arzı keyfiyet olununcaya kadar merkezle münasebatın kat'i matlub olan gayeyi yani irade-i milliyeye hâdim bir hükümetin teşekkülünü mucip olabilmekten ziyade esasen hükümeti merkeziye ile hasıl olan suitefehhümün tezyidini intac eyleyeceğine şüphe yoktur. Evvelce Erzurum ve şimdi Sivas kongrelerinden hâkipayı şahaneye keşide kılınan telgrafların yeddi hümayunlarına vâsıl olmadığı hakkındaki şüpheler izale edilmeden vukubulan müracaatlar arzu olunan tesiri müstahseni daha ziyade meşkûk bir vaziyete getirecek ve belki de Damat Paşa kabinesi ve serrişteyi kendi lehinde istimale meydan bulacaktır.

4 — Bundan başka bu kadar hırsicâh arzusunda bulunan adamlar kin ve gayzlerine galebe edemiyerek İngiliz ve Fransızlara müracaat ve memleketin başına ayrıca bir ılgal felâketi ihzar etmeleri dahi ihtimâlden bâit olmasa gerektir.

5 — İttihazı tasavvur buyurulan tedabirin muvafık olmadığı kanatindeyiz. Meselenin son derece mühim olduğu varastei izah bulunmakla şayet ekseriyeti âra ile karar ittihazı cihetine gidilecek olursa bu bapta Hey'eti Temsilîyeden müstafi ad edilmekliğimizi rica ederiz.

6 — Zatişahâne maksadı hakikiden haberdar değillerse derhal Anadolu namına bir hey'etin sür'ati seria ile Dersaadete izâmı ve selâmeti millet ve memleket namına bir hey'etin her türlü mehaliki göre alınması lâzımden olmakla bu tarik ile mes'ele hal edilinceye kadar teşebbüsâtı vâkıanın sureti kat'iyyede tehirî fikrindeyiz. Bunda bulunan Gümüshane mürahhası Zeki beyle de görüşülerek aynı fikir şiddetle taraftar olduğunu ilâve ile arzî hürmetler eyleriz.

14/Eylül/1335

İzzet

Servet

Benim mütalâatım gergî Sivas kongresinin Erzurum kongresi mukarreratını iptal eder mahiyette olduğundan, Sivas'ı daha ağır tenkid

mahiyetindedir. Fakat zaten Hey'eti Temsiliye âzâsının yukardaki cevapları Sivas'ı lâzımı gibi sarsacak ve düşmanlarımıza karşı daha başlangıçta birbirlerine girdiler hissini verdirerek, bütün muvaffakiyetlerimizi ümitsizliğe düşürebileceklerinden, bu bahsi ayrıca Sivas'taki yeni Hey'eti Temsiliye ile anlaşmaya bırakarak, Sivas kongresi beyanname-sinden çıkarabildiğim iyi mânâyı ve arkadaşlarımızın hüsnü niyetini toplayarak, Trabzon'a ve aynı zamanda 6 maddelik suale cevap olmak üzere Sivas'a bu şifreyi yazdım:

Erzurum:
14/9 1335

Fevkalâde müstaceldir:

Sivas'ta Umumî Kongre Hey'eti Temsiliyesine

Servet ve İzzet beylerin kongre sualine karşı aynen muttali olduğum cevaplarına mukabil kendilerine yazdığım mütalâat aynen bervechiâtidir; aynı zamanda 14/9/1335 tarihli şifreli telgrafnamei âlilerinin dahi cevabı olduğunu arz eylerim.

Kâzım Karabekir

Erzurum:
14/9 1335

Trabzon Mevki Kumandanı Ali Rıza Beye

1 — Sivas kongresinin istifasına cevaben Trabzon Hey'etinden Servet, İzzet ve Zeki beylerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu zevata itimad ve hürmetim fevkalâdedir. Mûmaileyhimin mütalâatına saik olan fikri asliyi anlıyorum ve taraftarım. Yalnız teferruat hakkındaki nikatı nazarım bervechiâtidir: (1)

a) Nizamnamenin mevzuu bahis olan dördüncü maddesinde yalnız bir tazyiki haricî karşısında terk ve ihmal şıkkı nazarı dikkate alınmıştır. Filhakika vekayis âhirede bu maddenin dal olabileceği bir terk ve ihmal keyfiyeti yoksa da haricin teşvik ve teşcil ile Dahiliye ve Harbiye Nazırları tarafından tertip ve Ali Galip'e tebliğ edilmiş olan ve suretleri size de yazılan bir ihanet var ki bu vak'a nizamnamenin esnayı tanziminde derpiş edilebilen ihtimalâtın fevkinde ve seri ,kat'i tedbirleri âmirdir.

b) Erzurum kongresi Şarkî Anadolu vilâyatının muhafazai hukuku için toplanmış ve kararını Şarkî Anadolu vilâyatı namına vermişti. Sivas'ta in'ikad eden kongre ise umum milleti temsil eden bir kongredir ki bu kongrenin de ayrıca bir hey'eti temsiliyesi ve vaziyeti hazıraya göre kararları olması bir emri tabii ve mantıkîdir. Sivasta'ki umumî millî kongre ve Hey'eti Temsiliyesi Şarkî Anadolu vilâyatı hey'eti temsiliyesini ilga etmiş olmuyor. Bu hey'eti temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu hey'eti temsiliyeden olup da elyevm Sivas kongresi hey'eti temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar var ise bunların Şarkî Anadolu vilâyatı hey'eti

(1) Erzurum kongresinin dördüncü maddesi:

Hükümeti merkeziyenin bir tazyiki düveli karşısında buralarını terk ve ihmal iztirarında kalması ihtimaline göre makamı hilâfet ve saltanata merbutiyeti ve mevcudiyeti hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olmuştur.

temsiliyesinden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. O zaman Sivas kongresi umum milletin menafiini ve Şarkî Anadolu vilâyatı hey'eti temsiliyesi de münhasıran Şarkî Anadolu vilâyatının hukuk ve menafiini muhafaza ve müdafaa kudretinde bulunmuş olurlar.

c) Umumî kongrenin hükûmeti merkeziye ile kat'ı alâka etmesini ve makamati resmîyeyi kat'ı muhabereye dâvet eylemesini zarurî bulurum. Çünkü hükûmeti merkeziye içinde milleti yekdiğeri ile kitale hem de eşhası resmîye delâletile teşvik eden Dahiliye ve Harbiye Nazırları var ki makamati mülkiye ve askeriye artık bu nazırlarla bittabi muhabere edemezler. Sadrazama gelince o da bu iki hain nazırı hâlâ mevkilerinde tutmakla bu nazırların mürevvici efkârı ve âmâlî olduğunu ispat eylemekle beraber milletin ve kolorduların Halife ve Padişahımız efendimiz hazretlerine vukubulan maruzatına da musirren mâni olmaktadır. Binaenaleyh hükûmeti merkeziyenin bu ihaneti hakkında şevketmeabımızın ve umumun nazarı dikkatini ve hakikati öğrenmek merakını celp için dahilin merkezle muhabereyi kat eylemesinden başka çare kalmamıştır. Esasen kat'ı muhabere ve münasebet tehiri de doğru değildir. Hükûmet milletin emniyet ve itimadını kaybetmiş olduğu için kanunu esasi mucibince bizatihi sâkit ve mâdumdur. Bundan başka pek mühim bir mesele de yapılmış olan bir işe ademi iştirâk, şimdiye kadar pek samimi bir surette muhafaza edilen ve ilâ maşallah muhafaza edileceği muhakkak olan vahdeti iradeyi ihlâl eder. Yalnız kongre tarafından yazılan maddeler hakkında beyanı mütalâa edilmesi ve evvelce yapılmış olan iztirârî bir işin tasvib olunması fikrindeyim.

d) Kongrenin altıncı maddesinde teklif ettiği merciiyet ve salâhiyet keyfiyeti meselenin ruhu esasısını teşkil etmektedir ki bu bahiste şimdiden isticâl edilmemesi hususunda tamamen hemfikirim. Umumî kongre, şayanı itimad bir hükûmet re'si-kâra gelinceye kadar ancak istişarî mahiyet ve kudretini muhafaza eder.

e) Kongre hey'eti temsiliyenin teklifatından birden beşe kadar olan maddelere gelince: Bunların mahiyetleri itibarile kongrece değil sorulmasını hattâ beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm. Çünkü bu maddeler zaten yapılmakta ve ortada bu maddeleri yazdıracak bir vak'a görülmemekte olduğu gibi tazammun ettikleri esasat da kavanini mevzua mevadından başka bir şey değildir. Dediğim gibi rey sorulması icab eden yalnız altıncı maddedir ki bu baptaki fikrim de yukarda yazılmıştır.

f) Hükûmeti merkeziyenin teşebbüs ettiği ihanetkârane hareket anasır arasında ihtilâf ve fecayiin hudusunu ve binnetice memleketin işgal ve inkisamını tevhit edecek mahiyettedir. Sivas kongresinin bu vak'a karşısında ittihaz ettiği tedabir ve milletin kongre mukarreratına tamamen iştirâk ve müzaheretî suretile bir mevcudiyeti milliye gösterilmesi sayesinde ki hükûmeti merkeziyenin tertip ettiği plân akamete uğratılmış ve memleketin işgaline bâdi olacak hâlat bertaraf edilmiştir. Hattâ bilhassa bu mes'ele için 13/9/1335 de Malatya'ya gelmiş olan İngiliz Miralayı Neyl üşera ile beraber bulunan binbaşı Novil'in harekât ve teşvikatından İngiliz hükûmetinin malûmatı olmadığını ve geri aldığını söylemiş ve milletin azim ve kararî karşısında mes'eleyi bu suretle tevhit ve tamir mecburiyetinde kalmıştır.

g) Keyfiyetin zatışahaneye arz ve ismai meselesine gelince bunun için bir hey'eti mahsusanın İstanbul'a gönderilmesi gidecekler için muhtaralî ve maksadın bu suretle temini de imkânsızdır. Bu husus başka suretlerle temin edilmektedir.

2 — Dahiliye ve Harbiye Nazırlarının müşterek imzasını hâvi vesika hükûmeti merkeziyenin nasıl bir ihanet plânı tertip etmiş olduğunu tamamen göstermektedir. Bu vesaiki Trabzon hey'eti merkeziyesi görmemiş ise bir suretinin verilmesi.

3 — Bunun üzerine yazılacak cevapta tadilât yapıp yapılmadığının ve yapıldı ise muaddel suretinin iş'arı.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

15/Eylülde Mustafa Kemâl Paşa Trabzonda İzzet ve Servet beylerle makina başında görüşmüş. Trabzon mevki kumandanının bildirdiğine nazaran, İzzet ve Servet beyler Gümüşhane murahhası Zeki beyle birlikte verecekleri malûm cevapta tâdilât yapmakta iken, Mustafa Kemâl Paşa kendilerini bizzat makina başına çağırılmış. Uzun muhavereleri, Kolorduya yazdık, cevabınızı oradan alırsınız sözü ile bittiğine nazaran, anlayamadıkları ve cevaplarında da tâdilâttan sarfı nazar ettikleri anlaşıldı. Valinin bu işlerde tesiri var mıdır? Trabzon'un vaziyeti nasıldır? Trabzon telgrafhanesinin İstanbul ile muhabere ettiği hakkındaki şikâyetlerin tahkikatından valinin iki yüzlü görüldüğü, vaziyetin iyi olduğu, dedikoduların malûm tarzda olduğu, Trabzondan İstanbula iki hat olup birisi İstanbul Batum arasında İngilizlerin idaresinde olduğu, diğeri Samsun tarikle İstanbul ile muhabereye mahsus olduğu, Başmüdürlüğün namuskâr ve vazifesinas olup bize hiç müşkilât göstermediği anlaşılmıştır. Valinin İstanbul'a çekmek istediği telgraf metnini Sivas'ta Hey'eti Temsiliye beğenmiyerek bunda tadilât yapmışlar. Eşraf ve ulema telgraf çekmemişler. Mustafa Kemâl Paşa makina başında halledemediği meseleyi bana şifre ile soruyor: 16 da aldığım şifre şudur:

Sivas:

15/9 1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Tarafımızdan Hey'eti Temsiliye âzasından olup elyevm orada bulunan İzzet ve Servet beyefendilere Erzurumdan Raif efendinin beraber alınması hakkındaki muvafakatlerine, müstafi Miralay Refet beyin Hey'eti Temsiliyeye ithaline vaziyeti âhireden dolayı Sivas'a gelmeleri zaruretine dair keşide eylediğimiz üç telgrafın hiç birisine cevap alınmadığından ve kendilerinden bu sükûtu amik'in sebebinin istihzah olunduğunun ve cevaba intizar edildiğinin miri mumailayhe sür'ati tebliği ve alınacak cevabın irsali mercudur.

3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi

Hey'eti Temsiliye

Ahmet Zeki

Aynı tarihli diğer bir şifrede dahi Hey'eti temsiliye şunu yazıyor: «Diğer telgrafnamemizde de tanzih edildiği gibi Trabzon hey'eti merkeziyesine, bilhassa Servet ve İzzet beylere sorulan müteaddit suallere karşı sükûtu amik ile mukabele edilmiştir. Binaenaleyh Trabzon vaziyetini bir an evvel anlamak ve ona göre oradaki muhataplarımıza karşı tarafımızdan da icabı gibi vaziyet alınmak üzere tenvirimize delâlet rica edilmiştir. Bu istirhamatımızı te'kid ederiz.»

Mustafa Kemâl Paşanın imzası ve makina başında muhavereleri pek fena tesir yapmakta ve İstanbul kaç zamandır aşladığı «Mustafa Kemâl Paşa padişahı indirip yerine geçmek için fesad çeviriyor» propagandası bir hakikati korku gibi herkesi istilâ etmekte olduğundan, bu ismi kimse işitmek istemez bir hale geldi. Bugün Dahiliye Nazırına öyle telg-

raf çekerse, şunu bunu imhaya kalkarsa, yarın kuvvet eline geçerse ne yapmaz, diye benim karargâhımda bile uğultular çoğaldı. En hafif söylenenler: «Bu adam İstanbul hükûmetinden ve padişahıtan intikam için milleti sürüklüyor» diyorlardı. Ben bu dedikodulara karşı evvelâ muhîtimi sonra da Erzurum kongresine giren arkadaşları ve Erzurum'da yakından bildiklerimi ikaz ediyordum. Diyordum ki: «Bazı hatalar, ileri fazla gidişler gerçi vardır. Fakat memlekette iradei milliyenin hâkim olması ve kanunun muta olmasından başka bir harekete ben de taraf tar olmam ve göz yummam. Fakat bu vaziyet bugün yoktur. İhtilâflı noktalarda anlaşmak mümkündür. Aksi hareket İstanbul hükûmetinin arzusuna tâbi olarak milli kuvvetimizi ihhilâle uğratmaktır.» Hey'eti temsiliyenin İzzet ve Servet beylerden şikâyeti üzerine de Trabzon mevki kumandanlığına âtidedeki şifreyi yazdım:

Erzurum:
16/9 1335

Gayet aceledir:

Trabzon Mevki Kumandanlığına

(Bir sureti 3. Furka Kumandanlığına)

1 — Hey'eti Temsiliye âzâsından İzzet ve Servet beyefendilere Erzurumdan Raif efendinin beraber alınması hakkında muvafakatlerine müstafi Miralay Refet beyin Hey'eti Temsiliyeye ithaline ve mumaileyhimanın vaziyeti âhire dolayısıyla Sivas'a gelmeleri zaruretine dair umumî kongreden çekilen telgrafların cevapsız kaldığı bu sükûtu amikîn sebebinin yine kongrece istizah olunduğu ve cevabına intizar edildiği Sivas'taki kongre hey'eti temsiliyesinden iş'ar ediliyor.

2 — Geçende de yazdığım veçhile İzzet ve Servet beyleri pek yakından tanırım, kendilerine itimad ve hürmeti tamme beslerim. Ancak şu son günlerde hükûmeti merkeziyenin cinayeti yüzünden tahassül eden ve seri karar ve icraatı istilzam eyleyen vaziyete karşı mumaileyhimanın bu tarzda hareketlerini doğru bulmadığımı da söylemekten men'i nefis edemem. Mumaileyhimanın vaktinde Sivas'a yetişmeleri ve müzakerata iştirâk ile karar ve icraata müessir olmaları lâzımeden iken oraya gitmeyerek kongreye uzaktan muahezekâr bir vaziyet almaları için içinde bulunmayanlara vahdeti harekâtı muhil bir şekil arz etmesinden endişe ediyorum.

3 — Servet ve İzzet beylerle kısa bir müddet teşerrüfümüz esnasında herhalde beni iyice anlamış olmalıdırlar ki ben şahısların zekâ ve yaradılışları ne kadar yüksek olursa olsun memleket ve milleti kurtaramıyacaklarına, selâmetin şahıs sıvriltmekle değil, ancak iradei milliyenin ve kanunun hâkim ve muta olmasında bulunduğu minelkadim mutekidim. Bu itikadıma münafi harekâta karşı asla göz yummam. Halbuki şimdiye kadar olan işlerde böyle şayanı tenkid bir hâi görmedim. Kongrenin son altı maddelik istifsarına verdiğim cevabı da bittabi okuttunuz. Binaenaleyh İzzet ve Servet beylerin sükûtu âhirlirini anlayamadım. Vatan ve milletin en tehlikede bulunan kısmı unutulmasın ki Pontus mintakası olan Trabzon'dur. Hükûmeti hazıranın maatteessüf bütün Şarkî vilâyetlerden sarfı nazar ettiği ve hainane bir plânla bunları ayaklar altına bırakacağı tamamile aşikâr oldu. Müt-hiş bir para kuvveti bir çok edanî ve bunlar vasıtasile de sade dilânu mest ve bihuş

ettiği şu zamanda Trabzon milli kuvvet ve birliğini göstermezse buna ben zaliki takdirülazizülalimden başka bir şey diyemem. Bu telgrafımı aynen mumaileyhime okumanızı gerek mumaileyhimin ve gerek sizin bu bapta beni ve kongreyi tenvir etmenizi rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Üçüncü Fırka kumandanı olup henüz doğrudan doğruya açıkça fırkası başına geçirmediğim Halit beye de bunun suretini bildirdim. Kemâl Paşanın Halit beyle bazı muhaberelelerini işittiğimden, bu sefer de icabı gibi vaziyet alınacağından bahsetmesini tehlikeli gördüm. Halit bey Trabzondan ancak benim muvafakatimle bir iş görebilecek vaziyettedir. Halktan sarfınazar, mâdunlarını kendisine muğber etmiş bir vaziyettedir. Yapacağı herhangi bir teşebbüsle, evvelâ kendi, sonra da Mustafa Kemâl Paşa aleyhine tashihi gayri mümkün bir vaziyet ihdasından korktuğum içindir ki fırkasını alay kumandanlarından Atıf beyin vekâletile idare ediyorum. Henüz muhaberatta imzasını şifre ettiriyordum. 16 Eylülde Halit beyden şu şifreyi aldım:

Turul
16/9/1335

Zata mahsustur:

15. Kolordu Kumandanlığına

Halit Beyden:

12/9/1335 ve 777 şifre ile Gümüşhane mutasarrıfı ile murahhas Zeki beyin Trabzon'a gittikleri arz edilmişti. Bugün 16/9/1335 saat 1,30 sonra da telefonla beni bulan murahhas Zeki bey Mustafa Kemâl Paşanın selâmını ve Sivas kongresinin Erzurum kongresine kalb ettiğini ve kendilerinin buna itiraz ettiklerini ve birkaç güne kadar Vali de dahil olduğu halde beni ziyarete geleceklerini ve her halde zatı devletlerinizin Gümüşhaneye gelmesini iltimas eylemeğimizi söylemişler ve cevaben düşmanlarımızın bizi tefrikaya uğratmak ve aramıza sui tefehhüm koymak en birinci emelleri olduğu Sivas'la muhaberelelerle Trabzon'daki mukarreratlarını mufassalen bilmedikçe cevap veremeyeceğini ve bunları anlamadıkça da paşa hazretlerini Gümüşhaneye dâvet edemeyeceğimi bildirdim. Gelecek cevaba mütalâamla beraber aynen bildirileceğini Kolordunun tenevvürü için münasip görülürse Sivas Kongresinden de meselenin bir kerre istiknah buyurulması maruzdur.

3. Fırka Kumandan Vekili
Atıf

15/16 gecesi Trabzonda, muhtelif yerlere, âtideki beyannamenin tâlik edilmiş olduğunu, bunun da gazeteci Ömer Fevzinin tertibatı hainanesi olması muhakkak olduğunu, 16 sabahı beyannamelerin polis tarafından toplandığını, Valiye bu gibi hainane teşebbüsata karşı fena neticeler hâsıl olacağını hatırlattığını mevki kumandanı bildirdi. Beyanname aynen şu imiş:

Vatan felâkete sürükleniyor. Ağla ey milleti hazan ağla. Ağla ey kavmi perişan ağla ey millet on senedir kanım eme eme doyamayan seni, felâketler içerisinde inleyen o menhus cemiyet bugün yine idareyi eline alıyor. Bu sefer Şarkî Anadolu cemiyeti namile ve ittihad yedigârlarından mürekkep cemiyeti meş'umenin kararlarını iyi tetkik et, göreceksin ki senin idamını hazırlayacak olan ipler orada hazırlandı. Anlayacaksın ki memleketin felâketini dâvet edecek kararlar orada verildi. Düşün millet düşün de ağla. Sonra pişmanlık fayda vermez. Bugünkü felâketlerine senin sükûtun sebep olmuştur. Bugünkü sükûtun da yarınki felâketlerini hazırlıyor. Hareket et bugünkü hareketinle yarınki hayatını kazanmış olacaksın. Mukadderatının çığnenmesini, namusunun, ırzının payınâl olmasını arzu etmiyenlere hitap ediyoruz. Şarkî Anadolu cemiyeti verdiği kararlarla seni felâketler uçurumuna atacak, bugün onlardan doğan bu idarei muvakkate seni padişahı âzamından hilâfei zişânından ayırmaya çalışıyor. Vatanını düşmanlarına çignetecek kararlar veriyor. Namusunuz, ırzınız mukaddema mukadderatınız hürmetine bağın. Yekvücut olup Halifei âzâmınıza sadakat telgrafları çekin ve deyiniz ki siz, idarei muvakkate denilen bir çetenin zulmüne katlanmamız. Bizi bir idarei muvakkate değil ancak Peygamberimizin vekili olan Halifei zişânımız korur ve himaye eder. Halife yolundan haktan başka bir yol istemeyiz.

Trabzonda vaziyetin aleyhimize bir şekil alacağından endişe etmiyorum. Çünkü müdafaai hukuk vesair insanların bana merbutiyeti olduğu gibi, icabında valiyi oradan kaldırmakla ve muarız görülecekleri Erzurum'a aldirmekle mes'eleyi hallederiz. Ancak Erzurum'da dahi doğrudan doğruya Msutafa Kemâl Paşanın şahsına müteveccih hücumların umumî ve pek bâriz bir vaziyet almasından ihtirazen icab edenleri tenvire bir müddet dahi çalışmayı muvafık buldum. Bunu da artık tahriren yapmaktansa Ardasaya giderek vali ve murahhaslarla orada görüşmek ve icab ediyorsa lâzım gelecek icraatı orada yapmak uygun olacaktı. Garp muntakasında vali vesair memurini hükûmetten muhalefet edenler tahtelhufz Sivas'a gönderdiği gibi, Eskişehir vesairedeki İngilizlere karşı da 20. Kolordu Kuvvayı Milliye haline inkılâp etmiş. Henüz Ankara valisi Sivas kongresinin meşruiyetine kail değilmiş, Eskişehir, Sivas kongresinin telgraflarını almıyormuş, Afyonkarahisar da aynı vaziyette imiş. Konyadan haber yokmuş. Kastamonuya Miralay Osman bey gitmiş. Girmekte mukavemete uğramazsa muvaffakiyeti şüphesizmiş. Ali Fuat Paşa Eskişehirle bizzat meşgul, Refet bey Çorumdaki Ankara valisini yakalamakla meşgul. Eskişehirle Ankara şimendüferi, Eskişehir şimalinde yolun tahribi suretile, kolorduca tahrib edilmiş... İşte 16/Eylüldeki vaziyet. Anlaşıyor ki Sivas kongresinin bir günde âni beyannamesi ve buna takaddüm eden habersiz İstanbul ile kat'ı münasebatı ve en son da altı maddelik kararını hazmettirmek için zaman ve kuvvet sarfına mecburuz. Bunlar ne ise, fakat bir kolordunun kuvvayı milliye haline inkılâbını Sivas kongresinin tasvib ve takdir etmesi ve kongre emri olarak isdarı ve daha doğrusu Mustafa Kemâl paşanın orduyu kuvvayı milliye haline inkılâp ettirmeye başlaması, beni ve asker arkadaşlarımı pek müteessir etti. Bu işi Trabzon ve Gümüşhane muntakasındaki

3. Fırkaya da yapmasından ihtirazen 9. Fırka kumandanı Rüstü beyi
3. Fırka kumandanlığı ile doğruca Trabzon'a göndermeyi ve Halit beyi
Erzurum laki 9. Fırkaya almayı tasarladım. Sivastan gelen bu mühim
şifre aşmen şudur:

Sivas:
15/9/1335

Adet: 126

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerinin talimatı bervechiâti-
dir. Bu talimat kongre hey'eti umumiyesine tasvib edilmiştir.

Suret

Şimdiye kadar hükûmeti merkeziyenin milleti dilhun edecek siyaseti kâfi gel-
miyormuş gibi bu kerre de Aydın Kuvvayı Milliyesinin meşrû hareketlerini akim
hırakmak ve Anadolu'yu Şarkiyi Garbîden vurmak maksadile İngilizlere hafi bir
surette iltica ederek Dersaadet - Eskişehir - Konya şimendüfer hatlarını İngiliz
kitaatıyla işgal etmeye çalıştıklarını, Sivas'ta bütün millet namına hali in'ikatta bu-
lunan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti kongresi tarafından haber
aldım. Hükûmeti merkeziyenin hainane teşebbüsüne karşı son derece âzimekârane
hareketi bütün milletdaşlarımızdan rica ve vaziyet Dahiliye ve Hariciyemizin ma-
kamı hilâfet ve saltanatın muhafazası ve millet ve vatanın istiklâlini temin için
azimekârane ve fedakârane hareket zamanı artık hulûl eylemiştir. Binaenaleyh âtideki
talimata göre hareket ve icraatta bulunmanızı talep ederiz. Eskişehir mantakası
Millî Kumandanlığına suvari kaymakamı Atif ve 23. Fırka muntakasını ve Alaşehir
dahil olduğu halde millî kumandanlığına Kaymakam Lütfi beyler tâyin edilmiştir.
İşbu kumandanlara millet namına her nevi salâhiyet bahşedilmiştir. Buradan tek-
mil hükûmeti mülkiye ve askeriyeyi ziri idarelerine alacak ve itaat etmeyenleri mil-
let namına tevkif edecekler, ve gayri kanunî ahval ile asayişsizliğe kat'iyen mey-
dan vermeyeceklerdir. Mütareke ahkâmına mugayir olacak her nevi dahilî ve ha-
ricî tecavüzata karşı hukuku milleti icabında silâhla müdafaa edecekler ve daha
fazla ecnebi kuvvetlerin Eskişehirin garpten şarkına geçmesine mâni olacaklardır.
Bu maksatla her nevi vesaitten istifade meşrûdur. İşbu talimat dairesinde harekâ-
tımızı tanzim arzuyu millî iktizasından olmakla müsellemler olan hamiyet ve diraye-
tinizden azamî surette menafîi devlet ve millet ve hukuku padişahiyi muhafaza cy-
lemenizi hey'etimiz namına rica eder ve icraatınızdan peyderpey malûmat vermenizi
ve muvaffakiyetinizi temenni eyleyiz.

2 — 5/9/1335 tarihli muhtırai devletleri kongrede umum muvacehesinde kira-
at edildi. Münderecatının mucibi memnuniyet ve şükranının verilerek nazarı iti-
bara alınmasına müttefikan karar verildi. Gözlerinizden öperiz kardeşim.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Bu talimatı Ali Fuat Paşa tek'if etmiş, kongre de tasvib ederek ken-
di emri gibi isdar etmiştir. Şu halde kolordunun Kuvvayı Milliye haline
kalbolunması mes'uliyeti kongrenin oluyor! Bu talimatta hilâfet ve sal-
tanatın muhafazası akdemi vazife olarak gösteriliyor. Kuvvayı Milliye

kumandanlarına fevkalkanun salâhiyetler veriliyor. Halbuki kongrenin 13 Eylül tarihile, yani iki gün evvel mutalâaten sorduğu 6 maddelik tamimin birinci maddesi, kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devletin tedvirine devamdan bahsediyordu. Bu yeni talimatla kaymakam rütbesindeki askerler hükûmeti mülkiyeye de âmir oluyor ve itaat etmezse millet namına tevkifi hakkına malik bulunuyor. Muayyen insanların tevkif salâhiyeti kolordu makamından daha aşağı inerse millet namına (!) diye neler olur bilinmez. Bu talimata ikinci madde olarak benim on gün evvel gönderdiğim muhtıranın mucibi memnuniyet ve şükran olduğu ve nihayetinde de samimi beyanat da beni düşündürdü. Bu ayrıca ve vaktinde bana yazılmalı idi; her nasılsa unutuldu ise de yine ayrı yazılması muvafık olurdu. Hususile muhtıranın birinci maddesi ordunun ehemmiyetinden, çete ve komitelerin fenalığından bahsediyordu. Gerek bu yeni vaziyet ve gerekse Sivas kongresi beyannamesinde Erzurumda verilen kararlar ve Erzurum kongresi beyannamesine rağmen tezat işlerin sebebi ne olabilirdi? Ya dikkatsizlikten veyahut verilen sözlerin, kararların, yapılan tekliflerin ehemmiyeti yoktur, muhit değıştikçe yeni sözler, yeni kararlar verilecektir gibi fena bir düşünceden ileri gelebilirdi. Her iki halde de zaman ilerledikçe ne müşkil vaziyetlere düşeceğimizden endişeye başladım. Bu son vaziyet bir kolordu kumandanının teklifi ve kongrenin kararı. Ben ancak şarkta bu vaziyete müsaade etmem. Başka yapacak bir şey bulmuyordum. Yalnız Hey'eti Temsiliye diye bu mühim kararları tebliğ eden hey'etin vazife ve mes'uliyeti nedir? Benim de dahil olduğum hey'eti temsiliye mi bu ve daha mühim vaziyetleri idare edecektir. Bunu kongre hey'eti temsiliyesine söylece, bugün, 16 Eylülde sordum: «Vezaif ve mes'uliyeti nizamnamei mahsusu ile tâyin edilmiş olan Şarkî Anadolu vilâyatı hey'eti temsiliyesi ile Umum Hey'eti Temsiliye vezaif ve münasebatı ne suretle birbirine rabt ve telif edilmiştir?» aynı zamanda kongre nizamnamesinin de bugün makına başında yazdırılmasını rica ettim.

16/Eylül akşamı Elâziz vali vekili Servet beyden aldığım telgrafta Ali Galip ve hempaları meselesinin muvaffakiyetimizle neticelendiği bildirildi. 17 sabahı da 13. Kolordu Kumandanı Cevdet beyden tafsilât geldi. Her tarafa tamim ettirdim. Alâkadarlara teşekkür yazdım. Bir Kürtlük kıyamına müntehi olabilecek Ali Galip vak'ası el birliği gayretle tarihe karışmış oldu. Telgraflar:

15. Kolordu Kumandanlığına

Gayet müstaceldir:

Malatya mutasarrıflığı vekâletinden alınan 14/9/1335 tarihli telgrafname sureti berayı malûmat zire naklen arz olunur. 15/9/1335

Vali Vekili
Servet

Suret:

1 — Buraca yapılan tedabiri âcile ve gerekse Argaya izâm kılınan Hey'eti nasihanın ictima etmiş olan aşair rüesasına yapmış oldukları tebligat neticesi hasenesi olmak üzere bin karip ictima etmiş olan bütün aşairin tamamile dağılmasına muvafakiyet hâsil olmuştur.

2 — Buradan firar eden ve bir takım vaidlerle aşair rüesasını elde ve ektratlar başına ve binnetice arzusuna muvaffak olamıyan Ali Galip ve Halil Rahmi beyler artık yapılan tertip ve teşvikat neticesi memleketi terk etmek zarureti karşısında buldukları cihetle buradan gönderilen Petürke kaymakamı sabıki Ragıp beyle Kâhta'da aşair reisi Hacı Bedir ağanın himayelerine Kâhta tarikile Urfaya gitmek üzere bugün Argadan hareket etmişlerdir.

3 — Başına toplamış olduğu bir takım hazele ile buraya gelerek Türk ve Kürt anasırları arasına tohumu nifak saçmak isteyen İngiliz Binbaşısı Novill âmiri olan Miralay Mösyö Neylden aldığı emir ve talimat üzerine yarın alessabah Gözene tarikile ve yine jandarmalarımızın himayesile merkez livaya uğratılmaksızın Gözene nahiyesi üzerinden müreffehen Elbistan'a hareket edeceklerdir.

4 — Salifülarz ittihaz kılınan tedabiri hasene neticesi olmak üzere bütün vekayi mündefi olmuş, memleketin her tarafında sükûnu tamme berkemal olduğu beyrayı malûmat maruzdur.

Diyarbakir

Tehiri gayri caizdir.

Erzurumda 15. Kolordu Kumandanlığına

Elâziz valisi Ali Galip ve Malatya mutasarrıfı Halil Rahmi beylerin dahil bulunduğu hey'eti fesadiye Ermeniler Malatya'ya hücum ediyor, Harput'tan Malatya'ya gelen asker Ermeni askeridir diyerek aşairi iğfal etmek suretile cem'e ve bu suretile maksatlarını istihsale çalışmışlarsa da ittihaz edilen askerî, idarî ve siyasi tedabir sayesinde aşair tamamen dağıtılmıştır. Hakikati anlayan rüesa göz yağları döke-rek izharı nedamet makamı ulâyı hilâfete arzı sadakat eylemişler ve hainleri koğmuşlardır. Vali ile mutasarrıf iğfal ettikleri aşiret reisinden Urfaya kadar kendilerini salimen isâl etmesi için istirham tenezzülünde bulunmuşlardır. İngiliz binbaşısı icabında Urfadan asker getiririm demesi üzerine rüesa, hakikati büsbütün anlamış ve İngiliz binbaşısından tekarrüb eylemişlerdir. Eğer kuvveti, binbaşı kuvveti gelirse bütün varlıklarile müdafaa edeceklerini söylemişler ve hey'eti fesadiyeyi büsbütün iştigal etmişlerdir. Bunun üzerine Binbaşı Novil getirdiği hey'eti fesadiye ile beraber Kâhtadan Antep istikametine savuşmuştur. Mutasarrıf ile valinin Urfa - Halep tarikile İstanbul'a firar edecekleri tahakkuk etmiştir. İngiliz müstesna olmak üzere diğerlerinin mintakam dahilinde takip ve derdestine emir verdim. 12/9/1335 de Malatya'ya gelen İngiliz ordusuna mensup Miralay Zehzild'e Binbaşı Novil harekâtından şikâyet etmiştim. Britanya ilâyı siyaseti namı taşıyan bu zat da Binbaşı Novil'e harekâtı muvhaze ve tenkit ederek hemen avdetini tebliğ etmiştir. Esasen aşair de işgal ettiği ve aleyhinde deveran ettiği için savuşup gitmiştir. Dün Ceneral Hanlıg riyasetinde buraya gelen ve Harput ve Sivas istikametine hareket eden Amerika hey'etine bu mesleyi bütün anlattım. Binbaşı Novil'in harekâtını protesto ettim. Mütarekenin tarihi akdinden beri mâruz kaldığımız tahrikâtı siyasiye ve haksızlıklara dair ne kadar vesaiik varsa kendilerine verdim. Pek ziyade beyanı memnuniyet ettiler. Bugün hakikatin anlaşılması ve kolorduların müttehiden tedabiri siyasesinde Malatya livasında sükûnetin tamamen avdet ettiğini Amerika'lara söylediğim gibi Halep'teki Cenerale de bildirdim. Bütün efradı millete de

beyannamelerle hakikati anlattım. Elâziz vilâyeti Belediye riyasetinden de irşadâtım-
dan dolayı teşekkürler ve sadakati havi cevaplar aldım. Bugün muntakam sükûtu
mutlak içindedir. Herkes hainleri pek ziyade olarak tel'in etmektedir. Harekât
16849 No. ile Makamı Sadarete Erkânharbiyei Umumiyyeye berayı malûmat mücavir
kolordulara arz edilemiştir. 16/9/1335.

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

17 de gelen bu mesele ile alâkadar iki şifre aşağıdadır.

Sabık Malatya muasarrıfının aşair ağalarına yazdığı şifre sureti aynen âtiye
dercedildi:

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

Suret:

Hacı Bedir Ağa geldi. Görüştük. Cengâver 100 suvari ve 200 piyade ile
yaylada intizar ederek Neyl beye serian iltihak ederek ve gece gündüz demeyerek
nihayet üç güne kadar cümleten Malatya'ya yetişiniz. Cümleniz ve Bedir Ağa dahi
Vali bey hazretleriyle beraber bulunacağız. Bu iş din ve devlet içindir. Bir dakika
geri kalmayınız. Devlet bugün de biz kürtlerden sadakat ve fedakârlık bekliyor.
Sizi şiddetle bekliyoruz. Azizlerim.

Mutasarrıf
Hakkı

Diyarbakır:
16/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Firariler yüz müsellâh kürt himayesinde Malatya'ya beş saat mesafede
Raka köyündedir. Dün Malatya mutasarrıf vekiline Galip bey tezkere yazarak
aşairi Malatyaya hücumdan men ettiğini, kendisi ba iradei seniye Mustafa Kemâl
Paşayı derdest için emir aldığından bunun için tedabir ittihaz edildiğini, buna mu-
halefet edecek askerlere bilâhare ağır ceza göreceklerini bildirmiş, mutasarrıf vekili
cevap bile vermemiştir. Fakat kolordudan kendisine lâıyk olan cevabı muvafık ve-
rilmiş, kendisinin mücrim olduğu bütün milletin kendisini ve hiyanetlerini tel'in
eylediği bildirilmiştir.

2 — 12/9/1335 de Malatya'ya Pepl isminde Halep'ten bir İngiliz Miralayı
gelmiş İlyas bey Novil'in harekâtından kendisine şikâyet etmiş. Kürtler kendisine mi-
safir oldukları için onlarla beraber olduğu ve onları himaye ettiği bildiriliyor. Der-
sim, Harput ve mülhakatı Diyarbakır'le Bitlis vilâyetleri sâkindir. Hey'eti Faside
sevik edilen kuvvetin Ermeni olduğunu, Malatya'yı Ermeniler basacağı iğvasile
. . . anlaşılmıştır. Kolorduca ehemmiyetle takip olunuyor. Ve avni hakla
hiç bir şey yapamayacakları kanaatindeyim. Urfa'da İngiliz kuvvetinde tezayüt
yoktur. Harekât 2385 No. ludur.

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

17/Eylülde Hey'eti Temsiliyenin 16/tarihli ve benim 6 maddelik

248 İSTİLAAL HAKKINDA
kongre sualine cevap olan (Ben 14 tarihile yazmıştım. Fakat şifrenin keşidesi 15 olacak ki C. 15 demişler) âtideki açık telgrafı aldım:

Sivas:
16/9/1335

*Trabzon Hey'eti Merkeziyesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine
Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*

C: 15/9/1335 — Servet ve İzzet beylerin Hey'eti Temsiliyenin Trabzon hey'eti merkeziyesinden istizah eylediği hususata cevaben çektikleri açık telgrafname alındı. Muhteviyatının açık olarak iş'ar edilmesi mahzurdan salim olmayan bu mütalâatı Hey'eti Temsiliye tamamen Servet ve İzzet beylerin şahsî mütalâalarından olarak telâkki eder. Hey'eti Temsiliye tamimen talep ettiği mütalâatı İzzet ve Servet beylerden değil Nizamname mucibince Trabzon Hey'eti merkeziyesinden talep etmiştir. Servet ve İzzet beylerin noktai nazarlarını havi hususî telgrafname ile tarafı âlinizden hem kendilerine ve hem de Hey'eti temsiliyeye cevap olmak üzere dermeyan buyurulan mütalâat hakkında da bervechi âti izahata lüzum görmüştür.

a) Evvelâ mumaileyhimayı malûmunuz olan mütalâata saik olan fikri aslıyi keşfetmek maatteessüf Hey'eti Temsiliyece mümkün olamamıştır.

b) Nizamnamenin dördüncü maddesi muhteviyatı bir idarei muvakkate teşkili esbap ve şeraitini izah eder. Halbuki malûm vekayii ahirei ihanetkârane sebeble ittihaz edilmiş ve edilmesi lüzumu hakkında mütalâa sorulmuş olan tedabir hiç bir vakit idarei muvakkate teşkil etmek gayesine mâtufl değildir. Binaenaleyh bu hususla dördüncü madde arasında münasebet aramaya lüzum yoktur. Tedabir zatı-şahâneye doğrudan doğruya arzı hale yol bulmak ve meyrû bir kabinenin mevkii iktidara is'adını istirham etmek maksadına mâtuftur.

c) Sivas'ta in'ikad eden kongre Garbî Anadolu murahhaslarile Erzurum kongresinin hey'eti umumiyesini binaenaleyh umum Şarkî Anadolu vilâyatı namına sahibi salâhiyet olmak üzere kongrenin kararına tevfikân intihab edilen bir hey'eti mahsusa bulundurmakla Sivas kongresi bittabi umum Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere umumî bir kongre halini kesbetmiştir. İşbu kongre Erzurum kongresi mukarrerat ve teşkilâtını aynen ve fakat bittabi teşmilen kabul eylemiş ve binnetice Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk cemiyeti Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanı şamilî altında tevsiân tevhit edilmiştir. Nizamnamenin üçüncü maddesi ve kongrenin mukarreratı esasiyesi zaten bu gayei âliyenin teminini emeli kat'î olarak göstermiştir. Sivas Umumî Kongresi Erzurum kongresinde Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına intihab eylediği hey'eti temsiliyeye tamamen beyanı itimad ederek aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için hey'eti temsiliye olarak kabul edilmiştir. Buna nazaran Sivas umumî kongresinin kararları başka, Erzurum kongresinin kararları başka ve Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Hey'eti Temsiliyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hey'eti temsiliyesi başka gibi başkâlık ve ayrılıklar elbette mevzuu bahis olamaz. Ve bunun mevzuu bahis olması şüphesiz ki pek samimi olan maksadı vahdet ve gayei mukaddesimiz için son derece muzirdir. Bu takdirde birbirini ilga eden hey'eti temsiliyeler olmadığı gibi yerine dâhil olunca diğerinden istifasını talep etmek doğru olabileceği âzâlar da mevcut değildir. Bugün umum Anadolu'ya ve Rumeliye şâmil olan cemiyetimizin Sivas'ta bulunan yegâne hey'eti temsiliyesi Erzurum kongresinde nizamnamesininin mevaddı mahsusa-sına tevfikân müntehap dokuz zevattan beşinin huzurile ifayı vazifeye devam etmek-tedir. Bu zevat acizlerle Rauf ve Bekir Sami beyefendiler ve Raif ve Şeyh Hacı

Feyzi efendiler hazeratından ibarettir. Bundan başka Canik livası nizamname mucibince mümessil olarak Refet ve Süleyman beyleri namzet olarak göstermiş Hey'eti Temsiliyenin hazır olan beş âzâsı Refet beyi tercih etmiş ve hazır bulunmayan âzâlar meyanında Servet ve İzzet beylerin reyini dahi sormuştu. Mumaileyhima cevap dahi vermedikleri ve verecekleri cevap menfi dahi olsa ekseriyetin reyini nazarı dikkate alınması tabii bulunduğundan Refet beyefendi ber mucibi nizamname Hey'eti Temsiliye âzâlığı sıfatını bilhikraz ifâyı vazifeye mübaşeret eylemiştir. Hukuk ve salâhiyeti ve menafii Şarkî Anadolu vilâyatından bittabi az olmayan ve Sivas umumî kongresinde bulundurduğu münevver ve bihakkın mahallerini temsil eden âzâsının keyfiyet ve kemiyeti hiç bir vakit Erzurum kongresinde hazır bulunan âzâdan aşağı olmayan Garbî Anadolunun muhik ve meşru olan mütalâat ve tekâlifi nazarı dikkate almayarak onları alelittlak tâbi vaziyetinde bulundurmaya kalkışmak bizim aklımızın bir türlü kabul edemeyeceği hususattan her halde onları tatmin etmek üzere işte hem bu zaruret yüzünden ve hem de vazifesi başında bulunmayan noksan azâlarımızın faaliyetlerinden istifade edilmediğinden naşi muavenete olan ihtiyactan dolayı yine nizamnamemizin sonlarındaki sekizinci maddenin Hey'eti Temsiliyeye bahçeylediği salâhiyete istinaden umumî kongre hey'etinin dahi Garbî Anadolu için sahibi salâhiyet gösterdiği zevattan altı kişi ile hey'eti temsiliye takviye olunmuştur. Bu zevat şunlardır: Askeriiken müstafi Miralay Vasıf bey, Hüsvrev Sami bey, Akkâ mutasarrıfı esbakı Hakkı Behiç bey, Mazhar bey, Ankara meb'uslarından Ömer Mümtaz bey, Niğdeli kâtip zade Mustafa bey. Bu altı zattan elyevm üçü hazır olup diğer üçü muvasalat etmek üzeredir. Pek güzel ifade buyurulduğu veçhile kanunu esasî mucibince bizatihi sâkit ve ma'dum olan vatan ve milletin mukadderatı aleyhindeki teşebbüsâtı hiyanetkârane vesaik ve ef'al ile sabit olan Ferit Paşa kabinesini şayanı itimad görmemek ve bunun yerine âmali milliyeye hâdim meşrû bir kabinenin mevkii iktidara getirilmesi lüzumunu zatı şahaneze arz ve istima' eylemek teşebbüsünden ibaret olan Sivas umumî kongresinin kararında isabeti mutlaka olduğunu takdir etmek derin bir tetkike muhtaç değildir. Bundan sarfı nazar etmeyi teklif bilmem ne dereceye kadar doğrudur.

d) Mucibi tetmiş olan tatbiki münasip olup olmayacağı nizamnameye tevfiikan hey'eti merkeziyemizden ve sahibi salâhiyet âzâmızdan istizan eylediğimizden altı maddelik mukarrerat muhteviyatı ise bundan telâşa ve Sivas kongresinin umumî veya gayri umumî hey'eti temsiliyenin şöyle veya böyle olmasından bahse hiç de lüzum yoktur. Yapılması lâzımgelen şeyi mezkûr mukarreratın tatbik veya ademi tatbikine dair her ne suretle olursa olsun mütalâa ve noktai nazar bildirmekten ibarettir. Bittabi Hey'eti Temsiliye her taraftan gelecek olan mütalâatı nazarı dikkate alarak hey'eti umumiyeye şayanı kabul ve kabili tatbik bir karar ittihaz eder. Servet ve İzzet beylerin mutlaka kendi fikirleri tervec olunmadığı takdirde hey'eti temsiliye âzâlığından müstafi telâkki edilmeleri tarzındaki iş'arları bittabi hüsnü tesir yapmadı. Ve hey'eti temsiliye Trabzon hey'eti merkeziyesinden istizah olunan mevad hakkındaki mezkûr hey'etin mütalâtı anlaşıldıkça hey'eti temsiliyeye karar ittihazına imkân olamayacağı ve her halde Trabzon Hey'eti merkeziyesinin cevabına muntazır bulunduğumuzu arzederiz.

e) İstizah olunan mukarreratın altıncı maddesinden maksad İstanbul'da meşrû bir hey'eti hükûmet tarafı şahanedan mevkii iktidara getirilinceye kadar Ferit Paşa kabinesi ile kat'î muhaberat edilmiş olduğuna göre her vilâyeti müphem ve mütereddit bir halde bırakmayıp vaziyeti umumiyeden haberdar edebilmek için bir mercii muhaberat gösterilmesi münasip görülmüş ve buna binsen mercii muhaberatın Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'eti temsiliyesi olabileceği hafızası kaydedilmişti. Bundaki merciiyet ve salâhiyet izah olduğundan başka bir şey değildir. Hey'eti Temsiliyenin istişarâtı mahiyet ve kudreti ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesinde musarrah olduğu de-

recede ve teşkilâtı dahilinde bulunan hey'eti merkeziye ile salâhiyetler azâlarına karşıdır. Yoksa bu hey'eti velev muvakkaten olsun idarei hükûmete karar vermiş bir hey'et gibi tefsire kalkışmak haksızlık olur. Sivas umumî kongresi ictima ve müzakeratını hitama erdirmiş olduğu halde vaziyeti cedide icabı olarak Şarkî Anadolu vilâyatının her tarafından mürahasalar dâvet etmek suretile yeniden ve fevkalâde olarak in'ikad lüzumu başta zatiâlileri olduğu halde bir çok zevatı kıymetlerin hatırlatması üzerine düşünülmüş bir keyfiyettir. İşbu izahatla izalei şüphe mümkün olacağı emniyeti ile hürmetlerimizi takdim ederiz efendim.

Anadolu ve Rumeli Hey'eti Temsiliyesi

Hey'eti Temsiliyenin vaziyeti hakkında tenevvür etmiş olduk. Ayrı Hey'eti Temsiliye yok; evvelce mevcut olan Şarkî Anadolu Vilâyatı Hey'eti Temsiliyesi dokuz kişi olacaktı. Altı zat daha ilâve ile onbeş olmuş. Tabii nizamnamesi de bildirilecek. İngiliz Sefiriye nizamnamesinde ne güzel bir madde var: «En mahrem işleri bile vaktile alâkadarlara bildirmemek, sonra istenildiği zamanda o işin yapılmamasını mucip olur.» Halbuki Sivas Kongresi kararları aleni olduğu halde, arada suitefehhümler hâsıl olmadan en alâkadar olanlar bile vaktinde haberdar edilmiyor. Yerinde malûm olan şeylerin her tarafta malûm olduğunu zannedenler daima nüfuz ve kudretlerinden zayi edeceklerini unutmamalıdır. Hey'eti Temsiliyeden yukardaki telgraftan az sonra da Trabzondan İzzet ve Servet beylerin bana yazdıkları şu telgraf geldi:

Trabzon:

16/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Mazmununa muttali olduğumuz 14/Eylül/1335 tarihli telgrafnamelerine cevaptır.

A — Nizamnamedeki dördüncü maddenin tazammun ettiği vekayii müessife dolayısıyla tatbiki zaruri olan tedabire ait kolordularca şevketmeap efendimize keşide kılınan telgrafname münderecatı millet ve ordunun meşrû bir hey'eti vükelâ talep etmek hususunda sahibi hak ve salâhiyet olduğunu irae eder bir sohbeti tarihiyedir.

B — Sivas kongresi Garbî Anadolu vilâyetlerinden müteşekkil olacağı için o nam ile in'ikad eylemesi ve Erzurum kongresinde ittihaz edilen mukarreratın tebliği için Hey'eti Temsiliyeden muayyen zevatın Sivas'ta bulunması gerek mevaddı esasiye ve gerek nizamnamemizde tadilâta mesâğ olmadığı ve hattâ Sivas kongresinin Hey'eti Temsiliyemiz meyanına âzâ intihabına salâhiyetler bulunmadığı kongrece takarrür etmiş mesaildir.

C — Vilâyatı Şarkıyye mürahasaları, mürahas sıfatile Sivas'ta ispatı vücut etmedikleri cihetle mezkûr kongre umumî milleti temsil edemeyeceği tabiidir. Ancak mukarrerat ve nizamnamemizi aynen kabul etmediği takdirde bir de müttehiden hareket olunacağına dair mesbuk olan karar temsili umumi için bir tarik olabilir.

D — Hey'eti Temsiliye âzâlarının hâiz oldukları sıfatı terk yani vilâyatı şarkiyenin kendilerine gösterdiği emniyet ve itimadı küçük görerek Sivas kongresi hey'

eti temsiliye âzâlığını kabul edeceklerine aksi sabit oluncaya kadar inanamayacağız. Ve bu şekilde ancak Sivas'ta toplanan vilâyatın mümessili olabilmeleri lâzım gelir.

E — Sivas kongresi vilâyatı Şarkkiye Müdafai Hukuk Hey'eti Temsiliyesine müdahale şöyle dursun vilâyetleri namna ancak bir hey'eti irtibat şeklinde âdetâ vilâyet hey'eti merkeziyeleri gibi hey'eti temsiliyemize tâbi olmaları ve bu hal bir sene için zarurî olup sene nihayetinde umumî kongrenin ittihaz eyleyeceği kararlar bittabi muta' olacağı hakkındaki kongre müzakeratı Mustafa Kemâl Paşa ile rüfeykayı kiramının hatırlarındadır. Binaenaleyh Sivas kongresini umum milleti vilâyatı Şarkkiye kongresi kendi muhitini muhafaza ve müdafaa hizmetinde bulunmuş olacakları hakkındaki mutalâatı devletlerine iştirâk edemiyeceğiz. Erzurum'da Anadolu'nun vahdeti umumiyesini temin için çare düşündük ve o çareyi Sivas temin etmiş oldu. Fakat her halde Sivas kongresinin bugün iktisab etmek istediği kuvveti bahşeden Erzurum kongresinin mevcudiyeti mâneviyesini bel' edecek salâhiyeti yoktur. Bu cihetler gayet açık ve sarîh olarak mevzuu bahis edilmiş ve kararlaştırılmıştı.

F — Sivas kongresinin altıncı maddesi hakkındaki fikri âcizanemize iştirâk buyuruluyor. Teşekkür ederiz. Çünkü bu sureti hareket efkârda pek fena tesirler kasıl edecek ve zaten emniyet ve itminanı tamme sarsılmış olan ezhanı umumiye bilküllüye teşviş edilmiş olacaktır. Esasen hâdis ve carî olan ahvalden kat'î nazâr edildiğine göre asıl nazarı dikkati celb edecek olan işbu salâhiyet ve merciiyet meselesidir.

G — Her halde uzun bir zamana tahammülü olmayan kabine meselesi hal edinceye kadar her vilâyet ve müstakil liva memurları mevzuatı kanuniye dairesinde kemâkân vazife eylemeleri eslemi tarihtir kanatında bulunduğumuzu hürmeti tâzim-kâranemize terdifen arz eyleyiz. 16/9/1335

İzzet

Servet

İzzet ve Servet beylerin mutalâaları doğrudur. Erzurumda görüülen, Erzurum kongresinde karar verilen şeyler dedikleri gibidir. Fakat Sivas kongresi de bir emrivâki yapmıştır. Esasen günü gününe bana dahi haber verilmediğinin hikmeti bir emrivâki halinde neticeyi tebliğ olduğunu kabul etmek lâzım geliyor. Fakat buhranlı bir devrede olduğumuz için, ben iki tarafı telif edecek veçhile bulduğum şekli 14/Eylülde Şarka da Sivasa da yazdım. Mustafa Kemâl Paşanın emrivâkilerle sıçramalar yapmasına karşı müteyakkız olmaktan başka yapılabilecek bir şey yok. Ben mümkün olduğu kadar Sivas kongresi mukarreratını, esbabı mucibelerini bilmeden müdafaa etmekle millî kuvvetimizi rahnedar olmaktan kurtardım. Gümüşhane murahhası Zeki Bey de Trabzondan mevki kumandanı şifresile şunu yazıyor:

Trabzon:
16/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Telgrafnamenizi okudum. Bu husustaki mutalâatı âcizanemize iştirâk buyduğunuza teşekkür ederiz. Yalnız Sivas Kongresi Erzurum kongresini kendisine kalbedemez. Henüz mürekkebi kurumayan nizamnamemiz bugün parçalanıyor ki bu da âti için başka türlü endişeleri tevhit eder.

2 — Sivas'ın bir hey'eti temsiliye intihabına hakkı yoktur. Sivas'ta bir şahsın ihanetile merkezden fekki irtibatını muvafık bulmuyorum. Hey'eti vükelâdan her türlü fenahğı memul ediyoruz. Şimdiye kadar zatı şahâneye bizi bir âsi diye irae etmeleri kâfi değil midir? Yarın İngiliz ve Fransızlarla Ferit Paşa teşriki mesai eder ve milletin namusunu, mukadderatını onların yeddine tevdi eder ise pek fena bir neticeyi intac edecektir. Bunun için Sivas kongresi bizim için âmir olamaz. Biz bu ahval ve şerait dairesinde hareket ettiğimiz takdirde efkârı umumiye aleyhimize dönecek ve o dakikada başka mekasıda hizmet ettiğimize zahip olacaklardır. Vali bey ile Mutasarrıf bey ve bendeniz görüştük. Vali bey meseleyi pek mühim görüyor. Bilhassa bu mesele için devren Gümüşhaneye gelmeleri takarrür etmiştir. Ve zatîlilerinin de oraya teşrifinizi ve orada bu hususa dair İstanbuldaki meşhudatını zatınıza iblâğ ile beraber müdavelei efkâr edilmesini münasip gördüler. Muvafakat buyurulduğu takdirde burada kendilerinin ne zaman hareket etmeleri zatîlilerinin de Erzurumdan hareketle Gümüşhaneye ne zaman muvasalat buyuracakları kararlaştırılmak üzere keyfiyetin alelâcele iş'arı vesaiti nakliyenin fıkdanından dolayı Vali beyin Gümüşhaneye âzimet ve avdetleri için oradan bir binek otomobili gönderilmesi ve maiyetindeki memurun için de buradaki nakliye kamyonlarından birisinin itâsı hususunda lâzım gelenlere emir buyurulması ehemmiyetle arz olunur.

Zeki

Zeki bey daha açık yazıyor. Bu zat Erzurum kongresinde dahi Gazi Paşaya «Kordonunu ve üniformanı çıkar da gel, diktatörlükten korkarım» demişti. Bunun bu sözlerini Şarkta herkes biliyor ve işitiyordu. Erzurumda bulunduğumdan aynı sözleri söyleyen Erzurum murahhaslarını ve Müdafaai Hukuku az çok ikna ediyordum. İçlerinden bazıları Zeki bey gibi daha tok sözle «Mustafa Paşayı sen tekeffül ile bu vaziyete getirdin. Fakat bugün sürüklendiğimiz bir vaziyet tahaddüs etmiştir. Bundan endişe etmeyelim. Diktatörlüğe göz yummam diyorsun. Halbuki bugün Erzurum kongresi kararı feshedilmiştir. Yarın Sivas Kongresi kararının aynı akibete mâruz kalmasından da endişe ediyoruz. Bu halin müteselsilen nereye gideceğini ve samimi başlayan işimizin neye müncecer olacağını kestiremiyoruz. Size olan kalbî rabıta ve itimadımız olmakla beraber emrivâkilerin arkasından gelemeyiz» deyenler oluyordu. Bu açıkça şu demek idi ki sen de millî kararlar yerine Mustafa Kemâl Paşa emrivâkilerine mesnet olacaksan samimiyet ve itimadımızı kaybedeceksin. Ben fikir ve kararımı Trabzona dün şöylece yazmıştım: «Ben, şahısların zekâ ve yaradılışları ne kadar yüksek olursa olsun memleketi lurtaramıyacaklarına, selâmetin şahsı sivriltmekte değil, ancak ve ancak iradei milliye'nin ve kanunun hâkim ve muta' olmasında bulunduğu mineikadim mutekidim. Bu itikadına münafi harekâta karşı asla göz yummam.» Bunu daha açık olarak konuştuklarıma söz veriyorum. Açıkça onlar, Mustafa Kemâl Paşanın akli estiği cihete hepimizi sürükleyeceklerinden korkuyorlar; ben de (1) buna meydan vermeyeceğimi ve

(1) Sivasta da aynı endişe vardı. Fevzi Paşa İstanbuldan bu endişeyi getirmiş aynı cevabı vermiştim.

gayeî milliyeye varıncaya kadar istinadgâh olacağım bir şahsiyetin Anadoluya gelmemesinden dolayı, Kemâl Paşayı tutmak elzem olduğunu, onun da benim Şarktaki nüuzuma istinada mecbur olduğundan endişeye mahal olmadığını, sonrası için de şahsen yine mukavemet edebileceğimi söyledim. Meselenin en mühim ciheti orduda aynı fikrin çalkanması idi. Muhiti müğaverem olan Erkânıharbiyem 9. Fırka kumandanı Miralay Rüşti bey, hattâ Mustafa Kemâl Paşa karargâhından kalan Miralay Manastırlı Kâzım bey, Miralay İbrahim Tali' beyler de, bu fikir dalgalarının köpüklendiğinden, teessürlerini anlattılar. Mustafa Kemâl Paşaya ufak bir ikaz olmak üzere âtideki şifreyi yazmaktığımı müttefikan tasvib ettiler:

Erzurum:
17/9/1335

Zata mahsustur:

3. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa hazretlerine mahsustur.

Zatı samilerine pek merbut olan kalb ve hissiyatım itibarile her şeyi daima açık söylemek kanaatini muhafaza ediyorum. Hissiyatı mütekaabilemiz de bittabi ancak buna müsaittir. Paşam Sivastan gelen tebligatta ve tamimlerde kâh Hey'eti Temsiliye namına ve kâh resen ve 10/Eylül/19335 tarihinde de Dersaadetteki hükûmete hitben resen tebligat ve ihtaratsız vâki olmaktadır. Buna itimad ve emniyet buyurunuz ki bu tarzda imzanızla vâki olan tebligat sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile büyük bir samimiyet ve selâmeti fikir ile tenkid olunuyor. Artık âfakî rüiyeti daha dar olan muhitlerde ve bilhassa Anadolu harekâtını başka şekil ve mahiyette göstermek dâvasında olanlar nezdinde bunun ne kadar müessir ve aksülâmele saik olacağını takdir buyurursunuz. Zatı devletlerini masun ve vatan ve millete pek kıymettar bir hatıraî mevcudiyet mesaii vatanperveranelerini daima arzu ettiğimiz parlaklığıyla idame ettirmek, esasen pek az ricali fedakâriye malik olan vatanımızın muktezayı menafiidir. Binaenaleyh Hey'eti Temsiliye ve kongre mukarreratının daima imzasız sadece Hey'eti Temsiliye diye neşrini rica ederim. Bittabi aramızdaki şifre muhaberatının icab ettirdiği şekli malûmdaki zatî imzalarına bunun hiç şümülû yoktur. Zatı samilerinin her halde ortada münferit bir şekilde görülmemesi muktezayı nef'i memlekettir. İttifakı ârâ ile maruz olan işbu ricalarımın hüsnü telâkki buyurulacağından emnim. Ellerinizden öperim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bu ikazın ne kadar yerinde olduğuna 16 tarihli olup bu müsveddeyi yazarken aldığımız âtideki üç telgraf da hak verir.

Sivas:
16/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına bir sureti de Vilâyeti Celileye

12/Eylül/1335 tarihli talimata zeyildir: Muhaberatı resmiye icra edilmemesidir.

Hususi ve ticarî muhaberat tamamen serbesttir. Yalnız Dersaadetle olacak bu gibi muhaberatın tahtı mürakabede bulundurulması lâzımdır. 16/9/1335

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

Sivas:
16/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına, Erzurum Vilâyetine de gönderilmiştir.

12/9/1335 tarihli tebligata zeyildir:

1 — Hiyaneti vataniyesi fiilen ve vesaike müstenit sabit olmuş bulunan Ferit Paşa kabinesinin iskatile yerine âmâli milliyeye hâdim meşru bir hey'etin ikamesi istirhamının zati akdesi hazreti padişahiye arz ve ref'ine hey'eti hazırai hükûmet mümanaat eylemekte bulunduğu kongrece takarrür ettirilip tatbiki Hey'eti Temsiliyemize havale buyurulan tedabir maruzatı mezkûre mesmuu şahane olup meşrû bir hey'et mevkii iktidara geçinceye kadar Ferit Paşa kabinesile yalnız muhaberatı resmîyenin kat'ıdır.

2 — Vazih olan bu maksadı meşruun tesrii istihsali için sizce vâridi hatır ve kabili icra sair tedabiri müessire varsa iş'arı rica olunur.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

Sivas:
16/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına, Erzurum Vilâyetine, Albayrak gazetesine

1 — Sivasta Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından mürekkep umumî kongre bilütfi taâlâ 4/Eylül/1335 tarihinde bilicima 11/Eylül/1335 de mesaisine hâtime vermiş ve aynı tarihli beyannamesile mukarretatını enzarı millete arz ve maksadı ictimai cihana ilân eylemiştir.

2 — Sırf istiklâl ve mevcudiyeti milliyemizi kurtarmak gayesile vicdanı milli-den doğan bu mukaddes cereyanı bazı kesanın gûya anasırı gayrı müslime aleyhine göstermek istedikleri istihbar kılındığından bilâ tefrik cins ve mezhep bil'umum tab'ai şahanenin aynı hakka malik ve memleketimizdeki ecanibin vatan ve milletimiz aleyhine bulunmamak şartile Osmanlı misafirperverliğine mazhariyette berdevam olduklarının bilumum memurin tarafından halka ve icab edenlere tefhimi rica olunur.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

Kararların ne acele verildiği ve karar tashihihinin de yine ne büyük telâşla yapıldığı görülüyor. Bu üç telgraf bâlâdaki şifreyi yazarken geldi. (Hey'eti Temsiliye namına) sözünün rastgele konduğunu, Mustafa Kemâl Paşanın bir kaç yaverile gelişi güzel yazıp durduğunu herkes söylemeye başladı. Nasıl oluyor da bir kongre hey'eti İstanbul ile umum

muhaberatın kat'ına karar veriyor? Ben mmtakamda hususî muhaberatı menetmedim. Buna hakkımız olmadığı gibi, lüzum da yok. Bilâkis Trabzon'da bulunan, meselâ bir koyun tâciri, İstanbul'daki şerikinden haber alamamak yüzünden mühim zararlara uğrar. İstanbul'a işleyen vapurlar muhaberesiz ne yaparlar? Ferdî zarar görenler ne bana ve ne de kongreye rahmet okumaz. İşte 12 de verilen emir 16 da geri alınıyor. Elbet bunu tatbik eden mmtakaların şahlanması müessir olmuştur. Her ne ise, aynı şeyin bir birini müteakip telgraflarla yazılması, bilhassa şifreli muhaberatla hallettiğimiz meselenin açık telgrafla tekrar sorulması ve Kemâl paşanın imzası bazı şahsî dedikodulara mucip oldu. Bu vaziyet böyle iken Mustafa Kemâl Paşa, bilcümle muhaberatın ve Erzurumda iken Ferit paşa ile olan muhaberelelerinin broşür halinde Erzurumda Albayrak gazetesi matbaasında tab'olunmasını, eski Erkâniharbiye reisi olan şimdiki mevkii müstahkem kumandanı Miralay Kâzım beyden, Hüsrev bey vasıtasile, istiyor. Zaten lâzımı kadar mâkus tesir yapan işlerin bununla da ne hal alacağı düşünöldü. Kâzım beyin Hüsrev beye bu iş için yazdığı âtideki şifreli cevabı muvafık bulduk.

Erzurum:
17/9/1135

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığına

Hüsrev beye;

Broşür halinde tab olunmak üzere keşide edilen telgraflar ve buradan da icab eden suretler ait olduğu mercilerden alındı. Albayrak matbaasının malûm olan kifayetsizliğine mebni kolordu ve vilâyet matbalarına müracaat edilecekse de evvel be evvel burda (Kâzım Paşa hazretleri nezdinde) vâki olan müzakeremizde takarrür eden mülâhazat bervechiâti arz olunur; Kongrenin mühim tebligat ve mukarreratını bir araya getirmek noktai nazarından böyle bir eserin toplanması pek muvafık ise de Mustafa Kemâl Paşa hazretlerinin zatî ve şahsî olan muhaberat ve teşebbüsatile bunları birbirine karıştırmamak mütalâasındayız. Ve her halde Erzurum kongresini müteakip yine burada müzakere edildiği üzere halen dahi bu neşriyatın zamanı değildir. Vakti müsait bulunca bittabi neşredilir. Fakat o zaman müşerünileyhin hatıratı yalnız bu kadar bir kaç telgrafa münhasır olmayıp daha vâsi ve kıymettar olduğu cihetle sıra ve kıymeti tarihiyesine göre tasnif ve hey'eti umumiyesi bir hatırat şeklinde tabı ve neşrolunur. Mehazirinin oraca da takdir buyurulmasını rica ederiz.

Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay
Kâzım

18/Eylülde Batum'dan Trabzon'a 3 İngiliz Cenerali geleceğini haber alınca Trabzon Kumandanlığına 17 tarihile şu şifreli talimatı verdim: «Şu sırada Trabzon'a üç İngiliz Ceneralinin birden gelmesi calibi dikkat ve hükümeti merkeziyenin millet ve ordunun bu kadar mütehacimatı karşısında belki İngiliz'lere Trabzon'u işgal teklifinde bulunabilirler. Vakıa İngiltere bugün dahili karışık bir vaziyette olması itibarile

bir İngiliz neferinin dahi maksatsız kanını akıtmak istemezse de vaziyeti müsait ve mukavemet olunmayacağını anlarsa bittabi fırsatı istifadeyi kaçırmazlar. Binaenaleyh bu İngiliz Cenerallerinin de ahval ve efkârı umımiyeyi anlamak üzere Trabzon'a gelip memurin ve ahali ile temas etmek istemeleri muhtemeldir. İcab edenleri şimdiden tenvir ve ikaz ediniz ki İngilizler kime ne sorarlarsa son neferimize kadar ölsek de müdafaa edeceğimiz ve kimseyi karaya çıkarmıyacağımız cevabını alsınlar. Ve o kanaati tamamen hâsıl etsinler. Bir de Batum'daki İngiliz fırkası nereye gitmiş veya nereye gidecekmiş bunun hakkında malûmat istihsal etmenizi ve her halde İngilizlere karşı hiç bir taraftan bir zaaf gösterilmeyerek vaziyetin hüsnü idaresi.»

18 de bir torpido ile üç Ceneral bir miralay Trabzon'a gelmiş. Cenerallerin biri Haziran bidayetinde Erzurum'a gelen Ceneral Biç, diğeri Batum kumandanı Ceneral Koti, üçüncüsü İngilizlerin Kafkas kıtaati kumandanı Ceneral Faus. Otomobil ile doğruca İngiliz mümessilinin daireesine giderek, zeval vakti yemek yemişler. Öğleden sonra bir buçukta yine otomobillerle, İskeleye inmishler. Mümessili de beraber alarak, geldikleri 66 No. lu torpido ile Batum istikametine gitmişler. Torpido limanda iken her zamanki giki 155 No. lu Amerika torpidosu posta getirmiş. Ceneraller iskelede iken Amerikan torpidosundan çıkan bir Amerikan zabiti de yanlarına gelmiş. Cenerallerden biri Boztepeye bakarak not defterine bazı şeyler kaydetmiş ve Fransızca olarak: «Peut-être nous pouvons son mettre de cette côte» demiş. Bu cümleyi işiten bir takrip, bu hey'etin yanına sokulan bir istilâat memuru imiş. Mevki kumandanı buna pek ihtimal vermiyor. Sebep de İngilizce konuşurken bu cümleyi Fransızca söylemeye bir mecburiyet olamazdı, diyor. Bu Ceneraller gelmezden az evvel İngiliz mümessili mevki kumandanının bunların sebebi ziyaretlerini sorduğu zaman şu cevabı vermiş: «Niçin geldiklerini bilmiyorum. Fakat benimle görüşmek isteyecekler ve Değirmendere, Kavak meydan, Boztepe cihetlerini dahi gezecekler ve dört saat sonra avdet edeceklerdir.»

Eu ziyaretin ve telâffuz olunduğunu kabul ettiğim —Şayanı itimad bir memurumuz duymuştu— cümleden günün birinde böyle nümayiş yapmak ihtimallerini ve bunun bize de ihsası ile şimdiden tesir yapmak istediklerini kabul ettim. (1)

Sivas'a, korkutmamak için, yalnız ziyarete gelen hey'eti Amerika hey'etine karşı bir nümayiş için gelmiş olduğunu yazdım. Mevki kumandanına dünkü talimatımı şu tarzda tekit eyledim. Askerî plânımız 3. Fırkaca icra olunacak harekâttır ki, bu da, Trabzon'u tahripten vikâye için, bir İngiliz debarkmanına mukabele dahilinde olacaktır. Fakat

(1) Filhakika İstanbul işgalinden sonra bu nümayiş yapıldı. Vaktile hesaba katılarak millî ve askerî tertibat alındığından hiç bir tesir yapmadı.

bir Yunan teşebbüsüne sahilde mukabele edilecektir. Mevki kumanda-
nına bugün (18) de yazdığım emir şudur:

Erzurum
18/9/1335

Trabzon Mevki Kumandanlığına

İngiliz Cenerallerinin böyle azimet ve avdetlerini Amerikalı Harburd hey'etine karşı mukabil bir nümayiş mahiyetinde telâkki ediyorum. İskelede sarf ettikleri ihbar olunan fransızca cümlelerin hakikaten fransızca olarak sarfedildiği kabul olursa bile İngilizceyi birdenbire kesip de fransızca hem de böyle mühim bir cümle sarf etmeleri o esnada yanlarına sokulduğunu hissettikleri istitiâat memuruna bu lâfı ankasdin işittirmek ve işaa etmek maksadından başka hiç bir şeye matuf olamaz. En fena ihtimâl olarak İngilizlerin mümessilleri vasitasile Trabzon efrârını bir işgale karşı bigâne zan ve tahmin etmeleri ve bu suretle tecrübe kabilinden ufak bir kuvvet ihrac etmeye kalkışmaları da nazarı hesaba alınmalıdır. Böyle bir halde abalının ve askerinin gösterecekleri ufak bir zaaf tecrübe için yapılmış olan bu hareketi ciddî bir hale kalb ettirir. Ve bir kere de ayağına yer ettikten sonra derhal yerleşecekleri ve bir emrivâki olacağı şüphesizdir. İngilizlerin bu esnada büyük bir kuvvet ihrac etmelerine imkân pek azdır. Çünkü Batum'da zayıf mevcutlu iki alayları var ki bu kuvvet Batum'un elde bulunmasına ancak kâfidir. İstanbul dan kuvvet getirmeleri ihtimali de İstanbul'un vaziyeti nazikesi dolayısıyla pek zayıftır. Gelecek kuvvet her halde ehemmiyetsiz olacaktır. Böyle ufak bir kuvvetle yapacakları blöfe ehemmiyet vermek maazallah mühlik emrivâkileri intac edeceği cihetle bu bapta gayet metin ve hesabî davranmak elzemdir. Keyfiyetin yalnız şayanı emniyet zevata izahı ve bu ihtimalin işaasıle hiç yoktan bir telâş ve heyecana mahal verilmemesi rica olunur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Trabzon valisinin 18/Eylül akşamı makına başında benimle görüşmek istediği bildirildi. Akşam 8,30 dan 2 evvele kadar görüştüm. Vali Galip bey bana bazı sitayışkârane sözlerden sonra şöyle bir mukaddeme ile sualler sordu: «Bundan iki ay evvel dahili işlerimizin bazı mühim safahattan geçtiğine şahit oldum. Mesaili cariyi takip ettim. Ve mevkiimin kesbi selâbet etmesi ve binnetice devletime, eyadbaş, ciddü sadakatla merbut bulunuşumun icabı olarak bir hizmette bulunmaklığımın husul bulması için bundan bir ay evvel bir çok fedakârlıkla İstanbul'a gittim. Esasen mevcut keşmekeş bir suitefehhüm neticesi olduğuna kani bulunduğumdan bu suitefehhümün izalesi için çok hem de pek çok çalıştım. Hattâ bir aralık Erzuruma giderek bir mutavassıtlık rolünü ifa etmek istedim. Lâkin muvaffak olamadım. Fakat gazete sütunlarında, eshabı hamiyet meclislerinde, daha yüksek mehafillerde dilimin döndüğü, aklımın erdiği mertebede söyledim. Bir dereceye kadar ifhamı meram edebildim. İşte bu hal ile Trabzon'a avdet ettim. Lâkin iş bununla kalmıyordu. Zatı devletiniz gibi bir sahibi seyf ve kalemle bir reclü siyâsile görüşmek arzusuna düştüm. Kısmet bu gece imiş. Bundan dolayı

Cenabı Hakka hamdederim. Şimdi efendimle görüşeyim ve müsaadenizle bâzı sualler irad edeyim. Evvelâ; hâli mütehaddisi hazır itibarile efendimden sorarım ki bunun bu suretle devamı ihtimali karşısında sâyasî, malî, iktisadî, mülkî idare vaziyetimiz ne olabilir? Saniyen, Dersaadetin bu günkü samtu sükûnu devam eylediği takdirde ne gibi tedabiri müessire düşünölmektedir. Salisen, mülkü milletın saadet ve selâmeti mevzuu-bahis olduğu cihetle, bu gayeye vüsul için ne gibi mevani tahaddüs edebileceği ve bunlara karşı ne gibi tedbirler düşünöldüğu lütfen beyan ve izah buyurulur mu? Rabian, 1324 de Selânik iş'arati ve 31 Martta hareket ordusu muamelâtı ve Mahmut Şevket Paşanın teminatına rağmen âhiren bir şekli garip hudusü acaba şüphe âver birer masebek teşkil etmez mi? Hamisen, gerek orduyu hümayun tarafından ve gerek vilâyat canibinden kabineye ademi itimad meselesi daha başka yolda tutturulmuş olsa idi acaba daha müessir olmaz mı idi? Sadisen Hilâfetpenah efendimiz ki Selâtni Osmaniye içinde bir mevkî müstesna işgal buyuruyorlar ve akıl ve fetanetce eslaflı izamına faikiyeti hâiz bulunuyorlar bu mülk ve milletın yegâne hâris ve hukuku Osmaniye'nin müdafii olmakta haizi kalbölğik olmaları itibarile daha başka yolda tedabir ile emniyeti şahaneieri celb edilemez mi idi? Lütfen şu suallerime birer cevap ihsan buyurulur ise mes'elenin mühimmesi hazırayı muhakeme için bir kapı açılmış ve mutalâatı sairei acizanemin arzına müsait bir zemin ihzar buyurulmuş olur.»

Trabzon valisinin bu hazırlanmış suallerini İstanbul hükümeti sormuş gibi geldi. Bizim ne düşündüğümüzü, ne yapmak istediğimizi ve ne yapacağımızı öğrenmek ve lâzım gelen tedbirleri almak için bu sualler sorulabilirdi. Bu suali soran zata verilecek cevabın Babîâliye derhal aksedeceğini hiç şüphe etmiyordum. Vali beyin pek uzun senasına teşekkürden sonra şu cevabı verdim:

« 1 — Hükümeti merkeziyenin tahakkuk etmiş olan ihaneti İstanbul'daki samtu sükûnu belki daha bir kaç gün devam ettirilebilir, aksine imkân yoktur. Buna karşı evvelâ her ferdi millet ve hükümet vazifei namus ve hamiyeti yapmalıdır ki bize düşen ilk vazife vatan ve milletın hayat ve mevcudiyeti karşısında pek ehinane bir tavır alan kabineyi derhal istifaya ve terki mevkie dâvet ve icbar etmektir. Bu suretle âmâlî meşruai milliyeye istinad eden akıl ve tedbire bihakkın malik meşru bir kabine Zatı akdesi hazreti padişahî cenibinden iş başına geçirilince beyan ve mütalââ buyurulan iktisadî, siyasî tedbirleri orası hal ve takdir eyler. Millet ve orduda kat'î bir kanaat mevcuttur ki Şevketmeap efendimiz hazretlerine henüz hakikî âmâl ve vaziyeti arz etmemek cür'eti devam etmektedir. Maahaza muhtelif vesait ile hâkipayi muallâyı cenabı padişahîye her halde bütün hakikatler ve tedvir edilmekte olan ihanetler muhakkak bir surette ve şu bir iki gün zarfında tamamile arz ve tasvir edilmiş olacaktır. Zatı şevketpenahîleri bu hakikî safhaya mut-

tali olunca bu mücrimleri kabine diye devlet ve milletin başında bir an bile tutamayacaklardır. Birinci, ikinci ve üçüncü maddelerin cevabı bu kadardır.

2 — 1324 senesile Mahmut Şevket Paşa merhumdan bahis buyuruyor. Bugünkü vaziyet ile mukayese için küçük bir münasebet dahi bulamıyorum. Eğer maksat bir diktatörlükten bahis ise bunca âlam ve mesaibin altından pek mecruh bir surette çıkan ve bütün intibahını felâketten alan millet ile ordunun böyle şeylere zerre kadar tahammülü olmayacağını kat'i bir lisan ve kanaatle arz eylerim. Bununla beraber bu suali irad buyurmanızdan Anadoludaki cereyanı millî kudretini ve merbut olduğu gayei hâlâsı ve mukaddes ve keza işbu gayenin meşruiyetine nâşi orduyu hümayundan kazandığı müzaharetin derecesi kuvveti hakkında zatı samilerince henüz esash malûmat olmadığı zannını tevhit ediyor. İzahını rica ederim. Zatı akdesi hazreti padişahinin evsafı âliyei hüdapesandaneleri hakkında bütün milletin ve ordunun revabıt ve tazimatı pek derin ve lâyezeldir. Bunun içindir ki milleti neciblerle orduyu hümayunları zatı akdesi hümayunlarından bugün devlet ve milletin en büyük ümidi necat ve selâmetini arz ve istirham ettiler. Milletin ve ordunun en son şekli maruzatı zaruretin tevhit eylediği en meşrû ve tazimkâr bir tarzda vâki olmuştur. Evveldenberi kabinenin ittihaz ettiği sakim hattı hareket daima vatan ve milletin selâmeti ayak altına alarak milleti red ve ihmâle ve haricî dahilî felâketlerin cereyan ve tevessüe müsaadekâr bir vâdidedir. Bu kadar ikaz ve maruzata karşı gayri mütehassis kalmakla beraber daima mâkûs ve ancak düşmanların hesap ve menfaatine kaydolunabilen bir tariki kasden ihtiyar etmiştir. Milletin kudretini izhara mâni olmak politikasından husule gelen mehaziri şedidei hariciyeyi takdir etmeyecek bir ferd tasavvur edemem. Nihayet malûm olan en son suikast ve ihanet plânının iki nazır tarafından bizzat tedviri kabineyi derhal gayri meşru ve gayri muta' bir şekle ifrağ etmiş ve millet ile ordu hakikati zatı akdesi padişahiye arza karar vermiş ise de artık tarihin en feci mesuliyetlerini uhdesine alan kabine nazırları bu kerre tarihi millimize karşı son bir inad ve mes'uliyet daha deruhde ederek padişah efendimizle millet ve ordunun arasına seddi hail olmaya karar vermiştir ki işte bu ima'ı basiret nihayet bugünkü vaziyeti ihdas etmiştir.» Galip bey «Bendeniz diyecek idim ki bugünkü hali tezebzübü güzellekle yani şanı padişahla âmâli milliyeyi telif suretile bertaraf etmek için zatı sarâ'nizle elele verelim. Zira bu babta masruf olacak gayret sahibi için ilelebet baisi fahrü mübahat olur. İstanbul'a bir hey'eti mahsusa izam edelim, hattâ icab ederse badelmüşavere bizzat azimet edeyim. Fakat civarı âlinizde vesaiti münasebe ile hakikatin hakipâyı hümayuna arzı derdesti arzu olduğu anlaşıldığından buna hacet kalmıyor demektir. Hemen Cenabı Hak tesirlerini halk etsin duası tekrar olunmaktadır.»

«Memleket dahilinde hiç bir tezebzüp ve keşmekeş yoktur. Her

şey intizamı tamında cereyan ediyor. Bu fena tefsirleri yapan ancak efradı milletin bugün itimadını bilküllüye kaybetmesinden nâşi kanunu esasi nazarında mâdum ve sakıt addolunan kabine ricalidir. Burada ayrıca ilâveye lüzum görüyorum ki bütün maruzat şanı muallâyı cenabı padişahi ile telif olunmuş ve daima bu noktai vacibültâzime riayet edilmekte olduğu görülmüştür. Bütün Anadoludaki makamatı mülkiye ile kumanda makamlarının daima yan yana ve müttehât bir kanaat ile âmâli milliyeyi deraguş eylemiş bulunmaları da pek ziyade mucibi şükran ve isabettir. Vaziyeti ve vahameti maslahatı takdir eyleyen vilâti kiram ile kumandanlar sadrazâm paşayı irşad ve terki mevkii selâmeti memleket icabından ad ile hikmeti hükûmeti bu noktada büyük bir samimiyet ve celâdetle arz eylediler. Son itâ buyurulan izahata göre vaziyeti bihakkın takdir buyurmuş olan zatı samilerince dahi hükûmeti merkeziyenin tamamile gayri meşrû bir şekle girdiğine tam bir kanaatle kabul buyurulmuş ise bunun her halde pek açık ve kat'i bir lisanla Dersaadete arz ve iblâğ buyurulacağında şüphe yoktur. Ve her halde bütün millet aynı hassasiyetle çırpınırken Trabzon gibi mühim bir şehirde bir casus ve hainin beyanname neşri ve duvarlara tâliki ve âmâli milliyeye ve orduyu hümayunun mevcudiyet ve haysiyeti aleyhine neşriyatta bulunması gibi zaafı inzibatî ve ancak bedhahan için vesilei bühtan ve istifade olan vaziyetlerin idasına meydan verilmemesini ve âhiren pençei adaletten firar eyleyen bu mel'unun behemahal derdest edilmesi suretile izharı kudret buyurulmasını hassaten rica ve teyidi hürmet eylerim.» Galip bey «Önümüzdeki hafta Gümüşhaneye devren seyahatim müsammemdir. Talihim varsa zatı devletinizle müşerref olurum. Ve daha bazı mutalâtı mühimmeyi şifahen arz ve tafsil ederim. Herhalde teveccühkârânı kadirinizin hakkı âcizanemde bekası ahsı temenniyatımdır.»

«Bu ayın yirmi beşinde Amerikalılar Erzurum'a geleceklerdir. Bunları gönderdikten sonra zatı samilerile şifahen teşerrüf etmek üzere Trazon'dan hareket gününün iş'ar buyurulmasını rica eylerim.» Galip bey «1324 den bahsım o zamanki ef'alın tekerrürü ihtimaline mebni olmayıp belki o vekayin canibi âlice iras edebileceği kuşkuya remiz maksadına ve bu kuşkuya mahal verilmeyecek surette hareket lüzumuna müstenit idi. Bilvasita vukubulduğu beyan buyurulan cereyanı millinin kuvvet ve meknetine dair itâ buyurulan izahat ise mucibi şükrandır. Zaten cereyanı halden bunun haizi hüküm ve kuvvet idiğine dair bir kanaat hâsıl olmuş idi. Ömer Feyzinin hiyanetini bendeniz meydana çıkardığım ve ciheti adliyyeye tevdi mes'ele eylediğim cihetle merkumun takipsiz kalması ihtimali derpiş buyurularak serzenişe maruz bulunduğum muhik olmasa gerektir. Belki merkumun tevkif ve Erzurum'a izamı hakkındaki iş'arı saminizin kablelşüyu resmen tebliğ edilmemesi gaybubetini teshil etmiştir. Maamafih kendisi aranmaktadır. Bendeniz inşallah Eylülün 24 üncü çarşamba günü Gümüşhaneye muvasalat edersem dört gün kadar orada kalmak niyetindeyim. Binaenaleyh zatı sa-

miniz de 26 veya 27 sinde Gümüşhaneyi teşrif buyurursanız şerefyabı mülâkatınız olurum. Baki hürmetler arz ederim.»

«Ömer Fevzi hakkındaki maruzatımın serzeniş kabul buyurulmamasını rica ederim. Merkumun vaziyeti ve firara meydan buluşu bu kabil eşhası o muhitte sehabet edici bir zümrenin mevcudiyeti hakkında fena bir zehap husule getirdiği cihetle bunun mahzurundan ihtirazen zatiâliilerine arz etmiştim. Kabine hakkında Dersaadete keşide buyurulacak telgrâfnamei âlilerinden haberdar edilmekliğimi ayrıca rica ve arzı hürmet ve samimiyet eylerim efendim.»

19/Eylül gece yarısından sonra ikiye kadar süren bu muhavere yapılırken şifre ile Trabzon mevki kumandanlığından da şunları sordum: «Vali bey ile bu akşamki muhaveremizin hututu esasiyesinin İstanbuldan mülhem olduğu zan edilmektedir. Bugünlerde İstanbuldan Valinin nezdine kimse geldi mi veya vali İstanbul ile muhabere ediyor mu, yoksa bu sualler valinin sırf zatî mütalâası mıdır?»

Kaç günlük yorgunluk üzerine bu gece geç vakte kadar muhabere inzimam etti. Vali hakkındaki kararımı gelecek cevaba bırakarak, öğleden sonra arkadaşlarla Ilıca banyolarına gittik. Erzurumun 17 kilometre garbında. Akşam üstü Sivas'tan Hey'eti Temsiliyenin makina başında görüşmek istediğini haber verdiler. Erzurum'a evdet ettik. Trabzon valisinin İstanbul hükûmetile ve bunun en hamiyetsiz Harbiye Nazirile sıkı teması bulunduğu göre, bizden korkmakla beraber, İstanbul hükûmetinin arzularını fırsat bulursa fiilen de yapabileceğine şüphemiz kalmadı. Batum'dan Trabzon'a gelen üç İngiliz Ceneralinin de mürettep olarak geldiği anlaşılıyordu.

18/Eylülde şifre ile Mustafa Kemâl Paşaya şunu yazmışım: «Trabzon valisi ile Zeki bey bendenizle görüşmeyi arzu ettiklerinden 20/Eylülde Kâzım ve Tali' beylerle Ardasaya hareket edeceğim. Trabzon ile suitefehâm izale olunacağı gibi Valiyi de yakından anlayacağım. Zati samilerile makina başında görüştüklerini de işittim. Kendilerine izah olunacak mesail varsa süra'ti iş'arını istirham eylerim. Van valisi Mithat bey hakkındaki maruzatımın cevabına mutazırım. Zati samilerine Rauf ve Mazhar beyefendilere ve rüfekayı saireye arzı tazimat eylerim.» Bunun üzerine 19/Eylül akşamı makina başında görüşmek istediler. Şark Hey'eti Temsiliyesi ne oldu diye sorduğum sualin 18 de yazılmış cevabı da bu akşam geldi. Aynen şudur:

Hey'eti Temsiliyenin mahiyeti hakkındaki makina başında zatiâliilerine de arz olunan İzzet ve Servet beylere ait bulunan mufassal telgrafnamede sarahatı kâfiye itâ kılınmıştı. Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti artık kalmamış, daha doğrusu teknil Anadolu bir kitle halinde bir cemiyet teşkil eylemiş olduğundan bütün vatandaki millî cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında birleşmiş olduğu gibi malûmunuz hey'eti temsiliye de Sivas kongresince ihtihap olunan daha altı âzâ ile biltakviye umumileştirilmiştir. Binaenaleyh umumî

bir sıfatı hâiz olan bu hey'et nizamnamesinin madde mahsusasındaki sarahat dairesinde hâizi salâhiyet bulunmaktadır efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

9,15 de makina başında görüşmeye başladık:

Sivas «Ardasa'ya ne vakit teşrif buyuracaksınız efendim?»

«Amerikalıların Erzurum'dan gitmesinden sonraya tâlik ettim. Trabzon valisi ile dün gece makina başında görüştim. Hülâsasını arz edeceğim.»

Telgrafhaneye şunu soruyorduk: «Burada makina başında Kâzım Karabekir Paşa ile Kâzım, Rüstü, İbrahim Tali', Saffet, Mustafa ve Fahri beyler vardır. Oradaki zevatın da bildirilmesi rica olunur.» Sivas buna cevap vermeyerek sözüne devamla:

«Evvellâ Trabzon'dan gelen son bir telgrafı aynen arz edeceğim. Bahdehu görüşmeye devam ederiz.»

Telgraf sureti

Hükûmetimizin bizden kat'ı rabîta etmek iltirarında kaldığı surette dahi bizim hükûmetimizden fekki irtibat etmememiz esası üzerine tertip edilmiş olan Şarkî Anadolu vilâyatı Müdafaa Hukuk Cemiyeti nizamnamesinin dördüncü maddesinin sarahatine mugayir ve menafii milliyeyi muhil olan altı maddeyi kabul etmiyoruz. Maruzatımızın zatı şahaneye iblâğı ciheti ise bir hey'eti seferiye ile temin olunabilir kanaatindeyiz. Merciiyet meselesi için muhaberati resmiyenin bersabık icrasına mümanaat edilmemesi kâfidir. Meselenin ciheti sairesi hakkında İzzet ve Servet beylerin telgraflarını tasvib ettiğimizi maalihtiram arz eyleriz. 18/9/1335

Müdafaa Hukuk Cemiyeti Reisi

Rıza

Belediye Reisi

Hüseyin Hamdi

«Bu telgrafa bazı mutalâat: 1 – Sivas umumî kongresinde ittihaz olunan mukarreratı cedide ile artık ayrıca bir Şarkî Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti kalmış olmayıp tamimen beyanname ile bildirildiği ve hile Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti teessüs etmiş bulunuyor. Trabzon'un bu hususta gerek tarafı devletinizden ve gerek makina başında bizim tarafımızdan verilen izahata rağmen el'an yalnız Şarkî Anadolu'ya ait bir adres kullanılmakta devamı âdeti yeni kararı kabulde tereddüt etmekte oldukları zehabını tevlit ediyor. Bu bittabi doğru değildir. Bilâkis bütün vatan ve milletin yekpare ve yekvücut olduğunu fiilen gösteren bu yeni kararı şayanı şükran ve mahmedet görmeleri iktiza eder. Saniyen telgrafnameleri metinde dördüncü maddeye ait tefsirde pek fâhiş bir hata vardır. Filhakika Sivas umumî kongresince aynen kabul edilen dördüncü madde muhteviyatı Hükûmeti Osmaniye tazyik altında bizden kat'ı

rabıta ızurarında kaldığı surette dahi biz o rabıtayı muhafaza etmek için bütün mevcudiyetimizi sarfedeceğiz. Bugün bu karara muhalif ittihaz edilmiş hattâ hatıra getirilmiş bir karar yoktur. Mevzuubahis olan tedbir, Hükümeti Osmaniyeden fekki irtibat değil, bilâkis Hükümeti Osmaniye makamı muallâyı hilâfet ve irtibatımızı kat'eden ihanet ve hiyaneti fiilen sabit olmuş bir Ferit Paşa hey'etinin bizatihi madûm olduğu cihetle yerine âmâli milliyeye mutavaatkâr meşrû bir kabinenin mevkii iktidara getirilmesini zatı muallâyı hilâfetpenahiden istid'a ve istirham eylemektir. İşte buna mümanaat eden Ferit Paşa ve rüfekasının mümanaatı mündefi oluncaya kadar kendilerile milletin ve millete meşrû bir surette müzahir olan ordu ve hükümeti mahalliyenin muhaberatı resmiyesinin inkitamın bir çare ve tedbir olarak tatbik edilmesinden ibarettir. Bu cihet izah olunduktan sonra dahi Trabzon'un hâlâ açık telgrafla menafii milliyeyi muhil olan mukarreratı kabul etmiyoruz tarzında ve muhaberatı resmiyenin bersabık icrasına mümanaat edilmemesi suretinde ferdî efkâr ile vesayada bulunulması buraca bir türlü tefsir olunamamaktadır. Zatı devletinizi temin ederim ki İngilizlerden ikiyüz bin İngiliz lirası aldığı tahakkuk eden Konya valisi Cemâl ve yine İngilizlerden yüzelli bin lira aldığı tahakkuk eden Dahiliye Nazırı Adil ve İngilizlerden bu mekadirden fazla İngiliz lirası aldığı tahakkuk eden Ankara valisi Muhittin beylerin ve paşanın kongre ve hey'eti temsiliyenin mukarreratı âhiresi hakkında efkârı umumiyyeyi teşviş ve tesmim için yazdıkları propagandalarda ve Urfada İngilizler tarafından yazılıp Urfa mutasarrıfına imza ettirilen ve firarî Galib'in de eseri tasnii olduğuna şüphe olmayan bir açık telgrafname Trabzon telgrafnamesi muhteviyatında görülen muzir tesirden daha fazla bir tesir görülemez. Trabzondaki zevatın bu ciheti takdirden uzak olacakları kabul edilemez. Bahusus biz altı maddelik mukarrerat hakkındaki mütalâalarını Ali Rıza bey vasıtasile şifre olarak mahremane sormuş ve bittabi o yolda mahremane cevap beklerdik. Ve bu mevad tahtı karara alınıp berayı tatbik tebliğ edilmiş değildi. Maahaza nizamnameye riayeten her taraftan mutalâa sorulmuş idi.

2 — Malûmu samileri olduğu vechile hey'eti temsiliyeden olan İzzet ve Servet beylerin Sivas umumî kongresinde de hazır bulunmak üzere mükerreren dâvet eylediğimiz halde hiç birine cevap dahi vermemişlerdir. Buna da ne mâna vermek lâzım geldiğinde mütehayyiriz. Son defa makına başında görüşüldüğünde dahi kat'i olarak ne vakit geleceklerinin bildirilmesi sualine karşı Servet bey şimdilik cevap veremem. İzzet beyle görüştükten sonra bildiririz dedi. Ona da hâlâ bir cevap vermediler. Bundan başka Trabzonda bir hey'eti merkeziyenin olmadığını ileri sürüyorlar. Filhakika böyle ise kendilerini Erzurum kongresine murahhas gönderen kimlerdi. Bir de reisinin imzasile tasdik olunan bu son telgrafnameleri altındaki Hey'eti Merkeziyenin mahiyeti nedir. Bu hey'et hey'eti temsiliye ile istihza için Servet ve İzzet beyler tarafından kendilerine göre idare olunan bir hey'et midir. Bir de hey'eti

temsiliye mevzuu bahis mutalâatı Trabzon hey'eti merkeziyesinden sor-
du, buna verilecek cevabı belediye riyasetine tasdik ettirmekteki mak-
sad ve mâna ne olabilir. İşte bütün bunlar Servet ve İzzet beylerin ta-
vır ve hareketlerinden hüsnü tefsire medar olacak mahiyette olmasa ge-
rek. Eğer Trabzon ahali muhteremesi Servet ve İzzet beylerin bazıları
hissiyatı ise ki buna hiç bir vakit inanılmaz, biz de orada temini mak-
sadı mukaddes için istimâl edecek kuvvet bulmaktan âciz değiliz. Trab-
zon valisine gelince bu zat maifümü samileri olduğu bidayettenberi hiç
bir rengi ahlâk göstermeye muvaffak olamayan ve bu defa da hem bizi
tatyip etmek ve hem de Rezil Ferit Paşa kabinesine itimadını muhafaza
etmek suretiyle pek ziyade gülünç bir rezaleti ahlâkiye göstermiştir.
Bunda Servet ve İzzet beylerin dahi açık telgrafla ilân olunan icthadı
sefihlerinin tesiri gayri münkirdir. Maahaza tuttuğumuz iş memleket
ve millet için hayat ve memat meselesi olduğundan hiç bir suretle bu
gibi rüzelâya müsamahakâr davranmayacağımız tabiidir. Binaenaleyh
tarafı devletinizden kendilerine vukubulan son teklif veçhile Ferit paşa
kabinesine karşı yapmağa mecbur olduğu son ve kat'i protestoyu yap-
madığı takdirde derhal Kastamonu valisi gibi biltevkif ilk vapurla Ferit
Paşa nezdine izâmı zaruridir.

3 — Gerek vali ve gerek Servet ve İzzet beylere şimdiye kadar ke-
mâli hulus ve samimiyetle gösterdiğimiz hürmet ve tevazu her halde lâ-
yık olduklarından fazladır. Sinop'ta İnebolu'da ve Bolu'da hülâsa Bur-
sa şehrinden başka her yerde Ferit Paşa kabinesi ile kat'i rabıta edilmiş
olduğu bir sırada Hey'eti Temsiliye mukarreratının menafii millete mu-
gayir olduğu açık telgraflarla ilân etmek belâhatını gösterenlere karşı
fazla hürmet etmeye zaman ve vaziyeti hazıra asla müsait değildir. Bu
zevatın bugün yapmaya mecbur olduğu vazife vatan ve milletin menafii
âlisine ma'tuf ve hey'eti umumiyei milliyenin hemen yekavaz olarak
tevessül elyediği icraatı harfiyen tatbik eylemektir. Aksi takdirde
kendilerini mekasıdı milliyei vataniyenin Ömer Fevziden pek çok aşağı
muhalifleri tanımaya mecburiyetimiz tabiidir.

4 — Diğer bir telgrafımızla arz ettiğim veçhile Trabzon vaziyet ve
teşkilâtına Halit beyin memur edilmesi muvafıkı mutalâa etmekteyiz.
İcrayı icabı reyî biraderilerine men'uttur. Her halde o muhitte bugün ve
yarın için kuvvetli bir el lâzımdır.

5 — Van valisi hakkında tensibiniz veçhile hareket buyurulması bir
kaç gün evvel cevaben şifre ile arz edilmişti. El'an vâsıl olmadığı anlaşıl-
ıyor.

6 — Rauf bey ve Hüsrev bey vesair rüfekadan bazıları şimdi telgraf
başındayız. Cümnenizin gözlerinden öper, hürmetler eyleriz. İmza me-
selesi hakkındaki ikazı biraderilerine yazılan cevabın henüz şifre yapıl-
makta olduğunu şimdi anladım. Belki yarına kadar yetiştirilemezse ge-
rek onun ve gerek diğer muhaberatin nereye çekilmesi münasip olur,
iş'arını rica ederim. Hoca Raif efendi hazretleri ailesini merak ediyor.

Kendilerinin kemâli sıhhat ve âfiyette olduğu, yalnız onların da ne halde olduğu ifade ve istizan ediyor. Mustafa Kemâl.»»

«İstanbul'dan vesairenden namıma gelip posta ile göndermiş olduğunuzu beyan buyurduğunuz mektup ve evrak vesaireyi almadım. Yalnız bu akşam hülâsaten mezkûr mekâtipten bahis telgrafnamenizin açılmış olan bir kısmını okudum. Fırkaların teklifini pek gülünç buldum. Aca-ba bu mektuplar ve evrak ne vakit gelebilir. Vaşington sefiri sabıkı Ahmed Rüstem beyefendi dahi teşrif buyurmuşlardır. Koca diplomattan pek çok istifadeler memul ediyoruz. Yalnız bizim çocukların bazan dili doluşup Alfred demeleri mucibi mahcubiyetimiz oluyor. Hepinizin gözlerinden öperim. Fuat paşa teşkil eylediği Kuvvayı Milliye ile Eskişehir bizzat muhasara etmektedir. Ankaradaki İngiliz mümessilleri Eskişehre firar etmişlerdir. Bizimle görüşmek üzere Amasya'ya kadar gelen İngiliz mümessili Zolter Merzifondaki İngiliz askerini çektikleri takdirde memnun olup olmayacağımızı sormuş. Bittabi cevaben pek memnun olacağımız bildirilmiştir. Fransız memurini siyasiyesinden biri bugün görüşmek üzere Sivasa geliyor. Bu gece Kayseridedir. Vazifei mahsusâ ile Konya'ya hareket etmiş olan Refet beyle bu gece Kayseri'de görüşmüşler. Şimdi bildiriyor. Mülâkat neticesi pek ziyade lehimizdedir. Kenan beyefendi şimdi yanımızda bulunuyor. İlyas beyle Faik Âli beyin halazadesi İhsan beyle beraber geldiler. Cümledenize selâm ediyorlar. Mustafa Kemâl Paşa hazretleri, Rauf beyefendi, Salâhattin beyefendi, Kenan bey, İlyas bey, Hüsrev bey ve maiyet zabitanı makına başındadır.»

Trabzon'un bu yeni telgrafını şimdi öğrendik. Vaziyet lâzımı gibi ehemmiyet kesbediyordu. Mustafa Kemâl Paşa açık telgrafla 16/Eylülde İzzet ve Servet beyleri Hey'eti Temsiliyeye takdir ettirmiş ve İzzet ve Servet beyleri mücerret iki şahıs gibi göstermişti. Bunların gerisinde halkın bulunduğunu ve fikirlerinin Trabzon'un efkârı olduğunu Belediye Reisile Müdafaa-i Hukuk Reisi müsterek imza ve açık telgrafla yazıyordu. Mustafa Kemâl Paşa şimdiki beyanatına nazaran henüz vaziyeti kavramadığı ve hey'eti temsiliyenin de aynı halde oldukları görülmüyordu. Trabzon ve Erzurum; Kastamonu, Ankara ve hattâ Sivas vaziyetine benzer miydi? Oralarda henüz millî bir teşkilât olmadığından zabitanın ve bilhassa kolordu kumandanlarının mahallin valisini def etmekle zaten vaziyetten bihaber olan halkın kuvvet cihetine temayülü tabii idi. Halbuki muntakamda, bilhassa Trabzon ve Erzurum daha mütarekenin ilk gününden, millî teşkilâtlarını yapmışlar ve benim de inzımanı kuvvet ve tedbirimle millî mukavemet teşekkül etmişti. Bu halk bir hedef için bir Erzurum kongresi yapmışlardı. Mustafa Kemâl Paşa bu işlerin kurulduğu tarihlerde henüz İstanbul'dan bile çıkmamışlardı. Erzurum kongresine giren Kemâl Paşanın benim reyimle girdiğini herkes biliyordu ve yine herkes kendisinin diktatörlüğe doğru yürüyeceğini hesaba katmıştı. Erzurumda olduğumdan işi yerinde ben idare ediyordum.

Trabzonla Mustafa Kemâl Paşanın makina başında sert görüşmesi ve Trabzon murahhasını aynı zamanda Erzurum kongresinin intihap ettiği dokuz kişilik hey'eti temsiliyenin ikisi olan İzzet ve Servet beylere karşı dürüst vaziyeti Trabzon'u lisana getirmişti. Mustafa Kemâl Paşa Halit beyi Trabzon'a göndermekle cebren Trabzon'u kendisine münkad kılacağını zan ediyordu. Halbuki Halit bey Trabzon'a giderse işler büsbütün çığırından çıkacaktı. Çünkü Mustafa Kemâl Paşa asabiyetle doğrudan doğruya mumaileyhe en muhterem şahsiyetler aleyhine icraat emri verecek, bu sefer Halit bey mahvolacağı gibi, Mustafa Kemâl Paşanın vaziyeti hazırası da tutulmaz bir hale gelebilecekti. Ben Mustafa Kemâl Paşanın millî reislik mevkii ihtiramını tutmaya daha ilk günden kararımı vermiştim. Fakat ahvale gayri vâkıf olan tekliflerini de Trabzon'a tatbik edemezdim. Çünkü Şarkın tehlikeye düşmesi anında ben bu insanlarla iş görecektim. Bundan başka Sivas kongresinin ve müteakiben Hey'eti Temsiliyenin bazı mühim hatalı icraatının körü körüne bir icra âleti olarak kırıp dökmek ne mevkiime ve ne de ahlâkıma uygun değildi. Binaenaleyh her iki tarafı kollamak ve tarafeynin hatalarını nazikâne münakaşadan sonra müşterek bir kanaatle evvelâ ikna sonra icraata girişmek icabı faziletli Valiye gelince buna karşı yapılacak şey basitti. Ardasadan otomobil ile Erzurum'a veya Sivas'a getirtmek. Bunda düşündüğüm, tahkikatsız bir valinin şerefini ebedî mahvetmekti. Tahkikat yatırıyordum. İşte bu düşüncelerle şu cevabı yazdırdım: «Beyanat ve mütalâatı samilerininin kâffesine ve bir sıraya riayet suretile cevap arz edeceğim.»

«Evvelâ Trabzon işini ve açık telgraf meselesini arz edeyim. O telgraf açık gelmeyecekti, fakat buraya mevki kumandanı sorarken şifreli verilmesi kaydı buradan söylenmediği cihetle o tarzda yazıldığından bu hata sahibi imza olan zevata ait değildir. Servet ve İzzet beylerin hattı hareketlerine hakikaten nabeca bir şekilde görüyorum ki kendilerine son yazdığım iki telgrafla müessir bir lisan kullandım. Maahaza bittabi izzeti nefislerini mahfuz bulundurmaya pek riayet etti. Paşam Trabzon'un vaziyeti ahiresini mühim görüyoruz. Takdir buyuruluyor ki Trabzon Anadolu'nun sair aksanı dahiliyesinden bir kısma şebih değildir. Çünkü resen tehlike karşısında bir memleketimizdir. İzzet ve Servet beyler esasen sahibi hamiyet ve vatanperver zevattır. Müsaadenizle şunu arz edeyim ki kendileri henüz bir türlü ictihad ve kanaatlerini telif edemedikleri Sivas mukarrerat ve tebligatına karşı mütalâatını serbest ve hattâ lisani münazara haricinde bir tarz ile bildirmeleri filhakkâ sui tesir ikandan hali kalmamıştır. Her halde yine kendilerini ikna ve telife çalışıldığı bir sırada mutip telâkki etmek de doğru olamaz. Zira böyle telâkki edildikleri anda bütün hissiyat ve muamelâtımızı ona tevfik mecburiyetinde kalırız ki bunun maddî, mânevi mahzurlarını büyük telâkki ediyoruz. Bu zevatın bahsettiği noktaların bir kaçı hal olunmuş demektir. Sivas kongresini bir idarei muvakkate şekline sokmakla ve

payitahtla fekki rabıtaya mahal verilmesine taraftar olmayan mumaileyhima ve taraftaranına karşı zaten bu fikir ve icraatın gayri vâki olduğu beyan ve temin edildiği cihetle bu hal olunuyor. Şarkî Anadolu vilâyatının hey'eti temsiliyesinin lâğv ve bel' edilmesi noktasına gelince bu nokta henüz ve mutlaka muhtacı tetkik ve münakaşadır. Çünkü bu fikir burada dahi mevcuttur. Erzurum dahi Şarkî hey'eti temsiliyenin lâğvına taraftar değildir. Çünkü umum vatani Osmaniyenin ve meselâ İzmir ve Adana'nın tahlisi vesaire gibi büyük menafii vataniye karşısında şark hudutlarımızdan bazı tashihat veyahut küçük bir fedakârlık mevzuu bahis olunca Sivas hey'eti temsiliyesinin böyle bir âli vazife karşısında belki de kanaati ekseriyetle bu noktaya imâle etmesi ihtimâli daima kendilerini tehdit ediyor. Ve halbuki kendileri bir karış toprak vermemek şartile bazı kuyudu kat'iyeye ile mücehhez buldukları cihetle Erzurum hey'eti temsiliyesinin bel' ve ilgasını bu noktayı nazardan istemiyor. Bundan maada Şarkî Anadolu vilâyatının teşkilâtı milliyesine karşı doğrudan doğruya nazım ve âdetâ vakit hasrile ordu teşkilâtı noktai nazarından bir müfettişlik karargâhı gibi telâkki olunuyor. Ve hasaten melhuz olan vekayii ciddiye karşısında şarkî vilâyatımızın teşkilâtı milliyesini başsız bırakmamak mutalâatı da inzimam eder ki bütün bunlar şayani tetkik ve mülâhaza hususattandır. Bahusus ki hey'eti temsiliyede Van, Bitlis, Elâziz, Diyarbekir gibi dört vilâyetin murahasaları henüz bilfiil bulunmadığı ve Erzurum ile Trabzon'da böyle bir fikir ve kanaat carî olduğu bir sırada bunu mevkii tetkik ve münakaşaya koymaksızın kat'i bir karar ve kanaatle ademi kabulü biz dahi tasvib etmiyoruz. Buna binaendir ki bu fikir etrafında dikkatlice işlemek ve bu tebligatı emrivâki telâkki ederek kabul ettirmekte ısrar etmemek mütalâasındayız. Şu halde Trabzonlu'larla bu bapta dikkatli bir müzakere lâzımdır ki işi harareti lisandan ziyade sükûnetli ve mâkul esaslarla tatmin ve idare etmek ve her halde bu halli kat'î için bazı tadilât ile telifi icab edince onu da ihtiyacı kat'iyi memleket ve ruhu idarei millet ad-dile bunu göze almak lâzım gelir. Ve bu da cümlemiz için en mâkul bir hattı harekettir. Bunun için Amerika'lıların ziyaret ve avdetini müteakip bizzat Ardasaya gideceğim. Ve cümleyle görüşeceğim. O zamana kadar Trabzon muhaberât ve münasebatını hali intizam ve muvazenede tutmayı ve şimdilik Trabzon muhaberâtının da âcizlerini tavsit buyurmanızı sureti mahsusada rica ederim. Trabzon'da kuvvetli bir milliyet ve vahdeti cereyan mevcut olduğu ve bir çok düşmanların da tesir ve temas için uğraştığı bir sırada orasını kendi elimizle ve müteakabil suitefehümlemlerle başka bir şekle koymamak ve bu suretle düşmanlarımızın ve bedhahanımızın eline bir silâhı bühtan ve taarruz vermemek mecburiyetindeyiz. Trabzon ve ricali ve muhiti şu vaziyette iken orada kuvvetli bir el bulundurmamak mütalâasına gelince ben o mühim ve hassas muhitte kuvvetli elden ziyade makûlât ile telif ve telkin hassasına malik kuvvetli bir dimağı tercih ederim. Çünkü malûmu samileridir ki her muhit ancak

Bunlara karşı verdiğim cevaplar:

kendi evsaf ve havasını hazmedecek zihniyetleri kabul ve takdir edebilir. Vali Galip beye gelince: Zatı samîlerine pek hülâsasını erz ettiğim makına başındaki mükâlemât vâsi ve müessir bir şekilde kendileri cereyan etmiştir. Müşaünileyh tekrar mülâkat talep ve ricasında bulunduğu cihette onunla da görüşeceğim. Anadolu'da zuhur ettiği âhiren anlaşılan seciyesiz, ahlâksız bazı valiler yanında artık pek durbin davranmamız lâzımdır ki bu noktayı nazardan Galip beyi de tetkik etmekte olduğum tabiidir. Fakat Trabzon vilâyetinde hâkim olan fikre karışmış olan mumailiyhî esbabı müessirei hakikiye olmadıkça başka bir tarz muameleye tâbi bulundurmaya da aynı esbabdan nâşi muvafık bulmuyorum. Esasen kendilerini fena fikirler takibine müsait vaz ve harekâta bırakmıyorum. Daima mevki kumandanile hassaten temasta olup efkâr ve mülâhazat ve harekâtından günü gününe haberdarım. Netice olarak arz ederim ki Şarkî Anadolu Vilâyeti dediğimiz mintakadaki barometreyi hali muvazenette tutmak ve şimdiki malûm olan teşkilât derecesinde tekâmül esbabından mahrum ve belki de tedenniye duçar etmemek ve bütün Anadolu cereyanı millisini arzu edilen müsterek bir selâbet altında tutmak için şarkî vilâyata ait mukarreratın ittihazından evvel buranın dahi kanaat ve mutalâatını almak hususundaki ricalarımı bilmünasebe bir kerre daha arz ve tekide derin bir muhalesetle müsaraat eylerim. İltifat ve selâmlarını tebşir buyurduğunuz rüfekayı kirama cümlemiz samimiyet ve hürmeti müteakabile arz eder ve gözlerinden öperiz. Raif efendî hazretlerinin efradı ailesinin sıhhat ve âfiyeti tammede bulduklarını Rüştü ve Necati beylere atfen tebşir eylerim. Kâzım Karabekir.»

Trabzon valisile mülâkat hülâsasını da şöyle yazdırdım:

«Vali bendenizle görüşmek için mukaddeme olarak şayanı dikkat bir medhiyeden sonra esasa girişti. Şu vaziyetin ıslâhı için çareler taharrisi arzusunda olduğunu söyleyerek, şu sualleri sordu:

1 — Bu hâl devam ederse siyasî, malî, iktisadî, ve idarî vaziyetimiz ne olacaktır?

2 — Dersaadetin sükûtu devam ederse ne gibi tedabiri müessire düşünülmektedir? Mülk ve milletin selâmet ve saadeti düşünüldüğü cihetle bu gayeye vüsul için ne gibi mevani tahaddüs edebileceği düşünüldü mü?

3 — 1324 de Selânik iş'ararı ve 31 Martta hareket ordusu muamelesi ve Mahmut Şevket Paşanın teminatına rağmen bilâhare bir şekli garip hudusu acaba şüphe âver birer mâşebek teşkî etmez mi? Gerek ordu ve gerek vilâyat canibinden kabineye ademi itimad meselesi daha başka yolda tutturulmuş olsaydı acaba daha müessir olmaz mı idi? Selâtin içinde bir mevkiî mümtaz işgal eden Şevketmeab efendimize daha başka yolda tedabir ile maruzatta bulunularak emniyeti şahaneleri celb edilemez mi idi?

1 — Bu hal devam ededursun evvelâ her ferdi millet ve hükûmet vazifei namus ve hamiyeti yapmalı yani ihanet eden bu hükûmeti istifaya dâvet ve icbar etmeli.

2 — Dersaadetin sükûtu devam edemez. Çünkü padişahımız efendimiz hazretleri bu kabinenin ihanetine muttali olunca bunları bir dakika mevkilerinde tutmayacak ve âmali meşruaî milliyeye istinad eden akıl ve tedbire bihakkın malik meşrû bir kabineyi iş başına getirecek ve bunlarda siyasî, iktisadî vesair tedbirleri yapacaklardır. Zatı şahaneleri bu ihanete muttali olmak için vaziyet ve vesaiti muhtelifle ile hakipâyı hümayuna arz edilmiştir.

3 — Bugünkü vaziyetin 1324 ve 31 Mart vaziyetleriyle mukayesesi mümkünü tasavvur bile değildir. Bugün millet hakkı meşruunu müdafaa ve istimâl ediyor. Maksat diktatörlük ihdas etmekse buna artık bu memlekette imkân tasavvur edilemez. Padişahımız efendimiz hazretlerine karşı ubudiyet ve sadakatimiz pek derin ve lâyezeldir. Bunun içindir ki vecaibi tâzim ve ubudiyete tevfik sadakade şikâyetlerimizi hilâfetpenah efendimize arz ettik. Bundan başka vali İstanbul'a açıkça müracaat etmeye dâvet olunmuş ve Ömer Fevzi haininin derdesti esbabının istikmâli ve bir daha bu gibi hainlerin beyanname talâki vesaire gibi zehir ve iftira saçmamaları hususunun temini temenni olunmuştur. Vali İstanbul'a bir heyet gönderilerek keyfiyeti hakipâyaya arzını ve bu hey'etle kendisinin de gitmesini teklif etmişse de bizim vesaiti muhtelifle ile arzı keyfiyete tevessül ettiğimize göre bu fikrinden nükûl etmiştir. Eöyle bir hey'etin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşhane mu-rahhası Zeki beyin de ilâvesi teklif edilmektedir.»

Mustafa Kemâl Paşa doğrudan doğruya imzası ile mütalâatını söylüyordu. Ve nihayetine de imzasını atıyordu. İmza hakkındaki mütalâamıza cevap yazdım dediğine ve muhaberatımızda dahi şahsî imzasını kullandığına nazaran mütalâamızı hüsnü telâkki etmediğini görüyorduk. Vakit gece yarısını geçmiş 20 Eylül'e girmiştik. Benim cevabım yarımda bitmişti. Buna Kemâl Paşa şu cevabı yazdırdı:

« 1 — Şifre meselesini izah buyurmuş oldunuz. Biz zan ediyorduk ki zatiâlinizin de müsaadelerile Hey'eti Temsiliyenin Trabzon hey'eti merkeziyesile mahrem muhaberatının mevki kumandanından doğrudan doğruya istifade edebilecektir. Bilâhare bundan gayri bir emir mevli kumandanlığına tebliğ buyurulmuş ise haberdar edilmekliğimizi rica ederiz.

2 — İzzet ve Servet bevlerin Sivas mukarreat ve tebligatından icihat ve kanaatlerle kabili telif olamayacak hakikatte hic bir nokta yoktur. Bununla beraber kendilerine mucibi tereddüt olabileceğini zannettiğimiz noktalar hakkında da izahatı kâfife verildiği itimadındayız.

3 — Sarık Anadolu vilâvatının hey'eti temsilivesinin lâğrı ve bel' edilmesi gibi bir meselenin ihdası bizi cidden mütehayyir kıldı. Hakikat-

te böyle bir mesele mevcut değildir. Ve bu fikrin oraca sebebi hudüsü de anlaşılmamaktadır. Şarkî Anadolu hey'eti temsiliyesinin lâğvedilmiş olduğunu kim söylüyor. Geçen gün mufassalen izahına çalıştık ki bugün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hey'eti temsiliyesi namı şamilini alan hey'eti temsiliye Erzurum kongresince intihab olunan Hey'eti temsiliyeden başka bir şey değildir. Garbî Anadolu fedakârlık ederek Şarkî Anadolu'nun Hey'eti temsiliyesine beyanı itimad eylemiş harekâtı millîye ona tabiiyeti kemâli samimiyetle kabul eylemiştir. Malûmu âliniz Şarkî Anadolu hey'eti temsiliyesinin adedi on altı kişidir. Garbî Anadolu murahhasları meyanından altı zatın nizamname-nin sekizinci maddesi ahkâmınca alınması Şarkî Anadolu hey'eti temsiliyesinin bel'ini mucip olabilir mi? Hey'eti temsiliyenin bütün millet için müşterek olması zannımızca pek ziyade şayanı temenni bir şey idi. Ve Sivas'ta mün'akit kongre bütün milletin mekasidini aynı noktada cem ve bilcümle millî cemiyetler bir şekli vahdette kabul edilince bir parçasını başka ve diğer parçasını da yine başka bir hey'etin temsil etmesi nasıl doğru olabilir. Erzurum kongresi de vesair suretle vukubulan müdavelei efkârda hep çalışılan cihet bu vaziyeti umumiyenin teminine mâ-tuf değil mi idi. Ve bugün hâsıl olmuş bulunan şekil ne Erzurum'ca ve ne de Trabzon'ca meşhuldür. Bilâkis her iki tarafca da böyle bir netice-nin husulünü görmek ahzı âmâl idi. Şimdi bu yeni içtihad nasıl bir membadan sâdir olmuş bulunur ve böyle bir içtihadın tatbikinin bütün vahdetimizi ve binnetice bütün maksad ve teşebbüsâtı meşruamızı mahvedeceği nazarı dikkate alınmıyor mu. Sonra meselâ İzmir ve Adana'nun tahliyesine mukabil şarktan tavizat vermek Hey'eti Temsiliye-nin kabul edebileceği ihtimali nereden istihrac olunuyor. Şarkî Anado-lu menafii noktai nazarından Erzurum Kongresince takarrür ettirilip hey'eti temsiliyece ahkâmına riayet zarurî olan mevad aynen baki kaldıkça bu gibi menfi mülâhazata zemin olan mütalaâ mı olabilir. Bundan başka hey'eti temsiliyenin alehtlâk ne şarkta ve ne de garpte arazi terkine ve bu suretle muahede akdine salâhiyeti mi vardır ki bir takım endişeler vâridi hatır oluyor. Şarkî Anadolu'nun ordu teşkilâtı noktai nazarından bir müfettişlik karargâhı gibi telâkki olunabilecek bir hey'eti temsiliyeye malikiyeti zannederim hiç bir vakit mevzuubahis olmamıştı. Ve bugün dahi olamaz. Vakıa Erzurum kongresinde teşkilât ve nizam-name yapılırken teşkilâtı millîye noktai nazarından memleketi müfettişlik devairi nazarı dikkate alınarak bir takım menatika ayırmak ve her birinde vilâyat hey'eti merkeziyeleri ile hey'eti temsiliye arasında mütavassıt birer hey'et bulundurmamak hususunda bendeniz teklif etmiştim. Fakat bunun mahzur ve bi lüzum olduğunu serd ile nizamname projesin-den çıkaran Erzurum ve Trabzon murahhasları Servet ve İzzet ve Necati beyler gibi memleketleri ile en çok âlâkadar olan zevat idi. Bugün ordu müfettişlik makamındaki bir hey'etin teşkiline lüzum hâsıl olsa bile bu hey'et elinde temsil hakkını değil belki icra vesaitini deruhte edebilir.

Herhalde Sivas kongresinin mukarreratını münakaşa ile münasebettar olmayan bir keyfiyettir. Gerçi hey'eti temsiliye de halen Erzurum, Erzincan, Canik, Sivas ve âhiren iltihak etmiş Diyarbakır'den maada Şarkî Anadolu'nun bazı vilâyetlerinden henüz tâyin olunan mürahaslar hazır değildir. Fakat Elâziz, Bitlis kongre mukarreratına tamamen itimadını beyan etmiştir. Van'da ise maatteessüf henüz teşkilât dahi yapılmamıştır. Binaenaleyh Şarkî Anadolu namına hey'eti temsiliyede ekseriyet vardır. Memleketin yekpare milletin yekvücut olup aynı teşkilâta ve aynı maksada tâbi olduğuna delâlet eden müsterek bir hey'eti temsiliyenin ademi kabulü meselesini müzakere ve münakaşa etmek ve Sivas kongresinin bu baptaki kararının tadilini düşünmek Allah muhafaza etsin pek ziyade muzir ve hatırnâktir. Ve bilhassa zatı samilerinin böyle bir münakaşaya müsait bulunmayacağını kaviyyen kabul etmekteyiz. Hiç bir vakitte evvelkinden mukarrer olmayıp bugün emrivâki gibi gösterilen bir cihet yoktur. Trabzonda kuvvetli bir el bulundurmamak hususundaki kanaatimde musirrim. Orada kuvvetli dimağlar çok olabilir fakat, kalblerin ihtirası ve menafii şahsiye ile meşhun olması ekseriya güzel dimağların mahsulü zekâsını şayanı arzu olmayan neticelere isâl edebilir.

Netice olarak buyurduğunuz noktayı pek ziyade şayanı dikkat görürüm. Şarkî Anadolu vilâyatına ait mukarreratın ittihazında evvelâ nizamnamenin hey'eti temsiliyeye bahş eylediği salâhiyet istimâl olunmaktadır. Bu salâhiyetin fevkinde hususat dahi yine nizamnamenin emir buyurduğu vechile kablelittihaz vilâyat hey'eti merkeziyelerinden sorulmaktadır. Ve şimdiye kadar bunun haricinde yapılmış hiç bir noktanın gösterilmesi inkânı yoktur. Ve bilmeyerek böyle bir hatâ tarafımızdan irtikâp edilmiş ise lütfen tasrih ederek ikaz buyurmanızı selâmeti maksad namına hassaten rica ederim. Bu gibi hususata nizamnamemizin sekizinci maddesine tevfikân sahibi salâhiyet âzâyı kiramdan bulunmaları ve hem de her türlü usul ve nizamın fevkinde mevcut revabıtı samimiyeti müteakabile icabı olarak zatı samilerinden sorulmuş ve sorulmakta bulunmuştur. Her halde bugünkü hassas vaziyet işinde bir takım şekle ait nukatta münakaşatı uzatmak ve alehusus aramızda ayrılığa delâlet edecek yeni şekiller ihdasına kalkışmak vatan ve millete hizmet etmek ister iken tamamen aksine hâdim olmuş bulunmaktığımızı mucip olabilir. Biraz rahatsızım, daha fazla oturamayacağım. Bu bapta bir mütalâaları olursa yarın gece arzu buyurduğunuz zamanda yine makina başında görüşürüz. Gözlerinizden öperiz efendim. Mustafa Kemâl.»

Mustafa Kemâl Paşanın cevabı 1,45 evvele kadar devam etti. Mustafa Kemâl Paşa cevabında bilhassa bana —Sahibi salâhiyet olmağım ve revabıtı samimiyeti müteakabile icabı— bu gibi işleri sorduğunu yazıyor. Bu pek garip ! Erzurumda zaten başka türlü harekete imkân

olmadığından, hakikaten böyle çalıştık. Fakat Sivas kongresi ne yapıyor, ne yaptı, niçin yaptı diye çırpınıp durduğum halde bu cevabı almak hepimizin hayretini mucip oldu. Diğer mühim olan Erzurum Kongresi beyannamesinin iptal olunması ve hey'eti temsiliyenin yeni hey'eti temsiliye arasında kaynaması idi. Bunun başka şekli yoktu. Kemâl Paşanın bu yeni beyanatından çıkan netice bütün kuvvetleri kendine muhit yapmak olduğunu gösteriyordu. Makina başında herkes içinde gûya her şeyi evvelinden benimle de anlaştığını söylemekle, beni müşkil mevkide bırakıyordu. Kendisine verilecek cevabı arzusu vechile yarın geceye bırakmayı ben de münasip gördüm. Ben ve muhitim bu işden pek müteessir idik. Bu teessürle buna cevap hoş bir şey olmazdı. İş tathya bağlamak ve gerek Sivas'ta ve gerekse Erzurumda ve sonra da telgrafçılar vasıtasıyla bütün memlekette Mustafa Kemâl ile Kâzım Karabekir birbirine muarız oldular diye millî kuvvetimizi sarsıntıdan vikâye için bu gecelik şu kısa izah ile Sivas kongresi kararına hürmetkâr olduğumuzu yazdırdım:

Erzurum
20/9/1335

1 — Telgrafın açık yazılması hakkındaki izahatla arzı maksad edemedim. Mesele şöyle oldu: İzzet ve Servet beyler bu cevabı yazarlar, Trabzon Mevki Kumandanı bunu ağır bulur ve şifre etmezden evvel bendenizin malûmatı olsun için buraya yazar. Bendeniz zâtı samilerine de yazdığım cevabı onlara da verdim. Bilâhare tarafı âlilerinden telgraf talep buyurulunca gece nöbetçisi olan zabitanın sehvâ telâkkisi yüzünden telgraf şifre edileceği yerde açık olarak verilmiştir. Yoksa tarafından Trabzon kumandanlığına bir emir verilmemiştir.

2 — Sivas kongresinin umum milleti temsil ettiği ve her kararının muta' bulunduğu şüphe ve münakaşaya bittabi değmez bir hakikattir. Bu kadar muhaberemiz teşkilâtın şekline ait olup bu babda arzuyu samileri vechile yarın gece görüşüleceğini arz eder, zâtı devletlerle rüfekayı kiramlarına takdimi tâzimat ve samimiyet eyleriz.

Kâzım Karabekir

Bu geceki münakaşa nihayet buldu. 20/Eylülde imza meselesi hakkındaki cevap geldi. Aynen şudur:

Sivas:
19/9/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: Muhterem kardeşim;

Derin bir samimiyete müstenit olduğuna asla şüphe etmediğim kanaatinizi açık bir lisanı uhuvvetle bildirmiş olmanız revabıtı uhuvvetimizin taysinine ve kalbî memnuniyetin tecellisine bâdi olmuştur. Tasavvur buyurulan mehaziri tamamen takdir ediyorum. 10/9/1335 de resen hükûmete vuku bulmuş bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada bittesadüf Dahiliye Nazırı Adil beyle makina başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sivas valisi Reşit paşaya verdiği

mânsız cevaplara karşı bendeniz sırf şahsî olmak üzere mumaileyhin şahsına hitaben mâlûmunuz olan biraz sertçe ihtaratta bulundum. Bu âdeta bir muhavere şeklinde cari olmuştur. Bundan başka gerek hükûmete ve gerek zatı şahaneyeye ve gerek ecanibe vukubulan müracaatlarda alelîlâk kongre hey'eti veya hey'eti temsiliye ifadesi imza makamına kaim olmuştur. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve mâlûmunuz olan bir mektuba kongre kararile beş kişi vaz'ı imza etmiştir ki bu meyanda bendenizin de imzaları vardır. Dahilî olan âlenî muhaberata gelince bunda da hey'eti temsiliye ibaresini imza makamında kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca suitesir ve ademi emniyeti mucip olduğu görüldü. Filhakika böyle umumî bir tâbirin delâlet eylediği şahsiyetler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mes'ul kimdir. Bazı taraflardan bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsen makina başına çağırılmaya başlandım. Adetâ hey'eti temsiliye unvanı altında gizlenen şahıslarla müştereki şahsiyet olup olmadığuna dair bir tereddüt emaresi his olundu. Hattâ Trabzon'dan Servet bey de Hey'eti Temsiliye imzalı tebligatı suitelâkki ve hey'eti mezkûrenin keyfiyet ve kemiyeti hakkında bir çok yanlış mütalâalardan sonra şahsen bendenizi makina başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün münakaşa (L H) cür'etinin imzanın hey'eti temsiliye olarak mevhum bir şahsiyet ifade eder tarzda vaz'edilmiş olduğunu söyleyen işte bu esbabdan nâsi bu imza meselesi iş'arı biraderilerinden evvel hey'eti temsiliyede mevzuu müzakere olmuştur. Hey'eti temsiliyenin hafi bir komita hey'eti icraiyesi olmayıp hükûmetin müsaadeyi resmiyesini almış kanunî, meşru bir . . . . mümesilleminden mürekkep bulunması cihetile kanunu mahsusa tevfikân mukarrerat ve tebligatın bir şahsı mes'ul tarafından imzalanması usulü zarurî görülmüş ve hey'eti temsiliyenin tebligat ve neşriyatına umumî ve mevhum bir nam izafesi suretile düşeceği gayri kanunî şekilden dolayı hâsıl olarak mahzurlu ve cereyanı millî aleyhdarlarının esasen yapmakta oldukları propagandalara imza bulunmak yüzünden ilâve edebilecekleri zarardan pek fazla görüldü. Ve binnetice müttefikân va'ı imza usulü tahtı karara alındı. Bu karara rağmen bu defa vuku bulan ihtarı biraderileri üzere mes'elenin bir kerre de mevkiî tezekküre vaz'ını hey'eti temsiliyeye teklif ettim. Evvelce dermeyen edilmiş olan esbab ve mütalâata binacın aynı suretle yazılması belki hey'eti temsiliye kararile olduğu tasrih edilmek üzere yazılmasına müttefikân karar verdiler. Şahsım mevzuubahis olmak itibarile bu müzakerede bitaraf kalmayı münasip gördüm. Frensip olarak bir zatın imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime diğer bir zatın imza etmesi mevzuu bahis oldu. Bu noktada hey'etin dermeyen eylediği me hazir şunlardır:

Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir zatın kanzası ile tebligata başlanınca ve benim isminin ortadan kalkmasıyla ya aramızda bir nifak ve iftirak olduğuna hüküm olunacak veyahut herhangi bir zat imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan müctenip gayri meşrû bir vaziyette olduğuma, binacınaleyn harekâtın gayri meşrû olduğu zehabına düşülecektir. Bundan sarfı nazarla hey'eti umumiyeye itimad ve emniyet bahş olacak diğer bir arkadaşımız imzasile ortaya çıkınca bugün benim hakkımda vârid olan me hazir aynen o arkadaşımızın da hakkında vârid olacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin vaz'ı imzaya başlaması gibi binnetice bizim için eseri zaaf teşkil edecek olan bir silsile takip etmek lâzımdır. Bilmem bu ciheti ne dereceye kadar tasvib buyurursunuz. Filhakika bendenizin şahsım için mebd'e'inde hedefi taarruz gibi tasavvur edilmiştir. Fakat gerek dahilen ve gerek haricen muhtemel olan taarruzlar vâki olmuş elhamdülillâh kâmilen maksadımız lehine neticelenmiştir. Hükûmeti merkeziye ve bedhahan her teşebbüsünde makhur olmuştur. Ecanibe gelince Amerika'lılar, Fransız'lar ve hattâ İngiliz'lerle pek ciddi temas hâsıl olmuş ve bunların Sivasa kadar gelen sahibi salâhiyet memurini lehimizde bizimle hüsnü münasebata girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuvvayı Milliye'nin bir iki kişinin eseri tahrikâtı olmayıp tamamen

mîllî ve umumî bir şekil ve mahiyette olduğu ittîlamımız dahilinde bu rapor murah-haşlarına bildirmişlerdir. Bir de bu gibi harekâta az çok ön ayak olanlar hakkın-da memleketimizde malûm olan ahlâksızlık icabı bazı kirlî vicdanlı insanların küllî-kalinin önüne geçmek mümkün değildir. Bu haleti hasise her mîllette de aynıdır. Bu gibi mahzurlara karşı burada düşünülen yegâne çare bizim sarılmaz tesanüt ve samimiyetle maksadı mübeccelemize yürümekte bir an tereddüt göstermemekliğimiz-dir. Bendeniz menafii umumiyeye ait ve şâmil olan e'fal ve harekâtımızda zati icti-hadım ile değil umum rüfekayı kiramımın vicdanî ve samimî birliği ile hareketi ter-cih ettiğim zati biraderilerince müsellemdir. Maahaza bu hususta başkaca vârit olacak mütalâaî biraderilerinin iş'arına intizar eder ve kemâlî hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemâl

18 de yazılmış Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl imzalı bir şifrede «İzzet ve Servet beylerin mütalâatı hodseranedir. Bu iki zat menafii âdiyelerini her şeye tercih ediyor. Bunların tekâsül ve tesamuhları yü-zünden Trabzon vilâyeti, teşkilâtı vilâyatı şarkiyenin en fakiri kaldı. Trabzon vilâyetini serian bir şekle sokmak için Halit beyin memur edil-mesini muvafık gibi mütalâa kılıyoruz.» deniyor. Ben buna cevaben: «Halit bey mizacı iktizas; ihdas eylemesi muhtemel vaziyetlerin bu na-zik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz. Haberim olmadan Halit bey herhangi teşebbüs için maruzatta bulunursa tervic buyurulmasın.»

20/Eylülide İzzet ve Servet beylerden mevki kumandanı şifresile şü-nu aldım:

Trabzon:
18-19/9/1335

15. Kolordu Kumandanı: Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: 16/9/1335

1 — Sivas kongresinin mukarrerat ve nizamnamemizi tebliğe memur olmak üze-re Hey'eti Temsiliyeden üç zatın kongrece tahdiden karar alınmış ve bilâhare Mus-tafa Kemâl Paşa hazretleriyle Rauf bey ve Bekir Sami beylerin bu vazifeyi ifâ bu-yurmaları kararlaştırıldığına mebni ne Raif efendinin ve ne de bilâhare beraber bu-lunan Hacı Fevzi efendinin ve bittabi Sivas'a dâvet olunan bizlerin Sivas kongre-sinde bulunmuşluğumuz kararı müttehida münafi olurdu.

2 — Miralay Refet bey ile Süleyman beye gelince yalnız iki isim hakkında be-yânı mütalâa etmek bu zevatın evsaf ve şahsiyetleri hakkında velev hülâseten olsun malûmat edinmeden keyfi mayeşe birini tercih eylemek doğru olmazdı.

3 — Bundan başka Sivas kongresinde nizamnamemizin sekizinci maddesine ist-inad edilmeyerek daha altı zatın hey'eti temsiliye meyanına alınması nizamname encümeni âzâsından bulunan ve mevaddı mezkûrun ne esasa mebni vaz'edildiğini tamamiye müdrik olanlar için kat'iyen şayanı kabul olamaz.

4 — Bu gibi tafsilât ile zati devletlerinin pek tabii olarak iştigal buyurmamış olmaları meşagili mühimmeyi devlet arasında matteessüf fazla tasdii mucip olu-yor. İttihaz fırsat edebilirsek maruzatı şifahiye ile bütün hakayiki arza muvaffak

olacağımızı ümit ve kemâli hürmet ve tazimatımızı hakkı âcizanemizde izhar buyurulan iltifat ve teveccühatın medyunu şükranı olduğumuza terdifen arz eyleriz.

Mevki Kumandanı

İzzet

Servet

Ali Rıza

Münakaşatı bırakarak vahdet göstermeleri ve mübeyneti efkâr izaile edilinceye kadar benim vasıtamla muhabere etmeleri için kendilerine şunu yazdım:

Erzurum:

20/9/1335

Trabzon Mevki Kumandanı Ali Rıza Beye

3. Fırka Kumandanlığına

İzzet Servet ve Zeki beylere:

Amerikalı Ceneral Harburd hey'etinin mahı halin yirmi beşile otuzu arasında Erzurum'a gelmeleri ve benim bu hey'eti Erzurum'da istikbal ve kabul etmekliğim lüzumu dolayısıyla Ardasa'da görüşmekliğimiz bir kaç gün tehhür edecektir. Bunun için şimdilik bazı mühim müstahberatı yazacak ve binnetice bir ricada bulunacağım.

1 — İstanbul'dan Ankara tarikile alınan bir haberde kabine âzâsundan bazı zevatın istifa ettiği ve kabinenin de bir beyanname neşrele istifa edeceği bildiriliyor.

2 — Bundan birkaç gün evvel Amerika murahhası Amiral Bristol hükûmete bir muhtıra vermiş ve bunda dahili memlekette bir Ermeni kitâli olursa Amerika'nın Türkiye'yi gayri reşit bir millet addile Vilson prensiplerinin on ikinci maddesini tatbik edemeyeceğini bildirmiştir. Buna karşı konferans reisi sıfatile olacak Klemanso konferansın Türkiye'ye on ikinci maddeye tevfikana muamele etmediğini ve Amerika'nın yalnız başına bu maddeyi nazarı dikkate alamıyacağını itiraz kabîlinden bildirmişse de Amerika murahhaslarının verdikleri cevapta Amerika'nın konferans namına değil Amerika namına hareket ettiğini ve prensiplerinin sahibi olmak itibarile on ikinci maddenin tatbikini taahhüt etmiş olduğunu ve Türkiye'deki kitâllerin önu alınabilirse sulh konferansındaki murahhasları vasıtasile on ikinci maddeyi müdafaa edeceğini bildirmiştir. Ehemmiyeti derkâr olan bu muhaberatı siyasyede iki esasi tahlil edeceğim: Birisi ortada ne bir Ermeni kitâli ne böyle bir ihtimâl ne de Ermeni olmadığı halde Amerika'lıların böyle bir nota vermeleridir. Zannı galibe göre bu nota şöyle tefsir edilebilir. Dersadetteki İngiliz Muhipler Cemiyeti namile kurdukları bir dolapla bizi bir müstemleke haline koymak isteyen İngilizler malûm olan Sivas baskınını hükûmet vesatetile hazırladılar ve aynı zamanda Amerika'lıları bir Ermeni kitâli olacağı hakkında haberdar ettiler. İngilizlerin düşündükleri: Ali Galip birkaç yüz kürtle Sivas'a gelecek, bir mukabele görecektir bu meyanda Sivas'ta veya havalisinde Kürt kıyafetine girmiş Ermeniler tarafından beş on tane de Ermeni öldürülecek bu defa Anadolu'yu gezmekte olan Harburd hey'etine ve Amerika efkârı umumiyesine Ermenilerin katliamı şeklinde gösterilecek ve müdahale ve işgale yol açacaklardı. Cenabı Allah bu millete acıdığı içindir ki neticesi itibarile bu kadar mühlük plân vaktile keşfedildi ve inayeti hakla akim bıraktı. Diğer esas ise Amerikalıların on ikinci maddenin tatbikini deruhde etmeleridir. Bu da hiç şüphe yok ki Anadolu'nun gösterdiği bir azmî millî ve vahdeti iradeye istinad etmiştir.

3 — Samsundaki İngiliz mümessili Merzifondaki İngiliz müfrezesinin çekilmesi efkârı umumiyeyi memnun edip edemeyeceğini kongreden sormuş. Kongre de memnun kalacağı cevabını vermiştir. Hiç bir sebep yokken bu vak'a dahi vahdeti millîye karşı gösterilmesi zarurî olan hürmeti tamamen irae eyliyor.

4 — Kongre ile görüşmek üzere bir Fransız zabiti geliyormuş. Bu zabiti istikbal için bir zat Kayseri'ye gönderilmiş. Bu gece (19-20/Eylül/1335) vukubuların mükâlemeleri hakkında kongreye mevрут cevap neticenin tamamen lehimize olduğunu tebşir etmiştir.

5 — İngiliz'ler bu vahdeti millîyeyi kırmak için son gayretleriyle çalışıyorlar. Bu meyanda Konya valisi Cemâl beye ikiyüz bin, Dahiliye Nazırı Adil beye yüzelli bin, Ankara valisi Muhittin paşaya daha ziyade bir meblâğ tevzi ve İstanbul'da İngiliz Muhipler Cemiyetinin polisler refakatile âzâ kaydettikleri mevzuken anlaşıldı. Trabzonun muhiti safından kat'iyen şüphe etmemekle beraber bu entrikalara karşı İzzet, Servet ve Zeki beyler gibi rüfekayı hamiyetimizin Trabzon muhitini nasıl bir kuvvet ve şiddetle gözetmeleri ve ittihadı millinin kırılmaz bir metanette olduğunu göstermenin ne kadar lüzumlu olduğunu elbette takdir buyururlar.

6 — İşte bâlâdaki izahat vaziyeti haziranın ne kadar mühim ve sükûn ve ittihadı ne kadar muhtac olduğunu tamamen göstermektedir. Kabinenin düşeceği şu sırada Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinin vahdeti milliyemiz karşısında hürmetkâr bulunduğu ve inşallah bu azim ve vahdet sayesinde lehimize karar vereceği şu mühim günlerde Trabzon hey'etile kongre arasında tahaddüs eden ve kabili telif gördüğüm bir ihtilâfı kanaatten ibaret olan vaziyetin derhal ıslahı selâmeti vatan namına ne kadar mühim ve elzem olduğunu bahse lüzum görmem. Ben kongreye dahi nâynen bildirdiğim kanaatlerimi İzzet, Servet, ve Zeki beylere de yazmıştım. Kongrenin tekâlûf ve mukarreratı âhiresinde gördüğüm hatalı veya müfrit cihetleri kongre ile anlaşılıp halletmek üzereyim. Binaenaleyh İzzet, Servet ve Zeki beylerin vahdeti muhil bir şekil göstermemek için şifahen görüşülüp bu mübâyeneti efkâr izale edilinceye kadar kongre ile vukubulacak muhaberelerinin vesatetimle icrasını ve pek mazbut şiarı vatanperveri icabatınca bilhassa bu aralık Trabzon muhitinde yarü ağıyare karşı vahdeti milliyemizi daha kuvvetli bir şekilde göstermenizi rica ile cümleye arzı samimiyet eylerim.

Kâzım Karabekir

20 Eylülde o kadar çok muhabere oldu ki Mustafa Kemâl Paşa ile makina başında yarı kalan muhaveremize vakit kalmadı, yarına bıraktık. Muhaberelerin mühimlerini dercediyorum: Sadrazam Ferit paşadan Trabzon Valisi Galip beye bir telgrafla bir şifre gelmiş. Mevki kumandanı bunları bana bildirdi. Valiye verilmemesini yazdım. Telgraf Anadolu'daki ahvalden şikâyet, şifre de Samsun ve Trabzon tarikile memleketimize Bolşevikler girdiği hakkında. Her ikisi de mel'unane propaganda. Hükûmetin hâlâ ne gibi mel'ânetlerle mevkiinde durmaya çalıştığını gösterdiğinden aynen derc ediyorum.

Pangaltı:

19/9/1335

Trabzon Valisi Galip Beye

Gayet müstaceldir:

Meali lâyikiyle tefhim edilemeyen telgrafnamci âlileri tevarüd eyledi. Anadolu'da serzedei zuhur teşekkülât İzmir'in istilâsile anı takiben Yunanlılar tarafından ika edilen mezalimi vahşiyane vilâyeti şarkiye hakkında bedhahânenin au kast işaa eylediği

havadisın inzımarından husule gelip fakat bazı menfaat cüyan bu felâketi milliyeden istifade kaydına düşmüş olduğundan Devleti Osmaniyenin bir cüz'ü gayri münfekki olan İzmirin istilâsı ve fecayii malûme hükûmeti seniyei ne derece dilhun etti ise Anadolu ahvali de o derece dâcârı teessüf etmektedir. Devleti Osmaniye mukaddema aktedilmiş olan bir mütarekename hükmünce terki silâh etmiş ve orduları terhis edilmiş olduğundan bugün elinde siyasetten başka bir silâhı müdafaa bulunmamaktadır. Dört aydan beri İzmir hâdisesi hakkındaki teşebbüsâtı mütevaliye binayettullahı taalâ makrunu muvafakiyet olarak düveli İtilâfiye tarafından oraya yirmi gün mukaddem bir hey'eti tahkikiye gönderilmiş olduğu ve lehimizde zuhuru muhakkak olan netice delâletile eyaleti Osmaniyeyi Yunanlıların tahliyesi kaviiyyen ümit edilmekte bulunduğu halde Anadolu hâdisesi bu netayici harbiyeyi imha edebilir. Yine hükûmeti seniyenin himematı mütevaliyesi neticesi olarak parti kongresinde yakında Osmanlı murahhaslarının da dâvet edilmesi Avrupa matbuatının mütarekeden beri hakkımızdaki şedit lisanının kabul-i bidal olması ve Düveli Muazzama ricali siyasesinin zafı hale ve Türk milletinin masumiyetine kail olmağa başlamasından husule gelen hüsnü nısfet ve adalet sebebiyle bu defa daha muvafık bir vaziyette sulh akdi muhtemel iken iğtişası hazır bu cihetten dahi mülkün ilelebed mağduriyetini intac edebilir ve yakında konferansa dâvetimiz mevzuubahis iken bu cari intihal olarak bütün âlemi medeniyet ve insanîyet karşısında kazanmaktan ümitvar olduğumuz dâvayı muazzama tehlikeye ilka ihtimalini binaen zatı valâları gibi kâr âşına ve ebaen ced bu devletin bendei nedim ve cediti olanlara lâyük hareket, kemâli metanet ve şecatle hakikati hâli herkese anlatarak erbabı gafletini kanun dairesine ircaa ve kuvvei teşriyenin intihab ve ictimasına kadar hiç bir kimsenin namına beyan ve mütalâa hakkını hâiz olmadığı milleti mağdurei Osmaniye hakkında bazı erbabı gafletin bu nevi serkeşâne muamelelerine dereceten vahim olacağını ifhama delâlet ve bezli himmet edilmesi beyanile terkimi cevapnameye mübederet kılındı.

Damat Ferit

Trabzon Valisi Galib Beye

Hariciye Nezaretine tevarüd eden haberlere nazaran bir takım bolşevîğin sevâbili Osmaniyyeye geçerek Samsun ve Trabzon tarikile Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır. Harekette bulduk, ictimâz min duhul ve dahili mülkte Bolşevizm ehreminin intişar ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedbir ittihaz edilmiş olduğunun izah ve iş'arı. 19/9/1335.

Damat Ferit

Valinin İngiliz telile Sadarete yazdığı ve bu cevapları aldığı anlaşılıyor. Vali telgraf ve şifrelerin verilmemesinden muğber olarak (20/ Eylül) esrafi memleket, Belediye Reisi ve erkânı hükûmetten bir kaç zatı evine dâvet ediyor ve diyor ki: «Sadarettten gelen telgraf ve şifreler verilmiyor. İki kuvvet arasında idamei memuriyet kabil değildir.» Muhaberata müsaade edilmesi için kumandan paşaya müracaat edelim kararını veriyorlar. Mevki kumandanı kendilerine diyor ki: Güzergâhta 3. ve 20. Kolordular da vardır. Paşaya müracaat edeceğinize zatı şahâne yazın. Fakat halk ısrarla makına başına gelerek bana şu telgrafı yazıyorlar:

Trabzon.
20/9/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Paşa hazretleri:

Muhaberatı resmîyenin ademî icrası ehemmiyeti mevkiîyesi malûm olan memleketimizin menafî ve siyasetile kabîli telîf olmadığını telâkki buyurursanız muhaberatı resmîyenin kemâkân icrasına müsadde buyurulması ve diğerkolordukumandanlarına da bu babda istikâfimizin tervîci emrinde delâcîlet buyurmanızı selâmeti memleket namına bilhassa istirham eyleriz.

Eşraftan Hacı Salih zade
Servet

Eşraftan Barutcu zade
Ahmet

Eşraftan Eyüp zade
İzzet

Ulemadan Hatip zade
Emin

Müftü
Mahir

Hacı Ahmet zade
Hatiz Mahmut

Eşraftan Alaybey zade
Faik

Zehir zade
Zühtü

Ekserisi Müdafaa Hukuk merkezini teşkil eden hey'ete şu cevabı yazdırdım:

Erzurum.
20/9/1335

Trabzon Hey'eti Muhteremesine

C: Muhaberatı resmîyenin münkati bulunduurulması hususunu Umum Anadolu ahalisi, Vilâyetler ve Kolordular müttetikân tahtı karara almıştır. Çünkü ciheti mülkiye ve askerîyenin mercileri olan Dahiliye ve Harbiye Nazırları vilâyatı Şarkîyeyi tâ kalbgâhından vurmak isteyen iki hainî din ve vatandır. Sadrazam ise bu adamları kabinesinde tutmakla aynı ihanette tamamen müşterektir. Binaenaleyh bu gibi hainlerle kat'î münasebet şer'an, kanunen ve aklen her namuslu vatan evlâdı için farz olmuştur. Bu adamların din, vatan ve milliyetlerine zerre kadar rahmâ şefkatleri ve kalplerinde hamiyetten cüz'î bir eser olsa idi mütevekkilâne ve hainane bir siyasetin kurbanı olan İzmir'in namusu ve hayatı düşman çizmeleri altında inlerken vahşî bir istilâdan henüz kurtulan Şark vilâyetlerimizi müthiş bir plânla bu bedbaht kısmı vatanın akîbeti feciasına uğratmak denaetini irtikâptan haya ederlerdi. Halbuki bu dinsizler bu zavallı müllete acımaktan pek uzaktırlar. Vatan ve mülletin inkisam ve imhası karşısında en evvel feryadı hamasetlerini ilâ edeceklerini ve bu uğurda bütün mevcudiyetlerini ilk safte fedaya hazır olduklarını yakinen bildiğim Trabzon halkının hükümeti hazıranın irtikâp eylediği müthiş ve iğrenç denaeti henüz lâyikeyle kavramadığını görmekte ve din ve vatanını düşman parasına satmış bir zümrei ihanetin orada vâsi mikyasta zehir saçmakta olduğunu anlamakla ciddeten mütecellimim. Bugün Anadolu'nun her yerde ulema, eşraf ve her ferdi milletle sevgili padişahı arasına giren ve şevketmeşabımızın itimadı hümayunlarını millet zararına suiistimâl eden bu kabînenin derhal işten çekilmesini ve yerlerine itimadı hümayuna lâyük ve hukuku millîyeyi temine kadir erbabı namus ve hamiyetin getirilmesini halife muazzamından istirham ederken Trabzon ahali muhteremesinin de koca felâketlerini ihzara çalışan zümrei edani ile temasa değil belki şevketmeşab

efendimiz hakikaten ve teryatlarının ismına çalışmaları selâmeti vatan ve millet namına elzemdir. Hükûmetin bazı ricelinin de azim servetler mukabilinde bu plânı teshil ettikleri tamamile anlaşılmuştur. Bunu kıracak ancak ve ancak milletin azim ve iradesidir. Yanlış bir adım müebbeden kan ağıtır. İzmir son dakikasına kadar millî kuvvetini izhar yerine menafi ve siyasetini terovın edeceği zannına kapılarak bugün Yunan servetine garik olan bir vali ile aciz ve deni bir hükûmetin muhaberatı resmîyesini idame etmekte batmış ve mahvolmuştur. Faateberu.

Kâzım Karabekir

Gece onbuçuk olmuştu. Cevabım hey'et üzerinde ve bekleyen halk üzerinde pek iyi bir tesir yapmış. Padîşaha dediğim tarzda müracaata karar verdiklerini bildirdiler.

Makina başında padîşaha yazılacak hususatı müzakere ve münakaşa ederken Samsundan padîşahın âtideki beyannamesi verilmeye başlar (1).

Beynâme-i Hümayun

Bugünlerde Anadolu'da serzedei zuhur olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürut eden telgrafnamelerden vasılı sem'i itilamız olmuştu. Bu hal esefi iştimal İzmir işgali ile anı takip eden vekayii fecianın ve Anadolu vilâyatı şarkiyesi mukarreratı hakkında işaa edilen rivayatin efkârı ahvalde hasıl ettiği teessürat neticesi olup vukuat ve şayiata mezkûreden bilcümle efradı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen teessürat pek âmik ve hukuku devlet ve milletin siyaneti emrinde sarf mahaslı gayret etmek cümlemiz için pek tabii ise de şu anı mühimde hükûmet ve millete terettüp eden vazife, teşebbüsâtı makulei siyasiyeye ve ittiham arâyı umumiye ile muhafazai hukuka çalışmaktan ibarettir. Hükûmetimizin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve mileli mütemeddinesinin nazarı dikkat ve müveddetini celp ile mahalline bir hey'eti mahsusa izâm ve bitarafane tehkikata ibtidar olunarak enzarı medeniyette hakkımız tezahür etmekte bulunduğru ve Anadolu vilâyatı şarkiyesine dair olan rivayet ve şayiata karşı da hükûmetce her türlü teşebbüsattan hali kalınmayıp zaten vahdeti milliyemizi ihlâl edecek hiç bir karar ve tedbir olmadığı halde dahili memâlikte asayiş ve inzibatı saktedar ve nüfuzu hükûmeti haleldar eyleyecek her gûna harekât ve efradı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsât devletimizin menafii esasiye ve hayatiyesile kabili telif değildir. Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti hakikiyesi tebdil ve gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet vücudu ilân edilerek hakkımızda Avrupa efkârı umumiyesinin tağlit kılınması menafii âliyei memleketi külliyei renzedar edebileceği gibi bilvucuh şayanı teessüf olan bu hal şerâiti kanuniye dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da dâçarı teahhür ederek sulhün takarrüb etmekte bulunduğu bir sırada vücudülebet olan hey'eti meh'usanın da ictimasını ta'vik ve bu yüzden hükûmetin müşkilâtını tezyid eyleyecektir. Bugün umum efradı milletimden intizarım hal ve mevkiin nezaketini bittakdir muhafazai sükûn ve itidal ve ahkâm ve kavanine ve evamiri hükûmete temammî ittiba ile memleketin intizamı ve asayişini muhîl harekâttan ictinab eyle-

(1) Bu beyanname 9/Teşrinievvelde yani Ferit Paşa kabinesinin sukutundan bir hafta sonra da posta ile geldi. 22 de Harbiye Nazırı Süleyman Şefik imzasile.

mek ve bu suretle kariben sulh müzakeresine dâvet olunacak Osmanlı murahhasları konferans muvacehesinde milletle hem ahenk olarak isbatı mevcudiyet edebilmekti. Altı buçuk asırdanberi Avrupa muvazenesinde bir âmili mühim olan devletimizin vahdet ve tamamîyetini ve milleti Osmanîyenin vaz'ı haysiyetini temin edecek bir sulha kariben nailiyetimizi eltafı süphaniyeden ümit etmekteyim. Düvelî Muazzamanın hissiyatı nüfethâraneleri ve hakikate gittilâçe nüfuz etmekte olan Avrupa ve Amerika efkârı umumîyesinin itidâlperverliği bu ümidimi tevsik eylemektedir. Hükûmetin her türlü müşkilâtı dahilyeden masun kalarak takviyesi ve memleketimizin her tarafında ahkâmı kavanine harfiyyen riayetle sunufu tab'amızın mahfuziyeti hukuku ahzı âmâlimiz olup hey'eti hükûmetimizin bu baptaki âmâli hümayunumuzu tamamille rehberihareket ittihaz edeceğine eminim. Şu efkâr ve âmâli halîsanemizin memalîkimizin her cihetine neşri tamimle sadakat ve hamiyetlerinde mutmain olduğum bîcümle efradı milletimin sem'î ittâlâna isalini irade ederim.

24/Zühicce/1337 - 20/Eylül/1335

Mehmet Vahdettin

21/Eylüle geçmiştik. Beyanameyi herkes okumuş. Hâlâ padişahı işten haberdar etmeyen İstanbul hükûmeti, halka da yol vermiyordu. Anadolu'dan yazılan telgraflara ve hususile kolorduların müsterek telgrafnamelerine padişah beyannamesile cevap veriyorlardı. Mevki kumandanı tarafından Trabzon valisi hakkındaki mühim şu tahkikattan bugün haberdar oldum: «Vali Galip bey Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşaya müteveffa familyasından nâşi münasebeti vardır. Amerikalı miralay refakatindeki nazırın oğlu Turgut valinin hanesinde kalmaktadır. Kabinenin terki mevki edeceğine pek az ihtimâl veriyor; icab ederse mevkilerini muhafaza için ecnebilere dahi dehalet eyleyebilecek tiynette olduklarını söylüyor. Muhaberat kat' edilelidenberi telgrafla muhabere etmemiştir. Seferberlik ve harp senelerinde ma'zul kalarak zaruret çektiğinden iki tarafı idareye çalışıyor.»

Valinin İstanbul ile sıkı irtibatta bulunduğu ve zaten Erzurum kongresi kararlarına tearuz eden Sivas kongresinin bazı kararlarından dolayı lâzımı kadar müteessir bulunan Müdafai Hukuku ve halkı büsbütün tahrik ettiğine şüphe kalmadı. Daha ziyade o muhitte kalması pek zararlı idi. Binaenaleyh şedit bir muameleye hak kazanmıştı. Tahtel-hıfz dahile alınmasına karar verdim. Esasen Gümüşhaneve devre gelecek ve benimle görüşmek için bekleyecekti. Ardasaya vürudunda tevkif ve bir otomobil ile Erzurum'a sevki için Halit beye bugün 21/Eylül de sifre ile emir verdim. Hey'eti Temsiliyeye de bu kararımı bildirdim. Ancak ciheti askeriye valileri tevkif ediyor şayiası, dahil ve haric için, çirkin olduğundan emrin Hey'eti Temsiliyeden icab edenlere verildiğini ve ciheti askeriye mümanaat edilmemesi tarzında bana bir tebliğde bulunmalarını teklif ettim. Kararımı muvafık bulduklarını, arzu ettiğimi tarzda bir emirle bildirdiler. (Bu tebliğ Galip beyin tevkif olduğuna 24/Eylülde gelmiştir.) Bu babda Halit beye verdiğim emir de tevkifin

asker üniforması ile yapılmaması ve Ardasa'da teşkilâtı milliye yapıyor
geçli gösterilmesi idi. Halit bey şu cevabı yazıyor: «21/9/1335 tarih ve
1525 No. Zata mahsus şifrede emir buyurulan hususat Ardasa'da Teş-
kilâtı Milliye mevcut olmakla beraber, ahali vasıtasile icrası şimdilik
mümkün değildir. Geçenlerde Ardasa'dan geçen Fevzi Paşa hey'etile gö-
rüştürmek ve maksadı milliye bildirmek üzere ihzar edilen Ardasa Mü-
dafaa-i Milliye Cemiyeti âzâları söz vermişken, tam hey'et geleceği za-
manda bilâsebep korkularından dağılmış ve yerlerine tebdili camme etti-
rilmiş zabıt ve efrad vasıtasile işbu emrin suhuletle tatbik edileceğini ve
bu babda merak buyurulmamasını arz eylerim.» (1) Bu tevkif emrini
Halit beye vermekle beraber 9. Fırka kumandanı Miralay Rüştü beyi,
Erkânıkarbî Fahri beyle Trabzon'a memur ettim. Bunlar şimdiye ka-
darki bütün mukarrerat ve muhaberatı ve şarkın vaziyetini yakından
görmüşler, vaziyeti iyi kavramışlardı. Rüştü bey Trabzon'a vali ile Ar-
dasa'da birleşecek vechile hareketini tanzim edecek ve valiye tarafın-
dan Erzurum'a gelmesini müş'ir bir dâvetiye verecekti. Bu suretle ge-
lirse Ardasa'da tevkif muamelesine de lüzum kalmayacaktır. Gelmezse
Halit bey kendisini Kuvvayı Milliye tarafından yapıyor hissini verecek
tarzda tahtelhıfz gönderecektir. (Erzurum'a gelmesi mümkün olmadı-
ğını söylediğinden tahtelhıfz kamyonla gönderilmiştir.) Rüştü bey icab
ederse 3. Fırka kumandanlığını deruhte edecek, karargâhını Trabzon'a
nakledecektir. İcab edenleri irşad edecek ve bana pek merbut bulunan
Müdafaai Hukuk hey'etine Sivasla münakaşa etmemelerini, benim aynı
meseleler hakkında lâzımı gibi münakaşada bulunacağımı bildirecektir.
Ben Erzurum'u şifahen, Trabzonu da muhtelif vasıtalarla teskine uğra-
şırken Sivas'tan birkaç imzalı şu açık telgrafi aldım:

Sivas:
20/9/1335

Kâzım Paşa Hazretlerine, Miralay Kâzım ve İbrahim Tali Beyefendilere

İmza vaz'ı, vesaik neşri ve hey'eti temsiliyenin bugünkü şekli üzerine son gün-
lerde tahaddüs eden ve esas itibarile bir hedefe teveccüh eyleyen münakaşatın maa-
teessüf gittikçe hissi bir hale vahdeti umumiyeyi kökünden sarsılabak bir vaziyete
getirdiğini görmekte şahsen mütecellimiz. Binaenaleyh müş'terek ve hayati gaye ile
şahsi ve hissi gibi kıymetsiz avamî yüzünden kaybedilmesi ve milletin necat ve sa-
adetine hasri vücut eyleyen cümlemiz için tabiidir ki tevakkü olunacak bir esas teşkil
eder. İşte bunun içindir ki sırf hususi bir mahiyette fakat bütün safiyet ve müved-
detle bu baptaki düşüncelerimizi size yazıyoruz. Aynı hisle muhakeme olunacağına
şüphesiz yoktur.

1 — İmza ve vesaik meselesi cereyanı millinin ciddiyet ve şümullü nakisecdar
olmak gayretinde bulunan İstanbul hükûmeti ve ecnebilerle düşman ırkların tesiri

(1) Halit bey neye merak ettiğini anlamış, fakat söz vermesine rağmen yapmıştır.
Bizzat kendisi üniforması ile rüvelverini çekerek valiyi kamyona koymuş göndermiştir.

muzirleri karşısında evvelce hissettiğimiz mecburiyet bugün kalmamıştır. Vekayî seyri tabiisini sür'atle takip eylemiş ve bütün cihan milletin birliğine, azmine imân getirmiş ve Cenabı Ailahun inayetiyle bir hüsnü tesadüf teşkil eden Harput, Kastamonu vekayii Dersaadet hükûmetinin cinayati münasebeti resmiye'nin kat'î ilh... gibi bâriz ve kat'î vekayide bu azim ve iradeyi bir kat daha tebellür ve ilâ eylemiştir. Binaenaleyh şahsiyeti tanınmış hiç bir suretle şâibedar olmanuş zevatın ismini gizlemek değil belki milletin içine karıştığını söylemek zamanı tamamen gelmiştir. Bu sebeptendir ki hey'et kelimesi ile anonim olarak Cemiyetler Kanununa mugayir muhaberat yaparak mevhum bir şekilde kalmaktansa kanuna riayetle mâruf şahısların imza koyması daha doğru ve daha müfittir. Amâl ve gayei millî hakkında salâhiyettar makamların maruzatının da milletce icabınca bilinmesinin mahzurlu olması şöyle dursun bugün için faydeli bulunmaktadır. Evvelce verdiğimiz karar vec-hile fakat bu günkü his ve muhakememizle yalnız Kemâl Paşa hatıratının ancak maksadı mukaddesin istihsalinden sonra tabî ve ebadî millete tevdiini muvafık görmekteyiz. Fakat verilen listedeki vesaiki mühimmenin bugün oraca bir broşür olamazsa burada iradei milliye ile yaptığımız gibi olsun Albayrakla muntazaman neşri suretile efkârı umumiyeye arz ve halkın tenvirini lüzumlu ve faydeli addediyoruz. Bu baptaki müsterek imzalı telgrafnameleri de hey'eti temsiliye tarafından müzakereye vaz'olunmuş ve hey'etin de maruzatımızı teyid eylediği görülmüştür.

2 — Hey'eti temsiliyenin şekli âhirine gelince; Şarkî Anadolu hey'etinin Garbî Anadolu kongresince bel' ve lâğy olunması şöyle dursun, bilâkis maruz hey'et şayanı şükran ve tebciil bir muvaffakiyetle Garbî Anadolu efkârını tamamen Şarkî Anadolu ile birleştirmiş ve kendi maksadı meşruu dahilinde nizamnameyi aynen ve şâmilan kabul ettirmiştir. Binaenaleyh altı mü-messil ile takviye olunan Şark hey'eti hakikatte bil'akis garp teşkilâtını yeddi idaresine almıştır. Münasebatı siyasiye ve tavizatı arziye gibi mesaili mühimme ve mes'ule bittabi nizamname mucibince bu hey'etin dairei salâhiyeti haricinde olduğundan vârid olamaz, hey'et olsa olsa nizamnamede musarrah esasatı müdafaa eder ve muztar kahrırsa dördüncü maddeye istinad eyler. Gerek kongre hali ictimada iken ve gerekse hey'eti temsiliyenin istişari mahiyette devam eden bugünkü mesaisine hâkim olan yegâne fikir bundan ibarettir. İzahatı mesrudeden Şarkî Anadolu'nun başsız kalmadığı da taayyün eder. Gayet samimî olan bu maruzatımızın bundan sonraki mesaimiz için nazarı dikkate alınmasını rica ve gözlerinizden öper ve arzı iştihak ve hürmet eyeriz. Amâli milliyein busûlpezir olacağı şu mühim devrei mesaimizde en ufak bir suitefahhümün dahi ademi husulünü Cenabı Allaktan dileriz.

Hüsrev

Retik

Hüseyin Rauf

Pek acı ve doğrudan doğruya bana, gûya hissime tebaan yapıyormuşum gibi bir hitaptı. Bunu Kemâl Paşanın yazdırdığına ve bilhassa pek sevdiğim Rauf beye müsterek imza ile yazdırdığına kimse şüphe etmedi. Lâzım gelen cevabı Rauf beye şöylece verdim:

Erzurum.

21/9/1335

Rauf Beyefendi Hazretlerine

1 — Pek samimane olan telgraf kemâli muhabbetle mütalâa edildi. Hepimiz aynı gayenin ve aynı aşkın merbutu olduğumuz cihetle birbirimiz lisanından samimiyetten başka bir şey sudur edemeyeceği tabiidir. Vahdet ve kudreti müsterekeyi bilhassa mükemmel tutmak hepimiz için farizai mutlakdır. İkaz ve irşad ise hepimizi

zin hakkı ve vazifesidir. Sizlerin hatırına gelmeyenler bize teveccüh eder, bizim de hatırımıza gelmeyen olursa size teveccüh eder. Hepimiz birbirimizin hissiyat ve hüviyetini pek açık bildiğimiz cihetle artık buraya şahsî ve hissî hareketten bahsetmek insaf ile nasıl telif buyuruldu?

2 — İmza vaz'ı hakkında Kemâl Paşa hazretleri izahat ile tenvir buyurdular. Bittabi etrafı ve noktası naktasına mütalâa buyurdunuz. Vesâik neşri hakkındaki noktaî nazarınıza iştirâk ediyorsunuz. Şu halde hatırat müstesna olmak üzere diğer vesâiki resmiye peyderpey neşredilir. Buns daha evvel cevap verilse idi der, hal müsaarat olunacaktı.

3 — Hey'eti Temsiliye meselesine gelince: Evvelâ şunu rica edeyim ki bizi ancak telif ve tavassut mevkiinde tasavvur buyurunuz. Burada verilen kararda yapılan nizamnamenin tâdil ve tashihi salâhiyeti olmadığı halde hiç bir mütalâa sorulmadan yapılan tadilâtın haberdar olunca gerek Erzurum ve gerekse Trabzon, âcizlerine, bu haksızlıktır diye pek acı şikâyette bulundular. Ve hattâ en mutemet olan Zeki bey 16/Eylülde bunu şöyle tasvir etti: "Henüz mürekkebi kurumayan nizamnamemiz bugün parçalanıyor ki bu da âti için başka türlü endişeleri tevlit eder." Zatı âliyi biraderilerinden rica ederim. Acizleri yanında olsanız ne yaparsınız? Daha ilk günü rica ettim ki, tadilâta ait kararlar badeleştirare yapılsın. Bendeniz akibeti derpiş ederek bu iştirahda bulunmuştum. Kâzım beye Hüseyin beyin yazdığı cevapta ise serzenişkârane telgraf tâbiri ile meşkût kaldı. Mukarrerat ittihaz edilirken arkadan yürüyecek aksamı millet daima düşünülmelidir. Bendeniz bunu bizzarur Erzurumda iken şifahen de bir kere arz etmek mecburiyetinde kalmıştım. Efkâr taziyik ile veya emrivâkilerle yürütülemez. Şimdiye kadar bu noktaî nazike etrafında ne zaman gâflet edilmiş ise mutlaka mukabelesini ve cezasını çektik. Asıl şayanı nazar olan da vekayii mühimme karşısında hemfikir iken teferruatı umurla bir çoklarını lisana getirmeye ve tehlikeî âzime yerine eşkâle taallûk eden hususate hasrı zihin ve vakte meydan verildi. Erzurum ve Trabzon nizamnamesinin tadil ve tashihine muvafakat etmiyor ve teziden bendenizi de az'ac ediyorlar. Bendeniz tekrar meseleyi hey'eti muhteremenize arz ile beraber sureti hususiyede zatı biraderanelerinden, hepimizin kanaati müşterekesi olmak üzere rica ediyorum ki ichtihad ve kanatlara tevafuk etmeyen hususat için ısrar yerine erbabı fikri selimden olan bu hey'etleri telif ve irza elzemdir. Arzı samimiyetle gözlerinden öperim.

4 — "Şunu da arz edeyim ki buradan müşterek imzalar ile çekilmiş telgraf olmadığı gibi böyle mazbutiyeti çığırından çıkaran müşterek imzalara taraftar da değilim. Binenaleyh leddiltetik buradaki mukarreratımıza müsveddesi emsali vec-hile rüfekamız tarafından imzalanmış ve yanı başımızdaki odada çabşan telgraf memuru da o müsveddede gördüğü imzaları vaz'eylemek hatasında bulunmuştur ki zannederim zatiâtilerinin de diğer rüfekamız ile beraber imza buyurmalarna saik olmuştur.

Kâzım Karabekir

Rauf bey de vaziyeti kavramamış görünüyor. Erzurum kongresi halktan salâhiyeti tamme almış yetmiş âzâdan mürekkepti. Verdikleri kararın Sivas'ta tebdili hakkını kimseye vermemişlerdi. Hususile Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf bey şark halkından olmadığından, daha ilk Erzurum'a geldikleri günlerde halkta, bunların şark için sonuna kadar uğraşamayacakları endişesi vardı. Bugün bu sözleri bir hakikatmiş diye benim kulağıma söylüyorlar. Padişaha ve hükûmetine karşı vaziyet alan halkı Sivas kongresine mutlaka mutavaata mecbursunuz diye hangi

kuvvetle ve ne hakla tazyik edebiliriz. Hususile kolordumun dört fırkasının da ünvera ve zabitanın ve efradın kısmı küllisi şark halkındandır. Ben şarkta vahdeti ve bana merbutiyeti ancak teşekkül etmiş Müdafaa-i Hukuk hey'etleriyle müzkere ve münakaşa ile temin etmiştim. Şimdi benim dahi malûmatım olmayan ve aklımın yatmadığı, bir işe, bir emir zabiti gibi vasıtai tebliğ ve tebelluğ mu olacaktım? Fazla olarak hey'eti temsiliyenin en mes'ul bir âzası idim. Benim şark halkı nazarında Sivas kongresinin emirlerini infaza memur bir insan şeklinde görünüşüm kongrenin de zararına idi. Ben şark halkı nazarında mevkiimin nüfuzunu kaybedince her şey, her şey muallakta kaldı. Kongre de, Hey'eti Temsiliye de, Mustafa Kemâl de... Ricalarım rağmen bütün Sivas kongresi mucibince tek bir kelime yazmadılar. En mühim olan Şark hey'eti temsiliyesi şu şekli alacak, Erzurum Kongresi beyannamesi yerine Sivas kongresinin beyannamesi kaim olacak, ne dersin diye bana sormamaları hakkıma, salâhiyetime tecavüzdü. Tabii ben bunu başka düşüncelerle bir emrivâki suretinde kabule mecburdum. Başka türlü telâkki eden bir kimseye de rast gelmedim. İşte bunun için Rauf beyi acı olarak ikaz ettim. 21/Eylül akşamı Sivas'la makina başında konuştuk; Mustafa Kemâl Paşa, Hoca Raif Efendi, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Vasıf Bey, Diyarbakir'li İhsan Bey, Şeyh Fevzi Efendi Sivasta, Ben, Miralay Rüştü, Miralay Kâzım, Miralay Tali' beylerle Erkânıharp zabitlerim Erzurumda makina başında idik. Selâmlaştıktan ve müteakbil hürmet ve samimiyetlerimizi izhardan sonra padişahın beyannamesine mukabil halkın yeneden padişaha hakikati hali tekrara bir fırsat verdiğini Erzurum ahali, kabinenin bilcümle cinayetlerini tekrar etmek suretile padişaha maruzatta bulunacaklarını, Trabzonluların da bunu yapacaklarını ve bu beyannameden haberdar olan merkezlerin de aynı müracaatının muvafık olacağını bildirdim. Muvafık görüldü. Padişahın beyannamesi bu suretle tamim olunmayacak fakat Trabzon, Erzurum, Sivas, Samsun gibi haberdar olan yerlerden cevap verilecek. Veliâhd hazretlerinin Memleket gazetesinde neşrolunan lâyihasının Erzurum ve Trabzon'daki gazetelerle neşrolunmasını Hey'eti Temsiliye tekid etti. Tebligat yapıldığını ve Trabzon'a da telgrafla verilerek neşredildiğini bildirdim. Veliâhdın lâyihasını Amerika hey'etine de verdiklerini zatıahâneye verilmeyen telgrafları ve vekayii âhire tafsîlâtını ilâve ile vesattî mahsusa ile gönderdiklerini bildirdiler. Geç vakit muhabereye başlamıştık. Gece yarısını geçmişti. Mustafa Kemâl Paşaya da şunu yazdım:

Erzurumu:
21/9/1335

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Arzı ihtiramatımdan sonra maruzumdur: 19/20 Eylül gecesi makina başında olan muhaberemizin geç vakte kalmasından nâşi buradan verilecek cevabın arz ede-

ceği fikir ve kanaatlerde daha itinalı işlemek için tehir edilmişti. Bazı mevaddır mühimmeye bervehiâti arzı cevap olunur:

1 — Bir ayrılık fikrinin buradan baş vermesindeki mahzuru âzimededen bahis buyuruldu. Böyle istişmam hasil oldu ise bunda isabet olmayıp bilâkis bu tarzda bir fikir hal ve vaziyeti pek samimane deraguş etmiş olan bizlerin hayalinden dahi geçmemiş ve geçemez. Hassaten mühim semcerelere iktitaf olunacağı bir sırada selâbeti milliyeyi ve vahdeti müşterekeyi daha büyük bir azm ve rabıta takviye eylemek ve binaenaleyh kongrenin gaye ve mukarreratını daima bir şekli salimde göstermek menfaati vataniye icabıdır.

2 — Trabzon ve Erzurum merkezlerinin kongre mukarreratından bir iki mühim noktayı ictihad ve kanatlerle telif edememelerinden mütehassil muhabere ve müddeiyatına gelince bu maceraya bizim seyirci kalmamız ve bitaraf bulunmamız kadar basit bir hattı hareket olmazdı; fakat takdir buyurulur ki böyle bir tavassutu ihdas, yegâne salim bir harekettir. Efkâr ve kanaatler üzerine ve bhusus samimi ve kıymetli bir muhitte vâki olacak tazyik ve icbarın hiç bir zaman müsbet neticeler vermeyeceği şüphesizdir. İkna, her teşebbüsün esası olmalıdır. İşte âcizlerinin vazifesi ahengi bozmamak noktai nazarına mâtuf bir tahlil ve telif ifasıdır. Eğer evvelce arz ve ricaların vechile bu kabil mühim bir iki nokta hakkında mukarrerattan evvel âcizlerinin veyahut alâkadarının mütalâaları emir buyurulsa idi göyle bir teşebbüse de mahal kalmazdı, sanırım. Kongre ise bayramdan bir gün evvel in'ikad ile beşinci günü müzakeratına hatime ve mukarreratını ittihaz eylemiş idi. Şimdi mevzuubahis ve muhtacı hal' ve telif görülen iki noktaya gelince: Birisi Şarkî Anadolu vilâyatı Müdafaai Hukuk hey'eti temsiliyesinin yine umum hey'eti temsiliyeye merbut olmak şartile ibkası, diğeri de Şarkî Anadolu tâbirinin kaldırılması yani unvanın tebdil edilip edilmemesidir. Bu mevzuların leh ve aleyhinde uzun boylu bir fikir arz edilemeyecektir. Çünkü son günlerdeki muhaberet şüphesiz tahlil buyurulmuş olacaktır. 19/20 gecesini olan izahatı âlinizde Şarkî Anadolu Hey'eti Temsiliyesinin aynen ibka ve fakat umum hey'eti temsiliyeye kalbedildiği beyan buyurulmuştur. 19/Eylül/1335 telgrafnamesinde ise bu hey'eti temsiliyenin artık kalmadığı bildirilmiş idi ki binnetice (bel' ve ilga) keyfiyetinin bilfiil vukuu görülüyor. Halbuki bu hey'et temsiliyenin Şarkî vilâyat namına hususî bir hüviyetinin muhafazasına şiddetle taraftar bulunuyorlar. Bundan nâsîdir ki âcizleri âdeta ordu müfettişliği gibi bir vazifeye muadil telâkki ve tefsir etmiş idim. Şarkî muhtakasının seferberliğinde nasıl bir kumanda mercii lâzım ise Erzurum kongresinin hikmeti akdi olan Şarkî eyalâtın ve Ermeni muhtariyetine kalbi veyahut Samsun ve Maraş tarikleriyle ihraç ve tazyik hareketi vukuu ile tav'en ve keşfen hükûmeti merkeziyenin terk ve ihmali vukuunda o zaman Şarkî Anadolu kıt'ası bittabi fiilen müdafaaya başlayacağı ve neticeye kadar Garbî Anadolu'nun ayrı düşeceği cihetle böyle bir hakikati muhtemele karşısında ise Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Hey'eti Temsiliyesinin şarka mı garba mı geçeceği yeniden mevzuubahis olması icab eder ki her halde teşkilâtı milliyenin ya şarkta veyahut garpta başsız ve mercisiz kalacağından şüphe yoktur. İşte bu bedahet karşındadır ki Şarkî vilâyat hey'eti temsiliyesinin fiilen mevcut ve meşgul ve mes'ul olması icabeder. Artık umum hey'eti temsiliye içinde mi yoksa ayrı mı bulunmalı yahut tasvir olunan hakikati muhtemele karşısında amelî başka bir tedbir mi ittihaz edilmeli o keyfiyet yeniden muhtacı hal' ve tetkiktir. Unvana gelince: Birinci nokta ihtiyac ve hakikate göre kabul ve takdir edildikten sonra kongrenin verdiği umumî unvan içinde bizzarur eski namı kendi kendine baki kalır ve hey'eti temsiliye ve merkezlerde mahzursuz bu ismi taşır. Tekrar burada arz ederim ki âcizleri hey'eti merkeziyelerle hey'eti temsiliyenin arasında bir mercii tahlil ve muhabere olmasını hiç arzu etmiyorum. Fakat merkezlerin ictihad ve kanaatlerini ve harekâtı vakiasını mütebahayin gö-

rünce telif ve teskin cihetini iltizam mecburiyeti oldu ve bu vaziyet ile gerçi pek müşkil bir vaziyette kaldığımızı itiraf ile beraber bararetli bir muhabere ve münakaşanın ihdas edeceği mahzurları izaleye ve bir tarzı hal, ve telif bulmaya hâdim olduğundan müsterihim. Bugün Erzurum hey'eti merkeziyesinden bir zat müracaat ederek bilmünasebe nizamnamenin vâki olan tashihatına ve bir iki noktasının da Şarkî Anadolu kongresinin muhafaza etmek istediği hususiyete mugayir olduğunu ve hatâ burada Kongre encümenlerinde bir müşkilâtla tâdil ve ibka edilen maddelerin Sivas kongresince kâmilen üğa veya tashih olunmasına muteriz bulundu. Tafsilâtını bilmiyorsam da bir kerre gaye için vahdeti müstereke muhakkaktır. Hal böyle iken, şekle, nizamnameye teferruata ait hususatta ısrar buyurulmıyarak noktai telif aranmasını, işin selâmeti namına pek ziyade rica eylerim.

Kâzım Karabekir

Bu telgrafı yazdırırken 22/Eylüle girmiştik. Geç vakit olduğundan ve Mustafa Kemâl Paşaya hitab edildiğinden Sivas'ta makina başından Hey'eti Temsiliyenin kâmilen gittiğini bildirdiler. Telgrafı yazdırdıktan sonra biz de çekildik.

Veliâhdın lâyihasını Erzurumda Albayrak gazetesine yazılmak üzere 16 Eylülde Hüsrev bey Mevkî Müstahkem Kumandanı Kâzım beye göndermişti. 18 Eylülde Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl imzalı şifrede şu yazılıyordu: «Lâyihadaki (Arz etmeyi bir vecibe ad eylerim) cümlesindeki keyfiyet tetkik ve tahlil edilince cümlesine kadar olan kısmın tay edilerek bilcümle makamat hey'atı merkeziyeye tamamı buyurulmasını rica ederiz.» Halbuki gelen açık telgraf gazeteye verilmiş ve herkes de okumuştur. Hususile bir gazete aynen de derc etmişti. Şimdi lâyihanın başından bir fıkrayı tay ediniz diye nasıl tebligat yapıldı. Bunu Hey'eti Temsiliye istiyor demek ise zaten lâzımı kadar gerilmiş âsâplar üzerinde yeniden bir müessir ilâvesi olacaktı. Netekim bunu alâkadarlarla münakaşada görmüş ve hey'eti temsiliyeye 19 da şu teklifte bulunmuşum: «Veliâhdı saltanat hazretlerinin maruzatlarında silinmesi iş'ar buyurulan kısmın tayyine bilmüzakere taraftar olmadık. Zira bu cümle hükûmeti merkeziye haziranın kullandığı bir cümle olup veliâhd hazretleri bunu bir girizgâh olarak ele alıyor ve bu isnadı mantıkî bir surette götürüyor. Gösterilen azmi milliye ve heyecana tamamilen hak veriyorlar. Saniyen bu tarihî vesika Memleket Gazetesile intişar etmiş ve bitabi her tarafa tevzi edilmiştir ki bu metni aslıya tadile hakkımız yoktur. Hem de aleyhimize hiç yoktan bir maksadı mahsus isnadına yol açar. Binaenaleyh metnin aynen derci mütalâasındayız. Başka bir iş'arları vâki olmadığı takdirde o suretle neşredileceği maruzdur. Kâzım Karabekir.»

Madem ki her hangi bir cümle tay edilmek hey'eti temsiliyeye matlup edilmiş, şu halde neden açık telgrafla aynen yazılıyor; madem ki yazılıyor aynı zamanda neden bu husus ihtiyar olunmuyor. Aradan iki günden fazla vakit geçiyor, her taraf suretini alıyor, artık sunu yazma,

bunu yaz demek nüfuz israfından başka bir şey değildir. Bu akşamki muhaveremizde bu hususa dair bir bahis geçmediğinden 21 Eylül nüshasında Albayrak lâiyhayı aynen yazdı. 22 de yazılmış ve bize 23 de vâsıl olan cevabî şifrede şu yazılıyor: «Veliahdî saltanat hazretlerinin lâiyhalarındaki mâruz aksam hakikatte mevcut olmayan ve betahsis harekâtı milliye aleyhinde yazılmış bir ibare olmak cihetiyle tayyi lüzumuna bu-raca tekiden karar verilmiş idi. İş'arâtı âhireleri üzerine keyfiyet bir ke-re daha müzakere olundu. Aleyhimize yazılmış bir şeyin tayyinden ha-sıl olacak faide mahzuruna galip görüldüğünden, kâli evvel tay olarak neşrine mesâğ verildi efendim. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl.»

21 de Albayrak bu lâiyhayı aynile neşretmiş bulunduğundan yapı-lacak şey Hey'eti Temsiliyeye bu yeni hatasını da bildirmektir. Bugün-lerde diğer mesele de günlerce müphem kalmış ve beyhude muhaberele-re sebep olmuştu. Bunu da kaydettikten sonra her iki mesele için hey'eti temsiliyeye yazdığımı kaydedeceğim. Hey'eti Temsiliyenin 18 de yazılmış fakat bize 20 de gelmiş ve 21 de yazılmış aynı günde gelmiş iki tamimi vardır. Bunlar aynen zirde yazılmıştır. Birincisi de «Hainlerin yeni bir teşebbüsü caniyede bulunacakları mevsuken haber alınmıştır.» İkinci-sinin nihayetinde de «Böyle bir mukateleyi ihzar eden» cümleleri, pek mühim şeyler ifade ettiği halde, hiç izahat verilmemiş ve tamimler ara-sına gelişi güzel karıştırılıvermişti. Telgraflardan bu cümlelerin ehem-miyeti anlaşılacaktır.

Sivas:
18/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Millet ve vatan haini Damat Ferit paşanın 13/9/1335 tarihli İstanbul ga-zetelerinde görülen Fransız ajansı Havas muhabirine vâki olan beyanatında Anadolu vilâyatının Dersadeti ile olan kat'ı muhaberesi yağmacıların hareketi suretinde gös-terilmekte ve şeriki cinayeti Harbiye Nazırının faaliyeti sayesinde gûya bu harekâ-tın kaybolmaya yüz tuttuğu söylenerek na meşru kabinesinin mevkiini aklınca ha-ricce karşı muhkem göstermeye yeltenmektedir.

2 — Mevkilerini bir kaç saat daha fazla muhafaza etmek, ecnebi keşesinden biraz daha fazla para almak kaygusuyla yalan söylemekten utanmayan, zâtı hazreti pa-dişahiyi iğfal eylemekten korkmayan bu hâinlerin yeni bir teşebbüsü caniyenede bu-lunacakları mevsuken haber alınmıştır. Millet ile sevgili padişahlarını temas ettirme-yen, hakikati halin makamı mukaddesi hilâfetin gûşu itilama vüsûlüne müsa-de etmeyen bu alçaklar bu kerre de zâtı akdesi hilâfetpenahilerini iğfal ile bir beyanname isdarına çalışmakta imişler.

3 — Mevkii iktidara meşrû bir kabine geçinceye kadar Dersadeti ile münsebatı resmîye münkati bulunduğundan oradan gelebilecek her türlü beyanatın esas-tan âri ad edileceği şüpheden varestedir.

4 — Her tarafa tamim edilmesi mercudur.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

İkinci tamim;

15. Kolordu Kumandanlığına, Erzurum Vilâyetine, Erzurum Hey'eti
merkeziyesine, Amerikalı General Harbord'a

19/Eylül/1335 tarihile Damat Ferit Paşa tarafından Trabzon valisi Galip beye keşide olunan bir telgrafnarnede takım takım bolşeviklerin sevahili Osmaniyeye geçerek Samsun - Trabzon tarikle Anadoluya dahil oldukları ve binacnaleyh dahili memlekette bolşevizm usulünün intişara, tevessülünün men'i hakkında ne gibi tedabir ittihaz edilmiş olduğu istizah edilmektedir. Bu iş'arın kezbi muhakkak olduğunu milletimize ispat için hiç bir söze hacet olmadığı kanaatindeyiz. Yalnız amâli milleti başka bir surette göstermek için Ferit Paşanın irtikâbı cinayatta ne derece ileri gittiğine nazarı dikkati umumiyeyi celb ile iktifa ederiz. Hükûmeti merkeziyenin pek hâinane olan teziratı ile milleti Avrupa'ya karşı ittihama kalktığı kemâli hayret ve teessüfle görülmüyor. Kalb ve vicdanını menafii ecnebiyeye satan bir takım kasanın aslı faslı milletimizce meçhul bir nam ve bahane tasni ederek mefkûrei istiklâli milleti boğmağa ve milletin leülhamd kendi kuvvetile şimdiye kadar hâsıl ettiği tesirâtı haseneyi ihlâle çalıştığı aynen anlaşılıyor. Devletimizin menafii esasiye ve hayatiyesini düşmanların nisfına şimdiye kadar müteaddit defalar ihmâl ve izlâl ve dahili memlekette şuriş ve tefrika ihdasına bizzat nazırlarile ve düşman arzusu ile ibtidar eden bir hey'eti hükûmete teknil millet alenen ademi itimad izhar eylemiş iken halen muhafazai makam hırsını ve menafii ecnebiyeyi müdafaa hevesi ile milleti hakkı kelâmından mahrum ve padişahi muhteremine arz tazallümden memnu bırakılıyor. Dahili memlekette asayiş ve inzibat leülhamd yokunda ve her kes iş ve gücünde iken gûya asayişsizlik bahane edilerek millet arasında nifak ve mukatele ihdasına çalışıyor. Ve her taraftan vâki olan istihamat ve müracaata rağmen hâlâ zatı şevketsübhanı hazret padişahi milletin âmal ve metalibinden meçhuliyet içerisinde bırakılıyor. Bu dersce hâinane mekaside âlet olan ve gayri meşru surette millete cebir ve tahakküm gösteren hey'etin hiç bir mevkiî meşruu olmadığı ve milletin kendilerini hiç bir surette tamınadığını ve umumî efraca milletin hukuku âliyei hilâfet ve saltanatı ve istiklâli milli ile hukuku mukaddesi meşrutiyeti müdafaaya amâde ve şayanı emnü itimad ricalden mürekkep bir hey'eti hükûmet metalibesinde olduğunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa: Hukuk Hey'eti temsilîyesi bu vesile ile bir kerre daha beyan eyler ve bütün bu maruzatı muhikkaya rağmen hükûmeti merkeziyenin ecnebi kuvvetiyle memlekette nifak ve mukatele izzarına fiilen tevessülü görüldüğü halde tevellüd edecek avakibi vehime ve neticeci facianın teknil mes'uliyetini böyle bir mukateleyi izhar eden gayri meşrû hükûmet erkânına ait kalacağını ve milletin kendi âmal ve kanaati sadıkasına bütün kuvvetile musir ve merbut kalacağını teknil âlemi medeniyete ilân eyler.

2 — Bu beyannamenin en küçük makamata ve nevahiyeye ve kurraya kadar tebliği ve sureti tebliğ ve netayicinin Hey'eti Temsilîye kararı ile arz olunur.

21/9/1335

Hey'eti Temsilîye namına
Mustafa Kemal

Her iki tamimin mühim görülen fıkralarını Hey'eti Temsilîyeye 20 ve 22 Eylül tarihli şifre ile sormuştum. 22 tarihlide mütalâat yazmıştım ki aynen şöyledir:

«Hey'eti Temsilîyeye: Trabzon valisine Damat Ferit Paşadan bol-

şeviklik hakkında gelen şifre üzerine yazılan beyanname geldi: 1 — Bunun nihayetinde muhtemel bir mukateleden bahsolunuyor. Filhakika böyle bir mukatele ihtimâli var mı? Yoksa maksad Ali Galip mes'elesine kıyasen hükûmeti tehdit ve mes'ul etmek mi? Herhangi şık olursa olsun bu kelimenin Ceneral Harburd'da «Bir mukatele olacak da bunu bu tarzda önlüyorlar» fikrini hâsî etmesinden bihakkın endişe edilir. Bu kelime yerine tezebzüp veya buna muadil bir kelime konulması taraftarıyım.

2 — Bu beyannamenin bilumum kaza ve kurraya kadar neşir ve tamimi arzu olunuyor. Memleket ve millet ne bolşeviklikten ne de Galip beye bu şifreden külliye bihaber iken böyle bir tamimin neşri hiç yoktan bir şiphe ve aksi tesir etmesinden korkuyorlar. Binaenaleyh yalnız hey'eti merkeziyelere ve valilere tamimini kâfi ad ederim. Bu babdaki kararı âlileri makina başında istirham olunur. Kâzım Karabekir.» 22 tarihli cevabı 23 de aldım. Bu cevap ta 22 tarihinde yazdığım bâlâdaki şifrenindir. Sormamış olsaydım, hiç de haberim olmayacak olan bazı vukuat üzerine tamim yapılmış olduğu anlaşıldı ki aynen şudur:

Fevkalâde müstaceldir.

Sivas:
22/9/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: 22/9/1335 şifreye;

İstizah buyurulan beyanname hakkındaki noktalara sıra ile bervechiâti arzı cevap olunur:

1 — Ferit Paşanın malûm işaasından sonra Merzifon'dan Çorum'a un tedarikine giden sekiz kişilik bir suvari müfrezesine karşı Bolşevikler geliyor diye Çorum'da bulunan piyade mitralyöz kıtaatı ve oraya maksadı mahsus ile gitmiş olan Ankara valisi Muhittin paşanın teşvikile olacak, ahali derhal silâha sarılarak Merzifon yolu üzerinde mevziler alınmış ve gelenlerin ateşle istikbal hazırlığı yapılmıştır. Bu hal bazı tedabir ile bertaraf edilmiş idi. Tarafeyn birbirinden haberdar olmaksızın mukatele olacaktı. İngilizler Merzifon'da bulunan kuvvetlerini kâmilen Samsun'a nakletmişlerdir. Ora ahali hıristyanıyesi İngilizlerin teşvikile bolşevikliğe atfen herhangi bir vak'a ihdas edebilirler. Ulukışla civarında İngiliz askerleri bazı mevkilerde siperler kazarak, mitralyözler yerleştirerek bolşevik kıtaatın harekâtına mâni olmaya hazırlanıyorlar. Eskişehirde Kumandan Atıf beyin İngilizler tarafından hakaret amiz bir şekilde evinin basılıp alınması ve mevkufen İstanbul'a gönderilmesi yüzünden gerek mumaiyleh kumandanın askerleri ve gerek ahali islâmiyenin izharı teessür eylemleri ve Fuat Paşanın vaziyete hâkim olmak üzere Eskişehir civarına gitmesi İngilizler tarafından bolşeviklik harekâtı mahiyetinde gösterilerek sebebi taarruz ittihaz edilmesi ihtimâl dahilindedir. Bütün bu hususat suitefsir edileceğinden endişe buyurduğunuz Ceneral Harburd'la pek samimi görüşülmüş ve kendisi hakikati vaziyetten âgâh edilmiştir. Mevzuu bahis beyanname Düveli İtilâf mümessillerine ve her tarafa verilmiştir.

2 — Beyannamenin bilumum kaza ve kurraya ve en küçük kıtaatı askeriye

kadar neşir ve tamimine görülen lüzum Damat Ferit Paşanın Trabzon valisine bolşevikliğin Anadolu'ya girdiği hakkında ve buna karşı ne tedabir alındığını istilâm eden telgrafnamesinin Trabzon valisi tarafından tamik edilmesinden neş'et etmiştir. Esasen valilerle hey'eti merkeziyeleri teşkil eden zevat bu gibi aracığa inanacak kadar safdii ve gafil olmadıklarından onlara karşı böyle bir beyannameye hiç de lüzum olmayabilirdi. Maksat Ferit Paşanın zehirli propogandasının isâl olunması muhtemel yerlere kadar tenviri efkâr ile mukabil tedbir alınmış olmak ve millete kendilerini yakinen vâkıf olabilecekleri bu hakikatin hilâfında Ferit Paşanın nasıl irtikâbı kezbi düruğ eylediğini anlatmaktır. Mütalâtı maruzaya binanen beyannamenin evvelce istirahat bulunduğu vechile neşri tamimine müsaade buyurulması rica olunur. Hey'eti Temsiliye.

3. Kolordu Kumandanı

Salâhattin

Bu kadar acı muhabere ve münakaşata rağmen mühim vekayiden beni olsun haberdar etmemek ve makina başındaki beyanatta haber veriyorum denilmesine rağmen Müdafaa-i Hukuk merkezlerine ve valilere ne yazılırsa hemen onları bana da yazmaktan ibaret olan tarz cidden yapanlar için iyi olmuyordu. Tabii müteessir oluyordum, çünkü bilâhâre aksi tesirâtı ile bütün şark mıntakasında benim uğraşmaklığım tabîi oluyordu. Bundan başka, gerek hey'eti temsiliye âzâsı olmak ve gerekse kolordu kumandanı bulunmak —Hem de nasıl kolordu? Kuvvetce bir ordu, mevkice Ermenistan ve Pontus mes'eleleriyle alâkadar mıntakada— ve gerekse bu işlerin cereyanına ilk esash istikameti vermek dolayısıyla bunu bir hak telâkki ediyorum. Muhitim müteessir oluyordu, çünkü beyhude sual cevaplarla zaman ve emek heba oluyordu. En mühim muhabereleler bu yüzden iki gün tehhür ediyordu. İşte emniyetsizlik mi, intizamsızlık mı, lâkaydilik mi; varsa yoksa emrivâkilerle muayyen bir hedefe sıçramalar yapıyor diye muhitten merkeze hücum eden fikir dalgaları ile mücadeleleden usanmışlardı. En mühim işlerin esbabı mucibesi veya kat'i tarzdaki şekli bir defada yazılmadığından, bazan cevap gelinceye kadar mes'ele Sivas'ın arzu etmediği şekilde de vâki oluyordu. Netekim Veliahdın lâyihası, ilk arzuları vechile, aynen neşrolunmuştu. Bu hususları şikâyetten ibaret olan âtideki şifreyi 24/Eylülde Hey'eti Temsiliyeye hitaben yazdım:

Erzurum:
24/9/1 335

15. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti temsiliyeye:

1 — Bolşeviklik cereyanı hakkında garbî Anadoludaki vekayiden malûmattar olmadığım için istifsara mecbur kalmıştım. Bu gibi hadisat ittihaz olunacak hattı hareketimin kemâli sıhhatle tâyin ve tesbitine bir âmîli mühim oldukları için evvelki maruzatım vechile her halde vekayinin anında haberdar edilmekliğimi istişham edirim. Meselâ hükûmet merkeziyenin yeniden câniyane bir teşebbüsatta bulunacağını

mevsuken istihbar kılındığı iş'ar buyurulmuş ve bu babda mahiyeti mes'ele hakkında tenvir buyurulmaktığı istihkam kılınmışken el'an bir cevap itâ buyurulmadı.

2 — Veliâhd hazretlerinin maruzatının baştaki cümlesinin tayyi iş'ar buyurulmuş ve Memleket Gazetesindeki aslı vechile yazılmasının münasip olacağını zira Memleket Gazetesile bizim neşrettiklerimiz arasında mübâyenet ve hâk ve silinti görülürse dahildeki husemamızın eline kuvvetli bir silâhı taarruz verileceğini eğer bu mütalâaya bir şey denilmezse maruzatın aynen neşredileceğini arz etmiştim. Aradan üç gün geçtiği halde bir cevap alınmadığı için 21/Eylül/1335 tarihile Albayrak bu maruzatı aynen neşretti. Halbuki gazetenin intişarından sonra dün akşam, hey'eti âliyenin o cümleyi çıkarmak hakkındaki kararını tebellûğ ettim. Gazete intişar etmiş olduğu için yapılacak hiç bir şey kalmadı. Bu gibi kararların mümkün olduğu kadar sür'atle tebliğini de bu münasebetle istihkam eylerim. Saniyen bu maruzatname buraya açık telgrafla gelmişti. Bu cümle tay edilerek gelmiş olsaydı o zaman Albayrak'ta o suretle neşredilirdi. Halbuki açık telgraf bir çok yerlere tevzi olundu. Ve okundu. Şimdi Albayrak tahrifen neşrederse gazetenin mevkiî hürmetini sarsmış oluruz ki bunun da mahzuru malûmuâlileridir. Binaenaleyh bu gibi hususatin daha evvelce ve kongrece tesbit ve takririnden sonra iş'arını rica eylerim.

Kâzım Karabekir

Veliâhdin lâyihası 21/Eylül/1335 tarihli Albayrak Gazetesinde neşrolunmuştu. Müteakiben Trabzon gazeteleri de neşretti. Aynen şudur:

Veliâhdı saltanatı seniye devletiü necabetiü Aptülmecit efendi hazretleri tarafı âlilerinden 15/Şevval/1337 ve 16/Temmuz/1335 tarihinde hâkipâyî şahaneye takdim olunan lâyiha Memleket Gazetesi nüshai fevkalâdesinde maruzatımız olmakla bervechiâti naklediyoruz:

Hâkipâyî mealii ihtivayı cenabı tâcidarı azamilerine maruzatı mahsusai bendegânımdır:

Menafii âliyei memlekete müteallik fevkalhad mühim gördüğüm mesaili bervechi zir hâkipâyî mealii ihtivayı cenabı tâcidarlarına arz etmeyi bir vecibe addeylerim. Ahiren Anadolu'nun bazı aksamında hükümeti merkeziyeyi tanımamak tarzında başlayan tegevüşatın, celâliler devrini andıran şekavetin maazallahu teâlâ netayici müessife tevliid eyleyeceği süpheden vârestedir. Keyfiyet tetkik ve tahlil edilince evvelâ bu halin bilhassa hükümeti haziranın böyle buhran engiz bir zamanda idarei umura ademi kabîlivetinden ileri geldiği ve keza esbabı âtiyeden tevelliüt eylediği nümayan olur. Mütarekedenberi merkezi saltanatı seniyede ve vilâyatı şahanede kulubu âmmeyi temin ve tatmin edecek bir idarei metine ve salime tesis edilmemistir. Umumun muntazır olduğu hakkı madeletin tesisine ve selâmeti memleketin husulüne hâdim icraat yerine bir takım ağraz ve ihtirasat takip olunarak halk arasında tefrika ilka ve âdavi vatanın ma hasılı âmalî olan sikkak ve nifak plânı ihdas olundu. Umuru idarede devam eden tezebzüp ile fırkacılık teseddüt eyleyen ihtirasatı yüzünden gündün güne merkezde ve vilâyatta mütezayit olan tesettütü efkâr milletî necibeî osmaniyeyi en vahîm ve havret engiz bir zamanda vahdeti milliye secivesinden mahrum ve müstaidi tefessüh göstermektedir ki bunun maddî ve mânevî mazarratı müellimeî muhtacı izah deildir. İzmir, Edirne vilâyetleriyle vilâvatı şarkive gibi her dem maruzı tebdit olan aksamı vatanda kulubu ahaliyi tatmin edecek tedabiri saibenin ittihazına sarfı mukadderat olunmamakla beraber ahalinin hukuku milliyelerini muhafaza emrinde yapmak istedikleri mesaiyi vataniyenin

hükûmetce müzahareti münasebeden mahrum bırakılması ve bilhassa İzmir fecayiini müteakip ahalide uyanan müdafaai vatan hissiyatı necibesinin hüsnü idare ve tevhidine himmet olunmayarak Dahiliye Nezaretince yağmagerlik, cetecilik gibi amâli hasise isnadile şaibedar edilmesi inkisarı kulubu ammeyi badî olduğu gibi Sadrazam paşanın vilâyatı şarkiyyede vâsi Ermenistan muhtariyeti tesisi yolundaki beyanatı dahi havaliyi mezkûrce mucibi teessürü âzım olarak memleketlerinin ahare terk olunacağı zehabını tevliid eylemiştir. Bu gibi teessüratı ahaliyi hükûmet himmetinden kat'ı ümit ve necat ve selâmet çarelreini bizzat taharriye sevk etmiştir. Bervechi maruz teessürat ve infialâtı milliyeyi teskin ezhanı ahaliyi tatmin edecek tedabire tevessül olunmak vecaibi katiyyeden iken bu emri mühimme hâlâ atfı ehemmiyet olunmamaktadır. Sulh konferansına dâvet münasebetile umum efradı millette ilka edilen ümitler dahi bu kerre teati edilen muhtıralar münderecatının intişarile Avrupa'da olduğu gibi rehini inkisar olacağı ve infilâat ve teessüratı mevcude-nin tezayüd edeceği bedihidir. Ferit Paşanın sulh konferansına takdim eylediği muhtıra mânası itibarile şayanı eseftir. Bilâ lüzum temas edilen harp, tehcir, taktik meselelerinde devlet ve milletin mes'uliyetini tahfif edecek yerde delâil âhmâl olunarak bütün mes'uliyetin duşu millete tahmiline sebebiyet verilmiş ve Rumelide hududu şarkiyede ahiren İzmirde binlerce katil ve imha edilen nüfusu islâmiyenin uğradığı fecayi büsbütün meskût bırakılmıştır. Bir fıkrasında ise memaliki şahanenin hercü merc içinde ve muhtacı muavenet olduğu beyan olunarak müdahelâtı ecnebiyeye meydan vermiştir. Mevzuu bahis olması icab eden Toros silsilesinin cenubunda milyonlarca Türk meskûn ve ekseriyeti âzimesi Türk olan Adana, Halep, Diyarbekir vilâyetleri ve Maraş, Urfa livaları bulunduğu unutulmuş ve bu gibi nice gayri muvafık ifadat ile ele geçen kıymetli fırsatlar idaa ve hattâ muarızlarımıza kendileri için faidebağış senetler itâ olunmuştur. Sulh konferansının cevabı ise baştan nihayete kadar efradı milletin intibahını dâvet eyleyecek bir vesikadır. Tarihi muahe-datta emsali görülmemiş bir tahrikat ile memludur ki Ferit Paşa muhtırasının kaide ve üslubu diplomasiye icabatı hal ve vaziyete gayri muvafık şekil ve mahiyeti bu cevabı dâvet eylemiştir. 3 Temmuz tarihli Tan gazetesi de pek vazih bir surette ahvali irae etmektedir. Ve bu surette Avrupa'nın zaten hakkımızda pek cüzi olan emniyeti bu kerre tamamen zail olmakla hey'eti murahhasımızın Dersaadete izamı gibi tarihte emsali namesbuk bir harekete dūçar edilmesine sebep olmuştur. Hey'eti murahhasımızın bu akibeti üç sebepten neş'et ettiği tezahür eder. Evvelâ Ekseriyeti milletin ademi itimadını kazandığı müteaddit telgrafiar ve beyanat ile işaa kılınan bir kabinenin reisi olan Ferit Paşanın o milletin hukukunu müdafaaya salâhi-yettar olamayacağı hattâ dörtler meclisinde anlaşılmıştır. Saniyen memlekette tezel-zülün terakkisi, muarızların menafii iktizasından olduğundan sulh tehriile bu kargaşalığın tezyidine hizmet edilmiştir. Salisen bugün mukasememizin tevliit eylediği Avrupa rekabetine müruru zamanla çareler taharri olunabilecektir. Binaenaleyh ahval pek vahimdir. Bittabi devlet ve milletin şeref ve haysiyeti emrinde derhal ecve-bei münasibe itâ olunmak veya lüzumuna göre teşebbüsâtı lâzimece bulunmak bu netayici elimeyi dâvet edenler hakkında muamelelî lâzime ifasında tekâsül edilmemek muktezidir. Muhtıraya verilen cevap Devleti Osmaniye hakkında konferansca takarrür eden hututu esasiyeyi ihsas eylemektir. Türk unsurundan gayri hiç bir kavim ve unsurun İdarei Osmaniyyede bırakılmaması iltizam olduğu anlaşılmaktadır. İnkişafı Osmaniye tahsis edilecek muhiti mahdud hakkındaki imâlarla tezahüratı mevcude pek ziyade calibi dikkattir. Mes'elei Osmaniyenin düveli saire menafiine taallukundan dolayı daha ziyade muhtacı tetkik ve tamik olmasına binaen bir müddet daha tehiri icab ettiğine dair konferansın tebliği âhiri fevkalhad şayanı tememmüldür. Amerika tarafından Ermenistan ve Dersadet için vekâlet (Manda) talep edebilmek üzere kongrenin rey-i istinzac olunacağını hemen resmî bir mahiyette

muşarı ve İtalya mürahimesi olacakları komiserasına işyayı Osmanlıya karşı İtalya menafîinden bahseylemesi keyfiyeti tevhîre taalluku itibarile kemâli ehemmiyetle tetkik ve teemmül edilecek hususâtı mühimmedendir. Bilhassa vekâlet mes'alesinde hukuku esasiyemizin şeraiti hilâfete nazaran temini müdafaası fevkalhad cayı dikkat ve teemmüldür. Konferans memaliki Osmanîye hakkında tetkikatı amika icra edeceğini dermeyan eylemekte ise de revşî ahvale nazaran ilân edilen prensiplere sadık kalarak hakkımızda muktezayı hak ve madeleti tamamen tatbik edeceğine intizar olunamaz mütalaâsındayız. Ancak devlet ve milletin muhafazai hukuku emrinde yek vücud olarak göstereceği kudret ve kabiliyet mümkünüstihsal olan gayeyi tâyin hususunda ibraz eyleyeceği fetanet ve rüyetle mukadderatını muhafaza edeceği ümidindeyim. Binaenaleyh bervechiati arz edilecek tedabirin bilâ ifatei vakit ittihazı vücubu kat'i tahtındadır. Artık menafi ve ihtirasata mağlup veya bir takım ümitlere firkata olarak imrarı evkat edilirse düveli garbiye arasında itilâf husulüne meydan bırakılmış olacağı ve maazallahuteâlâ devletin inkisamı doğrudan doğruya teshil edileceği muhakkaktır.

1 — Millet ve devletin noktai istinadı olan makâmı muallayı hilâfeti saltanatın hiç bir firkaya mütamayıl görünmeyip mevkiî büleğinde bitarafane muvazenei umumiyeyi muhafaza ve bu suretle yalnız muhtelif cereyanı eskârı ve harekâtı umumiyeyi tevzin ve telif eylemek.

2 — Bu mühim devrede iradei milletten istiğna edilemeyeceğinden ve bilhassa bütün mes'uliyeti deruhte etmek akıl ve mantıka sığmayacak derecede mühlük ve hatırnak olmasile derhal intihabatın icrasına ibtidar etmek.

3 — Fırka münafereci hemen külliye bertaraf edilerek ve esasatı siyasiyesi tenemmü etmemiş fırkalara iltifat buyurulmayarak adlû rüyeti dirayetle milletin itimadına mazhar tecrübeli ve umura vâkıf ricali devletten bir temerküz kabinesi teşkil etmek.

4 — Vaziyeti hariciye derecei kifayede tavazzuh etmiş olmasile eshabı iktidar ve ihtisastan ve ricali devletten bir hey'eti meşveret teşkil ile şeraiti hazıra dairesinde mümkünhususul olan gayeyi temin edecek sarîh ve mâkul teklifin hemen teemmülü ile eskârı umumiyeyi cihaza arz ve bu suretle menafii hayatiyei memlekete mugayir mukarreratın suduruna takaddüm olunması.

5 — İcraatı lâzimenin serian ifası ve bu hususta mazi ile kat'ı alâka etmek ve bu suretle bir takım ahvali gayri lâyıkaya hitam vermek üzere affı umumi ilânı.

6 — Anadolu'da teşekkül eden cemiyetlerin metalibatını tetkik edip ahvale göre menafii umumiyeye eiverişli ve müfid olanların kabul ve icrası.

7 — Ahali arasında gittikçe ziyadeleşen münafereci mütekaibilei umumiyenin izalesinde son derece sarfı makderet ederek milleti islâmîyeyi bir kitlei vahide haline getirmek ve bütün cihana yek emel yek menfaat sahibilazm bir millet halinde görünmek.

Bu nükatı mühimmenin icrasında edilecek tekâsülü hafazanallah felâketi âzimeye sebep olacağını zatı hümayunlarından hafi tutmak bir ihanet olacağından bihasbel vazife arzına cür'etyab oluyorum. Olbapta.

Vali Haydar bey 19/Eylülde Paluya varmış. 20 tarihli şifresini 21 de aldım. Yollardaki tetkikatını dört madde ile şöylece yazıyor:

1 — Ermeniyeye karşı umum aynı his ve nefretle mütehassistir. Seferberlikte hükümet te ordu da ahaliyi azamî şiddetle hırpaladıkları için hükümetle millet arasında bir rabıtai samimiyet teessüs etmediği gibi herkeste halinden usandığı için Ermeniden gayri kim gelirse hâlâ acıları unutamadıklarından ve şiddetle muhtacı istirahat olduklarından memnuniyetle istikbal edecekleri şüphesiz.

2 — Kongrenin sebebi ictimamı mukarreratını herkes tasvib ve tebcil ediyor. Yalnız akılları erenlerin İtilâf Devletlerinin kongreleri doğrudan doğruya aleyhlerinde bir hareket telâkki ederek buraları istilâ ve neticede Ermeniyeye teslim için asker sevk etmeleri ihtimalinden korkuyor ve bu korkuyu izhar ediyorlar.

3 — Hükûmetle milletin ihtilâfı en ufak köylere varıncaya kadar duyulmuştur. Herkes endişe ile neticeye muntazırdır. Bilhassa hükûmetin bu harekâtı bastırmak için İtilâftan kuvvet istemesinden korkuluyor. Esasen ihtilâfın bir an evvel halli menfaati umumiye iktizasındadır.

4 — Hükûmeti muvakkate teşkili zahiren tasvib edilse de hiç bir yerde mazhar hüsnü kabul olmayacaktır. Esasen hükûmetle millet arasında maddî hiç bir rabıta yoktur. Yalnız, mânevî bir rabıta vardır. Kitab camiayı İslâm, şirazde hilâfetdir. Bu şirazeyi de koparmamak elzendir. Vali Haydar.

Hey'eti Temsiliyeye muhtasaran bildirdim. Gergi Malatya hâdisesi bastırılmış ise de 13. Kolordunun 17 Eylülde yazıp 20 de gelen şifresinde şu malûmat veriliyordu: «Maraşın İngiliz işgali askerisi altında olması ve Fransa işgalinin Elbistan'a kadar tevessü etmiş bulunması sebebiyle Elbistan'ın Sivas, Kayseri istikametlerine ve Malatya'ya karşı vaziyeti mühim görülmektedir. Bu tarikle gelen Miralay (Pepil) in Elbistan'la Ergani arasındaki yolların ve geçitlerin krokisini alması ve alevîler arasındaki farkı tetkik etmesi ve Malatya'ya gelirken Elbistan kazasında alevî köylerine uğrayarak esleha tedarikini tavsiye etmesi bu ehemmiyeti bir kat daha arttırmıştır. Elbistan'ın Maraş sancağı dahilinde bulunması hasebile İngilizlerin müdahalelerine meydan vermemek için nefsi Elbistan'a kuvvet gönderilmesi münasip görülmemektedir. Bunun için Aziziye'deki alaydan veya hut Sivas'tan Gürün ve Darendeğe münasip bir kuvvet gönderilmesi ve faal zabitan vasıtasile Elbistan efkârının tenvir edilmesi pek ziyade faydeli görülmektedir.» denilerek o mintaka ahzi askerî emrine münevver zabıt gönderildiği ve Elbistan vaziyetine göre muktezasının ifası 3. Kolordudan rica olunuyor, bana da malûmat veriliyordu. Bunun için Haydar beyin Suvarî müfrezesile bir müddet Elâzizde bulunmasını muvafık bulduğumdan kendisine de yazdım.

Bu hafta zarfında garp muntakasında vekayi hakkında kolordular dan alınan malûmatın mühimleri şunlardır:

— Ali Fuat paşanın Kuvvayı Milliye kumandanlığına tâyin ettiği Atıf beyi Eskişehir'de İngiliz'ler evinde bastırarak tevkif ve İstanbul'a göndermişler. Sebep olarak, Eskişehir'den bir miktar silâh ve cephane çıkarıldığını söylemişler. (14 Eylülde haber aldım).

— Amâli milliyeye muhalefetkâr olması cihetile Kayseri mutasarrıfının tevkifi ve Sivas'a sevki emrolunmuş; Çorum mutasarrıfı olup Kayseri'ye becayiş eden Sami beyin Kayseri'ye muvasalatında tevkif ve Ankara'ya sevki için Vali vekâletini deruhde eden ahzı asker reisi Erkânharbiye kaymakamı Emrullah beye yazılmış. (17 Eylülde).

— Konya'daki kolordunun yeni kumandanı Sait Paşa kendisini iyi

tanıyan arkadaşları tarafından münasip tarzda müracaatla bizimle beraber hareketinin teminini teklif etmiştim. Bekir Sami ve Hüsrev beyler yazmıştır. Cevaben Konya'da beş misli İtalyan kuvveti bulunduğundan kendilerinin bitaraf ad edilmesini rica etmiş (Hüsrev bey yazıyor 17 Eylülde).

— Kastamonu ve Çorum Sivas'a raptedilmiş. Ankara valisi, Çorum mutasarrıfı, Jandarma kumandanı, Kastamonudaki Jandarma Alay Kumandanı ve Telgraf Baş müdürü mevkufen yolda imiş. Konya'da Sait Paşa istifa etmiş Hârekâtı Milliye Konya'da kuvvetlenmiş. Kabinenin bir beyanname neşre ile istifa edeceği hususî olarak, İstanbul'dan öğrenilmiş. Ankara ahali Eskişehir'le uğraşıyorlar. (19 da).

21/Eylülde aldığım telgrafta, Ferit Paşa kabinesine mutavaatkâr olduğu anlaşılan Kastamonu valisi Ali Rıza beyin milletçe biltevkif Şam vapuriyle Dersaadete iade kılındığı ve teşebbüsâtı milliye aleyhinde bulunduğu tahakkuk eylesine binaen de, Ankara valisi Muhittin Paşanın mahfuzen Sivas'a getirilmekte olduğu, Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl Paşa tarafından bildiriliyordu.

22 de Ali Fuat Paşanın verdiği malûmat 22 de geldi: İki güne kadar bin kişi kadar Kuvvayı Milliye Eskişehir civarında tecemmü edecektir. Yaptığım teşebbüsât neticesinde Mirliha Hamdi Paşa ve maiyeti bu akşam trenle Dersaadete avdet edecektir. Taannüt eden Eskişehir mutasarrıfına Dersaadete avdeti için son ihtarnâme gönderilmiştir. İki üç güne kadar muslihane bir surette Eskişehir mes'elesinin hal edileceğinden ümitvarım. İngilizler kendi aleyhlerine nazarı bâdi olmadıkça bitaraf kalacaklarına dair vaad vermişler.

Benim kolordumun yedi sekiz aylık muhassesâtı kolordu veznesinde mevcut, Erzurumun geçen sene istirdadında ele geçen sahipsiz esya büyük bir kilise dahilinde çürümeye yüz tutmuştu. Bunların bedelini de bir aylık tahmin ediyorduk. Ağşar ve Trabzon rüsûmatı da bize birkaç ay temin ederdi. Hey'eti Temsiliyenin 18 de yazıp 20 de aldığımız tamiminde:

«Hiç bir suretle İstanbul'a para çıkarılmaması takarrür etmiştir. Ziraat bankaları da İstanbul'a hiç bir suretle para göndermeyeceklerdir. Hususî şahsî para meselesi bittabi bu kaidinden müstesnadır.» Bu iyi, fakat 22 de aldığım Mustafa Kemâl Paşanın bir şifresinde. «3 Kolordunun vaziyeti maliyece pek sıkıntıda bulunduğunu yüz bin lira yardım edilmesini, Hey'eti Temsiliyenin de paraya ihtiyacı mahsusı olduğundan, sırf makasûdı milliyeye sarf edilmek üzere öbür tarafa verilen cephaneye mukabil alınan paradan gönderilmesi» rica ediliyor. Yüz bin lira göndermek gayri mümkün. Diğer kolordular da talebe başlarsa benim kolordum müşkil vaziyete düşecek. Ben geldiğim gündenberi kasamın miktarını İstanbul hükûmetinden bile saklıyorum. Ve bir sene bir tarafa muhtac olmadan dört fırkamı beslemeye uğraşıyorum. Silâh kadar para da aynı ehemmiyette olduğundan her ikisini ilk gündenberi her-

kesten masun bulunduruyorum. Hüdudun öbür tarafında ufak ufak şûra hükûmetleri tesisile Ermenilerin katliamına mukabil onları ben de rahat bırakmamak için şûralara silâh ve cephaneye yardım ediyorum. Fakat mukabil paradan sarfinazar, onlar benden birz da para koparmaya muttasıl uğraşıyorlar. Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf bey diğer arkadaşları Erzurumda şekerle beslemiştim. Geçen sene Rus metrukâtından tonlarca şeker iğtinam etmiştik. Hariçte şeker bir, bir buçuk liraya idi, ben sekizde bir fiyatla zabıtana rütbelerine göre vererek onların terfihlerine çalışıyordum. İşte farkı fiyatla yiyecekleri bedava oluyordu. Sivas'ta mühim menzül ambarları vardı. Bunlarda her nevi yiyecek ve eşya dolu idi. Kolorduyu ikaz ettim. Gerek bunlardan ve gerekse hükûmeti mahalliyelelerin mal sandıklarındaki faizlerden istifade etsin. Bizim muavenetimiz pek cüz'î mümkün olabilir. Hey'eti Temsiliyeye de benim yaptığım gibi yardım etsin, maahaza İstanbuldan bir hayli paranın Mustafa Kemâl Paşaya gönderildiği de malûm idi. Hatırlattım. İstanbul hükûmetinin temerrüt ettiği bir zamanda parasızlığımızın şüyu her halde iyi bir şey değildi.

23/Eylülde aldığım bir telgraf 22/Eylülde Hey'eti Temsiliyenin pa-dışaha yeni bir müracaatı idi. Bir sureti Ceneral Harburd'a verilmek üzere bana tebliğ olunuyordu:

Hâkipayi meali ihtivayı hilâfetpenahiye

Şevketpenah efendimiz:

Kullarını hâkipayi hümayunlarına tekrar arzı hal ve hakikate saik olan sebebi ba hey'eti hazraî vükelânın ketmi hakayikle zatı şehinşahilerine arz ve ilâm ettiği vehile bir emeli na meşrû değil milletin metalibi muhikkasıdır. Mükerrer istirhamatımızın kabinenin desti hiyanetle seddei seniyelerine arzına mümanaat edilmesi memleketin ve tab'ai sadıkai hümayunlarının zararına telâfi napezir bir hesap kayd ve teşkil ediyor. Bu kerre Ferit paşanın müdellel mütalâatı ile vilâyata tebliğ edilen beyannamei hümayunları muhteviyatından dahi pek bâriz anlaşılıyor ki milletin âmali ve mekasidi meşruası kabinenin irtikâp edip fiilen ve vesaik ile sabit harekâtı hainaneleri zatı akdesi hümayunlarından mektum tutulmuştur. Ferit Paşanın zatı şevvekmeapı şehriyarilerine muhalifi hakikat maruzatta bulunmak suretile millet ve vatana karşı irtikâp eylemekte olduğu ihaneti tasniden çekinmediği de kemâli teessürle görünmektedir. Tarihin hiç bir safhai ihanete mikyas olamayacak bir cinayette ahaliyi yekdiğeri aleyhinde iğva ve milleti ihtirasatı ecnebiyeye feda eden bu kabinenin arzuyu millî hilâfında olarak mevkiinde kalması pek büyük felâketler celb ve ihzar etmektedir. Bütün cihan mülkü hümayunlarında sükûn ve esayışın mütercimi iken vilâyetlere çekilen telgrafnamelerle bir taraftan aşairi mutiayı efradı ahali üzerine teşvik ile beraber memaliki şahanenizin hercü merci içimde ve muhtacı muavenet olduğunu resmen beyan ederek müdahalei ecnebiyeyi dâvet eyleyen diğer cihetten vilâyatı şarkiyede vâsi bir Ermenistan teşkiline ve Toros silsilesinin cenubunda kâin yerleri terke amâde bulunduğunu ifade ile dahili ve harici düşmanlarımızın âmaliini tervic ve tatmin etmek isteyen bir kabinenin mevki iktidarda kalmasını zatı mülkü hümayunlarımızın düşmanlarından başka hiç kimse arzu etmez. Paris Sulh konferansının meb'uslarımızın intihabatından ve meclisin in'ikadından evvel Türkiye hakkın-

da ittihazı karara başlaması muhtemeldir. Milletin itimadına müstenit olmağı düveli itilâfiyece de malûm bulunan Ferit Paşa kabinesinin bu suretle re'si idarede kalması murahhaslarımızın konferansa dâvet ve kabul olunmamasını kabulü halinde de evvelce olduğu gibi bu defa da tard ve iade ile aleyhimizdeki hükmün tebliği ile iktifa olunmasını istilzam edecektir ki bunun neticesi olarak zuhuru tabii olan feiâketin milleti büsbütün dūçarı yeis edeceğini zati şahaneleri pek iyi takdir buyuruyorlar. Binaenaleyh memleketi siyaneten Ferit Paşa kabinesinin hemen ıskatile itimadı umumiyyeye mazhar zevattan mürekkep bir kabinenin teşkiline müsaadei şehinşahilerini bütün millet namına niyaz ve istirham eyleriz. Olbabda ve katiai ahvalde emrû ferman hazreti tacidarı azamilerindir.

22/9/1335

Hâkipai şahaneye vukubulan maruzat sureti berayı malûmat maruzdur.

Anadolu ve Rumeli Hey'eti Temsiliyesi
namına

Mustafa Kemal

23/Eylülde 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin bey şu şifreyi yazıyordu:

Sivas:

23/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Bütün millet nazarında tahakkuk eden ef'ali cinyatekâranesine rağmen hükümeti haziranın erbabı namusa terki mevki etmeyerek İngiliz müzaheret ve muavemetile mukavemeti müsellehaya teşebbüs etmesi ve hattâ taarruzî bir harekete geçmesi ihtimaline karşı Kolorduca tedabiri lâzımeğe tevessül edildiği gibi Ulukışla - Kayseri yolunun setri için bu istikamete karşı kuvvetli bulunması 11. Fırka kumandanlığına yazılmış ve Ankara-Eskişehir istikametinin setri için 20. Kolordu kumandanlık vekâletinin nazarı dikkati celb edilmiş olduğu berayı malûmat maruzdur.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

13. Kolordu dahi 20 de aldığı şifrede teyakkuzunu gösteriyordu. Bunlar Hey'eti Temsiliyenin «Hükümetin yeni bir teşebbüsü caniyede bulunacağı» tamimi ile daha ziyade ehemmiyet kazanıyordu. Ben dört fırkamla zaten her tarafa karşı hazırdım. Bir fırka (3) Trabzon mintakasında sahile ve sahildeki Pontuscu rumlara karşı, iki fırka (9 ve 12) Pasinler ovasında Ermenilere karşı ve icabında her tarafa karşı elde, diğer bir fırka da (11) Van-Bayazıt-Karaköse mintaksında Ermenilere ve kürtlük hâdiselerine karşı. Nasturilere karşı Simko vesair civar aşiretler, Ermenileri işgal için de bir çok Şûralar faaliyette idi. Herhangi bir tecavüz başlangıcı halinde derhal Ermenilere taarruzla bu tehlikeyi bertaraf etmek esas plânımdı. Bütün istihzaratım bu gayeye müteveccih-ti. Cenuptan bir taarruzun Malatya hâdisesini yeniden birlikte sürüklemesi ihtimaline karşı, suvari alayımın bir müfrezesi Elâziz'de bulunuyordu. Fakat bunu Kürtlere büyük bir kuvvet olarak işaa ettirmiştim. Kuv-

vei umumiyenin yüz bin süngü olduğunu işaa ediyordum. Bunu Kürtler seksiz kabul ettiği gibi, (Gürcüler) de geçen seneki istilâlarımızın dimağlarındaki kuvvetli izlerinden, ihtimâlden uzak görmüyorlardı. Gelip geçen ecnebler, kontrola memur İngilizler, hattâ Ravlinson dahi bu kadar bir kuvvet toplayabileceğime ve halkta bu kadar silâh bulunduğuna inanmıştı. Çünkü İngiliz usulü bir şeyin doğruluğuna inanmak için en az beş kişiden —muhtelif yerlerde muhtelif kimselerden— aynı suali sorarlar. Ben ona beş değil, belki beş yüz kişiden, seksen bin, yüz bin rakamlarını işittirmiştim. Hattâ malûm olan yüz bin tüfeğin Rus ordusunun inhilâlinde dolayı mevcut olduğunu, malûm olmıyan daha çok miktarın bulunabileceğini de Harbi Umumiden evvel şarkta herkesin bir silâhı olduğunu bildiğinden kabul ediyordu. İşte ben Şarkta mevcut dört fırkamla, bunların dört misli gölgesile, dahilde, harice karşı pek kuvvetli idim. 25/Eylülde Erzuruma gelecek Harburd Hey'eti de bu dalgaları daha bir kaç gün evelindenberi duya duya gelmekte idi. Bugün Trabzondan gelen ve Hey'ete intizar eden bir Amerikan kaymakamı da Erzurum'daki canlı hayatı görerek ve malûmat toplayarak Harburd'a muntazırdı. Bu da Ceneral Harburd'a yaman malûmat verecekti. Erzurum kalesinde ufaklı büyüklü her cinsten yüzlerce top, binlerce cephanesini herkes görüyordu. Bunların kamalarının elimizde saklı olduğunu en ziyade alâkadar olan Ravlinson da tahkik etmişti....

Harburd Hey'etine Ermenilerin mezalimini vesaikile birlikte hazırlıyordum. İngilizlerin Ermenileri nasıl teşvik ettiği de tafsilen mevcuttur. Bunu aynen hatıratımda kaydedeceğim. Harburd Hey'eti hakkında 22/Ağustos/1919 tarihli (Temps) gazetesinde şu malûmat yazılı idi: «Amerikan kuvvei seferiyesi erkânı harbiye reisi Ceneral Harburd' Amerika reisi-cumhurundan gelen talimat üzerine Ermenistan ve Maverayı Kafkasya yı teftiş için bir hey'et riyasetinde olmak üzere dün Paris'i terketmiştir. Ceneral Harburd hey'eti diğer bilcümle hey'etlerden ve halen Ermenistanda ve Maverayı Kafkasyadaki teşkilâtta hüsübütün başkadır. Bunlar oralardaki bilcümle ahvali tetkik edeceklerdir.» «Un Mission americaine en Arméine. Le Major général James. G. Harboard, chef de létat-major général du corps expéditionnaire américain, a quitted Paris hier', à la tête d'une mission envoyée en Arméine et Transcaucasie, sur les instruction du président des Etats-Unis, Transmises par le sous-serétaire d'Etat Polk. La mission du général Harborud est distincte de toute autre mission ou organisation se trouvant actuellement en Arméine ou en Transcaucasie. Le général Harboard exsaminera les question...»

Hakikaten şimdiye kadar aldığımız malûmat ta «Amerikalıların Ermenistan'da, Gürcüistan'da vâsi mikyasta çocuklara ve kimsesizlere yardım ettikleri ve binlerce çocukları himayelerine alarak besledikleri ve talim ve terbiye ettikleridir. İslâm çocuklarının da bunlar arasında din ve milliyetlerini kaybettikleri ve hristiyan isimlerle vaftiz edildiklerini» ni biliyorduk. Bâlhassa Ermenilere İngiliz ve Fransızların eslehâ ve mühim-

matça, Amerikalıların da eşya ve mualece cihetile hesapsız muavenetle-
rini de biliyorduk. Daha mühim bir bildiğimiz de sene başındanberi Türk-
lere yardım edeceğiz diye bir takım Amerika memurlarının her tarafı ge-
zerek bol vaatlerde bulunması ve her yerde Türk misafirliğinin ikram ve
hediyelerine bir kuru teşekkürle savuşup gitmeleri idi. Bunların da Er-
meni muhtacıni aradıkları ve halbuki gayri muhtac dahi Ermeni bula-
mayınca savuşup gittikleri görülüyordu. Beşeriyet, insaniyet, Adalet gibi
sözlerin henüz kalpazanlık devrinde olduğunu ve her mülletin kendi çıkarı
için hoşlanmadığı, daha doğrusu siyasetine engel olan başka milletlerin
açları, çıplakları elinden son lokmasını, son şeyini almaktan da hayvanî
lezzet duyduğunu; kuvvetli yumruk ve politika yâni entrikanın bir
milletin yaşaması için yirminci asırda dahi yegâne istinadgâhı olduğunu
herkes ibret gözüyle görüyordu. İşte büsbütün başka olduğu ilân olu-
nan Harbord hey'etinin de ot yiyen, çıplak gezen bir nesle imdada de-
ğil, ahvali, yani yenilir yutulur şeylerden midir diye bu muntakalarda ya-
şayan zıruhları görmeye geldiklerinde, hiçbirimizin şüphesi yoktu. Bu ka-
naatle Harbord hey'etine yediden yetmişe kadar Erzurumdaki Türk var-
lığını göstermek için hararetle hazırlanıyorduk. İstanbul kapısı haricine
azametli ve zarif çadırlar, envai spor meydanları (Futbol, cirit, bisiklet,
koşu, güreş, oyun... her yaş için) hazırlatıyordum. Bütün 23/Eylülde sa-
bık ordu kumandanı Halil Paşa (Enver paşanın amcası) yı (Demir Ali
bey) namile ve Nahcivanlı büyük han refakatile Erzurum'dan Nahcivan'a
yola çıkardım. Halil paşa İstanbul'dan firar ettikten sonra Sivas'ta Mus-
tafa Kemâl Paşa ile görüşmüş, dahili vatanda bir vazife verilmesi mah-
zurlu olduğundan vesatetimle Şark'a gitmeye karar vermiş, birkaç gün
evvel Erzurum'a gelmişti. Halil Paşa ile Harbi umumi bidayetinde, birer
kuvvei seferiye kumandanı olarak, vâsi vazifelerle İstanbul'dan ayrılmış-
tık. O şimâli İran'dan Kafkasya'ya, ben Tahran üzerinden Afgaistan üze-
rine gurbete çıkmıştık. Daha memleketimiz dahilinde muhtelif emirlerle
döne doluşa birer fırka mahiyetinde olan kuvvei seferiyeler evvelâ Rus
cephesine, sonra da Irak'a gitmişti. Halil Paşa (o zaman bey) İran dahi-
linde Rumiye'den ileri geçememiş, ben ise şahsen Halep'ten Bağdad'a gi-
dip gelmiş, nihayet Halil paşa ile Kütülemmare muharebelerinde tanış-
mıştım. Ben Ordu Erkânı Harbiye Reisi o Kolordu Kumandanı, ben kolor-
du kumandanı o ordu kumandanı olarak bir buçuk seneye yakın birbiri-
mizi tanımıştık. Halil Paşa cesur, fakat makamının icab ettirdiği ihata ve
ağır başlıktan uzak, pek hovarda meşrep, işrete münhemik, maiyetiyle
laubali bir kumandandı. Enver paşa —ki binbaşılığından beri pek yakın
bir arkadaşımdı ve Manastır'da İttihat ve Terakki teşkilâtını birlikte yap-
tığımızdan her haline pek yakından vakıftım— hayatında Napolyon'u
pek taklit ettiğinden, onun yaptığı gibi kardeşini paşalıkla Kafkaslara,
Amcasını Ordular grubu kumandalığıyla bütün şarka kumandan yapmış
ve nafia mesleğinden babasını dahi paşa yaptırmıştı. Bu tafsilâtı buraya
kaydetmekten maksadım Halil Paşanın bu kerre bana yaptığı pek mü-

him bir tavsiyenin aleyhinde fena bir fikir hâsıl etmemesi içindir. Halil Paşa Erzurumda benim misafirim olarak kalmıştı. Yanında bir zabıt arkadaşı vardı. Azarbeycan'a geçerek oralarda yaşamadan başka çarem kalmadı diyordu. Kendisine güzel bir âzerî kıyafeti ile şayanı itimad bir arkadaş buldum. İcab eden muaveneti de yaptım ve şu tavsiyede bulundum: «Halen Azarbeycan'da müsavat hükûmetinin vaziyete hâkim olduğunu, kendilerine bir kaç haber göndermeme rağmen, Türkiye ölmüşdür diyerek bize nakden yardım etmediklerini, halbuki kuvvayi milliye-mizin behemahal müstakil Türkiye'yi yaşatacağını, ergeç Ermenileri eze-rek Kafkas'lara hâkim olacağımızı, Azarbeycan veya Ermenistan'a İtilâf kuvvetleri sevkiyatı görülürse köprü ve tünellerin tahribini ve esleha ve mühimmatın yağma edilmesini, bolşeviklerin de yakında Kafkası aşaca-ğına şüphe etmemelerini, bunun için vakit ve zamanile bolşeviklerle irtibat ve anlaşmalarını, İngilizlerin Kafkaslarda yakında yalnız sözleri ka-lacağını, icab edenlere anlatması ve bolşeviklere Arpçayı boylarında it-tisalizimize mâni olmamaları». Halil Paşa bu zemin üzerinde çalışacağını vaadetti. Fakat o da bana pek garip bir tavsiyede bulundu: «Buralarda beyhude ne uğraşıyorsunuz? Üç dört vilâyet ne verirlerse bütün arkadaş-lar çekilin orada toplanarak Türklüğün büsbütün silinmesine mâni olun. Kürtler bir belâ, Ermeniler diğer bir belâ, bırakın keratalar birbirini ye-sinler. Buradaki didinmelerinize acıyorum. Bu çıkmaz bir iş!» Halil pa-şa bu sözleri söylerken ayıktı ve ciddî idi. Fakat ben yakından tanıdığım için böyle mühim kararları aklına gelmeden ağzından düştüğünü bilir-dim. Bunları işitenler kani olmuşlardır ki İstanbul hapisanesinden —Ba-tum'daki Nuri paşanın firarı anında— kaçması tesadüfî garibi ile Nuri paşanın Üç İl cumhuriyeti teklifi ile Halil Paşanın bu daha garip tavsiyesi farkına varmadan bu vahim fikri zerketmek veya Türkiyeden ayrılacak şarkta yeni bir sergüzeşt aramak için İngilizlerin yeni bir şeytanlığıdır.

23/Eylülde Hey'eti temsiliye namına Kemâl Paşa Trabzon valisinin derdesti için teklifim vechile tebligatta bulundu. Diğer bir şifresinde de yine Halit beyin Trabzon'a memuriyetini tekrar rica ediyor ve «Asabi-yültabia olduğunda mahzur görüyorsanız Trabzon'un islâhı neye ve ne gibi vasıtaya mütevakıf ise doğrudan doğruya tarafı devletlerinde it-tihazını istirahatla iktifa ederiz.» diyordu. Valinin tevkif ve Erzurum'a gönderilmesi için Ardasa'da her şey hazırды.

Vali 21/22 de yazıp 23 de bana vâsıl olan şifresinde sadrazamın tel-graf ve şifresini vermediğimden müteessiren diyor ki: «Evet paşa hazret-kri, samimiyetim cayı bahis ve tereddüt değildir. Namusum ve vicdanım ve asırlardanberi ailece nanu nimetini yediğimiz Âli Osmana sadakatim her neyi emrederse andan gayriya ittibam da mümkün değildir.» Müte-akiben «İstanbul ile anlaşmamazlığa tavassuta çalışıyorum. Tarafeynin hesap ve kitabına muvafık bir netice istihşali mümkündür. Ayın 24 ünde Gümüşhaneye muvasalat edip Eylülün sonuna kadar orada kalacağımı tekrarlar herhalde mülâkatı seniyelerine arzı istiyyak eder ve teyidi ihtiram

eylerim.» Galip bey Trabzon valisi sıfatile son şifresini, aleyhinde son bir sohbet olmak üzere, yazmış bulunuyordu. Nazarında millet, kuvvayı milliye vesaire yoktu. Yegâne düşündüğü padişaha sadakatti. Bu uğurda her şeyi yapacağını açık söylüyordu. Trabzon'un elimizden çıkmış vaziyeti yoktu. Sivas kongresinin şimdiye kadar izah ettiğim âni kararı ve Mustafa Kemâl paşanın makına başında mütehakkim vaziyeti kendisine karşı bir vaziyet ihdas etmişti. İzzet ve Servet beylerin aleyhdarlığı uyandırdığı hakkındaki kanaatinin yanlış olduğunu 18 Eylülde Belediye Reisi, Müdafaai Hukuk Reisi imzalı telgrafı da göstermişti.

Halkın endişesi şu olduğu anlaşılıyordu: İttihad ve terakki fırkasından muğber olanlar ve muhaceret esnasında hükûmetin hiç bir suretle muavenet ve himayesine mazhar olmayanlar ve sabıkan murahhası mes'ullerin sui idare ve muamelelerinden dilgir bulunanlar son harekâtı İttihat ve Terakki manevrasına hamlediyorlar ve mezkûr fırkaya mensup Servet ve İzzet beylerin murahhas intihap ve hey'eti temsiliyeye âza olmaları, her iki kongre riyasetini Mustafa Kemâl Paşa, riyaseti saniyesini Rauf beyin ihraz eylemesi, meb'us namizedi, intihabat vesair mevzularda kongre tamimleri halkın tereddüdünü ve şahsî menfaat veya fırka maksadı ile istihsaline vasıta ve âlet olmaktan korkmalarını mucip olmuştur. Evvelce Erzurum kongresi mukarreratı hakkında fikirler beslemiş iken, şimdi büsbütün başka bir esasın meydana gelmesi Servet ve İzzet beyleri de matlup faaliyet mevkiinden düşürmüştü. Dehşetli ittihatçı düşmanı olan valinin de İstanbuldan aldığı ve padişaha sadakat hislerinin de inzimamile halka bu kabili hazmolan zeminde telkinler yapması ve hepsinin toplanarak Mustafa Kemâl paşaya aleyhtar bir şekil hâsıl etmesi müşarüneyhi her dem müteessir ediyor ve Halit beyle şifreli muhabereeler yaparak uzaktan zan ile istedeği icraatı Halit beye yaptırmak istiyordu. 24/ Eylülde Hey'eti Temsiliyeye şunu yazdım:

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti temsiliyeye;

Trabzon muhitini yakından teftiş ettiğim gibi oradaki cereyanı da daima takip etmekteyim. Evvelce de bilmünasebe arz ettiğim vechile cereyanı milliyi idare ve idame hususunda bendenizin meslekim evvelâ halkı tenvir ve irşad etmek ve fikren ve ruhen bu cereyana kanaat ve samimiyetle bağlamaktır. İrşad ve ikna vazifesini yaptıktan sonra yine temerrüd edenler görülürse şu halde bir maksadı hasis peşinde koşan mel'unlar olduğu tamamen tebeyyün etmiş olduğundan onlar da lâayık oldukları muameleye maruz kahrılar. Pek büyük tecrübelerle tahassül eden bu prensibi aynen Trabzon muhitine de tatbik ettim. Bir müddeti muvakkate ahvale nighban ve icabında hâkim olmak üzere dokuzuncu Fırka kumandanı Rüştü beyi Erkânıharbîle birlikte ve 3. Fırka kumandanlığı vekâleti ile Trabzon'a gönderdim. Mumaileyh karargâhını Cevizlikte tesis ile idarei umur edecektir. İki senedenberi kendisini yakinen tanıdığım ve necabet ve metaneti ahlâkiyesini pek çok sevdiğim Kaymakam Halit beyi şu aralık Trabzon muhiti için münasip bulmam. Çünkü Trabzon vüs'ati ve İstanbul'un entrikalarına kurbiyeti dolayısıyla orada pek büyük

bir ihtiyat ve basiretle iş görmek ister. Halbuki Halit beyin asabiyeti mizacı cümlece malûmdur. Biz Halit beyden ancak bir harp ve darp zamanında lâıkiyle istifade edebiliriz.

İngiliz telâkkisine gelince, âcizleri mümkün olduğu müddetçe âşikâr ve maddî bir husumetten ictinabı tercih ederim. Binaenaleyh bu ve bu gibi esbab ile Halit beyin o havalide şimdilik mütenekkiren kalması lüzumunu arz ederim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

24/Eylül sabahı Trabzon valisi Galip beyle fırka kumandanı Rüşti bey Ardasa'da mülâki oldular. Vali beyin yanında altı adamı varmış. 24/25 gecesini Gümüşhanede geçirmek niyetinde imiş. Tehiri hareketi için bindikleri kamyon kırdırılmış. Erzurum'a gelerek görüşmekliğimiz hususunda Rüşti beyle gönderdiğim mektubu okumuş, gelemeyeceğini söylemiş ve benimle makina başında konuşmak istemiş. Halit bey bu malûmatı veriyor ve muhaberenin altıya kadar temdidile plânlarına yardım edilmesini rica ediyordu. Muhabereye geç başlamak suretile görüştüm. Şüpheyeye düşmemesi için yanıma Erzurum valisini de aldım. Galip bey Erzuruma izinsiz gelemeyeceğinden, her halde benim Gümüşhaneye gelmekliğimi yazıyor. Akibet 8,15 sonra da Halit bey bizzat valiyi tevkif ve kamyonla mahfuzen Erzuruma yola çıkarıyor. Şeref ve haysiyetinin muhafazasını da tekeffül ediyor. Bu hususta icab edenlere ben de emir verdim. 25/Eylülde öğleden evvel Ceneral Harbord riyasetindeki Amerika hey'eti Erzurum'a geleceklerdi. Bu hey'et geceyi kasabalarda geçirmeyerek hariçte açıkta seyyar karyolalarında geçiriyorlarmış, yanlarında fotoğraf ve sinema makinaları da varmış. Dün akşam Mamahatun'dan geçmişlerdi. Bir haftadenberi hazırlığımız bitmişti. Mükemmel taklar, çadırlar, allı yeşilli bayraklar uzaklardan fark olunuyordu. Bütün halk atlı arabalı, yaya bu vâsî meydanlığa toplanmış ve toplanıyorlardı. Kıtaat, mektepler, iki bando, millî muzikalar etrafa büyük bir gurur ve sürur dağıtıyordu. Kolorduca tertip olunan merasim programı Kolordu matbaasında tabı ve tevzi olunmuştu. Program:

Ceneral Harbord cenaplarının riyasetindeki Amerika Hey'eti muhteremesinin istikbal programıdır.

- 1 — İstanbul kapısı haricinde Tayyare hangarı civarında ihzar edilen çadırlarda Kolordu kumandanı paşa hazretleri tarafından çay ziyafeti, bu esnada gürbüzler (Şehit yavruları) tarafından şarkılar, idman oyunları ve muzika,
- 2 — Cirit ve at oyunları,
- 3 — Futbol.
- 4 — Millî oyunlar ve pehlivan güreşleri.
- 5 — Avdet.
- 6 — Öğle yemeği kolordu gazinosunda.

Ben otomobille heyeti (Kez) köyünde karşıladım. Birlikte merasim

mahalline geldik. Heyet 3 ü ceneral olmak üzere 17 kişi 13 de şoför, fotoğrafçı, sinemacı gibi maiyet var. Harbord heyetine bu muazzam manzaranın hüsnü tesir ettiği görülüyordu. Fotoğraflar alınıyor, sinema işliyordu. Şehit yavruları tarafından munasip bir kaç sözle buket verildi. Mektepler de ayrı ayrı bu merasimi yaptılar. Halk tarafından müessir nutuklar söylendi. Bütün sözler, buraların hâkimi biz Türk'leriz; asırlardan beri böyle idi ve nihayete kadar da böyle olacaktır. Çadırlara dönülecek yerdeki takım yanında gördükleri bir manzara kendileri için canhıraş idi. İki Erzurum genci ortalarında büyük bir levha tutmuşlardı: «Vilson Prensipleri Madde: 14» Bu türkçe kendilerine izah edilince teessürleri his olunuyordu. Levha kendilerine hediye edilecekti. Görülen bu şeylerin fotoğraf ve sinemaları alınıyor ve Amerikada bu varlığı ve bu levhayı göstererek lehimize çalışacaklarını söylüyorlardı. Çadırlara geldik, burada yüzlerle hanımın da bulunmasına pek ziyade hayret ettiler. Harbord bana dedi ki: «Mühim bir varlık görüyoruz, fakat itiraf edeyim ki Türkiyede gördüğümüz bu ilk manzaradır. İçinde bulunduğunuz felâkete rağmen Türkler uykuda kanaatle dolaşıyorduk. Mıntakanızda gördüğümüz manzaralar bizi hayrete düşürdü. Millî merkeziniz olan Sivas bile uyuyor.» Ben bu sözleri hayretle dinledim. Mühim bir hey'et, şüphe yok ki millî kuvvetimizi görerek Amerika namına ve belki de cihan namına bir karara müntehi bir kanaate sahip olarak dolaşıyorlardı. Ne kuvvetimiz varsa neden göstermiyorduk. Hiç olmazsa bir halk kalabalığı ve bir halk feryadı... Cenerale cevap vermiş olmak için dedim ki: «Ceneral hazretleri bu mıntakanın bir Ermenistan mes'elesi karşısında dâvası var. Halkımız, bu dünyada yalnız Amerikalıların verdiği sözde durduğunu bildiği için Reisiniz Vilson'un sözü üzerine hakkını silâhla müdafaadan vaz geçmişti. Fakat onun da suya düştüğünü gördüğündendir ki yediden yetmişe kadar harekete gelmişlerdir. Bu millete tahakküm olunur mu? Size bunu gösteriyorlar. İhtimal geri mıntakalar buna ihtiyac duymamıştır.» Harbord muhtelif sahalardaki hareketleri gördükçe hayret ediyordu. Dedi ki: «Hudut üzerinde dağlar arasında böyle bir varlığı hatırımıza bile getirmemiştik. Bu büyük bir kuvvet.» Amerikalılar birbirleriyle İngilizce görüşüyorlar, biri diğerine gördüğü daha canlı hareketi göstererek hiç bir hareketi kaçırmamaya çalışıyorlardı. Çayları içtik, pastaları yedik. Her hareketi kendi sahasında görmek için muhtelif öbekleri dolaştık. Lâz oyunu, Erzurum oyunu, pehlivanlar, cirât kendilerini ziyade alâkadar ediyordu. Lisan bilir zabıtlar bütün aralarındaki mükâlemeleri dinliyorlardı. Hepsi hayretle, biz Türkleri Türkiye seyahatinde dahi tanıyamamışız, bu müthiş bir kuvvettir, hanımlar bir yere çıkmazmış, Amerikalılar sinemaları görsün de inansın gibi takdirkârane konuşmalar.

Buradan otomobillerle şehrin asırlık Türk âbidelerini dolaştık. Bakanlık medresesi, çifte minareler, iç kale ve saat kulesi, Ermenilerin yakıp yıktığı yerler, canlı bir müze gibi muhafaza olunan içinde yanmış

insanlarile karşılıklı büyük konaklar... Türkocağı ve Ermeni mezalimi hakkında canlı levhalar görüldü.

Yemeği kolordu gazinosunda yedik. Pek mükemmel tezyin olunan gazinoda Türk ve Amerika bayraklarının çapraz vaziyetlerinden memnun oldular. Amerikaya geldiğimiz takdirde aynı tarzdaki bayraklar altında ziyafetler vaad ediyorlardı. Yemekler hoşlanacakları şeylerdi. Piyano, keman, flütten ibaret, zabıt arkadaşlardan mürekkep bir âhenk yemek müddetince büyük takdirlerini celb ediyordu. Yemekte bir aralık Harbord yine ilk sözünü kulağıma isâl etti: «Bu varlığı memleketinizde başka bir yerde görmedik. Temenni ederim ki bulunsun da biz görmüş olmayalım. Fakat Ceneralim bunda sizin şahsiyetiniz görülüyor. Maahaza Hudut muntakasında gördüklerimiz ve bir Avrupalı sofrada yemek yemek bizde tasavvurumuzun fevkinde bir tesir yaptı. Sizi tebrik ederim.» dedi.

«Size muhit olan hey'eti zabitanı en medenî ordu zabitanından farklı mı buluyorsunuz? Gördüğünüz halk, asker ve hey'eti zabitan her yerde tabii aynıdır. Yarın Ermeniler arasına gireceksiniz. Mukayeseye medar olmak için burada tezahürat görüyorsunuz, diğer muntakalar ihtiyac görmemiş olacaklar.» Sofrada her Amerikalı yanında kendileri kadar sık ve lisan bilir bir zabıt bulunuyor. Karargâhın ötedenberi âdetince yemekte baş açık, temiz tuvaletli bulunulur.

Yemekten sonra hükümeti ziyarete gittik. Vali Reşit Paşadan bazı ihzari malûmat sorduktan sonra Ceneral Harbord şöyle dedi:

«Amerika sermayesiyle Türkiyeye yardım etmek ister. Bunu hüsnü kabul edeceğinizi şimdiye kadar görüştüğümüz ricalinizden ve halkınızdan anladık. Fakat bu sermayeyi himaye için bir miktar da asker getirmek ister.» Cevap verdim: «Sermayenizi getirmekle siz de Türk milleti de menfaat görür. Bunun için bunun mânası vardır. Fakat asker ne olacak? Bunun sizce mânası nedir?» Harbord: «Sermayenin hini hacette her hale karşı muhafazası için münasip miktar kıtaat.»

«Sermayenizi Türk'lerin yağma etmesinden mi korkuyorsunuz yoksa haricî bir devletin taarruzundan mı? Eğer Türklerden korkuyorsanız bu büyük haksızlık ve bizi hiç tanımamaktır. Türk her zaman sözünde durmuştur. Maatteessüf bize verilen sözde duranlar azdır. Bundan biz şimdiye kadar çok kaybettik. Bundan başka Türklerin yağmasını tasavvur ediyorsanız, getireceğiniz kuvvetlerin daha evvel, ellerinden silâhlarının alınacağını da düşünün. Türkün tarihine bakın! Türke tahküm olmuş mudur? Asırlarca müstakil yaşamış bir millete askerle hâkim olmak mümkün müdür. Meselâ şu bulunduğunuz Erzurum'a hâkim olabilmeniz için en az üç yüz bin süngü lâzımdır. Siz sermayenin kazancile asker mi besleyeceksiniz. Bu Türkiyeyi istilâ demektir ki buna milyolar ordusu lâzımdır. Ve bunun için çok büyük kanlar akar. Siz Türk sözüne itimad edin, Türkler nazarında Amerikalıların insaniyette

en ileri gitmiş bir kavim olduğunu tecelli ettirin. Hürriyet ve istiklâlimizi alacak sermaye bizim için atıştır.»

Harbord: «Hissiyatınızı tebci ederim Kat'iyyen mutasavver bir şey ifade etmedim. Memleketinizin saadetini arzu ederim. Maksadım Amerikada maruz kalabileceğim sualler hakkında fikir almaktı. Amerika sermayesinin Türkiyeye muaveneti için lâzımı gibi çalışacağım.»

Vilâyetten sonra gezilecek diğer bazı yerleri de doluştık. Cenerallerden biri tabya ve kıslaların çokluğunu göstererek, «Bunlar yerine mektep ve fabrika yapsa idiniz şimdi memleketiniz böyle fakir değil, bizimki gibi zengin olurdu.» dedi.

«Ceneralim, bu gördüklerin olmasa idi burada bugün Türk mevcudiyeti kalmazdı. Asırlarca vahşi çarların, vahşi sürülerine karşı bu tabyalara sığınarak barındık. Vilson Prenslarının sözde kalmasile daha bir hayli zaman varlığımızı muhafaza için bunları azaltmaya değil çoğaltmaya bile mecbur kalmaklığımız muhtemeldir. Bununla beraber tabya adedince mekteplerimiz de vardı. Vahşi eller onları gördüğünüz harabelere çevirdi» diyerek cevap verdim. Ceneral yaptığı hataya nâdim oldu. Özür diledi ve milletimizin bundan sonra refahını temenni etti. Hey'et akşam hareketle, geceyi Erzurumla Hasankale arasında geçirecekti. Bir kaç saat istirahat ettiler, kendilerine Ermeni mezalim hakkındaki vesaiki verdim. Yanlarında İngilizce Türk tercümanı kendilerine tercüme edecektir. Hey'eti Kars kapısında bir müfreze ile teşyi ettik. Pek büyük bir memnuniyetle ayrıldılar. Belediye Reisi ünmi gibi bir adamdır. Fakat Harbord'un sualine gayet güzel bir cevap vermiş. Harbord «Erzurum'da Ermeniler Türklerden ziyade imiş şimdi hiç Ermeni kalmamış» deyince, Belediye reisi Zakir efendi «İşte mezarlıklar burada. Erzurum ölüsü de Türk, dirisi de!» demiş.

Amerika hey'etinden benim temin etmek istediğim bir madde idi. Hallerinden onu da temin ettiğimi ümit ediyorum: «Ermenilere yumruk vururken bitarafliklerimizi kazanmak (1)»

Harbord hey'etine verilen mezalim ve entrika raporu aynen zirdedir. Ermenilerin zulüm ve vahşetlerinin mütarekedenberi ne halde olduğunu gösterir.

25/Eylül/1335 de Amerika Hey'etine verilen rapor.

İngilizler bidayeti mütarekede, mütareke ahkâmına riayet etmemişler bizi pek

(1) Ankara hükûmeti Ermeni harekâtını tehlikeli görüyordu. Mustafa Kemâl Paşa yazıyordu ki: Üç buçuk firkanla Ermenilere bir şey yapamazsın, başımıza belâ açarsın. Bilhassa Amerikalılar da Trazona da debarkmanla vehameti âzîm olur. Ben bunu Amerika hey'etine yaptığım nümâyişle 335 de temin etmiştim. 336 da işler benim gördüğüm gibi neticelendi.)

Harbord Erivan'da şu sözleri söylemiş: «Paris'e murahhas göndereceğinize Erzurum'a gönderin de Türk'lerle anlaşsın, aksi halde işiniz harabdır.» Bunu Gümrüde sulh müzakeresinde Ermeni hey'eti reisi Hatisyan pek büyük bir teessürle söyledi.

çok sıkıntıya, sefaletle maruz bırakmışlardır. Mütareke ahkâmına itaatle Elviye-i selâseden ordumuz çekilirken, Gümrü, Kars, Ahışa, Ardahan, Nahçıvan, Batum mevkiinde ordumuz için mübayaa ve tedarik ettiğimiz külliyyetli erzak, melbusat, eşya ve bilhassa malzeme-i sıhhiye ve edviyeyi nakle imkân bırakmamışlar, ve müsadere etmişlerdir. Bu husus ordumuzu ve dolayısıyla memleketimizi büyük bir ihtiyac içinde bırakmıştır. Ordunun erzakını bırakarak dahilden yeniden mübayaada bulunması milleti büyük sefaletle mâruz bırakmış, bir çok ahali açlıktan ölmüş, tohumluklarını da yiyeceklerine sarfa mecbur bırakarak bu sene için dahi memleketimiz halkını büyük mahrumiyetlere maruz bırakmıştır. Batum'dan terhis ettiğimiz ordunun silâhları yine Batum'da depolara vazedilmiş, muhafazasına zabıt ve asker bırakılmıştı. Buradaki silâhlar kâmilan alınarak Ermenilere, Rumlara, Ruslara verilmiştir. Batum'da Azerbaycan hükûmetinden mübayaa ettiğimiz gaz, benzin, mazot gibi şeylere vaziyet etmişler, kâtaatımızın getirdiği erzakları dahi vagonlarla müsadere etmişlerdir. İngilizler rastgele bahaneler icad ederek Osmanlı zabitanını tahkir etmişlerdir. Azerbaycan mıntakasındaki ordumuz kumandanı Nuri paşayı, Beşinci fırka kumandanımız Mürsel beyi, Onikinci fırka kumandanımız Miralay Ali Rifat beyi mucibi töhmet hiç bir şeyleri olmadığı halde hapsetmişler ve büyük bir kumanda mevkiinde olduklarını nazarı itibare almayarak izzeti nefis kıracak muamelelere maruz bırakmışlar ve hiç bir hakkı kanuniye müstenit olmayarak bunları Batum'da İngiliz divanı harbinde muhakeme etmişler ve muhakemeten bir cürüm sabit olmadığı halde Kars'ta kazara yanan Telsiz Telgraf istasyonu mes'alesinden dolayı Ali Rifat beyi yedi bin küsur lira tazminat akçesine mahkûm etmişlerdir. Mütarekeyi müteakip Orduyu Osmanlı terhis edildikten sonra elde kalan efradı da İngilizlere firara teşvik ettiler. Bunun için de pek çok propaganda yaptılar ve firar eden Şamlı Nuri isminde birini İngiliz Yüzbaşı Farel kendi yanına aldı. Erzurum'a gelirken birlikte getirerek firar eden askerleri İngilizlerin himaye ettiğini göstermek istedi. Bir taraftan da bu gibi efrada casusluk yaptırıldı. Bilâhare merhum Nuriyi Erzurum, Hasankale, Horasan ve hudutta bulunan kâtaatımız önünden geçirerek Kars'a götürdüler. Osmanlılar Irak'tan çekildikten sonra İngilizler Zabuya kadar Musul vilâyetini işgal ederek bu mıntakaya hâkim olmuşlar ve o tarihten itibaren aşair arasında propagandalar yapmaya, istiklâliyet fikirleri uyandırmaya çalışmışlar, bu suretle Süleymaniye'den Van'a kadar olan aşairin hükûmeti Osmanlıya merbutiyetini kırmaya çalışmışlardır. Rumiye, Hoy ve Van ve Cizre mıntakalarında bir kürt cereyanı hâsıl etmek yekdiğerinden ayrılmaz iki müsiüman kardeş arasına nifak sokmak istemişler, Şemdinanlı Seyit Tahayı işgal ederek bu fikirlerine âlet etmişlerdir. Seyit Tahayı para ile rütbe ile teşkil edecekleri hükûmete riyaset vaadile işgal etmişler evvelâ Revandiz'e sonra Musul'a dâvet etmişlerdir. Seyit Taha'ya ve Şemdinan halkına bir miktar top ve cephanesi silâh vermişler bu suretle Şemdinan'a iade etmişlerdir. Bir taraftan da İran'lı Simko ağa denilen aşiret reisini para vesair ile elde ederek Seyit Taha ile itilâf ettirmeye gayret ettiler. Rumiye, Hoy taraflarında dahi maksatlarının hâsıl olmasına çalıştılar. Seyit Taha Musul'dan avdet ettikten sonra Rumiye Simko ağa nezdinde giderek itilâfı temin ile İngilizler tarafından verilen top, silâh, cephaneyi ve iki tayyareyi getirmek için 500 deve Revandiz'e gönderilmiş olduğu haber alındı. 21/Haziran/1335 de üç İngiliz zabiti Seyit Taha ile Simko'nun nezdine giderek müzakeratta bulunmuşlar. Ve Seyit Taha ile olan itilâfı temin etmişler. Revandiz hâkimi siyasisi Peyl, Seyit Taha ile Şemdinan kazası dahilinde Mazir köyüne gelerek Şemdinan kazası kaymakamı Mehmet efendiye Şemdinan ve havalisinin İngiliz himayesine verildiğini ve buradaki memurlarla Osmanlı asker ve jandarmanın hemen kazayı tahliye ederek Van'a gitmelerini teklif etmişlerdir. Bu teklife oradaki memurlar cevabı red vermişler. Peyl Rumiye tarafına gitmiş ve avdetinde Şemdinan'ı tahliye etmelerini tekrar Şemdinan Jandarma zabıtine yazmıştır. Peyl'in yazdığı mektupta âtideki cümleler de bulunmaktadır. "Mektubuma ce-

vabınızı aldım. Son derece hayrette kaldım. Nasıl olur da siz resmî yalan söylüyorsunuz. Kat'iyen Mehmet efendi" Şemdinan kaymakamı "hasta değil, sizin orada bulunmanız icab etmez, son defa olarak size yazıyorum. Gidin... Ve ilâ nezaketten harîç size karşı harekette bulunmaya mecbur olacağım." İngilizler bu suretle her tarafta siyasî propagandada bulunmuşlar hükûmeti Osmaniye aleyhinde para ile isyan tertibine çalışmışlardır. Mütarekeyi müteakip 1/Kânunusani/1335 tarihinde Osmanlı askerinin Kars' Sarıkamış, Ardahan ve Kağızman muntakalarından çekilmesi üzerine bu havalinin ekseriyeti azimesini teşkil eden islâmlar, Karsta bir millî Şûra vücade getirdiler. Bu suretle bu havliyi idareye başladılar. Şûra şayanı takdir bir surette mezkûr muntakayı idare ile emniyeti asayîşi muhafaza ettiler. Şûranın idaresi zamanında bu muntakada fena hiç bir hâdise zuhur etmedi. Sükûnet ve asayiş her suretle mükemmeldi. Osmanlı askeri çekildiği sırada İngiliz askeri de Kars'a gelmişti. İngiliz mümessili Şûrayı kabul ve tasdik ile bunların idaresinden izharı memnuniyet etti. Sükûn ve asayîşi muhafazada gösterdikleri liyakati takdir ettiler. Fakat az zaman sonra İngilizler getirdikleri kıtaatla ansızın Nisan/1335 de Şûrayı basarak azâlarını dağıttılar. Ve bir kısmını hapis ve nefi ettiler. İdareyi kendi ellerine aldılar. Ve islâmların haberi olmadan bir gece Gümrü'den Kars'a Ermeni askeri getirdiler. İngiliz nüfuzile Kars'ta Ermeni kuvvetini tezyid ederek İdareyi Ermenilere teslim ettiler. Ermeniler bu suretle İngiliz nüfuzile bu muntakanın her tarafına yerleştikten sonra İslâmları imha ederek nüfusca ekseriyet temin etmeğe bu suretle bir çok mezalim ve fecayi icrasına başladılar. Bu sebeple bu havalide asayiş bozuldu. Her gün yüzlerce, binlerce islâmın kanı akıtılmaya başlandı. İngilizlerin yardım ve himâyeleri Ermenileri şımarttı. Ermenilerin islâmlar hakkındaki mezalimini arttırdı. Ermeniler: Sarıkamış, Kağızman ve Ardahan'ı hep İngiliz'lerden teslim aldılar. İngilizlerin nüfuzile bu muntakaya yerleştiler. İngilizler birkaç defalar Oltu Şûrasına Oltu havalisinin de Ermenilere verildiğini tebliğ etti. İngiliz zabıtları gidip Oltu Şûrasile görüşerek kabul etmelerini teklif ve ısrar eylediler. Oltu Şûrası Kars, Kağızman, Iğdır, Ardahan taraflarında yapılan mezalimi görerek İngiliz'lere mümaşatta bulunmadı. Ermenilerin yaptıkları mezalimi anlatarak Ermenileri kabul etmedi. Ermeniler birkaç defalar top, makinalı tüfek ile Oltu ve Bardiz üzerine taarruz ve tecavüzde bulundular ve bir çok köyleri tahrip ve ahalisinden çoğunu gerek muharebe esnasında ve gerek derdest ederek katil ve ifna eyledilerse de şimdiye kadar da bir muvaffakiyet elde edemediler. Mamafih taarruzlarına hâlâ devam eyledikleri işitilmektedir. İngilizler Ermenilerin mezaliminden korkarak dağlara iltica eden müslümanların Ermenilere teslim olmalarına çalışmışlardır. Bu maksat için 1/7/1335 de Kars Millî Şûrası azâsından Ahmet efendi namında birisile görüşmek için bir İngiliz zabiti refakatine iki Ermeni zabiti alarak Kumru Dağına gitmiş ve mumailiyh ile görüşmüşler, on güne kadar behemahal Ermenilere teslim olmalarını teklif etmişlerdir. 5/9/1335 günü bir İngiliz zabiti Kars Millî Şûrası âzasından Ahmet bey ile iki Ermeni zabiti ve beraberlerinde 8 Ermeni Jandarması olduğu halde Bardiz tarafındaki aşiret reisi Eyüp Paşo ile görüşerek Ermenilere mutavaat eylemeyi teklif etmişler ve İngiliz hükûmetile uğraşmak mühim bir mes'ele olduğunu pek büyük cezalara dâçar edileceği bildirilerek tehdit etmişlerdir. Üç güne kadar cevap vermek üzere mühlet vermişler mutavaat ettiği takdirde bir çok para vereceklerini de bildirmişlerdir. 31/7/1335 günü İngiliz zabiti Bonfon maiyetinde dört nefer ve bir Ermeni zabiti Ahmet Robenson isminde evvelce Osmanlı ordusunda hizmet etmiş bir tercümanla Oltu'ya gelmişler, Oltu hükûmeti muvakkatesine bu civarın Ermenilere verildiğini bildirerek Ermenilere arzı mutavaat etmelerini teklif etmişlerdir. Oltu hükûmeti İngiliz zabıtine hürmet ederek on gün sonra cevap verebileceklerini bildirerek mutavaattan imtina etmişlerdir. Ve Ermenilerin islâmlar hakkında reva gördükleri fecayii anlatmışlardır. 20/7/1335 de Kağızman'a İngiliz zabitanından bir hey'et giderek Kağızman ahalisine Ermenilere mutavaat etmeleri hakkında nesayihle bulunmuşlar ise

de Ermenilerin haklarında yaptıkları mezalimi dinleyerek ses çıkarmamışlardır. 5/7/1335 de Ermeniler Karakurt civarında bir kaç islâm kariyesine hücum ederek katliam yapmaları üzerine müslümanlar birleşerek müdafaaada bulunmuşlardır. 7/7/1335 günü bir İngiliz zabiti gelerek islâmlar üzerine top attırmiş (Mumailleyhin İngiliz üniformalı bir Ermeni zabiti olması muhtemeldir) Erzurum İngiliz mümessili Kaymakam Ravlinson ile 4/7/1335 tarihindeki mülâkatta Kars mümessilinden aldığı malûmatta kırk bin islâm muhaciri o havaliye toplandığını ve fenalık muhtemel bulunduğunu bu mes'eleyi tahkik için Kars'a gideceğini bildirdi. Ve o havaliye gitti. Neticede Kars, Sarıkamış, Kağızman taraflarında Ermenilerin islâmlar hakkında büyük fenalıklar ve katliamlar yaptıklarını tasdik etti. Merceine verdiği raporda dahi derc ettiğini söyledi) Bardız aşireti reisi Eyüp Paşo'nun İngilizlerin ısrarı üzerine mutavaati kabul ederek kırk atlı ile Kars'a giderken Ermeniler tecavüz ederek birkaç atlısını katlettiklerini, bunun üzerine Eyüp Paşo'nun imtina ettiğini anlamış ve yine bir defa daha Eyüp Paşo İngilizlerin teklifi üzerine mutavaat etmiş iken Ermenilerin Verişan kariyesine 200 piyade 2 makinalı tüfek ile baskın vererek kariye ahalisinden bir çoğunu katil ve mallarını yağma etmeleri üzerine Eyüp Paşo'nun muhalefet ettiğini anlamış ve Ermenilerin Kaymakam Ravlinson'un eşyasını getiren otomobile taarruz ederek otomobili yağma ve şoförle bir İngiliz onbaşısını yaraladıklarını görmüş iken yine Eyüp Paşo ile görüşerek icrayı nesayihde bulunmuş ve istiklâliyetten bahsetmiş ve bir kürt aşiret reisile de görüşerek Kürt istiklâline ait sualler sormuş ve aşiret reisini de otomobiline alarak dolaştırmıştır. İngilizlerin bu suretle Ermenileri himaye etmeleri ve yardımda bulunmaları Ermenileri şımartmış, Islâmlar hakkında icra ettikleri mezalimi tezyit ettirmiştir. Ermeniler; Islâmları imha etmek üzere komitalar tertip etmişler, bir taraftan da muntazam kitaatin top, tüfengile yevmiye bir veya birkaç köy basarak yaylalardaki aşaire hücum ve katliam yapmışlar, müslümanların mal ve eşyalarını yağma ve ırzlarına tecavüz etmişler Islâm kadınları askerlerle birlikte çıplak olarak dolaştırmak gibi insaniyete ve medeniyete münafi tecavüzatta bulunmuşlardır. Bunlardan başka İngilizlerin nüfuzundan daha ziyade istifade etmek için bazı zabıt ve neferlerini İngiliz kıyafetine koymuşlar ve bu kıyafetle islâmlara emir vererek müşkül zamanlarda bu desisenin bahşedeceği muvaffakiyetten istifade etmişlerdir. 5/6/1335 günü Iğdır'dan Bayazıt'a bir İngiliz mülâzimi evveli maiyetinde bir Ermeni tercümanı olduğu halde gelerek Bayazıt mutasarrıfile görüşmüşlerdir. Bayazıt havalisinin İngiliz hükûmeti himayesinde teşekkül eden Ermeni hükûmetine verildiğini tebliğ etmişler, konferansın bu tebliğinin derdesti tebliğ bulunduğunu bildirmişler ve Ermeni askeri himayesinde onbeş bin Ermeniye bir aya kadar getireceklerini bildirmişler ve aynı günde İran'ın Bakû tarafına hareket etmişlerdir. İngiliz kıyafetinde gelen bu zabitin Ermeni olduğu, bu teklifin aslı olmadığını Erzurum İngiliz mümessili Ravlinson itiraf etmiştir. 7/8/1335 günü Kağızman'a iki otomobil ile İngiliz kıyafetinde zabıt ve asker gelmiş, Karacaviran kariyesi Ömer ağa isminde birinin derdestine teşebbüs etmişler, muvaffak olamıyarak yine otomobillerle Iğdır'a savuşmuşlardır. İngilizce, Fransızca lisanlarına âzina Ermenilerden 300 mevcutlu ve İngiliz kıyafetli bir tabur teşkil ve şeklen de İngiliz askerlerine benzeterek İngiliz askeri namile Kars ve Sarıkamış'a sevk etmişler, bu İngiliz kıyafetinde gelen Ermeni askerleri içinde ora müslümanlarınca ismen tanınan bir çok Ermeniler görülmüştür. Bu kıyafetteki askerlerle İngilizler Ermenilere taraftar ve Ermenilere yardım ediyorlar diye şayia çıkararak ahaliyi islâmiyenin kuvvei mânevîyelerini kırmaya ve müslümanları katil ve imha maksatlarını teshile gayret eylemişlerdir. 25.7.1335 günü Sarıkamış'a İngiliz kıyafetinde Suvari ve piyadeden mürekkep 200 kadar asker getirmişler, İngiliz esteri koşulu 4 top da bu askerle birlikte gelmiştir. Ermenilerin bazıları Kağızman ve Mecengirt kariyelerindeki islâmlara, biz islâmlarla hoş geçinmek istiyoruz. Bizi islâmlar aleyhine teşvik eden ve katliama sebep olan İngilizlerdir. İngilizler bize (Ermenilere) bizim dostluğumuza

bakmayın, siz islâmları öldürün, silâh ve cephane bizden diyorlar ifadesinde bulunmuşlardır. Ermeniler hem islâmları katletmiş ve hem de İngilizlere atfı cürüm ederek tezvîr yolunu tutmuşlardır. Ermenistan kabine reisi Hatizof İngilizlerin Ermenilere pek mühim muavenette bulduklarını lisanı şükran ile bervechiâti surette beyanatta bulunarak itiraf etmiştir: Cenabı hakka çok şükür Ermeni dâvası her yerde hüsnü kabul görmüştür. Yedi vilâyet Ermenistan'a verilmiştir. Bu iş Paris'te takarrür etmiştir. Bir emrivâkidir. Askerimiz her yerde alicenap hamimiz İngilizlerin cesur askerleri tarafından kıymettar muavenet görmektedir. Meselâ bir mahal askerimiz tarafından işgal ve ana vatana ilhakı lâzım gelince oraya derhal miktarı kâfi İngiliz zabıt ve efradı giderek müslümanları işgal ve ikna ederek ondan sonra bize ihbarı keyfiyet ediyorlar. Askerlerimiz onların açtıkları yolda resmgeçit yaparak apansızın en müşkül mevkilere kolayca dahil olabiliyorlar. İşte bu suretledir ki Nahcivan, Vedi havalisindeki icraatımız fethi muvaffakiyet olmaktadır.

Ermeniler Kars, Ardahan, Nahcivan, Şurur, İğdır mntakalarını işgal ettikten sonra, müslümanları imha maksadını takip ettiğini ketm etmeyerek açıktan açığa Müslümanların kâmilen kesileceğini ve yer yüzünde müslüman bırakılmayacağını söylemeye başlamışlardır. Bu sözlerden ve Ermenilerin her gün arttırdıkları mezalimden havf eden müslümanlar her tarafa feryatnameler yağdırmışlardır. Hudut haricinden alınan bu feryatnamelerden bir kaçının sureti merbuttur. Ermeniler hududumuza karip mahallerde yedi vilâyet bize verilmiştir. "Sivas'a, Sivas'a" diye bağırmağa başlamışlar ve bu suretle islâmları tedhiş ederek emval ve eşyasını yağma etmekle beraber katliama da başlamışlardır. Ermeniler haricin muavenetile işgal ettikleri Kars, Kağızman, Ardahan mntakalarında bunca mezalim ve katliamlarla hicrete mecbur ettikleri binlerce islâm hanelerine ve Rusyamn muhtelif mahallerinden teşvik ve targip ile hicret ettirerek getirdikleri yüzlerce Ermeni ailelerine rağmen el'an bu havalide kesafeti nüfus ve ekseriyeti âzime islâmlardadır. Bu hale karşı islâmlar kabil değil Ermeni hâkimiyetini kabul etmiyorlar. Fakat protestolarına karşı Ermeni mezalimine tahammül ve Ermenilere itaat etmek cevabını aldıkça meyus oluyorlar ve mezalime karşı hayat kavgası yapıyorlar. Mütarekeden sonra Ardahan ve Ahışa mntakalarını Gürcüler işgal ettiler. Bu işgali müteakip Gürcüler de Islâmları imha ederek ekseriyet temin etmek gayretine düştüler. Bu suretle bir çok Islâm kanı akıtıldı, binlerce masum kadın, çocuk ve malûllere de tecavüz ettiler. Nihayet İngilizlerin tesirile Gürcüler yalnız Ardahan'ı tahliye ettilerse de yine İngilizlerin delâletile Ardahan Ermenilerin işgali altına girdi. Bir çok mezalim icra edilerek beyhude yere Müslüman kanı akıtıldı. Batum'da İngiliz'lerin himayesinden şımaran Ermenilerden ve Rumlardan İngiliz ordusuna alınan askerler ve jandarmalar şehirde gizli ve aşikâr bir çok kanlar döktüler. Islâmlara kasaba dahilinde yapılmadık hakaret kalmadı. İngiliz işgalinde bulunan Batum şehrinde geceleri emniyetle harice çıkılmadığı gibi müslümanlar emniyetle tarlalarına, hariç kasabaya gündüz dahi gidememeğe maruz kaldılar. Gürcü hükûmeti İngilizlerin Batum'dan çekilmesi ihtimaline karşı müslüman kesafeti ve ekseriyetine bakmayarak biçâre müslümanların silâhı olmadığını düşünerek cebren Batum'u işgal etmeyi tasavvur etmiş ve bu maksatla bir çok Gürcü askeri Batum hududuna cem etmiştir. İngilizler Batum'u terk ederken ekseriyeti azimeyi hâiz olan Islâmlara teslim etmezlerse bir çok ihtilâl ve karışıklıkların zuhur edeceği, bir çok kanlar akacağı anlaşıl-makta ve bu halden istidlâl edilmektedir. İnsanı düşüncelerden başka bir emel ve takip etmediğine kani olduğumuz Amerika milletinin nazarı adalet ve insaniyet hak perestisine bu hususu da arz ederiz. Haziran 1335 de Kara Urgan'da bulunan Ermeni müfrezesi Sarıkamış'tan gelen yüz hane islâm muhacirinin 9 inek, 6 at, 200 kile zahireleriyle mevcut para ve yiyeceklerini almış ve bunları bir ahıra doldurarak kadınları aramışlar üzerlerinde buldukları zikıymet eşyaları alarak bu muhacirlerin

gözleri önünde taksim etmişlerdir. 4/Temmuz/1335 de Kars ile Oltu arasındaki Akçakale'ye tâbi dört kariyeye baskın yapmışlar, birisinin insanlarını kâmilten diğerlerinden altmışar adam götürüp katletmişlerdir. Bu kariyelere baskın yapan Ermeni kuvvetinin kumandanı Arşak namında birisi olup bu tecavüzde müslümanlara karşı 6 top 7 makinalı tüfek istimâl etmişlerdir. Ermeniler 4/Temmuz/1335 den 10/Temmuz/1335 e kadar Karakurt mıntakasında bulunan islâm köylerine bir hayli piyade, top ve makinalı tüfekle tecavüz ederek islâm köylerini dağıtmışlar, ezcümle Darphane, Başköy, Armutlu, Hoperek, Kalayav, Akkoyunlu, Kömik, Kanlıkaya kariyeleri ahalisinin bir kısmını katletmişler, emval ve mevaşilerini gasbetmişler, ahaliyi perişan bir halde dağlara çekilmeye mecbur etmişlerdir. Firar edebilenlerden bir kısmı hududumuz dahiline iltica etmiştir. Ermeniler 5/Temmuz/1335 de Karakurt'un 7 kilometre şimalindeki Mescitli köyüne ve Karakurt'un cenubundaki Kelbantepe köyüne baskın yaparak ahalisini katletmişlerdir. Bu müslümanlara karşı istimâl ettikleri top ve tüfeklerin sesleri hududumuzdan işitilmekte idi. 7 Temmuz 1335 Alakilise kariyesini dahi top ve makinalı tüfek ateşile bombardıman ederek mezkûr kariyeye tecavüzde bulunmuşlar ve bu kariye müslümanlarından 11 nefer şehit etmişlerdir. Akçakale kariyesinden Ermenilerin mezalimi üzerine firar eden 7 hane halkı 9/Temmuz/1335 de Osmanlı toprağına iltica etmişlerdir. Ermeniler 8 Temmuz 1335 de dört top ve iki mitralyöz ile Başköy ve Gülentop köylerine taarruz etmişler, islâmlardan hayli zayıat verdirmişlerdir. İslâmlar da dağlara kaçmış ve kaçamayanların da ne olduğu anlaşılamamıştır. Köylerini terkeden islâmlar hudut civarında çadırlarda barınmaya mecbur olmuşlardır. Mescitli kariyesinden Derviş ağaya 8/Temmuzda şehit etmişlerdir. 12/Temmuz/1335de Gazıkaya, Ayıntap, Armutlu ve Başköy kariyelerine baskın vererek İslâmların mallarını yağma, mevaşilerini gasp etmişler ve islâm ahalden bir çoğunu katletmişlerdir. Ermeni ve rumlardan mürekkep 150 kişilik bir Ermeni piyade kuvveti 19/7/1335 de beraberlerinde iki top, iki makinalı tüfek olduğu halde Bulaklı kariyesine âni bir taarruz yaparak bu kariyeyi işgal etmişlerdir. Ermeniler köyün emval ve eşyasını yağma etmişlerdir. İslâmlardan iki adam şehit ve iki adam mecruh olmuştur. Bulaklı kariyesini yağma eden Ermeni müfrezesi yine aynı günde yani 19/7/1335 de Başköyüne gitmişler ve bu köye top ve makinalı tüfekle taarruz etmişlerdir. Endaht edilen toplardan 15 kadarı hududumuz dahiline düşmüştür. Ermeniler Kars mıntakasında Kurudere namındaki kariyeyi basarak beş erkek, üç kadın katlettikten sonra 33 erkek, bir gelin, bir kız, 440 mevaşi alıp götürmüşlerdir. Bazkuş kariyesinde bir islâmın kardeşile karısı ve kızını da Ermeniler götürmüştür. 20/Temmuz/1335 de Ermeniler Kars civarında Berdik kariyesi müslümanlarının 93 öküz, 30 inek, 50 koyunlarını Kaluköy müslümanlarının 4 öküz, 10 koyun ve birçok eşyalarını gasp etmişlerdir. Şuregel, Gıneli, Karakaş islâm köylerinin bütün mevaşisini gasp etmişlerdir. Kars'ta Yusuf Paşa camininin imamı ezan okurken Ermeniler taşlamışlar, seb etmişler ve ezan okumasına mâni olmuşlardır. Kars ve Kağızman havalisindeki camilerde ezan okumağa bu suretle Ermeniler mâni oluyorlar ve ezan okuyanları taşıyor ve seb ediyorlar. Ermeniler Erkent, Gıneli, Benekli, Savçak kolu ve daha diğer iki köy islâmlarını köylerinden çıkararak ve eşyalarını, mevaşilerini yağma ederek ve insanları hakkında bazı mezalim icra ederek Ermeni köylerine dağıtmışlar ve bu köylere Ermenileri yerleştirmişlerdir. Temmuz/1335 de Karsta Ermeniler Müslümanların reislerini, büyüklerini derdest ederek geriye sevk etmişler. Yüzü mütecaviz müslümanı Osmanlı tab'ası diye tutmuş ve meçhul bir istikamete göndermişler ve ekseri müslümanı casus diye itîâf etmişlerdir. Kars ve Sankamış civarında yine Temmuz ayı içinde Ermeniler İslâmların gençlerini toplayarak kaybetmişlerdir. Kars ve Göle muteberanından sekiz kişiyi imha ve Şükrü Çavuş isminde birini idam etmişlerdir. Yine Temmuz/1335 de Ermeniler tekâlifi harbiye namile islâmların at, öküz, araba ve mevaşilerini cebren toplamışlar, bu tekâlifi kabul etmeyen Akçakale çukurundaki

sekiz müslüman kariyesi üzerine 300 piyade, top ve makinalı tüfek sevkederek ahaliyi dağıtmışlar ve ahaliyi Allahuekber dağına çekilmeye, taşlar arasında, mağaralar içinde imrarı hayat eylemeye mecbur etmişlerdir. Osmanlı toprağına hicret etmekte bulunan Fahrettin bey namında birisi hemşire zadesi Ali efendi ailesinin beş yüz ruble paraları ve bütün eşyaları Temmuz 1335 de Sarıkamış'ta Ermeni hükümeti tarafından kâmilan alınmış, hududu geçinceye kadar ellerinde bir şey kalmayacağını söyleyerek beyhude yere zahmet etmemeleri bildirilmiş. Sarıkamış'ta Ermeniler muhacirin ortasına bomba atarak bir kadın ve bir erkek el ve kollarını kaybetmelerine sebep olmuşlardır. Ermeniler Kars ile Oltu arasındaki İslâm köylerine tecavüz ederek bir çok mezalim icra etmişlerdir. Digor nahiyesinde Kars Millî Şûrasına mensup Ali Keleş ile diğer bu nahiyenin iş bilenlerinden on iki kişiyi Ermeniler derdest etmişler ve emval ve eşyalarını yağma etmişlerdir. Temmuz/1335 de Merdenik civarında Sucivank kariyesinde 3 top, ve 400 nefer piyade ile Ermeniler taarruz etmişler, Müslümanlardan bazılarını katlederek emval ve eşyalarını yağma etmişlerdir. Zarest, Göle, Çıldır, Şuregel, Dağı baba, Kurudere ve Nahtküldür İslâm ahali Ermenilere haraç vermekten canları yanmıştır. Mallarını çekip cebir ile alıyor ve birçok hakarete bulunuyorlar ve eli tutan adamlarını birer birer kaybediyorlar. Ötede beride buldukları birer ikişer adamlarını öldürmüşlerdir. Temmuz/1335 Mescitli, Alakilise, Hamamlı, Hopviran, Şadwan kariyelerini basarak ahalisinin bir çoğunu katletmişlerdir. Ermenilerin, katli nüfus ettikleri sırada bir suretle tahlisi nefis edip hududumuz dahiline geçen ve beş on yerinden süngü ile mecrub olan ve kolları kesik kadın ve çocuklar Bayazıt'ta Amerika hey'etine gösterilmiş ve mumaileyhim tarafından fotoğrafları alınmıştır. Sarıkamış Ermeni müfrezesi kumandanı Şimşekyan'ın Saatviran kariyesi ahalisinin imhası hakkında verdiği emri, Gülayıntaplı Süleyman isminde bir müslüman elde etmiş ve mefhumunu anlayınca Saatviran kariyesi ahalisini firar ettirmiş. Ermeniler bu kariye halkından yalnız sekiz kişiyi yakalayarak katletmişlerdir. Temmuz/1335 Zek kariyesi üzerine bir Ermeni zabiti kumandasında on Ermeni neferi gelerek vesaiti nakliyyeye ait ne varsa kâmilan vermelerini bildirmişler ve bir haylisini toplamışlar. Ahali sızlanmaya başlamış, bunu bahane ederek katletmişler. Göle taraflarında ahaliyi soymuşlardır. Kars ve havalisinde taharriyat yapmışlar. Miri malı diye eşyayı beytiyeyi bile müsadere etmişlerdir. Küçük Yusuf kariyesinden Ömer ağa oğlu Osman ağayı Ermeniler üç gün ayaklarından baş aşağı asmışlar, işkence etmişler, üç gün sonra yedi bin manat alarak bırakmışlardır. Alakilise'de Köroğlu namındaki Müslümanı cerh etmişlerdir. 19/9/1335 günü çift satırlı bir Ermeni Tayyaresinin uçtuğu hududumuz haricindeki yaylalarda bulunan ahaliye bomba ile tecavüz ettikleri hududumuzdan görülmüştür. Ermeniler İslâm köylerinin zehairini harmanlarından gasp ediyorlar. Ve bir türlü biçmelerine mâni oluyorlar. 20/8/1335 günü Stagan kariyesi şarkındaki tarlalardan ekin biçmekte olan ahaliye top ve makinalı tüfekte taarruz ettikleri hududumuzdan görülmüştür. 30/8/1335 günü Ermeniler Karaçayır, Sofulu köylerini yakmışlar ve bu köylere civar dört köyün mallarını yağma etmişler ve ahalisini esir götürmüşlerdir. 1/9/1335 günü Ermeniler Hamamlı kariyesini basarak Kurban ağanın 32 nüfustan ibaret akraba ve taallukatını pek feci bir surette katletmişlerdir. 2/9/1335 günü Merdenik'te 500 piyade, 10 toptan ibaret Ermeni kuvveti Korvat kariyesine taarruz ve tecavüz etmişler, birçok Müslüman katletmekle beraber 3-4 Müslüman köyünü ve mezruatını ihrak etmişlerdir. 3/9/1335 günü Ermeniler 300 piyade 8 makinalı tüfek, 4 top ile Malakan yaylasına ve Büyükkumru kariyesine taarruz etmişler, bir çoklarını katlederek bâki ahalisini firara mecbur etmişlerdir. Mütarekeyi müteakip Osmanlı askeri Aras muntakasından çekildiğinden ekseriyeti âzimeyi hâiz ve kesafeti nüfusa malik olan Nahcivan, Şah Tahtı, Şurur Vedi, Zengibasır, İğdir havalisindeki Müslümanlar Nahcivan'da bir hükümeti muvakkate ve Şûra teşkil ettiler. Bu muntakaları idare, asayiş

ve inzibatının teminile uğraştılar ve bu hususta büyük muvaffakiyet gösterdiler. İngilizler Kars havalisinde yaptıkları gibi evvelâ mümessiller ve badehu bir miktar İngiliz askeri gönderdiler. Ve şimendüfer hattını işgal etiler. Ve Tebriz ve Tiflis hattı üzerinde bulunan bu mıntakayı işgal ve Ermenilere teslim etmeyi kararlaştırarak 24 Mayıs 1335 de İngiliz zabitanı kumandasında 6000 mevcudunda tahmin edilen sunufu muhtelifeden mürekkep bir kuvvet ile bu havaliye tecavüz ederek işgal ettiler. Ve hükümeti Ermenilere teslim ettiler. Ermeniler İngilizlerin bu muavenet ve nüfuzundan istifade ederek daha işgali müteakip 27/Mayıs/1335 de İslâm köylerine tarruza başlamışlardır. Ermeniler bu suretle işgal ettikleri Aras mıntakasında dahi işgal ettikleri günün ferdasında icrasına başladıkları mezalim ile asayiş ve inzibati ihlâl ederek bir çok kanların dökülmesine sebep oldular. Ermeniler Nahcivan ve havalisine girer girmez Müslümanların silâhlarını toplamak bahanesile birçok İslâmları katletmeye ve eşrafı beldeyi toplamaya başlamışlar, erzak ambarlarına vaziyet etmişler, Müslümanlar bu muamelelerden korkmuş teminat istemişler. İngilizlerin tavassutu ile silâhlarını kâmilen teslim etmişler. Ermeniler Nahcivan'da ve Yenice'de bulunan ahalinin silâhlarını topladıktan sonra silâh taharrisi bahanesile her gün bir köye baskın yapmağa başlamış, bazı rüesânın teslim edilmesini ahaliden talep etmişler ve eli iş tutar, akli iş keser kimseleri derdest ve takip etmişler ve bir çok mahallerde katliamlar yapmışlardır. Bu mezalimin tevalisi ve bilhassa Vedi mıntakasındaki İslâmlara iki alay ile taarruz etmeleri bu havalide galeyana sebebiyet vermiş ve İslâmların bu suretle ölmektense her türlü fedakârlığı göze aldırarak Ermenilere mukabelede bulunmalarını intac ettiği işitilmiştir. Ermeniler Revan mıntakasında Veditbasar denilen mıntakada İslâm köyleri ahalisine Temmuz iptidalarında tecavüz ve icrayı mezalime başlamışlardır. Silâh toplamak bahanesile bir çoklarının mallarını gasp etmişler ve bir çok erkekleri ve bilhassa rüesayı yakalamışlar, işkence etmişler, katletmişler, bazı kariyeleri yağma etmişler bunun üzerine Müslümanlar kariyelerini bırakarak firara mecbur olmuşlar ve kadınlarını Ermenilerin tecavüzünden masun bulundurmak için Çemen kariyesine toplamışlar, Ermeniler on sekiz kariye kadınlarının toplandığı bu Çemen kariyesi üzerine de tecavüz etmişler bu sebeple bu on sekiz kariye erkekleri toplanarak kadınlarını muhafazaya çalışmışlar. Ermeniler top ile makinalı tüfekle yirmi beş gün bu ahaliyi tazyik ederek bir çoklarını katli ve ifna etmişlerdir. Van ve Samsun alayları namlarını verdikleri askerlerin bu mıntakada katli ve ifna ettikleri erkek ve kadının miktarı pek çoğa balığ olmuştur. Ermeniler Vedi mıntakasında Temmuz/1335 iptidasında tazyik ve katliam yaparlarken Şurur, Şah tahtı, Nahcivan mıntakalarında dahi İslâmlara tecavüz etmeğe katli ve ifnada bulunmaya teşebbüs etmişler, rüesayı toplamışlar ve silâh taharrisi namile İslâmların mallarını yağma ve gençlerini toplayarak semti mechule sevk etmişler ve defaten on üç kariyeyi basarak kariye ahalisini katletmişler ve kadınlara tecavüz etmişler bu vak'a üzerine Müslümanlar kadınlarını toplayarak muhafaza etmeye çalışmışlar, Ermeniler top ve makinalı tüfekle tecavüz ederek ve zırlı tren istimâl ederek bir çok kadın, çoluk, çocuk mahv ve ifna etmişlerdir. Ermenilerin Nahcivan ve Şerir mıntakasına taarruz ve baskın yaparken kumandanlarının kıtaatına verdikleri emirde aynen şu cümleler vardır: "Şerir ahalisini Aras çayına dökmek Üçüncü Alay kumandanının vazifesidir. Maksat Şah tahtı ve Kirvan kariyelerini batırıp ora müslümanlarını dahi Aras çayı arkasına dökmektir." 14/Temmuz/1335 de Ermeniler Zengibasar mıntakasında 18 köy ahalisine iki ay içinde köylerini terk edip gitmelerini teklif etmiştir. Bunun üzerine köyünden çıkanlara tecavüz ve mallarını yağma etmişler. Erkek ve kadın katletmişler. Ahali ne yapacağını şaşırmış, Ermenilere kendilerine üşik edilmemesi için ne isterlerse vereceklerini bildirmişler. Para, mal ve silâh vermişlerse de Ermeniler yine bir türlü razı olmamış bu mıntakayı muhasara etmişler ve ahalisine her türlü fecayi ve mezalimi yapmışlardır. Ermeniler Revan şehrinde geceleri İslâm haneler-

rine tecavüz ediyorlarmış. Mallarını gasp ve ızrlarına tecavüz etmek gibi mezalim icra ediyorlarmış. Kasaba haricinde hatta istasyon yolu üzerinde gruptan sonra geçen İslâmları kaybediyorlarmış. Kırdâ, sahrada hiç bir İslâm bulunamıyormuş. Bulunan İslâmları derhal Ermeniler yakalayarak katil ve ifna ediyorlarmış. İslâm zenginlerinden parası gaspedilmeyen hemen hiç kimse bırakılmamış. Revan'ın Kabristanlık mahallesinde Ali oğlu Cebbar'ın gözünün önünde evine girmişler, namusuna tecavüz etmişler ve sonra katletmişler. Ve kadınların da memelerini kesmişlerdir. Revan etrafındaki kariyelerden Ermeniler topladıkları İslâmları Kırkbulak Açmıyanezne göndermişler, bunların akibetleri mechuldür. Revan'da bulunan müslümanların kısmı azamı bu mezalimden firar etmişler. Dağlarda taşlar ve mağaralar arasında aç çıplak vakit geçirmeye mecbur olmuşlar, bu sefalet sebebiyle içlerinde tifo hastalığı da çıkarak mahva mâruz kalmışlardır. Bambek Karakilisesinin cenubundaki Maymak dağının cenubu şarkisinde Dereçiçke denilen mntakadaki İslâm kariyelerine Ermeniler tecavüz etmişler ve katliam yapmışlar, bu civar halkının akibetlerinin ne olduğu mechuldür. Eremniler Kamerli mntakasında üç İslâm kariyesi ahalisini katletmişler, Aras'a atmışlardır. Bu mes'ele İslâm ahalisini korkutmuş bir çoklarının emval ve eşyalarını bırakarak dağlardan firar ederek civar İslâm köylerine hududumuza iltica ve hicret etmelerine sebep olmuştur. Revan mntakasından Gor, Ömerulya, ve Süfla, Abbas, Şızan, Rihan, Cefandır, Buranlı kariyelerinden Bruki aşireti Ermenilerin bu mezaliminden korkarak dokuz yüz hanede beş bin beşyüz kırk beş nüfus hicret ve hududumuza iltica etmişlerdir. İğdır mntakasında 10/Temmuz arasında İslâm kariyelerinden silâhlarını teslim etmelerini teklif etmişler İslâmlar mutavaat göstererek en evvel Sürmeli, Gelgel, Karabulak, İncesu, Harabe kariyeleri teslim etmişler, Ermeniler, bunların silâhlarını aldıktan sonra rüesasını toplayarak katletmişlerdir. Bu vak'a üzerine o mntakada bulunan yetmiş köy korkarak tekliflerine karşı teminat istemişler, bunun üzerine Ermeniler İslâm kariyelerine tecavüz ederek bir çok köyleri ve ahalisini katliam etmişlerdir. Ermeniler 12/8/1335 günü İğdır mntakasında Molla Ömer cenubundaki Tavuz köyü kariyesine baskın yaparak ahalisini kâmilen katil ve ifna etmişlerdir. 13/8/1335 günü Yukarı Katrı, Aşağı Katrı kariyelerinin erkeklerini kâmilen toplamışlar ve ekserisini katletmişlerdir. Yine o günlerde Alikos (Ali Hoca), Parçatis, Hamurkesen kariyelerinin erkeklerini tefrik ederek ekserisini katletmişler. İğdır civarında 21 İslâm kariyesine baskın vererek dağıtmışlar. Müslümanlardan yakaladıklarını katletmişler, kadınlarını çıplak olarak Açmıyanezne götürmüşlerdir. Bu köylerden yedisinin ismi Kollibey, Kerim Arkı, Canfeda, Kazanice, Küllük, Yağcı, Kiti'dir. İğdır havalisinde bulunan rüesanın kısmı âzamı toplanmış ve Kırkbulak ve Açmıyanezen taraflarına gönderilmişse de bunların avakibi mechul kalmıştır. Bu hareketler bu mntaka halkını izab etmiş, bilhassa yapılan mezalim ve namusa tecavüz İslâm kadınlarını çıplak olarak askerleri arasında gezdirmeleri ve asker hayvanlarına bu suretle bindirip götürmeleri ahalinin galeyânını ve bir kısım İslâmların müdafasını mucip olmuş ve bu suretle Kulp mntakasının İslâm aşairi eline düştüğü istihbar kılınmıştır. İğdır mntakasından Sürmeli, Karabaçlı, Yağlırağa kariyelerinden ve Zilan aşiretinden seksen yedi hanede beşyüz elli beş nüfus hududumuz dahiline hicret etmiş. Ermeniler bu hicret edenlere bir çok telefât verdirdikleri gibi bir çok emval ve mevaşilerini de gasp etmişlerdir. Kağızman Şûrası dağıtılarak Ermeniler Kağızman'a geldikten sonra evvelâ Kağızman etrafında yollarda ötede beride gördükleri İslâmların eyya ve emvalini gaspetmeye başlamışlar ve sonra eşraftan bazılarını işkencelerle katletmişler, rüesayı toplamışlar ve daha sonraları katliam etmeye ve İslâmları ifna etmeye başlamışlardır. Kağızmanlı Kadı'nın oğlu Aziz efendi yanında bir arkadaşı ve ailesi ile Kars'a giderken Teknis ile Ağadedeler arasında Ermeniler bunların ellerini kesip yanlarında vücutlarını delerek açtıkları ceplere ve burunlarını, kulaklarını ve dudaklarını kesip göğüslerine açtıkları ceplere koymuşlar ve gözlerini oyup çı-

karmışlar. İki kadına da şeni muameleler icra ve namusuna tecavüzden sonra katletmişlerdir. Kağızman eşrafından Mustafa efendi zade Aslan bey ile zevcesi Ninehanım eşraftan İsmail zade Ahmet efendi ve refakatlerinde İslâm muhiplerinden Halatyan Nazar olduğu halde Kağızman'dan Kars'a giderken bir Ermeni karakolu önünden geçerken şose üstünde (Ermeniler üzerlerine hücum ederek dördünü katlederler. Burun ve kulaklarını keserler vak'adan haberdar olan Kağızman ermeni memurları Aslan bey ve refiklerinin cesetlerini kasabaya aldırırılar ve kasabada gezdirerek ahaliye teşhir ederler. Bu vak'ayı gören Kağızman ahalisinden bir kısmı eşya, erzak ve emvalini bırakarak firar ederler. Ermeniler bu fırsattan istifade ederek Kağızman'da İslâmların emval ve eşyasını yağma ederler. Ermeniler 11/8/1335 günü Kağızman eşrafını toplayarak semti mechule sevk etmişlerdir. Bunlardan Mehmet bey namındaki zatın cesedi, 17/8/1335 günü Kars cenubunda ve Küçükzaim kariyesi civarında bacaklarının kaba etlerini cep şeklinde yırtarak ve ellerini mezkûr cebe sokmak suretile ve işkencelerle katledilmiş olduğu halde bulunmuştur. Ermeniler Kağızman etrafında bulunan İslâm kariyelerine de baskınlar vererek bir çok bigünah islâmı katletmişlerdir. 10/7/1335 günü İslâm kariyelerine karşı kullandıkları topların sesi hududumuzdan işitilmekte idi.) Cürük kariyesini bu suretle basarak erkeklerini katli ve mallarını yağma etmişler ve kadınlarının namuslarına tecavüz etmişlerdir. Ermenilerin terakki ve ticaretine mâni oluyor diye İslâmlara dükkân açtırmamışlardır. Kağızman'da Ermeniler kadınlara dahi işkence yapıyorlarmış. Kadınları cebren hükûmete götürerek darb ediyorlarmış. Mahmut namında birinin ailesini ağır bir surette darp etmişlerdir. 10:20/8/1335 de Ermeniler Kağızman ahali islâmiyesini katle başlamışlar ve bir kısmını câmie doldurmuşlar bu felâketi görerek kaçıp Çukurçam ve Kükürtlü dağına ve kısmı âzâmı aç çıplak kadın ve çocuk olmak üzere iki yüz kadar nüfus can atmışlar, taş diplerinde, mağaralarda imrarı hayata mecbur olmuşlardır. 22/6/1335 günü ermeniler Kağızman kasabasında İslâmların beygir ve esterlerini kâmilen toplamışlar.

V E S A İ K

Suret:

Biz Rusya'nın Revan vilâyeti dahilinde bulunan Zilân aşiretindeniz. Bundan bir kaç gün mukaddem Ermeniler tarafından cebri surette top ve silâh kuvvetile memleketimizden tard ve teb'id olunarak bütün emlâk ve zehairimizi terk edip Karakilise kazasının hudut muntakası dahilinde Taşlık arazide muvakkaten iskân ettik. Kış takarrüb etmektedir, kış tedarikinde bulunmak bulunduğumuz mahalde gayri mümkün olduğundan ileride memleketimize avdet etmek mümkün olmadığı takdirde Memaliki Osmaniye dahilinde münasip bir mahalde iskânımız için emir ve iş'ar buyurulması müsterhamdır efendim.

Karakilise'de Zeylân Aşireti Reisi
Aptülfettah

Suret:

Kağızman'ın Horasan cihetindeki bin haneyi mütecaviz aşair kâmilen aşairime mensup ve kısmen akrabayı âcizidir. Şu günlerde Ermenilerden gördükleri mezalim ve hakaret kendilerini ebediyen mahv ve izmihlâle uğratmış, istimdad yolunda vukubulan feryadı dilsuzaneleri ciğerleri parçalayacak raddeye gelmiştir. Kendimizi maa aile hali müdafaaya mecbur etmiştir. Asker olmak istimdada gitmeye mâni oluyor. Ebnayı cinsime ve aşairimin hayat ve imdatlarına yetişmemek ile bittabi mânevi bir mes'uliyete hedef olacağız. Farzı muhal olarak şahsım itibarile gitmemek lâzım

gelse de galeyana gelen aşairimin hareketine mâni olmak iktidarım haricindedir. Bu bapta ne gûna davranmak icab edeceğine dair hareketimin tâyini müste'zenidir.

Zeylân Aşireti Reisi İhtiyat Binbaşısı
Ali

Suret:

* Kars ve Kağızman hududunda bulunan ebneyi cinsime velesima aşairime mensup ekrada karşı Ermenilerin yaptıkları zalimane ve kâhirane hareket bizi tamamiyle imhaya yüz çevirttirilmiş,, beher gün Çakerlerinin mevcudiyetinden istimdad talebinde bulunmaktadır. Bu istimdadı mütemadîyeler ciğerlerimize tesir etmiş, badema hayatımızı teenni bir surette beklemek bir vechile tahammül haricinde olduğundan İslâm aşairin mezalimi dilsuzanelerine şitapta bütün mevcudiyetimle mecbur kaldımsa da asker bulunmak itibarile bilâ emir gitmek muvafık olamayacağı zehabı istizanı devletlerine dehaletе beni mecbur etti. Sabırsızlıkla intizardayız. Müsaade buyurulmadığı takdirde galeyana gelen aşairi mevcudemi teskine iktidarım yoktur. Bütün aşair ise bu haldedir. Ya mezalimi vakianın oradaki milletimiz vesair milletler üzerinden refi esbabının istikmâline veyahut ne suretle hareket edileceğinin inbasına lütuf ve merhamet buyurulmasını selâmet namına arz eyierim. Ferman

Sebiki Aşireti Reisi İhtiyat Binbaşısı
Aptülmecit

Suret:

Şu altı seneye kariptir ki, vahşiyane hareket eden zalim Ermenilerden görmüş ve alyevim görmekte olduğumuz zulüm ve hakaretin tarifi gayri kabil olduğu cümleye müsellemdir. Meamafih yine bu sıralarda canavarcasına muamele yapmakta oldukları bir takım yerlerden ileride söz bilen büyüklerimizi derdestle şimdilik tevkif ve bilâhare negûna muamele edecekleri de meçhulümüzdür. Ve bir de nahiyemizde hükümeti mahalli ittihaz ettikleri Karakurt'tan gidip gelen yolcuların ve civar kurradan değirmene giden adamların ellerindeki öküz, inek ve ağnamını dahi yiyecek ekmeklerini bile cebren almaktadırlar. Rükûbmuza mahsus atlarımızı ve kendi ırz ve namusumuzu muhafaza etmek için elimizdeki tüfeklerimizi peyderpey toplamaktadırlar. Artık buralarda pek sahipsiz kalmış olduğumuzdan ve çok yerlerde dahi İslâmları katleyledikleri reyûlayn müşahede olunduğundan bu sızıltılarımızın icab eden mahallere bildirilmesi, zira bizlere yakın bir devleti muazzama olmadığı gibi uzak yerlere gidip halimizi anlatmaya Ermenilerin ihafesinden takat getirmeyip sizleri vasıta ederek işbu niyaznamemizin takdimine ictisar kılındı. 4/Temmuz/1335

Karapınar kariyesi ahalisi namına
Ömer

Suret:

İmhası mukarrer bir kütleyi mâsumenin mülevves ayaklar altında çiğnenmesi musamminimi namusu millimizin müdafaası için Cenabıhakkın da derkârı adaletine sığındığımız ve hukuku müebbedemizin tezahürünü beklediğimiz bir sırada firaren gelen Vedibasarı Musa oğlu Ekber, Aptullah oğlu İbrahim nam eşhasın ifadelerine nazaran düşmanı biâmanın kâhir pençesile viran olmuş kırk beş pare köy ahaliyi İslâmiyesinin ilticahgâhları olan dört büyük köyün merkezi olmakla beraber dört nahiyenin de kapısı mesabesinde bulunan Büyükvedi de havalî mezkûreyi az za-

manda mezaristan haline ifrağ edecek derecede şiddetli ve kanlı bir müsademenin başladığı ve sekiz topla tahminen dört bin kişilik Ermeni kuvvetinin bir hakkı sebaane ile kariyei mezkûreyi kuşattığı ve her türlü vesaiti müdafaadan mahrum ve mazlum islâmların beş kilometre mesafede kâin tren hattındaki zırlı vagonlardan müthiş bir surette bombardıman edilmekte oldukları ve mel'unların maksadı aslilerinin hasad mevsimi olmak hasebile ahali islâmiyeyi dağlara dağıtmak ve köylerdeki mezruata tesahüp etmek olduğu anlaşılmaktadır. Hükûmeti Osmaniyeyi temsil eden vicdanperver nâcizlerin öksüz ve zayıf kalan ebneyi cinslerinin vahşete kurban olmalarına kat'iyen razı olamayacakları hakkındaki emellimizde sabit olduğumuzu üç aydanberi devam eden feryad ve figanımızla izhar ettik. Zavallı kadınların, ak sakallı ihtiyarların, süt emen çocukların velhasıl beşer cildine bürünmüş bütün felekzedelerin destigir olabilecek hamiyeti mendanı, etrafında görmedikleri için hakkı hakikiyi süngü uçlarında parlatan kuvvetlere karşı mukavemet edemeyecekleri tabiidir. Ağladık, sızladık, yazdık, bağırdık millet prensibi maskesi altında beşeriyeti ezmeye çabalayanlara bile feryad ettik. Kafalarımızda patlayan gülle sedaları yüzünden işitilmedi. Âlemi islâmiyetin yegâne hamisi müşfki olan halifei ruyü zeminin riyasetini deruhte ettiği hükûmete de feryadımızı isma edemezsek artı kime gidelim, hangi yabancılara sarılahım, bu şikâyetimizin mercii aidine bildirilmesile beraber bizi zulmü kahr altında ezen millete karşı hayatımızın müdafaasını istiham eyleriz.

Nahcivan ve ahali vekili
Cebbar zade
Naki

Suret:

1 — Bundan üç gün mukaddem bir İngiliz Ceneralı Köték'e gelerek beni yanına istemiş ve Ermeni'lerle aramızdaki münazaanın esbabını sormuştur. Münazaanın yeni olmayıp eski olduğuna ve biz mevcutca kendilerinden üç kat daha fazla olduğumuz halde kendilerine imtiyaz verilip bize niye verilmediğini cevaben söyledim. Eğer âdil olduğunu tasdik ettiğimiz İngiliz devletinin hakkımızı vermektan ictinab ederse kürt milletinin kırılacağını ve diğer milletin de bu âkibete dâçar olacağını bildirdim. Ceneral neleri istediğimizi sordu. Cevaben: Erzurum, Erzincan ve bütün Kürdistan'ı istediğimizi söyledim. Müteakiben Ceneral Türkiyeyi sevmediğimizi ve bunları vermeğe razı olup olmayacağını sordu. Siyaseten sevmediğimizi ve mes'eleyi devletlerinin hal edebileceğini söyledim. Ceneral bizim sulh konferansında efkârımızı müdafaa edecek adamlarımızın olmadığını ve bizde siyasî zevat bulunmadığını söyledi. Kendisine kardeşlerimizin dâvet edilmediği bir mahalle nasıl gidebileceğimizi ve bu şeraiti hâiz Dersaadette adamlarımız olmadığını İngiltere hükûmetinin bunları nazarı dikkate almasını rica ettim. Ve dört bin sene zarfında biz de adam yetiştirebileceğimizi ve biz de iktisabı marifet edebileceğimizi söyleyerek Ceneralı memnun ettim. Ve Ermenilerin bütün mezalimini anlattım. Bunun üzerine beni otomobiline alarak geldik ve bize yardım etmeye çalışacağını söyleyerek Kağızman'a gitti. Orada bir gece kaldıktan sonra esbabı münazaayı anlamak üzere Karakurt'a gitti. Ermeniler şimdilik Karakurt kazasında silâh patlatmakta ve silâhlarını vermeyen müslümanları oradan kaçırmaktadırlar. Yakında bizim tarafta da bu icraata başlayacaklarını zannediyorum.

Hasan bey

Suret:

İnha olunur ki Karakurt nahiyesinden gelen Ermeniler hükûmeti bizim başla-
rımıza getiren felâket birer birer Allah rızası için ve Peygamber aşkına olsun Avru-
pa'daki devletlere bildirin. Şayet eğer bildirmediğiniz ise yarın kıyamet gününde ruzu
mahşer kurulduğu zamanda barı tealâ hazretleri Kadı olur, Peygamberimiz şefaati
olur, bilcümlemiz size dâvacı oluruz. Andan sonra;

1 — Her bir karyemizin ikişer üçer kişi eşrafımızdan derdest edip on gün ka-
dar aç susuz hapis bırakır, günde yüz elli ağaç vuruyor. Parası olan da kendini ka-
rını geri alıyor. Olmayanı öldürür.

2 — Mal, Davar alır kuvveti yevmileri kat edilir.

3 — Günde bir iki karyemizi top ve mitralyöz ile yıkıp yakmaktadır. Dahî
İslâm ırzına müdahale olunmaktadır. Dünkü gün Mescitli ve Alakilise, Hoyvıran ve
Şadırvan karyelerindeki olan İslâmlar üzerine taarruz ettiler. Yirmi kişi şehit ve
otuz beş kişi mecruh olduğunu, eğer böyle devam ederse Kars ve Erivan vilâyet-
lerinde İslâm namı kalmıyacak. Altı yüz senedenberi umum devletlerin içinde olan
İslâmlara boyuna zulüm ve ta'diye mübtelâ olunmamış.

4 — Kars ve Erivan ve Batum vilâyetlerinde ve balâda tahrir olunan vilâyet-
ler cihan yüzünde ne kabahat etmişlerdir ki gaddar keip Ermenileri üzerine musal-
lat etmişler. Muhafazamız için başka bir devlet yok mu idi ki tahlis olunmağlığı-
mız için gelse idi. Ermenilerin işlediği zulüm ve ta'diler (Şedad, Nemrut, Firavun)
samanlarındanberi vuku bulmamıştır. Ve şimdiki halde bilcümlemizin hayatları
tehlikededir. Bu gibi mazlumiyetinizi lâzım gelen makamlara bir an evvel bildiriniz
efendim. 11/Temmuz/1335

Gazikayadan
Acemoğlu Osman

Gazikayadan
Velioglu Ahmet

Yukarı Küplüceden
Ağaoğlu Bekir

Aşağı Küplüceden
Kadir oğlu Fıka
Süleyman

Aşağı Küplüceden
Mehmet oğlu
Esat Efendi

Suret:

İnha olunur ki; Karakurt nahiyesine gelen Ermeniler zulüm ve teaddiye başla-
mış günde bir iki karyemizi harab etmeye çalışıyorlar. Ermenilerin zulüm ve tead-
disi belki Şedad ,Nemrud zamanındanberi meydana icra olunmamış günde bir iki
köyümüzü top ve mitralyöz ile gasp ve karz etmektedir ki tazallümü hal edeceğimiz
evvelâ Hazreti Allah ,saniyen Peygamberimiz aşkına maruzatımız vechile eğer ha-
limiz böyle giderse maa aile altı yedi bin haneye kadar diri diri Ermeniler elinde
mezara ilga olunacağımıza şüphe etmeyesiz. Merhameti âlilerine dâfalet ederiz. Ve
her lâzım gelen makamlara bildiresiz. Olabta mazlumların ahvallerini bildirmeniz
müstercadır. 10/Temuz/1335.

Şemdik oğlu
Bekir

Örtülü karyesi
Ağa zade
samına Süleyman
Kohi

Kazıka karyesi
namına Acem oğlu
Osman

Yüzbaşı Şerif oğlu
Hacı Salih

Külce karyeli
Sait Abid

Zeylân Aşireti Reisi
Hasan

Armut karyeli
Rüstem oğlu
Ali

Suret:

Cihana adalet ve müsavat mümessili olduğunu ilân ve alelittâk her ferd ve cemiyeti beşeriyenin müdafaai hukukunu tekeffül eden İngiliz devleti muazzama fahimesi icabatı siyasiye ilcaatı vesilesile iki üç mah evvel Şûramızı ilga ve âzayı müntehibesini tard ettiği sırada mal ve can ve ırzımızın tahtı emniyette bulunduğu taahhülle Şûramızın yerine Ermeni hey'eti hükûmetini ikame etmiş idi. Fakat heyhat ki bu taahhüdat yalnız kuru mevaitten ibaret kalmakla beraber hayatımız, mevcudiyetimiz, istikbalimiz mahv ve ifna edilmektedir. Bu kabilden olarak İngilizler çekildikten sonra hükûmeti Ermeniye tarafından her türlü tasvir ve tasavvurun fevkinde ikâ olunan ve el'an bütün şiddetile icra edilmekte olan vahşet ve mezalime tarihi cihanda emsali namesbuk cinayat sahifeler dolduracağı cihetle tafsilinden sarfı nazar edilmiştir. Yağma ve imha edilen emval ve eşya ve mülkümüzü Ermeni top ve kılıçları altında her gün feciane öldürülen efradı ahalimizin keza her dakika hedefi taarruzları olan kadınlarımızın, namusumuzun muhafazasına bir sed çekileceği ümidile cinayati ânifiden bir kaçını arza tevessül ediyoruz: Kağızman Şûra reisi ve mutasarrıfı sabıkı Aslan bey refikası ile ve eşraftan Ahmet bey ile iki hizmetçisi Kars'a giderlerken müsellâh Ermeniler yollarını keserek Aslan beyin refikasının ırzına tecavüzden sonra insaniyet kabul etmeyecek derecede peşini takip ederek sureti feciada katletmişler, keza Küçük Yusuf'lu Ömer Ağa zade Osman'ın malik olduğu servetini kendilerine terk için bin türlü işkenceden sonra tepesi üstü asarak yedi bin manatını gasp etmişler ve badehu serbest bırakmışlardır. Keza tekmil erbabı fikir ve ağıniya ile ileri gelenleri kısmen katil ve kısmen hapishanelerde cefa çektirmekteler. İslâmların imhası maksat mahsusasile takip edilen siyaseti cebbaranenin asârı fiiliyesi her gün tekerrür etmekte mal, can ve ırzımız her an Ermenilerin hedefi tiği mezalimi bulunmaktadır. Ah ve eninimizin dinlenmediği, dinlenmeyeceği kendilerine temin edilmiş olmalıdır ki pek tabii ve pervasız icra külan vahşet tevali ve teşeddüt etmekte bulunduğundan medeniyet ve insaniyetin tekâmül ettiği asrı hazırda mâruz kaldığımız bu felâkete acıyacak, bizi can ve ırzımızı kurtaracak bir hükûmet, feryadımızı dinleyecek, bize istia'an ve istinad edecek yegâne cemiyeti beşeriye arasındaki adaletin temin ve tevziini fiilen ispat edecek Amerika hükûmeti fahimesi olacağını takdir ederek hükûmeti müşarünileyhanın sahabet ve siyanetine dehalet ettiğimizden nazarı ittılai fahimanelerine arz ve iblâğına delâlet ve inayet buyurulmasını istirham eyleriz.

Kars Vilâyeti Ahalii İslâmiyesi
Namına
Millet Vekili
Bekir

26/Eylül gece Trabzon valisi gelmiş. Bugün görüştüm. Trabzonlu'ların bir İngiliz debarkmanından korktuklarını, kendisi kabinenin çekilmesine taraftar olup iki defa yazdığını ve bir daha arzu olunursa şedit yazacağını beyan ve Kuvvayi Milliye'nin kudretine imân etti. Trabzon halkının zati şahanenin beyannamesine cevap olarak hazırladıkları bir müsvedde gösterdi. «Zelilâne sözler» dedi. «Evvelâ siz kani olmalısınız ki, İngilizlerin kudreti olsa Trabzon'u çoktan işgal ederler. Elimizden silâhları aldıkları gün bu olacak ve orası Pontus, burası Ermenistan olacak. Bu emeller

tahakkuk ederse o zaman Trabzon'luların evvelâ mal ve namusları, sonra da kalan varlıkları ebedî mahvolur. İngilizlerin işgalini farz etsek bile arkasından asıl olan diğer belâlar gelemeyecekse ne hükmü olabilir. Rus istilâsı gören Trabzon bile bugün her mevcudiyetini muhafaza ederek kurtulmuştur.»

Vali bey cereyanı milliye tamamile taraftar olduğunu, vaziyeti daha iyi kavradığını söyledi. Sadrazama çekilmesinin bir lüzumu mübrem olduğunu mübeyyin bir müsvedde yazdı.

Galip bey İstanbul hakkında bazı malûmat verdi: Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşa, elfazı galiza istimalile, icabında bir taburla gelip istediğini derdest edebileceğini söylüyormuş. Uryanî zade Cemil Molla Pağışaha haber göndererek «Pağışahı için fedayı can eden sadrazamlar görülmüştür. Fakat Sadrazamı uğruna fedayı can eden pağışah ilk olarak kendileri görüyor» demiş. Galip bey diyor ki: «Ferit Paşanın veya bunun hükümeti zamanında Avrupa'ya gidecek sulh murahasalarının imzalayacağı şeylere milletin itimad etmeyeceğini şimdiden yazmak da kabineyi düşürmeye saik olabilir.» Trabzon gibi şarkın en mühim bir yerine vali tâyin olunan bu zat hakkında tevkifini müteakip alınan malûmat bunun sicillini gösterir:

a — Kendi menfaatinden başka bir şey düşünmez; lisanı vicdanının kat'iyen tercümanı değildir. Her vakit iki yüzlüdür.

b — Daima rakı içer ve kumar oynar.

c — Halihazır hükümetin müverricidir. Kendisine Dahiliye Vekâleti vaad edilmiştir.

d — Rum kulübü azâsındandır. Evinden Rum kulübüne bir de telefon vardır.

e — Suiistimâl ve borç yapar. İstanbul'a giderken dört iç, altı dış lâstik götürmüş, elli liraya satmıştır. Yâverine otuz madenî altın borçludur.

İcab edenleri telgraf müsveddesile birlikte Hey'eti Temsiliyeye yazdım. Trabzon'a da, Zatişahaneye hazırlanan müsveddenin Trabzon halkını lekedar edeceğini, açık lisanla milletin itimadına lâyük bir kabine istenilmesini yazmalarını ve İngiliz debarkmanından korkmalarındaki mânasızlığı izahla, halka iyice anlatmasını Rüştü beye yazdım. Rüştü bey 26 akşamı Trabzon'a varmıştı. 27 de icab edenlerle görüşmüş, tavsiyem vechile teferrüata ait hususâtın halini âtiye talik etmiştir. 20/Eylül tarihile Müdafaa-i Hukuklara, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Hey'eti merkeziyesi imzasile telgraf yazılarak: Sivas kongresinin Erzurum kongresi mukarreratı esasinesine mugayir icraat yaptığından bahisle, Vilâyatı Şarkıyye kongresinin çizdiği hudut haricinde hiç bir karar kabul edilemeyeceği tamimini de haber alarak iptal ettirdim. Kabinenin tebdili ve meclisin açılması hedefi mesaimiz olduğunu ve bir tehlike karşısında Erzurum kongresi kararı

muta' olacağı fikrini hüsnü telâkki ile hey'eti temsiliyeye karşı samimi yazacaklarını vaad etmiştir. Valinin alınması ekseriyetin memnuniyetini mucip olmuş. Beyannamei hümayuna cevaben Rize, Sürmene, Turul ahalisi Ferit Paşa kabinesine itimad etmediklerini yazmışlar. Diğer mülhakat ve Trabzon da yazacaklarmış. Cereyanı milli' her tarafta matluba muvafık olup, nefsi Trabzon'da bazı eşhasın «bu ittihatçılık manevrasıdır,» dedikodularına rağmen iyi bir şekilde imiş. Yanlış fikirlerin tashihi ve efkârı umumiyenin tenvirine çalışıyorlarmış. Talimatın vechile, Vali vekili olan defterdar bey «Trabzon valisinin âmâli milliyeye muhalif efkâr ve ef'alinden dolayı, millet tarafından kongre nezdine izâm edildiği ve cereyanı millinin iktisab ettiği kuvvet ve vaziyet karşısında hali hazır kabinenin derhal istifa etmesi lâzım geleceği» ni İstanbul'a yazmış. Sivas kongresinin İttihatçıların manevrası olduğunu beyanla Mustafa Kemal Paşa vesaire aleyhine beyanatta bulunarak, kongre mukarreratını halka tebliğ etmeyen Bayburt kaymakamını vilâyet vasıtasile celb ile vaziyeti kendisine izah ettim. Cereyanı milliden ayrılmıyacağına dair söz verdiğinden Hasankale kaymakamlığına nakil ile Mektebi Mülkiyeden mezun bir gencin istikbalini suitefehhüm ve şiddeti mesleğe çarptırtmadım.

26 da gelen malûmat:

Hey'eti temsiliyeden verilen 25 tarihli şifreye göre:

— İstanbul telgrafçıların mahrem ihbaratına nazaran İngilizler Anadolu'ya trenle asker sevkıyatı yapıyorlarmış.

— Konya - Dersaadet treni de iki gündür gelmiyormuş. Eskişehir'den İzmit'e kadar bilet veriliyormuş. Haydarpaşa'ya veriliyormuş.

— Merzifondan Samsun'a çekilen İngiliz askerlerini Samsun'da vapur bekliyormuş.

Hey'eti temsiliyeden gelen açık telgrafta da şu malûmat var:

İngiliz'ler Eskişehir'deki kuvvetlerini his olunur derecede tezyide kıyam eylemeleri civar halkını teessüre düşürdüğünden bir çok millî kuvvetler Eskişehir hükûmeti aleyhinde hareket eylemişlerdir. Harekâtı milliyenin matlub olan intizam dahilinde sevk ve idaresi için Ali Fuat Paşa kuvvayı milliyenin kumandanlığına deruhte buyurmuşlardır. Eskişehirde dört saat mesafede bir İngiliz zabiti ile müâkatta İngilizler umuru dahiliyemize müdahale etmiyerek katiiyen bitaraf kalacaklarını ve mevcut İngiliz askerinin demiryolundan ayrılmayacaklarını temin etmişler, bunu bir heyet vasıtasıyla da tekid etmişlerdir. Cevaben, maksadımızın Ferid Paşa kabinesinin ıskatı olduğunu, İtilâf hükûmetine karşı asla bir fikri tecavüz beslemediğini Fuad Paşa söylemiştir.

26 Eylülde Bakûdan iki zat geldi. Batum-Trabzon tarikiyle gelmişler. Bunlarla görüştüm, Hey'eti temsiliyeye mütalâatımla birlikte 27 de yazdım.

Zata mahsustur.

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti temsiliyeye:

Bugün Bakû'dan iki kişi (Batum - Trabzon) tarikiyle geldiler. Birisi Kafkasya İttihad fırkasından Ahmet Ağa zade Sadık diğeri Nuri paşa meselesinden dolayı İngilizlerce takib olunan Odabaşı zade Temel beydir. Bunlar elyevm Azerbaycan hükümetinin mensup bulunduğu müsavat fırkasının bize göndermeyi vaad ettiği hey'et değildir. Ağa Sadık'ın kendi fırkası namına söz söylemek için yeddinde vesikası vardır. Maksatları şudur:

1 — Azerbaycan hükümeti Deniken kıtaatı veya Ermenistan tarafından hücum olursa Osmanlı kıtaatı tarafından muaveneti filiye görmeyi ümid edebilir mi?

2 — Mensub oldukları İttihat fırkası Rusyadaki bolşevikliği himaye etmek ve bu suretle eski Rusya tarafdaram ile bolşevikliği birbiri ile çarpıştırarak Rusluğu zaafa düşürmek, fakat Azerbaycan'a bolşeviklik sokmamak taraftarıdır. Çünkü elyevm servet müslümanlar yeddinde olduğu için bunun taksimini bittabi istemiyorlar. Binaenaleyh Türkiye'nin de bolşevik olmamasını arzu ediyorlar.

Bu adamlara henüz kat'i cevaplar vermemekle beraber bilhassa Ağa Sadık'ın mensup olduğu fırka dolysisiyle kendilerini teftiş ve tetkik ettiriyorum. Zira İttihat fırkasının reisi olan Doktor Karabey vaktiyle 326 veya 327 tarihinde ittihadı islâm gayesiyle İstanbul'a gelmiş ve o zamanki İttihadı terakki rüesasiyle görüşmüş, onları tahrik etmiş ve bir hey'etle tahrikât için Azerbaycan'a geçerken Van muntakasından birdenbire ortadan kaybolduğu cihetle Rus casusu olduğuna hükmedilmişti. Azerbaycanlıların saffet ve gafletinden bilistifade aynı rolü şimdi oynaması ihtimalini nazarı dikkatte bulunduruyorum. Bundan başka Ağa Sadık'tan bize karzen veya bilâ kaydüşart para verip vermeyeceklerini sordum. Cevaben: bu babda bir selâhiyeti olmadığını, avdetinde cemiyetine söyleyeceğini bildirdi. Bakû'da tüccardan Halim imzalı Rauf beye ve Batum'da İsa imzalı M. Kemâl Paşa ve Rauf beyefendiye hitabıyla iki de mektup getirdiler. Bakû'dan gelen birincisinde Haşim'in delâletiyle tüccar olduğunu yazıyor. Nazmi ve Nazım bey, Cafer ve Haşim iyidir. Getirdiği mallardan külliyetli ziyân ettiğini yazıyor. Batum'dan gelen ikinci mektup, hamili mektup murahas efendinin şayanı itimat olduğunu yazıyor. İsim yazmamış. Pek hafi ve mahrem esrarınızı burada pek hafi bir komite vardır, bu komite sizlere lâzım, her hususu ifa edecektir. Pek gizli olacaktır. Buradaki Türk zabıtlarından de bu komiteye dahil olanlar var diyor.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Sivas:
30/9/1335

Heyeti Temsiliyenin cevabı:

Zata mahsus,

15. Kolordu Kumandanlığına

C: 27/9/1335

1 — Gelenleri tanımıyoruz. İstihzah ve teklif eyledikleri mevadm tedafüi bir ittifak mahiyetinde olmasına göre bize mukabeleten temin eyleyecekleri şerait ve

fevaid ne olacaktır. Bunu söylemiyorlar ve en mühim olan para meselesine de ademi salâhiyetten dem vuruyorlar. Ağa Sadık hakkında beyan buyurulan mütalâat son derece şayanı dikkat görülmüştür.

2 — Mektup getirenlerde tanımamakla beraber Rauf beyefendiye mektup yazanın verdiği esami meçhul değildir. Bu babda vaziyet daha ziyade tavazzuh ve tenevvür eyledikçe iş'ar buyurulmasını rica ederiz.

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Hey'eti temsiliye namına
Mustafa Kemâl

Karabeyle 1326 senesinde bir defa görüşmüştüm. Halil bey (Enver Paşanın amcası Halil Paşa) bir gün Babiâlide, Azerbaycanlı bir göz doktorunun muayenehanesinde birile görüşeceğim, bakalım bu adam sende ne tesir yapacak, demişti. Dört yolunu Nuruosmaniye caddesile Babiâli caddesi köşesini teşkil eden bir binaya girdik. Orada bir doktorla beraber Karabey, bir de Lehli sarı sakallı zayıfça bir adam vardı. Halil bey tarafeyni birbirine tanıştırdı. Lehli tarihi bazı resimleri Padişaha vermek istiyormuş, Karabey de «Kafkasya Türk menbaı; kuvvetinizi bilmiyorsunuz oralarda biraz uğraşın, mekteplere milliyet hissi verelim, teşkilât yapalım» diye uzun bir proje söyledi. Lehlinin yanında resitasyon okur gibi lâyenkatî atıp tutması ve nazarları bende iyi tesir yapmadı. Dedim ki: «Çarlık Rusyasının hafiye teşkilâtı karşısında bu dediklerin gizli olur mu? Bir çok bigünahın mahvına sebep olursun. Bundan başka biz memleketimize adam bulamıyoruz. Nerede kaldı Kafkaslara. Bir de Rusya ile samimi gitmek Meşrutiyet Türkiyesinin umdesidir.»

Bu adamlardan ayrıldıktan sonra Halil beyi ikazla: «Bu adamların hepsinin casus olduğuna, Kafkaslarla ne derece meşgul olacağınızı anlamak istediklerine kaniim. Yüz vermeseniz iyi olur» dedim. Halil Bey cevaben: «Ben de seni bunun için getirdim. Sen bu gibileri daha iyi tetkik edersin. Vay kerataalar bizi aldatacaklar ha!» dedi.

Halil bey Manastırda benim iki sene mintaka Erkânı harbiyesinde bu işlerle hayli tecrübem olduğunu biliyordu. Bu günlerde Miralay Sadık beyle İttihad ve Terakki erkânı arasındaki ihtilâfı birlikte hüsnü halle çalıştığımızdan bu haricî işten beni de haberdar etmiş ve reyimi almıştı. Fakat nedense sair mühim hususlarda olduğu gibi bu pek âşikâr tuzağa düşmemek hususundaki samimî ikazım da zamanın mes'ul ricalince hüsnü telâkki edilmemiş, bir çok para ve insan sarfile bu Karabey ile teşkilât yapılmış, Van'a kadar da gelinmiş, bu herif dahilde haricte teşkilâta dahil olanların defterini ve bir hayli parayı alarak huduttan kaçmış ve Rusya hükûmetine vaziyeti anlatmış! Bu vak'ayı hayli zaman gizli tuttular. Ben harbi umumîde duydum. Ve Halil Paşaya da bu gaflete nasıl düştüğünü sordum. Cevaben: «Herif o kadar fena adam değildi. Tahkik ettik, fakat refakatine verdiğimiz arkadaşların herife emniyetsizliği nihayet meseleyi bu hale soktu!»

İşte bu adam şimdi bir firka namına Erzurum'a garip suallerin ceva-

bini almak üzere murahhas gönderiyor. Asıl garibi, Nuri paşayı Batumdan kaçırın Temel bey isminde bir Âzeri de beraber... Temel beye Nuri paşa vak'asını sordum. Nasıl kaçırdığını, bir kaç nöbetçiyi vurduğunu uzun uzadıya anlattı. «Kaçırılmak ne münasebetle oldu, sana bu vazifeyi kim verdi?» diye sordum. Diyor ki: «Nuri Paşa Kafkas kumandanı olarak memleketi kurtardı. Batumda mahpus yatmasına biz razı olamadık. Bir kaç arkadaş karar verdik, ben de cesaretle yaptım.» Azerbaycan'a müsavat fırkası hâkim idi. Yolladığımız adamlarımıza yakında bir hey'et göndereceklerini bildirmişlerdi. Bu iki zatın biri vesikalı, diğeri yolda buluşmuş idi. Hesabımıza elverecek bir sözleri bile yok yalnız bizden ne yapacağımızı soruyorlar. Kuvvayı milliye ve millî azmimiz hakkında lâzımı gibi doldurarak bunları bir iki gün sonra savdım.

Bugünlerde Ahmet Robenson adresine Bandırma cihetlerinden gelen bir şüpheli mektup ele geçti. Ahmet Robenson kimdir? Tahkikat neticesinde ebeveyninin İngiliz olup ihtida ettiklerini ve oğulları Robenson'un da isminin evveline bir Ahmet takarak bir Türk vatandaşı gibi Harbi Umumide ihtiyat zabiti olarak orduya dahil olduğunu ve mütarekede elviye selâsenin tahliyesi esnasında 9. Orduda hizmette bulunduğu fakat Kars'ta kalarak gelmediği anlaşılmıştı. Bu adam hakkında Kars muntakasındaki tahkikatında orada İngilizler hesabına casusluk etmekte bulunduğu haber alındı. Ne ibret alınacak vak'alar! İhtida ile içimize karışanlar, yüzümüze gülerek menfaatler gösteren insanlar ne uzun müddetler zavallı Türk milletine neler yapmışlar kim bilir. Geçen sene Erzurum'da yakaladığımız mühtedi Rus casususnu tezkiye için bir mahalle halkının karar-gâhına geldiği zaman hallerine bakıp da hatıratıma şunu kaydetmiştim:

**Ey Türk oğlu! Sen pek safsın, seni herkes aldattı!
Erdim diyen, döndüm diyen çemberinden atlattı!**

Bugün de 28 de 13. Kolordu kumandanlığından gelen 26/27 tarihli şifreden Kürtlerin de Paris konferansına istiklâllerini kurtarmak için teşebbüste buldukları anlaşılıyor. Rumlar, Ermeniler daha evvel bu marifeti yapmışlardı. Sersemlik sırası Kürtlere gelmiş. Halbuki muntakadaki Kürtler, böyle bir teşebbüsün Ermenistan hesabına olacağını öğrenmişlerdi. Elâziz valisi ve İstanbul Hükümeti erkânı olan Türk'lerin akılsızlıkla nelere çalıştığını bu şifre gösteriyor:

Diyarbakir:
26-27/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Fırafı Diyarbakir'li Ekrem'in Urfa'dan pederine gönderdiği mektup hülâsası bervechiâtidir: Binbaşı muhbir Navil vasıtasile Paris Konferansına Kürtlerin vaziyetini anlatmak ve Türk ihtirasatının önüne geçip kürtlerin hukukunu muhafaza etmek üzere Halep, Antep tarikile Malatya'ya kadar kâmilten yollarda kürtlerin ekseri-

yetini istiklâl ve hürriyete teşne gördüm. Mustafa Kemâl Paşa Malatya'da tevki-
mizi emrettiğinden seyahate devam etmeyerek Malatya'dan geri döndük. Şimdi Ur-
fadayım. Pazartesi günü Haleb'e gideceğim. Oradan İstanbul'a gitmek niyetinde-
yim.

2 — Bu mektup yanında hizmet eden Mehmet Sadık namındaki adamile derdest
edilmiştir. Bu adamın ifadesine göre vali Urfaya gelmemiş, bir takım Jandarma ile
Saka köyünden bir semti mechule gitmiş. Mutasarrıf ve diğer Hey'eti faside ile be-
raber Urfa'ya gelmiş ve Haleb'e gitmişlerdir. (Mücvir kolordulara yazılmıştır).

13. Kolordu Kumandanı Cevdet

28/Eylülde intihabat hakkında Sivastan âtideki tamim geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin maksadı meşruu ve istihlâsı
vatan emrindeki nikatı nazarı semerani nafiası fiilen iktitaf edilmeye başlanıldığı-
dan teşebbüsâtı malûmesi ile taayyün ve tahakkuk eylemektedir. Erzurum ve âhi-
ren Sivas umumî kongresinin 11/Eylül/1335 tarihli beyannamesi muhteviyatı işbu
teşebbüsâtın desatiri esasiyesidir. Umumî kongre beyannamesinde;

1 — 30/Teşrinievvel/1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan aksamı va-
tanı yekpare ve bu vatanda yaşayan islâm vatandaşların yekvücut olduğu musar-
rahtır.

2 — Camiayi Osmaniyenin tamamıyeti ve istiklâli millîmizin temini ve makamı
muâllayı hilâfet ve saltanatın masuniyeti esası kat'î olarak kabul edilmiştir.

3 — Vatanımızda birlikte yaşadıkça bilcümle anasırı gayri müslimenin her tür-
lü hukuku tabiiyelerinin mahfuz olduğu ve fakat anasırı mezkûreye hâkimiyeti siya-
siye ve muaveneti ictimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazat itâsı kabul olunmayacağı
beyan olunmuştur.

4 — Beyannamenin 7. maddesi ki aynen şudur: Milletimiz insanî asrî gaye-
leri tebci ve fennî ve, iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet
ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli vatanımızın tamamıyeti mahfuz kalmak
şartile altıncı maddede musarrah hududumuz yani Düveli İtilâfiyece mütarekena-
menin akdolduğu 30/Teşrinievvel/1334 tarihindeki hududumuz dahilinde milliyet
esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi dev-
letin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılıyoruz. Ve bu şeraiti âdile
ve insanıyeyi muhtevi sulhun da âcilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem na-
mina ahzı âmalî milliyemizdir. Notai nazarı siyasimizi teşkil eder.

5 — Mukadderatı millet ve memleketi kanunu esasi dairesinde müteşekkil bir
hey'eti hükûmetin uhdei küffasında bulundurularak kanunu esasi ahkâmına riayet
mutlaka ve bilcümle kavanini devletin tamamı tatbiki lüzumu ehemmiyetle nazarı
dikkate alınmıştır. Cümlemiz işbu esasatı sahihe merbut kalarak çalışmak saye-
sinde vatan ve milletimizin her türlü müdahale ve esaretten tahlisi ile mazharı se-
lâmet ve saadet ve refah olacağını mutmaindir. Cemiyetimiz mesaisini daima dai-
rei meşrutiyeyinde sarfetmeyi muktezayı menafii mevcudiyet ve meşrutiyetimiz bilir.
Binaenaleyh meclisi millinin in'ikadile bugünkü vazifemizin meclisi milliye inti-
kali tabiidir. Ancak vatan ve milletimiz için mucibi felâh olacağına kat'iyen emin
olduğumuz balâda musarrah maksat ve nikatı nazarın meclisi meb'usanca tasdiki
ve memleket ve milletimizin selâmeti namına şiddetle arzu etmek cemiyetimizin
vezaifi esasiyesindedir. Bu sebeple de milletin intihab edeceği meb'usların hiç bir

maksad ve nıkatı nazara sadakati tahakkuk edenlerden intihab edilmesini kemâli hulûs ile tavsiye ederiz. Cemiyetimiz memleket ve milletin vahdet ve selâmete ait balâdaki nıkatı nazarı mahfuz kalmak şartile herkesin ictihadına tamamen hürmet-kârdır. Ve meb'usan intihabatına cemiyetimizin gayri meşrû bir gûna tesir ve müdahalesi vâridi hatır olamaz, yalnız herşeyden akdem mevzuubahis olan mes'ele vatan ve milletimizin hayat ve memarı mes'elesi olduğundan bu noktanın teminine cemiyetimiz milleti irşad ve ikâz ve intihabatı tesri ve takip etmeyi bir vazifei vataniye addeyleyler. Binaenaleyh livaniz dahilindeki intihabat hazırlıklarının derecesini ve malûm olmuş ise namzetlerinizin ve kimin meb'us olmak istediklerini iki gün zarfında sür'ati iş'arını hey'eti temşiliye hassaten rica eyler.

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Milletimizin nasıl bir sulhü kabul edebileceği tesbit olunmuştu. Meclisi Meb'usanımız millettten direktifini alıyordu. Teşekkül edecek meclisimizin çıkaracağı hükûmet millî kuvvete, millî arzuya istinad etmiş bir kuvvet-olacaktı. Eğer İtilâf devletleri kökü tamamile millet içinde bulunduğunu gördüğü bu hükûmet ve meclise itimad etmezse veya yine istiklâlimizi muhtel tekliflerde bulunursa artık sonuna kadar biz de sebat edecektik. Fakat mühim olan mes'ele meclis nerede toplanacaktı. İstanbulun iki cihetli tehlikesini herkes görüyordu. Biri harici düşmanlarımız, diğeri de devireceğimiz Ferit Paşa kabinesi ve bunu tutanlar! Buna padişah da dahildi. Acaba tam mânasıyla milletin sinesinden çıkacak meclisi meb'usanımıza hürmet edilecekmiydi, Yoksa tevkif ve nefi olunan vatandaşlarımız gibi, hazır gelmişler deyip bunlar da mı toplanacaktı? Eski meb'uslardan ve yeni olması muhtemel olanlardan fikirlerini yokladıklarım hep İstanbulda toplanmak fikrindeler. Başka bir tarzın kanunen gayri câiz olduğunu, bundan başka halkın da razı olmayacaklarını ileri sürüyorlardı. Bu mühim mes'elenin halline henüz vakit var. Şimdilik Ferit Paşa hükûmetini devirmek günün mes'elesi.

29 da hey'eti temsiliyeye teklif ettim ki: «Hükûmeti merkeziye git-tikçe nevmi olacağından zümrei ihanetin aleyhinde devamlı bir tehditle aralarında serî bir iftirak husule getirmek için pek müessir bir beyanname neşrile Trabzon, Samsun ve İznit tarikile İstanbul halkına dağıtmak faideli olur. Bu beyannamede amâl ve harekâtı milliyenin vüs'at ve azameti ve payitaht kapısına kadar dayandığını, vatan ve milletin halâsı kari-bini kat'î bir lisanla göstererek İstanbul âfâkındaki vatanperverlere büyük bir kuvveti kalp ve imansızlara da dehşet ve haşiyet vermek ve İstanbul'daki anasını gayri müslime ile ecanibe büyük bir itimad ve emniyet bahşeylemek lâzımdır.»

29/Eylülde Aptülkerim paşanın Mustafa Kemâl Paşa ile muhaberesi hakkında şu şifre geldi. Bu metin şifreden evvel iradei milliye hey'eti istihbariyesi imzasile de açık geldi. Bu kadar müşkülâta ve çekişmeye rağmen 25 akşamı başlayan ve 27 de makina başında görüşülen mevad hak-

kında biz 29 da haberdar olduk. Bu ne fena bir usul. Her bir adım itimad ve hürmeti takviye edeceğine, taannüt ve müşkülâta yol açıyordu. Ne büyük tesadüf ki ben samimiyet bağı olmak tab'ındayım. Sivastan gelen ma-lûmat aynen şudur:

Sivas:
28/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Ali Fuat Paşa hazretleri delâletile Aptülkerim paşa imzalı bir telgrafname alındı. 25/9/1335 akşamı Ankara'dan Ali Fuat Paşayı, İstanbul'dan telgraf başına istedikiler. Bulamadılar. Kerim paşanın şifresinde hükümet ve milletin telifi beyn için millî harekâtın müdiranı ile görüşmek üzere tâyin olunacak mahalle zevatı âliye ile gelebileceği bildirilmekte idi. 27/Eylül/1335 de İstanbul'dan Mustafa Kemâl Paşa telgraf başına çağırıldı. Makina başında hey'eti temsiliye huzurile sekiz saat Aptülkerim Paşa ile muhabere edildi. Bütün muhabereattan çıkan netice hükümetin bu tavassutu ileri sürdüğü zatı akdesi hazreti padişahının ise zatı hümayunlarına karşı milletin cümlemizi zatı hazreti hilâfetpenahiye karşı beslemekte olduğu lâyezal sadakat kerratla teyid edilerek bugün azmi kararlarının hiyaneti vataniyesi mertebeli sübuta varan Ferit Paşa kabinesinin sukutu ile yerine namuskâr ve âmali milliyeye mutavaatkâr ve hâdim bir hey'etin kuudu olduğu arizi âmik izah kılındı. Ve cereyanı millinin takip eylediği safahat ve teşebbüsât.....nihayetine kadar tafsil edildi. Beyannamei hümayundaki hakayik bu nikatı nazardan şerh olunarak vaziyeti siyasiyenin lehimizde kaldığı son şekli sırf mevcudiyeti milliyenin izharı âhirine medyun olduğu yoksa Ferit Paşa kabinesinin siyaseti sefihanesinin neticesi olmadığı bildirildi. Sevgili padişahımızın iğfal olunmakta buldukları teşrih kılındı. Ferit Paşa kabinesinin bütün hayatiyeti siyasiye ve dahiliyesi birer birer anlatıldı. Vaziyeti hakikiyeyi gören ahalinin hattâ ecanibin İngilizleri bile umuru dahiliyemize müdahaleden ve cereyanı millî aleyhinde bulunmaktan tevakkî eyledikleri bildirildi. Ve işin en kestirme tarikinin keyfiyeti şevketmeap efendimize arz etmek olduğu bildirildi. Buna dair verdiği cevabı Anadolu vaziyetinden hilâfetpenah efendimizin haberdar oldukları ve milletin arzusunu yerine getirecekleri merkezinde idi. Buna karşı vaziyetin tamamen şevketmeap efendimize ma'lûm olduğuna milletin kani bulunduğu, çünkü bu halde zatı akdesi hümayunlarına merbut bulunan bir kaç şahsı elbette tercih eylemeyecektir. Milletin kavi, müdrük azminde kat'i bulunduğu ve şevketmeap efendimizin itâyı karar ve halli mes'ele buyurmaları zamanı olduğu bildirilmiştir. Kerim Paşa tekrar görüşeceğini beyan ederek muhabereye hitam vermiştir.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

30/Eylül Kerim paşa ile muhavere eden bir şey çıkmamıştı. Teklifim vechile tazyik müessir olabilirdi. Ben Trabzondan bunu yaptırıyordum. Trabzon halkı da sadrazama hitaben şu telgrafı yazıyorlardı: «Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen feryadı milliyi Trabzon kendisine mahsus vekar ve sekînat ile tetkik ve takip etti. Memleketin bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Muhabbeti vataniyeniz var ise artık terki mevki ediniz paşa hazretleri.»

Şimdiye kadar memleketin muhtelif yerlerinden mühim tesirler yapılmış oluyordu. Mukavemet eden yerlerden Konya'da Vali Cemâl bey hapishanedeki bircümle mahpuslar —Katilleri dahi— çıkarıp teslih etmiş ve ecnebilerin müdahalesini celbe çalışmış ise de Refet beyin tazyikiyle İstanbul'a firar etmiş. Ahali vali vekâletine ittîfakı âra ile sabık meb'us Vehbi beyi intihap etmişler. Karaman, Bozkır, Bolu, Kütahya, İzmit'e kadar mıntaka âmali milliyeye irtibatını bugüne kadar ilân etti. Konyada İngiliz ve Fransız mümessilleri Refet beyi ziyaretle harekâtı milliyeye karşı tamamen bitaraf olacaklarını teyid eylemişlerdir. Burdur, İsparta, Denizli, Afyonkarahisar sancaklarile Bursa vilâyeti, Dinar, Uşak, Gediz, Alaşehir, Söke kazaları ve mülhakatının da Hey'eti temsiliyeye kesbi irtibat ederek hükûmetle alâkalarını kestiklerini Ali Fuat Paşa 2/Teşrinievvel tarihile bildirdi.

Harbord heyetinden geride kalmış Amerikalı bir kaymakamla iki zabıt, tercüman olarak bir Ermeni zabıt 29 da Erzurum'a gelmişlerdi. Bunlar da Ermenistan'a geçti. Amerikalı kaymakam Bayazıt üzerinden geçmek istiyordu. Sebebini sordum. Külliyyetli kıtaat Ermenistan'a taarruz etmek üzere hazırlandığından Ermeniler İtilâf nezdinde şikâyette bulunmuşlar. Müsaade ederseniz lehinize olur dedi. Aynı zamanda Türkiyedeki asayiş hakkında bu mıntakayı gözünüzle görürsünüz dedim. Ve refakatine memur vererek gönderdim. Bazı mühim merkezlerde lisan bilir zabıtları böyle hey'etler geldikçe halk kıyafetiyle karşılına çıkarıyor ve iyi tesirler yapıldığını görüyordum. Bu zat da Kürt mıntakasından geçerken güzel muhataplar bulacaktır.

Memleket harici havadisler şunlardır: İngilizler Zahu mıntakasında katledilen hâkimi siyasilerinin intikamını almak için İmadiye'liler üzerine asker sevk etmiş. Ve tayyare ile de taarruzda bulunmuş ise de, vukubulan müsademelerde bir top iki makinalı tüfek ve 455 maktül ve mecrûh terk ile Zahu'nun 10 kilometre şimalinde (Kersuz) kariyesine çekilmişler. Rusya havadisleri: Şimal cephesinde İngilizler (Arkanjel) mıntakasını tahliye ediyorlar. Denikenin silâh altına aldığı efraddan cepheye sevk olunanlar peyderpey kaçmaktadır. Kaçalinski mıntakasından alınan askerden 5000 nefer isyan etmiştir. Orenburg ve Yeskof cephelerindeki Bolşevik orduları mühim muvaffakiyetler kazanmışlardır. Kolçak ordusunun arkasında, Ural dağları şarkında Kurgan'dan çekildiği esnada isyan zuhur etmiş, ordunun kalan aksamı da büsbütün dağılmıştır. Cenup cephesinde Uba-yan istikametinde bolşevik hücumları devam etmekte ve Biyelograd istikametinde şiddetli muhaberele olmakta ve Bolşevikler Kalino istikametinde muvaffakiyetle ilerlemektedir. Garp cephesinde Peskof dairesinde Novosiliye şehri Bolşevikler tarafından işgal edilmiş ve Ceneral Skolof fırkası mahvedilerek iki alay kâmilan esir edilmiş, üsera mecmuu (30) bin kişi imiş.

Naheivan mıntakasından gelen malûmat oradaki vaziyeti gösteri-

yordu. Raporlar Nahcivan ve havalisine kumandan olarak gönderdiğini Yüzbaşı Halil beyden, bir de Azerbaycan hükûmeti tarafından orduya da gönderilen nemyende (Murahas) Samet beyden idi. Nahcivan muntakasını Türkiye'ye aittir diye huddu millî içerisinde almak imkânsızlığından dolayı Azerbaycanla birleşerek oraya rabtını veya müstakillen idaresini Halil beye talimat vermiştim. Ahvale göre mâkûl tarzı oradaki halk murahhaslarile kararlaştıracaklardı. Verilen şekli gösteren raporları aynen derc ediyorum:

Nahcivan:

7/9/1335

No: 3

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Nahcivan ve havalisine dahil olduğumuz vakit cereyan eden muhaberat ve vukuat ve neticesi bertafsil on birinci Fırka kumandanlığı vasıtasile arz edilmişti. Ondan sonra hudutlarda ufak tefek ehemmiyetsiz pek çok müsademeler olmuştur. Ve el'an da düşmanla muharip vaziyette bulunuyoruz. Düşman Büyükvedi'yi daima top ile tâciz ediyor. Develi elimizdedir. Düşmanın Büyükvedi karşısında dört top ile beş yüz mevcutlu bir alayı mevcuttur. Kamerlide kuvveti yoktur. Yalnız Ermeni ahali vardır. Zengibasarda şimdilik sükûnet vardır. Fakat müslüman ahali Ermenileri köylerine koymuyorlar. İğdir ve Sürmeli mahalinde düşman ahali islâmiyeye çok zulümler yaptı. Ve Sürmeli mahalinden yirmi dört köyü dağıttı. Sürmeli mahaline muavenet edemiyoruz. Dereliz'de, Keşişkendi'nde düşmanın bir alayı mevcuttur. Bu alay Nahcivandan ricat eden alayıdır. Zengezor'da düşmanın kuvvayı muntazaması yoktur. Milis teşkilâtı vardır. Ve iki topia miktarı malûm olmayan makinalı tüfekleri mevcuttur.

2 — Düşmanın el'an ruhu sönük ve kuvvei mâneviyesi kırık ve ahvali dahiliyesi karmakarışıktır. Hâkûmet Taşnaksiyonların elindedir.

3 — Ordubadda Azerbaycan hükûmetinin bir nümayendesi mevcuttu. Bu zatı Nahcivan ve Şerir'e getirerek Azerbaycan hükûmetinin bayrağını çektik ve bu hava-liyi Azerbaycan hükûmetine ilhak ettiğimizi ilân ettik. Azerbaycan hükûmetile bu zat vasıtasile muhabere ediliyor ve Azerbaycan hükûmeti de hattı hareketimizi tasvib ediyor. Ve bize para ile muavenet ediyor.

4 — Zengezor'u Azerbaycan hükûmeti işgal etmek istiyorsa da henüz bir hareket yoktur. Eğer buna muvaffak olursa o vakit Azerbaycan hükûmetile birleşmiş olacağız.

5 — Evvelce sulh yapmağımız için bize müracaat eden İngiliz ve Amerika murahhaslarına biz Azerbaycan hükûmetine kendi kendimize mülhak oluyoruz. Ve bütün hukuku siyasiyemizin müdafaa ve muhafazasını Azerbaycan hükûmetine tevdi ediyoruz. Binaenaleyh bu hususta hükûmeti mezkûre ile müzakere emelerini söyleyerek bize olan tekliflerini bu vechile red etmiş idik. Bundan bir hafta mukaddem Erivan'dan Lavtin isminde bir İngiliz Miralayı bu tekliflerimizin kabul edildiği, ve Azerbaycan hükûmetile müzakerede bulduklarına ve İngilizlerin Kafkasya'dan çekildiklerinden kendisinin de yakın zamanda gideceğini yazıyordu.

6 — Şimdi biz teşkilâtı mülkiye ve askeriye ile meşgulüz. Yalnız elimizdeki mevcut zabitan pek az olduğundan her halde laakal küçük rütbeli (Mülâzim) sekiz zabıt ile miktarı kâfi mualeceyi havi bir doktorun gönderilmesine müsaade buyurmanızı selâmeti memleket namına rica ederim.

7 — Memlekette pek çok hastalık mevcuttur. Hiç bir doktorumuz ve mualece-
miz yoktur.

8 — Bu raporumu hâmil hey'et zâtîâlinize buralarının ahvali hakkında şifahen
de arzı malûmat edecektir. Bu hey'et Erzurumda iki üç gün kalacaktır. İaşelerinin
teminine müsaade buyurulması.

9 — Bu hey'et avdetlerinde ailemi de beraber getirecektir. Erzurumdan Palu'ya
kadar biri yaylı biri furgon olmak üzere iki arabanın itâsı hususuna müsaade ve
emir buyurulması.

10 — Bu havalide hiç şeker yoktur. Zabitan ve küçük zabitan için kâfi miktar
şekerin de kayın pederimin biraderi Büyükahan'a teslim edilmek üzere itâsı hususuna
emir buyurulması maruz ve müsterhamdır.

Nahcivan ve havalisi kumandanı

Halil

Zeyil: Bu rapor şayanı itimad zevat ile gönderildiği için şifre tahviline lüzum
yoktur.

Nahcivan:

3/9/1919

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı Huzuru Samilerine

1 — Orduyu Osmaninin bu havaliden çekildiği zaman İngilizlerin bu havalie
gelip Nahcivan-Şeril-Veydi ve Ordubad Müsülmanlarının Ermeni hükûmetine tes-
limlerini ve itaat etmelerini söylemiş idi. Şimdiye kadar Ermenilerin zulmü altında
inleyen yarım milyon nüfusu islâmın istimdadına hiç bir taraftan yetişilmemiş idi.
Ve Azerbaycan hükûmeti bazı mühim mes'elelerden dolayı islâmların muavenetine
yetişemedi. Ve daimi surette islâmların düşmana karşı müteyakkizane durumları
için düşmanın hini taarruzunda kendi kendilerini müdafaa etmek için bendelerini
Azerbaycan Hükûmetinin memuru olarak Ordubadda islâmlara muavenet teşkilâ-
tında bulunmak üzere tâyin edilmiştim. Ordubaddan Vedibasara'ya kadar habis Er-
meni zulmü altında inleyen müslümanları kurtarmak ve muavenete şitâb olmak
üzere gönderdiğiniz zabıt ve efrada binlerce teşekkür eder ve Cenabı Allahın daimi
surette kalplerinizi ve kâffe islâmın bu dünyada tenvir ile müşerref olmasını Cenabı
Allahtan dualar ederim. Halil bey cenapları bu toprağa ayak basar basmaz Cenabı
Allahın lütfu keremile ve siz kumandan cenaplarının daimi evkatta..... bu hava-
lide bulunan düşman tard ve tenkil edilmişti. Binaenaleyh Azerbaycan hükûmeti
memuru olduğumdan tarafımdan ve hükûmetim nâmına zatı samilerine teşekkür-
atımı arz eylerim. Ve hilâfeti küberayı islâmiye evvelden Devleti Âliyei Osmaniye-
nin yeryüzünde bulunan islâmlara muavenet etmesini tekrar cenabı haktan tazarru
ve niyaz eylerim.

2 — Zengibasara ve Sürmeli mahallinin İslâmları şimdi düşman tazyiki altında-
dır. Ve İslâmara çok fena muamele etmektedirler. El'an bugüne yarına mezkûr
mahallerin islâmlarını mahvetmek malûmu âlileridir. Şimdilik bu islâmları düşma-
nın tazyiki altından kurtarmak siz kumandan cenaplarının vicdanına vabestedir.
Bu islâmlara yakın vakitte bir parça kuvvetin işbu mahallere gönderilmesini ke-
mâli yeis ve suzişle rica ederim.

3 — İleride Ermeni tehlikesine binaen Ordubaddan Vedibasara kadar Milis teş-
kilâtı yapıldı. Fakat teşkilâtımızın nevakısı çok ise de ehem nevakısı zabıt,
doktorudur. Mezkûr teşkilâtın parlak olması için sekiz dokuz zabıt ile bir doktor

ve mualece daha gönderilmesi için de Cenabı huzuru âli kumandanı samilerine arz ve istirham eylerim efendim.

Nahcivan ve havalilerinin vali vekili
Samed

Bu Nahcivan mıntakası 1334 de Ermenilerden kurtarılmış, karargâhımla bir müddet kaldığımdan, teşkilâtı milliye ve askeriyesi tarafımdan, yapılmıştı. Kuvvetli bir alay yapabilmıştım. Batum muahedesi mucibince burası Osmanlı hükûmetine aitti. Mütareke neticesi Elviyei selâse elimizden çıkmış, artık bu havali ile aramızda İran ve Ermenistan arazisi kalmıştı. Bu mıntakanın ehemmiyeti bir defa kâmilen öz Türk olmasından, ikincisi Azerbaycanla ittisalimiz için bir koridor olmasındandır. Muktezi ve mümkün muaveneti Bayazıttan yaptırıyordum. Raporlar üzerine îâzımgeleni yaptırdım. (1)

1/Teşrinievvel/1335 de her tarafa tamim olunan havadislerin mühimleri şu idi:

1 — Kütahya, Hendek, Adapazarı, İzmit havalisi (Kandıra ve Şileye kadar) Kuvvayı milliyeye iltihak ettiler. (Burdur, Isparta, Denizli, Afyonkarahisar sancakları ile Bursa vilâyeti, Dinar, Uşak, Gediz, Alaşehir, Söke kazaları ve mülhakatının da Hey'eti temsiliye ile irtibat hâsıl ettikleri 2/Teşrinievvel tarihile ilân olundu.)

2 — İngilizler Kütahya'daki 150 neferlik müfrezelerini çektiler. Merzifon'daki İngiliz kuvvetleri de Samsuna çekildi. Samsun'u da tahliye edecekleri söyleniyor. İngilizlerin, mevcudiyeti milliyemize riayetle mütarekename ahkâmına muhalif ve sebepsiz işgallere nihayet verdikleri anlaşılıyor. Harekâtı milliyenin meşruiyetini şurada İngiliz zabıtları söylemektedirler. Tan Gazetesi de "Türk milletinin azim ve vahdeti millisi karşısında Türkiyenin taksiminin gayri kabil olduğunu" yazıyor.

3 — İngiltere hükûmeti Suriyedeki hukukundan feragat ettiğini bir beyanname ile ilân etmiş ise de Suriyelileri Fransızlara karşı silâhlandırmaya devam etmekte olduğundan Fransız mehafilinde İngiliz'lere karşı mevcut olan ademi hoşnidiyi tezyit eylemiştir. Hattâ Adana'da Fransızlarla İngilizlerin müsademe ettikleri ve İstanbul'a trenle bir çok İngiliz mecruhu geçtiği de istihbar edilmiş.

4 — Ankara valisi Muhittin Paşa külliyetli tahsisat ile Çorum'a gelerek bazı tertibat ve ifsadat yapmakta iken Kuvvayı milliye tarafından derdest (2) ile Sivasa gönderilmiştir. Firari Konya valisi ile Konya Telgraf Başmüdürü İstanbul'a kaçmışlardır. Konya'da bunların şeriki denaetleri de sıvışmaktadır.

5 — İstanbul hükûmeti Maarif Nazırı istifa etmiştir. Tasviri Efkâr Gazetesi kabinenin sukutunun yakın olduğunu yazıyor.

(1) Maatteessüf 1336 da halk kendilerini kurtaranların, tahakkümü var, diye bunları istememeye kalktı. Azerbaycanlı vali de halkla birleşti. Tafsilât gelecektir. Nahcivan'a yakın mıntakaya kadar Ermenilerin tekrar işgaline bizzat halkın tehlikeden uzaklaşınca başlayan tefrikası sebep oldu. Kuvvetli kıtaat göndermeye ve oradan da Erivan'ı tehdide mecbur oldum.

(2) Bu vazifeyi yapan Keskinli Rıza bey 1926 Kânunusanisinde, yani bu millî vak'adan altı sene sonra Reiscumhur Gazi Paşayı da dağa kaldıracağı cürmile Ankara'da İstikâl mahkemesi tarafından astırılarak öldürülmüştür.

Bugün Erzurumda ikinci yetimler mektebinin resmi küşadına muvafak oldum. Evvelce açtırdığım sanayi mektebindeki çocukları bir hey'etle bizzat tetkik ederek istidadı ziyade olan çocukları ileride zabıt olmak üzere gece yatılı iptidai mektebi halinde ayırdık. Evvelce Amerikalıların yaptırdığı binalarda bu yeni mektebin mükemmel bir başlangıç merasimini yaptık. Tahsil ve yaşlarına göre defaten üç sınıf halinde işe başlandı. Artık Erzurum ve havalisinde muavenete muhtaç çocuk kalmamıştı. Bütün gark mintakasında bu kabil çocuklar oralardaki kıtalar tarafından toplanarak Erzuruma gönderilmeye başlanmıştı. Bunun halk ve ordunun üzerinde olduğu kadar kendi ruhumda dahi pek büyük bir eseri sürur ve inşirah yaptığını görmekte saadet duyuyordum.

2/Teşrinievvelde Sivastan âtideki cevabı aldım:

Sivas:
1/10/1335

C: 29/9/1335:

1 — Mütalâatı devletleri pek musip görüldü. İtâ buyurulan esasat dahilinde bir beyanname kaleme alınmak üzeredir. Trabzon'da tabı olunarak İstanbul'a sokulup dağıtılmasının temini için aynen zatı devletlerine bildirilecektir. Sivas ve Ankara'da da tabı olunarak sevk ettirilecektir.

2 — Şimdilik daha kat'î bir teşebbüs imkânı mutasavver değildir. Hiç şüphesiz ki hükûmetin taannüdü hazırı ara sıra Trabzon telgrafhanesinin kaçakçılığına Bursa'nın henüz harekâtı milliyeye iltihak etmemiş olmasına ve İzmitin de henüz kazanılmış bulunmasına ve Konyaya gönderdikleri Kara Sait paşanın icraatı mevudesine medyun bulunmaktadır. Bunlardan sonuncusu Refet'ten bugün gelen malûmat leülhamd mündefi olmuştur. Refet bey de Sait paşayı geldiği trenle İstanbul'a iade etmiş ve zatı şahane arzu hal eylemesine dair vaad almıştır.

3 — Şimdilik mesai maruzamızın hedefi aslîsi İzmit'i tamamen kazanıp orada bir üssülhareket yapmak himmeti devletleri ile kariben Trabzon tamamen emin bir şekilde gireceğinden Bursayı da buradan giden murahhasların muvasalat ile işe başlaması sayesinde kazandıktan sonra İstanbul'a münhasır bir şekilde kalacak olan hükûmete karşı harekâtı milliyeyi İzmit'ten Üsküdar'a ve hattâ Kadıköyüne kadar fiilen ve fikren sokmak.

4 — Vaziyet inşallah lehimize inkişafı mes'udiyetine devam ettikçe aynı zamanda hey'eti temsiliye karargâhının Ankara'ya ve daha garbe nakül suretile İstanbul'a yaklaşmak hususunda da müessir olabileceğini düşünüyoruz. Bu babdaki mütalaa devletlerini anlamak istiyoruz.

5 — Ali Fuat Paşa İstanbul içinde dahi kabine aleyhinde teşebbüsata giriştiğini bildiriyor. Bunun ne dereceye kadar faal ve müessir olacağını kestiremiyoruz efendim.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Bugün Ferit Paşa kabinesinin düştüğünü ve Ali Rıza paşanın riya-

seti altında yeni kabinenin (1) işe başladığı haberini aldığım dan ben de Sivas a âtideki teklifi yapmış tım:

Erzurum:
2/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye:

1 — Yeni kabinenin Bahriye Nazırı esbakı Ali Rıza paşanın riyaseti altında teşekkül ettiğini ve Harbiye Nezaretine de Mersinli Cemâl Paşanın tâyin edildiğini haber aldık. Muvaffakiyatı milliyenin parlak mukaddemesinden dolayı arzı tebrikât eylerim. Dün akşam şifre ile arz ettiğim Kâzım beye gelen mekiubun manzuru acizi olan son fıkralarında Cemâl Paşadan bahsediliyordu. Cemâl Paşanın Anadolu harekâtı milliyesine karşı hiç bir vechile muhteriz bulunmayıp bilâkis Dersaadette dahi çalışmakta olduğunu ve binaenaleyh yanlış bir zehap hâsıl olmamasını bildiriyordu. Şu halde Müşarünileyin memuriyetini hüsnü telâkki ve mekasıdı milliye-mizde kendisini teşci etmek ve Nazırı sabık Süleyman Şefik Paşa ile Dahiliye Nazırı Adil ve telgraf müdürü umumîsi Refik Halit beylerin firarlarına meydan verilmeyerek derhal divanı âliye sevkleri bütün kolordular ve vilâyetler tarafından bir anda şifreli telgrafla sadareten istirahat edilmesini teemmül ediyorum. Kabul buyurulduğu takdirde bütün vali ve kumandanlara hey'eti temsiliye tarafından acilen teklif edilmesini rica ederim.

2 — Anadolu 'nun vaziyetini zaif düşürmemek için Harbiye Nezareti kendisi için muhtac olduğu kuvvetli muhit ve maiyeti İstanbul'dan ve o civardan ihzar mecburiyetinde olmalıdır. Ve meselâ Cevat Paşayı yine erkânı harbiye umumiye riyasetine, Yusuf İzzet Paşayı ve Miralay Bekir Sami beyi İstanbul muhafızlığına, İsmet Beyi müsteşarlığa almak ve buna göre en mühim ve hassas makamlar pek emniyetli ellere tevdi edilmelidir. Refet beyin bilâ sebep istifaya mecburiyeti dahi tashih ile bu kıymetli arkadaşımızın silki askerisinde bırakılması temin olunmalıdır.

3 — En buhranlı bir zamanda Mamuretilâziz'e gönderilen Haydar beyin memuriyetinin iradei seniyyeye iktiran ettirilerek asaletinin temini.

4 — Kastamonu valisi İbrahim beyin derhal izzetinefsinin tashihi ve meselâ Trabzon'a tâyinine delâlet buyurulmasını arz eylerim.

Kâzım Karabekir

(1) Yeni Kabine:

- Sadrazam : Ali Rıza Paşa
Şeyhülislâm : Haydarî zâde İbrahim Ef.
Harbiye Nazırı : Cemâl Paşa
Hariciye Nazırı : Mustafa Reşit Paşa
Bahriye Nazırı : Ferik Salih Paşa (İpkaen)
Şûrayı Devlet Reisi : Apturrahman Şeref bey
Dahiliye Nazırı : Damat Mehmet Şerif Paşa
Adliye Nazırı : Mustafa Bey (İpkaen)
Maiye Nazırı : Tevfik Bey (İpkaen)
Nafia Nazırı : Abut Paşa (İpkaen)
Ziraat ve Ticaret Nazırı : Hadi Paşa (İpkaen)
Maarif Nazırı : Sait bey (Sabık kabineden yakında istifa etmişti)
Evkaf Nazırı : Sait bey (Vekâleten)

Daha Samsunda bile İngilizler varken ve Sivas mıntakasında eğreti gibi otururken Hey'eti temsiliyenin İstanbul'a yaklaşması düşüncesini muvafık bulmadım. Tehlikeye düşmelerinden sarfı nazar, uzaklarda bulunduğça mânevi tesiri de büyük olacaktır. Bundan başka Hey'eti temsiliye Şark vilâyetlerinin de merkezi demek olduğundan şimdiden uzaklaştıkça Şark üzerindeki tesirini de kaybedebilecektir. Kuvvayı milliyenin matlup olan derecei tevazünde muhafazası için şimdilik Sivasta ahvale intizar etmeli ve hiç bir zaman da Ankara'dan daha Garba geçmemelidir. Aksi halde az zamanda oradan oraya koşan bir kaç kişinin hiç bir teşkilâtı yoktur diye maksadı millimizin bir çete harekâtı gibi gösterilmesi ve gürültülere boğulması pek muhtemeldir. Bu fikrimi hey'eti temsiliyeye 3/Teşrinievvelde yazdım, (1) ki aynen şudur:

Erzurum:
3/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye:
C: 1/10/1335:

Kuvvayı milliyeyi temsil eden hey'eti âliyenin değil Ankara'nın hattâ Sivas'ın garbine bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü Şarkî vilâyatın Kuvvayı milliyesini teşkil eden hey'etin bütün bütün uzaklaşmasını ve dolayısıyla bu vilâyetlerin teşkilâtsizliğini mucip olacağı gibi şimdiye kadar pek meşrû ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı milliyenin ötedenberi daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca bir çetecilik hârekâtı gibi göstermeleri mümkün ve maksadı mukaddesi millinin böylece gürültülere boğulması mahzuru mevcuttur. Kabinenin sukutile lehülhamd buna hacet kalmadığından ve Kuvvayı milliyenin matlup olan derecei tevazünde muhafazası için Hey'eti temsiliyenin Sivas'tan garbe geçmemesi mütalâasında bulunduğumu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hududa kadar olan kıtaatı teftiş etmek ve vaziyet hakkında kumandanları tenvir etmek üzere bugün otomobil ile Hasankale üzerinden öğ-

---

(1) Bunun tesiriyle hey'eti temsiliye üç aya yakın daha Sivas'ta kaldı. Eğer derhal Ankara mıntakasına ve bilhassa daha garbe gitselerdi iki hafta sonraki Şeyh Recep hâdisesi, Fevzi paşa hey'etinin teşebbüsü gibi mühim vaka'lar karşısında hâdisat büsbütün başka bir cereyan alacaktı. Bu hâdiselerden sonra bilhassa Sivas-Samsun mıntakalarındaki teşkilâtın da hitamı Sivas'ta kumandanların ictimaile görülerek emniyet geldikten sonra artık mahzursuz Hey'eti temsiliyenin garbe nakline müttefikane karar verdik. Bu karardan bir aydan fazla zaman sonra Ankaraya gidilmiş iken bile nelere maruz kaldı. Ve benden istimdad olundu. Gazinin hatıratında (Sahife: 208) bu şifremin Sivas ictimandan sonraya kaydı, metnin noksan yazılarak mânasız tenkidlerini hayretle gördüm. Eğer kendileri fikrimi kabul etmiyor idiyeler beni ikna etmeli veyahut buna lüzum görmüyorlarsa Ankara'ya gitmeli idiler.

leyin Horasan'daki on ikinci fırka karargâhına geldim. Aras cenubunda hudut üzerindeki Karakilise ye kadar da otomobil ile güdip o havalideki kıtaati teftiş ile gece Horasan'a döndük. Hey'eti temsiliye beni saat 4 sonra da makina başına istemiş. Teftişte bulunduğum bildirilince «İstanbulda hali inikadda bulunan kabine ile muhaberede olduklarını» bildirerek oraya yazdıkları telgrafı aynen yazdırmışlar. İşbu telgrafı açık olarak Müdafaai Hukuk merkezlerine ve Belediye Reislerine tamim etmişlerdir. Aynen şudur:

Bugün Sadrazâm Ali Rıza Paşanın vukubulan istizahı üzerine hey'etimiz tarafından teklif edilen hususat aynen bervechiâti derc olunur. Cevaben berayı tahlif sarayı hümayuna azimet edeceklerinden cevabının yarın itâ olunacağı bildirilmiştir. Hükümet ile millet arasında mutabakatı enzar ve âmâl husulü tamimden tebliğ edinceye kadar kemafissabık muhaberatı resmiyenin münkati bir halde bulundurulması lüzumu hey'eti temsiliye kararile tebliğ olunur. 3/10/1335

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

Sadrazam tehametlû devletlû Rıza Paşa Hazretlerine,

Millet şimdiye kadar resikârına geçenlerin kanunu esasiye ve âmali milliyeye münafi harekâtı malûmesinden müteessiren hukuku meşruasını tanıtmak ve mukadderatını emin ve ehil ellerde görmek kararı kat'isini vermiş ve lâzım gelen teşebbüsâtı azimkâraneye tevessül eylemiştir. Teşkilâtı muntazamaya tâbi Kuvvayı milliyeye ve iradei kat'iyyei milleti biavnilâhı taalâülkerim tamamen izhar ve ispat etmek kudretini ihraz eylemiştir. Millet kuvvet ve iradesini hiç bir vakit âmali mukaddesi şahaneye muagyir ve münafi, mülkü millete mübayin bir tarzda gayret etmek ve niyeti gayri mâkulesinde değildir. Millet zatı akdesi hilâfetpenahiye mazharı emin ve itimadı olan zatı fahametpenahilerile rüfekayı kiramınızı müşkül vaziyette bırakmaktan kat'iyyen mütevakki olup bilâkis tamamen müzahir olmaya bütün samimiyetile hazırdır. Ancak hey'eti vükelâ meyanında Ferit Paşa ile teşriki faaliyet eylemiş nezzarın mevcudiyeti hey'eti celilelerinin noktai nazarlarile âmali milliyenin derecei mutabakatını kemâli hulus ile anlamak mecburiyeti hâsıl edilmiştir. Milletçe emniyeti tamme hâsıl etmedikçe atılmış olan hatvei salâhın tevfiği ve yarım tedbirlerle iktifa olunması milletle hey'eti celileleri arasında da sui tefehümâtı mucip olabileceğinden gayri caiz görülmektedir. Binaenaleyh hey'etimiz kat'i ve sarih olarak zatı samii sadaretpenahilerile bervechiâti hususatın hükümeti cedidece tasvip ve kabul edilip edilemeyeceğini kemâli hürmetle anlamayı vecibe addeder.

1 — Hükümeti cedide Erzurum, Sivas kongrelerinde tâyin ve tensip edilen teşkilât ve mekasidi meşruayı milliyeye riayetkâr kalması.

2 — Meclisi millinin in'ikadile mürakabeî fiiliye başlayıncaya kadar mukadderat hakkında mülkü millet hakkında bir gûna taahhüdü kat'i ve resmiye girilmemesi.

3 — Sulh kongresinde tâyini mukadderatı millet ve memlekete memur olacak murahhaslarla sabıkı gibi na ehillere tâyin edilmeyip milletin bihakkin âmâlini müdrik ve itimadına mazhar ehli vukuf ve iktidardan intihab buyurulması. Bu esasata tamamen itilâf hâsıl olduğu takdirde milletin vicdanından doğmuş ve bil-

cümle düveli itilâfiyece meşruiyeti ve kudreti tanınmış olan teşkilâtı milliyemizin hükûmeti müzahir olacağı ve bu suretle hükûmetin temini mukadderatı millet ve memleket hususunda sulh kongresinde vukubulacak teşebbüsatin daha emin ve müessir olacağı tabiidir. Bir defa bu nıkâtı esasiyede bir mutabakat hâsıl olduğu anlaşıldıktan sonra hâdisatı âhire sebeble hâsıl olan ahvali gayri tabiiyenin izalesi maksadile bazı maruzatı taliyede bulunmaktığımızıza müsadei sadaretpenahileri istihdam olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti hey'eti temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

3/Teşrinievvelde yazılıp aynı günde ve 4/Teşrinievvelde gelen mühim şifreleri aynen kaydediyorum:

Sivas:
3/10/1335

Dakika tehiri gayri câizdir.

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Bervechiâti mealde Sadrazama müracaat buyurulması ve neticesinin inbası rica olunur.

Ahaliyi İslâmiyeyi teslih ve yekdigeri aleyhine mukateleye sevke kıyam eyleyen ve orduyu inhilâl ve binnetice vatani müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını şifreleri çalmak için tertibatı fiiliye ittihazı suretile fâş eden ve kanunu esasi ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberati hususiyeyi milliyeye mâni olan nezzarı sabıkadan Ali Kemâl bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil beyin Millet Meclisinin küşadında Divanîâliye tevdi edilmek üzere hiç bir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf müdürü umumisi Refik Halid beyin aynı esbabdan dolayı tevkifi ile mahkemeyi aidesine tevdiini kanunun masuniyeti kudsisi namına taleb eyleyiz.

15. Kolordu tarafından Erzurum 13. Kolordu tarafından, Diyarıbekir 12. Kolordu tarafından, Konya 20 Kolordu tarafından Ankara ve Kastamonu vilâyetlerine birer suretin de sür'ati itası rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

Sivas:
3/10/1335

Dakika tehiri caiz değildir.

15. Kolordu Kumandanlığına.

1 — Bervechiâti telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına keşidesi ve inbası rica olunur.

Dahiliye Nazırının harekâtı ihanetkâranesine âlet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya valisi Cemâl ve Elâziz valisi Ali Galip ve Malatya mutasarrıfı Halil beylerin tevkifleriyle Divanıharbe tevdiileri ve Trabzon valisi Galip Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza beylerle Ankara valisi Muhittin Paşanın istihdam olunmaması ve hukuku kanuniyei milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekâtı âmali milliyeye müzaharetlerinden dolayı azledilen Sivas valisi Reşit Pa-

şa'nın memuriyeti asliyesinde ibkası, Bitlis valii sabıkı Mazhar Müfit ve Van valii sabıkı Haydar beylerin derhal münhal vilâyata tâyin ve istihdamları rica olunur.

2 — 15. Kolordu tarafından Erzurum 13. Kolordu tarafından Diyarıbekir 12. Kolordu tarafından Konya 20. Kolordu tarafından Ankara ve Kastamonu vilâyetlerine birer suretinin itâsı rica olunur.

Mustafa Kemâl

Sivas:
3/10/1335

Gayet aceledir.

15. Kolordu Kumandanlığına.

Harbiye Nazırı Cemâl Paşanın ilk tebliğine cevap olmak üzere bervechiâti telgrafın mahrem olarak müşarünileyhe keşidesi ve inbası rica olunur:

Zatı devletlerinin harekâtı milliyeyi meşruanın bidayetinden beri büyük bir kanaat ve imânla başında bulunduğunuz malumumuzdur. Harbiye Nezaretini teğrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakiyeti devletlerine bütün ordu ve tekmiil Kuvvayı milliyeye müzahir olacaktır. Mahza temin muvaffakiyetleri maksadile âti-deki hususatin sür'ati mümkün ile tatbikini rica ederiz:

A — Cevat Paşa veyahut Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşayı Erkânıharbiyei umumiye riyasetine,

B — Galatalı Miralay Şevket beyi İstanbuldaki Kolordu Kumandanı ve İstanbul muhafızı (ve Yusuf İzzet Paşa İstanbul muhafızı Galatalı Şevket bey 25. Kolordu kumandanı suretinde olabilir.)

C — Miralay İsmet Bey Harbiye müsteşarlığında.

D — 10. Fırka Kumandanı Kaymakam Kemâl beyin Polis Müdüriyeti umumiyesine tâyinine delâlet.

E — Ordu üzerine de sui tesir etmiş olan ve Harbiye Nezaretini âtil ve kıymetsiz bir hale dâçar eden ve iadei rütbeleri meclisi millîden geçmeksizin olan ve fikri mahsusu siyasî ile istihdam edilmekte bulunan mütekaidinin derhal asıllarına ırcasına, mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdiî lâzımdır. Ve üçüncü kolordu kumandanı sabıkı Miralay Refet bey bilâsebeb istifaya mecbur edildiğinden bu muamelenin tashihine, kendisinin elyevm bulunduğu Konyada 12. Kolordu kumandanlığında ipkası.

F — Fuat paşanın yerine tâyin edilen Hamdi paşa ve 12. Kolorduya tâyin edilen Sait Paşa derhal asıllarına ırca olunmalıdır.

G — İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasına Şarkî Anadolu'daki kolordular 13. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşaya ve Garbî Anadolu'daki Kolordular İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşaya tevdiî ve şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasibi mütala kılınmıştır.

Mustafa Kemâl

Sivas:
3/10/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine.

C: 2/10/1335 Şifreye:

1 — Ferit Paşa ve rüfekasının sukutu muvaffakiyeti milliyesinin temin ve istihsalinde zatiâllilerinin mesbuk teşebbüsâtı kat'iyeleri tesiri şayanı takdir ve tebrik

olmakla Hey'eti temsiliyece arzı teşekkür olunur. Kâzım beye gelip şifre ile bildirildiği iş'ar buyurulan mektup henüz vâsıl olmadı. Cemâl Paşa hakkında tasavvur olduğu gibi hareket olunacaktır. Ancak kendisi ile muameleye iptidaren öğleden sonra Sadrazamla telgraf başında ve vukubulacağını arz ettiğimiz muhabereden sonraya tâlik edelim.

2 — Sadrazama âtideki mealde derhal müracaat olunmasını tensibi samileri vechile bilcümle vali ve kumandanlara şunu yazdık. Ahalii islâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevke kıyam eyliyen ve orduyu inhilâl ettirilmek ve binnetice vatani müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını şifreleri çalmak için tertibatı fiiliye ittihazı suretile fâş eden ve kanunu esasi ahkâmına taarruzdan masun olan muhaberatı hususiyei milliyeye mâni olan zamanı sabıkadan Ali Kemâl bey, Süleyman Şefik Paşa Dahiliye Nazırı Adil beyin millet meclisinin küşadında divânâliye tevdi edilmek üzere hiç bir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf müdürü umumisi Refik Halit beyin aynı esbabdan dolayı derhal tevkifile mahkemei aidesine tevdiini ve kanunnamenin kudsiyetini talep ederiz.

3 — Hemen divânâliye tevdi Millet Meclisinin hali in'ikatta bulunmasına mütevakkiif olduğu için üçüncü madde o suretle yazılmıştır.

4 — Harbiye Nazırı Cemâl Paşaya âtideki mahrem telgrafın keşide olunmasını teknil kolordu kumandanlarına yazdık. Ve Harbiye Nazırının ilk tebliğine cevaben keşide olunmasını rica ettik. Zatı devletlerinin harekâtı milliyei meşruanın bidayetindenberi büyük bir kanaat ve imânla başında bulunduğunuz malûmunuzdur. Harbiye nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakiyeti devletlerine bütün ordu ve teknil Kuvvayı mihiye müzahir olacaktır. Mahza temini muvaffakiyetleri için âtideki hususatın sür'ati mümkinine ile tatbikini rica ederiz:

A — Cevat Paşa veyahut sabık birinci ordu müfettişi Fevzi paşayı Erkânıharbiyei umumiye riyasetine.

B — Galatalı Miralay Şevket bey veyahut Yusuf İzzet Paşa İstanbul'daki kolordu kumandanı ve İstanbul Muhafızı Yusuf İzzet Paşa İstanbul muhafızı ve Galatalı Şevket bey 25. Kolordu kumandanı suretinde olabilir.

C — Fırka kumandanı Kaymakam Kemâl bey polis müdüriyeti umumiyesine tâyinine delâlet.

D — Ordu üzerinde suitesir yapmış olan ve Harbiye Nezaretini âtil ve kıymetsiz bir hale dâçar eden ve isadei rütbeleri meclisi milliden geçmeksizin olan fikri mahsusu siyasi ile istihdam edilmekte bulunan mütekadının derhal asıllarına irca ile mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdi lâzımdır, ve üçüncü kolordu kumandanı sabıkı Miralay Refet bey bilâsebep istifaya mecbur edildiğinden tashihle kendisinin elyevm bulunduğu Konyada 12. Kolordu Kumandanlığına tâyin ve Fuat Paşanın hakkındaki muamelenin 20. Kolordu kumandanlığına ibkası,

E — Fuat paşanın yerine tâyin edilen Hamdi Paşa ve 12. Kolorduya tâyin edilen Kara Sait Paşa derhal asıllarına irca olunmalıdır.

F — İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasile Şarkî Anadolu'daki Kolordular İstanbul ve Edirne dahil olduğu halde Ali Fuat Paşaya tevdi ve şimdilik iki müfettişlik ile iktifa olunması münasip mütalaa kılınmıştır.

G — Âtideki telgrafname kolordu kumandanları ve elyevm harekâtı milliyei müzahir vali ve vali vekilleri tarafından Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına keşide edilmek üzere şifre ile tamim edilmiştir. Dahiliye Nazırının harekâtı ihanetkâranesine âlet olarak ve ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya Valisi Cemâl ve Elâziz valisi Galip ve Malatya mutasarrıfı Halil beylerin tevkiflerle divânıharbe tevdieleri ve Trabzon valisi Galip ve Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza beylerle Ankara valisi Muhittin Paşanın istihdam olunmaması hukuku kanuniyei

milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekâtı âmali milliyeye müzaharetlerinden dolayı azledilen Sivas valisi Reşit paşanın memuriyeti asliyesinde ibkası, Bitlis valii sabıkı Mazhar Müfit ve Van valii sabıkı Haydar beylerin derhal münhal vilâyata tâyini ve istihdamları talep olunur.

6 — Kastamonu valii sabıkı İbrahim bey İstanbulda hükûmete bütün esrarı tevdi ve arzı hizmet eyleyerek tahliye olunmuştur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

4 sabahı Horasan civarındaki kıtaatı teftiştikten sonra öğleden sonra Hasankaleye geldim. İntihabat hakkında hey'eti temsiliyenin tebligatına karşı ne vaziyet alacaklarını soran kıtaatıma şu emri verdim: «Asker bulunmaklığımız hasebile intihabat ile hiç bir alâkamız yoktur. Fakat bedbaht milletin artık ismini yazmasını bilmez, sırf menfaat ve hırs peşinde dolayan mutaassıp insanlar elinde oyuncak olacak hali kalmamıştır. İlmen ve ahlâkan matlup şeraiti hâiz olmayan eşhasın intihap edilmemesinin de temini selâmeti millet ve memleket namına bizlere borçtur. Bu hususta bezli gayret buyurulmasını rica ederim.»

4 sonra da makina başında hey'eti temsiliye ile buluştuk. Şunu yazdım:

Hasankale:
4/10/1335

Hey'eti temsiliyeye:

1 — Umuma arzı tazimatla muvaffakiyeti milliyenin tamamını temenni eylerim.
2 — Sadarete yazdığım mevaddın suretini şifre ile takdim edeceğim. Bundan başka şimdilik Dahiliye ve Harbiye Nezaretine başka bir şey yazmayı muvafık bulmuyorum.

3 — Eğer Harbiye Nezareti müfettişlik ve Şûrayı askeriye ihya etmez, mâ'zul kumandanları yeniden nasp etmezse ayrıca bir teklif yaparım. Fakat mevaki muhelifeye kimlerin nasp olunacağını yalnız Hey'eti temsiliye sureti hususiyede bir listanla ve talep şeklinde olmayarak muhtelif nezaretlere yazmasını muvafık gibi görüyorum.

4 — Valiler hakkında mücazat veya mükâfata ciheti askeriyenin karışmaması ve hattâ valilerin bile müracaatı bir müdahale gibi telâkki olunmamak için bunun da hey'eti temsiliyece teşebbüsü daha doğru olmaz mı?

Kâzım Karabekir

Sivas:

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

- 1 — Hey'eti temsiliye cümleten hürmet ve gözlerinden öperiz.
- 2 — Sadaret yazılan şifreyi henüz hal ediyorlar.
- 3 — Üçüncü ve dördüncü maddeler hakkında noktai nazarınıza tamamen işti-

râk ediyoruz ve tamimle vukubulan tebliğde bu cihete dikkat edilmiştir. Yalnız za-tiâlinize yazılan şifreye berayı malûmat hey'eti umumiyeyi ihtiva etmiştir, efendim.

Hey'eti Temsiliye

Sadarete yazdığım şifre şudur: Hey'eti temsiliyece de tasvib olun-muştur.

Hasankale:

4/10/1335

Makamı Celili Sadaretuzmaya

Son bir kaç ay zarfında nezaret mevkilerini işgal ettikleri halde vatan ve mil-letin mahv ve harabiyetini mucip olacak ve düşmanlarımızın âmâlini tervic ve te-min edecek emir veren nazzarı sabıkadan Ali Kemâl ve Âdil beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın millet meclisinin küşadında divanîliye tevdieleri esbabının şimdiden istikmâli ve ahaiyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam ettiren Konya valisi Cemâl, Elâziz valisi Ali Galip ve Malatya mutasarrıfı Halil beylerin ve aynı âmale hiz-met ve muavenet eden telgraf müdürü umumisi Refik Halit beyin derhal tevkifleri ile mahkemei aidesine tevdiini istirham eylerim. Bir tehlike vukuunda seferberlik emri vermek hakkını kanunen hâiz olduğum ve meclisi vükelâca da işbu hakkı kanunimi istimâl etmeğlim tekiden emir olduğu halde Ali Kemâl Bey vali-lere verdiği emirde seferberlik emri veren kumandanlara itaat edilmemesini ve işgal-ler ne kadar gaddarane olursa olsun milletin boyun eğmesini emretmiş ve bu suretle milletin ordunun arasını açmak ve kumanda mevkiini düşman menfaa-tine hiçe indirmek istemiştir. Âdil bey ve Süleyman Şefik Paşa ise şifreleri kaldır-mak ve esrarı askeriyeyi ifşa demek olan şifre muhaberatını men etmek ve muhabe-ratı hususiyeyi milliyeye mümanaat ve başı bozuk kürtleri teslih ve teşvik ile kolordu merkezine taarruz suretile asayışı dahiliyeyi ihlâl ve bu suretle müdahalei ecnebi-yeyi celb ederek mevcudiyeti devlet ve milleti imhaya tasaddi etmek, Ordu müfet-tişlikleri ve şûrayı askerî gibi teşkilâtı esasiye ve mühimmeyi ceffelkalem bir rey ile ilga etmek ve senelerce ticaretle iştigal etmekte bulunan ve her biri esnayı seferde ehliyetsizliklerinden dolayı tekaüde sevk olunan zevatın gayri kanunî bir suretle tekrar iş başına ve en mühim mevkilere celb ile ordunun kuvvet ve inzibatı ve sa-mimiyetini bir kaç mahdut zât uğruna mahva yürüme ve en muktedir ricali devleti amâli milliyeye mümaşat töhmetile azil ve tevkife cür'et etmek gibi cinayat ile müt-tehim olduklarını arz eylerim. Gayri kanunî olarak iade edilen rütbelerin sulh akte-dildikten ve umuru hükûmet mecraı tabiisine girdikten ve mağduriyetini iddia eden-ler evvel emirde usulen muvazzaf zabitan divanı harbinde beraet kazandıktan sonra taliki âmali milliyeye mümaşat ettiklerinden dolayı azledilen zevatın tekrar iş ba-şına alınmalarına müsaadeleri maruz ve müsterhamdır.

Kâzım Karabekir

Sivastan gece açık şu telgrafı aldım:

Sivas:

4/10/1335

Gayet mühimdir.

15. Kolordu Kumandanlığına.

Bugün yeni kabine ile makina başında muhabereye devam edilmiştir. Kabine dünkü teklifimiz hakkında beyanname ve nizamnamemizin muhteviyatını istizah

etti. İcabeden malûmat ve izahat verildi. Hey'eti vükelâca badelmüzakere bu gece cevap verileceği bildirildi. Binaenaleyh netice kat'iyeye kadar kemafissabık muhaberatı resmîyeye hiç bir taraftan girişilmemesi lüzumu hey'eti temsiliye kararile rica olunur.

Hey'eti temsiliye namına
Mustafa Kemâl

Ben de bu şifreyi yazdım:

Hasankae:
5/10/1335

Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine: Kuvvei milliyenin bir cereyanı siyasî olduğu zâminde bulunanlara ve bu tarzda görmeyi emellerine muvafık bulanlara karşı güzel tedbirler ittihazını muvafık bulduğumu arz eylerim. Meşelâ: 1) Milleti âzim zarar-lara giriftar eden ve âlemi medeniyet nazarında mevkii siyasimizi sarsan Balkan ve Umumî Harp seferleri mes'ullerinin sulhün akabinde divanı âliye verilmeleri esasının talep edildiğini hükûmete ihsas etmek ve bu suretle bir kaç mahdut zatın yine bir gün gelip de bakiyyei milleti his ve arzularına göre imha edemeyeceklerini millete anlatmak. 2) Şunun bunun azil ve nasbı gibi hususatı her taraftan talep etmekle tarihimizin kaydettiği bir hatayı bir daha yapmamak için pek mâkul olan bu talebi sureti hususiyede ve rica yollu yapmak.

Kâzım Karabekir

Mustafa Kemâl Paşaya bu şifreyi yazmaktan maksadım bu idi. Gerek İstanbul hükûmetinin ve gerekse kendi muhitinin itimadını teyiden kazanmak ve kendisine de gerek halen ve gerekse istikbalen nazarı dikkate alacağı mühim esasları hatırlatmak.

Samsundaki İngiliz taburunun 4/Teşrinievvelde limanı terk ettiğinden halkın şenlik yaptığı haberi gelince bütün şark mıntakasında dahî şenlik yapılmasını temin ettim. Hey'eti temsiliye ve 3. Kolordu kumandanlığına tebrikler yazdım:

Hasankae:
5/10/1335

Hey'eti temsiliyeye

Samsunun tahliye edlimesi, muvaffakiyatı milliyenin mukaddemei hayrıdır. Mübarek vatanımızın yakinen tamamile tahliyesi ve milletimizi mes'ut edecek hayırlı bir sulha nailiyet inayeti hakla şüphesizdir. Mesaiyi vatanperveranelerinin bu tecelliya-tını kolorduyu âcizi namına tebrik ile arzı tazimat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

3. Kolordu Kumandanlığına

Samsunun tahliyesi beşareti umum kolorduyu âcizîyi ve mıntakamız halkını pek mesrur etmiştir. Mıntakai âlinizin kâbusu istilâdan kurtulduğunu tebrik eder

ve bakiyei vatanımızın da yakinen siyreti saadetini Cenabı Allah'tan tazarru ey-
lerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

5/Tesrinievvelde Hasankaledeki kıtaatı teftiş ettim. Kaleyi de do-
laştım.

6/Tesrinievvelde Sivastan âtideki mufassal telgrafnameyi aldım. Bu
bir tamim olup Müdafaai Hukuklara, Belediyelere, vilâyetlere, ahzı as-
kerlere de tebliğ olunuyordu.

Sivas:

5-6/10/1335

Tamim:

15. Kolordu Kumandanlığına.

Sadrazam paşa hazretleri Erzurum ve Sivas kongrelerindeki mukarreratı esasiye
ve mekasıdı teşkilâtı milliyeyi tabii bulmakla beraber mütalâalarında bazı izaha
muhtac cihat görüldüğünden hükûmetle milletin hakikî olarak temini itilâfı mak-
sadile ve bilcümle merakizin hülâsai mutalâatına istinaden itâ olunan cevap ve
dermeyan edilen tekâlif bervechiâti aynen tamim ve tebliğ olunur. Vürud edecek
cevap ve ona nazaran ittihaz olunacak mukarrerat derhal tebliğ olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

4/Tesrinievvel/1335 tarihli cevabî telgrafnamei sadaretpenahileri muhteviyatına
nazaran cemiyeti hey'eti temsiliyenin vukubulmuş olan maruzat ve tekâlifini ta-
mamen tasvib ve kabul buyurulmuş olduğu kemali şükranla anlaşıldı. Ancak tarafı
âcizanemizden taahhüt edilmesini talep buyurduğunuz nıkat hakkında bervechiâti
izahatta bulunmaktığımızı müsaadei samilerini rica ederiz. Hükûmetin rehberi ha-
rekâtının ahkâmı kanuniyeye tamamen riayetkâr olması tabii olup hey'eti âcizane-
mizce de bunun ..... temin etmek yegâne gayedir. Son zamanda hâdis olan
ahvali gayri tabii ve gayri kanuniyenin âmîl ve müsebbibi Ferit Paşa kabinesi idi.
Bu husus mezkûr kabinenin sukutile hey'eti celilelerince ahkâmı kanuniye dairesin-
de hareket ve Ferit Paşa kabinesi tarafından ikâ edilmiş gayri meşrû e'fal ve ha-
rekât esbab ve müvellidatının ref'i için icab eden tedabiri kat'iyeye ittihaz buyuruldu-
ğu takdirde bizatihi zail ve bu yüzden vukuu melhuz mehazir ve devamı muhtemel
harekâta sebebiyet verilmemiş olur. Cemiyetimizin hey'eti vükelâyı hazıra hükümü
kanuniye dairesinde her türlü taahhüdât ve müzaharete bulunabilmesi için evvelâ
hükûmetin meşrû ve kanunî olan teşkilâtı milliyemizi hüsnü kabul eylediğini sarih
ve kat'î bir lisanla ifade buyurması lâzımdır. Aksi takdirde cemiyetimizle Hükû-
meti merkeziye arasında emniyet ve samimiyeti mütekebilenin husul bulduğu meş-
kûk kalacak ve binnetice mübayeneti harekât ve teşebbüsâtın zuhuru melhuz bulu-
nacaktır. Payitaht, Anadoluyu yekdiğerinden tefrika hey'eti âcizanemiz ve mü-
messilleri bulunduğumuz efradı millet sebebiyet vermiş olmayıp bil'akis hükûmeti
sabıkanın Paris sulh konferansında vilâyatı şarkiyyenin bittamam vâsi bir muhtari-
yeti hâiz Ermenistan olmak üzere kabulü ve Toros hududu Osmaniye gösterilerek
iki üç vilâyetin camiayı Osmaniye haricine bırakılması ve payitaht ve vilâyatımı-
zın ekseri yerlerinde mütareke ahkâmı hilâfında bir çok işgaller ve haysiyet ve is-
tiklâli devlet ve milleti muhil ahvale seyirci kalması ve mevcudiyeti milliyesini mu-

hafaza azmi dindaranesile hukuku mukaddesini müdafaaya kıyam eden kongre âzâsının eşkiya çetesi gibi tenkili maksadile Mamuretülaziz vilâyetinde bir takım eşkiya teşkilâtına bittevessül Sivas, Elâziz vilâyetleri ahali arasında mukatele esbabını ihzar emrini veren hükûmeti sabıkanın cür'eti gayri meşruası olmuştur. Aksamı memaliki Osmaniyenin işgali tehlikesine gelince: Teşkilâtı milliyeye izharı mevcudiyet eylediği günden beri hiç bir işgal vâki olmadığı gibi bil'akis Ferit Paşa kabinesinin müsamaha ve siyaneti neticesi olmak üzere ahkâmı mütarekeye muğayir olarak işgal edilen Merzifon ve Samsun gibi yerlerimiz tahliye edilmiştir. Binaenaleyh vahdeti milliyeyi hey'eti âcizanemiz değil, hükûmeti sabıkanın ihlâl eylediğini müstakeyni arzı beyandır. Tarafımızdan hiç bir dairei resmî işgal edilmemiş olduğundan vâki bir halin tashihi gayri vârittir. Ecaniple vâki olan münasebatımız bir şekli siyasiye olmayıp Kuvvayı milliyemiz aleyhinde hükûmeti sabıkanın neşriyatı vakiasının sıhhat ve ademi sıhhatini tahkik zımında gelen ve payitahtta milletin itimadına mazhar ve Kuvvayı milliyeye müstenit meşru bir hükûmet göremeyen düveli itilâfiyenin nezdimize buus eyledikleri bir takım memurini siyasiyeleri ile vâki olan temaslardan ibaret olup gayesi âmali milliyeyi teşkilâtı milliyenin vüs'at ve kudretini iradei milliyenin şimdi şümül ve kat'iyetini tâyinen onlara ibraz ve irae ile milletimiz hakkında celbi hürmet ve itimadı temine inhisar eylemiştir ki: Bu da sulh konferansında mukadderatı millet hakkında muzir değil bilâkis bir çok netayici müfide istihsal edeceği azadei şek ve şüphedir. Meb'usan intihabatı hakkında hükûmeti sabıkanın verdiği evamiri zahire dairesinde hareket eden hükûmetler henüz defteri esasiyi bile tanzime yeni başlamış olduklarından intihabatta ahalinin hürriyetine tecavüz ve müdahale şimdiye kadar maddeten gayri kabil olduğu gibi cemiyetimiz bir firka siyasiye olmadığından ihtirasatı siyasiyeden bittamam beri bulunacağını ve intihabatta kat'iyyen ahalinin ictihad ve hürriyeti vicdaniyesine müdahale etmeyeceğini biddefaat beyannamelerle esasen ilân eylemiştir. Muamelâtı hükûmete irâs edilen sekte ancak muhaberâtı resmîyenin inkıtarıdır ki bu da milletin ebbi müşfik ve ekremi bulunan padişahına maruzat ve istirhamatını takdimine mâni teşkil ile padişah ve efradı millet arasında bir seddi hail teşkil eden Ferit Paşa kabinesinin harekâtı na meşrûasının netayici zaruriyelerindedir. Şu noktaya kemâli ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkati fahametpenahilerini celbe mecburuz ki: Beyanatı samilerine ve memleketimizde usulü meşrua icabınca hâkimiyeti milliyeye carî bulunduğu mezkûr ise de feshinden itibaren meclisi meb'usanın dört ay zarfında ictimai kanunu esasimizin ahkâmı sarıhasından iken bugüne kadar intihabatın defatiri esasiyesi bile tanzim edilmemiştir. Muhtacı izah olmadığı vechile dört ay zarfında ictimai bir mecburiyeti kanuniye tahtında bulunan meclisi millînin şu ana kadar ademi ictimai Ferit Paşa kabinesinin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve kanunu esasiye bir tecavüzü kat'isini teşkil eder. Ve kanunu cezanın maddei mahsusasına tevfikân bir cinayet ad edilerek müsebbipleri hakkında ahkâmı kanuniye tamamii tatbiki hâkimiyeti milliyeyi kabul ve ahkâmı kanuniyenin tatbikini kendisi için bir vazifei kanuniye ad edecek her hükûmeti meşruanın ilk mukaddesidir. Ferit Paşa kabinesinin tevliid eylemiş bulunduğu bugünkü vaziyeti gayri tabiiyenin ademi tekerrürü için ilk maruzatımızda serdine müsaade istirham eylediğimiz âtideki teklifin hüsnü telâkki ve tatbikini istirham eyleriz:

1 — Meşru ve kanunî olan teşkilât ve teşebbüsâtı milliyemiz bazı bedhahan ve bilhassa Ferit Paşa kabinesi tarafından bolşeviklik veya ittihatçılık mahiyetinde sui-tefsir ve bu yüzden memleketimiz dahilinde şuriş olduğu tamim ve işaa edilmiştir. Bugün de millet arasında nifak ve şikak olduğu zehabında bulunulduğu anlaşılmıştır. Bu şayiât kat'iyyen gayri vâridir. Bilâkis memleketimizde her zamandan ziyade asayiş ve huzur olup millet dahi bir kütlei müttehede halindedir. Bu hakayik bü-

tün cihan nazarında sabittir. Hükûmeti merkeziye için pek büyük bir kuvvei mânevîye ve bir noktai istinad ehemmiyetinde bulunan bu vaziyete rağmen Ferit Paşa kabinesi tâ son zamana kadar Anadolu ahvalini müşevveş ve mucibi endişe gösterek milletin cihan nazarında iktisaba başladığı itibarı medeniyeti izaleye çalışmaktan hâli kalmadı. Binaenaleyh bugün tekmil Anadolu'nun hükûmeti cedideden belediği ilk iş milletin yekvücut olup sükûn içinde hukuku meşruasının müdafaasına çalıştığını ve memleketin hiç bir tarafında muhilli asayiş hiç bir hal ve hareket mevcut olmadığını ve hususile âmali milliyenin tekemmüle haklı ve meşru olduğunu resmi bir beyanname ile cihan efkârı umumiyesine ilân etmektedir. Bu suretle milletin teşkil ettiği vahdeti umumiyeye hükûmet te iltihak ederek hiç bir kuvvei siyasiyemiz bu mübeccel cereyanın haricinde kalmamış olacaktır.

2 — Hükûmeti sâkitanın tahrikâtı ihanetkâranesine âlet olarak ahaliyi teslih ve mukateleye sevk eden bir takım rüesayı memurin mahkemei aidesine tevdi ve harekâtı meşruai milliyeye mümanaat ve hiyanet eden bazı vilâyatı sabıkanın da hükûmeti devlette istihdam olunmamaları ve mahza hukuku kanuniyei milliyeye müzaheret ettiklerinden dolayı azledilenlerin de memuriyetlerine iadeleri ile hak ve adaletin yerine getirilmesi talep ve rica olunur.

3 — Ordunun mâneviyatı üzerinde suitesir icra eden Harbiye Nezaretini âtil ve gayri kabil bir hale getiren iadei rütbeleri meclisi millinin tasdikine iktiran etmiş olan ve yegâne sebebi istihdamlarına bir takım esbab ve mülâhazatı sakimei siyasiyeden ibaret bulunan mütekaidinin derhal asıllarına ircaile mühim ve muayyen makamı askeriyenin ehli ellere tevdiini ordunun ve memleketin selâmeti namına arz ve teklif ederiz.

4 — Anasırı İslâmiyeyi bir birile mukateleye sevk edip milletin harekâtı meşruasını işkal etmek üzere hükûmeti sabıkanın vermiş olduğu gayri kanunî evamiri hainaneye ait oldukları eşhasa tebliğ eden Ordunun esrazını muhtevi şifreli muhaberatı askeriyeyi çaldırmak için tertibat ittihazında ve bilhassa posta ve telgraf müdüriyeti umumiyesinden bir hafıye casus teşkilâtı vücuda getirmekten çekinmeyen ve bu suretle muhaberatı resmîyenin mahremiyet ve kudsiyeti kanuniyesini ihlâl eden nazarı sabıkadan Ali Kemâl beylerle Sülyeman Şefik paşa, meclisi millinin küşadına Divanı Âliye tevdi edilmek üzere hiç bir tarafat firarlarına meydan verilmemesini ve bilhassa posta ve telgraf müdürü umumisi Refik Halit beyin derhal tevkifile mahkemei aidesine tevdi kanununun masunicyti ve hukuku milliyenin kutsiyeti namına talep ederiz.

5 — Gerek İstanbul ve gerekse taşrada harekâtı meşruai milliyeye iştirâk etmiş veya harekâtı mezkûreyi tervic eylemiş olanlar aleyhinde hükûmeti sabıka tarafından başlanılmış olan takibat ve tazyikatı keyfiye ve nihayet verilmesi kanuna istinaden kemâli ehemmiyete talep ve rica olunur.

5 — Bidayette İtilâf hükûmetinin sırf kendi askerî noktai nazarlarından vaz' ve ikamesi teklif ve hükûmeti Osmaniye tarafından deruhde olunan Dersaadet matbuat sansörünün bir çok sebep ve bahaneler ile evvelâ İtilâf kontrolu ve bilâhare müellifin tarafından kableltabı sansöre iştirâk edilmesi suretindeki müdahalât ile nüfuzu hükûmetin zevâli ve sabık kabinenin de bu ecnebi kuvvetinden meşrû istifadesi yüzünden bugün matbuat milletin âmali meşruasını izhar ve hukuku mukaddesini müdafaa edemeyecek bir hali elîme gelmiş ve bunun bütün mes'uliyeti mad-diye ve mâneviyesi hükûmetin tahammülüne yüklenmiştir. Binaenaleyh Osmanlı hükûmetine kanunu esasiye mugayir olan bu hale resmen bir nihayet verilmesini ve şayet düveli itilâfiye tarafından kendi noktai nazarlarında askerî sansörün devamı ısrar olunacak olursa bu sansörün hükûmeti Osmaniye matubuatı umumiye müdürünün murakabei kat'ıyyesi altında olmak üzere hututu esasiyesi muayyen ve Dersaadet mtubatınca malûm şerait dairesinde müellifin tarafından icrasına müsaade

ile hükûmeti Osmaniyenin efkârı umumiyei millet karşısında sansör mes'uliyetinde tahlisini arz ve teklif eyleriz. Maruzat ve tekâlifi mesrudeye milleti tatmin edecek cevabı sariha ve muvafika itâ buyurulacağı zamana kadar temini makasıdı millîye için milletce ittihaz edilmiş olan tedabiri fiiliye kemâkân devam zaruretinde kalacağını bilcümle vilâyat ve müstakil elviye ile mülhakatından aldığımız kararlar üzerine kemâli kat'iyetle arz eyleriz.

6/Teşrinievvelde otomobille Köprüköyüne yarım saatte gittim. Oradaki kıtaatı teftiş ile Hasankale'ye ve buradan da Erzurum'a geldim. Samsun'un tahliye şenlik merasiminde Erzurum'da dahi bulundum. Anadolu'yu Garbî Umum Kuvvayı millîye başkumandanı namile Ali Fuat paşadan bir şifreyi ve Garptaki vaziyeti bildiren, İstidlâat komisyonu imzasını taşıyan açık bir telgrafı aldım. Artık Garpte muntazam ordumuzun tamamen Kuvvayı millîye haline resmen inkilâp etmiş olduğunu gösteriyor. Halbuki İstanbul'da yeni hükûmet teşekkül ettiğine ve meclisi millî de toplanacağına göre bu vaziyetin temadi edemeyeceği tabii olduğu gibi, düşmana karşı bir cephe teşkili de ancak ordu ile mümkün olacağından er geç yeni bir şekil zarurî olacağını zannediyorum. Şifre ve telgraf şunlardır:

Eskişehir:
5/10/1335

15. *Kolordu Kumandanlığına.*

1 — Hükûmeti sabıkanın efkârını tervec edip bunun âmaline hizmet eden memurinin gayri meşrû kuvvetlerden istifade ederek icra etmiş olduğu tasniat ve fakibat ve akla gelmeyen bin türlü işkencelerine rağmen Eskişehir ahalişi diğer millettaşları misillü âmalı millî uğrunda son derece çalışarak nihayet âmalı milliyeye muhalefet edenlerden bir kısmını tevkif etmiş ve diğerleri İngiliz kuvvetlerinin muavenetine müzahir olarak trenle kaçmış ve nihayet 4/Teşrinievvel/1335 Bolu muhasebecisini mutasarrıf vekâletine tâyin ederek tamamen âmalı milliyeye iştirâk etmiş olduklarını tebşir eylerim.

2 — Muhalefette son derece taannüt eden mutasarrıf Hilmi bey bir milliyetperver tarafından katledilmiştir.

3 — İngiliz muavenetile Dersaadete dün gece trenle kaçmış olan Hamdi Paşa âle maiyetinin derdest ve tevkiflerini Harbiye Nazırı cedidi telgraf verilmiştir.

4 — Bilâhare rica üzerine maiyetimde yüzlerce gönüllü suvari olduğu halde Eskişehir'in Dersaadet şarkında İngiliz cenerali Sallakloy'la mülâkat edilmiş ve esnayı mülâkatta harekâtı milliyeye karşı hiç bir muhalefette bulunmayacağı, bilâkis işbu harekâtı takdir ettiklerini ve şimdiye kadar âmalı milliyeye muhalif hareket ettiğinden dolayı mafevkleri tarafından dâçarı muatap olduğunu, fakat böyle bir şeye sebebiyet vermediği ve kendisi ile maiyetinin şimendüfer hattını muhafazaya devam edeceğini bildirdi. Ben de cevaben bana yazmış olduğu mektupların millete ait olduğu cihetle vukubulan şikâyetler üzerine muahazeye mâruz kalmış olması muhtemel olduğunu bildirdim. Söylediği sözlerin hülâsası: Dün hükûmeti sabıkanın müdafii iken bugün âmalı milliyenin muvaffak olması üzerine milletin müdafii olmak istediklerini beyan etti.

Anadoluyu Garbî Umum Kuvvayı
Millîye Başkumandanı
Ali Fuat

Ankara:

Bilumum vilâyat ve müstakil livalara

Evvelki gün aktedilen mitingi müteakip müftü efendi hazretlerinin delâlet ve irşadile livayı limace hakkı meşrualarını müdafaa zımında millî bir alayın teşkili teşebbüs edilmiş vakıa müşarünileyh hazretleri alaya nefer sıfatile kaydedilmesini talep eylemiş ve vukubulan makama teklifi üzerine alayın fahri kumandan ve sancaktarlığı kabul eylediği gibi ulemayı kiramdan hacı Atıf efendi hazretleri de alayın müftülüğünü ve Hacı Bayram Veli Camii şerifi hatibi Hafız Mehmet efendi birinci taburun imamlığını deruhde etmişlerdir. Bunu müteakip eşraftan Kütükçüzade Hacı, Kınacı zade Mehmet ve Belediye âzasından Emin ve Tomikale zade Nasit efendiler gönüllü nefer olarak kaydedilmişler ve bugün millet eşrafı memleket ve ihtiyat mütekait zabitan son derece arzu ile komisyona müracaat eylemekte ve kayıt muamelesi devam olunmaktadır. Ankara vilâyeti hükûmet memurlarından hemen kısmı âzamı işbu alaya gönüllü olarak kaydolundukları gibi Ankara mülhakatından vürud eyleyen müteadit telgrafnamelerde ahaliyi muhteremeden ve eşraftan bir çok zevat mahallerinde aynı teşkilâtı yapmağa başladıklarını bildirmişlerdir.

1/Teşrinievvel/1335

İstilaat Komisyonu

4/Teşrinievvelde Hey'eti temsiliye ile makina başında görüşerek her taraftan şunu isteriz, şunu istemeyiz tarzında makamlara telgraf keşidesinin mahzurunu anlatmıştım. 6/Teşrinievvelde Trabzondaki Hey'eti temsiliye âzâlarından da bu babda itiraz geldi. Vilâyet makamı da bu fikirde görülüyor. Esasen Erzurumda dahi aynı tesiri yapmıştı. Telâkkiler ve benim bu hususu nasıl idare ettiğim anlaşılmak için şifreleri aynen kaydediyorum:

Trabzon:

5-6/10/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ali Kemâl ve Âdil beylerle Süleyman Şefik paşanın meclisi meb'usanın küşadında divanı âliye sevk edilmek üzere firarlarına meydan verilmemesi ve Refik Halit ve Konya valisi Cemâl, Elâlziz valisi Ali Galip beylerin tevkifi ve Trabzon valisi Galip, Kastamonu valii sabıki İbrahim ve Ali Rıza beylerin istihdam edilmemeleri ve Mazhar ve Haydar beylerin münhal vilâyetlerden birine derhal tâyinleri ve Reşit Paşanın Sivas'ta ipkası hakkında Babîâliye telgraf keşide edilmesi lüzumuna dair makamı vilâyetten Sivas'tan keşide kılınan 3/Teşrinievvel/1335 tarihli şifreler ehemmiyetine mebni vali vekili ve Rüştü bey vesair arkadaşlarla aramızda mevzuu münakaşaya vaz'edildi. Bundan evvel hey'eti temsiliyece meclisi vükelâya teklif edilen şeraitten birinci madde mefasid ve âmali milliyeye sadık kaldıkça Kuvvayı milliyenin kabineye müzaharet edeceği müstesna olduğu halde diğer tekliflere karşı hiç bir kabinenin makamı iktidarı kabul edemeyeceği kıyası nefis ile anlaşılacak mesaili reddiyedir. Makasıdı milliyenin şahsiyatla karıştırılmasının ve buna mâdun makamı resmîyenin tavsit edilmesinin değil vukuu, şuyuu bile müdafaa hukuk teşkilâtının esasını ve mevcudiyetini sarsabilecek mahiyettedir. Zatı samîlerin de efkârı hâkimaneleri dahiline giremeyecektir. Ciheti müfridane görülen ve makasıdı milliyenin namı ulvisile münasebettar olmayan bu gibi mesailin kat'iyen

mevzuubahis olmamasına itinâ buyurulması lüzumunun hey'eti temsiliyeye iş'arına delâlet buyurmalarını ve şayet muhakeme ve telâkkimizde hata ediyor isek ikaz ve irşat buyurulmamızı istirham ile arzı hürmet eyleriz.

Servet

İzzet

Mevki Kumandanı

Ali Rıza

Verdiğim cevap:

Trabzon Mevki Kumandanlığına

İzzet ve Servet beylere mahsustur:

5/6/1335 tarihli telgrafnamei âlilerinde bahsi münakaşa edilen Hey'eti temsiliyenin mufassal tamimleri buraya dahi gelmiş ve muhteviyatından bazı mevadında filhakika ileri gidildiği görülerek makina başında muhabere edilerek tasavvur ettiğim şekli mutedili hakkında hey'eti müşarünileyhanın berayı ikaz nazarı dikkati celb edilmiş idi ki bunun nazarı dikkate alındığı ahiren vâki muhabereden cinayeti uzma ile mücrim ve tel'in ve teşhîre seza beş şahsın pençei âdil ve kanuna verilmesi arz ve teklif edilmiştir. Mütalâayı biraderileri doğrudur. Yalnız geçende biilmünasebe yazdığım vechile bu havaliden ikaz südurunda Hey'eti temsiliyeye yazılmakta olan mübayin mutalâât bazı cihetlerden suitefsire ve yanlış zehaplar tevlidine hizmet ettiği cihetle dahile ve harice karşı bilhassa göstermek mecburiyetinde olduğumuz vahdet ve kudreti müessire cereyanları arasında bu kabil nikata daha fazla ehemmiyet vererek fazlaça meşgul olmamaklığımız lâzım gelir ki bunu takdir buyursunuz. Böyle olmakla beraber gözetilmekte olan gayenin nezahatine ve vicdanî olan zehap ve kanaatime mugayir gördüğüm noktalarda daima sureti mahremanede ikaza müşaraattan geri kalmıyorum. Arzı ihtiram eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Hey'eti temsiliyeye 7 de şunu yazmıştım. Gelen cevabile aynen şunlardır:

Erzurum:

6/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti temsiliyeye:

Sadrazam paşa hazretlerine verilmiş olan mufassal cevap buradan kemâli ehemmiyetle tetkik ve mütalâa edildi. Pek mühim mevaddı ihtiva etmekle beraber sadrı müşarünileyhin itâ buyurduğu cevap madde madde bilinmedikçe tahlil müşkül olduğundan işbu cevapların aynen ve müstacelen buraya verilmesini istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Bu sualimin cevabını 14 tarihile 16 da aldım. 8 de gelen diger bir şifre ile aynı mes'eleye ait olduğundan birbirini müteakip âtiye yazdım:

Sivas:
8/10/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Harbiye Nazırı Cemâl Paşa hazretleri delâletile kabine ile vukubulan muhaberatı neticesinde müşarünileyhten gelen cevap aynen bervechiâtidir.

Mustafa Kemâl

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine cevap:

1 — Zatı devletlerine ve rüfekayı kirama âcizleri har ve samimi teşekküratımı takdim ile kesbi mübahat eylerim. Kabine âzâyı kiramı bu hissi hürmette tamamen müşterek ve sadrazam paşa hazretleri gözlerinden öperler.

2 — Teşkilât noktai nazarından vukubulacak servis tarzındaki muhaberata kabine müsaade etmiştir.

3 — Ahalinin efkârını tatmin için beyannamenin tesrii neşrine zaruret hâsıl olmuş ve nukatı lâzimeye dikkat olunmuştur.

4 — Zatı hazreti padişahiye yazılacak maruzat ile tebligat suretine ait kabine mütalaasını almak mevaidi devletlerinin icrasına başlandığını gösterir bir hali muvabibi fahr oldu. Yeni intihabı meb'usan kanunî intihap zamanını kısaltmak ve meb'us adedini azaltmamak ve tarzı intihabı kolaylaştırmak esasına müstenittir. Bu esaslara göre intihap bu ay gayesinde hitam bulacaktır. Zatı devletlerine ve rüfekayı kirama hürmeti kâmilemin takdimine müsaade buyurulmasını rica ederim.

Harbiye Nazırı
Cemâl

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

C: 7/10/1335 Şifreye:

Tahtı riyasetimde teşekkül eden hey'eti celilei vükelâ milletin âmalı vechile vatan ve memleketin sadet ve selâmetini temin için azmi kat'î ile sarfı mesai etmek hususunda tamamilen müttehidülefkârdır. Camiai Osmaniyenin temini ve istiklâli milletin muhafazası ve makamı muallayı hilâfet ve saltanatının masuniyetini kanunu esası ahkâmınca bütün milletin kuvvet ve iradesine istinaden temin olunacağı bi iştiyâh bulunduğu gibi mütareke tarihindeki hudud dahilinde kalan bilcümle erazi ve bilâdı Osmaniyenin esas mütareke olan Vilson prensiplerine tevfikân doğrudan doğruya ziri iradei saltanatı seniyede ibkası ve hududu aslında kalıp ekseriyeti azime-i islâmiye ile meskûn bulunan vahdeti mülkiyenin inkisamını men ile bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye ve ırkiye ve diniye ve coğrafiyemizin ve bu suretle hak ve adle muvafık bir karar ittihazının temini gibi hükûmeti hazırca maksudu kat'î ve meclisi millinin in'ikadına kadar mukadderatı millet hakkında bu gûna taahhüdü kat'î ve resmiye girilmemesi ve sulh konferansına gönderilecek muahhasların amâli milliyeyi müdrük ve mazharı itimad erbabı rüyet ve iktidardan intihab olunması tabiidir. Memleketimizde usulü meşrutiyet icabınca hâkimiyeti

milliye carî bulunmasıle vazifesini bihakkın müdrük olan hükûmeti hâzıra milletin kararını istihsal etmeksizin mukadderatı millet hakkında karar ittihaz edemeyeceği cihetle hükûmet intihabatının bir an evvel icrası için her türlü teşebbüsât ve tevesülâta müracaat ve meclisi meb'usanın tesrii in'ikadı zımnında lâzım gelen teshilâtı ifaya gayret etmekte olup ancak hükûmetin rehberi harekâtı abkâmı kanuniyeye tamamen riayetle hilâfı ahvalin men ve izalesinden ibaret olduğundan o ahvali gayri tabiiye ve gayri kanuni devamı devleti Osmaniyenin merkezi ile Anadoluyu yekdi-ğrinden tefrika müncer olarak bir çok avakibi vahimeyi tevlid ile euzübillâhi taâla payitahtın bakasını tehlikeye ilkasını ve aksamı memalikin işgal altına alınmasını intac ve binaenaleyh vahdeti mülkiyeyi ihlâl edeceğinden hükûmeti hazıra tarafınızdan vaziyed olunan devairi resmîyenin tahliyesi ve muamelâtı hükûmete iras olunan sektenin re'i (A V N A) halelden bile masuniyetini vâcip olan nüfuzu hükûmete riayet olunması ve ecanip ile münasebatı siyasiye görüşülmemesi ve meb'usan intihabatında ahvalinin hürriyetine kat'iyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafınızdan taahhüt edilmesini talep ediyor.

Sadrazam

Ali Rıza

3. Kolordu Erkânı Harbiye Reisi

Ahmet Zeki

Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine âtideki mühim mütalaamı da yazdım: (1).

Sivas:

8/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine:

Hey'eti temsiliye namına tamim buyurulan 6/Teşrinievvel/1335 tarihli telgraf-namede Hey'eti temsiliye ricalinin kabineye ve yüksek makam ve memuriyetlere girmesi hakkındaki şayiat red ve tekzib olunmakla beraber kat'iyen böyle bir emel ve dâvete mümaşat olunmayacağı da beyan ediliyor ki düşman ruhlu insanların ilk evvel aleyhimizde kullanacağı silâhlardan biri böylelikle kırılmış olacaktır. Bu babda hassaten arzı takdirat eylerim. Fakat bu güzel azim ve kararın şimdiye kadar bizde görülmüş tecarüp ve netayice nazaran daha şümüllü olmasını da hassaten arz ve mütalâa eylerim. Burada da zatı devletlerle bilhassa görüşüldüğü ve katiyetle tekarrür eylediği vechile hey'eti temsiliyeden zatı sâmilerile Rauf beyefendi ve bu kibalde olan zevatı müessirei âliyenin meb'us olduktan sonra da bir vechile hükûmete karışmıyarak daima meclisi millîdeki grubun re's ve ruhunda nafiz ve kabinenin şekil ve terekübü ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun daima meclisi millî içinden nafiz ve mürakip bulunmayı en mühim bir hâdisei muvaffakiyet ve elzemülatbik bir karar addeylerim. Ancak bu suretle hükûmet daima milletin mürakabesi altında kalarak gerek hükûmet gerekse âyan ve saray muvazeneti karşısında milletın ruh ve âmali hedefinden asla inhiraf ettirilmemiş ve tehlikelere ifratlara da meydan verilmemiş olur. Bir emelin ve bir grubun en yüksek ve en muktedir tanınmış

(1) Cumhuriyet idaremizin teessüsünden sonraki hükûmet manzumesi ile Halk fırkası ve meclisi millinin vaziyeti bu şifredeki mütalââtımla mukayese olunarak bir kıymet hükmü verilebilir.

ricali kendi dairei harbinden çıkıp da hükümet işine karışınca meclisi millî daima zayıf kalmış ve müteaddit cereyanlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut parçalanmıştır. Vatan ve milletin efkârı tamını şiddetle mevzuu bahis olan bu devirde işbu maruzatım etrafında müsbet ve kat'î bir karar ile mücehhez bulunulmasını kemâlî hürmetle istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

8/Tesrinievvelde Trabzon'a İngiltere'nin Dersaadet fevkalâde komiseri Amiral dridnotla gelmiş. Mevki Kumandanına demiş ki: «Harekâtı milliyeye karşı bitarafız. Yalnız asâyîşe dikkat olunmalıdır. Trabzon valisi neden Erzurum'a gitti?»

Hey'eti temsiliye 7 tarihile muhaberatin serbest olduğunu bildirdi. Hey'eti temsiliyeye şu tebriki yazdım ve cevabını aldım:

Erzurum:
8/10/1335

Sivas'ta Hey'eti Temsiliyeye:

Müstesna bir azim ve celâdetle yapılan mesaiyi fedakârlıkları neticesi millî bir hükûmete mazhariyetten dolayı arzı tebrikât ederim. Vatan ve milletin yegâne hârisi olan vahdeti millinin mütebaki tecelliyatı mes'udesini sırasile idrâk şerefine nâhiyeti Cenabı Haktan tazarru eylerim.

Kâzım Karabekir

15. Kolordu Kumandanı *Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*

C. 8/10/1335 tele:

Hissiyatı necibelerine arzı şükran olunur. Zatı vâlaları gibi hamiyetkâr ve fedakâr kumandanlara ve rüesaya malik olduğca bu millet için necat ve saadet muhakkaktır. Cenabı Hak âmâlî meşruayı milliye uğrundaki mücahedei mukaddesimizde cümlemizi muvaffakı bihayır ouyursun. Âmin. 11/10/1335.

Hey'eti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

Bugünlerde Erzurumdaki kıt'a ve müesseselerin teftişine başladım. Ankara'da bulunan 20. Kolordu hakkında 22/9/1335 tarihli bir iradei seniye ile Harbiye Nezaretine yazdığım cevap aynen âtidedir:

22/9/1335

Harbiye Nezareti

Mehmet Vahdettin

15. Kolordu Kumandanlığına.

Ankarada bulunan 20. Kolordu numarasının vakti hazara mahsus Ankara kolordusu numarası olan 5. Kolordu namına tahvilile işbu kolordu karargâhı şimdiki Eskişehirde tesis edilmiştir. Ankaradaki kolordu karargâhı hey'eti Eskişehir'e

dâvet ve kendilerine onbeş günlük mühlet itâ edilip bu müddet zarfında gelecek olanlar küllüevvel memuriyetlerinde istihdam ve gelmeyecekler hakkında muamelei kanuniye ifâ edilecektir. İşbu iradei seniyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. 21/Zilhicce/ 1337 17/Eylül/1335

Yaveri Ekremi Hazreti Şehriyari
Harbiye Nazırı
Süleyman Şetik

Sadrazam
Damat Ferit

Yazdığım âtideki cevapla yeni Harbiye Nazırı Cemâl Paşaya nezaret makamından geçen münasebetsizlikleri bildirdim. 3., 13. ve 2. Kolordulara da malûmat için yazdım.

Erzurum:
10/10/1335

Harbiye Nezareti Celilesine

Bugün posta ile makamı nezareti celilerinden ve sadrı mes'ul Damat Ferit paşa ile Süleyman Şetik paşanın müştereken istihsal ettikleri 17/Eylül/1335 tarihli bir iradei seniyei padişahî sureti tebliğ ediliyor ki müfadi Ankara kolordu karar-gâhının Eskişehre nakli vesaireden bahis olup bilhassa mütalaai samii nezaretpenâhilerine arz eylerim. Bu münasebetle işgalâtı mühimmei nezeratepenâhileri sırasında birer birer tetkikine müsaraat buyurulacağında şüphe olmayan bervechiâti mevaddı mühimmei askeriyenin ittılâgâhı devletlerine arzım bir vecibei vataniye ve farizayı vicdaniye addeylerim.

1 — Mütarekedenberi sekiz hükümet mevkii iktidara geldi. On bir zat nezareti celileleri makamını işgal eyledi. Her birerlerinde tamamile gayri mes'ul ve bilâhare millete hesap verilmeyecek imişcesine bi muhaba hareketi yüzünden âdetâ müsabaka edercesine biri diğerinden daha büyük rahneler açtı ve binnetice düşmanlarımızın bu kadar elîm bir şekilde aleyhimize musallat olmaları teshil ve bilfiil ihzar olundu.

2 — Devletin teşkilâtı esasıyesinden olan Ordu müfettişlikleri ve Şûrayı askeri sîrîf istibdadı mutlakı ele almak ve bu suretle bazı makasıdı menfureyi bilâ mürakabe icra eylemek kasdıle ve hattâ müdafaaî memleket vazifei âliyesi ile mükellef ve hayat ve teşkilâtı devletin mihveri olan Erkânı Harbiyei Umumiyei bile haberdar etmeksizin lağvedildi.

3 — Kolordular Kuvvayı umumiyesinin muvazeneti ve her türlü istihzaratı seferberî noktâi nazarından bir cüz'ü gayri münfekki olan ahzı asker devairi aynı makasıt tahtında kolordulardan fek edilerek resen nezareti celileye rabt olundu.

4 — Devletin ve orduların tarihinde hiç bir devirde görülmediği üzere kumanda makamlarının şifre muhaberatı ref ile esrarı askeriyeyi fâş etmek gibi ancak düşmanlarımızın menfaatine kayıt olunan bir hâdisesi müessife makamı nezaretten emir verilmek suretile ikâ olundu. Ezcümle kolorduyu âcizinin seferber vaziyette ve Ermenilerin fecayii mütevaliyesi ve amali hırsı istilâsı karşısında hududumuz başında bulunduğu bile düşünülmedi.

5 — Orduya itimad etmeyerek bütün Harbi Umumî müddetince pek mazbut ve mücerrep fedakâr kumandanları birer birer ordunun başından ve bilhassa en mühim zamanlarda milletin sinei hizmetinden çekerek kahru teşhir ve ibtallerine delâlet olundu. Ve daha fenası Ali Nadir paşa gibi metrûk ve Ordu ile milletin haysiyetini tarihimizde payimâl eden âciz ve mütevekkil bedbahtlar bililtizam kumanda ve riyaset makamlarına çıkarılarak hayat ve mevcudiyeti devlet kasden mefluc bir hale getirildi. Ve bu suretle maazallah devletin inkirazı ihzar ve teshil olundu.

6 — Vesaiki sahiha ile teyyüd ettiği üzere makamı askeriyenin ve namuskâr büyük kumandanların muhaberatını kaldırmak için Telgraf müdürü umumisi salâhiyettar kılındı.

7 — Zerre kadar lüzum ve ihtiyac olmadığı halde ve devlet hazinesi tamamen boşaldığı ve şiddetle muhtac kaldığı şu sırada gayri meşrû ve bilhassa tamamen mütehakkik olduğu üzere bazı gizli emelleri neşir ve idare maksadile ve calî unvanlarla bir takım metrûk ve cahil kimseler Anadoluya ve en uzak mahallere teftiş hey'etleri namile ve pek mebzul avaid ve tahsisat ile gönderilerek hem hazine devlet hazin bir surette ızrar hem de gizli ve gayri meşrû mekasit ile necip millet ruh ve âmalî tâzib edildi.

8 — Senelerden beri ef'al ve faziletlerle makamlarının ehli olduğunu gösteren muktedir ve namuskâr erkân ve ümerayı askeriye ihmal edilerek bir taraftan binlerce erkân ve ümera ve zabitanın tekaüde sevk edileceği bir sırada esasen tekaüt-lükleri veyahut ihraç ve tecrid mücazâtı maruzaları kanunî ve mâkul esbabî âdilei askeriye istinad eden ve haklarını ancak bir hey'eti âdilei askeriye veya divanı-harb muvacehesinde ispata mecbur ve muhtac bulunan bir çok metrûk seciyesiz ümera ve zabitam tekrar ve fazladan hizmeti muvazzafaya almak suretile hem ordunun vekar ve haysiyetini haleldar ve hem hazine devlet mukabilinde müfit ve müsbet zerre kadar bir eseri hizmet görmemek şartile ızrar edildi. İşte bâlâdaki teessür âver enmuzecleri ve buna mümasil acı manzaraları ikâ ve intac eden daha bir çok emirlerin hepsi makamı nezareti celilelerinden ve hemen ekserisi de Süleyman Şefik Paşa zamanında verildi. Arzı malûmat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Trabzon halkı beni meb'us yapmak için şöyle müracaatta bulundular:

Trabzon:

10/11/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine.

Secayayı vatanperveraneleri ve efkârı hakimâne ve mezayayı âliyelerile bilcümle Türk ve Müslümanların ve bilhassa Trabzon'luların âmakî kalbinde bir mevkîi bülend ihraz eyleyen zatı samilerini vilâyetimiz namına meb'us intihap eylemek şerefinden mahrum bırakılmıyacağınıza emin olarak muvafakati devletleri cevabına muntazır bulunduğumuzu arz eyleriz.

Şu cevabı verdim: Trabzon ahali muhteremesinin hakkımdaki muhabbet ve teveccühlerine an samim teşekkür ederim. Yalnız vatanımıza ve bu meyanda hasaten Trabzon'a halen asker olarak daha ziyade arzı hizmet edeceğimi zannettiğimden bu babdaki daveti samimaneye icabet edemediğime cidden müteessirim. Te-yidi hürmet ve muhaleset eylerim. efendim.

Sivas Hey'eti İstihbariyesinden gelen malûmat hülâsası (9 tarihli):

1 — İngiltere'de sosyalizm cereyanları gittikçe şiddetleniyor. Fransa'da ahvali umumiye iyi değildir. Pahalılık ve şeraiti sulhiyeden ademi memnuniyet gayri muntazır vekayii zuhur edeceği hissini veriyor.

2 — Şair Danonciyo on bin kişi ile Fiyumeyi işgal etmiştir. İtalya hükûmetinin mümanaat için gönderdiği kuvvetler de Danonciyo'ya iltihak ediyor. Yugoslavlarla İtalya arasında yeni bir mücadèle melhuzdur.

3 — Fransa matbuatı İngiltere aleyhinde yazıyor. Suriye meselesinde müsaadekâr davranmayı İngiltere'den talep ediyorlar. En büyük parçayı İngiltere'nin yutmak istediğini yazıyorlar. İngiliz kuvvayı işgaliyesinin Suriyeden yavaş yavaş çekildiği haber alınmış. Araplar istiklâlleri için uğraşacaklarmış.

4 — Yunanlılar Aydın havalisinde asker tahşid ediyorlar.

5 — İzmir Belediye Dairesi meb'usan intihabatı için hükûmeti merkeziyeden tahsisat talep etmiştir.

6 — Tekmil Anadolu ve Rumelide teşkilâtı milliyeye iltihak etmeyen hiç bir mevki kalmadığı tebşir olunuyor.

14/Teşrinievvelde Hey'eti Temsiliyeye âtideki mütalaatı yazdım:

Erzurum:
14/10/1335.

15. *Kolordu Kumandanlığına.*

Heyeti temsiliyeye:

Nazarı dikkate alınmaya şayan addettiğim mevaddı âtiyeyi ittılâgâhı âlilerine arz eylerim. Teşebbüsâtın munteci muvaffakiyet olması şartı esasi olduğundan bunların halen mi yoksa meclisi millî tarafından mı talep ve tatbik olunacağı vaziyeti siyasiyemize istinad ettiği için hey'eti âliyelerinin kanaatini istirham eylerim:

A — Veliahdı saltanat hazretlerinin lâyihası meşhuresindeki affı umumî ilânı pek mühim ve lâzımedir. Bir çok mağdurın ancak ve münhasıran hırs ve kinin kurbanı olmuştur. Zaten eğer Balkan ve Harbi Umumî mes'ulleri hakkında takibata karar verilirse bu işlerde birinci derecede alâkadar görünenler esasea bu dairei mes'uliyetin icabatına tâbi olacakları cihetle affı umuminin şumulünde ancak bihakkın mağdur olanlar mazharı hak ve adil olacaklardır. Mahaza bu husus zümrei hukukeyunun nazarı tetkikinden geçirilmelidir.

B — Mütarekedenberi vatan ve millete rahne açmakta yekdiğerile müsabaka eden hükûmetlerin ancak muktezayı âciz ve zaafım, bu meyanda âmil olan kindar emellerin tesiri mahsus ile pek çoğu mağdur bir çok insanlar Malatya ve menfalara ecnebi elile ecnebi hareketlerle nefi olundu. Devletin hakkı kazası inanı istiklâlî düşman eline bu vechile teslim edilince ne babı devlette ne de şiarı millette haysiyet kalmadı. Binaenaleyh maznunlar ve mes'uller aynen ve tamamile hak ve adle müsteniden kendi mehakimi aidemizde takibatı muntazami kanuniyeye ittiba edilmek ve mağdurlar ihkak edilmek üzere cümlesinin salimen payitahtı saltanata celpleri.

C — Halep İngiliz Kuvayi harbiye kumandanlığının geçende Kürdistan muntakasına neşrettiği malûmu âlileri olan bir beyannamesinde islâmlar aleyhine ikar fecayi eyleyen Ermeni zalimlerinin de mahkemelere verileceği beyan olduğuna göre âdil ve zulmün ancak ve daima şahıslara tevcih kılındığını ispat için Dersadette bu merakizi mühimmei dahilyede mehakimi aidesine derhal talimatı lâzime itâ ile beraber bu babdaki esbabı mucibenin düvel ve mileli ecnebiyeye vazıh delâil ve beyinatı akliye ve kanuniye ile neşri ve bu karar ve tatbiki âdilânenin hüsnü kabul görmesi zeminlerinin istikmâli

D — Ali Fuat paşanın son aldığı Garbî Anadolu Umum Kuvvayi Milliye Başkumandanlığı unvanını alması, Garp cephesinde Yunanlılara karşı tedabiri umumiye ittihaz edilmek istenilmesinden midir? Bu tedabirin ciddiyet ve meşruiyetini daima izhar ve efkârı hariciyeyi devamlı ve müessir bir surette lehimize celbe tevessül lâzımdır. Tâ ki Türklerin hülâsai âmali, izzeti nefislerinin asla ve ebeda tahammül gösteremeyeceği Yunanlıların bir ferdine kadar Garbî Anadolu'dan çıkmadıkça başka bir şekili sükûn ve itminanın gayri mümkün olacağı hakikati daha bâriz ve âdeta müfrit bir surette kendini gösterecek. Hükûmeti seniyenin sureti mahremanede rey ve tasvibini de almak şartile yakın günlerde emsaline tesadüf edilmemiş bir surette bütün vilâyat ve elviye şahanenin merakizinde mühim bir program ve tesbit edilmiş mevzular tahtında büyük mitingler başlamalı ve nümâyişler bilhassa eca-nip olan mahallerde bir tufan haline girmeli ve müracaatlar en ziyade milletlere tevcih olunmalıdır. Bütün mitinglerin mevzuu anasırı hıristiyaneye zerre kadar husumeti ihsas etmemeli ve bil'akis mümkün olan mahallerde ve meselâ Sivas Ankara vesaire gibi kabil olan yerlerde anasırı hıristiyaniyeyi de cezb ve hayatı âli-yeleri namına ikna etmelidir. Ve tekerrür ederse her halde mükemmel bir program ve ihzarat ile başlamalı ve amelî olmak için herhalde mühleti pek dar tutmamalıdır.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Erkânıharbiyei Umumiyyeden 15/Tesrinievvelde gelen vaziyeti umumiye hakkındaki tahrirat aynen şöyledir:

Şube: 2 - 4144

15. Kolordu Kumandanlığına.

1335 Ağustos evahiri ve Eylül ayları zarfındaki vaziyeti umumiye hülâsasıdır:

1 — Gürcistan'ın tahtı silâhta on bir bin mevcutlu beş fırkasile Azerbaycanın yine on bir bin mevcutlu üç fırkası mevcut olduğu Azerbaycan ve Gürcistan'ın müttetik buldukları haber alınmış idi. Ahiren Miralay Haskel tarafından Azerbaycan ile Ermenistan arasında Nahcivan Şarur havalisini ihtiva etmek ve Gökçegöle kadar mutad olmak üzere bitaraf bir mıntaka tesis olduğuna anlaşılmıştır.

2 — Ermenistanın üç zaif fırkadan mürekkep olan ordusunda itaatsizlik asâri meşhud olduğu bazı haberlerden istidlâl edilmiştir.

3 — Hazirandan beri matbuatı ecnebiyede ve bazı resmî mehafilde Ermenistan hükûmetinin vaziyeti pek ümitsiz olarak gösterilmekte ve Ermeniliğin Türk Tatar çetelerinin tahtı tazyikinde olduğu ve bu çetelere Türk zabitanı tarafından kumanda edildiği ve Kafkasyadaki her türlü ihtilâl hareketlerinin menşeinin Memaliki Osmaniye dahilinde bulunduğu şâyi idi. Bunları tekzip etmek üzere on beşinci kolordunun 1335 senesi temmuz ayı zarfındaki Kafkasya vukuatı hakkında Nezarete gönderdiği rapor Türkçe ve fransızca olmak üzere tabı ve tevzi edilmiştir.

4 — İngiliz Binbaşısı Novil refakatile Elâziz taraflarında dolayan bazı eşhasın Malatya Elâziz valii sabıki Galip beyin Kürt cereyanlarına germi verdikleri ve teşkil edecekleri bazı kürt kuvvetlerle Sivas'a gidecekleri haber alınmış ve on üçüncü kolorduca takiplerine tevessül edilmiş ise de kolordudan bilhassa Binbaşısı Novil'in ne olduğu hakkında Nezarete yeni malûmat gelmemiştir.

5 — Zahu civarlarında bir liva kadar askerle İmadiye ve Ali Guban aşairine karşı hareket eden İngilizlerin harekâtının ve yarıca Şeyh Mahmud ile İngilizler

arasındaki müsademâtin ne neticeye müncer olduğu haber alınamamıştır. Halepte de Araplarla İngilizler arasında bazı vekayi hâdis olduğu şayi olmuştur.

6 — Suriye meselesinden dolayı Fransızlarla İngilizler arasında büyük ziddiyetler başladığı vaziyetin tetkikinden anlaşılmiş ve bir Fransız Amirali Beyrut civarında Araplar tarafından cerh edildiğinden Fransız taraftarlığı eden Emir Sait İngilizlerce tahtı tevkife alınmıştır. Matbuat neşriyatından İngilizlerle Fransızlar arasında evvelce aktedilmiş dört suretihal ve muahede mevcut olduğu anlaşılmiştir.

a) 24/Teşrinievvel/1915 mukavelesi 37° derece arz dairesinin cenubundaki memaliki arabiyenin istiklâli şerife vaad olunmuş Bağdat ve Basra üzerinde İngiliz kontrolü kabul olunmuştur.

b) 1916 mukavelesi Nehrüselâsiden Bahrisefid'e kadar beynelmilel mıntaka Hayfa havalisi ile Irak İngiliz mıntakası, İskenderun Kilikya havalisile Sivas - Diyarıbekir hattının cenup mıntakası Fransız mıntakai nüfuzunu Halep, Şam, Urfa, Deyrizor, Musul müstakil arap mıntakası nüfuzu.

c) 11/Haziran/1917 muahedesı, harpten evvel mevcut arap hükümetlerle harp mesnasında Türk idaresinden ayrılacak aksama istiklâli tam bahşediliyor. İşte bu mukavelât uzun uzadıya münakaşa edilmiş ve en nihayet Paris'te Allenbi ve Franşe Despere iştirâkile yapılan mukavelede berveçhiâti hususat takarrür etmiştir: a) İngiliz kıtaatı Şam, Humus, Hama'yı tahliye edecekler, fakat Fransızlar işgal etmeyecektir. b) Hayfa Nekrit hattının şimalindeki İngiliz kıtaatı oraları tahliye edeceklerdir. c) Kilikyada sırf Fransız kuvvetleri kalacaktır. d) Dört şehre bir muavemet Fransızlardan talep olunacaktır.

7 — 21/Eyül/1335 tarihinde on ikinci kolorduya mensup 11. Süvari Alayı ilga edilmiş ise de âhiren yeniden ihya edilmiştir.

8 — Anadolu'daki Rum ve Ermenilerin mezaliminden ihtirazen ve tehlikeyi görerek hicret etmekte oldukları Rum ve Ermeni matbuatında intişar etmiştir.

9 — Yunan kıtaatı Aydın Akhisar cephelerinde her türlü mukarrerata rağmen tahkimat kalkışmışlar ise de her defasında mağluben çekilmişlerdir. Yunanlıları tahkimat yaptıkları ve İzmir'e takviye kıtaatı getirmeye çalıştıkları anlaşılıyor.

10 — Beynelmielel hey'eti tahkikiye vezaifini 13/Teşrinievvel/1335 de hitama erdirmişdir. Tanzim edecekleri raporu yakında konferansa yollayacaklardır. Neticei kanaatlerini gizli tutmaktadırlar. Bu hey'etin yalnız tahkiki fecayi ile değil aynı zamanda İzmir mukadderatını tesbitle de mükellef ve vâsi salâhiyeti hâiz oldukları anlaşılmiştir.

11 — Aydın şehrinin bir harabeden başka bir şey olmadığı ve yangınlardan maruz kalan bin kadar Müslüman hanesinde Hıristiyanların iskân edildiği Aydın ve havalisinde köylerin ve her türlü menabii hayatiyenin mahvolduğu fecayiın şimdiye kadar tesbit edilenlerden daha vâsi mikyasta bulunduğunu hey'eti tahkikiye görmüştür.

12 — Samsun ve Merzifon İngiliz kıtaatı tarafından tahliye edilmiştir.

13 — Ankara - Haydarpaşa ve Kütahya - Haydarpaşa hatları muhtelif zamanlarda tahrip edilmiş ise de yeniden tamir edilmişlerdir.

14 — Eskişehirde sabık kumandan Hamdi Paşa idaresinde teşkili 28/9/1335 de emrolunan asâyiş livası teşkilâtından sarfınazar olunmuştur.

15 — 20. Kolordu, Şûrâyı askerî, Akdeniz Boğazı Kumandanlığı, Süvari, Topçu müfettişlikleri, Nakliye müfettişi umumiliği, mekâtibi askeriye müfettişi umumiliği ilga edilmiştir.

16 — Anadolu istikametinden mütemadiyen Haydarpaşaya gelen İngiliz mecurununun nereden geldikleri hakkında henüz bir haber alınamamıştır.

17 — Sulh konferansı tarafından Bulgarlardan alınan Garbî Trakya aksama

Fransızlar tarafından işgal edilmektedir. İskeçe kazası Yunanlılar tarafından işgal olunacaktır.

18 — Türkiye mesailinin hallinden evvel konferansın tatili müzakerât etmesi ve merkezi müzakerenin Londra'ya nakli İngilizler tarafından teklif edilmiş ise de kabul olunmamıştır.

19 — Alman muahedесinin tasdikinin Amerikada bazı itirazatı mucip olduğu ve Fransız meb'usanında Mösyö Barto ile Klemanso arasında şedit münakaşalar cereyan ettiği görülüyor.

20 — Payitaht ve civarında iki aydanberi anasını saire her türlü taşkınlıklardan ihtiraz etmekte ve Rumların birbirine muhalif bir kaç partiye ayrıldıkları haber alınmaktadır. Fakat Dersaadet dahilinde bulunan 712 Yunan neferine mukabil 83 zabitin bulunması Dersaadet Yunan Konsoloshanesinde 160 makinalı tüfek bulunması şayanı dikkattir.

21 — Sırp kilisesinin Rum patrikhanesinden infikâkı mes'elesi müzakere edilmekte ve bundan dolayı kilise ile patrikhane arasında ciddi müşkülât baş göstereceği mahsus bulunmaktadır.

22 — Macaristan el'an Rumenlerin tahtı işgalindedir. Ve Macaristanda bir çok emvâl ve hububat Rumanya'ya nakledilmektedir.

23 — Rusya'da bolşevikler Deniken'e karşı müteaddit mağlubiyetlere uğramışlardır. Ukrayna'nın merkezi Kiyef şehri bolşeviklerin elinden çıkmış fakat diğer taraftan Ukrayna ile Deniken arasında ihtilâf baş göstermiştir.

24 — Dahiliye Nazırı sabıkı mektup ve telgrafnameler üzerine sansör vaz'etmek üzere bazı mukarrerat vaz'etmiş ve bunu 29/Eylül/1335 tarihile Harbiye Nezaretine bildirmiş ise de idarenin tebeddülü üzerine bu tedbirden sarfı nazar olunması Dahiliye Nezaretine yazılmıştır.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi
Cevat

Bahriye Nazırı Salih Paşa Hey'eti temsiliye ile müdavelei efkâr etmek üzere gidiyormuş. 15 de Kemâl Paşadan şifreyi aldım. Esasen mütalâatımı kısmen dün yazdığımдан iki şifre ile daha bazı mütalâat yazdım:

Sivas:
14/10/1335

Zate mahsustur.
Gayet aceledir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine.

Bahriye Nazırı âyandan Salih Paşa hazretleri Hey'eti temsiliye ile müdavelei efkâr eylemek üzere 15/10/1335 de Dersaadetten hareketle Amasyayı teşrif buyuracaklardır. Müşarünileyh vâki olacak mülâkatta hükûmetin siyaseti hariciye ve idarei dahiliyesine ve ordumuzun istikbaline ait esasatı mühimmeyi ihtiva edeceği kaviyyen memul bulunmakla bu babdaki mütalâi âlileri hututu esasıyesininin iş'arını rica eyleriz.

Heye'ti Temsiliye namına
Mustafa Kemâl

3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Erzurum:
17/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

C: 14/10/1335 Zatî Şifreye:

Hey'eti Temsiliyeye: Siyaseti hariciye ve dahiliyemiz hakkındaki esasat kongrelerde hemen kâmilten takrir edilmiştir. Ordumuz hakkında en mühim gördüğüm kat'iyyen bir milis ordusu kabul edilmeyerek mutlaka daimî bir ordu ipkası ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kadroların azaltılmamasıdır. Civar hükûmatın daimî orduları bulunması Jandarma fennî ve gönüllü bir sınıf olduğundan memlekeğin vüs'atı ile mütenasip mevcuda balığ olamaması mutlaka daimî bir ordunun kuvvete mazhar olmasına ihtiyac gösterir. Bundan başka her sene mühim miktarda yirmi yaşındaki gencin oldukça talim ve terbiye görmesi de maarifi umumiyemiz hesabına bir kârdır. Arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Erzurum:
18/10/1335

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Kolordu şifresile;

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine: Bugünkü telgrafıma zeyildir:

1 — İtilâf devletleri ya hâlen veya sulh konferansında Şark vilâyetlerindeki ordunun mütarekename ahkâmınca silâh teslim etmelerini istemeleri muhtemeldir. Komşu devletlerden Gürcülerle bilhassa katliamda berdevam bulunan Ermenilerin hududları ve şeraiti hayatîyeleri ve terki silâh keyfiyeti iyice tesbit ve takrir edilmedikçe daima maruzu tehdid olan halkımızın bir tek silâh bile vermeye müsaade etmeyecekleri bedihîdir. Bu hususun ehemmiyetle nazarı dikkate alınmasını arz ederim.

2 — Bundan başka memâliki muhtelifimizde bir hayli Rus mühimmatı vardır. Bunların sevahilde teslimi taahhüt edildiği için haklı olarak istiyorlardı. Halbuki meselâ Erzurumda bir ambarda mevcut Rus mühimmatı yirmi bin arabalıktır. Binaenaleyh bunların itâsına ne vesaiti nakliyemiz ne de paramız kat'iyyen kifayet edemeyeceğinden bu hususta da dikkatli davranılması elzemdir. Saniyen bunlar harben alınmış esleha olup milletimizin hakkıdır.

3 — Sulh konferansına gidecek mürâhhasları Bahriye Nazırı paşa hazretleri bileceğinden bu babda tenvir buyurulmaklığımı rica eder, Salih Paşa hazretlerine tazimatı mahsusamın takdimine lütfen vesâyetlerini istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

11/Teşrinievvel tarihli açık telgrafla her tarafa Hey'eti temsiliyemine Mustafa Kemâl Paşa tarafından yapılan tamimde: «Cemiyeti-

miz intihabatı meb'usana gayri meşrû bir gûna müdahalâtta bulunmayacaktır. Hey'eti temsiliye tarafından kimsenin namzetliği vaz'edilmeyecektir. Ancak cemiyetimizin vicdanı millîden doğan noktai nazar ve buna nazaran tesbit olunan esasatı kabul edenler Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına namzetliklerini vaz ve isimlerini men-sup oldukları Liva hey'eti merkeziye ve hey'eti idareleri vasıtasile ve aynı zamanda doğrudan doğruya Sivas'ta Hey'eti temsiliyeye iş'ar edeceklerdir.» deniyordu. Halbuki 16/Teşrinievvele kadar aldığım malûmat-ta Mustafa Kemâl Paşa Trabzon mıntakasındaki 3. Fırka kumandanı Halit beyle şifreli muhabere etmekte ve intihabata müessir olmasını talep etmektedir. Halit bey herhangi bir mes'eleyi uzun boylu düşünmeden ve başka bir vasıtaya lüzum olup olmadığını temmül etmeden silâhına sarılır bir hilkatte olduğundan mafevk makamı olan benim dahi haberim olmadan ve reyim hilâfına bu tarzı hareketin fenalığını düzeltmek de güç ve belki tehlikeli olur. Kemâl Paşaya şunu yazdım: (1)

Erzurum:
16/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

M. Kemâl Paşa hazretlerine: Mıntakai âcizide arzuyu millînin temin ve tatbiki için son noktaya kadar askerlikten ve silsilei meratipten ayrılmamak cihetini âtinin zapturaptı için dahi elzem görüyorum. Cür'etle basiretin mezcedilmediği yerlerde ve işlerde netice pek parlak da olsa tez elden ma'kûs ve mahkûmu zeval olduğu emsalle sabittir. Bilhassa İngiliz Fransız mümessillerinin bulunduğu Trabzon muhitiinde silsilei meratibin ra'na görülmesine ve pek basiretkâr harekete ihtiyac fevkalâdedir. Maatteessüf verdiğim sarih talimata rağmen Halit bey bizzat ve kıyafeti askeriyesile valiyi tevkif ettiği garabeti dile destan olmuştur. İntihabat mes'elesinde de bu suretle ibrazı faaliyet ederse kendi haklarında İngilizlerce vâki olan demarşın tekerrürü ve müşkül vaziyetin tahassülü gayri kabili ictinab olur. Bunun için mumaileyle muhabere edilmeyerek arzuyu âhîlerinin tatbikinde delâleti âcizanemi istirham eylerim. Mumaliehın vaziyeti zatiyesi her türlü dâvadan berî ise herhangi bir mıntakadan meb'us intihabı hakkındaki fikri samîlerinin iş'arı maruzdur.

Kâzım Karabekir

Halit beye de şunu yazdım: «İntihabatta milletin serbest rey vermesi ve askerın kat'ıyyen müdahale etmemesi esastır. Yalnız mükemmel tahsile malik olmayan veya Müdafaai Hukuk esasına muarız olup memleketi tefrikaya sokmak isteyen kimseler hakkında icab edenlerin irşad ve tenviri maksada kâfidir.»

Trabzon valisi Ali Galip bey yeni bir hükûmetin iş başına geçmesi dolayısıyla rahatsız da bulunduğundan serbest bırakılmasını, yerine iyi bir vali tâyini lüzumunu Sivas'a bildirdim.

(1) Maatteessüf söz verilmesine rağmen bu muhaberat temadi etmiş ve beni pek müteessir etmiştir. Tafsilâtı gelecektir.

16/Teşrinievvelde Erzurum Şark cephesinde erkânıharbiye seyahati yaptırđım. Trabzon 9. Fırka kumandanı Miralay Rüstü beyle erkânıharbi Fahri beyi de Erzurum'a celb etmiştim. Erkân seyahatini bizzat idare ediyordum. 17 de şimal cephede Karaköyün mıntakasında bir otomobil yardan uçtu. Erkânıharp miralayı mevki müstahkem kumandanı Kâzım ve Kolordu erkânıharbiye reisi Mustafa beyler zedelendiler. Günlerce hasta yattılar. 17 akşamı Hey'eti temsiliyeye şunu yazdım:

Erzurum:
17/10/1335

3. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye:

Yeni kabine mevki iktidara geçeli iki hafta kadar olduğu halde İstanbul Muhafızığı, Umum Jandarma Kumandanlığı ve Polis müdüriyeti gibi üç mühim makama icrası lâyed olan tebeddülâta dair henüz bir haber alınmadığından bu babdaki malûmatı âliyelerinin iş'arını istirham eder ve hükûmeti sakıta adamlarının, polisler marifetile kapı kapı dolaşarak İngiliz Muhipler Cemiyeti için âzâ kaydettikleri hakkındaki malûmat pek şayanı teemmül olduğundan ihmâl olunursa tehlikeli olacağını nazarı dikkati âlilerine arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bolşeviklerle irtibat için gönderilen Doktor Fuat Sabit Beyden doğrucâ geçmiş bir şifre halledilmek üzere Rauf Bey tarafından gönderildi. Şifreyi ve cevabını aynen yazıyorum. Şimdiye kadar aldığım malûmatın sıhhati bu şifredeki - bilhassa beşinci madde - malûmatla teyyüd etmiş oluyor. Azerbaycan hükûmeti İngilizlerin nüfuzu altındadır. Bizde geçen ahval ile alâkaları yoktur. Bilâkis bizi zaafa uğratmak isteyen İngiliz memurlarının tesirile bol para vererek ordumuzdan zabıt, küçük zabıt ve hattâ efrad kaçırıyorlar. Bugünlerde bazı iyi zabıtlarımız ve küçük zabıtlarımız Azerbaycana firar ettikleri gibi İstanbuldan da gidiyorlar. İstanbuldan gidenlerin ehemmiyeti yoksa da benim kıtaatımdan gayri meşru bir tarzda gidışler inzibatı, itaati sarsabilecektir. Tabii şedit karşıladım, ağır tamimler yaptım ve tedbir aldım. Belki bolşevik istilâsına karşı da bir hazırlık için Azerbaycan ordusuna Türk zabıtlarının gitmesine İngilizler müsaade ediyor. Fakat mıntakamdaki mesaiyi ihanet telâkki ediyorum. Gelen ve yazdığım şifre aynen şunlardır:

Amasya: 19/10/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Atideki şifre 9. Fırka Kumandanı Miralay Rüstü Beyde bulunan miftahla halledilemeyeceğinden bu hususta delâleti âlilerini rica ve muhteviyatının mahrem olarak tesrii iş'arını istirham ile takdimi ihtiramat eylerim. Rauf.

5. Fırka Kumandanı
Cemil Cahit

1 — Bakûda bulunan makina kuvvetsiz olduğundan telsiz muhaberesi mümkün olamadı. Gürcü Hükûmetinin muvafakati ile bir Türk telgrafçısı vasıtasile Tiflisten telsiz muhaberesi mümkün olacağını zannediyorum. Muhabereyi tesis etmek üzere Tiflise geldim.

2 — Azerbaycan hükûmeti istikraza muvafakat ediyor. Murahhası gelecektir. Zuhur eden kabine buhranı şimdiye kadar tehirine sebep olmuştur. Bolşeviklerle görüştim. Bolşevizmin memleketimizde tesisi için içtimaî, iktisadî hiç bir esas olmadığı gibi halkın irfan ve an'anesi de buna muhalif olduğundan hiç bir islâhatı içtimaîye davetine girişmeden ne suretle yardım edeceklerini sordum. Her suretle yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardım mümkün olduğu ve ne miktara ihtiyaç hasıl olursa derhal vereceğini temin ettiler.

4 — Enver Paşanın Bolşeviklerle teşriki mesai ettiğine dair kat'î bir malûmat alamadım. Fakat malûmatın ancak Moskova ve Teşkende gitmek ile mümkün olacağına kanaat getirdim. Buradaki vazifemi bitirince oralara gitmeyi düşünüyorum.

5 — Azerbaycan hükûmeti sulh konferansında İngilizlerden ümitvar olduğu cihetle ihtiyat ve itidalle hareket etmektedir. Sulh konferansının maksadı Maverayı Kafkas konfederasyonu yapmaktır. Hükûmet buna taraftardır. Bu cihetle açıktan açığa bize yardım etmek ve icabında muhasemeyi kabul etmek fikrinde olmadığını anladım.

6 — Reisi vükelâ Nasip Bey Rauf Beyin buraya gelmesinin muvafık olacağını söyledi. Silâh ve cephaneye ne miktar verileceğini ve hangi vasıtalarla gönderileceğini soruyor.

7 — Azerbaycanın kuvveti on beş bin., yirmi bin arasındadır. Türk zabitanı ve küçük zabitanı ile tensik edilmedikçe kabiliyeti harbiyesi olmadığı kanaati umumdur.

Doktor Fuat Sabit

Cevabım:

Gayet Müstaceldir

21/Teşrinievvel/1335

Amasyada 5. Fırka Kumandanlığına

C. Rauf Beyefendi Hazretlerine

Doktor Fuat Sabitten mevrut şifre âtiye nakledilmiştir. Bu babdaki mütalâam bervechiâtidir: Birinci maddede mezkûr muhabere mes'elesini doğru bulmam. Bu husus hiç yoktan İtilâf Devletlerince kilukali mucip olacağı gibi Gürcülerin muhaberatımıza ve mürselüileyhimizin adreslerine muttali olacakları cihetle de caiz değildir. Yanız Tiflisin umuma hitaben yazdığı ajansları ve tamimleri, hiç kimseye hissettirmeden bizim telsiz alır ve bu suretle ahvali umumiyeden istenildiği gibi derhal haberdar oluruz. Bunun için ecnebi lisanları için bir telsiz mütehassısı celp etmek üzereyim. Bundan başka Azerbaycan hükûmeti veya adamları zabitanımızı bol para vaadile kendilerine celp ve cezp ederek firar ettiriyorlar. Nitekim Nahcivanlı Büyükbakan böyle güzide bir kaç zabitanımızı ayartmış ve götürmüştür. Bu hal, zaten müheyhayı firar olan efrada suitesir yaptığı ve bu yüzden firarlar çoğaldığı için Azerbaycanlıların bu tarzı hareketlerine karşı şedid davranıyorum. Arzı tazimat eylerim.

15. Koiordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

22 de Ermenilerin Elviyei Selâseden henüz işgal edemedikleri Oltu

kazasını işgal için hazırlıklarda buldukları haber alındı. Mütareke ahkâmı diye kıtaatımız 93 hududu garbine alınmış Oltu mintakasının kanaati ve halkının kâmilen Türk olması dolayısıyla kendilerini müdafaa edebilmek için Üçüncü Fırka o mintakadan çekilirken Kumandan Halit Bey Oltululara iki top, yüz kadar küçük zabıt ve neferle bir kaç zabiti milis halinde bırakmış. Ermeniler bu mintakayı kat'i işgal edebilmek için faik kuvvetler toplanmakta olduklarından Oltunun ise sukutu bilâhare tarafımızdan zaptını pek müşkil kılacağı gibi, her türlü ileri harekâtımıza da müessir olacak ve o havalide dağlar arasındaki kuytu yerlerdeki Türkler şüphesiz imha edilecekti. Bunun için icabında burasını bir müfreze ile işgal mecburiyetindeyim. Bu hazırlığı bir taraftan yapmakla beraber Harbiye Nezaretine de şu şifreyi yazdım:

Gayet Müstaceldir

Erzurum: 22/Tegrinievvel/1335

Harbiye Nezaretine

Ermenilerin Oltu kazasını işgal etmek üzere Merdenikte bin beş yüz piyade ile on makinalı tüfek ve on top ictima ettirdiklerini ve tekliflerinin kabulü için Doktor Es'ad namında birinin riyasetinde bir hey'et gönderdiklerini Ermenilerin malûm olan zulüm ve katliamlarına tabiatıyla maruz kalacak olan takriben kırk bin nüfus ırz ve canını korumak için hududumuz dahiline firara mecbur olacaklarını Oltudan bildiriliyor ve muavenet talep ediliyor. Hudut haricinde fiilen meşgul olmadığımızdan kendilerine cevabı lâzime verilecekse de sulh konferansı tarafından henüz Ermeni hudutları çizilmediği şu esnada mahza islâm kanı dökmekten başka bir maksat ve hedef takip etmeyen bu hareketin siyaseten derhal men olunması hakkında Düveli İtilâfiye nezdinde teşebbüsâtı ciddiyede bulunulması menutu reyî samîleridir.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Bugün Harbiye Nezareti de şu malûmatı veriyor: «Gürcistan hükûmetinin Arjantin ile Papa tarafından tasdik olunduğu ve Yunan hükûmetinin dahi bu yeni cumhuriyetle müzakere etmek üzere İstavraki isminde birinin idaresinde bir heyet gönderdiği haber alınmış ve menafii bize uygun olan Gürcistanın muhasımlarımız zümresine iltihak ettirilmemesinin temini sadarete yazılmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan ahvalinin mahrem bir surette ve kemali dikkatle takibi ve arasına malûmat itası.» Bu malûmatı Hey'eti Temsilîyeye vermekle beraber sahilden birkaç zabıt gönderdim. 23 de Harbiye Nezaretinin 21 tarihli şifre ile cevabını aynen yazıyorum. İstanbul'dan gelen zabıtları müteaddit kefaletlerle kabul ettiğimizden ve aykırı bir hareketi derhal haber aldığımızdan o kadar mühim bulmadım. Fakat Ermeniler kaç aydır İngilizlerin tavassutlarıyla Kürtlerle anlaşmaya çalışıyorlar. Erzurumdaki mümessil Ravlinson'un müteaddit defalar hudut haricine gidip buna çalıştığını biliyorum. İstanbul'un sakit hükûmetinin de bu maskaralığa yardım ettiğini

haber aldım. Harbiye Nezaretine yazdığımı Sivasa da bildirdim. Ermenilerin Kürtlere yazdığı mektupla aldıkları cevabı da Şark halkı efkârı umumiyesine arz için Erzurumdaki Albayrak gazetesile neşrettirdiğim gibi Sivastaki İradei Mîliye gazetesine de gönderdim. Kürtlere de bu seytanetin Kürtleri mahv etmek esası için kurulmuş bir tuzak olduğunu her tarafta anlattırdım. Bu mektupları da şifreleri takiben yazıyorum:

Zate mahsustur.

Harbiye: 21/10/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Mukabil bir cereyan hazırlamak için propaganda yapmak üzere bazı zabitanın vapurla Dersaadetten hareket ettikleri ve bunlardan bir kısmının Samsuna çıktıkları ve diğer kısmının Trabzona çıkacaklarına dair haber alındı. Bunun derecei mevskiyeti pek meşkûk olmakla beraber nazarı dikkate alınmasını ve neticeden malûmat itasını rica ederim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Cevabım:

Zata mahsustur.

Erzurum: 25/10/1335

Harbiye Nezareti Celilesine

Mukabil bir cereyan hazırlamak için Dersaadetten çıkmış olan zabitanın muntakai âcizi dahilinde yapabilecekleri işler haizi ehemmiyet olmamakla beraber bu gibilerin vürudlarında haklarında kanunun icabatının icra olunacağı maruzdur. Yalnız âhiren muttali olduğuma göre Bayazıt hududunda iken Harp esnasında Konya vilâytine muhaceret eden Haydaranlı aşairi reisi Kürt Hüseyin Paşaya Ermeni ve İngilizlerin tesir ve müdafaasıle hükûmeti sakita tarafından ve Konya valisi Cemal Bey vedaatle bir çok eslâha verilerek mukabil bir cereyan ihzarı için işbu aşiret eski yerlerine müteveccihen Sivas tarikile hareket ettirilmiştir. Filhakika bunlar dahi gelince tedabiri kat'iyeye ittihaz olunacaksa da her halde bu aşiret nezdindeki fazla eslâhamn daha Sivasta iken alınmasının pek muvafık olacağı cihetle Üçüncü Kolorduya emir verilmesine müsaade buyurulmasını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mektuplar:

Ermenilerin Kürtlere müracaatı

Hamit Beyin, Ali Merze Beyin ve Ahmet Haso ve Yusuf Beyin
Huzuru âlilerine

Zatı devletleri ile hüsnü münasebet meydana getirmek ve bilûmum Kürtlerle hali sükûnette ve uhuvvette yaşamak bizim en büyük emel ve maksadımızdır. Zatı devletlerinize biz ergeç nihayet dost ve muhib olacağız. Tarafı âlinizce de aynı gaye

ve fikrin takip edilmekte bulunduğuna kaviyyen ümitvarız. Hangi esbab ve hangi âvamil bizi ve sizleri yekdiğerimizden uzak bırakıyor. Bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbür gün muhakkak dost ve kardeş olacağız. Bu uhuvveti ve ahengi bizzat ve kendi reyimizle husule getirsek tarafeynin her suretle müstefid ve memnun kalacağı tasavvur buyurabiliyorsunuz. Bizim gayet âlicenap ve âsil bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizimle uzlaşma tarikini tercih edememişlerdir. Şu uhuvveti ve biraderliği temin ve takviye etmek üzere bendeleri senelerden beri kesbetmiş olduğum müşahadat ve tecarübe müsteniden zatı devletlerine işbu tezkereyi yazmağa lüzum gördüm. Kürt beyleri, Kürt aşairi ve Kürt milletile götürülecek bu uhuvvet cephemizde müstahdem umum Ermeni zabitanı ve ümerası arzukeş ve âmadedir. Bu satırları anlarla icra kılınan meşveret ve mülâhazat neticesi olarak zatı âlilerine hitab ediyorum. Fikir ve noktai nazarlarınızı hemen iş'ar buyurunuz. Şeraitinizi bildiriniz. Bendeniz âlicenab beyler sizlerin ve aşairinizin kaffei metalibatınızı Ermeni hükûmeti namına temin edebileceğimi arz ediyorum. Sizlerin arzu buyurduğunuz menatık ve mahallerde yaşamanızı ve sizlerce icab edecek her türlü suhuletin ibrazını keza temin ve taahhut eylerim. Kürtlerle Ermeniler hiç bir zaman birbirlerinden uzak ve soğuk kalmayacaklardır. İşte bu maruzatı cidden nazarı itibara alıp bir an evvel görüşmek ve mübadelei efkârda bulunmak üzere münasip bir vaktin ve münasip bir mevkiin zatı devletlerince tâyin ve bize tebliğini istirham eder ve kemâli samimiyyetle ellerinden sıkıyım Devletlû Hamit Bey, Ali Merze Bey, Ahmet Haso Bey ve Yusuf Bey Hazretleri. 30/Ağustos/1919

Dost ve muhibbiniz
Haçador Ağa

Kürtlerin cevabı:

Baron Haçador Ağa

Mektubunuzu aldım. Ermenilerin ağışu islâmiyette pek mes'udane idamei hayat ettikleri sırada bile yine makasadı asliyeleri uğrunda hafi ve celi her türlü fenalığı ikadan geri durmamışlar ve ezcümle bu harpte cepheden müsellâhan firarla Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binaenaleyh ihanetleri tamamen ve gayei maksadları zahire anlaşılan Ermenilerle islâm Kürt milleti meyanelerinde uzlaşmak imkânı kalmamıştır. Ve beş seneden beri islâmiyeti mahvetmeye fırsat buldukça nüfusu islâmiyeyi şiarı insaniyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle katil ve muhadderatı Osmaniyeye tecavüz etmeyi mubah gören Ermenilerle Kürt milleti bir araya gelemez. Ermenilerin on misline faik olan Kürt milleti Ermeni himayesine girmez ve girmesi imkânsızdır. Evet; biz de kan dökülmesine taraftar değiliz. Fakat cümlei âmaliniz olan nüfusu islâmiyenin tenkisi yolundaki azim ve harekâtınızı var kuvvetimizle men edeceğiz. Ermeniler böyle vahşiyane islâm nüfusunu katletmekle ihrazi ekseriyet edemezsiniz. Böylelikle icrayı hükûmet de hiç edemezsiniz. Bizim sizinle hali sükûnette yaşamamız şeraiti âtiyeye bağlıdır.

1 — Sulhün takarrürüne değin Ermenilerin Aras nehrinin arkasına yani öbür tarafına geçmelidir.

2 — İğdir havalisini tahliye ve Kürt milletine terk eylemelidir.

3 — Neticei sulha kadar hiç bir Ermeni sudan geçmeyecektir. Arzularile bu havalide kalacak yerli Ermeniler bizim teşkilât ve emrimize itaat edecektir.

4 — Ermeniler içimizde kat'iyen silâh taşımaya selâhiyetli olmayacaktır. Ve Ermeni askeri sulhün neticesine kadar bu havalie gönderilmeyecektir.

5 — Aras nehrinin arka cihetinde yani Ermeniler içinde kalan islâm kardeşlerimizin hukuku, camı, malı mahfuz kalacaktır.

6 — Bu şerait kabul ve icra kılındığı takdirde tarafeyn taarruz ve tecavüz etmeyecek ve sulhe intizar eyleyecektir.

İşte Haçador Ağa! noktai nazarımız ve şeraitimiz altı maddeden ibarettir. Kabul olduğu takdirde nairi harp itfa olunacak aksi halde tevessü ederek islâm milleti ribkai esaretinizden kurtulmak çarelerine tevessül ve Cenabı Haktan nusreti tazarru eyleyecektir. Bu vesile ile mukabeleten ellerinizi sıkıyım Haçador Ağa cenapları. 4/Eylül/1335

Aşiret Rüesasından
Hamit Bey

Bu dahi
Ali Merze Bey

Bu dahi
Ahmet Haso Ağa

Bu dahi
Yusuf Ağa

Ana kuvvet dindir. Yalnız cahil kürt şeyhleri felâkettir. İlk fırsatta değerli Türk ulemasının bu şeyhleri istihlâf etmesi hükûmetin birinci vazifesi olmalıdır (1). Ne yazık ki Şark mıntakasındaki valilerin hemen hepsi bir kaç aylık yenidir. Hemen hepsi istikbalden emin değiller, ahvâle vukufı yok. Yani hükûmeti mahalliyelerin ekserisi beceriksiz, ara sıra harekâtı milliyeye aleyhdarlarla da uğraşmaktayız. Kıtâatın erkânı harbiye kadrosu da noksan. Gerek kolordum ve gerekse dahilen aynı tev'emi ehemmiyet olan Diyarbekir mıntakası için Harbiye Nezaretine yine acı yazdım. Fakat maatteessüf kimse gelmiyor. Şarkın en lâtif mıntakası olan Trabzona dahi!... Teşrinievvel nihayetlerinde Vana kadar kürtlük mıntakasını dolaşmak ve halkla temasa gelmek ve Azerbaycana başlayan firarlar hakkında bizzat kıtaatı ikaz etmek için tef-tişe hazırladım. İstanbul'da «Kızıl Haçerciler» imzalı beyannameler dağıtılmış, Kürt Mustafa Paşa ve Ahmet Hamdi Paşalar da dahilmiş!

Konya vilâyetinde de bazı irticâî hareketler oluyormuş tarzında makûmat da geliyordu. Gerçi Şark kıtaat ve halkının şahsıma karşı büyük emniyet ve itimadları vardı. Fakat Van uzak mıntaka, daimî ifsadat bütün kürtlükte müessirdi.

27/Teşrinievvelde Sertabip Miralay İbrahim Tali' Bey ve iki yaverle bir otomobile binerek 9 evvelde Erzurumdan hareket ettik. 1 sonra da Horasan'da 12. Fırka karargâhına ve yemekten sonra 2,30 da hareketle 3,30 da Velibabaya vardık. Gece burada kaldık. Yol Aras üzerindeki Alicekrek Köprüsüne kadar şosa, buradan itibaren balastı hazır güzergâhtır. Velibaba üç dört asırlık bir velâ türbesi; 1209 da müceddeden yapılmış. Muharebede bazı taşları top mermisinden düşmüş. Nahiye merkezi. Müdürü genç bir ihtiyat zabiti. Ahalisi kısmen eski, kısmen yeni Erivan muhaciri Türk. Elli hane kadar, iki bin kadar mevasisi var. Buradan sonra Kürt köyleri pek büyük mesafelerle başlıyor. 28/Teşrinievvel 6 da hareket ettik. Eşek İlyas köyüne ahali gelmiş. Ya-

(1) Lâyihalarımındaki bu esası son olarak 1339 senesinde bir daha Hükûmeti Cumhuriyetimizin erkânı muhtelifesine tahriren de arz etmişim.

nındaki Ruslardan kalma - yol amelesi için - zeminliklere muhacirler gelmiş. Tahir köyü harap. İki hane kalmış. Jandarma karakolu var. Kürt Ali de harap. Hava lâtif hararet + 15°. Yol Tahire kadar yüzde beş kadar meyilli şosa güzergâhı, fakat Tahirden sonra eski taşlı ve dik meyilli güzergâh otomobil için müşkil. Bazı yerde ihtiyaten iniyor-duk. Yolda bir saat mola ettik. Van ve Bayazıt mıntakasından toplat-tığım kimsesiz çocuklar kafilesine rast geldik. Zavalîlar seviğten bağı-rişiyorlar, dualar ediyorlar, etrafımdan ayrılmak istemiyorlardı. Ak-şam 4,30 Ziydgâna vardık. Evvelce ekserisi Ermeni imiş. Şimdi on beş hane. On hanesi İğdır cihetinden gelmiş Kürtler. Hazırladıkları dam altında yatmaktansa evvelce gönderdiğimiz çadırlarda yattık. Hava iyice soğuk, fakat temizdi. Ziydgân seyitler demekmiş. Mevaşi çok. Bu-radan Köseadağı, sivri mehip kaya olarak, Aleşkirt ovası ise pek lâtif görülüyor. 29/Teşrinievvel 8,30 da faytonlarla hareket ettik. Ova düz, fakat dereler üzerinde köprülerin olmamasından Karakiliseye kadar arabalarla gitmek mecburî. Yol âdi izden ibaret, birkaç derecik araba-lara bile müşkilât gösterdi. Yağmur mevsiminde hayvan dahi zor gider. Beyazıt - Karakilise şümendüferinin (Hanzir) e kadar güzergâhı varmış. Çetgan'da rüzgârla mülâki olduk. Köprüleri ahşap yapılmış, mevcut du-ruyor. Bugün hava + 8° yarı bulutlu idi. Akşam üstü Karakiliseye gel-dik. Ruslar tarafından yapılmış güzel bir binada yattık. Burası kaza merkezi. Rusların şümendüfer inşaatı dolayısıyla bir çok vagonlar, bara-kalar malzeme dolu. Sağlam olarak bir kaç hane kalmış. Muhacirler açıkta. 30/Teşrinievvel sabahleyin istasyon ve barakaları teftiş ettim. Fazla barakaları mühtacine verdirdim. Halkla görüştüm. Bugün hava + 12. Sümbüli lâtif. 10,30 da trenle hareket ettik. Öğle vakti Gelsor'da mola verdik. Karakoyunlu aşireti reisi İbrahim Beyin hanesinde öğle ye-meği yedik. Birkaç kimsesiz çocuğu perişan gördüm. Yanımıza birkaç ta-kım elbise aldırıştım. Bunları yıkattık giydirdik. Pek büyük tesir yap-tı. Karakoyunlu aşireti büyüktür. Kayıhan neslindenmiş. Fıratı geçme-yip geri dönerek Karabağ'da yerleşmişlerden imişler. İki saat moladan sonra trene bindik. 4,30 sonra da Bayazıt'a vardık. Bu hattın tulü 102 kilometre kadar, genişliği 105 santimetre. Yani dar hat, güzel şümendö-fer. Köprüler ahşap, güzergâh takviye ister. Vaziyeti dolayısıyla hüsnü muhafazası gayrı mümkün. Başka tarafa nakli de kolay olmayan bir tesis. Geçen sene bu hattın ucu olan Şahtahtı'dan naklettirdiğim külli-yetli malzeme-i nakliye Bayazıtta kalmış. Derhal Karakiliseye nakline emir verdim. Hiç olmazsa Karakilise'de bir depo halinde muhafaza olu-nur. Bilâhare Nafiaca Horasan mıntakasına nakil veya Horasan'a kadar inşaat yapılarak hattın işletilmesi teemmül olunur. Geceyi Bayazıt İs-tasyonunda güzel binalarda geçirdik. Burada bir alayımız var. Kasaba birkaç kilometre cenupta ve dağ üstünde. Gece Sivas'tan âtideki şifreyi aldım:

Gayet Müstaceldir
Derhal keşide olunacaktır
Zata mahsustur.

Sivas: 29/10/1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir
Paşa Hazretlerine

Meclisi Meb'usanın mahalli ictimai, badeliçtima Hey'eti Temsiliye ve teşkilâtı milliye'nin alacağı şekil ve tarzı faaliyeti, Paris Sulh Konferansının hakkımızda müs-bet veya menfi bir karar vermesi haline karşı tarzı hareket gibi mühim mukarrerat hakkında 15, 13, 12, 20 ve 3. Kolordu Kumandanlarıyla müdavelei efkâr edilmesi tahtı elzemiyette görülmüştür. Sizce bir mahzur görülmediği takdirde mıntakai âlilerini teftiş bahanesile merkezden ayrılarak Teşrinisaninin yedisi ile onuncu günü arasın-da Sivasta bulunmak üzere hareketinizin iş'arını rica ederiz. Bu telgrafın vasıl ol-duğunun iş'arı müsterhamdır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına
Mustafa Kemal

Van mıntakasım teftişe çıktığımı her tarafa yazmıştım. Bayazıttan avdetimin suiitesir yapacağı tabii idi. Bunun için teftişi müteakip Sivasa geleceğimi ve Teşrinisani ortasında bulunabileceğimi bildirdim. Vanda-ki fırka otomobili ile Beyazıttan hareket ettim. Yol Vana giderken pek dik bir yokuş olduğundan İran arazisinden geçerek akşam Arnis'a gel-dim. Burada Ruslar göl için bir tersane yapmışlar. Birkaç motör faali-yette. Buradaki alayı teftiş ettim. 1/Teşrinisanide Vana geldik. Yol, göl kıyısından lâtif manzaraları takiben geliyor.

Van harabezara dönmüş. Şehir kâmilen yangın yeri. Bağlarda bir mahallede birkaç yüz halk var. Harbi Umumî bidayetlerinde Ermenilerin Vanda İslâmlara karşı katliam ve yangınlarını yerinde dinledim ve gör-düm. Küçüklük zamanlarımı hazin hazin andım. 304 ve 305 senelerinde babam Van Jandarma Kumandanı idi. Ben iptidai mektebine gidiyordum. Van bağları bahçeleri, suları, gölü velhasıl tabiatın en lâtif varlıklarıle cennet gibi bir yerdi. İstanbul'dan uzaklığına ve buraya gelinceye kadar çekilen meşakkatlerine rağmen Vanda geçen hayat pek rahat ve tatlı idi. Her şey ucuz, her şey rahat ve iyi idi. O zamanlar Ermenilerle de ara-da samimiyet vardı. Aşçımız bir Ermeni idi. Bize daima lâtif hikâyeler anlatır, işini bilir, Türklere ve İslâmlara pek muhib idi. Ermeni aileleri de meşrutiyet vesaire cihetile İslâmlara benzerdi. O zamanlar Vandaki hayatla bugünkü viraneler beşeriyet namına ne iğrenç şeylerdir. Evimiz, mektebimiz hep o viranelikler arasından otuz sene evvelki lâtif varlıklarını yâda müessir oluyordu. Zavallı Van gölü! Etrafında birkaç milyon müterakki Türk evlâdını beslediğin zaman kim bilir ne kadar çok güzel-leşeceksin. Van o zaman şarkın bir medeniyet merkezi olacak. Eski ıssız güzelliğinden daha şirin olacak...

Vanın her tarafını gezdim. Şehirdeki İç Kalesine çıktım. Burası 11.

Fırka merkeziydi. Mevcut kıtaları teftiş ettim. Göl kenarında iki fırka-
lık nısıf tombaz tertibatlı köprücü takımı Harbî Umumî varlığımızın bir
nişanesi olarak duruyordu. Bunların Erzuruma sevki için emir verdim.
Ruslar Rumiye Gölünde daha çok tesisat yapmışlardı. Maahaza Van Gö-
lünde de Arnis'tan Bitlis muntakasına kutrî olarak gölün bir köşesinden
diğer köşesine mühim bir menzil hattı açmışlar ve Arnis civarında ma-
zot menbaları bulmuşlar. Beyazıt şüمندöferini Arnis'a indirerek men-
zillerini kuvvetleştirerek ve Musul - Diyarıbekir muntikalarını istilâya
hazırlığa başlamışlar. Güzergâh Arnis'a yakın gelmişti.

4/Teşrinisanide yine otomobil ile Vandan 7 evvelde hareketle Arnis'a
uğramadan - Hoşap suyunun garbinde ve yoldan üç dört kilometre uzak-
tadır. - akşam Bayazıtağaya geldim. Barkiri, Bayazıtağa... Bunlar bir-
kaç haneli Kürt köyleri. Gerçi harpte harap olmuş fakat imarı için beş
altı ağaç bir ev teşkil edecek vechile olduğundan gelen aileler dam yap-
mış. Buralarda henüz menzil teşkilâtımızı zaîf bir tarzda muhafaza edi-
yoruz. 5/Teşrinisanide 7 evvelden yine otomobil ile hareket ederek Ten-
dürük - Eski bir yanardağ, lâvları tahaccür etmiş garip bir şekilde -
eteklerinden ve dehşetli bir inişten yaya inerek Bayazıtta geldik. Yolda
altı kurdun yaya pusuda beklediklerini gördük. Yolun hemen yüz metre
açığında yolcu bekliyorlar. Ateş ettik dağıldılar. Akşam Bayazıtta gel-
dim. 6/Teşrinisani sabahleyin istasyon binaları ve müessesatı gezdim.
Dehşetli para sarfetmişler, müthiş malzeme yığmışlar. Hükûmeti ma-
halliye ve halka muktezi muavenet yapılmakla beraber malzemenin Ka-
rakiliseye naklini emrettim. Trenle Karakiliseye geldik. Bayazıtta gelen
mühim şifreleri trende okudum. Şunlardır:~

15. Kolordu Kumandanlığına

Meslisi Meb'usanın mahalli in'ikadı hakkında kabine tarafından dermeyan olu-
nan mütalâat Hey'eti Temsiliye tarafından verilen cevap bervechiâti arz olunur. Vi-
lâyat hey'eti merkeziyesi ile bu babda görüşülerek neticei mütalâatın iş'arı istirham
olunur. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl

3. Kolordu Kumandanı
Selâhattin

Suret

Atideki telgrafın Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine arzını rica ederim. Salih
Paza Hazretlerinden gelen telgrafnameden ictima edecek Hey'eti Meb'usan meya-
nında şahsiyetleri ile alâkadar tehcir ve nakil mes'elesile millet ve memlekete mü-
nafi sair mesavi ile lekedar olan kimselerin bulunması caiz olmadığından bu cihete
mâni olmak için mümkün olan esbaba tevessül edileceği ve fakat bu tarzı tevessül
hukuku şahsiye ve ahkâmı kanuniyeye tecavüz mahiyetinde olamayacağı ve maksad
nezih ve bitaraf zevatın intihabları tercih ve bir gûna müdahaleye meydan vermemek
için memleketimizde mevcut fırka siyasiye ve anasırı huristiyanienin de intihabata

İştirakile Meclisin kuvvei temsiliyesinin bütün memlekete şumulünü isbat etmek ol-
duğu ve bu babda zamanı teşebbüs tehhür etmiş olmakla ve bundan sonra temami
maksad temini mümkün olamaz ise daha azim neticenin tarzında dokuz maddelik
muhtıranın altıncı maddesi tadil olduğu bildirilmiştir. Vakıa İttihadı Terakkiye
mensup olan erbabı namus ve iffetin intihab olunmaması muvafık ve makul de-
ğildir. Ancak evvelce intihap olunan Meclisi Meb'usan hakkında efkârı umumiyei ci-
hanın ne merkezde bulunduğu malûmu âlieleri olması ile şimdi intihab edilecek meb'-
usan meyanında yalnız ittihatcılığın mesavisi ile alâkadar tehcir ve nakil ve menafii
millet ve memlekete diğer seyyiat ile lekedar olan kimselerin bulunmaması gayri
kâfidir. Eğer Hey'eti Meb'usan milleti tecelli ettirmeyip de her hangi bir fırka ve
eşhas namına olursa ve bahusus intihabatın â'mali nüfuz ile yapıldığına ve İttihadı
Terakkiye mensup o kabil meb'usan çıkarıldığına dair edna bir şahsa iştibah olursa
dahil ve haricen pek büyük suitesir kaviyyen de meczumdur. Hukuku şahsiye ve ah-
kâmı kanuniyeye tecavüz olmamak şartile bu maksadın temini pek mümkündür.
Teşebbüs zamanı mürur etmediği de malûmdur. Binaenaleyh hamiyeti vataniye ve
diniyemize müracat ile memleketin hal ve müstakbeli için ehemmiyeti fevkalâdesi
olan bu mes'ele hakkında rica eylediğim tarzda hareket buyurularak geçen Meclisi
Meb'usanda bulunanların İttihat ve Terakkiye mensubiyeti olanlardan intihap etti-
rilmemesi ve paşayı müşarünileyh ile bittabi kararlaştırılmış olduğu vechile fırka
siyasiyenin intihabata iştirâk için serbest bırakılmaları ve bir gûna mümanaat olun-
mamasını rica eder, samimî hürmetlerimi arz eylerim.

Diğer şifre de Erzurumdan Kolordu vekâletinden gelen âtideki hü-
lâsadır:

Zata mahsustur

Erzurum: 4/11/1335

Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Hey'eti Temsiliye arasında Amasyada geçen mü-
zakeratın zabıtnamelerini dün akşam şifre ile verdiler. Bunlar altı büyük kıt'a kâğıdı
doldurmuştur. Bu şifreleri yolda halletmek imkânsız olduğu cihetle buraya avdeti
sâmilerine kadar muhafaza edeceğim. Esbabı mucibesinden sarfı nazar olunursa me-
vadi bervechiati arz ve hülsa olunur.

1 — Mütareke hududunun asgarî bir taleb olmak üzere temini istihsali müşte-
reken kabul edilmiştir. Mahaza Kürtlerin serbestii inkışaf ve her surette hukuku ır-
kiye ve ictimaiyece mazharı müsaadat olmaları tervic edilmiş ki bundaki maksad
da ecanip tarafından Kürtlerin istiklâli maksadı zahirisi altında yapılmakta olan tez-
viratın önüne geçmek içindir.

2 — Ecnebi işgalinde olan Kilikya'yı Arabistan ile Türkiye arasında İngiliz ve
Fransızlar bir (Eta Tampon) vücude getirmek istedikleri cihetle bunun kat'iyyen
red ve müdafası ve keza Aydının da gayri münfek bir cüz'ü vatan olarak şiddetle
müdafaası.

3 — Bulgarlarla Türkleri leddilhace birleştirmemek mülâhazasile İstanbul ile
Bulgarya arasında zahiren bir hükûmeti müstakile vaziyetinde bir müsta'mire ya-
parak Midye İnoz hattına kadar şarkî Trakya'yı dahi alarak garbi ile birleştirmek
gibi bir ihtimal ve mülâhaza mahsus olduğundan bu dahi kat'iyyen red oluna-
caktır.

4 — Anasırı hristiyanıyeye fazla bazı imtiyazat verilmemesine ma'tuf gaye lâ-
zımülistihsal bir hedef olarak kabul edilmiştir.

5 — Memleketimize pek çok sermaye dökcek bir devletin umuru maliyemiz üze-
rinde bir hakkı mürakabeye malik olması zarurî olduğundan bu hakkı mürakabenin

istiklâlîmizi ve menafîi milliyemizi zarardide etmeyecek vechile mütehassıslarca şimdiden esaslı surette düşünerek tahdid ve tesbiti.

İşbu beş madde Meclisi Millinin takdir ve müzakeresine arz olunacaktır.

6 — Meclisi Meb'usan toplanarak mürakabei milliyeye bilfiil sahip ve hâkim olduktan sonra Müdafaai Hukuk Cemiyetinin ve Hey'eti Temsiliyesinin alacağı şekil için yeni bir kongre akdi mutlak olmayıp Meclisi Meb'usanda müdafaai hukuk esasatını kabul edecek meb'usan grubunun kongre halinde vereceği karar muta' olur.

7 — Yetmiş seferinde Fransızların Liyon'da ve bu defa Almanların Vaymar'da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar Meclisi Millinin Anadoluyu şâhanede hükûmeti seniye'nin tensib edeceği başka bir mahalde ictimai muvafık görülmüştür.

8 — İntihabat serbest olacak ve cemiyetle Hey'eti Temsiliye katiyen müdahale etmeyecektir. İttihatçılığın ve İttihat ve Terakki fikrinin uyanmasından ve seyyiatlı İttihatçılardan ve eski İttihacı meb'uslarından İilâf devletlerle teb'ai hristiyaniyemiz pek ürktüğü cihetle onların girmemesi için Hey'eti Temsiliye irşad suretinde çalışacağını hükûmete karşı temin etmiştir. Fırkı siyasiye ile anasını hristiyanie intihabata serbestçe iştirâk ederek Meclisin kuvvei temsiliyesinni her noktai nazardan bütün memlekete şümulü isbat olunacaktır.

9 — Hükûmetle teşkilâtı milliyeye arasında nıkatı esasiyede itilâf olmuş ve ihtilâf kalmamış olduğundan hükûmetin mevki ve kuvvetine müdahaleden ictinab olunacak ve kavanini mevcude ahkâmına ittibai meslek ittihaz etmiş olan hükûmete karşı... metalibatından sarfı nazar olunacaktır. İntikam politikası takip olunmayacaktır. Teşkilâta muhalefetten dolayı mevkuflar varsa derhal tahliye olunacak ve fakat bunlar meyanında ef'ali memnua mürteki bi olanlar haklarında müddeiumumilikçe yapılacak takibatı kanuniyeye mümanaat olunmayacaktır.

10 — Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfınazar olunacaktır.

11 — Hükûmet aleyhinde bir şey yazılmıyacaktır. (Zabta geçen mevad burada hitam buluyor.)

Bervechati vukubulan teklifat ve istirhamat da dikte edilmiştir.

1 — Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zabitanın Divanı Harbe tevdilelerine dair sadir olan iradati seniye ve evamiri sairenin tashih olunması.

2 — Malta'ya teb'id edilmiş olanlar hakkında mehakimi aidemizde takibatı kanuniye yapılmak üzere Dersaadet'e celbleri esbabına tevessül.

3 — Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi, Meclisi Meb'usana terk olunacaktır.

4 — İzmir'in tahliyesi için hükûmeti merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icab ederse hafî talimat ile ahaliye mitingler akdettirilmesi.

5 — Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarlarının tebdilleri. (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince.)

6 — İngiliz Muhipler Cemiyetinin kapı kapı dolaşıp ahaliye kâğıt mühürletmelerine mâni olmak.

7 — Ecnebi parasile satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin muzir neşriyatına nihayet verilmesi. Bilhassa zabitan ve memurinin bu gibi cemiyetlere intisap eylemelerinin katiyen men'i.

8 — Aydın Kuvvayi Milliyesinin takviyesi ve iağelerinin teshil ve temini bu husus Harbiye Nezaretince tanzim olunur. Donanma Cemiyetinin yüz bin lirasının lüzumu kadarı hükûmet tarafından bu maksada tahsis kılınmalı.

9 — Harekâtı milliyeye iştirâk etmiş memurlar umumca sükûnet ve emniyeti tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve emeli milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşi millet tarafından işten elçektirilmiş memurinin memuriyetlerine tâyinden evvel sureti hususiyede müdavelei efkâr edilmesi.

10 — Garbî Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.

11 — Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin sureti münasibede ikdarı.

Sulh Konferansına gidebilecek zevatın esamisi:

Tevfik Paşa Hazretleri	: Reis
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri:	Askerî murahhas
Hariciye Nazırı	: Siyasî murahhas
Reşat Hikmet Bey	: Siyasî murahhas
Hamit Bey	: Hey'eti mütehassısa (Maliye)
Miralay İsmet Bey	: Askerî murahhas

15. Kolordu Kumandan Vekili
Miralay
Kâzım

Karakilise'den arabalarla Zeydgâna geldik. Hava güneşli fakat gece sular kâmilen buz tutmuştu. Çadırda yattık. Sabahleyin (— 2) idi. Öğle vakti hâlâ sular erimemişti. 7,30 sabahleyin arabalarla hareket ettik. Yokuş otomobil için tehlikeli idi. Tahir'de öğle yemeğini yedik. 4 sonra da Velibabaya geldik. Otomobil ile Alicekrek'e geldik. Burası tepelerle muhat olduğundan hava mutedil. Kışın da böyle imiş. 40-50 sağlam ev var, muhacirler yerleşmiş. 8/Teşrinisanide sabahleyin buradaki alayı teftiş ettim. Horasan'a geldik, buradaki piyade, topçu ve fırka hastahanesini teftiş ettim. Hasankale'ye geldik. Cephanelikleri teftiş ettim. Akşam Erzuruma vardık. Hava bulutlu fakat + 10. Daha Palandöken be yazlanmamış. 9/Teşrinisanide Erzurumda Kolorduya ait işlerimi gördüm ve atıdaki teftiş lâyihasını yazdım. Bazı aşiret zabitleri maaş almadıklarından sızlanıyorlardı. Bunları tanzim ettim. Şarkın halihazırını hakkında bu teftiş lâyihası iyi bir fikir vereceğinden aynen yazıyorum:

Erzurum: 9/11/1335

Harbiye Nezaretine

Van ve Bayazıt havalisindeki kıtaatı ve ahvali teftiştin 8 de avdet ettim.

1 — Sureti umumiyede herkes ekmek derdindedir. En fena bir vaziyette Van hükümet ve jandarması bulunuyor. Bunlara mümkün olan muaveneti yaptım. Fakat paraları bitmiştir. Bu ay dahi maaş veremeyeceklerini söylüyorlar. Kışın yollar kapanır, gönderilse dahi para mahalline gidemez. Vali ve Jandarma kumandanlarının müteaddit müracaatlarına cevap dahi alamadıklarından müteessirdirler.

2 — Adamsızlık, hükümetin ve jandarmanın kıtaatın münhalâtı âzimidir. Bu elîm derde seri bir deva umum vatanımızın menafii için elzemdir. Başka milletlerin geceli gündüzlü mesailerile memleketimizde fitne koparmak suretile Türkle Kürdün girift bulunduğu ve büyük bir muhabbet ve hürmetle hükümeti Osmaniyenin inkısam kabul etmez bir rüknü olduğunu fiiliyatla dahi gösteren mmtakalarda hükümet-sizlik göstermek düşmanlarımız hesabına zaferdir. Anadolunun varlığı® bu havalinin mevcudiyetile kaim olduğunu düşünemeyen küçük memurlara menafii âdiye göstererek olsun vazifei vataniye ifa ettirilmelidir. Halbuki izinli gidenlerden geri gelme-

mek yolsuzluğu hâlâ devam etmektedir. Giden gelmediğinden kalanlar da bittabi gönderilemiyor. Bunun için ıstırap ve teessür ziyadedir. Bunu bittabi millet de hissediyor ve görüyor. Bu yeis bazı genç zabitanı hattâ efradeyni teşvik ederek Kafkasya'ya firara kadar varmıştır. İzinli gidenlerin kalması ancak becayış tarikile ve bu da mafevklerinin hüsnü rızasile olmak usulü askeriyyeden iken Muamelâtı Zatiye yolsuz muamelâtında devam etmektedir. Ve Müsteşarlık ve Muavinlikten nakil emirleri doğruca Fırkalara dahi tebliğ olunmaya başlanmıştır. Bu felâketi ruhiye memurini hükûmet ve jandarma için de aynıdır. Bitlis dahi dahil olduğu halde Erzuruma kadar memurini hükûmet hep izin tariki ile sıvışmış ve umuru idareyi yerliler eline teslim etmişlerdir. Bendeniz bunu geçen kabinenin bir suikası gibi telâkki ediyorum. Devairin aynı tarz muamelesi kurulan suikası esnasında ikinci derece memurların da medhaldar olduğunu gösteriyor. Sırası gelenlerden terfian gönderilmek ve kabulde tereddüd edenler hakkında en şedit muamele kanuniye tatbik edilmesi bu havalinin ve neticesinde umum memleketin selâmeti için elzemdir.

2 — Erzurum'daki Kolordu menabii ve Harbi Umumî ile Ermeni kitalinin bıraktığı şehit evlâtlarından mürekkep leyli eytam ibtidai mektebinin Vana kadar aşiretler üzerinde dahi pek büyük bir hüsnü tesir yaptığını gördüm. Buna iase derdi de munzam olduğundan herkes evlâdını mektebe göndermek için istirhamatta bulunuyor. Aşiret zabitleri evlâtlarının kâmilen iptidai mekteplerinde tahsil ve terbiyesi gerek halen dolayısıyla ve gerekse atiyen doğruca bu havalinin selâh ve saadetinin temininde büyük bir yardımcı olacaktır. Esasen kimsesiz masumlar da her tarafta doludur. Mevakideki zabitan ve memurin çocukları da muhtacı himayedir. Binaenaleyh 20/Teşrinievvel/1335 tarih ve 1620 No. lu istirhamım veçile kolordu merkezinde olduğu gibi fırka merkezlerinde dahi böyle leyli mektepler açılmasına müsadelerini istirham eylerim. Bendeniz Erzurumdaki mevakideki zabitan ile, aşiret zabitanı evlâdını da almaya başladım.

3 — Van vilâyeti ile Beyezit sancağının muvasalası Makû garbinde on beş yirmi kilometre kadar İran'ın Ovacık nahiyesinden geçiyor. Ruslar şümendöferi ve şoseyi Suvalan'dan geçirmişler. Kışın dahi bu yol kapanmıyor. Bu arazi, evvelce Nevahii şarkiye meyanında bizim idi. Rusların malûm olan tazyiki ile yapılan tahdidî hudutta İranda kaldı. Nevahii şarkiyenin bu kısmı bizim için pek mühimdir.

4 — Van gölündeki merakibi bahriyenin bir ecnebi şirketine verilmesi siyaseten pek mahzurludur. Bir komodorluk tesisi ile sulhten sonra faaliyet ibrazı ise pek lâzımdır. Gölde mevcut merakibi bahriye (ikisi tamire muhtaç) üç vapur, 150 ton istabında iki duba, dört yelkenli kayık, göl etrafında elektrikle müteharrik merakibi bahriye imalâthanesi, bunlardan başka Ertis tersanesinde bir, Beyazıt istasyonunda dahi bir adet vapur aksamı mevcuttur.

5 — 107 santimetre genişliğindeki Bayazıt şümendöferi halen lüzum oldukça Bayazıt ile Karakilise arasında işlemekte ise de Balastı yoktur. Ayrıca Karakilise'den Malazgirt'e ve yine Karakilise'den Tahir Gedîği'ne doğru Hanzir köyüne kadar tesviyei tûrabiye yapılmıştır. Bunların ne inşası ve ne de atiyen işletilmesi nafia ve ciheti askeriyece gayrı mümkündür. Bir şirkete verildiği takdirde siyasi fenalıklar ihdasına mâni tedabir iyice düşünülmalıdır. Azerbaycan'lı bir kumpanyanın bu hatta talip olacağını işittim. Bunu pek nafi bir iş telâkki ederim. Esasen Bakû'dan Aras boyunca Culfa'ya kadar Ruslar tarafından yapılan güzergâha Azerbaycanlılar demir ferş ediyorlar. Fikirleri Bakû'nun sahil ile muvasalasını Gürcistan'dan geçmeden dahi temin imiş. Culfa-Şah Tahtı-Makû-Bayazıt-Karakilise mevcut hattını Erzurum üzerinden Trabzon'a indirmek tasavvurları varmış. Bu hususun temini bu havalî için en büyük iyiliktir.

6 — Aleşkirt ve Pasinler Karakilisesi isimlerini halk ve askerce Karaköse tesmiyesini pek muvafık buldum. Köse dağının tarafeyninde oldukları gibi kilise ile de

bir alâkaları da yoktur. İhtimal ki tarih isimleri de böyle idi. Tensip buyurulursa tamimine ve Harita Şubesinde bu tarzda tashihine müsaade buyurulmasını rica eylerim.

7 — Bendeniz 10/Teşrinisanide geri mıntakasını teftişe çıkacağım. Suşehrine kadar mevcut olan anbarları teftiştten sonra iaşe vaziyetimizin ve Sivas vilâyeti aşarının naklinin tanzimi için bir kaç gün 3. Kolordu kumandanile görüşmek üzere Sivas'a kadar dahi gidip avdet edeceğimi arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
K. Karabekir

Bugün Nahcivan havalisi kumandanının atideki raporu Bayazıt'taki Alay kumandanı vasıtasile şifreli telgraf olarak geldi:

Dakika tehiri caiz değildir.

Bayazıt: 9/11/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Nahcivan havalisi kumandanı Halil Beyden bugün 8/11/1335 de geç vakit alınan malûmat bervechizidir. Cephaneye eşeddü ihtiyaçları olduğundan pek ziyade istirhamatta bulunuyor. Memur ve vesairi nakliyelerini Bayazıt'a göndermişlerdir. Bu hususta emri devletlerinin bi diriğ buyurulması maruz ve müsterhamdır.

Hilmi

Suret:

1 — Azerbaycan hükûmeti bugün yani bu ayın dördüncü günü Zengezor Ermenileri ile muharebeye başladığını resmen bize bildirmiştir.

2 — Ermeniler bütün cepelerde bizimle muharebeye başlamıştır.

3 — Kağızman ve Sarıkamış vesair cepelerde ahalinin gayri resmî surette muharebeye başlayarak şu suretle bize muavenet etmeleri için icab edenlere arzı malûmat edilmesi.

4 — Beyazıtta her ne cins cephe varsa sür'atî mümkününe ile bize gönderilmesi için makamattan evamiri seria istihsal etmenizi ve bu hususta istical etmenizi selâmeti memleket ve millet namına rica ederim.

5 — Amerika'nın burada Sulh Konferansı namına bir nümayendesi vardır. Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcistan hükûmetleriyle Amerika'nın Kafkasya'daki murahhası aralarında cereyan eden müzakereler ve konferans neticesi Nahcivan havalisinin Sulh Konferansının mukadderatı neticesine kadar Amerika valisinin tahtı nezaretinde idare edilmesi karar kılınmış ve şu suretle Amerika valisi buraya gelmiş idi. Fakat biz bu kararı dinlemeyerek bu havaliyi Azerbaycan'a ilhakı baki kalmak şartile Amerikalıların burada konsolos namı altında bir nümayendesi kalabileceğini ısrar ettik. Ve bir çok ısrarımızdan sonra Amerikalılar da bu hakkımızı tasdik ederek talebimizi kabul etmişlerdir. Bilâhare Azerbaycan'dan aldığımız talimatı hususiyede bu türlü hareketimizi tavsiye ediyorlardı. Bayazıtta Rus cebel toplardan kamasız bir adet mevcuttur. Bu topun kundağını cephe almaya gelecek vesaiti nakliyemizle buraya gönderilmesi maruzdur. Efendim.

Lâzımı olan yardım 11. Fırkaca yapılmak üzere emir verdim. Sivas, Harbiye Nezaretine ve mücavir kolordulara da vaziyet bildirildi.

10/Teşrinisani 8,30 da iki binek, bir kamyon ile Sivasa müteveccii-

hen hareket ettim. Bu sefer iki zabıt, birkaç muhafız nefer, bir Leviz makineli tüfeği, bir telefon da fazla olarak aldım. İcap eden emniyet tertibatını da yaptırđım. Bilhassa Erzincan'la Refahiye arası, Kürtlerin daimî soygunculuğundan, pek emin değildir. 3 sonrada Mamahatun'a geldik. Kamyon gelmedi, diğeri bir otomobil de geç geldiğinden geceyi Mamahatun'da geçirdik. Burası kaza merkezi, fakat Ermeniler geçen sene kâmilen yakmıştı. Yüz ev kadar yerleşmiş, birkaç dükkân da açılmış. Muradı râbi zamanından kalma büyük kâgır bir han bugün Rus metrukâtı malzeme ile dolu. Seferden evvel burada bir suvari bölüğü oturmuş. Buradaki metrükâttan hayli kereste de var. Erzurumdan bir hey'et emrettim, gelip esaslı tadad yapsınlar; bir miktar ahaliye muavenet edilecek, diğeri askerî inşaata ve hususile civardaki kömür ocaklarına lâzım. Karabıyık-Hudud sahra şimendöferi kömürünü Rusların açtığı bu ocaklardan çıkartıyoruz. Ruslar kömür ocaklarına kadar sahra şimendöferi güzergâhını tesbit ve kısmen de yapmışlar. Bunu ikmale çalışacağız.

Şose Pertin hizasından Yeniköy'e kadar taşlık ve fena. Değirmenderesinde ikiye ayrılıyor. Sırtlara çıkan bizim, dereyi takip eden Rusların. Daima biz köprü masrafından kaçmak için yolları pek fena olmak üzere dağlara çıkarmışızdır. Halbuki Ruslar daima nehirleri, dereleri takip etmişler, meyil ve kavisleri az, esaslı şoseler yapmışlardır. İşte bu iki yoldan Ruslarınki suyu iki kere bir taraftan diğeri tarafa geçiyor. Fakat kısa, muntazam ve emniyetlidir.

Mamahatun belediye reisi oğlunu evlendiriyormuş. Bu havalinin tahripkâr âdeti üzere bir haftadır her gün ziyafet veriyormuş. Bu akşam biz de davet olunduk. Üç kişilik bir çalgı: Kırnata, büyüü, def. İptidâî bir ahenkle bağırışıp durdular. Şerefimize güveyi de önümüzde bir bar havası oynadı. Birkaç türlü oyunlar oynandı. Yirmi dört türlü varmış!

Mamahatun'da geçen sene bir çukura doldurulup yakılan biçare Türklerin cesetlerinin olduğu yere bir âbide yapılmasını ve bir mektep inşası için lâzımgelen yardımı temin ettim. Mustafa Kemal Paşadan atıdaki şifreyi aldım. Hareketimi yazmıştım. Mümkün sür'atle gidiyordum. Eski ve yeni mühim vaziyetleri Sivas'ta görüşüp anlayacaktım. Gelen şifre:

Aceledir

Sivas: 9/11/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Fuat Paşa geldi, gözlerinizden öper. Hasretle hareketiniz haberine muntazırız. Yeni ve pek mühim bir vaziyet karşısındayız. Cümleten takdimi hürmet ederiz. Mustafa Kemâl.

• 3. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Yolda olduğumu ve hürmetlerimi bildirdim.

11/Teşrinisani 6 evvelde hemen şafak sökerken hareket ettik. Sansa Boğazının geçen seneki müthiş kışını hatırlayarak ve otomobilin mükerkerer lâstik patlamalarile uğraşarak 3,30 da Erzincan'a geldik. Sansa Boğazındaki yol bir senede berbat olmuş. Toprak kayması, dereciklerin yolu oyması neticesi otomobil zahmet çekiyor. Erzincan ovası yeşillik, ağaçlık, hava da mülâyim. Belki yüksek dağlarla muhat olduğundan Erzurum ovası gibi ferah değil. Gece dairei askeride kaldık. Şarkın en lâtif ve Ermeni ateşinden masun kalabilen askerî binası Van'ın ve hattâ Erzurum'un sebze ve meyve yoksuzluğuna rağmen Erzincan'ın üzüm, elma, armudu mebzul ve pek lâtif... Lâzımı olan benzin kışlalarda imiş. Yarın kamyon alacak.

12/Teşrinisani 8 evvelde yola çıktık. Yalnız bağları henüz geçmiştik, kamyon daha bize iltihak etmemiştir. Bize doğru süratle gelen iki atlı gördük. Kürtlerin boğazı kapadıklarını, bir saat ileride bir binbşiyı soyduklarını ve çoğunu yaraladıklarını, kendilerinin de hükûmete haber vermek için döndüklerini söylediler. Hemen süvari alayına Yer Hanına gelmelerini yazdım. Biz de iki otomobil ile yer Hanına geldik. Soyulan binbaşı Refahiye Ahzıasker reisi sabıki olup sahtekârlık mes'elesinden evrakı divanı harpte bulunan zatmış. On iki yaşındaki oğlu sol ayağının üst kısmından yaralanmış. Bir taraftan bundan malûmat alırken bir taraftan boğaza karşı zabıt ve şoförlerle bir pusu kurdurdum. Telgraf hattına da telefon atarak Erzincan'ı arattım. Refahiye bulundu. Vak'ayı haber verdik. Biraz sonra kamyonumuz geldi. Fakat Kürtler yüze yakın oldukları, evvelce gönderdiğimiz suvari zabıt müfrezesi civarda olmadığı anlaşıldığından suvari alayının vüruduna kadar bekledik. Suvari alayı geldiği zaman boğazın cenup sırtlarından sevk ettirdim. Biz de boğazdan Kıran Hanına çıktık. Erzincan'da hükûmet nüfuzu yok, her şey kuvvete müstenit. Ufak bir münasebetsizlik Kuvvayı Milliye aleyhine kıyama müncer olabilecektir. Kıran Han'da suvari müfrezemize mülâki olduk. Kürtlerle dün müsademe etmişler. Kendilerine pek faikmiş. Kürtlerin savuştuklarını zannetmişler. Zabıtlerine çıktım. Vazifelerini herhalde iyi yapmamışlardır. Bugün boğaza hâkim sırtları dolaşmadıkları gibi dünkü vak'ayı alaylarına bildirmemişlerdi. Geceyi hattı bâlâ üzerindeki handa geçirdik. Kürt eşkiyası kaçmıştı.

13/Teşrinisanide erkenden Kıranhanından hareket ettik. Mecruh çocuğu tatyib ederek Refahiye'ye gönderdim. Babası Refahiye'ye gitmiş. Refahiye hizasına varmadan otomobilimiz şosanın haricinde çamura battı, saatlerce uğraştık. Öküzlerle çıkarabildik. Bir yerde tekrar battık bu sefer de yol üzerinde! ikişer saat uğraştık. Ne garip iki defa çamura saplandık, birinde yoldan ayrıldığımızdan diğeri de yoldan ayrılmadığımızdan!... Akşam Süşehrine geldik. Bu havali Harbi Umumî son senesinde muntakamdı. O zaman kesif kitaata bedel şimdi ıssız. O zaman benim ko-

lordu karragâhı olan Refahiye, ordu karargâhı olan Şuşehri şimdi sakit bir halde. 14 de sabahleyin 8,20 evvelde Şuşehri'nden hareket ettik. Karabayır'ın dik ve uçurum yokuşlarını çok defa inerek geçtik.

Akşam ortalık karardı, fakat şose güzel olduğundan tehlikesizce 8 sonra da Sivas'a vardık. Şehrin Şark medhalindeki jandarma karakolunda Hey'eti Temsiliye arkadaşlarımız beni bekliyorlarmış. Samimî birbirimizi deraguş ettik. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve diğer arkadaşlarla bu birleşme hepimizi samimî sevindirmişti. Otomobillerle Hey'eti Temsiliyenin bulunduğu sultanî mektebine geldik. Bana da burada bir oda tahsis etmişlerdi. 16/ Teşrinisani müzakere günü olarak tesbât olundu. 15 de Sivas'ın Selçukilerden kalma şayanı takdir cami ve medreselelerini gezdim. Sonra da şarktan gelen ve Hey'eti Temsiliyeye son günlerde gelen şifreleri okumakla meşgul oldum. Trabzon mevki kumandanlığından verilen malûmatın hülâsası: «10/Teşrinievvelde Fransız mümessili daireye geldi. Trabzon'daki Fransız mekteplerinin açılacağını ve bazı mektep eşyası hakkında malûmat sorduktan sonra size arzı hürmetle ne zaman Trabzona geleceğinizi sordu ve birkaç gün evvel haberdar edilmesini söyledi. Harekâtı milliyenin bir ecnebi hükûmetine istinad edip etmediğini sordu (1). En büyük müessirin İzmir işgali olduğunu ve millet kendi kuvvetine istinaden yaptığını söyleyince Kâzım Karabekir'le Mustafa Kemâl Paşaların öne düşerek harekâtı milliyeyi ihdas ettiklerini söyledi. Harekâtın millî olduğunu izah ettim. Amerikalıların Ermenistan mandasını aldıkları gibi Türkiye mandasını da istediklerini, halbuki bu iki millet hasım olduğundan gayrı mümkün olduğunu, Ermenistan arazisinin taşlık ve gayrı münbit olduğunu söyledi ve Ermenistan hakkında bizim ne düşündüğümüzü, Enver Paşanın ordudaki nüfuzunu, Enver ve Nuri Paşaların nerelerde bulduklarını sordu ve Enver'in baba, amca ve biraderlerini paşa yaptığını söyledi. Nuri Paşanın iktidar ve yaşını sordu. Cevaben Ermenistan tevessü etse de idareden âcizdir. Ermeniler ziraatten ziyade ticaret ve sanayi ile uğraşırlar, Enver'in bugün nüfuzu yoktur diye cevap verdim.»

Hey'eti Temsiliyece mühim görülen mes'ele şu imiş: Hey'eti Temsiliye kararile 16/Teşrinievvelde Mustafa Kemal Paşa Bahriye Nazırı Salih Paşa görüşmek üzere Amasya'ya gidiyor. Meclisin Bursa'da toplanması lüzumuna müttefikan karar veriyorlar. Salih Paşa bu fikri hükûmete kabul ettiremezse istifa edeceğini de söylüyor. Hattâ şöyle bir şey de imzalıyor: «Meclisi millinin İstanbul'da tamamen hali emniyette serbest olarak icrayı vazife edebilmesi şarttır. Bunun şeraiti hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbulun ecnebi tahtı işgalinde bulunması hesebile meb'sanın vazifeyi teşriyelerini hak-kile pek müsait olmayacağı fikri hasıl oldu. 70 seferinde Fransızların

(1) Erzurum'da İngiliz Mümessili Ravlınson da İtalyanların yardım etmediğini araştırıyordu.

Liyon'da ve ahiren Almanların Vaymar'da yaptıkları vechile sulhün akdine kadar muvakkaten Meclisi Millînin Anadoluyu Şahanede hükûmeti seniyenin tensib edeceği emin başka bir mahalde ictimai muvafık görüldü. Bahriye Nazırı Salih Hulûsi.» Hey'eti Temsiliye bunu bilcümle hey'eti merkeziyelere ve kolordulara tamim ediyor. Salih Paşa İstanbula gittikten sonra bu fikrini hükûmete kabul ettiremiyor fakat istifa da etmiyor. Hey'eti Temsiliye ile hükûmet arasında münakaşa başlıyor. Hey'eti Temsiliye karar veriyor: Kolordu kumandanlarını toplayıp işi hal etmek. 15., 20., 3. Kolordu kumandanları yani ben, Ali Fuat Paşa, Selâhattin Bey ve 12. Kolordu kumandanı namına Erkânı Harbiye Reisi Şemsi Bey Sivasta toplandık.

Mustafa Kemal Paşa Meclisin İstanbula gitmesi aleyhinde. Bu fikrini bazı arkadaşlara da kabul ettirmiş. Benimle de yalnız görüştü. Şu fikri sarıh görüyordu: «Meclis kat'iyyen İstanbulda toplanmasın. İstanbul hükûmetini millet nazarnıda gayrı meşru gösterip ülga etmek ve Eskişehir veya Ankarada Meclisi Milliye toplayıp millî bir hükûmet yapmak. Bu işleri başarmak için Ordu vasıtasile bir inkılâb hareketine başlamak.» Bu fikrini kabul ettirmek için millî hükûmetin Harbiye Nazırlığına Ali Fuat Paşayı veya tercihan beni düşündüğünü de söyledi. Hey'eti hükûmet taayyün etmiş. Kendisi Reisi Hükûmet, Bekir Sami Bey Dahiliye, Rüstem Bey Hariciye, Rauf Bey Bahriye daha diğerleri münasip yerlere. Yani Hey'eti Temsiliye Kabine oluyor... Hususî münakaşamızda fikrimi kat'î bildirmedi: «Lehde, aleyhde mütalâa yürütülebilir. Belli başlı denebilir ki İstanbul'da tazyik altında hür bir Meclis olamaz. Fakat Anadoluda Meclis toplamak da acaba kolay olur mu? Bu fikirleri iyi işleyebilmekliğim için şimdiye kadarki hükûmetle vesair rical ile olan muhabereleleri okuyayım. Buna ait dosyayı bu gece bana vermelerine müsaade buyurun. Bunun üzerine ben de kat'î fikrimi arz ederim. Ergeç nasıl olsa netice millî bir hükûmet teşkili zarurî olacaktır. Fakat beni Şarktan ayırmayı hatırlınıza getirmeyiniz. Ben en iyi vazifemi şarkta yaparım. Harbiye nazırlığını Ali Fuat Paşa yapabilir fakat Ermeniler, Kürtler, Bolşevikler, İtilâf propagandaları gibi en ince teferruatına kadar bilinerek iş görülmesi elzem ve bütün İstiklâl Harplerimiz için bir üssülhareket olan şarkta hâlâ benden başka arkadaşımız olmadığını daima teemmül buyurursunuz.»

Mütalâatımı Kemal Paşa da muvafık buldu ve istediğim dosyayı bana verdiler. Gece bu dosyayı sabaha kadar tetkik ettim. Evrak arasına nasılsa karışmış bir de bizim Üçüncü Fırka Kumandanı Halit Beyin Mustafa Kemal Paşa ile intihabata müdahale hakkındaki muhaberelelerini de gördüm. Pek müteessir oldum. Hey'eti Temsiliye, daha doğrusu bütün İstiklâl mücahedelerimizin reisi olan Mustafa Kemal Paşanın benim mâdun kumandanlarımla - verdiği söze rağmen - benden gizli muhaberesi beni

çok üzdü. Görmemiş gibi olarak bu muhaberatın temadi etmeyeceğini hüsnü niyetle telâkki ederek teessürümü azaltmaya çalıştım (1).

Dosyadan Meclisin toplanacağı yer hakkında şu hülâsaları çıkar-
dım: Hey'eti Temsiliyenin Meclis İstanbul'da toplanamaz ısrarına karşı esbak Sadriazam Müşir İzzet Paşa 31/10 ve 9/11 tarihli şifrelerinde şu fikirde: «Meclis haricde toplanamaz. Harekâtı milliyenin ruhu olanlar haricte Müdafaa-i Hukuk diye kalsınlar. Bir tehlike-i istilâ ve mukasemeye karşı müheyyayı fedakârî olduklarını ihsas ile iktifa etsinler. Hükûmete müdahale olunmasın. İrşad hususu hakîmane olsun.» Harbiye Nazırı Cemâl Paşa 2/11 ve 27/28/11 tarihli şifrelerinde şu fikirde: «Meclis haricte olamaz. Çünkü payitahtın mahalli ahara nakli demektir. Haricte toplanması düveli itilâfiyenin kararına bir tesir yapar. Dahilen bazı vekayi ihdas eder ve memleketi tehlikeye uğratar. İtilâf devletleri Meclise bir şey yapmazlar, bu kendileriyle meşruttur. Şahıslarına bir tesir melhuz zevat fedakârlık yaparak meb'usluktan istifa ederler. İstanbul yalnız Osmanlıların değil yüz milyonlarca ehli islâmın payitahtıdır. Haricte toplanmak payitahtın nakli telâkkisi olup şimdiden güftügülara ve ecap-
nıp tarafından envai tefsirlere yol açtığı cihetle bunun avakibi vahimesi kemali ehemmiyetle nazarı dikkatte tutulmalıdır.» Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa; 31/10 tarihli şifresinde şu fikirde: «Meclisi millî haricte mahzurludur. Henüz sabit fikir alamayan İstanbulun mukadderatı için fena yardım ederiz. Saniyen hükûmetin kontrolü lâzımdır. Dedikodulardan ictinab için en elzem olan temas kayboluyor. Halbuki bizim daha İstanbul ile Mudanya arasında muntazam postamız yok.» Hülâsa bütün mütalâalar İstanbulda toplanmak esasları üzerinde.

Ahvale ait bazı mühim malûmat da şunlar: Dahiliye nazırı esbaki Mehmet Ali Beyin 25/Teşrinievvel/1335 tarihli mektubu hülâsası: «Fransızlar Edirnedeki Toros dağlarına ve İran hududuna kadar büyük ve müstakil bir Osmanlı devletinin bekası kendi menfaatleri iktizasından olduğunu Türkiye umurile meşgul Mösyö Brenlo ve Mösyö Cu, Dağistan Hariciye Nazırı Haydar Beye söylemişler, Haydar Bey de İsviçre'den gelirken Mehmet Ali Beye söylemiş. (Ferit Paşa kabinesi zamanında) Reşit Sadi imzalı 26/Teşrinievvel/1835 tarihli mektup hülâsası: Amiral Bristol hükûmatı ecnebiden hiçbirine bağlanmamayı tavsiye ediyor. Ve idarei hükûmetteki aczinizden bahisle islâhatı ciddiye ve hakikiyeye kadar kavi bir hükûmete muhtaç olduğunuzu âleri sürerek memleketinizde muntazam ve âdil bir hükûmetin teşekkülünü arzu ediniz ve böyle bir hükûmetin yalnız Anadolu'da değil Irak, Suriye gibi Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında isteyiniz! Türkiye Türkler için demeyiniz. Avrupa ve Amerika'da da suitesir yapıyor. Bilâkis Türkiye umum sekenesi için vatandır deyiniz!... Fransızların fikri: Konferansa

(1) 22 de ben daha Siyas'ta iken Halit Beyden gelen şifre üzerine kendisine de yazdım, Kemâl Paşaya da teessürümü Rauf Bey vasıtasıyla anlattım. Tafsilât gelecek.

gelmeden evvel bizimle anlaşınız. Amerikalıların mandayı red edecekleri muhakkaktır. Evvelce uzlaşma suretiyle hareketiniz menfaatinize muvafıktır. Bizim istediğimiz İngilizlerle ve belki de İtalyanlarla müştereken muhtelit, hafif bir mürakabeden fazla bir şey olmadığından dediğimiz tarzda hareket edince mutazarrır olmaz ve istilâklâlinizi kurtarabilirsiniz. 17/10 tarihli Miralay Galatalı Şevket Beyin malûmatı: «Amiral Bristol Türkiyenin taksimi bile dahilî ihtimaldir. Millî teşkilâtı takviye ve hükümdar ve hükûmetle müttehiden çalışınız. Amerika mandayı alırsa Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan mandasını da beraber almak ister.» Bugün aldığım Harbiye Nezaretinin şifresi de aynen şudur:

15. Kolordu Kumandanlığına

1916 senesinde Sör Edvard Grey ile Mösyö Kambon arasında akdedilen muahede esas ittihaz edilerek İngilizlerle Fransızlar arasında Suriye itilâfı senci maliye Eylülünün on yedisinde akdedilen yeni bir itilâfname bervechiati hal olunmuştur:

1 — Şarkta Fransız nüfuzuna dahil olması lâzımgelen havalide iki mıntaka tefrik edilmiştir. Bunlardan biri şimdiye kadar mevcut bulunan İngiliz kıtaatı yerine Fransız kıtaatı ikame olunacak mıntaka ve diğeri de Fransa tarafından işgal edilmek şartile İngilizler tarafından tahliye olunacak mıntakadır. İtilâfname bu mıntakadan birincisini mavi mıntaka, ikincisini de A mıntakası namile tevsim edilmektedir.

2— Bu mıntakalardan birincisi Kilikya'yı, Kürdistan'ın bir kısmını ve Suriye'nin sahil mıntakasını ihtiva, binaenaleyh bizi en ziyade alâkadar eder ki hududu Beyrut'un cênubundan başlar. Şarka ve sonra şimale teveccüh eder. Şam, Hama, Humuş, Halep şehirlerini hariçte bırakır. Halep'ten, Urfa, Malatya, Harput şehirleri dahilinde bulundurmaya üzere Sivas'a gider. Ve bu şehirleri de dahiline alarak bir hattı müstakim üzere cenuba teveccüh ve Mersi'nin biraz garbinde denize müntehi olur.

3 — İkincisi ise Halep, Hama Humus ve Şam şehirlerini ihtiva eden mıntakadır. Birinci mavi mıntakada Fransız memurini orada teessüs edecek bir hükûmeti mahalliye ile bilittilâf arzu ettikleri gibi bir kontrol veya direkt veya endirekt bir idare tesisine selâhiyettar olacaklar.

4 — İkinci A mıntakasında iki Fransız bir Arap hükûmeti veya bir Arap hükûmat-ı müttehidi müstakillesi tanımağa mecbur bulunacaktır. A mıntakasında Fransa'nın teşebbüsâtı sınaie ve istikrazatı mahalliye hakkı rüchanı bulunacak ve Arap hükûmeti ecnebi müşavir veya muallim celbine lüzum görürse bunları münhasıran Fransa'dan celb eyleyecektir.

6 — Bütün bu havalideki Fransız kıtaatı Beyrut'ta bulunacak Fransız ceneralı Fru'nun emrinde olacaktır.

7 — Mavi mıntakada Fransızların Senegalli ve Cezairlilerden mürekkep olmak üzere 30 bin kadar askeri bulunacağını ve bunun cengâver kabilerle meskûn olan vası mıntakanın işgali için kâfi olduğunu ve kuvvayı milliye merkezine yaklaştıkça tehlikenin artacağını Maten gazetesi 29/Teşrin tarihli nüshasında yazıyor.

8 — Ceneral Allenbi Fransızlara Türklerin Araplarla muhtemel ittifakını beyan ve bu mıntakayı işgal için çetin müsademeler yapmaya mecbur kalacakları cihetle Araplarla uzlaşmalarını tavsiye ediyor.

9 — Bu itilâfname Emir Faysal'ın son defa Suriye'den Marsilya'ya muvasalatından bir gün akdem akdedilmiş ve Faysal bunu tadil ettirememiştir. Bu itilâfna-

meden bizim kadar belki bizden daha ziyade Arapların da müteneffir oldukları muhakkaktır. O cihetlere Emir Faysal'ın geçenlerde Paris gazetelerine vaki olan bir beyanatına nazaran başka hiç bir ümitleri kalmazsa haklarını müdafaaya şıtab edecekleri muhakkaktır. Loyt Corc'un son nutku ve Arapların İngilizler tarafından mütemadiyen tesliih ve ihzar edilmekte oldukları da şayanı dikkatir.

10 — İşbu şifre 13, 15, 3, 12, 20. Kolordulara tebliğ edilmiştir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bütün bu malûmat ve mütalâattan çıkan netice hakkımızdaki vahim kararı ancak pek müdebbirane hareketle birlik ve kuvvet teşkilile tâdile muvaffak olabileceğimizdir. Hiç bir hükûmetin şu veya bu tarzda muayyen ve kat'î müzahareti yoktur, gayri mes'ul lâflarla her devlet ricali kendi hükûmetinin işine yarayabilecek propagandayı yapıyor. Amerika mandası hamdolsun Sivas'ın istiklâliyet havası içinde işitilmiyor. Fakat İstanbul'dan mütalâa ve propagandalar hâlâ yağmakta. Bu dosyayı tetkikten sonra Meclisin İstanbul haricinde toplanmasının, henüz teşkilâtımızı ikmâl etmediğimizden ve namus ve hamiyetlerine itimad ettiğimiz bir çok kıymetli arkadaşlarımızı da fikrimizle birleştiremediğimizden tehlikeli bir iş olacağını kabul ettim. Ve yarın 16 da ictimaa kadar da düşünmek üzere yattım.

16/Teğrinisani. Bitlis muntakasını da Kolordum muntakasına aldım. 13. Kolordunun buralardaki asayiş vaziyetini tutacak kuvveti yoktu. Oraya 33. Alay 3. taburu ile iki top gönderdim... Kığı Müdafai Hukuk Hey'etinin açık telgrafla «iki ay evvel kaza kaymakamlığına gelen Süleymaniyeli zatın Dersaadette müteşekkil Kürt Cemiyeti erkânından olup Dahiliye Nazırı sabıki Ali Kemal Beyin de mensuplarından olduğunu, Kürtlerle Türkler arasına tefrika düşürmekte olduğu ve Kürtlerin istiklâliyet kazanacaklarını propaganda yapıyor. Bu yüzden kazamızın asayışı bozulmuştur. Buradan kaldırılması» hakkında Sivas Kongresi Riyasetine diye şikâyetleri geldiği gibi, Karahisar, Erzincan, Refahiye, Dersim hükûmetleri hakkında da bu kabil şikâyetler geliyordu. İşte Hey'eti Temsiliye ve Kolordu Kumandanları ictimama tekaddüm eden hal. Garbî Anadolu ise yer yer işgal altında ve hemen her taraf aleyhimize kıyam almaya müstait bir halde idi. Bizzat Sivas'ta bazı yerlere «Şariat isteriz» gibi kundaklar hazırlanmış ve Hey'eti Temsiliyeye aleyhdarlık etmiş kimseler serbest gezmekte ve söylenmekte idiler. İşte bu vaziyette 16/Teğrinisani müzakeresi oldu. Sivastaki aleyhdarlığa karşı Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey ve Vali Resit Beylerle görüştim. İşin sıkı tutulmasını ve elebaşılık eden şeyhin derdesti lüzumunu söyledim. Bu adam kaçtı. Vaziyet daha emin oldu.

Bugünkü müzakere «Meclis nerede toplansın» idi. Ben iki günlük temasıma göre, mahallî hükûmet ve aklı erenler Hey'eti Temsiliyenin fikrini tehlikeli buluyorlardı. Ali Fuat Paşadan maada kolordu kumandan ve

erkânı harbiye reisleri de böyle düşünüyorlardı. Maahaza 3., 12., 13. Kolordu benim mütalâatımla yürüyeceklerdi. Uzun münakaşalar oldu. Netice şöyle tebellür etmişti: İstanbul hükûmeti İstanbulu, Hey'eti Temsiliye yani İstanbulun millî hükûmeti Anadolu'da bir yeri. Hey'eti Temsiliyenin askerlerden hararetli taraftarı Ali Fuat Paşa idi. Ben şu mütalâada bulundum: Anadolu'nun herhangi bir yerinde toplanacak Meclis tabii olarak millî bir hükûmete müntehi olacaktır. İstanbul hükûmetinin bundan endişe ettiği görülüyor. Bunu görenler de çoktur. Daha Erzurum Kongresi esnalarında bile millî hükûmet teşkil edeceğimiz zanlarla hayli tahrikât yapılmış ve yapılmaktadır. Meclisin Anadolu'da toplanmasına karar verirsek mühim bazı müessirlerle akamete uğrayabilir:

1 — Meb'uslar istediğimiz yere gelmez de İstanbul'da ekseriyet teşekkül ederse pek mahcup oluruz. Dahile ve harice karşı milleti temsil etmeyen hey'eti temsiliye oluruz. Bunun için her meb'usun fikri sorulmalıdır.

2 — Ekseriyeti Anadolu'da toplamaya müvaffak olsak dahi İstanbul'da toplanacak meb'usların temsil ettiği muntakalardan başlayacak itirazlar, tuğyanlar çabuk umumileşir, yer yer istilâlar, İstanbul hükûmeti ile mücadeleler neticesi millî birliğimize hâkim olmayı pek şüpheli kılar. İstanbul bu sefer daha kolay Anadolu'yu işgal edebilir. Der ki: İyi adamlardan mürekkep hükûmet istiyorlardı, emniyet ettikleri insanlar iş başına geçti. Meclis de topluyoruz, birkaç muhteris kendileri hükûmet teşkil etmek için milleti batıracaklar... Buna karşı bizim propagandamız ne olabilir. Hakikati hali görenlerin adedi pek cüz'idir.

3 — Para mes'elesi en mühim düşüncelerin biri olmalıdır. Mevaddı âtiyenin tesbiti her türlü karar için esas olacağını zannediyorum: a) Ciheti askeriye, hükûmet, jandarma daha ne kadar müddet bu vaziyete müntizar edebilir. b) Boğaz tokluğu hizmet ne kadar devam edebilir yani anarşi olmadan elimizdeki memurun ve orduyu ne kadar müddet tutabiliriz. c) Garpteki kıtaatın ve hattâ hey'eti temsiliyenin parası kalmadığından kolordumdan borç istiyorsunuz. Anadolu'da Meclisin toplanması dolayısıyla açılacak mücadelelerde seferberlik ve tekâlifi harbiyeler tabii olacaktır. Henüz uzun ve tahripkâr bir harpten çıkan millet, mecburiyeti kat'iyeyi görmedikçe ikna edilemeyeceğinden emirlere itaat etse bile para ve tekâlifi mârîye denilince itaat etmeyeceği muhakkaktır. Ferit Paşa hükûmti gibi fenalığı anlayanların adedine nisbeten çok olmasına bedel İstanbul ile irtibatı kesmek ve o hükûmeti devirmek için maruz kaldığımız müşkilât az mıdır? Ben şahsen yeminimi tekrar ederim ki tek dağ başı mezar oluncaya kadar mukavemetten vaz geçmeyeceğim. Fakat millî bir hükûmet etrafında halkımızı toplayabilmek için Meclisin evvelâ İstanbul'da toplanması lâzım ve bizim için de faydalıdır. İşin olacağı şudur: İngilizler ve padişah muhakkaktır ki bu Meclis Anadolu'nun müdrük mukavemeti zan ile bunu ortadan kaldıracaklardır. Ancak o

zaman herkes bize hak verecek ve teşebbüslerimizde muvaffakiyet mümkün olacak ve açık olarak millî hükümetimiz Anadolunun göbeğinde gün gibi doğabilecektir. Bugün İstanbul'da Meclisi Millinin imha edileceğini kabul edecekler ancak bizlerden ibaretiz. Fakat vak'anın tecellisi ile hakkımızı herkes teslim edecek, temerrüt edenlerde ise kuvvet ve kudretleri kalmayacaktır. Bununla beraber muayyen arkadaşlarımızın Meclise iş-tirâk etmemesini de elzem görürüm.

Fikrim hey'et üzerinde tesir yaptı. Rauf Bey sordu: «Acaba İngilizler dediğini yapacak mı? Yoksa bir çok müessirat altında İstanbul Meclisi de felâketli bir sulh esasatını kabul edecek mi?»

«Bence muhakkak. Hele Hey'eti Temsiliyeden bir iki sima da görünürse daha kat'idir.»

Rauf Bey «Öyle ise ben Mecliste bulunmaya razıyım. Her ne tarzda olursa olsun İngilizlerin taarruzuna ilk evvel göğsümü ben gereceğim. Tâki sizler millî birliği temine ve millî hükümeti tesise muvaffak olursanız,» dedi. Rauf hayatile bunu temin edecekse iş pek kolaydır. «Rauf Bey,» dedim, «belki seni kaybederiz. Fakat muvaffakiyetimiz kat'i olur.»

Mustafa Kemal Paşadan maadsı gevşemiş ve mutalâatını tasvib etmişti. Kemal Paşa şundan korkuyordu: İstanbulda toplanış belki bir uyuşmaya müntehi olacaktır. İngilizler herhangi icraatta bulunsalar dahi inkilâb harekâtına başlayacağımızı kat'i bulmuyordu. Kendisini celse haricinde dahi lâzımı gibi temin ettim. İsticalin her şeyi mahvedeceğini tekrar izah ettim. İstanbul Meclisinin zelilâne bir sulhü kabulüne karşı da şimdiden tedbirlerin tesbiti lüzumunu ileri sürdüm. Artık Meclisin İstanbulda toplanması lüzumu kabul edilmişti.

Müteakip celselerdeki müzakereler: Meclisin toplanmasından sonra Hey'eti Temsiliyenin vekayie intizaren haricde kalması, meclisi millide Hey'eti Temsiliye olamayacağı gibi, artık hey'eti temsiliye namile meclisi millî ve hükümetle temas da caiz değildir. Sulhü müteakip teşkilâtı milliye ilga olunmalı, şekli ahara ifrağı lâfzî olur. Fırkacılığa inkilâb milletin zararlıdır. İstikbalin bilinmez tehlikeleri için millî teşkiât nezih ve bitaraf kalmalıdır. Hakkımızda menfi bir karar verilir, bunu Meclis de kabul ederse şekline göre mevzî veya umumî teşebbüsât, Meclis kabul etmezse mes'ele basittir. Meclise istinadgâh olmak. İşte bu esaslar 16 dan 29 a kadar devam eden birkaç müzakerede münakaşa ve tesbit olundu. Hey'eti temsiliyece Merkezlere ve Kolordulara âtideki tamim de yapıldı:

19/11/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — İstanbul'un Düveli İtilâfiye ve bilhassa İngiliz kuvvei bahriyesinin tahtı işgalinde ve kuvvayi bahriyesinin tahtı muhasarasında olduğu ve kuvvayı inzibatiyesinin ecanip elinde ve muhtelit bir surette bulunduğu malumdur. Bundan başka Rumların kendilerinden İstanbul meb'usu namile 40 kişi intihab ettikleri ve Atina'

dan gelmiş Yunan rüesasa ve kumandanları tahtı idaresinde olmak üzere haff polisi ve kuvvei ihtilâliye teşkilâtı yaparak devletimize anı lâzımında asî bir vaziyet alacakları tahakkuk etmiştir. Hükûmetin İstanbul'da maatteessüf mukayid olduğunu itiraf eylemek mecburiyeti vardır. Bu esbabdan naşî, Meclisi Millinin mahalli ictimamını münkaşa etmek gibi bir mes'ele tahaddüs eylemiş bulunuyor. Meclisi millî İstanbul'da in'ikad eylediği takdirde, meb'usanın ifa edecekleri vazifei vataniye nazarı dikkate alınırsa mehalike maruz kalmalarından cidden tevahhüş olunur. Filhakkâ İtilâf devletlerine mütareke ahkâmını bozarak ve sulhün tekarrürüne intizara lüzum görmeksizin vatanımızın aksamı mühimmesini işgal ve anasırı hıristiyaniyeye hukukumuzda tecavüz fırsatı bahşeylemek suretile vuku bulan hakşikenâne muame-lâtını tenkid ve red ile temamiyeti mülkiye ve masuniyeti istiklâlimizi azimkârane bir surette talep ve müdafaa edecek olan heyeti meb'usanın dağıtılması ve âzâsının tevkif veya ihlâl edilmesi müsteb'ad değildir. Kars'ta in'ikad eden İslâm Şûra-i Millisine İngilizlerin yaptıkları gibi intihabata iştirâk eylememiş olan anasırı hıristiyaniyenin ve onlara peyrev olan İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyetlerinin bu hususta düşmanların âmalını tervicen her türü fenalığa tasaddi eyleyebilecekleri de varidi hâtırdır. Binaenaleyh Meclisi Millinin İstanbul'da ictimayı, Meclisten intizar olunan vazifei ciddiye ve tarihiyenin ifasını akim bırakacağı ve Meclisi Millî Devlet ve Millet'in timsâli istiklâli olduğundan ona vurulacak darbe ile istiklâlimizin de rahnedar edileceği müstağni arzıdır. Kabine namına Amasya'da Hey'eti Temsiliye ile müzakeratta bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri dahi bu hakayiki derpiş ile Meclisi Millinin İstanbul'un haricinde emin bir mahalde ictimayı lüzumuna vicdanen ve fikren kanaat hasıl etmiş ve bu husustaki muvafakatini imzası tahtında teyid eylemiştir. Meclisi Millinin düşman tesirinden âzâde ve emniyeti mutlakayı haiz bir mahalde ictimayı halinde İstanbul'da ictimama nazaran mutasavver bilcümle mehazir bertaraf edilmiş olacağı gibi makamı hilâfet ve saltanatın tehlikede bulunduğunu cihan efkârı umumiyesine ve betahsis âlemi islâmı fiilen ihsas etmiş olacak ve istiklâl ve mevcudiyeti milliyemizin aleyhinde suduru memul bir karar karşısında vezai fi milliyeye ve vataniyeyi ifaya kadir bir halde bulunacak ve itilâf devletleri nazârında Meclisin mukadderatı millete tamamen hâkim bulunduğu daha bariz bir surette izhar olunabilecektir. Meclisin hariçte ictimamında varidi hâtır olan mezahir bervechiâtidir. Bedhahan İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında muzir bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükûmet İstanbul'da olduğu gibi Meclisle teması ve irtibatında mazharı suhulet olamayacaktır. Meclisin merasimi iftitahiyesi zatı şahaneyi seyahat külfetine maruz bırakmamak maksadile tevkil buyuracakları bir zat vasitasile olabilecektir. İşte bu mehazire istinad eden hükûmeti hazıra Meclisi Millinin hariçte küşadına muvafakat eylememiştir. Bu ademi muvafakat yüzünden mehaziri mevcudeye âtideki mahzurlar dahi inzimam eylemekte bulunmuştur. Meclisi Millinin kanunî bir şekilde ictimayı, Meclisi Meb'usan ve Âyanın aynı zamanda ve aynı mahalde bulunmasına vabeste olduğundan hükûmetin hariçte tensip edeceği bir mahalde ictimaa muvafakat etmemesi yüzünden meclisi âyan ve hükûmet hariçteki ictimaa icabet etmeyecek ve zatı şahaneye usulü dairesinde Meclis küşad ettirmeyecektir. Buna nazaran Meclisi Millinin hariçte ictimama kanunen imkân kalmayıp İstanbul'da in'ikadı mehaziri maruzaya rağmen zaruret hükümüne girmiş bulunuyor. Meb'usanı kiram İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip hariçte kendiliklerinden toplandıkları takdirde vücuda gelecek bu ictima bittabi Meclisi Millinin malûm olan mahiyeti teşriiyesi şeklinde olamaz. Belki milletin mevcudiyetini, âmalını, istiklâlini temsil ve mukadderatı hakkında verilecek hükümler tenkid ve millete istinaden red edebilecek bir ictima mahalli şeklinde olabilir. Bu takdirde Meclisi Millî de bittabi İstanbul'a in'ikad etmemeye mahkûm kalır. Bu tarzı hareket hükûmetin itiraz ve aleyhinde tedabiri zahiriye tevessülü ve binnetice millete hükûmeti merkeziye

arasında inkıtai münasebatı mucip olması da varidi hâtırdı. Meb'usanın bir kısmının İstanbul'a gitmesi ise bu babdaki mahzuru tezyid edebilir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bâlâda serd olunan bilcümle hususatı nazarı dikkat ve münakaşadan geçirdikten sonra Meclisi Millinin İstanbul'da ictimai zaruretine karşı vaziyetten bilcümle meb'usları haberdar ederek her birinin mütalâa ve noktai nazârını istihsal eylemeyi vazife ad etmiştir. Bundan başka İstanbul'da Meclisi Milliye dahil olmadan evvel meb'usını kiramın suhuleti ictima nazarı dikkate alınara bazı mevkilerde toplanıp âtideki hususatı tezekkür ve netayici müzakeratı tevhit maksadile Hey'eti Temsiliyeye bildirmeleri lüzumlu görülmüştür. Tezekkür olunacak hususat şunlardır.

A — İstanbul'da ictima zaruretine karşı İstanbul'da ve haricen umum vatanda ittihaz olunması lâzım gelen tedabir ve tertibat.

B — Meclisi Meb'usanda vatanın tamamisini ve devlet ve milletin istiklâfını tahlisten ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttelik ve azimkâr bir grup vücude getirmek esbabının teemmülü. Meb'usanın mezkûr hususatta müdavelei efkâr için toplanmaları münasip görülen mevaki şunlardır: Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

2 — Birinci maddeyi aynen muntakai âlilerinde bulunan meb'uslara tebliğ ile ol eşhas mütalâalarını sür'ati müraküme ile istihsal ve bilâ ifatei ân Hey'eti Temsiliyeye iblâğ ve muntakai âlilerindeki hey'eti merkeziyelere de ita ile bu hususta faaliyetlerinin temini, saniyen, muntakai âlilerindeki meb'usların birinci maddede tasrin olunan mevakide ictimalarını teshil ve teminle neticei müzakerelerinin Hey'eti Temsiliyeye iblâğı için iktiza eden tertibat ve tedabirin ahzi müsterhamdır. Muntakai âlileri dahilinden meb'us olup halen İstanbul'da bulunanların İstanbul'a karip ictima mahallerinden birine dairei intihabiyelerince davet ettirilmesi lâzımdır.

3 — İşbu telgrafnamenin vasıl olduğu ve münderecatının tamamen anlaşıldığıın hemen bildirilmesi hassaten mercudur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

Karar verilmesine rağmen bilhassa 22 akşamı Bekir Sami Beyin evindeki hususî ictimamızda (M. Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Selâhattin Bey, Bekir Sami Bey ben) hararetli münakaşalar yaptık. Meclisi Meb'usan da fena bir kararı kabul ederse ne yapılacak bahsi açıldı. Ali Fuat Paşa eski fikrinde musir. Meb'usların gitmemesini temin ile derhal ihtilâl vaziyetine geçmek. Bu şedit kararın istinad ettiği düşünceler: 1) Bizde efkârı umumiye yoktur. Bir veya bir kaç kişi öne düşmelidir. 2) Tam hesap olamaz, ne çıkarsa bahtımıza... Bekir Sami Bey de az çok ihtilâle taraftar, diğer arkadaşlar sükût ve hallerile taraftarlıkta devamdalar. Pek hararetli münakaşaya sükûnetle şu cevabı verdim: 1) Bizde efkârı umumiye vardır. Gerçi ekseriyet gayri müdriktir, fakat millete hâkimiyet, müdrik olan kısmına hâkim olmakla mümkündür. Aksi nazariyeyi kabul eden Aptülaziz de, Aptülhamid de, İttihad da, Damat Ferit de hepsi düşmüşlerdir. Yarın bu tarzı hareket bizi de düşürür ve bugün İttihadcılara olduğu gibi lânetler yağdırır. 2) Millet ve memleketin mukadderatı için ince ince hesaplar yapılır. Milyonla halkın hayat ve namusu için ne çıkarsa bahtımıza denemez.

Hülâsa 29 Teşrinisaniye kadar resmî, hususî müzakerelerde müta-lâa ve kararların hey'eti umumîyece kabul olundu. Kararlarımızın imza altına alarak her birerlerimizde birer nüshası bulunması teklifini de ka-bul ettiler. Atideki şekil tesbit ve imza olunarak müzakerede bulunan arkadaşlar birer nüsha aldık.

Sivas: 29/Teşrinisani/1335

1 — Meclisi Meb'usamn mahalli ictimai

2 — Badelictimâ Hey'eti temsiliye ve teşkilâtı milliyenin alacağı şekil ve tarzı faaliyeti.

3 — Paris Sulh Konferansının hakkımızda müsbet veya menfi bir karar ver-mesi haline karşı tarzı hareket.

gibi mevaddı mühimmeyi müzakere ederek tahtı karar almak üzere 12., 15., 20., 3. Kolordu kumandanlarile 13. Kolordu kumandanı veya Erkânıharbiye reisi 29/10/335 tarihinde Sivas'a davet olundu. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve 15. Kol-ordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşalar Hazeratı Sivas'a geldiler. Üçüncü Kol-ordu Kumandanı Miralay Selâhattin Beyefendi de zaten Sivas'ta bulunuyordu. 12. Kolordu Kumandanı mintakasının ahvali fevkalâdesi ve kendisinin vazifeyi yeni de-ruhde eylemiş bulunması hasebile mahalli memuriyetinden ayrılmayı mahzurlu gö-rerek Erkânıye Harbiye Reisi Binbaşı Şemsettin Beyi gönderdi. 13. Kolordu vaziyeti itibarile pek nazik olduğundan ve Hey'eti Temsiliyece verilecek kararlara itimadı bulunduğundan bahisle mahallinden ademi infikâkleri tensip edildi. 16/11/1335 den 29/11/1335 tarihine kadar kolordu kumandanlarının iştirâkile Hey'eti Temsiliyece icra olunan müzakerattan bâlâdaki mevadda taallük eden kukarrerat berveci zirdir:

1 — Meclisi Millinin İstanbul'da ictimaindaki mezahir ve mehalike rağmen Hü-kûmeti seniyenin hariçte ictimaa ademi muvafakati yüzünden ve memleketi buhra-na duçar etmekten ictinaben İstanbul'da ictimai zarureti kabul edildi. Ancak âtideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti:

A) Bilûmum meb'usları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalâalarını talep etmek.

B) Meb'uslar İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclisi Millinin ictimainna nazaran gerek İstanbul'da ve gerek hariçte alınması lâzımgelen emniyet tedabirini ve progra-mımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücade getirilmesi esbabım tezekkür ve teemmül eylemesi,

C) Teşkilâtı cemiiyeti sür'atle teşmil ve tarsin için kolordu kumandanlarının mintaka kumandanları ve ahziasker rüesası vasıtasile delâleti seria-ı fiiliyede bu-lunmaları,

D) Bilcümle rüesayı memurini mülkiyeden her ihtimale karşı teşkilâtı milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesaiti mevcudeleri ile teşkilâtı cemiiyeti taazzuv ettirmeye sür'ati tevessüllerini talep etmek,

2 — Meclisi Millî İstanbul'da ictima ettikten sonra meb'usan emniyet ve ser-bestii tam ile ifayı vazifei teşriiye eylemekte olduklarını teyid edeceği güne kadar Hey'eti Temsiliye şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak ve vazifei milliyesins devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan meb'us olan zevattan intihab edilmek üzere birer, vilâyet ve müstakîl livalardan ikişer zatın nizamnamenin 8. maddesine istinaden Hey'eti Temsiliye âzâsı olarak Eskişehir kurbünde cem edilerek vaziyetin tavzihi ve Meclisi Meb'usanda sureti hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu icti-mai müteakip Hey'eti Temsiliye sureti münasebede takviye olunduktan sonra diğ-er zevat İstanbul'a Meclisi Milliye gidecektir. Hey'eti Temsiliyenin vazifeye devam et-

tiği müddetçe teşkilâtı milliyenin şekil ve tarzı faaliyeti nizamnamede münderic olduğu gibi olacaktır. Meclisi Meb'usan emniyeti mutlaka içinde bulunduğunu teyid ettiği zaman Hey'eti Temsiliye nizamnamede mevcut selâhiyetine istinaden umumî kongreyi ictimaa davet ederek 11. madde mucibince cemiyetin alacağı vaziyeti âtiyenin takarrürünü Kongrenin kararına terk edecektir. Kongrenin mahalli ictimai ve sureti in'ikadı o zamanki ahval ve icabata tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile in'ikadı arasında geçecek müddet zarfında Hey'eti Temsiliye hükûmeti merkeziye ve Meclisi Meb'usan riyaseti ile mecburiyeti kat'iyye görmedikçe münasebatı resmiyede bulunamaz.

3 — Paris Sulh Konferansı hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükûmet ve meclisi millice kabul ve tasdik edildiği halde vesaiti seriai münasebe ile iradei milliye bilistimzac nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.

	15. Kolordu K.	20. Kolordu K.	3. Kolordu K.	
<i>Mustafa Kemâl</i>	<i>Kâzım K. Bekir</i>	<i>Ali Fuat</i>	<i>H. Selâhattin</i>	<i>Rasim</i>
<i>Mazhar Müfit</i>	<i>Vasıf İbrahim Süreyya</i>	<i>Hüseyin Rauf</i>	<i>Rüstem</i>	<i>Hüsrev</i>
<i>Bekir Sami</i>	<i>Ömer Fevzi</i>	12. Kolordu Erkânı Harbiye Reisi <i>Şemsettin</i>		

Sivasta müzakereler olurken cereyan eden şayanı kayıt ahval ve hâdiseleri de kaydediyorum: 31/Teşrinievvel/1335 tarihli Tasviri Efkâr gazetesinde Çürüksulu Mahmut Paşanın Ermeniler lehine bazı hudut tashihatı beyanatını Hey'eti Temsiliyeye protesto ettim. Kendisine ve matbuata bervechiâti yazıldı:

Sivas: 17/11/1335

Dersaadette Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretlerine

31/Teşrinievvel/1335 tarihli Tasviri Efkâr gazetesinde "Bosfor" gazetesi muhabirlerinden birine vaki beyanatı devletlerinde Ermenilerin fazla metalibatına hak vermeksizin hududlarda bazı tashihat icrasına razı oluruz denildiğini okuduk. Şarkî Anadolu Ermenistan lehine tavizatı araziye de bulunulacağı vaadini mutazammın olan bu cümlelerin sulh komisyonu âzâsından bir recülü devlet tarafından sarf edilmiş bulunmasının Şarkî Anadolu ahalisinin pek muhik olarak son derece mucibi infial ve teessüf olduğunu beyan eyeriz. Milletın Erzurum ve Sivas Kongreleri mu-karreratı ile Ermenistana bir karış toprak bile terk etmeyeceği ve hattâ hükûmet bu kabil bir mecburiyeti elimeye serfuru eylemek ıztirarında kalsa bile kendi hukuku meşruasını bizzat müdafaaya azmeylemiş bulunduğu cihana ilân edilmiş olduğundan bu azim ve karar-ı millinin herkesten evvel ihzaratı sulhiye komisyonu âzâyı kiramınca malûm ve muta' bulunması lüzumunu arz ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti
Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

Bugün Hey'eti Temsiliye namına M. Kemal Paşanın tamiminde: İngilizler Saâit Molla ve hempalarını teşkilâtı milliye aleyhinde istihdam et-

mektedirler. Sait Molla'nın uzun zaman memaliki Osmaniyede yaşamış islâm düşmanı İngiliz rahiplerinden Rahip Fru'ya yazdığı mektupların hülâsaları bildiriliyor. Ve Hey'eti Temsiliyece bu mektuplar vakti lâzımında neşir olunacağından yalnız şayanı itimad kimseleri tenvir etmeliğimizin tavsiye olunuyordu. Mektupların suretleri şunlardı. Bunlardan başka Konya'ya ehemmiyet verilmesi, Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarına samimî görünmeli ki emniyetle buraya gelsin, Ankarada el altından işe başlanmıştır, intihabatı tavik için propagandaya başlandı gibi mevaddı havi mektup da varmış.

*Sait Molla'nın Rahip Fru'ya yazdığı mektupların
Sureti*

Birinci mektup:

Aziz dostum:

Verilen iki bin lirayı Adapazarında Hikmet Beye gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra netayici müsmiresini elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu malûmatı şu tezkeremle size tebşire müsaraat ettim. Yarın sabah bizzat gelip tafsilât vereceğim. Kuvvayı Milliye taraftarlarının Fransa'ya fevkalâde inhimâk gösterdiklerini ve Ceneral Desperey'in Sivas'a gönderdiği zabitlerin Mustafa Kemâl Paşa ile görüşerek İngiltere hükûmeti aleyhinde bazı kararlar ittihaz ettiklerini Ankaradaki (K. B. D. 283/3) adamımız sureti mahsusada bir kuriye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. (D. B. K. 91/8) her ne kadar cemiyetimize dahil ise de bu zatın Fransızlara casusluk ettiğini ve sizin bu teşkilâta riyaset eylediğinizi işaa ve beyan eylediği kanaati bendenizde hasıl olmuştur. Bu mes'ele hakkında da kanaati âlilerine ve itimadı üstadanelerine muhalif olarak vukubulacak beyanatımla şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimaddaki hatayı izhar etmiş olacağım. Dün sabah Adil Bey ile birlikte Damat Ferit Paşa hazretlerini ziyaret ettim. Biraz daha sabır ve intizar buyurmaları lüzumunu tarafınızdan kendilerine tebliğ ettim. Müşarünileyh hazretleri cevaben size teşekkür etmekle beraber Kuvvayı Milliyenin Anadolu'da tamamen kök saldiğini ve mukabil bir hareket neticesi olarak rüesayı mel'unesi tepelettirilmedikçe kendilerinin mevkii iktidara gelemeyerek zatı şahanenin de tasvibine iktiran eden mukavele ahkâmının Konferansta müdafaasına imkân olmadığını ve Kuvvayı Milliyenin de dağıtılması için İngiltere hükûmeti fakimesi nezdinde teşebbüsâtı seria icra edilerek müşterek bir notanın meb'usanın intihabından evvel Babıâliye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı ika edecekleri harekâtı tecavüziyeyi ileri sürerek maksadın tersine çalışmamızı ve İngiliz matbuatının Kuvvayı Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmasının terminini ve sureti mahsusada torpido ile gönderilen (E. B. K. 19/2) ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz mesail hakkında talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece on birde Adil Bey (K) da sizi görecektir ve Ferit Paşanın bazı hususî ricalarını daha tebliğ edecektir. Badehu Zatşahane ile Mister (T. D.) görüşebilecektir. Refik Beye artık itimad etmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim. 11/10/1919

Sait

Tahşiye:

Karacabey'le Bozkır'dan henüz bir haber alamadık.

İkinci mektup:

12 tarihile Ankaradaki (K. B. D. 285/3) tarafından gelen mektupta Sivas Hey'

eti Temsilîyesinden Erkânıharp miraylığından mütekait Vasıf Beyin Desperey ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Evvelki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Avdetimde biri sarı bıyıklı ve diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epice korktum. Yalnız birbirlerine yavaşça: (Bu Sait Molla imiş, artık gidelim) dediklerini işittim. Bu fazla temas benim hakkımda hayırlı olmayacak. Fuat Paşa türbesi civarındaki görüştüğümüz haneyi işgal edebilirsiniz temas yapabileceğiz. Nazım Paşa cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok teessüf etti. Müsaadenizle (K.B.S. 495/1) tertibine kendilerini ithal ettim. Hane mes'alesi hal edilinceye kadar teması müşarünileyh yapacaktır. Karacabey'de (K. B. D. 289/3) e gönderilen 1200 lira vasıf olmuştur. Hareket edeceklerdir. Ferit Paşa Babîâliye verilecek notaya her dakika muntazırdır. Zatışahane bu vaziyetten pek müteessirdir. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümitbahş beyanatta bulundurmanız menafiimiz icabatındandır. Bizim pa-dışahların her şeye karşı zaif olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir efendi o mes'ele hakkında pek tuhaf beyanatta bulundu. Gûya arkadaşları (Muhalifi hamiyet olur) diyorlarmış. Artık siz icabına bakınız. Polis Müdürü Nurettin Beyin tebdili rivayet olunuyor. Hepimizin hâmisî olan bu zat hakkında lâzımgelenlerin nazarı dikkatini celb ettiriniz. Hürmetlerimi takdim ederim. 18/19/10/1919

Sait

Tahşiye:

Ali Kemâl Bey o zatla görüşmüş. Muhavereyi idare edemediğinden muhatabı maksadını anlamış ve hattâ kendisine kemali hakaretle (Biz sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık) demiş.

Üçüncü mektup:

Yapılan propagandaları (Göz Tabibi Es'ad Paşa) kulu ve bilhassa (Çürüksulu Mahmut Paşa) ma'ûmatı resmîyeye istinaden mütemadiyen tekzip ettiriyor ve halkın teskini heyecanına çalışıyorlar. Bu adamlar müracaatlarında hiç cevap verilmemesini dün kararlaştırılan zata, Zatı şahane vasıtasile emir vermenizi rica ve hürmetlerimi takdim ederim. 19/10/1919

Sait

Netice gördüğüm gibi çıktı: Meb'uslar da İstanbulu tercih ettiler, mevziî ictimalar bile olmadı. Ben Erzuruma avdetten sonra M. Kemal Paşa ve Rauf Beylerin Meclise gitmesi lüzumlu görülmüş. Fikrim soruldu. Mustafa Kemal Paşanın kat'iyen gitmemesini, Rauf Beyin de zaten arzusu da olduğundan gidebileceğini bildirdim. Akibet Rauf Bey ve bazı arkadaşlarımız Malta'ya kadar boyladılar. Fakat bu, bize kuvvet verdi. İngilizler 16 Martta Meclisi basarak milletimize hakaret ve suikast yapması neticesidir ki bir çok kıymetli arkadaşlarımız İstanbuldan kaçarak sinei millete ilticaya mecbur olmuşlardır. Bunların iltihakına ve vaziyetin serahatine rağmen zaferi nihaiye kadar dahilî, haricî çekilen müşki-lât ve ıstıraplar ispat eder ki eğer Meclis İstanbulu gitmeyip Anadolu'da toplansa idi birçok kıymetli arkadaşlarımızı bile karşımızda bulacak ve işi felâket ile bitirecektik.

19/Teşrinisanide kar yağmaya başladı. Boş vakit bulduğum günler

şehri, müessesese ve mektepleri gezdim. Şimal cihetinde Sanayi Mektebi, Darülmualimin, Askerî pavyonlar... Epice şeyler başlamış fakat hepsi yarı kalmış. Bu cihette birkaç kilometre mesafedeki şelâleden elektrik celbi de düşünölmüş. Şehrin şimali şarki cihetindeki Amerika Çocuk Müessesesi bir varlık gösteriyor. Şehrin vasatında hükümet ve ikamet ettiğimiz Sultanî Mektebi güzel varlıklar. İki adet çifte minare, Sultan Alâaddin tarafından yaptırılan Ulucamiden ve daha bir kaç camiden bir kaç han ve şehri temaşa için üzerine çıktığımız ahşap saat kulesinden başka ehemiyetli bina göze çarpmıyor. Diğer binalar ahşap, sokaklar karmakarışık ve çamur deryası. Karşıdan karşıya geçmek için yüksek atlama taşları var. Çarşıda hayat hali tabiide. Erzurum gibi harbin sefaleti neticesi görölmüyor. Mektepler medreseler pek geri. Çocuklar kundura çıkarıyorlar. Kunduralıklar ve önleri berbad bir halde ve manzarada. Çocuklarda faaliyet yok, sihatleri bozuk, terbiyei bedeniye pek gevşek. Muallimlerine biraz nasihat ettim: !«Çocuklar saf havada faal bulundurulmalı, kundura çıkarmanın temizlik olmadığını, bilâkis çocukların ayakları üşüyerek envai hastalıklara uğrayacakları gibi kundura çıkardıkları yerlere kimi çorapla, kimi kundura ile bastığından kunduraların içi pislik ve mikrop doluyor, evleri de kirletirler.» Mekteplerde basit bir tarzda olusun müzeler, nebat ve hayvan koleksiyonları - Talebelerin dahi yapabileceği- olmadığı gibi el işlerine de ehemmiyet verilmiyor. Evkafın bir cami yanındaki mektebi sanki hapishane, hem gayri insanî bir hapishane. Elli kadar kız ve erkek çocuk üst üste. Berbat köku ve rutubet içinde. Bir kız çocuğuna dersini sordum: Zina, livata... diye başladı. Bu mızraklı ilmühalden bahis imiş. Ahmediye de okuyorlar. Ne vali ne de maarif müdürü ne de bir büyük zat bu mektebin şimdiye kadar semtine uğramamış. Buraya yavrularını gönderen ana ve babaların cehalet ve hissizliğine hayrét ettim. Kumandan ve Valiye ve Hey'eti Temsiliyeye bu ahvali vakit buldukça görüp mâni olmalarını rica ettim. Sivasta en iyi kızlar mektebi ve buna mülhak ana mektebi idi. İyi lâfi diğerlerine kıyasendir. Her vasıtaları eksik yalnız temizlik ve intizam vardı. Kolordu sanayiine alınan kırk elli kadar kimsesiz çocuk en bahtiyar bir halde san'atle uğraşıyorlar. Darüleytam diye askerî pavyonlarda dört yüzden fazla çocuk boş oturuyorlar. Perişan bir haldeler. Vilâyet bakamadığından Kolordu himayesine almış. Şehre sekiz kilometre kadar mesafedeki Ziraat Mektebi 309 da tesis olunmuş. 325 de nümune çiftliği yapılmış. Sekiz on yetim çocuk var. Beş yüz dönüm arazisi varmış. Fakat boğaz medhalinde münasebetsiz bir yerde. İstatistik sordum. Yokmuş! Geçen sene buğdaydan bire bir buçuk almışlar! Bu sene arpa ekmişler bire on almışlar. Müessesede ne esaslı bir kütüphane ve ne de müze ve ne kendisine ait nümune vesaire yok. Kızılırmak üzerinde Sivas'ın varlıklarından kesik ve eğri köprüler var. Kızılırmak üzerinde kesik köprü kâgir, Ankara yolu üzerinde Sultan Aziz zamanında 1292 de yapılmış. Yeni gibi duruyor. İki kısımdan mürekkep. Sivas cihetinde-

ki kısım 100 metreden ziyade diğerk kısım 30 metre kadar. İkisi arası ada. Kızılırmak büyük kısım altından akıyor. Diğerk kısım kuru mecra halinde. Sular ziyade olunca akıyor. Köprünün üstünde bazı kaldırım kısımları çökmüş, su birikintileri hasıl olmuş. Bizim fena hallerimizden bakımsızlık şayanı esef. Az masrafla yapılmayan bu ufak bozukluklara sonra birkaç misli para sarf olunacak. Eğri köprü 150 metre kadar tulde kargir. Köprünün Sivas cihetindeki elli metrelik kısım şose istikame-tinden eğri olduğundan köprünün ismi de Eğri köprü olmuş. Bu köprü Harput yolu üzerinde 50 metrelik kısım yıkıldığından on beş sene evvel yapılmış. Bir taş üstünde selvi ağacına bağlı bir at gibi bir hayvan res-mi varsa da tarih yok. Sivas'ın Daülkelp Hastahanesi temiz. Aynı mey-dana nazır otomobil parkı da var. Bunlar da şehir harici müesseselerden.

21/Teşrinisanide Hey'eti Temsiliyece tamim olunan vaziyeti umu-miye şudur:

Sivas: 21/11/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti merkeziyelere: İstihbaratı hususiyeye nazaran Avrupa, Amerika'nın müzahareti hakkındaki kararına intizarla beraber eski taksimî anlaşma larını tesbit eylemişlerdir. Yunanistan ve İtalya buldukları yerleri alacaklar. Fransızlar da Suriye itilâfnamesi mucibince Diyarbekir, Sivas'a kadar imtidad eden parçayı işgal edecekler.

2 — Mütelifin İzmir, Aydın, Manisa'nın işgali için İngiliz, Fransız ve Osmanlı askeri sevk olunacağını hükûmete evvelce bildirmişler iken bilâhare vaz geçmişlerdir. Bizerte'den Senegal askeri Mersin'e naklounacaktır. Amerika mehafili resmiyesi, İtilâf hükûmetlerinin işgal mntakalarında intihabı men ve aksanı sairede teşevvüş, asayiş ihlâl ve şekaveti teşvik suretile yaptıkları tahrikâta ait vesaike büyük bir ehemmiyet ve alâka ile takip ve taleb eylemektedirler. Bilhassa bu hususata dair resmî eşhasın iştirâkini ve mehafili resmiyeden müdahale teşvikini gösterir evamir ve talimat ve vesaik ve delâile son derece ehemmiyet verilmektedir. Binaenaleyh: bu gibi vesaik ve delâilin elde olarak cem olunması ve Hey'eti Temsiliyeye malûmat itası rica olunur.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

M. Kemâl ve Ali Fuat Paşalar, Selâhattin Bey ve ben bugün 3. Ko-lordu Kumandanlığı odasında Adana, Maraş, Ayıntap mntakalarında harekâtı millîye için talimatname müsveddelerini okuduk. Mütarekeyi müteakip hükûmet Adana vilâyeti ile Ayıntap, Maraş ve Urfa livalarını tahliye gafletinde bulunmuştu. Bundan istifade ederek İngilizler bu havalîyi işgal etmişlerdi. Son günlerde İngilizler çekilerek Fransızların yerleştiği ve bir seneden beri o havalide mühim bir Ermeni kesafeti vü-cude getirilmeye uğraşıldığı anlaşılmıştı. Fransızların maksadı Kilikya'da kesif bir ermenilik tesisile asıl Ermenistanla birleştirerek kendi hima-yelerinde büyük Ermenistanı teşkil etmek olduğu faaliyetten ve Avrupa

matbuatından anlaşılıyordu. İngiliz gazeteleri bunun imkânsızlığından bahsediyorlardı. İşte haksız yere istilâya uğrayan ve akibeti feci görülen bu halkımızı kurtarmak için 20., 13., 3. ve 12. Kolorduların muaveneti ile millî harekât başlayacaktı. Bunun için hazırlanan esasları okuduk. Esasta ve teferruatta aynı fikirde idik. Bu talimat Sivas Vilâyet matbaasında 23 de tabedilmiş oldu. Bu talimatın vaktinden evvel diğışman eline geçmesi pek büyük mahzur idi. Gerçi Hey'eti Temsiliye mührü olduğundan millî bir varlık görülüyordu. Fakat yapılacak işlerin teferruatı vardı. Tabedildiği gün matbaaya kontrole gittim. Esaslı bir nezaret altında değildi. Matbaadaki vazifedarları birer birer tetkik ettim. En mühim tabı vazifesinin bir Ermeni elinde olduğunu gördüm. Hey'eti Temsiliye ve 3. Kolordu kumandanını ikaz ettim. Talimattan birkaç nüshanın aşırıldığı şüphesiz idi. Teşkilâtı milliyenin taazzuvu için mıntakama 23 de şu emri verdim:

Sivas: 23/11/1335

15. Kolordu Vekâletine

1 — Teşkilâtı milliyenin mahalle ve köylere varıncaya kadar taazzuv etmiş ve kuvvetli ellerde bulunması yapılacak sulh muahedenamesinde menafii mülkü millete azim tesir yapacağından Fırka kumandanları ve Ahzüasker hey'etlerinin mıntakalarındaki teşkilâtı itmam ve takviye etmeleri ve teşkilâtsiz yer kalmamasını pek lüzumlu görüyoruz. Vilâyet, liva ve kaza merkezlerinin ise nizamnamesi vechile emniyeti tammenin mevcut bulunmasına ziyade dikkat olunmalıdır. İntihabat dolayısıyla vukubulan şahsî hisler behemehal betaraf olmalı ve vatan ve millet kaygusu her hissin fevkinde görülmelidir.

2 — Teşkilâtın ve icra ve takviyesile mümkün mertebe Ahzüasker zabitanı meşgul olmalıdır. Fakat Fırka kumandanları bizzat veya münasip görecekları zevat icraatı kontrol etmelidirler.

Kâzım Karabekir

Sivas'taki pek mühim bir mes'ele de Birinci Ordu Müfettişı Fevzi Paşa (1) nin riyasetinde Samsun'a çıkıp Sivas'a gelmekte olan hey'etin vaziyeti idi. Bu hey'etin diğeri iki sivil şahsiyetini tanıımıyordum. Haizi ehemmiyet de değildi. Fakat Fevzi Paşa ile 326 senesinde Arnavutluk harekâtında, Harbı Umumide İstanbul, Çanakkale, pek az da Diyarbekir mıntakalarında iyi arkadaşlığımız vardı. Namus ve hamiyetine emindim. Zaif ciheti kuvvetten korkar, fena ahvalde fazla bedbin olmasıydı. Bugünkü vaziyette İstanbulu kuvvetli gördüğünden aldığı emri tam bir gayretle ifaya çalışacağını biliyordum. Bu hey'et Samsun'a çıkar çıkmaz aleyhinde Hey'eti Temsiliyede feveran başladı. Zahiren intihabın serbest cereyanına nezaret ve memurunin ahvalini tetkik vazifesile geli-

(1) Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşadır.

yorsa da asıl maksadlarının Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Teşkilâtı Milliye hakkında malûmat almak, halkın temayülâtını, Teşkilâtı Milliyenin sureti idare ve iâşesini tetkik etmek, daha fenası merkezi hükûmete karşı alınan vaziyetin fenalığı hakkında halkı ikaz etmek ve Meclisin İstanbul'da toplanmasını temin olduğu yaverinin Mustafa Kemâl Paşa aleyhinde de bulunduğu geçtikleri yerlerden haber veriliyordu. Fevzi Paşa 24 de Sivas'a gelecekti. Aleyhinde dehşetli bir cereyan başlamıştı. Dövelim, öldürelim diye asabî haykırmalar oluyordu. En ziyade Mustafa Kemâl Paşa ile Rauf Bey hiddetlerini gösteriyorlardı. Ben çok müteessir oluyordum. Bir kere benim prensibim hilâfına asabiyet; ikincisi hürmet ve samiyetim olan bir arkadaşına hakaret.... Acaba Fevzi Paşa niçin geliyordu? Kendisile sükûnetli görüşülerek ikna olunamaz mı idi. Biriğimizi ve kuvvetimizi görünce bize temayülü ihtimali kuvvetli değil mi idi? Benden başka kendisine zâhir olacak, bu işi samimî şikle sokacak da yoktu. Ben Fevzi Paşaya yapılacak hakarete katiyen tahammül edemeyeceğimi, aleyhine söylenen sözlerden pek müteessir olduğumu arkadaşlara ve bilhassa bu hususta pek ileri giden M. Kemâl Paşaya ve Rauf Beye söyledim. Şu teklifte bulundum: «Eğer sizler Fevzi Paşaya karşı samimî davranırsanız ben de Fevzi Paşayı ikna ederek fikrimize getiririm. Ve bir umumî ictimada samimî surette münakaşa ve fikrimizi kabul ve hiç değilse aleyhdarlıkta devam etmeyeceğini temin ederim. Yalnız ilk ricam samimî bir arkadaşımız geliyormuş gibi arkadaşca istikbaline çıkmazlığımızı da rica ederim. İtimadın tehdid ve tâzyikle değil telkin ve ikna ile kazanılacağına güzel bir misal görmüş olacağız.» Fikrim kabul olundu»

24/Teşrinisani akşama doğru Samsun caddesinde 8 kilometre mesafedeki çiftliğe gittik. Geç vakte kadar bekledik. Hava soğuk, ortalık çamur. Otomobilleri bozulduğundan Yenihan'da kaldıklarını anladık. Arkadaşlar epeyce sabırsızlandılar. Yarın artık gelemeyiz dediler. 25 de yağmurlu bir havada bir kı'ai muntazıra ile bir kaç arkadaş Fevzi Paşayı karşıladık. İhzar ettirdiğimiz yere getirerek yarın mufasalan yalnız görüşmeye karar verdik. Vazifesini müş'ir talimat şudur:

Anadolu dahilinde ahvali umumiyeyi tetkik ve teftiş ile muamelâtı umumiyenin kavanin ve nizamâtı mevzua ahkâmına muvafık olarak cereyan edip etmediğinin ve intihabatı meb'usanın her türlü tesirden âzâde ve kemâli hürriyetle icra olunup-olunmadığını ve müslim ve gayri müslim bilûmum efradı tab'a beyninde nifak ve imtiyazca münafi ahval olup olmadığını ve esbab ve müessirlerini biltahkik islâh ve fenalıkların izalesi tedabirini mahallinde tahkik ve ahaliye gerek intihabı meb'usan ve gerekse umur ve muamelâtı saire hususunda hukuk ve vazifelerini tanımak için irşad ve tenvir etmek ve leddilicab memurini de ifayı vazifeye davet ve ikaz eylemek bilûmum memuriyetlerinin devam ve ademi devamına karar vererek bu babda mercii aidine teklifatta bulunmak vazife ve selâhiyeti fevkalâdesile mütekait Birinci Ferik Hürşit ve Ferik Fevzi Paşa Hazaratı riyasetinde iki komisyon teşkil edilmiştir. Mezkûr komisyonların kolordu mintakasına vürudunda vazifelerini seya-

hat ve emniyetleri noktai nazarından her türlü teshilât ve muavenetin ifa ile taleb edecekleri malûmatın itası mercudur.

Harbiye Nazırı Cemâl

26 sabahleyin ziyaretine gittim. İki saat kadar münakaşa ettik. Fevzi Paşanın en mühim vazifesinin beni görmek olduğunu anladım. Mustafa Kemâl Paşayı tutmaklığımın felâketini, istikbalde bednam olacağımı anlattı. Söylediği iki şey şunlardır: 1) Yegâne istinadgâhları sen olan Mustafa Kemâl Paşa muhteris ve menfaat düşkünüdür. Maksadı, şekli hükûmeti değiştirmek, diktatör olmaktır. (1) Ahlâkca herkesce fena tanılan bu zatın milletin başına belâlar getireceğini seni seven bütün arkadaşlarımız ve ben yakinen biliyoruz. Ali Fuat Paşa da muhterisin biridir. En itimad ettiğin İsmet de aynı fikirdedir. Ve benim gibi o da seni ikaz etmek fikrindedir. Bunların hiç bir kuvveti olmadığı halde sen bunlara kuvvet veriyorsun. Âtinin vahim vaziyetlerinde omuzlarına büyük mes'uliyet alıyorsun. Kendisinin İstanbula celbine sen mâni oluyorsun. Buna zahîr olma! Bunu milletin, memleketin selâmeti için sana benim ve bir çok arkadaşlarımızın samimî olduğundan ve senin bu vatana olan namuskârane fedakârlıklarımızı herkes bildiğinden söylemeyi bir vazife bildim. 2) Mustafa Kemâl Paşa yaverlerini de meb'us yaptırıyormuş. Bu gibi meb'usların yapacağı fena tesiri de düşünmelisiniz.

Cevaben şunları söyledim: «Paşam! Mustafa Kemâl Paşaya başımıza geçmesini daha İstanbulda teklif eden de benim. Bugün bütün kuvvetimle tutmayı en büyük bir vazife bilirim. Ondan daha hamiyetli ve değerlisini İstanbulda iken aradım, bulamadım. Pekâlâ hatırlarsınız. Hanginiz esaret altındaki İstanbuldan çıkıp da geldiniz. Bugün de sizden rica etsem ihtimal yine gelmezsiniz. Burada kalınız, seni Reis yapalım. Bugün benim kuvvetle tutacağım zattır ki milletin riyasetinde durabilir. Doğrudur. Fakat bu bizzat ben olamam. Çünkü ben istinadgâhsız kalırım. Siz ve emsaliniz esaret altında oturmayı tercih ediyorsunuz. Bugünkü vaziyetimiz en tabii ve en mēşru bir şekildir. Bu mütalâa kolordu kumandanları ve hey'eti temsâliye için de böyledir. Keşki milletin ilerisinde ve kolordu kumandanlıklarında daha değerli zatlar bulunaydı. İstanbulda dedikodu yapan arkadaşlar iş bu raddeye kadar muvffakiyetle geldikten sonra olsun Anadoluya gelseler ya. Ne yazık ki Şarkın münevver evlâdları bile İstanbuldan çıkmazken şarklı olmayan bizim gibiler en felâketli günlerde halka teselli ve emniyet verdik, halk da tabii olarak rehberlerini gördü ve onlara selâhiyet ve kuvvet verdi. Halkın zabitana olan itimadını ve bizlere karşı beslediği ümit ve muhabbeti yer yer gezip göreceksiniz.... Şu veya bunun meb'us olması fena tesir yapar fikrine gelince, bu ana mes'ele değildir.

(1) 1338 senesi son aylarında bir gün Bursa'da aynı Fevzi Paşa, İsmeti de telmih ederek "Biz Mustafa Kemâl Paşayı diktatör yapacağız," demiştir. Yine ikimiz baş başa idik. O günlerin hatıratında tafsilât ve ruhî tahlilâtı vardır.

Esasta bir olduktan sonra bunların samimî olarak halli gayri mümkün değildir.»

Fevzi Paşayı nihayet ikna ettim ki millî mukavemet olmazsa esaret altına, hem de Mısır gibi, bir devletin değil, parça parça muhtelif devletlerin esaretine düşeceğiz. Ve devletler de Rum, Ermeni jandarmasile Anadolu Türklüğü kazıyacaklardır. Halbuki millî bir mukavemetle istiklâlimizi kurtarmak imkân dahilindedir. İmkân olmasa dahi boyunduruğa boyun uzatmaktansa ikmâli namus eylemek ve işi pek pahalıya mal etmek bilhassa biz askerlere bir borçtur. Herhalde boyunduruğu paralayacağız. Bilhassa Ermeni Yunan vahşilerini biz bitmeden evvel bitireceğiz. Her halde istiklâl aşkile son nefese kadar çarpışacağız. Tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmaya karar verenler her halde muvaffak olurlar. Olmasalar da tarihte namerd insan tanınmazlar. Harbi Umumiden sonra bir çok milletler asırlardan beri ölü oldukları halde meydana çıkarken asırlık Türk milleti, hem de sessizce, zillet ve meskenetle nasıl ölür... Millî varlık, millî birik teessüs etmiş, millî karar verilmiştir. Artık bu işlerle ve Mustafa Kemâl Paşa ile uğraşmak yanlıştır. Millî karara karşı harekettir, ihanettir, felâkettir.

Fevzi Paşa millî mukavemete ve millî karara hak veriyor. Yalnız «Mustafa Kemâl hepinizi atlatır, sürükler, bir şeyden haberiniz olmaz. O millî kararı, sizin meşru emelinizi değil, şahsî ihtirasını düşünüyor. Onu tanımıyorsunuz,» diyor ve endişesini bir noktada, Mustafa Kemâl'in şahsında topluyor, diktatör olacak diye endişe ediyordu. Kendisini şöyle tatmin ettim: «Görüyorsunuz ki içimizde gayri müdrik insan yok. Şahsî olarak aykırı istikamete gitmesi mümkün değildir. Bugün nasıl tutuyorsak aykırı hareketini görünce de bırakmak elimizdedir. Mustafa Kemâl halka ve halkçılığa hürmet ettikçe mevkiinde durabilir. Herhalde pis bir muhit yapmasına meydan vermeyiz. Şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da muvaffakiyetin birlikte olduğunu görüyor.»

Fevzi Paşa hak verdi «Bu suretle kendisini başı boş bırakmaz ve icabında vaziyet almayı düşünmüş olduğunuza nazaran bugünkü vaziyet zaruridir,» dedi. Kendisine karşı arkadaşların itimadsızlığından ve aleyhinde bulunduğundan bahsetmedim. Yalnız hey'ete ve boşboğazlık eden yaverine nasihat etmesini söyledim. Ve Hey'eti Temsiliyeyi ziyaret etmesini ve samimî davranmasını ve Kuvvayı Milliyeye taraftar olduğuna söylemesini samimî rica ettim. Kabul etti. Bu suretle samimî ziyaret de vukubuldu. Tarafeyn memnun göründüler. Ben 26 da Fevzi Paşayı dairei samimiyet ve ittihadımıza almaya ve bilhassa Mustafa Kemâl Paşa ile aralarındaki uçurumu doldururken ne yazık ki Kemâl Paşa bana verdiği söze rağmen bizim 3. Fırka Kumandanı Halit Beyle hem de meb'usların şahısları hakkında şifreli muhaberatta bulunmuşlar. Garip bir tesadüf oldu. Öğleden sonra müzakerelerimizin hitamında İradei Milliye yazılacak bazı müsveddeleri istemiştım. Bunları okurken evrak

arasından Halit Beyin 22 tarihli 25 de Mustafa Kemâl Paşaya gelen ve 26 yani bugün de Mustafa Kemâl Paşanın Halit Beye verdiği cevabı okudum. Aynen şunlardı:

Maçkadan: 22/11/1335

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

a) Gümüşhane sancağı ile Trabzon sancağından Cevizlik kazasında meb'us, mütebaki kazalarda ise intihabla istigal edilmektedir.

b) Gümüşhane sancağı ile Cevizlik kazasında Müdafaai Milliye namzetleri kazanmışlardır. İzzet ve Servet Efendilerin fevkalâde muhalefetlerine mukabil fırka da muvaffakiyet için pek büyük bir mesai ve kudret ile cevap vermektedir. Netice nin lehimize çıkarılacağına kanaatim kavidir.

c) Trabzon vilâyeti namzetlerinin esamisini 9/11/1335 ve 870 No. ile arz etmiştim. Bunlardan yalnız Lâzistan sancağının bir namzedi noksan olup o da Rizeli Osman Efendidir. Mumaileyh Müdafaai Milliye âzâsından bulunmasına ahalinin arzusuna ve aynı zamanda liyakatine binaen namzed gösterilmiştir. Arzı keyfiyet olunur. 25 de gelmiştir.

Kaymakam *Halit*

Maçka'da Kaymakam Halit Beye

C. 22/11/1335 Himemi vâlaları müstelzimi şükran olmuştur. Lâzistan sancağına namzet olarak sizce muvafık görülen Rizeli Osman Efendinin temini muvaffakiyeti bizce temenni olunur efendim.

26/11/1335

Mustafa Kemâl

Evvelâ intihabata müdahale edilmeyecekti, sonra benim madunum olan bir fırka kumandanile hem de vaziyeti hayli münasebetsiz ve müşkül bir halde olan ve her taraftan aleyhine şikâyetler yağan Halit Beyle ve verdiği söze rağmen bu taze muhabereye çok canım sıkıldı. Ben bugün saatlerce Mustafa Kemâl müdafaai ettim, onun vaziyetini kuvvetlendirmeye çalışıyorum. O bilâkis benim fırka kumandanlarımla benden habersiz, arzum hilâfına vaziyet tesis ediyor. Duyduğum acı tesire rağmen Fevzi Paşanın hâlâ kulaklarımda çınlayan sözlerini o kadar büyütmedim. Evvelâ Rauf Beyle görüşerek bu münasebetsizliğin temadisine mâni olabileceğimi düşündüm. Rauf Bey de mütehayyir kaldı. Kemâl Paşaya lâzımı gibi anlatarak bir daha tekerrür etmeyeceğini temin etti. Ben de artık bizzat bu teessürümü söylemekten vaz geçtim. Yalnız Halit Beye şunu yazdım:

Maçka'da 3. Fırka Vekâletine

Halit Beye: 22/11/1335 tarihli Kemâl Paşaya yazılan şifreyi okudum. Millet in feryadı ve orduların millete müzaheret ilânı esası sabık kabinenin imhasına cür'et ettiği meşrutiyet idareyi tesis idi. Şu halde askerlerin hiç bir vechile intihaba tesir yapmaması ve milletin kemâlî serbesti ile namzetlere rey vermesi lâzımdır. Kıtâat-

mızın siyasete müdahalesile inzibat ve samimiyetin sarsılmasına meydan verilmemesini hassaten rica eylerim.

Kâzım Karabekir

27 de Kara Vasıf Bey Sivas'a gelmişti. İstanbul'a ait verdiği tafsilâtın mühim noktaları şunlardır: Efkârı umumiye Amerika lehinde, Fransızlara karşı hiç temayül yok, İngiliz Muhipler Cemiyeti İngilizlere taraftar. Mustafa Kemâl Paşanın teşkilâtı istediği cihete götürecektir ve bir hükümet yapacak korkusu var. Muhtelif fırkalarda da bu fikir var. Padişah da M. Kemâl ve Rauf için bundan endişe ile bunların buldukları işi bozmak istiyor. Meclisin İstanbulda toplanması fikrinde bazı tedbirleri her birerlerimiz gibi o da sayıyor.

İşte İstanbuldan gelenler, şayanı itimad bazı arkadaşlarımızı da yad ederek Mustafa Kemâl'in oynayacağı rolden endişelerini söyledikleri gibi şark halkı da zaten şimdiye kadar aynı endişe ile muhtarlık olmaktan idiler. Bilhassa Erzurum Kongresi mukarreratının kaldırılması meselesindeki vaziyetleri istikbal için kendilerini daha hassas bulunduruyordu. İşin daha münasebetsiz bir safhası açılmıştı.

26/Tegrinisani öğleden sonraki müzakerede 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey ile M. Kemâl Paşanın arası açıldı. Selâhattin Bey celseyi terk ederek çıktı gitti. Sebebi hükümetle daha mülâyim olalım, bilhassa parasız bulunuyoruz, Meclisin İstanbulda alacağı şekilden sonra kat'i hareketle her şeyi ele alırız, bugün madem ki meşru hükümet İstanbuldadır, Meclis toplanıncaya kadar inkıta yapmayalım fikrini ileri atmıştım... Kemâl Paşa: Parasız kalırsak mes'ele Teşkilâtı Milliyeye inkılâb eder demmişti. Meşru hükümet varken anarşiye ve belki de Tavaifi Mülûk şekline döneriz, her halde teenni ve basiretle hareket lüzumunda ısrar etmiştim. Selâhattin Bey mülâyim olalım, behemehal hükümetle anlaşalım dedi. M. Kemâl Paşa da Selâhattin Beye kızdı bağırarak cevap verince Selâhattin Bey de: «Bağırmaya hakkınız yok, fikrime hürmet etmiyorsunuz» dedi ve çıktı gitti, idi. Selâhattin Beyle hukukum en eski olduğundan Hey'eti Temsilîye arkadaşları benim tavassutumla samimiyetin iadesini rica ettiler. Selâhattine rica ettim ve samimiyeti iade ettim. Garip vaziyetler. Kemâl Paşa bulunduğu vaziyeti göremiyor. Dünya âlem aleyhinde iken beni şifre mes'elesile, Selâhattin Beyi başka bir sebeple müteessir ediyordu. Selâhattin Bey barışmış ertesi günü celseye gelir gelmez daha asabî bir halde söylenerek çıktı gitti. Yine arkadaşlar bana rica ettiler. Bilhassa Rauf, Mazhar Müfit, Bekir Sami Beyler rica ediyordu. Bugünkü dargınlığın sebebini sordum, bilmiyoruz, siz anlar ve hal edersiniz dediler. Selâhattin Beyin dairesine gittim. Zavallı hidde-tinden ağlayacak bir halde idi. Ne olduğunu sordum. «Söylenmez! Bu adam namusumla oynuyor. Biz millî mes'ele hallediyoruz, halbuki.....» diyerek hâdiseyi anlattı. Muhitinin münasebetsizliği olabileceğini söyleyerek teskine çalıştım. Ve kimseye açmamasını ve müzakeratı hayırlısıyla

bitirmekliğimize engel çıkarılmamasını samimî rica ettim. Söz verdi. Kendisini müteessir eden vaziyeti tashih ettirdim.

Hey'eti Temsiliye ile anlaşacak iki mes'elemiz daha vardı. Biri Sivas Kongresi hitamile beraber Erzurum Kongresi âzâlarının, Erzurum Kongresinin kararını Sivas Kongresi bel' ettiğinden dolayı malûm olan uzun muhabereleden hasıl olan suitefehhümün izalesi, diğeri de Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl imzalı iş görme mes'elesi. Birinci mes'eledelik haklı olduğumu Mustafa Kemâl Paşa da Rauf Bey de tasdik ettiler. Bunu hususî görüşerek her arkadaşı nazarında hak kazandım. Benim sualim basit ve kestirme idi: «Eğer şark vilâyetlerinden herhangi yeni bir kısım müstesna olmak üzere istiklâlimizi müeyyid bir sulh esasatı kabul olunursa Sivas Kongresi ahkâmını tatbik mümkün müdür?» Bu suale sükût veya itizar olunuyordu. Şu halde diyordum: «Hiç olmazsa makina başında Sivas Kongresi esasatı kabul olunmadan anlaşmak mümkün değil mi idi?» Netice, kongrenin Malatya hâdisesi ve mahallî bazı endişeler neticesi aceleye geldiğini fakat benim (Kongre acele mi dağıldı, yoksa tabii bir halde mi?) diye sualime acele olduğunu itiraf etmemekle hata ettiklerini söylediler. İmza mes'elesine gelince: Gün geçtikçe Kemâl Paşanın imzası karşımıza büyük müşkilât çıkarıyordu. En yakın muhitemizde bile bu kılıkale sebep oluyordu. Halit Beyle meb'usların şahıslarını tâyin muhaberesi ise benim nazarımda dahi daha ziyade mahzurlar tebellür etti. Bu hususta Mustafa Kemâl Paşanın arzusile mevkii münakaşaya kondu. Millî Reis bulunmasına daha ilk günde olduğu gibi taraftardım. Fakat Hey'eti Temsiliye diye tamimlere ve muhaberele imza atılırsa bütün hey'etin mes'uliyeti altında olacağını, namına olan imzaların yaptığı ve yapacağı müşkilâtla beraber Hey'eti Temsiliyenin herhangi bir muhabereden haberimiz yoktur gibi mazeret beyan etmeleri muhtemel olduğu gibi Mustafa Kemâl Paşanın zati imzasının dahi herhangi bir makamda Hey'eti Temsiliye kuvvetini temsil edebileceğini söyledim. Daha evvel de hey'eti Temsiliye âzâları namlarına imza taraftarı olduğundan, fikrim bazı münferit arkadaşlarca tasvib olunmasına rağmen, bu yolda devam karar verildi. Gerçi daha dünkü imzalı Halit Bey yazılan zati şifre vardı. Fakat bir daha böyle şeylerin tekerrür etmeyeceği ve Kemâl Paşanın her muhaberesinin behemahal Hey'eti Temsiliyeye görülecek ve mes'uliyeti kabul olunacağını en itimad ettiğim arkadaşlar temin ettiğinden bu mes'ele de kapandı.

Demirci Efe tarafından gelmiş bir hey'eti de müzakerelerin birine Kemâl Paşa davet etmişti. Bunun muvafık olmadığını, sonra bu gibi adamların şımarıklığının yapacağı müşkilât ve fenalığı söyleyerek temadisine mâni oldum.

Artık işimiz bitmişti. Hey'eti Temsiliye bir çok meb'usların uğrağı olduğundan, evvelâ Eskişehir'e giderek meb'usanın emniyeti vesaire için müzakeratta bulunacaklarını sonra da Ankara'yı merkez ittihaz edecek-

leri takarrür etti. Emniyet mes'elesinin pek mühim olduğunu Eskişehirde tehlike büyük olacağı gibi, Ankara için de Kuvvayi Miliyeyi esaslı teesüsus ve taazzuv etmeden isticâl etmemelerini söyledim. 30/Teşrinisanide Ali Fuat Paşa, Vali Haydar Bey, 12. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Şemsettin Bey garbe, 1/Kânunuevvelde de ben şarka hareket ettik. Fevzi Paşa Hey'eti de şarka geleceğinden bugün o da kararımız vechile hareket etti. Ben otomobil, onlar yaylı arabalarla. Fevzi Paşa Hey'etile Müdafaa-i Hukuk Hey'etlerinin temasta bulunmasını ve millî kuvvetin sarılmıyacak bir kütle, pek kavi ve yekvücut olduğunu, intihabatın serbest ve efradı milletin mukadderatını müdrîk olup serbestii tammede olduklarını izah etmelerini merkezlere bildirdim. Bu hakikati hey'et de yolları boyunca gördüler.

Sivas'tan 10 evvelde hareket etmiştim. 12,30 da Koçhisar'a vardık. Buraya kadar şose mükemmeldi. Hey'et arabalarla 6 da çıkmışlardı. 1 sonrada geldiler. Cadde ortasında yüksek bir sütun üzerindeki Sultan Osman heykeli memlekette yegâne heykel. Koçhisar şose boyunca seksen hane islâmdır. Güzel yeni bir mektebi var. Fakat gece cam ve çerçevelerini çalıyorlarmış. Halka ve memurine acı söyledim. (Çarşı boyunca dükkânlarda, sayanı hayrettir, oyuncaklara varıncaya kadar Avrupa malı dolu. Ecnebi oyuncakları köylere kadar gelmiş. Mektep önünde iken babası kucakta dört yaşında bir çocuk getirdiler. Çocuğun ağzına vurmaklığımı babası yalvardı. Bu suretle çocuk söylemiş. «İbrahim Tali' Bey doktordur, baksın» dedim. İbrahim Tali' Bey baktı. Küçük iken düştürdünüz mü? — Evet! Bayıldı mı? Evet!... Herif doktora aldırıyor, benim tokatı bekliyordu. İbrahim Tali' Bey de «Bu tokat herifin manevî ümididir, çare yok hafifçe ağzına dokununuz,» dedi. Çocuk bilhassa kulakları kir içinde. Çocuğun ağzına elimle dokundum, herife de «Çocuğu temiz tutarsan pek yakında söyler,» dedim. Dua etti, gitti.)

2 sonra da hareketle 3,15 de Zara'ya vardık. Şose buraya kadar da iyidir. Zara'nın şimal tarafı Cebeli Hamrine müşabih dağlardır. 1325 senesinden beri her sene kânunlarda Koçhisar ve Zara'da zelzeleler oluyormuş. Hayli harabiyeti mucip olmuş. Bilhassa Zara'da güzel bir iki bina tehlikeli surette çatlamış. Geceyi Zara'da geçirdim. Buradan sonra yol güzergâhtır. 2/ Kânunuevvel sabahı 7 evvelde hareket ettik. Fakat az sonra dereye çamura saplandık. Geçende geçtiğimiz köprü çökmüş. Bir saat uğraştık, hayvanlarla çektirdik 10,30 da Şerefiye'ye geldik. Burası Harbî Umumide menzil noktası imiş. Şimdi bir hanlık konak yeri. Güzel çeşmesi var, bir saat yemek molasından sonra hareket ettik. Karabayır karla örtülmüş. Yarım saat yaya yürüdük. Karabayır karakolundan sonra çamur berbad. Bir karış tekerlek batıyor. İnip otomobili itmeye mecbur oluyoruz. Bir çok zahmetle karanlıkta 6 sonrada Suşehri'ne gelbildik. Sivas'a giderken yollar nisbeten kuru idi. Suşehri'nden Sivas'a bir günde gelebilmiştik. Suşehri'ndeki ambarları teftişten sonra 8,45 de

hareketle 2 sonrada Çobanteke'ye geldik. Buradan sonraki yokuş pek çamur. Grupla yani 4,30 da Refahiye'ye geldik. Giderken uğramamıştım. Şoseden bir kilometre kadar eenubdadır. Bu eski Kolordu karargâhında (1. Kafkas Kolordusu) ahziaskerinde kalan menzîl ambarlarını teftiş ettim. Burada halk kaymakamın ihtilâsından ve nüfuzsuzluğundan şikâyet ettiler. Maarif ianesi diye para toplamış, bin lira kadar cebine atmış. İane hesabından 360 lirayı zarurete mebni zimmetine geçirdiğini itiraf etti. 309 da Müllkiye Mektebinden mezunmuş. Refahiye Jandarma takım kumandanı da eşkiyadan dehalet eden Paşa namında bir adam. Eşkiya iken aynı kaymakamı dağa kaldırmış! Şimdi birlikte hükûmet idare ediyorlar! Fevzi Paşaya buranın vaziyeti hakkında bir mazrufu iyi tanıyan Jandarma bölük kumandanına bıraktım. (Milletin başına hükûmet namı altında bir takım şerirlerin gönderilmemesine tavassut etmelerini de ilâve ettim.) Bilhassa Ferit Paşa hükûmeti zamanında en nazik yerlere nerede anarşi yapacak tıynette adamlar varsa tercihan gönderiliyordu. Bunları öğrenmek de hayli zamana mütevakıftı. Dersime de İngilizlerin iltimasile mutasarrıf gönderilmek istenilmişti.

4/Kânunuevvelde Refahiye'den 10 evvelde hareket ettik. Kıranhan yakınlarında buz ve kar yolu kapamıştı. Bu yollar âdi güzergâh olup bir tarafı dağ olduğundan topraklar yağış ve rüzgârların tesirile yolları az zamanda doldurarak otomobil ile geçidi tehlikeli kılıyordu. Bir gün evveline kadar tehlikeli yerler temizlettirilmesine rağmen yol berbattı. Kıranhan'ına bu sefer bir piyade bölüğü celp etmiştim. Yolun sağlam taşlarını temizlemişler fakat yanlarında kar küreği getirmemek gafletinde bulunmuşlar. Hayli zahmetle karanlıkta (Saat 5 de) Erzincan'a gelebildik.

5,6, 7/Kânunuevvelde Erzincan'da kaldım. Kışla ve ambarları teftiş ettim. İstirdaddaki halinden daha ziyade harabiyet var. Harbiye kışlasında bir cephe sağlamdı. Şimdi kâmilen yanık. Hastahane iki yeni pavyonla 1288 de yapılan eski bina sağlam. Suvari alayını, bütün mektepleri, hükûmetin darüleytamını gördüm. Yetimler haftada iki üç gün sıcak yemek yiyebiliyorlarmış. Derhal bu iki yüz çocuğu da Kolordumun himayesine aldım. Kırım Seferi zamanında yapılp 1298 de tamir gören Debağhane, Askeri İdadi Mektebi binası, Serum dairesini birer birer dolıştırdım. Hüsnü muhafazaları hususu için icab eden talimatı verdim. Dağlar bembeyaz olmuştu. Ara sıra şehre de yağıyordu. Fevzi Paşa hey'eti de yollarda atları değıştirdiklerinden 6/Kânunuevvelde Erzincan'a gelmişlerdi. 8/Kânunuevvelde 10 da Erzincan'dan hareketle Bican'da bir saat yemek molası vererek 3 sonrada Mamahatun'a geldik. Hey'et 8 sonrada geldiler. 9/Kânunuevvelde 10 evvelde Mamahatun'dan hareketle 1 sonrada Karabıyığa geldik. Ambarı teftiş ettim. Yeniköy-Karabıyık arası karlı. Erzurum'a kadar da kar yol boyunca basılarak buz halinde. Ova bem-

beyaz. Soğuk öğle vakti — 3 dü. 3,30 sonra Erzurum'a vardık. Fevzi Paşa Ilıca'da kalmışlar.

9/Kânunuevvel akşamı evimde, bir buçuk aylık pek uzun bir mesafedeki seyahatimin muvaffakiyetle ve sıhhatle bitmiş olduğunu düşünerek, müsterih bir halde masamın yanına oturdum. Masamın üstünde bir rapor gördüm. «Hartta elli kişilik müfrezenin silâhları» alındığından bahsediyor. Harbi Umumiden kalan bir rapor nasılsa gelmiş zannettim. Hiç bir vak'adan haberim yoktu. Hartın nerede olduğunu da bilmiyordum. Raporun tarihine baktım. 9/Kânunuevvel/1335 yani bugün! Derhal telefonla Kolordu Vekâletine bıraktığım Kâzım Beyle görüştüm. Ve derhal gelmesini söyledim. Hayret! Hart, Bayburt'un şimalinde büyücek bir köymüş. Nahiye merkezi, Bayburt kazasına tâbi. Burada Şeyh Eşref namında bir mutaassıbın kuvvetli miktarda müritleri varmış. Karadeniz sahillerine kadar nüfuzu varmış (1). Harbi Umumîde bile isyankâr vaziyetleri varmış. Bu sefer inkışaf eden vak'a şöyle başlamış: 6/Ağustos/1335 de Bayburt kaymakamı (Kuvvayı Milliye aleyhinde dedikodu yapıyor diye şikâyet üzerine kendisine nasihatle tekerrür etmeyeceğini temin ettiğinden şimdi Hasankale kaymakamı) Hart nahiye müdürü ve Bayburt ahâlisinin, «Şeyh Eşref şülik telkinatı yapıyor» yolundaki şikâyetlerini Erzurum valisine bildiriyor. 20/Teşrinievvelde Hart müdürü sabıki tekrar vilâyete bizzat şikâyet ediyor. 26/Teşrinievvelde vilâyet kaymakam vekili Jandarma Yüzbaşı Şükrü Efendiden tahkikat soruyor. 6 Kânunuevvelde kaymakam vekili vilâyete şu cevabı veriyor: «Kaza müftüsü riyasetinde hocalardan mürekkep bir hey'etle tahkikata başlıyor. Fakat müftü müzekkeresiyle celb edilmek istenildiği halde Şeyh Eşref gelmiyor. Hükûmet dinsizdir, zabıtlar şer'i şerife riayetsiz kâfirlerdir diyor. 8/Kânunuevvelde hükûmeti mahalliye satveti hükûmeti göstermek için Bayburt'daki kıt'adan elli kişilik müfrezeyi Hart'a gönderiyor. 9 da evlere iğfal neticesi yemek için dağıtılan müfrezenin silâhlarını alıyorlar... Bu garip vaziyetten kolordu da haberdar oluyor. Bu geçmişi dinlemekle beraber derhal Bayburt Ahzıaskerinden telefonla sorduğum malûmattan daha felâketli bir haber geldi. 9/10 yani bu gece, biraz evvel Güzei Süflâ'ya emniyet için gönderilen 60 nefer dört makinalı tüfekten ibaret müfrezeyi Şeyh Eşref müritleriyle basmış ve tekbirlerle hücum ettiğinden asker şaşırmış, müfreze kâmilen esir olmuş. Makinalı tüfekler ve silâhlar kâmilen âsilerin eline geçmiş. Şeyh Eşref Bayburt üzerine gelmeyerek bir saat mesafeden Hart'a dönmüş. Fakat ahali heyecan içindelermiş. Bayburt kasabası ve Trabzon şosesi tehlikede imiş!... Şeyh Eşref Mehdî olduğunu söylüyor ve esir ettiği efradı terhis, zabıtlere tövbe ve istiğfar ettiriyormuş.»

Bu vak'anın şimdiye kadar fiilî teşebbüslerini gördüğümüz İstanbul ufkundan geldiğini ve vahim bir irtica hâdisesinin başlangıcı olduğunu

(1) Tafsilât 16/1/1336 tarihli tamimde var.

kabul ile şiddetli ve kat'î tedbir almaya karar verdim. Derhal 9. Fırka-
dan Erzurum'dan bir, Gümüşhane'den bir, Narman'dan bir tabur, Erzincan'dan iki bölük suvari, Erzurum'dan 10,5 luk iki toplu obüs bataryası, üçüncü Fırkadan bir taburla iki topu Bayburt mıntakasına tahrik ve her iki fırka kumandanı Miralay Rüşti Beyle Kaymakam Halit Beyi de Bayburd'a gönderdim. Kuvvetlerin Bayburd'da toplanması en az on gün istediğinden Şeyhi oyalamak için Erzurum Kadısı Hürşit Efendiyi, bazı dinî nasihatlerle vakit kazanmasını tenbih ederek, Hart'a gönderdim.

Bugünlerdeki vaziyetimizde mühim olan hususlar şunlardı: (1) Kıta-
attan bazı firarlar vardır. Hudut haricindeki mahallî hükümetler de teş-
vikle kendilerini takviye için firara sebebiyet veriyorlar. Bardiz mınta-
sında Eyüp Paşa ismindeki bir Kürt Ermenilerin Bardiz'i işgaline mâni
olmakta Kosor mıntakasında İzzet namında biri Kürt cumhuriyeti teş-
kil ederek kendisini reisi cumhur göstermekte. Azerbaycan hükümeti Ce-
nubu şarki Kafkas hükümeti teşkili için fevkalâde vekil namile İsmail
Bey namında birini Oltu'ya göndermiş. Teşkilâta başlamış. Maaşla sı-
nufu muhtelifeden müstafi zabıt istiyor. Azerbaycan Manatlarının Oltu
ve Sürmeli mıntakalarında tedavülü, cephane vesaire verilmesi, muha-
cirlerin iadesi gibi mevaddı teklif ve Azerbaycan hükümetile icab eden
muhaberata tavassut edeceğini bildiriyor. (2) Erzurumda istihbarat şubesi
küşadına müsaade istiyor. Kürt Cumhuriyeti, Azerbaycan hükümetinin
yeni hükümeti gibi şeylerin İngilizlerin oyunu olduğuna şüphe etmedik.
Bir daha Kürt Cumhuriyeti isminin çıkmaması ve Oltu mıntakasını da
daha yakından idare ile o mıntakanın asayişini tehlikeden kurtaracak
tedabir aldırđım. Sivas'ta Hey'eti Temsiliyeden bugün 10/Kânunuevvel-
de Cenup mıntakaları hakkında gelen malûmat da şudur:

Zata mahsustur:

Sivas: 1/12/1335

*15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*

Paris Sulh Konferansına gitmek üzere Suriye'den hareket eden ve âmâl ve me-
talibi milliyemiz hakkında yakından malûmat hasıl etmek ve Hey'eti Temsiliye ile
müdavelei efkâr eylemek üzere Sivas'a uğrayan Suriye ve Ermenistan Fransız Fev-
kalâde Komiseri Fransuva Jur Piko ile vaki olan mülâkatı hususiyede milletin âmâl
ve metalibi kat'iyesini Sivas Kongresi beyannamesinde münderic olduğu izah edi-
lerek Kilikya, Urfa, Maraş ve Ayıntab'ın mütarekename hilâfına işgal ve buralarda
Ermeniler tarafından ika edilmekte olan mezalim Fransızların Hükümeti Osmaniye
memurlarına reva gördükleri muhakkirane tarzı muamele şedit protesto olunmuş ve
bu haksız işgallerin bertaraf edilmesini milletin kat'iyen talep eylediği ve bu maksad
uğruda bütün kuvayı madiye ve maneviyesini sarfetmeye azmeylemiş olduğu bildi-
rilmiştir. Mumaileyh cevaben: Daha hareketinden evvel Ermeni kıtaatının yeni iş-
gal olunan mahallerden çekilmesini eyreylediğini Fransızların Devleti Aliyenin istik-
lâlini tanıdıklarını ve bunun teminini arzu eylediklerini Adana'da menafii iktisadiye
teminine mukabil Maraş, Ayıntap, Urfa havalisi ile beraber Kilikya'nın da Fransız-
lar tarafından tahliye edilmesinin ve bu babda Sulh Konferansında diğer devletler

ışgallerinin ref'ine çalışmalarının muhtemel bulunduğu, sırf miltalâatı şahsiyesi olmak ve bir kaydı mahremane tahtında bulunmak şartile dermeyan eyledi. Ve bizden Adana'da ve Urfa, Maraş, Antep'te teşkilâtı milliyemize kemâken devam etmekle beraber Fransızlar aleyhine müsallâhan bir isyan, bir kıyam çıkarılmamasına rica etti. Biz de buna mukabil kendileri ve Ermeniler tarafından sebebiyet verilmeyeceğimizi ve fakat sebebiyet verdikleri halde mes'ûliyetin kendilerine raci olacağını söyledik. Tafsilâtı maruzanın son derece mahrem tutulması pek mühimdir. Mülâkatı mezkûreden hasıl eylediğimiz kanaate nazaran Fransızlar şarkta Türkiye lehinde harekette kendilerini menfaatkâr görmekte dirler. Jur Piko'nun teması da sırf nıkati nazarı millî hakkında kat'î malûmat ile Paris'e gitmek maksadına matuftur. Binaenaleyh menatıkı meşgulede eskisinden daha germi ile teşkilâtı milliyemizin tazuv ve teşmiline gayret edilmek ve fakat iş'arı ahire kadar müsallâhan hiç bir tecavüze meydan verilmemek lâzımdır. Umuru dahiliyemize jandarma ve polisle müdahale gibi mütareke ahkâmına mugayir harekâtlarının hem hükümet ve hem de ahali tarafından usulü dairesinde şediden protesto edilmek suretile bir intizar ve hazırlık vaziyetinde bulunmak maksadı siyasmimize bugün için en muvafık düşecektir.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

3. Kolordu Kumandanı
Selâhattin

Musul şimal muntakasında bulunan ve Harbî Umuminin son zamanlarında Ermenilerle birlikte Rumiye Gölü cenup havalisinden İngiliz nez-dine kağan Nasturilerin silâhlı olarak yerlerine avdet ettikleri ve Van üzerine hareket yapacakları şayiaları ara sıra çıkardı. Bugünlerde yine başladı. Kışın buna imkân olmamakla beraber Van muntakasındaki bil-hassa memurini rahatsız ediyordu. Şemdinan muntakasında nüfuzu olan Seyit Taha İran'dan Şemdinan'a geldiğini, kendisine techizat gönderilirse her emrime hazır olduğunu bildirdi. Bütün Kürtlük muntakasında en mühim manevî kuvvet din. Teşkilâta dahil bazı rüesanın muntazam aylıklarını vermek de maddî kuvvet idi. İşte Seyit Taha'nın bana yazdığı ve cevabım da bu rabita idi. Cenuptan gelen kavli ve fiilî istilâ teşebbüsleri bu suretle çürüyordu.

11/Kânunuevvelde Erzurum'daki mekteplerimizi Fevzi Paşa hey'e-tine gösterdim. Çocuklarımız büyük kabiliyet gösteriyorlar.

Bugün Dahiliye Vekâletinden vilâyete gelen bir şifrede «Bolşeviklerin eline düşmüş Rus limanlarile kat'î münasebet edildiğinden Osmanlıların da hiç bir vechile münasebette bulunmaması» tebliğ olunuyordu. Harbiye Nezaretinden bu hususta bir şey bildirilmediğinden sordum. Bizim aldığımız malûmat «Peteresburg'a taarruz eden Podeniç ordusunu Bolşevikler mağlûp etmiş ve bu ordunun silâhları Estonyalılar tarafından alınmış. Cenupta da Denikini mağlûp ederek Bolşevikler Harkof ve Kiyef'i zapt ile cenuba yürümektedirler. Denikin Rastof (Azak denizi

şimali şarkında) u tahliye ediyor. Azerbaycan'dan alınan haberde de Deniki'nin Bakû üzerinde hareket yaptığı» bildiriliyordu.

12 de gelen haberlerde Pontuscuların faaliyeti görülüyordu. Pontus Komitesi bilhassa Batum'da büyük faaliyeti vardı. Reisleri Sarraf Yuvanidi imiş. (Elefteris Pontus) namile gazete çıkarıyorlarmış. Trabzon metropolidi Trabzon'a bir Rum vali muavini geleceği propagandasını yapıyor. Bu herif Paris'ten yeni geldi. Zahiren bize taraftar görünüyor. «Pontus hayalile uğraşmamaları ve Ermenilere asker vermemelerini nasihat» edeceğim, diye Batum'a gitti. Trabzon'da Rumlar iki parti. Veniseloscular, Kral Konstantinciler. Metrepolid Venizelosculardandır. Batum'da İngilizlerin 25. fırkalarından 3500 kişilik bir müfrezeleri var. Üçte ikisi Hindli. 300 kişilik bir milis kuvveti de var. Yarısı Rum. Batuma müta-rekeden bugüne kadar Trabzon mıntakasından 3233 Rum ve 897 Ermeni muhaciri gitmiştir. Orada hayat daha ucuz olduğundan, aynı zamanda da İngilizler Batum'da islâm ve Gürcülerin Bolşeviklerle anlaşacaklarından korktuklarından sadık gördükleri Ermeni ve Rum nüfuzunu tek-sife çalıştııklarını zannediyorum. Dersim'e yeni gelen Osman Bey isminde bir mutasarrıfın teşvikile (Bizim Kürt kulübüne itimadımız var) gibi İstanbul'a bir telgraf çekmişlerse de Harput'ta ahkonulduğunu ve bu mutasarrıfın Ayvalıkta Yunanlıların harekâtını teshil ettiğinden Eskişehir'e kabul olunmadığı haberi geldi. 13. Kolordu mıntakasinda da bilhassa hükümet reisleri vasıtasile millete ihanetten hâlâ vazgeçilmediği görülüyor. Bu belâların def'i için hâlâ ordu çırpınıyordu. Bugün vakit bulup yazabildiğim geri mıntakası teftiş lâyiham, mıntakam hakkında vazih malûmat vereceğinden aynen yazıyorum. Bu esası Hey'eti Temsiliyeye de izah etmiştim.

Tahrirat ve şifre
telgrafia (zatidir)

Geri Mıntakası teftiş lâyihası
Harbiye Nezaretine

Erzurum: 1/12/1335

Kolordunun geri mıntakasını teftişte şayanı dikkat gördüğüm mevad bervechi maruzdur:

1 — Dahil ve hariç düşmanlarımız her müsait yerde dinî ve örfî tahrikâta berdevamdırlar. Buna karşı tedbir ve daima halkı ikaz ve tenvir ve fikri iftirakı bir Ermeni ve Rum istilâsı ve onu da imhayı islâm siyaseti takip edeceğini anlatmak ve bir menfaat mukabili anlamak istemeyenleri de ezmektir. Bunu yapacak bilcümle memurin, gazeteler ve akli eren efradı millettir. Bugünün en mühim mes'elesi Kürtlüktür. Bunun kolorduyu âcizi mıntakasındaki vüs'ati ve şekli malûmu samileridir. Şarkın mahdud bir kaç gazetesini Kürdistan'da kimse anlamaz, akılları erenlerin de tesirâtı ancak memurini hükümetin gösterecekleri şekil ve renge bağlıdır. Tasavvur buyurulsun ki bir mutasarrıf veya kaymakam zerk olunan fikri leime taraftardır. Hattâ daha ehveni aciz ve meskenetten veya suiistimalâtından dolayı bîtaraf, seyirci kalıyor. Böyle yerlerde düşmanlarımızın muvaffakiyeti ne kadar kolaydır. Vazife vataniyemizin ibkasında fevkalbeşer bir gayretle çalışılıyor, fakat bu gayret de artık bugün fiiliyatla bir çok marifetler izhar eden unsurlardan tehlikeli olan mıntakalara memurlar göndermek neticesi tahassül eden fenalıklarla heba olduğu her-

kesi müteessir ediyor. Bendeniz ırk mes'elesini fevkalâde mühim görüyorum. Bugün bir Suriyeli asker veya mülkiye memuru, namuskârane, Türk milletle beraber çalışabilir, fakat bilâkis müşmanlarımız hesabına da çalışması da mümkündür. Bu inkân daima göz önünde bulundurulur bu zevatı her yeri Türklerle meskûn yerlerde kullanmak pek basiretkârane olur. Dünyada yalnız Türke has olan safiyette hâlâ vaz geçilmezse daha şahidi olacağımız feci mukadderatımızı zavallı Türk tarihine kaydedeceğiz, demektir. Dersim'in Erzince'a en yakın aşairinde bile Kürtlük cereyanı yapılırken ve o biçare halk Araplarla ve Ermenilerle ittifak ederek büyük bir devlet olacaklarına dair tahrik ve iğva olunurken Erzincan hükûmeti uyuyor, belki de malûmatı var da iğmaz veya teşvik ediyor. Bugün bir Kürt - Arap birliği diye çalışılırken velev iffet ve sadakate binlerce şahidi dahi olsun hassas noktalarda bir Arap mutasarrıfı veya bir Kürt kaymakamı bulundurulması kendi elimizle korulan felâketleri ihzar demektir. Meselâ bugün Bayburd vak'ası hiç yoktan hükûmeti mahalliye ve daha ziyade mevki kumandanının idraksizliğinden çıkmıştır. Mevki kumandanı ise ahziasker kalem reisi Şamlı Miralay Hasan Lütfü Beydir. Bu gibi zevatın pek namuslu olması ve Türkten itirak eden ve memleketlerinden Türk'ü kovan vatandaşlarından ve Irkdaşlarından bile teneffür etmesi, variddir. Fakat em ehven olarak bunların kendi memleketlerinde vaziyetlerini tesbite kadar vakit geçirmek politikası gösterecekleri de nazarı teemmüle alınmalıdır. Binanaleyh, bir Türk gibi, kaibi hiç bir zaman çarpımayacaktır. Mahzurlu olmakla beraber ufak rütbeden olanlar pek o kadar haizi ehemmiyet olmayabilir. Fakat kaymakam, mutasarrıf ve yahut erkânıharp ve kumandanlar hakkında nasıp ve tâyinlerde her Nezaretce esaslı düşünmek pek lâzımdır.

2 — Fakrî zaruret, bilhassa istikbalimiz olan etfalde müthiş tahribat yapıyor. Erzincan'da uryan ve sefil bir halde 200 kadar zükûr etfali Kolordu himayesine aldım ve Erzincan Leyli Eytam Mektebini de küşad ettim. Bununla yalnız istikbale ihsan yetiştirmiş olunmuyor, umum milletin aşair de dahil olduğu halde, bütün kalpleri kazanılıyor. Herkes, şefkatli himayesini gördükçe, hükûmetimize karşı da hissî şükranî ve bittabi hürmet ve itaati de artıyor. Şehit aşiret -evlâtlarından bir haylisi dahi aşiretleri reisleri tarafından şükranı mefharetle Erzurum Leyli İptidai Mektebine getirilmiş ve bizzat kendileri de mektebin hayat ve intizamını ve memleketin selâmeti uğruna terki hayat edenlerin evlâtlarının ne büyük bir refah ve şefkat içinde bulduklarını görerek hükûmetimize karşı sedakati kalbiyelerini teyid etmişlerdir. Şarkî vilâyatın harabezar bir halde ve binlerce etfal mevte mahkûm olan mazinin âlâmile ah ve enin içinde bulunan halk, hükûmetimizin Hilâli Ahmerin küz'î muaveneti hariç olduğu halde hiç bir suretle himaye ve sehabetini görmemişlerdir. Vilâyatı müstevliye ahalisine tevzi edilmek üzere hükûmetin tahsis ettiği yedi milyon zahireden bir kısmı mühimmini Trabzon'a nakleden Amerika hey'eti bu erzaktan dahilî vilâyat ahalisine bir şey vermemiştir. Bunları Trabzon'da savaşa bil halkına, bilhassa anasırı gayrı müslimeye tevzi etmektir. Yine buralarda geç-ügüzar ederek Amerikalılar tarafından ayrıca teberrü edilen zehair ve mevadı iase tevzi puslaları veren Miralay (Deyli) ismindeki zatın dahi mevaidi boşa çıkmıştır. Binaenaleyh Kolorduca küşad edilen Erzurum ve Erzincan mekteplerinin âcilece asdik ve 9/11/1335 tarih ve 1722 No. lu maruzatım vechile diğerlerinin de küşadına müsaadeleri maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden gelen bugün aldığım şifre Damat Ferid'in milletten habersiz yaptığı teşebbüsü gösteriyor:

15. Kolordu Kumandanlığına

Zatışahänenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslarile sabık Sadrazam Damat Ferit Paşa arasında takarrür ve imza olunan 12/9/1919 muahedei hafiye sureti bu kerre Dersaadetten elde edilmiştir. Teyid ve mevsubiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır. Mezkûr muahedename bervechiâti 7 maddeyi ihtiva eylemektedir

Suret:

1 — İngiltere hükûmeti kendi mandası altında Türkiyenin temamiyet ve istiklâlini deruhde eder.

2 — İstanbul makarrı hilâfet ve saltanat olacak ve Boğazlar İngilterenin mürakabe ve kontroluna tâbi tutulacaktır.

3 — Türkiye müstakil bir Kürdistan teşkiline mümanaat etmeyecektir.

4 — Bunlara mukabil Türkiye İngilterenin Suriye ve Elcezire'deki hâkimiyetini icabında muaveneti fiiliye ibrazile temin ve hilâfete ait manevî kudret ve selâhiyetinin İngilterenin gerek Suriye havalisile ve gerekse Müslümanlarla meskûn diğerk aksamda istimalini taahhüt eder.

5 — Millî cereyanların önüne geçebilmek için Türkiyede tesis edilecek olan nim meşruta idareye karşı vukubulacak aksülâmelleri İngiltere hükûmeti teskin için bir kuvvei zabıta tahsis edecektir.

6 — Türkiye Mısır ve Kıbrıs üzerinde bütün hukukundan feragat ederek hususî ve nim resmî mahiyeti haiz olan İngiltere hükûmeti konferansta Türk murahhaslarının bu babdaki arzularını is'afa meyyal olacak ve bunun kabulünü deruhde edecektir.

7 — Sulh şeraitinin takarrüründen sonra Zatışahane dördüncü maddedeki hususatı tevsî için İngiltere hükûmetile ayrıca bir mukavele teati edecektir. Bu mukavelenin ahkâmı mahrem tutulacaktır. İşbu mukavelename Dersaadette nüshateyn olarak tanzim ve tarafeyni âkidince teati ve kabul edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

3. Kolordu Kumandanı
Selâhattin

Şayarı hayret bir teşebbüs! Manda altında temamiyet ve istiklâl ne demek? Nim meşruta bir idare ne demek? İngiliz kuvvei zabıtası ne demek? Müstakil bir Kürdistan nedir? Ermenistandan bahsedilmediğine nazaran şark vilâyetleri ne olacak Kürdistan diye ayrılarak Ermenistan mı olacak? Ermenilerin Kürtlerle kardeşlik tesisine çalışmaları da aynı tarihlere tesadüf ettiğine göre şark vilâyetlerimiz Kürtleri de istiklâl diye aldatarak bir kuytu yer ayırdıktan sonra Ermenilik olacağına şüphe kalmıyor. Amerika mandası hakkındaki teşebbüsler de demek ki Padişah ve Ferit Paşanın bu teşebbüsüne karşı bir tertip. İhtimâl Fransa, Amerika'da böyle propaganda çıkarmışlar.... Bu muahedei hafiye ile Padişah milletinden habersiz onları bu meyanda müdafaasına memur bulunduğum Şark'ı bitiriyordu. Padişah kuvveti yalnız Ferit Paşadan

mi alıyordu? Şarkın başına gelecek felâketi bilenler ve buna razı olanlar herhalde belki içimize kadar sokulmuşlardı. Acaba Fevzi Paşa hey'etinin Erzurum'a kadar gelmesinin bununla da alâkası varmı idi? Daha neleri görmek ve daha kimlerle konuşmak istiyorlardı?...

İşte bu düşünce ile bu akşam (13/Kânunuevvel) Fevzi Paşa hey'etini ziyarete gittim. Millî vaziyeti iyi tetkik edip etmediklerini sorduktan sonra bahsi Kürdistan mes'alesi cihetine antikal ettirdim. Fevzi Paşa pek söze karışmıyor. İhhami Beyin hey'etin gizli vazifelerini idare ettiğine şüphem kalmadı. Bir çok sual ve münakaşalarımın şü hülâsayı söylediler: «Zannediyorum ki İstanbul'daki Kürtlük merkezi fenalığa çalışmıyor. İtilâf Devletleri Türkler aleyhinde olduğundan, şayet vilâyati şarkiyeden Türkler çekilsin derlerse Kürt milliyetini göstererek Ermenileri sokmamak için çalışıyor. Malûm ya şimdi milliyet prensibi var, İstanbul'daki Kürt Cemiyeti muhterem insanlardan mürekkeptir.»

«Bu yanlış bir zihniyettir,» dedim. «İstanbul'daki Kürt kulübüne ve Kürtlük mes'alesine sabık hükûmetin yardım ettiğine şüphe etmiyorum. Mühim bir vazife ile gelen sizler bile bilmeyerek vahim bir hata yapıyorsunuz. Bugünkü prensip milliyet değil, milliyet diye aldatarak müstemleke edinmek prensibidir. Arapların olduğuna bakın? Olacağını da göreceğiz. Eğer şarktan Türkler çekilirse buraların Ermenistan olacağına şüpheniz var mı? Belki Kürdistan diye aklıktan ölen Dersime böyle göz boyayıcı bir isim verirler. Erzurumdasınız, yani şarkın en kenar vilâyetinde. Burası Kürtlük müdür ki İtilâf Devleti Türklerle Şarktan çekilsin diyecektir? Erzurum Kongresi bu felâketi görerek toplanıp kararını vermedi mi?... İzmir Türk değil mi idi? Neden İtilâf emrine münkad olan hükûmet bu emri, hem de kolay tatbik için oraları âciz ellere tevdi'den sonra verdi. Adana ve Maraş'ta bugün İtilâf üniformasile Türk'ü katleden Ermeniler değil midir? Nerede milliyet prensibi? Milliyet prensibini ancak millet kendi el birliğiyle ve hayatını karşılık koyarak yapabilir. İşte Sivas Kongresi bütün vatanımız için bu esası koydu. Şarkta Türk, Kürt diye ayrı iki fikir yoktur. Kürt de biliyor ki Türksüz kendine yaşamak hakkı yoktur. İşte bunun için o da Türk milleti camiasının bir ferdi olarak her kuvvete karşı aynı azimle karşı koyacaktır. Benim gördüğüm Türklerden Kürtleri ayırmak için istiklâl yemleri atılıyor. Bugün bu kadar asırlık Türk milleti henüz elinde tecrübeli kumanda hey'etleri, zabitleri, orduları varken istiklâlini kaybetmek tehlikesile karşı karşıya olduğu halde hiç bir kuvveti olmayan biçare Kürt milleti nasıl hükûmet tesis edebilir. Ermenilerle baş başa kaldığı gün mes'ele yoktur. Hudut boyunca Ermeniler Sivas diye bağırişiyorlar. Kürt bunu kulağıle dinliyor ve istikbalinin nerede olduğunu görüyor. İstanbul'da Kürtlükle uğraşanlardan namuslu insanlar olabilir. Bunları gidince ikaz edin ki bu gayretlerini sarfedecek hayırlı yerler bulamıyorlarsa hiç olmazsa bir şeye karışmasınlar. Kürtlük diye şarkın milyonla asırlık Türkünü de

mahvedecekler. Cahil, saf bir halde hayat kaygusile meşgul biçare Kürtleri de». Bu beyanatım karşısında İlhami Bey de söz bulamıyordu. Haklısınız, uzaktan yaziyet görünmüyor, tarzında cansız tasdiklerde bulundu....

Hey'et 14/Kânunuevvelde Erzurum'dan Trabzon'a hareket ettiler. İlhami Beyin kim olduğu hakkında tahkikat yaptırım. Bu zat İtilâfçılardanmış. Kâmil Paşa kabinesi zamanında polis müdürlüğü de yapmış. Bir itilâf kulübünün de reisi imiş. Ben buna ehemmiyet vermedim. Biz şu veya bu fırka ile meşgul değildik. Millî teşkilâtımız milletin umum efradını bağrına basıyordu. Teşkilâta girmeseler dahi ne kadar fazla vatandaşımızı tenvir edebilsek bir kârdı. Fakat her irşad olunan bizim için mutlak bir kazanç olmuyordu. İşte İlhami Beyin Trabzon mintakasında emin olduğu kimselere söylediğine göre bu zat kolordum için iyi bir fikir taşıymıyormuş. Fevzi Paşa hey'eti, Kuvvai Milliye aleyhinde gazetesile ihanetkâr bir vaziyet alan firarî Ömer Fevzi'nin ne gibi bir selâhiyetle Divanı Harbe tevdi ve derdestine teşebbüs edildiğini ve Vali Galip Beyin kaldırılması mes'elesini tahkik etmişler. İntihabata Fırka Kumandanı Halit Beyin gayri meşru müdahalesini de Harbiye Nezaretine şikâyet etmişler. Hart vak'asile meşgul olduğumdan Fevzi Paşa hey'etile Kürtlük mes'elesi hakkındaki münakaşamı ancak 6/1/1336 da Harbiye Nezareti, Erkânıharbiyei Umumiye ve Mustafa Kemâl Paşaya da yazdım.

Aynen şudur:

Erzurum: 6/1/1336

Harbiye Nazırı Cemâl Paşa Hazretlerine

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa Hazretlerine
20. Kolordu Kumandanlığına (Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine)

(Fevzi Paşa hey'etile Erzurum'da Kürtlük mes'elesi üzerinde mufassalan görüştük. Hey'etten İlhami Bey İstanbuldaki Kürt Cemiyetinin muhterem insanlar olduğunu ve sırf vilâyatı şarkiyenin Ermenistana verilmemesi için Kürtlük mes'elesinin ortaya çıkarılmış olduğunu söyledi.) Hükûmeti sabıkanın Kürtlük mes'elesini kabul ve hattâ muavenet ettiği anlaşıldı. Mes'leyi ikiye ayırdım. Biri eğer Kürtlük mes'elesini ortaya çıkarmakla Şark'ı kurtarmak mümkün ise ve bu mesaide bir takım kimselerin namussuzca irtikâbatı yok idi ise bize için bidayetinde neden hiç malûmat verilmedi. Şarkın valilerinin ve kumandanlarının bir çok istirhamatlarına mukabil için gizli tutulması mes'elenin gayri meşru olduğunu ve bu âzîm ve Kürdü de Türk'ü de mahv ve harab edecek zihniyetin bir ictihad neticesi olmadığını âlem nezarında isbat etmiştir. İkincisi Kürdü ayırmakla Ermeni mes'elesinin hal değil belki bugün sönmüş ve hiçe inmiş bir halde olan Ermenilerin kollarını sallaya sallaya zavallı Kürtleri ve aralarında girift olan Türkleri usulleri vechile imhaya kudret bulacaklardır. Çünkü Kürt ilim ve irfandan bihaber ve daima birbirinin imhasına müsait bir haldedirler. Bugün hududumuzun öte tarafında kalan halkın ekseriyeti Kürt

olduğu halde içlerinden hiç biri kendilerini idare edemiyor bir takım Türk, Çerkes beylerin idaresinde Ermenilere karşı koyuyorlar. Bugünkü vaziyette Ermenilerin hattâ takviye olundukları halde dahi Şark vilâyetlerine bir şey yapmaları gayri mümkün gibidir. Fakat bir kere Kürt Türkün muavenet ve sehabetinden ayrıldı mı evvelâ biri birine girer, saniyen de az bir kuvvetle himaye olunacak Ermeniye çığnenir. Bu hakikati hayatı, namus ve malı buralarda ayak altında olan Kürtler görüyor ve bize sarılıyor ve Kürtle Türk bir çok namuzsuzca propagandalara rağmen bu havâlide yekvücuttur. Her türlü tehlikeden uzak ve hiç bir şeyi ayak altında olmayan kimseler, İstanbul'da ne gibi menfaat ve iğfal ile bu işlerle uğraşiyor, akıl ermiyor. Bu izahatı İhâmi Beye de verdim. Mumaileyh cevaben Avrupa bir kaç vilâyetimizi verirse ne yaparız, ancak Vilson prensipleri mucibince buralar Kürtlük-tür diye belki kurtarabilir fikri üzerine Kürt kulübünün çalıştığını söyledi. Kendilerine cevaben bu Kürt ayrılık fikrinin vilâyeti şarkiyeyi Ermenistan yapmak plânını tatbik için çıkarıldığını, çünkü medenî milletlerin hukuku bile çığnenirken Kürdün hukukunu kimsenin düşünmeyeceğini bu perdenin pek kanlı bir akibet hazırlayacağını ve vilâyeti şarkiyeyi ancak Erzurum Kongresinde anasırı muhtelifenin müttefikan kabul ettiği vechile sonuna kadar ölümü gözüne almış olduğunu izah ettim. Kürt Teali Cemiyetini ikaz edeceğini vadettiler. Fakat ciddî ve samimî mi yoksa kanaat ve zihniyetlerini tebdil etmeyerek başka zihniyetle mi döndüler, bilmem. Vatan ve milletimizin evvelâ Kürtler ve badehu Türkler vesaire olmak üzere izmihlâlâ tamını demek olan bu mes'eleyi zatı âliyi nezaretpenahilerine arz ediyorum. Gerçi Şarkta arzın vechile Kürt Türk ayrılığı yoktur. Fakat İstanbulda hâlâ bu tehlikelâ oyunla oynayanların icab edenler vasıtasile ikaz buyurulması menutu reyî nezaretpenahileri olduğunu arz eylerim.

Kâzım Karabekir

M. Kemâl Paşaya ilâve: (Harbiye Nazırı Cemâl ve Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşalara yazdığım şifrenin suretini arz ediyorum.)

(Erzurumdaki müesseselerimiz ve mekteplerimizle meşgul oluyor, Hart'daki hâdisesinin seyrini bekliyordum. 18/Kânunuevvelde gelen malûmat: «Şeyh Eşref'in hükûmete isyan halinde bulunduğu, mintarafilâh şeriat neşredebileceğini, yedi devlet krallarını Hart'a toplayacak padişahı da huzuruna getirip bütün dünyayı islâh edeceğini ilân ediyormuş. Hey'etten Ahziasker reisine tokat vürmüş, Erzurum kadısına - sakalı bir tutamdan az diye - kâfirsin demiş. Kendisinin mehdî olduğu, kurşun işlemediği, keramet göstermekte ve meselâ lâhzada sakalının rengini değiştirmekte olduğu gibi, kendi iddiası ve müridanının kabulü vechile Hazreti Muhammed'in ruhu Şeyh Eşref'te tecelli etmiş, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali vesair sahabe kirâmı hazreti Ayşe ve Fatması mevcut imiş. Yanı yakın müridanına bu isimler verilmiş.» Şüphe yok ki bu herif zirzobun biri, fakat kendisinden aşağı kalmayanlar da çok. Eshabını tam tertip bulmuş. Asıl garibi bu herife kurşun işlemediğine ve keramatına inanıyorlar. Kerameti şeyhin kendinden menkul olmasına rağmen Erzuruma kadar sirayette. Esir olan müfrezelerin de bu gibi telkinlerle yıprandığına şüphem kalmadı. Asıl mesele bu herifleri oynatan el nerede? Oyunun müteakip safhaları neler? Son perdenin Kuvvayi Milliye teşkilâtı olduğu, bilhassa şahıslarımızın asıl hedef olduğunu kabul, basiretli bir

vaziyettir. Erzurum Kongresinde âzâ olmasına rağmen Kuvvai Milliye- nin ve ordunun müthiş aleyhtarı olan ve Trabzon'da gazetesile de heze- yanlar savuran ve İstanbul ile sıkı irtibatı olan firarî Ömer Fevzi'nin Er- zurum Kongresinden avdetinde Bayburt ve Hart muntakasından Sürmene'- ye geçtiği anlaşıldı ise de, o havalî hükûmet reisleri de bir zamanlar kongre aleyhinde bulunmuşlardı. Garip bir tesadüf olmak üzere Ravlio- son yanında bir maden mühendisi dediği bir İngilizle Gümüşhane civar- larında meşgul. Fevzi Paşa hey'eti Şeyh Eşref'in isyanını ve Ömer Fev- zi'nin vaziyetini bildikleri halde, Trabzon'da Ömer Fevzi'yi siyanet tar- zında tahkikat yapmaları ve İlhami Beyin beyanatı ve kolordu aleyhinde bulunması gibi hallerin hey'eti mecmuası bir demet diken... En ehemmi- yet verdiğim nokta şeyhin bilhassa kuvvetli müridanı bulunan sahil kıs- mı ne halde? Bu şeyhin şeyhi de Elâziz'de imiş. Bunun vasıtasile Şeyhe nasihatı teklif eden saflar da var. İşi büsbütün muhtelif muntakalara sıçratmak tehlikesini görerek bu adamları yerinde tarassud ettirmek ve Hart vak'asını da her tarafa duyurtmamayı muvafık buldum. Sürmene sahillerinden silâhlı müritlerin akın akın Hart'a doğru yola çıktıkları haberi geldi. Demek Şeyhin Bayburt'a taarruz etmemesi kuvvetlerinin top- lanmasını beklemesinden. Zahiren deli saçması gibi bir şey olan bu hâdi- senin siyasi hedefleri ve onlara varmak için tedbirli idaresi mevcut. Bu- na karşı toplanan kuvvetlerin kaymakam Halit Beyin kumandasında Bayburt'ta toplanmasından sonra Hart'a kat'î bir darbe vurmak, bu za- mana kadar da şeyhi oyalamak ve halkı dinlemek ve irşad için Miralay Rüş- tü Beyi de hey'eti tahkikiye reisi olarak o havalide ruhi faaliyette bulun- durmak gerek. Erzurum'da bir hâdise yokmuş gibi teftişlerimle meşgul olmalıydım. Havalılar da — 6 — 10 ve kar her tarafı beyazlatmış bir hal- de Ravlinson'un Gümüşhanedeki mesaisi hakkında şu şifre geldi:

Dakika tehiri gayrı caizdir.

Maçka: 17/18/12/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Dün gece Gümüşhane mutasarrıfı nezdinde maden mühendisi hakkında görüş- mek üzere bulunurken Erzurum'a hareket edebileceklerini müş'ir telgrafnamei sami- lerini alan Ravlinson, bugün için hareket edeceğini söylediği halde hareket etmemiş ve Rum metropolidi vekili ile Rum ahaliyi kabul ederek kendilerile görüşmüştür. Dün gece mutasarrıf nezdinde maden muhaveratı akabinde biraz da siyasiyattan bahsedelim diye intihabatı sormuş, intihabatın kemâli sükûnet ve sür'atle hitam bul- duğuna ve Rumların da iştirâk eylediğine dair aldığı cevaptan pek memnun gözüke- rek teşkilâtı milliyeyi istifsar eylemesi üzerine gerek mutasarrıf ve gerek Mecliste hazır bulunan Zeki Bey tarafından bu teşkilâtın milletin sinesinde ve yaşamak azminden doğduğu ve milletin bu hayatî vazifesini bir adım geri atmaksızın ke- mâli azimle takip edeceği ve her tarafta bu maksadı mukaddesi etrafında bütün kanlar dökülünceye kadar bir ittihadı tam getirildiği anlatılmış ve Miralayın Gü- müşhanede başka gruplar bulunup bulunmadığı hakkındaki sualıme de Anadolu'da oylevm her yerde carî bir fikir ve emel olup o da yaşamak hakkını talepten ibaret bulunduğunu bahsedilen muhalif grupların ancak İstanbul'da bulunabileceği cevaba

verilmesi üzerine Miralay yaka silkercesine bir tavırla ben İstanbullu sormuyorum. Buralarını soruyorum, muhakemesinde bulunmuş ve akabinde zatı samii kumandanilerile ve Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin, nafiz zekâlarına senahan olduktan sonra zatiâtilerile birlikte Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin Türklere hizmet edebilecekleri kanaatinde bulunduğunu söylemiştir. Miralayın bu sabah Rumlarla yaptığı mülâkat esnasında civarlarındaki mutarassıtlarımız tercümanın Rumca bilmesinden naşî türkçe geçen muhaveratı güzelce zapteylemiştir. Rumlar esnayı ziyaretlerinde hükûmetimiz hakkında ademi memnuniyetlerini imâ ile teşkilâtı milliyeden korktuklarını ve şimdiye kadar 60 kişi kadar öldürüldüğünü dermeyan etmelerine mukabil Miralay bu memleket Türklerin öldüğünden teşkilâtı milliyelerine bir şey denemeyeceğini ve teşkilât Türklerin hakkı olduğunu ve Türklerle iyi geçinmelerini veyahut burasını terk etmelerini ve Yunanlıların İzmirde yaptıkları fecayie karşı Türklerin de buralarda Rumlara karşı fena muamele yapmamaları için Rumlara Venizelos'a müracaatta bulunarak İzmir'i terketmesini teklif etmelerini ve Türkler hakkındaki (M Y C H) müracaatta bulunmalarını ve kendisinin başka bir şey yapamayacağını ve adam öldürüldüğü hakkındaki ifadelerine de delilsiz inanamayacağını cevaben kendilerine anlatmıştır. Miralayın ne vakit hareket edeceği henüz malûm olmayıp hareketini müteakip arz edileceği maruzdur.

3. Fırka Kumandan Vekâli

Atf

Erzurum'da kimsesiz çocukların talim ve terbiyesi sayanı takdir bir derecede. Vali, memurin ve eşrafı memlekete mekteplerimizi ve çocuklarımızı gösterdim. Pek büyük iyi tesirler bıraktı. Bir taraftan da maarif ve hususî mektepleri teftişe başladım. Evkafın mektepleri elim bir halde. Çocuklar yerde oturuyor. Elllerinde Yusufname! diye bir kitap var. Fakat çocuklar okuduklarını anlamıyorlar. Üç senelik çocuklar da rakam ve yazıya başlamamışlar. Okudukları Kelâmı Kadim ile Yusufname! İşte bu mekteplerin yetiştireceği Şeyh Eşreflerle makina başında memlekete saadet getirecek çocukların ahvalini gözüyle görerek halk üzerinde müessir vaziyetler hasıl oluyordu. Bu münasebetsiz mekteplerdeki kimsesizleri bizim mekteplere aldirmek ve buradaki çocukları da teşkilâta alarak mümkün olan yardımı yaptırıyordum. Maarif mekteplerinin terbiyei bedeniye hususuna muavenet mümkündü. Fakat en mühim noktası her yerde ve her hususta temizlik ve bakımda titizlikti. En iyi mektepte etrafı berbad, içerlerinde kir, örümcek, eğri büğrülük gibi ince tetkik ve uğraşılması insanlığın en lüzumlu bir meşgalesi olan deferruat memleketimizin yalnız mekteplerinde değil müdürü umurları muhitinde de aynıdır.

21/Kânunuevvelde Erzincan'daki Suvari alayından, Mülâzımievvel Cemâl Efendinin 9 neferle alayından firar ettiği ve efradı «Kumandan Paşa bizi Taşkent'te Enver Paşanın yanına gönderiyor» diye iğfal ettiği ve Pülmür'e yakın telgraf hattını keserek Dersim istikametine giderken kundarmaların bunları önleyerek müsademe neticesi Cemâl Efendi ile iki neferin maktul, diğer neferlerin derdest edildiği haberi geldi. Kıt'a harici vak'alara inzimam eden bu askerî vaziyetler pek mühimdi. Bu zabıt bir

kaç ay evvel Konya'dan firarla Adana-Diyarribekir-Çapakçur tarikile ve Kürt kıyafetinde gelmişti. O zaman bunun Elaziz valisi Ali Galiple teşriki mesai ettiğinden şüphe de edilmişti. Fakat bir vesika bulunmamış ve kendisi de evvelce kumandamda bulunmuş, yine kolordumda hizmet etmek arzusunda bulunduğunu bildirmiş ve kendisine hüsnü şahadet de edildiğinden Suvarî alayına vermiştim. Firarların açacağı inzi-batsızlık rahnesini mükerrer acı tamimlerle bildirmekliğime rağmen bu hali ve Dersim mintakasına teveccühü ve evvelce de kürt kıyafetinde bütün Kürdistanı dolaşması kimseyi kendisine acındırmamıştır. Ravlinson hakkında 23 ve 24 de âtideki' şifreleri aldım:

Bayburt: 22/12/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Kaymakam Ravlinson cenaplarile bugün görüştüm. Hülâsaten mükâlememiz âtide arz olunur. Mustafa Kemaâl Paşa ile mühim bazı mesail için görüşmek istediğini, fakat doğrudan doğruya Paşanın nezdine giderek mülâkatta bulunması, diğer İtilâf Hükûmetlerinin nazarı dikkatini celb edeceğinden bunların anlamaması için tesadüfen bir mahalde mülâkat edilmiş bir şekilde görüşmeye çalıştığını.

2 — İngilizler Türkiyenin lehinde ve istiklâline dokunmayacak bir tarzda çabuk ve esaslı bir sulh yapmak istedikleri, fakat müzakere etmek için milletin âmaline, arzusuna tamamen müzahir, kuvvetli bir hükûmet bulunmaması bu işi tehîr ettiği, bunun için intihabatın bir an evvel icrasını arzu ettikleri.

3 — İntihabatın serbest icra edilip edilmediğini sormuş, intihabat tamamen serbest yapıldığını ve neticei intihabat bu hususu teyid edeceğini söyledim.

4 — Harekâtı milliyeye muhalif diğer kuvvetli fırkalar bulunup bulunmadığını sordu. Harekâtı milliyeye bütün milletin ruhunda doğduğunu ve harekâtı milliyenin esas maksad ve âmaline muhalif hiç bir fırka bulunmadığını, yalnız Türkiyenin aleyhinde bulunan bazı milletlerin ve hükûmetlerin kendilerine hisse çıkarmak ümidiyle para ile elde ettikleri mahdud zevatla bir kaç gazetenin harekâtı milliyeye aleyhinde muhalif neşriyat ve işaalara teşebbüs ettikleri cevabı verilmiş ve kendisi bu hususu tasdik eylemiştir.

5 — Kendisi milliyetçi olduğunu ve harekâtı milliyeden pek memnun olduğunu, Türkiyenin lehinde bizzat dahi pek çok çalıştığını, bu hususta şimdilik izahat vermeyeceğini, yalnız İngiltere Hariciye nazırına üç dört saat bu babda maruzatta bulunduğunu,

6 — Memleketimizde bir çok madenler bulunduğundan, sulh olursa İngiltere tarafından hemen şümendöferier yapılması, madenler ihracını ve memleketin imarına Hükûmeti Osmaniyeye nakden muavenet edileceğinden ve bir çok şirketlerle bu husus için kendisi bizzat görüştüğünü,

7 — Bizim menfaatimize ait daha bir çok söyleyecek sözleri varsa da Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmemiş olduğundan söylemeyeceğini beyan etmiştir.

8 — Mumaileyh otomobilleri tamir ve ihzar için yarın dahi burada kalacak 24/12/1335 sabahı edeceğini ve yevmi mezkûrda Kop dağında muavenet için 12 çift öküz ihzar edilmesini talep ve Bayburd'a kendisi için yapılan ihzarattan ve ikamet mahallinin iyi olmasından beyanı memnuniyet etmiştir. Yarın sabah 23/12/1335 sa-

at 11,30 evvelde görüşmek üzere karargâha gelecektir. Bugün yalnız kaymakam vekili ve belediye reisi ile görüşmüş ise de şayanı ehemmiyet bir şey konuşmadığı maruzdur.

Hey'eti Tahkikiye Reisi Miralay
Rüştü

Bayburd: 23/2/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

Kaymakam Ravlinson ile bugünkü mükâlemede mühim görülen bazı mevad ve mıntakamızdaki harekât hakkında hasıl olan kanaat bervechiâtidir:

1 — Kaymakam Erzurum'da Zatı samileriyle görüşerek badehu Sivas'a gidecek, M. Kemâl Paşa ile bazı mühim hususat görüşülecek. Teklifatı kabul edilirse hemen Ankaraya ve şömendöferle İstanbula ve Londraya gidecektir.

2 — Mustafa Kemâl Paşanın ve zatı samilerininin sabık hükûmeti tanımadıkları ve Mustafa Kemâl Paşanın rütbesinin alındığını, evvelce hükûmeti sabıka İngiltere hükûmetine bildirmiş, Şimdi Kemâl ve Kâzım Paşaların hükûmete karşı vaziyetleri nasıl olduğunu anlaması kendisi için pek mühim olduğunu söyledi. Mustafa Kemâl Paşa'nın Hey'eti Temsiliyeden bulunduğu ve milletle birlikte çalışmak için evvelce kendisi askerlikten istifa ettiğini ve Kuvvayi Milliye'nin şimdi hükûmeti hazıraya müzahir bulunduğunu ve Kuvveyi Milliye'nin programı ile mekasıdı asliesini hükûmeti hazıra tamamen kabul eylemiş olduğunu ve milletle şimdi hükûmetin fikri bir olduğunu cevaben söyledim.

3 — Gümüşhanede bıraktığı mühendis İngilterede büyük maden şirketine mensup olduğu, sulhten sonra teşebbüsatta bulunmak üzere bu mıntakada nerelerde maden bulunduğunu taharri ettiği ve mumaileyh'e muavenette bulunmaktığını söylemiştir.

4 — Kaymakam, Bayburd'da bulunduğu müddetçe zatı samileriyle Mustafa Kemâl Paşa ile görüşeceğinden ve intihabatta, Kuvveyi Milliye'den bahsetmiş, Hart vak'asından vesair hususattan bendenize ve görüştüğü kaymakam vekili ve belediye reisinden vesairelerinden hiç bir şey sormamıştır.

5 — Gümüşhane'de bulunduğu müddetçe dahi yapılan tahkikat neticesine nazaran yalnız intihabata, Kuvveyi Milliye'ye dair bazı şeyler sormuş. Rumların metropolit vekili ve iki Rumla görüşmüş, maden taharri için mühendisle dolaştığı esnada bazı insan kemikleri bulunan bir mağara civarından geçtiği halde mezkûr mağaraya girmemiştir.

6 — Binaenaleyh: Kaymakam Ravlinson'un bu defa Gümüşhane ve Bayburt mıntakasında bulunduğu müddetçe Ermeni tehciri ve Rumların harekâtı, Hart vak'ası vesair hususatla meşgul olmadığı, yalnız beraberinde götürdüğü maden mühendisi vasıtasile mevcut madenler ve şömendöfer yapılması icab eden yollar hakkında malûmat almağa çalıştığına kanaat hasıl olduğu.

7 — Mumaileyh yarın (24/12/1335) sat 5 evvelde Bayburt'tan hareket edeceği maruzdur.

Hey'eti Tahkikiye Reisi
Miralay
Rüştü

24/Kânunuevvelde Bayburt'ta harekâta hazırlanan 28 ve 29. Alaylarla 10,5luk obüs bataryası Halit Beyin kumandasında harekâta başla-

di. Of'dan da sahiliden geleceklerle Hart'taki âsilerin birleşmesine mâni olmak üzere 3. Fırkadan bir tabur tahrik olunmuştu. 24/25 gecesi köy sarılmış ve şeyhe teslim olması için haber gönderilmiş ise de şeyh bir kişi kalıncaya kadar uğraşacağını bildirdiğinden 25/Kânunuevvel 4 sonrada köy kenarına iki obüs endahatla tehdid edilmiş, fakat yine temerrüd ettiklerinden hakikî müsademe başlamıştır. Garip bir tesâüf olarak ilk endahatta top ateş almamış. Şeyhin kurşun işlemez, top atsalar da ateş almaz diye propagandalarından efradı muhafaza mümkün olamadığından fena tesir yapmış. Fakat derhal ikinci topun ateşlenmesi efsunu kırmış!... Civar köylerdeki müritler bir taraftan toplanmış ve kıtaat köye bir kaç yüz metre yanaşmışlar, köyden şiddetli mukabele edilmiş. Müsademe gece yarısına kadar sürmüş. Gece on ikide esir zabitlerimizden Hamit ve Haşim Efendiler iki müritle şu haberi getirmişler: «Şeyh ile iki kızı ve iki oğlu, başmüritlerden beş kişi top ateşinden telef olmuşlardır. Diğer müritler hükûmetin af ve merhametine sığınıyorlar. Esir zabitler kâmilen sıhhattedirler.» Zabitlerimizi ve evvelce alınan eslâha ve techizat ve hayvanları müritler getirmişler, bütün müritler de teslim olmuşlar. Fakat Of'tan gelen tabur kumandanı yaralanmış, on neferle Of'a gitmiş. Tabur hayli zayıf vermiş. Bu Hart vaka'sı bize 3 zabit, 43 nefer mecruh ve 18 nefer şehide mal oldu. Vak'ada medhaldar olanları celb ettirdim. Bu hâdise hakkındaki tahkikat hitamından sonra makamatta ve kıtaata yazdığım rapor vak'ayı tafsilen naklettiğinden aynen âtiyeder ediyorum:

Tamamile halledilen Hart mes'elesi hakkında rapordur (1)

{ Bayburt'da dört saat mesafede ve merkezi olan Hart köyünde mukim Şeyh Eşref alâlâde bir medrese talbesi iken Tabur imamlığından mütেকait ve halen Harput'ta mukim Osman Bedrettin Efendi namında bir şeyhin dergâhında hizmet ederek biat almış ve avdetinde muhitinin safdil ve cahillerini ve Hart nahiyesi halkının bir kısmı mühimmile Sürmene'den İsmail Ceybî ailesinden ve Başoğullarından bir kaçına Gümüşhanenin Yağğmurdere taraflarındaki bir kaç köy halkını müridânı meyanına idhal ve bu vesile ile 400 kadar silâhlı aveneye malik olarak icrayı tarikate başlatmış. Hayatını böylelikle geçirmeye başlayan Şeyh muhitinin cahil halkından ve bilhassa müridanından gördüğü hürmet ve fevkalâde merbutiyet üzerine 1324 senesinden itibaren iddiayı nübüvvetle Cenabı Hak tarafından şeriatın ilânına memur olduğunu her tarafa işaa ve bu surelte âlemi islâmı kendisine rabt etmek sevdasına düşer. Bu maksadla son günlerine kadar çalışmaya koyulur. Ve son zamanlarda efkârını daha ileriye götürerek Padişaha bütün zabitan, asker ve me-

(1) Mevkuflar İdarei Örfiye muntakası olan Bayburt Divanı Harbine tevdi olundu. Birkaçı faili aslı olarak idama mahkûm oldular. Muhtelif cezalarla hüküm olunan ekseri mevkuflar Ankara Meclisi Millisi tarafından af olundular. On sekiz Mehmetçüğimizin şehit olması ve üç zabit ve kırk üç neferden ekserisinin kolsuz, ayaksız kalması ile bu affın vak'anın tehlikeli mahiyetinin izahile itirazım kale alınmadı. Şark kıtaatına bu af pek fena tesir yapmıştı.)

murine, ülemaya küfür isnad ederek hepsinin kâfir olduğunu ilân etmiştir. Kendisi tarafından icad olunan mezhep şudur: Maktul Şeyhin müridanı tarikatından olmayanlara selâm vermezler. Kadınları tarikatten olan erkeklerden kaçmazlar. Haricî zebhettiği etten yemezler, tarikatten olmayanların cenazesine gimezler ve kendi cenazelerine dahi kimseyi kabul etmezler, hattâ bir müridin kendi pederi tarikatten değil ise cenazesine gitmez. Cuma namazını kılmazlar. Camiye gitmezler. Müridler kendi tarikatlarından olmayanların kâmilen kâfir olduğunu iddia ederler. Şeyhin ulûhiyetine kanidîrler. Harbi Umumiden evvel şeyhin bu muzir efkârından etrafa yaptığı tesiri nazarı dikkate alan hükûmet o zaman kendisini Erzuruma celb ile tahtı nezarete bulundurmuş ve fakat Erzurumun suctu ile kendisini serbest bırakmış, bunların tekrar istirdadından sonra Şeyh yine Hart'ta bu efkârı muzirresine germi vererek icrayı habaset ederken 16/Ağustos/1335 Bayburt hükûmetince vilâyete müracaatla vilâyette Şeyhin bu muzir efkârını babı meşihate bildirir. Meşihati celile de tahkikat için makâmı fetvaya emrederse de tahkikat yapılmaz. Şeyh harekâtına yine serbest devam eder. En nihayet 6/Kânunuevvel/1335 de Bayburt hükûmetince berayı isticvab Bayburd'a gelmesi için tebligat yapılırsa da ademi itaatle hükûmet, zabitan ve ulemanın kâfirliğinden bahis ve Hart'taki müridânını silâhla isyana davet ve nahiye müdürüle jandarma takım kumandanını tehdit eder. Bunun üzerine jandarma kuvvetinin ademi kifayesinden dolayı ve satveti hükûmetin vilkayesi için bir zabıt kumandasında bir müfreze Hart'a sevki lüzumu 6/12/1335 de kaza kaymakamlığından berayı muavenet taleb eylediler. Bu talep de ciheti askeriyece is'af edilerek 6/12/1335 de 50 kişilik bir müfreze sevk edilir. Müfreze Hart'a giderek Hart'ı ihata ve müridanın ateşine mukabele etmeyerek müfreze kumandanı tarafından şeyhe itaat etmesi hürmetle tebliğ edilirse de müfreze kumandanı tarafından büyük bir fikri mefsetetin mevcudiyeti his edilerek Bayburt'tan kuvvet izamı istirham edilir, bunun üzerine vak'anın tevessüüne meydan verilmemesi için ciheti mülkiyece leddilmüzakere kolordu kumandanlığı vekâletinden 17. Alay kumandanı kaza kaymakamı Hart'a izam ve tahkikatta bulunarak suitefehümün izalezi emredilir. Hart'a giden bu hey'et şeyhin bir semti mechule savuşmasile görüşemez. Müfreze avdet etmek isterse de ahali askerinin yorgun olduğundan bahis ile yemek yedikten sonra gitmelerini rica eder. Asker birer ikişer yemek için hanelere tevzi olunur. Bu esnada şeyh müridanile haricden Harta gelir ve askerinin silâhlarını ahali ile birlikte toplar ve zabıt ve efradı esir ve telefon başında Bayburt'tan takviye kıtaatı istemekte bulunan Alay Kumandanı Nuri Beyi de şehit ederler. (Bayburt'tan ikinci bir müfreze Hart'ın cenubundaki Gürziisüfla kariyesine gelir ve vaziyeti siyasiyenin nazik bir zamanda beynelisîâm kan dökülmesini men için Miralay Hasan Lütfü Bey 9/12/1335 de giden müfrezeyle iltihak eder. Ve Hart'a yakın Gürziisüfla köyünde müfrezeyle iltihak eder. Geceyi geçirirken şeyhin müridanı tarafından köy bilâhare müfreze ile beraber esir edilir. Bunun üzerine şeyh mehdiliğini müridanına ve civar halka tasdik ettirir. Ve bu muvaffakiyetleri dolayısıyla kendisinin sahibi şeriat olduğunu, bütün kâinatla harb edeceğini havi beyannamelerin civar kurraya ve Sürmene cihetlerine gönderir. Artık halifei müslimine, padişah ve hükûmete alenâ isyana kıyam eder. Ve aynı zamanda da icad ettiği mezhep mucibince İlyas namındaki müridini Hâşâ Allah'ad ve merkuma hem kendisi secde etmiş ve hem de müridlerini ettirmiştir. Son vekayi münasebetile efradımızı kazanmak ve efrad arasında da 31/Mart hâdisesi gibi bir vak'a ihdas etmek üzere esir ettiği efrada telkinat yapmış ve 26/12/1335 de cuma günü camide namına hutbe okutmaya karar vermiş ve ileri müridlerinden bazılarını eshabı kirâmın isimleri ile yad ederek Ebubekir ve Ömer namındaki yanında bulundurmuştur. Bunun üzerine bu âsinin tedibi için civardan Bayburt'a kıtaat sevkine mecburiyet hasıl oldu. Ve aynı zamanda yine islâm kanı dökülmemesi için ciheti askeriye ve mülkiyeden bir hey'eti tahkikiye teşkil

edilerek şeyhe müteaddit hey'eti nasihalar ve bu meyanda vilâyat kadısı efendi de gönderildi. Zabitan ve efradımızın silâh ve tüfeklerimizin iadesi ve hükûmete inkiyadı halinde kendisine bir şey yapılmayacağını ikna için 16 gün çalışıldı. Fakat Şeyh bu müracaati kabul etmeyerek taannüt ve temerrüt gösterdi, harb edeceğini de beyan etti. En nihayet dairei inkiyada girmeyen bu âsi adamın tedibine kanaat hasil olarak Bayburd'a toplanan kuvvet 24/12/1335 günü Hart'ı muhasara etmek suretile harekâta başladı ve evvelâ civar köylerdeki âsiler tedip edilip badehu Hart'a son teklifatta bulunmuş ise de Şeyhin silâhla mukabele etmesi üzerine istimâli silâha mecburiyet hasil olmuş ve hemen ilk atılan top mermisinin şeyhin oturduğu mahalle isabeti kendisile beraber beş mühim müridinin ve iki çocuğu ile iki kızının itlâfına sebebiyet vermesi üzerine diğer müridanı tamamen dehalet ederek teslim oldular. Zabitan efrad ve silâhlarımızı iade ettiler. Hart'ın sukutu ve Şeyh Eşref mes'alesinin bu suretle halli bu lâin adamın muzir efkârını da öldürmüş ve Sürmene cihetinde bulunan müritleri de tamamen hükûmete dehalet arz ve itaat ederek af talebinde bulunmuşlar ve bilfiil muharebeye iştirâk etmedikleri ve kan dökülmesine müsebbip olmadıkları için bu cihetten dolayı haklarında takibatta bulunulmaması münasip görülmüş, yalnız Hart vak'asına iştirâk eden müritlerin en ileri gelenlerinden 76 kişi tevkif ve berayi muhakeme Erzurum'a celb edilmiş ve Şeyh Eşref hâdisesi de tarihe karışarak bu suretle hitam bulmuştur.

Kâzım Karabekir

27 Kânunuevvelde Karabağ kumandan ve valisi Ceneral Saltanof'un 2/Kânunuevvel/1919 tarihli mektubile Halil Paşa'nın 11/12/1335 tarihli raporunda:

Deniki'nin Bakû istikametinde taarruz edeceği ve Kafkasya'ya karşı yapacağı harekâta Bakûyu bir üssülhareke ittihaz etmek istediği anlaşılması üzerine Nahcivan kuvvetleriyle müttehiden Zengezor harekâtını icra etmek üzere Kerus mintakasına tahşid edilmiş olan Azerbaycan kuvvetlerinin Bakû'ya avdet ettirildiği ve bundan dolayı Zengezur harekâtına nihayet verilerek Amerika'nın Kafkasya Mümessili Kolonel (Rey) in tavassut ve teklifile mes'elenin sulhen hal ve tesviyesi ve itilâf akdi için Azerbaycan ve Ermenistan bolşeviklerinin Tiflise gittiği ve Tiflis konferansında verilen kararları Azerbaycanın muvakkaten kabul etmek mecburiyetinde bulunduğu ve Ermenilerin tatili muhasemât hakkındaki mukarrerata rağmen ahval ve vaziyetin kendilerine müsait olmasından bilistifade Zegezor'u Türklerden tathir ve maksadlarını temin için Okçu, Şabadin, Kığı mintakalarında bulunan 25 kariyeyi ve vahşiyane surette imha ettikleri, bunlara karşı müdafaada bulunulmakla beraber ve vesaitin noksanıyeti Nahcivan'ı müşkil bir mevkie soktuğu bildiriliyor ve Mamafih Zengezor'un vaziyeti mevkiyiye askeriye ve siyasiyesi itibarile haiz olduğu ehemmiyeti azimededen dolayı bu mes'elenin ihmâl edilmeyeceği ilâve olunuyor ve bervechiâti muavenet talebinde bulunuluyor:

- 1 — Ermenilerin meşgul ve tazyik etmek için Oltu'dan itibaren teşkilâta malik mevkilerden umumî ve kuvvetli taarruz yaptırılması,
- 2 — Zabitanile beraber lâakal 2000 kilik bir kuvvet,
- 3 — Mebzulen Rus ve Osmanlı tüfeği cephanesi,
- 4 — Rus cebel topları,

Şark Orduları Grubu Kumandanı olan Halil Paşa'ya Harbi Umumînin son senesinde ben karargâhımı Nahcivanda tesis ettiğim zaman bu Zengezor mes'elesinin halline müsaade edilmesini ve bu suretle Azerbaycan'la emin muvasale tesisini mükerreren teklifime rağmen müsaade edilmedi, ve Tahran üzerine beyhude harekâtın ilerletilmesinde ısrar olundu idi. Bu gafletin bugünkü elim vaziyetimizde halli için benden lâakal 2000 kişilik bir kuvvet yani halihazır bir fırka istiyor. Bütün Ermenistan işgalimiz altında, elimde seferber iki fırka ile «Erivan Nahcivan» mintakasında topluyum. Ermeniler lâzımı gibi darbe yemişler, böyle müsait bir fırsatta yapılmaması siyasî ve askerî bir cürüm olan Zengezor hareketinin artık bugün benim kuvvetimle icrası imkânsızlığını Halil Paşa da pekâlâ biliyordu. Fakat Harbi Umumide, mevkiinin selâhiyeti müsaitken, yaptığı pek vahim hatadan sonra şimdi, böyle bir taleple vicdan azabından kurtulmak istiyor; belki böyle bir teklifi kefareti zünup sanıyor.

Bugün 4 sonrada Ravlinson dairemde beni ziyarete geldi. İki saat konuştuk. Koustuklarımızı ancak 28 de tesbitle Mustafa Kemâl Paşa'ya telgrafla bildirdim. Ehemiyetine binaen aynen yazıyorum. 27 de Ravlinson nezdinden ayrıldıktan az sonra İstasyonda yangın görüldü. Erzaktan zaten sıkıntıda idik. Erzak ambarları zannile pek müteessir oldum ve bizzat yangına Müstahkem Mevki Kumandanı Kâzım Beyle birlikte gittim. Beş ton mazot, bir miktar benzin, gaz ve şumendöfere ait üstüğü ve pamuk bulunan anbarın yanmakta olduğunu gördüm. Şüphesiz bu da bizim için büyük bir zarardı. Fakat her şeyi bir vahidi kıyasile takdir insanlar için ruhî bir kanun olduğundan pek kıymetli olan erzak anbarlarımıza bir tehlike olmadığını görünce teessürüm kalmadı. Bizde dikkatsizlik yüzünden hususî ve resmî ne kıymetli varlıklarımızın yanıp kül olduğuna bu yangın da bir misaldir. Yangının sebebi: Ambar memuru olan zabıt yok iken yarınki tren için odun çıkarmaya giren neferlerden biri lâmbayı kazaen düşürmüş!... Sersemler. İştiale müsait malzeme ambarlarına lâmba ile gireceğine gündüz gözüyle girse olmaz mı? Sonra bu kadar mühim malzeme olan bir yere memur zabıt yokken nasıl girilir. Lâkaydilikten başka bir sebep yok. Bin müşkilât ve mahrumiyet içerisinde herkes gözünü dört açacağına akıl ve iz'anını kaybediyor. Beyhude zarar ve beyhude ceza...

Ravlinson'la mülâkatımız hakkındaki şifreli telgrafname aynen şudur: (Bazı mütalâatımı ardı sıra yazacağım.)

Zata mahsustur.

Erzurum: 29/12/1335

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

M. Kemâl Paşa Hazretlerine. Pek ziyade mahrem tutulması rica olunur.

1 — Ravlinson geldi, görüştük. Zahirde 15. ve 13. Kolordularda mütareke şeraiti

İfâ edilmiş mi tahkikidir. Fakat asil vazitesi gayri resmi surette ve haricinde
hattâ hükümetimizin nazarı dikkatini celb etmeksizin bendenizle görüştüğün son
ra zatı samilerile görüşmektir. Lord Gürzon demiş ki Türkiyede şimdiye kadar kuv-
vetli bir hükümet göremediğimizden sulh gayri mümkün oldu. Hükümeti hazırda
dahi bir kuvvet görmüyoruz. Milletın itimadına mazhar olan M. Kemâl Paşanın da
Sulh Konferansında bulunmasını veya sulh mukarreratına mutabık kalmasını
üzümlü görüyoruz. İşbu hususun zatı samilerine yazılmasını rica ettiler ve ayrıca
da görüşerek sulh hakkında ne düşündüklerini anlayacaklar ve belki ufak tefek mü-
nakaşada bulunacaklar. Bendeniz cevaben dedim ki Millet Sivas Umumî Kongre-
sinde kararını neşretti. M. Kemâl Paşa Hazretleri bunu tadil edemezler ve bundan
başla, eksik bir şey dahi söyleyemezler zannındayım. Sulh mukarreratını imzaya ge-
lince bunu ancak milletin itimadına mazhar olan bir hükümetle bu hükümetin tâyin
edeceği hey'et yapar ve bunun haricinde kalacak herhangi bir zatın imzası millece
hâizî ehemmiyet olmaz. Binaenaleyh Meclisi Meb'usanın ictimaina bir şey kalma-
mıştır. Milleti ve buna istinad eden hükümeti yakın zamanda karşınızda bulacaksı-
nız. Ravlinson dedi ki: Bugün İngilterede pek kuvvetli partiler Türkiyenin mevcu-
diyette ve istiklâline pek ziyade taraftardır. Asya müstemlekâtımızın huzuru ancak
bu suretle mümkün olacağını İngiliz hükümeti de kabul etmiştir. Diğer devletlerin
Türkiyeyi taksim etmesi arzusuna rağmen bu olmayacaktır. İngiltere Türkiyenin
mevcudiyette ve istiklâlini temin ve iktisaden inkişafına çalışacaktır. Yalnız endişe
edilen nokta bir çok fedakârlık ihtiyarından sonra Türkiyenin yine bir gün İngilte-
renin düşmanları tarafına geçivermesidir. İşte bu endişe dolayısıyla İngiltere Türkiye
lahilinde hakikî İngiliz dostu olacak simalarla anlaşmak istiyor. Bunların da tabii
Türk milletine nüfuzu olan zevat olması lâzımdır. Yoksa şimdiye kadar gördüğü-
nüz hükümet erkânı gibi İstanbuldan haric mahallerle alâka ve kudreti olmayan
insanlar değil. Ben dedim ki: Türkiyeyi kazanırsanız bizim bir kaç zabıt ve ulema-
nızdan mürekkep bir hey'et sizin yüz bin kişinizin söz dinlemediği yerlerde sükû-
net yapar. Tabii aksi de aynı kuvvette. Endişenize gelince iyi biliniz ki evvelâ Alman
dostluğu mahdud olan ve elyevm mevcut olmayan şahsiyetlerin tesiri idi. Bugün mil-
letimizin müdrük gayri müdrük her ferdi İngiliz dostluğu taraftardır. Ravlinson dedi
ki: Biz de bunu anladık. Şimdi sizden hususî fikrinizi soracağım. Meselâ Cumhuri-
yet mi iyidir yoksa padişahlık mı? Meselâ ben cumhuriyet taraftarıyım. Krallık,
imparatorluk modası geçti. Bir çok debdebe ve masraf yerine millet kendi işini ken-
di görür. Cevaben dedim ki: Bunu Avrupa milletleri için soruyorsanız zaten cumhu-
riyet olmayan pek az millet kaldı. Bizim için soruyorsanız bizde Cumhuriyet olamaz,
çünkü an'anevî padişahlığa karşı hürmet ve muhabbet çoktur. Saniyen biz henüz
bir senelik bir meşrutiyet idareye malikiz. Binaenaleyh Avrupalılar gibi pek ileri dü-
şünemeyiz. Cevaben dedi ki: Peki tahtı nasıl düşünüyorsunuz? İstanbulun bir Türk
lehri olduğu esası kabul edilmiştir. Fakat Çanakkale İtilâf tarafından işgal oluna-
cak ihtimal İstanbul etrafında da İtilâf askeri bulunur. Böyle bir yerde hükümet
nasıl olur. Bin türlü siyasî entrika ve tazyik olur. Saniyen Türkiye bir Asya hükû-
meti demektir. Evvelce Rumelide Anadolu kadar yerleriniz varken İstanbul muva-
zaktı. Fakat şimdi memleketinizin bir köşesi kalacaktır. Anadolunun idaresi ve te-
vakküye sevki İstanbul'dan gayri mümkündür. Tabii siz asker olduğunuzdan amelî
düşünürsünüz. Diplomatlar türlü türlü düşüncelerle karar verirler. Siz amelî ne
düşünüyorsunuz? dedim ki: Ben bunu hiç düşünmemiştim. Şimdi böyle bir suale ilk
tefa maruz kaldığımdan mütehayyir kaldım. Maahaza mes'ele de pek basit değil-
dir. Ve şahsî düşünceden de mes'elenin azameti karşısında hiç kahr. Yalnız Anadolu-
nun idaresi noktasından galiba en kolay yer İstanbuldur. Çünkü bugün şümenköfer-
lerimiz olmadığından İstanbul bize en merkezi bir yer geliyor. Meselâ Erzurum'dan
İstanbul'a gitmek, Sivas'a gitmekten kolaydır. Dedi ki: Bu doğru fakat siyasî noktai

nazardan meselâ Bursa'da olacak bir hükûmet her şeyden serbesttir. Ben dedim ki İstanbul'da hükûmetimizi serbest bulundurmıyacak olanlar Bursa'yı da uzak görmezler. Esasen bizim an'anevî ve yegâne yerimizdir. Kolayca oradan hükûmetin çıkıvermesi lafzen kolay gelirse de gayri mümkün bir iştir. O dedi ki: Demek padişah yine hükûmete karışacak meselâ hâlife olarak siyasete karışmasın ve nereden oturursa otursun, tarzını düşünmüyorsunuz. Yani hükûmet sabıktı gibi kalacak. Ben dedim ki: Bu bizim kanunî esasımızdır. Bunun tadili bir sebep tahtında ancak millete raci olur. Bu mülâkatta bu bahsi kapatmak için ben bu gibi şeyleri şimdide kadardan hiç düşünmemiştim, dedim. Bundan sonra bahis Avrupa ve Amerika devletlerine intikal etti. Fransızların Suriye'ye ve Adana'ya ancak on iki bin müstemleke askeri getirebildikleri, bir tek Fransız göndermediklerini, İtalyanların Yunanlılarla anlaşmış fakat İtalya dahili berbad olduğunu ve bolşevik cereyanlarla sarsıldığını, parası bittiğini, Almanlara ajanlık yapmaya başladığını, Anadoluya silâh sattığını, Yunanlıların her tarafta Venizelos'un Türkler aleyhinde yapmadık bırakmadığını fakat artık Yunanlıların nazardan düştüğünü, Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerika bile kabul etmediğini, Ruslara gelince biz artık Denikine dedik ki: Biz işe karışmıyoruz. Gidin Bolşeviklerle anlaşın, Rusların on seneden evvel kendilerini toplamları gayri mümkündür. Bir çok ufak hükûmetler teşekkül edecek fakat neticede yine birleşecekler zannediyoruz, dedi. Şu haldé Kafkas hükûmetleri ne olacak diye sordum. Dedi ki: Bir Batum'u Denikin'e bırakmak fikrindeyiz. Fakat kuvvetli olur da tutabilirse. Elyevm orada bir livamız var. Ayrılamıyoruz çünkü muhtelif akvam Batum için birbirine girecekler. Ben dedim ki: Ya İzmir, Antalya, Adana ne olacak? Ermeni hükûmeti teşekkül edebilecek mi? Hususile Rusların Kafkasya'ya gelmesi düşünülürüne nazaran. O dedi ki: En mühim mes'ele İzmir'dir. Antalya ve Adana bunun yanında hiçtir. Ve İzmirin tahliyesile beraber oraları da kat'iyyen ve sühuletle tahliye olunur. İzmir için ısrar edenler coksada Yunanlıların ne parası ne adamı var. Biz de bütün kuvvetlerimizi artık çektik. Maahaza İngiltere efkârı Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkartılacaklardır. Ermenilere gelince değil sizin tarafa geçmek, daha öbür tarafta bile tutunamıyorlar. Ben bizzat gördüğümü hükûmetime anlattım, Ermenilerin esasen bir hükûmet teşkil etmeleri müşkil. Aras nehrinin cenubuna ise kat'iyyen hâkim olamadılar. Ben hududun dağlardan değil Aras nehrinden geçmesini teklif ettim ve zannediyorum ki böyle de olacak. Bilmem gaybubetim müddetince bu herifler ne yaptı? Ben dedim ki: Her gün hırsızlık ve haydutluk. Binlerce muhacir geldi. O dedi ki: daha iyisi bu sulh olunca islâmları dahile alınız hıristiyanları da def edin gitsinler. Gümüşhane Rum metropolidi yaka silkerek Türklerden şikâyete geldi. Ben burası Türkiyedir, defolun Yunanistana dedim. Selâmetiniz için başka da çare yoktur. Ben sordum ki: Batumda Rumlar Pontus komitesi faaliyete getirmişler. Acaba Batum'u mu Pontus yapacaklar. Dedi ki: Sureti kat'iyyede söylerim ki Pontus filân yoktur. Rumların ne şarlatan millet olduklarını bilirsiniz. Bizim Başvekil büyük zenginlerden birile mülâkatta Türkiyedeki zaif hükûmetin nihayet bulmasını görmek isteriz dediğini sizin bazı gazeteler suitefehümle zayıf Türkiyenin nihayet bulması gibi yazdılar. Kat'iyyen böyle olmadığını tashihini de başvekil hassaten söylemiştir. Herhalde emin olunuz İngilizler size iktisaden büyük yararlıklar yapacaklar. Meselâ Afrika cenubideki maden şirketimiz ki en büyük bir sermayeye maliktir benimle bir de mühendis gönderdi ki Gümüşhane'de ve Erzurum havalisinde maden taharriyatında bulunsun. Elyevm Gümüşhanede bıraktım. Tetkikat yapıyor. İlk iş şumendöferlere de başlayacağız. Tabii bidayette külliyetli para döküceğiz ve memleke-

tinize de servet getireceğiz. Fakat endişemizi de söyledim. Kuvvetli şahsiyetlerle anlaşmak istiyoruz. Bunun için bir kerre rica ettiğim noktayı Kemâl Paşaya yazınız. Bir de İstanbulda iken işittim ki Müdafaa-i Hukuka muhalif kuvvetler varmış, siz biliyor musunuz? Ben dedim ki: Muhalif kuvvet yoktur. Fakat Rum veya Ermeni tohumu birkaç kişi ve birkaç gazetenin külliyetli para mukabili yaygarası vardır ki tabii zikre değmez. O dedi ki: Ben de geçtiğim yerlerde millî kuvveti esaslı ve kuvvetli görüyorum. Herhalde Türkler için bizzat çok çalıştığımı kemâli iftiharla size bir daha söylerim. Geçerken de böyle yapacağımı mektupta size yazmıştım. Ben dedim ki: Ulüvvü cenabınızı biliyorum, teşekkür ederim. Mülâkat bu kadar.

2 — Bendenizin anladığım Kuvvayi Milliye'nin vahdet ve kuvvetini ve buna muhaliflerin derecesi ehemmiyetini tetkik etmekle beraber akdedilecek sulhte İngilizlerin harhahlığını göstererek iktisadî inkişafı ellerine almak için şimdiden zemin hazırlamak ve efradı millet arasında umumun hürmetini kazanmış, nafizülkelâm, sözüne sadık ve millet namına yapılacak iyiliğe mukabil vakti fırsatta İngiliz aleyhtarlığı yapmayacak kimselerden teminat almak. Kendileri iş'arı ahire kadar Erzurum'da beklemek emrini almışlardır. Cevabı âlilerine intizar edeceklerdir.

3 — Hilâfetle hükümdarlığın ayrılmayacağını ve cumhuriyet idarenin bizde teessüs edemeyeceğini ve merkezi hükûmetin İstanbuldan başka mahalle nakil edilemeyeceği ve bunların aksinin milletimizce kabili hazim olamayacağı diğer mülâkatlarımda dahi kendilerine iyice anlatacağımı arz eyler takdimi ihtiramât eylerim.

Kâzım Karabekir

Ravlinson'un beyanatında göze çarpan pek mühim noktalar var. Hükûmetimizin nazarı dikkatini dahi celb etmeden bizimle görüşmek istemesi 12/9/1919 tarihli muahede-i hafiye ile Ferit Paşa hükûmetini ve Padişahı Türkiye istiklâlini terke ikna etmiş olduklarından şimdi Kuvvayi Milliye Reisleriyle büsbütün aykırı bir vaziyeti münakaşalarile kazanılan avı kaçırmamak düşüncesi olabileceği gibi onlardan gizli olarak bizlerden Cumhuriyetçi olduğumuzu, padişahlık, hilâfet ve İstanbul aleyhtarlığı gibi müthiş iftiraklara sebep olabilecek esaslar hakkında müsbet bir fikir aldıktan sonra Bismark gibi bir rol oynayarak daha Kuvvayi Milliye'nin inkişafı sıralarında milletimizi birbirine katmak plânı da pek muhtemeldi. Bunun için Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine yazdığım 3. maddedeki esasların taraftarı olmadığımızı tekrar Ravlinson'a söyleyerek nifak ümitlerini kırmayı muvafık buldum. İade-i ziyaretimde bu esasları bir daha söyledim. Ravlinsonda Mustafa Kemâl Paşayı görmek arzusu gevşemişti. Ravlinson'a verdiğim cevapları Hey'eti Temsiliye de muvafık görerek 8/1/1336 tarihile bana şu şifreli telgrafnameyi yazdılar:

Ankara: 8/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

C. 1/Kânunusani/1336: Ravlinson ile mülâkatı müş'ir şifreleri mütalâe edildi. Mumaileyhin İstanbul hakkındaki mütalâatı Loit Corc'un teklifatıile tamamen te-tabuk etmektedir. Tarafı âlilerinden ita buyurulan cevaplar esasatı milliyemizin ru-

hunu ihtiva etmekle sezavar-ı teşekkürdür. Ravlinson hükûmeti metbuası tarafından Hey'eti Temsiliye ile temas ederek görüşmeye dair talimat alarak sahibi selâhiyet bir vaziyette bulunuyorsa bir an evvel Ankaraya gelmesi mucibi faide görülmektedir. Tabii bizle yapacağı mülâkat da Sivas Kongresi hututu umumiyesi dahiline münhasır kalacaktır. Sahibi selâhiyet olmadığı takdirde buraya kadar gelmesine lüzum yoktur. Buna nazaran kendisinden keyfiyetin açıkça istizahı ile iş'arını istirham ediyoruz.

Hey'eti Temsiliye Namına *Mustafa Kemâl*

20. Kolordu Kumandan Vekili

Mahmut

Meclisi Millî açılmak üzere iken Hey'eti Temsiliyenin bu mühim mes'ele hakkında bir İngiliz mümessili ile görüşmesi, velev Sivas Kongresi hututu umumiyesi dahiline inhisar etse dahi pek nazık bir mes'eledir. Bu esaslar hakkında Ravlinson'la görüştüklerimizi ve yazdıklarımızı tarih sıralarına riayet etmeksizin - Topluca bir arada kavrayabilmek için - aşağıya yazıyorum:

Hey'eti Temsiliyeden şifre

Ankara: 9/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İngiltere Hükûmeti Başvekili Loit Corc'un İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hale ifrağına, Türk hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarrı hilâfet olarak bir payitahtı dinî olarak kalacağına dair Sulh Konferansına teklifatta bulunacağı gazetelerde görüldü. Ana'anatı milliye ve diniyemize mugayir olan böyle bir kararın milletimizce asla muta' olamayacağı tabiidir. Mümessillere bu babda şedit protestolarda bulunulması ve bir suretinin de berai malûmat Hey'eti Temsiliyeye keşidesi rica olunur.

20. Kolordu Kuman Vekili

Mahmut

Her tarafta mitinglerle protestolar yapıldı. Ravlinson'un Hey'eti Temsiliye ile görüşmek selâhiyet ve arzusunu anlamak üzere muhtelif tarihlerdeki sorduğuma verdiği cevapları Ankara'ya şöylece yazdım:

Erzurum: 14/1/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine: Ravlinson'un muvasalatında aldığı emir iş'arı ahire kadar Erzurum'da kalması imiş. Sahibi selâhiyet zannetmiyorum. Maa-haza olsa dahi Ankaraya gelmesi zamana mütevakıf olacaktır. Kaç gündür hastadır. Bir yere daha çıkmadığını arz ederim.

Kâzım Karabekir

M. Kemâl Paşa Hazretlerine:

Erzurum: 17/1/1336

Ravlinson'la son mülâkatımda nezdi âlinize gelmek hususunda bir tehalük görmedim. Meclisi millinin açılması dolayısıyla yeni hükûmete intizar ediyorlar. Bendeniz de zatiâliniz tarafından millete istinad eden hükûmetin her hususta rey kararı muta' olacağını ve bu hükûmetin sulh murahhasları âzâlarını tâyin edeceğini bildirdiğinizi söyledim. Cevaben Kemâl Paşa ve Rauf Beyin tâyinleri iyi olur. Acaba Kemâl Paşa kabul eder mi, dedi. Bu hususta ademi malûmat beyan ettim. Arz eylerim.

Kâzım Karabekir

Ravlinson'la temaslarımda ahvali umumiye ve Bolşevik harekâtı hakkındaki malûmatı sırasile kaydedeceğim. Mülâkatlarımdan İngilizlerin hakkımızdaki tasavvurlarını bu bahse taallûku itibarile buraya kaydettikten sonra sırasile vekayii zikre başlayacağım. Son mülâkatımızdaki aldığım malûmata ve geçen muhaveratımıza nazaran çıkardığım neticeyi âtidedeki makamata şifreli telgrafla şöylece bildirdim:

Harbiye Nezaretine

20. Kolordu Kumandanlığına (M. Kemâl Paşa Hz.)

3. Kolordu Kumandanlığına

Erzurum İngiliz Kontrol memuru Kaymakam Ravlinson'la birkaç mülâkatımda anlayabildiğim hususâtı bervechiâti arz eylerim: İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilâfetin hükûmetten ayrılması, hükûmetin İstanbuldan çıkması gibi mes'eleleri kendileri icad ediyorlar. Hattâ İstanbulda zabitanın resmi selâm hususunda tazyiki de akıllarınca herkesi İstanbuldan nefret ettirmektedir. Boğazları beynelmilel şekilde tutmak istiyorlarsa da muarızları kuvvetlidir. Türk milletinin mitingleri de hakkı meşru olduğundan İstanbuldan çıkmamayı ve hilâfetle hükûmetin ayrılmamasını temin edecektir. Hilâfet ve hükûmet ayrılığı diye padişahla milletin arasına tefrika sokmaya çalışıyorlar. Binaenaleyh milletin padişaha olan merbutiyet ve muhabbetini huzuru hümâyuna arz ile vatan ve milletin sadetine müştereken ve kemâli şecaatle çalışmanın temin buyurulması pek faydalı olur. Ravlinson Boğazların daima serbest kalması için İstanbul şehrinin behemehal değil, fakat Boğazların tutulması ve Marmarada bir ufak donanma bulunması hususunu zarurî diyor. Sebebi Rusya günün birinde belki Yunanla ittifak eder ve Boğazları işgal ve sed edermiş. Dedim Millet bu düşünceyi haksız buluyor ve protesto ediyor. Boğazlarda oturulacağına Karadenizde donanma yaptırılmasa iş daha kolay olur. Herhalde anladığım şey, milletin ve hükûmetin mukavemeti az olursa Boğazların birine veya ikisine yerleşmek isteyeceklerdir. Bîlâkis padişahın, hükûmetin ve milletin yekvücut olarak izharı sebat ve metaneti her hususu arzumıza göre hal edeceğini arz ederim.

Kâzım Karabekir

İngilizlerin himayesine giren padişaha ve İstanbul hükûmetine - Millet hayrına olduğu kadar kendi selâmetleri için de lâzımdır kanaatle -

yazmaklığıma rağmen Harbiye Nezareti Sadaretin verdiği cevabı tahriren bana tebliğ eylemiştir.

2/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Erkânı Harbiyei
Umumiye Şube 2
394

İngiliz Mümessili Ravlinson ile ahvali siyasiyei umumiyeye dair vaki olan muhavereyi havi telgrafnameniz Makamı Samii Sadaretuzmaya arz ve iblâğ edilmiştir. Bu kerre cevaben makamı müşarüileyhadan mevrud tezkere sureti berayı malûmat melfufen desbar kılınmış olmakla muktezasına tevfiik hareket olunması rica olunur.

Harbiye Nazırı Vekili

Suret

Devletî efendim hazretleri

Erzurum İngiliz Mümessili Kaymakam Ravlinson ile 15. Kolordu Kumandanı arasında cereyan eden muhavereyi havi şifre suretinin gönderildiğine dair varid olan 25/Kânunusani/1336 tarihli ve 394 No. lu tezkereyi aliyeleri mütalâaa güzarı senaveri oldu. Mesaili siyasiyenin müzakere dahiline selâhiyettar olmayan memurinin mensubini ecnebiye ile leddilhace vaki olacak mülâkatlarında muhatii intaka ve söylenilen sözleri istimaa hasri mesai ile cevap ve tafsilât itasından tevakkî levazımı hazem ve ihtiyattan olduğuna ve maahaza bu gibi umuru mühimmenin iş'ar ve inbasında muhafazai mahremiyete son derece itina ve dikkat muktezayi maslahat bulunduğuna binaen had'e zin bu yolda hareket edilmesi için icab edenlere ihtar ve tebliğ keyfiyetine himmet buyurulması siyakında tezkereyi senaveri terkim kılındı efendim. 5/Cemaziyelevvel/1336 27/Kânunusani/1336

Sadırazam
Ali Rıza

Hiç şüphe yok ki Padişah da yazdığını okudu. Yaptığı muahedeyi şahsının daha mı selâmetine buldu, bilmem. Milletinin istikbali yerine kendi âmalını düşünenler daima dar bir ufukta şaşkınlıkla bindiği dalı kesiyorlar.

Tarih sırasile mühim vukuatı kaydediyorum: 30/Kânunuevvelde vaziyeti umumiye hakkında Harbiye Nezaretinden âtideki malûmat geldi:

Harbiye 27/28 - 12-1335

15. Kolordu Kumandanlığına

25/12/1335 vaziyeti unumiyesi bervechi zirdir

1 — 15. Kolordu mintakasında şayanı zikir bir vak'a olmamıştır.

2 — Adana, Maraş, Urfa havalisinde Fransız kuvvetleri tezayüd etmektedir. Maraş, Antep havalisinde 18. Cezair Alayı, Urfa havalisinde 413. Alay vardır. Bütün bu kuvvetlerin merbut bulunduğu büyük cüz'ü tamamı 123. Fransız Ordusudur.

3 — Irak'ta Zibar havalisinde İngilizlerle Kürtler arasında büyük müsademeler cereyan ettiği haber alınıyor.

4 — Suriye ahvali gittikçe fena bir şekil almaktadır. Vürut eden arapça gazeteler açıktan açığa Fransız ve İngilizlere karşı hücum etmekte ve Türklerden iftiraka nedamet etmektedirler. İstiklâli Arabî gazetesinin bir nüshasında “Eğer Ceneral Guro, muzaffer olmakta mahir ise Sivas’a ilerlesin de tecrübe talih etsin” mealinde bir makale görülmüştür.

5 — Yunan kuvvetlerinin sureti inkisamı bervechi zirdir: Beş fırka İzmir ve Ayvalık havalisindedir. Bir fırka bu havaliye sevkedilmek ve ihtiyatı teşkil etmek üzere Midilli ve civarındaki adalarda mütehaşşittir. Yedi fırkası Garbî Trakya ve Makidonyadadır. Evvelce Almanya'ya giden ve bilâhare Yunanistan'a gelen üç fırkaları Dördüncü Kolordu Giritte mevkuftur.

6 — Avrupada mukadderatımızın tâyini için hararetli muhavere cereyan etmektedir. Venizelos Atinadan Parise gitmiştir. Bu müzakerât neticesinde şayi olabilen haberlerde sulh şeraitinin pek ağır olduğu hissini vermektedir. Zahiren Amerikanın hiç bir işe karışmadığı ve büyük bir sükân muhafaza ettiği görülmüyor.

7 — Kopenhag'da cereyan eden İngiliz Bolşevik müzakeresi kısa bir inkitadan sonra yeniden başlamıştır. Bolşeviklerin Garp cephesinden tamamen emin olmak için garpteki hükûmetlere mülâyimane davrandıkları ve bütün mesailerini cenuba sarkıye ve cenuba tevcih ettikleri görülmektedir.

Erkân Harbiyei Umumiye Reisi
Cevap

Hükûmete maneviyat vermek için 30 ve 31 de âtideki şifreli telgraf-nameyi yazdım.

Harbiye Nezareti Celilesine

Bugün Aras vadisinde ve Arpa çayının garbindeki mıntakada Ermeni nüfuz ve hâkimiyeti yoktur, bu mıntakada ekseriyeti kahire müslümanlardadır. Ancak belli başlı kasabalarda memur ve bir miktar Ermeni askeri tutunabiliyor. Ermeniler her türlü ihtimamat ve tazyika ve siyasi entrikalara rağmen bir tesir ve nüfuz göstermeye muvaffak olamamışlardır. Bu mıntakanın ekseri mahallerinde islâmlar tarafından teşkil olunan müteaddit hükûmeti muvakkate ve Millî Şûralar idarei hükûmet etmektedir. İslâmlar, Hükûmeti Osmaniyeden ayrılmayacaklarını ve başka idare altına girmeyeceklerini söylüyorlar. Ermenilerin buralarda idarei hükûmete ve temini asayişe muktedir olmadıkları ve olamayacakları mehafili ecnebiyede anlaşılmalıdır. Binaenaleyh hali hazır arazimizden en küçük bir parçanın bile Ermenistan'a terki mes'alesi büsbütün ortadan kalkmıştır. Bilâkis Elviyei Sülusenin mevzuu bahsedilmesi ve hiç değilse (İğdır, Kulp, Kağızman, Sarıkamış ve Oltu) bizde kalmak üzere İran hududundan itibaren (Aras nehri -Kağızman şimalinde Maden dağı- Akdeveler dağı - Kars çayı istasyonu-Kekaç suyu-Kuzukarmaz dağı- badehu Ardahan-Oltu yolunun takiben Horasan dağı ve Huduulya) dan sonra eski hudud hattından geçirilmesinde ısrar olunması lâzımdır. Buna Buna muvaffak olunacağını kanaatindeyim. Mevsukiyetine itimad ettiğim istidiaati hariciye ile de bu kanatım teyyüd etmiştir. Hükûmetce bu cihet şimdiden ehemmiyetle nazarı teemmüle alınarak ona göre teşebbusat ve istihzaratta bulunulması ve hududun bu suretle tahdidi temin edildikten sonra hududun öte tarafında kalan islâmlarla bizim tarafta kalan ermenilerin mübadelesinin de teklif olunması muvafık olacağını arz eylerim.

Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Harbiye Nezaretine arz ettiğim teklif berayi malûmat 13, 3, 12, 20. Kolordu kumandanlıklarına arz edilmiştir.

Zata mahsustur

Erzurum: 31/12/1335

Harbiye Nezaretine

3., 13., 20., 12. Kolordu Kumandanlıklarına

15. ve 13. Osmanlı Kolorduları mıntakasına tekrar gidip mezkûr Kolordu Kumandanlarını ziyaretle rapor vermek üzere geldiğini elindeki resmî vesika ile bildiren ve 26/12/1335 de Erzurum'a vasıl olan İngiliz kaymakamı Ravlinson'dan aldığım malûmata göre:

1 — Adana ve Suriye'ye çıkan bütün Fransız kuvvetleri on iki bin nefer kadardır. Ve hemen hepsi de Cezairli, Tunuslu ve Torfo denilen müstemlekât askeridir. Fransızların büyük kuvvet sevkine iktidarları yoktur. Bilhassa halis Fransızlar gelmiyor. İzmir havalisindeki Yunanlılar ise kuvvet ve paraca fevkalâde zaruret için dedirler. İzmir'den İngiliz kuvvetleri kâmilan çekilmiştir.

2 — Venizelos her tarafa baş vurarak aleyhimizde envai iftiralarda bulunmakta ve kuvvei maneviyemizi kırarak yalan havadisler neşretmekte ve İzmir tahliye kararı verileceğinden korkarak herkesi iz'ac eylemektedir. Fakat mevki eskisi gibi değildir. Bilhassa İngilterede nazardan düşmüştür.

3 — Antalya ve Adananın tahliyesi mes'elesi en basit olup en ziyade müşkilât İzmirde ise de bunun tahliyesine karar verileceği pek ziyade melhuz bulunmaktadır. Ermeni mes'elesi ise Türkiye dahilinde mevzuu bahis değildir.

4 — Meclisi Millinin itimadına mazhar hükûmet iş başına geçer geçmez sulh akdedileceği ve hükûmetin milletin itimadını ne kadar ziyade kazanmış ve kuvvetli olursa o kadar ziyade muvaffakiyet temin edeceği.

Harbiye Nezaretine ve 3, 13, 20, 12. Kolordu Kumandanlıklarına arz olunmuştur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Artık soğuklar her tarafta ziyadeleşiyordu. Şarkın en soğuk mıntakası Erzurum ve Horasan mıntakalarıdır. Hasankale, Bayburt, Van, Erzincan ve sahil kısımları sırasile mutedildir. Meselâ 30 Kânunuevvelde Erzurum'da —11, Horasan'da —9, Hasankale'de —4, Bayburt'ta —2, diğer yerlerde sıfıra düşmemişti. 31/Kânunuevvelde İstanbul'da Miralay İsmet Bey (1) imzalı âtideki şifre geldi:

İstanbuldan: 29/12/1335

15. Kolodu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Hey'eti Temsiliyeye hasbelicab çektiğim bir telgrafname ile, aldığım cevabın suretlerini zirde arz ediyorum. Lâyihanın size getirildiği, sizin vasitanızla isal olduğu malûm olup Hey'eti Temsiliyenin mütalâasını bilmek de lâzım olduğundan müstacelen bu hususta tavassut buyurulması rica olunur.

Miralay İsmet

(1) Cumhuriyet İdaremizin ilk Başvekili İsmet Paşa

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine mahsustur:

Binbaşı Saffet Bey Erzuruma mezunen giderken bir lâyiha sureti götürmüştü. Bu lâyiha Erzurum'dan Hey'eti Temsiliyeye telgrafla verilerek nezdi âlilerinde mâlâmat hasıl olmuştur. Lâyihadaki esasat Hey'eti Temsiliyeye kabul olunmuş mudur? Bu hututu umumiye dahilinde icabında müdavelei efkâr etmekte mahzur var mıdır?

Miralay
İsmet

C. Sureti kat'iyede Saffet Beyin Erzuruma getirdiği İzzet Paşa lâyihası bize gelmemiştir. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay
Şevket

Şayanı hayret bir iş! İzzet Paşa'nın lâyihası Sivas Kongresinden evvel gelmişti. Kongrece nazarı dikkate alınması, arzusile 4/Eylülde Erkânıharp Binbaşı Saffet Bey getirmişti. İsmet Beyin 27/Ağustos/1335 tarihli mektubunda da esas Amerika Mandası kabulü idi. İsmet bu lâyihanın bilhassa Amerika mandası mes'elesini yegâne çarei selâmet bulmuş şöyle yazıyordu: «Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkes tercih ettikleri zemininde Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniliyor ki ben de tamamiyle bu kanaattemim. Bütün memleketi prçalamadan bir Amerikanın mürakabesine tevdi etmek yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir. Fakat bugün için bu kanaatin kıymeti onun izahındadır. Avrupanın Amerikanın pazarlık ettikleri bir zamanda Amerika lehine bir koz göstermektir.» Sivas Kongresinde verilecek esas karar istiklâliyet idi. Bir tesir yapmamak için bu lâyihayı tehir etmiş ve bazı hü'lâsalarının çıkarılarak son günlerde yazılmasını muvafık bulmuştum. İstanbul hükûmetile irtibatın kat'ı, Elâziz valisi Ali Galib'in kongreyi basmak teşebbüsleri mühim muhaberatı zarurî kıldığından keşide edilmediği anlaşıldı. Esasen ben Sivasta iken de millî istiklâlîmiz için yapılması lâzım gelen esaslar da tesbit edilmiş ve imzamız altına alınmıştı. Artık şu manda vesaireden kimse bahsetmiyor ve edemezdi. Sivas Kongresi millî kararı cihana ilân edeli üç buçuk ay olduğu halde ve bu kararı İsmet de bildiği ve Fevzi Paşa hey'etile gönderdiği haberin mukabil cevabı olarak Sivas'ta verdiğimiz kararı öğrendiği halde bu yeni teşebbüse mâna vermek mümkün değildir. Atideki cevabı yazdım:

Erzurum: 31/12/1335

İstanbul Mevkii Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Beye

İsmet Beye:

İzzet Paşa lâyihasının nıkatı esasiye ve mevaddı asliyesini Saffet Bey burada

iken 9/9/1335 tarihile M. Kemâl Paşa Hazretlerine yazmıştım. Kendilerine bunu sordum. Eğer bulamazlarsa tekrar ve aynen yazacağım. Yalnız büyüklerimiz Sivas Kongresinde milletin verdiği kararı da bu lâyiha ile karşılaştırsınlar. Lâyiha Arabistan'ın şekli idaresi, Türkiyenin mandası gibi mesaili muhtevi, bunlar ise Kongre kararında sarihtir. Millet müttefikane kararını vermiş iken zati bir lâyihadaki esasatı münkaşa veya kabule Hey'eti Temsiliye selâhiyettar değildir. Geçende Çürüksulu Mahmut Paşa da hâlâ Ermenilere arazi vererek tashihi huduttan bahsediyordu. Bit-tabi fena bir vaziyette kaldı. Erzurum ve Sivas Kongreleri kararını büyük zevat gayet esaslı okumalıdır. Arabistanı parçalamayacağım diye sabık kabine dahi Türk milletini boyunduruğa koyuyor ve Kürdistanı ayırmayı kabul ediyordu. Kongrelerde bu husus pek esaslı düşünöldü ve Arabistanı dahi toptan bizimle beraber yutmak isteyen harici eli gördü. İstirhamım şudur ki Sivas Kongresi mukarreratında Türk'ü, Kürd'ü müttehittir. Yeniden aykırı karar gayri mümkündür. Konuşulacak mesail kongre mukarreratı üzerinde olmalıdır. Bu hususa dikkat ve tavassutu pek rica ederim.

Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeye de bu şifreyi aynen yazdım. 6/1 tarihile şu cevabı aldım.:

15. Kolodu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 1/1/1336 İsmet Beye mezkûr lâyiha hakkında ita buyurulan cevap, hey'etimize pek musip ve muvafık görölmüştür. Arzı teşekkür ederiz.

Hey'eti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

Asıl dikkat edilecek nokta şudur: Ferit Paşa Hükûmeti padişahla birlikte İngiliz himayesini kabul ve muahede imzalıyorlar, Ravlinson ise tşhalikle bize cumhuriyet idareden, hilâfetin ayrılmasından, merkezi hükûmetin İstanbul'dan çıkmasından bahsediyor ve evvelâ M. Kemâl Paşa ile de görüşmeye haheşkâr iken son günlerde işi tavsatıyor. Bir taraftan da Amerikan mandası fikri yine kurcalanıyor. Halbuki İstanbul'da Meclisi Millide Sivas Kongresi esasını kabul etmiş ekseriyeti kahire ile açılmak üzere bulunuyor. Meclise ehemmiyet verilmeyerek birkaç insanın kararile uğradığımız akibetin gûya vahametini temizlemeye uğraşıyorlar. Milletten ilham ve kuvvet alan bir Meclisten habersiz iş görmek arzusu ne büyük tedbirsizlik. Buna İsmet'in nasıl cür'et ettiğine hayret ediyorum. Bu arkadaşın bir an evvel Anadoluya geçip münhal bulunan mühim mevkileri işgal etmeleri şahısları için de pek elzemdir. Bunu Fevzi Paşaya defaatla söylemiştim. Ne gariptir ki Fevzi Paşa hey'eti İstanbul'a avdetten sonra İsmet Bey bu şifreyi yazıyor. Münhalâtımız pek çok ve mühimdir. Her kolordu, her vilâyette de böyledir. Ordu münhalât için

Hey'eti Temsiliye ile, Harbiye Nazırı Cemâl Paşa ile muhabere etmiş, bana da Harbiye Nezaretinden gelen cevabı aynen yazarak mütalâamı soruyordu, şöylece yazdım:

Erzurum: 1/1/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

C. 29/12/1335 Hey'eti Temsiliyeye. Zabitanın taşralara sevki hakkındaki mütalâai âlileri pek musiptir. İstanbulda açıkta ümera ve erkânıharp zabiti var. Lütfen bir miktarının da bizim kolorduya gönderilmesine delâlet buyurulsun. Erzurum kolordu ahzûaskeri münhal, kolorduda mevkii müstahkem erkânıharbiyelerinde bir tek zat vardır. Bir senedir Trabzon mıntakasındaki 3. Fırka erkânıharpsizdir. Mezunen gelen birini kendiliğinden nasp ve tâyin ettim. Bütün kolorduda tek bir topçu alay kumandanım yoktur. Piyade kumandanlıkları da kâmil münhaldir. Doktor ve baytara ihtiyacımız çoktur. Muktedir ümera ve zabitanın taşraya çıkarılmadığından maada mezunen İstanbula gidenlerin yüz elli beşi de İstanbula yerleşmiş olduğunu arz eylerim.

Kâzım Karabekir

İş başında ve hattâ Kolordu kumandanlıklarında olanlar bile bugün için kısmen pek zayıf insanlar. Meselâ 31/12/1335 tarihile 13. Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet Bey Harbiye Nezaretine yazıp bir suretini bana gönderdiği lâyihasında «Diyarbakir mıntakasının Fransız mıntakai nüfuzuna dahil olduğu, bazı istinbarat ve istidlâlattan da Van, Bitlis ile Muş'a kadar Ermenistan Cumhuriyetine verileceği muhtemel görülüyor, İngilizler de Siirt livasını alarak Bitlise kadar uzanarak Ermenistanla hemhudut olmak istemeleri muhtemeldir. Bu gibi hallerin mıntakamda pek büyük galeyanı mucip olması muhtemeldir!»

Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi nelere karar veriyor, daha dün yazıyorum ki «En küçük bir parçanın bile Ermenilere verilmesi mes'ele si ortadan kalkmıştır.» En tehlikeli bir mıntakadaki bir kolordu kumandanı «Felâket karşısında galeyan olması muhtemeldir» diye lâyiha yazıyor. Ümitvar olduğumuz değerli arkadaşlarımız da İstanbuldan çıkmıyorlar. Kolordu kumandanını ve Erkânıharbiye Reisini ikaz için «Hükümetimizin maneviyatını kuvvetli bulundurmak lüzumu olan bir zamanda Ermenilerin değil Bitlis, Muş'a kadar uzanmaları hududumuza kadar dahi gelmeleri gayri mümkündür. Bütün yaz çalıştıkları halde ancak Aras'a kadar hâkim olabilmişlerdir. Ermenilerle hududumuz arasında müteaddit islâm tevaifi mülûkü teşekkül etmiştir.» diyerek Ermenilerin son vaziyetini de bildirdim. Şimdiye kadar bir karış yer için millet ve ordu kan dökeceğini bağırp dururken bütün şarkın felâketi karşısında «Halkın galeyanı muhtemeldir» gibi berbat bir cümlelerin bir kolordu kumandanının ağzından Meclisi Meb'usan açılırken çıkması her halde lehimize bir vaziyet değildir. Bunun için Erkânıharbiye Umumiye Reisi Cevat Paşaya da vaziyeti izah ve şunu ilâve ettim: «Bu memlekete her türlü felâket veya saadetleri Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerinin nasp

ve tâyin ettiği insanlar getirmiş ve yine de getirecektir. En metin ve emin olması lâzımgelen Şarkın bir çok makamının maatteessüf âciz ve asabı bozuk veya şüpheli ellerde bırakılması ile ihzar olunan felâketi bir daha hale ve tarihe karşı olan vazifei vicdaniyemizi ifa için durbin olduğunu yakinen bildiğim zatı samilerine arz eyliyorum.» 12 tarihli cevapta: Mezkûr kolorduya evsafı lâzimeyi haiz kimse bulunup gönderilmediği, buhranlı bir an zuhurunda emir ve kumandanın Fırka kumandanlarından Kenan Beye devri teemmül olunmakta bulunduğu beyan edilmekte ve kıymettar ikazınıza teşekkür ederim denilmektedir. Ermenilerin mufassal vaziyetlerini aynen yazıyorum. İslâm Şûraları arasında irtibat vardır. Ermenilerin İslâmları katliam etmelerine mukabil Sarıkamış, Kulp, Zengibasara, Şerir, Nahcivan, Azerbaycan teşkilâtı islâmiyesi müttehit bir cephe teşkil etmişlerdir. Aralarındaki tesanüte tabii muavenet edilmektedir.

Şifreli telgraf ve tahrirat

Erzurum: 4/1/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

3. 13, 12, 20. Kolordu Kumandanlıklarına

30/12/1335 tarih ve 721 No. lu şifreye lâhikadır:

1 — Mutareke mucibince kıtaatımız tarafından tamamen tahliye ve terk edildikten sonra Ermeni işgalini ve üzerlerinde Ermeni hâkimiyetini kabul etmeyerek müteaddit hükûmeti muvakkate ve millî şûralarla idare edilmekte olan ve bugüne kadar Ermeniler tarafından, değil idarei hükûmet ve temini asayişe, henüz işgale bile muvaffakiyet elvermeyen hududumuza mücavir menatığın hududlarıyla rüesasını Kolorduca mevzuken tedarik edilen malûmata göre zirde arz eylerim. Aynı gayeye vüsülü ile mukaddes bir emel addetmiş olan mezkûr millî hükûmetler arasında kat'f bir vifak ve ittihad mevcut olduğu da cümle istitlâatımızdandır. Hudut tarifâtı 1/420000 mikyaslı Rusca haritaya nazaran arz edilmiştir. Mezkûr mevakiin ekserisi aynı mikyastaki rusca haritadan tercüme edilmiş Türkçe 400000 mikyaslı haritalarda da bulunabilir.

a) Ordubad, Nahcivan, Şahtahtı, Çol ve havalisi Azerbaycan'a iltihak ve irtibatını ilân etmiş olan Nahcivan hükûmeti islâmiyesi elindedir.

b) Şarkî Nahcivan hükûmeti ile şimalen (Büyükvedî - Küçükvedî - Aras nehri - Harabekelân - Açmıyatzinik - Verst cenubunda kâin Hatun A-H), garben (Aras cenubunda Dize-Cennetabat - Urguf) ve cenuben Mevleti Osmaniye hudutları dahilinde Şahtatile Cengizbeyin riyâset ettiği bir Şûra vardır. Mezkûr mevki Şûra hududuna dahildir. Arasın şimalinde ve Erivan ile Açmıyatzen arasının cenubunda (Tekkebt, Ardat, Hacı İlyas, Şurlu, Handar, Necli, Sarbanlar) islâm köylerini havi Zengibasara namile maruf mıntaka dahi Cengiz beye tâbi olarak islâmlar elindedir. Bu mıntakaya da Erivanın yedi Verst mesafesinde olmasına rağmen Ermeniler girememişlerdir.

2 — Mezkûr hududun şimâl ve garp aksamı karşısında Aras cenubunda yalnız (Açmıyatzin istasyonu - Aras cenubunda Süleyman abad - Taşburun - Karaköy - Halkalı - Küllük - Aras Nehri) hattının dahilinde kalan parçada Ermeniler tutunmaktadır ki bu bu mıntakada İğdir kasabası ve İğdir'in Açmıyatzin ve Revan'a giden şosenin geçtiği Markara köprüsü mevcuttur.

3 — Şarkan (Devleti Osmaniye hududunda Çengel geçidi - Halkalı - Küllük -

Sürmeli), Şimalen Aras nehri ve nehrin şimalinde Karadağ silsilesi, garben Kağızmanın 8 verst şarkındaki Kızıl Kilise köyü ve bu köyden cenuba imtidad eden hat ve cenuben hududu Osmanî dahilinde kalan kısımda Kulplu Şamil Bey ve rüfekası icrayı hükümet etmektedir. Mezkûr mevaki Şûra hududu dahilindedir. Merkezi Kulp kasabasıdır.

4 — Şarkan Şamil Bey Şûrası, şimalen (Aras nehri - Hartcana - Çaloğlu), garben (Staaen hududları dahilinde Pozat dahilinde Pozat karyeli Bekir Beyin Şûrası vardır. Bu şûranın şimalinde Zebart dağı, Kuyruk dağı, Gilyan tepe, Saat veren) mıntakasındaki ahali Şûra tarafına çekilmiş ve bu mıntaka Ermenilerle Şûra arasında bitaraf kalmıştır. Mezkûr Şûra mıntakasında Aras nehrinin cenubunda yalnız Kağızman kasabası Ermenilerin elindedir.

5 — Mezkûr bitaraf mıntakanın şimalinden itibaren Bekir Beyin Şûrasının garp hududunda (Karakurt, Armutlu, Başköy) ve Çaloğlu köyleri Ermeniler tarafında kalmak üzere Oltu hududunda Allahuekber dağından cenuba doğru Emirhan silsilesi Hüseyin Ağaburn dağı, Hamaradağı ve Soğanlı silsilesi hudutlarının dahili Ermeni kıtaatının tahtı nüfuz ve ıssalindedir. Kolordumuzun İran hududundan Karadenize kadar uzanan mıntakası dahilinde yalnız bu mıntakada Ermenilerle doğrudan doğruya temas vardır.

6 — Şarkan Soğanlı dağı karşısında (Çakırbaba dağı - Çermik - Allahuekber dağı - Arsenik - Muşeh - Tekirdağ) şimalen (Panskerdiulya, Hamas, Oltu ve Ardahan hududu), garben ve cenuben hududu Osmanî sahası dahilinde Oltu hükümeti muvakkatesi Oltulu Ziya Bey ve rüfekası riyasetindeki Şûra tarafından idare edilmektedir. İşbu hükümeti muvakkate, hududunu Rüesasından Örtülülü Bilâl, Penskertli Cafer Çavuş, Eyüp Paşo gibi zevatın kumandalarında milis efradından müteşekkil müfrezelerle müdafaa etmektedir.

7 — Mezkûr hükümet ve Şûraların yerlilerin atlı ve piyade teşkilâtları vardır.

8 — Kars şehrinde Ermeniler hâkim iseler de etrafındaki Akbaba, Zarşad, Çıldır havalisindeki islâmlar şimdiye kadar içlerine hiç bir Ermeni sokmamışlar ve mezkûr havalide meskûn Malakanlar ile ittifak vücude getirmişlerdir.

9 — Nezareti ceîleye ve 3, 12, 13, 20. Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Bu muhaberatın cereyan ettiği günlerde Hey'eti Temsiliye ile de mühim bir muhaberemiz oldu. Garpteki arkadaşlarımız Kuvvayi Milliye nam ve şekline pek bel bağlıyorlardı. Bu namın, benim hoşuma gitmemesinden değil, zabturaptı mahvedecek Kumandayı sarsacak, sözü ayağa düşüreceğinden korkuyordum. İzmir mıntakasında Yunanlıların millî orduları da kalsa bunu def edecek ordumuzdur. Kuvvayi Milliye teşkilâtı zararlıdır. Biz Yunanlılarla karşı karşıya kalınca mes'ele pek basittir. Orduları hükümet muntazam plâna tahrik eder. Mes'ele Avrupanın temerrüdü ve hükümetin de henüz İstanbuldaki vaziyette bulunması zamandır. Bu iki şıkkı birbirinden ayırmalıdır. İşte muhaberatımız aynen şunlardır: (1)

(1) Kuvvayi Milliye hevesi vücut buldu. Nihayet mazarratı fiilen görüldü. Ordu Çerkes Ethem kuvvayi milliyesile müsademeye mecbur oldu. Bu husustaki teşkilât ve teferrüatı içinde bulunan arkadaşların vesaikinden okumalıdır.

Ankara: 31/12/1335

15. Kolodu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Yunanlılar, İzmir ve havalisinde millî bir ordu vücude getirerek Paris Sulh Konferansının tahliye karar vermesi halinde dahi isyan ederek işgale devam etmeye karar verdikleri bundan başka Yunanistanın da şimdiden İzmirî resmen ilhak merasimine hazırlandığı anlaşılmaktadır.

2 — Böyle bir hale karşı bütün kuvvei vasıtamızla Yunanlıları vatanımızdan tardı etmek zarureti karşısında kalacağız. Elyevm cepheyi tutan Kuvvayi Milliye'nin yalnız başına böyle bir hareketi intacı müteassırdır. Binaenaleyh, âtideki tarzda hareket lâzımdır.

3 — 14. ve 12. Kolordular hey'eti umumiyesi kâmilen zamanın hulûlünde sureti zahire ve resmîyede hükûmeti merkeziyeye karşı âlakasını keserek Kuvvayi Milliye şekil ve suretini iktisab edecektir. Mezkûr kolorduların umum İzmir cephesi gerisinde bulunan fırkaları tertip ve tanzim edilecek, bir plân dahilinde harekâtı lâzîmeyi icra edecektir. Ona nazaran fırkaların mümkün olduğu kadar seferber mevcuduna iblâğı lâzımdır.

3 — 14. ve 12. Kolordular hey'eti umumiyesi kâmilen zamanın hulûlünde sureti zahire ve resmîyede hükûmeti merkeziyeye karşı âlakasını keserek kuvvayi milliye şekil ve suretini iktisab edecektir. Mezkûr kolorduların umum İzmir cephesi gerisinde bulunan fırkaları tertip ve tanzim edilecek, bir plân dahilinde harekâtı lâzîmeyi icra edecektir. Ona nazaran fırkaların mümkün olduğu kadar seferber mevcuduna iblâğı lâzımdır.

4 — Kıtâatın seferberliği hususâtı sairedeki noksanlığı ikmâl için şimdiden icab eden tedbir ve tertibata tevessül olunacaktır.

5 — İşbu telgrafın vasıl olduğunun ve bu babdaki mütalâai âhilerinin serian bildirilmesini rica ederim.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

6 — 12., 14. Kolordu Kumandanlıklarına, Refet Beye yazılmış ve 20. ve 15. ve 13. Kolordu Kumandanlıklarına berayi malûmat keşide edilmiştir.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Cevabım:

Zata Mahsustur.

Erzurum: 3/1/1336

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye: Yunanlıların İzmir ve havalisinde millî bir ordu vücude getirerek Paris Sulh Konferansının tahliye karar vermesi halinde dahi işgal ve mukavemete devamlarına mukabil yapılacak tedabir hakkındaki 31/12/1335 tarihli şifreli tamim üzerine bervechiâti nıkatı mühimme etrafında arzı malûmat eylerim:

1 — Sulh Konferansı İzmirin tahliyesine karar verirse o zaman Yunanlıların vücude getireceği millî ordunun kısmı azamı şüphesiz ki yerli Rumlar, Adalılar, Ma-

kedonyalıları teşkil edecek ve kumanda hey'etleriyle bir kısmı da bilfiil Yunan ordusunun mürettebatından ibaret olacaktır. Böyle âli bir karar karşısında bizim tarafımızdan meseleyi takip edecek Kuvvayi Milliye değil Osmanlı ordusudur. Kuvvayi Milliye o zaman ikinci derecede ve ordunun emrinde kalır. Kolordular Hükûmetin resmî ve muntazam bir plân dahilinde Aydın vilâyetini tekrar işgal harekâtına başlar. Kuvvayi Milliyeye bahusus vazifeler verilir veyahut da muntazam ordunun ikmâl hizmetini ifa eyler.

2 — Fakat Avrupa eski plânları vechile İzmir vilâyetini velev daha mahdud bir esasta olsun Yunanistana verirse böyle bir vaziyette şimdikiye kadar olduğu gibi uğraşacak ancak millî ordudur ve bu millî ordumuzu civar kolorduların kısmı küllileriyle takviye eylemesi pek doğrudur.

3 — Kolorduların bütün şekil ve mevcudile Hükûmeti Merkeziyeden fekki irtibat ile millî orduya münkalip olması zirdeki büyük mahzurları intac edecektir:

a) Hükûmete isyan ve gayri mes'ul şeklini alması memleketin ahvali dahiliyesinin dahile ve harice karşı fenalaşması,

b) Bu kolorduların tahliye edeceği muntakaların tesis ve muhafazai asayiş için hükûmeti merkeziye yeni teşkilâta mecbur kalacağı cihetle buna hiç bir vechile devletin müsaade etmeyeceği ve bu cihetle o muntakaların ancak ordu kuvvetile tutulan asayişinin bozulacağı,

c) Kuvvayi Milliye bu kadar vüs'at kesbedince zaptırapı sarsılacak ve firar vekayii müthiş surette artacaktır.

d) Payitahttan hazinei devletten gelen ve gelecek olan paralar ancak muntazam bir ordunun muntazam levazım hey'etlerinin kontrolü ve mes'uliyeti sayesinde emniyet ve idareye mazhar idi. Kuvvayi Milliye ise hükûmet ve devairi maliyei devlete karşı böyle bir intizam ve mes'uliyeti temsil etmeyeceği cihetle hazinei devletin muavenet ve muamelesi bittabi inhitat ve naçariye düşeceği,

4 — Bu mülâhazata binaendir ki zamanın hulûlünde 12., 14., 20. Kolordunun teşkilât ve şekli resmisi ve hükûmeti merkeziye ile olan irtibatına hâlel gelmeden kısmı küllileriyle Kuvvayi Milliye muavenet ederler. Menzil ve levazım vesaire gibi teşkilât ve tertibatın şimdiden ona göre güzel bir intibaha uğramak suretile ihzarı ve bu vechile millî ordu gerisinde daima kuvvetli bir teşkilât ve kuvvetli menabi depoları bulundurulması,

5 — İzmir hakkında ikinci maddede arz ettiğim tarzı hal vaki olursa o zaman Devletlerin hükûmetimize karşı alacakları vaziyet ve yapacakları zecir ve tazyik derecesi ve muhafazai hudut ve asayiş namile terk ve teklif edecekleri ordunun şekil ve miktarı bittabi şimdiden kestirilemediği cihetle bu gibi ahvalde dahi tedabirin şekil ve derecesine tesir edebilir. Herhalde böyle bir tazyik bilhassa Marmara denizinde bahrî bir ablukaya karşı Dersaadetten çıkması lâzım gelen menabii mühimmenin şimdiden sureti mahirane ve mahremane ile ve müteaddit istikametlerden Anadoluya çekilmesi lâzımdır. Bugünkü vaziyet ve takdirata karşı mutalâayı âcizi bundan ibarettir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva

Kâzım Karabekir

Denikin ve bolşeviklerin harekâtına ait gelen malûmatı makamlara ve kıtaata bildirdim. Aynen şudur:

Erzurum: 7/1/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

3., 13., 12., 20. Kolordu Kumandanlıklarına

1 — Azerbaycandan alınan 24/Kânunuevvel/1335 tarihli bir haberde Bolşeviklerin her yerde galebe çaldığı ve Denikin'in bozgun halinde her tarafından ricat ettiği bildiriliyor. Ayrıca gelen hususî bir haberde de Petrofsk'un şimalinde Kızlar şehrine bolşeviklerin taarruz etmekte oldukları bildirilmektedir.

2 — Batumda münteşir İslâm Gürcistanı gazetesinin 1/Kânunusani/1920 tarihli nüshasında malûmatı âtiye görülmüştür:

a) Gönüllü ordu başkumandanının riyaseti altında gönüllü kıtaat kumandanları fevkalâde bir ictima akdederek vaziyetin vahametinden uzun uzadıya bahis etmişler ve ecanibin karışmaması şartile yeni teşekkül ve teessüs eden hükûmetlerle müzakerata ibtidar edilmesine karar vermişlerdir.

b) Batum'da Harkof, Poitava, Rostof, Kiyef, Novoçerkask vesaire şehirlerden hicret eden muhacirleri iskân edecek mebani kalmamıştır.

c) Denikin tarafından 56 yaşına kadar olanların tahtı silâha alınması ilân edilmiştir.

d) Kazak kitleleri cephei harbi terkle evlerine gitmekte ve bir çokları silâhlarını da beraber götürmektedirler.

3 — Bir ayı mütecaviz zamandanberi alınan malûmat, bolşeviklerin kat'î taarruzlarında devamlarını ve Denikin'in de her tarafta perişan olduğunu gösteriyor. Denikin, geçen sene de aynı vaziyete düşmüş ve fakat o zaman İtilâf ordularının kuvvet ve kesafeti sayesinde kendisini bugün dahi tehdit etmekte olan aynı tehlikeden kurtarabilmiş idi. Mezkûr tehlikenin bu defaki tekerrürünün Düveli Mutelife ve müşareke için pek mühim ve müşkil bir mahiyet iktisab ve ihdas edeceği şüphesiz ve Kars ile Batum'daki seri ateşli eslâha ve mühimmatının İngilizler tarafından Novorosiski'ye gönderilmesi calibi dikkattir. Şu sıralarda bilhassa payitaht matbuatının müttehit ve azimkâr bir lisan ile idare ve intişarının ve milletteki hâkim ruhun her tarafta yekvücut olarak her suretle irae ve izharının idamesine muvaffakiyet temin edildiği takdirde millet ve memleketimizin istiklâli mukaddesini kâfil şerefli bir sulha mazhariyetin muhakkak bulunduğunu arz eylerim.

4 — Nezarete ve Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl Paşadan 7 tarihli 8 de gelen iki şifreye göre: Yunanistan hükûmeti, Rumların sene başına tesadüf eden 14/Kânunusanide, mes'uliyeti kendine teveccüh etmemek üzere, İzmirin Yunanistana ilhakını tâcil maksadile, yerli Rumlar tarafından müstakil bir hükûmeti milliye vücade getirilmesine çalışıyor. Yunan kıtaatının da bu hükûmete iltihakla katliam ile Türkleri hicret ettirecekleri anlaşıldığından her tarafta muazzam mitingler yapılarak İtilâf ve Amerika mümessillerine bu istihzaratın protesto edilmesi isteniyor. İtilâf devletle-

ri namına yapılan Yunan işgalinin yağma, ırza taarruz, katliam gibi vahşilikleri hâlâ devam etmekte bulunduğunu Mütelifin tahkik hey'etleri de itiraf ettiğini, bu halin temadisi halinde milletimizin vesaiti muhtelifeye müracaata mecbur kalacağı, bunun ise selâmeti cihan için tehlikeli olacağı ve bundan terettiüp edecek mes'uliyetin doğrudan doğruya işgali ter-tip eyleyenlere raci bulunacağı, Anadolu'da ikinci bir Makedonya ihdasına müsaade etmeyeceğimizi, bu haksızlığın bir an evvel tashihi ile işgalin ref'i gibi esasatın münderic olması tavsiye olunuyor ve eğer Rum hükûmeti milliyesi teşekkül ederse her tarafta muazzam mitinglerle şedit protestolar yapılması talep olunarak, Aydın Cephesi Kuvvayî Milliyesinin fiilen protesto mahiyetinde olmak üzere, bir taarruz yapacağı bildiriliyor.

Selâmeti cihanı tehlikeye koymak elimizde ise şimdiye kadar neden duruyoruz! Bizim için en büyük nimet Yunanlılarla Ermenileri yalnız bıraktırabilmektir. Bu gibi teşebbüsler bilâkis cihanı aleyhimize kaldırır. Bu cümleyi anlamadığımdan Hey'eti Temsiliyeye 8 de şöyle sordum: «İzmir işgalini ve yapılmakta olan istihzaratı protesto etmek üzere hey'eti merkeziye tarafından Düveli İtilâfiye mümessillerine yazılması bildirilen mevad arasında (Bu halin temadisi halinde milletimizin vesaiti muhtelifeye müracaata mecbur kalacağı, bunun ise selâmeti cihan için tehlikeli olacağı) kaydından murad ne olduğunu, ne gibi vesaiti müracaat edileceği ve bunun selâmeti cihan için nasıl bir tesir yapacağı anlaşılmadı. Bu hususta izahat ita olunmasını ve bu suretle yapılacak işe evvel emirde bilerek başlamaklığımın teminini rica eylerim.» 12 de gelen 11 tarihli cevap: «Vesaiti muhtelifeye kaydının her türlü tefsirata müsait olması ve bunun Avrupalıların en korktuğu katliam, bolşeviklerle ittihad gibi mânâyı mutazammın olması cihetile berayi tahvif bu gibi bir kaydın protestoda bulunması Dersaadette İzmir Müdafai Hukuk Hey'eti Merkeziyesinin teklifi üzerine muvafık görülmüş ve tamim olunmuştur efendim.» Daha bolşeviklerle temas olmadan bu gibi bir tehdid - hususile İzmir hakkında alınan malûmat doğru değil ise - ne dereceye kadar muvafiktir. İstanbul'daki İzmir Müdafai Hukuk Hey'eti ile ilgili malûmat ve buna mukabil tedbirler haberinin aynı menbâdan bir maksadı mahsusla verilip verilmediği şayanı tetkiktir. Meclisi Meb'usan açılmak üzere, iş başında âmalı milliyeyi kabul etmiş insanlar hükûmet halinde. Herhangi müsbet vekayi karşısında yapılacak teşebbüsler, haber alınmış, millette galeyana hasıl olmuş diyerek iyi bir tesir yapabilir. Fakat zan üzerine ağır tehditlerin hükûmet ve meclise rağmen Hey'eti Temsiliyenin faaliyetinde olduğunu göstererek kuvvet kudret menbâi hakkında suitesirler yapacağı şüphesiz olmakla beraber, selâmeti cihanı tehlikeye koyacağız diye efkârı umumiyeyi aleyhimize çevireceğimiz de muhakkaktır. Bunun için ben muntakama bu tamimi yapmadım. Ve Hey'eti Temsiliyeye şunu yazdım: «İzmir hakkında söylendiği gibi bir teşebbüs de görülmediğine nazaran bizi hatalı yollara sevk için yapılmış propaganda olduğu anlaşıldı.»

Erzurum: 13/1/1336

Ankara'da 2. Kolordu Kumandanlığına

C. 11/1/1336 Hey'eti Temsiliyeye: Milletın gösterdiği azim ve selâbet ve bunun icab ettirdiği fiiiyat karşısında Düveli İtilâfiyenin nazarları şüphesiz tahavvül etmiş ve pek mühimmi matbuatı ecnebiye mülkü milletimizin istiklâl ve masuniyeti zemininde aleddevam yazılar yazmaya başlamıştır ki bu tahavvül ve hürmetin esbabı bittabi zahirdir. Biz azim ve âsarımızla hukuku sarihamıza riayet ve hürmet celb ederken Avrupayı tahvif ve i'zab ve Avrupanın haşın olan izzetinefsini kesreylemek gibi hususatı şimdiye kadar yapmadık. Binaenaleyh tezahürât ve tesirat ne şekilde izhar edilirse edilsin en büyük mes'elenin halli ile iştigal olunan bu mühim günlerde Avrupa efkârını ve matbuatını yine aleyhimize icaleye saik katliam ve bolşeviklerle ittihad gibi meaniyi şâmil müracaatı bendeniz hiç de musip görmüyorum. Bütün Avrupa matbuatı ve efkârı umumiyesi bolşeviklikten müteneffir dururken ve Amerika Hükûmatı Müttehidesi Bolşeviklik memleketlerine sokulmaması için en şedit tedabir ve tahribatı elyevm yapmakta iken bizim vaktile arz ettiğim ve bilvücu mutabakatı efkâr hasıl olduğu vechile henüz hiç bir vechile temas ve irtibatta dahi bulunmadığımız bolşevik ihtisasatıle uğraşmamız ve bununla Düveli İtilâfiyeyi tahvife kalkışmamız iyilikten ziyade fenalık vermesinden korkarım. Binaenaleyh bu fikirler üzerinde hiç bir taraftan müracat olunmaması mütalâasında olduğumu arz ederim.

Kâsım Karabekir

7 de Mustafa Kemâl Paşadan âtideki şifreyi almıştım:

Müstaceldir.

Ankara: 5/6 - 1 - 1336

Erzurum Hey'eti Merkeziyesinden 26/12/1335 tarihile alınan şifrede valinin harekâtı milliyeyi lekedar etmek üzere el altından çalıştığı, tehcir ve takyil fiilinden dolayı haklarında ahzûgirift müzakeresi sadır olan Ebülhindli Cafer Arslan ve sairinin hükûmete civar bir hanede iskân ettirildikleri, Sıhhiye ve Polis Müdürlerinin, Jandarma Alay Kumandanı ve Evrak Müdürünün bunlarla gece gündüz hali temasta bulunduğu ve valinin tesirile aleyhlerinde şahadette bulunacaklara mahkemede tebdili lisan ettirilmeğe uğraşıldığı ve bu gibi gayri kanunî ahvali Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine atf eyledikleri ve maznunların Hey'eti Temsiliyenin kendilerine zahir olduğuna dair bilâ pervezane işaatta buldukları, valinin öteden beri fikara sıfatıle hükûmetin sırtından kan emmeyi san'at ittihaz etmiş bir takım tufeyli insanlardan mürekkep bir parti tesisine çalıştığı, her vesileden bilistifade harekâtı milliyeyi nazarı millette küçültmeyi bir gaye edindiği ve hükûmete istinad eden bu menfi grubun seyyiatı ahvalinin Orduya ve cemiyete istinad olunmakta bulunduğu mufassalen tadad edilmekte cemiyetin muhafazai nezahat ve meşruiyeti için talimat talep olunmaktadır. Kendilerine icabına tevessül olduğu ve neticeye intizar eylemeleri cevaben bildirildi. Keyfiyetin lâyük olduğu ehemmiyetle tahkik ve tetkikiile mütalâatı samilerinin iş'arına muntazırız efendim.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Bana bu hususta hiç müracaat olunmamıştı. Müdafai Hukuk merkezile görüştüm. Daha Mustafa Kemâl Paşanın Erzurumda iken Ebül-hindli Cafer ve arkadaşları ile temasta bulunarak, Fırka Kumandanı Halit Bey vasıtasıyla icabında herhangi bir icraat için - meselâ birini öldürmek - gibi emrine âmade bulunmasını temin ettiğini ve daha o zaman ilk icraat olmak üzere El'aziz valisi Ali Galib'e saldırıldığını, bu adamların Erzurumun kabadayı takımından olup İttihad ve Terakki zamanında çetecilikle bir çok servet topladıklarını izahla şimdi de Hey'eti Temsiliyenin fedaisiyiz diye Müdafai Hukuk teşkilâtına tegallübe yelteniyorlar ve Fırka Kumandanı Halit Beyle de irtibatta olduklarından orduya da mensubiyetlerini ileri sürüyorlar, sizin aleyhdar olduğunuzu biliyoruz, bu gibi şuarsuz insanlarla münasebetin fenalığını anlatmak için hey'eti temsiliyeyi ve bilhassa Mustafa Kemâl Paşayı ikaz etmek istedik, dediler. Kendilerine anlattım ki mesele karıştırılmıştır. Şöyle tahlili lâzımdır. Evvelâ hâlâ Elviyei selâse ve İzmir havalisinde katliamlar olurken tehcir ve takdil mes'elesinden dolayı herhangi bir vatandaşımızın mes'uliyetinden bahsetmek büyük bir hatadır. İkincisi vali ve hükûmet erkânının nasıl bir aciz içinde bulunduğunu bilmemek büyük bir yanlıştır. Üçüncüsü bu gibi şikâyetleri evvelâ birlikte tetkik ve tahlil ederek Hey'eti Temsiliyeye lüzumlu olan kısmını yazmak ve bu suretle maksadı karıştırmamak pek lâzımdır. Şikâyet olunan adamların hey'eti temsiliye veya kumandanlarla teması hâlâ devamdadır, herhangi gayri meşru bir vazife teklif olunacak mıdır? Bunlara dikkat olunmalı, beyhude yere kırgınlık olmamalıdır. Cafer ve rüfekasını icabında meşru bir halde istihdam mümkündür (1) diye icab edenleri ikaz ettim. Uzun uzadıya Hey'eti Temsiliyeye yazmanın doğru olmadığını söylediler. Ben de şunu yazdım:

Erzurum: 8/1/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye. C. 5/6-1-1336. Gerek Erzurum hey'eti merkeziyesinin ve gerekse Hoca Raif Efendinin ahvali mahalliyeden şikâyetleri sırf meb'usluk intihabında araya giren ve her yerde zuhuru tabii olan hisiyattır. Hükûmetin Kuvvayı Milliyei zaafa düşürecek kuvveti yoktur. Bilâkis kendi acz-i mutlak içindedir. Hey'eti merkeziyenin doğruca -ma'ûmatım lâhik olmadan- hey'eti âlilerine müracaatının doğru olmadığını kendileri de anladılar. İcab eden hususat tahkik ve icabının icra edileceğini arz eylerim.

Kâzım Karabekir

8 de gelen bir şifrede Rauf Beyin İstanbulda Meclisi Milliye gitmesi lüzumuna Hey'eti Temsiliyeye karar verildiği bildirilerek bu husustaki

(1) Yeşil ordu mensubininden bir müfrezeyle bunları Ankara muhitinin isyan ettiği zaman garbe göndermiştim. Hayli hizmetleri de oldu.

rey ve mutalâam soruluyordu. Rauf Beyin gitmesinde Kuvvayi Milliye için tehlike değil kuvvet vardı. Bunu zaten Sivasta iken münakaşa ve hal etmiştim. Soruş ve cevabımı aynen kaydediyorum:

Ankara: 7/1/1336

Gayet müstaceldir, tehiri mucibi mes'uliyettir.

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

1 — Ankaraya gelen meb'uslarla hasıl olan temas neticesinde Meclisi Millide bizden birimizin bulunması zarureti anlaşılmaktadır. Esasatı milliyemize sadık kuvvetli bir grubun teşkili ancak bu suretle olabilecektir. Aksi takdirde bütün emeklerin heba olabilmesi tahtı ihtimâle girmektedir. Bunun için Hey'eti Temsiliyece Rauf Beyefendinin Meclisi Millî küşadında Dersaadette bulundurulmasını muvafık ve zarurî mütalâa etmekteyiz. Bu babda bir karar ittihaz edilmek üzere rey ve mütalâai devletlerinin iş'arını rica eyleriz.

2 — Konferansa davetimiz halinde gidecek sulh murahhasları meyanında keza-lik Rauf Beyefendinin bulunması hakkındaki mütalâai âlilerini ayrıca istirahat eyleriz. Hey'eti temsiliye namına Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Cevabım:

Gayet aceledir.

Erzurum: 9/1/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye. C. 7/1/1336. Rauf Beyefendinin Meclisi Millide bulunması ve sulh murahhasları meyanında bulunması muvafık ve faidelidir. Meclisi Meb'usanda büyük bir kuvvet olacağı gibi harekâtı milliye dolayısıyla sulh muahedename-sinde imzası ecnebilere daha ümitbahş olur. Meclisi Meb'usanda riyaset veya riyaseti saniye gibi bir vaziyetten daha bidayetinde müctenip bulunmasını muvafık bulduğumu dahi arz eylerim. Çünkü böyle bir temayül eğer rey kazanılmazsa mevkiini sarsar, eğer kazanılırsa kuvvetli muarızlar hasıl eder. Rauf Beyefendiye ve rüfekayı kirama bu vesile ile arzı tazimat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İngiliz zabıt üniformasile Erivan'dan Bayazıt tarikile Makû'ya biri geçmiş. Ravlinson bana haber vermediğinden bunun, İngilizce bilen matruş bir Ermeni olacağını tahmin ettim. Derdest emrini verdimse de herif geçmiş gitmiş. Diğer bir haber de Nasturilerin İngiliz üniformasile Van vilâyeti cenup kısımlarına taarruz edecekleridir. İngiliz üniformasını suiistimal edenlere karşı ateşle mukabele emrini verdim. Ravlinsona da şikâyette bulundum ve ateş emri verdiğimi tahriren yazdım.

10 Kânunusanide Erzurum ve Beyazıt meb'uslarını Erzurumdan me-rasimle yola çıkardık. İntihabat dolayısıyla muhafazakâr takım muğber olduğundan bulunmadılar. Bugün tesbit ettiğimiz Rusya vaziyetini ta-

mim ve makamata bildirdim. (5. maddedeki ahvale göre mütalâamı da yazdım.)

Acele

Erzurum: 10/1/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

3, 13, 12, 20. Kolordulara

1 — Bolşeviklerin Petrofsk'un şimalinde Kızlar şehrine tarruz etmekte olduklarına dair mevşuk bir menbada alınan 24/12/1335 tarihli bir haber 7/1/1336 tarihli şifrede arz edilmiştir.

2 — Bugün gelen 17/Teşrinisani/1335 tarihli nim resmî Azerbaycan gazetesinde ise zirdeki malûmat okunmuştur:

a) Denikin ordusunun arkasında zuhur eden Yeşilordu tarafından Karadeniz sevhali, Novorosiski'nin 200 kilometre cenubu şarkisinde ve Bahrisiyah sahilinde Suçi'ya kadar işgal edilmiş, Malikop şehri şarkında Labinski ve Novorosiski şimali şarkisinde demiryolu üzerinde Kırımiski şehirleri zaptolunmuştur. Zaptolunan bu yerlerin hepsinde Şûralar teşkil edilmiştir. Ahali Şûra hükûmetleri ile hüsnü alâkadedirdiler. Yeşil Ordunun miktarı 70 bin kadardır.

b) Mahnu kıtaatı, Denikin arkasında ve Azak sahilinde (Maryanpol, Berdiyansk, Aleksandrofsk) şehirlerini işgal edip Tanmarruk etrafında bir çok mevaki ele geçirmişlerdir.

c) Loit Corc, Rusya mes'alesi hakkında mühim beyanatta bulunmuş ve bu meyanında "Cesaretle diyebilirim ki, artık Bolşevizmi hiç bir şey ile mahvetmek mümkün olamayacaktır; binaenaleyh, Rusyada sulhu tesis için büsbütün başka tedbirler ittihazi lâzımdır."

3 — Mezkûr malûmat sırasında icraatı mühimmesinden bahsedilen Yeşil Ordu, geçen sene de mevcut ve Kafkasya ve şimalinde Denikine karşı icrayi faaliyet etmekte iken Denikinın muvaffakiyetli harekâtı, Dağistanlılardan Denikine alet olan bazı rüesanın ihanet ve hiyanetleri yüzünden dağılmış ve Yeşil Ordunun faaliyeti az mevcutlu ve ehemmiyeti ciddiye gayri haiz çetelerin küçük harekâtına münhasır kalmış idi. Bu kere mezkûr ordudan yeniden bahsedilişi Yeşil Ordunun teşkil ve tensik edilerek 70 bin mevcudunda bir ordu halinde ve Denikinın gerisinde icrayi harekât ve faaliyete başladığını göstermektedir.

4 — Düveli Mutelifenin Türkiye sulhünü tâcil hususundaki siyasetlerinde görülen tahavvülât nazarı dikkate alınacak olursa bu tahavvülât ve istical ile son bir kaç aylık vekayi arasında pek yakın münasebet ve alâkalar mevcut olduğu tezahür eder. Ezcümle mezkûr vekayi sırasında Dabravulların Dağistanlılara sulh talebinde bulunmaları, Sohum'da bolşeviklik zuhuru, Ermenistanın Gürcistana takarrübe çalışmaları, İngilizlerin Batum'daki serî ateşli eslahayı Novorosiski'ye sevketmeleri, Tan gazetesinin Loit Corc'un Türkiye mes'alesi hakkındaki beyanatından bahsederken "Amerikanın ittihaz edeceği mukarreratı bilmeksizin Türkiye ile akdi sulh hakkında verilen karar, gündün güne vahim ve tehlikeli bir mahiyet kesb eylemekte olan bir mes'elenin icabatından ileri gelmiştir." tarzındaki neşriyatı ve bolşeviklerin Kafkasya şimalinde yeniden ve kuvvetli bir tarzda zuhur etmeleri, bir çok Rus li-manlarını ele geçirmeleri bilhassa şayanı zikirdir.

5 — 7/1/1336 tarih ve 1/26 No. lu şifre ile de arz eylediğim vechile ahvalın İtilâf aleyhine fena bir renk alması ve bu kerre Odesa'nın dahi düşmesile kariben akdini teklif edecekleri musalehanamemizde muhtelif vesile ve misâllerden istifade ederek Ordumuzu tenkise ve muhtelif vesilelerle uğraştıkları halde henüz elimizden alamadıkları silâhlarımızı almak isteyecekleri pek ziyadedir. Düveli mezkûrenin kat'i

bir ihtiyaç ve mecburiyet içinde bir an evvel akdine çalıştıkları müsalehanamemizde ordumuzun silâh ve kuvvetini muhafaza etmesinin ve memleketin izzet ve şerefile mütenasip mevaddın derc ve kabul ettirilmesinin pek mühim olduğunu ve ittihad ve azmi milliye gösterecek âsar ve e'âl ibrazının ise bu hususta en kıymetli müessir bir âmil olacağım arz eylerim.

6 — Nezareti celileye ve 3, 12, 13, 20. Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

11, 12 Kânunusanide mekteplerimizi halk ve hanımlar ziyaret ettikler. Müsamere ve çay ziyafeti verdirdim. Pek iyi tesirler bırakıldı. 11 de Harbiye Nazırı Cemâl Paşadan Trabzon intihabatında Halit Beyin müdahalesi ve Trabzon ahvali hakkında âtideki şifre geldi. Fevzi Paşa hey'etine bu yolda iyilik yapmış ve her türlü kolaylıkları göstermiş olduğum halde, bana bir şey yazmayarak Nezarete şikâyetlerinden müteessir oldum. Halit Beyin müdahalelerini öğrenmiş ve bunun Mustafa Kemâl Paşanın şifreli muhaberesile olduğunu görerek mes'eleyi yatıştırmıştım. Bunu hey'et de kısmen öğrenmişti; artık hükûmete şikâyet doğru değildi. Bunu için Hey'et hakkındaki malûmatı cevaben yazarak, Hey'etin serbestçe Anadolu'da nasıl dolıştığını hükûmete bildirmek de bana borç oldu. Bu husustaki şifreleri aynen yazıyorum:

Harbiye: 10/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Bu defa vazifei teftişiyesi hitama ermesi dolayısıyla Dersaadete avdet eden Ferik Fevzi Paşa Hazretleri Erzurum'dan hareketten sonra Trabzon vilâyeti dahilinde ve 3. Kafkas Fırkasının muntakasında görmüş olduğu ahvalden zatiâtilerini haberdar edememiş olduğu cihetle müşarünileyhin bu muntakada fena olarak gördüğü hususattan en mühimmini bervechi zir arz ediyorum. Şöyle ki; şimdiye kadar 3. Kafkas Fırkasına kumanda etmiş bulunan Kaymakam Halit Beyin Fırka kumandanlığı vezaifile kabili telif olmayacak derecede ve bir komiteci ruhile siyasetle iştigal ederek kendi fikir ve ictihadı hilâfında bulunanları cebir ve tazyik eylemek ve intihabatta Kur'an ve Selâta el bastırmak suretile arzu ettiği müntehiplere rey verdirmek ve bu memleketi bir İttihad ve Terâkki zihniyetinden başka bir zihniyetin idarenin kurtarmasına imkân olmadığı fikrini öne sürerek herkesi bu fikre imâleye gayret ve cebir göstermek gibi teşebbüsât ve icraatı o havali hakkında az çok bir hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Herkes ictihadında hür, serbest olmakla beraber asker elbisesi altında bulunanların icihadlarını izharda kanun müsait olduğundan pek yakın tanımamakla beraber şeref, haysiyet ve vekarını tanır, vazifeyi hüsnü ifa eder bir zabıt olduğunu işittiğim Halit Beyin şimdi Erzurum'da doğrudan doğruya ıslâhkâr nazarlarınız altında bu kusurlarını tashih eyleyeceğine pek ziyade mutmainim. Mumaileyh bu defa fırkadan infikâk ederken yaptığı bu tamimde "Yazılan menhus bir emir üzerine ayrılıyorum" gibi bir tâbir kullanmıştır ki, hükûmeti merkeziyenin kendisini yalnız becayış suretile kurtarmak için yaptığı teşebbüsâtın adedlerini ve bunlardaki müşkilâtı biraz da tasavvur etmiş olsa idi Nezaretin emrini bir emri menhus değil, bir emri necabet telâkki eylemesi icab ederdi. Ve esa-

sen mafevk makamatin emirlerini madun makamata tebliğ edenler hiç bir hakka malik değillerdir.

Harbiye Nazırı
Cemâl

Yazdığım cevab:

Erzurum: 11/1/1336

Harbiye Nazırı Cemâl Paşa Hazretlerine

C. 10/1/1336 ve 1/196. Maçka intihabına silâhla müdahale olunduğu mes'alesinin tahkiki 3. Fırka kumandanı Küştü Beye sormuştum. Mumaileyhin cevabı aynen bervechi zir maruzumdur: "Maçka intihabında rüvelver ve silâhla müdahale vaki olmamıştır. Maçka intihabının bir mes'ele şeklini alması sırf intihabatta kaybedenlerin taraftarlarının mes'eleyi pek izam eylemelerinden mütevellittir. Ciheti adliyece tahkiki keyfiyet olunmakta bulunduğundan hakikati madde, neticei tahkikatla anlaşılacağı maruzdur." Halit Bey müfrit milliyetperver olduğundan Trabzon muntakasında ise gözleri hırs ve menfaatle dolu bazı kimseler bulunduğundan Fevzi Paşa hey'etinin esaslı tahkikat yapmış olduğunu zannetmiyorum. Trabzonlu Ömer Fevzi gibi İstanbulda Damat Ferit Paşa ile yaranının hususî talimatı ve biraderi Sürmene kaymakamının tesir ve nüfuzile ahali namına Erzurum Kongresine iştirâk eden ve kongreyi müteakip gazetesile misli görülmemiş surette vahdet ve âmali milliye aleyhinde zehirler saçan ve esasen orduyu dağıtmak fikir ve emelinde olması hasebile ordu aleyhinde de bühtan ve müferretatta bulunan ve elyevm halî firar ve ihtifada olan bedtiynet bir şeririn ve onu Trabzonda himaye eden bir şerzemei kalile mensubunun Fevzi Paşa hey'etini de oldukça zehirledikleri görülüyor. Çünkü bu defa Halit Bey aleyhine söylenen ifadeler vaktile bütün ordu aleyhine ve yine bu şekilde ve aynı mahalde cereyan etmiştir. Halit Beyin İttihad ve Terakki zihniyetinden bahsetmesini katiyyen zannetmiyorum. Zira o dahi içine düştüğümüz bu halden her daim müteessirdir. Ve yapanları hayır ile yadetmiyor. Yalnız hey'etin bitaraf bir nazarla dolışmadığını Samsun - Sivas - Zara - Erzincan - Erzurum - Trabzon velhasıl her taraf şikâyet etmiştir. Sivastan hey'etle beraber gelirken Zara'da ahali doğruca bendenize gelerek hey'etin kendilerini Mustafa Kemâl Paşa aleyhine teşvik ettiklerini şikâyet ettiler. Hey'et Samsundan Sivasa kadar bilerek bilmeyerek Teşkilâtı Milliye aleyhtarları gözüktüklerinden haklarında her tarafta hürmetsizlik bile yapılacaktı. Fakat Fevzi Paşa Hazretlerine olan hürmetim dolayısıyla bilhassa muntakamda gayet sıkı emir ve tesirlerle kendilerine ihtirammat yaptırmıştım. İtilâf ve Hürriyetten olan İlhami Beyin kat'iyen harekâtı milliyenin alehtarı olduğu ve sabık kabinenin zihniyetini tamamilen taşıdığını Erzurumda iken Kürtlük mes'alesi hakkındaki fikrinden bendeniz de anladım. Hürriyet ve İtilâfın esasatından biri olan gençlik aleyhtarlığı vazihan kendilerinde görülüyor. Her nasıl olursa olsun sabık kabinenin bir an evvel yapacağı sulhün harekâtı milliye ile âkim kalmasından münfail göründüler. Hey'etin diğer ilmiyeden olan zatı zaten sena bir şey düşünmek kabiliyetinden mahrumdur. Fevzi Paşa Hazretlerinin de pek ziyade düşkün ve manen bitkin olduğunu ve İlhami Bey ne derse onu kabul ettiğini hayretle gördüm. Binaenaleyh böyle bir hey'etin neticei tahkikatının buna nazaran kabul edilmesini istirham eylerim. Halit Beyin fırkamdan ayrılırken verdiği emri yevmiyi celp ettiriyorum, tetkik edeceğim ve ahval veharekâtında fazlalıklar varsa ıslah edeceğim. Ancak mucibi şikâyet olan böyle bir emrinin bendenize gönderilmeden Nezareti celileye isalinin de hüsnü niyete makrun olmadığı ve yok yere suinazarlar tevellüdüne çalışıldığını arz eylerim.

Kâzım Karabekir

Sivas'tan gelirken Zara'da halk, hey'etin Mustafa Kemâl Paşa aleyhinde bulduklarını, hareketim zamanı söylemişlerdi. Erzincan'da Fevzi Paşayı ikazla gerek Kuvvayi Milliye ve gerekse Mustafa Kemâl Paşa aleyhinde bulunmanın mucip olacağı vahameti bildirmiştim; ademi malûmat beyan ederek arkadaşları hakkında müteyakkız bulunacağını vadedmişti. Esasen fena hallerde maneviyatını çabuk kaybeden Fevzi Paşa, milletle İstanbul hükûmeti arasındaki vaziyeti de millet azminin bir tarafta İtilâf kuvvetinin, diğer taraftaki mehip ve müessir vaziyetlerini görerek manen pek düşküdü. Ben bu satırları hey'etten bahsederken bile hatıra yazmayarak, yalnız muhtırai takvime not almıştım. Fakat Trabzondan bana hususî yazmayarak, Fırka Kumandanının emri yevmisini dahi aleyhimize bazı şikâyetle hükûmete isal etmeleri üzerine, Nezarete dahi yazarak hey'etin gösterdiği kılışeyi tarihe mal etmeğe mecbur oldum. Halit Beyin emri yevmisini getirttim cümle şudur: «6/12/1335 de gelen ikinci bir emir, menhus İngiliz siyaseti neticesi olarak 9. Fırka Kumandanı Rüştü Beyle becayişimin icra edildiğini ve vazife cedideme mübaşeretini bildiriyor.» Menhus kelimesinin emre değil, İngiliz siyasetine vasıf olduğu sarihdir. Bu suitefehümü Harbiye Nezaretine de bildirdim.

12 de Hey'eti Temsiliyeden gelen şifre, hükûmetin Düveli ecnebiyeye verdiği muhtırayı ve tehlikesini bildirerek, merkezlerin hükûmetin nazarı dikkatini celp etmesini tamim ediyor. Muhtıra vakitsiz olduğu kadar da bir manda kabulü gibi bir şey. Hayret! İsmetin, İzzet Paşa lâyihası esasatı dahilinde müdavelei efkârı sorduğunun haftasında hükûmetin bu muhtırayı devletlere tebliği hayrete değer. Kabinayı teşkil eden zatlar, İzzet Paşa ve İsmet Beyin hüsnü münasebet ve fikir birliği gibi rabitaları göz önüne getirilince müessirle müteessir olan insanların aynı olduğunu kabul zarurî oluyor. Demek benim 1336 senesinin ilk muhaberesi olan cevabım ve burada Çürüksulu Mahmut Paşanın da misâl getirilerek Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarını büyüklerimizin okumasını tavsiyem bir kuvvetin değil, şahsî bir düşüncenin in'ikâsı gibi telâkki olundu. Ne yazık ki aynı sıradan Fevzi Paşa henüz Anadoludan avdet etti. Hiç olmazsa resikârımızda tuttuğumuz Mustafa Kemâl Paşa ile biz bir kaç kolordu kumandanı arasında tebellür eden İstiklâl aşkının bile her şeye kâfi geldiğini ve aksine hareket edenleri harab edebilecek bir kuvvette olduğunu görmüştü. Fakat biz yalnız da değildik. Hâdisat cereyanı tabiiyle halk kütlesini bizimle perçinlemişti. Hiç olmazsa İstanbulda toplanmaya başlayan meb'usların yakın ictimainı bekleyerek milletin itimadını almadan hangi kuvvete istinaden böyle mühim bir teşebbüse giriliyordu. En hâkim olduklarını zanneden mevkii iktidarlar iyi yapıyoruz kanaatle pek büyük fenaklar yaptıkları gibi kendilerinin hâkim değil mahkûm olduklarını da er geç gördüklerine yakın tarihimizde dahi acı misaller doludur. İşte bu muhtıraya da millet, cevabını ve-

rerek hükûmetin muallâkta durduğunu cihana göstererek şarsmıştır. Ajansla tebliğ olunan muhtırayı ve hey'eti temsiliyenin cevabını ve tek-lifimi sırasile aynen kaydediyorum:

Deraliye: 7/Kânunusani/1336

A j a n s

Dün, Babialice, Düveli İtilâfiye mümessillerine sulh esasları ve sulhten sonra Türkiyenin tabi olacağı teşkilâtı idare hakkında bir muhtıra tebliğ etmiştir. Muhtırada: "Hükûmeti Osmaniye, Türkiyenin netayici harpten mütevellit vaziyeti elimesini tamamilе müdrük olmakla beraber harpten duçar olunan muvaffakiyetsizliklerin bir milletin adalete ve insaniyet umdelerine mebni mevcudiyeti siyasiyesi hakkını nakisedar eylemeyeceğine mutmain bulunduğunu ve mütarekenin akdinde hâkim olan fikre nazaran şimdi akdolunacak muahedenin şarkta bir ahdi intizam ve sükûn temin eylemesi icab ettiği, ıslâhatın muntazır neticeye ıftirak etmemesi haricî ve dahilî silsilei ahvalden münbais bulunduğunu teslim etmemek muvafıkı hakkaniyet olamayacağı ve Babialinin tahammülgüzar vaziyete sür'atle nihayet vermek lüzumuna mebni şarkta bir devrei terakki ve umran küşadına hâdim olan usulü idaresini mukteziyatı asriyeye muvafık suretle tanzimi samimane arzu ve vasi ısrarına tabaan Adliye, Maliye ve Zabıtaya ait ıslahata şamil ve ekalliyetlerin hukukunu kâfil olarak yeni teşkilât vücude getirmeye azmetmiş olduğu ve bu ıslahatın tamamilе tatbikini temin için hükûmeti Osmaniyenin istiklâlini haleldar ve izzeti nefsi milliyei cerhadar eylemeyecek şekilde düveli muazzamadan birinin muavenetini kabule amade olduğunu beyan ve ıslahat cümlesinden olarak memaliki Osmaniyyede bir hey'eti teftişiyeyi adliye tesisine dair olan lâyihanın iki nüshasının leffen gönderildiği ilâve edilmektedir.

Ankara: 10/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti merkeziyelere de tebliği rica olunur. Hükûmetimizin Meclisi Millinin küşadı arifesinde düveli Mütelifе mümessillerine itasına ıstical ettiği muhtırayı gazetelerde gördük. Bu teşebbüsten hükûmetimizin Teşrinievvel/1335 tarihli taahhüdâtının ikinci madesine tamamen muhalif olduğunu arz eyeriz. İkinci madde Meclisi Millinin in'ikadile mürakabeı fiiliye başlayıncaya kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna ahdi kat'i ve resmîyeye girilmemesi tarzındadır. Bundan maada aynı tarihli taahhüdâtın birinci maddesile hükûmeti seniyenin tamamen kabul etmiş olduğu Erzurum ve Sivas Kongrelerinin beyannamemizdeki yedinci maddede tâyin ve tesbit eylediği şerait katiyyen nazarı dikkate alınmayarak devletin umuru dahiliyesi ve istiklâli ile dahi alâkadar olabilecektir. Tarzı umumide herhangi bir ecnebi devletin adeta himayesine temayül gösterilmiş olması âmali milliyeye ve menafii hakikiyei vataniyeye külliye mugayir görünmektedir. Yedinci madde, milletimiz, insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, siyasî, iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh; devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartile altıncı maddede musarrah hudud dahilinde milliyet esasları üzerine memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muaveneti memnuniyetle karşılıyoruz. Ve o şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevî bir sulhün de âcilen takririle selâmeti beşer ve sükûneti amme-yi temin âmali milliyemizdir. Binaenaleyh hey'etimiz muhtırayı mezkûrenin neşri

suretile alenen bir taahhüdât altına girilmiş olmasında ve bu taahhüdün menafii memlekete tevafukunda asıl ve isabet görülmediğinden hükûmeti seniyenin ehemmiyetle nazarı dikkatini celbetmeyi bir vazifei vataniye ad ederiz. Hey'eti Temsiliye Namına Mustafa Kemal.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Erzurum Hey'eti Merkeziyesine aynen bildirdim. Bunlar kararlarile beraber diğer merkezlere de bildireceklerdir. 12/Kânunusanide İstanbul'da Meclisi Meb'usan açılmış. Bence bu işe Meclisin vaziyet ederek hükûmete hesap sorması ve neticesine göre icabına müsaraatı, hariç ve dabile karşı, daha muvafık olurdu. Merkezlere tamim edildiğine nazaran arzu edilen olmakla beraber şu teklifimi de Hey'eti Temsiliyeye yazdım:

Erzurum: 13/1/1336

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

C. 10/1/1336 — Hey'eti Temsiliyedir. Hükûmetin ajanslarla münteşir muhtırası hakkındaki mütalâat pek musip olup buna muttali olacak Meclisi Millî tarafından da bu noktada mugayiri selâhiyet hareket eyleyen hükûmetin tenkid ve muaheze ve icabına musaraat olunması fikrinde olduğumu arz eylerim.

Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden 14 de şu şifreyi aldım. Bolşeviklerin muvaffakiyeti herkesi memnun ediyordu. İstihbarat vesaitimiz iyi ve emin idi. Vaziyeti hakikiyi görüyor ve her tarafa gösteriyordum.

Ankara: 13/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bolşeviklerin muvaffakiyatına dair ita buyurulan malûmata arzı şükran olunur. Filhakika vaziyet elhamdülillah lehimize inkişaf etmektedir. Dersaadet matbuatının vatansız kısmına karşı hey'eti merkeziyeden beyanatı müessirede bulunulmaktadır. Burada Hâkimiyeti Milliye isminde bir gazete çıkarıyoruz. Zahiren hususî bir gazete halindedir. Yazıları, Hey'eti Temsiliyemiz tarafından verilmektedir. Loit Corc'un Meb'usanda verdiği bir cevapta Batumda 3000 askerleri kaldığımız bunları da geri almak tasavvurunda oldukları, Rusya'ya on beş milyondan fazla masraf ettiklerini fakat Fransanın daha az masraf ihtiyar etmiş olduğu maahaza artık her iki devletin Rusya işine asla müdahale etmemeye karar verdikleri, Bolşevimzin Sibiryaya fazla yüklenmesinden tedabiri mânia ittihazı maksadile Amerika ile Japonya'nın hali müzakerede bulunduğu bildirilmektedir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

14 de Erzurumdaki Kolordu Topcu Alayı, Telsiz ve Tayyare Müfrezelerini teftiş ettim. Mektep çocuklarımızın topların üstüne inip binmelerine ve her hafta manejde hayvana bindirilmelerine başlattım. Büyük sevk geldiği gibi, mütenevvi idman da oluyor. Telsiz hakkında da basit malûmat verdirdim. İptidai tahsili gören çocukların bu gibi varlıkları nazarı işitmeleri bir alâka uyandırmıyor, fakat makina faaliyetini ve hasılatını gözüyle yerinde görmekle zihinlerinde büyük bir inkişaf oluyor. Tecessüsleri artarak mevcudatla daha ziyade alâkadar oluyorlar. Erkânı Harbiyei Umumiyenin nezaret ve mes'uliyeti altında neşrolunan Mecmuai Askeriyenin 26/10/1335 tarihli nüshasında genç kumandanlara bir tariz vardı; bu makaleyi o zaman tenkid ederek, böyle feci bir zamanda hayatımız bahasına işe atıldığımız bir zamanda bu gibi yazılara Erkânı Harbiyei Umumiye riyaseti neden müsaade ediyor diye şifreli telgrafla yazmıştım. Şimdiki reis Cevad Paşa bu şifreme 14/11/1335 tarihli mektubile cevap veriyor. Bu mektubun son fıkralarını, yalnız halihazır için değil, kendi hesabıma bütün hayatım için hiç bir zaman kabul etmediğim gibi, istikbal için de edemeyeceğimden, verdiğim cevap bu husustaki düşüncemi bildirmek itibarile yazılması belki okuyacak bir kaç vatandaşımızın da ruhuna kuvvet verir ümidile, muvafık olur. Cevat Paşanın mektubu:

Dersaadet: 14/11/1335

Huzuru biraderilerine

Maruzdur: 26/10/1335 tarihli Mecmuai Askeriye münderecatına ait şifrenizi aldım. Mucibi teessür olmaya değeri var ise de fakat bu vakiayı mecmua münderecatı için mevzu usuldeki bir sehvi gayri ihtiyarinin neticesi veya ki bu usulün sui-istimali gayesi nazarile görmek lâzımdır. Ve çünkü ağaçta meyva toplamak isteyen bir sahibi marifetin üstünde bulunduğu dalı baltalayacağına görüp geçenlerden hiç biri ihtimâl veremez. Maazalik sehvi vaki tariki makbulüne irca edilecektir. Ancak mevkii riyasetin sahibi sabıki hakkında ittiban edilmiş vasıfları istimalde zatiâlilerinden ayrılacağım. Makamlar bir hil'at bir eibisedir, Bu libasın içine girenlere hürmet ordu için hem vazife hem de zarurettir. Bunu siz daha pek çok iyi takdir buyursunuz. Muhabbetle gözlerinizden öperim efendim.

Ferik Cevat

15/Kânunusanide verdiğim cevap:

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa Hazretlerine

Huzuru samilerine,

Maruzumdur. 11/1/1335 tarihli iltifatnamei samileri 10/1/1336 da kemâli şükran ile şerefi telâkki oldu. Makamların bir hil'at ve libas olduğunu kabul ediyorum. Fakat her önüne gelenin bu muhterem olduğu kadar da mes'uliyetli olan bu hil'ati sırtına almamasını da pek mühim görüyorum. Bu hil'atin nikabı namus ve iffetine bürünerek senelerce her varlığımızı emen istibdadı idareyi yeniden vaz ile biçare

milleti büsbütün malûl ve sakat süründürerek kendi saadeti hayatilerini temine çalışanlara karşı bir kolordu kumandanı sıfatile hakkı tenkit ve itiraza malik olduğumu zannediyorum. Bu hil'atin bahşettiği kuvvet ve kudreti suiistimal ile vatan ve milletimi mahv ve tahribe çalışanlara karşı yine mevkiim dolayısıyla sükûtu, onların şeriki cürüm ve cinayeti olmak ad ediyorum. Buna ra'na misâl bugün şarkla garbin içinde bulunduğu haldir. Muhterem hil'atler içerisinden gıkan namus şiken emirleri keşki İzmirde daha başlangıcında red etse idi. Keşki hil'atlere bürünenlere karşı dipcik, tokat, tükürük yemeden evvel itaati mutlaka yerine hamaset gösterip maayet tuğyan etseydi de tarihimizde iğrenç sahifeler yazdırmasalardı. Dünyanın bütün milletleri istihkarı hayatla haklarını alırlarken Mısırlılar bile esaret zincirlerini kırmak için kanlarını dökerlerken biz nasıl oldu da İzmir rıhtımlarında garsonlara tokatlandı, nasıl oldu da bir kolordu hey'eti akla sığmaz hakaretler altında "Zito!" diye bağırdı. Bütün bu işler, bu hakarete katlanışlar libas ve hil'atin altındaki acezenin marifetleri değil mi idi?... İşgaller ne kadar gaddarane olursa olsun mukabele edilmemesi emrini veren, memleketin her tarafı ayaklar altında ezilirken hâlâ teslimi silâhı emreden ve en nazik silâhımız olan şifreyi men edenler hil'ate bürünmüştür diye nasıl mazharı ihtiram oluyorlar? Bunlara ihtiram ordu için nasıl bir vazife ve zaruret oluyor? Herhangi bir zata olan hürmeti mahsusa hissi bu hakayike mugayir bir kaide tevlit etmeyeceği kanatindeyim. Milyonla halk koyun gibi salhaneye sürülürken, memleketi düşmanlara teslim için etrikalar çevrilirken muhterem olan zatlar giydikleri hil'atin şeref ve kudsiyetinin icabatını yaparlar. Herhangi bir sebebdan dolayı buna muktedir değiller ise hiç olmazsa âcizane seyirci vaziyette kalarak şeriki cürüm olmayı olsun kabul etmezler. Telâkkii âcizane mi bu tarzda izhar eder ve kemâli hürmetle ellerinizden öperim Paşa Hazretleri.

Erzurum: 15/1/1336

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ravlinson'un tekliflerini ve mülâkatlarımda anlayabildiğim fikirlerini yazmıştım. Bu mülâkatlar olurken Ravlinson'un Mütareke ahkâmı hakkında 14 tarihile yazdığı mektubuna cevabımı yazıyorum. Ravlinson 25 tarihinde de İstanbuldan aldığı emir üzerine madde madde bu silâh mes'elesini sordu. Tezyit veya tenkis edilip edilmediğini anlamak istemişler. Artık bundan sonra da bu muhaberati kestiler. Ravlinson'a verdiğim cevabı ve Müdafai Hukuktan bir hey'et celb ederek evvelâ onlara okudum ve kendi ifadeleri olarak kabul edilmesini de söyledim. Bu cevap şarka geldiğimden beri kullandığım formüldür:

Erzurum: 17/1/1336

İngiliz Kaymakamı Ravlinson Cenaplarına

14//Kânunusani/1920 tarihli mektubunuzu almakla kesbi şeref ederim. 26/Kânunuevvel/1919 tarihli mektubunuzda 31/Kânunuevvel/1335 tarihli mektupla cevap vermiş ve mütarekename mevad ve ahkâmının aynı derecei ehemmiyet ve itina ile meriyültatbik kaldığım bildirmiştim. Mütarekename mucibince kıtaata fazla silâh bırakılmamıştır. İşbu fazla eslâha ve malzeme Kolorduca emniyet ve muhafaza altındadır. Fakat şeraiti hazıra dahilinde sevkleri adimülîmkândır. Erzuruma teşrifinizin ferdasında ulema, âyan ve eşrafı mahalliyeden elli kişilik bir hey'et nezdime ge-

İerek Erzurumu sebebi teşrifinizi sordular ve beyanatı âtiyede bulundular: "İzmir ve Adana gibi hiç bir sebep ve hakkı meşru olmaksızın işgal edilen memalikte türlü türlü nam ve kisvelerle Rum ve Ermenilerin ahaliyi isfâmiyeye karşı tecavüzatı şenia ve facia ve katliamlarda bulunurlarken ve Ermeniler müseliâhan hududumuzda bekler ve mezalimden geri durmazken ve bir taraftan da bunlar malzeme ve vesaiti harbiye ile takviye edilirken bizim silâhlarımızın gönderilmesi bura ahalisini de aynı akibete uğratacağı binaenaleyh sulh takarrür ve vaziyet tamamen inkışaf etmeden ve diğer bizi imha etmekte bulunan milletlerin de eslâhası tahdid, tecavüzat ve mezalimi men edilmeden mezkûr fazla eslâha ve malzemenin hiç bir tarafa sevkine imkân yoktur." Sayılan fecayiın pek elîm olan derecesini ve izhar edilen endişenin dahi pek haklı olduğunu pek âlicenap olan zatı âlilerinin dahi takdir buyuracağınızı Erzurum ahalişi ilâve etmiştir. Arz eyler ve samimî hürmetlerimi takdim eylerim kaymakam beyefendi.

Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

18/Kânunusani 5,30 sabahleyin şiddetli bir hareketi arz uykudan uyandırdı. Erzurum mintakasında pek mebzul madenler olduğu gibi, şarkında Hasankale, garbinde Hicada muhtelif kaplıcalar buranın arasına bu gibi afatla müteessir olacağını gösteriyor. Erzurumun Palandöken mintakasında puslayı inhiraf ettirecek derecede madenler vardır. Ruslar Hasankale'de mazot çıkarmaya başlamışlar. Herhalde madencilik ve petrol hususlarında Erzurumun istikbali parlaktır. 19 da mektepleri ve parkları kolordu şube müdürleriyle teftiş ettim. 20 de toplanan bervechiâti malûmatı kıtaata ve makamata yazdım:

Harbiye Nezareti Celilesine

3., 13., 12., 20. Kolordulara ve Hey'eti Temsiliyeye

En sonuncusu 14/Kânunusani/1336 tarihli olan mevsuk malûmat zirde maruzdur:

1 — Cephelerdeki muvaffakiyetsizliğinden dolayı Denikin hükûmetinin iskat edilerek yerine Ceneral Romanofski'nin tâyin edildiğini Azerbaycan gazetesi yazıyor.

2 — Bolşevik hariciye nazırı Azerbaycan ve Gürcistan hükûmetlerine çektiği bir telsiz telgrafta aralarında Denikin aleyhine harbî bir ittifak akdini teklif etmiştir. Mezkûr hükûmetler arasında müzakerat devam etmektedir.

3 — Batumdaki efkârı umumiye, İngilizlerin ankarip Batumu terk ve Batumun Gürcülere ilhak edeceği merkezindedir.

4 — İngilizlerin Batumdan Ermenistana sevke ihzar ettikleri 14/1/1336 tarihinde arz edilen eslâha ve mühimmat Gürcistan hükûmeti tarafından müsadere edilmiştir.

5 — Tasdik edilen Azerbaycan ve Gürcistan istiklâliyeti şerefine 14/1/1336 da Batumda büyük bir şenlik yapılmış ve Azerbaycan hatipleri tarafından büyük iki Osmanlı Sancağı altında Türkiye lehinde pek hararetle bir lisan ile beyanatta bulunmuş ve teşekküllerine en büyük âmîl olan Türkiyenin hizmet ve muavenetleri kemâli minnet ve şükran ile yad olunmuştur.

6 — Batumda Pontus faaliyeti görülmüştür.

7 — Kânunusani bidayetinde Batuma Amerikadan gelen bir milyon pound un, Ermenistana sevk edilmektedir.

8 — Batumda bir Osmanlı banknotu 1500 Denikin Manatına mukabildir. İngilizler Denikin manatlarının tedavülde devamı için halka ısrar etmekte imişler.

9 — Nezareti celileye ve Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandam

Mirliva

Kâzım Karabekir

Bugün alınan diğer malûmat: Halil Paşa Bakû'da, Nuri Paşa da Dağistan'da bulunuyorlar. Bugünkü ajans: «Meclisi âli, pazartesi sabahı Klemanson'un riyaseti altında ictima etmiş, Azerbaycan ve Gürcistan mümessillerini istima' etmiştir. Bolşeviklerin ileri hareketi neticesinde her iki memleketin maruz kalacağı tehlike hakkında mümessiller tarafından verilen izahat üzerine Meclis, Ceneral Denikine olduğu gibi mezkûr hükûmetlere de muaveneti maddiyede bulunulacağını beyan etmiştir.» Tan gazetesi de soruyormuş: «Türk Millî Ordusunun Türkiyede hayatı manzumeyi yeniden tesis edip edemeyeceğini ve müslüman unsurunun Bolşeviklere karşı İtilâf Devletlerine muavenette bulunup bulunmayacağı.»

Bolşeviklerin Kafkasya'ya inmesi dolayısıyla itilâf devletlerinin telâşlı tedbir ve propagandaları görülüyor. Şimdiye kadar Azerbaycan ve Gürcü hükûmetleri hiç sayılırken, istiklâlleri kabul edildikten maada bu hükûmetlere yardıma da koşuluyor. 14/Kânunusanide Azerbaycanlıların istiklâl bayramları olmuş. Zavallı Türkler! Kurban Bayramı için hazırlanan kurbanların alı pullu süslenmesi ve takdirkâr nazarlar celp için âleme gösterilmesinden başka bir şey değilsiniz. Denikinlerin, Kolçakların milyona varan orduları, Çar erkânı harbiyesinin idaresinde oldukları halde, bilhassa son günlerde güneşe maruz buz kitleleri gibi eridiği halde siz ne yapacaksınız? Size istiklâl verenlere sorsanız ki bunu neden Denikin felâketinden evvel vermediniz? Neden Azerbaycana lâzım gelen yardımı o zamanlar yapmadınız? Bilâkıs sizi Ermeniler Zengezor'da müsademelere teşvikle kuvvet ve malzemenizi bitirmek ve sizi başka ufuklarda meşgul etmeye çalıştılar. Eğer Denikin'de kudret kalsa idi siz Zengezorda uğraşırken Denikin de Bakûya karargâhını kuracak ve memleketimizi işgal ile bolşeviklerle harbe sizi nefer olarak kullanarak devam edecekti. Ravlinson'la son mülâkatımızda bolşeviklerle Azerbaycan ve Gürcülerin müsademelerini sabırsızlıkla bekliyor gördüm. Gürcülerin bolşeviklerle birleşeceğinden korkuyor. İngiliz siyasetinin müthiş bir esasını gizlemiyor. Diyor ki: «İkiye iki zam edersen dört olur yani kuvvet iki misli artar; fakat ikiyi iki ile vurduğursan belki yarısı, belki hepsi... her halde evvelki ikiden bir kısmı telef olur!» İşte Halil ve Nuri Paşaların da bir gece içinde biri İstanbul, diğeri Batum hapishanelerinden kaçırılmaları ve böyle bir zamanda ikisi de Azerbaycan

mintakasında bulunmaları ne gibi tesirlerle olduğuna şüphe bırakmıyor. Gerçi Halil Paşaya lâzımı gibi vaziyetimizi anlatmış ve Azerbaycanın bolşeviklerle müsademeye girerek mevcudiyeti siyasiye ve milliyelerini mahvetmemeleri için vaktile irtibat hasıl ederek anlaşmalarının muvafık olacağını anlatmışım. Halil Paşa Erzurumda iken bizim şarkta uğraşmayarak kaç vilâyet verilecekse orada hükümet tesisimiz fikrinde, kendisi de Azerbaycan mintakasında hükümet yapabilecekleri kanaatinde idi. Fakat bizim millî kararımızı ve kendisinin bizden ayrı hareketinin kendi felâketi olacağı gibi öz milletine ve Azerbaycan halkına da fenalıktan başka bir şey olamayacağını anlatmış ve kabul ettirmiş olduğumdan, bolşeviklerle zaten bir kuvvet olmayan Azerbaycan ordusuna güvenerek müsademeye kalkacağımı zannetmiyorum. Fakat Nuri Paşanın Azerbaycanı kurtaracağım diye tesire kapılacağını endişe ediyorum.

20 de gelen malûmat: Nazilliden Miralay Refet Beyden ve Hey'eti Temsiliyeden gelen malûmat aynen şunlardır. Birincisi İtalyanların propagandası da olması melhuz. Fakat İstanbulda Ermeni ve Rum kesafeti ve bazı askerî teşkilât hayırlı alâmetler değil.

Naziili: 15/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Antalyadan bildirildiğine göre İtalya Antalya konsolosunun şifresinin mühim aksamı bervechi zir arz olunur: "Konferanstaki İtalya murahhasları ile matbuatı tarafından İngiliz teklifine karşı şiddetle iltizam ve müdafaa olunan noktai nazarı Fransızlar da kabul etmişler. Ve İngilizler bu mukavemet önünde ricata mecbur olmuşlardır. İngiliz noktai nazarı: "İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir idare altına vaz'ı ve Osmanlı İmparatorluğu makamının Anadoluya nakil ve yalnız makamı hilâfetin İstanbulda kalması ve Anadolu'nun bir çok aksamının hâkimiyeti Osmaniyeden nez'i idi." Bunun üzerine pek âzim münakaşalar olarak neticede İtalyan noktai nazarı galebe etmiş ve konferansca "İstanbul Boğazlar, Trakya ve hâkim Anadolu'nun kemâkân hâkimiyeti Osmaniyede kalması ve fakat Memaliki Osmaniyede de ıslâhat icrasının tahtı mecburiyete alınması kararlaştırılmıştır."

Miralay Refet

Mevki Kumandanı Servet

Ankara: 15/1/1336

İstanbulda mütarekeden sonra 250 bin Rum ve Ermeni Amerikadan gelmiş ve yerleşmiştir. Rumlar, İstanbulda mümessili siyasiler nezdinde Rumlar için bir ahzı-asker şubesi teşkil etmişler, bir de mehakim şubesi teşkil eylemişlerdir; son hafta zarfında Yunan zabitan ve asakiri İstanbulda fazlaşmıştır. Atina meclisi meb'usası, İstanbulda bir darülfünun, asarı atika mektebi teşkiline karar vermiştir. Pire'de Kral taraftarlarile Venizelos taraftarları arasında kanlı müsademat olmuş, İstan-

buldan iki Fransız taburunun bahren sevk edildiği görülmüştür. Bunların Pire'ye gideceği rivayet olunuyormuş.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

21 de Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinden âtideki Millî Plânı aldım. İcabında Mustafa Kemâl Paşa, Umum Anadolu Kumandanı namile Başkumandan olacak. Ali Fuat Paşa da Erkânı Harbiye Umumiye Reisi. Şark cephesindeki 3, 13, 15. Kolordu benim kumandamda, Garp mintakasındaki 12, 14, 20. Kolordu ve cenup grubu da Mustafa Kemâl Paşanın kumandasında olacak. Emrimdeki kolordulardan yalnız 3. Kolordunun dahilî taşkınlıklara ve haricî teşebbüslere karşı vazifesi zikredilerek 15. ve 13. Kolorduların da bu kolordunun vazifesinden mümkün olduğu kadar teshile çalışılması zikrolunuyor. Plânda tafsilât Garp Cephesine ait olmakla beraber harekâtı milliyenin esas plânı olduğundan aynen yazıyorum:

Ankara: 14/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Yunanlıların resmî veya gayri resmî Aydın vilâyetinin ilhakını ilân etmeleri veyahut düveli itilâfiyenin Sivas Millî Kongresinin çizmiş olduğu hudud dahilindeki Anadoluyu inkisama uğratacak her hangi bir teklifin tebliği halinde makamı hilâfet ve saltanat ve hükûmeti merkeziye ve Meclisi Millî hiç bir teşebbüs veya hareketle marularz tehlikelere karşı bir tedbir ittihaz edecek vaziyette bulunmadıkları takdirde veyahut yapılacak her nevi teşebbüsâtı muslihane müsmir bir netice vermez ise sırf son bir tedbir olmak ve tekmil memleketin kuvvasını bir maksad uğrunda istimâl etmek ve Sivas Millî Kongresi mukarreratının ikinci maddesi ahkâmını müsmir bir neticeye isal etmek ve millî tarzda tatbik edilmek üzere millî bir plân tertip edilmiş ve tarafınıza gönderilmiş ise de tehhür eylemesi ihimâline mebni mevaddı mühim-mei esasiyesi bervechi zir arz olunur:

1 — Tekmil Kolordular, Harbiye Nezaretinin 24/Kânunusani tarih ve 32 No. lu seferî kadroların ikmâli hakkındaki gayet mahrem işaretli emirnamesini harfiyen icra etmeleri muktezidir. Ahval ve şeraiti hazıraya nazaran yapılacak bu seferberliğin ve harekâtın muvafakiyetle neticelenmesi için İzmit, Adana, Bandırma, Balıkesir - Akhisar ve Afyon - Alaşehir ve Afyon - Nazilli şümen-döfer hatlarına tamamen hâkim olmakla beraber İzmit ve Afyonkarahisar cephanedepolarile Niğde eslâha deposuna vaziyed edilmek ve mezkûr hatların işletilmesini deruhde etmek icab eder.

2 — Tecemmüü sevkülceysiye dair; Aydın vilâyetindeki Yunan kuvvası, iki üs-sülharekeye istinad eder. Biri "Foça", diğeri "İzmir" dir. Hemen iki grup halinde bulunan bu kuvveti birbirinden ayırmak ve ilk hamlede vilâyetin mühim bir kısmını istirdad ile cepheyi küçültmek maksadına matuf olacak ilk harekâtı askeriyenin hedefi Manisa ve bunun şarkındaki ... Boğazı ve İzmir - Torbalı şümen-döfer hattının şarkındaki sırtları işgal etmeye matuf olmalıdır. Hareketi evveliyeminin temini maksadile Akhisarda ve Alaşehirde iki muntazam seferber mevcudunda fırkanın tahşidile Söke havalisinde laakal topcu ve makinalı tüfekte takviye edilmiş

iki bin kişilik bir kuvvei milliyenin ve Yunan Selânikte ihtiyat olarak bulundurduğu 30000 kişilik bir kuvvetin Bulgaristanın tamamile bitaraf kalmaları halinde bu kuvveti ya Aydın darülharekâtına ve Çanakkale Boğazının bir mahallinde karaya çıkartarak Şimâl grubunun gerilerine bir hareket icra edilmesi melhuz bulunduğundan Bandırmada bir ihtiyat kuvvetinin tahşidi icab etmektedir. Mabadi 60 No. lu şifre ile takdim edilecektir.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Müstaceldir.

Ankara: 15/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

60 No. lu şifrenin mabadidir: Millî Seferberlik ilân edilir edilmez 12. ve 14. Kolordular Kumandanlıkları mıntakaları dahilinde bulunan Jandarma kıtaatı seferberlik nizamnamesi vechile seferber edilecek ve kolordu kumandanlarının tertip edecekleri plân mucibince üssü ceys, dahiliye ve sahilleri muhafaza ve tarassud edeceklerdir. Aynı zamanda geri mıntakası kumandanlığını deruhde edecek olan miralay Bekir Sami ve 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyefendiler derhal ve Afyonkarahisar ve Konya eslâha ve cephanedepolarına vaziyed edecekler ve şümendöfer hattına hâkim olacaklardır. Bunun için Eskişehir, Afyonkarahisar ve Konya civarındaki Ecnebi kıtaatına karşı iki misli kuvvet cem ederek harekâtı milliyenin başladığını ve harekâtı milliyenin hiç bir devlete husumet emelinde olmayıp zulüm ve hayatına kastedilen milleti Osmaniyenin ve makamı hilâfet ve saltanatın istiklâl ve istihlâsı için bizzat mukadderatına hâkim olacağını ve binaenaleyh Türkiyede bulunan vesaiti nakliye, şümendöfer, eslâha ve cephanedepolarına ve malzeme ve ihtiyacatı harbiyeye sahip olmalarına azmettiklerini işgallerinde buldukları şümendöfer hattı, eslâha ve mühimmat depolarını derhal terk etmedikleri takdirde silâhla mukabele edecekleri ve binaenaleyh vakit gaip etmeyip bunların teslimi ve dahili memlekette bulunan silâh ve cephanelerini mahallî kumandanlıklarına teslim ve buldukları mahallerde tamamile bitaraf kalmaları ve haklarında her nevi dostane muamelede kusur edilmeyeceği ve teshilât gösterileceği tebliğ edilmekle bir azim ile marûlarz mevaki vaziyed edilecektir. İzmitin garbinde bulunan İngiliz ordugâhile İzmitin arasında şümendöfer imalâtı sınıyisesi mükemmelen tahrip edilecek ve tahribata 10. Kafkas Fırkası kumandanı memur olacaktır. Birinci Fırka kumandanı kendisine tebligat vaki olur olmaz İzmit piyade cephaneliğine baskın yaparak muhteviyatını İzmit - Adapazarı arasına nakletmek en mukaddes bir vazife telâkki edilecektir. Her bir ihtimâle karşı Adanadan Fransızların şimali garbiye hareketini men maksadile Toros tûnel ve köprülerinin tahribinde müteyakkız bulunulacaktır. Bunu anı lâzımında yaptırmak 3. Kolordu kumandanına ait olacaktır.)

Lâhika: Kumanda mes'elesi sırf tasvir edilen vaziyetin bir emri vaki halinde husûl bulacağı mülâhasasile iş başında bulunanlardan azamî istifade etmek mecburiyetine nazaran hal edilmiştir. M. Kemâl. Hitam bulmuştur.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Zata mahsustur

Ankara: 14/1/136

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — 56 No. lu şifrenin mabadidir.

2 — Madde3; İkinci maddedeki kuvvetlerin ihzar ve tecemmüüne dair cephe de abrazı faaliyet eden 61 ve 57. Fırkalar seferber haline vaz edilerek vazifei harbiyele-

rine devam etmelidir. 56. Fırkadan takriben "İki piyade alayı, 23. Fırkadan 1 fırka karargâhı, bir piyade alayı, bir cebel taburu ve 14. Kolordudan bir istihkâm, bir suvari, bir nakliye bir sıhhiye müfrezesi" sabık 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfü Beyin kumandası altında Akhisarda," 24. Fırkadan iki piyade, bir topçu alayı ve 41. Fırkadan bir piyade alayı, 20. Kolordudan bir muhabere, bir suvari, bir istihkâm, bir nakliye, bir sıhhiye müfrezesi - mümkün ise şümendöferle-" 24. Fırka Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey kumandasında Alaşehirde;" 41. Fırkadan bir piyade alayı, bir cebel taburu ve 11. Fırkadan iki piyade alayı ve 12. Kolordudan bir muhabere, bir suvari, bir istihkâm, bir nakliye, bir sıhhiye müfrezesi - mümkün ise şömendöferle -" Sabık Kavak mıntakası kumandanı Kaymakam Arif Bey kumandasında Alaşehirde ictima edeceklerdir. Bundan başka 20. Kolordu, bir başkumandanlık karargâhı teşkil ederek Afyonkarahisarına ve 12. Kolorduda bir kolordu karargâhı teşkil eyleyerek ilk kademe olarak Alaşehirde gönderecektir. Miralay Refet Bey, Söke havalisinde 2000 kişilik bir kuvvai milliyeyi sür'atle ihzar edecek ve buna 57. Fırkadan 2 cebel topu ve 1 makineli tüfek bölüğü verilecektir. 3. Kolordu; Samsun, Sinop, Merzifon mıntakası hıristiyan unsurunun taşkınlığını ve haricden bir ihracın men'ini temin edecek ve Silifke sancağı da dahil olarak Adana İşgal mıntakasının garbine ve şimaline tevessüüne mâni olacaktır. Harekât başlar başlamaz 3. Kolordudan takviye olunacak olan 11. Fırka, 3. Kolordu emrine girecektir. 15. Kolordular mümkün olduğu kadar 3. Kolordunun vazifesini teshile çalışacaklardır.

4 — Aydın cephesinin Gediz çayı hattı fasılı olmak üzere iki gruba taksim olunacak, mezkûr çayın şimalindeki kuvvetlerle şimal grubu ve cenubundaki kuvvetlerle cenup grubu teşekkül edecek ve şimal grubunu 14. Kolordu kumandanlığı ve cenubunu ise Alaşehirde gelecek olan Kolordu karargâhı maiyetine verilmek üzere, Miralay Refet Bey sevk ve idare edecektir. Her iki grubu Umum Anadolu Kumandanı namile Mustafa Kemâl Paşa ve Erkânı Harbiye riyasetini de Ali Fuat Paşa deruhde edecektir. 20. Kolordunun Afyonkarahisarına göndereceği karargâh Umum Anadolu Kumandanlığını teşkil edecektir. 12, 14, 20. Kolordular şimal ve cenup grubu doğrudan doğruya Mustafa Kemâl Paşaya ve 3., 13. ve 15. Kolordular kademeli olmak itibarile Kâzım Karabekir Paşaya ve Kâzım Karabekir Paşa da Mustafa Kemâl Paşaya merbut bulunacaktır. Gerek seferberliğin sür'at ve inzibatını temin ve gerekse muharebe cereyan ederken mıntakalarda asayişin muhafazasile ihtiyacatın ve depokıtaatının ihzarı vazifesile İzmit, Eskişehir, Bolu sancaklarının mıntaka kumandanlığına mümkünse merkezi Bilecik olmak üzere 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey ve Kütahya, Afyonkarahisar, İsparta, Burdur, Konya kumandanlığına 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey; Ankara, Kastamonu vilâyetlerinin kumandanlığına 5. Kolordu Ahziasker Reisi Nurettin Beyler memur olacak ve doğruca Mustafa Kemâl Paşa'ya merbut bulunacaktır.

Mabadi altmış numaralı şifrededir. (Mustafa Kemâl)

14/1/1336 tarih ve 60 hususî numaralıdır.

20. Kolordu Kumandanı Vekili

Mahmut

(Bir harita ve bir kuruluş plânı vardır)

Akşam 20 tarihile şu şifreyi aldım:

«Ankaradan samimî selâmlar göndererek gözlerinizden öperiz. Miralay İsmet, Mustafa Kemâl.» Ne kadar sevindim. Bilhassa Rauf Beyin İstanbula gitmesine mukabil kıymetli ve samimî bir arkadaşımızın gelmesi taze bir kuvvet olduğu gibi Rauf Beyin teessürünü de hafifletti. Fakat İsmetin avdet etmesi ihtimali de aklıma gelince canım sıkıldı. Şu-

nu yazdım: «Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine ve İsmet Bey: Ankara-
dan gelen samimî selâmları pek âzîm meserretle karşılıyorum. İsmet Bey
Rauf Beyin yerine geldi ise sevincim daha âzîm olacaktır. Arzı tazimat
eylenim. Kâzım Karabekir.» Şu cevabı alarak sevindim: «İsmet Bey en
nazik ve mühim bir devreye girdiğimizi nazarı dikkate alarak bizi kıy-
mettar mesaisinden müstefid etmek ve bu devrenin inkişafına kadar
Hey'eti Temsiliyede bulunmak üzere gelmiştir. Cümleten gözlerinizden
öperiz. Mustafa Kemâl.»

22 de şu şifre geldi:

Gayet acele ve zata mahsustur.

Ankara: 22/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İngilizlerin Dersaadette tecavüzü arttırarak nazır ve meb'uslardan bazı zevatı ve
bilhassa Rauf Beyi tevkif ederlerse bilmukabele Anadolu'da bulunan İngiliz zabitanı
tevkif edilecektir. Binaenaleyh Erzurum'da bulunan Ravlinson'u kaçırmamak için
şimdiden ittihazi tedabir edilmesini rica ederim. Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

Dakika tehiri mes'uliyeti muciptir
Fevkalâde müstaceldir.

Ankara: 22/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

İngilizler hükûmete verdikleri bir notada Harbiye Nazırı Cemâl Paşa ile Cevat
Paşanın vazifeden çekilmesini talep etmişlerdir. İstanbula verdiğimiz cevapta çekil-
mek için acele etmemelerini ve İngilizlerin notasını aynen bize yazmalarını bildirdik.
İngilizlerin bu talebi Meclisi Milliye tahakküm ederek memleketi eskisi gibi kendile-
rine muti vesait ile idare etmek mümkün olup olmadığını keşif mahiyetindedir. Ya-
hut memleketin idaresini ellerine almak için müfletin muhtemel olan mukavemetini
kırmayı göze aldırmanın yani kat'î bir hareketin mukaddemesidir. Her iki halde de
İngilizlerin talebine mutavaat etmek onların işini teshilden başka bir netice vermez.
Harbiye nazırına çekilmemesini ve İngilizlerin cebren kaldırmalarını dahi göze aldır-
masını teklif etmek mütalâasındayız. Daha kararı kat'î verecek kadar malûmat alın-
madı. Noktai nazarınızı bildirmenizi rica ederim. Hey'eti Temsiliye Namına Mus-
tafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

Cevabımı aynen kaydediyorum:

Gayet acele - Dakika tehir edilmeyecek

Erzurum: 22/Kânunusani/1336

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

M. Kemâl Paşa Hazretlerine:

1 — C. 22/1/1336 — İngilizlerin Cemâl ve Cevat Paşalar hakkında verdikleri

nota selâbeti milliyemiz için cihana karşı gösterilecek bir imtihandır. Bu notaya serfûru etmek maazallah çorap söküğü gibi daha bir çok fenalıklar için meş'um bir başlangıç olur. Bugün vatan ve millet ve hükûmetin bütün tecelliyatına hâkim meşru olan meclisi millimiz var iken ve kabine henüz meclisi milliden itimad reyî almak üzere iken İngilizlerin böyle gayrı meşru ve haysiyetsizken bir vaziyetine hiç bir vecihle hazım ve tahammül gösterememek lâzımdır. Bugün Müşarünileyhim için pek şanlı ve şerefaver ve milletin haysiyetine muvafık bir rol vardır. Binaenaleyh hiç bir vecihle terki mevki ve makam etmeyip bâlâdaki esasatı meşruadan bahisle hükûmeti merkeziyenin cevabı red vermesi ve hattâ fiilen cebir ve müdahale ile makamlarından almak suretini iltizam ettikleri halde bile yine aynı metaneti milliye ve şeref ve haysiyeti âliye ile serfûru etmemekte ısrar etmelidirler. Eğer tevkif ve tecrit olunmaları vaki olursa ve meclisi millimiz başka bir muameleî tazyik ve dürüşta-neye uğramazsa meclisi milliden ve her taraftan şiddetli protestoların yağdırılması ve karar vecihle her taraftaki İngilizler hakkında mukabeleî bilmisil yapılması bu ilk safhanın cevap ve muameleî kat'iyyesi olur.

2 — Telgrafnamei âlilerinde müşarünileyhin çekilmek için acele etmemelerinin Dersaadete bildirildiğinden ve daha kararı kat'î verecek kadar malûmat alınmadığından bahis buyruluyor. Her ne olursa olsun bu fena başlangıcı en mühlik netayic ile mukayese etmek lâzımedendir. Alınacak malûmatı mütemmimeden ve notanın tarihile metni mefadından müsaraaten malûmat ita buyurulmasını rica ederim.

3 — Cemâl ve Cevdet Paşaların şahsiyeti maneviyeleri bütün milletin şahsiyet ve haysiyetile alâkadar olduğu ve bu iki recülü devletin çekilmesinde İngilizlerce ısrar ancak umum milleti rencide ve ızrar demek olacağı ve bu da İngiliz siyasetinin şarktaki âmâl ve menafiini muhakkak surette ihlâl edebileceğini gerek hey'eti temsiliye mümessileri tarafından tahriren ve şifahen İngilizlerin ricali siyasiye ve mües-siresine anlatmak pek faydalıdır.

4 — Bu telgrafnamei âciziden sonra bazı mutalâatı mühimmeyi ayrıca arz edeceğim.

Kâzım Karabekir

Erzurum: 22/1/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyedir. 22/Kânunusani/1336 tarih ve (.....) No. lu şifreye lâhikadır: Bulgaristanda ve son günlerde Yunanistanda tahaddüs eden harekât ve vaziyeti ahire calibi dikkattir. Son tarihli ajanslara nazaran Fransa matbuatı led-dilhace Bolşevikler aleyhinde olarak Türklerin İtilâf devletlerine muavenet edip etmeyeceğinin öğrenilmesine lüzum gösteriyor. Mütarkeden sonra ilk olarak ve alenen ortaya konulan bu hâdiseyi fevkalâde mühim addediyorum. Kanaati âcizâneme göre zekâ ve mantığın en büyük nazik bir imtihanı devresine girmiş bulunuyoruz. Maazallah yanlış ve taşkın bir hareket ve mülâhazanın intişarı memleketimizin her tarafında hiç değilse iktisadî tazyika badi olabilir. Herhalde gerek bolşeviklerle ittihad ve gerekse bolşevikler aleyhinde itilâf devletlerine muaveneti temin ve taahhüd gibi her ikisi de başlı başına birer tehlikeî uzma olan iki ms'eleyi mühimmeyi veyahut bu vaziyete karşı muhafazai bitarafının tarzı iltizamı gibi siyaseti dakikayı her hal ve kârda pek derendişane mülâhazata merbut görüyorum. Binaenaleyh mutalâai âciziyei mücmelen bervechi zir bast ve tahrir ediyorum:

a) Vaziyet tavazzuh etmeden bütün âsar ve vekayi bilfiil hududlarımıza kadar dayanmadan ve hattâ dayandığı halde dahi kuvvetinin ve tesiratının derecesi kana-atbahş bir surette tâyin olunmadan bolşevikleri iltizam memleketin mahvidir.

b) Şimdiden mukavemet karar ve harekâtına girişmek veya vaad vermek dahî bolşeviklerin galibane hareketleri halinde mahvımız demektir. Bolşevikler galip gelmeseler bile vatanımızı kendi elimizle İtilâf hükûmatına teslim demektir. Şöyle ki: Bolşevikler aleyhinde İtilâf devletlerine muaveneti taahhüd etmek İtilâf kuvvetleriyle ledilhace yan yana harb etmek demektir. Herhalde böyle bir muavenet bizim hudutlarımızda mı? Yoksa bizim kuvvetlerimizi Yunan kuvvasına yaptıkları gibi meselâ Rusya sahillerine ve Batuma ve Bulgar hudutlarına sevki suretinde mi? veyahut da bu muavenetin zımnında İtilâf kuvvasının sellemüsselâm bolşeviklere karşı duracak diye memleketin herhangi bir sahil ve dahil aksamına sokulması mı? herhalde her üç noktai nazardan mütehasıl neticeler: Milletimizi, kuvvetimizi bilâ avz ve garaz kırıp dağıtmak ve aksamı memâlikimizi bir daha felâh bulmayacak surette kendi elimizle İtilâfa işgal ettirmek demektir. Şu halde eslem tarik, muhafazai bitarafıyi şiddetle iltizamdır. Fakat bu siyaseti bitarafıyi o kadar mahirane idare lâzım gelecek ki bunda hakikaten İtilâfiyunun kendileri için faideli olduğu kanaati tevellüt etmiş bulunmalıdır. Ve İtilâfiyuna anlatılmalı ki eğer biz İtilâf devletlerine muaveneti taahhüt ve beraberce hareket ederecek Düveli İtilâfiyenin nakden, bahren, berren ve kuvvetle her türlü muavenete mazhar Denikin ordularının bile başaramadığı bir istilânın taksir ve adaveti doğrudan doğruya bize teveccüh edecektir. Binaenaleyh: memleketimizde bir çok zararları, felâkelteri getirebilecek olan Bolşevizmi hiç bir vechile istemeyen hükûmet ve milletimiz, bâlâda maruz mehaziri âzimeye karşı ancak bitaraf kalmakla ve bunu şeraitile ilân suretile hudutlarımızda bir sed ve mâni teşkil edebilir. Fakat bu bitarafı; istiklâliyemizin fiilen masun kalmasile yani İtilâf kuvvasının işgal sahalarından kâmilten çekilerek bizi intizarı umumiyede hukuken bitaraf bir şekle ifrag etmesile olabilir. Zira: Memleketimizde birleşmiş İtilâf kuvvası buldukça bolşevikler için daima bir hedefi muhasemât teşkil edeceği gibi İtilâf kuvvetleri böyle içimizde kaldıkça esasen bir seneden beri devam eden işgal ve istilâ ve tazyik ve imha siyasetinden pek meyus olan ahalinin saikai nevmidi ile bolşevizme tamamilen saik olmak gibi bir aksi tesir husule getirir. Ve iste ancak İtilâf kuvvasının kâmilten çekilmesinde tahassül edecek bu şekli bitarafı iledir ki İtilâf devletlerinin âmeli vechile memleketimiz bolşeviklik intişarına mani olmuş olur.

Kâzım Karabekir

Vaziyet hakkında mufassal şifrelerle beraber mütalâatıma da şu cevabı aldım:

Ankara: 25/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Bir malûmata nazaran itilâf mümessilleri bolşeviklere karşı ne gibi tedabir ittihaz ettiğini Babıaliden sormuşlardır. Derecei sihhati alakadardan sorularak alınacak malûmat hemen arz edilecektir. 22/1/1336 telgrafnamedeki mutalaatı aliyelerine tamamen hemfikiriz. Heyeti temsiliye namına MustafaKemâl.

*20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut*

Babıaliden soracaklarım tahmin etmiştim. Mütalâatım Hey'eti Temsiliyece tasvib olunduğuna göre İstanbula da bildirilmesi muvafık olurdu.

Bunu ayrıca rica ettim. Vaziyet hakkındaki mufassal şifreleri aynen yazıyorum:

Ankara: 22/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Harbiye nazirile Erkânıharbiyei umumiye reisinin vazifelerinden çekilmeleri üzerine cereyan eden muhabereye cevaben sadriazam paşa hazretlerinden varit olan cevapname ile bilmukabele yazılan iki kıt'a telgraf berayı malûmat aynen bervechiâti arz ve bunlar hakkında hey'eti merkeziyelere lüzumu derecede malûmat itası rica olunur. M. Kemâl.

Suret

Harbiye Nazırı Cemâl Paşanın kabineden çekilmesi ve Erkânı Harbiye Reisi Cevat Paşanın tebdili yalnız İngilizler tarafından talep olunmamıştır. İngiltere ve İtalya ve Fransa mümessilleri Babıaliye müşterek bir ültimatom vererek esbabı mucibe serdile 48 saat zarfında şu metalibin husulünü istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında kabinece biletraf müdavelei efkârdan sonra umumen çekilmeye karar verildi. Ve Meclisi Meb'usan müteşekkil buluna idi kabinece başka gûna hareket edilmek gayri mümkündü. Teklifleri geri aldırılmak üzere düveli sülûse mümessilleri nezdinde serd ettikleri esbabı mucibenin reddile teşebbüsâtı lâzımede de bulunuldu. Mümes-siller tekliflerinde ısrar ettiler. Kabinenin istifası tahakkuk etmiş iken Meclisi Meb'-usanın henüz müzakerata başlayamadığı bir zamanda kabinenin çekilmesi menafii âliyei vataniyeye mugayir olacağını Cemâl Paşa bizzat irad ederek ve böyle bir buh-ralı zamanda kabinenin istifası İstanbulu Anadoludan ayırmaya kadar varıp gayet vahim netayic tevliid edeceğini ileri sürerek kendi istifasile mes'elenin hal olunmasını tercih etmiştir. Mes'elenin safahatı bundan ibarettir. Meclisi Meb'usan nihayet bir iki güne kadar nisap ekseriyeti haiz olarak ictimai muhakkak olduğundan hükûmet her nevi hususatı Meclisin pişi nazarına vaz edecektir. Tarafınızdan bu babda hiç bir gûna teşebbüsât vuku bulmaması lâzımdır. Çünkü söz sahibi Meclisi Meb'usandır. Vükela vahameti vaziyeti tamamen müdrik ef'al ve harekâtının selâmetine kani olduğundan ehveni şerri ihtiyar etmiştir. Müdahalâta nihayet verileceği cumartesi sa-bahına kadar bildirilmediği halde kabine mevki iktidardan çekileceği ve bundan te-vellüt edecek hâdisatın mes'uliyeti kendisine ait olmayacağını beyan eylerim.

Sadriazam Ali Rıza

Sadriazam paşa hazretlerine:

Telgrafnamei fahimaneleri üzerine Hey'eti Temsiliyece bir karar ittihaz edilmek için evvel emirde ültimatom suretinin aynen bilinmesine ihtiyacı kat'î vardır. Bunun lütfen tebliğini arz ve rica eylerim.

Mustafa Kemâl

Zati samii Sadaretpenahiye

Ültimatom suretini gördükten sonra kararı kat'î arz edeceğiz. Ancak vaziyetin mutalâa edildiği esaslarda hükûmetle aramızda bir müşahede farkı vardır ki evvelâ onu bertaraf etmek isteriz. Hükûmet bizim maruzatımızı kendi icraatına müdahale şeklinde telâkki etmiş. Yani vak'ai hariciye bir tarafa bırakılarak bir mes'eleyi dahiliye önünde bulunduğunu zannetmiştir. Vak'ayı münhasıran ecnebilerin bir nazırı tebdil edebilmesi noktaî nazarıdan düşünmek lâzımdır. Kezalik istidlâl olduğuna vec-

hile Harbiye nazırının şahsı dahi mevzuu bahis değildir. Aynı vaziyetteki diğer bir nazır ve herhangi bir zat olsa vak'a aynı suretle muhakeme edilecek idi. Diğer taraftan Nazırın tebdilini emreden kuvvet Meclisi Meb'usanın in'ikadına ve hükûmetin izahatından sonra Meclisi Meb'usanın bir karar ittihaz etmesine müsaade edip etmeyeceği şu anda mechuldür. Meclisi Meb'usan söz sahibi olmazdan evvel vak'a vuku bulacak emri vakilere hazırlanmak icab ettiği için hükûmeti seniyenin kararını anlamak istiyoruz. Meclisi Meb'usan söz sahibi olmazdan evvel emrivakiler tevali eder. Meselei hariciyenin mahiyetine muvafık tedabir almak teahhür ederse bundan mütevellit mes'uliyetin hey'etimize raci olamayacağı teslim buyuruluyor. Meclisi Meb'usan filhakika toplanır ve ifayı vazifeye başlarsa hükûmete hiç bir şey için müracaat etmeyeceğimiz tabiidir. Notayı yalnız İngilizlerin değil, düveli itilâfiyenin müştereken tebliğ etmesi mes'eleyi hariciyenin ehemmiyetini ihata için ayrı bir sebebdir. Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandanı Vekili

Mahmut

Pek aceledir
Zata Mahsus

Ankara: 22/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Meb'uslara çekilen telgrafın sureti berayı malûmat takdim olunur: Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

Rasim, Rauf, Bekir Sami, Cami Beylere (Bütün meb'uslara). İngilizler Harbiye Nazır Cemâl Paşa ile Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Cevat Paşanın vazifeden çekilmesini talep etmişlerdir. Bu teşebbüs devletin istiklâli aleyhinde kat'î bir harekettir. Binaenaleyh bu teşebbüs aleyhine milletin icra edeceği harekât muhafazai istiklâli için yapılacak mücahedat cümlesindedir. İlk devrei mücahedatta vazife milletin meb'uslarıdır. Meb'uslar kabine âzâsının mevcudiyetine müdahale ve ikâ tesir suretile devletin istiklâli siyaseti aleyhine İngilizlerin vukubulan tecavüzlerini dahil ve harice karşı kat'î ve seri red etmek mecburiyetindedir. Bunun tarzı icrasını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat icraatta şu noktaları behemehal temin etmek icab eder. Evvelâ: Meclisin feshi hakkında bir iradenin Mecliste bağdeten okunması ihtimâline maruz kalmamalıdır. Eğer bu ihtimâl kat'iyen gayri varit olamaz ise meb'uslar teşebbüslerini hususî ictima halinde yaparlarsa da kâfidir. Saniiyen: Devletin istiklâli siyaseti aleyhinde kat'î bir hareket vuku bulduğunu sulh konferansına ve Avrupa milletlerine âlemi islâmiyeye dahil memalike ilân etmek lâzımdır. İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde Meclisin vazifesi Anadoluya geçmek ve iradei milliyeyi deruhde etmektir. O icraat bütün milletin kuvvetlerini cem etmiş olan kuvvayı milliye tarafından her vasıta ile teyid olunacaktır. Şimdiden tedabiri lâzıma ittihaz olunmuştur.

Hey'eti Temsiliye Namına

Mustafa Kemâl

Meclisin böyle bir vaziyette Anadoluya geçeceğini hiç de zannetmem. Hükûmet mukavemet etmeli, itilâfın cebren hükûmeti iskat ettiği görülmeli, Meclis celâdet göstermeli nihayet kendisi de cebren kapatılmalı ki, herkesin kafasına, başka çaremiz kalmadı klişesini hâkketsin. Dahil ve haricte, «Artık bıçak kemiğe dayandığından haklı olarak Türkler millî hükûmetlerini Anadolu'da tesisle İstiklâl Harbine karar verdiler» diye bilinsin. Bununla beraber cereyanı tabii bir halde seyrini al-

muştır. Nota metnini rica etmiştim, şu cevap geldi. Notanın birinci maddesindeki zabıtlardan murad, en başta İsmet Bey olacak. Hükûmet celâdet gösteremedi, bari Ankara gösterip de İsmeti de iade etmeseydi. Yahut İsmet gitmeseydi. (1)

Şifre şudur:

Tehiri mucibi mes'uliyettir.

Ankara: 23/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Harbiye Nazırı ile Erkânıharbiye reisinin çekilmesi mes'elesinde şimdiye kadar bildiğiniz vaziyet bervechiâtidir:

1 — Çekilmek yalnız İngilizlerin talebi ile olmamıştır. İngiliz, Fransız, İtalya mümessilleri müşterek bir nota vermişlerdir ki bu notayı Babiali ultimatom telâkki ediyor. Halbuki Cemâl Paşa bize vak'adan 2 saat sonra çektiği telgrafta yalnız İngilizlerin talebini zikretmiş idi. Notanın yine Cemâl Paşadan talebimiz üzerine verilen meali aynen âtide yazılmıştır. Bu notayı Sulh Konferansı namına vermiş olmaları ve Mütarekei tamme mevaddına istinad eder gibi efkârı umumiyyeye kabul ettirecek esaslar göstermeleri muhtemeldir. Mes'elenin ciheti siyasiyesini tavih edecek diğer başka malûmat henüz yoktur. Rauf Bey İstanbulda aynı mes'eleyi takip ettiğini bildiriyor.

2 — Suretlerini verdiğimiz muhaberatta sadriazamın bizim maruzatımızı umuru hükûmete müdahale şeklinde yani bir mes'eleyi dahiliye suretinde telâkki ettiği anlaşılıyor. Verdiğimiz cevaptan da müseteb'an olur ki biz hâdiseyi yalnız bir mes'ele hariciye olarak telâkki etmekteyiz ve mes'elei dahiliye haline gelmesine meydan vermemeğe çalışacağız. Hey'eti temsiliye namına M. Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili

Mahmut

Nota meali:

1 — Sureti mahsusada müntehap zabitanın Kuvvayı Milliye erkânı harbiyesine izamı,

2 — 14. Kolordudan terhis ve tefrik suretile Kuvvayı Milliyyeye efrad izamı,

3 — Top kaması vesair edevat toplanması,

4 — Zonguldaktan İstanbula gelen taburun iadesini tavik eylemek.

5 — Afyonkarahisarından Alaşehir alay nakletmek,

6 — Bursadan Bandırmaya bir alay nakletmek,

7 — Bu ahvalde Harbiye Nazırı ile Erkânı harbiye reisinin şahsan medhaldar oldukları tebeyyün etmiş. 48 saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.

23 de ajanslar Bağdat Basra şüمندöferinin resmi küşadını ilân ediyorlardı. Harbî Umumide medenî vasıtalarından mahrum bir halde Irak çöllerinde çektiklerimizi hatırladım. İngilizler harb ederken şüمندöferlerini de cephe gerisine getiriyorlar, malzeme ve mühimmat mebzullu-

(1) Teessüf olunur ki on gün sonra gitmiştir. Bu zaafı kim gösterdi bilmem. Ben buna itiraz da ettim. İsmet ancak 16/Mart vak'ası üzerine firaren tekrar Ankaraya gelebilmiştir.

ğuyla kanlarından tasarruf ediyorlardı. Biz zavallı Türkler! her şeyi kanımızla başarmaya mahkûmduk, daha ne zaman kadar da böyle olacak kim bilir? Erzurumdaki dar hat şümendüferler de Rusların nasıl harb ettiklerini gösteriyordu. Bununla beraber azmimiz kırılmış değildi. Ve kırılmıyacaktır. Kışın kıtaatta ve mevakide zabitanı konferanslarla meşgul etmeye başladım. Erzurumda belediye gazinosu metrûktu. Bunu locaları ve mevkilerile tanzim ettirerek 'İbret Yeri' ismile 23 de resmî küşadını yaptık. Her hafta zabitanı burada konferanslar (Askerî ve sıhî) verileceği gibi istiklâl harplerimiz hakkında halka verilen temsillere de burada devam olunacaktır.

26 da Maraşta Fransızlarla ahali arasında müsademeler başladığı ve Fransızların daha kuvvet getirerek hâdiseyi kanlı bir surette bastırmaları ve ahalinin parça parça olmaları ihtimalini bildirerek, Fransız işgal mintakasının şarkında vasi mikyasta, Gerilla tarzında teşebbüsata başlanması muktezi bulunduğundan, Hey'eti Temsiliyeden mütalâam soruldu. Her tarafta mitingler yapılarak kıtalın ve işgalin protesto edilmesi ve Maraşlılara da her taraftan bildirilerek teşci olunmaları ve Fransızlara karşı gerilla harbinin yapılması pek muvafık olacağını ve 3. Kolorduya azamî muaveneti yapacağımı bildirdim. Hey'eti Temsiliye mütalâatımı tasvib etti. 3. Kolordu iki Rus cebeli istedi. Mebzul mühimmatile 29 akşamı Erzincandan gönderttim. Maraşta Fransız ve Ermeniler tarafından müslümanların katliamı insanlığı tedhiş edecek surette devam ettiği ve mitingler yapılarak protesto edilmesi ve Maraşlıların da doğrudan doğruya haberdar edilmesini heyeti temsiliye tamim etti. Her tarafta tezahürat başladı.

Azarbaycan hükûmetinin bu tarihlerdeki vaziyeti gittikçe ehemmiyet kazanıyordu. İstanbuldan Rauf Bey Çanakkale mevki müstahkemi kumandanı (Karargâhı İstanbulda) vasıtasile şu şifreyi 27 de yazmış 28 de aldım: «İngilizlerin Azerbaycan Hükûmetile ittifak ettikleri, ilk kafiye olarak 5000 İngilizin Azerbaycana sevk olunacağını ve lüzumu kadar eslâha ve cephaneyi İngilizlerin vereceğini ve keza Ermenistan ve Gürcüleri de teslih edecekleri, maksad bolşeviklere karşı olduğu ve yakında İngiliz Bahrisefit filosile bir çok nakliye gemilerinin Dersaadete geleceği bunların Şarka sevk olunacak eslâha ve cephaneye vesaire ve askerinin ve Rusyadan çıkaracakları iki yüz bin muhacirin nakliye umurile meşgul olacakları ve Rus muhacereyninden seksen bini İstanbulda, mütebakisi Bahrisefit adalarında yerleşecekleri, İstanbulda hükûmetimiz vasıtasile idarei örfiyeyi teşdid edecekleri mevsukan istihbar edilmiştir. Azerbaycan veya diğer Kafkas hükûmetlerine gidecek ilk trenlerin zabıt ve müsadereyi İngilizlerin plânını alt üst edecekleri zannederiz. Muvafık ve mümkünse teşebbüsatı lâzımede bulunulmasını rica ederiz. Son aldığımız malûmat Gürcülerin Ermenistana giden ilk treni zabtettikleri mealinde ise de henüz bu malûmat kesbi vüsuk etmedi.» Azerbaycan hü-

kûmetinin İngilizlerin teşvikile ve belki zahiri cüz'i yardımile Bolşeviklerle harbe kalkması ve bu suretle mahvolmaları ve bizi de bir hayli zaman daha Ermenilere hâkim olmaktan menetmeleri suretile tehlikeli bir vaziyette bulundurulmaları ihtimalini düşünerek, kendilerini ikaz etmek ve herhangi işgallere karşı hatlarımızın tahribi suretile mukabele etmelerini anlatmak için o havaliye gidenlere talimat vermiştim. Bu yeni malûmat üzerine Trabzondaki 3. Fırkaya şu şifreli telgrafı yazdım. Azerbaycana ilk tahrirî talimattır. Halil Paşa ile de şifahen bu zeminde haber gönderilmişti. Şifreyi aynen yazıyorum:

Acele, Zata mahsustur

Erzurum: 28/1/1336

3. Fırka Kumandanlığına

1 — İngilizlerin Azerbaycan hükûmetile akdi ittifak ettikleri ve Azerbaycana İngilizler tarafından verilecek eslâha ve cephaneye ile birlikte şimdilik ilk kabile olarak beş bin İngiliz neferinin de Azerbaycana sevkedileceği ve Gürcistan ile Ermenistanın da aynı vechile teslim edilecekleri haber alınmıştır. Mezkûr Cumhuriyetlerin istiklâllerinin, bolşeviklere karşı akdedilen bir ittifak mukabilinde tasdik edilmiş olması pek muhtemeldir. Bu malûmat, vakıaya mutabık çıkarsa ve İngilizlerin verdikleri eslâha ve mühimmat ile birlikte bolşeviklere mukabele vesilesile Azerbaycan toprağına İngiliz kıtaatının girmesine ve yerleşmesine müsaade edilirse vaziyet genç Azerbaycan hükûmeti için pek vahim ve elîm bir hal alacaktır. Azerbaycan toprağına İngilizler girdikten sonra şüphesiz ki Denikin kıtaatı da kolaylıkla girebilecek ve senelerden beri bu genç hükûmetlerin istiklâllerini imha ve eski çarlık Rusyasını ihyaya çalışan Denikin ve bunun müttefiki olan İngilizlerin bulunacakları topraklarda nihayet bolşevikler için hasım bir mahiyet alacaktır. Bundan sarfınazar Azerbaycan hükûmeti kendi hasmı canı olan Denikin'in bir cüzü bulunan Ermenistana dahi kendini çığnetecektir. Evvelki sene Bakû'da dökülen kanların unutulmaması ve bu sefer en az Bakû'ya birleşecek olan İngiliz, Rus ve Ermenileri artık oradan çıkaracak bir Osmanlı ordusu da bulunmayacaktır. Kendi ellerile mevcudiyetlerini teslim denaetini kabul etmeyeceklerinden eminiz. Bolşevik hariciye nazırının ittifak akdi teklifine, Azerbaycan ve Gürcistan hükûmetleri tarafından bitarafane vaziyetlerinin muhafazası ve memleketlerinin gönüllü ordunun vaki olacak bir taarruzuna karşı müdafası hakkında verilen red cevabının İngilizlere de aynen ita edilmesi ve senelerden beri kemâli safiyet ve asabiyetle muhafaza ettikleri istiklâllerinin bundan sonra da idamesi ve bunun için de tek bir İngiliz neferinin dahi memleketlerine sokulmaması ve İngilizlerin verilecek red cevabına rağmen yapacakları her türlü sevkiyatın hatları tahrib sureti ile men ve müsaderesi iktiza eder. Bu mutalâat ve noktai nazarın Trabzonda bulunan Cemiyeti İslâmiye murahhaslarına Azerbaycan hükûmetine de isali temin edilecek vechile ve bir sureti saibanede tebliğini ve Azerbaycan hükûmetinin takibini iltizam ettiği tarzı siyaset ve İngilizlerle derececi münasebetleri hakkında Batumdaki mümessil ve mensubininden ve mevsukulkelâm zevattan malûmat tedarikine çalışılmasını rica ederim.

2 — Batuma gelecek ve Batumdan harice veya dahile yapılacak her türlü sevkiyat ve nakliyatın kemâli dikkat ve basiretle takibini ve bu hususta tedarik edilecek malûmatın en seri vasıta ile ahiz ve kolorduma iş'arı ve bu istihbarat hususunun acilen ve emnen temini için tedabiri saibe ve müsmire ittihaz buyurulması.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

30/Kânunusanide Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl Paşadan 29/30 tarihli âtideki şifre geldi: «5000 İskoçya askerinin İstanbuldan Batum tarikle Azerbaycana sevk edileceği, bunların yerine İstanbulda İngilizlerin adalardan topladığı Rumların geleceği istihbar küldüğü ve Azerbaycan hükûmetini idare eden Müsavat Fırkasının bolşevizm tehlikesine karşı İngilizlerle ittifak edebileceği cihetle hükûmeti mezkûrenin şayanı itimad olamayacağı selâhiyettar mehafilce iddia edilmekte olduğu Dersaadetten bildirilmektedir. Bu havadisın tahkiki ile beraber İngilizlere temayülün tevhit edeceği mehalik serd edilerek vesaiti münasebe ile bu babda Azerbaycanın ikaz ve neticenin iş'ar buyurulması rica olunur.» Hey'eti Temsiliye daha münasip tarzda yazıyor. Rauf Beyin trenlerin zabtı gibi mühim teşebbüsleri yazmasını muvafık bulmadım. Şifrede kendi imzası yoktu. Mevkii müstahkem Kumandanı Raif imzası vardı. İstanbuldan çıkan şifrelerin İtilâf memurları tarafından çalınarak hal edileceği pek tabii idi. Hey'eti Temsiliyeye şunu rica ettim: «Bu gibi hususat buraca lâyük olduğu ehemmiyetle takip ve teemmül edilmekte ve mümkün olan şeyler yapılmakta olduğu gibi esasat daha evvelden şifahen de görüşülerek kararlaştırılmış olduğundan bunların kâğıt üzerine geçirilmemesi ve bu gibi hususatın direktif şeklinden ziyade vukuat ve istihbarattan ibaret olması ahvali hazıra ile daha münasip olacaktır. Bu gibi muhaberatin mahremiyetine her ne kadar itina edilirse edilsin şâyi olması veya her hangi bir suretle ele geçmesi öz memleketimiz için zararlı olduğundan bu kabil muhaberatin hıfzedilmiyerek ihrak olunmasını arz eylerim.» Hey'eti Temsiliyeden bu mühim meseledeki tedabir ve netayici icraat sorulduğundan 5/Şubatta şunu yazdım: «Bir işgale veya o muntakadan kuvvet sevkine tasaddi edildiği halde lâzım gelen tahribatın icra edileceğini o havaliye geçenler temin eylemişlerdir. Bu kerre ayrıca icab edenlere ikaz edilmiş olduğunu arz eylerim.»

Azerbaycanda Müsavat Fırkası hâkimdi. Bu da İngilizlerin nüfuzu altında bulunuyordu. Bunlar bu tesirle Bolşeviklerle harbe cür'et edebilecekler mi idi? Henüz zabıt ve küçük zabıt hey'etleri pek iptidaî bir haldedir. Ermeni milislerine karşı dahi bir kudret gösteremeyen Azeriler Denikin ve Kolçak gibi Çar ordusunun hey'eti zabitanı ve itilâfın nihayetsiz mühimmat ve eslâha muavenetine mazhar yüz binlerce kuvvetindeki orduları ezmiş bitirmişken, nihayet yirmi bin kadar bir kuvvet çıkarabilecek zabıtsız, kumandasız Azeriler ne yapacaktı. Meseleyi siyasi halletmek, daha vakit varken Bolşeviklerle anlaşmak cihetine gidecekler mi idi? Bizim Ferit Paşa hükûmeti İstanbulda ne halde idise bugünkü müsavat hükûmeti daha zebun bir vaziyettedir. Herhalde ahvali kendilerine teşrih eden şifrem Azerbaycanlı kardeşlerimizi ikaz eder ümidindedim. (1)

(1) 18/Şubatta Azerbaycan vaziyeti hakkında Hey'eti Temsiliyeye malûmat yazdım.

Gelelim İstanbuldaki kendi vaziyetimize: 28/Kânunusani Meclisi Meb'usan, esasları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit olunan Misakı Millî Beyannamesini kabul ve ilân etmişlerdir:

Misakı Millî Beyannamesi

Zirde vaziulimza Osmanlı Meclisi Meb'usan âzâları istiklâli devlet ve istikbalî millinin haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın had-di azamını mütazammın olan esasatı atıyeyi tamamî riayetin mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu gayrı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

1 — Devleti Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetle meskûn olup 30/Teşri-nievvel/1918 tarihli mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı ahâlisinin serbestce beyan edecekleri âraya tevfiKAN tâyin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinden dinen, örfen olan müttehitü yekdiğerine karşı hürmeti müteKabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve hukuku irkiye ve ictimailerile şeraiti muhitlerine temamilen riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyeti ile meskûn bulunan aksamın hey'eti mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir sebeble tefrik kabul etmez bir küldür.

2 — Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamanda arayı âmmelerile ana vatana iltihak etmiş olan elviyei sülüse için leddilicab tekrar serbestce ârayı âmmeye müracaat edilmesini kabul eder.

3 — Türkiye sulhüne taallük eden Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de seknesinin kemâlî hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vaki olmalıdır.

4 — Makarrı hilâfeti islâmiye ve payitahtı saltanatı seniye ve merkezi hükümeti Osmaniye olan İstanbul şehri ve Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun bulunmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarını ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikane verecekleri karar muteberdir.

5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memaliki müteCaviredeki müslüman ahâlinin de aynı hukuktan istifade etmesile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

6 — Millî ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idareî muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda istiklâli serbestii tamma mazhar olmamız üssülesas becamızdır.

Bu sebeble siyasî, adlî, malî vesair inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz, tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti sulhiyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.

28/Kânunusani/1336

28 tarihile Rauf Bey Hey'eti Temsiliyeye bildirmiş ki: «Bugün vapurla Dersaadete muvasalat eden bir İstanbul meb'usunu Fransızlar tevkif etmişler, İtilâf hükümetleri İstanbuldaki Hey'eti Temsiliye âzâlarının teKvifini Mustafa Kemâl Paşanın da geleceği şayi olduğundan onun muvasalatına talik eyledikleri mevsukan istihbar edildi.» Aynı zamanda «Kiraz Hamdi Paşanın Vehip Paşaya müracaatla Kuvvayi Milliye aleyhinde ihzar olunan ordunun kumandanlığını deruhde edip etmeyeceğini sorduğunu ve Süleyman Şefik Paşanın da bazı zatlara, Kuvvayi Milliye-

nin inhizamını göreceğiz» dediğini Hey'eti Temsiliyeden 1/Şubat'ta aldığı şifrelerden öğrendim. Hey'eti Temsiliyeye şu şifreyi yazdım:

Zata mahsustur.

Erzurum: 2/Şubat/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye, İstanbul'da Cemâl ve Cevat Paşaların hâdisesinden sonra şifrede ismini serahaten anlayamadığımız İstanbul meb'usunun tevkifi ve daha bazı istihbarat, fevkalâde basiretkâr davranmayı icab ettirmektedir. Ehval ve vekayii umumiye İtilâfiyunun nazarlarını en ziyade bizim memleketimize ve bilhassa payitahtımıza dikmiş oldukları cihetle onların arzu ettikleri şekilde ve büyük mikyas-taki tesir ve müdahalelerine tarafımızdan sebebiyet vermiş olmamak için tedbir ve itidal birinci derecede haizi ehemmiyettir. Bununla beraber Rauf Bey ve Hey'eti Temsiliye âzâları ve Meclisi Meb'usanda bilhassa kıymeti mümtazei milliye ve ilmi-yeleri olan zevatın âtiyen herhangi bir ahzû tevkif veyahut payitahttan harice çık-malarını men etmek gibi İtilâfiyunun yapmaları muhtemel tedabire karşı mukabil tedbir ittihaz etmek ve âdeta bir tabiye mes'elesi hal eder gibi muhtelif ihtimalât nazarı dikkate alınarak zemin ve her vaziyetin içinden leddilhace emniyetle Anado-luya çıkabilmek gibi tertibatı bilfiil temin ve ihzar ve ona göre zevatı muhteremeye talimat ita olunması mutalâasında bulunduğum arz olunur.

Kâzım Karabekir

Aynı tarihte Hey'eti Temsiliyeye şarktan yeni âzâ tâyini hakkındaki muhabereimde yazdım ki: «İstanbul'da Meclisi Millinin vazifesine mâ-ni vekayi zuhurunda Meclisin Anadolu'da toplanması zarurî olacaktır. Şimdiden bunu düşünmek lâzımdır.» Şu cevabı aldım:

Ankara: 6/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 2/2/1336. Rauf Bey gibi ehemmiyet ve hizmetleri bariz olan arkadaşların tevkif olunmaları ihtimali mevcut olduğunu kendileri de haber vermektedirler. Biz de zâtı devletlerinin endişesile hem fikiriz. Bu halde emniyetle bize iltihak etmek için ittihazı tedabir etmeleri lâzım geleceğini ayrıca bildirdik. Maahaza İtilâfiyunun sulh şeraitimiz hakkındaki istihzaratı ikmâl ettikten sonra bizim tedbir ve itidalimize artık ehemmiyet vermeyerek ansızın hem tevkifat, hem tazyikatı saireye tevessül edecekleri zannındayız.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Bu felâketin hakikate inkılâb edeceği güne intizarda iken 10/Şubat'ta İsmet Beyden şu şifreyi aldım:

Ankara: 9/10 - 2 - 1335

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbuldaki vaziyeti Hey'eti Temsiliye noktai nazarına göre tetkik etmek ye badelmuhabere karar verilecek surette hareket etmek üzere yarın İstanbula hareket ediyorum. Yeni Harbiye Nazırı Fevzi Paşa da işbu tarzı lüzumlu gördüler. Hey'eti Temsiliyeye vereceğim malûmatı zatı biraderilerine arz edecektir.

Miralay İsmet

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

¶ Pek müteessir oldum. İstanbuldaki arkadaşların er geç bir felâkete maruz olacaklarını Hey'eti Temsiliyeye yazarken İsmet neden gönderiliyor. Pek muhtemeldir ki İsmetin Hey'eti Temsiliyeye vürudu dolayısıyla İtilâf demarş yaptı. Yeni Harbiye Nazırı Fevzi Paşa da bir çarei hal buldu! Bunu Hey'eti Temsiliye ve İsmet neden anlamadılar hayret ettim. Ve Kemâl Paşaya şunu yazdım:

Erzurum: 10/2/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine. İsmet Beyin İstanbula gitmesi zannederim doğru olmadı. Yeni Harbiye Nazırı kendisini bir daha geri göndermeyeceğini tahmin ediyorum. İstanbuldaki vaziyeti Hey'eti Temsiliye noktai nazarına göre tetkik edecek bir çok arkadaşlarımız esasen İstanbulda değil mi idi? İsmet Beyin hiç olmazsa avdetinin ve mümkünse 20. Kolordu Kumandanlığına olarak teminini muvafık gördüğümü arz eylerim.

Kâzım Karabekir

Maraştaki vaziyet: 1/Şubat 3. Kolordu Kumandanlığından aldığı şifrede vaziyet bildiriliyor ve mütalâa soruluyordu:

Sivas: 31/1/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Dakika tehiri caiz değildir.

Hey'eti Temsiliyeye: Maraştan alınan malûmat hülâsaten bugünkü raporda arz edilmiştir.

1 — Adı ateşli topların da ateşe başladığı ve endah neticesi bir kilisenin muhterik olduğu anlaşmıştır. Amerikan Koleji misyonerlerinden şayi olduğu bildirilen bir haberde Ceneral Keret muvaffak olamadığı takdirde intihar edecekmiş. Ahali mehmaemken gayret ve fedakâri göstermektedir. Ve her tarafta az çok kuvvet yetiştirilmektedir. Fakat bütün bu muavenetlere rağmen Fransızların kuvvayı kâfiye ile buraya muavenete gelecekleri tahmin edilmektedir. Urfa taraflarında henüz temamilen teyyüd etmeyen bazı hareketler olduğu anlaşılmakta ise de Maraşa büyük tesiri olmayacağı düşünülmektedir. Antepliler bilâkis Sivastan kuvvet istiyorlar. Kayseri tarafından kuvvet ve ne dereceye kadar icrayı tesir edileceğini kestiremiyorum. Şim

dilik başka bir yerden de mühim bir malûmat alınmamıştır. Binaenaleyh: Kuvvay-ı muntazama vürudu halinde yine Maraşın münferiden kalması varidî hatırdır. Şimdilik bütün bunlara rağmen son derece azimkârane devamı kolordu elzem görmektedir. Ancak topların da işe girişmesi meydanda zarurî diğer bazı âsar ve âlainin bulunması ve bu harekette devam olunması hükûmeti İstanbulda siyasi bir mağlûbiyete sürüklemek ve son günlerde yegâne lehimizde bulunan Fransızları da gaip etmek ihtimallerine nazaran vaziyeti hakkındaki mutalâai aliyelerinin iş'arını rica ederim.

3. Kolordu Kumandanı
Selâhattin

Mütalâatımı bervechiâti bildirdim:

Erzurum: 3/Şubat/1336

Sivasta 3. Kolordu Kumandanlığına

Ankârada 20. Kolordu Kumandanlığına (Hey'eti Temsiliyeye)

C. 31/1/1336 şifre: 1 — Maraş ve havalisinin vukuatını kemâli dikkatle takip ediyorum. Gösterilen azim ve besaleti teşçi ve maddeten de takviye etmek her şeyde asıl olan müdafaaî namus noktai nazarından elzemdir. Çünkü bu gibi işgaller vatanı umumî için bir imtihan mes'elesidir. Düşmanlarımız görecekleri zaaf ve ictinab neticesinde bu mintakayı ıskat ve binnetice takkümüne muvaffak oldukları anda İngiliz ve Fransız ve Ermeniler için son İtilâf kararnamesinde amünderic olan Sivas ve Mamuretülâziz hudutlarını bilfiil istihdaf etmek ve bizim için de bu elîm netayice muntazır olmak mecburî olur. Binaenaleyh düşmana her şeyi ve her karış toprağı pek pahalıya düşürmek vatan ve milletin şiarı namusudur. Ancak bunda asker hiç bir fırsatta işe karıştırıldığını açıktan göstermemeli yani aynı Aydın cephesinde olduğu misillü her şeyi şekil ve kıyafeti milliyede görülmelidir.

2 — Filhakika Maraş cephesinde işe top karışınca Fransızlar için daha ziyade mucibi heyecan ve şikâyet olursa da bunu da kitabına uydurmak ve vaktinden evvel herhangi bir garnizondan saikai yeis ve teessürle meselâ bir iki çavuşun ve bir kaç neferin yerli ahali ile birleşerek cebir ve zecir suretile bir kaç top kaçırdıklarını ve her ne kadar bunların takibine müsaraat olunmuş ise de ahalinin galeyânını ve işe milletin karışması ve kan dökülmesinden ictinaben daha ileriye varılamadığı tarzında makamı nezarete vesaike istinad olacak surette bir iki rapor verilmesi muvafık olabilir.

3 — Fransızların teveccühâtı mes'elesine gelince filhakika Maraş, Urfa gibi hâdisata bir de ahiren Marmara havzasındaki hâdisat da karışınca bittabî Fransızların az çok sui nazarını davet ederse de bu teveccühâtı kazanmak veyahut kazanmak, hâdisatın ve menafii devletin tesirile vatan ve milletimiz hakkında çizilmiş hututu asliyei siyasiyeye pek de tesir etmeyeceği ve maahaza hükûmet; resmî meslek ve etvarile muhafazai teveccühata ve galeyân halindeki milletin harekâtını mazur göstermeye çalışacağı kanaatinde bulunduğumu arz eylerim.

4 — 3. ve berayi malûmat 20. Kolordulara yazılmıştır.

15. Kolordu Kumandanı Mirliwa
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden gelen cevap şudur:

C. 3/2/1336. Maraş hâdisesinde takibi iktiza eden hattı hareket hakkındaki mu-
talâatı aliyelerile temamilâ hemfikiriz. O suretle tedabir ittihaz edilmiştir, efendim.
Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl

13/Şubatta Erzurumda İbret Yerinde «Maraş Faciaları» temsili es-
nasında Maraşın kurtulduğu müjdesi geldi. Alkışlar arasında halka
okuttum. Mintakamın her tarafına şu tamimi yaptım:

1 — Elbistan mintakası Kumandanlığına mevrud 12/Şubat/1336 tarih ve saat
2 işaretli rapora atfen 3. Kolordu Kumandanlığından mevrud 12/2/1336 tarihli tel-
grafta Fransızların 10/11 gecesini nıfilleyle kadar şehrin bilcümle islâm mahalleleriyle
emâkini resmîyesini şiddetli bombardıman ettikten sonra İslahiye tarikile çekildik-
leri ve şehri tahliye ettikleri ve Dairei hükûmet ve Kışlaya Osmanlı bayrağı keşide
edildiği ve şehrin yalnız bir kaç mahallinde perakende Ermeni milisleriyle bir kaç
Fransız askeri kaldığı, bunların ve şehrin temini inzibatı ve idarei hükûmetin tesisi
için tedabiri mukteziye ittihaz kılınmış olduğu bildirilmektedir.

2 — Din ve namusu millinin muhafazası kaydından doğmuş olan azim ve ima-
nın bu suretle neticelenen mesut muvaffakiyetini ilân ve tebrik ederken halâs bulan
Maraşın fedakâr kahramanlarının şehitlerine fatihalar ithaf olunsun.

3 — Maraş kahramanlarını kolordum namına ayrıca tebrik ederim.

Maraş Mutasarrıfına şu telgrafı yazdım:

Erzurum: 13/Şubat/1336

Maraş kahramanlarının Türklüğe hatır olan celâdet ve fedakârlıkları neticesin-
de sevgili bayraklarımızın yine Maraş üzerinde dalgalandığını haber almakla bütün
kolordum en büyük sevinçler duymaktadır. Öldünüz, fakat Türklüğü öldürmediniz.
Tarihi millimize kanınızla ve hayatınızla emsalsiz bir menkibi celâdet yazdınız.
Maraşlıların ve sizin alınlarınızdan öper, kolordumun hissiyatı samimanesini arz
eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mutasarrıf şu cevabı verdi:

Vazifei milliyelerini ifaya nailiyetten dolayı gerçekten müftehir ve müteşekkir
olan bütün Maraşlılar gerek zâtı samilerinin ve gerek orduyu âlileri haklarındaki
hissiyatı tevecühkâranelerine arz teşekkür ile selâmlar ittihaz ve devlet ve milleti-
mizin her suretle mazharı şân ve şeref olması duavatını tekrarla kendisini bahtiyar
ad eyler efendim.

Maraş Mutasarrıf Vekili
Cevdet

14/Kânunusani İstanbul gazeteleri yazıyor: «Bulgaristanda bolşe-
viklik ilân edilmiş. Her tarafta Sovyet hükûmetleri teşekkül etmiş. Sof-
ya-Tırnova arasındaki şümendöfer köprüsü tahrib edilmiş.» Ben bu ha-
vadisî İtilâfın bizi teşvik propagandası olmasına ihtimâl veriyorum. Va-
kit vakit bu kabil propagandaları kaçtır gördük.

7/Şubat'ta gelmeye başlayıp bir kaç günler devam eden Hey'eti Temsilîyenin şifresi pek mühimdir. Vaziyeti siyasiyemizin muhakemesi- le Şark Cephesinde seferberlik ve icab ederse harekâtı muvafık buluyor- lar. Ve bunu da bir Anadolu hükûmetile yapmak zaruretini anlatıyorlar. Derecei hararet Erzurum ve hududlarda — 32 ye kadar düşmektedir. Vaziyeti iaşemiz hazerî kuvvetimizi müşkilâtla idare etmekte iken se- ferberlik ve harekât nasıl düşünülür. Esasen Ermenilere karşı hareketi daha bir sene evvel düşünen ve bu muvaffakiyeti bütün memleketimizin kurtuluşuna esas ad eden ve Erzurumda Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf Bey'e teklif eden benim. Fakat daha Sarıkamış şehitlerinin pek acı hâtı- rası bütün şark halkını inletirken hemen aynı mevsimde ve aynı munta- kada böyle bir şeye teşebbüs pek elim bir hata olur. Bundan başka böyle bir harekete ancak İstanbul hükûmetinin ve meclisinin İtilâf tarafından taarruza duçar olduğunu görünce başlamak milletimizden kuvvet almak ve hal ve tarihin bi âman tel'inine düşmemek için elzemdir. Bolşevikler Kafkasları cenuba aşmadıkça Ermenistan yalnız kalmış olamaz. Husu- sile vaziyetin muhakemesinde Kemâl Paşanın dahi bildirdiği vechile Kaf- kasya'da İngiliz kuvvetlerinin bulunduğunu bilip dururken vaktinden ev- vel kendimizi niçin ezdirmeliyiz? Böyle bir teşebbüsün aksi sadası İstan- bulda mukabil darbeleri mucip olursa mes'uliyeti vicdaniyesi ne elimdir. Biz daima masum mevkiinde kalmalıyız ve icraatımızı hisse değil hesaba uydurmalıyız. Bulgarlar bolşevik oldu. Bolşevik orduları Kafkasya'ya girdi gibi propagandaların tesiri midir? Yoksa bir an evvel İstanbul hü- kûmet ve Meclisini İtilâfa ezdirerek Anadolu hükûmetini teşkil hakkın- daki Sivasta iddia olunan fikrin tesiri midir?! «Gayri müsait sulh şe- raitine karşı müsellâhan mukavemet kudretini kendisine en ziyade bahş eden cephe burasıdır.» Bu mütalâa doğrudur. Şarkta dört fırkalık bir kuvvet vardır. Ve bunu seferber edebilecek eslâha ve techizat elden çı- karılmamıştır. Halkın hisiyatı Erzurum Kongresile tesbit edilmiş ve bil- hasa şahsıma karşı maddî, manevî rabıta ve emniyetleri muhkem tutul- muştur. Bundan başka şarktaki kıtaat İrana ve Kafkasyaya muzaffera- ne girmiş, Elviyei selâseden çekilmek darbesine bedel yeni zafer ümit- leri uyanmıştır. Fakat Kemâl Paşanın bu mütalâadan sonraki şu beya- natı hakikate uymuyor: «Türkiye Kafkasyadan bolşevik istilâsını tes- hil ve onunla tevhidî harekât etmekle garpten şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir su- rette açmış olacaktır..... ilh.» Evvelâ bolşeviklerin Denikin ordusunu mahvettikten sonra Kafkasya'ya giremeyecekleri ne malûm. Azerbay- can, Gürcistan hükûmetlerinin bolşeviklerle anlaşması veya dahili inki- lâplar tesirile mecbur olmaları variddir. Bilhassa Azerbaycanın mukave- met kuvveti olmadığı gibi bu hususta çalışan kimselerimiz de olduğun- dan ihtimalât zayıf değildir.

Ravlinson 11/Şubat'ta ziyaretime gelerek iki saat oturdu. Bolşevik-

ler hakkında verdiği malûmat Kafkasyada harekât yapan 29, 11, 12. Orduları olduğunu ihtiyattaki 10. ordunun Türkistana geçmesi ihtimalini, orduda müslümanlar da çok olduğunu, Enver Paşanın da beraber olduğunu söyleyerek ve Kafkas milletlerinin mukavemet edemeyeceğini, geçmiş muharebeleri anlatarak, kat'î görüyor. Hududlarına bu muazzam kuvvetle gelirse tabî bir şey yapamazsınız, fakat zayıf gelirlirse de iltihak edecek misiniz, diyor ve Aras nehri Soğanlı dağlarının güzel bir müdafaa hattı olacağını Trabzondan Bayazita kadar kısmen mevcut şümendöferin inşasile bu hattın kuvvetli müdafaa hattı olacağını izahla İngiliz ordusu gerinizde kuvvetli olarak bekliyor diyerek bizi takviye veya bolşeviklerle müsterek hareket edersek tehdid edeceğini anlatmak isiyor. Ravlinson'un verdiği malûmat hakikate yakındır. Bolşevikler Kafkaslara kuvvetle ineceklerdir. İngilizler Kafkas milletlerini mukavemete sevk etmekle beraber kendileri bilfiil işe girişmeyeceklerinden Kafkas milletlerinden ümitleri azdır. Toplanan malûmat da bunu müeyyeddir. Ne olursa olsun bilfiil Kafkasyada bir cephe teşekkül etmeden ve daha bazı İngiliz kuvvetleri Ermenilerle müttehiden üzerimize gelmek ihtimâli varken harekete geçmek, tevhibi harekât değil vakitsiz kendimizi ezdirmektir. Bir kere şark kuvvetlerimiz de ezildi mi Kemâl Paşanın tasdikî vechile gayrı müsait sulh şeraitine karşı müsellâhan mukavemet kudreti bütün milletimiz için de bitmiş olur. Vakitsiz hareket Boğazların sureti kat'iyede elimizden çıkması, İstanbuldan tard olunmuşluğumuz neticesini verir ve belki de Rum Ermeni hâkimiyeti altında tek islâm kalmaz. Bu felâketlere bedel kazancımız nedir? Eğer bolşevikler ileri harekete devam ederlerse belki şark vilâyetlerimiz, İran Azerbaycanı, Musul kendilerine birer hedef olur; fakat Suriye, Irak, Hindistan gibi her türlü menzilden mahrum binlerce kilometre uzakta ve İtilâfın kuvvetli bulunduğu ve Harbi Umumideki milyonla zayıatlarına bedel kazançları olan ve her türlü vesaiti fenniye ile memleketlerine merbut bulunan yerlere bolşeviklerin nasıl ve ne diye gideceklerini bilmem. Hattâ Anadoluya girmeleri dahi ancak bizim bolşevikliği kabulümüz takridinde olabilir. Bizim bolşeviklerin Anadoluya girmesine ihtiyacımız mı vardır? Bizce temini lâzım olan şey bolşeviklerle bir harb cephesi açmamak ve şark cephemizi bolşeviklerle temas ettirerek İtilâfın veya vasıta olan Ermenilerin ve Gürcülerin tehdidinden kurtararak Şark kıtaatını da garpte kullanmak, silâh, mühimmat, para gibi harp vasıtalarını tedarik etmektir. Şu halde Anadolu'nun kapılarını dahi bolşeviklere açmak gibi tehlikeli bir işe neden atılmamız. Şimdiye kadar bir kaç defalar Mustafa Kemâl Paşa ve bazı arkadaşlarımız bolşevikliğe atılmakta tehalük gösteriyorlar. Ben bu husustaki fikirlerimi kaçır kendilerine yazdım. Hatalı bir hareket garbı itilâfa şarkı da bolşeviklere ezdirerek ükisi arasına millî mevcudiyetimizi kaybettirebilir. 22/Kânunusani/1336 tarihinde bu husustaki son mutalaatımı da Hey'eti Temsiliye kabul etmişti. Daha Amasyada

İlk ictimadaki kararlarına da ben müteessir olmuş ve hak kazanmıştım. Hey'eti Temsiliyeden gelen ve yazdığım cevap aynen âtidedir. İcabında emrime verilecek olan 3., 13. Kolorduya da cevabımı bildirdim. Kendilerine de bana yazılan şifre tamim edilmiştir.

Ankara: 6/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Kânunusani/1336 nihayctinde vaziyeti siyasiyemizin muhakemesi: Düveli mütelifenin Türkiye ile sulh akdi için kânunuevvel nihayetlerine doğru gösterdikleri alâka ve tehalük mantıkî olmuş ve Türkiye sulhü gayrı muayyen bir zamana yeniden talik edilmiştir. Düveli müttefikanın bir buçuk seneden beri fiilen vücade getirilen emri vakileri bizim sulhümüz için esas ittihaz etmek istedikleri anlaşılmıştır. Bu halde elyevm işgal altında bulunan ... ile bu iki kıt'ayı meşguleye mütevazi bir Antalya hinterlandından herhangi bir aldatıcı maske altında işgal eden devletlere terki ve Boğazların İngiliz hâkimiyetine tevdiî istihdaf edilmekte idi. Boğazlardan maada olan mevad müttefikler arasında bir seneden beri görüşülmüş ve anlaşmışlardır. Fakat Boğazların İngiltereye terki gibi bu kadar vuzuh ile ... tebarüz eden mesele bütün Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetinin İngiltereye tevdiî demek olduğundan islâm tab'anın feryad ve Türklerin meyus edilmesi gibi zahirî sebebler altında Fransa İtalyanın şiddetle itirazını celbetmiştir. Binaenaleyh Boğazlar için müttefikler arasında mutabakatı efkâr hasıl olmamış bulunması sulhümüzü tehir eden bir sebep olmuştur. Bolşevik muvaffakiyeti harbiyesi de sulhümüzün akdine en mühim bir mâni oldu. Bu ihtimâl kânunuevvel zarfında sulhümüzün tacilinde bir sebep ad olunarak muvaffakiyatın fevkalmemül bir sür'atle tevessüü, bilâkis bir sebebi tehir olmuştur. Bolşevik harekâtının bizim sulhümüzün akdine tesiri teslimiyeti tamme ile kabul edeceğimizin şüpheli bulunmasıdır. Filhakika memaliki meşgulenin terki zemininde teklife silâhla mukavemet edeceğimize dair Yunanlılarla devam eden muhaberei milliye ve Anadoludaki heyecan ve istihzarat gibi emarâtı mukia mevcuttur. Maraş hâdisatı muhtemel şüpheleri daha ziyade izale edecek olsa gerektir. Diğer tarafta bizim sulhümüz akdedilmiş olsa bile Bolşevik muvaffakiyatı bize temas ettiği zaman Avrupanın vaziyeti yine nezaket kesbedecektir. Çünkü bolşevikler temas eden milleti, ictimaf veya siyasi bir tevhidî harekâta veya ..... müsellâhan muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini intihab etmekliğimiz lâzımdır ki düveli müttefikanın bizim bolşeviklere karşı muhalefetimizi ümit eylemeleri için bir çok fedakârlıklarda bulunmaları ve lâakal bir senedenberi muvakkaten işgal altında bulundurdukları memaliki gayrı arabiyeyi bize iade etmeleri icab eder. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan için esaslı bir fedakârlığı istilzam eden böyle bir neticeye ancak ictirarı tam altında karar verebilecekler ve bugün Düveli İtilâfiyenin kendileri böyle bir ictirara da mahkûm görmedikleri muhakkaktır. Bizi tatmin ciheti mevzuu bahis olmasa bizi kahretmeye ve binaenaleyh evvel emirde bütün esbabı mukavetimizi kırmaya karar vermek lâzımdır. Türkiyenin esbabı mukavemetini imha etmek tedabiri, tedabirin birincisi Türkiyenin kat'î bir surette ihata ve muhasarasıdır. Türkiye elyevm Adalar denizi ve Karadeniz sevhilinde ve Avrupa cephesinde kuvvetle berren ve bahren ihata edilmiştir. Suriye cephesi Hicazdan İskenderuna kadar, İngiltere ve Fransa tarafından ..... ihtiyac ile, nifak ile ve halkın teslimiyeti mütevekkilânesi ile ..... olunabilir. Irak ve İran cephesinin maddî bir surette ve sureti mutlakada mesdud olmayan vaziyetleri seri ve vasi istifadelere tabiaten pek müsait değildir. Mesafelerin ..... ittiselatı mefkud milletler gayrı müdrük ve zaten dahili memlekette işgal altında Türkiyenin diğer cephesi Kafkasyadır ki gayrı

müsaait sulh şeraitine karşı müsellâhan mukavemet kudretini kendisine en ziyâ bahşeden cephe burasıdır. Türkiye Kafkasyadan Bolşevik istilâsını teshil ve onun tevhidî harekât etmekle Garpten Şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir surette açmış olacaktır. Bu açık kapıyı kapamak için müttetikler tarruzî harekâtı sevküleceyiye yapacak kuvvetleri sür'ale tedarik edemezler. Muktezi üssülharekelere ise tabiaten malik değildir. Böyle hareket ancak Batumdan mevzuubahis olursa bu halde dahi Kafkasya ile Bahri Hazerin arası tıkanmak için Batumdan itibaren 400 kilometreden fazla uzaklaşma icab eder. Bu hal karşısında Düveli İtilâfiye bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasile kat etmek plânını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, belki Şimâli Kafkas hükümetlerinin istiklâllerini tasdik ederek onları celbetiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir vakıa yapmak için onları her suret teşvik ve takviye etmektedirler. Bundan maada bizzat kuvvet sevkine de başlamışlardır ki, bu kuvvet tesirile hem bolşeviklerle müsademeyi tesri etmek hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle Bolşeviklerle herhangi bir temaslarını men ve mürakabe eylemek fikrindedirler. Plân kemâli ciddiyet ve isticâl ile tatbik olunmaktadır. Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kat'î bir sed vaziyet alması ile memleketimiz mahsur kalırsa artık Türkiye için icabı mukavemet esastan yıkılmış olur. Ondan sonra mevcudiyeti siyasiyelerini tamamen zayi edebilecek olan Anadolu Türkleri Düveli İtilâfiye zabitleri kumandası altında müstemleke askeri olarak ordular teşkil edecek ve Kafkasya milletlerinin İtilâf itaatinde toplanmasını ve hem bolşevik istilâsının durdurulmasını temin için kan dökeceklerdir. Buhalde düveli itilâfiyeye teslimiyeti mutlaka halinde dahi Türkler için fedayî nefsetmekten kurtulmak emin değildir. Binaenaleyh Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiyenin mahvı kat'isi projesi addedip bu seddi Düveli İtilâfiyeye yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri de göze aldirmek mecburiyetindeyiz. Mukavetimizi imha edecek tedabirin ikincisi fiilen mevcud olan idarei müştereken bilistifade Türkiyeyi dahilinden oyarak inhidam ettirmektir. Bu hususta memlekette mevcut olan nifakî siyasî itilâf eline gayet iyi bir vasıta olarak İtilâfçılar bu vasıttadan ve bazı makamâtın teslimiyeti mutlakaya temayülünden istifade ederek çalışmaktadırlar. Tabii ilk işler kuvvayı milliyenin inhilâli ve Türkiyenin elinde kalan eslâha ve cephanenin gayrı kabili istifade kılınmasını, evvelemirde temin etmektir. Birinci derecede Kafkasya plânını ve ikinci derecede inhidam dahiliyi temine muktezi bir zamanı İtilâfiyun ancak zayıf ve mütereddit hükümetler sayesinde temin edilebilirler. Çünkü, bu kabil hükümetler itilâf tazyikine serfuru ederek kuvvayı dahiliyenin inkişafını pek ziyade tahdid ettiği gibi efkârı umumiyeye de mütemadiyen havf ve endişe içinde tutarak resmî ve gayrı resmî ..... ittihazına sureti katiyede mâni olurlar. Bundan maada Düveli İtilâfiye İstanbulun şayanı nazar olan bütün zevat ile dahilî ve haricî akla gelebilecek bütün mehafili ile bilvasıta temas ederek millete bilâ inkita gayrı vazih ve gayrı sahih ümitler telkin etmektedirler. Bu telkinat dahi zayıf bir hükümetin bahşettiği zamanı tezyid ve teshil etmektedir. Bu suretle kazanılan zamanlardan istifade edilerek İtilâfiyun nihayet Türkiyenin muhasarası ve inhidamı dahilisi tedabirini ikmâl edecekler ve ondan sonra makselerini birdenbire atarak İstanbulda vasî mikyasta tevkifatla mahsur Türkiyenin muhtelif cephelelerinde tahşidata ve abluka tedabirine başlayacaklar ve aynı zamanda hükmü idam mahiyetinde şeraiti sulhiyelerini tebliğ edeceklerdir. İşte Şubat/1336 da aleyhimize tatbik edilmekte olduğunu gördüğümüz plân budur. Bu plânın teşrihi bize teveccüh eden tedabir ve vezai fi göstermektedir. Bu tedabir bervechiâtidir:

Şark cephesinde resmî veya gayrı resmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve bilhassa Azer-

baycan, Dağıstan gibi İslâm hükûmetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilâf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak, Kafkas milletleri bize sed olmaya karar verdikleri halde harekâtı taarruziyemizi tevhit için bolşeviklerle anlaşmak, dahilen teşkilâtı milliyeyi son derecede tevsi ve takviye ve eslâha ve cephane ve malzememizi vermemek için silâh istimâl etmektir. En mühim vazife ise İtilâfın zaman kazanmasına meydan vermemek ve onu maskesini bütün memleketin bütün unsuru mukavemetini tevhid edecek vesile itasına icbar etmektir. Bunu ancak vaziyeti bu suretle muhakeme eden kat'i karar sahibi bir hükûmet yapabilir. Zaten Şark cephesinde kuvvet istihzarat ve şiddetle mukavemet gibi bazı nıkat münhasıran böyle bir hükûmet sayesinde mümkünhususuldür. Böyle bir hükûmet hududlara müteallik sulh şeraitini ve bu şeraitin kabulünü tehire takatımız kalmadığını resmen ilân ile beraber hattai şarkiyeye müteallik yukardaki tedabire ve memleketin hini hacette Anadolu'dan idaresini mümkün kılacak ihzaratı saireye bilfiil tevessül eylediğini de izhar eyler. Buna karşı İtilâfçılar kat'i niyetlerini irae etmek mecburiyetindedirler. Eğer bu niyet bizimle müsademeyi kabul suretinde tecelli ederse biz bu müsademe iki ay sonra vaki olacağından daha müsait şerait dahilinde İtilâf manzumesinin hazırlığını daha ikmâl etmemiş bulunduğu zamanda dahil olacağız. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için müstacel bir vazife, vaziyeti siyasiyenin icabatına muvafık tedabiri hükûmetle tam bir mutabakati efkâr dahilinde ittihaz imkân olup olmadığını bir an evvel kestirmektir. Eğer böyle bir hükûmet ihdasına imkân yok ise maatteessüf ümitbahş olmaya sebep görünmüyor, aldanmayarak bu vaziyeti şimdiden müşahede ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine ittihaz edeceğimiz tedbir hey'eti temsiliye arkadaşlarımızı İstanbul'dan çekmek, derhal Kafkas milletlerine müracaat etmek ve derhal yukarda bildirilen tedabire gayrı resmî, fakat fiilî olarak teşebbüs etmektir. Bu hattı hareket dahilî ve haricî inkıtaî münasebatın ne vakit ve ne suretle vukua geleceğini tahmin etmek kabil değildir. İşler bir defa bu yola girdikten sonra inkıtaî münasebat herhalde uzak görülmemelidir.

Mustafa Kemâl

Cevabım:

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeyedir. 6/Şubat/1336 tarihinde keşide buyurulan mufassal telgrafnamenin 9/Şubat/1336 tarihli üçüncü mabaad alındıktan sonra mütebakisi henüz gelmedi. Maahaza bu mülâhazata âmili asl olan vaziyetler tavazzuh etmekte bulunmasından naşi maruzatı müteakabilem berveçhiâtidir:

1 — İtilâf devletlerinin vücade getirmek istediği Kafkasya seddi ve binnetice memleketimizin her taraftan işgali ve inhidamı dahilî mülâhazatı artık tasvir ve tasavvur buyurulan şekilde varid olamayacağını zannedirim. 12/Şubat/1336 da Nezareti celileye ve berayı malûmat hey'eti muhteremelerine arz ettiğim İngiliz kaymakamı Ravlinson'un mülâkatının hülâsai mevzuu en bariz olan noktaları muhtevidir. Şu takdirde çarei halâs olarak mutalaa buyurulan şark mintakasında hemen harekâta başlamak ihtiyac ve mülâhazası da bu vechile zail oluyor. Halkın sefaleti, müşkilât, menzil ve iaşe zaruretinin bizi ambarlar merkezine rabt etmesi bu plânı halen gayrı kabili tatbik şekle sokuyor.

2 — Bolşevikler Kafkasları ve Azerbaycanı geçip bilfiil temasa gelmedikçe ve kuvvet ve teşkilâtı taayyün etmedikçe işe fiilen karışmamız defaatle mesbuk maruzatımız vechile bizi en yakın ve seri bir tehlikenin şiddetleri altında ve yalnız olarak vaktinden evvel İtilâfiyuna ezdirir ve memleket muzmahil olur. Binaenaleyh böyle bir harekette zerre kadar kâr olmayıp imhamız muhakkaktır. Fakat arz ettiğim şekilde aleddevam vaziyetler tavazzuh ettikçe o safhanın hâdisatı şüphesiz derecei kuvvetine göre tecelliyatı cedide ika edecek ve belki de garp nazarında bile mazur

gösterecektir. Binaenaleyh buna intizaren şimdiki halde yapacağımız iş; daima müctenip ve pek muhteriz görünmek ve fakat meyas olan milletin yeis ve nevmidisini izale ve İtilâfın istihdaf ettiği maksada müzaheret için ancak istiklâli tam ve malûm olan menatıkta tahliyei vatan suretile hükûmeti seniyece muhafazai bitarafiyi kâfil seri bir sulhü istemek ve bu bitarafi sayesinde İtilâfiyunun istediği seddi mühimminin kendiliğinden husule geleceğini anlatmak ve bütün zekâ ve mehareti bu noktada toplamaktır.

3 — Ecnebi matbuatının ve Erkânıharbiyenin neşriyatından serahaten anlaşılıyor ki İtilâfiyun şarkta bir (Alman-Rus-Türk) plânından şiddetle kuşkuluyor. Ve Türklerin muavenetile âlemi islâmı ayaklandırmak ihtimâlatı kaviyyesinden bahis olunuyor. Bir taraftan Türkiye berhayat kalırsa konferansın iflâs etmiş ad olunmasını neşir ve ilân eyleyen Venizelos; son zamanlarda Türklerin bolşeviklerle iştirâki harekâtını iddia ediyor. Bir Gürcistan nazırı daha on gün evvel Poti'ye gelerek halka verdiği âleni nutkunda Anadolu'da Mustafa Kemâl, Fuat Paşalarla Rauf Bey ve rüf'asının bolşeviklik ilân ettiğini söylüyor. Yani aleyhimizdeki fikirler ve şüpheler şarktan ve garpten aevlendiriliyor. İşte şimdi bütün hain ve imhakâr nazarlar bize müteveccih iken ne kadar sâkit, metin ve mahir davranmak lâzım geleceği bir kere daha taayyün ediyor. Ve hem de pek güzel takdir ve mutalâa buyurulur ki Harbi Umumiye de Alman plânlarının müessir ellerile böyle ve kayıtsız, şurutsuz girdik. Binaenaleyh bugün yapılmak istenilen şey aynı plânın mümasilidir ve belki yalnız ve pek kolay ezdirmek noktainazarından daha ağırdır. Almanya kendisinden evvel her taraf ve bilhassa bizleri sürüklemedikçe hiç bir tehlike görmediği kendi memleketinin bolşevizm perdesi altında fiilî bir rol yapamayacağı en son Almanyanın idarei örfiyesi ve yüzlerle adamın katil ve idam ve tevkifi ile sabittir. Artık tarihin eski ve yeni emsal ve şuhudatını ve memleketimiz üzerinde bıraktığı elîm hâtıratı gözetererek vaziyetleri takip etmek için bir şiarı kat'i olmalıdır.

4 — 22/Kânunusani/1336 tarihinde arz ettiğim mutalaatıma hey'eti temsiliyenin tamarıle mutabik olduğu bildirilmiş iken ve Kafkaslarda itilâfın vehim ve şüpheyi mucip bir kudreti ve sevkedilmiş bir kıt'ası bile yokken bu kerre bunun nereden mülhem olduğunun iş'ar ve tenvir buyurulmamı hassaten istirham ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Mistiva
Kâzım Karabekir

15 de aldığım 14 tarihli şifre Ravlinson'la mülâkatımı bildirdiğimin cevabıdır. Bu ve buna verdiğim cevap da aynı vaziyet hakkında olduğundan aynen yazıyorum:

Ankara: 14/2/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus

11/12 tarih ve zata mahsus şifreli telgrafnamei âlileri alındı. Teşekkür ederiz. Zahirde aleyhlerine istimâl ve fakat hakikatte onları istikbal etmek üzere 15. Kolordunun daha şimdiden seferber hale vaz'ı hakkında hükûmetin İtilâf devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmasına dair mutalaai âliyelerinin iş'ar ve Dağıstan ile Azerbaycan-

da malûmülesami zevat ile daha sıkı irtibat tesisi mümkün olup olamayacağı hakkında itayı malûmat buyurulmasını rica ederiz efendim.

Heyeti Temsiliye Namına *Mustafa Kemâl*

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Cevabım:

Zata mahsus

Erzurum: 15/Şubat/1336

Ankara'da 2. Kolordu Kumandanlığına

C. 14/2/1336 Hey'eti Temsiliyedir: 11/12/tarihli telgrafnamei âciziden sonra mütekaddim 1442/1336 mufassal telgrafnamenin vüsulünden evvel hey'eti muhteremelerinin işbu mutalaası yazıldığı anlaşılıyor. Binaenaleyh vaziyet ve mutalâat pek vazih olarak tesbit edildiği cihetle birinci maddeye cevap olur. Ayrıca ilâveten arz edeyim ki böyle bir hareket ve istihzarat için tasvir eylediğim imkânsızlık, bugün mahdud olan işe menabii bundan sonra lüzumsuz ve vaktinden evvel toplanacak mürettebatın bilâ avz boğazına girerek ve bu sarfiyat ve israfat bizi vahim devreye yaklaştıracaktır.

2 — Asıl daha mühim olan bir noktaya gelince Dersaadette Ferit Paşa ve Ali Kemâl grubunun komplosu gittikçe vüs'at ve ehemmiyet kesbediyor. İleri gazetesi pek âşikâr olarak bu vaziyeti tasvir ve cümlemizi ikaz ediyor. Eğer biz Bolşevizm âmâl ve teşebbüsâtına müstenit ve vakitsiz en ufak bir harekete başlarsak Dersaadette bîaman ve vasi bir proje dahilinde tevkifat yapılarak hükûmet artık tamamen İngiliz plânını tatbik eyleyecek bir çok hain ve casuslar şebekesinin yeddi iktidarına yani Ferit Paşaya teslim olunacaktır. Bunun için Ferit Paşa ve Ali Kemâl, Adil vesaire gibi erbabı cinayatin eski mukarreratımız vechile hemen meclisi millî kararile Divan-âliye verilmesi ve bu babda takibatı seria ve müessirede bulunulması ve fakat münhasıran bunlar hakkında yapılırsa bir muhalefet sevkile yapılmış tarzında cihan efkârı umumiyesine intikal etmemek için Balkan Harbinin ve Harbi Umuminin mes'ulleri meyanında bunların da talep olunması ve bu suretle mekasıdı âliyei millet tesbit edildikten sonra bu üçüncü ve en yeni zümre hakkında takibatı mahsusada bulunularak olan harekâtı muzirrasının serbestisini kırmak şiddetle elzemdir. Hükûmeti ele alması hiç olmazsa bunların meclisi millî ve kuvvayı milliye aleyhinde nümayiş yaparcasına melhuz olan zümrei fesadiyenin bugün iş başında olan adamları dahi hemen tebdil ve İstanbuldan harice atılmalıdır. İşbu istihzarat yapılmadan evvel başlayacak herhangi ufak bir hareket pek kıymetli arkadaşlarımızı mahv ve heba edecektir.

3 — Azerbaycan ve Dağıstan ahvalini kemâli dikkat ve emniyetle ve yakından takip ediyorum. Temaslarım vardır. Mümkün olduğu kadar yeni tarihli malûmatı almak için tertibat ittihaz edildiğini arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Bolşevizm âmal ve teşebbüsâtına temayül, dahilî müşkilâtla beraber, İtilâfin haklı kisveye bürünerek gücü yettiği yerlerde darbe vurmalarına ve Ferit Paşayı tuttukları isabetmiş gibi propagandalarına sebep olacaktır. Halbuki daha evvel Ferit Paşayı dahil ve haric nazarında dü-

şürmek için nahak yere harbe sürükleyerek milleti ezdiren kabinelerle birlikte divanı âliye sevki teşebbüsü muvaffak olamayacağı belli olmakla beraber manevî bir darbe olacağı gibi İstanbul hâdisesini de bizi mazlum mevkiinde bırakarak tesir edebilir. Hey'eti Temsiliyeden mutalâatına mukabil gelen cevabı da aynen yazıyorum. Bittabi seferberlik ve harekât teşebbüslerine başlamadım, yakında Kafkas vaziyeti hakkında malûmat bekliyorum. Herhangi bir hareket için bu vaziyetle beraber İstanbul vaziyetinin ve mevsimin tesirlerini mezcederek teşebbüste bulunmaya karar verdim. Hey'eti Temsiliyenin cevabı:

Ankara: 16/2/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

14/15-2-1336 tarihli mütalaatınızı 15/2/1336 tarihli mutaatinızdan sonra aldık. Vaziyetin muhakemesinde ve icraat kararlarının itasında pek çok müteenni ve müteyakkız bulunulduğuna ve menabii muhtelif ve mütenevviadan mevрут malûmatın menabii saireden tahkiki ile tevsik edilmedikçe şayanı itibar görülmediğine itimad buyurmanız mercudur. Hey'eti Temsiline Namına M. Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Şubat ortalarında Kafkasyada İtalyan hey'etlerinin de dolacağı haber alındı. Gûya Tiflisteki İtalyan hey'eti Azerbaycana silâh veriyormuş. Bizim de alabilmek ihtimâlimiz olduğunu Avrupadan İstanbula bildirmişti. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl Paşa yazdı. Fakat İtalyanların Konyada vaktile silâh vereceğiz diye bir kaç silâh vermelerinin propaganda mahiyetinde olduğu, esas mes'elenin bolşeviklere cephe yapmak için İtalyanların da teşvik ve tetkikte buldukları anlaşıldı. 3. Fırka 12/Şubatta malûmat veriyor: «İngilizler Batumu tabliye edecekmiş. 2000 İslâm Gürcü, Batumu hıristiyan Gürcülere vermemek için hazırmış. Batumun Rum ve Ermenileri de bu fikirde imiş. Biraz asker geçirirsek muvaffakiyet ziyade memul imiş.» Cevap verdim ki «İngiliz propagandasıdır; maksad Gürcülerle aramıza kan sokarak Ermenilere karşı olacak teşebbüslerimizi önlemek olması pek muhtemeldir. Halen Batuma kuvvet sevki caiz değildir.»

Birkaç gün Erzurumdaki küt'a ve müessisatı teftişle meşgul oldum. 16/Şubatta Ravlinson'u ziyaret ettim. Ahvalden pek bedbin görülüyor. Diyor ki: «Geçen beş senelik harbin istikbal harbi önünde harbi sagir kalacağını zannediyorum. Bolşevikler bütün Rusyaya hâkim oldular. Almanların ellerinde bir milyon süngü var. Nisanda pek mühim vukuat muhakkaktır. Kafkasyadan haber alamıyorum. Sizin adamlarınız varmı?»

«Yok! Hudut haricile uğraşmıyorum. Esasen sarf edecek paramız da yok.» dedi.

«Habersiz ne yaparız, sen adam bul, bir kaç ihtiyat zabiti gönder, ben masrafını veririm.»

«İstanbul veya Batum merkezlerinizden isterseniz lâzımı kadar malûmat verirler. Hudud haricile iştigale hükûmetimiz müsaade etmiyor.» Ravlinson'da gördüğüm hal, bizim Kafkasyadan ne malûmat aldığımız ve ne derece alâkadar olduğumuzdur. Ciddî endişesi vardır. İstanbuldan uzun uzun şifreler alıp vermektedir. Harbiye Nezareti 15/Şubat tarihile Kafkasya hakkında malûmat soruyordu. Erkânı Harbiye Reisi Şevket Turgut Paşa olmuş. Toplanan malûmatı bervechiâti yazdım:

Acele

Erzurum: 17/Şubat/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

1, 3, 12, 13, 14, 20. Kolordulara (Hey'eti Temsiliyeye)

C. 15/2/1336 şifreye

1 — Son malûmata nazaran Batumda yalnız 89. Hint alayı bulunmakta ve buradaki İngilizlerin mecmu miktarı 3000 tahmin olunmaktadır. İngilizlerin Batum vali ve kumandanı olup İstanbula gitmiş olan Ceneral Fonku Kulisten 12/Şubat/1336 tarihinde Batuma çekilen bir telgrafta 3 vapura tahmil edilen Hint askerinin hareket etmemesi ve fakat tekrar Batuma da ihrac olunamayarak ikinci bir emre intizar edilmesi emir olunmuştur. Alınan malûmata göre, Ceneral, İngilizlerin bir müddet daha Batumda kalmalarını temin için İstanbula gitmiştir.

2 — Karadenizden İstanbula ve Çanakkaleye yapıldığı iş'ar buyurulan nakliyatın Kânunusani nihayetlerinde alınan malûmat ile Movorosiski mıntakasmda bulunanları anlaşılın İngiliz kıtaatı olduğu tahmin edilmekte ve mamafi Batumdaki İngilizlerin de nakledilmek üzere olduğu anlaşılmaktadır.

3 — İngilizlerin Batumu terk edeceklerine ait delâilden olmak üzere müteahhitle-rile hesapların kat' ve Osmanlı ordusu tarafından terk edilen cepanelerin ihrak edildiği de haber alınmıştır.

4 — Novorosiski mıntakasından yapıldığı anlaşılın ve Batumda da hazırlanan nakliyatın son malûmata nazaran Bolşeviklerin Rostof cenubunda, Stavropol mıntakasındaki muvaffakiyatı, Karadeniz sahilinde Anapa, Tuapse, Suçi mıntakalarındaki vaziyetle Yeşilordu lehinde devamı ve bilûmum Kuban havalisindeki isyanın tevessüü Düveli Müttefikanın bolşeviklerle mücadeleye artık nihayet verdikleri hakkındaki ecnebi neşriyatı ile alâkadar görülmektedir.

5 — Gürcistan, tahliyeyi müteakip Batumu işgal etmek üzere Batum hududunda bir kısım kıtaatını hali intizamda bulundurduğu ve Batumdaki Cemiyeti İslâmiyenin de Gürcülerin Batumu işgal hazırlıklarından dolayı Gürcistan Konsoloshanesini protesto ederek Gürcü işgalinin vukuu halinde ahalinin silâhile mukabele edeceğini tebliğ eylediği istihbar edilmiştir.

6 — Nezareti Celiyeye cevaben ve Umum Kolordulara berayı malûmat arz olunmuştur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

17 ve 18 de daha hayli mühim malûmat geldi. Aynen yazıyorum:

1 — 8/Şubat tarihli Bolşevik tebliği resmisinde 7/Şubatta Odesanın 14 saatlik bir muharebe neticesinde Bolşevikler tarafından zabtedildiği ve Denikin kıtaatından kısmı azamının esir alındığı, Rumanya hududu istikametinde ricat eden Denikin kıtaatinın da terki silâh eylediği neşredilmiştir.

2 — Kafkasyanın Bahri Hazer sahilinde zuhur ettiği 10/Kânunusani/1336 tarih ve 40 No. lu istihbarat raporunda arz edilmiş olan Yeşilordu; Anapa, Tuapse ve daha cenubundaki Suçi muntakalarında faaliyetini arttırmış ve 6/Şubatta Suçiyi zabtetmiştir.

3 — 10/Şubat tarihli malûmata nazaran Bolşevikler, Kafkasyada Stavropol şehri civarına hâkim olmuşlardır. Stavropol vilâyetinde Denikin aleyhinde isyan zuhur etmiştir.

4 — Alınan mevsuk malûmata nazaran, bolşeviklerin büyük kuvvetlerle Rostof-tan cenuba doğru taarruzda olup Stavropol havalisinde icrayı hareâta ve Bahri Hazer sahilinde Vilâdi Kafkas civarlarında Dağıstanlılarla müttehiden zaif kuvvetleri mevcuttur. Bu malûmattan Bolşeviklerin Azak şehri muntakasındaki vaziyeti tamamen hal etmedikçe Kafkasya dağlarının cenubunda tevsi harekâta başlamayacaklarını zan ediyoruz.

5 — İran hükûmetine muhalif olan Mirza Küçükhan, Reşt havalisindeki faaliyetine devm etmektedir. İran hükûmetile uzlaştığı hakkındaki neşriyatın asılsız olduğu ve Küçükhan bolşeviklerle akdi ittifak ettiği, Tebriz ve Erdebil arası şimâlindeki Şahsunların da bolşeviklerle müttehit oldukları ve bolşeviklerin 7,8 tayyare göndermek suretile muavenette buldukları mevsukan müstahberdir.

7 — Efganlıların Türkistanla müttefiklik İngilizlerle hali harpte oldukları teccyüd ediyor. Şu halde ajanslar tarafından neşredilen sulh havadislerinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

8 — Nezareti Celiyeye ve Umum Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Acele

Erzurum: 18/2/1336

1, 3, 12, 13, 14, 20 Kolordulara (Hey'eti Temsilîyeye)

1 — İngilizlerin İrandaki devairi hükûmeti ellerine aldıkları, İran ordusunda bir çok İngiliz zabitan ve küçük zabitanı mevcut olduğu ve İranda büyük İngiliz kuvvetlerinin bulunmadığı ve İngilizlerin Türkistan bolşevikleriyle Afgan kıtaatinın pek ziyade yaklaştıklarından dolayı İranın şark hududundan yani Horasan taraflarından fevkalâde endişe ettikleri haber alınmıştır. Lenin, İngilizlerin İrandaki vesayet idaresini protesto etmiştir.

2 — Bolşevik donanmaları hakkında alınan malûmata nazaran, Çariçinin şimâlinde bulunan bolşevik donanması Volga nehrinin incimadından dolayı henüz denize çıkmamaktadır. Seyrüsefer ancak Nisan ve Mayıs aylarında kabil olabilecek ve bu aylardan itibaren bolşevikler, Bahri Hazere tamamile hâkim olacaklar ve Kafkas, İrandaki harekâtı da tevsi eyleyeceklerdir. Volga nehrinde ve Çariçinin şimalindeki donanmalarında dört tane tahtelbahirleri ve ayrıca Ejderhan namı diğer Astrahanda bir kaç parça harp gemisile bir tahtelbahirleri vardır.

3 — Nezareti Celileye ve Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

27/Kânunusani/1336 da İstanbulda Rauf Bey, 29/30 unda da Hey'eti Temsiliye Azerbaycanların İngilizlerle ittifakını ve Bakû'ya İngiliz kuvvetleri sevkiyatını bildirmişlerdi. Ben de 28 inde Azerbaycana bazı vesayada bulunmuştum. Aldığım mevsuk malûmatı Hey'eti Temsiliyeye yazdım. Aynen şudur:

Zata mahsustur.

Erzurum: 18/Şubat/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

1 — Hey'eti Temsiliyeye, alınan mevsuk malûmata nazaran, Azerbaycanlıların İngilizlerle ittifakı asılsız bir şayiadan ibarettir. Bakûda Azerbaycan ve Dağıstan milletlerinin mühim bir ekseriyetine istinaden verilen karar neticesinde bolşeviklerle hafi bir mukavele akdedilmiş ve bu mukavele mucibince Azerbaycan ve Dağıstan tamamiyet ve istikiâlî Bolşevikler tarafından tasdik edilmiş ve bu suretle bu iki milletin bolşeviklere muhalefeti imkânı ve ihtimâlî kalmamıştır. Reiskârda bulunan Azerbaycan hükûmetinin de bolşeviklerle teşriki mesaiye taraftar olduğu ve fakat henüz resmî bir teşebbüste bulunulmadığı anlaşılmıştır.

2 — Nuri Paşa, 3/Şubat/1336 da Bakû'dan Dağıstana avdet etmiştir. Şimâli Kafkas islâm ordusu kumandanlığını ifa etmektedir.

3 — Azerbaycan ve Dağıstan havalisindeki zevatı malûme bolşeviklerle ve Türkistanla irtibat ve münasebetlerinde devam etmektedirler. Reşt haavlisindeki hali faaliyette bulunun Mirza Küçükhan ve Şahsunlarla da temini münasebet eylemişlerdir. Küçükhan, talimat almak üzere hemşirezadesini Bakûya göndermiştir.

4 — Bolşevikler Dağıstana ve Türkistan bolşeviklerle Afganistana vasi surette muavenet etmektedirler. Dağıstanda teşkilât vesaire için fedakâr zabitanandan maada hiç bir şeye ihtiyac olmadığı bildirilmektedir.

5 — Gelen haberlerde, bolşeviklerin kıt'a, teşkilât, ırk vesaireleri hakkında serahat mevcut olmadığı için kat'î ve doğru bir malûmat mevcut değilse de cereyan eden ahvalden bolşeviklerin Dağıstan havalisinde pek az kuvvete malik oldukları ve şimdiki halde yalnız mebzulen para ve malzeme irsalı gibi hususât ile muavenet edebildikleri anlaşılmaktadır.

6 — İşbu şifre muhteviyatından yalnız birinci madde Nezarete, Zate mahsus işaretiler ve diğerleri yalnız Hey'eti Temsiliyeye arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyenin, (menabii muhtelifeden alınan havadisleri tahkik ve tevsik edilmedikçe şayanı itibar görülmediğine itimad buyurunuz, vaziyetin muhakemesinde ve icraat kararlarının itasında pek çok müteenni ve müteyakkız bulunuyoruz) diye 16/Şubat tarihli dün aldığım şifre ile benim aldığım hakikî şu malûmatı karşılaştırıncaya hayret etmemek mümkün değildir. Hey'eti Temsiliyedeki arkadaşlarımızın da, mahcup kalarak artık her işittiklerine inanmayacaklarını ve yanlış malûmata istinadla tehlikeli yanlışlıklar yapmayacaklarını ümit etmekteyim.

19/Şubatta Ravlinscn telefonla dedi ki: «İzmir de dahil olduğu halde her taraf tahliye ediliyor, tebrik ederim.» Aynı malûmat İstanbulda İzmir Müdafaa Hukuk Cemiyetinden de tamim olundu. Payitaht da İs-

tanbulda kalacakmış. Tabii pek sevindik, fakat neticesi çıkmadı. 21/Şubat'ta Ravlinson ziyaretime geldi. Dedi ki: «Bolşevikler gelirse Ermenileri katliam eder. Belediye reisile görüştüm. Türkiye Ermenileri gelebilir fakat buraların Ermenistan olmayacağı tahakkuk ederse, dedi. Siz ne dersiniz?»

«Evvelâ herkesin intizar ettiği mes'ut bir sulhtür. Bundan evvel böyle sözler dinlenmez. Halkımızın kabul ettiği esaslar dahilinde sulh akdinden sonraya gelince Ermenilerin artık buralara gelmesi muhaldir. Çünkü katliam yaptılar, hâlâ da Elviyei selâsede katliâmlarla meşguldürler. Pozantide almış esir neferimizi kesmişler. Eğer Ermenileri bolşevik katliâmından kurtararak insaniyet yapmak isteniliyorsa derhal Elviyei selâse bize iade olunmalıdır. Yerinde Ermenileri muhafazayı daha iyi yaparız.»

«Kaç kere yazdım. Fakat Paristeki efendiler anlamıyor. Bugünkü Türk hududu duvar arkası gibidir. Müdafaya bile salih değildir. Türk kıtaatını ilerletmeli diye teklifte bulundum. Anlatamıyorum. Ben senin yerinde olsam madem ki onlar anlamıyor ben karar verir, Aras - Sarıkamış hattını tutarım.»

«Bu iş hükûmetten emirsiz olmaz.» dedim.

,Ravlinson Bolşevik ordularına karşı mükavetimizi, bunun için de kuvvetli bir hattı müdafaa olan Aras - Sarıkamış hattını tutmanın lüzumunu ısrar ve bunu defaatle mercüine yazdığını samimî bir vaz' ile söylüyor. Ermenilerle bir müsademeye teşvik için de olmasına ihtimal verdim. Fakat tekrar yazacağımı ve hükûmetimiz de ısrar ederse bu hususta muvaffak olacağımı kanaatini de söylediğinden Harbiye Nezaretine, Hey'eti Temsiliye ve Kolordulara 21 ve 22 de âtideki iki şifreyi yazdım:

Harbiye Nezareti Celilesine

Umum Kolordulara (Hey'eti Temsiliyeye)

93 seferinden sonra Ruslar kendileri için her türlü sevkülceys ve tabiye kavaidini temin edecek bir hudud tâyinine muvaffak olmuş ve bizi pek fena bir vaziyette bırakmış oldukları malûmu samileridir. Binaenaleyh 30/12/1335 tarih ve 721 No. lu şifre ile arz ettiğim sulh müzakeratında bu cihetin ehemmiyetli surette nazarı dikkate alınarak ekseriyeti kahiresi Türk ve müslüman olan Elviyei sülûsenin bize iadesine çalışılması veya hiç olmazsa "İğdır, Kulp, Kağızman, Sarıkamış ve Oltu" bizde kalmak üzere hududun İran hududundan itibaren Aras nehri-Kağızman şimâlinde Maden dağı-Ağdeveler Dağı-Kars Çayı İstasyonu- Kekaç suyu-Kuzukarmaz dağı-Bağde Ardahan-Oltu hududunu takiben Horasan Dağı ve Hudud ulyadan sonra eski hudud hattından geçirilmesinde ısrar olunmasını ve buna muvaffak olunacağına da kanaatim bulunduğunu tekrar arz eylerim. Hiç bir müdafaa ve muharebe kabiliyetini haiz olmayan şimdiki hududda kalacak bir ordu, bir duvar gerisinde bulunur gibi bütün mechuliyet ve mübhemiyet içerisinde ve az kuvvetteki bir düşmana karşı bile gayri müsait bir vaziyette kalacaktır. Bir istikbal harbinde ordu, hududu terk ile Erzurum hattına çekilmesi veyahut daha iyi olarak balâda arz ettiğim hatta kadar ilerleyerek orada muharebeye girişmesi lâzım ve zarurî olur. Harbi âhirdeki tecarüp de bu fikir

ve kanatı teyid eylemiştir. Şark hudut mes'alesinin de şeraiti hazıraya nazaran istediğimiz tarzda halline muvaffak olunacağı kat'î olduğundan tekrar arz eyliyorum. Nezareti celileye ve berayı malûmat umum Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Harbiye Nezareti Celilesine

Umum Kolordulara

Erzurumdaki İngiliz mümessili Kaymakam Ravlinson bolşeviklerin Kafkasyaya istilâlarında Ermenileri mahv ve ifna edecekleri muhakkak olduğu cihetle Ermenilerin veya bunların içerisindeki Osmanlı muhacirlerinin hududumuz dahiline kabul edilmesi muvafık olacağını mülâkat ettiği zevata söyleyerek bu babda ne gibi fikir ve mutalâada bulduklarını istihrac etmiştir. Bu suretle efkârı umumiyeyi yoklamaktadırlar. Ermenilerin; Adana, Maraş, Urfa ve civarında islâmlara karşı her türlü mezalim ve fecayii devam ederken ve elyevm Ermeni idâresi altında bulunan islâmların da maruz buldukları şenaatler ve katliamlar dolayısıyla feryad ve figanları asuma yükselirken Ermenilerden bir ferdin bile her ne suretle olursa olsun hududumuz dahiline alınmasına bu mıntakanın efkârı umumiyesinin kat'iyen müsait olmadığını arz eylerim.

Nezareti celileye ve berayı malûmat Umum Kolordulara arz edilmiştir.
(Vali paşa ile mektupçu ve belediye reisi beyler de okumuşlardır.)

Kolordu Kumandaı
Mirliva
Kâzım Karabekir

22 de gelen mevsuk malûmatı ve Batum hakkındaki teklifi de Harbiye Nezareti, Hey'eti Temsiliye ve Kolordulara yazdım:

Acele

Erzurum: 22/2/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

(Umum Kolordulara (Hey'eti Temsiliyeye))

1 — 15/Şubat/1336 tarihli bir malûmata göre evvelce üç vapura ırkâp ve ikinci bir emre intizar eyledikleri 17/Şubat/1336 tarihli raporlara arz edilen Batumdaki İngiliz kıtaatıdan iki Hind taburu mezkûr vapurlarla Batumdan hareket etmiş ve 15/2/1336 da Batuma bahren yeni gelen bir İngiliz Hind taburunun çıktığı görülmüştür.

2 — 12/Şubatta Dersaadetten Batuma avdet eden İngiliz valii askerisi Ceneral Fonkukulise şehirdeki milletleri namına 15/Şubat/1336 da müracaat eden Rus cemiyeti reisi Ceneral Jehmenle cemiyeti islâmiye reisi Ali Haydar Beyin mülâkatlarından alınan netice şudur: İngiliz Ceneralı, hükûmeti metbuasından aldığı emre binaen Batumu sureti katiyyede terk ve tahliye edeceğini ve her halde 10 güne kadar tahliye edilebileceğini ümit ettiğini ve Butumun kime teslim edileceğine dair bir emir almadığından henüz bu babda malûmatı olmadığını beyan etmiş ve şehrin Gürcülere teslimi halinde müslüman ve Rus ahalinin silâha sarılacakları hakkında cemiyet reisleri tarafından vukubulan beyanata cevaben de Batumda inzibat ve asayişini temin edecek

asker ve eslehatı olup olmadığını sormuştur. Reisler tarafından asayiş ve inzibatı teminin için her ne lâzımsa cürmesinin mevcut olduğu beyan edildiğinden Fonkukulis bu müracaatlarının icab eden makamata yazılacağını vaadetmiş ve cevap gelinceye kadar sükûneti her halde muhafaza etmelerini tavsiye eylemiştir. İki reis tarafından, aynı suretle Batumdaki Fransız, İtalya ve Amerika konsoloslarına yapılan müracatlara da bu hususta hükûmetlerine malûmat verileceği cevabı ita edilmiştir.

3 — Batumdaki İslâm Cemiyeti, Gürcü istilâsına karşı müstereken çalışmak üzere Ruslarla itilâf akdetmişlerdir. Diğer taraftan Gürcülerin Batumu işgal etmek üzere nazırlıklar yaptıkları hakkında 17/Şubat/1336 tarihli kolordu raporu ile arz edilen haberler alınmıştır.

4 — Osmanlı ordusu tarafından tahliyesinden ittbaren Batumun ciheti irtibat ve ihaki hakkında hasıl olan Rus, İslâm, Gürcü cereyanları müruru zamanla büsbütün şiddet ve vüs'at kesbetmiştir. Bir Gürcü işgaline karşı Ruslar ve İslâmlar tarafından müttefikan verildiği mevsukan haber alınan mukavemet kararı, Batumun İngilizler tarafından tahliyesini müteakip muhtelif milletler arasında büyük kargaşalıkları müteakip olacak ve bu suretle yeniden bir çok kanlar dökülecektir. Netekim, bir İngiliz Hint taburunun, İngiliz ceneralinin tahliye hakkındaki resmî beyanatta bulunmuş olmasına rağmen yeniden Batuma çıkarılması, Batumda mevcut olan muhalif cereyanlardan istismam edilen akibet ile pek alâkadar görülmektedir. Esasen, vaziyeti umumiyeyi hazıra karşısında Şark hududlarının tashihi ve yeni hudud dahiline Batumun idhali hakkında Düveli İtilâfiye nezdinde hükûmeti seniyece yapılacak bir teşebbüsün semeratı müfide ve matlûbeyi temin ve istihsal edeceği kaviyyen ümit edilmektedir. Buna binaen, yapılacak tashihi hudut teklifine bir mukaddeme teşkil etmek ve Batumda feci ve müellim bir vaziyetin hudusuna şimdiden mâni olmak için Sulh Konferansınca mukadderatı hakkında verilecek karara kadar Batumun Osmanlı askeri tarafından işgal edilmesi hakkında lâzımgelen teşebbüsâtı siyasiyede bulunulmasını ve muhalif milletlerin bir an evvel tatmini için alınacak neticenin tesrii hususunu arz ve ekliif eylerim.

5 — Nezareti celileye ve berayı malûmat umum kolordulara arz edilmiştir.

Kâzım Karabekir

17 de fırkalara kadar tamim olunan Mustafa Kemâl Paşanın şifresi geldi. Aynen yazıyorum:

Ankara: 15/16 - 2 - 1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Maraş muvaffakiyetinden dolayı bilhassa zatiâlilerini ve bu hususta hidematı edakârane ve vatanperveraneleri sebk eden bilcümle arkadaşları tebrik ve vatan uğrındaki mücahedemizin an karip kâmilten muvaffakiyetpezir olmasını temenni eyleyiz. Küçük Maraş ve civarında hasıl olan vaziyet sebeble hatıra olarak âtideki mütaâfatımızı arz ve tatbikini rica ederiz. Atiyyen vaziyeti siyasiye her ne olursa olsun Fransızlar ve Ermeniler Maraş civarındaki mağlûbiyetlerini tamire çalışacakları şüphesizdir. İslahiye ve havalisinde kuvvetli bulunmanın ehemmiyeti Maraş müsademesinde de anlaşılmıştır. Yani vaktile İslahiye civarında mümkün olup kuvvetli bir teşkilât yapabilse idik Fransızlar Maraşa kolay kolay kuvvei imdadiye gönderemeyerek Maraş da onca kan dökülmez idi. Bugün İslâhiyenin diğer bir noktai nazardan ehemmiyeti tezahür etmiştir. Bu da bizimle tevhidî hareket etmek hususunda her vakit mücahadeatta bulunmuş olan Halep ve Şam kuvvayı milliyesinin İslahiye vasıtasile teessüs

edecek muharebata onları zamanında haberdar ederek muavenetlerini temin edebilmektedir. İslahiye ve havalisine hâkim olmaktan maksadımız Bahçe, İlpınar ile Antep arasındaki dağlık mıntaka ile Karasu tarafında kuvvetli bir teşkilât yapmaktır. Hiç şüphe yoktur ki bu sayede İslahiye ile Adana, Halep ve Maraş arasındaki Boğaz ve geçitlere hâkim olarak bu sahada hareket edebilecek işgal kuvvetlerini tehdid altında bulundurmak ve garp şark işgal mıntakalarının muvasalasını kat edebilmek mümkün olabilecektir. Mütalâatı anıfeyi Maraş ve havalisindeki Ermenilere atiyen de hâkimiyeti temin edebilmek için Maraşla Pazarcık, Antepteki teşkilâtı takviye etmekle beraber düşmanı ..... olan bir avdeti taarruziyesine mâni olabilmek için birinci hat olan Bahçe ve İlpınarın şarkında dağlar ve ikinci hat olarak Gavur dağı gölü tarafında ve üçüncü hat olarak Maraş cenubundaki boğazda kuvvetli milî müfrezeler teşkil ve bunların başına en muktedir arkadaşların tâyinine ve bu teşkilât hitam bulur bulmaz Karasu tarafeynindeki dağlarda millî müfrezeler teşkiline başlanmasını tavsiye ederiz.

2 — Bize evvelce müracat etmiş olan Halep teşkilâtı milliye riyaseti ile Şamda bulunan Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvvayı Osmaniye Hey'eti Umumiye ve Gönüllü Kahire Fırkası ve Amman Çerkes Fırkası Kumandanı Şefik Beye muhtelif vasıtalarla göndermiş olduğumuz talimatın âtideki hülâsasının Maraş üzerinden Halep'de Erkânıharp Kaymakamı Şakir Nimet Beye gönderilmesini ve neticeden malûmat verilmesini istirham ederiz.

S u r e t

Halep'de Teşkilâtı Milliye riyasetine

Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvvayı Osmaniye Hey'eti Umumiye riyasetine:

Osmaniye, Bahçe, Maraş, Urfa cihetlerinde pek mühim muvaffakiyetler istihale eyledik. Harekâtımıza devam etmekteyiz. Mektubunuzda Suriye, Irak ve Türk C. K. S. ... larını tahlis ederek bir konfederasyon teşkil eylemek veyahut atiyen kararlaşdırılacak tarzda bir irtibat tesis eylemek üzere müttehiden hareket etmesi bildirilmiş ve biz de bu teklifatınızı kabul ederek mufassal talimta göndermiştik. Bunların vusulüne dair henüz bir malûmat almadığımızdan Maraş üzerinden daha çabuk vasıl olabileceğini düşünerek mezkûr talimat hülâsasını muhtasaran bervechiâti arz ederiz. Havran, Şam ve Balebek civarındaki kuvvetleri toplayıp Zidani boğazında her nevi istilâ ordusuna karşı müdafaâ etmek Amn ve Mercan kuvvetleriyle düşmanın Sayda, Beruttan içeriye vukubulacak harekâtını tehdid etmek Berut, Trablusşam dahilinde isyan çıkararak işgal kuvvetlerinin dahile ilerlemelerini men etmek Humus....., Şama karşı müdafaâ etmekle beraber Zidaniyeye muavenet olunmasını temin etmek yukarıdaki tarif eylediğimiz harekâtın zamanı, hazırlıklarınızın derecesine tabi ise de Türk, Arap milletleri arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini serian bertaraf ederek emin bir surette sizlerle irtibat tesisi ve tevhibi hareketin temini mülâhazasile harekete başladığımızdan bilâ ifadei vakit Halep, Hama kuvvetlerinin bervechiâti hareketini lüzumlu görürüz. Bu kuvvetler, Hama, Halep, Lazkiye ve İskenderuna karşı temin ettikten sonra kısmı küllî ile İslahiye ve ikinci derece kuvvetlerle Antep, Osmaniye istikametlerinde hareket ile düşmanı iz'aca devamı pek mühimdir. Yakında muvaffakiyetli haberlerinize intizar eylediğimizi arz ile takdimi ihtiramata eyeriz efendim.

Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Halepte teşkilâtı milliye ile muhabereyi gösteren bu şifre fırkalara kadar her tarafa tamim edilmiş. İstanbulda Meclisi Millî in'ikad halinde, İtilâf devletleri dahilî vaziyetlerimiz için bile her türlü tazyiki yapmakta ve İstanbulda bazı feci harekât pek muhtemel görüldüğü bir zamanda Mustafa Kemâl Paşanın veya Hey'eti Temsiliyenin (Şifre Hey'eti Temsiliye namına değil yalnız M. Kemâl imzalıdır) bu icraatını dahi doğru bulmadım. Mütalâamı şöylece bildirdim:

Zata mahsustur.

Erzurum: 22/Şubat/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine ve zata mahsustur. Selâmeti vatan kaziyesine matuf muhaleseti vicdaniyem ve zatı samilerine olan ihtiram ve revabıtı kalbiyem âtideki maruzatı icab ettirmiştir. Arabistan ve Arabistan umurile bilfiil meşgul olmaya Mütareke hudutları dahilinde hasri mesai eylemek kararı millî iktizasından olup bu husus Sivastaki müzakeratı ahire ile de teyid olunmuş ve bilâhare sevki maslahatla olan maruzatıma cevaben de Hey'eti Temsiliyece bu fikir kabul buyurulmuştu. 17/2/1336 tarihinde gelen ve fırkalara kadar bile tamim edildiği anlaşılan mufassal şifrede ise artık Arabistan umuru ile Hey'eti Temsiliyenin temamilere ve bilfiil meşgul olduğu ve Arabstanda yapılacak harekâtı icraiyenin de tesbit edilmekte olduğu anlaşılıyor. Halebe şifre miftahı gönderildiği daha evvel bildirilmişti. Kararı millî haricinde olan böyle bir hareketi vasiyadan Meclisi Millimiz ve onun mazharı itimadı olan hükûmeti merkeziyemiz haberdar olunca ne yolda tefsir ve menfaati asliye vataniye ile ne suretle teîf olunacağı ve hassaten Suriyeye tahriren gönderilen bu talimatların Fransızlar eline geçmeyeceğini kimse temin edemediği cihetle bu husus Fransız mümessilleri tarafından Babîâliye vüsuku kat'î tahtında iblâğ edilirse hükûmetin menfaati âliyesinde ne yolda tesirler göstereceklerdir? Daha dünkü gün Meclisi Milliden itimad reyi alan Sadrazam paşanın ilk yaptığı tamim şüphesiz manzuru âlileri olmuştur. Binaenaleyh Meclisi Millinin mürakabeî teşriiyesi bilfiil başladıktan sonra dahilen ve haricen vaziyete hâkim olmak mecburiyetinde olan hükûmeti merkeziye âmalı milliye hududu haricinde kaldığını ilân ettiğimiz Arabistanla işgalini men için resmen bir tamim ve müdahaleye kalkarsa daima mahzuzülvekar kalması hâdisatı müstakbelemiz noktai nazarından elzem olan Hey'eti Temsiliyemizin mevkiine suitesiratta bulunmaz mı? Gerçi Arabistanda İtilâfiyun aleyhinde bir çok galeyân ve heyecanlar vatani aslimiz mukadderatına da hüsnü tesir ederse de bu keyfiyet memleketin mukadderatında alâkadar olanların kararı müsterekile olmalı ve bu hâdisat ancak Arapların kendi istiklâllerini muhafaza ve istirdad etmesi mahiyetinde kalmalıdır. Hey'eti Temsiliyenin evamir ve talimatı ile yapıldığı ve bazı revabıtı müstakbele için çalışıldığı fikir ve vesaiki aleyhimize birer hüccet olacaktır. Mezun gidecek Arap zabitanile gönderilecek şifahî haberler bunu temin eder ve hükûmet ve milletimizi de daima gayri mes'ul mevkide bulundurur. İşbu mülâhazattan sonra istişhamımı arz ediyorum: Şimdiye kadar vahdeti milliye üzerinde pek büyük bir rol ifa etmiş olan Hey'eti Temsiliyemiz ve betahsis zatı samilerinden sonra zuhuratı müstakbele karşı hükûmet ve Meclisi Millinin arkasında Kuvvayı Milliye namile kesbi vüs'at ve selâbet etmiş bir kudretin başında daima hükûmete ve Meclisi Milliye müzahir bir vaz' ve tavır alarak bunu devamlı surette dahile ve harice karşı göstermeli ve fakat muhaberatı artık gayri mahsus bir dereceye indirip lüzum görülecek muhabereyi de münhasıran Kolordu kumandalarile yapmak ve bu suretle hem haricî gazetelerin yeniden aleyhimize teveccüh ve terakümüne

mâni olmuş hem de hükûmet ve millet noktai nazarından dahilî selâbeti idame ve takviye eylemek ve bunun haricindeki harekât netayic ve mehazirinden Hey'eti Temsiliyeye ve şahsiyeti mümtazei samilerini maddeten ve manen daima yüksek ve mahfuz bulundurulmasını istirham eyliyorum. Yakın bir istikbal bize pek müsait vaziyetler ihdas edecektir. Zamanından evvel gerek zatî ve gerekse millî mağlûbiyetler nahak yere vatani kenarında bulunduğu uçuruma itebilir. Sabır ve teenni ile hiç bir şey kaybetmeksizin milletimizin âtisini mes'ut kılacağımızı vekayi gösteriyor. Hey'eti Temsiliyece işbu samimî maruzatımın tarzı telâkkisinin iş'arını istirham ile arzı tazimat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye namına şu cevabı verdiler:

Ankara: 23/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 22/2/1336 şifreye. Zatiâli biraderilerine bazı hususatta vakit ve zamanile lüzumu kadar mufassal malûmat verilememek yüzünden mucibi endişeniz olduğumuzu anlıyoruz. Suriye ve Irak gibi Azerbaycan ve Kafkasya da kendi mevcudiyeti milliye ve istiklâllerini istihsal için çalışan milletlerin kuvvasını Türkiyeye musallat düşmanlara tevcih hususunda ittihazı tedabir eylemek hiç bir vakitte hududu millimiz dahilindeki menafîimizi tahlise ait kararı millî hilâfında değildir. Bilâkis o mukarreratı milliyeyi tatbik masruf mesaidir. Hey'eti Temsiliye Erzurum ve Sivas Kongrelerini tesbit ve düsturulhareke olmak üzere Hey'eti Temsiliyeye tevdi ettiği nizamnamenin mahalli mahsusunda zikrolunduğu vechile Hey'eti Temsiliye vatanın temamiyetini, istiklâlîni temin hususunda her türlü tedabiri ve mukarreratı siyasiye vesaireyi ittihaza mezundur. 16/11/1335 den 29/11/1335 tarihine kadar Sivasta cereyan eden müzakeratla tesbit olunan mukarreratı ahire dahi Hey'eti Temsiliyenin nizamname ile musarrah olan selâhiyetini tahdid etmemiştir. Suriye ve Irakta Fransızların ve İngilizlerin aleyhine ihdas olunan harekât, düşmanların Kilikya, Maraş, Antepdeki mezalimi neticesinde harekete mecbur olan Kuvayı Milliye muavenet gayesine matuftur. Filhakika bu sayede Fransızlar Suriyeye merbut bırakılarak Maraşta Kuvayı Milliye mağlûbiyet ve hacalet maruz kalmaktan siyanet edilmiştir. Ve bu muvaffakiyetli hareket netice itibarile siyaseti hazıraya da mühim bri tesir yapmış ve Fransızları harekâtı milliyeyi cenuba teşmilden sarfınazar ettirmek suretile menafii memleketimiz için müsait şerait arzına ve bu babda resmen hükûmete müracaat eden Fransızları en muvafık şerait dahilinde itilâf etmek üzere Amiral Döbon gibi bir ricalini âcizlerine müracat ettirmiştir. Bittabi böyle bir müracatın kapısı hükûmeti merkeziye olduğu beyan edilmiştir. Suriyede ve Irakta hâkim ve nafiz olduğumuzu gizlemekle değil bilâkis izhar ve elimizden geldikçe fiilen isbat etmek suretile temin olunacak menafii siyasiyenin elbette büyük olacağına itimad buyurmanızı rica ederim. Böyle bir siyasetin tevlit ettiği muhassenattan değil mi idi ki Suriye Fevkalâde Komiseri Mösyö Verpiko bir hey'eti mahsusa ile Sivasa kadar gelmek ve Kilikyayı bilnihaye tahliye etmek suretile bizimle anlaşmak zeminini tahariye mecbur olmuştu. Ve daha o zaman Pikoya mahza musip bir siyaset olduğu kanaatle Kilikyanın içinde ve Suriyenin her tarafında teşkilâtımızın mevcut ve müteazziv olduğunu söylemeyi tensip etmiş ve müşarüileyhten ancak bu sebep ve tesir ile bizimle görüşmeye lüzum görüldüğünü anlatmakta duçarı müşkilât olmamıştık. Binaenaleyh: bu gibi teşebbusat mesaii asliye ve kat'iyemizin hududu millimiz da-

hiline inhisar nazariyesinden hakikatte tebaut edilmiş olduğu zannını vermemelidir. Bu mesail hakkında Meclisi Millî ictimadan evvel Ankarada toplanan ve elyevm ekseriyet grubunu vücade getiren meb'usana malûmat ve izahat verildiği de cümlesinin tahsin ve takdiri isticlâb edilmiştir. Hükûmeti merkeziyemizin dahi keyfiyetten haberi vardır. Hattâ Araplarla ilk temas ve münasebet hükûmet tarafından başlanmış ve buna da hükûmet tarafından zekâ ve isabeti muhakemesile duredişliğine emin bulunduğumuz rüfekayı kiramımızdan İsmet Bey memur olmuştu. İsmet Bey aynı teması Hey'eti Temsiliye nezdinde bulunduğu müddet zarfında idame etmiştir. Suriyeye tahriren gönderilen talimat biraz da Fransızların eline düşmesi ihtimâline nazaran müessir olabilecek tarzda İsmet Bey tarafından kaleme alınmıştır. İhtirasatı günagündan dolayı birbirine mevki vermekten kıskanan zevat yüzünden bizzarur mevkiinde kalabilen Rıza Paşanın bir an evvel Kuvvayı Milliyeyi imhaya matuf tamimi manzurumuz olmakla kalmamıştır. Belki: Suikasde makrun olan bu tamimin padişahımız Kuvvayı Milliyeyi istemiyor, dağılmalıyız şeklinde Nevşehir ve Niğdede tealii islâm cemiyeti marifetile başlattırılan irtica harekâtını teskin için ittihazi tedbir ile de meşgulüz. Rauf Bey ve diğer rüfekadan aldığımız malûmat âmali milliyenin istihdaf ettiği netayic temin olunmadan hükûmeti hazıranın Kuvvayı Milliyeyi imhaya tevessül ettiğini ve bilfiil mürakabe teşriiyeye başlamış olan meb'usanın kiramın gruptaki irtibatının pamuk ipliğinden ibaret bulunduğunu tasrih etmektedir. Bir de hükûmet Arabistanın hududu milliye haricinde kaldığını ilân etmedikten başka bilcümle meb'usanın teşkil ettiği ahd ve Misakı Millî programında camiai Osmaniye bilâkis hattı mütarekenin dahil ve haricinde müttehit olan ehli islâma teşmil olunduğu görülmektedir. Meb'usların ihtirasatı ikbalperestaneleri yüzünden tesanüdü temin edilemeyen grubun vazifei hakikiyeyi teşriyelerini ifa etmekten ziyade hükûmetin iğfalkâr siyasetine kapılması, sarayın hocalar vasıtasile Tealii İslâm Cemiyeti altında memleketin her tarafında irticalar tertip etmesi, Ferit Paşanın İngilizlerle müştereken Anzavur Ahmedî tekrar Biga havalisinde Kuvvayı Milliyeye saldırtması Sivas Kongresinin iktidardan iskat ettiği zevatın âran sıfati ile meclislerinde Kuvvayı Milliyeye ve Hey'eti Temsiliyeye alenî hücumlar yapması ve hükûmetin müsamaha ve teşvikile muhalif gazetelerin Kuvvayı Milliye aleyhine eskârı umumiyeyi tağlit etmesi İtilâf mümessillerinin bütün bu makûs ve menfi cereyanları kendi menfaatlerine mutabık görerek daha henüz tahakkuk etmeyen bir takım mevaiydi iğfalkârane ile hükûmeti mahza Kuvvayı Milliyeyi samtü sükûn içinde intifaya mahkûm etmek çarelerine sevk etmesi cidden hey'eti temsiliyeyi ifayı vazifede pek müşkil bir vazifeye dıçar etmektedir. Bu esbaba binaen Rauf Bey vasıtasile Felahı Vatan Grubu heyeti idaresine isal olunan mutalaatın bir aynını zatı âlii biraderlerine de takdim eyledik. Maksudumuzun iyiliğe, hüsnüniyete, menafii âliyei vataniye ve milliye için fedakârlığa matuf olduğunu teyide hacet olmadığından mutalaatı mebhuse hakkında zatîlilerinin de musip ve kıymettar olan noktai nazarlarının iş'arına intizar ve takdimi ihtirammat eyleriz efendim. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili

Mahmut

Şark cephesinden vakitsiz harekâta geçilmesi arzusundan ve bu cevaptan şu anlaşılıyor ki İstanbul hükûmeti ve Meclisi meb'usanın ehemmiyeti yoktur. Bir an evvel oradaki namuskâr arkadaşlarımıza karşı ne yapılacaksa bir an evvel yapılsın da Anadolu hükûmeti teşkil olunsun.

arzusudur. (1) Amiral Döbon'un ve daha şunun bunun Mustafa Kemâl Paşaya müracaatı gibi İngilizlerin de İstanbul hükûmetinden hariç bir Anadolu hükûmeti şeklini görmek istemeleri nef'imize değil, İstanbul ile Anadoluyu çarpıştırmak için olduğunu kabul de etmiştik. İsmet Paşa bir ay evvel Amerika mandasile meşgulken Araplarla temasının hikmetini nasıl anlamak. Hükûmet mütareke şeraitinin hüsnü ifasını teminle meşgulken bu işlerle ne zamandan ve ne münasebetle iştigale başladığını bilmiyorum. İstanbul sokaklarında binlerce zabıt ve kumandanların işsiz güçsüz haysiyetsizken vaziyetlerini bir de kıtaatımızdaki boşlukları ve bu yüzden feryatlarımızı düşünürsek hükûmetin ne gibi tesirlerle Suriye Araplarile meşgul olduğunu anlamak güç olmaz. Korkarım ki İngilizler hakkımızda verdikleri vahim karara Fransızları da yürütmek için dolayık fakat müessir yoldan bizimkileri sürüyor. İsmet Bey İstanbulda da bu işlerle uğraşarak oradaki arkadaşlarımızı ve kendisini günün birinde tehlikeye düşürmektense Fransızlara karşı Maraşta, Adanada cephe alması daha faydalı bir iş olmaz mı? Ben yazacağımı yazdım, artık vukuata intizardan başka yapılacak bir şeyimiz yoktur. Şunu da kaydetmeliyim ki Mustafa Kemâl Paşa cevabında «Amiral Döbon gibi bir rüclünü âcizlerine müracaat ettirmiştir. Bittabi böyle bir müracaatın kapısı hükûmeti merkeziye olduğu beyan edilmiştir.» diyorlar. Halbuki 9 Şubatta aldığım 8 tarihli şifrelerinde «Amiral Ankaraya gelirse bittabi mülâkat edilir.» demişlerdir. Bu şifreyi aynen yazıyorum:

Ankara: 8/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Fransızların bizimle anlaşmak fikrinde olduklarından Amiral Döbon'un İngilizlerden hafi olarak Bahri Siyah limanlarından tensip edilecek birisinde Mustafa Kemâl Paşa ile mülâkat arzusunda olduğu hakkında Dersaadette Fransızların mükerreren müracaat ettikleri bu müzakeratta ne gibi şerait dermeyan edileceğini anlamak istedikleri İstanbuldan bildirildi. Fransızlar bizim memleketimizde açık ve sarıh bir siyaset takip ettikleri, bizimle hakikaten anlaşmak arzu ediyorlarsa her şeyden evvel işgal ettikleri Kilikya, Maraş, Antep, Urfa havalisini derhal tahliye edilmesi ve buna riayet ettikleri takdirde her türlü müzakeratı siyasiye ve iktisadiyeyi mevzu bahis agâh edeceğimiz meracii tabiiye bulunduğu ve mevsim ve iştigalat sebeble işbu mülâkata imkân olmadığı, mamafih Amiral Ankaraya gelirse mülâkat edebileceği cevaben bildirildi efendim. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili

Mahmut

(1) Ankara hükûmeti teşekkülünden sonra müsait zaman ve vaziyet geldiğine rağmen Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri Şark harekâtının aleyhtarı oldular. İsrarlarım ve mukabil ısrarları gününde aynen yazdım. İstanbulda Meclisi Meb'usan ve hükûmet mevcut iken ve hiç bir şart (ne askerî, ne siyasi) lehimizde değil iken şark hareketini istemek bilâkis İstanbul işgali üzerine vaziyeti siyasiye ve mevsimin müsaitliği, bolşeviklerin Azerbaycana girmeleri dolayısıyla müsbet vaziyet tahassül etmişken icrası milletin selâmeti için elzem bir hale gelen Şark hareketine aleyhtar olmanızı saikini başka yerde bulamıyorum.

İngilizlerden gizli mülâkatın imkânsızlığı meydandadır. Zannediyorum ki Fransız amirali fırsat bulursa Mustafa Kemâl Paşayı gemisine davetle kaçırmak plânını kurmuş olacak! Bu olmasa dahi İstanbul hükûmetine ve Meclise karşı «Siz hiç vaziyetindesiniz,» şeklini göstererek İstanbul ile Ankarayı çarpıştırarak. Kemâl Paşa bu hususta Rauf Bey'e yazdığı şifrede bu mülâkatı Maraş müsademesini durdurmak için olduğunu tahmin ediyor ve «Sahile kadar gittikten sonra Amiralın buraya geleceğini de kimse temin edemez. Fransızlar o derece kuvvetli ve azimli olmadığımız gibi bir mâna da çıkarsalar yine zarardır, diyerek müzakeratı siyasiye için mercii tabiiyeden bahsetmekle beraber neticede Amiral Ankaraya gelirse bittabi mülâkat edilir,» diyorlar. Amiral Ankaraya gelirse hasıl olacak vaziyet nedir? Meclis hali in'ikadda, daha dün hükûmete itimad beyan etmiş. Bir taraftan da Fransız Amirali Ankaraya gidiyor Hey'eti Temsiliye ile veya Mustafa Kemâl Paşa ile müzakerei sulhiye esasatını tanzim ediyor! Halbuki bütün bu işlerin yakında meşru bir tarzda Ankarada olacağına şüphem yok. Fakat meclisimizce, hükûmetimize istinadgâh olacak yere onlara karşı vaziyet alınırna nahak yere Hey'eti Temsiliye de Mustafa Kemâl Paşa da dahil ve hariç nazarlarında düşecek, şimdiye kadarki emeklerimiz heba olacak. İşte benim cevabım bu istikbali görüş ve samimî ikazım pek açık görülmektedir.

Maraş hâdisesi dolayısıyla mutalâatımı yazarken İstanbul vaziyeti hakkında aldığım ve yazdığım şifreleri de aynen kaydediyorum. Ben daima Kuvveyı Milliye'nin ikmâl teşkilâtı ile beraber Hey'eti Temsiliye'nin hükûmetimize ve harice karşı mevcudiyetini izhar ederek sukut etmesine ve vukuu yakın olan hâdiselerin müsebbibi görünmemesine çalışıyordum. 22 de yazdığımı lâzımı kadar tafsilât verdiğimden bugün muhtasar cevap verdim.

Ankara: 20/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İstanbuldan Rauf Bey vesair rüfekenm verdiği malûmatı bervechiâti arz ederim. Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı felahı vatan grubu ictimama geldiler. Sadrazam Kuvveyı Milliye'nin aleyhinde idarei kelâm etti. Harekâtı milliye esnasında tâyin buyurulup Ankaraca kabul edilmeyen Kolordu kumandanı ile valinin tekrar Ankaraya gönderileceğini ilâveten bildirdi. Kuvveyı Milliye'nin vaziyeti hükûmetten beklenen tarzı hareket ve Dahiliye Nezaretinin takip etmesi lâzım olan mesleki idare hakkında kendilerine tafsilât verildi. Maatteessüf Sadrazam vaziyeti idrâk edecek bir mahiyette görülmediği gibi Dahiliye Nezaretinin de İstanbul polis müdürü ile jandarma kumandanının tebdillerine ve esnayı hükûmetlerinin aleti icraatı olan bu makamın emin ellere tevdiine dair hiç bir kudretleri olmadığı anlaşıldı. Aciz ve meskeneti malûm olan müsteşar Keşfi Beyi Bursaya vali yaptığını ve harekâtı milliye muhalefetten dolayı Diyarıbekirden kaldırılan Faik Ali Beyi de Dahiliye müsteşarı tâyin ettiğini ilâveten söyledi. Hülâsa gayrı müdrik aciz hey'etin âmalı milliye muvafık hareket edecekleri hey'etce memul değildir. Maraş ve

havalisinde kuvvayı milliyenin fedakârlığı ile Fransızlara tahliye ettirilen mevaki Fransız matbuatının aleyhimize icalei kalem edeceği havfile hükûmetce vaziyed edilemeyeceğini ifade ediyor. Pek uzun ve asabî bir şekilde devam eden münakaşatı umumiyeden istidlâl olunduğuna nazaran Felahı vatan ittifakı hey'etce namuslu memurların tâyinini ve namussuzların tebdili hakkında hükûmete hiç bir tesir yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Zatişahane hükûmete meclisten ziyade hâkimdir. Vaziyeti umumiyei siyasiyeyi nazarı dikkate alarak Kuvvayı Milliye serbestii harekâtını muhafazada bu şeraitle muztar ve mecbur bulunmaktadır. Meclisin şu günlerdeki haleti ruhiyesine göre bu hükûmeti iskat ile şeraiti lâzimeyi haiz millî bir kabine nin mevkii iktidara getirilmesi de mümkün değildir. İşte meclis ve hükûmetin vaziyetine dair alınan malûmat bâlâyâ nakledilmiştir. Hey'eti Temsiliye tahtı işgalde ve muhtelif tesirâtı ecnebiye tazyikinde bulunan İstanbulda daha millî ve fedakâr bir hükûmetin resikâra getirilmesindeki müşkilâtı takdir ettiğinden Sadriazam paşanın malûm olan beyannamesine mukabil 17/2/1336 tamimi ile noktaî nazarını bütün teşkilâtına ilân etmişti. Vahdeti milliyenin ihlâli fikriyle yapılacak her teşebbüsât dahi makulat dahilinde akim bırakmak tahtı vücbdadır. Amalî milliyeye mutabık bir sulh istihsal edilmedikçe kuvvayı milliyenin terki faaliyet etmesi imkânının mevcut olamayacağı hakkında alâkadaranın tekrar nazarı dikkati celb edilmekle beraber vahdet ve tesanüdü milliyenin takviye ve idamesi hususunda her zamandan ziyade feddi basar ve müteyakkız bulunulmasını hassaten rica ve temenni eyleriz efendim. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

Cevabım:

Erzurum: 23/Şubat/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye: 20/2/1336 tarihli şifre 22 de alındı. Amalî milliyeye mutabık bir sulh istihsal edilmedikçe Kuvvayı Milliye nin terki faaliyet etmemesi behemahal lâzımdır. Şeraiti hazıra dahilinde yani İtilâf kuvvetleri eli altında hükûmetin arzu edildiği vechile teşkil edilemeyeceği de bedihidir. Mevcut hükûmetin hayırlı bir sulha vasıl olmasına intizaren Kuvvayı Milliye nin ancak bilfiil harekât olan mıntakalarda kendini fiilen göstermesi sair mıntakaların yalnız teşkilâtını ikmâl ile işgali ve Hey'eti Temsiliye nin de yine 22 tarihile arz ettiğim tarzda mesaisini ve hükûmetle Hey'eti Temsiliye namına muhabere edilmeyerek meclisi millideki grup vasıtasile tedviri umur edilmesini münasip gibi mutalâa ettiğim maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye Rauf Beye verdiği cevapları da bildirdi:

Ankara: 22/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 19/2/1336 şifreye (Rauf Beye Hey'eti Temsiliye nin cevabı:)

Felahı Vatan grubunun Sadriazam Paşa ve rüfekasile icra ettiği münakaşatın hey'eti temsiliyeden istidlâl olunduğuna göre hükûmeti hazıra meclisi milliden aldığı itimada istinaden Kuvvayı Milliye nin memleketteki nüfuz ve tesirini izaleye saî olduğu vuzuh ile anlaşılıyor. Harekâtı milliyeye muhaefetinden dolayı azledilen Faik

Âli Beyi müsteşarlığa Ferit Paşa ve Ali Kemâl ile birlikte çalışan müsteşar Keşfi Beyi Bursa vilâyetine tâyin etmesi ve evvelce memuriyetleri milletce kabul edilme-
yen Fevzi Paşayı da Ankaraya göndermek hususunda ısrar eylemesi açıktan açığa
Kuvvayı Milliye aleyhinde hareket edildiğinin bir misâlidir. Hükûmetle milletin bir
vahdeti tam dahilinde çalışarak tesbit edilen esasat dahilinde âmâlî milliyeye mu-
vafık bir sulh istihsal edilmesi lüzumunu her zamandan ziyade takdir etmekte ol-
duğumuzdan icraatı hükûmete karşı her türlü muhalefet ve müşkilât ihdasından ic-
tinab etmeyi bir vazifei vataniye telâkki ediyoruz. Her şeyi bitmiş, gayei millî istih-
sal edilmiş değildir. Arada daha pek müthş ihtimalât mevcuttur. Âtinin mes'uliyeti
binihayesi içinde mesleyi rehakâranesinden müstağni bulunup bulunmadığının hü-
kûmetten istifsarı icab eder. Bize gelince tarihin bu memlekette şimdiye kadar hu-
sule getirmediği bu vahdeti milletin ihlâline ait her hareketi bir hiyaneti vataniye
telâkki ederek ona göre mukabelei lâzimesini icrada tereddüt etmeyeceğiz. Bu mec-
buriyet ve ıztırarın erkânı hükûmetce bilinmesi pek faideli olacaktır. Hükûmetle
aramızdaki ahenk ve vahdetin muhafazası ancak hali hazırın ibkasile mümkün ola-
bilir. Lüzumsuz tâyin ve aziller icrasını ve bilhassa harekâtı milliyeye muhalefetin-
den dolayı infisal ettiriliş olanların ısrar olunmasını Kuvvayı Milliye aley-
hinde bir husumet telâkki edileceğinden bu gibilerin memuriyetlerine müsamaha
olunmayacaktır. Bilhassa Fevzi Paşa ile Ziya Paşanın gönderildikleri takdirde der-
hal iade edileceklerinin bir emri vaki telâkki edilmesi icab eder. Vaziyeti hazırının
vahametini müdrük olan Meclisi Millideki rüfekanın dahi böyle gayrıtabîî hâdisata
karşı iltizamı sükûn etmesi her taraftan tahrik ve teşvik edilen hükûmeti teşci ede-
ceğinden bu hususta da gayeye merbut, metin ve sarîh bir vaziyet almaları muktezi-
dir. Hükûmetin Meclise hâkim olması emir ve mürakabeyi işkâl edeceğinden böyle
bir halin hudusu halinde Halası Vatan namına mukarreratı salime ittihaz edileme-
yeceği ve binnetice âmâlî milliyenin husul bulamayacağı âşikârdır. Bütün milletce
muta' ve mukaddes telâkki edilen kuvvai milliye gayelerinin meclisce de temin ve
tatbiki ve efradı hükûmetin bu gayeler etrafında icrayı mürakabesi hususunda gay-
reti vatanperveranelerinin endab buyurulmasını ehemmiyetle rica eyleriz. Hey'eti
Temsiliye Namına. M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Tehiri caiz değildir.

Ankara: 22/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin tebdilî şekline selâhiyettar
olacak kongrenin in'ikadı nizamnamesinin sonuncucu maddesi mucibince Meclisi
Meb'usanın emniyet ve serbestii tam dairesinde ibkayı vazifei teşriye eylediğini te-
yidine vabestedir. Hey'eti Temsiliyenin teşkilâtı umumiyenin başında sulhe kadar
muhafazai şekil etmesi lüzumu bilcümle rüfekanın ve hükûmetin tensip ve ısrarı
üzerine kabul edilmiştir. Halbuki hükûmet tarafından adeta mazharı teşvik olan mu-
halif gazetelerin hücumları, Meclisi âyanın alenî taarruzları, hükûmetin ef'al ve ic-
raatı ve bilhassa sadriazam paşanın beyannamesi ve meclisi meb'usanda kuvvayı
milliyenin gayri meşruiyetini alkışlattıran nutuklar efkârı umumiyeyi teşkilâtı mil-
liye aleyhine çevirmekte ve hey'eti temsiliyeyi müşkil bir vaziyete ilka etmektedir.
Bir taraftan arzuyu şahaneyeye tevfiikan Zeynelabidin Hoca, Sait Molla gibi zevatın
mahza Kuvvayı Milliye'yi iskat maksadile her tarafta vücude getirmeye çalıştıkları
Tealii İslâm Cemiyeti namı altındaki tertipler teşkilâtı milliyeye fiilî taarruzlara
başlamışlardır. Ezcümle Niğde ve Nevşehirde mahı halin 19. günü Meclisi Meb'usan
açıldı, Teşkilâtı Milliye'yi padişahımız istemiyor gibi sözlerle halkı alenî ictimaata

ve tezahürata sevk etmişlerdir. Bu hal sadriazam paşanın tebliğini alan bazı memurlar tarafından da mazharı teşvik olmuştur. Bu hâdisenin Konyaya ve her tarafa sırayet etmesi baidülihtimal değildir. Binaenaleyh:

1 — Hükûmetin Kuvvayı Milliye'nin muhafazası taraftarı olup olmadığını kat'iyyen bildirmesini talep etmek lâzımdır.

2 — Felahı Vatan grubunun mevzuu bahis olan emniyet ve serbestii tanıma maa-lik olduğunu ve Kuvvayı Milliye'yi dağıtmak lüzumuna kani bulunduğu veyahut aksini derpiş etmesi ve henüz muhafazasına lüzum görüyorsa ona göre hükûmete ihtaratta bulunmakla beraber Meclisi de dahi lüzumu vechile müdafaa eylemesi icab eder. Bu hususun Grupca mevkii müzakere ve münakaşaya vaz olunması mutalaasındayız.

3 — Teşkilât ve Kuvvayı Milliye'nin imhası menafii vatan için tercih olduğu takdirde İzmir, Maraş vesaire cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükûmetce tedabiri lâzimenin ittihazını tahtı temine aldirmek lâzımdır. Bâlâdaki maruzat ve mutalaatımızın kemâli ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınıp icabatına tevessül ve bizi şahsan da müşkil vaziyetten tahlis için neticesinin sür'ati mümkününe ile iş'arını rica ederiz. İstanbuldaki bazı rüfekanın bunca emeklerle vücade getirilmiş olan vahdet ve Kuvvayı Milliye'ye vurulan darbelere karşı kat'î tedabir almakta son gayreti vahdetini göstermekten ziyade haricî ve uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak müteselli oldukları zehabı hasıl oluyor. Biz elimizdeki kuvveti hüsnü muhafaza edemediğimiz takdirde haricî kuvvetlerin dahi iltifatına değerimiz kalmayacağını hatıra olarak arz eyeriz. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl Rauf Beyefendiye ve Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine yazılmıştır.

20. Kolordu Kumandan Vekil
Mahmut

Şarka seferberlik ve harekâta geçerek Bolşeviklere Suriye, Irak, Hindistan hattâ varlığımızın içinde bulunduğu Anadolu yolunun açılması hakkındaki tamimin ve Fırkalara kadar da neşrolunan Halep İhtilâl kuvvetlerinin sevk ve idaresi hakkındaki talimatın, Fransız amiralile mülâkat hakkındaki mukarreratın İstanbul hükûmetince de aynı zamanda malûmat hasıl olduğuna ve bu kadar mühim işlerin her tarafa neşri dolayisile İtilâf mümessillerinin de haberdar olarak kuvvayı milliye ve daha doğrusu Hey'eti Temsiliye ve hususile Mustafa Kemâl Paşa aleyhine sözle, fiiliyatla teşebbüslerde bulunmaları ve meclisi millide dahi bu aeyhdarlığın zuhur edeceği gayet tabiidir. Hey'eti Temsiliye veya Mustafa Kemâl Paşa zannediyor ki Meclis her şeye boyun eğecek ve bir sulh kabul edilerek kendileri muallâkta kalacaklardır. Bu yanlış zan ile lüzumsuz işlere alenî bir tarzda meşgul görünerek İstanbulda hâdiseye zühurunu tesrie çalışıyorlar. Bu hâdiseye nasıl olsa çıkacaktır. Meclisin zelil bir sulhü kabul imkânı yoktur. Böyle bir temayülleri görüldüğü anda işimiz daha kolay olur. Fakat hâdiseye Hey'eti Temsiliye sebep olmamalıdır. Bu hususta bir daha İstanbul vaziyeti vesilesile mutalaatımı yazdım. Aynen kaydediyorum.

Zata mahsus pek aceledir.

Erzurum: 23/2/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

C. 22/Şubat/1336. Hey'eti Temsiliyeye: Hükûmeti merkeziyenin hal ve vaziyeti ve buna karşı Hey'eti Temsiliyenin alması lâzım gelen tavır ve hareket hakkındaki kanaati âcizanemi vuzuh ve serahatle 22/Şubat/1336 tarihinde arz etmiştim. Binaenaleyh: İstanbulda Meclisi Millide mütehassıl cereyana karşı Hey'eti Temsiliyenin ve Kuvvayı Milliye'nin makûs ve mütehakkim bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum. Yalnız Hey'eti Temsiliye bu işin içinden daima vekarlı çıkmak ve işin mes'uliyeti ve takdir keyfiyeti Meclisi Millinin uhdei namus ve hamiyetine bırakmayı mutalaa ediyorum. Şöyle ki: Eğer evvelce arz ettiğim eşkâl tahtında Kuvvayı Milliye'nin ve Hey'eti Temsiliyenin muhafazai mevcudiyet etmesi için nihayet Meclisi Millî taraftar olmazsa o takdirde kongrelerin mukarreratı vechile Meclisi Millinin emniyeti tamme mürakabai teşriyesine sahip ve hâkim olduğu cihetle Hey'eti Temsiliyenin de artık Meclisi Milliye tevdi mukarrerat eyleyerek dağılması ve mevki faaliyetten çekilmesi için yazar ve bir de şimdiye kadar olan mesai vatanperveraneden naşi bir de teşekkür eder, fakat hakikaten Meclisi Millî böyle bir mes'uliyeti deruhde ederek kendilerinin mevki ve âtilerinden emin olduklarına dair bir karar tebliğ edecekleri pek meşkûktur. Bununla beraber Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve artık hiç bir vechile kongre toplanmasına ihtimâl olmadığı ve milletin müntehibi olan meb'usların hey'eti umumiyesinin vereceği kararın kongre kararı gibi te'lâkki olunmasının en amelî ve mantıkî olacağı nazarı dikkate alınarak bu mukarreratı istihsal eder de Hey'eti Temsiliyenin mevki faaliyetten çekilmesini tebliğ ederlerse o zaman Hey'eti Temsiliye bunu maalmemnuniye kabul ve matbuata ve dahile karşı resmen neşir ve tamim eyler ve artık faaliyetten uzaklaşır. Mevki şeref ve vekarını da meşru bir şekilde yani kongrelerimizin esas vechile Meclisi Millinin davet ve talebi üzerine mahfuz tutar. Şüphesiz ki: bir senedenberi ibramı millî ile husule gelmiş Aydın cephesine dağılıp Yunanlılara teslimi mukadderat eyler ve ne de bunları dağıtmak için hükûmet kuvvei teyidiyesini izhar edebilir. O cephe kendiliğinden ve sabıkı misillü devam eder. Fakat mevzi olur ve kolordu kumandanları kendi mintakalarında bunu ahval ve maksada göre hüsnü suretle idare eyler. Ondan sonra da vaziyet ve harekâtı müstakbelemiz için zuhurata tabi kalınır. İşte noktai nazarı âcizanem bundan ibaret olduğu maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

23/Şubatta Trabzonda İngiliz mümessili Yüzbaşı Krefort, Fırka Kumandanı Rüştü Beye müracatla söylemiş: «Trabzondaki cephanelerin dahile nakledildiğini haber aldım. Bunu men ederim.». Öğleden sonra limana gelen bir torpil tahari gemisi kaptanile gelerek cephaneleri İstanbula nakledeceklerini söylemişler. Fırka kumandanı da, Kolordudan emir almadan olamaz demiş. Bana soruyor. Cevap yazdım, kolordulara ve Nezarete de bildirdim. «Olamaz. Dahile sevke devam ediniz.» Geceleri sevkiyat yapıldığı halde haber almaları mütemadiyen Rumlarla tarasut ettirdiklerinden olacak. İstanbuldan Kara Vasıf Bey de Hey'eti Temsiliyeye malûmat veriyor: (General Milen Harbiye nezaretine bir muhtıra göndererek bütün sevahildeki eslâha ve cephe depolarındaki me-

murini askeriye ile Türk muhafızları kaldırılarak İngiliz memur ve muhafızlarına teslimini talep etmiş. Harbiye Nezareti de keyfiyeti Babıâliye bildirmiştir. Harbiye Nazırı İzmit için verdiği emre nazaran buna muvafakat edecektir. Caphaneler ya dahile nakil olunsun veya millî kuvvetler tarafından muhafaza olunsun). Hey'eti Temsiliye de mutalâamı soruyor. 24/2/1336 tarihile. 26 da verdiğim cevap: «İngilizlerin eslâha ve cephanemize vaziyet etmekle hakkımızda takip ve tatbik etmek istedikleri siyaset malûm olduğundan tabii hiç bir şey teslim edilmemesi iktiza eder. Âcizleri muntakam dahilinde bir tek cephanenin bile elden çıkarılmaması esbabı temin edilmiştir. Bunu Harbiye Nezareti ve Kolordulara da bildirdim, her muntakada bu tedabir yapılmalıdır.». Kolordulara bildirdiğim hususa cephanelerin dahile nakli ve mümanaat karşı mukabeledir.

Kaç günlük mütemadî muhaberatın verdiği yorgunluğu çıkarmak için Ilcaya 24 şubatta ördek avına gittik. Karlar içinde pusuda ördek sürülerini beklemek ve muhtelif pusulardan havada uçan ördeklere ateş etmek eğlenceli. Saatlerle vakit geçirdik. İyi yorulduk fakat kafam iyi dinlendi.

25/Şubatta 16/Kânunusani/1920 Taymis gazetesinde mühim bir makalesini gördük: İngiliz vaziyeti umumiye ve askeriyesini münakaşa ediyor ve Sovyet hükûmeti reisi (Lenin) -in «Londra yolunun Bakû-Musul tariki olduğunu» iddia ettiğini yazıyor. Bu ifadeyi ve İngilizlerden korkan veya teşvik olunanlara, bilhassa Kürtlere iyi bir propaganda olarak neşrettirdim.

20/Şubat/1336 tarihli Harbiye Nezareti tamimi: «İngilizlerin Anadoluya ve Kafkasyaya asker sevki için Fransa, İtalya, Yunanistana teklifte bulunduğu, İtalyanların red ettikleri ve Trabzon vilâyetine sevketmek üzere Yunanlıların 30 bin kişi ihzar etmekte oldukları ve dört sınıf askeri silâh altına aldıkları». 12. Kolordu soruyor: «Böyle bir halde kuvvayı milliye ile mi mukavemet edeceksiniz yoksa kıtaatla mı?». 25/Şubat tarihli cevabımda yazdım ki: «Talim edilmekte olan 30 bin kişilik bir kuvvetin Kafkasyaya, Ermenistana, Batum veya Trabzona gönderileceği şimdiye kadar müteaddit defalar işidildi; fakat böyle bir kuvvetin geleceğine ihtimal vermiyorum. Şayet sahillerimize çıkarılmak istenilirse doğrudan doğruya kıtaatı askeriye ile şiddetle mukabele ve mümanaat olunacaktır.». Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın Kolordulara yaptığı 19/Şubat tarihli tamim 25 de geldi.

15. Kolordu Kumandanlığına

İngiltere devleti fahımanesi Hariciye Nezaretinden Dersaadetteki mümessili siyasiliğe sebk eden ve mümessili siyasilik tarafından da resmen hükûmeti seniyeye vaki olan tebliği şifahide payitahtı saltanatın Devleti Osmaniyede bırakıldığı bildirilmiş ve fakat bununla beraber Ermeni kitalile Yunanlılar da dahil olduğu halde

Mütelifin kuvvetlerine karşı tarafınızdan yapılan harekâtın hemen tatili ve aksi takdirde şeraiti sulhiyemizin tebdil edilmesinin muhakkak bulunduğu da ilâveten bildirilmiştir.

1 — Binaenaleyh sulhümüzün tahtı tezekkürde bulunduğu şu anın nezaketinin kemâlile takdirini ve hiç bir sebeble mucibi şikâyet en küçük hâdiselere bile meydan bırakılmamasını ve vaziyeti hazırayı takdirde nasipsizliği olanların da yolile irşad ve tenvirlerini zatiâtilerinin ve umum maiyetiniz arkadaşlarımızın hamiyet ve kıyasatlarından beklerim.

2 — Memleketimiz dahilinde sükûn ve huzuru tamının teminine her vasıtaya müracaatla çalışılacağı hükûmeti seniyece cevaben söylemiş ve aynı zamanda Ermenilerin ve Yunanlılar da dahil olduğu halde Mütelifin kuvvetlerinin de ademi hoşgörü ve mütebakkâliyetini tevhit edici hâlata meydan bırakılmamaları işbu cevaba ilâveten rica edilmiştir.

Harbiye Nazırı

Fevzi

Bu tamimle beraber gelen malûmatta İngiliz kıtaatının İstanbulda Harbiye Nezareti yakınındaki İtfaiye kışlarını işgal ettiği, Dersaadete gelen Atlantik filosunun ve mürettebatının nümayışkârane hareketleri bildiriliyordu. Harbiye Nezaretine şunu sordum; fakat cevap almadım. Bunu Hey'eti Temsiliyeye ve kolordulara da yazdım:

ata mahsus

Erzurum: 23/Şubat/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

İstanbulun merkezi hilâfet ve saltanat olarak kaldığı hakkında Dersaadet İngiliz mümessili siyasisi tarafından Hükûmeti seniyece resmen tebligatı şifahîye yapıldığı ve lehimize verilen bu kararın ajanslar ve matbuatı ecnebiye tarafından neşir ve münakaşasında devam edildiği bir sırada, İngiliz kıtaatının devletin can noktası olan Harbiye Nezareti binasının yanı başındaki İtfaiye kışlasını işgal etmek suretile harimine kadar girmesi ve yerleşmesi ve bundan bir kaç gün sonra da, Dersaadete gelen İngiliz Atlantik filosunun ve mürettebatının nümayışkârane harekâta bulunması Londra müzakeratında lehimize verilmiş gibi gösterilen kararlarla hakikî vaziyeti siyasiyemizin bugünkü hali arasında pek mühim bir tezahtır. Tenzih buyurulmaklığına istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Kolordulara yazdığı tamimi Mustafa Kemâl Paşaya da şu ilâve ile 19 da bildirmiş. Bunu ve mütebakkil cevapları 7 tarihile Hey'eti Temsiliye namına Kemâl Paşa Hey'eti Merkeziyelere tamim etti. İlâve şudur:

Harbiye: 19/2/1336

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

kolordu kumandanlarına yazılan tamimin sureti aynen zirdedir,

Sadriazam paşa hazretleriyle görüşülerek şu anı nezaketimizde mevcudiyetimizden memnun olmayan düşmanlarımıza memleketimiz dahilinde şikâyetler izhar ede-

cek vesileler bırakmış olmamak için Zatıâliyi biraderlerinin de esasen daima diriğ etmemekte bulunduğunuz muaveneti kıymettarilerini ricaya karar verdik. Nihayet selâm ve arzı ihtirâm eylerim efendim.

Harbiye Nazırı
Fevzi

Mustafa Kemâl Paşa 20 ve 21 tarihli cevaplarında bilâkis Ermenilerin Fransızlar tarafından teslih olunarak Cenup menatıkında islâmları katliam ettiklerini izahla Kilikya ve İzmir cephelerini mevcudiyeti milliyemizi muhafaza ve istiklâlimizi kurtarmak azmîle teşekkülünü anlatacak âmâli milliye dahilinde bir sulh akdine muvaffakiyeti dua ile «Mevaidi kâzibeye lüzumundan ziyade atfı ehemmiyet olunarak talii memleketin yegâne istinadı kalmış bulunan Kuvvayı Milliyeyi dağıtmaya matuf teşebbüsâtın mes'uliyeti tarihiyesi derecesini Sadrıazam paşa hazretlerinin lütfen nazarı teemmüle almalarını çok rica ederim. Çünkü müşarüleyhin tamim buyurdıkları beyanname hiç bir vakit öteden beri Kuvvayı Milliye'nin lüzum ve vücudu hakkında izhar ettikleri samimiyetle kabili telif değildir. Hükûmeti seniyeyi dahilî ve haricen kuvvetli göstermek için her türlü muavenet ve müzaheretî vazifei vataniye ad ederiz. Ancak hükûmetin Kuvvayı Milliyeyi imha taraftarı olduğunu bir an bile hatırmıza getirmek istemediğimizden icabatı siyasiyedendir diye tatbik olunacak tedbirlerde her şeyden evvel Kuvvayı Milliye'nin masumiyetini düşünmek menafii âliyei vataniye iktizasından olduğu mutalaa-sındayız. İhtirâmâtı mahsusamızın kabulünü rica ederiz efendim. Hey'eti Temsiliye Namına Mustafa Kemâl». Fevzi Paşanın cevabı aynen:

Harbiye: 23/2/1336

M. Kemâl Paşa Hazretlerine

Kuvvayı Milliye'nin duçarı zaaf edilmesi kat'iyyen mevzuu bahis değildir. Sadrıazam paşa hazretlerinin beyannamesi sırf umuru hükûmete müdahalei fiiliyeden müncanebet hususunun temininden ibaret olup bu da harice karşı kuvvetli bir hükûmeti iraesî maksadına matuftur. Herhalde iş'ar buyurulan şüphelerin tamamen izalesi hususunda kuryeden izahatı kâfiye alınacağı maruzdur.

Harbiye Nazırı
Fevzi

Mustafa Kemâl Paşa mufassal cevabını bir kurye ile göndermiş. Ermenilere karşı hareket, Halep Arap kuvvetlerini tahrik, Fransız Amiralini Ankaraya davet vesaire gibi, Meclis ve hükûmeti hiçe sayarak yapılan teşebbüslere karşı benim 14, 22, 23 Şubat tarihlerindeki Hey'eti Temsiliye ve Mustafa Kemâl Paşanın istikbal için intizarda kalmalarını ve Meclis ve hükûmeti felâkete maruz bırakmak mes'uliyetine katlanmayarak yakında inkışafı tabii olan hâdisatı beklemeleri hususunda samimî ricalarımın isabeti görülüyor. Bu ahvali haber alacak her ferdin Hey'eti Temsiliye aleyhinde bulunacağına şüphe kalmadı. Ben mahremi-

yete lüzumu kadar ehemmiyet veriyorum; Hey'eti Temsiliyenin neşriyatını okuyanların hissiyatı müthiş aleyhlerindedir. İşte bu halin Konyadan patlak verdiğini 26 da aldığım ajans gösteriyor. Konya, Niğde, Nevşehir ahalişi Kuvvayı Milliye aleyhine İstanbulla telgraf çekmiş. 12. Kolordu karargâhında dahi bir kuvvet ve ahenk olmadığı ve Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyin İstanbulla gittiğini haber aldım. Bu cereyanı önlemek ve kolordu kumandanlarını ikaz için 12. Kolordu Kumandanına yazdığım âtideki şifreyi bütün Kolordulara ve Hey'eti Temsiliyeye tamim ettim:

Erzurum: 26/2/1336

12. Kolordu Kumandanlığına (Umum Kolordulara, Hey'eti Temsiliyeye)

24/2/1336 tarihli ajans Konya ahalisinin Kuvvayı Milliye aleyhine irticakâr bir telgrafını neşrediyor. Konya valii sabıki Cemâl Beyin tohmu fesadı öteden beri malûm olmakla beraber Kolordu karargâhının merkezinde böyle bir nairenin bu derece faal bir vaziyet takınması pek ziyade calibi nazardır. Bilhassa Anadolu selâbeti milliyesine her tarafca ehemmiyet atf olunduğu bir sırada bu hal düşmanlarımız için yeniden bir ganimet olacaktır. Bugün İzmir ve Adana cephelelerini tutan hükümet değil millet kuvvetidir. Keza vilâyatı şarkiyemizi Ermenistan olmaktan kurtaran mahza müdafaaî milliyedir. Hâlâ her tarafta islâmiyet çiğnenirken Konya afa-kındaki bu hal nedir. Kimlerin teşvikidir. Biçare halka anlatılamaz mı ki Kuvvayı Milliyenin inhilâlile beraber Konya dahi Yunan canavarlarının ayakları altında in-leyecek ve islâm namusu orada dahi payımâl edilecektir. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey İstanbulla buhranlı bir zamanda niçin gitti. Ne zaman avdet edecektir. Bugün milliyetimizin ve islâmîlığın yegâne varlığını temin eden Müdafaaî Milliyeye Niğde, Nevşehir ve Konyadan hücum nedendir, acaba 12. Kolorduda bu hususta ne gibi tedabir ittihaz edilmiştir. Tenvir buyurulmaktığını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ajanslardan bir de Anzavur Ahmet çetesinin faaliyetini anladık. Bunu da mitakasında olduğundan 14. Kolordudan sordum:

Erzurum: 28/Şubat/1336

Bandırmada 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Hazretlerine

Aznavur Ahmet çetesinin yine kesbi kuvvet ve faaliyet etmesi ve Bigada Hamdi Bey Kuvvayı Milliyesi aleyhinde harekâtı fiiliyede bulunması, buna mukabil müt-tehaz tedabiri maniadan tenvir buyurulmaktığını istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İstanbulda da şu şifreyi yazdım:

Erzurum: 28/Şubat/1336

Dersaadette Bahrisefit Mevkii Müstahkem Kumandanlığına

Aceledir: Ajanslarda Konya ahalsinin telgrafı ve Biga hâdisesinin neşri ve Kuvvayı Milliye aleyhinde cereyanlar zuhuru pek çok dikkatimizi celb ediyor. Dersaadette din perdesi altında yine bir irtica' cemiyetinin teşekkülü ve bunların Anzavur çetelerile temas ve münasebette ve daha büyük miqyasta bazı tertibatı hafiyeleri olduğu işitilmektedir. Zatiâliyi biraderilerinden hassaten şunu rica ederim ki hükümeti merkeziyenin bu irtica hakkındaki kanat ve buna karşı icraat veya tasavvurâtı nedir? Zatiâliniz şahsan bu babda ne dereceye kadar haizi malûmat bulunuyorsunuz? ve bir de acilen Rauf ve İsmet ve Erzurum Meb'usu Necati Beylerle serî bir temas yaparak kendilerinin malûmat ve bilhassa ahval ve şeraiti maruzanın sıhhati takdirinde meclisin derecei emniyetini öğrenerek iki güne kadar müsaraatan tenvir buyurmanızı ve bir de 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey ne suretle Dersaadete gelmiştir? Kolordunun mıntakası ve bilhassa Konya ehemmiyet kesbettiği şu sırada mutlaka kumanda başında bulunması lâzım geleceği cihetle zamanı avdetinin tahkik ve inba buyurulmasını hassaten rica ederim efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bolşevikler, Kafkas ve bilhasa Azerbaycan hakkında 26/Şubatta aldığı iki mühim raporu aynen yazıyorum:

Birinci Rapor:

Bakû: 25/Kânunuevvel/1335 - 1919

Azerbaycanda üç cereyan ve bu üç cereyanı temsil eden üç fırka vardır. Bunlar mahiyetleri itibarile şöyle takım olunabilir: Türkçü, İlmacı, Sosyalist. İslahat ve inkilâp hareketlerine müsaadeleri nisbetinde de Orta, Sağ, Sol olarak tavsif olunabilir.

Türkçü cereyan (Orta):

1 — (Türk ademi merkezîyet) müsavat fırkası: Bu fırka Türk ordusu Azerbaycandan çekildikten ve İngilizler geldikten sonra vaziyete sahip olmuş; İngilizler ve Kazaklar burada iken memleketin istiklâli şiarını müdafaa etmiş, mücadele etmiş, teşkilât yapmış... hülâsa memlekette mevcudiyet göstermiş bir fırkadır. Meclisi meb'usunda hemen ekseriyeti elinde tutup memleketi idarede en ziyade icrayı tesir ediyor. Âzâsı Rus harbi tesirine maruz kalmış münevverler ile beyler ve bir takım hanlardan ibarettir. Bunun şiarı Türkçü ise de idare ve siyasette nazarı dar bir Azerbaycancılıktan ileriye görmek istemiyor. Bu fırkanın rüesası Nasip Bey Yusuf beyli (Başvekil) Resulzade Mehmet Emin (fırka reisi), Halil Bey Has Mehmedof, Mehmet Hasan Hacinski'dir. Şahsî görüş ve düşünüşler arasında fark olmakla beraber bu fırkanın rüesası Rus kültürü altında Türklere ve Türklüğe karşı hissiyatları kapalı ve Türkiyeye karşı nazarları hodbinane olan bir zümreye istinad ediyor. Her ne kadar itiraf etmeseler ve kof, tannan sözlerle setir etseler de bunlar Azerbaycanın siyasî menafiini Türklüğün menafii ile hem ahenk telâkki etmeyip infıradcı bir siyasete meyyaldirler. Haricî siyasetleri bolşeviklere şiddetle muhalif olup İngiliz ve Amerikan yardımına istinad etmek ve Gürcü Ermenilerle birlikte bir konfederasyon

yapmaktır. Takip ettikleri siyaset halkta pek çok taraftara malik değildir. Fırkanın muvaffakiyeti rüesasını mevki, kabiliyet ve cerizesinin münevverler arasındaki tesiri ve istiklâl şiarının sihrile temin olunuyor. Rusca, Türkçe Azerbaycan gazeteleri neşir vasıtalarıdır.

2 — Ahrar fırkası: Müsavat fırkası zengin ve tahsil görmüş sınıfların menafiine istinad ettiği halde Ahrar fırkası daha ziyade halkın Küçük arazi sahipleriyle köylülerin menfaatlerine dayanmaktadır. Bu sıfatla siyaseti Türkiyeye mütemayil bir Türkçülüktür. Âzâsı arasında ve fırkanın başında maruf ve cerbezeli zevat olduğundan halk arasında ve siyaseti umumiyede büyük tesiri yoktur. Reşit Han Kaplanof, Muhtar efendi Efendizade bu fırkanın uzuvlarındandır. Haftada iki defa çıkan Eyl gazetesi neşir vasıtasıdır.

İslâmcı Cereyan (Sağ):

3 — İttihad fırkası: Bunlar İttihadı islâm şiarile çalışıyorlar. Bunların âzâsı arab harsı tesirine tabi hocalarla müsavatın rüesasından memnun olmayan ve mevkilerini istirkab eden zenginlerden ibarettir. Müsavat fırkası İstiklâl şiarile hareket ettiği ve âzâsı arasında Türkiye siyasetinden endişe edenler bulunduğu için bunlar her rast gele Türkiyeden gelen veya burada kalan Türediden müsavat aleyhinde istifade etmeye çalışıyor. Bu fırkanın reisi Doktor Kare Bey Karabeylidir ki evvelce İstanbul'a gelmiş ve İttihad ve Terakki merkezi umumisinin tensibile ve Aptülkadir, Ömer Naci, Hilmi Beylerle birlikte İran Azerbaycanında çalışmak üzere Vana geçmiş iken oralarda aralarında çıkan bir münazaadan münfeilen Tebriz Rus Konsolosuna dehalet eden zattır. Bu fırkanın muayyen bir sistemi ve siyaseti yoktur. Müsavata muhalifet etmek ve idareyi ele almak için her gün yeni bir tabiye tatbik eder. Şimdiye kadar takip ettiği ittihadı islâm şiarı Türkiyeden gelen bazı zevat tarafından tenkid olunduğu için şimdi İttihad ve Terakki programını kabul ve tatbik ettiğini halk arasında neşrediyor. Meclisi Meb'usanda on kadar âzâsı vardır. Rusca, Türkçe İttihad gazeteleri bu fırkanın neşir vasıtalarıdır. Bunlar siyaseti hariciyece Türkiyeye mütemayildir. Hattâ ilhak taraftarıdır. Lâkin siyasetlerinde ittihad ve sebat yoktur. Kabine teşkili sıralarında fırkalarla yapılan müzakerelerde bir taraftan Denikin ile, İtilâf devletleriyle iyi geçinmek noktai nazarını kabul ederken diğer tarafla yaptığı müzakeratta Denikin ile harb etmek, Dağıstana yardım etmek, bolşeviklerle iyi geçinmek esasları üzerinde itilâf yapıyor. Hülâsa bu fırka müsbet veya muayyen bir gaye takip etmekten ziyade tatmin edilmemiş emellerin mahsulü menfi bir cereyan takip ediyor. Bu harekete daima Osmanlı Türklerini teşvik ve avantüre müsait olanları etrafına topladığı için yüksek ve düşüncü mehafilde Türklerin Azerbaycanda müdahale ve ilhak siyaseti takip ettikleri ve tahrikât yaptıkları kanaatine kuvvet veriyor. Bunların siyaseti dahilen muhafazakâr olduğundan büyük arazi sahipleri (Bilhassa müsavatın ikinci kurultayı araziyi parasız taksim etmeyi kabul ettikten sonra) bu fırkaya mütemayildir. Fırkanın haricî siyaseti İslâmcı ve Türkiyecî olduğundan halk için pek cazip ise de pek çok kimselerin bu fırka rüesasının şahlıslarında şayanı itimad ve sabit seciyeli zevat görmemesi fırkanın azerbaycan siyasetine sahip olmasını imkânsız kılıyor.

Sosyalist Cereyan (Sol):

4 — Sağ Sosyalistler (Menşevik): Meclisi meb'usanda sekiz on kişi iseler de mesleklerine pek merbut olduklarından hükûmetin keyfi icraatına ve suistimalâta dair en çok gürültü yapan ve hükûmeti daima düşündüren fırkadır. İngilizlerin istilâ siyasetine de muarız olduklarından İngilizler burada iken bile yaptıkları mitinglerde onları tel'in etmekten çekinmemişlerdir. Bunların siyasetleri Denikin ile harb etmek,

İtilâfın halihazır siyasetinden hiç bir şey beklememek ve Rusya bolşeviklerle hüsnü münasebeti idame etmektir. Siyaseti dahiliyede Komünizm tatbikatına girişmemekle beraber köylü ve amelenin menafine istinad etmektir. Bunların türkçe gazeteleri yoktur. Erkânı Ahışa'lı Ömer Faik Bey (Molla Nasrettin gazetesi sahibi), Ahmet Bey Pekinof, Ağam Ali oğlu Samed Ağadır.

5 — Sol sosyalistler (Bolşevikler) Bunların meclisi meb'usunda bir uzuvları vardır. O da Ali Haydar Karayef'tir ki aynı zamanda Fıkara Sadası, Zahmet Sadası Azerbaycan fırkası gibi birbirini müteakip çıkan ve kapatılan gazetelerin müdürüdür. İngiliz siyasetinin en bi aman düşmanlarından ve Anadolu hareketinin en ateşli müdafilerindedir. Bunların parlamentoda büyük tesirleri yoksa da Bakû civarındaki fabrikalarda yetmiş bin kadar amele bulunduğundan amele mehafilinde ve bazı mıntakalarda tesiri vardır. Bu beş fırkadan hiç biri meclisi meb'usunda ekseriyeti haiz olamadığı için teşekkül edecek kabinenin temerküz kabinesi olacağı tabii idi. Dört ay evvel mevcut olan kabinede böyle teşekkül etmişti. İngilizlerin Hazer Denizde ellerinde olan harp gemilerini hükûmete vereceğim diye avutup tam Bakû'dan askerlerini çekecekleri sırada Denikine vermesi hükûmete karşı halkta büyük bir memnuniyetsizlik ve meclisi meb'usunda müteaddit istihzarı mucip oldu. Hükûmet istifa ederek yeni kabine teşekkül edinceye kadar vekâletle idare etmeye başladı. Husule gelen bu kabin buhranı üç buçuk aydır ki devam ediyordu. Nihayet bütün fırkaların iştirâkile yeni kabine bu hafta içinde teşekkül etti:

Nasip Bey Yusufbeyli	Başvekil - Müsavat
Fetha'lı Han Hulisi	Hariciye Nazırı - Müsavat
Mehmet Hasan Hahinski	Dahiliye Nazırı - Müsavat
Hamit Paşa Mihandarof	Harbiye Nazırı - Müsavat
Ahmet Bey Pepinof	Mesai - Sosyalist
Reşit Han Kaplanof	Maliye - Ahrar
Hamit Bey Şah Nahtinski	Maarif - İttihad
Camu Bey	Posta Telgraf - Sosyalist
Hudadad Bey Melek Aslanof	Ticaret ve Yol - Müsavat

Yeni kabinenin beyannamesini havi gazete ile Müsavat fırkası kurultayı müzakeratını havi gazeteyi takdim ediyorum. Yeni kabinede mühim nezaretler Müsavat fırkasından olduğu için dahilî ve haricî siyaset müsavat siyaseti olacaktır. Başvekil ve hariciye nazırı İngiliz siyasetini takipte yine devam edeceklerini zan etmekle beraber kabinedeki sol taraf nazırların ve ittihad ile müsavata mensup bir iki nazırın bu siyasete muhalif olacağını ve bu muhafet ileride kabinede bir buhran yapacağını kuvvetle tahmin ediyorum.

Kafkasyada İngiliz siyaseti: İngilizlerin İranda on beş sene müddetle vekâleti idareyi ele aldıkları malûmdur. Bu suretle bir taraftan Enzeli'ye diğer taraftan Batura yerleşen İngilizler Kafkasyada bilhassa Azerbaycanda pek faal bir siyaset takip ediyorlar. Bu siyasetleri evvelce Denikin'e yardımcı olmakla beraber buradaki mümessilleri Azerbaycanlıların ve Gürcülerin istiklâl arzularını okşuyorlardı. Avrupa'daki Azerbaycan siyasî mümessilleri İngiliz ve Fransız mehafilinde hiç bir şeye nail olamadıkları bir zamanda burada bulunan onların mümessillerinin ağzında her gün Azerbaycanlıların istiklâl kabiliyetlerinden filân bahisler işitiliyordu. Bu, tabii Denikin şimalde bolşeviklerle meşgul iken Kafkas Küçük milletlerinin bolşeviklerle birleşmesine ve Denikini boğmasına mâni olmak için ittihaz edilmiş bir tedbir idi. Denkin Moskovaya, Podeniç Petresburga kadar ilerlemeye, bolşeviklerin talii sönmeye başlamışken (Büyük ve ayrılmaz Rusya) sözleri yüksek sesle söyleniyordu. Derken bolşeviklerin yeni bir hamleleri Podeniçi ve Denikini dağıttı. Podeniç tek

başına yabancı topraklara iltica etti; Denikin de Harkof, Poltava, Kiyef, Yekaterinoslav şehirlerini tahliye etmeye mecbur oldu. Bolşevik kuvvetleri Rostof'un 100 verstliğinde olduğu Rostof'un tahliyeye başladığı, Kolçak'ın Tomsk'u tahliye ederken yetmiş kıt'ai askeriyenin çekilmek hakkında verilen emri dinlemeyerek bolşeviklere teslim olduğu ve nihayetsiz ganaim bıraktıkları son gelen havadislerdendir. Denikin'in de mağlûbiyeti sebeplerinden birisi kumandası altındaki kıtaatın teslim olmalarıdır. Hattı ric'ati üzerindeki müteaddit köprüler ihtilâl çeteleri tarafından tahrip edildiğinden Denikin'in akibeti vahimdir. Bolşevikler Volga nehri üzerinde bulunan ve Hazer Denizde hâkimiyeti bahriyeyi ele almak için yukarı Volgadaki donanmalarının aşağı inmesine mâni olan (Çarpsin) e karşı şiddetli taarruz etmekle beraber bir taraftan da isyan halinde bulunan Dağıstana karşı yardım için (Kızlar) a kuvvetli bir fırka göndermiştir. Bu fırka Kızlara yaklaşmıştır. Türkistan tarafında Hazer Denizde bulunan (Krasnovorsk-Tazeşehir) in sukutu bekleniyor. Sarış sukut eder ve Kızlar taarruzu Dğıstan kıyamile birleşirse Kafkasyada siyasî vaziyetia başka istikamet alması kuvvetle melhuzdur. Bu değişikliğin İngiliz siyaseti aleyhine olacağı aşikâr olduğundan ve İngilizler artık Denikin'den ümitlerini kestiklerinden şimdi Kafkas milletlerine daha fazla kıymet vermeye ve bunları bolşeviklere karşı tahrik etmeye çalışıyorlar. Azerbaycan başvekilinin İngilterede bulunan haizi ehemmiyet bir İngiliz recülû siyasesinden aldığı bir mektupla İngilterenin Azerbaycan istiklâlini tasdik etmesinden başka diğer devletlere de tasdik ettirmeye çalışacağı temin olunuyor. Şimdi de kendi ellerinde bulunan İran ile Azerbaycanı bir konfederasyon halinde birleştirmek ve icab ederse Gürcistanı da buna ilâve etmek istiyorlar. Ermenistandan hiç bahis yoktur. Ermenistan Amerikada istinad noktası aradığı için İngilizler onlara çok kıymet vermiyorlar zannolunuyor. Ticaret mukavelesi yapmak üzere bir İran hey'eti burada bulunuyor. Zikrettiğim temayül bunların müzakerelerine tesadüf eder bir zamanda tereşşüh ediyor. Nasip Bey Yusufbeyli esas itibarile buna aleyhtar değilse de Azerbaycanın istiklâlinin tanınması ve bu mes'ele'nin sonra müzakeresini ileri sürüyor.

Kafkasyada Amerika siyaseti: Amerikalılar Türkiye, Ermenistan mandasını alacaklarını ileri sürerek burayı da mandalarına almak istiyorlardı. Amerikalılar Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycandan ibaret bir konfederasyon yapmak fikrinde idiler. Bu konfederasyon fikrine Azerbaycan hükûmeti de muvafakat ediyordu. Böyle bir konfederasyon olur ve Amerika mandası da kabul edilirse Denikin taarruzuna karşı (O zaman bolşevikler mütearrız vaziyette değildiler) mâni olacağını söylüyordu. Böyle bir konfederasyon halinde Türkiye için şayanı ehemmiyet noktana Elviyei Sülüsenin de bu konfederasyona bir vahidi siyasî olarak girmesi ve şümendöfer yapıncaya kadar şarkî Anadolunun Batumda alâkadar olduğunun nazarı dik-kate alınması olduğunu başvekil Nasip Beye söyledim. Başvekil kendisinin Elviyei Sülüsenin vahdeti ve bir vahidi siyasî olarak konfederasyona girmek istemesinden başka ahalisinin ekseriyeti Türk olan Ahışa'nın bile Elviyei Sülüseye iltihakını ve onunla birlikte konfederasyona iştirâk etmesini talep ettiğini ve bu noktai nazara Gürcülerin mütehayyir olduklarını ilâve etti. Nazariyeten böyle olmakla beraber hakikatte Ardahan sancağının yarısından fazlasını ellerinde tutan, Batum üzerinde huku kiddia eden Gürcülerle bir ittifak akdetmesi, Kars sancağına sahip olan Ermenilerle Zengezor mes'elesini için müzakerata başlaması bu hükûmetin Elviyei Sülüse mes'elesini pek de düşündüğüne delâlet etmiyor.). Amerikalılar Kafkas Konfederasyonunu mevzuu bahis ederlerken Ermenilerin denize çıkmak ihtiyacından da bahsederek Batum ve Trabzonun Ermenilere verilmesinden bahsetmişlerdi. Bilâhare Amerikadaki siyasî vaziyetin değişmesi neticesi Amerika şimdilik Kafkas sahnesinde şekilmeye mecbur olacak zannolunuyor.

Diğer Rapor:

5/1/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bundan takriben üç buçuk ay evvel Tifliste bulunduğumuz zaman sabıkan Erzurum, Trabzon valiliklerinde bulunmuş olan Çerkesçi Bekir Sami Beyin mahdumu Şevket Beyle İran ve buralar ahvali hakkında bir sureti millî kongreye verilmek üzere zatiâlılarına bir rapor takdim etmiştim. Buralarda ne suretle bulunduğumu da arz etmiştim. Tebrize gitmek üzere buraya geldiğimi, son defa İngilizlerin İran hükûmetile aralarında akdetmiş oldukları muahedeye göre İngiliz nüfuzu İranın her tarafında tesiratını göstermişti. Ve oralarda münferid olarak çalışmak bizler için müşkil, olacağını nazarı itibara alarak buradan İranın bilhassa İran Azerbaycanının ahvali ve vaziyetini esaslı ve etraflı olarak öğrenerek ve oralarda bir şeyler hazırlayarak ondan sonra gitmeye karar vermiştim. Bunun için de Tebrize Hacı Mirza Akabilluri'ye ve şehbenderhane kâtibine Tebriz ve havalisindeki İngiliz tesirat ve nüfuzunun haddini, Erdebil havalisindeki Şehsun rüesasına da Erdebil ve muhiti ahvalâtını, Mirza Küçükhanâ da Reşt ve Geylan muhitinin ahvalâtından beni haberdar etmeleri ve vaziyetleri hakkında bana esaslı malûmat vermelerini yazmıştim. Burada cevaplarını bekliyordum. Aynı zamanda da burada kaldığım müddetce Erzurum Kongresi tarafından Bakû'ya gönderilen Doktor Fuat Sabit ve buradaki gönüllü teşkilât reisi Tebrizde birlikte çalıştığımız Talip zade Yusuf Ziya Beylerle birlikte çalışıyorduk ki o sıralarda Nuri Paşa buraya geldi ki bura işlerle onu da alâkadar ederek birlikte çalışmaya başlamıştık. El'an da o yolla gidiyoruz. Muvaffakiyetlerimiz var Allahtan fazlasını temenni eyliyoruz. Nuri Paşa elyevm Dağistandadır. Ve Dağistanda Denikin aleyhine teşkilâtla ve muharebe ile meşguldür. Doktor Fuat Sabit Bey de beraberdir. Talipzade ile ben de buradayım. Ve burada Azerbaycan hükûmetile Dağistana muavenet hususunda çalışıyoruz. Ve burada ihdas etmiş olduğumuz şimâli Kafkas ve Dağistan başbuğluğu Bakû murahhası bulunuyorum. Ve bolşeviklerle beraber çalışıyoruz. Türkistan ve İran ile irtibatı tesis ederek ve ahvalâtı vaktile haber alarak icab eden tedbirleri yapmakla meşgulüz. Hamdolsun bir çok şeylerde muvaffak oluyoruz. Hiç yoktan Dağistanda bir teşkilât vücade getirildi. Türkistana gönderilen bir kaç namuskâr arkadaşlarımızın faaliyetleri ile memleketimizin mukadderatına bir çok nazarlar tevcih ettirildi. İranda bilhassa Şehsunlar içinde İngilizlere karşı büyük bir nefret uyandırıldı. Oralara hem gönderilen talimatlar ve bazı emın adamlar vasıtasile oldukça işler görüldü. İngilizler bu işlerden ve Şehsunların son hareketlerinden kuşkulananarak Erdebilde büyük bir tayyare hangarı tesis ederek beş altı tane de tayyare getirtti ve bir çok nümayişler de verdi. Halen İngilizler İranda bütün devairi ellerine almışlardır. Bir çok İngiliz zabıt ve küçük zabiti yeni yapılan İran ordu teşkilâtında çalışmaktadır. Hattâ şapkalarına İran arması takmışlardır. Arasına Bakû'da böylelerine tesadüf edilmektedir. İranda fazla kuvvetleri yoktur. Bir parça Reşt ve Enzemi'de vardır ki bunlar da hiç demektir. Enzemi'de bulunmalarının başlıca sebebi Petrofski'ye gönüllü ordu için erzak ve mühimmatı harbiye göndermektir. Halen İngilizler İranın şark hududlarından yani Horasan taraflarından fevkalâde endişededirler. Çünkü Türkistan bolşevikleri ve Türkistandaki Afgan kıtaatı bu hududlara pek yakındırlar. O taraflarda vukuu melhuz olan inkilçptan son derece korkmaktadırlar. Bundan on gün evvel Erdebil havalisi Şehsun rüesasesından on üçünün imzasile aldığım bir mektupta beni oraya çağırıyorlardı. Ve mutlaka kendilerine başçılık yapmak üzere mutlaka ve sür'atle hareketimi talep ediyorlardı. Mektubu getiren adama icabı talimatı vererek gönderdim. Çünkü burada halihazırda fevkalâde meşgulüm ve buradaki işler gayet

mühimdir. Can alıcı noktadır. Başka bir zuhurat olmazsa ilkbahara kadar mecburen burada kalacağım. Buraların teşkilâtı esaslaşmadıktan sonra esasen arkadaşlarımız pek azdır. Buradan hiç birimizin ayrılması muvafık değildir. Bura işlerimizin can damarıdır. Burada evvel Allah hiç bir şeye ihtiyacımız yok, yalnız Türk olmak şartile namuskâr zabıtlere ihtiyacımız vardır. Eğer bir parça fazla arkadaşımız olsa buralarda hattâ Türkistan ve İranda daha başka ve daha büyük roller oynayacağız. Misâl olarak zatîlilerine bir şey arz edeyim. Gayet mühim bir vazife için Türkistana gönderilmek üzere bolşevikler benden bir zabıt istediler. Ve istiyorlar. Namuskâr bir arkadaş bulup gönderemedim. Çünkü işte pek mühim miktarda para mes'alesi var. Dağıstan için pek çok para ve mühimmatı harbiye getirilecek. İşte böyle mühim bir vazifeye gönderecek bir arkadaşımız yok ve zabıtsizlikten o iş hâlâ yüzüstü duruyor. Erzurumdan Doktor Fuat Sabitle avdet eden mülâzim Hilmi Efendiyi bir iki ay evvel berayı vazife oraya göndermiştik, şimdi Türkistanda pek büyük roller oynuyor. Ve büyük muvaffakiyetler oluyor. Heyhat ki böyle namuskâr arkadaşlarımız buralarda pek azdır, hemen yok gibidir. Halen Türkistana-Dağıstana-İrana Şehsunlar içine ve Mirza Küçükhanı gönderilmek üzere gayeperest, prensip sahibi arkadaşlara ihtiyacımız pek çoktur. Para vesaireye ihtiyacımız yok gibidir. Ve yoktur. Mirza Küçükhan Reşt havalisinde yine hali faaliyettedir. İran devlet kuvvetlerine ve Kazarlarına büyük darbeler indirdi. Şimdi İran hükûmeti kendisile sulh yapmak istiyor. O da muvafakat etmiyor. Hemşirezadesini bizim yanımıza yollamıştı. Şimdi buradadır. Onun vasıtasile oraya icab eden talimat gönderiliyor. Buradan kendisine mühimmat vesairece muavenet etmek kabil olmadığından bu hususun Türkistandan temini için bura bolşevik komitesinden ve bir Türk zabıti riyasetile adam gönderildi. Bugünlerde Krasnovosk'un sukutu gözleniyor. Bolşevik ordusu Krasnovosk'a 7:8 kilometre mesafededir. Burası alınınca Mirza Küçükhana pek kolayca muavenet edebileceğiz. Dün Çariçinin sukutu Denikin ordusunun kan damarını kesti. Halen Denikin hey'etinde müthiş tebeddülât vardır. Bütün Koban kazakları evlerine gidiyorlar. Ordu dahilinde anarşi müthiş surette hükümler. Kimse kimseyi tanımıyor. Çariçin sukut edince o ordu Astrahan cihetinden Vilâdıkafkasa ilerlemekte ve El'an Kızılarda bulunan Bolşevik ordusile birleşerek bütün vilâdı Kafkası Denikinden pek çabuk olarak temizleyeceklerdir. Bilhassa Çariçinin sukutu Bolşeviklere Bahri Hazer kâkimiyetini temin ediyor. Çariçinin şimalinde kalan Bolşevik kırmızı donanması aşağıya inemiyordu. Çünkü İdil (Volga) nehri üzerinde Çariçin var ki burası Denikin elinde idi. Ve bu donanma ile dört tane de tahtelbahir vardır. Birkaç parça harp gemisile bir tahtelbahir de Astarhanda mevcuttur. İşte bu donanma sayesinde Bahri Hazere hâkim olursak İranda arzu edilen büyük inkilâbı evvel Allah pek muvaffakiyetle yapabileceğiz, dolayisile Şark inkilâbatını pek canlandırmış olacağız. Bu hal İngilizler için ölüm demektir. Bolşevikler bugün Rostof'u zabteceklerdir. Kırmızı tekrar istilâ ediyorlar. Yekatrinoslav'ı beş gün evvel işgal ettiler. İdil nehrinin halihazırda donmuş bulunması Çariçinin şimalinde bulunan kırmızı donanmanın Bahri Hazere inmesine bir zamanı muvakkat için çekmiştir. Bu nehirde ancak nisan ve mayıs aylarında gemiler için seyrüsefer mümkündür. Ne yapalım o zamana kadar beklemek mecburiyetinde kalacağız ki Denize hâkim olalım. Burada bolşeviklerle yapılan mukavele mucibince Azerbaycan ve Dağıstana hiç bir Bolşevik askeri girmeyecek ve istiklâllerine karışmayacak. Muhterem tanınacak ve onlara karşı dost bir vaziyet alınacak. Bolşevikler bu hususlara muvafakat etmişlerdir. Ve etmek mecburiyetindedirler. Çünkü bolşevikleri diriltten Başkırdistan Türk Cumhuriyeti askerleriyle Türkistan Cumhuriyeti askerleridir. Denikini Moskova kapılarından kovan ve bu haline sebebiyet veren Türkistan ve Kırgız ve Başkırdistan askerleridir. Koçanın mahvını intac eden yine Başkırdistan ve şimal Türk askerleridir. Bu hususlardan dolayı Bolşevikler Türk âlemile şarkta iyi.

geçinmek mecburiyetindedirler. Hasılı Cenabı Hakkın lütuf ve inayetiyle öyle zannediyoruz ki yüzlerimiz gülecek ve memleketimiz de halas olacaktır. Buranın ahvalini fırkalarının vaziyeti siyasiyelerini bolşevikler ahvalini daha uzun olarak Doktor Fuat Sabit kongreye yazdığı raporunda yazmıştır. Hasılı burada bizim ihtiyacımız memleketimize ve Türklüğümüze hizmet edebilmek için namuskâr Türk zabıtlere dir. Bu hususu Nuri Paşa ve Doktor Fuat Sabit de Kongreye yazmışlardır. Muhaberemiz Trabzon Ali Rıza vasıtasile olacaktır. Eğer muvafık görürseniz lütfen bir de şifre gönderiniz. Mamafî Rüştü Beyin Doktor Fuat Sabitte şifresi vardır onunla da muhabere edebiliriz. Muvafık ve münasip görüldüğü takdirde bu raporun bir aymının Mustafa Kemâl Paşaya gönderilmesini rica eyler, bilvesile arzı tazimat eylerim efendim.

Reşit Şehbenderi sabıkı, Tebriz Osmanlı Başşehbender Muavini
ve Şimalî Kafkas Başbuğluğu Bakû Murahhası
Trabzonlu Yüzbaşı (Binbaşı)
(İmza)

İsmet Bey İstanbulla giderken Hey'eti Temsiliye ile muhabere edeceğini ve benim de yazdıklarını alacağını bildirmişti. Şimdiye kadar hiç malûmat almadım. Meclisin tehlikede olduğu ve bu felâketin yaklaştığı görülüyordu. Hey'eti Temsiliyenin itiraz ettiğim teşebbüsleri felâketi büyülterek tacil edeceğinden endişe ediyordum. Konya gibi mühim bir merkez de kumandansız kalmak bedbahtlığına uğradı. İsmet ise İstanbulda bir hiç oldu. Hiç olmazsa yakın felâketi görerek Anadolu ile bir kanal - Hey'eti Temsiliyeye de rica ettiğim vechile - tesis etselerdi. Öğrenebildiğim havadisleri vermek ve îkaz etmek için yazdığım bu şifreyi ele geçer endişesile daha şumullü yazmaktan çekindim. 4/Martta cevapları aldım, aynen yazıyorum. Konya telgrafının da hükûmeti sabıka zamanına ait altı ay evvelki telgraf olup erbabı hiyanetin tesirile yeni bir iş gibi tasni ve ajanslarla tebliğ kılındığı anlaşıldı. Bu cürmümeşhudun Meclisi Millice şedid karşılanması lüzumunu 1/Martta Hey'eti Temsiliyeye yazdım. Yusuf İzzet Paşadan ve Şevket Beyden gelen şifreler vaziyeti gösterdiğinden aynen yazıyorum:

Bandırma: 4/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Kendisine Kuvvayı Milliye süsü vererek ahaliyi izrara başlayan esas itibarile eşkiyayı meşhureden bulunan Kara Hasan ve avenesinin tahtı tevkife alınması habebile bunları kurtarmak maksadile bazı taraftarlarının yaptığı teşebbüsattan Ahmet Anzavur da istifade ederek zaif buldukları Bigada idarei umuru elde etmeye muvaffak olmuşlardı. Bilâhare Bigalıların gerek Anzavurun maksadı mel'unanesini anlamaları gerekse ahaliye yapılan nesayih ve irşadat sayesinde merkumu Biga kazası haricine teb'id etmişlerdir. 850 kadar maiyeti Gönen havalisinde olup derdesti için takibat yapılmaktadır. Anzavur harekâtının esas itibarile hükûmete muhalif olan partilerle alâkadar olduğunda hiç şüphe yoksa da Biga hâdisesinin esasının bununla o kadar alâkası olmadığı maruzdur.

14. Kolordu Kumandanı
Yusuf İzzet

Müstaceldir.

Beşiktaş: 3/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 28/2/1336 Konya ve Biga hâdiseleri ile Kuvvayı Milliye aleyhinde cereyanlar zuhuru ve İstanbul ve civarında muhaliflerin kemâli faaliyetle ve İngilizlerle çalışmalarını Anzavur ve bunun gibi bazı cahiller ile teşriki mesai eden cemiyetlerin vücudu hakkında işittikleriniz ekseriyetle doğrudur. Bu hususta teşkilâtımız tarafından haber alınan son malûmatı, istikbaldeki tasavvurları, ne tarzda çalıştıkları nerelerde ne gibi emelleri bulunduğu, elhasıl isim isim şahısları Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine ve sair alâkadarlara bildirdik. Bittabi zatiâtilerine de malûmat verilmektedir. Emir buyurulan mevad hakkında hey'etimiz namına bervechiâti maruzatta bulunuyorum.

1 — Hükûmeti merkeziye dahil ve harice karşı acı mutlak içindedir.

2 — Muhaliflere karşı hükûmet gûya bitaraflığını muhafaza zımında hiç bir şey yapamamaktadır. Ve bu vechile vekayiin hudusuna sebep olmaktadır.

3 — Aynı vechile bitaraflık perdesi altında bilâkis muvafıkları ve teşkilâta çalışanları birer vesile kanun perdesi altında ezmekte ve dolayısıyla taraftarlarımızı azaltmaktadır.

4 — Muhaliflerin iş görebilecek memuriyette olanları yerlerinde ipka eylemekte ve nev'ima işbu muhalefeti bilmeyerek tezyid eylemektedirler. Hattâ cürmümeşhut halinde alınan veyahut isimleri kendilerine bildirilenleri bile nasihatle serbest bırakmakta ve dolayısıyla takibatı tas'ib ve esaretlerini tezyid etmektedir.

5 — Sarayın entrikalarına bilerek, bilmeyerek alet olmaktadırlar.

6 — Elhasıl hükûmeti merkeziyenin olmuş ve olacak muhalefetlerine ve hâdisata karşı idarei maslahat politikası takip ve sarayın İngiliz lehinde ve Kuvvayı Milliye aleyhinde olduğu muhakkak olan efkârını mevkii fiile koymak tarihinde ve ecnebi-lerin ekmeğine yağ sürmekte bulunduğu anlaşılmaktadır. Ve keza iş başına getirdikleri memurların daima âciz veya muhalif olduğu görülmektedir. Bu hükûmette ne yapılacak bir icraat ve ne de bu hususta bir tasavvur mevcut olduğunu düşünemekte ve bunu fiilen de görmekteyiz.

7 — Meb'usana gelince ekseriyeti fikrimizi mürevvic ve ferden aynı mutalaada iseler de şimdiye kadar bunlarda da fiilen müsbet bir şey göremediğimizi arz edersek hayrette kalmamanızı rica ederim. Son vekayi hakkında vukubulan müracaat üzerine hükûmette istihzaratta bulunacaklarını ya bunları yola getireceklerini veya azimkâr ve faal bir hükûmetin mevkii iktidara getirilmesi fikrinde olduklarını öğrendik. Neticeyi bekliyoruz. İsmet Beye emri telgrafinizi gösterdim. Noktai nazarı-mızda fark yoktur. Arzı ihtiram ediyor. Erzurum Meb'usu Necati Beyin verdiği cevap şudur. Bu husus hakkında icabı kadar müteyakkız ve müteşebbis davranmak lüzumu takdir edilmektedir. Hükûmetin faal ve biraz azimkâr bir vaziyet ahzi ile mes'elenin bertaraf edilebileceği ve tevessüüne meydan bırakılmayacağı kanaati şahsiyesindeyim. Konyada fiili bir harekât olacağına ihtimâl veremem. Arz ettiğim vaziyetin iktisabı için çalışılacağını ve bu hususda birkaç güne kadar sarih bir malûmat arz olunabilir efendim.

8 — Rauf Beyi göremedim. Kendisi rahatsızdır. Ve fakat arkadaşları aynı fikrimizdedir.

9 — Meclisin emniyetine gelince beş, on gün için daha bu husus müemmen ise de hükûmetin maruz tavır ve hareketi ve aczi devam ettikçe İstanbuldaki Kuvvayı Milliye'nin inhilâl ve binnetice muhaliflerin ve ..... tahakkümü altında ne olacağını kestirmek arzdan müstağnidir.

10 — Fahri üç gün evvel mahalli memuriyetine hareket etmiştir.

11 — Elhasıl son vekayiden Konya mes'alesinin o kadar şayanı ehemmiyet olmadığı ve fakat asker sevkini düveli itilâfiyeden sual edip aldığı cevaba müstehzânen sevkiyattan sarfınazar eden ve akıllarınca tedabiri hakımane ile halli mes'eleyle çalışan hükümeti merkeziyenin işbu hareketi karşısında Anzavur hâdisesinin büyümeğe istidadında bulunduğu ve mahallince ve buradaki teşkilâtımızca mümkün olan tedabirin yapılmakta olduğunu ayrıca arz ederim.

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Şevket

Deraliye: 5/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Rauf Beyefendi ile görüştüm. Kendileri iyicedir. Devlethanselerindedir. Arz ettiğim mutalaat ve efkâra tamamen iştirâk buyuruyor. Ve fazla olarak da bilhassa Sadriazam paşa hazretlerini bir kaç gün evvel ziyaret etmiş. Meclisin derecei emniyetini sordum. Ben dahi tahtı emniyette değilim, cevabını aldım. Diyorlar efendim.

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay
Şevket

İstanbulda hiç kimsenin emniyette olmadığı ve başlarına yakında felâket geleceğine artık kimsenin şüphesi yok. Bu hâdise Anadolu da milî hükümetin teessüsüne esas olacağına da benim şüphem yok. Yalnız maksad haricinde kıymetli arkadaş ziyama acırım. Her halde bu kadar sarıh vaziyet üzerine lâzımı gibi tedbirleri aldıklarını zan ile müteselliyim. 28 ve 29 Şubatta aldığım malûmatı Harbiye Nezareti, Hey'eti Temsiliye ve Kolordulara bervechiâti bildirdim:

Erzurum: 28/2/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

1, 3, 12, 13, 14, 20. Kolordulara (Hey'eti Temsiliyeye)

1 — 25/Şubatta öğleden sonra Samsun İngiliz mümessili bir İngiliz gambotile top endaht talimi yapacağını ve binaenaleyh ahalinin telâş etmemesini söylemiştir. Endahtın yapılıp yapılmadığına dair henüz malûmat alınmamıştır.

2 — Açık deniz dururken böyle liman dahil ve civarında endaht icrası gibi tekliflerle yine endaht bahanesile müsellâh efradın karaya çıkartılması gibi nümayişkâr ve tehdidkâr haller, daima halkın heyecanını mucib olmakta ve zaten suite-sirat ve ahval yüzünden müteessir ve hali işbaa gelmiş olan efkârı büsbütün kuşkulandırmaktadır. Asayişin ihlâlini ve bu kabil tehdid ve nümayişlerin men'i hususunda halkın bilfiil müdahalesini mucip olmamak için lâzım gelenler nezdinde teşebbüsâtı siyasyede bulunulmasını istirham eylerim.

3 — Nezareti Celileye ve berayı malûmat Kolordulara arz edilmiştir.

Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Harbiye Nezareti Celilesine

1, 3, 12, 13, 14, 20. Kolordulara (Hey'eti Temsiliyeye)

1 — Batum İngiliz valii askerisi Fonkukulis'in 22 Şubatta telsiz telgrafla aldığı bir emirle İngilizlerin bir müddet daha Batumda kalmaya karar verdikleri anlaşıl-
mış ve Batum şehrinin tahliyesinden sonra işgali maksadile hududa tahşit edilen
Gürcü kuvvetlerinin de bu karardan sonra avdet ettikleri haber alınmıştır. Son ma-
lûmata nazaran Batumda azamî 3000 mevcudundaki 89. Hint alayı vardır.

2 — Ermenilerin Çıldır ve havalisinde ve Zengezor muntakasındaki islâmlara
karşı kârınusunu nihayetlerinde başladığı haber alınan kital ve mezalimden dolayı
Azerbaycan hükûmeti tarafından Ermenistana bir nota verildiği ve bu sebeble her
iki hükûmet arasındaki münasebatın gerginleştiği istihbar edilmiştir.

3 — 20/Şubat tarihli malûmata nazaran Kırım şibih ceziresinde ilerleyen bölge-
viklerin Sivastopol şehrini işgaline intizar edilmektedir.

4 — Nezareti Celileye ve berayı malûmat Kolordulara arz edilmiştir.

Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden 27, 28 ve 29/Şubatta gelen şifreleri aynen ya-
zıyorum. Vaziyeti umumiyeyi göstermekle beraber İstanbul hükûmetin-
den ve Meclisten şikâyet etmektedir. Bence her şey cereyanı tabiisile
lehimizdedir. İstical ve telâş zararımıza olacaktır. Meclis ve hükûmeti
mes'ul mevkide ve bizce de şayanı ihtiram oldukları hisleri vermeliyiz.
Değil mi ki orduca ve teşkilâtı milliyece kuvvet elimizdedir. Hâdisat bize
zaaf değil kuvvet vermektedir. Elverir ki Meclisi aleyhimizde bir karara
sevk ettirerek müşkil bir vaziyet hasıl etmeyelim.

İşte sorulan mutalaaya bu esaslar dahilinde verdiğim cevabı da
kaydediyorum.

Ankara: 26/2/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bugünlerde vaziyeti hariciye ve dahiliyemizi bervechiati mutalaa etmekteyiz:
Ahiren muhtelif menabiden gelen malûmattan Düveli İtilâfiye ve müşarekenin bi-
zimle sulh akdetmek için bir kararı kat'i vermek üzere oldukları anlaşılmaktadır. Bu
kararın nasıl olabileceği hakkındaki bu fikrimizi bu raporumuzda izaha çalışmakla
beraber, rüfekamızın mutalaalarına ittila hususunda istical ettiğimizi de arz ederiz.
Son Londra mülâkatı üzerine şayanı memnuniyet haberler aldık. Ancak İngiltere
hariciye nazırı ile Tayelran'ın beyanatı mühimmesi memleketimizdeki Düveli İtilâ-
fiye kuvvetlerinin İstanbul, İzmir, Kilikya havalisinde gittikçe tekâsüf eylemesi ve
İstanbul, İzmit ve tekmil sahillerimizdeki eslâha ve cephanedepolarımızın İngiliz-
lere teslimi hakkında Harbiye Nezaretine vaki olan teklifi resmî ve muhalifelerin
her defadan daha ziyade Dersaadet ve Anadolu'da efkârı umumiyeyi teşviş maksa-
dile neşriyat ve teşvikatı fiiliyeye başlamaları ve hükûmeti merkeziyenin menfi bir

karar karşısında hiç mukavemet göstermeyeceği hakkında şimdiden mevcut olması ahval, sulh şeraitinin ağır olacağını zan ettirmektedir. İngiltere hariciye nazırı nutkunda Türkiye sulhü hakkında mesaili âtiyenin tetkik ve tamiki lâzım geldiği bildirilmektedir. Dersaadin vaziyet ... Boğazlar hakkında elde edilecek teminat Dersaadet ile Bulgaristan arasındaki havalinin âtide hangi hâkimiyet ve idare altında kalacağı, Anadolu'nun mukadderatı âtiyesi İzmirde Yunanlıların mevcudiyeti, Tayezranın nutku, Lord Gürzon'un nutku kadar açık değilse de Fransız meb'uslarının telâşından Fransa hükûmeti hazırasının 1916 senesinde Anadolu hakkındaki itilâflardan bahsolunan nüfuz mntakalarının tatbikine meyyal olduğu anlaşılmaktadır. Düveli İtilâfiyenin memleketimizdeki kuvvetleri malûmu âlileri olduğu vechile iki kolordu İngiliz ve Fransız, 6000 kişi kadar İtalyan ve Yunan ki cem'an yüz bin kişi kadar ve Çanakkale Boğazının tarafeyninde muhtelit bir fırka ve İzmir işgal mntakasında 8 Yunan fırkası ve Kilikya mntakasında bir ilâ iki Fransız fırkası mevcuttur. Kilikyaya 4 Fransız fırkasının gelmekte olduğu söylenmektedir. Kuşadası, Antalya, Konya havalisinde bir İtalyan fırkası olup Anadolu ve Rumeli şümendöfer hatları üzerinde küçük müfrezeler vardır. Boğazlarda evvelce mevcut harp sefinelelerinden maada bu kerre 5 dritnavt ve büyük, küçük harp gemilerinden mürekkep İngiliz Bahriye filosu da Dersaadete muvasalat etmiştir. Dersaadette muhtelif gazetelerle Düveli İtilâfiye namına çalışan bir zümrenin ortaya İstanbulun bizde kalmasını sürerek Düveli İtilâfiyenin ötedenberi mevcut âdilâne siyasetlerine dair işaa ettikleri havadis İstanbul muhitini hayliden hayliye yumuşatarak mukavemet esasını kabul etmiş olan Kuvvayı Milliye teşkilâtını duçarı zaaf etmeye çalışmaktadırlar. Yunan işgalini şimalden durdurmaya muvaffak olan Balıkesir cephesinin arkasında Karabıgali civarında Ahmet Anzavur kumandasında kuvveti günden güne tezayüd etmekte olan 800 kişilik bir çete ile de düşmanla faliyete geçmişlerdir. Hükûmeti merkeziye milleti her vechile kuvvetten düşürecek ecnebi tekliflerini derhal kabul ve icabına tevessül etmektir. Muhaliflerin fiilî teşebbüsâtına mâni olmak şöyle dursun, Kuvvayı Milliyenin inihilâlini mucip olacak tamimler yazmaktadır. Ezcümle lehimize başlamış olan sulh konferansının hüsnü neticeye iktiranı için asla mevcut olmayan Ermeni kitalinin durdurulması ve Yunan kuvvetlerine karşı Kuvvayı Milliye harekâtının derhal tevkifi hakkında İngiliz teklifini Harbiye nazırımız synen kabul ve tamim etmiş ve 13. Kolordudan bu tamimin tatbik edildiğine dair de malûmat talep etmiştir. Bir taraftan da Hey'eti Temsiliyeye hükûmetin siyaseti dahiliyesinin esasen Kuvvayı Milliye dağıtmak olup harice karşı kuvvetli olduğunu göstermek olduğundan bu gibi tedabire tevessül edildiğini bildirmiştir. Hükûmeti merkeziyenin âciz ve müteredit olduğu tahmin edilmektedir. Meclisi Meb'usana gelince şimdiye kadar arzu edilen tesanüdü teşkil edememiştir. Fedakâr meb'ularımızın beyanatı mühimesi de ictimâ salonunun haricine çıkmamakta bulunmasından Sivas ve Erzurum Millî Kongrelerle Ankarada meb'usan ictimâında mukarreratı malûme dabilinde vatanın istihlâsına son derecede gayret etmeyi deruhde etmiş olan Hey'eti Temsiliye bu husustaki mes'uliyeti temâmile müdrük, bu uğurda en âzîm fedakârlığı ifa ve müheyaya hazır olduğu cümlece malûmdur. Ancak hali in'ikadda bulunan Meclisi Millî ve hükûmetin şu anı mühimde vatanın istihlâsı uğunda başta bulunarak her nevi umur ve hususâtı kanun dairesinde ilerde ... düveli itilâfiyenin kuvvete istinaden en mühim temenniyatımızdan menfi teklifler karşısında bunun için Meclisi Millî ile hükûmetin ne gibi tedabir ve tertibat hazırladıklarını öğrenmek istediğimizi Dersaadetteki rüfekaya yazdık. Bu babdaki mutalaai âlileri müsterhamdır.

Hey'eti Temsiliye Namına

M. Kemâl

20. Kolordu Kumandanı Vekili

Mahmut

Tehiri caiz değildir.
Zata mahsustur.

Ankara: 26/2/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — (İngilizler Boğazlardaki hâkimiyetlerini temin ve Kuvvayı Milliyeye tabi Anadolu aksamile İstanbul arasında tampon teşkil eylemek üzere Hürriyet ve İtilâf nihetbancılarla yaptıkları ittihad neticesinde bir cemiyeti Ahmediye teşkiline teşebbüs etmişlerdir. Tealii İslâm Cemiyeti de bu cemiyetin mürevvicidir. Bu cemiyet Bigada ihdas eylediği vak'ai ahire ile fiiliyata geçmiştir. Mezkûr cemiyeti Ahmediyenin kabul ettiği esasat dinî bir perde altında ahalinin taassubundan bilistifade Kuvvayı Milliyeye karşı ilânı cihat etmektedir.) Bigada teşkilâtın ikmâlinden sonra Göneni ve müteakiben Bursayı elde etmek ve Adapazarı ile birleşmektir. İşbu hareket ve teşebbüsatta muvaffak olduktan sonra bir kongre akdederek İngilizlere arzı mahsar verilecek ve kabinenin ıskatı ve yerine Ferit Paşa ve Kiraz Hamdi Paşadan birisinin riyaseti altında yeni bir kabine teşkili talep olunacaktır. Son günlerde Biga ve havalisi ahâlisi Kuvvayı milliyeye karşı alenen ilânı husumet etmişlerdir. Gavur İmam ve Anzavur taraftarı olup vekayie bilfiil iştirâk edenlerin adedi 1500 e karıştır. Gâvur İmam bütün sancağa hâkimdir. Ve yüz yetmiş pare köy emrine ramdır. Bursa hâdisesi de yakındır. Oraya berayı ticaret 300 kişilik münferid eşhas sevk edilmiştir. İlk hareketi kıyamiyede Bekir Sami Beyin imhasi mukarrerdir. 24/Şubatta Mudanyaya hareket eden vapura Bursa Hürriyet ve İtilâf fırkası reisi Aziz Nuri ile Mahmut Şevket Paşanın katili Çerkes Kâzımın kardeşi Adapazarlı Hikmet dahi hareket etmişlerdir. Aziz Nuri vasıtasile ayrıca 300 kişilik bir kuvvet merkezde ihzar edilmiştir. Bigada olduğu gibi Bursada da harekâtı kıyamiyeye icra ve hükûmete vaziyet ve telgraf muhaberatını kat' ve Anzavurla birleştikten sonra Kürt Mustafa Paşa Kuvvayı Ahmediye umum kumandanlığını deruhde edecektir. Adapazarına da çerkes rüesasından bir takım adamlar gönderilmiştir. Hülâsa hazırlanmakta olan harekâtı irticaiyenin müşevviki İngilizler olup merkez ve dimağı da İstanbuldadır. Harekâtı idare edenlerden başlıcaları şunlardır: Kürt Mustafa Paşa, Kiraz Hamdi, Zeynelabidin, Refi Cevat, Ali Kemâl, Sadık Bey vesairedir. Eski Anzavur mes'elesinde medhaldar olan Şah İsmail İngiliz torpitosile Çanakkaleye giderek İngilizlerden talimat almıştır.

2 — Hey'eti Temsiliye Namına M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Ankara: 28/2/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Dersaadette Rauf beyden alınan malûmat bervechiâtidir:

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine: Sadriazamın vaz'ı bitarafisine ve itimad aldıktan sonra neşrettiği beyannamenin tesirâtı makûsesine tememen muhalif bulunan rüfekasının ısrarı ve müşarüileyhin vaz'ı bitarafisinin muhafazası şahsen taahhüt altında bulunmasından dolayı rücu edemeyeceği anlaşılmasına binaen kabinenin pek yakında istifa edeceği ve yerine Ferit veya Tevfik Paşalardan birinin nasbolunması için bizzat kabinenin şimdiden sarfı mesai eylemekte olduğu mevzuken malûmatın üzerine maruzdur.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Kabinenin istifası - Hususile itimad reyi aldıktan sonra - münasebetsiz bir şey. Ne ise müessirat ve hâdisatın lâzımı gibi tahlil ve tenkidini tarihe bırakıyorum. Hakkımızdaki sulh esasatı gayrı kabili kabul olursa kararımızı vaktile vermiştik. Elimizdeki miyar da Sivas Kongresi kararıdır. Bu hususta yeniden mutalaaya lüzum yoktur. Bunun için şu cevabı yazdım:

Erzurum: 1/Mart/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye: İstanbulun vaziyeti ve irtica hareketinin tarzı ihzarile âmil-leri hakkında tasavvur buyurulan 28/2/1336 tarihli telgrafnamei âlileri bizi de tenvir etti. Düşmanlarımız hesabına daima memlekete rahneler açmayı zevk ve sermaye edinen bedtynet zümrenin bütün ef'al ve harekâtını âkim bırakmak ve vatanımızdaki vahdet ve Kuvvayı Milliyeyi daima memleketimize nafi bir şekilde zinde yaşatmak her vatanperverin akdes vezaifidir. Ve bunda zerre kadar tereddüt yoktur. Müteaddit telgrafnamelerin icmalinden bittabi teyakkun buyurulduğu üzere maksad aksayı meşru bir kerre meclisi millimizi usul ve nizamata tevfiikan topladıktan ve hakkı mürakabesine sahip kıldıktan sonra alacağımız vaz ve hareketin ve yapacağımız icraatın daima o meclisin tasvip ve müzaharetine uğramasıdır. İşte bu noktayı gereği gibi temin ve hüsnü idare ettikten sonra hükûmeti merkeziye ile kuvvayı milliye arasında noktai nazar ihtilâfatı olsa bile daima hal ve tesviyesi kabül olur. Fakat: usulü harekât ve idaremiz aykırı gider de düşmanlarımızın tesirat ve tenkidatı mütevaliyesine kapılan hükûmeti merkeziye de müddeiyatına meclisi millimizdeki ekseriyeti yani Felahı Vatan grubunu kazanırsa o zaman hariçten ziyade dahili efkârı umumiyede kuvvayı milliyenin şekil ve kuvveti padişah, hükûmeti merkeziye ve buna mütemayil meclisi millî gibi efkârı avamı kökünden sarsan müessirat altında hakikaten cayı endişe bir safhaya girer ve her tarafta muhtelif eşkâlde muhalefetler baş verir ki, işte tamamiye düşmanlarımızın parçalamak istediği efkâr ve harekâtı milliyenin o zaman her türlü mesaiyi fedakâraneye rağmen müessif âsarı zuhur edebilir. İşte buna mebnidir ki vaktile Volkan ve Cemiyeti Muhammediye teşkilâtının bu kerre daha kanlı ve düşmanane olan Fâhr kâinat ve Peygamber Efendimizin ruhunu tazip için İngilizlerin ve düşmanların ruhundan istiane eden bu defaki Cemiyeti Ahmediyenin ve âmilî muzirlerinin irtica harekât ve istihzaratı ile ve Anzavur kuvvetlerinin ef'ali vesaiyi bağibanesile artı tamamiye megruti-yetin yani meclisi millinin namus ve mevcudiyeti aleyhinde olduğu ve bunun için de hükûmeti merkeziyeyi istizah takrirleriyle mevkii imtihan ve istizaha ve binnetice kendilerini de ikaz ederek Anzavur ile icab edenler aleyhinde harekâtı seriyai aske-riye ve kanuniye takip ettirmek cihetlerini istikmâl ve bu babda ne kadar vasik ve müeyyed malûmat varsa bunları toplamak ve muktedir bir zümrei vatanperverinin telkin ve müdafaasını ve daima hükûmeti merkeziyeyi ve nezzarı nafizayı ve haric-teki ricali makûleyi tenvir etmek ve eihasil daima bu irticain aleyhinde yapılacak en müessir darbelerin eseri tesirini meclisi millimizden çıkartmak noktai nazarı esaslı bir rüchanıdır. Bu cihet temin olunduktan ve meclisi millinin hüsnü nazar ve temayülünü mahfuz tuttuktan sonra harekât ve kuvvayı milliye ve kolorduların tevessü-latı daima mazbut ve yek ahenk olur. Ve irtica harekâtını fikren, maddeten ve ma-men çürütmek için her tarafta halkın anlayacağı bir lisan ile risalecikler tabı ve her tarafa tevzi olunur. Gazetelerle de makale yazılır ve daha sairde yapılarak fesad ve imha lâakal dairei hududu hiçe tenzil edilir,, mutalaasında bulunduğum maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Gelen cevabı da yazıyorum. Biraz istirahatbağs.

C. 1/3/1336 şifreye: Felâhı vatan grubile Hey'eti Temsiliye arasında ahenk ve irtibatı tam mevcuttur. Ahmediye teşkilâtını yapanların yeni bir Derviş Vahdetî faciası vücade getirmek istediklerine hiç şüphe yoktur. Hey'eti Temsiliye ve grup bu imkânın men ve tevsii için çalışıyoruz. Grup dahilinde revabıtı müteakabile ve tesanüd olduğu derecede mükemmel değilse de bunun takviyesine çalışılıyor. Hükûmetin faaliyeti de sureti umumiyede âmali milliyeye tetabuk eyliyor. Ezcümle Dahiliye nazırı amali milliyenin katiyyen hadimi olduğunu bildirmiştir. Harbiye nazırı arzuyu samimanesine rağmen biraz mütereddit görünüyor. Rûfeka ..... çalışıyorlar. Hâdiseler hakkında gazetelerle neşriyatı münasebe icrasına tevessül edilmiştir. Vekayi seriülcereyan olduğundan münferit hâdiseler hakkında kitap neşretmeyi şimdilik mümkün görünmüyor. Mamafih mevcut bulunan ve toplanacak olan vesaike müsteniden faaliyeti ihanetkâranenin mahiyetini neşretmeyi tasmin ediyoruz, efendim. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

İstanbul vilâyeti hakkında 29/Şubattan 6/Marta kadar parça parça verilen Hey'eti Temsiliyenin malûmatı zirdedir:

Birinci Suret

Ankara: 28/29 - 2 - 1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Dersaadetten mevрут malûmat aynen zire çıkarılmıştır, efendim.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

İngilizler Boğazlardaki hâkimiyetlerini temin etmek ve Kuvvayı Milliyeye tâbi Anadolu aksamile İstanbul arasında bir tampon teşkil eylemek için Hürriyet ve İtilâf ve Nigehbanı Askerî Kulübü, Kızıl Hançerlilerle yaptıkları antant neticesinde bir cemiyeti Ahmediye teşkiline teşebbüs etmişlerdir. Taalii İslâm Cemiyeti Anadolu'daki şubat ile bu cemiyetin mürevvicidirler. Bu cemiyet Bigada ihdas eylediği vak'ahire ile fiiliyata geçmiş oluyor. Bunların kabul ettikleri esasat:

1 — Cemiyeti Ahmediye Anadolu'da Kuvvayı Ahmediye teşkilâtına inkilâb ederek dinî bir perde altında ve ahalinin tassubundan bilistifade Kuvvayı Milliyeye karşı îanı cihad edeceklerdir.

2 — Bigada teşkilât esasını ikmâlden sonra Gönemi elde edip bir ..... derdest ihdası vekayi üzerine orada teşkilâta germiyet verilecek ve ihzar edilen Adapazarı ile birleşerek harekâtı tevhid edeceklerdir.

3 — Bu gayenin istihsalinden birisi de bir kongre akdedilerek İngilizlere bir muhtıra verilecek ve kabinenin ıskatı ve yerine Ferit Paşa veya Kiraz Hamdi Paşadan birisinin riyaseti altında bir kabine teşkili talep edilecektir. İcraatta sair aksama hakkında bunu takip telgraflarda tafsilât vardır. Meb'usandaki Rauf Bey ve diğer Rûfeka ile görüşüldü. Rauf Bey Sadriazam nezdinde derhal teşebbüsata ibtidar eyledi.

İkinci zeyildir:

Tertibat hakkında alınan malûmata itimad etmek zaruretindeyiz. Esleha ve malzemei harbiye nakliyatını teshil eden Sarachane müdürü Binbaşı Halit Beyin hemşirezadesi ihtiyat zabitanından Mehmet Halit Efendidir. Mumaileyh Gümülçineli İsmailin yaveri olarak Bursada bulunmuş ve bu münasebetle bu teşkilâta dahil olarak birinci Anzavur vak'asında Anzavur'la birlikte harekâtı irticaiyeye bilfiil iştirâk etmiş ve Balıkesir Kuvvayı Milliyesi tarafından Bandırmada tevkif edilmiş iken hüviyetini lâyikile anlayamadıklarından dolayı yakasını kurtarmıştır. İcraata dair alınan malûmat:

1 — Cumartesi günü 284 No. lu İngiliz torpitosile İngiliz zabıt ve efradı refakatile Kızıl Haçer müntesiplerinden Kaymakam Fettah, Ağır topcu Binbaşı Emir-gânı Kemâl, bir suvari mülâzımı, bir bahriyeli ..... Gönen eşrafından Nuri Bey, Çerkes Yusuf Bey, Karabigaya giderek Bigada Anzavura iltihak ederek teşkilâta başlayacaktır. Ve mütebaki ihzar olunan zabitan aynı gün hareket edecek olan Gelibolu vapurile gideceklerdir.

2 — Yarın Cuma günü Bayazıt Merkez Kırathanesinde badelzaval ikide bütün Nigehbancılar ve bütün teşkilâtın fiilî müteşebbisleri, çerkesler orada ictima ederek Anzavura ait teşkilâtı Ahmediyenin matbu beyannamelerinin sureti tevziini ve teşkilât için takip olunacak hututu umumiyenin esasatını kararlaştıracaklardır.

3 — Yüzbaşı Süreyya Efendi ile bir mülâzım on gün evvel Karabigaya gitmişlerdir. Kendileri pomaklar üzerine icrayı tesire memurdurlar. Mabadi vardır. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

28/29-2-1336 tarihli şifreye zeyildir.

Üçüncü zeyil:

29/2/1336

(Biga hâdisesi ve Teşkilâtı Ahmediyeyi idare edenler Arnavut Tayyar Paşa Nigehbandan Binbaşı Hüsnü Bey, Topcu binbaşı İsmail Hakkı Bey, Çerkes Bekir, Adapazarlı Çerkes Kâmil, Çerkes İdris, Mütekaît binbaşı Çerkes Hüseyin Bey, Mektebi Harbiye tabiye muallimlerinden Erkânıharp binbaşı Hayri Bey, Kürt Mustafa Paşa, Kiraz Hamdi, Dava vekili Fuat Şükrü, Refi Cevat, Kâzım Paşa damadı Doktor Esad, Zeynelabidin, Eskişehir mutasarrıfı esbakı Sami, Ali Kemâl, Muharir Ali Hükmet Beylerdir. Teşkilât için muktezi para İngilizler tarafından şimdilik Biga için doğrudan doğruya Şah İsmail'e verilmiştir. Ve yedi torbada 5000 İngiliz altını almıştır. İstanbulda Hürriyet ve İtilâfa ..... ve pehlivan Kadri'ye İngilizler teşkilât için külliyetli para vermişlerdir. Biga havalisinde ahali yeddinde bulunan bilûmum eslahanın bu teşkilât için Anzavura teslimine İngilizler muvafakat etmişlerdir. Teşkilât idaresi mes'elesi Hürriyet ve İtilâf ile Nigehban arasında ..... ve İtilâf parayı temin ettiğinden dolayı teşkilâta sahip olmak istiyor. Nigehban ise kendi zabitanının fedakârlık yaptığından bu teşkilâta emir ve kumanda etmek fikrindedir.)

Dördüncü zeyildir:

(Bursa hâdisesi pek yakındır..... Çerkesleri tarafından 300 kişilik münferit eşhas berayı ticaret sevk edilmiştir. Teşkilâtın emrine tabidirler. İlk hareketi kıyamıyede Bekir Sami Beyin imhası mukarrerdir.) Çarşamba Mudanyaya hareket eden vapurla Bursadan Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi Aziz Nuri ve Mahmut Şevket Paşa

katillerinden Çerkes Kâzımın kardeşi Adapazarlı Hikmet hareket etmişlerdir. Kürt Mustafa Paşa vasıtasile de 2,3 mitralyöz zabiti derdesti sevtir. Aziz Nuri vasıtasile Hürriyet ve İtilâf Fırkası erkânından ayrıca 300 kişilik bir kuvvet de ihzar edilmiştir. Müftii sabık Ömer Fevzi, Hoca Halim, Ulemadan da daha bir kaç zat Bursa teşkilâtını tevsi ve takviyeye çalışacaklardır. Bunlar Bursada, Bigada olduğu gibi harekâtı kıyamiye icra ve hükûmete vaziyedle Telgraf muhaberatını kat' ve Anzavurla birleştikten sonra Kürt Mustafa Paşa Kuvvayı Ahmediye Umum kumandanlığını deruhde ederek Adapazarına da Çerkes rüesasından bir takım adamlar gönderilmiştir. Ve elli kişilik kuvvayı milliyeye ..... dır. Balıkesir ve Bursadaki mitralyöz ve mekanizmaların dahile sevki cayı mutalaadır.

Beşinci zeyil:

Nigehbanlardan Binbaşı İsmail Hakkı, Çopur Bekir harekâtı ihtilâliye için itihaz ettikleri karar neticesi vukubulan tebligatı şudur: İstanbuldan Karabiga ve Bandırmaya çıkarılacak zabitanla Tekirdağındaki Alay Kumandanı Mustafa Nuri Beyin sevk edeceği Nigehbancı zabitanla bunların arasına ve her köyden ..... teşkil ve nahiyeye bir zabıt tâyin ettikten ve halka Kuvvayı Milliye rüesayı münfezesinin ahlâksız ve namussuz olduklarını propaganda ile efkârı umumiyelerini tahrik, onları birer ikişer katil ve idam edip işleri kendileri ..... bundan sonra üçüncü safhaya başlayacaklar ..... Ayvalık cephesinden sağ cenahlarını denize istinad ettirerek İngilizlerin muavenetine istinad edecek, ve Yunan kuvvasına bir ..... girerek kendilerinin Yunan aleyhtarı olmayıp İttihad ve Terakkice olan teşkilâtı milliyeye karşı hareket ettikleri ve binaenaleyh kendileriyle müttefikane hareket edilmesi lüzumunu tavsiye edecek ve sola doğru harekâta başlayarak bütün cepheyi iskata başlayacaklar sağ cenahtaki bu muvaffakiyet ilk vakfei sukutunu ve Yunanlılarla Nigehbancılardan kazanması neticesi temin edecektir. Mabadi var. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Ankara: 1/3/1336

29/2/1336 Şifreye zeyildir: Mabaat:

Suret: Tekirdağdaki alay kumandanı Binbaşı Mustafa Nuri Bey zabıt ita ve sevk edeceği gibi 14. Kolordunun silâh depoları hakkında zabitanla talimat vermektedir ki zabitan ahali ile baskınlar yapacaklar ve depoların muhteviyatını alacaklar Bandırmada dava vekili Ferit Bey bu ihtilâl teşkilâtına memurdur. Bandırma içinde emrine 300 müsellaah maiyeti de vardır. 56. fırkadan yetmiş zabitin imzasını havı bir mazbata Dersaadette Nigehban Cemiyetine gelmiştir. Muhteviyatı yapılacak ihtilâle Nigehbancılardan iştirâk edeceklerini temin ve tahhütten ibarettir. Bu imza sahiplerinden Muhsin, Halil İbrahim, Nuri isimleri anlaşılmiş diğerleri henüz öğrenilemedi. Bursa polis müdürü ile serkomiseri bu teşkilâtı ihtilâliyi himaye etmektedirler..... etrafında Çerkes Ethem paşa Bursa üzerine yapılacak hareketi deruhde etmiştir. Yalovadaki İbo İbrahim anlaşılmıştır. Muvaffakiyet halinde İbo (İbrahimden muharref bir lâkap) harekâta iştirâk etmeyi arz ve temin etmiştir.

Diğer zeyil:

Hafız İsmail Bursa teşkilâtı için memur edilmiştir. Bursadaki dahill galeyanda muktezi eslahayı Sedbaşındaki Çerkes İbrahim ve Çerkes İdris Ağanın mahdumu Ömer tevzi edecektir. Buradan gönderilmiş olan eslahâ bunlarda-

dır. Ömerle muhabereyi temin eden ..... camii karşısında Kalıpcı Ahmet efendidir. Bursanın sağ cenah harekâtını Karacabeyde Gostuvarlı İbrahim beyle Çerkes eşkiyasından meşhur Davut idare edecektir. Bunların maiyeti çerkes ve arnavuttur. Sol cenahı Yenişehirde Ethem ..... Kâzımın biraderi Hikmet ve rüfekaşı ve merkezi de 56. Fırkadan Nigehbancı zabitan idare edecektir. Topcu yüzbaşısı Ziya Bey yirmi gün evvel Karacabeye gitmiş Gostuvarlı İbrahim ile teşriki mesai etmiştir. Karacabey Kaymakamı Tevfik Bey teşkilâtcılara müzahirdir.

Diğer zeyil:

Rumanya vapurile Karabigalı ihtiyat zabiti Anzavur emrine hareket etmiştir. Elyevm Çorluda Bulgar ihtiyat zabiti Hüseyin Hüsnü Efendi yirmi beş kişilik bir kuvvet hazırlamıştır. Tekirdağdaki alay kumandanı Binbaşı Mustafa Nuri Bey tedarik edilen Nigehbancı zabitanla birlikte Karabigaya bahren geçeceklerdir. Bugün hareket edecek Gelibolu vapuru ile Nigehbancı zabitan hakkında malûmat verilmiştir. Yarın ve müteakip günler Yenişehirde İbrahim Paşaya iltihak etmek üzere Çerkes İdris Ağa, Yüzbaşı Şevket, Hüseyin Remzi mahdumu ve bahriye yüzbaşılardan Tahsin Efendinin henüz buradan hareket etmediği anlaşılana Kâzımın biraderi Hikmet ayrıca Gemliğe gideceklerdir. Mudanyaya çıkmaları muhtemeldir. Mabaat vardır. M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Ankara: 2/3/1336

1/3/1336 tarihli şifreye zeyildir:

Mabaat:

1 — Balıkesir civarındaki teşkilâta elyevm Kebut'ta bulunan Ağır topcu binbaşılardan Emirgânlı Kemâl Bey memurdur. Hamdi Paşanın yaveri olup Bandırma'da tevkif edilen yüzbaşı Kemâl de kendisiyle teşriki mesai edecektir.

2 — Bunların Kebut'ta bir kargaşalık çıkaracakları söyleniyor. Bu günlerde tahliye edilen yüzbaşı Mahmut Celâlettin ile burada Zeynelabidin hocanın hanesinde misafir suvari mülâzimievveli Kebud'daki teşkilâtcılara iltihak için emir almıştır.

3 — Konya teşkilâtına Zeynelabidin Efendi memurdur ..... Paşanın hanesinde ictima edilerek müzakerat cereyan etmiştir. Netice kararlaştırılamamıştır. Konyada Zeynelabidin Efendinin emrine tâbi zabitanın mevcut olduğu haber veriliyor.

Diğer zeyil:

Sivastaki İtilâfçı Şeyh Sivas teşkilâtına memur edilmiştir. Bunlara lâzım gelen talimat ve evamiri Hürriyet ve İtilâf merkezi umumisinden gönderilen mekâtib Sam-suna da adamı mahsusla irsal kılınmakta ve Sivasta Hürriyet ve İtilâf şube adamlarile elden gönderilmektedir. Dahile gönderilen evamir ve talimatın irsali polis müdüriyeti hey'eti teftişiyesi müdürü Hüseyin Hicabi Bey tarafından idare ve tanzim edilmekte Tireboluda teşkilâta Kadızade Rifat Beyin memur edildiği zan olunmaktadır. .... Biga hâdisesini bu adam çıkarmış ve tertip etmiş ve kablehâdisi buraya gelerek talimat vesaire almıştır. Anzavur ilk isyanında Eskişehir, Biga, Balıkesir ve Bursa İzmit ve Bolu livaları ahali namına hareket ettiğini beyanname ile mân etmişti.

Diğer zeyil:

Dün Gelibolu vapurile Karabigaya kimse gidemedi. Vapura binenler tevkif ve bilâhare muhafızlıkça tahliye olundu. Bu mürettep zabitanı Yunan vapurlarına ve yahut Tekirdağındaki Alay Kumandanı Binbaşı Mustafa Nuri Bey vasıtasile oradan kayıkla Karabigaya geçmek cihetini ihtiyar ediyorlar. Cafer Tayyar Bey Edirne'de bulunmadığından gerek Çorlu ve gerek Tekirdağ hakkında kendisine malûmat verilemedi. Tekirdağın ehemmiyeti iş'ararı sabıkamızdan malûmu âileri olmuştur. İstanbulun merkez icrasına ehemmiyet verilmesi hususu ciddî surette temin edilemedi. Arz olunan eşhasın oralara geçmesi muhtemeldir. Mahallerinde takibat icrası zarureti karşısında temini ..... den sonra Hürriyet ve İtilâfın vaktile birinci, ikinci, üçüncü beyannamelerde münderic hututu umumiye dahilinde oralarda beyannameler neşredileceği ve bundan Düveli İtilâfiyeye malûmat verileceği ve bu babdaki talimatın Hey'eti faaale tarafından Gelibolu vapuruna binen zabitanaya matbu suretinin ita edildiği ve bu beyannamelerden iki suretinin postaya teslimen Mustafa Kemâl Paşaya takdim kılındığı maruzdur. Şimdilik bu kadar vardır. Hey'eti Temsiliye Namına Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Mabaadi suret:

Ankara: 5/3/1336

Ragıp Beyin emrine bir çerkes Değirmendere civarındaki Anzavur çetelerini elde etmek ve Bursa vak'asını tesri eylemek üzere bu sabah İzmit'e gitmiştir. Mumaileyh vaktile İngiliz üserasının firarını teshil eylediğinden dolayı İngilizlerce pek merguptur. Çerkes elbisesi ve kamasile Beyoğlunda serbestçe gezen bir zattır. Gostivarlı İbrahim talimat almak üzere Karacabeyden buraya gelmiştir. Hüseyin Paşa mahdumu Şevket bazı rüfekasile Mihaliç ve Karacabey havalisine müttehii hareketirler. 1/2-3-1336 gecesi Tophane civarında Hüseyin Remzi Paşanın konağında Paşanın riyasetinde Mustafa Tayyar Paşalarla Kaymakam Fettah, Binbaşı İsmail Hakkı, Adapazarlı Hikmet, Yüzbaşı Şevket, Hüseyin Remzi Paşazade Şevket ve Niğebancılardan daha bir kaç zabıt Çerkes Ragıp, Mülâzım Halit Efendiler ictimâ etmişlerdir. Bu ictimâda mevaddı âtiye mevzuu bahis olmuştur:

1 — Bursada harekâtın başladığı haber alınır alınmaz hükûmeti ele almak için Sadriazam, Dahiliye Nazırı ve daha iki nazırın katli ve havfvert hareket sarayla da-ima Ferit ve yaran ve Hürriyet ve İtilâf tarafından tasvib edildiği ,

2 — Harekâtın tesrii mültezem olduğundan teşkilâtçılardan sür'atle mahalli lâzımlarına gitmeleri,

3 — Hükûmetin tebeddülüne intizaren sulhün tehiri akdine İngilizlerce temin edildiği ve İstanbul muhafızının Nezaretten bu mes'ele hakkında istihsal eylediği malûmatı ifşa eylemesi ve aralarında Kuvvayı Milliyeye mensup bir casusun bulunmasından müteyakkizane hareket edilmesi hususatından ibarettir. Efendim. Hey'eti Temsiliye Namına Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

4/Martta Firdevsoğlu kışlasında 29. Alay tarafından talim ve tedris edilmek üzere yeni toplananlardan ikiyüz kadar çocuktan mürekkep 29. Alay mektebinin resmi küşadını yaptık. Bu mektep kolordunun her türlü malzeme ve mühimmat tamir ve tedarikile meşgul sanayi takımla-

rından maada olup makina ile demir ve ahşap kısımlarını havi olacak olan iş ocağına esas olacaktır. Mektebin küşadından sonra Kızak taliminde mümarese kazanan gürbüzlerimizin teftişini yaptım. (Ski) lerle hayli mümarese etmişler, cesurane kayıyorlar. Harbi Umumideki teşkilâtımızdan kalan zabıt ve küçük zabıtlardan bir hey'eti talimiye yaptır-
mıştım. Eğlenceli ve faideli surette çocukları da meşgul ediyoruz. Biz bile bugünden itibaren birer çift ski ile baston, kundura gibi levazımını ikmâl ederek akşamları düşe kalka kaymaya başladık. Akşam Ankara-
dan âtideki şifreyi aldım. Ve mutalaatımı yazdım. Kara Vasıf Bey ve Uşak Kongresi vahim hatalar yapıyor. Fakat bunları gücendirmeden ikaz etmek makuldür.

Baha Saidi gönderenler kendisini ikaz ederek selâhiyetini geri almazlarsa dahi Bolşevikler de biliyorlar ki Türkiyede bir Hey'eti Temsiliye vardır. Ve şark işlerinde onun vasıtai icraiyesi Kâzım Karabekirdir. Şu veya bu cemiyet veya şahısların muahedeleri haizi ehemmiyet değildir. Fakat cürüm olmadan Hey'eti Temsiliye başka vasıtalarla yanlış istikamette yürümesi tehlikeli olur. Birkaç kere daha yazmış olmakla beraber Hey'eti Temsiliyeyi esas hakkında bir daha ikaz etmek faideli olur. (1) Gelen şifre:

Ankara
3/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bizzat Kâzım Paşa Hazretleri tarafından açılacaktır:

Dersaadetten Kara Vasıf Beyden gönderilen 26/Şubat/1336 tarihli mektubunda Türkiye ihtilâl hareketini temsil eden Karakol Cemiyetile Uşak Kongresi hey'eti icraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasyadaki murahhas Baha Sait Beyin bolşeviklerle yaptığı bir muahedei ittifakiye müsveddesi ile bunun mevadı hakkında tadilât, izahatı havi bir de mutalaanamesi melfuf idi. Mektup ve melfufatı muhteviyatında Türkiye hükûmeti muvakkatei ihtilâliyesini temsil eden Uşak Kongresi hey'eti icraiyesi ve Karakol cemiyeti ihtilâsiyesiyle Kızıl Orduya mensup olup elyevm Dersaadette bulunan Miralay İlyaçef beyninde takarrür eden esasatı ittifakiyenin tarafımızdan tebyiz ve imzasından sonra Karakol cemiyeti tarafından mühürlenerek teati olunacağı zikrolunuyor. İttifakname mevaddı umumiyetle bugünden ifasını deruhde edemiyeceğimiz hususatı ihtiva ediyor. Vasıf Beyin dahil ve harice karşı Karakol cemiyeti namı altında muvakkat bir komitenin hey'eti merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Beyin Karakol cemiyetinin ve Uşak Kongresinin selâhiyet-
tar ve müstakil murahhası olarak bolşeviklerle bütün memleket mukadderatına ait muahedat ettiği sabit oluyor. Mumailiyh Vasıf beye verilen cevabda: Karakol cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir hey'eti merkeziyesini ve Baha Sait Beyin sıfat ve selâhiyetini tanımakta ve binnaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve selâhiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasta mazur olduğumuzu bildirdik. Gerek Vasıf Beyi gerek rüfekasını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul Hey'eti Merkeziyesi olarak tanıdığımızı yoksa siyaseti dahili-

(1) Baha Saidin 11/Kânunusanide Bakû'da 15 maddeli bir muahede imzaladığı ve buna ait teferruat 12/Nisanda Baha Saidin mektubu üzerine Hey'eti Temsiliyenin 15 ve 16 Nisan şifrelerinden daha teferruatlı anlaşıldı.

ye ve hariciyede ayrı ayrı iki komitenin itilâf etmiş şekline delâlet edecek her türlü muamelât ve tezahüratı kat'iyen red ettiğimizi, dahili, harici tedabiri siyasiye ve icraiyyeden millete karşı, dünyaya karşı, tarihe karşı hey'eti temsiliyeden mes'ul olduğunu ve diğer taraftan Kolordu Kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair noktai nazarlarını istihrac etmeden ve mutalaalarını almadan cemiyetimizin hiç bir taahhüdatta bulunamayacağını serahaten ittiban ettik. Ve fimabaad aynı tarz ve harekete devamları takdirinde kendilerile muamele ve irtibatı kat' etmek mecburiyetinde kalacağımızı yazdım. Bu hususat Rauf Bey'e bildirilmiştir. Baha Sait Beyin Bakû'da bulunduğu anlaşılıyor. Oradaki zevata bu adamın cemiyetimiz ve memleketimiz namına hiç bir sıfat ve selâhiyeti haiz olmadığına dair tarafı âlinizden mektupla malûmat verilmesini rica ederiz. Hey'eti Temsiliye Namına Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Erzurum: 5/Mart/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsustur:

C. 3/Mart/1336 - Hey'eti Temsiliyeyedir. Kara Vasif Beyden gelen tafsilât bu babdaki mutalâai kıymetdar buraca kemâli dikkatle nazarı dikkate alındı. Vâsi olan bu siyaset ve mülâhazat hakkındaki noktai nazarı âcizanem bervechiâti serahaten tesbit edilmiştir: Bolşevizmin sari olan kudret ve harekâtı bahusus böyle itilâf devletlerinin aleyhimizdeki tazyikatı bu şekilde tecelli ettikçe er geç memleketimizi dahi sürükleyecek ve yegâne aman ve halâsın o kuvvtle beraber tevhide mukadderat olunmasını icab ettirecektir. Bir kere bu fikri adeta bir esas olarak kabul ettikten sonra bir de hedefe vüsul için yapılacak yanlış ve vaktinden evvel müstacel harekâtın intac edeceği en büyük felâketleri ayrı bir safha olarak tetkik etmelidir. Bunu kat'i bir surette bilmelidir ki Bolşevizmin bizi kurtaracak bir surette girmesi ve onun icab ettirdiği harekâtın tervec edilmesi ancak ve ancak şarki vilâyattan yani Erzurum kapısından olabilir. Ve orada böyle uzak nazariyatı mühlike ile değil, bolşevizmin nüfuz ve kuvvasının Kafkasları aşip hududlarımıza dayanmasile tecelli edecektir. Ve böyle bir harekettir ki bolşevizmin dairei istilâsına girince memleketimizi de cihan nazarında mağdur ve harekâtını da zarurî gösterecektir. Buna mebnidir ki İstanbuldaki teşkilâtın bir patlak vermesi veyahutta işe ve taahhüdata girişmesi esasen hilâfi selâhiyet olduğundan gayri muta'dır. Ve muhakkak düşmanların büyük miyasta hücumunu, binnetice İstanbulda itilâf kuvvası, Rum ve Ermeni anasının ittihadile bolşevizm bühtanı altında anasırı islâmın pek fena halde tazyik ve imhasını ve artık Türk payitahtının Türk tarihinden uzaklaşmasını icab ettirecektir. Hattâ daha evvel payitaht Rumeli cihetinden bolşevizm ile temasa gelse dahi aynı eşkâl tahtında gafletle olacak bir kıyam; payitahtı ve unsuru islâmı aynı tehlikelelerin tahtı tesirinde bulunduracaktır. Bu cihet böyle olmakla beraber bolşevik ordularına da memleketimiz tarafında lâkayit ve müstağni davranılmayarak kendilerinin ümit ve emniyeti tesis ve muhafaza ve hududlarımıza daha çabuk ve emniyetle bilfiil gelmelerini tesri için de teşebbüsattan geri durmamak ve fakat arz ettiğim vecihle bir gûna angajmana girişmeyerek işi manevî revabit ile idare etmek lâzımdır. İstanbuldaki Kara Vasif ve rüfekasını bu noktai nazar etrafında ikaz ile müttehit olan meslek ve harekâtı itidale sevk etmek ve kendilerini red ve iğmaz suretile me-yus etmemek fikrindeyim. Ve muhakkak olan bir cihet var ki o da bâlâda arz ettiğim vehile Erzurum mıntakai hududiyesi esasen Bakû havalisi ve alâkadarile munta-

zam ve esaslı bir temasta bulunduğu ve burası ne Almanyanın ne de Rusların müfrit ve bizi Harbi Umumide olduğu gibi sürüklemek şanından olan cereyanlarına kapılmayıp vakayii sahihe ve menafii hakikiye üzerine cereyana nazım olacağı cihetle Kara Vasif Bey rüfekasından arzu ve hey'eti muhteremelerince de tasvib edilen bir iki zatın doğruca sırf bu işler hakkında görüşmek ve müstereken takip etmek üzere Erzuruma gelmelerinin teklif buyurulması muvafık olur. Baha Sait Beyin tekziib selâhiyetini şimdilik muvafık göremiyorum. Onu cereyanına bırakmak fakat bu işi de İstanbul Şubesi nezdinde ikaz ve tadil suretinde düzeltmek daha münasip olacağını arz eylerim. Kızıl orduya mensup olduğu bahsolunan Rus Miralay İlyaçef'in, İngilizlerin keşfi esrarı için her vakit her yerde müracaat ettikleri vechile bizim içimizi derinden tahlil ve ihbar için bir casus olmaması ve bunun hakkında pek nafiz ve dakik davranılmasını ve bu babda icab edenlerin ikaz buyurulmasını temenni eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

4/5 Gece Hey'eti Temsiliye telgrafla beni, Vali ve Müdafaai Hukuk Hey'etini makına başına istedi. Görüştük. «Dün kabine İtilâfın tazyikile istifa etmiş. Ferit Paşanın gelmesi muhtemel imiş. Meclisi Meb'usan kabul etmezse Meclis fesh edilecekmiş. Her taraftan padişaha yazılmasını rica ettiler.» Kolordu, vilâyet ve müdafaai hukuklardan yazdık. Harbiye Nezaretine istifanın sebebini sordum. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa 6/7 tarihile yazıyor: «Kabine mükerrer protestolarına rağmen Yunanlıların Ödemiş cephesinde icra ettikleri taarruzdan dolayı istifa etmiştir.» 5/Martta Hey'et Temsiliyeden 4 de yazılmış altı şifre geldi sırasile şunlardır: Birinci şifre:

15. Kolordu Kumandanlığına

İstanbulda teşekkül eden bir cemiyeti fesadiye İngilizlerle müttehiden:

- 1 — Hükûmetin ıskatile Ferit Paşa ve emsalinden bir hükûmet tesisi,
- 2 — Meclisin feshi, Kuvvayı Milliye'nin ilgası,
- 3 — İstanbulda bir şûrayı hilâfet teşkili,
- 4 — Bolşeviklik aleyhinde fetva isdarı hususatının tekarrür ettirildiği tahakkuk etmiş ve Anzavur harekâtile beraber İngilizlerin hükûmeti tazyik ettikleri mezkûr mukarrerat cümlesinden olduğu İstanbuldan bildirilmiştir. İşbu malûmatın Hey'eti merkeziyelere iblâğı rica olunur. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

İkinci şifre:

15. Kolordu Kumandanlığına

İstanbuldaki hey'etimizden 3/Mart tarihli olarak vürud eden malûmat bervechiâti tamimen arz ederiz. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

S u r e t

Yunanlıların karşısındaki cephenin geri alınması hakkında 15 gün evvel İtilâf mümessilleri tarafından verilen notaya Hükûmet cevabı red vermişti. Dün şedidülhal ikinci bir nota verilmiş olmasından hükûmet bugün Meclisi Meb'usan huzurun-

da istifa etmiştir. Hükümetle beraber Meclisi Meb'usan reisi de mabeyndedirler. Meb'uslarımız mütehaşidirdir. İngilizler Hürriyet ve İtilâf ve Nigehbancılarla tertip ettikleri harekâtı irticaiyede muvaffak olabilmek için Ferit Paşa ve yaranından birinin tahtı riyasetinde bir kabinenin mevkii iktidara gelmesi muhtemeldir. Meclisi bit-tabi fesh edeceklerdir. Nezdi şahanede oradan da tedabiri müesirede bulunulması ve Meclisi Meb'usanın takviyesi esbabının istikmâli maruzdur. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

Üçüncü şifre:

15. Kolordu Kumandanlığına

Şimdi 4/Mart saat 10 sonra Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Hazretlerinin vaziyeti hazıra hakkındaki mutalaatı âtiyeleri bilvasıta vürud etmiştir. Müstafi kabine erkânı dahi Ferit Paşanın makamı sadarete gelmesini temin için müştereken teşebbüsatta bulunmaktadırlar. Maahaza her türlü ümit ve intizar hilâfına olarak Ferit Paşa resikâra gelirse Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin İstanbulla karşı kat'î ve belli icraata girişmekten ibaret olan esasının tatbiki tabiidir.

Dördüncü şifre:

Celâlettin Arif Beyin Meclisi Meb'usan reisi olduğunu ve 5/Martta 4.30 saat sonrada huzura kabul olunacağını,

Beşinci şifre:

Geçen pazartesi günü İtilâf mümessilleri tercümanları Babîâlîde sadriazamı ziyaretle Ferit Paşa kabinesinin divanîliye sevklerine muavafakat edemeyeceklerini ve sevk edilmek istenilse fiilen müdahale eyleyeceklerini şifahen tebliğ eyledikleri hey'eti merkeziyelere de tamimi rica olunur.

Bu şifrelerden istifayı akşam makina başında öğrenmiştik. Mühim olan şifre Fevzi Paşanın tavsiyesidir. İstanbulla karşı kat'î teşebbüsten evvel oradaki meclisi meb'usanın sadasını duymaklığımız lâzımdır. Yahutta ki sedasının boğulduğunu görmeliyiz. Ferit Paşa gelmesin diye Padişaha her taraftan yazıldı. Buna rağmen gelirse temenni etmeliyiz ki işi Meclisi fesh etmek olsun. Bundan sonrası kolaydır.

Altıncı şifre:

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Kabine Düveli İtilâfiyenin tazyikile istifa etti. Meb'usan padişaha müracat etmiş ise de padişah başmabeynci ve başkâtipler görüşmelerini irade buyurmuştur. Bunlara Ferit Paşa ve emsalinin tâyin edilmemesi lüzumu anlatılmıştır.

2 — İstanbuldaki vaziyet İngilizlerin yardımile hazırlanan irtica vaziyetidir. İstanbulda beynelislâm bir şûrayı hilâfet teşkil etmek istiyorlarmış.

3 — İstanbuldan şimdi ita olunan mâlûmatın hülâsası bilihrac arz olundu. Alâkadarların haberdar edilmesi hey'etimizi berayı irşad mutalaatı aliyelerinin sür'ati iş'arı mercudur. Vaziyeti takip ediyoruz.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

Üçüncü maddesi mutalaaatını isteyen bu şifreleri Fırkalarına tamim olunduğunu görerek hayret ettim. Şifre memurunun hatası addile 20. Kolordu kumandanına yazdım ki: «Her türlü suitefehhümlerden ve sehvü hatalardan mücanebet için bilcümle muhaberat yalnız kolordu ile yapılmasını rica ederim.» Bu şifrenin yazıldığı akşamı (4/5 de) makina başında Hey'eti Temsiliye ile görüştük. Padişaha müracaat kararı da yapıldığı için başka bir şey yazmaya lüzum görmedim. Esasen Hey'eti Temsiliyenin bolşeviklik veya bolşeviklerle irtibat yapmak gibi benden bekledikleri işe Kara Vasıf Beyin şifresi dolayısıyla bugün bir daha yazdım. Yeni mutalaa için ahvalin inkışafına intizar en muvafıktır. (10 martta yazdım.). 6/Martta her tarafta olduğu gibi Erzurumda dahi halk dükkânları kapayarak ictima ile vilâyete gidip: Meclisi Millinin kabul ettiği hükümeti hariç nasıl tazyik eder diye protesto ettiler. Rauf Beyin de 3 de yazdığı âtideki şifre geldi:

Ankara: 5/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa' Hazretlerine

Zata mahsustur.

Dersaadette Rauf Beyden alınan 3/3/1336 tarihli şifre sureti zirde berayı malûmat arz olunur. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

Amerika mümessilinin arzusu üzerine dün 2/3/1336 kendisile görüştüm. Amerikanın evvelece Irak, Elcezire de dahil olduğu halde Manda talep etmesi sebebini buralarda İngilizlerin hakkı fethini tanımadıkları ile tefsir etti. Ben de buraları hakkında müddeiyatta bulunmaktığımızın doğru olamayacağını sebebini izah ettim. Amerikalıların bizi tanımadığını bir seneden beri şahsan uğraştığını fakat raporlarını hükümet neşretmediğini hattâ Harbord hey'etinin bile raporu neşir edilmediğini fakat kongrenin bu raporları talep eylediğini işittiğini söyledi. Vilson prensiplerine evvelece Amerika efkârı umumiyesinin zahir olduğu fakat bugün Amerikalılar Vilsonu terk eylediklerinden bu prensiplere bizim bel bağlamaktığımızın faidebahş olmayacağını fakat Amerika Efkarı umumiyesinin seriültahavvül bulunması cihetile belki atide Amerikalılar şaşk işine kat'î müdahaleye karar vereceklerinin müsteb'ad olmadığını izah etti. Ben cevaben: Amerika işe karışmaz ve Avrupalılar da bizi mahvetmekdeki kararında sebat edecek olurlarsa çarnaçar şarktan kendisine noktai istinad arayacağını lâyiki vechiile anlattım. Müşarüileyh harekâtı milliye hakkında herkesin Avrupalıların ittihatçılık ve hıristiyan düşmanlığı isnadına şahsen inanmadığını, çünkü sebebi neş'eti ve tarzı cereyanının takip etmekte olduğu ve aksini görünceye kadar kanaatinde sabit olacağını ilâveten söyledi.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Amerika mandası cereyanının nereden geldiğini anlamak istifade-lydi. Demek mes'ele İngilizlerle Amerika vesairenin arasındaki tevsiî mülk rekabeti! Her yerde insaniyetten ve bilhassa hakkımızdaki hayırhahlıktan bahseden Amerikalılar kendi memurlarının lehimizdeki raporlarını bile neşretmemişler. Rauf Bey iyi tehdid etmiş. Amerika ve Avru-

palıları en iyi tehdid cümlesi bizi mahvetmek istenirse «Noktai istinadı bizzarur şarkta arayacağımız» dir.

8 de Erzurumdaki kıtaatı talimhanelerinde gözden geçirdim. 5 martta 5 sonrada Meclisi Meb'usan reisinin huzura kabul edildiği padişahın kabine reisini tayinde milteredit olup İtilafçılardan Müşir Zeki Paşanın kabine riyasetine getirileceği rivayeti de olduğunu Kemâl Paşa 6 tarihle yazıyor. 8 akşamı bu şifreyi almakla beraber Salih Paşanın sadriazam tâyin olunduğu malûmatını da aldık. 8 de Hey'eti Temsiliyeye şu teklifi yaptım:

Bir taraftan Balıkesir ve Bursa havalisinden Anzavuru tedip için kuvvayı lâzime sevk ile takibat yapılmakta iken diğer taraftan da bu mel'anetin payitahttaki ocağının belli başlıları olmasa bile esamisi hey'eti muhteremelerinin muhtelif telgraflarında bildirilen icrayı hidematlarında kullanılan bazı Arnavut, Çerkeslerin ve bilhassa ümera ve zabitanın hükûmeti cedide tarafından bir gece ansızın tevkif edilerek aynı gece zarfında Anadolu'ya meselâ evvelâ Bandırmadaki 14. Kolordu karargâhına veyahut ahval ve şeraiti hazıraya göre en muvafık ve en emin görülen bir askerî karargâha sevk ve teslimlerle oradan liemen dahile doğru kuvvei musalaha tahtında sevk ve divanı harpleri Anadolu'da icra kılınmak üzere vesai ki cürmiyenin müteakiben Dersaadetten gönderilmesini pek lüzumlu mutalaa ediyorum. Bu suretle hükûmeti cedidenin ikaz buyurulması muvafıkı mutalaa kılındığı maruzdur.

Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye bunu musip gördü fakat acaba bu işe imkân var mıdır? İstanbul gençliğin irfan ocağıdır. Her türlü âlî mektepler, Darülfünunları senelerdenberi bağrında taşımaktadır. Gerçi istibdad devri gençleri seciyesiz yapmaya uğraşıp durmuştu. Gerçi hürriyeti istihsal eden insanlar da İstanbul'da yine o şerait altında feyz almışlardı, fakat o insanlar teşkilâtlarını ancak o zaman en hür bir muhit olan Rumelide kurabilmişler, İstanbul'da da ancak altmış yetmiş kişilik bir çekirdek yapabilmişlerdi. Şimdi de Anadolu'nun hür muhitinde o insanlar varlıklarını gösteriyorlardı, acaba bu mevcudiyet karşısında İstanbul gençliği ne yapacaktı? On küsur senelik hürriyet idaresinin gençlik seciyesini ne derece düzelttiğini imtihan edecek bir suali, bir teklifi ortaya atmıştım. Lüzumsuz politika cereyanlarına sürüklenen irfan ordusu yine siyasî tahrikâtla Balkan Harbi istemişlerdi. Şuursuz ve siyasî tahriklerle isteriz, istemeyiz devrinde değiliz. Millet'in hürriyet ve namusu mevzuubahistir. Eğer İttihad ve Terakki idaresi gençlere bu ruhu, bu aşkı verebilseydi bugün bu teklifi benim yapmağıma bile lüzum kalmazdı. Fakat ne yazık ki gençlik sindirilmiş, ölümün de bir aşk olduğu, millet'in hür yaşaması için bu ölüm aşkının biricik çare olduğu öğrenilmemiş... Esir yaşamaktansa hür ölmek düsturunu şiar edinmemiştir. Bunu biliyordum fakat tarihin de misalile görmesi için bu güzel misaldi. Herhalde bir şey yapılmassa bile bir şey düşünülmüş, görüşülmüş olacak bir tesirden âzâde kalamayacaktı. Madem ki Türk'ül boğmak isteyenler millî teş-

kılâtımız aleyhine her şey yapıyorlardı, İstanbulda dahi bu gibiler aleyhine bir şeyler de bizim yapmak istediğimizi bildirmek dahi bir şey yapmaktı. Bugün Hey'eti Temsiliyeye bir şifre daha yazdım: «Eğer İstanbulda Meclisi Milliyi dağıtırlarsa biz de millî hükûmet tesisile bolşeviklerle fiilen teması temin etmek üzere harekâta hazırlanır teşebbüsata gireriz.». Hey'eti Temsiliyece şark hareketi plânının tatbiki, mevsimî gelmeden bile arzu edildiğinden muvafakat cevabı geldi.

10/Martta âti'deki şifreleri aldım:

Dakika tehiri mucibi mes'uliyettir.

Ankara: 8/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Dersaadette Rauf Beyefendiden mevrut şifrelerin sureti aynen zirdedir. Bu babdaki mutalaatı âlilerinin sür'atle iş'ar buyurulmasını rica ederim.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

S u r e t

Bugün Salih Paşa Meclise geldi. Dünkü kararı vechile Meclisten üç nazar almaklığı mümkün olamayacağını, kabinesini tamamen hariçten teşkile mecbur olduğunu bildirdi. Hariçten alacağı zevat için müdavelei efkârı teklif eyledi. Grup bu babda vaki olan medit müzakerât neticesinde ekseriyetin fikri bu işi bir meşrutiyet mes'elesi yapıp ipi koparmak ve hariçten olacak âzâlar için hey'eti idare ile Salih Paşanın görüşerek âmali milliyeyi tatmin edecek bir hey'et husulünü temin etmek suretinde tebellür etti. Bizim kanatimizce hariçten ne kadar iyi zevat bulunursa bulunsun esas ile muayyen selâhiyetten men eden ve Meclisi müşkilât karşısında bulunduran İstanbul zabıtasının islahını ekseriyetin haleti ruhiyesini Meclisin kat'î harekete icra edebilecek bir teşebbüse sebebiyet vermemesi bu ıztırapın muhalif taraftan gelmesini tercih eylemesi merkezindedir efendim.

İ k i n c i S u r e t

1 — Kabine şu suretle teşekkül etmiştir:

Sadriazam: Salih Paşa	Bahriye: Salih Paşa vekâleten	Evkaf: Şeyhülislâm esbak Ömer Hulûsi Ef. asalten
Şeyhülislâm: İpkaen	Nafia: Tefkik Bey asaleten	
Dahiliye: "	Maliye: " " vekâleten	Adliye: Celâl Bey asaleten
Hariciye: "	Şûrayı devlet: Abdurrahman	Ticaret ve Defterhane emini:
Harbiye: "	Şeref Bey vekâleten	Ziya Bey vekâleten
	Maarif: Apturrahman Şeref Bey asaleten	

2 — Celâl Beyin mesleğini bilmiyoruz. Bu şekil Ferit Paşaya zaman kazandırmak maksadile sarayın tertibidir. Salih Paşa bir buhrana sed çekmek suretile bu suretle vatana nafi bir hizmet yaptığı itikadındadır. Bizim fikrimiz: Bu kabineye itimad vermemektir. Ve bunu grupta temin etmek için çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi el'an mevcuttur. Ona nazaran vaziyetin teemmül buyurulması maruzdur.

3 — Şayanı dikkat olarak şunu da arz edelim ki Salih Paşaca Meclisi Meb'usan dahilinden nazır almaklığın ademi imkânı anlaşıldıktan sonra hariçten alacakları zevatın tesbiti için grubun fikrini istihrac edecekti. Halbuki ahiren bundan da sarfınazar ederek esasen maruz kabineyi kendiliğinden teşkil eylemiştir, efendim.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Ankara: 8/7/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Dersaadetten alınan malûmat arz olunur. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

İngilizler Cemiyeti Ahmediye ile resmen itilâf eylemiş ve tertibatı ihtifâlkârenenin ilk asarı müşahede edilir edilmez gerek nakid gerek eslâha ve mühimmat hususunda kendilerine vâsî mikyasta yardım edeceklerini ve suikast tertibatına kat'iyen göz yumacaklarını ve firarlarını da teshil eyleceklerini beyan etmişlerdir. Yalnız Loit Corc'un müfrit Türk düşmanı olması hasebile binnetice Türkler aleyhinde verilecek bir karar muvacehesinde kıymetlerini kayb edeceklerini ileri sürmeleri üzerine nasıl ki Fransada Piyer Loti efkârı umumiyeyi Türkler lehine imale etmiş ise Türk muhibbi İngilizler vasıtasile aynı rolün İngilterede de ifasına çalışacağını ve Loit Corc'un ıskat edilip yerine Türk muhibbi bir kabine getirileceğini ve Kuvvayı Milliye ile bu kuvvete istinad eden hükûmetlerde ittihadcılık zihniyetinin mevcut olmasından ve harbin uzamasına da bunların sebebiyet vermesinden İngiltere efkârını tatmin etmek halen mümkün olmadığından her halde bu yeni teşkilâta istinaden mevkii iktidara gelecek İngiliz muhibbi bir kabine ile Türkiye menafiine muvafık sulhün temin edilebileceğini cevaben ifade eylemişlerdir.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Şu mutalaatımı yazdım:

Erzurum: 10/Mart/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsustur.

C. 8/Mart/1336 Hey'eti Temsiliyeye:

1 — Ahvali nasıl görüyoruz: Bütün ecnebi matbuatı ve itilâf hükûmetlerinin etvar ve harekâtı pek sarîh gösteriyor ki hakkımızda yapılan imha plânile Meclisi millimizin toplanmasından sonra dahi kemafıssabık hatve be hatve yürünüyor. Bu plânın hututu asliyesini evvelâ kürdü, hattâ çerkesi ayırmak, Türkleri biri birine düşürmek, Anadoluyu paylaşmak, en sonra da Endülüsteki gibi Engizisyon mezalimini tatbikle Anadolu da Türklüğü ve islâmı bitirerek Rum ve Ermeni gibi kendilerine sadık kültürlü yapmaktır. Bu plânın tatbikini Kuvvayı Milliye tehir etti, bolşevizm galebesi ise bir mâni olarak tebellür etti. Bolşeviklerin Kafkası aşmaları tahassül edecek netice muhayyel olan bu mel'un plânı alt üst etti. Ve değil Türklük, belki İslâmın zarurî ittihadına sebep olacak korkusu esas plânı ilk fırsatta talikan daha basit ikinci bir plân tertip ettirdi. O da Anadolu'nun bolşeviklerle ittifakına karşı Boğazları ve garbî, cenubî Anadolu parçalarını elden kaptırmamak ve bu suretle bugün Rus milletine tatbik muvaffak oldukları birbirine vuruşturmak plânını tatbik etmek. Yani Anadolu Bolşeviklerle birleşince İngilizden ziyade İngiliz olan mel'-

unları Türk hükûmeti diye tanımak ve başta padişah olmak üzere hükûmet nüfuzile toplayabilecekleri kuvvetle bir hattı müdafaa yapmak, bir Türk Denikini ordusile tehlikeyi tutmaya çalışmak. İşte bu son ayların bütün ihzaratı Türk Denikini olmak üzere Kiraz Hamdi, Süleyman Şefik gibi bir namussuz cenerali ve ordusunu tedarik ve bunlara sahai harekât olacak araziye temin ve oradaki efradı milleti bu alçaklar ordusunu hazim ve kabul edecek bir hale koymaktır. Zamanında bu işlerin pürüzsüzce yapılabilmesini temin için iş başına geçecek sadakat ve hamakati mücerrep Ferit Paşa kabinesine şimdiden her türlü esbabı icraiye ve eşhası lâzimeyi ter-tip ve tesbit etmek de bu son ayların müstesna faaliyetleridir. İşbu eşhas bittabi polis, jandarma devairi ile beraber bütün nezaretlerin şekil ve istifleridir. Romanya ve Lehistanın bolşeviklerle sulh akdi ihtimali itilâfı şaşkın bir hale koymaktadır. Nereye baş vuracaklarını bilemeyen bu zümre bolşeviklerle bizim irtibatımızın husulünden evvel kabine buhranı yaptırmak ve neticede işi ele alarak bütün Türkiyeyi Denikin yapmayı ümit ederek fiiliyata geçmek istedilerse de ademi muvaffakiyeti görünce tekrar gizli mesaiyi tercih ettiler. Balâdaki mutalâata nazaran kabine ancak bir köle gibi zaman geçirmesi ve icabında Ferit Paşa kabinesi iş başına gelince her şeyin matlûp vechile yerinde bulunması itilâf hükûmatının esas düşüncesi ve tedbiri olması pek tabiidir. Şu halde kabineye Kuvvayı Milliyeve sadık ve faal kimseleri sokturmayacakları gibi kabine erkânı meyanında ibrazı faaliyet edenleri de ya şahsan veya olduğu gibi toptan istifaya mecbur ettireceklerdir. İşte milletimizin bugünkü ahvali umumiyesi ve hususiyesini böylece gördükten sonra yapılacak tedbirleri arz edelim:

2 — Milletın yapması lâzım gelen işler: Ferit Paşa ve emsali bir kabineyi iş başına getirmemek ve son zamana kadar Kuvvayı Milliye teşkilâtını tarsin ile beraber İstanbuldan kıymetli insanları ve hattâ eşya ve malzemeyi Anadoluya atmak, kıymetli meb'uslarımızın ve zatların hini hacette kaçabilmelerini temin etmek, suk-kastlere, tevkif ve nefilere karşı müteyakkız ve tedbirli bulunmak ve mukabil şedit tedbirler esbabını daima hazır tutmak, gazete ve risaleciklerle ve hususî mektuplarla milletın içinde bulunduğú tehlikeyi ve düşeceği uçurumu umum efradı millete anlatarak fikir ihtilâfını kaldırmak muhalefeti yalnız namuzsuz ve vicdanını itilâf parasına satanlara hasrettirmek. En mühim bir iş de şimdiden hiç bir taahhüde girmemek şartile bolşeviklerin bir an evvel Kafkasları cenuba aşmasını temin için kendilerini bir münci gibi bekleyen milyonla halk olduğunu kendilerine anlatmaktır. Bu hususta icab eden teşebbüste bulunmaklığım için hey'eti celilelerinin mutalâalarına intizar eylerim. Hükûmetin de yapacağı bazı işler vardır. Bunu bugünkü hükûmet pek faydalı yapabilir. Bunun için her zaman verilmesi mümkün olan ademâ itimad kararını mücbir ahval için muhafaza ederek hükûmete itimad beyan etmek ve Salih Paşanın sözünde durmaması esbabını araştırmakla beraber hoş görmek muvafık olur. Bu kabineye iyilikle mümkün mertebe yaptırılacak işler şunlardır: Anadolu-nun ve mümkün mertebe İstanbulun dahi köhne ve namuzsuz memurlarını iyilerile tebdil etmek, Anadoluya kıymetli ümera, erkânıharp zabiti, zabıt ve doktor, memur, para ve eşya göndertmek, her türlü şekavete karşı şedit davranmak.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

12 de şu cevabı aldım:

Ankara: 11/12-3-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Kabineye itimad edilmesi hakkındaki fikriniz bizim de mutalâamıza tevâ-fuk ediyor. Ancak yeni kabinenin icraatında muhalifi maksad noktalar görölüp bilâ-

hare bunun önüne geçilemezse Meclisin ademi itimad hususunda noktai nazarına iştirâk etmemekle ve Meclisi itimada teşvik eylemekle kabinenin yolsuzluklarına sebebiyet vermiş addedilmemiz ihtimali vardır. Binaenaleyh kabinenin Meclisce mazharı itimad olup olmaması hususunda ekseriyet grubuna hiç bir mutalâa dermeyan etmeyerek serbest bırakmayı tercih eyliyoruz.

2 — Bolşeviklerle temas ve muhabere için buradan ayrı bir hey'et izamına lüzum görmüyor musunuz? Hey'eti Temsiliyenin şarkla temas hususundaki noktai nazarı malûmuâlileridir. Binaenaleyh bu işin icabında bizimle de muhabere ederek bizzat zatiâlileri tarafından görülmesini münasip görmekteyiz. Başka bir mutalâaları varsa iş'arı mercudur. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Bolşeviklerle konuşulacak esasın madde madde tesbiti lâzımdır. Noktai nazar umumidir. İntizar ettiğim yeni malûmat geldikten sonra Hey'eti Temsiliyeden soracağım. (1). Kabinenin ve Meclisin ömrü sayılı günlerde olduğuna zerre şüphem yok. Zannediyorum ki bu mühlet de hazırlıklarını ikmâl etmek içindir. Salih Paşa kabinesine Meclis ademi itimada teşvike muvaffak olurlarsa Padişah vasıtasile şedit hareketi haklı göstereceklerdir. Ben lâzımı gibi vaziyeti teşrih ve yapılması muktezi işleri defaatle yazdım. 11 Martta hazinedeki mücevheratın ecnebi ve muhtekirlere kaptırılmaması için Anadoluya nakli lüzumunu yazdım. 15 tarihli cevapta sadriazama söylenmiş ise de İtilâfın tahtı tarassudunda bulunduğunu ve böyle bir teşebbüsün aleyhimize vahim işaati mucip olduğundan şimdilik kabil olamayacağı cevabı alındığı bildirildi. 11 de yazılıp 11 de gelen samimiyet telgrafı manevî rabitalarımızı teyid ediyor:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankaraya dün akşam üzeri gelerek 12 saat kalan yeni misafirlerle sabaha kadar bilâ aram devam eden uzun müzakeratın hitamında misafirlerimiz trene binerek avdet ederlerken gözlerinizden öpmeye ve arzı hürmete müttefikan karar verdik. Mustafa Kemâl, Ali Fuat, Refet, Fahrettin, Mahmut.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Ben de bu samimiyete teşekkür ettim. 12 de şu malûmat geldi:

Ankaradan: 11/12-3-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bizzat açılacaktır.

İstanbuldan şimdi vürud eden telgraf sureti berayı malûmat aynen arz olunur. Bir suretinin 14. Kolorduya verilmesi Fahrettin Beyfendiden rica olunur.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

(1) 14/Martta sordum, fakat 16 mart hâdisesi dolayısıyla cevap gecikti, nihayet 4 madde üzerine ben bir teklif hazırladım, bu kabul olundu ve bu esasta anlaşma oldu.

S u r e t

Dün akşam mevsuk İtalyan menabiinden şayanı itimad bir zata vaki olan mahreman ihbaratta mümessillerin dün badelzeval ictima ederek Londradan gelen Dersaadetteki Kuvvayı Milliye rüesasının tevkifi emrini havi olan mes'eleyi tezekkür eylediklerini binaenaleyh bu gibi zevatın bir an evvel Dersaadetten uzaklaşmaları âcab eylediği iş'ar kılınmıştır. Biz bunu ya Mutelifinin bir blöfü veyahut Meclisi Millinin feshini müntebih olarak Ferit Paşanın mevkii iktidara getirilmesi gibi ikâ şıkka hamlediyoruz.. Birinci şıkla bu gibi zevatın firarı neticesinde bir iskandal yapararak teemmülü emel olmak, ikinci şıkla da ademi itimad vererek Meclisi fesh ve vasî bir tevkifat yaparak İtilâf devletlerinin de müzaheretile saltanatı hükûmet ile birlikte milliyetperverlerin aleyhine hareket etmektir. Tabii her iki ihtimale karşı da buradan hiç bir yere gidilmeyecek, işin sonuna kadar vazifei namus ifa kılınacaktır. Salih Paşa bu hali bilerek sebep olmaktadır. Binaenaleyh evvelce de arz eylediğimiz vechile bu renksiz yeni kabinenin ıskatı için son derece çalışacağız. Ve muvaffak olacağımıza eminiz.

2 — Mevsuken istihbar olduğuna göre Allenbi mütareke zeylinin Yaver ve Reşit Paşalar tarafından hükûmet namına Tevfik Paşa kabinesi zamanında imza edilmiştir. Ele geçince sureti takdim kılınacaktır.

Rauf

Bu vaziyette kabine ile uğraşmak bence hatadır. Elde kalan mahdud günlerde teklifim vechile istifade olunması daha hayırlı olur. İkinci maddede zikrolunan zeyilden Erkânıharbiyei Umumiye reisi sanisi Kâzım Paşanın da haberdar olduğunu zannedenler bulunduğuundan Hey'eti Temsiliyeye yazdım. Anzavur ve mukabil teşkilât hakkında da şu malûmat geldi:

Ankara: 11/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İstanbuldan alınan malûmat aynen arz olunur. Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

1 — (Anzavura karşı açılan son harekâtı taarruziyeden ve neticenin ademi muvaffakiyetlerini mucip olmasından ve ihrak edilen köylerden dolayı Çerkesler pek müteessirdir. Bu hâlata sebebiyet verenlere Kuvvayı Milliye rüesasının münferiden katillerine karar vermişlerdir. Vasıf, Rauf, Bekir Sami Beylerin katli hakkında Adapazarlı Kâzımın biraderi Hikmet deruhde etmiştir.)

2 — Gümülcineli İsmail, Debre meb'usu sabıki Şahin ve Karahisar Binbaşı Akif dün bir ictima yaparak ayrı bir grup halinde Bursa dahilinde mukabil ve Kuvvayı Milliye muhalif bir teşkilât yapmaya karar vermişlerdir.

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

12/Martta Kafkasya hakkında bir çok doğru malûmat toplandı. Azerbaycanlı - Bizim orduda Harbi Umumide fahri binbaşı idi - Yusuf Ziya Bey Bakû'dan Erzurum'a geldi. Bir maktar silâh ve yirmi küçük za-

bit ve zabıt tefrik ederek Oltu'da millî teşkilâtı tevsi ettireceğim. Bunun verdiği malûmat: Nuri Paşa müsavat hükûmetile beraber bolşeviklerin gelmesine taraftarmış, bolşevikler Rostof'tan cenuba muvaffakiyetli harekâta başlamışlardır. İstavropolu zapteden bir kolda iki islâm alayı da varmış, bu kol 4000 esir, 52 top iğtinam etmiş ve Kafkasya'yı da işgal ve 4000 esir alınmış. Bu malûmatı her tarafa bildirdim. Trabzonda 3. Fırka kumandanından da âtideki şifre geldi:

Trabzon: 11/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Temmuzda Krasnovodsk üsera garnizonundan firar ederek bugün Trabzona muvasalat eylemiş olan 50. Alay Kumandanı Kaymakam Gani Bey, doktor Fuat Beyin Bakû'dan yazmış olduğu 7/Mart/1336 tarihli bir mektubunu getirmiştir. Mektubun hülâsası bervechi zir maruzdur:

Fuat Bey iki gün evvel... Dağıstan'dan Bakûya avdet eylediğini yazdıktan sonra vaziyetin pek buhranlı olduğunu ve Azerbaycan hükûmetinin temamilen İngiliz siyaseti takip eylediğini ve İngilizlerin de maksadının Gürcü ve Ermeni ve Azerbaycandan ibaret vücude getirilecek bir grupla bolşeviklerin harekâtını durdurmaktan ibaret bulunduğunu zikrederek mektubuna bervechiâti devam etmektedir: Azerbaycan bir taraftan İngiliz siyaseti takip etmekle beraber bir taraftan da Zengezor Ermenileri islâm köylerini tahrip ve Kars Şuragel taraflarında katliama devam etmektedirler. Azerbaycan hükûmeti bütün bunlara karşı Ermenileri konferansa çağırmaktan başka bir şey yapamıyor. Elviyei Sülüsenin kendi vesayeti altında Maverayı Kafkas Konfederasyonuna girmesi şartını kabul ettiğini ileri süren Azerbaycan hükûmeti bugün Batumun Gürcistana ilhakını kabul ediyor. Ve bütün bunlar Azerbaycanı idare eden Müsavat Fırkasının İngilizlerden emir almakta olduğunu gösteriyor. İngilizler Şimalî Kafkasyada da bolşeviklere karşı hareket edilmesi için tahrikâta bulunuyorlar. Ve Azerbaycan hükûmeti şimdiye kadar şimalî Kafkasa bilâşart yapmakta olduğu muaveneti badema bolşeviklerle birlikte çalışmamak ve Sovyet esasını kabul etmemek şartile yapıyor. Ve Azerbaycanın bu yolda vaki olan teklifini Nuri Paşa kabul etmek zaafında bulundu. Ben Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni ve Emperyalizmden kurtarmak için Sovyet esasının kabulünü lâzım görüyorum. Sovyet esasını kabul edilince Elviyei Sülüsedan başka Ahışa, Burcalı da kendi seçtiği Sovyet taraflarından idare edilecektir. Ve Gürcü istilâsından kurtarılacaktır. Binaenaleyh ben bolşeviklerle beraberim. Türkiye haricindeki müslümanların bolşeviklerle beraber çalışmaları ve sovyet esasını kabul etmeleri lâzım geleceğini Dağıstan'da umumî icimalarda söyledim. Bu halk üzerinde büyük tesir yaptı. Bolşevikler Rostof'tan Vilâdikafkas istikametinde ilerliyorlar. Tribhariski ve Kafkas Kayayı aldılar. Diderhen istikametinde ilerleyen kuvvet Kılar'ı bir ay evvel aldı. Grosno üzerine yürüyor. 15 gün sonra bolşevik donanması, Volga açılacağından, Hazerde gezinebilecektir. Türkistandan ilerliyen kuvvet Krosnovosk'u aldı. Fuat Bey Türkistandan yeni bir haber alamadığını ve mamafi Türkistanda İslâmların bolşeviklerden memnun ve bolşeviklerle teşriki mesai eylemiş olduklarını ve bolşevikler Türkistanda programlarını tatbik etmeyerek yalnız Şûra teşkilile iktifa eylediklerini ve yakında mevsuk malûmat alırsa vereceğini yazmakta ve mektubuna nihayet vermektedir.

2 — Gani Bey Nuri Paşanın Azerbaycan hükûmetinin Dağıstan hakkındaki teklifatını kabul eylediğinden Dağıstan'da kendisine karşı nahoşnudi hasıl olduğunu ve

Nuri Paşanın terke mecbur kalacağını ve yerine Halil Paşanın geleceğini işittiğini söylemiştir. Gani Beyin ayrıca vereceği malûmat derdesti arzıdır.

3. Fırka Kumandanı

Rüştü

Doktor Fuat Sabit Beyin asıl vazifesi Kafkasya ahvalini bildirdikten ve noktai nazarımızı lâzımgelenlere bildirdikten sonra Moskova'ya gitmekti. Bakû'dan 29/Kânunuevvelde yazılıp pek geç olarak bana gelen mektubunda: Nuri Paşanın Azerbaycana gelmesi zararlı bir vaziyet ihdas ettiğinden bir ay daha kalmaya mecbur oldum. Türkistana bir arkadaşı gönderdim, diyordu. Bu mektubunda mühim olarak şunu da yazıyordu: «İngilizler İran ile Azerbaycan konfederasyonu yapmak bile istiyorlar. İran ellerinde olduğundan bu suretle Azerbaycanı da tabiiyetlerine almaya çalışıyorlar. İleride bir buhran olacaktır. Ya İngilizlere temayül veya bolşeviklere temayül edecek bir kabine mevki iktidara geçeceği muhakkaktır. Bolşevikler eski hatalarını tamir edecek bir yol tutmaya başladıkları anlaşılıyor. Rusyada intihabata yalnız komünist programını kabul edenler amele ve askeri işti-râk ettirdikleri halde Türkistanda zengin fakir herkesi intihabata işti-râk ettirdiler. Ve Müslüman Türk âleminde millî hareketlerin meydana almasını kabul ettiler. Bu fikir Moskovada sekizinci beynelmilel kongrede mevzu bahis oldu. Rüesadan Buharin: «Bolşevikler ancak o milletlerle münasebata girebilir ki orada komünizm tatbik olunsun» diyordu. Lenin bu fikri garp hıristiyan âlemi için kabul etmekle beraber Türk ve müslüman âlemi için yalnız Avrupanın kapitalist ve emperyalist kuvvetlerine karşı kıyam etmeyi kabul eden her hangi bir hükûmetle temas ve münasebete girmeye taraftar olduğunu bildirdi. Ve kongre bu fikri kabul etti. Gönderdikleri beyannamelerde Kafkasya'da Dağıstan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın da istiklâlini tanıyacaklarını bildiriyorlar. Ermeniler kapitalist devletlere dayandıklarından ve Taşnaklar emperyalist gayelere sarakarak hiç hakları olmadığı ve ekseriyeti haiz olmadıkları yerlerde hükûmet sürmek istediklerinden Ermenilerden hiç bahis yoktur.»

11 de Batum muhabirimizden gelen malûmat: «Batum'da bolşevikliğin ilân kabildir. Selâmet de bundadır. Bura bolşevikleri Batum ve mülhakatını işgal edecek derecede kuvvetlidir. Biz bunu başa çıkarabiliriz». 12 de verdiğim cevapta muvafakat etmedim ve: «Henüz İngilizlerin tahtı işgalinde bulunan Batum gibi bir şehirde vakitsiz yapılacak bir hareketin aksi bir netice tevhit edebileceği nazarı dikkate alınmalıdır.» dedim. Bolşevikliğin ilânı düşüncesi Gürcü esaretine girmemek için islâm cemi-yetince düşünölmüş en son bir tedbirdir. Bunlar bu cereyana mütemayil bulunan mülhakat ahalisile Batum'da bulunan ve kısmı küllisi bolşevik zihniyetile meşbu olan köylüler ve amele sınıfile birleşerek bolşeviklik ilânına hazırlanmışlar. Boşeviklik ilân edilirse şehirde nisfı silâhli olmak

üzere on bin, mülhakattan on beş bin bolşevik çıkabilecekmiş, Çürüksular Türkiye menafii için icab, ederse Gürcistana dahi bolşeviklik sokabileceklermiş. Bir taraftan da Batum islâm ekseriyeti bilâkaydu şart Türkiyeye ilhakı arzu etmekte imişler. Batum ve Poti civarında dahi aynı zamanda bolşeviklik ilânile Suçi civarındaki bolşevik taraftaranile irtibat tesisi mümkün imiş... Bir taraftan da şu malûmat geldi: Denikin bakiyyetüssüyufu Batum'a çıkmak teşebbüsünde imiş. Bu malûmatla beraber Batum'da İngilizlerin de henüz mevcudiyetinden bolşeviklik mes'elesinin İngilizler veya bolşevikler tarafından bir teşvik olduğunu, neticede oradaki islâmların vaktinden evvel mahvolacaklarını düşündüm.

13 Martta Erzurumun istirdadı senei devriyesi merasimile meşgul olduk. Ali Radi kışlasındaki asker ve halk ile parlak bir surette tesid ettik. 14/Martta Hey'eti Temsiliyeye şark ahvali ve buna karşı müsbet maddelerle anlaşmak hususunu şöyle yazdım:

Erzurum: 14/Mart/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsustur.

C. 11/12 - 3 - 1336. Hey'eti Temsiliyeyedir.

1 — Şark ahvalile ve bolşeviklerle temaslar tıpkı mutalâai âlileri vechile buradan ve vesateti âcizi ile yapılması en eslem ve ifrat ve tefritten mümkün mertebemasun bir tarik addediyorum. Bakû ile temasım pek muntazamdır ve en yeni ve sahih malûmatı almaktayım. Ayrıca bir hey'et göndermeye lüzum olmayıp şimdiye kadar birbiri ardınca gitmiş olan kimseleri ledilhaca bir veya iki kişi ile takviye ve tezyid eylemek kabildir. Binaenaleyh bugün müttehit olduğu ve mutabık kaldığı üzere devam edilecek ve alınacak malûmat üzerine Hey'eti muhteremeleri ile muhavere ve icabına müsaraat olunacaktır.

2 — 7/Mart/1336 tarihile Bakû'dan ve 9/Mart/1336 tarihile Bakû'dan mühim malûmat Denikin ordusunun Karadeniz sahili aksamında da fena halde bozulduğu ve fakat bakiyeti süyufunun Batuma çıkarılmak üzere olduğunu bildiriyorlar. Denikin ordusu Batuma çıkarıldıktan sonra alcağı hattı hareket ve o kuvvetin miktar ve mevcudu ayrıca cayı bahis ve tetkik olup herhalde bolşeviklere karşı gürcülerle beraber Kafkas dağlarında yeni bir cephe yapmaya çalışacaklardır. Gerek bunu ve gerekse bolşeviklerin memleketlerine tahribat yapmasını nazarı dikkate alan Azerbaycan hükmeti hazırası adeta bolşeviklerden pek çok ictinab etmektedir. Denikin gibi İtilâf devletlerinin her türlü müzaharetine uğrayan büyük bir orduyu perişan eden bolşevizm karşısında yanlış bir hareket veyahut mukavemet eseri bir daha Azerbaycanı kurtaramayacak şekilde tahrip ve perişan eyleyebileceğini ve binaenaleyh ona göre vaziyet almak ve hazırlıkta bulunmak lüzumunu müstacel vesait ile Azerbaycana iblâğ eyledim. Bu hususta bizim de noktai nazarımızı öğrenecek olan Azerbaycan hükümeti nezdinde hüsnü tesir edeceğine eminim. Şu ahval ve vaziyet karşısında 10Mart/1336 tarihinde yazdığım tafsilâtı nazarı dikkate alarak bolşeviklerle temasta veyahutta onların harekâtını teshil ve tesri'e medar olacak teklif ve münasebetin şekil ve vaziyetini açık olarak buraya yazarsanız ona göre serî bir tevessül yapılır ve garpte İtilâf devletlerinin aleyhimizdeki zunun ve harekâtı ve her gün bir suretle daha tavazzuh eden tazyikat karşısında daha müsbet ve daha müdeb-

bir hareket edilmiş ve mechuliyetlere binayı âmal edilmemiş olur. Binaenaleyh mu-talaa ve izahatı serialarına intizar eylediğim maruzdur.

3 — En sahih malûmata göre Enver Paşa son günlerde Berlin'den Moskova'ya gelmiş olup kendisi henüz Hindistan cephesine hareket etmemiş ve maahaza bütün harekât ve istilâ müşarüleyh nam ve unvanile yapılmakta ve Moskova'dan tertip edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Rusya ve Türkistan matbuatının Lenin'in intişar eden bir beyannamei umumisinde Enver Paşanın cihanı islâm için bir halâskâr namile yâd ve kendisi silâhsız Napolyon ismile tevsim olunmaktadır. Bu malûmatı verenler mezkûr beyannameyi bizzat okuyanlardır.

Kâzım Karabekir

Azerbaycandaki adamlarımız vasıtasile Azerbaycanlıların bir daha nazarı dikkatini celp ile «Denikin'in bir işe yaramayacak olan bakiyyesi gelmeyeceğini gelse dahi dağılıvereceğini ve bu ordunun yüz binlerce kuvveti İtilâf Devletlerinin her türlü muavenetlerine mazhar olmuşken perişan oldukları unutmamalarını izahla bolşeviklerle anlaşmalarını ve yanlış bir hareketlerinin Azerbaycanı tahrib ve perişan eyleceğini» birkaç kanaldan bildirdim. 9/Mart tarihli de dahilî vaziyetimizi ve Kuvvayı Milliyeye İstanbuldaki aleyhtarlığı da bildirerek şunu da ilâve ettim: «İkbahara karşı bolşevikler gelecek ve Türkiyede bolşeviklik olacak nazariyatile Türkiyeyi ve payitahtını vaktinden evvel ezmeğe sebepler aramaktadırlar. Ağlebi ihtimal meclisi fesh ile dağıtacaklardır. Bolşevik harekâtının Kafkasları aşması menfaatimizdir.» 12/Martta yazdığım Nuri peşe ve Azerbaycan hükûmetine nasihat olup aynen şudur:

(Halil ve Nuri Paşalara Hacı Ali namı müstearile yazdığım:)

Bolşeviklerin Dağıstan ve Gürcistan hududlarında ve sevahil mıntakalarındaki harekât ve muvaffakiyatı pek ziyade inkişaf etmektedir. Buna karşı İngilizlerin plâ-nı mucibince bolşevizm harekâtını bizim memleketimize ve Arabistan ile daha ce-nup mıntakalara sirayet ettirmemek ve Kafkas'ta seddini husule getirmek için Azer-baycan ve Gürcistan hükûmetlerinin bolşevizme muhalif ve bu noktai nazardan İn-gilizlere tamamen mümaşetkâr görüldüğü haber alınıyor. Nuri Paşanın da bu ka-rara temayülü şayiisi her tarafta teessürü mucip olmaktadır. İtilâf devletlerinin se-vahili boyunca her türlü maddî ve manevî muaveneti fevkalâdesine mazhar Denikin gibi bir orduyu mahv ve perişan etmek kudretinde bulunan ve bilhassa içlerinde külliyetli islâm teşkilâtı olan bolşevik ordularına karşı İngiliz zihniyetile mukavemet edilir de tarafeyn arasında bir kere silâh patlarsa neticenin ve cereyan edecek hâdi-satın Azerbaycan için pek elîm olacağı muhakkaktır. Farzı muhal olarak mukavemet edilsen dahi bugün itilâf hükûmetleri hâlâ hükûmetimizle sulh akdetmediler. Av-rupa gazetelerine ve şayiata nazaran Türkiyeyi aralarında taksim edecekleri ve sonra da müstemleke askeri gibi milletimizi şurada burada sarf ve harcedecekleri ve bir taraftan da Ermeni ve Yunanlılara katliama müsaade edecekleri sureti kat'iyede an-laşılıyor. Türklük ve islâmlık böyle hatırnâk bir merkezde iken Azerbaycanın ve Dağıstanın bolşeviklere karşı muhalif bir vaz ve tavır almalarındaki vahamet âşi-kârdır. Ancak Azerbaycanda şimdilik İngilizlere karşı zahirî bir tavır ve vaziyetin alınmış olduğunu tahmin ile müteselliyiz. Herhalde fiilen temas vukuunda bu hattı hareketi tebdil ile hakikî vaziyetin icab ettirdiği ciddiyetin tatbik edileceğinden emi-

niz. Bu babda serian tenvir buyurmanızı hassaten rica eylerim. Hürmetlerimizi takdim eyleriz. 12/Mart/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Şevket Turgut Paşadan aldığım şifreye verdiğim cevap Kafkas hükûmetleri hakkındaki son malûmatı haiz olduğundan Hey'eti Temsiliyeye ve Kolordulara da yazdım:

Müstaceldir.

Harbiye: 13/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Dersaadet matbuatında Kars ahaliî islâmiyesi hakkında Ermeniler tarafından yapılan mezalime lâkayit kalamayacağını müş'ir bir notanın Azerbaycan Hariciye Nezaretinden Ermenistan Cumhuriyetine verildiği ve bilmukabele Ermenistan Hariciye Nazırı cevabî notasında evvelâ bu hususun Ermenistan umuru dahiliyesine müdahale teşkil ettiğini beyandan sonra keyfiyetin doğru olmadığını bildiriyor. Jamanak gazetesinden naklen bugünkü Türkçe gazetelerde görülen malûmata nazaran da Azerbaycan hükûmetinin resmen Ermenistana ilânı harb ettiği münderictir. İhbaratı vakianın derecei sıhhati hakkındaki malûmatın âcilen iş'arı mercudur.

Nazır namına

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Şevket Turgut

Cevabım:

Erzurum: 15/Mart/1336

Harbiye Nezareti Celilesine

C. 13/Mart1336 ve İstihbarat: 1208 Şifreye.

1 — Ermenilerin Kars vilâyetine tâbi Çıldır, Akbaba, Zarşan ve Şuragel ahaliî islâmiyesine yaptıkları kital ve mezalime lâkayit kalamayacağını müş'ir bir notanın Azerbaycan Hariciye Nezaretinden Ermenistan hükûmetine verildiği hakkındaki istihbarat doğrudur. Fakat, Azerbaycan hükûmetinin Ermenistan hükûmetine resmen ilânı harb eylediği hakkında Jamanak gazetesindeki neşriyatın aslı yoktur. Bu münasebetle istihbaratı mevsukaya nazaran Kafkasyadaki son vaziyet hakkında malûmatı âtiyeyi ikinci maddede arz eylerim:

2 — Bolşeviklerin Rostof cenubundan Stavropola kadar uzayan Denikin cephesine karşı şubat bidayetinde ufak tefek keşfi taarruzilere başladıkları sıralarda İngilizler, bolşeviklerin harekâtını ademi muvaffakiyet halinde göstererek ve bazı menafi vererek Gürcistanla Ermenistan arasında bir itilâf akdine muvaffak olmuş ve Yeşilordunun isyanına Gürcülerin iştirâk etmemesini temin etmiştir. Bu itilâfı müteakip Gürcistan Cumhuriyeti Ardahandan Batuma kadar olan muntakayı işgal için hazırlanırken diğer taraftan Ermenistan da Kars taraflarındaki islâmiyeye karşı pek vahşiyane kitallere başlamış ve Azerbaycan tarafından verilen mezkûr notanın sebebi de işbu faaliyet olmuştur. Ahval bu merkezde iken, mart ibtidasında bolşevik taarruzları ve Karadeniz sahilindeki Yeşilordunun harekâtı vasia ve şedidesi ile bozulan Denikin ordusu kaçırabildiği eslâha ve mühimmatını Batuma çıkarmaya başlamış ve Denikin cenerallerinden Eşfora ile Romanofski, Novorosisk'ten Batuma gelmiş ve bolşeviklerin önünden kurtulabilecek Denikin ordusu bakiyetüssüyufunua da Batuma geleceği anlaşılmıştır. Bundan başka Denikin'in Mart ibtidasında başla-

yan son inhizamını müteakip Dağıstan hükûmetinin Ermenistan ve Gürcistan hükûmetlerine verdiği mevzuken istihbar kılınan bir notada Dağıstanın istiklâl ve hürriyeti namına Denikin ile çarpışarak onu mahv ettiği ve şimdi Kafkas hükûmetleriyle dost geçinmek isterse de gayesinin temini husulüne mâni olmak isteyenlerle her vakit çarpışacağı zikredilmiştir. Binaenaleyh, mart iptidasından itibaren şimalî Kafkasyada inkişaf etmiş olan bolşevik muvaffakiyatı ve bu muvaffakiyetleri takiben de Dağıstanın aldığı vaziyet karşısında Şubat ortalarında akdedilmiş olan Ermeni - Gürcü itilâfının devam edip etmeyeceği ve bu iki cumhuriyetin nasıl bir hattı hareket takip eyleyeceği meşkûktür. Herhalde Kafkasyadaki vaziyeti siyasiyenin peyderpey inkişaf etmekte olan yeni ve pek mühim bir safhaya dahil olduğu görülmektedir.

Kolordulara, Bahrisefit Mevkii Müstahkemi Kumandanlığına

Nezreti Celileye arz edilen şifrenin sureti berayı malûmat Kolordulara ve Bahrisefit Mevkii Müstahkem Kumandanlığına arz olunur.

Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Vaziyeti umumiyemiz hakkında gelen 15/3/1336 tarih ve 83 No. lu matbuat hülâsasında da şu malûmat vardır:

1 — Hariciye Nazırı Lord Gürzon Avam Kamarasında mühim bir nutuk irad ederek âtideki sözleri söylemiştir: «Müttefikler, Türklerin İstanbulda ibkasma karar verdi, Trakyadan sonra Kilikya'yı Fransızlara teslim ettik. Fransızlar Maraşta muhasara edilerek faik kuvvetler karşısında çekilmeye mecbur oldular. İnsanca pek çok zayıat olmuştur. Azîm ve menfur cinayet sabit olmuştur. Derakap mümessilerimiz Türkiye hükûmetine müracaat etti. Elimizde mevcut delâile nazaran son zamanlarda İstanbulda küstahlık ve meydan okumak hususundaki zihniyet tezayüd ettiğinden bu hal istikbal için fena bir alâmet olmaktadır. Anadoludaki Kuvvayı Milliye ile payitaht arasında layenkati muhaberat, asker ve silâh irsalatı vuku bulmuştur. Türk zabitleri sokaklarda mafevkleri tarafından verilen emirlere ittiba için olduğu tezahür eden ef'al ve harekâta ictisar ediyorlar. Rus Ermenistanında Erivanda bir Ermeni hükûmetinin esası vaz edilmiştir. Denizden bir mahrecile Ermenistan teşkilini arzu ediyoruz. Türkiye muahedesinin bu ayın nihayetine doğru ikmâl edileceğini ümit eylerim. Öyle bir vaziyet hasıl olmuştur ki müttehiden hareket eden müttefikler başka yerlerde kitaller vuku bulduğu sırada İstanbulda kendileriyle istihza edilmesine daha fazla imazı ayn edemeyeceklerdir. Vazifemizin en müşkil kısmı bu harap yerlerde istikbal teminine çalışmaktır.» Londra.

2 — Avrupa gazetelerinin neşriyatına göre sulhümüzün esasatı bervechiâtidir:

«İstanbul, Türkiye payitahtı olarak bırakılacak, Boğazlar kontrol altında bulunacak. Suriye, Filistin, Irak Türkiyeden ayrılacaktır. Suriyeye bazı tahdidat dairesinde istiklâl verilecektir. İzmirde, Osmanlı hu-

kuku hükümranisi altında bir Yunan idaresi teessüs edecek ve Trakya-
da Fransa himayesi tahtında mahallî bir idare husule getirilecektir. Mid-
ye-İnoz hattının hudut olması muhtemeldir. Kilikya'da Fransa, Antal-
yada İtalyan menafii iktisadiyesi temin olunacak, Van, Bitlis ve Erzu-
rundan bir parça arazi Ermenistana verilecek ve Ermenistan Karade-
nizde Batumla Trabzon arasında iktisadî bir mahrece malik olacaktır.
Ordu, hudut muhafazası ve zabita vazifesini görecektir. Umumu maliyemiz, kontrol altında bulu-
nacak, Düyunu Umumiyenin kısmı azamı, Türkiyeden ayrılacak mahal-
lere taksim edilecektir. İzmir, Edirne ve Trakya ile şark hududları hak-
kındaki mukarreratın bir daha tetkiki muhtemel görülüyor.» Vakıt

16/Mart sabahı Hey'eti Temsiliyenin 15 tarihli şu şifresini aldım:

Ankara: 15/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Dersaadetten bugün alınan malûmat âtide arz olunur:

Ş u r e t

İngilizler dün telgrafhaneyi kontrol etmişler. Yarın 16/3/1336 saat onda teşeb-
büsât vaki olacağı İtalyan menabiinden tekrar bildirilmektedir. Sadriazamm mümes-
sillere, hariciye nazırını göndererek bugünlerde mütelifine istinaden bazı meb'usların
tevkif olunacağına dair şayiât çıktığını söyleyerek ve anlatarak arzı malûmat eyledi.
Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

III

İstanbul işgalinden Şark Harekâtı hitamına kadar

Saat 11 evvelde âtideki telgraf geldi:

Ankara: 16/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

(Bu sabah (16/3/1336) İngilizler Şehzadebaşı karakolumuzu askerimiz uykuda iken basarak altı kişiyi şehit ve on kadarını mecruh ettikten sonra karakolu ve bir taraftan da Harbiye Nezaretini ve Tophaneyi işgal ettikleri bildirildi. Bu harekâtı yapan, rihtıma yanaşan İngiliz zırhlıları bahriye efradıdır. İstanbulda fevkalâde bir halin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor. Vaziyet hey'etimizce takip edilmektedir. İstanbul ile muhaberede müteyakkız bulunulması arz olunur.)

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Zeyil: Beyoğlu telgrafhanesini de işgal ve memurlarını oradan tard etmişlerdir. Telgrafhane Dersaadet telgrafhanesini de bir saate kadar işgal edeceklerini haber almıştır.

M. Kemâl

Bu habere zaten intizarda idik. Tabii Meclisi Meb'usanın da hissesi- ne düşen recia yapılmış ve yapılacaktır. Şayanı teessür olan nokta da bu vaziyet bilindiği halde İstanbuldan kimsenin çıkmamasıdır. Tabii şimdi ele düşen düştü. Kaçanlar da talihân lûtfuna dua etsinler. Tedbirde ku- sur edenler takdire kabahat bulmasınlar. Vaziyeti muntakamın vali ve kumandanlarına tamim ettim. Haberim olmadan İstanbul ile muhabere- ye müsaade edilmemesi için Telgrfhanelere harekâtı milliye'nin bidaye- tinde olduğu gibi birer zabıt koyarak muhaberati kontrol altına almak ve İstanbul ile şifreli ve açık muhabereye mâni olmak hususu, telgraf- lardan şüpheli görülenleri bana bildirmeleri emrini verdim. Ermenilerin de bazı harekâta teşebbüsleri ihtimalini düşünerek hududlarda teyakku- zu ve Ermenistan dahilinde cereyan edecek vekayi ve harekâttan günü gününe malûmat alınması için icab edenlere emir verdim. Trabzon vilâ- yetinde anasırı hristiyaniyenin bir vak'a ihdas etmemeleri için müşterek tedbir almalarını vilâyete ve kumandanlığa yazdım. Sahillerde de teyak- kuzla beraber Trabzonun müdafaası için Fırka karargâh ağırlığı, bil- cümle mühimmatın dahile nakli ve Bayburttaki kudretli cebel takımının Trabzonda taburuna iltihakı emrini verdim. 2,15 sonrada İstanbulda İtilâf mümessillerinden vilâyetlere âtideki tamim geldi:

Beş buçuk sene evvel memaliki Osmaniyenin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihad ve Terakki Cemiyetinin rüesası Alman felkinatına kapılarak Devlet ve Milleti Osmaniyeyi Harbî Unumiyeye iştirâk ettirdiler. Bu haksız ve meş'um siyasetin neticesi malûmdur. Devlet ve Milleti Osmaniyeye bin türlü felâket geçirdikten sonra öyle bir mağlûbiyete duçar oldu ki İttihad ve Terakki Cemiyetinin rüesasını bile bir mütarekename akdederek firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenamenin akdini müteakip Düveli İtilâfiyeye gayet ağır bir vazife terettüb etti. İşbu vazife eski Memaliki Osmaniyenin bütün ahalisini bilâ tefrik cins ve mezhep saadeti müstakbelelerini, inkişafalarını, hayatı ictimaiye ve iktisadiyelerini temin edecek bir sulhün temellerini atmaktan ibaret idi. Sulh Konferansı bu vazifenin ifasıyla meşgul iken firarî İttihad ve Terakki erkânının mürevvici mefkûreleri bulunan bazı eşhas Teşkilâtı Milliye namı müstearı altında bir tertip teşkil ederek padişah ile hükûmeti merkeziyenin evamirini hiç ad etmekle netayici elimesinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, anasını muhtelif meyanında nifak çıkarmak, iane milliye bahanesile soymak gibi ef'ale cüret ettiler. Ve bu vechile sulh değil adeta yeni bir muharebe devrini açmaya teşebbüs eylediler. Bu teşvikat ve tahrikâta rağmen sulh konferansı vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul Türk idaresine kalmasına karar vermiştir. İşbu karar kulubu Osmaniyeyi müsterih edecektir. Ancak bu kararlarını Babıâliye tebliğ ettikleri zaman icrasının ne gibi şeraiti tâbi olduğunu da izhar eylediler. İşbu şerait vilâyatı Osmaniyede bulunan nristiyanların canlarını tehlikeye bırakmamak ve elyevm Düveli İtilâfiye ile müttefiklerinin kuvvayı askeriyeleri aleyhine mütemadiyen vukubulmakta olan hücumlara hitam vermektен ibaret idi. Hükûmeti merkeziye bu ihtara karşı bir dereceye kadar hüsnüniyet göstermiş ise de Teşkilâtı Milliye namı müstearı altında işbu karar bugün mevki icraya vaz edildiğinden efkârı unumiyeyi berayı tenvir nikatı âtiye tasrih olunur:

1 — İşgal muvakkattir.

2 — Düveli İtilâfiyenin niyeti makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis idarei Osmaniyede kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir.

3 — Düveli İtilâfiyenin niyeti yine Türkleri Dersaadetten mahrum etmemektir. Fakat ma'zallahü taalâ iğtişası umumî veya kıtalı âm gibi vukuat zuhur ederse bu kararın tadili muhtemeldir.

4 — Bu nazik zamanda müslim olsun gayrı müslim olsun herkesin vazifesi kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devleti Osmaniyenin enkazından yeni bir Türkiyenin ihdası için son bir ümidi cinnetlerle mahvetmek isteyenlerin işgalâtına kapılmamak ve halen makarrı saltanat kalan İstanbuldan ita olunacak evamire itaat etmek.

5 — Balâda zikrolunan teşvikata iştirâk eden eşhasın bazıları Dersaadette derdest olunarak onlar tabii kendi ef'alinden ve bilâhare o ef'alın neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mes'ul tutulacaktır. 16/3/1336

Düveli İtilâfiye Mümessilleri

Valilerden makina başında Düveli İtilâfiye Mümessilleri cevap bekliyormuş. Cevap verilmemesini valilere bildirdim. Hey'eti Temsilîyeye yazdım. Bu vaziyetten sonra İstanbuldan verilecek emirler bittabi idam kararlarımızdı. Silâhları ver, Kumandanları ver, Şu bu muntakaları tahliye edin... ilh. Halbuki gafil adamlar bu teşebbüslerle bize yardım ediyorlardı. 16/Mart Anadolu üzerine yeni bir şafak doğduruyordu. Bu bir

arife idi. Millî bir hükûmetin Ankarada her tarafa ışıklarını saçacağı bayram gelmişti. Erkâniharbiyem ve Erzurum valisi ile ve Müdafaa-i Hukuk Merkezile telgrafhaneye geldim ve Hey'eti Temsiliyeden makina başında hâdise hakkında tafsilât istedim. Vilâyetlere gelen İtilâf mümessillerinin tamimine cevap verilmemesini mıntakam valilerine tebliğ ettiğimi bildirdim. Mustafa Kemâl Paşa şu malûmatı verdi: «Bu sabah (16/3/1336) İngilizler Dersaadette Şehzdebaşı karakolunu basarak altı neferimizi şehit ve on beş neferi mecruh ettikten sonra mezkûr karakolu ve bir taraftan da Harbiye Nezaretini, Tophaneyi ve bilûmum telgrafhaneleri işgal ederek payitahtın Anadolu ile rabitasını kesmişlerdir. İngilizler, rıhtıma bahriye efradı ihracına devam etmişlerdir. İzmitte bir torpito ile gelen bir İngiliz, Birinci Fırkaya ve mahallî mutasarrıfma Dersaadette ittihaz edilen tedabiri askeriyeeye karşı hükûmetin muhafazasından şahsen mes'ul olduklarını tebliğ eylemiştir. Hey'etimiz inkışaf edecek vaziyetlere göre ittihazı tedabir eylemek üzere vaziyeti takip etmektedir. İstihsal olunacak malûmatı ve vaziyetin istilzam edeceği tedabir hakkındaki noktai nazarımızı arz edeceğiz. İşbu malûmatın bilcümle Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziye ve İdarelerine sür'ati tebliği mercudur. Hiç bir tarafta münferit teşebbüs ve harekette bulunmayarak taliimizi milletin müsterek ve azimkârane tedabirile müdafaa hususuna umumun nazarı dikkatini celp etmeyi bir vazifei vataniye ad eyleriz.»

Muhabere esnasında şu şifre de alındı:

(İstanbuldaki arkadaşların tehlikeye düştükleri muhakkaktır. Ravlinson hakkında eski kararı hatırlatırım.) M. Kemâl

Açık muhaberemiz şöyle devam etti:

Kemâl Paşa — Arz ettiğim malûmat İstanbul vaziyetini tesbite kâfi geliyor mu?

Ben — İstanbul vaziyetine tamamilen hâkim olmadık. Mühim olarak tevkif edilen zevat kimlerdir. Meclisi Millî ne haldedir. Hükûmetin şeklin nedir. Yeni bir kabine çıkacak mı ve kimler olacaktır. Sarayın vaziyeti nedir. Umumî asayiş nasıldır. İtilâf hükûmetile bu işde teşriki mesai eden zümrede kimler görülüyor?

M. Kemâl Paşa — Zatı samileri gibi azimkâr rüfekayı muhteremimizin, milletin ve ordunun başında olarak vukubulacak mesai neticesinin inşallah muvaffakiyetli olacağına itimadımız berkemâldir. İstanbul Telgrafhanelerinin İngilizler tarafından işgaline kadar aldığımız malûmatı İstanbulun Düveli İtilâfiye tarafından cebren işgali ve Harbiye Nezareti ve Meclisi Meb'usan dairesi, Tophane vesair müesseseta vaziyed edilmiş olduğuna aittir. Arz ettim. Dahiliye Nezareti ve Saray Babâliyi arayan valilere muhatap olarak daima bir İngiliz zabiti çıkmıştır. Binaenaleyh artık İstanbuldan malûmat almaya imkân kalmamıştır. Rauf Beyin dünkü tarihli tevkifata ait şifresini arz etmiştim. Ne oldukları malûm değildir. Salih Paşanın bu vaziyet karşısında çekilerek yerine İngilizlere hâdim bir kabinenin gelmesi kaviyyen memuldür. İtilâf Hükûmatı kâmilen Yunanlılarda beraber olmak üzere müştereken hareket eyledikleri anlaşılıyor. Yalnız İtalyan gayrı resmî dostluğundan bahsediyorlar. Zonguldak işgal olunmuştur. İcraata ait hususatı şifre ile arz ettim. Tensip bu-

yurursanız akşama kadar vaziyeti takip ettikten sonra akşam tekrar görüşerek tarzı hareketimizi tensip edelim. Bir çok yerlerden vali ve kumandan arkadaşlar tarzı hareket hakkında noktai nazarı soruyorlar. Şimdi Ankara eşraf ve müteberanından bir kaç yüz kişi toplanmışlar ve vaziyet hakkında tenvir etmeğlim için bendenizi davet ediyorlar. Müsaadenizle onların yanına gidiyorum. Fuat Paşa muhabereye devam edecektir.

Ali Fuat Paşa bazı talimatın şifre ile derdesti tebliğ olduğunu bildirdi. Muhabere esnasında şu şifre de geldi:

Bu telgrafı bir dakika tehir eden haini vatandır.

Ankara: 16/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

İngilizlerin İstanbulu ve Hükûmeti Osmaniyeyi işgal eylemeleri üzerine bervec-hiâti hususatın tatbik ve icrası münasip görülmüştür.

1 — Geyve Boğazının tarafımızdan işgali ve şümendöfer köprüsünün tabrihi,

2 — Geyve, Ankara, Pozanti mıntakasındaki şümendöfer hatlarına ve malzemesine vaziyet edilmek için bu hat boyundaki kuvvei itilâfiyenin silâhları alınarak tevkifleri,

3 — Konyada Anadolu hat komiser muavininin derhal şümendöferlere vaziyet ederek işletmesinin temini ve emrine itaat etmeyen şümendöfer memurlarının tedibi için tedabiri lâzime ittihazı,

4 — İstanbul ile mevcut telgraf hututunun kısmı azamisi Geyveden geçtiğinden Geyve santralının ciheti askeriye tarafından derhal işgali.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

Makina başında iken Sivastan 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyin suali üzerine âtideki muhaverelerimiz oldu:

Selâhattin Bey: — İstanbul vaziyetine karşı ittihaz olunacak hattı hareket hakkında ne mutalâada bulunuyorsunuz?

Ben — (Cevaplarımı Sivasa ve aynı zamanda Ankaraya yazdırdım.) İstanbul vaziyetine esasen bir müddettir intizar ediyorduk. Binaenaleyh fevkalâde telâkki etmedim. Mıntakamca Telgrafhaneleri sabıki misillü zabitanla kontrola aldurdım. İstanbul ile resmî muhaberatı kestirdim. Şüpheli görülen hususî muhaberata dahi müsaade etmiyorum. Bilhassa sahilde daha ziyade müteyakkız bulunmak ve anasını hristiyanıye ile vak'a çıkartmamak için icab edenlere emir verdim. Kafkas vaziyeti iyi bir surette inkişaf etmektedir. Esasen İstanbul vaziyetini bununla alâkadar görüyorum. İstanbul vak'asının teferrüatını anlamak mühimdir. Hey'eti Temsiliyeden sordum. Mıntakam dahilindeki hükûmet ve millet ve ciheti askeriye yekvücut bir haldedir. Zatiâlılilerince başka bir malûmat var mıdır?

Selâhattin Bey — (1) Üç gün sonra İstanbulda nisbî bir sükûn husulünden sonra donanmanın aynı vak'ayı Samsun ve Trabzonda da tekrara kalkması tahmin buyurulur mu? İstanbul işgalinin sırf her hangi bir sulhü imzalatmaya matuf bir hareketi basita mı yoksa Anadoluyu kâmilten Kürdistan ve Şarktan ayırmak ve hükû-

meti Osmaniyeyi mahva uğratmak hakkındaki projenin mukaddemesi mi görülüyor ve milletin harekâtı vakiaya karşı müttehiden her taraftan red etmesi ve bu şekli olsun faideli bulunuyor mu? Sükûnu mutlak iraesî daha mı doğrudur. Son suret bir kabul addedilemez mi? (2) Hututa vaziyet buraca da yaptırılacaktır. Sahil boyundan giden hattı Ereğli ilerisinden vaziyet ettirmeyi Ankaraya yazacağım. (3) İstanbuldan gelen posta, mekâtip ve yolcu da kontrole tâbi tutulmak lâzımgelecektir zannındayım.

Ben — (1) İngilizler belki aynı tedabiri Trabzon ve Samsunda da yaparlar. Buna karşı Ordu ve Millet müştereken ittihazı tedabir eder. Bittabi harekâtı hasmane başlar. (2) İstanbul işgalinin herhangi bir sulhü imzalatmaya matuf olmasını daha muhtemel ad ediyorum, ki bu sulh şeraitinin muhteviyatının ehemmiyeti işgaldeki maksatların derecesini gösterecektir. (3) Millet'in bunu bu tarafta protesto da bulunması ve bunu red etmesi pek faidelidir. (4) İstanbuldan gelen posta, mekâtip ve yolcuların da kontrolü pek muvafıktır efendim.

Ravlinson için Mevkii Müstahkem Kumandanlığına şu emri verdim:

Erzurum: 16/3/1336

Mevkii Müstahkem Kumandanlığına

İstanbul hükûmetine İngilizlerin vaziyet etmesi ve bazı vezatı tevkif etmeleri gibi ahvalden Erzurum halkının galeyana gelerek buradaki İngiliz kaymakamı Ravlinson'a karşı arzu edilmeyen bir muamelede bulunmaları muhtemeldir. Binaenaleyh mumaileyhin ikametgâhına bir zabıt kumandasında miktarı kâfi asker ikamesile muhafaza altına alınması ve kendi nezdinde ve maiyetindeki efrad üzerindeki eslâha ve cephanenin alınarak muvakkaten münasip bir mahalde bulundurulması ve yapılan bu muamelenin hayat ve şerefi zatisi için olduğu hususuna da mumaileyhin nazarı dikkatinin celp buyurulması lâzımdır, efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ben bu emri Ankara ile muhabere ederken yazdırmıştım. İstanbul vaziyetinden pek ziyade tevahhüş eden Vali Reşit Paşa bir aralık yanıma sokularak dedi ki: «Acaba Ravlinson da şimdi Erzurum telgrafhanesini işgal ile muhaberâtı kontrol altına alırsa ne yaparız?» Dedim ki: «Ben de şimdi onu düşünerek (!) şu emri veriyorum.». Emri okur okumaz Vali paşa hayretler içinde kalarak neticeye hayır dua ettiler. Emir derhal yapılmış olduğu cevabı geldi. Ravlinson bana şunu yazıyor:

Paşam: Bildirdiğiniz havadisleri öğrendiğimden dolayı hasıl olan büyük teesüfümü arza müsaraat eylerim. Aynı zamanda maiyetimdekilerle ben emrinize âma deyim. İltifatınızdan ve pek meş'um olan bu ahval dahilinde nâzik ve pek doğru muamelenizden dolayı his ettiğim büyük minnettarlığı arzı bir vazife tanırım. Hissiyatı faikamın kabulünü rica ederim, Paşam.

Kaymakam
Ravlinson

Aynı zamanda bir tehlikeye meydan vermemesi için ikametgâhındaki İngiliz bayrağını da içeri almış. Ravlinson Belediye reisine vesair gö-

rüştüklerine bir kaç gün evvel demiş ki «Yakında güzel bir iş olacak, şenlik yapacaksınız, ben de elimde bayrak iştirâk edeceğim.». Şimdi de İstanbul işgal olunca halk arasında kendisine karşı fena galeyan ve hisler uyandı. Trabzona da emir verdim ki oradaki İngiliz zabitanın muhaberesine müsaade etmesinler, telgraf ve şifrelerini hıfz etsinler, kendisine de haber vermesinler. Ravlinson'un yanında on İngiliz neferile bir Rus tercüman vardı. Bunlardan beşini 2/Martta İstanbula göndermişti. Bunların Trabzondan hareket ettikleri anlaşıldı. Mıntakam vali ve kumandanlarına vaziyeti umumiye ve vaziyeti hususiyemiz ve buna karşı vazifemizi bir tamimle tebliğ ettim. Hey'eti Temsiliyeye ve kolordulara da bildirdim. Aynen şudur:

Erzurum: 16/Mart/1336

T a m i m

1 — Şimalî Kafkasyada Rostof cenubundaki Denikin ordusu mart ibtidasında başlayan büyük bolşevik taarruzlarla ve Denikin ordusu gerisinde Karadeniz sahillerinde büyük muvaffakiyetler kazanan ve ekseriyeti yerli islâm ahaliden mürekkep olan Yeşilordu karşısında kat'î bir hezimete uğramıştır.

2 — Âlemi islâmiyete karşı Arabistandan başlayan tecavüz ve ilhaklar artık her tarafta alenî olarak devam ettiği görülen Düveli İtilâfiyenin kabul tetikleri sulh esasatını bizzat tatbik için bugün 16/Martta Meclisi Milliyi ve Harbiye Nezaretini bilhücum süngü ile işgal ve bizzat icrayı hükûmete başladılar. Şimdilik sulh esasatı diye Erkânı Harbiyei Umumiyyemizden aldığımız son telgrafta hülâsaten mevadî âtiye mündericidir: "Suriye, Filistin ve Irak Türkiyeden ayrılacaktır. Suriyeye bazı tahdidat dairesinde istiklâl verilecektir. İzmirde Osmanlı Hukuku hükûmrânisi altında bir Yunan idaresi teessüs edecek ve Trakyaada Fransız himayesi altında mahallî bir idare husule getirilecektir. Ermenistan namına işgal altında bulunacak olan Kilikyada Fransa ve Antalyada İtalyan menafii iktisadiyesi temin olunacak ve Van, Bitlis vilâyetleriyle Erzurumdan bir kısım arazi Ermenistana verilecek ve ayrıca Ermenistana Karadenizde Batumla Trabzon arasında bir mahreç de verilecektir.

3 — Vaziyetimiz gayet kuvvetlidir. İngilizler ve Denikin orduları Kafkasyada mağlûbiyeti kat'iyyeye uğramış olduklarından İngilizler İstanbulda yaptıkları bugünkü caniyane icraat ile milletimizi tedhiş ederek vilâyatı şarkiyeyi Ermenistana teslim ve bu suretle Musul üzerinden İngiliz kitaatle irtibatı temine ve Ermenileri bolşeviklerin imhası tehlikesinden kurtarmaya çalışıyorlar. Kolordum, Şarkî Anadolu vilâyatı halkile yekvücut olarak Türk ve Kürt kardeşlerine vaki olacak herhangi bir tecavüze göğsünü gerecek ve uzanacak Ermeni ayaklarını ve bununla alâkadar görülecek her türlü hasmane harekâtı inayeti Hakla kıracaktır. Umumun müsterih olması ve bugün Kafkasyada vesair âlemi islâmdaki dindaşlarımızın da icab ettiği vâkit elde silâh olarak mukaddesatımızı müdafaaya âzim bulduklarının icab edenlere tebliğ ve bu tarihî anlarımızda bütün dindaşlarımız arasındaki vifak ve vahdetin her zamandan ziyade kuvvetli bulunmasının temin buyurulmasını rica ederim.

4 — Vilâyatlere, müstakil mutasarrıflıklara, fırkalara, suveri alayına ve kolordulara yazılmıştır.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Bu tamimde umumun maneviyatını beslemek için aldığım malûmata

tahminlerimi de ekleyerek bir tablo vücade getirdim, uhde me düşen vazifeyi kuvvetle ifade ettim. Hey'eti Temsiliyeden talimat:

- 1 — Telgraf merkezlerine birer zabıt veya memur vaz'ı ile telgrafların kontrola tâbi tutulması,
- 2 — Sahil iskelerinden ve dahilden gelecek eşhasın sıkı bir tetkike tâbi tutularak şüpheli olanların hakkında hükûmetce takibat icrası,
- 3 — Mühim postahanelerde şüpheli ad olunacak mektupların açılması.

Akşamdan sonra Hey'eti Temsiliyeden gelen ve cevaben yazdığım şifreler şunlardır:

Ankara: 16/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Sureti âtide arz olunan mevad hakkında mutalâai âlileri mercudur. Tasvib buyurulduğu veyahut tadili münasip cihetler görüldüğü takdirde iş'ar buyurulmasını telgraf başında muntazırım. Cevabı âlileri alındıktan sonra tamim olunacaktır.

1 — Meclisi Meb'usan dahi dahil olduğu halde Babîâli ve bilcümle deviri hükümetle beraber İstanbul İngilizler tarafından cebir ve resmen işgal edilmiştir. Telgrafhaneler dahi işgal altında bulunduğundan dolayı ne makamı hilâfet ve saltanata ne de sair makamâtı resmiyeye maruzatta bulunmak imkânı kalmamıştır. Bu şerait nazaran Anadolu Dersaadetle ve makamâtı resmiye ile muhabereden mahrum kalmış oluyor. Ve muhabere teşebbüsü doğrudan doğruya düşmanları karşımıza çıkarmakta olduğundan dolayı da gayrı caizdir.

2 — Vaziyeti hazıranın icabatına ve tahaddüs edecek ahval ve vekayie göre milletçe müttahiden ittihazı zarurî olan tedabirin temini için bilûmum vilâyahtı Osmaniyede rüesayı memurini mülkiye ve askeriyenin Hey'eti Temsiliye ile muhafazai irtibat buyurmaları ricasını bir vazifei vataniye ad ederiz. Hey'eti merkezîyelerin de bittabi memurini mülkiye ve askeriyeye ile teşriki mesai ederek vazifei milliye ve vicdaniyelerini ifaya müsaraat edeceklerdir.

3 — İstanbuldaki hali fevkalâde Anadolu da kavanini Osmaniyenin mer'iyetini haleldar edemeyeceğinden her ne şekilde olursa olsun ittihaz olunacak tadebire milleti Osmaniyenin kabiliyeti medeniyesi bilhassa şayanı dikkat bulunduğundan kanun haricinde hiç bir muamele icra olunmaması ve bilûmum vezaifi mahalliyede esasatı kanuniye ve her zaman dan ziyade itinakâr davranması menafii hayatiyemiz iktizasındandır. İşbu telgrafın vüsulünün hemen iş'arı bilhassa rica olunur. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Verdiğim cevap:

Erzurum: 16/3/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

C. Hey'eti Temsiliyeye 16/3/1336 ve 25 No. lu şifreye: Tamim edilmek üzere kararlaştırılan mevadın pek muvafık olduğunu ve arz eylerim. Mevadı âtiyenin dahi nazarı dikkate alınması menutu reyî samileridir.

1 — Ahval ve vaziyetin alacağı şekle nazaran ittihaz olunacak tedabir ve yapılacak tamimlerde itikadâtı diniyenin esas ittihaz edilmesi ve milletin kuvvei ma-

neviyesinin yüksek tutulması ve kuvvei cebriye ile İstanbulu işgal ve hükümete vaziyet etmek suretile İngilizlerin hilâfet ve saltanata indirdikleri darbeye dair bir icmâl yapılması,

2 — Bu husus lâzımı gibi Elviye Selâse ve Azerbaycana kadar buradan isal edilecektir. Hey'eti Temsiliyece de iki koldan Arabistana isali ve hamiyeti diniyelerinin tahriki Musul ve Arabstanda İngilizler aleyhine bir cereyan husulünün temini.

3 — Bazı telgraf memurlarının İstanbul ve mevakii saire ile gizli muhaberatta bulunarak ihaneti vataniyede bulunmaları muhtemeldir. Bunların tarassut ve nezaret altında bulundurulması ve hiyanetleri anlaşılınların derhal tevkifile haklarında pek şiddetli muamele tatbik edilmesinin ilânı ve Hey'eti Temsiliyenin malûmat ve muvafakati olmaksızın hiçbir memur ve makamın İstanbulda hiç bir makamla muhabere etmemesinin temini.

4 — Cihan efkârı umumiyesini büsbütün aleyhimize çevirmemek için anasını hıristiyanıyeye karşı hüsnü muamelede bulunulması ve en ufak bir asayişsizlik hudusuna bile meydan verilmemesi.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye teklif ettiği sureti aynen 17 de tamim etti. Benim tekliflerim ayrıca nazarı itibara alınarak tamim olundu. İstanbul hâdisesine bir aksi seda olmak üzere Batumda bolşeviklik ilânına müsaade edilmesini muvafık bularak Hey'eti Temsiliyeye teklif ettim. Hopaya gelen murahasların da beklemelerini Trabzona yazdım. Aynı zamanda Hey'eti Temsiliyeden şu şifre geldi:

Ankara: 16/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Şarka taarruz hakkında ötedenberi bahsolunan fikrin zaman ve mekânı tatbiki hakkındaki mutalâai âlilerinin iş'ar buyurulmasını rica ederiz efendim. Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Harekât elzemdir. Fakat 29/Teşrinisani/1335 de Sivas Hey'eti Temsiliye ve Kolordu kumandanları ictimanda imzaladığımız mukarreratın 3. maddesi sarihtir. O da «İradei milliye bilistimzac» sözü mühimdir. Mes'ul bir hükümet teşekkül etmeden isticale lüzum yoktur. İstanbul hâdisesi Anadolu millî hükümetini tesis ettirecektir. Bu zamana kadar da Kafkas ahvali ve mevsim harekâta tamamilen müsaade edecektir. Mart, şarkın en şiddetli kışdır. Evvelki sene Erzurumun Ermenilerden istirdadında Ruslardan metrûk külliyyetli erzak bulmaklığımıza rağmen harekât pek tehlikeli oluyor ve kuvvetlerin kâmilen sevk ve idaresi gayrı mümkün oluyordu. Şu cevabı verdim:

Erzurum: 16/3/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

C. Hey'eti Temsiliyeye. 16/3/136 şifreye. İstanbul vaziyeti henüz tamamen in-

kışaf ve hükûmetin alacağı şekil taayyün etmemiştir. Bolşevik orduları da Kafkas dağlarına gelmemiş ve hiç bir cepheden irtibat ve temas hasıl olmamıştır. Bolşevikler nisan nihayetinden evvel donanmalarını Volga nehrinden Bahri Hazere indiremeyecekler ve Kafkasyada bundan evvel mühim harekâta başlayamayacaklardır. Mıntakam dahilinde ve bilhassa Erzurumla Sarıkamış arasında pek fazla kar mevcut olduğu için Nisan iptidaları ve hattâ evasıtından evvel harekâtı cesime icrası pek müşkil olacaktır. Şimdilik şark harekâtına mukaddime olmak üzere Batumda bolşeviklik ilânile bolşevikliğin Elviyei Sülüse, Gürcistan ve Azerbaycana teşmil ve tamimi ve Bolşevik ordularının harekâtının tesrii esbabının istikmâli ve buraca da harekât için tedabir ve istihzaratta bulunularak müsait vaziyete ve ahvalin inkişafına intizar olunmasını muvafık bulduğumu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Şu cevabı aldım:

Ankara: 16/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Saniye tehir eden hâjri vatandır, gayet müstaceldir.

C. Batum ve havalisinde bolşeviklik ilânı hususundaki mutalâatı âliyelerine tamamen iştirâk eyleriz. Bu fikrin hemen tatbikatına geçilmesi için icab edenlere tebligat icrasını ve oranın girişeceğimiz yeni mücadelâtta bizim için nafi bir kuvvet halinde idamesine sarfı mesai buyurulmasını rica eyleriz efendim. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl.

20. Kolordu Kumandan Vekili
Mahmut

Üçüncü Fırkaya bunun için şu talimatı verdim:

Gayet müstaceldir.

Erzurum: 16/3/1336

3. Fırka Kumandanlığına

1 — Batumda bolşeviklik ilânı memleketimizin geçirmekte olduğu yeni buhran için de faydeli olacağı cihetle Hey'eti Temsiliyece de buna muvafakat ve tesrii icraat talep olunuyor. Binaenaleyh Batumdan gelip Hopada bekleyen murahhaslara bu suretle tebligat yapılmasını ve sahil boyunca Yeşilordu ile irtibat husulünü ve bunun Elviyei Sülüse ve Gürcistana da intişarının pek faydeli olacağını tebliğini rica ederim.

2 — Vekayiden günü gününe haber almak ve icab ediyorsa harekâtın da hüsnü idaresine delâlet etmek üzere sizce münasip görülecek muvazzaf ve ihtiyat bir kaç zabitanın Batuma gönderilmesi,

3 — Hem zabitanın gönderildiğinin ve hem de tarafımızdan tebligat verildiğinin ve idare edildiğinin tamamen mahrem kalmasının ve Batum hâdisatının vakitsiz Trabzona sirayet ettirilmemesinin temin buyurulması.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye artık mukadderatı milleti idareye başladığı bir tarih dönümünde idik. Bugünü bitirmeden evvel şunu sordum:

20. Kolordu Kumandanlığına Hey'eti Temsiliyeye

Hey'eti Temsiliyeyi elyevm teşkil eden zevat kimlerdir, iş'ar buyurulmasını rica eylerim.

Kâzım Karabekir

Şu cevap geldi:

Ankara: 16/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. Hey'eti Temsiliyeden elyevm âzâ olarak ifayı vazife eden bendenizden başka Hakkı Behiç Bey ve Müftü Rifat Efendi, Mustafa Bey ve Hüsrev Bey ve Hacı Bayram ve Şeyh Şemsettin Efendi ve Konya eşrafından Rifat Bey ve Hanefizade Mehmet Efendi, Ankara Darülhikmetül İslâmiye şubesi âzâsından Hasan Efendi ile beraber Yahya Galip Beyefendi ve Fuat Paşa Hazretleri ve Kastamonu vali vekili sabıki Ferit Beydir. Hey'etin şimdilik muvakkat bir tarzda takviyesi için kurb ve civariyet nazarı itibara alınarak bugün esbabına tevessül edilmiştir, efendim. Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl

20. Kolordu Kumandanı
Mahmut

16/Martta Trabzon limanında bulunan İngiliz torpitosundan iki zabıt çıkararak rıhtımı ve kale irtifasını ölçmüşler. İstanbuldan gelip limanda bulunan Turan vapuru mendireğe girerken mâni olmuşlar. Gece de sahili projektörle tenvir ediyormuş. 17/Martta Hey'eti Temsiliyeden âtidedeki şifreler geldi:

Ankara: 17/3/1336

T a m i m

1 — İstanbul ile resmî ve hususî bilcümle muhaberatı telgrafiye ve telgraf muhabere memurlarının kendiliklerinden gizli muhaberatı memnudur. Hususile İstanbuldan düşman tebliğlerini alıp Anadolu dahiline işaa edenler ve Anadolu dahilindeki muhaberatı İstanbula verenler casus telâkki edilerek işbu hareketlerinin tahakkuku halinde der'akap şiddetle tecziye olunacaklardır. İşbu tebliğin bilcümle alâkadarana başmüdürlerce sür'ati tebliği ve keyfiyetin inbası mütemennadır.

2 — İşbu telgraf, bilûmum vilâyat, kolordu kumandanlıklarına, müstakil livalara, posta telgraf başmüdiriyyetlerine keşide edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

T a m i m

Hey'eti Temsiliyenin malûmat ve muvafakati olmadıkça hiç bir makam ve memur İstanbul ile muhabere etmeyecektir. Bu hususun bilcümle alâkadarana sür'ati tebliği ve keyfiyeti tebliğin inbası tamimemercudur.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Sahil ve hududlara da lâzımı gibi talimat verildi. Atideki tamim ve beyanname de geldi:

U m u m a

İstanbulun itilâf devletleri tarafından bilmüsademe cebren işgali tahakkuk etmiştir. Bu suikastten bilistifade bir çok makasadı, hiyanetkârane sahiplerinin işfale teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim tebligatı resmiye şeklinde imzasız bazı beyannameler neşredilmek istenildiğine kesbi itıla ediyoruz. Yanlış harekâta mahal kalmamak ve hakayiki ahvale mugayir heyecanlar tevliidine meydan verilmemek üzere bu gibi iş'arata kat'iyen ehemmiyet verilmemesi lâzımdır. Vaziyeti hakikiyeyi takip eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti milleti tenvir edecektir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Ankara: 17/3/136

U m u m a

Bugünkü vaziyete nazaran milletimiz, cihan medeniyetinin hissiyatı insaniyet-kârane ile mütehassis vicdanlarından ve bütün âlemi islâmın mütareke ahkâmından emin olmakla beraber bir müddet için dost olsun düşman olsun bütün resmî âlemi haricî ile muvakkaten temas edemeyecektir. Bugünler zarfında vatanımızda yaşayan hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz muamele-i insaniyetkâranenin pek büyük olduğu gibi hiç bir hükûmeti ecnebiyenin faal veya zımnî himayesine girmeyen hıristiyan ahalinin kemâli huzur ve sükûnetle imrarı hayat eylemeleri ırkımızın mütehali olduğu kabiliyeti medeniyete en kat'î bürhan teşkil eleyecektir. Menfaati vatanıyeye mugayir faaliyetleri meşhud olanlar huzur ve asayışı memleketi ihlâl eyleyenler hakkında din ve millet mensubiyetine bakılmayarak ahkâmı kanunîyenin şiddetle tatbiki ve hükûmeti mahalliyeye itaat ve zaifi tabiiyeti ifada kusur etmeyenler hakkında da şefkatle muamele edilmesini ehemmiyetle arz ve bu hususun tamamile alâkadârâna sür'atle tebliğini ve bütün efradı millete vesaiti münasebe ile tamimini rica ederiz.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Ankara: 17/3/1336

U m u m a

İtilâf devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedabir malûmdur. Evvelâ Ferit Paşa, milleti müdafaasız bir halde Ecnebi idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif aksamı mühimmesini galip devletler müstemlekâtına ilâve eylemek düşüncesini Kuvvayı Milliye'nin müzaheretini umumiye-i milliye ile müdafaai istiklâl hususundaki gösterdiği azim ve metaneti alt üst etti. Saniyen Kuvvayı Milliye'yi işgal ve onun müsaadesile şarkta bir rüchan siyaseti takip etmek için Hey'eti Temsiliyeye müracaat edildi. Hey'et, milletin istiklâli ve memalikin temamiyetinin temin etmedikçe ve hususile işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça hiç bir nevi müzakereye yanaşmadı. Salisen, kuvvayı milliye ile tevhidî harekât eden hükûmetlerin icraatına müdahale etmek suretile vahdeti milliye'yi sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve tezyid cür'etine sevkeylemek tariki takip olundu. Vahdeti milliye'nin teşkil ettiği metanet ve tesanüd

karşısında bu savletler de eridi. Rabian mukadderatı memleket hakkında ne düşer kararlar verildiğinden bahis olunmak suretile efkârı umumiyenin tehyicine başlandı. Müdafaai namus ve memleket uğrunda her fenalığı göze almış olan milleti Osmaniyenin azim ve iradesi önünde bu tahdidat dahi faide vermedi. Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretile devleti Osmaniyenin 700 senelik hayat ve hâkimiyetine hatıme verildi. Yani bugün Osmanlı milleti, kabiliyeti medeniyesinin hakkı hayatı ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafasına davet edildi. Cihani insaniyetin intizar ve âlemi islâmın âmalî istihlâsı, makâmı hilâfetin tesirâtı ecnebiyeden tahlisine ve İstiklâli millinin mazii şevketimize lâyük bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştığımız istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avn ve inayeti bizimledir.

Rumeli ve Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Hey'eti Temsiliyesi Namına

M. Kemâl

Ermenistanı işgal için münasip mevsim gelmektedir. Fakat Bolşevikler Kafkas dağları cenubuna inmedikçe İngilizlerin Ermenilere yardımları muhtemel olduğu gibi Gürcülerin de muavenet etmeleri ihtimâli olduğundan bolşevik ordusunun bir iki ay zarfında Gürcülerle sıkı teması bizim için harekâta geçilecek en müsait bir vaziyet olur. Herhalde biz harekâta geçmeden evvel bolşevikler karşısında bir Kafkas cephesi bulunmadığını görmeliyiz. Azerbaycanda Halil ve Nuri Paşaların nüfuzu ziyadedir. Halil Paşa maksadımızı da biliyor. Her ikisine son vaziyeti ve maksadımızı şöylece yazarak Trabzon ve Bayazıt tarikile mevcut iki kanaldan gönderdim:

Erzurum: 17/3/1336

Halil ve Nuri Paşalar Hazaratına

16/Mart/1336 sabahı daha herkes uykuda iken İngilizler Şehzadebaşı karakolunu basarak altı nefer şehit ve on kadar mecruh ettikten sonra karakolu, Harbiye Nezareti, Meclisi Meb'usan dairesi, Babâali ve telgrafhaneleri işgal ve bir çok kıymettar zevatı tevkif ettikten sonra İstanbul hükûmetine vaziyet etmişlerdir. Aynı günde İtilâfın mümessilleri tarafından vilâyetlere bir tamim yapılarak Kuvvayı Milliye'nin İttihad ve Terakki zihniyet ve propagandasile vücade geldiğinden bahs olunmakta ve aleyhinde bir takım bühtan ve iftiralarından sonra bu işgalin muvakkat olduğu, binaenaleyh makarrı saltanat olan İstanbuldan verilecek emirlere itaat olunması ve aksi hareketin Türkiye için fena âkibetler tevliid edeceği bildirilmiştir. 16/Mart/1336 sabahı Hey'eti Temsiliye vasıtasile İstanbuldan bu kadar malûmat alındıktan sonra İstanbulda herhangi telgrafhane ve makam aranırca karşıya İngilizler çıktığından muhabere imkânı kalmamış ve İstanbul ile muhabere kat'edilmiş, binenaleyh fazla malûmat alınmamıştır. Bu suretile tahaddüs eden vaziyet Anadolu halkının azim ve iradesine hiç bir hâlel getirmemiş, bilâkis milli vahdeti tezyid ve İngilizlere karşı beslenen kin ve intikam hislerini teşdid eylemiştir. Ordu ve millet yekvücut bir kitle halinde Türklüğün ve Türkiyenin halâs ve necatı için büyük bir azim ve imanla hazırlanmakta ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesinin mukrreerat ve evamirine intizar eylemektedir. Şu halde hilâfeti islâmiye ve saltanatı Osmaniye ruhundan darbelenmiştir. Bütün bu kin ve hücum âlemi islâmın bolşevikliğe temayülü ve Türkiyenin ve merkezi hilâfetin âlemi islâm üzerinde İtilâf Kuvvası ve galip devletler aleyhinde gösterecekleri tesirâtı muhtemeleye karşı yapıl-

maktadır. Binaenaleyh milletimizin bütün mukabele ve istihzaratına rağmen aleyhimizdeki tazyikatı arttıracaklardır. Bunun için bolşevizmin zaten müheyya olan memleketimize ve hudutlarımıza bilfiil dayanması için derhal Kafkasların istilâsı ve hattâ bolşevikler küçük bir kuvvetle Azerbaycana gelerek Azerbaycanlılarla beraber hududumuza doğru hareketi halinde temini maksada pek kâfi gelecektir. Bu mes'elenin din ve vatan ve milletimiz namına ehemmiyetle takip ve tesrii ve makarrı hilâfette cereyan eden bu hâdisatı canıyanenin bütün âlemi islâma en serî ve müesir vasıtalarla neşrini ve harekât ve vekayiin safahatından haberdar edilmekliğimize pek ziyade ehemmiyet verilmesini rica ederim. Batum Cemiyeti İslâmiyesi kendilerinin selâmeti bolşeviklik ilânında olduğunu ve Batumdaki Rusların da aynı fikirde olduklarını dahil ve mülhakatta yirmi beş bin kişilik bir kuvvete malik bulduklarını bildirmişler ve bu babdaki mutalâatımızı anlamak üzere Hopaya iki murahhas göndermiş idiler. Kendilerine düşünce ve hattı hareketlerinin muvafık olduğu 16/Mart/1336 da cevaben bildirilmiştir. Azerbaycan ve Dağıstanda bolşeviklik fikrinin hâkim olması ve icabında Batum bolşeviklerine muavenet edilebilmesinin ve Gürcistanın da bolşevik zümresine ithalinin temin buyurulması pek münasip olur. Harekâta başlanacağı zaman Nahcivana bir müfrezei askeriye ile bir telsiz telgraf istasyonu gönderilecektir. Bakû'dan telsiz telgrafla Nahcivanla muhabere edilmesi ve Nahcivan harekâtına Karabağ cihetinden Azerbaycan kuvvetlerinin de iştirâk ve muavenet eylemesi muvafık olur. Tayyare ile Gence - Erzurum arasında muhabere ve muvasalanın icrası kabil midir. Azerbaycan hükûmetinin tayyaresi var mıdır, bu mevad hakkında bizi lâzımı gibi tenvir edecek malûmat ve mutalâatı âliyelerinin âcilen iş'ar ve muhaberenin muntazaman icrasının temin buyurulmasını arz ve istihdam eylerim.

Kâzım Krabekir

17 de 3. Firkadan gelen şifre ve cevabım ve Hey'eti Temsiliye ile bu husustaki muhaberem mühim olduğundan aynen yazıyorum:

Gayet aceledir.

Trabzon: 16/17 - 3 - 1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Azerbaycana gitmek üzere Trabzondan hareket eyleyen Erkânıharp Yüzbaşı Mustafa Bey Rize'den bervechizir raporu göndermiştir. Mustafa Beye malûmat aldığı murahhasların kendilerine tebligat yapılincaya kadar Hopa'da intizar eylemeleri lüzumu bildirilmiştir. Şimdi kendisi Hopadadır. Bu babda emri samileri maruzdur.

3. Fırka Kumandanı
Rüşti

S u r e t

Teşkilât yapmak ve bolşevikliğe mütemayil cemiyet ve fırka siyasiye ile anlaşmak üzere yedi ay evvel Lenin tarafından İstanbula gönderilen ve bugün Moskova'ya avdet etmek üzere Rizede bulunan Kiyeli üç bolşevikle görüştüm. Bunlar pantolon kemerlerinin iç astarına yazılmış resmî damga ile memhur vesikalarını ibraz ettiler. İşbû vesaik ve muhaveremiz esnasında bende bıraktıkları ihtisarat ve muhaverede hakikaten bolşevik murahhası olduklarına kendilerine şüphe bırakmıyor. Muhaveremiz netayicini bervechi zir arz ediyorum:

1 — Program: Bolşevikliğin siyaseti hariciye hakkında esas sabit teferruat ah-

val ve zamana göre mütebeddil ve idarei dahiliye iktisadiyat maarif hakkında gayet şümüllü ve mufassal programları mevcuttur. Ve bunlar zamana ve kazanılan tecarübe nazaran tanzim edilmektedir. Değişmeyen esasat dahilen adalet ve müsavatı mutlaka kapital ve emperyalizmi imha etmek ve köylünün yükselmesi için maddî, manevî muavenette bulunmak ve zabıt, memur tahakkümünden ve bunların suistimalâtından ahaliyi masun bulundurmamak, haricen dünya inkilâbını vücade getirmek. Kapital, emperyalizm hükûmetlerinin bütün bütün vücutlarını kaldırmak ve bunlarla mütemadiyen mücadelede bulunmak maksatlarının husulünden sonra kürremiz üzerinde teşekkül etmiş bulunacak olan Sovyet hükûmetlerinin münasebatı siyasiye ve iktisadiyeleri birbirine karşı muarız çıkacak her şeyi imha ve haricen dünya inkilâbında bir mevcudiyeti mühimmesi olan şark hükûmetler ve bilhassa âlemi islâm ile tesisi münasebet ve tevhidi faaliyet ederek emperyalizmi yıkmak.

2 — Türkiye ve âlemi islâmla tesisi münasebatı şimdilik dahilde mahdut ve fakat mühim bir şekildedir. Türkiyeden Rusyaya iltica etmiş münevver fikirli bir çok gençlerin teşkil etmiş oldukları Türk Komünist partisine bolşevikler maddî ve manevî müzaheretinde bulunmakta ve Türk ve âlemi islâma karşı her milletten fazla tevecüh beslemekte dahilde bulunan müslümanların dinî, millî muhtariyetlerini kabul etmektedirler.

3 — Ordularının kuvveti 1919 Ağustosuna dört milyon olup şimdi bu kuvvet altı milyona çıkmıştır. Teslihat ve tehzizatı askeriyeleri pek muntazamdır. Çarçinde 24 saat çalışan ve altmış bin müstahdemi bulunan iki topla, Arol ve Moskova şehirlerinin beherinde de aynı cesamette ve daha büyük ikişer malzeme ve mühimmatı harbiye fabrikaları vardır.

4 — Almanların tabakası münevvere ve ekserisi asil tabakalara mensup hey'eti zabitanı Almanya dahilinde bolşevik esasatına taraftar olmamalarına rağmen esasen bolşevizme meftun bulunan Alman amele ve avam tabakası ile müttehiden bolşeviklerle teşriki faaliyet etmişler, tayyare ve vesaiti saire ile bir çok alât ve edevatı ve mühendisleri ve bir çok zabitan Rusyaya geçmiştir. Halen bolşevikler Lehistan maniasını ortadan kaldırarak kendileri için pek müsait bir zemin olan Alman kudret ve kuvvetine doğrudan doğruya temas etmek teşebbüsünde bulunuyorlar. Fakat İngiliz kâbusunu zirüzeber etmek bu sayede esas gayeleri olan Dünya inkilâbı vücade getirmek için kuvvetli bir ordusu ile Rumanya ve Bulgaristan üzerinden Çanakale ve İstanbulu zabtederek İngilizlerin Karadeniz havzası ile temas ve icraatını ve nüfuzunu kat' ve Kafkasyada Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni hükûmetleriyle oynamak istedikleri rollere hatime vermek ve bundan sonra Halifenin âlemi islâm üzerindeki nüfuzu maneviyesinden istifade ederek İslâm kuvvetile Hindistana tevecüh etmek.

5 — Programlarında bazı nokta tadil edilmek şartile Türkiyedeki Rus bolşevikleriyle tevhidi hareket, iki taraf için de mucibi istifadedir. Rus Bolşevizmi, kabiliyet ve şeraiti mahalliye için bolşevikliği şayanı kabul bulur.

6 — Bolşeviklerin padişah hakkındaki nazarları manevî kuvvetinden istifade için sıfatı hilâfeti kemafissabık Âl-i Osmanda ibka ve fakat hakkı saltanatı tamâmile millete ircadır.

7 — Kendilerinin Lenin'e arz edilmek üzere her suretle sahibi selâhiyet, Kuvvayı Milliye Hey'eti Temsiliyesinden öğrenmek istedikleri hususat bervechi âtidir:

- a) Kuvvayı Milliye bolşeviklerle ne şekilde tevhidi harekât ve faaliyet etmek ister,
- b) Kuvvayı Milliye'nin bolşeviklere karşı noktai nazarı nedir,
- c) Kuvvayı Milliye Kafkasyada ne dereceye kadar haizi kuvvet ve nüfuzdur.
- d) Türkiyede bolşeviklik ilân edilirse padişah ve halifeye karşı ne vaziyet alınacak?

8 — Kuvvayı Milliye ile temasta bulunmak üzere bir ay evvel Moskovadan gelen ve bu yakınlarda Ankaraya giden namı müstearı Hacı Şeyh Süleyman, hüviyeti hakikiyesi Kırım emlak ve arazi komiseri Süleyman İdrisof ve refiki Veli İbrahimof Dersaadette İngilizlerin sıkı takibatına maruz kaldıklarından kendileri görüşmeden Şam vapurile İstanbuldan savuşmuşlar, fakat halen nerede olduklarını bilmiyorlar. Bu iki zat Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmeye muvaffak olmuşlar mı.

9 — Daha fazla malûmat edinmek resmen münasebatı siyasiyeye girmek arzu buyurulduğu takdirde kendileri beraber Moskovaya murahhas gönderilmesini pek mühim görüyorlar. Ve kendileri bendenizi inha ve arzu ediyorlar. Murahhas gönderildiği takdirde münasebatın ve aradaki vaziyetin çok metin bir şekle gireceğini arz ediyorlar.

10 — Batumdaki bolşeviklerle temas arzu ediyorlar. Bunun için Batumda kimin ile görüşmek lâzım.

11 — Bâlâdaki mevadın Kuvvayı Milliye arzile sordukları suallere ecvebei lâzimenin yarın sabahına kadar behemehal iş'arını ehemmiyetle arz ederim efendim.

Erkânıharp Mustafa

Cevabım:

Erzurum: 17/3/1336

3. Fırka Kumandanlığına

C. 16/17 - 3 - 1336 - Numara 133 şifreye. 1 — Erkânıharp Mustafa Beyin Rizede görüştüğü adamların şüpheli olması dahi melhuzdur. Bu şüphe kendilerine his ettirilmeden âtideki suallerin Mustafa Bey tarafından sorulması münasiptir:

a) Bu adamlar ne milletten ve nerelidirler? Ne zaman ve ne için İstanbulu terk ve ne zaman Rizeye muvasalat etmişlerdir. İstanbulda iken Türklerden kimlerle, ne zemin üzerinde görüşmüşler ve ne netice elde etmişlerdir.

b) İstanbulda iken nasıl olmuş da Ankaradaki Hey'eti Temsiliye ile doğrudan doğruya veya vasıta ile görüşmek fırsatını bulamamışlardır. Niçin esaslı bir iş temin etmeden Rizeye çıkmışlar ve Batuma gidiyorlar?

c) Erkânıharp Mustafa Bey Rizede bu adamlarla ne münasebet ve suretle görüşmüş, bunlarla ne lisanla görüşmüştür. Bu adamların cinsleri nedir? ve bolşeviklik mes'elesine ne vechile temas etmiştir?

2 — Bu adamların İngiliz casusu olarak ve muayyen vezailerle Mustafa Beyi takipte bulunmaları da muhtemeldir. Böyle bir ihtimâl olunca Mustafa Bey ve arkadaşlarının kıymetli vazifelerinden kalmamaları lâzımdır. Bunları buldukları yerde diğer emin bir zabitanıza takdim etsin. Hey'eti Temsiliye ile arzu ettikleri mütebaki muhaberata ve müzakerata devam için orada misafir kalsınlar. Fakat bu adamlar behemehal durmayıp Batuma geçmek isterlerse casus olduklarına ve Mustafa Efendiyi takip ettiklerine şüphe kalmayacaktır. Derhal tevkif ve Trabzona ceib olunsun.

3 — Mustafa Bey onlara yalnız âtideki malûmatı vermelidir: Bütün Kafkasya islâmları Türkiyenin istikbal ve selâmeti âtiyesinin temini için Kuvvayı Milliye ile hemfikirdir. Bütün Anadolu halkı Kuvvayı Milliye namı altında müttehit ve pek kuvvetli olduğu ve istiklâlleri uğruna her şey yapabileceklerini söylesin. Bolşeviklik ve Batumdaki insanlar hakkında kat'iyyen bir şey söylemesin.

4 — Bâlâdaki icrat neticesinin ve Mustafa Beyin hangi sınıftan ve nereli olduğunun da ilâvesini zatiâlinizden rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

20. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeyedir: Erkânıharbiye Mektebi muallim muavinlerinden olup Azerbaycana gitmek üzere Trabzondan geçen Erkânıharp Yüzbaşı Mustafa Beyin Rizede tesadüf ettiği ve sıdku ifadelerine kanaat eylediği ve nereli oldukları ve milliyetleri hakkında malûmat vermediği üç bolşevikle cereyan eden muhavere hülâsası ile bu husus hakkında 3. Fırka Kumandanına verilen emrin hülâsası zirde arz edilmiştir.

1 — Mustafa Beyin muhaveresi: Bu adamlar teşkilât yapmak ve bolşevikliğe mütemayil cemiyet ve fırkı siyasiye ile anlaşmak üzere yedi ay evvel Lenin tarafından İstanbula gönderilmişler ve Moskovaya avdet eylemek üzere Rizede bulunuyorlarmış. Kendilerinin bolşevik olduklarını isbat için pantolon kemerlerinin iç astarına yazılmış resmî damga ile memhur vesikalarını da ibraz etmişler ve hülâsası emperyalizmi yıkmak ve dünyada bir inkilâp vücude getirmekten ibaret olan programlarını beyan ve âlemi islâma ve Türklere temayül ibraz ederek dahilde bulunan müslümanların dinî ve millî muhtariyetlerini kabul eyledikleri ve bolşevik ordularının altı milyon olduğu ve silâh ve mühimmat fabrikaları ve İstanbul üzerine yapılacak büyük bir sevkülceys hareketi hakkında malûmat itasından sonra Lenine arz edilmek üzere her suretle sahibi selâhiyet Kuvvayı Milliye Hey'eti Temsiliyesinden âtideki mevaddı öğrenmek isteiklerini ifade etmişlerdir:

a) Kuvvayı Milliye bolşeviklerle ne şekilde tevhide harekât ve faaliyet etmek ister.

b) Kuvvayı Milliye'nin bolşeviklere karşı noktai nazarı nedir.

c) Kuvvayı Milliye Kafkasyada ne dereceye kadar haizi kudret ve nüfuzdur.

d) Türkiyede bolşeviklik ilân edilirse padişah ve halifeye karşı ne vaziyet alınacak.

e) Kuvvayı Milliye ile temasta bulunmak üzere bir ay evvel Moskovadan gelen ve bu yakınlarda Ankaraya giden namı müstearı Hacı Şeyh Süleyman ve hüviyeti hakikiyesi Kırım emlâk ve arazi komiseri Süleyman İdrisof ve refiki Veli İbrahimof Dersaadette İngilizlerin sıkı takibatına maruz kaldıklarından kendileriyle görüşmeden Şam vapurile İstanbuldan savuşmuşlardır. Fakat halen nerede oldukları malûm değildir. Bu iki zat Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmeye muvaffak olmuşlar mı?

2 — Bu ifadeler calibi şüphe görüldüğünden malûmat ve mutalâai samilerine muntazır bulunduğumu arz eylerim.

3 — Cevap sureti: (3. Fırkaya yazılan emrin aynı)

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Cevap:

Ankara: 18/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. İrad buyurulan sualler gayet muvafıktır. Alınacak cevaplara göre icab ederse neticenin iş'ar buyurulmasını rica ederiz efendim.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 17/3/1336 tarih ve 43 No. lu şifre ile bilâ numaralı şifreye 18/3/1336 ve bilâ numaralı şifreye: Batumda Bolşeviklerin islâmların müzaheretini temin ederek faaliyetine geçmesi ve bu havalinin işgalile İngiliz kuvvetlerinin tardı ve Yeşilordu ile de irtibat husulü ve Gürcülerin tarafımıza imâlesini temin eylemek üzere bu havalede uzun müddet kalmış ve tanınmış olan ve akrabası da bulunan 7. Alay Kumandanı Rıza Beyi bugün 19 Martta Hopaya gönderdim. Kendisi buradan Yumredeki alayının taburunu teftiş eylemek bahanesile hareket eylemiştir. Rıza Beyin işbu muvakkat vazifesile bir kaç güne kadar Batumun ahvali hakikiyesine ve bu havalinin lehimizde ne gibi icraat ve faaliyette bulunbileceğine dair sahih ve kat'î malûmat elde edilecek ve aynı zamanda emir ve irade buyurulan faaliyete de serian geçilmesine çalışılacaktır.

2 — Erkânıharp Mustafa Beye de beraberindeki zabıt arkadaşları ile birlikte Batumda arzu edilen faaliyetin derhal başlaması için icab edenlerle görüşmesi hakkında talimatı lâzime verilmişti. Mustafa Bey Birinci Kafkas Kolordusu Erkânıharbiyesinde bulunmuş kıymetli her vechile şayanı itimad bir erkânıharp zabıtidir. Batuma gitmek üzere bindiği motör muhalefeti hava dolayısıyla Rizeye iltica eylemiş ve aynı sebeble oraya gelen diğer bir motörün yolcuları ile onlar da tesadüfen buluşarak 6 mart ve bilâ numara ile arz edilen malûmatı almıştır. Bu malûmatı veren bolşevikler müslümandır ve biri beş altı sene evvel Rusyaya geçen bir Osmanlı Türktür. Diğerleri Kırmızı ve Yaltalı bir Tatar müslümandır. Trabzona Fırkaya gelecek görüşmek istemişlerse de Mustafa Beye oradan ifadeleri alınması bildirilmiş ve bu suretle arz olunan malûmat alınmıştır. Bu adamların doğrudan doğruya motörle 16/Mart günü Batuma hareket eyledikleri anlaşılmıştır. Mustafa Bey 17/Martta Hopadan Batuma geçmiştir.

3 — Halil ve Nuri Paşalara verilmek üzere tebliğ buyurulan şifrenin birer sureti çıkarılarak Rıza Beye tefrik edilen topçu mülâzımı İbrahim Efendi vasıtasile Bakûya gönderilmiştir. Rıza Bey İbrahim Efendinin en emin ve serî bir surette Bakûya varmasını temin edecektir. İbrahim Efendi Bakûda Halil ve Nuri Paşalar ve sair icab edenlerle görüştükten sonra avdet edecektir.

4 — 10/Martta İstanbuldan hareket eden bir Fransız vapurı ile Azerbaycana gitmek üzere Yüzbaşı İhsan Efendi (Maiyeti samilerinde Birinci Kafkas Kolordusu erkânıharbiyesinde çalışmış ve Erzincanda arzusile kıtaata gitmiş olan İhsan Efendidir.) Mumaileyhe de Halil ve Nuri Paşalara gönderilecek tahriratı samilerinin birer sureti gönderilecektir. İhsan Efendi yarın Rizeye oradan kara tarikile Batuma hareket edecektir. Azerbaycana gönderilecek iradei samileri var ise mumaileyhle gönderilmek üzere tebliğ buyurulması maruzdur.

3. Fırka Kumandanı

Rüştü

17 sabahı Hey'eti Temsiliyeye bir teklifte bulundum: «Meb'usların bir kısmı yoldadır. Bunları ve İstanbuldan gelebilecekleri Ankarada toplamak ve noksanlar için de müntehibi saniler mevcut olduğundan noksanlarımızı ikmâl ederek Meclisi Milliye Ankarada açmak» Akşam aldığım şifreden de bu hususa karar verilmiş olduğu anlaşıldı. Şifre şudur:

Tehiri mucibi mes'uliyettir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Atide arzu olunan suretin gerek esas, gerek sureti tatbikinin tasvib edildiğini veyahut tadili münasip olan nıkatın yarın vakti zahre kadar iş'arını rica ederim. Cevap ve muvafakati âlileri alındıktan sonra tamim edileceği maruzdur.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

S u r e t

İstanbul Meclisi Mebusana ve hükmeti merkeziyeye başta İngilizler olduğu halde Kuvvayı İtilâfiye tarafından resmen ve cebren vaziyet olunarak hâkimiyet ve istiklâli Osmaninin haleldar edilmiş olması devletin vaziyeti umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücude getirmiştir. Kanunu esasımızın tahtı siyanetinde bulunması lâzımken kuvvei teşriye, adliye ve icraiye ibaret olan kuvvayı selâse devlet bugün mevcut değildir. Binaenaleyh vaziyeti hazıranın İstanbul ile rabıtası tamamen kat edilmiş bulunan Anadolu'da icab ettireceği tarzı idareye ait esasatı her milletin bu gibi zamanlarda müracaat ettiği ahvale tevfikân bir meclisi müessesan teşkil ile tesbit etmek zaruridir. Aynı zamanda makamı hilâfet ve saltanatın masuniyet ve istiklâlini ve makamı hilâfet ve saltanat olan İstanbulun tahlisini istihdaf edecek mücahedatı milliye meclisi müessesanın mürakabesi elzemdir. Bu meclisin şu ahvale göre müstacelen ictimaındaki ehemmiyet dahi âşikâr olduğundan ve meclisi millinin iştirâkile meclisi müessesanın davetine imkânı maddî dahi gayrı mevcut bulunduğundan bervechiâti âzânın nihayet 15 gün zarfında Ankarada ekseriyet teşkil edecek surette ictima ettirilmesi hey'etimizce karargir olmuştur.

1 — Meclisi müessesan, Ankarada ictima edecektir.

2 — Meclisi müessesan, âzaları cesareti medeniye, kabiliyeti fikriye, selâbeti dîniye ve milliye gibi evsafı haiz olmakla beraber yirmi beş yaşından ekal olmamak ve suişöhret eshabından bulunmamak meşruttur.

3 — Meclisi müessesan intihabında livalar, esass ittihaz edilecektir.

4 — Anasırı gayrı müslime intihabata iştirâk ettirilmeyecektir.

5 — Her livadan beş âzâ intihab olunacaktır.

6 — Meclisi müessesanın müstacelen ictimaındaki zaruret, ârâyı umumiyeyi milliyeye doğrudan doğruya müracaat suretile intihabatın icrasını mâni olduğundan intihabat İdare ve Belediye Meclislerinde temerküz eden ârâyı milliyeye istinad ettirmek tariki tercih edilmiştir. Binaenaleyh intihabat her liva idare ve belediye meclisleriyle müdafai hukuk hey'eti merkeziyeleri tarafından aynı günde ve aynı celsede ictima edilecektir.

7 — Meclisi müessesan âzâlığına her fırka, zümre, cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücahede mukaddese fiilen iştirâk için müstakillen namzetliğini istediği mahallere ilâna hakkı vardır.

8 — İntihabata her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihabattan mes'ul olacaktır.

9 — İntihab, reyî haff ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi ârâ meclisin içlerinden intihab edeceği iki zat tarafından ve fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

10 — İntihab neticesinde bilûmum âzânın imza veya mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak, bir nüshası mahallinde alikonularak diğer iki nüshasının biri intihab olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

11 — Meclisi müessesan âzâları meclisce aralarında vaz edecekleri usul ve nizama tevfikân muhassasat alacaktır. Ancak azimet harcirahları intihab meclislerinin masarifi zaruriye hesabına takdir edeceği miktar üzerinden mahallî mal sandıklarınca ayrıca bir hesabı mahsus açılarak tesviye olunacaktır.

12 — İntihabat işbu telgrafnamenin vüsulünden itibaren nihayet beş gün zarfında itmam olunarak âzâlarının tahrik ve netice ve isimleriyle iş'ar edilecektir.

20. Kolordu Kumandanı Vekili
Mahmut

Meclisi müessesan sözünü şimdiden ilân muvafık değildir. Meb'uslar toplandıktan sonra verecekleri karara göre olmalıdır. İntihabat için de usullerimiz kanun ile müsbet iken neden değiştirmeli. Şu cevabı verdim:

Erzurum: 17/Mart/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

C. 17/3/1336 tarihli şifreye:

Hey'eti Temsiliyedir. Meclisi müessesan hakkındaki mutalaaî âlileri ehemmiyetle tetkik edildi: Bugünkü telgrafnamei âcizide dahi bahsettiğim vechile kanunu esasının ve intihabat kanununun vazih ve müeyyet usulleri mevcut ve müntehibî saniler muayyen iken bunları terk ve ihmal caiz değildir. Meclisi milliye gelecek zevatın evsaf ve şeraitine gelince, bu da intihabat kanununda sarihtir. Şu takdirde belediyelerin ve meclisi idarelerin intihabat umuruna tesir ettirilmesine lüzum yoktur. En mühim noktaya gelince Dersaadette hangi mebuslarımızın mevkuf, hangilerinin serbest bulunduğu ve kaç kişinin kaç gün sonra Anadoluya kaçıp sinei millete iltihakına imkân hasıl olacağı bilinemeyeceği cihetle şimdilik bütün meclisi millinin aynı badirei felâkete uğradığı nazarı dikkate alınarak ve yine kanunun tâyin ettiği nüfus ve miktar üzerinden yeni meb'uslar sür'atle intihab edilir ve fakat fevkalme-mul inşallah bir çok meb'uslarımız sağ salım kurtulur da Anadoluya geçerse teşekkül edecek meclisi millide yeni ve eski mebuslarımızın iştirâk ve kararile ol zaman meclisi müessesanın tesis ve ilânı daha muvafık olur. Evsafı mümtazei lâyikaya sahip olanlardan meclisi âyan ve hattâ hükûmeti icraiye dahi teşekkül eder. İntihabatın sırf islâmlara hasri pek muvafıktır. İşte mutalâalarımızın bundan ibaret olduğunu ve bu mühim vaziyetin iyice tetkik ve tahlil buyurulmasını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden şu cevabı aldım:

Erzurum: 18/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

C.: Meclisi millinin mahiyeti teşriiyeyi haiz olması için âyan ve meb'usanın müctemian bir mahalde bulunmaları lüzumu malûmu âlileridir. Binaenaleyh meb'us arkadaşlarımızdan kaçabileceklerin ekseriyet hasıl etseler bile âyan olmadıkça ki bunların gelmelerine meydan yoktur. Yine mahiyeti teşriiyeyi haiz olamayacaklardır. Saniyen bir meb'usun cebren ifayı vazifeden men'i veya tevkifi meb'usluk sıfatını

ıskat edemeyeceğinden mevcut müntehibi sanilerle yeniden intihab yapılarak ikmâli de kanunen caiz değildir. Salisen muamelâtı umumiye devleti merkeziye alâkasının münkati olması sebebiyle teşri ve yapılacak icraatı mürakabe ve kavanini mevcudenin muhafazai ahkâmını temin edecek bir meclis ancak milletin müessesan selâhiyeti ile intihab edeceği vekillerden mürekkep olabilir. Bunların haricinde bir heyet veya bir meclisin kuvvetli bir sıfat ve selâhiyeti olamaz. Şu halde kavanini mevcudenin mer'iyetini ve tarzı idarei kadimini kemafıssabık muhafaza etmekle beraber memlekette vahdet idareyi temin ve icabında ittihaz edilecek tedabiri fevkalâdenin ittihazı için selâhiyeti teşriye milletten alan bir hey'ete lüzum vardır ki o hey'et meclisi müessesan olabilir. Meclisi millinin hükûmetin mefkudiyeti kanunu esasî ahkâmının tamamı tatbikine imkân bırakmadığı gibi meb'usan Ankarada topanabilmesi dahi meclisi müessesan kanunî bir tarzda davet edebilmesi âyanın tasdik ve iradenin sudur etmesine mütevakıftır. Kurtulup gelebilecek meb'usların muvasalatı ve burada ictimâ zamanı gayrı muayyen olduğu için ve bugünkü halin devamı memlekette enarşi tevlit edebileceği mülâhasasile hey'eti temsiliye meb'uslardan kurtulup iltihak edebilecekler dahi dahil olmak üzere böyle bir meclisin ictimâa davetini elzem mütalâaa ediyor. Her tarafta başlaması muhtemel olan münferit hareketlerin ve ictihadların ancak böyle bir meclisin hâkimiyetile telif olunabileceğini tasavvur ediyoruz. Meclisi müessesan âzâları müntehibi saniler tarafından intihab ettirmek yine arzu buyurulan vaziyeti kanuniye temin edemeyecektir. Çünkü müntehibi saniler ancak meb'us intihab edebilirler ve intihab ettikleri meb'uslar vefat veya istifa etmedikçe sıfatı vekâletleri sukut etmeyeceğinden yerlerine diğer bir meb'us veya mevcuda ilâveten fazla meb'uslar intihabına selâhiyetleri yoktur. Maahaza müntehibi saniler de livalarda intihab meclisine idhal olunarak o noktai nazardan varidî mahzur bertaraf edilebilir. Evvelce de arz olunduğu vechile zamanın müsaadesizliğine mebni kendisinde ârâyı umumiyenin temerküz etmiş olduğuna şüphe olmayan idare ve belediye meclislerle Müdafaa-i Hukuk Hey'etlerince şu intihabatın icrasından başka çarei âcil olmadığı mutalâasındayız. Hıristiyanlar hakkındaki kaydın tayyi muvafıktır. Tekrar mutalâai âlilerine makina başında intizar eylediğim maruzdur. Bu babda serî karar vermek ve hemen icabatına tevessül eylemek lüzumunu hissediyoruz, efendim.

Hey'eti Temsiliye Namına

M. Kemâl

Şu cevabı yazdım:

Erzurum: 18/3/1336

Ankarada Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Temsiliyesine

C. 18/3/1336 şifreye:

1 — İzah buyurulan mutalâata ve bazı taraflardan yeniden meb'us intihabında görülecek müşkilâta binaen tasavvur buyurulan tarzda bir meclisin intihab ve Ankarada ictimâi muvafık görülmüştür. Yalnız meclisi müessesan tâbiri milletimiz için pek yabancı olduğu gibi bazı suitefehhüm ve telâkkilere de sebebiyet vereceğinden bilâhare ictimâdan sonra icab ederse bu nam verilmek üzere şimdilik her tarafta padişahsız ve hükûmetsiz kalan islâmları müracaat ettiği ve Kitabı Mübini-mizde mezkûr olmak itibarile itikadı diniye ve an'anatı milliyemize de muvafık ve ülfet dolayısıyla efkârı umumiyeye de pek mülâyim ve pek me'nus geleceği cihetle bu meclise Şûrayı Millî denilmesini daha münasip buluyoruz.

2 — Esbabı mucibenin esasatı diniyeye ittiba ettirilerek gayet kuvvetli ve müessir kelimelerle ifadesini ve meselâ hâkimiyet ve istiklâli Osmaninin haleldar edilmiş

cümlesi yerine hilâfet ve saltanat kalbgâhında vurulmuş hâkimiyet ve istiklâli Osmanî ref ve imha edilmiş cümlesinin konulması ve bu meclisin inşaallah kurtulup gelecek meb'usların da iltihakile takviye edileceği kaydının ilâvesini,

3 — Beşinci maddede her livadan beş âzâ intihab edileceği bildiriliyor ise de gerek kıhtı rical ve gerekse masrafın fazlalığı ve müreffehen seyahatlerinin teminindeki müşkilât dolayısıyla bu miktarı çok gördüğümüzden 2 ilâ 3 olarak tadilini muvafık gördüğümüzü arz eyleriz.

Kâzım Krabekir

Gelen cevap:

Ankara: 19/3/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Aceledir.

C. 18/3/1336 — Mütalâaatı âileri tamamile musip görülmüş ve nazarı dikkate alınmıştır. (1) Yalnız adet mes'elesi hakkında bervechiâti mütalâatta bulunuyoruz. Meclisi meb'usanın ekseriyet mes'elesi hakkında vaki olan şikâyat ve itirazat malûmu âileridir. Toplanacak meclisin hiç olmazsa meclisi meb'usan ve âyan âzâsı mecmuuna tekabül etmesi selâhiyet ve mahiyet itibarile lüzumlu telâkki edildiği gibi bazı yerlerden gelmemesi ihtimâline binaen ekseriyetin de haizi ehemmiyet bir yekûnda bulunması mülâhazasile her livadan beşer âzânın intihabı düşünöldü. Talimat badettebyiz tamim edilmek üzere dir efendim.

Heyeti Temsiliye Namma
M. Kemâl

Telgrafla 20 de talimatta geldi şudur:

T a m i m

Makamı hilâfeti islâmiye ve payitahtı saltanatı Osmaniyenin Düveli İtilâfiye tarafından resmen işgali kuvvei teşriye ve adliye ve icradan ibaret olan kuvvayı temsiliye devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayı vazifeye imkân görmedediğini hükûmete resmen tebliğ ederek meclisi meb'usan dağılmıştır. Şu halde makamı hilâfet ve saltanatın masuniyeti istiklâliyeti ve devleti Osmaniyenin tahlisi temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik emek üzere millet tarafından selâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada ictimaa davet ve dağılmış olan meb'usandan Ankaraya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirâk ettirilmesi zarurî görölmüştür. Binanealeyh zirde derc edilen talimat mucibince intihabatın icrası hamiyet ve ..... vatanperveranelerinden muntazırdır.

1 — Ankarada selâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclis umuru milleti tedvir ve mürakabe etmek bir meclis âzâ olarak intihab olunacak zevatı meb'usan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tâbidir.

2 — İntihabatta livalar esasat ittihaz edeceklerdir.

3 — Her livadan beş âzâ intihab olunacaktır.

---

(1) Meclisi Müessesan teşkili için lüzum görmüyordum. Nitekim Ankarada toplanan Meclisi Milli de buna lüzum görmedi. Ben bu lüzumu iyi bir sulha nailiyetten sonra şekli devleti kararlaştırmak için faideli ve elzem görüyordum. Maatteessüf icab ettiği zaman teklifim kale alınmayarak devletin şekli tebdil olunurken bana dahi haber vermeye lüzum görmediler. Tafsilâtı gelecektir.

4 — Her liva kazalardan celb edebileceği müntehibi sanilerden ve merkez liva müntehibi sanilerden ve liva idare ve belediye meclislerle liva müdafaai hukuk hey'eti idarelerinden ve vilâyetlerde merkezi vilâyet hey'eti merkeziyelerinden ve vilâyet idare meclisile merkezi vilâyet belediye meclisinin ve merkezi vilâyet ile merkez kaza ve merbut kazalar müntehibi sanilerden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı saatte icra edilecektir.

5 — Bu meclis âzâlığına her fırka, cemiyet tarafından namzed gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücahede mukaddeseye fiilen iştirâki için müstakil namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

6 — İntihabata her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mes'ul olacaktır.

7 — İntihab reyî hafi ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi ârâ meclisin içlerinden intihab edeceği iki zat tarafından huzuru mecliste ifa edilecektir.

8 — İntihab neticesinden bilûmum âzâların imza ve zatî mühürünü muhtevi üç nüshâ tanzim olunacak, bir nüshası mahallinde alıkonarak diğer iki nüshasının biri intihab olunan zevata tevdi, diğer meclise irsal olunacaktır.

9 — Âzâların alacakları tahsisat bilâhare meclisce takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcirahları intihab meclislerinin masarifi zaruriye hesabına tekarrür edeceği miktar üzerinden mahalleri hükûmetlerince temin olunacaktır.

10 — İntihabat nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankarada ictimayı temin edebilmek üzere ikmâl olunarak âzâlar tahrik ve neticede âzânın isimleriyle birlikte dahilî iş'ar edilecektir. İşbu telgrafın saati vüsulü bildirilecektir. Kolordu kumandanları ve vilâyete ve müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

19/Mart/1336

Heyeti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Tehir edilemez:

15. Kolordu Kumandanlığına

İntihabat hakkında icra edilen 19/3/1336 tarihli tebligata zeyildir.

Müntehibi sanilerin merkezi livaya celbi tehirat ve müşkilâtı mucib olacağından bahisle intihabatın kaza merkezlerinde icra hakkında bazı makamattan teklifat vuku bulmaktadır. Meclisin sür'ati mümkinine ile ictimayı icab ettiğiinden bu teklif nazarı dikkate alınmış ve müntehibi sanilerin celbi mucibi tehir olacak livalar intihabatın kazalarda icrasına bir beis görülmemiştir. Bu takdirde hususatı âtiye nazarı dikkate alınmalıdır:

1 — Bir livanın muhtelif kazalarında aynı günde ve kaza hey'eti idaresine belediye meclisi, müdafaai hukuk âzâları ve müntehibi sanilerden mürekkep hey'et tarafından icrayı intihabı,

2 — Bütün liva namına beş âzâ intihab olunacağından kazalarca intihab olunacak zevatın başkaları telgrafla merkezi livaya verilerek tasnifi ârânın liva merkezlerinde meclisi idare, belediye meclisi, müdafaai hukuk âzâları ve merkezi livada mevcut müntehibi sanilerden mürekkep hey'et huzurunda intihabat hakkındaki talimatın sekizinci maddesi fikrai ahiresi mucibince icrası,

3 — İntihabatı kazalarda yapılacak livalardan intihab olunacak zevata ait mazbataların dahi dokuzuncu madde mucibince ihzarı.

Heyeti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Hükûmeti mahalliyelere muktezi muavenetin yapılmasını kıtaatına emrettim.

18/Mart ve müteakibi günlerde her tarafta halk mitingler yaptı. İstanbul vak'ayı faciasının hukuku medeniye ve insaniyeye mugayir olduğundan protesto etti ve İstanbulda Felemenk, İsviçre, Danimarka, İspanya, İsveç, Norveç ve Antalyada İtalya mümessilleri vasıtasile hükûmatı mezkûre Hariciye Nezaretleriyle Meclisi Millî riyasetlerine telgrafla yazıldı. Hey'eti Temsiliyeden bildirilen beyannameyi binlerce bastırtım, Elviyei Sülûseye, Kafkasyaya, İrana her tarafa gönderttim. Mıntakama da tevzi ettirdim.

Alem-i İslâma Beyanname

Hilâfeti mukaddesei islâmiyenin makarrı âlâsı olan İstanbulda Meclisi Meb'usan ve bilcümle müesseseti resmîye ve askeriyyeye vaz'ı yed olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz saltanatı Osmaniyden ziyade makamı hilâfeti, hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâhı yegânesi gören bütün âlem-i İslâma racidir. Asya ve Afrikada Peygamberpesendane bir ulviyetle hürriyet ve istiklâl mücahededinde devam eden Ehli İslâmın kuvayı maneviyesini kırmak için son tedbir olarak İtilâf Devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, Hilâfet makamını tahtı esarete alarak bin üç yüz senedenberi payidar olan ve müebbeden masunu zaval kalacağına şüphe bulunmayan hürriyeti İslâmiyeyi hedef ittihaz etmektedir. Mısırın on bine balığ olan şühedayı muazzezisine, Suriye ve Irakın binlerce fedakâr evlâdı muhteremesine, Şimalî Kafkasyanın, Türkistanın, Efganistanın, İranın, Hind, Çin velhasıl bütün Afrikanın ve bütün şarkın bu gün azim bir heyecan ve derin bir emeli istihlas ile titreyen efkârı müşterekesine havale edilmiş olan bu darbei tahkir ve tecavüzün düşmanlar tarafından tahmin edildiği vechile maneviyatı haleldar etmek değil belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir kabiliyeti inkişafiyeye mazhar eylemek neticesini tevliid edeceğine şüphemiz yoktur. Osmanlı kuvvayı milliyesi Hilâfat ve saltanatın uğradığı müteselsil suikasdların başladığı gündenberi devam eden samimî vahdet ve tesanüd içinde vaziyeti bütün vahametine rağmen azim ve metanetle telâkki etmekte ve bu son ehli salib muhacematına karşı bütün İslâmiyet, cihanın hissiyatı müşterekesi mukametine emin olmaktan mütevellit bir hissi müzaheretle azim ve imanın âmil olduğu mücahededede inayet ve muvaffakiyatı ilâhiyeye mazhar olacağına itimad eylemektedir. Kurunu vustanın şövalyeliklerinden bu günün ittifakı itilâfiyelerine kadar meş'um bir teselsülü gaddarane ile tevali eyleyen ehli salib akradının bu son amelei sefilesi İslâmiyetin nuru irfan ve istiklâline ve Hilâfetin tarsin ettiği uhuvveti mukaddeseye merbut olan bütün müslüman kardeşlerimizin vicdanında da aynı hissi mukavemeti ve aynı vazifei galeyân ve kıyamı uyandıracığından emin olarak Cenabı Hakkın mücahedeatı mukaddesemizde cümlemize tevfiakatı ilâhiyesini terfik etmesini ve ruhaniyeti Peygamberiyyeye istinad eden teşkilâtı müttehidemize muin olmasını niyaz eyleyiz.

Müdafaai Hukuk
Hey'eti Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

Garptaki vaziyeti ve lüzumsuz yere tahribat yapılmamasını yazmış-
tım. Cevap geldi.

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 17/Mart/1336

1 — 17/Mart akşamı İstihkâm müfrezesi de dahil olduğu halde 150 kişilik bir müfrezemiz Lefke'ye muvasalat edip bugün alessabah Geyve Boğazına hareket etmiştir. Vazifesi Geyve Boğazındaki mühim tünel ve köprüleri tahrib etmek, Geyveyi işgal ederek Dersaadetten sonra Anadolu telgraf hututunun santralını teşkil eden mevki mezkûru işgal ederek Anadolu muhaberatını Geyve üzerinden temin etmek ve tahribat mahallerini müdafaa etmek ve Geyve Boğazının esaslı bir surette müdafaasını temin edecek olan kuvvayı milliyeyi cem ve tahşid etmekten ibarettir. Adapazarından da bir nizamiye kuvvetinin Geyveye gönderilmesi 7. Fırkaka kumandanlığına tebliğ edilmiştir. Geyve Boğazının yarın akşama kadar arzumuz dahilinde işgal edileceğini tahmin etmekteyiz.)

2 — Eskişehirde kalmış olan 350 muharip ve 16 otomatik tüfek ve 2 bomba topundan ibaret İngiliz müfrezesinin silâhları alınıp şümendöfer istasyonu ve hattına vaziyet etmek ve Eskişehire tamamen hâkim olabilmek için icra edilen tahşidat bu akşama kadar hitam bulmak üzeredir. Ve teşebbüsata bu geceden itibaren başlanacaktır. Elyevm Eskişehirde 250 muharip ve 4 makinalı tüfekten ibaret bir nizamiye taburu olup mahallinde de 200 kadar kuvvayı milliyeyi cem edilmiştir. Sivrihisardaki Nizamiye taburu da dün sabah Eskişehre tahrik edilmiştir. Bu sabahki trenle Kaymakam Mahmut Bey iki kudretli, iki makinalı tüfek ve 211 muharip piyade ile Eskişehire hareket etti. Saat 4 sonrada Sarıköye muvasalat ettiğine dair haber alınmıştır. Bu istasyon Eskişehirden sonra Ankaraya doğru ikinci istasyondur.

3 — Afyonkarahisarındaki İngiliz kuvvetlerinin plân mucibince silâhlarının alınması yeniden yazılmıştır. Bugün Afyondan alınan malûmattan İngilizlerin oradaki mevcut kuvvetlerini vagonlara irkâp ettiği anlaşılmıştır. Bunların Eskişehire hareketi halinde Afyon ile Eskişehir arasında tahribat yapılması tebliğ edilmiştir.

4 — Çiftehan ile Ulukışla arasında 15 metre tulünde bir şümendöfer köprüsü tahrib edildiği gibi Ulukışla cenubunda da 125 metre tulünde bir tünelin tahrib ihzaratı ikmâl edilmiştir.

5 — Geyve Boğazı Eskişehir ve Ulukışladaki icraat ve teşebbüs plân mucibince icra edilmekte olup şimdiye kadar da gayrı müsait bir ahval zuhur etmemiştir efendim..

Mustafa Kernâl

Hey'eti Temsilîyenin 19 ve 20 mart tarihli telgraflarında bildiriliyor: «Rauf ve Vasıf Beyleri İngilizlerin Meclisi Meb'usandan cebren aldıkları ve Harbiye Nazırı esbakı Cemâl Paşa (İsparta meb'usu), Göz tabibi Esad, Ayandan Çürüksülü Mahmut, sabık Erkanıharbiye Reisi Cevat Paşaları vesair bazı zatları da tevkif ettikleri (1)».

(1) Meclisi İngilizlerin nasıl bastıkları ve Meclisin ne yaptığı hakkında vak'a da bulunan meb'uslardan sonraları şöyle dinledim: İngilizler Rıza Paşa kabinesini tazyik ediyorlar ki Anadolu harekâtına iştirâk edenlere asî densin. Rıza Paşa kabul etmiyor, sonra gelen Salih Paşa kabinesi de kabul etmiyor. Bunun üzerine 16/Mart Vak'ası hâdis oluyor. İngilizler Meclisten Rauf ve Kara Vasıf Beyi alıyorlar. Teslim olmamak hakkında bazı fikirler de dermeyan olunuyorsa da neticede cebren aldıklarına dair İngilizlerden senet alınarak teslim oluyorlar. Ertesi gün Edirne meb'uslarından Şeref ve Faik Beyler ve İstanbul meb'usu Numan Efendi de aynı tarzda alınıyor. Celâlettin Arif Beyi de arıyorlarsa da kaçmış bulunuyor. Yazıhanesinde de

İstanbul hakkında malûmat olduğundan aynen her iki telgrafı da yazıyorum:

18/3/1336 tarihine kadar İstanbul hakkında alınabilen malûmat bervechiâti tamim olunur:

1 — İngilizler Sivas meb'uslarından Rauf ve Vasıf Beylerin meclisi meb'usan içinde cebren alarak götürmüşlerdir. Meb'uslar meclisi terk edip dağılmışlar ve vaziyeti hazıra karşısında ipkayı vazife mümkün olamayacağını hükûmete bildirmişlerdir. Harbiye Nazırı sabıkı İsparta mebusu Cemâl, Âyandan Çürüksulu Mahmut,

arıyorlar, bulamıyorlar. Bazı meb'uslar meclisin dağılmasını teklif ediyor. Erzurum meb'usu Ziya Bey itirazla diyor ki: "Halk bizi ya Maltaya ya baltaya diye" gönderdi. "Dağılmıyalım, İngilizler bizi süngü ile dağıtsın." Bu zatın Erzurum müftüsüne yazdığı mektupta meclise bir taarruz olmadığı, ittihadçı gürültüsü olduğu, İstanbulda değişmiş bir şey bulunmadığını, meclisin İstanbulda devamı lüzumunu bildiriyordu. Bu mektup ele geçerek Ankara meclisi millisine gönderildi ve bu adamın meb'usluğu iskat olundu. Meclisin ekseriyeti şu kararı veriyor: "Müzâkeratı umumiye tatil olunsun, encümenlerde işlere devam olunsun. İngilizleri protesto ederek düveli mütemeddineye iblâğ edelim." Meclisin kararı âyana bildiriliyor. Âyanda Vasıf Molla itiraz ediyor. Bilhassa Rıza Tevfik de itirazla: "Üç düveli muazzama bir kaç caniyi aldı, bunda meclise taarruz yoktur! Meclis haksızdır, protestoları da haksızdır," diyor. Çürüksulu Rıza Paşa diyor ki: "Mahmut Paşayı da İngilizler haksız aldı. Bu zat namuslu bir zattır. Kurtarılması için teşebbüsatta bulununuz." Rıza Tevfik cevap veriyor: "O da sebepsiz alınmadı. O da ittihadçılardan olduğundan alındı." Rıza Paşa diyor ki: "İttihadçılar Mahmut Paşayı Harbi Umumiye iştirâk etmediğinden dolayı Köprüde başına taş vurmışlardı, sırf tezviratla alındı" diyor. (Milletin âyanının müzakere ve kararı tarihimiz için ne büyük şindir) Ferit Paşa kabinesi bu müzakerenin ferdasında iş başına geliyor ve Kuvvayı Milliye aleyhine hattı hümmâyün neşrediliyor. Hattı hümmâyünün hülâsası: "Harekâtı milliye fesad ocağıdır. İştirâk edenler imha olunacaktır" bir de fetva çıkarılarak hükmü idam da şeriate uyduruluyor! İki reis vekili "Abdülaziz Mecdi ve Hüseyin Kâzım Beyler" Ferit Paşaya tebrike gidiyorlar. Ferit Paşa meclisten şunları anlamak istiyor:

- (1) Anadolu'da bir meclis toplanıyormuş, bu hususta meclisin fikri nedir?
- (2) Şeraiti sulhiye ağır geleceği anlaşılıyor. Bunu tasdik edip etmeyeceği?
- (3) Hattı hümmâyün ve fetva hakkında meclisin ihtisasatı nedir?

Reis vekilleri bu sualleri meclis diye toplanan kümeye soruyor. Erzurum meb'usu Ziya Bey diyor: (1) İstanbul meclisi asıdır. İntihabla gelmiştir. Anadolu'dakiler hâdis olan vaziyet üzerine toplanıp anlaşacaklar, bir karar verecekler, bundan bir şey lâzım gelmez. (2) Şeraiti sulhiye bilinmeden evvel söz söylemek abestir. Bu da mevzuu bahis olamaz. (3) Harekâtı milliyeye iştirâk edenlere âsi demeye gelince şark vilâyetleri halkı memleketlerinin istihlâsı için olduğundan bunlara âsi denemez. İzmir meb'uslarından biri de kendi mintakası halkını müdafaa ediyor. Küthya meb'usu Rasih Efendi diyor ki: Hükûmetin aczi evlerimizde rahat yatırmıyordu. Kuvvayı Milliye bize emniyet verdi. Biz de bu harekete iştirâk edenlere âsi diyemeyiz. Meclis de umumî kararını böyle veriyor. Ferit Paşaya iblâğ olunmak isteniyor. Fakat Ferit Paşa saraya gittiğinden bulamıyorlar. Hey'eti vükelâ ise meclisin feshini kararlaştırmış. Akşamdan merkez kumandanı Mustafa Natık Paşa meclisin muhafızlarını değiştirmiş. Ertesi gün Polis müdürü ile birlikte gelerek mevcut bir kaç meb'usa demiş ki: Meclis kapandı, buyurun!... Herkes çıktıktan sonra kapıyı kapatıp anahtarları alıp gitmiş!... Şerefsiz adamlar!... Halbuki bu meclise kilit vurulurken millî hükûmet Ankarada tulu' ediyordu...

sabık Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat, İstanbuldaki Millî Kongre Reisi Es'ad Paşalarla Edirne meb'uslarından Eşref ve Faik Beyler ve İstanbul meb'usu Numan, ve Mevkii Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Bey mevkufin meyanında bulunmaktadırlar. Tevkifata devam olunmaktadır. İstanbuldan Anadoluya seyahate ancak İngiliz pasaportu ile müsaade olunmaktadır.

2 — İngilizlerin İstanbulu işgali gerek İstanbul ve gerek mülhakat ahalişi tarafından istihfaf ile karşılanmıştır. İngilizlerin göstermiş oldukları telâğ ve büyük caddelerin ağzında köprünün etrafında yüksek mebaninin üzerlerinde top, mitralyöz müsellâh efrad ikamesi ve sefaini harbiyenin toplarını İstanbula çevirmek suretile aldıkları tertibat pek gülünç görülmüştür. Ahali müslimeden haini vatan olanlardan gayrısında kuvvei maneviyeleri pek yüksekte Anadoluya raptı kalp ile atıye muntazırdılar.

3 — 17/3/1336 de hürriyet ve itilâf fırkası Sadık Beyin riyasetinde ictima ile şehri almış İngiliz lirası maaşla bazı kesanı Anadoluya iknaa memur etmek kararı vermişlerdir.

4 — Başta İngilizler olmak üzere itilâf devletlerinin bütün medeniyet ve insaniyet esasatı mukaddesini ve harekâtı vakialarından dolayı kariben izharı nedamet edeceklerine şüphe edilmemelidir. Tefiki İlâhidir.

5 — Bu tamim, bilcümle kolordulara, vilâyetlere, müstakil livalara ve bilcümle Müdafaai Hukuk, Anadolu Kadınlar Cemiyetlerine, Belediye riyasetlerine yazılmıştır.

Heyeti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

15. Kolordu Kumandanlığına

19/20 - 3 - 1336 akşamına kadar İstanbuldan alınan yeni malûmat bervechiâti arz edilir:

1 — Aydından Çürüksulu Mahmut Paşa ile Millî Kongre Reisi Esad Paşa ve refikası darb edilerek alındıkları ve Cevat Paşa ile Mahmut Paşanın kelepçelerle sevk edildikleri, İzmir meb'usu Tahsin Beyin ve İsparta meb'usu Cemâl Paşanın yatak odalarından ve refikaları yanından cebren alındıkları, Meclisi Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Beyi tevkif etmek istemişlerse de müşarünileyhin ihtifa eylediği bildirilmiştir.

2 — İstanbulda cebren kapılar kırılarak evlere dühul ediyorlar. Ayandan Aptülkadir Efendinin İngiliz tarafından bu hafta zarfında Kürdistana gönderileceği anlaşılmıştır. Alâkadaranın nazarı dikkati celb olunur.

3 — İngiliz polislerine eşhas göstermek için plâncılar refakat ediyor.

4 — Yakında İstanbuldaki bütün kıtaatın eslâhı alınacak, efrad haricî bir mahalde esiri harp olarak zabitan da aynı vaziyette bulundurulacaktır.

5 — 19/3/1336 da sabık Samsun ve havalisi kumandanı Miriliva Refet Paşa da Dersaadette İngiliz tarafından tevkif edilmiştir.

6 — Almanyada askerî bir ihtilâl neticesinde Petrih ve Kap vesaire hükûmeti ele aldılar.

7 — Bulgar Reisi nuzzarı garbî Trakyanın Yunanistana terkinden dolayı süfeyaya bir ültimatome verdi ve fena akibetlere intizar edilmesini söyledi.

8 — Batumda Cemiyeti Hayriyei İslâmiye ile bolşevik kulübü müttehiden çalışıyorlar. İşbu malûmatın köylere kadar isali bilcümle cemiyetten rica olunur.

Mustafa Kemâl

20/Martta Hey'eti Temsiliyeden gelen şifrede pek mühim olarak iki Sırp ve iki Romen fırkasının Anadolu harekâtına tahsis olunduğu mevzukan bildirildi. Ben buna inanmadım. Bolşevikler Rumanya hududunda iken buna nasıl inanılır. Bu husustaki şifreleri sırasile yazıyorum:

Tehiri caiz değildir.

Ankara: 19/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

19/20 - 3 - 1336 akşamına kadar açık tamim muhteviyatından maada mevzukan malûmat bervechiâti maruzdur:

- 1 — 17 lokomotif Rumeliden Haydarpaşaya çıkarılmış,
- 2 — Sırp ile iki Romen fırkası Anadolu harekâtına tahsis edilmiş,
- 3 — İzmir Yunan kuvvası kırk bin kişi ile takviye edilmiş,
- 4 — Hükûmeti iskat ile muhalif bir hükûmetle tevkiyat ve icraatını teşdid İngilizlerin emelidir.
- 5 — Buradaki Fransızlar İngilizlerin nümayişkârane hareketinden müteessirdir.
- 6 — Posta ve telgraf el'an tahtı işgal ve mürakabededir.
- 7 — Sizin mümkünse İngilizlerden bir kaç rehin zabıt almanız lâzımdır.
- 8 — Bir İngiliz hey'etinin o tarafa gelmesi muhtemeldir.
- 9 — Bandırma ile irtibat vardır.
- 10 — 24 meb'usla Halide Edip Hanım yoldadır.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kernâl

Cevabım:

Hey'eti Temsiliyeye

C. 19/3/1336 Şifreye:

1 — Mevsuk bir menbaa atfen iş'ar buyurulan malûmat sırasında iki Sırp ve iki Romen fırkasının Anadolu harekâtına tahsis edilmiş olduğu bildirilmektedir. Besarabya hududuna dayanan ve buradan da Romanya hududuna teveccüh edecek bolşevik taarruzlarının ve Bulgaristandaki bolşeviklik cereyanının tevliid edeceği tehlikelere karşı Romanya Sırbistandan ikişer fırkanın Anadoluya celb ve tahsisi hakkındaki malûmatın sıhhati tasavvur ve kabul buyuruluyor mu ve bu fırkalar halen nerede imiş ve kim görmüş.

2 — Mezkûr şifrenin yedinci maddesine İngilizlerden bir kaç rehin zabıt alınması emir buyurulmaktadır. Kolordu muntakasında Erzurumdaki İngiliz kaymakamı eslâhadan tecrid edilmiş ve tahtı tarassuda alınmıştır. Ve her zaman elimizdedir. Trabzondaki İngiliz mümessiline ve Yunan Salibi Ahmer eşhasına ise sahilin hususiyeti ahvali itibarile bir şey yapılmamış ve tatbik edilecek sureti muamele İttifak mensubini hakkında diğer mümessillere de yapılan muamele hakkındaki iş'arı devletlerine talik olunmuştur.

3 — Keza şifrenin 8. Maddesinde aynen bir İngiliz hey'etinin o tarafa gelmesi muhtemeldir tarzında bir malûmat verilmekte ise de mezkûr hey'etin nereye ne suretle ve nereden geleceği anlaşılmamıştır. İzah buyurulmasını istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mukabil cevap:

Ankara: 22/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Anadolu harekâtı için iki Sırp, iki Romen fırkasının tahsis olunacağı hakkındaki havadis menbaı bize İstanbul hakkında Kartal telgrafhanesi vasıtası ile malûmat ve İstanbulun teşkilâtımızca şayanı itimad olan zevattır. Bunlar bu havadis diğeri haberler meyanında ve İstanbul muhitinden almışlardır. Mahiyeti gayri resmî olduğu gibi bizce de itimadı kat'îye lâyük ad olunmamıştır.

2 — Bir İngiliz hey'etinin buraya geleceği hakkındaki haberin menba ve mahiyeti aynıdır. Mahza zatiâtilerince de malûm olmak üzere aynen arz edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

« 20 de Trabzondan aldığım malûmatta: «İngiliz bandıralı iki mühimmat yüklü vapur Novorosiski'ye çıkarılmak üzere gitmiş iken bolşeviklerin şehri zabt etmek üzere olduğunu gördüklerinden Batuma gelmişler ve mühimmatı Ermenilere teslim etmişlerdir. Gürcüler bunu İngiliz valisine protesto ile mütemadiyen Ermenilere mühimmat getirildiğinden şikâyet etmiş.» Yapacak şimdilik bir şeyimiz yok, inşaallah bütün bu mühimmatı Ermeniler elinden alacağımıza kanaatim tamdır. Hey'eti Temsiliyeden 20 ve 21 de gelen malûmatta: «İstanbuldan 24 meb'usun daha firar edip yolda oldukları, mevkufin meyanında bir çok tüccarların ve şehzadelerden Aptülhalim ve Ömer Efendilerin de bulunduğu, ecnebi matbuatı İstanbulun işgalinden dolayı İngilizlere hücum ettiği, İstanbuldaki kıtaattan ve depolardaki silâhlardan sürgü kollarını İngilizlerin topladığı, geceleri Harbiye Nezaretindeki İngiliz efradı öteye beriye silâh atıyorlar ve civar Türk kıtaatı kendilerine attığından mukabelede bulduklarını işaa ediyorlar, İstanbulun haricte telgraf ve posta muhaberatı men edilmiştir. Alman ihtilâli devam ediyor.» »

İstanbuldan yalnız Payamı Sabah gazetesi harice çıkarılıyormuş. 19 tarihlisinin metni Trabzondan bildiriliyor: «İstanbulda hiç bir şey olmamış, kabine vazifesinde berdevam imiş, herkes işile, gücile meşgulmüş, işitilen şeyler esassızmış, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Şevket Turgut Paşa ve Reisi Sani Kâzım Paşalar 18/martta Harbiye Nazırı nezdinde ictima ile müzakerede bulunmuşlar, muamelâtı askeriye ile iştigal eden şubattan maada! levazım ve muhasebat gibi dairelerde ifayı vazife olunuyormuş. Orient News gazetesinden naklen: İşgal keyfiyeti şeraiti sulhiyenin kabul ve tatbiki için muvakkat imiş. Anadolu da hükümeti hiçe sayan bir idare teessüs etmiş, Meclisi Meb'usana kendi intihapgerdelerini göndermiş, sadriazamı ıskat etmiş, itilâf kuvvetlerine karşı koyuyormuş, Ermenileri katliam ediyormuş, bolşeviklerle münasebatta bulunuyorlarmış... Bu sebeplerden dolayı Kuvvayı Milliye tarafından çevrilen entrikaların beyhudeliğinden Türkler kanaat getirinceye

kadar işgal devam edecekmiş.) gibi hainane neşriyat var. Tabii gazeteler sahilde imha olunmaktadır. Vapurlarda tek islâm yolcu yoktur. Gelenler hep hıristiyandır! İstanbulun işgalinden evvel Ravlinson beni hiç olmazsa Arasa kadar olan muntakayı ve Soğanlı dağlarını işgal için teşvik ediyordu. Böyle bir hareket yapılırsa idi İstanbul işgali cihana meşru gösterilebileceği gibi Ermenilerin islâmların katliam için de meşru bir sebep bulacaklarmış! Netekim biz bunu yapmamakla beraber Ermeniler İstanbul işgaliyle beraber cür'etlerini daha ziyade arttırdılar. İngilizler de işgale takaddüm eden günlerde «Her tarafta Ermeniler katliam oluyor» diye her vasıta ile cihana propagandaya başlamışlardır. Bunu güzel bir perde addile İslâmlara katliam başladı. Ermeni Cumhuriyetinin askerî kumandanlığına tarafımdan ihtarname yazılmasını Hey'eti Temsiliyeden de düveli mütemeddineye protesto yazmasını muvafık buldum. Metinlerini Hey'eti Temsiliyeye bildirdim. Muvafık görüldü ve yapıldı. Ermenilere yazdığım mektup:

Erzurum: 22/Mart/1336

Erivan Ermeni Cumhuriyeti Askerî Kumandanlığına

Ermeni hükûmeti dahilinde kalan islâm ahaliye ötedenberi yapılan mezalim ve kital gayet sahih malûmat ile tevsik edilmiş ve bu mezalimin Ermeniler tarafından yapıldığı Erzurumdaki İngiliz Mümessili Kaymakam Mister Ravlinson'un müşahadat ve ifadatı ile de teyid eylemiş ve evlâd ve ayalini, can ve malını zayi ederek aç ve perişan bir surette bize iltica eden binlerce muhacirleri Amerikanın Ceneral Harbord Hey'eti dahi görmüş ve mezalimin şahidi olmuştur. Ve hattâ kıtaat ve ahalmizin gözü önünde bile bir çok islâm köyleri top ve makineli tüfeklerle mücehhez Ermeni kıtaatı askeriyesi tarafından tahrib ve imha olunmuştur. İşbu harekâta nihayet verileceği ümit edilmiş iken maatteessüf 1336 - 1920 senesi Şubatı iptidasındanberi bilhassa Şuragel, Akpazar, Zarşad ve Çıldır muntakasındaki ahali islâmiyeye yapılan mezalim daha ziyade artmıştır. Mezkûr muntakada 28 pare islâm köyünün tahrib ve iki bini mütecaviz nüfusun katil ve bir çok eşya ve hayvanatının gasp edildiğini ve genç islâm kadınlarının alınıp Karsa ve Gümrüye götürüldüğü ve köylerden kaçabilen yüzlerce kadın, çoluk çocuğun da dağlarda dövülüp öldürüldükleri ve islâmların mal, can, ırz ve namuslarına yapılan bu tecavüzün hâlâ devam etmekte olduğu mevsuken haber alınmaktadır. Din kardeşlerine yapılan bu şenat ve fecayii işiten bütün müslüman ahali ve efradı askeriyeye ve bilhassa akraba ve kariyelerinden bir çoğu idareniz altındaki mahallerde bulunan aşair halkı fevkalâde galeyen ve heyecana gelmiştir. Ahiren kumandanlarınızın ve memurlarınızın imzalarile hudut haricinde öteye beriye atılan ve gönderilen ve gûya kürtlerle Ermenilerin itilâf ettiklerine ve ayrıca bir Kürdistan hükûmeti teşkil edildiğine, Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzonun Ermenilere verildiğine dair olan ve unsuru islâm arasına tefrika ve nitak sokmak mahiyetinde bulunan beyannameler Şerif Paşa ve emsali gibi vicdanını düşman paralarına satmış olan vatan haini kimselerin hiç bir hakkı vekâleti haiz olmadığı kürtler namına söz söyleyemeyeceği ve kürtlerin hiç bir suretle camiai Osmaniyeden ayrılmayacakları bütün kürtler tarafından her tarafa ve bilhassa İtilâf hükûmetlerine müteaddit defalar ilân ve Şerif Paşa ve emsali tel'in edilmiş bulunduğundan büyük bir hiddet ve nefretle karşılanmış ve bu hallerde mevcut olan

heyecan ve galeyanı teşdit cylemiştir. Ermenilerin yapmakta oldukları mezalim dolayısıyla efkârı umumiyei isîâmiyede hasıl olan galeyana ve heyecanın teskin ve tatmini için mezalim ve kitale nihayet verdirilmesini ve islâmlardan alınan eşya vesairenin iade ve zararların tazmin ettirilmesi ve islâmların ırz ve namus ve can ve mal her türlü hukuklarının muhafaza altına alınması Ermeni hükûmetine teveccüh eden bir vazifedir. Her millet gibi Ermeni milletinin de hakkı hayat ve istiklâli idareye malikiyeti en zayıf ve tehlikede bulunduğumuz bir zamanda bile hükûmet ve milletimizce temin edilmişti. İki sene evvel Erzurumun istihlâsını müteakip harekâta kıtaatımla oralarda bulunurken mevcudiyeti milliyenize karşı gösterdiğim adil ve şefkat hatırlarınızda olacağından bu vesayayı halisanemin de samimiyetle telâkki buyurulacağını ümit eder, hürmetlerimi takdim eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Düveli Mütemeddineye protesto

Tohumluk istemek, vergi tarh etmek, silâh toplamak gibi bahanelerle öteden beri Ermeni zulüm ve işkencesine maruz kalan şark hududumuz haricindeki ahali islâmiye son şubat ayı zarfında Ermeni fırka kumandanları tarafından sevk ve idare edilen sunufu muhtelifeden mürekkep müteaddit müfrezelerin taarruzları karşısında bir çok kurban vermiş ve Kars vilâyetine tâbi Çıldır, Zarşat, Şuragel, Akbaba kazalarında isimleri mazbut kırk islâm köyü kâmilen tahrip ve imha olunmuştur. Bu köylerin biçare halkından iki binden ziyade islâm nüfusu pek feci şekilde katlolunmuştur. Katliama uğrayan islâmların eşyası, Kars pazarlarında satılmıştır. Hemen her gün kemâli teessürle haber almakta olduğumuz Ermeni zulüm ve kitaline yeni bir ilâve olmak üzere Ardubad, Ahur, Civa, Vedi mıntakalarındaki ahali islâmiyeye karşı Ermeniler 19 marttan itibaren taarruz başlamışlardır. Ayrıca Oltu havalisine karşı da yeni bir tarruza nazırlandıkları mevsuken haber alınmıştır. Bu harekâtı kemâli şiddetle protesto ettiğimiz ve bu tecavüzlerin önü alınmazsa pek büyük fecayi zuhuruna şahit olacağının mensup olduğumuz hükûmata sür'atle iblâğın rica ve takdimi ihtirammat eyleniz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey'eti Temsiliyesi Namına

Mustafa Kemâl

20, 21, 22 de muhtelif şifrelerle Hey'eti Temsiliyeye yazdım: Garp vilâyetlerinde garbe teveccüh edecek büyük kuvvetleri iageye imkân olabilecek zer'iyat yaptırılması, şumendöferler için kömür mümkün olmayan yerlerde odun idharile mühim bir zamanda nakliyatın sekteye uğramaması, menabii milliyeye derhal vaziyetle Meclisi Millinin ilk müzakeresi için bu hususta hazırlıkta bulunulması. Hesabım ilkbaharda Ermeni harekâtını ikmâl ve yazın nihayet sonbaharda şarktan garbe iki kolordu ile muhtelif aşiret ve suvari alayları göndermektir. Hey'eti Temsiliye iage hususunda vilâyetlere yazdığını bildirdi. 21 de 20. Kolordunun verdiği malûmata nazaran: Kuvvayı Milliye'nin tazyikile İngiliz kıtaatı Eskişehir tahliye ederek İzmite çekilmiş. Hey'eti Temsiliyeden bildirildi: Edirne meb'usu Eşref ve Faik Beyler, İstanbul meb'usu Numan

Efendi, İzmir meb'usu Tahsin Beylerin tevkif olundukları, İstanbulda İngiliz tazyikatı devamda, Ayandan Seyit Aptülkadir İngilizler tarafından Kürdistana gönderildiğinden Kolorduca tedbir ittihazı, Almanyada askerî bir ihtilâl neticesi Petrih ve Kapın hükûmeti ele aldıkları. Elviyei Sülûsedden gelen haberlerde Ermenilerin Nahcivan muntakasında Büyük Vedi, Ordubad, Civa, Ahuri ve Karsa tâbi Çıldır, Akbaba, Şuragel ve Zarsad kazalarında islâmlara tatbik olunan mezalimin Oltu'ya da teveccüh edeceği anlaşıldı. Oltu'nun teşkilâtını tetkik ve takviye etmek ve Kars civarındaki İslâmlara emniyet ve itimad bahşederek kuvvei maneviyelerini yükseltmek ve icab ederse Oltu'ya gönderilecek kuvvetlerle bunlara muavenet edilmesini temin için 9. Fırka Kumandanı Halit Beyi 21 de Oltu'ya gönderdim. Şark hareketi için kâğıt üzerindeki hazırlıklarımızı vaktile yapmıştık. Şimdi ihtiyat zabitlerinin tâyinini, muhaberatin tanzimi, iâşe ve hastane hususlarını tanzimle iştigal ediyoruz. Sahillerimizin anı işgaline karşı da her şey yapıldı. Trabzon İngiliz mümessili Giresunda Belediye reisi Topal Osman Ağanın hıristiyanları katledeceği haberini aldığından Vali Hamit Bey İngiliz torpitosile Trabzondan Giresuna 18 de gitmiş Osman Ağa da Trabzona gelerek ahali yedinde beş bin tüfek var, bir emir var mı diye fırkaya müracaatta bulunmuş. İcabında istifade edeceğimizi, hıristiyanlarla hoş geçinmesini tenbih ederek Osman Ağayı (1) Giresuna gönderttim. Valiye de bir daha düşman vesaitile seyahat etmemesi lüzumunu yazdım. Hey'eti Temsiliyeye de bildirdim. (Gerek bu hususa ve gerekse Trabzon antihabatı suitesir yapıyor diyerek tehiratta bulunan Vali Hamit Bey için Hey'eti Temsiliye ile hayli muhabereler cereyan etti. Erzurum, Van valileri, Erzincan mutasarrıfı haklarında dahi şikâyat ve istihbarat neticesi Hey'eti Temsiliye ile vakit vakit muhabereler olmuştur. Yalnız Van valisi Mithat Bey hakkında seksen muhaberelik bir dosya vardır). Trabzonda vali beyin kumandana tesirle emir verdiğime rağmen sahildeki cephanenakliyatının muvafık olmayacağını fırka bana şöylece yazıyor:

20/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Trabzon cephaneliğinde mevcut mühimmatımızın nakli hakkında dün de 19/Martta vali beyin mutalaası soruldu. Cephanenin nakli Trabzonu işgale vesile olacağı ihtimaline ve tarafımızdan na be mevsim böyle bir vesilenin ihdası Trabzon hakkında da işgal felâketlerine tarafımızdan sebebiyet verilmiş gibi bir fikir hasıl edeceği ve binnetice Trabzondaki hububatın da elden çıkacağı cihetle işgalin bir emri vaki şekline gireceği hissedilir edilmez nakil etmek üzere şimdilik cephaneliğe

(1) Ermeni harekâtında Karsa Giresundan bir gönüllü taburu celb ettim. Müsademelere yetişemediler. Sonra bu taburu Garbe gönderdim. Mustafa Kemâl Paşanın muhafız taburu olup Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Beyin katli hâdisesi neticesinde Çankaya müsademesinde maktul düşen Osman Ağadır.

dokunulmaması vali beyle birlikte muvafık görülmüştür. Emir ve iradei devletleri maruzdur.

3. Fırka Kumandanı Rüşti

Kumandanlığa ve vilâyete yazdığım âtidedir. İzmir ve İstanbul işgalleri daha dünkü mes'ele iken Vali beyin düşüncesi Kumandanın da ona uyması hayret!

Trabzon Vilâyetine

3. Fırka Kumandanlığına

C. 20/3/1336 şifreye — İngilizlerin İstanbulda yapmış oldukları muamele ma'lumdur. Cephane ve silâhlarımızın da bunların yeddi gasbına geçmemesi için yapılacak bir tedbir ve hareketin işgale vesile olamayacağı şüphesizdir. Düşmanlarımız hakkımızda nasıl bir plân tertip etmişler ise bunu sırası geldikçe tatbik edecekleri bu gibi vekayiin bunu tadil ve tesri edeyeceği tabiidir. İzmir ve İstanbulda uğranılan akibet ve felâkete duçar olmamak ve elimiz kolumuz bağlı bir vaziyette bulunmak için gayet müteyakkız ve tedbirli bulunmaklığımız lâzımdır. İstanbulla müteaddit defalar maruzatta bulunduğum vechile değerli ve kıymetli zevat ve malzeme bir suretle harice çıkarılmış olsa idi bir çok ricalimizin elleri bağlanarak İngilizlere teslim edilmemiş ve Anadolu da bunların zekâ ve hizmetinden mahrum bırakılmamış olurdu. Binaenaleyh erzak ve malzemei sairenin nakli tesri edilmekle beraber cephanelerin de bir an evvel emin bir mahalle nakli temin edilmeli ve hiç bir suretle tehüre uğratılmamalıdır. İşgalin vaktinden evvel haber alınması veya his edilmesi mümkün değildir. Anî olarak yapılacak böyle bir harekette hiç bir şey yapılamaz. Halk vaziyeti iyi muhakeme edemeyeceği için işgali cephanelerin kaldırılması vesaire gibi şeylere atf edebilir. Bunun için de halkın lâzımı gibi tenvir ve irşad edilmesi lâzımdır. Ciheti askeriyece bir tedbiri ihtiyatî olmak üzere kasa ve mühim evrakın Trabzon haricine naklini teklif eylemiştim. Eöyle bir tedbirin hükûmetce de ittihazi pek muvafık olur. Sahil her zaman bir tecavüz ve işgale maruz kalabilir. Bu cihet nazarı dikkatte tutuldukta icabında idarei hükûmetin muhtel olmaması ve İzmir gibi her şeyin düşmanlarımız eline geçmemesi için böyle bir halde sahil hükûmetlerinin, ahzüaskerlerin, telgraf merakizinin nerelerde vazifelerini ifa edecekleri şimdiden tâyin edilerek haricte fena bir tesir bırakmayacak surtte bazı şeylerin de buralara nakil olunması münasip olacağını arz eylerim. Cevaben 3. Fırka Kumandanlığına, Resen Trabzon vilâyetine arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeye de bunu bildirdim. Cevaben «Mutalaat ve icraatınız aynı isabettir. Aynen tatbikini 3. Kolordudan da rica ettik.» dediler. Hükûmet memurlarımızın çoğu vaziyeti kavrayamıyordu. Valiler de başta olduğu halde itilâfın işgalleri tevsi edeceğinden, millî hareketin tehlikesinden korkuyorlardı. Sahil halkı da İstanbul vaziyetinden endişelenmişler ve aynı halin başlarına geleceği korkusundadırlar. İşte bu vaziyet İstanbulda meclis ve hükûmet basılmış, millete hakaretler edilmiş, istiklâlimiz mahvolmuş olduğu halde millî hükûmet tesisine doğ-

ru atılan adımlarımızın ne büyük müşkilâtla karşılaştığına ve eğer meclisi meb'usan İstanbulda toplanıp bugünkü vaziyet tahaddüs etmeden Anadolu'da meclisi toplamaya kalkışsa idik başımıza neler geleceğine ve şimdiye kadarki emeklerimizin de heba olacağına âtideki muhabereleler en belîğ şahittir. 20/Martta 12. Kolordu benden bir mutalâa sordu. Şifre şudur:

Konya: 18/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Hey'eti Temsiliyeye arz edilen mutalâat sureti zirde arz edilmiştir. Bu hususta lâhik olacak mutalâaatı aliyelerinin iş'arını rica ederim.

12. Kolordu Kumandanı
Fahrettin

Hey'eti Temsiliyeye:

1 — Afyonkarahisarındaki İngiliz kuvvetleri hakkında tedabiri lâzime 23. Fırka ittihaz olunmuştur. Mezkûr müfreze şimâle hareket etmeyecektir. Şunu da arz etmek isterim ki: evvelce tertip edilen plân ancak Yunanlıların İzmirli ilhak eylemelerine nazaran idi. Bugünkü vaziyet büsbütün başkadır.

2 — İstanbulun işgali üzerine tahaddüs eden vaziyeti siyasiyenin tavazzuh ve tebellür etmiş bir şekli maani henüz yoktur. Dahili memlekette bulunan cüz'î miktarda İngiliz kuvvetleri bugünkü mevcut ve vaziyetlerle bizim için korkulacak bir âmil olamazlar. Bir müddet evvel kuvvetlerini İstanbulda toplamak cihetini takip eden İngilizlerin İstanbul mes'alesini tamamen halletmeden dahili memlekete nüfuz ve tevsii işgal maksadını takip etmelerine şimdilik ihtimal vermiyorum. Buradaki Fransız mümessili Çiftehan köprüsünün atıldığı haber alınca bunu İstanbul şümen-döfer hattı üzerindeki tahribat takip edeceğini ve bunlar itnam edildikten sonra Anadolu'da vasi miyasta anarşi ve katliam başlayacağını söylemiştir. Tabii kendisine mukabele lâzimde bulunmuşsa da böyle bir fikir ortaya atılmış iken Geyve civarında tahribata başlanması bu gibi isnadat ve müfteriyata vücut verebileceğinden ve İstanbulun bu tarz işgalile lehimize tebeddülü muhtemel efkârı cihanın yeneden aleyhimize şiddetle dönmesi mucip olmasından endişe edilebilir. Bu cihetle kuyvayı milliye'nin makarını mukaddesini âleme daha âlicenabanesinden başka bir gayesi olmadığını bir kere daha isbat etmiş olmak ve zatı devletleri ve menafii âliyei vatanıyeyi istihsalle matuf mesaii fedakâranelerini daha vasi ve şumulü bir sahada cereyan ettirmek için tahribattan ve İngilizlerle müsademeye sebep olmaktan sarfınazar buyurulmasını hassaten rica ederim. Hat elde buldukça İngilizlerin kuvvet sevk etmeleri halinde tahribatı lâzimenin ifası daima mümkündür.

3 — İngilizlerle babı muhasemenin yeniden küşadı halinde bunların İzmit üzerinden ilerleyeceklerini zan etmeyorum. Bunlar İzmirdeki Yunan kuvvetlerini takviye ederek oradan ilerlemek isteyeceklerini daha ziyade muhtemel görüyorum ki bu hal bizim için pek vahim netayici intac eder.

4 — Ahalimizin haifü şanı malûmu devletleridir. Bunlara karşı daima tazyik ile hareket muhalefeti tezyid ve neticei kat'iyye anında felâketi mucip harekâta vesilebağ olacağı da nazarı mutalâaya almak ve binaenaleyh sahai siyasette muvafakiyetler elde etmek suretile millete ümidi necat irae etmek zaruridir.

5 — O sebeble heyecan ve asabiyetten, isticalden biltvakki düşmanlara karşı dahi ulvü cenapla mütecellî bir seciye ve vekar ve sükûnet ile cereyanı ahvali karşılamak ve küşadı muhasemeye sebep olacak harekâttan ictinabla bir taraftan teşebbüsata

siyasyede devam ve diğer taraftan da memleketin her tarafından murahhaslar davet edilerek bir kongre akdile bir kararı millî istihsal edilmek münasip olur mutalâasında bulunduğum maruzdur.

Cevabım:

Erzurum: 21/3/1336

Konyada 12. Kolordu Kumandanlığına

C. 18/3/1336 No. 814 şifreye:

1 — Demiryolunun tahribatı hakkında Hey'eti Temsiliyeye arz edilen 20/Mart tarih ve 82 No. lu mutalaamın bir sureti berayı malûmat zatiâlilerine de takdina kılınmıştı.

2 — İngiliz müfrezelerine gelince: İstanbulun işgali üzerine tahaddüs eden vaziyet gerçi meçhuldür. Fakat İstanbulun işgaline sebep ve âmil olan efkâr ve mukarreratın ve bunu takip edecek harekâtın da daha evvelden mürettep olduğu ve bizim ufak tefek müsbet veya menfi harekâtımızın hakkımızda gizilmiş olan plânı tebdil veya tadil edemeyeceği de tahakkuk etmiştir. Binaenaleyh dahilde bulunan İngiliz kıtaatına yapılacak muamelede artık bir mahzur göreniyorum. Bu tedbir sayesinde ittihazı zarurî olan tedabirimizin serbestisini temin etmiş olacağız. Yalnız sevahilde ve İngilizlerin donanmalarile derhal yetişebilecekleri mahallerde vakitsiz işgal ve müdahaleye meydan verilmemek için şimdilik bu tedabir müsait fırsata tehir edilmelidir.

3 — Her türlü müşkülâtın en son zamana kadar siyaseten halli hususundaki mutalaaî âlilerine iştirâk ederim. Fakat bunun için de makul muhataba ihtiyac vardır ki bugün bu muhatablar yoktur. Binaenaleyh kuvvayı milliyenin maksadı bir taraftan âleme ilân edilmekle beraber tedabiri iptidaiyeden ibaret olan harekâta devam ve ergeç kendilerine müracaat edeceğimiz ahaliye de keyfiyetin anlayacakları vechile her tarafta ifham edilmesini muvafık görüyorum.

4 — İngilizlerin Anadoluya yapmaları muhtemel harekâtın ciheti istikameti kendi maksad ve plânlarına göre evvelce tertip edilmesi tabii bulunduğundan bizim harekâtımızın onu değiştiremeyeceği mutalâasında bulunduğumu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Şümendöferlerin tahribi hakkındaki mutalaaam: Vaktinden evvel Geyve, Lefke köprüleri gibi yapılması bizim için belki de gayri mümkün olabilecek âlâtı sinaiyenin tahribi bizim için ilüumlu zamanda azîm müşkilâtı mucib olacağından vaziyetin inkışafına kadar yalnız iztihzarat yapılması ve İzmit'e kadar bir çok mahallerde ray kaldırmak vesaire gibi bazı tedabirin yapılması muvafık olacağı Hey'eti Temsiliyeye ve alâ-kadar kolordulara yazmıştım. 22 de aldığım Hey'eti Temsiliyenin 21 tarihli cevabında Geyve Boğazındaki iki köprüde ellişer kişilik İngiliz muhafızları mevcut olduğu gibi İstanbul ve İzmitten Geyve Boğazına 1500 nefer ve mühimmat da geldiği haber alındığından Eskigeçirde bulunan 700 neferlik İngiliz kuvveti tazyik ve tehdid neticesinde Eskigeçirden şimale çekildiği ve Lefke köprüsünün de tahribi 20. Kolorduca zarurî görüldüğü bildirildi. İşte cevabımın birinci maddesi bahsettiğim

bu mutalaadır. Mes'eleyi siyaseten hal hususundaki beyanat en mühimdir. Karşımızdakiler muhasemeyi açmışlar ve bizi dinledikleri yok iken siyaseten hal demek millî teşebbüsten feragatle arzı teslimiyet gibi başlangıcı zillet, müntehası felâket olan bir feciadır. İşte cevabımda bu hususları şerhettim. Günlerin vekayüni araya karıştırmadan Fahrettin Beyle temadî eden muhaberele kaydediyorum: 23 de 21 de yazılmış şu şifre geldi:

Konyada: 21/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Beş gündenberi Kolordunun Harbiye Nezaretile muhaberesi münkatidir. Zati-âlileri muhabere edip edemediğinizin iş'arını rica ederim.

12. Kolordu Kumandanı

Fahrettin

İstanbul ile muhabere! Buna artık lüzum ve imkân var mıdır? Bu suali kumandan ve erkânı harbiyesinin şahsıma karşı olan itimadlarına atfettim şu cevabı verdim. Bunda Hey'eti Temsiliyeyi de hatırlatmış oldum:

Erzurum: 21/Mart/1336

12. Kolordu Kumandanlığına

C. 21/3/1336. İtilâfın darbesile dağılan hükûmet ve meclisi milliden bir eser kalmadığını zannediyorum. Ne Nezaretle ne de İstanbulda sair bir yerle muhabere-miz yoktur. İstanbul hakkında Hey'eti Temsiliyenin verdiği malûmattan başka da malûmatımız olmadığını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

27 de aldığım âbideki şifre 12. ve 14. Kolorduların Hey'eti Temsiliyeyi tanımayarak İstanbul hükûmetinden ayrılmayacaklarını gösterdiğinden pek mühimdir. Ankarada Millet Meclisini toplamakla meşgul iken Hey'eti Temsiliyeye ve millete karşı bu iki kolordunun aldıkları vaziyet basit bir şey değildir. «Kemâl Paşa kulakların çınlasın!» dedim. Bu hal İstanbul rezaletinden sonra oluyor; ya daha evvel millî bir hükûmet tesisine karar vermek gafletini kabul etseydik acaba halimiz ne olacaktı? Fahrettin Beyin şifresi:

Konya: 26/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Ankarada Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesinin 17/Mrt/1336 tarihli tamiminde İstanbuldaki hali fevkalâdedenin Anadolu'da kavanini Osmaniyenin meriyetini haleldar edemeyeceği iş'ar edilmiştir. Esasen kanaati zatiyem de bu merkezdedir. Binzenaleyh kanunen merciim olan Harbiye Nezaretile

bir haftadanberi muhabere edemeyince kendime bir mercii kanunî bulmak mecburiyetinde kaldım ve bu sebeble tarafı şahanedan müntehap ve mirliya rütbesini haiz ve en kıdemli olan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Hazretleri ile tesisi muhabere ederek kanunen müşarünileyhin tahtı emrine girdiğimi arz ettim. Cevaben kabul ettiğini ve fakat kıtaatımın da itaat edip etmeyeceklerini kendilerinden sormaklığımı emir eylediler. Kıtaatdan vaki olan suale cevaben itaat edeceklerini bildirdiler. Binaenaleyh bugünden itibaren müşarünileyhin tahtı emrinde ifayı vazife eylemekte olduğumu ve bu muamelenin kanundan inhiraf etmemek mesleğine sadakattan gayri hiç bir maksada matuf olmadığını arz ederim.

12. Kolordu Kumandanı
Fahrettin

Bu mühim vaziyeti Hey'eti Temsiliyeye yazdım ve Fahrettin Beye de bu münasebetsizliğin sebebini sordum:

Erzurum: 27/3/1336

Müdafaai Hukuk Hey'eti Temsiliyesine

1. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey bir mercii kanunî bulmak mecburiyeti dolayisile 14. Kolordu kumandanının tahtı emrine girdiğini ve mezkûr kolordu kumandanı tarafından da bu hususun tasvib ve kabul edilmiş olduğunu 23/3/1336 tarihli şifre ile bildiriyor. Ve bu muamelenin kanundan inhiraf etmemek mesleğine sadakattan gayri hiç bir maksada matuf olmadığını ilâve ediyor ise de nazarı dikkati çalip olan bu hususu ve Yusuf İzzet Paşa ile Fahrettin Bey haklarındaki mutalaa ve kanaati samilerinin iş'ar buyurulmasını istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Fahrettin Beye cevabım:

Erzurum: 27/3/1336

Konyada 12. Kolordu Kumandanlığına

Bandırmada 14. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsustur.

C. 23/3/1336 No. 853 şifreye. İstanbul hakkında şimdiye kadar alınan haberlere nazaran orada bir nezaret yoktur. Ve şeraiti hazıraya nazaran da olamayacaktır. İngilizler İstanbulun yakalayabildikleri vatanperver rical ve meb'uslarını bağlayarak tevkif ve bir kısmını yalın ayak firara mecbur ettikleri halde İstanbulda meşru bir hükümet teşekkül edeceğine intizar eylemeyi de beyhüde görüyorum. Fakat Kafkas dağlarına kadar dayanan ve ekserisini islâmların teşkil ettiği halâskâr ordularla bir ay sonra irtibatımız muhakkaktır. Şiradilik vaziyeti hazıradan memleketi telhis edecek yegâne kuvvetin kolorduların ittihadı ve müttehit kolorduların da bir vaziyeti meşruada bulunan ve müsaraaten bir meclisi fevkalâdeyi davet etmiş olan Hey'eti Temsiliye vasıtasile hareket eylemeleri itikadındayım. Binaenaleyh bu husustaki fikrimi açıkça ve âtide arz ediyorum:

Muharebede rütbe veya kıdemce büyük olan bir kolordu kumandanının emrine

girmek olabilir. Fakat 12. Kolordunun böyle mecburiyet ve vaziyette olduğunu bilmediğimden ve bahusus maiyet kıtaatından işbu yeni merci hakkında fikri itaat sorulmasını bir türlü idrâk edemediğimden teşebbüsü vakiin başka bir sebebi mevcut olduğuna ve en ziyade Hey'eti Temsiliye ile bir ictihad tesadümü vukuunaihtimâl veriyorum. Hudanekerde vatan ve milleti en ziyade birbirimize bağlı olmaktığımız lâzım geldiği bu zamanda düşmanlarımızın arzu ettiği tefrika asarı gösterilmemek ve milletin maneviyatına suitesir yapmamak için vaziyetin bu noktai nazardan bir kere daha tedkik ve âcizlerine de mufassalan malûmat ita buyurulmasını samimiyetle rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden 29 da cevap aldım. Kolordular cevap vermedi. Hey'eti Temsiliye vaziyetten müteessir olduklarını anlatıyorlardı. Bence yapılacak şey bir kaç gün üntizardan sonra her iki kumandana bir şey yazarak kat'î vaziyetlerini anladıktan sonra Hey'eti Temsiliyeye daha şiddetli bir tedbir teklif etmektir. Düşündüğüm bunları kumandadan iskat idi. Maiyet fırka kumandanlarından ve erkânı harbiyelerinden pek emîn olduğum arkadaşlarımız vardı. Hey'eti Temsiliyenin cevabı:

Ankara: 28/3/1336

20. Kolordu Kumandanlığına

C. 27/3/1336 şifreye: Yusuf İzzet Paşa ve Fahrettin Beyle bu mes'ele üzerine nikatı nezarlarımızı teati ettik. Kendilerin İstanbul ile muhaberenin ve hattâ temasın kat'ını icab ettirecek bir vaziyetin tahaddüs etmediğini İngilizlerin Eskişehirden çekilmeleri münasip olduğu kanaatini beyan eylediler..... hükûmetin İngiliz ..... muhalif ve menafii milliyemize muvafık icraat ve tebligatta ..... mümkün olamayacağını ve binaenaleyh payitahtın işgali resmisinden itibaren İstanbul tebligatının vahdeti milliyemizi baltalayacak İngiliz tebligatından başka bir şey olamayacağını ve payitahtla muhabereye devam edersek lâyuat vesaitle halkımızı izlâl ve işgale çalışan İngiliz propagandasının ..... revacından başka bir şeye hizmet etmiş olamayacağımızı mükerreren ve tafsilen kendilerine arz ederek Anadoludaki ahenk ve vahdeti ihlâlden tevakkî için mukarreratı umumiyei milliyemiz dairesinde hareketi teki-den rica eyledik. Yusuf İzzet Paşa ile Fahrettin Beyin vaziyetlerini esasatı milliyemiz noktai nazarından hoş göremediğimizi arz eyleriz. Fuat Paşa ve Refet Bey, Kâzım Bey, Bekir Sami Beyler de aynı suretle mütehassis oldular, efendim.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

4/Nisanda Yusuf İzzet Paşa Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın 25, 27 ve 28/Mart tarihli tamimlerini neşre vesatet etti. Bu tamimler silâhlarımızı teslim etmeyi hamiyeti vataniyelerimizden rica ediyordu. Aynen şifre şudur:

Bandırma: 3/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Harbiye Nezaretinden mevcud üç kit'a telgrafname sureti Nezareti Celilenin su-

reti mahsusada emir ve iş'arı üzerine tarafı âlinize de aynen ve zirde naklen maruzdur.

Düveli İtilâfiyece İstanbul işgali askerî altına alındıktan sonra kolordulara tarafımdan yapılan tamimlere ilâveten vaziyetin tamamen nazarımızda tavzihi için bilhassa tafsilâtı âtiyeyi itaya lüzum gördüm. Kuvvayı itilâfiye ve bilhassa bu nama hareket eden Harbiye Nezaretindeki İngiltere ordusu mümessili Ceneral Şatlolef cenapları pek mükerrer vaki tebliğ ve ifadelerile tarafıma hali harb ihdasından son derece tevakkî lâzım geldiğini ve her hareketin Türkler için gayet ağır olacağı nakabilili tadad bir çok netayici mühlike tevlid edeceğini söylemişlerdir. Binaenaleyh: devlet ve memleketin bugün karşısında bulunduğu mehaliki âzime hakkında fazlaca söz söylemeyi zait adle beraber bu mehaliki bir kat daha tezyid edici en küçük hareketten ictinab olunarak mütarekenamenin bilcümle ahkâmından kat'iyen harice çıkılmamasını hey'eti itilâfiye mensubinine karşı gayet nazikâne ve mihmanperverane harekâтта asla eksiklik gösterilmemesini ve bilhassa tarafımdan verilecek teknil evamirin hemen icra edilmesinin teminini zatîâlilerile bütün silâh arkadaşlarımın hamiyeti vataniyelerinden rica ve intizar eylerim. 25/Mart/1336 Harbiye Nazırı *Fevzi*

İkinci suret: Düveli Mutelife kıtaatı tarafından nezaret ve muhafaza edilmeyen şü-mendöfer hattımızın kolordularca mühim imâlâtı sınaiye ve icab eden mahallere nöbetçi ve postalar ikamesile tahtı muhafazaya alınması ve hangi mahallerin ve hangi kısmın kolordularca tahtı muhafazaya alınmış olduğunun âcilen iş'arı mercudur. 27/Mart/1336 Harbiye Nazırı *Fevzi*.

Üçüncü suret: İstanbulun işgalini müteakip dahili memlekette ve ahvali gayrı tabiiyenin hudus eylediği buraca istihbar olunmaktadır. Evvelce de tamim edildiği vec-hile mütareke ahkâmına münafi bilcümle harekâttan ictinab edilerek sükûn ve huzurun devam ve husulüne son derece itina olunması tekraren ve farti ehemmiyetle tebliğ ve rica olunur. 28/Mart/1336 Harbiye Nazırı *Fevzi*.

14. Kolordu Kumandanı
Yusuf İzzet

Yusuf İzzet Paşaya şu cevabı verdim. Hey'eti Temsiliyeye ve Kolordulara da tamim ettim:

Erzurum: 5/Nisan/1336

Bandırmada 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Hz.

Aceledir.

C. 3/4/1336 — Garp mıntakasındaki ahvale dair tenvir buyurmanız hakkındaki ricalarıma cevap intizarında iken *Fevzi Paşanın* imzasını havi *Dersaadetin* üç telgrafnamesini nakil ve isale vesatet buyurmaları hazin bir tesir ve teessür bıraktı. İngilizler süngü kuvvetile Meclisi Milliye basarak yaptıkları icraat ile devlet ve milleti merkezi namusundan rahnedar eylemiş ve bugün İstanbulda yaşattıkları teşkilâtın içinde yine süngülerinin ve paraların tesiri ile bir takım edaniye ve bir takım âsabi çözülmüş bedbahtlara istediklerini yazdırıp imza ettirmek ve her suretle amâl ve maneviyatı imhakârane için projelerini tatbika müsaraat eylemiş buldukları bir sırada bedbaht *Fevzi Paşanın* hâlâ mütareke ahkâmının muhafazasından bahsetmesi veyahutta bahse icbar edilmesi dine vatan ve milletine bütün vicdanile merbut olan zatîâileri ve bizler gibi kumanda ricali mes'ulesi nazarında acaba zaaf ve

saffetle mi, belâhatle mi, ihanetle mi velhasıl nasıl kabul ve tevîl olunacaktır? O mütarekename ki ahkâm ve vüs'atile namusları yıkmış, İzmir, Adanayı ve havali-sini, Trakyayı ve en nihayet cebren payitahtı zabıt ve işgal ettirmiş ve İstanbulda kurulu olan kast ve ihanet şebekesinin muhteris ve bivatan ellerile de düşman hesabına ve devlet ve milletimizin tarihi âlemden kalkmasına müstenit bir plânın tatbiki için bir perde şekline almıştır. Bu perde arkasında her gün daha fazla ve daha hasmane bir tarzda yapılan zalimane icraat yarın orduyu da terhis ve inhilâl ve milletin bütün istinadgâhını, vesaiti müdafaasını, tırnaklarına varıncaya kadar söküp tamamille bimecal bir derekeye indirmeye muhakkak çalışılacak ve plânın bu eîm safhasını tatbikinde en evvel ve en erken İstanbulun doğrudan doğruya kurb ve temasında bulunan zatiâlilerinin kolordusu mıntakasından başlamak istenecek. Ve ilk inkiyad ve mutavaat asarını oralardan aramağa zehirli emellerin mahsulünü oralardan toplamaya müsaraat edilecektir. Hiç şüphe yok ki vücude getirmek istenilen bu inhilâl ve inhidam arzusunu vatanımızdaki islâmın biaman şekildeki imhası ve hâkimiyetin düşmana, Rum, Ermeni gayelerine geçmesini takip ve intac eyleyecektir. İşte hakikat; bir kat'iyeti riyaziye ile ve bürhanı katı' halinde meydanda görüldüğüne göre bugün için gayrı meşru, gayrı muta' ve düşmanın düşman âmâlinin fiilen hâkim bulunduğu İstanbul ile muhabere ve irtibatı resmîyede bulunmak hiç bir veçhile gayrı caiz ve esasen bu da kararı millî ile memnu olduğundan idamei münasebette, tebliğ ve tebellüğe bulunmamak bir lüzumu tabiidir. Ve inşallah yakın günlerde vatan ve milletimizin mukadderatına ve serbestii tam ile sahip olmak üzere küşadını Ankarada yapacak olan Meclisi Millî fevkalâdemizin karar ve evamirine intizaren Ankarada elyevm kıymetli mebuslarımızla da takvîyet bulan Hey'eti Temsiliyeden başka hiç bir merciimiz mevcut değildir. Ve mesaili vataniyelerinden bugün için Hey'eti Temsiliyenin ve kolordu kumandanları arkadaşlarımızın nuranyeti efkâr ve mülâhazatı bizleri noktai halasın tabakkukuna kadar intizam ve vahdeti kat'iyede tutmaya pek kâfidir. Gerçi cümlemizce maruf olan irfan ve takdiri samileri karşısında bunları bahis ve tekrara lüzum olmamakla beraber hayatı askeriyede Şark cephesinde Kafkaslarda ve her yerde hidematı mümtazesile, namus ve faaliyetile tanınmış olan zatiâlilerine bu derin nokta etrafında böyle açık bir lisan ve kanaatle hasbihal etmek ve daha derin ve daha nafiz nazarlarla vaziyete hâkim bulunmamızı teyid ve müzakere etmek için mütehassıl farazî iğtinam eylemek pek vicdanî telâkki ediyorum. Şark cephesinde şahsımın ve kolordumun mevki ve hidematından ne kadar kuvveti kalb ile emin isem, garp cephesinde de zati samilerinin ve Kolordunuzun mevkiî mümtazından ve hidematından aynı derecede emin olduğum cihetle ahval ve harekâtı âtiye hakkında tenvir buyurmanızı hürmetle arz ve rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir (1)

(1) Sonradan anlaşıldı ki Fahrettin Bey 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyle de muhabere etmiş. Her iki kolordu kumandanı da kendisine nasihat etmişler. Hey'eti Temsiliyeden ayrılmamasını rica etmişler. Yalnız Yusuf İzzet Paşa kendisile hemfikir olmuş. Yusuf İzzet Paşa fırka kumandanların da aynı fikirde midir diye sormuş. Fahrettin Bey de Evet cevabını vermiş ve bu suretle yanlış adım atmışlar. Bu vaziyetin Garp muhitindeki aksi pek fena olmuş, kolordular kuvvayı milliyeden ayrıldı, artık halkça da müzaheret hatadır diyerek intihabata bile fena tesir yapmış.

12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey Hey'eti Temsiliyenin emrine girdiğini 6/Şubat'ta açık bir telgrafla bervechiâti ilân etti. (Yusuf İzzet Paşa Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Merkezile de hem fikir olarak mütareke şeraitine riayetkâr kaldığını ve Fahrettin Beyin de kendi arzusu ile iltihakı dolayısıyla ona da aynı talimat verdiğini, İstanbul ile telgraf yoksa da muntazaman hükûmeti merkeziye ile mutasarrıflığın ve kendisinin irtibatı ve muhaberesi gittikçe mütezayit olduğu, Mustafa Kemâl Paşanın hükûmeti merkeziye ile irtibatın kat'ı hakkındaki emrini pek ağır bir ittihâm bulduğunu müş'ir 31/Mart tarihli şifresini Ankara alıkoymak bana keşide ettirmediğini sonra haber aldım.)

10/Nisanda Hey'eti Temsiliye bildiriyor:

Zata mahsustur.

Ankara: 10/Nisan/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

1 — Anzavur ve tevabii bilmuharebe Güneni işgal etmişler ve Karacabeye de girmişlerdir. 56. Fırka ile 24. Fırkadan bir alay ve İzmir Şimâl cephesile ..... cephesinden iktisad edilen kuvvetler Anzavuru tenkil etmek üzere toplanmaktadırlar.

2 — Yusuf İzzet Paşa Bandırmadan Bursaya gelmiş ve 56 ve 61. fırkaları harekâtında müstakil olarak bırakmıştır. Kolordu muntakasında nafi bir unsur olmayan ve malûm olduğu vechile son zamana kadar Harbiye Nezaretile muhabereye devam eden müşarünileyhin Ankaraya celbi icab etmiş ve kendisine de yazılmış ise de romatizma tedavisi için bir kaç gün Bursada banyolara devam edeceğini bildirmiştir. 61. ve 56. Fırkalar müstakillen idare olunmaktadır.

3 — Fahrettin Bey Konyada malûm olan ihatasızlığı ile makasidi milliyemize mugayir bir muhit yapmış ve iş Refet Beyin Konya ahvalini tanzim için bilfiil müdahaleye memur edilmiş idi. Binnetice Konya valisi ile Fahrettin Bey ve Konya eşraf ve mütchayyıratı Ankaraya celb ve burada vaziyeti umumiyemizin icabatı hakkında tamamen tenvir edilmişlerdir. Fahrettin Bey bu izahat üzerine tuttuğumuz yolun isabetine tamamen kanaat getirdiğini bildirmiş ve kolordusunun kumandasına devam etmekte bulunmuştur.

4 — 3. Kolordu Kumandanlığına ve 15. Kolordu Kumandanlığına yazılmıştır.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

{ Cevaben yazdım ki Fahrettin Bey gibi Yusuf İzzet Paşa da behemahal Ankaraya davetle millet vekillerile münkaşa ederek kanaatindeki yanlışlığı açık bir alın ve saf bir vicdan ile anlaşması pek namuskârane bir hareket olacağını anlatmak ve eğer gelmemekte ısrar ederse herhalde Bursada bir mühit yapması Anzavurun harekâtını tevsie medar olacağından tahrib etmek lâzımdır. Eğer anlaşılırsa kolordusuna veya münasip diğer kolorduya tâyin olunarak veya göz önünde şerefli bir hizmette alıkoymak muvafık olur. Ben kendisine sırasile irşad, tesir, tehdit mahiyetinde yazdım. (Yusuf İzzet Paşanın daveti kabul ile Ankaraya geldiğini 14 Nisanda Kemâl Paşa bildirdi.) }

Bu iki kolordu kumandanları bu vaziyette iken 26/Mart/1336 da Mustafa Kemâl Paşadan 13. Kolordunun âtideki iki şifresi geldi:

Ankara: 26/Mart/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbulun işgal hâdisesinin Diyarıbekir havalisinde Kürtcüleri canlandırdığı Cevdet Beyden bildiriliyor. İntihabata başlamaktan korkuyorlar. Cevdet Beyin malûm zaafı Diyarıbekirde pek muzir bir şekilde tebarüz ediyor. Kendisine hey'etce yazıldı. Tarafı samilerinden teşci buyurulması münasip olur.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Diğer şifre:

15. Kolordu Kumandanlığına

S u r e t

İstanbul ahvali hakkında buralara ajans olarak gelen ve köylere kadar tamimi bildirilen telgraflar bu muhaliflerin kürtlük propagandasına germi vermelerini mucip olmuştur. Mıntakamda sabıkan cereyan eden ahval, memurini mülkiyenin cesaleti medeniyeleri malûmdur. İstanbul hâdisesinin tesirile Diyarıbekirde evrakı nakdiyeyi kabul etnemeye başladılar. Şurada, burada kolordunun gideceğini, buraların Kürdistan olduğunu işaaya başlamışlardır. Bazılarının Türk memurları hâlâ ne duruyor. Hükûmet kalmadı, burası Kürdistanır dediklerini de istihbar ettim. İkinci Fırkanın muharip mevcudunun 500 nefer olduğu ve muhitin şiddeti tab'ı ve millî cereyanlar düşünülürse bu gibi açık neşriyatın kolorduyu nasıl müşkil mevkie sokacağı kolayca anlaşılır. Bu sebeble bu mıntakayı muhitin icabatına göre mahremane yazılması icab eden telgrafların şifre ile yazılmasını bilhassa istirham ederim.

Cevdet

Halbuki mıntakamdaki kürt aşiretleri telgrafla bildiriyorlardı ki: «Hilâfet ve Saltanat makamının uğradığı tecavüz ve ihanetin tazmini ve mevcudiyet ve istiklâlimizin temini için son damla kanlarımıza kadar mukavemete ahd ediyoruz.» Ben de hamiyetlerine teşekkürle zamanında hizmetlerinden istifade edeceğimi yazmış ve her tarafa tamim etmiştim. Âtideki şifreyi 13. Kolordu ve Hey'eti Temsiliyeye yazdım. Bu suretle Cevdet Beyin ve muhitinin maneviyatını düzeltmek ve kürtlük cereyanlarına karşı iki fırka ile icraata geleceğimi bildirerek tesir yaptım.

Erzurum: 28/3/1336

13. Kolordu Kumandanlığına

Safahatı muhtelif raporlarla arz edilmekte olan şimâl Kafkasyadaki bolşevik orduları tarafından ahiren Novorosiskinin de işgal edilmesinden ve Karadeniz sahilin-

de ekseriyeti âzimesi yerli islâm ahaliden ibaret olan yeşilordu ile mezkûr bolşevik ordularının tamamile irtibatından ve bu suretle Denikin'in inhizamı tamminden itibaren her iki ordunun müştereken cenuba tevcihi harekât eyledikleri anlaşılmıştır. Gürcistan ordusunun üç muhafız alayından maadası kâmilen ve Gürcistan münevveran ve halkının kâffesi bolşevikliğe taraftar ve teşkilâtına dahildir. Mezkûr orduların pek yakında Gürcistanla temasına intizar edilmekte ve bu temas ile beraber Batum dahi dahil olmak üzere bütün Gürcistanda bolşevikliğin ilânı muhakkak görülmektedir. Binaenaleyh bu vaziyetin husulile beraber Gürcistan, Azerbaycan ve Bolşevik kuvvetleri ile dahildeki islâm tevaifi mülûkünün mütehammatı karşısında Ermenistan dahi mahv ve nabud olacaktır. Artık bundan sonra kolordunun tekmil fırkaları ile şimdiki mintakasında kalmasına bittabi lüzum kalmayacak ve bu suretle iktisad edilecek olan iki fırka kadar bir kuvvetle âmalı mukaddesemizin temini selâmeti için on üçüncü kolordunun icraat ve tertibatına muavenette bulunabileceğimi şimdiden arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeye de bunu âtideki şifremle bildirdim:

Erzurum: 28/3/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Acele.

C. 25/3/1336 şifreye. Mintakamdaki Kürt aşairinin İstanbulun son vaziyeti müessifesi dolayisile gösterdikleri asarı sedakat ve hamiyete karşı beyanı teşekkür ve şimdilik sükûn ve itidal tavsiyesine dair olarak yaptığım ve bir suretini berayı malûmat hey'eti celilerine arz ettiğim 27/Mart tarihli ve 133 No. lu tamimi diğerleri gibi 13. Kolorduya ve o mintaka vilâyetlerine yazdım. Muhalif cereyanların tenkili için âtiyen iki fırka itası ile muavenet edebileceğime dair Cevdet Beye ayrıca yazdım. Şifrenin bir suretini de zirde aynen arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliye 28 tarihile yazıyor:

Ankara: 28/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Gayet müstaceldir.

15. Kolorduya dahil bulunan menatıkta huzuru eskânı sâlib bazı tahrikât icra edilmekte olduğu malûmu samileridir. .... Cevabı kolordunun lâzım gelen faaliyeti ibraz edemeyeceğine nazarı dikkati celbetmekte idi. Halit Beyden istifsar ve alınan bir telgrafta kolordunun kumandanı Cevdet Beyin esasen faaliyetten mahrum olması ve kendisinin Arap kavmine mensubiyeti neticesi bir takım muzir cereyanlara tâbi bulunması ve vatan ve memlekete ait mesailde tamamen lâkayit davranması neticesi buralarda bazı vekayii müessifenin zuhurunu tacile sebebiyet vereceği dermeyan olunmuş ve Cevdet Bey kumandan mevkiinden kaldırılmadığı takdirde kendisinin affını talep eylemiştir. Filhakika Cevdet Bey milliyet cereyanı tesirinde bulunduğundan Osmanlı vatanı için faydeli bir unsur faaliyet olamayacağını Urfa mesaili ile de isbat etmiş ve bu husustaki atalet ve lâkaydisi kendi hakkındaki şüphelerimizi teyid eylemiştir. Mezkûr kolordunun bir arkadaşın yeddi faaliyet ve iktidarına tevdiî teemmül etmekteyiz. Kenan Beyin de kolordu vekâletinde

bulunmasını Halit Bey caiz görmüyor. Erzurumun Diyarbekire buradan daha karip olması ve buradan gönderilecek ümeradan kimse de mevcut olmaması dolayısıyla Kâzım Beyin mezkûr kolordunun emir ve kumandasını deruhde etmek üzere hemen hareketi hususunda noktai nazarı devletlerinin sür'ati iş'arına muntazırız. Tensib buyurulduğu takdirde gerek tarafı samilerinden ve gerek Hey'eti Temsiliye tarafından Cevdet Beye açık ve kat'î olarak kumandayı Kâzım beye terk etmesini bildirmek münasip olacağı mutalaasındayız efendim.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Vaktile müteaddit defalar, bugünkü vaziyeti düşünerek, yazdığım halde o kadar ehemmiyet verilmemişti. İstanbuldaki arkadaşlarımızdan heder olacaklar olursa pek yazık. Ben şark harekâtı için ihzarata başladım. Menzil işleriyle Kâzım Bey meşgul olmaktadır. Harekât başlayınca geride bırakacağım başka kimse yok. Bunun için şu cevabı yazdım:

Erzurum: 29/3/1336

Hey'eti Temsiliyeye

C. 28/Mart/1336. Diyarbekir kolordu kumandanlığının vaziyeti ve o havanın ehemmiyeti mümtazesi cidden cayı tetkik ve nazardır. Vaktile hep bunu keşif ve takdir ettiğimiz cihetle bu cerihaya çare bulmak yollarına tevessül edilmiş fakat Cevat Paşa bu mes'eleyi mühimmeyi arzumuzun fevkinde bir fena şekle sokmuş idi. Kâzım Bey hakkındaki mutalaaî âlilerinde isabet olmakla beraber bervechiati vaziyetin muhakemesini nazarı im'an ve dikkate arz eylerim. Vatan ve milletimizin miftahı istikbali olan cephemizde büyük hâdisatın inkişafı karibülyukudur. Bu muntakada kumanda ve idare ricali hemen bir kaç kişiye münhasırdır. Kâzım Bey bütün cephenin dahil ve hariç muntakasındaki hidematı tanzim ve karargâh içeriye hareket edince vekâlet edecektir. Aynı zamanda tertibi halde cephemizde büyük kumanda makamlarının namzetsiz ve nüshai saniyesiz bırakılması pek tehlikelidir. İşte bu vaziyet Diyarbekir vaziyetini bize nazaran ikinci derecede gösteriyor. Binaenaleyh İsmet Beyin inşaallah salimen hâlas ve iltihakı halinde Diyarbekir için biçilmiş kaftandır. Nihayet bu da olmadığı takdirde Diyarbekir muntakasına bir müddet daha teşci ve takviye muhaberat ile hüsnü idare cihetlerine hem Hey'eti Temsiliyece ve hem de âcizlerince musaraat olunması zaruretindedir. Cephemin harekâtı icraiyesinin ilk müsait safhasından sonra yine Diyarbekir vaziyeti mübrem şekilde kalır ve devam ederse o zaman için yeni tedbir müzakeresinde muvafık olacağı cihetle fikri samilerinin inba buyurulması müsterhamdır.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

30 tarihile Cevdet Beyin yazdığı ve cevabım da âtidedir. Haziranda şark mes'elesini bitireceğimi kuvvetle ümit ediyordum. Herhalde Cevdet Beye lâzımı kadar kuvvei kalb verebildim:

Diyarbekir: 30/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

C. 28/3/1336 — Bolşevik muvaffakiyatı ahiresi ve Kafkas ahvalinin gittikçe lehimize kesbi kuvvet eylemesi üzerine vaad buyurduğunuz muaveneti âlilerine arzı

şekkür ederim. Kolordu elyevm biri Fransız, diğeri İngiliz, üçüncüsü de dahildeki tirakçı âmal besleyenlerin propagandaları neticesi olarak üç mühim tesire mukamet etmektedir. Arapları tefrik ve ifsadları da ayrıca bir mes'eledir. İskenderun ve Bayburta yeniden çıkarılan Fransız kuvvetlerinin Maraş, Antep ve Urfa istikametlerine tehsisi şayi edildiği ve bu maksadla nakliyata başlandığı mevsuken haber alınmaktadır. Üç bin kişilik Fransız kuvvetinin Kilis'ten Antebe yürüdüğü ve 30 vagonluk askerın Saruça gelerek köprüyü tamir etmekte olduğunu bu kuvvetin Urfaya gelmesinin muhtemel bulunduğu da haber alınmıştır. Urfa mes'elesinin bir ay karinde hal olunacağı iş'ar edilmekte ve bu maksadla İkinci Fırka Kumandanı Kaymakam Akif Bey Siverekde bulundurulmakta ise de bugün alınan malûmatta İstanbul hâdisesi üzerine Urfada İtilâf taraftarlarının tesirile kuvvayı milliyeye taraf olanların ağnamı gasp edilmiş ve jandarmalar zabitlerini tahkir etmiş olduklarından bu ..... olmaktadır. Ahvalin bizi İkinci Fırka şimdilik Siverek muntakasına gönderilmesine veyahut El'aziz ve Malatyada bulunan kıtaatı buraya doğru ilerlemesine mecbur edeceği zan ve tahmin olunmaktadır. Rıdvan Suyu ile Dicle arkındaki muntakanın 15. Kolorduca tesellümü veya şimdilik ve Siirtte sunufu muhtelifeden mürekkep bir alay kuvvetinde bir müfrezenin izamı halinde gerek Fransız ve İngilizlerle ve gerek dahile karşı mehmaemken kuvvetli bulunmak imkânını bize tahşedecektir. Binaenaleyh şimdiden Siirtteki sunufu muhtelifeden mürekkep bir kuvvet imkânı olup olmadığının iş'arını hassaten istirham eylerim. İaşe müşkilâtı sebebiyle şimdilik daha fazla kuvvete lüzum görmüyorum. İleride ahvale nazaran istirhamda bulunacağımı arz eylerim.

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

Cevabım:

Erzurum: 2/Nisan/1336

13. Kolordu Kumandanlığına

C. 30/Mart ve 921 şifreye: 13. Kolordu muntakasındaki vazifei muavenetin ifasını Kafkasyada tamamen inkişaf etmiş olan vaziyetin neticesi hâline ve Ermenistan hakkında intizar edilen akibetin idrakine intizar etmek zarureti vardır. Kafkasyada ahval ve harekâta nazaran mezkûr vaziyetin nihayet haziran ayı ibtidalarında huculü ve idraki ise muhakkak gibidir. Bu halde muntakai âlilerine arzı muavenet için bir fırsat ve imkânın zuhurundan istifade edileceğini maalihtiram arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Meclis İstanbulda toplanmış ve taarruz İngilizler tarafından gelerek masum vaziyetimiz hasıl olmuşken Anadolu da ordunun yarısı ve bittabi muntakaları halkının vaziyeti böyle oldu; acaba Sivasta Mustafa Kemâl Paşanın ısrarını kabul ederek Meclisi Anadolu da toplamaya kalkışarak İstanbul vaziyeti hâdis olsaydı ne olacaktı. Müsebbibi bizler görüneceğizden bilmem hangi muntakalar bize emniyetbahş olurdu. Anadolu millî hükûmetinin tesisine kadar göreceğimiz ahval bize daha iyi bir miyar olacaktır. Ben Diyarbekir muntakasından ziyade Garp vilâyetlerinden

endişe ediyorum. Diyarıbekir muntakasında tesirim manevî ve icap ederse maddî mümkündür. Ankaraya kadar da ufak tefek millî kuvvetlerle tesir imkânını görüyorum. Fakat, Konya, Bursa havalisi acaba yeşilordu diye mevhum bir nizam hasrile tedhiş olunabilir mi? Vekayie intizar edelim.

23/Martta Kafkas bolşevik teşkilâtını teftişe memur yahudi milletinden Yozak isminde birile Abaza milletinden Yakup isminde biri Batumdan Ebusselâh'a gelmişler. Yahudi Almanca, Rusca, Fransızca, çerkes Rusca tekellüm ediyor. Batum bolşeviklerinden bir iki zat davetle görüşmek üzere bu mahalle 7. Alay Kumandanı Rıza Bey gönderilmişti. Görüşmüşler. Fırkadan gelen şifreler şudur:

(Trabzon civarında) Soğuksu: 24/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Hududa gelmiş oldukları arz edilen zevattan 23/Martta alınan malûmat bervecihi zirdir:

a — Batum kasabasıyla mülhakatında her gün kuvvetleri artan bir komiteleri vardır. Bu havalideki mevcudu hazıraları 7 - 8 bindir. Rum ve Ermeni milletinin belli başlı efradı el'an 200 kadardır. Tuapse tarikile külliyetli eslâha ve mühimmata intizar etmektedirler. Bu eslâha ve mühimmatın Batuma vüruduna kadar İngilizleri Batumdan atmak üzere bolşevik faaliyetinin başlamasına vaziyet müsait değildir. Fakat tarafımızdan beş altı bin silâh ve miktarı kâfi cephane verilir ise bu maksadın bir kaç gün içerisinde temini mümkündür.

b — Batumda İngilizlerin bin dört yüz neferleri, otuz makineli tüfekleri, sekiz topları vardır. Gönüllü ve sefihane bir hayat süren İngiliz efradının maneviyatı düşkündür.

c — Batumda bulunan Ceneral Liyahof bolşeviklere muhalif bulunan Terek Kazaklarından yeniden teşkilât yapmaya çalışmaktadır. Kazakların Batumla şümen-döfer muvasalasını katetmek için Batum - Tiflis hattının tahribi maksadile hazırlık yapmaktadırlar. Şu kadar ki: Ellerinde mevcut mevadî ifilâkiye ile bu maksadı da istihsal edememektedirler. Geçende Novorosuskiye giden mühimmat yüklü bir Rus vapurunu berhava etmek üzere yaptıkları tertibat na tamam vesait yüzünden husul bulamamış olduğunu da söylemişlerdir. Trabzon İstihkâm parkında Ruslardan saklanmış bir ateşleme makinasile bir miktar fûnye vardır. Bu zevata verilmek üzere ilk vasıta ile Hopaya gönderilecektir.

d — Gürcistan ordu ve ahalisinin kısmı azamı bolşevizm teşkilâtına dahildir. Ancak üç muhafız alayı muhalif bulunduğunu ve bunları da iknaa çalışmakta oldukları ve hattâ buna muvaffakiyet elvermezse dahi iki haftaya kadar Gürcistanda bolşeviklik ilân edileceğini ve bolşevik ordusunun Vilâdikafkasa yürümekte olduğunu, Armadır taraflarından yeşilordu bolşevik ordu hali irtibatta bulunduğunu ve bu vaziyet dolayısıyla yakın bir âtide Gürcülerin bolşeviklere iltihak edeceğini söylemişlerdir. Ve Batum ve havalisi hakkında ne düşündükleri sorulmuş ve mezkûr havali adamlarını idaresi altında bir Sovyet hükûmetinin teşkilinden başka bir şey kabul edemeyecekleri cevabını vermişlerdir.

e — Yeşilordu on ay evvel bolşevik ordusu enkazından kalan Karadeniz ordusu namında teşekkül etmiş ve gittikçe kuvvet bulmuş bir ordudur. Ve tamamile bolşevik değildir. İngilizler Yeşilordu ile Gürcistan ve Azerbaycanı birleştirerek bolşev-

viklere karşı bir kuvvet vücade getirmeye çok çalıştılar ve çalışmaktadırlar. Fakat buna muvaffak olamamakta ve olamayacaklardır. Yeşilordunun kolbaşısı Novorosiskiye on beş kilometre uzaktadır. Bu ordu Armadir taraflarından alınacak bolşevik takviye kuvvetlerine intizar ediyor. Bugün yarın bu kuvvetlerin iltihakı ve binaenaleyh Novorosiski'nin derhal işgali beklenilmektedir. Yeşilordunun Lenin tarafından tebliğ edilen bu müşterek hareketi kabul eyemesi her iki ordunun birleştiğine delildir.

f — Umumî programları yirmi yedi sayfalık olup gayet basit ve bütün insanların seve seve kabul edecekleri esasatı ihtiva etmekte bulunduğunu, Rusların gasp, ırz ve narusa tasallût vesaire buna mümasil işaatın kezpi muhassan olduğunu ve bütün insanların saade ve refahları için bütün dünyaya neşretmek arzu ve emelinde oldukları bir meslek ve idaredir. İnsanlar için menfur ve akıl ve ilmin kabul edemeyeceği harekât ve icraatın hiç bir suretle sahai tatbik ve kabul bulamayacağını katiyetle ifade etmiş ve ilk seneler bazı uygunsuzlukların olduğunu ve hali hazırda idarelerinde ve ordularında lâyetezelzel bir intizam ve itaat bulunduğunu ve hiç bir muhasım Avrupa ordusunun ordularile mukayese edilemeyeceğini, zabitanın Çar üniforması olan alâmatı taşımakta fakat diğer işaretleri bulunduğunu ve eshabı iktidarın meziyetlerle mütenasip muhassasat ve mevkiide istihdam edilmekte olduğunu hattâ iase, ilbas vesair hususatta dahi fark gözetilmekte bulunduğunu, ilbas, iase hususundaki mükemmeliyeti bütün cihana göstermek maksadile kışın harekâtı taruziyeye geçtiklerini de söylemiştir.

g — Din, Allaha insanların münasebatı olduğundan Sovyet hükûmeti buna katıyyen müdahale etmemekte ve müessesatı diniyeye hiç bir muavenet yapmamakta, insanlara kendiliklerinden istedikleri tarzda idare hakkını bahşelemektedir.

h — Enver Paşanın Türkistanda ordu kumandanı olduğunu ve yakında Moskova gittiğini söyledi. Fevkalâde kabiliyeti idareye, büyük bir nüfuzu idareye malik bulunduğunu, ordusunu teşkil ve Hindistan üzerine sefer yapması için Lenin ve Troçki bütün mevcudiyetile müzaheret ve muavenet eylemekte olduğunu izah etmiş, insanların saadet ve refahları için çalışan bolşeviklere karşı silâh istimal eden ve ettiren İngiliz milletinin ebedî düşmanı bulduklarını ve İngiliz aleyhinde hareket eden her kim olursa olsun bolşeviklerin mergubu ve hakikî insanların en samimî dostudur diyerek ilâve etmiştir.

i — Daha alınacak malûmat arz edileceği ve bu zat üzerinde nazarı dikkat celb edildiği, şu kadar ki Batumda şayanı itimad ve tanılan zevat tarafından görülmüş olduğundan hakikî bolşevik olduklarında itimadı tam bulunduğunu ve mamafih daima ihiyatkâr davranılması lüzumu da tekrar yazıldığı maruzdur.

3. Fırka Kumandanı
Rüştü

Karargâh: 25/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Hududda görüşülen zevatla mevadî âtiye kararlaştırılmıştır:

a) Batum ve mülhakatındaki komiteler vasitasile teşkilâtı serian ikmâl eylemek, Yeşilordudan miktarı kâfi eslâha ve mühimmat celb eylemek, Denikin enkazı ve Fransız, İtalyan kuvvetleri Batuma gelmezden evvel bolşevikliği ilân eylemek, Gürcistana da bolşevikliği sirayet ettirerek Kafkas geçitlerine takarrüb eyleyen Kırmızı ordu ile serian irtibat tesis eylemek.

b) Ateşleme makinasının irsalini müteakip de şümendöfer tüneline berhava eylemek.

e) Tiflise yeni gelen delegeyi sür'atle Batuma çağırıp Kafkasyaya dair mühim hususati kararlaştırmak.

d) Acara ve Çürüksu abalisinden sahibi nüfuz olanlarının kendileriyle teşriki mesele eylemelerinin ve ihtilâl esnasında Acara, Çürüksularla İngilizlerin ateşleri arasında kalmamaları için mezkûr mahaller ahalisile anlaşmalarının tarafımızdan temini.

e) Bolşeviklik umumî harekâtından vakit ve zamanile bizi haberdar eylemeleri ve Moskova ile bizim aramızda olacak müraselatın ve irtibatın sür'at ve suhuletle taraflarından temini.

2 — Moskova Sovyetini idare eden on yedi bolşevik rüesa olup Sovyet reisi Lenin, Kuvvayı müsellâaha reisi Troçki, Bolşevik ordusu kumandanı Budiyenni, Yeşil ordu erkânı harbiye reisi Voltoviç imiş.

3 — Yahudi olan zatın dört ay evvel Moskovadan ayrıldığı, Dağistanda ve Azerbaycanda iyice dolaşmış Halil ve Nuri Paşaların icraat ve faaliyetleri hakkında en ufak teferruata kadar malûmattar bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi Moskovada iken Enver Paşa Türkistana geçmiştir. Türkistanda teşekkül edecek ordu için lâzım gelen para, malzeme ve bilcümle teçizat Troçki tarafından ita edilmekte ve Enver Paşanın ordusuna bolşevik ordusu gibi muavenet yapılmakta olduğu ve Hindistan hududunda Enver Paşa tarafından bir muharebe yapıldığına dair malûmatı bulunmadığını ifade eylemiştir.

4 — Gürcü müntefidanından Mehmet Bey hıristiyan ve Gürcülerden selâhiyettar bir zat çağırılmış ve bunlar da görüşülerek ve islâm ve Gürcistan gürcülerinin de miktarı istihrac edileceği ve bunlarla da görüşüldükten sonra Rıza Bey avdet edeceği maruzdur.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

Bu adamlara bazı sualler sorularak şu cevaplar alınmıştır:

A — Bolşeviklerin mühim harekâtı hakkında söz söylemeğe selâhiyettar değilmişler. Moskovadan sahibi selâhiyet bir murahhas talep edeceklermiş. Bizim de Moskovaya sahibi selâhiyet bir murahhas göndermekliğimizin muvafık olacağını söylemişler. Bundan iki ay evvel Can Bey namında bir zat refakatinde biri miralay, diğeri mühendis iki murahhasın İstanbula gönderildiğini ve bunların selâhiyettar zevatla şifahî olmak üzere mühim kararlar verdiğini Kafkasya hakkında söz söylemeye selâhiyettar bir zatın yakında Tiflis'e gelmiş olup Batum'a çağıracaklarını söylemişler.

B — Batum komitesi meyanında İngilizler de varmış. Fakat Batumdaki gönüllü İngilizler yüksek muhassesat aldıklarından bolşevikliğe temayülleri yokmuş.

C — Düşmanı biâmanımız bolşevikliği imha için uğraşan İngilizler ve ikinci derecede Fransızlardır. Bolşevikler kendilerine muharip olarak yakaladıkları Rum ve Ermenileri ifna eylediklerini ve muhasım ordudaki muvazzaf efrada bir şey yapılmıyorsa da gönüllüler ifna edildiğini söylemişler.

D — Bolşevikler programlarını cebren ve kerhen kabul ettirmiyorlarmış. Kabul eden milletleri takdir ve lâzımgelen muavenette bulunuyor-

İSTANBUL KURDUĞU
İARMİŞ. Bolşevikliği neşir için her tarafa propagandistler gönderilmekte ve meslek ve gayelerine dair pek çok âsar neşredilmekte imiş.

E — Bir çok Alman erkânharp ve kumandanları ve erbabı sanayii bolşevik ordularında bulunuyormuş. Almanyadan bir çok eslâha, mühimmat ve tayyare almışlar.

F — Gürcistanda iki üç haftaya kadar bolşeviklik ilân edileceğini kat'iyyetle söylemişler.

Bu iki adam Batuma avdet etmiştir. Bolşeviklerin daha evvel İstanbul ile iş görmek istediklerini biliyorduk. Hey'eti Temsiliyeden de Kara Vasıf Beyin bazı teşebbüsâtı haber verilmişti. Tabii yakında o kanal iptal olunarak mukadderatı milleti tevdi ettiğimiz Hey'eti Temsiliye daha doğrusu teşekkül edecek olan millî hükümet teması ele alacaktır. Alman malûmatı Hey'eti Temsiliyeye de bildirdim.

24/Mart âmâlî milliye aleyhine propaganda yapan Peyamı Sabah, Serbesti, Alemdar, Bosfor gazetelerile aynı mahiyette olan Rumca ve Ermenice gazetelerin Anadoluya sokulmasını Hey'eti Temsiliye men etti. Lâzımgelenlere tebligatta bulundum. 24 de Ankarada Hâkimiyeti Milliye gazetesinin ve 20. Kolordunun verdiği malûmat şunlardır:

1 — İngilizler Zatışahanenin muhafazasına memur kıtaatın selâmlık resmi âlisinde silâhlı bulunmasını men etmişlerdir.

2 — Dün İngilizler İstanbul Muhafızı Sait Paşa, Onuncu Fırka Kumandanı Kemâl Beyle Matbuat Cemiyeti Müdürü ve Tasviri Efkâr gazetesini sahibi Velit Beyi tevkif etmişlerdir. Vakıf gazetesini sahibi Ahmet Emin Bey de aranıyor. Rivayete nazaran İngilizler 350 kadar münevveranı memleketi tevkif ederek İstanbulda kendi icraatı zalimanelerine itiraz edebilecek sedayı müslimeyi boğmak istiyorlar. Damat Ferit Paşa mabeyni hümâyuna giderek uzun müddet zatışahane ile görüşmüştür. Anadoluda milletin vakurane vahdeti azmi İngilizler üzerinde derin bir tesir icra etmektedir. Bazı mesailin zuhuru üzerine Türkiye sulhünün bir müddet daha tevhür ettiği Paristen bildiriliyor. Londra Konferansı ordumuz hakkında Mareşl Foş'un raporunu tetkik ediyor.

3 — Anadoludan gelecek bir harekete karşı İstanbulu müdafaa için İngilizler Pendik ve Çamlıca cihetlerinde tahkimât yapmaktadırlar.

4 — Amerikadan Parise gelen bir telgrafa nazaran Amerika Meclisi Ayanının sulh muahedesini kabul etmediği bildirilmektedir. Cumhuriyetçilerin kuyudu ihtirazyeyi havi olan takdiri lâzım gelen sülûsat ekseriyeti temin edememiş olduğundan bahisle Mösyö Luç muahedenin tasdikine imkân olmadığundan Reiscumbur Vilson'a iadesini teklif etmiştir.

5 — İngiltere nezzarından Mösyö Lav, İstanbul işgalini Avam Kamarasına tebliğ etmiştir. İstanbulda Harbiye ve Bahriye Nezaretleriyle Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyetinin işgal olduğunu ve Boğazlar-

a bilcümle sefainin tahtı teftişte bulunduğunu ve Dersaadette umuru abitanın Düveli Müttefika mürakabesine vaz olunduğunu söylemiştir.

Ankara: 23/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

22 ve 23/3/1336 ya ait Kolordu raporu:

1 — Bundan evvelki raporda Lefke civarında tahrib edildiği şayi olan köprünün tahkika Lefke ile Mekece arasındaki büyük köprü olduğu tahakkuk etmiştir.

2 — Eskişehir tahliye etmiş olan iki taburluk Hintli İngiliz müfrezesi köprü tahrib edilmiş olmasından dolayı Lefke civarında şümendöferlerden inerek orada kalmaya mecbur olmuştur.

3 — 21/3/1336 da İzmitten Mekeceye dört askerî tren hareket etmiştir. Birincisinde bir bölük İngiliz askerî olmak üzere bir Hintli tabur, ikincisinde malzeme emiriye ile bir amele müfrezesi, üçüncüsünde bir sahra bataryası, bir sıhhiye ve bir akliye müfrezesi, dördüncüsünde keza bir Hintli tabur olduğu anlaşılmıştır. Bu trenlerdeki piyade askerî evvelâ İzmit ile Mekece arasındaki tekml şümendöfer naklatı sinaiyesine kuvvetli postalar ikame ettiğinden elyvm Mekecede bulunan İngiliz müfrezesinin kuvveti hakikî bir surette anlaşılamamıştır. Mamafî bir tabur karar tahmin edilmektedir.

4 — 22/3/1336 da İstanbuldan İzmite ve İzmitten Mekeceye nakliyat olmuştur. Aynı tarihte İzmit istasyonundaki İngiliz ablokası ref edilmiş ve İngiliz istasyon Kumandanı bir kaç gün için nakliyat olmayacağını mutasarrıfa tesadüfen söylemiştir.

5 — Köprü tamiratı Kuvvayı Milliye tarafından taciz edildiğinden ameleler emilen Geyveye nakil edilmişlerdir.

6 — Lefke, Mekece, Geyve Boğazındaki İngiliz kıtaatının İzmite avdet eylemi haber verilmekte ise de bu malûmat henüz teyyüd etmemiştir.

7 — İzmit limanında bir deritnot, iki torpito ve bir tayyare gemisi vardır.

8 — 22/3/1336 da Eskişehir Bilecik ve Söğüt kuvvayı milliyesi kâmilen Bilecik havalisinde ictima etmiştir. Şimdilik ileri harekâtları hakkında bir malûmat alamamış ise de Bilecik ve havalisini sonuna kadar müdafaaya azmetmiş oldukları anlaşılmaktadır.

9 — İngiliz işgalinden tahliye olunan şümendöfer aksamında mevcut mahrukat ile seksen trenin hareket ettirileceği zan olunmaktadır. Kolordunun bu hususta noktai nazarı mezkûr trenlerin her nevi nakliyata tercihan vatan ve memleketin müdafaası hususundaki nakliyata tahsis edilmiştir.

10 — 24, 11. Fırka kumandanlıklarına, Kastamonu Mintaka Kumandanlığına, Kolordu Ahziasker Hey'etine ve berayı malûmat 12., 14., 13., 15. Kolordulara, 1. ve 61. Fırkalara ve Nazilli Mevki Kumandanlığına yazılmıştır.

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

24/Martta Kolordu telsizile aldığımız âtideki tebliği tamim ettim:

Erzurum: 24/Mart/1336

Hey'eti Temsiliyeye

3., 12., 13, ve 20. Kolordulara

1 — Erzurum Telsiz Telgraf İstasyonunun aldığı 23/Mart tarihli Moskova tebliği resmisile neşredilen malûmata nazaran Bolşevik garp cephesinde Litvanya ve Lehliiler ile Bolşevikler arasında yeniden muharebata başlandığı anlaşılmıştır. Bolşeviklerin vasıl olduğu hattı harb sureti umumiyede ikinci maddedeki mevakiden geçmektedir.

2 — Donaburg ve namı diğerle Diyonisk'in 90 kilometre şimâli şarkisinde (Rebyaşıça) şehrinden başlayan cephe cenuba doğru imtidad ederek Borisof ve Minsk şehirleri arasından geçerek Brestlitovsk'un 115 kilometre şarkında Koronsnesko şehrine gelmekte ve bunlardan şarkı cenubiye tebdili istikametle Novogradoltisk şehrinin 10 kilometre şimâline vasıl olmaktadır.

3 — İşbu malûmat telgraf hatası yapılmaması ve isimlerin doğru okunması için şifre ile Hey'eti Temsiliyeye ve Kolordulara arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

25 de bazı kıymetli zatların İstanbuldan firar halinde bulduklarına dair Hey'eti Temsiliyeden sevinçli bir şifre geldi:

Zata Mahsustur.

Ankara: 24/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — İngilizler meb'usların İzmit üzerinden Anadoluya firar etmekte olduklarını haber almışlardır. 23/3/1336 da İzmit Mutasarrıfına bir İngiliz miralayı gelerek en ileri kafilede bulunanların isimlerini ve her gece kaldıkları köyleri söylemiştir. Aynı zamanda 200 kişilik bir İngiliz bölüğü İzmitin şimâli şarkisine yolları tutmak üzere ve Gebze, Derince üzerine ayrıca da takip müfrezeleri sevk olunmuştur. Verilen malûmata nazaran fimabaat İzmit üzerinden firar gayri mümkün gösterilmektedir.

2 — Meclisi Meb'usan Reisi Celâlettin Bey, Meb'usandan İsmail Fazıl Paşa, Süreyya, Reşit ve Rıza Beyler ile kıymetli kumandanlarımızdan Miralay İsmet, Erkânıharb miralay Kâzım, Erkânıharbiye kaymakamı Seyfi, Erkânıharbiye binbaşısı Saffet, Erkânıharbiye Kolağalığından mütekait Nevres, Üsküdarın Özbek Tekkesi şeyhi ve polis merkez memurlarından Nuri Beyler, 23/24 - 3 - 1336 gecesini İzmitin 22 kilometre şimâli şarkisinde Tekkenişin nam kariyede gecelemişlerdir. İngiliz takip müfrezeleri mezkûr kariyenin 12 kilometre mesafesinde geceyi geçirmişlerdir.

3 — Meb'uslarımızdan Cami, Adnan Beylerle Halide Edip Hanımefendi ve isimleri tamamen anlaşılamayan bazı zevat Gebzede 23/24-3-1336 gecesini tehlikeye maruz geçirmişlerdir. İngiliz müfrezelerinin tazyiki, mahalli jandarmalarının çayanı itimad görülememesi bu tehlikeyi tevlit etmektedir. Tedabire tevessül olunmuştur.

4 — Diğer bazı meb'uslarımızla bazı zevatın dahi Gebze ile İzmit arasında tehlikede oldukları tahmin edilmektedir. Bunlar meyanında Trabzon meb'usu Hüsrev ve biraderi kıymetli zabitanın Binbaşı Besalet Bey bulunmaktadır. Firar eden diğer meb'usan henüz Kartal mıntakasını geçmemiştir. Vesaitsizlik dahi hareketlerini tehir ediyor.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

Firar muvaffak olursa tali, olmazsa tedbirsizliğin elîm cezası. Şu cevabı yazdım:

Erzurum: 25/3/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Zata mahsustur.

C. 24/3/1336. İstanbuldan firar edenlerden İzmit hizalarına kadar gelebilenlerin olsun salimen Anadoluya geçebilmeleri için İzmit havalisindeki askerden ve Kuvvayı Milliyeden müteaddit fedai müfrezelerinin icrayı faaliyetile İngiliz müfrezelerini tev-kif ve imhaya çalışmaları için icab edenlere talimat verilmesini istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

26 da bir şifre daha geldi:

Ankara: 26/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Bugün Gebzenin Kuşcu mevkiinden hareket eden Trabzon meb'usu Hüseyin Beyden şifre ile malûmat hülâsasına nazaran İstanbuldan bir çok münevveran ve zabitan Anadoluya hareket ediyor. Ahmet Emin, Yunus Nadi, Celâl Nuri, Ahmet Ferit, Rıza, Nuri Beylerin firarları..... edilmiştir. Veliâhd hazretlerinin de Anadoluya geçmek istediği anlaşılmıştır. İstanbuldan Gebzeye kadar menzîl yolu ..... tanzim edilmiştir. Daha şark aksamında köylü vesaitinden istifade için mühimce bir paraya ihtiyaç vardır. Parasızlık bu babda müşkilât ihdas ediyor. Bu malûmat sureti mahremeneden arz edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Ne kadar yazık! Bu işin esaslı hazırlanmasını ne zamandanberi yazdım, durdum. İstanbuldan firar edecek arkadaşlara muavenet edecek kadar vesait ve para yokmuş! Benden ancak samimî dua etmek gelir! Parasızlığın millî meclis ve hükûmetinin teşekkülü için mühim bir noksan olduğunu düşündüm. Bu hususta Hey'eti Temsiliyeye teklifte bulunmuştum. 27/Martta Azerbaycanda Halil ve Nuri Paşalara iki kâ-naldan âtideki mektubu gönderttim. (1):

Erzurum: 27/Mar/1336

İstanbul, İngilizlerin tamamile işgali resmî ve idarelerine girdikten sonra artık payitaht ile Anadolu'nun revabıtı idariyesi uzun müddet ayrı kalacak ve Anadolu kendi kendini idareye mecbur bulunacaktır. Anadolu yeni bir Millet Meclisini sür'atle Ankaraya toplamaktadır. Maahaza evvelce memleketimizin şerait ve ihtiyacatı iktisadiyesini bildirmiştim. Haricî devletlerden hiç birisile ne istikraz ve ne de muavenet imkân ve ihtimâli şimdilik yoktur. Bizim için en seri ve müessir çarei muavenet,

(1) Bu hususu şifahen de Halil Paşadan rica etmişim. Tahriren de yazdığımı rağmen müsbet bir netice olmadı.

vel be evvel Azerbaycan hükûmet ve milletinden olacaktır. Vekayii umumiyeyi an daha ziyade inkişaf edinceye ve Bolşeviklerle olacak teması neticesinde memlekimizin iktisadiyatı daha vasi ve emniyetli bir şekle sokuluncaya kadar işbu Azerbaycanın kıymetli muaveneti seriasını ve bunun idamesini temin ne zamana kadar ilk taksitin ne vasıta ile isal olunacağını iş'ar buyurulmasını rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı *Kâzım Karabekir*

25/Martta: 19/Marttanberi Ermeniler bilhassa Nahcivan mıntakada (Büyük Vedi, Civa, Ahura, Ordubad) a taarruzda bulduklarının ve muvaffak oldukları yerlerde İslâmları katliam ettiklerinden teşâttı milliyeyi takviye ile hudud haricindeki bütün Şûra kuvvetlerine bherelerindeki Ermenilere taarruz etmelerini ve gerilerindeki en yakın taarruzlarımız tarafından muavenette bulunulmasını emrettim. Hey'eti Temsiliyeye de bildirdim. Oltu mıntakasında 9. Fırka Kumandanı Halit Bey Ermandaki piyade taburumuz çekirdeğini teşkil etmek üzere 3 tabur ve bir müfreze teşkil etmiştir. (1600 piyade, iki top, iki makineli tüfek). Bu müfreze Merdenik cenubundaki (Kolashı Taşdağ-Çolpanek-Murad garbi-Ağundur) hattını işgal ile Ermenilerin tevessüü ve faaliyete mâni olacaktır. Bu mıntaka kâmilen islâmdır. Kars ve Sarıkamış mıntakalarında istihbarat merkezleri tesis olundu. Hey'eti Temsiliyeye gerek Batum ve gerekse bu cephedeki tedabiri tasvib ediyor. Moskova hükümetinin tebliği resmilerini 26/Marttan itibaren Erzurumdaki telsizimiz almaya başladı. 25/26 da muhabere karıştırmak için aynı zamanda Fransızca Harbi Umumiye ait Alman ileri yürüyüşlerinde Almanca, Fransızca tebliğler yapılıyordu. 26/27 de Moskova tebliği: «Maykop, Grozni, Petrovsk, Vilâdı Kafkas şehirlerini zabtettik. Yekaterinodar'ın 50 kilometre cenubu garbisinde ve Novorosiski'nin 20 kilometre şimali şarkisinden taarruzlara devam ediyoruz. Yekaterinodarla Novorsiski arasında çok fırkalık Denikin kuvveti ordumuza iltihak etmiştir. İkinci Kolordusu ihata edilmiştir. Ayrıca on bin esir, 14 top, 40 mîtralyöz tahsil ettik.» Yine bu gece nereden geldiği anlaşılamayan İngilizce bir tebliğde: «24/Martta Novorosiskinin kırmızı ordu tarafından işgal edilmiş» ilân olunuyor. Bolşevik ordularının Kafkasya şimalinde mühim muvaffakiyetler elde ederek Denikin ordusunu inhizama uğrattığını ve Kafkas dağlarına dayandıklarını gösteren bu tebliğler herkeste büyük heyecan uyandırdı. Her tarafa bildirdim. 26/27 tebliği daha mühimdi: «Kolordu Dağıstanla beraber Petrovsk, Grozni, Vilâdı Kafkas şehirlerini işgalde Denikin ordusundan 66 bin esir almış, bir kol Vilâdı Kafkas cenupta iki istasyon işgal etmiş. Diğer bir kol Derbendin 25 kilometre cenubunda Bali istasyonunu muhasara etmiştir.» Her tarafa bildirilen bu havadisler umumî bir sevinç hasıl ediyordu. Artık Denikin ordusunun Kafkaslarda mukavemeti imkânı kalmamıştı. İlkbahar geldiğinden bizim de Ermeni ordusuna darbe vurmak fırsatımız ge-

liyordu. 25/Martta Trabzondaki İngiliz mümessili Karakurt, bir Rus vapur ile İstanbula, Rus miralay Aleksandr da Fransız kruvazör ile Batuma gitmiş. Limanda daima bir İngiliz torpitosu duruyor. Giresundan Fransız kruvazörü zabitanı valiyi ziyaret etmişler ve anasını gayri müslimenin derece emniyetlerini ve asayişin derecesini ve bir şey vukuu muhtemel olup olmadığını sormuşlar. Ahali mecbur edilmedikçe asayiş muhil bir hâdise olmayacağı cevabını alarak avdet etmişler. 26 da Hey'eti Temsiliyeden gelen şifrede «Trabonda Vali Hamit Beyin tesirile intihabat tehir edildiğinden bu mühim işin temin buyurulmasını hassaten rica ederiz» deniliyordu. 31 de de «Hamit Beyin tereddüd ve takip ettiği hattı hareket ve emsali yerlerde de suitesir ettiğinden tesri ve kat'i hareket temesi lüzumunun tarafı devletlerinden bir defa daha tekidi rica olunur» deniliyordu. Trabzon livaları intihabatı bitirdiği halde Trabzon şehrinin tehhür etmesinin bizzarur selâmeti millet ve memleket için tedabiri şedideye tevessül zaruretinde kalacağımızı valiye ve fırkaya yazarak intihabata başlattım. (1). 28/Martta Vali Hamit Beyden aldığım şifre ile verdiğim cevap şayanı mutalâa olduğundan aynen yazıyorum. Hey'eti Temsiliyeye ve kolordulara da yazdım:

Mühim ve müstaceldir.

Trabzon: 27/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Burada bir Fransız mümessili var. İtilâfcıların şark politikasının barometresidir. Halinden bugünlerde pek düşkün olduklarını anlıyorum. Bu adam ara sıra ziyaretinde herhalde milliyetperverlerle itilâf lâzım geldiğini İngilizlerin hareketleri muvafık olmadığını ileri sürdükten sonra Anadoluyu şark için bir zemini itilâf bulunur, bir teklif dermeyan olunursa Parise bildirmeye hazır bulunduğunu bugün konferansı en ziyade teşkiline mecbur olduğu Ermenistan mes'elesi meşgul etmekte bulunduğunu, bir Ermenistan teşkili zarurî olduğuna ve buna bir mahrec vermek iktiza edeceğine göre bunun hangi araziye ihtiva ve neresinin mahrec olarak kabulü mümkün olabileceğini sual eder. Bu defa daha mütehalik bir vaziyette gelerek bu hususta reyîlilerine müracaat etmeğimi rica etti. Kendisi şark mes'elesinde alâkadar Bertlo'nun adamı imiş. Muvafıkı mutalaa buyurulursa bu babdaki noktai nazarımızı kat'i bir surette bunlara tebliğ edelim.

Vali Hamit

Verdiğim cevap:

---

(1) Hamit Bey de Trabzon meb'usu oldu fakat muvafatimle vilâyette kalmasını tercih ederek Ankaradan müsaade alındı ise de bilâhare Trabzon meb'uslarının Çarşamba ile Samsun arasında eşkiya pususuna uğrayarak Trabzon meb'usu İzzet ve Gümüşhane meb'usu Ziya Beyler şahit olduklarından Meclisi Millî Hamit Beyi istedi. Fakat Hamit Bey gitmek istemedi. Ahali telgrafla Ankaradan rica ettiler. Mustafa Kemâl Paşa ve Erkânharbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey Haziranda işe benim müdahalemi ve behemahal Hamit Beyi göndermeğimi ve Trabzon muhitinde mahsus fesad hazırlığını tasfiye etmeğimi yazdılar. Tafsilât gelecektir.

Erzurum: 28/3/1336

Trabzon Vilâyetine

C. 27/3/1336 şifreye

1 — Bu gibi şeyler ancak hükûmetle görüşülür. Hükûmetimiz ise başta İngilizler olmak üzere maatteessüf İtilâf hükûmetleri tarafından İstanbulda boğulmuş ve imha edilmiştir. Şimdiki halde İstanbul hariç olmak üzere bütün memleket Ankaradaki Kuvvayı Milliye karargâhı tarafından idare edilmektedir. Bir meclisi fevkalâde yine Ankarada toplanmak üzere. Ben Kuvvayı Milliye karargâhının her bir emrine münkad şark cephesi kumandanı bulunuyorum. Binaenaleyh bu hususta şahsî bir rey ve mutalâam olamaz. Tavassutum dahi caiz değildir. Doğrudan doğruya Ankarada Kuvvayı Milliye karargâhile anlaşıması icab edeceğinin Fransız mümessiline anlatılmasını arz eylerim.

2 — Şimâlden inen halâskâr ordular, Novorosisk, Vilâdikafkas, Petrofsk, Drino mıntakasını tamamen işgal etmiş ve daha cenuba müfrezelerini sürmüştür. Ermeniler hâiâ tehlikeyi görmüyor ve anlamıyor. İslâmlara karşı ötedenberi yaptığı mezalim ve kitale daha şiddetle devam ediyor. Mümessiller ile mülâkatınızda bir münasebet aldırarak bu cihetten de nazarı dikkatlerini celp buyurmanızı rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İstanbul işgali mes'alesi Kürt aşiretlerine de lâyıkile anlatıldığından «Din ve vatan uğrunda açılacak mücahedeye ya büsbütün dünya yüzünden kalkmak veyahutta düşmanları kahır ve mahvedinceye kadar uğraşmak» kararlarını her taraftan bildiriyorlardı. Âtidedeki tamimi yaptım ve istiklâl mücahedemizde kürtlerin vaziyetini de göstermek için Hey'eti Temsiliyeye ve kolordulara ve mıntakam fırka ve valilerine de tamim ettim:

Erzurum: 26/Mart/1336

1 — İngilizler tarafından makamı hilâfet ve payitahtı saltanatı seniyeinin işgal ve Babâli ve Nezaretlerimizi ve Meclisi Millimizi basarak en muhterem rical ve münevveranımızın süngüler altında hapis ve tevkif edilmesi ve vatanımızdan bir kısmının Ermenilere terkine karar verilmesine dair aldıkları son haberlerden dolayı müteheyyic olan bütün kürt aşairinin el ele vererek düşmanların harekât ve icraatı zalimanelerine karşı mücahedeye ve din ve vatan uğrunda açılacak mücahedede ya büsbütün dünyadan kalkmak veyahutta düşmanları kahır ve mahvedinceye kadar azim ve sebat göstermeye karar verdikleri hakkında mıntakamdaki aşair rüesasından müteaddit telgraflar alıyorum. Verilecek her emri icraya müheyya olduklarımı bildiren ve makina başında cevap bekleyen rüesayı murnailehime ve vatan uğrunda gösterdikleri âsarı hamiyet ve gayretten dolayı teşekkür ederek indelicab pek kıymetli hizmet ve muavenetlerinden istifade olunacağını ve şimdiki halde sükûn ve itidal içinde intizarda bulunmalarını cevaben bildirdim. Fırkalarca da aşairin sükûn ve itidali muhafazalarına hâdim vesayada bulunulmasını ve bu necib hissiyata teşekkür olunmasını rica ederim.

2 — Fırkalara yazılmış ve berayı malûmat Kolordulara ve Vilâyetlere arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Şarkta sükûnet, birlik kürtler arasında dahi temin edildiğine mu-
kabil garpten fena sesler gelmeye başlıyordu:

Ankara: 26/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Balıkesirden alınan malûmat bervechizir maruzdur.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

S u r e t

Anzavur ile Gavur İmam ve avenesinin Bigaya tekrar baskın yapacakları haber alınmış olduğundan Gönende mütehaşşit takip kuvvetlerinden 100 suvari 13/3/1336 da Bigaya tahrik olunmuştur. Suvariler her ne kadar kasabaya bilâ müsademe girmeye muvaffak olurlarsa da bilâhare Biga kazasındaki ahalinin kısmı azamı silâha sarılarak hücum etmiş olduklarından şiddetli bir müsademenin sonra çekilmeye mecbur olmuşlardır. Piyademiz de müsademenin nihayetine yetişerek eşkiyayı Biga'nın garbinde tevkif etmişlerse de Biga kazası ahalsinin eşkiyaya iltihakları sebebiyle müsademe iki gün ve pek şiddetli olarak devam ve Gönen ile Biga arasındaki Çerkes köyüleri de müfreze ve cephaneye ve mevadî işinin sevkine müsellâhan mümanaatlardan suvari ve piyadelerimiz Gönene avdete mecbur olmuşlardır. İsyân şimdilik Biga kazasına münhasır ise de tevessüe müsaittir. Tedabiri lâzimeye tevessül olunmuştur. Müsademe esnasında âsiler bir top dahi istimâl etmişlerdir. Müfrezeden iki zabıt ile altı nefer şehit ve üç zabıt ile yirmi yedi nefer mecruh döndüğü ve âsilerin de pek ziyade telefata verdikleri ve şimdiki halde Anzavur ve avenesinin Bigaya hâkim buldukları maruzdur.

20. Kolordunun âtideki raporunda da İngilizlerle müsademenin bahsediliyordu:

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — 25/Mart/1336 tarihli kolordu raporunda Lefke civarındaki Kuvvayı Milliye'nin İngilizlere hemen İzmitte hareket etmeleri için tebligatta bulduklarına dair malûmat alındığı arz edilmişti. İngilizler iki kişiden ibaret olan kuvvayı milliyeye mükâleme hey'etini iade etmeyerek Lefke şarkındaki şümendöfer köprüsünü kısmen tahrip etmiş ve kuvvayı milliyenin de sağ cenahına taarruz etmişlerse de muvaffakiyetli bir mukabil taarruzla İngilizler Lefke ve Sakaryanın şimâline tardedilmiş ve kendilerine zayıfta verdirilmiştir. Bu vak'a kuvvayı milliyenin hakkı meşruunu duçarı tecavüz olmadıkça kan dökülmemek karar ve azminde bulunduğu en parlak ve yeni bir misal olduğu gibi Eskişehirden İzmitte çekileceklerine dair söz vermiş olan İngilizlerin de sözlerinde durmayıp hile ve desiselerle tenezzül eylediklerini bir daha göstermiştir. 25/26 Mart 1336 da içinde İngiliz askeri bulunan üç trenin birbirini müteakip İzmitte hareket etmelerinden pek yakında İngilizlerin Geyve Boğazını da tahliye ederek İzmitte çekileceği anlaşılmaktadır.

2 — Memaliki Osmaniye dahilinde bulunan İngiliz kuvvetlerinin kısmı azamı Hintli asker olduğu malûmdur. Bunlar her fırsattan bilistifade milletin hakkı meşruuna tecavüz edemeyeceklerini ve bilhassa dindaşlarına böyle bir tecavüzde bulunmayacaklarını beyan etmişlerdir. Bunun neticesi olarak İzmit ve Derince'de ordu-

gâhlarındaki Hintli askerler kıyam etmiş ve bu kıyâmı bastırmak için İngilizler iki torpito ile 400 bahriye silâhendaz efradını bu ordugâhlara sevk eylemişlerdir.

3 — Bolu ve Bilecik sancakları havalisi makamı hilâfet ve saltanatı ve istiklâfi milletin muhafazası hususunda bu kerre de bir azmi kat'î ile ittihad ederek her taraftan Lefkeye girmiş olan Kuvvayı Milliyeye iltihak etmekte oldukları maruzdur.

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat

Erzurum: 27/Mart/1336

Bolşevik tebliği resmisini Hey'eti temsiliyeye ve Kolordulara tebliğ ettim.

1 — Erzurum telsiz telgraf istasyonunun aldığı 26/Mart/1920 tarihli Moskova bolşevik tebliği resmisidir:

a) Avrupa - Bakû demiryolu üzerinde ve Demirhan Şûranın 125 kilometre şimâli garbisinde kâin Grozni şehri 24Martta tarafımızdan zabtedilmiştir.

b) Yekaterinodarın 120 kilometre cenubu şarkisindeki Maykop şehrini 22/Martta zaptettik.

c) Yekaterinodar şehrinin 50 kilometre garbi cenubisinde ve mezkûr şehir ile Novorosiski arasında Demiryolunun üzerindeki (Kolmskaya) istasyonu mıntakasında ikinci Don kolordusu kâmilen kıtaatımız tarafından ihata edilmiştir. Bu mntakada tarafımıza bütün hey'etile iltica eden Birinci Edhilân Alayı da taarruzlarımıza işti-râk ederek düşmandan on bin esir, on dört top ve kırk makineli tüfek ve beş yüz hayvan vesair vesaiti harbiye iğtinam edilmiştir.

d) Yekaterinodarın 40 kilometre kadar cenubundaki kıtaatımıza düşmanın Birinci Koban Fırkası ile Don Kazak Alayı kâmilen iltihak eylemişlerdir. Koban Fırkası 3000 atlı, 48 zabıt ve 10 toptan ve Don Kazak Alayı da 250 atlıdan müteşekkildir.

e) Novorosiski'nin 20 kilometre şimâli şarkisinde bulunan kıtaatımız şümendö-ferle aldıkları takviyelerle taarruzlarını şiddetlendirmişlerdir.

2 — Aynı gecede nereden verildiği anlaşılamayan bir İngiliz tebliği de aynen bervechiâtidir: Martın 24 ünde Novorosisk kırmızı ordu tarafından işgal edilmiştir. Denikin son ilticagâhını da kaybetmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

28/Martta Ermenilerin Nahcivan mntakasında (Yüzbaşı Halil Bey kumandasında birkaç zabıt ve küçük zabıt gönderilmişti) taarruzu hakkında gelen malûmatı Hey'eti Temsiliyeye, kolordulara ve mntakam vali ve firkalarına tamim ettim:

Erzurum: 28/Mart/1336

Alınan mevsub malûmat hülâsesidir:

1 — Kafkasyada Denikin ordusunun hayatına hatime çeken son muvaffakiyetler esnasında ne yapacağını büsbütün şaşırılmış olan Ermeniler Martın 19. gününden itibaren Ordubad, Nahcivan ve Vedibasır mntakalarındaki islâmlara âni ve şiddetli

taarruzlar yaptılar. Hakını ve namusunu kemâli şehamet ve fedakâri ile müdafaaya azmetmiş olan mezkûr üç islâm mintakasında da bu Ermeni taarruzları tamamen tard edildi. Ve Ermenilere bir çok maktul verildi. Vedibasâr mintakasındaki islâmlar kendilerini sessiz ve sebatsız basmak isteyen faik kuvvetteki düşmanı perişan ederek dört makineli tüfek vesair ganimi harbiye almışlardır. Bilâhare mağlûp Ermenileri takip ederek Ermenistanın merkezi olan Revan şehrinin 7-8 kilometre şarkındaki dağa kadar kovalamış ve Ermenilerin Revanı muhafaza için tahkim etmiş oldukları işbu dağda mevcut tel örgülerine kadar yavaşmışlardır. Bu dağda bir gece kalarak tel örgülerini hançer ve bıçaklarla kesmek ve parçalamak suretile de azimkârlıklarına pek kıymetli bir misâl gösteren islâm kuvvetleri kendi mintakalarına muzafferden avdet etmişlerdir.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordu ve Fırkalara, Kolordu kıtaatına ve Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

26./27/Mart tarihli Kafkasya havadislerini bervechiâti tamim ettim:

Erzurum: 28/Mart/1336

Kafkasyadaki Bolşevik orduları harekâtına dair alınan gayet mevsuk 26/Mart tarihli istihbarat âtide arz ve tamim olunur:

1 — 23 ve 24 mart tarihlerinde vukubulan muharebelerden sonra Bakû'ya gelen demir yolunun üzerinde ve Bahri Hazer sahilinde kâin Petrofsk ile Grozni ve Vilâdikafkas şehirleri bolşevikler tarafından zaptolunmuştur. İşbu muharebatta Dağıstan islâm ordusunun dahi pek yararlıkları görülmüştür. Düşmandan 66 bin esir ve külliyetli ganaim elde edilmiştir.

2 — Dağıstan da Rusya dahilindeki bütün müslümanlar gibi bolşevik orduları ile birleşmiştir. İşbu müttehit orduların kolbaşuları Derbend şehrinin 30 kilometre cenubu şarkisinde Balama İstasyonuna varmıştır. Diğer bir ordunun kolbaşısı dahi Vilâdikafkasın 40 kilometre kadar cenubunda iki mühim mevki zaptederek Gürcistan payitahtı olan Tiflis şehri üzerine yürümektedir.

3 — Ceneral Denikin'in bizzat kumandası altındaki ordu ise Yekaterinodar ile Novorosiski arasında 23 ve 24 mart tarihlerinde mahv ve perişan edilmiş ve 24/25 martta Denikin'in son ilticagâhı olan Novorosiski müstahkem limanı da zaptedilerek külliyetli esir ve ganaim bolşeviklerin eline düşmüştür.

4 — Artık Kafkasyanın Bahri Hazer ve Karadeniz sevhili kâmilten Kırmızı ve Yeşil orduların hâkimiyetine geçmiştir.

5 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordu ve Fırkalara, Kolordu kıtaatına ve Vilâyetlere, Erzincan livasına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum Telsiz Telgraf İstasyonunun aldığı 27/Mart tarihli Moskova tebliği resminin aksamı mühimmesi bervechiatidir:

1 — Lehistan hükûmeti bolşevik murahhaslarile muahede müzakerâtına başlamak üzere 10/Nisan tarihinde Borisof şehrinde ictimai kabul ettiğini bolşeviklere bildirmiştir.

2 — Litvanya hükûmeti dahi 10/Nisanda Moskovada sulk müzakeratına başlamaya hazır oldukları hakkında bolşeviklere müracaat etmiştir.

3 — Hey'eti Temsiliye, Kolordu ve Fırkalara, Mevkii Müstahkeme arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Azerbaycan garp mıntakasında en ehemmiyetli bir şehir olan Gence'de ilk fırsatta bir telsiz merkezi açtırılmasına çalışılmasını Halil Paşaya söylemişim Azerbaycandan vaktile haber almak artık ziyade ehemmiyet kazandığından Nahcivan ve Trabzon kanallarından Halil ve Nuri Paşalara şunu yazdım:

Erzurum: 28/3/1336

Halil ve Nuri Paşalar Hazeratına

Telsiz telgrafla neşredilen Moskova ve Alman tebliğlerini Erzurumdaki kolordu hafif telsiz telgraf istasyonu vasıtasile mükemmelen alıyoruz. Gence ile tesisi muhabere etmek üzere diğer bir telsiz telgraf istasyonu da Karakiliseden Bayezite tahrik edilmiştir. Bu istasyon Gence ile muhabere mümkün olabilirse daima Bayezitte kalacaktır. Hali faliyette olarak üçüncü bir istasyonumuz da Van'da bulunmaktadır. Kuvvetli bir telsiz telgraf istasyonu vasıtasile bize vereceğiniz haberleri daima alabileceğiz. Bunun için de kolordu mıntakasındaki hafif telsiz telgraf istasyonları 6/Nisan/1336 tarihinden itibaren 1200 veyahut 1500 tulü mevc ile her gün saat 4 evvelden 5 evvele kadar dinleyeceklerdir. (E.B.K.) işaretile aranılmamızı rica ederim. Bayezitteki istasyonumuz da aynı işaretle her gün 5 evvelden 6 evvele kadar 1200 tulümevcle Genceyi arayacaktır. İhtiramatımı takdim ederim muvaffakiyetlerinizi gözlüyoruz.

Kâzım Karabekir

29/Martta Erivandaki Ermeni telsiz istasyonu Nahcivan mıntakasındaki mukabil taarruzlarımız hakkında âtideki tebliğini İngilizce neşrettiler. Her tarafa tamim ettim:

Erzurum: 29/3/1336

T a m i m

1 — Bugün 29 Martta Erivandaki Ermeni telsiz telgraf istasyonunun İngilizce olarak neşrettiği tebliğinin tercümesinden anlaşılabilen aksamı ikinci maddededir.

2 — Türk zabitanı tarafından idare edilen ve mecmuu tahminen 6000 e baliğ olan Tatar askerlerinin isyanı tevessü etmektedir. Asiler, Ermeni kuvvetleri üzerine yürüyorlar. Ve kendilerine askerî muavenet yapılması için Mustafa Kemâl Paşaya rica ediyorlar. Erivandan Tebrize kadar demiryolu üzerindeki Ermeni köyleri tahrip ve ahalisi asiler tarafından katledilmektedir. Denikin ordusunun dağılan aksamından Fokkeroviç kumandasındaki kuvvet şimâli Kafkasyada bolşeviklerin önünden kaçarak gelmektedir.

3 — İkinci maddedeki malûmattan sonra Gürcülerin Tifliste hapsedtiği iki bin kişinin kâffesinin tahliye edildiğinden ve matbuata da serbesti bahşolduğundan bahsediliyorsa da nihayeti anlayamamıştır.

Hey'eti Temsiliye 21 ve 25 tarihli Peyamı sabah gazetesinden bazı malûmat veriyor: (28 ve 29 da gelmişlerdir.). Hülâsası:

Sadaret Ferit Paşaya teklif olunmuş ve kabul etmiş, aynı zamanda Hariciye Nazırı. Şeyhülislâm âyandan Mustafa Sabri Efendi, Harbiye Nazırı Hürriyet ve İtilâf Reisi Sadık Bey. Bahriye Hamdi Paşa. Dahiliye Mehmet Ali Bey. Evkaf âyandan Vasfi Efendi. Nafia Kiraz Hamdi Paşa. Maarif kurenyı sabıkadan Emin Bey Adliye sabık nazır Kâzım Bey. Şûrayı Devlet âyandan Seyit Aptülkadir Efendi, olması muhtemeldir. Almanyada ihtilâl devam ediyor. Darbei hükûmet sekiz bin telefatı bâdi olmuş. Hey'eti Temsiliye istihbaratından olmak üzere:

1 — Londradan iş'ar olunduğuna nazaran bir İngiliz rahibi Yunanlıların Anadoludaki harekâtı hakkında Avam Kamarasına bir rapor vermiştir.

2 — Üsküdar'daki bazı İngiliz efradı Anadoluya sevk olunmayı kabul etmemişlerdir.

3 — Mısırdaki müteaddit ihtilâller oluyormuş, Anadoludaki harekâtı milliye takdirkârane takip olunmaktadır.

Diğer malûmat: İngilizlerin aramızda kan dökülmemesini temin için gönderdikleri bir zatın verdiği malûmat: İstanbul işgali için kan döküleceği Londraya rapor temin edildikten sonra işgal kararı verilmiştir. İngiliz kıtaatı Anadoludan kâmilen İstanbulla celb olunacaklardır.

Şu telgrafla da bazı malûmat geldi:

1 — Peyamı Sabah ve Alemdar gazeteleri neşriyatı münderecatını İstanbul ahalişi gayz ve nefretle karşılıyorlar. Matbuatı saire dahi tekzib etmektedirler.

2 — İstanbul piyasasında teşevvüş ve gayrı tabiinın mevaddı gıdaye üzerinde mühim bir tereffü vardır.

3 — Fransa âyanı hariciye encümeni pazartesi günü ictima ederek hükûmetin Almanya mes'alesi ve muahedei sulhiye ve Amerika ile olan münasebat ve aynı zamanda İstanbul ile Asyayı Suğra ve Rusya mes'eleleri hakkında bir an evvel istima edilmesi talebini havi bir takriri kabul etmiştir.

4 — 13/Mart tarihli Tan gazetesinde Lord Gürzon Avam Kamarasında irad ettiği bir nutukta Ermenilere dair demiştir ki: Bana öyle geliyor ki siz Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve masum bir kız gibi zannediyorsunuz. Bunda pek yanlışsınız. Zira Ermeniler bilhassa son harekâtı vahşiyaneleri ile ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını bizzat kendileri isbat eylemişlerdir.

5 — Mısırdaki Zalül Paşanın hanesinde elli altı murahhasan mürekkep ve müşarüleyhin riyaseti altında ictima eden bir kongre hey'eti Mısırın istiklâlini ilân eylemiştir.

6 — Elâlemülislâm gazetesi Müşir Hüseyin Elkübdavinin Zatişahaneye çektiği bir telgrafı neşrediyor. Bunda Âlem-i islâm ve bilhassa yetmiş milyon Hint islâmları namına rica ediyoruz katiyen hukuku hilâfeti cüz'iyen muhil bir muahedenamesile vaz etmeyiniz. Tesliyetbahş bir cevaba muntazırız deniliyor.

7 — Kalkütadan 29 Şubatta Taymise çekilen telgraf âlem-i islâm'da mevcut hukuku hilâfet cemiyetleri murahhaslarından mürekkep olan Kalküta Konferansı bervechizir kararı ittihaz eylemiştir. Hukuku hilâfet ve hilâfeti muhil bir kararı Büyük Britanya hükûmeti tasdik ettiği takdirde müslümanlar bilhassa Hindistandaki 75 milyon müslüman İngiliz emtiasına boykotaj ilân edecektir.

8 — Aynı gazete iki martta Kalkütadan telgrafla mademki konferansın mukadderatı düveli mütelife keenlemyekün hükmündedir, o halde ictimaat ve iştigalatına devama hacet kalmamıştır. Binaenaleyh konferansı 19/Martta tatili ictimaat edecektir. Konferansı hilâfeti âliyemize mukarrerat ittihaz edilmiş ve edilmekte bulunmuş olduğunu istihbar etmekte olduğundan bu mukarrerattan birinin tatbikine teşebbüs edildiği andan itibaren Hint müslümanları Büyük Britanya Hükûmetile feki irtibat edeceklerinden bu kararın hilâfında hareket edecek her müslüman cemaati islâmiyeden ihrac olunacaktır.

9 — Beyruttan 380 kadar ulema ve eşraf ve muteberan imzalarile Meclisi Meb'usan riyaset makamına çekilen ve aslı Sulh Konferansına gönderilen bir telgrafta hilâfeti Osmaniyeye olan irtibatımız ezeli ve ebedidir. Hilâfında bir karar ittihaz edilmemesi mürçudur.

10 — Celâl Nuri Bey tevkif edilmiş ve Rauf Ahmet Beyin hanesi taharri olunmuştur. Kendilerinden malûmat alınamamıştır.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl

Açık telgraf ve şifre ile gelen malûmat lüzumsuz tafsilâtı havi olduğu gibi mevsuk da değil, yarınki bugünkünü tekzip ediyor. Havadislerde ihtisar olursa ve lüzumsuzlarından sarfınazar olursa mühim muhaberat tehhür etmeyecek. Pek çok muhaberat olduğundan mühim şifrelerde arada bazan iki üç gün tehhüre uğruyor. Loit Corc'un nutku Hey'eti Temsiliyeden aynı zamanda Trabzonda 3. Fırkadan yazdırıldı: 25/Mart Peyamı Sabahtan: «Loit Corc son defa Türkiye mes'elesi hakkında Hint İslâmları namına beyanatta bulunan Mehmet Ali'ye âtideki cevabı vermiştir. Türk zimamdarları bize karşı kıyam ettiler. Ben zannetmem ki şimdiye kadar Türkiyeye karşı harb etmiş olalım. Bilâkis bir çok defalar Türkler için harbettik. Halbuki bilâhare İngilizler şimdiye kadar kendisi için tarihte misli görülmemiş gayet müthiş bir muharebe ile meşgul iken Türkiye nagihanî bir surette bize karşı ilânı harbetti. Karadenizle serbestçe tariki muvasaladan mahrum bulunmamız yüzünden muharebe üç sene uzadı ki hiç bir müslüman hintli zannetmemelidir ki biz güya islâmiyete karşı bir ehli salip muharebesi açmak üzere Türkiye ile muharebeye giriştik. Adalet talep olunuyor. Her halde Türkiye hakkında icabatı adalet icra olunacaktır. Avusturya hakkında ihkakı hak edildi. Almanya adaleti hem oldukça müthiş bir adaleti istihsal eyledi. Şu halde Türkiye için Türkiye hakkında icrayı adalet edilmesin. Türkiye zannetti ki herhalde bizimle muharebe etmeye mecbur idi. Biz hayat ve memet mübarezesinde bulunduğumuz zaman Türkiye bizimle muharebeye girişti. Acaba Türkiye hakkında Almanya, Avusturya vesair hristiyan milletlere karşı ettiğimiz tedabirden başka bir muamelede bulunmak için makul bir sebep var mı. Hint müslümanlarının Türkiye hakkında mahza müslüman olduğu için şiddetli bir surette şiddetli bir muamele ettiğimize zahip olmamalarını arzu ederim. Büyük bir hristiyan milleti olan Avusturya hakkında dahi aynen tatbik edeceğiz. Bu düsturlarda hakkı hâkimiyetlerini kaybetmiş olan imparatorluklar hakkında milletlerin mukad-

deratım bizzat tâyin etmek hakkını muntazamın olarak tatbik edilen düsturlardan Araplar ilânı istiklâl ettiler ve Türkiye imparatorluğundan ayrılmak istediler. Hırvatistan istiklâlini talep etti ve bu talebini is'af eyledik. Suriye dahi hüriyetini istedi ve istihsal etti. Şimdi aynı düsturları gerek hristiyanlar gerekse islâmlar hakkında tatbik edeceğiz. Benim bildiğim şudur ki Türkler ancak Türk arazisinde icrayı hükûmet edecek ve Türk olmayan arazide hiç bir hakları olmayacaktır. Avrupadaki hristiyan milletler hakkında bu düsturu tatbik ettik. Türkiye hakkında da aynı düsturları tatbik edeceğiz.»

29 da 20. Kolordu ve Hey'eti Temsiliyeden gelen şifreli malûmat şunlardır:

Ankara: 27/3/1336z

15. Kolordu Kumandanlığına

27/Mart/1336 tarihli kolordu raporudur:

1 — Evvelce Lefke ve Mekece arasındaki İngiliz kuvvetlerinin Ceneral Mantagu Dah emrinde dört taburlu bir piyade livasile bir sahra bataryasından ibaret olduğu ve bunların Kuvvayı Milliye'nin tazyiki üzerine İzmit ve garbine nakline devam bulunduğu anlaşılmaktadır. Çekilmekte olan İngilizlerin Mekece ile İzmit arasındaki şümendöfer imalâtı sınıayesini tahrip edeceği his olunmakta ve bu hale karşı Kuvvayı Milliye'nin tedabiri lâzime ittihaz ettiği bildirilmektedir. Bu meyanda İngilizlerin Lefke şarkında üç gözlü şümendöfer köprüsünü uzun müddet tamir edilemeyecek derecede ve Lefke istasyonunun dahilindeki bütün eşyayı tahrip etmişler ve demirhaneyi hali faaliyete getirecek bir çok malzemeyi beraber götürerek istifade edilmeyecek bir hale koymuşlardır.

2 — Kuvvayı Milliye iki koldan ilerleyerek sol cenah kolu 26/27 de Mekece'nin cenubu şarkisindeki Ericik ve sağ cenah kolu Akhisar cenubunda Kozan köyüne muvasalat etmiştir.

3 — Niğde Kuvvayı Milliyesi 23/Mart/1336 da Adana şimali garbisindeki Karaisalı kazasına hareket eyledikleri haber alınmıştır.

4 — Kolordu mıntakasının her tarafında fevkalâde bir sükûn ve asayiş mevcut olup ahali hükûmeti mülkiye ve askeriye kemali faaliyet ve sükûnetle Meclisi fevkalâdeye âzâ intihabile meşguldür.

5 — Evvelce Eskişehir ile Afyonkarahisar arasında tahrib edilen şümendöfer köprüsünün 29/Mart/1336 da tamirâtı hitam bulacağı ve bu tamirat hitam bulunca trenler aktarma yapmaksızın doğruca Eskişehire gelebilecekleri bildirilmektedir.

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

Ankara: 28/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

28/3/1336 tarihli Hey'eti Temsiliye istihbaratının mahrem kısmıdır.

1 — Taymis gazetesi Pontus istiklâlinin kabul edildiğini yazıyor.

2 — Hariciye Komisyonunda Mösyö Milran "Fransız hükûmeti kabiliyeti haya-

tiyesi olan bir türkü arzu eder. Zatişahane İstanbulda kalmalıdır. Boğazlarda serbestii seyrüsefer olmalıdır. Asyayı suğrada ..... ittibaen Fransa menafii mahsusaya malik olmalıdır” demiştir.

3 — Tefvik Paşa Meclisi Âyan namına zatişahaneye vaziyeti hazırayı izah ederek sadaretin Ferit Paşaya tevdiine mütehasıl muhadderata dikkat nazarlarını celb etmiştir. Zatişahane böyle bir tasavvurda bulunmadığını bildirmiş ise de İngilizlerle olan münasebetlerine nazaran ciddi ..... işbu beyanata itimad edilmemektedir.

4 — İstanbul işgal kumandanı idarei örfiye mıntakasının Rumelide Makriköy hududuna kadar tevsi ve teşmilini Fransız kumandanına tebliğ eylemiş ise de kabul ettirememiştir. Fransız ve İtalyanların efkârında İngilizlere karşı pek mühim tahavvül mahsustur.

5 — Meclisi Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Beyefendi ile 27/28/Mart/1336 gecesini Düzceden görüştük. Müşarünileyh toplanacak Meclisi Millî fevkalâdenin Fransada misali tarihiyesini kaydetmiş ve böyle bir meclisin nakarreratının mutâ olacağını ve Ankaraya muvasalatında bir beyanname neşretmek mutalâasında bulunduğunu bildirmiştir. Müşarünileyh ve rüfekası bir kaç güne kadar muvasalat edeceklerdir.

6 — Refet Beyefendinin Kuşadadan aldığı bir rapor hükûmeti Osmaniyeye tebliğ edilmek üzere Sulh Konferansının sulh muahedenamesi İstanbuldaki mümessillere gönderildi. Resmî İtalyan menabiine atfen bildiriliyor. Aynı menbaa göre Amerika Almanya münferiden sulh muahedesini imza etmişlerdir.

7 — Rodostaki İtalyan kuvvayı askeriyesi umum kumandanı Ceneral Pokar İstanbul hâdisesi üzerine telgrafla Antalyaya âtideki noktai nazarı bildirmişlerdir: İtalyanın maksadı Türkiye dahilinde hayatı iktisadiyenin tekrar başlamasıdır. Milletın serbestce inkişafı hususunda İtalya hükûmetinin samimî arzusu gayrı mütehavvil olarak kalmıştır. İhtimâl ki ..... kuvvetini teyid edecektir. Fakat Yunanlılar bunu bir tehlike addeylememeleri bu ihtimâl daha ziyade emniyeti umumiyenin muhafazası ve hürriyeti şahsiyenin müdafaası maksadına varid olabilir. Zira İtalya bütün kuvvetile Osmanlı hukuku hükûmranisinin müdafaası, Osmanlı ülkesinin tamamıyeti hususundaki azminde sabittir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Hey'eti Temsiliyenin verdiği malûmattan pontus istikiâli! gülünç bir şey. İmkânı maddisi olmadığını bilmeyen Paris efendileri Ermenilere olduğu gibi Rumlara da bol keseden hesabımıza inayetlerde bulunmuşlar!

29/Mart istihbaratını bervechiâti nesrettim:

Erzurum: 29/3/1336

T a m i m

Alınan mevsuk malûmat hülâsasıdır:

1 — Kafkasyada Denirin ordusunun hayatına hatime çeken son muvaffakiyetler esnasında ne yapacağını büsbütün şaşırmış olan Ermeniler martın on dokuzuncu gününden itibaren Orsubad, Nahcivan ve Vadibasara mıntakalarındaki islâmlara anı ve şiddetli taarruzlar yaptılar. Hakkını ve namusunu kemâli şehamet ve fedakârî ile müdafaaya azmetmiş olan mezkûr üç islâm mıntakasında da bu Ermeni taarruzları tamamen tardecildi ve Ermenilere bir çok maktul verdirildi. Vedibasara mıntakasının

daki islâmlar kendilerini sessiz ve sebatsız basmak isteyen faik kuvvetteki düşman perişan ederek dört makinalı tüfek vesair ganaimi harbiye almışlardır. Bilâhare mağlûp Ermenileri takip ederek Ermenistanın merkezi olan Revan şehrinin 7-8 kilometre şarkındaki dağa kadar kovalamış ve Ermenilerin Revan muhafaza için tahkim etmiş oldukları işbu dağda mevcut tel örgülerine kadar yanaşmışlardır. Bu dağda bir gece kalarak tel örgülerini hançer ve bıçaklarla kesmek ve parçalamak suretille de azimkârlıklarına pek kıymetli bir misal gösteren islâm kuvvetleri kendi muvakkalatlarına muzafferane avdet etmişlerdir.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordu ve Fırkalara, Kolordu kıtaatına ve vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 29/Mart/1336

27 Mart tarihli mevsuk malûmattır:

1 — Otuz bine karip perakende Denikin efradı Gürcistana iltica etmiştir. Büyük rütbedeki bir çok Denikin zabıtları firaren Batuma gelmişlerdir.

2 — Denikin bir iki gün evvel Batumdan Dersaadete gittiği Batumda söylenmektedir. Gürcistanda da heyecan fevkalâde olup her tarafta İngilizler aleyhine hâzretli mitingler yapılmaktadır.

3 — Bolşeviklerin yalnız Yekaterinodar havalisindeki netice muvaffakiyetleri hakkında âtidedeki malûmat alınmıştır:

a) Yekaterinodar şehrinde yirmi bin esir ile kırk top, yüzden fazla makinalı tüfek anbarlarda müdehhar iki yüz bin tüfek, yüz bin top mermisi, dört zırhlı tren sekiz tayyare, sekiz sıhhiye treni iğtinam edilmiştir. Yine son taarruzlarda iki bin beş yüz yirmi zabıt, altmış altı bin sekiz yüz nefer, yüz yetmiş beş top, üç yüz kırk makinalı tüfek iğtinam edilmiştir. Dağılıp kaçan on altı bin düşman neferi incinmiştir.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Fırkalara, Erzurum Mevkii Müstahkem Kumandanlıklarına ve vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 29/3/1336

Moskova telsiz telgrafının 28/Mart tebliğidir:

Bütün gazete idarehanelerine ve bütün makamata: herkese ve her yaşta kilerine anlatılmalıdır. "Kırmızı ordu mukabil ihtilâlcilerin elinden Novorosisk şehrini almıştır. Bu şehrin işgali fevkalâde mühimdir. Çünkü orada Denikin ordusunun bütün mevad ve malzemesi ve ecnebilerin Denikin ordusuna gönderdikleri eşya ve malzeme kâmilen burada zabtedilmiştir. Denikin düveli itilâfiyeden en büyük himayeyi burada görmüştü. Bu mühim darbe ile Kırmızı ordu gönüllü ordunun temelini dahî söküp atmıştır. Şimdi artık Denikin kalmamıştır. Fakat her şeyden evvel Sovyet hâkimiyeti bunun gibi bir kaç vazife halletmeye mecburdur. Yalnız mukabil inkilâplara galebe etmek kâfi değildir. Bilâkis hükümet dahilinde demiryollarını ve senayii tekrar tesis etmek ve bilâhare kendi arazimizde bir taarruza karşı müdafaa etmek lâzımdır.

2 — Kömür ocaklarının tekrar tesisi Don havzasında bulunan İş ordusu alayları

tarafından icra edilecektir. Kömür ocaklarının hali hazır iş ordusunda sağlam bir sosyalistlik nizam ve intizamını icab ettirmektedir.

3 — On adet kabili nakil kütüphane ihzar edilmiştir. Kütüphaneler bilhassa ordu ve ahali için her kazaya gönderilecektir.

4 — İş ordusu tarafından Kursk vilâyetinde dört yüz on beş bin pot şeker ve iki yüz otuz bin şurup imâl edilmiş ve mevcut olan şeker pancarından takriben yedi yüz bin pot şeker ve üç yüz bin pot şurup istihsal olunacaktır.

5 — Almanya vaziyeti: Almanyada Sovyet cumhuriyeti teessüs etmiş ve şeraiti âtiye tâyin edilmiştir:

- a) Umumî grev nihayet bulmalıdır,
- b) Muhaliflerin ameale partisine teslimi,
- c) Maden ocaklarının millileştirilmesi.

6 — Garbî Almanyadaki maden ocaklarına yüz bini mütecaviz silâhlı ameale tarafından vaziyet edilmiştir.

7 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Fırkalara ve Vilâyetlere ve Erzincan livasına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Garp cihetinden haberler:

30/Martta 20. Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa Harbiye Nazırı seryaveri Salih Beyin bir şifresini yazıyor: «Harbiye Nezaretinden kolordulara keşide edilen telgraflar, fransızca ve türkçe nüsha olarak ihzar ve iki suret Harbiye Nazırı tarafından imza edildikten sonra Harbiye Nezaretindeki İngiliz kontrol hey'eti tarafından sansör edilmekte ve ondan sonra keşidesine müsaade edilmektedir.». Buna şüphe etmiyor ve muhabere etmiyoruz. Bu tazyike tahammül edenlerle böyle bir makamdan emir almak isteyenler pek geniş kalpli olmalıdır. Salih Beyin ve daha firar eden diğer zatların Ankaraya muvasalatını haber alınca bir senelik derdimi tekrar şöylece yazdım:

Erzurum: 30/3/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Seryaver Salih Beyin Ankaraya geldiği ve Celâlettin Arif Bey grubunun da salimen gelmekte olduğu pek ziyade mucibi memnuniyettir. Saffet ve Salih Beylerin ve daha münasip görülecek erkânıharp zabitleriyle ümeradan muktedir bir kaç zatın hemen Erzuruma yola çıkmalarını pek ziyade istirham eylerim. Kolorduda halen tek bir erkânıharp vardır. Harekâtı âtiye için Üçüncü ve bilhassa Onüçüncü Kolordular emriâciziye tevdi buyurulursa karargâh teşkili için bu havalide tek bir erkânıharp dahi olmadığını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

29 tarihli Moskova telsizini tamim ettirdim; Moskova telsiz telgrafının 29/Mart tarihli tebliğ hülâsasıdır:

Moskova telsiz telgrafının 29/Mart tarihli tebliğinin hülâsasıdır:

1 — Garp cephesinde muvaffakiyetli muharebeler devam etmektedir.

2 — Kafkas cephesinde Novorosiski mıntakasında Denikinın bakiyyetüssüyufta on binden fazla esir daha alınmıştır.

3 — Sahil boyunca Gelencine doğru kaçan ve Kırmızı Yeşil ordular arasında kalan on beş bin kadar kuvvetle Denikin bakiyesi sıkıştırılmış ve bir miktarı esir edilmiştir.

4 — Maykop mıntakasından kaçan Kafkas dağlarına dağılmış ve perakende kalmış olan bazı Denikin parçalarından Maykop ile Nuapa arasındaki demiryolu mıntakası temizlenmektedir.

5 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordu ve Fırkalara, Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

Kâzım Karabekir

30/Martta Trabzonoan gelen malûmatta: «Gürcülerin Artvin kasabasını işgal etmekte olduğu ve Batumdan da İngilizlerin Artvine kuvvet göndermekte oldukları» bildirildi. Bu mıntakamın ziyanını, mevsimin müsaadesizliği dolayısıyla haizi ehemmiyet görmedim. 31/Mart gece gündüz yine kar yağdı ortalık tam bir karış.

Erzurum İngiliz mümessili Ravlinson 22/Marttanberi «Beni bırakın tavassut edeyim» zemininde yazar dururdu. 31 de yazdığı metni ve Hey'eti Temsiliyeye İstanbul İngiliz kuvvasına teklifi 7/Nisanda Trabzon vasıtasıyla İstanbul İngiliz karargâhına yazıldı: Eğer faideli olursa mutavassıt hizmetini ifa etmeyi Kâzım Paşaya teklif ettim. Âmirleri olan Ankaradaki Kuvvayı Milliye karargâhı ile müşavere etti. Teklifi kabul ediyorlar ve 15. Kolordu vasıtasıyla zirdeki birinci resmî telgrafı göndermemi talep ediyorlar. Evvel emirdé İngilizler tarafından haksız olarak işgal edilmiş olan Adana, İzmir ve İstanbul tamamen tahliye edilmedikçe onlar İngilizlerle münasebatı resmîyeye girişemeyeceklerdir. Size arz ederim ki Ankara tarikile söz vererek veya başka suretle kendi hututumıza gönderilebilirsem emirlerinizi ifa edebilirim. Ve buradaki vaziyet hakkında izahat verebilirim. Ve böylece sureti halli teshil edebilirim. Ravlinson. İngiliz karargâhı sadece: (Maiyetinizle birlikte geliniz) cevabını verdi. Tabii Ravlinson da İstanbuldan kaldırılan arkadaşlarımızın mukabili olarak misafirimiz kaldı.

Hey'eti Temsiliyeden şifreli malûmat:

Ankara: 29/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Tehiri gayri caizdir.

29/3/1336 Hey'eti Temsiliye istihbaratının mahrem kısmı:

1 — 30/Mart salı günü külliyetli bombaları hamil 40:50 kadar tayyarelerin Ana-

doluya geçerek toplu gördükleri kuvvayı milliye kıtaatına taarruz edecekleri haber alınmıştır. Bir İngiliz tayyare gemisi İzmit'e gelmiştir.

2 — Karadeniz Boğazının her iki sahilinin İtalyan idaresinde ve Çanakkale Boğazının Rumeli sahilinin İngiliz ve Anadolu sahilinin Fransız kıtaatının tahtı muhafazasına ve idaresine verileceğini İtalyan ajansı bildiriyor.

3 — Cevat Paşa ile beraber tevkif edilen yaveri Tahir Beyin firar ettiği ve mühim raporları hâmlen Ankaraya hareket eylediği bildirilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

31/martta Hey'eti Temsiliyenin şifreli ve açık telgraf suretleri şunlardır:

Ankara: 30/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

30/Mart/1336 Hey'eti Temsiliye istihbaratının mahrem kısımları:

1 — Meb'us Bekir Sami ve Veli Beyler Dersaadetten Anadoluya hareket etmişlerdir.

2 — İtalyan menabiinden tereshuh eden malûmata nazaran ayın 25 inde muahedei sulhiyemizin hükûmete tebliğ edildiği ve henüz resmen ilân olunmadığı haber alınmış ve İstanbuldan tahkikine tevessül edilmiştir.

3 — Tan gazetesinin beyanatına nazaran Franşe Despere Avrupai Osmanideki ve İngiliz Ceneralı Milen de Anadoludaki kuvvayı itilâfiye başkumandanlığına tâyin edilmiştir.

4 — İtalyanların İstankulda hiç bir işgal mıntakası kabul etmeyip sureti işgali konferans nezdinde protesto ettikleri haber alınmıştır.

5 — 160 bin kişilik bolşevik orduları Dinyeper nehrini geçerek Besarabyaya yaklaşmışlardır.

6 — Taymis'in verdiği malûmata nazaran Ceneral Kropatkin bolşevik hükûmetini idare etmekte ve Brosilof da orduya kumanda etmektedir.

7 — 3, 4, 5, 6. maddelerdeki malûmat son Bulgar gazetelerine atfen ve Kikkilise'den verilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Ankara: 30/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

(H e r T a r a f a T a m i m)

30/Mart/1336 Hey'eti Temsiliye istihbaratı:

1 — Amerika Cumhuriyetleri Trakyanın Yunanistana, Basarabayyanın Ruman-yaaya verilmesini katiyyen arzu etmiyorlar.

2 — Rumanya Başvekili Şehrisku ilk işin yakın zamanda Bulgaristanla sulh etmek olduğunu söylemiştir. Bütün Bükreş işçileri tatili işgal etmiştir.

3 — Arnavutlar Görice kasabasında Yunanlılara karşı boykotaj etmektedirler.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — İngilizlerin İzmiti dahi tahliye etmekte oldukları haber alınmıştır. Kuvvayı Milliye'nin yeni vaziyetine dair haber alınmamıştır.

2 — Çiftahan - Pozanti arasında Fransızlar tarafından duğarı taarruz olan kuvvayı milliye Fransızlarla müsademe etmeye mecbur olmuş ve neticei müsademede Fransızlar 8 maktul ile makineli tüfek ve eşyalarını kısmen bırakarak çekilmişlerdir.

3 — Bu civardaki köprü, tünel kuvvayı milliye tarafından işgal edilmiş ve Pozantidekilerle beraber ric'ata hazırlandıkları haber alınmıştır.

20 Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

Trakya'da Cafer Tayyar Paşa da oradaki ahvali bildiriyor:

Bandırma: 30/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

1. Kolordu kumandanlığından gönderilen 27/3/1336 tarihli ve 82 No. lu raporu arzularıyla aynen berayı malûmat zirdedir:

14. Kolordu Kumandanı

Yusuf İzzet

S u r e t

1 — Edirne vilâyeti dahilinde esasen mevcut olan idarei örfiyenin tamamii tatbikine tevessül edilmiştir.

2 — 310 - 315 tevellüdüne kadar yerli, yabancı, muhacir ve istisna ve bilâ tecil silâhli mükellifin kıtaat kadrolarının pek zayıf olan mevcutlarını ikmâl edebilmek ve mahza temini asayiş ve haricen vukubulacak Yunan işgaline mukabele eylemek maksadile celp ve davet olunmuşlardır.

3 — Dersaadetle şümendöfer münakalâtı kemafısabık mevcut ise de telgrafla muhaberat Çorludan katedilmiştir. İstanbul telgraf başmüdüriyeti izole edilen telin raptın: Edirne telgraf müdürüne bildirmiş ise de bu hususa kolorduca müsaade olunmamış ve Dersaadetle teati olunan müraselâtı hususiye kolorduca sansöre tâbi tutulmuştur. Dersaadetten gelen bilûmum ceraidi yevmiyeden teheyhüc ve teşvişi efkârı mucip ve amali milliyeye münafi görülenler tevzi ettirilmemektedir. Edirne vilâyeti Dahiliye Nezaretile teatii mürselât eylemektedir. Kolorduya Harbiye Nezareti Erkânı Harbiye Umumiye Dairesinden gayrı sair devair ifadesile evrakı resmîye vürut etmekte ise de Kolordudan Harbiye Nezaretine hiç bir resmî evrak gönderilmemekte, bilâhare vaziyetin daha ziyade inkişafına intizar olunmaktadır.

4 — Evvelce hat boyuna taksim edilmiş olan Yunan taburu İstanbul işgalinden iki gün evvel toplanarak Hadımköyünde ictima ettirilmiştir. Yunan taburunun Hadımköyünde posta ve marşandiz trenlerini sıkı bir kontrol.....

5 — Karaağaçta bulunan müslüman Fas ve Cezairli efrad Karaağaçtan ceibe-

dilen Senegal efradile tebdil edilmişlerdir. Yeni gelen efrad kırkar vagonlu iki trenle gelmiştir. İşbu tebeddülâtın evvelce arz edildiği vechile Faslı efradın müslüman ahalie karşı eseri muhadenet göstermelerinden hıristiyanlara da dürüştane muamelelerinden ileri geldiği zan olunmaktadır.

6 — İngiliz ve Fransızlardan mürekkep birer müfreze Gelibolu depolarında bulunan mühimmatı kısmen behava etmek ve kısmen denize dökmek suretile imha etmişlerdir. Ancak topcu cephanesile toplara ilişmemişlerse de topları da tahrib edecekleri haber verilmektedir.

7 — Geliboluda bulunan ağır topcu 16. Alay zabitan ve efradı evvelce Harbiye Nezareti emrile yalnız depolar muhafızı bırakılarak ... Kadıköyüne çekilmişlerdi. İstanbul işgali günlerinde Geliboluda bulunan Fransız kıtaatının kendi karargâhları efradını siperler kazarak ve makinalı tüfekler vaz ederek emniyet tertibatı almışlardır.

8 — Kolorduca her kısım mükellefinin celbinden dolayı ahali hıristiyanıye her tarafta ve bir propaganda tahtı tesirinde İngiliz ve Fransız mümessillerine hayatlarını tahtı tehlikede bulduklarından bahisle müracaatta bulunmuşlar ise de memurini mezkûrede mahallerinde edilen tahkikatta kizp ve iftiradan ibaret olduklarına kanaat getirmişlerdir. Bilhssa işbu celb ve davet dolayısıyla de ahali hıristiyanıye beyninde mevcut ve malûm olan teşkilât halen fiilî bir hâdise ika etmektedir. İşbu rapor 82 numaralıdır.

Birinci Kolordu Kumandanı
Cafer Tayyar

Trabzonda 3. Fırka da şu malûmatı verdi. Hey'eti Temsilîyeye bildirdim:

Soğuksu: 30/3/1336

Gümüşhane Meb'usu Zeki Beyin İstanbuldan yazmış olduğu 23/Mart/1336 tarihli mektubunda bervechiâti malûmat vermekte olduğu maruzdur.

Tevkifat devam ediyor. Bugün dahi üç dört arkadaşımızı haricte tevkif ettiler. Trabzon meb'usu Muhtar Bey, esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyin biraderinin elinde İngilizlerce tevkif edilecek yirmi bir kişilik bir liste görmüştür. Ve bu listeye ben de dahil imişim. Hükûmet telgraf muhaberâtı olmadığından müdavele efkâr için dört meb'ustan ibaret bir hey'etin Ankaraya izamına karar vermiş ve İngilizler de Kuvvayı Milliyeye mensup meb'uslardan olmamak şartile heyetin azimetine müsaade eylemişlerdir. Bu hey'et Yusuf Kemâl, Rıza Nur, Konya meb'usu Vehbi, Aptullah Azmi Efendilerden müteşekkildir. Şimdiye kadar Rauf, Kara Vasıf ikinci defada Trakya Cemiyeti âzâlarından ve Edirne meb'uslarından Faik ve Şeref Beyler İstanbul meb'usu Numan Efendi meclisin dahilinden alınarak tevkif edilmişlerdir. Haricte tevkif edilenler sabık Harbiye Nazırı Cemâl Paşa, esbak Erzurum valisi Tahsin Beydir. Bugün de Celâl Nuri, Doktor Adnan, Yunus Nadi, gazetecilerden Velit, Ahmet Emin Beyler tevkif edilmişler. Biz burada mevkuf gibiyiz. Dün on sekiz zabıt tevkif edildi.

3. Fırka Kumandanı
Rüştü

1/Nisan. Tribuna gazetesinin 20/Kânunusani/1920 nüshasında Şam ahvali hakkında oradaki muhbirinin mektubu şayanı dikkatti. Arapların istiklâlâ istediğini, darülfünün mezunu münevverlerin işi idare ettiğini,

ahalinin bayraklarla sokak sokak dolaşarak (yaşasın Arap vatani, kahrolsun Fransa) diye bağırıştıklarını nümayişlerde silâh atıldığını, bedevî suvarilerinin de iştirâk ettiğini, trenlere taarruz, otomobillere ateş edildiğini, Arap istiklâlinin parolasının Şam şehrinde sadir olacağını tafsilen yazıyor. Trabzon ve Erzurum gazetelerine yazdırıldı. Harbi Umumide İngilizlerle birlikte aleyhimize yürüyen Araplar, şimdi de Fransa aleyhine kıyam ediyorlar. İngilizleri kendi diyarlarına da müstahkâm gibi karşılayan bu millet acaba Fransızlara mı yoksa istiklâl aşkına mı kıyam ediyorlar. Her ne hal ise sükûnet ve meskenetleri nefsimize değildir. Cenup muntakalarımıza musallat olan Fransızların arkadan sözle değil darbe ile sarsılması bizim için olduğu kadar Arap milleti için de faydalıdır. Esasen Trabzon da 26 Mart Peyamı Sabah gazetesinin mühim hülâsası şifreli telgrafla bildirildi: Âyan hâlâ kanunlarla uğraşiyor! Mühim olan B fıkrasıdır. Anzavurun Bursa üzerine yürüdüğü, Adapazar, İzmit muntakalarında dahi hiyanet baş'adığı havadisleri tatsızdır. Hey'eti Temsâliye henüz bir şey yazmadı, kendilerine sordum. Gelen hülâsa şudur:

Soğuksu: 31/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

26/Mart/1336 tarihli Peyam gazetesinde görülen mühim malûmat hülâsaten bervechi zir maruzdur:

A — Dün Meclisi Âyan Tefvik Paşanın riyaseti altında ictima eylemiştir. Muhassest erbabına ita edilmekte olan tahsisatı fevkalâdenin meclisi meb'usan riyaset ve âzâlarına da teşmili hakkındaki lâyihai kanuniyeye dair maliye encümeni mazbatası okundu: Vasfi Efendi söz alarak demiştir ki: Meclisin ne kadar devam edeceği malûm değildir. Meb'usan esasen kanunen muayyen nisabı ekseriyete malik olmadığı gibi ahiren bazılarının tevkif olunması, diğerlerinin de firar eylemesi dolayısıyla bugün otuzdan fazla meb'us yoktur. Bu miktarla ictimaı umumî akdedilmesine de imkân göremiyorum. Meb'uslar bugüne kadar ne mesai sarf ettiler ki zemaim istiyorlar. Ben kanunun reddini şiddetle talep ederim. Rifat Bey kanunu müdafaa etmiş ve bir müddet müzakere cereyan eyledikten sonra beş maddelik lâyihai kanuniye ekseriyetle kabul edilmiştir. Tekrar ictima edilmek üzere celseye hitam verildi.

B — Ahmet Anzavur Bey Bursa üzerine yürümeye başlamıştır. Kuvvayı Milliyeciler her tarafta firar ediyorlar. Adapazarı, İzmit, Bandırma taraflarında kuvvayı milliye taraftarları bütün nüfuz ve ehemmiyetlerini gaip etmişlerdir.

C — Damat Ferit Paşanın kabine teşkiline memur edildiği hakkında dün vermiş olduğumuz malûmat bugün resmen teyyüd ediyor. Damat Ferit Paşa kabineyi teşkil eylemek üzere rüfekayı siyasilere müzakereye devam etmektedir. Mezkûr gazete, matbuat müdüriyetinin Sadırazam Salih Paşanın istifasını tekzib eylemesinden hakayiki ahval karşısında bir mâna çıkaramadık, diyor.

D — Zatişahane Tan gazetesi muhabirine müttetiklerin Türkiye hakkında adilâne mukarrerat ittihaz edeceklerini ve Türkiye'ye muavenet ve müzaheretle buluncaklarını ümit eylediğini söylemiştir.

E — Vaşington'dan yazılan 4/Mart tarihli bir telgrafta âyânın kuyudu malûme ile Versay muahedesini kabul eylediği bildirilmektedir.

F — 20/Mart/1336 tarihli Londradan yazılan bir telgrafta Emir Faysal'ın Şam

Meclisi Millisi tarafından kral ilân olunması, İngiltere ve Fransa hükümetlerince tasdik edilemediği kendisine iş'ar edildiği ve vaziyetinin tâyini için de müşarünileyhin Avrupaya davet olunduğu bildirilmektedir.

G — Hindistan hey'etince cevaben bir çok sözler arasında bilhassa bervechiâti sözlere söylemiştir: Türkiye için de Avusturya ve Almanya gibi âdil olacağız. Türkiyeye sırf müslüman olduğu için şiddet gösterecek değiliz. Hint müslüman efkârı umumiyesi Türk sulhünün tanzimi üzerine tesir etmiştir. Fakat bir müslüman memlekete muharebe etmiş olduğumuz hıristiyan milletlere muahedelerle tatbik eylediğimiz şeraiti sulhiyeden farklı esaslar tatbik edemeyiz. Trakyaya gelince: Loit Corc Türk istatistiklerinin de havalii mezkûrede ahaliî islâmiyenin akalliyette kaldığı, İzmir için de keyfiyetin böyle olduğunu söylemiştir.

H — İstanbulun işgalinden mütevellit vaziyet hasebile şeraiti sulhiyenin tevdiî malesef bir kaç gün daha tehhüre uğradı. Mamafih muahedenin ihzarı hayli ilerlemiş olduğu ve takriben San Remo'da ictima edecek konferans için evvelki celselerin mesaisini itmam ve tasdikten başka yapılacak bir iş kalmayacağını temin edildiği Londradan yazılan 23/Mart tarihli bir telgrafta bildirildiği maruzdur.

3. Fırka Kumandanı
Rüştü

2 ve 3/Nisan istihbaratını bervechiâti tamim ettim:

Erzurum: 2/Nisan/1336

Erivan telsiz telgraf istasyonunun 1 Nisanda ingilizce neşrettiği bir tebliğe nazaran Zengezordan Ekere nehri üzerinde Azerbaycan millî kuvvetleriyle Ermeniler arasında muharebe başlamıştır. Ekere nehri Zengezorla Karabağın cenubunda bulunup Azerbaycan toprağındaki Şoşa ve Zengezorun merkezi bulunan Keros kasabalarının arasından ... dörder kilometre mesafelerinden geçer ve Arasa akar.

2 — Moskova telsiz telgraf istasyonunun otuz bir mart tarihinde neşrettiği havadislerin mühimleri zirdedir:

a) Arap kıtaatı Antakya şehrine hücum etmişler Fransızlar büyük zayıatla şehri tahliye ederek çekilmişlerdir.

b) İrlandadaki ihtilâl tevessü etmiş her tarafta silâh depoları ihtilâlciler tarafından basılmıştır.

c) Garbi Almanyada Ren nehrinin garbine Rur mıntakasındaki maden kömür ocaklarına vaziyet ederek Versay muahedesinin tatbikatına mâni olan ameleler Rur mıntakasında Sovyet hükümetini ilân etmişlerdir. İşbu Sovyet hükümetinin yübzin mevcudundaki kırmızı ordusu Ren nehri üzerinde kâin Vessel şehri cephesinde mu-kavemete tamamen hazır bulunmaktadır.

3 — Hey'eti Temsiliyeye Kolordulara ve Miralay Refet Beyler ve Onbeşinci Kolordu Fırkalarına ve kıtaata ve vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 3/4/1336

Mevsuk istihbarattır:

1 — Kafkasyanın Karadeniz sahilindeki Yeşilordu Kırmızı ordunun tahtı idaresine girmiştir.

2 — Gürcistana iltica eden otuz bin Denikin perakende efradının silâhları Gürcüler tarafından alınmış ve kendileri tevkif edilmiştir.

3 — Gürcistanda pek yakında bolşeviklik ilânına katiyetle intizar olunmaktadır.
4 — İngilizler Artvin kasabasına Batumdan beş yüz kadar askerle iki top ve dört makinalı tüfek sevk etmişlerdir. Mevkufinin bir kısmı Ardanuşa gitmiş ve orada Gürcü askerleri ile 24/Mart/1336 da vukubulan müsademede İngilizler kırk mecruh ve üç maktul vermişlerdir. Maktul ve mecruhların Batuma geldiği görülmüştür.

5 — Yirmi sekiz Mart tarihli malûmata nazaran Karabağda Ermenilerle Azerbaycan millî kuvvetleri arasında şiddetli muharebeler olmuştur. Karabağa hareket eden Azerbaycan gönüllü kabileleri pek parlak tezahürat ile teşyi edilmektedir.

6 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Vilâyetlere ve On Beşinci Kolordu Kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 3/Nisan/1336

T a m i m

1 — Moskova telsiz telgraf istasyonunun iki nisan 1920 tarihinde neşrettiği mühim havadisler zirdedir:

a) Mahreci Reval Kahirede yerlilerin akdettiği bir ictimada Mısırın istiklâli ilân edilmiştir. Bunlar İngilizlerin himayesini artık tanımadıklarını da bildirmişlerdir.

b) Litvanya hükûmeti Litvanya amele ve köylülerinin ısrarı üzerine Sovyet Rusyasının müsâlâha akdi hakkındaki teklifini tekrar etmiştir.

c) Portekizde umum demiryolları ameleleri grev ilân etmişlerdir. Şümen döferler tatil edilmiş ve hükûmet kıtaatı ile grevciler arasında müsademeler olmuştur.

d) Japonyada da Japonya ameleleri bir mayısta büyük nümayişler yaparak günde sekiz saat çalışmayı talep etmeye karar vermiştir.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara ve Vilâyetlere ve On Beşinci Kolordu Kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hey'eti Temsiliyeden gelen telgrafta Anadoluya geçen meb'usların ilk kafilesinin 3 de Ankaraya muvasalatlarını yazdığı gibi 4 de Meclisi Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Beyden aldığım telgrafla yazdığım cevap şunlardır. Gazeteye ve Müdafaa-i Hukuka da bildirdim:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbul'a ve şahsıma farşı vukubulan taarruzdan tahlisi nefis ile hukuku milletin müdafaa-i zımında bugün Ankaraya muvasalat eylediğimi lütfen Erzurum ahali muhteremesine bildirmenizi istirham eylerim. 3/4/1336

Meclisi Meb'usan Reisi
Celâlettin Arif

Ankarada Meclisi Meb'usan Reisi Muhteremi Celâlettin Arif Beyefendi Hazretlerine

Erzurum ahali ve Kolordum zatiâtilerinin ve diğer rüfekanın salimen Ankaraya muvasalatından dolayı bahtiyardılar. Meclisi Millimizin ve payitahtımızın tarihte emsali namesbuk bir surette uğradığı ihanet ve hakareti ve hâlâ devam etmekte olan gaddarlıkları hazmedemeyeceğiz. Bütün şark halkı ve askerleri Ankarada

toplanacak olan meclisi kiramın her bir emrine kemâli sadakatle mutavaatı ve milletimizin hakkı meşruunu tasdik ettirmek için hisselerine düşecek her türlü fedakârlığı sonuna kadar götürmeyi en büyük şeref biliyorlar. Artık kurtarılacak yalnız Türklük değil 350 milyon islâmın hukuk ve namusudur. İstanbul faciasından kurtulup Ankaraya gelebilen muhterem meb'uslarımıza en hâr ve samimî muhabbetle mübahiyim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Trabzonda 3. Fırkadan gelen 4 tarihli şifrede pek mühim bir mes'eale bildiriliyor: «Ferit Paşa sadarete geçerek ordumuzun terhisine dair bir iradei seniye neşrettiği bu suretle orduda bir inhilâl vücud getirileceği.» Bu müthiş silâhı kırmak için fırkaya şunu yazdım: «İngilizler İstanbulda ne padişahımıza söz söyletiyorlar, ne de namuslu kimselere. İstedikleri şeyleri ingilizce yazıp tercüme ettiriyorlar. Ölüm tehdidile padişaha bile imzalattırabilirler. Orduda en ufak bir fesada çalışanlar derhal kursuna dizilecektir. Her kîm olursa olsun derhal elleri bağlanıp Erzuruma gönderilsin.» Ayrıca kıtaata yaptığım tamimde «Bolşevik harekâtının cihana sirayetinden endişe eden İngiliz ve Fransızların İstanbuldaki kıtaatı kâmilten silâhtan tecrit ettikleri gibi para kuvvetile de Ermeni ve Rum gazeteleri ile İstanbul, Peyamı Sabah, Alemdar gibi gazeteleri de iştirâk ettirmişler ve bazı namussuz insanları satın almışlardır. Millet Meclisimiz Ankarada toplanıyor. Saadet ve selâmet günlerimiz yakındır.» 5/Nisan'da 3. Fırkadan gelen malûmatın diğer mühimleri: «23/Mart/1336 tarihli İslâm Gürcistan gazetesi (Aleyhimize neşriyat yapar) yazıyor: Devreden şayiata nazaran düveli müttefikanın Samsun ve Trabzonu da işgal etmek fikrinde oldukları. Maten gazetesi yazıyor: İngiltere, Fransa ve İtalyanın Osmanlı milliyetperverlerine karşı müttefikan hareketi karargir olmuştur. Maksat Türkiyeye karşı icrayi sefer değil, kâh Berlin, kâh Moskovaya istinad eden Enver ve Talâtın hilkatî hükûmet ve ahali üzerine bir tazyik icra etmekten ve şarkî hristiyan milletleri üzerine de icrayı tahakkümden menetmektir. Meclisi kontrol mes'elesile ve Türkiyede ordunun yerine kalması muhtemel jandarma keyfiyetile işgal ettiğini ve mezkûr jandarma kuvvetinin Türklerden müteşekkil olacağını ve kadrosu dahilinde Fransız, İngiliz, İtalyan zabitleri bulunacağı.» İslâm Gürcistanı kuvvayı mâliye aleyhinde neşriyat yaptığından sahil halkımızı tedhiş için Samsun ve Trabzonu da işgal mes'elesini ortaya atıyor. Bu gazete İngilizlerin elinde olduğundan havadise inanmadım. Bununla beraber böyle bir vaziyet daha evvelden ihtimal dairesine alınmıştı. Son vaziyeti bervechiâti hülâsa ederek kıtaatıma tamim ettim:

Erzurum: 5/4/1336

Fırkalara ve Mevkii Müstahkeme

1 — 2/Nisan/1336 tarihine kadar alınan istihbarat ile malûm olan son vaziyet hülâsaten zirdedir:

A — İstanbulda İngiliz hakaret ve hâkimiyeti devam etmekte ve memleket ricali ve münevveranı peyderpey tevkif edilmektedir. İngiliz âmaline hâdim olmak üzere Ferit Paşa tahtı riyasetinde hayatı siyasiyeleri hiyanet ve mefsedetle dolu olan eş-hastan mürekkep bir kabinenin teşkil edildiği hakkında alınan malûmat henüz te-eyyüd etmemiştir.

B — İstanbuldaki İngilizlerin hâkimiyeti Rumelide Çatalca hududuna ve Anadolu da Kandıra-İzmit-Derince hattına kadar olan menatikta caridir. İstanbulun bu hududların haricile muhaberatı telgrafiye ve münasebatı resmiyesi yoktur.

C — İtalyanlar işgal ile alâkadar olmadıklarını daima neşir ve ilân etmektedirler.

D — Son defa İstanbuldan kaçan ve İngilizler tarafından takip olunan Meclisi Meb'usan Reisi Celâlettin Arif beyle on iki meb'usumuz ve kıymettar Kolordu Kumandanlarımızdan erkânı harbiye miralay İsmet Bey ve diğer bazı zevat salimen Ankaraya vasil olmuşlardır.

2 — Birinci Kolordu, mintakası olan Edirne vilâyetindeki idarei örfiyenin tamamii tatbikine tevessül etmiş ve asayışı temin ve haricen vukubulacak herhangi bir işgale karşı hukuk ve mevcudiyeti millimizi müdafaa ve mukabele için 310 - 315 tevellüdüne kadar yerli, yabancı, muhacir mükellef efradı bilâ istisna silâh altına celb ve davet etmiştir. Kolordu serbestii harekât ve suhuleti icraat için Bulgarlarla da anlaşmıştır.

3 — İzmit ve Derinedeki İngiliz kıtaatı her iki mevkiin şimâl ve şarkında tahkimata başlamıştır. Geyve Boğazının şimâl medhalinde toplanmış olan Kuvvayı Milliye'nin pişdarları Adapazarı ve Sapanca kasabalarına parlak bir istikbal ile girmiştir.

4 — Kuvvayı Milliye'nin Kölek Boğazı ve Pozanti istikametlerindeki harekâtı da muvaffakiyetle devam etmektedir. Çiftahan ile Pozanti arasındaki Fransız kuvvetleri bilmüsademe kaçırılmış ve bu kuvvetlerin Pozantideki Fransız kuvvetleri ile birlikte ricate hazırlandıkları haber alınmıştır.

5 — Urfa vaziyetinde tebeddül yoktur. Antep, Cerablus, Telülebyaz, Katma havalisinde hâkim olan Kuvvayı Milliye tevsiî faaliyet etmektedir. Haruniye ve Birecikde mahsur kalan Fransızları kurtarmak üzere Bağçe'deki Fransızların yaptığı taarruzlar muvaffakiyetle tard edilmiştir.

6 — Suriyede Fransızlar aleyhindeki faaliyet de tezayüd etmiştir. Muhtelif şehir ve kasabalarda Arap gençlerinden teşekkül etmiş olan hafî cemiyetler Arabistanın Fransızlardan tathir ve temini istiklâli gayesine hararetle çalışmaktadırlar. Arap kıtaatı Antakyadaki Fransızlara hücum ederek şehri tahliyyeye mecbur etmişlerdir.

7 — Hunharlığa asla doyamayan Ermeniler son hafta zarfında yine islâm mintakalarına musallat olmuşlar ise de her tarafta gördükleri tenkit ve mukavemeti fedakârane karşısında hezimetlere uğrayarak pek ziyade şaşırılmışlardır. Kafkasyada Denikin mahv ve inkırazı Islâm mintakalarındaki kuvvet ve faaliyetin tezayüdü Azerbaycanla Türkiyenin Islâmlara muavenette bulunduğu şayiası Ermenileri yeis ve nevmidiye düşürmüş ve her tarafta azîm heyecanı bâdi olmuştur. Revan ve havalisindeki Ermenilerin kıymetli eşyalarını Gürcistana doğru şimâle göndermekte oldukları ve ailelerin muhacerete hazırlandıkları mevsukan haber alınmıştır. Ermeniler Azerbaycan millî kuvvetleriyle Zengezor hududunda ve ayrıca Islâm Şûralarile Ordubad ve Büyükvedi havalisinde muharebe etmektedirler. Ermeniler Ordubadda iki yüz maktul ve yedi makinalı tüfek ve Vedi'de iki makinalı tüfeği islâmlar tarafından iğtinam edilmiştir. Ermenilerin Zengi Basara taarruza hazırlandıkları haber alınmıştır. Ermeniler yine mintakalarındaki müteferrik islâm ahaliye her türlü işkence ve kıtalden fariğ olmuyorlar.

8 — Gürcistanda Denikin taraftarları hudut haricine çıkarılmakta ve Bolşe-

vikliğin infilâkına intizar olunmaktadır. Batum limanının bitarafılığı hakkında Sulh Konferansının verdiği şayi olan karar ile Batumdaki Ermeni menafiinin itilâf hükümetleri tarafından daha ziyade siyaneti Gürcistanda azîm heyecana sebep olmuştur. Evvelâ Acara mıntakası sonra da Batumu işgale hazırlanmış olan Gürcü kuvvetleri Ardanuş ve Şavşatı işgal etmiştir. İngilizler bu işgale mâni olmak üzere Batumdan sevk ettikleri sunufu muhtelifeden mürekkep beş yüz kişilik bir müfreze ile Artvini daha evvel işgal ederek Gürcülerin ileri hareketlerini bilmüsademe tevkiif eylemişlerdir. İngilizler Açaranın merkezi olan Hula kasabasını da küçük müfreze ile işgal etmişlerdir. Burada Açaralılarla İngilizler arasında müsademeler olmaktadır. Gürcülerin Şavşatta beş yüz piyade, iki top, Ardahan ve civarında bin beş yüz piyade kuvvetleri ve Ardanuş'da bir müfrezeleri vardır.

9 — Azerbaycanda bolşevikliğe pek taraftar ve müncezip olan ekseriyeti avam tarafından dahilî bir inkilâbın hazırlandığı müstahberdir. Resikârda bulunan ve zengin tabakadan olan kabineye suikast yapılmıştır.

10 — Şimalî Kafkasyada Denikin kuvvet ve mevcudiyetini ortadan kaldırmış olan bolşevik orduları Gürcistan ve Azerbaycan hududlarına vasil olmak üzeredir. Azerbaycan ve Gürcistanda Bolşevik efkârı ve temayülâtı pek kuvvetlidir. Batum ve havalisinde kuvvetli bir bolşevik teşkilâtı olduğu haber alınmıştır.

b) Garp cephesinde bolşevikler Litvanya ile sulh yapmak üzere harekâtı tatil etmişlerdir. Lehistan cephesinde muharebat devam etmekte ve keza Lehlilerle de sulh müzakeratının başlayacağı zan edilmektedir.

c) Cenubu garbî Besarabya cephesindeki harekât Kafkas Harekâtı cesimesinin icra edildiği esnada sabit kalmıştır. İşbu cephedeki sükûnet henüz muhafaza edilmektedir.

d) Moskovadaki Ermenistan ve İspanya ve İran konsoloslukları Sovyet hükümeti tarafından teb'id edilmiştir.

11 — (Versay Muahedesinin tatbikatına ve itilâf kuvvetlerinin işgaline mâni olmak üzere Garbî Almanyada maden kömürü ocaklarını havi olan Rur mıntakasına vaziyet eden silâhlı ameleler Sovyet hükümeti ilân ve yüz bin kişiden mürekkep bir Kırmızı ordu teşkil etmişler ve bu teşkilâtı nihayet Alman hükümetine kabul ettirmişlerdir. İşbu vaziyetle şeraiti pek ağır olan Versay Muahedesini tatbikatına mâni olacak vesailin ihdas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.)

12 — Bütün garbî Avrupada azîm bir amele inkilâbının pek hararetli hazırlıkları görüldüğü ve bunun âsarının Fransada sık sık müşahede edildiği ajans tebliğatındandır.

13 — İrlandada ihtilâl devam etmektedir.

14 — Kahirede Mısırın istiklâli ilân edilmiş ve millî teşkilât artık İngilizlerin himayesini tanımadıklarını bildirmiştir.

15 — Amerikanın Almanya ile münferiden sulh akdettiği haber alınmış ise de henüz teyyüd etmemiştir. Amerika Almanyadaki harekât ile İstanbulun İngilizler tarafından işgali hakkında ne düşündüğünü Lenin'den sormuştur.

16 — Fırkalara, Mevkii Müstahkeme tebliğ edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

4/5 gecesi Moskova telsizleri:

P a r i s e v e U m u m a

2/Nisan/1920 Komünist Fırkasının yeni kongresi: (Radek) in nutku diyerek yazdığı nutkun mühim noktaları: "Yalnız Rus halkının kahramanane mücade-

İesinden bahis ile iktifa etmeyip bütün memleketlerin avâmının mücadelâtını da zikretmeliyiz. Sovyet Rusyası haricinde teşekkül eden kırmızı teşkilâtın birinci olarak ihtimal Rur havzasının kömür ameleleri muharebeye gireceklerdir. 3. Beynelmîlel Komünist fırkanın arkasında beş senelik bir tarihi vardır. Çünkü emperyalist muharebenin bidayetinde bolşevik fırkanın merkezî komitesi ilk defa kâinata serzedei zuhur oldu... Sosyalist harp yeni beynelmîlelin parolası oldu. Biz biliyorduk ki harp bir inkilâp zuhur etmedikçe bitmeyecektir. Rus, Avusturya, Aiman inkilâpları bizim beyanatımızı teyid ettiler. Vekayi bize gösterdi ki Kapitalistlerin yeğâne cephesi bir kabiliyettir. Versay Konferansı bu cepheyi ihdas etmekden uzak bulunarak üçüncü beynelmîleli takviye etmekten başka bir şey yapmadı. Müttefiklerin Almanyayı Sovyetist Rusya aleyhine sevk etmek teşebbüsleri iflâs etmiştir. Versay Muahedesi Alman sovyetist inkilâbı için şayanı hayret bir zemin hazırladı. Bu senenin bütün tarihi, Kapitalistlerin kendi elleriyle harabe yığınlarını çoğaltmaktan başka bir iş görmedikleri memalikin amelelere verdiği bir arzuhalidir. Hayat ancak 3. Beynelmîlel tarafından vücade getirilen inkilâb esası üzerinde tecelli eder. Macar Komünistlerinin hatayı esasisi Opportünist anasıyla ittihad atmeleridir. Bu ders hiç bir avam tarafından unutulmayacaktır. Gerek opportünistler aleyhine ve gerek bütün... anasıra karşı merhametsizce muharebe etmek hususunda komünist fırka hak kazanmıştır.

Âtideki telsizle tamim ettim:

Erzurum: 5/4/1336

1 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonununun 3/Nisan tarihli tebliğidir:

- a) Garp cephesinde muvaffakiyetli muharebat devam etmektedir.
- b) Kafkas cephesinde Karadeniz sahilindeki kıtaatımız muvaffakiyetle ilerliyorlar.
- c) Denikin Litvanyanın istiklâlîni tanıdığını Litvanya hariciye nazırına bildirmiştir. Halbuki bu kabul keyfiyeti biraz geç kaldı... Çünkü artık dünyada Denikin hükûmeti yoktur.
- d) Rur mintakasındaki umumî grev hitam bulmuştur. Hükûmet amelelerin bir kırmızı amele ordusu teşkil etmesini kabul etmiş ve kırmızı orduda hizmet eden amelelerin fabrikacılar tarafından tard ve ihracını da men eylemiştir. Bu tevakkuf ve kabul yeni ve azîm bir inkilâp hareketi için fasıla ad edilmektedir.
- e) Rur mintakasındaki sovyet hükûmetini idare ve kırmızı ordusuna kumanda eden Ceneral Fon Der Golç'tur. Mezkûr ordu Ren nehri üzerinde kâin (Vezel) şehrini işgal etmiştir.
- f) Bolşevikler ile Litvanyalılar arasındaki iptidai teklifat mütekabilen kabul edilmiştir.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Miralay Refet Beye, Vilâyetlere ve 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İrânın şimâli garbisinde - Beyezidin şarkında - Makû vilâyeti valisinin. - Makû serdarı - Ermenilere mevaddı iase gönderdiği ve casuslarını muhafaza ve kolaylık gösterdiğini haber aldım. Bayezitteki On Sekizinci Alay vasıtasile kendisine (Bu münasebetsizlikten vazgeçmesini, eğer vazgeçerse ebediyen mevkiini daha şerefli olarak muhafaza edebileceğini aksi halde bütün hanedanile birlikte mahvını mucip olacağını) 5/Nisan-

da tebliğ ettim. 6/Nisanda ilk defa olarak yağmur başladı. Bugün Hey'eti Temsiliyeden telgrafla bildirilen malûmatın hülâsası: (4/5 tarihli) «Geyveden itibaren İstanbuldan kaçabilenler trenle geliyorlar. On iki meb'usla beş güzide ümerayı askeriye ve Halide Edip Hanım 2/Nisanda Ankaraya gelmişler, merasimle karşılanmışlar. Dün Meclisi Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Beyle beraber Miralay İsmet Bey ve bazı güzide erkânı harp zabitleri de gelmiş parlak merasim yapılmış.»

İstanbulun son vaziyeti hakkında da Salih Beyden malûmat alınmasını 3 de rica etmiştim. Şifre ile gelen malûmatın hülâsası: (5 tarihli) «Harbiye Nazırı Fevzi, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Şevket Turgut Paşalardır. Harbiye Nezaretinde ölen yoktur. Lefke hâdisesi üzerine İngilizler kabinenin şahsen mes'ul olacağını ve irtibat için zabıt gönderebileceklerini nota ile bildirmişler. Seryaver Erkânıharp Salih Bey de bu vesile ile gelmiş. Ailelere tecavüz olmamış. İstanbuldan harice gidebilmek İngilizlerin müsaadesiyledir. Erkânı Harbiye Reisi Sanisi Kâzım Paşa vazifesi başındadır. Letafet Apartmanı hâdisesinden başka bir fevkalâdelik yoktur. Boğaziçi ve Kadıköy vapurları serbesttir. Marmara vapur ve kayıkları kontrole tâbidir. Edirne şümendöferi halî tabiide. Anadolu hattında banliyö nakliyatı mutadında. İzmitten şarka tren geçmiyor. Malûm mevkufiarın gemilerle bir semti mechule sevk edildiği söyleniyor. Polis müdürü Nurettin Bey, Jandarma Kumandanı Kemâl Paşadır. Kürt kulübünün faaliyeti hakkında şayanı arz bir şey malûm değildir. İkdam, Peyam, Alemdar çıkmakta, Cemiyeti Ahmediye teşkilâtı hakkında malûmat yoktur. Halk meyus, Anadolu harekâtı hakkında sarîh hiç bir fikir ve kanaat yok. Bolşevik harekâtındaki durgunluktan herkes endişede. Münevverler bolşeviklerden bir ümidi halâs antizarındadır. Paşah ve âyanın vaziyeti menfi. Veliahdin vaziyetinde bir mâna mündemiş değil. Harbiye Nezaretine kolordular bir şey yazmıyor.»

12/Mart tarihli Taymis gazetesinden âtideki mühim malûmat 5/Nisan tarihile şifre ile geldi: «Lord Brays Lortlar Kamarasında İstanbul Türklerin elinden alınması, hıristiyan olan her yerde Türk idaresinin kaldırılması ve hıristiyanların himayesi için bir karar ittihazi hakkında beyanatta bulunarak bunların Türklere cebren yaptırılması lüzumundan bahseylemiştir. Lort Gürzon uzun nutkunda şöyle demiştir: Türkler hakkında tatbik edeceğimiz esasatı evvelden kendisine his ettirmeyeceğiz. Şimdiden Ermenistan tesbit etmeyeceğiz. Şimdiki beyanatımız muahedenin akdi kat'isinden evvel hiç bir kıymeti haiz değildir. Türkler hakkında itthaz edeceğimiz tedabiri zecriyenin tamamii tatbikine muktezi kuvvayı berriye ve bahriyenin istihdamı için meclisin bize vereceği senetlerle bu babdaki mukarrerat hakkında beyanatta bulunmak mümkün olacaktır.» Hakkımızdaki yaman kararı bilmiyor değiliz bol keseden vaitlerde bulunan bu efendiler işin nereye varacağını bilmiyorlar. Bolşeviklerin vaziyeti hakkında Hey'eti Temsiliyeden gelen sual ve cevabım aşağıdadır:

15. Kolordu Kumandanlığına

26/Martta bildirilen vaziyetten sonra Kırmızı ordunun harekâtı müteakibesi hakkında malûmat alamadık. Batumdan Artvin ve Ardanuşa İngiliz müfrezeleri sevkedilmiş olmasına ve Ermeni tebliği resmilerinde bolşevik tehlikesinden bahs edilmesine ve on gündenberi Tiflis ve Bakû istikametinde hiç bir hareket mevcut olmamasına nazaran Şark vaziyeti umumiyesi mühim bir mahiyet kesbediyor. Kabil olduğu kadar bu müphemiyetin izalesine çalışılmasını rica ederiz.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Cevabım:

Erzurum: 6/Nisan/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Zata mahsustur.

C. 5/4/1336 Şifreye:

1 — Kafkasyadaki Denikin ordusunun izmihlâli ve mahvı kat'iyeye uğradığına ve Kafkasya vaziyetine kâmilten bolşeviklerin hâkim bulunduğuna artık katiiyen şüphe kalmamıştır. Denikin'in perakende enkazının Maykop-Tuapse demiryolu üzerinde ve Karadeniz sahilinde keza Tuapsenin on kilometre şimali garbisinde mukavemete çalıştıkları anlaşılmakta ise de vaziyeti umumiye ile alâkadar olmayan işbu mukavemetin de bugün, yarın kaldırılacağı şüphesizdir. 4/Nisan tarihli son malûmata nazaran asıl bolşevik ileri kıtaatının bulunduğu malûm olan hat sureti umumiyede Petrofsk'un elli kilometre cenubunda Boynak istasyonu-Vilâdikafkasın cenubunda ve Gürcistan hududunda Kazbek geçidi-Kafkas Dağları-Tuapsenin yirmi kilometre şimali şarkisinde Tuapsinka kasabası-Keza Tuapsenin on kilometre şimali garbisinde Karadeniz sahilinde nihayet bulan hattır. Derbendi işgal edenlerin Dağıstan kıtaatı olduğu anlaşılmıştır. Dağıstan bolşeviklerle müttehiden hareket etmektedir.

2 — Şu halde Azerbaycan ve Gürcistan hududlarına vasil olmuş olan bolşeviklerin harekâtına arız olan tevakkuf hiç bir mukavemetin neticesi değildir. Martın başından itibaren Karakışta Kafkasyada harekâtı cesime icra eden yarım milyonu müteceviz mevcuttaki Denikin ordusunun hayatına hatime çeken bolşevik ordusu harekât ve icraatı âtiyesinin esaslı hesablara ve metin esasalara iptinası için ihzâratta bulunmakta ve bittabi takip edeceği hattı hareket için yeniden tahşidat yapmaktadır. Bundan başka son bir tebliğde Petrofsk'un Denikine mensup donanma tarafından bombardıman edildiği hakkında alınan malûmata nazaran Volga nehriindeki bolşevik donanmasının henüz buzlar çözülmemiş olmasından dolayı Bahri Hazere inemediği ve bu sebeble bolşeviklerin aşağı inecek donanmaları ile Bahri Hazere hâkim bir vaziyet almaya intizar ettikleri görülmektedir. Azerbaycan ve Gürcistan resikârında burjuvazi sınıfına mensup birer kabine bulunmakta ve bu kabinelerin bolşevikliğe temayüllerine dair bir emare görülememekte ise de ekseriyeti bolşevikliğe taraftar olan halkın dahili bir inkilâb ile bolşevikliği infilâk ettirecekleri anlaşılmaktadır. Ezcümle Azerbaycan kabinesine yapılan ve fakat neticesiz kalan suikast bu inkilâbın ilk asarındandır. Esasen Zengezor hududunda Ermenilerle henüz gayri resmî surette ciddî muharebeler yapmakta olan Azerbaycan millî kuv-

vetlerine Bakû ve havalisinden mütemadiyen gönüllü kafileleri gelmekte ve Azerbaycanın Ermenilere karşı kin ve gayei millisini istihdaf eden bu muhaberat Azerbaycan hükûmetinin vaziyeti siyasiye ve askeriyesini zaten tesbit etmektedir. Binaenaleyh Azerbaycan millet ve ordusunun bolşeviklik aleyhinde bir vaziyet alacağına ihtimâl vermiyorum. Gürcistana gelince Gürcüler memleketlerindeki Denikin taraftarlarını hudud haricine çıkarmakta, iltica eden Denikin perakendelerinin silâhlarını toplayıp tevkif etmektedir. Gürcistan efkârı Sulh Konferansını Batumun açık liman olarak kabulüne karar verilmiş olmasından ve Batumda Ermeni menfaatinin siyanet edilmesinden dolayı pek müteheyyic ve Gürcü matbuatı Gürcistanın pek sarîh hakkına yapılan bu tecavüzdən dolayı çok dilgirdir. Ardahandan şimâle doğru Şavşat Ardanuşu işgal eden Gürcü kuvvetleri Artvin Acarayı da işgal etmek üzere Ardanuştan ilerlerken Batumdan Artvine sevk edilen zaif bir İngiliz müfrezesi tarafından bilmüsademe tevkif edilmiş ve ayrıca Acaranın merkezi olan Hula kasabası da keza cüz'î bir İngiliz kuvveti tarafından işgal olunmuştur. Hula da yerli Acara kuvvetleriyle İngilizler arasında şimdilik âdi müsademeler olmakta ve Artvin kasabası da İngilizlerin tahtı işgalinde bulunmaktadır. Bu vaziyete nazaran İngilizlerle İslâm ve hıristiyan Gürcüler âdeta yekdiğerine hasım bir halde bulunuyorlar. Bundan başka alınan malûmata göre Karadeniz sahilinde ve Gürcistan dahilinde Gagri, Sohumkale taraflarında bolşeviklerin ahaliyi tahrik ve teşviki yolundaki faaliyet tevessü etmiş, bolşevikler tarafından neşredilen beyannameler her tarafa dağıtılmış, asılmıştır. Mevakii mezkûredeki Rumlar müessesat ve emvali bolşeviklerden siyaneten ve mukakkaten ahali İslâmiyeye teslim etmektedirler. Batumdaki bolşevik komitesinden üç kişilik bir heyet İngiliz valisi Fonkukulise müracaat ederek idarei örfiyenin ref'ini ve serbest ictimalara ve bolşevik kulübünün küşadına ve bir bolşevik gazetesinin neşrine müsaade edilmesini talep etmiş ve aksi halde beyannamelerle halkı taleplerinden haberdar edeceklerini söyleyerek tehditkâr bir vaziyet takınmışlardır. Ermeniler son hafta zarfında Ordubad ve Vedi İslâmları karşısında hêzimete uğramış ve Zengezor hududlarında Azerbaycan millî kuvvetleriyle kendi aralarında vukubulan muharebe ciddî bir mahiyet almıştır. Zaten Denikin'in mahvile ezgin ve naümit olan Ermenistanda pek âzim bir heyecan vardır. Şimdi ise Ermeniler son bir ümit ile mukavemete hazırlanmakta millet ve ordusunun maneviyatını mehma imkân korumak maksadile yeni tehlikelerden bahsetmektedir.

3 — Bolşevik ordusunun esbabı arz edilen tevakkufu bizim için de iyi oluyor, çünkü bir kaç haftaya kadar bizim bir hareketimiz müşkildir. Karların henüz kalkmamasından dolayı arazi icrayı harekâta müsait değildir. Saniyen Kolordunun Trabzonda pek çok erzakı ve cephanesi vardır. Bunların nakli bir kaç hafta sürecektir. Vaziyet bizim için matlûp olan şekli tabiisinde devam etmekte olduğu maruzdur.

4 — Yalnız Hey'eti Temsiliyeye arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

7/Nisanda Moskova telsizi ve cephe istihbaratını tamim ettirdim.
Şunlardır:

Erzurum: 7/4/1336

T a m i m

6/Nisan1920 tarihli Moskova telsiz telgraf tebliği aynen zirdedir:

1 — Kırmızı ordu erkânıharbiyei umumiyesinin harb raporu Vestink No. 81

a) Şimal cephesi Moziriç mıntakasında kıtaatımız Süved nehrini geçmişlerdir. Bir çok esir eslâha ve mühimmat aldık. Nehrideki düşman zırhlılarının topçu ateşine uğradık.

b) Korustensk mıntakasında kıtaatımız Uvaça şehrinin 25 kilometre şimalinde bir kaç köy zabtettiler.

c) Beriçef mıntakasında da bir kaç köy aldık.

d) Cenup cephesi 5/Nisanda bir Fransız gemisi Odesaya ateş etmiştir.

e) Kafkas cephesi Karadeniz sahilinde kıtaatımız Tuapseye ilerliyor. Bahri Hazer sahilinde Petrofsk'un şimalinde Karaman iskelesine yanaşan düşmanın bir torpil gemisi limandaki kıtaatımız tarafından zaptedilmiştir. Vilâdı Kafkas mıntakasında şimdiye kadar düşmandan 69 sahra öbüsü, 140 makinelitüfek, bomba makineleri ve bomba ve el silâhları aldık.

f) Şark cephesi Koğdinsk mıntakasındaki kıtaatımız Çin hududuna 50 kilometre mesafede bulunan Focağaho şehrinin muhafız kuvvetleri iltica etmiştir. Burada pek çok ganimet aldık.

2 — Hey'eti Temsilîyeye, Kolordulara, Miralay Refet Beye, Vilâyetlere, 15. Kolordu kıtaatına arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Erzurum: 7/4/1336

İstihbarat hülâsasıdır:

1 — Ermenilerin Zengezor mıntakasındaki islâm köylerine anî tasallût ve taarruzları ile zulüm ve işkenceye uğrayan dil ve din kardeşlerini kurtarmaya koşan Azerbaycan millî kuvvetleriyle Ermeniler arasında başlayan muharebenin islâmların muvaffakiyetleriyle devam ettiği haber alınmış ise de safahatı hakkında mufassal malûmat gelmemiştir.

2 — Nahcivan mıntakasında Ordubad islâmlarına taarruz eden Ermeniler fedakârane mukavemetler karşısında münhezimen firara mecbur edilmiş ve islâmlar Ermenilere iki yüz maktul verdirerek yedi makinalı tüfek iğtinam etmişlerdir.

3 — Revan havalisinde Vedi mıntakasında Ermeni taarruzuna maruz kalan islâmlar bu taarruzu tard ederek Ermenilerden iki makinalıtüfek ve bir çok cephaneye eşya iğtinam etmişlerdir.

4 — Kendi zulüm ve vahşetlerinin zararlı neticelerini görmeye ve idraksizce tecavüzlerin islâmlar tarafından verilen cezalarını çekmeye başlayan Ermeniler son muvaffakiyetsizlikleri yüzünden pek büyük telâş ve heyecanlara kapılmışlardır.

5 — Gürcistan hükûmeti Gürcistanda bulunan Denikin taraftarlarını hudut haricine çıkarmaya devam etmektedir. Çocuk ve kadınlar bu mukarrerattan istisna edilmektedir. Tifliste Denikin hesabına çalışan Mıgırdıçyan isminde bir Ermenin riyasetinde bir Ermeni iğtişâş komitesi Gürcistan zabıtasınca keşif ve tevkif edilmiştir.

6 — Karadeniz sahilinden kurtarılabilen bazı Denikin enkazile Denikine mensup zabitan ve memurin ailelerinden bir kısmını hâmilen Gürcistan sahillerinde dolaşan iki nakliye gemisi Gürcüler tarafından tevkif edilerek Poti'ye getirilmiş ve gemilerdeki eslâha, mühimmat kâmilan alınmıştır.

7 — Gürcistanın Karadeniz sahilinden Sohumkale, Gagiri Öçemeciri kasabalarında bolşevikler tarafından ahaliye beyannameler dağıtılmış, sokaklara asılmıştır. Bu kasabalardaki Rum ve Ermeniler kendi müessesat ve fabrikalarını ve kıymetli eşyalarını yaklaştan bolşeviklerden siyaneten ve muvakkaten islâmlara devir ve teslim etmektedirler.

8 — Batumda Bolşevik rüesasından üç kişilik bir hey'et Batumdaki İngiliz valisi Ceneral Fonkukulise müracaatla şehirde idarei örfiyenin kaldırılmasını ve Bolşevik kulübünün küşadile bir gazetenin neşrine müsaade edilmesini ve müracaatları is'af edilmezse taleplerini ahaliye beyannamelerle iblâğ edeceklerini bildirmişlerdir. Bu talep ve teklife İngiliz ceneralinin vereceği cevaba intizar edilmekte iken Batumda her tarafa bolşeviklik beyannamelerinin yapıştirılmış olduğu haberi alınmıştır.

9 — İran hükûmeti Kafkasya ve Ermenistana buğday ihracını men eylemiştir.

10 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordularara, Miralay Refet Beye, Vilâyetlere ve 15. Kolordu Kıtâatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

7/Nisanda kolordu gürbüzlerinin (Yetim evlâtlarımız) teftişini yaptım. Şayanı iftihar buldum. Bunlar için yazmakta olduğum (Öğütlerim) in tashihi bitti. Artık tab olunacaktır (1). Kendi hayatımın tecrübelelerinden ibaret olan bu kitabı çocuklarımıza rehber olmak üzere vakit buldukça yazmıştım. Bunu samimî muhitime de okuyarak icabeden tashihi bu akşam bitirdim.

8/Nisnnda Salih Paşa kabinesi çekilmiş yerine Damat Ferit gelmiş. Hey'eti Temsiliye «Hiyaneti vataniyesi sabit olan ve düşman süngüsile tavzif edilen Damat Ferit Paşa hey'etinin hiç bir suretle tanınmayacağını» tamim etti. 9/Nisanda Moskova telsizini tamim ettim

8/Nisan tarihli Moskova telsiz telgraf tebliği hülâsasıdır:

1 — Dünya yangını başlamıştır.

2 — İngilizler İstabulu işgal ettiklerini altı lisanda ilân etmişlerdir. Bütün Anadolu bu işgale karşı hali kıyamdadır.

3 — Ren nehri boyunca Almanlarla Fransızlar arasında muharebat oluyor.

4 — 1/Mayısta Fransada yapılacak pek âzim amele nümâyişleri için şimdiden hazırlıklar yapılmaktadır. Hükûmet mesai şeraitinin tebdilini kabul etmezse derhal umumî grev ilân edilecek ve bu grev amele arzularının teminine kadar devam ettirilecektir.

5 — Denikin İstanbula İngiliz murahhasları nezdine gitmiştir.

6 — Lehistanda şümendöferler de dahil olduğu halde ameleler umumî grev ilân etmişlerdir.

7 — Japon kıtaatı Vilâdivostoku 7/Nisanda işgal etmişlerdir.

8 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Refet Beye, Kolordu kıtaatın, Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

(1) Erzurumda tab ettirdiğim gibi Azerbaycanlılar da kendileri için Bakû'da tabını rica ettiler. Kendi harflerile dört bin kadar bastırarak çocuklarına dağıtmışlar. Erzurumda da dört bin kadar bastırıldı. Çocuklarımıza birer tane verildi. Çocuk babalarına da hediye edildi.

8/tarihile Hey'eti Temsiliyeden bildiriliyor: "Konyada 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyin İstanbulla sadık kalmak hususundaki fikri musirri ve Konya muhيتينin ötedenberi malûm olan efkârı Fahrettin Beyle aynı fikirde olan Erkânıharbiye reisi yerine İsmet Bey ile Salih Bey gönderildi. Refet Bey kesbi ehemmiyet eden Anzavur mes'elesini hallettikten sonra kolordu ve cepheye bakmak üzere Konya veya Afyonkarahisarda bulundurarak İsmet Beyi celb edeceğiz. Miralay Kâzım Bey, Kaymakam Seyfi Bey, Binbaşı Naim Cevat Beyler perşembe günü Erzuruma hareket edeceklerdir. Saffet Beyin şimdilik Hey'eti Temsiliyede çalıştırılmasına müsaade buyurulmasını rica ederim. Diyarıbekire kimseyi göndermedik, takdimi ihtiramât eyleriz.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

10/Nisanda gelen şifrede: (Anzavur Gönen ve Karacabeyi işgal etti. Yusuf İzzet Paşa Bursa kaplıcalarına tedavi için diye geldi. Fırkalarile müstakillen muhabere ediyoruz. Refet Bey Konyadan 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ve valiyi ve eşrafı getirdi. Fahrettin Bey kanatini değiştirdiğini bildirdi.) deniyordu. Bu husustaki muhabereyi bu kolordu kumandanlarını imale için yazdığım şifreler meyanıma kaydetmiştim. Vaktile yapılmayan tedbirleri talih tashâh etmese felâket olacak.

11/Nisanda âtideki malûmat geldi:

Ankara: 11/Nisan/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

8/4/1336 tarihli Dersaadet matbuatı hülâsasıdır:

1 — 5/Nisan/1336 ve 1920 de İstanbulda bir İngiliz torpitosu ile gelen General Denikin ve Erkânı harbiye reisi Romanovski Rus sefarethanesine nazil olmuştur. Şahsı meğhul tarafından erkânıharbiye reisinin katli üzerine General Denikin tekrar vapura avdet etmiştir.

2 — Almanya vaziyetinin pek büyük bir teyakkuzu istilzam eylediği Berlin müttefikin kuvvetlerinin hey'eti reisi General Tulle tarafından bildirilmiştir.

3 — Garbî Almanyadaki Rur havzasında amele harekâtı dolayisile vaziyet halen fevtdir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Bugün İstanbul Meclisi Meb'usanının feshi hakkında irade çıkmış. Zaten bir kaç akılsız veya hissizden başka tebliğ esnasında Mecliste kimse yokmuş. Gazetelerde gördüğüm irade suretini tarihî bir hâtıra olmak üzere yazıyorum. Bu gaflet de Anadolu'da Meclisi Millinin toplanması için henüz akli yatmayanlara ders oldu:

İ r a d e S u r e t i

Esbabı zaruriyei siyasiyeden naşi Meclisi Meb'usanın feshi iktiza etmesine ve kanunu esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkrâi mahsusası mucibince leddiliktiza hey'atı meb'usanın feshi hukuku şahancemiz cümlesinden bulunmasına binaen

meclisi mezkûrun bermucibi kanun dört ay zarfında yeniden hilintihap ictima etmek üzere bugünden itibaren bermucibi kanun feshini irade eyledim.

11/Nisan/1336

Zavallı Kanun... Kanun Kanun diye kanun tepelendi! mısraı temenni edelim ki son müstebit hükümdardan sadır olmuş ola! Bu irade ile Merkez Kumandanı Mustafa Nâlık Paşa Meclise gidiyor, bir kaç adama tebliğ ediyor ve Meclisi kapıyor. Muhafız bölüğüle polislerin silâhlarını da alıyor!... Usulen Alemdar, Peyamı Sabah gibi soysuz gazeteler de bu karar ve icraatı alkışlıyorlar.

Ankarada toplanacak Meclisi Milliye âzâ olmaklığımın pek lâzım ve hey'eti umumiye için mucibi faide görüldüğünü vilâyatı şarkiyenin münasip bir noktasından intihabımın teminini, intihab bittiyse garp mıntakasından temin edileceğini Hey'eti Temsiliye namına M. Kemâl Paşa 8 tarihli şifre ile bildirdi. Kendilerine teşekkürle bu havalide namzetliğimi vaz etmek ayrılacağım hakkında endişe tevâit edecek kıtaat ve ahali üzerinde elîm bir tesir bırakacaktır diyerek, oraca icabının icrasını rica ettim. 10 tarihli diğer bir şifrede: «Bilfiil meclise iştirâkiniz kabil olmasa bile müntehap bir âzâ bulunmanızı pek lâzım görüyorum. Meclisin in'ikadından sonra vücade getirilmesi pek lâzım olan hey'eti icraiye meyanında zatiâillerinin bulunmaları faydalı ve lâzım olacağı fikrindeyim. Tahmini-me göre hey'eti icraiye teşkil edecek zevatın yine meclis âzâsından olmaları mevzuubahis olabilir. İsmet Beyefendi ile zatı devletlerini Trakya'ya bildirmeyi tasavvur ediyorum.» buyuruldu. Cevaben: «Trakyadan İsmet Beyle tâyinimiz pek musip olur. Hey'eti icraiyenin sırf meclis âzâsından olmaları hükûmetin behemahal meclisi meb'usandan intihabında olduğu gibi bir çok mahzurları cami olacağını hatıra olarak arz eyleyim.» dedim. Benim Ankaraya gitmekliğim ancak muzafferiyatı nihaiyeden sonra makul olur. Bundan başka meclisi millinin teşekkülünden sonra pek kıymetli bazı vatandaşlarımız gelir veya görülürse, kendilerinden hükûmet uzvu olarak neden istifade olunmasın. Gerçi bazı hükûmetlerde meclisi millî âzâsından gayrısı hükûmet erkânı olamıyorsa da bizim gibi ricâlî devleti mahdut millette, ve meclis intihabatında henüz milletin hür ve muayyen siyasî efkârının âmil olamadığı bir zamanda mes'eleyi dar bir çerçeve içine sıkıştırmamayı muvafık gördüğümünden cevabımı buna göre yazdım. Trakya, Aydın, Karasi, Mentşeden meb'us intihab edildiğim, bunların birini tercihim soruldu. Şarkta kumandan olmak dolayısıyla memleketimizin en garbinde bulunan Trakya'dan meb'us olmayı dahil ve hariçe karşı daha mânidar buldum. Bu Edirneyi almadıkça sulh etmeyeceğimizi fiilen göstermekti.

16/Nisanda Trakya Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziyesi Reisi Şevket Bey yazıyordu: «Memleketimiz hakkındaki vukuf ve malûmatı kâ-

mileleri hasebîle zatiâlilerinin intihabı tensip olunmuş olmakla olvechîle meclisi mezkûre devamla malûmat itasına bezli mürüvvet buyurmaları rica olunur.» Buna 17 de verdiğim cevap (Birinci kolordu kumandanı Cafer Tayyar Bey vasıtasile muhabere ettik):

Trakya Müdâiaai Hukuk Hey'eti Merkeziyesine

Edirneye olan irtibat ve hürmetim lâyezeldir. Senelerce beraber çalıştığım Trakya halkının hukuku milliyelerinin muhafazaları için Meclisi Millî fevkalâdeye âzâ intihabım hususunda gösterdikleri teveccüh ve kadirşinashğa karşı bütün kalbimle arzı şükran eylerim. Umum milletimizin selâmetini kâfil olan şark vaziyeti yakın zamanda temin edildikten sonra inşaallah vatanımızın aksamı mütebakiyesinin dahi pek şanlı bir surette istihlâsına muvaffakiyet elvereceğine itimadım tamdır. Şark vaziyetinin halline kadar meclise yakından iştirâk edemeyeceksem de yine Meclisin her mukarreratına muttali olacak ve sevgili Trakyamızın her bir hakkını bütün mevcudiyetimle munafazâ ve bizzat ve bilvasıta sizleri de tenvir edeceğim. Bütün sevgili Trakyalılara hürmet ve samimiyetimin tebliğini rica eylerim efendim.

Kâzım Karabekir

Diğer intihab olunduğum yerlere de teşekkür ettim. Hey'eti Temsilîyeye de 21 nisanda şunları yazdım:

Trakyadan Meclisi Fevkalâde âzâlığına intihab edildiğimi farta hürmet ve memnuniyetle kabul ve kendilerine verdiğim cevabı da arz ediyorum. Bu vazifeyi deruhde etmekle zaten bütün kalb ve ruhumun merbut olduğu Meclisi Millimize daha kat'î alâkadarlarla da rabıtabend bulunmuş oluyorum. Şark cephesindeki vazifei hazıram o feyizkâr muhit içinde bilfiil bulunmaklığıma mâni olduğu cihetle uzakta bulunduğum müddetce din ve milletin halâsına matuf müzâkeratı cariyelerinden mümkün ise her gün kısa bir hülâsanın âcizlerine de berayı malûmat iblâğına müsaade buyurulmasını rica eder, ve Meclisi Millî Fevkalâdenin bir uzvu sadıkı olmaktan mütehassil hissi bahtiyarımın hey'eti celileye büyük hürmetlerimle arza tavassut buyurulmasını istirham eylerim. (Trakyaya yazdığımı da ilâve ettim.).

Meclisi millimizin ictimanda (Şark cephesindeki vezâifi mühiîmlelerinin ifasına devam edilmek üzere bilâ müddet mezun ad olundum.)

Bakû'ya gönderdiğimiz zabıt gelmiş 11/Nisanda Trabzondan 3. Fırka âtideki şifreleri verdi:

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — 18/Mart tarihli şifrei samilerini Halil ve Nuri Paşalara isale memur edilmiş olan Topcu Mülâzimi İbrahim Efendi bu gece (9/10) da Trabzona avdet eylemiştir. Mumaileyh 5/Nisanda Bakûdan ayrılmıştır. Dağıstanda bulunan Nuri Paşa ile görüşmüşlerdir. Halil Paşa 1/Nisanda Karabağ'a gitmiştir.

2 — Mumaileyhin verdiği malûmat bervechi zirdir:

Trabzon: 10/4/1336

a) Bakû'ya muvasalatında Halil Paşaya mazrufu vermiş ve Küçük Talât ile birlikte bulunan müşarünileyh tarafından tahrirâtı sâmeleri okunmuştu. Bilâhare cevap verileceğini söylemişlerdir. İbrahim Efendi bilâhare Doktor Fuadı görmüş vaziyet ve ahvali anlatmış ve bunun üzerine Fuat Bey arkadaşlarını toplamış ve derhal Türkiyenin yeni vaziyetinin icab ettirdiği şekil ve tarzda çalışılmasına ve İttihad ve Terakki prensiplerinin tesbit eylediği milliyet düsturları dahilinde çalışın ve Azerbaycan hükûmeti hazırasına da mümaşat etmekte bulunan Halil Paşa ve rüfekasına kendileriyle bolşevik siyaseti umumiyesine nazaran teşriki mesai eylemeleri lüzumunun anlatılmasına karar vermişler ve bilâhare Halil Paşa grubunun da muvafakatnamesini istihsal eylemişler ve bizzat Halil Paşadan da vaadi kavi almışlardır. Gerek Rus ve gerekse Türk komitesinin muvafakati üzerine Halil Paşanın ihtilâl ordusunun emir ve kumandasını deruhde etmesi münasip görülmektedir.

b) Evvelce Azerbaycanda bulunan Türkler iki grup halinde toplanmışlar. Halil Paşa, Küçük Talât, Baha, Sait, Komiser Tahsin, bazı zabitan iki doktor, Fuat Bey grubu Yüzbaşı Yakup, ihtiyat zabitlerinden Süleyman Efendiler, ikinci grup bilâkaydüşart Türkiyenin halâsına matuf bir gaye takip eylemektedir. Gayelerinin husulü için bolşeviklerle teşriki mesaiyi elzem görmektedirler. Bu grup bolşevikler nezdinde pek ziyade mazharı itimad olmuş ve olmaktadır.

c) İki grubun müştereken akdeyledikleri bir ictimada bolşeviklerle teşriki mesaiye karar verilmiş ve bunun için de hususâtı âtiye tekarrür eylemiştir:

1) İngiliz siyasetinin pek ateşin mürevvici olan Azerbaycan hükûmeti hazırasını en az bir müddet zarfında yıkmak ve bolşeviklerle anlaşacak bir hükûmeti resikâra çıkarmak.

2) Bu maksad için derhal faaliyete geçmek üzere her iki gruptan müntehap bir komite teşkil eylemişler, bu komite Halil Paşa, Doktor Fuat, Süleyman, Erkâniharp Mustafa, Baha Sait ve Süleyman Beylerden müteşekkil olup âtideki şubelere ayrılmışlardır:

A) Harekât şubesi: Erkâniharp Yüzbaşı Mustafa Bey, Baha Sait, Süleyman, Yakup ve üç de Rus bolşeviği,

B) Neşriyat şubesi: Şefi Doktor Fuat Bey. Bu şube bir gazete neşredecektir.

C) Propaganda şubesi: Şefi Zor mutasarrıfı Salih Zeki Bey.

3) Bakû'da bulunan zabitanımızla Bakûya gelecek zabitanımız ihtilâl ordusu cüzü tam kumandanlığında istihdam edileceklerdir. Bu komite ile Bakû'da bulunan Kızılduya mensup komite arasında cereyan eden müzakerat neticesinde Kızıldunun Azerbaycana duhulü ancak Türk komünist fırkası tarafından bir talep vukuuna talik edilmiştir. Gerek Türk komünist fırkası ve gerek yerli Azerbaycan bolşevikleri Kızıldunun bir mecburiyeti kat'iyeye olmadıkça Azerbaycana girmemesini iltizam etmektedirler. Çünkü Azerbaycanın Kızıldunun tahakkümü altına girerek ezilmesi korkusile korkmaktadırlar. Halbuki, Bakû'da Türk komünist komitesinin yapacağı inkilâb sükûtle vücut bulmadığı takdirde bu inkilâbı boğmak üzere faaliyete geçecek muhalif kuvvetlere karşı koyabilmek için Kızıldunun muavenetini istemek mecburiyetinde kalınacağı ihtimâli de pek varittir. Binaenaleyh böyle bir dakikada ihtiyac ve lüzumunun tahkik halinde henüz kolbaşısı Petrofsk mıntakasında bulunan hakikî Kızıldunun Azerbaycana girmesi tahtı karara alınmıştır. Hükûmeti bolşevikler namına ele almaktan ibaret bu inkilâbın esasatı da bir haftaya kadar ihzar ve tesbit edilecektir. Bادهu Kızıldunun Volgada bulunan donanmasının Bahri Hazere geçmesine ve bizimle de irtibat husulüne muvaffakiyet elverdiği anda inkilâpcılar derhal ihzaratı tatbik ve icraya başlamaları muvafık

teemmül edilmiş ise de vaziyet ve ahvale nazaran daha evvelden faaliyete geçilmesi de nazarı dikkate alınmıştır. Türk komitesi kıtaatımızın Kafkas hudutlarına doğru tahriki Azerbaycanda yapılacak inkilâba karşı Gürcü ve Ermeniler tarafından vukuu muhtemel tecavüzata müessir olmak üzere istemektedirler.

d) Bakû Türk Komitesi Türkleri bolşevik inkilâbının hakikî mürevvicleri oldukları ve indelhace bolşeviklere de yardım ve müzaheretle bulunacakları kanaatini verebilmek için Ermenistanın bolşeviklik namına tarafımızdan işgalini pek muvafık görmektedirler. Rus bolşevik komitesi bu hareketin kendilerince de şayanı arzu bulunduğunu söylemişlerdir. Bu keyfiyet ordumuz tarafından da muvafık görüldüğü takdirde harekâtın icrasını Rus bolşevikleri tarafından bize teklif ettireceklerdir. Bu harekât bu suretle Moskova Şûrasının muvafakati dahilinde vukubulacağından Türk emperyalizmi namına yapılmadığı hakkında bütün cihana propaganda yapılacak, emperyalizm âmâlini takip eden hükûmetler tarafından Türk mezalimi tarzında cihana ilân edilmek istenilecek mezkûr harekât dünya inkilâbı taraftarı bulunanlar üzerinde vukua getireceği suitesiratın izalesi temin edilecektir.

3 — Azerbaycan hükûmeti hazırası resikârda kaldıkça halihazırda Bakû'da bulunan Telsiz telgraflarla bizimle muhabere yapmasına imkân yoktur. Kırmızı ordundan telsiz telgraf celbine tevessül edilmiştir.

4 — Dağıstanda islâm bolşevik rüesasından Kazikof'un Nuri Paşanın maiyeti tarafından katledilmesinden dolayı Nuri Paşanın mevkiî büsbütün düşmüştür. Nuri Paşa bir tarafa sıvışmaya ve saklanmağa mecbur kalmıştır. Halil Paşa İbrahim Efendiye Nuri Paşanın çocuk olduğunu ve etrafının tesirine kapıldığını ve Bakû'ya celb edeceğini söylemiş. Dağıstan kâmilen bolşeviktir. Derbent, Yalama kâmilen yerli bolşevik eline geçmiş, Dağıstanlı Hüdaverdi namında bir zatın riyaseti altında sovyet hükûmeti teessüs etmiştir.

5 — En son Bakûdan alınmış malûmata nazaran Kızıl bolşevik ordusu Petrofski, Vilâdikafkas, Yekaterinodar, Zitorsiski mıntakasındadır. Şümendöfer hattı tamamen kızılların elindedir. Bu hattın daha cenubundaki harekât yerli ve ekseriyetle islâm olan bolşevikler tarafından yapılmaktadır. Asıl Kızıldorduda dahi islâm bolşevik kıtaatı vardır. Son harekâttan evvel karargâhı Astragan'da bulunan On Birinci ordu bir fırkasile Kızlar, iki fırkasile Çariçin üzerinden Vilâdikafkas, diğer bir fırkasile Yekaterinodara yürümesi ve başka bir ordunun mühim kıtaatı da Rostof'tan Torusiski istikametine ilerlemiş ve son muvaffakiyetli harekâtı yapmışlardır. Bu kuvvetlerin hakikî miktarı meçhul ise de iki yüz bin kişilik bir kuvvet tahmin edilmektedir.

6 — Bolşevikler işgal edecekleri yeni bir mıntakaya doğrudan doğruya tecavüzü bir tahakküm ve tehayyür siyaseti zannı vereceğinden muvafık bulmamaktadırlar. Evveleminde bolşevik idaresi hakkında halkı tenvir ve irşada çalışmaktadırlar. Ve bu suretle muvaffakiyet elvermeyeceği anlaşıldığı takdirde bu mıntakadaki mazlûm insanların halâsı namına harekâtı tecavüziyeye geçmektedirler. Ve bu sayede muvaffakiyetlerini az bir zaman zarfında tevsi eylemektedirler. Halihazırda Azerbaycan ve Gürcistana karşı bu vaziyeti takınmışlardır. Propaganda mücadelesinde ve harekât için hazırlıklar yapmaktadırlar.

7 — Azerbaycan efkârı umumiyesi hükûmeti hazıraları aleyhinde bulunmakta ve bolşevikliğe karşı büyük incizap göstermektedir. Şu kadar ki iki sene evvel Türk ordusu Bakû'ya girmezden evvel Bakû'daki Ermeniler bolşevik namı altında Bakû'yu tâlân ve katliam eylemiş olduklarından halk, kitalin tekrar vukuundan korkmakta ve bu suretle bolşevikliğe karşı tereddüt göstermektedirler. Buna karşı bolşevik komiteleri halkı tatmine çalışmakta ve muvaffak da olmaktadır.

8 — Badema tarafımızdan eşhasa değil orada teşekkül etmiş ve yukarda arz

edilmiş olan komite namına tahrirat yazılması da karargir olmuştur. Komitenin ismi Türk Komünist Fırkasıdır. İşaretleri de T. K. F.

9 — Azerbaycana son defa giden Türk zabitanı hükmeti hazıra ordusuna kabul eylememekte ve vukubulan müracatları birer surette baştan savmaktadır. Bu hususta İngilizlerin tesiri bulunduğu gibi hükûmetin de Türk zabitanının ordu nüfuzunu ellerine almalarından korkmaktadırlar.

10 — Moskova Bolşevik Şûrasile temasa gelmek ve bir an evvel anlaşmak mecburiyeti geliş ve geçmek üzeredir. Bunun için Moskova Şûrası nezdinde Türkiye mümessili olmak üzere bir zatla ve salahiyet ve vesai ki lâzimeyi haiz bir zatın bir an evvel gitmesi lüzumu tahakkuk eylemektedir. Gidecek zevatın her vecbile şayanı itimad ve cüretkâr ve aynı zamanda inkilâb fikirlerine vakıf bulunması ve metin bir ahlâka malik olması lâzım geldiği anlaşılmaktadır. Azerbaycan hükûmeti hazırası mevkii iktidarda kaldıkça Azerbaycandan Türklük namına bir müzaheret ve muavenet beklemek fâidesiz olacaktır. Bir tahavvül vukuu halinde bile, teşkilâtı hazırasında mevcut zaaftan dolayı tamamilen istifade de edilemeyecektir. Bütün ümidi yegâne ordumuza teveccüh etmektedir. Ordumuz faaliyete geçmedikçe Türk ve islâm âleminden vasî bir faaliyet beklemek beyhude bir intizar olacaktır. Bu faaliyet için muktezi techizat, para her halde vasi menabii olan bolşeviklerden temin edilebilecektir. Binaenaleyh bolşeviklerle bilhassa Moskova Şûrasile anlaşmak pek nafi olacaktır. Bu anlaşmayı müteakip derhal faaliyete başlamak da ahvali dahiliyemizin icabatı zaruriyesinden olduğu teemmül edilmektedir.

11 — Bolşevik programları biri rusca hüliâsası da Azerbaycan lisanınca vürut ettiği, asıl mufassal rusça programın mümkün olduğu kadar da burada tercüme ettirileceği maruzdur.

3. Fırka Kumandanı
Rüğü

Azerbaycan hükûmeti maatteessüf kendisini ve milleti vahim bir tehlikeye düşürecektir. Bir taraftan da Karabağda Ermenilerle müsademe ediyor, bir taraftan Bolşeviklerle anlaşmaya yanaşmıyor. Bizi ise hiç düşünmüyor. Bütün bu ters işlerin İngilizlerin tertibatı olduğunu bilmesi kabul olunamaz. Nuri Paşanın yaptığı ve daha da yapacağı gafletlerde müsavat hükûmetinin teşviki ve tabii büyük bir hissei musibeti de olacaktır. Trabzondan gelen ikinci şifre:

Soğuksu: 10/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İbrahim Efendinin vasıtai sâmileleri ile Hey'eti Temsiliyeye yazılmak üzere getirmiş olduğu tahrirat aynen arz olunur:

Hey'eti Temsiliyeye

Azerbaycan vaziyeti siyasiyesi hali hazırda Azerbaycanın mukadderatı en ziyade Müsavat Fırkasına istinad etmek üzere fırka sairenin iştirâkile müteşekkil muhtelit bir kabine tarafından tedvir edilmektedir. Bu hükûmet siyaseti hariciyesinde İngiltereye alet olmakta berdevamdır. Bu siyasetin de ana hattı müsavat partisidir. Son günlerde bolşevik ordularının Kafkas dağlarına kadar dayanmaları mehafili hükûmette endişeyi mucib olmuş ve muhtelif siyasî fırkaların iştirâkile

tahaddüs eden bu vaziyet önünde Azerbaycanın takip etmesi lâzım gelen haricî siyaset yeniden mevzu bahis olmuştur. Neticede hükûmeti hazıra İngiliz siyasetinde ısrara karar vermiştir. Mamafih zaman kazanmak ve tedbiri ihtiyatî olmak üzere Sovyet hükûmetile bir zemini itilâf bulmak için parliment tarafından Moskovaya bir murahhas izanı takarrür etmiştir. Avam hükûmetin ve fırkacıların İngiliz taraftarlığını hoşnutsuzlukla telâkki etmektedir. Bu temayülâtın esasî da şüphesiz avamın hissi selimi ve buralarda bulunan Osmanlı Türklerinin İngilizler aleyhindeki propagandası Türkistan ve civar memleketlerdeki islâmların umumiyetle bolşeviklerle elele vererek beraber çalışmaları ve bilhassa Türkiyenin İngilizler tarafından mütemadiyen duğarı hakaret olmasıdır. Haik Azerbaycan halâsını ve istiklâlinin ancak Türkiye tarafından yapılacak yardımla kabili istihsal olduğuna kani bulunmaktadır. Buna mukabil hükûmet ahalideki bu temayül ve kanaati sarsınmak ve takip ettiği siyasette isabet olduğunu isbat etmek üzere Türkiyenin ümitsiz bir vaziyette olduğunu ve bundan kurtulamayacağını bolşeviklerin federatif bir Rusya teşkili gayesini istihdaf ettiklerini ve Azerbaycanda zuhur edecek bolşevikliğin Mart vekayiinde görüldüğü gibi islâmların katliamı, emlâk ve emvalinin yağma edilmesinden başka bir şekilde tecelli etmeyeceğini ... etmektedirler. Bu tezebzübü siyâsî içinde Türkiyeye nafi bir cereyan çıkarmak için iki şık vardır. Birincisi pek yakınlaşan bolşevik ordusunun tahtı tazyikinde temayülât ve hissiyatlarında itidal âsarı görülmeye başlayan bir kısım münevveran arasında icrayı tesir ederek Moskova sovyetile uyuşacak sollardan mürekkep bir hükûmeti mevkii iktidara getirmek. Bu sovyet esaslarının kansız ve sarsıntısız bir surette tedricen Azerbaycanda tatbiki için icab eden zamanı kazandıracak bir intikal hükûmeti olabilir. Biz buna mütemayiliz ve daha ziyade de bu şeklin hayır husule gelmesine sarfı mesai eyemekteyiz. İkincisi, şayet marûlarz intikalî hükûmetin mevkii iktidara gelmesi çok tehhür ederse netice intilâl ile yaklaşıtıracaktır. Mahaza biz itidali kendimize üssül-hareke ittihaz etmekten geri durmayacağız ve mümkün olduğu kadar komünistleri birinci noktai nazarda imale etmek istiyoruz. Bolşeviklerin son vaziyetleri halen şimalî Kafkas ve Dağistan kısmen bolşevikliği kabul etmiş ve oralarda sovyet hükûmeti tesis etmek üzere bulunmuştur. 10 - 15 gün evvel Nuri Paşa maiyetinde bulunan ve Nuri Paşanın vaziyetinden cür'et alan küçük zabıtlıktan yetişme müâzım Çerkes Kâzım Efendinin Dağistan Komuk türkerinden bir bolşevik reisini katletmek üzere tevkif ettirmesi ve sovyeti dağıtması ve âzâlarının ileri gelenlerini de katletmek üzere tevkif ettirmesi Türk zabıtlarının bolşevik aayantarı, Denikin taraftarı oldukları hissini vermiş ve neticede o mntakada bir kaç Türk zabiti ahali tarafından bilmukabele öldürülmüş ve bir kısmı da yaralı ve yarasız Azerbaycana iltica mecburiyetinde kalmış ve bu suretle Nuri Paşanın o taraftaki tesir ve nüfuzu kâmiyen kırılmıştır. Bu vekayi üzerine Baku'da bolşevik komitesinin yaptığı umumî bir ictimada âzânın hemen ekseriyeti Türklerin mürteci oldukları mutalâasında bulunmuş ise de Kafkas merkezî bolşevik komitesi reisi Dağistandaki son vaziyetin bazı avantüriye Türklerin eseri olduğu ve Dağistanda çalışan bolşeviklerle birlikte aynı hattı hareket üzerinde hakikî halkçı Türkiyeyi temsil eden yoldaşların çalıştığına merkezin vakıf olduğunu ve kendisinin Dağistan seyahatinde bu hakikati gördüğünü iddia etmiş ve noktai nazarı kabul ve tamim edilmiştir. Derbent Dağistan bolşevikleri tarafından zaptedilmiştir. Bolşeviklerin eline düşmek suretile Denikin ordusunun vücudu ortadan kaldırılmış ve bu ordunun enkazından yirmi bin kişi Gürcistana ve kısmı mühimmi de bahren Acemistanda Enzeliye iltica etmişlerdir. Şu anda Kırmızı ordu cenubî Kafkas hükûmetleri ve bunları kukla gibi oynatan İngilizler karşısında serbest olarak bulunuyorlar. Burada bolşevik muhafilile vukubulan temasızda anladığımızı göre Kırmızı ordu cenubî Kafkas hükûmetine karşı şimdilik intizarkâr bir vaziyet alacak ve bolşevikliği ceb-

ren kabul ettirmek maksadile ordularını Azerbaycana idhalden ictinab edeceklerdir. Maksadları prensiplerini kabul ettirmek hususunda bile emperyalizm şiarından olan tahakküm ve tahyirden kendilerinin uzak olduklarını göstermektedir. Mamafih Azerbaycanda kâmilen inkişaf edecek bolşevik hareketini boğmak üzere Gürcü, Ermeni veyahut İngiliz kuvvetleri tarafından bir müdahale vaki veya şimalî Kafkas-yayı tahliye eden Denikin kuvvetlerinin hali hazırdaki Azerbaycan hükûmeti takviye etmek üzere bir ihrac hareketi vaki olursa buna mâni olmak üzere Kızıldordu her zaman muavenete müheyya bulunacaktır. Biz de faaliyetimizde bu gayeyi istihdaf etmekteyiz. Şöyle ki: Burada infilâk edecek bir bolşevik inkilâbını boğmak üzere Gürcü ve bilhassa Ermenilerin Enzeli'de bulunmakta olan bir alay kadar İngiliz askerinin Azerbaycan üzerine yürüyecekleri hemen muhakkaktır. Duçarı taarruz olan fikri inkilâbın muayyen ve beynelmilel demokrasinin halâşkârı sıfatile kendilerine tevhibi harekât etmek üzere Anadolu inkilâb kuvvetlerinin Ermenistan veyahut Gürcistan üzerinden şimâle teveccühünü Kırmızı ordular ümit eder. Bolşeviklerle tevhibi faaliyet ve harekât zamanı arifesinde bulunulduğuna nazaran sizinle serian bir irtibat ve muhabere tesisi fevkalâde haizi ehemmiyettir. Bu noktâ nazardan bir iki cebel bataryası ve telsiz cihazı refakatinde olarak bir alay kadar veya daha ziyade bir kuvvetle serian Nahcivan'ın işgali ve Elviyei Selâsedeki istilâkâr Ermeni ve Gürcü idaresi altında inleyen müslümanlara kuvvetli bir tarzda yardım edilmesi çok mühim ve vaziyet için pek enfa' ve müessir olacaktır. Bu hareket aynı zamanda ahali arasında Türkler lehine olan temayülü azamî surette artıracak ve muntazırı inkilâbı siyasiyenin sür'ati inkişafına âmil olacaktır. Bakû'da iki telsiz telgraf istasyonu vardır. Nahcivana gönderilecek telsiz bunlarla veyahut bolşeviklerden alınarak Karabağ mıntakasına ikame edilecek telsiz istasyonile muhabere edebilir. Azerbaycanın hali faaliyete girebilecek tayyaresi yoktur. Türkiyeden tayyare gönderilmesi münasip olur. Ve bu Gence civarında Kördemir mıntakasına inebilir

Ermeni tecavüzatı:

Bir hafta evvel mahallî Ermeni ahali Karabağ mıntakasında tecavüzata başlayarak ..... işgal ve Karabağın merkezi olan Şoşakaleye hücum ettiler. Ermenilerin bu hususî vaziyetleri hükûmet mehafilinde lâıyk olduğu ehemmiyetle telâkki edilmemiş ve yalnız refakatinde bir batarya bulunan Karabağ mıntakasına sevkile iktifa edilmiştir. Karabağ ahali islâmiyesi hükûmetin bu muavenetini kâfi görmediklerinden on gün evvel Bakû'ya gelen Halil Paşayı davet ettiler. Ve başlarında müşarünileyh olduğu halde Ermeni tecavüzlerini kendi kuvvetleriyle def etmek arzusunu gösterdiler. Halil Paşa da bu davete icabetle dört gün evvel hareket etti. Halihazırda Ermeni hükûmeti hali tevakkuftadır. Ermeniler İngilizlerin büyük mikyasta muavenetlerine mazhar olmakta ve bilhassa İngiliz zabitanı marifetile ordularını tensik ve takviye etmektedirler. Mebzul eslâha ve mühimmatları vardır. Yalnız Zengezor mıntakasında nizamiye ve milis karışık olarak 12 bin kadar kuvvetleri mevcuttur. Azerbaycan ordusu nizamı harbi melfuftur. Hey'eti zabitanı: Azerbaycanın hey'eti erkânı harbiyesi yoktur. Mevcut bir tek erkânı harpleri Habib Bey Selimof halen kolordu kumandanıdır. Mülâzimleri evvelce Bakû'da bizim ordu tarafından tesis edilen talimgâhlardan yetişen gençlerden ibarettir. Sabık Rus ordusunda küçük zabıt ve zabıt vekilliği rütbelerini ihraz edebilenler bölük kumandanlığı mülâzim ve yüzbaşılar da kaymakam ve miralay rütbelerini haiz olarak tabur ve alay kumandanlığı vazifesi görüyorlar. Eski Rus ordusundan müdevver olmak ve mütebakisi Azerbaycan tarafından terfi edilmek üzere bir ..... paşaları vardır. Alay ve tabur kumandanları meyamnda Harbiye Nezaretinde bir çok Rus ve Gürcü zabitanı da vardır. Bunların çok defa sadakatsizlikleri ve düşman tarafına firarları görülmesine rağmen kendilerine bizim Türk zabitlerinden de iyi

bir mevki bahşedilmektedir. Orduda lisanı tahrir ruscadır. Mektebi Harbiyelerini Rus zabitanının idaresine tevdi ettiklerine bakılırsa âti için kendi millî lisanlarını öğrenmekte isticlal etmedikleri anlaşılır. Ahval gösteriyor ki orduyu teşkil ve buna zinde bir ruh ve mevcudiyet izafe edecek sahibi azim bir zat bunlar arasında mevcut olsa gerek. Kıtaat talim ve terbiyesi yanaşık nizamlara münhasırdır. Zabitan zevk ve sefahat âlemine dalmış, maiyetlerine hâkim değildirlir. Başta âzimekâr bir kumanda hey'eti bulunmayan ve zabitanın gayri mütecanis, efradı yetişmemiş olan bu küçük ordunun kıymeti harbiyesi ne olabilir. Bu ordu muntazam muharebede daha ilk temasda dağılmaya mahkûmdur. Maahaza efrad cesarete ve kabiliyeti harbiyeye maliktir. Bakû bolşevik hey'eti merkeziyesile teşriki mesai son Dağistan vukuatında olduğu gibi Osmanlı Türkleri arasında menfi fikir ve hareketlerine meydan vermemek ve tahaddüs edebilecek suitefehhümlerin önünü almak ve muhtelif istikametlerde yapılan faaliyetleri bir noktaya tevcih ve Azerbaycan siyasetine verilmek istenilen cereyanın tesiri husulünü temin etmek maksadile burada İbrahim Efendinin size söyleyeceği zevattan mürekkep bir hey'eti merkeziye teşkil edildi. Bu hey'et bolşevik hey'eti merkeziyesile teşriki mesai ederek onun bir şubesi gibi ibrazı faaliyet etmeye başladı. Buradaki Türkleri tevhit etmeye çalışacak ve fimabaad sizinle bolşevikler arasında vasitai temas bu heyet olacaktır. Binaenaleyh askerî, siyasi vesair hususata mütedair bütün iş'aratımızdan da fimabaad hey'etin muhatap tutulması münasip olur.

İmza: Türk Komünist Fırkası

Haşiye:

5/Nisan/1336 Mahreci Bakû

1 — Denikin ordusu enkazı 6 zırlı, 3 vapurla bahren Bakû'ya gelerek iltica etmişlerdir. Bu zırlı vapurlar ve hamuleleri olan 10 milyon fişek, 15 bin tüfek, 100 mitralyöz, yirmi iki top, 3 kara, 6 deniz tayyaresi, 2 torpito, 1 telsiz telgraf, 1 zırlı otomobil, 16 eşya, binek otomobili Azerbaycan hükûmeti tarafından mübayaa edilmiş ve teslimine başlanmıştır. Vapurlarda asker ve ahali olarak 2500 neferden askerler silâhsız olarak Gence'ye sevk edilecekler ve orada kendi zabitleri kumandasında çadırlarda asker hayatı yaşayacaklardır.

2 — Bolşevik ordularının tekarrübü Azerbaycan ibrei siyasetince bugüne kadar kat'î bir tahavvüle baadi olmadıysa de bolşevikliğe karşı halktaki temayülü takviye ve neticede de hükûmeti büyük bir tereddüde sevkettiği muhakkaktır. Son günlerde bolşeviklerle serî bir anlaşma taraftarlığı hükûmet fırkası arasında belirmiş ve solların kabine riyaseti deruhde etmesi muhtemel zat marifeti ile Bakû merkez momitesile bir müzakere kapısı açılması için Demir Beyin bolşevik komitesi nezdinde tavassutu iltimas olunmuştur. Solların bu teklifi komitemiz tarafından hey'eti umumiye müzakeresinde söylenmiş ve uzlaşma suretile yapılacak muslihane bir inkilâbın zorlu ve kanlı bir ihtilâlden müreccah olduğu yolundaki noktai nazarımız izah edilmiştir. Komite derhal böyle bir müzakereye muvafakat etti. Bir kaç gün devam etmesi muhtemel bu müzakerat muvaffakiyetle neticepezir olursa arzu ve maksadımız hasıl olacaktır. Şayet bir anlaşma imkânına muvaffakiyet elvermezse daha ziyade intizar edilmeyerek ihtilâl ile maksadın istihsaline teşebbüs mecburiyeti yüz gösterecektir. Gerek muslihane ve gerek zorla vukua gelecek inkilâb neticesinde Azerbaycanın İngiliz Ermeni hücumuna maruz kalması ihtimali ziyadedir. Böyle bir hal karşısında Azeriler kâfi derecede kuvvetli değillendir. Ordu namile ellerinde bulunan kuvveti sefer edecek ve ellerine geçen yeni eslâha ile yeni teşkilât yaparak müdafaaî memleket vesaitini tevsi ve bütün bunları inzibat tahtında mahirane sevk ve idare edecek erkânı harbiye kumanda hey'eti âlisine malik değil-

lerdir. Bu elîm vaziyet şu günlerde Karabağ Ermeni çetelerile vukubulan müsadematta da bir daha sübut bulmuş ve âzeri askerini isyan ettirerek biz Türk zabıtâ isteriz, kendi zabıtlarımızı istemeyiz şeklinde ufak bir isyana sebep olmuştur. Bugün Bakû'da Denikinden satın alınan vapur ve zirhlıları muayene ve teslim alacak tek bir bahriye zabiti olmadığı rical tarafından yana yakıla söylenmekte ve buna sebep olan hükûmete lânet edilmektedir. Sollandan teşekkülü muhtemel kabine ri-yasetine namzet bulunan zat tarafından ilk fırsatta Osmanlı erkânıharbiye bahriye ve berriyesinden Azerbaycana vâsi nisbette istifadesi vesaitine tevessül olunacağı dermeyan edilmiştir.

3 — Anadoluda husule gelen vaziyeti müdafaai milliye hey'eti temsiliyesinin vekili olarak selâhiyeti kâmileyi haiz bir murahhasın komite nezdinde bulunması lâzım görülmekte bu sıfatı haiz bir zatın ya oraca intihabile serian buraya izamı veyahut Hey'etimiz âzâsından birine bu vazife ve talimatın verilmesi reyindeyiz. T.K.P. (T.K.P., Birinci şifrede bildirilen Türk Komünist fırkasının işaretidir)

12 sabahı da âtideki şifre geldi:

Soğuksu: 11/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Telsiz telgraf işaretile muaveneti nakdiyede bulunmaları için Halil ve Nuri Paşalara hitaben yazılan emri sâmelerini Bakû'ya isal eden zat evvelki gün Batuma avdet etmiş ve 7. Alay Kumandanı Rıza Beye Baha Sait Beyden getirdiği 8/Nisan tarihli mektup suretile şifre suretleri âtide derc edilmiş olduğu maruzdur:

3. Fırka Kumandanı
Rüşti

S u r e t

İstanbuldan buraya Moskovanın murahhası avdet etti. Mustafa Kemâl Paşaya bildiriniz. Moskovaya gönderilecek hey'eti murahhasasını göndersin. Pek müstaceldir. Ve lâzımdır. Oradan gönderilecek adam titizlikten bulamazlarsa burada Küçük Talât ile beraber ben varım. Kırmızı ordunun bütün Kafkas umuru şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış haldedir. Halil Paşa Karabağda Ermenilere karşı hareket eden kuvvâtı tanzim ile meşguldür. Nuri Paşa bir ahmak, hain gibi vaziyeti umumiyei milliyeyi sarsacak çocukluklar yaparak Azerbaycan hükûmeti ve İngiliz taraftarı oldu. Artık o ihtilâl kuvvetleri nazarında kirli bir nokta oldu. Maatteessüf böyle oldu. Bugün Denikin Bahri Hazer filosu Azerbaycan ile birleştiği gündür. Bunun vehameti muhakkaktır. Türkiyeye muavenet edebilecek Rusya bunu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef Azerbaycan hükûmeti ve Ermeniler fena halde vaziyeti işkâl ediyorlar. Erzurumun Ermenileri tevkif etmesi elzemdir. Artık burada Halil ve Falan paşalar yoktur. Halilin de dahil olduğu teşkilâtı umumiye vardır. Onun vasıtası da benim. Onun için muhaberâtı olvechile tanzim etsin. Türk komünist fırkası adına olacaktır. Vasıtamız Hacı Şahin Beyzade Ahmet Beydir. Rıza Bey akrabasıdır. Kendisi Batumdadır. Mümkün olduğu kadar bahriye efradı, meselâ bin kadar topçu, kaptan, makinist, hesap memuru, nefer, gemici olarak bir mevcudun muhtelif eshabı ihtisastan olmak üzere tefrik edip göndermeye çalışınız. Ancak Azerbaycana ait olan bu filonun Rus elinden kurtarılması buna bağlıdır. Filonun mecmu kuvveti 40 top, 10 gemidir. Bunlar burada 3-4 parçada yerli harp gemisini de ilâve etmek gerektir. Yedi buçukluk ve on beş bu-

çukluk arasında muhtelif topları, makinalı tüfekleri, tayyare topları vardır. Ekserisi tüccar gemileridir. Üç tane küçük torpito vardır. Buna mukabil şimal filosu daha kuvvetli ise de henüz ortada yoktur. Çünkü Volga buzları daha erimedi. İca-bında bu filo Bakûyu tehdid edecektir. Bundan başka Azerbaycan 16 bin tüfek, iki küçük tank, 120 makinalı tüfek, top mermisi, beş milyon piyade fişeği aldı. Beş bin kadar Rus askerini belki ordusunda istihdam edecektir. Bu ahvale tâbidir. Şimdiki halde Azerbaycan hükûmeti tamamen İngiliz elinde bulunmuş görülüyor. Onun için Şimâl harekâtının Türkiyeye imkân derecede muavenete mümanaat ediyor, demektir. Eğer Erzurumda Ermeniler aleyhine ordu kumandanının da Halile bildir-diği gibi bir hareketi sûriye bile gösterilse burada vaziyet biraz kesbi selâh ede-cektir. Azerbaycanda vaziyeti dahiliye hükûmet fırkalarının mümessilleriyle teşekkül ediyor. Kuvvetli fırka addedilen müsavat 10 Ermeni meb'usunun da Taşnak reyile ekseriyeti muhafaza ederek ancak mevkii iktidarda kalıyor. Münci görünce bu hü-kûmetin şiarı da samimî surette İran-İngiliz ittifakına mümaşat şeklinde tebarüz etti. Ve İran ile dört maddelik bir mukavele de yaptı. Şehbender, iktisad, Demir-yolları, Limanlar, İttihad, Ahrar, Sosyalist, Komünist Fırkaları 35 rey ile mütte-hiden ekaliyyettedirler. Müsavatın 10 Ermeni, 5 Rus vesair reylerle kırk beş reyî vardır. Sosyalist nazırlar istifa ettiler. Şimdi vekâleten mevkilerinde bulunuyorlar. İkinci grubun hepsi İngiliz aleyhtarı ve ihtilâlcidir. Mamafih komünist partisi hep-sinden daha kuvvetli olduğu için yeni intihabat olursa ekseriyeti onlar kazanacağından bu parlamana benzeyen kaptüre hey'eti dağıtmak istemiyorlar. Komünistlerde hiç bir müşterek hikmet kabul etmemek şiarında oldukları için kabineye dahil ol-muyorlar. Gürcistan Batumu kendilerine terk ettirmek için Azerbaycana hey'et gönderdi. Azerbaycan buna muvafakatten başka çare bulamayacaktır. Onun için bizim en kuvvetli çaremiz Kars, Ardahan, Batum teşkilâtını takviye ederek şimal-den Karadeniz sahililile gelen kırmızı kuvvetle bir yol açmak olacaktır. Azerbay-candan ümidi muavenet beklemek şeytandan ümidi rahmet beklemek kadar abes-tir. Batum teşkilâtını takviye için lüzumu kadar masraf görülmüştür. Buraya sür-atle bir kaç yüz nefer gönderilmek de lâzımdır. O da hâmile tezkereye tenbih edil-miştir. Azerbaycanın dört tayyaresi dört de bahriye tayyaresi oldu, mümkünse bir iki tayyareci zabiti en serî vasıta ile gönderiniz. Tayyareci Ahmet Nüzhet orada ise söyleyiniz, gelsin. Gencede telsiz telgraf istasyonu yoktur. Bakû istasyonu alır cevap veremez. Astergan cevap verir ve alır. Parolanız bugün Astergana gönderil-miştir. Şifre de gönderilmiştir. Bir hafta sonra Astergan sizi siz de Asterganı ara-yınız. Buranın telsiz telgraf istasyonu iki gündür hükûmetin emrile temhir edil-miştir. İşlemiyor. Şimâl ile vasıtai muhabere olmaktan korkuluyormuş. Mamafih açtırınız. Şifremizle aynı işaretle arasınlar. Bakû istasyonu açıldıktan sonra muha-beremizi temin edebileceğiz. Yakında Demirhan Şûrada bir istasyon vaz ve tesis olunacaktır. Bundan sonra göndereceğim mektupta vaziyeti umumiyeyi sevkülceysi-yeyi göndereceğim. Dağıstanın vaziyeti Nuri Paşa bolşeviklerle tesisi muhaseme ve temdidi harekât için Azerbaycandan külliyetli miktarda akçe istenmiştir. Bu mektup mahalline isal edilmedi. Halil ve Talatın da dahil olduğu komitemiz Mus-tafa Kemâlin tamimini ve kolordunun tebliğini kendisine tebliğ etti. Artık onun kendi başına hareket etmesi musirren devam ettikçe aramız bozulacaktır. Enver Paşanın 3/Şubat. İsviçre mektubu buraya vasıl olmuştur. O da Moskova gitmek arzusundadır. İngilizler ona İstanbulun Türkiyede kalması ve Türk menleketleri-nin müstakil olması şartile tedafüi ve taarruzî bir mukavele akdini teklif etmiş-ler. Şu kadar ki: Hindistan Mısır vesair bilâdı islâmiyede Türkler ihlâlî asayişe değil tesisi tabiiyete mazhar olsunlar. Radek bolşevik murahhası ile de Mustafa Kemâl namına gönderilen suret ..... şekline yakın bir istikamette görüşmüş. Her halde Mustafa Kemâlde bulunan metni asliye onun hey'eti murahhasa ile cevap

vermesi lâzımdır. Dağıstan şimdiki halde Denikinden halâs olmuştur. Yani Denikin kuvvetleri tamamen tahliye etmişlerdir. Yoksa cebren, kahren alınmadı. Kırmızı ordu kuvvetleri Mustafa Kemâlde olan metin iktizası Türklerin rızası olmadıkça Dağıstana giremeyecektir. Yahut halkın ekseriyeti ârası gerektir. Fakat yine Türklerin muvafakati şarttır. İşte hal ve mevki bu suretle lehimizdedir. Yalnız Azerbaycan başları derd anlamıyor Türkistan tamamen tathir edilmiştir. Hey'eti Nezzar komiser hey'eti kâmilen islâmdır. Ekseri valiler Türktür. Hey'eti nezzar içinde iki Türk vardır. Moskovanın Kafkas vekili yanımda komiser olmak şartile Umum Kafkas komitesi beni şimdilik başkumandan mevkiinde bulunduruyor. Yani bütün bu işleri alelhesap ben görüyorum. Bir Türk zabiti harbiye dairesi reisi, bir Türk erkânıharp zabiti harekât şube reisi, bir kızıl müralay da benim erkânıharp reisi intihab edilmiştir. Yani kuvvei icraiyeinin yarısı artık Türk yarısı da şimâl murahhaslarıdır. Techizat seferberlik vesair teşkilât sureti umumiyede Rusyalıların elinde, Erkânıharp reisi olan miralayı Mustafa Kemal tanır. İstanbulda bulunuyordu. İktisadî muavenete bir hafta sonraya kadar yani telgraf muhaberesi tesis edinceye kadar sabretmek lâzımdır. İstenildiği kadar muavenet edilecektir. Artık muvasalayı ciddî ve pek mahremane teşkil etmekten başka işimiz yoktur. Bu mektubunda her kelimeyi olduğu gibi kabul ediniz, umumî hatları yazdım. Meşkûk olan bir şey de yazmadım. *Baha Sait*. Şifre miftahı fransızca hurufatla tertip edilmiş mukabili erkam dahi fransızca yazılmıştır. Üç gruptur.

Hey'eti Temsiliyeye aît mektubu aynen, diğer malûmatın da mühim hülâsasını Ankara'ya bildirdim. Mustafa Kemâl Paşaya da şunu yazdım:

Erzurum: 12/4/1336

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur:

Bakûya göndermiş olduğumuz memurumuzun Bakûdaki Türk Komünist Fırkasından getirmiş olduğu 5/Nisan/1336 tarihli mufassal mektup aynen 175 No. ile parça parça şifre ile yazılacaktır. Bundan başka istihsal kılınmış olan bazı malûmat ve mutalaat zeylen arz olunacaktır. İstanbuldan namîlilerine olarak imzalanıp Rus bolşevik murahhasına verilmiş olan aslı zatı sâmilerinde bulunan bir mukaveleden Baha Sait Bey çok bahsediyor. Bunun Rauf Bey tarafından zatiâlilerine gönderilen mukavele olduğunu zannediyorum. Lüzumuna mebni bir suretinin müsarraaten iş'ar buyurulmasını istirham eyleriz.

15. Kolordu Kumandanı
Kazım Karabekir

Baha Sait Beyin verdiği şayanı dikkat malûmat var. Bugün akşama kadar bu gelen malûmat Ankaraya verilebildi. Bunlar hakkında Mustafa Kemal Paşaca da malûmat hasıl olmuştur. 13 de kendilerine bazı sualleri bervechiâti sordum:

Erzurum: 13/4/1336

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur.

Bakûdaki Türk komünist fırkasından ve Baha Sait Beyden ahiren alınan ve

Hey'eti Temsiliyeye arz edilen malûmatı âcizlerini zatı sâmilelerle ve sureti hususada ve açık olarak âtideki nıkat hakkında hasbihale sevk eyledi:

a) Baha Sait Beyin mektubunda bahis olunan ve namı âlilerine imza edilen ve muhteviyatı henüz meçhulümüz bulunan metnin Dersaadette bir hey'et tarafından bolşeviklerin murahhasları ile teati edilmiş bir nevi itilâfname olduğu his edilmekte ve Baha Sait Beyin erkânıharbiye reisim dediği Rus erkânı harbiye miralayının zatı sâmilelerince maruf olduğundan ve Moskovanın İstanbul murahhasının Bakûya avdet eylediğinin zatı sâmilelerine arz edilmesinden bahsedilmesi bu hissi takviye eylemektedir.

b) İtilâfçıların İstanbullu işgal günü valilere telgrafla yazdıkları beyannamede bazı zevatın tevkif ve muhakeme edileceklerinde ve bilâhare zuhur edecek hâlâttan dolayı mes'ul olacaklarından kapalı ve manidar ibarelerle bahis eylemeleri İstanbulda bolşeviklerle teati edilmiş işbu itilâftan haberdar olduklarını da işrab etmektedir.

c) Yusuf Ziya Beyin Azerbaycandan külliyetli bir para ile gelip Oltu'ya gitmesinin ve benimle görüştüğü halde Oltu'da malûmatım haricinde bazı icraata teşebbüs eylemesinin mezkûr itilâfla alâkadar olduğu şüphe hasıl etti.

d) Bolşeviklerin harekete geçmeleri bizim tarafımızdan teklif olunduğu halde mezkûr hareketin bazı kuyud tahtında Türklerin harekâtile meşrut kılınması ve daha kış ortalarında iken tarafı sâmilelerinden 15. Kolordunun seferberliğinin teklif buyurulması da bu itilâf ile alâkadar olduğu zannını hasıl etti. Binaenaleyh bâlâdaki itilâf ve taahhüdün akdedilip edilmediği veyahut malûmatı âcizi haricinde bu gibi diğer taahhüdât ve itilâfat bulunup bulunmadığı hakkında tenvir buyurulmaktığı umu istirham eylerim.

Kâzım Karabekir

Ankarada Anadolu Ajansı faaliyete başlamıştı. 12 Nisan tebliği şudur:

12/Nisan/1336

Payitahtımız düşman işgali altına geçmesi üzerine Anadolu ve Rumelinin müdafaa hukuk azmi tecellüdanesile harekete geldiği şu sıralarda din ve vatan kardeşlerimizin en sahih havadis ve malûmat alabilmelerini teminen tesis edilen Anadolu Ajansı bugünden itibaren ifayı vazifeye başlıyor. Bugün alman havadis ve malûmat oralara da mümkün olduğu kadar fazla kimse tarafından okuyup bilinmesi lüzumu arz ve izaha hacet yoktur. Bu maksat ve oralarda dahi teşkilâtı mahsusa vücade getirilerek her gün vereceğimiz malûmatın telgrafhane kapılarında siyah levhalar üzerinde tahrir ve vesait olan yerlerde tab ve neşir ile tevzii nahiyelere hat'â köylere varıncaya kadar gönderilmesi hususâtının temini cümlelerin himmeti hamiyetkâranelerinden rica ederiz. Bu mukaddemecikten sonra bugünkü son malûmat bervechiâtidir:

- 1 — Almanyada Cumhuriyet taraftarı Hindenburg partisine tabi olmaktadır.
- 2 — Cemahiri Müttehedei Amerikada Vilson prensiplerinin tatbiki için büyük bir arzu ve mehafilinde lehimize şiddetli cereyan olduğu gibi Amerika gazeteleri de Türklerin müstakil kalabilmeleri için uzun makaleler neşretmektedirler.
- 3 — Bolşevik orduları Denikin ordusunu tamamen dağıtmış Dağıstanlılarla müttefikane Kafkasyada vaziyete hâkim olmuşlardır. Gürcistan ve Azerbaycan efkârı umumiyesi ekseriyetle bolşeviklere taraftar bulunuyorlar.

4 — İzmirde Yunan mezaliminden hükûmete ve düveli itilâf mümessillerine şikâyet etmek üzere gelen bir heyetin muhtıraları türkçe olarak İtalyan, Amerikan ve Fransız mümessilleri kabul ettiği halde İngiliz mümessili yalnız İngilizce veya Fran-

sızca olarak kabul edeceğini söyleyerek şikâyetleri dinlememiştir. Bu muhtırada mezkûr mezalim arasında kariye imamı Haydar Efendinin bir çam ağacına bağlanarak boğazından destere ile kesilmek gibi vahşetler mevcuttur.

5 — Arnavutlukta umum hıristiyan işgaline karşı ihtilâl vardır. Göriceyi Arnavutlar zabt etmek üzeredir.

6 — Yunanlıların Makedonyaya kırk bin kişilik bir kuvvet sevk etmek mecburiyetinde oldukları haber alınmıştır. Telgraf ve telefoncu takımları Nisanda ilk kafiye olarak Selânik'e iki tabur sevk olunmuştur.

7 — Bulgarların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşkilâtı milîyesile tevfiği hareket etmeyi kendi menfaatlerine muvafık bulduklarını Bulgar gazeteleri yazıyorlar. Trakyanın Yunanlılar tarafından işgali halinde müslümanlar ile beraber Yunan ordusu aleyhine harbetmeye karar vermiş oldukları yine mezkûr gazete münderecatından anlaşılmıştır.

Anadolu Ajansı

Hey'eti Temsiliyeden 12 de aldığım şifre ve verdiğim cevap bolşeviklerle fiilen tesisi münasebet hakkındaki düşünce ve tertibatımı bildirdiğinden mühimdir. Aynen kaydediyorum:

Ankara: 11/4/1336

15. Kofordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

⌘ Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesisi münasebet lüzumu malûmdur. Bu hususta zatı devletlerinin ittihazı tedabir buyurmuş olduğunuz iş'ararı sabıkaları da malûmdur. Şimdiye kadar teşebbüsâtın maddî bir temas ve neticeye iktiran edip etmediğinin iş'arı mercudur. ⌘

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Verdiğim cevapta nazarı dikkate alınan esaslar şunlardır: (1) İtilâf zümresile uzun zaman hali muhasemede kalabileceğimizi göz önünde tutmakla beraber büsbütün alâkayı kat ederek anlaşmamazlığa sapmamak. (2) Memleketi bolşeviklere veya bolşevizm cereyanına çığnetmeyecek ve hissiyatı islâmiyeyi rencide etmeyerek iktisadî ve ahlâkî bazı müşaheret arz eden esasları göstermek, bunda da şahsi veya bir hey'etin fikrini değil milletin iradesini kullanmak. (3) Bolşeviklerle fiilen temasta bir anarşiye mâni olmak için padişahlık ve hilâfet mevkiini sigorta gibi elde tutmak. (4) Bize karşı husumetlerini katliamları temadî ettirmekle gösteren Ermenistana karşı hareketi emin bir vaziyette ve müsait bir mevsimde yapmak ve fakat Gürcülerle tamamilen hemhudut olacak vechile harekâtı ileri götürerek Ermenistanla Gürcistan arasına girmek ve bu suretle Azerbaycanla da hem hudud olmak. Bu hususu Harbî Umumünün pek müsait bir zamanında maatteessüf Almanların tesirile bir türlü karargâhı umumiye anlatamadık. Ermenilerle gülünc bir hudut kabul ettiler ve Azerbaycanla aramızda şimâlde Gürcü hududundan İra-

na kadar kalın bir sed gibi bırakılarak bugün bile bizi müşkil vaziyete sokacak bir hamakat yapıldı. Bu hususu şifahen ve iki defa da tahriren bildirdiğim halde derdimi anlatamadım. Pek mühim olan cevabım şudur:

Erzurum: 13/Nisan/1336

Ankarada Hey'eti Temsiliyeye

Müstacebirdir:

C. 11/4/1336 — Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesisi münasebat elzem olmak hasebile keyfiyet 8/Mart/ 1336 tarihinde Hey'eti Temsiliyeye yazılmış ve alınan cevapta muvafakat beyanile beraber bu hususun Dersaadete yazıldığı bildirilmiş idi. Mahaza memleketin içinde bulunduğu ... ahval lâzımı gibi tasvir olunarak Kızıl ve Yeşil orduların hududlarımıza doğru tevsii harekâtları lüzumunun istikmâlini ve Nuri Paşanın Azerbaycan rical ve ağınyasına müstenit hükûmeti hazıra ile hemfikir olarak bolşeviklere mümaşatkâr olmadığını Batum menabiinden haber alınca derhal bu fikrin vahameti ve atiyen araya cebir ve kan girerse Azerbaycanın tamamen süpürülmek ve istiklâllerini gaip etmek tehlikesinin muhakkak olduğu beyanile serf bir uzlaşma lüzumunu yazmış idim. İşte Bakû'ya bu muhaberati götüren zabitimiz bu kerre avdetinde hey'eti temsiliye namına Bakû Komünist Fırkasından getirdiği cevabı takdim ettim. Ayrıca zabitimizin oradaki zevat ile görüşerek not ettiği malûmatından ve istitlatından aksamı mühimmeyi de naklen arz ettim. Münderecatı vaziyeti tamamen ve alınması lâzım gelen tedbirleri göstermiştir. Buna nazaran ve esasen kızılların eline İstanbul murahhası vasıtasile gitmiş olduğu anlaşılın talimat ve mukavele ahkâmına nazaran âcizlerinin tesrii hareket hakkında gösterdiğim talep ve lüzumun gayrı kâfi olduğu ve herhalde selâhiyettar olan hey'eti temsiliyenin buna bir cevap ve talimat vermesi icab edeceği, nitekim Halil ve Nuri Paşalar namile hiç bir adresin olmadığı ve bundan sonra mutlaka kızıllarla müslümanların müştereken dahil olduğu Bakû Türk Komünist Fırkası namına yazılmasını talep ve tavsiye etmekte ve paşalar namına yazdığım muharreratın mezkûr komite nezdinde hal' ve müzakere ve tevessülâta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bittabi bundan sonra Bakûdan hiç bir şahsı münferidin imza ve selâhiyeti kabul edilmeyerek daima komitenin müşterek karar ve selâhiyeti tebliğ olunmalı ve oradaki Baha Sait Beyin de ancak o komitenin bir ferdi ve şayet intihaba mazhar olmuşsa o komitenin reisi unvanını taşıması ve böyle iblâğ buyurulması lâzımdır. Şu takdirde muktezi cevap ve talimat Hey'eti Temsiliye tarafından ihzar edilmek ve vesateti âcizile yine Batum ve Trabzondaki emniyetli zevat vedaatile gönderilmek üzere işbu talimat metin ve münderecatına girmesi lâzımgelen mevad hakkındaki mutalâaatımız bervechiâti arz olunur:

a) Anlaşıyor ki Kızıldordular Azerbaycan ve hattâ Dağistan içine gerek ellerindeki mukavele metnine sadık kalmak ve gerekse bilhassa oralarda akacak islâm kanı veyahut yanlış bir harekât yüzüden Türkiyenin ve âlemi islâmın ve kendi ordularının mühim kısımlarını teşkil eden islâm kuvvetlerinin teessür ve infialini ve suınazarlarını celp ile binnetice plânlarını bozdurmamak için teenniye ve bizim tarafımızdan istihsali muvafakat ve talimata lüzum gösteriyorlar. Bu pek muvafıktır. Azerbaycanın bir darbei hükûmet ve dahilî infilâk ile komünist partisinin devamı idaresine geçmek ve bu suretle bir istilâ harekâtının yapabileceği tahribattan masun bulundurmamak bizim de noktai nazarımıza tevafuk eder. Böyle bir inkilâbı dahiliyi boğmak için İngiliz ve Gürcü ve Ermenilerin bir hareketi müşterekesi vukuunda kolbaşı (Petrofsk) cenubunda olan hakikî Kızıldordunun cenuba inmesini tasvib etmek de muvafık olur.

b) Azerbaycanı canlandırmak ve harekete getirmek ve komünist idaresini tasvibkâr bir safhaya sokmak için hemen bizim harekâta geçip Ermenistanı çığnememize lüzum gösteriliyor. Ve buna da Kızillların muvafakati bildiriyorsa da bu şekil tıpkı eski vaziyet gibi efkârı umumiyei cihan karşısında münhasıran tarafımızdan ve Ermeniliği izale noktai nazarından telâkki edileceği cihetle bu muvafık değildir. Bu hareket ancak ki başlı olur. O da Kızılordu Vilâdikafkas ile Karadeniz sahili arasından Tiflis ve Batum istikametinde bir hareket yaparak Gürcistanı işgal ve bolşevizm kuvvetine tamamii riayetne icbar ederken bizim de muayyen olan plân dairesinde Ermenistan ve Elviyei Sülûse üzerine hareketi müteakabile ve müşterekemiz başlarsa o zaman bizler Kızılordu hesabına çalışan bir pişdar veya alet mevkiinde kalmamış ve bilâkis müşterek bir halâs plânı etrafında müşterek hareketlerle bir hedef üzerinde çalışmış ve böylece cihan enzar ve vekayiini kaybetmiş oluruz. Kızillların bu hareketi yapmasına mukabil biz de Ermenistanı çığnemekle beraber Azerbaycanı ayaklandırmayı ve komünist kudreti idaresinin teessüsünü taahhüt ederiz.

c) Malûm buyurulduğu vechile mevsimin bilhassa Van ve Beyazit arasında on gün mukaddem düşen karın yaptığı müşkilât mayısın on beşinden evvel bizi harekât devresine geçirmeyecektir. Fakat mayısın iptidasında her taraftaki kuvvetler buldukları garnizonlardan yürüyüşe başlayarak Beyazit ve Hasankale havalisinde tahşüt harekâtına başlayacaktır. Bu istihzarat yapılmakta ve ikinci (b) fıkrasındaki muhaberat icra edilmekte iken Azerbaycan dahilindeki komünist partisinin şiddetli harekât ve asarı istihzaratı başlamalı ve bunda da meselâ ricalinin ve yeni gelen Rus amiralının suikastle itlâfı ve herhalde İngiliz nüfuzunu şiddetli kırıp bazı ricali tedhiş ve fikirlerini imale gibi kat'î teşebbüslerde de bulunmalıdır.

d) Ruslardan Bakû'ya iltica eden filonun satın alınması ve mevcut eslâhanın Azerbaycan eline geçmesi muvafık ise de bu eslâha ile Rus ve Denikin taraftarının teslihi veyahut Karabağ mıntakasında Ermenilere muavenet ihtimâli olacağı cihetle bu eslâhanın ancak komünist kuvvetin mürakabesine alınması ve Gence civarında hali istirahatata geçirilmesi arzu edilen silâhsız Rus askerlerinin Ermenistana firar ve orada silâhlanmaları muhtemel idiğinden yakın komünist ahali mıntakasına naklettirmek ve zabitlerinden ayrılmaları lâzımdır. Bahren Enzeliye çıkan bir kısım Rus askerlerinin Miyan tarikle Tebrize gelip, Nahcivan Ordubad mıntakasını tazyik ve Ermenilerle elele vermesi muhtemeldir. Bahusus Azerbaycanın ergeç komünistler tarafından işgal edilmesini nazarı dikkate alan İngilizler Enzeli ve Lengeran sahillerini tutmak ve Bahri Hazerin garp sahillere hâkim olan Şuşa ve Karabağ silsilesini elde bulundurmak istemeleri de muhtemeldir. İşbu hususat bizce de nazarı dikkate alınarak tedabir yapılacaktır. Yakın günlerde Nahcivan havalisinde de bilfiil daha kuvvetli ve emniyetbahş bir şekli idare de tesis edeceğiz.

e) Daha mühim bir maddeye gelince Moskovaya millet namına selâhiyettar bir hey'eti murahhasa isteniliyor. Bu pek doğrudur. Çünkü bütün harekât ve emeli müstakbele plânları vesaireyi konuşmaya ve bu babda alacağı talimat üzerine müzakereye velhasıl tamamii emniyeti haiz bir iritbatı husule getirmeye memur ve selâhiyettar bir hey'eti murahhasa istiyorlar ki bu pek mühimdir ve pek istical edilmelidir. Herhalde Moskovaya gidecek insanların akıl ve ulûm ile müzeyyen olması ve bir mevcudiyeti temsil ve izhar edebilmesi pek mühimdir. Mutlaka iki hukukşinas, bir de muktedir erkânıharp, diğeri de malî, idarî, millî işlere vakıf zevattan mürekkep olması pek arzu olunur. İstanbuldaki bir çok rical ve rüfekamızı bir vechile oradan çıkaramadığımız daima kara bir elem noktasıdır. Maahaza Hey'eti Temsiliye Anadolu da ve elinde bulunan meratibi muhtelifedeki rical ve zevatı tetkik ederek bu hey'eti imkân ve sür'ati âzamî ile yola çıkarması büyük faidemiz icabıdır. Böyle bir hey'etin yola çıkmak üzere olduğu da Bakû komünist fırkasına verilecek cevaba derc edilmelidir. Bu heyet ağlebi ihtimâlat zamanın geç kalması itibarile Moskova-

dan evvel meselâ Bakûda dahi Moskovanın selâhiyettar murahhaslarile birleşerek birçok hututu asliye müzakeratını daha evvelden küşad edebilir.

f) Bu hey'et giderken en mühim nıkatı asliyeyi hal' ve iblâğ ve müşavere edeceğinden bu nıkatı mühimmenin şimdiden tesbit buyurulması lâzımdır. Şimdiye kadar bolşeviklerin hakikî programını ve ayrıca âlemi islâm içindeki programlarını okumadık. Ahiren Trabzona Rusca bir program geldi. Tercüme edilmektedir. Alınınca aynen ve şifre ile takdim edilecektir. Maahaza bu babdaki mutalâamız da bervechi-âtidir: Memleketimiz kapitalist değildir. Zürra memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa âlemi islâmı Asyada ve Afrikada boğmuş ve he yerde esir mertebesine girmiştir. Binaenaleyh bolşevik gayelerinde bir milletin diğer millet toprağına göz dikmesini ve emperyalizm tahribatının yıkılarak umum milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve hassaten İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda bolşeviklerle nihayete kadar beraberiz. Bizde bir padişahlık ve bir de hilâfet vardır. Meşrutî idare bütün mes'uliyeti hükûmete verdiği cihetle padişahlar gayrı mes'ul ve müdahale hakları da yoktur. Halife bütün islâm âleminin tanıdığı ve tazim ettiği bir makamdır. Bizde ne padişahlık ne de hilâfet ile oynanmamalıdır. Çünkü biz padişahlığı ıskat edereksek hilâfet kalkacak, hilâfet ıskat edilirse padişahlık kalmayacaktır. Halbuki bugün İngilizlerin tekmil gizli emelleri dahilinde ve haricte yaptığı ve çizdiği plânları halife ve padişahı eîne almak ve âlemi islâm üzerinde İngilizlerin hesabına ve kuvvetlenmesine muvafık bir tarzda propaganda ettirmektir. Binaenaleyh bu kuvveti biz bozarsak kendi elimizle İngilizlerin eline silâh makamında vermiş olacağız. Biz padişahlığı ve hilâfeti devirirsek bunu cihanı âlemi islâmı hiç bir vechile hazım ve kabul etmeyecek ve edemeyecektir. Binaenaleyh bizim mevkii ictimai ve dinimiz Asyanın sair müslümanlarına benzemez. Biz metbu', onlar tabi vaziyetindedir. Akaidi islâmiye cihetlerini de tamamen serbest ve muhtar bırakmalı çünkü Kur'anı Kerim fıkara, amele ve saigayrete müteallik ve bizce malûm olabilen ne kadar bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor. Ondandır dolayı da müslümanlar bolşevikliği kolay ve munis kabul ve telâkki etmektedir.)

g) Bunun gibi ictimai ve idarî işlerimizde dahi muhtar bulunmalı ve bolşevik prensiplerinin icab ettirdiği tadilat ve tahavvülâtı memleketimizin münevveran ve zimamdarları peyderpey ve tedricen tatbika başlayıp milletin ve islâm milletlerinin hazım ve kabule alıştırmak tevsi etmelidir.

h) Malî, sınaî, iktisadî bir çok muavenetlerin memleketimiz bolşevik menabiinden serî bir surette akıttırılması ve bu suretle itilâf devletlerinin bahri ablokasından ve memleketin varidatı ve ihracatı olamamasından mütehassil tazyiki iktisadî kariben buhran şekline girmemek için evvel be evvel mebzul parayı, ondan sonra da fıkaramızı doyurmak ve memleketimizde işlememiş refah yollarını kurmak için dünyanın her yerinden fakir olan madenlerimizin işletilmesi için ilim ve fen hey'etleri vesaireyi göndermek ve fakat bu para mes'elesini şimdiden ve ehemmiyetle Bakû komünist fırkasına ve Moskovaya iblâğ ettirmek elzemdir.

i) Bizim hudutlarımız ırk ve din esasatını takip etmelidir. Ve bu da zurruridir. Bu noktai nazardır ki Kızıldularla birleşmek üzere şark cephemizden vaki olacak harekâtın hudutları Gürcistan hududunda nihayet bulacak ve ırkdaşlarımızın esareti zail ve bunun yerine huzur ve emniyetleri kaim olacaktır.

j) Moskova komitesile resen ve veya bilvasıta olacak selâhiyettar müzakere-lerde İstanbulun, Adananın, Irakın, Suriyenin, Mısırın vesairenin halâsı hakkında safha safha görüşülerek buna muktezi menabiin isal ve hassaten bolşeviklerin islâm kuvvetlerinin âlemi islâm bekalarına memur edilmesi.

k) Yazılacak mevadın Moskovada sovyet hükûmetine hitaben yazılması ve Bakû komitesinin vasıta olarak kabulünü muvafık görüyoruz.

1) Hatırımıza gelen mevaddı mühimme ve mutalâamız balâdadır. Artık kabul tadil ve tevsi olunması hey'eti muhteremelerine taallûk eder. Her halde milletin ve islâmların bolşevizm prensiplerini kendi tarzı kabulüne göre tesbit ve kabul ve iblâğ etmesi ve bu kabul ve iblâğ keyfiyetinin de milletten ve eshabı selâhiyetten alınması lâzımdır.

Haşiyedir: Azerbaycanın Türkiyeye paraca muavenet etmesi lüzumunu tekrar yazmış idim. Türk komünist fırkası yazdığı cevapta bundan bahsetmiyor ise de Baha Sait Bey hususî mektubunda para mes'elesinin bir hafta sonra halledileceğini yazıyor. Gerek tahriren ve gerekse telsiz telgrafla resen muhabere imkânı tahassül edince muhabere etmek üzere Bakûya bir şifre miftahı göndermiş idim. Bu miftahın vüsulünü ve oradaki harflerimizin mukabillerinde fransızca rakamlar yazılarak Astrahandaki bolşevik telsiz telgrafı merkezine gönderildiği ve kariben Demirhan Şûrada dahi bir bolşevik telsiz merkezi küşad edeceği cihetle bugünlerde o merkeze atfı nazır ve ehemmiyet olunması Baha Sait Beyden gelen mektupta izah olunmuştur. Bizden arzu ettikleri tayyareci zabıt aramaktayız. Bulamazsak bir tayyare zabiti koldudan göndereceğim. Nuri Paşa hakkındaki müessif izahata gelince, Nuri Paşa Bakûya gittiği zaman müsavat fırkası kendisine yüz vermemiş olduğu cihetle kendisinin Batumdan firarına sanki fedakârlıklarda bulunmuş olan müsavat partisine bir mukabeleli şükran olmak üzere partinin bolşevizme mugayir âmaline ram ve bu suretle hükûmet fırkasına alet olduğunu tahmin ediyoruz. Esasen de sinninin küçüklüğü, dimağının ve tecrübesinin darlığı buna sebeptir.

Kâzım Karabekir

Bu mühim mutalâatta erkânıharplerim Mustafa ve Fahri Beylerle beraber kolordu sertabibi miralay İbrahim Tali' Bey ve mevkii müstahkem kumandanı erkânıharp miralay Manastırlı Kâzım Bey de hemfikirler. Bu mütalâat aynı zamanda açılmak üzere bulunan Ankara Meclisi Millisi için de bir millet vekili sıfatile düşüncemdir. Ankara Meclisinin ilk asıl hedefi düşman istilâsından kurtularak istiklâlimizi temin edecek bir sulhe nail olmaktır. Şimdiden hilâfet ve saltanatı hedefi tariz ederse veyahut henüz teferrüatını bilmediğimiz bolşevikliği körü körüne kabul ederse kör döğüşüne başlamış olacak ve hedefi asliyi kaybedebilecektir. Birkaç gündür Ankaraya yazdığım şifrelere cevap gelinceye kadar olan vukuata geçiyorum. Burada en mühim olan keyfiyet Hey'eti Temsiliyenin hilâfet ve saltanata karşı aynı düşüncelerde olduğu beyannamesi ve fetva mes'elesidir. Sırasile gelecektir. 13/Nisanda Bakûdan alınan mev-suk malûmata nazaran Denikin enkazından yirmi bin kişinin Gürcistana ve kısmı mühimminin de bahren Acemistanda Enzeliye iltica etmiş olduğu anlaşıldığından Enzeliye gelenlerin Culfa istikametinde icrayı hareketle Zengezordaki Ermenilere iltihak vazifesi alması ihtimâline karşı Nahcivan mintakasile sağ cenahtaki (Van-Bayezit mintakası) On Birinci Fırkanın nazarı dikkatini celbettim. Böyle bir halde esas üzerindeki iki yüz metre kadarlık demiryolu köprüsünü tahrib ve Arası müdafaa bizim için mümkünü. 14/Nisanda bazı havadisleri İstanbuldan sahillere gelen yolcular verdi. Fakat aslı çıkmadı: Venizelos İtalyada katledilmiş, İstanbulda Fuat Paşa yatak odasına giren dört İngiliz zabıtini öldürdükten sonra intihar etmiş. Aslı olup olmadığı bilinmeyen bir malûmat da

Hindistanın Türkiye istiklâline hâle gelecek olursa ilânı isyan edeceğini tebliğ etmek üzere Avrupa ve Amerika ve İstanbulla birer hey'et göndermesidir. Hindistandan böyle bir ilânını pek muhtemeldir ki İngilizlerin arzusu ile İstanbulda yaptıkları zulmü Hindistan efkârı umumiyesinden kaybetmek için, yapılmış olsun. Bugünkü ajans da şudur:

A j a n s

İngilizlerin İstanbulda ..... ve emirleri altında bulunan hükümet marifetile teşkilâtı millîye aleyhine bazı fetvalar çıkartmak üzere istimali cebir ettikleri istihbar olunuyor. İşgal vukubulan Millet Meclisi bir takım tevkifat ile meflûç bir hale getirilmeden zatışahanenin ve Millet Meclisinin müzahiri itimadı olan bir hey'eti vükelâ iş başında iken böyle fetvalar elde etmeye muvaffak olamayan İngilizlerin işgal ile zatışahaneyi esir ve Salih Paşa kabinesini cebren ıskat ettikten ve millet meclisini keenlemyekün hükmüne koyup ve Ferit Paşa gibi sırf kendilerinin emrine tabi bir adamı sadarete çıkardıktan sonra efkârı umumiyeği işgal maksadile bu gibi teşebbüslerde bulunmaları ve sırasile bir takım fetva isdar etmeleri ihtimalden bait görülemez. Ancak bu gibi teşebbüsâtı merdudananın zaten müttefikin bulunan efkârı umumiyeği millet nazarında en ufak bir kıymeti bile haiz olamayacağı elbette şimdiden şüphesizdir. Samsuna Mösyö Tak isminde bir Amerika konsolosu gelmiştir. Bilhassa İstanbulun İngilizler tarafından ve şekli malûmda vukubulan işgalinden sonra Amerika efkârı umumiyesi ile mehafili resmîyesi de lehimize olarak hasıl olduğu bildirilen cereyanı teyd ediyor. Hindistanın Pancep eyaletinde akdolunan pek büyük bir mitingde Türkiye mukadderatı hararetle nutuklar olmuş biri Londraya ikincisi Nevyorka üçüncüsü de İstanbulla gitmek üzere üç hey'eti mahsusa intihabına karar verilmiş ve miting in'ikadda iken bu hey'etler intihab edilerek yola çıkarılmıştır. Londra ve Nevyorka giden heyetler Türkiye meselesinde verilen sözlerin tutulması lâzım geldiğini anlatacaklar, bütün Hindistan namına bu noktada ısrar edeceklerdir. İstanbulla gelmekte olan hey'et ise hakkı adalete muvafık bir sulh istihsali emrinde Hindistanın Türkiyeye bütün kuvvet ve mevcudu ile müzahir olduğunu tebliğ ve Devleti Osmaniyeyi ve hilâfeti islâmîyenin şeref ve haysiyeti namına fena bir hale vaz'ı imza etmeden tahrir eyleyecektir. Almanyanın vaziyeti müşevveşede İngiltere ve Fransayı işgal etmekte devam diyor. Fransa başvkili ... Meclisi Meb'usanda vukubulan beyanatı meyanında Fransa ile İngilterenin arasında Almanyanın sahai ihtilâl olan Ren havzasına yüz bin kişi gönderilmek üzere bulunduğunu bahsetmiştir.

14/4/1336

Anadolu Ajansı

T a m i m

Makâmı hilâfet ve saltanat her türlü kavaidi adil ve hakka muhalif olarak itilâf hükûmatı tarafından işgal ve milletimiz hakkında hiç bir tarihin kaydetmediği tahkirat ve tecavüzata cür'et edilmesi üzerine tekmil Anadolu ve Rumelide bir vahdeti vicdan ile feveran eden hukuku hilâfet ve milleti tahlis gayesini istihsal eden azmi milliyi ihlâl edip düşmanlarımızın en evvel tevlit etmek istedikleri çarei nifak dahil iken işten sırf bu maksadı hainanenin tatbikat cümlesinden olmak üzere gerek İstanbulda düşmanlarımızın âmalını tatmin için teşekkül eylemeleri Ferit Paşa hükümetini ve gerekse bizzat Anzavuru teşvik etmişler, bunun neticesi olarak Gönen, Biga havalisinde ikâi faside teşebbüs etmişlerdir. Aydın cephesinde Yunanilerin ta-

arruzları püskürtülerek bu cephe vaziyeti emin bir şekle girdiği ve Kilikya havalisindeki işgal kuvvetleri Urfayı tahliye ettikleri ve Mersin, Tarsus, Adana Haçın Bil-nemedik mevakideki işgal kuvvetlerinin de kâmilen muhasara edildikleri bir zaman-da Anzavurun Gönen havalisindeki teşebbüsleri doğrudan doğruya Yunanlıların men-faatine hizmet ve menafii âliyei milliyeye sarih ve faal bir hiyanettir. Bu teşebbüsü caniyane düşmanlarımıza istihdaf eyledikleri gayeyi teminden pek uzak olarak hiç bir kuvvetle tezelzüle uğramayacak derecede kavi olan azmi millî karşısında pek ya-kında imha ve caniler müstahak oldukları cezayı adle giriftar edileceklerdir. Bina-berin Meclisi fevkalâdei millî âzâsından Ankarada ictima etmiş olan murahhasları-mız ve meb'uslarımızın da reyî ve kararı inzımam edilmek üzere 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beye Karesi livası ve 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Beye de Hüdavendigâr vilâyetinde teknil kuvvayı milliyeye ve askeriye ve milliyeyi deruh-de ederek dahili memlekette düşmanlarımızın ihdas eylemek istedikleri tefrikayı ma-ni olmak için her yerde teşebbüs edilmesi vahdet ve istiklâli milliyi ihlâlâ teşebbüs edecek veya idamei vahdet ile ibrazı mesai etmeyecek veya edemeyecek olan bilûmum memurini mülkiye ve askeriye hakkında cürmün derecesine göre azil, hapis ve idam gibi her nevi cezaları tatbik için selâhiyeti fevkalâde verilmiştir. İstiklâli millî uğ-rundaki mücahedei kat'iyemizde her zaman olduğu gibi bundan sonra da tevfikatı süphaniyeye mazhariyetimizden Cenabı Hak bizimle beraberdir. Bu tebliğ her tara-fa tamim olunacaktır.

Hey'eti Temsiliye Namına: Mustafa Kemâl 14/4/1336

Yetimlerimizden teşkil ettiğimiz çocuklar bandosu bugün mekteple-ri teftişimde ilk havayı çaldı. Bütün çocuklar da büyükler de sevinç içinde.

15/Nisan: Moskovanın tebliğini tamim ettim. Şudur:

15/4/1336

14/Nisan/1920 tarihli Moskova telsiz telgraf tebliğidir.

Kırmızı ordu harekât raporu No. 105 - Moskova 14/Nisan - Radyo - Vetsnik

1 — Garp cephesi a) Bobrotensk mıntakası kıtaatımız düşman taaarruzlarını tard ediyor. b) Mozisk mıntakası şiddetli muharebat devam ediyor. c) Novograd Voltsik mıntakası mütebeddil muvaffakiyetlerle Novograd şehrinin şimâlinde muharebeler oluyor. d) Maketsk Podolsk mıntakası Ojinanını şimalinde kıtaatımız düşmanla mu-zafferane harb ediyor.

2 — Cenup cephesi: Kırım mıntakasında kıtaatımız şiddetli muhrebelerle ilerle-mektedir.

3 — Kafkas cephesi: a) Tuapa mıntakası Tuapayı zapteden kıtaatımız sahil bo-yunca taarruzlarına devam etmektedir. b) Derbent mıntakası bolşevik muntazam or-dusuna mensup kıtaat Derbent şehrine girmiştir. Âtideki kolordunun izahatıdır. Der-bend şehrine 24/Mart tarihinde girmiş olan Dağistan yerli islâm bolşevik kıtaatıydı.

4 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Miralay Refet Beye ve 56., 61. Fırka Kumandanlıklarına 15. Kolordu kıtaatına ve vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığı vekâletine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kazım Karabekir

Vanda 11. Fırkadan bugün gelen bir şifrede şu malûmat veriliyor:

Azerbaycan tarikile esaretten avdet eden aşiret binbaşı Ali Bey Azerbaycandan bazı zabıtlere mektuplar getirdi. Mühim cümleler şunlardır:

a) Halil Paşadan 11. Fırka Kumandanı Cavit Beye: «Azizim Cavit. Şimdi istediğim gibi geniş bir vatanla muameledeyim. Türkiyeden aled- devam muallim ve zabıt celbi ile buralarda tavgiz ediyorum. Buraların işi yoluna girdikten sonra Türkistana gideceğim. Kaşgarda dahi müstakil bir cumhuriyet yapacağım. İnşallah milletimizin âtisi parlaktır.»

b) Sabık Reş şebenderi olup elyevm Bakûda bulunan Trabzonlu Yakup Beyin mektubundan: «Nuri Paşanın Bakûda murahhasıyım. Nuri Paşa ve Doktor Fuat Bey Dağıstandadırlar. Orada bolşeviklerle beraber çalışıyoruz. Halil Paşa Karabağdadır. Talât Bey buradadır. Bu sırada memlekete merbut adamlarımız olsa pek büyük inkılâplar yapabileceğiz. Bu maksatla bir çok para ile Trabzona ve İstanbulla memurlar gönderdik. Bolşeviklerin muvaffakiyetleri tevali ediyor. Bir kaç güne kadar cephemizin en canlı yeri olan Derbent elimize geçecektir. Öyle bir hal ki insanın inanamayacağı geliyor. Türk, Dağıstanlı, Azerbaycanlı, Rus, Gürcü, Çinli, Alman, Macar ve daha bir çok milletlerden adamlar bir araya gelerek çar taraftarlarına karşı kahramanane harp ediyorlar. Bilhassa Türkler, Rus ve Çinliler müthiş harp ediyorlar. Bugün Türkistan birer Türk Halkçı cumhuriyet teşkil etmişlerdir. Türklüğe büyük sahalılar açılmıştır. Bolşeviklere dost, aleyhtarlarına düşmandırlar. Buna mukabil bolşeviklerde dehşetli para, mühimmatı harbiye vesaire veriyorlar. Adres: Bakû şimal Kafkas ve Dağıstan Başbuğluğu Bakû murahhası Yakup.» Diğer mektuplarda da bu kabil malûmat varmış. Mektupların tarihlerini fırkaya bildirmemiş. Tarih her şeye ilk esastır. Çok defa matteessüf ekseri kimseler bunu ihmal ederler. Tarihsiz mektuplar hikâye kabilinden oluyor diye fırkaya ihtarda bulundum. Bugün 3. Fırkadan gelen malûmatta: Nuri Paşanın 11/Nisanda Genceye geldiği ve Azerbaycan hükûmetinin bolşeviklere karşı bitaraflığını îân eylediği bildirildi. Mektupların hemen bir aylık olduğu anlaşıldı. Bir ay sonrasını görmeden yazılan bu yazılar insana ne kadar garip geliyor! Her biri bir havada. Maahaza son ikazımla Halil Paşanın aykırı hareket etmediği yeni haberlerden anlaşılıyordu. Azerbaycan hükûmetinin hâlâ bitarahlık ilânı gibi akılsızca hareketlerine hayret ettik. Toptan göceceğini göremiyor. Bolşevikler bilmiyorlar mı ki daha bugüne kadar ve belki de yarın bile müsavat hükûmeti İngilizlerin elindedir! Lâzımı kadar söyledim ve yazdım. Bakisi kendilerinin bileceği. 3. Fırkadan bugün gelen mühim malûmat:

— İngilizler Artvin kasabasından askerlerini çekerek kasabayı Gürcülere teslim etmişlerdir.

— Batum limanında İngilizlerin üç kurvazörile üç gün evvel gelen iki dritnot olmak üzere beş parça harp gemileri vardır. 15/Nisanda bu filodan bir bando ile seksener mevcutlu ve beher bölükte dört hafif ma-

kineli tüfek bulunmak üzere sekiz bölüklük bir kuvvetle sokaklarda nümayişler yaptıkları haberi de bilâhare geldi.

9/Nisan tarihli Peyamı Sabah gazetesinde Zongornizayn gazetesine atfen havadis: «Ermenistan hududlarını tahdide memur hey'eti murahhasa reisi Vîlson tarafından ahiren vukubulan müdahale üzerine Batum ile Trabzon arasında bulunan Lâzistan sevahilini Ermenistana vermeye karar vermişlerdir. Ermenistanın garp hududu Karadenizin Of limanından başlayarak cenuba doğru Bayburda oradan Kâğdariç, Pekkınar, İlamar, Kemmizi, Paluya kadar mümted olacaktır. Erzincan, Harput Ermenistan hududu haricinde bırakılmıştır. Cenup hududu Paludan başlayarak Çapakçur, Sason, Bitlisin 30 kilometre cenubunda, Muks, Çölemerik ve eski İran hududu.» Ne âlâ havadis! Ermenilerin akli başlarına geldiği vakit galiba artık yapacak işleri de kalmayacak. Bu muntakadaki Türk ve Kürtlere hâkim olmak için evvelâ bunları imha edeceklerdir! Başka çareleri yok!... Bu işe Ermeniler pek ehildirler. Daha işgal altında tuttıkları Kars muntakasında bile katliamlarla ve yağma ile hükûmet tesisine çalışmaktalar iken bu ne hudud! İnşaaallah yakında ordunuzun silâhlarını toplayacağım. Hey'eti Temsiliyeden 16 nisanda Kafkasya ve bolşeviklerle münasebat hakkındaki uzun şifrelere cevap geldi:

Zata Mahsus
Fevkalâde müstaceldir.

Ankara: 15/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C.12/36şifreye

Baha Sait Beyin bahseylediği mukavelename akdemce arz eylediğim gibi tarafımızdan imza olunmamıştır. Sureti âtide arz olunur.

M. Kemâl

S u r e t

Rusya Müttehit Sovyetler Cumhuriyeti namına hareket eden ahali komiserleri sovyetinun Kafkasyadaki iştirakiyun fırkası Kafkas mahallî merkez komitesi murahhası ile Türkiye ihtilâl hareketini temsil eyleyen Karakol cemiyeti ve Uşak Kongresi hey'eti icraiyesi namına hareket eden Kafkasyadaki murahhas Baha Sait beyinde bervechiâti akdi muahede olunur.

1 — Tarafeyni âkidin gerek memleketleri dahilindeki muhalif ihtilâllerde ve gerek hariçteki Avrupayı garbi fütuhateci hükûmetlere karşı bilcümle vesait ve kuvvetlerle yekdiğerine taavün esası dahilinde tedafüi ve tecavüzî bir ittifak name akd ederler.

2 — Tarafeyni âkidinin işbu ittifak muahedesini akiddeki başlıca gayeleri:

a) Cümle memaliki islâmiyenin Avrupayı garbi emperyalistlerinin boyunduruğundan tahlisi.

b) İran, Azabistan, Mısır, Hindistan ilh. gibi memaliki islâmiyede garbi Avrupanın emperyalist burjuva hükûmetlerine ve bilhassa Asya ve Afrikada İngiliz emperyalistine karşı mücadele.

c) Elveyim teşekkül etmiş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mü-

cadele neticesinde teşekkül edecek olan sovyet tarzı idaresinin kabul ve teyidini teminden ibarettir.

3 — İşbu gayeye vusul için Rusya sovyetleri cumhuriyeti salifüzzikir Türkiye teşkilâtı ihtilâliyesine silâh, mühimmat ve para vesair tedarik ve temini hususunda kemâlile ibrazını taahhüt eyler. Türkiye teşkilâtı ihtilâliyesi işbu muahedenamenin imzasını müteakip silâh, mühimmat ve para ihtiyacını Rusya sovyetlerine bildirecek ve mezkûr sovyetler işbu matlabı bilâ ihmâl kabul ve icra edecektir.

4 — Türkiye teşkilâtı salifesi Rusya cumhuriyetinden talep eyleyeceği miktarda müsellâh kuvvayı askeriyeyi Denikin, Kolçak ve Rusya sovyetleri cumhuriyeti diğer düşmanlarına karşı harbetmek için ihzar etmeyi taahhüt ederler.

5 — Türkiye ihtilâl hükûmeti muvakkatesini temsil eyleyen Karakol cemiyeti ihtilâliyesi ve Uşak Kongresi hey'eti icraiyesi Batum, İran, Afganistan ve Hindistanda İngiltere aleyhine bir kıyam ihdası için muktezi teşebbüsata hemen iptidar edecekleri ve Rusya sovyetleri cumhuriyeti dahi icab eyleyen para, eslâha ve mühimmatı kâmilten tedarik etmeyi müteahhidirler.

6 — Garbî Avrupa emperyalistleri aleyhine islâm memleketlerinde yapılacak işbu millî ihtilâlleri himaye edecek olan Rusya sovyetleri cumhuriyeti bu müslüman memleketlerinden birinin istikâli tamını tanıyacağını ve mes'eleyi dahiliyelerine kat'iyen müdahale etmeyeceğini ve ahali mahalliyesinin arzusuna muhalif ictimâf ve siyasî teşkilât ihdasını talep etmeyeceğini müteahhittir.

7 — Rusya Sovyet Cumhuriyeti garp emperyalistlerine karşı kıyam eyleyen cümle müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başında her hükûmeti işbu tecavüzi ve tedafüi muahedenameyi kendisi imza eylemişcesine müttefik ad ve kabul ettiğini müteahhittir.

8 — İşbu memleketteki siyasî ve ictimâf tarzı idarenin tesis ve teşkili ahalisinin serbest ve arzu ve ihtihadına tabi olup tarafeyni âkidin akvamı mezkûrenin arzularını cebir ve tazyik etmemeyi taahhüt ederler.

9 — Türkistanda müteşekkil olan sovyetler idaresinin tahkim ve tarsini için icab eden tedabirin ittihazını Türkiye hükûmeti muvakkatei ihtilâliyesi kabul ve taahhüd eyler.

10 — Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstanda yapılan mücadelâtta Dağıstanlılar sovyetler tarzı idaresi leyhine temayül eylediğinden işbu memleketteki amele ve köylü ve ahalinin serbest arzusuna tebaan teşekkül eyleyen sovyetlere müzaheret göstermeyi Türkiye ihtilâl hükûmeti muvakkatesi taahhüd eyler. Dağıstan hükûmetinin tarzı terkine gelince bunu tayin Dağıstana amele ve köylü kongresinin hakkı olup tarafeyni âkidin bu mes'leye kat'iyen müdahalede bulunmayacaklarını taahhüt ederler.

11 — Rusya sovyetleri cumhuriyeti ve Türkiye ihtilâl hükûmetinin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasyada açacağı hareketi müstereke Avrupa emperyalistlerinin emir ve nüfuzu tahtında işbu mukavelenin istihdaf eylediği gayelere muhalif hareket ve elyevm tarafeyni akidın yekdiğerlerinden tefrik eden Gürcistan ve Ermenistan ve Azerbaycan hükûmeti hazıraları tarafından ihlâl edildiğine nazaran Türkiye hükûmeti muvakkatei ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi Hey'eti İcraiyesi ve Karakol Cemiyeti İhtilâliyesi bervechibâlâ üç hükûmeti gerek Rus emperyalistleri gerek İngiltere ve gerek Avrupayı garbinin sair istilâcı devletlerine karşı tarafeyni âkidin ile müttehid hareket edecek hükûmetlerle bu hususta Kafkas teşkilâtı mahalliyesine muavenet ve müzahereti taahhüt eyler. İşbu darbei hükûmeti Azerbaycanda tatbik için Türkiye hükûmeti muvakkatei ihtilâliyesi Azerbaycan Türk ahalisinin temayülâtı irkiyyesinden ve Azerbaycanlılarca maruf Türk milliyetçilerinin nüfuz ve şahsiyetlerinden istifade etmeyi taahhüt eyler. Azerbaycan hükûmeti ihtilâliyesinin tarzı teşekkülü Azerbaycan amele ve köylü kongresinin ser-

bestce vereceği karar dairesinde olacağından tarafeyni âkidin kongre mukarreratına muhalefet etmemeyi taahhüt eyler.

12 — Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Şimâli Kafkas gibi bilcümle Kafkas hükûmatının tamamii istiklâlleri tarafeyni âkidince kabul edilmiş olduğundan bunların yekdiğerinden ayrı bir surette müstakillen veyahut Kafkas İttihadına iltihak suretile veyahut federasyon şeklinde düveli muazzamadan birine iltihak şeklinde tesisi hükûmet eylemeleri hususunda alâkadaranın kemâlile serbest bırakılacaklarını ve bu mes'eleye hiç bir suretle müdahale etmeyeceklerini tarafeyni âkidin kabul ve taahhüt eyler.

13 — İşbu muahedenamenin iki nüshası evvelemerde bir taraftan Rusya sovyetleri hükûmeti cumhuriyesinin Kafkasyadaki murahhasları yani Rusya komünist partisinin mahallî komitesi ve diğerk taraftan da Karakol cemiyeti ihtilâliyesinin ve Uşak Kongresi hey'eti icraiyesinin murahhası tarafından imza edilecektir. Bu suretle mumzi nüshalardan bir adedi Karakol cemiyeti ihtilâliyesi ve Uşak Kongresi merkezi umumileri tarafından tasdik edilecek, diğerk adedi umuru hariciye ahali komiserleri sovyet reisi ve Rusya sosyalist federatif sovyetler cumhuriyetinin hey'eti icraiyei merkeziyesi reisi tarafından badettasdik müteakibilen imza edilen muahede teati edilecektir.

14 — İşbu muahede 13. maddede zikredilen surette imza edildikten sonra ictisabı kat'iyet eyleyecektir. Tarafeyni âkidinin Kafkasyadaki murahhasları kendi imzalarını müteakip ittifaknameyi mevkiî tatbik koyacak ve hükûmatı metbualarının tasdikine intizar etmeyerek hareketi müşterekeye mübaşeret eyleyeceklerdir.

15 — İşbu muahedename Baha Sait Bey tarafından 1920 senesi Kânunusaninin 11. günü Bakû şehrinde akid ve imza edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Bu ne cür'ettir? Uşak kongresi de kim oluyor. Orduda kimler acaba malûmattar? Bilâkaydüşart felâketimizi mucip olan bu cinayeti nasıl irtikâp etmişler? Bu muahedenin kuvvei teyidiyesi nedir? Hususile ben şarkın kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir? İkinci şifre 17 de geldi:

Ankara: 16/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 13/4/1136 şifreye — İmza edilmek üzere Kara Vasıf Bey tarafından gönderilen itilâfname suretini arz etmiştim. Buna verdiğim cevabı ve bu münasebetle Rauf Bey'e yazdığım telgrafı aynen âtide arz ediyorum. Katıyyen imza etmedim ve Rauf Bey de hiç bir muamelede bulunmadı. Baha Sait Bey yalan işaa ediyor. Kara Vasıf Bey Karakol Cemiyeti namına malûmatımız hilâfına imza etmiş ise bundan da malûmatımız ve buna muvafakatımız yoktur. Bu hususta ittilamız haricinde hiç bir muamele yapılmadığına itimadı tam buyurarak arzu buyurulduğu gibi red ve tezkib ve bolşevik ve Kafkas işlerinde vukubulacak tasavvurat ve teşebbüsatımızı aynen zatîâlinize arz etmedikçe bundan sonra da hiç bir şey yapılmayacağını arz ederim.

B i r i n c i S u r e t

(Rauf Bey'e yazılan mektubun suretidir)

Vasıf Beyin tarafı âlinizden dahi mutalâa buyurulduğu beyan edilen 20/Şu-

bat/1336 tarihli mektubu ve iki kıt'a melfufu alındı. Esas mesail hakkında serdi mutalâadan evvel hakkında şunu dikkati âlinize vaz ederiz. Vasıf Beyin dahil ve harice karşı Karakol Cemiyeti namı altında müstakil bir komitenin hey'eti merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Beyin Karakol Cemiyetinin ve Uşak Kongresinin selâhiyettar ve müstakil murahhası olarak Bolşeviklerle bütün memleketin mukadderatına ait muahedat akdettiği sabit oluyor. Vasıf Beye cevaben yazdığımız mektupta Karakol Cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir hey'eti merkeziyesini ve Baha Sait Beyin sıfat ve selâhiyetini tanımakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve selâhiyette başlanmış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasa mazur olduğumuzu bildirmek Vasıf Bey ve rüfekasına sadece Anadolu ve Rumeli Müdafaei Hukuk Cemiyeti İstanbul Hey'eti Merkeziyesi olarak tanıdığımızdan böyle olduğunu temin ve teyid edilmedikçe ve mühim mukarreratın sabık hey'eti merkeziye âzâsından olup İstanbulda bulunan rüfekanın müzakere ve münakaşasından geçtiği anlaşılmadıkça nazarı itibare alınmayacağı yazılmıştır. Vasıf Beyin mektubunda İstanbul bolşevik murahhası olarak Miralay İlyacef geldiği ve yapılacak ittifaknameyi mumaileyhin alıp götüreceği mukayyettir. Zatiâliniz bu zatla görüştünüz mü? Filhakika selâhiyete malik midir? ve bugün imzamız tahtında yeddine bir vesika vermek hususundaki reyiniz nedir. Bundan başka Baha Sait Beyin yaptığı 15 maddelik muahedenameyi gördünüz mü? Bizce bu muahedename mevaddında bir defa sahtekârlık vardır. Çünkü Türkiye hükûmeti mavakkatei ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi Hey'eti İcraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadeler mugayiri hakikattir. Muahedename mevaddı umumiyetle bugünden ifasını deruhde edemeyeceğimiz hususatı ihtiva eyliyor. Zatiâliniz bizzat İlyacef ile görüşüp selâhiyetini anladıktan sonra bugün için deruhde edebileceğimiz noktalarını ihtiva etmek üzere kısa bir ittifakname esası hazırlar ve onu şifre ile bize bildirirsiniz. Biz de bir taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair noktai nazarlarını istimzac ederiz. Ancak ondan sonra taahhüdatta bulunabiliriz. Ve taahhüdâtımızın Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi hey'eti icraiyesi gibi hey'etler tarafından teyidine ve bu suretle harice karşı vahdeti tammeye malik olmadığımızı izhar ve işaaya meydan vermeye de bittabi razı olmayız. Vasıf Bey ve rüfekasile Karakol mes'elesi hakkında pek ciddî olarak görüşmenizi rica ederim. Eğer bu arkadaşlar bizim evvelce Karakolun intişar etmemesi hakkında verdiğimiz kararını yaptığınız tebligatı nazarı itibara almamışlar ise bize karşı doğru hareket etmemiş olurlar. Ve fimabaad aynı tarzı harekete devamları takdirde kendilerine muamele ve irtibatı kat'etmek mecburiyetinde kalacağımızı kendilerine anlatınız. Halil ve Nuri Paşalara Erzurum üzerinden yeni talimat gönderilmiştir. İcab ederse delâleti âlinizle de göndeririz. Kafkasyaya bir murahhas göndermek lâzımsa Bekir Sami Beyin gitmesi lüzumunda musirrim. İşte Baha Sait Beyin maksada ve gösterilen itimada karşı ne yolda muamele ettiği meydandadır. Edip Bey ne maksatla ve ne vakit İtal-yaya gönderilmiştir. Miri mumaileyh için Vasıf Beyin talep ettiği vesika ve talimatı verebilmek için evvelâ bunun sıfat ve selâhiyeti ve sebebi seyahatini bilmek lâzımdır.

İ k i n c i S u r e t (Vasıf Bey biraderimize)

26/Şubat/1336 tarihli mektupları ve melfufatı buradaki rüfeka ile beraber kemâli ehemmiyetle okuduk. Mektubunuz iki mühim mutalâa hakkında izahat ve mutalâatı ihtiva ediyor. Melfufatta Türkiye ahval ve hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Hey'eti İcraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasyadaki murahhas Baha Sait Beyin bolşeviklerle yaptığı bir muahedename müsveddesi ile bunun mevaddı hakkında tadilât ve izahatı havi bir mutalâanamedir. Bolşeviklerle

irtibat ve evfak Anadolu vaziyeti âtiyesi başlı başına mühim ve umum milletin hayatına müteallik mesaidendir. Mektubu âhilerinin ve melfufatı muhteviyatında Türkiye hükümeti muvakkatei ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi hey'eti icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadelere tesadüf edilmiştir. Bir de muahedenin tarafımızdan tebyiz ve imzasından sonra Karakol tarafından da mühürlettirileceği zikrediliyor. Karakol Cemiyeti nizamnamesi tarafınızdan tanzim ve badettabı kıtaata gönderilmesini müteakip bunun tatbikatında mazarrat gördüğümüz ve kongreler mukarretatı ile tesbit edilen esasata mutabık olmadıktan başka vahdeti umumiye ve milliyemizi ihlâl edeceği mülâhazasile hiç bir tarafta tatbik edilmemesini tamim etmiştik. Ve zatiâlinizle Sivasta görüştüğümüzde bu cemiyeti izah ve Karakol nizamnamesinde mevzu bahis büyük erkânıharbiyeden maksat ne olduğu izah edilmişti. Zatiâliniz Anadoludaki teşebbüsattan malûmattar olmadığınız bir sırada böyle bir nizamname kaleme aldığınızı ve bu cemiyet teşekkül ve taazzuv ettiği takdirde büyük erkânıharbiyenin Hey'eti Temsiliye olacağını ifade buyurmuşsunuz. Biz bütün rüfekanın Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin esasatı dahilinde çalıştığı dahilî ve haricî tedabiri siyasiye ve icraiyeden millete karşı dünyaya karşı ve tarihe karşı hey'eti temsiliyenin mes'ul bulunduğu kanatindeyiz. Baha Sait Beyin kullandığı sıfat ve selâhiyetten haberdar olmadığımızdan ve İstanbulda harice karşı müstakil bir mevcudiyet izharından ve harekâtında müstakil olan bir hey'eti merkeziyenin vücudunu bilmediğimizden Baha Sait Beyin kabiliyeti icraiyesi muhtacı tetkik görülen taahhüdâtı üzerine Karakol Cemiyeti hey'eti merkeziyesile beraber vaz'ı imza etmekte mazur olduğumuz gibi arkadaşlarımızın bu tarzı hareketi de ezheri cihet menafii memlekete mugayir görürüz. Gerek zatiâlinizi ve gerek zatiâlinizle beraber çalışan arkadaşımızı hey'eti temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin İstanbul hey'eti merkeziyesi olarak tanımaktadır. Yoksa siyaseti dahiliye ve hariciyede ayrı ayrı komitenin itilâf etmiş şekline delâlet edecek her türlü muameleât ve tezahüratı kat'iyyen red ederiz. Eğer memleket ve milletin menafii âliyesi müşterek ve müttehit çalışmamızı iktiza ettiriyorsa müşarekei ef'alimizi ancak âmali milliye mutabakatı fiilen sabit olmuş bulunan esasatı malûme dairesinde cereyan edebilir. Ahval ve hâdisat şekli hazırım ve esasatı mesrudenin tadil ve tebdilini iktiza ettirirse yine bilcümle alâkadaranın malûmat ve mutalâatı inzımam etmek ve orduyu binnetice anarşiye duçar etmekten tevakkı edilerek olabilir. Binaenaleyh gerek bolşeviklerle irtibat ve ittifak meselesinde ve gerek tedabiri âtiyenin ittihazında Müdafai Hukuk İstanbul Hey'eti Merkeziyesile muhabere ve muamelede bulunduğumuzun teyid ve temin edildiği ve bu gibi mühim mukarretatın orada bulunan hey'eti temsiliye âzasından neticeî müzakeratına iktiran ettiğine dair izahata intizar ederiz. Bitti.

Hey'eti Temsiliye Namına

M. Kemâl

Baha Sait Beyin akılsızca cür'etine ve bunu gönderen ve vekâlet verenlerin idrâkine hayret! Ortada bir Hey'eti Temsiliye var, bütün ordular da buraya bağlanmıştır. İstanbulda Meclisi Meb'usanın açılacağı günün arifesinde (12 de Meclis açılıyor, 11 de Baha Sait Bakû'da muahede imzalıyor) bizi tarümar edecek bir taahhütname imzalanıyor. Asıl gari-bi bu metni 26/Şubat'ta Hey'eti Temsiliyeye göndererek tasdik ettirmek istiyorlar. 3/Mart'ta Hey'eti Temsiliye birinde bundan malûmat vermiş 5/Mart'ta da ben cevap vermişim. O zaman şimdi verilen tafsilât verilmemiştir. Bugünkü vaziyet bir rezalet olmuştur. Demek Azerbaycan iş-

lerini ve Ruslarla temas mes'elesini benim Halil Paşa, Doktor Fuat gibi zatlara uğraştığını görünce Baha Saidin mevkiî sarsıldı ve işi mecrayı tabiisine dökmek ve bu meyanda mevkiini sağlamlaştırmak için bana malûmat vererek müracaât ediyor. Bolşevikler de Baha Saidin Türkiyeyi temsil etmediğini anlamış olacaklar ki Hey'eti Temsiliye tarafından selâhiyettar hey'et istiyorlar. Atideki mutalâamı Hey'eti Temsiliyeye yazdım:

Erzurum: 18/4/1336

Ankarada Hey'eti Temsiliyeye

Gayet aceledir: C. 15/Nisan/1336.

1 — Baha Sait Beye lâzımgelen ihtarat ve vesayanın ifası yine Hey'eti Temsiliye tarafından yapılmalı ve mumaileyhin evza ve harekâtından Bakû hey'eti muhteremesinin tenvir ve haberdar buyurulması daha muvafık olacaktır.

2 — Asıl mühim ve müstacel olan maddeye gelince 13/Nisan/1336 tarihli muvafak arz ve teklifim vechile Hey'eti Murahhasanın sür'ati tâyin ve izamıdır. Fakat vakit o kadar gecikmiş ve vukuat o derece ilerlemiştir ki bu hey'etin intihap ve izamı herhalde birinci safhaya yetişemeyecektir. Halbuki âtiyi karipte Kafkasyada vukuatın infilâk edince millet namına selâhiyet ve milletin âmalî mesulesine muvafık hiç bir müzakere yapıp ihzar edilmemiş ve lâakal harekât noktai nazarından askerî bir plân bile gösterilmemiş olduğundan ağılebi ihtimalât Elviyei Sülûse dahilinde karşı karşıya gelecek ve bazı anlaşmazlıklar da vuku bulabilecektir. Bunun için hey'eti temsiliye ihzar edeceği hey'ete takaddüm etmek üzere ve yalnızca askerî noktai nazarından ehliyet ve kifayeti kolorduca mücerrep olan Trabzondaki Alay Kumandanı mümtaz binbaşı Ali Rıza Beyin refakatine bir zabıt ilâvesile hemen Bakûya göndermeyi muvafık görüyorum. Ondan sonra büyük hey'et, büyük ve umumî plânlar dairesinde müzakereye müsaraat eder. Görüşülecek ve tesbit edilecek mevaddı zeylen arz ediyorum. Bu babdaki karar ve mutalâalarının müsaraaten inba buyurulmasını istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 18/4/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Bakûya gönderilecek askerî hey'eti Murahhasaya verilecek talimat bervechiâtî olacaktır:

1 — Emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden bolşeviklerle tevhidî mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2 — Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistanın da tamamen bolşevik idaresini kabul etmesini ve bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkartmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye hükûmeti de emperyalist Ermeni hükûmeti üzerine harekâtı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükûmetine bolşevik esasatını ve âmalını tamamen kabul ettirmeyi ve

bu hükûmeti bolşevik zümrei düveliyesine idhal etmeyi taahhüt eyler. Binaenaleyh Azerbaycan üzerine Rus bolşevik harekâtı askeriyesi icrasına lüzum görmüyoruz.

3 — Türkiye kuvvetleri halen Ermeni hükûmetinin idaresi altında bulunan araziyi işgal ettikten sonra ekseriyeti kahiresi islâm olan mezkûr mıntakada kuvvetli teşkilâtı askeriye vücade getirecek ve usulü idareyi tanzim ve tesis eyleyecektir.

4 — Atiyen bolşevik esasat ve programına göre emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtın temini için Türkiye bolşevik hükûmetinden para, erzak, cephaneye hususunda azamî muavenet talep ve rica eyler.

5 — Bundan maada hususata ait müzakere ve mukavele hey'eti temsiliyece gönderilecek hey'eti murahhasa tarafından akdedilecektir. (1)

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

17/Nisan ajansı:

17/Nisan/1336

A j a n s

İstanbul işgaline müteallik İngiliz tecavüzatı meyanında Meclisi Mebusan dahi içinden cebren meb'uslar alınarak tevkif edilmek suretile İngiliz kuvvayı müsellehasının taarruzuna maruz kalındığı ve bunun üzerine artık İstanbulda devamı in'ikadına imkân kalmamış olan Meclisi Meb'usanın ictimaatı umumiyesini tehir etmiş olduğu ve meb'uslardan kurtulabilenlerin Ankarada ictima edecek olan meclisi fevkalâdeyi milliye iştirâk etmek üzere buraya gelmiş ve gelmekte buldukları malûmdur. İngiliz emir ve iradesile mevkii iktidara gelen Ferit Paşa hükûmeti ingilizvari hareketle evvelki gün İstanbuldaki Meclisi Meb'usanı fesh etmiştir. İstanbul muhafızları riyasetinde içerlerinde İngilizler de bulunan muhtelif kuvvei askeriye alarak Meclisi Meb'usana gıtmış ve orada tesadüf ettiği beş on meb'usa Meclisin ba iradei seniye mefsuh olduğu bilbeyan kendilerini dışarıya atmıştır. Zaten İngiliz tahakkümü ve tasallûtu tahakkuk ettikten sonra İstanbulda Meclis kalmamış idi. Mamafî öyle de olsa Ferit Paşa hükûmeti şu tarzı fesih ile İngilizler elinde ne kadar baziğe olduğunun yeni ve pek müstekreh bir delilini daha vermiş oluyor.

2 — Anzavurun takip ve istikbaline memur Bursa Kuvvayı Milliye efradı bugün Kırmastıya dahil olmuşlardır. Merkurumun tebaı olan eşkiya Karacabey ve Kırmestıyı yağma ederek kaçmışlardır. Ciddiyetle takip olunuyorlar.

3 — İstanbuldan emin vesaitle bildiriliyor. Pek büyük tazyik altında bulunuyoruz. Milleti nifak ve kitale sevk etmek için her türlü tebligata teşebbüsât yaptırıyorlar. Vatanperver İstanbul matbuatı ve alelûmum İstanbul tebligatı cebir elindedir. Milletin bu tazyikatı daima hatırdâ bulundurulması İstanbulda bulunan bütün vatanperverler ve bütün ricali âliye rica ediyorlar.

4 — Taymiste okunmuştur: İstanbulun işgali haberi Tunusda heyecanı mucib olarak ulema tarafından sokaklara beyannameler yazılmıştır. Darülfünun gençleri cemmi gafir halinde Fransız valisi ..... müracaatla hilâfeti islâmiye makarrının işgalini protesto etmişlerdir. Fransız valisi nümayışçilerden yedi murahhası nezdine kabul ederek Tunustaki galeyân efkânı teskin edebilmek üzere İstanbul işgalinin ahvali ahire iktizasile bir tedbiri muvakkatten olduğunu Fransa işe müdahale ederse bunun müslümanlığın selâmeti için bir teminat teşkil edeceğini söyledikten sonra Fransa ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki ebedî revabıttan bahseylemiştir.

(1) Cevab geciktiğinden 22 ve 23 ve 26 da tekid ettim. 27 de cevap aldım.

5 — Almanyada Fransız ve İngiliz zabıtlarına karşı taarruzların devam ettiğini Taymis gazetesi yazıyor... gazetesi Almanyadan bilhassa Fransa aleyhine hafi tertibat ve teşkilâta müstenit bir hareketi hasmane mevcut olduğunu kaydediyor.

6 — İstanbulda İngiliz tertibi mahsulü olarak kuvvei tenkiliye kumandanlığı unvanile yeni bir memuriyet ihdas edilmiş ve şimdilik kumandanlığa Ferit Paşa yârânından Yusuf Rasih isminde biri tâyin olunmuştur. Halkın oynanacak komediye uzaktan seyirci vaziyette bulunduğu bildiriliyor.

Anadolu Ajansı

Anzavurun harekâtı hakkındaki malûmat:

Ankara: 16/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Anzavurun vaziyeti hakkında 6. Fırka Kumandanı Kâzım Beyden alınan 12/Nisan/1336 tarihli malûmat hülâsası bervechiâtidir: Anzavur Kirmastı, Karacabey, Bandırma, Erdek, Gönen, Biga kasabalarına nüfuzunu sirayet ettirmiştir. Kendisine padişah tarafından paşalık rütbesi, Karesi mutasarrıflığı ve umum kuvvayı takibiye kumandanlığı verilmiştir. Anzavur Bigadaki kuvvetile Balye üzerine ve Gönen, Karacabeydeki kuvvetlerle de Balıkesir üzerine ilerlemek tasavvurundadır. 61. Fırka Balıkesirde tahaşşüdün ikmaline kadar Balıkesirin 20 kilometre şimalinde şarktan garbe doğru bir setir hattını tesis etmiştir. 61. Fırka 12/Nisanda Balıkesirde tecemmününü ikmâl edecek ve 12/Nisanda ileri hareketi başlayacaktır, Bursada toplanan kuvvetlerde 13/Nisanda harekete başlayacaktır.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Ankara: 16/4/1336

Hey'eti Temsiliyeden fetva hakkında gelen telgraf:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Ankara müftü ve ulemasının verdiği fetvayı şerife imza eshabı tarafından bugün müftülere tebliğ edildi. Vilâyet ve elviye müstakille ile kazalar müftü efendilerinin dahi vaz'ı imza etmek suretile iştirâklerinin temini münasip olur.

2 — Mintakai âlileri dahilindeki müftü efendilerin fetvaları asılları posta ile gönderilmekle beraber şimdiden telgrafla isimlerinin iş'arı mercudur.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Fetva! Tarihimizde bir silsilei fecayidir. Matbaanın icadından üç yüz sene sonra dahi memleketimize girmesi fev'ayı şerif (!) ile olmuştur. Bu sefer bu münasebetsizliği evvelâ İstanbul yaptı. 11/Nisanda İstanbul gazetelerinde (Fetvayı şerife sureti) hattı hümayun ve hükûmetin beyannameyi baykuşlar gibi sırada idiler. Bunlardan sonra Ankara fetvasını yazacağım. Millet esaret altına düşüyorken İstanbulun uleması, padişahı, hükûmeti ile Anadoludaki milletin düşünce ve arzuları ve bunları tarzı beyanları görülecektir.

F e t v a y ı Ş e r i f e S u r e t i

Sebeb-i nizam-ı âlem olan halifei islâm edamullahı taala hilâfete ilâyevmülkiyam hazretlerinin tahtı velâyetinde bulunan bilâdı islâmiye bazı eşhası şerire ittifak ve ittihad ve kendilerine rüesa intihab ederek tebaai sadıkai şahaneyi hiyel ve tezvirat ile iğfal ve idlâle ve bilâ emir âli ahaliden asker cem'ine kıyam edip zahirde askeri işe ve techiz bahanesile ve hakikatte cem'i mal sevdasile hilâfı şer'i şerif ve mugayiri emrû münif ve bu vechile ibadullahâ zulmü itiyad ve tecrime cesaret ve memaliki mahrusanın bazı kurra ve belâdına hücum ile tahrib ve hâk ile yeksan ve tebaai sadıkadan nice nüfusu masumeyi katil ve itîâf ve dimai' mahfufeyi sifki eraka ettikleri ve canibi emirülmümininden mensup bazı memurini ilmiye ve askeriye ve mülkiyeyi hodbehot azil ve kendi hempalarını nasb ve merkezi hilâfet ile memaliki mahrusanın muvasalat ve münakalat ve muhaberatını kat' ve tarafı devletten sadir olan evamirin icrasını men ve merkezî diğer memalikten tecrid ile şevketi hilâfeti kesir ve tevhini kasdederek makamı muallayı imamete ihanet etmekle itaatı imamdan huruc ve devleti âliyenin nizam ve intizamını ve bilâdın âsayişini ihlâl için neşir ara ciyf ve işaaı ekazip ile nasıl fitneye saiki ve saii bilfesad oldukları zahir ve mütehakkik olan rüesayı mezburun ile i'van ve ittıbaı bağiler olup dağımalara hakkında sadir olan emri âliden sonra hâlâ inad ve fesadlarında ısrar ederlerse mezburunın habasetlerinden tathiri bilâd ve şer ve mazarratlarından tahlisi ibad vacib olup fikatelû eelti nebi hatta ilâ emrullah nassı kerimi mucibince katil ve killeri meşru ve farz olur mu?

Beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olur.

Bu suretle memaliki mahrusai şahanede harb ve darbe kudretleri bulunan müslümanlar imamı âdil halifemiz sultan muhammet Vahidettin hazretlerinin etrafında toplanıp mukatele için vaki olan davet ve emrine icabet ve bigatı mezburun ile mukatele etmeleri vacib olur mu beyan buyurula.

Elcevap: Allahuteala a'lem olur.

Bu surette halifei müşarünilyh hazretleri tarafından bigatı mezburun ile mukatele için tâyin olunan askerle mukateleden imtiha ve firar eyleseler mürtokibi kepire ve Asem olup dünyada taziri şedide ve ukbadâ azabi elime müstahak olurlar mı, beyan buyurula.

Elcevap: Allahutaalâ a'lem olurlar.

Bu surette halifenin asakirinden olup da bigatı katledenler gazi ve bigat tarafından katil olunanlar şehit ve müsap olurlar mı beyan buyurula.

Elcevap: Allahutaalâ a'lem olurlar.

Bu surette bigat ile muharebe hakkında sadir olan emri sultaniye itaat etmeyen müslümanlar Asem ve taziri şer'iyeye müstahak olurlar mı, beyan buyurula.

Elcevap: Allahutaalâ a'lem olurlar.

Kütbetülfakir Dürri zade Elseyyit
Aptullah Afî Anhümâ

H a t t ı H ü m a y u n S u r e t i

Veziri mealismirim Ferit Paşa

Selefiniz Salih Paşanın vukuu istifası cihetile mesnedi sedaret derkâr olan eh-yet ve rüyetinize binaen uhdenize tevcih kılınmış ve meşihatı islâmiye dahi Dürri zade Abdullah Bey uhdesine ihale edilmiştir. Kanunu esasının 27. maddesi mucibince teşkil eylediğiniz hey'eti cedidei vükelâ tasdikimize iktiran etmiştir. Mütarekenin şiddetinden bed' ile bittedric noktai selâha takarrüb eden vaziyeti siyasiyemizi milliyet

namı altında ika edilen iğtişaat vahim bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar ittihazına çalışılan tedabiri muslihane faidesiz kalmıştır. Ahiren tebarüz eden vekayie göre bu hali isyanın devamı maazallah daha vahim ahvale masdar olabileceğinden iğtişaatı vakianın malûm olan mürettip ve müşevvikleri haklarında ahkâmı kanuniyenin icrası ve fakat muğfil olarak bu kıyama iştirâk etmiş olanların hakkında affı umumî ilânı ve bütün memaliki şahanemizde asayiş ve intizamın iade ve temini tedabirinin kemâli sür'at ve katiyetle ittihazı ve ikmâli ve bilûmum teba-yi sadıkamızın bu suretle de makamı hilâfet ve saltanata muhakkak olan merbutiyet tagayyür napezirinin teşyidi ve bu cümle ile beraber düveli muazzamayı müte-life ile sanimî revabıtı itminkârane tesisine ve menafii devlet ve milletin hak ve adalet esasına istinaden müdafaasına ihtimam olunarak şeraiti sulhiyenin kesbi itidal etmesine ve sulhün bir an evvel akdine sarfı mukaderet edilmesi ve o zamana kadar her türlü tedabiri maliye ve iktisadiyeye tevssül edilerek müzayakâi âmmenin mehmaemken tehvini katiyyen matlubumuzdur. Cenabı Hak tevfikatı ilâhiyesine mazhar buyursun. 15/Recep/1338 5/Nisan/1336

H ü k ü m e t i n B e y a n n a m e s i

Devleti Osmaniye bugün misli görülmemiş bir muhatara içindedir. En hakiki mânasile vatan tehlikededir. Millet bilmeyerek, istemeyerek sürüklendiği o dehşetli muharebede malen, ve canen en büyük fedakârlıklara katlandığı halde nihayet kat'iyen mağlûp olmaktan kurtulamamış ve o zamanki hükûmet tarafından akdolunan mütareke ile galip devletlere arzı teslimiyet edilmiş idi. Artık bu elemli neticeden ibret alarak bundan sonra olsun akla ve hale uygun bir selâmet yolu tutulmalı idi. Fakat bu hakikat de lâyiki vechile anlaşılamadı. Bir takım kesanın yalnız hırs ve menfaat sevkile teşkilâtı milliye unvanı altında meydana çıkardıkları fitne ve fesad bir taraftan vaziyeti siyasiyemizi son derece tehlikeli bir hale getirdi, diğer taraftan da muharebede uğradığımız zayıttan ve hususile harb senelerinde yapılan türlü türlü suiistimalât ve cinayattan dolayı derin bir surette mecrub olan vatani mukad-desimize yeniden yeniye yaralar açdı. Bir takım çirkin hâdiselerde Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinde aleyhimize şiddetli bir fikir ve cereyan peyda ve şerati sulhiyenin bir kat daha şiddetlendirilmesi muhatarasını tevliit etti. Nihayet yine bu ahval tesiratile düveli muazzama mütareke ahkâmını İstanbulu muvakkaten işgali askerî altına almak suretile tatbik ettiler. Buna karşı erbabı isyanın payitaht ile Anadolu arasındaki muharebe ve müvaredeyi kat'a teşebbüs etmeleri ise en büyük bir hiyaneti vataniyedir. Bu halde teşkilâtı milliye denilen harekâtı bağıyane hem Anadoluyu korkunç bir istilâya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayır-mak felâketini hazırlıyor. Bugün milleti osmaniyenin en büyük düşmanları yalancı milliyet davasile şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir âkibeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir silsilei cinayattır. Kanunu esasiyi ve kavanini devleti ayaklar altına alarak ahalden cebren para top-lamak, zecren asker almak, para vermeyenlere ve böyle fena bir maksatla askerliği kabul etmeyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hattâ kasabaları urmak gibi kabahatler mütevaliyen ika olunmaktadır. Halbuki bu ef'alia emri ilâhiye münafi ve şer'i şerif nazarında da merdud olduğu sureti merbut fetvai şerife ile de müeyyettir. Vatani Osmaninin duçar olduğu türlü türlü musibetlerin tamiri ve nüfus ve kuvvet itibarile uğradığımız zayıttan telâfisi vücubundan dolayı hükûmeti hazıra indinde bugün her ferdin hayatı ve sayii her zamandan ziyade kıy-mettardır. Bu cihetle hükûmet vasıl olmak istediği maksadı hayır ve selâha kan-dökmeden vusulü her vechile tercih etmekle beraber devletin ve milletin hakikaten tehlike içinde bulunan hayatını ve selâmetini kurtarmak için yola gelmeyenleri şer'i

şerif ve kanunu münif mucibince ve hattı hümayun ile tebliğ olunan iradei seniyei hazreti hilâfetpenahiye imtisalen tedip etmekten tereddüt etmeyecektir. Binaenaleyh evvelâ harekâtı isyanienin mürettip ve müşevviki olanların iğfalât ve tehdidatına kapılarak ve yaptıklarının neticesi ne kadar vahim olacağını düşünmeyerek onlara iştirâk edenlerden bir hafta zarfında izharı nedamet ve şevketlû padişahımız efendimiz hazretlerine arzı sedakat edenlerin affı âliye mazhar olacakları, saniyen mürettip ve müşevviklerin ve onlarla beraber harekette inad edecek olan âsilerin şer'an ve kanunen tedip edileceği ve memlektin herhangi cihetinde olursa olsun gerek ahali islâmiye tarafından sunufu sairei ahaliye gerek sekenei müslime tarafından ahali müslimeye karşı böyle bir hal vukuunda mütecasirlerinin ve o hususta müsamaha veya müşareketi görülenlerin şahsen ve şediden duğarı mücazat olacakları ilân olunur.

Ankaranın fetvaları: (Anadolu gazeteleri neşretti.)

F e t v a y ı Ş e r i f e S u r e t l e r i

Sebeb-i nizam-ı âlem olan hilâfeti müslimin idamullahı hilâfete ve şevkete ilâ-yevmüdin hazretlerinin makamı hilâfet ve makarrı saltanatı olan İstanbul emirül-mümininin hilâfı marazisi olarak adâ müslimin olan düveli muhasama tarafından fiilen işgal edilerek asâkiri islâmiye eslâhasından tecrid ve bazıları bigayrı hak katil ve makarrı hilâfetin muhafazasını kâfil bilcümle istihkâmat ve kıla' ve vesaiti harbiye saire zabıt ve muamelâtı resmîyeyi tedviye ve cuyuşu müslimini techize memur olan Babiâli ve Harbiye Nezaretine vaziyed edilerek halifeyi menafii hakikiyei milletî zamin tedabir ittihazından fiilen men ve idarei örfiye ilân ve divanharbler teşkil ile İngiliz kavaninine tatbikan muhakeme ve tecziye etmek suretile halifenin hakkı kazasına müdahale ve kezalik hilâfı marazii hilâfetpenahi olarak eczayı memaliki Osmaniyeden İzmir ve Adana ve Maraş ve Antep ve Urfa havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek tebaayı gayrı müslime ile biliştirâk islâmları katliam ve malları nehbi garet ve mubadderatına tecavüz ve mukaddesatı müslimini tahkir eder olduklarında bervechî meşruh maruzu hakaret ve esaret olan halifei müsliminin istihlâsı hususunda kudreti mümkünelerini sarfetmek bilûmum müslimine farz olur mu?

Elcevap: A'lemi allahutaala olur. (Velcihadı farzı ayn en hüculaduv ve tahrü-cülmerat velabdu bizizni zevcüha ve seyde (Keza filkünze filbezaziye) imeratün müslimetün ve beytelmeşrik vecbi ala ehlülmağrib tahlisuha minelsiraten Keza filbahrülraik).

2 — Bu surette hukuku meşruasını hilâfetin kudreti mağzubesini istirdad ve bil-fiil maruzu tecavüz olan memaliki mezbureyi düşmandan tathir için mücadele ve mücâhede eden cumhuru müslimin şer'an bağı olurlar mı?

Elcevap: A'lemi Allahutaala olmazlar. (Elbegati kavmi müslimun harcuva an tatin elimamülhak bigayrıhak (Keza fimecmuaulenher)

3 — Bu surette vechi muharrer üzere hukuku mağzubei hilâfeti istirdad için düşmanlara karşı açılan mücâhede vefat edenler şehit ve berhayat olanlar gazi olurlar mı?

Elcevap: A'lem Allahutaalâ olurlar. (Elşehit min katle ehlülharb velbağı ve kı-tauttarik o vecdi fimariketi ve beydiye eser ve katle müslim zulmen lemye ceh bi-katle deyyite ve keza eza katle zemi ve lemtecep bikatli deyyite (Keza filzeyli)

4 — Bu surette mücâhede ve vazifei diniyesini ifa eden cumhuru müslimine karşı düşman tarafından bililtizam müslimin beyninde ikâ katlederek istimali silâh eden müslimin şer'an ekberi kebairi mürtekip ve saibilfesad olurlar mı?

Elcevab: A'lem Allahutaalâ olurlar. (Kalullahı taala ve ülfetne eşeddü minelkatı elayetulfetne yesruu ileyha chlülfesad (Keza fethalkadir).

5 — Bu surette düveli muhasamanın ikrah ve iğfali ile vakıa ve hakikate gayrı muvafık olarak sadir olan fetvalar cumhuru müslimin için şer'an muta' ve mamülü aleyha olurlar mı?

Elcevab: A'lem Allahutaala olmaz. (Elikrahu yademülzarzi (Keza fievvelülceyh)

Müftü Ankara

Mehmet Rifat

İstanbul fetvalarla Anadolu'ya karşı cihad ilânında Ankara da aynı silâhla mukabele ediyordu. Mühim olan nokta makamı hilâfet ve saltanatın muhafazasını Anadolu'nun ulemasını da işhad ederek millete karşı Hey'eti Temsiliye ve açılmak üzere bulunan Meclisi Millî deruhde ediyordu. 13/Nisan tarihli şifre ile bolşeviklerle olacak münasebetlerde bu hususlardan ben de bahsetmiştim. Demek ki Hey'eti Temsiliye de aynı zamanda aynı zarureti görüyor. Ve hattâ bunu şuhudu muteberesile ilân ediyordu. Âlemi medeniyete karşı pek garip gelecek olan bu ilân millî birlik için bir samimiyet bağı olursa nef'i mahzuruna galip olacağından münakaşası kısa ve aleyhimize olmaz fakat Ankara esmayı üzerine sıcratırsa pek çirkin bir şey olacaktır. Tarihin tenkidi de tabii pek acı olacaktır. (1). Hey'eti Temsiliyenin bunu şarkın gayrı müdrik bin bir köşesine kadar imzalatması arzusu eseri zaafımız olacaktır. Hususile imzalamayanlara ne yapabileceğiz? Ben arzuları vechile tamim etmekle beraber Erzurum ulemasını müftü nezdine toplatıp onları ikna ile Erzurum müftüsüne tasdik ettirerek bütün şark namına diye Hey'eti Temsiliyeye gönderdim. Hey'eti Temsiliyeye hazinesi hümayunu hatırlattım. Harbi Umuminin ikinci senesinde Çanakkale Boğazı zorlanırken - benim erkân'harbivei umumiye istihbarat şubesi müdürü iken yaptığım teklif üzerine - Konyaya nakil olunmuştur. Hey'eti Temsiliye tahkikatında hazinenin kâm'len İstanbul'a iade edilmiş olduğunu bildirdi. Bugünkü şerait altında bu kıymetli hazinemiz tabii İstanbul'dan alınamayacaktır. Pek yazık.

18/Nisan sabahı Batum istikametinden İngilizlerin iki dritnavtile bir kruvazörünün Trabzon limanına geldiği ve evvelce mevcut torpitonun da limanda bulunduğunu 3. Fırka bildirdi. 3,30 sonra da gelen bir şifrede:

“Trabzona gelen İngiliz harb gemileri kumandanının valiyi zırhlıya davet ederek bervechiâti teklifatta bulunduğu bildiriliyordu:

a) Boztepede bulunan iki büyük topun taraflarından tahrib edileceği.

b) Yarın 19Nisan/1336 öğleden evvel İngiliz efradının şehir dahiline çıkarak resmi geçit yapacakları.

(1) Garbin bir çok yerleri Ankara hükûmeti teessüs ettikten sonra fetva falan dinlemeyerek kıyاملar yaptılar. Şarkta Kürdistan dahil olduğu halde Ankara hükûmetine karşı sonuna kadar itaat devam etmiştir.

c) 18/Nisan/1336 da Trabzona zabıt ve silâhsız İngiliz efradı çıkararak şehri gezeceği.

d) Rus evmali metrûkesinin verilmediğinden dolayı Ruslar tarafından şikâyet edildiğini söylemiştir. İngiliz kumandanı asayişin devam ve mükemmeliyetinden dolayı Vali Beye teşekkür etmiş, Mustafa Kemâl Paşanın da itidale geldiğini söylemiş, Vali Bey de Mustafa Kemâl Paşanın zaten itidal üzere hareket ettiğini cevaben bildirmiştir. Vali Beye velev resmigeçit için bile olsa İngiliz efradının karaya çıkmasının muvafık olmayacağını ve kıtaatı mevzilerine çekeceğimin, iadei ziyarete gidecek vali bey tarafından anlatılması temin edilmiştir. Boztepedeki 24 lük iki top sırf namludan ibarettir. Bir işe yaramaz. Bu gece sabaha karşı kıtaatı mevzie çekecek ve İngilizlerin anı bir faaliyetlerine karşı tedabiri lâzime ittihaz edilecektir. Bu hususa ait emri samileri maruzdur.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

3. Fırka Kumandanlığına cevaben verdiğim emirde:

“İttihaz edilen tertibatın pek muvafık olduğu ve memleketin hiç bir nümayiş ihtiyac ve tahammülü olmadığından bahisle ahaliden kalabalık hey'etlerle müracaat edilerek aksi takdirde ordu ve milletin zuhur edecek vekayiden mes'ul olmadığına kat'i bir lisan ile iblâgını ve bütün teşebbüsât hılâfına olarak İngilizler müsellâh kuvvet çıkarırlarsa Fırkanın verilmiş olan talimat mucibince harekette bulunmasını” bildirdim. Bu talimat kıtaatın şehre hâkim sırtlarda müdafaa tertibatıdır. “Yunanlılara karşı sahilde ihraca mukabele olunacak. Fakat İngilizlere nümayiş yapmaları muhtemel olduğundan bir harbe ve şehrin harabiyetine sebep olmamak için dahile ilerlemek isterlerse mâni olacaktır.”

Şehre çıkan efrad hakkında şu malûmat geldi:

“Şehre çıkan gayrı müsellâh İngiliz efradının bilâistisna şehir halkı üzerinde pek fena bir tesir bıraktığı bildiriliyordu... Şehirde dolaşan neferlerin bir çoğu sarhoş olmuşlar, açık buldukları dükkânlardan eşya aşırıya kalkmışlar, bir çocuğun elindeki kamayı almak isteyen dört İngiliz neferi çocuğun savletle mukabelesi karşısında rezil olup kaçmış. İki islâm kadınının peçesini açmak için vaki teşebbüsleri men edilmiş velhasıl İngiliz medeniyetinin (!) en celi misallerini göseteren bu harekât, halkın ruhunda emniyetle memzuc kin ve gayrı uyandırmış, Trabzonun tecrübesiz halk ve muhiti, pek kıymettar ve müsait bir intibah vesilesine mazhar olmuştu. Bu münasebetle bir çok zevat Müdafaa-i milliyede toplanarak İngilizlerin tekrar şehre çıkmaları halinde kıyam ile silâhla mukabeleye karar verilmiş, vilâyet makamına ve fırkaya da tebliğ edilen bu karardan Fransız mümessiline de malûmat ita olunarak aksi halden hükûmetin mes'ul edilemeyeceğinin İngilizlere de anlatılması rica edilmişti. Bu feveranı hissiyata civar köyler de iştirâk etmiş, bir çok silâhlı halk Fırka karargâhına müracaatla verilecek emirlere muntazır bulduklarını bildirmişlerdi.”

Trabzon ahalisinin gösterdikleri asarı azim ve metanetten dolayı Trabzon Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziyesine teşekkür yazıldı.

3. Fırkadan alınan 18/tarihli diğer bir şifrede bildiriliyor:

“Vali beye iadei ziyarete gelen General Milenin erkânı harbiyesine memur bir erkânıharb zabiti nezdime de geldi. İngiliz, Türklerin her tarafta pek çok azgın düş-

manları olduğunu ve bunların Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesini tağlit edecek kıtaatta bulduklarını söyledi. Ve fırkadan sureti umumiyede Şarkî Anadoludaki vaziyeti askeriyenin hali hazırına dair malûmat verilmesini rica etti. Bu vaziyeti zaten kendilerinin bildiği cevabı verildi. Bâdehu Rumlara ve Ermenilere veya düveli müttefikaya karşı seferberlik ilân edildiğine dair olan şayiâtın sıhhatini sordu. Seferberlik filân olmadığını ve kimseye karşı da bir fikri tecavüz beslenmediği cevaben söylendi. Fırkadan Harbiye Nezaretile mi, Erzurumla mı muhabere yaptığı sualine de fırka bittabi kolordusu bulunan Erzurumla muhabere yapmaktadır cevabı verildi. 19/Nisan/1336 da gemi taifelerinin müsellâhan dışarıya çıkmak için Valiye yapılan tekliften bahsederek müsellâh İngiliz askerinin karaya ayak bastığı andan itibaren şehirdeki askeri gececeğimden mes'uliyet kabul edilemeyeceğini ve şehir dahilinde bir vak'a ihdasını arzu eden Türk düşmanlarının İngiliz askerlerine bomba vesaire atarak bir vak'anın tahaddüs eylemesi ihtimâlini de anlattım. Şehri işgal için katiyen bir maksadları olmadığını ve fakat serd edilen mahzurları Amirala bildireceğini söyledi ve gitti. Gemiden çıkan İngiliz efradının bir çoğu şehir dahilinde islâm ve Rumlardan satın aldıkları şeylere para vermeden bedava yemiş, içmiş ve gitmişlerdir. Herhalde bu gemilerin sırf nümayiş yapmak maksadile geldikleri anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Giresun ve Samsuna uğrayacaklarını söylediler."

19/4/1336 da 3. Fırkadan alınan rapor hülâsasıdır: «Bu sabah saat 8 evvelde sefaini harbiyeden birinci posta olarak 274 silâhlı, 42 silâhsız, 2 borazan neferile 39 zabıt ve 12 mitralyöz, beş sedye, saat 9,20 evvelde ikinci posta olarak 184 silâhlı, 50 silâhsız, 7 borazan, 17 zabıt, 5 mitralyöz, 8 sandık cephaneye Değirmendere iskelesine çıkmış, bu kuvvetler Boztepeye giderek orada kamasız, kundaksız ve gayrı kabili istifade bulunan Ruslardan metrük 24 santimetrelilik topları (2 adet) tahrip saat 2 sonrada bilâhâdise gemilere avdet etmişler ve şehir dahilinde dolaşmak, resmigeçit yapmak gibi nümayişlerde bulunmamışlardır.» Hey'eti Temsiliyeye ve 3. Kolorduya vak'a bildirilerek filonun Giresun ve Samsunda dahi bu gibi nümayiş yapmaları ihtimâli ve Trabzondaki tedabir bildirildi. Kıtaatta bilhassa 310 ve 311 lilerden firar vukuatı ziyadeleşiyordu. Trabzona İngiliz filosunun nümayışı daha ziyade tesir yapabilecekti. Bunun için maneviyatı beslemek üzere istiklâl harbinin tasavvur ettiğim çerçevesini şöylece kıtaata tamim ettim:

Erzurum: 18/4/1336

T a m i m

İçlerinde islâm orduları dahi bulunan bolşevik orduları Kafkas dağlarını cenuba sarkmaya ve buzların çözülmesi üzerine Volga nehrinde bulunan filolarını da Bahri Hazere indirmeye başlamışlardır. Yakında bu ordularla irtibat hasıl olacak ve Ermenistanın ortadan kalkması suretile Kafkasyadaki islâmlar necat ve hürriyet bulacak ve milyonlarla islâm yekdiğerile elele verecek ve bir gayei mukaddes etrafında müttehiden çalışacaklardır. Bu vaziyetin tahaddüsü şarkta sükûn ve emniyetin tahassülünden sonra pek kuvvetli islâm orduları şüphesiz garbe dönecek, İzmir, Adana vesair bu gibi işgal altında bulunan islâm memleketlerini ve makarrı hilâfet ve saltanat olan İstanbulu Düşmanlarımız sulhen tabliye etmedikleri takdirde inayeti Hakla düşmanlardan tathir ve ahali islâmiyeyi İngiliz ve Fransızların esaret ve tahakkümü altında bulandırmaktan tahlis edecektir. Binaenaleyh ahval ve va-

ziyeti umumiye tamamen lehimize cereyan etmekte, âlemi islâm için şerefli ve mes'ut âtiler yaklaşmaktadır. Nihayet üç dört aya kadar bu işler hal edilmiş ve tazyik altında bulunan islâmlar da halâs bulmuş olacaktır. İşbu şerefli vaziyetin hususile 310 ve 311 tevellütlülerin terhisî, diğerlerinin de mazereti olanlara izin verilmesi mümkün olacaktır. Ahval ve vaziyetin bu tarzda ve fakat şifahen efrada kadar anlatılması hasad zamanı izinli gitmek isteyenlerin şimdiden memleketleri gösterilmek üzere tevellüdüne nazaran miktarlarının iş'arı ve bu izin keyfiyetinin dağdağaya meydan verilmeyecek vechile istifsarı.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

18 de gelen iki ajans zirdedir. Meclisi Millinin 21/Nisan çarşamba günü açılacağını ilân ediyorlar.

18/4/1336

A j a n s

İngiliz menabii ve hususile nim resmi Royter Ajansı İstanbuldan alınmış mev-suk malûmatta bilhassa Hindistana bir takım mukni haberler sevk ve neşir etmeye başlamıştır. Bu haberlerden birinde İngilterenin ancak hilâfeti islâmiyeyi takviye maksadile İstanbulda tedabiri hayırhahane almış olduğundan bahis etmekte ve diğ-erinde ise zâtı şahanenin makamı hilâfet ve saltanatının şimdi her zamandan ziyade istiklâlê sahip olduğu ileriye sürülmektedir. Zâtı şahanenin güya yalnız Osmanlı-ların değil bütün müslümanların İngiltereye karşı müteşekkik olmalarını hususile Hintli müslümanların İngiltere idaresi altında itaatli ve kuvvetli bir sulh ve sükûn âmili vazifesini görmeleri lâzım geldiğini beyan buyurmuşlar imiş. Royter Ajansının Hindistana verdiği malûmata nazaran İngiltere İstanbuldan ve memaliki Osmaniye-de hilâfet ve saltanatın parçalanmasını isteyen bir takım rum ve ermenileri tevkif etmiş tehcir vesaire gibi vesilelerle başkaları tarafından hapsedtirilmiş olan müs-lümanları da tahliye ettirmiş imiş. Burada payitahtımızı işgal ve hilâfet ve saltanatın mukaddes hakkı istiklâlini payümal etmekte olan İngilterenin Hindistana hakayiki ahvali tamamen berakis etmek suretile verdirmeye başladığı bu uydurma haberlerle Hindistanı aldatmak ve uyutmak istediği zahirdir. İngiltere tabii İstanbulda hiç bir rum veya ermeni tevkif etmemiş, hiç bir müslümanı tahliye etmek şöyle dursun mil-letin kısmı münevverini teşkil eden efradı milletten her gün yüzlerce tevkif derek kim bilir nerelere sevk eylemekte bulunmuştur. Mamafih İngilterenin korkacağı ka-dar uyanmış olan Hindistanın bu yalanlara kanmayacağı muhakkaktır. Fazla ola-rak âlemi islâmdaki ihvanı dinimizin vesaiti adide ile hakayiki ahvalden haberdar edilmesi esbabı istikmâl edilmiş bulunuyor.

2 — Meclisi âlii milletin şehri halin yirmi birinci çarşamba günü Ankarada dairei mahsusasında küşat edilmesi mukarrerdir.

3 — Mersin havalisinde Feritli kariyesine gelen Fransızları mecburu ricat eden ahali mahalliye Mersin etrafına kadar ilerlediği sırada muteberandan memleketten şehir harıcindeki bahçelerinde tesadüf olunanlar huzur ve kemâli selâmetle şehre av-delerinin temin olunmasından pek müteşekkik kalmışlar ezcümle bunlardan ermeni katolik milletinden ve Fransız tabaasından Mülivasla ve bütün efradı ailesile be-raber şehre girerken umum muvacehesinde Yaşasın müslümanlar ve islâm adaleti di-ye bağırıştır.

4 — Konyada rehine olarak tahtı nezarete iken maiyetindeki beş neferle beraber her nasılsa firar edebilmiş olan İngiliz zabiti ile maiyeti Beyşehir kurbünde derdest

edilmişlerdir. Tahtelhız Konyaya gönderiliyor. Ve Nisan iptidasında Ayıntaba giden bir tabur miktarı Fransız askerinin ahali mahalliyenin mümanatı üzerine bir top ve dört makinalı tüfek terk ederek mağlûben ric'at ettiği bildiriliyor.

5 — Bursa valisi Keşfi Bey emri idarede tahakkuk eden aciz ve zaafı sebebi ile valilikten infisal etmiş ve umuru vilâyet mahalli askerî kumandanı Miralay Bekir Sami Bey tarafından idare olunmuştur.

6 — Konya Ereğlisinde Milyadis şahsın hanesinde yüz kat İngiliz elbisesi ve bazı malzemei askeriye bulunduğu haber alınarak basılmış eşya ve eslâha bulunarak müsadere edilmiştir. Tahtı tevkife alınan Milyadis mahfuzen Niğdeye celb edilmiştir.

7 — İrlanda mes'elesi clanca şiddetle devam ediyor. İrlandayı İngiltereden ayırmak isteyen erbabı ihtilâl gerek kacakollarda ve gerek sokaklarda polislere taarruz ile onları sık sık katletmektedirler. Postalar vuruluyor. Hükûmet İrlandanın kıtayı diğer taraftan ayırarak ve burasını İngiltereye merbut bırakarak diğer tarafta muhtariyet vermek esasına bir lâyihai kanuniye hazırlamışlar yine de kolayca sabık başvekil Eskûnun şiddetli hücumlarına uğramakta İrlanda bankalarının ihtilâlcilerle münasebette bulunduğunu zanneden İngiliz mütemadiyen adamlarını istintak etmekte ve devairde mütemadiyen taharriyat icra eylemektedirler. Taymis gazetesi İngilizlerin İrlandadan pek ziyade korktuklarını ihsas ediyor.

Anadolu Ajansı

A j a n s

18/4/1336

1 — Şehri halin yirmi birinci Çarşamba günü Ankarada in'ikad edecek olan Meclisi Âlii Millî âzâlığına intihab olunarak Ankaraya muvasalat etmiş olanların önümüzdeki pazar günü vakti zevale kadar isimlerini Darülmuallimin Müdüriyetine kaydettirmeleri ve yolda bulunanların da hareketlerini tesri eylemeleri ilân olunur.

2 — Makedonya ve Arnavutlukdaki harekâtı ihtilâliye üzerine Atınada büyük bir meclisi harb teşkil edilerek o taraflara asker sevki için müzakerat cereyan ettiği Atınadan aıman malûmata atfen bildiriliyor. Asıl mes'ele askerın nerelerden alınacağı cihetidir.

3 — İtalyan Başvekilı Nitink Türkiyeye bir nefer bile sevk etmek niyetinde olmadığı bildirilmesi üzerine bütün sosyalist gazeteleri bu mes'eledeki tarzı hareketten bahsediyorlar.

4 — Kilikyadaki Fransız kuvvetleri ahali kuvvetleri tarafından her yerde mümanatı musirreye uğraması ve Suriye ahvalinin de müşkilât ve takibatı o havalı kumandanlığını büyük ümitsizliğe düşürdüğü bildiriliyor.

5 — Anadolu dahilinden malûmat alamayan İstanbuldaki kuvvayı itilâfiyenin torpitolarile Marmara sahillerinde dolaşarak ahali gayrı müslim bazı mevkilere uğrayarak istihsali malûmata çalıştıkları anlaşılıyor.

6 — Ahiren Samsuna gelen Fransız torpitosu kumandanı dairei hükûmeti ziyaret ederek gerek orada gördüğü ve gerek Anadolunun havalii sairesinde asayişin istikrarından haberdar olduğunu takdir tebrik derecede olduğunu beyan etmiştir.

7 — Almanya İtilâf Devletlerinin âmal ve metalibine mugayir yeni bir hükûmet teşkiline kıyam etmiş olan cenerallerden Logboc ve ..... tevkif edildikleri ve Lüden-dorf tevkif müzekkeresi sadir olduğu haberlerini Berlin tezkib ediyor.

8 — Ereğliye gelen bir vapurun kaptanile yolcuların ifadesine atfen verilmiş olan Âyandan Müşir Fuat Paşanın intiharı ve Venizelosun İtalyada katli haberleri tarafımızdan yapılan tahkikatı mahsusa neticesinde doğru çıkmamıştır.

9 — Yunanlıların gösterdikleri her türlü isticale rağmen Trakya mes'elesinin hal-

li henüz yakın bulunmadığı ve Narlı Köyüne gönderilmiş olan Yunan askerlerinin İskeçeye iade kılındıklarını Bulgar gazeteleri yazıyor.

10 — Fransanın şark orduları kumandanı Frans Despere altı nisanda Parise müteveccihen Edirnedan geçmiş ve orada bir müddet tevakkuf ederek kolordu kumandanı ve Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti erkânını davet ederek görüşmüştür.

11 — Cephelerimizde vaziyet iyidir. Anzavur çetesi muvaffakiyetle takip olunuyor.

Anadolu Ajansı

19/Nisanda Meclisi Milliye tâyin olunan Erzurum ve Elviyei Sülüse meb'usları merasimi mahsusa ile Erzurumdan Ankaraya hareket ettiler. İngilizlerin Trabzondaki nümayişlerine Erzurumdan fiili cevap veriyorduk. Yarın için de mutantan bir ağaç bayramı yapacağız. Oltu Milis kuvveti 1600 piyade, 4 makinalıtüfek ve 2 toptan mürekkep oldukça muntazam bir müfreze halinde Dokuzuncu Fırkadan bir tabur çekirdek olmak üzere Fırka Kumandanı Halit Bey tarafından tensiki tamam oldu. Hey'eti Temsiliyeye 19 da bildirdim. Bugün Hey'eti Temsiliyeden Garp vaziyeti hakkında mühim şifre geldi. Düzce muntakasında Kuvvayı Milliyeeye karşı isyanın başladığı bildiriliyordu. 22 de gelen diğer bir şifrede de Çorum muntakasında dahi bazı müfsitlerin tahrikâtı bildiriliyordu. Meclisi Millinin açılacağı bir günde haricî düşmanlar kendi hareketlerinden başka dahilde de müessir oluyorlardı. Bu yeni gâileler İstanbuldaki Meclisi Meb'usanın basılması ve fesh edilmesinden sonra oluyor. Acaba doğrudan doğruya Anadolu'da meclis toplamaya kalkışsa idik ne olacaktı?

Ankara: 18/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Anzavur aleyhine dünden itibaren ciddi harekât başladı. 61. Fırka Susurluk şimalinde Anzavur kuvvetleriyle müsademeye başlamıştır. Anzavur kuvvayı ihtiyatıyesi Kirmastıdadır. Bursa cihetinden de Kirmastı'ya doğru Bekir Sami Bey fırkasından kuvvet gönderiliyor.

2 — Üç gün mukaddem Düzcede yeni bir hâdise baş gösterdi. Çerkes rüesası ahaliyi kıyan ettirerek memurini hükûmeti ve zabitanı hapis ettiler. Orada müfrezemizin silâhlarını ve üç makinalı tüfeğimizi aldılar. Bir zabitemiz şehit, bir neferle ahalden dört kişi mecruh vardır. Bolu mutasarrıfı ile Düzce, Darende arasında rüesayı ussat ile görüştü. İstanbula bir hey'et göndererek zatı şahanenin kuvvayı milliyeye taraftar olup olmadıklarını anlamak ve alacakları ceveba göre kat'i hareket etmek istediklerini söylemişler, Zonguldak havalisinde bulunan 32. Piyade Alayı Boluya gelebilecektir. Geyve cihetinden de bir müfreze Adapazarı cihetine sevk ediliyor. İngilizlerin ve İstanbulun kuvveti hilâfeti kullanarak bol para sarfederek harbi dahilî teşebbüsüne kemâli ciddiyetle sarıldıkları anlaşılmaktadır. Peyderpey arzı malûmat edilecektir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Düşmanlarımızın memleketimizde harbi dahilî ihdası teşebbüsü muvaffak olmak üzeredir. Aznavur, Düzce hâdisatı İstanbulun ve İngilizlerin pek ciddî ve şümullü bir tarzda bu işe sarıldıklarını göstermekte ve İzmit ve Adapazarı cihetlerinde de el altından mühim teşebbüsatta buldukları anlaşılmaktadır. İstanbulla civar Türk ve Çerkes menatıki teşvik ve iğfalata pek müsaittir. Bu cereyanın önüne geçilemezse bu fenalığın Sivas Çerkes mintakasına sirayeti de düşünölmek lâzım gelir. İngilizler makamı hilâfet kuvvetini de pek müessir bir şekilde kullanmakta nakden külliyetli fedakârlıklar ihtiyar eylemektedir. Harbi dahilide birinci şartı muvaffakiyet sür'at ile emin muvaffakiyeti taarruziyedir. Kıtata muvazzafanın halihazırını malesef itmanan bahş bir şekil arz etmiyor. Alelûmum yerlerinden oynatılan kıtaat efradından ziyade firar görülüyor. Binaenaleyh: İnzibatına ve azim ve imanına tamamen itimad edilebilecek ve her hangi bir yerde patlayacak bir kıyama anında tepelebilmek üzere kavi bir yumruk gibi güvenilebilecek seyyar ihtiyatlara ihtiyac görölmektedir. Bu maksadı temin etmek ve millî ihtiyat kıtasını teşkil etmek üzere emri-âlinizdeki fırkalardan intihab edilecek beş yüz ilâ bin mevcutlu güzide bir kıt'anın veyahut kıtaatin insicmı bozulmadan ayrıca gönüllü olarak bu tarzda teşkil edilecek bir müfrezenin Ankaraya izamını lüzumlu görmekteyiz. Bu müfreme efradına nakden fedakârlıklar yapmayı kabul edeceğiz. Bu babda mutalâai âlilerini ve ne suretle tertibat ve fedakârlık ittihazı münasip düşünöldüğünün iş'arını rica ederiz.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Meclisin açılmasına tekaddüm eden bu günlerde pek mühim vaziyetler doğuruyordu. Şarktan garbe gidecek ve orada içine düşeceği bir fesad çalkantısından akidesini bozmayacak beş yüz kişi bulmak gayrı mümkündü. İzmirli Yunanlılar işgal ettiği ve İstanbulun da uğradığı hakaret ve felâket acısından yüreği yanan o muhitten bu kadarlık emin bir kuvvet bulunamazsa şark gibi irfanen daha geri muhitte nasıl bulunurdu. Son günlerde silâhli ve müctemi firarlar elimdi. Ermenilere iki sene evvel vurdukları darbeyi tekrar edeceğiz, yurdumuzu Ermenilere bir daha çiğnetmeyeceğiz ümidile Erzurum ufuklarında emir bekleyen insanlar bini mütecaviz kilometrelik mesafeyi kemâli intizamla kat edecekler, firarlar, ifsadlar, yorgunluk, ümitsizlik gibi vahim müessirlerden müteessir olmayacaklar, kalabilecek takatleriyle garpte yer yer fıskırarak isyanları teskin edecekler de millet meclisi iş görecekt!... Ne elim vaziyet ve ne buhranlı hal. Eğer hakikaten garpte bu işi yapabilecek beş yüz kişi yoksa mes'ele de yoktur. Fakat nasıl olur? Şark gibi irfanca geri kalmış,

harbi umuminin bin bir çeşit felâketile inlemiş, yeni çoluk çocuğuna veya onlardan mahrum ocağına kavuşan bir mintakadan beş yüz ilâ bin kişi isteniliyor da yeni felâketlerin enin ve izdiraplarıyla taze hissi intikam duman ve daha görgülü halktan beş on bin kişi tedarik olunamıyor. Ben zannediyordum ki hesapla hakikat arasındaki muazzam hâdise farkının dimağlara havale ettiği ilk darbenin sallantısıyla maneviyatın kırılması neticesi olarak yanlış bir telâkkidir. Sivastaki münakaşalarımızda ben bugünkü tabloyu aşağı yukarı tasvir etmiş olduğumdan müsterihim.

Mustafa Kemâl Paşa ve bazı arkadaşlarımız «Hemen kıyam edelim, millî hükümet teşkil ile şöyle böyle yapalım» diyorlardı. Bu fikri kabul edidik belki millet velîlerini bile Ankarada toplamaya ve bir millet hükümeti tesisine muvaffak olamayacağımız bugünkü vaziyetten sonra büsbütün âşikâr oldu. Belki o arkadaşların benim yanıma - Bugün istanbuldakilerin çabaladığı gibi - kaçabilmeleri bile bir muvaffakiyet sayılacaktı. Herhangi bir işe karar vermeden evvel o işin hakikat sahasına inkilâbındaki tabloyu tasavvur edebilecek kadar ince düşünemeyenler iş başladığı zaman yapabilmeleri mümkün olan şeyleri de yapamayacaklarına bu hal bir delildir. Ben kendi hesabıma bugünkü vaziyeti çok evvelinden gördüm ve mintakamda ve bilhassa askerlerim arasındaki tarzı hareketimle bu tablonun husul bulmasına çalıştım ve çalışacağım. Ve şarkta bu gibi kıyamaların olmayacağına da imanım kavidir. Yapılması elzem olan işlerin en mühimleri telkin ve ikna, cebir ve tazyik değil; hisiyatı ruhiye ve kalbiyeye hürmet ve riayet, istihfaf ve tezyif değil; askerî zabtu rabtın icabatı olan emir ve kumandaya hürmet, silsilei meratibi ihlâl ve kuvvayı milliyecilik gibi efelik değil. Askerin yediği, giydiği ve içinde bulunduğu şeraiti sık sık görerek bu vaziyetin icabatına temessül, ayrı ayrı kırkı muhitler teşkilile zıt bir yaşayış değil... Ben garbe nasıl yardım edebileceğim? Bir kıtai askeriyenin bu muazzam mesafeyi kat'ı zamanı bile akla hayret veriyor. Sonra isyan sahalarına üç tabur, beş tabur gibi sözlere kulak dolgunluğu olan ve garpteki daha fazla taburlardan korkmayan halka manen tesiri ne olabilir? Hakikatte gönderebileceğim kuvvet Erzurum kabadaylarından Harbi Umumî faciasından sağ kalabilenlerden ufak atlı bir müfreze olabilecektir. Bunu manen büyütme, fakat hareketlerinden evvel bu manevî kuvveti işaa edip vaktinden evvel küçültmemek de ihtiyatlı bir harekettir. Bu müfrezeye pekâlâ kuvvetli bir isim verebilirim: Yeşil ordudan bir müfreze! Rusyada bir Yeşilordunun Denikin ordusu gerisinde bir çok işler yaptığını işitmıştık. Yeşil! Bunun milletimiz üzerindeki tesiri de dehşetlidir. Kızıl ismi dahilen ve haricen fena olabilir ve bolşevikler geliyor diye büsbütün halkı ayaklandırabiliriz. Yeşilordu! bu nedir? bilen yok, rengi sayanı ihtiram... İşte Ankaraya hediye edebileceğim Erzurum dadaşlarından (Kabadayı) atlı müfrezeceğin ismi, buna bir de büyücek bir yeşil bayrak, mes'ele halledi'miştir. Bugün 20 de derhal bu müfreze kumanda edebilecek olan Erzurum ci-

varında Ebulhindi köylü Cafer Beyi Erzuruma istedim ve hazırlık için icab edenlere emir verdim (1). Ankaraya da şunu yazdım:

Erzurum: 20/4/1336

Hey'eti Temsiliyeye

C. 18/19 - 4 - 1336 şifreye. Kıtaat mevcutlarının azlığı ve firarî efradın son günlerde eskisine nisbetle kolorduda dahi çoğalmasi gibi esbabdan dolayı Ankaraya gönderilecek millî ihtiyat kuvvetinin kolordu kıtatından tefrik ve teşkili mümkün olamayacaktır. Ancak maksadı bir dereceye kadar temine hâdim olmak üzere Erzurum kuvvayı milliyesinden derdesti teşkil olan ufak atlı bir müfreze Ankaraya tahrik edilecektir. İşbu müfrezenin efradının hüsnü hizmet ve faaliyetlerinin yapılacak nakdî fedakârlıklarla tezyidi kabildir. Müfrezenin tarihi hareketile kuvvetini ayrıca arz edeceğim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

20/Nisanda Erzurumda parlak bir ağaç bayramı yaptık. Aydın ve Maraş ismini verdiğimiz bahçelere binlerce halk ve bütün mekteplerin iştirâkile yüzlerce ağaç diktik. Muhtelif oyunlarla bugünü tes'it ettik.

Karabağda bulunan Halil Paşa Nahcivan havalisi kumandanı Yüzbaşı Halil Bey vasıtasile şunu yazıyor: (Nisan haftasında yazı'm ş).

1 — Azerbaycan hükûmeti İngiliz taraftarı ve hattâ İngilizlerin oyuncağı olan bir hükûmettir. Hükûmet Nahcivan ve havalisi ve Zenegezoru ve Karabağı Ermenilere vermeye razıdır. Buna mukabil güya Dağıstan Azerbaycana ilhak edilecekmiş Bolşeviklere tamamilen muhaliftir. Hattâ bolşeviklerle muharebe vukuunda iki saat bile mukabele ve tahammül edebilecek olsalar yine bolşeviklerle muharebe edecekmiş. Mamafi efkârı umumiye ve asker tamamilen hükûmete her hususta muhalif, bolşeviklerin lehindedir. Hattâ Karabağda Ermenilerle müsademede bulunan iki alay suvari ve beş bataryadan ibaret kuvveti İngilizler ve hükûmet geri çekilmeye karar vermiş iken asker gitmeyip muharebeye devam etmektedir. Asker Karabağdaki Ermenileri temizledikten sonra Keruz istikametinde tarruza devam edecektir.

2 — İşbu harekâtın az bir zamanda hüsnü suretle neticelenmesi için Osmanlı ordusunun da hududlara tecavüz edip harekâta iştirâk etmesini ordu ve ahali dört gözle bekliyor. Halil Paşa ile fikirlerine iştirâk eden bir kaç rüesayı hükûmet ve ordu başındakiler musirren talep ve arzu ediyorlar. Orduyu Osmanî harekâta başlar başlamaz Azerbaycandaki hükûmet yıkılıp kızıl bayrak çektirilecektir. Orduyu Osmanînin hareketi tehhür edecek olursa bütün ihzarat ve mekasıdı milliye hülâsa her şey zirüzeber olacak ve vaziyet tamamilen aleyhimize dönecektir.

(1) Yeşilordu Müfrezesine 14/Mayısta merasimle ismini verdim. Otuz atlı olarak Erzurumdan hareket etti. Çocuklar ordusu talimhanesinde müfrezeyi teftiş ettim ve kendilerine talimat verdim. O günde yazılıdır. Ne gariptir, Yeşilordu ismi ve bayrağı tasavvurumdan fazla tesir yaptı, Ankarada bazı akıllılar (Yeşilordu) diye bir cemiyet bile teşkil etmek garabetini yapmışlar! Yani bu açık göz efendiler Yeşilordunun kuvveti karşısına müşekkel bir ubudiyet arz için tetik davranmak istemişler!

3 — Orduyu Osmaniden vürud edecek bu raporun müsbet veya menfi cevabına siddetle intizar edilmekte olduğu maruzdur.

Halil

Halil Paşa Zengezor maniasını Azerbaycan kuvvetile kaldıramayacağı tecrübe ile de anladıktan sonra maddî manevî duyduğu ızdırapla bize baş vuruyor. Harbi Umuminin son senesi bütün şark orduları kumandanı iken kendisine defaatla bu Zengezor'un işgalile Bayazıt-Nahçıvan-Azerbaycan ittisalının teminini teklif ettiğim halde söz dinletemiştim. Bu teessürümü her vesile geldikçe tekrar zaruretinin hissediyorum. Bunu Erzurumdan Azerbaycana giderken Halil Paşaya da anlatarak tarihin müsaadatından istifade edilmemesini acı olarak aleyhine kaydettiğini de söylemişim. İşte Halil Paşa şimdi bu gaip olmuş fırsatı arıyor. O zaman ben kolordumla hazırdım. Karargâhım da Nahcivanda idi, bize mâni olacak kuvvet de yoktu. Yerli çeteleri ezmek güç bir şey değildi. Şimdi ise vaziyet büsbütün başka. Asıl olan Zengezorun açılması değil, Türkiyenin selâmeti. Herhangi bir taarruz istikametimiz de (Kars-Gümri) ve nihayet (Erivan) ve Tiflise müntehi olan şümendöfer boyunca Azerbaycanla ittisaldır ki Zengezordan çok aykırı düşer. Ben belki ufak bir müfreze gönderebilirim. Oradaki himmet Azerbaycanlılara düşecek. Bunların müsbet bir iş göreceğine ise hiç de kanaatim yok (1). İşte bu düşüncelerle şu cevabı gönderdim:

Erzurum: 21/4/1336

1 — İngilizlerin Türkiyede Ferit Paşa, Ali Kemâl ve bunlar gibi vatan hainlerini satın alarak İstanbulu işgal ve bilâhare bunlardan bir hükümet teşkil eyledikleri ve fakat istiklâl ve namusu milliyi muhafaza azminde bulunan milletin gerek Rumeli ve gerekse Anadolu'da vatan haini olan bu hükümete itimad etmeyerek kat'ı irtibat eylediği zatîlilerinizce malûmdur. Millet mukadderatını kendi eline almış ve Ankarada toplanan Meclisi Fevkalâde âzâları 21/4/1336 dan itibaren in'ikada başlayacaktır. Türkiyede olduğu gibi Azerbaycanda da İngilizler aynı teşebbüste bulunabilir. Fakat Azerbaycan vatanperverleri menafii milliyeye muhalif olan bir hükümete karşı eibette Türkiyeye imtisal ederler.

2 — Osmanlı ordusu harekete geçmek için her türlü istihzaratını ikmâl etmiştir. Yalnız yolların mürur ve ubura müsait olmasına intizar edilmektedir. Mayıs'ta yolların müsait olacağı zannedilmektedir. Mamafî eğer Azerbaycan milliyetperverleri kendilerinin ve bütün âlemi islâmın selâmeti için mücahedelerinde devam etmeyeceklerse Osmanlı ordusunun hududu tecavüziyle dahi bir şey yapamayacaklarını kabul etmek muvafıkı akil olur. Azerbaycan hududlarına dayanan bolşevik ordularının cebrü kahr ile Azerbaycana girmesi ne gibi bir akibet tevli'd edeceği dahi düşünülerek Ermenilerle müsademededen ictinab etmemeli ve bir taraftan da hükümeti hazırıya düşürmeğe çalışmalıdırlar. Mutalâatı âlilerini sırf Azerbaycan noktai nazarına göre

(1) Azerbaycanlılar tam zamanında tahminim gibi müsademededen vaz geçtiler Bolşevik ordusile müsademe budalalığını yaptılar ve panik yapıp perişan oldular. Kılıç artığı (bakiyyetülsüyuf) kalanları Erzuruma getirdim. Temmuz nihayetlerinde bu vaziyet görülecektir.

buluyoruz. Halbuki ahvali sizce malûm olan Türkiyenin vaziyeti hazırası da düşünülecek olursa Azerbaycan mücahedatının tamamen Türkiyeye bağlı bulundurulması ve bilâkis oradaki ictihadın Türkiyeye nafi bir mecraya isali iktiza etmektedir. Bu ictihadda dahilen muvaffak olunamazsa muhalif partinin daima temasta bulunduğu bolşeviklerden de istiane edilmelidir. Binaenaleyh Azerbaycan hükûmeti hazırasının vaziyetinden dolayı azim ve ümit zaafa uğratılmayarak kemâli sebatia mücahedata devam edilmesini rica ederim. Bu husus Türkiye ve Azerbaycanın selâmeti için elzemdir. Zaafı kalb gösterilirse Türk ordusu harekâta başladığı anlarda dahi Azerbaycanlıların Ermenilerle uzlaşmasını hesaba katmaklığımız icab edecektir. Yani Türkiyeden ümidi reha beklerken bu sureti hareketle karşısındaki Ermeni kuvvetlerini serbest bırakarak bizim cephemize gelmelerine müsaade etmek gibi bir fenalıkta bulunulacaktır. Böyle bir halde vatani asliniz ve milletiniz Türkiye ve Türkler hesabına hiç bir menfaat kaydedilmeyecektir. Binaenaleyh bizim harekâtımıza kadar behemahal müsademeye devam olunması ve bilhassa harekâta geçildikten sonra faaliyetin daha ziyade arttırılması lâzımdır. Arzı hürmet eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

21/de Kolordu istihbaratını bervechiâti tamim ettim:

Erzurum: 21/4/1336

12/Nisan tarihli istihbarat hülâsasıdır:

1 — Tebrizde bütün İran ve Azerbaycan namına büyük bir ihtilâlin başlangıcı olmak üzere her gün çarşı, pazarlar kapatılarak otuz kırk bin kişilik mitingler yapılmaktadır. İhtilâlcilerin başlıca maksadları içlerinden İngiliz kuvvet ve nüfuzunu çıkarmak ve müstakil yaşamaktır. Nümayişlere iştirâk eden halk Türkiye lehinde hararetili tezahüratta bulunmaktadırlar. Nümayişçiler, Tebrizdeki Ecnebi memurlarının kâffesini memuriyetlerinden çıkartmışlardır.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, 15. Kolordu Kıtâat ve Vilâyetlerine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 21/4/1336

18/Nisan tarihli istihbarattır.

1 — Mahyunabud olan Denikin teşkilâtı askeriyesine mensup Bahri Hazer filosu Amiral Serçiyef ile Amiral Darsonun kumandaları altında olarak Azerbaycan hükûmetine iltica etmiş ve donanmanın Rus Azerbaycan bandıraları altında kalmak şartıyla Azerbaycan hükûmeti tarafından teslim alınmasını teklif eylemiştir. İşbu teklif mezkûr hükûmetce kabul edilmiştir. Bunun üzerine mürettebat Amiralları def ederek donanmayı Bakû şehri karşısında Narkin adasına götürmüşler ve Rus bandırasını indirip yerine kırmızı bayrak çekerek donanmanın bolşeviklere arzı teslimiyet eylediği telsiz telgrafla Astrahana bildirmişlerdir.

2 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara ve On Beşinci Kolordu Kıtâatına ve Vilâyetlerine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Harbiye Nazırı Fevzi Paşa bazı kıymetli zabıtlarla Ankaraya gelmek üzere İstanbuldan kaçmıştır, kendilerinden sureti istifade hususunda sorulan suale, Fevzi Paşanın yeni hükûmette dahi Harbiye Nezareti makamını işgal etmesi ve İsmet Beyin de Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine tâvin olunmasının büyük isabet olacağını yazdım. Mukabil şifreler şunlardır:

Ankara: 20/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Harbiye nazırı sabıkı Fevzi Paşa davetimiz üzerine maiyetinde bazı kıymetli zabitan ile birlikte tahlisi nefsederek İstanbuldan çıkmıştır. Ankaraya muvasalatı esbabı temin edilmiştir. Müşarünileyhten manen ve maddeten azamî istifade için Eüyük Meclisi Millinin kararı ile teşekkül edecek Hey'eti İcraiye Müdafaai Milliye Vekâletini ifa etmesini münasip zannediyoruz. Kendisinin bir mahalden intihabına tevessül edilmiştir. Fevzi Paşadan sureti istifade için bir noktai nazarı mahsusunuz varsa âcilen iş'ar buyurulmasını rica ederiz. Müşarünileyh İstanbulda milletin vekili olarak Harbiye Nazırlığını ifa ediyordu. İşgal ile cebren nezaretten ecnebiler yeddile teb'id edildikten sonra milletine iltica ederek vekâleti iadeten temin etmiş olacaktır.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Cevabım:

Erzurum: 21/4/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Pek aceledir.

C. 20/Nisan/1336 - Fevzi Paşa Hazretlerinin dahi kurtulup vatanımızın merkezi felâhına atılması pek ziyade mucibi hazzı şükran oldu. Müşarünileyh hey'eti icraiye de Harbiye Nezareti makam ve memuriyetini işgal etmesi tesirâtı hasene gösterecektir. Eğer Diyarıbekir vaziyeti bir devrei selâh ve emniyete girmiş ise o halde İsmet Bey gibi bir zatın Müşarünileyhe Erkânı Harbiye Umumiye riyasetile refakat etmesinde pek büyük isabet olacaktır. Müşarünileyh hangi mıntakadan geldiği takriben kaç gün sonra Ankarada bulunmuş olacağı ve beraberinde gelmekte olan kıymetli ümera ve zabitanın kaç kişi ve kimlerden ibaret olduğu hakkında lütfen malûmatı lâzime itasına inayet buyurulmasını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

22 de garp vaziyeti hakkında gelen şifre şudur:

Ankara: 21/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

1 — Anzavur vaziyeti şayanı memnuniyet bir hale sokuldu. Merkumun ya Gönen tarafına veyahut Bandırmandan İstanbula firar eylediği tahmin edilmektedir.

2 — Düzce hâdisesi Bolu'ya da sirayet etmiştir. Ussat iki gün mukaddem Bolu telgrafhanesini de işgal ettiler. Ve Boluya hâkim oldular.

3 — Dün gece Beypazarında ahali İstanbul posta çantasını telgrafhaneden cehren ve depodaki 18 kadar silâhı gasbetmek gibi bir cürette bulundular. Vak'a teselsülü itibarile şayanı dikkat görülmektedir. Ve Çorumda da bazı müfsitler kargaşalık ihdasına çalışmaya başlamışlardır. Düzce, Bolu havalisinin kariben islâhı tedabiri ittihaz edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Meclisi Millî 21 de açılacağı ilân edilmişti. Garpte yer yer kıyاملar bildirilirken ve şarktan emin bir kuvvet istenirken pek mühim olan kısa bir müzakere ile bir karara bağlanması lâzımgelen 18/tarihî teklifime henüz cevap alamadım. Bunu Hey'eti Temsiliye halinde hazırlayarak ilk iş olmak üzere yeni hükûmet reisi sıfatile de derhal bildirmeyi pek lâzım görüyorum. Ahval Bakû mmtakasında pek sarî tebeddüllere maruzdur. Gidecek hey'et için Trabzonda Yedinci Alay Kumandanı Rıza Beyi refakatinde bir zabitle tâyin ve hazır bulunmasını fırkasına emir etmişim. Meclis 21 de açıldı mı? Hey'eti Temsiliye ne nam aldı bilemediğimden yine Hey'eti Temsiliye adresine bir tekit yazdım:

Erzurum: 22/4/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Acele:

18/Nisan/1336 tarihile arz ettiğim talimatın Bakûya âcilen gönderilmesini lüzumlu görüyorum. İradelerine intizar eylediğim maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün Moskova telsizinin tamîmi şudur:

Erzurum: 22/4/1336

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 21/Nisan tarihli tebliğidir:

Kırmızı sahra ordusu erkânı harbiyesinin harekât raporu: 21/Nisan No. 270

Vestnik:

1 — Garp cepesi: a) Mozirsk mntakası kıtaatımız Çereten nehrinin sağ sahilinde düşman istihkâmatını hücum ile zaptetmişler ve bir çok esir ile ganaim almışlardır. b) Vit nehri mntakasında Ribyeçiçar-Mozir demiryolunun cenubunda kıtaatımız taarruzlarına devam ediyorlar. c) Oruça mntakasında Oruça şimalinde muharebat devam ediyor. d) Novograd Voltisk, Perdiçef ve Podolsk mntakalarındaki muharebat muvaffakiyetlerimizle devam ediyor.

2 — Cenup cepesinde Kırım, Brekopsk mntakasında kıtaatımız düşmanın tek satırlı bir tayyaresini ıskat etmiştir.

3 — Kafkas cepesinde düşman gemileri Tuapaya tesirsiz endahht yapıyorlar.

4 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara ve Vilâyetlere, 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bursadan 22 de Ali Fuat Paşa bazı malûmat vererek ve bu malûmata istinaden İngilizlerin Ruslarla anlaşacağından endişe ettiğini bir an evvel Ruslarla temasımız lüzumunu Hey'eti Temsiliyeye ve bana yazıyor. Temas hususunda aynı fikirde olduğumu fakat bolşeviklerin İngilizlerle uzlaşmasına maddeten imkân olmadığını yazdım. Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine de cevabımı bildirdim. Şunlardır:

Bursa: 22/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Gayet aceledir.

Zata mahsus ve gayet mahremdir.

1 — Güya mesaili siyasiye ile hiç uğraşmamak, yalnız emtea mübadelesini intac etmek vazifesile yeni bir İngiliz hey'etinin Kopenhaga geldiğini 10/Nisan/1336 tarihli Tan yazıyor. 19, 20/Nisan/1336 tarihli İstanbul gazeteleri San Remo Konferansında Rus meselesine de mevzuu müzakere olacağını bildiriyorlar. Ren garbindeki Rur ihtilâli dolayısıyla Fransızların ileri yürüyüşe başlayarak Frankfurt'u işgal etmelerine İngiliz, İtalyan ve Amerikalılar resmen muteriz davranıyorlar.

2 — Bu malûmattan anladığım: İngilizler Ruslarla anlaşmaya, Almanlarla uzlaşmaya çalışıyorlar. İngilizlerce henüz halledilmeyen yalnız Şark mes'elesi olduğuna göre bazı tefvizatı münasebe ile bizim Ruslarla anlaşmamızdan evvel bu mes'eledede de bir sureti tesviye bulunması müstab'at değildir. Ve böyle bir ihtimalin tahakkuku halinde ise akibetimiz malûmdur. Binaenaleyh Ankaradaki Meclisi Millî in'ikad etmekle beraber her şeyden akdem ve sür'ati mümkün ile Ruslarla temasa gelmemiz lüzumu kesbi ehemmiyet etmiştir. Arzı keyfiyet eder ve bu babdaki teşebbüsâtı hakkında sureti mahremanede tenvir buyurulmaklığına rica ederim.

Hey'eti Temsiliyeye ve Erzurumda 15. Kolordu Kumandanlığına yazılmıştır.

20. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Ali Fuat

Erzurum: 23/4/1336

Cevabım:

Bursada 20. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsus:

C. 22/4/1336 ve 151 No. lu şifreye. Bolşeviklerle anlaşmak için lâzım gelen tedbir yapılmıştır. Keyfiyet Hey'eti Temsiliyeye de arz edilmiştir. Bakûda bolşeviklerle temasta bir hey'etimiz vardır ki bizi daima ahvalden haberdar etmektedir. Esasen emperyalist ve kapitalistlerin devrilmesi için sureti kat'iyede azmetmiş olan ve bu hususda âlemi islâmı da dairei ittihadına almaya çalışan bolşeviklerin İngilizlerle uzlaşmasına maddeten imkân yoktur. Bu ademi imkânı muharebenin cereyanı dañi fiilen göstermekte olduğunu arz ederim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Ankarada 20. Kolordu Kumandan Vekâletine

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinedir: Bursada 20. Kolordu Kumandanı Ali Fu-
ta Paşanın 22/4/1336 tarih ve 151 No. lu şifresine verdiğim cevab sureti zirdedir. Arz
eylerim.

S u r e t

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

23 de Kolordu istihbaratını şöyle tamim ettim:

Erzurum: 23/4/1336

22 tarihli mevsuk istihbarattır:

1 — Bakû-Moskova arasında trenler işlemeye başlamıştır. Azerbaycanla Sovyet
hükûmeti arasında müzakeratın müsaait bir safhaya girdiği anlaşılıyor.

2 — Bolşevik kıtayı Karadeniz sahilinde Suçi şehrine vasil olmuşlardır. İngiliz
filosu Suçi'yi tesirsiz bombardman etmiştir.

3 — 17/Nisanda Batumda bolşevikler tarafından her tarafa yapıştırılan beyan-
namelerde İngilizlerin Batumu tahliye eylemeleri ve aksi halde mes'uliyetin İngiliz-
lere raci olacağı ilân edilmiştir. Batumda bir bolşevik gazetesi intişara başlamıştır.

4 — Düveli itilâfiyenin Halil Paşa ile ahiren Dağıstandan Genceye gelen Nuri
Paşayı tevkif ve kendilerine teslimi hakkındaki teklifini Azerbaycan hükûmeti red-
detmiştir.

5 — Hindistan hududlarında İngiliz hâkimiyeti aleyhine isyan etmiş olan kabail
ile İngilizler arasında şiddetli muharebat olmaktadır.

6 — İrlandada umumî grev ilân edilmiştir. Grevciler İrlandanın tahliyesini ve
İngiltereden ayrılmasını musirren taleb etmektedirler.

7 — Hey'eti Temsiliyeye, Kolordulara, Refet Beye, On Beşinci Kolordu kıtaatı-
na ve Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Havadis pek mühimdi. Ruslarla yapılacak temas çoktan beri, fakat
hususî bir surette yapılmıştı. Sovyet hükûmetinin murahhasları karşısı-
na Hey'eti Temsiliyeden sarıh talimatlı kimse yoktu. Hiç olmazsa ilk
esasları muhtevi 18/Nisanda teklifime de cevap gelmedi. Vaziyet pek
serî ilerliyordu. Gerçi dün (22 de) dahi tekid ettim ise de yeni malûmatı
bildirerek âtideki teklifi ve tekidi yazdım:

Erzurum: 23/4/1336

Hey'eti Temsiliyeye

Gayet acele.

1 — Bitaraflığını ilân etmiş olan Azerbaycan hükûmetinin bolşeviklerle müzake-
rata başladığı haber alınmıştır. Kolordunun 23//Nisan/1336 tarihli açık istihbarat
tamiminde de neşredildiği vechile Bakû ile Moskova arasında trenlerin işlemeye
başlaması, Halil ve Nuri Paşaların tevkifi teklifini Azerbaycan hükûmetinin reddet-

mesi, Sovyet hükûmetile yapılan müzakeratın müsait bir safhaya dahil olduğu ve Azerbaycan hükûmeti hazırasının bolşeviklere mütemayil bir vaziyete girdiği anlaşılıyor. Hükûmetin işbu temayülünü takviye ederek efkârın tereddütten kurtulması ve bu suretle müzakeratın bir an evvel hüsnü neticeye iktiranı için Azerbaycan hükûmeti hazırasına hitaben hey'eti celilelerinden müessir bir şifrenin kolordu vasıtasile Trabzondan gidecek hey'etle gönderilmesi ve işbu şifre muhteviyatının bervecihiâti olması münasip ciacaktır: "Azerbaycan hükûmetini en tehlikeli zamanlarında bir çok kan bahasına kurtaran ve ona mevcudiyet veren Osmanlı hükûmeti ve Anadolu Türk ağabeyleri her tarafta düşmanla pençeleşirken Düşmanlarımız aleyhine âzim bir harbe giren bolşevik ordularının önüne Azerbaycan'ın bir sed olması veya bitaraf kalıp lâkayit bulunması bilâhare bütün âlemi isîâmın sebebi izmihlâli olacak ve Azerbaycanlılar ebediyen lekenecek ve zaten kendisine de bu dünyada hakkı hayat kalmayacaktır. Bugün Anadolu'nun halâsı için bolşevik ordularile ciele vererek hareketten başka bir çaremiz kaimamıştır. Türkü ve islâmı ebediyen yaşatmak bu fırsatı gaip etmemekle olacaktır. İndullah ve indülislâm Azerbaycanın şerefli bir iş yapacağı veyahut üç yüz elli milyon islâmın hayat ve namusunu boynuna alacağı dakikaları yaşıyoruz. Binaenaleyh bolşeviklerle müttefiklik hareketiniz ve bu suretle Anadolu Türkleriyle birleşmeye çalışmanızı ümit ediyor ve intizardayız." 18 ve 22/Nisan/1336 tarihlerinde Bakûya izamını arz eylediğim hey'etin bir an evvel tahriki lüzumunu bir daha arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

23 de Meclisi Millinin açılacağı hakkında açık telgrafla şu tamim geldi:

"Bimünnetülkerim Nisanın 23. cuma günü Büyük Millet Meclisi kuşad edilecek ve ifayı vazifeye mübaşeret edileceğinden yevmi mezkûrdan itibaren bilûmum makamı mükiye ve askeriye ve umum milletın mercii Meclisi mezkûr olacağı tamimen arz olunur. 22/4/1336 Hey'eti Temsiliye Namına *M. Kemâl*."

23/Nisan İstikâlâl mücahedemizin ikinci kitabını açıyordu. Bir senelik mesaimizin yekûnu Türk milleti için şân averdir. Bu yeni safhaya daha kuvvetli - şeklen ve şahsen - girdiğimizden muvaffak olacağımıza zerre şüphem yoktur.

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonununun 24/Nisan/1336 tarihli tebliğinin hülasasıdır:

Erzurum: 24/4/1336

1 — Vilâdıkafkasta Sovyet hükûmetinin teessüsünden beri Kafkasyada bolşeviklere iltica eden gönüllü ordu zabitanında bir ittifak fikri hayliden hayliye ilerlemiştir. Sivastopoldaki zabitan arasında dahi her neye mal olursa olsun bu Rus Alman ittifakını meydana koymak hususunda bir çok konferanslar verilmiştir. Bütün gönüllü ordu kumanda hey'eti müttefikler aleyhine kin beslemektedir. Denikin'in halefi bulunan Ceneral Vrangel ailesile Almanya'ya hareket edecektir. Fransızlar ve İngilizler aleyhine olan bu infial Avrupa matbuat ve efkârı umumiyesini işgal etmektedir.

2 — Kopenhagdaki Rus bolşevik murahhası Litvinof'dan 21/Nisan tarihile bolşevik umuru hariciye komiserine gelen bir telgrafta üseranın mübadelesine bedel

Fransa ve Belçikanın Sovyet Rusyanın ve Sovyet Ukranyanın dahili işlerine karışmayacaklarını ve hiç bir taarruzî teşebbüsata girişmeyeceklerini taahhüt ettikleri zikredilmiştir.

3 — Poti'den Novorosiskiye gelen bir İtalyan kruvazörünün kaptanı Novorosiski'de Sovyet idaresine müracaatla kendisinin İtalyan Başvekili tarafından memur edildiğini ve İtalya ile Bolşevikler arasında münasebatı resmîyeye başlamak için müzakerata selâhiyettar kılındığını beyan etmiştir.

4 — Büyük Millet Meclisi riyaseti aliyesine. Kolordulara, Miralay Refet Beye, Onbeşinci Kolordu Kıtâtına ve Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İstanbuldan Trabzona gelen yolculardan alınan malûmatta: İngilizler Harbiye Mektebini cebren işgal etmişler, talebeyi kovmuşlar, eşyalarını pencerelerden atmışlar. Bazı evlerin basıldığı ve bazı tecavüzler olduğu söyleniyor:

25/Nisanda Meclisin açılma merasimi hakkında şu ajans geldi:

A j a n s

Büyük Millet Meclisi bu sabah filzeval saat onda Reis Sinop Meb'usu Şerif Beyin riyaseti altında ictima ederek evvelâ meb'usların encümenlerden gelen intihapları tetkik edildi. Bâdehu Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin evveldenberi geçen ahval ve hâdisatı mütemmimeme verdiği izahat istima edildi. Mustafa Kemâl Paşanın bu münasebetle irad ettiği nutuk beş dakikalık bir nefes fasılasile saat bire kadar iki buçuk saat devam ettikten sonra henüz hitam bulmamış olduğu cihetle yemekten sonra saat ikide yine devam etmek üzere celse ta'ail edildi. Saat üçte Meclisin in'ikadını müteakip Mustafa Kemâl Paşa sözüne devam ile Ferit Paşanın son sukutuna takaddüm eden zamanlardan itibaren son günlere kadar cereyan etmiş bütün ledin-yat ve serairi izah etti. Muhtelif yerlerden medid alkışlarla karşılanan bu mufassal nutku tarihî sonunda Mustafa Kemâl Paşa bugün tahtı esarete bulunan hilâfet ve saltanatı ve tahtı tehdidde bulunan mukadderatını kurtarmak üzere elbette fiilen bizzat milletin vaziyed etmesine sıra gelmiş olduğunu beyanla bu esası tavzih eden bir teklifname okudu. Bu teklifname metnini aynen vereceğiz. Bir müddet müzakereyi müteakip Mustafa Kemâl Paşanın teklifi kabul olunarak Büyük Millet Meclisi selâhiyeti teşriye ve icraiye ilk nefeste ictima etmek üzere bu dakikadan itibaren mesalihi umumiye milliyeye vaziyet etmiştir.

24/Nsan/1336 *Anadolu Ajansı*

Meclisi Milinin 23/Nisanda dinî ihtifalât ile cuma gününü tercih ederek açıldığını bilâhare tafsilen öğrendik. Tarihimizin pek mühim bir hâdisesi olan Millet Meclisimizin resmi küşadı hakkındaki Hey'eti Temsiliyenin tamimini aynen yazıyorum:

Hey'eti Temsiliyenin Tamimi

1 — Yümnetülkerim Nisanın 23. Cuma günü cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşad edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makamı reffii hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mü-

him ve hayatı vezaifi ifa edecek olan Büyük Millet Meclisinin yevmi küşadını cumaya tesadüf ettirmekle yevmi mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve küşattan mukaddem bilûmum meb'usini kiram hazerat ile Hacıbayram Camii şerifinde cuma namazı eda olunarak envarı kur'an ve selâttan istifaze olunacaktır. Badelselât lüccei sadet ve sancağı şerifi hamilen dairei mahsusaya gidilecektir. Dairei mahsusaya dahil olmadan evvel bir dua kıraat ile kurbanlar zebh olunacaktır. İşbu merasimde camii şeriften bed' ile dairei mahsusaya kadar Kolordu kumandanlığınca kıtaatı askeriyeye ile tertibatı mahsusa alınacaktır.

3 — Yevmi mes'udun teyidi kudsiyeti için bugünden itibaren merkezi vilâyet ve Vali beyefendi hazretlerinin tertibile hatim ve buhari şerif tilâvetine bed' olunacak ve hatmi şerifin son aksamı teberrüken cuma namazından sonra dairei mahsusaya önünde ikmâl edilecektir.

4 — Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatimatı şerife kıraat edilerek cuma günü ezandan evvel minarelerde selâvatı şerife okunacak ve esnayı hutbede bilûmum efradı milletin bir an evvel naili felâh ve saadet olmaları duası tezkâr olunacak ve cuma namazının edasından sonra da ikmâli hatim edilerek bilcümle aksamı vatanın halâsı maksadile vukubulan mesaiyi milliyenin ehemmiyet ve kudsiyeti ve her ferdi milletin kendi vekillerinden mürekkep olan Büyük Millet Meclisinin tevdi eyleyeceği vezaifi vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mev'izeler irad olunacaktır. Bادهu din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti istiklâli için dua edilecektir. Bu merasimi diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıkıldıktan sonra bilâdi Osmaniyenin her tarafında makamı hükûmete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta cuma namazından evvel münasib surette mevlidi şerif okunacaktır.

5 — İşbu tebliğin hemen neşir ve tamimi için her vasıtaya müracaat oluncak ve serian en ücra köylere, en küçük kıtaatı askeriyeye, memleketin bilûmum teşkilât ve müessesatına iblâğı temin edilecektir.

6 — Cenabı Haktan muvaffakiyeti kâmile tazarru olunur.

Hey'eti Temsiliye Namına
Mustafa Kemâl (1)

Tarihimizde bu kadar koyu bir taassuplu merasimi diniye ile hiç bir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtilâfat acaba yer yer başlayan kıyamlara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü. Ne olursa olsun selâbetile taassubu Meclisi Millinin başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne cuma gününü intihaba ve ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Beliğ bir dua lâzımı tesiri daha iyi yapardı. Gösterilen bu taassubun idamesi mümkün olamayacağından aksi tesiri daha vahim olabilir. Meclisi Millî 23/Nisan cuma günü pek dindaranca, daha doğrusu pek dervişane bir merasimle açılıyor, ajansta zikir

(1) Bu tamim pek dikkatli okunmalı ve 337 senesinde hocalar arasında aynı kisse ile (mekûre hatırası) imzalı fotoğrafları da göz önüne konmalı. Sonra 339 da Lozan Sulhu esnasında Ankara Türkocağında aynı Mustafa Kemâl'in Cemiyeti İlimiye diye toplanan Darülfünun müderrisleri ve bu ayarda zatlar huzurunda benimle münakaşası muvazene edilmelidir. Ben mütalâmamı o güne kayd ettim.

olunduğu surette vukuatın icmalinden sonra Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri tarafından âtideki teklif yapılıyor:

“Bugünkü müşkil vaziyet içinde vatana tehlike, inhiâl ve izmihlâlden kurtarmak için ittihazi lâzım gelen tedabir bittabi hey'eti muhteremelerine ait olacaktır. Ancak bu hususta kendi tetkikat ve malfumatımıza istinad eden kanaatlerimizi meclisi âlinize arzetmeyi faideli addetmekteyiz. Gerek hukuku esasiye kavaidine ve gerek tarihte emsali adidesi ve gerek zamanımızda aynı şeraiti elîme içinde maruzu inhidam olan milletlerin teşkil ettiği tecrübei müessireye nazaran memleketi inkisam ve inhiâlâlden kurtarmak için derhal kuvvayı umumiyei milliyeyi esaslı teşkilâtla tarsin etmekten başka çare yoktur. Bunun şekli ne olmak lâzım gelir? İşte mes'ele buradadır. Gayrı meşru kuvvetlerin tahakkümile kuvvayı millet ve devleti tevhit imkânı bulunsa dahi bunun temadisi kabil olmadığını bilirsiniz. Esasen meclisi âlinizin mevcudiyetinde evvel emirde meşruiyet ve mes'uliyet esaslarının milletce vacibülmürgat görüldüğüne en büyük delildir. *Binenaleyh* meclisi âlinizde tekessür eden iradei âliyei milliyeye istinad etmek suretile meşruiyet ve kanuniyet ve yine hey'eti muhteremenizde tecelli eyleyen vicdanı milletin muhakemesine merbut bulunmak cihetile de mes'uliyetini takdir ve tesbit edecek bir kuvvetin idarei umur etmesi zaruridir. Bu kuvvetin şekli tabiisi ise hükûmettir. Hükûmet teşkilât şekil ve esası gayrı mes'ul bir reisi hükûmette tesbit edilen noktai tevazüne istinaden kuvvei teşriye vazifesile mükellef bir hey'eti mürakabe ile vazifede devam hey'etin inzımanı itimadına mütevakkıf bir kuvvei icraiye ve kuvvei icraiyezin vezaifi milliyeye göre taksim ve tensikinden ibarettir. Bu şekilde kuvvei icraiyezin reisi hükûmet tarafından müntehap ve kuvvei teşriyezin itimad ve muvafakatine müstenit bir kuvvettir ki milletin intihab ettiği hey'eti teşriye ile muvazeneti hükûmet riyaseti makamının intihab ettiği noktai vahdette bulunup hükûmet teşkilâtının bu kuyudu esasiyesine göre içinde bulunduğumuz buhran ve memleketimizin avhali hukukiyesine nazaran bizim için kabili tatbik olmadığını düşünmek mecburiyetindeyiz. Bizim bu zümredeki tetkikat neticesinde hasıl ettiğimiz kanaate göre idarenin bu şeklini mahzurdan salim görmemekteyiz. Çünkü devleti Osmaniye herhangi bir devlet gibi hükûmdarın nüfuzu cismaniyesi etrafında müteşekkil değildir. Makamı saltanat aynı zamanda makamı hilâfet olmak itibarile padişahımız cumhuru islâmın da reisidir. Mücahedatımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrikini istihdaf eden düşmanlarımıza iradei milliyeye buna müsait olmadığını göstermekten ve makamı mukaddeseyi esaret içinden tahlis ederek evvelülemrin selâhiyeti düşmanın tehzir ve ikrahından azade bırakmaktır. Bu esasata göre Anadolu muvakkat kaydile dahi olsun bir hükûmet reisini tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiç bir suretle kabili cevaz değildir. Şu halde reissiz bir hükûmet vücude getirmek zarureti içindeyiz. Halbuki bu noktai vahdette tevazün etmeyen kuvvayı devletin ahenk ve mesaisini idareye dahi imkân yoktur. Diğer taraftan hangi bir makama kuvvayı devlet ve milleti tevhit ve tevazün selâhiyetini bahşederek o makamı gayrı mes'ul tanımak mucibi felâkettir. Halifenin bile mes'uliyeti esası olarak kabul etmiş olan islâmiyetin böyle sureti tesviyelere müsait olamayacağı âşikârdır. Bir şekil ve yekdiğerine telifi imkânsız esasat içinde devri devair tetkikat icra ederek nihayet islâmiyetin şeraiti esasiyesine müracaatla meclisi âlinin de tekessür edilmiş olan bütün cumhuru islâmın da müzaheret ve muvafakatine mazhar buyurulan iradei milliyeyi bilfiil mukadderatı vataniyeye vaziüyled tanımak umdeyi esasiyesini kabul ediyoruz. Âzâlarımızca da bu nıkatı nazar hülâsaten tasmin olunarak intihabına delâlet olunması ve selâhiyeti fevkalâde kaydile intihab edilmiş bulunmaları ve müntehiplerin teksir ve tevessü olunması esası itibarile bu umdenin neticede tamamen kabul edilmiş olduğuna delildir. *Binenaleyh* meclisi âlimiz haiz olduğu selâhiyeti fevkalâdeye binaen karşısına çıkacak

bir kuvvei icraiye yi yalnız mürakabe etmek ve mesaili hayatiyeyi millet üzerinde böyle bir hey'ete mücadeleye mecbur kalmak gibi vaziyeti haziranın mütemmim olacağı mahdut bir vazifei teşriye ile değil iradei umumiyei milleti fiilen deruhde ve selâmeti memleket ve hilâfeti bizzat temin ve müdafaa vazife ve selâhiyetlerle teşekkül etmiştir. Ve artık meclisi âlimizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir. Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra padişahımız ve halifei müslimin efendimizin her nevi cebir ve ikrahtan azade ve tamamilen hür ve müstakil olarak ve kendisini milletin ağışu sedakatinde gördüğü gün meclisi âlimizin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaz'ı muhterem ve mahubiyet ahzeder. Meclisi âlimiz mürakip ve müdekkik mahiyetinde bir meclisi meb'usan değildir. Binaenaleyh yalnız teşri ve tatbik ile vazifedar gayri mes'ul bir mevkiden mukadderatı milliyeyi nezaret altında bulunduracak değil, bilfiil onunla iştigal edecektir. Netekim fevkalâde ahval içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya kuvvei teşriyeyi taahhut edip ümera hey'etlerine fazla selâhiyetler bahşederler yahut bütün milletin iradei umumiyesine müracaatla ittihazı mukarrerat eylerler. Biz ittifakı cumhuriye her kuvvetten ziyade selâhiyetbahş eden islâmiyet esasatını nazarı dikkate alarak meclisi âlimizde kaffei umuru millette doğrudan doğruya vaziyet tanımak taraftarıyız. Bu umdeci esas kabul edildikten sonra daim meclisi âlimizin hey'eti umumiyesini teferrüatı umura kadar fiilen tedkik ve müzakere imkânı bulunamayacağından hey'eti muhteremenizden tefrik ve tevkil edilecek âzânın hükümet teşkilâtı hazırasına nazaran icab eden taksimi mesai esasına göre memur edilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve cümlelerin müştereken hey'eti umumiye huzurunda mes'ul olmasını temini maksada kâfidir. Bu halde meclisi âlimize riyaset edecek zatın meclisi âlimizi temsil etmesi itibarile tevzii umur edilen âzâyı muhteremen mürekkep hey'ete riyaset etmesi ve meclisi âlimizin namına vaz'ı imzaya ve tasdiki mukarrerata selâhiyetler olması ve icraya ait mesaide diğer âzâyı muhtereme gibi hey'eti umumiye nezdinde tamamen mes'ul bulunması zaruridir. Bu şekilde hey'etti icraiye meclisi âlimizin ..... ile tevkil edilecek heyeti umumiye karşı mes'ul olacak âzâyı muhteremen ibaret olacak ve hattâ isimleri de vekil tesmiye edilecektir. Reis olacak zat vakıa ağır bir mesuliyet altında bulunacaktır. Çünkü hey'eti icraiye vekilleri ile hey'eti muhteremeniz arasında bütün mes'uliyet evvel emirde kendisine raci ve bu mesuliyet hem meclisi âlimizdeki ve hem hey'eti vekiledeki riyaset makamının ikisine birden saridir. Elbette memleketimizin şimdiye kadar geçirdiği buhranlı zamanlardan felâketlerden kâh Avrupayı taklit etmek kâh idarei umuru devleti şahsî noktâ nazarlara göre tanzim ve tenkise çalışmak kâh kanunu esasiyi bile ihtiramatı şahsiyeye baziçe eylemek gibi pek elîm neticeleri gördüğü basiretsizlikten hasıl olan intibahı umumiyeye tercüman olduğumuz itikadile şu müşkil ve buhranlı devri tarihinin mücahedatını bu yolda tensik etmek taraftarıyız. Bittabi hüküm hey'eti muhteremelerindir. Yalnız maruz olduğumuz inhilâl tehlikesine ve umuru devlete ve milletin uzun müddettenberi mercisiz kalan tekrar nazarı dikkati celbederek bi lüzum nazariyat arasında devam edecek münakaşatın en fena idarelerden daha ziyade suitefehüm tevliğ edeceğini arz etmekte bir vazifei hamiyet icabı görüyorum. Cenabı Hak muvaffakiyetler ihsan buyursun. 24/Nisan/1336

Anadolu Ajanst.

Mustafa Kemâl Paşanın bu teklifi şu geçmiş vak'alara siyaseti dahiliyemiz itibarile muvafiktir. 18/1/1336 da Ravlinsonla mülâkatıma cevabında bildirdiği «Cevablar esasatı milliyemizin ruhunu ihtiva etmekle sezvarı teşekkürdür.» demesine ve 19/1/1336 tarihli şifrede dahi «An'anatı milliye ve diniyemize mugayir olan» diyerek Loit Corcun beyanatını

her tarafta protesto arzusuna ve 18/19-Nisan-1336 da garp kuvvet isterken «İngilizlerin makamı hilâfet kuvvetini müessir istimâllerinden» şikâyet etmesine, ve en nihayet fetvalarla ve muazzam ihtilâfatı diniye ile Meclisin açılmasına. (1)

Yalnız Hey'eti Vekileye değerli âzânın hariçten kabulü hakkında kendileri de taraftar olmadıklarını beyan ediyorlar. Bilmüzakere kabul edildiğine göre bütün kalbimle millî muvaffakiyetlerimizin serî kazanılmasını tazarru ettim. 25/Nisanda Millet Meclisi reisi imzasile Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinden aldığım ve cevaben yazdığım şifreler şunlardır:

•Ankara: 24/25-4-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Gayet aceledir:

Meclise bugün şahsımı hedefi ta'riz ittihaz eden propagandacıların neticei meseallerinden menafii vataniyeyi müteessir etmemek için şahsıma hiç bir mevki verilmemesini sureti samimanece rica eylediğim, tadad ettiğim mahzurlara rağmen meclis 120 mevcuttan 110 rey ile âcizlerini makamı riyasete intihap etti. Vaziyeti hazıranın icabatı müşkilesi karşısında bu vazifeyi ademi kabulde ısrar ettiğim takdirde belki bir inhilâl vuku olabilirdi. Bu sebeble vazifei riyaseti kabul ettiğimi arz eylerim.

Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Erzurum: 25/4/1336

Arkarada Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Millet Meclisi riyasetine tâyin buyurulduğunuzdan dolayı memnuniyet ve mesruriyetimiz âzımdır. Arzı tebrikât ve takdîmi tazimât eyleriz.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemâl Paşanın Meclis Reisi olması en tabii ve en doğru bir işti. Umumî vaziyeti ilerdenberi idare etmiş dahil ve haricte tanınmış bulunuyordu. Artık Millet Meclisi mukadderatı milleti alenî idareye başladığından millî kanunlarla selâhiyeti verilecek olan reisinin de selâhiyeti hüsnü istimâl ve kendisini samimî tutan elleri samimî tutacağına hiç şüp-

(1) Lozan sulhünden sonra bütün bu sözlerin suya düşmesi tarihimiz için pek mühim bir hâdisei ictimaiyedir. Milletın irfan ve idrakinde bir tahavvül olmadığına göre ya bu kuvvetli vaat ve teklifler caali idi veyahut kalbî idi de hâdisat bunları gürüt ü. Her iki şıkkın da muhakemesi pek meraklı bir şeydir. Ben her ihtimale göre münakaşamı yeni vaziyet günlerinde yazdım.

he etmediğimden zuhura gelecek her müşkile galebe edeceğimize imanım pek kavidir.

25/Nisan öğle vakti Erzurumda şiddetli zelzele oldu. 25/Nisan ajan-sı şudur:

24/4/1336

A j a n s

İngilizler bin vad ve vait ile aldatarak ezcümle para ile vatanın istihlâsı ve istiklâliyetini temine âzîm bulunan Anadoluya karşı kullanmak üzere Mısırdaki üse-ramızdan bir çoğunu İstanbula getirmişlerdir. Ve bu maksadla İstanbula getirilen esirlerimizin otuz bin kadar olduğu tahmin ediliyor. Milletın namus ve hayatını müdafaa ederken esir düşmüş olan bu vatan yavruları kendilerine teklif olunan bu namussuz hizmeti ne bahasına olursa olsun kabul edemeyeceklerini anlayarak nefretle red etmişlerdir. Ve madem ki İstanbula getirilmek suretile esaret hayatlarına niha-yet verilmiştir artı serbest bırakılmaları lâzımgeldiğini iddia etmişlerdir. Selimiye vesair kışlalara yerleştirilmiş olan bu askerimiz şimdi serbestçe bırakılmayarak mu-faza altında bulunduruluyor. İngilizler Ferit Paşa hükümetini Anadoluya karşı kul-lanmak üzere İstanbulda bir kuvvei askeriye celb ve tahşide sevk etmiştir. Ferit Pa-şanın bu teşebbüsü bir iğfalle neticelenmiştir. Ferit Paşa hükümetinin davetine yüz kişi bile icabet etmemiştir. İngilizlerin bir kumanda deruhde ettirebilmek için az çok değerli ümerayı askeriyemizden bazılarına müracaatları da neticesiz kalmıştır. İşga-lin ikinci günü tevkif etmiş oldukları Refet Paşa kumandanlığını deruhde edecek olursa hem serbest bırakılacağı hem daha evvel verilmiş olan iki senelik mahkûmi-yeti af edileceği ve kendisine fevkalâde tahsisat dahi verileceği yolunda kendisine serd olunan teklifi İngilizlere ve Ferit Paşa hükümetine hakaret etmek suretile red etmiştir. İngilizler selâmlık resmine Osmanlı askerinin silâhsız olarak dahi iştirâk eylesesini hoş görmemiş olacaklar ki geçen hafta cuma selâmlığı iki tabur kadar İngiliz askerile icra kılınmıştır. Amerika Reiscumhuru Vilson İngiltere ve müttefikleri tarafından kendisine arz olunan Türkiye sulh muahedenamesini tetkik ederek efkârı izhar etmiştir. Vilsonun Türkiyede Adalar denizine müntehi bir parçanın Bulgarlara verilmesi, Türklerin İstanbuldan çıkarılması ve fakat İzmirin Türkiyeye bırakılması ve kendi itikadınca pek çok Ermeni ahaliye malik olan Trabzonun mahreci bahrî olarak Ermenistana tefrik kılınması lâzım geldiğini ve ekseriyetle Türklerle meskûn olan Kilikyadan Fransaya o kadar geniş arazi verilmesinin muvafıkı adalet olma-dığı mutalaalarını söylediği anlaşılmıştır. San Remoda ictima etmekte olan Sulh Konferansında Garbî Trakyanın muhtariyeti idareye mazhar edilmesi esasını müda-faa etmek hususunda Türklerle Bulgarlar birer Türklerden Nedim Tevfik ve İskeçeli Hasan Sabri Beylerle bir Bulgar izamı takarrür etmiştir. Nedim Tevfik Beyler ev-velki gün Sofyaya hareket etmişlerdir. Masarifi seferlerini Trakyaadaki bankaların bi-rinden Trakya namına istikraz suretile temin edilmiştir. Sair mevadda ictima etmekte olan sulh konferansında Fransızların İzmir mes'elesinde daha ziyade Türklerin hakkı esası müdafaa edilecektir. Fransızların Trakya mes'elesinde ancak Trakyaadaki Müdafaa Hukuk teşkilâtı ile bilmüzakere makul ve müstahak bir netice istihsal edi-lebileceği fikrini ileri sürerek bu maksadla teşkilâtı milliye reisi selâmetle azimet ve avdetini tahtı teminde olmak üzere İstanbula avdet eylemişlerdir.

Anadolu Ajansı

Kendi vatandaş, dındaş ve ırkdaş gibi her hususta bir uzvumuz olan bazı kuvvetleri aleyhimize kullanacakları tabiidir. Buna karşı biz de ya-

lunuz kuvvetimizle değil, propaganda kuvvetile de çok çalışmalıyız. İşte bunun için şimdiye kadar bildiğim ve toplayabildiğim malûmatı her tarafa -İstanbul'a bile- neşir ve tamim ettim, ayrıca Millet Meclisi riyasetine bir teklif de yaptım. Sırasile şunlardır:

Erzurum: 25/4/1336

T a m i m

Rusya Sovyet Bolşevik idaresile birleşmiş âlemi islâm ve Hindistan havalisinde büyük bir nam almakla beraber Rusya Denikin ve Kolçak ordularının mahv ve perişan edilmesinden en ziyade tesir ve fedakârlık gösterdiklerinden naşi umum bolşeviklerin hürmetlerini kazanan islâm ve Türk hükûmetleri hakkında münhasıran elde edilen bazı malûmat:

Tatarlar, Kırgızlar, Başkırtlar, Sartlar, Türkmen, Yumutlar.

Tatarlar: Kısmen Sibiryaya kısmen Avrupayı Ruside sakindirler. Faal ve müslümanların bilhassa ticaret âleminde en müterakkisidirler. Gayyur çalışkandır. Bolşeviklerle birleşmişlerdir. Türklüğe ve islâmiyete pek merbutturlar. Her türlü teşkilâtları vardır.

Kırgızistan: Kırgızlar Sibiryayı garbinin cenubundan tâ Türkistana kadar vasi arazidirler. Maarifleri geridir. Mektep görmüş gençleri ve uleması halkı tenvir ve irşad ederek bolşeviklerle ittifak etmiş ve merkezi Ornburg olmak üzere ilânı istiklâl etmiştir. Teşkilâtı askeriyeleri kuvvetlidir. Türklüğe ve islâmiyete fevkalâde merbutiyetleri vardır.

Başkırdistan: Ural dağları üzerinde ve cenup civarında sakin müttehit dindar bir kitledir. Samradan geçen ve Bahri Hazere dökülen büyük İdil nehrinin havzası bu muntakadadır. Ufa, Orenburg, Kazan, Nize Balaşil vesair meşhur şehirleridir. Vaktile Rusları bile içlerine sokmadıkları cihetle pek büyük bir gayreti nefsi milliyet malik vakur bir kavimdir. Meşhur Müverrih Zeki Velidi ve emsali gibi genç ve kuvvetli bir zümrenin tesiri ve ulemayı mahalliyenin teşviki ile 14 kanton dahilinde olmak üzere istiklâlleri ilân ve tasdik olunmuştur. Mülkiye ve askeriyeye teşkilâtları mazbuttur. İttifak ve muaveneti askeriyeye şeraiti altında bolşeviklerden her türlü muavenet görmekte ve mekteplerini her tarafta tesis ve tezyid eylemektedirler. Ordularının tehzizat ve teslihatı Rus ordularından yüksektir. Nüfusları on milyondan ziyadedir. Türklüğe ve islâmiyete pek merbuttur.

Sartlar: Necaraya kadar olan arazide sakindirler. Eski şark medeniyetinin merkezinde bulunuyorlar. Yaşayışları daha muntazam ve daha medenicedir. Gençliği tahsile pek teşnedir. Bunlar dahi bazı şurut ve tekâlif ile bolşeviklerle birleşmiş ve istiklâlleri tanınmıştır.

Türkmenler: Aşkabad, Kranovodsk ve kısmen İran muntakasındadırlar. Tekke Kökien, Yumut namile üç kola ayrılırlar. Bu üç koldan Tekkeler diğerlerinden müterakkidirler. Bunlar başlarına Çarlık Rusyası zamanında esarete bulunan muntehap Türk ümera ve zabitanını alarak kendi Şûralarile teşkilât ve hâkimiyetleri idare olunmaktadır. Bunlar da bolşeviklerle birleşmişlerdir. Ve hassaten Efganistan ve Buhara hükûmeti islâmiyeleri ile beraber Hindistanın ve âlemi islâmın halâs ve necatı namına birleştirilmişlerdir. Türkmenlerin hey'eti umumiyesinin 600 bin kişilik silâhşorları vardır. Bunlar bolşeviklerin muaveneti fevkalâdesile peyderpey tensik ve islâh olunmaktadır. Yumutlar daha bedevi ve zimneşin olup Türklüğe âşık bir kavimdir. Bunların bir kısmı da İran hududunda bulunuyorlar. Fakat İraniler ile rabıtai resmîyeleri az olup kendi an'ane ve terbiyei milliyelerine daha ziyade merbut bulunuyorlar. Bütün Türkmenler muntakasında bilhassa son iki sene zarfında mek-

teplere fevkalâde ehemmiyet verilir. Pek çok mektepler açmıştır. Ve Taşkente bir de zabıt yetiririr mek'ebi harbiyeleri vardır. Mektepler ve terakkiyat hususunda hassaten bolşeviklerin muavenet ve teşvikatı var. Muallimlerinin ekserisi Harbi Umumide Çarlık rusyasında esir kalmış olan Türk ümera ve zabitanıdır. Ve her tarafta tensikat yapılmaktadır.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Teklifim:

Erzurum: 25/4/1336

Ankarada Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İngilizlerin payitahtta tesis ettiği hiyanet şebekesi ve sarayı hümayun ile hükümet denilen müessesede para ve süngü kuvvetile ittihaz eylediği tertibat sayesinde hemen her arzu ettiğini yaptırmakta ve bu cümleden olmak üzere gerek dahili memlekete neşir edilecek mütenevvi beyannameleri ve gerekse şark âlemi islâmına karşı halifenin ve padişahın İstanbulda masun kaldığından vesaireden bahisle hiyanet ve sanianın en iğfalkâr neşriyatını Anadolu ve kuvvayı milliyeye aleyhine olarak yapmaktadırlar. Binaenaleyh bütün cihanın enzarı ve efkârı umumiyesi şarka ve bu meyanda hassaten Anadoluya matuf bulunduğu şu sıralarda İngilizlerin yaptığı dehiseleri daima körletmek ve her tarafta aksülâmeller temadi ettirmek için her vesileden istifade ile Anadolumuzdan mühim malûmat ve neşriyatın Bakû ve Antalya tarikile ve oradaki telsiz telgraflarla verilmesi fevkalâde haizi ehemmiyettir. Binaenaleyh bu defa teyminen ve her türlü azim ve fedakârî ile mücehhez olan Büyük Millet Meclisinin, merasimi dindarane ve vatanperperane ile vukua gelen resmi behini küşadını bütün âlemi islâma ve Moskovada Rusya umum Sovyet Şûrasına ve bizzat bütün garp milletlerine hitaben neşretmesi ve bu neşriyatında istilâperest İngilizlerin pek bi âman suretteki imhakâr siyaseti ve Türklüğe, âlemi islâma yapılan bi nihaye hakaretlerin ve padişah ile halifenin tamamile esir ve mahsur ve bir çok sahte imzaları İngilizler tarafından neşriyat ve beyanatta bulunmuşunun ve şimdi de yine süngü ve para kuvvetile Türkiyenin imhası şeraitini vatan ve milletle hiç bir alâka ve selâhiyeti olmayan satılmış kimselere imza ettirmeye hazırlanmakta olduklarının madde madde tasviri ile bu sayede yeniden bir tufanı heyecan kopararak İngiliz düşmanlığının ve hukuku meşruai istiklâlimizin muhafazasındaki azmi kat'inin bir kere daha cihana ve hassaten âlemi islâm nazarında izharı elzem ad ve mutalâa olunmakta ise de icabının hey'eti celilerinin takdirine merhun bulunduğunu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

26 Ja şu tamim geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Anadolunun her köşesinden gelen vekillerimizin teşkil ettiği Büyük Meclis olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü vaatler söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalyanın, Adananın, Maraş, Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâ-

hına sarılan millettaş ve dindaşlarınız da yine sizi mahv için padişaha ve halifeye isyanı sözünü ortaya atıyorlar. (Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolunun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mâni olmak, payitahtımızı ana vatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resulü Ekrem namına yemin ederiz ki padişaha, halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir. Ve bundan maksad vatani müdafaa eden kuvvetleri aldatılan mus'üman ellerile mahvetmek ve memleketi sahipsiz, müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hindin, Mısırın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayınız.) İzmirini, Adanasını, Urfa ve Maraşını elhasıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımları müdafaa edenleri din ve milletin şerefi için kan döken kardeşlerinizin arkasından size vurdurmak isteyen alçakları dinlemek ve onları Millet Meclisinin kararları üzerine cezalandırarak olanlara yardım edin. Tâ ki din son yurdunu kaybetmesin. Tâ ki milletimiz köle olmasın. Bizde birlik oldukça düşman üzerimize gelemeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikakta Allahın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun. Ve rahmeti ve tevfiği halife ve padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın. 26/4/1336

Büyük Millet Meclisi emrile Reis
Mustafa Kemâl

Azerbaycan kabinesinin değıştiğı hakkında 20/Nisan/1336 tarihli Azerbaycan gazetesinde görülen malûmat 3. Fırkadan bildirildi. Bervec-hiâti tamim ettim:

Erzurum: 26/4/1336

T a m i m

1 — Nasip Bey Yusuf beylinin tahtı riyasetindeki Azerbaycan kabinesinde bolşevikliğe taraftar olan sosyalist ve ittihadçı âzâların istifası ve Azerbaycan millet ve ordusunun da bolşeviklik lehindeki tesirâtı neticesinde Azerbaycan kabinesi düşmüştür. Yeni kabinenin teşkilinin müsavat fırkasından Mehmet Hasan Haçniski tarafından kabul edildiğı ve bütün fırkalar kendisine müzaheratı tamme beyan olunduğı haber alınmıştır.

2 — Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Miralay Refet ve Kâzım Beylere, Onbeşinci Kolordu Kıtâat ve Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Yeni kabine reisi hakkındaki malûmatımızı da şöylece bildirdim:

Erzurum: 26/4/1336

1 — Yeni Azerbaycan kabinesinde reisi vükelâlığı kabul eylediğı haber alınan Mehmet Hasan Haçniski müfrit bir türkçü ve Osmanlı muhibbidir. Kendisi müsavat fırkasının terakkiperverlerinden ve Rusya Mühendis Mektebi âlisinden mezun olup ötedenberi bu makam için sosyalistlerle terakkiperver müsavattcılarının namzedi bulunmaktadır. Müşarünileyh Paristen Azerbaycan murahhaslığından avdetinde gayet şiddetli bir İngiliz aleyhtarı kesilmiştir. Bolşeviklerle iş görmeye taraftar bir zattır.

Düŷen kabinede evvelce Dahiliye nazır ıken bilâhare Ticaret nezaretini deruhde ey-lemiş idi.

2 — Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Beye ve Onbeşinci Kolordu fırkalarına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

26 da gelen mevsuk malûmat: Batum muntakasında bulunan İngi- liz ve Gürcü kuvvetleri: Batum şehrindeki İngiliz kuvveti iki bin ka- dar tahmin ediliyor. İngilizlerin Çürüksu'da üç yüz, Artvinde yüz, bir bataryada yedi buçukluk top kuvveti var. Gürcülerin Acarada üç yüz, Şavşatta otuz kadar neferi var. Ardanuşda cüz'i miktarda İngiliz ve Gürcü askeri, Borçkada beş altı İngiliz neferi var. İngilizler bir çok para mukabilinde kuvvayı milliyenin ahvaline kesbi vukuf için ca- suslar göndermektedir. Diğer malûmat bervechiâti olup tamim ettim. 23/Nisanda tahrip edilen köprüyü bolşevikler Trabzondan aldıkları ateşleme makinesile atmışlar. Gürcüler tamirine başlamış on beş günde bitebilecekmış.

Erzurum: 26/4/1336

1 — Bolşevik kıtaatı muntazaması Derbent civarında toplanmıştır. Nisfından ziyadesi Kırgız, islâm türklerinden ibaret olan elli bin kişilik bolşevik kuvveti Der- bent ile Bakû arasında Azerbaycan hududu üzerine Yalama istasyonu muntakasında hali intizardadır. Azerbaycan hükûmeti de bolşevik kıtaatını istikbale hazırlanmıştır.

2 — 23/Nisanda Çürüksu ile Batum arasında Demiryolu üzerindeki bir demir köprü o muntakada islâm bolşevikleri tarafından tahrib edilmiştir.

26/Nisanda Erzurum garbindeki Kiremitlik tabyasında 12 lik Rus- lardan iğtinam etiğimiz obüslerin ders endahtlarında bulundum. On iki kilo- metreye kadar müessir, bolca cephanesi var, Şarkta en kıymetli iki topu- muz. Bütün Erzurum mektep çocuklarını da seyrine çıkarttım. Mesafe ve sıhhati endahtı hakkında herkeste memnuniyet ziyade. Topcu ders en- dahtlarında ara sıra bütün mektepleri bulundurmakta maddî ve manevî faide görüyorum. Ermenilere karşı tasavvurum: Havalar müsait oldu- ğundan 26/Nisandan itibaren kıtaatı hududa yaklaştırmaya başlattım. İki hafta sonra yani Mayıs haftasında Ermenistana karşı muvaffakiyetle harekete başlamak artık mümkündür. Havalar ve arazi kabiliyetlidir. İngilizlerin cüz'i bir kuvvetleri yalnız Batum havalisindedir. Fakat ha- reket kabiliyetinden mahrumdur. Gürcüler bolşevik ordularile temasta olduğundan tarafımızdan bir taarruz olunmazsa Ermenilere karşı yapa- cağımız harekette bitaraf kalacakları sarih görüüyor. Sahillerimize hu- susile Trabzona Yunan kıtaatı çıkarılırsa Pontus ruhile meşbu Rumlarla birlikte maddî ve manevî zararları büyük olur. Ancak garpte yer yer işgaller yapan Yunanlıların sayanı ehemmiyet bir kuvvetlerinin Şark sahillerimize gelebilmesi beklenemez. Yalnız Ermeni harekâtına başla-

yınca bir tazyik yapmak ve halk ve ordu üzerine manevî bir tesir yapmak için Trabzona herhangi bir veya birkaç devlete mensup müfrezele-
rin çıkabilmesi muhtemeldir. İşte bu ihtimâle karşı sahillerimizi tahliye ederek onları teşci etmemek ve şayet Ermenistan içerlerine kadar harekâtı temadimiz halinde bolşeviklerin Gürcüleri serbest bırakmalarından aleyhimize Gürcü ordusunun da hareketini görürsem Acera ve Batura karşı tehdid kuvveti olmak üzere merkezi Trabzonda bulunan 3. Fırkanın iki alayını şimdilik sahilde bırakarak en kuvvetli olan Üçüncü Alayını iki batarya topcusu ile şimdiden Oltu mıntakasını işgal ettirmek, 9 ve 12. Firkaları Sarıkamış mıntakasına karşı Horasan-Hortum-Hudud mıntakasında toplamak, Kolordu, topcu, suvari alaylarını ve birkaç aşiret alayını da yine bu mıntakada toplayıp harekâtı kat'iyeyi bunlarla icra etmek, sağ cenahta merkezi Vanda bulunan 11. Fırkayı Bayazıt mıntakasından bir müfreze (Şahtahtı-Nahcivan) mıntakasındaki yerli Türk kuvvetlerini (Yüzbaşı Halil Bey Müfrezesi) takviye ile Erivan istikametini tehdid ederek bir kısım Ermeni kuvvetlerini üzerine celbetmek, diğer bir müfreze Aşiret alaylarının çekirdeğini teşkil etmek üzere Karakösedede toplamak. Bayazıt-Karaköse ve cenup mıntaka aşiret alaylarını yakınlıklarına göre Bayazıt ve Karakösedede toplamak ve 11. Fırka ile Arasa kadar olan araziye işgal ederek keza Erivan istikametini tehdid etmek ve bu suretle en kuvvetli bir varlık olan Kars kalesi muharebesini yaparken Ermenileri zaif yakalamak. İşte son vaziyete nazaran ilk plânım hülâsaten budur. Karsın işgaline muvaffakiyetle Arpa çayına yani 93 hududumuza kadar olan mıntakaya hâkim olunur. Sonrası Bolşeviklerle Gürcülerin vaziyetine göre idame olunur. Soğanlı dağları, Yeni Selim hattı, Kars gibi üç mühim muharebe yapacağımızı evvelki seneki tecrübemizden ve arazinin tabiatından istimizac ediyorum. Bunlardan bilhassa Kars telörgülerinin ve tahkimatının müteaddit ve pek kavi olması itibarile en ziyade haizi ehemmiyet ise de bundan evvel hırpalayacağımız Ermeni ordusuna karşı manevra ile düşüreceğimize ümidim ziyadedir. Kars kalesine çatmak en büyük bir gaflettir. Elde seyyar müteaddit aşiret alayları bulunduğundan Karsla Ermenistan arasını vurmak ve bu esnada kuvvei külliyeimin Karsın şark ve şimâli şarkından vurmak suretile Ermenileri şaşkınlık içinde perişan edebileceğime itimadım tam. Tabii Kars muharebesinin kat'i şeklini Ermenilerin tarzı hareketi tesbit edecektir. Kars muharebesi Ermeni harbinin ikinci safhası olacak, son safhası da Gümrü şarkındaki muharebe olacaktır. Evvelki seneki tecrübelerimin gösterdiği safha budur. Bu mutalâatımı Erzurum Kongresi zamanı Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine de izah etmiş ve nihayet bir buçuk ayda Ermenilere kat'i hâkimiyetimizi temin edebileceğimi kuvvetle isbat etmiştim. Ermenilere karşı muvaffakiyetle hareket yapabileceğimi Mustafa Kemâl Paşa da kabul ettiğinden vakit vakit bu güzel neticenin husul arzusunu gösteriyorlardı. Mayıstan evvel harekâtın va-

hameti emsalile sabit olduğundan bugünler artık kıtaatımızı hududlara sürmeye başlattım. Artık Ankara milli hükümetimiz de teşekkül etmiş, bolşevik orduları da yardım olarak en az Gürcüleri tevkif ve İngilizlerin Batumdan içerilere hareketine mâni olduğundan hareket için intizar edecek başka bir şeyimiz yoktur. Fakat canımı sıkıyan bir şey varsa 18/N'sandaki teklifime 22 ve 23 deki tekliflerime rağmen henüz Mustafa Kemâl Paşanın cevap vermemesidir. Bunun için âtideki müessir tekidi yaptım:

Erzurum: 26/4/1336

Ankarada Büyük Millet Meclisi Riyasetine

1 — Nasip Bey Yusufbeylinin riyasetindeki Azerbaycan kabinesinin düşmesi, Azerbaycan ile bolşevikler arasında münasebeti ticariye teessüsüne tarafeynce muvafakat edildiğinin haber alınması, Derbendde toplanan bolşevik kıtayı muntazamasına mensup ileri kıtaatın Azerbaycan hududu üzerinde bulunması ve istihbaratı muhtelifeye nazaran Azerbaycan hükümetinin bolşevikleri hüsnü istikbale karar verdiğinin anlaşılması şimdiye kadar meşkûk olan Azerbaycan vaziyetinin şekli kat'isini almak üzere olduğunu göstermektedir.

2 — Kolordunun tahşidine başlandı. İki hafta nihayetinde hitamı memuldür. Tahşidatın hitamından sonra uzun zaman intizar halinde kalmaklığımıza vaziyeti iaşemiz müsait değildir. Gerekle bu müsaadesizlik ve gerekse bolşeviklerin Azerbaycan ve Gürcistan dahiline doğru harekete iptidarile zuhur edecek ahvali âtiye karşısında emri vakilere maruz kalmamak mülâhazai mühimmesi bolşeviklerle bir an evvel temas etmek lüzumunu teşdid etmektedir. Sureti arz ve teklif edilen esas dairesinde talimatı askeriyenin hemen isaline müsaade edilmesini tekrar arz ederim. Meclisi Millice verilecek kararın asgarî zaman zarfında ve bütün işlere takdimen itasını ve Meclisi Millice bir karar vermek mahzurlu addediliyorsa vatan ve milletin hayat ve memati olan son fırsatı kaçırmamak için serbestii harekâtımıza müsaadelerini istirham eylerim.

3 — İşbu maruzatımın vusulünün iş'ına müsaadeleri müsterhamdır.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün İsmet Beyin Erkânı Harbiye riyasetine tâyini tamimi geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Büyük Millet Meclisinin 25/4/1336 günü celsesinde Edirne Meb'usu Miralay İsmet Beyefendinin ittifakı âra ile Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine intihab edildiği ve müşarünileyhin ifayı vazifeye mübaşeret eylediği tamim olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Kıtaata tamim ettim. İsmet Beye şunu yazdım:

Erzurum: 26/4/1336

Ankarada Erkânı Harbiyeyi Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Arzı tebrikât ederim. Ve Erkânı Harbiyeyi Umumiye Riyasetine tâyininizi bir beşaret ve ordumuz için bir fali hayır addederim. Kemâli samimiyetle gözlerinizden öperim

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

27 de istediğim cevap geldi:

Ankara: 26/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Gayet muhim ve müstaceldir.
Zata mahsustur.

Bakûya gönderilecek hey'eti askeriye verilecek talimatı âlilerinde tadil edilen mevad bervechi zir arz olunur:

1 — Emperyalist hükûmeti aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esarete bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden bolşevik Ruslarla tevhibi mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2 — Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriye yapar veyahut ta-
kip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistanın da bolşevik ittifakına
dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine ha-
rekâta başlamasını temin ederse Türkiye hükûmeti de Emperyalist Ermeni hükûmeti
üzerine harekâtı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükûmetini bolşevik zümrei düve-
liyesine idhal etmeyi taahhüt eyler.

3 — Evvelâ millî topraklarımızı tahtı işgalinde bulunduran emperyalist kuvvet-
leri tard ve âliyen emperyalizm aleyhine vukubulacak mücadelâtı müşterekemiz için
kuvvayı dahiliyemizi tazzuu ettirmek üzere şimdiden ilk taksit olarak beş milyon
altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephaneye vesair vesaiti fenniye harbiye ve
malzeme sıhhiyenin ve yalnız şarkta icrayı harekât edecek olan kuvvetler için erza-
kın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini lâzımdır. Müzayakai maliyemiz malûmu âli-
leri olduğundan İstanbul ile kat'ı alâka edilmesinden dolayı Dersaadetten para celbi
de kabil olmadığından vilâyatın varidatı mahalliyelerle temini idareleri müstahay-
yeldir. Gönderilecek hey'et Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüsâtı lâzımede bu-
lunarak muavenetin hattâ istikrazın icrasına da sarfı mesai eylemesi
münasiptir efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

13/Nisan tarihli teklifim dört madde idi. Birinci maddesi aynen ka-
bul edilmiş, ikinci maddede Gürcistan ve Azerbaycan hükûmetlerinin bol-
şevik idaresini kabul etmesi hakkındaki fıkralar tayyedilmiş, üçüncü
madde kâmilan tayyolunmuş, dördüncü madde üçüncü olmuş ve istediği-

miş para beş milyon lira olarak tesbit olunmuş. Esas aynıdır. Daha muhtasar ve para mes'elesinin kat'î olması iyidir. Yalnız serlevhası ve hatimesi bir teklif şeklinde olmadığından bunları da ben ilâve ettim. Trabzonda emre muntazır hey'etimizle hemen yola çıkarılmak üzere 3. Fırkaya şifreyle bildirdim. Bunu Büyük Millet Meclisi riyasetine de şöyle yazdım:

Erzurum: 28/4/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Trabzondan hareket edecek hey'ete talimatı lâzime vermekle beraber Türk Komünist Fırkasına âtideki mektup ve teklifnameyi imzayı âlileri ile gönderdim. Yalnız sehven unutulmuş serlevha ile bir de hâtimeyi ilâve ettim ki aynen bervechi zirdir: Serlevha: Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Sovyet Hükûmetine birinci teklifnamesidir. Hâtime de: Temini rica olunur. İhtiramatı faika ve hissiyatı samimanemizin kabulünü rica eyleriz.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

28/Nisanda aldığım şifre şudur:

Ankara: 28/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

26/4/1336 tarihli şifre vasıl olmuştur. Teklif buyurduğunuz talimat sureti baddetadil 26/4/1336 tarihinde takdim kılındı. İstihzarata devam buyurulması arz olunur. Hududu tecavüz hususundaki kararın behemahal buradan tebliğ kılınacağı tabiidir, efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Bu emir de iyi. Fakat düşünülmeyen mühim bir nokta var. Bunu Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinein nasıl olup da hatırlamadığına hayret ederim. Kendileri artık resmen bütün milletin ve hükûmetin reisi oldular. Bir senedenberi millî birliği tutan ve istilâlara mâni olan bu kerre de mühim bir hareketi askeriye başlayacak olan benim mevküüm ne olacaktır? Harbi Umumide ordu kumandanlık vekâletini yaptığım gibi kendi yerlerine ordu müfettiş vekili tâyin olundum. Asaletim mukarrer iken kendilerine hüürmeten bunu reddetmişim. 21 Kânunusanide yani daha üç ay evvel Mustafa Kemâl Paşanın bizzat ilân ettiği millî plânda 3. Kolordu, 13. Kolordu, 15. Kolordu benim emrimde olarak Şark ordusunu teşkil edecekti. İki kolorduluk bir kuvveti yalnız bugünkü Onbeşinci Kolordu teşil etmekte bulunduğundan mücavir 3. ve 13. Kolordular emrime verilmese bile yine bir şark cephesi teşkil olunmalı ve artık bir ordu kumandanlığı mevki ve selâhiyeti bana verilmelidir. Başka türlü hareket nasıl

olur? Askeri her türlü mülâhaza bunu istilzam ettiği gibi dahile ve hari-
ce karşı siyasi her türlü mülâhaza da bunu âmirdir. Erkânı Harbiyei
umumiye mevkiî kolordulara ve hattâ ordulara bile âmîr bir vaziyette
iken İstiklâl Harbinin müstahzar ikinci devrinde işe başlayan Miralay
İsmet Beyin Erkânı Harbiye riyasetine geçtikten sonra bu vaziyeti dü-
şünmemiş ve teklif etmemiş olmasına pek ihtimâl de vermek istmiyo-
rum. Bunu kendi tâyininden evvel dahi hatırlaması en birinci bir vazi-
fedir. Ben şöyle beklerdim ki Mustafa Kemâl Paşa riyasete geçer geç-
mez bir senelik mücadeleyi milliye arkadaşlarına Meclisin selâm ve teşek-
kürünü ihda eder ve İsmet Beyin Erkânı Harbiye Riyasetine geçmesiyle
aynı zamanda bilhassa millî plânda vaziyetlerimiz tesbit olunan benim
ve Ali Fuat Paşanın vaziyetlerini de tashih buyururlar. Şimdiye kadar
bu olmadığı gibi «İstihzarata devam buyurulması» emrinde de bunun
görülememesi, yarın hudud tecavüzü emrinde dahi unutulması ihtimâlî
gösterdiğinden âtideki teklifi yaptım. Muhaberatımız için Müdafaa-i Mil-
liye veya Erkânı Harbiye Riyaseti merci gösterilmemiş ve Meclis Riyaseti
cevap vermekte bulunduğundan Başkumandanlık sıfatının da yeni tarz
hükûmetimize nazaran burada bulunduğu anlaşıldığından o makama hi-
tab ettim:

Erzurum: 28/4/1335

Ankarada Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celîlesine

Zata mahsustur:

Harekâta iptidar oluncağı takdirde Trabzon muntakasında bulunan 3. Fırka
dahili memlekette ahval ve vaziyetin icabatına göre müstakillen icrayı harekât ede-
cek, şark harekâtı muhtemele ve mutasavveresini 9. 11., ve 12. Fırkalarla kıtaatı
merbuta ve aşiretlerden teşkil edilecek kıtaat yapacaktır. Binaenaleyh emir ve ku-
manda ve sevk ve idare hususunun teshil ve maksada göre ifasının temini için 3.
Fırkanın harekâtile dahili memleket ve geri hidematına ait bilumum vezaifin doğru-
dan doğruya 15. Kolordu Kumandanı sıfatile Miralay Kâzım Bey tarafından tanzim
ve ifa olunması ve şark harekâtının da şark cephesi kumandanlığı namile tarafım-
dan sevk ve idaresi hidematın icrası noktai nazarile beraber hareket edecek kuv-
vetlerle sahil tarassuduna memur olanların nizamı harplerine düşmanlarımızın mut-
tali olamaması vezaif ve istihzaratın şimdiden bu suretle ifasına başlanılmış olduğunu
ve fakat işbu hususatın pek mahrem tutulup yalnız evrakı âdiyeyi Kâzım Beyin na-
mina diye imzaya başlamış olduğunu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Kâzım Bey mevkiî müstahkem kumandanı idi. Mevkiî müstahkem
işî mahdud halbuki benim işim pek ziyade olmasına rağmen erkânı har-
biyemde reis vekili olarak Binbaşı Mustafa Beyle 9. Fırka erkânı harbi
Binbaşı Fahri Bey her iki işe bakmak üzere bulunuyor. Bunun için mev-

kii müstahkem işini de kolorduya aldırdım ve evraki âdiyeyi Kâzım Bey vasıtası ile tedvire başlattım. (1).

Gidecek zabıtlarımıza şu vazifeleri verdim:

Yapacakları propaganda: 23/Nisan/1336 da Ankarada Büyük Millet Meclisinin açıldığını, umum milletin bu meclise samimî merbut olduğunu, memleketimizin her hali pek iyi, milletin maneviyatı pek yüksek.

Anlayacakları şeyler: a) Bolşeviklerin İngilizler hakkında siyasi ve askeri maksad ve gayeleri nedir? Hindistana, İrana, Iraka, Mısıra karşı harekâtı cesime sevkulceysiye ihzar veya tasavvur ediyorlar mı? Varsa hangi kuvvetlerle yapacaklardır?

b) Türkiyeyi halihazır vaziyetinde nasıl telâkki ediyorlar, bizimle siyasi ve askeri ve iktisadi nasıl bir münasebet tesisine mütemayıldirler.

c) İngilizlerin sadık uşağı olan ve elyevm içerisinde bir çok Denikin ordusundan ve İngilizlerden zabıt bulunan ve Denikin kolordusu demek olan Ermenistanın hali ve âtisi için ne düşünüyorlar.

d) Kafkasyada ne kadar kuvvetleri vardır, bolşevik donanması kuvveti. Bahri Hazerin şarkındaki hareketin mahiyeti nedir?

e) Gürcistanın ahvali dahiliyesi nasıldır. Bolşeviklerin bunlar hakkındaki düşüncesi.

Azerbaycanda tesir: Azerbaycanın Ermenilerle muharebeye devamı ve behemahal Nahçıvandaki kuvvetimizle birleşmeleri ve bu suretle iki kardeş hükümet arasında mâni bırakılmaması.

Teklifle birlikte Bakûdaki Türk Komünist Fırkasına (orada bulunan bildiğimiz arkadaşlar buna dahil) şunu yazdım:

Erzurum: 28/4/1336

Bakûda Türk Komünist Fırkasına

1 — İstanbuldan kaçıp kurtulan bir çok kıymetli meb'uslarımızla ikinci defa umum memaliki Osmaniyeden intihab olunan meb'usların hey'eti mecmuasından müteşekkil Büyük Millet Meclisi 23/Nisan/1336 da Ankarada iki yüze karip mevcut ile teyemüneu ve merasimi fevkalâde ile açılmış ve bütün vükelâyı milletin ittifakı tammiyle Mustafa Kemâl Paşa Büyük Millet Meclisi riyasetine intihab olunmuştur (2).

2 — 5/Nisan/1336 tarihli raporunuz 12/Nisan/1336 da alınarak buradan şifre ile Ankaraya yazılmıştı. (27/4/1336) Hey'eti muhteremeniz ve o vasıta ile Moskovaya âcilen isal olunmak üzere şifreli telgrafname ile gelen teklifname mesafenin uzaklığı

(1) Teklifime cevap alamadım. 18/Mayısta artık harekâta başlamak için bir daha bu teklifi yaptım. Evvelâ bunun düşünülmediğini zannetmişim. Hatırlattığım halde cevap verilmemesini benim kolordu kumandanlığında bırakılmaklığım gibi haksız ve yolsuz bir düşünce ile olduğunu ve buna hasis düşüncelerin saik olduğunu esefle anladım.

(2) 10 muhalif reyî yazmayı muvafık bulmadım.

ve zamanın darlığı hasebile Trabzonda 3. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Beye şifre ile tebliğ ve Büyük Millet Meclisi tarafından memuriyeti tasvib ve icra buyurulan Mümtaz Binbaşı Ali Rıza Beye tevdiat Batum tariki ile irsal kılındı. Gerek Ali Rıza Beyin memuriyeti ve gerekse isaline memur olduğu evrakı mühimme Fırka kumandanlığı tarafından mührü resmî ile tasdik olunmuştur. Moskovada Sovyet karargâhına gidip müstakbel için mufassal müzakerelerde bulunmak üzere Ankaradan bir hey'eti mansusa hazırlanmaktadır. Fakat mesafenin uzaklığı ve serî vesaitin noksanı hasebile gecikecektir.

3 — Raporunuzdaki para mes'alesine cevaben Büyük Millet Meclisi Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüsâtı lâzimedede bulunarak mümkün olan muaveneti nakdiyenin icrası ve hattâ istikraz akdi hususunun teminini hey'eti muhteremelerinden rica eylediğini bildirmektedir.

4 — Zamanın kıymet ve ehemmiyeti fevkalâdesine binaen bir an evvel mercii âlisine iblâğ olunarak tekrarrür edecek netayicden ve bilhassa Bolşeviklerin harekât zamanından bizi âcilen haberdar etmeyi (1) hassaten rica ve cümlenize arzı hürmet ve muhabbet olunur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

3. Fırkaya verdiğim talimat şudur:

Erzurum: 28/4/136

3. Fırka Kumandanlığına

Zata mahsustur.

1 — Bolşeviklerle temas ve tevhidi mesai hakkında Büyük Millet Meclisinden mevrud teklifname ve Kolordudan Türk Komünist Fırkasına yazılan tahrirat suretleri zirdedir.

2 — Bu teklifname ve tahriratı bolşeviklerin selâhiyettar karargâhına kadar isal ve bu hususta tafsilâtı lâzime ita eylemek ve alınacak cevapları ve bize lâzım olan sair malûmatı hamilen avdet etmek gibi mukadderatımızla alâkadar pek mühim işler için 7. Alay Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Beyden münasibini bulamadık. Binaenaleyh Ali Rıza Beyle intihab edilecek diğer bir zabıt bu muharreratı hâmilen hemen hareket etmelidirler. Zamanı hareketlerinin ve kimin intihab edildiğinin iş'ar buyurulmasını rica ederim. Azimet ve avdetleri vesair masrafları için lâzım gelen para Fırka kasasından tesviye edilmelidir.

3 — Muharreratın suretleri fırkanın resmî kumandanlık muhrü ve imzanızla tasdik ve Ali Rıza Beyle refikine bu memuriyete nasıpları hakkında yine Fırkadan vesika ita edilmesi ve her türlü ihtimale karşı mumaileyhimanın pantolon, gömlek gibi eşyalarına resmî mühürün basılması isabet ve tebeyyünü hüviyetleri için lâzımdır.

4 — Ali Rıza Bey âtideki talimata tevfiakat hareket edecektir. Gerek bu talimatın ve gerek Büyük Millet Meclisi teklifatnamesinin ve Türk Komünist Fırkasına yazılan tahriratın birer suretleri ihtiyaten Rıza Beyin refikine dahi verilmelidir.

5 — Ali Rıza Beye ait talimat şudur:

a) Bakû'da Halil Paşanın dahi dahil olduğu Baha Sait, Doktor Fuat, Küçük Ta-

(1) 28/Nisan öğleden sonra saat 2 de Bolşevik ordusunun Bakû'ya girdiğini 1/Mayısta haber aldık. Yani daha biz teklifimizi yapmadan Azerbaycanda bolşeviklik ilân olunmuş. Eğer 18 deki teklifime derhal cevap gelse idi bu hareket muayyen bir şekil olurdu. Bakû'nun bolşevikler tarafından işgali üzerine Batum üzerinden yol kapandı. 5/Mayısta ayrı mektup yazdım, Nahcivan üzerinden gönderdim.

lât Beylerle ahiren bu taraftan geçen erkânıharp Mustafa vesair zabitanın mürekkep bir Türk Komünist Fırkası teşekkül etmiş ve bolşeviklerle tesis eyledikleri irtibat hakkında bize mufassal malûmat vermişlerdi ki bunların suretini 3. Fırkadan alıp mutalâa edersiniz.

b) Bu muhaberat üzerine Büyük Millet Meclisinden gelen teklifnamenin suretini ve Türk Komünist Fırkasına yazılan bir tahriratı 3. Fırka size bildirecektir.

c) Bu teklifnameyi Türk Komünist Fırkası delâletile bizzat sizin bolşeviklerin mümkün olduğu kadar en ziyade selâhiyettar bir karargâh veya hey'etine tevdi eylemeniz lâzımdır.

d) Görüşüğünüz zevattan münasip olanlara teşkilât ve kudreti milliyenin aza-zametini anlatmanız meselâ Büyük Millet Meclisinin 23/Nisan/1336 da Ankarada ve bütün Türkiyenin aynı günde iştirâk eylediği merasimi fevkalâde ile küşad edildiği ve Bursa vilâyeti dahilinde İngilizlerin teşviki ile zuhur eden mahallî ve Denikin misali isyanların bastırıldığı ve isyancıların imha edildiğini, Adana ve Mersindeki Fransızlar Kuvvayı Milliye tarafından sıkıştırıldığı ve Antep civarında ve Maraş ile Urfa'dan Fransızların kâmilten tard edildiği, Kuvvayı Milliye'nin Irak ve Suriyedeki Araplarla sıkı münasebette bulunduğu ve bunların da İngiliz ve Fransızlara karşı hali isyanda olduğu ve Türklerle tevhidî harekât kararında buldukları vesaire gibi ahvali dahiliyemiz hakkında güzel havadisler vermeniz muvafıktır.

e) Kolorduca bilinmesi en ziyade matlûp olan hususat şunlardır: Bolşevikliğin maksad ve gayei umumisini Azerbaycan lisanile yazılan talimatın mutalâası ile anladık ise de Kafkas Dağlarına gelen bolşevik ordularının gerek Kafkas Dağlarının cenubundaki Eski Rusya ve İran ve Irak ve daha cenuptaki İngilizler hakkında siyasi ve sevkülceyşî maksat ve gayeleri nedir. Türkiyeyi hali hazır vaziyetinde nasıl telâkki ediyorlar. Bizimle siyasi, askerî ve iktisadî nasıl bir münasebet tesisine mütemayildirler. İngilizlerin küçük bir uşağı olan ve Denikin kolordusu olup halen bir çok İngiliz ve Denikin zabitleriyle ordusunu tensike çalışan Ermenistan nasıl telâkki ediyorlar. Ve âtisi için ne düşünüyorlar. İrana, Iraka ve buralardan, Hindistan ve Mısıra karşı bir hareketi cesimeî sevkülceyşîye ihzar ve tasavvur ediyorlar. Böyle bir hareket mutasavver ise bunu hangi kuvvet ve ordularla yapmak fikrindeyler. Bolşevik donanmasının kuvvetile nerelerde olduğu ve Bahri Hazer şarkındaki harekâtın şekil ve mahiyeti ve nerelere kadar dayandığı, Gürcistan ahvali dahiliye ve siyasiyesine dair malûmat alınmalıdır.

Gerek Büyük Millet Meclisinin teklifnamesinde ve gerek bu talimatta zikredilen hususatın ehemmiyet ve müstaceliyeti ve mukadderatımıza olan şiddetle alakası hasebile uzun zaman tevhüre tahammülü yoktur. Tarihi ve vatanî olan bu vazife'nin asgarî müddet zarfında ifasile avdet eylemenizi müsellem olan fedakârlığınızdan intizar eylerim. Komünist Fırkasına yazılan tahriratta muharrer olduğu vechile Azerbaycanın bize nakden yapacağı muavenet ve ikraz edeceği para hakkında mezkûr fırka ile müştereken Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunarak keyfiyetin müsmir bir neticeye isalini rica ederim. Bakû veya Rusya dahilinde ikametiniz temadî etmese bile istifadesi mümkün olan her türlü vasıtaya müracaat ederek mesainizden ve Azerbaycanın yeni kabinesinin vaziyeti ve efkârı umumiyenin ne halde olduğu hakkında bizi avdetinizden evvel haberdar ediniz. Hattâ tayyare ile Hasan-kalenin şarkına Azerbaycan veya bolşevik tayyarelerinin gelebileceği hakkında icab edenlerin nazarı dikkatini celp ediniz. Bütün Türklüğün ittihadı gayesi Harbi Umumi nihayetinde husul bulmak ve Türk kardeşler birleşmek fırsatına nail olmak üzere iken fırsat kaçırılmış idi. Tarihin bugün bize tevcih eylediği son fırsatın kaçırılması ve islâmiyetin ebedî bir hicrana sürüklenmemesi için Karabağ'da Ermenilere karşı yapılmakta olan harekâtın gevşememesi ve bilâkis daha azim ve şiddetle takip ve idamesi ve bilhassa bizim tarafımızdan yapılacak harekâtın başlangıcına ka-

dar Ermenilerin meşgul edilmesi lüzumunu Azerbaycan mehafili aidesine tebliğ ve isbat ediniz. Baha Sait Bey mektubunda kendisinin Başkumandanlığından bahsetmiş. Bir Fırka siyasiyeden ibaret olan mahdud zevat arasında Başkumandanlık tâbiri hüsnü tesir yapmadı. Bu cihete Baha Sait Beyin nazarı dikkatinin celb olunması ve İstanbuldan gönderildiği bahis olunan mukavelenamenin kendi namına imza edilmesinden Mustafa Kemâl Paşanın haberdar olmadığı, binaenaleyh böyle bir mukavelename varsa muteber olamayacağı ve umum milletin karar ve iradesine istinaden bolşeviklere karşı yapılan ilk teklifin bu kerre gönderilen teklifnameden ibaret olduğunun Baha Sait Beye anlatılması.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

22/Nisan/1336 tarihli Takvimi Vekayide Erkânı Harbiye Miralayı Hacı Hamdi Beyin Trabzon vilâyetine tâyini hakkında iradei seniye sureti bulunduğunu ve İstanbul gazetelerinin de neşrettiği halbuki bir gün evvel görüşülen İstanbulun vereceği hiç bir vazifeyi kabul etmeyeceğini bildirdiğinden tahikata devam olunuyor, icap ederse derhal tahtı tevkife alınacağını 3. Fırka Kumandanı Rüstü Bey bildirdi. 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyden gelen 27 tarihli şifrede «İstanbulda Nemlizadelerden Salim imzalı ve 20/Nisan tarihli Samsunda bir zata hususî bir vasıta ile gelip okunan bir mektubunda Hacı Hamdinin Trabzon valiliğine tâyin olunduğunu, Samsuna da bir mutasarrıf geleceğini, harekâtı milliyenin şekli hazırı devletce muzir olduğu ve hükûmet bu sevahille yerleşerek tedricen dahile tevsii nüfuz edeceğini» bildiriyor. Hacı Hamdiyi münhal bulunan Kolordu Ahzıaskeri riyasetine istedim. Vaziyeti Meclisi Millî riyasetine ve 3. Kolordu Kumandanlığına da bildirdim. Hacı Hamdi Bey Trabzonda kalabalık ve mevkiî ticarisi olan Nemlizadelerin damadıdır. İstanbuldan bir Nemlizade de Samsuna bundan haber verdiğine nazaran daha evvelden bu işin hazırlandığı anlaşılıyor. Hacı Hamdinin Fırka kumandanı Rüstü Beye söylediği şudur: «İstanbul hükûmeti ile Anadolunun anlaşması lâzımdır.» Benimle de görüşmek istemiş. Vaziyeti hakikiyeye ittıla hasıl ettikten sonra icab ederse İstanbulla gidip hükûmetle de görüşeceğini söylemiş. Erzuruma gelebilmesi için Rüstü Bey bu tarzda muvafakat etmiş (1). İstanbul hükûmeti sahillere

(1) Hacı Hamdi Bey esasen Harbi Umumi nihayetlerinde kolordumda fırka kumandanı idi. Pek kaba sofu görünür. Fakat bütün madunları, aleyhinde bazı hasis hallerinden şikâyet ettikleri gibi vaziyeti kavramaz ve daima her şeye muteriz ve esasen de bu hallerinden dolayı Yakup Şevki Paşanın kolordusundan benim kolorduya naklen gelmişti. Ermeni harekâtı esnasında benim kolordudan da açığa çıkarılmış ve tekaüt edilmişti. Bu zatın İstanbul hükûmetinin kafasında ve onunla teşâkkî mesai ettiğini anladığımızı ve Trabzonda bir şey yapamayacağını da anlayınca Erzuruma diye harcirahını da aldığı halde 19/Mayıs öğleden sonra Değirmendere cihetinde تنها bir yere yavaşan bir İngiliz sandalile İngiliz torpitosuna kaçmış ve İstanbulla gitmiştir. Bu torpito 19/Mayısta İstanbuldan Trabzona gelmiş ve evvelce Trabzon kontrol memurluğunda müstahdem İngiliz mülâzımı Eabvel Erzurumdaki Ravlinson'a üç sandık getirmiş, sandıkların üzerinde bir paket memurlarımız tara-

emin adamlar göndererek ve emin gördüklerini iş başına getirerek Kuvvayı Milliyeye karşı Trabzon - Samsun sahillerini üssülhareke yapmak istediği anlaşılıyorsa da vaziyeti anlayanlar daha çok ve kuvvet elimizde olduğundan ehemmiyetli bir mes'ele görmüyorum. Esasen lâzım olan tedbirler de yapılmıştır.

28 de tamam ettim:

Erzurum: 28/4/1336

27/Nisan: 1335 tarihli Moskova Vestnik telsiz telgraf istasyonununun 135 No. lu tebliğidir:

1 — 1/Mayıs bizim amele bayramımızdır. Ve meserretli işleri izhar eden günümüzdür.

2 — Bütün dünya avamı 1/Mayısta sermayeye karşı harbe girişecektir. Amele bu bayram gününde Burjuvazi ve Emperyalizm'in son mikroblarını temizliyorlar.

3 — Komünizm aklıktan ve zahmetten bu günde halâs buluyor. Ve amele sınıfları arasında komünizm tevessü ediyor. 1/Mayısta komünizm bütün beşeriyete meserret ve saadet serpecektir.

4 — Amele ve köylüler Kolçakla Denikini silâh vasıtasile tamamen mahvetmişlerdir. Onların istediği Çarlık, balta ve çekiç ile ezilmiştir.

5 — Zenginler "Kudret sermayededir" iddiasında bulunurlar komünistler de "kudret Cenabı Allaha ve mükâfatı çalışanlara ait olmalıdır" diyorlar.

6 — 1/Mayıs Bayram gününü hatırlayınız ve Garp cephesini unutmayınız.

7 — Bütün dünya işe arzı tabiiyet edecek ve cihan işe ait olacaktır.

8 — Açlığa ve soğuğa karşı zabtu rapthı mesai ile darbeler lâzımdır.

9 — Tamir gören lokomotifleri 1/Mayısta selâmlayınız.

10 — Serbest komünistler 1/Mayısta bir halk teşkil ediyorlar.

11 — 1/Mayısta bütün dünyada kırmızı amele bayrağı temevvüc edecek ve bu bayraklar altında binlerce, milyonlarca ümit ictima eyleyecektir.

12 — Londradan bildiriyor. Son zamanlarda zuhur eden asayişsizlik ve intizam-sızlık kesbi şiddet etmiş ve Fransanın Belfur şehrinde müsademeler olmuş, inkilâpçılar tarafından 82 polis karokolu tahrib edilmiştir.

findan açılınca İstanbulun fetva, beyanname, hattı hümayundan ibaret matbu varakaları götürerek hafiyyen alınmıştı. Bu İngiliz zabitanın sokaklarda tesadüf ettiği çocuklara da üzerindeki beyannamelerden dağıttığı görülerek memurlarca toplanmıştı. İşte bu mülâzım efendi bu marifeti yaparken Hacı Hamdi bunun geldiği sandala atlayarak torpitoya kaçıyor!... Trabzonun ve vilâyeti şarkiyenin akibeti meydanda ve bizler bunu kurtarmakla meşgul iken bir Trabzon evlâdı ve milletin bir erkânı-nıharbiye miraylığına çıkardığı bu adamın fermanı da geldi. Ve revabıtlı işaretle mahrecine iade ettirdim. Bu adam 9/Ağustos/1336 tarihile İstanbuldan bana mektup yazıyor ve İstanbul hükûmetile telifi beyyine tavassut edeceğini bildiriyor! Bunu mutalâatımla birlikte Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine bildirdim. 3/Eylül/1336 da kayıtlıdır. Bu mektubu gazetelerde neşrettirerek kendisini teşhir ettim. Hacı Hamdinin vilâyet vekâletine tâyini entrikasını görünce Vali Hamit Beyin Meclisi Millideki vazifesine gitmeyerek Valilikte kalmasını 29/Nisan/1336 da Büyük Millet Meclisi riyasetine de teklif etmiştim. 13/Mayısta aldığım bir şifrede "Hamit Beyin tavır ve muamelesi kendisinin işten çektilirilmesini zarurî kılmaktadır." diye Mustafa Kemâl Paşa tarafından bildirilmesi üzerine vilâyet vekâletini kendi arzuları üzerine Rüştü Beye devir zarureti oldu. Bu tafsilât da günlerinde kayıtlıdır.

13 — Büyük Millet Meclisine, Kolordulara, Refet ve Kâzım Beylere, vilâyetlere ve 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İbret alınacak bir hâdiseyi de tamim ettim:

Erzurum: 28/4/1336

Selâbet ve muhabbeti diniyenin pek kıymettar bir misali olan âtideki vak'a ay-
nen arz ve tamim olunur.

1 — Çürüksuda bir Gürcü taraftarı islâm ölmüştü. Cenazeyi kaldırmak üzere imamı çağırdılar. Ahali imamı men ettiler ve ilâveten: cenaze sahiplerine haber gön-
der de Gürcü keşişlerini çağırınsınlar. İslâm toprağında Gürcüler için bir hakkı kabule
ve bu hakkı müdafaa eden bir adama Çürüksu toprağında yer yoktur. Cenazeyi
(Azurkensi) ye götürüp orada gömsünler dediler. Altı gün cenaze kaldırılmadı. Hal-
kın müsaadesini istihsal için ricaya gelen akrabalarını da Gürcü taraftarı bir aileye
mensubiyetlerinden dolayı tekfir ettiler... Vak'a büyük heyecan içinde cereyan edi-
yordu. Bu ağır ve haklı muamelerlerden bir hissi intibah duyan dindaşlarına yalva-
rarak rica etti ve istiğfarı zünup için müsaadeler diledi, nihayet halk kabul etti. Aile
efradına kâmilen abdest aldırdı, tövbe, istiğfar ettirildi, tazedden müslüman oldular
ve ancak bundan sonra cenaze merasimi lâzimei diniye ile kaldırıldı. Bu müessir
vak'adan sonra Gürcü taraftarı islâmlara kâmilen tecdidi iman ettirildi ve artık
Çürüksuda bir tek Gürcü taraftarı bile kalmamış, islâmlığın ikbal ve tealisi gayesi
büsbütün kuvvet bulmuştur.

2 — Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, 15. Kolordu kıtaatına ve vilâyetlere
arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Fevzi Paşanın Ankaraya muvasalatı hakkında şu tamim geldi:

Telgraf

Umum Kolordulara

İstanbulun vaziyeti elimesi karşısında orada herhangi suretle vatan ve millete
hizmet itimalinin kalmadığını gören Harbiye Nazırı sabıkı Fevzi Paşa Hazretlerinin
milletin istihlâsı mevcudiyet emrindeki mücahedatına fimabaad Anadoluada iştirâk
eylemek üzere büyük mezahim ve mehalik ihtiyarile Dersaadetten mütenekkiren sa-
limen Ankaraya muvasalat buyurdıkları tamimen tebşir olunur. 28/4/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

(Fevzi Paşanın Ankaraya gelmesinden çok memnun oldum. Kuvvetli
bir arkadaş daha kazanılmış oldu. Beni ziyade memnun eden diğer bir
husus da Mustafa Kemâl Paşanın hakkında kullandığı lisandı. Beş ay
evvel Sivastaki vaziyetleri ne elimdi. Benim samimî idarem olmasa idi
bugün yüz yüze gelmeyecek bir halde kalacaklardı. Fevzi Paşa uysal ve
mütevazi olduğundan Mustafa Kemâl Paşa da artık mevkiini kanunî mü-
eyyidelerle almış olduğundan aralarında imtizacsızlık olmayacağını pek
kuvvetle zannederim.) Fevzi Paşaya şunu yazdım:

Erzurum: 29/4/1336

Ankarada Harbiye Nazırı Sabıka Fevzi Paşa Hz.

Telgraf.

İstanbulun esir ve mülevves olan muhitinden kurtularak sinei millette din ve vatanın selâmet ve istihlâsı uğrındaki mücahedeye iştirâk buyurmaları pek büyük bir fahir ve süruru hadî oldu. Arzı hürmetle muvaffakiyetinizi Cenabı Hakdan tazarru eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Fevzi Paşa ile kimler geldiğini de Erkâm Harbiye Umumiye Reisi İsmet Beyden sordum. Beş jandarma zabiti, bir ihtiyat istihkâm zabiti, Van Meb'usu Haydar, Hakkâri Meb'usu Mazhar Müfit Beyler geldiklerini, kurtulup gelebilenlerin maalesef mefkud gibi olduğunu bildirdi. Meb'uslar yeni intihabla telâfi olunabilir. Fakat zabıt mes'elesi mühimdir. Şimdiye kadar bir çok kimseler isteselerde gelenler gibi gelebilirlerdi. Vaziyet çoktan belli olduğundan İzmit yolundan maada Marmara sahilleri ve Karadenizin yakın yerleri ufak yelkenli kayıklar için de müsaittir. Fevzi Paşa, İsmet Bey gibi ricalimizin İstanbulda bir senedir pek çok şeyler yapmış olduklarını zannediyordum. İsmet Beyin «Kurtulup gelebilenler» kaydından endişe ettim. «İstanbuldan Anadoluya kaçabilen zevatın selâmetini ve İstanbul hakkındaki istihbaratın tedarikini emniyetle temin eden kanal var mıdır?» sordum. Gelen cevap: «İstanbul ile irtibat tesisi ve İstanbuldan gelecek zevatın emniyetle celbi için Kuşçulu ve Kandıradan müfrezelerimiz ve teşkilâtımız vardır. Ancak İzmit, Adapazarı ve Sapanca havalisi halen muntakai isyan dahilinde olduğundan şimdilik Kandıradan emniyetle Geyve Boğazına gelmek gayri kabildir. Adapazarı ele geçerse bu imkân hasıl olacaktır. İstanbul ile ve Avrupa ile muhaberat için Antalyada bir merkez vardır. Buraya gelen İtalyan vapurları vasıtasile ve emin adamlarla İstanbul ve Avrupaya evrak göndermeye ve aynı suretle buralardan malûmat almaya çalışıyoruz. Seme-rat henüz kâfi değildir.» Bunu Erkâm Harbiye Reisi İsmet Bey yazıyordu. Yani esaslı müteaddit kanallar yok diyordu. Ben bu hususu İstanbul hâdisesinden evvel de yazmış, buna büyük ehemmiyet verilmesini rica etmiştim. Bir kumandan, bir âmirin dairesi mes'uliyetindeki halkın idrâk ve kabiliyetini ve ne gibi ahvalde ne gibi zuhurat olacağını vaktinden evvel bilmek vazifesidir. Vukuatı zuhurunda herkes görür ve zuhurata göre çareyi de pek çok kişi bulur. Gerçi bazı hâdiseler olur ki bunları evvel-den görmek mümkün olmaz, bu hâdiseler ancak gayri muayyen ve o anda vücut bulmuş sebeplerin tesiri altında zuhura gelmiş şeylerdir. İşte Meclisi Millî İstanbulda toplanmadan Ankarada bugünkü teşebbüsü yap-ma idik, bütün Anadolunun aleyhimize kıyamı evvelden görülecek bir hâ-

dise idi. Sebeb muayyen, hâdisde de muayyendir. Hiç bir tesir altında olmayarak serbest mülâhaza her hakikati basiretkâr insanlara ayan kılar. Bunun gibi İstanbulda meclis toplandığı zaman bir felâkete maruz kalacağını da evvelden gördüğümüzden kıymetli kumandan, erkânıharp ve zabitlerin ve fen adamlarının felâketten evvel savuşması ve kalacaklar için İstanbulda ve müteaddit yollarda gizli teşkilât olması vaktinden evvel görülmüş ve teklif olunmuştu. Neler yapıldı, teferruatlı bilmiyorsa da teşkilâtın pek zaîf olduğunu Erkânı Harbiyei Umumiye yazmaktadır. Pek mühim olan bir vaziyet İzmit yolunun kapalı bulunmasıdır. İstanbulda bu kadar tecavüzlere rağmen bu halkın kıyamı acaba evvelden görülemeyen sebeplerin doğurduğu hâdiseler midir? Mıntaka halkının mizacları bilinerek vaktile telkinlerle, teşkilâtla, kuvvetle velhasıl mümkün olan her vasıta ile bunun önüne durulamaz mı idi? Hiç değilse basit ve gayri müessir bir sarsıntı halinde kapatılamaz mı idi. Gelen haberler pek iyi değildir: Bolu havalisinde dahi Kuvvayı Milliye aleyhdarlığı pek ziyade imiş, 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey (20. Kolordu Kumandan vekili diye bir çok muhabereelerde bulunan iyi bir kumandan) dört zabitle pusuya düşerek şehit olmuşlar. İki tabur, bir batarya, bir suvari bölüğü esir olmuş. Trabzon meb'usu Erkânıharp Binbaşı Hüsrev Bey yirmi neferle Bolu hükûmetini ele almaya gitmiş! esir düşmüş, işkencelere maruz kalmış... Hâdisat mühim olduğu kadar tedbirler de yarım. Madem ki evvelinden görülmemiş, hiç olmazsa esaslı bir kuvvet ve esaslı tedbirlerle hâdisat def edilemez mi idi? Benim mintakamda da müthiş gizli işler ve tahriklerle mütemadî uğraşıyordum. Meselâ 29/Nisanda Trabzonda İstanbulun fetvaları torba torba elde edildi. Bunları getiren bazı gafil vatandaşlarımız olduğu gibi İngilizler de yapıyordu. Sansörlerde hayli gizli mektuplar yakalıyorduk. Tabii elimize, kulağımıza vasıl olmadan bir çok şeyler de geçiyordu. Ele geçenlerin tesirini izale için yapılan tedbirler diğerlerinin de tesirini izale ediyordu. Meselâ Erzurum meb'usu Ziya Beyin Erzurum müftüsü Sadık Efendiye yazdığı mektupta «İstanbulda her şey hali tabiisindedir. Değişmiş bir şey yoktur. Velvele yapanlar, Anadoluya kaçanlar İttihadçılar, bu gibi yaygaralara ehemmiyet vermeyin» diyerek Ankaraya aleyhdarlık ve İstanbul hükûmetine taraftarlık uyandırmaya çalışan bir mektuba mukabil şu tedbir bu mektubu ve bunun gibileri söndürüvermiştir: Müftü Sadık Efendiye İstanbuldan Sebülüresat gazetesi de gelirdi. Şapiroğrafla bu gazetenin içine şöyle yazdık: «İstanbulda esiriz, İngilizler Meclisi Meb'usanı süngülerle dağıttı, kıymetli bir çok insanlarımızı hapis ve nefi ediyorlar. İstanbuldan gelen fetvalara ve mektuplara inanmayınız, bunları süngü altında cebren yazdırıp imzalatıyorlar. İslâmlığın ve Türklüğün ümidi ve istikbali hür olan Anadoludur. Millî hükûmet ancak milleti kurtaracaktır. Ümit Alahdan ve sizlerden, bu ikazımızı bizi korumak için mahrem tutunuz». Gazetenin adres kâğıdı ve posta pul ve damgası aynen olduğu hal-

de yine posta vasıtasile kimse hissetmeden Müftü efendiye verdirirdik. Müftü efendi esasen ilk Erzurum Kongresinde bizimle beraberdi. Bugünkü vaziyette tabîî ne tarzda anlatılırsa fetva öyle verebilirdi. İşte ertesi gün bu gazetenin içindeki yazılarımızı mahremâne emin olduklarına okumuş, göstermiş. Bunu safiyetle bana anlattılar. Ben de hayretle Sebilül-reştan Allah razı olsun, ne iyi adammış dedim ve Ziya Beyin mektubu hâdisesini ve mukabil neşriyatımızı Meclisi Millî riyasetine bildirdim. Bunun gibi vakit vakit münasib tamimler, vukuatı hariciye hakkında malûmat, mütemadî muhiti tenvir ve irşad, halkın hoşuna gitmeyen ahvalden mücanebet, mevküinde hakkı olanın hakkını tediye gibi icraat halkın sükûnet ve takdiri için elzem işlerdâr. Meselâ iştiale müthiş istidadı olan Kürtler hakkında bilmünasebe evvelce de yazdığım vechile bunların aşiret zabitlerinin muhassesatı kanuniyelerini vermek, mütemadî irşadatta bulunmak ve nazarlarında mevküimin şayanı ihtiram ve daima hak ve hakikatin südur edeceği bir varlık olduğunu göstermekten fariğ olmadığımından bu mühim günlerimizde endişe etmiyordum. Onlar da biliyorlar ki herhangi bir hâdise haksız, maksatsız ve şiddetle tedibi muhakkaktır. Esasen vaktinden evvel olacak işi haber alabiliriz. Dahilî neşriyattan başka harice karşı ne yaptığımızı ve ne yapacağımızı mütemadiyen neşretmek de lâzımdı. Aksi halde düşmanlarımız millî harekâtımızı bazı şahıslar peşine (1) takılmış bir takım kıyamlar şeklinde cihana göstererek kıymet ve ehemmiyetten düşüreceklerinden şu teklifi yaptım.

Erzurum: 29/4/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Türkçe gazetelerimizde ne yazsak dünyaya bir şey anlatmak gayrı mümkündür. Herhalde yevmî veya haftalık bir fransızca gazete neşriyle müdafaai milliyede bulunmanın faydeli olacağını ve böyle bir gazete neşrine kadar Kuvvayı Milliye veya Anadolu Mektupları ünvanile lisana aşına zevatın kalemi ihtisasından çıkma bir silsilei mekâtibin mütemadiyen Avrupaya ve hassaten Parise yetiştirmenin faydeli olacağı maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

29 da şu şifreyi aldım:

Ankara 28/29-4-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbuldan dairei intihabiyelerine avdet etmekte olan bazı meb'usların Kuvvayı Milliye aleyhinde hafi tahrikât icrası için Ferit Paşa ile teşriki mesai ettikleri is-

(1) Pek yazık ki millî emeli sonunda riyakârlık ile bir şahsın halâskârlığına ve harekâtı milliyeyi de bu halâskârın emir ve iradesi şekline sokmak gafletinde bulunanlar, yine çok yazık ki o halâskâr yad ettiklerinin yani Mustafa Kemâl Paşanın hoşuna gittiğinden - Esbabı ruhiyesi yerinde yazılmıştır - sulhün akdinden sonra daha ziyade riyakârlıklar yaptılar.

tihbar kılınmıştır. Bu meyanda Gümüşhane meb'usu Zeki Bey Trabzon dahilinde icrayı faliyet etmek üzere İstanbuldan hareket etmiştir. Duçarı tecavüz olan millet vekilleri Meclisi Meb'usan reisi tarafından Ankarada ictimaa davet edilmiş ve düşün esaretinden tahlisi nefis edenler de peyderpey Millet Meclisine iltihak etmekte bulunmuş olduklarından Zeki Beyin de buraya gelmesi icab edeceğinin mumaileyhe tefhimi ve gelmekten imtinayı halinde tavır ve hareketinin sıkı tarassud altına alınarak halkı ifsada teşebbüsü halinde der'akap tevkifi ile hakkında derdesti tebliğ olan hiyaneti vataniye kanununun tatbiki esbabının istikmâli mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Şayani dikkat ve şayani mülâhaza bir emir! Millî hükümet kuruldu, artık bilhassa bu gibi mühim işlerin merciini meydana çıkarmak ve işi o kanaldan görmek muvafık olmaz mı? Bir meb'usu ciheti askeriye nasıl sıkı tarassut altına alacaktır? Trabzon valisine emri ben mi vereceğim, yoksa vilâyetten hariç olarak takibat mı yapacağız. Dahiliye umurile Meclis reisi ve onun emrile bir Kolordu kumndanı mı meşgul olacak. Eğer ahval müstesnadır deniliyorsa derhal teklifim vechile bir şark cephesi kumandanlığı teşkil olunur ve mıntakamdaki valiler de emrime verilir. Böyle bile olsa bir meb'us için Meclis Reisi nasıl bir kumandana emir verir? (1). Her ne ise emir verilmiştir. Henüz Meclisi Millimizin bir haftalık hayatı olduğundan Zeki Beyi arattım. İstanbuldan çıkmış; maksadı beni gördükten ve ahval hakkında görüştükten sonra Ankaraya gitmek üzere Trabzona gelmekmiş. İneboluya uğradığı sırada derdestle mahfuzen Ankaraya sevkolunmuş. Zeki Bey Erzurum Kongresinde Gümüşhane murahhası idi. Mustafa Kemâl Paşa mirliya üniforması ve ya-veri hazreti padişahî kordonu ile riyaset kürsüsüne çıktığı zaman: Paşa, üniformanı ve kordonlarını çıkar da öyle gel! diyerek Mustafa Kemâl Paşayı sivil elbise giymeğe mecbur etmişti. Bilâhare Sivas Kongresi mukarreratı Erzurum Kongresi mukarreratı ile tesadüm etmiştir. Ne hakla Erzurum Kongresini Sivas Kongresi bel' ediyor diye en hararetli müdafaa eden bu zat clup bana yazmıştı ki: «Erzurum Kongresinin mürekkebi kurumadan silinmesi âti için endişelerimizi mucib oluyor.». İşte Mustafa Kemâl Paşaya karşı ilk ve kuvvetli bir muhalif çehre gösteren bu meb'usun tarassud, tevkif ve hiyaneti vataniye ile ittihamı gibi sırasile ağırlaşan cezaya çarptırılmasını Mustafa Kemâl Paşa emre diyordu.

Meclisi Millî teşekkül edeli meşguliyetin çokluğundan mı yoksa mercilerin karışmasından mı esaslı malûmat alamıyorduk. Gerçi haricî malûmatı ve bilhassa Rusya vukuatını ben şarktan telsiz telgrafla, gaze-

---

(1) Bu yolda aykırı emir ve ricalar taaddüt etmiş ve maatteessüf aleyhime işlenmiştir. Vukuat sırasile görülecektir. Zeki Beyin mes'ul edilecek bir şeyi bulunmamış, kendisi ikinci Millet Meclisinde dahi Gümüşhane meb'usu olup daima Kemâl Paşaya muhalif vaziyette kalmıştır.

telerden ve Batum tarikile haber alarak Ankaraya da bildiriyordum. Fakat İstanbuldan gelen arkadaşlarımız İstanbulda mühim mevkilerde olduğu gibi Ankrada da en mühim ve bu işlerle alâkadar mevkileri işgal etmişlerdi. Mercilerin ve vazifelerin artık tesbit olunması lüzumunu düşündüğüm şu sırada Meclis Reisi Mustafa Kemâl Paşa imzasile 9. Fırka Kumandanı Halid Beye (1) şifre geldiğini ve Halit Beyin de cevap verdiğini haber aldım. Mülâzım İsmail Hakkı Efendi bir kaç ay bana haber verilmeden Kemâl Paşa tarafından Halit Beyden fedai zabıt olarak istenilmiş, Halit Bey de yine benden habersiz mezun göstererek bu zabiti göndermişti. İstanbul işgaline kadar İstanbulda kalmış olan bu zabitin (2) harcırahını ve kıt'asında kalan alacaklarının gönderilmesi hakkında Mustafa Kemâl Paşa şifre ile Halit Beye emir veriyor Halit Bey de hesap veriyor ve diyor ki: «İsmail Hakkı Efendinin Erzurumdan infikâkile Ankaraya muvasalatı arasında geçen zaman bir mazareti meşruaya müstenit olmadığı takdirde kendisine karşı itimadımın mütezil olacağını arz ve tahkik edilerek neticenin iş'arını istirham eylerim.» Bundan başka 17/Mart/1336 tarihli Halit Beyin Oltu da Yusuf Ziya Beye (Yukarılarda ismi geçmişti. Harbi Umumide ordumuzda ihtiyat binbaşı idi. Tebrizde ordumuz tarafından bazı teşkilâta memur edilmiş Azerbaycanlı biridir. Şimdi de irtibat için gelmiş Oltu'da çalıştırıyordum.) yazdığı şifrede «Hey'eti Temsiliye yüz bin Osmanlı lirasına tekabül edecek parayı Azerbaycandan talep etmektedir. Osmanlı evrakı nakdiyesi olarak adamı mahsus vasıtasile teminini ve ne yapıldığının iş'arını rica ederim.» diyor! Mustafa Kemâl Paşa Sivasta iken artık Halit Beyle muhabere etmeyeceğine namusu üzerine söz vermişti. Biri Hey'eti Temsiliye diğeri de Büyük Millet Meclisi Reisi imzasile temad eden muhaberelerine teessüfle hayret etmemek mümkün değil! Ben bu şifreyi bizzat hallettim ve buna nazaran tertip ettiğim şifre miftahını Halit Beye verdim ve kaybetmişsiniz, şifrelerinizi böyle muhafaza edersiniz, diye bir ders verdim. Ve şifrelerin nasıl kapatılması hakkında da ihtaratta bulundum, teessüfümü Kemâl Paşaya da yazacağımı anlattım. Mustafa Kemâl Paşa Hey'eti Temsiliye namına diye yaptığı - söz verdiğine rağmen - ve bana haber vermediği muhaberelerinden sarfı nazar ediyorum fakat artık Millet Meclisi Reisi sıfatile muhabere pek çirkin oluyor, işitenlere fena tesir yapıyor. Kendisine şunu yazdım:

Erzurum: 29/Nisan/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Mülâzımevvel İsmail Hakkı Efendinin harcırahı hakkında tarafı samilerinden 9. Fırka Kumandanı Halit Beye gelen 25/Nisan/1336 tarihli bir şifre muhteviyatına

(1) 341 de Mecliste öldürülen Halit Paşa.

(2) Muhafız taburu kumandanı olan İsmail Hakkı Efendidir.

aynen muttali oldum. Esasen bütün mintakam dahilindeki cereyanların dış ve iç yüzünü öğrenmeye saik olan mecburiyetle, İsmail Hakkı Efendinin de suret ve maksadı seyahati ve Halit Beyle olan ilk temas ve rabitasının şekli ve bundaki müessirati teferrüatle öğrenmiş idim. Hatırnışı devletleridir ki madun makamatla muhaberenin muayyen olan mahzurlarından dolayı Halit Beye malûmatı âcizi haricinde evamir ita buyurulmamasını zâtı samilerinden mükerreren istirham eylemiş idim. Halit Beye de tebligatı lâzımede bulunarak mumaileyhden de söz almış idim, ki bununla her şeyin fevkinde bir esas olan itimadı ve emniyeti mütekabilenin her vechile tezelzülde masun kalması emniyesine hizmet edilmiştir. Pek sevdiğim Halit Beyin şayanı takdir bir çok evsafı olmakla beraber gerek madun ve mafevkleri ve gerekse ahali arasında komitecilik ile de şöhreti vardır ki her halde halihazır kumandanlarımızı ve tesanüt düsturuna dayanan saiyi müşterek usulümüzü bu gibi şaibelerden mutlak uzak bulundurmağa vatanî bir mecburiyet vardır. Bu ahval ve tesirat ile beraber şimdi zâtı devletleri Büyük Millet Meclisinin riyaseti gibi yegâne bir mevkiî bülendi ihraz buyurmuş olmaları itibarile bittabi muhteviyatına hiç kimsenin vakıf olamayacağı şifre ile küçük kumandanlarla resen ve bilâ vasıta muhabere buyurmaları maiyetlerinden ve telgrafhanelerden başlamak şartile bir çok dedikodulara ve binnetice riyaseti celile makamını bazı mahzurlu evsaf tahtında göstermeye saik cereyanlara bâdi olabilir. Bu nıkat itibarile bir hakikati vicdaniyeden mülhem olan maruzatımdan sonra bu usulü muhaberenin lâyük olduğu mecrayı itimad ve emniyete ircaı ve her ne emir buyurulursa ve madunlarımdan ne arzu edilirse makam ve şahsiyetimin bunda en salim bir güzergâh olarak ittihaz buyurulmasını ve bunca umuru âzime ile meşgul bulunulduğu bir devirde ıztırıp ve teessüratı maneviyeye bâdi olabilen müessiratın zevali kat'isini istirham ile pek mümtaz olan hürmetlerimi teyiden arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Şu cevabı aldım:

Ankara: 30/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus:

C. 29/4/1336 Şifreye.

İsmail Hakkı Efendi mes'elesi pek eskiden Halit Beyle vukubulmuş hususî bir muhabereden neş'et etmişti. Bu muhabere hükmünü iskat edecek safahatın tevalisinden sonra mumaileyh İstanbulun işgali üzerine çıkagelmiş ve muhassetatı mevzuu bahis olmuştur. En büyük emniyet ve itimad zâtı âlii biraderilerine olduğu okadar tabiidir ki bu mes'ele bir an bile mevzuu bahis olamaz. Muhabere ve münasebet hususu da zatiâlinizin akdemce vukubulmuş iş'arınızdan sonra tekerrür etmemiştir. İhtimâl bazı tebrike mümasil telgraflar teati kılınmıştır. Emir buyurursanız İsmail Hakkı Efendi dahi iade olunabilir. Rencidei kalb olmamanızı samimiyet ve hürmetlerimle arz ve rica eder, gözlerinizden öperim kardeşim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Hususî ve samimî yazılan bu şifrede göze çarpan noktalar İsmail Efendiye artık lüzum kalmamış olması, İstanbuldan henüz geldiğinden

muhassesatının mevzubahis olması ve bunun da Büyük Millet Meclisi Reisi Mûstafa Kemâl Paşanın imzalamasıdır. Değil bu makamda, Ordu kumandanı iken, hattâ kolordu kumandanı iken bile bir zabitin muhassesatı için yazılacak şeye imza koymuşlar mıdır? Bu gibi şeyleri Erkân Harbiye reisleri veya Müsteşarlar imza eder. Paşa yazıyor ki: ihtimal bazı tebrike mümasil telgraflar teati edilmiştir. İhtimal değil bu muntazaman olmaktadır. Ve ben bununla alâkadar değilim. Meselâ 18/19. Nisan 1336 da Kemâl Paşa bana şu şifreyi yazmıştı: «9. Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Beyden mirac tebrikini havi bir telgraf alındı. Miri mumailayhin Oltu'ya gittiğini biliyorduk. Fakat avdetlerinden haberdar değiliz. Ne vakit gelmiştir, ne iş görmüştür, iş'ar buyurulması mercudur.» Görülüyor ki maksat Halit Beyle - maddî manevî - teması gaip etmemektir. «En büyük emniyet ve itimad zatiâliyi biraderilerine olduğu o kadar tabiidir ki» cümlesi bir hissini tesirile yazılmış gibidir. Ben şarkta mes'ul bir kumandanım. Tabii olarak itimad silsilei meratibe riayeti âmirdir. Ve bunun telâffuzu teselliye mucib değildir. Her ne ise ben selâhiyetime ve mevkiime karşı vazifemi yapmak ve kendimi göstermekten fariğ olmamakla beraber nasıl ki şimdiye kadar Mustafa Kemâl Paşayı başımıza geçirmeye çalıştımsa şimdiden sonra da samimî tutmaya çalışacağım. Ümit ederim ki o da artık benim fazla sıkıldığımı istemez. (1)

Büyük Millet Meclisi padişaha hitaben yazdığı beyannamenin şark âlemine iblâğı ve Orenburg hükûmeti islâmiyesine hitaben yazılan telgrafın mahalline isali için 3. Fırkaya 3/Nisan/ 1336 da şifreli telgrafla emir verdim:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Âtidedeki telgrafnamenin mahalline isalile inbasını rica eylerim. 29/4/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Orenburg Hükûmeti İslâmiyesine

Ankarada müteşekkil Büyük Millet Meclisi yeni bir dindaş ve kardeş hükûmet olarak Orenburg Hükûmetinin teşkili haberine sürur ile muştali olmuştur. Meclisin müttefikan verdiği karara tebaan yeni hükûmetinizi kemâli samimiyetle tebrik eder ve bilcümle harekâtınızda muvaffakiyeti sübhaniyenin refik olmasını tazarru eylem.

Ankarada Büyük Millet Meclisi
Reisi
Mustafa Kemâl

(1) 5/Mayısta Erkân Harbiye Umumiyyeye daha acı yazmak zaruretinde kaldım. Pek yazık fakat temadî ediyor.

Beyanname de şudur:

Halife ve Hakan Efendimiz

İstanbulun işgali ve bunu müteakip fecayi üzerine ve men'ini tetkik ve hukuku saltanatı seniyelerini ve istiklâli millimizi müdafaa ve temin etmek maksadile bu defa Büyük Millet Meclisi halinde ictima ettik. Anadolu'nun Düşman istilâsında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından selâhiyeti fevkalâde ile terhis edilen meb'uslar müttefikane ittihaz ettikleri bir karar ile seddei seniyelerine bazı hakikati arz etmeyi kendilerine bir vazifei sadakat ve ubudiyet bildiler. Padişahımız, malûmu seniyeleridir ki hanedanı saltanatı hümayunlarının cediti mübecceli olan Sultan Osman tarihi millimizin mes'ut ve mütemeyyen bir gecesinde hatırası nesillerden nesillere intikal eden bir rüya görmüştü. Avrupanın üç kıt'a üstünde gölgesini sallayan ve altında yüz milyonluk bir âlem-i islâm barındıran kudsi ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadolu'nun gölgeleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ecdadı kiramız Rumelide kendi başına bir cihan olan kıt'aları feth ve istilâ ederken orularını bu Anadolu topraklarında davet eder uzak memleketlerin büyük ana hatlarını askerî yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadoludan davet ve celp ve en mühim noktalara iskân ederlerdi. Bu halk kütleleri Bosna Hersek ve Suriye içlerine kadar yayıldı Basra Körfezine indirildi Suriye Filistin yollarında taraf taraf birleştirildi. Padişahımız: Tahtgâhı saltanatı seniyelerinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ocaklarından çok uzak harb yerlerinde ifnayı hayat etmeyi kendisine en kudsi bir borç bilmıştır. Anadolu boşaldı, Anadolu viran oldu fakat iklimleri uzanan hakanlarımızın şevket ve kudreti için her mihneti her felâketi cana minnet bildi. O toprak ki Macaristan içerisinden Yemen çöllerine kadar Kafkas eteklerinden Basraya kadar koşan uzanıp giden namütenahi meşhedlerle muhattır. O meşhedlerin her yerden fazla şimdi hürriyet ve istiklâli için yeni bir harb mücahedesini yapan bu eski Anadolu yurdu Şevketli Padişahımız islâmın her tarafta duçarî hezimet olan bayrakları gelip onun ufkunda toplandı. Onun ufuklarında kendine en son penahı necatını aradı. İzmir istilâsı üzerine memaliki şahanelerinin en mamûr en mes'ut bir kısmı nasıl ateşlere yağma ve kıtallere baştan başa harab oldu bilirsiniz. Hiç bir hakka istinad etmeyen ve milletimizi son yurdda duçarî esaret etmeyi emel eden bu vahşî akın üzerine kalbi hümayunlarının duyduğu acı teessürleri cihan matbuatına bizzat tevdi buyurmuştunuz. İzmir işgali takip etti sonunda yetiştiği millet binlerce senedenberi cihanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış olan bir millet sıfatile bu hal karşısında ne yapabilirdi. Padişahı elim bir harp neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü için kendi kendine silâha sarıldı ve nerede ana vatani tecavüze uğramış ise oraya dinini ve milletini, namusunu kurtarmak için koştu. Padişahımız Kafkasyanın islâm kahramanları babalarının ocaklarını kendilerinden gözgöre kavi bir düşmana otuz senedir kadın, erkek müdafaa ettiler, Cezayir yirmi senedenberi bir devri şeamet yaşıyor. Zavallı Fas on senedir ki Fransız işgalini tanımıyor ve silâhını teslim etmiyor. Trablus bir avuç kahramanile aynı cidal içindedir. Bugün islâm âleminin her bir köşesi silâhından tamamiyle mahrum bir halde iken zulüm ve ziyanının boyunduruğunu atmamak için isyan ederken Abbasi ve Fatimiye Hilâfetlerinden Selçukî Türklerinden beri hemen bin yüz seneyi mütecaviz bir zamandır İstiklâl ve Hürriyet ve Din için gaza eden büyük milletiniz Asyanın ve islâmın âlemdarı diye cihanşumul bir şöhreti olan milletiniz halâsı canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler Şevketpenah efendimiz milli müdafaamızı mübarek makamı hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve halkı iğfal için mütemadî çalışan hainler var. Onlar milleti birbirine kır-

dırmak ve düşman fütuhatına yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da vurulan da hep sizindir. Hepsi aynı derecede sadık evlâdınızdır. Millî müdafaamızı düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. Her yeri bir büyük hakanımızın aşkı dini ve âiihisine mutanten mehip bir delil olan İstanbul mabedleri etrafında düşman askerleri öz vatann toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe mücahedemizde devam etmeye mecburuz. Cenabıhak analarının yurdunu koruyan halife ve hakanının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâdlarımızla beraberdir. Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak ecnebi esareti bahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre müracahtır. Padişahımız kalbimiz hissi sedakat ve ubudiyetle dolu tahtımızın etrafında her zamandan daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İctimain ilk sözü Halife ve Padişaha sadakat olup Millet Meclisinin son sözünün yine bundan ibaret olacağı seddei seniyelerine en büyük tazim ve huşu ile arz eder.

Büyük Meclis emrile
Mustafa Kemâl

Erzurumda dahi bir çok nüsha bastırarak her tarafa dağıttırdım. Bu beyanname efkârı umumiyeye karşı iyi bir tesir olur, yalnız garbin bir hayli yerlerinde ateş saçağı sarmış olduğundan bunu daha evvel yapmak daha iyi olacaktı. Bununla beraber iyidir. Yalnız son vaat millet namına pek kuvvetlidir. Millet Meclisinin ilk ve son sözü halife ve padişaha sadakat deniyor. Halbuki bu padişah Millet Meclisi âsilerden mürekkeptir dedi ve hâlâ da diyecektir. Ve sözü iştial etmiş veya edecek yerlere müessir olacak ve Millet Meclisini nazarlarda âciz gibi gösterecektir. Ne gibi hâdiseler olacak, sulh ve istiklâle ne gibi şartlar altında kavuşacağız, kestirilemeyeceğinden son sözümüzü de şimdiden nasıl söylüyoruz. Herhangi bir veya bir kaç kimse padişahı şimdilik avutmak için diye herhangi bir vaadde bulunabilir. Fakat idrâk ve hisce birbirine benzemeyen millet Meclisi bunu nasıl söyler? Mademki söyledi demek millettten aldıkları kuvvetli ve katî veche bu imiş (1).

29/30 Moskova telsizi Lehistanın sulh şeraitine karşı bir hitab idi. Mutad makamlara yazdım:

Lehistanın verdiği sulh şeraiti

Lehistanın dermeyen ettiği sulh şeraiti süngüler üzerine mevzu istibdad ve kapitalizmden başka bir şey değildir. Bu mevad Litvanya, Rusya, Ukranya amele ve köylüleri için bir esareti kâmile taleb etmektedir ki, bunu arzu eden Lehistan hükümeti boyunduruğu altında kendilerine yeni jandarmaların icrayı hüküm ve tesir etmek istediği milyonlarca halis Rus kavmi bulunmaktadır. Rusya ameleleri köylüleri ve Kırmızı Ordu mensubini Rus arazisini ve harabezara çevirmesi için Leh za-

(1) Aynı Meclis saltanatın lâğvına ve ikinci meclis de hilâfetin lâğvına karar vermiştir. Ne gibi hâdise ve saiklerle az zamanda bu mühim inkilâblar oldu Türk tarihinin en ufak teferrüatına kadar vesaike istinad ettirerek yapacağı münkaşa, pek büyük merakla okunmaya değer. Ben hâtıratımda bildiklerimi ait olduğu günlere yazdım.

limlerine teslim etmek ister miyiz? Denikin ve Kolçak-gibi zalimlerin elinden tahlis ettiğimiz ve uğurunda o kadar kan döktüğümüz memleketimizi teslim etmek arzu eder miyiz?... Hayır, bu mümkün değildir. Biz Lehistanın istiklâlini gözetmekle beraber sovyetist Rusya ve Ukranyanın da istiklâlini düşünüyoruz. Kendi burjuvalarının istibdadından serbest olan Rus amele ve köylüleri kendi arzularıyla Leh arazisine ve Leh hukukuna herhangi bir suretle taarruz etmek istemeyiz. Bu ciddi beyanatımıza halihazırda dahi bütün kuvvetimizle sadık bulunuyoruz. Alman Militarizmi karşısında kendisini kurtardığımız Lehistan milletine karşı Sovyet muralhasları Brest - Litovsk'ta fikirlerini söylemişlerdir. Sovyet hükûmeti Lehistan ile olan muamela-tında hiç bir vechile hissiyatı hasmane göstermemiştir. Lehistan istibdad ve kapitalizmin askerî kuvvetleri vasıtasıyla Sovyet hükûmetini, beyaz Rusyayı ve Litvanyayı işgal etmelerine rağmen, bir çok seneler çar istibdadına karşı kendisiyle beraber çalış-tığımız Lehistan hükûmetine sulh teklif ederek hissiyatı dostane ve namuskâranemizi isbat ettik. Fakat Varşovanın istilâcı kafaları kendi arzularıyla bizi lekelenmeye mecbur ettiler. Amele ve köylüler ve Kırmızı Ordu kardeşlerimizi! Lehistan beyaz muhafızlarına hesaplarında aldandıklarını isbat etmekle muvazzafsınız. Biz Lehistanın istiklâlini tanıdık ve tanıyoruz. Fakat kapitalizmin Rus amele ve köylülerini imha etmek, ve Leh istibdadının Rus köylüleri arazisini gasbetmek hususunda fikirlerini tanımıyoruz. Rus ve Ukranya köylülerinin esir olmasını istemiyoruz. Biz sulh istemiştik ve istiyoruz. Fakat Sosyalizmin kırmızı bayrağını Varşova burjuvazisi önün-de eğemeyeceğiz! Sovyetist Rusya Denikin ve Kolçak'a karşılarında bulunanların kim olduğunu ateş ve çelik harb ile gösterirken Varşova hükûmeti Ukranyaya darbe vurmak istedi; Ukranya ve sovyetist Rusyayı bir tehlike tehdid etmişti. Köylüler ve Ameleler! Harb daha bitmedi Leh yumrukları bütün kuvvetile tesire, bizi tehdid eden alevi tevsie gayret ediyor. Sosyalizm noktai nazarından en iyi muharipleri çağırarak yeniden bir seferberlik yapacağız. Bir ruhtan ibaret olan Komünistleri! Amele ve köylü ordularının garp cephesindeki vazifesi henüz bitmemiştir. Kırmızı Ordu kardeşleri! Kırmızı bahriyeliler, Kırmızı kazaklar! siz sulh hayatına kavuşmayı, tarlalarınızda çalışmayı ümid ediyordunuz. Fakat Leh zalimleri sizi hanelerinizde dönmeye bırakmıyorlar ve sizi kendilerine esir etmek istiyorlar. Malûm ve meşhur olan kahramanlığınızı yeniden göstermeye mecbursunuz.

Kızıl Rusların Lehistanla harb edeceği hakkında bu tebliğ'den kimse hoşlanmadı. Neticesi meşkûk olacağı gibi Kafkasyada işi gevşeteceği, neticede Ermeni mezalimi altında inleyen vatandaşlarımızın kurtarılmasına - Elviyei Sülûse zaten bizimdi, Brest-Litovsk Muahedesi mubicince bize iade edildi. Batum Muahedesile de teyid olunmuştu. - matuf harekâtımıza tesir yapabileceği endişesi başladı. (2) İstanbul hakkında on gün evvel sorduğuma bugün şu cevabı aldım:

Ankara: 29/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Müstaceldir:

C. 19/Nisan/1336 şifreye. Kabine bervechiâti arz olunur. Sadriazam ve Harbiye Nazırı ve Harbiye Nazır Vekili Ferit Paşa, Meşihat Dürrüzzade Aptullah

(2) Bu tesir Ankaraya oldu, bu husustaki mühim muhaberelerimiz Mayıs haftasından başlar.

Efendi, Bahriye Kara Sait Paşa, Maliye Vekili Reşat Bey (Müsteşardır). Maarif Rum Bey oğlu Fahrettin Bey, Adliye Ali Rüşti Efendi, Müsteşar Sait Molla Bey, Dahiliye Şûrayı Devlet Reisi vekili Reşit Bey, Evkaf mütekit erkânıharp feriki Osman Rifat Paşa, Ticaret ve Ziraat mütekit erkânıharp feriki Hüseyin Remzi Paşa (Nigehban Cemiyeti reisi), Nafia Operatör Cemil Paşa.

Büyük Millet Meclisi Reisi

M. Kemâl

20/Nisanda İstanbuldan çıkarak 28/Nisanda Trabzona gelen Yeni-dünya vapurunda Azerbaycana gitmek üzere muamelâtı zatiye emrinde iki mülâzım evvel ile bir yüzbaşı ve maiyeti seniye suvari bölüğünden bir mülâzımı evvel bulunuyormuş. Bunların İstanbul hakkında verdikleri malûmatla gazetelerde görülen mühim malûmat, İstanbul vaziyetini ve İstanbul hükûmetinin nelerle uğraştığını gösteriyor. Bu zabitler Azerbaycana nasıl gidebiliyorlar, hayrettir. İstanbuldan kimse çıkamıyor deniliyor, bir taraftan pekâlâ isteyenler herhangi bir vesile veya tarzda gelebiliyorlar. Bunları Fırka 30/Nisanda bildirdi. Bu zabitleri İstanbuldan Suvari Yüzbaşısı Nihad Efendi isminde orduca şayanı itimad tanılan irkan islâm gürcü bir zabıt gönderiyormuş. (1) Zabıtlar de şayanı itimad imiş. Toplanan malûmatı 2/Mayısta Büyük Millet Meclisi riyasetine bildirdim. Bize ne malûmat ve ne de ajans gelmediğine nazaran malûmat ve gazete alamadıkları anlaşılıyor. 30/Nisanda 3. Kolordu Kumandan Vekili Fikri imzasile şu malûmat geldi: «26/Nisan/1336 alessabah düşman iki zırhlı otomobil ve külliyyetli efrad ile Antebın şimâli şarkî istikametinden taarruz etmiş ve kasabanın hemen medhal ve mahrecini tutmuş olan Kuvvayı Milliyenin mukabelesi üzerine düşmana yirmi dört maktul ve pek çok mecruh verdirilmiş ve otomobilin birisini de siperlerimiz önünde terk ederek ricata mecbur olmuştur.» Ne garip vaziyet, bir tarafta millet hayatile...

1/Mayıs: Öğleden evvel çocuklar ordusunu takdis ve tes'id ettik. Dün teşkilâtını ve techizatını ikmâl etmiştik. Bugün resmen ilân ettim. Tafsilâtı yaptığım tamimde vardır. Birinci Avcı Gürbüz Alayının talim ve terbiyesile daha sıkı meşgul olarak diğer mekteplere nümune olabilmek için alayın fahrî kumandanlığını ben derhuhde ettim. Bu teşkilâtı bütün şarka teşmil ve sonra da bütün Türkiyeye tamimini Büyük Millet Meclisinden rica etmek niyetindeyim. (2) Tamim şudur:

(1) Bu Nihat Efendi 1339 senesinde Kafkasyaya firar etmiştir.

(2) Şarkta 17 Çocuk Alayı teşkil ettim. Maatteessüf zaferden sonra Ankarada kimseye derd anlatamadım. Meclisi Millinin muhalif fırka lideri olarak her milletin çocuk teşkilâtı hakkındaki malûmatı anlatarak da uğraştım. Bu husustaki zabıt ceridesinden söylediklerimi ve görüşlerimi o günkü hâtrâtımda yazdım.

Erzurum: 1/Mayıs/1336

Birinci Avcı Gürbüz Alayı Fahrî Kumandanlığına

1 — 1/Mayıs/1336 günü Erzurum Çocuklar Ordusunun teşkilâtı yapılmıştır. Bu ordunun nizamı harbi şimdilik dört gürbüz alayından mürekkeptir. İsimleri leyli iptidaî askerî kolordu sanayi takımları, tesviyeci, demirci ve kuyumcu sınıflarını havi alay mektebi, şürendöfer mektebi ve ana mektebi gürbüzlerinden mürekkep ve mevcudu umumisi bin yüz gürbüz olan Birinci Avcı Gürbüz Alayı, yüz seksen mevcudundaki İkinci Sultanî Gürbüz Alayı ve yüz elli mevcudunda bulunan Üçüncü Albayrak Gürbüz Alayı ve iki yüz yirmi mevcudundaki Dördüncü yeşil bayrak Gürbüz Alayıdır. Şehit evlâtlarından mürekkep olan Birinci Gürbüz Alayının fahrî kumandanlığını bendeniz deruhde ettim. Sultanî Alayının fahrî kumandanlığını Miralay Manastırlı Kâzım, Albayrak Alayının Erkâniharp Binbaşısı Mustafa, Yeşil Bayrak Alayının da Erkâniharp Binbaşısı Fahrî Beylere tevdi edilmiştir. İşbu çocuklar ordusunun kumandası abdiâcizide bulunacak ve bu teşkilât kolordum mıntakasının her tarafında tevsi olunacaktır.

2 — Erzurum Çocuklar Ordusu Alaylarına Kars kapısı medhalî civarında bir talim meydanı intihab edilmiş, eşkâl ve levazımatı fenniyeyi havi olmak üzere bir de endaht poligonu tesis olunmuştur. Alayların talim ve terbiyeleri her hafta cuma günleri toplu olarak hakiki top, makinatütüfek ve tüfek üzerinde bilâmel ve tahta bomba ve süngü ile de takliden yapılmaya başlanmıştır.

3 — Her alayın sancağı makamına birer Osmanlı bayrağı vardır. İptidailerden mürekkep Yeşil Alayın ise yeşil Osmanlı bayrağıdır. Alaylar tahta tüfeklerle mücehhezdir. Birinci Avcı Alayının her türlü tehzizatı mükemmeldir. Bombaları tah-tadır. Bu alayın gürbüzleri leyli kolordu mekteplerinde talim ve tedris edildiklerinde kışın terbiyeyi münferideleri mükemmel bir hale getirilmiş ve mahir kızakçılar da yetiştirilmiştir.

4 — Ayrıca manej, bisiklet, futbol, her türlü idman harekâtı vesair millî oyunlar da vardır.

5 — Bütün Erzurum çocuklarında pek büyük bir şevk ve arzu uyandırmış olan bu teşkilât ve ilk defaki talimlerde çocuklarda görülen asarı inhimâk işbu hayırlı teşebbüsten çok feyizli semeratın iktifaf edileceğini göstermiş, tekâmül ve inkişafatı âtiyemiz için beslenen vatanperverane emel ve ümidler bu suretle bir kat daha kuvvetlenmiştir.

6 — Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Kolordulara, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Refet ve Kâzım Beylere ve berayı malûmat On Beşinci Kolordu kitaatile Çocuklar Ordusu fahrî alay kumandanlıklarına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Öğleden sonra sahra topcusunun ders endahtlarında bulundum. Bugün pek mühim olarak Bakû'nun 28/Nisanda bolşevikler tarafından işgali haberi geldi. 3. Fırkadan gelen bu malûmat şudur:

Dakika tehiri caiz değildir.

Soğuksu: 30/4/1363

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Batumda bulunan şayanı itimâd bir zat tarafından Hudud taburu vasıtasıyla zirdeki gayet mevsuk malûmat gönderilmiştir:

a) Bolşevikler 28/Nisan/1336 Çarşamba günü saat 2 sonrada Bakûyu işgal etmişlerdir.

b) İşgalden evvel İttihad Fırkası ile yerli bolşevikler hükûmete müracaat ederek, beş altı saat mesafede bulunan Bolşevik kuvvası Bakûyu işgal edeceklerinden kuvvayı mezkûreye karşı kat'iyyen mümanat olunmaması haber verildi. Ve bu müracaat hükûmet tarafından is'af edildi.

c) Bakû şehri sükûnetle işgal edilmiştir.

d) 29/Nisan/1336 tarihinden itibaren Batumdan yalnız Gürcistana tren işliyor ve yalnız Gürcistan için vesika verilmektedir.

e) Batum Azerbaycan konsoloshanesi İngilizler tarafından kapatılmıştır. Konsolos Mahmut Bey dahi Tiflise gitmiştir.

f) Azerbaycan hükûmeti Gürcistan hükûmeti cumhuriyesine aynı suretle hareketi tavsiye etmiştir.

g) Azerbaycanda İttihad Fırkası vazeyâte hâkimdir. Hükûmet İttihad fırkasından olduğundan bolşevikler hiç bir suretle dahilî işlere karışmıyorlar.

h) 4000 kadar Kırgız bolşevik islâm askeri Ermenistan üzerine harekete müheyhadır.

i) 30 tarihli İslâm Gürcistanından: Gürcistan hükûmeti şerberlik ilân etmiştir.

3. Fırka Kumandanı
Miralay
Rüşti

Bu malûmattan kat'î olduğu anlaşılan âtideki maddeleri tamim ettim:

Erzurum: 1/5/1336

1 — 28/Nisan/1336 Çarşamba günü öğleden sonra saat ikide Kırgız Türklerinden mürekkep bolşevik islâm ordusu Bakû'ya dahil olmuş ve Azerbaycan millet, hükûmet ve ordusu tarafından pek parlak tezahürat ve istikbâl ile karşılanmıştır.

2 — Batumdaki Azerbaycan konsoloshanesi İngilizler tarafından kapatılmış ve Konsolos Mahmut Bey Batumdan Tiflise gitmiştir.

3 — 29/Nisan/1336 dan itibaren Çürüksudan yalnız Gürcistana tren işlemektedir.

4 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Trabzon ve Van vilâyetleriyle Erzincan mutasarrıflığına, Miralay Refet ve Kâzım Beylere, 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Mühim olan cihet 29/Nisandan itibaren Batumdan yalnız Gürcistana tren işlemesi ve yalnız Gürcistan için vesika verilmesidir. Bizim kuvvetlerimiz henüz hareket etmeden bu yolun kapanması can sıktı. Bir hafta evvel Ankaradan cevap gelmemesi şimdi müşkil işler açtı. 11. Fırkadan Bayazıt - Nahçıvan üzerinden iki zabitle ve bir de Oltu kanalına Fransızca şifre ile göndermek üzere hazırlığa başlattım. Ancak 5/Mayis-ta hazırlık bitti. Telsiz tamimi:

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 27/Nisan/1336 tarihli tebliği hülâsasıdır:

1 — Hivede Meclisi Millinin resmi küşadı mutantan bir surette icra olunmuştur. Hive hükûmeti muvakkatesi reisi verdiği nutukta bütün beşeriyete nuru muarif neşreden ve hayatın en iyi bir tarzda cereyanını temin eyleyen sovyetist hükûmetini methü sena etmiştir. Sovyetist Rusyanın fevkalâde mümessili de buna karşı Sovyetist hükûmetin Hive memleketi dahilinde marifi umumiye için birkaç milyon rublelik hususî bir ikraz da yapabileceğini cevaben beyan eylemiştir.

2 — İran resmî gazeteleri sovyetist Rusya ile derhal bir ittifak akdini musirren talep ve ilân ediyorlar.

3 — Volga seyrisefain idarei umumiyesi Volga nehrindeki buzların tamamen gözüldüğünü ve seyrüsefere kâmilen salih bir hale geldiğini müteakip Perm'den üç milyon pot tuz ve Belbenuvadan yarım milyon buğday naklini temin ve taahhüt eylemiştir.

4 — Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, Kâzım Beye, Onbeşinci Kolordu kıtaatına ve Vilâyetlerine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Bugün 29/Nisan tarihli şu telgraf tamimi geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Nisanın yirmi yedinci salı günü Ankarayı teşrif buyurarak doğruca Büyük Millet Meclisine dahil olan Harbiye Nazırı esbakı Fevzi Paşa Hazretleri mufassal bir nutuk irad buyurmuşlardır. Mezkûr nutkun aslı Meclis zabıtnamesinde intişar edecektir. Hülâsası bervechiâtidir. Mevkii esaretten kurtularak milletin sinei serbestisine ilticaya muvaffak olduğumdan dolayı Cenabı Hakka hamdeylerim. İstanbul işgali pek feci bir şekilde icra edilmiş Onuncu Fırka muzika efradı uyku esnasında basılarak bazı neferler şehid edilmiştir. Harbiye Nezareti nazır odası süngülü askerlerle basılmış ve Babiâliye hareketim esnasında süngülü İngiliz askerleri ihata etmişti. Cuma selâmlığında rikâbı şahanede kudreti saltanat temsili olarak bulunması mutad olan müsellâh Osmanlı askerlerinin vücuduna müsaade edilmemiştir. Selâmlıktan sonra huzura kabul buyurulan müşarünileyh tarafı şahane-den kemâli hüznün ve elemie âtideki beyanat şeref tebliğ buyurulmuştur. "Ben bugün böyle azabı elim içinde camie gelmek istemiyordum. Fakat bu vazife diniyedir, Cenabı Hakka bir ibadet olan bu vazifeyi geri bırakmayı münasip görmedim. Ancak elli senelik suitefehhümle gerek benim ve gerekse sizin kabinenizin üzerine yıkıldığını görmekle fevkalâde dilhunum. Enkazın altında ezildik." İngilizlerin pek şeni' olan tazyikatı karşısındaki tesirâtı şahaneyi intak eder bu cümleler dikkatle okunmalı ve ahkâmı ahaliye anlatılmalıdır. İşgalden itibaren Nazırların her telgrafı kontrol edilmiş ve birer suretinin Fransızca yazılması tahtı mecburiye alınmıştır. İngilizler kendi arzuları dahilinde bir sulh kabul edecek bir kabineyi mevkii iktidara getireceklerini açıkça söylemişler ve Salih Paşa kabinesi süngülü Babiâli-den atacıklarını ihsas eylemişlerdir. Kabinenin tedabiri muslihası İngilizlere kabul ettirmek mümkün olmamış ve ahali islâmiyeyi birbirine kırdırarak naili emel ol-

mak esasından ibaret olan İngiliz makasidinin tatbikatına başlanmıştır. Milletini hissi hakikisi elbette bundaki fecayii görecek ve anlayacaktır.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Fevzi Paşa Hazretleri beyannamelerinde padişahı pek acınacak halde masum gösterdiği gibi Mustafa Kemal Paşanın da padişahın beyanatının dikkatle okunarak ahaliye anlatılmalı tamimini biraz sakat buldum. Garp isyanı tevessü etmekte ve bunu padişah bizzat fetvaları vesair vasıtaları ile göre gelmektedir. Bu beyanatın tamiminden sonra padişahın Kuvvayı Milliye ve Meclisi Millî aleyhindeki tefevvühat ve emirlerini halk nasıl telâkki edecektir? Padişahın caalî beyanatından bahsetmek daha hayırlı olurdu. İstanbul hükümetinin el altından şarkta dahi bizzat hükümet reislerle ne hiyanetler yaptığına şu misâlde şahittir: İki haftadır tahkikatla uğraşarak hasıl olan neticeyi Millet Meclisi riyasetine de yazdım. Hiç kimsenin hususiyeti halini anlamak veya teşhir etmeyi hiç sevmem. Fakat milletin tehlikede bulunduğu şu mühim zamanlarda istikbali ancak millî mücahede ile kurtarabilecek olan bir mıntakadaki valiler, yardımlarından vaz geçtim, hiç olmazsa menfi vaziyetlerle âtiyi tehlikeye koymasalar. İşte bin müşkilât ve tehlike içinde uğraştığımız bu hükümet reislerinin ahvalini de tarihe ve ahfadımıza ibret olmak üzere hatıratıma kayda mecbur oluyorum. Erzurum valisi hakkındaki vaziyeti şöylece yazdım. Van ve Trabzon valilerinin gösterdikleri müşkilât da göz önünde tutulmaktadır ve sırası gelince yazılacaktır:

Erzurum: 1/Mayıs/1336

Ankarada Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Erzurum Valisi Reşit Paşanın tarihçesini ve son tezahürata göre müşarünileyh hakkındaki kanaati kat'ıyyeyi bervechiâti arz ediyorum:

1 — Reşit Paşa Erzurum valiliğine tâyin olunduğu geçen Ağustos ayı zarfında Erzurum vilâyeti hududuna vasıl olduğu günden itibaren olduğu gibi Erzuruma muvasalatla beraberinde getirdiği valilik fermanı kiraat olundukta ahaliye karşı harekâtı milliyenin aleyhinde bulunmuş ve Celâlî vekayiine teşbih ederek devletin bunlara da bir çare bulacağını beyan etmiş idi. Bunun üzerine derhal feverana gelen halk bir hey'eti kendisine göndererek izharı heyecan olunmuş ve sözünü tevîl ederek tarziye vermiş idi. Ele giren ricalden istifade ve İstanbulda zehirlenen efkârını tashih ile âmali meşruai millete imâle hakkındaki karar ve hattı hareket; müşarüileyhden yine istifade yolunu tercih ettirmiş ve filhakika vilâyette hiç bir faide temin etmeyen uyusukluğuna rağmen uzun zaman bir sükûnet carî olmuş ve hüsnü idare olunarak âmali milliyeyi müdafaa sadedinde arasıra ne gibi teşebbüsat vaki olmuş idi ise kendisini celp ve teşci ile daima tesir altında idare olunmuş, bununla beraber her halü kârdan tereddüdü ve zaafı kalbi her yerde mahsus bulunmuştur. Eylül ayında Elâziz valisi Ali Galip harekâtı devresinde Ilıca nahiyesi jandarmaları tarafından nahiyenin bazı köylerine imzalı bir beyanname gezdirilerek ilk işarete Sivas istikametine gitmek üzere onar günlük iaşelerile hazır bu-

İnmesi için bazı imamlara imza ettirildiği, bir müddet sonra pek mahremane haber alınarak bu mes'ele etraflıca ve uzun zaman tâmik olunmuş ve neticede o devirde Ilıca nahiye müdürü olan ve Vali tarafından bilâhare Tortum kaymakamlığı vekâletine gönderilen Mahmut Efendinin bu beyannameyi jandarmalara verdiğini bizzat jandarmalar; vilâyet jandarma alay kumandanlığının da hazır olduğu bir zamanda nezdindeki hey'et muvacehesinde söylemiş idiler. Bu tahkikat mumaiylehin inkârile netice bulup jandarmalar mahkûm edilmiş ve fakat iş yine mumaiylehi İstanbuldan beraberinde getiren vali paşadan dahi şüphe hasıl olmuştu. Şimdi ise bir müddettenberidir İstanbuldaki vekayii adeta Ali Kemâlin ve Ferit Paşanın hezeyanları şeklinde tasvir ederek Ferit Paşa kabinesinin bu vatani kurtarabileceği, İngiliz taraftarlığının ihtiyaten lüzumlu olduğu, kuvvayı milliye-nin ve Büyük Millet Meclisinin ittihadcılardan ibaret bulunduğu ve bu sırada bir seferberlik olursa ve bir kerre devletin eslâhası millet eline geçerse o zaman cepheye sevk etmek müşkil olacağı tarzındaki işitilen hafif bir dedikodunun valiye mün-tehi olduğu anlaşıldı. Ermenistan meydana buldukça Şark vilâyatımızın daima mühlik vaziyetlerden kurtulamıyacağını bir iman şeklinde bilen Erzurum ahali ve avamı bir seferberliğe karşı şiddetli bir temayül göstermekte bulunduğu şu sırada paşanın sureta müdafaai milliye lehinde görünmekle beraber sık sık zengin eşraf ile hocagân hanelerine geceleri gittiği ve bundan iki gece evvel dahi eşraftan birinin hanesinde memleketin parasızlığını ileri sürerek mademki paraları yoktur niçin İstanbul ile irtibatı kestigi gibi beyanatta bulunmuştur. Şimdiye kadar geçen hafif fakat mahsus cereyanlar bizde daima şüpheler bırakmış ise de maslahaten sathî geçilmişti. Fakat artık işin bundan ziyadesine tahammülü yoktur. Dedikodu yapan birini prangabend ederek tahkikat tamik olunmaktadır. İcabatı seriası dahi yapılacaktır. Fakat taassup ve muhafazakârları ve zenginleri hazırlamakta olduğu anlaşılan Vali Reşit Paşanın artık vilâyette durması kat'iyen caiz olmadığı cihetle âcilen kendisinin bazı istizahat zımında Ankaraya celp ve davet veyahutta infisal ettirilerek Erzurum vilâyetinin vekâleten miralay Manastırlı Kâzım Bey tarafından idaresine serian emir buyurulmasını istirham eylerim.

2 — Van valisi Mithat Beyin hanesinde bir kaç Ermeni genç kadının bulunduğu ve bunlar meyhanesinde da bir kadının casusluktan dolayı bir seneye mahkûm olduğu vesaire gibi sırf ahlâkı şahsiyeye ait zaif noktalarını mevsuken ve müdel-telen haber aldysam da kendisinin âmali milliyeğe mugayir bir hattı hareketi görülmemiş olmasına mebni şimdilik bazı tahkikat yapıyorum. Neticesi arz ve teklif olunacağı maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

22/Mayısaya kadar tetkikata müstenit kanaatimi de lehlerine olarak şöyle yazdım: (1).

Erzurum: 22/Mayıs/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Erzurum valisi Reşit Paşa hakkındaki tetkikata müstenit kanaat bervechizir maruzdur: Erzurumda geçirdiği müddet zarfında milletin nef'ine hiç bir şey yap-

(1) Bir sene sonra Artvinde tutulan Nuri isminde bir casus müthiş itirafatta bulunmuştur. Sivas ve Erzurum vesair güzergâhta bazı valilere İstanbuldan mektuplar ve talimat getirmiş, üçüncü gelişinde Artvinde yakalanmıştır. Gününde tafsilât vardır.

mamış, yalnız evrak havale ederek vakit geçirmiştir. Tenperverliğine inzimam eden cebaneti tab'ından naşi ahvali muhiti fena gördükçe dervişane idarei kelâm ettiğinden bir takım cühelâdan ibaret olan eşrafı beldei endişede bırakmıştır. Esasen zeki bir zat da olmadığından saikai havf ile bazan belâhat derecesinde sözler de söylediği olmuştur. Meselâ İstanbulun 16/Marttaki iggali üzerine Müdafaa-i Hukuk ve hey'eti ümeradan bir hey'et huzurunda şu belâhatte bulunmuştur: Ya buradaki Ravlinson da Erzurum telgrafhanesini kontrol etmek isterse ne yaparız? O zaman Ravlinson'un ihtilâttan men edileceği söylenmiş ve teskinine çalışılmıştı. Müşarüleyhin haset tab'ı da pek ziyade olduğundan herkesin evine misafir gider ve Erzurumun ne kadar idrâksiz insanları varsa etrafına toplanır eblehane hasbihaller yaparlarmış. Fakat ilk geldiği zaman celâlî eşkiyaları diye nasıl ifadatta bulundu ise yine aynı safderunluğun neticesi olduğunu ve ifadatının dedikodu mahiyetinde kaldığını fakat umuru devlette iş görecektir kabiliyet ve iktidarda bulunmadığını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Valilerden celâdet gösteren veya göstermesi muhtemel olanların adedi pek az olduğu gibi İstanbul hükmeti de bu gibileri daha ilk zamanlarda isten el çektirmişlerdi. Aciz ve meskenet, millî teşebbüslerin felâkete müntehi olacağı vesair ahenksizlik ve dedikoduları eşeleyince hemen her yerde aşağı yukarı bir noktaya müntehi oluyordu: Hükûmet!.. Valilerin bir kısmı ahvalden korkarak: İşimiz Allaha kaldı, daha fena olacak! gibi miskinane beyanatta en yakın muhitleri olan eşrafı, bunlardan adamlarını bilmeyerek zehirliyorlar, bazı valiler geçirdikleri günlerin olsun zevkini itmamla uğraşarak vaziyetle alâkadar olmuyorlar, bazıları da korkarak ve menfi insanları etrafların toplayarak iş yapıyorum diye menfi sahada faaliyet gösteriyorlar. Bu üç nevi simayı vakit vakit göreceğiz. 2/Mayısta âtideki malûmatı ve mutalâatı yazdım:

Erzurum: 2/Mayas/1336

Ankarada Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

22/Nisan/1336 tarihli Serbesti Alemdar, Peyam gazetelerinden naklen Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanlığından bildirilen mühim maddeler lâhika olarak arz olunmuştur. Bunlardan kuvvayı inzibatiye kanunu haizi ehemmiyettir. Münhasıran gönüllü teşkilâtına ait olan bu kanun sırf Denikin ordusu teşkilâtının bir ayını İstanbulda vücade getirmektir. Denikin ordularını bolşevizm aleyhinde teşkil ve galeyan ettiren İngilizler nihayet milyonlardan müteşekkil Amiral Kolçak, General Podeniç ve Denikin orduları; kısmen yeşil islâm ordularından mürekkep bolşevik kuvvayı külliyesinin akımları karşısında mahvolup kâmilten eridi gitti. Gafletlerinin cezasını gördükten sonra kurtulan veyahut düştükleri tuzaktan sıyrılıp bolşevik ordularına teslimi silâh ile dehalet ettiler. İngilizlerin hazineler dolusu altın kuvvetile tedvir ve tahrik ettiği bu siyasetin aynı millet efradını birbirine kırdırarak şarkda idamei nüfuza uğraşıldığını akibet anladılar. İngiliz parasının kuvvetile kendi milletine karşı ihanet eden Denikincilerin çoğu nihayet selâmetin nerede bulunduğunu şimdi tamamilen anladılar. Rus Denikin ordusunun izmihlâli tammin: gören İngilizler şimdi de Dersaadette yapılan bu teşkilât ile Denikin gö-

nüfû ordusunun bir aynini de İstanbuldaki mecaun ve mabudları para olan edan vasıtasile cahillere tertip ettirmek istiyorlar. Hakkını, haysiyetini, hukukunu tamamille gaip etmiş olan makamı saltanat ve hilâfet namına süngü kuvvetile sahte fetvalar ve Denikin teşkilâtını vücade getirmek isteyen vatansız imansız bir zümre tarafından da pek namussuzca beyannameler ihzar edilip Anadolu sevahilimize göndermektedirler. Bu sahte fetvaları çıkaran ve çıkartan hain kuvvetler düşünmüyorlar ki İstanbulda para kuvvetile toplayıp yapacakları bu Denikin kuvvetlerini Anadoluya Türk ve islâm bucağına musallat ettirmek yani ehli islâmı ehli islâma kırdırmak ve bunun karşısında Rumları Ermenileri ve bütün düşmanları güldürmek ve islâm kanile kendi hayatlarını temin etmek gibi neuzubillâh dinen aklen en mezmum ve şeriatı celile ile menafii âliyei milliye ve vataniyeye en mugayir bir tevessülde bulunuyorlar. Artık tamamille Kafkaslara da hâkim olan Kırgız islâm ordularını da tamamille Azerbaycan ve havalisine yerleştirmiş olan bolşevik orduları bütün milletlerin ve bilhassa âlemi islâmın esaretten ve müstemleke hayatından külliyen kurtulmasını istihdaf ettiği bütün âlemi islâmın halâsı mutlak için söz birliği ettiği ve mehip islâm ordularının da hilâfet ve saltanatı kurtarmak için Kafkasyada toplandığı halde Dersaadette dinini, imanını, vatanını düşman parasına ve düşman süngüsüne bağlayan ve cahil bir zümrenin sözüne kanıp da gönüllü, teşkilâtına girerek Anadoluya karşı herhangi bir harekete cesaret edenler behemahal mahv ve ifna edileceklerdir. Büyük Millet Meclisimiz yine halkın da anlayacağı bir lisan ile büyük bir beyanname halinde ihzar ve neşrederek sevahilde binlerce nushalar tab'iyle bugünlerde Dersaadete muhtelif mehafile, camilere, sokaklara neşrederse İstanbulun muhit ve afâkında fevkalâde bir hüsnü tesir ve aksülâmel yaparak Denikin teşkilâtçıları daha fena vaziyete sokacak ve bütün Türk ve islâm unsurlarını gafletten uyandıracaktır. Ve Anadolunun kudret ve selâbetini temsil eden pek güzel bir mukabil tedbir olacaktır.

2 — Aynı zamanda işbu kuvvayı inzibatiye kanununun ve para ile yaptırılmakta olan Denikin gönüllüler teşkilâtı hakkında münasip vechile Anadoluya bir tamam verilmesi ve Denikin teşkilâtını himaye için süngü ve para kuvvetile sahte fetvaların da hazırlandığını yazıp Büyük Millet Meclisi lisanından çürütülmesi muvafık olacaktır.

3 — Montekarlo kumarhanesinden İstanbul matbuatına telgraf çekerek Kürt hey'eti riyasetinden istifasını bildiren Şerif Paşanın hareketi vakıası Anadolu da namuskâr ve dindar kürt kardeşlerimizin gösterdikleri evsafı vatanperverane karşısında bir ric'at ve hezimet kahriyedir. Bunun da münasip vechile neşri ve Kürt kardeşlerimizin tezahürat ve hissiyatının yine Büyük Millet Meclisi lisanından tebevil etmek muvafık olur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

2/Mayıs/1336 tarihli şifreli maruzata lâhikadır:

23/Nisan/1336 tarihli Serbesti, Alemdar ve Peyam gazetelerinden:

a) Resmî bir ilânda İstanbulda mevcut hizmette ve açıktaki bulunan erkân, ümera ve zabitan muamelâtı zatiyeye müracaat eylemeleri, isbatı vücut etmeyeceklerin nisbeti askeriyelerinin kat' edileceği maaş, sipariş vesaire gibi her nevi muhassesatlarının kesileceği ve kendileri de seferberlikten firar eylemiş ad edilerek dıvanı harbe verilecekleri neşredilmektedir.

b) Kuvvayı inzibatiye kanunu iradei seniyeyle iktiran etmiştir. Bu kanun

..... on beş maddeliktir. Sırf gönüllü teşkilâtına aittir. Mezkûr kanunnameye göre hükûmet tarafından teşkiline lüzum görülen gönüllü kıtaatı için Alay Kumandanlarına yüz elli, Tabur Kumandanlarına yüz, kıdemli yüzbaşılara doksan, yüzbaşılara seksen, mülâzımı evvellere yetmiş, mülâzımı sânilere altmış, başçavuşlara kırk, çavuşlara otuz beş, tabur hesap memurlarına yetmiş beş, tabur imamına yetmiş, onbaşılara otuz üç, efrada otuz lira maaş tahsis olunacak ve her ay iptidasında ita edilecektir. Mezkûr kanun lâyihasının bir maddesinde dahi gönüllü kıtaata girecekler tahlif edileceklerdir. Bunların hakkında evvelce tahkikat yapılacaktır. İfayı hizmet esnasında malûl olanlarla vefat edenlerin kendilerine ve ailelerine mükâfatı nakdiye ile yirmi sene hizmet edenler misillû takaüt maaşı verilecektir.

c) Hükûmetin beyannamesiyle tâyin edilen müddetin münkazi olmasından Anadolu isyanının mürettip ve müşevviklerinden Mustafa Kemâl ve hempalarının Divanı Harbi Örfiye tevdi edildikleri işitilmiştir.

d) Mayısın üçüncü günü Marsilya tarikile Parise hareket edecek olan hey'eti murahhasamıza birinci murahhas sıfatile Tevfik Paşa Hazretlerinin riyaseti takarrür eylemiştir.

e) Cafer Tayyar Bey bir çok Türk ve Fransızca gazete muharrirleri tarafından ziyaret edilmiş ve Serbestî, Cafer Tayyar Beyin bu gazete muhabirleriyle hemen aynı mealde olan mülâkatlarını neşreylemektedirler. Hülâsası bervechiâtidir: Edirne'de her şey tabiidir. Şimdiye kadar en küçük bir vak'a bile olmamıştır. Orada cereyan eden ahvali matbuat mensubini tahkik ederlerse Edirnenin bugün sulh ve sükûn içinde olduğu anlaşılır. Fetvayı şerif ve beyannamelerin Edirne ahalişi üzerindeki tesirini soran bir muharrir Cafer Tayyar Bey, bu ahvali ruhiyeye ait bir haldir de anı tarif edemem. Bu tesiri anlayabilmek için Edirne ahalisinin haleti ruhiyesini mahallinde tetkik eylemek ve ahalinin kanaatini kendilerinden anlamak lâzımdır, demiştir. İstanbul'a nasıl geldiğini, hükûmetin daveti üzerine mi Edirnedeki müfâreket eylediğini soran muhbire de: Her vakit ve her hususta hükûmetin emrine göre hareket etmeye hazır bulunduğunu söylemiştir.

f) Divanıharp, makamâtı mukaddese ve bilâdı islâmiyenin diğer mahallerinde esnayı muharebede maruzu felâket ve duçarı mağduriyet olup Dersaadette bulunanların şikâyetleri ve taşrada bulunanların da gönderecekleri şikâyetnameleri üzerine emri mühimmi adaletin tatbikinde isticâl olunaçağını da ilân eylemederler.

g) Montekarloda bulunan Şerif Paşa İstanbul matbuatına atideki telgrafı göndermiştir. "Makamı mukaddesi hilâfete âmik bir surette merbut olduğum ve her türü efkârı muzirrai İftirakcuyaneden mütebait bulunduğum cihetle Konferans nezdindeki Kürt hey'eti murahhasası riyasetinden istifa eyledim. Her şeyden evvel bir müslüman olmak itibarile hiç bir fırkai siyasiyenin tahtı tesirinde kalmaksızın bütün mesaimi hukuku mukaddesei hilâfetin teyidine hasreyleyeceğimi beyan eylerim."

h) Miralay Aptülvahit Bey İstanbul muhafızlığı Üsküdar mıntakası kumandanlığına tâyin edilmiştir. Trabzonda mevki kumandanlığı esnasında görüşmek istediği bazı esafil tarafından darbedilen Aptülvahit Bey Ferit Paşa hükûmetinden tevcih ve cihetine yeni bir delil teşkil eylemiştir.

i) Merkez kumandanlığında bir İngiliz irtibat dairesi teşkil edilmiştir.

1) Şevket Turgut Paşanın Erkânıharbiyei Umumiye riyaseti vazifesine nihayet verilmiştir. Mirliya Nazif Paşa riyaseti mezkûre vekâletine tâyin olunmuştur.

j) San Remo'dan yazılan bir telgrafta Ermenistanın mandaterliğini malî külfetleri deruhde etmemek şartile Felemenk hükûmeti kabul eylemiştir.

k) Paristen bildirilmektedir: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan müşterek bir mahrec olmak üzere Batumun beynelmilel bir hale vaz'ına karar verildiğini gazeteler yazmaktadır.

1) San Remo'dan bildirilmektedir: Vilsonun Dersaadetten Türklerin teb'idine ve büyük bir Ermenistan teşkiline ait metalip ve teklifatı üçler meclisinde gayri kabili kabul ad olunuyor. Büyük bir Ermenistan teşkiline Ermeniler bile aleyhtardır.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

2/5/136 tarihli şifreli maruzata ikinci lâhikadır:

20/Nisan/1336 tarihli mevsuk istihbarat hülâsasıdır:

1 — Ferit Paşa hükûmeti İngilizlerden aldıkları pek çok paralar ile İstanbuldaki efrad ve zabitanı itmaa kalkışmış ve bir gönüllü teşkilât vücade getirmek için teşkilâta dahil olacak efrada onar, küçük zabitanı yirmişer, mülâzimlere ellişer, yüzbaşılara altmışar, binbaşılara yüzer lira tahsisatı munzama vermeyi kararlaştırmıştır. Bu teşkilâta Nigehbancı ve Halâskâr zabitan dahil olmakta ve bunların adedi de pek mahdud kalmaktadır.

2 — İngilizler İstanbulda bir casus teşkilâtı vücade getirmişler ve bu teşkilâta dahil her ferde mahiye yüz lira tahsis etmişlerdir. Bazı zabitler de propaganda yapmak üzere öteye beriye gönderilmektedir.

3 — Büyük Millet Meclisi Riyasetine arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Telgrafcılarımız «İttihadı Meslek Telgrafcılar Cemiyeti» namile bir cemiyet teşkil ettiklerini bildirdiler. Telgrafcılarımızın geceli gündüzlü millî emellerimizin tahakkuku için çalıştıklarını her zaman her yerde söyler ve takdir ederim. Harbi Umumide Tebrizde bulup yetiştirdiğim bir kaç kıymetli efendi kolordumda hizmeti askeriyelerini görmekte ve kolordu telsiz telgrafile bize Moskovadan malûmat almakta ve bu suretle ahvali âlemden haberdar olmaktadır. Telgrafcılarımıza karşı şükran hislerini hatıratıma da kaydediyorum. Bana yazdıklarını ve cevabımı gazete ile de neşir ettirdim.

15. Kolordu Kumandanı âlisi Devletlû Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Devletlû efendim hazretleri:

Program ve nizamnamesi hey'eti muhteremei temsiliyenin tasvibi âlisine iktiran eden Konyada müteşekkil "Müdafaai vatan zahîri ittihadı meslek telgrafcılar cemiyeti" nin bir şubesi de maa mülhakat Başmüdüriyet idaresine meşmul olmak üzere elyevm Erzurumda teşekkül etti. Mütarekedenberi duçar olduğu tecavüzlerden vatani intizar eylediği selâmete isal edecek olan millî mücahedeye büün maddî ve manevî varlığımızla iştirâk ve bu maksat uğrunda vazifeten uhdemize tahmil edilecek hidemat ve fedakârlığın kat'î bir azim ve sebatla ifa edileceğini muvaffakiyat devletleri duasına terdifen kemâli tazimle arz eyleriz. Olbabda emrû ferman hazreti

1 Mayıs/1336

Müdafaai Vatan Zahîri İttihadı Meslek
Telgrafcılar Cemiyeti Erzurum Şubesi
Posta ve Telgraf Başkâtibi
İmza

Cevabım:

Müdafii vatan zahiri İttihadı meslek telgrafçıları Erzurum şubesine

Telgrafçılar şimdiye kadar vatanımıza hüsnü hizmet etmekle temayüz etmiş bir sınıf olarak tanınmaktadır. Harbi Umumiye ve mühim an ve zamanlarda gösterdikleri hizmet ve fedakârlığı takdir ederim. Vatanın bu pek tehlikeli bir zamanında telgrafçı efendilerin bir cemiyet teşkil ederek millî mücahedeye iştirâk ve mesleklerinin icap ettirdiği fedakârlığı göze almaları tahsine seza bir hareketi vatan perveranedir. Erzurumda teşkil edildiğini bildirdiğiniz bu Müdafaa-i Vatan Zahiri İttihadı Meslek Telgrafçıları Cemiyeti şubesini bir hissi memnuniyetle karşılar ve telgrafçı efendi arkadaşlarıma selâm ve teşekkürler ederim efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ravlinson hakkında İsmet Beyden şifre:

Ankara: 2/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ahiren Ankaraya gelen Fevzi Paşa Hazretleri Ravlinson'un tahlisi için İstanbulda iken İngilizlerin kendisine pek çok müracaat ve ısrar eylediklerini söylüyorlar. Mumailiyh Lord Gürzon'un biraderi imiş. Binaenaleyh elimizde bulunması pek kıymetli olacaktır. Arz eylerim.

Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi
İsmet

Ravlinson elimizde, İstanbulda tevkif edilen arkadaşlarımıza mukabil rehine olarak Hey'eti Temsiliye emrile muhafazada bulunuyordu. Erkânı Harbiye-i Umumiye de tekid ediyor. Lord Gürzonun biraderi olduğu halde yazdığı raporları anlatamaması şayanı eseftir. Ara sıra gidip bizzat çalışacağını yazıyor ve hüsnü muameleden memnuniyetini bildiriyor. Kitab ve gazete gibi arzu ettiklerini verdiriyorum. Ve müracaatlarına cevap veriyorum. (1). İstanbuldan firar eden zâtlardan Erkânıharp miralay Kâzım (2), Kaymakam Seyfi, Binbaşısı Naim Cevat, Bahriye kolâğası Necmi, bir de Özbek şeyhi Erzuruma geldiler. Şeyh şarka memleketi olan Özbekistana gideceğinden propaganda için mevcut gazete ve beyannameleri göndereceğim. Diğerleri de şark cephesinin pek münhal olan Erkânıharbiyesi için şayanı memnuniyet arkadaşlar. Bunlardan Kâ-

(1) Bilâhare Maltadaki menfi arkadaşlarımız Ravlinson sayesinde kurtuldular. Bir aralık firar için muhabere ve hazırlıklarını yakalamışlar. Ben Karsta meğgul olduğumdan artık muhabere etmiyor ve meğgul olmuyordum. Ben uzaklaştıktan sonra kendisine iyi bakılmadığından hatıratında şikâyet ediyor, hakkımda iyi lisan kullanıyor.

(2) Erkânıharbiye-i Umumiye reisi sanisi Ferik Kâzım Paşadır. Arzusuna tebaan Kafkasyaya bıraksa idim, istikbali mahvolacaktı.

zam Bey eniştesi olan Enver Paşanın yanına gitmek arzusunda, Naim Cevat Bey de vaktile Erkânıharbiyesinde bulunduğu Halil Paşanın yanına gitmek için ısrar etmekte! Vaziyeti, Batumun bolşeviklere geğtiğini Enver ve Halil Paşaların oradaki bir çok Türklerle müsavi bir muamele görmekte ve cereyana uymaktan başka bir vaziyette olduklarını, yakında bizim de şark hareketi yapacağımızı anlattım, Naim Cevat Bey bir kaç gün sonra tahriren de müracaatla icab ederse nisbeti askeriyesinin kat'ına razı olacağını bildirerek behemahal gitmek istediğini bildirmek eğir'etinde bulunduğundan kendisini serbest bıraktım. Fakat cephe erkânını harbiye riyaseti için kimsem olmadığından arzusuna rağmen Kâzım Beyi bırakmadım. Erkânıharbiye riyasetine, Seyfi Beyi İstihbarat şubesi müdürlüğünde çalıştıracağım. 1/Mayısta Geyve İstasyonundan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa şu malmatı yazıyor: (3/Mayısta aldım.) 25/Nisan Vakit gazetesinden:

- a) San Remo Konferansının padişahın İstanbulda ipkasına,
- b) Boğazların beynelmilel hale ifrağına,
- c) Türkiye maliyesinin mürakabesine,
- d) Ermenistan havalisinin müstakıl bir devlet olarak teessüsüne,
- e) Gürcistana mahrec olmak üzere Batum'un serbest bir liman olmasına,

karar verdiğini ve Türkiyenin muahede ahkâmını tamamen ifa edince beynelmilel kıtaatin İstanbulu terkedeceğini yazıyor. Bir milyon iki yüz elli bin lira tahsisatı fevkalâde ile kuvvayı inzibatiye teşkili iradei seniyyeye iktiran etmiştir.

Ankaradan resmî veya ajansla malûmat hâlâ verilmiyor. Evvelce malûmat alamadıklarımızı zannediyordum. Geyve İstasyonundan ve Kolorduya geiden bu kabil malûmat muhtelif yerlerden tevsik olunabilir, olunmadan bildirilmesi de bize faidelidir. Moskovadan ahvali havaiye dolayısıyla bazan bir iki gün telsiz alınamadığı oluyor. 1/Mayıs Bayramı hakkında alabildiğimiz tebliği neğrettim:

Erzurum: 3/Mayıs/1336

T a m i m

1 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 1/Mayıs Bayramının mahiyeti hakkında tebliğidir: Ameleler! 1/Mayısta elinizdeki çekicinizi örs üzerine değil, beynelmilel burjuvazi üzerine vuruyorsunuz. Darbenin kuvvetli olması nisbetinde zafere de daha yakındır. Büyük amele ordusunun askerleri için çekiç ve balta lâzımdır. Sanayi adamları! 1/Mayısın kendinize yeni bir hayatın başlangıcı olmasını tahta takâna almahsınız. Dülgerler! Kerpiçlerinizle kırmızı cumhuriyet binasını inşa etme hainiz. Demirciler! Büyük mesai taraftarlığına ve son düşman aleyhine de silâh hazırlamalısınız. Makinacılar! Açlığa ve sefalete karşı amelelerin mücadele edebilmeleri için müstait çıraklar yetiştirmelisiniz. Şömendöferciler! Siz katarlarınızı büyük hürriyetin mevcut olduğu tarafa tahrik ediniz. Köylüler! inkişaf eden gençlik için sizin ekmeğiniz kan ve kuvvet ihsar edecektir. Muharrirler ve Şairler! Avam muharebesi.

hakkında dünyaya tehdidâmiz bir mısra okumalıyız. Ve serbest mesai için meseretaver şiirler inşad etmelisiniz. Kırmızı askerler! Silâhlarınız elinizde olduğu halde sosyalizm aleyhine davranan düşmanlarınızla son harbinizi bitirmelisiniz!

2 — Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Kolordulara, Refet Beye ve 56 ve 61. Fırkalara, Trabzon ve Van vilâyetleri ile Erzincan Mutasarrıflığına, On Beşinci Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

3/Mayıs telsizi tamimi:

T a m i m

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 3/Mayıs tarihli tebliğidir:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun harekât raporudur: "Radyo Vestnik" 3/Mayıs/920

a) Denikin ordusu bakayasından olup Suçi mıntakasını müdafaaya çalışan altmış bin kişi kıtaatımıza teslim olmuştur. Teslim olanların başında Ceneral Okretov ile Ceneral Morosof vardır. Teslim olanlara hayat ve hürriyetleri iade edilmiştir.

b) 30/Nisan tarihinde Kıtaatımız Şemahi şehrine vasıl olmuştur. Kırgız Türklerinden mürekkep kıtaatımız da Ermenistan hududunda toplanmaktadır.

c) Kırım havalisinde: her iki taraf filosu arasında bombardman vardır.

d) Azak denizi mıntakasında düşman sefaini harbiyesi 2/Mayısta Maryanpolsk limanını bombardman etmiştir.

2 — Büyük Millet Meclisi riyaseti celilesine, Kolordulara, Miralay Refet Beye ve 56, 61. Fırkalara, Trabzon ve Van vilâyetleriyle Erzincan mutasarrıflığına ve 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

29/Nisan/1336 tarihli Cemiyeti İslâmiyeden 4/Mayısta şu malûmat geldi:

a) Azerbaycanda Müsavat Fırkası lâğvedilmiştir.

b) İngilizler Şavşat ve Ardanuc'u tahliye ile Batuma çekilmişlerdir.

c) Ermenistana sevk edilmek üzere İngilizler tarafından vagonlara tahmil edilen cephanenin tekrar tahliye edildiği görülmüştür.

4/Mayısta Artvinden gelen malûmat da İngilizlerin Ardanuc ve Artvini tahliye ettikleridir. Artık İngilizlerin Kafkas milletlerinden ümidi kalmadığı ve onları kendi hallerine bırakmaktan başka çare görmedikleri anlaşılıyor.

Meclis reisi sanisinden açık telgrafla icra vekilleri hakkındaki kanun tamimi 4/Mayısta geldi. On yedi Vekâlet için insan ve yer nasıl bulunacak? gelenlerin pek cüz'î olduğundan şikâyet olunuyordu. Vekâlet yapılan işlerin bir kısmı Müdürlerle pekâlâ idare olunabilir.

15. Kolordu Kumandanlığına

2/Mayıs/1336 tarihinde Büyük Millet Meclisince kabul edilen Büyük Millet

Meclisi İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun sureti âtide aynen arz olunur. 2/Mayıs/1336

Büyük Millet Meclisi emrile Reisi Sani
Celâlettin Arif

S u r e t

“Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun.”

1. Madde: Şer’iye ve Sıhhiye, Muaveneti İctimaiye, İktisad, Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin, Maarif, Adliye ve Mezahibi Maliye, Rüşumat, Defterihakani, Nafia, Dahiliye, Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf, Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkânı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on yedi zatten mürekkep bir icra vekilleri vardır.

2 — İcra vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlaka ile aralarından intihab olunur.

3 — Her vekil deruhde ettiği umurun ifasının mensup olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.

4 — İcra vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi halleder.

Mezun addedildiğim hakkında da şu telgrafı aldım:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Şark cephesindeki vezaiî mühimmelerinin ifasına devam edilmek üzere zatı kumandanilerinin bilâ müddet mezun ad olunması Meclis Hey’eti Umumiyesinde karargir olmuştur. Ancak hem Trakyadan hem de Mentеше livasından Meclis âzâlığına intihab buyurulduğunuzdan hangi taraf tercih buyurulursa diğer taraftan istifasının iş’amını rica eylerim. 3/Mayıs/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi
Celâlettin Arif

Esasen Edirneyi tercih etmiştim. Trakyanın Edirne ile birlikte millî hududumuz dahilinde olarak sulhümüzün temini pek çok mühimdi. Şarktaki bir kumandanın Trakya meb’usu olması her halde mânalı bir şeydi, bundan başka Edirne ve Trakyayı iyi tanyorum. Balkan Harbinden evvel ve harpte Edirne’de beş sene kadar fırka erkânı harbi olarak her yeri tanımıştım. Halk da beni tanımış ve severler. Karesi, Aydın, Mentеше intihaplarında bu arzumu bildirdiğime rağmen Mentешeden intihab olunmuşum. Meclisi Millinin mevcudiyetine müntehi olan bir senelik mesaimin sarîh takdir olunmamasile beraber vazifemin ehemiyeti teyid olunmuş. Ben de şu cevabı yazdım:

Erzurum: 5/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Aliyesine

C. 3/5/1336 Tele: Şark cephesindeki vazifemin ehemmiyetini teyiden Meclisi âlice mezun ad buyurulmaklığıma arzı teşekkürat eylerim. Mentеше livasının hakkı âcizideki teveccühlerine arzı şükran ile beraber Trakya mıntakasını ve ahali

muhteremesini pek yakından tanımakta olduğum cihetle Mentese âzâliğından biz-
zarur affımı istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Bugün can sıkacak bir haber aldım: Millet Meclisi Reisi ve Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Ankaraya Lâzistandan ve Giresundan müfreze gönderilmesi hakkında Trabzonda 3. Fırka Kumandanı Rüştü (1) Beyle ve vilâyetle muhabere ettiklerine muttali oldum. Daha 29/Nisandaki Halit Beyle resmî işlerde muhabereye 30 da verilen cevaba rağmen bu yeni vaziyetin mânası nedir? Garpte vaziyet nedir? Neler yapılıyor, hiç ma-lûmat almadığımız gibi şahsım için ehemmiyeti hususiyesi olan mezuni-yetim ve bunun Millet Meclisince görülen sebebini tatminkâr bir cümle ile imza altına almayan Kemâl Paşa neden madunlarımla - verdiği söze rağmen - muhabere ediyor; Trabzon kendilerine pek aleyhtar olduğu halde nasıl itimad ediyor. Vali Hamit Beyle (2) daha mı hususidirler? Mustafa Kemâl Paşayı daha İstanbulda iken millî harekâta reis olma-sını teklif eden, Erzurum Kongresine - Her yere karşı müşkil vaziyette iken - kabul ve reis olmasına müessir olan, Sivas Kongresini temin ve so-nuna kadar himaye eden bana, itimadsızlığına dilim varmıyor. (3) Hu-susile daha beş gün evvel bunu bana beyan etmişler, izharı samimiyetle tekrar etmeyeceği ümidini vermişlerdi... Çok meyus olduğumdan İsmet Beye şu şifreyi yazdım:

Erzurum: 5/5/1336

Ankarada Erkârı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

1 — Her türlü muhaberatin madunlarla yapılmaması hususunda müteaddit defalar Kemâl Paşa Hazretlerine yazmıştım. Hattâ bir kaç gün evvel biraz acı da yazdım. Sebebi askerliğe yakışmadığı gibi zabturaptı ve şevk ve gayreti de kırıyor. Askerce değil çetecilikle iş görüldüğü zehabını da hasıl ediyor. Gerçi bu kabil işle-rin de görülmediği vaki de değildir. Bu kerre de Lâzistandan müfreze tahriki ve Giresundan Osman Ağanın (4) tahriki emirleri doğruca madunlara tebliğ edil-miştir. Bu tarzla mes'eledede sür'at mümkün değildir. Belki yanlışlıklar ve emir üze-rine emirler vermek te muhtemeldir. Bu hususu zatiâlii biraderilerine de arz ile

(1) İzmir İstiklâl Mahkemesi kararile Temmuz/1926 da asılan Rüştü Paşa-
dır.

(2) Vali Hamit Beyin tavır ve muamelesi kendisini işden el çektirmeyi zarurî kıldı diye 12/Mayıs/1336 bir dosyalık muhabereyi teşkil eden hülâsayı yazdım.

(3) İzmir İstiklâl Mahkemesinde Müddeiumumî itimadsızlığını ilân etti.

(4) Giresundan bir millî tabur teşekkül etti. Ankara bunun Şarkta kulla-nılmasını istediğinden Ermeni harekâtında Karsa celbettim. Muharebelere yetişeme-diler. Bilâhare Ankaranın talebi üzerine gönderdim. Mustafa Kemâl Paşanın hususî muhafız taburu olarak millî kıyafetleriyle hizmet ettiler. 1339 senesinde Trabzon meb'-usu Ali Şükrünün şehit edilmesi vak'ası üzerine Çankayada müsademede Osman Ağa mecruh oldu ve öldü. Tabur da dağıldı.

muhiik ve makul olan ve müteaddit defalar vukubulan işbu istirhamatımın artık kabulüne delâletlerini rica ederim.

2 — Lâzistandan emir buyurulan müfrezenin hemen tahriki için 3. Fırkaya emir verdim. Giresundan Osman Ağanın ayrılmasını muvafık bulmuyorum, fakat tertip edeceği kuvvetin hemen tahriki muvafıktır. Kolordum mintakası harici olmakla beraber Trabzon vilâyeti dahilinde olduğundan bu babda icab eden muavenetin icrası emrini de verdim. Osmanın ayrılmasındaki mahzur şudur: Osman Ağanın nüfuzu Giresun ve havalisindeki Rumlara karşıdır. Oradan ayrıldıktan sonra Osman Ağa ancak gidecek müfrezelerin âmiri olur. Giresundaki Rumlar belki hâkimiyeti alırlar. Arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

İsmet Beyden 8/Mayısta aldığı şifre:

Ankara: 7/8 - 5 - 1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 5 Mayıs/1336 şifreye:

1 — Muhaberata desatiri askeriyeye riayet hususundaki ikazı âlilerini büyük bir dikkat ve ehemmiyetle takip edeceğimi arz ederim. Esasen bu hususta noktai nazarınıza ... etmek için sasimî ve hakikî dikkat herkesde mevcut olup vukubulan zuhuller fevkalâdeliğin ihdas ettiği isticallerden olduğuna sizi temin ederim.

2 — Osman Ağanın tensibiâlileri vechile şahsen orada alıkonularak yalnız tertip edeceği kuvvetin gönderilmesini rica ederim. Rüştü Beyden mevcut bir şifre de Trabzondan otuz kırk raddesinde müsellâh efrad ihzar olunduğu ve bunların Akşehir gelerek orada tanıdıkları pek çok olduğundan kuvvetlerini tezyid edeceklerini ifade eyledikleri ve masarif olmak üzere nefer başına yüz lira sarfı lâzım geleceği bildirilmektedir. Para hususunda müzayakai şedide malûmu âlileri olduğundan bunlar için oraca başka suretle para itası mümkün olup olmadığının ve bunların en münasip olarak ne tarzda iâşe ve idareleri muvafık olacağına iş'arını rica eylerim.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

İcab eden emri 3. Fırkaya verdim. İsmet Bey, beni kızdıran ve dedi-koduyu mucib olan madunlarla muhabere mes'elesinin «Fevkalâdeliğin ihdas ettiği isticallerden münbais zuhul» diyor! Daha Erzurum Kongresinden evvel Elâziz valisi Ali Galibi imha için çete gönderilmesi, Trabzon intihabının Halit Beyin Rovolver çekmesine müntehi olan talimatı, Azerbaycandan para talebi, Fedai zabıt siparişi ve bunun teferrüatı, Ankara'ya son olarak Lâz müfrezesi, Osman müfrezesi diye çeteler talebi... (1) hangi isticalin zuhulüdür!!... Bununla beraber bu gibi teferrüat için esas mes'elenin zerre kadar sarsılmasına meydan vermeyeceğim. Bu esas dahilinde mevki ve hukukumu da lüzum gördükçe yazmakla muhafaza-

(1) İttihad ve Terakki kanalı için garabet bu çekimeden sonradır!

ya çalışacağım. Mustafa Kemâl Paşadan 3/Mayıs tarihli (mezuniyeti-
min tebliği günkü tarihle) 5 de şu şifreyi aldım.

Ankara: 3/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Elde beş para bulunmadığı malûmu devletleridir. Şimdilik dahilde bir menba da bulunmuyor. Başka taraftan temin edilinceye kadar Azerbaycan hükûmetinden azamî miktarda istikraz akdi imkânının teemmül ve temin buyurulmasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi

M. Kemâl

Azerbaycan hükûmetine kaçır rica ettik. Bakalım bolşevik Azerbaycan ne yapacak. Maliye Vekâleti bilcümle menabie vaziyet etmedi mi? Vilâyetler bir şey gönderemiyor mu? Batum yolunun kapanması üzerine şimdiye kadarki emeğimiz boşa gitti. Bayazıt ve Oltu üzerinden ayrıca motorla Novorosiskiye göndermeye teşebbüs ettim. Baktı Komünist Fırkasına da şu mektubu gönderdim: (28/Nisandaki mektuptan lüzum görülen bazı maddeler farklıdır.)

Erzurum: 5/Mayıs/1336

Bakûda Türk Komünist Fırkasına

1 — İstanbuldan kaçıp kurtulan bir çok kıymetli meb'uslarımızla ikinci defa umum memaliki Osmaniyeden intihab olunan meb'usların hey'eti mecmuasından müteşekkil Büyük Millet Meclisi 23/nisan/1336 da Ankarada iki yüze karip mevcutla teyemmünen ve merasimi fevkalâde ile açılmış ve bütün vükelâyı milletin ittifakı tammiyle Mustafa Kemâl Paşa Büyük Millet Meclisi Riyasetine intihab olunmuştur.

2 — 5/Nisan/1336 tarihli raporunuz 12/Nisan/1336 da alınarak buradan da şifre ile Ankaraya yazılmış idi. Büyük Millet Meclisinden Heyeti muhteremenize ve o vasıta ile Moskovaya âcilen işal olunmak üzere şifreli telgrafname ile gelen teklifname sureti musaddakası leffen vasıtai mahsus ile tarafı âlilerine irsal kılındı. İşbu teklifnamenin ahval ve zamanın kıymet ve ehemmiyeti fevkalâdesine mebni bir an evvel selâhiyeti kâmileyi haiz bolşevik karargâhına teslim ve iblâğ olunarak tekkarrür edecek netayicden ve bilhassa bolşeviklerin harekât zamanından bizi âcilen haberdar etmekliğiniz ve mukabil bolşevik teklifnamesinin en serî ve emin vasıtalarla tarafımıza sevk ve isalinin temin buyurulması hassaten rica olunur.

3 — Büyük Millet Meclisi teklifnamesinin fırkaların resmî mühür ile musaddak birer suretlerinin de 3. ve 9. fırkalar tarafından emin vasıtalarla gönderilmesi yazılmıştır. Evvelce mezkûr teklifnameyi tarafı âlinize isale memur edilen binbaşı Ali Rıza Beyin izamından sarfınazar olunmuştur.

4 — Moskovada Sovyet karargâhına gidip müstakbel için mufassal müzakere-lerde bulunmak üzere Ankarada bir hey'eti mahsusa hazırlanmaktadır. Fakat mesafenin uzaklığı ve serî vesaitin noksanı hasebile biraz gecikecektir.

5 — Raporunuzdaki para mes'elesine cevaben Büyük Millet Meclisi Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüsâtı lâzimedede bulunarak mümkün olan muaveneti

nakdiyenin icrası ve hatta isukraz akı hususunda tammimî hey'et manteremademi den rica eylemektedir. Arzu hürmet ve samimiyet olunur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Moskovaya hey'et gönderilmesi hakkında henüz Ankaradan bir haber yok. Ankara tarikile gelen Erkânıharp Kâzım Beyin verdiği malûmat sayanı dikkat! Diyor ki: Enver Paşanın sekiz maddeli mektubu 15/Şubat'ta Kara Vasıf Bey'e verilmiş, bu da Mustafa Kemâl Paşaya vermiş. Ayrıca Talât Paşa Mustafa Kemâl Paşaya yazmış, Mustafa Kemâl de cevap vermiş. Yani Mustafa Kemâl Paşanın malûmatı altında Enver ve Talât Paşalar Moskova ile temasta olup Türkiye namına çalışıyorlar. Moskovaya selâhiyettar hey'et gönderilmesi ve İttihad rüesasının bu haberim olmayan mesaisini doğru bulmadım. Şark işleri benim vasıtamla görülecekti, birbirinden habersiz iki mesainin birbirine zıd neticeleri memleket için büyük zararlar getirebilir. (1) Bundan başka Mustafa Kemâl Paşanın Talât Paşa ile muhaberesi Hey'eti Temsilîye zamanına ait olduğu anlaşılıyor. Büyük Millet Meclisi reisi sıfatile bu geçen maceraya ne deniliyor acaba? Harbi Umumî faciası hesabını henüz vermeyen ve haricen dahilen fena bir şekilde görülen İttihat ve Terakki rüesasını harekâtı milliyeye karıştırmak muvafık mıdır? Millet Meclisi buna ne diyecektir? Malûmat ve mutalâatımı şöylece yazdım:

Erzurum: 5/Mayıs/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Bakû Komünist Fırkası delâletile Moskova Bolşevik Şûrasına iblâğ olunacak meclisi âlinin teklifnamesi derhal Trabzona verilmiş ve muktezi tedabir yapılmış ise de Bolşevik ordusunun sükûnetle ve hüsnü kabul ve istikbal suretile Azerbaycana girmesinden mütehassil vaziyeti cedide üzerine Batum ile Bakû muvasalası İngilizlerin tesirile kapanmıştır. Bu tarikle isaline çalışılan muharrerat bu kerre Bayazıt ve Nahcivan tarikile ve 11. Fırka tarafından müntehap güzide zabitan vasıtasile dahi gönderileceğinden buna ait tedabir de istimâl kılınmıştır. Ancak Azerbaycana giren islâm ordularının bir kısmı Karabağ üzerinden Ermenistana karşı harekete hazırlanmakta oldukları Erivan havalisinden mevsukan bildirildiği gibi son malûmata nazaran da Gürcistan bolşeviklere karşı seferberlik yaptığı cihetle Azerbaycan cephesinden muhtelif bolşevik kuvvesinin Gürcistan hududlarına teveccüh ettiği de anlaşılacaktır. Bu vekayiîn zuhur ve cereyanı bizi ağılebi ihtimâlat yakın zamanda islâm bolşevik ordularının aksamı ile birleşecek ve teatii efkâr ve müşavereye tabii bir bolşevik ordularının aksamı ile birleşecek ve teatii efkâr ve müşavereye tabii bir sevk ile icbar eyleyecektir. Binaenaleyh Moskovaya gitmek üzere sür'ati ihzarını arz ve teklif ettiğim büyük ve muhtelit hey'eti muktedireye bir kerre daha nazarı

(1) 3/Haziran/1336 tarihli Cemâl Paşanın Mustafa Kemâl Paşaya mektubunda da Talât Paşa ile Mustafa Kemâl Paşanın muhabere ettikleri ve bolşeviklerle ittifak akdi hakkında teşebbüsler var. 15/Haziran gününde görülecektir.

dikkati samilerini ehemmiyetle celp eylerim. Şimdiye kadar milletin lisanı talep ve mes'uliyetinden hakikî mürressil sıfatile kimse ile henüz teması müzakereye gelmemiş olan bolşevik karargâhı umumisinin ilk vasıtasile olacak temasta teati edilecek olan esaslı hiç bir fikre ve selâhiyettar bir hey'ete malik olmamak iyi bir şey olmayacaktır. Muktedir ve selâhiyettar hey'etin hemen Erzuruma müteveccihen yola çıkarılması elzemdir. Hukukşinastan gayrı bazı âzâlar Erzurumdan dahi ikmâl olunabilir. Efkârı saibenin ve talimatı lâzimenin evvel emirde şifre ile de tebliğine müsaade buyurulmasını arz ederim.

2 - Hâdisatın inkişaf etmiş olan safahatına göre daha bazı mevadî mühimmenin şimdiden ve meclisi âli tarafından hal ve tesbit ve alâkadarana iblâğ olunması da pek elzem ve zaruridir. Buraya gelen miralay Kâzım Beyin vermiş olduğu malûmatın ve bahseylediği muhaberattan anlaşılıyor ki Enver ve Talât Paşalarla rüfekası bolşeviklerle ve Moskova ile sıkı bir temas ve alâkayı muhafaza etmekte ve zati samileri de bu maceraya muhabere suretile vakıf bulunmaktadır. Binaenaleyh muhtaca hal' ve iblâğ hususat şunlardır:)

a) Yarın bolşevik orduları hududlarımıza doğru gelirken ve Türkiyenin mukadderatı ve müstakbelen beşerin halâsı namına yapılacak müzakerat sırasında İslâm orduları aksarına istinaden veyahutta Anadolu'da yeniden İngiliz aleyhine açılmış olan mücadelâta iştirâk emelile Enver, Talât, Cemal Paşalarla rüfekası ve keza Halil ve Nuri Paşalar gelirlerse bunlar nasıl telâkki ve kabul olunacaktır? Şûrasız, meşveretsiz ferdî kararlar yüzünden vatan ve milletin bugünkü enkazı mevcudesi nelere mal olduğu malûmu devletleridir. O halde bu zevat gelir ve onlar da bu kerre iadei haysiyet namı altında yeni bir intikam sevdasına tebaan işe karışmak ve hattâ baş olmak ve daha basiti de komite cereyanlarını feverana getirmek isterlerse millet bunu nasıl telâkki ve ne derecede kabul ve himaye veya müsamaha edecektir? Bütün bu işlerin avakibini derin bir nazar, müsmir fikirlerle tahlil ve ondan sonra tesbit lâzımdır. Bundan başka bu günkü şekli tesanüde kadar getirilmiş olan Anadolu harekâtı ancak işde halâsı vatan gayesini istihdaf eden ve her gûna fırka hissini fevkinde olan umumî bir milliyetperverlik cereyanı dava ve takip ve bu gayeler harice ve cihana karşı da taassup ile arz ve izhar olundu. Bütün cihanda ikna edilebilen aksam da bu fikrin husul ve intişarına çalışıldı. Kanaat getirmeyen veyahutta Anadoluyu çürük temeller ve gizli, fasik emeller üstünde gösterip göktürmeye çalışan harici ve dahilî düşmanlarımızda bütün harekât ve kuvvayı milliyeyi ancak İttihad ve Terakki çerçevesi dahilinde ve Avrupada bulunan firarilerin ahlâfı tarafından tedvir olunmaktan gibi bir cereyanı muzir ile bu ana kadar da aleddevam aleyhimizde ve düşmanların hesap ve menfaatine bir kin ve hücum idame ettirmektedir. Bu hal bu merkezde iken şimdi haricteki paşalarımız bolşevik cereyanı diye memleketimize dahil olurlarsa o zaman dahilî ve harici düşmanlarımızın müddeiyatı artık şahitsiz bir surette âlem nazarında tecelli edebilir. Bundan başka milletin haricteki zevatı ve onların bilâ vasıta dahilde göstermek isteyecekleri cehdü gayret velevki en yüksek bir vatanperverlik zemininde bile olsa bir çok âlâm ve mesaibi gören milletin hey'eti umumiyesi olmak itibarile milletin hazmedip edemeyeceğini yine millete sorup onların kalbini ve lisanını söyletmek mecburiyeti vardır. Bununla beraber haricte olan bu zevatın izzeti nefsinin kırmamak ve inkisara düşürmemek de muktezayı menfaatimizdir. Zira temamilen tayyün ediyor ki Enver ve Talât Paşaların ve hassaten Enver Paşanın şark İslâm ve Türk âleminde büyük bir şöretleri vardır. Moskova Sovyet Hükûmeti bile Şark ve İslâm âlemini tahrik için bunların unvanlarından istifade ediyor. Şu takdirde bütün bu ahval ve ledeyyinat karşılaştırılarak en makul ve mutavassıt bir karar ittihazı muvafık olur. İhtimal ki paşaların Şark âlemindeki unvan ve mesaisinden istifade etmek İngiliz aleyhine parlayan ateşi müntehasına kadar vardır için şarkta ittihaz edecekleri bir merkezden aleddevam şark

namına teğnat ve propaganda yapmanın bütün bolşevikler için bir haricî bir komitemiz de mevcut olmasından nâşi bolşevik plânlarının hututu asliyesi üzerinde haricen çalışmalarının faydeli olacağını anlatmak ve münasip vasıtalarla Anadolu ricali ile de temaslarını muhafaza etmek ve fakat her halde bugün Anadolu hududu mesaisini ve şekli idaresini yalnız Anadoluda mevcut olan evlâdı vatana terk ile bir tarzihal ve telif bulmak ve bunu ilk temasta veyahut imkânın bahşedeceki ilk müsait fırsatta kendilerine iblâğ eylemek lâzım gelir. Halil ve Nuri Paşaların da dahilinde değil haricte müsmir ve azamî surette geliştirilmesi lâzımdır. Müşarüleyhim meselâ bolşevikler Musul ve Bağdat ve İran havalisine umumî bir hareket yapmak isterlerse bu plânın tatbik ve icraatında pek müsmir ve kavi vasıtaları ve kumanda hey'etleri olabilirler. Ve bu suretle yine vatanımıza ve dolayısıyla büyük hizmet ve istifadeler temin etmiş olurlar. İşte pek mühim olan ve şimdiden mevzuu bahis ve takdir olması lâzımgelen hususatı gerek meclisi âlinin bir ferd ve âzâsı ve gerek Şark cephemizin bir mes'ulü sıfatile bu maruzatımı takdim ediyorum. Bu babda milletin nebean eden hakikî âmali ve buna müstenit tedabir ve teklifi ya hey'eti umumiyede veyahut meclisi âliye karşı mes'ul vükelâyı icraiyyede kemâli ciddiyetle mevzuu müzakere buyurulup ona göre talimatı lâzime ve sarına verilmesine delâlet ve inayet buyurulmasını arz ve rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Azerbaycan ordusunun bir fırkası Gencede, suvari fırkası kısmı küllisi de Susa'da Ermenilerle temasta bulunuyor, bir fırkası da Bakû'da idi. Ermenilerle hayli zâmandır Susa garbinde Zengezor'da müsademe de idiler. Bakûya gelen bolşevik ordusunda İslâm kuvvetleri de bulunduğu ve Azerbaycan ordusunu takviye ile Ermenilere taarruz edecekleri haberi de gelmişti. (1) Haricdeki paşalarımızın bu kuvvetlerle geleceği havadisleri de tekâsüf ediyordu. Netekim yeniden aldığımız malûmat üzerine 6/Mayısta Ankaraya harekete geçmek lüzumunu ve 28/Nisanda teklif ettiğim şark cephesi kumandanlığını da tekid ettim:

Şifre

Erzurum: 6/Mayıs/1336

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Zata mahsustur.

1 — 4/Mayıs/1336 tarihli Batumda münteşir İslâm Gürcistanı gazetesi yazıyor ki: Azerbaycan hükûmeti cedidesi Azerbaycan Kırmızı askerinin Ermenistanı imha ve Osmanlı Türkleri kuvvayı milliyesile birleşmek üzere hareket başladığını ilân etmiştir. Gürcistanın alacağı vaziyet henüz tamamen inkişaf etmemiş ise de seferberlik ilân edildiği ve ahvali dahiliyesinde de fevkalâdelikler olduğu tahakkuk etmiştir. Ermeniler büyük bir telâş ve endişe içerisinde dirler. Bolşeviklerle anlaşmak

(1) Bu haber doğru çıktı ise de maattessüf Nuri Paşa bolşevik ordusu Ermenilerle müsademeye giriştiği bir devrede Gence ve Karabağda bolşevikler aleyhine isyan çıkarttığından zaten Lehistan cephesine ehemmiyet verip kuvvet sevkeden bolşevikler Ermeni hareketinden sarfınazarla isyan mintakasında kanlı tedibat yaptılar. Tafsilâtı görülecektir.

arzu ettikleri ve bu maksadla bolşevikler nezdine bir hey'eti murahhasa gönderdiklerine dair henüz başka taraftan teyid olunmayan zaif bir haber de alınmıştır.

2 — Bütün bu ahval bizim de harekete tamamen hazır olmağımızı ve icabında derhal harekete geçmeğimizi icab ettirmektedir. Bu hususta kaçırılacak fırsat ve gaip edilecek bir gün bizim için pek zararlı olacak ve Ermeniler de dahil olmak üzere tekmil Kafkas akvamının bolşeviklerle anlaşması ihtimâli karşısında hukuku müktesebemizi de zayi etmiş bulunacağız.

3 — Binaenaleyh hareket zamanının tâyin ve icrası selâhiyetinin tarafı âciziye bırakılmasını münasip ve lâzım olduğundan bu babda Büyük Millet Meclisince bir karar itasile tebliğine delâlet buyurulmasını ve 28/Nisan/1336 tarihli Zata mahsus şifre ile arz ettiğim Şark cephesi ve kolordu kumandanlığı teşkilâtı hakkındaki maruzatımın bir an evvel Büyük Millet Meclisinin müsaade ve kararına ikirân ettirilmesini istirham eylerim.

4 — Harekâta mübaşeretle aynı zamanda seferberlik yapılacak ve hattâ kolordu mıntakasının sahil kısmında bir tehlike görülmedikçe seferberlik yapılmıyarak oradaki ahval cereyanı tabiisine bırakılacak ve Trabzon mıntakasında bulunan 3. Fırka ahvalin icabatına göre hareket edecektir. Şu haide seferberlik yalnız Erzurum ve Van mıntakasına ait olmak üzere mevzî olacak ve yapılan harekât da kuvvayı milliyeye tarzında gösterilecektir.

5 — Erzuruma muvasalat eden erkânıharp Kâzım, Seyfi, Naim, Cevat ve Necmettin Beylerin de teşkilâta idhalen karargâhta vazifeye başladıkları maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Vaziyet Ankara ile muhabere ve münakaşadan evvel aleyhimize bir şekil alabilecek mahiyettedir. Şömendöfer boyunca Ermenistana yapılacak bir taarruz Gümrü (Aleksandropol) mıntakasına gelince Ermenistanın da bolşevik zümresine ütiyahı gayet tabii olacak ve Elviyei Sülüseyi artık ebedî zayi edeceğiz. Ermenilerin bugün kazanamadıkları emellerini bolşevik perdesi altında kazanmaya çalışacaklarından fena bir vaziyete de düşebileceğiz. Bolşeviklere ilk teklif için tekidler neticesi on gün kaybettik. Bu sefer de şu bu mutalâat ile neticenin zararını düşünerek hareket selâhiyetini istiyorum, ordu kumandanlığı selâhiyeti ise artık pek gecikmiş şahıs ve vaziyetin münkaşaya tahammülü olmayan bir zaruretidir. (1). Seferberlik hususunda müessir olan düşünce şudur: Kıtaatin mahallerinden seferber edilerek tahaşşüt mıntakasına sevki ve iâşe ve nakliye malzemesi noksanından gayrı mümkün olduğu gibi tahaşşütten sonra derhal harekete geçilmediği surette feiâketli bir açlık hazer mevcudunu perişan eder. Hareket zamanı kat'î tesbit edilmeden seferberlik ilânile dahilen ve haricen yapacağı dağdağaya rağmen harekete geçilmezse firarlar hazer kıtaatımızı da sarsabilir. Bundan başka Ermenileri beklemedikleri bir zamanda darbelemek için vaktinden evvel seferberlik ilân edilmesini de muvafık bulmadım. Harekâtın Kuvvayı Milliye tarzında ilânı Ermenilerin teyakkuzunu celbetmemek, İtilâf dev-

(1) 18/Mayısa kadar bilmem ne gibi düşüncelerle bu teklifime cevap verilmediğinden 18 de daha kat'î teklife mecbur oldum.

letlerinin de sahillerimize karşı tehditlerini celbetmemek yani mülâyim bir şekil göstermek yoksa harekât teşkilâtı milliye ile olacak demek değildir. Büyük Millet Meclisi riyasetinin 6/Mayıs tarihli cevabı müthiş bir ricattir. Ermenilere karşı harekâtın mahzurları sayılarak hareketten vazgeçiliyor. Halbuki bu hareketin lüzumu vücudu bir senedenberi söylenmiş, münkaşa edilmiş ve bilhassa İstanbul hâdisesi günü - 16/Martta - Mustafa Kemâl Paşa hararetle olarak zaman ve imkân tatbiki hakkında fikrimi soruyor, daha doğrusu mevsimsiz teşci ediyordu. Mevsimin en müthiş düşmanlığı, bolşevik ordusunun Kafkas cenubuna inmemesi gibi mühim sebeblerle Nisan ortalarında işe başlamaklığımız hakkındaki mutalâam tasvib olunmuştu. Bundan başka bolşeviklere yapılan ilk teklifte dahi Ermeni hareketi taahhüt edilmişti. Daha açığı 26/Nisanda kıtaatını hududlara doğru tahşide Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa tarafmdan tasvib üzerine başlamıştım. Yani Hey'eti Temsilîye harekâta taraftar ve hattâ teşne olduğu gibi Millet Meclisi de bu fikirde idi. Mes'ele hareket emrinin Ankaradan mı verilmesi yoksa fırsat kaybetmemek için hareket zamanının tâyin ve icrası selâhiyetinin bana verilmesi idi. Ben bu selâhiyetin bana verilmesini isterken gelen cevap en büyük yeisimi mucib oldu. Gelen cevabı okuyalım:

Ankara: 6/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus ve aceledir.

Vaziyeti umumiyei siyasiyemiz ve bolşeviklerle kesbi ittifak için aradan Emperyalizm siyasetine alet olan Ermeni hükûmetinin ref ve imhası mes'elesi bugün Vekiller Meclisinde müzakere olunarak zatı samilerine bervechi zir neticei müzakerât tebliğine karar verilmiştir. Şöyle ki:

1 — Sulh Konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarrerat sureti katiyede tavazzuh edinceye kadar düveli itilâfiyeyi bizimle itilâf ihzarı imkânından mahrum etmeye dahilî ve haricî vaziyeti hazıramız şimdilik müsait değildir.

2 — Binaenaleyh bolşeviklerle şeraiti müşareketimiz az çok tebellür etmeden ve hututu esasiyemiz tesbit ve bize temin edecekleri maddî muavenet tâyin edilmeden evvel fiilen bunlarla teşriki mesai calibi mehazir görüldü.

3 — Ermeni vukuatı bütün âlemi iseviyeti aleyhimize sevk eden avamilin en mühimlerinden olduğuna göre mevcudiyeti ilk evvel tarafımızdan tasdik olunan Ermeni hükûmetini ordumuzun kuvvete mahvetmek ve bittabi yeniden bir Ermeni kitali demek olan bu harekete bizim tarafımızdan sebebiyet verilmek az çok lehimize bir cereyan getiren tahriki de muvakkaten fesih ve bilhassa Amerika efkârı umumiyesini aleyhinize kıyama sevkettirir. Ve İngilterenin hakkımızdaki tatbikini istediği tarzı harekete cümlesinin müzahir olmasını temin gibi muzir ve mühlik bir netice tevlit eyler. Esbabı maruzaya mebni ordumuzun şimdilik Ermeni hükûmetine karşı resmen ve alenen taarruz ve icrayı muhasemattan tevakki eylemesi, mümkün olduğu kadar sureti hafiyede elviyei sülüsedede teşekkül eden küçük hükûmetlerin milis kıtaatı takviye olunarak bunlarla ve Genceye kadar ilerledikleri haber alınan islâm bol-

sevikleri vasıtasile bu taarruzun icra edilmesi daha ziyade muvafıkı maslahat görülmüş ve bu babdaki mutalâai devletlerinin sür'ati iş'arı bilhassa mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Son cümleye kadar ne büyük isdirap çektim, Allah bilir. Bereket versin bir hava payı bırakılmış da benden mutalâa istenilmiş. 6/Mayısta Erzurum vilâyet vekâletini deruhde ettiğim gibi yığılmış işlerim de olduğundan teessürümün de geçmesi için bir iki gün sonra lâzım gelen cevabı bütün erkânı harbiye zabitlerinin de mutalâasını aldıktan sonra yazacağım. (1) Mayısta Hidrellez. Kır eğlencesi lâtif geçti. Halk ve bütün mektepler Aydın Bahçesi civarında yeşil kırlarda rengârenk çiçekler gibi nazar oksuyordu. Çocuk ordusu renkleri önlük, dört parmak enli kuşak, ve başlık çocuklar tarafından büyük bir zevkle artık cuma ve merasim günleri için üniforma oldu. Mintakamızda ne kadar ebe varsa kurstan (2) geçirilerek diploma verileceği gibi sıhhâye küçük zabiti ve baytar muavinleri için de benim çocuklardan mektepler esasını kurduk. 6/Mayısta Rus Millet Komiserliğinin şu tamimini neşrettim:

Erzurum: 6/Mayıs/1336

Rus Millet Komiserliği Sovyetinin ahiren elde edilen tamimidir:

1 — Rusyanın ve şarkın bütün müslümanlarına:

Kolçak ordularının ve Denikin ordularının mahvolmasından daha ehemmiyetli bir mes'ele Asiyai bütün akvamın ve bütün mileli Muhammediyenin uyanması ve hareket gelmesidir. Şarkın taksimi için başlayan kanlı muharebelerin sonu gelmek üzeredir. Dünyanın bütün akvamını kendi boyundurukları altına alan İngiliz yağmacıları, efendilikleri sukut etmektedir. Artık, Rus inkilâbı kebirinin darbeleri sayesinde dünyada köleliğin ve esaretin eski binaları yıkılıyor. Hükûmetler, milletlerin eline geçecektir. Rusyanın alın terile ve kan bahasına çalışan bütün milletleri Dünyanın esir milletlerine hürriyet kazandırmak için şerefli bir sulh akdettirecektir. Rusya, bu mukaddes emel peşinden yalnız değildir. Avrupanın cihan harbi yüzünden bitkin bir hale gelmiş olan milletleri de ellerini bize uzatmışlardır. Keza Avrupanın meşhur yağmagellerine asırlarca esir olan büyük Hindistan dahi kendi meb'uslarını intihab ederek ve menhus esareti yıkarak ve şark akvamını hürriyete davet eyleyerek kendi elile isyan bayrağını kaldırmıştır. Yağmagerlerin ayağı altındaki emperyalizm toprağı yanmaktadır. Ey Rusyanın ve Şarkın islamları: Ey camileri, ibadethaneleri, meskenleri tahrib ve hakları gasbedilen kimseler, sizin dininiz ve ibadetleriniz, millî ve medenî hürriyetiniz serbest ve el sürülmez bir halde kalacaktır. Serbestce ve maniasız hayatı milliyenizi tanzim ediniz. Buna hakkınız vardır. Biliniz ki Rus inkilâbı kebirinin sovyetleri sizin hukukunuzu bütün kuvvete himaye edecektir. Binaenaleyh bu inkilâba ve onun selâhiyettar hükûmetine yardım ediniz. Ey şarkın müslümanları: Türkler, Araplar, İraniler, Hintliler! Ey kendi memleketleri, malları, canları tak-

(1) 9/Mayısta hazırladım, 10 da şifre edildi.

(2) İki kursta yüz kadar cahil ebe diploma sahibi oldu. Mektepler hakkında tafsilât gelecektir.

sim ve harab edilmek üzere bulunan kimseler!!!... Sukut eden çarlık tarafından tanzim edilen İstanbulun cebren işgali muahedesi yırtılmış ve mahvedilmiştir. Rus cumhuriyet ve millet sovyetleri memleketlerinizin cebren işgalini red ile ve ilân eyeriz ki: İstanbul müslümanların elinde kalacaktır. Türkiyenin taksimine ve Türkiye arazisinden bir Ermenistan teşkiline dair olan muahede de yırtılmış ve mahvedilmiştir. Yine ilân ederiz ki İranın imhasına dair yapılan muahede de yırtılmıştır. Yağmağeri ve memleketinizi boyunduruk altına alan zalimleri tard eyleyiniz. Artık susulacak devir geçmiştir. Memleketinizin efendisi kendiniz olunuz. Arkadaşlar, kardeşler dünyanın esir milletlerinin tahlisini bayraklarımıza yazalım.

2 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Miralay Refet Beye, Trabzon, Van vilâyetlerle Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

7/Mayısta şayanı esef bir haber geldi: Trabzondan 3/Mayısta motorla hareket eden Trabzon ve Gümüşhane meb'usları İngilizlerden korkarak Ünyeye çıkmışlar, 6/Mayısta Çarşambadan arabalarla Samsuna hareket etmişler. Yolda eşkiya pususuna uğrayarak Trabzon meb'usu İzzet, Gümüşhane meb'usu Rıza Beyler şehit edilmişler. Muhafızlardan ikisi yaralanmış. Eşkiya bunların meb'us olduklarını anlayınca firar etmiş. Diğer meb'uslara dokunmamışlar. 7/Mayısta teessürle haber aldım. Ailelerini taziye ve istedikleri muavenetin yapılmasını 3. Fırkaya emrettim. Gazetelerle haklarında müessir neşriyat yaptırttım. 8/Mayısta cenazeleri Trabzona gelmiş, pek büyük merasimle defnedilmiş. Fransız mümessili merasimde bulunmuş. Limandaki Amerikan harb gemilerinden de çıkan Amerikalılar resimler almış ve ecnebler millet vekillerine karşı halkın muazzam ihtifalini görerek millî hareketi bir daha tasdik etmişlerdir. Ankaradan hâlâ havadis verilmiyor. Arasına 20 ve 12. Kolordudan bazı malûmat geliyor. Konyada 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Beyden âtideki açık telgraf 8/Mayısta geldi. Konyadaki hâdise bu ikinci oluyor. Kasabada müsademe olmuş, iki nefer mecruh olmuş inkiyad edilmiş. Mülhakatta asayiş varmış. Bazı müfsidler Konya şehrinde ifsadatta bulunuyorlarmış. Telgraf altıda yazılmış. Ankara daha evvel haber almış olması ve Ermeni harekâtı hakkındaki rücuun ahvali dahiliyenin garp mintakasında berbad bir halde olmasından ileri geldiği ihtimali hatırıma geldi. Fakat böyle bir halin serî hareketi daha lüzumlu kılması mütalâasındayım. Her ne ise bu gibi hâdiselerin açık telgraflarla tamimini zararlı bulduğumdan ikaz ettim, bir taraftan Ankara kapalı dahi yazmıyor bir taraftan da millî müsademeleri herkes açık telgraflardan öğrenerek lüzumsuz dedikodulara sebep oluyor. Fahrettin Bey 4/Mayıs tarihli bir şifrede de bildiriyor: «İtalyanların Burdur kasabasını tahliye ettikleri fakat Antalya, Kuşada, Söke, Aydın ve İzmir bazı hareketleri de gayrı muttarit beyanatta buldukları ve Yunanlı-

ların sevkiyattan dolayı Aydında cüz'i kuvvetleri kaldığı ve sevkiyatın Makedonya'da Bulgarlarla alâkası olduğu rivayet ediliyorsa da Akhisar ve Soma cephesine de muhtemel olduğu, İzmirden gelen malûmatta San Remo Konferansı Türkiye mes'elesini bitirmiştir. İttihaz ettiği mu-karrerattan resmen malûm olanlar: İstanbulun Türklerde kalacağı, Boğazların beynelmileliyeti, Ermenistan Cumhuriyetinin tasdikile hududunun Harput ve Diyarbakire kadar imtidad edeceği ve garbî Trakyanın Yunanistana terki. İstanbuldaki Düveli Mütelifi mümessilleri Türk murahhaslarının Parise hareketi lüzumunu bildirmişler, Ermenistan Mandası Felemenk'e tevdi olunmuş.» Bu malûmat, Büyük Millet Meclisine de bildirilmiş. 2/Mayıs'a kadar İstanbul gazeteleri Trabzona gelmiş hayli malûmat var: Ferit Paşanın beyannamesi Padışaha istinaden zehir saçıyor. Bizim Müdafaa Vekili Fevzi Paşanın Mecliste padişahı masum gibi göstermesinin ve caali beyanatını millete bir feryat gibi neşrin yanlışlığı açık görüldü. Kuvvayı Milliyeye karşı hayli hazırlıklar var. Müşir Zeki Paşa Anadolu islâhat müfettişi oluyor, Süleyman Şefik Paşa İzmit havalisinde karargâh yapıyor, donanma Karadeniz sahillerini dolaşmaya hazırlanıyor, Tefvik Paşanın riyasetinde bir hey'et 2/Mayıs'ta Parise hareket ediyor...

Bunların her biri mahiyetine göre tedbir ister. Bunlardan donanmanın ifsadına karşı mukabil beyanname ile efrad ve zabitanı elde etmek ve ihaneti vataniye cezasına çarptırmayı mmtakam için yapıyorum. Fakat Ankarada Millî hükûmet dururken sulh imzalamaya gidenlere bir şey söylenmeyecek mi? İzmit mıntakasında ve sair yerlerde ne oluyor. Malûmat yalnız İstanbul gazetelerine bile kalsa hayli şeyler anlaşılıyor. İstanbulun vatanperver insanları ne yapıyor? neden bize hiç bir haber verilmiyor. Ermenilere karşı hareketten sarfınazar ediş ve bu uzun sü-kût Ankaranın ylgın gibi elim bir vaziyete girdiğini zehabını veriyor. Gazetelerin malûmatını, donanmaya ve isimleri geçen kumandanlara karşı yapacağını yazarak İstanbul gazetelerinin bu gibi havadislerinin alınıp alınmadığını sordum:

Şifre

Erzurum: 8/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

1 — 25/Nisan tarihli İstanbul gazeteleri Harbiye Nazır vekilinin bilcümle erkân, ümera ve zabitanı hitaben uzunca bir beyannamesini neşir ediyorlar. 30/Nisan gazeteleri 31. Alay ile İstanbul muhafızlığı alayından mürettep birinci inzibat alayı teşkil ve kumandanlığına Topcu Binbaşı Tefvik Beyin tâyin ve alayın sancağına tarafı şahanenin 3. Mecidî nişanı ihsan ve Ferit Paşa tarafından ussatın tedibinde muvaffakiyet temennisile talik olduğunu yazıyorlar.

2 — 2/Mays/1336 tarihli Peyamı Sabah gazetesinden:

a) Tefvik Paşanın riyasetinde dahiliye nazırı Reşit Beyle Cemil Paşa ve Fahrettin Beyden mürekkep hey'et Parise müteveccihen trenle 2/Mayıs/1336 da hareket etmişlerdir. Mahmut Muhtar Paşa Hey'ete Pariste iltihak edecektir.

- b) Müşir Zeki Paşa Anadolu İslâhat Müfettişliğine tâyin edilmiştir. Paşa, karargâhını teşkil eylemek üzere Harbiye Nezaretinde işe başlamıştır.
- c) İzmit haavlisi fevkalâde kumandanlığına tâyin edilen Süleyman Şefik Paşanın Erkânı Harbiye riyasetine Miralay Tahir Bey tâyin olunmuştur. Bu Tahir Bey Erkânıharp Yanyalı Tahirdir. Rütbesi Binbaşı iken bu defa 28/Mayıs/1331 den müteber olmak üzere miralaylığa terfiine iradei seniye çıkmıştır.
- d) Miralay Ahmet Muhtar Beyin kumandasında bir alay İzmitte sevk edilmiştir. Ahmet Anzavur Adapazar, Bursa havalisinde icray hareket eden kuvvetlere kumandan tâyin edilmiştir.
- e) Hamidiye Kurvazörü suvariliğine Binbaş Cavit Bey tâyin olunmuştur.
- 3 — Trabzonda İstanbuldan alınan malûmata nazaran donanmamız Karadenize çıkarak sahillerimizi dolaşacakmış.
- 4 — İstanbul gazetelerinin bu gibi havadisleri alınıyor mu? iş'arı müsterhamdır.
- 5 — Donanma gelmesi ihtimâline karşı efradına tevzi olunmak üzere müessir ve dinî beyannameler hazırlıyorum. Donanma ile beraber gelecek olan muayyen kimseler ihaneti vataniye cezasına çarptırılacaktır.
- 6 — Yalnız Büyük Millet Meclisi Riyasetine arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili Damat Ferid Paşanın Beyannamesi

Zatı Şevketsematı hazreti padişahının Harbiye Nezareti vekâletini uhdemize tevcihten maksadı hümayunları bir an evvel dahili memlekette asayişin iadesile Devleti Osmaniyenin bir şekli muntazam iktisab etmesidir. Zira memleketin derecesi asayiş ve intizamı ve bu halin devamı hakkında ibraz edilebilecek temmumatı fiiliye ile yakında tebliği mukarrer ve muhakkak bulunan şeraiti sulhiye taayyün edeceğinden ilmi hakikat ve necatı yeddi müebbedi şahanesinde tutan padişahımız halifei zişan efendimiz hazretlerinin şemsi şevket ve ikbali asırlarca âleme şa'saapaş olmuş o muazzam tahtı saltanat ve hilâfetin etrafında toplanalım. Bazı suitefehhümattan dolayı münfail olarak mesleki itaattan inhiraf etmiş olan ümera ve zabitanın veyahut altı aydanberi hükûmeti merkeziyenin idrâk ve tefeühümü müşkil muğlâk ve mütereddit hareketlerinden dolayı cereyanı na meşrua bizzarur tebaiyet eden refiklerimizin dairei istikamet ve itaate avdetleri esbabını istihzara bilcümle mesaimi hasreyleyeceğim. Cümleye malûmdur ki: Bir zamandan beri bu nifak ve uluyülemre itaatsizlik hasebilen vatanımız ve hattâ ırkımız tehlikeye giriyor. Neferden beşere kadar cümlemiz kanuna ve padişahımız efendimiz hazretlerine itaatle mükellefiz. Yalnız bu suretle istikbalimizin temini mümkündür. Kadimen padişahlarına sedakat ve her emrine itaatle bir zaman hâkimi âlem olmak istidadını göstermiş olan afif, necip ve sahibi fezail Osmanlı milletinin ve madamüla'sar ratibi mukaddesei Osmaniyenin kıtaatı selâsei âlemde temevvücüne muvaffak olmuş olan orduyu hümayunun akibeti böyle elîm olmamalıdır. Mukaddema bedri tammi revnak halini iktisab eden hilâli Osmani bugün kâmilin duçarı husuf olmak muhatarasına maruz bulunuyor. Harbiye Nazır sıfatile ve seiâmeti vatan namına kumandanı zişanımız padişahımız efendimiz hazretlerine mecbur olduğumuz mutavatat ve inkiyadda sabit ve daim olan bilcümle erkân, ümera ve zabitanı kemâli sitayişle takdir ve mesleki nahemvariye salik bulunanları vazifei askeriyelerine davet eyliyorum.

Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili
Damat Ferit

Şark cephesi teşkili hakkındaki teklifime cevap gelmedi. Fakat işler beni de vazifedarları da bunaltıyor. Yeni gelen erkânıharp arkadaşları 8/Mayısta itibaren işe başlattım:

Erkânıharp Miralayı Kâzım Bey: Şark cephesi Erkânıharbiye Reisi, Binbaşı Naim Cevat Bey muavini. (1)

Erkânıharp Binbaşı Fahri Bey Birinci Şube Müdürü

Erkânıharp Kaymakamı Seyfi Bey: Propaganda, İstihbarat ve Millî Harekât,

Erkânıharp Miralayı Manastırlı Kâzım Bey: Kolordu Kumandanlığı işleri (Şahsî işler, iase, ikmâl ve biicümle menzil işleri.)

Erkânıharp Binbaşı Mustafa Bey: 15. Kolordu Erkânıharbiye reisi.

İşleri bu yolda tefrikle beraber tamimi için Ankaradan emre intizar ediyorum. Cevap gelmediği takdirde de bir daha yazacağım. (2). 8/Mayısta şu havadisleri tamim ettim. (6/Mayısta Meclis riyaasetine teklifim de birinci maddeyi yazmıştım.)

Erzurum: 8/Mayıs/1336

T a m i m

1 — Batumda münteşir İslâm Gürcistanı gazetesinin 4/Mayıs/1336 tarihli nüshasında okunmuştur. Azerbaycan hükümeti cedidesi Azerbaycan Kırmızı askerinin Ermenistan üzerine yürümek ve Anadoludaki Osmanlı Türkleri kuvvayı milliyesile birleşmek üzere harekete başladığını ilân etmiştir.

2 — Azerbaycan islâmlarının da bolşeviklerle iştirâki harekâtı ve İngilizlerin tazyik ve iğfalile Gürcistan hükümetinin bolşeviklik aleyhdarlığında devamı Acara ve havalisindeki islâm ahalinin memleketlerini İngiliz ve Gürcü tahakküm ve istilâsından kurtarmak arzularını şiddetlendirmiş ve halkın hissiyatı diniyesini tehye eden bu maksadla yaptıkları dindarane ve vatanperverane tezahürat, 30/Nisan tarihinde İngilizleri Acaranın merkezi olan Hula, Artvin, Vardanus kasabalarını tahliye ve bu kasabalardaki askerlerini Batuma çekmeye mecbur etmiştir.

3 — 30/Nisanda 350 kişilik bir Gürcü müfrezesinin Çürüksu civarında bir kariyeyi işgal etmesi üzerine o mintaka ahalisinden altı bin silâhlı ve dört bin silâhsız islâm kuvveti derhal toplanarak Gürcü müfrezesini muhasara etmiş ve tazyik neticesinde öz memleketleri olan ve makamı mukaddese hilâfetle Anadoluya lâyezal bir hürmet ve sedakate merbut bulunan islâm menatıkına İngiliz, Gürcü, Denikin ve Ermenileri hiç bir suretle sokmamaya ahdettiklerini beyan ederek Gürcü askerini Gürcistan hududu dahiline avdete mecbur etmişlerdir.

4 — Keza 30/Nisan/1336 da Gürcüler tarafından müteaddit kamyonlarla sevk edilen erzak, Acara suyunda ahali islâmiye tarafından müsadere edilmiştir.

5 — Büyük Millet Meclisi riyaasetine, Kolordulara, Refet Beye, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu Kitaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

(1) Az kaldı, yukarda yazdığım vechile Azerbaycana gitti.

(2) 18/Mayısta yazdım cevabı muvafakat geldi.

9/Mayıs vilâyette belediye bûdcesini tetkik ettim. Öğleden sonra polis karakollarım teftiş ettim. Sarhoşluk neticesi vukuat çoktu, ilk icraat olarak meyhaneleri sed ve işreti men etmiştim. Vukuat kalmamış. İki Rum meyhaneci de Trabzona def oîmuş. Propaganda ve casus yatağı yerler. Sarhoşluk bu milletimizin başına en büyük bir belâ. Harbi Umumî neticesi düştüğümüz bugünkü felâketli vaziyetten kurtulacağımıza imanım kavi, fakat içki belâsını, hele sarhoşluğu bu memleketten nasıl kaldırabileceğiz? Bu pek müşkil. Yirmi yaşına gelmemiş çocuklara bile salgın yapmış. İçki men edilince Türk milleti mâlek gibi. İşte misâli Erzurum, bir kanunla bunu men etmeli ve bilhassa mekteplere içki aleyhinde iyi telkin yapmalı (1). Bugünkü havadis tamimi şudur:

T a m i m

Batumda münteşir İslâm Gürcistanı gazetesinin 7/Mayıs/1336 tarihli nüshasında okunmuştur:

1 — Azerbaycan Sovyet hükûmeti Ermenistan hükûmetine bervechiâti telgrafi çekmiştir: "Azerbaycan Sovyet Hükûmeti Azerbaycan namına mevaddı âtiyenin icrasını Ermenistan hükûmetinden talep eyler. Karabağ ve Zengezor mintakalarının Ermeni askerinden tahliyesi; Ermeni askerinin Ermenistan hududlarına kadar çekilmesi, islâmların katliamına nihayet verilmesi. Aksi takdirde Azerbaycan, Ermenistan hükûmetini kendisine muharip addetmek mecburiyetindedir. Bu mevadda üç gün zarfında cevap verilecektir."

2 — Ermenistan hükûmeti cumhuriyesi Azerbaycanda bulunan Rus Sovyet vekillerinden dahi âtideki notayı almıştır: "Sovyet Azerbaycanında devam eden muharebatın inkıtayı ile Azerbaycan arazisinde bulunan Ermeni askerinin ihrac ve bütün Azerbaycan arazisinin tahliyesi Rusya Sovyet hükûmeti namına talep olunur. Bu nota tarihi vüsulünden itibaren 24 saat zarfında ifa edilecek, aksi takdirde Rusya hükûmetine ilânı harp edilmiş nazarile bakılacaktır. Bundan mütevellit mes'uliyet Ermenistan hükûmetine aittir."

3 — Ermenistan hükûmeti tarafından verilen cevapta edilen iddiaların doğru olmadığı gibi kaçamaklı bir yol iltizam edilmiştir.

4 — Büyük Millet Meclisi riyaseti celilesine, Kolordulara, Trabzon ve Van vilâyetleriyle Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kâtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Diğer malûmat tamımı:

Erzurum: 9/5/1336

T a m i m

1 — Bolşevik kuvvetleri Tiflis ile Gence arasında Demiryolu üzerinde ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan hududlarının birleştiği mintakanın şimalindeki Sa-

(1) Büyük Millet Meclisi bu güzel kanunu yaptı; fakat maatteessüf riayet olunmadı ve İkinci Millet Meclisinde bu kanun lâğvolundu.

lahlı istasyonuna vasıl olmuşlardır. Tiflisin 35 kilometre şarkı cenubisinde bulunan Karayazı istasyonundaki Gürcü kuvveti mıntakadaki islâmlar tarafından tard ve Tiflise ricate mecbur edilmiştir. Karadeniz sahilinde ilerleyen bolşevikler Gürcistan hududu dahilinde Gagri'ye yaklaşmışlardır.

2 — Batumda çıkan İslâm Gürcistanı gazetesinin 4/Mayıs/1336 tarihli nüshasında okuduğuna göre Ermenistana taarruz etmek üzere Karabağ-Gence şosesile Bakû - Gence demiryolunun birleştiği mıntakada tecemmü eden bolşevik kıtaatı Hamit Sultanof'un kumandası altındadır.

3 — Mezkûr tarihli gazeteye naazran Gürcistan meclisi müessesanı bolşeviklere karşı mukabeleye karar vermiştir. Tiflis, Ahıska, Ahikelek, Burcalı mıntakalarında idarei örfiye ilân edilmiştir.

4 — Gürcistan seferberliği pek bati ve muvaffakiyetsiz olarak cereyan etmektedir. Ahali bolşevikler lehinde tezahürat göstermektedir.

5 — Batumdaki Gaz depolarına vaziyet eden İngilizlerin yapmak istedikleri nakliyata Batum bolşevik komitesi mâni olmuştur.

6 — Gürcülerin Batumu işgal teşebbüsleri Çürüksuda toplanan yerli islâm ahali karşısında akim kalmıştır. Çürüksu mıntakası yerli milisleri teşkil ederek hududu bunlarla işgal ettirmiştir.

7 — Batumdaki Rum ve Ermeni tüccarları eşyalarını İstanbula kaçırmak için fevkalâde telâştadırlar. Ameleler kat'iyen taşımamağa karar verdiklerinden dolayı bütün eşyalar gümrüklerde yığılıp kalmıştır.

8 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Büyük Millet Meclisi umuru hariciye vekili Bekir Sami ve umuru iktisadiye vekili Yusuf Kemâl Beylerin hareket etmek üzere oldukları, muhassesatlarının itası zımnında meclis riyasetinden vilâyete gelen şifreden anlaşıldı. Vakti hareketlerini sordum ve Brest-Litovsk ve Batum muahedenameleri ile diğer lüzumlu görülecek muahedeleri beraberlerine almalarını meclis riyasetine yazdım. Ermenilere karşı harekât mes'elesini Erkânı harbiyemle 9/Mayısta bir daha tetkik ettim. Ekseriyet Gürcülerin Ermenilerle müttefiklik hareketinde endişe ediyordu. Bunun halen gayri varid olacağını isbat ettim. Ve 6/Mayıs tarihli taleb olunan muta-lâatımı âtideki şifre ile bildirdim:

Erzurum: 9/Mayıs/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

C. 6/Mayıs/1336. Şark cephemizde yapılacak harekât hakkında beyan buyurulan mutalâat yeniden mevzuubahis ve tetkik olmuş ve hâdisat ve vekayii muhtasarın tahlil ve icmal suretile hey'eti celileye bervechiâti maruzatı icap ettirmiştir.

1 — 25/Nisan/1336 tarihinde Moskovaya ve Bakûya iblâğ olunmak üzere ita buyurulan teklifnamede bolşevik orduları Gürcistan bilfiil işgal veyahut herhangi suretle bolşevizm âmal ve harekâtına icbar edilirse bizim de Ermenistan üzerinden yapacağımız bir hareketle ictinab ve tereddüt vaziyetinde görünen Azerbaycan hü-

kûmeti islâmiyesini bolşevik zümrei düveliyesine idhali taahhüt ettiğimiz münderic idi, fakat vukuatın daha serî cereyan etmesi üzerine Azerbaycan bolşeviklere iltihak etmiş ve Gürcistanın seferberliği üzerine de bolşevik orduları şimalden ve Azerbaycan dahilinden Gürcistanı tazyik ve ihataya başlamıştır. Şu halde bazı kuyud ile ifasını tahhüt ettiğimiz muaveneti fiiliye tatbik edilmeden bizim tarafımızdan şart olarak gösterilen Gürcistan maniası onlarca taahhüt ve tekeffülü fiiliye girmiş, Ermeni mukavemetini kesir taahhüdümüz bittabi borç kalmıştır.

2 — Sulh Konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarreratın sureti kat'iyede tevazzuh edinceye kadar düveli itilâfiyeyi bizimle itilâf ihzârı imkânından mahrum e'memekten bahis buyuruluyor. Şüphesiz cayı mülâhazadır; fakat zümrei itilâfiyun sulh veya çizdikleri plânı tatbik için millete müracaat etmemeyi ve milletin meram ve âmalını dinlememeye müstenit kat'î kararı verdikten ve Dersaadet-teki şebekei ihanetle de uzaklaştıktan sonra Millet Meclisi basıldı, dağıldı ve bugünkü vaziyet ihdas olundu. Bilhassa bu tarihten sonra artık devletin tâbi olacağı şeraiti mukaddere ve girivei izmihlâl her türlü menabi ve matbuattan muhtelif şekillerle neşir ve ima olundu. Rumelinin, Aydın vilâyetinin, Adana havalisinin, Şark vilâyetlerinden tevessü edecek Ermenistanın ve mahreci bahrisinin ve İstanbulun şekil ve vaz'ı aşağı yukarı gösterildi. İtilâf hükûmatının son günlerde sulh şeraitimizi arzuyu milliye muvafık bir şekilde kabul edecekleri hakkında kavi vaadler ve hattâ kat'î teklifleri dahi olsa, bu teklif sırf bolşeviklerin Kafkasyaya hâkim olmaları ve yakında bizimle temasa gelecekleri korkusu neticesidir. Yani Şark akınının hiç olmazsa hududlarımızda durdurulması ümidi veyahut Ermeni-Gürcü mukavemetinin bizim de iştirâkimizle çabuk kırılmaması için zaman kazanmak politikasıdır. Bolşeviklerin Ermeni - Gürcü mukavemetini kıramamaları halinde itilâfın hakkımızda tatbik edeceği program yine eskisi gibi bizi paralamak, imha etmekten ibaret olacağına şüphemiz yoktur. Sulhü yalnız itilâf hükûmatile yapmakla hayatı millimiz ve istikbalimiz tahtı temine alınamaz. Binaenaleyh bir cümle ile arz olunursa Anadolunun garpte hiç bir ümit ve istinadgâhı kalmamıştır. Bu mutalâattan sarfı nazar edilse dahi farzı muhal olarak İtilâfiyun bize sulhü Anadolu meclisi kebirinin murahhaslarıne yapacağız diye Dersaadet veyahut Antalya tarikile bir hey'eti mes'uleyi davet etseler buna şerait ve eşkâli hazıra tahtında imkân ve ihtimal verilir ve binayı âmal buyurulur mu?

3 — Bolşeviklerle şeraiti müzareketimizin tebellür etmesi, hututu esasiyenin tesbiti ve bize temin edecekleri maddî muavenetin tâyin edilmiş olması ancak bir cevap ve talimatın gelmesine muhtacdır. Halbuki Gürcistan tarihinin kapanması Hey'eti celilenin 26/Nisan/1336 tarihli olan teklifnamesi nihayet 8/Mayıs/1336 tarihinde kaçak bir motorla Novorosisk üzerinden ve diğer üç sureti de diğer üç tarikile yola çıkarılabildi. Fakat mahallin vüsulü ve muntazır cevabın bize varması bazı engellere uğrayabilir. Ona intizaren her şey tehir edilirse hâdisatın pek serî cereyanı gibi zirde arz ve tasvir edilmiş ahval ve ihtimâller karşısında pek korkulur ki zaman ve hareket hesabında bir yanlışlık yapılsın.

4 — Ermeni vatanının âlemi iseviyet nazarında fena ve aleyhimizde harekâtı mubibi telâkki olunması şüphesiz ki pek kıymettar mutalâadır. Hattâ Moskovanın Bakû'daki komitesi bile bunu düşünerek malûmu devletleri olduğu vechile bizim Azerbaycanla elele vermemiz için Ermenistanı geçmemizi bize karşı teklif ve muvafakat ederken bu hareketin vukuundan evvel Moskovayı haberdar etmemizi ve bu sayede Moskovanın lehimize ve Ermenistan aleyhinde telsiz telgrafla yapacağı neşriyat ile bolşeviklerin kazanmış oldukları garp milletleri üzerinde zuhuru muhtemel fena tesirleri izale ettirmek lüzumundan bahseylemiş idi. Zaten cümlece malûm buyurulduğu üzere Nahcivan, Şerur, Sürmeli, Kop, Kağızman, Oltu gibi Ermenistan ile aramızda teşekkül etmiş olan islâm hükûmatı muvakkatesinin uğradığı bü-

yük Ermeni saarruzularında bir senedenberi islâmların gösterdiği müdafa ve muvaffakiyet ve harekâtı müteakibeyi Ermeniler daima Türk hududlarından gelen askerî ve siyâsî idarelere atf ile bu hâdisatın mücrimi olarak daima bizleri tanımış ve ara sıra Dersaadetle Azerbaycanın tekzib ve işaalarına rağmen efkârı hariciye aleyhimizde sabit kalmıştır. Böyle olmakla beraber bu defa hamulei zaruratın icbar ve davet eylediği harekâtımızı daha munis ve mahdud ve harice karşı intikâlinde de esbabı mucibesinin daha ehven ve mülâyim olması cihetlerini ihzar ve iltizam etmek lâzımdır, ve bu temin olunabilir. Çünkü islâm bolşevik ordusunun Azerbaycan cenup muntakasına girmesi ve Gürcistanı diğer bir ordunun tazyik ve ihataya başlaması mahvolmaktan korkan Ermenistan halkını ve hattâ ordusunu ikiye ayırmış, bolşeviklik temayülâtı vüs'atli bir surette başlamış ve şimdye kadar istilâ emelleri arkasında ve kanlı bir kıyafetle koşan Taşnak komitesi ve teşkilâtına muhasım vaziyetler almış ve bazı ricali mühimme bolşeviklerle uzlaşmak üzere Azerbaycana gitmiştir. *İşte bu cereyanı yine Ermeni ellerile alevlendirmek ve hepsini birden bolşevikliğe sürüklemekle beraber Taşnaklar gibi daima hurs ve istilâ arkasında koşan bir teşkilâtın kökünü yine kendi ellerile kazotmak imkân ve fırsatı bizlere teveccüh etmektedir. (1).* O da mahdud bir muntakaya kadar ilerlemek ve bu zemin üzerinde binlerle beyannameleri Ermeni halkına neşretmek kâfi gelecektir. Bu suretle kin ve intikam değil bolşevik esasları yani mazlum ve masum insanları kurtarmak düsturu hâkim olacak ve bu sırada şimâlden gelmekte olan bolşevik ordusunun takarrüp harekâtı ile imtizac eyleyecek ve muvazi gidecek olan bu safhada hem Ermenistanın tevessül ve istilâ kanını yaşatan avamili muzirresi kendiliğinden cezasını bulacak hem de fiilen mahdud ve tabii bir muntakaya kadar olsun hareket ve takaddümümüz sayesinde bolşeviklere karşı hakkımız, emeğimiz, yüzümüz ve söylecek sözümüz olacaktır. Fakat Ermenistandaki bu dahilî tahavvül ve temayülât serî bir cereyan neticesinde umumî bolşeviklik ilân ettirirse ihtimâlâtın en galibidir ki yakın günlerin birinde Kırmızı bayraklı bir tren Sarıkamışa gelecek ve Ermenistanın bolşevikliği ilân edilmesinden naşî masun ve mahfuz buldukları bildirilecek ve bizi bulduğumuz dıvarın arkasında eli bağlı bırakacak ve Ermenistan yine başımızda şekli hazırı ile ve bizim için âtiyen de tehlikeli vaziyetinde bir belâ gibi daim olacak ve bundan maada bizim zaten maddei asliyesi kendiliğinden sakıt kalan teklifnamemiz ve metalibimiz suya inecek ve bizden hiç bir hak, emek ve fedakârlık görmeyen bolşevikler bize: "Pek geç kaldınız!" diyeceklerdir. Şu halde garbin imhakâr bir taksim siyaseti bizi boğmağa çalışırken hâdisat, maddî, manevî bağlandığımız şarktaki ümit ve menabiden de sırf âtil kalmakla bizi mahrum edecek ve bizi şimdi de bütün manasile mahkûm bir şekilde gösterecektir. Buna göre Anadolunun millî ruhunu, parasızlık, tazyiki iktisadiler, siyâsî buhranlar, dinî ve menfî cereyanlar, dahilî vak'alarla boğmağa, inhilâl ettirmeye uğraşan ve Denikin ordusunun bedbaht bir mümasilini yapmaya gece gündüz çalışan İtilâfiyun ateşi ile şark mahrumiyetlerini karşı karşıya getirerek daha açık bir hesap ve muvazene yapmak lâzımdır.

5 — Esâsen Brest-Litovsk Muahedesi mucibince bize ait olan ve hemen ehli islâmından ibaret olan elviyei sülûseyi işgal etmek hakkımızdır. Çünkü bolşeviklerle bu muahede yapıldığı gibi islâm Kars şûrası tıpkı İstanbuldaki meclisi millimiz gibi süngü ile dağıtılmış ve bir senedir ehli islâma katliamlar durmamıştır. Arpa çayına kadar harekâtımız şimdilik götürülme bile en az elyevin zaten bir senedenberi islâm hükûmetlerinin elinde bulunan ve esas itibarile Aras-Kars çayı - Allahüekber dağı hattına kadar yapılması zaruridir. Esasen Ermenistan bugünkü şekli ile de kalsa veya Bolşevikler tarafından bel' ve ilhak olursa bizim şimdiki 93 hu-

(1) Gümrünün işgalinde bu husus görülecektir.

duğu hakanisi mahzı felâkettir. İngiliz miralayı Ravlinson bile vaktile bir kaç defa münakaşamızda bervechi bâlâ hattın müteşekkil islâm hükümetleri ve milliyetleri ve tehlikelerin icabatı olarak en zarurî ve tabîî bir hudud olduğunu ve vukuatı müstakbeleyi durdurmak için böyle olması lâzımgöleceğini söylemiş ve mercilerine de yazmış idi. Bu mes'eleyi sulh konferansında ısrar ve müdafaa için esbabı mucibesıyla 21Şubat/1336 tarihinde Harbiye Nezaretine ve Hey'eti Temsiliyeye yazmış ve .../.../1336 tarihinde de tekid eylemiş idim. Binaenaleyh vacibülcra olan harekâtımız en az müteşekkil ve müstahzar bir hudud demek olan mezkûr hatta kadar derhal dayanmalıdır. Orada ahval ve avakibe intizaren bolşevik ordularının kademelerile temas etmeli bu devre kadar müzakerât ve muhaberat belki yeni ve daha vazih bir safhaya dahil olur. İşbu hatta varmakla ayrıca bir büyük faide daha hasıl olacaktır ki Ermenistanda bolşeviklik gürültüleri arasında veyahut ona herçebadâbad takaddüm edebilecek bir buhran hengâmında masum ahali islâmiyenin mümkün olabilecek derecede son bir satırdan geçirilmesi gibi kargaşalık, bu sureti takarrüp ile zail olacaktır. Emri samilerinin son fıkrasında Ermenistana karşı yapılacak harekâtın tarafımızdan takviye edilmiş küçük hükümetler milisleri tarafından ve şimâl islâm bolşevikleri vasıtasile yapmayı işaret buyuruluyorsa sa şimâl bolşeviklerle hiç bir teması fiilî olmayıp bittabi kumandamız ve metalibimiz carî değildir. Yalnız onların harekâtını ve sahai icraatını telgraflardan ve istihbarattan takip ediyorumuz.

6 — Bizi bu hatta kadar olsun harekâta geçmeye saik olan daha üç mühim âmil vardır. Añansların ve kuvvayı takibiye kumandanlarının verdiği açık tamimler bazı muvaffakiyat tasvir ile beraber bütün halk ve asker Anadolunun merkez ve garbinde müteaddit isyanlar olduğunu göstermekte ve bu asker arasında fena cereyanlar ika' edip zaten terhis için teşne ve İstanbul vaziyetine bir çok manalar veren bazı askerlerimize firar hissini vermekte ve bilhassa vukuat mıntakalarına ait askerler arasında müsellahan firar çoğalmaktadır. Halbuki kolordum ile bu havali halkı arasında şarktan gelen islâm ordularının Anadoluyu ve payitahtı düşman elinden kurtaracağı fikir ve kanaati esas itibarile carî olduğundan hâdisat ve şunatı dahiliye ve gizli fena propagandalar, ve şarkta karşı harekâttan ictinab ile tehhür devam ederse askerinin firarı artacak ve bir kerre de akıntı başlarsa zabtı müteassir olacaktır. Halkın maneviyatı da bozulacak ve kuvvayı milliyeye karşı itimadı sarsılacaktır. Bundan maada kürtlük umumiyetle şark harekât ve hâdisatına inkiyad ederek hiç bir ses çıkarmıyor. Onları bize bağlayan en kuvvetli düğüm Ermenistanın büyümesi ve istilâ tehlikesidir. Biz olduğu yerde durursak ve Ermenistanın da tekrar bolşevik ünvanı altında Rusların kucığına atıldığı görülürse zaten her taraftan ve bilhassa İstanbuldan muhtelif fitneler ve cereyanlar husulüne çalışılan kürtlük muhit içinde hasbelmevsim en ehven olarak şakavet ve asayışsizlik devri açılırsa artık o mıntakada fenalıklar pek büyük mikiyasta olur. Ve malûm olan ahval ve etvarı mahalliyeye mebni kuvvayı takibiye, kuvvayı tedibiye, kuvvayı milliye gibi şeylerde semeredar olmaz; oralara mutlaka ordu (1) kuvveti icabeder ki o zaman kolorduluktan çıkacak olan kütlei askeriye vechesi gavaili dahiliyeye çevrilse dahi efrad asayış teminine değil, memleketlerine savuşurlar. Bundan maada kolordu, hey'eti celilerinden aldığı 26/Nisan/1336 tarihli emir ve talimat üzerine Bayburt, Erzincan, Erzurum, Van gibi iase garnizonlarından kâmilan ayrılarak hudud mıntakasında toplanmıştır. Ancak muayyen günler için mevaddı

(1) 341 (925) senesi kürt isyanı ve sevkine mecbur olunacak kuvveti altı sene evvel pek doğru görmüştüm. Kürtler hakkında muhtelif lâyhalar verdim en sonu 1339 dadır. Fasıllarında görülecektir.

iaşesi vardır. Ondan sonra iki yüz kilometre geriden iaşe yetiştirilmesine ne imkân ne de vasıta yoktur. Sayılı günlerden sonra kolordunun iaşesini balâda arz ve tasvir olunan islâm hükûmetlerinin mıntakalarından ve her halde hududu hazıramızın öteki tarafından temin olunacaktır. Pek fakir olan hudud mıntakalarında başka suretle imkân olmadığı gibi iaşe merkezlerine tekrar rücu ve intizar dahi firarı daha makul bir surette teşci eder ve bu yüzden gayrı memul ceriha açılır. Son üç ay zarfında Van valisi ile Bayazıttaki fırka kumandanının verdiği raporlar Musul şimali şarkisinde İngilizlerin bir senedenberi ihzar etmekte olduğu Nasturi ve Ermenilerden mürekkep bir kuvvetin Van ve Rumiye havalisine hareket üzere bulduklarını bildiriyorlar ki gayet mühimdir. Tebrizden de bu havadisler gelmektedir. Artık Bayazıt hududlarında toplanan fırkayı tekrar Vana çekmek elîm ve felâketli ve maneviyat noktai nazarlarından da pek fena olur. Asker durmaz. Bu havadisın sıhha'i teyyüd ederse ancak Kürt aşairini ve mahalli kuvvayı milliyesini bir dereceye kadar kullanıp düşmanın şimâle gelmesini batileştirmek ve şimâldeki muvaffakiyetler ve irtibatlar teessüsünden sonra cenubun icabatına bakmak en eslem tarihtir. İşte hakikî vaziyet bundan ibarettir. Daha bir mülâhazai fevkalâde kalır ki bütün bu zaruretlerin neticesinde kolordunun harekete geçmesi lüzümü Hey'eti celilerince de kabul ve tesbit buyurulunca meclisi âlii millî, ahval ve avâkip noktai nazarından garp milletlerine karşı şark inkilâbatile temasta bulunan şark kuvvayı milliyesinin ve bu kolordunun aksamının gayrı iradî olarak hududun öteki tarafına ve islâm hükûmatı muvakkatesi mıntakasına geçtiğini ve Anadolu'da tebeddül etmiş bir hal olmadığını ve Anadolu'nun kendi mukadderatı için daima selâjetkâr bulunduğunu ilân buyurmasıdır.

7 — Buraca yapılan tahlil bütün safahatle arz ve teşrih olunmuştur. Buna nazaran vükelâyı celilei milletin son emir ve kararına ehemmiyetle intizar olunduğu maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

En az Arpa çayına (93 den evvelki hudud) kadar gitmekteki projemden sarfı nazar (Aras-Kars çayı - Allahuekber) hattına kadar işgal için bile bin muhakeme ve mutalâat yapmak, ricalarda bulunmak, en nihayet de garip bir mülâhaza dermeyanına kadar varmak ne kadar teessürü mucip bir hal. Daha iki hafta evvel harekât için muvafakat olunması üzerine kıtaat yerlerinden hududlara doğru sevk olunduğu halde şimdi bunun mânasını ara da bul. Ermeni katliamı, Avrupa Amerika aleyhimize İseviyet âlemile hücum eder diye rücu neden? Hududdaki muvakkat hükûmetler nasıl hareket yapar? Mevcudiyetlerini ancak bizim kuvvetimizden aldıkları halde muntazam Ermeni ordusuna nasıl tarruz ederler? Bolşevik orduları emri bizden mi alacaklar? Bereket versin ki seferberlik ilân etmedim. Fakat ne olacak? İaşe mahdud, para mahdud, gerimizde Kürdistan, ilerimizde Ermenistan!. Kıtaat da firarlarla erirse değil şark için bütün Anadolu için ölümdür. Teklif ettiğim hattın işgaline muvafakat etseler, bu hayırlı bir başlangıç olur. Artık hâdisat Karsın zaptını, Gümrünün zaptını ve daha ilerisini açacağına şüphem yok. Ben lâzımı kadar sarıh yazdım. Gösterdiğim hattın işgalinde Gürcistan ordusunun da Ermenilere yardım etmeyeceğine, bundan en-

dişe eden maiyetlerimi de inandırdım. Bence bütün Ermenistam işgal etsek Gürcülerin bolşeviklerle temas dolayısıyla kıpırdayacak halleri yoktur. Bakalım millî hükümetimiz ne karar verecek (1). Geçen hafta Berat gecesi kandilini Meclisi Milliye tebrik ve kıtaatının hissiyatı tazimkâranesini arz etmiştim. 10 da samimî cevap aldım:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Leylei beratın tebrikini mutazammın telgrafnameleri üzerine hey'eti umumiyenin samimî teşekkürlerini arz etmeye memur edildim. Bu vazifeyi ifa ederken büyük bir hazzı vicdanî duymaktayım efendim. 9/5/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

11/Mayıs: Moskova Telsizini tamim ettim:

Erzurum: 11/Mayıs/1336

T a m i m

8/Mayıs tarihli Moskova telsiz telgraf tebliğinden:

1 — Rus Sovyet hükümetinin tebliğinde Lehistan sulhü için vukubulan teşebbüsün münteci muvaffakiyet olmasını Leh kibarlarının istemediklerini ve binaenaleyh harbin devam edeceğini ve sovyetist Rusyanın muzaffer olacağını bildirmektedir. Diğer bir tebliğ ile Cemiyeti Akvamın teklifine verdiği cevapta da Sovyetist Rusyaya karşı harb eden hükümetlerin bundan sonra artık ümitsizliğe düştüklerini memnuniyetle karşıladığını ve Rusyanın hali hazırına dair malûmat almak üzere Rusyaya bir hey'et göndermek hususundaki Cemiyeti Akvam kararını bu cemiyete dahil olan bazı devletlerin Rus milleti aleyhine muharebeden feragat ettiklerini tebşir eden mahiyette telâkki cylediklerini, her ne kadar sovyetist Rusya gelecek olan gazete muhabirlerinin Rus misafirperperliğini suiistmal etmemek şartile vaziyeti dahiliyelerini tetkike mütemayil ise de Sovyetist Rusya aleyhine edilen harbe silâh ve muallim göndermek suretile fiilen muavenet eden bazı hükümetlerin muarahhaslarının da Cemiyeti Akvam hey'eti muarahhasası meyanında bulunmalarından dolayı mehaziri harbiyeyi calib olmakla halihazır harp vaziyetinde böyle bir hey'etin Rusyaya girmesine müsaade edilemeyeceki bildirilmektedir. Kazandan bildirildiğine nazaran cehaletin tenkisi için hat üzerinde işleyecek hususî katarlarda seyyar mektep ve kurslar tanzim edilmiş ve büyük istasyonlarda birer seyyar hey'eti temsiliye tertip olunmuştur.

2 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

(1) 12 ve 13/Mayısta aldığım şifrelerle ademi muvafakat cevabı geldi. 15/Mayısta tekrar daha acı yazdım. Sırasile gelecek.

Antepteki muharebelerin devamı hakkında da gelen malûmatı tamim ettim:

T a m i m

1 — Antebin hemen cenubundaki Kurban Baba tepesi kuvvayı milliye tarafından bilhücum zaptedilmiştir. Düşman tarafından esaslı bir surette tahkim edilen bu tepede bir çok makinalı ve otomatik tüfeklerle yüz kadar muhafız vardı. Aynı zamanda kasabanın garbindeki Kollej müstahkem mevziinin toprakları ve yüksek Ermeni evlerinden piyade ateşle himaye edilmekte idi. Hücumla baskın tarzında yapılmasından Kollej firar etmek isteyen düşman kısmen Kurban Babada yakayı ele vermiş teslim olmayan bir zabıt ile kırk nefer maktul düşmüştür. Kuvvayı milliyenin ziyatı iki şehit on iki mecruhtur. Düşmandan adedi henüz taayyün etmemiş otomatik tüfek, Fransız tüfeği, cephanes, bomba iğtinam edilmiştir. Antep'te kalan düşmanın bakiyesi Kollej binalarile Amerikan eytamhanesinde ve Ermeni mahallâtında tahassun eylemiştir. Antep kuvvayı milliye tarafından tamamen muhasaraya alınmıştır. Bundan başka Antep Akçakoyunlu yolu üzerinde Nagan Boğazında Antep, Kilis yolu üzerinde Kızılhisarda kuvvayı milliye müfrezeleri yerleştirilmiştir.

2 — Hâkim nıkata yerleşen Fransızlar her gün şehrin muhtelif islâm mahallâtına ve camiler ateş etmekte ve masum bir çok islâmların şahadetine sebebiyet vermektedirler. Geceleri de Ermeniler bomba ve gazli paçavralarla islâm hanelerini ihrak eylemektedirler. Müdafaa-i nefis için islâmların tahassun ettikleri Çınarlı camiin kubbesi Ermeniler tarafından delinerek derununa bomba atılmaya başlanmıştır.

3 — 16/Nisanda Nizipten gelerek şehrin etrafındaki hâkim nıkata işgal eden Miralay Norman kumandasındaki kuvvetler, kuvvayı milliyenin tazyiki üzerine terki mevzi eyleyerek geri gitmişlerdir. Bunların Cerablus istikametinde gittikleri anlaşılmaktadır.

4 — Fırkalara yazılmıştır.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyden gelen şifreli malûmat:

Konya: 9/5/1336

3. Kolordu Kumandanlığına

İzmir gazetelerinin Yunan gazetelerinden naklen bazı telgraflara göre:

1 — Konferansa İzmir hâkimiyeti Osmaniye altında olarak Yunan idaresine bırakılmıştır. İzmirin kendisine mahsus bir parlemontosu olacakmış. İki veya beş sene sonra reyîâna müracatla aidiyeti kat'ıyyesi taayyün olunacakmış. Bu suretle idare olunacak mıntaka hududu şudur: Edremit Körfezi vasatından başlayarak Akhisar dahiline bir hattı hudud Akhisarın tarafından hemen cenuba ineceği silsileyi takiben Kuşadası şimaline varacaktır. Kuşadası, Aydın, Salihli Türkiye tarafında kalıyor.

2 — Yunanlılar on güne kadar garbi ve şarki Trakyayı işgal edecekler, diyor.

3 — İngilterenin Filistin ve Irak Fransanın Suriye mandasına mukabil İtalyaya ziraat menabii, imtiyazı verilmek üzere Edremitten Afyonkarahisarı, Konyayı ve Antalyayı alan şekil, cenup mıntakasına tahsis olunmuş ve Ereğli kömür madeni işletmesi de İtalyaya verilmiş.

4 — 23. Fırka 7/Mayıs/1336 tarihli telgrafına nazaran Lâpseki ve Çardak nahiyeleri Tevfik Bey kumandasındaki mücahidin tarafından işgal edilmiştir. Tevfik Bey Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beyle telgraf muhaberesi yapmıştır. Buna nazaran Cafer Tayyar Beyin İstanbul'a gelerek Sadriazam ile görüştüğü hakkındaki İzmir gazeteleri, münderecatı yalan olduğu anlaşılıyor. İstanbul hükûmeti Edirneye bir vali tâyin etmiş fakat Uzunköprü'de tevkif edilerek Kuvvayı Milliye ile teşriki mesai ettiği takdirde memuriyetinin kabul, aksi takdirde İstanbul'a iade edileceği Cafer Tayyar Bey tarafından tebliğ edilmiştir.

5 — Büyük Millet Meclisine, Kolordulara, Fırkalara yazılmıştır.

12. Kolordu Kumandanı
Fahrettin

Kendi kendilerine mükemmel bir taksim! İzmir için iki veya beş sene vadede Türklerin tedricî yani medenî imhası için bir vade! Yunan için iki seneye ne hacet! Yunan idaresi ilânından bir kaç hafta sonra cihanı medeniyet huzuruna kirli yüzle çıkabilir ve reyîâma hazır olduğunu ilândan utanmaz. Trakyayı da işgal edecekmiş! Olabilir, fakat behemehal oraya bile geleceğiz ve değil İzmir, Edirne'de ebedî Türk kalacaktır. (1). 4, 5, 6/Mayıs/1336 tarihli Peyam gazetesinde görünen malûmatı 3. Fırka bildirdi. Mühimleri şunlardır. Büyük Millet Meclisi riyasetine de bildirdim:

1 — Silâhlarından tecrid edilmiş olan Osmanlı sefaini harbiyesinin ihzar ve techizi mercii aidince tasvib edilmiştir. Bu sefain kuvvayı milliyeye karşı yapılacak harekâta iştirâk için icab eden sevahile sevk edilecektir. Osmanlı torpitolarından ikisi 3/Mayıs/1336 da Marmaraya çıkarak Karabiga sahilinde bulunan kuvvayı milliyeyi bombardman etmiştir. Hükûmet lüzum görürse Hamdi Paşanın tahtı idaresinde bir kolordu tertibile Samsun havalisine karaya çıkacak ve Ankara üzerine yürütecektir.

2 — Kuleli İdadisi müdürü ve bir yüzbaşı, iki mülâzım, otuz nefer, yetmiş talebe ve sekiz suvari ve bir mitralyöz müstahsiben Çamlıca-Alemdağ tarikile gitmekte iken o civar jandarma kuvvetleri tarafından tevkif edilmişlerdir.

3 — Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine Nazif Paşanın istifası üzerine Hadi Paşa tâyin edilmiştir. Harbiye Nezareti müsteşarlığına esbak İstanbul muhafızı Mirliya Rüşti Paşa, İstanbul Muhafızlığına da esbak merkez kumandanı kaymakam Saffet Bey tâyin olunmuştur.

4 — Anadolu ıslahat müfettişi Zeki Paşa neşrettiği bir beyanname ile halkı padişahın etrafına toplanmaya davet ediyor.

Aynı gazetelerde güya 3. Fırka zabitanından 21 imzalı ve ayrıca 63 imzalı iki muhzir gönderilerek fermanı hümayun ve fetvayı şarifeye arzi itaat etmeyip halkı daireyi itaatten çıkaranları tel'in ettikleri vesaire gibi bir hezeyan da uydurulmuş, bu gazete ve telgrafla fırka tekzip etmiştir. Bu gibi neşriyatla İstanbul'da ve Anadolu'da tesir uyandırmak

(1) Yunanlıların Trakya ve Edirneyi işgal edecekleri tahakkuk edince 27/Mayısta Edirneye ve Mecliste hukukunun müdafaası için benim tarafımdan da vekil olmasını İsmet Bey'e yazdım.

gibi şeytanet düşünmüşlerse de terzil edilmişlerdir. Müşir Zeki Paşanın beyannamesini de aynen kaydediyorum. Tâ ki millet başındaki müşirlerin, vezirlerin bu inhilâl günümüzde namuskârane cesaret göstereceklerine ve hiç değilse seslerini kesip bir köşede oturacaklarına ne haltlar ettiklerini görsünler. Memleketimiz taksim olunuyor, fakat bunu zorla yapacak itilâf devletlerinin kuvveti yok. Başta Padişah olmak üzere bu köhne unsur düşmanlarımızın kuvvei tediyesi oluyorlar. Gelip herkesin hissesini kendi ellerile verecekler!... Bunlar mıntakam sahillerine ayak basar basmaz, bir daha kurtulamayacaklar, kadir kavi kapanlar kurulmuştur. Soluğu Erzurumda alacak ve ifsadkâr uykularından uyandırılacaklardır (1).

Müşir Zeki Paşa Hazretlerinin Hitabeleri

Muamelâtı mülkiye ve askeriyede selâhiyeti kâmile ile tâyin buyurulduğum Anadolu fevkalâde müfettişi umumilik umuruna bitevfikatültaalâ mübaşeret eyledim. Ecdadı muhterememiz bidayeti tesislerinde nasıl ki banii muazzamları etrafında toplanarak bir saltanatı muhteseme teşkil etmişler, bu sayede nasıl ki asırlarca idamei mevcudiyet eyleyebilmişler ise bizlerin de haizi hilâfet olan erikei saltanat karininde ilâ Maşaallahu taalâ yine mazharı necat ve tevfiyat olacağımıza imanım kavidir. Ve işte bu iman iledir ki ve bütün vatandaşlarımm ecdadı izamlarına hayrullah buldukları kanaatiledir ki işbu vazifeyi deruhde eyledim. Hilkatı âdemden beri gelip geçmiş akvam arasında mağlûbiyet acısını tatmamış hiç bir kavim yoktur. Ve yine tarihen sabittir ki felâketli günlerinde reisi hükûmetleri etrafında sıkı sıkı toplanan kavimler inkirazı muhakkaktan kurtulmuşlar, pek az zaman içinde taze hayat kazanmışlardır. Yoksa değil tehlikeli anlarda asude zamanlarda bile nifak ve şikak bir hey'eti milliyenin şüphesiz mucibi felâketidir. Hususile makamı akdesi hilâfetin bikeremü hüda karininde bulunmakla mübahî olan bizlerden nifakcuyane ihtiras peşinde koşanlarımız yalnız vatanına, milletine fenalık etmekle kalmaz. Namı sehaifi tarihi islâmda lânetler ile kayd ve zapt'a geçer. İşte esnaf, rençber, asker, memur umum vatandaşlarıma bu tariki sevabı hatırlatmaya müsaraat ediyorum. Vicdanımdan kopan şu nidayı felâhtan müteessir olmayıp da şu felâketli demlerimizde yine ihtirasat peşinde koşanlar mutlaka bir ihanet meylile Osmanlılığın eliyazubillâh izmihlâline savaşırlardır. Bu g'ileri memleketin selâmeti namına bilâ ihmâl pençei kanuna teslim edeceğim. Bu hakayiki ve iğfal olduğunu idrâk edenlere de yarım asırdan ziyade devam eden hizmetimi ve bilûmum arkadaşlarımla malûm olan ahde vefamı derhatır ettiririm.

Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumisi
Müşir
Mehmet Zeki

12/Mayıs: Gürcistan karargâhı umumisinin ve Sivastopol Telsiz Telgraf tebliğinin verdiği malûmatı tamim ettim:

(i) Geçen sene ordu müfettişliğine gelecek müşir Aptullah Paşa gibi bu zat da bu vazifeden - İşin varacağı noktayı görerek - sarfınazar etmişlerdir.

T a m i m

1 — Gürcistan Karargâhı umumisinin tebliği resmî neşrine başladığı Batumda münteşir 8/Mayıs tarihli İslâm Gürcistan gazetesinden görülen âtideki suretten anlaşılmıştır.

Gürcistan karargâhı umumisinden:

a) Batum ve Ardahan istikametlerinde tebeddül yoktur. Kırmızı köprü civarında bolşevik ve Azerbaycan müttefik kuvvetleri ile kıtaatımız arasında muharebat başlamıştır. Poylu köprüsüne mayısın dördüncü günü akşamı taarruz eden düşman müfrezesi muhafızlarımız tarafından püskürtülmüş ve ertesi günü düşmanın bir zırlı treni köprüye tekarrüb eylemiş ise de ateşle mukabele görmüş ve köprü asakirimiz tarafından behava edilmiştir.

b) Poylu köprüsü Filistin 72 kilometre cenubu şarkisinde ve Azerbaycan Gürcistan hududu üzerindedir. Kırmızı köprü kolorduca haritada bulunmamıştır.

2 — Tiflis bolşevikleri Mayısın ikinci gecesi otomobillerle Tiflisin büyük caddelerinde dolaşarak yaşasın bolşeviklik diye bağırışlar ve bir çok tezahüratta bulunmuşlardır. Aynı gece Mektebi Harbiyeyi basarak talebeyi de kendi taraflarına celbe muvaffak olmuşlardır.

3 — 10/Mayıs tarihli Sivastopol telsiz telgraf tebliğinden hülâsadır:

a) Nisan nihayetinde Macar kuvvetleri Yugoslavya hududunu tecavüz etmişlerdir. Bunlarla Sırk kıtaatı arasında kanlı müsademeler olmuştur. Belgrad hükûmeti bu vaka hakkında sulh konferansı nezdinde protestoda bulunmuştur.

b) Tamşvardan bildiğildiğine göre Hırvatıstandaki inkilâp hareketi bir bolşevik inkilâbı mahiyeti almaktadır. Komünistler bir çok şehirlerde hükûmeti mahalliyeyi kendi ellerine almışlardır. Ağram şehrinde avâm diktatörlüğü ilân olunmuştur. İnkilâb hareketi Belgrad ve Bosna Herseğe de sirayet etmiştir.

c) Bükreşteki Sırp hey'etine gelen bir tebliği resmide Sırp kabinesinin sukut ettiği zikrolunmaktadır.

ç) İtalyada umumî bir grev ilân edilmiştir. Büyük topcu depolarında bomba infilâkı vukubulmuş demiryolları üzerinde bombalara tesadüf olunmuştur.

4 — Mevsuk malûmata nazaran Batumda İngiliz nüfuzu sukut etmekte ve hâkimiyet yerli ameleye intikal eylemektedir. Batumdaki Rumlar için Yunanistandan gelecek altı nakliye gemisine intizar etmektedirler.

5 — Büyük Millet Meclisi riyaseti celilesine, Kolordulara, Refet Beye, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan, Bayazıt mutasarrıflığına, Kolordu kıtaatına arz ve tamim olunmuştur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Bolşeviklerle Gürcülerin muharebeye başlamış olması bizim için pek mühim bir hâdise idi. Bir taraftan sulhümüzün şeklinin anlaşılması diğerk taraftan da Kafkasya vaziyeti artık bizim de Ermeni harekâtına başlamaklığımız için eşref saat dedikleri ânın geldiğini apaşıkâr gösteriyor. Trabzondan da İstanbul gazetelerinin tatsız havadisleri geliyor: 7/Mayıs/1336 tarihli Peyam gazetesinden: «Yalova mmtakasında Süleyman Şefik Paşa mühim muvaffakiyetler kazanmaktadır. Geyve Boğazında 400 kişilik, iki top, altı mitralyozdan mürekkep bir çete tenkil edilmiş,

724
İSTİKLAL HARBİMİZ

bir çok maktul, toplar ve cephanelerini bırakarak mezkûr çete alelâcele firar etmiştir. Düzce ve Hendek taraflarına sarkmak isteyen çeteler de kanlı bir surette püskültülmüştür.» Gazetelerin neşriyatı şâyi olduğundan herkes malûmat istiyor. Gazetelerde Kuvvayı Milliyeye çete denilmesine ve Süleyman Şefik Paşanın sözlerinin yalan olduğunu gazetelerle ve mektuplarla cevap verilmesi için 12 de Fırkaya yazdım.

Kolordu efradından memleketlerine halkı ikaz için mektuplar yazdırılması için icap edenlere emir verdim.

Büyük Millet Meclisine de şunu yazdım:

Erzurum: 12/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İstanbulda intişar eden Peyam ve diğer bu gibi gazeteler kuvvayı milliye ve kıtaatı çete vesaire ile tavsif ederek Süleyman Şefik Paşanın bunlara karşı muvaffakiyatından bahsetmektedir. Bunların gazete ve İstanbula gönderilecek mektuplarla münasip surette red ve tekzibini 3. Fırkaya emreyledim. Sureti umumiyede bu namussuz insanları İstanbul muhitinde dahi terzil etmek için gelişigüzel bir çok kimsele imzalı, imzasız mektuplar gönderilecektir. Keza kolordu efradından dahi memleketlerine halkı ikaz edecek vechile mektuplar yazdırılacaktır arzeylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Tahrandan 23/Nisan/1336 tarihile Taymis gazetesine verilen malûmatı da İstanbul gazeteleri yazıyor.

«İngiliz İran askerî komisyonu İran ordusunun ıslah ve tensikine dair raporundan: İran ordusunu İngilizler tensik edecekler, sebebi şimdiki Rus buhranı hitama erdiği ve İran ecebi kuvvetlerin muavenetinden mahrum kaldığı zaman İranın şimalinde büyük bir Rusya veya az çok müstakil müteaddit hükûmetler teşekkül edebilir. Bunlara karşı İranda sâkin bilcümle kabailin kuvvei harbiyeleri hesap edilerek âtideki teşkilât kararlaştırılmıştır: a) Cenubi İran silâhendaz kıt'asında 47 İngiliz, 191 İranlı zabıt, 250 İngiliz ve Hintli küçük zabıt, 5400 İranlı neferi. Bunun senevî masrafı 700.000 liraya balıdır. Bu para Hindistan hükûmeti tarafından veriliyor. b) Masrafları İran ve İngiltere tarafından müstereken ödenen Kazak Fırkasına Rusların İranda iktisab ettiği nüfuzu idameye hâdim nazarile bakılmaktadır. Bu fırkanın mevcudu 56 Rus, 202 İranlı zabiti, 66 Rus küçük zabiti ve 7556 İranlı neferden mürekkeptir. Senevî masrafı 19.151.000 kiran'dır. Bunun 12 milyonu bir zamandanberi İngiltere tarafından tediye ediliyor. c) 8400 kişiden müteşekkil İsveç jandarma hükûmeti yalnız İran hükûmeti tarafından kontrol olunuyor. ç) Asıl ordu 198 piyade bölüğünden 61 suvari bölüğünden, 11 batarya, 8 makinalı tüfek kıtaatından mürekkep olup 60.000 muhripten ibarettir.

d) İngiliz zabıtları dört sene için istihdam olunacaktır.». İngilizler Çar taraftarı Rus zabıt ve küçük zabıtlarını istihdam ederek İrani idarei askeriyeleri altına alıyorlar. Bizim memleketimizden İtilâfın diğeri doymazlarına birer ziyafeti medeniye! çekmekle en mühim olan Boğazlarla beraber İrani Hindistan malikânesine zam ve ihhak esaslarını kuruyorlar. Fakat ziyafette kumandanlarının boğazlarına Türk süngüsünün batacağı tarih pek uzak değildir. Bugün (12 de) İstanbulda erkânı harbiyei umumiye ikinci şubede memur bir erkânıharpten gelen 5/Mayıs/1336 tarihli mektupta bildirilen mühim malûmatı Büyük Millet Meclisi riyasetine yazdım:

Erzurum: 12/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

5/Mayıs/1336 tarihli İstanbuldan mevsuk alınan malûmatın hülâsasıdır:

1 — Şimdiye kadar İstanbulda kuvvayı milliyeyi tenkil için teşkil ve sevkettikleri kuvvetlerin mecmuu bir alay piyade, yedi bölük mitralyöz, iki batarya top olduğu söylenmektedir. Mamafih bu kuvvetlere İstanbul hükûmetinin emniyet ve itimadı yoktur.

2 — Bir kaç torpido ile Hamidiye kurvazörü ihzar edilmiştir. Turgut zırhlısı da hazırlanmakta imiş.

3 — Yakup Şevki, Nurettin ve Kâzım Paşalarla Ferit Paşa arasında tarafeynin telifi için müzakere cereyan etmektedir.

4 — Hususatı mühimme yeni teşkil edilen erkânı harbiyei hususiyeden geçmektedir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

10/Mayıs tarihli ajans 12 de geldi. İlk millî hükûmetimizin beyannamesile bazı havadisler yazıyor ki kısmen 12. Kolordudan bildirilmişti: Asıl mühim olan Bolu - İzmit havalisinden hiç malûmat verilmiyor.

A j a n s

Sabah ajansı: Vekiller Hey'eti beyannamesi. Dün Büyük Millet Meclisi huzurunda okunan beyannameyi bervechizir telhis ediyoruz. Beyannamenin mukaddemesi şöyledir: Milletın maruz bulunduğu ahvali fevkalâdeden dolayı nazarı, karışık ve uzun süren mesai ve muamelâta mahal olmadığı malûmu âlileridir. Meclisi âlileri namına işe başlamış olan hey'eti icraiyesimizin deruhde ettiği mesai vatanın selâmeti hilâfet ve saltanatın istiklâl ve nüfuzunu milletimizin pür şan ve şeref bir tarihi zafer ve vahdete istinad eden beka ve mevcudiyeti gayei ulviyesine matuftur. Bu itibarla deruhde ettiğimiz vazifeyi bu gayelerin istihsaline kadar milletın vahdet ve tesanüdüne güvenerek atıldığımız bir cidal diye kabul ediyoruz. Bu cidalda en büyük silâhımız milletın istiklâline matuf olan hakkı meşruu tabiisini müdafaa emrindeki azim ve sebatıdır. Bu azim ve sebatı tecelligâhı meclisi âlinizdir. Siyaseti hariciyemizde istihdaf ettiğimiz maksad bugün payitahtımızı esaret ve tahakküm altında bulunduran devletleri evvelce İstanbulda in'ikad etmiş olan son meclisi meb'usanın müttefikan tanzim ve tesbit ettiği ahd ve Misakı Millî dairesinde istiklâlimize

hürmetkâr kılmaktır. Mukarerratı sulhiyenin kabul ve tasdiki nihaisi bittabi hey'eti muhteremenizin ittihaz buyuracağı karara tâbidir. Siyaseti dahiliyemizde bütün me-saimizin hedefi müştereki milletin vahdet ve tesanüdünün muhafazası ve emniyeti umumiyenin tesisi ve takriridir. Tesvilâtı hariciye ve dahiliye ile ihdas edilen vukuatı hainanenin bir sureti müessirede izale ve imhasile asayişin her yerde ve âcilen teminini en büyük bir vazife telâkki etmekteyiz. Emir ve idarenin her vechile şayanı emin ve itimad eyadîi azmi iktidarda bulunması cümlei âmalimizden olmakla meclisi âlilerinin bunu âmir ve müeyyed olarak tanzim edeceği mukarerrat bittabi azim ve şiddetle tatbik olunacaktır. Gerek siyaseti hariciye ve gerek vaziyeti dahiliyemizin istilzam edeceği tedabiri askeriye ve bir mecrayı salimde cereyan edebilmek için kuvvayı milliye teşkilâtı muntazamaya ilhak edilerek resmî bir mahiyete koymak üzere tedabiri mukteziyeye tevessül edilmiştir. Beyannamenin bundan sonrasını şöyle hülâsa edelim: Siyaseti milliyede halkın refah ve saadeti düşünülecektir. Dost devletlerin menafii iktisadiyesini kabul ederiz. Umuru sıhhiye ve muaveneti ictimaiyede azamî kavaidi sıhhiye ve ictimaiye namına ve frengi ile sıtmanın tahdidi mazarratına çalışılacaktır. Maarif işlerinde çocuklara dinî ve millî bir terbiye vermeye ve mevcut mekâtibi hüsnü idareye bakılacaktır. Teşkilâtı adliyede hükkâmın terfih ve hâkimi münferit usulile cürmü meşhudlara üzer kişilik hâkimi müctemi usulü tercih olunacak ve adalet halkın ayağna kadar götürülecektir. Lâpseki ve Çardak kaza nahiyeleri 3/Mayıs sabahı kuvvayı milliye ve tedibiye'nin Tevfik bey kumandasındaki müfrezeleriyle işgal edilerek isyandan tathir edildi. 2 hükûmeti merkeziye tarafından Edirneye gönderilen vali kuvvayı milliye tarafından tevkif edilmiştir. Mu-maileyh kuvvayı milliye ile teşriki mesai ettiği takdirde memuriyeti kabul ve aksi takdirde ademi kabul emrile İstanbula iade edilecektir. Edirne vilâyeti ikinci defa olarak İstanbul hükûmetine kat'ı alâka eylediğini ilân etmiştir. 3/Mayıs İzmirde Gaziemir Tayyare İstasyonundan hareket eden üç Yunan tayyaresinden birinin makinası sakatlanmış ve mü.eakiben benzin deposu ateş alarak tayyare ve rakipleri Giritli Todoraki ile Manisalı İlya Dunda yanmışlardır. Muhrik tayyare ve rakipleri İzmir civarında Seydiköyüne sukut etmiştir. 4 İzmitte silâhları aiman efradın beş yüzü mütecaviz olduğu ve henüz vapurlardan çıkarılmamış olan topların ihracından sarfınazar edildiği ve aralarındaki Rum, Ermeni askerlerin de bu vak'a üzerine civardaki gayrı müslim kariyelere firar ettikleri ve bunların silâhlarla firarına İngilizlerin bilitizam müsamaha eyledikleri ve müslüman efradın silâhları alınırken alenen müslümanlara karşı kendilerini sevk etmeye çalışanlara lânet ve Süleyman Şefik Paşaya hakaret ettikleri bildirilmektedir. 5 Hürriyet ve itilâfın hususî talimatı Damat Ferit Paşa tarafından tevdi olunmuş ve bir hayli propaganada evrakını namül eski meb'uslardan bir şahıs İneboluya çıkmış ve orada tevkif olunmuştur.

10/Mayıs/1336

Ajans

Hükûmetin kuvvayı milliye teşkilâtını kuvvayı muntazamaya ilhak kararı pek muvafık bir karardır. Bu hatayı vaktile Hey'eti Temsiliye iyi düşünmeden yapmıştır. Bugün değil bir asır evvel bile harbi ancak muntazam orduların görebileceği kat'î surette tesbit edilmiş bir düsturdur. Zabitlik, Kumandanlık asrımızda daha nazik bir şekil almış, uzun tahsil, uzun tecrübe ve istidad gibi esaslarla âmirlerin tâyin ve tesbiti kat'î bir kaidedir. Kendi harplerimizde de kuvvayı milliyeciliği pek acı tecrübe etmemize rağmen nasılsa bu müthiş hata yapıldı. Geç kalmakla beraber tashihi büyük memnuniyeti muciptir. Kuvvayı milliye sözü herhangi bir

askerî hareketi setir için harice karşı bir klişe olabilir, fakat kıtaatın teşkilât ve silsilei meratibini hüsnü muhafazada pek kıskanç olmalıyız. Verilen malûmata gelince: Değil mes'ul kumanlara haika dahi kâfi değildir. Gazete ve mektuplardan, gelenlerden, zan ve tahminlerden, propagandanı halk arasında müthiş dedikodular oïurken Erkânı Harbiyei Umumiyeimizin işi daha esaslı tutması lâzımdır. Hususile Harbi Umumiye'nin son devrinde halktan ve hattâ kumandanlardan vaziyet saklandıktan sonra günün birinde: «Her şey bitti, yapanlar da kaçtı!» neticesi herkesi korkutuyor. Ve aleyhimizde bu kabil bühtanlar da yer buluyor. Ben haricî ve dahilî lâzımı kadar malûmat alıyor ve alâkadarları ve lâzımı gibi halkı tenvir ediyorum. Halkın dimağlarını başkalarının bezetmesine ve gelişi güzel işlemesine seferde ve hazerde Erkânı Harbiyei Umumiye katiyen müsaade etmeyecek tedbirler almalıdır. Bu gün Ankarada bir tel-sizin değil almak hattâ harice neşriyat yapacak vechile hazırlanamaması dahi ne büyük bir eksikliktir. İstanbulun sinesinde ne kadar iş adamlarımız gömülü kalmıştır. Harbi Umumide bu makinaları işletenler (16 Mart) hâdisesine kadar Ankaraya atılamaz mı idi. Kaç kere yazdım, ikaz ettim. Biz Türklere hakikaten işi teferruatile önünden düşünenlerimiz ne kadar az. Teferruatla kullandığı makinanın istikbalde lâzım gelecek en ufak parçası ile meşgul olanlara memleketimizin ne büyük ihtiyacı var.

12 de Nuri Paşanın 2/Mayıs tarihli bir mektubu Beyazıttan şifre ile bildirildi: Halil Paşa Bakû'da imiş, Nuri Paşa Karabağda imiş, Halil Paşanın Kafkas ordusu kumandanı olacaktı! (1). Ermenistanda 11/Mayısta bazı bolşevik kıyımları olduğu ve bazı yerlerde bolşevik oldukları ilânları yapıldığı ve müsademeler olduğu haberi geldi (2). 11/Mayıs vukuatca bereketli bir gün imiş! Düveli İtilâfiye muahedei sulhiyemizi bir ay müddetle, tasdik olunmak üzere, İstanbul hükûmetine tevdi etmiş!... Millets'z hükûmete muahedei sulhiye verilir mi? Bu bizim lehimize oldu, bütün millet o felâket fermanını okuduktan sonra daha ziyade intibaha gelecektir. Bugün 12/Mayısta harekâtın lüzumu hakkındaki şifrelerime şu cevap geldi:

Ankara: 10/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleriyle 5/6 ve 6/7 şifreye

1 — Meclisi Millinin noktai nazarı, esas bolşeviklerle teması ve maddî ve fiilî bir ahdi müşterek temininden evvel tarafımızdan hudud haricinde harekâtı askeriyeye başlanmaması merkezindedir. Binaberin akdemce de arz ve iş'ar kılındığı üzere ileri harekâtın bir itilâfa tâliki zaruridir.

(1) Bolşeviklerin Gürcülerle muharebeye başladıklarını 7/Mayıs Gürcü gazeteleri yazıyordu. Ermenilerle de müsademeye başladıkları bir zamanda Nuri Paşanın bolşeviklerle müsademeye girişmesi ve Gence, Karabağda bolşevik askerlerine ansızın kıyımlar yapılması hatır ve hayale gelir bir iş değildir.

(2) Taşnaklar isyanları bastırmışlar bazı bolşevik Ermeniler 25/Mayısta Oltu mmtakasında bize iltica ettiler.

2 — Bekir Sami ve Yusuf Kemâl Beyefendiler yarın Erzuruma müteveccihen Ankaradan hareket ediyorlar. Oraca kendilerine ilhak edilecek olan askerî âzanın ihzar buyurulmasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

10/Mayısta hareket lüzumunu mufassal delillerle yazmıştım. Acaba bu mutalâalarım Ankara efkârında bir tahavvül yapmadı mı? Yukarıki şifre daha evvelkilere cevap olduğundan şunu yazdım:

Erzurum: 12/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

1 — İleri harekât hakkındaki 9/Mayıs tarihli mufassal şifreli maruzatımın cevabına muntazırım.

2 — Bekir Sami ve Yusuf Kemâl beyefendiler ne vasıta ile hareket ettiler. Müşarüleyhanın sür'atle Erzuruma muvasalatlarını temin için bir binek otomobilile bir kamyonet Suşehrine kadar gönderilecektir. Suşehrine kadar da 3. Kolordu veya Amerika otomobillerile tesriî hareketlerinin temin buyurulmasını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

13/akşamı istediğim şifreye cevap geldi:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Hududun tecavüzile şarktan gelen harekâta iştirâk hususundaki iş'aratı devletleri Hey'eti Vekilece ehemmiyetle nazarı dikkate alındı. Heyeti Vekile kararı kat'î itası için nıkatı âtiye hakkında, mutalâai samilerine tekrar müracaatı münasib gördü:

1 — Kızıldordu Ermenistan ve Gürcistan hududuna geldikleri halde bizim temini muavenetimiz için henüz bir müracaatta bulunmamışlardır. Halbuki buna imkân bulabilecekleri tahmin edilmektedir.

2 — Ermenistana taarruz hareketimizi itilâf devletleri ve Amerika ilânı harb kabul edecek ve ihtimâl ki memleketin aksamı garbiyesinden ve ağlebi ihtimal Trabzondan taaruza geçeceklerdir. Bu umumî işgale karşı Şark harekâtına iştirâk eden kuvvetlerimiz garbi siyanet için ne kadar zamanda serbest kalabileceklerdir. Bolşeviklerin bu takdirde maddî serî muavenetleri ne olabilecektir. Bolşeviklerle aramızda henüz bir mukavelename yapılmamış olduğundan muavenetlerinden emin olabilir miyiz?

3 — Trabzona terk olunacak kuvvetin bir İngiliz ihracına mukabele ve müdafaaaya kifayet edememesi halinde bütün memleket dahilindeki tereddüdün aleyhimize inkişafı varidi hatır oluyor. Ermeni ve Gürcistan hududlarına temas eden kızıl kuvvetlerin miktarı ne kadar tahmin edilmektedir.

4 — Hey'eti Vekilenin ve hattâ bir dereceye kadar Büyük Millet Meclisi kararını istihsal etmeden harekete geçmek mes'uliyetini mahzurlu görüyorum. Bu kararın istihsalinde mukabil temin edilecek menafiin bir ittifakname ile tesbit edilmiş olduğunu ifade etmek lüzumu anlaşılmaktadır. Mevcudiyeti milliyemizi tehli-

keye vaz edecek bir mahiyette olacağı bedihi bulunan San Remo mukarrefatının da yakınlarda tebliği muntazır ve binaenaleyh Meclisce karar ittihazı karibdir efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

14/Mayısta mutad cuma günü Çocuklar Ordusu teftişini müteakip 36 atlıdan mürekkep Cafer Bey Müfrezesini yeşil bayrağıle yola çıkardım. Firarileri en yakın hükûmeti mülkiye veya müfrezeye teslim edecekler, benim kumandamda Yeşil islâm ordusu geliyor diye propaganda yapacaklar (1). Yollardaki büyük mevkilere açık telgrafla yeşil ordu müfrezesinin hareketini yazdım, resmî makamlara kuvvetini bildirdim. 15 de gelen şifreye cevap yazdım:

Erzurum: 15/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

C. 12/5/1336. Emir buyurulan dört maddeye sırasile cevap bervechiâti maruzdur: İşbu cevabımla beraber 7/8-Mayıs-1336 da bolşeviklerin Gürcülerle akdi sulh ettikleri mes'elesinin dahi nazarı dikkate alınmasını istirham eylerim:

1 — Kızıldurdudan henüz bir müracaat olmamıştır. Böyle bir tahriratın yolda olması ihtimali olduğu gibi, daha bir müddet salimen bize gelememesi ihtimali de vardır. Netekim biz daha ziyade istical ettiğimiz halde kolay kolay isâl edemedik.

2 — Bizi taksim ve imha için itilâf devletleri kuvvet bulunca sebep ve bahane bulmakta ibrazı maharet etmektedirler. İzmir, Adana ve İstanbulun işgalindeki esbab gibi. Eğer takat ve kuvvetleri olsa idi Şark vilâyetlerimizi de işgalden bir gün dahi gecikmiyeceklerdi. Binaenaleyh bizi kâmilen imha için vakti merhununu yani zaif düşeceğimiz ana intizar ettikleri zannındayım. Gerek bugünkü vaziyetinde ve gerekse Ermenistana taarruzda 15. Kolordunun gerek Trabzona ve gerekse garbe karşı yapacağı hareket farksızdır. Bugün garbe karşı bir şey yapılamaması ve hattâ Trabzon tehlikede kalırsa oraya dahi fazla kuvvet gönderememesi mahza karşısında fırsat gözleyen Ermeni kuvvetinin bulunmasındandır. Bunun içindir ki kolordunun plânı Trabzon veya garp işgaline karşı şarka taarruz esasına göre yapılmıştır. İstanbulun işgaline karşı bu taarruzun icrasına mâni olan her tarafın karla kaplanmış olması ve vaziyeti işemizin müsaadesizliği idi. Garbin en büyük tehlikelere düşmesi halinde dahi 15. Kolordu ancak şarka taarruz yapabilir. Garbe hareket şarkın da istilâ ve hercümerce uğramasını ve garbe giden kıtaatın da dağılmasını mucib olur. Ve binnetice memleketin istinad edecek bir yeri kalmaz. Bolşeviklerin garbe bilfiil muavenetleri hakkındaki tasavvurat şimdilik kat'i olamaz. Yalnız Ermenilerin ezilmesile 15. Kolordu pek kavi olarak garbe döner ve belki de bir hayli islâm kıtaatı da birlikte getirebilir.

3 — Trabzona terk olunacak kuvvet ne olursa olsun bir ihraca mâni olamaz. Fakat ihrac edilecek kuvvet de ne olursa olsun dahile kolayca ilerleyemez. Ermenilerin mağlûbiyeti ve islâm kuvvetleriyle ittihadla Trabzon işgali mukayese olunur-

(1) Bu müfreze kumandanı Cafer Beye muarız olanlar teşyide bulunmadığı gibi bu gibi çetecilere mevki veriyorlar diye dedikodu yaptıklarından ikinci bir müfrezeyi sevk için bu gibileri sıkıştırdım. Otuz atlı kadar bir müfreze daha göndermeye muvaffak olduk.

sa muvakkat kalacak olan işgalin pek ehven kalacağını zannederim. Bendeniz mes'elenin en mühim ve hayatî cihetini Ermenilerin mağlûp edilmesinde buluyorum. Ve ancak herhangi bir kuvvetle takviyesi halinde bunlara taarruz etmemeyi muvafık buluyorum. Yani zayıf bulduğumuz gün Ermenileri ezmek ve bunları artık Türk-lüğe zararlı bir kuvvet halinden çıkarmak bize borçtur. Çünkü Ermeniler bizi zayıf bulunca behemahal bize taarruz edeceklerdir. Nitekim Yunanlılar zayıf buldukları İzmirî böyle mahvettiler. Bugün Ermeni ve Gürcü hududlarında Kızıl orduların miktarı hakikisi kat'î bilinmiyor. Yalnız Kafkasyayı işgal eden üç ordu olduğunu muhtelif menabiden haber almıştık; fakat bugünkü vaziyet henüz meçhulümüzdür.

4 — Bendenizin istirhamımı lâyıkı vechile izah edemediğim anlaşıyor. Evvelâ şunu arz edeyim ki hiç bir zaman - Hey'eti Vekilenin karar ve emrinden hariç çıkmadım. Ve böyle bir düşünceye dahi bulunmadım. Bütün felâketlerimizin şahsî icthadların vatan ve millet için hayırlı zannile atılan hatvelerden geldiğini her zaman hatırlıyor ve icabedenlere maruzatta dahi bulunuyorum. 9/Mayıs/1336 tarihli maruzatımın altıncı maddesinin son fıkrası hareket, hey'eti celilerince kabul ve tesbit buyurulunca meclisin bu babda harice karşı yapacağı neşriyat idi. Şifrede bir noksanlık varsa iş'ar buyurulmasını istirham eylerim. Emir buyurulan mevaddın cevabını arz ettim. 9/Mayıs tarihli maruzatımda esbabı mucibe mezkûrdur. Bendenizin istirham ettiğim mes'ele herhangi bir tevhürü muhabere ile zuhur edebilecek son fırsatı kaçırmamaklığımızdır. Meselâ bolşeviklerin Ermenilere karşı muayyen bir noktadaki taarruzunun ve bizden de muvenet tekliflerini alırım veyahut muayyen bir müddet zarfında Ermenilerin bolşeviklerle sulh akdedecekleri binaenaleyh bizim de hiç olmazsa bir sevkülceys hududunu yani Aras-Kars çayı-Allahüekber hattını hemen tutmaklığımız lâzım gelir. Aksi halde Ermeni askerinin bulunacağı mıntakalar Ermenistan ad dolunur. Bu gibi fırsatları arz etmek, cevap almak herhangi bir arıza neticesi bir kaç gün tevhür ederse gayrı kabili telâfi elim bir zararı kendi elimizle millet hesabına kaybetmiş oluruz. Âcizlerine verilecek selâhiyetin suiistimâl edilmeyeceğine ve bendenizin her türlü harekâtımda hisli değil hesaplı olduğuma itimad buyurulursa vatan ve millet hesabına şu son fırsat günlerinde yüz güldürücü kârlar kaydedilebileceğini ve her tarafta kan ağlayan milletin hiç olmazsa şark tarafını artık emin görmekle müsterih ve istikbalden ümidvar kalabileceğini arz eylerim. Herhalde böyle bir selâhiyet verilse dahi her bir hareketi daha evvelden arz etmek ve hey'eti celilerin emirlerini telâkki etmek tabiidir. Bendeniz lâzımı gibi maruzatta bulundum. Emir ve iradeleri ne yolda ise ona göre idarei umur edeceğimi kemâli hürmetle arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Mustafa Kemâl Paşanın cevabı ile benim şu cevabım vaziyeti umumiyeyi ve kendi vaziyetimizi ne kadar aykırı gördüğümüzü pek âşikâr olarak göstermektedir. Mustafa Kemâl Paşa Meclis Reisi olmadan hiç de benden aykırı düşünmüyordu. Bilâkis hey'eti temsiliye halinde iken kış ortasında - Yakın mazimizde bir Sarıkamış felâketi varken - hemen harekete geçmek için yazıp duruyordu. O zaman Ermenilerin Gürcüler ve belki de İngilizler tarafından daha hudud boylarında takviyesi de pek muhtemeldi. Trabzona İngiliz, Amerikan debarkmanların da korkulduğu bildiriliyor. Acaba hey'eti temsiliye halinde iken bu daha muhtemel değil mi idi? Garp işgallerine karşı siyanet için kolordunuz ne kadar zaman-

da serbest kalacak diye endişe olunuyor. Acaba hey'eti temsiliye halinde iken bu endişeye mahal mi yoktu? Hükûmetin ve bir dereceye kadar da Millet Meclisinin reyini almadan hareketin mes'uliyeti ihtar olunuyor. Acaba bir Millet Meclisi ve onun hükûmeti var iken hey'eti temsiliye bu mes'uliyeti neden düşünmüyordu. O zaman mes'ul bir hükûmetin bu mes'uliyeti deruhde etmesini teklif eden bendim. Şimdi de hükûmetin emri hilâfına hareket yapmayı ben teklif etmedim, bu endişe nedendir?.. Bolşevikler Kafkasları cenuba aşmadan evvel hareket yapmamak ne kadar besiretkâr bir iş ise şimdi de hareketten ictinab etmek o kadar basiretsizliktir. Gürcülerin sulh yaptığı söyleniyor, Ermeniler de bunu yaparsa ve bilhassa Rusya ile birleşirse ne olacak. Harbi Umumide büyüklerimiz daima kendülerinden büyük fakat havaî muazzam projelerle uğraştıklarından ince ince düşünmemeleri ve vâki olan ihtarlardan da uyanamamaları bugün Zengezor mıntakasını bizimle Azerbaycan arasında bir sed bıraktı ki bugün sebep olanlar izzetini vicdan içerisinde kıvrınamıyorlar. Bugün de son fırsat günlerindeyiz. Acaba bu sefer de büyük diye başımıza aldığımız arkadaşlarımız tarihimize yeni bir gaflet mi yazdıracaklardır. Şifremi nihayetinde (Son fırsat günlerinde kan ağlayan milletin istikbalinden ancak Şarkı emin görmekle müsterih olacağını) yazdığımın sebebi budur. Ben hiç bir zaman teşekkülüne bir esas olduğum millî hükûmetin sözüne rağmen iş görmeyi aklıma getirmedim. Bunu da şifremi son satırlarında bir daha tekid ettim. Gerçi İstanbulda ve Erzurumda Mustafa Kemâl Paşaya şark hakkındaki tasavvurlarımı söylemiştim. Fakat bu herhangi bir hükûmetsizlik halinde yani bizi istilâ siyaseti başlar ve bir hükûmet teşkil edemezsek zarurî bir vaziyetti. Fakat millî bir hükûmet tesisi ve şahsî ictihadlarla vatan ve milleti felâkete sürüklemek tarihini tekrara müsaade etmemek hakkındaki düsturumu da bildirmiştim. Nitekim İstanbulda Millet Meclisi mevcut iken gayri mes'ul olan Hey'eti Temsiliye namına diye Mustafa Kemâl Paşanın da bu gibi arzularına karşı pek samimî nasihatlerde bulunuyordum. İşte bu şifremde bu noktayı derhatır ettirmek için (İcab edenlere maruzatta dahi bulunuyorum.) kaydını yazdım. Cevabımı kendi kalemimle yazdım ve Mustafa Kemâl Paşanın şifresile yazdığım cevap şu oldu: «Şark hareketini hey'eti temsiliye halinde iken Mustafa Kemâl Paşa mevsime ve ahvale bakmadan istemesi İtilâf devletlerinin İstanbul meclisi ve hükûmetini imhaya vesile olsun için olduğuna şüphe kalmıyor. Şimdi millî hükûmetin reisi olan Mustafa Kemâl'in şark hareketile temin edeceği bir şey kalmamıştır. Bilâkis parlak bir zaferin mevkiini sarsacağından endişe ediyor. Cephe kumandanlığı teklifine cevap verilmemesi de bir delildir.» Bu ne acı bir ithamdır. Acaba hâlâ kolordu kumandanlığı vaziyetinin tashih olunmaması da bundan mıdır? Bu halin doğurduğu bir mülâhazadır. Bakalım temadi edecek münakaşalarımız bunu daha ziyade açacak mıdır? Herhangi parlak bir muzafferiyeti müteakip benim

muzaffer ordumla birlikte Ankaraya giderek tarihin felâketli misallerini yapacak kadar küçüklük yapamayacağımı bir çok bilenler gibi Mustafa Kemâl Paşa da bilmelidir. Daha ilk günden ben samimî vaziyetimi göstererek onu samimî ellerimle tuttum. Artık meşru bir hükûmet şeklinden sonra daha ziyade hürmette bulunacağımı kabul etmelidirler. Bütün kıtaatım gitse dahi ben şarkın irfan sahasındaki inkişafına mütevaziyane hizmeti en büyük emel biliyorum. Mademki muhaberelerimizinki, fikirlerimizin aykırılığı ortaya bir feci nazariye çıkarmıştır, işte söz veriyorum ki Mustafa Kemâl nihai zaferi kazanmadıkça Ankaraya giderek kendini tedhiş eden bir şekle sebep olmayacağım. Yazdığım şifrede hissiyatı mutavaatkâranemi de lâzım gibi arz ettim. (1)

Şark hareketinden rücuun istikbal için her ümidi kapayacağımı anlatmaya çalışırken ve bazı hasis hislerin bizi hareketten men ettiğini düşünerek meyus olurken 16/Mayısta Mustafa Kemâl Paşanın 15/Mayıs tarihli şifresi kolordumun garbe hareketi hakkında aklımın bir türlü ermediği mutalâatı ortaya atıyor. Bu ve buna yazdığım cevap şunlardır:

Ankara: 15/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Gayet aceledir.

1 — Mudurnu civarında iki gündenberi devam eden müsademe sevk olunaa müfrezenin kolbaşı dün akşam muvasalat etmiş olmasına rağmen bugün yeniden ve şiddetli başlamış ve 10 evveldenberi telgraf hattının inkitaından ussatım Mudurnuyu işgal ettikleri istidlâl olunmuştur. Muharebenin cereyanına ve neticesine dair başka malûmat yoktur.

2 — Sivasın Yenihan civarında 7-8 yüz kişi toplanarak Padişahla kuvvayı milîye arasında muharebe ve müsademeye mahal vermemek ve padişahımızla sureti muslihanede mes'eleyi hal ve fasletmek istediklerini vesaireyi havi Sivas vilâyetine dün bir talepname vermişler ve taarruz edilirse mukabele ve müdafaa edileceğini ve Samsunda kuvvayı tenkiliyeye arzı hürmet ve unam gruplarını muavenete davet eyleceklerini ve kıtaatın silâhla köylerine firarlarını temin eylediklerini bildirmişlerdir. Bu hâdisse bütün memlekete şamil İngiliz teşkilâtı irticaisinin mühim bir safhası olup hâdiseyi serian halledecek kâfi kuvvet Sivas ve Tokadda mevcut olmadığından maatteessüf sür'atle ittisaa pek müsaittir. Az zamanda bütün vasatı Anadolu'nun bu tuğyana kapılarak hududların ecanibe bilâ mukavemet açık kal-

(1) Yunanlılara karşı pek şanlı muzafferiyata rağmen hakkımdaki hislerin tebeddül etmeyeceğini ve bir gün İzmirde İstiklâl mahkemesi müddeiumumisi lisanından: "Daha ilk gündenberi Kâzım Karabekir Paşa Mustafa Kemâl Paşaya karşı her müşkülü çıkardığı, onu daha Erzurum Kongresinde dahi riyasete getirmemeye çalıştığı... yani rakibi olduğu" gibi garip fakat yukardaki muhaverelerden çıkarılan neticeyi müeyyid iddiada bulunacağımı acaba kim hatıra getirebilirdi. 926 senesi Haziran 22 den Temmuz 13 e kadar mevkufiyetim, muhakemem iddianame ve bunu tekziben Başvekil İsmet Paşaya mektubum ve şifahî mülâkatımız ibret levhalarile doludur.

ması ihtimal dahilindedir. Trabzon - Erzurum istikametinin de böyle bir fesada yatak olması istidadı olduğu malûmdur. Son alınan haberlere göre Aziziye civarında da bir hareket bulunduğu Kayseriden bildirilmiştir.

3 — Bu vaziyete göre mutalâa ve tedabiri âliyelerinin iş'arını rica ederim. Biz her şeyden evvel bütün kuvvetimizle memleketimizin tesanüdü dahiliyesini muhafazaya muvaffak olursak hududlarımızı kurtarmaya muvaffak olacağız. Binaenaleyh kolordumuz kıtaatı ile dahi her şeyden evvel irticaı imha edecek surette garbe doğru harekât ve tertibat düşünmek mecburiyetindeyiz. Bundan maada bütün ifsadâtı dahiliyenin kuvvetlerimizi dahilinde muattal bırakarak hududlarımızı ecnebilere teslim için mürettep olduğuna eğer Erzurum halkı hakikaten kani iseler bunlar civardaki hattâ uzaktaki halk ve ulemaya mütemadiyen mektuplar ve telgraflar yazarak mühim irşad vazifesi yapabilirler. Cevabına muntazırım efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Bu vaziyete 12 tarihli 13 akşamı gelip 14 de okuduğum âtideki şifreyi de ilâve etmeli:

Ankara: 12/5/1336

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Trabzon valisi Hamit Beyin tavır ve muamelesi kendisinin işten çektilmesini zarurî kılmaktadır. Dahiliye Vekâletince münasip bir zat bulununcaya kadar şimdilik vilâyet umurunun vekâletin Üçüncü Fırka Kumandanı Rüştü Bey tarafından deruhde edilmesi münasibi mutalâa kılınmaktadır. Zatı samilerince de tensip buyurulduğu takdirde tebligatı resmîyede bulunulmak üzere iş'arı keyfiyet buyurulması merçudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Yukarıki şifrede «Trabzon - Erzurum istikametinin de böyle bir fesada yatak olması istidadı olduğu malûmdur» deniyor, üç gün evvel yazılmış şifrede de esbabı izah olunmadan Trabzon valisi Hamit Beyin oradan kaldırılması lüzumu bildiriliyor. Halbuki 13/Mayısta Trabzon valisi ve ahalisinin Büyük Millet Meclisine ve kabul ettikleri siyaset esasına hürmetkâr olduklarını tahkikatıma istinaden yazmıştım. Benim bilmediğim bir şey varsa sarîh yazılması pek lüzumlu bir şeydir. Fakat muntakamda korkulacak bir şey olmadığını ben daha iyi bildiğim için fazla bir şey sormadım. Hamit Bey hakkında 14 de verdiğim cevap şudur:

Erzurum: 14/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Trabzon valisi Hamit Beyin celbile vilâyet umurunun 3. Fırka Kumandanı Rüştü Beyin deruhde eylemesi pek muvafıktır. Yalnız esbabı celp olarak müşarileyhin Büyük Millet Meclisi âzâsından olduğu ve ahiren Trabzondan gönderilen iki millet vekilinin de şahadeti meclisce pek hazin tesir bıraktığı cihetle Trabzon

ahalisinin itimad ve teveccühüne mazhar Hamit Beyin Meclisi Millide bulunmasının münasip olacağı tarzında bir cemile gösterilmesinin muvafık olduğunu arz ederim. (1)

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir.

Garpta büyüyen tehlike nedir ve nedendir? Meclisi Millî İstanbulda basılmış dağıtılmış, Ankarada yeni Millet Meclisi millî hükümet teşkil etmiş ve işe başlamıştır. Bu vaziyet bizim için ne kadar kuvvetlidir. Gerçi bugün iki hükümet var, fakat İstanbuldaki, padişahın ve İngilizlerin emrinde, Ankaradaki Millet vekillerinin emrinde, müşterek olan bir şahsiyet varsa Padişah! Ankara bu adamı beyhude yere masum göstermek hatasında bulundu, şimdi o Ankara aleyhine eline geçeni saldırıyor. Acaba halkımız ırşad ve tenvir mi olunamıyor, yoksa Trabzon - Erzurum istikametinden olduğu gibi tevehhümle bazı kimselerden haksız şüphe neticesi şedit icraat mı işi büyüttü. Eşaslı surette ancak bu son şifreden biraz vaziyeti anlayabildim. Acaba vukuat tevessü edinceye kadar hükümet için farkında mı olmadı. Gerçi Mustafa Kemâl Paşa ve bazı arkadaşlarımız, değil bugünkü gibi iki hükümet varken hattâ İstanbulda bir de meclis varken Millî hükümet tesisi fikrinde evvelce ısrar ettiklerine nazaran bugünkü vaziyeti düşünmemiş olmalarını kabul ederim. Ancak vaziyetin meydana çıkmasından sonra olsun ittihaz olunacak tedabir makul olmalıdır. Şarktan benim kolordum nasıl garbe gider? bu vaziyet düşmanlarımızın arayıp da bulamadığı bir iş değil midir? Bütün kıtaatın firar etmesine ve halkın müthiş bozgunluk yaparak millî felâkete sebep olacakları ne kadar aşikârdır. Daha geçende Vandaki 11. Fırka merkezinin firkanın tahassüt ettiği Bayazita nâklini gören vilâyet ve halk ne telâşlar ediyordu. Bugün yapılacak tek bir iş varsa o da Ermeni hareketini bir an evvel bitirmektir. Ben selâmeti ileri harekette buluyorum, Ankara bu yeni formülü ile yegâne millî istinadgâh olan benim kıtaatımı da geri hareketle kat'î felâkete yürüyor. Vakitsiz ihtilâllerden ve şark hareketinden bahseden azimkâr Mustafa Kemâl Paşa şimdi ahvalden şaşırılmış, ümitsiz bir insan gibi hatır ve hayale gelmez tehlikeler düşünerek vahim yanlışlıklara gidiyor. İşte cevabımda hata ettikleri veya düşünemedikleri esasları sarih yazmakla bugünkü mühim vaziyette kendilerine sükûnetle tatbiki halinde muvaffakiyeti kat'iyeye müntehi olabilecek samimî bir talimatname göndermiş oluyorum:

(1) Bu Hamit Bey hakkındaki evrak bir dosya teşkil etti. Mustafa Kemâl Paşanın müteaddit şifrelerinden başka 23/24-Mayıs-1336 da Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşanın 9/Haziran/1336 da Erkânı Harbiye Reisi İsmet Beyin de şifreleri geldi. Nihayet 23/Haziranda Vali Hamit Bey Trabzondan hareketle Ankaraya müteveccihen yola çıktı. O tarihlerde, bu babda bir hülâsa kaydettim.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

15/5/1336 tarihli şifre cevabıdır:

Garpte büyüyen tehlikeye karşı mutalâai âcizi berveciâtî arz olunur:

1 — Kuvvayı asiyenin henüz fiilen giremediği aksamı vatanda halkı iyice emin kulaklarla dinlemek ve tebdili kıyafet etmiş zabitlerle, ulema ile müessir ve mütemadî propaganda yaparak muhalifete müstait efkârı ikna etmek ve daima lehimizden ayırmamak lâzımdır. Mevcut felâketleri anlatmakla beraber İngilizlerin milletimizi birbirine düşürerek geriye kalan memleketimizi de işgal edeceğini halbuki millet yekvücut olursa İngilizlerin bu sene her tarafta perişan olarak memleketlerine kaçacaklarını halk dilile neşretmelidir. Yanık destanlar da faidelidir.

2 — Mevcut asker ve kuvvayı milliyeyi mümkün mertebe toplu ve kuvvetli tutmak ve mevcudun kuvvayı âsiye ve ecnebiye karşısında bulunan aksamını gayet ihtiyatlı ve idareli kullanmak ve memleket dahilinde bulunan aksamını da isyana müstait efkâr ve eşhası taziyik ve tehdide muktedir halde bulundurmak.

3 — Elimizdeki asker veya kuvvayı milliye ile muarız bulunan halka taarruz etmemek ve ancak taarruza karşı müdafaa ve mukabelede bulunmak.

4 — Dahildeki ahaliye bütün memurin ve asakir ve kuvvayı milliye tarafından hürmet ve merbutiyet gösterilmek suretile muamele olunmak ve ahalinin her nevi işini büyük bir alâka ile takip ve sür'atle intac etmek ve kendilerine her yerde rahim, şefik muamele etmek ve dinî ve an'anevî Anadolunun ayrıntısını kabartmak.

5 — Gerek kuvvayı âsiyeye, gerek dahildeki ahaliye hitaben milletin en buhranlı ve hayat memat saatinde padişahın başımıza geçmek ve milleti inhiâlden kurtarmak üzere Anadoluya davet olunduğu ve esir değilse gelmesi lüzumu ve gelmediği takdirde iradesine sahip olmayıp İngiliz süngüleri altında iradeleri imzaladığı neşrolunmalı, padişaha hitaben de milleti birbirine kırdırıyorsun eğer esir değilsen Anadoluyu teşrif et Gelmediğin takdirde İngiliz süngüleri altında imzaladığın iradelerle her gün binlerce islâm kanı dökülüyor tarzında açık bir beyanname yazılmalıdır.

6 — Sivaslı Emir Paşa gibi nüfuz sahibi zevat, müessir olacakları menatıka meselâ Aziziye taraflarına gönderilerek oradaki çerkes ahali kazanılabilir.

7 — Şark ahali vaziyyete hâkimdir. Ve bu kanatle bize tamamilen taraftar ve hâdimdir. Hududda mütehaşşit kuvvet onların bu kanat ve rabitalarını kavileştiriyor. Şark halkı ve uleması da yazacakları şedit ve müessir telgraflar ve hitabelerle vasatî Anadolu halkını ikaza çalışacaktır.

8 — Harekâta en mühim hususu arz olunduğu üzere kuvvayı âsiyeye karşı eldeki kuvveti parça parça sevkden ictinab olunarak mevcut kuvvet ile icab ederse kazılacak siperler gerisinde kuvvayı âsiyenin taarruzu beklenir ve bu suretle duğarı hücum olduğundan dolayı maneviyatı yükselecek olan asker ve kuvvayı milliye ile mukabil darbe vurulur.

9 — Samsun sahiline bir ihracı haizi ehemmiyet görmüyorum. 3. Kolordudan tasarruf olunacak kuvvetle Sivasta kuvvetlice bir müfreze bulundurulmalıdır.

10 — Yenihanda toplanan ahaliye Samsunda kuvvayı tenkiliye olmadığı söylenmeli ve icap ederse makina başında telgrafla görüşülerek ikna ve isbat ve padişahla tavassut isteyenlerin Padişahı Sivasa davet etmek teklif olunmalı ve herhalde muslihane zaman ve taraftar kazanmalıdır.

11 — 15. Kolordu kıtaatı ile her şeyden evvel irticaı imha edecek surette garbe

doğru tertibat ve hareketta bulunması imkânı maatteessüf bugün mevcut değildir. Bu kanaatimin hilâfına garbe kıtaat sevkine teşebbüs olursa muhakkaktır ki bize taraftar ve hâkim olan şark ahalişi bizi Ermenistana mı çığneteceksiniz, hududu bırakmanıza sebep nedir? diye askerın boynuna sarılır ve onu durduramazsa kendisi de çoluk çocuk hicret eder. Şüphesiz bu vaziyet her vakit müterakkibi fırsat olan Kürtleri derhal kıyam ettirir ve ahalinin muhalif ve isyana müsait aksamını ayaklandırır. Bu halde 15. Kolordunun bu vilâyetler ahalisinden olup ancak Ermenilerden intikam almak arzuyu şedidile hudud boyunda sabırsızlanan aksamı derhal terki vazife eder ve ailesi başına geçer. Mütebaki kalanvasatı Anadolu efradı ise zaten firarı çoktan hazır ve ocağına mütehassir olduğu için onlar da savuşurlar, yani kolordum inhilâl eder. Ve şimdiye kadar elde tutulabilen şark vaziyeti de alt üst olur ve halâs ümidimiz de kalmaz. Dahili tesanüd için kolordunun Sivas veya Ankara muhitine kemâli muvaffakiyetle varması ve iş görmesi farzedilse dahi şarkın tehlikeye duçar olması halinde hududların muhafazasına artık imkân kalmaz. Çünkü memleketin şümendöferleri yoktur ki herhangi bir kuvveti istediğimiz zamanda, istediğimiz tarafa nakil edebilelim. Nitekim İzmir ve Adana felâketlerine karşı 15. Kolordu seyirci kalmaktan başka bir şey yapamamıştır. Diğer bir nokta daha nazarı dikkate alınmalıdır: O da, kâmilen Hasankale şarkında tahassüt etmiş bulunan 15. Kolordu Anadolu merkezine bir aydan evvel müessir olamaz. Bu zaman zarfında ise şarkın ve dolayısıyla bütün memleketin selâmet veya felâketi takarrür edecektir. Şu halde kolordumu hayat ve mematımızın takarrür edeceği şu zamanda göreceği tarihî bir hizmetten mahrum bırakmak nazarı teemmüle alınmalıdır. Bilâkis Gürcülerin İngilizlere ilânı harb ettiği ve binaenaleyh Ermenilerin yalnızca karşımızda kaldıkları bir anda şarka hareket edilirse az zamanda Ermeniler bir daha bizim için muzir olmayacak bir hale konur ve maneviyatı tamamen yükselen kıtaat ve bunlara iltihak edecek Azerbaycan islâm kuvvetleri ve şark ahalişi ve aşairile beraber ve müsterih ve gözü arkada kalmayarak büyük bir kuvvetle garbe pür neş'e koşar. (1) Ermenilerle olacak muharebenin sebebini hâlâ yaptıkları islâm kattiamile Ermeniler ihzar etmiştir. Ermenilerin bu islâm imhası ve neticede muharebenin zuhuru bütün Anadolu halkında bir tesir ve kısmen olsun bir ittihad hasıl edebilir. Bütün milletler için bendenizin zannım ihtilâfatı dahilîyenin izalesi ancak harici yeni bir müsademe ile mümkündür. İzmir, Adana ve hattâ İstanbul vak'alarına millet alıştığından tabii geliyor. Bir Ermeni harbi ise yeni bir tesir yapabilir. Ermenistan dahili de karmakarışık olduğundan harici devletlerin bize hücumunu da mucip olmaz. Olsa dahi bu hücum zaif bir kıpırdamak olur. Şedit olsa dahi bu taarruz milletin daha kavi intibah ve ittihadını mucip olacağı maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Yazdığım seyler faideli surette tatbik ettiğim ve kısmen de sükûnetle düşündüğüm hakikî vaziyetlerdir. Telkin ve ikna, irşad ve tenvir her şeyde esastır. Vurmak, kırmak, almak, kaldırmak gibi tehdidler da-

---

(1) Muhaberatla vakit geçirdiğimiz bu günlerde teklifim vechile harekete geçseydik, kıtaatım en geç 31/Mart/1337 İkinci İnönü Muharebesine ve hiç değilse Eskişehirin sukutundan evvel behemahal garbe yetişebilecek ve pek mümkün idi ki Sakarya ricati de olmayacaktı. Neticede zaferi kat'î de belki bir sene evvel olabirdi. Yukarıki teklifim cevapsız kalınca 30/Mayısta daha acı yazdım. Aksi cevap aldım. O tarihte yazılıdır.

ima işi azdırır. Meselâ Trabzon valisi Hamit Beyin oradan kalkması lâzımdır. İyi sebep nedir? Sebep varsa bile kendisini kırmamak, izzeti nefisini rencide etmemek lâzımdır. Aksi halde yoktan halkın lisana gelmesi işten bile değildir. (1) Aleyhimizdeki propagandalar, paralar, kuvvetler bizden pek kudretlidir. Bizim haklı olduğumuzu halkımıza anlatmalı, da-ima taraftar kazanmalıdır. Bu mes'ele Sivas Kongresi esnasında da az kaldı daha fena bir şekilde patlayacaktı. Asıl ana mesele Ermeni harekâtı idi, Meclis Reisi Mustafa Kemâl Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey gibi en muktedir kumandanlarımız bugünkü ahvali müşkile içinde şaşırılmamalı veyahut herhangi bir vehme kapılmamalı. Vaktimiz artık beyhude geçiyor. Yeni malûmat Gürcülerin Bolşevik olup İngilizlere ilânı harb ettiğidir. Gerçi bu bir havadistir, belki de yalan çıkar, fakat bunun ehemmiyeti yoktur. Ergeç olacak vaziyet budur. Ermenistan içerisinin karışıklığı malûmatı mevcuttur. Herhalde şark hareketinin gerek kendi vaziyetimizden ve gerekse haricî vaziyetten naşi tam sırasıdır. Ben tarihî vazifemi yapmakla beraber Harbi Umumideki feryadlarımıza bedel gaip olan fırsatı düşünerek çok meyus ve muztarip bulunuyorum. 17/Mayıs malûmatını tamim ettim:

17/Mayıs/1336

T a m i m (2)

1 — Bolşevikler muzafferane Tiflise dahil olmuştur. Guri şehri ile Tiflis - Batum hattı üzerindeki kasabaların bir çoğu ele geçmiştir. Bunun üzerine Gürcüler, akdi sulhe mecbur olarak Sovyet hükûmetini ilân etmişlerdir. Gürcülerin İngilizlere ilânı harb ettiği de bildirilmektedir.

2 — Bir ihtilâl neticesi Erivanda Hatisof kabinesi sukut etmiştir. Taşnaklarla Osmanlı Ermenileri hükûmeti ele almıştır. Dahilde iğtişâş tezayüt etmiş ve islâmlara karşı katliam da başlamıştır. Zengibasarla Kars civarından kurtulabilip iltica eden islâmlar mezalimin derecesi vahşetini kemâli suzişle hikâye etmektedirler. Ermenilerin bolşeviklik perdesi altında diğer menatıkta da katliam yapacakları his edilmektedir.

3 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara Refet Beye, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetleriyle Erzincan musatarrıflığına, Bayazıt mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün Rus sahra toplarının (Evvelki sene Rus ordusunun ric'atinde Ermenilerden iğtinam olunan) ders endahtında bulundum. Bizim

(1) Trabzonda, valimizi vermeyiz gibi bir kıpırdı başlangıcında, tedbirli bir hareketle susturuldu. Millet Meclisi Reisinin ve Hükûmet erkânının arzuları yerine getirildi.

(2) Birinci madde teyyüd etmedi. Bizim Ermeni harekâtından sonra Gürcülerle bolşevikler harb ettiler. Menşevikler mağlûb oldu Gürcistan da Bolşevik zümreye dahil oldu.

sahra toplarına faik yalnız daha ağır. Cephanesinin mebzul olması memnun olacak şey. Faaliyette dört top var. Top başına on bir bin yüz kırk dört atım var. (Eslâha ve mühimmatımız hakkında münasip bir de malûmat yazacağım.). Endaht esnasında bir saat kadar fındık bü-yüklüğünde dolu yağdı. 18/Mayısta yürüyüş cedveli mucibince 9. Fırkanın sonu olan 29. Alay Erzurumdan Narmana hareket etti, teftiş ve teşyi ettim. Şarktan bugünkü vaziyette garbe kıtaat alınması felâket olacağı ve bunun yerine Ermeni hareketinin yapılması muvafık olacağı hakkındaki cevabıma muvafakat cevabı ümid ettiğimden cephe kumandanlığı hakkında 3. defa olmak üzere şu şifreyi Erkânı Harbiyei Umumiye'ye yazdım:

Erzurum: 18/Mayıs/1336

Ankara: *Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine*

Büyük Millet Meclisi riyasetine 28/Nisan/1336 tarihli şifre ile arz ve 6/Mayıs/1336 tarihli şifre ile tekiden istirham olunan Şark cephesi ve geri vezaifi kumandanlıklarının tasdiki ile cevabının sür'atle itasına delâlet buyurmanızı rica ederim. Çünkü ya teklif olunan tarzda veya Müdafaai Milliye Vekâletince tekrarrür ve tebliğ edilecek diğer bir şekilde vezaif taksim edilmedikçe muamelâtın karib olan hareket zamanında değil halen bile tedvir ve ifasında pek ziyade karışıklık olmaktadır, efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Acaba harekâta müsaade olunacak ve bu üçüncü teklifime cevap verilecek midir (1). Şark mintakasında bir orduluk kıtaat vardır. Mütarekede 9. Ordunun ismine 15. Kolordu denilerek ordunun tedricî lâğvına gidiliyordu. Dört fırka ve bir orduluk kıtaati merbuta var. Erzurum müstahkem mevki, sahra şümendöferleri, aşiret kıtaatı gibi yalnız askerî vezaif bile kolordu teşkilâtını istilzam ederken valilere varıncaya kadar hâlâ Millet Meclisinin dahi - hey'eti temsiliyede olduğu gibi - benimle idare umurunun zarurî olduğu bu devirde - vaktile verilmiş ve ilân edilmiş karara rağmen - Mustafa Kemâl Paşanın bu makul ve muhik olan tekliflerime cevap vermemesini nasıl tefsir ettiğini hatırlarında okumak ne meraklı bir şeydir. Bu işde birinci derece alâkadar makam ve mes'ul zatlar olan Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşa ile Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey de acab bunu nasıl tevil edeceklerdir. Bugün askerliğin en basit kavaididir ki kendisinden kıdemsiz bir insanın âmir tâyin olunması kıdemli madûna sen istifa et! demektir. Halbuki insansızlıktan ve şarktan ayırlamamak ehemmiyetinden naşî ben Ankarada yazife almayı aklıma bile getirmemiş ve Sivasta Mustafa Kemâl Paşanın Harbiye Nezareti için vaki teklifine de beni

(1) Cevap verilmemiştir. 30/Mayısta bir daha harekât için yazdım.

şarktan ayırmamak lüzumunu düşünerek Ali Fuat Paşayı ve sonra da Fevzi Paşa ve İsmet Bey gelince birini Harbiye Nezaretine diğerini de Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine teklif etmişim. Fakat benim ordu kumandanlığım da yukarda sırası gelince bahsettiğim vechile esasen vekâleten ifa ettiğim bir vazife ve hey'eti temsiliyenin tesbit ve ilân ettiği bir makam idi. Bunun neden yapılmadığı artık en ufak rütbedeki bir şifre zabıtının de anladığı bir vaziyetti; fakat Mustafa Kemâl Paşa doğru mu yapıyordu, vaziyet benim haysiyet ve şerefi mevkiyem ile oynamaktı. Ben istiklâlimizi kurtarmak için her fedakârlığa razıyım. Nitekim icap ettiği zaman İstanbul hükûmetinin ordu müfettişliği pa-yesini de kabul etmedim. Fakat artık millî hükûmet, millî adalet tevzi olunurken bu dirsek çevirmek ne derece doğrudur. Mustafa Kemâl Paşanın işi vurmak, kırmak, ezmek, çiğnemek gibi gördüğüm noksanlıklarını münasip düştükçe samimî nasihatlerimle tashihe uğraşıp duruyordum. İlk hamlede bu tabiatından dolayı herkesi aleyhine düşman alı-yordu. Bugün Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, kolordu kumandan-larından Yusuf İzzet Paşa, Fahrettin Bey, Selâhattin Bey valilerden ise daha çoğu hep bu fena tabiatine karşı az kaldı ebedî gaip edeceğimiz insanlar olacaktı. Mahalli isyanlarda da evvelâ tevehhüm, sonra şedid ve yanlış hareketler isyanları teshil ediyordu. En samimî olan ve ken-disini bugün Millet riyasetine is'ad eden fikir ve kuvvetlerimin sarfına bedel şimdi benden de tevehhüm ediyor ve haklı teklifime cevap dahi vermi-yordu. Millet in istiklâl harbi için başlayan bir işte bu hasis vaziyetten sıkılmamak mümkün değil. Bir gün gelir de ve bu gibi hususları alâka-dar şahsiyetlerin nasıl bir ifade ile hatıratlarına yazdıklarını okuyan-lar geçirdiğimiz günlerin ehemmiyetini daha iyi takdir edeceklerdir (1). İşte ben bunu bir de Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey'e bunun için yazdım.

18/Mayısta Moskova telsizini tamim ettim:

Erzurum: 18/Mayıs/1336

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 17/Mayıs/1920 tarihli tebliğinden hülâ-sadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun 16/Mayıs/1920 tarihli harekâtı harbiye rapo-

(1) Zaferi kat'iden ve bihassa sulhün akdinden ve arzuları dahilinde intihab olunan İkinci Millet Meclisi teşekkülünden sonra bana karşı gösterilen itimadsızlık ve benden tevehhüm artık beni istifaya mecbur etti. Tafsilâtı gelecektir. Yalnız Şark harekâtı hakkındaki tekliflerim okunurken şu kadarı bilinsin ki Mustafa Ke-mâl Paşanın harekâta müsaade etmediği şifrelerini ben mahrem tutarken zaferi kat'iden sonra hakkımda madunlarıma ve gazetecilere kadar denilmiştir ki: Erme-ni hareketini Kâzım Karabekire güç hal ile yaptırtabildim, yapamayız diye ısrar etti durdu, nihayet cebrile ve plânlarını vererek yaptırtım. Esasen eğer tesadüfen Anadolu'ya gelmeseydi belki de kuvvayı milliye aleyhine harbe girerdi!

dudur: a) Kiyef mıntakasında: Kıtaatımız düşman taarruzlarını taretmiştir.
b) Berdiçef mıntakasında: Berdiçef garbinde taarruz eden kıtaatımız ilerlemişlerdir.

2 — Harb icra komitesi reisi Zineftayef, âtideki beyannameyi neşretmiştir: "Sovyetist Rusyanın sadık ve cesur köylüleri, ameleleri ve şehirlileri! Leh taarruzlarına karşı vurulacak yumruğa iştirâkinizle, kuvvet veriniz. Yeni bir hayat tesis etmek istediğimizi isbat eylediniz! Önünüzde bir çok şehirlerde sizi, Sovyetist Rusya hükûmetini bekleyenlerin imdadına yetişiniz!"

3 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan ve Bayazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

19/Mayısta İstanbul gazetelerinden bir hayli malûmat geldi. Bu kabıl malûmatı alıp almadıklarını Milet Meclisi riyasetinden sormuştum. Cevap gelmediğinden Müdafaai Milliye Vekâletine bildirerek tekrar sordum. Ankaradan hiç bir makam yine havadis vermez oldu:

Erzurum: 19/Mayıs/1336

Millî Müdâfaa Vekâletine

9/Mayıs/1336 tarihli Peyam ve Serbestî gazetelerinde görülen mühim malûmat aşağıdaki maddelerde arz edilmiştir. İstanbul gazete hülâsalarının Ankaraya gelip gelmediğinin iş'ar buyurulmasını istirham eylerim:

A) Anadolu Müfettişi Umumiliği vezaif ve selâhiyetine dair neşredilen karar-namenin hülâsasıdır:

1 — Anadoluda takriri emniyet ve asayiş için muamelâtı askeriye ve mülkiyede selâhiyeti kâmileyi haiz olmak üzere bir müfettişi umumilik ihdas edilmiştir.

2 — Anadoluda takriri asayiş için istihdamına lüzum görülen kâffe kuvvayı inzibatiyei askeriye ve kuvvayı zabita ve gönüllü kıtaatı müfettişi umumilik emrinde-dir.

3 — Müfettişi umumilik idarei örfiye ilânına ve idarei örfiye kararnamesi ahkâmı dairesinde muamele ifasına mezundur.

4 — Müfettişi umumilik Sadarete merbuttur.

5 — Müfettişi umumilik teşkilâtı mevcudei askeriyenin indelicab ilgasına ve yeniden kuvvayı inzibatiye teşkiline selâhiyettardır.

6 — Müfettişi Umumiye maaşından mağâ şehri bin lira tahsisat ve refakatine memur edilen mütehassis erkân, ümera ve zabitan ve mensubini askeriyyeye tahsisatı fevkalâde muhassesatı şehriyeleri miktarı kadar zam verir. İşbu zemaim Der-saadetten hareketten itibaren ita olunur.

7 — Müfettişi umumilik hey'etinin maaş ve Muhassesatı Harbiye Nezareti bûdcesine ilâve olunan bir milyon iki yüz elli bin sekiz yüz otuz altı liralık tahsi-sattan sarf olunacaktır. Bu tahsisat meyanından şehri yirmi bin lira tahsisatı mes-ture olarak sarfa müfettişi umumî mezundur.

B) Yaveranı hazreti şehriyariden Erkânıharb mirlivası Hamdi Paşa 25. Kolor-du kumandanlığına tâyin edilmiştir.

C) Polis Müdürü Nurettin Bey azledilerek Beyoğlu sabık inzibat zabiti Hasan Tahsin Bey polis müdüriyetine tâyin kılınmıştır. Polis kadrosunun iki bin iki yüz-den dört bine iblâğı meclisi vükelâca tahtı karara alınmıştır.

C) Sadırazam Ferit Paşa İzmit mutasarrıfı İbrahim Beye âtideki telgrafı çekmiştir: Adapazarı kazasının işgal ve isyanın kâmilten tenkil edilmiş olduğu beşaretini natık telgrafnameniz bilvüsul memnuniyeti âzimeyi mucib olup gerek size ve gerek bu hizmeti vataniyeyi ifa ve padişahımıza karşı fedakârlık ibraz edenlerin cümlesine mahzuziyeti hilâfetpenahiye tebşir ederim. Bu hizmeti vataniyeyi ifa eden zabitanın birer derece terfii mukarrer olduğundan isimlerinin telgrafia iş'arı tebliğ ve zatı behiyelerinin bu vesile ile asaleten mutasarrıflığa tâyin edildiğiniz tebşir olunur.

D) Konferans tarafından İtalyaya tefrik olunan mıntakai nüfuzun hududu Edremit Körfezinden başlayarak Afyonkarahisarın cenubuna ve oradan Konyayı da ihtiva eylemek üzere Lâmas Körfezine müntehidir. İtalya bu hudud dahilindeki mıntakada mevcut müttefik, bitaraf devletlere ait olmakla bîlcümle teşebbüsata sahip olacaktır. Bundan başka Ereğli kömür havzasını da vasi miktarda işletmek hakkı da İtalyaya verilmiştir. Arz olunur.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Erkânı Harbiye mi, Müdafaayı Milliye Vekâleti mi kim neşrecekse tebliği resmiler neşretmemesi ve hiç cevap vermemeleri nedendi? Daha yeni Harbi Umumiden çıktık. Her gün tebliği resmî gelmezse ne fena tesir yapıyordu. İstanbul gazeteleri bir çok uydurmalarla, efkârı berbad ederken biz alâkadar kumandanları da hattâ cevapsız bırakıyoruz. En mahrem şeylerden bile alâkadarlar vaktile haberdar olmazsa neticenin fena çıktığını her millet binlerce misalile bildiğindendir ki bazı ordular talimnamelerine böyle bir madde bile koymuşlardır. Şu iyi bilinmelidir ki eğer yukarısi havadis vermez ve mütemadî propagan-dalarla efkârı elde tutmazsa - hiç bir taraftan tek malûmat gelmediği farz olursa dahi - aşağıdan öyle havadisler uydurulur ki bir gün iş başındakiler bile inanır gider. Bunu bizzat Edirne kalesinde tecrübe etmiştim. Bunun için ara sıra behemahal halk malûmat ister, yoksa icad etmelidir fikrindeyim.

Moskova telsizinin 19/Mayısta yaptığı tamimi:

Erzurum: 19/Mayıs/1363

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 19/Mayıs/1920 tarihli tebliğinden hü-lâsadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun 18/Mayıs/1920 tarihli harekâtı harbiye rapo-dur: Garp cephesi:

a) Pitalovsk istikametinde Ostonovanın 15 verst cenubu garbisinde düşmanın ilerlemek için yaptığı teşebbüsleri tard ettik.

b) Şilobin ve Mozirsk istikametlerinde mevziî ehemmiyeti haiz muharebat vardır.

c) Taraşçensk havalisinde Sivenigonodki'nin 35 verst şimli garbisindeki Vinograd şehrini zaptettik.

d) Vupinarsk mıntakasında: Vupinarsk istasyonunun 25 kilometre cenubunda bulunan (Tesirat ziyade olduğundan buradan aşağısi alınmamıştır.)

2 — Müdafaai Miilliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Vilâyetlere ve 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

20 de Trabzondan gelen malûmat:

«19/Mayısta Trabzon limanına gelen İngiliz torpitosundan evvelce Trabzon kontrol zabıtlığında istihdam edilmiş olan mülâzim Babvel beraberinde üç sandık olduğu halde iskeleye çıkmış ve sandıkların Ravlinson'a gönderilmek üzere vilâyete teslim edeceğini söylemiştir. Sandıkların üzerinde görülen bir paket iskeledeki memurlarımız tarafından açılarak fetva, beyanname, hattı hümayundan ibaret matbu beyanname olduğu görülerek hafıyyen alınmış ve vilâyete gönderilmiştir. Takip memurlarımız vali nezdine gitmek üzere iskeleden ayrılan Babvel'in Amerika, Fransa mümessilhanelerine uğradığını ve yolda tesadüf ettiği çocuklara üzerinde taşıdığı beyannamelerden verdiği görülmüş ve toplanmıştır.» aynı zamanda gelen ikinci şifrede de bildiriliyor: («Miralay Hacı Hamdi Bey perşembe günü (20/Mayıs) Erzuruma hareket etmek üzere dün 18/Mayısta bir maaş almış ve âcizlerine de vesait için müracaat ederek perşembe günü için fayton ihzar edileceği de kendisine bildirilmiştir. Hacı Hamdi Bey bu gün 19/Mayıs/1336 öğleden sonra limandaki İngiliz torpitosundan dışarıya çıkarılmış olan İngiliz sandalına atlayarak torpitoya firar eylemiştir. İngiliz sandalı Fransız konsoloshanesi hizasındaki Değirmendere cihetinde bir iskeleye yanaşmıştı. Hamdi Bey gezer gibi iskeleye gelmiş ve ansızın sandala atlamış ve derhal İngilizler tarafından iskeleden ayrılan sandalla torpitoya götürülmüştür. Hacı Hamdi Bey Erzuruma hareket edeceğine dair söz verdiği ve para da aldığı halde böyle bir denaate cür'et edecek kadar alçak bir tıynet malik olduğu pek de varidi hatır olmamıştı) Erzuruma gitmeyi evvelce Hacı Hamdi Bey kendisi teklif etmişti. Bilâhare Büyük Millet Meclisinin küşadı dolayısıyla kendisinin Erzuruma gitmesine lüzum kalmadığını ifade eylemiş ve Erzuruma hareketi hakkında zatı samilerinin emirlerinin tebliği üzerine emri samilerine ittibaen Erzuruma hareket edeceğini söylemişti. İngiliz torpitosile firarı şüyu bulunca büyük bir nefret uyandırmış ve her ağızdan lânet okunmuştur.» Hacı Hamdiyi gazetelerle ve tamimle halka ve kıtaata teşhir ve Büyük Millet Meclisi riyasetine de bildirdim. (1)

22/Mayıs istihbarat tamimi:

(1) Hacı Hamdi 9/Ağustos/1336 İstanbuldan bana bir mektup yazarak İstanbul hükûmetile telifi beyne tavassut edeceğini bildirdi. O tarihte kayıtlıdır. Erkân Harbiyei Umumiye riyasetine mutalâatımla birlikte yazdım.

Erzurum: 22/Mayıs/1336

Mevsuk istihbarattır:

1 — Tiflis ve Batum matbuatında neşredilen Gürcistan tebliği resmlerine ve mevsuk menabiden alınan malûmata nazaran, sulh havadislerine rağmen, bolşevik ve müttefiki olan Azerbaycan Sovyet ordusu ile Gürcistan arasında şiddetli muharebeler olmaktadır. Batumda çıkan İslâm Gürcistanı gazetesinin 19/Mayıs/1336 tarihli nüshasında görünen Gürcistan harb raporundan muharebatın Tiflis-Gence demiryolu yakınında Şihli kariyesi civarında cereyan ettiği anlaşılmıştır.

2 — Sohum ve civarındaki bilûmum Rumlar motorlarla Batuma kaçmakta ve Batuma sokulmadan vapurlara bindirilip Yuanistana sevk olunmaktadır.

3 — Teşkilâtı mükemmeleğe malik olan Çürüksu ve Acara ahali islâmiyesi mıntakalarını Gürcülere karşı müdafaadadırlar. Mezkûr teşkilâta mensup kuvvetli bir müfreze Gürcüleri Acaranın merkezi olan Hula kasabasından da tardı etmiştir.

4 — İngilizler, İranın Azerbaycan hududuna yakın ve Bahri Hazer sahilinde bulunan Enzeli mevkiindeki bankalarını Tahrana göndermişlerdir.

5 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulra, Refet Beye, Bekir Sami Bey Hey'etine, Trabzon, Van vilâyetleriyle Erzincan, Bayazıt mutasarrıflıklarına, Erzurumda vilâyete, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

22/Mayıs 10 sonrada karanlıkta İbret Yerinde millî bir temsil temasına gidiyorduk, müthiş bir infilâk oldu. Erzurumun yakın muhiti bir çok cephanelikleri havi geniş siperler ve mahdut kapıları havi bir kale'dir. Şimâl kısmı daha harapeca diğer taraflar halile duruyor. Ruslar bütün cephanelikleri cephane, barut, dinamit vesair mühimmat ile doldurmuşlar. Bunların her birine nöbetçi koymak gayri mümkün olduğundan kısmen devriyelerle muhafaza olunuyordu. İki hademe neferi karanlıkta barut çalmak için Cenup mıntakasında köşk civarında bir cephaneliğe girmişler, alacaklarını görmek için kibrit çakmışlar müthiş infilâkta parçalanmışlar, cephaneliğin ağzı şehrin oturduğum kısmına (Garp kısmı) müteveccih olduğundan püskürme lâğım gibi taşlar 2 : 3 kilometreye kadar fırlamış, kuzu kadar bir kaç taş bizim ev civarına düşmüş, bunları ve yerinde tahkikatı 23/Mayısta yaptık. İnfilâk o kadar müthiş oldu ki zelzele kadar sarsıldık ve mehip sedadan evlerden feryatlar başladı. Hamdolsun hırsızlık yapan iki neferden başka zayıat olmadı.

23/Mayısta muahedei sulhiyemiz hakkında 15/Mayıs tarihli İkdan gazetesindeki malûmatı Büyük Millet Meclisi riyasetine yazdım. Muahede şü cümle şayanı dikkat: «Türkiye muahede ve mukavelâta riayet etmediği takdirde bu karar yeniden mevzuu bahis olacaktır!» Millet tabii esaret muahedesini kabul etmeyecek ve yeni muahede yaptıracaktır. Bizim işimize gelen bu mânadır. Herifler bizi daha ağır şeraitle korkutmak isterken istikbalde yalancı çıkmamak için iki mânaya gelir tarzda yazmışlar galiba:

Erzurum: 23/Mayıs/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

1 — 15/Mayıs tarihli İkdâm gazetesinde Türkiye muahedesi metninin hülâsası Devleti Osmaniye'nin taksimi serlevhası altında verdiği resmî malûmat ikinci maddede bervechizirdir: Muahede metninde Anadolunun Suriye, Irak, Kafkas hududu ile anavatanımızdan Ermenistana, Fransa ve İtalyaya peşkeş edilen toprakların vüs'at ve hududu hakkında şüphesiz sarîh bir çok kâtil maddeler mevcut idi. Asıl cana dokunacak bu maddelerin hava bozukluğuna atfen telgrafla alınamamış suretinde meskût bırakılıp İstanbul gazetelerine verilmemesi doğrudan doğruya İstanbuldaki hain ellerin daha bir müddet Anadolu halkını oyalamak ve neşrü fesat için vakit kazanmak istemelerinden başka bir şeye halloünamaz. Muahede metninin bir an evvel vüzuh ile anlaşılması ve tamimi pek elzem görülmektedir.

2 — Versayda Tefvik Paşa Hazretlerinden 12/Mayıs tarihli ve 2 No. lu varid olan telgrafnamenin suretidir:

Mösyö Milranın riyasetinde Düveli Müttefika ve müşareke süferasından müteşekkil Sulh Konferansı Hey'eti tarafından hariciye nezaretinde merasimi mutade ile kabul edildi. Mösyö Milran iradettiği kısa bir nutukta hükûmeti Osmaniye'nin 1914 de ecnebi tazyikine kapılarak Harbi Umumiye iştirâk etmesi feci bir harbin düveli itilâfiye için ihtimal ki bir kaç seneler uzanmasına sebebiyet verdiğini dermeyan ederek böyle müthiş bir tehlikenin men' ve tekrarı zımında düveli mezkûre tedabiri müessire ittihaz etmek vazifesile mükellef bulduklarını isbat ve Boğazlardan serbestii mürur temin edilmekle beraber Dersaadette hâkimiyeti padişahının ibkasına karar verilmiş olması ve düveli müttefikanın Türkiyenin harekâtı askeriye ve âmalı meşruası nazarı dikkate alınarak Osmanlı İmparatorluğu ile âdilâne bir muahede akdetmek arzusunda olduğunu teyid eylediğini ilâve etti. Ve müzakeratın tahriren icra edileceğini ve bunun için bir mah mühlet verildiğini beyan ile muahede lâyihasını tevdi etti. İşbu lâyihanın muhteviyatı kemâli itina ile tetkik edildikten sonra müddeti mezkûre zarfında düveli müttefikaya cevap ita edileceği zemininde tarafı senaveriden mukabele olundu. Muahedename tercüme ettirilmekte olduğundan İstanbula hareket edecek ilk vapur ile memuru mahsusa tevdiat irsal kılınacaktır. İstiklâl ve hattâ devlet mefhumları ile katiyyen kabili telif görülemeyen mevzuubahis muahedenamenin başlıca ahkâmı şunlardır: Bazı şartlara talikan İstanbul payitaht kalmak üzere Dersaadet ve havâlisinin bizim dahil olduğumuz bir komisyon tarafından idaresi Yunanistan ile aramızda Çatalca'nın hudud olması, beş sene sonra ârayı umumiyeye müracaat edilmek üzere hâkimiyeti Osmaniye namı altında İzmirin Yunanistan tarafından idaresi, umuru maliye ve inzibatiyenin tamamen müstakil bir hey'eti ecnebi tarafından mürakabe altına alınması iktisadî kapitülâsyonların kablelharb müstefid olmayan düveli müttefikaya da teşmili suretile teşdiden ifası, teşkilâtı adliyenin adlî kapitülâsyonlar nazarı itibare alınarak icrası, kuvvayı askeriyenin gönüllü suretile kaydedilmek üzere otuz beş bin jandarma ile on beş bin miktarında takviye kıtaatından ibaret olması tertibine başladığımız cevapname ikmâl olundukta konferansa tebliğ edilmeden murahhaslarımızdan birile Dersaadete isal kılınacaktır.

Muahede metninin hülâsası: Paris 13/Mayıs tarihli telgrafnamenin baş tarafı teşevvüşatı havaiyeden dolayı karışık gelmiştir. Yunanistanın tahtı idaresine geçmekle beraber Türkiyenin hâkimiyeti altında kalacaktır. Muahedede yeni iki hükûmetin yani Hicaz ile Ermenistan hükûmetlerinin tasdiki bir mandaterin muaveneatine mazhar olmak ve bununla istişarede bulunmak üzere Suriye ve Irakın muvakkaten birer hükûmeti müstakille olarak tanınması, Filistin'in Britanya hükûmetince musevi ahali için tertip edilen idarei milliyenin tatbikinden mes'ul olacak bir

mandater tarafından idaresi hususları münderic bulunmaktadır. Bundan maada Mısırdaki Sudanı Garbî ve Cezairi Bahri Sefitte harpten mütehaddis vaziyeti cedide- nin Türkiye tarafından tanınması, aynı zamanda Türkiyenin Şimâli Afrika müslü- manları üzerinde icrayı tesir etmek üzere bilcümle teşebbüsâtına nihayet vermek için Fas ve Tunusta Fransız himayesinin vazihan tasdiki muahedede talep edilmek- tedir. İstanbul üzerinde Türkiyenin hâkimiyeti devletlerce teslim ve tasdik edilmiş ise de Türkiye muahede ve mukavelâta riayet etmediği takdirde bu karar yeniden mevzuubahis olacaktır. Mürakabeye memur bir Boğazlar komisyonu tesis edilmiş- tir. Mezkûr komisyon İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Rumanya ve arzu ettiği takdirde Cemahiri Müttehide, Bulgaristan mümessillerinden müteşekkil bulunacaktır. Bulgaristan hükûmeti, Cemiyeti Akvam âzâsı olarak tasdik edilmiş- tir. Rusya, Cemiyeti Akvama dahil olduğu zaman komisyonda Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya gibi iki mümessil bulunduracaktır. Diğer milletlerden her biri- nin bir mümessili bulunacaktır. Muahedenin aksamı sairesi muhtelif edyana men- sup ekalliyetlerin himayesine Osmanlı maliyesinin tariki mübahiye ve hadidiyenin beynelmilel mürakabesine Rusyanın muahedeyi herhangi bir zamanda kabul etme- sine ve Osmanlı ordusunun tahdidine müteallik bulunmaktadır. Muahedenin son ahkâmı tamirat hususunu izah etmektedir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Böyle bir şekilde yaşamadan ise şerefli ölmek şüphesiz her seciyeli vatandaşa borçtur. Mustafa Kemâl Paşa Ermeni harekâtı için Avrupa- nın teklif edeceği sulh şeraitini görelim diyordu. Bir çok katil maddeleri henüz meçhul olan bir hükmü idam! Bakalım Ankaradan ne akis yapa- cak? (1). Muahedename, Trakyayı, İzmirli Yunan, şarkı Ermenilere yani küçük devletlere veriyor: Kalanı da arada kardeş payı yapıyordu. Ka- bul etmezsek ne olacaktı? Zorlayacak kimlerdi? Bunu da muhtelif tarih- lerde gazetelerde yazmışlardır. Meselâ 25/Nisan tarihli Fransızca İstan- bul gazetesi diyor ki: «Meclisi âli Türkiyede müttefikler tarafından 24 fırka asker bulundurmaya karar vermiştir. Bu miktardan yüz bin kişiyi vermeyi Yunanistan teklif etmiştir.» Yunanistan bu işde canını da vere- cektir! Fakat müttefikler Türkiyenin ancak en güzel yerlerinde berayı tebdili hava bir kısım kuvvetlerini resmigeçilerle meşgul etmekten ma- ada bir şey yapamayacakları kendi gazetelerine nazaran kat'îdir. Gönde- rekleri kuvvet ordumuzla değil Antep, Maraşta olduğu gibi halkımızla dahi başa çıkamamaktadır. Ermenilere gelince şu malûmatı biliyoruz: 21/Nisan tarihli Tan gazetesinden: Ermeni devleti vâsi olacaktır. Van gölü ve Erzurumu diyor. Ermeni hükûmeti elli bin kişilik bir Ermeni or- dusu için levazımı harbiye istemiş, Amerika bunu temin edecekmiş fakat mandayı almaya senato taraftar değilmiş. Amerika efkârı umumiyesi Ermeni mandasını bir tuzak addediyormuş. (Ermenilerin İngilizlerden de büyük bir ordu için levazımı harbiye istediklerini, bunun mübalâğalı

(1) Aksisedası işitilmediğinden 27/Mayısta Edirne Müdafaa Hukukunu teşci ettim. 30/Mayısta da Millet Meclisine Ermeni harekâtı için tekrar yazdım.

olduğunu söyleyerek Ermeni hey'etini tekzip ettiğini Ravlinson bana söylemişti.). 29 Nisanda Loit Corc Avam kamarasında şunu söylüyor: «Müşkilât şudur ki Ermenistana vermek istediğimiz vasi araziye Ermenileri yerleştirmek için kuvvetimiz yoktur. Askerî müşavirlerimiz bu vazifeyi başa çıkarmak için muazzam ve teşkilâtlı mükemmel bir kuvvete ihtiyaç gösteriyorlar. En büyük müşkil masrafta değil asker bulmaktır. Biz Boğazları, Filistin ve Irakı, Fransızlar Kilikyayı, İtalyanlar Antalya havalisini himaye ile muvazzaftırlar. Hiç bir hükûmet yoktur ki Ermenistan namına bir takım araziye feth ve zabta razı olsun. Ermeni murahhasları kuvvetleri hakkında mübalâğalı erkam gösterdiler (1). Mütahassıslarımıza göre bu Ermeni kuvveti ancak kendi Cumhuriyetlerini müdafaa edebilirler. Lâkin an'anatı askeriyeden mahrum Ermeni askerleri istedikleri vasi araziye tecrübeyi askeriye malik bir düşman elinden zabtedeceklerini ümit etmek abestir.» Loit Corc'un bahsettiği «Tecrübe askeriye malik bir düşman» benim ordumdu. Kudret ve kabiliyetini Ravlinson vesair İngiliz zabıtları, Amerikalı General Harbord Hey'eti kısmen görmüş, mercilerine yazmışlardır. Loit Corc'un yanıldığı nokta Ermeni ordusunun cumhuriyetlerini müdafaa edebileceği madde-sidir. Bunu inşaalaah yakında bilfiil tekzip müyesser olacaktır. Harbord bunu iyi takdir ederek Erivanda «Erzurumla anlaşın, Paris sizi kurtarmaz» demesi basiretkâr bir takdirdir. Deba gazetesi: «Cemiyeti Akvam Meclisi Ermenistan üzerinde bir vekâlet kabul edemeyeceğini San Remo Konferansına bildirdi. Ermenistan hududu Çoruh nehrinin mecrayı süflâsı ile tahdid edilecek Batum'da bir mahrec verileceği gibi Rize ve Atina (2) limanları Ermenilere verilecektir. Trabzon limanı Ermenistana verilmeyecek fakat bu limanda ticaretten istifade için teshilât verilecektir.» diyor. Bu malûmat artık İstanbul gazetelerinde de bilâ münakaşa nesredilip durulmaktadır. Gelelim günün işlerine: Bayazıtta bir telsiz istasyonu faaliyete getirerek Erivan, Gence, Karabağ cihetlerini dinletiyordum. Erivan Ermeni telsizinden alınan malûmatı tamim ettim:

Erzurum: 23/Mayıs/1336

T a m i m

1 — 22/Mayıs/1336 sabahı Bayazıt Telsiz Telgraf merkezimiz, Erivan telsiz telgraf merkezinden Ermeni hariciye nazırı Hamzasip Ağacanyan imzasile Moskova'da Çiçerin'e hitaben yazılan âtideki telgrafı almıştır: "Moskovada hariciye komiseri Çiçerin'e: Ermenilerin müdafaasız arazisinden olan Kervansaray ve havalisi Azerbaycandan gelen bolşeviklerin muntazam iki suvari alayı tarafından işgal edilmiştir. İki hükûmet arasında münasebatı vedadkârane tesisi için müzakerata dahi

(1) Ermeni ordusu İngiliz silâh ve cephanesile mebzulen teslih olunmuştu. Külliyyetli Fransız mühimmatı, Amerika elbise ve mualecatı vesairesile bir Avrupa ordusu kadar zengin idi. Bunlardır ki bir gün Yunan ordusunu denize dökcek kudreti Türk ordusuna vermiştir.

(2) Şimdiki ismi (Pazar)

başlanmış olduğundan bu kıtaatin Ermeni arazisinden çekilmeleri için serian tedabiri lâzimeye tevessül olunmasını ve neticeden haberdar edilmekliğimi rica eylerim."

2 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Bekir Sami Bey Hey'etine, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetleriyle Erzincan, Bayazıt mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatina.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Kervansaray Erivanla Tiflis arasında Ermenilerin Azerbaycanla hududlarına yakındır. Buradan cenuba Erivana, Şarka Gümrüye şosa vardır. Erivana kadar 110 kilometre şümendöfer istasyonu Karakiliseye kadar 50 kilometredir. Bolşevik kıtaatinın Ermenistana girdiği resmen ilân ediliyordu. Bir taraftan da Ermenilerin bolşeviklerle anlaşmaya çalıştıkları anlaşılıyordu. Bu şifrenin Ankaraya yapacağı tesire bir kaç gün intizara, bir şey çıkmazsa acı yazmayı tasarladım. Moskova telsizi de şu idi:

T a m i m

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 22 ve 23/Mayıs/1920 tarihli tebliğlerinden hülâsasıdır:

1 — Beyaz muhafızların iki senedenberi Bahri Hazere hâkim olan filosunun da zabt ve ilhakile büyüyen Rus-Azerbaycan Sovyetist filosu Bahri Hazerin cenup sahilllerinden avam kılavuzları Lenin ve Troçki arkadaşları selâmlamıştır. Sovyet cumhuriyetleri için artık hiç bir tehlike mevcut olmayan Bahri Hazerde bütün gemiler Bakû ile Astıhan arasında nakliyat ile meşguldür.

2 — Kırmızı Sahra ordusunun harekâtı harbiye raporu hülâsası: 22/Mayıs/920 No. 165 Vestnik:

a) Garp cephesinde Pitalovsk, Vileysk mıntakalarında mütebeddil muvaffakiyetlerle muharebat devam etmektedir. Borisof şehrinin bir kaç verst şarkında bazı mevaki kıtatımız tarafından işgal edilmiştir.

b) Şilobin ve Mozir mıntakalarında taarruzlarımız muvaffakiyet kazanmıştır.

3 — Budapeşteden: a) Yugoslavyada hükûmet aleyhinde büyük bir hareket vardır. Belgratta kralın sarayı önünde nümayışçiler tarafından 200 adam öldürülmüş ve 105 kişi yaralanmıştır.

b) Eski Macaristanın Yugoslavyaya ilhak edilen kısmının her yerinde Bosna-Hersek ve Hırvatistandan Yugoslavya ile ittihad aleyhinde nümayışler devam etmektedir.

c) Karadağ, Sırp kıtaatinın Karadağ arazisini derhal tahliye etmesini talep etmiştir.

4 — Bükreşte müntesir Aleverol gazetesinin 20/Mayıs tarihli nüshasında Leh-lilerin Ukranyaya taarruzları sebeble yazılan bir makalede Lehistanın Ukranyayı boyunduruğu altına almak ve yaptığı ..... maskesile kapatmak istediğini yazmakta ve eğer beşeriyet ..... altına girmek istiyorsa ..... Rusya .... oldukça bu sulh arzusunun teminine muvaffak olunamayacağını kaydetmektedir.

5 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Bekir Sami Bey heyeti muhteremesine, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetleriyle, Erzincan ve Bayazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatina.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Trabzona bir İngiliz dritnotu gelmişti. Bunun hakkında Müdafaai Milliyeye şunu yazdım:

Erzurum: 23/Mayıs/1336

Müdataai Milliye Vekâletine

1 — 21/Mayıs sabahı Trabzon limanına Batum istikametinden gelen bir İngiliz dritnotundan Trabzona çıkan bir zabıt gemi efradının sıkıntılarında bahisle şehirde gezmelerine ve bir resmi geçit yapmalarına müsaade edilmesini rica etmiş ise de askerinin mevzilerine çekileceği ve ahalinin de askerinin yanına giderek umumî bir galeyan ve mukavemetle karşılaşacakları bildirilerek talepleri reddedilmiş ve zabıtın hiç olmazsa silâhsız çıkılmasına müsaade istemesi üzerine vali Hamit Bey tarafından geçenki münasebetsizlikler tekerrür etmemek şartıyla posta posta çıkabilecekleri bildirilmiş ve zabıt Hamit Beyi dritnota davetle ayrılmıştır.

2 — Vali bey İngiliz dritnot'a gitmiş ve avdet eylemiştir. Hamit Bey gemide iken Amiralinin resmi geçit yapmak hususundaki tekliflerini tekrar ettiğinden ve kendisinin de ancak silâhsız ve posta posta efrad çıkarılabileceğini cevaben bildirdiğinden başka bir malûmat vermemiştir.

3 — Dridnavt 22/Mayıs/1336 da da Trabzonda kalarak yetmiş seksen silâhsız neferi berayı tenezzüh şehre çıkarmıştır.

4 — Zonguldak hükümetinin Fransızlara istinaden elde edilmesi gibi bir hiyanetin tekerrür etmemesi için İngilizlerin velev gezmek için dahi olsun müctemian karaya çıkmalarına müsaade olunmaması hakkında 3. Fırkaya tebligatta bulunduğum maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erzurum: 23/Mayıs/1336

Sahillere donanmamızın Anadolu fevkalâde müfettişi umumisi Müşir Zeki Paşanın vesair İstanbulun bu misillî insanların geleceği havadisini üzerine bu kabil insanların sahile çıkar çıkmaz derdestile haklarında ihaneti vataniye cürmü cezası tatbik edilmek üzere Erzuruma izamları emrini vermiş ve Büyük Millet Meclisi riyasetine de bildirmiştim. Ferit Paşa kabinesi hakkında daha mükemmel verilen karar tamimi geldi. Kıtâatıma tebliğ ettim:

Büyük Millet Meclisinde makamı riyasete verilen takrirler üzerine Adliye encümeni tarafından tanzim teklifi hey'eti umumiyesince de kabul edilen mazbata sureti âtidede aynen tamim olunur. Her tarafa neşrolunsun.

Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

S u r e t

İslâmları yekdiğeri aleyhine tahrik ve teşvik ile beynelislâm irakai demme sebebiyet veren ve şu suretle hiyaneti vataniyeleri sabit olan Ferit Paşa kabinesile müzahir ve maiyetlerinin hiyaneti vataniye kanunu ahkâmı münderecesine tevfi-

kan icrayı muhakemei anyabiyeleri için bir karar ittihazı hakkındaki İzmit meb'usu Hamdi Bey tarafından mutalâa ve Meclisi umumiden havale olunan 13/Mayıs/1336 tarihli Ferit Paşanın Sulh Konferansında Torosun cenubundaki dört milyona yakın Türk'ü Haymeneşin ve ..... ad ederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve Anadolu'nun muhtelif mahallerinde fesad ikına kalkması büyük bir hiyanet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesine mütedair olan Mersin meb'usu İsmail Safa ve Bursa meb'usu Emin Beyler tarafından mu'ta tahrir üzerine müzakere olundu. Damat Ferit Paşanın vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesi hakkındaki tekâlif Encümence muvafık görülmekle keyfiyetin ol vec-hile karar ita buyurulması zımında Meclisi Umumiye tevdiine Ferit Paşa ile hiyaneti vataniyede bulunan rüfekası, müzahir ve maiyetleri haklarında takibat ve tahkikatı lâzimei kanuniyenin icra ettirilmesinin Hey'eti İcraiyyeye berayı havale makamı celili riyasete takdimine karar verildi.

24/Mayıs istihbaratını tamim ettim:

Erzurum: 24/Mayıs/1336

T a m i m

1 — 20/Mayıs/1336 tarihli istihbarata nazaran: a) Azerbaycan ve Bolşevik müttefik kıtaatle Gürcistan arasındaki muharebat Filisin 35 kilometre cenubu şarkisinde Burcalı mıntakasında devam etmektedir.

b) Ermeniler Kervansaray'ın 50 kilometre garbinde ve Tiflis - Gümrü demiryolu üzerinde Karakilise mıntakasına kuvvet sevk etmektedirler.

2 — Ermeniler 16/Mayısta Revan'ın 10 kilometre mesafesinde ve Zengibasar islâm mıntakası hududunda bulunan Arpad ve Akçakışlak kariyelerindeki islâm ahaliye 400 piyade ile taarruz etmişlerse de zulme uğrayan masum ve mukaddes haklarını müdafaada ibrazı metanet ve fedakârı eden islâmlar karşısında 20 mak-tul ve 50 mecruh vererek Revan'a çekilmişlerdir. 18/Mayısta Revan'dan sevket-tikleri 500 piyade ve 2 sahra topu ile Kamarlı'dan Uluhanlıya celbeyledikleri sunu-fu muhtelifeden mürekkep kuvvetlerle icrayı mezalim ve vahşete hazırlandıkları haber alınmıştır. Ermeniler, Revan'ın haricle irtibat ve münakalâtını men etmişlerdir.

3 — İstanbulda çıkan 16/Mayıs tarihli Peyamı Sabah gazetesi neşrediyor:

Ermeni patriğinin beyannamesinden hülâsadır: Büyük Ermenistan teşkili hakkındaki davamızın bazı zaif noktaları vardır. Bu sebebden davamız birdenbire fas-lolunmayacaktır. Erzurum mes'elesi bizim için ehemmiyeti hayatiyeyi haizdir. Erzurum bizim kalemizdir. Ermenilerin en eski yerlerinden biridir. Harput dahi Kilikya ile Ermenistan arasında köprü olduğundan onun da ilhakına sarfı mesai ediyoruz. 14/Mayıs tarihli Tercüman gazetesinden: Şikago Tribün gazetesinin San Remo muhbiri yazıyor: Erzurum payitaht olmak üzere Ermenistana terk edilmiştir. Bir tahmine göre bu şehirle civarında 20.000 kişilik bir Türk kuvveti bulunmaktadır. İngilizler diyor ki; Türkler, Erzurumu tahliye edinceye kadar İstanbulu işgale devam edeceğiz. İtalya kabinesi istifa etmiştir.

4 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Erzurum, Trabzon, Van, Elâziz vilâyetlerle Erzincan, Bayazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bu havadisin 3. maddesi hoş! Ermeni patriği daha bazı sözler de söylemiş: «Biz Sivas, Susehri, Kayseri hakkında metalipte bulunmuyoruz.» bir de: «Zaten Vilson Erzurumla Harputun Ermenistanâ ilhakını itimas eylemişti» bu sözleri tamimden çıkardım. Susehrine kadar yani Erzincan-Refahiye-Eğin-Arapkir... ilh Ermenistana idhal ediliyor demek. Gerçi İstanbuldan hareketinden evvel Harbiye Mektebinde İngiliz erkânı harbiye istihbarat şubesindeki bir haritada Erzincan şimaline kadar bir hududu yaverim Ferit (1) Efendi görmüştü. Şimâl Pontus, cenubu da gidebildiğine Ermenistanmış! Erzurum kaleleri imiş, Harput köprü imiş! Şark için bu kadar kuvvetli propaganda -lehimize- zor yapılabilir. Bunun için açık olarak bütün muntakama neşrediyorum. Her Ermeni havadisi bize taze kuvvet veriyor. Bir de garip tehdid var: Türkler Erzurumu tahliye edinceye kadar İstanbulu işgali devam edecekmiş! Bunu Erzurumun çocukları bile böyle anlıyordu: Siz Erzurumu tahliye edin. Biz bütün Türkiyenin canına okuyacağız! Şark ordumuzun gerisinde böyle bir çocuklar ordusu da aynı azim ve imanla yetişmekte idi. 24/Mayıs havadisini yalnız Müdafaai Milliyeye şifre ettim (Gerek Müdafaai Milliye ve gerek Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine sormuştum ki İstanbul gazeteleri havadislerini alıyor musunuz? Cevap gelmediğinden muntazam alamadıklarını kabul ile ara sıra mühim şeyleri yazıyorum.):

Erzurum: 24/Mayıs/1336

Müdafaai Milliye Vekâletine

1 — 16/Mayıs tarihli Peyam gazetesinden: Erkânıharbiye Reisi Hadi Paşa istifa etti, yerine Ferik Hamdi Paşa tâyin edildi.

2 — 14/Mayıs tarihli serbesti gazetesinden: Bahriye Nazırı Kara Sait Paşanın istifa eylediği müstahberdir. Harbiye Müsteşarı Şevki Paşa istifa eylemiş ise de sadaret tarafından kabul edilmemiştir. Varşovadan verilen malûmata nazaran yedi zeplinin şarka doğru geçtiği görülmüştür. Bunların Rusyaya askeri muallimler götürdüğü zannedilmektedir. İstanbul Divanı Harbi Örfisi Mustafa Kemâl Paşa, Kara Vasıf, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem Bey, Doktor Adnan Bey ve Halide Edip Hanımın idamlarına, mallarının hazine gıyaben ve mütefikan karar vermiştir. Gazete Divanıharbin kararını neşreylemekte ve gazetenin iki sütununu doldurarak bu kararnamede bir çok isnadatta bulunmakta olduğu Trabzondan bildirilmekle maruzdur.

3 — Trabzondaki dritnot 23/Mayıs öğleden sonra Batum istikametine çekilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

(1) Erkânıharp kaymakamı.

25/Mayısta telsiz tebliği tamimi:

Erzurum: 25/5/1336

T a m i m

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 24/Mayıs/1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

1 — Garp cephesinde Lehlilerle Molodoçensk - Minsk'in 45 kilometre şarkı - Berezina nehri - Diyeper nehri sol sahili - Sivenigorodki şehrinin 35 versy şimâki garbisindeki hatta ve Etua nehri muntakasında şiddetli ve muvaffakiyetli muharebat vardır.

2 — Bahri Hazer filosu efradına neşredilen beyanname hülâsasıdır:

Bahri Hazer bahriye efradı!... Kırmızı sovyetist amele ve köylü iktidarının kahramanca mesaisile beyaz muhafız hükûmetinin ihata ve tazyiki kaldırılmış ve Enzeli limanında da beynelmilel mukabil inkilâp darbesine hitam verilmiştir. Bahri Hazerin tükenmez serveti Sovyetist hükûmetler için bir ganimet olmuştur. Sovyetist Cumhuriyetinin hayatı iktisadiye ve sınaiesine de büyük bir inkişaf imkânı hazırlamak üzere büyük amele ordusundan yeni iltihak eden inkilâbcı kuvvetleri Rus amele ve köylüleri pek samimî bir surette selâmlar. Cihan inkilâbının kırmızı bayrağını hatırlayınız! Bahri Hazerin ve maverayı Bahri Hazerin neft, tuz, balık vesair mevadı işe ve mevadı ihrakiyece olan servetinden bütün sovyetist milletler istifade edeceklerdir. Önünüzdeki vazife, fazla mesaiyi icab ettirmektedir. Bütün inkilâbcı mesai ordusu mesai cephesinde Bakû avamanın mesaiyi inkilâbkâranesinin emsalsiz kahramanlıklarına muntazır bulunuyoruz.

3 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan ve Bayazıt mutasarrıflıklarına 15. Kolordu kitabına.

15. Kolordu Kumandam

Mirliva

Kâzım Karabekir

25/Mayısta bir kaç Ermeni Bolşevik Oltu muntakasında hududu-muza iltica etti (1). Bir müddettenberi bolşeviklik için hayli müsademeler olmuş ise de neticede Taşnaklar vaziyete hâkim olmuşlar. Bizim şimdiye kadar Ermeni ordusu hakkında aldığımız malûmata nazaran nizamı harbleri şu idi: (2)

(1) Bunların hakikî bolşevik olup Rus Sovyetlerince de malûm olduğu bilâhare Rus hey'etlerinden de anlaşıldı.

(2) En son müfredatlı mevsuk malûmat 17/Temmuz/1336 da alınmıştır. O tarihte kayıtdır. 18/Haziranda alayların on ikişer bölük yani üç taburlu olduğu haber alındı. Ermeni mültecilerinin fırka teşkilâtı olmadığı ifadeleri doğru fakat kuvveti az gösterdikleri anlaşıldı. Bu adamlar Taşnaklar aleyhine harekete geçmekliğimizi istiyorlardı.

Ermeni Ordusu

Kumandanı General Nazaryekof

Birinci fırka
Erivanİkinci fırka
KarsÜçüncü fırka
GümrüDördüncü fırka
Yalnız ... alayından
ibaret diğerleri teşek-
küldeAlay
GümrüAlay
Kars

Dört Batarya

Rus sahrası
Üç adet telsiz istasyonu.

Bir fırka teşkilâtı: 3 piyade alayı (Bir alay 4 tabur), 4 makinalı bölük, 4 batarya cebel,

Bir piyade alayında 2 cebel topu, beher taburda 4 makinalı tüfek, taburların hazerî mevcudu 200:300 nefer. Cem'an topçu batarya halinde 10 cebel, 4 sahra koşulu. Bu kuvvet hakkında mültecilerden tahkikat yapıldı. Bunların ifadesi: Ermeni ordusunda fırka teşkilâtı yoktur. 7 mevcudunda, 7 de batarya var. Her alayda 16 makinalı tüfek ayrıca 2:3 Levis tüfeği vardır. 1, 4, 5. alaylar Kars havalisindedir.

Bugün 25/Mayısta Rusyaya gidecek hey'etimiz (Hariciye Vekili Bekir Sami, İktisad Vekili Yusuf Kemâl Beyler) üç maiyetleriyle Erzuruma geldiler. Hüsnü istikbal ettik. Bir iki gün ihzar olunan konakta istirahat edeceklerdir.

26/Mayıs telsiz tamimi:

Erzurum: 26/5/1336

T a m i m

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 26/Mayıs/1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun harekâtı harbiye raporu Vestnik tamimi 314 - 26/Mayıs/1920.

a) Garbî Divinya sol sahilinde kıtaatımız (Desni) şehrinin 25 verst şimali garbisinde bir çok köyler zaptetti.

b) Molodoçno şehrinin 75 verst şimali garbisinde bir radyo istasyonunu zapt ettik.

c) Kıtaatımız yukarı Berezina nehrinin 25 verst garbinde Nogoşino kasabası muntakasında düşmandan 6 verstlik bir cepheyi bilmuharebe zaptettiler.

ç) Kıtaatımız Bobroisk şehrinin ileri istihkâmatına taarruz etmektedirler.

d) Şeci kıtaatımızın şedid taarruzlarıyla Leh cephesi Minsk ve Molodeçno'da yarılmıştır. Dinyeper sağ sahilinde Borisof şehri zaptettik. Bu harekât ile Divinya ve Benerina nehirlerini geçmemiz cihana isbat etti ki Kırmızı Orduyu mahvetmeyi düşünmek bir hamakattir. Leh taarruzu başlamazdan evvel Kırmızı Ordu Lehistanına karşı hiç bir ciddi teşebbüste bulunmadı. Bizim merkezimizden çok uzak bulunan o cephede biz Lehlilerin küçük zaferler kazanmalarına müsaade etmiştik. Fa-

kat şimdi de biz taarruz kalktık. Eğer biz Minsk ve Molodegno şehirlerini zaptedersek Lehliler ve Pelnâ ve Brest-Litovsk'u kurtarmayı düşünmeye mecbur kalacaklar ve bu takdirde Kırmızı Ordunun darbeleri altında eriyebileceklerdir. Sovyetist Rusya'nın göğsünü muhafaza eden, cihan mesai güzergâhını temizleyen Kırmızı orduya şerefler ve senalar!...

2 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Erzurum, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan, Bayazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

26/Mayıs kolordu istihbaratı da şudur:

Erzurum: 26/5/1336

T a m i m

1 — Poti'ye mütemadiyen mecruh Gürcü askerleri gelmektedir. Poti, Sohumkale ve Camciri mıntakalarındaki bolşevik faaliyeti fevkalâde artmıştır. Rumların motorlarla firarı devam ediyor.

2 — Ermeniler Kars'ın şimali garbisindeki Çakmak köyünden 3 milyon manat ve 200 at isteyen piyade, top, makinalı tüfekten mürekkep bir Ermeni müfrezesi köyü tazyik ve tahrib ederek ahalinin emval ve eşyasını gasb ve yağma etmiştir.)

3 — (Yukarı Kotanlı, aşağı Kotanlı, Oluklu, Nemerli, Tuzluca, Böcügel, Sebat, Azat, Kars civarında Iğdır, Cavlak, Paslı, Karaçayır vesaire ki cem'an yirmi yedi pare islâm köyünden Ermeniler, fidiye necat olarak doksan bin manat istemişler ve vermedikleri takdirde Çakmak köyünün akibetine uğrayacaklarını bildirmişlerdir.)

4 — Ermeni zulüm ve tahakkümü altında ezilen islâmlar, Malagan köyleriyle birlikte hudud kumandanlarımıza mütevali müracaatlarda bulunarak tazallümü hal ve istimdad etmekte ve Ermenilerin son zamanlarda pek ziyade artan tecavüz ve vahşetlerini anlatarak hayat ve namuslarının kurtarılmasını niyaz eylemektedirler. Hudud haricindeki islâmların kâmilten katil ve mallarının yağma edilmek üzere hazırlıklar yapılmakta olduğu teyyüd etmektedir.

5 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan ve Bayazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu Kıtaatına.

Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Ermenilerin Islâmlara karşı kudurmuşcasına hareketlerini yer yer haber alıyorduk. Vakit vakit Ermenilerin kudurarak şenaatleri öteden beri âdetleridir. Fakat bu sefer Malagan (Aslen Rus, sakallı, iri, içki ve tütün bile içmezler, askerlik etmezler, kan dökmek dinlerince en büyük cinayettir, gayet iyi ziraat yapar ve hayvan yetiştirirler) köylerini de haraca bağlamaları ihtimal bolşevik istilâsına uğrar da bolşevik maskesi giymeğe mecbur olurlarsa o zaman Rusların tesirile yapamayacakları yağmagerliği ve vahşeti, yani ruhlarındaki sinmiş olan komiteciliği doya doya yapmak ihtiyacındadır. Fakat islâmları öldürüyorlar da bir çok islâm ve Malagan hudud zabitlerine «Bizi kurtarın mahvoluyoruz» diye yalvarıyorlar. Bekir Sami ve Yusuf Kemâl Beylere de bu felâketi ve Ankaraya derdimi anlatamadığımı bir

kaç gün sonra acı bir tarzda bir daha yazacağımı söyledim. Ve mes'ul iki vekil sıfatile bana yardım etmelerini de söyledim.

Bugün 26 da Elviyei Sülüse hey'eti temsiliyesi namına Oltu'dan şu açık telgrafı aldım ve Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine bildirdim:

15. Kolordu kumandanı âlişanı ve Erzurum Valisi Kâzım Karabekir Paşa
Hazretlerinin vesateti aliyeleri ile Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Makamı muallayı hilâfet ve hanedanı celilüşşanı Osmaniyeye kan ve imanla ebediyen merbut olan Elviyei Selâsenin artık halâsa kavuşacağına kanidir. Anavatanın ümid ve hayatı bulunan kuvvei milliyenin giriştiği mücahedatı mukaddese bütün varlıklarile iştirâk eden Elviyei Sülüse halkının tazim ve şükranları ile her dakika irade ve irşadâtı sanilerine muntazır bulduklarını arz ile ferman. 25/Mayıs/1336 Oltudan.

Elviyei Selâse Hey'eti Temsiliyesi Namına
Oltu Mutasarrıfı
Yusuf Ziya

Elviyei Sülüse Anavatanın İzmir gibi bir kısmıdır. Fakat kırk seneden fazla zaman Ruslar idaresinde kalması ve anavatanın uzak ve ücra bir köşesinde olmasından halkımız tarafından tanılanması ve Harbi Umumî son senesinde vatanımıza kavuştuğu halde hemen bir sene sonra elden çıkması münevverlerimizi bile kendisiyle yakından alâkadar ettirmiyor! Halbuki şark nasıl ki Türkiyenin temeli ise Elviyei Sülüse de şarkın kalkanıdır. Şimdiye kadar değil bu kadar uzak bir mmtakamız, en yakın yerlerimiz bile biri birini tanımaz, tabii alâkası da o kadar oluyor. Meselâ en münevver olan İstanbul halkından kaç sahillerimizi görmüştür: Trabzon, Samsun, İzmir gibi daima vapurların işlediği limanları bile! bunun gibi şümendöfer üzerindeki mühim şehirleri tanıyanlar: Bursa, Konya, Adana, Ankara gibi! ancak vazife sebeble gidenlerdir. Bu mühim merkezler halkının İstanbula gidenleri de ya âli tahsil görmek veya mühim bir iş içindir. Ucuz ve rahat seyahatler, sinema filmleri, güzel resimli albümler, risaleler memleketimizi ve halkımızı birbirine tanıtmak için hükûmetin en mühim vazifesi ve müteşebbis vatandaşlarımızın da şayanı iftihar ve takdir işleri olmalıdır. Bu gibi hususî teşebbüslere hükûmet her türlü yardımı yapmalıdır. Sevmek, görmek ve tanımakla olur. Sevilmeyen için fedakârlık hissi uyanmaz. Vatan muhabbeti, vatan aşkı onu tanımakla mümkündür. Yoksa daha çok zamanlar için düsturumuz: ya şehit ya gazi! dir.

27/Mayıs: Yunanlıların Gümölcineye indikleri ve Edirne ve Trak yayı işgal için hazırlandıkları haberleri geldiğinden halkı teşci ve ümit ve emelimizi kendilerine bildirmek için muhabere kanalı olan Bandırma kumandanlığı vasıtasile şu açık telgrafı yazdım:

Edirne Müdafaai Hukuk Merkezine

Sevgili Edirnemize uzanacak düşman ellerinin kırılacağına eminim. Trakya kahramanları tarihimizi şan ve şerefle dolduracak ve islâm dinini, Türk hakkını çiğnetmeyecektir. İnşallah pek yakında kükreyecek olan Anadolu aslanlarının da fiilî yardımları oralara kadar ulaşacaktır. Sevgili Edirnemizin ve Trakyamızın muhterem ve kahraman halkına selâm ve ihtiramlar.

Büyük Millet Meclisi Trakya Murahhası
Mirliva
Kâzım Karabekir

Acaba Büyük Millet Meclisimiz İzmir ve İstanbulun tahliyesi ve şayanı kabul bir sulh muahedesinde çok güzel Edirnemizi görmezse kabul edecek midir? Bugün elimizde istirdat kuvveti dahi bulunduğu halde neden bizim olan Karsımıza bayrağımızı dikmiyoruz, neden bir çok işkenceler altında inleyen vatandaşlarımızı kurtarmak için yurdumuz olan Elviyei Selâseyi işgal etmiyoruz? İşte bu teessür ve endişe ile ordunun resikârında bulunan benim gibi Trakya murahhası İsmet Bey'e de bu yazdığım telgrafı şu rica ile bitirdim:

Ankarada Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey'e

Edirneye çektiğim telgraf aynen zirdedir. Millet Meclisinde Trakya hukukunun müdafaası hususunda vekâleti âciziye de kabul buyurmanızı rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün 27 de Rusyaya gidecek hey'ete verilen 8/Mayıs/1336 tarihli talimatnameyi de okudum ve suretini aldım. Bu hususta iki vekil bey ile de görüştüm:

Ruslarla Olacak Münasebatı Mütakabile

1 — Türkiyenin garp devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi menafii esasıyesini kat'iyyen muhil addediyorsa bize muavenet ve bizimle ittifak etmeleri için esaslı bir noktâi istinada malikiz demektir.

2 — Türkiyenin emeli şimdiki hududu milliyesi içinde dahilî ve haricî istiklâli tam dahilinde yaşamak ve bu esas temin edilmek şartile Rusya ile tevhidî mukadderat ve istikbal eylemektir.

3 — Türkiye Garp devletlerinin istilâsından kurtulmak ve ikinci maddedeki emelini istihsal etmek için bütün kuvvayı hayatiyesini kendi toprakları dahilinde istimal mecbur olduğu gibi kendisine hariçten muavenet de lâzımdır.

4 — Boğazlardan istifade bütün Karadeniz milletleriyle serbest olacaktır. Bunu temin etmek için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanması gelmesi bizim takdir ve tertibimize tâbi olmak üzere Bahri Sefit Boğazı tahki-

matını Ruslar ile müştereken müdafaa etmemizdir. Bu şeraitten daha fazlası Rusların Bahri Sefit tahkimatına müstakillen malik olmaları veya İstanbulla donanmalarını getirmekte serbest bulunmalarındır ki her iki şekil İstanbulun tasarrufunu ihlâl eyler. Ruslar için Boğazların serbestii mutlakını yalnız şeraii ahdiye ile temin etmek veyahut Boğazın emri müdafaa ve mürakabesini bütün Karadeniz devletlerinin bir mes'elei müşterekesi addettirmek bittabi daha müsait ve daha ehven sureti hal lerdir.

5 — Mücadelei müşterekede muvaffakiyet uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş anasır arasındaki bütün nüfuzu manevisini mevkiî istifadeye vaz edecektir.

6 — Hariçten yapılacak muavenet: Para, vesaiti harbiye, vesaiti fenniye, indel-hace kıtaati askeriye.

7— Ruslarla tevhidî mukadderat etmekten ve onların muavenetinden müstefid olmak kaydından hakikî bir faide elde edebilmekliğimiz bizimle onlar arasında muvasalanın bilâ mâni ve kat'iyen emin olmasına mütevakkıftır: 8/Mayıs/1336

Bu talimatname Millî hükümetimizin hey'eti murahhasaya verdiği bir direktiftir. Bunda en göze çarpan ikinci maddedeki «Rusya ile tevhidî mukadderat ve istikbal etmektir» cümlesidir. Eksikliği aranan madde de Şark hududlarımızın vaziyetidir. Tevhidî mukadderat mes'ele si pek şümüllü ve çatalıdır. Bu hususta hey'eti murahhasanın iki uzvu, aynı zamanda hükümetin iki vekili de akord değillerdir. Bana şunu sordular: Her neye mal olursa olsun garp devletlerle mi anlaşmalı yoksa bolşeviklerle mi birleşmeli (Tevhidî istikbalin bir mânası!)? Yani açıkçası garp devletlerinin idaresine mâ girmeli, bolşevik olup Sovyet hükümetile mi birleşmeli (Bu da Rusların idaresine girmek demektir)? Ne o, ne öteki! dedim. Mes'elenin iki değil üç türlü tarzı halli vardır. Bahsettiğiniz her iki şekil de istiklâlimizi kaybetmek yani millî ölmektir. Ölümün hançerle mi, revolverle mi tercih olunmalıdır diye münakaşası faidesizdir! Çünkü neticesi birdir. İş ölmemektedir. İşte mes'elenin üçüncü şıkkı budur. Bu da hiç bir tarafa yutulmamaktır. Daha istiklâl mücadelesinin başlangıcında hangi ölüm daha iyidir diye münakaşa doğru değildir. Ruslarla yapılacak şey: «Madem ki ikimizin de düşmanı müşterektir, şu halde tabii dostuz ve müttefikiz. Aramızda hududlarımızı ve yapabileceğimiz işleri tesbit edelim. Maddî manevî müteakabil yardımları taahhüt altına alarak zaten ayrı ayrı başladığımız işlerimizi yürütelim. Bizim ihtiyacımız para, vesaiti harbiye, vesaiti fenniye. Size yapabileceğimiz dindaşlarımız üzerinde tesir ve Ermeni engelini kaldırmaktır.» esasıdır. Hududlar: Boğazların vaziyeti ile şark hududlarımızın tesbitidir. Şark hududumuz behemahal Aras-Arpaçay hattına kadar sürülmedir. Nahcivan ve Acara (Batum dahil) meselelerinde tarafeyn menafii düşünülerek dostane bir esas tesbit olunabilir... İşte benim mutalâam böyledir. Hey'ete verilen talimatın birinci maddesi zaif, ikinci maddesi de tehlikelidir dedim. Bu esas dahilindeki münakaşamızda gördüm ki Bekir Sami Bey garbe, Yusuf Kemâl Bey de bolşeviklere mütemayildir. Benim mutalâatımı pek doğru buldular. Yalnız şayet istiklâl mücadelemizde muvaffak olamazsak hangisini kabul etmeliyiz fikrindesiniz dedi-

ler. «İstiklâlimizi kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyorum. Eğer mecburiyet zamanı gelirse ölümlerden münasip birini kabulü o zaman düşünürüz» dedim. Hak verdiler. Hey'eti mekteplerimize götürdüm, usulü tedrisi, terbiyei bedeniye, el işleri, talim ve varlıktan pek memnun kaldılar. Çocukların ictimaî ve vatanî düşüncelerini de gösterdim. Ordumuzun gerisindeki çocuklar ordusunun da istiklâlimizi kurtarmak için aynı azim ve celâdetle hazırlandıkları büyük tesir yaptı. Bugün Ramazanın dokuzudur. Çocuklar bir akşam iftara hey'eti davet ettiler, adabı muâşeretini de göstereceklerdir. (1)

İstanbul gazeteleri mühim malûmatı 3. Fırkadan geldi. Bermutad sifre ile Müdafaai Milliye Vekâletine yazdım:

Erzurum: 27/Mayıs/1336

Müdafaai Milliye Vekâletine

A — 18/Mayıs/1336 İkdâm gazetesinden: Rumca Etnos gazetesine Atinadan 14/Mayıs/1336 telgrafta Pariste Türk taraftarları muahedei sulhiye ahkâmını tahfif için uğraştığı ve Ahmet Rıza Beyin bu hususta şayanı dikkat faaliyet göstermekte olduğu ve müşarüileyh tarafından bir çok Fransız gazetecilerine ve ricali siyasiyesine büyük bir ziyafet çekildiği ve bu ziyafette Piyer Loti tarafından lehimize hararetli bir nutuk irad edildiği bildirilmektedir.

B — Vaşington'dan Fransız gazetelerine yazılıyor: Müttefik devletlerin Ermenistan vekâletini yeniden Amerikaya teklif eylemeleri mehafili siyasiyede taaccüple karşılanmıştır. Amerika evvelce Ermeni Mandaterliğini vazihan red eylemişti. Müttefik devletlerin başvekillerinin bu yolda hareket etmek suretile Ermenistan hududlarının tâyinine karşı Mösyö Vilson'un icra etmesi muhtemel olan itirazatı men etmek istediklerini bazı ricali siyasiye temin etmektedir. Amerika hükûmeti Ermenistan vekâletini sureti kat'iyede reddettiği için bu devlete müteallik mesaili müdafaadan sarfınazar edilmiş olacaktır.

C — Azerbaycan ahali komiserliğine Sultan Saidof tâyin edilmiştir.

Ç — Reis Vilson'un ahvali sıhhiyesi son derece kesbi vahamet eylemiştir.

D — Anadoludan vürud edecek ve Anadoluya gidecek mektupların sansör edilmesi takarrür etmiştir.

E — Erkânı Harbiyei bahriye reisi Kalyon Kaptanı Hakkı Bey donanmayı hümayun kumandanlığına ve kalyon kaptanlığından mütekait Enver Bey de sınıfı muvazzafa naklile Erkânı Harbiyei Bahriye riyasetine tâyin edilmişlerdir.

F — Harbiye Dairesi Reisi Ömer Lütfü Bey tahliye edilmiştir.

G — Anadolu fevkalâde müfettişi umumiliği selâhiyetine ait kararnameye müzeyyel kararnamedir: Müfettişi umumilik takriri emn ve asayiş ve sevkiyat için lüzum gördüğü kuvvayı bahriye ile sefani harbiye ve nakliyyeyi istihdam ve isticâl eylemeğe selâhiyettardır. Müfettişlik emrinde istihdam olunacak sefaini harbiye ve nakliye kaptanlarına istanbuldan hareketten itibaren şehri iki bin beş yüz, zabitan ve mühendislere bin beş yüz, gönüllü zabitan bin üç yüz kuruş taamiye verilecektir. Güverte efradının maaşı dört yüz, makina efradının altı yüz kuruşta iblâğen bahriye bûdcesinden tesviye edilecektir.

2 — a) 19Mayıs/1336 tarihli Peyamı Sabahtan: Son posta ile Niyer İst gaze-

(1) 10/Haziran (23 Ramazan) da iftarda bulunduk. O güne bazı notlar yazdım.

tesinin sulhümüz hakkında yürüttüğü mütalâadan Türk hey'eti murahhasası Dersâdete avdet etmeden ve muahedei sulhiye Hükûmeti Osmaniye tarafından tetkik olunmadan evvel Türkiyenin vaziyeti muhtemelesi hakkında fâhminata girişmek abestir. Aradaki müddet zarfında Türk milliyetçileri anud ve şedid bir mübareze için açıktan açığa her türlü tedarikâta bulunuyorlar. Onlar gönüllü kıtası tarafından Kastamonu civarında bir mağlûbiyete uğratılmışlardır. Muahedenin tatbiki fiilisini temin için Düveli Müttefika ergeç istimali kuvvete mecbur kalmaları muhakkak görünüyor. Düveli mezkûre her türlü zuhurata karşı gelebilmek için istihzaratı mukteziyede bulduklarını zannettirecek emarat vardır. Jandarma Müzaheret alaylarının teşkilâtına ait bulunan iki kıt'a karaname arzı utbei ulya kılınmıştır. Tahsisata ait kararname de müzaheret alayları için yedi, taşra alayları için beş milyon ki cem'an on iki milyon lira tahsis kılınmıştır. Sinop mutasarrıflığına ve mevkii kumandanlığına, Kaymakam Zeki Bey tâyin edilmiştir. Mumaileyh bugün maiyeti erkânile Sinoba hareket edecektir.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

28/Mayısta hava yağmurlu olduğundan mutad cuma günü Çocuklar Ordusu talimhanesinde umum mekteplerin teftişi ve çocuklar ve halk eğlenceleri yapılamadı. 29/da maarif mekteplerini teftiş ettim. Teferruatla uğraşmak bizde ne kadar noksan. En iyi ders takrir eden bir muallimin dershanesine giriniz. Duvarlardaki levhaların eğriligi, camların kirliligi, köşelerde örümcekler, sınıfın havasının fenaligi... daha içyüzüne giriniz, çocukların kirli tnakları, dişler, kulaklar, saçlar, hele ceplerin diplerinin yillanmış enkazı berbad. Çocukların dolaplarının intizamsızlığı, bazı münasebetsiz şeyler, tamire muhtac parçalar gibi yüzlerce teferruat noksanlığı var. Terbiyei bedeniye ve askerî talimlerine teşkilât dolayısıyla zabitler vasıtasile gayret edildiğinden çeviklik, keskin nazarlar şayanı iftihadır. Muallim noksanına rağmen tahsil de zararsızdır. Münakaşalarımız neticesinde hey'eti murahhasaya askerî âzâ olarak bulunmaklığımın pek lüzumlu olacağını vekil beyler lüzumlu gördü. Fakat Ermenistan tehlikesi bertaraf olmadan ayırlamayacağımı da kabul ettiklerinden şu şifreyi yazdım. Hey'et benim riyasetimde gitmeyi memnuniyetle kabul ediyordu. Tevazularına teşekkür ettim. Hey'eti vekilede bulduklarından mukabil tavazuumu gösterdim. Takdiri Ankaraya bıraktım. Ordu kumandanlığımı tasdik etmeyen arkadaşlar benim bu mahviyetime ne diyecekler?

Erzurum: 30/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Hey'eti murahhasaya askerî âzâ olarak bendenizin bulunmasını münasip gördük. Fakat Ermenistan tehlikesi bertaraf olmadıkça kolordunun başından ayrılmaklığım doğru olmayacağından eğer yakında bu husus hallolursa bendeniz aksi surette Miralay Manastırlı Kâzım Beyin tâyini ve her iki halde dahi müşavir olarak Miralay Tali Beyle bir erkâniharbin ve bir iki ufak rütbeli zabitin alınması muvafık olacaktır. Askerî âzâ için itimadname gönderilmemiş olduğundan tensip

buyurulduğu takdirde isim yeri açık olmak üzere âcilen bir itimadname gönderilmesini istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

30/Mayıs Moskova telsizini tamim:

Erzurum: 30/Mayıs/1336

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 29/Mayıs/1336 tarihli ve 217 No. lu tebliğinden hülâsadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun 28/Mayıs/1336 tarihli harekâtı harbiye raporu:

- a) Vonaburg cenubunda (Siventibansk) istikamette kitatımız Poştavi kasabasını civarını zaptettiler.
- b) Volodoçno istikametinde muvaffakiyetli ve şiddetli muharebat olmuştur. Kipediş ve Doğlikof kasabalarını zaptettik. Divizino nehrini geçen kıtaatımız Krapsk kasabasına tarruz ediyorlar.
- c) Borisof mıntakasında Zehambin şehrinin garbinde düşmanı her yerden tard ettik.
- ç) Havai filomuz Borisof-Minsk demiryolu mıntakasındaki düşman mevaziine tesirli bombalar atmıştır.
- d) Kiyef cenubu garbisinde Taraşçansk mıntakasında Taraşhan şehri ve bu şehrin garbinde 40 verstlik bir cephe dahilindeki köyleri bilhücum zapttettik.
- e) Ganirsk mıntakasında kıtaatımız Gnzin şehri önünde muharebe etmektedirler.

2 — Merkezi idaresi Kazan şehri olmak üzere Tatar Sosyalist ve Sovyetist Cumhuriyetinin muhtariyet idaresi kabul ve tasdik edilmiştir. Kazan vilâyetinin şark kısmıyla Menslinisk havalisi ve Urfa vilâyeti, Boğorosklansk havalisinin büyük bir kısmı ve keza Samara hükûmetinin büyük bir parçası Kazan islâm cumhuriyetine ait olacaktır.

3 — 11/Mayıs/1920 tarihinde Berlinde şehrin en büyük meydanında yüz bin ameleyi temsil eden bir mitingde Rus amelev ve köylüleri lehinde fevkalâde tezahürat yapılmıştır. Berlindeki bu tezahürata Almanyanın her tarafından imtisal edilmiştir. Kırmızı Ordunun Lehlilere karşı başlayan mukabil taarruzları bütün dünya amelev kütülecince âzim bir meserretle karşılanmıştır. Şimdiye kadar Sovyet icraatına müzahir ve müdafî olduklarını göstermekle iktifa eden dünya amelevleri muzafferiyeti kalbiyenin istihsalinden itibaren Aristokrat ve kapitalist hükûmetlerine kâmilan isyan edeceklerdir.

4 — Rumanya hükûmetinin Besarabyada seferberlik ilân etmesi arzusuna karşı ahali, bolşevik komiserlerine müracaat ederek Rumanya istilâcılara hizmet etmek arzusunda bulunmadıklarını ve bilâkis Kırmızı Ordu hizmetine girmeye hazır olduklarını bildirmişler ve inkilâbcı şarkıları okuyarak muharebeye hazırlanmak için kıyam ettiklerini beyan etmişlerdir. Kırmızı Besarabyalılar, yakında cephe kumandanlığı emrine verileceklerdir.

5 — İtalyada Milano'da grev ilân edilmiş ve bu grev İtalyanın diğer büyük şehirlerine de sirayet etmiştir.

6 — Müdafaai Milliyeciler Vekâletine, Kolordulara, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetleri ile Erzincan ve Bayazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Mevsuk istihbarat tamimi:

Erzurum: 30/Mayıs/1336

T a m i m

Mevsuk istihbarattır:

1 — Mevcudu 100.000 ve ekseriyeti âzimesi islâm olan on birinci bolşevik ordusu Bakûya vasıl olmuştur. Azerbaycan kuvvetlerle müstereken Gürcistanla muharebe eden bolşevik kıtaatı 11. Bolşevik ordusu aksamındandır. Ayrıca Kırmızı orduya mensup 40.000 kişilik bir kuvvetin Vilâdı Kafkas'tan Bakû'ya müteveccihen hareket ettiğini Ermeni gazeteleri yazmaktadır.

2 — Azerbaycan, Dağistan ve Bolşevik müttelik kıtaatından mürekkep 14.000 kişilik bir kuvvet Zengezorun ..... kariyesi havalisine tahassüd etmektedir.

3 — Kervansaray'ı işgal eden Azerbaycan kıtaatı ile Ermeniler arasında muharebat başlamıştır. Zengibasardan top sesleri işitilmektedir. Ermeniler, bunu kendileri ile Ermeni bolşevikleri arasında muharebe oluyor diye ilân etmektedirler.

4 — Gürcüler Çürüksu islâm mıntakasından tamamen eski hududlarına çekilmişlerdir. Hudud yerli islâm kıtaatı ile işgal edilmiştir. Acara mıntakasındaki islâm kuvvetleri Gürcülerin erzak ve cephaneyi nakliyatını müsaderede devam ediyorlar.

5 — Revan cenubunda demiryolu üzerinde kâin Uluhanlı civarında Karadağlı islâm kariyesi ahali Ermenilerin ölüm tehditleri karşısında Zengibasar islâm mıntakasına pek perişan bir halde iltica etmişlerdir. 23/24/-5-1336 saat 9 sonrada takriben 3:4 yüz kadar Ermeni askeri Uluhanlı'nın beş kilometre şarkında Çebeçalı kariyesini muhasara etmiş ve ahalisini bir araya topladıktan sonra cümlesini süngüden geçirmiştir. Bu kariyeden ancak 3 erkek ile 4 kadın firara muvaffak olabilmıştır. Zulüm ve kitale uğrayan islâmlar, hayat ve namuslarının kurtarılmasını niyaz etmektedirler.

6 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, vilâyetlere, 15. Kolordu kıtaatına.

Kâzım Karabekir

Mirliva

15. Kolordu Kumandanı*

İstanbul gazetelerinden muhim hülâsaları Müdafaai Milliye Vekâletine şifre ile bildirdim. Son madde olarak bir daha sordum ki İstanbul matbuatı geliyor mu gelmiyor mu? Ankaranın temadî eden sükûtu efkâra fena tesir yapıyor.

Erzurum: 30/5/1336

1 — 21/Mayıs tarihli İkdâm gazetesinden:

a) Ermenistanın parasızlığı serievhası altında Morning Post gazetesinin San Remo muhabiri yazıyor: Başlıca müşkilât şudur ki: Düveli muazzamadan hiç biri Ermenistanı idare hususundaki müşkil ve mes'uliyetli, ağır vazifeyi deruhde etmiyor. Meclisi âli ahaliyi müslimenin ekseriyet teşkil eylediği havali Ermenistan hükümetine terk edildiği takdirde iğtişâşat zuhur edeceğini hissetmiştir. Ermeni mes'alesinin tesviyesine mâni olan en büyük müşkilât Türk askerlerine Ermenistanı tahliye ettirmekten ibarettir. Asakiri mezkûrenin miktarı on dört binden az tahmin edilmiyor. Bunun çarei halli Ermenistan ordusuna Avrupalı zabıtlar vermek ve eslâha,

mühimmat tedarik eylemekten ibaret bulunmaktadır. Morning Post gazetesinin Eri-
van muhabirine sabık Ermenistan vekili Hatisof âtideki beyanatta bulunmuştur:
Hatisof Türk ve Tatarlarla muhtelif cephelerde çarpıştığından bahseyledikten sonra
Kafkasyada asayişin muhafazasına karşı en büyük mâniin düveli müttefika tara-
findan vukubulan mevaidin hiç birinin ifa olunmaması keyfiyeti teşkil eylediğinden
ve Erzurum, Trabzon, Bayazıt ve Vanın Avrupa kıtaatı askeriyesi tarafından işgal
edilmesini ve Erzurumla Karstan Trabzona ve Ermenistanın içeri taraflarına doğru
yolların açılması lâzım geldiğini beyan eylemiştir.

b) Dahiliye nazır vekili Reşat Bey Anadoludan vürud eden propaganda evrakı-
nı haizi ehemmiyet olmadığından dolayı muhaberatı ticariye vesairenin tehhürüne
sebebiyet vermemek için sansörden sarfınazar olduğunu beyan eylemiştir.

2 — 21/Mayısta Sultanahmette bir miting akdedilmiştir. Şehislâm Hayri,
Rıza Tevfik ve Hafız İsmail, Hoca Hoca Rasim Efendiler tarafından nu-
tuklar irad edilmiştir. Bütün bu nutuklar memleketi bu hale sokanlar ve el'an
sokmaya uğraşanlar şiddetle takbih edilmiş ve Avrupanın muhik olmayan şeraiti
sulhiyenin tadilini temenni eylemiş ve cebir ve şiddetten şiddetle tevakkü lüzumu ve
Avrupanın adaletine itimad edilmesi tavsiye edilmiştir. Bilhassa Rıza Tevfik şu
sözleri söylemiştir: Muahedenin tanziminde intikam hissile hareket edilmiş değil-
dir. Ben zannediyorum ki miskin bir takım menfaatler onlara rehber olmamıştır.
Yalnız onların verdikleri hükümde aldanabilmiş olmaları bizi meşgul etmektedir.

3 — Selâmlık resmiâlisi dün Yıldızda Hamidiye Camii şerifinde icra buyurul-
muştur. Zatı hazreti padişahî sarayı hümayunlarından cemii şerife azimetlerinde ber-
mutad mızıklar tarafından terennüm edilen marşı sultanî ahvali hazıra nezdi şa-
hanede teessürü hümayunu mucib olmasına binaen muzikaların terennüm eyleme-
mesi hususu irade buyurulmuş ve yalnız boru ile "Hazırol" işareti verilmekle iktifa
olunmuştur.

4 — İstanbul matbuatının Ankarada alınıp alınmadığının iş'arını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Bahis yine bizim Ermenistandan! Meclisi âli ekseriyeti
islâm olan havali Ermenistana terkedildiği takdirde iğtişâşat zuhur ede-
ceğini hissetmişler! Ermeni mes'elesinin tesviyesine mâni olan en büyük
müşkilât da Türk askerlerine Ermenistanı tahliye ettirmekten ibarettir!
Mikdarı on dört binden az tahmin edilmiyor! diyor ve çareler söylüyor.
Hatisof cenaplarının (1) tedabir olarak gösterdikleri Erzurum, Trabzon,
Bayazıt ve Vanın herhangi bir devlet tarafından işgaline kadar bizim
Erivana yerleşeceğimizi ve Ermeniliğin ebediyen mahvolacağını düşünen
Ermeni akıllısı yok mudur acaba? Bazı hâdiseleri kaydederek bu işin
kestirme çaresini bir daha Büyük Millet Meclimize yazıyorum. Cenabı
Hak tesirini halk etsin. Ankaranın sakit bir halde işi ağır alması vahim
ihtilâtlar yapabilecektir. Hele garbe kıtaat çekmenin ne felâketli olacağı
görülüyor.

(1) Hatisof, Gümrü'de muahede imzalamak üzere gelen Ermeni hey'eti murah-
hasası reisi olup ilk iş olmak üzere Sevr Muahedenamesindeki imzalarını geri almak
olmuştur. Amerikalı Harbord'un "Parise gideceğinize Erzurumda anlaşınız" sözünü
dinlemediğimizden felâkete uğradık demıştır. Tafsilâtı yerinde.

Ankara: Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Aceledir:

Kafkasyanın vaziyeti siyasiye ve askeriyesi pek ziyade tavazzuh etmiştir. 100.000 kişi kuvvetinde 11. Rus Bolşevik Ordusunun Bakûya geldiği muhtelif menbada alınan malûmatla teyyüd ediyor. Azerbaycanla Gürcüler tatili muhasemat etmişler. Ve 29/Mayısta Poylu'da Gürcistan murahhaslarının Azerbaycan murahhaslarıyla birleşeceği Gürcistan hariciye nazırı tarafından telsizle tebliğ edilmiştir. Azerbaycanın muntazam iki bolşevik suvari alayının Kervansaray mıntakasında Ermeni arazisine girdiği ve bolşevik ordusunun Gence garbinde tahaşşüt etmekte olduğu tahakkuk ettiği gibi Rus, Azerbaycan ve Dağistan kuvvetlerinden mürekkep 14.000 kişilik bir kuvvetin de Zengezor havalisine geldiği haber alınmıştır. Ermenistan dahilinde ihtilâlciler vardır. Vaziyetin karışıklığından bilistifade islâmlar katil ve imha edilmektedir. Bir taraftan Ermeni murahhaslarının da Moskovaya gönderildiği tahakkuk etmiş ve bu husus Ermenistan hariciye nezaretile Rus hariciye komiseri arasında cereyan eden ve sureti alınan telsiz telgraf muhaberesile de teyyüd eylemiştir. Halil Paşanın da Moskovaya gittiği haber alındı. Pek muhtemeldir ki Bakû Türk komünist fırkası dahi gitmiş ve milletimiz namına bir şeyler yapmaya başlamış olsun. Tavazzuh eden şu vaziyete nazaran bizim hey'etin de bir an evvel Rus bolşeviklerle temasa gelmesi elzemdir. Aksi halde zararımıza bazı mukarreratın tesbit edilmesi ve bilâhare milletimizin müşkil bir vaziyete girmesi pek melhuzdur. Halbuki Azerbaycan ve bolşeviklerle hiç bir taraftan muvasalamız yoktur. Yollar kapalıdır. Büyük Millet Meclisinin bolşeviklere vaki olan ilk teklifi havi evrakı hamil olarak muhtelif tariklerle gönderilen zevattan bile bir aydanberi hiç bir haber alınamadı. (1) Binaenaleyh Ermenileri tehdid ile şark yolunun serbestisini temin etmek mecburiyetindeyiz. Bugün için hâkim bir vaziyette bulunan şark kıtaatı dolayısıyla milletimizin siyaseti dahiliye ve hariciyesi Sivas havalisindeki isyan ve ihtilâlin Erzuruma kadar sirayetile alt üst olacaktır. (2) Maatteessüf kıtaatta bazı zabitan arasında bir takım dedikodular başgöstermeye başlamıştır. Ve dün tevkif ile Divanı Harbe tevdi edilen bir zabitemiz kuvvayı milliyeye aleyhinde bulunmak cür'etini göstermiş ve zabitan ve efradın maaş alamadıkları ve iyi işe edilmedikleri, bolşevik harekâtının yalan olduğu ve halkın işgal edildiği zemininde alenen beyanatta bulunmuştur. Şark vilâyetleri henüz Mart maaşını bile kâmilan verememiştir. Kolordu ise nihayet bir ay daha maaş verebilecektir. Ermenilerin başladıkları islâm katliamı herkeste emniyetsizlik ve ümitsizlik uyandırmaya başlamıştır. Zira biz daha kuvvetli olduğumuz ve tahaşşüt ettiğimiz ve Azerbaycana Bolşevik orduları girdiği halde âtil durmaktığımızdan kimse bir şey anlamıyor. Ve bittabi bolşevik harekâtının doğruluğuna inanmamaya başlıyor. Hali intizarın temadisi şark için de hayırlı olmayacaktır. Asker ve ahaliyi yeni ve haricî bir safha karşısında bulundurmamak ve bunun tesirile vaziyeti dahiliyemizi de islâh etmiş olmak için âtide suretini arz ettiğim bir mektubu Ermenistan hükûmetine göndererek Hey'etimizin trenle ve sür'ati mümkün ile Bakû'ya gitmelerini talep etmek ve bu suretle henüz Moskovaya vasıl olmadıkları anlaşılın Ermeni murahhaslarının bolşeviklerle kat'i mukarrerat ittihaz etmelerinden evvel bizim hey'etin de Moskovaya muvasalatını temin etmekten başka çare göremiyorum. Yolun açılmasına te-

(1) 15 Haziranda Trabzona kuryemizin biri avdet etti.

(2) Sivasa girmek üzere bulunan yüzlerle şakiyi Erzurumdan gönderdiğim Yeşil Ordu müfrezesi (34 kişilik Cafer Bey Müfrezesi) tenkil etmiş ve Sivas kıyama sü-kûnet bulmuştur. 3. Kolordu fevkalâde takdirle bildirdi.

min etmek ve islâm katliamını durdurmak için de Sarıkamışsı işgal ile bir tehdid vaziyetini almak lâzımdır. Esasen San Remoda tekarrür ettirilen sulh şeraitimiz Avrupa ve Amerikadan artık hiç bir ümid kalmadığını ve necatımızı şarkta arayacağımızı zannedersen tamamen göstermiştir. Ehval ve vaziyetin bir saat bile tehire gayri müsait olduğu artık tamamen tezahür ettiğinden cevabı samilerine makina başında intizarda bulunduğumuzu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Bunu Bekir Sami ve Yusuf Kemâl Beyler de iyi buldu. Ben Ankarayı tatmin için Sarıkamışın işgalinden bahsediyordum. Mustafa Kemâl Paşanın hele sulh şeraitimizi görelim kaziyesi artık suya düşmüştü. Bekleyecek bir şey yoktu. Bolşevik ordularının Sarıkamışa gelmeleri de bizim için felâketti. Bunu evvelki şifrelerimizde tasrih etmiştim. Vaziyetimiz gittikçe fenalaşacaktı. Tarafımızdan söylenmedik bir şey kalmamıştı. Ermenilere evvelki sene harekâta tecrübelerime nazaran imzamlı bir mektup yazmak maneviyatlarını bitiriyordu. Bunun için Ermeni ordusu ve Sarıkamışa Dördüncü Alay Kumandanlığına birer mektup göndermek ve ferdası günü darbeyi vurmaya müessir olacaktı. Şifrede bahsettiğim teklif şu idi. (Ordu kumandanına da hemen bu zeminde)

Sarıkamışta Dördüncü Ermeni Alayı Kumandanlığına

Bolşeviklerle sulh akdi için Ermenistan, Moskovaya hey'etlerini gönderdi. Türk milleti dahi Erzuruma gelen hey'eti Moskovaya gönderecektir. Artık emperyalistlerin işgalâtına kapılıp da hâlâ düşmanlıkta devam etmek bütün Ermeniliğin mahvı demek olur. Bunun için Şark yolunun gidip gelecek adamlarımıza serbest bulundurulmasını ve bunun temini ve aynı zamanda Erzurumun mahrukat ve inşaat buhranının bertaraf edilmesi için Sarıkamışın dostane bir surette işgal edileceğini hükûmetinize bildirdik. Kırk sekiz saat zrfında cevap beklediğimizi de yazdık. Bu zaman zarfında şayet cevap alamazsanız mukabele etmeyerek Novoselim şarkına çekilmenizi zatîalinize de beyan ederim. Arzu eden asker ve aileler silâhsız yerlerinde emniyeti tamme ile kalabilirler. 100.000 kişilik 11. Bolşevik ordusu Gence ile Kervansaray arasında toplanmaya başladığından mukavemetinizle tahassül edecek halin netayici bütün Ermenistanı felâkete sürükleyecektir. Bu âzim mes'uliyetin doğrudan doğruya zatîalinize ait kalacağını ihtiramatımla beraber beyan eylerim. Efendim.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

31/Mayıs Erivan telsizi tamimi:

Erzurum: 31/5/1336

T a m i m

1 — Revan Ermeni telsiz telgraf istasyonununun 30/Mayıs/1920 tarih ve 182 hususî No. ile neşrettiği Ermenistan hariciye nazırı Ağacanyan imzalı ve 26/Mayıs/1920 tarihli bir protesto telgrafında 22/Mayısta Azerbaycandan gelen iki suvari alayının.

işgal ettiği Ermenistan hududu dahilinde Kervansaray kasabasında bulunan Ermeni dahiliye nazırı vekili Minasyan, Ceneral Bağdasarof, Delican havalisi kumandanı Tuakenesyan, havali komiseri Esanatıf, muhit komiseri Melik İsrailyan ve mahalli ziraat idare memuru Sernotasaf'ın bolşevikler tarafından esir edildiği ilân edilmiştir.

2 — Kolorduca alınan diğer mevşuk bir malûmattan bolşeviklerin Kervansaray istikametinde hareketi üzerine Revan'dan sevkedilen Taşnak komitesine mensup 400 Ermeninin de bolşevikler tarafından kâmilten esir edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

3 — İranın Azerbaycan hududuna yakın Bahri Hazer sahilinde bulunan ve İngiliz kıtaatının tahtı işgalinde olan Enzeli müstahkem limanını 24 Mayıs'ta bolşevik donanma ve kıtaatı tarafından işgal edilmiştir. İngilizler Tahran istikametinde çekilmişlerdir.

4 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Vilâyetlere, 15. Kolordu kıtatına.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

1/Haziranda Ankaranın hareket zamanı gelmedi, esasen üç fırka ile bu işi başaramazsın cevabı yeis ve elemeler sağtı:

Zata mahsus

Ankara: 1/Haziran/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Şark harekâtı hakkındaki 30/Mayıs/1336 tarihli telgrafnameleri Vekiller Hey'etinde mutalâa ve esbabı mucibesi tetkik olunmuş ve kıtaatı askeriyemizle harekete geçmek suretile Ermenistan seferinin küşadı vakti henüz hulûl etmemiş olduğuna karar verilmiştir. Hey'eti icrayemizin bu zamana taallûk eden hattı hareketi ve müâhazatı esasiyesi bervechiâti teşrih ve hali ictimada bulunan Vekiller Hey'eti kararile tebliğ olunur:

Evvelâ: Devlet ve milletimizin halâs ve selâmeti hakkında garp devletlerinden hakikî bir muavenet ve insaf ümidi kalmadığı müttefiki aleyhdır. Memleketimizin âtisi şark hududlarımızın Ruslara ve âlemi islâma muttasıl olmasına mütevakıf olduğu hey'etimizce muhakkaktır. Bu ittisalın herhalde teminine cidden sarfı mesai edilecektir.

Saniyen: Bolşeviklerle siyaseten anlaşıp müteakabil harekât ve münasebatı tâyin etmezden evvel kat'î harekete geçmeyeceğiz. Böyle bir hareketin bolşeviklerce nasıl telâkki olunacağı bile bugün meçhulümüzdür. Zaten bolşeviklerin bizden intizar edileceği en büyük menfaat yani hareketi askeriye faidesini biz kendi ihtiyarımızla onlara bahşettikten ve bu münasebetle içine düşeceğimiz vaziyetten rücu imkânı kalmadığını gösterdikten sonra bolşeviklerden bilmukabele istihsali menafie imkân kalmaz, sadece onların muti ve esiri oluruz. Alman seferine de böyle girmiş olduğumuzu daima derhatır etmekteyiz.

Salisen: Münhasıran askerî noktai nazarından dahi Ermenistan seferini emin ve muvaffakiyetle neticelendirmek için diğer bir taraftan fiilen muaveneti askeriye lâzım olduğu kanaatindeyiz. Eğer Azerbycan veya Gürcistan taraflarından Ermeniler kuvvet ile tazyik edilmezse yalnız bizim üç fırkamızla ve az zamanda Ermenistan kuvvetlerini imha edecek kadar takip edebilmek muhakkak değildir. İşte bervechibâlâ üç esas noktai nazarından teklifi âhileri tetkik edilmiştir. Bunlardan birinci madde zatı devletleri ile tamamen mutabık olduğumuzu irae eder. Diğer mad-

deler harekâtı askeriye zamanının henüz hulûl etmemiş olduğunu tâyin eder esbabı esasıyedir.

2 — Kafkasyanın vaziyeti siyasiye ve askeriyesi hey'etimizce gayrı vazih görülmektedir. Çünkü Bakû'ya bolşevik ordusunun 28/4/1336 da duhulündenberi Karabağda Azerbaycan ordusunun ve bolşevik ordusunun tahaşşüdü ve 10/5/1336 haberlerinde Ermenistana üç gün mühletle ultiatom verilmesi ve hattâ Türkiye - Azerbaycan ittifakının ilân ve tasdiki gibi haberler alınmış ve bunlardan şimdiye kadar bir netice çıkmamıştır. Bu defa dahi Azerbaycanın Gürcistan ile musalâhası Azerbaycan için neticei kuvvet veya neticei iztirra olup olmadığı mechulümündür. 100.000 kişilik ordusu Bakû civarında ve 14 bin kişinin Zengezorda bulunması havadisile Ermenilerin islâm kâtlîâmına cür'et etmeleri ve komşularına karşı mütehakkimane bir tavır almaları havadisi arasında mahiyeten tenakuz vardır. Halil Paşanın kuvvetli bir ordunun kumandasını terk etmesini arzu eylemese gerektir. Velhasıl Ermenistan aleyhine icrayı harekâta karar için Azerbaycan veya bolşevik kuvvetlerinin mevcudiyeti henüz mechulümündür. Biz bilâkis Bolşevik harekâtı askeriyesinde tevekküfu ve şimdilik bolşevik kıtatının Kafkas Muhitinden uzaklaştıklarını istişmam ediyoruz. Son zamanlarda bolşeviklerin Lehlilere Kiyef cephesinde mağlûp oldukları ve on beş bin esir verdikleri ve hattâ Kafkasyadan da kuvvet celbine mecbur oldukları zikredilmiştir. Odesanın tehlikede olup olmadığı da münakaşa edildi. Rusya için on beş bin esir veren mağlûbiyet mühim bir mâna ifade etmez fakat Kiyef ve Odesa isimleri mağlûbiyeti askeriyenin mahiyetinden ziyade dahilî bir sarsıntıyı ima eder. Lenin'in yerine Bresilof'un geçmesi havadisinin mânası henüz anlaşılamadı. İstidlâlimize göre Rusyanın bolşevik mahiyeti bu yüzden değişmeyecektir. Daha ziyade azim ile ve kuvvet istimalini daha iyi temin için gelmiştir. Fakat bu tahavvülâtın inkişafını iyi tahmin etmeye lüzum vardır. Kafkas milletlerinin hattı hareketleri de Rusyadaki hareketleri de Rusyadaki bu kararsızlığı göstermektedir. Binaenaleyh vaziyet henüz tavazzuh etmemiştir.

3 — Bu şerait altında vaziyeti dahiliyemiz isticalden ad buyurulmamalıdır. Çünkü malûm olan sulh şeraitine nazaran Ermenilere mev'ud olan şark vilâyatımızı müdafaa etmek için hazır bulunmak o muhitin ahalisine ve hey'eti askeriyesine karşı kuvvetli bir sebebdir. Fakat Sarıkamışa giderek orada intizara mahkûm kalmak ezhanı basiteye karşı hem bir şey yapmaya iktidarımız olmadığı ve hem de belâları kendi ihtiyarımızla davet ettiğimiz şeklinde tesir eder. Ve daha ziyade sarsıntı yapar. Vaziyeti maliyemiz ve iaşemizin Sarıkamışta daha iyi olması için sebep yoktur. Bundan maada vaziyeti dahiliyemizde husule gelen salâh ve tebeddül malûmu devletleridir. (1) İstanbul ile doğrudan doğruya temasta olan muhitte kat'î darbeler indirilmiş ve pek mühim rüesayı ussat hiyaneti vataniye kanununa tevfikan tecziye edilmiştir. Konyada da iki defa tezahür eden muhalefet fiilen bir kuvvete lüzum göstermeksizin teskin edildi. Sivastaki hâdisesizce Bolu vukuatının hararetili zamanlarında ihzar edilmiş bir hareket idi. Raptı ümit menbaı fesadın itfasile Sivas kıyımı hararetini gaip etmiş olacaktır. Tezahüratında bunu hissediyoruz. Hülâsa daha ötede ve beride zuhuru muhtemel olmakla rüesayı idaremizin sırasında azim ve şiddetle hareket mütemadiyen irşad ve tedbire gayret etmeleri sayesinde iktiham edeceğimizi inayeti hakla kuvvetle ümid ediyoruz. Bizim tecrübelerimize nazaran harekâtı dahiliyede ruhumes'ele zabitanın kararı kat'isine ve imanına sureti kati'yyede itimad olunan emin bir kuvvetin mevcudiyetidir. Buralarda böyle kuvvetler tedarikine esash surette tevessül ediyoruz.

(1) 14/Haziranda Yozgat asiler eline düşüyor, 5/Temmuzda yani bir ay sonra Mustafa Kemâl Paşa "Garbe bir fırka yetiştir! Yunanlıların harekâtı tevessü ediyor, dahilî isyan da tevessü ediyor" diye feryada başladı.

4 — Murahhaslarımızın isali Ermenistan seferinin küşadı için sebebi müstakîl olamayacağı tabii olmakla beraber şüphesiz pek mühimdir. Hareketlerinin isticaf edilmesini rica ederiz. Murahhaslarımızın mütenekkiren ve karadan Azerbaycana yol bulmaları zaruridir. Sarıkamış harekâtı onların şümendöferle seyahatlerini temin edemez. Ekseri yerinde İslâm halk ile muhat geniş bir muntakadan bir ferce bularak gitmeye imkân bulunabilir.

5 — Doğrudan doğruya Nuri Paşa yanından ve Bakûdan geldiğini ve onun Azerbaycanda olduğunu bildiren efendi bir iki güne kadar buraya vasil olacaktır. Lâhey ataşemiliteri Kaymakam Nuri Bey de Avrupadan yarın buraya muvasalat ediyor. Ümid ettiğimiz gibi vaziyeti tenvir edecek bazı malûmat alırsak derhal arz edeceğiz efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

15/Mayısta yani iki hafta evvel yazdıkları ahvali dahiliyemiz hakkındaki ümitsiz vaziyete karşı benim kolordunun garbe hareketi düşünülürken şimdi her şey yoluna girmiş ve Ankaranın hâkimiyeti temin edilmiş. Ne âlâ! İnşallah bir daha nüksetmez. Mes'ele halloluncaya kadar bu imanın taşınması pek lâzımdır. Netekim verdiğim cevapta da bunu anlatmıştım... Zatî mes'eleye gelince! Mustafa Kemâl Paşa bundan mütemadiyen kaçıyor ve mühim sebeblerimi anlamamak istiyor. En sonra da biz bu hareketi beceremeyiz ve belâları başımıza getirirsin! diye apaçık düşüncesini yazıyor! Hey'eti temsiliyede iken daha mı vaziyetimiz iyi ve kuvvetim fazla idi? Şubat, Mart gibi şarkın en müthiş soğuk ve kar fırtınalarının devam ettiği bir zamanda ve Sarıkamış felâketinin üzerinden daha ikmâli hatırasını azaltacak bir zaman geçmeden bu hareketi bana yaptırmak isteyen aynı zata mevsimin ve vaziyetin müsait olmadığını isbata uğraşan yine benim. O zaman Gürcü ve İngiliz muaveneti de pek muhtemeldi. Şimdi ne oldu da bizim yalnız başımıza Ermenilerle başa çıkamayacağımızın yazılmasına cür'et ediliyor! Ben bu vaziyette şarkta inhilâl olacağını yazıyorum o, garpte artık hâkim olduk diyor! Zihniyeti anlamak mümkün değil. Yarından sonra daha açık ve daha kat'î bir lisanla Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin ve hükûmetin düşüncelerinin yanlışlığını kendilerine kat'î delillerle yazacağım. Bugün hava yağmurlu derece hararet Erzurum havalisinde + 13 dür. Telsizimizin aldığı malûmatı tamim ettim:

Erzurum: 1/Haziran/1336

T a m i m

1 — Telsiz telgraf istasyonumuz Tiflisten Bakû'ya verilen ve Azerbaycan Ermenistan Cumhuriyetleri arasında inkıtai münasebatı bildiren âtideki telgrafları almıştır.

a) Tiflisten Bakû'ya No. 470 - 31/Mayıs/1920 Azerbaycan Cumhuriyeti, umuru hariciye millet komiserliğine, bir sureti İran konsolosluğuna: Ermenistan Cumhuriyeti hariciye nazırının ricası üzerine Bakû'da bulunan İran konsolosu Ermeni siyasi memurin ve tab'asının himaye ve muhafazai hukukunu deruhde etmiştir. No. 649 İmza: İranın Kafkasyadaki umumî konsolosu Muazzezüldevle.

b) Tiflis'ten Bakû'ya 31/Mayıs/1920 No. 649 ve Azerbaycan Cumhuriyeti umuru hariciye millet komiserliğine Azerbaycan Cumhuriyetinin Gürcistandaki mümesilinın rıcası üzerine bugün Gürcistan Cumhuriyeti dahilinde bulunan Azerbaycan tebaasının menafiini himayeyi deruhde ediyorum. Malûmat hasıl olmak üzere ihbarı keyfiyet eylerim. İmza: İranın Kafkasya umumî konsolosu Muazzezüldevle.

2 — Bayazıt mıntakası kumandanlığından alınan 30/Mayıs/tarihli raporda Kervansaray havalisinde bolşevikler ile Ermeniler arasındaki muharebatın şiddetlenerek Ermenilerin mağlûben Delicana çekildikleri ve iki gündenberi Delican istikametlerinden gelen pek şiddetli top seslerinin Ararat dağı şimalinden işitilmekte olduğu bildirilmiştir.

3 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun neşrettiği 31/Mayıs/1920 tarihli ve 320 No. lu harekâtı harbiye raporundan hülâsadır:

a) Molodegno şehri istikametinde ve Divisino nehrinin garbindeki muharebat muvaffakiyetlerimizle devam ediyor.

b) Borisof mıntakasında ve Yerezina nehri havalisindeki kıtaatımız ilerliyor.

c) Mozir mıntakasında demiryolu üzerinde şiddetli muharebat vardır.

d) Dinyeper nehrinin sol sahillerindeki muharebat muvaffakiyetle berdevamdır.

e) Taraşçansk ve Umansk mıntakalarında düşman Umansk şehrinin on beş verst cenubu garbisine sürülmüştür.

f) Bütün cenup mıntakasında kıtaatımız taarruzlarında devam ediyorlar.

g) Uman şehrinin yetmiş beş verst şimalinde müthiş bir darbe ile düşmanın bir taburunu mahvettikten başka sekiz Fransız sahra topu iğtinam ettik. Ricat eden düşman şimali garbi istikametinde takip edilmektedir.

h) Kabzinsk mıntakasında kıtaatımız geniş bir cephe ile mezkûr şehre yaklaşmıştır.

i) Vapni Barsk mıntakasında şehri mezkûrun otuz verst cenubu garbisinde şiddetli muharebat vardır.

4 — Müdafaai Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Beye, Kolordu mıntakasındaki vilâyetlere ve livalara, Onbeşinci Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı°

Kâzım Karabekir

2/Haziran istihbarat ve telsiz tamimi:

Erzurum: 2/Haziran/1336

T a m i m

1 — 29/Mayıs tarihli istihbarata nazaran Delican mıntakasında bolşeviklerle Ermeniler arasındaki muharebat tevessü ve kesbi şiddet etmiştir. Mezkûr istikametten pek çok top sesleri işitilmektedir.

2 — Bahri Sahiiinde ve İngiliz işgalinde bulunan Enzeli şehrini zapteden bolşevik kıtaatı, İngilizleri dha cenupta olan Reşt şehrinden de tard ve mezkûr şehri işgal etmişlerdir.

3 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 1/Haziran/1920 tarihli harekâtı harbiye raporundan hülâsadır:

a) Leh cephesi... Sivitciyansk istikametinde Kozyani'de şiddetli muharebat vardır.

b) Molodoçno istikametinde Gorodzilofda muharebat devam ediyor. Bir çok köylér zaptettik.

c) Mozir istikametinde Şilobin kasabasının 25 verst cenubu garbisinde de bazı köyler zaptetildik.

d) Kiyef cenubu garbisinde Taraşçansk mıntakasında Taraşçansk'ın 25 verst cenubu şarkisindeki istihkâmata karşı hücumlarımız devam ediyor. Düşmandan bütün ihtiyat cephanelerle birlikte dört sahra topu ve beş makinalı tüfek aldık.

e) Sovyet şehrinin 40 verst garbinde şiddetli muharebat vardır. Burada da düşmandan 9 top ve 100 makinalı tüfek iğtinam ettik.

4 — İdam edilen Kolçağın teşkil ettiği hükûmete ait işleri tetkike memur İnkilâb sovyeti fevkalâde komisyonu âtideki kararı vermiştir: "Kolçak ve rüfekası tarafından teşkil edilen mukabil inkilâbcı hükûmeti amele ve köylüler aleyhinde bir çok kan döktüklerinden ahaliyi isyana teşvik eylediklerinden dolayı inkilâb mesaii milleti için büyük bir tehlike teşkil eden dört büyük âzâsı idama, dördü müebbeden hidematı şakkaye mahkûm edilmişlerdir."

5 — Müdafaai Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Beye, kolordu mıntakasındaki vilâyet ve liva ve kıtaata.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün Nahcivan halkından altmış kadar muteber zatın imzasile şu telgrafı aldım:

Erzurumda 15. Kolordu Kumandanlığına

Nahcivan ve havalisinde yaşayan yarım milyona karib Türklerin zirde kolçeken biz vekilleri zatiâlinize bervechiâti maruzatta bulunuyoruz: İslâm düşmanları dört senedenberi bizim hukuk, ırz, namusumuzu payimal etmek istedikleri şimdiye kadar vaki olan hâdisatla sabittir. Fakat biz kendi hukukumuzu, ırz ve namusumuzu şimdiye kadar kimsesiz tek başımıza yalnız Cenabı Hakka istinad ederek kanımızla, malımızla müdafaa ettik. Son zamanlarda düşmanımız olan İngilizler sevgili halifemizi esir ve payitahtını işgal etmekle bütün âlemi islâma fikri hainanelerini isbat ettiler. Binaaleyh düşmanlarımızın zalim maksadlarına yalnız Nahcivan ve havalisi hedef olmadığı aşikâr oldu. Lehülhamd biz ordumuza sizin gibi öz milletimizi onun ile ittifak eden Azerbaycan ve Rusya şûra hükûmetlerinin kuvvetleri gibi mütefik bir kuvvete nail olduk. Şûra hükûmetlerinin kuvvetleri bize muavenete gelebilmeleri için hayli mevanii aşmaları lâzımdır. Bu mevanii bertaraf etmek belki mürru zamana muhtaçtır. Halbuki yanı başımızda Bayazıtta ictima eden kuvvetin Nahcivan ve havalisine girmesine hiç bir mâni yok iken Bayazıtta durması bizim de burada şimdiye kadar olduğu gibi yine tek başına kalmaklığımız bizi dilhun ediyor. Biz de mazlum müslüman ve Türküz. Bizi sizden ayıran kuvvet nedir bilmiyoruz. Binanealeyh yarım milyon nüfus size arzı feryad ediyor ki Bayazıtta ictima eden kuvvetin ya hepsi veyahut bir kısmı bizim içimize gelip şimdiye kadar hukuk ve namusumuzu müdafaa için döktüğümüz sel gibi kanların boşa gitmediğini ve arzuyu milletimize nail olduğumuzu size kavuşmaklığımız ile görelim. 13/Mayıs/1336

(İmzalar).

Nahcivanda Harbi Umumî son senesinde teşkil ettiğim bir milis alayile geçen sene gönderdiğim yüzbaşı Halil ve birkaç zabıt ve nefer maiyeti vardı. Bunlar oraları istilâ edip silâh toplayan ve yağma ve katil yapan Ermeni kuvvetlerini bastırarak bir muvaffakiyet de kazanmışlar-

di. Fakat şimal ve şarkın Ermeni unsuru ne münaf oymaları ve mütemadî muharebelerden halk yılmağa başladı. Beyazıtta 11. Fırka neden duruyor da bir şey yapmıyor anlamıyorlardı. Bunlar gibi Pasinler ovasında Sarıkamışa karşı toplanan kuvvetlerin de ataletini ne ilerideki ve ne de gerideki halk anlamıyor, bizzat kıtaatda dahi bu toplanışı müteakip temadî eden ataletten dedikodu tevesü ediyordu. Ortada mühim bir elemli buhran tahassül etmişti. Niçin duruyoruz? Yarın bolşeviklerin hududlarımızda kırmızı bayrak açmaları, Ermenilerin de bolşeviklerden daha koyu kırmızı olarak Türklere karşı daha gaddarane ve bu yeni menba'dan da taze kuvvet alarak daha uzun emellerle saldırılara başlamayacak mı idi. Erzuruma gelen iki hükûmet erkânı; hariciye ve iktisat vekilleri de şark havasını kokladıkları günden beri aynı fikirdelerdi. Vaziyetin istilzam ettirdiği hareket idi. Erzurumdan mevaddı iâşe vesaire trenle sevk olunuyordu. Kömür yetişmiyor, odun yok, mevaddı iâşe mahdud, para bitmek üzere... En münasibi: «Madem ki hareket yapılmayacak niçin iâşe ve iskân müşkilâtına katlandık» münakaşası hareketin şark ve umum memleket için açacağı reha yolunu görmeyenler için de mantıkî bir sözdü. Ben Ankara hükûmetini ve Mustafa Kemâl Paşanın vaziyetini siyanet için (1) muhaberatımızı pek mahrem tutuyordum. Fırka kumandalarını bile bilmiyor, ancak Erkânı Harbiyemden mahdud kimseler vakıf idiler. Fakat vaziyetin daha ziyade münakaşaya tahammülü yoktu. Söz ayağa düşebilir, Ankaradan şarkın iç ve dış yüzü görülmüyor veya görüldüğü halde iltizamen vaziyet süründürülüyordu. Fakat anlaşılmayan mühim nokta şu idi: Şarkta bir inhidam olursa millî hükûmetin istinadgâhı neresi olabilecektir? 3/Haziranda tesbit ve 4 de şifre edilebilen kat'î sözlerim şudur. Okunduktan sonra bir kaç noktanın izahı da görülecektir:

Erzurum: 4/Haziran/1336

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

C. 1/Haziran/1336 şifreye:

1 — 30/Mayıs/1336 tarihli maruzatımızla harekâtı kat'iyyeye geçmek ve bir Ermenistan seferi yapmak kastedilmemiştir. Ermenistana karşı kat'î ve esaslı bir hareket zamanının hulûl etmediğine kaniiz. Fakat ister bolşevik orduları hududlarımızı

(1) İstiklâl Harbimizde muvaffakiyeti Ankara hükûmetinin ve bilhassa Mustafa Kemâl Paşanın mevkiininin daima kuvvetli olmasında gördüğümünden kendilerini her dedikodudan sonuna kadar siyanet ettim: Mahremiyetle, telkinat ve propaganda ile, yüz vermeyerek, şedid davranarak... velhasıl yerine ve şahsa göre münasip tarz ile. Hiç aklıma gelmemiştir ki bu kadar vefakârlığa karşı hayat ve memleketlerini kurtardığım Elviye Selâseninkiler de dahil olduğu halde Şark meb'usları Meclisde aleyhime tahrik olunacak ve Ermeni harekâtını istemediğim, zorla ve plânları verilerek yaptırıldığı hattâ en sevdiğim fırka kumandanlarından Rüştü ve Halit Paşalarla bile mütemadiyen aleyhime işlenecek: Hattâ sulhten sonra dahi!...

za doğru yürüsün, isterse Kafkasyada hiç bir hareket yapmasınlar, biz behemahal şimdiden arz ettiğim mektubu göndermek suretile diplomasi tarikile ve dostane bir tarzda ve aksi cevap alındığı takdirde cebir ve tazyik ile Sarıkamışa kadar olan mınakayı işgal etmeye mecburuz. Soğanlı dağları bir duvar gibidir. Bugünkü vaziyetimiz de bir duvar gerisinde gafilâne oturmaktır. Ermeniler bir taraftan Azerbaycanla muharebe ediyorlar ve dahilî ihtilâller yapıyorlar, diğer taraftan bolşeviklerle anlaşmak üzere murahhaslarını Moskovaya göndermişlerdir. Ermenilerin siyaset ve maksadları meydana çıkarılmak ve iki yüzlü bir siyaset takibile vakit kazanmak ve fırsat bulurlarsa Azerbaycanı ezmek ve vaziyeti müsait bulursa İtilâftan da kuvvet alarak bize dönmek fırsatı verilmemek lâzımdır. Sulh muahedenamemize nazaran bugün Erzurum dahi Ermenistan addolunuyor. Binaenaleyh ilk fırsatta nasıl olsa bize karşı bir hareket yapılacaktır. Bugün kavi iken sevkülceysçe pek mühim olan Soğanlı geçitlerini tutmamak, bir kaç ay sonra zaif halimizde bize pek pahalıya mal olacaktır. Bu düşünce bolşeviklerin hiç bize doğru gelmediği haline göre olan mecburiyettir. Eğer hareketleri vaki ise, ki bizce muhakkaktır, evleviyetle şimdiden Soğanlı dağlarını aşmakla muaveneti mütakabile yapmağa mecburuz; aksi halde ne bir şey talebine hakkımız olacak ne de bir fikir dermeyeranına yüzümüz olacaktır. İşbu hususatı, müteakip maruzatımla bildirmiştim. Şeref telâkki olunan cevabı âlilerine nazaran vaziyeti lâyikile izah edemediğimi anladım. Bunun için madde bemaadde iş'arı samilerine cevap yazıyorum. Ve son olacak işbu maruzatımla her türlü mes'uliyeti maneviyeden kurtulmakla müsterih bulunuyorum:

Evvelâ: Garp devletlerinden nasıl bir muavenet ve ümid beklenmeyecek ise yine garbin vesaya ve işgalâtına dahi kapılmamalıdır. Bugün garp en zaif zamanlarını yaşıyor. Binaenaleyh bizim şarkla olacak ittisalimize mâni olamayacaktır. Bunun için işgal tariki ile bizi iki ay olsun âtil bırakmak için bilvasıta veya bilâvasıta, vaad ile veya tehdid ile tariki fesada sapmıştır. Kazanacağı bu zamanın doğurabileceği ahvale intizaren Ermeni ve Gürcü gibi üç beş kişinin bazıçesi olan milletleri kurban ederek sed yapmaya çalışmakta ve bunları teşci için Türklerin hiç bir şey yapamayacaklarını, hali tevakkufumuzu fiilen göstererek isbat etmekte ve aynı zamanda Türkiye dahilinde harbi dahilîler, inhilâller ikamı ümid etmekte ve içinde bulunduğumuz malî buhranın netayici tabiiyesini gözetmektedirler.

Saniyen: Yapılacak hareket şimdilik yalnız Soğanlı Dağları geçidini tutmaktan ibarettir. Bolşevikler herhangi bir tarzdaki hareketlerimizi pek ziyade hüsnü telâkki edeceklerdir. Çünkü Ermenistan hareketini ilk evvel bize teklif eden onlardır. Saniyen Millet Meclisimiz dahi bunu kabul ettiğini bolşeviklere bildirmiştir. Mes'ele yalnız Gürcülerin tutulmasında kalmıştı ki bugün Gürcüler cephelelerinde meşgul olduğu gibi harekete geçseler bile Soğanlı Dağ geçitleriyle Gürcülerin münasebeti yoktur. Bolşevikler mi bizden daha çok iş bekliyor biz mi bolşeviklerin muavenetine muhtacız? Esaslı tetkike sezadır. Bolşeviklerin hududlarımıza kadar geldikten sonra İstanbul, İzmir, Adana vesairemizin tahlisi için kim kimden ne bekleyecek ve talep edecektir? Alman seferine girdiğimiz zaman müstakil bir devlet idik. Acaba Alman seferinden evvel de bize bugünkü sulh muahedesini metni tebliğ edilse idi sefere iştirakimiz meşru olmayacak mı idi? Her şeyden sarfınazar biz bugün bolşevik düşmanlarıyla hali harpteyiz. Şu halde mantıkan bolşeviklerle müttefikî tabii değil miyiz? Buna bir de tahriri taahhüdümüzün ilâve edilmiş olduğu düşünülürse bir Alman seferine vechi müşabeheti kalmamış olur. Esasen Elviyei Sülusenin bizim olduğunu bolşevik hükûmeti tasdik etmişti. Ahiren Millet Meclisinin kararını da ancak bu tasdik kuvvetine istinad ettiğini zannetmiştik. Memleketimizin bir parçasındaki masum vatandaşlarımızı himayekâr bir vaziyete girmek tıpkı Adana ve İzmir gibi bize vazife değil midir?

Sâlisen: Eğer Ermenistan seferinin müntehasma kadar icrası lâyet görülüyorsa

üç fırka ile ve az zamanda Ermenistanı imhaya avni hakla kudretyab olduğumuzun kabulünü rica eylerim. İki sene evvel Ermeniler daha kavi bir halde iken ve şarktan dahi işgal edilmemiş iken daha zebun ve zaif bir kuvvetle yüzlerle kilometrelik hareket yapılmış ve bir fırka ile başlayarak ekseri harekâtı yalnız iki fırka ile ve kemâli muvaffakiyetle neticelendirmiş ve bütün mevcudiyetlerini Erivanda imha edebilecek bir vaziyet almıştık. İmhalarına, bilâkayduşart teklifi sulh mâni olmuştu. Bugün Ermenistan Şark cephesinde meşgul olduğu gibi zaif ve zebun bir haldedir. Bununla beraber teklifi âcizi Ermenistanın imhası veya istilâsı değildir. Soğanlı Dağlarının işgalidir.

2 — Kafkasyanın bugün ateşler içinde olduğu şüphesizdir. Bakûya bolşevik ordusunun 28/4/1336 da vürudu bittabi kolbaşını teşkil eden herhangi bir kitadır. Bu tarih ordunun Bakû'da tahaşşüdü gibi kabul buyurulmamalıdır. Şümendöferin yüzlerce kilometre sahilden geçmesi dolayısıyla asıl bolşevik ordusunun Bakû'ya duhulü Bahri Hazere hâkimiyet tarihi olan 22/Mayıs/1336 dan sonra kabul olunmalıdır. Şimalden Gürcüler üzerine hareket eden kuvvetlerin mahallî bolşeviklere istinaden ufak müfrezeler olması da yolsuzluk, şümendöfersizlik, ve mevsimin yağmur ve tuğyan zamanı olması dolayısıyla tabiidir. Bu esnalarda gerek Ermenistan ve gerekse Gürcistan tehdidi ve bu sayede o memleketler halkının üç günlük, yirmi dört saatlik ultiमतoların verilmesi de aynı arzunun netayici tabiiyesi görülüyor. Ermenilerin islâmları katliamına gelince: Bu hunhar milletin bundan iki sene evvel yaptığı da bundan başka bir şey değildi. Bir taraftan kaçmakta bir taraftan da güzergâhtaki islâmları katilam etmekte ve köyleri yakmakta idi. Esasen bu işlerle meşgul olan komitecilerin ahval ile veya kendi milletlerinin başına geleceği felâketi takdirle bir işleri yoktur. Onlar yakmak, yıkmak, çalmak, çırpma gibi fecayii hayatı tabiiyelerinden addetmişlerdir. Binaenaleyh bu hal Ermenilerin mütehakimane vaziyetini göstermez. Halil Paşaya gelince: Büyük erkânı harbiye ile görüşmek üzere Moskovaya gitmesi veyahut âzâsından bulunduğu Bakû Türk Komünist Fırkasile birlikte memleketimiz namına muahede akdine gitmesi pek mümkündür. Milyon kuvvetindeki Denikini mahv ile Kafkaslara dayanan bolşevik ordusu Lehistan cephesine nakil edilse dahi Kafkas cephesine yüz bin kişilik bir ordu ayırmaması varid olamaz. Netekim menabii muhtelifeden mevsukan aldığımız malûmatda 100.000 kişilik 11. Ordunun Azerbaycana girdiği teyyüd eylemiştir. Biz bolşevik kuvvetlerinin tevakkufunu ve Kafkasyadan uzaklaşmak değil hattâ - Farzı muhal olarak - mağlûbane sulh imzalamasını veya inhilâli tammini bile kabul etsek yine Soğanlı Dağları bir an evvel tutmak mecburiyetini görüyoruz. Zira sulh muahedenamesi, bize karşı ilk fırsatta tatbik edilecek bir programdan başka bir şey değildir. 15. Kolordunun bugün bulunduğu mıntaka Ermenistan addedilmiş olduğundan behemahal, güçleri yettiği gün bize taarruz edeceklerdir. Şarktan gelecek taarruza karşı askerlik noktai nazarından dahi kuvvetli bir mevzi tutmak, tahkim etmek ve hazır bulunmak elzemdir. Bugünkü mevzilerimiz müsait değildir. Şimdiden gücümüz, kuvvetimiz varken pek metin olan Soğanlı Dağlarını tutmazsak vazifei askeriyemizi elde fırsat varken yapmamış oluyoruz.

3 — Ahvali dahiliyemizin aldığı selâhi hal mucibi şükranımız olmuştur. Sarıkamışa kadar gidip kalmak ezhamı basita üzerinde fena bir tesir yapacağını zannetmiyoruz. Bu hareketi bilhassa sabırsızlıkla intizarda bulunan şark mıntaka asker ve ahali pek büyük bir memnuniyetle karşılayacaktır. Bu teşebbüsün başka bir belâyı davet etmeyeceğine de kaniiz. Çünkü düşmanlarımız zaman ve ahvali müsait görürlerse hakkımızda istedikleri muameleyi tatbikten çekinmeyeceklerini ve bunun için bir sebep ve vesile aramayacaklarını şimdiye kadar olan vekayi herkese göstermiştir. Soğanlı Dağları ormanları o kadar zengindir ki tehditkâr vaziyetimiz ve müsalemeci teklifimiz kabul edilip de yollar açılmasa bile Soğanlı ormanları

şark buhranını giderebilir. Yalnız Erzurumdaki müessesat ve iki tabur mahiye kırk bin liralık odun yakıyor. İaşemiz Trabzondan geliyor. Karabıyık'tan trenle sevkine mecburiyet vardır. Trenler ise Erzurum evlerini yıkıp yakmakla işliyor. (1) Halbuki artık yıkılacak ne ev vardır, ne de satın alacak paramız kalmıştır. Vilâyet daha mart maaşını dahi tamamilen tesviye edememiştir. Kolordu da azamî iki ay kendisini besleyebilecektir. Halbuki Soğanlı ormanlarının kereste ve mahrukat esmanı bizi her türlü buhrandan kurtarabilir. Bunun için Sarıkamışa hâkim olmakla vaziyeti maliyemiz ve işemiz cidden iyileşecektir. Ahvali dahiliyemiz mıntakamızda en ziyade Dersimde bozulabilirse de bu da ordumuzun kuvvetli olduğu müddetce her sene olduğu gibi çapulculuk mahiyetini aşmaz. Bizim için en büyük tehlike İslâm katliamlarını işitmek, muhacirlerin perişan ahvallerini görmek ve bunlara karşı âciz vaziyette seyirci kalmakla memleketlerinden nasıl olsa alabilecekleri teşvikâmiz mektuplarla silâhlı firarların çokluğudur. Yani durduğumuz vaziyet erimektir. Esasen her kolordu gibi 310 ve 311 lileri bir iki aydan fazla tutmak mümkün değildir. Kolordumun sulûsanı garp mıntakası halkındandır. Bunlar giderse bilmem garp Erzuruma efradı cedide göndermeye kudretyab olacak mıdır? Binaenaleyh elde kuvvet varken kuvvetli bir cephenin işgal ve tahkimini muvafıkı basiret buluyorum.

4 — Münhasıran murahhasların izamı için bir sefer keşide eylemek istenilmiştir. Bu vesile ile mümkün olursa dostane veya tehdidkâr vaziyetle bâlâda arz edilen menafi temin olunmak arzu edilmiştir. Tamamen emniyet ve itimad hasıl olmadıkça murahhaslarımız Ermeni içerisinden gönderilmeyecektir. Nahcivan üzerinden ve İran dahilinden Karabağa geçmek ve oradan Bakû'ya gitmek asgarî yirmi günde mümkündür. Kısmen de tehlikeli bir yol vardır. Bu yol hakkındaki malûmatla beraber emirnamei samîlerini hey'eti murahhasaya takdim eyledim. Hattı hareketlerini bittabi kendileri tâyin buyururlar.

5 — Nuri Paşanın yanından ayrılan efendinin tarihi infikâki ne zamandır? Lâhey ataşemiliterinin getireceği havadisler garp menabiinden ise tavsiyelerine itimad buyurulmamak muvafıkı tedbir olacağını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

Artık yazacağım bir şey kalmamıştı. Hey'eti murahhasa mutalâatımı takdir ediyordu. Gelecek cevaba intizaren hareket kararını verecekler. Mütalâatımda Ankarayı tedhiş eden Ermeni hareketi yerine Soğanlı Dağları tezini tutturdum. Bunun da ucu aynı olacaktı. Her ne ise ilk adımı Soğanlı Dağlarına atmak da bir muvaffakiyet idi. Bu adm hazır, yalnız Meclis riyasetinin müsaadesine bağlı idi. Eğer müsaade

(1) Vali sıfatile Meclisi İdarede: metrûke evlerin enkazından şümendöferlerimiz için verilecek mahrukatın on mislini yakında Sarıkamış ormanlarından vereceğimi ve Sarıkamış benim çocuklar için "Çocuklar Kasabası" yapacağımı vaad ederek nakliyat için mahrukat tedarik etmiştim. Sarıkamışın zabtîle bu sözümü yerine getirdim. En harabiyete maruz kalan Erzurum tamamilen imar oldu ve kereste fiyatı Harbi Umumiden evvelki halinden daha ucuzladı. Bu vaadlerimin husulünü görmek hayatımın en büyük bahtiyarlığı olduğu gibi vaad verdiğim zatların bana karşı ebedî samimiyet ve hürmetlerini kazanmaya sebeplerden en mühimmi oldu.

olunmazsa artık yazacağım bir şey yoktu. Yapacağım bir şey vardı o da kıtaatımın kabiliyeti harbiyesini muhafaza için elimden geleni yapmak. Fakat yerinde inhilâle müsaade etmek zilletini kabul etmemek. Başka bir şey aklıma gelmiyordu. (1) Asıl hayretlere seza olan şey 7/Şubatta Mustafa Kemâl Paşanın seferberlik yapın, harekâta geçin gibi karlar, buzlar arasında — 32 derecede ve ne ahvali siyasiye ve ne de askeriyenin zerre kadar müsait olmadığı zamanlardaki vaziyetini tashih için uğraşırken şimdi her şeyin tam mevsimi iken bu aksi vaziyettir ve bu da ancak bir şey ile kabili izahıdır: O zaman her hangi bir hareket belki millî bir hükûmet tesisine sebep olabilir ümidi! Yani biz Ermenilere hareket yapıyoruz diye tabî İstanbulda Meclisi Millî darbelenir, zarurî Ankarada millî hükûmet teessüs eder. Fakat acaba o zaman üç fırka ile hem de Gürcü veya İngilizler tarafından takviye olunacak Ermenilere karşı muvaffakiyet mes'elesi neden meşkûk görülmüyordu, da bugünkü Ermeniler yalnız başlarına kaldıkları halde düşünülüyor? O zaman başımıza belâları kendi elimizle getirmek daha tabîi değil mi idi? Bir ademi muvaffakiyet - ki mevsim dolayısıyla yüzde yüz kat'î idi- büsbütün her ümitlerimizin mahvı değil mi idi? O zaman tıpkı Harbi Umumiye girdiğimiz gibi vakitsiz işe girişmek değil mi idi? Şimdi sulh şeraitimiz bize tebliğ olunmuş, İstanbulda millî hükûmet darbelenmiş, siyaseten bir harekete hak kazanmışız, dahilî, haricî her vaziyetimiz gayet sarîh. Her şeyden sarfınazar anlaşmışız ve hazırlanmışız. Mevsim de tam zamanı... Cevabımda her şey lâzımı gibi yazıldığından Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl imzalı bu hareket mes'elesine ait muhaberatla Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl imzalı muhaberatın iyice tetkik ve mukayesesi pek faydalı ve pek meraklı bir şeydir... Bununla beraber bu son mütalâatıma cevabı red gele-meyeceği zannındayım; çünkü istinad olunacak tek bir madde bulunamayacaktır.

Bugün hava müsait olduğundan Çocuklar Ordusunun Kars Kapısı civarındaki talimhanesinde yoklamasını yaptım. Ve mutad talim ve oyunlarında ve halk oyunlarında bulundum. Kadın, erkek bütün Erzurum halkının anfiteatr halindeki siperler üzerinde çadırlar, allı yeşilli bayraklar, mühim yekûnda hareketleri cidden görülecek manzara. Çocuklar için manej bisiklet, hakikî top ve makinalı tüfekleri üzerinde ted-

(1) 6/Haziranda harekâta müsaade edildi fakat hareket edeceğimiz günün arifesinde 23/Hazirana hareketin katıyyen tehiri makina başında verildi! Bundan sonrası düşündüğüm gibi oldu. Ermenilerin taarruzlarına karşı Bardiz-Oltu mintakasında bize lüzumlu olan yerleri 9. Fırka ve 3. Fırkanın 8. Alayı ile işgal ettirdim. Bir müddet yalnız Sarıkamış cephesinde muayyen hududu geçmedik. Fakat Eylülde artık fazla intizara takatimiz kalmadığından 9. Fırka ile bir mukabil taarruzla kazanılan muvaffakiyet Sarıkamış - Allahuekber hattının yani Soğanlı Dağlarının işgalini ve bu da matlûp Ermeni harekâtını açtı ve bu suretle harekâtı milliyemizin umumî inkişafı temin olundu.

ris oyunları, tahta bomba ve tüfekte oyunlar, hakikî tüfeklerle endaht hazırlıkları, kız çocukların Hilâliahmer oyunları, yüzlerce şefkat bacısının samimî faaliyetleri yürek açıyor. Haikın cirit, güreş ve oyunları da lâtif bir varlık. 5/Haziranda telsiz tamimi (Bolşeviklerin Ermeni cephesindeki vaziyetlerinden de haber veriyor.)

Erzurum: 5/Haziran/1336

T a m i m

1 — Moskova telsiz telgraf istasyonunun İngilizce olarak neşrettiği 3/Haziran/1336 tarihli tebliğinin hülâsasıdır:

a) Kafkas cephesinde Kırmızı Ordu Hasansu'nun 30 verst garbindeki hatta vasıl olmuştur. (Kolordunun izahatıdır: Hasansu, Gökçeğölü şimalinde menbain Şah Dağından alan ve Kora nehrine akan büyük bir sudur) Revana yüz kilometre mesafededir.

b) Bahri Hazer sahilinde Enzeli şehrini asker ihracile zapteden Kırmızı donanma on kurvazör ve yedi nakliye gemisinden ibaret olan bütün beyaz donanmayı ve Denikin tarafından Kafkasya için idhar edilen pek çok levazımatı harbiyeyi zapt ve iğtinam etmiştir.

2 — Telsiz telgraf istasyonumuzun aldığı bir Ermeni telsiz tebliğine nazaran Bakûdaki Ermeni murahhası siyasisi Mardiros Aratonyan Azerbaycan hükûmeti tarafından tevkif edilmiştir.

3 — 31 Mayıs 1336 tarihli istihbarat hülâsasıdır:

a) 31/Mayıs-1336 gecesi Delican istikametinden sabaha yakın pek çok top sesleri işitilmiştir. Mezkûr istikametten her gün top sesleri geliyor.

b) Delicanın bolşevikler tarafından zaptedildiği haberi musirran devam eylemektedir.

c) 31/Mayıs akşamı Gümrüden Revana gelen trenler pek çok muhacir ve mecruh getirmişlerdir.

d) Revanda islâmların eşraf ve ayanından 62 kişi tevkif edilmiştir. Bunların içinde Azerbaycan Ataşemiliteri de vardır.

4 — Mayıs nihayetinde alınan mevsuk malûmata nazaran Tebrizde pek büyük karışıklıklar başlamıştır. Ahaliden bolşevik ve şah taraftarı olanlar arasında müsademat vardır. Şuriş etrafa da sirayet etmiştir.

5 — Erkânıharbiye Umumiye riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, Kolordu kıtaat ve mintakasındaki vilâyet ve livalara.

20. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

6/Haziran: Revan Telsizi de Sovyet kıtaatının Ermeni arazisini işgal ettiklerini bildiriyor:

Erzurum: 6/Haziran/1336

1 — Revan Ermeni telsiz telgraf istasyonundan 3/Haziran/1920 tarihile yazılan ve serlevhası anlaşılmayan Ermenistan hariciye nazırı Ağacanyan imzalı bir telgrafta: "Ermeni Cumhuriyeti arazisinden olan ve müttefik Sovyet kıtaati tarafından işgal edilen Zengezor şimalinde Hasan Rıza Cevanşiredeki livası ve havalisinin tahliyesile Ermenistanla münaziunfih mesailin Moskovaya gönderilen Ermeni murahhaslarla

görüülerek halledilmesi istirham edilmektedir. (Hasan Rıza mevkii Zengezor'un merkezi olan Kerus kasabasının 70 kilometre kadar şimalindedir.)

2 — Revan şehri sokak ve meydanlarında dolaşan Ermeni hatipleri şimalden gelen tehlikenin Ermenistana pek büyük bir felâket getirmekte olduğunu anlatarak halkı mukavemete teşvik ve teşci etmektedirler.

b) Delicanda maktul düşen büyük rütbeli bir Ermeni kumandanının cenaze merasimi 3/Haziranda Revanda pek parlak bir surette yapılmıştır.

c) Revana gelen trenler her gün mecruh getiriyorlar.

3 — Moskova telsiz telgraf tebliğinin neşrettiği 3/Haziran/1920 tarihli Kırmızı Ordunun harekâtı harbiye raporundan hülâsadır:

a) Derisa'nın cenubu garbisinde düşman taarruzlarını tard ettik.

b) Molodoçno istikametinde şiddetli muharebat vardır.

c) Kiyef cenubu şarkisinde Veskivira mıntakasında muvaffakiyetli muharebeler yapan kıtaatımız düşmandan esir ve makinalı tüfek aldılar.

d) Vapniparsk mıntakasında kuvvetli taarruzlarımız, düşmanın şedid mukavemetini Kırışbol istasyonunda kırdı. Taarruzumuz devam ediyor.

e) İngiliz amele mümessilleri Volga nehri üzerinde Samara'ya vasil olmuşlardır. Ve hükümet, havali sovyetlerle Fabrikalar Cemiyetlerinin pek büyük istikballerile karşılanmışlardır. Merasime müslümanlar namına iştirâk eden hatiplerden birisi hitabesinde: "Garp cephesindeki Leh düşmanımızı mahvetmedikçe ve Şark islâmlığı da İngiliz pençesinden kurtarılmadıkça kılıçlarımızı kınlarına sokmayacağız" demiştir.

f) Lehistanın bolşevikler aleyhine vukubulan harekâtı İngiliz amelelerinin hoşnutsuzluğunu gittikçe kuvvetlendirmektedir. Demiryolu ve maden ameleleri Lehlilerin sovyetist Rusya aleyhine açtıkları harbin tatil edilmesini hükümetlerinden talep etmişlerdir. Bütün İngilterede bir kaç gün sonra Lehistan muharebelerini prootesto için bir günlük umumî bir grev ilân edilecektir.

g) İngilizlerin bolşeviklik aleyhindeki mesai ve entrikalarından bahseden Kristiyanya amele matbuatının mühim bir telgrafından hülâsadır: "İngiltere hükümeti, Sovyetist Rusya aleyhine bir ordu teşkil etmesi için Lehistana yardım etti. Halbuki, İngiliz hükümeti Sovyetist Rusya ile birlikte Lehistanı tazyik etmesi için bir vakitler Denikine de teklifatta bulunmuş ve yine Lehistan aleyhine olarak Litvanya ordusunu teşkil etmişti. Şimdi de Loit Corc, Kırmızı orduyu elinde bulundurabilmek için Vrangel'e yardım ediyor. Maksadı da, muharebeden sonra kanları büsbütün tükenecek olan Rus beyaz muhafızlarının mirasına konmaktır. Mukabil inkilâbcı ameleleri bile İngiltere hükümetini entrikacı addetmekte ve İngiltereye ademi itimad göstermektedir. Hattâ beyaz Rusya burjuvasında bile İngiltereye karşı büyük bir nefret mevcuttur. Rusyadaki bütün tabakatin Sovyetist hükümetin Rusyayı İngiliz müstemlekesi olmak tehlikesinden kurtardığını anlaması lâzımdır."

4 — Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, Kolordu mıntakasındaki vilâyet ve livalara, kıtaata.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

6/Haziran Moskova Telsizi:

Erzurum: 6/Haziran/1336

T a m i m

1 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 5/Haziran/1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

Lehistan'da zafer hakkında şüphe hasıl olmaya başlamıştır. Cihan avamı Sovyetist Rusyanın himayesi lehinde serlevhalı makaleden:

a) İngiliz sefain amelesinin Sovyetist Rusyayı himaye hususunda gösterdikleri esere Demiryolu ameleleri de imtisal etmiştir." Demiryolu Amelesi Merkez Komitesi" İngilterenin her tarafındaki bütün demiryolu amelelerine gönderdiği emirle Lehistana tahsis edilen vagonların hiç birine artık müsaade edilmemesini bildirdiği gibi Maden Amelesi Merkez Komitesi de bütün amelelerin İngiltere hükümetini beyaz Lehistan ile olan her türlü münasebatı ticariyeden vazgeçirmek üzere bütün kuvvetlerini sarfeylemeye davet etmiş ve Lehistana İngiliz limanlarından hiç bir gemi gönderilmemesini tahtı karara almıştır.

b) Beyaz muhafızları bilmelidirler ki kendi düşmanları yalnız Rus Kırmızı muhafızlarından ibaret değildir. Yeni bir amele ordusu Sovyetist Rusyanın imdadına koşmaya karar vermiştir. Beynelmîlel amele ablokası ilân edilmiştir. Artık Lehistan için techizata olan ihtiyacını memaliki ecnebiyeden tedarik imkânı kalmamıştır.

2 — Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, Kolordu muntakasındaki vilâyet ve livalara, kitaata.

Kâzım Karabekir
15. Kolordu Kumandanı
Mirliva

Bugün 6/Haziran/1336 öğleden sonra saat 9 da şu sevincli şifreyi aldım:

Dakika tehiri caiz değildir.

Ankara: 6/Haziran/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Hariciye ve İktisad Vekiliâlileri de mutalâa edeceklerdir.

Vaziyeti tedafüiyemizi islâh maksadile Soğanlı geçitlerini işgal etmek için kitaatı askeriye ile ilerlemek hakkındaki 4/Haziran/1336 tarihli 15. Kolordu Kumandanlığının teklifi Vekiller Hey'etince tetkik edilerek muvafık görülmüştür. Elviyei Sülûsenin işgali hakkının istimâli Büyük Millet Meclisi tarafından Hey'eti İcraiyyeye tevdi edilmiş olduğundan Vekiller Hey'eti bu selâhiyete istinaden teklifi vakiin tatbikine karar vermiştir. Kararın ciheti siyasiyesinin sureti idare ve ilânı için lâzım gelen nota ve talimat gibi mukarrerat zatiâlilerine ayrıca buradan bildirilecektir. O zamana kadar siyasî hiç bir teşebbüste bulunulmayarak yalnız harekâtı askeriyenin ihzârı ve bu harekâtın ne zaman başlayabileceğinin iş'arı mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Okur okumaz hele şükür! dedim ve sevindim; fakat çok çekiştik ve bu kararı alınca kadar neler çektiğimi bildiğim için: Acaba tam seferberlikten sonra da yine karar geri alınır mı diye içime bir endişe düştü. (1). Ne ise insanlar müşkilâtla nail oldukları bir şeyi elde edince tabîi olarak bir müddet alışına kadar ona malik olduklarına inanamazlar, bu bir hali ruhidir!... Birinci hatvemizi atmaya müsaade gel-

(1) Bu da başıma geldi. 23/Haziranda görülecek.

diği halde yine kolordu kumandanı olarak mı hareket düşünölmüş! Ordu kumandanlığı selâhiyetinin bu vaziyette dahi imsâk olunmasına kat'î mâna verilmek lâzımdır!... Pek haksız, pek adaletsiz bir düşünce ve karar! Ne ise mühim olan hatvenin atılmasıdır. 7/Haziranda seferberlik emrini verdim ve Meclis riyasetine de şöyle bildirdim:

Zata mahsustur.

Erzurum: 7/6/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

C. 6/6/1336. Harekâtı askeriyeinin icrası için mevcudu hazır bir misline iblâğ etmek üzere 305 liler de dahil olduğu halde 316 ya kadar olan kurra efradını celb emrini verdim. Bu seferberlik kolordunun her muntakasına şamil olmayıp yalnız Erzurum, Van vilâyetlerle Erzincan livasına aittir. 9. Fırkaya dahi Horasan muntakasına tahrik emrini verdim. 12/Haziranda karargâhı âcizî de (Horum) sırtlarına naklolunacaktır. Şimdiden sıkı bir keşif yaptırıyorum. 16/Hazirandan evvel olmak üzere vaziyete nazaran harekete geçileceği maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Artık sevinçle işlerimizi yürütüyoruz. Esasen her şey evvelinden hazırlandığından her kıt'a seferberlik takvimi mucibince işlerini ikmâl ediyor. Ben de karargâhımla 12/Haziranda Horum sırtlarında çadırın ordugâha çıkacağımdan vilâyet ve kolorduya âit işleri erkânı harb miralayın Manastırlı Kâzım Beye devre başladım. Kolordu ahziaskeri de kendisinde olduğundan bütün menzül hizmetlerini kolaylıkla ve bir elden ifa edecektir. Yalnız Ankaranın vaziyeti gariptir. Bir zaman raporları Meclisi Millî riyasetine verdik, Müdafaa-i Milliye ve son günlerde de Erkânı Harbiye-i Umumiyyeye verilmesi istendi. Fakat harekât hakkındaki muhaberatımız Millet Meclisi riyasetiyledir. Gerçi Mustafa Kemâl Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Bey harekât işlerinde birinci derece alâ-kadar makamları işgal eden zatlerdir. Ve her fikir ve hareketten mes'ul olan onlardır. Ancak arada taksimi âmal nasıldır? Mustafa Kemâl Paşa Başkumandan vazifesini görmektedir. Herhalde Büyük Millet Meclisi Reisinin kumandanlarla bu gibi işlerde münasebeti olamaz. Ne ise madem ki merkez böyle istiyor, devam edelim. Mes'ele hareketin bir an evvel muvaffakiyetle inkişafıdır. Bakalım harekât zamanı hâlâ kolordu derlerse tashihi için kat'î yazarım. 7/Haziranda istihbarat ve Moskova telsizi tebliğini tamim ettim:

Erzurum: 7/Haziran/1336

T a m i m

1 — 4/Haziran tarihli mevsuk malûmatır:

- a) Kars ve havalisinden Batuma Ermeni ve Rum muhacirleri gelmektedir.
- b) Acara müslümanları bir Gürcü müfrezesini Hula civarında muhasara ederek

11 zabıt, 450 neferi esir ve 2 cebel topu, 341 tüfek, 4 makinalı tüfek, 48 hayvan, 2 telefon mikinası ve pek çok eczayı tıbbiye ve baytariye iğtinam etmişlerdir. Gürcülerin bu mühim mağlûbiyetle pek müşkil bir vaziyete girdikleri ve Acaraya kuvvet sevketmekte oldukları müstahberdir.

c) Batumda münteşir Rusca Islova gazetesinin neşriyatına nazaran Münih şehrinde kürrei arz üzerindeki bütün müslümanların büyük mümessilleri iştirakile bir kongre akdedildiği ve bu kongrede âlemi islâmın mukadderatı ile San Remo'da yapılan Türkiye muahedenamesinin müzakere olunduğu anlaşılmıştır. Âzâlar meyânında bilhassa üç Arap şeyhi, Şehrayı Kebir meb'usları, Hint, Afgan ve Acem mümessilleri hazır bulunmuşlardır.

2 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 7/Haziran/1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

a) 6/Haziran tarihli Kırmızı Ordu harekâtı harbiye raporunda Garp cephesinde Pitalovsk'un 50 kilometre şarkı -Drisa şehri- Sivençiyansk istikametinde Şarkuv ve Gavbi kasabaları -Yukarı Berezina nehrinin 100 verst şimâli garbisi- -Borisof mıntakaşında Berezina nehrinin sağ sahili- Bobroisk şimali garbisi hattındaki muharebatın mütebeddil muvafakiyetlerle devam ettiği neşredilmektedir.

3 — Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine, Kolordulara, Refet Beye, 15. Kolordu mıntakasındaki vilâyet, liva ve kitaata.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

a) Fıkrasındaki Rumlar Elviyei Sülüsede hudud yakınlarında ve yollar üzerindeki Rum köyleridir. Ruslar Elviyei Sülüseyi idarelerine aldıktan sonra mühim güzergâhlarla hudud yakınlarındaki islâm köylerini gerilere alarak buralara Rum Ermeni, Malakan köyleri tesis etmişlerdir. Rum köyleri bolşeviklerin tekarrübü üzerine Batuma savuşmaya başladılar. Sebebi de bolşeviklerle harb için Besarabyaya gönderilen Yunan askerlerini ve Rumları yakalayınca gûya trenler altında eziyorlarmış diye kuvvetli şayiaların deveranıdır. Yunanlılar bizimle de hali harpte bulunduğundan şimdiden savuşmayı basiretli bir iş görmüşler. Ermenilerden gidenler de zengin kimselermiş. Kıymetli mallarını alarak Amerikaya savuşuyorlarmış.

8/Haziran. Hey'ete müşaviri askerî olarak İstihbarat Şubesi Müdürü Erkânı harp Kaymakamı Seyfi Beyi münasip gördüm, tâyin ettim. Erkânı harp binbaşısı Naim Cevat Bey de Azerbaycana gitmekte ısrar ve nisbeti askeriyesinin kat'ına kadar razı olduğunu bildirdiğinden ve bu ahvali ruhiyesi kendisinden istifadeye mâni olduğundan serbest bıraktım. Yine erkânı harp zabiti noksanı görüldüğünden Müdafaa-i Milliye'e bildirdim. Bilhassa erkânı harp zabıtlarından İstanbuldan çıkmayanlara karşı insan daha fena telâkkide bulunuyor. 16/Marta kadar haydi ne ise vaziyet görülemedi desinler fakat Anadolu'da millî hükûmetin teessüsünden sonrası ne kadar ayıp şey.

10/Haziranda vilâyet vekâletini 15. Kolordu Kumandan vekili Miralay Kâzım Beye devrettim. Bu akşam bizim iptidai mektebine iftara gittik. Sofrada bir büyük bir küçük olmak üzere davetlilerle talebe yan-

yana oturdu. Büyük bir neş'e ve intizamla yemekler yenildi. Yemekten sonra bazı güldürücü monoloğlar söylendi. Çocukların muâşeret hususunda gösterdikleri varlık herkesin takdir ve iftiharını mucip oldu. Çocuk terbiyesinde büyüklerle - Yaş, akıl ve ahlâkca - ara sıra temas ve münakaşası pek faydalı olduğunu tecrübe ettiğim için her hafta bu temaslara ehemmiyet veriyordum. İki vekilimizle bu akşam çocuklar o kadar serbest ve faydalı şeyler konuştular ve yemekte nazik ikramlar yaptılar ve kendileri de temiz yediler ki iktisad vekili Yusuf Kemâl Bey çocuklara hitaben takdiratında: «Benden daha ziyade muâşerete vakıf olduğunuzu ve benden güzel yemek yediğinizi söylemeyi bir borç bildim» cümlesini de söyleyerek yetimlerimizi sevindirdiler ve zaten benliklerini kazanmış bulunan bu yavrulara daha ziyade nefislerine itimad verdiler. Bugün Trabzon valisi Hamit Bey hakkında Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey de şunu yazıyor:

Ankara: 9/6/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Trabzon meb'usları bugün Hamit Beyin memuriyetinde ibkası için rica ettiler. Ahalinin bu yolda arzu ve müracaat ettiği söyleniyor. Bu hareketin Hamit Beyin Trabzon muhitinde de şahsî mevkîni takviye için bir teşkilât vücuda getirmiş olmasını da muhtemel görüyoruz. Binaenaleyh Hamit Beyin behemahal Ankaraya gelmesini temin mecburiyetindeyiz. Bu babda tarafı devletlerinden ciddî teşebbüsât icra ve ciddî tedabir ittihazını rica ediyoruz. Trabzon muhitinde bir fesad hazırlığı varsa bunun da bu vesile ile zatı devletlerinin hareketinden mukaddem meydana çıkması ve tasfiyesi faydeli olacaktır. İhtimâl ki Halit Beyin muhtemel bir Trabzon fesadı için şimdiden memur edilmesi icab eder. Mutalâai devletlerine intizardayım.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi

İsmet

Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşa da 23/24 Mayıs'ta yine bu işi şifre ile bana yazmış ve vali vekâletini Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Beyin deruhde etmesini istemişti. 1/Haziranda Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa: Rüştü Bey vilâyet vekâletini deruhde etmedi mi? diye tekrar bana soruyordu. 11 de yine Mustafa Kemâl Paşa «Müdafaai Hukuk Cemiyetinden 8/9-6-1336 tarihli telgrafname ile mumaileyhin ahvalin inkişafına kadar Trabzonda ibkası ve davetinden sarf-nazar edilmesi rica edilmektedir. Bir maksadı mahsus tahtında oradan ayrılmak istemediği Trabzon muhitini de buna alet ittihazına teşebbüs eylediği anlaşılan mumaileyhin ibkası badii mehazir olduğundan Rüştü Beyin doğrudan doğruya umuru vilâyeti vekâleten deruhde etmesi lüzumunun kendisine emir buyurulması ve neticenin iş'arı rica olunur.» diyor. Trabzon müdafaai hukuku Büyük Millet Meclisi riyasetine yazdıkları telgrafı 8/9 Haziran tarihi ile bana da yazdılar... Bu Hamit Beyin

Trabzondan kaldırılması mükemmel bir dosya olmuştur. Meclis Reisi, Müdafaa-i Milliye Vekili, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi hepsi yazdılar. Hele İsmet Bey benim Erzurumdan hareketimden evvel bir tasfiyeden ve Halit Beyin gönderilmesinden bahsetmesi şayanı hayrettir. Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisinin valilerle münasebeti nedir? Halit Bey şimdi kadar Trabzonda ne yaptı ki bundan sonra ne yapacaktır? Madem ki valilerle beni başbaşa bırakıyordunuz neden dolayı hâlâ ordu kumandanlığı sıfatımı kabul etmiyorsunuz?! Bir taraftan harbe başlayacağım, bir taraftan 15. Kolordu kumandanı diye valiler hakkında benden icraat talebinde olsun taaddüt eden tekliflerim bu üç arkadaştan birinin de mi aklına gelmiyor!... Bir de Hamit Bey! Bir mes'ele oldu. Fakat aslı esası nedir? Trabzonda şahsi mevkiini teminle ne yapacaktır. Mes'ele şahsi midir, nedir? Acaba garp mintakasında da icraat böyle üç makamın birden lüzumsuz ve selâhiyetsiz müdahaleleriyle mi vakit vakit kabarmıştır. Halit Beyin Trabzona memur edilmesinin bir Trabzon isyanını mucip olacağı düşünülmediği gibi yanlışlıklar mı yapılmaktadır. Trabzonu askerlerden korkutan Halit Beyin lüzumsuz taşkınlıkları olmuştur. Şimdi onu nasıl gönderirim. Bundan başka Fırkası Hasankale mintakasından hududa yürüyüş emrini almıştır. Trabzona git denirse hasıl edeceği dedikodu hareket zamanı neye mal olur... Madem ki o kadar endişeyi mucip olmuş. Tam hareket zamanı münasebetsiz kuşku ve endişeye mahal kalmamak için 11/Haziranda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine Hamit Beyin Trabzonun selâmeti için Büyük Millet Meclisine iltihakı lâzımdır diye samimî bir lisanla yazdım. Rüşti Beye de daha ziyade işi süründürmeyip emrimi alır almaz hükûmete gider vali vekâletini tesellüm edersin diye kat'î talimat verdim. (1). Mes'ele halloldu. Trabzon valisini halk bu kadar severken aksi gibi Mustafa Kemâl Paşa istemiyor. Van valisi Mithat Bey ise daha müşkil vaziyet ihdas ediyordu. Bu zat daha Amasyada Üçüncü Ordu Müfettişi iken Mustafa Kemâl Paşa aleyhinde idi. Bu zat Erzuruma geldiği zaman Sivasta Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl Paşa 9/9/1335 de yazmış idi ki: «Van valisi Mithat Bey hakkında burada verilen malûmat ve mütehassul kanaat mumaileyhin Vana gitmesine mânidir. Erzurumda bizzat görüşülmek üzere intizar etsin.» Ben kendisini tanıyanlardan tahkik ettim, zararlı bir zat olamaz dediler. Elde kimse olmadığından müsaade edilmesini cevaben yazdım. Cevaben «Kongre âzâsından hiç kimsenin şahadetine mazhar olamayan Mithat Beyin pek musip olan teklifi devletleri vechile Vana gönderilmesini arzî

(1) Mes'ele dağdağsızca halloldu. Hamit Bey Ankaraya müteveccihen 23/Haziranda Trabzondan ayrıldı. Bu Hamit Beyi Mustafa Kemâl Paşa Gümrüde Ermenilerle sulh müzakeresi hey'etine ve sonra da Erzurum valiliğine tâyin buyurmuşlardır. Sulhü umumimizden sonra bu zat da İstiklâl Mahkemesine verilmiş, beraat etmiştir. Beni aç bıraktınız demesi üzerine hakkı sükût olmak üzere bir meclisi idare âzâlığına tâyin olunmuş... Gazi Paşa ikinci intihab zamanı: Trabzonda bir kazan mütemadî kaynıyor, diyordu.

amik tezekkür ettik. Hassaten şu yeni vaziyet karşısında (Elâziz valisi Ali Galibin İstanbulun emrile Kürtlerle Sivasi basmak teşebbüsü) müşarüleyhin Erzurumda alikonulması yahut Dersaadete geri gönderilmesini zarurî bulduk.» denildi. Bu zatle görüştüm. Bana sözümüzden çıkmayacağı hakkında kat'î söz verdiği gibi İstanbul'a da istediğimiz tarzda telgraf çekti. İstanbul'dan Abuk Paşanın tavsiyesile Van valiliğine tâyin olunmuş, İstanbul'da iken de Kuvvayı Milliye lehinde bulunmuş, bunu bilen de olduğundan tekrar Hey'eti Temsiliyeye şunu teklif ettim: «Van'da Fırka kumandanının kontroluna tâbi tutarak idare mümkündür. Eğer muvafık görülüyorsa esbabı mucibesini rica eylerim.» Şu adam fenadır kâfi değildir. Kim ne gibi vak'alardan dolayı bunu söylüyor bilinmelidir. Ben bu zatı yeni görüyorum. Elimizde tanınan daha iyisi olmadığından valiliğe kadar hak kazanmış bir insanı bütün hayatınca yeis ve elem içinde bırakacak, maddî manevî mahvedecek bir muameleye maruz bırakmak için açık sebebler olmalıdır. İşte bu zatı bunun için siyanet ettim. 18/9/1335 de teklifim kabul edilerek Vana gitmesini Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl Paşa bildirmişti. Van valisi Haydar Bey Erzuruma geldiğinden Mithat Beye lâzımı gibi nasihatte buldum ve herhangi uygunsuz hareketinin hesabıma kaydolunacağını unutmamasını söyleyerek yola çıkarmıştım. İşte bu zat hakkında iki aydır şikâyetler başlamıştı. Mayıs bidayetinde kendisi vaziyetini kuvvetli görünerek bana müracaat ediyor. «Yerime başkası geliyor diye şayialar var, eğer teveccühüm baki ise bu şayiayı tekzip ve müsebbiblerini şiddetli tekdir buyurunuz» diye ricada bulunuyor. Halbuki Müdafaa-i Hukuk, eşraf, fırka erkânı harbiyesi mütemadiyen vak'a zikrile hayatı hususiyesinin halkca tahammülsüz olduğunu yazıyorlar. Fırkadan da tahkikat yaptım. Hayatı hususiyesi iyi bir şekilde değil. Bizde ne tuhaf, baş ne yaparsa mabadi sanki kırk yıldır aynı seciyede imiş gibi hepsi onun denginde oluveriyorlar. Bunu bilhassa İrakta kendi maiyet erkânı harbiyenin ayyaş bir baş idaresinde işret ve sefahatte ona peyrev olmaları ile yakından görmüştüm. İşte vali beyi görünce Maarif Müdürü, Polis Müdürü, İstinaf Reisi hep bir seciyede oluverdiler. Evlerinde Ermeni kızlar, hem de bir seneye mahkûm olanı da var, Vali, Maarif müdürü, Polis müdürü bir evde bu halde, İstinaf reisinin nezdinde bir seneye mahkûm bir Ermeni kadını varmış, Jandarma kumandanından da tahkikat aynı neticede. İşret, kumar, işe devamsızlık, kuvvayı milliyeye teşkilât ile alâkadar-sızlık! Halbuki bu gibi işleri giderken görüşmüş söz almıştım. 7/Mayıs/1336 da kendisine nasihat yazdım ve verdiği söze gelmezse şikâyetlerin Büyük Millet Meclisine kadar gideceğini ve o zaman hakkında iyi olmayacağını yazmıştım. İşte bu şikâyetler yine tazelendi. Hakkında umumî lisan şu: «Mithat Bey bir harabezardan ibaret olan ve halkı yeis ve matemler içinde yaşayan Vana pokercilik, işünüş, Ermeni kadınlarla yaşamak usullerini öğretmekten başka bir şey yapmamıştır. Hükûmetin

buhranlı bir zamanında bir Van gailisine intizar olunsun!» Ne garip Trabzon valisini halk bırakmıyor, Van valisini kimse istemiyor! İşte halkın ahlâk ve hissiyatına riayet ve ademi riayetin aksi sadası! (1). Harekâtı askeriye sırasında mintakamın her iki ucunun valileri için mütemadî muhabereleer can sıkıcı fazlalıklar oluyordu. Hususile bir kolordu karargâhının ve selâhiyetinin kat kat fevkinde işler. Bereket versin mintakanın ortası olan Erzurum valisine ait dosya kısaca daha evvel kapanmıştı. Bir taraftan haricîle, bir taraftan dahil ile uğraşırken diğer taraftan da valilerimizle uğraşmak ne eiemli hâtıralar...

Bugün 11/Haziran cuma günü Çocuklar Ordusu mutad yoklamasını yaptım. Yarın hareket edeceğimizden çocuklarımı tahassürle gözden geçirdim. Hava yağmura çevirdiğinden erken paydos yaptırđım. Ben Balkan seferini müteakip erkânı harbiyeyi umumiyede İstihbarat şubesi müdürlüğünde bulunmuş ve bir sene kadar Almanlarla çalışmışđım. Bu hususta hayli malûmatım olduğundan casus teşkilâtı hakkında pek malûmatları olmadığını bildiğim Ankarayı irşad için şu mütalâayı yazdım:

Zata mahsustur.

Erzurum: 11/Haziran/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Miralay İsmet Beyefendiye

Makasid ve harekâtımızı öğrenmek için İngilizlerin pek büyük fedakârlıklar yaptığını Gürcü ve Ermeni muhitlerindeki faaliyetlerinden ve aldığımız malûmat ile tuttuğumuz üseradan anlıyorum. Millet Meclisinin niyât ve efkârına vakıf ve hattâ bazı âzânın harekâtına bile hâkim olmak için bu dessay düşmanın bilhassa Ankarada ümit edilmeyen kimselerin ve akla gelmeyen vesait ile bir casus şebekesi vücude getirmeye çalışacağını pek muhtemel görüyorum. Ve tedbir ve ihtiyat noktai nazarından böyle bir ihtimali kabul bile ediyorum. Ankarada gayet mahrem ve faal sivil polis teşkilâtı yapılmasını ve bu teşkilâta müstait ve bu işe kabiliyetli olan zabitan memur edilmesini muvafıkı basiret buluyorum. Oraca bunun nazarı dikkate alınmış olduğunu bilmekle beraber düşündüğümü size yazmayı da faideli gördüm.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

(1) 24/ Temmuz/1336 da artık ben de kefaletimi geri aldım ve Ankaraca da itimad kazanamadıysa kendisine Ankarada bir vazife verilerek göz önünde tutulmasını teklif ettim. Ankaraya celp olundu. Reji Müdürü Umumiliğinde mühim bir suiistimal mes'alesi şayi oldu. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu suiistimalin vaki olduğuna kat'î kani olduğunu 39 senesi bana da söyledi. Fakat bu mühim mes'ele kapanmıştır. Mithat Bey Kılıç Ali Beyin eniştesi olmuş İkinci Millet Meclisinde millet vekili idi. Bu zat hakkında kocaman bir ademi itimad dosyası hasil olmuştur. Ben telkin ve ikna ve nasihatle hayli memur ve halk kazandığımızı fiilen tecrübe ettiğimden bu zatin de yok yere lekelenmesine müsaade etmedim. Fakat şarkta iyi not almadı, garpte de fena not almış ise de mevkiini sağlamlaştırmıştır.

12/Haziranda saat 11,30 evvelde Erzurumdan karargâhımla hareket ettim. Kars kapısı haricinde bütün halk, sivil asker memurlar, çocuklar ordusu renk renk bayraklar, esnaf levhaları ile mehip bir manzara teşkil ediyordu. Kurbanlar kesildi, dualar ve mütekebil müessir sözlerden sonra otomobil ile bir saatte Hasankaleye geldik. Öğle yemeğinden sonra aynı ahenkle Horasanda 12. Fırka karargâhında bir çay içtik. Akşam karanlık başlamış iken Horum'da çadırın ordugâha geldik. Horum köyünün iki kilometre kadar şarkında Muhtar Paşa Tepesinin (Horum köyünün hemen şimalindeki tepeye ben bu ismi vermiş ve resmen de kabul ettirmiştim) hemen şarkındaki yamaçta.

13/Haziran gece derececi hararet + 5 di. Öğle vakti yine çadırda + 24 oldu. Hava açıldı öğleden sonra dehşetli dolu, yağmur, rüzgâr oldu. (1). Bugün Horum düzüne çıktık ve Soğanlı Dağları tarassut ettik. Ve hareketi idare için tarassut mahalli intihab ettik. Tarassutlarımızda hiç bir faaliyet görülüyordu. 12. Fırka Kumandanı Kaymakam Osman Bey karargâhıma geldi. Harita üzerinde yollar ve Ermeni vaziyeti hakkında fırkaca elde edilen malûmat hakkında görüştüm. Sarıkamışta malûmumuz olan 4. Ermeni alayından başka yeni gelmiş kuvvet yok biliniyor. Karargâhımızı şosadan uzak ve susuzca bir yerde tesis etmişler. Gece de rahatsız olduk. Akşama doğru erkânı harbiyemle etrafı dolaşım. Ve şose ile çadırlarımız arasında güzel bir yeri beğenerek buraya naklettik. Karargâh yeri intihabı için de bir çok mes'ele halli hakikaten lâzım. Bazan öyle yer intihab ederler ki oraya otomobil değil atla bile zor çıkılır. Sebebini sorsan manzarası güzel ve vasî derler. Halbuki raporların serî gelebilmesi ve kolay bulunması için bu pek mahzurludur. Bazan da hemen caddeye yakın intihab ederler bu sefer de gürültüden, tozdan rahat edilemeyeceği gibi gelen gidenin bilerek bilmeyerek uğrağı olur, intizamsızlık, rahatsızlık ziyade olur. Ve rast gelenin karargâha girmesi mahzuru düşünülmez. Bazen telgraf hatlarından pek uzak, bazan da vızıltısından uyunamayacak kadar telgraf direğinin dibine çadırın kurulduğu vaki şeylerdir. Mecbur olursun bugünkü gibi bütün emeklere acımayarak yer değiştirmeye!...

14/Haziranda Zivindeki 36. Alayı teftiş ettim. Arabalarla bir saatte gittik. Zabitan ve efrad pek neş'eli, her şey iyi yalnız ikmâl efradının elbiseleri noksan. Buna da çaremiz yok gibi. Ruslar şosa yapmışlar fakat uçurum ve kavisler çok. Avdette Zivine hâkim tepecikten tarassud ettik. Burası cephe tarassud mahalli olacağından tanzim için emir verdim.

Garp haberleri: 12/Haziranda Zile ussattan istirdat edilmişti. 14 sabahı Yozgat ussat eline düşmüş. Bu ussatlar müzmin hale gelmiş ol-

(1) Horum mintakasında hemen her ikindi vakti çadırları yıkacak derecede fırtına, dolu, yağmur eksik olmazdı.

duğundan şarkta parlak bir zafer istihsaline kadar devam edeceği zannındayım.

15/Haziranda Üçüncü Fırka: «Moskovaya giden Kurye zabiti İbrahim Efendinin 14 Haziranda geldiğini Sovyet Hariciye Vekili Çiçerin'den Büyük Millet Meclisi riyasetine tahrirat getirdiğini, daha bazı mektuplar da getirmiş olduğunu» bildirdi. Şifreler de alınmaya başladı. İbrahim Efendi Mayıs bîdayetlerinde Trabzondan motörle Novorosiskiye çıkmış, oradan Moskovaya giderek Büyük Millet Meclisinin ilk teklifnamesini Rus hükûmetine tevdi etmiş. Şimdi cevabını ve Halil, Cemâl Paşalarla, geçen sene irtibat için gönderdiğimiz Doktor Fuat Beyin ve Bahattin Şakir Beyin muhtelif adreslere gelen mektuplarını getirmiş. Bu fedakâr zabite teşekkür ve istediği mükâfatın yapılması emrini verdim. Mühim olan Çiçeri'nin mektubu aynen şudur: (Ankaraya da bildirilmesini ve aslının gönderilmesini Fırkaya yazdım.)

Moskova: 3/Haziran/1920

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Efendiye

Sovyet hükûmeti her iki milleti tehdid eden ecnebi emperyalizmine karşı mücadeleye iştirâk eylediğini bildiren ve Rus Sovyet Hükûmetile münasebatı muntazamaya girişmek arzusunu izhar eden mektubunuzu aldığını bildirmekle kesbi şeref eyler. Başında Ankara Büyük Millet Meclisi bulunan yeni Türk hükûmetinin harici siyasetinin esasatına Rus Sovyet hükûmeti memnuniyetle muttali oldu. Bu prensipler bervechiâtidir:

1 — Türkiyenin istiklâlinin ilânı,

2 — Gayrı kabili itiraz Türk arazisinin Türk devletine ilhaki,

3 — Arabistan ve Suriyenin müstakil devletler gibi ilânı,

4 — Büyük Millet Meclisi tarafından karara nazaran Türkiye Ermenistanında, Kürdistanında, Batum arazisinde, Şarkî Trakyada, Türk ve Arapların müştereken buldukları bütün arazide milletlerin kendi mukadderatlarının tesbit ve tâyinini kendilerine bırakmak. Sovyet hükûmeti mültecilerin ve arzuları hilâfında hicret etmiş muhacirlerin de bu menatıkta serbestce referanduma iştirâk edebilmeleri için bunların mahallerine avdet ettirilmelerini tabii buluyoruz.

5 — Başında Büyük Millet Meclisi bulunarak teşekkül eden yeni Türk hükûmetine ait arazide ve ekalliyette kalan milletler için Avrupanın en serbest hükûmetlerinde bulunan millî ekalliyetler için tanınmış olan bütün hukukun tanınması.

6 — Boğazlar mes'elesinin, Karadeniz sahil hükûmetleri tarafından akdedilecek bir konferansa tevdi.

7 — Kapitülasyonların ve ecnebi devletlerin malî kontrolünün ilgası.

8 — Her nevi ecnebi nüfuz mıntakalarının ilgası.

Rus Sovyet hükûmeti tazyik altında bulunan milletleri kurtarmak gayei temenisile emperyalizm hükûmetlerine karşı tevcih edilmiş mesai ve harekâtı askeriyyeye mutlak Büyük Millet Meclisinin arzusunu ahzeder. Kendi mukadderatlarını kararlaştıracak milletlerin, hakkın, adaletin talep ettiği vechile bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve Acemistan aralarında kat'î hududun tesbiti için vukubulacak müzakeratı siyasiyyeye Büyük Millet Meclisinin müsaade edeceğini Rus Sovyet hükûmeti ümid eder. Ve Rus Sovyet hükûmeti her zaman alâkadaranın daveti üzerine tavassutu deruhdeye müheyyadır. Türkiye ve Rusya arasında münasebatı dos-

ve devamlı bir muhadenetin tesisi için doğrudan doğruya münasebatı siyasiye konsolosluklara ait münasebata başlanmasını Rus Sovyet hükûmeti teklif eder. Sovyet hükûmeti kendi mukadderatını bizzat tâyin ve tanzim hakkını her mil için tanımaktadır. Rus Sovyet hükûmeti kendi istiklâl ve hükûmetini müdafaa ve riye için Türk ahalinin cidali kahramananesini pek büyük bir alâka ile takip or ve Türkiye için pek müellim olan bu günlerde Rus - Türk milletlerini bir- recek muhadenetin sağlam bir esas üzerinde olduğundan bahtiyar bulunuyor.

Büyük Millet Meclisi Reisi Efendi!

Bâlâdaki mevaddı pişi nazarı itilâma vaz ederken müttehit köylü amele cum- yeti ahâlisi namına istiklâl için mücadele eden Türk halkının muvafakiyatı te- niyatımızı da iblâğla kesbi şeref eylerim.

Umuru Hariciye Ahali Komiseri

Çiçerin

Hayret! İtilâf zümresi garp muntakamızı yutarken bolşevikler de nadede Türkiye Ermenistanında, Kürdistanda, Lâzistanda, ve bun- yetişmiyormuş gibi Şarkî Trakyada! diyerek ora halkını bizden ayrı aykırı istikametlere sevk edecekler, ve kendileri mi yutacaklar?!... İ hükûmetimizin hey'etimize verdiği talimata nazaran bolşeviklerin ifi daha çok şumullü, fakat müthiş aleyhimize!... Bence yapılacak : Yalnız Elviyei Sülüsedeki kısım değil, Ardahan, Artvin, Batum cüler elinde olduğundan şimdilik bunlarla meşgul olmayarak Erme- r elinde bulunanı düşünüyorum. Daha ilerilere Gümrü havalisine ve sait vaziyette bütün Ermenistanı işgal etmiş bir vaziyette hey'etimizi skovaya galip bir ordunun hükûmeti murahhasası diye göstermektir. si halde herifler bizden yer koparmaya çalışacaklar! Bolşevikler bil- or mu ki evvelâ Lâz denilen insanların yekûnu kırk bini aşmaz. Ve lar Batumla Rizenin hayli şarkındaki bir muntakada ve sahilindedir. Rize de dahil olduğu halde Türktür. İptidaî bir kavim olan kırk bin dünyanın hiç bir tarafında rey sorulamaz. Sonra Kürtlerden bahis demektir? Gerçi Harbi Umumiden evvel bütün yer yüzünde üç mil- kadar Kürt vardı ve ekseriyeti yani iki milyona yakın kısmı Türki- e idi. Bunlardan Rusyada bir kısmı azamı Elviyei Sülüsedede üç yüz İranda yedi yüz bin kadar mevcuttu. Fakat Türkiyedekilerin kesif ak bugün mevcudu bir milyonu belki biraz taşar. Bir çokları Rus âsı altında aşıktan ve sefaletten mahvoldular. Rus istilâsı erişen erdeki Türklerin dörtte üçü mahvolmuştur. (Çoğu Ermeni elile şe- olmuştur.) Acaba Ruslar Sovyet kisvesine bürünmekle mazinin bu lı fecayiini bu yeni teklifleriyle bize derhatır ettirdiklerini unutuyor- mı? İptidailikte lâzlardan geri olan Kürtler farzı muhal olarak ay- rey verseler bu zavallılar başka bir millete lokma olmayacaklar mı? ba bolşevik Ruslarda Çarlık Rusyası gibi Kürdistanı herhangi bir uriye ile bizden ayırmak ve yutmak emeline midir. Türkiye Erme- anı ne demektir? Evvelâ Türkiyede ne Ermenistan vardır ve ne de enilerin kesif olduğu yer vardır. Bu Harbi Umumiden evvel böyle

idi. Şimdi ise şark mıntakasında tek bir Ermeni yoktur. Onlar yaktılar, yıktılar, astılar, kestiler, çaldılar, çırpıldılar ve yüzlerinin ve ellerinin kan lekeleriyle kaçtılar, göçtüler... Şark hakkında halihazır düşmanlarımız da dost diye el uzattığımız bolşevik Rusya hükûmetinden başka bir şey istemiyorlar. Harbi Umumiden evvel bütün cihandaki Ermenilerin mevcudu Kürtler kadar bir şeydir. 3 milyona da varmaz ve bunların daha çoğu Rusyada - Bilhassa Kafkasyada - dır. Ve bunların bir hükûmet teşkiline Türkiye hükûmeti müsaade etmiştir. Harbi Umuminin son senesi mevcudiyetlerine hatime çekmek bir şey değil iken bu lütfü onlara veren milletimizdir. Fakat bu unsur bizi Harbi Umumide arkamızdan vurmuştur. Ve tabii o zamanki hükûmetten mukabil darbe yemişlerdir. Fakat Rus istilâsile onların haksız intikamı daha müthiş olmuş ve mevcudiyeti milliyeleri kadar Türk kanı içmişlerdir. Bu vesikalar tab edilmiş, cihana ilân edilmiştir. Bu cinayetleri neticesi bir çokları Amerikaya, Avrupaya, İrana bir kısmı da şimdiki Ermenistana kaçmışlardır. Amerikadan bu katilleri Türkiyeye getirip rey sormak! Bu ne suikast-dir? Yeryüzünde kim vardır ki ana baba katilinin eline silâhı kendi verir, gel evime beni öldür! der. Bugün Ermenistanda kendi ifadelerine nazaran - Harbi Umumî son senesi Gümrüdeki Ermeni hey'eti bildirmişti - 850 bin Ermeni vardı. Bunların binlercesi de bolşevikler geliyor diye Batum tarikle savuşmuşlar ve halen de kaçışmaktadırlar. Rusya Sovyet hükûmeti bilmelidir ki Ermeni Kürt mes'eleleri diye ne itilâf nazarında ve ne de Ruslar nazarında ayrı ayrı mes'eleler yoktur. Bu ikisi bir mes'eledir! O da Kürtlüğü Türklerden ayırdıktan sonra Ermenistan namı altında tikiştirmek ve topunu birden yutuvermektir. Acaba Azerbaycanı işgal eden Sovyet Rusya Çarlığın Şark vilâyetlerimiz hakkındaki açık yemek listesini itilâf devletlerinininki gibi Kürtlük boyasile mi nakışlıyorlar! Aras - Arpaçay - Acara bizim millî ve iktisadî ve tarihî hududumuzdur. Beri yakasından bahseden dostumuz değildir. Hele Kürtlerden ve şimdiye kadar kimsenin hatırına gelmeyen Lâzlardan bahseden ise düşmanımızdır. Evvelâ bu telâkkide anlaşmalıyız... İşte bu mütalâatımı hükûmetimizin Ordugâhında ahvale intizaren misafirim bulunan Hariciye ve İktisad vekili beylere de söyledim ve tabii onlar da aynı telâkkide bulundular. Kuriyemiz daha bazı mektuplar da getirmişti. Onların şifreleri gelmişti. Bunlardan da mühim şeyler okuyacağız. Bunlar kısmen 16/Haziranda geldiler aynen Ankaraya yazılıyordu. Cemâl ve Halil Paşalardan Mustafa Kemâl Paşaya, ilk irtibat memurumuz Doktor Fuat Sabit Beyden 3. Fırka kumandanı Rüstü Beye - Mektuplarını bu vasıta ile göndermesi tenbih edilmişti - Bahattin Şakir Beyden Rüstü ve Hilmi Beylere gelen mektuplardan İttihad ve Terakki erkânının da yine Mustafa Kemâl Paşadan aldıkları talimatla Moskova-da bir şeyler yaptıkları anlaşılıyordu. Cemâl Paşa mektubunda bunu açık yazdığı gibi Fuat Sabit Bey de bunu bildiriyordu. Bu garabeti ne

ben, ne de nezdindeki vekil beyler anlayamadık. Çünkü bize bu hususta Kemâl Paşa malûmat vermemiştir. Acaba bunlara ne talimat vermiş, ne zaman vermiş! Sonra Halil Paşa bizzat Erzurumda geçen sene Şarka geçerken benimle münakaşasında Kürtlükle Ermenilikle uğraşmayarak bir kaç vilâyet de verilse müstakil bir Türkiye hükûmeti şekline razı olmaklığımızı tavsiye ediyordu. İttihadçı reislerin tamamile bu fikirde olduklarını Fırka kumandanım Halit Beyle bu hususu münakaşamızda da görmüştüm. Acaba bu paşalar bolşevik hükûmetine de bu felâketli fikirlerini ihsas etmiş olmasınlar! Fakat bu kendi fikirleri de olsa Türkiye namına nasıl telâffuz edebilirler, Mustafa Kemâl Paşadan talimat aldık diyen adamlar böyle bir fikri kendiliklerinden nasıl söyleyebilirler. İşte bizi yeniden yeise düşüren pek mühim bir mes'ele. Mektuplar Kemâl Paşaya da yazıldığı için tabii bir şey söylemesi hale ve tarihe karşı kendilerine bir borçtur. Gerçi daha Amasyada iken bir ictimada bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim ikazım üzerine bu cümleyi Garbe karşı bir silâh olarak kullanmak ve mecburiyet görüldükçe o tarafa doğru görünmekle istiklâlimizi müeyyit faideler koparmak düsturunu kabul etmişlerdi. Bolşevikler her millet kendi mukadderatını tâyin de serbesttir. nazariyesi ile beraber görüyoruz ki zaifleri işgal ve orada bolşevik idaresi - merkezi Moskova olmak üzere, yani Moskova idaresine alıyorlar. - tesis ediyorlar. Ve bizim umuru dahiliyemize karışmak istiyorlar. Cemâl Paşanın mektubunda bahsettiği: «Talât Paşa ile sebkeden muhaberâtınız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere» dediği muhaberât ne esası üzerinedir? Bakûdaki Baha Saitte 11/Kânunusani de Mustafa Kemâl Paşaya izafeten bir şeyler imzalamıştı! Bolşeviklerin Kürtlük, Lâzlık, Ermenilik gibi şarkı bitirecek kayıtlarını okuduktan sonra Mustafa Kemâl Paşa benim garbe kuvvet göndermek aleyhinde bulunduğuma ve şark hareketini bir an evvel yaparak Bolşevik ordularile galibane temas yapmak hakkındaki mütalâalarımı nasıl bulacaklardır. (1). Ben seferberlik vesair istihzarata germiyet veriyordum. Bir hafta sonra inşaallah bugün bizi teessürler altında ezen her düşünce bir rüya gibi sönecektir. Kuriye zabitimiz Kafkas hareketi yapan Kızılordu hakkında şu malûmatı veriyor: «Kafkas harekâtını yapan 8, 9, 10, 11. Ordulardır. Fakat bugün Azerbaycanda yalnız Onbirinci ordu kalmıştır. 9. Ordudan da Suçi'de yalnız 34. Fırka vardır. Diğer kuvvetler kâmilen

---

(1) 23/Haziranda hareket yapacaktık. Gece makina başında hareketin tatili emrini verdiler ve 5/Temmuzda yeniden bir taleb olmak üzere Garbe bir fırka göndermekliğimi istediler. 16/Mayıs talebine karşı söylediğim vaziyet değişmiş değildi... Mütarekenin ilk günündenberi itilâf ajanları şu propagandayı yapıyorlardı: Türkler şarktan çekilsin, Boğazlar etrafında müstakil bir Türkiye teessüs etsin. Bunu bana Trabzon Fransız mümessili de söylemişti. Ravlinson da bu propagandayı yapardı. Halil Paşa, Halit Bey ve İttihadı Terakki rüesası bu mütalâayı kabul etmişlerdi. Acaba Kemâl Paşa da bu fikre kapılmış mı idi? Ermenilerle yalnız baş edemeyeceğimi söylerken garbe kuvvet istemesinin mânası ne olabilirdi.

Lehistan cephesine sevk olunmuştur. Zabitan ve efrad aynı elbise giyiyor, kollarında bölük ve tabur kumandanı olduklarına dair işaretler var, şapkalarında beş köşeli kırmızı yıldız var.» Bolşevik kuvvetlerinin zaif kaldığı harekâtın ilerlememesinden de istidlâl olunuyordu. Bununla beraber bu hal bizi kararımızdan dönmek değil bunu daha iyi serait altında yapabilmeye saik idi. Çünkü bu kuvvet karşısında ve ahvali dahiliyelerinin bolşevik infilâkına pek müsait olmasından naşî Gürcüler bitaraf kalmaya mecbur idiler. Ermeniler bile şurada burada temas ve muharebelerde bulunduğu Azerbaycan ve bolşeviklere karşı bir kısım kuvvet terkine mecbur idiler. Bolşeviklerin Lehistan cephesine kuvvet sevketmelerinden naşî hâkimiyet Taşnaklar elinde kalacak yani bizden sıkıyı görünce bolşevik oluvererek Kızılordu karşıımıza çıkaramayacaklardır. Seferberliğimiz ilerlerken sevinçlerimiz de artıyordu. Hey'eti muhahasamız da muzaffer ordu ile müreffehen yola çıkacaklarından memnun idiler. Yarın bayramdı, bütün zabitan ve askerlerim bayramı müteakip zafer bayramını tahayyül ile mesrur idik. Fuat Sabit Beyin 3/Haziranda Moskovadan yazdığı mektup aynen şudur:

Moskova:: 3/Haziran/1920

Muhterem Rüşti Bey!

Halil Paşa ile Moskovaya geldik. Bolşevik rüesası ile görüştük. Memleketimizin vaziyeti hakkında izahat verdik. Sovyet Rusya ile münasebet tesisi Anadolu inkilâb hareketinin emeli olduğunu, bizim vazife ve selâhiyetimizin bu münasebeti tesis değil Anadolu vaziyetini izah ederek bunun zeminini ihzar olduğunu, bu münasebet esaslarının tâyin ve tesbiti her iki tarafın direktifini haiz selâhiyettar zevat vasıtasile olacağını, şimdiden söyleyeceğimiz bir şey varsa Anadolunun paraya, silâh ve mühimmata ihtiyacı olduğunu, ve bunları hamilen Anadoluya gidecek bir sovyet cumhuriyeti mümessili ile münasebatın şekli ve vüs'ati hakkında görüşüleceğini izah ettik. Yalnız bu münasebatın mahiyeti hakkında vaziyetten mülhem şahsî kanaatlerimizi söyledik. Hariciye Komiseri Çiçerin Anadoludaki millî harekete yardım etmek emelleri olduğunu, bolşevizmin mahiyeti ictimaî inkilâb olmakla beraber şarkta millî inkilâbları tasvib ve ona yardım etmek esasını kabul ettiklerini fakat bu bir had dahilinde olduğunu söyledi ve ilâve etti: Meselâ Efgandaki millî hareketi takviye ediyoruz, Amanullah Hana yardım ediyoruz. Fakat emin değiliz ki yarın bu silâhlar bizim aleyhimize kullanılmayacaklar. Bundaki nükteyi anladım. Ve Anadoludaki millî hareketin ne gibi ihtiyaclardan doğduğunu ve Türkiyenin tarihî ve ictimaî vaziyetinin Avrupadan pek başka bir şey olduğunu, Anadoludaki millî hareketin ruhu garpteki sınıf hareketinin ruhundan başka bir şey olmadığını yalnız zulüm ve tazyik âmilleri şarkta başka olduğu cihetle istihlâsı hürriyet âmilleri de başka şekilde tecelli ettiğini, garpte bir tarafta kapitalizm ve emperyalizm saltanatını tesis etmek için istilâ siyaseti takip eden bir sınıf ile bunun tazyiki altında mustarip olan diğer bir sınıf olduğu için ihtilâl sınıfi mahiyette oluyor. Türkler madde-ten ve manen haricî tazyik altında milletce ezilmiş olduğu için ihtilâl hareketleri sınıf farkı gözetmeyerek millî esaslardan ayrılmadığını ve millî ihtilâlin menfaat ve gayesi her zaman ezilmiş sınıfların menfaati ile ve cihan inkilâbı ile beraber olduğunu, asrın zihniyeti ile tevafuk etmiş sergüzeştçu siyasetlerin Anadolu inkilâpçıları arasında yeri olmadığını izah ettim. Bu izahı bir rapor tarzında bildirmemi rica etmesi üzerine verdiğim raporun bir suretini gönderiyorum. Bizim bu müracaatımız

üzerine yardım mes'alesi takarrür etmişti. Paranın miktarı tamamen takarrür etmemekle beraber bir milyon altın olacağı temin oluyordu. Silâh ve mühimmat miktarı altmış bin tüfek, (Yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız, yirmi bin İngiliz) beher tüfek için üç bin fişek, yüz on iki top, on ağır top idi. Sonra Mustafa Kemâl Paşanın mektubunu hamilen İbrahim ve Hulûsi geldiler. Bu mektup yardım hakkında bizim söylediklerimizi takviye ettikten maada Kafkasyada orduca yardım da vaad ediyordu ki buna lüzum olmadığını söylediler. Verdikleri cevapda tabii bunu tasrih edeceklerdir. Daha sonra Cemâl Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beyler Almanyadan geldiler. Esas maksadları şarkta çalışmak olmakla beraber Mustafa Kemâl Paşanın kendileriyle muhaberesi olduğunu ve Mustafa Kemâl Paşa namına Rus hükûmeti ile müzakere edeceklerini yalnız Mustafa Kemâl Paşa son sözün kendisinde kalmasını istediğini söylediler. Ben kendilerine Anadolu hareketinin İttihad ve Terakki hareketinden başka bir şey olduğunu, binaenaleyh kendileri Anadolu namına hareket ederlerse İttihad ve Terakki ile bu hareketin bir olduğu şüphesi uyanacağı ve bunun vaziyet üzerine iyi yahut fena tesir yapacağı hakkında benim hüküm veremeyeceğimi, yalnız benim şimdiye kadar beyanatım ve raporunda Anadolu hareketinin bir İttihad ve Terakki hareketi olmadığını gösterdiğim cihetle kendilerine o nama hareket etmek doğru olmayacağına dair olan kanaatimi söylemek borcum olduğunu anlattım.

Cemâl Paşa şahsî kanaatlerinin Anadolu inkilâplarının düşüncesi ile tevafuk ettiğini zan ve farz ederek müzakere zemini açmayı ve buna esas olacak bir şey hazırlamayı teklif etti. Şahsî kanaat halinde kalmak şartıyla böyle bir esas kaleme alındı ki Cemal Paşa bunun bir suretini Mustafa Kemâl Paşaya gönderecektir. Henüz Cemâl Paşa grubu ile hükûmet arasında mülâkat olmadı. Binaenaleyh bunun ne tesir husule getireceği hakkında bir şey diyemem. Bugün Mustafa Kemâl Paşaya yazılan cevap hazırlanıyor. İbrahim ile Hulûsi hareket edecekler. Paraya ihtiyacınız olduğunu düşünerek bir miktar altının bunlar vasıtasile gönderileceği düşünülmüş ise de Deniz tehlikesi bunu tehir etti. Ben ilk muavenet kafilesi ile ve bolşevik murahhaslarla birlikte geleceğim. Münasebet tesis etmek üzere Türkiyeye gelecek Rus murahhasının şahsı pek ziyade şayanı ehemmiyet olduğu için bize muhip ve Türk mes'alesine kıymet veren bir şahsiyet intihabı için çalışıyorum. Bunun hakkında merkezî komiteye bir rapor verdim ve bir namzed gösterdim. Bu taayyün etmesi uzun sürerse muvkkat bir murahhas olarak taayyün edecek bir zatla bir haftaya kadar Bakû-Tiflis-Kars yolu ile Erzuruma geleceğiz. Beraberimizde 120 bin lira -ki ilk postadır- altın bulunacaktır. Bu suretle ufak miktar halinde nakledilecektir. Ordunun iâşesi için erzak vesaireye olan ihtiyac ayrıca tesviye edilecektir. Altın mes'alesi hususî bir nezaketi haiz olduğu için onda imsak ediyorlar.

Türkün haklı davasını Avrupa efkârı umumiyesine anlatmak ve sosyalist muhafilinde sesimizi yükseltmek bizim daima ihmal ettiğimiz bir şeydir. Ben bunun için burada Avrupa ve Amerika gazete muhabirleriyle muhtelif mülâkatlar yapıyorum.

Ve vaziyeti izah ediyorum. Yalnız bu müphem ve eksik oluyor. Elimde materyel yoktur. Bu hususta istatistik üzerine yapılan beyannamelerin gönderilmesi büyük bir tesir yapacaktır. İstitraten söyleyeyim ki bizim Moskovaya geldiğimiz tarihte İngiliz Trades-Union amele vekilleri de geldiler. Bunlara resmî büyük bir istikbal yapıldı. Biz de ona davetliydik. Ertesi gün Moskovanın büyük Opera Tiyatrosunda bir ictimâ yapıldı. Rus cumhuriyetindeki bütün amele ittihadları Sovyetlerin vekilleri toplanmıştı. Tahminen elli bin kişi vardı. İngilizler ve Ruslar müteakiben nutuklar söylediler. Ben de orada Türk köylüsü ve işçisi namına söz söyledim. Bu büyük bir tesir yaptı. Rus sovyet vekilleri sahneye çıkışımı şiddetle alkışladılar. Bunda İngilizlere karşı bir nümâyiş mânası vardı. Ertesi günü gazeteler nutkun külâsasını neşrettiler. Aslının tercümesi hariciye nezareti mecmuasına konulacaktır. Rusca gazeteleri gönderiyorum. Tatarca gazeteler Kazanda intişar ettikleri için

henüz gelmedi. İngiliz hey'eti reisi, ben sahneden indikten sonra kâtibini göndererek benimle mülâkat istediğini bildirdi. Buraya bir Ermeni hey'eti geldi. Ermenistan hakkındaki iddialarında Türkiyeden muhaceret eden 300.000 Ermeninin yerleşmesine kâfi arazi istediklerini bildiriyorlar. Biz vaziyeti izah ettik. Hariciye komiserliğinde şark şubesi reis ile bir kaç ictima akdedip Ermenistan meselesinin halli için mümkün olan tarzı düşünmemizi ve kanaatlerimizi söylemeyi teklif ettiler. Bunu sırf şahsî görüş ve düşünüş halinde kalmak şartile kabul ettik. 300.000 Ermeni muhacirine karşı bize muhacir olan Revan muhacirleriyle Erivanda kalan Gökçeğöl etrafında zulüm altında inleyen Azerbaycana muhaceret eden diğer müs-lüman muhacirlerin mübadelesi iyi üssülesastır. Bununla beraber biz mes'elenin yerinde tetkiki için Türkiye-Ermeni-Bolşevik murahhaslarından muhtelit bir hey'-etin mahallinde tetkikat yapmasını ileri süreceğiz. Hümetlerim.

Doktor Fuat

Fuat Sabit Beyin mektubuna leffettiği raporu ve nutkunun suretlerini de sırasile aynen yazıyorum. Bazı iyi mütalâalar varsa da müthiş bir hata olan Şarkta Ermenilerin nüfusundan ve Ermeni mes'elesi hakkında Türk, Ermeni ve bolşevik murahhaslarından mürekkep bir hey'eti mahallinde tetkikat yapması gibi bu tekliftir. Bereket versin «Sırf şahsî düşünüş» kaydile işin içinden çıkmıştır. Ermenilerin Moskovaya hey'et göndererek iki yüzlü çalışıklarını ve gerek İtilâfla ve gerek bolşeviklerle mesaileri aleyhimize olduğunu daha evvel Mustafa Kemâl Paşaya yazmıştım. Şayanı dikkat noktalardan en mühimmi Cemâl Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beylerin Mustafa Kemâl Paşa ile muhabere etmekte ve Mustafa Kemâl Paşa namına Rus hükûmeti ile müzakere edeceklerini bildirmeleridir! Cemâl Paşa da mektubunda bunu söylüyor. Hususile Büyük Millet Meclisi namına tesbit edilmiş esasları hamil hey'et gitmek üzere yanımda bulunurken bu satırları okumak ne kadar yeis saçıyor. Memlekette vazife ve alâkaları olan insanlardan gizli işlerle milleti ateşlere yakan bu arkadaşlarla hususî muhabereyi ve hususî tarzda mesaiyi anlarım fakat «Mustafa Kemâl namına Sovyet hükûmetile müzakere ve ittifak» ne demektir? Fuat Sabit Bey gerek vazifesi hakkında bolşevik hükûmetine ve gerekse bu zatlara iyi söylemiştir. Benim endişe ettiğim vaktile Almanlar bu zatlara ellerine alarak bir eksiği kalmamak üzere beş altı sene zarfında her arzularını yaptırdılar, şimdi de Ruslar aynı vasıtalarla Kafkasyadan bunları öne katarak yeni marifetlere başlatabilmeleri idi. Fuat Sabit Beyin 24/Mayıs/1920 de sovyetlere verdiği rapor şudur:

Moskova: 24/Mayıs/1920

Anadolu İnkilâp Hareketinin Seciyesi

Anadolu hareketinin doğmasında ve büyüyüp genişlemesinde iki sebep vardır: 1 — Dahilî, 2 — Haricî.

1 — Dahilî sebep: Uzun süren bir muharebenin yaptığı idaresizlik ve suisti-

malâtтан doğayı halkın hükûmete ve hükûmeti tutanlara karşı olan nefreti ve bunun izalesi çaresini araması,

2 — Haricî sebep: Türkiyenin aleyhlerinde harbe karışmasını vesile tutarak ve Anadoluyu parçalamak hususunda itilâf devletlerinin verdikleri karar ve bunun tatbikatının başlaması. Bu iki sebep Anadolu hareketinin tekâmülünde vakit vakit tesirini göstermiş ve seciyesini tâyin ve tesbit etmiştir. Hareketin başında birinci sebep kuvvetli idi. İtilâfın bu kadar insafsızca davranacağı ümit edilmiyor, herkes daha ziyade dahilî sebeble iştigal ediyordu. Bunun islâhı için düşünölen çareler hiç bir fırka programında garpteki mânasile sınıfî mücadele ve ictimaf ihtilâl yapmak ezilen sınıfın hâkimiyetini temin etmek gayesini takip etmiyordu. Çünkü Türkiyenin tarihi ve ictimaf vaziyeti onu Avrupa hükûmet ve milletlerinden tamamilen başka ictimaf ve iktisadî şartlar altında bulunduruyordu. Bunları hülâsa edeyim:

1 — Şimdiye kadar maruz bulunduğu Kapitülasyonlar sebeble memlekette büyük senayi teessüs edememiş ve mevcut olan madenler, şüمندöferler, bankalar, limanlar, tramvaylar, vapur şirketleri, fabrikalar gibi büyük sanayi ve ticaret müesseseleri ya ecnebler elinde ya onlarla müşterek olarak çalışan Ermeniler ve Rumlar elinde idi. Küçük el sanayii de teşkilâtı hususiyeye malik loncalar halinde olmayıp her san'atkârın çalışma ve kazanma hakkı tamamilen serbestti. İlâve edeyim ki son harb yıllarında küçük hisselerden mürekkep olarak teşkil edilen millî bir banka ile bir kaç millî anonim ticaret ve sanayi şirketi İstanbulun Antanta tarafından işgali üzerine kapatılmıştı.

2 — Büyük arazi sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve nakliyat kâfi derecede değildi. Ziraat da fennî ve mihanikî olmadığından arazi büyük kâr bırakmıyordu. Ve buna da karşılık her köylünün büyük, küçük bir toprağı var idi ki her türlü hukuku kendisinin idi. İsterse satar, isterse bağışlar, öldüğü vakitte kanunen varisi kim ise ona kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi aralarında teşkilât da yoktu.

3 — Avrupadaki siyasi ve iktisadî mücadelelerin iki büyük temeli olan bu iki mes'eleye mukabil Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki o da bürokrasi ve hükûmetin zulmü mes'elesidir. Şimdiye kadar ruhanî ve cismanî iktidarı nefsinde cem eden halife - sultanlar ve sarayın etrafında toplanan tufeyliler - dalkavuklar hükûmeti idare ediyordu. Mutlakiyet çevrinde Babîâlinin hiç bir şahsiyeti yoktu. Her şey saraydan idare ediliyordu. 1908 inkilâbı buna kıs-men bir darbe vurdu. Yalnız o da bir müddet sonra aynı zihniyete varis oldu. Halkta terbiyei siyasiye olmadığını ileri sürerek fırka tahakkümü ve tufeyli sürüsünü tezyid etti. İnkilâptan evvel de sonra da merkezîyetçilik hükûmetlerin sıfatı mümeyyizesi idi. Hârb merkezîyetçiliğı ve diktatörlüğü büsbütün ileri götürdü. Kumandanların ve valilerin içinde hakikî diktatör çıktığı gibi harb spekülasyonları başladı. Hükûmet siyasetinin âmilleri memurlar, ordu ve ulemadır. Memurlar doğuşları itibarile muayyen bir sınıfa mensup değildir. Yani yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Her sınıf halktan toplanmış ise de ekseriyetle Rumeli veya diğeri istilâ edilmiş yerlerin gayri Türk halkından ibaret ve Anadolu halkı aleyhine mütesanit ve çok kere mütecaviz bir vaziyette olmaları bir hususiyetlerini teşkil eder, diyebilirim. Türk veya gayri Türk, yoksul veya zengin memurlar hükûmet sandalyesine oturduktan sonra hususî bir zihniyet "Memur zihniyeti" kazanır ki kendini halktan yüksek görür ve halka tahakküm için kendinde bir hak bulur. Zabıtlar ise yine her sınıf halktan alınır, hükûmet makînasının en temiz ve münevver unsuru olup ihtilâl hareketlerinden daima ezilmiş halk tarafında bulunmuşlardır. 1908 inkilâbının muvaffakiyetinde ordunun büyük

hissesi olduğu gibi Anadolu hareketinde zabitan ekseriyetle İstanbul hükümetinden ayrılıp halk tarafına gitmiştir. Ulema sınıfı hususî bir kast halinde değildir. Babadan oğula intikal eden mütevellilik ve hatiplik gibi dinî vezaif var ise de ehemmiyetsiz derecededir. Ulema buldukları vazifelere hükümet tarafından tâyin olunur. Bunların kuvvet ve servet sahibi olanları payitaht ve civarında olup Anadoludaki ulema yalnız hükümet tahsisatı ile yaşayamaz. Halktan da istiane ederler. Ve çalışırlar. Bununla beraber gerek payitaht ve gerek mülhakat uleması zihniyetleri itibarile hükümetteki mutlakiyet ve merkeziyetçiliğin istinad noktalarıdır. Bu sınıfın da bir hususiyeti vardır ki o da bunlara rehberlik eden mütefekkir ulema islâm dünyasının dört bucağından toplanmış muhtelif dil ve muhtelif renkli ulema olması ve makarrı hilâfetteki telkinatları ile halkı ve hükümeti ittihadı islâm siyaseti takip etmeye daima teşvik ve terhip etmeleridir.

4 — Halkı ezen ve tekâmülünü durduran sebeplerden biri de kültürün din tesirinden azade olmamasıdır. Eski arap ve fars harsının tesiri altında olan ulema yeni hayatın yeni fikirlerini kabul için müsait davranmıyorlardı. Harsı arap ve fars gibi yabancı tesirlerden kurtarmak için çalışan mütefekkirlerin mesaisi Türk ananelerine istinad etmek, halk ve köylü hayatını tetkik etmek yani harsı milleştirmek esasında toplanıyordu. Bundan Türkçülük yani Harsta milliyetçilik doğdu. Bu izahattan anlaşılır ki sanayi ve ticaret nasıl ecnebiler ve Ermeni-Rumlar elinde ise hükümet ve hars da ekseriyetle yerli halkla alâkası meşkûk yabancılar elinde idi. Bunun için kapitale karşı mücadele sınıfı mahiyetten çıkıp millî bir renk aldığı ve diğer taraftan hükümete karşı mücadele yani hars ve hükümetin dini siyaset ve yabancı , tesirinden kurtulması da milliyetçilik mahiyetinde oluyor. Bu Türkiyedeki hareketinin kuvvetini gösterdiği gibi Türk milliyetçilerinin neden Avrupa kapitalistlerine muhalif ve Sovyet hükümetine mütemayil olduklarını ve Ermeni ve Rumların da itilâfa koşuldıklarını izah eder kanaatindeyim. Bu sebeplerden dolayı hareketin başında Türkiyenin muhtelif yerlerinde teşekkül eden muhtelif gruplar millî ahrar, millî Türk, millî halk fırkaları halinde teşekkül etti ve sosyalist fırkaları hayatı siyasyede de rol oynayacak kadar nüfuzsuz idi. Halktaki harsı tekâmülün kuvvei cismaniye ile ruhaniyeyi tamamile ayırd edecek ve halifenin dünyevî işlere karışmasını tamamile men edecek hükümetin Cumhuriyet esaslarında teessüsünü temin edecek mahiyette değildi. Onun için Cumhuriyet esası henüz hiç bir fırkanın programında mevcut değildir. Fakat vekayi bu hususta büyük bir âmil oldu. Padişahın İtilâf siyasetine alet olması Anadolu münevverlerini ve köylüsünü uyandırdı. Resmî programlarda yer bulmayan bu mes'ele vicdanlarda yer ettiği kuvvetle tahmin olunabilir. Bundan başka dünyadaki ictimâî ve siyasî mücadele, bilhassa Rus proletarya (Ferahlık) inkilâbı bu fırkalar üzerinde tesirsiz kaldı. Hemen hepsinde bir sollaşma başladı. Sosyalistlerde dahi sol milliyetçilerde Sovyet-Şûra temayülleri bile hasıl oldu. Yalnız itilâfla harbin tahakkuku bu sola doğru hareketin inkişafını durdurmaya şüphe yoktur. Hattâ fırka mücadelâtı bile kaldırılmış olup fırkaların ittihadı Koalisyon halinde hareket ediyor. Hareketin başında İttihad ve Terakki âzâsına karşı bir galeyân varken harici vaziyetin buhranı bunu izale etmesi ve bir çok müteneffiz ittihadcıların Anadolu hareketine iltihakı bu sebeptendir. Bununla beraber bu muvakkattir. Harici düşman atıldıktan sonra fırka mücadeleleri başlayacaktır. Ve eminim ki Rus ihtilâlinin Türkiyede ve mazlum şarkta yapacağı tesir, Fransa Büyük İhtilâlinin Avrupadaki tesirinden büyük olacaktır.

Nutku da sudur:

Yoldaşlar:

Bir ictimada bulunuyorum ki orada mazlumlari zulümden kurtarmak için çalışan, insanlar hakkında haksızlığı kaldırmak ve kardeşliği tesis etmek isteyen merd insanların vekilleri toplanmıştır. Karşımda dünyadaki zulümlerin başı olan kapitalizm ve emperyalizme karşı üç yıldan beri tek başına döğüşen sellerle kan akıtan ve nihayet muvaffak olan kahraman Rus işçisi ve köylüsünü temsil eden âsil yürekli insanlar var. Sonra kendilerini sevinç ve hürmetle karşıladığımız İngiliz amele vekilleri var. Meşhur misafirlere samimiyetle hoş geldiniz der ve kendilerine müşterek işde muvaffakiyet dilerim.

Şarkın ve garbin işçi mümessillerinin toplandığı bu tarihî ictimai tebrik eder, burada mazlûm Türk işçisi ve köylüsünün davasını açmaya ve bu nokta hakkında izahat vermeye müsadenizi rica ederim.

Yoldaşlar! Dünyanın en büyük faciası bugün Anadolu köylü ve işçisinin başında oynanıyor. Avrupa kapitalistleri kendi memleketlerinde uyanan işçi efkârı umumiyesi karşısında mağlûp olacaklarını anlıyor ve Türk proletaryası (Karahalkı) işletmek istiyorlar. Türkiyeyi her memleket kapitali için istilâ mıntakalarına ayırıyorlar ve oraları işgal ediyorlar. Bu maksatlarını meşru bir şekilde yapmış görünmek için şarkta kapitalin ajanları olan Ermeni ve Rum mes'elesini ileri sürüyorlar.

Yoldaşlar; ben bu mes'eleyi kapitalistlerin tahrikâtından ve resmî ajanslardan değil, bitaraf olarak tetkik etmelerini muhterem mümessillerden rica edeceğim. Yalnız bir kaç kelime ile işaret etmek isterim ki Rumlara vermek istedikleri İzmir vilâyetinde Rum nüfus yuvarlak rakam tahminen yüzde 15 - 20 ve Şark vilâyetlerinde Ermeni nüfusu 10 - 15 i geçmiyor. Rum ve Ermeni istilâcılarının vazifelerini kolaylaştırmak için hükûmetin ve ordunun elindeki silâhı topluyorlar. Ve müsellâh Rum asker ve çetelerini memlekete sokuyorlar. Tabii bunu katliam takip ediyor.

Yoldaşlarım; İzmir faciası bu hakikati anlatmaya kâfidir. Kendileri işgal etmek istedikleri yerleri ise sosyalist efkârı umumiyeye nazarında işgallerini muhik göstermek için bir mes'ele ihdas ediyorlar. Kilikya mes'elesi buna şahittir. Size diyemem ki Ermeniler Türkiyede zulüm görmediler. Fakat bunun mes'ulü Türk proletaryası (kara halkı) hattâ Türk milleti değildir. Şüphesiz Osmanlı hükûmetinin bunlarda hatası vardır. Fakat vekayinin menebiine kadar tahlil uzatılırsa bunun yine istilâyâ zemin hazırlamak için emperyalistler tarafından yapılan tahrikât ile olduğuna şüphe kalmaz.

Yoldaşlar; Türk işçileri ve köylüleri kanidir ki İngiliz amele muhafili yapılan işlerden bihaber ve ümid eder ki hakikate vakıf olunca hükûmeti nezdinde bu müdahale ve işgal siyasetine ve bu müessif vekayie nihayet vermek için kuvvetini sarfedecektir. Ve bekler ki bütün dünya işçileri ve bilhassa Rus işçileri başladığı mevcudiyet ve halas mücadelesinde kendisine kardeş yardımlarını esirgemeyeceklerdir.

Bakû Türk Komünist Fırkası Vekili
Doktor Fuat

Vaziyeti iyi kavramış ve ufak tefek yerlerinden sarfınazar olunursa hal ve istikbalimiz hakkında şarih bir fikir izah edebilmiştir. Yalnız nutkunda da Ermeni mes'elesi hakkında gevşek davranmıştır. Ermenilerin rubu asır evvel İstanbuldaki kıyıamları ve bundan evvel ve sonra şarktaki şirretlikleri ve Harbi Umumîdeki ihanetleri sayılmalı idi. Hele

Çar orduları çekildikten sonraki vahşetleri yadolanarak ve bugün de bu canavarlıklarında devamının mukabil darbeye istihkak kazandıkları sayılmalı idi. Bunlar Fuat Sabit Beyce bilindiği halde nasılsa bugün kuvvetli basacağımız bu noktanın hâlâ bize lüzumu olduğunu düşünememiş. Mahaza vazifesini mümkün merteye yapmış olduğundan bu noktanın ihtarile teşekküre hak kazandı. Ve bunu yaptım. (1). Şimdi Cemâl Paşanın mektubunu yazıyorum:

Moskova: 3/Haziran/1920

Kardeşim Mustafa Kemâl Paşa:

Talât Paşa ile sebk eden muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere Bolşevik Rusya hükûmeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek ve Rusyanın Türkiyeye muavenetini temin için dört aydanberi bir çok vesaite müracaat etmiş ve iki defa tayyare ile uçarak ölüm tehlikeleri geçirmiştim. Nihayet Almanyadan Rusyaya iade olunan Rus üserası meyanında Rus esiri olarak karışmak ve onlarla birlikte seyahat etmek mümkün olacağını düşündüm ve Mayısın on sekizinci salı günü akşamı 500 Rus esiri meyanında Ştettinde vapura bindim. Mayısın yirmi üçüncü Pazar günü Finlandiya Körfezi sahilinde kâin ve Estonya ile Rusya hududu üzerinde bulunan Narva kasabasına vasıl oldum. Ertesi günü Petresburg'a muvasalat edince artık bundan sonra sevgili memleketim için kemâli ciddiyetle çalışabilecek bir sahaya girmiş olduğumdan dolayı son derece sevindim. 27/Mayıs/1920 perşembe günü öğle vakti Moskovaya geldim. Doktor Bahattin Şakir ve Bedri Beyler de benimle beraberdirler. Buraya gelir gelmez Halil Paşanın Doktor Fuat Beyle beraber bizden evvel buraya gelmiş olduklarını ve üç dört gün evvel sizin tarafınızdan bir kuriye zabiti geldiğini haber aldım. Bizi de onların sakin olduğu binaya misafir ettiler. Sizden pek çok haberler aldım. Mücahedatınızda ne büyük bir azim ve iman göstermekte olduğunuzu kemâli iftiharla öğrendim. Zaten sizden intizar olunan hareket de bu idi. Mustafa Kemâl; emin ol ki memleket kurtulacak ve bu kurtuluş münhasıran kahramanlığı ve esarete karşı nefreti her türlü şüpheden azade olan Türk unsuruna senin telkin ettiğin vecd ve iman sayesinde kabil olacağı için Mustafa Kemâl namı, Şark ve Türk muhlisleri arasında en büyük bir mevkii işgal edecek, şimdi buralarını bırakalım da işimize bakalım. Bolşevik Rusya hükûmetine yazdığınız teklifnameyi okudum. Geldiğim gün Üçüncü Enternasyonal reisi Yoldaş Radek ile görüştüğüm zaman sizin teklifatınıza karşı Bolşevik hükûmetinin bir iki güne kadar cevap vereceğini söylemişti. Cevabın bugün verilmesi mukarrerdir. Ben de bugün tekrar yoldaş Radek ile görüşeceğim. Daha evvel size verecekleri cevabı okuyacağım için tarafımdan vaki olacak teklifat ona göre taayyün edecektir. Ben Talât ve Enver Paşalarla müzakerelerim Talât Paşanın Romada Edip Beyle mükâlematı sizin bolşevik hükûmetine yaptığınız ilk teklif ve kendi mütalâatı hususiyeden mühim olarak Ruslara yapmak istediğim teklifatı biri açık ve diğeri hafi olmak üzere iki itilâfname suretinde yazdım. İkisinin de birer suretini leffen size gönderiyorum. Bu akşam okumaklığım muhtemel olan Rus mukabil teklifatı üzerine bunun

(1) Fuat Sabit Bey sonra doğru hareket etmeyerek hakikî bolşevik teşkilâtına girmiş ve bir şifre talimatla - ve bittabi bunlara istinadgâh olacak maddî yardımla beraber - avdet ederek Sarıkamışta karargâhının karşısında gizlice tezgâhını kurmuş ve cürmü meşhut halinde yakalanmıştır. Tarihimizde böyle çok elemli misaller vardır. Bu gibilerin düşüncesiz hareketleri neticede millî felâketlere kadar vardığı olmuştur.

metninde bazı tadilât yapılmak lüzum görürsem badehu bu tadilât ve o tadilâtı da yaparım. Hafî teklifnameden İran ihtilâl hareketini idare edeceğinden bahsettiğim Türk cenerali Halil Paşadır. Hindistan ihtilâlini idare edeceğini söylediğim Türk cenerali de benim. Taşkente geçmek oradan Hindistan dahilinde ihtilâller tertip etmek emeli bir senedenberi benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden bir emeldir. Buna ahdettim. Her türlü mevânî kıırarak bu emelime vasıl olmaya çalışacağım. Fakat bittabi Ruslar buna muvafakat ederlerse Türkiyedeki arkadaşlardan bazılarını yanıma almak isteyeceğim. Sen buna muvafakat edeceksin. Değil mi? Bilhassa Batum'un istirdadı sırasında Fırka kumandanlığı yapmış olan Erkânı Harbiye miralayını Kâzım Beyle Dördüncü Orduda benim menzil müfettişliğini yapmış olan ve şimdi Erzurumda bulunan miralay Kâzım Beyi almak isterim. Ve daha bazı kıymetli arkadaşları toplamak arzu ederim. Maahaza, şimdilik bunun vakti gelmemiş olduğundan tafsilâta girişmiyorum. Şimdi sizden rica edeceğim mesele şudur: Bu mektubu ve melefuf itilâfname müsveddelerini alır almaz şayet bu teklifata esas itibarile muvafakat ediyorsanız bana Kâzım Karabekir Paşa vasıtasile Bakûdaki adrese bir şifre yazarsanız benim için yazacağınız telgrafın adresi şöyle olsun Bakûda İhtilâl Komitesi âzâsından Mirza Davut vasıtasile Moskovada Taş Timirof'a şimdiki halde isimim Taş Timurof'tur. Bu telgrafta fikirlerinize esas itibarile muvafakat ederim. Tafsilât postadadır. Yahut fikirlerinize muvafakat etmem, tafsilât postadadır. Aynı zamanda bir kurye zabiti ile hemen Moskovada benim namıma tahriri emirlerinizi gönderirsiniz. Şayet sizden böyle bir haber almazsam ve Ruslar benim teklifatını kabul ederlerse onlarla parafe edeceğim. Muahedenamemizi sizin tasdik ve kabulünüze arz edilmek üzere hemen size göndereceğim. Enver Paşa Moskovaya gelmek üzere Berlinden hareket etti ise de maatteessüf yolda bir arızaya uğradı. Bir, iki haftaya kadar o arızadan kurtularak buraya gelmesi kaviiyen memuldür. İtilâfnamede merkezi Moskovada bulunacağı beyan olunan ceneralden maksat Enver Paşadır. Zannediyorum ki şarkta İngilizler aleyhine yaptıracağımız teşebbüsatın haddi âzâmisini bu teklifatım teşkil eder. Allah verse de Ruslar bu fikirlerimi kabul etseler. Suriye ve Irak ve Mısır'da sizin yapmakta olduğunuz teşebbüsat hakkında bana bir parça malûmat verirseniz teşekkür ederim. Berlin'deki teşebbüsat hakkında Talât Paşa size telsiz ile malûmat verdiği için ben bunlardan bir şey bahsetmiyorum. Şimdilik size yazacak başka bir şey kalmadı. Rûfekayi mesainize ayrı ayrı hürmetler takdim eder, cümlemiz için Cenabı Haktan muvaffakiyetler temenni ederim. Kemâli samimiyetle ve iştiyakla gözlerinizden öperim kardeşim. İmza Ahmet Cemâl.

Zeyil: Şimdi Rusların size yazdığı cevabı okudum. Bu cevabın tamamen arzu ettiğimiz şekilde yazıldığı ve benim tarafımdan yapılacak bütün teklifatı havi olduğu için tarafımdan yapılacak teklifata dair hazırladığım müsveddeyi leffen göndermeye lüzum kalmadı. Binaenaleyh size tekliflerim şudur: Hemen Moskovaya sefir gönderiniz. Bana kalırsa sefiriniz ne kadar çabuk gelirse işleriniz o kadar çabuk görülür. Saniyen burada büyük nüfuzu havi olan Rusların Üçüncü Enternasyonal reisi Kamarad Radek size şöyle bir teveccühte bulunuyor. Türkiyenin garpteki mevkii manevisi Ermeni mes'elesinden dolayı gayet naziktir. Bugün Rusya dahilinde teşekkül etmiş olan Ermenistan Türkiye arazisinden ufak bir fedakârlık yapacak olursanız bu fedakârlık sizin mevkii manevinizi son derece takviye edecektir. Bu fedakârlık yalnız pek cüz'i bir zaman için olacağına hiç şüphe yoktur. Fakat; herhalde zamanı hazır için sizin hakkınızda o kadar büyük bir faide temin edecektir ki bunun derecesi her türlü tahminin fevkindedir. Binaenaleyh bu fedakârlığı ihtiyar ediniz. Bu tavsiyeye ben şu cevabı verdim. Ermeniler Türkiyeden bazı arazi istiyorlar, Türkiye ise Ermenilere bir şey vermek istemiyor. Rusya hükûmeti hazırağı iki taraf arasında mutavassıtlık yapmak istiyor. O halde mutavassıt olmak isteyen sizler bize müşterek bir teklif yapınız. Bu teklifi Mustafa Kemâl Paşaya gönderiniz. Onlar bu-

nu tetkik etsinler ve size lâzım gelen cevaplarını versinler. Biz burada size hiç bir vaidde bulunmaya kat'iyen selâhiyettar değiliz. Yalnız bize kalırsa Türkiyenin Ermenistana civar aksamı hakkında mahallinde tetkikat yapmak için Rus ve Türk ve Ermeni murahhaslarından mürekkep bir komisyon göndermek mümkün olacağını zannederiz. Bu mükâleme üzerine yakında size Ermenistan mes'alesinin sureti halline dair düşündükleri hususatı havi bir teklif yapacaklarını söylediler. İşte kardeşim buradaki ahval bundan ibarettir. Ruslar bana Efganistan ve Hindistan ihtilâl teşebbüsünü idaresini tevdi etmeyi bugün kabul ettiler. Zannediyorum ki bir hafta on güne kadar Taşkente hareket edeceğim. İran ihtilâl hareketini de Halil Paşaya tevdi edecekler. İşlerimiz pek yolunda gidiyor. Ve bana pek büyük ümitler bahşeyiyor. Cenabı Hak milletimizin muini olsun. Gözlerinizi öperim, kardeşim.

İmza Ahmet Cemâl

İttihad ve Terakki reisleri gibi bütün kâinatın nefret ve kinlerini kendilerinde cem etmiş zatlara böyle mühim teklifleri, hem de Millet Meclisi reisi olan bir zatin yapmasına hayret ettim. Bir zamanlar gurur ve azametinden burnunun ötesini görmeyen Cemâl Paşanın ise bugünkü felâketimiz karşısında bir tarafa sessizce tövbekâr kalacağına yine idrâksizce hareketlere giriştiğini bu mufassal mektubile bizlere öğretiyor. 31/Mart/1325 İstanbul irtica hâdisesine takaddüm eden aylarda kendi ve arkadaşlarının yanlış hareketleriyle bu felâketin muhakkak olduğunu söylediğim zaman bana: Seni cesur biliyordum. Ne kadar korkak oldun! diye arkamı oksuyordu. Ve ben de bu yakın günlerde kaçanla koşanı görürüz! demiştim. Ve hâdiseden sonra Hadımköyüne kaçan bu Cemâl Bey ile Hareket Ordusu Edirneden gelen 3. Fırka erkânı harbiye reisi sıfatile karşılaşınca sararan çehresine karşı Cemâl Bey kaçanla koşan karşılaştı mı diyerek bir göz şamarı atmıştım. İşte bu Cemâl Paşa şimdi de Afganistanı ele alacak, Hindistanı ayaklanıracak! «İran ihtilâl hareketini idare edeceğinden bahsettiğim Türk cenerali Halil Paşadır. Hindistan ihtilâlini idare edeceğini söylediğim Türk cenerali de benim» diyor ve «bu emelin bir senedenberi benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden bir emeldir. Buna ahdettim» i ilâve ediyor! Sonra da Suriye, Irak ve Mısırda ne gibi teşebbüsler yapıldığını soruyor. Bu vasi hayalleri okuduktan sonra Ermenistana arazi vermeliğimiz için Ruslara: «Siz bize müsterek bir teklif yapınız» fıkralarını okurken birinci hayale cinnet! ikincisine cinayet! dedim. İttihad ve Terakkinin bahriye nazırı ve Suriye ve Filistinin sorulmaz hâkimi olan bu Cemâl Paşanın cür'etli ve şiddetli tab'ına rağmen vasî bir muhakemeye ve ileriye görme hassasına malik olmadığını Balkan seferindenberi daha yakından bilirim. O zamanlar benim «Anavatan Anadoludur, her varlığı orada teksif etmeli her şey Anadolu için» düsturuma karşı benim hapse, divanı harbi örfide pek ağır cezaya çarpmama çalışmıştı. Arap diyarına - Tâ Kanal sahillerine kadar - Türk kanı ve Türk altınını kıyasıya döktükten sonra kırık dökük bıraktıkları harap Anadoluda milletin dişile, tırnağıle didişerek istiklâlini kurtarmaya çalıştıklarını görünce Harbi Umumide şahane yaşadıkları ve

hüküm sürdükleri günleri hatırlayarak ordusuz dahi olsa ve memleket haricinde bile olsa ve hattâ hayalhanelerinde dahi olsa yine bir başkumandan olmak hülyası bir emel olarak ruh ve fikrini istilâ ediyor! Elinizde muazzam Türk orduları ve silme dolu Türk hazineleri varken ve herkesi kayıt ve şartsız emir ve fermanlarınıza ram etmiş iken acaba sahillerine kadar vardığınız Mısır'da neler yapabildiniz, burası uzakta kalır. Bizzat sinesinde hükümran olduğunuz Suriye halkı ne marifetler yaptı, bilmiyor musunuz? Bir çok Türk altınlarını hâmil insanlarınız hududlarınızdan kaç kilometre ötelere kadar arzularınızı götürebildi? Harbi Umuminin feci hezimetinden sonra artık bizim hesabımıza o diyarlardan ne bekliyorsunuz? Bilhassa kendi memleketinden ve kendi milletinden kaçan ve onlara karşı yaptıklarının hiç bir hesabını vermeyen sizin gibi mes'ul insanlar oralara giderseniz Anadolu istiklâl harbine zararlı mı, yoksa faydalı mı propaganda yapmış olacaksınız? Eğer o milletler kendi hesapları için ayaklanmış iseler sizleri görünce şüphe etmem ki yine sırt üstü yatacaklar ve ancak sizlere pençe savuracaklardır!... Bu kadar büyük felâketlerden sonra dahi Cemâl Paşanın bir senedir düşündüğü ve yaptığı işlerin ve yapmak tahayyülâtında bulunduğu plânlarını kendi el yazısından okuduktan sonra yandıığımız ateşlerin mahrukatını kimlerin hazırladığını esefle bir daha uzunca düşündüm. Cemâl Paşanın mektubundaki esaslar şunlardır:

1 — Bolşeviklerle Türkler arasındaki ittifak esasını müzakere etmek (Mustafa Kemâl'in arzusile imiş!). Sevgili memleketim için kemali ciddiyetle çalışacağım! diyor. Ve Mustafa Kemâl Paşaya riyakârlık ediyor. Halbuki millet ismini dahi diğer bazı emsali gibi işitmek istemediğinden hayasızlık da ediyor.

2 — Hakkımızda Ruslara bazı teklifler düşünüyor ve akılsızlığının - bu kadar tecrube ve intibaldan sonra - son şahidi olmak üzere Rusların bize yaptığı teklifi «tamamen arzu ettiğimiz şekilde olup yapacağı teklifin aynı olduğunu» yazıyor.

3 — İran ihtilâlini Halil Paşa, Hint ihtilâlini de kendisi yapacağını, büyük emelinin tahakkukunu anlatıyor. Yani rüya görüp sayıklıyor. Vaktile Enver Paşaya da söylediğim gibi bu gibi düşünceler Hîndistan halkını ve İngiliz teşkilâtını bilmeyerek rüya görmektir. Cemâl Paşa diyor ki: «Her türlü mevani kırıarak bu emelime vasıl olmaya çalışacağım» bunun için de yeni bir isim takınıyor «Taş Temirof.»

4 — Suriye, Irak ve Mısır'da sizin yapmakta olduğunuz teşebbüsat hakkında bana bir parça malûmat verir misiniz? diye vaktile kendi ham hayallerini yadederek saçmalıyor! başka bir tabir bulamıyorum. Kanal seferlerini yaparken de Mısır'ın kendisini istikbal edeceğini ve kendisi de Ehramlar üzerinden mukabelei şükran nutkunu okuyacağını sakıyliyordu! Kanalda Türk topları patlarken, acaba Mısır'da bir Arap aksiseda olmak üzere öksürmüş müdür?!

5 — Radekin Ermeniler hakkındaki teklifine karşı cevabına ise söylenecek söz ağırdır. Bu milletin senelerce mukadderatını idare etmiş bir vezir! bugün garp eyaletlerimiz düşman ayağı altında çignenmiş bir halde iken memleketin belkemiği olan Şark hakkında bu mütalâayı nasıl karşıladın? Ruslar bize ne hakla bir teklifte bulunurlar ve biz nasıl bir karış yer bile terk ederiz, İtilâf devletlerinin arzusu da bu değil mi? Çürüksülü Mahmut Paşa vesair bazıları da bu hassas noktaya - İtilâfa mümaşatla garp mintakalarımızın yükünü tahfif edecekleri zannile doku-nunca ne acı ses verdiği görülmüdü mi?... Bir zamanlar müstebit hükümdarların cahilâne idareleriyle ne felâketler yaptıklarını anlayan millet şimdi de bu okumuş ittihadcı rüesasının marifetlerini eskilerden daha berbad görerek lânet ediyorlar. Bence hükümdarları da bu rüesayı da yanlış işlere sevk eden yegâne şey: «Her işi mes'ul ve âlâkadar olana tevdi ve ona itimadla onun fikrine hürmet» lüzumunu anlayamadıklarından ileri geliyor. Her devirde bir sürü riyakâr insan bir veya birkaç resikârı: Dünya durdukça yaşa! sen olmasan millet harab olur. Senden iyi kimse düşünemez, düşünceniz keramettir. Siz emredin, biz kullarınız yapalım, siz dâhisiniz, siz halâşkârsınız... (1) gibi tıpkı tilki ile karga hikâyesi misillü müdahene ile bir şey kapmaktadırlar. Bu âdi insanların dilleri İnşaallah daha uzun zaman devam etmez.

Halil Paşanın mektubu: Halil Paşa daha muhtasar ve olan işleri yazmış. Bunda şayanı dikkat olan Ermeni harekâtı mes'elesidir. Ruslar eski hududa Rus kıtaatı sürmeğe çalışıyorlarmış. Taşnaklarla da müsademeye sebebiyet vermeliğimizi istemiyorlarmış. «15. Kolordunun Ermenistan aleyhine sevkinden hem bizim ve hem kendi vaziyeti hariciyeleri noktasından çekiniyorlar. Mazlum Türkiyenin tekrar zalim addedilmesi fikrinin tevellüdünden korkuyorlar» diyor. Başka mütalâa yazmıyor. Zaten kendisi bizim şarkta uğraştığımızı kârı akıl bulmadığından beyan edilen mütalâayı cerh ve reddetmiyor. Moskovada hariciye nazırı muavini (Hariciye komiser muavini) Karahan! dan bahsediyor. Bu bir Ermenidir. Bunun hissi tabii Ermeniler lehinedir. Rusların fikri işe müdhiş surette aleyhimizdedir. Bunu oradakiler görmüyor, hayret! Gerçi esas fikirleri garpte büzülmek olduğundan ihtimal memnun da.

(1) Bu kadar kanlı tecrübelerden sonra Cumhuriyet devrinde dahi bir Adliye vekili her fırsatta, her yerde bağıır: «Dâhimiz emir ve işaret etti, ben onun gösterdiği izler üzerinde âcizane yürüyorum,» Maarif, Zirat vesair vekiller bağıır: «Dâhinin gösterdiği yolda yürümekten bile âcizim...» Gazeteler vakit vakit ihtisasa taallük eden işlerden bahsederken aynı nakaratla büyük yazılarla, resimlerle, kişiler basar, sütunlar yazar. Bir divane kalkar Türk peygamberi der! Bunu İstiklâl Mahkemesinde canhıraş da söyledim. Bu riyakârlıklara inanmayan bahtiyarların millete karşı yapacağı iyiliklerdir ki ancak iz bırakır. Yoksa vaktile her kitabın başına yazılan kişiler gibi riyakârlıklar ancak kazanmak için bir afyondan başka bir şey değildir.

oluyorlar. Ermenilerin Sivas diye bağırdıklarını, garpten Yunanlıların da Ankara diye bağırdıklarını cihan işitirken Türklerin Ermeni ve Rum süngülerinin Kızılırmak boyunda biri birine temas edebileceğini ve arada tek Türk kalmayacağını nasıl düşünemiyorlar, hayrettir. Ah Mustafa Kemâl! vaktile kabul ettiğin şu Ermeni hareketine mâni olmasaydın şimdiye kadar bu efendilerle Gümrü'den veya Erivandan konuşur ve kendimizi sovyetlere çok bahalı gösterirdik. Azerbaycanla temas görecek sovyetler her istediklerimizi fazlasile yaparlardı. Şimdi bizim Ermeni hareketini istemeyerek bizi iğfale ve bizden yerler koparmak emellerini göstererek tehdide kadar da varıyorlar. Fakat ben sağ oldukça buna meydan vermeyeceğim, değil şarktan arazi vermek, eğer biz vakit ve zamanile Ermenistanı işgal etmezsek işimiz bitiktir. Bize Kürtlerden, Lâzlardan bahseden sovyetlerin mebzul vaatlerine ve şu veya bu tekliflerine inanmamalıyız. Kararımız vechile bir hafta sonra harekete geçmekle hakikat yüzü daha iyi görülecektir.

Halil Paşanın mektubu şudur:

Azizim Mustafa Kemâl Paşa:

İhtiramatı hâlisanemi arzdan sonra; vaziyeti dahiliyeye bolşeviklerin muaveneti mümkinisini temin için Moskovaya gelmiştim. Erzurumdan Bakû'ya memur Doktor Fuat ile birlikteyiz. Moskovadaki hariciye nazır muavini Karahan ve hariciye nazırı Çiçerin ve başkumandanları makamındaki Kaminef ile sizlerin ve vaziyetiniz hakkında görüşülmüştü. Teşebbüsat ve harekâtı milliyeye muavenete karar verildi. Fakat bu muavenetin şimdilik ilânına taraftar değildirlen. Bunda hem kendi noktai nazarları ve hem de ihtimâl ki sizin bu ilâna taraftar olmayacağınız noktasından lüzum hissedilmişti.

1 — Nısfı altın olmak üzere iki milyon lira,

2 — 3 kolordu için yirmi bini İngiliz, yirmi bini Rus, yirmi bini Japon olmak üzere cem'an altmış bin tüfek ile her tüfeğe iki üç bin kadar fişek itası takarrür etti.

3 — Yine 3 kolorduya birer alay teşkil edilmek üzere üçer bataryalı üçer taburluk 3 alay sahra topcusu için cem'an yüz sekiz İngiliz sahra topu bol cephaneye size verilecektir.

4 — Ayrıca on iki topluk bir ağır topcu taburu olmak üzere mevcut İngiliz obüslerinden (tahminen 10,5 luk) sevkolunacaktır.

5 — Henüz Sovyet şekline girmeyen ve Taşnakların elinde bulunan Ermenilerle bir münazaraya sebebiyet vermemek üzere bizim eski hududa Rus kıtaatı sürmeyi düşünüyorlar ki bu halde şümendöfer sevkiyatı başlayabilecektir. Biz bunlarla meşgul iken zatîlilerinin Moskovada Sovyet hükûmetine birinci teklifnameniz İbrahim Efendi ve refiki Hulûsi Efendi vedaatile geldi. Hükûmete verildi. Tabîî hüsnü tesir yaptı. Eslâha ve cephanenin hemen Bakûya sevki Harbiye Nezaretine emredildi. Paranın miktarını belki tezyid edebileceklerdir. 15. Kolordunun Ermenistan aleyhine sevkinden hem bizim ve hem kendi vaziyeti hariciyeleri noktasından çekiniyorlar. Mazlum Türkiyenin tekrar zalim addedilmesi fikrinin tevellüdünden korkuyorlar. Bu mektubu pek acele yazıyorum. Çünkü yarım saat sonra gelecek otomobil ile cevabî mektuplarını alıp kuriye arkadaşları şümendöfere yetiştireceğiz. Cemâl Paşa ile Doktor Baha Şakir ve Bedri Beyler Almanyadan geldiler. Buradadırlar. Enver Pa-

şanın yakında buraya gelmesi memuldür. Ben buradan Bakûya ve oradan da İrana hareket edeceğim. Irak gerilerine ve Bülücistan istikametine harekâtı temdid etmek fikrindeyim. Burada en çok intizar edilen Büyük Millet Meclisinin kendisini resmen hükûmet ilân ederek buraya hey'eti sefaret izam etmesidir. Buna vaziyetiniz müsait ise sefiriniz resmen kabul edilecek, hükûmetiniz tanınacak ve size sefir gönderilecektir. Bu husustaki karar sizin ve rüfekayi hamiyetinizdir. Her türlü emirlerinizi Bakû vasıtasıyla telekkiye hazır olduğumu arz ile halkımızın saadetine hâdim icraatta muvaffakiyetlerini temenni ederim muhterem kardeşim. Moskova: 4/Haziran/1335

Ferik
Halil

Memleketin vaziyeti karar ve icraatınız hususunda Bakûya malûmat sık sık verirseniz pek şad olur ve icraatımızı size en müsait şekilde cereyan ettiririz efendim.

Halil

Bahattin Şakir Beyin 4/Haziran tarihli mektubu da şudur. Bundan anlaşılıyor ki İttihadçı reisler bolşeviklerle Berlin'de anlaşmışlar, bilhassa Hindistanda bir şeyler yapacaklar. Ne mümkünse yapmayı tecrübe etsinler. Yalnız bizim esir zabıt ve efradımızı da beraber sürükleyip öldürmesinler. Bunları bize göndresinler. (1). Bahattin Şakir Bey benim de Ankaraya yazdığım bir mes'eleyi teyid ediyor: İtilâf devletleri arasında akord yoktur. Mühim bir nokta da mektubun nihayetine sokuşturulmuştur. Şark mintakasında vaziyet kendilerine müsait midir? Bizim için ne düşünüyorsunuz diye kapı açıyor. Bedbaht vatana arzı hizmetten bu da bahsediyor. Halbuki bedbahtlığa müessir olanlar meyanında kendi ismi de sayılıyor. Bu zatin mektubunu okurken Edirne kalesinde muhasarada iken geçen bir muhaveremizi hatırladım. Ben Onuncu Fırka erkânı harbi Binbaşı, Bahattin Bey Hilâliahmer Hastahanesi sertabibi idi. Bir gün benimle görüşmek istediğini haber göndermişti. Görüşürken benim İttihad ve Terakkinin teşekkülünde bulunduğuma rağmen şimdi dargın vaziyetimin bazı şahsî istirkab neticesi olduğunu zannettiğini izah ile sen de ben de komiteciyiz, şöyle komitecesine açık konuşalım demesi üzerine: Ben askerim, askerce konuşalım! daha açık olur demiştim. Daima muhalifleri kırmak, ezmek fikrini söyler, asmalı, kesmeli derdurur hakikaten komitecilikten zevk duyar bir sima! Mektubunun son fıkraları bu ruhunu gösteriyor. Mektubu aynen şudur:

Kardeşim Rüştü ve Hilmi Beyler; uzun bir iğtirap ve iftiraftan sonra muhabere imkânının bana verdiği neşe ile size şu satırları yazıyorum. Vatan haricinde geçen gurbet eyyamının manevî iztirapları arasında vatani ve bu meyanda eski yararı ha-

(1) Bunu Halil Paşaya 24/Haziranda yazdım. Bir alaylık efrad Ermeni harekâtından sonra geldi. Halil Paşanın bildirdiği silâhlar gelmedi. Bolşevikler cüz'î şeyi garp cephesine gönderdiler. Fakat bizim Ermenilerden iğtinam ettiğimiz eslâha ve mühimmat garp cephemizi lâzımı gibi besledi. Bu miktar yerinde yazılmıştır.

tırlamak bizler için yegâne zevk idi. Eski hurafattaki Kaf Dağı aşarcasına pek tehlikeli teşebbüslerden bir çok ayladan sonra atladık. Rusya etrafında yapmış olduğu çenberi aşarak Rusyaya dahil olduk. Bugün Moskovada bulunuyoruz. Bu mihnetli, tehlikeli seyahati yapmaktan gaye Rusların muaveneti ile İran, Türkistan, Efganistanda çalışmak ve Hint üzerinde tesir yapmaya uğraşmak ve bu suretle vurulacak darbelerle memleket üzerindeki İngiliz kâbusunun tazyikini tahfif etmektir. Fakat bolşevikler bu gayede ne kadar samimî olacaklarını ve bizimle Berlin'de görüşülen mesailde ne kadar ahde vefakâr bulunacaklarını bilmeyiz. Eğer bu zemin ve sahada çalışmak bahtiyarlığını temin edebilirsek herhalde bedbaht vatana arzı hizmet etmiş oluruz. Aksi takdirde yani bizlerden ürkererek bu vadide çalışmamıza muvafakat etmezlerse Ruslar dahilinde bolşeviklerin bir aleti olarak çalışmayı kabul edemeyeceğimiz tabiidir. O halde bizim için ya içeriye girip bir namı müstearla dahili vatanında çalışmak ve eğer bunu da sizler muvafık görmüyorsanız yani vaziyeti dahiliye buna müsait değilse meyasane Almanyaya dönerek vatanımın felâketine uzaktan ağlamaktır. Dahil, her şeyden ziyade kendine, kendi silâhına, kendi vahdetine istinad etmelidir. Vahdeti ihlâl edecek her şey bilâ rahm ve insaf ve ifna edilmelidir. Bu hususta azim ve şiddetle hareket edilmezse hiç bir şey yapılamaz. İtilâf devletleri ordusunda azim ihtilâflar vardır. İtalya ve Fransa İngilterenin şark politikasına muhaliftirler. Beraberce asker göndermelerine imkân yoktur. Amerika tamamen çekilmiştir. İngilterenin yalnız başına şarkı ram etmek için tahmin olunan 300000 muharip asker göndermesine imkân yoktur. Halihazırda memlekette bulunan kuvvetlerden gayri 300000 kişi gönderilmesi lâzım olduğunu kendileri söylüyorlar. Hüüâsa Anadolu vahdetini muhafaza eder, sonuna kadar müdafaayı kabul ederse halâs muhakkaktır. Avrupa devletleri arasındaki ihtilâfı husule getiren ahvalden en mühimmi Anadolunun kendini müdafaaya azmetmiş olmasıdır. Bu harekât değil Almanya vesaire gibi dost milletler ve hattâ düşman mehafilinde bile âzim takdiri ve belki kayretti mucip oluyor. Azim ile hareket fütur getirmemek, maksadı mukaddesin husulünü temine kâfil kavi silâhtır. Berlindeki rüfeka dahil ile tamamen hali temastadırlar. İcabında dahile girmeye veya bu taraflarda sahayı müsaidi temin halinde buralara gelmeye ve şarkta çalışmaya amdedirler. Vaziyeti dahiliye hakkında bilhassa şark taraflarındaki vaziyet hakkında bizi tenvir etmenizi ve bizim hakkımızda tarzı mesaimiz hususunda düşündüklerinizi açıkca söylemenizi rica ederim.

Bahattin Şakir.

İşte 14/Haziranda Trabzona gelen kuryemin getirdiği bu mektupları 16/Haziran akşamına kadar aldık, okuduk ve okuttuk. Ankara da okuyor. Bence tarihî bir hatıra olarak kayde geçebilir, işimize zerre mâni olmamalıdır. Nitekim de seferberlik ve diğer işlerimizi germiyetle iletiyorum. 17/Haziran bayram günüdür. Harbi Umumide bir çok bayramları böyle ordugâhlarda geçirmiştik. Bugünü de askerce ve daha samimî tes'id ettik. Erzurumda kalan Kolordu suvari alayile istihkâm taburu da yürüyüş cedveli mucibince bugün Horum'a hareket etti. Bugünkü Moskova telsizi Kiyef garbinde Leh ordusunun hattı ric'atinin kesildiğini yazıyor. Kuvvayı Milliyenin İzmiti hücumla ısgal ettiği de büyük memnuniyeti mucip oldu.

18/Haziran Kolordu kıtaatının hududa yaklaştırılması devam ediyor. Bugün 9. Fırkanın 17. Alayı Köprüköy'den, Fırka topcusu Hasankale civarından, kolordu suvarisi ve istihkâm taburu Hasankaleden hare-

ket ettiler. Bugün Ermenilerin Merdenik cephesinden taarruzları başladı. Aynı zamanda Başköy - Şerişan (Arasın şarkında Kagızman cenubu garbinde) hattındaki mahalli milisleri de tard ederek bu hattı işgal ettiler. Ermenilerde her tarafta faaliyet ziyade idi. Seferberlik ve hududlara sevkiyatları devam etmekle beraber bilhassa Merdenik cephesinden Oltu milis müfrezesine yüklenmişlerdi. Bu cephe 9. Fırka kumandanlığına merbut idi. Fırka kumandanı Halit Bey raporunda: «Ermenilerin büyük kollarla ve kafilelerle Merdenik havalisinden Batuma millî muhacretlerini zan ve bunu setretmek için Merdenik mıntakasına taarruz ettiklerini» raporla bildiriyordu. Bunu garip buldum ve Narman mıntakasında bulunan 9. Fırkanın Alayile Bardiz - Allahuekber geçitlerini tutturdum. Ermenilerin umumî taarruza başladıklarını kabul ettim.

19/Haziranda 12. Fırka karargâhı Zivin, 9. Fırka karargâhı da yine bu mıntakada 12 nin şimaline nakledildi. Bugün Horum Dağından ve öğleden sonra fırka kumandan ve erkânı harplerile Zivin sırtlarındaki tepecikten tarassut ettik. Sarıkamışa kadar olan Aras - Cambar Dağı arasından faaliyet görülmüyordu. Akşama gelen raporda «Ermenilerin Merdenik Allahuekber Dağına taarruz ettiklerini cephedeki Narman taburundan maadası çekilip Tortum taburunun sol cenahta Muşeh yaylasını tuttuğu ve Oltu milislerinin dağıldığı, Allahuekberde Ermenilere 29. alaydan iki bölüğün karşısına elli maktul bırakarak çekildikleri» bildirildi. Gerçi bizim harekâta geçmekliğimiz için daha bir kaç gün isterdi, 9. Fırkanın bir kısmile ve kolordunun aksamının hudut mıntakasına vasıl olmaları taarruzumuz için lâzımdır. Ermenilerin kuvvetli göründükleri Oltu mıntakasına 3. Fırkadan 8. Alayı (iki taburlu) gönderdim. Artık köhne hududu resmen geçerek anı harekâtımız için Cambar Dağı - Bardiz şimal düzlükleri - Allahuekber garp geçitleri Oltu şarkında Tuzla hattını 29 ve 8. Alaylarla tutturdum. Bunların keşif suvarisi ve topçuları da vardır. Ermenilerin Oltu mıntakasına taarruzları kuvvei külliyele ile Aras - Cambar Dağı hattından taarruz edecekleri ihtimalini verdiler. Alınan malûmattan Kars mıntakasına dolgun mevcutlu alaylar geliyor, Birinci Alay, bir suvari alayı, bir topçu alayı Karsta, ayrıca Karsta 38 top faaliyette, 12/Haziranda 7. Alay ve 1 batarya Yeni Selim'e (Karsla Sarıkamış ortasında şosa üzerinde. İki sene evvel Ermenilerin en ziyade güvenip müdafaa ettikleri hattı müdafaalarıdır. Karsın ileri mevzilerinden) 12/Haziranda gelmiş, Sarıkamışta yine dördüncü alay bir bölük suvari kısmı küllisi Sarıkamışta olmak üzere (Aras-Cambar Dağı) arasındaki hudut kısmını setrediyor. Merdenik mıntakasına taarruz eden 5. Alay 1500 tüfek, 8 top, 12 makinalı kuvvetinde. Cem'an yekûn halihazırda Kars vilâyetinde Ermeni kuvvetleri 5:6 bin kadar tahmin olunuyor.

Hâtıratımı yazarken askerler değil her okuyanın anlamasını esas tuttuğum için emirler, raporlar ve uzun boylu münakaşalardan sarfı na-

zarla hülâsa kaydı muvafık buluyorum. Harb cerideleri mükemmel tutulduğu için sırf askerlik noktaı nazarından lâzımı gibi ayrıca yazılmak lâzımdır. Her günün dahilî ve haricî, siyasî vaziyetlerini mezcederek bütün vekayii zabtetmek ahvali iyi görebilmek için faydalıdır. Burada muhtasaran arazi ve tarafeyn kuvvetleri hakkında malûmatı yazıyorum:

Bizim birinci taarruz hedefimiz Aras (Kağızmana kadar, bundan sonra Aras garbe döner ve bizim araziye girer) - Kars çayı - Merdenik hattıdır. Bu hatta mümkün mertebe az zayıyla vardıktan sonraki mühim mes'ele Kars kalesinin zabtıdır. Bu sukut edince artık Arpaçayına kadar bütün yaylaya hâkim oluruz. Bu zaman cephe Aras (İğdır şimâlinde Arpaçaya kadar olan kısım) - Arpaçay hattı olur. Bundan sonra Gümrünün işgali ve bilhassa Gümrünün 8:10 kilometre şarkındaki Ca-cur tânelinin geçtiği tepelerin işgali lâzımdır. Bundan sonrası kolaydır. Ermeniler şarkta bolşeviklerle temasta olduğundan iki sene evvel olduğu gibi bizi Karakilise boğazlarında da uğraştıracakları kabul olunamaz. Tabii seyyar kuvvetlerin vaz' ve tertibi her taarruz hedefi için müessir olursa da arazinin ve Ruslardan müdevver mevcut tahkimatın şekilleri aşağı yukarı tarzı hareketimizi tesbit edecektir. Harekât ilerledikçe her mevzi için kısaca mutalâmı kaydedeceğim. Bütün mevzii iki sene evvel harbederek ve sonra da bir daha tetkik ederek tanıdığım için Ermeni kuvvetlerinin vaz' ve tertibine nazaran kararım hatasız olacağına Erkânıharbiyem de, madun kumandanlarım da emindir.

Arazi hakkında malûmat: İlk hedef için biri Erzurum-Sarıkamış-Kars şosası, diğeri Narman-Oltu-Merdenik-Kars gibi iki mühim istikamet vardır. Oltu'dan Allahuekberi aşarak da Kars ovasına inilir. Mayıs ortasında kar kalkar. Ermenileri bütün kuvvetlerle birinci hedef üzerinde bulmak için onların Erzurum istikametinde taarruza karar vermeleri halinde tesadüfen mümkün olur. Bize karşı müdafaa için bu hattın işgali zor ve kendileri için tehlikelidir. Çünkü hat çok vâsidir. Herhangi bir yerinden delinebilir, bir çok geçitlerden ibaret olduğundan yan hareketleri pek zor ve her sınıf için müsait değildir. Ormanlık olduğundan sevk ve idare pek müşkildir. Bu hatta büyük bir mağlûbiyet Yeni Selim hatında tutuanamamayı mucip olabilir. Belki Karsı da tehlikeye koyabilir.

Tarafeyn kuvvetleri: Ermenilerin (1) azamî kuvvetleri: dört fırkalık yani 12 alaylık teşkilâtları var. Cüzütamları fırka veya livadır. Dördüncü fırka veya buna mukabil alaylar teşkilâtle meşguldür. İki suvari alayı, 4 sahra bataryası, 2 tayyare (Pilotları Rus), 3 telsiz istasyonu. Fırkalarda veya buna tekabül eden 3 alayda 4 batarya cebel, cem'an topçu 10 batarya cebel, 4 batarya sahra, her alayda 16 makinalı tüfek ayrıca 2:3 Levis makinalı hafif tüfek var. Alaylar 1500 er tüfek kuvvetinde

---

(1) Teferruatlı malûmat 7/Ağustosta yazılıdır. Esirlerden ve bilhassa Kars'ta esir olan Ordu Erkânı Harbiye Reisinden alınan malûmata nazaran cüzütam olarak 12 alay piyade, 3 alay suvari, 13 batarya koşulu topçu imiş.

olduğu harekât yapan kıtaattan görülmüyor. Buna nazaran 15000 tüfek çıkarabilir. Fakat bolşeviklerle, Azerbaycanlılarla ve Nahcivan mntakasındaki müfrezelerimizle temasta olduğundan asıl neticei kat'iyye hasil olacak Kars mntakasına bu kuvvetleri kâmilien getiremez. Bilhassa Erivan Nahcivan ve Beyazıt, İğdir üzerlerinden tehdid ettireceğinden kuvvetlerin üçte ikisini karşında bulacağımı kuvvetle tahmin ediyorum. Yani 10000 tüfek, 10 batarya yani 40 top, 2 suvari alayı vesaire. Ermenilerin eslâha ve muhimmâtı mebzul, Ruslardan kalan Denikinden, İngiliz ve Fransızlardan fazlasile gelmiştir. 50000 kişilik bir ordu muktezi her şey vardır. Talim ve terbiye, zabitanın ve küçük zabitanın kıymeti ve kuvvei maneviyeye Ermeni ordusu Gürcü ordusuna, Gürcüler de Azerbaycana tefevvuk eder. Fakat Ermeniler bizim aşağıımızdadır.

Bizim: 9, 12, 11, 3. Fırkalar, Kolordu suvari, topcu alayları, istihkâm taburu, tayyare, telsiz, nakliye müfrezelerimiz - Aşiret suvari ve piyade liva ve alayları. Bunlardan 13500 (aşiretler hariç) hattı harbe sokabiliriz. Tüfek başına 970 mermi var. Her fırkanın topcu alayı ve kolordu topcusu cem'an muhtelif cinste serî ateşli koşulu ve faal 48 top (Bunlardan sekizi 10,5 luk cebel obüsü, 2 si 12 lik Rus obüsü, bu iki top en kıymetli olup 12 kilometreye kadar müessir ve top başına 5520 atma var.) Toplarımızın atımları binle on bin arasında yani maksada kâfi. Elimizde yedek koşulmamış toplarımız da var. Faaliyettekileri nihayete kadar sabit miktarda tutabiliriz. Tüfek de böyle. Bu kuvvetten zaif iki alay ve topcusu Rize-Trabzon mntakasında diğerleri harekâta iştirâk edecek. **Yardımcı kuvvetler:** Nahcivan mntakasındaki teşkilât iki alay, 3 müstakil tabur, 3 makinalı bölük, 2 top (Biri sahra, biri cebel), 250 atlı cem'an beş bin nefer. Bunlar bir Ermeni alayı, bir bataryaya mukabele edebilir. Yani karşularında en az bu kadar kuvvet tutarlar. Ayrıca Zengibasarda (Erivan cenubu) bir kaç yüz milis, iki top. Oltu milislerinden 1600 piyade, 6 makinalı tüfek, 2 top, bir Ermeni alayı iki batarya, 12 makinalı tüfek (alayın belki 1 6 dır) karşısında mağlûp oldular. İğdir-Kağızman hattının cenubundaki milis kuvvetleri ehemmiyetsizdir. Ancak teşkilât harici Ermeni çetelerile uğraşabilirler. **Aşiret kuvvetlerimiz:** 11. Fırkaya merbut (İğdir-Kağızman) mntakasında Arasa kadar harekât yapacaklar. Birinci liva: 7, 9, 11. Alaylardan mürekkep 745 mevcudunda Pernavut - Kağızman hattı cenubunda, ikinci liva: 8, 13, Gönüllü aşiretler 1044 mevcudunda Hoşhaber-Çarıklı hattının garbide Aras cenubunda, Üçüncü liva: 14. Alayla Sadkath, Hankâth, Keçeraylı aşiretleri 603 mevcudunda Kurtkani şimalinde Karagöl ile Orkof hattında (Beyazıt mntakası).

12. Fırka emrinde 5., 6. Alay 500 mevcudunda Karakurt üzerinden Sarıkamışın arkasına yürüyecekler. Daha geride 4, 20. Alaylar da Haskankale-Malazgirt arasında toplanacak ve diğer toplanabileceklerle bilhare Kars ovasına alınacaklar. Bu rakamlar iner, çıkar. Bunların bir

kısmını teftiş ettim. Rus harbinde hayli ezilmelerine rağmen işimize yarayacaklardır. Aşiret alaylarının bir kısmı atlı, bir kısmı yayadır. Tüfekleri, kılıçları iyidir. Cem'an yekün 4 - 5 bin silâh çıkarabilirler. Fakat top ve makinalı tüfek karşısında yüzleri yoktur. Bazen mevcutları belki bin bile kalmaz. Vakit vakit köylerine evlerine dönerler. İlk taarruza başlayacağımız şu sıralarda elimizde iki binden fazla tüfek vardır. Aşiretlerden en ziyade Arpaçayıyla Kars kalesi arasından Gümrü-Kars şümendöfer boylarına akında ziyade istifade edebileceğimizi zannediyorum. Bunlar civar fırkalar emrine verilmiştir. Karakösede bulunan 11. Fırkadan bir nizamiye taburu da Bayazıttaki sağ cenah grubuna Sarıkamışa yürüyecek merkez grubu arasında mutavassıt bir kuvvet olarak Kağızman istikametinde yürüyecektir.

Hareket plânım:

Darbeyi 12 ve 9. Fırka kısmı küllîleriyle Sarıkamış istikameti umumiyesinden vuracağım. Bu harekâtın sol cenahı Oltu-Merdenik üzerinden 8. Alay (3. Fırkanın) muhafaza edecektir. Beyazıttaki 11. Fırka Iğdır'ı işgal ve Erivanı tehdid edecektir. Yani mümkün olan Ermeni kuvvetini üzerine celbedecektir. Daha sağ cenahta Nahcivan mintakasında da 11. Fırka üzerinde aynı vazife ile Erivan üzerine yürüyecektir. Bu şekil araziye ve Ermenilerin vaziyetine ve Erzurum (Ambarlarımıza Demiryol ve şosa ile merbut olmasından) menziline göre en münasiptir. Bunun için 12 ve 9. Fırkalar arasında cepheyi Zivin-Sarıkamış hattı 12 de kalmak üzere taksim ettim. Fırkalar kısmı küllîlerini birbirine yakın tutacaklardır. Ben de bu iki fırkanın harekâtını nazarım altında idare edeceğim. İşte bunun için bu iki fırka karargâhını Zivin ve civarında, kendi karargâhını da bunların gerisinde tertip ettim. Ve 19/Haziranda müşterek tarassudla araziye fırkalar arasında - arazi üzerinde yerleri gösterilerek - taksim ettim. Kolordu suvari alayı, topçu alayı, istihkâm taburu Horum mintakasında ihtiyatı teşkil edecekler. Ve hareket gününe kadarki vaziyete nazaran münasip bir cepheye sokmaya veya ihtiyatta tutmaya ve bir delikten suvari alayını Kars ovasına atmaya karar vereceğim.

Bugün Büyük Millet Meclisi Riyaseti bolşeviklerle müzakereye benim de Meclisi Millice murahhas tâyin olduğumu tebliğ etti. Benim bu vaziyette bir yere gidemeyeceğim kat'î idi. Vukuatı aynen Meclis Riyasetine ve Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetlerine de bildirdim. Bu kaydı artık her gün yazmayacağım.

20/Haziran: Dün Ermeniler Erivan cenubunda Zengibasara da taarruz etmişler. Altı saatlik bir müddette köy halkının teslim olmalarını istemişler, akşam üstü köyün şark cephesi sukut ettiğinden ahali Aras cenubuna kaçmış. Mevcut iki toplarından birini kurtarmışlar, diğeri bozulmuş ve kalmış. Ermenilerin bu taarruzlarının sebebini düşünürken Bayazıttan 11. Fırkadan şu malûmat geldi: «Nuri Paşadan 18/Ha-

ziranda Nahcivana gelen bir mektuptan anlaşılan: Nuri Paşa Azerbaycan kuvvetlerini kumandasına alarak bolşeviklerle muharebe etmiş, mağlûp olmuş, yanında 20 zabıt, 42 neferle Ordubad'a gelmiş! (İran hududunda Nahcivanın cenubu şarkında)» Tamam, bir bu eksikti! Gelen malûmatta pek noksan. Nerede ne münasebetle bu vak'a olmuş. Tahkikata başladık nihayet 22/Haziranda şunu anladık: Nuri Paşa Azerbaycanda Aktam mevkiinde 9/Haziranda bolşeviklerle muharebe etmiş, Gence ve karabağda ahali kıyımları olmuş ve ahali mükemmel bir satır yemişler, Nuri Paşa da mağlûp olarak Aras boyunda Huda Afrine çekilmiş, oradan âtideki teklifi Tifliste sabık Azerbaycan hükûmeti âzâlarına yazmış:

Tifliste sabık Azerbaycan Hükûmeti âzâlarına

Bolşevikliğin Azerbaycana nüfuzundan Gence, Karabağ taraflarında tahaddüs eden harekâtı havi varakayı Zinlof arz eder. Azerbaycan askerlerinden bir kısmı bugün Hudaafirin köprüsündedir, Bolşeviklere karşı bir hareketiniz melhuz ise bu askeri Nahcivan üzerinden Tiflise sevk etmek kabildir. Böyle bir hareket ancak Avrupa hükûmetlerinin birinin yardımile olabilir. Ben de daha bir zamanlar burada kalacağım. Bir sözünüz olursa lütfen bana yazınız. Askerin inzibatı mefkut, vaziyeti iyi değildir. 14/Haziran/1336

Nuri

Bakûdan Bahattin imzalı ve umum kumandanlığa diye gelen mektupta «Bolşeviklerin istilâ politikası takip ettiklerini, eski hududa geleceklerini yazarak bolşevikler aleyhine veriştiriyor.» Bu Baha Manastırlı olup Nuri Paşa kafilesile Bakû'da çalışanlardan olduğunu anladık. Vak'a 9/Haziranda olduğuna nazaran Çiçeri'nin mektubundan sonra demek. Şu halde Ermenilerin her taraftaki faaliyetleri Azerbaycanlıların, daha doğrusu Nuri Paşanın kendilerine olan hareketi görerek ve pek muhtemel ki Moskovadaki hey'etleri vasıtasile bize cevabını öğrenerek kabalarına sığmıyorlar. (1) Nuri Paşa Enver Paşanın kardeşi olduğundan kaymakam rütbesinde iken tecrübesinin kâfi gelemeyeceği bir vazife ve rütbeye çıkarılmış, Azerbaycan valii umumisi olmuştu. Batumda mahbus iken aynı gecede İstanbuldan amcası Halil Paşa, Batumdan da kendisi kaçabilmişlerdi. O zaman bu garip tesadüfü İngilizlerin itizamen ve kendilerine hissettirmeden yaptıklarını tahmin etmiştim. Bugün kani oldum ki İngilizler müthiş oyun kurmuşlardır. Halil Paşa vaziyetimizi biliyor ve bolşeviklerle bir an evvel irtibat temini için uğraşırken yakın zamanda yanından ayrılan Enver Paşanın kardeşi bu marifeti ne akıl ile yaptı. Garp vilâyetlerimiz mütemadî isgallerle ve ihtilâllerle sarsılırken bu hareket ana vatan aleyhine değil mi? Hâlâ 14/Haziran tarihli mek-

(1) Gümri Muahedesini akdederken bu hareketin sebebini hususî olarak Ermeni hey'eti reisi Hansiyana sordum. Sebebini Oltu şimalinde Penekteki kömür madenlerini elde etmek için maliye vekilinin ısrarile ve mühendis olan kardeşinin de muharebede maktul düştüğünü söyledi. Cesareti Azerbaycan hâdisesinden almışlar!

tubile başka marifetler de düşünüyor. Avrupa hükûmetlerinden birinin yardımı ne demektir. Bunlar bizim düşmanımız değil mi? Nuri Paşa düşmanlarımızın kendisine muavenetile yapacağı hareketin kendini büyüten vatana karşı ne demektir? Enver Paşa kardeşini Azerbaycana gönderirken bilmünasebe Ordu Kumandanı Vehip Paşaya acı da yazmıştı Enver, vaktile Manastırda mütevazi, çalışkan ve benim pek samimî arkadaşım olan Enver Harbi Umumide bir Napolyon olduğunu zannetmiş yeni Türk hükûmetlerine kardeşini hükümdar gibi göndermişti. Hali Paşa da geçenlerde yeni cumhuriyetlerden, sahanın müsaitliğinden Türkistanda bir yeni cumhuriyet teşkil edeceğinden bahsediyordu. Nuri Paşa da Batumdan kurtulduktan sonra Elviyei Sülüsede üç il cumhuriyetini tahayyül ediyordu!... Bütün hayatım müddetince şunu gördüm ki muayyen kaide ve haklara istinaden kademe kademe yükselmeyip de bir hamlede bir kaç merhale atlayanlar muvazenesini bozuyor. Kendini dehası sayesinde oraya çıkmaya istihkak kazandığını zannediyor. Ve bundan sonrası da artık dâhiyane plânlar ve harekât! Beri yanda zavallı millet çekip duruyor! Erkânı Harbiye Reisim Miralay Kâzım Bey Enver Paşanın ve Nuri Paşanın eniştesi, bu marifetleri görünce tabii eriyor dedim: «Derhal Nuri Paşaya yaz, eğer elinde kuvvetlerle bana gelin ve yaptığı cinayetleri idrâk ederse kurtulur. Aksi halde vatan aleyhinde düşmanlarımızla hareket ediyor cürmüle ittihamdan kendisini kimse kurtaramaz, çocukluğu bıraksın» (1).

Ermeniler Oltu muntakasında bir kaç koldan hareket yaparak Merdenik müfrezesinin hattı ric'atini kesmek üzere Penek'i tutmuşlarsa da müfrezemiz Tuzla mevkiine çekilebilmiş fakat iki toplarını kamalarını alarak terk etmişler. Tuzla mevkiî dar bir geçit olan Oltu Boğazında bir genişlik olup kuvvetli bir mevzi olduğu gibi sağ cenahı Allahuekber garp payelerinde 29. Alayla ve cephe 8. Alay ile tutulduğundan daha ziyade ilerlemek mümkün değildir.

22/Haziranda garp cephesinden Şile ve Ömerli, Gebze, Darıca karayelerini Osmançık millî taburunun zabtettiği ve keşif kollarının Kartala kadar vardığı İngilizlerin Şile civarındaki topları tahrib ve Maltepedeki tayyare hangarlarını ve barakaları ve İzmitteki fabrikalarımızı da yakarak çekildiği haberi bizi sevindirdi. Esasen 23 de Ermenilere karşı taarruza başlayacağımızdan bayram yapıyorduk. Artık şark cephesi teşekkül etmiş, taarruz emirleri tebliğ edilmiş, hey'eti murahhasa da nezdimde itmi'nan ile ferdaya muntazardık... Fakat bu sevinçli intizarı yine Ankaranın endişeli düşünceleri ye'se tebdil etti: Makina başında Mustafa Kemâl Paşa, İsmet Bey hareketin Meclisi Millî emrile tatilini emrediyorlar ve serî ve kat'î cevap bekliyorlardı! Çiçerin'in mektubu bu münasebetsizliğe bais olmuştu. Karargâhında bulunan Hariciye ve İktisad

(1) Nuri Paşa ve Azerbaycan Suvari Alayı Temmuz nihayetinde geldiler, Ermeni harekâtına da iştirâk ettirdim.

vekili beyler bu emirle ne hale geldiğimi gördüler. Ben kurulu kaldığımızdan ziyade açlık ve zehirli propagandalarla kıtaatımızın eriyeceğinden korkuyordum. Halk ve kıtaatım hep ayakta, emirler, nutuklar herkesin fikrini, ruhunu harekete getirmiş heyecanda idiler. Çiğerin kimdir, bir mektubile bu tesir nedir? Bunu nasıl anlatacağım. Nasıl diyebilirim ki ey ahali ve askerler: zaten ne millet meclisi ve ne de onun reisi ve ne de erkânı harbiyesi bu harekete taraftar değil idiler. Aylardanberi uğraştım, didiştim, işi bu vaziyete getirdim, zaten pamuk ipliğiyle bağlatabildiğim bu kararı geri almak için vesile arıyorlardı, ben Çiğerin'e de mektubuna da veriştirirken Ankara bunu bir nimet telâkki etti... Belki zaif seciyeli bir insan kendini göstermek ve henüz teşekkül etmiş bir millî hükûmeti küçük düşürmek gibi bir fenalıkta bulunabilir-di, belki daha ileri de gidebilirdi. Ben bir kere daha geçenlerde M. Kemâl Paşaya da yazdığım vechile anarşiden hoşlanmadığım gibi itaatsizliği de sevmem ve vazifenden ne ileri ne geri kalmam. En büyük vazifesini tamamen yapmış olmaktan mütevellit vicdanî huzuru duymakla beraber bu yanlış fakat ittibaı zarurî karar ve emirleri karşısında âtinin bizi bekleyen felâketlerini düşünmeye başladım. Ankaranın emrine vekil beyler de erkânı harbiyem de zarurî olarak ittiba edileceğini söylüyorlardı. Pek acı duygularıyla kıtaatımın hareketinin tehir olunduğunu emrettim. Ve makina başında cevap bekleyen Mustafa Kemâl Paşa ve erkânı harbiyesine bunu bildirdim. Artık Ankara memnun ve müsterihtti. Belki herkes sükûnete geçmişti. Fakat ben iki mühim düşünce ile pek rahatsızdım. Biri kıtaatıma ve halka ne demeli? diğeri seferberliğini ve tahşidini bitirmiş bu kıtaatı nasıl iâşe etmeli ve ne zamana kadar tutmalı. Bu iki husus bir kaç gün esaslı düşünmeye değer.

27/Haziranda Ermeniler Oltu cephesinde Tuzla mevkiine taarruz ettiler, fakat artık muntazam kıtaatımıza çattıklarından bir şey kazanamadılar. Bardiz-Oltu cephesinde kuvvetli yerleri tutturmuştum. Bütün Dokuzuncu Fırkayı Cambar Dağı dahil olmak üzere o cepheyi müdafaya tahsis ettim. Bu suretle iâşeyi kısmen o muntakadan temin ile icabında Sarıkamışa karşı cepheden yalnız On İkinci Fırkayı ve Allahuekber üzerinden de 9. Fırkayı yürüteceğim. Eğer bugün hareket yapılırsa idi Bardiz Oltu muntakası şimalindeki Ermeni kuvvetlerinin arkasını alacaktık. Buraya iki alay ve bir çok gönüllü kuvvetler toplanmıştı. Bunlardan evvel cephemizdeki kuvvetleri çığneyerek belki Karsa onlardan evvel yetişecektik. Ne ise Çiğerin veya müsteşarı Karahan Ermeniler hesabına mühim kârlar kayda muvaffak oldu! Fakat herhalde kıstan evvel bu Ermeni mes'elesini ya ben bir fırsat bularak bitireceğim, yahut da bu belâ bütün Türk milletinin mahvına sebep olacak işte dimağımda teressüm eden hülâsa bu.

23/Haziranda gece yarısına kadar vekil beylerle yapılacak serî işleri düşündük, gece yarısından iki saat sonraya kadar da şuraya bura-

ya yazılacak şeyleri yazdık. Ermenilerin kendilerine yol vermeleri için Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Ermeni hariciye nazırına ultimatom kıllıklı bir şey yazdı. Bunu Moskovaya da bildirmek için Çiçerine de yazdı, ben de Bakû'da Kızılordu kumandanına Nahcivan mıntakasına olsun bir müfreze göndererek Ermeni katliâmlarına mâni olmalarını ve bizi Azerbaycana bağlayan şümendöferin açılması ve hey'etimizin geçmesini ve münakalâtın başlaması lüzumunu bildirdim. (1). Bunları Azerbaycan hükûmetine de yazdık.

24/Haziranda öğleyin hudutta Karaurgandan Köték'te bizim bir kıt'amız nezdine gelen bir Ermeni zabiti demiş ki: Sizin kumandanınızın yazması üzerine bize tebligat yapıldı ki islâmlara fenalık yapmayın. (2). Bugün Azerbaycan Başvekili Trimanof imzasile «Türkiye ve Âlemi İslâm İçin» mükemmel yazılmış bir beyanname geldi. Âlemi islâmı 350 milyon fıkara'yı kâsibe diyerek yad ediyor. Beyannameler Ordubad tarikle geldi her tarafa gönderilmiş... Bunlar iyi fakat asıl fıkara'yı kâsibe şimdi bizim halimizdi! Bir taraftan Ankara vaziyeti kavrayamadı diğer taraftan da Nuri Paşa bir iş yaptı. Bizim İttihad ricalî ve bilhassa Cemâl Paşa vaktile Mısır seferini muvaffakiyetle başa çıkaramadı ise şimdi Hindistan seferi var olsun diyordu! Bir taraftan bolşevikler Nuri Paşanın vaziyetile bize karşı, tabii, emniyetsizliğe düştüler, diğer taraftan İngilizler bu yeni seferden ziyade cebbar kumandanlarını efkârı milliyelerini aleyhimize tahrik için güzel vesile addederler. Kimbilir zabıt ve neferlerimiz de bu yeni seferde ne gibi felâketlere maruz kalacaklardı. Bugün Halil Paşaya da şunu yazdım:

Trabzondan motorlar Novorosiskiye kuriye zabitlerimiz muvaffakiyetle yol açmışlardı. Bakûya gidecekleri de şifre ile 3. Fırkaya yazıyorduk. Bunu da öyle yazdım.

Karargâh: 24/6/1336

3. Fırka vasıtasile Bakû'da Halil Paşa Hazretlerine isal edilecektir:

Mustafa Kemâl Paşaya gönderdiğiniz mektuptaki tebşiratınıza teşekkür ve muvaffakiyatınıza ve netayıcı karibesine dua ederiz. Bilhassa şimdiye kadar Rusyada kalan üseramızın techiz olunarak iade edileceği haberine pek sevindik. Memleketimizin her köşesinden zorla ve muharebe ile Anadolumuza girmek isteyen İtilâf kuvvetlerine karşı son nefese kadar dayanmak ve yurdumuzu istilâlarından kurtarmak için askere son derecede muhtacız. İranda ve Irakta Türk kanı dökülmesine

(1) 17/Ağustosta cevap geldi.

(2) Hariciye Vekilimize bir kaç gün sonra alelâde bir imza ile sudan bir cevap geldi! Ermeniler bizim Ankara hükûmetimizi tanımadıklarını bu şekildeki cevaplarla gösteriyorlardı. Vekillerimize lâtife olarak dedim ki: Görüyorsunuz ya Ermeniler beni tanıyor fakat sizi tanımıyor. Ankaraya derdinizi anlatın da bir ayda sizi de onlara tanıtayım.

artık ne ırkımızın tahammülü ne de içinde bulunduğumuz müdafaai vatan ihtiyacının müsaadesi yoktur. Bu Osmanlı evlâtlarını mümkün olduğu kadar çabuk, taze kuvvet halinde hududumuzun en yakın yerine yetiştirmek millete ve vatana en büyük hizmet ve yardımdır. Bugün her işten ve her teşebbüsten evvel milletimize şarkta bolşevilik ve müslüman yolunu açmalıdır. Para ve silâh ve cephaneye ihtiyacımız malûmunuzdur. Ana vatana serian bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden ziyade başkalarının nef'ine olur. Ne yapıp yapılarak aramızdaki manianın kırılması ve bize şark yolunun açılmasını temin ediniz. Bu mânia maattessüf en esaslı olarak yine kendi asker ve zabıtlarımızın başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağda bolşeviklere karşı muharebe etmeleri ile vücut bulmuştur. Bütün mesai ve arzularımız hilâfına olan bu hâdisatı müessifeden dolayı bolşevikler nezdinde hakkımızda şüphe ve tereddüt hasıl olmamasını temin ve kendileriyle bir gün evvel birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve kuvvetinizi istimal buyurmanızı milletimizin mevcudiyet ve bakası manıma istirham ederim Paşam.

Kâzım Karabekir

Canımın sıkıntısı îâzımı kadarken Müdafaai Milliye Vekâletinden 22 de yazılmış şu şifre geldi, serlevhası da 15. Kolordu Kumandanlığına! Şark cephesi kumandanlığının teessüsünden Müdafaai Milliye'nin haberi vardı emir oradan veya oraca verilmişti. 15. Kolordu Kumandanlığı hitabı ne demek? Bu bir sehiv olabilir, fakat ya muhteviyatı ne demek?

Adet: 212

Ankara: 22/6/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Makamı hilâfetle hükûmeti merkeziyenin ecnebi nüfuz ve tahakkümünden inşaa-ı Taalâ tahlisine değin merkezi hükûmeti temsilen Büyük Millet Meclisinin kararile Ankarada teşekkül eden Hey'eti İcraiye kavanini mevcude ve mevzua dairesinde tedviri umur eylemekte ve bu meyanda Müdafaai Milliye Vekâleti de uhdesine terettüp eden vezâifin ifâsınca ahkâmı kanuniyeyi rehber ittihaz etmekte bulunmuş olduğundan her ne sebep ve suretle olursa olsun hilâfı kanun muamelâta tasaddi eden veya bu yolda emir veren kumandanların bu misillü ef'al ve harekâtında şahsen mes'ul tutulacaklarını beyan ile selâmet ve istihlâsı vatan gayei mukaddesesine çalıştığı şu nazik âvanda mugayiri kanun hâlattan tevakkî ve mücanebet edilmesi tamimen kemâli ehemmiyetle tavsiye olunur.

Müdafaai Milliye Vekili

Fevzi

Ne olmuş? Kim ne yapmış? Ötedenberi hiç sevmediğim beylik sözler. Bazan da insanın en yaşlı zamanında geliyor da daha fena tesir yapıyor. Müdafaai Milliye Vekâletinin ilk tamimi ise vakti geçtiği gibi bu tarzda nasıl olur. Eğer biri kanuna mugayir hareket ettirse ona yazılır veyahut vak'a ve zat beyanile her tarafa tamim olunur. 22 de yazıldığına göre acaba hareket emrini geri almazsam diye mi böyle bir çok bahisleri şamil fakat vâzih olmayan bir tamim de aynı günde yapılmış. İsmet Bey'e şunu yazdım:

Ankara: Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Müdafaai Milliye Vekâletinin 22/6/1336 ve 212 No. lu şifreli telgrafnamelerinde hilâfı kanun muamelâta tasaddi eden veya o yolda emir veren kumandanların bu misillü ef'al ve harekâtından şahsen mes'ul tutulacaklarını binaenaleyh mugayiri kanun halâtta tevakki ve mücanebet edilmesi tamimen emir buyuruluyor. Bundan bir mesele olduğunu anlıyorum. Sebebinin sureti hususiyede iş'arını rica eylerim. (1)

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

25/Haziran: 24/25 gecesi Ermeniler Zakim Yaylasına hücum etmişler altı maktul bırakarak çekilmişler. Maktullerin elbiselerinden Ermeni çeteleri olduğu anlaşıldı. Çakır Baba Dağına hücumları da def edilmiş. Gündüz 2 sonrada Bardiz müfrezemiz topcusile Paldım Gediginde görülen toplu Ermeni kıtaatına ateş açarak zayıat verdirmiş. Ermeniler Oltu müfrezemize tesirsiz topcu ateşi açmış. Artık Ermenilerle cephe teşekkül etmiş ve mevzi muharebeleri başlamıştı. Yalnız Sarıkamış cephesinde eski hududu tecavüz etmediğimizden burada sükûnet vardı. Bardiz - Oltu mıntakasındaki bu vaziyetimizi yukarda münasebet alınca da yazmıştım. Bizim için hayatî bir mes'ele idi. Ve esasen buralar hudud harici olmakla beraber takviye edilmiş yerli milisler tarafından tutulmakta idi. Ankaranın harekâtı tatil emrini mes'uliyeti üzerime alarak bu mıntakadaki mühim hudud harici kısımların işgali hususiyetine teşmil etmedim. Aksi halde mühim yerler ve mühim halk elimizden çıkmış, mahvedilmiş olacak ve bize sonra pek kanlıya mal olacaktır. Ermeniler İran hududundaki Ordubad islâmlarına da taarruz etmişler iki maktul bırakıp çekilmişler. Anlaşıyor ki Ermeniler bizim taarruz edemeyeceğimiz hakkında Moskovadaki hey'etlerinden muhakkak malûmat almışlardır. Her tarafta kuduruyorlar. Bugün Kötek kapı karakolumuza Nazaryekof'un 22 tarihli cevabı geldi. Mes'eleyi dostane halletmekten bahsediyor! Fakat bu tarihe rağmen 23/24 de Ermeniler - akılları sıra - kendi hududları dahilinde addettikleri yerlerdeki kıtaatımıza taarruz etmişlerdir. Zaif bulunca İtilâf devletlerince ihda edilen Erzuruma da taarruzdan çekinmeyeceklerini gösteriyor. Vekil beylere de işi anlattım. 26/Haziran sükûnetle geçti. Oltu şimal mıntakasından gelen çoluk çocuk muhacirlerin hali feci idi. Bu vaziyet karşısında bizim tevakkufumuzun halk üzerindeki tesiri pek elîm idi. Tavuskird mıntakasına da on atlı kuvvetinde bir Gürcü keşif kolu gelerek hicret etmemelerini fakat Ermenilerden kurtulmak için Gürcü idaresini istemeleri ve imza vermeleri tavsiye olunması o civar halkı arasında daha fena tesirler yapıyordu. Varto'da Hallo isminde bir Kürt sergerdesi bir kaç yüz avenesile vaziyet almıştı.

(1) Bir şey anlayamadım!

Buna karşı Erzurumdan gönderilen müfreze topile bunları dağıttı... Herhalde bu ataletin bize pahalıya mal olması muhtemeldir. Yalnız gözümüzü açmak kâfi değil, efrad gibi yemek ve yaşamak ve bu suretle manen kuvvetli bir rabıta da lâzım. Bittabi kulak da kesilmeli ve herhalde dahilî tefessüh başlamadan infilâkı Ermeniler üzerine atmalıyım. Bugünkü keşiflerden Ermenilerin Bardiz cephesinde faaliyette: 1 bölük suvari, 450 piyade, 4 makinalı veya otomatik, 2 top, Oltu cephesinde 300 suvari (iki bölük), 400 piyade, 12 makinalı veya otomatik tüfek, 2:3 top kuvvetleri görülüyor. Ayrıca Bardiz müfrezesi karşısında 4 topun şimâle gittiğini görmüş.

27/Haziran gece ve gündüz kefiş kolları faaliyeti var. Bugün Moskovaya gidecek hey'etimiz Hilâliahmer şeklinde Velibabaya otomobille hareket ettiler. Karakiliseye araba, Karakiliseden Bayazita şümendöferle gideceklerdir. İran - Azerbaycandan Bakûya gidecekler (1). Bunları yola çıkardıktan sonra yukarı Horum'da cephe topcusile istihkâm taburunu teftiş ettim ve Muhtarpaşa Dağına çıkıp tarassud ettim. Ruslar şimâl cihetinden araba çıkacak güzel yol açmışlar ve tepeyi tahkim etmişler. Horum cihetine yol açılması için istihkâm taburunu tanzif ettim.

28/Haziran bugün Trabzondan Kuryemiz Tuapseye hareket etti. Trabzondan geçen Ermeni Reiscumhuru Hatizof, Ermeni Türk mes'elesini sulhen halletmek arzusunu bildiriyor. Ankaraya bildirildi. Görülüyor ki Moskova hükûmetinin bize yazdığını Ermeni hükûmeti ve tabii hâmeleri bulunan İtilâf hükûmetleri de haber aldılar. Kâinat artık bizi aczi mutlak içerisinde ve budûmücerrette zannedecek. En ümid ettiğimiz bolşevik Rus hükûmeti de bizi yerimizde bağlıyor ve şarkı kemirecek!. 9. Fırka ile Oltu müfrezesi arasındaki boşluğu cephe suvari alayına bir cebel topu vererek Bardiz müfrezesinin sol cenahına sevketmekle kapattım. Suvari alayıda Dokuzuncu Fırka emrinde bulunacak. Bugün çadırda derececi hararet + 8: + 22 idi. Şarkın ilkbaharı. Fakat Horum mıntakasında her gün fırtına ve dolu eksik değil. Bugün alınan telsizden 15/Haziranda Gürcü ve Azerbaycan murahhaslarının Ahıstakada sulh muahedesi imzaladıkları ve Moskovada da Ruslarla Gürcüler arasında bir sulh muahedesi imzalandığı anlaşıldı. Bitaraf addedilen Zakatali mıntakasma Azerbaycanlıların girdiğini Gürcüler protesto ediyorlar. Lehistan cephesindeki muharebelerin bolşevikleri Kafkasyada Gürcü ve Ermenilerle şimdilik sulhe mecbur ettikleri anlaşıldı. Acaba teklifimizi neden kabul etmiyorlar. Pekâlâ biz Ermenistanı Sovyetler de Gürcistanı yola getirebiliriz. İki ihtimâl varittir. Ya Ruslar Nuri Paşanın mukabil hareketinden kuşku landılar, Ermenistanı işgal edersek Azerbaycana sar-

(1) Gidemediler, 4/TeMMuzda Horasana avdet ettiler. Trabzondan motorla 12/TeMMuzda Tuapseye vardılar ve trenle 13/TeMMuzda Moskovaya hareket ettiler. 19/TeMMuzda Moskovaya vardılar. 25/TeMMuz akşamı telsizle haber aldık.

karak iki sene evvelki vaziyeti ihdas edeceğimizden korkuyorlar, yahut ki Gürcüleri kat'î mağlûp edecek kadar da ellerinde kuvvet yok. Hususile Azerbaycandan emin olmadıklarından şimdiki muvaffakiyetlerini temdit ve bizimle aralarında Ermenistanın kalmasını iltizam ediyorlar. Her ne olursa olsun bizim için bu vaziyet berbad bir şey oldu. Bugünkü ajansta Yunanlıların da üç fırka ile taarruza başladıkların bildiriliyor, Yozgat âsilerden tathir olunmuş, asiler elli maktul vermişler, aralarında Ermeniler de varmış!.. Ermeniler Oltu cephesinde de bugün keşif faaliyetindedirler. Yedi maktul bırakmışlar. Kitaatımı dolayisile şark halkını tenvir ve harekâtımızın tatili esbabını âtideki tamimle izaha çalıştım: Civar efrada da sık sık izin verilmesini fırkalara bildirdim.

Karargâhtan: 28/6/1336

Tamim (Fırkalara ve 15. Kolordu K. Vekâletine)

Oltu harekâtı şimdilik tevakkuf etmiş ve mahiyeti hakikiyesi de anlaşılmıştır. Şöyle ki: Karabağ ve Gencede cereyan eden vekayiden ve Karabağdaki Azerbaycan kuvvetlerinin bolşeviklerle uğraşmalarından bilistifade Ermeniler o cephedeki kuvvetlerini de alarak Erivanın pek yakınında ve kendisi için tehlikeli bir vaziyette bulunan ve Erivan şimâlindeki Ermeni köylerine sarkıntılık eden Zengibasars milislerine ve Sarıkamışla Kars arasına ve Novoselim civarına kadar uzanan ve yine kendisini tehdid edecek bir vaziyet almış olan Oltu şûra kuvvetlerine karşı bir hareket yaparak her ihtimale karşı vaziyetlerini tashihe çalıştılar. Ve böyle bir harekete teşebbüsleriyle bizim kendilerine karşı hareket etmeyeceğimizi kabul ettiler. Ve belki gazetelerle de neşredilmiş olan Çiçerin'in Mustafa Kemâl Paşaya yazdığı mektubu da istedikleri gibi tefsir ederek bundan da istifadeye koyuldular ve bu hareketlerine bolşeviklerin de ses çıkarmayacağına hükmettiler. Biz Ermenilerin bu hareketlerine şiddetle mukabele ve bundan bilistifade mutasavver harekâtımızı icra edebilirdik. Fakat Ermeniler bu hareketi yapmadan evvel Çiçerin'in mektubu gelmiş ve Büyük Millet Meclisi mes'eleyi ehemmiyetle tetkik ederek tarafımızdan yapılacak hareketin sureti kat'iyede tehirine karar vermiş ve esasen Ermenilerin işbu hareketleriyle esasatı sulhiye için müsbet bir netice ve hak istihsal edemeyecekleri aşikâr olduğundan Ermenilerle aramızdaki hududun tâyinine tavassut edeceğini ve gayrı kabîhi itiraz Türk arazisinin Türkiyeye ilhak olunacağını vaad ve temin eden bu sözlerle Ermenilere karşı hareket etmeğimizin hakkındaki teklifimizi kabul etmediğini gösteren Rus sovyet hükûmetinin de maksadına muhalif hareket etmiş ve Azerbaycanda tahaddüs eden ahvali müessifeden dolayı bize olan itimad ve emniyette pek haklı olarak tereddüt ve şüpheye düşmüş olan ve yegâne istinadgâhımız bulunan bu hükûmeti de aleyhimize çevirmiş yani hisse kapılıp da hesaplı davranmamak yüzünden kendimizi tehlike ve felâkete sürüklemiş ve İngilizlerin ekmeğine yağ sürmüş olduk. Belki de bu hissi hareketimiz Gürcü ve Ermeni ittifakını vücude getirirdi. Zaten Ermenilerin bu hareketleri balâda bildirdiğim esabla beraber bizimle Ermeniler ve belki de Gürcüler arasında bir vak'a çıkarmak ve Kafkasya ahvalini biraz daha karıştırmak bundan istifade etmek için İngilizler tarafından yapılan propaganmanın tesiri olarak da kabul edilebilir. Gürcülerin Trabzona gönderdikleri Osman Merzuk Beyin teklifi ve Tavuskerd mıntakasına gelen Gürcü suvarilerinin sözleri de Gürcülerin fırsat gözlediklerini gösteriyor. Ahiren alınan mektuplardan ve malûmattan bilhassa Doktor Nerimanof'un beyannamesinden Azerbaycan vaziyetinin

tamamen selâh bulduğu ve bolşevikler aleyhine hareket eden kuvvetlerin münhezim ve perişan edilerek Karabağ'ın bolşevikler tarafından işgal olunduğu anlaşıl-makta ve bolşevik kuvvetlerinin yakında Nahcivana inerek bizimle irtibat ve temas hasıl edeceklerine intizar olunmaktadır. Binaenaleyh Ermeniler için müsait telâkki edilen fırsat da fevt olmuştur. Artık Ermeniler Azerbaycana karşı tamamen emin ve serbest değildir. Oltu dahilinde vaki olan hareketleri üzerine yazdığım mektuba cevaben Nazar Bekof da yazdığı mektupta dostane bir siyaset takip etmek istedikleri ve hareketlerini bazı esbaba müstenit gibi gösterdi ve harekâtı da tevkif ettiler. Bununla beraber biz yine seferberlik istihzaratımıza germiyetle devam ve ahvale intizar etmekteyiz. Esasen seferberliğimizi icraya saik olan mes'ele harekâtımızın bolşeviklerce faideli olacağı ve makbule geçeceği idi. Halbuki bolşevikler bize hareket etmemekliğimizi Kış esnasında dahi Kars havalisinden kaçıp gelen muhacirlerin yeni muhacirlere inzimamile dedikoduyu büyültebilirler. Memleketlerini müdafaa edecek yerde çoluk çocuğunu alarak savuşan hissiz insanları himaye edeceğiz diye milletimizin siyaseti umumiyesini alt üst etmek ve eldeki kuvveti his uğruna zedelemek bittabi doğru değildir. Binaenaleyh icab edenlere işbu hakayikin izahını rica ederim.

Kâzım Karabekir

28/29 Haziranda Bardiz cephesinde kuvvetli Ermeni keşif kolu faaliyetleri oldu. Altışar öküz koşulu iki topun da Beyköy cihetinden Ermenik Yaylasına doğru gittiği gündüz görüldü. Oltu cephesinde de Ermeniler şosa tarafeynine tesirsiz yirmi kadar top endahtı yaptılar. Moskova telsizinde Leh cephesinde ileri hareket devam ettiğini Novograto-velnsik şehrini Rus suvarilerininin zaptettiğini yazıyor. Telsiz haberleri ve cephe vukuatını muntazaman Ankaraya bildiriyorum. Karaorgan Ermeni kapı karakolu zabiti bizim zabite demiş ki: Hariciye nazırımızın mektubuna yarın cevap gönderilecek. Üç dört gün sonra da bir Ermeni hey'eti gelecek (1).

30 Haziranda Ermeniler Erivan muhacirlerinden üç yüz islâmî o mintakada ileri karakollarımıza teslim etmişler. Mintakalarındaki islâm-ları tehcir ettikleri anlaşıldı. Nahcivan mintakasında (Çöi) mevkiini (Nahçivanın iki kilometre kadar şimâli şarkisinde) Ermenilerin bin iki yüz piyade, sekiz makineli tüfek, iki toptan mürekkep kuvvetleri işgal etmiş.

29/30 telsiz telgraf tebliğinde 25 Haziranda Gürcü Meclisi Millisi Azerbaycanla akdolunan sulh muahedesinin kabulünü ilân ediyor.

Karaorgan'dan Ermeni zabitinin verdiği habere nazaran gelecek hey'et Moskova'ya giden Ermeni hey'eti imiş. Bizim hey'et de Beyazıt'tan avdet ediyor, deniz tarikile gitmeye karar vermişler, karadan gitmek imkânsızlığını görmüşler.

(1) Ermeni hey'eti gelmediği gibi Hariciye nazırına da odacı, kapıcı ne olduğu belli olmayan bir herif sudan bir şey yazıp göndermiş. Bu cür'etin cezasını Güm-rü'de Ermeni sulh hey'etine (Reisicumhur denen Hatizofa) istiğfarı zünüp ettirerek çektirdim.

Oltu cephesinde Ermeniler Alacık mandırası cenubu garbisindeki iki toplarını dörde iblâğ ile tesirsiz yirmi mermi atmışlar. Eğer hududun askerlikçe zararlı olan vaziyetini Ankaranın arzusu vechile muhafaza ede idim Ermeniler (Bardiz-Oltu) mintakasındaki islâm köylerini imha ve bütün hâkim noktaları sunufu muhtelifle ile işgal ederek bizi fena vaziyete sokacaklarmış. Bereket versin vaziyeti askeriyemizin icab ettirdiği yerleri vaktile tutturduğumdan arzu ettiğimiz saatte bir yumrukla ertesi gün Sarıkamışı işgal ve Kars ovasına inebileceğim vaziyetteyim. Horum mintakasında çadırli ordugâhta intizardayız. Etraf lâtif kır çiçekleri, sular mebzul ve soğuk. Akşamları fazla bir fanile ve kaput giymek zarurî, çünkü, meselâ bugün de gündüz 22 den akşam 8 dereceye düştü. Efradı bile sofralarını çiçeklerle bezetmeye teşvik ediyorum. Zabitlere renklerin güzel tanzim müsabakasını yaptırıyorum. Ruhlar üzerinde buket yapmak müsabakası pek güzel tesir yapıyor. Bilhassa geçimsiz hırçın tabiatları pek çabuk inceltiyor. Bunu Harbi Umumide de tecrübe etmiştim. Bu can sıkıcı zamanımızda en mühim bir eğlencemiz oluyor. Bulduğum yerlerdeki suları da çeşme haline koydurarak kim yaptırırsa onun ismini verdirdim. Burada da bunu tatbik ettirdim.

30/1 Oltu cephesinde Ermeni topcusu gece endaht faaliyetine devamda. Bir neferimiz elinden mecruh olmuş. Bizim kıtaatta ara sıra muayyen bir kaç yerden cevap veriyorlar. Ermeniler Nahçıvan müfrezemize taarruz etmişler. Mukabil taarruzlarla tard olunmuş. Muharebe Nahçıvanın elli kilometre kadar şimali şarkisinde Köki civarında olmuş.

1 Temmuz. Gürcüler Batumu işgal etmişler, İngilizler artık şarkta bir sükûna geçmiş oluyorlar. Bilhassa Ermenileri lâzımı gibi teslih ve techiz ettiler, Moskova Hükûmetinin de bu yaramaz milleti himaye ettiğini gördüklerinden herhalde müsterihdirler; fakat daima talihleri yar olan Ermeniler tek durmayorlar ve talihin lütfkârlığına karşı şınarıyorlar, bir taraftan sulhen iş göreceğiz, heyetlerimiz geliyor diye haber gönderiyorlar, bir taraftan muntazam Türk kıtaatına taarruza bile cür'et ediyorlar. Akılsız insanlar bilmiyorlar ki şu anda mevcudiyetlerini tutan ne Londradır ne de Moskova! Ankara bugün bilmeden bu lütfkârlığı yapmış bulunuyor. Fakat Ermenilerin mütemadî taarruzlarından ben pek memnunum. Çünkü beyhude yıpranacaklar ve bir gün güzel bir yumruğu tamamilen hak edecekler, artık Ankara da kendilerine yar olmayacak. O zaman bakalım Londra'dan, Moskova'dan kendilerine ne lütf gelebilecek görecekler.

1/2 Temmuz Bardiz cephesinde Ermeni faaliyeti ziyade oldu. Saat iki evvelde Bardiz müfrezemize dört cihetten yüz elliser kişilik müfrezelerle hücum edilmiş, mevziimize de girmişler, mukabil taarruzla tard olunmuş. Bu cephede Ermenilerin bir alay piyade, bir bölükten fazla suvari, dört topları bulunduğu anlaşıldı. Ayrıca bir takım çeteler de var.

Ermeniler seksen kadar maktul vermişler, bizden sekiz nefer şehit, iki zabıt, on nefer mecruh var.

Bu cephenin en mühim muntakası olan yukarı Humas'a Dokuzuncu Fırka kısmı küllisini 2/3 de naklettirdim. Fırka karargâhı da bu mevki-de olacaktır.

Garp cephesinde de mühim vaziyetler hasıl oluyor; Yunanlılar Balıkesiri, İngilizler de evvelce tahliye ettikleri Bandırmayı işgal etmişler. Anlaşıyor ki her taraftan birden çenber içine sıkıştırılıyoruz.

Karabağ'dan İrana çekilen Azerbaycan müfrezesi Ordubad'a gelmiş. Azerbaycan Karabağ kuvvetleri kumandanı sabıki olup Bakû'dan firarla Erdebil, Tebriz üzerinden Nahçivana gelen Habib Paşanın mevsuk diye Nuri Paşaya verdiği Ermeni kuvvetleri hakkındaki malûmat sudur:

Ermenilerin Karabağ'da yerliden üç alay piyade, bir alay suvari, 12 mitralyöz, iki Osmanlı cebel topu, ve Zengezor'da Erivan'dan gelmiş bir nizamiye piyade alayı, yirmi kadar mitralyöz, dört topu ki cem'an on beş binden fazla olmamak üzere kuvveti bulunduğu, diğer muntazam Ermeni kuvvetlerinin Erivan istikametine çekildiği, bunlardan başka Ermenilerin beheri bin beş yüz nefer kuvvetinde altı alay piyade, iki şehir muhafız taburu, iki milis piyade alayı, bir suvari alayı, iki obüs bataryası (Diğer topcu kuvvetini bilmiyor) kuvvetinde on beş bin kişilik kuvvetleri vardır.

Azerbaycan kuvvetlerinin inhilâli dolayısıyla Karabağ ve Zengezor kuvvetlerinin Nahçıvan muntakasına (Aras boyunca Erivanın cenup yakınındaki Büyük Vedi islâm köyü dahil) yüklenecekleri pek muhtemel. O muntaka karşısında mühimce bir Ermeni kuvveti bağladığından askerlikçe de ezdirilmemek lâzım, diğer cihetten kâmilen Türk Ermenilerin eline geçerlerse kâmilen mahvedilecekleri kat'î. Halil Paşanın şimdi en mühim vazifesi Harbi Umumide gafletle siyanet ettiği bu Karabağ ve Zengezor Ermenilerinin şerrinden bu biçare Türkleri siyanet için kızıl müfreze ile olsun Nahçıvana muavenet ve bu suretle o cihetten yükümüzü azaltmaktı. Bunu vaktile Azerbaycan kuvvetleriyle yapacaktı, ne yazık ki amcası Nuri Paşa Ermenilerin lehine olmak üzere Kızıl ordu ile müsademeye girdi ve Azerî kuvvetleri inhilâl etti. Bu muntakada vaziyet tahminim gibi çıktığı görülünce tekrar Halil Paşaya acı yazmak ve Beyazıttan da bir müfreze göndermek zarurî olacak. (1)

3 Temmuz Bakû'dan firar ederek karargâha gelen Bahattin Efendi isminde son zamanda Bakû'da polis müdürlüğünde bulunmuş olan bir zat - Türk olup Nuri Paşa kafilesile Azerbaycana geçenlerden - Bolşevikler hakkında pek fena şeyler anlattı. Bolşeviklerin her şeyi yağma ettiklerini ve Çarlık Rusyadan daha vahim bir surette Rusluk tahakkümü yaptıklarını Bakû'da gözile gördüğü vak'aları zikrederek söylüyordu.

(1) 23 Temmuz Halil Paşanın Bakûya avdetini işitince kendisine acı yazdım.

Azerbaycandan kaçıp gelen bir kaçıhtiyat zabiti de buna yakın ifadelerde bulunuyordu. Bunların Nuri Paşa maiyetinde bulunmuş olmaları sözlerini tamamen doğru telâkkiye manidi, herhalde Rusların Azerbaycanda fenalıklar yapması, müsavat hükûmetinin sonuna kadar vaziyeti kavrayamayarak körü körüne oturması ve sonunda gayrı mümkün olan bir de bolşeviklerle muharebeye kalkışmaları bazı fenalıkları daha vasi mikyasta yaptırmış olabilir. Esasen Ermeniler bu hususta iki yüzlü politika ile bolşeviklerle Azerbaycanları mütemadiyen birbirine itimatsız bir halde bırakmış ve haricî teşvik ve iğfal ile sonunda bir de Gence Karabağ hâdiselerini çıkartarak itimatsızlığı mütekabil düşmanlık haline sokmuştur. Her ne hal ise bizim menfaatimiz Bolşeviklerle muhasamada değil, bir an evvel temas yapmaktadır. Tabî bu temas kendimizi onlara ezdirmek değil şarkta İtilâf devletlerinin emrile hareket eden Taşnak Ermeni Hükûmeti ile Menşevik Gürcü Hükûmetinin bize düşmanlık vaziyetinden çıkarılması ve Garp cephesine şarktan kuvvet ve eslâha ve mühimmat gönderecek bir vaziyete girmekliğimiz için elzem bir haldir. Azerbaycan'dan kaçıp gelenler aynı zamanda Bolşevikliğin yakında söneceğini, yine çarlık teessüs edeceğini, Rusların tarihî düşmanlığının dostluğa münkalip olamayacağını da iddia edip duruyorlar, hiç bir delile ve makul hâdiselere istinaden isbat ile değil, mesmuata, zanna atfen söylenen bu sözleri ben kabul etmiyor ve Bolşeviklik inkilâbının zannedildiği gibi kolay sönmeyeceğini, Rusya'da çar idaresinin artık dirilemeyeceğini ve daha dün eriyen Denikin, Kolçakların tarafeyn kuvvet ve vaziyetleri için en güzel miyar olduğunu söylüyorum. Ne gariptir ki gittikçe ekseriyet Bolşeviklerin yakında inkirazına kail oluyor ve propagandalar yer tutuyordu. (1)

4 Temmuz tarihli telsiz telgrafa nazaran Bolşevik orduları Lehistana karşı bir ayda üç yüz elli verst yürümüşler (Redonvi) yi işgal etmişler. Bolşeviklerin muvafferiyyetleri herkesi memnun ediyordu.

Bugün Beyazıt'tan avdet eden hey'etimizle Horasan'da görüştüm. Trabzondan motörle gitmeye karar vermişler, Nahçıvanın Ermeniler eline geçmesiyle tehlikeye düşeceklerinden ve esasen kara yolunun tehlikesini bizzat görerek vaz geçmişler. Ermenilerin gönderdiği cevabın Hariciye Nazırı namma selâhiyyetar biri tarafından mı imza edildiğini sormaklığımı muvafık bulduk. Bu suretle günün birinde tövbe ve istiğfar çektirmeye istihkak kazandıklarımı şimdiden tesbit muvafıktır. Ben şu-

---

(1) Bolşeviklerin silâhları muhtelif boyda, ve sistemde imiş. İsteyen uzun ve ağır diye kestiriyormuş, inzibat yokmuş, efrad bolşeviklikten memnun değilmiş... ilh... tarzında temadî eden propagandalar üzerine, Azerbaycandan muhtelif tarihlerde gelenleri bizzat isticvapla şayanı hayret bir hakikate muttali oldum. Karabağ'da bir saatci bu propagandaları Türk zabıt ve küçük zabıtlere yapmış. Bu saatcinin uzun senelerdenberi orada bulunduğunu ve İngiliz olduğunu tahkikle öğrenince dedikodu yapanlara gafletlerini anlattım, hayretler içinde kaldılar. Bunun gibi muhtelif yerlerde bu kabil propagandacılar tahakkuk etti.

nu da hey'etimize teklif ettim ki Ermenilere verilecek bir karış yerimiz yoktur.

Bugün Oltu cephesinde beş kişilik bir keşif kolü şose boyunca yaklaşmak istemiş, üç maktul bırakmışlar.

5 Temmuz, cephelerde sükûnet var. Mustafa Kemâl Paşa Garp cephesine bir fırka göndermekliğini yazıyor. Sebebi Yunanlıların harekâtı ve dahîlî isyanlar gittikçe tevessü ediyormuş!... İşte bu berbat.... Garp isyanları bastırıldığı ve garp vaziyetinin Ermeni harekâtını isticale sebep olmadığını yazarken bu vaziyet nedir? Demek vaziyet evvelinden görülememiştir. Bundan daha büyük hata da yine benden kuvvet istemektir. Bu hususta neler yazmak lâzımsa vaktile yazmıştım. Bu kuvvet gidinceye kadar elde kimse kalır mı? Bu kadar hazırlıktan sonra garbe bir fırka göndermek için ne sebep gösterilebilir? Sonra artık Ermenilerle cephe teşkil olunmuş bir vaziyette olduğumuzu her gün bildirirken bu nasıl fikir. Ermenilerin muzafferane şark vilâyetlerimizi işgaline mi sebep olacağız. Çiçerin'in mektubu gelmez olaydı!... Bu imkânsızlığı Mustafa Kemâl Paşaya yazdım, mümkün olabilecek şey ancak iki haftaya kadar Azerbaycan'dan gelmekte olan suvari ve piyade alaylarını üç bin mevcutla gönderebilmek olduğunu da bildirdim. Ordusunu perişan etmeden garbe bir fırka göndermek memleket namına bence bir cinayettir. Ankara bunu takdir mi edemiyor yoksa benim aklımın ermediği başka şeyler mi düşünüyor anlamıyorum. Fakat ben bu cinayeti yaptırmayacağım ve Ermeni harekâtını bitirmeden kuvvetimi dağıtmayacağım, harekâttan sonra ise üç fırkayı derhal külliyyetli eslâha ve mühimmat ve malzeme ile gönderebilirim. Aksi halde şarktan gidecek fırka şarkın mahvına sebep olduğu halde garbin halâskârı olamayacaktır. Ve esasen garba gidebilmek için fırkalar şarkta bir zafer havası koklamalıdır. Yoksa bugünkü düşük vaziyette bütün efrad silâhlarıyla memleketlerine savuşuverirler ki bu bile başlı başına feci bir yara olur... İşte bütün bu hakikatleri bir kaç defalar Mustafa Kemâl Paşaya yazmış bulunuyorum, o hâlâ fikrinde musir! Bittabi ortada açık bir cinayet gördüğümünden ben de musirrim!...

6 Temmuzda cephelerimizde sükûnet var. (1) Garpte İngilizler donanma himayesinde Mudanya ve Gemliği işgal etmişler.

7 Temmuzda Kars Kalesi kumandanı Ferik imzalı 6 Temmuz tarihli bir mektup geldi: (Yüz elli kişilik eski Çar ordusu hey'etinden aileleriyle Kars civarında kalmışlar, sefalet çekiyorlarmış, Gürcüler yol vermiyormuş, Açara yolu da muharebe dolayısıyla kapalı imiş, Erzurum üzerinden Trabzona gitmeleri için müsaade istiyorlar. Oradan cenubî Rusyaya gi-

---

(1) Bugün Kolp milisleri Hacı Bayramdaki altmış kadar Ermeni müfrezesine baskın yapmışlar. Dokuzunu itlâf etmişler diğerleri kısmen firar etmiş, kısmen Aras'ta boğulmuşlar. Raporu 11 Temmuzda geldi.

deceklermiş!). Şimdiye kadar ne halt etmeye beklemişler. Şüphe yok ki bizim seferberlik ve tahassüdümüz hakkında malûmat aldılar, bu vesile ile olup biteni görececek gözleri de kafile arasına sokacaklar. Tabîî müsaade etmedim.

Bugün öğleden sonra ikide Horum mıntakasına yarım saat şiddetli dolu yağdı. Fındıktan büyük. Fırtına, akşama kadar da yağmur! İki bin metreden yüksek olan bu yerlerin Temmuz cilveleri!

7/8 de Ermeniler Dügün Tepe'ye iki hücum yaptılar, tard olundular. Ermeniler bir taraftan Sarıkamış mıntakasında mektuplarla Kapı karakolundan yarenliklerle dostluk gösteriyorlar, bir taraftan da Bardiz-Oltu cephesinde tek durmuyorlar. Herhalde faaliyetlerinden en ziyade memnun olan benim. Bugün de yine dünkü gibi tam ikide dolu, fırtına ve sonra da yağmur! Dünden biraz ehvence.

Yunan mel'unları bugün Bursayı işgal etmişler. Demek İngilizler İzmirde olduğu gibi yer yer memleketimizi Yunanlılara hediye ediyor! Kafkasya'dan Bolşeviklerin gelmesi dolayısıyla çekilmeselerdi, Erzurum ve Trabzonu da Ermenilere böyle peşkeş çekeceklerine şüphe kalmıyor. Zaten Karsı böyle işgal ve Ermenilere teslim etmişlerdi. Kafkasya'dan çekildikten sonra bütün gayretleri müthiş propagandaları bizi Bolşeviklerle müsademeye teşvik ediyor ve kararlar bana ve Ankaraya karşı nefret uyandırmaya çalışıyorlar. İşte Ermeni harekâtından evvel garbe bir fırka sevki gafletile arzularını tamamen yaptırmaya müsait bir zemin hazırlayabilecektir.

8/9 Ermeniler elli piyade iki Levisle Çambar Dağına baskın yapmak istemişlerse de tard olunmuşlardır. Azerbaycan'dan gelen suvari alayı Nahçivana gelmiş. Bu alaya bu mıntakada emniyet caiz değil, hususile Kırmızı Ordudan bir müfreze bu mıntakaya gelince fena bir vaziyet hasıl olabileceğinden bunları Hasankaleye aldırıyorum. Ben de karargâhı Hasankaleye nakledeceğimden orada nezaretim altında bunları talim ve terbiye ve noksanlarını görerek istenirse garbe göndereceğim, aksi halde emrim altında bulunduracağım. (1)

9/10 da hey'etimiz motörle Trabzondan Tuapse'ye hareket ettiler, 11/12 de oraya varacaklar, kendilerine selâmet diliyorum. Bu yol emin olarak bir kaçtır kuriyelerimiz tarafından kat'olunmakta olduğundan, hey'etimizin de salimen gideceğine itimadım çok.

10 Temmuz'da karargâhımı Horum'un fırtınalı çadırılı ordugâhından Hasankaleye kışlaya naklettim. Çadırlarda mütemadî çalışmak pek müşkil. Hele fırtına çıktı mı herkes çadırının direğini yakalamak zaruretinde, ihmal edenin üstünden çadır uçuyor; artık masalar, sandalyeler, kâğıtlar her biri bir tarafa! Kıtaat köylerde, vadilerde, münasip mevzilerde. En yüksek ve fırtınalı yerdeyiz. Vazifenin çokluğu uzun müddet

---

(1) Garbe istemediler. Hepsini bir suvari alayı halinde olarak ben cephemde istihdam ettim.

esasen büyük karargâhların behemahal binalardan istifadesini zarurî kılmaktadır. Biz hareket yapacağız diye harb kademesile geldik, artık harekât zamanına kadar Hasankaleyi münasip buldum, kıtaat hudut boylarında olduğundan, Erzuruma avdeti de muvafık bulmuyorum, Erzurumdaki telsizi de Hasankaleye celbettim.

Bugün aldığımız 5 Temmuz tarihli bir raporda yedi bin kişilik bir kızıl müfrezenin şosadan Keros'u işgal için hareket ettiği bildiriliyordu. Kızılordu ile Nahçıvan müfrezemizin irtibat yapması da bizim için memnuniyeti mucip bir hareketti. Ben bu müfrezenin Nahçıvan ve Şahtahtı mıntakasına gelmesine çalışıyorum ve orada bizim müfreze ile birlikte Ermenilere taarruz ettirmek istiyorum. (1)

İngilizlerin kâmilen Batumu tahliye ettikleri haberi geldi. Ravlinson Maltadaki esirlerimizle mübadelesini teklif ediyor. Memnuniyetle kabul ve Ankara'ya yazdım. (2).

11 Temmuzda Erkânı Harbiyei Umumîyeye şu malûmatı verdim:

11/Temmuz/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Şifre

Kuvvayı Milliyeyi lekelemek için Ferit Paşa hükûmetinin Sibiryâ'da Kolçak ordusu aleyhine Bolşeviklerin tatbik ettikleri bir plânı tatbik etmesi pek muhtemeldir. Bu plân şudur: Muhalif tarafın bazı kurnaz kimseleri Kuvvayı Milliyeye fedakârane arzı hizmet edeceklerini bir çok vaadlerle bildirerek emniyet kazandıktan sonra icraatın daima Kuvvayı Milliyeden halkı nefret ettirecek şiddetler, haksızlıklar, zulümler yapmaktadır. Bu adamlar bu fenalıkları yaparken kendilerinin Kuvvayı Milliye'nin en sadık adamları olduklarını da her tarafa söylerler. Bu usul İtilâf Hükûmetlerince de fırsat elveren yerlerde Bolşevikler aleyhine kullanılmakta ve faideleri görülmektedir.

Karabağ'daki malûm mukabil ihtilâlin de bu tarzda vücade getirildiğini zannediyorum. Ve tamiki tahkikat ediyorum.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün gelen malûmat: Bu sabah beşte Ermeniler iki bin kişilik kuvvetle (Vadisabar) cephesine taarruz etmişler ve (Karalar) ve (Camkiran) köylerini işgal etmişler. Mahallî kuvvetlerle mukabil taarruza geçilecekmiş. Çulfa mıntakasına bir taarruz olursa üç bin tüfekte mukabele edilebilecek.

Telsiz malûmatından: Kırmızı Ordular Besarabya'ya girdiğinden, Romanya umumî seferberliğe başlamış. 12 Temmuzda cephemizde Ermeni keşif kolu faaliyeti var. Nahçıvan cephesinde Vedi'yi işgal etmişler.

(1) Buna muvaffak oldum ve pek faideli oldu. Tafsilât gelecek.

(2) Buna muvaffak olduk. Bir çok arkadaşlarımız sefaletten kurtuldu.

11/12 Temmuz gecesi 35 inci Alaydan 36 nefer silâhlarla birlikte firar ettikleri haberi geldi. Harekâtın durdurulması feci bir başlangıç gösteriyor. Ermeniler meydanı boş buldular. Yakında taarruza geçeceğimiz hakkında propaganda yaptım. Civar efrada da münasip izin vermek suretile firarların önüne geçilmesi ve kıtaatla âmirlerin sıkı temasta bulunmalarını emrettim. Telsiz malûmatından: Lehlilerden 4000 esir, 19 top alınmış, Lehliler bütün cepheye ric'at ediyorlarmış, Bakûda Taşnak Ermenilerden birkaç kişi idam olunmuş. Bizim ataletimize bedel Bolşevik muvaffakiyatı olsun herkesi sevindiriyor.

13 Temmuzda Ermenilerin Nahcivan mıntakasındaki muvaffakiyetleri inkişaf ediyor. Gece yarısı Beyazıttan fırka kumandanı halkın bir mütareke ile Nahcivanı felâketten kurtarmasını teklif ediyor. Milis kuvvetleri dağılmış. 14 ve 15 Temmuz gün ve geceleri bu vaziyetle uğraştık. Ermeniler Savrakı da işgal etmişler, karşılarında bizim ve Azerbaycan'dan gelen zayıf kuvvetlerden başka kimse kalmamış. Ahali kat'iyyen mukabele etmiyormuş. Müdafaa ile mütareke ile nasıl mümkündür. Oyalayarak Nahcivanın kurtarılması ve vakit kazanmalarını bildirdim. Ermeniler kıtaatımız karşısında da tenvirat yapmak, Oltu cephesine 51 top mermisi atmak ve taarruz etmek, Çabardağı ve Zakim mıntakalarına 30 : 40 ar neferlik kuvvetlerle baskınlar yapmak faaliyetindedirler. Tabii zayıfla püskürtülmüşlerdir. 16 Temmuzda Kızılorduya mensup bir müfrezenin (Karabağ) dan (Nahcivan) üzerine yürümekte olduğu haberini memnuniyetle aldık. Bu kuvvetin iltihakile Nahcivanın Ermeni baltaları altında mahvolmayacağı herkesi sevindirdi. Moskova telsiz telgrafından da şu malûmat alınmıştı: Çekoslovakya'da Bolşevik hükûmeti teessüs etmiş. Lehistan'da Biyelostok'ta efrad zabitlerini katlederek bolşeviklik ilân etmişler. Kızılorduların (Loç) ve (Biyelostok) istikametlerine taarruzları devam ediyor. (Litvanya) ile sulh imzalanmıştır. Moskova telsizinin propaganda maksadile bazı havadisler uydurduğunu kabul etmekle beraber iyi ve bizlere ferahlık veren malûmatı alelusul neşrediyordum. Efradın zabitlerini katletmek gibi münasebetsiz propagandaları bittabi mahrem kalıyordu.

Harekâtın tevakkufu dolayısıyla talim ve terbiye ile iştilal ile beraber Erzurumdaki gibi kimsesiz çocukların talim ve terbiyelerine de nezaret mümkün oluyordu. Bu cümleden olarak 15 Temmuzda otomobil ile bir saat ve bir çeyrekte Hasankale karargâhından Erzuruma bir gün için gittim. Matbaa ve Baytar Küçük Zabit Mekteplerinin resmi küşadında ve halk mektebi olan Albayrak mektebinin de tevzii mükâfatında buldum. Bugün dereci hararet + 18 : 20 derece idi.

17 Temmuzda Bakû'dan Talipzade Yusuf Ziya Bey geldi. Bu zat Harbi Umumide Türk binbaşı rütbesile İran'da İttihadı İslâm propagandası yapardı ve doğruca Grup Kumandanı Halil Paşaya merbuttu. O zaman kendisini Tebriz'de görmüş ve harekâtını tahdid ve tesbit etmiştim.

Bu zat bir kaç ay evvel nezdimde ve Müsavat Hükûmeti adamı idi. Şimdi de Bolşevik oluyordu. Kafkas ahvali hakkında malûmat getirmesi için Bakû'ya ben göndermiştim. Vaziyet hakkında hayli malûmat aldım. Bakû'da Türk Komünist Fırkası teşekkül etmiş. Reis: Suphi, âzâ: Asım Halim, Ahmet Yakup, Mehmet Emin imzalarile bana bir mektup göndermişler. Metni Ermenistanda harekete başlandığı, mesai merkezinin Nahcivan olacağıdır. Bugün Ordubada da bir Türk Bolşevik hey'eti gelmiş ve Nahcivana hareket etmişler. İsimleri Salih Zeki ve Nurettin ve Hilmi yoldaşlar imiş... Bu zatlerin şahsiyetlerini tahkik ettim, bir kısmı memleketimizde mutasarrıflık bile etmiş. Fakat içlerinde Tıbbiye Mektebinden tard olunan da var. Bunların hariçte hususile ordumuzia temas sahasında bulunmalarını zararlı gördüm. Ankara'ya giderek vaziyeti görmeleri ve Hükûmet ve Meclisi Millimizle temasa gelmeleri, bu suretle zararlı teşebbüslerine mümanaati muvafık buldum. Esasen benimle de görüşmek arzuları varmış, gelmeleri hakkında haber gönderdim. Bugün Moskovada da Üçüncü Beynelmîl Komünizmin ikinci kongresi akdediliyor.

32 inci Bolşevik fırkası (Keros) a gelmiş, 28 inci Fırka da geliyor-muş. 19 Temmuzda Tiflis'ten bir telsiz tebliği de aldık: Ermeni Hariciye Nazırı 14 Temmuz tarihile yazmış: (Azerbaycan ve Sovyet kıtaatı Karabağı işgal etti. Keros'a müteveccihen hareket ettiler. Ermenistan tehlikeye giriyor.)

Bekir Sami Bey hey'eti 12 Temmuzda salimen Tuapse'ye çıkmışlar ve 13 de treni mahsusla Moskovaya hareket etmişler. 19 Temmuzda Moskovaya varmışlar. Telsiz telgrafla bize bildirdiler.

Moskova Telsizi tebliği (20 Temmuz) (18 inci Pozen Fırkasını Vilna garbinde bozduk. 31 top, 60 makineli tüfek ve bir çok esir aldık.) Ajans tebliğine nazaran İngilizler Ruslara Lehistanla sulh etmeleri için şedâd nota vermişler, kabul etmezlerse bütün kuvvetlerle Lehistana muavenet edeceklermiş.

21 ve 22 Temmuz tarihlerinde Ermeniler Beyazıt şimalinde ve Kağızman mintakasında milislerimize ateş açıyorlar. Bilhassa Kağızman-da iki bin kişilik bir kuvvetleri civardaki (Şadanlı) ve (Ağadereli) köylerini bozmuşlar. 2 şehit, 5 mecruh varmış. Ermenilerden 15 telef, 20 mecruh olmuş... Ermenilerin bu faaliyeti hayret! Bolşeviklerin Karabağı işgallerinden tehlike var diye âleme ilân ederken her tarafta azgınlıktan çekinmiyorlar. 18 Temmuz tarihli Gürcü gazetelerinden şu malûmat alındı:

(Azerbaycan ve Gürcü sulhünü tesbit için bir hey'et Tiflise gelmiş, ayrıca Ermeni ve Azerbaycan sulhu için de Tiflis'te müzakere olacakmış). Anlaşıyor ki Bolşevikler seferini ikmale kadar vakit kazanmak için Gürcü ve Ermeni hükûmetlerini oyalıyor.

23 Temmuz Millî Bayramı her tarafta tes'id ettik. Bugün 24 Hazi-

ran tarihli (Tan) gazetesinden şu malûmatı aldık: (Loyd Corc'un, İngilizler Irak'ta seksen bin kişilik kuvvet tutmaya ve Yunan ordusile Türk harekâtı milliyesini ezmek, teklifi 50 muhalif reye karşı 284 rey ile tasvib olunmuştur.). Ermeni harekâtının bir an evvel icrasile kuvvetlerin Garp cephesine tahrik edilmesindeki tevhürün bir çok yerlerimizin işgal ve mahvına sebep olacağı sarîh idi. Bakalım bilfiil bir darbe yedikten sonra Ankara'daki görüşler düzelecek mi? Ben muhtelif yollardan Halil Paşa'ya şunu yazdım:

23 Temmuz 1336

Yoldaş Halil Paşaya

Bakû'ya avdet buyurduğunuz haberi bizi çok memnun etti. Naim Cevat Bey size vaziyetimizi anlatmıştır. Binaenaleyh takdir buyrulur ki gün geçtikçe zavalık vatanımızın hali daima elîmdir. Her köy son fişegini son dişini, son tırnağını ve son akçesini sarf ediyor. Elde avuçta ne varsa hepsi ikmalî namus için sarf olunmuştur. Namussuz İngiliz emperyalizmi Yunanı memleketimizin başına musallat etti. Bursayı dahi işgal ettiler. Belki de hedefleri can evimiz olan Ankara'dır. Gözlerden yaş değil, bağrılardan kan akıyor. Biz hâlâ garbe yardım edemediğimizden yas tutuyoruz. Mel'un Taşnaklar vaktile kendilerine yaptığımız iyiliğin şükranı olarak bize yol açmıyorlar ve bizimle anlaşmaya da yanaşmıyorlar. Müttfikimiz olan Ruslara karşı bütün kalplerde samimiyet ve hürmet namütenahidir. İttifakımız ve Rus Türk kardeşliği artık ebedî olacaktır. Binaenaleyh Sovyetlerin bizden pek ziyade emin olmaları ve düşüncemizin Türk ittihadı değil Rus-Türk ittihadı olduğunu bilmeleri lâzımdır. Garpte İngilizlerle muharip bulunan ordumuza gerek kuvvetimizle ve gerekse şarktan gelecek eslâha ve cephaneye muavenete mâni olan taşnaklar emperyalist İngilizlere lâzımı gibi yardım ettiği halde tediplerine neden gidilmiyor? Ermenilerin yolumuzu açmamakta devamları demek Anadoluyu İngiliz emperyalistlerinin daha çok istilâ etmesi ve Türkiyenin imhasına yardım demektir. Ordumuz harekete hazırlandığı bir zamanda sizlerden gelen mektuplar üzerine iki aydır intizarda kaldık. Bunun memleketimiz için neye mal olduğunu arz ettim. Binaenaleyh Rus Sovyet Hükûmeti bizi artık öz kardeşi gibi tanımalı ve bizim emelimizin ve menfaatimizin Rus Türk ittifakı tamında olduğunu ve Türklerin ahde vefadaki sadakatini de kabul ederek şarkın şömendöfer yolunu serbest açmalı ve şarktan sulh ve sükûn tesisi ile garpte ve cenupta İngiliz emperyalistlerine yumruk vurmaya bizi serbest bırakmalıdır. Bunun için Azerbaycanın yeni ordusu ile Rus Sovyet kıtaatı ve biz icab ediyorsa derhal harekâta dahi geçmeliyiz. Ermeni Taşnaklar vakit geçiriyor ve daima İngiliz emperyalist hükûmetinden ümitvar bulunuyor. Bu hareketle de bize pek büyük zararlar veriyor. Bu zararların maddî kısımlarını saydım, manevî kısımları da memleketimizde mukabil inkilâpçıları kuvvetlendiriyö, zira İngilizlerin türlü türlü ifsadatile halkımız zehirleniyor ve şarktan bir ümit görmemekle bu ifsadat kök salıyor. Şunu da ilâve edeyim ki Ermenilerin karşısında bekleyen ordunun efradının bir çoğu garp vilâyetleri nalkıdır. Garbin çignenmesine karşı burada atıl kalan bu efradın haleti ruhiyesini ve bunları nasıl durdurmak mümkündür, tasavvur buyurun.

İşte kardeşim: Harbi Umumîden zaten zayıf bir halde çıkan milletin bir çok silâh ve cephanesi de elinden alındıktan sonra İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetlerine ve dahilî mukabil inkilâp çetelerine karşı ne büyük fedakârlık yaptığını ben anlattım. Sarf olan her şeyin sonudur. Buna göre siz de uhdenize düşen mesaiden elbette geri kalmazsınız. Biz de artık bir fikri istilâ olmadığını ve Rus Sovyetlerine

karşı ebedî muhabbetimiz ve kardeşliğimiz olduğunu her yerde ve şeyde göstererek onların bize karşı tereddüdünün tamamile izalesini ve Ermeni Taşnaklarının başına bir yumruk indirilmesile şark yolunun açılmasını ve Rus Sovyetleri ile doğrudan doğruya irtibatımızı temin buyurursunuz ve bizi vaziyetten sık sık haberdar edersiniz. Beyazıt ve Erzurumdaki telsizimiz ile irtibat için Keros'a bir telsiz konulması mutlaka telsiz kadar Kerosun Nahcivanla telefon ve telgraf irtibatı da elzemdir.

Arzı hürmet ile samimî selâm kardeşim.

Kâzım Karabekir

Kızılordu ile temas için On İkinci Fırka Piyade Kumandanı Kaymakam Reşat Bey (1) riyasetinde bir hey'et göndermiştim. Bunun verdiği malûmatta (1 ve 3 üncü Kuban alayları 23 Temmuzda Keros'dan Nahcivan'a hareket etmişler. Ermenilerin Nahcivan havalisine hareket yapmamaları için Kızılordu kumandanı tarafından bir ultiमतom da verilmiş. 22 Temmuzda muhtelit bir hey'et münaziünfih mesaili hal için Nahcivan'a hareket etmiş.) Bu Nahcivan havalisi kâmilen Azeri Türktür. Harbi Umumide mükerreren yazdığımı rağmen Karabağ hareketi yapılmadığından Azerbaycanla arasında bir Ermeni muntakası bırakıldı. Bizimle de arada İran hükûmeti var. Gerçi orada Harbi Umumide bir milis alayı teşkil etmiş ve bu sefer de bir kaç zabıt ve küçük zabitle takviye etmiş isem de Türk hey'etine karşı entirkalar neticesinde soğuk tavırlar dolayısıyla kuvvetli Ermeni kıtaatı karşısında o muntakayı korumak için On Birinci Fırka Erkânı Harbiye Reisi Veysel Bey kumandasında zaif mevcutlu üç tabur ve bir batarya kuvvetinde bir müfreze göndermiştim. Kızıl kuvvetlerin de vürudile Ermeni harekâtı geriye atılacaksa da Bolşeviklerin kıtaatımızla teması, halkın her an mütebeddil his ve hareketleri dolayısıyla cereyanı yakından görmek ve ona nazaran icabeden tedbirleri yapmak için Reşat Bey hey'etini göndermiştim. Bu hey'ete nefer kıyafetinde zabıtlar de tefrik etmiştim. Bolşeviklerin efradımızla temas ve müsahabelerine ilk andan itibaren hâkim olmak basiretti. Kızıl kuvvetlerin vürudu haberi üzerine Nahcivan milisleri de canlanmış ve 600 mevcutlarla (Şahtahtı) ndaki müfrezemize iltihak etmişlerdir. Fakat 24 Temmuzda Ermeniler bir zırhlı tren ve bir batarya himayesi ile yaptıkları taarruzda milisler sağ cenahtaki mevzileri terkle kaçmışlar, sağ cenahtaki bölüğümüzün gerisine Ermenilerin sarktığını görünce Veysel Bey de gece ric'at emrini vermiş. Müfrezemiz kâmilen Aras nehrinin garbine yani İran arazisine çekilmiş. (Esasen Beyazıttan Şahtahtı'ya gitmek için de buradan geçmiştir.). Ermeni kıtaatını oyalamakla beraber Kızılordu müfrezesinin serian Nahcivana celbi ile katliama maruz kalmamalarını Nahcivanlılara ve müfrezemizin şömendöfer hattı Aras kıyısından geçtiğinden hat boyunca Ermenilerin hareketine mümanaatlerini bildirdim. Temmuzun 28 inde bir Kızıl müfreze Nahcivana geldi. Kuvvetleri 850 suvari, dört dağ topu, 30 makineli tüfek (Levis) den mü-

(1) Afyonkarahisar taarruzunda müteessiren intihar eden zattir.

rekkep Birinci Kafkas Suvari Alayı Liva kumandanı Parhof kumandasında. İkinci alay da (Ankelaot) dan geliyormuş. Artık Nahcivanın bedbaht halkı Ermeni katliamından kurtulmuştu. 29 da Şahtahtı'nın tahliyesile murahhaslarının Nahcivana gönderilmesi için Kızıl müfreze kumandanlığından Ermeni müfrezesine tebliğ olunmuş, akşam beş sonrada kırmızı bayraklı bir tren Şahtahtı'dan Nahcivan'a geçmiştir. Bu akşam Halil Paşa da iki yüz suvari ile Nahcivana gelmiştir. Halil Paşa Şahtahtı müfrezemizin hemen Nahcivana gönderilmesini, zira Ermenilerle yapılan mütarekenin 31 Temmuz öğle vakti biteceğini bildirdi. Derhal müfrezeyi Nahcivana tahrik ettim. Kızıl müfrezenin iltihakile artık Veysel Bey Ermenilere karşı mukabil taarruza geçebilecekti. Bu müfrezenin Nahcivanda Bolşevik müfrezesile temasından korkanlar çoktu. Beyazıttan Fırka kumandanı Cavit Bey de «Kendi elimizle ateşe atılıyoruz,» diye yazıyordu. Bilhassa Erzurum zenginleri Bolşevikler geliyor diye işittikçe pek büyük endişeye düşüyorlardı. Bolşevikler hakkında o kadar fena şayialar yayılmıştı ki bunların geçtiği yerde her şeyin yanıp kül olacağı kanaati kökleşiyordu. İçinde bulunduğumuz vahim vaziyetin akibeti bile unutulmuştu. Hemen bütün muhitimde dahi bu münakaşa ve kanaatler karşısında ben büsbütün başka düşünüyör, mütemadiyen her tarafı teskin ve iknaa çalışıyordum. Ve idrâk sahibi olanları da şöyle ikna etmiştim: (İşte Nahcivana Kızılara temasa bir müfreze gönderdim, göreceksiniz ki efradımız Bolşeviklerle temastan sonra kendi din ve an'anelerine daha ziyade sadık olacaklar ve zabitlerine itaatten kat'iyen ayrılmayacaklardır. Ayrıca kuvvetli ve şuurlu bir hey'etimiz de orada mütemadi tarassut ve tatikatta bulunuyor. Vaziyetten günü gününe haber alıyorum. Bolşevik kıtaatile temasımız elzemdir. Para, cephane; bilhassa garp ordusuna her nevi silâh ancak Rusyadan alınabilecektir. Bolşevikler aleyhinde olan propagandalara kapılırsak bir kaç ay sonra parasızlıktan ordular inhilâl edebilecek ve Ermeni-Yunan ordusu bile Anadoluda Türklüğü boğabilecekler. Bolşevikliğe ne askerimiz, ne de halkımız rağbet etmeyecektir. Buna karşı en mühim silâh da dinî hislerin halkımızdaki kuvvetidir.) Mütemadiyen bu tarzda yazılar, sohbetler, beyanat ile beraber Komünist fırkasının muntakamda haberim olmadan herhangi bir teşebbüsüne de fevkalâde kulak veriyordum. Hayatımda en müşkil ve en buhranlı bir zamanlara girmiştim. Nahcivandaki kıtaatımızın teması tahminim vechile çıktı. Gerçi Bolşevik efradı sırmalı apoletlere düşman olduğunu işiten zabitlerimiz apoletleri daha evvel çıkarmışlarsa da kıtaat pek muntazam ve samimî karşılaşmışlar ve iki müttefik ordu parçaları gibi hareket etmişlerdir. Bolşevik efradının bazı dinî ve ictimai hareketlerini zabitlerimiz ve hey'etimiz, ihtarım vechile, efrada lâzımı gibi göstermişler ve tesadüfen kadınlar hamamına girmek isteyen Bolşevik neferlerini de bizim neferlerimiz görmüş ve men etmişler, bu suretle kat'iyen efradımız bozulmak şöyle dursun daha dindar ve daha muti olmuştur. Apolet mes'elesini de ben bü-

tün ordumda kollara işleme işaret takmak suretile toptan hallettim ve Ankaraya da bildirdim. (1).

Bu işler olurken «İstanbuldan gelen bazı casusların Erkânı Harbiye'nin mahrem muhitine kadar sokulabileceğini, bunun için gelen zabitlerin bile mazi ve hallerinde en ufak bir şüphe varsa kuvvei umumiye vesair mühim mevadın gizlenmesi ve bu gibilerin fenahk yapamayacak muhitlere ulaştırılmasını» (2) Erkânı Harbiyei Umumiyeden ve «Van ve Bitlis gibi nüfusu pek azalmış ve köy gibi kalmış vilâyetlerde mektep bile yok iken Maarif Müdürü, Polis Müdürü ve diğer vilâyetlerdeki diğer teşkilâtın aynı tutulması beyhude israf olduğunu ve memurların muntazam maaş alamamalarını da mucip olduğunu, bu gibi memurların zengin vilâyetlere gönderilerek memurların azaltılmasını» Dahiliye Vekâletinden rica ettiğim gibi Büyük Millet Meclisi Riyasetine de şu şifreyi yazdım:

Şifre: 335

Karargâh 27/Temmuz/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Düveli İtilâfiyenin İstanbul hükûmetine imza ettirmek üzere verdiği ve sureti İstanbul gazetelerinde mütercim muahedeye hâkim olan ruhu ihanetkâriyi tetkik edip satırlar arasından çıkarılabilecek ancak miktarı pek mahdut mukadderatımızdır. Halbuki İngiliz muharriklerinin bu noktaları gizleyerek saf ve cahil halk arasında işbu muahede üzerinde azim ve iradei milliyeyi kıracak bir çok propaganda yapmaktan geri kalmadıkları şüphesizdir. Bunun önüne geçebilmek için oraca muahedenin nukatı mühimmesinin büyük harflerle yazılarak ve icab eden yerlere ayrıca meşruhat vermek ve hâkim ruh ve maksadı açıkca izah eden başına bir mukaddeme ilâvesile kitap halinde bir çok nüsha tabı ve tevziini münasip görmekte olduğum maruzdur.

Kâzım Karabekir

Ankarada ne ciheti askeriye ve ne de mülkiye halkı ve orduyu zararlı propagandalardan korumak ve taze fikirler yaymak için çalışmıyorlardı. Mintakamda tatbik ettiğim usulü şöyle teklif ettim:

Şifre 372

31/Temmuz/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

İstanbuldan gelen muhteviyatı zararlı olmayan gazetelerden bilhassa Sebilürreşat gibi dinî gazetelerin arasına şapinoğrafla İngiliz mezaliminden ve hilâfetin imha edildiğinden bahseden birkaç satır yazmak ve bu suretle İstanbuldaki iyi insanların kaçamak tarzında yazılar yazdığını halka anlatmak pek faidelidir, arz ederim.

Kâzım Karabekir

(1) Eski Osmanlı ordusunun apoletlerinin bu yeni tarzı bu suretle vücut buldu.

(2) Bu gibileri veya itaatte kusuru olanlar için en iyi yer, şark cephesidir dediler ve gönderdiler.

Bugünlerde Ermeniler (Oltu) cephesinde faaliyette oldukları gibi Gürcüler de Artvine iki yüz nefer göndermişler ve hudut karakollarını işgal etmişlerdir. Gürcülerin hududu tecavüz ettikleri hakkında bazı telâşlar da gösterenler oldu ise de başka faaliyetleri görülmedi. 29 Temmuzda otomobil ile erkânı harplerimle (Zivin) e gittim ve dört saat atla (Altınbulak) sırtlarında dolaştım ve tarassüt yaptım. Cephemizde hiç bir tahavvül yoktu.

31 Temmuz'da Azerbaycan Tatarski alayının bir bölüğü (4 zabıt, 45 nefer) karargâhımın bulunduğu Hasankale'ye geldi. Piyade bölüğü de (Horasan) a gelmiş. Bunlara Türk âmirler vererek Ermeni harekâtında istifade edebileceğim. Atları ve silâhları ve efradı iyi.

Şimalî Kafkasya'dan gelen zatlerin Trabzon'dan verdikleri malûmat şudur:

Trabzon

29/30 - 7 - 1336

31 - 7 - 1336 Saat: 3,30

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Kafkasyadan avdet eden erkânıharb binbaşı İsmail Hakkı ve Aziz Beyler tarafından tarafı samilerine arz edilmek üzere verilen rapor bervechizir maruzdur. Hürriyet ve istiklâline meftunuiyeti ve bu uğurda asırlardanberi ibraz eylediği fedakârlıkları malûm olan şimalî Kafkasyaya Rusyanın ihtilâl ve inhilâlinden istifade ile ve hükûmeti Osmaniye'nin müzaheretini maddiye ve maneviyesi ile 11 Mayıs 1918 senesi istiklâliyetini ilân ve Hükûmeti Osmaniye ile bir mukarenet ahitnamesi dahi akdetmiş ise de İngilizler tarafından teşkil olunan Denikin ordusu şimalî Kafkas hükûmetini cebren dağıtmış idi. Bunun üzerine şimalî Kafkas milleti Denikin ordusuna ilânı harb ederek yirmi bin kişilik nüfusu zayi etmek suretile idame ettirdi. Muannidane muharebat ve Bolşeviklerin muvaffakiyatı neticesinde Denikin kuvveti ortadan silindi. Denikin ile muhaberesi sırasında şimalî Kafkasya müdafaai milliye hey'etinin gönderdiği murahhasların ricası üzerine harbiye nazırı Cemal ve Fevzi Paşalar Hazeratının ve zatı devletlerinin muvafakat ve muavenetleriyle şimalî Kafkas Cemiyeti tarafından şimalî Kafkasa bir hey'eti siyasiye ve askeriye gönderilmiş idi. Biz de bu hey'et meyanında idik. Şimalî Kafkasyadaki mesaimizin esas şimalî Kafkasyanın istiklâliyetini temin ve bu istiklâliyeti Hükûmeti Osmaniye'nin menafii ile telif etmek idi. Bunun için Bolşevik kuvvetleri ile teşriki mesai eylemek icab ediyordu. Fakat şimalî Kafkasya'nın istiklâliyetini tasdik ve temin edeceklerine daima Bolşeviklerin tahriren vaki olan mevaaidlerine rağmen bu istiklâliyeti tanımadılar. Uğradığı büyük zayıyatın semeresini göremeyen şimalî Kafkas akvamında, bunun üzerine pek kuvvetli bir infial başladı. Gerek bunu göstermek ve gerekse hakkını istemek üzere şimalî Kafkas milleti Çeçenistan'da 6 Mayıs 1920 ictimamını akd ve istiklâliyetlerini istihsal edinceye kadar son ferdlerine kadar öleceklerini Bolşevik kuvvayı askeriyesi ve memurlarının huzurunda yemin ve bir meclisi millî teşkil ettiler. Bu ictima akabinde Bolşeviklere bir nota verildiği gibi Bolşeviklere karşı kanlı bir mücadele açılması ihtimali yüz göstermiş ise de Devleti Osmaniye'nin vaziyeti ve Bolşeviklerle olan münasebatını bildiğimizden galeyani umumiyi muvakkaten teskine muvaffak olduk. Ve bunun üzerine Kafkasya'nın tekâlîf ve efkârını zatı devletlerine arz eyledik ve bu babdaki mutalâatı devletlerini anla-

mak üzere meclisi millî tarafından murahhas olarak gönderildik. Tiflis'e hazıranın bidayetinde muvasalat ettik. Tiflis'te düveli itilâfiyenin pek ağır olan şeraiti sulhiyesini öğrenmemiz üzerine Türkiye ile Bolşevikler arasında bir ittifakı siyasî akdinin pek büyük bir ehemmiyet ve zaruret kesbettiğine ve şimalî Kafkasya akvamının alacağı vaz'ı ve tavrın bu münasebat üzerine müsbet veya menfi büyük bir tesir yapacağına kani olduk. Fakat Gürcistan Hükûmetinin ika eylediği müşkilât ve mümanaatlar Tiflis'te takriben iki ay kalmamızı intac etti ve 27 Temmuz'da Trabzona geldik. Gerek müşahadat ve mesmuatımızı ve gerekse şimalî Kafkas milletinin âmai ve makasidini zatı devletlerine arz etmeyi tarafeynin menafii mütekailesi namına pek mühim görüyoruz. Fakat uzun müddet Gürcistanda kalmak mecburiyeti bütün vesaitimizin sarfını mucib oldu. Ehemmiyeti maruza zatı devletlerince tasdik buyurulduğu takdirde bu babda icabeden para ve vesaiti nakliyenin lütfen temin ve hareketimizin serian emir ve iş'arı müsterhamdır.

İmza: Aziz, İsmail Hakkı

Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Şark Cephesi Kumandanlığına arz edilmiştir.

3 üncü Fırka Kumandanı
Rüştü

Bu efendilere şu sualleri sordum, hey'eti gönderen Büyük Millet Meclisi Riyasetine de şunu yazdım:

Karargâh: 31/7/1336

Fırka 3 Kumandanlığına

Şimalî Kafkas'tan gelen İsmail Hakkı ve Aziz Beylerden aşağıdaki maddelerin sorulması ve cevaplarının hemen bildirilmesi.

1 — Şimalî Kafkasta çıktıkları zaman memleket ve idaresi ne halde idi. Hükûmet yerliler elinde mi idi. Ruslar mı idarei hükûmet ediyorlardı.

2 — Rusların tarzı hareketlerinden Dağıstan şekli idaresi hakkında ne düşündükleri anlaşılıyordu. Buna dair ne gibi beyanat ve icraatta bulundular.

3 — Şimalî Kafkasta Bolşevik prensipleri ne suretle telâkki olundu. Halk ile asilzadeler arasında ittihadı efkâr vâr mıydı. Yoksa sınıf farkı şekli idareye ve telâkkiye müessir midir.

4 — Dağıstan meclisi millisi ne suretle teşekkül etmiştir ve âzâsı hangi sınıflardandır. Celâl Korkmazof meclis âzâsından mıdır.

5 — Dağıstan ordusu var mıdır, kuvveti nedir, halen ne vazife yapıyor ve nerededir.

Kâzım Karabekir

Şifre: 366

Karargâh: 31/7/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Şimalî Kafkasya'dan hareketle 27 Temmuzda Trabzona gelen Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin zatı sâmelerine yazdığı raporun bir suretini aldım. Sureti umumiyede şimalî Kafkasın Türkiye menafiiini düşünerek hareketi vaziyetimize pek faydeli olmuştur. Dağıstanın istiklâli şüphesiz bizce de pek ziyade arzu olunur ve şimalî Kafkasyalıların fedakârlığına lâyük bir mükâfattır. Bunu Rus Sovyet Hükûmetinin de takdir edeceği memuldür. Ancak, mezkûr raporda Bolşeviklerin tahrir vaadlerine

rağmen bu istiklâli tanımadıkları bildirilmektedir. Bu hususun telâkki ve tezekküründe en mühim gördüğüm madde bu istiklâlin bizzat şimalî Kafkas milleti tarafından vechi telâkkisidir. Dağıstan zabitanile asilzadelerinin ve Dağıstanda bulunan Türk zabitan ve memurininin Dağıstan istiklâlini tarzı telâkkileri halkın telâkkisinden farklı olabilir.

Ekseriyeti Çar hükûmetinin yetiştirmesi olan asilzadelerle milliyet hissi pek kuvvetli olan Türk zabitanının murad ettikleri istiklâl, tabiatile emperyalist bir istiklâle daha meyyaldir. Bugün şimalî Kafkasya'da idare hemen tamamen yerli müslüman halk elinde ise, millet bu tarzı idareyi istiklâline mugayir görmez. Halbuki bu şekli idarenin kendilerine vazife ve mevki vermediğini gören asilzade sınıfı, vaziyetten muğber olarak bu hali Dağıstanın istiklâli Bolşevikler tarafından tanınmadığı suretinde his ve telâkki edilebilir. Bu sebeble şimalî Kafkas vaziyeti hakkında karar vermek için evvel emirde Dağıstanın bugünkü hal ve idaresini ve buna bilfiil Bolşevik Rusların ne derece hâkim ve nafiz ve müessir olduklarını ve mahalli idareye derece müdahaleleri ile eski Rusluk fikrile şimalî Kafkasyayı Moskovaya merbut bir Cumhuriyet halinde bırakmak en ziyade korktukları islâm ve Türk birliği cereyanını kırmak hususundaki maksatlarını iyice tahkik etmek iktiza eder.

Bu hususlar hakkındaki fikirlerini ve malûmatlarını İsmail Hakkı ve Aziz Beylerden sordum. Verecekleri cevaba göre mütalâatımı ayrıca arz edeceğim.

Kâzım Karabekir

Kafkasya ahvali ve Bolşeviklerin icraatı hakkında mühim diğer malûmat olan İsmail Hakkı ve Aziz Beylerin cevabı şudur:

Trabzon: 3/8/1336

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin Suallerine Cevaptır:

1 — 1336 senesi Mart bidayetlerinde şimalî Kafkasya'ya girdiğimiz zaman Dağıstanda Müdafaa-i Milliye Hey'eti ile Çeçenistan'da ... Hayri, Hacı ... vardı. İki de şimalî Kafkasya istiklâliyetine darbe indirerek Denikin ordusu aleyhine muharebe ediyorlardı. Dağıstan'da 7 Mart 1336 da yerli Bolşevikler aleyhinde nabehengâm vukua getirilen vekayi ve bazı zabitanımızın sui ahvali ve harekâtı bu müdafaa-i milliye hey'etinin Rus Bolşevikleri tarafına temayül etmesini intac etti ve bu hal efkârı umumiyeyi orada bulunmuş olan Osmanlı zabitanı aleyhine sevketti. Osmanlı zabitanı Bolşeviklerce mücrim ve gayrı mutemet oldu. Binaenaleyh millet Bolşeviklere teveccüh etti. Bolşevikler de bu vaziyetten bilistifade bütün idare ve hâkimiyeti ele aldı. Gerçi müdafaa-i milliye yerine teşkil edilen ihtilâl komitesi isâmlardan mürekkepti, fakat bu komite ahaliye karşı bir perde olup hakikati halde Rusların evamir ve nevahisine birer alet idi. Bu ihtilâl komitesinin reisi Celâl Korkmazof'tur. Terek'te Bolşevikler daha müteenniyane harekete mecbur oldular. Dağıstanda Bolşeviklerin şimalî Kafkas istiklâliyetini tanımamaları ve tedricen memlekette bütün anasını hayatiye ve istiklâliyetine dokunmaya başlaması umum şimalî Kafkasyada bir galeyânın neticesi olarak 6 Mayıs 1336 Çeçenistanda emsâli namesbuk büyük bir ictimâ akdedildi. Bolşevikler bu ictimâ dağıtmak üzere kuvvet sevk etmişler ise de hilâfı memul gördükleri azmi millî karşısında sükût ve avdete mecbur oldular. Millet bu ictimâda Bolşevik kuvvetine hitaben dokuz aydanberi aleyhinde muharebe ettiği Denikin ile şimdi yine istiklâliyetini tanıyan Bolşevikler arasında hiç bir fark görmediğini söyledi ve neşrettiği beyanname ile bütün şimalî Kafkasya'yı istiklâl bayrağı altında toplamaya davet etti. Bolşeviklere verdikleri

nota ise gerek Bolşevik şubatında tahriren ve Çiçerinin şimalî Kafkas ahalisine hitaben şimalî Kafkas istiklâliyetini tanıdığı hakkındaki vaadi tatbik edilmediği takdirde milletin istiklâliyeti için münasip göreceği tarzı hareketi ihtiyarda serbest olduğunu bildirdi. Ve müteaddit teşebbüsata rağmen ahaliden silâh alamamıştı.

2 — İşte biz çıktığımız zaman Bolşevikler bazı merakizi muayyineyi işgal etmiş bulunur. Milliyet ve istiklâliyet gibi beynelbeşer cari olan anasırı farikanın izalesi hakkında komünizm prensiplerine istinad ediyorlar. Halbuki diğer taraftan son iki sene zarfında idare ve orduya aldıkları eski zabitan ve memurunin tesirile Bolşevik prensiplerinin millileşmeye başladığı hissediliyor. Buna nazaran komünizm nazariyesi arkasında Rus milletinin icrayı faaliyet ettiğine hükmolunabilir. Programlarında ve beyanatı resmlerinde her memleketin kendi mukadderatına kendisi hâkim olacağı tasrih edildiği halde istiklâliyetini isteyen gayrı Rus milletlere karşı görülen tarzı hareketleri bu hükmü isbat edecek mahiyettedir. Ahaliî islâmîyedeki ... dinî ve itikadiyeleri hakkında kasidleri bilhassa şayanı teemmüldür. Meselâ:

Şimalî Kafkasya'da ve Kırmızı Orduya karşı neşretikleri 17 Nisan 1920 tarihli beyannamenin (Şimalî Kafkasya akvamında din pek kuvvetlidir. Siz dine dokunmayınız. İnkilâp şimalî Kafkas akvamında da dini kökünden koparacaktır. Şimalî Kafkasya kadınlarının ve alışamadığınız bir tarzda yaşıyor. İnkilâp o tarzı hayatı da süpürecektir. Lâkin siz bu gibi işlere de karışmayınız) mealindeki maddeleri calibi dikkattir.

3 — Şimalî Kafkas akvamı yalnız Bolşeviklerin milletlerin kendi mukadderatına hâkim olacağına ve arazi mes'elesine dair olan prensiplerini hüsnü telâkki etmişti. Halbuki bu mesailde de şimalî Kafkas ile Bolşeviklerin arasında mutabakat hasıl olmamıştır. Çünkü bervechi maruz istiklâliyeti tanımıyorlar. Arazi mes'elesine gelince şimalî Kafkas akvamı arasında büyük arazi sahibi hemen yok gibidir. Em-lâki cesime sahibi olan Rus ve Kazaklardır. Bu arazi ise tamamen islâmlardan mansuptur. İslâmlar Bolşeviklerin arazi prensiplerine istinaden kendilerinden mansup arazinin iadesini istiyorlar. Bolşevikler ise buna muvafakat etmiyorlar. Bolşevikler tasarruf ve din aleyhindeki propagandalarına tabi olan hemen yok mesabesinde azdır. Şimal Kafkasyada Yolzkomut ve Kubardinlerde bir kaç familya asilzade vardır. Bunlar da Denikin taraftarı olmakla itham edilerek daha evvelden tard edilmişlerdi. Böyleleri de kalmamıştır. Şu halde arazi ve istiklâliyet prensipleri bervechi maruz tatbik edilemeyince şimalî Kafkasla Bolşevikler arasında sebebi itilâf tamamen kalkmış olur. Şimalî Kafkasyanın, arz edilen meclisi millinin idaresi tamamen Şurai ve halk idaresidir.

4 — Ayrıca Dağıstanda meclisi millî yoktur. Umum şimal Kafkas namına teşekkül eden meclis yukarda arz edilmiştir. Celâl Korkmazof bu meclisin aleyhindedir. Çünkü komünisttir. Dağıstan Refkomun inkilâp komitesinin revidir. Son zamanlarda Korkmazof müstesna olmak üzere inkilâp komitesinden bulunan bütün islâm âzâsının tahtı isticvaba alınmak üzere Vilâdı Kafkas'a sevkedildiklerini işittik.

5 — Şimalî Kafkasya'da ahali kâmilten müsellâhtır. Fakat ordusu yoktur. Rus zabitanı idaresinde arasında bilhassa Dağıstanda bir fırka Bolşevik teşkiline teşebbüs etmişler ise de muvaffak olamamışlardı. Mamafih istiklâl meclisinin hususî teşkilâtı milliyesi vardır. İlâveten mütalâatı âtiyenin arzına lüzum gördük:

1 — Türkiyenin vaziyeti hazırai elimesi Bolşevikler ile bir ittifak akdini mecburî kılmaktadır. Halbuki emali milliyesi tatmin edilemeyen şimalî Kafkasya ve Azerbaycanın ve bilhassa şimalî Kafkasyanın Bolşevikler aleyhine kıyâmı Bolşeviklerin Türkiyeye vaki olacak muaveneti fiiliyesini ihlâl edebilir. Buna mukabil amali milliye ve istiklâliyeleri tatmin edilmiş Azerbaycan ve şimalî Kafkasın mevcudiyeti hem Bolşeviklerin muavenetini teshil ve tezyid eder hem de âlemi islâm ile ve bilhassa Kafkas islâm hükûmetleriyle revabıtı milliye ve diniyelerini kesbi kuvvet ede-

cek olan Türkiyeye Bolşeviklerle olan ittifakı ve daha müsait bir şart dahilinde akd ve idame edebilir. Meselâ Türkiyeye taraftar olacak olan Azerbaycan ve şimalî Kafkas hükûmetleri mevcut olsa idi Bolşevikler Batumu aynı zamanda hem Türkiyeye hem Gürcistana vermek gibi Türkiyenin mühimsenmediğine delâlet eden muamelede bulunmazlardı. Binaenaleyh şimalî Kafkasyanın temini istiklâliyeti hem Bolşeviklerin hem de Türkiyenin menafii hayatiyesi iktizasındandır. Çünkü istiklâliyeti temin edilecek ve hilâfete fevkalâde merbut olan şimalî Kafkasya'da pek az müddet zarfında teşkil edilmesi mümkün olan kuvvetli bir ordunun Türkiye ve âlemi islâma edeceği muaveneti büyük olacaktır. Gerek şu ahvali maruzayı Moskovaya gönderilmiş olan hey'eti Osmaniyeye anlatmak ve gerekse şimalî Kafkas işlerini takip etmek üzere şimalî Kafkas namına Moskovaya bir hey'et göndremek istiyoruz. Bu hey'etin gönderilmesi hususunda muaveneti nakdiye ve müsaadei seria istihsaline delâlet buyurulmasını ehemmiyetle arz ve istirham eyleriz.

2 — Bolşeviklerin gerek hali ittifakta bulunsun ve gerekse bulunmasın Bolşevik prensiplerinin Türkiyeye gireceği muhakkaktır. Bolşevik prensiplerinin akvamı cahiliyede pek çok tahribat yaptığı mücerreptir. Bilhassa Türkiye gibi felâket içerisinde ve düşman karşısında bulunurken ilâveten Bolşevik prensiplerinin tahribatına uğraması tahribata en ziyade memleket hey'eti umumiye ve zabitanın maruz olması elîm neticeler tevliid eder. Binaenaleyh Bolşevik prensiplerini iyi tetkik ve bu fikrin ne tarzda ve nerelerden girmesi lâzım geleceğini tâyin ve tesbit etmek Bolşeviklik prensiplerini memleketin vaziyeti hazirai diniye ve ictimaiyesine nazaran tadil ederek kabul eylemek zaruridir. Bunun için en mühim merkez Trabzondur. Bolşevik faaliyetini takip ve tetkik işlerini idare etmek üzere bir hey'eti faalei muktedirei siyasiyenin Trabzonda bulundurulmasını kat'iyen lâzım addediyoruz.

İmza

İsmail Hakkı

Aziz

Bu mühim malûmat ve teklifi de Büyük Millet Meclisi Riyasetine bildirdim. Mustafa Kemâl Paşa bu efendilerin serian Ankara'ya gönderilmelerini Trabzon vilâyetine ve tarafıma 19 da yazdı. 20 de de bunlar Trabzon'dan İnebolu'ya hareket ettiler.

Şimdiye kadar Bolşeviklerle temas etmek veya etmemek yani dostluk ve düşmanlık cereyanlarına şimdi bir de Türkiyede Bolşevik tarzı idaresi lüzumu daha mühim ve mühlik surette karışmış oluyordu. Ben bu gibi işlerin cephede değil Ankara merkezinde münakaşasına ehemmiyet veririm ve başka bir tarza meydan verilmeyeceğini Bakû'ya da bildirmiştim. Fakat bir taraftan İtilâf devletlerinin ve İstanbul Hükûmeti adamlarının veya muhiplerinin, diğer taraftan da Komünizmin hemen bizi de alt üst edeceğini zanneden hiç tahsil görmemiş zenginlerin dedikoduları maiyet kumandanlarına, zabitanaya yalan yanlış akisler yapıyordu.

2 Ağustos'ta dün karargâhıma gelen Salih Zeki yoldaşla görüştim. Memleketimizin ihtilâle tahammülü olmadığını ordu mensubinile siyasi her hangi bir münakaşa yapmanın felâket olacağını anlattım. Bu zat Zor'da mutasarrıf imiş; yanında Nurettin Yoldaş diye bir arkadaşı da var. Mintakam dahilinde kendilerini yalnız bırakmadım. Görüştüğümüz hususları Ankara'ya şöyle yazdım:

Zata mahsustur.

Hasankale: 3/Ağustos/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Zor mutasarrıfı sabıkı Salih Zeki Yoldaşla görüştüm. Ağustosta Erzurum - Siyasal tarikle Ankaraya hareket edecek ve mutalâatını zatı samilerine bildirecektir.

Beyanatı hülâsaten şudur: 1 — Mevcudiyetimizi muhafaza ancak Bolşevik tarzı idaresini kabuldedir. Meclisi Millinin icraatına hâlel getirmemek şartile yapılacak bir esas dahilinde memleketimiz dahilinde komünist teşkilâtı yapmak ve bu suretle sesimizi ve şeklimizi harice duyurmak ve göstermek. Nihayet münasip bir zamanda dahi Bolşevik tarzı idaresini kabul etmek. 2 — Eylülün 1 inde Bakû'da bir Türk Komünist ictimâi yapacaklarından bu kongreye âzâ olmak üzere Anadolu'dan sekiz on murahhas celbetmek. 3 — Anadolu'nun bazı yerlerinde komünist teşkilâtına girmiş kimseler varmış. Erzurum'da dahi kendisi alenî veya hafî teşkilât yapmasına müsaade etmekteyimdir. Bendeniz bunların Meclisi Millinin haberi olmadan iş görmelerini zararlı gördüğümden evvel emirde Ankaraya gidip anlaşmalarını daha evvel teklif etmiştim. Onlar da bunu hüsnü kabul ettiler. Teferruatlı olarak görüşülür. Erzurumda teşkilâtı şimdilik Ermeniler ile karşı karşıya olduğumuzdan mahzurunu anlattım. Fakat zaten münevver kimseler selâmeti Bolşevik tarzı idaresinde bulduğundan kongre için gidebilecek Albayrak gazetesi hey'etile görüşmelerini ve bunu da hafî olarak yapması lüzumunu izah ettim. Esasen selâmetimizin bolşeviklerle ittifakta ve münasip zamanda aynı tarzı idareyi memleketimizin hazim ve tahammülüne göre tesiste bulunduğumuzu binaenaleyh her bir hususu Hükûmeti Milliyemiz ile birlikte yapmak lüzumunu ve bu suretle tarzı idaremizdeki köhne mülkî ve adlî teşkilâtının bir taraftan Hükûmet vasıtasile yeni nazariyeler tarzında tertibi yapılacak, her ıslâhatı kolaylaştırabileceğini anlattım. Bugün topraklarımızı istilâ eden emperyalistlere karşı mukavemet eden Kuvvayı Milliyeyi İngilizler halife kuvveti ile dağıtmak için var kuvvetlerle çalıştığından Rusya'da olduğu gibi gizli teşkilât yapmak, sonra da ihtilâl plânları hazırlamak İngilizlerin ekmeğine yağ sürmek olacağını yani İngilizlerin hilâfet kuvvetinden daha kolay istifade edebileceklerini, binaenaleyh Hükûmeti Milliyemizin arzu ve plânile ve kemâli samimiyetle çalışmak lüzumuna kani oldular. Bendeniz istirham ederim ki Rus Sovyetlerle çalışan bu zatlerle iyice anlaşarak ve bunlara lâzım gelen mevkii ihtiram verilerek tab'î beşerde menkuz olan hırs ve intikam gibi fena hisler uyandırılmasın ve bu zatler mefkûrelerini Rus Sovyetlerine istinaden icraat yapacağız diye zavallı vatana bir menhus darbe vurmalarına mahal kalmasın. Aynı zamanda bu zatlerin şimdilik naçar kuvvetimizden istifade ile münasip bir zamanda iş başına çıkmak gibi emelleri de unutulmasın.

Bekir Sami ve Yusuf Kemâl Beyler nezdinde iken istikbalimiz hakkındaki münakaşalarda ne Avrupanın esasen bir türlü anlaşamadığımız tarzı idaresinde ve ne de çoktan modası geçmiş islâm veya Türk ittihadında bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize kabili tatbik bir bolşevik idaresinin kabulü mecburiyetinde olduğumuzu ve bunun da mümkün olduğu kadar gürültüsüzce tesisini müttefiklik muvafık bulmuştuk. Bittabi cephelelerdeki vazifeler ehvenleşmedikçe fiilî bir teşebbüsün de tehlikeli olacağını da kabul etmiştik. Arz ederim.

Kâzım Karabekir

Türk Yoldaşların Ankara'ya gidip komünizm nedir? Kendileri nasıl adamdır? Esaslıca hükûmet ve Millet Meclisince tanınmaları ve sonra da muvafık görürlerse bazı teşkilât ve kanunlarda tadilat yapılmasını veya bir fırka halinde görünmek haricî siyasetimizde İtilâf Devletlerine

müessir olabilecek bir vaziyette bulunduğumuzdan buna teşebbüs edilmesi ve bilhassa millî hareketimizin vechi muvaffakiyetine göre İtilâf Devletleri ile anlaşmak müyesser olacaksa böyle bir idareye doğru meyledilmesi gibi mes'elelerin Ankara'da günün işleri meyana girmesini münasip gördüm. Aksi halde ne Ruslardan para ve silâhca muavenet görmek mümkün olacak ve ne de bu gibi adamların külliyetli para vesair iğfalkâr vasıtalarla hükûmetin haberi olmadan tehlikeli teşebbüslerinden haber alabileceğiz. Mustafa Suphi ve arkadaşları emniyetle memleketimize gelmek için Salih Zekinin ne tarzda karşılanacağına intizarda olduklarını zannediyorum. Asıl mühim mes'ele efradın nihayet kışa kadar sabredecekleri, kışın kâmilen firar edecekleri sözleridir. Bunlar efradın zararsız fikir ve münakaşaları. Kıştan evvel behemehal şark mes'elesini halletmek mecburiyetindeyim. Çünkü orduyu beslemek imkân haricinde. Şu halde işin kışa tahammülü olmadığı halde hemfikiriz demek!... Fakat bugünlerde bilhassa Erzurumlulardaki haleti ruhiyedir. Bizzat Hasan-kaledeki karargâhımda bir levazım çavuşunun Erzurumdaki ailesine yazdığı ve elden gönderdiği mektup bu tehlikeyi gösterdi. Bu mektubu gönderdiği başka yer halkından olan bir muzika neferi bana olan hürmeti dolayısıyla (Behemamal Paşa görmelidir, pek mühim şeyler oluyor) diyerek zabıtine vermiş. Mektup diyor ki: (Ferit Paşa hükûmeti Erzurumu kat'iyen kurtarmıştı. Ermeni hududu belki Erzurum yakınından geçecekti. Fakat şimdi her şey mahvoldu. Erzurum yakında elimizden çıkacaktır. Buna da sebep kumandanımızın Ermeni hareketini yapmaktaki ısrarıdır. Ben en doğru ağızlardan duydum ki bizim ordu Ermenilerle bile baş edecek kuvvette değil. Halbuki Gürcülerle Ermenilerin ittifakı da düşünülürse felâketimizin ne olacağı kolay anlaşılır. Her şeyi satın ve muhacerete hazır olun!...). Çavuşu bizzat erkânı harbiyem muvacehesinde isticvap ettim. Şayanı hayret! Ankaradan bir kaç ay evvel gelen şifrelerin hâlâ bizzat karargâh erkânı harbiye ve zabitanı arasında dahi münakaşasının devamını işitenlerin kıştan evvel behemahal harekâta geçeceğim hakkındaki kararından tevahhuşleri! Bu münakaşalar halk arasında da hayli ilerlemiş ve benim Ermenilere karşı harekâta geçmekle Erzurumu tehlikeye koyduğum hakkında caniyane veya mecnunane dedikodular başlamış. Ben Mustafa Kemâl Paşayı ve Ankara Hükûmetini dinlemeyerek onların men'etmesine rağmen Ermeni harekâtına başlamışım, kat'î harekâtı baş etmek mümkün olamayacakmış. Buna karşı bazı mühlik teşebbüsler düşünülmüş: Erzurumda bir halk hükûmeti tesisi! Bu hususta Erzurum Müdafaa-i Hukukundaki gençler orduda teşebbüsata da başlamışlar. Netekim 8 Ağustosta yeni Maarif Müdürü Mithat Bey (Albayrak gazetesi sahibi) (1), Darülmualimin

(1) Bu Albayrak Gazetesi sahibi Mithat Bey Ankara Hükûmetinin emriyle Sarıkamışta divaniharbe verilmiş, Ankaraya gönderilmiş ve garip bir nasihatle şarka göndreilmiştir. Mecliste hayli münakaşalara da sebep olmuştur. Sırasında gelecektir.

Müdürü Cevat Bey, Kolordu Erkâm Harbiye Reisi Binbaşı Mustafa Beyler Hasankale'de nezdime geldiler ve halk hükûmeti teşkilî zaruretini bilhassa Mithat Bey anlattı. Esasen Orduma bu hususta emirler vermiştim. Kendilerine de buna kat'iyen müsaade etmeyeceğimi ve Ankarada Millî hükûmet kanunlarından hariç her teşebbüsü ezeceğimi anlattım. Erzurumdaki cereyanlardan haber alınca esasen 3 Ağustos'ta maiyet kumandanlarıma şifahen ve tahriren şu emri vermiştim: (Bakû'daki Türk Komünist Fırkasının memleketimiz dahilinde Millet Meclisinin haberi olmadan ufak rütbelilerle veya halk ile teşkilât yaparak icraata kalkışması felâket olur. Bütün kuvvetimizin sarfile her şeyin Millet Meclisince yuktardan aşağı yapılmasını temin etmek vazifemizdir. Eğer komünizm kabul edilmek lâzımsa bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Bir takım talepler ve ihtilâllerle olamaz. Bunu Bakûya da bildirdim ve başka türlü bir şey yapmalarına meydan verilmeyeceğini anlattım. Onlar kabul ve Ankaraya adam gönderdiler. Mustafa Suphi de Ankaraya gitmek için Millet Meclisinden müsaade istedi ve kabul olundu. Bununla beraber bazı menfaatperest veya ... kimselerin habersizce memleketimizde ve bilhassa ordumuzda teşkilâta kalkışmaları muhtemel olup bu da vatanımız için felâketi mucip olacağından pek basiretkâr bulunmaklığımız lâzımdır.) Umum kıtaata da atideki tamimi yaparak yapılan propaganda-lara karşı neferlere kadar ordunun her ferdini agâh ettim:

Karargâh: 4/Ağustos/1336

Umum Kıtaata

1 — Şark cephesinde seferber kıtaata hitaben neşrettiğim tamimin sureti âtidedir. Seferber kıtaatta işbu tamimi bütün efrad muvacehesinde zabitan tarafından okunacak ve parça parça izah olunacak ve münderecatı dinleyen efradın birisi tarafından umuma tekrar edilerek anlatılacaktır.

Ayrıca Fırkalarca teksir edilecek suretinin de kıtaata tevzii rica olunur.

2 — 9, 11, 12 inci fıkralara, İstihkâm 15. Tabura, Ağır Topcu 25. Tabura, Tayyare Bölüğü, 15 inci Telgraf Bölüğü, Telsiz Telgraf Bölüğü, Şark Cephesi Karargâh Kumandanlıklarına ve berayı malûmat 15 inci Kolordu Vekâletine, Fırka 3 Kumandanlığına, Azerbaycan Suvari Alay Kumandanlığına.

Kâzım Karabekir

Fedakâr Arkadaşlarım:

Dünyanın bir çok yerlerinde kızgın ve büyük harpler oluyor. Bir taraf, masum ve mazlum milletleri esaret zinciri ile bağlamak, bu milletlerin serveti ile hazineler doldurmak ve yine onları zorla, kahırla kullanarak kendilerine saraylar, saltanatlar kurmak istiyor. Bu tarafın başında İngiltere ile Fransa ve ayarttıklarının içinde de bize en çok zararı dokunan Yunanistan ve Ermenistan vardır. Diğer taraf, zulüm ve esaret altında inleyen milletleri kurtarmak, dünyanın bütün insanlarını bir tutmak ve herkesi kendi yurdunda sulh ve rahat içinde ve insanca yaşatmak istiyor. Bu tarafın başında da Rusya vardır. O Rusya ki; kendisini zulme boğan Moskof Çarlığını yıkmış ve kavuştuğu hürriyeti zulüm altında inleyen insanlara da kazandırmak için bütün istilâcı devletleri kendisine düşman tanımıştır.

Arkadaşlar: Biz dört sene süren Büyük Harpte mütareke ile durduğumuz zaman, şerefimizin, istiklâlimizin ve hayatımızın muhafazasını şart koştuk. Düşmanlarımız sözlerinde durmadılar. Elimizden silâhlarımızı almak, baştaki büyükleri toplamak velhasıl sevgili memleketimizi yağma etmek, milletimizi diri diri mezara gömmek istediler ve bu isteklerini güçlerinin yettiği ve deniz topraklarının yettiği topraklarda yapmaya başladılar. Güzel İzmirimize Yunanı çıkarttılar. Adana, Urfa, Antep, Maraş gibi bereketli yerlerimizi Fransızların yardımı ile Ermenilere çığnettiler, Karadenizle Akdenizin yolunu birleştiren İstanbul, İngilterenin dünyayı kasıp kavurmaktan ve milleleri ezip büzmekten ibaret siyasetinin devam ve muvaffakiyeti için çok mühim bir yerdedir. Zaten İngilterenin bütün milletleri birbirine katmasının sebebi de İstanbulun Boğazlarını almak içindi. İşte bu ehemmiyetinden dolayı bizat İngiltere de İstanbulu iki tarafındaki Boğazlar'la beraber işgal etti. En mühim ve canlı yerlerimizi böylece tutan düşmanlarımız, artık aziz yurtlarımızı aralarında bölmek ve yaptıklarını Muahedename diye bize de tasdik ettirmek üzere Avrupanın muhtelif merkezlerinde meclisler kurdular ve memleketimizin hayatı hakkında görüştükları halde bizi içlerine bile koymadılar. İstediklerini söz söyletmeden kabul ettirebilmek için bizi zaif düşürmeyi de düşündüler ve bu maksatla yalan havadisler çıkarmaya, milletimizi birbirine katmaya ve memleketimize kundaklar salmaya başladılar. Millet, birliğinden ayrılırsa uğrayacağı akibeti görmüş, en güzel Yurtlarımızın Yunanistana, Ermenistana çığnetileceğini anlamış, birliğine daha kat'i ve kahir bir kudreti vermiş, hakikî hürriyet ve sulhü kazanıncaya kadar düşmanlarına karşı koymak için birleşmişti. Milletimizi zulme, esarete ve hattâ neticede mahva çalşan İngiltere ile hempaları ve bizi hayattan, rahattan mahrum eden emelleri Bolşevik Rusların da düşmanı olduğundan bütün islâmlar gibi milletimiz de Bolşeviklere el verdi. İngiltere Bolşevikler ile dost olduğumuzu biliyor ve onlarla birleşince İngiltere ve yardakçılarının bütün ümit ve saltanatlarının mahvolacağını açıkça görüyordu. Bizi Kafkasya tarafından da sıkıştırmak, Bolşeviklerle birleştirmeyip her taraftan büsbütün sarmak istiyorlardı. Bu vazifeyi de Ermenistana verdiler. Ermeniler bu vazifeyi aldıklarından itibaren Ruslarla aramızdaki yolları açmamaya, bizi Rusların para, silâh ve cephane gibi yardımlarından mahrum etmeye ve bir çok müşkilât çıkarmaya başladılar. Bunun üzerine Ankaradaki Büyük Millet Meclisi, dostumuz Rusya Şûra Hükûmeti ile birlikte bir hareketle Ermeni Taşnak çetelerini tedip ederek şark yolunu açmak için seferberlik ilân ederek sizleri hududa topladı. Fakat tam bu zamanda, İngilizlerin ve bunların hesabına çalşanların tertibi ile Azerbaycan'da Bolşevikleri müşkilâta sokacak kıyاملar çıktı. Bir taraftan İtilâfın hilesi uğruna kurban olan Lehistan muharebesi kızıştı. Bolşevikler kuvvetlerinin çoğunu Leh cephesine sevke mecbur oldular. Bolşevik ordusu ile birleşmemiz çıkan kıyاملar yüzünden bir buçuk ay kadar geri kaldı. Fakat artık Azerbaycandaki işler bitti, her tarafa sükûnet yerleşti. Nihayet Bakû'daki 11 inci Kırmızı Bolşevik ordusunun fırkaları ileri harekete başlayarak Ermenilerin en çok güvendikleri Zengezor'u işgal ettiler. Buradaki Taşnak Ermenilerden 10.000 silâh toplayarak ve ileri gelenlerini kâmilan yakalayarak Nahcivan hududuna ve 28 Temmuzda da Nahcivana geldiler. Taşnak Ermeni hükûmetinin yirmi gündenberi Vedit ve Şahtahtı islâm mintakalarına yaptıkları taarruzları işittiler, ahalinin uğradığı sefalet ve perişaniyi gördüler, nutuklarında pek yakında Taşnak Ermenilerin mahvedilerek seneierdenberi kan ve ateş tufanına boğulan bu masum islâm diyarlarına artık tamamen sulh ve rahat geleceğini açıkça söylediler. Dostluğumuzu kuvvetleştirerek ordumuza samimî selâmlar gönderdiler. Bu suretle birleşmemiz, göklere yükselen islâm âlam ve efganını dindirmek ve yapılan zulüm ve cinayetlere nihayet vermek zamanını çok yakınlattırdı. Cephemizde bir daha kanlar döktürecek, hanumanlar söndürecek bir tehlike kalmayınca buralarda işlerimiz bitmiş olacaktır. Bu zaman ise pek yakın bu aylar

içerisindedir. Çünkü İtilâfın son silâhı olan Lehistan can gelişmekte ve her tarafında Sovyet idareleri teessüs etmektedir. Bunun ardından Ermenistan ve Gürcistan mes'elelerinin halli pek kısa sürecektir. Zaten bir kaç aydan beri dahilî inkilâplar büsbütün başka bir şekil alacak ve artık Taşnak komitacılarının kafaları ezilecektir. İşte şarkın bu yakın neticesi memleketimizin her tarafını birden kurtaracaktır. Vatanı bir çok tehlikelerden kurtaran ve her müşkili Cenabı Hakkın lûtuft ve inayetiyle başaran sabır, metanet ve fedakârlıklarınızla yaklaşan kurtuluş neticesini de kazanacağınıza bütün millet emin, ordunun her hareketine köylerinizdeki aileleriniz kâmilan yardımcı ve zahirdir. Vazifelerinizde göstereceğiniz sadakat, vatanınıza besleyeceğiniz rabita ve muhabbet ile aziz vatanımızın kurtulacağını ve insanî mücahedatımızla bütün mazlum milletlerin de hayat ve hürriyete kavuşacağını tebşir eyer, aurlu gözlerinizden öperim.

Mintakamın siyasi entrikaları en ziyade Trabzonda temerküz ediyordu, orası bizzat uğraşması mümkün olamayacak derecede uzaktı. Bunun için Dahiliye Vekâletine de şunu teklif ettim (1):

Şifre: 423

Karargâh: 5/Ağustos/1336

Umuru Dahiliye Vekâletine

Trabzon vilâyetinde Bolşeviklerin pek sıkı teması olacaktır. Her halde siyasi entrikalardan anlayabilecek ve Meclisi Millinin arzusu hilâfında münasebetsizlikleri görüp tedbir yapabilecek bir hey'etin Trabzonda bulunması pek lâzımdır. Vali Vekili Miralay Rüştü Beyin askerî işleri pek çok olduğu gibi siyasi işleri de lâzımı gibi kavrayamaz. Bunun için gayet akıllı ve becerikli bir valinin Trabzona gönderilmesini istirham ederim.

Kâzım Karabekir

Yeni Dünya gazetesinden anladık ki: İttihadcı rüesadan Cemâl Paşa, Bahattin Şakir Bey, Polis Müdürü Bedri Beyler Bakû'ya gelmişler. Bu tehlikeli bir zamanda bunların da kendi hesaplarına çalıştıkları haberleri insanı yeislendiriyordu.

5 Ağustos 9.15 sonra Beyazıttan telefonla Halil Paşanın âtideki beyanatı geldi, aynen Ankaraya bildirdim.

5/8/1336

Saat 9,15 sonra

almıştıdır.

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine (Bir sureti

M. Kemâl Paşa Hazretlerine)

Moskovadan hareketimden evvel tehsizle varid olan bir habere Türkiyenin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiğerin'e verdiğim izahatta bu mütarekenin Fransızlar ile akdi muhakkak İngiltereyi tek bırakmak için lehimize bir hâdisce olduğunu söyledim. İn-

(1) Ne yazık ki zamanımda Trabzona iyi bir vali gönderilemedi. Bu mühim zamanlarda kumandanların valilik yapması zarureti görüldü.

giltere bize müsaait şeraitle anlaşmak arzusunı gösterirse bunu Millet Meclisiniz ne kararlar mukabele edeceği sualine karşı tahminimce böyle bir teklifi İngiltereden beklemek nabemahal olduğunu, İngilterenin Yunan ordusuna istinaden bizleri kahren kendi kararına vaz'etmek fikri sabitinde olduğu ve farzı muhal olarak İngilterenin böyle bir teklifi bizleri uyutmak ve böyle anlaşmalara girişerek bizi Sovyet nazarında gayesi mahdud politikacılar şeklinde gösterdikten sonra tekrar imhamıza teşebbüsü muhakkak olduğunu ve rüesayı inkilâbımız olan M. Kemâl Paşanın ve Büyük Millet Meclisine dahil olan rüfekanın takdir edeceklerini ilâve ettim. Yine muhali vaki farz ile İngiltere ile mücadele imkânı kalmayarak anlaşma devri başladığı anda rüesayı inkilâbın tebdili meslek etmeyecek sabit karakterlerinden nâhayet iş başından çekilmek suretile Sovyet aleyhine dönmeyeceklerini temin ettim. İngilizlerin parası Yunanlıların kuvveti tarafımızdan muvazeneyi temin edecek ve muavenet tesri edilmese Sultana taraftar mürteciler, teceddütten korkan hacılar, hocalar nihayet imdatsız kalarak ye'se düşecek olan halkı ehemmiyetle düşünerek her ne yapılacaksa tesiri mev'ut her şeyin ika edileceğini tekrar vaad ile Türkiye müdiranını Moskova efkârından tenvir etmek üzere serian Ankaraya kadar seyahatimin müfid olabileceğini söylemekliğim itimadlarını takviye etti. Gelecek seferin benimle hareketi yola konulacak eşyanın sevkini tehir etmemek üzere iki hafta kadar gecikecektir. Benimle sefaretin ilk kademesi olarak sefaret başkâtibile iki müslüman Kızılordu erkânıharp zabiti ve Ankaradan deniz üzerinden doğruca Moskova muhaberesini temin edecek bir telsiz telgraf istasyonu ve Büyük Millet Meclisi emrine otomobil ile kabili nakil olmak üzere beş yüz kilo sikletinde ve altı sandık derununda bir miktar altın para ve yirmi kadar muhafız askerle yola çıktık. Esasen Moskovada güya tevkif ve idam edilmem hakkında Kafkasta işaa edilen havadis samimiyetle merbut olan halkı neymid etmek suretile irticaf teşebbüslerin takviye etmekte olduğunu da söylediler ki Kafkasa avdetin tesrii bu gibi şayiati tekzi için de lâzım idi. Ben Moskovada iken Gürcülerin bilâhare Ermenilerin sulh yapmak üzere birer hey'etleri geldiler. Gürcülerle yapılan müsâlâhada Batumdan İngilizleri taretmek şartile Batumun Gürcistana aidiyeti ve Gürcistanın mevcudiyeti tanınacaktır. Ahalisi Gürcistan'dan memnun olmayan rüesayı âm ile Osmanlılara meyil ve rabitasını izhar etmiş bir yerin ne hak ve selâhiyetle Sovyetce gayrı Bolşevik bir idareye verebileceğini itirazen söyledim. Cevaben Karahan yani Hariciye Müsteşarı haklı olduğumu, bunun sırf menşevikler İngilizler aleyhine sevk için bir tedbiri siyesi olduğu ve esasen gittikçe kuvvet bulan partinin çok geçmeden Gürcistanı Sovyet şekle sokacağını, bu zamanda bu gibi muahedenin hükümsüz kalacağını söyledi. Ermenistanla olan muahede henüz bitmemekle beraber yine aslında Taşnakları muvakkaten tanımak suretile İngilizlerden ayırmak, Ermenilere millî idealleri hususunda yardım edileceğinden Rusya Türkiye Ermenistan için Türkler nezdinde teşebbüsatta bulunacağından vesaireden bâhistir ki binnetice bu da Sovyetistlerin Ermenistan üzerine denilen yerlerde Sovyet teşekkül edinceye kadar aldatmak içindir.

Kızılordunun Azerbaycana geçerek Ermenistan ve Gürcistan aleyhine kat'î hareketler yapacağı sırada başlayan Lehistan taarruzu Onuncu Orduyu o cihete sevk mecbur etti. Tek kalan Onbirinci ordunun maatteessüf Karabağ ve Gence cihetlerinde mânasız islâm tarruzuna maruz kalması gerek Gürcistan ve bilhassa Ermenistan için temdidi hayatı bais esbabı teşkil etti. Azerbaycanda vaziyet tabii bir şekle girmiş Rusya ile hattâ federatif olmaya dahi mecbur olmayan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Hükûmeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır. Ermenistanın islâmlara karşı vahşiyane hareketi ve Kızılorduya karşı küstahane bazı tecavüzleri ümid olursun ki itilâfa en az müsaait Taşnak hükûmeti aleyhine Sovyet Rusyasınca karibend şiddetli mukarrerat ittihazını mucip olur. Ermeni Komünist Partisinin Ermenistanla Sovyet ilânı için halk arasındaki propagandası da ayrıca bir şeydir. Ermenile-

rin bize gelecek mühimmat için şömendöfer yolunu açmamaları elbette pek acıdır. Onbirinci Ordu Komiserinin şömendöfer yolile her türü sevkiyata Ermenistanca muvafakat edilmesi için Nahcivan ve Ordubad mintakalarının bu hükûmete verilmesi teklifine Rusyanın bizlere yardımı yarım milyon müslüman halkına vahşî Taşnak çeteleri tarafından katliamı mukabil olacağına bunun da pahalı bir muavenet olacağını ve bu tarzdaki muavenetin kıymeti kalmayacağını gözü doymaz Taşnaklara yer vermekten ise şiddet ibrazı eslem tarik olduğunu şömendöfer yolu açılınca kadar Yavlah-Şuşa-Keros-Nahcivan üzerinden başlayacak sevkiyatla iktifa zarurî olacağını söylediğim zaman komiser derhal teklifi vakide hata edildiğini, bunu tasbihe çalıtacağını ve sevkiyata Nahcivan yolile mübaşeret olunacağını söyledi ki bu suretle Ermenilerin son zamanda Nahcivan üzerine başlayan taarruzlarının komiserin teklifile biraz münasebettar düşmesi dikkatimi celbetti. Siyasette pek basit olan Taşnaklar aleyhinde harb ihzarı için bittabi her vesileden istifade etmekteyim. Türkiye'ye geçmek ısrarına mukabil bir liva ile Nahcivana vüruduma muvafakat edildi. Esasen bir maksadı istilâ ve tarruz ihtiva etmeyen bu geçişin Ermenileri son derecede izab edişi Livaya bazı yerlerde mukabele edilmiş ezcümle biz Nahcivana geldikten sonra Keros garbinde bu yol muvasalasını temine memur suvari livasına General Drunun taarruz edişi elyevm yolumuzun kesik bulunuşu hence Kızıldorduyu hasmane harekâta sevk edebilecek sebebler teşkil edeceği zannolunabilir. Esasen müsait bir zamanda Erzuruma kadar geldiğim takdirde fazla faideli tafsilât arz edebilirim. Üsera peyderpey Bakû'ya gelmektedir. Bunların mevcudu sefalet ve idaresizlik yüzünden evvelce tahmin ettiğimden çok az miktarda olacaktır. Evvelce on bin mevcut tahmin ediyordum. Son kanatım iş görecektir beş bin adedini tecavüz edemeyeceği halindedir. Gelenler Bakû'da teslihi ve techiz edilmekte ve yolların küşadile ne tarafa sevki iktiza edeceği hakkındaki emirlerinize tâbi olacaktır. Mev'ut eslâhadan ilk kafilenin 20 Temmuzda Rostof'tan hareket edecekti. Muhteviyatı ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, maa teferruat iki batarya obüs ve iki batarya sahra ile yüz Levis veya Gold hafif mitralyözüdür. Şimdi Bakû'ya vasil olmuş bulunacaktır. Yavlah'tan Türkiye nakliyatı için iki yüz arabanın ihzarı emri verilmesi bunların harekete başlamış olacağını gösterir. Ancak geri ile muhaberemiz kesik olduğundan neticeyi şu andan bilmiyorum. Hattâ Türkiye'ye geçecek rüfekamdan kâtip ile altın para ve telsiz istasyonu da yolda Ermeni kuvvetlerinin top ateşine uğramış ve Angelavut'taki liva yanına çekilmiştir. Bu livanın son raporuna göre mukavemeti meşkük idi. Keros'a çekilmiş olmaları da muhtemeldir. Mamafi Keros'ta takviye olunarak tekrar ileri hareketleri memuldür. Moskovadaki rüesanın nasihatleri Avrupa ve Amerika amelesi nazarında yeni Türkiyenin yeni prensiplerinin neşri lâzım gelen popülaritenin teminini mucib olacaktır. Bu hususta neşredilecek beyannamede meselâ çifci halkımızın menafiinden başka menafi aramadığımız halde antantın bize musallat oluşu ve Yunan ordusunu taslid edişi vesairenden şikâyetle hiç bir zaman haklarında harpçuyane ve istilâkârane bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halkile ne istedikleri hakkında doğrudan doğruya görüşebileceğimizi ve fakat hiç bir zaman emperyalist hükûmetlerin kapitallerine alet olamayacağımız gibi bunların aletleri olan küçük hükûmetlere de aynı yolu tavsiye suretindeki beyannamelerin neşri lâzımdır. İngiltere parlamentosundan İngiliz Hükûmetine istizah için Moskovanın vesalti olduğu söylediler. Bu suretle istizahatın amele efkârında fena tanılan Türklerin iyilikleri ve yeni fikirlerle hareket ettikleri tezahür edecektir. Nasyonalist Türkün kısmen sosyalist tarzına dökülüştü sosyalist Rusyanın sarahaten bize taraftarlığını temine medar olacağı ehemmiyetle söyleniyor. En mühim mesailden biri de senelerden beri Rusyada aksi inkilâpçıların tahrib ettikleri şömendöfer malzeme müteharrikesinin yerine tazesini konulamaması yüzünden Rusyadaki nakliyat suubetidir. Moskovadan iki yüz kilometrede ekmeğin beher kilosu on ku-

rus ise, Moskovada yüz, yüz elli kuruşadır. Ahali hattâ ameile de dahil olarak pek şad değildir. Londradaki Bolşevik nümayendesi Karasin İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusyanın tanınması, ablokanın açılması için çok gayret sarfolunmak isteniliyor. Galiba İngilizler mevaddı esasıye meyamnda Türkiyeye muavenet edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan velhasıl alehtlak şark işlerinde faaliyetten ictinabı şart koyuyorlar ki Bolşeviklerin fikrince zahiren bunlara muvafakat etseler de hakikatte Rusya bugünkü şekilde tanındıktan sonra âleme dağılacak süfera, konsolos ve tacir gibi ajanların pek mahir oldukları, propagandayı Avrupaya sür'atle neşir edeceklerini tahmin ediyorlar. Bize muavenet ve şark inkilâbını körüklemekten de hakikatte geri kalmaları kendilerinin iflâsı demek olacağını takdir ediyorlar. Baki ihtirâmat.

3/8/1336

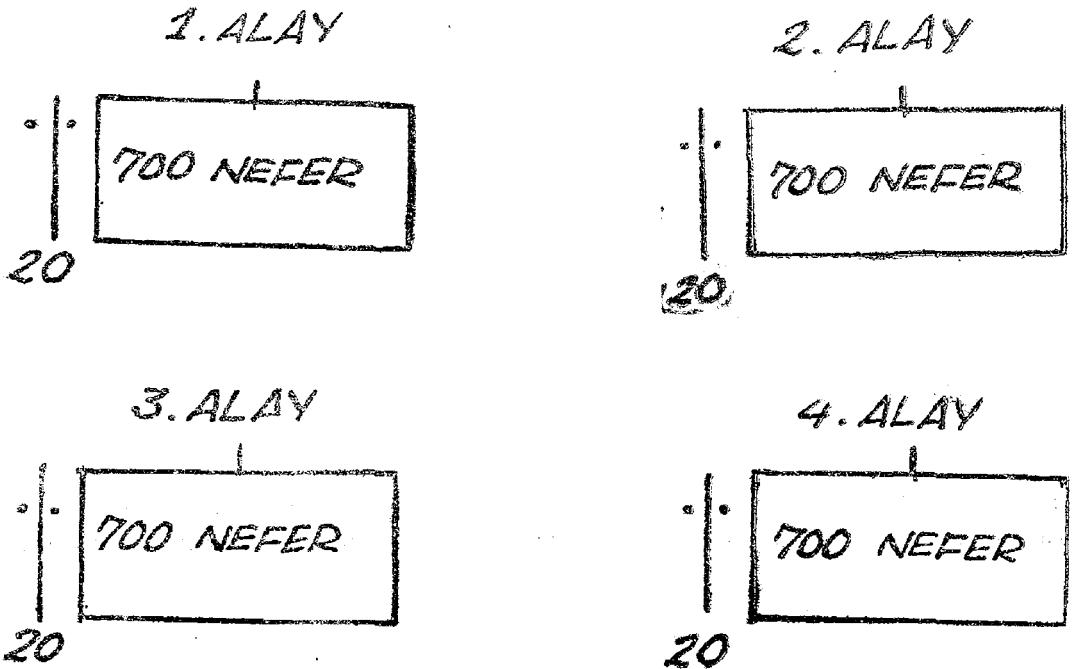
Yoldaş Halil

Gazetelerden şayanı esef malûmat alıyorduk: Trakya'yı Yunanlılar işgal etmiş, oradaki kolordu inhilâl etmiş, Cafer Tayyar Bey Yunanlılara esir düşmüş. Düşmanı, inhilâl eden cepheyi bizzat görmek istemiş, at-tan düşmüş, ahali korkularından kendisini Yunanlılara teslim etmişler!... Fransızlar Suriyeyi kâmilen işgal etmişler, Emîr Faysal kaçmış. Bu adamı Endülüs'ün Abdullahüssagirinden daha âdi hissediyorum. Arap varlığını tutan Türklere karşı olan harekâtı pek alçakçadır.

7 Ağustosta Ermeni ve Gürcü orduları hakkında 17 Temmuz 1336 tarihli Kızıldordu Erkânı Harbiyesinin malûmatı geldi:

Ordu Karargâhı Erivanda, Ordu kumandanı Nazaryekof (Harbi Umumide dahi bu idi)

Birinci Liva (Erivan) Kumandan (Şelkoyenkov)

Delihan muntakasındaki kuvvetler:

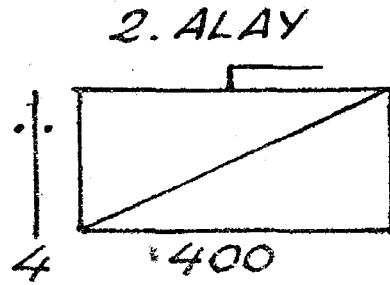
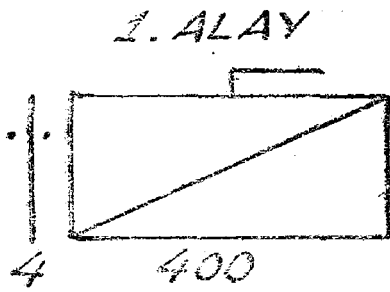
5. Alay, 6. Alay, 7. Alay, 8. Alay: Bu dört alay aynı teşkilâta
Dört bombacı bölüğü

Ayrıca bin beş yüz kuvvetinde ve Denikin ordusu zabıtları kumandasında General Besharlin müfrezesi.

Zengezor kuvvetleri:

Beşer yüz kişilik üç müfreze. Birinci müfreze (Dru) kumandasında Pazarkente. İşbu üç müfrezenin dört topla iki yüz suvarisi var. Ayrıca Birinci Milis Alayı 2 : 3 bin kuvvetinde.

Gümrü suvari Livası:

Kars, Gümrü ve Erivanda birer zırhlı tren vardır. Bunlar dahili malûmat olup mukavemetleri azdır. Karsta üç tayyare vardır.

Bu kuvvetlerin yekûnu:

24100 Piyade

2200 Suvari

311 Makinalı tüfek

70 Top (Topcu teşkilâtına ait malûmat yok) (1)

Gürcü Ordusu:

Ahışa'da	1 Piyade alayı	1 Topcu alayı	(İslâm)
Batun'da	1 " "	1 Kale	1 Suvari Alayı
Seloğlu (Azerbaycan hududu)	1 " "	1 Batarya	1 Suvari Alayı
Kırmızı köprü	1 " "	1 "	
Zakatal	3 " "		
Azerbaycan hududu	2 " "	1 Batarya	

(1) Karsın zaptından sonra Ermeni ordusunun 12 alay piyade, 3 alay suvari, 13 seyyar batarya ile bazı gönüllü çeteler, kale topcusu ve bazı muavin teşkilâtları ibaret olduğu anlaşıldı.

12 alay

Bu kuvvetlerin yekûnu:

31800	Piyade
3010	Suvari
363	Makinalı tüfek
159	Top
25	Büyük top.

Mühimmat mebzul, iase kıt. Gürcüler muharip olarak elli bin kişilik bir ordu çıkarabilirse de zapturapt yoktur.

Bizim Harbi Umuminin son senesindeki fiili tecrübelerimize ve aldığımız malûmata nazaran da kuvvet ve maneviyat hakkındaki malûmat ve kanaatimiz aşağı yukarı böyle. Ermeniler üç fırkalık kuvvetlerini dörde iblâğ ettiler, fakat fırka teşkilâtı yok. Ermeni ordusu adeden faik olan Gürcü ordusuna nazaran daha çetindir.

Bizim bugünkü muharip kuvvetimiz (on bin) dir. Fakat hareket için iki misline çıkarabiliriz. Bundan maada 2:3 bin arasında iner çıkar aşiret kuvvetlerimiz de vardır, ki daima Ermeni ordusunu ezmeye kadir olduğu gibi bugünkü vaziyette ve Gürcü hükûmetleri varlıklarını muhafaza için Bolşevik orduları karşısını tamamiyle boşaltamayacakları gibi Ermenilere karşı hareketimizde Gürcülerin bitaraf kalmaları muhakkak derecesinde kavi. Gürcülerin can alacak yeri Batum olduğundan sahildeki iki alaylık kuvvetimiz icabında kuvvetli bir fırka olarak Açaraya girebilir. Ve o havali islâmlarını da ayaklandırarak Gürcüleri müşkil vaziyete sokabilir. Maneviyat ve talim ve terbiyece bizim ordumuz hepsinin fevkinde. Daha bir sene evvel her iki orduya karşı muzafferiyetle yürünmüş, arazi ve düşman, neferden bana kadar hepimizce malûm. Bizim de zaif noktamız iase ve para. Bu zaiflik bizi kış bidayetinde behemahel Kars Yaylasını işgale mecbur kılmaktadır. Geçirdiğimiz şu ayları, askerle halka yardım ederek şöylesine geçiriyoruz. Günler oluyor ki başta ben olmak üzere hepimiz mısır ekmeği ve bir kap yemek yiyoruz. Giyinmekliğimiz de neferimsidir. Fakat bu hal, efradımızan maneviyatını çöğaltiyor. Fakat Ankaradan ve bilhassa Mustafa Kemâl Paşanın muhitinden pek fena haberler geliyordu. (1)

7 Ağustosta İsmet Beyden garip bir şifre geldi. Manen pek sarsılmış bir hali gösteriyor:

(1) Bu haberler ordumun maneviyatı üzerinde zehir saçtığından 16 Ağustosta İsmet Beye yazmaya mecbur oldum... Zaferi kat'iden sonra bu rezaletlere bizzat da şahit oldum ve Erzincandan Erkâmharb Reisi Fevzi Paşaya da yazdım.

Şark Cephesi Kumandanlığına

Halil Paşadan mufassal malûmata intizar ediyoruz. İbrahim Efendi ile evvelce gönderdiği 3/Haziran/1336 tarihli mektubu milyon liradan vesâireden bahsediyor ve bir kaç güne kadar hududumuza hey'etlerin ve paranın geleceğini bildiriyordu. Onların yazdıkları ile şimdiki vaziyet arasındaki fark ne derece. Bu adamlar kâmilen bizi aldatmışlar mıdır? İzah etmeye mecburdurlar. Şarka ait verdiğimiz haberlerin teyyüd etmemesi efkârı millette istinad edeceği bir kuvvet bırakmamaktadır. Âcilen muktezi malûmat alınıp bize verilmesini bilhassa rica ederim.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

Halil Paşadan gelen malûmatı Ankaraya bildirmiştim. Nahcivan vaziyeti, Bolşevik kuvvetlerinin vürudu ve bizimle tevhibi mesai ettiğini de bildirmiştim. Bazı noktaları da anlaşılamayan bu şifreye şu cevabı yazdım:

Hasankale: 7/8/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

C. 6/8 şifreniz iyi halledilemedi. Bu şifrede sorulan Halil Paşanın mufassal beyanatı 6/8 tarihile Meclisi Millî Riyasetine arz olunmuştur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

30 ve 31 Temmuzda Halil Paşaya bir çok sualler sormuştum. Cevapları 7 ve 8 Ağustos'ta geldi. İki şifreyi de aynen Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine yazdım. Bunlardan biri Gürcü ve Ermeni ve Azerbaycan Hükûmetleri hakkında, diğeri de Kızıl kıtaatın Nahcivana neden geç geldiği hakkında tafsilât olup aynen şunlardır:

(Beyazıttan şifre ile bildirilmiştir. Asılları 5 gün sonra gelmiştir.)

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 30/7/1336 tarih ve 352 No. lu şifreye:

1 — Hali hazırdaki Gürcü Menşevik Hükûmeti Bolşevikliğe hasımdır. Bilmukabele Bolşeviklerde menşeviklere Taşnaklar derecesinde muhasımdır. Lâkin Lehistan meşguliyeti Bolşevikleri Gürcü hükûmetine karşı fiilen müdahale ve muhasamaya mâni olmaktadır. Gittikçe Bolşevikler lehine dönen Lehistan vaziyeti Gürcü Hükûmetini devirmek için memleket dahilinde Bolşevik propagandasını teshil etmektedir. Bolşevikler Gürcistan dahilindeki Komünizm teşkilâtının kuvvetli olduğuna ve yakında inkilâbın vücut bulacağına itimadları vardır. Bununla beraber hali hazır Gürcü Hükûmeti İngilizlere muhip ve onun tesiratına daha ziyade tabidir. Bolşeviklere karşı da büsbütün muhalefette bulunmayarak siyaset yapmaktadır.

2 — Gürcüler ile Ermeniler arasında bir ittifakın mevcudiyeti ağılebi ihtimal-

dir. Çünkü İngilizler ve Bolşeviklerin Azerbaycana vürudundan mukaddem Bolşevikliğe karşı Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlılar arasında bir ittifak akdedilmesini tavsiye etmişlerdi. Buna o zaman Azerbaycan, tarafımızdan vaki tesirler dolayısıyla dahil olmamış ise de diğer ikisinin Bolşeviklik aleyhine ittifak ettikleri kabul olunabilir. Bize karşı ittifak ettikleri kat'yet le kestirilemez ise de Gürcülerin Lâzistan üzerinde milliyet vesilesile hakkı temellük iddiaları icabında birlikte teşriki mesaiye ihtimâl vermektedir.

3 — Ermenilere tarafımızdan taarruz halinde Gürcülerin takip edeceği hattı hareket hakkında Bolşeviklerin noktai nazarını bilmiyor isem de ikinci maddenin son fıkrası gibi düşünmüş olsalar gerektir.

4 — Ermenistan Avrupa ve Amerika amelesi nezdinde mazlûm mevkiinde olduğu tanınmış bulunduğundan Moskovanın bu hükûmete karşı ihtiyatla hareketine vesile teşkil ediyor. Moskova bu hükûmeti kendi içinden Bolşevikliği çıkarmak suretile yıkmak ve yeni inkilâp hükûmetinin talebile buraya girmek fikrindedir. Hattâ Kızılordunun bazı aksamına vaki ufak tefek Ermeni tecavüzatı dahi Moskovaya bunlara karşı şiddetle harekâta mecbur edememektir. Kızılorduya gelince: Taşnaklar tarafından kendilerine yapılan tecavüzatı büyük bir hakaret telâkki ederek kemâli şiddetle bunlara karşı icrayı hareket eylemek fikrindedir.

5 — Son Ermeni vaziyetine nazaran Bolşeviklerle teşriği hareket mes'alesi ancak Moskovanın Ermeniler aleyhine harekete karar vermesinden sonra taayyün edebilir. Bu da Moskova nezdinde daimî teşebbüsatta bulunulmasına müteveakkıftır. Bunun için de bir hey'eti sefaretin Moskovada mevcudiyeti pek lâzımdır. Ancak Ermenilerin halihazır hududumuzu tecavüze cür'etleri halinde tarafımızdan mukabil harekâta bulunmak için de bir mahzur tasavvur edemem.

6 — Azerbaycan başlı başına müstakil Sosyalist Sovyet Cumhuriyetidir. Ve Rus Federasyonuna dahil değildir. Nerimanof idaresinde bulunan hey'eti hükûmet, henüz inkilâbı idare eden bir hey'eti muvakkatedir. Buna (Refkom) derler ki revolüsyon komitesi demektir. Bu Refkom'lar, hakikî intihabatın icrasını müteakip infisah ederek yerlerini Şûralara terk edecektir. Azerbaycan Şûralar intihabları da başlamıştır. Azerbaycanda bulunan Rus Kızılordusu Azerbaycan inkilâbını müdafaa için olup hükûmet işlerine müdahaleleri yoktur. Azerbaycan Cumhuriyeti Kızılordu şeklinde bir fırka ihzar etmektedir. Eski ordu esasen dağılmıştır.

7 — Ermenilerin Nahcivana taarruzları halinde Azerbaycanın buraya hiç bir muaveneti askeriyesi olamaz.

8 — Kızılordu nezdindeki Ermeni ve Gürcistan vaz'ulceysine ait malûmat üçüncü firkadan Bakû'ya memuren izam olunup bu kere Beyazıt tarikile 3/8/1336 da avdet eden mülâzim Şerif Efendi de mevcuttur.

2/8/1336

Yoldaş

Habib

Bu şifrede (Gürcülerin Lâzistan üzerinde milliyet vesilesile hakkı temellük iddiaları icabında birlikte teşriki mesaiye ihtimâl vermektedir.) fikri artık Bolşeviklerle temas dolayısıyla Menşevik Hükûmetinin emelleri arasından çekilmiş olmalıdır. Menşevik Hükûmeti mevcudiyetini muhafaza kaygısına kapılmıştır. Bu emel mütarekeyi müteakip İngilizler tarafından uyandırılmış olduğunu zannediyorum. Hattâ Ermenilerle hattı hudud olmak üzere Çoruh nehri boyunca Erzincan şimaline kadar bir hudud da çizilmişti. Bunu İstanbul'da Pangaltı'da Harbiye Mektebi kargâhındaki İngiliz Erkânı Harbiyesi olmuş addile haritalarına bile çiz-

mişti. Bunu Şarka hareketim zamanı yaverim görmüş ve bana söylemişti. Bolşevik ordularının Ermeni ve Gürcülerle teması ve bu memleketler içinde kuvvetli propaganda ve teşkilâtı ve Gürcüler nezdinde bizim tesir ve propagandamız Ermenilerin müşterek hareket imkânını değil taaarruzî, hattâ tedafüi bile artık selbetmiştir.

Diğer şifre:

3/Ağustos/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 31/Temmuz/1336 ve Harekât 124 şifreye:

Kızıl kıtaatın Keros üzerine hareketi; Azerbaycanlıların talebi ve kendilerine Ermenilerin mümanaat etmeyeceğine dair kanaatleri üzerine vaki olmuştu. Kızıl kıtaatın Keros'a muvasalatı esnasında Moskovada Ermenilerle sulh akdedilmiş ve kıtaatın daha ziyade ilerlememesi ve Ermeni muntazam kuvvetlerle muharebeye sebep olması hususu Keros'taki Fırka kumandanına tebliğ olunmuştu. Bu esnada Naim Cevad Bey Keros'a vasıl olmuş ve Osmanlı ordusunun arzu ve metalibini tebliğ etmiş idi. Bunun üzerine fırka kumandanı orduya müsait teklifatta bulunarak Osmanlılarla ufak bir müfreze ile irtibat hususunu ileriye sürmüş ve bu da Orduca tasvib edilmişti. Fakat o sırada selâhiyeti vasia ile Moskovadan Bakû'ya 11 inci Ordu siyasî komiseri "Arjanikides" nin hareketi haberi üzerine ordu kumandanı, komiserin vüruduna kadar hareketi tehire ve kendisinden talimat almaya mecbur olduğunu ifade etmiş idi. Komiser "Arjanikides" nin Bakû'ya geldiği gün kendisile trende görüştüm. 2/Ağustos/1336 tarihile yazdığım raporda da arz eylediğim vechile her iki ordu arasındaki irtibatın temini ve Moskovanın vaad etmiş olduğu eslâha ve cephanemizin Türkiyeye bir an evvel geçebilmesi için Tiflis - Gümri - Kars şömendöfer hattının ve Keros - Nahcivan yolunun kışadını talep eyledim. Komiser, şömendöfer hattının açılması için Ermenilere tavizat olarak Nahcivanın terk edilmesini ileri sürdü. Bu teklif üzerine Moskovada Ermenilerle akdolunan sulhde Nahcivan hakkında Ermeniler lehine bir madde bulunduğunu zannederek şiddetle protesto ettim. Ve yarım milyona yakın bir Bolşevik islâm kütlesinin emperyalist Taşnak idaresine verilmesinin Bolşevik prensiplerine muhalif olacağını ve şimdilik Keros - Nahcivan dağ tarikinin kışadı maksadı temin edeceğini bildirdim. Komiser dahi hakkı teslim ederek Keros - Nahcivan yolunun açılmasının muvafık olacağını kabul etti. Buna nazaran istihzarat yapılmakta iken bu defa da Rostof'daki umum cephe kumandanlığı itiraz dermeyan etti. Fakat Komiser "Arjanikides" kendisinin ileride bulunduğunu ve vaziyeti "Rostof" dan daha iyi gördüğünü bildirerek kararında ısrar etti. Nihayet bir suvari livasının beni Nahcivana kadar götürmek ve aynı zamanda Türklerle irtibat yaptıktan sonra avdet etmek üzere ordudan şosadaki fırka kumandanına emir verildi. Bu iş'ar ve iştiar vakit ziyasını mucip oldu. Bütün bu muhaberattan ordunun zayıf kuvvetlerle Ermeniler karşısına çıkmaması ve bir muharebeye sebebiyet vermemesi hususunda büyük bir ihtiyat gösteriliyordu. Moskovadaki Ermenilerle olan muahedenin de belki tesiri vardı.

Benim maksadım, her ne suretle olursa olsun bir Kızıl müfreze ile Keros-Nahcivan yolu üzerinde bir an evvel hareket eylemeyi ve bu esnada Taşnakların mürura mümanaat ederek Kızılordu kıtaatına bilfiil harekâtı hasmanede bulunmasını arzu ediyordum. Ancak bu suretle Kızılordu angaje olacaktır. Bidayette Ermeniler tarafından Kızıl müfrezenin hareketine mümanaat olunmayarak Nahcivana kadar gelmiş ise de bilâhare hattı muvasalay; temin eden Keros garbindeki Angelavt mevkiindeki Kızıl suvari livasına (Dru) maiyetindeki kuvvetler tarafından taarruz edilmiştir. Ve Angelavt 1 Ağustosta Dru tarafından işgal edilmiştir. Bugün 3/Ağustos/1336 şosadaki fırka

kumandanına gönderilen 31 Temmuz tarihli bir kâğıtta livanın Nahcivanda kalmasını ve şosadan bir suvari alayını iki piyade taburu ve iki toptan ibaret bir takviye müfrezesinin Angelavt istikametinde gönderildiğini ve yolu açacağını bildiriyordu. 3 Ağustosta Angelavt kurbünde top sesleri işitildiği haberi geldi. Bütün bu harekât binnetice lehimize müsait bir vaziyete giriyor ve Taşnakların harekâtı hodseranesi ve bilfiil Kızillara karşı muhasemata geçmesi Kızılordu mensubinde büyük bir nefret ve hiddet uyandırıyor. Bundan, merkezin de müteessir olacağını ve Taşnaklara karşı bir karar ittihaz edeceğini tahmin ediyorum. Bu hususta teşebbüsâtı kat'iyede bulunması hakkında gerek 11 inci ordu komiseri "Arjenikides" ye ve gerekse Azerbaycan Şûrası reisi Nerimanof'a yazdım. Tafsilâtı mevrudeden Kızıl kıtaatın vakit ve zamanile Nahcivana gelememesi esbabı anlaşılıyor.

Kumandan
Yoldaş
Halil

11 Ağustosta İsmet Bey şifresini tekrar etti. Artık cevap yazmadım. 8 Ağustosta şu teklifi yazdım. Şark hareketine geçtiğimiz zaman bilhassa Amerika efkârı umumiyesinin bunun yapılan tazyik ve itisafıların tesiri ile olduğunu bilmeleri herhalde iyi olur.

Hasankale: 8/8/1336

Meclisi Millî Riyasetine

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Yunan ve İngilizlerin istilâ hareketlerinin lâyenkati efkârı umumiyeyi cihana ve hassaten Amerikaya iblâğını pek faideli addederim. Amerikanın Avrupada niçin kan döktüğü ve Vilson prensiplerinin ayaklar altına alınması Amerika milletini müteessir etmiyor mu diye telsizler, makaleler, mektuplar, eserler İngilizce ve Fransızca olarak Avrupa ve Amerikaya yağmalıdır. İngiliz ve Yunanlılara karşı nefreti umumiyeye uyanması herhalde âti için de pek lâzımdır. Arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

9 Ağustosta Camber Dağına Ermeniler topcu ateşi ettiğinden mukabele edildi.

Nahcivan mıntakasında 500 kadar Ermeni 2 makineli tüfekle (Cehri) nin 8 kilometre şimali şarkisindeki(Tirkeş) e taarruz etmiş ise de bir kırmızı bölükle milis taburu takviye olunarak Ermeniler tard olunmuş. Bolşevik askerleri artık emrimizle Ermenilere karşı ateşe giriyorlardı.

10 Ağustosta Bardiz cephesinde mukabil topcu ateşi oldu. Sarıkamış cephesinde milis kıyafetli Ermeniler başlarına kırmızı takmışlar. Akşam Hariciye Nezaretine diye bir mazrufu Kötek karakolumuza teslim etmişler. Bizi oyalamak ve aldatmakla vakit kazanmak istiyorlar. Bakûda yapılacak Bolşevik Kongresine şarktan da bir hey'et istemişlerdi. Binbaşı Arif ve Mülâzim Asım Efendileri Erzurum ve Trabzondan

gidecekler arasına sivil olarak tertip ettim. Bunları mütalâa beyanına değil oradaki ahvali tetkike memur ettim. Gidecek sivillerle de görüşmek üzere 11 Ağustosta Erzuruma geldim. Bugünkü telsizde İtalya hükûmeti Rus - Leh Harbinde bitaraflığını ilân ediyor. İngilizler ve Fransızlar cephaneye sevki vesilesile Triyesteye asker çıkarmışlar. Avusturya ve Çekoslovaklar da bitarafliklarını ilân ediyorlar.

12 Ağustosta Erzurumda Bakûya gideceklerle görüştim. Bu kongreye iştirâkin bizim için faidesini bir daha anlattım. (Bazı kimseler bundan korkuyorlar ve kimsenin gitmesini istemiyorlardı. Bir hey'et halinde gidilmesi faidesini daha evvel de anlatmıştım.). Garp devletlerine karşı mühim bir nümâyiş olacaktı. Biz Bolşevik değildik. Fakat tazyik ve istilâ siyasetine tahamülümüz yoktu. Sonuna kadar uğraşacaktık. Bu uğraşmaların sonunda Bolşevikliğin de hesaba konulmasını düşünmeleri lâzımdı. Bundan başka Azerbaycan'da neler oluyordu. Bakû kongresinde Türk ve islâm vesair unsurların hürriyet ve faaliyetlerine, Bolşeviklerin hallerine ve emellerine dair bir çok şeyler öğrenecektik.

Beyanım iyi tesir yapmıştı. Son teklifim de hey'et avdetlerinde beni behemahal görerek malûmatlarını bildirmeleri idi. (1)

(Keros-Nahcivan) yolunun Ermenilerden tathir edildiği, Azerbaycanla tehlikesiz muvasala açıldığı haberi geldi. Ne gariptir bugün gelen bir haber de pek gariptir:

Ermeniler Moskovada Bolşevik hükûmetile 10 Ağustosta mukadde-matı sulhiye imzalamış. Ne bizim ve ne de Azerbaycan hey'etleri işte yoklar. Ne âlâ buna pek memnun oldum. İyi ki bizimkiler de bulunarak bizi durduracak münasebetsiz bir taahhüde girilmemiş. İşin garibi Nahcivan mntakasında Ruslar emrimiz altında Ermenilerle muhariptirler. Rusların Lehistan seferini intaca kadar Ermenileri oyadıklarına şüphe yok. Mütakabilen Ermenilerin de Rusları oyaladıklarına şüphe yok. Her ne hal ise Ermenilerle biz her gün karşılıklı ateşleniyoruz ya bu âti için bize kâfi. (2)

13 Ağustosta Van valisi Mîthat Bey Erzuruma geldi. Bu zat hakkında bilhassa Mustafa Kemâl Paşa pek aleyhtardı. Artık miadını doldurmuş, Ankaraya gidecekti. Van gibi mutaassıp ve Harbi Umuminin en büyük felâketlerine maruz kalan bir yangın yerinde iyi iz bırakma-

(1) Bu hey'et avdetinde beni Sarıkamışta buldular. Görüştük. Ne yazık ki bazı ittihadcı geçinen kimseler gizli teşkilâta başlamışlar. Tafsilât gelecek.

(2) Cephe vukatını, yaptıklarımı ve işittiklerimizi hemen her gün Ankaraya yazdığımı sözü uzatmamak için kaydetmiyorum. Mühim şeyleri aynen veya hülâsa-
en yazıyorum.

muştı. Kendisine samimî olarak hatalarımı söyledim ve nasihatte bulundum. (1)

14, 15, 16 Ağustos günleri kimsesiz evlâtlarımın sünnet düğünleri pek eğlenceli geçti. Bu yavruların en parlak gün ve gece eğlenceleri ve en zengin evlâtları gibi sünnet yatakları tertibine hassaten ihtimam ettirdim. (Soğuktan donan çocuk, yahut bilenle bilmeyen müsavi midir, çirkin yemek yiyenler, temiz yiyenler) gibi yazdığım bazı çocuk piyeslerini pek istifadebağış surette mükemmel temsil ettiler. Geçen sene de parlak sünnet düğünü yapılmıştı. Bütün Erzurum halkının ve bilhassa çocukların ebediyen hatırlarından çıkamıyacak güzel ve kudsi günler görüldü. Pek zengin eğlence programları ile halk ve çocuklarım üç gün üç gece eğlendiler. Halkın ızdıranlı ve yeisli olan şu günlerinde bu sünnet düğünü maneviyata da çok güzel tesirler bıraktı. Fakat son günü olan 16 Ağustos tatsız bir haber geldi: İstanbul Hükûmeti murahhasları sulh muahedenamesini imzalamış. Hayret! Millet Ankarada vekillerini toplamış; hükûmet teşkil etmiş, İstiklâl Harbine kararını vermiş. İstanbulda Padişahla, şahsî hükûmeti ne cür'etle ve kimin namına esaret vesikasını imzalıyorlar? Ey İstanbulun milyona varan Türk halkı! Ve ey Darülfünunlarda ve âli mekteplerde feyiz veren ve feyiz alan münevver gençler! Aksi sadasını şark dağlarında işitmek istediğimiz tek bir fedainiz yok mu? Böyle zamanda teşkilât mı istersiniz, bir taraftan emir mi beklersiniz? Her kafada istiklâl ve hürriyet şimşekleri çarpmazsa, her kalpte bu aşk ateşi yanmazsa Türke yaşamak hakkı kalır mı? Eğer milletler kürrei arzdan göçeceklerse en sonra sahneden çekilmesi Türkün şanından değil midir? Türk yılmaz, cihan yıkılsa Türk yılmaz! diye haykıracak bir tek ses! Bu ses şu aralık bir namludan geçmeli sefillerden herhangi birinin olsun kulağı dibinde canhıraş patlamalıydı! Hiç kimse sormazsa tarih buna cevap isteyecektir... Ankarada Meclisi Millî, hükûmet vesaire de bu muahedeyi imza keyfiyetine karşı ne hisler uyanmış ve ne kararlar verilmiş olduğunu da ajansta veya resmî tebliğde görmediğimden açık telgrafla Meclisi Millî riyasetine şu teklifi yazdım:

16/8/1336

Meclisi Millî Riyasetine

Vatansız ve vicdansız üç serscrinin yine kendileri gibi millet ve vatanla alâkası olmayan bir kaç kişi namına sulh muahedenamesini imza ettiklerini ajansta gördük. Mücadelei Milliyemizde daha büyük bir azim ve iman ile devamını tekiden ahdettiğimizi arz eyeriz.

(1) Mithat Bey Ankara'da Kılıç Ali Beyin hemsiresile izdivac etmiş. Reji Müdürü Umumisi olmuş. Burada pek mühim bir suiistimal yaptığı iddiası ile çıkarılmış, meb'us olmuştur. Müthiş suiistimaline rağmen meb'us olmasını büyük teessürle Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşadan da dinledim.

İstanbulda teşekkülünü evvelce duyduğumuz şûrayı saltanatta Türkiyenin hayat ve mevcudiyetini söndüren bu zulüm muahedesinin imza edilmesine karar ve rey veren esamisi malûm eşhasın ve muahedenameye vaz'ı imza edenlerin ihaneti vataniye ile itham olunması ve haklarında hükmü gıyabî verilmesini ve bu vatan-sızların isimlerinin her yerde lânetle yad edilmesini ilân ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bu felâketli günlerde kulaklarımızı dolduran bazı dedikoduların hakikat olduğu ve bunun halk ve bilhassa zabitlerimiz arasındaki tesiri pek felâketli bir istikamette görülüyordu. Mustafa Kemâl Paşanın muhiti, yazmaktan insanın utandığı bazı menfur kelimelerle tasvir olunuyor ve şahısları ve dolayısıyla Ankara varlığı lekeleniyordu. Daha üç ay evvel selâtü selâmlarla, kurbanlar keserek dindarane bir huşu ile Meclisin açılacağını ilân eden ve böyle de yapan ve her tarafta mevlûtlar, buhariî şerifler, hatimatı şerife okunmasını en ücra köylere kadar tamim eden Mustafa Kemâl'in karargâhı bir kumarhane, bir sefahat yuvası haline gelmesi doğru mu idi? Buna karşı Erkânı Harbiye Reisi İsmet Bey ve Fevzi Paşa ne diyordu? Hiç olmazsa davamızı kazanıncaya kadar olsun bu gidiş durdurulamaz mı idi. Acaba hiç birinin haberi olmadan bazı düşkünlerin bu kadar cür'etkârane marifetleri mi velveleyi mucib oluyordu. Herhalde düşmanlarımızın eline müthiş fırsat verilmişti. Gün geçtikçe Ankaraya karşı nefret yağdırmak için bundan güzel vesile olmazdı. İstanbul Hükûmetinin idam mazbatasını imzalaması teessürüme bu da zam oldu. İstanbuldakiler hakkındaki teklifi müteakip İsmet Bey'e de şu şifreyi yazdım:

Zata mahsustur.

16/8/1336

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Karargâhların mevkii ihtiramının halk ve asker üzerindeki tesiri malûmdur. Mukabil inkilâpçılarda zaif noktalardan tabii büyük istifadeler ederler. Bana kadar gelen dedikodular M. Kemâl Paşa Hazretlerinin muhitindeki ufak rütbeli zabitanın sabahlara kadar poker oynadıklarıdır. Karargâhlarda her ne olursa olsun iskambilin vücudüne dahi halkımızın hüsnü nazarı yoktur. Bütün hayatımızla başladığımız davamızın hitamina kadar nezahate ve hüsnü nazara malik olmayanların uzaklaştırılması (1) ve halkın menfuru olan ahvalden kaçınılması umumumuzun selâmeti için farzdır. Paşa Hazretlerinin malûmatı olmadığına kani olduğum bu fenalıkların sureti münasebete izalesi himmetinize mevdu'dur. Şuna da itimad buyurulsun ki mın-takamın her tarafına Ankara ve içindekiler mukaddesatımız olarak tanıtılmış ve

(1) Zaferi kat'iden sonra Ankaraya geldiğimde vaziyeti gözümle de görünce ve bilhassa Fevzi Paşadan dinleyince, bu hususta hayli uğraştımsa da neticesi bu fikir ve tesirlerim gittikçe tevessü eden alâkadarlarına ilân olunarak aleyhime teşvik olunmalarından başka bir semere vermemiştir.

aleyhde en ufak bir lâf dahi acı karşılanmakta bulunmuştur. Gözlerinden operim kardeşim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ben halkımızın fena gördüğü şeylerden kaçınmak lüzumunu her vazife sahibi için - Bilhassa şu tehlikeli günlerde - en mukaddes bir borç biliyorum. Muvaffakiyetimizin tıssımı budur. Şu buhranlı günlerimizde ben de bu hilkatte olmayan bir mahlûk olsa idim işin nereye varacağını pek çabuk görürdük. İşte Ankaradakilere aleyhlerindeki cereyanlara nasıl mâni olduğumu bildirmekle beraber kendilerini de ikaz etmiş oldum.

Halil Paşaya bazı sualler sormuştum, gelen cevabı Büyük Millet Meclisi ve Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetlerine de yazdım. Bu şifrede bildirilen 500 kilo altına çok sevindik, asıl büyük kısmı da geleceğine nazaran ordunun malî vaziyeti korkunç vaziyetten kurtulacak demektir. Azerbaycan vaziyeti hakkında güzel malûmat almış olduk. Bu şifrenin 4 üncü maddesi pek garibime gitti: (İrandan Irak istikametine hareketi mutasavver İran inkilâp ordusu başkumandanlığıdır.) Halil Paşa Harbi Umumide ve pek kavi zamanlarımızda ve kendi Irak'ta Başkumandan iken ve yine Harbi Umuminin son safhasında Azerbaycan ve şimalî İran (İran Azerbaycanı) muntakalarını fiilen işgalimiz altında bulunur ve kendileri de Başkumandan iken yapamadığı şeyleri şimdi ordusuz yapacak! Halbuki serhoşluk ve lâubaliliği ile o muntakalarda ismine hürmet ve itimad kalmadığını olsun hatırlayamaması ne acı. Tebrizde karargâhıma geldiği zaman bir gecede kendini görenlere parmak ısirtmişti. Bence Halil Paşa halen gördüğü irtibat vazifesinden fazlasına muvaffak olamayacaktır. İrana giderse belki halk sopa ile kendini kovalayacaktır. Çünkü İranilerde kıpırdayacak ne takat vardır ne de düşünce! Fakat ordusuz bir başkumandana sopa atacak fedailer doludur, bilhassa karşılarında bir serhoşluğun fena muktezasını yaparken gördükleri tekidten Başkumandana!...

Halil Paşanın 5 Ağustosta yazıp Beyazıttan aldığı şifresi âtidedir. Baş tarafında bahsedilen Naim Cevat Bey en lüzumlu zamanımızda ordumuzda hizmet istemeyerek nisbeti askeriyesinin kat'ını talep ederek hülya diyarına koşan bir erkânıharp zabitimizdir. Vaktile Irak Ordusunda refakatimde çalışmış olduğundan bu gafletten ikaza çok çalıştım ise de refakatimde muayyen bir vazife almaktan ise muhayyel Başkumandanlar nezdine şitab etmesine mâni olamadım.

Beyazıt: 13/8/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 2/8/1336 tarihli ve 378 numaralı şifreye

Kaymakam Reşat Beye tevdi eylediğim rapor vesair evraktan ahval hakkında

lâzımı kadar malûmat alınacağından Naim Cevat Beyi Beyazita göndermeğe lüzum görmedim. Arzu buyurulan malûmat hakkında bervechi zir sırasile cevap veriyorum.

1 — Azerbaycanda Bolşeviklerin 28, 32 ve 20 inci piyade ve 18 inci suvari fırkaları vardır. Bu suvari fırkasının mevcudu bir kolordu kuvvetinde imiş. Bunlardan 18 inci fırka Karabağ cenubunda Cebrailde bazı alayları müteferriktir. 28 inci fırka bir livasile Akdam, ikinci livasile Şose, üçüncü livasile Keros mintakasında ve dördüncü suvari livasile de Angelavutta bulunuyordu. Bu suvari livasının mevcudu azdır. 32 inci Fırka Bakû ve havalisinde bu suvari livasının bir alayı Nahcivanda ve diğer alayı da Lenkeran'dan Angelavut üzerine yürüyüşte, 20 inci Fırka Gence ve havalisinde.

2 — Azerbaycanda merkezi Bakûde olmak üzere Azerbaycan bir fırka teşkiline başlamış ise de henüz mevcudun miktarı matlûbu bulamamıştır. Akdağ ve Şosada dahi teşkilât yapılmaya gayret ediliyor. Şosada bir tabur kadar efrad toplanabilmiştir. Ahalî gönüllü olarak askere gelmek istemiyorlar. Ayrıca Bakû'da Komünistler tarafından Türkiye için evvelce Azerbaycanda bulunan Türklerle üseradan bir kismından bir Türk Bolşevik kıt'ası teşkil edilmektedir. Miktarı bine yakındır. Teşkilât ve buna ait talimat ve propagandalar Ruslarınkinin aynıdır. Rusyanın muhtelif noktandan Bakûya gelecek Türk esir efradının kâfesinin Türk Bolşevik kıtasına idhallerini riyasetinde Mustafa Suphi yoldaş bulunan Bakû'daki Türk Komünist fırkası talep ve arzu etmiştir. Buna karşı âtideki teklifte bulundum.

1) Malûlin behemahal Türkiyeye gönderilecektir.

2) Gelecek üseradan Bolşevik olmak arzu edenler ve Azerbaycan veya Rusyada kalmak isteyenler Bakûdaki Bolşevik kıt'asına dahil olurlar. Fakat istemeyenler behemahal Türkiyeye sevk olunacaktır. Buna rıza göstermiş oldular. Şu kadar var ki Komünist fırkası siyasî bir fırka olduğundan bittabi muayyen ve malûm olan kendi programı dahilinde bulunmaları tercih edecektir. Diğerleri büyük bir müşkilât içinde kalacaklardır. Bakû'da bu işleri Hükûmeti Osmaniyenin bir mümessili resmî sıfatıyla idare edecek ne bir hey'eti askeriye ve ne de bir sefaret veya maslahatgüzar veyahut da mümessili askerî ve siyasî mevcuttur. Yalnız üsera muamelesi değil es-lâha ve cephan nakliyatı ve Osmanlılara ait bir çok muamelât mevcuttur ki bugün cümlesi yüz üstüne kalmıştır. Bir kaç gün mukaddem zatîâlinize ve bir suretini Mustafa Kemâl Paşaya yazdığım bir şifrede Azerbaycan ile derhal resmen münasebatı siyasiyeye girişilmesini yazmıştım. Bu vesile ile bir daha hatırlatmış oluyorum. Bakû'da bulundurulacak böyle resmî bir memur veya hey'etin emrine bir miktar para tahsis ederek bu sayede üseramızın terfihi hallerine ve sevklerine gayret olunması lâzımdır. İhtiyacata mukabil paranın bir kısmı Türkiyeden gönderilmekle beraber asıl ihtiyacat için Azerbaycan ve Hükûmeti Osmaniyeye arasında ileride hesabata görülmek üzere Osmanlı sefaretini namına Bakû'da Azerbaycan hükûmetince bir hesabı cari tutulması da mümkündür. Bu takdirde de bu hususun Büyük Millet Meclisinden Azerbaycan Şûrasına teklif olunması lâzımdır.

3 — Gönderileceği vaad olunan paranın 500 kilosu evvelki raporda da bildirdiğim vechile sefaret başkâtibinin yanındadır. Gelecektir. Asıl büyük kısmını da sefir bizzat getirecek idi. Bu da Keros-Nahcivan yolunun veya şömendöfer yolunun emniyetle açılmasına mütevakkıftır.

4 — Deruhde ettiğim vazife İrandan Irak istikametine hareketi mutasavver İran İnkilâb Ordusu Başkumandanlığımdır. Maksadım Moskova mükâlematını ve kâğıt üzerine geçirilmeyen bazı nıkâtı nazar ve ihtisasatı bizzat Erzuruma kadar gelerek vesaiti seria ile azimet ve avdet mümkün olduğu halde Ankaraya kadar giderek izah eyledikten sonra İrana avdet idi. Fakat Nahcivan vaziyeti haliyesi vaziyetin inkişafına kadar burada kalmaklığımı icab ettiriyor. Silâh ve cephanenin ilk kafilisinin nakli için Yavlah'ta istihzaratta bulunulduğunu evvelce bildirmiştim. Yol ne kadar

serî açılır ve ve tahtı emniyete alınırsa o kadar erken Türkiyeye gönderilecektir. Şö-mendöfer hattı hakkında noktai nazarı evvelce bildirmiştim. Bunun ancak Taşnak-lara bir darbei kat'iyeye vurulmak suretile veya dahildeki komünist partisinin ele al-masile açılması mümkündür. Belki de Taşnakların Angelavut ve şarkındaki Kara-kilise'de bulunan suvari livasına da taarruz ve bu livanın oldukça telefata vererek Kerus istikametinde çekilmesi keyfiyeti bu harekete karar verdirecektir. Bu hususta lâzım gelen bütün teşebbüsata yapılmaktadır.

5 — Sefaret Başkâtibinin yanında bulunan telsiz telgraf cihazını Kerus'tan bu-roya vürudunda belki bir müddet için burada alıkoymak ve yenisi gelinceye kadar muhabereyi temin etmek mümkün olacaktır.

6 — Tayyare hakkında daha evvel Şosadaki fırka kumandanı ile vuku bulan mü-lâkatta Zengezor dağlarının yüksekliğinde ve halihazırda zirvelerinin hemen daima sisli bulunmasından tayyare uçurulmasına müsait olmadığı fikrinde oldukları anla-şılmıştır. Mahaza bu husus temas vukuunda yeniden mevzu bahis edilecektir.

5/8/1336 İmza

Yoldaş
Halil

Halil Paşanın mektubile beraber yine Cemâl Paşadan Mustafa Ke-mâl Paşaya bir mektup geldi. Bunun mevadı esasîyesini ve mütalâamı Millet Meclisi Riyasetine hitaben yazdım ki şudur:

Karargâh: 17 Ağustos 1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

1 — Halil Paşa vedaat ile Moskovada Cemal Paşadan zati samileri namına alı-nan 11 Haziran tarihli ve Bakû'da muharrer 2 Temmuz tarihli haşiyeyi havi mek-tubun mevaddı esasîyesi hülâsası âtidedeki fıkralarda arz edilmiştir. Mektubun aslı posta ile derdesti takdimdir:

a) Moskovada on beş günlük mesaiden sonra Türkistan, Afganistan ve Hin-distan dahilinde ibrazı faaliyet etmekteyim Rusya Hükûmeti tarafından kabul olun-du. Halil Paşa da İran taraflarında ibrazı faaliyet edecek. (1)

b) Şimdilik benim plânım, Afganistan Emirine hilâfeti islâmiyenin ve Garp Türklerinin duçar olduğu tehlikeli inkirazı anlatmak Mü'telif Devletler elinde tak-sim olunmaktan Türkiyeyi kurtarmak maksadı ile Anadolu'da teşekkül eden Türki-ye İhtilâl Hükûmetinin bütün âlemi islâmın müzaheretini manevîyesine muntazır bu-

(1) Cemal ve Halil Paşaların tahayyül ettikleri parlak işlere başlanmak şöyle dursun, yeni bir Turan Hükûmeti kurmak gibi müthiş bir teşvikin Hindistanın sa-hipleri tarafından pek mahirane bir surette Enver Paşaya telkin olunması - Tabîî Enverin itimadı olan ağızlar vasıtasile! - neticede Enverin Türk kabilelerini Ruslar aleyhine müsademelere sürüklemeye ve kendisini de Bolşevik makineli tüfkeleri karşısında canını terke sebep olmuştur. Hindistanı ayaklandırmak kuvvetini mağrur kafasına yakıştıran Cemâl Paşanın da Tifliste bir Bolşevik karakol binası yakınında yani kendisine o vazifeyi verenler diyarında ve belki de onların kurşun ile şehit edilmesi ve Halil Paşanın da evrakını bana kaçırarak ve canını kurtarmak için hu-dudumuza kaçmak fakat muvaffak olamamak ve fena vaziyetlere düşmek gibi ibret alınacak vaziyetler hasıl olmuştur.

lunduğunu izah eylemektir. Bunun için Taşkente muvasalatında Emirden kabul edilmeliğimi rica edeceğim. Afganistana varmaktaki hakikî maksat Hindistan ihtilâlcileri ile temas hasıl etmek ve Hindistan'dan gayet büyük ve mühim ihtilâl istihzarat ve teşkilâtı vücade getirmektir. Bu hareketin başında ben bulunacağım.

c) Ben Afganistana vardıktan sonra maruz kalacağım ahvale nazaran ya Türkiye Hükümetinin sefiri olmak veyahut Afgan Ordusunun tensikatına memur edilmek veyahut vaziyeti hususiyemi muhafaza etmek şıklarından birini ihtiyar eyleyeceğim. Şayet birinci şıkka karar verirsem, esasen Kâbil'e bir Türk sefirinin gönderilmesini Afgan Emiri ahiren sizden rica ettiği için bu vazifeyi bana tevdi etmeyi münasip görürsünüz zannedirim. Şayet bu suretin benim için muvafık olmayacağına karar verir isem o zaman size telsiz telgraf ile maruzatta bulunurum. Siz de Büyük Millet Meclisinin vekâleti mahsusasım haiz bir murahhası fevkalâdeyi Kâbile gönderirsiniz. Esbak Halep Valisi Bedri Bey de benimle beraber Afganistana geliyor. Herhalde benim verebileceğim mukarrerata intizar etmeksizin şimdiden Bedri Beyin sefir yapılmasını tavsiye edebilirim.

d) İkinci bir ricam daha var. Benim emelim Afganistan ordusunun tensik ve tanzimi vazifesini Emirden almaktır. Bunun için bittabi Erkânı Harbiyeye ihtiyacım var. Benimle çalışmak üzere evvelce teklif ettiğim iki Kâzım Beyden bazı mülâhazata mebni sarfı nazar ettim. Acaba Erkânı Harp Binbaşısı Bosnalı Salih Bey Afganistana gelmek istemez mi? Eğer istemezse onun ahlâkında, onun malûmatında diğer bir arkadaşın sizin tarafınızdan intihab edilmesini rica ederim. Eğer benim eski Erkânı Harbiye Reisim Miralay Ali Fuad Beyin ahvali sıhhiyesi müsait ve arzusu var ise onu da gönderebilirsiniz. Bir de eski yaverim İsmet Bey İstanbulda ise her ne suretle olursa olsun kendisini Bakû'ya aşırmanızı çok istirham ederim. Mükemmel İngilizce ve Fransızca bildiği için benim çok işime yarayacaktır. Hülâsa, bana göndereceğiniz zat her kim olursa olsun kendi tarafından üçü yüzbaşı, altısı mülâzım olmak üzere dokuz zabıt ve beher zabite de üç küçük zabıt intihab etsin ve beraber getirsin. Zabıttandan birisinin suvari, üçünün piyade, ikisinin topçu, birinin istihkâm, birinin telsiz telgraf ve birinin de tabip olması pek muvafıktır. Şayet Yüzbaşı Çobanoğlu Zeki Efendi gelmek isterse o da gönderilsin. Geleceklerden Mülâzımlara ayda beş yüz, yüzbaşılara sekiz yüz, Binbaşısıya bin rubye verilecek maaşlarını altın olarak alacaklar, yiyecek ve içecekleri başkaca temin olunacak. Kendileri bu hususa hiç bir para sarf etmeyecekler. Hey'etin riyasetine tâyin olunacak zat, bizim talimname, kanunname ve nizamnamelerimizden beşer onar nüsha getirmelidir. Bu arkadaşların Bakû'ya kadar masarifi rahiyelerini siz temin edersiniz. Bakû'dan sonra her bir masraf tarafımdan temin olunacaktır. Şayet ben Bakû'dan hareket ettikten sonra Bakû'ya gelecek olurlarsa hattı hareketleri hakkında tarafımdan bırakılmış mufassal bir talimatı orada bulacaklardır.

f) Benim Bakû'da bir merkezi muhaberem vardır. O merkezin ismini ve adresini Bakû'ya muvasalat eder etmez mektubuma ilâve ederim. Siz emirlerinizi Bakû'ya gönderirsiniz, oradan bana isâl olunur. Şayet telsiz telgrafı emir vermek isterseniz Bakû'daki merkezime yazarsınız. Oradan Moskova vasıtasile bana gelir.

g) Gelelim hususâtı saireye, Ruslar size bir sefir gönderiyorlar. Bu sefir İlyada isminde bir Gürcüdür. Halis komünist, namuskâr, mesleğinde sabit kadem, ciddi bir adam olduğu söyleniyor. Herhalde sizin de buraya bir sefir göndermenizi çok istiyorlar. Onların fikrince Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak muahedei kat'iyesi akdetmek lâzımdır. Yalnız bir noktayı lâzımülhal görüyorlar. O da Ermenistan hududu mes'elesidir. Radek diyor ki "Antantanın, İngilizlerin tasallûtatından kurtuluncaya kadar muvakkat bir Ermenistan yapalım. Bu suretle Avrupada bizim dostlarımız olan amele partisi için bile pek ehemmiyetle takip edilmekte olan bu Ermeni mes'elesini şimdilik halletmiş ve amele partisinin bize vesilei taarruz bulmasını men

etmiş oluruz.” Ben bu mes’ele için hiç bir mütalâa dermeyan etmeyeceğim. Ancak Radekin ifadatında şayanı iltifat ve tetkik pek çok nikatı siyasiye mündemiç olduğuna kaniim. Göndereceğiniz sefirin bu babda sarîh ve kat’î bir talimatı haiz olması şarttır. Bu mes’ele hal olunduktan sonra Ruslar nihayete kadar bizimle beraber çalışmaya mecburdurlar. Hattâ yine Radek dedi ki: Canım siz Ermeni mes’elesini halietmemiş olsanız da biz sizinle birlikte çalışmaya ve size yardım etmeye mecburuz. Ancak Ermeni mes’elesini haliederseniz yapacağımız yardımların kuvvet ve ehemmiyeti yüz misli artar.

h) Bakû Konferansı bence son derece haizi ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiyenin en güzide cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan bir kaçını gönderilecek olursa Şark âleminin makamı riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır.

i) Burada cereyan eden ahvali; buradaki zevatın ahvali ruhiyesini size şifahen dahi arz ve izah etmek için Halil Paşanın Ankaraya kadar seyahat etmesine lüzum gördük. Müşarünileyhin maruzatına tamamilen iştirâk ediyorum. Bizim için eslem ve enfa’ siyaset badema yalnız Bolşeviklerle beraber çalışmaktır. Afganistanda benim vaziyetimin kuvvetli olması sizin tarafınızdan bir vazifei mahsusam olduğuna dair Emire bir mektubu mahsus gönderilmesine vabestedir. Binaenaleyh şimdilik başka bir sefir gönderilmesine veyahut Bedri Beyin sefir gösterilmesine lüzum olmadan Emiri Afgana şu mealde bir mektup göndermenizi pek ziyade rica ederim:

“Anadoluda ictima eden Türkiyenin Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği hükûmetle Afgan İmâret-i celîlesi arasında münasebatı hasenei dostaneyi takviye etmek ve Osmanlı Milletinin hürmet ve tâzimatını arz eylemek üzere Cemâl Paşa fevkalâde murahhas sıfatı ile nezdi İmâretpenahilerine izâm kılınmıştır. Vazifesinde mazharı hüsnü muvaffakiyat olması için tarafı imâretpenahilerinde hükûmeti celâleri canibinden mazharı himayet sahabet olmasını rica ederiz.”

Şu mealde bir mektup maksadı tamamilen temine kâfidir. Benim o zaman bir vazifei resmîyim olur ve İngilizler tarafından hiç bir müşkilâta maruz kalınmaksızın maksadı asliye vüsul için sarfı mesai edebilirim. Maiyeti âcizaneme memuriyetini rica ettiğim zabitanın da pek sür’atle intihap ve izâm olunmalarını yeniden istirham ederim kardeşim.

k) Son söz olarak size şunu arz etmek istiyorum. Türkiyeyi kurtarmak, İngilizlere en şedit darbeyi indirmek emelleri benim gıdayı ruhumdur. Bu iki emel uğrunda hiç bir fedakârlıktan çekinmeyeceğime eminsiniz. Sizi bu emellerle tahassul eden hareketi milliyenin reisi biliyorum. Binaenaleyh Afganistanda; Hindistanda ve Türkistanda sarf etmeye başlayacağım mesai esnasında her ne arzu ederseniz emirlerinizi bütün gayretimle hüsnü ifaya çalışacağıma emin olunuz. Hisiyatımı, efkâr ve mütalâatımı Halil Paşa şifahen de arz edebilir.

2 — Cemâl Paşanın mektubu hakkındaki noktaî nazarım şudur: Moskovadaki hey’eti murabhasamızın Rus Sovyet Hükûmeti ile vaki olan müzakerât ve mukarredata dair vereceği izahatı esasîyeye ve bu suretle vaziyeti umumiyei siyasiye hakkında hasıl olacak kanaati kâmileye intizaren, Türkistan, Afganistan ve Hindistanda icrayı faaliyete şimdilik herhangi bir suretle iştirâkimizi muvafık bulmuyorum. Moskovadan ne vazife aldığı bilinmeden hiç bir kimseye bu hususta Anadolu Büyük Millet Meclisi tarafından resmî vesaik itası münasip değildir. Ancak vekayi’ büyük bir sür’atle cereyan edip gidiyor. İslâm ve İslâma mukareneti teyid ve bu suretle müşterek gayemizde şark islâm âleminin vaziyeti ve tarzı hareketi esasatını tesbit için Bakû’da akdedilen kongreye iştirâkimizin ve bununla beraber islâm ve islâm siyasetine merkez olduğu ve gittikçe daha ziyade kesbi ehemmiyet edeceği anlaşılan Bakû’da bir sefaret hey’etimiz bulunmasının derecei lüzum ve ehemmiyetini tekiden arz eyerim. Gerek Kongreye tâyin edilecek olan zevatın, gerek sefirimizin pek zeki

ve ahvali umumiyemize vukufu tam sahibi olmaları ve kendilerinin en serî bir surette Bakû'ya yetiştirilmiş bulunmaları elzemdir. Bu suretle Moskova Sovyet Hükûmetinin şark islâm âleminde ittihaz edilecek mukarrerat ve inkilâbat hakkındaki efkârı hakikiyesine ittilai tam hasıl olduktan ve bu tarz mukarrerat Bolşeviklerle aramızda selâhiyettar ve resmî hey'etler tarafından müzakere ve tesbit olunduktan sonra tatbikat sahnesine girilir. Ve o vakit icab ederse resmî vesaikle veya âhir suretlerle icraata ibtidar edilebilir, mütalâaasmda bulunduğum maruzdur.

3 — Yalnız Büyük Millet Meclisi Riyasetine arz edilmiştir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bakû'ye gönderdiğim kurye zabiti mülâzimi evvel Şerif Efendi Er-ruma avdet etti ve 15 Ağustosta raporunu vermişti. 17 de Ankaraya bildirdim:

Karargâh: 17/Ağustos/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Bakû'da On Birinci Kırmızı Ordu kumandanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti harbiye komiserliğine Oltu ve Zengibasara mntakalarındaki Ermeni harekâtı münasebeti ile tarafımdan yazılan 24 Haziran 1336 tarihli mektupları isale memur edilen zabitimiz 8 Temmuzda Bakû'ya vasıl olmuş ve 18 Temmuz 1336 tarihinde Bakû'dan ayrılarak Keros-Nahcivan-Beyazıt tarikile avdet etmiştir. Verdiği raporun mevaddı mühimmesi aşağıda arz olunur.

1 — 9 Temmuzda On Birinci Kırmızı Ordu kumandanı Levandofskiyyi gördüm. Şark cephesi kumandanlığının tahrirâtı muhteviyatına âtideki cevabı verdi:

“Kızılorduya Nahcivana gitmek emri verilmiş ve akabinde bundan sarfinazar olunması bildirilmiş iken bütün mes'uliyeti üzerime alarak Zengezorun merkezi olan Keros'u işgal için kitaatımıza emir verdim. 8 Temmuz 920 de Ermeni cenerali Dru kuvvetlerini Keros'tan tazyik etmeliğimiz üzerine Pazarçayı suyu boyunca Keşişkent istikametinden Nöbeyazıtta doğru kaçmaya başladılar. Keros kitaatımız tarafından işgal edilip harekât tevakkuf etti. Bundan sonra merkezden alacağımız emre göre hareket edeceğiz. Erivandaki Ermeni kuvvetleri Zengibasardaki ahali kuvvetlerini ezip Nahcivana doğru itiyorlar. Beyazıt havalisinde bulunan kitaatınız bu Ermeni hareketine mâni olamaz mı?” dedi. Ve resmî bir tahrirat ile cevap itası için Moskovadan henüz avdet etmeyen şark işleri komiseri “Orjenikidze” nin vüruduna intizar edilmesi emrolundu.

2 — Rus Sovyet Hükûmeti Şark İşleri Komiseri “Orjekenidze” ile 17 Temmuzda Bakû'da görüştüm. Mumaileyh bütün hususatın Halil Paşa ile görüşüldüğünü ve bizi Rusyaya bağlayan şömendöfer hattının sulhen veya harben bir aya kadar açılacağını ve bunun kendileri için de mühim olduğunu söyledi.

3 — Azerbaycan Harbiye Komiseri Ali Haydar Karayef ile görüşüp kendilerine ait tahriratın muhteviyatını arz ettim. Mumaileyh Azerbaycanın dahilî takviye ve Ermenileri imha gibi iki tasavvuru olduğunu ve Türkiyeye nakit ve kuvvet göndermek suretile muavenet edeceklerini beyan etti.

4 — Kızılordu kumandanlığı ve Azerbaycan Harbiye Komiserinin kanaatlerine

göre Gence ve Karabağ hâdiseleri, Gürcistan ve bilhassa Ermenistanın Sovyet idaresini kabullerini bir zamanı mechule terk etmiştir.

5 — Türkiye iştirâkiyun teşkilâtı Reisi Mustafa Suphi Yoldaş ile görüştim. Mesmuatıma göre bilhassa Lenin'in itimadını kazanmış olan bu zatin Rusların kendisine itimadı dolayısıyla şark âleminde de oldukça nüfuz sahibi olduğu söyleniyor. Moskova hükûmeti tarafından temin edilmiş ve sureti sarfı doğruca kendisine ait olan dolgun bir bütçesi varmış. Vaki olan suali üzerine Anadolu inkilâp hükûmeti hakkında kendisine bildiğim malûmatı verdim. Ve uzun senelerden beri Anadoludan uzaklarda bulunduğu için şimdiki mesaisine Anadoluya gelip inkilâp âmilleri ile görüştüğümde sonra devam etmesinin daha muvafık olacağını söyledim.

6 — Esarettten avdette, elyevm Bakû'da, sırf tercüme işleriyle uğraşan sabık 3. Fırka Kumandanı Mithat Beyle hususî görüştim: Mumaileyhin ahval ve vaziyet hakkında verdiği malûmat aynen şudur: "Moskovaya malî vesaire hey'et göndermekle beraber hepsinden evvel komünistlerle konuşmak ve Şûra hükûmetinin bizdeki esaslarını kararlaştırmak üzere Moskovaya bir hey'etin izamını elzem görüyorum."

7 — Kurye zabitimiz, Bakû'da mevcut Osmanlı zabitan ve sivillerinden ekserisinin ya işgal ettikleri memuriyetin ehli olmaması veyahut da fırsattan istifade ederek keselerini doldurmak sevda ve hevesinde bulunması dolayısıyla muhitlerinde pek fena tesirler bırakan harekâta bulduklarını söylüyor. Bundan başka Bakû'ya gelen Türkistan Harbiye vekili Emirhanof'un Türk zabitanından askerî bir hey'eti islâhiyenin Türkistana celbi iltimas edilmesi üzerine beş Türk zabitanın bu vazifeyi tâyin ve tahrik edildiklerini ve halbuki tahkikata nazaran bu zabitanlardan birisinin hakikatte bir jandarma çavuşu ve diğerinin de suihal eshabından ve ihtiyat mülâzımı evvelliği iddiasında bulunan bir kimse olduğunu bildiriyor. Muhtelif malûmat ile teyyüd eden bu haberlere göre arz ettiğim vechile Anadolu'ya karşı şark islâm âlemine ve Ruslarda mevcut hürmet ve muhabbeti hüsnü istimâl edecek ve zuhur eden fenalıklara hâtime çekerek ahvali umumiyeyi mekasıdımıza tevfikân hüsnü idare eyleyecek selâhiyettar bir hey'eti sefaretin Bakû'ya âcilen izamı tahtı elzemiyettir.

8 — Afganistan'da, İngilizlere karşı bir temayül mevcut olduğunu ve hattâ içlerinde İngiliz zabitanları bulunduğunu Afgan Hükûmetinin hilâfet arzusunda bulunduğunu Türkistan Harbiye Nazır Vekili Emirhanof zabitimize söylemiştir.

9 — Türkistanda intişar etmekte olan ve "Göç" namındaki Türkçe bir gazetenin ilk sahifesinin ilk sütununda Mustafa Kemâl Paşanın "Âlemi İslâm" beyannamesini zabitimiz okumuştur.

10 — Bakû'da bir Osmanlı altınının kıymeti on bin ile yirmi bin ruble arasında tehalüf ediyor. Bir liralık banknotumuz bin beş yüz ruble kıymetindedir. Evrakı nakdiyemiz Bakû'da rupyeye tahvil edildikten sonra yapılması muhtemel siparişlere sarf edilirse bize büyük istifadeler temin eder.

11 — (Bakû'da resmî olarak Ahbar ve Komünas namlarında iki türkçe duvar gazetesi ile Mustafa Suphi Yoldaş tarafından neşredilen Yeni Dünya gazetesi çıkıyor.

12 — Bolşeviklerin Vilâdikafkas'ta büyük bir kuvvete malik oldukları oradan gelen islâmlardan öğrenilmiştir.)

13 — Büyük Millet Meclisi ve Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetlerine arz edilmiştir.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

18 Ağustosta Tercan (Yeni ismi Mamahatun) garbindeki gaz maddenlerinin keşfine gönderdiğim hey'etten gaz nümunesi geldi. Mükemmel bir halde. Hükûmet alâka bile göstermiyor. Ankaraya da bildirdim. Bu-

gün Erzurumdan Hasankale karargâhına avdet ettim. Yolda Sivişli'deki kömür ocaklarını da gördüm. Ruslar hayli işletmişler. Fakat ocaklar maîl açıldığından yağmurda göl halini alıyor. Çalışmak imkânsız olduğundan buradaki iptidai kömür yerine yine Rusların daha esaslı işlettikleri Kükürtlü (Yeniköyle Mamahatun arasında) ocaklarını işletmeyi muvafık bularak buradaki müfrezenin Kükürtlü'ye nakline ve sahra şömen-döferinin de bu ocaklara kadar (Esasen tesviyei türabiyesi Ruslar tarafından yapılmıştı) uzatılması için icab edenlere emir verdim. Esasen mahrukat mes'alesi Erzurum havalisinin en mühim bir derdidir. Halk kışın tezek denilen hayvan fışkısından istifade eder. Fakat sahra şömen-döferi şark harekâtı için elzem bir varlık olduğundan kömüre ihtiyacımız pek çok. Askerin mahrukatı için de pek mühim para sarfı zararureti var. Bu müşkilât da şu aralık müthiş. Bunun için kömür ihracına ehemmiyet veriyorduk.

18 akşamı Moskova telsizi şu tebliği verdi: (Vargovanın 120 kilometre şimâli garbinin Bolşevik kıtaatı Vistülü geçerek «Velotslavsk» ı aldılar. Cenupta «Lemberg» üzerine yürüyorlar. Kırım cephesinde «Or-yehuva» mintakasında muharebeler oluyor). Bu tebliğler günün eğlen-cesi oluyordu. Haritaları işaretlemek vaziyeti münakaşa etmek, işin ne-lere müncer olabileceği hakkında mütalâalarda bulunmak hayli zevkli oluyordu.

18/19 Ağustos gecesi Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey makine başında bana soruyor:

(11 Ağustos tarihli İslâm Gürcistanı Gazetesi Ermenilerin seferberliğini yazıyor, Gürcülerle aleyhimize müsterek bir hareket yapacaklar. Biz daha evvel harekete geçsek nasıl olur?)

Kırmızı Ordunun (Erivan) üzerine hareket kararını verdiği haberi de bu gece geldi. Ermeni ve Gürcü seferberliği doğru ise Bolşeviklere karşı olduğuna şüphe yoktur. Esasen Bolşevik tehlikesi dolayısıyla yarı seferber haldedirler. Bu iki hükûmetin müstereken aleyhimize hareketlerine bilhassa Bolşevik kıtaatı ile temasta bulunurken imkân yoktur. Hattâ biz Ermeniler aleyhine harekete geçsek dahi Gürcülerin Ermenilere yardım etmelerini bile müstab'ad görüyorum. En büyük tehlike Bolşeviklerin Ermenilere karşı hareketlerinde pek serî muvaffakiyet elde ederek Ermenistanda dahi bolşevik idaresi tesisile bunları da toparlayıp hududumuzda görülmeleridir. Böyle bir vaziyet Elviyei Sülûseye ebedî veda' diyeceğimiz gibi bütün cihanın aleyhimizde bulunduğu şu sıralarda şarktan Ermeniler lehine arazi talebi gibi tehlikeli safhaların açılmasıdır. Gerçi Lehistan seferini muvaffakiyetle bitirmeden Kafkasya'da vasî harekâtı askeriyeye girişmeleri ümid olunmazsa da Ermenistanda Bolşevik idaresi teessüsü bugün için müthiş aleyhimize olacaktır. Bunun için vaziyet iaşemiz mecburiyetile mezun bırakılan ve köylülere hasad için yardıma gönderilen efradımızı celp ve kıtaata yeniden tertibat aldırдық

ve karargâhları lâzım gelen mahallere sürdük. Bir daha karardan nükûl etmemek şartile Ankaranın harekât için beni serbest bırakması lâzımdır. Aksi halde zaten nihayet Eylül nihayetine kadar Ankaranın emrine tabi olmak ve bundan sonra behemahal emri vaki ihdâsından başka çarem yoktur. Zira ordumun iâşesi imkânsız olduğu gibi firarları tevkif de mümkün olamayacaktır. Şark ordusunun inhilâli ise bütün vatanın inhilâli olacaktır. İşte bu mütalâatımı muhtasaran ve kabili hazım şekilde İsmet Beye makine başında anlattım ve Kızılordunun harekâtını behemahal serian Aras-Növselim hattına kadar ilerlemekle karşılamağımız lüzumunu da şifre ile bildirdim. Ben Kızılordunun harekâta geçmediği halde bizim harekâtımızı daha faydalı buluyorum. Çünkü eski asırlık hududumuz olan Arpaçayına kadar yürümek ve Brestlitovsk muahedesini yırtarak (Sevr) zulümnamesine imza atan Taşnak Hükûmetine imzasını geri aldirarak yeni bir muahede imzalatmak için Gümrü havalisini de işgal altına alarak Erivanı da tehdid etmek ancak bu vaziyette mümkün olabilirdi. Aksi halde iş büsbütün aleyhimize dönebilir mahiyette idi. Şu halde fırsatı görerek derhal icabını yapmak selâhiyetini artık bana vermek için Ankaranın daha fazla düşünmesine lüzum yoktu. Bugünün vukuatına ait raporlarda (Bardiz-Oltu) cephesinde mukabil topçu ateşi olduğu, fakat Sarıkamış mıntakasında (Terek) ve (Yeniköy) de Ermenilerin birbirile müsademe ettikleri görüldüğü bildiriliyordu. Bundan bazı Bolşeviklik ihtilâli de anlaşılıyordu. Ağustosun 20/21 gecesi Ermenilerin Hasangazi'de bölüğümüze taarruz etmeleri vak'anın ehemmiyetsizliğini gösterdi. Mukabil taarruzla Ermeniler tard olundular. On iki maktul bıraktılar. İşte bu vaziyette ve Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Beyin Ermeni - Gürcü seferberliğinin aleyhimize olduğu muhakkak ise harekete geçmek hususunda fikrimi sormasına rağmen aldığı âtideki cevap insana pek parmak ısırtacak kadar gariptir. Bunu aynen yazdıktan sonra mütalâamı kaydedeceğim:

Zata Mahsus

Ankara: 22/Ağustos/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 20/Ağustos/1336 şifreye:

Bildirilen karar bittabi pek ziyade mucibi inbisat olmuştur. Tatbikat haberlerimize intizar olunur. Bu hususta mütalâaat ve talimatımız bervechiâtidir:

1 — Harekâta iştirâk için tarafımızdan ısrar ve teklif edilmesine şahsen taraftarıdanım. Reis Paşa ve Müdafaai Milliye Vekili Paşa da aynı mütalâadadırlar. Ermenistandaki maksadımız hasıl olmakla beraber bizim kuvvetlerimiz bu uğurda emilmemiş veya karışmamış olursa ziyanlı değildir. Belki kuvvet itibarile zinde ve siyaset itibarile de münezzeh kalırız. Binanealeyh daha kârlı addolunur.

2 — Kızılordunun harekâta başladığı ve ilerlediği kat'iyetle tahakkuk ettikten

sonra (Aras) a ve Növöselime kadar tarafımızdan ilerlenmesi mütalâasına iştirâk etmekteyiz.

3 — Malûmdur ki Şark cephesinin ileri hareketi Hey'eti Vekile kararile takarrür etmiş iken Çiçerin'in mektubu üzerine yine Hey'eti Vekile kararile tevkif ve tehir olunmuş idi. Velevki kısa bir ileri hareket yapmak için Heyeti Vekilenin yeni bir kararına ihtiyacı kat'î vardır. Binaenaleyh keyfiyetten ve cereyanı ahvalden Hey'eti Vekilede bahsedebilecek kadar vaktile haberdar edilmekliğimi ve siyasî veya askerî emrivakiler ihdâsından behemahal ihtiraz olunmasını bihassa rica ederim. Gerek Büyük Millet Meclisinin ve gerek Vekiller Hey'etinin vazifei mürakabeyi ve iştirâk mes'uliyetini bihakkin ifa etmeleri için ifrat ile müdekkik olduğuna ve harekâtı askeriye mes'uliyetini deruhde eden arkadaşlarımızın ciddiden nazik birer vaziyette bulunduğuna ansamim nazarı dikkati celb ederim. (Mabadi hakkında ayrıca arzı malûmat edeceğim. 22/8/1336 ve saat 3 evvelde Karargâh telgrafhanesine verilmiştir.)

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi

İsmet

Üç ay evvelki acı yazdıklarımın tesirleri mi kalmamış, yoksa esasen mi tesir yapmamış anlaşılmaz şey! Birinci madde (Ermenistan hakkındaki maksadımız hasıl olmakla) deniyor. Demek Ankaradaki arkadaşlarımız şark mes'elemizi bukadarcıkla hallolunmuş ve hem de ne büyük bir muvaffakiyetle addediyor! (1) Daha mühimi de (Bizim kuvvetlerimiz bu uğurda ezilmemiş veya karışmamış olursa ziyanlı değiliz. Belki kuvvet itibarile zinde ve siyaset itibarile de münezzeh kalırız...) demek askerlik noktai nazarından Ermenilerle vukubulacak bir harpte zindeliğimizi gaib edeceğiz, siyaseten de mes'uliyete gireceğiz! Evvelâ askerlik bakışıla bu söz anlaşılmaz bir şeydir. Haziran bidayetindeki münakaşalarımızda Mustafa Kemâl Paşa (Üç buçuk fırka ile başaramazsın) diyordu. Ben de (Bütün Ermenistanı imhaya kudretyab) olduğumu iddia etmiştim. Bunu Erzurum Kongreleri sıralarında dahi anlatmıştım. İki sene evvel aynı yerlerde aynı düşmanla harb eden benim bugünkü dört fırkam idi ve bunların hepsi de muharebelere iştirâk etmiş değildi, Ermeniler ise o zamanki muharebelerde en mühim kuvvetlerini zayi etmişler ve bugün daha zayıf idiler. Sarıkamışın, Karsın, Gümrünün neresine nasıl vurulacağını tecrübeye istinaden iyi biliyordum... Bütün bunlar görülmüş, yazılmış şeylerdi, siyaseten münezzeh kalmak ne demektir? İtilâfın ve hususile Amerikalıların Trabzona bir debarkmanından korkan Mustafa Kemâl Paşaya lâzımı cevapları da vermiş ve onları da hareket lüzumuna ikna etmiştim ki 6 Haziranda ileri hareket için müsaade koparabilmişim. Demek ki Çiçerin'in mektubu arkadaşlarımızın aradığı bir nimet imiş!... Şimdi yeniden aynı nakarat başlıyor. Fakat büyük bir garabet var ki bunu anlamak zordur. O da eğer Ermeni ve Gürcü seferberlik havadisi doğru ise aleyhimizde olduğu muhakkak ise biz de harekete geçsek nasıl olur? gibi Erkânı

(1) Ermeni Harekâtının yapılan şekli ile (Aras - Nuvoselim) hattının maksadı temin hakkındaki fikir karşılaştırılınca bu fıkraları okurken hayretlere düşmemek mümkün olur mu?

Harbiyei Umumiyeimizin benden fikir sormasıdır? Malûmat 11 tarihli bir gazeteden alındığına ve Ermenilerin Soğanlı Dağlarda bizimle hali harpte, diğer cephelerde Gürcüler gibi Bolşevik kıt'alarile temasta bulunduğundan yarı seferber bir halde buldukları da malûm olduğuna göre aleyhimize müteveccih ise karşımızda tahassüde başlamış ve çoktan bize faik vaziyete geçtiklerine şüphe yok iken bizim nasıl olup da ileri harekâta geçmekliğimizi Ankaradakilerin düşündüğüdür. Bunun benim ne düşündüğüm için bir lâf olmasını kayıt ile bırakmadım. Askerî endişeye bir de siyasî endişe karıştırılmasını pek gülünç buluyorum. Her taraftan ve her mümkün olan devlet bir yerimizi işgal etmiş iken ve imkân bulurlarsa başka bir sebep aramaya da hiç biri kendini mecbur görmez iken ve vaktile bu hususu lâzımı gibi de münakaşa ettiğimiz halde (Siyaset itibarile de münezzehtir) diye İstiklâl Harbi Hükûmeti ve Erkânı Harbiyesinden yeniden bir mütalâa duymak cidden insanı meyus kılıyor. Ermeni harekâtını ne gibi kayıt ve şartlar altında ve ne gibi görüşlerle yapacağımı düşündükçe hayretler içinde kalıyorum. Bir taraftan İttihad ve Terakki Rüesasının Erzurumdan tahsihi hudut hakkında Moskova hükûmetinin mütalâasına iştirâklerini mektuplarından okumak, bir taraftan İstanbul Hükûmetinin bu husustaki vaat ve icraları; diğer taraftan da içinde çırpındığım halkımızın bu tesirler altındaki endişe ve müşkilâtı dinmiyor gibi bunu daima teşdid eden hükûmet ve Erkânı Harbiyemizin daha sakim mütalâa ve emirleri... Güya (siyaseten münezzehtir) vaziyetteyiz. Ve herkes bizi himaye ediyor da şarkdaki düşman silâhlarını kırarsak hakkımızda vahim kararlar verecekler!... Verecekleri kararlar verilmiş, hükmü idamımız tasdik olunmuştur. Bunları haziran bidayetinde lâzımı gibi yazdığım için tekrar etmeyeceğim... Gelelim (siyasî veya askerî emrivakiler ühdasından behemahal ihtiraz olunmasını:) Vaktile de yani 23 Haziran hareketi için müsaade istihsâline kadar geçtiğimiz muhabereelerde de aynı korku vardı; fakat her hazırlık yapılmış olduğu bir günde dahi Ankaranın emrine mutavaatla harekâtı durdurmuştum. Yeniden bu kuşkulama nedendi, yoksa muhitimden yalan yanlış raporlar mı uçuruluyordu?! Böyle ise iğrenç bir yol. Daha iyi değil mi idi ki emin oldukları bir veya birkaç Meclisi Millî âzâsını daima nezdimde bulundursunlar ve bunun yazacağı açık ve meşru raporlarla istedikleri vaziyeti anlasınlar. Gerçi ben de Büyük Millet Meclisi âzâsından idim. Fakat elimde ordu vardı, Ankara da benim bu orduyu günün birinde şarka saldıracağımdan korkuyordu, onlara kalsa çoktan garbe çekecekler ve Ermeni mes'elesini, millî ölümmüze müntehi olacağına şüphe etmediğim, bir şekle koyuvereceklerdi. İşte İsmet Bey'e vereceğim cevapta vaktile mükerreren yazdığım teferrüata girişmeksizin yukarıki mütalâamı esas olarak tuttum. Meclisi Millî Reisi Sanisi ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyin de şu aralık Erzuruma gelmesini mânidar bularak bu zatı da tavsiye ettim:

Zata mahsustur

Karargâh: 24/8/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

C. 22/8/1336 şifrenin üçüncü maddesine:

Siyasî ve Askerî emrivakilerin ihdâs ve Meclisi Millimizin çizdiği hattı harekettten zerre kadar inhiraf olunamayacağına sureti kat'iyede itimad buyurmanızı istirham ederim. Çiçerin'in mektubu üzerine Meclisi Millinin kararile tehir edilmiş olan hareketin ahval dolayısıyla icrasında mecburiyeti askeriye olduğu 18/19 - Ağustos - tarihile tarafı âlilerinden iş'ar buyurulduğuna nazaran yeniden Meclisi Millinin bu hususta kararı alındığını zannetmiş ve pek mahrem olarak bendenize iblâğ olunan Kırmızı Ordu harekât plânının fevkalâde mahrem tutulmasını arz eylemiştim. Siyasî vekayi ve cereyanlarda Meclisi Millimizin arzusuna tamamilen muvafık surette idaresini temin için Hariciye Umuru Vekili Bekir Sami Beyefendi vasıtasile de evvelce istirham eylediğim siyasî bir hey'etin Kafkasya ahval ve harekâtile en yakın temasta olan Şark cephesi Karargâhında bulundurulması lüzumunu tekrar arz eyler ve bu defa Erzuruma gelmekte olan Celâlettin Arif Beyefendinin bundan böyle olsun hiç olmazsa ahvali siyasiye iyice tevazzuh edinceye kadar Erzurumda temdidi ikamet buyurmalarını istirham ederim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Muhitimden yalan yanlış malûmat - ki fena ismi jurnaldır - alındığına 25/Ağustosta (Kurban Bayramının birinci günü) gelen âtideki şifre şüphe bırakmadı:

Zata Mahsus ve acele

Ankara: 24/8/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

- 1 — Zabitanın apolet taşımamaları gibi üniforma üzerinde esaslı tâdilât,
- 2 — Müdafaai Milliye tarafından ahzı askerlere verilecek evamiri zatiâliilerine sormadan yapmamaları hakkında tebligat yaptığımız şayi olmuştur. Aslı olup olmadığının ve esbabının izah buyurulması mercudur.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

Apoletler hakkında 30 Temmuz'da Müdafaai Milliye Vekâletine yazmıştım. İkinci madde ise daha Ankara Hükûmetinin teşekkülünden evvel Ali Kemâl Dahiliye Nazırı sıfatile Vilâyetlere emir verdiği zamanki emrim idi. Bunu o zaman Hey'eti Temsiliye ve Kolordulara da tamim etmiş idim. İsmet Bey bu iki madde hakkında hem şayi olmuştur diyor ve aslı olup olmadığını soruyor, hem de esbabının izah buyurulması diyor! Ben sırf vatanî düşüncelerle Ankaraya karşı ne kadar samimî ve milletin muvaffakiyetini esaslı bir mecrada yürütmeye başlamaya ne kadar çalışmakta isem Ankaradaki arkadaşlarım gittikçe vehim ve endişeye kapılıyorlar. En samimî arkadaşım olan ve Erkânı Harbiyei Umumiye

Reisliğini - Madunum olmasına rağmen - istediğim İsmet dahi bana karşı itimatsızlığa ve dolambaçlı yollara sapıyorlar. Herhangi bir şayanın esbabı sorulur mu? ... Şu cevabı yazdım ve bilhassa sonuna: nereden şayi oldu ise mes'elenin tahkik ve iş'arını da rica ettim. (Cevap gelmeyeceği tabiidir.) (1)

27/8/1336

Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine

C. 24/8/1336

1 — Zabitanın apolet taşımamaları ve üniforma hakkında esaslı tadilât hakkında 30/Temmuz/1336 tarih ve 67 numara ile Müdafaa-i Milliye Vekâletine arzı malûmat etmiştim. Esasen 15 inci Kolorduda Harbi Umumî esnasında dahi apoletli zabitan pek mahdud idi. Ekserisi tamamile nefer kıyafetinde ve kar başlıklı idi. Mütareke devrinde ise bu kisve İstanbuldan yeni gelenler müstesna olmak üzere umumî bir hal almıştı. Sebebi Erzurumda apolet ve kalpak tepeliği bulunmamasıydı. Esasen kıtaatın kısmı küllisi hudut boylarında yaşadıklarından nefer kıyafetile pek ünsiyet etmişlerdi. Kasabadakiler apolet takmak mecburiyetinde bulduklarından tahta veya mukavva üzerine boya ile garip apoletler yaparlardı. Bolşevik ordularının Azerbaycana girişinden ve bilhassa Nahcivan'da temas hasıl olduktan sonra apoletlerden umumî bir nefret hasıl oldu ve olanlar da takmamaya başladı. Sebebi de Bakû'daki islâm nutuklarında ve gazetelerde hedef hep zabitan apoleti ve sırma idi. Bolşeviklerin efradı zabitan aleyhine kıyam ettirecekleri ve apoletleri koparacakları şayiası İngiliz ajanları tarafından müthiş propagandaları esarettten avdet eden veya vaktile Azerbaycan ordusu hizmetine girip bu kerre avdet eden zabitler getirmekte olduğundan ilk temasta bulunan ve nisbeten hücre bir mahalde bulunan ve Edirne'de efrad isyanından gözü yıldığından bu dedikodular karşısında dahi biraz bocaılayan 11 inci Fırka Kumandanı Cavit Beyin kıtaatında zabitanın Bolşevik alâmetler takıverdiklerini ve efradın da başlarına Bolşevikler gibi yıldız takdıklarını haber aldım. Emirsiz, aşağıdan yukarı icraatın felâketi varestei arzdir. Bundan başka aynen Kırmızı Ordu alâmetlerinin takılmasını da mahzurlu gördüm. Bir tedbir olmak ve aynı zamanda en ufak teferruatın dahi emirsiz yapılmasına müsaade olunmayacağını anlatmak için takılan Kırmızı Ordu alâmetlerini kaldırtarak yerine Müdafaa-i Milliye Vekâletine arzettiğim alâmetleri takdirdim. Bu alâmetler her yerde herkes tarafından yapılabildiği gibi apolet dahi olmadığından pek kolaylıkla ve büyük memnuniyetle takılmıştır. Serpuşlardaki yıldızı da ayyıldız olarak takılmasına müsaade ettim. Maahaza eski üniformaların da olanlarca takılmasına müsaade olunmuştur. Fakat onlar bile heveskâr bulunmuyorlar. Bendeniz tekiden arz ve teklif eylerim ki kabul olunacak alâmetler artık apolet olmasın. Ve zabitlerin alâmetinde sarmal ve pek nazara çarpacak aksam bulunmasın. Ve mutlaka haricden veya anasını saire tarafından yapılması zarurî külfetli şeylerden sarfı nazar olunsun.

(1) Üniforma hakkında bu kadar hassas görünce bu sual bana sorulmasına rağmen Ankara başta Başkumandan ve Erkânı Harbiye Reisi ve Cephe Kumandanı olduğu halde resmî serpuş yerine kalpağı bir türlü çıkarmamışlar ve rasgele palto giymişler, pala takmışlardır. Kalpak Ankara'ca İstiklâl Harbinin sanki fark bir alâmeti sayılmıştır. Bir Amerikalı Şaire Gazi hattâ sulhten sonra, kalpağını hediye etmiş ve o da alaycı bir şiir yazmış ve her yerde alay etmiştir. Yazık ki gazetelerimiz de bu şiir tercüme edilmiş, fakat hakikat neden sonra salâşılmıştır!

2 — Müdafaai Milliye tarafından ahzı askerlere verilecek emirleri âmirlerine sormadan yapmamaları hakkında yeni bir emrim yoktur. Yalnız Ali Kemâl haininin Dahiliye Nazırlığı vekâletinde valilere yaptığı Kolordu kumandanının vereceği seferberlik emrine itaat etmeyeceksiniz diye caniyane bir tamimini görünce ve Süleyman Şefik rezilinin de şifreli muhaberatı men ve ahzı askerlere buna mümasil emirler verdiğini gördüğüm zaman cephenin mes'uliyeti uhdemde olduğundan ve İstanbulun namussuzcasına verdiği emirlerin yüz binlerce İbadullahı Ermeni ayakları altında ezdirebileceğinden mıntakamda emrine itaat etmeyeceklerin ifna edileceklerini ve Dersaadetten gelecek hainane emirlerin behemehal tarafıma bildirilmesini tamim etmiştim. Ankara Hükûmetinin teşekkülünden sonra böyle bir tebligat yapmadım. Nereden şayi oldu ise mes'elenin tahkik ve âcizlerine de iş'arını pek ziyade istihham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugünlerde yine fena şayialar başladı. İstanbul Hükûmeti sulh yapmış Şark vilâyetlerini Ermenilere vermiş. Uğraştığımız beyhude imiş. Ankara da kat'iyen Ermenilerle harbe taraftar değilmiş, benimle Ankaranın arası açılmış... Ne yazık ki bu kabil yıkıcı zihniyetler hükûmet erkânında ve eşrafta daha kuvvetli yer tutmuş. Bitlis Valisi Hüsnü Paşa yazıyor: (Acaba Bitlis de Ermenilere verilecek mi? Böyle ise ailemi getirmeyeyim.). Kendisine şu cevabı yazdım ve bu zeminde her tarafa da mukabil propagandalara günlerce devam ettirdim.

28/8/1336

Bitlis Valisi Hüsnü Paşa Hazretlerine

Bitlis'in vaziyeti siyasiyesini millet Erzurum ve Sivas Kongreleriyle tâyin etmiştir. İstanbulda milletimizi düşünmeyen bir kaç vatansızın külliyetli para mukabilinde imzaladığı sulh muahedesinde gerçi Bitlisi bile Ermenilere vermek istiyorlarsa da millet azminden dönmeyecek ve bir karış yer dahi vermeyecektir. Ordum, bu mukaddes vazifeyi ifa etmekle bahtiyardır. Erzurumda hudut boylarında bile zabitan ve memurin ailelerini beraber bulundurmaktadır. Bitlis için ise bu hususu hiç düşünmemeyi münasip görür ve ailei muhteremelerini celp buyurmanızı pek muvafık bulurum. Arzı tazimat eylerim efendim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

26 da Ermeniler Oltu müfrezemizin sağ cenahına bir gece hücumu yaptırılırsa da mukabil hücumla kendi mevzileri de işgal olundu. Yirmi maktul bıraktılar. Biri yüzbaşı, biri mâlzim. Bir makinalı tüfekle bir miktar silâh ve bomba iğtinam olundu.

Ankara Hükûmetinin ismini her makam bir çeşit yad ettiğinden, 27 Ağustosta Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine şu mütalâamı bildirdim:

Zata Mahsus

Karargâh: 27/Ağustos/1336

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Ankarada makamâtı muhtelifeden yazılan muhaberâtı resmîyede Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği hükûmetin Osmanlı Hükûmeti, Türkiye Hükûmeti veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi muhtelif namlarına tesadüf olunuyor. Bu tehâlüfün bilhassa Umuru Hariciyedeki nezaket ve ehemmiyeti malûmdur. Hey'eti Vekile kararı ile en muvafık bir ismin kabul ve tebliğini pek lâzım görüyorum. Sovyet Ruslar muhaberâtı resmîyede bize Anadolu İnkilâp Hükûmeti veya Ordusu diyorlar. Berayı hatıra arz olunur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugün Sovyet Hükûmetinin Ankaraya gönderdiği sefaret hey'eti Karaköse'ye geldi. Halil Paşa da berabermiş. Telefonla görüştüm. Yine Kafkasyaya avdet edeceğini, Enver Paşanın eniştesi Kâzım Beyi - Erkânı Harbiye Reisim - aile işleri için görmek istediğini söyledi, Kâzım Beyi gönderdim. (1). Avdetinde fazla bir şey söylemedi.

Moskovadan kurye zabitimiz de bugün Trabzona gelmiş, hükûmete ait evrak getirmiş. Enver Paşadan da bana şu mektubu getirmiş. 29 da Fırka kumandanı şifre ile bildirdi:

Moskova
17/Ağustos/1336

Kardeşim Kâzım Karabekire:

Erzurumda Şarkın müdafaasile meşgul olduğumu duydum. Allah muvaffak etsin. Ben şimdilik buradayım. Eğer Kâzımı bana gönderirsen müteşekkîr kalırım. Uzun yazmayacağım. Fakat Kurye zabiti size lâzım gelen malûmatı verir. Gözlerinizden öperim. Arkadaşlara arzı hürmet ederim. Moskova adresim: Hariciye Nezareti vasıtasile Ali Bey'e'dir.

Enver

Kurye zabitinden malûmat alacaksam da Kâzım Beyin gönderilmesine mâna bulmadım. Bu sıkıntılı zamanlarımızda bütün şarkta bir kaç Erkânıharp ancak var.

(Atapa) ya çıkan (Denikin) kuvvetlerinin 28 Ağustosta (Novoro-siski) de imha edildiğini üç ceneral ile binden fazla esir vesaire alındığını bolşevikler ilân ediyor.

(1) Kâzım Beye demiş ki: (İttihadcılar işi ele almaya ve Enveri getirmeye çalışıyoruz. Karabekir buna taraftar olmayacaktır. Buna göre çalış ve bilhassa Karabekirin şarkta büyük nüfuz sahibi olmamasına bütün gayretini sarfet!). Bunu bana 1341 senesinde Mecliste Artvin Meb'usu Hilmi Bey söyledi. Bu zat o zaman Karaköse'de alay kumandanı idi. Bu sözleri kulağıle bitişik odadan işittiğini ve o zaman bana haber vermemesi Erkânı Harbiye Reisim Kâzım Beyin fena vaziyete düşmesi için olduğunu ve esasen bu hususta bir şey yapacağını da ümit etmediğinden ileri geldiğini ilâve etti.

Yunanlılar da garp cephemizden taarruza geçmişler, 29 da Uşak'ı isgal etmişler.

30/Ağustos'ta Bolşevik sefareti birinci kademesi (Hasankale) ye geldi. Bunları gördüm. Enternasyonal Bolşevik marşını okudular. İçinde zeki ve akıllılar da görülüyor. Bir kısmı kadın. Bunlardan da dördü malûmatlı ve zekî görünüyor. Bunlar yazıcı imiş. Bu hey'et nezdinde telgrafcı çok. Erzurum, Trabzon, Sivas'a ikişer telgrafcı bırakacaklarmış. Bir şeye karışmamak üzere misafir otursunlar!...

31/Ağustos'ta Trabzondan Fırka Kumandanı Rüştü Bey Erkâmharb Miralayı firarî Hacı Hamdi tarafından bana hitaben gelen mektubu şifre ile bildirdi:

Dersaadet

9/8/1336

Erzurumda 15. Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Paşa Hazretlerine

Memleket, millet ve hükûmetin maruz kaldıkları hâdisatı elâmei haziranın vatanın daima hayır ve tealisine sarfı mesai eden zatı âlilerinin vicdanı pâki necibelerine dilhun etmekte olduğuna zerre kadar şüphe etmediğim için maalesef memleket içinde bazı suitefsirat ve telkinat neticesi gevşemiş olan revabıtın takviyesi ve bozulmuş olan vahdetin temini maksadile hayırhahane ve diyanetperverane bir tavassut ve delâlette bulunmak istiyorum. Filhakika şeraiti devlet mefhumu ile kabili telif olmayacak derecede ağır ve elim olduğu cümlece müsellemlerle olan sulh ahidnamesinde hükûmetin icrasına şiddetle lüzum gösterdiği tâdilât hakkındaki delâil ve vesaik İtilâf Hükûmetlerince hiç de nazarı itibar ve ehemmiyete alınmayarak pek cüz'î bir fark ile imza edilmesi Avrupadaki murahhaslarımıza tebliğ edilmiş ve burada vükelâ, ulema, âyan ve erkânı askeriyeden mürekkep akdolunan yüz kişilik bir Şûrayı Saltanatta bir rey'i müstenkife karşı memleketimizi parçalayan, istiklâlî millimizi pek ziyade tahdid eyleyen muahedeyi ekseriyeti âzime imzaya karar vermiştir. Son olarak verilmiş olan on günlük müddet zarfında ahitname vaz'ı imza edilmediği takdirde bittabi hali harb iade edilmiş devlet ve hükûmet İstanbuldan ihrac olunmuş, memurun ve zabitan esiri harb add edilmiş olacak ve devletin pek zaif kalmış olan mevcudiyeti de mâdum haline gelmiş olacaktı. Mezkûr ahitnameye vaz'ı imza etmek kararını vermiş olan hükûmet ciheti tatbikiyesini de deruhde ve icrasına da tevessül eylemiş olacağından buna gayrı muktedir bulunduğu takdirde Avrupadan büsbütün ihracı hakkında yeniden müzakerata girişecekleri ahitnamede münderic olduğundan ve hakkı iddialarımızı nazarı ehemmiyet ve itibara almayan İtilâf Hükûmetlerine karşı ittihaz olunacak hiç bir maddî tedbir mevcut olmadığından sulhün tatbikatı fiiliyesine başlamak zarurî bir emir şeklindedir. Sulhün tatbikinde ademi muvaffakiyet halinde maazallah Anadolu'da İngilizlerin himaye ve müzaheretinde olmak üzere bazı avz mukabilinde Yunan harekâtı askeriyesinin başlayacağı İngiliz ve Yunan ricali siyasisi ve memurini askeriyenin bir çok resmî beyanlarile anlaşılacaktır' İşte bu hâdisatın tüyleri ürpertecek derecede netayici vahime tevliid edeceği kaviyyen memul olduğundan gerek hükûmeti hazırayı Anadolu'ya sevkiyatı askeriyeye mecbur ederek beynelislâm sifkidimaya sebebiyet vermek ve gerekse elde kalan hâki pâki vatani tcavüze uğramış olan sair aksamı gibi hunhar, arzşiken, yağmacı düşmanın payı leimanesi altında çığnetmemek için mevadi sulhiyenin hini tatbikinde hükûmet ile tevhide mesai edilmesini pek ehem ve

elzem görmekteyim. Elhaletihaza hüküm ve nüfuzu mahdud bir muntakaya şâmil olan hükûmeti hazırayı bazı altından çıkılması müşkil olan şeraitin ifası ile takyid etmek şüphesiz ki hakka makrun olmayan ve beşerivet ve medeniyete şüphe olacak hâdisatı ika ile bundan azamî istifade temin etmek çarelerini hazırlamak ve daha doğrusu taksimi daha fazla tevsi ve istiklâli milliyemizi daha ziyade tahdid etmek fikri sakiminden başka bir suretle tevil edilemez. Vatanın, milletin maruz bulunduğu tehlike âzîm olduğu gibi bundan daha büyük felâketlerin zuhuru da memuldür. Binaenleyh: Gerek hükûmeti merkeziye ve gerekse herhangi bir ecnebi devletin o havalıye ihrac edeceği askerin harekâtı zatı âlilerinin takip etmekte oldukları gayeleri de hayliden hayliye sekteye uğratması ihtimâlden baîd değildir. Bu halde Karadeniz sahilinde Pontüs Rum fikrinin yeniden uyanıp kuvvet peyda etmesini ve şarkî Anadolu hakkındaki Ermenilerin hayali tevsi ve hakikate kalbetmiş olmasını da kemâli teessürle mütalâa etmekteyim. İşbu zatî mütalâam nezdî âlilerinde rehini sevap olduğu takdirde en ehven bir zararla işin içinden çıkmak ve umuru devleti bir mecraya salime kalp ve irca etmek ancak zatiâlileri gibi sahibi kiyaset ve hamiyet erkânı askeriyenin derhal Padişahımız ve Halifei zişan efendimiz hazretlerinin etrafında toplanmak ve kendilerine arzı sadakat ve mutavaat etmek suretile husulü tedbir olacağı İstanbulda bilcümle ukulü selime eshabının teemmül ettiği bir haldir. Halin vehametine nazaran bilâ tehir cevabının vüruduna muntazır olduğum maruzdur.

Miralay
Hacı Hamdi

Bu zatı İstanbul Hükûmeti Trabzon valiliğine tâyin etmişti. Yapacağı marifeti bildiğim için kendisini Erzuruma istediğim ve Aşiret Fırkası kumandanlığını münasip gördüğümü 28/Nisan/1336 da Mustafa Kemâl Paşaya da yazmıştım. İngiliz torpidosile (1) firar eden Hacı Beyin bu mektubu hakkında mütalâa yazmak külfetine değmez! Fena kaynaklardan çıkan fena kokular. Trabzonda asker ihracı, İstanbulun ukulü selime eshabı gibi iki terkip oldukça mühim! Amerika mandası mes'alesine İsmet Bey İstanbulun ukul erbabından, Ermenistan hareketi için ısrarında da Mustafa Kemâl Paşa Trabzona asker ihracından bahsetmişlerdi. Tesir menba'ları mı bir, yoksa vaziyetten endişenin müstait dimağlarda aynı tasavvurlar mı uyandırmış, bilmem. Hacı Hamdi Beyi bana bu mektubu yazmaya teşvik eden İstanbulun ukulü selime eshabı, benim Sevr Muahedesini imzalayanların ihaneti vataniye ile ittiham edilmesi hakkındaki teklifimi henüz öğrenmedikleri anlaşılıyor.

Hacı Hamdi bir erkânıharp miralaydır ve Trabzonludur. Doğduğu, büyüdüğü ve hâlâ da hısım ve akrabasının bulunduğu yerin olsun -düşmana terkine aleyhtar olmaktan vaz geçtim, bari bitaraf dursa. İstanbulun ukulü selime erbabı da bu milletin yetiştirdiği erkânıharpler, âli tahsil görmüş, tecrübeli ve güzide insanlardır. Ve susmuyorlar, bitaraf

(1) Bu İngiliz torpitosunun İngiliz mülâzımı "Yabvel" ile Trabzona fetvalar, beyannameler getirdiği, bizzat sokaklarda dağıttığı gibi Erzuruma da göndermeye çalıştığı ve bu torpitonun Hacı Hamdiyi de 19 Mayıs'ta kaçırdığını o tarihte tafsîl etmiştim.

olsun kalmıyorlar. Artık Anadolu'da bir millî hükümet vardır, söz onlarıdır diyemiyorlar. Bizi namusumuzu ikmâl için uğraşmaktan men etmenin düşmanlarımızla elele çalışmak olduğunu anlamıyorlar. Hacı Hamdinin mektubunu âtideki şifre ile Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine bildirdim :

3/9/1336

Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine

Trabzondan İngiliz torpitosile İstanbula firar denaatinde bulunan Miralay Hacı Hamdi imzasile Trabzona ve adresime gönderilen bir mektubun muhteviyatını aynen aşağıda arz ediyorum. İstanbul hainlerinin haizi kuvvet ve selâhiyet zevata bu meâlde mektuplar göndermiş olmasını pek muhtemel görüyorum. Buna nazarı dikkati âlilerini celp ve mukabil tedbir ittihazı esbabının temin buyurulmasını arz ederim.

(Mektup aynen) (1)

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

(1) Bu mektubunu Hacı Hamdi Bey inkâr ile 1929 senesinde Âli Karar Hey'etine müracaat etmiştir. Gûya Harbi Umumide maiyetimde fırka kumandanı iken kendisine garazım olduğunu ve Erzuruma gelmemesinin sebebi benden korkusundan olduğunu, nisbeti askeriyesinin kat'edilmesi haksızlık olduğundan rütbesinin iadesini istemiştir. Benden korkuyor idiye, Ankaraya gitmemesi kâfi bir cinayet olduğunu söyledim. Âli Karar Hey'eti iddiasını nazarı itibara alarak tahkikata başlamış, buna müteallik evrakı getirtmiş, mektubun şifre ile bildirilen suretini bulmuştu. Fakat Hacı Hamdi Bey bunun tasni' edilmiş olduğunu beyan ettiğinden Âli Karar Hey'eti mektubun aslını 9/Mart/1929 tarihli tahrirat ile benden istemişti, ben de muhafaza ettiğim bu vesikayı gönderdim. İstiklâl Harbi esnasında her tehlikeye göğüs gererek her varlığını feda edecek çırpınırken ihanet eden bazı insanların, benim menkûp vaziyetinde ne yaman taarruza geçtiklerini işittikçe ve gördükçe ve bunların her halleri o zamanki arkadaşlarımızın da malûmu olduğu halde bu kabul insanların teşci edilmesi tarihin birer katır cilvesi olsa gerek!...

Âli Karar Hey'etinin Tezkeresi:

Türkiye Cumhuriyeti
Âli Karar Hey'eti Riyaseti
Adet: 362

Ankara
9/3/1929

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Elyevm nisbeti askeriyesi maktu' Miralay Hacı Hamdi Beyin 15/Mayıs/1336 da Erzurumda bir vazifeye tâyin edilmek üzere izâmı hakkında o zaman 3. Kafkas Fırkası Kumandanlığına tarafı âlilerinden verilen emri müteakip bir İngiliz torpitosile İstanbula firarından sonra zatâlilerine ve o zaman fırka kumandanı bulunan Miralay Rüşti Beye yazdığı mektupların asıllarının hıfzedilmek üzere irsaline emir buyurulduğu buna müteallik dosyadaki şifreli muhaberatın görülmüş ve Erkânı Harbiyeden mevru dosyasında mezkûr mektup bulunmamıştır.

Mezkûr mektubun aslının görülmesine lüzum hasıl olduğundan - Bilâhare iade

2/Eylülde Karargâhımı Hasankaleden Erzuruma naklettirdim. Zahirî sebebi: bir taraftan Bolşevik Hey'eti Erzurumda bir müddet kalmak istediğinden bunları yalnız bırakmamak, diğer taraftan Erzurum mebusları Erzuruma gelmekte olduklarından bunlarla sıkı temasta bulunmak. Asıl maksadım da Ermenilerin bizim artık taarruzdan kat'iyyen feragat ettiğimize kani olmaları için. Karargâhımın hazerî yerine geldiğini göstermek ve münasip bir mukabil taarruzla gafil avlayarak Kars ovasına kolayca inmek.

Bugün Bakû'da Şûralar Hükûmetine dahil milletlerin kongresi açılmış. 1400 âzâ toplanmış. Lenin, Troçki ve unum Moskova hükûmeti erkânı da bulunmuş. Şarktan gönderdiğim zatlerden mufassal malûmat alacağım.

3/Eylül'de Erzurum şimali yakınındaki (Müdüрге) ye yerleştirdiğim Azerbaycan Suvari Alayını teftiş ettim. Berbat bir halde. Zabitle-ri bizim küçük zabitlerimiz seviyesinden bile aşağıda. Kumar ve eğlence ile meşguller, her şeyleri bakımsız. Kuvvetli bir hey'eti talimiye ile islâhına, mümkün olmazsa bizim suvari alayına ilhakına karar verdim.

Bugün Erkânı Harbiye Riyasetinden pek mühim bir şifre geldi. Aynen şudur:

2/3/1336

Teehhürü mucibi mes'uliyettir.

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Düşmanlarımızın kuvvei mukavemetimizi kırmak ve muahedei sulhiye ahkâmını cebren kabul ettirmek için ciddi teşebbüsatta buldukları anlaşılıyor. Uşak cephesinde icra ettikleri son taarruz bu teşebbüsatin bir mukaddemesidir. Yakında Bursa, Uşak cephelerinden müştereken ciddi taarruz icra etmeleri muntazırdır. Bu

edilmek üzere - Hey'ete irsali ve eğer o zaman Karargâhta kalan evrak dosyası meyanında ise mezkûr mektubun işbu dosyalarda taharri ettirilerek bulunması için nereye ve ne suretle müracaat lâzım olduğunun iş'ar buyurulmasını rica ederim efendim.

Âli Karar Hey'eti Reisi

Doktor

İmza

İstanbul

19/3/1929

Âli Karar Hey'eti Riyasetine

C. 9/3/1929 ve 362 numaralı tahrirata.

Miralay Hacı Hamdi Beyin 9/ Temmuz/1336 tarihile bana ve Fırka Kumandanı Rüştü Beye yazdığı mektupları leffen takdim eyliyorum efendim.

Kâzım Karabekir

taarruzun ilk hedefi Eskişehir, Afyonkarahisarın elde edilmesidir. Bu suretle Garbî Anadolu ikiye ayrılmış ve memleketimizin büyük bir kısmı ile ittisâl ve irtibatımız kesbi müşkilât etmiş olacaktır. İstanbul Hükûmetinin yeni yapmakta olduğu ka-
viyyen istihbar edilen teşkilâtın da istifade ile tarafımızdan muavenet edilmesi müşkil olan manatıkta yeniden dahilî kıyâmlar ihdasına çalışacakları tahmin ediliyor. Aynı zamanda Karadeniz sevhiline Yunan ve İstanbul kıtaatı ihrac etmek suretile maneviyatımız üzerinde olsun muzir tesirat icrasına kıyam eylemeleri muhtemeldir.

(Şayanı kayıttır ki 6/Eylül akşamı Yunan donanması İnebolu'nun 10 mil açığından şarka geçiyor. 12 Eylülde bir fırka Yunan askeri Karadenize çıkıyor, gece avdet ediyor. 14/15 de dahi İzmirden bir fırka Karadenize diye vapurlara biniyor. Demek Erkânı Harbiyeye kendi menba'larından malûmat vermişler.)

2 — Garp cephesi mevcudu hazırı müdafaasına mecbur olduğu vasi cephe olduğu gibi Yunanlıların kuvvetce bize nisbetsiz derecede mütefevvik bulunmaları sebebiyle bu cephede mevcut kuvvetimizin toplu bir halde istimâle ve manevra kuvvetile düşmanın müteferrik ilerleyecek aksamına karşı bir darbe vurabilmek için arazi ziyamı göze almak mecburiyeti tevellüd etmiştir. Şömendöfer hututu esaslı bir surette tahribe ihzar edilmek suretile düşman ileri hareketinin azamî tevkifi esbabına tevessül edilmiştir. Ve düşmanlarımız silâh kuvvetile vasi memleketimizi tahtı tahakküm ve esaretlerine almalarına maddeten imkân olmadığı emri tabii olup istiklâl ve halâs mücadelesine muvaffakiyetle devam etmekteyiz ve muvazenei cihanı zirüzeber edecek olan vakayii hazıranın netayicine emniyetle intizar eyleyebilmekteyiz muhakkaktır. Âtiyen takibini muktezi gördüğümüz tedabiri askeriyenin hututu esasıyesı bervechiâti yâni:

- a) Dahilde nifaka mâni olmak,
- b) Garpde zaman kazanmak ve istilâ muntakası içinde veya yanlarında kalacak ahaliyi düşman aleyhine kıyam ettirmek,
- c) Adana ve Elcezire cephelerinde muvaffakiyetle devam eden ve âlemi arap üzerinde muharrik bir tesir yapmakta olan harekâtı taarruziyemizi idame etmek.
- d) Müdafaai Milliye Vekâletince Sivas ve Kayseride yeniden teşkili takarrür eden bir atlı piyade fırkası ile Yozgatta teşekkül edecek olan 1000 mevcutlu bir atlı piyade alayının ve atlı piyade haline ifrağı ..... edilmiş olan 5. Kafkas Fırkasının bir an evvel meydana getirilmesini temin etmek.
- e) Kafkasya ile siyaseten ve askerlikçe doğrudan doğruya temasımızı temin etmektir.

3 — Eskişehirin ziyai halinde Ankarada merkezi hükûmetin serbest ifayı vazife edebilmesi kesbi müşkilât eyleyeceğinden ve böyle bir zamanda Ankaradan dahile çekilmenin maneviyat üzerinde icra edeceği suitesirat derkâr olduğundan buna mahal bırakmamak üzere merkezi hükûmetin şimdiden Sivasa nakli Hey'eti Vekile kararı ile tasvib edilmiştir.

4 — Zata mahsus olarak şark, garp, Elcezire, Adana cephesi ve 3. Kolordu kumandanlıklarile Müdafaai Milliye Vekâletine yazılmıştır. Tamim olunmayacaktır. Bu telgrafın vüsülü bildirilecektir.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Hükûmetin Sivasa nakli kararı gariptir!. Daha Eskişehir düşmeden ve ordumuzun ve düşmanın ahvali inkişaf etmeden buna ne lüzum var. Vaktile Sivasın ehemmiyeti hiç görülüyordu. Şimdi de oraya can atılıyor. Hakikat şudur: Vaktile Sivasta oturmaktan korkuluyordu. şimdi de Ankarada!

Fakat vaziyet çok tehlikeli idi. Yunan ordusunun muvaffakiyeti veya diğer müttelikleri tarafından cüz'i takviyesi; ergeç bu felâketli kararı tatbik ettireceğini vaktile arkadaşlarıma söylemiştim. O zaman anlatamadığım bu fikrime geldiklerini görmekle bir gurur hissi duymuyor ve zebunkeşlik edecek bir şey yazamıyorum. Ben de onlar gibi pek müteessirdim. Şark meb'usları da mezun geliyorlardı. Bunlardan Celâlettin Arif Bey vaktile Meclisi Meb'usan Reisi, şimdi de Büyük Millet Meclisi Reisi sânisı ve Adliye Vekiliydi. Şark halkı Mustafa Kemâl Paşanın müthiş aleyhinde idiler. Sivasa geliş kendilerini sıfıra irca edebilecekti bunu vaktile kendilerine anlatmak istemiştim (1).

Bu vaziyette Erkânı Harbiye Umumiye Ermenilere karşı hareket kararını hâlâ veremiyordu. e fıkrasında: (Kafkasya ile siyaseten ve askerlikçe doğrudan doğruya temasımızı temin etmektir.) diyordu. Kafkasya demek Bolşevikler midir, bunu bile sarıh söylemiyordu. Askerlikçe temas ne demektir? Neden hareket emrini sarıh veremiyordu. Bu

(1) Gazi hâtıratının 165 ve 208 inci sahifelerini vaktile benim Sivasta kalmak hususundaki teklifimle doldurmuş. Fakat teklifim takdim ve tehir edilmiş, şifremden bir kaç satır çıkarılmış! Ben daha Hey'eti Temsiliye zamanında Millî Hükûmet merkezinin muvaffakiyeti kat'iyeye kadar Sivas olması, Erzurum gibi Ankaranın da bir cephe kumandanlığı karargâhı olması fikrinde idim. Sebebi de Ankaranın dahil ve haricden emin olmaması ve Sivasın ise Şark, garp ve cenup cephelerinin merkezi olması ve her istilâdan emin bulunması vaziyeti idi. Dahilî isyanları, İstanbul kolaylıkla idare edebileceği gibi şömendöferlerin vaziyeti dolayısıyla bir istilâ ordusunun az zamanda Ankarada bozgun yapabileceği; Ankaradan Sivasa firar edecek bir hey'eti Şark halkının da hiçe sayacakları endişesi idi. Bunu 3/10/1335 tarihinde Mustafa Kemâl Paşanın Ankaraya gitmek hakkındaki fikrimi sormasına cevaben yazmışım. Sivas ictimamızda yani bu teklifimden hemen iki ay sonra (29/11/1335 de) da hey'eti umumiyenin kararına ittibaım da bu noktada yalnız kaldığımdan idi. Günlerce hususî ve umumî münakaşalarımızda ben Sivasın ehemmiyetini ve Ankaranın mahzurlarını söylemişim. Her mes'uliyeti bilhassa Ali Fuat Paşa üzerine almıştı. Sivasta Ali Galip ve Şeyh Recep hâdiselerinden korkan Mustafa Kemâl Paşa da Ankaraya can atıyordu. Ayrılık göstermemekliğim için ben de bu kararı bir şartla kabul etmişim: Ankarada sıkıya gelince, şark mes'elesinin hallinden evvel kuvvet istememek, veya günün birinde Sivasa geri dönmek! Bilhassa Ali Fuat Paşa bunları tekeffül ediyordu. Fakat zaman bunların her ikisini de gösterdi. Birincisine ben mâni oldum. Sivasa nakil aleyhine de bu tesirle Ali Fuat Paşa biraderimiz mâni oldu. Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey ile muhaberesi aynen şunlardır:

cümle ile teselli mi duyuyordı... Benim beklediğim şark meb'uslarının vürudu ile beraber hükûmetin zaif bir zamanında yine sıkıcı münakaşalara başlamamak idi. Herhalde pek bunalan arkadaşlarımıza bir Kars hediyesi vereceğim zaman uzak değil idi.

3/Eylülde Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinden âtideki şifreyi aldım:

No.
31

Erkânı Harbiye Umumiye
2/9/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Gelen Rus hey'eti bir sefaret hey'eti değil memleketimizde teşkilât ve inkilâbat ile memleketin idaresini deruhde etmeye memur bir hey'et manzarası

Erkânı Harbiye Umumiye
1/9/1336

Zata mahsus veya bizzat açılacaktır.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

1 — Meclisin ve Merkezi Hükûmetin Sivasa nakline karar verilmiştir. Vesaiti nakliye temin ve tanzim edilir edilmez yani bir kaç gün içinde nakliyata başlanacaktır. Bu babda mütalâai âlileri mercudur.

2 — Terke mecbur olduğumuz arazideki vesaiti nakliyeyi muntakamıza nakletmeye Hey'eti Hükûmetce fevkalâde ehemmiyet verilmektedir. Bundan böyle bulunacağımız muntakalarda vesaiti nakliye hususunda pek fakir bulunacağız.

3 — Şömendöfer tahribatını harekâtı askeriye esnasında ve düşmanın takarrübü anlarında yapabilmek imkânı şüphelidir. Halbuki önümüzdeki iki üç ay zarfında düşmanların istilâ harekâtını durdurabilecek vasitamız belki de münhasıran şömendöferlerin tahribidir. Bu hususta fevkalâde itina edilmesinin temini mercudur.

4 — Seyir kumandanı Muhittin Paşa İneboluya geldi. Ankaraya davet edildi. Müşarünileyhin Kastamonu muntakasına tâyini mütalâasındayım. Harekât esnasında garp ordusunun ..... istikametinde şimalindeki kıtaat ve muntakaları garp ordusunun emrinde olarak idare eder.

Kastamonudaki Osmanbey veya buraya tesadüf edecek fırka kumandanı daha faydeli olabilir. Mütalâayı devletlerine muntazırım.

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi
İsmet

Bizzat hallolunacaktır.

2/Eylül/1336

Dakika tehir edilmeyecektir.

Eskişehir

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

C.: Adet: 82

Eskişehir etrafında kuvvetli bir ihtiyat toplamaya ve düşmanın ilerliyecek kollarından birisi aleyhine müsait bir netice halinde taarruza matuf hareketimizden halk kuşkulanmış ve bedhahan bu hareketi bir firar şeklinde göstermeye başlamışlardır. Şedit ve örfî hareketlerle bu cereyanın pek az zamanda önüne geçileceğini ümit ederim.

göstermektedir. Beyazita telgraf memur ve makinesi vazetmesi lanlaşılabilir ve kabul edilmez. Bir memleket vesaiti muhabere ile idare olunur. İdare iştirakini imaz ve müsamaha ile karşılamak istiklâl ve hürriyetimizden kendi ihtiyarımızla feragat başlamakdır. İngilizler ve Almanlar dahi memleketimize ayak atmaz müstakilâne hareket için vesaiti muhabereye vaziyet etmeye ehemmiyet vermişlerdir. Şark cephesi Rus hey'etinin bu gibi mütecavizane hareketlerinden derhal mâiûmat verecek ve vaz eynlenmiş olan telgraf memur ve makinelerini men edecek, neticesini bildirecektir.

2 — Hey'eti Vekilenin 2/Eylül tarihli mütalâa ve kararından da müsteb'an olduğu vechile komünist inkilâbı yapmak suretile memleketi bilâ kaydüşart Sovyet âmaline tâbi satılık bir esir haline getirmek için faaliyet vardır. Hükûmet tavassutle olmayan faaliyeti inkilâbiyenin katiyen men olunması mukarrer ve bilcümle kumandanlardan matlûptur. Bu tahrikâtın hedefi bilhassa Şark ordusu olacağına şüphe yoktur. Bütün şark ordusu kumandanlarının ehemmiyetle nazarı dikkat ve basiretleri celb olunmalı. Bizim necatımız Sovyet Rusya ile sair şeraiti mütekabile ile ittifakada bulunduğu, yoksa komünist inkilâbı perdesi altında Sovyet esaretinin eşna' felâket olduğu ve bunun için ordu içine tahrikât ve ifsadat girmesine herçebadadad behemahal mâni olmak lüzumu iyice anlatılmalıdır.

Cepheye mücavir menatığın her tarafına atılan beyannamelerin halka az veya çok tesir yapmış olması da variddir. Bunlar toplattırılmış ve mukabil propaganda neşriyatına başlanmıştır. Böyle ordunun manevra yaptığı ve vaziyetin henüz emin bulunduğu bir sırada Ankara Hükûmetinin yerinden oynamasının tekmiil Anadoluyu ve bilhassa garp cephesi kıtaatını ve harekâtımızı alt üst edeceği kanaatinde olduğundan bundan şimdilik vaz geçilmesini ve Ankaranın tahliyesinin ancak Eskişehir terke karar vereceğimiz sırada mevzuubahis olabileceğini arza mecburum. Hususatı saire hakkında ayrıca maruzatta bulunacağım.

Garp Cephesi Kumandanı
Ali Fuat

Erkânı Harbiyei Umumiye
4/9/1336

Şifre
Zata mahsustur

Garp Cephesi Kumandanlığına

C. 2/9/1336

Sivasa nakil kararının bilfiil izhar ve ihzarına nasıl olsa bir vakit geçecektir. Daha Meclise malûmat verilmemiş ve kararı alınamamıştır. Bir kaç gün için henüz meydana çıkarılacak bir şey yoktur. Nakil zamanı kat'isinden ayrıca arzı malûmat edilecektir. Ancak düşman harekâtı istilzam etmesi dahi nakil keyfiyetinin binnisbe sakin ve daha kuvvetli zamanda hazırlanması ve yapılması lâzımdır. Bu halde vukubulacak dedikodu ve telâşları Ordunun şiddetle bastırması ve âsabi teskin edebilmesi mümkündür. Fakat Eskişehirin terki gibi ordunun meşgul olduğu bir zamanda merkezin naklinden tevellüd edecek sarsıntı daha müessir olabilir. Bu ciheti nazarı dikkati âlilerine arz ederim. Mütalâamız Garp ordusu Eskişehir etrafında ve kumandanlar yeni mıntakalarında tertibatlarını ikmâl ettikten sonra düşman hareket etmezse ordu en kavi vaziyetde bulunacağından nakil sarsıntısının bu devir esnasında hallolunması merkezindedir. Ahval ve istikrar aleddevam arzı malûmat edileceği tabiidir efendim.

4/9/1336 tarih ve 32 numaralıdır.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

3 — Hey'eti Vekilenin kararnamesinde bildirildiği vechile Azerbaycan ile hususî irtibat için müşterek bir hareke.i askeriye icrasını emrivaki haline getirmek lâzımdır. Bu ciheti Halil Paşa ile mümkün olduğu kadar sür'atle halletmek icab eder. Gerçi son telgraflarda bu hususta uğraşıldığı zikredilmektedir. Bir iki güne kadar müsait bir cevap alınırsa Ermeni harekâtı tecavüziyesine mukabil hareket mahiyetinde olarak Sarıkamışı geçinceye kadar serî bir emrivaki yapmak mütalâasında yım. Bittabi böyle bir harekette Ermeni ahalinin kat'iyyen siyaneti ile yalnız kuvvei müsellâhanın hedef ittihazı icabeder. Muhtemel Gürcü müdahalesine karşı kuvvayı milliye ve mahalliye ile şimdiden ittihazı tedabir edilmelidir.

4 — 2/Eylülde Şark cephesine ve berayı malûmat Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılmıştır.

5 — 2/Eylül/1336 tarih ve 31 No. ile 1,30 Karargâh telgrafhanesine verilmiştir.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

Erkânı Harbiyei Umumiyeimiz hâlâ vaziyeti lâykile kavrayamamış bulunuyor. Bolşeviklerin ne ordumuzu ve ne de halkımızı istedikleri gibi tahrik etmelerine kim müsaade ve müsmaha eder. Hey'eti Vekile kararında (Hükûmet tavassutile olmayan faaliyeti inkılâbiyenin kat'iyyen men olunması mukarrerdir...) diyor. Bunun aksini kim iddia eder. Hususile şimdiye kadar bu noktaya olan riayetimi de Ankaranın her makamı biliyor. Yine Hey'eti Vekile kararında hâlâ müşterek bir hareketi askeriyeden bahsediyor. Kaç defalar yazdım ki vakit geçirmek demek günün birinde Ermenilerin de Bolşevik olarak tehlikeli bir vaziyette karşımıza çıkmasını beklemek demektir. Şimdiye kadar bu müşterek hareket için ne kadar uğraştım. Bir daha da Halil Paşaya ve Enver Paşaya yazıyorum. Fakat müşterek hareket olmazsa ne olacak? Bereket versin ki ben Soğanlı Dağlarının mühim kısımlarını kendi kararım ile tutmuş bulunuyorum. Ve hazırladığım müşterek hareketi beklememeye ve artık bu hususta istişare etmemeye de kat'î kararımı verdim. İsmet Bey bugünler içinde şu Erkânı Harbiyei Umumiye emrile bizleri bağlıyor: (Müşterek bir hareket için bir iki güne kadar müsait cevap alınırsa Ermeni harekâtı tecavüziyesine mukabil hareket mahiyetinde olarak Sarıkamışı geçinceye kadar serî bir emri vaki yapmak.)

5 Eylülde Moskovadan gelen kurye zabitimizin raporunu Trabzondan şifre ile aldım:

Trabzon: 3/9/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Kurye zabiti Kâmil Efendinin 30 gün devam eden seyahati ve memuriyeti esnasında müşahedatına istinaden verdiği rapordan hülâsadır:

1 — Tuapseye muvasalatında Refkom'a müracaat ettim. Moskovadaki hey'eti murahhasaya çekilecek pek acele şifreler olduğunu söyledim. 3-4 saat zarfında şifreler keşide edildi. Fakat bilâhare bu şifrelerin dört günde Moskovaya varabildiğini

öğrendim. Tuapsede Refkom tarafından pek ziyade hüsnü kabul gördüm. Refkom esnayı musahabede benden şu sualleri sordu:

a) Türkiye hakkında malûmat verir misiniz? Mustafa Kemâl Paşanın maiyetinde ne kadar asker vardır. Mustafa Kemâl Ceneral midir, üniforma takınıyor mu.

2 — Diğer orada bulunan bir Rus da sizin hali hazırda Gospodin unvanını kullandığınızı görüyoruz. Hükûmetiniz arazisi olmayan fıkara arazi vermek için bir şey düşünüyor mu. Acaba Mustafa Kemâl Paşa ve Türkler hakikaten bizi seviyorlar mı. Yoksa işlerini başa çıkarmak için mi? dost görünüyorlar.

3 — Bu suallere, Türkiye her taraftan hücum eden düşmanlarla çarpıştığını ve bütün Anadolunun silâha sarıldığını ve herkesin Mustafa Kemâl Paşanın askeri olduğunu ve Mustafa Kemâl Paşa İngilizlerin Türkiye hakkındaki gaddarlıkları sebebiyle ..... ve ahaliden bir ferd olduğunu ilân ve bilâhare millet kendisini Büyük Millet Meclisine intihab ile Mustafa Kemâl Paşalığı millet verdi. Sizdeki Gospodin bizdeki efendinin birbirlerine benzemediğini bizde okuyup yazması olan en fakirede efendi denildiğini, bizde arazisiz köylü olmadığını, Türklerin gerek iyi ve gerek kötülüklerinde ne varsa gizlemeyeceklerini ve Türkler şimdiye kadar sözlerinden hiç bir vakit nükûl eylemediklerine tarihleri şahit olduğunu yalancılığın Garbe mahsus olduğu mealinde cevaplar verdim. Yunanlıların, Ermenilerin faaliyetine ait ajansları verdim. Okudular. Müteessir olduklarını nasiyelerinden anladım. Ermenilerin Komünist olacaklarını söylediler. İstikbalde Ermenilerin ne olacağını kestiremez isem de Ermenilerin Şahtahtı'yı işgalle Kızılordu ile hasıl ettiğimiz irtibatı kesmeye kalkışmaları ile pek fena bir vaziyet ihdâs edebileceklerini söyledim. Cevap vermedi.

b) Tuapsede Cemiyeti İslâmiye reisi ile görüştüm. Bu zat bir çeçen olup Rusca tahsil görmüştür. Programlarını istedim. Oku dedi. Niçin çalıştıklarını sordum. Buradaki ..... olduğunu söyledi. Köylerde âdatı islâmiyeye riayet edilip edilmediğini sordu. Kur'an okumasını bilmiyorum. Köylerde sözlerim müessir olamıyor. Yanımda sarıklı bir Türk hocası olsaydı pek çok iş yapabirdim. Bu zatten öğrendim ki Bakû'da İştirakiyun Fırkasına mensup beş Türk esir zabiti gelmiş, eşrafı toplamış, Bakû İştirakiyun Fırkası emrinde islâm alayları teşil etmezlerse Ruslar cebren asker alacaklarını söylemişler ve eşrafı razı edebilmişlerse de ahali kabul etmemiş. Bu hususa müzakere eylemek üzere yeniden murahhas.ar tâyin etmişlerdi. Ben bu murahhaslarla tesadüfen trende buluştum. Benim bir kurye ve Türk zabiti olduğumu anladıkları gibi pek büyük bir hürmet gösterdiler. Bu murahhas.ar dediler ki, biz bugüne kadar ne komünistlere ne de Vrangel'e asker vermedik. Şimdi de bize diyorlar ki asker olup Bakû'ya gideceksiniz ve Türkiyeye yardım edeceksiniz. Biz buna inanmıyoruz. Eğer Osmanlı Hükûmetine yardıma gidecek isek hepimiz hazırız. Çünkü biz bu kâfirler içinde yandık. Fakat Osmanlı Hükûmetimiz vardı. Bize bir şey yapılmıyordu. Şimdi ona bir şey olursa bizi bu kâfir perişan eder. Şimdi gidip söyleyeceğiz. Hakikaten Osmanlı Hükûmetine yardım edecek isek Osmanlı Hükûmeti bize adam göndersin. Gelelim yardım edelim. Bolşeviklere asker yazılmayacağız. Bu müslümanlar biz komünist olamayız diyorlar. Avdetimde bu müslümanlardan birinin nefer yazılmadığını anladım. Nüfuslarını tahkik ettim. Elli bin kadar olduğunu öğrendim.

c) Tuapsenin ahalisi yerli Ruslar. Yerli islâmlar Azerbaycan ve İran müslümanları Ermeni ve Rumlar ve buradan firar eylemiş Lâzistan havalisi adamlarıdır. Yerli Ruslar idarei hazıradan gayrı memnundur. Yerli müslümanlar şehirde pek azdır.

d) Arambordan Rostof'a 18 saatte gittik. Rostof'tan hareketle 15 saat sonra Harkof'a geldik. Troçkinin o gün Harkofa geldiğini haber aldım. Harkoftan 20 saatte Moskovaya geldim. Hey'eti murahhasayı buldum. Hey'eti murahhasanın ikamet-

gâhı olan binada Hariciye Müsteşarı Karahan da bulunuyordu. Hey'eti murahhasaya bir fund kadar ekmele darı pîlavı, lâhna çorbası ve çay veriyorlar. Moskovada altı gün kaldım. Orada kendisine Türkiye Vekili süsü vermiş yüzlerce kimselerden yalnız Mustafa Naffi isminde birisi ile görüşebildim. Bu adam vaktile Dersaadette Demir adam sahibi imtiyazı imiş. Bu adam benim yanıma geldi. Türk müsün dedi. Evet dedim. Zabıt misin dedi. Hayır dedim. Zabıt olsan da burada senden korkmam. Burası komünist memleketidir, dedi. Ben de rica ederim, sen kimsin de zabıttan niçin korkacaksın, dedim. Zavallı Türkler hâlâ daha zalim cenerallerin, diktatörlerin elinde zebun kalmakta devam edecek misiniz dedi. Bunun için yalnız buralara kadar geliyoruz, dedim. Hayır, siz bolşevikleri kandıramazsınız, bolşevikler dünyanın bütün entrikalarına göğüs gelecekler ve galip geleceklerdir. Merak etmeyiniz ne kadar uğraşmış olsanız boştur. Bolşevikler Mustafa Kemâl vesairenin fikirlerini anladılar. Bizde elimizden geldiği kadar anlatıyoruz. Kendisinin Mustafa Suphi vesaireleri gibi değil, hakikî bir komünist olduğunu ilâve etti. Bir harita çıkardı. İstanbul üzerine bir bolşevik bayrağı resmi yapılmış. İşte ben Balkanlardan ineceğim ve bu bayrağı Ayasofya üzerine dikeceğim, dedi. Kendisinin kim olduğunu sordum. Kendisinin halihazırda Rus Kızıldusunun komünist erkânı harbiye mektebinin türkçe muallimi olduğunu söyledi.

e) Moskovadan hareketimden iki gün evvel bulunduğumuz dairenin muhafızlarına bu dairede kimlerin oturduğunu içerde olup olmadıklarını soranlara hiç bir cevap verilmemesi ve daire müdürünün vesikasını hamil olmayan hiç bir şahsın içeriye bırakılmaması emir olunduğunu haber aldık. Öğle üzeri Enver Paşa ile üç refikinin geldiğini haber aldım. Muvasalatlarını müteakip hey'eti murahhasa ile görüştüler. Ertesi gün Enver Paşanın geldiğini duyan Afgan ve Azerbaycan murahhasları ve Moskova Müftüsü derhal ziyarete geldiler. Ve davet ettiler. Ruslar Enver Paşanın Moskovaya geldiğini ve ikametini gizli tutmak istiyorlar. Emrine bir otomobil tahsis ettiler. Lenin vesaire ile mülâkatlar yaptı. Geleceğim gün paşayı ziyarete giderek memlekete gidiyorum, zatiâllerini gördüğümü işiten arkadaşlarım bendenizden malûmat soracaklar dedim. Beni yalnız bir odaya götürdü. Ve söylemeye başladı (Halk bizim muharebeye girmemeliğimizin hayırlı olduğunu söylüyorlar. Fakat girip girmemek elimizde mi idi. Burasını düşünmüyorlar. Yunanistanın vaziyeti meydanda.) Talihi harbin böyle olduğunu mamafih harbin henüz bitmediğini ve memleket hakkındaki ümitlerinin mahvolmadığını buyurdular. Gelecek sene İngilizlerle Amerikalılar arasında muharebe başlayacağını aksi takdirde İngilizlerin bahrî nüfuzu Amerikaya geçerek İngilizler iktisaden mahva mahkûm kalacaklarını ilâve buyurdular. Bolşevikliğin iyi bir şey olmadığını kendisinin kat'iyen bolşevik olamayacağını, bolşevikliğin memlekete dubulünün memleketi mahveylemesi ihtimâli olduğunu sebebi de halk arasında vukua gelecek ihtilâflar olacağını söylediler. Mamafih Mustafa Kemâl ve Kâzım Paşalar memleketin itimad edebileceği en büyük şahıslardır. Ben kat'iyen eminim, bunlar memleketi kolay kolay uçuruma yuvarlatmazlar, buyurdular. Enver Paşa bervechiâti sözlerine devam etmişlerdir. Ben burada bir ihtilâl mektebi açacağım. Ruslar razı oluyorlar. Para ile de yardım edecekler. Sonra Afganistana geçeceğim ve oradan toplayabileceğim kuvvetlerle Hindistan ihtilâlini hazırlayacağım. İkbahara kadar sabrediniz. İnşaaallah 22. Fırka Suvari kuvvetile memlekete yardıma koşacağım. Arkadaşlara çok selâm söyle. En ziyade dikkat edeceğiniz aranızda tefrika düşürmemektir. Bizim Nuri Erzurumda imiş bilmem o neler yaptı. Şimdi ne yapıyorlar. Halil Paşa ile görüşeceğim, bizim Cemâl Paşa da o tarafa gitti. İnşaaallah memleketi kurtaracağız. Merak edecek bir şey yoktur. Memleketin talihsizliği benim bugüne kadar buraya gelmemeliğimi geciktirdi. Bah-tiyarsınız gidiyorsunuz. Biz o şereften şimdilik mahrumuz. Veda ederek ayrıldım.

19 Ağustosta Moskovadan ayrıldım.

Moskovada 1, 2, 3, 4 üncü Sovyet evleri vardır. Bunlar 150 - 400 odalıdır. Buralarda komiteye mensup kesân oturuyorlar. Bu evlere yerleştirileceklerin evvelâ Rusyaya ve bolşevikliğe temin edebilecek iş takdir ediliyor. Ona nazaran mevki veriliyor. Bu adamlar içerisinde ölmeyecek kadar yemek yiyorlar. Ahali açtır. Ameleye bir fund ekmek veriliyor. Bolşeviklik aleyhinde bir söz bir adamın idamına kâfidir.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

Enverin hâlâ Hindistan hedefile uğraşmasını pek makul görmedim. Acaba herhangi bir vasıta ile Mustafa Kemâl Paşadan da talimat mı aldı? Böyle bir hareket bize yardım değil bilâkis İngilizlerin aleyhimize galeyanlarını ve Anadolu istilâsına iştirâkleri için yeniden tuğyanlarını mucip olacaktır. Şimdiki halde İngiliz milleti diplomatlarının tahrikâtını dinlemiyorlar ve Anadoluya kuvvet göndermiyorlar. Fakat Enverin Hindistan hareketi İngiliz diplomatlarının ekmeğine yağ sürecektir. Belki de bunlar Enveri muhtelif vasıtalarla tahrik etmektedirler. Zavallı Enver vaktile İstanbuldan Anadolu kuvvetile Hindistanı işgali düşünüyordu, şimdi de perişan bıraktığı Anadoluyu Hindistandan gelerek kurtaracağını düşünüyor. Ne muazzam plânlar! Harbi Umumide iki alaylık bir fırka ile beni İrandan Afganistana bu maksatla gönderirken bu kuvvetin inşallah Bağdatın müdafaasında kudretyab olmak bahtiyarlığına nail oluruz dediğime pek kızmış ve fakat netice dediğim gibi çıkmıştı. Söylediklerimin tecellisine şahit olan Enver inşaallah bu sefer sözümü dinler. Bolşeviklik aleyhindeki sözlerinin günün birinde kendisi ve dolayısıyla milletimiz için zararlı teşebbüslere başlangıç olmasından endişe ettiğimden bundan da bahis ile şu mütalâamı yazdım ve iki yoldan gönderdim. (Biri Trabzondan diğer sağ cenah grubu vasıtasile Halil Paşa tarikile)

Pek acele
Dakika geçirilmeyecektir.

6/9/1336

3. Fırka Kumandanlığına

Sağ cenah grubu kumandanlığına

Âtidedeki mektubun kurye zabitle Enver Paşaya gönderilmesi ve iş'arı.

Ana vatanın hizmetinize en ziyade muhtac olduğu bir sırada Moskovaya gelmekliğiniz büyük bir meserret ve memnuniyetle karşılandı. Tekmil arkadaşlarımla beraber arzı tâzimât ve ihtiramât eder, vatan ve milletin istihlâsı tamını temin edecek mesainizin netayici hasenesine sabırsızlıkla intizar eyeriz. Âlemi islâmın ve bütün şark milletlerinin mukadderatının mevzuubahis olacağı Bakû Konferansında zatisâmilere de bulunarak her şeyden evvel şark yolunun açılması ve şarkla olan ittisâlimizin temini, Ermeni mes'elesinin menafii milliye ve gayemizi temin edecek sureti halli ve şarkta sulh ve sükûnetin takriri hususlarına en büyük gayret ve himmetin sarf edilmesi pek mühim bir mes'eledir. Bunlar bir an evvel temin edilmez ve Anadolu Hükûmetinin şarktan alacağı kuvvet ve göreceği muavenetle garp cephesini takviye ve islâh etmesine fırsat ve imkân verilmezse her cihetten göreceği taz-

yikat karşısında Anadolu hükûmetinin iktihâmı müşkil vaziyetler karşısında kalacağı ve pek çok şeyler kaybedeceği şüphesizdir. İşte Anadolu hükûmetini bu müşkil vaziyetten kurtarmak ancak zatisâmilerinin bizzat Bakû'daki mesaii fevkalâdenizle mümkün olacaktır. Bunun için bu işler tamamen halledinceye kadar zatı sâmelerinin Türkistan, Afganistan seyahati ve Hindistan seferini tehirle Bakûda kalmaklığınız pek münasip olacaktır. Bu müddet zarfında icabında bize her suretle yardım edebilecek kuvvet ve kudrette bir Azerbaycan ordusunun da vücuda getirilmesi lâzımdır. Şark mes'elesinin hallinde ve Ermeni hududunun hiç bir tarafında bir karış yerin bile Ermenilere terk edilmeyeceği ve belki yangın yerinden farkı kalmayan vilâyatı şarkiye için Sarıkamış ormanlarının elimizde kalması ve en mühim noktada Ermenilerin artık bizim için zararlı bir orduya malik olmamalarının teminidir.

Bugün İngiliz, Fransız, Yunan ve Halife ordusu kuvvetleriyle bilfiil muharebede olduğumuz, Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin tahtı tazyikinde bulunduğumuz gibi İtilâf Hükûmetinin para ve tesirleri ve İstanbul Hükûmetinin propagandalarile dahilî isyan ve ihtilâllerle dahi uğraşmaktadır. Bu muhalif kuvvetleri ortadan kaldıracak dahilî ve haricî vaziyetimizi ıslah edecek şey şarktaki ordumuzun garbe tevcihidir. Bu da ancak şarkta ve Bakû'daki hizmet ve mesainizde olduğuna tamamen kaniim.

Yalnız bu hizmet ve mesainizde Rus ve Azerbaycan Sovyet Hükûmetini kuşlandıracak ve bizden şüphelendirecek ve bize muavenetlerini tebdil etmeye sevk edecek tarzı hareketlerden ve milliyet prensiplerinden tevakki olunması lâzımdır; ve zaruridir. Çünkü vaziyeti haliye ve siyaseti hazıramızda Ruslardan başka hiç bir aoktai istinadımız kalmamış olduğu zatı sâmelerince de malûmdur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Enver Paşa, isminin parladığı gündenberi gururu pek arttığından yapmak istediği bir şeyi açık tenkide tahammül etmez ve inadına yapmak gibi bir huy almıştı. İlânı Meşrutiyetten evvel Manastırdaki arkadaşlığında bana daha çok itimadı varken sonraları sözlerimi hüsnü kabul etmezdi. Şimdi tabii büyük bir felâketin reisi sebebi olarak memleketten kaçmış bulunmasından yaptığından daha büyük marifetlere atılmaya tab'an müştak olduğunu görüyordum. Bunun için gururunu okşayarak hedefini değiştirmeyi ve İstiklâl Harbimizde muvaffakiyet için kendisinin yakın yardımına ihtiyacımızı tasvir ettim. Bolşeviklere okuması ihtimâline göre de maksadımızın şarkı istilâ olmadığını da anlattım. (1)

(1) Enver Paşa daha evvelce de bildirdiğim bu mütalâamı kabul ile 2 Eylülde açılan Bakû Kongresine gelmiş ve Hindistan seferinden şimdilik vaz geçmiştir. Fakat sonraları kurduğum vaziyete düşmüştür. Türkistana geçmiş ve Bolşevikler aleyhine harbe girmiş ve Bolşeviklerin makineli tüfek ateşleri karşısında bir çok Türk kanları arasına kendi kanını da karıştırmıştır. Enverin Hindistan hareketini İngiliz diplomatlarının entrikasile yapmak hususundaki zan ve endişemin tahakkuku beni çok meyus etmiştir. Enver mechul ellerle yakalanmış, dimağı başka kimselerin telkinleriyle doldurulmuş ve memleketimizin de aleyhine bir hareketinde uçuruma düşürülmüştür. Her ferd ve bilhassa mevkiî yüksek olanlar herhangi bir fikrin nereden ve ne maksatla geldiğini düşünmeden icraya kalkıştırlarsa vatana fenalık yapacaklarını bilmelidirler.

6 Eylülde Erzurum meb'uslarından Adliye Vekili Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler Erzuruma geldiler. Celâlettin Arif Bey Meclisi Millî Reisi Sanisi olduğundan Millî Hükûmetimize olan hürmetimizi izhar için İstanbul kapısı dışarısında çadırlar kurdurarak parlak bir istikbal yaptırdım. Bu akşam alaturka dörtte İnebolunun 10 mil açığında bir donanmanın Trabzon istikametine geçtiğini, beraberinde nakliye filosu olup olmadığını anlaşılmadığını Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi bildiriyor. 2/3 Eylül tarihli ve Merkezi Hükûmetin Sivasa nakline karar verildiğini bildiren şifrede (Karadeniz sahiline Yunan ve İstanbul kıtaatı ihraç etmek suretile maneviyatımız üzerinde olsun muzir tesirat icrasına kıyam eylemeleri muhtemeldir) deniliyordu: Yunanlıların kendi vasıtaları ile propagandalarını Ankara'ya isâl ettiklerini zannediyorum. Yunanlılar her cephede kıtaatımızla temasta iken sırf manevî bir tesir yapmak için Anadolu sahillerine kuvvet ifrazına nasıl cür'et ederler. Bilhassa İstanbul kıtaatı nasıl birlikte gelir? Böyle bir vaziyeti İstanbulda kim düşünebilir ve cür'et edebilir? Anadolu Millî Hükûmetinin resmî ilânından evvel müteferrik hilâfet kuvvetlerinin İzmit cephesinde görülen hareketinin artık tekerrür edemeyeceğine ve hiç bir Türk zabıt ve neferinin Yunanlılarla müstereken aleyhimize hareket etmeyeceklerine kanaatim tamdır. Münferit Yunan kuvvetlerinin sahillerimize gelmesini de çok isterim; fakat Yunanlıların bu kadar gaflete düşeceklerini zannetmiyorum.

7 Eylülde meb'uslarımız şerefine Sanayi Mektebimizde (Maraş Faciaları) piyesini çocuklarımız temsil ettiler. Orada geçen ve Erzurumda Harbi Umumî son senesinde geçen faciaları arasına halka göstermekle iyi tesirler görüyordum. Bolşevik sefaret hey'eti de vardı. Gece karar-gâhında meb'uslarımız, sefaret başkâtibi (Ovpa) yoldaş ve sefaret ataşemiliteri (Bakırof) - Türktür - gece yarısına kadar görüştük.

Celâlettin Arif Beyin bana ilk verdiği haber: Mustafa Kemâl Pa'nın kötü bir muhiti olduğu ve benim şark vilâyetlerinde teşkil olunacak müfettişi umumiliğe tâyinimin tasarlandığıdır. Kendisine, birinci maddeyi İsmet Beye yazdığımı, ordunun başından ayrılmamak için harekât neticesine kadar başka bir vazife kabul edemeyeceğimi, eğer müfettişi umumilik teşkiline karar verildi ise bu işe kendisini tavsiye edeceğimi söyledim. Mustafa Kemâl Paşanın, şark harekâtına taraftar olmadığını ve şark ordusunu garbe çekmek arzusunda bulunduğunu ve hiç değil ise garpli zabıt ve efradın gönderilmesini istediğini ve bu sonuncu fikre kendilerinin de taraftar olduğunu, bildirdiler. (Bu mütalâayı diğer arkadaşları da vakit vakit bana teklif ettiler. Hepsini reddettim. Ve şarkın ve neticede bütün memleketin felâketine sebep olursunuz dedim.). 22 Ağustosda İsmet Beyden aldığım şifredeki «emri vakiler ihdasından ictinab ediniz» tebliği ve altı aydır bu hususda Ankara ile anlaşamadığımızı düşünerek akıbet böyle bir vesile ile beni emri kumandadan ayıracakları

endîşesi ile müteessir oldum. Ve Celâlettin Arif Beye kumandanlıktan ayrılmaklığımın felâket olacağını ben fikrimin sahai tatbik çıkmasının memleketin selâmetini kâfil olacağı düşüncesiyle daha bidayetden itibaren feragatde bulunduğumu şimdi de daha yüksek olan bu yeni makamdandan feragat edeceğimi, buraya Millet Meclisi reisi sanisi olması dolayısıyla kendini yazacağımı söyledim. Şark harekâtını yapmakta bana yardım etmeye söz verdiğinden ben de müfettişi umumiliğe kendilerini Büyük Millet Meclisi reisliğine teklif ettim. (13 Eylülde)

7 Eylülde gelen malûmat:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Zata mahsustur.
ad. 468

Karargâh
7/9/1336

1 — 24/7/1336 tarih ve 292 numaralı zata mahsus şifreli emri devletleri zatı samilerince matlûp tarzı mahremiyet ve ehemmiyetle lâzım gelenlere tebliğ olunmuş ve arzuyu devletlerine tevafuk eden tarzı muamele ve hareketin tatbik ve hattâ efrad üzerinde asârı mahsus olacak suretde teşmil edilmiş olduğu son günlerde icra eylediğim teftişlerle yakından anlaşılmıştır.

2 — Muamelei vakıanın efrad üzerindeki dereci tesirini anlamak ve ahvali cariyeye hakkında tahassül eden haleti ruhiyeyi yakından tedkik etmek maksadıyla Otuz Altıncı Alaydan mülâzımı sâni Halil Efendi tebdili kıyafetle ve talimatı mahsusa ile İbrahim Çavuş namı müstearı altında Dokuzuncu Fırka mıntakasına gönderilerek münasip bir vesile ile muhtelif kıtalar efradı arasında dolaştırılmıştır. Bu kerre avdet eden bu zabitin müşahadat ve ihtisasaatına müteallik rapor aynen ve leffen takdim kılınmıştır. Muhteviyatının firar avamilini doğuran dokuzuncu maddesinin üçüncü ve mütebaki fıkraları hakkında fırkaca imkânın azamî müsaadesi nisbetinde teşebbüstü lâzımeden geri durulmamakta olduğu maruzdur.

12. Fırka K.
Kaymakam (imza)

12. Fırka Kumandanlığına

1 — Bolşeviklerin takib ettikleri program efradca mechul olduğundan bu hususda bir fikir vermemektedirler. Yalnız kendi memleketlerini kurtarmak için zaman icabatı bizimle de ittifak ediyorlar biz de bu sayede bunların kuvvetlerinden istifade ederek memleketimizi kurtaracağız diyorlar.

2 — Efrad bolşeviklerin dine taarruz ettikleri, camileri, minareleri yıkdıkları ve kadınların serbest ve açık olarak gezdikleri, serbesti programlarından olduğunu kıtaata verilen esir efradın vermiş oldukları ifadelerinden anladıkları için kanaat etmekte oldukları, ve bu gibi ahval mevcut olmaz ve sırf hürriyeti şahsiyeden ibaret olduğu takdirde bolşeviklere karşı fazla muhabbetleri bulunduğu.

3 — İstanbulda sulh imza edildiği halde kuvvayı milliyenin ısrarı üzerine memleketlerimizden hiç bir yer düşmana teslim edilmediği hattâ İzmir giren Yunanlıları bile tard etmek üzere şimdiye kadar uğraştıkları ve eğer kuvvayı milliye mevcut olmasa idi bu sulhü müteakip ve belki daha evvel memleketlerimizden bir çok yeri düşmanlarımıza teslim edileceğini söyledikleri binaenaleyh kuvvayı milliye ve idarei hazıraya karşı itimadı tammeleri mevcut olduğu.

4 — Efradın bir kısmı üçüncü maddede arz edilen meseleden yâni sulhü imza ettiklerinden nâşi İstanbul idaresini pek fena bilmekte ve bir kısmı da güya şeriatı Muhammediye ilân edilmiş olduğunu söylemektedirler.

5 — Efrat: padişahı vatan haini, din düşmanı ad etmektedirler. Çünkü sulhü kendi arzu etmeseydi bittabi imza edilmezdi. Bundan da sarfı nazar tâ bidayetde İstanbulda kalmayıp Anadolu dahiline kaçıp gelmesi lâzımdı, diyorlar.

6 — Efrat harbin uzaması taraftarı değildir. Biran evvel ne olacaksa olsun, ya büsbütün ölelim veyahut memleketlerimizi kurtaralım da biz de evimizde rahat edelim diyorlar. Kuvvei maneviyeleri sağlam ve bu hususda azimleri mevcut olduğu.

7 — Efrat talan yapmak arzusuyla ileri gitmeyi kemali hahişle beklemektedirler. Vatanın selâmeti fikriyle ileri atılacaklar da mevcut ise de bunların da ekalliyette kaldığı.

8 — Bulduğumuz mahalli düşmana terk ederek geri gitmeyi katiyen arzu etmiyorlar. Ermenilerin zalim ve din düşmanı olduğu, ve eğer buralarını teslim ederlerse ne namus ve ne de din kalacağı ve bu kadar islâmların kanlarının dökülmesine sebep olunacağı.

9 — Ferit Paşanın büyük bir kuvvetle kuvayı milliyeye taarruzla Ankaraya kadar geldiği ve kuvayı milliyeyi dağıtarak bir çok mebus esir aldığı, Mustafa Kemâl Paşanın firar ettiği, artık kuvayı milliyenin mevcut olmadığı mülâhazasıyla ve Birinci Ordu efradının ailelerinden mektup ve harçlık alamadıklarından ve civar mıntaka efradının ise bu sene zıra' edilen hububatı kaldıramadıkları ve çoluk çocuklarını açlıktan kurtaramadıklarından dolayı firara meyilleri pek fazla bulunduğu ve hattâ kışın nihayetine kadar beklemek arzusunda bulunanların bile ekalliyette bulunduğu.

10 — İaşe hususundan memnun iseler de şu birkaç gündenberi verilmekte olan bakladan ve ekmeğin ise sırf bir cins olarak tabh ettirilmesinden memnun olmadıkları.

11 — Bütün efradın kumandan ve zabitanaya karşı itimat ve merbutiyetlerinin pek fazla olarak mevcut olduğu.

12 — Efrattan hiçbirisi vatanın hiç bir parçasının felâketini arzu etmedikleri ve bu hususda ölmeye her an hahişkâr buldukları maruzdur.

6/9/1336

36. Alay Takım Zabiti

Mülâzım sâni

Halil

Diğer malûmat:

Gayet mahrem ve
zata mahhsus.

Ankara
7/Eylül/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Şimal Kafkasyadan ahiren ... olarak gelen Aziz Beyin verdiği malûmat hülâsası takdim kılındı.

İşbu şifre 7 Eylül 1336 tarihli yaverliğin 40 numarasıyladır.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

M a l û m a t H ü l â s a s ı

Şimalî Kafkasya hükümetinin sureti teşekkül ve inkişafı ve vaziyeti hazırası:

1917 de Kerenski hükümetini devirmek maksadıyla ceneral Kortilofun Petersburg üzerine harekât icra eylediği esnada Alman hududunda bulunan yedi alaylı Şimalî Kafkas Fırkası da Kortilof tarafından Alman cephesinden alınarak Petersburg önüne getirildi. Bunu... çarlığın avdetine müstereken mâni olmaya çalışan Kerenski taraftarları ile bolşevikler bu fırkanın efradı arasına muhtelif Çerkes kabailine mensub propagandacılar göndererek kendilerine taraftar oldukları halde Kafkasyaya istiklâl verileceğini isae ederek ve bu suretle efkârı lehlerine imale ettiler. Bunun üzerine fırka efradı Kortilof'un emrine itaat etmedi ve zabitanı da bilmeceburiye efradıyla birlikte hareket etti. Neticede Kerenski taraftarlarında da kalmadı, Kafkas fırkası da cepheye iade edilmeyip memleketlerine gönderildi. İşte bu hâdiseyi müteakip ilk defa olarak şimalî Kafkasyada Bahri Hazer - Terek nehri - Kafkas dağları arasındaki sahilde bulunan kabail arasında Cibalyon İttifakı namıyla bir ittifak vaki oldu. Ve bu heyeti ittifakiye aralarında bir ordu vücude getirmeye başladılar. Bilâhare bolşeviklerin galebesi ile Lenin hükümeti mevki iktidara geldiği zaman Rusyanın her tarafında olduğu gibi Kafkasyadaki Rus ordusu da inhilâl ederek efrad memleketlerine dağıldı. Yerine cenübî Kafkasyada Gürcü ve Ermeni kuvvetleri kaim oldu. Rusya dahilinde de irticaa mukabele maksadıyla kızıl kuvvetler teşkil edildi.

1918 senesi evahirinde Türkiye ile düveli mütelif arasında mütareke akte edildiği vakit Gürcü kuvveti kısmen bolşevizm olmuş şimalî Kafkasyada da cibalyon kuvvetinden mâada bolşevik kuvvetleri ve hattâ irticaiyun kuvveti vücud bulmuştur.

Keza bu arada düveli mütelif bolşevikler aleyhine şarkda Kolçak, şimalde Budenîç kuvvetlerini vücuda getirdikleri gibi cenubda da Koban kazaklarının meskûn olduğu mintakada Denikin kuvvetlerini vücuda getirip teslih ediyorlardı. Şimalî Kafkasyalılar İngilizlerin ... bolşevikler istiklâlinizi tanımıyor, bolşeviklerin düşmanı olan Denikin ise bu hakları tanıyacaktır, bînaenaleyh dostunuzdur, tarzındaki i'fâlâta kapılarak Denikin kuvvetinin vücut bulmasına seyirci kaldılar. Fakat Denikin kuvvet bulduktan sonra ilk evvel çarlığın iadesine müsellâhan mümanaat edecek olan ve sağ cenahında bir tehlike teşkil eden şimalî Kafkasyayı ortadan kaldırma-ya karar verdi ve 1919 Şubat nihayetinden Nisan nihayetine kadar devam eden harekâtla şimalî Kafkasyayı işgal ve Mayıs nihayetinde bu hükümeti dağıttı. Lâkin istiklâline susamış olan halk bu esarete tahammül etmedi. Münevver takımını tevkif veya firarına rağmen aynı senenin Ağustos nihayetinde Şeyh Ali ve Şeyh Uzun Hacı namındaki iki hocanın idaresi altında Dağıstan ve Çeçenistanda Denikin aleyhine aynı zamanda umumî galeyana zuhur etti.

1920 senesi Martına kadar devam etti ki: bu müddet zarfında yalnız Çeçenler bin beş yüz kişi zayi ettiler. Aynı zamanda Denikin'in milletlerin istiklâlini tanımak istemediği ve eski Rusyayı ihya niyetinde olduğu tezahür edince cibalyon ile ekseriyeti Ukranyalı olan ve istiklâl mefkûresi taşıyan Koban kazakları arasında düşmanı hariciye karşı bir ittifak akte edildi ki meskût geçilen bu düşmanı harici de Denikin kuvveti idi. İttifaktan haberdar olan Denikin bunu akteden rüesanın takibatına başladı. Ve İstanbulda İngilizler vasıtasıyla üzerinde bu ittifaknamenin bir sureti olduğu halde tevkif edilen bir kazak celbedilerek idam edildi. Bu vak'a üzerine Volga cephesinde bulunan şimalî Kafkas ve kazaklardan mürekkep Denikin ordusu cepheyi terk etti. Ve neticede bolşevikler gerek Koban arazisine ve gerekse şimalî Kafkasyaya hâkim oldu. Fakat Denikin kuvvetini mahveden bolşevikler şimalî Kafkasyaya istiklâllerini verecek yerde federasyon teklifi suretiyle işi sallamaya ve aynı zamanda ovâ aksamındaki kasaba ve köylere ahali mahalliyeden Komite Revolus-

yone namıyla kendi maksatlarına hâdim selâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir takım komiteler teşkil ve bunlarla tedviri umura başladılar. Dağlık aksamda ise henüz bu komiteler vücuda gelmemiştir. Bu aksamda hâlâ şimalî Kafkasya Meclisi Millisi namı altında on beş kişilik bir meclis idarei hükûmet etmektedir. Ve bolşevikler bu meclisi dağıtamamaktadır. Halen şimalî Kafkasya halkı elinde yüz elli bin kadar silâh ve müteferrik surette otuz kadar makinalı tüfek vardır. Koban kazaklarıyla aralarında sıkı bir itilâf vardır. Hattâ şimalî Kafkasyanın Karadenize kadar temdidi hususundaki müddeası Kazaklar tarafından reddedilmemiş, bilâkis ahalinin mübadelesi suretiyle imkân dahiline sokulacağı va'di verilmiştir.

Bolşeviklerle olan münasebata gelince: istiklâllerini tanımadığı için esas itibariyle aleyhdardır. Yalnız Türkiye ile bolşeviklerin münasebatının inkişafına intizaren şimdilik bitaraf bir vaziyet ahzetmiş olup Türkiye davasına bir zarar vermemek suretiyle alehdarlığını fiilen izhar etmemektedir. Bolşevik siyaseti, ordusu Kafkasyadaki hükûmatı sairenin vaziyeti, Varengelin Anapaya ihraç teşebbüsü, bolşevikler çar hükûmeti kadar emperyalisdir. Ve eski Rusya dahilindeki bilhassa Kafkas hükûmetlerinden hiç birisinin istiklâlini tanımak arzusunda değildir. Bu gün bâzularının istiklâlini tanıy görünmesi sırf zâafındandır. Çünkü: Azerbaycan içerisinden Kafkas dağları cenubuna inen kızıl ordunun mevcudu azamî ... olup bunun da bir kısmı Lehistan vaziyeti dolayısıyla geri alınmıştır. Ve şimdi bu kuvvetin mevcudu, ağılebi ihtimal on iki bini mütecaviz değildir. Azerbaycan bugün tamamiyle Rus bolşeviklerinin elindedir. Ve Azerbaycan hükûmeti bir gölgeden başka bir şey değildir. Binaenaleyh: gerek bu yüzden ve gerekse halılara varıncaya kadar eşyasının Rusyaya taşınmış olması yüzünden ekseriyeti itibariyle bolşeviklere aleyhdar, fakat eslâhası kâmilten toplandığı cihetle maddeten ve aynı zamanda ruhen bu aleyhdarlığı izhar edebilecek vaziyette değildir.

Gürcüler müslüman ve bolşevik düşmanıdır. Gürcistan Rus sovyet hükûmetiyle zahiren anlaşmış olmasına rağmen tamamiyle bir İngiliz âletidir. Ve memleketi dahilindeki Gürcü komünistleri kâmilten tevkif etmiştir. Hali hazır Ermeni hükûmeti de bolşevik aleyhdardır. Zahiren Ruslara mümaşat etmiştir. Hakikatde Gürcüler gibi İngiliz âletidir. Mamafih Ermeniler arasında komünizm daha ziyade intişar etmiştir. Ve Ermeni komünistleri memleketlerinin bir müslüman deryası ortasında olduğunu gördüğü için Türklerle anlaşma taraftarıdır.

Rusya dahilinde halk komünizm esasatını hazmedememiştir. Davaya sadık kısım ancak nebze kadardır. Köylü kısmı toprağın taksiminden memnun olmakla beraber hissesine düşen arazinin sahibi olmak arzusunda bulunduğundan bolşeviklerin hakkı tasarrufunu tanımamalarından gayri memnundur. Ve bunun içindir ki bolşevikler şimdilik köylülerin hukuku tasarrufiyesini tanımıştır. Binaenaleyh: Rus köylüsü muhafetini ancak elinden alınacağı zaman izhar etmektedir. Bilhassa Don, Koban kazakları bolşeviklerin belli başlı aleyhdardır. Bunlar diğer köylülerden müstesna olarak çarlık zamanında vâsi araziye malik olduklarından dolayı arazinin taksimi usulünden gayri memnundurlar. Bunlardan ekserisi Ukranyalı olan Koban kazaklarının mevcudu bir buçuk milyon olup bu muntakada üç dört yüz bin kadar Çerkes de sâkindir ki bunlar da bu kazaklarla birlikte harekete mecburdur. Don Kazakları ise dört milyon kadardır. Ve bunlar irticâın mesnedidir. Denikin kuvvetlerinin diğerlerine nisbeten fazla payidar olması da bu sayededir. Denikinin ademi muvaffakiyeti arazi ve milliyet mesailinde takib ettiği yanlış siyaset neticesidir. Denikin arazisinin çarlık zamanındaki sahiblerine iadesi esasını kabul etmişti. Hem fazla olarak iki senelik arazi vergisinin köylülerden tahsilini talep ediyordu. Milletlerin istiklâlini de tanımayarak eski Rusyayı ihya etmek istiyordu. Bunlardan birincisi vasatı Rusyadaki köylülerin, ikincisi de ekseriyetle istiklâl taraftarı olan Koban kazaklarının ve şimalî Kafkasya halkının kendilerinden yüz çevirmesini in-

taç etti. Halbuki Vrangel şimdi milletlerin arazinin halen sahibi olan köylülere ait olduğunu yalnız eski sahipleri de gayet cüz'i bir meblâğ vermeleri esasını kabul etmektedir ki, bu şekil köylülerin ahvali ruhiyelerine daha ziyade tevafuk etmektedir. Bu günlerde Bu günlerde Anapaya yapılan ve Ekaterinodar üzerinden Koban ve Don mıntakasını işgal ile bolşeviklerin Kafkasya ile belli başlı muvasalasını temin eden şimendöfer hattını istihdaf eden ihraç hareketi müsaîit bir zeminde vuku bulmuştur. İnkişaf etmek ve muvaffak olmak istidadını haizdir. Zira Vrangel siyasetinin arzuyu umumiye tevafukundan sarfı nazar, Koban kazakları bu günlerde mahsulâtın vasatı Rusya ihtiyacatı için ellerinden alınması yüzünden tabiatıyla gayrı memnundur. Vrangel bolşeviklere nazaran zayıftır. Fakat echize itibariyle çok faikdir. Rusyada sanayi geri olduğundan bolşeviklerin malzeme ve teçizatı harbiyesi mezbul değildir. Lokomotiflerin harbden evvelki miktarlarının yüzde altmış harab olmuştur. Bolşeviklerin mebzulen malik oldukları şey altın ile müceverattır. Ve propagandacılarına ekseriya müceverat vermektedirler.

8 Eylülde Moskovadan gelen altın külçelerini hastahanede veznettik. Erzurumda iki yüz küsur kilo bırakıldı. Diğer bu kadarını Ankaraya sefaret başkâtibi Opmal ile gönderdim.

9 Eylül: Ermeniler iki gündür Kulp mıntakasını işgale başladılar. 2500 kişi imişler. Hudutda Ahtalardan top, tüfek sesleri işidiyormuş. Oltu sol cenahında da 150 piyade, 150 süvari, 2 top ile Erkonis'e kadar geldiler. Fakat milislerimizin taarruzu ile bugün Aydos - Madensuyu - Sarıba Dağı hattına çekildiler.

13 Eylülde, garp vaziyetinin tehlikeli olduğu bir sırada şarkda intizarın doğuracağı felâketli akıbetleri düşünerek esasen mevzilerimize taarruz etmekte bulunan Ermenilere mukabil bir taarruz icrası ile Soğanlı geçitlerinin mühim noktalarını işgal ettirdim. Altı aydanberi gösterdiğim zarurî esbaba rağmen, harekâta müsaade etmeyen Ankara hükûmeti bu emri vakii dahilî ve haricî vaziyetimizin istilzam ettiği zaruretler neticesi olduğuna hâlâ şüphe ediyor ve bana bu hareketin faide ve mahzurunu sormakla meggul oluyordu.

Bardiz - Oltu cephesi taarruzu: 9. Fırka kumandanı Halit Beye Ermenilerin Olur'a karşı olan tecavüzlerine bir ders vermesini söylemiştim. O da Bardiz cephesinden 29. Alayı alarak 8. Alayla beraber Oltu cephesindeki Ermenilerin Birinci Alayına taarruz etmiş, Patmarutdan düşmanın ricat hattına düşmüşler. Cephedeki 8 top kâmilin, 2 makinalı, bir kamyon, bir mutfak arabası zabtetmişler. Ermenilerde 200 maktul var. Kireçligöle nümayiş yapan 29. Alaydan bir bölük lüzumsuz yere 8 şehit ve bir zabıt ile 15 mecruh vermiştir.

13 Eylülde, Büyük Millet Meclisi riyasetine, Celâlettin Arif Beyin umumî müfettişliği hakkındaki şifreyi yazdım:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Karargâh

13/9/1336

Vaziyeti ve vazifesi itibariyle memleket için pek mühim bir mıntaka olan vi-

lâyâtı şarkiyenin bilhassa Kafkasya ve Rusya ile muvasala ve irtibatın teessüsünden sonra, idarî, siyasî ve askerî umuru cidden şahsı vahidinin tahammül ve bihak-
kın tanzim ve idare edemeyeceği derecede çoğalmış ve kesbi nezaket ve ehemmi-
yet etmiştir. Bu mülâhaza ile zatı samilerinden şark cephesine, Millet Meclisi âzâyı
kiramından sahibi salâhiyet bir kaç zatın izam ve bu suretle memleketin siyaseti
hariciye ve dahiliyesine pek çok müessir olacak olan vilâyâtı şarkiyeye idaresinde
bendenize muavenet buyurulmasını evvelce de istirham eylemiştim. Ahiren Erzurum
mu teşrif buyuran reisi sâni ve umuru adliye vekili Celâleddin Aşif Beyefendinin
muvasalatlarını istirhamı vakiin tekrarına vesile ad ve müşarüneyhin Lâzistan, Er-
zurum, Erzincan, Van, Beyazid vilâyet ve livalarını ve Meclisi Âlice tensib buyru-
lacak diğer menatıkı ihtiva etmek üzere vilâti şarkiyeye valiliğine tâyin buyurulmasını
arz ve teklif eylerim. Umuru askeriye ile pek ziyademeşgul olarak umuru mülkiyeyi
lâzımı gibi sevk ve idareye zaman ve imkân bulamadığım için, bu teklifin tasvib ve
icrası halinde her iki vazifenin lâyük olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faide-
sinden başka şarkda hini hacetde umuru mühimmeyi müzakere ve icabı seriini ifa
için millet vekili olarak bir zat daha bulunmuş olur.

Maruzatı salifenin Büyük Millet Meclisince lâyük olduğu ehemmiyetle nazarı
dikkate alınarak kabul ve tasvib buyrulacağını ümid ve bu hususda zatı samilerinin
delâlet ve himmetlerini istirham eylerim. Keyfiyet hututu esasıyesi itibarile Celâ-
leddin Arif beyefendi ile görüşülmüş ve müşarüleyhce de muvafıkı hal bulunmuş ise
de bu babdaki kararın Millet Meclisinin tensib ve muvafakatına menut olduğu
tabiidir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Rus sefaret heyeti ile olan görüşmelerimizin neticesini de Meclisi
Millî riyasetine bildirdim :

Meclisi Millî Riyasetine
Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine
3. Fırka Kumandanlığına ve
Sivas Vilâyetine

14/Eylül/1336

Bolşevik sefaretinin başkâtibi Opmal ile ve ataşemiliteri Bakıroğlu ile yapılan
mülâkatda beyan ettikleri fikirlerle tarafımızdan Celâleddin Arif beyefendinin dahi
bulunduğu mülâkatlarda idare edilen beyanatımız berayı malûmat arz olunur.

Opmalın mütalâası: Sovyet hükümetinin prensibi yardım isteyen zahmetkeş
halka muavenettir. Bunun için Türkiye fıkaraı halkına da muavenet zaruridir.
Hususile Sovyet hükümeti emperyalistlerle hali harbde olduğundan ve galebemizin
temini için Türkiye ve diğer islâm hükümetleriyle ittifak etmesi de lâzımdır. Eğer
Türkiyenin âtide yine sultan hükümetinin tegallübüne düşmeyeceği ve bu köhne ida-
renin fenalığı halka açıkca anlatılsa ve bilhassa iktisadî siyaseti ilân edilse hem
emperyalist tahakkümünden kurtulursunuz hem de mütekebil itimat daha esaslı
olur. Bu gün halen halka padişahınızı esaretden kurtararak yine başınıza geçireceği-
nizi söylüyorsunuz. Biz dahi bu sultan hükümetinin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer
Türkiyenin bu günkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmu-
yorsa bir Türkiye komünist fırkasının alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Tâ ki
Rus Sovyet hükümeti de görsün ki Türkiyede emperyalist hükümeti aleyhine çalış-
lıyor.

İktisadî meseleye gelince: faizciler, mürabahacılar, arazi ve emlak sahipleri hak-

kında dahi icraat lâzımdır. Esasen Anadolunun her tarafında komünist teşkilâtına girmiş kimseler vardır. Fakat gizli bulunuyorlar, açık çalışmaktan korkuyorlar. Bu vaziyet hariçte Anadolu hükümetinin şekil ve rengini göstermiyor.

Cevaben şu mütalâa bildirildi: Sovyet hükümeti Türk hükümetinin muavenetiyle pek çok işler görebilir. Türkiye hükümetinin tutacağı siyasete bakan ve ona göre hareket edecek olan bir çok islâm hükümetleri vardır. Bu gün Anadolu hükümetine müracaat etmişler ve onun siyasetiyle yürüyeceklerini bildirmişlerdir. Hind, Suriye, Irak, Trablus garp... ilh. bu müracaatlarda en ziyade ileri gidenlerdir. Bu hususu Moskovaya gönderdiğimiz mektubla da bildirmiştik. Harbi Umumide kısmen aramız açık olan Araplar bile bu gün bizden hedef bekliyorlar.

Beşeriyetin halâsı ve selâmeti için çarpışan Rus sovyet hükümetine bütün âlemi islâmın var kuvvetiyle yardımını biz temin edebiliriz. Rusya ve Türkiye elele verirse bütün âlemi islâm bu ittihadı girer.

Memleketimiz dahilinde açıktan açığa bolşevik propagandasına henüz başlanmaması ve bolşevik kavaidinin bilinmemesi kabahati daha ziyade Moskovanındır. İngiliz, Fransız, Yunan ve hilâfet kuvvetleriyle muharebe ediyoruz. Halbuki daha iki millet arasında imzalanmış bir şeyimiz olmadığı gibi şark yolu da emperyalist Taşnaklar elinde kapalıdır. Bundan başka tatbik olunacak usuller o memlekete göre olmalıdır. Rusyada şirketler, bankalar vardı, ahalinin arazisi yokdu. Bizde ise tamamiyle aksinedir. Sermaye kâmilten ecnebinindir ki biz de onlarla muharibiz. Şimendöferlerine de vaziyed ettik. Bankalarda para da yoktur. Araziye gelince evvelâ topraksız köylü yoktur. Saniyen köylünün müşterek çayırı, tarlası, ormanı vardır. Henüz her taraftan ihata edilmiş bir vaziyetde iken kendi menfaatlerine kuvveti ele almak için teşkilât yapmak ihtilâl çıkarmak memleketi mahvetmek, itilâfa teslim etmek demektir. Halk hükümeti yapılmak üzeredir. Meclisde müzakere olunacaktır. Fakat evvelâ yol açılmak lâzımdır. Memleketde bir hercü merc vuku bulursa siz de Türkiyeden istifade edemezsiniz. Böyle bir hercümercde âlemi islâmın istifade imkânı da kalmaz. Faiz ve mürabaha meselelerine gelince: esasen dünyada memnu olduğundan bunların ref'i kolaydır.

Hülâsa, şark yolu açılınca bu mesail kâmilten kolaylıkla hal olunur. Esasen hükümet bu gün tamamiyle halkın elindedir. Halk da itilâfla birlik olan hilâfet kuvvetiyle muharebededir. Rusya ayrı, Türkiye aynı düşmanla muharebelerle meşguldür. Halbuki şark yolunun esaslı suretde açılması ve iki kavmin elele vermesi bütün âlemi islâmı da yaklaştırır ve maksadı hakikiye daha kolay varılır. Hülâsa bizim için işin başı şark yoludur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

14/15 gecesini İzmirde 5000 kişilik bir Yunan kuvveti Karadenize çıkmış. 12 Eylülde dahi bir fırkanın çıktığı ve nümâyiş maksadiyle olup avdet ettiği havadisi gelmişti.

Bu arada geçen zaman zarfında, Celâleddin Arif Beyin de (Halk Hükümeti) teşkili tarafına kaydığını ve Erzurumdaki hükümet erkânının Erzurumlu olmasına yardım ettiğini ve vali vekili ve kolordu kumandan vekili Miralay Kâzım Bey (1) aleyhine de, büyük hırsızlıklar var, depolardan silâh satılmış gibi dedikodular yapmaya ve hattâ Ankaraya yazmaya kadar kalkışmış olduğu ve bundan istifade ile Erzurum

(1) Kâzım Dirik.

valiliğine de Erzurumlu mebus Hüseyin Avni Beyi inha ettiğini öğrendim. Mühim olan bir nokta da, bir taraftan Mustafa Kemâl Paşanın da halk hükûmeti teşkili taraftarı olduğunu yayıyor, diğer tarafda da onun aleyhinde söyleniyordu. Celâleddin Arife ve icab edenlere (Erzurum Erzurumlularındır) formulünü vaktiyle (Mısır Mısırlılarından) diye çıkararak oraya yerleşenlerin veya bolşeviklerin çıkarmış olduğunu anlattım. Ve emrime alabilmek için Celâleddin Arif Beye Erzurum vali vekilliğini der'uhde ettirdim. Ve Mustafa Kemâl Paşanın bu vilâyet meselesi hakkındaki 16/17 Eylül tarihli telgrafına:

"Celâleddin Arif Beyin iş'arı, bir kaç zatın, vali vekili miralay Kâzım Beyi, mahaza Erzurumdan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya müsteniddir. Halkın galeyanı ve ârayı umumiye ile vali intihabı hususları, maatteessüf Celâleddin Arif Beyin yanlış bir istikameti tutmalarından başka bir şey olduğunu zan etmiyorum. Küçüklerinin, büyüklerinin, bütün şarkın pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize, mevzu bahis şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin muvaffak olamayacaklarını bilmeleri neticesidir...

Celâleddin Arif Bey, miralay Kâzım Beyin, vilâyet vekâletinden ve kolordu kumandanlığı vekâletinden infikâk ettirilerek Erzurumdan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vilâyet vekâletinden alınması, Dahiliye Vekâletinden emir olunmasıyla ve vilâyet vekâletinin bizzat kendileri tarafından, yâni Celâleddin Arif Bey tarafından, deruhde edilmesiyle mümkün olabileceğini bildirdim.

Celâleddin Arif Beyin, Erzurumdaki gayrı resmî vaziyetinin nüfuzunu kırabileceğini zan ederim. Derhal Erzurum vali vekâletini deruhde buyurması, başladıkları işin sükûnetle ve muvaffakiyetle hitama erdirilmesi için elzendir. Bilâhare tasvib buyrulursa, vilâyatı şarkiye müfettişliğine veya valiliğine tâyin buyrulur. Herhalde bahis buyurdıkları galeyan ve hassasiyetin, kendi teşrifleri üzerine intizar vaziyetine geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözün kemali ehemmiyetle kabul edildiğini gören zatın cüretkâr ifadeleri diye telâkki ediyorum..."

Cevabını verdim.

18 Eylülde hareket seyyahatine çıktık. Akşam Tortum merkezi olan Nuhah'da kaldık. Erzurumdan Karaköse'ye kadar otomobil ile gittik. Yolda bir köprü yıkılmış olduğundan bir saatden fazla uğraştık. 2 saatde Karaköseye geldik. Buradan atla 4 saatde Nuhan'a geldik. Bu yolu Ruslar açmış.

Tortum merkezi olan Nuhan'dan 19 Eylül 8 evvelde hareketle İyd'e geldik. Yol araba yolu, Ruslar tarafından yapılmış, fakat balast yok. Bir iki gecedir yağmur yağıyor, çamur ziyade. Karapınara kadar büsbütün iniş, ondan sonra dere boyu.

20 Eylülde, Hamas yaylasında 9. Fırka karargâhına 7.30 da çıktık. 7.15 sonrada Hamas'a geldik. Yol Ruslar tarafından açılmış, son günlerde istihkâm taburu tarafından da tamir görmüştür. Yalnız Çıtaktan sonra kesdirme geldiğimizden iniş ve yokuş üç dört kilometre yaya yürüdük. Bir Ermeni tayyaresi Abidin Dağ - Yeniköy üzerinde sabahleyin yirmi dakika dolaşmış.

Hamas Yaylasında fırka karargâhında, fırka kumandanı ve erkânı harplerle görüştük.

Erkânı harbiye riyaseti, Gürcülerle benim anlaşmağımı yazıyor. Trabzondaki Yusuf Kemâl Beyi Ankaraya istiyorlar.

Mutafa Kemâl Paşanın 22/9/1336 da gelen 20/9/1336 tarihli şifresi:

Erzurum tarikiyle Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara
20/9/1336

14/9/1336 da 19/9/1336 şifreli telgrafnamelerine cevaptır.

Büyük Millet Meclisinin 5/9/1336 tarihindeki 59 uncu ictimain üçüncü celsesinde, heyeti umumiyeye ekseriyetle kabul olunan nisabı müzakere ve hususâtı saire hakkındaki kanunnamenin dördüncü maddesi aynen (Büyük Millet Meclisi âzâlığıyla memuriyet bir zat uhdesinde ictima edemez. Ancak Heyeti Vekile âzâlığı ve Büyük Millet Meclisinin zimamı reyî ile sefirlik, ordu, kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin azalıkla cem'i caizdir.).

Celâleddin Arif beyefendinin Erzurum valiliğine tâyini gayri mümkündür. Müşarüileyh mebuslukdan istifa eylediği takdirde vilâyatı mezkûreye tâyini Heyeti Vekileye teklif olunabilir.

2 — Trabzon valisi Hamid Beyle burada görüşüldü. Zatı devletleriyle samimî çalışacağına emniyet hasıl olmuştur. Mumaileyh ailesini almak üzere Trabzon istikametinde yoldadır. Tensib buyurulduğu takdirde Erzurum vilâyetini der'uhde etmesi için mumaileyhe derhal buradan emir verilebilir.

Cevabı devletlerine muntazırım efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Cevabım:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

C. 20/9/1336 ve 3/359 şifreye

1 — Trabzon valisi Hamid Beyin Erzuruma tâyin ve memuriyeti cedidesine iltihakının irade buyurulması pek muvafık olacaktır.

2 — Celâleddin Arif Beyefendinin vilâyatı şarkiye valii umumiliğine tâyini hakkında zatı devletlerine mukaddema vaki olan teklifim bendenize ihsas edilmiş ve tarafımdan da samimî telâkki olunmuş bir fikrin neticesi idi. Erzurum hakkında Celâleddin Arif Beyin teşebbüsât ve müracaatı ile hakikat inkişaf etmiş bulunduğundan müşarünileyhin valii umumiliği hakkındaki teklifimden bittabi sarfı nazar eylediğim maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustfa Kemâl Paşa Hazretlerinin harekâta müsaade ettikleri 20/Eylül/1336 tarihli şifresini aldığım zaman kıtaatım şu hattı tutmuş bulunuyordu: (Çakır Baba - Tandırılı Dağ - Korucuk Dağ - Zakim - Yenek)

yâni geçilmesine henüz müsaade ettikleri 93 hududunun 10 ilâ 40 kilometre harita mesafesi ötesinde ve Soğanlı Dağlarının mühim geçidlerini elde etmiş bir vaziyette, karargâhım dahi hududun ötesinde Bardize nakil ve tarassut mahallim de Akmezar Tepesinde teessüs etmiş bir halde idi.

Mustafa Kemâl Paşanın harekâta müsaade eden 20/Eylül tarihli emrinde ise, harekâtın (Kağızman - Novoselim - Merdenik) hattına kadar tevsiî emrolunuyordu. Gürcülerin bitaraflığını kazanmak için onlarla münasebata girişmek vazifesi de bana veriliyordu.

24/Eylülde Ermeniler karargâhımın bulunduğu Bardize tayyare ile 5 bomba attılar. İki tayyare dolaşırken Bardiz şarkına taarruza da geçtiler, zayıfla püskürtüldü. Bu hareket ve vaziyet karşısında artık daha ziyade sükût etmek münasip görülmediğinden Ermenilere bir ders verilmek ve bunların zulüm ve itisafatı altında ezilmekte olan islâmlardan bakiye kalanları olsun kurtarmak maksadıyla Ermenilere karşı mukabil bir hareket icrasına karar verildi. Ve kıtaata âtideki emir tebliğ olundu:

C e p h e E m r i

Karargâh

24/9/1336

1 — Muslihane ve dostane bir münasebet tesisi için tarafımızdan yapılan teşebbüsât ve sarf olunan mesaiye rağmen Taşnak Ermeniler ahaliî islâmiyeye tecavüz ve mezalimde ve kıtaatı askeriyemize mütemadiyen taarruz ve tecavüzde devam ettiklerinden bunların bu mezalim ve fecayiine ve tecavüzatına nihayet vermek için mukabil bir hareket icrası zaruret halini almış ve bu da Büyük Millet Meclisi Heyeti Vekilesince tahtı karara alınmıştır. Esasen bu hareketin icrası lüzumuna Rus sovyet hükümeti dahi kani olmuştur.

2 — 12. ve 9. Fırkalar 27/Eylül 1336 da Sarıkamış istikametinde harekâtı taarruziyeye geçecek vechile hazırlıklarını ikmal edecekler ve 26/Eylül/1336 öğle vakti istihzaratın ikmal edildiğini bildireceklerdir. Sağ cenah grubu kıtaatı ve mezkûr grup mıntakasında bulunan milis kuvvetleri bugünlerde daha ziyade bir faaliyet göstererek cephelelerindeki Ermenileri tesbit ve işgal edecekler. Eleşkird Karakösesi mıntakasında kâfi kuvvetde aşiret alaylarının ictimaından sonra mürettep birinci liva Kağızman istikametinde taarruz edecek ve Kağızmanı işgale çalışacaktır. (Oltu müfrezesi bidayetde vaziyeti hazırasını muhafaza edecektir.)

3 — Harekâtı taarruziyenin birinci günü yâni 26-27/Eylül/1336 geci sükûnetle ve şiddetle bir gece baskını ile (Deveboynu Dağı - Horum Dağı - Ayı Deresi Dağı - Çambar Dağı - Allahüekber Dağı) hattı işgal olunup bu hatta lâzım gelen tertibat ahz ve kıtaat tanzim olunduktan sonra Sarıkamış istikametinde harekâtı taarruziyeye devam edilerek (Kızıl kilise - Han dere şark sırtları - Hüseyin Ağa Yurd Dağı - Kumru Dağı - Başköy) hattı dahi işgal olunacak ve bundan sonra inkişaf edecek vaziyete göre harekâtı taarruziye sevk ve idare olunacaktır. Şimdilik bu taarruzun son halefi (Karakurt - Mescidli - İmam tepe dağı - Yağbasan sırtları - Allahüekber Dağı) hattıdır. Bu hat tamamen işgal olunduktan sonra kısmı külli ile bu hatta kalınarak tahkim edilecek ve daha ileriye emniyet kıtaları ve keşif kolları sevk edilecektir.

4 — Harekâtın ilk kısmında Abidin Dağında bulunan 36. Alay doğrudan doğ-

ruya emrim altında bulunacak ve Akmezar civarına gelecek olan istihkâm taburiyle 9. Alay emrindeki cebel obüs bataryası da cephe ihtiyatı olacaktır. Gece baskını ile inkişaf edecek vaziyete göre Kötök - İyi sudaki 36. Alayın bir bölüğü ile beraber 12. sa. nın obüs topları (Karaorgan - Han dere) istikametinde sevk edilmelidir. Birinci istihkâm taburu ile 10,5 sa. lık obüs topunu Hanski Karagun üzerinden (Sırba-san - Yazılı taş) istikametine sevk etmeyi tasavvur ediyorum.

5 — Fırkalar gece harekâtını muvaffakiyetle bitirecek vechile hareket saatlerini tâyin edecekler ve bu saati hareketi bana ve yekdiğerlerine 26/Eylül/1336'da bildireceklerdir. İki fırka arasındaki hattı fasıl Bardiz yaylası - Kızıl kilise cenubundan geçerek Sarıkamışa giden yoldur. Bu yol 9. Fırka mıntakasına dahildir. 9. Fırkanın kâfi kuvvette pıyade muhafızı ile iki sahra topunu bu hattı fasıl istikametinden sevk etmesi münasip olur.

6 — 22/8/1336 tarihli şifreli emrin 6. 9. 17. 12. 13. 14. 15. ve 16 maddeleri ahkâmına riayet edilecek ve bilhassa az zayıat vermek ve cephe israf etmemek ve Taşnak Ermenilerin beyaz bayrak göstererek teslim olacakları veya Allah Allah diyerek bağırmaları ve Türkçe sesi emeleri gibi hilelerine aldanmamak lâzımdır.

7 — Cephe ve erzak Ziyun anbarından ikmal edilecektir.

8 — Karargâhım 26/Eylül/1336 saat 5 sonradan itibaren Akmezar Dağında bulunacaktır.

9 — Fırkalar bu emre göre ittihazına karar verecekleri tertibatı 26/9/1336 akşamına kadar bildireceklerdir.

10 — Bu emri harekât 24/9/1336 tarih ve 9. 12. Fırka Kumandanlıklarıyla 36. Alay Kumandanlığına ve berayı malûmat 15. Fırka Vekâletine verilmiştir. Alındığı bildirilecektir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

23/27 Eylülde müttehidten harekâtın icrası için bazı kıtaatın hazırlığını ikmal edemeyeceği anlaşıldığından 26/9/1336 tarihli cephe emri ile hareket bir gün sonraya tehir edildi. Ve 28/Eylül 36 saat 3 evvelde harekâtı taarruziyeye başlanması bildirildi.

27/9/1336 saat 6 sonrada cephe karargâhı Akmezar tepesine nakletti.

28/9 sabahı harekâtı verilen emir ve yapılan tertibat dahilinde büyük bir sürat ve muvaffakiyetle icra edildi. Ermeniler hiç bir yerde esaslı mukavemet göstermediler. Kıtaatımız 28/Eylül/1336 akşamı şu hatda kaldı: Surphaç Dağı - Handere sırtları - Hüseyinağayurd Dağı - Kumru Dağı - Verişan ve Başköy garp sırtları. Ermeniler: Sarıkamış - Laloğlu - Kamışlı hattına çekilmiş idi. 28/Eylül/1336 da Sarıkamış da işgal edilebilirdi. Fakat sol cenahda bulunan 29. Alayın yolunu şaşırarak uzun yürüyüşlerle vakit kaybetmesi ve 9. Fırkanın bu alayın iltihakından evvel karşısında Laloğlu mıntakasmda bulunan beş altı yüz kişilik bir düşmana karşı hareketde tereddüd göstermesi Sarıkamışla Novoselim arasına inmek suretiyle yapılacak ihata hareketinin yapılamamasına sebep olmuş ve 12. Fırkanın da harekâtını biraz batı cereyan ettirmesi gündüz gözü ile Sarıkamışa girilmesi imkânını selbetmiş olduğundan bir karışıklığa mahal kalmamak için harekât bâlâda bildirilen hatta tevkif edilmiş idi.

Bu gün Ermenilerden 5 top ve makinalı tüfek iğtinam olundu. Tarafey-
nin zayıfatı pek cüz'î idi.

29/Eylül sabahı 12. Fırka tarafından bilâ müsademe Sarıkamış iş-
gal olundu. 9. Fırka da Çanak Deyubek, Bezirgân geçidi mıntakasını
29/Eylül akşamı işgal etti. Ermeniler Novoselim - Bayburd - Tuzluca
hattına çekilmiş idi.

30/Eylülde Merdenikdeki Ermeniler de geri çekildi ve Merdenik ta-
rafımızdan işgal olundu.

Taarruzumuzun güzel neticesinden sevinirken Erzurumda kolordu
kumandan vekili miralay Kâzım Beyden hayret ve esefle karşıladığım
bir şifre aldım. Bizim harekete geçtiğimiz 28/Eylülde Erzurumdan Ahali
Murahhasları namile memur ve ahalden elli kişi Mustafa Kemâl Paşaya
karşı isyankâr açık bir telgraf çekmişler. Mustafa Kemâl Paşa da Kâ-
zım Beye bunların tevkif ve mahfuzen Ankaraya gönderilmesini emret-
miş. Kâzım Bey de bana ne yapacağını soruyordu.

Ben cepheye giderken Mustafa Kemâl Paşaya Erzurum işini bana
bırakmalarını rica etmeme rağmen tahrikâtın esasına nüfuz edememek
yüzünden işin çok tehlikeli bir istikamete gittiğini gördüm. Erzurumdan
memur ve ileri gelenlerden elli kişinin tevkif ve Ankaraya sevki ilk millî
hükûmet nüvesini kurduğumuz Erzurum tarihini haksız yere lekeliye-
ceği kadar çok da tehlikeli bir işdi. Hele aleyhinde şikâyetler ve dedi-
kodular yapılan Kâzım Beyin bunu nasıl başaracağını hesaplamamak
hayretti.

Kumandanlarımın, zabitlerimin ve askerimin bir kısmı Erzurumda
idi. İmza sahiplerinin bunlarla karabeti, ilgisi tabii idi. Cephede muhare-
be eden insanların kendi mensuplarının hakaret ve haksızlığa uğradığı
hakkında alacakları haberler nelere sebep olmazdı. Bundan başka bir
cephe kumandanı sıfatı ile mıntakamda gayri kanunî emirlerin icrasına
müsaade edersem benim ordu ve halk gözündeki mevkiim ne olurdu.
Vaktile İstanbul hükûmeti de Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf Beyin ve Er-
zurum Kongresi âzâlarının tevkif ve İstanbula gönderilmelerini emir et-
tiği zaman (Kanun harici emirleri yapamam ve yaptırمام) diye gös-
terdiğim celâdetin ordu ve halk arasındaki büyük tesirini de Mustafa Ke-
mâl Paşa biliyordu. Bana hiç bir şey bildirmeden mevkiî sağlam olma-
yan Kâzım Beye bu gayri kanunî ve tehlikeli emri vermelerini doğru
bulmadım. Hududa hareketi sırasında benden habersiz Erzurumla mu-
habere etmemelerini rica ettiğim Mustafa Kemâl Paşaya: işi bana bırak-
malarını ve bizzat gidip işi halledeceğimi yazdım. Erkânı Harbiye Reisi
İsmet Bey, Erzuruma gidişimin tehlikeli olabileceği endişesiyle harekâta
devamı tercih ediyordu. Halbuki Ermeniler gayet kuvvetli mevzilerde
idi. Ordu saflarına sirayet istidadında olan bir işi bastırmadan önce ha-
reket daha tehlikeli olabilirdi. Bunun için 30 Eylülde karargâhımı, Sarı-
kamıştaki 12. ve Zivindeki 9. Fırkaları teftiş ettim, ve vaziyeti bu ku-

mandanlarımla da görüşerek bir kaç gün için Erzuruma gidip dönmek zaruretini bildirdim. Fırkaların tahkim edecekleri mevzileri tesbit ve ileri müfrezelerimizi Kars çayına kadar sürdürdüm. Ve bir Ermeni karşı taarruzuna karşı nasıl hareket olunacağını anlattım.

Ermenilerin de emniyetini kazanmış bulunan casusların vasıtasıyla onlara da şu haberi gönderdim:

(Türk ordularının taarruz kuvveti bitmiştir. Korku içinde ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Erzurumda dahi halk bazı memnuniyetsizliklerini gösteriyorlar.)

Bu haberin Erivandaki Ermeni ordu kumandanı (Nazarbekef) e ulaşması ve onun da bir karşı taarruza geçebilmesi iki haftadan önce olamazdı. Ben de bundan önce cepheye dönebileceğimi hesapladım.

29/Eylülde «30/Eylülde cepheyi gezip tesbit ettikten sonra Erzuruma giderek orada cereyan eden mes'elenin neticelendirileceğini» Mustafa Kemâl Paşaya bildirdim.

Celâlettin Arif Bey'e de çektiğim şifrede «Erzurum ahali namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, haricî düşmanlarımızın milyon sarfı ile temin edemeyeceği bir vesikadır. Zâtı vakadan daha mühim ve mühlik olan işbu açık telgrafı haricî düşman tehlike ve tehdidinden daha tahribkâr ve netayici vahimesini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzuruma geleceğim» i bildirdim.

İsmet Bey'e de şunu yazdım:

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey'e

Zatidir

Sarıkamış
30/9/1336

Bilâhare tahminat ve keşfiyatını arz etmek üzere evvel emirde Celâleddin Arif Bey ile Kemâl Paşa arasındaki münasebatı hususiye ve resmîye Ankarada nasıldı. İş'arını ve bu hususun pek mahrem tutulmasını ve Erzurumdan kırk elli imza ile yazılan açık telgrafdaki dolaylı şahsen müteessir olmaması için M. Kemâl Paşayı teskin etmenizi ve Celâleddin Arif Beyle münasebatı mühimmede bulunmamalarının teminini ve Celâleddin Arif Beyin bizzat sizde ne tesir bırakmış olduğunun iş'arını rica eylerim.

.....
Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Gelen cevap pek şayanı dikkatti:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus

Erkânı Harbiyei Umumiye
30/Eylül/1336

C. 30/Eylül/1336 şifreye:

Müşarünileyha arasındaki münasebatta birkaç defa kırgınlık olmuştur. Arada hususî bir samimiyet yoktur. Celâleddin Beyin münkesirane ve müntekimane hareket etmiş olması ihtimali vardır. Fakat bu hissiyata ordunun mukadderatını ve

zaptı raptını karıştırmak teşebbüsü kat'iyen yanlış ve tehlikelidir. Kemâl Paşaya gelen açık telgraf pek muzır idi. Bundan şahsen müteessir olmaması ve artık Celâleddin Bey ile arada münakaşatı mühimme geçmemesi mütalâasında tamamen müsterekim. Bunu temin edeceğim. Fakat orada Celâleddin Bey himayesinde başlamış olan teşebbüsün suiistimal bahanesi altında hey'eti askeriye aleyhine bir hareketi umumiye şekline sokulduğu gayrı kabili tevildir. Hırsızlar aleyhinde birahmane icraat ne kadar lâzım ise bu bahane ile politika yapmak isteyenlere de ders vermek mecburidir. Celâleddin Bey hakkında benim şahsî kanaatim: Avni Paşa fasilesinin daha yüksek bir tipidir. Bu işde entrika ile hareket ettiği ve ihtirasat ve intikamına mağlûp olduğu zeminindedir. Simdi belki korku da munzam olmuştur. Anladığıma göre her şeyden evvel bizzat sizin kesri nüfuzunuz ve mümkün ise bertaraf edilmeniz emel halindedir. Bu emelin tahakkukundan sonra Erzurum halkı vasıtasıyla Kemâl Paşayı iskat fikri de vardır. Celâleddin Beyin hüsnü suretle buraya celbedilmesine ve hâdisatın müdafaayı memleketi izrar edecek bir şekilde girmemesine çalışacağım. Celâleddin Bey cepheden gelen alay kumandanlarının müracaatından bahsettiği elli imzalı açık telgrafnamesinde dahi ordu ile tevfiği âmâl ettiklerinden bahs olunmuştur. Burası pek ziyade şayanı dikkattir. Orduda kendilerine kimsenin el altından olsun alakadar olmaması kabil değildir. Bu ciheti endişe ediyorum. Ve iza-hata muhtacım. Belki bâzı fırka kumandanları Kâzım Beyin aleyhdarlığı vesilesiyle zımmen müzaharet etmişlerdir. Eğer böyle ise bu hususda irşadı hususiye ve lâzımında bulunmak muvafık olur. Her haide müteşebbislerin istihzaratına ehemmiyet vermenizi rica ederim.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
İsmet

1/Teşrinievvelde Sarıkamıştan Erzuruma hareket ettim. Bu gün Kağızman da zaptolundu. Ve Iğdır müstesna olarak Arasa kadar bâzı müfrezelerimiz de sürüldü.

2/Teşrinievvelde Erzuruma geldim. İcab edenlerle ve Müdafaai Hukuk Merkezi ile görüştüm. Telgrafın Albayrakçı Mithat tarafından yazıldığı ve imza sahiplerinin çoğunun haberi bile olmadığını anladım. Vaziyeti ve kararımı Mustafa Kemâl Paşaya bildirdim. (Harekât bittikten sonra imza sahiplerini divanı harpte söyleterek işin Mithatın elinden çıktığı tesbit olundu. Bunu mahfuzen Ankaraya gönderdim. Af etmişler.)

Celâleddin Arif Bey ile birlikte 3/Teşrinievvelde silâh depolarını gezdik. 50000 silâhın sirkati hakkındaki beyanatından sıkıldı. Dedikodu nereden çıkmış: Ben şehrin ortasında bulunup kapı aralıklarından içerisi görülen büyük camideki silâhları iç kaleye geceleri naklettirmiştim. Sebebi, İngiliz zabıtları her gün bu camiin kapısından bakarak silâh dolu diye beni ve İstanbullu tazyik ederlerdi. Ben yavaş yavaş kimsenin girmeyeceği iç kaleye naklettirerek o zatların sinirlerini yaptıştırmış ve kafamı biraz rahat ettirmiştim. Meğer bu kapıdan içerisini (halk hükûmeti) teşkilini istiyen bâzı adamlar da gözetlemişler, ve binlerce silâhın yok olduğunu görünce: «eyvah!... çalındı, satıldı, Ermenilere kadar gitti...» diye dedikodu yapmışlar. Celâleddin Arif Beyi de aynı delikten gözetirmişler. O da fitili almış, Ankaraya kadar yazmış. Vaktile silâhla-

rın varlığından İngilizler, şimdi de yokluğundan bizimkilerin bu vaveylasına karşı gülmemek kabîl midir? Görülüyor ki bedbinlik, menfaat pe-restlik, garazkârlık gibi fena hisler de düşmanların tertipli propaganda-ları kadar tehlikeli işler yapıyor. Bunun yüzlerce misaline, dikkat edilirse şahit olunur. Bu gibi vatandaşlarımızın bilmiyerek, dikkat etmiyerek yaptığı propagandaların da tesiri vahim olduğundan mukabelesi bırakılmamalı ve vaziyet gözlerine gösterilmelidir. Benim yaptığım, derhal Celâleddin Arif Beyi ve daha lüzumlu gördüğüm bazılarını iç kaleye bizzat götürerek depo memurunun defterini ve silâh ve cephane miktarını gözlerine göstererek tek bir silâhın ve tek bir fişeğin dahi elimizden çıkmadığını göstermek oldu. İkincisi de, derhal Celâleddin Arif Beye Ankara'ya çektiği telgrafı tashih ve kimler kendisine haber verdi ise onlara vaziyeti anlattırmak oldu. Bunun üzerine Celâleddin Arife de bir daha ağzını açmamasını ve bir vali vazifesinden ileri gitmemesini ihtar ile tarziyesini aldım.

3. Fırka kumandanı miralay Rüştü Bey'e yazdığım şifre:

Zata mahsus

Karargâh
5/10/1336

3. Fırka K. Miralay Rüştü Bey'e tediye

Suiistimalde buldukları ihbar ve iddia edilen Erzurumdaki bâzı ümera ve zabitanın tecziye ve memleket muhitinden ihrac edilmeleri hakkında zahiren vaki olan faaliyetin arkasında Halk Hükümeti teşkiline ve Erzurum mebuslarından me-zunen Erzurumda bulunan ihtiyat mülâzımı Hüseyin Avni Beyin vali vekâletine tâyinine teşebbüs eden bâzı zevatın Kemâl Paşa Hazretlerine karşı hürmetsiz ve heyecan âmiz müracaatları beni cephedeki işleri bırakarak 1 Teşrinievvelde Erzuruma gelmeye mecbur etti. Mukaddes davamızın akametine ve memleketde vahdeti âma-lin inhilâline matuf olan bu tehlikeli ve nâ meşru teşebbüsâtı bir kaç gün içinde bertaraf ederek tekrar cepheye avdet etmek üzreyim. Ancak hakkındaki bâzı şikâyat olduğunu işitmekten müteessir ve muğber olan 15. K. kumandan vekili Miralay Kâzım Beyin vukuu istifası ve zâtı alilerinden başka vekâleti der'uhde edecek bir zatın bulunmaması cephe gerisindeki umuru mühimmenin temin ve tedviri için Erzuruma gelerek kolordu kumandanlığı vekâletini ifa buyurmanızı zarurî kıldı. Trabzonda fırka vekâletini muvafık ise jandarma müfettişi beye veyahut alay kumandan vekili binbaşı Ali Rıza Bey'e muvakkaten tevdi buyurarak ve mülâzım İbrahim Efendinin getirdiği bir milyon altın rubleyi de miktarı kâfi muhafızla beraber alarak serian Erzuruma teşrif ve 15. Kolordu Kumandanlığı vekâletini deruhde buyurunuz. Fırka kumandanlığına münasip bir zatın sür'ati tâyin ve Trabzonda izamı Ankara'dan istirham edilmiştir. Erzurum vilâyetine tâyin olunan ve elyevm Trabzonda bulunan Hamdi Beyin de zâtı alileriyle birlikde Erzuruma gelmesi pek muvafık olur. Bu şifrenin alındığının ve hareket tarihinizin iş'arı mütemennadır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Aynı günde Mustafa Kemâl Paşadan aldığı cevab:

444

Ankara
4/10/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 30/9/1336

Davamızın istihsalinde istinadgâhı kavimiz olan ordumuzla başda zatı samileri olduğu halde fedakâr kumandanların hissiyatı samimane ve vatanperveraneleri memnuniyeti azimeyi bâdi oldu. Âmalı milliyeinin istihsalı, milletimizin yekvücut kalması uğrunda sarf buyruılan mesainin şayanı şükran ve ... olduğunu arz eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

7/Teşrini evvelde Erzurumdan Sarıkamışa otomobil ile hareket ettim. Sarıkamıştan Meclis Reisi Mustafa Kemâl Paşaya çektiğim telgraf:

Sarıkamış
7/10/1336

Ankara, Büyük Millet Meclisi

Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Cepheye avdet ettim. Ordunun lâyezeli olan hürmet ve samimiyetlerini başda zatı samileri bulunduğu halde Büyük Millet Meclisine arz eylerim. Şark ordusu ve halkının vatan ve milletimizin saadet ve selâmeti için her fedakârlığı yekvücut olarak ifa edeceğini kemali fahrile teyid eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Gelen cevap:

Millet Meclisi
150/40

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Telgrafnamei âilileri Meclisde kemâli takdirat ve teşekkürat ile kıraat olundu. Şark cephesinin şerefli ve yüksek kumandanlarının emri altında ifa etmekte oldukları vezaifi vatanperverane bu hususdaki yüksek arzu ve kabiliyetin en canlı bir delildir. Gerek Meclis namına ve gerekse kendi namına tekrar arzı teşekkürat eder ve menafii vatana masruf olan faaliyet ve gayretde naili muvaffakiyet olmanıza dualar eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

7.8.9 Teşrinievvel günlerinde Ermeniler Kağızman, Merdenik cephe-lerinde taarruzlar yaptılar. Tard ettik.

9. Kırka kumandan vekili Halid Beyin Mustafa Kemâl Paşaya yazdığını ve onun da cevabını Kemâl Paşa bana yazıyor:

Ankara
6/10/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — 9. Fırka Kumandanı Halid Beyden aldığım telgrafname sureti ikinci maddede ve benim verdiğim cevabın metni 3. maddede zeylen arz edilmiştir.

2 — Erzurum vaziyetinin leh ve aleyhinde idarei kelâm edecek değilim. Ankara muhalif olarak takdim edilenlerin müracaatı üzerine işbu galeyanın ne kuvayı milliyeye ve ne de zatı devletleri aleyhine olmadığını bildirmek isterim. Kuvayı milliyeye ve Mustafa Kemâl Paşa aleyhine getirilen her türlü galeyanın başda olduğu fırkam tard ve silâhla kırmak mecburiyetinde olduğumu nâtik bir vesikâi hakikiye de yazdım. Erzuruma giden Kâzım Paşanın eline verdim. Müsterih olunuz. Millî varlığı yaratan ümera ve zabitanı bu menatıkdaki ahali evlâdına suikasd edecek canilerden değildir. Evvelen bu hareketin hedefi doğrudan doğruya Miralay Manastırlı Kâzım Bey ve suiistimal ile maznun bir kaç kişidir. Kuvayı milliyeye teyidi sadakat arzı hizmet için Erzurum namına bir telgraf keşide ettirilmek üzere arzı keyfiyet olunur.

3 — Yazılan cevap:

Halid Beye: Gerek şahsı nâçizanem için, gerek mukaddes maksadı millî için gösterdiğiniz merbutiyet ve samimiyetin minnetdarız. Selâmete ermek için istinadı millî yegâne sizin gibi memleketin büyük kumandanlarının vefa ve samimiyetidir. Telgrafnamenizden cidden mütehassıs ve müteşekkik oldum. Erzurumun salabet ve metaneti ve ordunun inzibat ve sadakati bütün memleketin gözünü diktiği bir hedeftir.

Suiistimali tezahür ve tahakkuk edecekler aleyhinde hep aynı derecede hiddetli ve müteessiriz. Ordu dahilinde inzibat ve samimiyet baki oldukça inayeti hakdan ümidimiz kuvvetlidir. Muhabbetle gözlerinizden öperim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Şayamı hayret ve esef tarzı tahrir. Halid Bey Erzuruma topçu alay kumandanı Ragıbı göndermiş, ki Kemâl Paşaya sadakat telgrafı çekilsin diye. Kendisine bu işlerle meşgul olmamasını yazdım.

Telsizimle Moskova ve Erivan telsiz neşriyatını takip ettiriyordum. Erivan rusça olarak 9/Teşrinievvelde şu tebliği yaptı:

«Türklerin taarruz kabiliyeti bittiği ve şaşkın bir hale geldiği mevzukan haber alındı. Sıra bize geldi, yakında taarruza geçerek lâzım gelen darbeyi Türkiere vuracağız.»

Aldığım haberlerde Karsa bir çok kıta ve gönüllülerin gelmekte olduğu idi. Her gün sıkı keşif ve tarassutlar yaptırıyordum.

13/Teşrinievvelde görülen bazı hareketler, 14 de bilhassa 9. Fırka cephesinden bir taarruza uğrayacağımız kanaatini verdi. Sabahleyin erkenden fırkalardan vaziyeti sordum, ve bir taarruza karşı hazır bulunma-

larını bildirdim. Kendim de erkânı harbiyemle tarassut mevkiime çıktım. Aldığım raporlarda kumandanlarım bir taarruz ümid etmediklerini bildiriyorlardı. Fakat sabahleyin 7.30 da Ermenilerin 9. Fırka cephesine keşif bir topçu ateşi açarak taarruza kalktıklarını dürbünümle gördüm. Raporlar da gelmeye başladı. 12. Fırkayı Berna üzerinden Ermeni taarruz kıtalarının yan gerilerine sürdüm. Ermeniler mağlûb edilerek bütün cepheden geri atıldılar. Biz de bundan istifade ile Karsın çok kuvvetli bulunan Beşkaya ve şarka ve garba imtidadı olan dış mevzilerini karşı taarruzla kolayca işgal ettik. (16 Teşrinievvel) artık Karsa karşı harekete ve büyük bir ihata manevrası yapmaya sıra geldi.

15/Teşrinievvel akşamı Trabzondan Fırka Kumandanı Rüşti Beyle Vali Halid Bey geldiler. Verdikleri malûmatta: (Halk hükûmeti) mes'alesini Millet Meclisinin arzu ettiğini ve kâtibi umumisi de Albayrak gazetesi sahibi Mithatın kardeşi Erzurum meb'usu Necati Bey olduğunu söylediler.

16/Teşrinievvelde Erkânı Harbiye Reisi İsmet Bey şunu sordu: «Bolşeviklerin Van ve Bitlis hakkındaki teklifine ne dersiniz?» verdiğim mufassal cevabın hülâsası: «Elviyei Selâsenin işgaline devam en iyi cevap olur.».

Karsın zaptı:

17/Teşrinievvelde aldığımız haberlerden Gürcülerin Ardahana kuvvet sevk ettikleri anlaşıldı. Bunların Karsa yardım edeceklerine ihtimal vermiyordum. Bununla beraber gelebilse de cüz'i bir şey olabileceği vaziyet icabı tabîi idi. Buna karşı da Merdenik müfrezesini de Karsın şimalini tarassuda memur etmiştim.

19/Teşrinievvelde Beşkaya mevkiinde kumandan ve erkânı harbiye heyeti ile esash suretle tarassutlar yaptım, ve keşifler de yaptırıldı. Hareket tarzımı arazi üzerinde bunlara gösterdim. 20/Teşrinievvelde de icab eden emirlerimi verdim.

Karargâh

20/10/1336

9. 12. Fırka Kumandanlıklarına Miralay Rüşti Beye

1 — Arazi üzerinde yapılan teğkikat neticesinde Karsa karşı icrası muhtemel barekâtı aşağıdaki tarzda yapmaya karar verdim:

a) 9. Fırka ile (iki alay piyade, Azerbaycan ve nizamiye suvari alayları, mürettep birinci liva ve aşiret kıtaatı, dört Osmanlı sahra, dört kudretli cebel, üç Rus cebel topu) (Yahnılar, Vezin köy, Mağaracık) hattından Karsın şarkından ihata ve taarruzu hakikiyi yapmak.

b) 12. Fırka ile (iki alay piyade, bir aşiret alayı, dört Osmanlı sahra, dört kudretli cebel, dört 10,5 luk obüs, iki Rus cebel topu) evvelâ Üçler - Akbaba hattını işgal etmek, bâde 9. Fırkanın taarruzunun sol yanını himaye edecek ve bu taarruza Mağaracık - Azad mıntakasından iştirâk edecek vechile hareket etmek.

c) 12. Fırkadan bir alay piyade ile iki Rus sahra ve iki 12 lik obüs topundan ibaret kuvveti bidayetde cephe ihtiyatı olarak Süphanazad civarında bırakmak.

e) 9. Fırkadan bir piyade alayı ile fırka süvari bölüğü, iki Osmanlı sahra ve Azerbaycan kıtası emrindeki iki Rus sahra ve 12. Fırkadan alınacak iki kudretli cebel topundan ve bir aşiret alayından ibaret kuvveti (Kotanlı Refik Baba Dağı (Beşkaya) - Kırmalı - Tatyon) hattında bırakmak ve Merdenik müfrezesi ve Giresun miilli taburiyle bu kuvveti miralay Rüşti Beyin emir ve kumandasına vermek. Rüşti Bey fırkası bidayetde tedafüi bir vaziyet alarak düşmanın bu cepheden vukuu muhtemel taarruzlarını def ve tard edecek ve cephesindeki düşman kuvvetinin az kuvvet bırakarak bu cephedeki kuvvetlerini başka tarafa alması veya büsbütün çekmesi halinde ve harekâtı askeriyeinin devamı müddetince zuhur edecek fırsatlarda Karsın garp ve şimaline karşı taarruz geçecek ve mümkün olursa Karsdan şimale giden yolları kat' edecektir. Merdenik müfrezesinden bir tabur piyade ile bir Rus cebel topunun daha bidayetden itibaren Çalkağır dağları istikametini alması ve vaziyetin müsadesinde bu dağların işgali pek faydeli olur.

h) Cephe karargâhı Kars çayı şarkından yapılacak taarruzu daha yakından sevk ve idare etmek için bidayeti hareketde Perna şark sırtlarında bulunacaktır.

2 — Harekâtın icrası tekarrür ederse buna nazaran alınacak tertibat ve icraat hakkında bilâhare emir verilecektir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Vaziyeti Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine de bildirdim. Muvafakat cevabı geldi.

Karsa taarruz emrim:

Karargâh (Sarıkamış)
24/10/1336

1 — 23/10/1336 tarihli istihzarat emrinde bildirilen vaziyet alınıp istihzarat ve istikşafat ikmal edildikten sonra ahval başka türlü hareketi icab ettirmese 20/10/36 tarihli emirde bildirilen tarzda 27/10/1336 da harekâtı taarruziyeye geçilecektir. Harekâtı taarruziyenin hedefi Ermeni kuvayı asliyesini Kars içerisinde veya Karsı müteakip takib ile imha eylemektir.

2 — 9. ve 12. Fırkalar 27/10/1336 saat 6 evvelde tâyin olunan hedeflere karşı harekâtı taarruziyeye başlayacaklardır. 9. Fırkanın 12. Fırka ile irtibatını tesis etmek üzere Türkmen aşan - Korşak kaya istikametinde sırtlar üzerinde bir canibdar müfrezesi sevk ve bu müfrezeye topçu tefrik etmesi münasip olur. Bundan maksat Üçler Tepesi ve Akbaba hattına ilerliyecek olan 12. Fırkanın mukavemete uğraması halinde hareketi teshil etmektir. 9. Fırkanın Yahniler - Vezin Köy - Mağaracık hattını işgal ettikten sonra suvarilerini Halife oğlu ve daha şarkdan şimale sürerek demir yolu ve şosaları biran evvel kat' ve tahrib ettirmesi kısmı küllisi ile Karsın tabyalarına çarpmayarak tabyalar hattının haricinden Karsı şark ve şarkı şimalinden ihata ve geri ile olan muvasalatı tamamen kat' ederek Ermeni ordusunu inhi-zama uğratması pek mühimdir.

3 — Fırkalar yekdiğeri ile irtibatı muhafaza ve 9. Fırka harekâtını 12. Fırka harekâtıyla tevhid etmelidir.

4 — Alaylara cebel topları ve bir kaç emir atlısı terfik edilmesi ve piyadenin topçu mukavemetinden mahrum bırakılmaması lâzımdır.

5 — Sağ cenah grubu ile 9. Fırka arasındaki hattı fasıl (Parnaut - Alacadağ - Başgedikler) hattıdır. Bu hat sağ cenah grubuna dahildir. 9. Fırka ile 12. Fırka ara-

sında (Hacı Halil Dağı - Mağaracık - Fevzi Paşa Tabyası) hattıdır. Bu hat 12. Fırkaya dahildir. 12. Fırka ile Rüşti Bey Fırkası arasında hattı fasıl Kars çayıdır. Kars çayı 12. Fırkaya dahildir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Karargâhımı Berna'ya aldım. Karsın ileri mevzilerindeki Ermeni kıtalarını tamamiye Kars kalesine kadar sürdükten sonra cepheye fazlaca top ve piyade alayı bıraktıktan sonra iki fırka ile ve gece yürüyüşleri ile cüretli ve maharetli büyük bir ihata hareketi ile 28/Teşrinievvelde Yahniler Tepeleri ve Vezin köy - Üçler Tepesi hattını baskın ile işgal ettik.

30/Teşrinievvelde Üçler Tepesindeki tarassut yerinden idare ettiğim bir taarruz ile Ermeni ordusu üç saat içinde perişan oldu. Sıkı takiple şark cephesindeki tabyaları işgal ettik. Kale dışındaki Ermeni kıtaları Karsın şimal cephesine karşı taarruza başladılarsa da iki yıl önce yine kumandam altında karşı işgal etmiş bulunan kıtalarımın süratli ve maharetli hareketleriyle bu sarp ve pek kuvvetli ve modern olan cepheyi de (Karadağ - Arap tabyaları) onlardan önce işgal edebilmistik.

3.30 da ben de karargâhımı Karsda kurmuş bulunuyordum. Hâlâ mukavemet eden Tahmasp tabyası da ikinci vakti düşürüldü. Karsın zaptedildiğini Karsdan Ankaraya müjdeledim.

Akşama kadar istasyonda karargâhımda toplanan esirler şunlardı: 3 ceneral, 6 miralay, 12 kaymakam, 16 yüzbaşı, 59 mülâzım, 16 sivil memur, 12 zabıt vekili, 4 zabıt namzedi. Esir askerlerin sayısı da 1150 idi. Sayılan Ermeni ölüsü 1110 idi. İstifade olunabilecek 337 top, tamire muhtaç 339 top, külliyetli makinalı tüfek, her türlü mermi ve mühimmat vesair harb alâtı, projektör vesaire idi. Esirler arasında Harbiye Nazırı Araratof ile Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Vekilof, Kars kale grup kumandanı Primof, bir de sivil nâzır vardı.

Ters cephe ile yaptığım bu taarruz, tarihteki emsalleri vechile bize büyük bir zafer kazandırmış, bir düşman ordusunun mühim bir kısmını ezmek ve modern bir kaleyi almaya mukabil bize cüz'i bir zayıata mal olmuştu: 9 şehit, 47 mecruh.

Karsa taarruz emrimde aynen şöyle demiştim: «Harekâtı taarruziyenin hedefi Ermeni kuvvayı asliyesini Kars içerisinde veya Karsı müteakip takib ile imha etmektir.» Hakikaten askerlerim Türk ordusunun en medenî ordulardan üstün bir kudrette ve insanlık duyguları da üstün bir halde olduklarını göstermişlerdi. Kars gibi modern bir kaleye karşı arslanlar gibi saldırdıkları halde Ermeni halkına karşı en ufak bir tecavüzde dahi bulunmamışlardır. Bunu oradaki Amerika hey'eti de gördü, ve 31/Teşrinievvelde Amiral Bristol'a yazdıkları telgrafda:

Tous les Americains à Kars sont bien et l'armée Turque nous donne excellent

soin et tous considérations. Nous avons permission de continuer l'organisation comme avant - Les soldats Turcs sont bien disciplinés et il n'ya pas eu de massacres.

Edvard Foks
district commander
N. E. E. Kars

Türk ordusunun büyük zapt ve rapta malik olduğunu ve katliâm yapılmadığını ve Ermeni çocuklarına karşı gösterdiğimiz şefkati cihana ilân eden Karsdaki bu Amerika heyetinin elinde 6000 fakir veya kimsesiz çocuk vardı. Gümrüde de aynı vaziyeti muhafaza ettirdik.

31/Tegrinievvelde Kars telgrafhanesinden Ankarada Müdafaayı Milliye Vekili Fevzi Paşa ile görüştük. Karsdaki ganimetlerin on yıl istiklâl harbimizin devamına yetiyecek derecede çok olduğunu bildirdim. Ferikliğe terfi ettiğimi müjdelediler. İki yıl önce de yine Kars ve Gümrünün zaptındaki hizmetlerime karşılık Osmanlı ordusunun en genç liva paşası olmuştum. Bu rütbenin asgarî müddetini doldurmak üzere iken ferikliğe terfiim maddeten olmasa da millî hükümetimizin bir tevcihi olmasından manevî kıymeti büyüktü.

Karsın istirdadının ferdası günü neşredilen beyanname: (Rusça, Ermenice ve Türkçe olarak)

E r m e n i M i l l e t i n e

Memleketinizi senelerdenberi uzayan harbin musibet ve sefaletlerine sürükleyen ve hükümetimizin göstermek istediği dostluğu sizden habersiz red eden Taşnaklardır. Taşnaklar ki, bütün dünyayı kendisine hazine ve bütün insanları da servet ve saltanatına bir köle gibi kullanmak istiyen sermayedarlara hizmet eden ve milletini rahatda yaşatmayı düşüneneceğine sefahat âlemlerindeki zevkli, alayışlı hayatı tercih eyleyen hainlerdir. Bütün Ermeni milleti bunların istibdat ve hıyanetlerinin hakikatini uğradıkları elîm akibetlerde görmelidir. Maksat ve hedefimiz, hayalî ve vâhi gayeler peşinde bilâ tefrik müslüman ve Ermeni fıkaraı halkını kırdıran Taşnakların elinden masum halkı kurtarmak, karşımızda daha medenî ve müdrük ve islâm ve hıristiyan ahalinin refah ve saadetine hâdim, ve komşusu olan Türkiye ile dost ve münasebatı hasene tesisine hahişkâr olan bir Ermeni hükümeti bulmaktır.

Taşnakların, kuvvetli ordumuzun önündeki hezimetini de, hakkın ve adaletin kudret ve muvaffakiyetini isbata kâfi bir delildir.

Türk hükümetinin Ermeni ahaliye dahi nimet ve adalet göstereceğinden tamamen emin olarak evlerinizde, iş ve gücünüzde daima müsterih olunuz.

Ancak şehrin asayişine, ordumuzun emniyetine dokunacak en ufak bir teşebbüsün büyük bir şiddetle hareketi icab ettireceğini ehemmiyetle nazarı dikkate alarak her tehlikeli ve memnu teşebbüsten derhal sakınıınız ve böyle teşebbüsde bulunanları da derhal hükümete haber veriniz.

Herkes evinde ve üzerinde bulundurduğu av tüfeklerinden mâda olan her nevi tüfek, tabanca, rovelver, kılıç, hançer, kama ve pala ile bomba ve dinamit nevinden her türlü mevadî infilâkiyeyi nihayet 48 saat zarfında Kars şehrindeki hükümetimize teslim edecektir. Bu müddetin hitamında bulunacak o kabil eslâha sahipleri, ve hanelerinde Ermeni ordusuna mensub zabıt ve efradı saklayıp Türk ordusuna haber vermeyen ve teslim etmeyenler şiddetle cezalandırılacaktır. ~~Bilhassa~~ hain ve ca-

suslar yakalanırsa kendileri ile onları saklayan ve koruyanlar selâmeti umumiye namına derhal idam olunacaklardır.

1 Teşrinisani 1336

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümeti
Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

3/Teşrinisanide Karsa yeni gelen 1000 mevcutlu Samsun gönüllü taburunu bırakarak Gümrü (Aleksandrapol) üzerine harekete başlattım.

5/Teşrinisanide ben de karargâhımia Petsepavlesk'e gittim. Hareketimi ve Gümrüye taarruz edeceğimi Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine bildirdim. Gelen cevapta: «Bu hareketin tehlikeli olduğunu, Gürcülerin Kars üzerine hareketleri muhtemel olduğundan bizim de hemen Karsa çekilmeliğimiz» emir olunuyordu. Şu cevabı verdim: «Temasda bulunduğum mağlûp bir düşmanı bırakarak muhtemel yeni bir düşman hareketini önleyeceğim diye Karsa çekilmeyi muvafık bulmuyorum. Hakikaten Gürcülerin böyle bir hareketi vaki olursa ben Ermenilere yeni bir darbe daha vurduktan sonra Gürcülere döner ve ters cephe ile onları da inhizama uğratabilirim. Harekâta devam ediyorum.»

5/Teşrinisani akşamına kadar Ermeni kıtalarını Gümrü garp sırtlarına kadar tard ettik.

6/Teşrinisani sabahı Erivan hükümetinin 3/Teşrinisani tarihli sulh teklifi ile Gümrü grubu kumandanının dün akşam ileri kıtalarımıza gönderdikleri mütareke teklifini aldım. Ankaraya bildirmekle beraber, eğer Gümrü müstahkem mevkiini bize teslim ederlerse mütarekeyi kabul edeceğimi bildirdim.

7/Teşrinisanide teklifimizi kabul ile Gümrüyü bize teslim ettiler. Nahcivan müfrezemiz de bugün öğleyin Şahtahtı'nı muharebe ile zaptetti. 4 top, 11 makinalı tüfek, vesair ganimetlerle 170 esir aldılar.

8/Teşrinisanide erkânı harbiye reisimle Gümrüye gittim. Hariciye Vekâletimizin mütareke şartlarını havi notasını Ermeni hükümetine gönderdim. Belediye heyeti ile de görüştüm. Zaten çoğunu iki yıl önceki işgalimizden tanırdım. Buradaki Amerika heyetinden de İstanbula hakkımızda takdir telgrafı yazdırdım.

8/Teşrinisanide Gürcülerin 5 yıllık efradı silâh altına aldıkları haberini 9 da aldım. Karsdan hareketim günü de Ardahandan askerî kumandanandan bir nota almıştım. Karsın bir günlük yaya mesafesinde bir bitaraf hat göstererek onu kıtalarımızın geçmemesi, aksi halde aleyhimize harbe kalkacaklarını bildiriyordu. (1)

(1) Aynı tehdidi ben de Gürcülere, bolşeviklerle harb ederken yaptım: elviye selâse dışına çekilmezlerse aleyhlerine harbe gireceğimizi bildirerek kan dökmeden Ardahan ve Artvini işgal ettirdim.

Ben de Gümrüye yürümekle beraber, Gümrü ile Kars arasına iki fırka bıraktığım ve dedikleri hattı geçmiyeceğim hakkında Gürcülere malûmat göndermiştim. Şimdi yapılacak şey Ermenilere bir darbe daha vurmaktı. Bu da kendiliğinden hasıl oldu. Ermeniler mütareke şartlarımızı ağır bulduklarından kabul edemeyeceklerini 10/Tesrinisanide bildirdiler.

Hariciye vekilimizin Ermeni Hariciye Nezaretine gönderilmek üzere yazdığı şifre:

Ankara
8/11/1920

S u l h Ş a r t l a r ı m ı z

1 — Türk Ermeni hududunun tahdidi basit bir istatistik ve reyî âm meselesi olacaktır. Münaziünfih olan bilcümle menatik halkı bolşeviklerle reis Vilson tarafından îân edilen ve milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tâyin etmeleri esasını ihtiva eden prensip mucibince kendi istikbali siyasisini bizzat tâyin etmeye davet edilecektir. Bu halk ya müstakil bir hükümet halinde teşekkülü veya hükümetden birisine tâbi olmaları hakkında kemali serbesti ile beyanı rey edecektir. Âranın kemali hürriyetle itâsını temin etmek için münaziünfih olan menatikda polis vezaifinin âranın derci hitamına kadar tarafeyn hükûmetlerine mensub muhtelit jandarma tarafından icrasını kabul ediyoruz. Âranın toplanması tabii mümkün mertebe süratle icra edilmelidir. Ankara hükümeti bu tarzı hallin muhsin adalet olduğunu ve bütün insanîyetin menafiine ve binnetice Türk ve Ermeni kavimleriyle münaziünfih arazide yaşayan ahalinin de menafiine tevafuk ettiği hakkında amik ve samimî bir kanaat besler.

Maattecessüf korkarız ki Erivan hükümeti garp ve bilhassa İngiltere emperyalistlerine hoş görünmek için bu tarzı halli red eder. Bu hal kendi garp hâmilerinin Asya ve Afrika halkına vaz' ve tatbik ettikleri desatiri siyasiyeye pek bariz bir teaddi ve tecaviüz teşkil eder.

2 — Türkiye komşu kavmin tamamii istiklâl ve emniyetle inkişafını temin için vus'u dahilinde her türlü teshilât ibrazını taahhüd eder. Biz kendi vesaitimizin müsaadesi nisbetinde Ermenistanın iaşesine ve bu memleketde vaziyeti tabiiyei iktisadiyenin teessüsüne yardım edeceğiz.

3 — Tarafeyn hükümetleri tarafı âhıra mensup eşhas ve eşyanın kendi hututu hadidiyesi ve sureti umumiyede bütün turuku muvasalası üzerinden tamamii serbesti ile mürurunu ve tarafı âhırlar merkez veya herhangi bir memleket arasında transit icrasına hiç bir vechile mümanaat eylememeyi müteakabilen taahhüd eylerler.

4 — Türkiye, Harbi Umumî esnasında kendi arazisinden hicret eylemiş olan Ermenilerin yurdlarına tekrar avdetle yerleşmelerini ve bunların en medenî memleketlerdeki ekalliyetlerin istifade ettikleri hukukdan tamamî ile müstefid olmalarını taahhüd eder.

5 — Türkiye kendi emniyeti için Ermenistanın teminatı fiiliye vermesini talep eder.

Murahhaslarımız sulh müzakeresine ve imzasına salâhiyetdar Ermeni murahhaslarına Gümrüde intizar ederler.

6 — Müzakeratı sulhiyenin devamı müddetince muhasamatı tatil edecek olan mütareke şeraiti şark cephemiz başkumandanı tarafından size tebliğ olunacaktır.

8/10/1920

Umuru Hariciye Vekili
Ahmet Muhtar

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ermenistanın sulh talebi, garp ve şark âleminden ayrı düştüğü bir zamanda te-
veccüh eden felâketi muvakkaten savuşturmak maksadına mebni olduğundan şüphe
yoktur. Sevr Muahedenamesi Ermenistana verilen bizim şark ile ittisalimizi kesmek
ve Yunanlılarla müştereken hayat ve inkişafımıza mâni daimî bir bekçi olmak va-
zifesini Ermenistan payidar oldukça bittabi ifaya çalışacaktır. Büyük bir islâm mu-
hiti ortasında bulunan Ermenistanın o zalim jandarma vazifesinden kanaati kalbiye
ile feragat ederek mukadderatını şeraiti Türkiye ve islâmiye ortasında tamamen
kaynaştırmak istemesi gayrı mümkündür. Binaenaleyh Ermenistanı siyaseten ve
maddeten ortadan kaldırmak elzemdir. Mamafih bu gayenin istihsali kuvvetimize ve
vaziyeti umumiyei siyasiyenin bahşedeceği müsaadelere tâbi bulunduğundan tatbika-
tında nukatı mezkûreye tevfiiki icraat lâzımedendir. Bu cihetle bizim Ermenilerle
alêlâde bir sulh muahedesi akdiyle geri çekilmekliğimiz mevzuu bahis olamaz. Teb-
liğ olunan sulh esasatı Ermenistandan çekilmekliği değil, Ermenileri işgal ile ber-
aber Avrupaya karşı müsalemeperver görünmeye ve fakat hakikatde vesaiti tedriciye
ile gayeyi tahsile matufdur.

Şimdilik Ermenistan ordusunun terhisi ile silâhının alınması ve yeni başdan ten-
kilâtı askeriye yaptırımaması ve demir yollarının kontrolü ve akalliyeti islâmîyenin
müdafaayı hukuku vesilesiyle teknil Ermenistanı işgali askeride tutarak Türkiyeyi
Azerbaycana rapteden bütün yolları elimizde bulundurmak cihetlerine istihsali gay-
ret iktiza eylemektedir. Ermenilere daima müsalemeperver gözükmek şartiyle gerek
müsalâhatnamenin metninde ve gerek tatbikatında mübhem ve mülâyim şekilde
işbu gaye temin buyrulmalıdır.

Ermeni hükümetine tebliğ için bu gün zatı devletlerine gönderilen şeraiti sulhi-
yenin birinci maddesinde hudud hakkında plebisit (reyiâm) usulünün kabulü hudu-
dun tâyinine, mâni olmak arzusuna mübtenidir. Mamafih bu hususda evvel emirde
Ermenilerin elinden bir hudud teklifnamesi almaya gayret edilmek ile beraber mü-
zakeratı akamete mahkûm etmemek için şimdilik muvakkaten Erestlitofsk hattı
hududunu kabul edebilirsiniz. Yalnız bu hududun öbür cihetinde kalacak müstüman
ekalliyetlerinin hukukunu muhafaza vesilesiyle o cihetde daimî müdahaleye zemin
hazırlamak icab eder. Düşman elinden silâhlarının biran evvel alınması ordusunun
terhisini müstacelen temin edecek mevadın ahidnameye vaz'ı ve peyderpey o have-
lideki Türklerin teslihi ile orada şark ve garbı raptedecek ve Azerbaycanı müstakil
bir Türk hükümeti haline koyacak bir kuvvei milliye ihzarı hususuna başkaca gay-
ret buyrulacaktır.

Heyeti Vekilenin makasadı hakikiyesini muhtevi bulunan işbu talimat mahrem-
dir. Yalnız zatı devletlerine mahsusdur.

İşbu şifrenin tamam hal olup olunmadığının lütfen iş'arı müsterhamdır.

Hariçiyeye Vekili
Ahmet Muhtar

Mütareke şartlarımızı kabul etmeyen Ermeniler ileri kıtalarımıza da
taarruz ederek bir kaç neferimizi esir almışlardı.

11/Teşrinisanide karargâhımı Gümrüye naklettim. Ve Gümrü şark
sırtlarında mevzi alan Ermenilere karşı taarruz hazırlığına başladım, ve

Arpa çayın şarkında bazı mevkileri de işgal ettirdim. Ermeniler de 12 Teşrinisanide İğdırı boşaltarak Aras şimaline çekildiler.

14/Teşrinisani sabahleyin Ermeni mevzilerine karşı taarruza başlattım. Bir kaç saatde Ermenileri yine iyi hırpaladık. 7 şehit ve 50 yaralı verdik. Ermeniler şarka doğru çekildiler. 582 maktul bıraktılar, fakat sağ yanımızdaki Ermeni kıtaları yerlerinde duruyorlardı. Bunlara da 17 Teşrinisanide taarruz ettik. Öğteye doğru bunları da mağlûp ederek cenuba doğru taredtik.

15/Teşrinisanide Ermenilerin Şahtahtı müfrezemize taarruzu zayıflıkla tardı olundu. 3 ü zabıt olmak üzere 210 esir alındı. Alınan esirlerin sayısı iki bine vardı. Son darbelerden sonra Ermeniler mütareke şartlarımızı kabul ettiler.

17/Teşrinisanide saat 3 de karargâhıma gelen bir Ermeni erkânı harp yüzbaşısı Ermeni başkumânı ve hariciye nazırının mütareke şartlarımızı kâmilâen kabul ettikleri mektubunu getirdi.

18 de Ermeni dahiliye nazırı bir erkânı harp yüzbaşısı ile karargâhıma geldi. Bolşeviklik ihtilâlinden kurtulduklarından sulh muahedesi başlar başlamaz istediğimiz silâhları vereceklerini ve hafif makinalı tüfekleri az olduğundan tedricen vermelerine müsaade rica etti, muvafakat ettim.

Mütareke şartı olarak Ankaranın istediği biner mermisi ile 2000 tüfek, 3 batarya seri ateşli koşulu dağ topu, yine koşulu 40 makinalı tüfengi Ermenilerden alarak şark cephesinin ilk zafer hediyesi olarak garp cephemize yola çıkardım.

25/Teşrinisanide Gümrüde reisliğim altında Ermeni Hatisyan heyeti ile muahedesini müzakereye başladık. 27 Teşrinde Ermeni heyetine Sevr muahedesindeki imzalarını geri aldırдық. Bu günü bu meş'um muahedenin yırtıldığı bir gün olarak tes'id ettik. Ve Ankaraya da müjdeledim.

3/Kânunuevvelde Gümrü Muahedesini imzaladık. 5/Kânunuevvelde de uzedimizdeki Rus murahhası sonradan sefir olan Medivani ve hariciye komiserinden bir telgraf aldığını bildirdi. (Muhadenet ahitnamesini Türkler aldı mı ne zaman ve nereye, hangi heyetleri gelecek? Ermenilerle sulhu Taşnaklarla yapmayıp bolşeviklerle de yapsanız aynı esas dahilinde olabilir).

Ben de şu cevabı verdim: «Ahitnameyi hükümetimiz aldı. Yusuf Kemal Bey Ankaraya döndü. Hali hazıra göre esaslar yapıyor. Heyet hakkında emir almadım, sorarım. Taşnaklarla sulhü imzaladık.»

Ermeniler bolşevikliği ilân ettiler.

Şark muvaffakiyetlerimizin takdir olunuşu:

Bu hususda resmî olarak Mustafa Kemâl ve Fevzi Paşalar vesairenden aldığım tebriklerin üstünde bir kıymeti haiz olan İsmet Beyin bir mektubu ile bir telgrafıdır. Çünkü İstiklâl Harbinde Şark Cephesinin

gördüğü vazifeyi ve millî davamıza yardımını sıcağı sıcağına olduğu gibi tarihimize tevdi etmiştir. Aynen yazıyorum:

28/Teşrinisani/1336 tarihi ile Eskişehirden yazdığı mektup aynen:

Sevgili kardeşim pek sevgili kardeşim Kâzımcığım

Saffet bugün gidiyor. Fuad Paşa ile yanınıza uğrayacaklar. Ne mutlu onlara. Seninle görüşmek ne saadettir. O kadar mütehasssirim o kadar müştakım ki tasavvur edemezsin. Şimdi gayei emel benim için, senin muhitinde on on beş gün mezun kalabilmektir. Şimdilik hayali muhal...

Şark harekâtı bizi ve davamızı ihya etti. O kadar sıkılmış idik, o kadar daralmış idik ki vaziyetin nefes alacak bir menfeze ihtiyacı kat'isi vardı. Allahın inayetiyle bunu sen kemali muvaffakiyet ve intizam ile açdın. Milletimize, tarihimize daha büyük hizmetler senin için mukadder ve mev'uddur. Allah seni milletimize bağışlasın. Bilhassa Mustafa Kemâl şükranını izhar ve ifade için ne yapacağını bilmiyordu. Herkes böyle idi.

Mahaza şark nazik bir safhaya girmiştir. Mümkün olur da bu cihet bir neticeye ererse, necat yolu fiilen açılmış olur. Nasıl ne suretle olacak burada münakaşasına sebep yok, zaten iş yürüyüp gitmektedir.

Garpta sıkıntıdayız Kâzım. Malzeme, anarşi, entrika sıkıntıları, en mühimmi tabii malzemedir.....

İsmet

Bu mektup Ermenilerin Sevr Muahedesindeki imzalarını geri aldıkları 27 Teşrinisaninin ertesi günü yazılmıştı.

Aşağıdaki telgraf da 3 Kânunuevvelde Gümrü Muahedesinin imzalanmasından ve bolşeviklerin de 5 Kânunuevvelde muhadenet ahitnamesini imzalamak için heyetimizi istedikleri ve Ermeni ordusundan mütareke şartı olarak aldığım silâhların garp cephesine ilk hediye olarak göndermekte olduğumuzu bildirdiğinden sonra garp cephesinden bana 9/12/1336 da yazılmıştı ki aynen şudur:

No. 1619

Garp cephesi
9/12/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Sıhhatim iyidir. Milletimize, tarihimize hediye ettiğin muzafferiyet ile istikbalimizi açdın. Herkesin sıhhatine ve ümidine verdiğin nur ve kuvvet bende on kat fazladır. Nasıl iftihar ve nasıl tebrik edeceğimi bilmem. Allah seni vatanımıza bağışlasın. Bu tarafa ne vakit geleceksin. Ne kadar malzeme göndereceksin, gözlerinden mütehasssirane öperim...

Ben her zamandan daha meşgul ve bilhassa dalgın bir haldeyim. Beni daima ara sevgili kardeşim.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Garp cephesine yaptığım yardımlardan evvel, dış siyasetimizde ne büyük takdirler kazandığımıza da yeni bir misal olarak Gümrüdeki (Yeni Şark Yardım Cemiyeti) umum müdürü tarafından Tiflis Amerikan kon-

solosluğu vasıtasıyla hükümetine gönderdiği rapordan şu satırlar Türk tarihimizde şerefli bir yer tutar. Bu Amerika heyetinin lehimizdeki üçüncü neşriyatıdır.

15/12/1920 raporundan aynen:

“Türkler fevkalâde dostane ve yardımkârdırlar. Bize pek yardım ettiler. Onların muavenetini görmese idik müşkül mevkide kalınacaktı. Ümitvarız ki: bu hususta hükûmete pek sitayişkâr raporlar göndereceksiniz ve hakikaten Türklere lâ-yak oldukları itibarı göstereceksiniz.”

Büyük Ermenistan hülyasının mezara gömüldüğünü kahraman Ayıntaplılara müjdeliyerek maneviyatlarının çoğalmasına çalıştım.

Kars

14/12/1336

Ayıntap Kahramanlarına

Şarka vatanımızın emniyet ve istiklâli için daimî bir tehlike olan Taşnaksiyoz zulüm ve tecavüzü, adaleti ilâhiyenin bir lütfü mahsusu olarak yapılan bir faaliyetde tamamen imha edildi. Sevgili vatanımız artık bu cihetden emin ve müsterihdir. Diğer aksamı vatanımızdaki emperyalist düşmanlarımız hakkında da aynı tecelliyatı ilâhiyeye mazhar olacağımıza ve devamızı kazanacağımız mutmainiz. Bütün islâmiyetin ve Türklüğün şerefli tarihi kahraman Ayıntap müdafilerinin ibraz ettiği kudret ve besalet ile bihakkin iftihar eder. Bütün mücahitlerimizin ve Ayıntabın fedakâr halkının yüksek alınlarından kemeli takdirle öperim. İfa ettiğiniz büyük kahramanlık sayesinde muvaffakiyet muhakkak bizimdir.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Aldığım cevab:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Türkün mamur yurdunu viraneye çevirmek isteyen ve onun hakikî malikleri içinde türeyen, nimet ve eltafı ile mesudane yaşadıkları halde memleketimizi soyarak başımıza belâi mübrem kesilen Taşnakların kırk elli senedenberi bu millet ve mülk için ne meş'um bir tufeyli olduğunu bilmiyen bir kimse yoktur. Türk dünyasını ve onun evlâdını dilşad eden fütühatı âhireniz o çıbanı kökünden kurutmuş, artık kanlı canavarların silsilei cinayatına binayetülillah son darbeyi indirmiştir.

Ayıntap kahramanları namına çelik pençenizi takbil eder, en samimî tazimatımızı kabul buyurmanızı rica ederim efendim.

Cepheler Kumandanı

Özdemir

Şark harekâtı sırasında, Ankara ile, ahvali umumiye hakkında bazı muhaberat da olmuştu. Bunlardan, hariciye vekilinin şifresi ile cevabım aynen şudur:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 13/11/1336 tarihli tele:

1 — İstanbulda hükümet tebeddülünün başlıca esbabı bervechi zir arz olunur:

Evvelâ: Yunanistanda günden güne iştidad eden münazaatı dahiliye tesiriyle orduda maneviyatın gittikçe ve diğer taraftan Türk kıtaatındaki maneviyatın yükselmesi yüzünden Yunanlılar işgal etmekte oldukları yerlerden bir kısmını terke mecbur kaldıklarından Sevr Muahedenamesinin tatbiki için Yunan kuvvetinin kâfi gelebileceğine kanaat getiren İngilizler tarafından başka kuvvetler tedarikine değin mürayıane bir sulhperverlik ibraz etmek istemeleri,

Saniyen: maneviyatımız gayet bozuk ve dahilimiz karma karışık tahmin olunur iken şark ordumuzun kahir muzafferiyat ihraz eylemesi,

Salisen: Avrupa ahvali bir türlü hali tabiiye avdet edemeyip buhranı iktisadî ve ictimainin önü alınamamasında Rusya, Türkiye vesair yerlerde idame ettirilen muharebatın tesiri küllisi olduğundan garp efkârı umumiyesince kanaat husulü üzerine hükümetlerin halkdaki sulh arzusunu tatmin etmek...

Rabian: Bolşeviklerle ittifak akdetmemizden korkmaları,

Hamisen: muahedeyi pek cüz'î suretde tahfif ederek Ankara hükümetini tatmin edebileceklerini ümid eden ve memleketimize en ziyade sermaye dökmüş olan Fransızların Düyunu Umumiyeleri ve sair müessesatından tekrar istifade... devamları,

Sadisen: aynı ... ve ... İtalyanların kendilerine ifraz ettikleri pek vâsi muntakai nüfuza hali kadime ... aramak üzere ... eden ve harpten sonra adetleri tezayüd eden yüz binlerce genci biran evvel bu muntakalara iskân edip orasını yavaş yavaş bir İtalyan memleketine kalbetmek için isticâl göstermeleri,

Sabian: Bilcümle emellerinin Türk hükümetini zırlıların top menzili dahilinde bulundurarak bütün memlekete bu sayede mutlak suretde hâkim olmak istemeleri, bu harekâtı Ferid Paşa vasıtasıyla, muvaffak olan bizce az çok hamiyetli zevatı tavsit ederek İstanbul üzerinden hâkimiyetimizin külliye ref ve tehdidiyle muvaffak olmak emeline düşmeleri. Bu sebebe binaen İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserleri saraya gidip ayrı ayrı huzura çıkmışlar ve Anadolu ile uyuşmağa teşebbüs edilmesi lüzumunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Fransız ve İtalyan komiserleri Ferid paşanın artık tebdili lüzumunu ileri sürmüşlerdir. İngiliz mümessili bu babda bir şey söylememiş ise de ... ülfet etmeyi ... arzu ederek ... beaber buna muvafakat ettiğine delildir. Bu mülâkatdan bir müddet evvel Ferid paşa mumailey komiserlere müracaatla Anadolu hükümetini iskat için askerinin tezyidine müsaade edilmesini ve kendisine iki milyon liralık avans verilmesini talep etmiş ve talebi red edilmiştir.

Mevkii iktidara gelir gelmez Tefik paşa hükümeti sarayın erkânı harp zabiti yüzbaşı Neşet beyi Ankaraya gönderip mükâlemeye ibtidar eylemek arzusunu izhar etmiş olduğu gibi İzzet paşa dahi ancak İstanbul ile Anadoluyu birleştirmek maksadıyla dahiliye nezaretini kabul ettiğini herkese söylemekten geri durmamakta bulunmuştur.

Hükümetin bu babda noktai nazarı bervechi zirdir.

Evvelâ: şimdiye kadar hiç bir milleti müstakile payitahtı düşmanın tahtı işgalinde bulunan bir şehirde ifaya razı olmadığından, İstanbulda kalıp daima İngilizlerin eli altında bulunan ve ... müfrezesiyle ıskatı, erkânının bittevkif diyarı ecnebiyede hapsi kabil olan bir Türk hükümetine Anadolunun tâbi olması imkânsız olduğu gibi böyle... millete karşı bir hıyanet teşkil eder.

Saniyen: Biz itilâf devletleri ile sulh akdine hazırız. Ancak ırkî hududlarımız dahilinde siyaseten ve iktisaden müstakil bir devlet halinde kalmamıza müsaade edilmesi şartı mutlakdır. Kariben şehzade Ömer Faruk Efendinin tahtı riyasetinde İzzet,

Salih, Ferik Halil, Zeki Paşalardan mürekkep bir heyetin İneboluya vürud edeceğinden bahsedilmekte ise de bu babda henüz katî bir malûmat yoktur.

2 — Şark cephesindeki muzafferiyatı mütevaliyenin şuyuu üzerine Ermeni gazetelerinin siyah matem çerçeveleri içinde çıktığı ve müslümanların fevkalâde mesrur, müteheyyiç oldukları istihbar kılınmıştır. Avrupa ile temasımızın azlığı ve muhaberatın müşkilâtı Kafkas vekayiinin in'ikâsâtı hakkında fazla malûmat alınmasına mâni olmaktadır. Buraya vasil olan en son Avrupa ceraidi 20 Teşrinievvel tarihî olmasına rağmen bunlarda bu babda hiç tafsilât yoktur.

3 — Rus sovyet hükümetine, harekâtımızın Ermeni mezaliminden Taşnakların bizimle sulhe yanaşmadıklarından ve İngiliz emperyalistlerine alet olarak vilâyatı şarkiyemizi bilistilâ Iraktaki İngiliz kuvvasıyla iltisak peyda etmek istemelerinden ileri gelmiş ... bu babdaki telgraflarımızın Moskova murahhasımız Bekir Sami Beye vasil olup olmağı ve Rusya hükümeti fikir ve mübahasasının ne olduğu öğrenilememiştir. Bu fırsattan bilistifade Rusya ile telli, telsiz telgraf muhaberatını her ne suret ve vasıta ile olursa olsun temin buyurulmasını bir kere daha ehemmiyetle istirham ederim.

4 — Rus kıtaatıyla sıkı temas vaki olunca her iki milletin cihan emperyalizmine karşı müşterek muharebe ettiklerinden Rusyanın bizi tanıyan ve bizimle münasebata girişen yegâne büyük devlet olduğundan ve bize cüz'i dahi olsa muavenetleri olacağından bahs ile muhadenet ahitnamesi imzalanması dahi münasebatımızda hususâtı mezkûrenin nazardan dür tutulmamasını rica ederim.

Van, Bitlis meselei malûmesi mevzuu bahis olduğu takdirde bu babda müsaade-kârane davranmamızın hukuken ve milletlerin tâyini mukadderatı noktai nazarından caiz olmayacağı gibi siyaseten de imkânsız olduğunun izahı ile evvelâ Ankara hükümetinin maksadı teşekkülü ahid ve misakı millide tâyin edilen hudud dahilinde siyaseten ve iktisaden tamamıyla müstakil Türkiye teşkilinden ibaret bulunmasına binaen bu programın haricine çıkınca bâhusus İstanbuldaki hükümet teşkilâtını kendinden sonra halkın tamamen heyecanı kaybedeceği ve bir defa sukut edip iktidarı İstanbul ... intikal ederse İngilizlerin sadarete getirecekleri Ferid paşa misillü bir vastası ile hilâfet nüfuzuna bu vasıta ile bütün Anadoluya ... hâkim olacaklarının ve bunun gerek Kafkasyada gerek Asyayı Rus da bolşevikler için gayet vahim netayic tevliid edeceğinin tefhimi,

Saniiyen de: Van, Bitlise giren Ermenilerin Iraktaki İngilizlerle kolayca iltisak peyda edip bunların şarkdaki mevkiini fevkalâde tarsin edecekleri ve Irak mandası Londra Meclisi Mebusanında münakağa edilirken sabık başvekil Askî tarafından Musulun muhafaza edilebilmesi için Karadenize çıkmak lâzımdır dediğine göre Ermenilerin bu kadar cenuba inmesine müsaade edildiği takdirde İngiliz emperyalizmine ne dereceye kadar hizmet eylemiş olacağıın izahı ... fikrindeyim. Diğer taraftan Ankara hükümetinin memleketimize ihtiyaç ve asra muvafık ictimaî ıslahatı ve inkilâbatı ihdas için istihzaratda bulunmakta ise de bunun ecnebiler tarafından veya onların tasdik ve müdahalesi ile yapılmasına müsaade eylemeyeceğinin her fırsatta ihsas buyrulmasını rica ederim.

Gümrüde tahliye edilen Ermeni noktai nazarı acizaneme göre arz olunacaktır efendim.

Hariciye Vekili
Ahmet Muhtar

Cevabım: *

Zata mahsustur

Karargâh
27/11/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Hariciye Vekâletinin 20-21/11/1336 tarihli şifresinde geleceğinden bahis buyru-

İstanbul heyeti hakkında varidi hatır olan bâzı mütalâatın sureti hususiyede arzını vatanî bir vazife telâkki eyledim:

1 — Gelen zevatın İstanbul heyeti namıyla kabul edilmesi, İstanbulda bir hükümetin vücudunu kabul demek olacağından, en mühim bir istinad noktamıza kaybolmasını intac edebilir.

2 — Bu hayatın İnebolu veya sair bir mahalle gelerek mülakat taleb ettikleri takdirde, heyeti hükümetimizden hiç bir ferdin bu davete icabet etmemesi iktiza eder fikrindeyim. Aksi halde hükümetimizin hukukî vaziyeti sarsılmış olur.

3 — Hukukî ve millî bir sıfat ve vaziyeti haiz bulunmayan bu heyet, Sevr Muahedesini imzalamış bir saltanat ve hükümet makamının mümessili bulunduğundan, mezkûr muahede baki iken bunlarla Anadolunun görüşecek bir şeyi olmadığı aşîkârdır. Halbuki bu hakikat nazarı dikkate alınmaz ve neticede heyetin iadesi icab ederse, efkârı umumiyede husule gelecek teşettütü şimdiden derpiş eylemek lâzımdır zannındayım. Çünkü bu suretle İngilizlerin düşündükleri ikinci darbe dahi vurulmuş olur.

4 — Böyle bir heyeti, İngilizler Rusları bizden şüphelendirmek için gönderebilirler. Yâni menfaatimize iş yapmaktan ziyade güya Ankara hükümeti İngilizlerle uyuşmaktadır diye propagandalara zemin almak için bir oyun olur.

5 — Heyetin vürudu bir emri vaki olursa, her ne suretle olursa olsun şehzade- den maadası artık geri gidememelidir. Arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bugünlerde, Mustafa Kemâl Paşanın, cüretkâr ve icabında kahhar olan bir arkadaşa ihtiyacı olduğuna ve bunun için Halid Beyi yanına istediğine dair şifresi geldi:

Zata mahsustur.

Ankara
8/12/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bu mintakada ihtirasatı hasisesini menafii müştereki âliyye tercih eden türredilerin harekât ve fiiliyatı, vaziveti umumiyemizi işkâl edecek mertebeye vasıl oluyor. Gerçi esbab ve vesaiti mukabele mevcuttur. Ancak şedidütabı ve cüretkâr ve icabında kahhar olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım his olunur derecededir. Bu arkadaşın orduyu devletinizde mühim hidemat ifa etmekte olan miralay Halid bey olabileceğini ümid ediyorum. Miri mumailihin burada iktidar ve şöhreti ile mütenasip bir vazife ve vaziyet sahibi edilmek üzere refakati âcizaneme gönderilmesine muvafakati devletlerini hassaten rica ederim. İcab ederse bu ricamı miri mumailiye de iblâğ ederek muvafakati devletleri cevabını aldıktan sonra Müdafaai Milliye Vekâletinden şekli resmiye ait tebligatın derhal bildirileceğini arz eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Zata mahsus

Karargâh
10/12/1336*Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine**Müdataai Milliye Vekâletine*

Tensibi samileri vechile Miralay Halid bey Ankaraya hareket edecektir. İstanbul'dan celbedeceği valdesini de görmek ve kara yolunun uzunluğundan ve müşkilâ-tından ictinab etmek üzere Erzurum - Trabzon - İnebolu - Ankara yolunu tercih eylemiştir.

Denizde tehlikeye uğramaması için, Halid beyin Trabzona hareketinin gizli ka-lamıyacağını düşünerek kendisinin Üçüncü Fırka kumandanlığına tâyin buyrulmuş olduğunu işae ve bu maksatla kıtaata dahi tamim eyledim. Hakikati maslahatı ve gayet emin bir motor ihzarını 13. Fırka kumandanına bildirdim.

Halid bey intihab edeceği bir kaç zabitle yakında hareket edecek ve tarihi ha-reketi ayrıca arz olunacaktır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

16/Kânunuevvelde Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Bakû'dan Karsa geldi.

20/Kânunu evvel, Moskova sefaretine tâyin edilen Ali Fuad Paşa ve ataşemiliter erkânı harp binbaşı Saffet Bey geldiler. Millî mücadelenin başından beri memlekete büyük hizmetleri olan muhterem Ali Fuad Pa-şa Hazretlerine lâzımı gibi bir istikbal merasimi tertibleyerek kendileri-ni karşıladım. Ve Karsda buldukları müddetce, esbabı istirahatlerinin teminine azamî itina gösterdim.

Sark Harekâtı Hitamından Sulh Akdine Kadar

Garp muntakalarımız hakkında gelen haberler: Kânunuevvele kadar İstanbul'a Trakya'dan 40,000 muhacir gitmiş. Yangın yerlerinde yardımsız bir halde ve sefalet içinde kırılıyorlarmış.

2 Kânunusanide Çerkes Ethem emrindeki Nizamiye alayının silâhlarını alıp terhis etmiş ve Millet Meclisi'ne karşı isyan etmiş, 3 de takibat başlamış.

29 Kânunuevvel 1336 da Kars'a nezdime gelen Gürcü hey'etinden Meclisi Müessesan âzâsından olan zat 2 Kânunusanide avdet etti. Ceneral yaverile kaldı. Ceneral Başvekilin amcası imiş. Bu hey'et 28 Kânunuevvel 1336 da gelen Bolşeviklerin Ankara sefiri Gürcü Medivani ve Türk komünistlerinden Mustafa Suphi ve arkadaşlarına muadil olmak ve bizimle aralarında samimiyet olduğunu göstererek kendilerine taarruza hazır bulunan Sovyet ordusuna karşı nümayiş yapmak niyeti ile geldikleri görülüyor. Sık sık ziyaretime gelirler, dostluktan bahsederler, Ankara'ya da Gürcü hükûmetinin samimiyetini bildirdiler. Esasen Gürcü olan Rus bolşevik sefir Medivaninin kardeşi Menşevik Gürcü Medivani de Ankara'ya Gürcistan sefiri olarak gitmişti. Arasına Hey'etle arada samimî telgraflar teati olunur.

7 Kânunusanide Moskova'ya gidecek Hey'eti Murahhasamız Kars'a geldi. Moskova sefiri Ali Fuad Paşa (Sabık Garp Cehpesi Kumandanı), İktisat Vekili Yusuf Kemâl ve Maarif Vekili Rıza Nur Beyler ve maiyetleri.

9 da Yunanlılar İnönüne taarruza başlamışlar. 6 Kânunusanide harekete başlamışlar. Üç gün şiddetli muharebelerden sonra 12 de ric'at etmişler, bin kadar maktul ve mecruh bırakmışlar. Anzavur mel'unu da arkadaşlarıyla İzmit'te Yunanlılarla müstereken teşkilât yapıyormuş. Çerkes Ethem de maiyetinde üç yüz kadar kalan Çerkesle Yunanlılarla birleşmiş.

10 da ihtiyar Gürcü Ceneralı ziyaretime geldi. Yarın gidecekmış. Vaziyetten endişeli görülüyor. Bugün Bolşevik sefaret tercümanı da ziyaretime geldi. Moskova ile Hey'etlerin serî muhaberesi için hududumuz dahilindeki hatların tamirini ve mevaşi deposundaki 24 Rusun terhisini sefir Medivaninin rica ettiğini söyledi. Hatların iyi olduğunu, Ruslar hudut haricine çıkmak şartile terhis edeceğimi, aksi halde tebaası olduğundan müdahale selâhiyetleri olmadıklarını ve bu gibi işler için hey'eti murahhasamızla görüşmelerini veya Hükûmetimize yazmalarını söyledim.

11 de Türk komünistlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. Erzurumda kendilerine suikast veya hakaret edileceğinin-

den arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin bir kaç refikile (Tiflis) tarikile Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler, «Ya hepimiz Erzurum üzerinden giderek halkın hisiyatını görürsünüz veya hut Ankara seyahatinden vazgeçerek Bakû'ya avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhimize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır.» Toptan Erzurum tarikile gitmeyi tercih ettiler, seyahatten vazgeçmek doğru olmaz; dediler. Kendilerinin seyahatleri hususunda teşkilât göstereceğimi ve esasen Ankara Hükûmeti de bundan haberdar olduğundan ora ile muhaberelelerini de kendilerine söyledim.

15 de Hey'eti Murahhasımızla müzakerede bulduk. Hükûmetten aldıkları talimatı ve Şark ahvali, Bolşeviklerin tarzı mesailerı vesaire hakkında lâzımı gibi anlaştık. Akşam Askerî İdadi Mektebinde çay ziyafeti ve temsillerde memnun vakit geçirdik. Çocuklarımız da kendileriyle hasbihallerde bulundu ve memlekete hayırlı sulhler teminini, tarihte görüldüğü hâdiseler gibi aldanmamalarını temenni ettiler. Hey'etimizin büyük takdirlerini celbettiler.

16 da Hey'etimiz trenle Kars'dan hareket ettiler. (Tiflis-Bakû) tarikile Moskovaya gidiyorlar. Parlak merasimle yola çıkardık.

21 de Rus sefiri Medivani veda ziyaretine geldi. Yarın trenle Erzuruma hareket edecek, oradan otomobil ile Ankara'ya. Medivani Kars'ta bulunduğu 24 gün kadar misafirliğinde boş durmadı. Civar Malakan köylerinde gizli Bolşevik teşkilâtı yaptı, Mustafa Suphi hey'etini idare etti, yola çıkardı. Bir sefirin Kars'ta bu kadar uzun müddet oturması ve civar köylerde dolaşması pek ayıp ve pek kaba bir hareketti. Kendi hallerinde çalışkan bir kavim olan Malakanları ifsad etmesi onların felâketine sebep oldu. Bu hakikî müstahsil sınıfın, zeriya ve hayvancılıkta en ileri gitmiş bir cemaatin yerlerinde kalmasında ve daha iyisi Anadolu dahiline nümune olmak üzere alınmasında fayda vardı, fakat Medivani'nin ifadesile köylerde kızıl bayraklar, nümayişler daha Medivani varken başladı. Ben Medivaninin nazarı dikkatini celbederek Türk Milletinin istiklâlini kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlerle boğuşurken içimizden bizi devirmek isteyenleri de düşman addile tedbirler almaktan çekinmeyeceğini anlatmıştım. Vaziyeti Ankara Hükûmetine lâzımı gibi bildirdim ve artık memleketimizde bir Bolşevik nüfuz ve unsuru olan Malakanların bir müddet sonra hudut haricine çıkarılması ve yerlerine Türk muhacirleri alınması takarrür etti. Sefir Medivaninin Şarktaki fena hareketi böyle bitti, Ankara'da ne yapacağını orası görecektir.

23 de Giresun gönüllü taburunu Garp cephesine gitmek üzere Kars'tan merasimle yola çıkardım. (1)

(1) Topal Osmanın malûm olan gönüllüleri ki İstiklâl Harbinin muvaffakiyetle bitmesinden sonra Ankara'da tarihî bir hâdiseye sebep olan bir kıt'adır. Topal Osman Kars'a gelmemişti.

Bugün Ermeni Hariciye Nazırı (Bekzadyan) imzasile Hariciye Vekâletimize bir nota geldi. Fransızca ve uzun. Esası Gümrü'nün tahliyesi talebi. Mukaddimesinde Türk ordusunun Kars'ın işgalinde üç gün yağma yaptığı, hattâ yetimlerin de bundan hisselendiği, sonra da katliâmlar yaptıklarını, asker iyise ise de kumandanların yaptırdığını yazıyor. Bu notayı Ankara'ya bildirdim ve aslını da gönderdim. Rezilâne iftiranın reddini ve Gümrü tahliyesinin sulh muahedesinin tamamii tatbikinden sonra mümkün olacağını cevaben bildirilmesini de ilâve ettim. Gümrü'nün tahliyesi Bolşeviklerin de arzusu olabilirdi. Kars yağması ve katliam iftiraları hakkında şayanı dikkat işler yapıldığını öğrenmekte ve derhal icrâta geçmekte gecikmedim. Şöyle ki: Gümrü'de Ermeni Bolşeviklerinin Amerikalıları yağması ve tevkifleri gibi fenalıkları unutturmak ve Gümrü'deki Amerikan müessesetinin Kars'a nakline mâni olmak için Taşnak Komitesi (Amerikalıların hizmetindeki insanlar!) bulunan Ermeni Taşnaklar Kars'taki Amerika Darüleytamında iki talebeye bir mektup tasnif ettirerek Amerika ve Erivana göndermişler ve bu suretle bize protesto verildiği gibi cihana ve bilhassa İstanbul'a Amerika sefiri Morgentav'a yazmışlar. Bu çocukların biri firar etmiş diğerinin derhal ifadelerine aldırtarak mektupta yazılan şeylerin yalan oldukları isbat olundu. Bunları teşvik eden Ermenileri de hudut harici ettirdim. Gürcistan mümessilimiz Kâzım da Tiflis'te bu kabil şayialar olduğunu bildirdiğinden ona da tafsilât vererek ve Amerika hey'etlerinden bu hâdise üzerine aldığım vesikaların da suretlerini göndererek oradaki Amerikalılar vasıtasile (Morgentvav'a) iblâğımı bildirdim. Ermenilerin ve Hükûmetlerinin bu kadar insanî muamelelerimize mukabil yaptıkları iftirayı en âdil şahit olmak üzere aralarımızda bulunan Amerikalıları eşhad etmek üzere musanna' mektubu ve bu babta mezkûr hey'etle muhaberemi aynen yazıyorum. Kars'ın işgalinde ne kadar adilâne hareket ettiğimizi o vakit de fahrîren tasdik ve her tarafa ilân etmişlerdi:

Aslı Ermenice olan mektubun türkçe tercümesidir.

Kars

1 Kânunusani 1921

Sevgili Avadis Dayım!

Tiflisten Ermenistan'ın Kars şehrine naklettiğimizden bir ay sonra Türkler Ermenistana tecavüz ettiler. Ve nihayet Kars'ın kalelerini sukut ettirdikten sonra şehri zaptettiler. Yetimhanelerin yetimleri dağıldılar, kaçtılar. Bir çok yetimler şehit oldular ise de kendimizi sağ selâmet kurtarabildik. İki aydan beri Kars şehri ve biz dinsiz Türk'ün elinde bir esir bulunuyoruz. Açlıktan, soğuktan ve pislikten bit içinde boğuluyoruz. Velhasıl vaziyetimiz çok müşkil bir haldedir. Muharebede geçtiğimiz meşakkati söylemek kabil olsa ağlırsınız. Ermenistan öldü ve şimdi çok müşkil vaziyettedir. Erivan'dan haberdar değiliz. Gümrü'den malûmatımız yoktur. Kardeşimizden, Abraham Dayı'dan ve Hayasdan malûmat alamadık. Askanas Amerikaya gitmek üzere bizden ayrıldı. Acaba oraya vasil oldu mu. Bu yazın Kalamas ve

Ardavast Amerikaya hareketlerinde bize muavenette bulunmak veyahut bir vasıta ile Amerikaya aldirmek vaadinde bulundular ise de elan beklemekteyiz.

Sevgili Dayım! Ne için sesimizi işitmek arzusunda değilsiniz. Esarete çektiklerimizi yazmak kabil olsa bir kitap haline gelir. Bu kadarı kâfi görürüz. Ermenistan şimdi Erivan'dan Kars'a kadar Bolşeviklik ile idare olunduğunu resmen bildirmiştir. Yollar kapalıdır. Kars'ta Türk parası geçer. Şimdiye kadar elimizde bir çürük ekmeğe geçmemiştir. Serian muavenette bulunmadığımız takdirde hayatımız tehlikededir. Sevgili Dayılarımız, müşkil vaziyette bulunduğumuzdan dolayı göz yaşlarıyla Karstaki Amerika Hey'etine müracaat ederek halimizi arz ettikten sonra mektuplarımızı Amerikaya göndermeye müsaade ettiler. Kânunusaninin birinci günü sizlere mektup yazmaktan maksadımız gerçi Amerikada yeni seneyi şenlik ile geçirdiniz. Fakat bugün siyah ekmeğin bir dilimi elimize geçmediği malûmunuz olsun. Ve halimize ağlayınız. Çi faide ki el'an günlerimiz işkence ile geçmektedir. Amerikadaki Ermeniler buraya ve İstanbuldaki evlâtlarına Amerika Muavenet Hey'eti vasıtasile muavenette bulunmaktadırlar. Şimdi bu müşkil vaziyet içinde muavenetize müracaat ederek ümit ederiz ki İstanbula giderek hayatımızı kurtaralım. Kars'ta Amerika Muavenet Hey'eti Mister Baryo, Mister Vayt veyahut Mister Piç vasıtasile muavenette bulunmanızı rica ederiz.

Sahipsiz yetimleriniz
Davit ve Haçık Markaryan

Şark Cephesi Kumandanlığı

Erkânıharbiye

Şube: 8

No.: 76

Dosya: 9

Karargâh (Kars)

25/1/1337

Amerika Şarkı Karip Muavenet Cemiyeti Kafkasya Şubesi Müdürlüğüne

Tahtı idarenizde bulunan Ermeni eytamından Davit ve Haçık Markaryan imzaları ile Amerikaya yazılan şayanı dikkat mektupta deniliyor ki: "Türkler Karsı zaptettikten sonra yetimhanelerin yetimleri dağıldılar, kaçtılar, bir çok yetimler şehit oldular, iki aydanberi Kars şehri ve biz dinsiz Türklerin elinde esir bulunuyoruz." Şark Cephesi Kumandanlığı, şimdiye kadar hiç bir yetimin tecavüze uğradığı veya telef olduğunu ve yetimlerin dağıldıklarını resmî, hususî hiç bir menba'dan işitmemiş ve bu kabil halâtın zuhur ve hudusuna meydan vermemiş, bilâkis sizin de resmî raporlarınız ve şifahî beyanatınızla tasdik ve itiraf eylediğiniz vechile müessesatınızı ve yetimleri daima muhafaza ve hattâ Gümrü'de dahi Ermeni Bolşeviklerin tecavüzüne karşı himayesi altına alarak siyanet eylemiştir ki, tarih bu kabil ulüvvü-cenabı pek nadir kaydeder.

Mektupta ayrıca, eytamın açlıktan, soğuktan, pislikten ve bit içinde boğulduklarından, bir dilim siyah ekmeğin dahi ellerine geçmediğinden bahsediliyor. Sizin bitarafane ve insaniyetkârane olan mevki ve vaziyetinizi takdir ve Hey'etinizi şayanı itimad telâkki ettiğimiz için eytamın idaresini hiç bir kontrole tâb tutmaksızın size terk ettik. Ve milyonlarca kilo beyaz unu vesair bil'umum mevad ve malzemeyi bunların işe ve idaresi için size bıraktık. Binaenaleyh mektupta açlıktan, pislikten, bir dilim siyah ekmeğe dahi muhtac kalındığından bâhis cümleler namussuzcasına birer iftiradır. Türk ordusunun ve Kumandanlığınının Kars'ın zaptından şimdiye kadar heyetinize ve müessesatınıza karşı ibzal ettiği muameleleri insaniyetkârane mün-

kir ve hakikate tamamen mugayir olan bu mektubun, bir kaç yetim çocuk tarafından yazılmış olması pek de kabul edilemez. Böyle bir mektubun ancak, Türkler hakkında yanlış ve fena propagandalar yapmak isteyen ve maatteessüf müessesatınıza mensup hafî bir cemiyetin eseri tasnii olduğuna şüphe yoktur. Türk milletinin her zaman olduğu gibi bu sefer dahi gösterdiği ulüvvücenabı o mel'un komite yine küfran ile karşılamaktadır. Binaenaleyh:

1 — Bu propagandanın tertip ve tahririnde dehaldar eşhasın berayı tahkikat bize teslimini rica ederim.

2 — Sırf bir hissi insaniyetperverane ile şimdiye kadar esirgemediğimiz muavenet ve sahabetin bu hususta tarafınızdan da yazılmış resmî raporların hilâfında olarak tertip edilen aslı merbut bir Ermenice mektuptaki yalan sözleri resmen tekzip suretile bitaraflığın ve hakikatperverliğin icabatını ifa eyeyeceğinize intizar ve bu vesile ile de teyidi hissiyat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı

Ferik

Kâzım Karabekir

Dosya: 9

Ş. 8

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri

Amerikalılar ve Türkler tarafından gördükleri fena muamele hakkında yetimlerimizden birisi tarafından yazılan mektubu kemâli nefret ve taaccüple okudum. Mezkûr mektup muhteviyatı kâmilten yalandır. Amerikalılara karşı gösterilen muamele nezaketperveraneye karşı ne kadar müteşekkir olduğumuzu mükerreren zatı devletlerine şifahen arz ve mukaddema bu hususta gerek Amerikada merkezi idaremize ve gerek Tiflisdeki konsolosumuza göndermiş olduğumuz raporların hülâsalarını da zatı samilerine takdim etmiş idim.

Bize karşı ibraz edilen hissiyatı teveccühkâraneye karşı minnettar bulunduğumuz, bunların mealinden güzelce anlaşılır. Mezkûr raporlarda beyan edilen efkâr ve mütalââata Cemiyetimizin bilcümle efradı da iştirâk eder olduğunu bu vesile ile de arz ile ihtiramata faikamın kabulünü rica ve temenni ederim Paşa Hazretleri.

27 Kânunusani 1337

Şarkı Karip Cemiyeti Hayriyesi

Kafkasya Şubesi Müdürü Umumisi

Ş. 8

Dosya: 9

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri.

Dün Cemiyetimiz müessesatı yerli müstahdemininden elli ikisi daha derdest ile tevkif edildi. Bunların cümlesi dahi altı aydan iki seneye kadar müddettir Cemiyetimizde istihdam edilmekte idi. Karsın Türk ordusu tarafından işgalinde bunların cümlesi dahi Karsı terk ile gidebilir idiler. Fakat binlerce yetimlere hizmet etmek için burada kalmayı tercih ettiler. Yoksa bunların hiç birisinin idamei hayatı gayrı kabil olurdu. Biçare yetimlere hizmet etmek gibi fedakârlığı ihtiyar eden Ermenilerin burada kalması bir hissiyatı insaniyetkârane ile idare edilen Türk ordusu tara-

findan takdir edileceğinden emin olarak Karsın ıggali zamanında burada bulunan Amerikalılar müstahdeminin gitmemesini kendilerine tavsiye ve o suretle teşci etmişlerdir. Bittabi uzun müddettenberi hizmetimizde bulunanlar gece gündüz vazifeleri ile iştigalleri hasebile gerek muamelâtı askeriye ve gerek siyasiyat ile hiç bir rabıtası olmayacağı tabiidir.

Sırf husumeti şahsiyeden dolayı veyahut Türklerin gözünde hoş görünmek için ihbaratta bulunan bir takım yalancı ve fahişelerin şehadetine binaen bunların derdest edilmekte olduğunu istihbar ediyorum. Gümrüde vukubulan mülâkatımız esnasında Karsta kalan müstahdemine hiç bir kimse tarafından ilişilmeyeceği vaad buyurulmuş idi. Karstan Gümrüye eytamın nakli gibi gayet müşkil bir vazifenin ikmâli için yerli müstahdemine ihtiyacımız bedihidir.

Şimdiye kadar Türkler tarafından Cemiyetimize karşı ibraz buyurulan hissiyatı nezaketperveranelerinden dolayı Cemiyetimizin bilcümle Amerikalı âzâsı minnettar kalmış ve bu hissi minnetdariyi değil yalnız zatı devletlerine hattâ mükerreren göndermiş olduğumuz roparlar ile dünyanın her tarafına neşir ve ilân etmiş idik. Halbuki, son günlerde müessesatımızın kemâli muvaffakiyetle devamı idaresi için lâzım olan yaşlı memurların derdest ve tevkifi cümlemizi müteessif etmiştir. Türk Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şimdiye kadar bize karşı ibraz eylediği siyaset adalete kâmilen muhaliftir. Binaenaleyh bütün Amerika ahâlisinin temsil eden Cemiyetimiz ve Karsta bulunan bilûmum Amerikalılar namına tevkifatın tatilile derdest edilenlerin tekrar vazifelerine iadesini ve eytam ile birlikte müstahdeminin de Gümrüye nakli için müsaadei âliyelerini rica ve bu babda tarafı devletlerinden evamiri kat'iyei mukteziyenin itasını rica ve temenni ile bu vesile ile de takdîmi ihtiramata eylerim Paşa Hazretleri.

28 Kânunusani 1337

Şarkı Karip Amerika Cemiyeti Hayriyesi
Kafkasya Şubesi
Müdürü Umumisi

Şark Cephesi Kumandanlığı
Erkânı Harbiye
Şube: 8
No. : 87
Dosya: 9

Karargâh (Kars)
29/1/1337

Amerika Muavenet Cemiyeti Reisi Mister Barra'ya

Bazı müstahdeminin tevkifine dair olan 28 Kânunusani tarihli mektubunuzu aldım. Beşeriyete hizmet gibi ulvî ve insanî bir maksatla bir kaç senedenberi Ermenistanda Ermeni eytamını ve yoksullarını iâşe ve idare eden müesseseniz tarafından bütün muavenet ve himayeler yalnız Ermenilere, Ermeni eytamına vakfedilmiş, Van, Erzurum ve Erzincanda ana ve babaları Ermeniler tarafından katil ve imha olunan binlerce çocuğun aç ve sefil olmasından sarfı nazar, Ermenistan hududu dahilinde 35, 36 seneleri Ermeni mezalim ve yağmasına uğrayarak sefil ve perişan kalan islâmlara bile; aşıktan, soğuktan ve Ermeni baltasından ölürlerken müesseseniz himayesinden hariç bırakılmış olmasına rağmen Hükümetimiz tarafından hey'et ve müessesatınıza daima müzaheret ve muavenet olunmuştur. Buna rağmen maatteessüf 334, 35 ve 36 seneleri Ermeniler tarafından islâmlara tatbik olunan katliam ve mezalimde medhaldar bir çok Ermeni çetecileri, Ordumuzun Karsı zaptında firara muvaffak olamayarak müessesenize sokulmuş ve bunlar sizin de itiraf ettiğiniz vecihile sayısını bilemediğiniz ve hâkim olmadığınız bir miktara balığ olmuştur. Tahtı

idarenizde bulunan böyle bir müessesesi hayriyede bu kabil canî ve katillerin melce bulması ne kadar mucibi hayret ise bunların son zamanlarda müessesatınızın mühim Ermeni şahsiyetleri tarafından müsellâhan firarlarına muavenet ve delâlet eylemesi de o kadar şayanı dikkattir. Bütün bu fenalıkların Hey'etinizin pek fazla rahm ve şefkatine atf etmeyi münasip görmekteyiz. Hüviyet ve şahsiyetleri sizce malûm olmadığını zannettiğim bu katil çeteci zümresi içinde gizli bir komitenin Ermenistan Taşnaklar komitesile temas ve irtibatta buldukları hakkındaki vesaik sizlerce dahi artık malûm olmuştur. Binaenaleyh mücrimler divaniharp huzurunda isticvab olunacak, sırf katliam ve mezalimde medhaldar veya maznun olup el'an yine her vesileden bilistifade ifayı mel'anetten geri durmayan ve Ermeni milletine Türklerin dost olmasını istemeyerek yeniden kan döktürmek için vesileler ihdasına çalışan bu kabil eşirranın cemiyetiniz gibi insanî ve ulvî bir maksat ve gaye takip eden bir hey'et tarafından himaye ve sahabete lâıyk addedilmeyeceği şüphesizdir. Tahkikatın pek âdilâne olduğunu ve cürümleri tebeyyün etmeyenlerin derhal serbest bırakılacakları Türk ordusunun namusunca mükeffeldir. Maznun olan malûm ve mahdud eşhastan gayri müstahdeminin kâffesini eytamla beraber Gümrüye sevk edebilirsiniz. Hey'et ve müessesatınıza karşı olan hissî hürmetim berdevam olduğu gibi şimdiye kadar gösterdiğiniz muavenet ve teshilâtın idame ettirileceğini beyan ve hissiyatı âmikamı teyid ederim.

Şark Cephesi Kumandanı

Ferik

Kâzım Karabekir

Şark Cephesi Kumandanlığı

Şube : 8

No.: 88

Dosya: 9

Karargâh (Kars)

29/1/1337

Amerika Şarkı Karip Cemiyeti Hayriyesi Kafkasya Şubesi Müdüriyetine

Türkler hakkında yalan ve fena propagandalar yapmak maksadı ile, Davit ve Haçik Markaryan imzaları ile yazılmış mektubun tamamen hakikate mugayir olduğuna dair tekzipnâmenizi memnuniyetle aldım. Davit ve Haçik imzalarını havi mektubun meali, son zamanlarda Ermenistan Hükûmeti tarafından Hükûmetimize verilen bir nota mealile tevafuk ettiğinden bunun iki yetim çocuk tarafından değil ancak Erivanla irtibatta bulunan bir komite tarafından mezkûr nota muhteviyatını teyid ve tasdik maksadı ile tertip ve tasni' edilmiş bir propaganda mektubu olduğuna asla şüphe kalmamıştır. Müessesenizden sırf Türkler aleyhinde bu gibi denaet ve şeytanetle iştigal eden komitenin zahire ihracı elzem olduğu ve halbuki müessesatınızın Gümrüye nakli hasebile tahkikata başlamak hareket ve sevkiyatınızın tehhürünü mucip olacağı düşünülerek bilâhare tahkikatı lâzime yapılabilmek üzere mezkûr mektupta isimleri muharrer Davit ile Haçik Markaryanın bize teslim ve tevdiini rica ve bu vesile ile de teyidi hissiyat ederim.

Şark Cephesi Kumandanı

Ferik

Kâzım Karabekir

Amerika Ermeni Darüleytamına mensup Davit ve Haçik Markaryan ismindeki iki çocuğun müştereken Amerikada dayıları (Avadis) e yazdıkları sureti merbut mektup üzerine Davit Markaryanın kendi yazısıyla zaptolunan ifadesi (Türkçe tercümeleri):

Sual: Adın ne, babanın adı nedir? Nerelisin? Kaç yaşındasın? Ne ile meşgulsün?

Cevap: Adım Davit, Babam Markar, Vanlıyım, on beş yaşındayım. Amerikalıların idaresindeki yetimhanede okuyorum.

Sual: Haçik Markaryan kimdir, bununla müştereken Amerikada Avadise yazdığınız mektupta, Türklerin Karsı zaptı esnasında yetimhanelerin yetimlerinin dağıldıklarını, kaçıktıklarını, yetimlerin öldürüldüklerini ve sizin selâmetle kurtularak iki aydanberi Kars şehrinde, dinsiz Türklerin elinde esir bulunduğunuzu yazıyorsunuz. Açlıktan öldüğünüzü, bundan maada Ermenistanın öldüğünü ve şimdi çok müşkil bir vaziyette bulunduğunu bildiriyorsunuz. Bu yazdıklarınız doğru mudur. Bunları size kim öğretti ve kim yazdı. Ne maksatla yazdınız?

Cevap: Haçik (Haçamur) kardeşimdir. Türkler Kars'a geldiği sırada Çakmak köyünden kaçıp Kars'a deredeki yetimhanelere gelen Ermeni yetimlerinden ikisi atılan kurşunlardan ölmüş, üçü de yaralanmıştı. Bu üç çocuk sonra iyi oldular. Mektupta yazılan başka şeyler hep yalandır. Kardeşim akli ermeyerek bunları yazmış, benim de imzayı koymuş. Ben okumadım. Eğer bilseydim mektubu yırtardım. Bize kimse bir şey öğretmedi. Kardeşim on bir yaşındadır. Hastahaneden kaçtıktan sonra nereye gittiğini ve nerede olduğunu bilmiyorum.

Sual: Bu sözlerini tasdik ve imza et.

Cevap: Bu Ermenice yazdığım yazılar benim sözlerimdir.

Davit Markaryan

Şark Cephesi Kumandanlığı

Erkânı Harbiyesi

Şube: 8

Adet: 98

Dosya: 8

Karargâh

13/2/1337

Gürcistan Mümessili Kâzım Beye

C. 31/1/1337 tarih ve 341 numaralı şifreye:

Taşnak Ermenilerin ötedenberi aleyhimizde bütün cihana neşir ve tamim ettikleri yalan işaat ve propagandalara devam etmekte oldukları, bu işaat meyânında eytamhanelere de tecavüz olunduğu zemininde yalanlar neşir ettikleri görülüyor. Türk ordusu 1334 senesi eski hududa çekildiği zamandan itibaren son ileri harekâta kadar geçen müddet zarfında Taşnakların Kars, Şuregel, Akbaba, Zarşat, Çıldır, Güle, Oltu, Sarıkamış, Kağızman, Erivan, Zengibasar, Şerur, Nahcivan menatığında onbinlerce Türk ve islâm nüfusunun katil ve tehcirine irtikâp ettikleri, yağma ve tahribe, hasılı Taşnak hükümet ve çetelerinin her ne olursa olsun bu mıntakalarda bir tek islâm bırakmamak azmle yaptıkları cinayetlere rağmen Türk ordusu ileri harekâta büyük bir ulüvvücenap göstermiş ve asla mukabelei bilmisile tenezzül etmemiş, kendisine karşı silâh kullanan Ermeni asker ve çetelerinden gayrı hiç bir ferde bir tek kurşun atmamıştır. Gümrü mıntakasında Türk ordusunun işgalinden evvel Bolşevik Ermenileri tevkif ve idam eden Taşnak rüesasının yine bir kısım bolşevikler tarafından tevkifi ve zenginlere ait servetin müsaderesi keyfiyetini de Tiflis'te işleyen Taşnak komitesinin Türklere atf ve isnad ettiği anlaşılıyor ki bunlar, sırf Taşnak zihniyetinin ve bu iki milletin dost olmasını, rahat yaşamasını hiç bir zaman istemeyen komiteci ve çeteci düşüncesinin kabul edebileceği bayağica yalanlardır. Daha bundan az evvel bazı insaflı Ermeniler Türk ordusu tarafından hiç bir kimseye tecavüz edilmediğini söylemiş, Karsta ve Gümrüde ordunun göstermiş ol-

duğu mümtaz ve insanî hareket Tiflis matbuatına da geçmişti. Taşnak Komitesinin güya tarafımızdan Ermeni eytamhanelerine tecavüz edildiği hakkında uydurulmuş yanlarını tekzip edecek vesaik çoktur. Ana ve babaları Ermeniler tarafından katil, evleri yağma ve tahrip edilmiş olan islâm yetimleri köy harabelerinde açlıktan, mahrumiyetten can verirken Amerika Hey'eti tarafından mebzul vesait ile iâşe ve idare edilen Ermeni eytamına ve eytamın başında olan Hey'ete karşı Türk ordusunun ve kumandanlığının göstermiş olduğu şefkat ve mahrumiyet anlarında bezl eylediği muavenet ve sahabet hey'etin müteaddit raporlarile sabittir. Gümrüde yerli bolşevikler tarafından mevcut eşya ve erzakı müsadere olunacağını anlayan ve şahsen de Bolşeviklerin tecavüzlerine maruz kalan Amerika Muavenet Hey'eti ordunun himaye ve sahabetini rica etmesi üzerine kabul ve müesseselerinin mühim bir kısmı Karsa naklolunmuş, bu suretle binlerce Ermeni eytamının pek büyük bir sefalet ve perişaniye düşmelerine meydan verilmemiştir. Hey'etin bu iyiliklerimizi Amerikaya ve İstanbula bildiren raporlarının bir sureti merbuttur.

Karstaki Amerika eytamhanelerine müstahdemin adıyla dolmuş olan bir takım Taşnak çetecilerinin müsellâhan ötede beride grup halinde görülmeleri ve firar etmeleri, müessesede bulunan bazı Ermeniler tarafından Erivan ve Tiflis'e hafiyen siyasi muhabere edildiği ve iki yetim çocuk imzasile yazdırılan bir mektupta Türkler aleyhinde ve tamamen Ermeni Hariciye Vekili Bekzadyan'ın notası mealinde olarak propaganda yapıldığı ve buna mümasil elde edilen bir çok delâil mezkûr müessesede gizli bir komitenin çalıştığına şüphe bırakmamıştır. Bu hususta Amerika Hey'eti ile cereyan eden muhaberenin de sureti raptedilmiştir.

Ermeniler tarafından 35 ve 36 seneleri ika edilen mezalim ve katliama dair tab ettirilen risaleden evvelce gönderilmiştir. (Morgentav) a verilmek üzere icab eden vesaikî oraca tarafı âlilerinden tertip ve itası pek münasip olur efendim.

Şark Cephesi Kumandanı

Ferik

Kâzım Karabekir

Bu işleri aynen Hükümetimize de bildirdim: 28 Kânunusani'de Amerikalılardan birinin düğünü varmış. Hey'et Akşam yemeğine davet etti. Tabii itizarla gitmedim. Bir erkânîharp zabiti gönderdim.

Ordumuzun Ermeni ordusile harbettığı ve halka bir şey yapılmadığına en büyük delil, bugün Kars kasabasında 5939 (Umum nüfus 90000), Kağızmanda 756, Sarıkamışta 74, Zarsatta 101 Ermeni halkının aynen durduğudur. Arpa çayının şarkı ise hemen kâmilen Ermenidir.

Bu sıralarda Garpte neler olduğunun resmî tebliğlerden ve ajanslardan hülâsası: İstanbul Hükümeti Sadrazam Tevfik Paşa Mustafâ Kemâl Paşaya yazıyor: 25 Kânunusani 1337 de Pariste toplanan Meclis karar vermiş ki 12 Şubat 1337 de Londrada Düveli Müttefika murahhaslarile Osmanlı ve Yunan Hükümetleri murahhaslarından mürekkep bir konferans ictimaa davet olunacaktır. Ya Mustafa Kemâl Paşa veya Ankaraca selâhâyettar bir zatın Osmanlı Hey'eti Murahhasası meyanında bulunsun. (1). M. Kemâl Paşa yazıyor ki millet hakkındaki karar Ankaraya aittir. Siz işe karışmamalısınız. Sulh tesisini biz de istiyoruz. Eğer hakikî

(1) Tevfik Paşa bu hatayı Lozan Sulk Konferansı için de aynen yaptı ve tacü taht enkazı altında kendi de, arkadaşları da ezildi, gitti.

hüsnüniyet görürsek. Diğer bir telgrafta da: (28/1 tarihli) Padışah için fırsattır, memleketin mukadderatının Ankaradaki Millet Meclisinde olduğunu ilân etmelidir. Aksi halde mevkiini kaybedecektir, diyor. Netice tabîî bir şeye müncer olmuyor. Yalnız Londra Konferansına Ankaradan Hey'eti Murahhasa gidecek. Moskovaya sulh hey'etimizin gittiği görüldükten ve Rusların Gürcülere taarruz edecekleri anlaşıldıktan sonra Londra'ya çağırılmaklığımız hüsnü niyetle olabileceği gibi, Ruslarla sulhümüze mâni olmak ve hattâ aramızda bir harp açmağa çalışmak için de olabilir. Netekim Kafkas milletlerinin istiklâlini ancak bolşeviklerin Kafkasyaya dahil oldukları zaman tanımışlardı'

31 Kânunusani 1337 de Şark cephesi kuvvei umumiyesi (Aşiret alayları dahil değil)

	Zabit	Nefer
Muharip	820	15857
Gayri muharip	649	9902
		1092 Talebe (Oru himayesinde müessesesat ve mekteplerindeki yetimler)
	1469	26851

13921	Tüfek	Hayvan
480	Kılıç	
204	Makineli	8680
96	Seyyar top	

2 Şubatta Amerika müessesesinde bulunan Madam (Hertz) namında bir hanım ziyaretime geldi. Amiral Bristol'den mektup almış, şark ahvalini Ermeni gözü ile değil hakikî menbada öğrenmesini bildirmiş. Madam da bizzat malûmat almayı münasip görmüş. Hülâsaten şöyle dedim: Ermenistanda bolşeviklik kökleşmektedir. Hattâ Ruslar fazla para gönderir ve hudutlarını tevsi ederlerse Londra ve Amerikadaki Ermeniler vasıtasile bolşeviklik propagandası yapacaklarmış... «Bu mes'ele mühimdir. Vesaik buldunuz mu?» dedi. Cevaben: Evet, Tiflisten siz de bulabilirsiniz, dedim. Memnun oldu. Yazacağı mektubun vasıtamızla gönderilmesini rica etti, ordum hakkında da kaç fırka olduğunu Amiral soruyormuş. İki misli adette fırka söyledim... Ertesi gün Amiral Bristol'e İngilizce yazılmış mektubu geldi, burada fırkalarımızı numaralarile aynen yazdığını hayretle gördüm. Bu satırları oyarak kestim, çıkardım, madamın mektubu ufak penceresile Amiral Bristol'e postamızla gitti!

6 Şubatta Londra Konferansına gitmek üzere Ankaradan bir hey'et hareket etmiş. Reisi Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Âzâlar: Aydın meb'usu Cami, İzmir meb'usu Yunus Nadi, Trabzon meb'usu Hüsrev,

Adana meb'usu Zekâi Beyler, Müşavirler: Sabık Saruhan meb'usu Tefik, Niyazi ve Hariciye müsteşarı Münir Beyler. Hey'eti murahhasa: İzmir meb'usu Mahmud Esad, Karasi meb'usu Vehbi, İzmit meb'usu Sırrı, Erzurum meb'usu Necati Beyler. (Bu hey'et İtalya tarikile gitmişler ve resmen davet olunmuşlardır.)

6 Şubat günü (Kars) ın garbi yakınındaki Malakanların (Çakmak) köyünde senelik dinî âyinine bu halk tarafından davetli idim. Rus sefiri Medivaninin ifsad ettiği bu halkın ictimâî vaziyetlerini görmek üzere öğle yemeğine birkaç maiyetimle gittim. Köyün ortasında gayet büyük çadır bezlerle yapılmış bir salon. Bunun yanında bizi karşılamak üzere ekserisi erkek olmak üzere bir kalabalık Rusca ilâhi okuyor. Önlerinde bir masa üstünde bal, peynir, ekmek, fakat her üçü de pek nefis cinsten olmak üzere sıralanmış. İkram ettiler, birer lokma yedik. Merasim yerine geldik. 300 kişi kadar alır büyüklükte yerlere ot sermişler, rutubetten halk rahatsız olmasın diye. Birkaç da soba kurulmuş. Uzun masalar, iki tarafında sıralarda mevcut Malakan köylerinden gelmiş kadın erkek oturmuş. Hepsi temiz ve zengin köylü kıyafetinde. Benim için yüksekçe bir yer hazırlanmış. Sandalyeler konmuş. Bir kaç saat her masadan (Yani her köyden) nutuklar, dualar, ilâhiler devam etti. Kadınlardan da nutuklar söyleyenler vardı. İlâhi ve nutuk esnasında büyük sükûnet oluyordu. Tam karşımda ve halkın tam ortasında ihtiyarlar meclisi önlerinde büyük bir İncil, Rusca yazılı. Arasına buradan da vaazlar okunuyordu. Bütün sözler, kardeşlik, samimiyet, insaniyet, ahlâk ve din üzerine idi. Arasına milletimize, hükûmetimize, ordumuza da dualar edildi. İki defa mukabeleye mecbur kaldım. Yemekten evvel her masaya aynı çeşit birer semaver geldi, çay içildi, sonra her çeşitten bol ve temiz yemek yenildi. 300 köylü kadın ve erkek pek samimî ve sakit bir tarzda âyin yaptılar ve yine böyle çay içtiler ve yemek yediler. Sigara içmek Malakanlarca en büyük haram sayıldığından, tek bir kimse tütün içmiyor. Bizden de kimsenin içmediğine pek sevindiler ve dinlerine hürmet ettiğimize atfettiler. Malakanlarca sigara içen bir adamın her fenalığı yapmaya istidadı var sayılıyor. Yemekte hizmet edenlerin yemek vermesi pek mahirane: yan yana dizilen bir çok adam, ikişer ikişer yüzleri birbirine karşı sıralanmışlar, yemek kapları birinden diğerine verilerek gidip geliyor, hizmet edenlerin yüzlerinde büyük bir neş'e ve memnuniyet görülüyor. Bizim masadan başka bütün masalar büyük bir kaptan yediler içtiler. Su bakraçlarda, isteyene bardağı daldırıp veriyorlar.

Merasimde ve yemekte üç saat kalmak zaruretinde bulundum, aynı merasimle teşyi olunduk. Halk bu dinî ictimain ruhanî lezzetini terk etmek istemiyor görülüyordu.

Malakanlar Ruslar zamanında dahi askerliğe gitmezlermiş, erkekleri hep sakallı. Umumiyetle iri vücutlu, canlı kanlı, sıhhat nümunesi insanlar. Elbise ve vücutları temiz. Hayvanları kadana, arabaları çok eşya.

ahır, dört tekerlekli, büyük ve sağlam. Ziraat ekme, biçme aletleri hep son sistem, yalnız kuvvei ceriye beygirdir. Kan dökmek en büyük günah imiş, harpte dahi olsa. Ben onları yalnız nakliyede kullanıyordum. Buna dahi itiraz ediyorlardı. Karsın her tarafında şoseler boyunca uzanan bu köylüler teşvikatla bolşevik teşkilâtına başlayarak bugün gösterdikleri samimî hayatlarını bozmaya da başlamışlardı. 7

8 Şubatta Ermeni Hariciye Nazırı yeni nota veriyor: Güzel sözlerin fiiliyatı olmuyor, Gümrü havalisi tahrip olundu, her şey alındı, bir çok insan öldürüldü diyor. Halbuki parasız hiç bir kimseden bir şey alınmıyordu. Karsta iğtinam ettiğimiz bir büyük bohça Ermeni parasile tediyatta bulunuyorduk. Soymak ve katliam işlerini ise Ermeniler daha evvel buldukları yerlerde mükemmelen yapmışlardı, vesikalarile meydana idi. Ermenilerin bu yaygaraları Londra Konferansına tesir yapmak için olduğuna şüphe yoktu. Bir taraftan kuryemizi de tevkif etmişlerdi. Hariciye Vekâletimizin de cevabî protestosu gelmişti. Taşnakların aramıza fesad koyduğu anlatılıyor, kuryemizin tevkifi de protesto olunuyordu. 8

Bugünlerde Ermenilerin vaziyeti garipti. Rusların buldukları muntakalardaki Ermeniler gönüllü olarak bolşevik ordusuna girmişler, Gürcülere karşı muharebeye hazırlanıyorlar, Erivanda bolşevikler hâkim fakat hakikatte ise Ermeniliğe Taşnaklar müessirdi. Erivanda açlık başlamış, sokaklarda ölümler dahi görüldüğünü mümessilimiz yazıyordu. Bolşevikler Gürcülere karşı hazırlık yapıyorlar. Karakilise muntakasını da takviye ediyorlardı. Buraya iki sahra bataryası ve bir çok silâh ve cephaneye göndermişler. Bolşevik Ermenileri teslih ediyorlardı. Bir Gürcü karakolunu basarak 180 kişi esir ettikleri haberi de geldi. Ve bu haber Tiflis mümessilimizde de şu suretle teyid olundu:

11/12 Şubat gecesi Rus ve Ermeni askerleri (Şagal) istasyonunu basarak oradaki Gürcü takımını esir etmişlerdir. 15 Şubatta Karsın şimal cephesinde Karadağ tabyası civarında atlı zabitanla tatbikata çıkmıştım. Bolşevik - Gürcü muharebe cephesinin tamamile teşekkül ettiği haberi Tiflis mümessilimizden geldi. Gürcüler de tebliği resmî ile: Tiflis ve Burcalı muntakasında ve demir yolu boyunda idarei örfiye ilân ettiler. Burcalı muntakasının hemen yarısı Rus ve Ermeni bolşevik askerleri tarafından işgal olunmuş

16 Şubatta (1337) Tiflis Mümessili Kâzım Bey makine başında uzun bir şifre yazdırdı. Hülâsası: (Bu sabah Kızıl Ruslar üç fırka ile Poylu - Kızıköprü hattına taarruza başlamışlar, Gürcüler tahassütlerini bitiremediklerinden biraz geri çekileceklermiş. Gürcü Hükûmeti himayemizi istiyor. Müdahale ile Rusların ve Ermenilerin harekâtını tevkif etmeliğimizi ve bunu şark cephesinin mes'uliyetini alan cephe kumandanının teşebbüs etmesini rica ediyorlar, islâm komiteleri de rica ediyorlar.). Buna pek hayret ettim. Çünkü Kâzım Beye bizzat - Tiflise giderken -

vaziyet, hakkında lâzımı kadar izahat vermiş ve Bolşevik - Gürcü harbinde kat'î bitarafliğimizi muhafaza edeceğimizi, Rusların mağlûbiyeti halinde Türkiyeyi ihata eden İtilâf çemberinin yeniden perçinlenmiş olacağını anlatmıştım. Bugün Gürcü Menşevik Hükûmeti İtilâfın elindedir. Nitekim Rusların taarruzu anlaşılınca kadar Ankara Hükûmetini tanımamışlar ve Ermenilerle sulh yaparken ses bile çıkarmamışlardı. Tifliste bizi Ruslarla müsademeye sevk edenler âşikârdır. Kâzım Bey nasıl söylediklerimi düşünemiyor da tesirata kapılıyor, hayret ederken Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşadan da bir emir gelmez mi?

Antepte Fransızlarla muharebelerin muvaffakiyetle devam ettiği ve muvaffakiyetli bir huruç yapıldığı haberi de gelmişti. Garp'te Yunanlılarla da aynı halde idik. Bu vaziyette Şark ordumuzun şarka doğru harekete hazır bulunması emri geliyor; yani ben de Bolşeviklere taarruz edeceğim, sebab de Ankara Hükûmeti karar vermiş, Kafkas Konfederasyonunu yapacakmış!... (1)

Şark ahvali hakkında Ankaranın hâlâ malûmattar olmadığını nasıl kabul etmeli? Bolşeviklerle yapılacak dostluk ve belki de ittifak muahedesi için Moskovaya hey'etimizin gönderilmesi için ve ayrıca da vakit vakit vaziyeti lâzımı gibi yazmıştım. Hey'etimizden de henüz fena bir haber almamıştık. Diğer taraftan Londra Konferansına da bir hey'etimiz gitmişti. Acaba bundan bir güzel haber mi gelmişti? Ankara Hükûmetimizi Bolşevikler aleyhine tahrik eden saik bu mu idi? Ne olursa olsun Garp istilâ altında iken Bolşeviklerle müsademe demek, elimizle ihata çemberini üzerimize kapatmak değil mi idi? Kafkas Federasyonunu yapmak için Bolşevikleri mahvettiğimizi veya Kafkas dağları şimaline attığımızı kabul etsek, Taşnak Ermeni Hükûmetile Menşevik Gürcü Hükûmeti ve hattâ Müsavat Azerbaycan Hükûmeti henüz muhasım vaziyette bulunan İtilâf Devletlerinin emrile bize muhasım vaziyete geçerse ordum ne vaziyete düşer? Ademi muvaffakiyeti düşünürsek Garp muntakalarımız yine İtilâfın emrile hareket eden Yunanlılar elinde bulunurken Şark cephemizi de kendi elimizle mi tahrip ve çığnetmek esaslarını hazırlayacağız? Hususile Ermeniler gibi Gürcüler de derhal Bolşevik oluverirse vaziyetim ne olur? Herhangi bir cephe teşekkülü halinde dahi Şark ordusundan artık Garbe kıtaat nakline imkân kalmaz. Türkiyeyi bir ateş çemberi içinde eritmek ve hiç değilse Ruslarla bizim ittifak etmek imkânını kaldırarak Şark cephesi kıtaatını garbe nakil imkânından mahrum etmek ve bu suretle Yunanlıların istilâsını kolaylaştırmak! için mi Londra Konferansı açıldı? Bu oyunu Ankaradaki arkadaşlarımızın anlamamasına hayretler ettim. Ve Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine, Meclisi Millî Riyasetine ve Hariciye Vekâletine, vaziyeti yanlış gördüklerini izahla, (aslen bizim olan ve Moskovaya da tekiden bizim ol-

(1) Sefir Medivars'ın Tifliste Refkom'da verdiği nutuk şayanı hayrettir. İleride okuyacağız.

duğu tasdik ettirilmek üzere bulunduğumuz Ardahan ve Artvin muntakalarının sulhen işgali zamanı geldiğini, tıpkı Gürcüler bize Kars hareketi sıralarında bir hat göstererek Ardahan ve Artvini haksız olarak kendilerine alıkoymak suretile bu hattı aşmadığımız halde bitaraf kalacaklarını bildirirlerse de biz de mukabilini bildirerek Bolşevik ve Gürcülere karşı bitaraflığımızı ilân etmeliyiz. Ve derhal Ardahan ve Artvini işgal etmeliyiz. Bunun için bir müfreze de hazırlıyorum. Suvari Alayını ilk kademe olarak Zarsada hareket emrini verdim, aksi halde bolşevikler muvaffak olursa bu havali işgalleri altına geçdikten sonra istirdadı güçleşecek.) diye yazdım.

Bizi Kafkas Konfederasyonuna sevk eden elin kuvvetine bakmalı ki 18 Şubatta Erivan ve Acmiyanzinde Taşnaklar da ihtilâl yapıyor. Yarım saatlik müsademe Ermeni Bolşevik Hükümetini düşürerek Taşnak Hükümetini ilân ediyorlar. Kânunuevvelin ikisinde Bolşeviklik ilân olunmuştu, Ermeniler Sovyet Ruslarla birlikte Gürcülerle muharebeye girişmişlerdi. Zengezor muntakasında Keşişkent civarında Taşnaklar Rus Bolşeviklerinin bir müfrezesini imha ediyorlar. (200 suvari ve 500 piyadelerini esir, 20 makineli tüfekte bir toplarını iğtinam ediyorlar.) Hülâsa edersem Tiflisteki mümessilimiz bize Gürcüleri himaye ve Ruslara taarruz yazıyor ve acele olmak üzere bu muaveneti hemen benden istiyorlar. Ankara Hükümeti bolşeviklere taarruzla bu himayeyi kabul ve Kafkas Federasyonunu tahayyül ile bana emir veriyor, Ermenistanda mukabil ihtilâl ile hükümeti yine Taşnaklar ele alarak işimizi kolaylaştırıyorlar, yani Ruslara taarruz için yolumuzu açıyorlar. Ve bu işlerde bizim Londra Konferansına davetimiz esnasında vukubuluyor!

Birkaç gündür ne Erivandaki mümessilimiz yüzbaşı Bahattin Efendiden ve ne de Karakilisede Kızılar nezdindeki irtibat zabitimiz Tevfik Efendiden hiç bir haber alamadığımdan 19 akşamına kadar behemahal haber almak istediğimi Ermeni ve Ruslara kat'i yazdım ve bu suretle malûmat aldım.

18 Şubatta Hey'etimiz Moskovaya varmış. 19 da bolşevikler gece 2 evvelde Tiflis mevzilerine karşı şose boyunca taarruz etmişler, bir fırkaları 1000 esir vermiş. Çok yaralı ve telefât varmış. Vaziyeti umumiye hakikaten emsaisizdi. Bir hey'etimiz Moskovada Ruslarla müzakerede, daha büyük bir hey'etimiz de Londrada İtilâf Devletleriyle müzakerede. Milletimiz Ruslarla hali harpte değil, bilâkis dostluk nişaneleri de fiilen tesbit olunmuş. Meselâ Nahcivan muntakasında Taşnaklara karşı müttefiklik hareketi olunmuş. Daha mühimmi bolşevikler İtilâf devletleriyle hali harpte olduklarından aşağı yukarı aynı saflarda cephe almış vaziyetteyiz. Londra Konferansına gelince: Benim henüz bir şey bildiğim yoksa da henüz garp ve cenup muntakalarımız işgalleri altında ve hakkımızdaki kararlarında bir tahavvül de görülmüyor. İstiklâlimizi tasdik

ettikleri de vaki değil. Acaba Ankaraya hususî vaadler mi yapıldı? Böyle ise bunun hukukî ne kıymeti olur? Muahedemelere bile noktası noktasına riayet etmeyenlerin hususî vaadleri, hedeflerine varmak için entrika değil midir? Tarihimizde ve başka milletler tarihinde - hususile istilâ altına düşmüş Mısır gibi, Arabistan gibi milletlerin tarihinde - ne elim aldanmalar olduğunu arkadaşlarımız bilmiyor mu? İstiklâl mücahedemizi tanzim ve şimdiye kadarki muvaffakiyetlerimizi bir yanlış karar ile mahva kat'iyen vasıta olamayacağım ve şark siyasetini hakikatin yani istiklâlimizi temin için lâzım gelen macerasında yürütmek için Ankaranın yanlış düşüncelerini tatbik etmemeye karar vererek, Sekizinci Alayı ve Suvari Bölüğü ile bir bataryayı da Zarsad mmtakasına tahrik emrini verdim. Ve Tiflis Mümessili Kâzım Beye de 20 Şubatta vaziyeti kavrayamadığını, İtilâf Devletlerinin hakkımızdaki kararlarından henüz sarfınazar etmedikleri görülürken Bolşevikler aleynine bizi harbe sürüklemeleri ateş çemberi içinde eritmek için olduğunu unutmamasını yazarak ikaz ettim. 20 Şubatta Tiflis civarında Bolşeviklerin taarruzlarında muvaffak olamadıklarını muharebenin devam ettiğini, Gürcü ordusunun mukabil taarruz için düşündüklerini Gürcü erkânı harbiyesi muhtasaran bildiriyorsa da Gürcülerin uzun müddet dayanacaklarını zannetmiyorum. Yalnız Ermeni ordusile dahi boy ölçüşemeyeceğini iki sene kadar evvel gösteren Gürcüler, şimdi Ermenilerle de takviye olunan Rus ordusuna karşı ne derece gösterebilecektir? Hususile Gürcü milleti içinden çürütülmüş, bir Gürcü Bolşeviği Moskovanın sefiri olarak Ankaraya gitmişti. Ufak bir mağlûbiyet veya muharebenin uzaması Gürcistanda bir bolşevik inkilâbına sebep olacağına hiç de şüphe etmiyorum. Bizim daha ziyade tereddüdümüz Ardahan ve Artvin havalisinin de bu inkilâpta Bolşevik kıtaatının işgaline sebep olacaktır.

21 Şubatta 8 inci Alayı Karsta teftiş ederek Cilânos ve Zarsad mmtakasına tahrik ettim. Batarya ve Suvari bölüğü de yarın hareket edecektir. Ortalık ziyade kar, işe müşkilâtı da çok, esasen kâmilen Türk olan o mintakaların işgali için fazla kuvvete de lüzum görmüyorum.

Çok sevindiğim bir emir bugün (21 de) geldi. 20 tarihli Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa mütalâanın muvafık görüldüğünü, Gürcüler Ardahan ve Artvini sulhen terk etmezlerse kısmı küllî ile Ahigelek istikametinde hareket olunmasını yazıyor. Gürcülere ben de onların bana yaptığı gibi haber gönderdim ve harpsiz Ardahanı ve Artvini kendi hudutları müntehasına kadar işgal edeceğimi bildirdim ve müfrezeye de işgal emrini verdim. Esasen Ardahan karşısında Merdenik müfrezemiz bir bölük (180 silâh) vardı. 23 Şubatta Gürcülerin çekilmesi ile ve muvafakatleriyle Ardahanı işgal etti. Gürcüler kuvvetlerini bolşevikler karşısına sevk ettiğinden bu hareketimizi memnuniyetle kabul ettiler. Gürcü hükûmeti Ankara sefirine de bildirmiş.

23/2/1337

1 — Ahali islâmiye ile meskûn Ardahan ve Artvin kazalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine terk edilmesi hususunda Gürcistan Cumhuriyeti nezdinde vukubulan teşebbüsümüz muvaffakiyetle neticelenmiş ve mezkûr kazaların bize terk edildiği bugün 23/2/1337 saat 4,45 evvelde Gürcü sefiri tarafından Ankarada Hariciye Vekilimize resmen bildirilmiştir. Bu sebeble Ankara Hükûmeti ile Gürcü Cumhuriyeti arasında mevcut münasebatı dostane teyid ve takviye edilmiştir. Ardahandaki Gürcü memurini mülkiye ve askeriyesi 23/2/1337 sabahındanberi Ahıs-haya çekilmek üzere kasabayı terk ve sancığı tahliyeye başlamış ve aynı zamanda Ardahanda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nâmına orada bulunan mümessilimiz ahalinin tezahüratı vatanperanerasi arasında idarei hükûmeti tesis eylemiştir. Bugün alessabah Ardahan livasına dahil olan kıtatı askeriyemiz geçtiği yerlerde sancak ahalisi tarafından pek samimî ve hararetili hissiyatı vatanperverane ile istikbal edilmiştir. Ardahan livasının ötedenberi müslüman ve Türk olan ahalisi bu haberle öz millet ve hükûmetine kavuşmuş ve iltihak etmiş oluyor. Zaten bu itibarla o muntaka bir hakkı meşruumuz idi. Bu gün bu gayeye muvaffakiyet ve mazhariyet millî birliğimizin kudret ve satveti karşısında ümidbahş atilerin idrakine bir delildir. Binaenaleyh Ardahan ve Artvin kazalarının öz memleketine iltihaktan mütevellit beşaretle her tarafta şenlikler yapılması ve bilûmum menatik ve merakize tebliğ ve tebşir edilmesi lâzımdır. Bu muvaffakiyetli günü idrâkten dolayı Kars mevkiî müstahkeminden bugün 23/2/1337 sat 2 zevalde yirmi bir pare top endaht sureti ile de ilânı şadumanî edilecektir.

2 — Gürcistanda Tiflis cephesindeki muharebat devam ediyor.

3 — 19/2 Taymis gazetesinin verdiği malûmata nazaran Amerika Hükûmeti Müttefikler tarafından vaki olan Londra Konferansına ikinci daveti dahi kabul etmemiştir.

Şark Cephesi
İstihbarat

İrtibat memuru olarak Ardahana daha evvelce göndermiş olduğum ihtiyat mülâzimi Hilmi Bey (1) mahallî Hükûmeti teşkil ederek Ardahana Türk bayrağı çekilmiştir. Yakında Artvin de işgal olunacaktır. Bu haber benim için en sevinçli günlerimden birini yaşattı. Ankaranın yanlış kararile Millî Mücadelemizi felâkete döndürecek yere kan dökmeden asırlardanberi bizim olan ve halkı kâmilen öz Türk olan eski bir sancığı-mızı almış bulunuyoruz, bir diğerini de almak üzereyiz. Halkın da, ordunun da sevinçleri hadsizdir. Öğleyin Kars kalesinden 21 pare top endahtı ve her tarafta şenlikler yapılması suretile tes'it ettik. Ne garip, Ardahanı işgal ettiğimiz 23 Şubatta Londra Konferansı da müzakerelerine başlamış. 24 Şubatta bolşevik taarruzlarına dair aldığımız malûmat: 21/22 Şubat gecesi Tiflis geçitlerine taarruz eden Kızilları bütün cephede 14 kilometre çekildiklerini Tiflis Mümessilimiz 22 tarihile bildiriyor. Bakû

(1) Birinci Millet Meclisinde Ardahan meb'usu Hilmi Beydir. Malûm İzmir hâdisesi üzerine Ankarada İstiklâl Mahkemesi karariyle Ankarada aslanlar arasındadır.

ataşemiliterimiz erkânıharp yüzbaşısı Ömer Lutfi bey de yine Karakilişeye gelmiş, oradan telefonla bu haberi teyid ediyor, fakat ric'atin yalnız sağ cenah ve merkezde olduğunu bildiriyor. Erivan cenubunda Develi istikametinden top ve piyade tüfek sesleri işitiiliyormuş. Ermeniler bunun, bolşeviklerle Ermeniler arasında müsademe olduğunu Markaradaki zabitimize söylemişler. Bu haber Erivan mümessilimizden de teyid olundu. (28 şubatta mümessilimiz Emir zabitim Bahattin Bey yazıyor: Cenuptan ilerleyen bolşevikler Büyükvedi ve Erivanın on verst cenubunda imişler. Turakoviç köyü Ermenilerin elinde kalmış. Kızillların 2500, Ermenilerin 4000 kuvvetleri varmış. Her iki zırhlı tren Kızillların einde imiş. Ermenilerin 4 obüs, 4 de cebel topları varmış. Ermeniler bizden ufak bir kuvvet ve esirlerini istiyorlarmış. Bitaraf kalacağımızdan kuvvet göndermeye muvafakat etmedim. Fakat esasen üserayı iâşe edemeğimizden, Erivan Taşnak Hükûmetile de suih akdettiğimizden esirlerin iadesini muvafık buldum, ve Erkânı Harbiyei Umumiyyeye teklif ettim. İade edinceye kadar da Erivan Hükûmeti de tekrar inkilâp! yaparak Bolşevikliği ilân etti!).

25 Şubatta Tiflis sukut etmiş. Bunu 26 öğleden sonra saat ikide Tiflis mümessilimiz Kâzım Bey Kütayis'ten makine başında benimle görüşerek haber verdi: Tiflisin 10 kilometre şarkındaki (Vuzbani) istasyonunda Bolşevik ordusu Gürcülerin cephesini yararak 24/25 gece 3 evvelde Tiflisi işgal etmişler. Kâzım Bey Gürcü hükûmetile Kütayise çekilmiş. Sahilden de bolşevik kıt'aları (Sohumkale) şimaline gelmişler. Gürcü kıt'aları da (Sohumkale) ye çekilmiş. Bolşeviklerin Batum üzerine ilerlediğini görerek Batumu işgal edip etmeyeceğimizi soruyor. Cevaben dedim ki: Evvelâ Gürcü hükûmetinin ne düşündüğünü bize bildiriniz. Ben de Hükûmetimize bildireyim, alacağım cevabı size yazarım... Erkânı Harbiyei Umumiyyeye de vaziyeti bildirdim.

27 de Askerî İdadi Mektebini teftiş ettim. Bu Harbi Umumî şehit yavruları ateş içinde göz açmışlar; şimdi de yine böyle işler içinde iyi pişiyorlardı. Karstaki mükemmel mektep binalarında verdiğimiz emeği hak ederek çalışıyorlar ve hâdiseleri görerek işiterek tam mânasile yetişiyorlardı.

1 Martta Kızılordudan üç irtibat zabiti Karsa geldi. 2 Martta beni ziyaretle Kızılordunun ordumuza selâm ve ihtiramatını bildirdiler. Mukabelede bulundum. Erkânı Harbiyei Umumiyyeye de bildirdim. Gürcü Hükûmeti sıkıya gelince himaye talep ediyor, şimdiye kadar ses çıkarmamış ve İtilâfın emrile hareket etmişti. Ankaraya gönderdikleri sefirleri Medivaninin ve kardeşi Bolşevik sefiri Medivaninin neler yaptığını bilmiyorum, yalnız Ruslarla da henüz bir şey yapıldığına dair Moskovadan da bir haber yoktu. Gürcü ordusunun bir kaç haftalık ancak ömrü kaldı. Yakında bütün cephede bolşeviklerle temasa girişeceğimizden buna göre kıtaata yeni vaziyet vermeye başlamıştım. Sağ cenahta İğdir

mintakasındaki 11 inci Fırka kıtaatını Karsa ceibettirdim. Orada zaif bir müfreze bıraktım. Sahildeki kıtaatımızı da Batum hududuna yaklaştırdım!

Ahigelek'de Bolşeviklik ilân olunduğunu, ahalinin Sovyet idaresini teşkil ederek depoları yağma ve Gürcü müfrezesinin 4 topunu aldıklarını 6 Martta haber aldım. Kıtaatı daha ziyade ileri sürdüm. Karakiliseyi takviye ettirdim. 8. Alayı Ahışa cenubunda Çaksu'da toplattım. Sebebi Sovyet idarelerini Ermeni ve Gürcü ahalinin tesis ederek bu vesile ile oradaki islâm ahaliyi katliam etmeleri ihtimâlini düşündüğümüdür. Ahigelek ve Ahışa mintakalarındaki islâm idiler. Milis teşkilâtı da vardı. Bunlara kuvvet verecek tedabiri de yaptım. Muntazam Rus kıtaları vürudundan sonra bu halk için tehlike kalmayacaktı. Fakat ilk kargaşalık zamanları mühimdi.

Bugün Rus Kızılordu kumandanından bir şikâyet aldım: Nahcivandaki müfrezemiz Kızillar aleyhine propaganda yapıyormuş. Güya 60,000 kişilik bir Türk ordusunun Bolşevikler aleyhine harbe hazırlandığını söylüyorlarmış... Tekzip ettim; bu kabil propagandaları kendi ordu safaları arasında bulunması melhuz kapitalist taraftarları tarafından işasına karşı müteyakkız bulunmalarını bildirdim.

7 Martta hava güneşli fakat yerler hâlâ yarım metre karla örtülü. Arap Tabyasında 10,5 lukların endahtında bulundum. Bütün inşaat beton olarak yerlere gömülü olan bu muazzam tabya Karsın en kuvvetli bir noktai istinadıdır. Şimale karşı ve Kalenin şimal cephesinde olması bizim için pek faydalıdır. Ben, sebebiyet vermezsek Bolşeviklerin bizimle harp edeceği kanaatinde değilim. Bununla beraber her türlü tertibatımı da buna nazaran hazırladım. Kars kalesi gibi pek kuvvetli ve her türlü fennin icaplarını haiz bir Müstahkem mevki karşısında Gürcü harekâtını ancak başarabilen Bolşevik ordusunun muvaffakiyet ümidi yoktur. Bolşeviklerin henüz işgal ettikleri yerlerde hakiki bolşevik idaresini tesis ve mukabil inkilâp ihtimallerini defetmeden aleyhimize hareketlerinde mâna yoktur. Bundan başka bizimle harbe kalkışmakla bizim derhal İtilâf Hükûmetlerle anlaşarak, başlarına felâket açacağımızı hesaba katarlar. Halen kuvvetleri ise 25,000 muharipten ibaret olduğunu Gürcülerle olan muharebelerde 15,000 zayıat verdikleri evvelce 40,000 neferlik bir kuvvetleri bulunduğunu haber aldım.

9 Martta Erkânı Harbiye Riyasetine gelen pek acele bir emirde: Ahigelek, Ahıska ve Batumun serian mümkünse bu akşama kadar işgalini emrediyor. Hariciye Vekâletinden gelen şifrede Kafkas Konfederasyonu yapacağımız bildiriliyor!...

Erkânı Harbiyenin emrini derhal tebliğ ve Bolşeviklerle müsademeye sebebiyet vermeyerek dostane hareket edilmesini emrettim. Ahışaya yakın bir suvari bölüğümüz derhal oradaki yerli milisleri takviye ederek şehri işgal etti. Batum işgalinin kanlı olacağını ve Gürcülerin derhal

bolşeviklik ilân ederek aleyhimize döneceklerinden endişe ediyorum. Fakat artık Erkânı Harbiyei Umumiye ile münakaşa edecek zaman yoktur. Lâzımı gibi vaziyeti bilmeleri lâzımdır. Anlaşılmayan mes'ele hâlâ (Kafkas Konfederasyonu) hülyasıdır. Bunu kimler yapacak. Bugün Tifliste Sovyet Gürcü Hükûmeti teessüs etmiştir; Azerbaycan da bu halde, Ermenistan daima mütehavvil cereyanlarda. Bolşevik ordusile müsademe-ye yeniden mi karar verilmiş? Ankara Hükûmeti vaziyeti umumiyeyi tasvir ile yapacağını bildirmiyor. Vakit vakit mütehavvil birer şekil gösteriyor.

9 Mart 3,30 sonra Tifliste Kızılordu kumandanı (Keker) makine başında bana tebrik yazıyor: Ahışhada tarafeyn ordularının samimî temasını tebrik ederim diyor. Teşekkür ettim. Bugün zeval vakti bir Kızıl suvari livası Ahışhaya girmiş. Bizim suvari bölüğü daha evvel girerek milisleri takviye etmiş ve zaptü rapti tesis etmişti. Yerli Ermeni halk kızilları istikbal etmişler ve Kahrolsun Kemaliler diye bağırmışlar, is-lâmlarla bir mücadele de yapmışlar. Tarafeynden bir iki kişi maktul ve mecruh olmuş. Bu havalideki işleri ve müfrezeleri idare için mürettep ikinci Fırka teşkil etmiştim. Karargâhı 10 Martta Ardahana vardı.

11 Mart zeval vakti Batum dahi 7. Alayın bir taburu tarafından işgal olundu. Bütün kıtaatin şehre girmeyerek lâzımı gibi tertibat almalarını emretmiştim. Bugün Ahışhadaki Kızıl Suvari Livasının Batum üzerine gitmek üzere hazırlandığını haber aldım. Ruslar şimalden tazyikle beraber Batumu şark ve cenuptan da tazyik edeceklerdi. Vaziyet pek gariplik bir şekil almıştı! Gürcü ordusu henüz Batumun hayli şimalinde Ruslarla muharebe ederken biz Batumu işgal ediyorduk, halbuki burası Gürcü ordusunun son mukavemetini temin edecek bir mevkiî müstahkemdi. Ahışhada dostane karşılaşmıştık. Bu liva Batuma da böyle girerek Gürcülerin hattı ric'atini kesecek ve bedavadan Kaleyi işgal edivercekti. Yoksa oradaki müfrezemiz bolşeviklerle muharebe mi edecekti? Yani Gürcü ordusuna yardıma mı gitmiştik? Bir üçüncü şık da ne ona ne de ötekine, Batumu biz almaya gitmiştik! Şu halde gelecek her iki ordu ile muharebe mi edecektik? Hükûmet Kafkas Konfederasyonuna karar veriyorsa - ki vaziyeti umumiyemize nazaran felâket olacağını izah etmiş ve anlatmıştım - sarîh emir vermek lâzımdı, vakit pek dar, artık münakaşa zamanı geçmişti; ben kıtaatıma sarîh emir verdim ve hiç bir tarafla hali harp ihdasına mahal vermemelerini ve dostluktan ayrılmamaya çalışmalarını yazdım.

12/13 gece Hükûmetimizin verdiği karar Ankaradan bana tebliğ olundu: İşgal olunan Ahigelek, Ahışha ve Batum mintakalarında Ankara Hükûmeti namına icrayı hükûmet için memurini hükûmeti tâyin!... Tabîî emirleri yerlerine verdim. Müfrezeler kumandanları Hükûmet âmiri olacaklar. Bizim Tiflis mümessilimiz Miralay Kâzım Bey civar müslümanlarını da emrine alarak 24 saat zarfında aksi emir almazsa bolşevik-

viklere karşı islâm kıtaları kumandanı olarak Gürcülerle müştereken harbe gireceğini ve refakatindeki zabıtlarımızı da muhtelif kumandanlıklarda kullanacağını bildiriyor!

Ankara, Hükümetimizin mümessili olan bu zata bir şey yazmış mı bilmem, bu hareketin oradaki islâmları kâmilen mahveden ve bizi de harbe sürüklemekten başka bir şeye yaramayacağını kendisine şedit yazdım ve kendisinin Gürcü hükümeti nezdinde bir mümessilden başka bir şey olmadığını anlattım. Kâzım Bey 13 Martta Batumdan yazıyor: Gürcü ordusu (Samtredi-Poti) hattına çekilmiş. Benim şedit talimatımı da Kâzım Bey almış. Hariciye Vekâletimiz mümessilimize hiç bir talimat vermemiş, Ankarada Gürcü sefiri Merivaniye Hükümetimiz tarafından verilen malûmat benim Kâzım Beye verdiğim talimatla muarızmış! Gürcü Hariciye Nazırı Kâzım Beyden mes'elenin izahını istemiş o da bana soruyor... Hariciye Vekâletimiz kendi sefiri demek olan Kâzım Beye neden direktif vermemiş de yalnız Gürcü sefirine bazı şeyler söylemiş herhalde yanlış bir şey. Bunu Ankaraya yazmakla beraber Kâzım Beye benden aldığı talimat dairesinde hareketle kendiliğinden aykırı istikamette işler yapmamasını ve artık vaziyetinin Batum valisi haline inkilâb ettiğini anlattım.

14 Martta 1.00 sonrada 9. Fırka suvari bölüğümüz de Ahigeleği işgal etti.

15 Martta Tiflis Sovyet Gürcü Hükümeti ile Batuma gelen Menşevik Gürcü Hükümeti 24 saatlik bir mütareke akdettiler. Millet vekillerinden Besim Atalay Bey şarkta bazı tetkikat yapmış veya memur edilmiş. Avdetinde bir rapor yazmış veya hikâyeye etmiş. Erkânı Harbiyei Umumiye-den 8 ve 12 Mart tarihli şifrelerle bildirildi. Ahvale muvafık değildi. Erzuruma Mustafa Kemâl Paşanın ilk gelişinden bugüne kadarki hâdiseleri kısmen bizzat bildikleri, kısmen de vakit vakit yazmama rağmen hâlâ yanlış görüşü tashih için bir hülâsa yazarak Erkânı Harbiyei Umumiye-yeye bildirdim. Kafkaslardaki muharebenin hitamında dahi şark siyaseti hakkında bir hülâsa bildireceğim. Bu suretle şark ahvalini dahilî ve haricî arkadaşlarımıza hülâsa etmiş olacağım. (27 Martta bunu yazdım.):

Şifre

Kars (Karargâh)

15 Mart 1337

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Besim Atalay Bey meşhudat ve mesmuatı hakkında bendenize malûmat verseydi kendisini hakikî bir rapor yazabilecek derecede tenvir ederdim. Raporunda bahsettiği mes'eleler Celâleddin Arif Beyin Erzuruma geldikten sonra başlayıp bu gün neticelenen eski vak'aların aksi sedasıdır. Zabitanın ihtilâs mes'alesi de bu kerre ordunun ikamei davası vechile Celâleddin Arif Bey zamanında çıkan dedikodulardan ibaret olup aşağıda izahat vereceğim vechile maksadı mahsusa nail olmak için bir kaç rezilin iftirasıdır. Bu, sureti kat'iyede tebeyyün etmiştir. Yoksa dünyanın her tarafında olduğu gibi bir kaç kişinin hırsızlığı cezasız kalmış değildir. Bu babda zey-

len malûmat arz eyleyeceğim. Şark cephesinde emniyeti âmme mükemmeldir. Halkın itimadı ise namütenahidir. Erzurumda havassı lâzimeyi haiz kumandan dahi mevcuttur.

Erzurumda başlayan dedikoduların menbâi bir çok şayanı dikkat noktalara istinaden bervechiâti teşrih ediyorum:

Şöyle ki: Esasen her yerde olduğu gibi Erzurumda dahi haricin entrikasına kapılan şahsiyetler eksik değildir. Mütarekenin akdinden sonra İtilâf Devletleri milletimizi inhilâle uğratmak için ayrı ayrı Kürtlere ve Çerkeslere nasıl vaadlerde bulundu ise zannediyorum ki İstanbuldaki vilâyatı Şarkkiye Hey'etine de müsaadekâr ve teşvikkâr bulundular. Esasen bunların İstanbuldaki serbest teşkilât ve icimaları şayanı nazardır. Bendeniz 1335 senesi Mayısında Erzurumda 15. Kolordu Kumandanlığına geldiğim zaman her ordunun olduğu gibi Şark Ordusunun da silâhtan tecridine başlanmıştı. Bir çok mesai ve tertibatla ordumun silâhını vermemiştım. Kemâl Paşa Hazretleri Sivastan Erzuruma geldiği vakit mesaimizi umum Anadoluya teşmile karar vermiş ve Sivas Kongresinin küşadını muvafık bulmuştuk. Kemâl Paşa Hazretlerini Erzurumlu olmadığı için Kongreye almamak hususundaki teşebbüsata, halkın âcizlerine olan emniyet ve itimadı mâni olmuş ve hattâ müşarüniley Kongrede Reis intihab edilmişti. Sivas Kongresi umum memleket hakkında karar verdiği zaman ise şarkî Anadolu murahhaslarından bazı simalarda müthiş fikrî muhalefet görüldü. Bu hususta Gümüşhane murahhasları ile Erzurumda Necati Bey pek ileri gidiyorlardı. Rize murahhası Ömer Fevzi ise, Trabzonda gazetesile Kuvvayı Milliye ve Kemâl Paşa aleyhinde zehir saçmaya başladı. Bittabi bunun gazetesini sed ve kendisinin tevkifini emretmişim. Merkum İstanbula kaçtı. Trabzona vali Ali Galip Beyin himayesine mazhar bazı müfsitlerin mevcudiyetine şüphe kalmadığından malûm olduğu vechile vali Erzuruma celbolundu. Alâkadar erkânıharp miralayı Hacı Hamdi İngiliz torpitosu ile İstanbula kaçtı. O zamanlar Erzurum muhitinde bir şey hissetmiyorduk, fakat Elâziz valisi Ali Galibin harekâtı mel'unanesine Erzurum Ilıca nahiyesinden de bazı dedikodularla iştirâk olunduğu Teşrinisani 1335 tarihlerinde haber alındı. Ilıca nahiyesi ahalisine ilk emirde Sivas Kongresini dağıtmak üzere hareket edin diye Erzurumdan hususî tebligat yapılmış, bunun menbâını bulamadık fakat anlaşıldı ki Erzurumda dahi bir fesad menfezi, velev zaif olsun, vardır. Bu menfezi o zamanlar tahmin edemiyordum. Fakat vekayiî âtiye perdeyi yırtmıştır.

Ermenilere karşı 8 Haziran 1336 da seferberlik yapılmış ve hareket başlayacak iken başlamadığı ve vilâyatı garbiyenin istilâsına tevessül ve Adana fecayinin teza-yüd ettiği ve bolşeviklerin memleketimiz dahiline propagandacılar göndermeye başladığı Temmuz ve Ağustos 1336 aylarında Erzurumda Albayrak muharrirlerinden Mithat gazetesile halkçılık diye makalât neşrine başladı. Bu aralıkta Celâlettin Arif bey de geldi ve Mithatın evine misafir oldu. Kemâl Paşa Hazretleriyle yapılan muhaberat o zamanki dedikoduların mahiyetini ve noktai nazarımın esasını göstereceğinden bir kerre daha mütalâa buyurulmasını rica eylerim.

İleri harekâtın arifesinde çıkan bu dedikoduların aynı menfezden çıktığını tahmin ederek Erzuruma avdetimde işin başında Albayrak muharriri Mithatın gizli olduğunu ve Celâlettin Arif ve meb'us Hüseyin beyler vasıtasile bazı oyunlar kurulduğunu gördüm. Plân şu idi: Celâlettin Arif bey Vilâyatı Şarkiyeye valii umumisi meb'us Hüseyin bey de Erzurum valisi olacak, ordu ve kumanda hey'eti zabitanını halk nazarından düşürmek; Erzurum muntakasında Erzurumlulardan gayrı zabitan ve efradı uzaklaştırmak, neticede Erzurum Erzurumlularındır diyerek Ankaradan aykırı bir vaziyet almak. Celâlettin Arif Bey Meclisi Millî Riyasetine tahkikata lüzum görmeden dedikoduları hakikat gibi isale başladı. Fakat halkın şahsen âcizlerine olan hürmet ve samimiyeti dolayisile matlûp hasıl olmadı. Dedikoducular buna

görünce hırsızlara ceza yapmıyor şeklinde propagandaya başladılar. Derhal ekserisi Erzurumlu olmak üzere şayanı itimad ümera ve zabitanın yaptığı tehkikat meseleyi büsbütün halletti. Dedikodu sahipleri bunu görünce ordu bolşevik oluyor diye edepsizliğe başladılar. Fakat Mustafa Suphinin üzerinde yakalanan lâyihadan anlaşıldı ki orduyu inhilâl ve şarkta kumandayı sarsmak sözü ayağa düşürüp hükümeti ele almak hususunda Albayrak Mustafa Suphi ile hemfikir olmuş. Şayanı teşekkürdür ki halkın hey'eti umumiyesi bu gibi fenalıktan münezzehtir. Cehil ve idrâksizlik dolayısıyla her dedikoduya derhal inanıyorlarsa da âcizlerinin şarka ve bilhassa Erzurumlulara olan maddî ve manevî iyiliklerini halk tamamile bilir ve bana fevkalâde itimad ederler. Binaenaleyh şarkta her fırtına seriülzevaldir. Fakat satveti hükümetin ebedî payidar olması, ordunun zaptüraptı ve halkın samimiyeti tammesi için vekayii muhtelif ve delâili müteaddide ile vatana karşı namussuzca hiyaneti zâhir olan Albayrak muharriri Mithatın divaniharbe verilmesi lâzım gelmiştir. Mucibi ittihâm olan ceraimi hülâsa ediyorum:

Müdafaai Milliye Vekâletine yazılan 5/3/1337 tarihli şifrede izah olunduğu vecihle Celâlettin Arif Beyin Erzuruma geldiği zaman kendi hanesine misafir alarak ordu ile ahali arasına ve ayrıca ordu içerisine samimiyeti ihlâl edici dedikodular atmış ve Erzurum Erzurumlularındır gibi fesad âmiz bir nazariye icad etmiş ve gûya orduca yapılan suiistimallerden, tahakkümlerden ve bu meyanda Ruslara silâh ve fişek satıldığından bahis ile ahvali mahalliyeye vâkıf olmayan miri mumailleyhi iğfal ettikten sonra bazı rüesayı askeriye ve erkâniharbiye zabitanının Erzurumlularla tebeddülü ve garp ahalisinden olan zabitan ve efradın şarktan uzaklaştırılması ve Erzurum me'b'usu Avni efendinin Erzurum valiliğine tâyin olunması gibi teklifler yaptırmış ve yine bu zamanda ve Maarif müdürü bulunduğu halde memur ve ahalden bazı kimseleri iğfal ile ve bazılarının da hiç haberi yokken imzalarını atmamak suretile Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı 28/29 Eylül 1336 tarihli telgrafname kumandanına ve Meclisi Millî Reisine karşı tecavüzkârane bir lisan kullanmış ve ordunun gerisinde harekâtı isyanîye var zanını umum orduya ilka ettiğinden Kars harekâtının bir ay tehirine sebep olmuştur. 20 Kânunuevvel 1336 tarihli gazetesinde "Her taşın altında ordu ve asker elinin görünmesi" tarzında bir edebane ve serbazane yazılar yazmış ve 21 Şubat tarihli gazetesinde de memurini askeriye dahi şâmil olmak üzere umum memurin hakkında tecavüzatı kalemiyede ve Mevki Kumandanının istizahına karşı verdiği cevaplarla şahsen Mevki Kumandanına dahi tecavüzatı fiiliyede bulunmuş ve vilâyetce Mustafa Suphinin üzerinde yakalanan lâyihadan istidlâl olunduğu üzere ordunun zaptüraptını ihlâl için propagandalar yapmış ve halk nazarında emir ve kumanda mevkiini ve ordunun nüfuzu tabiisini kırmak ve bu suretle şarkta bir hercümerc hazırlamak ve bu keşmekeş içerisinde hükümeti düşürerek idareyi bir kaç hempasile eline almaya çalışmıştır. En son elde edilen 14 Şubat 1336 tarihli gazetesinin "tarih muavecehesinde milletimiz" serlevhalı baş makalesinde dahi Londra Konferansının muvaffakiyetle neticeleceğini ve bunda hiç şüphe olmadığını beyan ile şu mes'ut tahavvüden milletin zararına olarak istifade edeceklerin sözlerine inanılmamasına ait bazı fıkralar yazmış ve bu makalenin alt tarafına da "Evlâdı vatan kavi, hele avare dolansın. Çirkâbı sefâ ile eli, başı dolansın. Döl avrat ise sail olsun, id'a yansın. Ancak benim, avazei şanımlı ocalsın. Millet nice tarac olur, olsun ne işim var. Düşmanlara muhtac olur, olsun ne işim var." tarzında ve vaktile Azerbaycan halkı için yazılan hobhobnameyi gazetesile neşir ve ilân etmek suretile Ankara Hükümetine rapti kalp etmiş ve İtilâfın haksızlığına karşı kalplerinde büyük bir kin ve intikam meşbu' olan halkı ve ordunun işbu mukaddes hissiyatını gevsetecek ve mevcudiyet ve istiklâlinin müdafaası için her türlü fedakârlığa âzim ve sail olan masûm milletimizi hükümetten soğutacak ve bu

suretle millet ile hükümet arasına dahi nifak sokacak istihzakâr bazı beyitler derc etmiştir.

Bu şahsın ordu ile bu kadar uğraşmasında, ordu ile ahali ve hükümet ve ayrıca ordu arasında nifak ve ihtilâl çıkarmaya çalışmasında bir İngiliz teşviki bulunduğu nu ve bilerek ve isteyerek buna alet olduğu mahsustur. Hususile daha İstanbul Hükümeti zamanlarında İngiliz mümessili Ravlinson âcizlerine karşı bolşeviklere mukabele edersem İngilizlerin şarka muavenet edeceğini ve İzmir ve Adana vesair garbî vilâyetlerle meşgul olmamaklığımızı teklif ettiğine nazaran Erzurumda müsait çehrelerle bazı oyunlar yaptığına şüphe kalmıyor.

Bilerek ve isteyerek ordunun inhilâli maksadına matuf ef'al ve icraatı, ordunun maazallah inhilâli halinde milletimizin ve vatanımızın canına kasdetmiş olan İtilâfin husulü âmâline bir sebebi kâfi ve bu noktai nazardan Mithatın harekâtı hiyaneti harbiye kanunu ahkâmına dahildir. Ef'al ve teşebbüsâtı hainanesinde devamı Erzurumun saf halkını lekelemekte olduktan başka ordunun zapturaptını ve memleketin selâmetini tehlikeye düşürecek bir mahiyette bulunduğundan hiyaneti harbiye kanununun 18 inci maddesine istinaden Kars divanıharbince icrayı muhakemesi için Karsa izamının Mevki Kumandanlığına tarafı âcizden emir olunmuş ve mumaileyh Karsa müteveccihen yola çıkarılmış olduğu mâruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

25/1/1337

16 da Batumdan Kâzım Bey yazıyor: Nasyonalist Demokratlar hükümeti ele alacaklar ve Türkiye himayesini talep edeceklerdir. Eğer bolşevikler Gürcistan kâmilten işgal ederlerse Batumda mesailerine çalışmalarını temin etmek, Anadoluya kaçarlarsa haklarında ihtiramı mahsus yapılmak, zabitan ve efrad firarilerini de kabul etmek...

İtilâf donanması Karadenize hâkâm ve (Hattâ bazı Fransız gemileri sahilden Bolşeviklere birkaç top da atmıştır) İstanbulda orduları da hazır iken hâlâ Gürcülerin bizim himayemizi istemeleri şüphe yok ki İtilâf devletleri bolşeviklerle karşılaşmaktan korkuyorlar ve bizi çarpıştırmakla hem onları hem bizi arzu ettikleri felâkete düşürmek istiyorlar ve hâlâ da ümit ediyorlar. Fakat artık vaziyetin tavazzuhu gün ve hattâ saat mes'elesidir.

17 Mart Gürcü Menşevik Hükümeti Batumun tarafımızdan işgalini ve kendi ordularının da takatsizliğini görerek vapurla firar ediyorlar. Gürcü Hükümeti de bu suretle tarihini bağlıyor. Gürcü halkı her tarafta bolşeviklik ilân ediyorlar. Gürcistanda Sovyet idaresi teessüs ediyor. (Ankaradaki Medivani kardeşlerin de sefirlikleri tarihe karışıyor.)

17/18 Mart gecesi Kâzım Bey Batumda Türk hükümetini teşkil ediyor, aynı zamanda bolşevik olan halk da kendi idarelerini (Refkom) teşkil ediyorlar. Ve sefarethanemizi muhasara ile müsademeye kalkıyorlar, bir zabitimiz şehit oluyor. Kıt'alarımız tebyaları işgal ediyor.

18/19 Mart gecesi birde Tiflis'ten siyasî komiser (Öjenikidze) bana ve Ankaraya yazıyor, hülâsası: İngilizlerin teşvikile aramız açılıyor, Batumu tahliye ediniz.

19 da Nahcivan Askerî Komiserliğine tâyin olunan Talâpzade Yusuf Ziya Bey geldi. Bu zat Azerbaycanlı Türktür. Harbi Umumide ordumuzda binbaşı idi, Tebrizde İttihadı islâm teşkilâtına Enver Paşa tarafından memur edilmişti. Hal ve vaziyete göre çalışıyor. Zenginlerin her yerde yağmaya maruz kaldıklarını anlattı.

20 Martta Moskovadaki hey'etimizden gelen şifrede: 16 Martta Moskova muhadenet ahitnamesinin imzalandığını bildiriyorlar. (15 Martta aldığımız 6 Mart tarihli şifrelerinde dahi Afganistan hey'etleriyle imzaladıklarını yazmışlardı.)

22 Martta Kâzım Beyden gelen malûmat 20 Martta Batum'da şayanı esef hâdise olduğunu yazıyor: Gürcüler bizim Baruthane kışlasındaki müfrezemize (bir piyade, bir makineli bölüğü) taarruz etmişler, bir Kırmızı Suvari Alayı da yardım etmiş. Bölüğümüz Kızılara teslim olmuş; fakat kâmilen şehit edilmiş. Taburun diğer bölükleri Mahmudiye tabyasında bulunmakta imiş. Geceleyin köprü civarındaki (Çoruh nehri üzerinde) müfrezemize iltica etmişler.

Moskovada muahedename imzalandığına nazaran artık hudut harici yerlerde hükûmetlere ve işgallere derhal nihayet vermek lâzımdı. Bu hususta emir verdim. Ankaraya da malûmat verdim. Batumda konsoloshane muhafızı olarak bir bölük bırakarak müfrezenin Çoruh cenubuna çekilmesini emrettim. Ahıgelek ve Ahışhada mahallî hükûmetler teessüsünden sonra çekileceklerdir. Batum hâdisesinde bizden dört zabıt ve yirmi altı nefer şehit, yirmi altı nefer mecruh, kırk altı nefer kaybolduğu anlaşıldı ki tabii pek yazıktır. Hususile muahede imzasından sonra olmasına nazaran tarihî bir cerihadır. Hükûmet tesis mes'elesi olmasa idi belki bu kan dökülmeyecekti. Bu tarihlerde başka cephe ve yerlerdeki vak'alar şunlardı:

10:14 Martta Kronştad'da bahriyeliler bolşevikler aleyhine kıyam etmişler, buzlar üstünde iki bolşevik fırkası bozulmuş, fakat 16 martta erzaksızlıktan Kronştad bolşeviklerin eline düşmüş, 300 bahriyeli itlâf olunmuş, diğer zabıt ve efrad Finlandiyaya kaçmışlar.

19 Mart ajanslarından: Talât Paşa 15 Martta Berlände Şarlotenburgda Selmaslı 24 yaşında bir Ermeni Darülfünun talebesi tarafından roverlerle şehit edilmiş. Katil demiş ki: Talât Paşa ebeveynimi katletti, ben de intikamlarını almaya ahdetmiştim, iki senedir takip ediyordum. İngilizlerden para ve talimat aldım. (Katili Alman mahkemesi tebriye ederek serbest bıraktı. Türk Milletini Harbi Umumiye sokarak Almanlara yardım edenlerin biri olan Talât Paşa Berlände öldürülüyor ve katil serbest bırakılıyor. İbret alınacak muazzam bir hâdise!)

19 Martta Ankaradan bildiriliyor: Londra Konferansı 12 Martta bitmişti, Hey'etimiz Pariste Fransızlarla Sevr Muahedesinden daha ağır bazı şeyler imzalamış, Meclisi Millî bugünkü ictimanda reddetti. Muahedede Fransız jandarma zabıtları kalıyor, mevcut jandarmalar, ki ekse-

risi Ermenidir, ipka olunuyor. Evvelâ bizim kıtaat çekilecek, sonra Fransızlar çekilecek, Adana-Nuseybin şömendöfer imtiyazı Almanlardan alınarak Fransızlara verilecek.

Adanada bir camie Ermeniler çan asmışlar ve içeriye her tarafa sahip koymuşlar, Fransızlar da seyretmiş.

23 Martta Yunanlıların İnönü mevziimize karşı Bursa cephesinden üç kol ile (üç fırka ve üç süvari alayı ile) ve Dumlupınar mevziimize de Uşak cephesinden bir kol ile (bir fırka, bir suvari alayı) ilerlemeye başladıklarını 25 Martta öğrendik. Bugün Adapazarını da işgal etmişler.

25 Martta Harbi Umumî esirlerinden mürekkep bir alaylık efrad 15 esir zabitimizle Karsa geldiler. Sabık Sıhhiye Reisim Miralay İbrahim Tali' Beyle beraber Bakûdan geliyorlar. Kıyafetleri mükemmel bir hale konmuş. Lâzımı gibi nasihatle memleketlerine terhis ettim.

İbrahim Tali' Bey Tuapseden 25 Kânunusani 1337 de mufassal mektübe Ruslardan alacağımız eslâha ve mühimmat hakkında ve İttihadçı reislerin faaliyeti hakkında malûmat vermiş. Bu mektubu iki ay sonra, 21 Martta aldım. Acele olan mühim yerlerini Meclisi Millî Riyasetine ve Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine yazdım. (1) Ankaraya gidecek olan Tali' Bey lâzımı gibi meşhudatını anlatacaktır.

Mektubunu aynen yazıyorum:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Tuapseden
25/1/1337

27/12/1336 da Moskovaya avdet ettim. Berlinde iken Ali Fuat Paşanın murahhası askerî olarak geleceğini gazetelerde okudum. Güya bir hissi kablelvuku Moskovaya avdetimi tacil ve tazyik ediyordu. Nihayet geldim. Her işin durmuş olduğunu gördüm. Lâkin resmen bir şey söylemiyorlar. Hareketinden evvel Kırımdan yani Vrangelden sonra verilecek mühimmattan sarfınazar ilk tertibin birinci kademesi olarak hemen gönderileceği mükerreren bildirilen 15000 Avusturya tüfeği bile ikmâl edilememiş, memurumuz Tarık efendiye her gün bir bahane ile itizar edilmekte ve güya bir kısım tüfekler gayri kabili tamir imiş gibi sebeblerle sevkiyatı durmuş gördüm. Karahan Kırımdan yeni ve büyük bir kısım mühimmatın verilmesine pek taraftar görülüyor. Bu suretle 12 gün oyalandım. Nihayet mehafilî askerîye samimane her şeyi ifşa etti. Sefir ve murahhası askeriyemize yazıp bıraktığım notların İeffen

(1) Enver Paşanın Anadoluya getirilmesi için hareketler olduğu ve İttihatçılardan bazılarının da buna çalıştığı Ankara hükûmetince anlaşılınca bunları hudud haricine çıkarmak için Büyük Millet Meclisi karar veriyor, ve hükûmet de bunları çıkartıyor. Ben bunların sahillerde ve Ankarada bulunmalarında mahzur olabilirse de dahilde münasip yerlerde kalmalarında beis olmadığını hükûmete bildirmiştim. Trabzonda bulunan Halil Paşa da hasta halinde çıkarılmış. Müteessir oldum. Çok uğraştım. Hiç olmazsa bunun istisnasiyle mintakamda ikameti mes'uliyetini kabul ettim. Eylülde bir mektupla davet ettim kabul etmedi. Çok yazık ki Anadolu vahdetini bozmak için çalıştıklarını teşrinisanide tesbit ettik.

takdim ettiğim bir suretinin mütalâasından müsteb'an buyrulacağı vechile nihayet Çiçerin ve Karahan'dan ayrı ayrı meseile vakıf oldum. Çiçerine karşı mehma emken idare ettim. Yazılan mektup ve notların bir kaç telgraf merkezinden geçtiği ve başka başka mevakide yeniden tercüme edilerek Moskovaya vasıl olduğuna nazaran cümle ve kelimatı siyasiyenin "Metamorfoze" olmak ihtimâline mebnî suitefehhümüleri olabilir. Muhtar bey mühim bir hariciye memurumuzdur. Nezaket ve lisânı siyasiyeye vakıftır, gibi sözlerle ve neticenin tavassutunuzun kabul edilmesi hey'etimizin gelmekte olması tarafeynin hüsnü niyetine delildir, gibi sözlerle karşıladım. Memnun oldu. Lâkin Karahanın verilen eslâha, mühimmat vesairenin nerelere gittiği malûm olmadı, tabirini hem anlayamadım, hem de taaccüp ettim. Tahkik ederek size bildiririm, dedim. Lâkin akşam evde kurye olarak gelip hastalığı sebebiyle bir ay kadar Moskovada kalmaya mecbur olan mitralyöz yüzbaşısı Hakkı efendi, bendenizi bir az tenvir etti. Tuapsede iken Osman beyin bazı marifetler gösterdiğini anlattı. O vakit işe tamamilen intikal ettim. Tuapsede tamamilen Rostofta da az çok işi anladım. Ve artık Moskovaya avdette hem sefir ve hey'eti askeriyemize ve bulamazsam Karahan vesaireye icabeden izahatı vermeyi vazife addettim. Gerçi, Şehbender işi tamamilen burnundan yakalamış ve iyi takip ediyor ve maalesef mühim suiistimâlâtın vukuunu isbat edecek zannediyorum. Lâkin bu işlere hükûmet adamlarından bazıları da bulaşacağından hayli müşkilâta tesadüf edecekse de yine uğraştığını gördüm. Bunun neticesini beklemek burada lüzumsuz izaai vakte sebep olacağından artık işlerimizin selâmetle cereyan ettiği teminatını vermek için Moskovaya kadar tekrar seyahati göze aldurdum. Bu gece gidiyorum.

Osman bey, Sabri beye bir bakkal puslası bile bırakmamış. Rostof ve Moskova'dan gönderilen mühimmatın listesini aldım. Lâkin buradan ne gönderilmiştir malûm değil. Sabri bey gelen mühimmat Hükûmetle müşterek bir hey'et muvacehesinde tadad ederek tesellüm ediyor. Kuyudatını muntazam buldum. Hakkı efendi geldi, topçu zabiti de geliyormuş. Muavenetleriyle artık iş iyi gidecektir. Rize limanının inşaatının hemen ikmâli için 650 fıçı çimento, külliyyetli petrol, benzin hükûmetimiz emrile talep olunmuş ve sevk olunmuş. Son günlerde Trabzon meb'usu Ali Şükrü bey için yine hükûmet namına bir motor petrol vesaire alınarak gönderilmiş. Rizeye bir fabrika daha bir çok şeyler hep hükûmet namına çıkarılmış. Hükûmet bunları hakikaten almış ve Osman bey ile rüfekasına terk etmiş ise buraca bir tahkikata lüzum yok. Lâkin çimento Samsunda satılmış, meb'us misafirlerle geldiği için nasıl geçinirmiş, işte biraz ticaret yapmalı imiş, buradaki fırka kumandanını ziyaretimde Osman beyin nerede ve serbest veya mevkuf olup olmadığını sordu. Taaccüp ettim. İş bu derece ayağa düşmüş ve Moskovaya kadar sirayet ve akis ederek Karahanın nezaketle suallerine maruz kaldım. Ve neticede devletin en mühim istihzarat zamanını kaçırmış olduk. Şu arizamla fazla izahattan ictinabla Sabri beyin tahkikatının neticesine intizar icab ettiğini arz ederim. Moskovada mümkün mertebe az kalacağım. Sefir ve Ali Fuat Paşa gelmişse kendilerine lâzım gelen izahatı vereceğim ve Kırmından külliyyetli mühimmat tertip ettirinceye kadar kalıp Bakû mümkün ise Tiflisten Karsa geçip yedi aydır mütehassiri bulunduğum memleketime ve vazifeme mülâki olacağım. Mümkün olmazsa Batum Trabzondan yine Zığananın sıkıntılı geçidini iktihama mecbur olacağım.

Hükûmetin elinde pek az vagon kaldığından sevkiyatımız pek betaatle yapılıyor. Sivastopoldan doğru İnebolu vesair bir limana sevkiyatı yapmak pek kolay olacaktır. Oraya biri topçu diğeri mitralyöz olmak üzere iki zabıt tâyin ve Rostofta emre intizar eylemeleri için imzalarını 22/1 de şifre telsizi ile alınmadı ise Trabzondan makamı âlilerine arz olunmak üzere Fırka kumandanlığına bir telgraf gönderdim. Bunların tesrii tâyin ve izamlarını rica ederim. Bu zabıtana yevmiye lâaakal iki yüz kuruş Osmanlı parası verilmesi münasıptır. Bu para ancak işlerini temin

edebilir. Hükûmetce verilen mevaddı iâşe ne yeniliyor ne de yutuluyor. Her gün ayrıca yemek tedarikine mecbur olunuyor. Çarşı ve pazarların kapatılması her gün fiatların tereffüüne sebebiyet veriyor. Tedarik de müşkilleşiyor. Tahsisatların konsolos vasıtasile muntazaman tesviyesine emir buyurulması lâzımdır.

Moskovada alıkoyduğum ihtiyat zabıt vekili Tarık efendiyi birlikte aldım. Yerine Sibiryaya üseranın halini teftişe gönderilen Trabzon jandarma taburundan esir ihtiyat mülâzımı Nazmi Sadık efendiyi yevmiye 150 kuruşla bıraktım. Şubat nihayetine kadar tesviye ettim. Rostofta Rus ordusundan iltica eden Dağistanlı Mehmet Süleyman efendi isminde bir zabıt vardır. Bekir Sami bey buna ayda seksen bin ruble tahsis etmiş. İki aylık vermiş. Lâkin tahsisatını nereden alacak, pek sefil buldum. Vazifesini de pek muntazaman ifa ediyor. Sevk tarifesi yaptırmış, pek iyi rusca bildiğinden mazharı hürmet olduğunu gördüm. 240,000 ruble verip Şubat nihayetine kadar tavzif ettim. Lâkin bu da gayrı kâfidir. Şimdiki halde bir kâğıdımız 10,000 ruble ediyor. Bu nisbette her şey tereffü ediyor. Bir funt yağ 13,000, şeker 27,000, ekmeğ 3000 ve her şey bu nisbette. Nahcivandaki müfrezemizle Rus kıtaatını müştereken harekâtımıza az çok muavenet ettireceğini vaad ettiği halde bir gece içinde Kaşgara giderek ihtilâl yapmaya karar verdiğini akdemce arz ettiğim Halil Paşa ve Naim Cevat beyler Taşkent ve Bakûde bir gûna muavenete mazhar olamadıklarından Moskovaya avdet ettiler. Çerkes Sami bey de Anadoluya gitmiş. Moskovada bıkarak bıraktım. Arasına Afganistana giderek Cemâl Paşaya iltihakı tasmin ediyorlar. Para hususunda sıkıntıdadırlar. Berlinde Enver Paşa tarafından çocuklarına mark olarak tesviye edilmek üzere kendisine yüz lira verdim. Lâkin bu para azamî bir aylık masraflarıdır. Çünkü arasıra oyun ve eğlencede kusur etmiyorlar. Paşanın sihhati de muhteldir. Göğsü biraz rahatsızdır. Bir gün bendenize "Acaba Kâzım Paşa bana ayda 3-400 kuruş Osmanlı parası olarak bir tahsisat verebilir mi, buna çalışır mısın" dedi. Elbette çalışırım dedim. Lâkin bir kayıt altına girmedim. Eski bir paşamızın sefalet çekmesini münasip görmem. Mümkün olursa bu tahsisatın verilmesi taraftarıyım. Ruslar, kendisine oldukça iyi nazarla bakıyorlar. Ve oldukça kendilerinden addediyorlar. Kendisi komünist geçiniyorsa da karşılardaki ancak komünist muhibbi nazarile bakıyorlar.

Enver Paşa bendenizden gizli olarak Halil Paşaya yazdığı mektupta Ruslar bana bir müslüman ordusu verip memlekete yardıma göndermeyeceklerse ben yalnızca memlekete gideceğim, bunu söyle diye yazmış. Ordu vermeyeceklerini tekrar söylediler lâkin kendisini pek "Soi" tanıdıklarından Anadolunun İstanbul veya İtilâfla uyuşması ihtimâline mebnî kendini Anadoluda başa geçmek için teşci edecek sözler söylemişler, bendenize de ara sıra memlekete gidip ne olup ne bittiğini anlamak istediğini söyledi. Anlayacak bir şey yok, her şey yapılıyor. Bahusus her gün İstanbuldan arkadaşlar gelerek mevki ve vaziyet tahkim ediliyor. Siz eski bir Enver bey gibi bir müfreze başında çalışamazsınız, sizi seven bir kısım belki başınıza toplanmaya kalkacak ve bugünkü birliği ikiye ayırmaya sebep olacaksınız diyorum, gülüyor ve öyle şey olur mu, ben bir ferd gibi çalışırım, demişti. Bir ferd gibi çalışmakla vaziyeti tebdil edemezsiniz, diğer suretle de fenalık etmiş olursunuz. Binaenaleyh heriçte mümkün olduğu kadar çalışmak daha iyi olur, demiştim. Halil Paşaya yazdığı mektuba vakıf olduktan sonra Moskovadan müfarakatim günü biraz müessir bir mektup yazıp Alman mümessili vasıtasile gönderdim. Halil Paşa da aynı fikirdedir. Kendisini Berlinde göremedim. Avda idi.

İaşenin 9 milyon markının verilmesi Anadoluda bulunan Kör Ali Bey tarafından Basri Beye ve Talâta Paşaya bir mektup yazılmak ve Reisi Hükûmet tarafından resmen talep etmekle mümkün olacağını Enver Paşa söyledi. Enver Paşa Berlinde Sultan efendinin varidatı ile ve biraz müzayaka ile geçiniyor. Talât Paşa bilâkis müsrifane yaşıyor. Enver Paşa belki Moskovaya gelir.

Azmi bey Afganistanda kalmış. Bedri bey avdet ediyordu. Şimdi Moskovaya vasıl olmuştur. Bahattin Şakir bey Bakûdan Almanya'ya gitmek üzere, Moskovada buldum. Bir pasaport yapıp azimetine yardım ettim. "Ben Anadolu'ya gidip bir görüp tekrar Bakû'ya döneceğim" diyordu. Anadolu'ya gitmeye hiç lüzum yok, görecek bir şey yok, mümkün olan yapıyor ve herkes çalışıyor. Lüzum olursa muavenet ve hizmet rica ederler ve sizi davet ederler dedim. Enver Paşanın Anadolu'ya girmesine o da muhaliftir. "Ankona" İtalyan ticaret vapuru bazı eşyayı tüccariye ile "Novorosisk" limanına gelmişti. Bugünlerde Tuapseye uğrayarak avdet edecek. Buralardan mevaddı iptidaiye tahmil ediliyor. Her tarafta bu münasebetten beyanı memnuniyet ediliyor. Beş altı ay evvel iki İtalyan vapuru Odesaya gelmişti. Tayyareci ve bazı fea adamlarının memlekete celbine dair olan emirnamelerini Moskovadan Almanya'ya hareketim günü almıştım. Ayda 50 den 100 liraya kadar bazı talipler varsa da kontrat akdine bir emir ve selâhiyet verilmediğinden bir şey yapılamadı. Bu hususta Romadaki Edip beye emir ve talimat verilmesine delâlet buyurulmasını rica ederim.

Trabzonda sabık Yaver Şükrü efendi Enişte Kâzım bey, Aptülhalim efendi ve sair arasında teatli muhaberat için şifre gelip gitti. Enver Paşanın Anadolu'ya girmesini belli teşvik edenler oluyor. Moskovaya gönderilen kuryeler sırf ordu zabitanından olmalı ve bitaraf olmasına ve resmî kumandanlığın vereceği paketten başka şeyler nakletmemesine dikkat olunması ve her arzu edenin Rusyaya gitmesine müsaade edilmemesi lâzımdır. Her gitmek arzu eden kurye tâyin olunmamalı, bilâkis kurye yalnız ve münhasıran kurye olarak gönderilmeli ve eline bir hüviyet varakası ve kînyesi yazılıp musaddak olarak verilmelidir. Buralarda pek çok (delegat) (mîş-yalar) dolaşiyor. Osman ağanın murahhası da bizim toplara sahip oldu. Fevzi Paşadan, Muhtar beyden türlü türlü tavsiyeler getirmiş, konsolos müşkil vaziyette kalmıştı. Bereket versin "Murahhas" Hüseyin efendiye söz anlar bir adam buldum. Gelen emirlere nazaran ne yapmak mümkün ise söyle yapalım, dedim. "Bir şey yapılamaz, beyim" diye kendisine söyledim. Şimdi avdet edecektir. Sahra toplarım, ağır topları tercihan "Gazal" vapurile sevkettiriyorum. Hava pek fena gemi müşkil vaziyette, liman natamam ve gayri mahfuzdur. Rostofta fişek ve tüfek sevkiyatını takaddüm ettireceğim. Fransız diye verilen topların İngiliz olduğu tebeyyün etti. Avdetimde Moskovaya anlatacağım.

Mümkün mertebe kısa zamanda avdet etmek üzere bu gece Rostof tarikile Moskovaya hareket olunacağı da maruzdur.

İbrahim Tali

23 Martta Mustafa Kemâl Paşadan aldığım şifreyi aynen yazıyorum :

No.:
2/229

Ankara
22/3/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilâtının müsamaha edilmesi yüzünden memleket dahiline muhtelif zihniyetteki zevat tarafından ihdâs olunan müsbet veya menfi muhtelif cereyanların memleket dahilinde teşevvüşü efkârı mucip olduğu görülmektedir. Millet'in efkârı umumiyesini salim mecrada tutabilecek millet'in içinde bir teşkilâtın muhafazası lüzumu tahakkuk ediyor. Buna binaen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerinin vatanperver ve azimkâr erbabı namus ve

hamiyetten ve halkın hürmet ve itimadına mazhar zevattan intihap olunmaları ve bu merkez vasıtasile halkı muntazaman irşad etmek elzem addolundu.

Büyük Millet Meclisi âzâsının intihabında mezkûr merkezlere de hakta intihab verilmiş olduğuna nazaran Meclis aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kongresi olmak selâhiyetini de haiz olduğundan Meclisin Divanı Riyaseti Cemiyetin Hey'eti Temsiliyesi makamına kaim oluyor.

Hey'eti Vekilenin 21/22-3-1337 gecesi verdiği kararlar üzerine Müdafaai Hukuk teşkilâtının ihya ve islahına başlamak üzere 22/3/1337 tarihinde yapılan tamim manzuru âlileri buyrulacaktır. Mintakai âlileri dahilindeki teşkilâtın siyasi emellere ve şahsî menfaatlere alet olmaması ve muzir cereyanlara mâni olacak erbabi faziletten teşekkül etmesi için icabeden delâlet ve nezaretin diriğ buyurulmamasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

İlave:

Bilhassa Erzurum livası teşkilâtına dair nazarı dikkati devletimizi celbi faideyi buluyorum.

Vaziyeti dahiliyemizin müşkilâtını ve buna karşı çareyi anlatan bu şifrenin bize verdiği vazife yeni değildir. Mütamadî irşaddan geri durmuyoruz. Müdafaai Hukuk Cemiyeti merkezlerini hâlen teşkil edenler daha iyi zannolunanlarla değiştirilmesine muvaffak olursa da netice yine kolay olmayacaktır. Meselâ bir Londra konferansı memlekette ne büyük sarsıntı yaptı. Erzurum gibi bir yerde ve Müdafaai Hukuk merkezinde bulunan bir adam gazetesile bu konferansın muvaffakiyetle neticeleneceğini, aksi sözlere inanılmamasını yazdı! İstanbul müthiş tezviratta bulunuyor, Millî Mücadelenin muvaffak olmayacağından mütamadî ve para ile bahsediyor. Bolşeviklerle bizi harb ettirmeye çalışmalarına rağmen sulh muahedenamesi imzası Elviyei Sülûsenin artık Ruslarla yapılan muahede ile de Ana vatana kat'i ilhakı İtilâfı çıldırtıyor, Londra Konferansı oyunile Millî Mücadele saflarımızı var kuvvetlerle bozmaya uğraşıyorlar, daha da uğraşacaklar. Bu oyunun Ankara bile nedense farkına varmıyor. Dahilde ve hariçte bir taraftan Enver Paşa ve taraftarlarından istifade olunarak memleketi ikiye bölmek isteniyor, bir taraftan da istikbalimiz tedhiş olunarak zaif kalpliler yoldan çevriliyor, İstanbul Hükûmeti teşkilâtı ise her ne pahasına olursa olsun kendi hayatlarını temin için düşmanlara yardım ediyor, bize saldırıyor. Bunlar dahili mücadeleler, garpte Yunanlılar, cenupta Fransızlar, Boğazlarda İtilâf demir ve ateş çemberi içinde iken az kaldı Ankaradaki hükûmetimiz de şarktan yeni ve en yıkıcı bir ateşi ellerile yakacaktı. Bütün bunlara karşı dahili ve harici vaziyetimizi iyi bilmek ve mütamadî halkımıza anlatmak ve bilhassa büyük mevkideki zatlerin selâbeti ahlâkiyelerini iyi muhafaza etmek lâzımdır, bu kuvvetle herhalde muvaffak olacağız. Tabii iş kolay değil, fakat gayri mümkün de değil. Ben her fırsatta bu esasları Ankaraya yazdım ve sırasında da yazacağım.

26 da Mustafa Kemâl Paşadan gelen telâşlı şifre benim 15 tarihli (Şifre 17 dir) şifremin anlaşılmağına delâlet ediyor. Meclisteki muhalefetler benim yazdığım esaslar dahilinde çürütülebilir. Gerçi bunlar daha Erzurum Kongresi zamanında dahi Mustafa Kemâl Paşanın aleyhinde idiler, şimdi bana da kızdıkları müşarünileyhi tuttuğumdandır. Fakat bence Mecliste birkaç zatin muhalefetinden zarar gelmez, bilâkis daha müteyakkız ve daha esash çalışılır. Herkesin evet efendim, pek doğru! diyerek el kaldırılması re'sikâr için bir afyon çubuğu tesirini yapar. Mustafa Kemâl Paşanın şifresini ve tekrar Erzurum hakkında lâzımı gibi tetkikat yaparak verdiğim cevaplar aynen şunlardır:

Ankara

25/3/1337

(26 da alınmıştır.)

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Erzurum meb'uslarından Hüseyin Avni Bey bayraktar olmak üzere Celâleddin Arif Bey Mecliste çirkin ve biârane bir vaz'ı muhalefet almışlardır. Buna rağmen Hüseyin Avni Bey bugün müracaat ederek bir makaleden dolayı ikinci defa tevkif ve cephe divanı harbine sevk olunan Mithat beyin himayesi hakkında zatı devletinize yazmamı rica etti. Vali Mithat bey hakkında yapılan muamelenin kanunsuz olduğunu söyledi.

2 — Celâleddin Arif bey ve rüfekasının irtica' mahiyetinde olan muhalefetleri Erzurum'da bir zümreye istinad etmekte olduğunu tahmin ediyorum. Ve bunu pek mühim görüyorum. Mithat Bey..... mes'elelerle alâkası tabiidir. Gayrı kanunî olduğu iddia olunan muamelenin sureti münasebede tashihile beraber mes'elenin ciddî bir tahkik ve tâmike tutulmasını selâmeti memleket namına rica ederim.

3 — Celâleddin Arif beyden istizahı mucip Müdafaa-i Milliye Vekâletinden muhavvel iş'arınız üzerine miri mumaileyhe vukubulan resmî istifsara henüz cevap alamadım.

4 — Mithat Bey hakkındaki cevabı âliilerinin Hüseyin Avni Beye irae olunabilecek tarzda yazılmasını münasip görüyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

M. Kemâl

Zata mahsustur.

Akbulak

3/4/1337

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemâl Paşa Hazretlerine

Celâleddin Arif ve Hüseyin beylerin Erzurum'da istinad ettiği kuvvet hiçtir. Bu zatlara zahîr olan yalnız Erzurum hükümetinde Kadı Edip, Zühtü, Münir ve Albayrakçı Mithat gibi bir kaç müfsittir. Bütün ahali kendilerinden nefret etmektedir. Artık herkes anlamıştır ki bu adamların biri şarka Valii Umumî, diğeri de Vali olmak ve mütebakileri de birer suretle külâh kapmaya çalışıyorlar.

Sureti umumiyede halkın Ankara Hükümetine ve Şark Ordusuna karşı hürmet ve samimiyetleri pek büyüktür. Bunu iblâğ için ahîren teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziyesi Hoca Raif efendi riyasetinde olarak nezdi âciziye gelmiştir.

Durak beyden maada olan meb'uslara karşı Erzurumda itimad kalmadığını bildirmektedir. Bu babda ayrıca Zatı Sâmililerine ve Müdafaai Milliyeye maruzatta bulundum. Arzı tâzimat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

27 Martta Büyük Millet Meclisimiz Moskova Muahedenamesini kabul etti. Artık Şark cephemizde millî mücadele muvaffakiyetle tarihe intikal etmiş oldu. Bundan sonra şarktaki fırkaların garbe naklile Yunanlılarla da ve dolayısıyla bütün cihanla hesabımız tasfiye olunmalıdır. Şark haraptır, irfan ve zenginlikçe garbizimden pek geridir. Ayrıca pek büyük bir sahayı kaplayan Kürtlük mıntaka pek vâkıfane ve teenni ve sükûnetle senelerce işlenmek ister. Yeni işgal ettiğimiz saha gerçi aslen Türktür fakat Rus İmparatorluğu idaresinde Rum, Ermeni ve Rus (Malakan) köylerinin iktisadî tahakkümlerile ve siyasî darbelerle benliklerini kaybetmişler. Şömendöfer ve şose boyları kâmilen Türkün gayri ırklarla meskûn, zengin ve müreffeh, zavallı Türkler bitirilmiş. Gayri münbit dağlara veya bataklıklara sürülmüştür. Bu diyarın da bir çok yetim çocukları var. Daha mahallî hükûmetler bile zabitlerimiz elinde. Şarkta bir yığın iş ki büyük bir zevk ve hazza vicdanî ile senelerce uğraşılabilir. İlk işim kimsesiz çocuklara Karsta yeniden bir toplama yurdu açarak sıhhatleri kurtulunca buradan mekteplerimize veya ailelerine tevdi etmek ve Türk köylerini âdilâne yerleştirmek, bunlara ordudan hayvan ve erzak ve kazma kürek gibi âlat tevzii oldu. Elviyei Sülücede adliye ve maarif ve hükûmetin sair teşkilâtına yardım. Noksan, tamire muhtaç bir çok köprülerin inşa veya tamirleri bilhassa Erzurumun Harbi Umumî fecayininin tamiri, yıkılan ve yanan yerlerin imarı için Sarıkamış ormanlarından kat'iyat ve mevcut muntazam kat'iyatın tevzii. Garbe kıtaatımızın kısmı küllisi nakli halinde dahi bir kürtlük hâdisesi çıkmamak için aşiret zabitleriyle yakından temas ve onlara iş bulmak ve o mıntakayı mütemadî irşad şarkın bütün menabiinden mevcut külliyetli malzeme eslâha ve mühimmatın garbe nakli. Velhasıl belki de en mühim olarak muhtelif san'at müesseselerimizde şarkın muhtelif yerlerinde toplanan yetimlerimizin bir an evvel san'at sahibi olarak mevcut boşluklarda vazife almaları... gibi işlere daha büyük bir serbestî ile sarılmaya başladım.

Şark siyaseti hakkında gerçi Ruslarla müsâlâha ve muahede imzalandı fakat ne oldu ve ne olmalıdır tesbit ederek garpte herhangi yeni vaziyetler karşısında şark siyasetimizin hırpalanmaması için âtideki mütalâamı yazdım:

Kars
27/Mart/1337

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemâl Paşa Hazretlerine

Londra Konferansının iç yüzünün Rus ve Gürcü harbinde Türkleri Kafkas emel-

leri peşinde saldırıp Gürcülerle müttefiklik Ruslar aleyhine harb açmak ve bu suretle Türkiyeyi ateş çemberi içinde eritmek veya hiç olmazsa Gürcüler aleyhine Ruslarla müttefiklik hareketten men etmek için bir oyun olduğu artık gün gibi âşikâr oldu. İtilâfın Kafkas oyununu çoktanberi sarîh görerek (Tarih ve hülâsaları mazaratının nihayetinde bildirilen) mütalâatta bulunmuş ve 15/12/1336 da hükümetimizce kabul buyurulmuş iken hali ihtizarda bulunan Menşevik Gürcü Hükümetile itilâf akdine ve hattâ Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasını ve Batum işgalinin Millet Meclisince dahi pek ziyade alkışlanmasını şark ahvalini ve Rusyanın menafii hayatiyesini bilenlerimizin az olmasına mukabil bizi her taraftan saran İtilâf propagandasının dehşetine atfediyorum. Vaktile tesbit edilen programın ânî tahavvülâtile Ahısha ve Batumu işgal ve ilhak ettik. Bu suretle Gürcü Hükümetinin mukavemetinin vaktinden evvel kırılmasını mucib olduk. Bolşevikler de mukavemete uğramadan Batuma indiler. Gürcüler Batumun kendi ellerinden çıktığını görür görmez menşevik bolşevik aleyhimize birleştiler ve bize Gürcü ordusu silâh vermedi, silâh attı. Neticede ne Rusları ve ne de Gürcüleri memnun edemedik. Âtinin tahavvülâtı gûna gûnunda dahi ânî tesirattan kurtulmak için bundan sonraki şark siyasetimiz bir harp plânı gibi esaslı düşünölmeli ve tesbit edilerek alâkadarana pek mahremâne tevdi olunmalı ve artık olur olmaz esbapla ve şunun bunun parlak sözlerle tahavvüle uğramamalıdır. Şark siyaseti hakkındaki mütalâai âcizî bervechi zîr arz olunur: Ruslar ya Kafkasyaya hâkim olmakta devam ederler veya Bolşevikliğin bidayeti zuhurunda olduğu vechile çekilip giderler. Fakat bu ikinci şık bilfiil olmalıdır, yoksa aylardanberi işittiğimiz İtilâf propagandası vechile Rusların zayıfladığı, inhilâl edeceği gibi sözlere inanılmamalıdır. Ruslar Kafkasyaya hâkim oldukları müddetce onlarla dost ve hattâ müttefik bulunmalıyız. Bu da Rusların menafii hayatiyesinde fiilen ve kavlen gözümüz olmadığına onları inandırmakla olur. Çarlık Rusya zamanında fabrika ve şömendöferler kâmilen Bakû menba'larına göre yapılmış olduğundan Rusya ne şekle girerse girsin Bakûsuz olmaz. Bakû da Batumsuz olmaz. Bu iki mühim limanı birbirine rapteden şömendöfer hattının teminine muktezi arazi de 4/12/1336 da arz ettiğim ve Hükümetimizin dahi 15/12 de kabul ve Moskova Hey'etine tebliğ ve bugün de ahitname ile Ruslarla takarrür eden huduttur. Bu hududun şimalinden artık Ruslar kuşulanmamalıdır. Bunun için en evvel Bakû ve Tiflis vesairedeki mümessillerimiz aksi inkilâp komitelerinin yatağı olmalıdır. Mümessillerimiz Hükümetimizin de çizdiği siyasetten şahsî hissiyatile veya sair tesiratla aykırı düşmeyecek zatler olmalı ve ellerinde sarîh talimat bulunmalıdır. İtilâf devletleri o kadar kuvvetli propaganda yapıyor ki ve o kadar masraflar ediyor ki bunların karşısında şaşırılmamak için büyük dirayet ve zekâ ile beraber pek de metin bir ahlâka malik olmak lâzımdır. Aksi halde antanta kendi âmalini bizim memurlarımıza takipte devam edecekler ve Kafkasyada mukabil inkilâp hücrelerini bizim siyasî memurlarımızın muhitinde teşkil ile Ruslarla aramızda ebedî kuşku bulunduracaklardır. Bu ise Rusların kavi olduğu müddetce bizim için felâketli bir siyasettir. Rusların Kafkasyadan çekilmeye mahkûm oldukları zamanki siyasetimiz ise derhal Kafkasyaya esaslı surette hâkim olmaktır. Antantın elinde birer alet olan Ermeni ve Gürcü orduları lâzımı gibi ezilmiştir. Derhal Ermenistanı bir daha baş kaldıramayacak bir hale koyarak Azerbaycanı istiklâline dokunmamak üzere işgal ve kuvvetli bir ordu teşkil vesair islâm menatıkına da kadrolar ve muallimler göndererek teşkilâta germi verilmesi Gürcülerin de bize fenalık yapamayacak bir halde istiklâline dokunmamak ve fakat islâm menatıktan çıkarmak ve Batumu da serbestce istifadelerine mâni olmamak şartile idaremize almak ve bu suretle Kafkaslarda ebediyen yerleşmek lâzımdır. Bakûya girmiş iken mütarekeyi müteakip izimizin kalmaması ve Azerbaycanın iş görececek bir halde olmaması Harbi Umumide mukadderatımızı idare edenlerin fahiş hatalarıdır. Elimizde kuvvet var

iken ve müteaddit defalar israr ettiğim halde Zengezoru temizleyerek (Nahcivan - Bakû) hattını emin surette açmaya müsaade etmemişler ve kolordumu (Tebriz - Tahran) istikametine cebren sevk etmişler ve Azerbaycanda idraksiz bir kumanda ile halka mevcudiyet vermemişlerdi. Kafkaslara hâkim olacağız diye Rusları zaafa uğratmağa biz çalışmamalıyız. Çünkü Ruslar bizim saimimizle zayıflamaz bilâkis idareleri altındaki islâmları ezerler ve Ermeni ve Yahudi Gürcü vesair anasırım tahtı emrinden ayırmazlar, bizi de ilk fırsatta ezme isterler. İslâm ve Türk ittihadı gibi efkârda ancak Rusların inhilâli ve tarafımızdan Kafkaslara yerleştikten sonra esaslı bir plânla olur. İstikbal bize tarihin bu lâtif çehresini yazdırması müsteb'ad değildir; fakat bu lâtif hayal peşinden koşmak varlığımızı sarsabilir kanaatinde olduğumu arz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Âzâsından
Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

(Tarih ve hülâsaları)

28/3 kapadım

Selâhattin

Harbi Umuminin başlagıcında Enver Paşa ittihadı islâm yapılabileceği zamanında idi. Bu fikrin İtilâf Devletlerini ve bilhassa Asya islâmlarına hâkim olan İngilizleri ne derece tedhiş ettiği meydandadır. Buna rağmen bu uğurda kavlen değil fiilen bile işler yapılması şüphesiz Almanların tesirile İngiliz husumet ve kuvvetinin üzerimize tekâsüfü için yapıliyordu; bir takım insanların ümitle bu işde çalışmalarına hayretle bu işin doğru olmadığını ve aleyhimize pek fena netice vereceğini uğraşanlara - başta Enver Paşa - olmak üzere anlatmışım: Türklük ittihadı da Rusları aleyhimize daha ziyade saldıracaktı. Rusya hükûmeti inhilâl ederek mirası taksim olunur ve bu meyanda Kafkaslarda Türkiye hâkimiyetine girerse o zaman ve sırf ilmî ve iktisadî sahada bu gibi birliklerin düşünülebileceğini bu vaziyette dahi siyasî birliğe imkân olamayarak mevzii idare ve teşekküllerin tabii ve zarurî olacağını izah etmişim. Rus inhilâlinin ve bizim Kafkaslara yerleşmemizin bizim elimizle yapılmasının imkânsızlığını ve bunun millî varlığımızı mahvedeceğini bu şifrele tekrar ederek arkadaşlarımızdan hâlâ hayal peşinde dolaşanlar varsa onları ikaz etmek istedim.

13 Nisanda bu şifrele cevap geldi, ortaya Yunanlıların taarruzu karıştığından olacak gecikmişti:

No. 2
265

Açtım
Ali Galip

Ankara
11/4/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

27/3/1337 tarihli şifreli telgrafnamelerini aldım.

Esas itibarile pek kuvvetli ve musîp olan mütalâatı devletlerle hemfikirim. Hey'eti Vekilece de nazarı dikkate alınmasını temine çalışacağım. Yalnız Gürcistan

ve Batumun işgali Moskovadaki konferans neticesinin ancak 16 Martta tâyinini temin ettiği mütalâası buraca galiptir. Herhalde Şark siyasetini takip hususunda tarzı hareketi devletleri menafii milliyemize tamamilen mutabıktır efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Şark hareketini, şark sulhü tetvic ile İstiklâl Mücadelemiz için bir azim ve iman doğurduğunu Meclis Reisimiz Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri bir cümle ile olsun beyan etmiyorlar. Bununla beraber bu cevap vatan ve milletimize karşı borcum olan vazifemi iyi ve lâzımı gibi yaptığımı tasdik itibarile de benim için pek kıymetlidir. (1)

Tesadüfen bugün elime vasıl olan ve Ankaradan Şark hareket ve siyasetinin bir takdirnamesi olan mektubu dere ediyorum. Burada istihbarat şubesinin bile Batumun ana vatana iltihakını zanneylediği de görülecektir.

Ankara
18 Mart 1337

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri,

Aylardanberi ihzarına fırsat ve vesile aradığım hissiyatı ihtiramkâranemi hakipayı samilerine takdim edecek olan bu arızamı muzaffer ve bahadır kıtaatiniz tarafından işgal edilen Batumun ana vatana iltihakı hâdisesi mes'udesini tebrik zımında mülhakattan varid olan telgrafnameleri tasnif ve şark ordumuzun menakibi kahramanesini yad ettiğim bir sırada yazıyorum.

Türk'ü yer yüzünde ötekinin berikinin nam ve menfaatine hizmet eder bir köle menzilesine indirmek isteyen düşmanlarımızla muhat ve mahsur bulunduğumuz bir sırada, dâhiyane ve üstadane tertibatınız ve mahuf muhasara zincirini şarktaki burcundan yıkmış ve işte bundan sonradır ki Türkiyenin kudret ve kuvveti bilhassa hür ve müstakil bir devlet olarak yaşamak hususundaki azim ve imanı hakkında bütün cihana bir fikri kâfi verilebilmiştir. Ermeni ordusu ihtimal fennî harb itibarile pek büyük bir kemmiyet değildi. Fakat Ermenistan, başta Cemiyeti Akvamı ve İngiltere olduğu halde bütün Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinin müzaheretı maddiye ve maneviyesini hâmil olmak itibarile muazzam bir timsâl ve bizi bir taraftan şark âlemi ile irtibattan mahrum bırakmak, diğer taraftan dahilî inkişafımıza sed çekmek için vücade getirilen bir engeldi. İşte Paşa Hazretleri, siz, bu timsâli yaktınız ve bu engeli bertaraf eylediniz. Bu itibarla hizmetiniz o kadar büyüktür ki bunun azamet ve ulviyeti "Büyük" kelimesinden başka bir şey ile ifade olunamaz.

Mütarekeden sonra Türkiye tarihinin yeni bir devresi başlamıştır. Bu devrei tarihiye 300 seneyi geçen edvarı inhitatımızdan pek ayrı ve pek farklı evsafı haiz bulunmakadır. Denilebilir ki milletimiz kabiliyeti hayatiyesini fiilen bu devrede göstermiş ve asırlardanberi mahrum kaldığı hukuku insaniyesine şimdi sahip olmuştur. Tarihin şerefli bir dönüm yeri olan bu mukaddes devre, hiç şüphesiz yoktur ki sizin kılıcınız ve sizin dehanızla açılmıştır. Bu haysiyetle tarih devletın müceddet

(1) Mustafa Kemâl Paşa Şark hareketini hiçe indirmiş, siyasî cephesinden bahis bile etmemişlerdir!

ve muhyisi olarak en evvel yüksek namınızı tâzim ve hürmetle zikredecek ve ensali müstakbele sizi hakikî bir halâskâr tanıyacaktır.

Muazzam eserinizi hürmet ve şükranla yakından takip ve temaşa ettiğim için sizi tarihten ve ahfaddan evvel selâmlamak haheşine bir türlü galebe edemedim. Bu maksadla bu sönük fakat serapa samimî olan satırlar vücade geldi.

İhtiramat ve tâzimatımın kabul buyrulacağına emin olarak tevalii muvaffakiyatınıza dua ve kahraman ordunuzun mazharı savtı samedanî olmasını niyaz eylerim Paşa Hazretleri.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti
Umumiyesi İstihbarat Şubesi Müdürü
Ethem Hidayet

Gürcistan ve Batumun işgalini Moskova Muahedesinin temin ettiği mütalâasına gelince:

İşgal, Hükûmet tesisi, konfederasyon yapmak gibi birbirinden ayrı üç mühim mes'ele vardır. Ankara Hükûmetinin Gürcü sefiri veya sair siyasî şahsiyetlerle neler görüşüğünü bilemiyorum. Kat'î olarak bildiğim bir şey varsa Bolşeviklerle bir harbe biz sebebiyet vermezsek onların da sebebiyet vermesi ihtimâlî yok gibidir. Bunun için Moskovaya teklif ettiğimiz hududu derhal ve Gürcülerle de dost kalarak işgal etmek ve şark ordusu kısmı küllisini Gürcü mintakasında toplamak, Sahil müfrezemizi nihayet Çoruha kadar sürmek ve Gürcülerin mukavemetini kırarak hiç bir harekette bulunmamak. Bilhassa Londra Konferansının hitamı ile bizim İtilâf Devletleriyle ne şartlar altında anlaşacağımızı görmeden Moskovanın hemen teklifimizi kabul edivermesi beklenemezdi. Diğer taraftan Ankarada Gürcü sefirile Konfederasyon zemini üzerinde müzakerelerin yine mahaldeki Rus sefirince duyulup Mosyovaya uçurulması da mümkündü. Bu konfederasyon hikâyesi hakkında lâzımı kadar mütalâamı yazdığım için burada tekrar etmeyeceğim. Hükûmet tesisi hususunun yanlış olduğunu kayıtlı işgal hususuna geçeceğim. Batumda hükûmet tesisi 17/18 Martta yani Gürcü Hükûmetinin 17 de vapurla firarından sonra mümkün olduğu halde Moskova sulhü 16 Martta imzalanmış bulunuyordu. Demek ki hükûmet tesisi gibi bir garibe yapmasak da sulh imzalanacakmış. Esasen işgal olunan yerlerde biz kendi müfrezelerimizle hükûmet tesis ettik diye ilân etmekten başka yapılacak hakikatte bir şey yoktu. Çünkü işgal olunan yerlerde halk bolşevik idaresini tesis etmişlerdi. Bilhassa Batum'da Gürcü ordusu bakiyesi ve Gürcü ekseriyeti, kıyamet kadar Gürcü memurları ve bolşevik müfrezeleri dolayısıyla yapılacak şey bir binaya hükûmet diyip bayrağımızı asmaktı. Yoksa bu kargaşalıkta halka hâkim olmak ihtimali yoktu. Nitekim de netice aleyhimize oldu, eğer Moskova da bizimle sulh yapmamak arzusu olmasaydı ne olacaktı, müfrezelerimiz mahvolmayacak mı idi? Bu vaziyet askerlikçe fâhiş bir hata değil mi idi? Ben bu neticeyi de düşünerek ve Batumu da bildiğim için müfrezeye kısmı küllisini Çoruh köprüsüne

ikame etmiştim. Gelelim işgalin sulh imzasına* faydası dokunduğuna: Ahışa 9, Batum 11 Martta işgal olunmuştu. Bunları Moskova bir gün sonra haber alsa şöyle böyle nihayet iki üç gün zarfında sulh imzalanmalı idi. Ahigelek'in 14 de işgal olunduğuna nazaran bunun daha müessir olduğunu kabul etmek daha muvafık olur. Hususile Ahışa ve Batuma giren kuvvetlerimizin gerisinde sayanı ehemmiyet bir kuvvetimiz olmadığını gerek vaziyetimizi az çok bilmelerinden ve gerekse mevsim ve iase dolayısıyla kestirmeleri güç değildi. Şu halde bolşevik ordusunun gerilerini Gümrü-Ahigelek yolu tehdid ettiği gibi henüz bolşeviklik teessüs etmekte bulunan Gürcistanda dahi bu istikamet mühim akisler verebilir. 14 de işgal ve 16 da sulh imzası bu vaziyetle bir mana ifade edebilir. Halbuki ortada 12 Marta kadar devam eden bir Londra Konferansı da düşünülürse bilhassa Batum hareketinin bir mânası kalmaz. Batumu işgal etmeyerek Çoruh cenubunda kalsa idim Gürcülerin Batumu müdafaları ve Ahışadan gelen suvari livasının kollarını sallayarak Batuma arkadan girmesi de mümkün olmayacak ve Gürcü ordusu bir müddet daha mukavemet ederek icabında bize iltica ederek bir hayli silâh ve mühimmat alabilecektik. Biz 11 Martta Batumu işgal etmekle bolşeviklerin harpsiz Batuma girmelerini ve halkın vaktinden evvel bolşevik olmaları neticesi 17 Martta Gürcü menşevik hükûmetinin vapurla firarına sebep olduk. Netice Rus Bolşeviklerine Gürcü halk ve ordusunun iltihakını ve müttehiden bize hücumlarını davet ettik. İşin askeri ciheti bu. Siyasî cihetine gelince Anadolu halkı ve hattâ Millet Meclisi dahi Batumu ana vatana ilhak diyerek serî geçen bir hayali fazla alkışladıkları için Moskova muahedesi imzalandığı zaman lâzımı gibi haz duymamış olacaklar! Çünkü şark hareketi büyük ısrarlarım ile yapılarak ve şark hududu ve şark siyaseti benimle kafamla idare olunarak Moskova giden hey'ete dahi sulh esası benim düşüncelerimin muhassalası olarak tesbit olunmuş ve nihayet de düşündüğüm netice vererek şarkta sulh ve sükûn tesis olunmuş iken Meclisi Âlinin büyük bir haz duyduğuna mâkes olamadım.

Batumda mahvolan bölüğümüzden esir olanların derhal iadeleri, şehitlere kabristan ve âbide tesisi ve müsebbiblerin tecziyesini bolşevik ordu kumandanından tekiden istedim ve vaad aldım. Şarkta emrim altında şehit olanların ruhları şâd olsun. Malûl kalan, yaralanan, hayat yıpratıcı gazilerimizle birlikte her zaman hürmetle daima yad etmeyi en büyük bir vazife tanırım. Batum şehitleri İstiklâl Mücadelelerimizin muvafakiyeti için şarkta emrim altında dökülen son katrelerdir. Elsasen şarkı ve muhtelif unsurlarını pek iyi tanıdığım için pek kanlı olması melhuz olan Soğanlı Dağları ve bilhassa Kars Kalesi ve Gümrü muharebelerini düşmana büyük zayıyata mukabil hiç mesabesinde zayıyatımızla kazanmıştım. Bunun için Batumda şehit düşen dört zabıt ve yirmi iki neferle yirmi altı mecruh ve kırk altı gaibe çok, hem'de pek çok içim yanmıştır.

Türkiye - Rusya Muahedenamesi

Milletlerin kardeşliği ve kendi mukadderatını serbestce kendilerinin vaz'ı ve idare etmek hakkı prensiplerinde bir fikirde olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetleri Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti emperyalizm aleyhine olan savaşmalarındaki tesanütleri hususunun ve aynıle bu iki milletten birine arız olan her müşkilin diğerinin vaziyetini vahamete duçar edeceğinin sübutuna şahit olmakla aralarında iki memleketin karşılıklı menfaatleri üzerine müesses samimî kalpli ve devamlı bir dostluk münasebatının bir düzûye hükümran olmasını görmek arzusu ile pek ziyade müteharrik olduklarından bir dostluk ve kardeşlik muahedesi yapmaya karar verdiler ve bu husus için aşağıdaki murahhaslarını tâyin eylediler:

Türkiye Büyük Millet Meclisi namına:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına İktisat Vekili ve Kastamonu Meb'usu Yusuf Kemâl Bey,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına Maarif Vekili ve Sinop Meb'usu Rıza Nur Bey,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sefir ve Murahhası Fevkalâdesi ve Büyük Millet Meclisi Ankara Âzâsından Ali Fuat Paşa.

Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Namına:

Hariciye Komiseri ve Panrus Merkez İcra Komitesi Âzâsından Jorj Çigerin,

Hariciye Komiseri ve Panrus Merkez İcra Komitesi Âzâsından Celâlettin Korkmazof.

Selâhiyetnamelerini birbirine gösterdikten ve usulüne muvafık olduğunu gördükten sonra aşağıdaki maddeleri tesbit eylemişlerdir.

Madde: 1 — Tarafeyni âkidinden her biri diğer tarafa cebren kabul ettirilmek istenecek hiç bir sulh muahedenamesini hiç bir beynelmilel senedi tanımamayı esas olarak kabul eder. Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti halihazırda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Türkiye Millî Hükümeti tarafından Türkiye müteallik olup da onca tanınmayan hiç bir taahhüdü tanımamayı taahhüt eder. Bu muahededeki Türkiye tabirinden, 28 Kânunusani 1336 - 1920 tarihinde İstanbul Meclisi Meb'usarı tarafından yapılarak ilân ve bütün hükümetlerle, matbuata tebliğ edilen Misakı Millî'nin ihtiva ettiği arazi anlaşılır.

Türkiyenin şarkı şimali hududu:

Karadeniz kenarındaki Sarp köyünden başlayıp (Hedis Mena) dağile (Şavgat), (Kalındağ) hattı taksimi meyahından geçen Ardahan ve Kars sancaklarının şimal hududu Avaris ile (Arpaçay) ve (Nijni Karasu-Aşağı Karasu) mansabına kadar Aras nehirleri talveklere takip eden hattır.

(Hududun tafsilâtı ve ona müteallik mes'eleler için melfuf ve iki taraf murahhasları tarafından imza edilmiş olan zeyil 1-A ve B haritaya müracaat oluna.)

Madde: 2 — Türkiye aşağıdaki şartlarla Batum Liman ve Şehri ile bu muahedenin birinci maddesinde musarrah hududun şimalinde kalan ve Batum kazası aksamından olan arazinin hakkı hâkimiyetini Gürcistana terk etmeye razı olur:

1 — Bu maddede tâyin edilen mahallerin ahali her cemaatin harsî ve dinî hukukunu zıman altına alan ve kendilerine bu arazide ahalinin istediği arazi ve usulü idaresini vaz'a imkân bırakan mevziî ve idarî geniş bir muhtariyetten müstefid olacaklardır.

2 — Türkiyeye Batum limanı vasıtasile vaki olacak ihracat ve ithalâta her nevi emtea ve bütün mevad için gümrüksüz, hiç bir maniasız ve her hak ve resimden

âri serbest transit ve Batum limanından masrafsız ve ücretsiz istifade hakkı temin olunur.

Madde: 3 — İki tarafı âkit, bu muahedenin zeyil 1 - (T) de gösterildiği hudut dahilindeki Nahcivan arazisinin; Azerbaycan himayesinde muhtariyeti haiz bir arazi teşkil etmesine - Azerbaycan bu himayeyi üçüncü bir devlete terk etmemesi şartile - ittifak ederler.

Aras talvekinin şarkile, (Dağna) dağı 3829 - Validag 4121 - Bağarcık 6587 - Kömürlüdağ 6930 - hattının garbi arasına girmiş olan Nahcivan arazisinin müsellefi mıntakasında Kömürlüdağ 6930 dan başlayıp Saray Bulak Dağ 8071 ile Ararat istasyonundan geçen ve Karasu ile Arasın birleştiği noktada hitam bulan hattı hudut Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan murahhaslarından mürekkep bir komisyon tarafından tashih edilecektir.

Madde: 4 — İki tarafı âkid, şark milletlerinin millî ve kurtuluş hareketleriyle yeni bir nizamı ictimâî için Rusya erbabı sayının açtığı cidal arasında bir mukarenet olduğunu müşahede ettiklerinden, şark milletlerinin hürriyet ve istiklâl, keza memleketlerinde kendi istedikleri tarzda bir şekli hükûmetle bizatihi idare olunmaya hakları olduğunu resmen ve sureti kat'îye ve sarihadâ tasdik ederler.

Madde: 5 — Her milletin münakalâtı ticariyesine Boğazların açılmasını ve hürriyeti mürurunu temin için tarafeyni âkidin Karadeniz ile Boğazların beynelmilîl nizamının tâyini kat'isini düveli sahiliye hükûmetlerinin murahhaslarından mürekkep olarak bilâhare teşekkül edecek bir konferansa tevdi eylemek, bu konferanstan südur edecek kararların Türkiyenin hâkimiyeti mutlakasına ve Türkiye ile payitahtı olan İstanbulun emniyetine halel getirmemesi hususlarında ittifak ederler.

Madde: 6 — Tarafeyni âkidin, şimdiye kadar iki memleket arasında yapılmış olan bütün muahedelerin tarafeynin menafii mütekalibesine tevafuk etmediğini kabul ederler. Binaenaleyh bu muahedeleri gayri vakî ve mefshuh addetmekte mütefiktiler. Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti, Türkiyeyi kendisine karşı evvelce Türkiye - Çar hükûmetleri arasında mün'âkid senedatı düveliyenin tazammun ettiği kâffeî düyunatı nakdiye vesaire hususunda hür ve serbest addettiğini bilhassa beyan eyleyler.

Madde: 7 — Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti, Kapitülâsyonların bütün memleketin neşvünemayı millilerinin hürriyeti inkişafile ve keza hukuku hükûranilerinin temamiyeti tatbik ve icrasile gayri kabili telif olduğunu kabul ederek kapitülâsyonlarla bir münasebet ve alâkası olan her hak ve hizmet ve hareketin Türkiyede mer'üllicra olmasını gayri vaki ve mefshuh addeder.

8 — Tarafeyni âkidin; kendi ülkelerinde diğer taraf hükûmeti veyahut diğer tarafın arazisinden bir kısmının sıfatını haiz olmak iddiasında bulunan teşekkülât ve tecemmuatı keza diğer taraf aleyhinde mücadele maksadını haiz tecemmuatın ikametini asla kabul etmemeyi taahhüt ederler. Türkiye ve Rusya mütekalib olmak şartile Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri hakkında da aynı taahhüde girerler. Şu da kabul edilmiştir ki bu maddede mevzuubahis olan Türk arazisinden maksat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin doğrudan doğruya mülkî ve askerî idaresi altında bulunan arazidir.

Madde: 9 — İki memleket arasındaki münasebatın ademi inkitasını temin hususunda tarafeyni âkidin iki memleket beyninde münakalâtı hadidiye telgrafiye vesairenin sür'atî mümkinine ile ikmâl ve idame keza hiç bir maniasız eşhas ve emteanın serbest transitini temin için mütefikân kâffe tedabir lâzimeyi almayı taahhüt ederler. Şu şartla ki bu gibi emtea duhul ve hurucunun trafiği hakkında tarafeyn memleketlerinin her birinde bu babda carî kâffeî usulü tamamı tamamına tatbik olunacaktır.

Madde: 10 — Tarafeyni âkidinden birinin diğer taraf arazisinde ikamet eden

tebaası ikamet ettiği memleketin kanunlarından südür eden hukuk ve ahkâmı esasî üzerine muamele görecektir. Ancak müdâfaai milliyeye taallûk eden ahkâm ve hukuk müstesna olup bu hususattan muaf tutulacaklardır. Mezkûr tebaa mütekabilen hukuku aile, hukuku veraset ve ehliyeti hukukiyeye taallûk eden mesailde keza bu madde istisna teşkil ederler. Bunlar hususî bir itilâf tarîkile hallolunacaklardır.

Madde: 11 — Tarafeyni âkidin yekdiğerinin arazisinde ikamet eden tebaasına en ziyade mazharı müsaade millet muamelesini tatbik etmeye muvafakat ederler. Bu maddede Türkiyenin menafii olan müslüman devletler tebaasile Rusyanın menfaati olan Sovyet Cumhuriyetleri tebaasına ait hukuk asla tatbik olunmayacaktır.

Madde: 12 — 1918 senesinden evvel Rusya aksamından bulunan ve bu muahedename mucibince Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından üzerinde Türkiyenin hâkimiyeti tasdik edilen arazi ahali serbestce Türkiyeyi terk edebilecekler ve cemî servet ve eşyalarını beraberlerinde götürmek hakkına malik olacaklardır. Aynı hak Türkiyenin bu muahedename ile hâkimiyetini Gürcistana terk ettiği Batum arazisi ahalisine de aittir.

Madde: 13 — Rusya bu muahedenamenin imzası tarihinden itibaren Rusyada bulunan harbî veya mülkî bütün Türk üserasından Avrupayı Rusî ile Kafkasyada bulunanları üç ay, Asyayı Ruside bulunanları da altı ay zarfında Türkiyenin şimalî şarkî hududuna kadar ve masrafı Rusyaya ait olmak üzere sevk ve iade etmeyi taahhüt eder. Türkiye Hükûmeti de Türkiyede bulunan harbî ve mülkî Rus esirlere hakkında aynı taahhüdü kabul eder. İadei üsera hakkında teferruat bu muahedenin imzası akabinde der'akap yapılacak hususî bir mukavelename ile tanzim edilecektir.

Madde: 14 — Tarafeyni âkidin; mümkün mertebe en kısa bir mûhlette bu muahedenin mukaddimesinde iltizam ve itra edilen dostluk münasebatının iki memleket beyninde tahkimî için lâzım gelen bir konsolosluk mukavelenamesi ile bütün mesaili maliye vesaire hakkında itilâflar akit ve intac etmekte ittifak ederler.

Madde: 15 — Rusya, Türkiye ile Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılacak muahedenamelerde bu Türk-Rus muahedenamesinin onlara taallûk eden maddelerini mezkûr Cumhuriyetlerin kabulünü mecburî kılmak için o Cumhuriyetler nezdinde lâzım gelen teşebbüsâtı yapmayı taahhüt eder.

Madde: 16 — Bu muahedename tasdike iktiran edecektir. Musaddak nüshalarının mübadelesi mümkün olduğu kadar erken ve (Kars) da olacaktır.

Bu muahedename 13 üncü madde müstesna olmak üzere sureti musaddekaların mübadelesi anından itibaren meriyûlahkâm olacaktır.

Tasdikan limetin balâda mezkûr murahhaslar bu muahedeyi imza ve mührü zatîleriyle tahtim eylediler.

İki nüsha olarak Moskovada yapılmıştır.

16 Mart 1337 - 1921

Z e y i l i (A)

Türkiyenin şimalî şarkî hududu bervechiâti tâyin edilmiştir. (Rusya Erkânı Harbiye "210,000 de Verst"). Karadeniz sahilinde (Sarp) kasabasından başlar. Karaşalvar (5014) dağından atlayıp (Maradidi kasabasının şimalinde Çoruh nehri- ni geçer - Sabaör kasabasının şimalinden - Kedis (7052) Kavakibe dağlarını aşarak - Kavtareti kasabasından - Medzebinde dağının hattı taksimi meyahından - Keratkesun (6468) Korda (7910) dağlarının hattı taksimi meyahı üzerinden Karabet Şavşatski dağının kısmı garbî tepesile kazasının eski idarî hududuna erişir. Şavşatski dağının hattı taksimi meyahı üzerinden - (Sarıçay - "Karaisali" 8478) dağına (Kivralski) boğazından eski Ardahan kazasının eski idarî hududu ile Kanlıdağına - buradan şimale dönerek Telil (Gırmani) 8357 dağına ve aynı hudut üzerinden geçerek (Ba-

delâ) kasabasının şimali şarkında (Poskof çay) ına ulaşır. Ve Çançak kasabasının şimaline kadar işbu çay ile cenuba iner, burada çayı bırakıp hattı taksimi meyahla (Ayrılan başı 8512 dağına varır. (Kelle tepe) 8463) ve (Harman tepe) 9709 dağlarını aşarak (Kasrisseri) 9681 dağına varır. Buradan Kura nehrine kadar (Kazamet) ırmağıle gider Kura nehrinin Talvekile Kartanakef kasabasının şarkına gelir. Burada Kura nehrini bırakır. (Karaoğlu 7259) dağının hattı taksimi meyahı üzerinden (Kazapın) gölünü ikiye ayırıp 7580 rakımına çıkar ve bu rakamdan Gökdağ 9152 - Üçtepelere 9783 - Tayakale 9716 - dağlarını atlayarak 9065 rakımlı tepeden sonra eski Ardahan kaza hududunu bırakır. Büyük Akbaba 9973 - 8828 (8827) 8602 dağ ve rakımları üzerinden geçerek İbiş kasabasının şarkında 7518 rakımlı tepeye ve sonra Kızıltaş 7439 (7490) dağı ve (Yeni kızıltaş) (Kızıltaş) kasabasıle (Karamehmet) in garbinden geçerek Çamuşbu çay (1) ırmağıle birleşir. (İşbu ırmak Delaver, Büyük Kırılı ve Tıgnis kasabalarının şarkından akan ırmaktır.) Mezkûr ırmakla beraber (Vartanlı), (Baş Şuragel) kasabalarından geçerek (Kaleli) nin şimalinde Arpa çayına varır. Ve hep Arpa çayı Talvekile (Aras) nehrine ve bunların Talvekile Nijini Karasu (Aşağı Karasu) ırmağının Arasa karıştığı noktaya kadar uzanır.

Not: Hattı hududun yukarda yazılan geçen bütün rakımların hattı taksimi meyahı üzerinden geçirilmesi tabii olarak kabul edilmiştir.

Z e y i l i (B)

Hattı hudut birinci zeyil (A) da tâyin edildiği vechile esas olarak Arpaçay ve Aras nehirlerinin talvekleri itibar edilmekle beraber Türkiye hükûmeti Arpaçay mıntakasına tesadüf eden hudut kuleleri hattını halihazır güzergâhını muhafaza eden Gümrü-Erivan şömendöfer hattından sekiz verst ve Aras mıntakasında yine mezkûr güzergâhtan dört verst uzağa çekmeyi taahhüt eder. Mevzuubahis mıntakaları tâyin eden hatlar; Azerbaycan mıntakası için bervechiâti bir numaralı paragrafın (A), (B) fıkralarında ve Aras mıntakası için iki numaralı paragrafta tesbit edilmiştir.

1 — Arpaçay mıntakası;

(A) Vartanlı'nın cenubu şarkından - Uzunkilisenin şarkından - Bozyar (5096) dağı 5082 - 5047 - Karmirvank şarkında üç tepe (5578) - Araz oğlu ve Anı şarkından geçerek Yeniköy garbinde Arpaçayla birleşir.

(B) 5019 rakımlı tepenin şarkına kadar Arpaçayile giderek burada Arpaçayını bırakır. Doğu 4571 rakımlıya çıkar. Kızılkulenin 4,5 verst ve (Bocalı) nin 2 verst şarkından geçerek Dinor ırmağına varır. Bu ırmakla (Düzgeçit) e ve oradan doğru Karabağ harabeleri şimaline gider ve sonra Arpaçayına birleşir.

2 — Aras mıntakası;

Karabağlıcan ile Süleyman (Dize) kasabası arasından geçen doğru hat.

Bir taraftan Gümrü-Erivan şömendöfer hattı, diğer taraftan 8 ve 4 verstlik mesafeleri tâyin ederek gösterilen hatlarla tahdid edilen mıntakalarda Türkiye Hükûmeti mezkûr şömendöfer hattından itibaren hiç bir neviden tahkimat yapmamayı (2) ve kıtaatı muntazama bulundurmamayı taahhüt etmekle beraber işbu mıntakalarda inzibat, emniyet ve idarî kıtaat bulundurmamak hakkını muhafaza eder.

Z e y i l i (S)

Nahçıvan arazisi: Ararat İstasyını - Saraybulak 8071 dağı - Kömürlü 6839 :

(1) Çamuşbu çay ismi 1899 tarihli haritada yazılmıştır.

(2) Mesafe hatları mezkûr mıntakalar haricinde kalacaktır.

Ü s e r a T a h l i y e M u k a v e l e n a m e s i

Türkiye ile Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imza edilen muahedename-
de üserayı harbiyenin iadesine müteallik olan on üçüncü madde mevkiî icraya koy-
mak maksadile mukabil hükûmetler tarafından selâhiyettar kılınan zirde vaziiüm-
zalar âtideki maddelerin kabulünde mutabık kalmışlardır.

Madde: 1 — Tarafeyni âkidin, kendi ülkelerinde bulunan bilcümle harbî ve
mülkî esirlerin sür'ati mümkün ile iadesini taahhüt ederler:

16 Mart 1921 de Türkiye ile Rusya arasında mün'akit muahedenamenin tarihi
imzasından itibaren Kafkas ve Avrupayı Ruside bulunan esirlerin üç ay, Asyayı
Ruside bulunanların altı ay zarfında iade olunmaları takarrür etmiştir.

Madde: 2 — Üseranın iadeleri mütekabilen ihtiyara menut olup hiç bir vechile
iade hususunda üsera icbar olunamayacaktır. Üsera kayıt şubeleri memleketlerine
avdeti istemediklerini ihbar için müracaat eden üseradan memleketi aslî ve isim ve
lâkaplarile elyevm buldukları mahal ve memuriyet veya san'atları hakkında mu-
fassal malûmat toplayacaklar ve bu malûmatı işbu mukavelenin 9 uncu maddesinde
beyan edilen tarafeyn murahhaslarına vereceklerdir.

Madde: 3 — Esirler, esir olmuş veya mütekabilen esareti ilân edilmiş olan aile-
lerini ve keza vakti esarete tahassül eden zevce ve çocuklarını birlikte götürmek
hakkına malik olacaklardır. Ancak son halde müşterek bir ikametgâh mecburî tu-
tulacaktır.

Ailelerin iadesinde sureti umumiyede Rusya ile Lehistan beyninde mün'akit
24 Şubat 1921 tarihli iadei üsera muahedesinin 24 ve 25 inci maddeleri ahkâmı na-
zarı itibara alınacaktır.

Madde: 4 — Üseranın beraber ihrac edecekleri emval mes'elesi Rus - Leh mu-
ahedesinin 7, 8, 9 uncu maddeleri ahkâmına tebaan hallolunacaktır.

İşbu muahedenin üçüncü maddesi mucibince iade olunacak üsera familyaları-
nın ihrac edecekleri emval hususunda üseranın malik olacakları hukuktan aynen ist-
tifade edeceklerdir.

Madde: 5 — Üsera ile eşyanın mübadele muntakalarına kadar nakli masarifi
tarafeyni âkidinin kendi hesaplarına olacaktır.

Tarafeyni âkidinden her biri bundan başka üseranın hini iadesinde kendi arazi-
lerinde üseranın işe ve tedabiri sıhhiyeleri ile meşgul olacaklardır. Ancak şu var ki
tarafeyni âkidin harbî ve mülkî esirleri memleketlerine iadeleri zamanına kadar el
işlerinde istihdam etmek hakkına malik olmakla beraber esirlerin iadelerini her ne
suretle tehire uğratabacak vechile tamamen ağır işlerde istihdam etmemeyi taahhüt
ederler.

Madde: 6 — Katil, sirkat cürümlerinden maada herhangi bir cürümle mevkuf
veya mahkûm bulunan bilcümle üsera, işbu mukavelenin tarihi imzasını müteakip
iade için derhal serbest bırakılacaktır. Katil, sirkat cürümlerile mevkuf bulunanların
hüviyetleri, keyfiyeti mücrimiyet ve derecei mahkûmiyetlerini gösterir mufassal bir
liste tarafeyn murahhaslarına verilecektir.

Madde: 7 — İşbu mukavelenin tarihi imzasından itibaren beş ay zarfında ta-
rafeyn memleketlerinde vefat etmiş esirlerin mümkün olduğu derecede isim, lâkap,
familya, asıl memleketlerle sureti fevtlerine dair mufassal malûmatı havi listeler ta-
rafeyn murahhaslarına verilecektir.

Madde: 8 — Rusyada, Novorosiski, Batum, Tuapse, Gümrü; Türkiyede, İnebolu, Trabzon, Gümrü mevkileri üsera için mübadele noktaları olarak kabul edilmiştir.

Madde: 9 — İşbu mukavelecinin kat'iyülicrasını amele getirmek ve bir taraftan üseraya yardım ve muavenet hususlarını temin etmek ve işbu mukavele veya âtiyen bu hususta yapılacak itilâf ahkâmının sureti icrasına nezaret etmek vazifesile tarafeyni âkidinden her biri mukabil hükûmet nezdinde üç âzâdan mürekkep bir hey'eti murahhasa bulunduracaktır.

İşbu hey'eti murahhasa âzâsı buldukları hükûmetin merkezinde veya bu hükûmetin arazisinde vaki olacak seyrüseferlerinde diplomatik imtiyazlardan istifade edeceklerdir. Her iki taraf işbu hey'et âzâsının bervechiâtı hukuka malikiyetlerini tanımayı taahhüt ederler.

1 — Hükûmet veya sefaretleriyle muhaberatta bulunmak.

2 — Üserayı buldukları her mahallerde ziyaret etmek. Ancak memurini mahalliye arzu ederlerse işbu ziyaretlerinde âzâya refakat etmek hakkını muhafaza edeceklerdir.

3 — İcap ederse üseraya gerek para, gerek libas ve iâşe hususunda muavenet etmek.

4 — Tahliye umuru ile meşgul memurini mahalliye ile anlaşarak iade umurunda her vasıtaya müracaatla üseraya tebligatta bulunmak. Esirlerin lisanile ilânatta bulunmak ve resmî organlarla neşriyatta bulunmak bu maddeye dahildir.

5 — Resmî damga istimal etmek.

Madde: 1 — İşbu mukavele tarihi imzasından itibaren tarafeyn merkezi hükûmetlerinde on gün, ve mülhakatta bir ay zarfında ilân edilecektir.

Madde: 10 — İşbu mukavele tarihi imzasından itibaren tarafeyn merkezi hükûdan tarihi imzasını müteakip mevkii icraya konulacaktır.

28 Mart 1337/1921

Türkiye murahhasları
Seyfi, Saffet. Mithat

Rusya Murahhasları
Yakuboviç, Sabanin

Kafkas Kızıl Onbirinci Ordu kumandanı (Keker) benimle görüşmek arzu etmiş Gümrü şarkında Akbulak'ta görüşeceğiz.

2 Nisanda trenle Kars'tan hareket ettim. Erzurumdan Müdafaai Hukuk Hey'eti de gelmişti, bunları da beraberime aldım. İkinci İnönü muharebesinin de kazanıldığı ve Yunanlıların mağlûben ric'atleri haberi pek büyük bir neş'e uyandırmıştı. Her tarafta tes'id ve âmillerini tebrik ettik. 23 Martta harekete başlayan Yunanlılar üç fırka ile İnönüne taarruz etmişler: 28 de sağ cenahımıza, 29 da her iki cenahımıza taarruz etmişler. 31 de İsmet Paşa mukabil taarruza geçmiş 31/1 de Yunanlılar ric'at etmişler. (Bu muharebede zayıyatımız 3500 yaralı 1500 şehit imiş. Düşmanlarınki on bini geçiyormuş. Yüze yakın ağır ve iki yüz hafif makineli tüfek, bir kaç ağır top ve on otomobil, iki tayyare iğtinam olunmuş.).

Trenle Gümrü'ye 4,5 saatte geldik. Gece trende yattık. 3 Nisanda Akbulağa trenle geldim. 4 Nisan akşam üstü Onbirinci Kızıldoru kuman-

danı (Keker) de trenle geldi. Samimî karşılaştık. Burası benim ileri kıtaatının bulunduğu yerdi. Hususî biraz görüştük, resmî şeyleri yarın görüşeceğiz. Keker 34 yaşında bir genç, Harbi Umumide Galiciya cephesinde Fırka erkânıharbi imiş. Fransızca konuşuyor. Çok sigara içiyor. Vaz'u hali henüz bir fırka erkânı harbi halindedir. Lehistan seferinin neden kaybedildiğini bu karargâhı görünce daha iyi anladım.

5 Nisanda Keker'le uzun uzadıya görüştük. Mülâkatın esas hedefi Gümrünün derhal tahliyesidir. (Keker) Ermenilerin kendilerine karşı müthiş mukavemet ettikleri halde Türklerin karşısında, ellerinde mühim kaleler müstahkem yerler bulunmasına ve bütün kuvvetlerini de cem' etmesine rağmen neden az zamanda çözüldüklerine hayret ediyor. Lehistan seferinden bahsetmek bile istemiyor. Faik kuvvetlerle beceremedikleri bu hareketin kumandansızlık mes'elesinden ileri geldiğini itiraf acı bir şeydir.

Keker'den Batum hâdisesinin faillerinin tecziyesini ve şehitlerimize bir âbide inşasını talep ettim, vaad etti. Gümrü hakkındaki taleplerine: Ermeni milleti bolşevikliği kabul etti. Moskova muahedenamesindeki hududu kabul ettiğini resmen bildirsin. Derhal tahliye ederiz, dedim.

Keker gelen bir telgraf üzerine telâşını gizleyemez bir halde üst üste sigara içmeye ve derin ve endişeli düşünmeye başladı, herhalde Azerbaycanda bazı mühim hâdiseler olduğunu tahmin ettim. (1). Çünkü bunu okuyunca Gümrüyü behemahal kendilerinin işgalini pek zarurî bir hal aldığı söyledi, hattâ çekilmediğimiz takdirde, Erivana gömendöferle sevkedecekleri kuvvetleri himaye için, Gümrünün bir iki güne kadar işgaline mecbur olacağını söyledi. «Bu kadar kısa bir zamanda ve Erivan Hükûmetinden hududları tanımadığını bildirmeden ve Hükûmetimizden de emir almadan buna imkân yoktur. Kıtaatınızın Erivana gitmesine bir mâni yoktur. Gümrüde gelecek kıtaatınızı da misafir edecek yerim vardır. Ben buraları hükûmetimin emrile işgal ettim, yine oradan alacağım emirle tahliye ederim...» dedim.

Keker bir daha Ankaraya yazmaklığımı rica etti. Muhaverelerimizde bir Gürcü, bir de Rus komiser bulunuyordu. Keker Rusa pek kızıyordu. Bir aralık Rusca buna çıkıştı: Görüyorsun ki daima yanımda bir arkadaş olduğu halde görüşüyorum, bir de sen ne diye beni bırakmıyorsun.

Bolşevik treni, kumandan vagonu pek mükemmeldi. Tren gelirken lokomotif fenerlerinin üstünde iki süngülü nefer uzanmış vaziyette heybet veriyordu. Kumandan vagonunun sahanlığında daima süngülü nöbetçi var. Bandoları mükemmel ve kalabalık. Bizim vagonlarımız bunun yanında hiçti. Bana güzel bir vagon göndereceklerini vaad etti. Kendisi-

---

(1) 25 Nisanda aldığımız malûmata göre 4 Nisanda Bakûda bir mukabil inkilâp hâdisesi olmuş, çabuk bastırılmış. En ziyade Ermeniler iştirâk etmiş, bahriyeli efrad ve islâmlardan da iştirâk edenler olmuş. 7/8 Nisanda dahi Ahıstakar civarında iki tren müssademe etmiş, 200 kişi kadar telef olmuş.

ne antika bir bıçak - Kâğıt kesmek için de biraz zarif saplı - hediye ettim. O da bana altın köstekli bir saat hediye etti. (Saat on lira kıymetinde) (Bilâhare salonu güzel bir vagon geldi, üzerine yıldızla ismimi de yazmışlar, ben de Kekere bir arap atı gönderdim.)

6 Nisanda Karsa avdet ettim. Erzurum Müdafaai Hukuk Hey'eti 10 Nisanda avdet etti. Birkaç gün ben de tabyalar ve mektepleri teftişle meşgul oldum.

13 Nisanda Keker Gümrünün serian tahliyesinde ısrar ediyor ve muvafakat olunmazsa kendi askerine ısgal emrini vereceğinden mes'uliyetin Türk ordusuna ait olacağını kaba bir lisanla bildiriyor. Rus Hariciye Komiseri Çiçerin Moskova sefirimiz Ali Fuat Paşaya şiddetli yazmış. Hariciye Vekâletine ve Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine bildirdim, kıtaata da müteyakkız bulunmalarını emrettim. Şahtahtı müfrezesinin (Makû) yu da tahliye ederek İğdıra gelmeleri için emir verdim. (16 Nisanda Naheivan mintakasında Aras şarkı kâmilen tahliye olundu).

15 Nisanda Hariciye ve Erkânı Harbiye Riyasetlerinden tahliyenin bir hafta zarfında icrası emri geldi. Kızılordu kumandanına bildirdim ki: Gümrüyü 23 Nisan 3,00 sonrada tahliye etmiş bulunacağım. Kullandığı kaba lisandan dolayı da teessürümü bildirdim.

14 Nisan tarihli Batum gazetelerinin yazdığına nazaran: Tahranda milliyetçilerle İngiliz taraftarları arasında kanlı müsademeler olmuş, neticede Milliyetçiler mağlûb olmuşlar, tarafeynden 5000 kişi maktul ve mecruh varmış.

Şerif Hüseyinin oğlu Emir Faysal 13 Nisanda Portsait'e muvasalat etmiş ve İngiliz memurları tarafından istikbal olunmuş. Faysal şunu söylemiş: (Bolşeviklerle birleşen Türkler aleyhine Harbi Umumide olduğu gibi İngilizlere yardım edeceğim.) Zaten bizim padişah da bunu fiilen yapmakta; fakat İngilizler bu vatan hainleriyle azmimize mâni olmazlar.

16 Nisanda şüpheli İttihadçılar kâmilen memleketten çıkarılmış. Bu meyanda Halil Paşa ve arkadaşları da Trabzondan çıkarılmışlar. Ankara hükûmetinin bu emri Büyük Millet Meclisinin kararı üzerine imiş. Enver Paşanın bolşeviklerden kuvvet alarak Anadoluya girmeye çalışması hakkındaki malûmat üzerine bu karar verilmiştir.

Birkaç gün Kars kalesini maiyet kumandanlarla teftiş ve tetkik ettim. Maarif ve bizim mekteplerle meşgul oldum, 20 Nisanda Karsta ağaç bayramını mutantant yaptırdım. İki sıra caddelere ağaç diktirdim. Ben de iki tane diktim.

Karsta karlar tamamile erimişti. Fakat Sarıkamışa geldiğimiz 22 Nisanda daha yeni erimeye başlamış bulduk. Karargâhımı 22 Nisanda itibaren Sarıkamışta tesis ettim. 23 Nisanda Gümrüyü de tahliye ile tamamile yeni hududumuz dahilâne çekildik. Tahliyeden evvel müthiş cep-hanelikler infilâk etti. Kimler tarafından yapıldığı anlaşılamadı.

23 Nisan Meclisi Millimizin açıldığı bir sene oluyor. Bugün milli bayram olarak Meclisi Millice kabul olundu. Mükemmelen her tarafta tes'it ettik.

24 Nisanda İbrahim Tali' ve Seyfi Beyler (Moskovadan muahedenameyi Ankaraya götürüyorlar) Sarıkamıştan sahra hattile hareket ettiler. İbrahim Tali' Beyle müfettişi umumilik meselesinin artık halli zamanı geldiği hakkında Mustafa Kemâl Paşaya haber gönderdim. (1). Harab olmuş ve esasen pek geri kalan bu vilâyetlerin umran ve terakisi ve kürtlük mes'elesinin esasından hallini kolay buluyorum. Esasen kuvvetlerim de artık garbe naklolunacağından vaktim de müsait idi. Ermeni harekâtından evvel - Celâleddin Arif Beyin verdiği malûmat - Şarkta bir Müfettişi Umumilik ihdasile benim tâyinim düşünölmüş ve hattâ karar üzerine idi, ben harekâtla meşgul olduğumdan Müfettişi Umumilik ihdâsını muvafık bulmuş fakat harekâtın muvaffakiyetle hitamına kadar kendimin tâyininini mahzurlu görerek Celâleddin Arif Beyi tavsiye etmiştim. Henüz hiç bir teşkilâtı bulunmayan ve mütemadî bolşevik propagandasına maruz Elviyei Sülüse, Kürtlük mıntaka, garbe nazaran pek geri olan sair mıntakalarla üç muhtelif grup teşkil ediyordu. Kumandanlık etmiş bir Müfettişi Umumiye malik olmazlarsa terakki söyle dursun her zaman mühim gaileler çıkarabilirdi. Benden bundan sonra ya Garp Cephesi Kumandanlığında veya Şarkta Müfettişi Umumilikte istifade olunabilirdi. Garp Cephesinde İsmet, Fevzi ve Mustafa Kemâl Paşalar vardı; fakat Şarktaki kıtaatın da Garbe naklinden sonra benim vasî selâhiyetle bırakılmaklığım zafere kadar da sonrası için de pek hayırlı bir iş olurdu. İşte bu samimî düşünce ile İbrahim Tali' Beye - Mustafa Kemâl Paşa refakatinde dahi çalışmış, teveccühünü kazanmıştı - anlattım ve haber gönderdim.

25 Nisanda Muş Mutasarrıfı ve Jandarma Kudandanının (Hacı Musa) tarafından kovulduklarını, vaziyetin fena olduğunu Ankara bildirdi. Hacı Musayı Harbi Umumide Bitlis'te görmüştüm, emrimde milis kumandanı idi. Şedid yazım ve bir fırka askerle misafir geleceğimi bildirdim. Kabahati mutasarrıfa yükletiyor, hâdiseyi inkâr ediyor ve arzu hürmet ve mutavaatla yerine gitmekte olduğunu bildiriyor ...Bu mesele derhal bu suretle hallolunarak hükûmetin lâzım gelen nüfuzunu siyanet ettirdim.

29 Nisanda hey'eti murahhasamızdan Yusuf Kemâl Bey 4000000 altın ruble ile Sarıkamışa geldi. Ankaraya geçti.

30 Nisan ajansında: Londrada yeni bir konferans akdile (Türkiye -

(1) İbrahim Tali' Beyin Ankaradan 5/6/1337 ve 28/10/1337 ve Batumdan 13/2/1338 tarihli mektuplarında Ankara ahvali pek fena tasvir olunuyor. Ve Büyük Millet Meclisi Müfettişi Umumilik için (Hidiviyet) yapamayız dediğini, Hey'eti Vekilemizin dahi mes'eleyi kapattığını, halbuki benim Müfettişi Umumiliğe tâyinimle vilâyatı Şarkiyede kendisi de refakatimde çalışmak arzusunu yazıyor.

Yunan) mes'elesinin halledileceğini, bolşeviklerin de yeniden vasî istihzaratı askeriye de bulduklarını yazıyor. Almanya Başvekili de Almanyanın terki teslihat edemeyeceğini bildirmiş. Viyanada müthiş bir yangın vuka gelerek on milyondan fazla hasar olmuş.

Havadisler bizi uyutmak için olsa gerek.

2 Mayıs'ta gelen haberlerde bugünlerde Zengezorda bolşeviklerle Taşnak Ermeniler arasında müsademeler olmuş, bolşevikler mağlûben çekilmişler. Bolşeviklerin Gümrüyü serî tahliye ediniz, Erivana asker sevkededeceğiz demeleri, bu havalide icraat kararlarından olacak. Ermeniler bolşeviklere karşı şayanı hayret cesaret ve metanet gösteriyorlar.

5 Mayıs: Enver Paşa, Bedri Bey, Naim Cevat Bey Moskovada (Halk Şûralar Fırkası Proğramı) diyerek komünizm esası üzerine bir proğram tabı' ile Anadolu'ya göndermeye başladılar. Seyfi Bey bu proğramları Moskovada tab olunurken görmüş. Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine bildirdim. Enver Paşa faaliyetini ayrıca bir bahis olarak mütalâa etmek daha faydalı olduğundan bu suretle yazıyorum.

10 Mayıs'ta Dersimden gelen kürt eşkiyası (Kemah) ı basmışlar. Civarında bir köy yakmışlar. Kemah halkı bir buçuk saatlik müsademeden sonra kaleye çekilmişler. Erzincandan bir müfreze topeu ateşile âsileri Kemahtan kovalamıştır. Eşkiya 300 kişi imiş. Kasabadan altmış hane yakmışlar, ahaliden on bir, askerden bir şehit, ahaliden altı, askerden beş yaralı var. Eşkiya üç maktul bırakmış. Dersimin bu ezeli derdi. Esasen üçte ikisi Türk olan bu halk kürtleşmiş ve yiyecekleri kalmayınca mücavir köy ve kasabalara saldırarak talan etmektedirler. Asırlardan beri bu hayat böylece tekerrür ediyor. Bütün bunlar şarkta yüz binlerce halkın ezeli bir derdidir. Kürtlük mintakasında Türk kanalları açmak, Türk münevverlerinden hocalar, şeyhler ikamesile kürtlüklerini az zamanda kaldırmak, yollar ve zer'iyat ile kürtlere iş bulmak gibi mühim noktalar şimdiye kadar yapılmış olacağı tabii olan proğram veya lâyhaların tetkikile bütün kürtlük mes'elesini halletmek benim için güç bir iş değildir. Çünkü Van'da, Trabzon'da senelerce çocukluğumda bulunduğum gibi bütün kürtlük mintakasında Harbi Umumide ve mütarekeden beri bulundum. Araziyi ve reisleri ve halkı iyi tanırım. Bakalım Ankara bana bu imkânı bahsedecek mi? (1)

Elviyei Sülüsede bazı casuslar derdestine başlandı. Sahte haberler neşrediyorlar, malûmat topluyorlar. Şayanı dikkattir ki İstanbuldan Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Halil Zeki Paşa da Nuri isminde birini

(1) Bu hususta verdiğim lâyiha da sırasında gelecektir. Bana İstiklâl Harbinde selâhiyet vermek şöyle dursun, şarkta bulunmaklığım bile arzu olunmadı. Büyük Zaferden sonra da bu hususu İsmet Paşaya söyledim: Mustafa Kemâl Paşaya açmamaklığımı rica etti. Çünkü benim şarkta bilhassa selâhiyetle bulunmaklığımın çekiniyormuş.

göndermiş, Artvin muntakasında yakalandı. Karsta da bir tane yakalandı. Gûya Bolşeviklerin casusu imiş, fakat ifadeler aksini gösteriyor. Bununla beraber Bolşevikler de vasî mikyasta çalışıyorlar. Kafkasyada ve şarktaki vakâyii halka lâzımı gibi anlatmak, garp cephelerimizde vesair memleketimizdeki hâdiseleri ilân etmek ve Envercilik cereyanı hakkında dahi icab ettikçe neşriyatta bulunmak için Sarıkamış'ta cephe matbaasında bir gazete neşrini lüzumlu gördüm. Ankara Erzurumda (Hâkimiyeti Milliye) çıkarmak istiyor. Ankarada dahi bu nam altında bir gazete var. Sarıkamışta çıkaracağımız gazeteye isim arattım. Ben de (Varlık) ismini ve altına da (Varlık ancak birlikle yaşar) vecizesini buldum. Bu klîşe herkesin hoşuna gitti. (1)

21 Mayısta Trabzondaki Üçüncü Fırka Garbe hareket etti. Bunun yerine Trabzonda Onüçüncü Fırka teşkili hakkında Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetinden emir gelmişti. Pek kolay olmayan bu iş için elimde efrad ve silâh vardı, bir miktar zabıt de verebilirdim, bilhassa iyi kumandan yoktu. Elviyei Sülûsenin hâlâ teşkilât ve memurları tamamlanmamıştı. Bolşevik propagandasına karşı da Ankara bir şey yapmıyordu. Bunlar hakkında Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine muhtelif tarihlerle yazmıştım. Şu cevap geldi:

Ankara
295/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Trabzonda teşkil edilecek fırka için havassı lâzimeyi haiz bir kumandan derdesti tâyindir. Bunun muvasalatında Seyfi Beyin Dokuzuncu Fırka kumandanlığına tâyini muvafıktır.

Teşkilât ve memurini mülkiyeye müteallik mevad Dahiliye, Maliye ve Adliye Vekillerine yazılmıştır. Bu babda teklifi devletleri nazarı itibara alınacaktır.

Bolşevik propagandasına karşı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti halkı tenvire başlamıştır. Buna devam edeceği gibi ayrıca Erzurumda bir Hâkimiyeti Milliye Gazetesi neşri için istihzaratta bulunmaktadır.

Bu telgrafın vüsulü bildirilecektir.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

Erivan ve civarlarından hayli islâm muhaciri geliyordu. Ne kadar fazla gelse bizim için faydalı idi. Yerimiz çoktu. Bunlar için Bolşeviklerle anlaşarak Gümrüye de memur zabıt koymuştum. Kolaylıkla alıyorduk. Bazı müşkilâta tesadüf etmekle beraber Erivandaki Yirminci Kızıl Fırka Kumandanına yazarak işi teshil ettirdim.

24 Mayısta Karakurtu teftiş için Erkânı Harbiyemle gittim. Sarıkamıştan Karakurt yakınına kadar devam eden çam ormanı pek lâtif, kat'iyat yerlerinde hizarlar, istif yerleri mükemmel. Binlerce kesilmiş

(1) Gazetenin ilk nüshası 25 Ağustos 1337 de çıkabildi. Haftada bir çıkıyor.

tomruk var. Kat'iyat fennî olarak Ruslar zamanında yapılmış, hâlâ duruyor. Karakurtta muntazam bir suvari kışlası var. Kapı ve pencereleri her tarafı gibi kalmamış. Karakurtta mükemmel bir bahar gelmiş. Ağaçlar ve yerler çiçekler içerisinde. Burası Sarıkamıştan 300 metre münhat. Halbuki Sarıkamışta daha ağaçlar hafif patlamıştı.

Bugün Mustafa Kemâl Paşa ve Fevzi Paşalardan Enver memleketimize gelirse diye şifreler geldiği gibi İsmet Paşanın da İttihadcılar ve Erzurumluların faaliyeti hakkındaki şifreleri geldi. Bu husustaki muhabere (Enver Paşa) faslındadır.

Bugünkü ajansta bildiriliyor:

(Etniki Eteriya) cemiyeti merkezi Patrikhane ile çalışabilmek için İstanbula gelmiş. Her tarafta islâmları imha plânı üzerinde isyanlar hazırlıyormuş. Halbuki 30 Nisan ajansında Londrada yeni bir konferans-tan bahsolunuyordu. Bizi daha iyi uyutmak için kloroform koklatacaklar demek

30 Mayıstan 3 Hazirana kadar Kars Garp Şark haricî arazisinde seyahat yaptım. (Çalkaur silsilesi ve Borluk dağı.) Aynı zamanda kale şark cephesini de gezdirerek Erkânı Harbiye ve Kumandanlarla bir muharebe zuhurunda yapılacak işleri anlattım. Karstan trenle avdette atla (Akbaba) ya çıktık. Benli Ahmetten otomobil ile 3,5 saatte Oltu'ya geldik. Kağızman Karstan 300 metre münhat. Aras boyu ise 400 metre münhat, Sarıkamış ise Karstan 250 metre mürtefi olduğundan Kağızman ile Sarıkamış arasında 550 metre rakım farkı var. (Bunları kendi irtifa âletimle ölçtüm.). 4 Haziranda otomobil ile Kağızmandan Benli Ahmede dört saatte geldik. Buradan trenle Sarıkamışa döndük. Bu seyahatim esnasında 31 Mayısta Karstan Rıza Nur Beyin raporları hakkında Ankaraya mütalâamı yazdım. Rıza Nur Bey Moskova Hey'eti meyanında idi. Avdetinde Tiflis'ten Hariciye Vekâletimize 23 Nisan 1337 tarihli şifreli telgrafla vasıtamla âtideki malûmatı vermişti. Bana 29 Nisanda gelmiş, aynı günde Ankaraya bildirmiştim. 22 Nisan 1337 tarihli mufassal raporunu 1 Mayısta aldığım gibi Trabzondan şifre ile de 25 Mayıs 1337 tarihli ikinci raporunu 27 de aldım. Rıza Nur Beyin vaziyeti iyi kavramadığımı görerek aynı raporları Ankaraya dahi bizzat müdafaa ile yanlış karar ve emirler isdarına sebep olacağını düşünerek mütalâamı Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Erkânı Harbiyei Umumiyyeye yazdım. Rıza Nur bey de Trabzondan raporlarını alıp almadığını sormuş, ona da Fırka vasıtasile cevap vererek raporunun yanlış yerlerini izah ettim. Hepsi aynen merbuttur.

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zatı devletleri Türkiyede hali hazırda Şark işleriyle en çok meşgul olan ve bu hususta malûmat ve melekesi bulunan bir zat olduğundan bu seyahat ve vazifemde

ittifâ hasıl ettiğim malûmattan ve gizli ve mühim kısımlardan sizi haberdar etmeyi vatanî bir vazife bilerek bu raporu yazıyorum:

Tiflis'te hüsnü kabul ve badehu hey'et şerefine çekilen ve hususî bir mahiyet verilen resmî ziyafette Gürcülerin hey'eti sarhoş ederek ağzından malûmat almaya teşebbüslerinden ve orada resmî ve gayri resmî temaslarla lâzım gelen malûmatı aldıktan sonra Bakûya kadar yollarda merasimle hüsnü kabul ve yine aynı suretle Bakûdan vasıl olup orada da lâzımı vechile tetkikat icrasından sonra Moskovaya varıp askerî merasimle istikbal olunduk.

Malûmatı şöyle taksim ediyorum:

- 1 — Konferansın tarzı cereyanı, hususî ve esasî kısmı.
- 2 — Rusyada bizimle şark hakkındaki fikirler.
- 3 — Rusyada ahvali dahiliye ve komünizm.
- 4 — Rusyada Türk dünyası.
- 5 — Rusyada Azerbaycan.
- 6 — Afganistan ve Afgan - Rus münasebatı.
- 7 — İran ve İran - Rus münasebatı.
- 8 — Neticeler.
- 9 — Yapılacak vazifelerimiz:

1 — K o n f e r a n s t a r z i c e r e y a n ı n ı n
h u s u s î v e e s a s î k ı s ı m ı .

Ruslar Çiğerin ile Karahanı bizimle müzakereye memur ediyorlardı. İttifak istemiyorlardı. Askerî ve siyasî ittifaktan caymışlardı. Buna da İngiltere ile ticaret mukavelesi yapacaklarını sebep gösteriyorlardı. Müzakerenin Rus, Ermeni, Azerbaycandan mürekkep bir konferans halinde yapılmasını istiyorlardı. Çiğerin ve Karahan'la ilk iki nim resmî müzakere yaptık. Bu müzakerelerde Rusların teklifi bunlar idi. Ve en ziyade Gümrü muahedesinin feshine ehemmiyet veriyorlardı. Açık ve şedit bir surette Ermenileri himaye ediyorlardı. Biz bunlara yanaşmadık. Çiğerin'le için sarpa saracağını görerek hususî yola saptık. Bu yol Medivaninin bize gösterdiği yoldu. O da Stalin ile iş görmek idi. Stalin Leninin en samimî dostudur ve bugün Rusyada herkesten evvel bu iki adam nafizülküldür. Biz Moskovada iken yapılan son kongrede intihabda bu iki zat ekseriyeti âzime kazanmışlardır. Stalin Gürcüdür. Kafkas Rus Komiseri Orjenikidze de Gürcüdür. Rusyada üç kılık var. Yahudi, Gürcü, Ermeni. Bir de Rus nasyonalistleri var. Ruslar ezilmekte diğerleri bahusus Yahudilerle Gürcüler mevkidedirler. Stalin şahsen pek Ermeni düşmanıdır. Kafalı, enerjik, mümkün mertebe açık sözlü, komiteci ve sevimli bir adamdır. İşte bu adamdır ki Ruslarla yaptığımız muahedenin hemen de yegâne âmilidir. Bu muahede onun sayesinde yapılmıştır. Çiğerine kalsa idi o şiddetle Karahanın nüfuzu altında pek Ermeni muhibbi olduğundan hiç bir şey yapmayacaktı. Ermeniler bizim Ruslarla uyuşmamızı kat'iyen istemiyorlardı. Eski hey'etin yalnız Çiğerin ile temas edişi o vakit işi âkim bırakmıştı. Bu sefer de behemahal öyle olacaktı. Şark ordumuzun zaferi Rusyada pek mühim tesirler yapmış, Ruslara bize ehemmiyet verdirmiştir. Rusya Türklerinin belini doğrultmuştur. Lenin ve Stalin bu sebepten bizimle uyuşmak istiyorlardı. Staline, konferans yapamayacağımızı, Ermeni mes'alesi mevzu bahis olamayacağını ve Karahanı kabul etmeyeceğimizi söyledik ve kabul etti. Biz de ittifak olmayıp dostluk muahedesini kabul ettik. Bu suretle Ermeni klikine bir darbe vurulmuş oldu. Müzakerât esnasında Taşnakların Erivanda mevkii iktidara gelmeleri de bize yardım edip müzakereyi kolaylaştırdı. Ve Ermeni Klikini düşürdü. Rusya ahvali dahiliyesinin kötülüğünden, bütün Türk dünyasının ve islâm

âleminin bize bakmasından, şimdiye kadar Avrupa proletaryasını ayaklandırarak şimdiki Avrupa devletlerini yıkmak hayalinde koşup da bunun olamayacağına son zamanlarda kanaat getirerek bütün ümidini şarka bağlamış olmak dolayısıyla de Rusya bizimle bir dostluk ahitnamesi yapmak mecburiyetinde idi. Türk ve islâm âlemi bolşevikliğe tamamen düşman olduğundan Rusya bizimle dost olarak onu teskin etmek mecburiyetinde idi. Böyle yapılmayınca bu âlemden kendisine karşı müsellâh fenalıklar olacak ve bu da bolşevikliğin mezarını kazacaktı. Bu babda Leninin mühim bir sözü var "Şark ya bolşeviklik veya antantanın mezarı olacaktır. Şarkı kim kazanırsa zafer onundur. Bunun için de Türkiyeyi kazanmak lâzımdır."

Karahan Ermeni kliğinin mühim reislerinden idi. Bir sarayda oturuyor, emrinde mükemmel üç otomobil bulunuyor. Üç dört metresi ve bunların üstünde mühim mücevherat vardır. Şimdiye kadar hariciye bütcesinden 18 milyon lira ruble ve bunun mühim kısmını kendi hevesatı yoluna sarf etmiştir. Rusya hariciyesi demek o demek idi. Çiçerin tamamile onun elinde idi. Gürcü ve Ermeni düşmanlığı bu israfat vesilesile Karahanı defaatla tevkife sevk etmiş iken Çiçerin Lenine ağlayarak Karahanı kurtarmıştır. Karahan bu sefer büsbütün bitmiş, sefir olarak bir yere gönderileceği söylenmektedir.

Yapılan muahededeki esas üzerine Stalinle uyuşmuş iken ilk resmî celsede Çiçerin yine sırf Ermeni mes'alesinden bahsetmiş ve bize 1914 hududunu teklif etmişti. Bu müzakerede Karahan yerine murahhas tâyin olunan Celâl Korkmazof hazır idi. Bu adam, müzakerede bizim Ermeni seferimizi emperyalistlik ile tavsif edip bu seferin Rusya müslümanlarına pek fena tesir ettiğini söyledi. Kars ve Ardahanın Türk olmayıp Tatar olduğunu bildirdi. Ben de bizim bu hareketimiz müslümanlara fena tesir etti de Ermenilerin oralarda kestikleri binlerce müslümanın hali fecii bir tesir yapmadı mı? Biz Ermenilerin tarihini ve bu hususta hiçliğini biliyoruz. Kars ve Ardahan ahali halis Türktür. Zaten Türk ve Tatar aynı dili konuşur. Bir ırktandırlar cevabını verdim. Cevap bulamayıp önüne baktı. Bu adam gayet ahlâksız, Rus âleti ve casus bir kumoktur. Bu suretlerle Moskova Merkezî Komitesine âzâ ve Kafkas Cumhuriyetine Reisi Hükümet olmuştur. Amma bu cumhuriyet bir lâftan ibarettir. Halk yer yer işyanı daimî halindedir.

Bunun üzerine gayet şiddetli davranarak ve itidâlimizi de bozmayarak ayrılıp tekrar Stalinle görüştük. Ve işi mecrayı salimine koyarak Çiçerin'le müzakerâta bildevam muahede ve beyannameler yapıldı. Bu gerginlik esnasında Karahan tavassut ve bizi ikna için Enver Paşayı göndermiş idi. İlk hey'et kendisini müzakerelerine davet edip kendilerine reis yapmışlar imiş, Yusuf Kemâl beyin kendisini yine teşriki mesaiye davetine mukabil ben kendisine siz vasıta olmayınız diyerek; Fuat Paşa da bu fikirde bulunarak cevap verdik. Mumailiyh Karahanla münasebette idi. Halbuki biz asıl menbaı yani Stalini yakalamıştık. Enver Paşanın tavassutunu kabul etmek yine Karahana işe çengel takdırmak olacaktı.

Eski ..... çekilen muahedeyi esas tuttuk ve ona yeni maddeler ilâve ettik. Ruslar da bize yeni bir proje vermişlerdi. Oradan da bazı şeyleri aynen veya tâdillen kabul ettik. Bu kısmını da reddyledik. Ezcümle Anadoludan transit ve limanlarımızı kullanmak istiyorlardı. Bu da bize bolşeviklik sokmak içindi. Reddettik. Bu Rus noktai nazarı dikkatte tutulacak bir şeydir.

Bu işlerde Behbud şah Tahtenski'nin de rolleri vardır. Bu adam eskiden bir arzuhalci imiş. Tahsilsizdir. Ancak zekicedir. Bugünkü Azerbaycan Hükümeti âzâsının en zekisidir. Fakat zekâsı tilkilikte ve dalaverededir. Bu adam alçak, iblis, Türklük noktai nazarından hain tam bir Rus âleti, Rustan Rustur. Bütün varlığını Ruslara hizmet ve dalkavukluk ile temin etmek fikrinde ve ediyor. Bizi sık sık ziyaret ediyor, bizden aldıklarını hemen Ruslara yetiştiriyordu. Mükemmel casusluk ediyordu. Ancak bize karşı Ruslar aleyhinde casusluk ediyor süsünü takmıyor ve

hakikatte Ruslara hizmet ediyordu. Türkiyede mevkii ve kendisine hürmet var göstererek Ruslar nezdinde mevkiini yükseltmek fikrindedir. Hattâ bize: Ruslara Türkiyede herkes Behbudu sever diyin demişti. Nahcivan mes'elesinde Stalinin ve bizim yanımızda: Nahcivanla sizin ne münasebetiniz var? O Rusyanındır, ona verilmelidir bile demiştir. Bu yalancı ve entrikacı adama asla inanmamalıdır. Belki iğfal edilerek kendisinden ancak malûmat almak mümkün olabilir. Rusları bir muahedei haifiye ile de bazı şeylerle bağlamak istemiş isek de buna yanaşmamışlardır. Şark milletleri hakkında kabul ettirdiğimiz maddeden Türklüğün bilfiil müstefid olacağı meşkûk, belki de muhaldir.

2 — R u s y a d a B i z i m l e Ş a r k H a k k ı n d a k i F i k i r l e r

Rusya ahvali dahiliyesi dolayısıyla şark milletleriyle hoş geçinmek mecburiyetindedir. Bunu ancak ahvali fevkalâde bozabilir. Ruslar bütün dünyaya komünizm sokmak emeli kat'isindedirler. Esas pogramları budur. Bundan vaz geçemezler. Kendilerince bu hayatî bir mes'eledir. Şahsî ve umumî hayatlarının bununla kaim olduğu imanındadırlar. Bizde ve İranda bu hususta yaptıkları tecrübe bilâkis bu iki milleti şiddetle aleyhlerine çevirmiştir. Buna gören Ruslar tâbiyeyi değiştirip sureta şarkta komünizm değil, millî hareket olmasını ve bunu yaptırmak istediklerini söylüyorlar. Fakat fırsat bulurlarsa derhal komünizmi sokacaklardır. Nitekim el altından çalışmaktan geri durmuyorlar. Hiade kadar Müslüman âlemi ise bilâ istisna komünizm aleydardır. Rusya yine eski Rusyadır. Bolşeviklik bir maskedir. Hattâ şimdi komünizm davası ile bütün cihanı daha ziyade Rusyaya raptetmek istiyorlar. Lisanı umumiyi de Rusca yapacaklar. Fikirleri bu.

Ruslar Türk âleminde pek korkuyorlar. Onları hem okşamak, hem de gözlerinin açılmamasını temin etmek, ezmek istiyorlar ve yapıyorlar. Türkiyenin bütün Türk ve İslâm âlem ve hareketinin başında olduğunu biliyorlar. Bu sebeble onlar da tıpkı İngilizler gibi Türkiyeden pek ihtiraz ediyorlar. Bizim ne ölmemizi ne de onmamızı istemiyorlar. Ölürsek antantanın Kafkasa dayanacağından pek telâş ediyorlar. Onarsak Türk âleminin istiklâlinden korkuyorlar.

3 — R u s y a d a A h v a l i D a h i l i y e v e K o m ü n i z m

Rusyada bugün Ruslar milleti mahkûme halindedir, Rusyanın dahilindeki Ruslardan gayri milletler idareyi ellerine almışlar, Rusları ezip duruyorlar. Sanki bu milletlerde asırlardanberi Ruslara karşı yığılmış olan gayz patlamıştır. Sanki şimdi Rustan çektiklerinin intikamını alıyorlar. Bu babda Yahudiler en ileridedirler. Rusları burjuva diye soymuşlar ve ezmişlerdir. Ruslar Çaristtir ve nasyonalisttir. Ve yine gözleri İstanbuldadır. Fakat Bolşevik idaresi altında inim inim intiyorlar. Komünistler ve İdarei Hükûmettekiler ekseriyeti âzime ile Yahudi, Estonyalı, Leton, Gürcü ill. Rusya milleti mahkûmesidir. Rustan komünist olanlar korku ve geçinme belâsile sahte olarak olmuşlardır. Her dairenin en nüfuzlu adamı yahudidir. Yahudiler Nasyonalize ediyoruz bahanesile halkı soymuşlardır. Altın parayı, mücevheratı ve kıymetli eşyayı kendi hesaplarına takın, takım Almanya ve Amerikaya sevk ediyorlar. Gürcüler ve Ermeniler komünizm perdesine bürünmüş, kendi milletlerini kurtarmaya çalışıyorlar.

Bugün Rusyada işbaşında olanlar şu fikirdedir: Biz düşersek mutlaka öldürüleceğiz. Kaçacak bir yerimiz de yok. Avrupada bizi tutarlar. Demek ne yapıp yapıp her şey pahasına Rusyada Bolşevikliği idame etmeliyiz. İşte bu kanaattir ki gayet şiddetli ve kat'î davranıyorlar. Bu adamlar müthiş karar sahibi, müthiş komitecidirler. Rusyada bir hükûmet yoktur. Hâkim bir eşkiya çetesi vardır. Ne hürriyet,

ne mal, ne can emniyeti yoktur. Aptülhamit zamanında bizde insan hiç olmazsa hanesinde hür ve hâkimdi. Şimdi Rusyada o da yoktur. Ne yapalım ihtilâî devresi diyorlar. Ahali kâmilen gayrı memnundur. Şehirli, köylü, hattâ amele dahi gayrı memnundur. Amele diktatörlüğü diyorlar, halbuki amele üzerinde bir avuç komünist diktatörlüğü vardır. Bu hükûmet ancak terrörizm ile tutunuyor. Bunların terrörizmini tarih daha görmemiştir. Ufak bir grev için bin kişiyi birden o anda ve bilâ muhakerme kurşuna diziyorlar. Nitekim biz Moskovada iken açlıktan şikâyet eden ameleleri hemen o gece öldürdüler. Mahkeme bir değildir. Çeka, Veçeka ilh. lâyuat mahkemeleri var. Birinden yakasını kurtaran aynı iş için diğerinden kurtaramaz. Ceza da bir tanedir, idam.)

(Rusyada halk Çeka elinden tir tir titremektedir. Her tarafta ihtilâller ve ihtilâl emareleri vardır. Açlık müthiştir. Halk Moskovada öğle darı çorbası ve çamur gibi bir dilim ekmek yiyor. Akşam şekersiz çay içiyor. Biz bile günlerce ekmeksiz kaldık. Et yüzü gören yok. Elbise yok, başka levazım yok. Fabrikalar ekseriyetle muattal, şömendöferler ve yollar bozuk. Köylü mahsulü elinden alındığından ekmiyor. Hattâ meyveleri bile ağacından toplamak zahmetini ihtiyar etmiyor. Pek çok meyveler ağaçlarda çürümüş ve kurumuştur. Herkes hükûmet hesabına çalıştırılıyor. Bu da karın tokluğunadır. O da mükemmel değil, hiç bir ferd dürüst çalışmıyor. Angarya addedip kötü iş yapıyor. Ve fırsat bulunca savuşup gidiyor. Meselâ bir kilit tamiri için hükûmet nezdinde sefilâne dolaşarak yirmi günde bir çilingir bulunabilir, o da işini tam yapmadan savuşur. Yiyecek almak için mahsus açılmış dükkânlar önünde yüzlerce halk kar ve soğukta saatlerce bekler, nihayet biraz darı alır. İrtikâp müthiştir, suiistimalât tarifsiz derecededir. Ahali de hemen kâmilen hırsız olmuştur. En ufak şeyi bile çalıyorlar. Devair memurla dolmuş ve müthiş bir bürokrasiye boğulmuştur. Eskiye nisbetle memurun adedi bire on artmıştır. Her aile içine türlü yabancı erkekleri de koymuşlardır. Aile ismeti, mahremiyeti, saadeti kalmamıştır. Fuhuş ve içki memnu, fakat daha ziyade artmış. Halk kötü ispirotolar yapıp zehirleniyor. Tevellüdat azalmıştır. Sefaleti fizyolojiden tırnaksız ve saçsız çocuk doğmuştur. Bir adama bir veya iki oda veriyorlar. Yemek, yatak odasında pişiyor. Kiler yine orasıdır, salon yine orasıdır. Ahali kan ağlıyor. Fakat ses çıkarabilen yok. Rus halkı pek mütevekkil ve hayvan gibi bir şeyler. Amelenin biri demiş ki: Eskiden üç sınıf vardı. Burjuva, Kâsiler, hırsız ve esafil. Bunlar en üstte burjuva ve altta esafil olmak üzere bir değnek yapıyorlardı. Bolşevizm bunları müsavi yapmak için değneği çevirdi, fakat ufki yapacağına çok çevirip burjuvayı alta ve esafilî nâsı üste getirdi. El emeği ile geçinenler yine ortada kaldı. Şimdi bunu Azerbaycanın müdiranı umuru hakkında tatbik edersek ben derim ki bu değnek bir gübreye dikilmiş imiş. Birden çevirmişler, gübre en başa çıkmış sonra esafil, sonra amele, en altta burjuvalar kalmıştır.

Rusyada kimse işe iyi sarılmadığından fabrikalarda amele lâyikile çalışmıyor. Çünkü külfet nimet mukabili değil, bu kaide orada ortadan kalkmış. Bunsuz da mümkün değil sağ olmuyor. Bu sebepten istihsalât müthiş bir surette azalmıştır. Bunun en bariz misali Bakû petrol kuyuları hasılatıdır. Burada da her şey kırık döküktür. Moskova şehri harab olmaktadır. Adeta sağlam bir hane kalmamıştır. İşte bu sebepten bolşevik hükûmetinin hali tutunamaz bir dereceye gelmiştir. Buna çaresaz olmak için İngilizlerle ticaret muahedesi yapıp onlardan fabrika, şömendöfer alâtı vesair emtia alacaklar. Onlara imtiyazlar verecekler. Köylüye mahsulünü elinden almayacaklarını ilân ettiler. Köylü ekecek, ahali aç kalmayacak. Ticarete müsaade verdiler. Kazanç olacak, herkes istediğini bulabilecek. Fakat Moskovada bir sokak gezdim, manzara gayet fecidi. Bir dilim ekmek parası bulabilmek için kimi tabağı ayrı bir fincan bulmuş, satıyor, kimi eski bir don, kimisi de bir kundura satıyordu.

Fakat bu işler bu müsaadelerle prensip noktai nazarından şimdiki Rusya hükümeti bolşeviklik ve komünistlikten çıkıp şiddetle aleyhinde bulunduğu menşevik bir hükümet olmuştur. Halk bu suretle memnun olacak ve hükümetin mevki muh-kemleşecektir. Ahalinin bu sefaletine rağmen komünistler, otomobiller içindedirler. En nefis yemekleri yemekte dirler. Kremlin sarayı komiserler meskeni olup, içinde bolluk, şampanyalar, piyanolar ve en güzel seçme kadınlar vardır.

Derim ki, bir milleti mahvetmek isteyenler, orada komünizm rejimi tesis etsin-ler. Bir milleti mahv için bundan iyi vasıta olamaz. Vaktile Heyeti Vekilede komü-nizmin en şiddetli aleyhdarı idim. Bu seyahatim bu fikrimi şiddetle teyid etmiştir.

Rusya idaresi, bir cehennemî bomba gibidir. Ahali ise kurulmuş olan bu bom-banın üstüne oturmuş, infilâk dakikasını bekler gibidir. Bana bile diplomatlar istis-naiyeti üzerimde olduğu halde bu ahvali öğrenince, böyle bir bombaya yakın oldu-ğum hissi gelmiştir.

Bolşevik hükümeti gösterdiği âraz ile yaşamak kabiliyetinde olmayan bir ida-redir. Tutunması gayrı tabiidir. Ancak terrörizm tutuyor. Bu iki âmin ne vakte kadar mübareze edebilecekleri, bir muavezene teminleri veya birinin diğerine galebesi şimdiden kestirilemez. Her ne kadar menşevik hali almaları tutunmak fiilini tak-viye edecek ise de bugünkü idareye sağlam bir bina nazarile bakmamalıdır. Bolşeviklik bizim noktai nazarımıza göre Rusyadaki Türklük âlemine muzir ise de çariz-me nisbetle pek ehveni şerdir. Hattâ faideli bir şeydir. Bizim için onun devamı bir cihetten bir de Rusyayı yıkmasından temenni olunmalıdır. Rusyada komünizmin bir faidesi de vaktile ölen Bizansın bütün dinî azametini kucağına alarak bize düşman yaptığı ortodoksluğu müthiş bir surette darbelemesidir. Bugün Rusya bizimle, İran, Afgan, Lehistan Estonya, Litvanya ilh. hükümetlerle muahedeler yapmış, yeni bir devreye girmiştir. Bu devrenin sureti cereyan ve temasını pek müteyakkizane bir su-rette teftiş altında bulundurmamız pek lâzımdır.

4 — R u s y a d a T ü r k D ü n y a s ı

Rusyada Harzem zamanında doğmuş olan Türklük hissi, bizim meşrutiyetle artmış idi ise de Bolşevik inkilâbı Rusya Türklerinin gözlerini dört açmış, sihrâmiz tesirini yapmış, millî hisleri alevlendirmiştir. Bu inkilâp ile her yerde Türkler muh-telif cumhuriyetler teşkil etmişler ve istiklâlin tadını almışlardır. Asker teşkilâtına, maarif ve mekteplere pek himmet etmişlerdir. Bu hususta Rusyada bulunan bizim üsera zabitlerin tasavvurun fevkinde hizmetleri olmuştur. Bilhassa Erzurumdaki Ziya Beyle Trabzon Valisi Nuri Beyi zikretmek lâzımdır. Bu uyanmayı gören Rus-lar telâşa düşüp Türkleri ezmeye ve bu duyguyu söndürmeye çalışmaya başlamış-lar ve çalışıyorlar. Ruslar bir müddettir Türk Cumhuriyetlerini yer yer imha etmiş-lerdir. Bugün bunların adları var, yerlerinde yellere esiyor. Ruslar bu memleketleri müthiş soyuyorlar ve halkı türlü eza ve katliamlar içinde eritiyorlar. Bizim mual-limleri, zabitleri her taraftan kovmuşlardır.

Büyük Türk yurdu asrî mükemmel bir devlet meydana çıkarmak için şerait ve mevhibeyi tabiiyi belâğan ma belâğ havidir. Bilhassa Bakûnun neftleri, Türkistanın pamuk ve ipeği ve yine kömür, demir, altın, plâtin ilh. madenleri her türlü medenî ihtiyacı bizzat tesviye edecek ve onu sınaî bir devlet yapacak hâldedir. Bununla be-raber toprak da münbit ve ziraftır. Yani bu mübarek yurt, evlâdını hem aklıktan, hem de medenî levazımdan ötürü harice muhtaç olmaktan vareste kılar.

Türkler umumiyetle biz Türkiye türklerini ağabey tanımaktadırlar. Bize olan muhabbetleri tasavvurun fevkindedir. Her gün kendilerini kurtarmamız ümidi ile bizi beklerler. Bizden bir adam içlerine gitse onu el üstünde tutarlar. Ve o, onlara her dediğini yaptırır. Halk Türklüğünü duymuş, bu duygu her gün artmakta, istik-

lâî için çırpınmaktadır. Ancak bunların arasında tatarlar iyi değildir. Çok Ruslaşmışlardır. Bunlardan komünist çokça olup Rus âleti olarak Türkistana dağılmışlar, halkı ifsad etmektedirler. Ora Türklerinin ise Rustan ziyade düşman addettikleri Tatarlardır. Ruslar şimdi Panturanizme darbe indirmek için Türkistan Türklerine sizin diliniz Türkçe değildir, çağatayca, tatarcadır diyorlar. Tatarlar bu propagan-dayı yapıyorlar. Hurufatı lâtince yaptırmak istiyorlar. Meselâ Şerif Manakof aley-himizde Ruslara türlü tevizatı havi raporlar vermiştir.

(Türkistan Türkleri, Kuzgun denizinin şark sahilindeki Türkmenler en saf kanlı Türklerdir. Türkistanda şimdi 14 milyon ahali vardır. Bunun % 95 i Türktür. Kargana'da isyan etmişlerdir. Ruslar bunlara "Basmacı" (Baskın yapan haydut demektir) namını vermişlerdir. 50.000 kadardır. Silâhları vardır. Şimdi kuvvayı millîye adını almışlardır. Önlerinde mühim bir Rus kuvvetini tutuyorlar. Taşkente bir merkez ve cemiyetleri varken Ruslar son günlerde âzâsının hepsini tevkif etmişlerdir. Ahali and içip Ruslara vermekten ise pamuk ekmektedirler. Kaşgar (Keşgir) de dahil olduğu halde bütün eski Rusya dahilinde 75 milyon Türk vardır. Bunların bütün saileri federasyon halinde istiklâl kazanmak ve bizimle birleşmektir. Demek Panturanizm kendiliğinden olmak yolunu tutmuştur. Biz bunlara yardım edebilirsek sür'atle büyür. Buralarda muallime ihtiyaç pek şeditir. Bizden pek çok muallim istiyorlar. Fakat açıktan göndermek de mümkün değildir.

5 — A z e r b a y c a n

Bunlar Türktür. Fakat Acem istifasına uğrayıp şeklen ve ahlâkan bozulmuşlardır. 3 milyon kadardır. Aralarında Ermeniler pek azalmıştır, adeta hükümleri kalmamıştır. Yalnız Zengizor Ermenileri mühimdir. Bakû'da 30,000 kadar Ermeni varsa da servetlerini komünizm ile kaybettiklerinden ehemmiyetleri kalmamıştır. Eskiden Ermeniliği himaye eden bunlar ve Bakû bir Ermeni ocağı imiş. Ahalide şilik ehemmiyetini kaybetmiştir. Türklük duygusu doğmuş ve büyümektedir. Halk bize can atmaktadır. Ancak bugünkü komünist erkânı esafilî nasdandır. Hiç biri tahsil görmemiştir. Gayet kaba, terbiyesiz, sırık hamalı gibi insanlardır. Rustan Rus olup Türkiye düşmanlarıdır. Bugünkü mevkilerinin velinimeti Bolşeviklik olduğundan, ona tapınırlar. Halk elinden gelse bunları parça parça edecektir. Moskova komünistleri gibi bunlar da mükemmel yaşıyorlar. Hükûmette umur ve muamelât Ruscadır. Türklerin içinde kitabete kadir insan yoktur. Hükûmet Ruslar elindedir. Memurlar âzamiyetle Rus, sonra Gürcü, Ermeni ve biraz Türktür. Azerbaycanın istiklâlinde eser yoktur. İntihabı sopa, hapis ve kurşunla yapıyorlar. Ruslar dehşetli talanlar yapıp, sandalyeye varıncaya kadar Moskovaya taşımışlardır. Maarife pek ihtiyaçları vardır. Münevverleri yok gibidir. Hiç muallimleri yok. Bizim muallimleri sefalet ve açlığa mahkûm edip kaçırıyorlar. Bakû Türk dünyasının merkezî kapısı olmak vaziyetile pek ehemmiyet vereceğimiz yerdir. Bakû'da mütehassısları ile beraber mükemmel bir teşkilâtı havi, tahsisatı bol bir sefaretimiz olması lâzımdır.

Bu sefer hey'eti murahhasaya pek barit muamele yaptılar. Bize aldırmadılar. Randevularına sadık kalmayıp bugünü yarına salladılar. Biz de burada ısrarına rağmen ölü gibi durup haysiyeti milliyemizi payimal ettirdik. Bunlar bizimle ittifak değil, hattâ münferiden bir muahede dahi yapmayıp, Ermeni, Gürcü Dağıstan ile beraber bir konferans ve Kafkas ittifakını yapmak istiyorlar. Ermenileri bize karşı himaye edeceklerini, icab ederse Türkiyeye karşı Ermenilerle beraber harp yapacaklarını açıkça söylediler. Ne küstahane tehdit. Bize mümessil yollamadıkları halde bizim mümessilimizin orada kalması muhilli haysiyettir. Güya şimdi iğbirarımızı anlayınca göndereceklermiş. Ermenilere, Gürcülere haber göndermişler, bir iki güne kadar gelirlir, kalın, konferans yapalım diyorlar. Bize Ermenilerle müzakere için

ruhsat olmadığını ileri sürerek gideceğimizi söyledik. Konferansın behemahal Bakû'da ya Tifiiste olmasında ısrar ettilerse de Karsta olmasını ısrarla nihayet ona rıza gösterdiler. Bu Kafkas ittifakı bir taraftan iyi gibi ise de bir taraftan da bize bolşeviklik sokmaya vasıta edeceklerinden kötüdür. Sonra Rusyada bolşevikler devrilsen bizi onları kurtarmak için beraber sürükleyeceklerdir. Bir arzuları da hududumuz içine yardım maskesile ordu sokmaktır. Bu da komünizm yapmak içindir. Bu sebeble de bu ittifak pek düşünülecek bir şeydir.

Orjenikizde mühim, azimperver, pek komiteci ve bana sempatik gelen bir şeydir. Hoş tutulması lâzımdır. Bizim hariciyenin ona bir çar cenerali gibi demesine pek kızmıştır. Gümrünün tahliyesini o da Azerbaycanlılar da - Tabii Rus emrile - pek istiyorlar. Bu hususta Ermeniler pek gürültü çıkarıyorlar. Hattâ konferansta Azerbaycanlılar iptida Ermeni mes'alesini hal ve imza ettireceklerdir. Bizsiz Kafkas ittifakının Türkiyeye bir tehlike teşkil edeceği de muhakkaktır.

Azerbaycan ahalişi isyana hazır bir haldedir. Fakat pek itimad caiz değildir. Âciz insanlardır. Rus ve Azerbaycan Hükûmeti gayet yalancı, entrikacı hükûmetlerdir. Hiç bir sözlerine inanmak asla caiz değildir. Muahedeleri de hükümsüzdür. Bugün işleri başkalaşırsa dün imzaladıkları muahedeyi hemen süngüye takarlar.

Biz ve bütün Türkler Turanın coğrafi vaziyeti iktizası bir cenderenin iki safhası arasındayız. Bunun birisi Rus diğeri İngilizdir. İkisi de bizi ezmek isteyen düşmandır. Esbabı da Panturanizm, Panislânizmdir. İkisinde de sebebler bunlardır. Ruslar ne olsalar yine aynı esbab berdevamdır. Ruslar dört beş asır evvel Moskova etrafında iki üç milyonluk bir millet iken ve bütün şimdiki Rusya Türk iken bugün safi 70 milyon Rus vardır. Bunlar da dilleri, dinleri unutturulmuş, Ruslaştırılmış, seleksiyon ile üretilmiş Türklere. Yani Türkün en hakikî ve zalim düşmanı Rus'tur. O Türk kanile şişmiş bir sülüktür. Bizim Ruslara güvenmek hamakattır. Kendimizi kuvvetlendirmeye bakmalıyız.

Azerbaycan Nahcivanı müstakil yapıp Rusya Şûraları Federasyonuna dahil ediyor.

6 — A f g a n i s t a n v e A f g a n - R u s M ü n a s e b a t ı

Bu memleket iptidaî bir haldedir. Nısfı şimalisi Türktür. Şimdiki emir gayyur bir adammış. Ancak memlekette hiç bir teşkilât yoktur. Hindistan üzerine bunlardan bir hareket yani bir muavenet beklemek doğru olamaz. Rusları, komünizmi asla sevmeyiz. Bir hey'et bütün Avrupayı dolaşiyor, Afganistanın istiklâlini tasdik eder muahedeler yapıyor. Rusya ile istiklâllerini tasdik eder bir muahede yaptılar. Bu muahede mucibince Ruslardan para, silâh, telgraf alâtı, tayyare ilh. da alacaklar.

7 — İ r a n v e İ r a n - R u s M ü n a s e b a t ı

İran, inhilâl, anarşi ve hiçlik içindedir, bazı yerleri İngiliz işgali altında imiş. Ruslar Enzüliye Azerbaycan askeri göndermişler, orada bolşevik bir cumhuriyet yapmışlardır. İran önce İngilizden bıkip Ruslara muhabbet besler iken bu vak'a üzerine halk İngilizleri İrani tahliye etmemesi için ricaya başlamıştır.

Bizce burada en mühim olan İran Azerbaycanıdır. Tebrizde bir hareketi milliye vardır. Orada Ruslar dehşetli propagandalar yapıyorlar, para döküyorlar. Daha evvel davranıp orada millî bir inkilâp yaparak müstakil bir Türk devleti teşkil etmek zaruret haline geçmiştir. Yusuf Ziyayı oraya göndermişler. Bu adama pek inanmak caiz değilmiş. Ruslar Kafkasyada çok tahşidat yapmışlardır. Bu belki Tebriz hareketi içindir. Belki de Gümrü mes'alesinden dolayı bizi tehdit içindir. Yani İran - Rus

muahedesi İngilizlerin İrani tahliyesi şartile Rusların da Enzuliyi tahliye edeceklerine dair bir maddeyi havidir.

Bakû için Rusların rızası da alınmış olduğundan bihakkin pek ehemmiyet verdikleri bu yeri artık ilhak etmelisiniz. Ancak bu ilhak önce halka talep ettirilse münasip olacaktır fikrindeyim.

8 — N e t i c e l e r

- A — Rusya yine eski Rusyadır.
- B — Ruslar dünyayı bolşevik yapmak istiyorlar.
- P — Ruslar bizi bolşevik yapmak istiyorlar.
- T — Komünizm Rusyayı harap etmiş ve ediyor.
- S — Komünizm Rusyada taassubu baltalamıştır.
- C — Komünizm rejimi gayrı tabii bir idaredir.
- Ç — Komünizmin devamı pek meşkûktur.
- H — Rusyada herkes bu idareden gayrı memnundur.

9 — Y a p ı l a c a k v a z i f e l e r i m i z

- A — Rusyada bolşevikliği devam ettirmeliyiz.
  - B — Bize komünizm sokmamalıyız.
  - P — Siz Stalinle mektup yazıp Muahede vesilesile teşekkür eder, münasebatı dostaneye girerseniz pek faideli bir şey olur.
  - T — Siz Orjenikides ile dostluk yaparsanız iyi olur.
  - C — Gürcüler ve Azerbaycanlılarla da muahedeleri yapıp Rus muahedesini hukukan itmam etmeliyiz.
  - Ç — Türkistan vesair Türk yurtları içine muallim ve zabitler sevk etmeliyiz.
  - H — Türk yurtlarına daima seyyar Eminaireler gönderip hem malûniat toplamalıyız hem propaganda yapmalıyız, hem maneviyatlarını yükseltmeliyiz.
  - D — Bakû'da mükemmel teşkilâtli ve tahsisatlı bol bir sefarethanemiz olmalıdır.
  - Z — Trabzon mühim bir bolşevik merkezi olduğundan, oraya pek dikkat etmeliyiz.
  - R — İstanbuldaki Ruslar Antanta aleyhine döndüklerinden bolşeviklerle birleşmişler. Orada da Anadolu için mühim bir komünizm merkezi haline konulmuştur. Oraya da pek dikkat etmeliyiz.
- (İstanbulda Hilmi namında bizim Türklere bir komünisti 10 milyon altın ruble ile göndermişlerdir.)
- J — Karsta mükemmel bir darülmualimin ve harbiye mektebi yapıp Rusyadaki Türk çocuklarından mühim miktarda muallim ve zabit yetiştirmeliyiz. Türkistan ve Azerbaycan çocukları bizde tahsil etmeğe pek heveslidirler. Keza büyük bir matbaa yapmalıyız. Gazete ve kitaplar neşretmeliyiz. Türklüğün âtisi için Kars mühim bir merkez olmak vaziyetindedir. Âcilen Türklük hars ve propaganda merkezi olmalıdır.

22 Nisan 1337 - 1921 Tiflis

Doktor Rıza Nur

Trabzon

25/5/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

1. — Trabzonda bulunan Rıza Nur Beyin raporu bervechiâti maruzdur:

Tifliden takdim ettiğim rapor vasıl olmuştur zannederim. Bu raporumda muhtariyet tafsilâtına ait tetkikatta bulundum. Bu raporla evvelki raporu itmam ediyorum. Gürcüler bilâistisna ve şiddetle nasyonalisttirler. Komünistlerin emriyle, ameleye varıncaya kadar bolşeviklerden nahoşnut Gürcistanda şimdiye kadar mülâyim davranan bolşevikler oraya da Azerbaycan gibi yapmaya başlıyorlar. Tifiis ve Batumda bolşevikler Türkiyeyi Kızıl yapacağız, İstanbulu kurtaracağız diyorlar. Artık bunu dillerine tesbih etmişlerdir. Bu propaganda pek müthiştir. Bunu askerin zihnine yerleştirmek için İstanbulda Avrupadan yığılmış hesapsız mal bulunduğunu söylüyorlar. Keza Rus şairlerine bu babda şiirler yaptırmışlar, askere söyletiyorlar. Zabitan, nakarat halinde bu gayeleri tekrar ediyorlar. Orjenikidze ve Keker bu işi iyice kurmuşlardır. Mutlaka herhangi suretle olursa olsun hududumuzdan içeri girip bizi kızıl yapmak fikrinde dirler. Zaten bu fikirlerini gizlemeye de lüzum görmüyorlar. Bu fikir onlarda gayei âmâl halindedir. Moskova belki bu işi istemeyecektir. Fakat Kafkas Moskovaya rağmen yapacaktır. Bunda şek ve şüphe yoktur. Tifliste 1 Mayıs Bayramında verdikleri büyük bir ziyafete beni de davet etmişlerdi. Azerbaycan Hey'eti Hükûmeti de meduen gelmişlerdi. Verilen nutuklar hep Türkiyeyi kızıl yapmak mevzuu üzerine idi. Hattâ sonlarında Orjenikidze bu tarzda bir nutuk verip nihayetinde gelecek Mayısta murahasalarının böyle Rıza Nur gibi nasyonalist değil, kızıl olarak bulunacağını öyle bayram yapılacağını söyleyip nutkunun bu kısmını bana tercüme ettirdikten sonra bu temenni ile ayakta benimle prozit yaparak içmiş ve İlyava ile beraber bana İnşallah de diyerek ısrar etmişlerdir. O esnada artık hepsi de sarhoş bulunuyorlar ve bunda ısrar ediyorlardı. İnşallah dedim ve beni umumî bir alkışla alkışladılar. Keza Kekerin bulunduğu bir mecliste sarhoşluk esnasında söylediği sözler şunlardır ki: Orada hazır bulunan pek mevsukul kelâm bir zat bu sözleri bizzat bana söyledi. (Kâzım Karabekiri bir şey zannedirdim, basit bir adammış, fakat allâk ve yalancıdır. Türkler hep böyle, bunlara asla itimad caiz değildir. Zaten er geç Türklerle harp edeceğiz. Hele işlerimiz düzelsin, işte iş bu merkezdedir.). Herhalde ilk fırsatta bize hücum edeceklerdir. Bugün Rusyada mekez civara hâkim değildir. Kafkas kendi kendine iş görmektedir. Müdiran ise deli meşrep, burnundan ilerisini görmeyen cahil kimselerdir. Şark cephesinin garbe nakledildiğini Batumda öğrendim. Ruslar işlerimizi pek iyi haber alıyorlar. Muhtelif casusları vardır. En mühimmi de Trabzondaki istihbarat teşkilâtlarıdır. Bu teşkilât daima aleyhimizde raporlar veriyor. Yalanlar uyduruyor, bu cepheyi boş bırakmak neticeyi âkıbeti vahim ve mühlük bir cinnettir. Bu babda dakika fevtine ihmale mahal yoktur. Sür'atle yeni teşkilât yapıp şark cephesinde daimî muntazam bir kuvvet bulundurmaya hayati bir mes'eledir. Rusların bu işe teşebbüsleri için ilk vesileleri Şavşat tarafındaki bakır madenleri amelesidir. Bu bir çiban başı halindedir. Amele orada zulüm görüyor diye müdahale edeceklerdir. Şimdiden oraya propagandacılar göndermişlerdir. Hele yine Oltu'ya kadar bir muntakayı zaptetmeye pek heveslidirler. Bu müdahale kapısını pek mahirane kapamak lâzımdır. Köylü, amele ve çoban kıyafetlerinde oralarda adam sokuyorlar. Ora ahalisinin celbi kulübü için Ahışa ve Acara müslümanlarına hüsnü muamele etmek niyetindedirler. Vaktile Rusyadan kaçan ve bizde hekim vazifesi gören Ani harabelerinde tetkikatı tarihiye yapacak diye gönderiyorlar. Bu adam mühim bir casus ve bolşevik propagandistidir. Bunu Tifliden beri memurlarımıza söyledim. Bu Ani harabesinin taşlarının her birini bir tarafa kaldırtıp eseri yer yüzünden kaldırmak lâzımdır. Bunu yaparsanız Türkiyeye büyük bir hizmet yapmış olursunuz. Trabzonda işlerini görmek için kâhyayı en münasip bulmuşlardır. Onu para ile kazanmaya sai ediyorlar ..... teşkilâtı şehirden harici muhafaza edemiyor. Oralara casus çıkarıyorlar. Bunlara karşı hududu pek sıkı tutmak lâzımdır. Madenlerdeki ameleye hoş bakmak aralarına münevverandan amele kıyafetinde adamlar sokup amele gibi çalıştırmak propa-

ganda yaptırtıp bolşeviklere muhalif partiler teşkil ettirmek muktezidir. Keza buralar ahalisine gayet demokratik bir idare verilmeli, bizim eski usul idare mutlak sızıltı çıkartacaktır. Bu da Rus idaresini talebe müncer olacaktır ki Ruslar zaten bu plâni takip ediyorlar. Ardahan mutasarrıfının münasip olmadığını söylüyorlar. Memurlar ve zabıtlar buralarda en iyi adamlardan ve şiddetli Türkçü olanlardan yapılmalıdır. Usulü idare hakikî muhtariyeti andırır bir şey olsa daha münasiptir. Ahışhada Ömer Faik Bey vardır. Gürcü refkomunda âzâ olup o civara vali gibi tâyin edilmiştir. Bu zat pek dirayetli, malûmatlı, mühim bir adamdır. Namuskâr, gayretli bir zattir. Çok istifade edersiniz. Her hususta ona emin olunuz. Ancak adını gizli tutup hudut memurlarına da bu babda tahrirî bir şey yazmalıdır. En emîn olan en büyük memurlarınıza şifahen söylemek lâzımdır. Aksi takdirde pek kıymetli bir hayat mahvedilir. Bu zat Ahışhayı da Acara ile beraber bir muhtariyet haline koymaya gayret ediyor. Buna Sancakzade Mehmet Bey de gayret etti. İptida Gürcülere ve Ruslara kabul ettirmişlerdi. Sonra caydılar. Gürcüler, Acara muhtariyetini de vermek istemiyorlar. Ruslar da himaye eder bir tavır alıp orayı bolşevik yapmaya çalışıyorlar. Ancak şehir ve limanı hariç bırakıyorlar. Halbuki muahedede şehir ve liman da beraber diye tafsilât vardır. Bu babda ahaliye türlü müşkilât çıkarıyorlar. Herhalde devletimizin nihayet diplomasi müdahalesi icab edecektir. Fakat bu hakkı kazanmak için muahedenamenin Karsta teatisi icabeder. Bu işi pek çabuk yapmalı. Gecikirse Acara bolşevik olacaktır. Bu nokta bu işte temel taşı gibi mühimdir. Acara da intihap yapıldı. Ahali namzetleri kazandı. Ancak meclisi teşriyenin vereceği kararlar mühim olacaktır. Ahali ve beylerle, Sancakbey zade Mehmet Bey ve taraftarlarıyla görüştüm. Acaranın yetişmiş adamları yok. Mehmet Bey tarafında varsa da onlara da ahalinin itimadı yok. Onlara lâzım gelen şeyleri söyledim. Mehmet Bey tamamilen bizimdir. Mes'elenin eski şeklini değiştirerek Mehmet Beye tamamilen itimad ediniz. Aramızda hiç bir intilâf kalmamıştır. Bu adam pek mütedeyyin, merd ve namuskâr bir adamdır. Vaktile yanlış bir fikre sapmış idi. Bunda İttihadçılara olan buuz ve adavetinin de tesiri çoktu. Ankaranın ittihadçı olmadığına dair verdiğim teminat kendisine pek hüsnü tesir yaptı. Eski fikrinden dönmüştür. Kendisine bir namı müstear da koydum ve bu adı Seyfi ve Aziz Sami Beylere de söyledim. Daimî temasta bulunacaklardır. Ancak Gürcüler ve bu hususlar Ruslar tarafından sıkı bir tarassut altında olduğundan gizli olacaktır. Aksi takdirde mutlaka itlâf edilir. Bu rapordan bile Mehmet Beyle Ömer Faik Beyin adlarını badelmütalâa silmenizi pek rica eder ve mutlaka isterim. Acarayı istediğimiz hale koymak için ahaliyi de tavsiye ettiğim gibi kendilerinde bir hey'et ve bu hey'etle bizden bir adam terfik edilerek İstanbula gönderip orada münevver Acaralılardan ve Türklerden ehil kimselerden beş on kişilik bir hey'eti lâzım kanun ve nizamnamelerle Artvine getirtip orada bütün kanunlarını yaptırtmak ve bunları meb'uslara verip mecliste kabul ettirmek lâzımdır. Yoksa kendileri bir şey yapamaz. Ve hıristiyan Gürcülere mağlûp olurlar. Keza ahali Gürcü himayesini kabul etmiyor. Türkiyeyi olmazsa Rusyayı istiyor. Bu sebeble bizden aklı başında iki üç zabiti Acaraya gönderip nasihat ettirmek, daima akıl verdirmek lâzımdır. Ahalinin sevgilisi beyler bile ahaliye bir şey söyleyemeyeceklerini bildiriyorlar. Çünkü muahede vesiledir. Şimdilik böyle olması icab ediyor. Ahışha ahali bizi de satılmış gâvur olmuş diye ittiham edeceklerdir, diyorlar. Gürcüler Ermenilerle muahedeler ve bu da pek yakında yapılmak zaruridir. Halbuki onlar bu işi sallamak istiyorlar. Gürcülerle muahedeyi yapıp muhtariyet tafsilâtını tesbit etmek lâzımdır. Bir de Batumdaki tetkikatıma göre bizim Batum limanında müstakil ve kendi memurlarımızla idare olunur bir Gümrük depo ve antrepomuz keza benzin, petrol, mazot mahzenlerimiz ve bunların rıhtımında muslukları olmalıdır. Teneke fabrikasından da istifade etmeliyiz. Bir de Batumda tüccarımız çok, ticaretimiz mühimdir. Rusyanın bugünkü ahvaline göre bunları müsadere ve-

sair tehlikelerden tamamen masun kılacak maddeler konulmalıdır. Batumda ahaliye ve islâm Gürcistanı taraftarlarına Gürcü olmayıp Türk ve Lâz ve Gürcüden karışarak meydana gelme bir millet olduklarını tarihen Etnografyaca isbat ettim. Bunu ve resmî lisanı da Türkçe yapmayı hepsi kabul ettiler. Ve uğraşacaklar. Mekteplerde Türkçe tedrisat yapmaları fevaidini anlattım. Bir daha müslüman Gürcü yerine kendilerine Acaralı diyeceklerini, müslüman ve Türk olduklarını söyleyecek ve yazacaklar. Batumdaki mektepteki çocukların künyelerinin müslüman gürcü, lâz gibi suretlerde yazıldığını görüp onlara da talimat verdim. Lâzistan mes'alesi de mühimdir. Orada Gürcülerin pek gözü var. Ahali fakir olduğundan komünistlik de kazanıyor. Bu sahil muhafazasız da olduğundan bolşevikler adam sokuyorlar.

Fıka 3 Kumandan Vekili
Miralay
Seyfi

*Şark Ordusu Kumandanlığı vasıtasile Hariciye Vekili Ahmet Muhtar
Beyefendiye Doktor Rıza Nur Bey tarafından gönderilen 23/Nisan/1337
tarihli telgrafın suretidir.*

Bu sefer Azerbaycanlılar bize hakaret ettiler. Haysiyeti milliyemizi payimâl etmişlerdir. Mev'ut mülâkatlara gelmediler. Bizi günlerce sallayıp beklettiler. Biz de ısrarıma rağmen ölü gibi bekledik. Çeka tâyin edip bizi tarassut da ettiler. Bizimle müinferiden muahede yapmak istediler. Türkiye Ermeni, Gürcü, Dağıstan ve Azerbaycan'dan mürekkep bir konferans ve Kafkas ittifakı yapmak fikrindedirler. Dağıstan murahhası ve denî bir Rus âleti olan Celâl Korkmazof ile aynı halde olan Behbut müzakereye memurdurlar. Konferansı behemahal Bakû'da, hiç olmazsa Tifliste istiyorlardı. Karsı güçle kabul ettiler. Konferansta ilk Ermeni mes'alesini hallettirip, Gümrü muahedesini fesh ve Gümrüyü tahliye ettirecekler. İcab ederse bize karşı Ermenilerle beraber cephe yapacaklarını utanmadan söylediler. Bu tehdit nedir? Halbuki bunlarla ittifak işinden evvel ayrı ayrı muahedeler yapıp Türk - Rus muahedenamesini hukukan itmam etmek lâzımdır. Konferanstan maksatları el birliğiyle bize karşı Ermeniyi himaye etmektir. Bize Gürcüler Azerbaycanın şimdiki hükümetinden pek çok dost. Gürcüler bize hepsinden sempatik davranyorlar. Akıllı ve nasyonalist olup Rusluk ve Ermenilik karşısında bizimle dostluğun faydasını takdir ediyorlar. Kafkas ittifakı ise bir çok cihetten bize muzirdir. Bir defa Rusyada düşeceğini zannettikleri bolşeviklik düşünce Rusya üzerine yürüyecekler ve bizi de sürükleyecekler. Bu ittifak bize bolşevikliği sokmak için pek iyi bir vesile olacak. Bu sayede hududumuz dahiline muslihane ordu sokabileceklerini zannediyorlar. Bu ittifak fikrine de taraftar değilim. Çok düşünmek lâzım. Bize hakaret eden Azerbaycanlılarla bir daha müzakerede bulunmam. Orada Yusuf Kemâl Beyle aramızda ihtilâf hasıl olmuştur. Zaten Türk - Rus muahedesindeki Kafkas Cumhuriyetlerine taallük eden mevaddın o hükûmetlere kabul ettirilmesi Ruslarca tahhüt altına alınmış olduğundan işin ehem kısmı bitmiş demektir. Bunlardan dolayı Batum'dan İtalya vapurile Ankaraya gelmek üzere Tiflise kaldım. Kâzım Paşaya bir rapor da gönderdim. Emrinize muntazırım, efendim.

Rıza Nur

Zata Mahsus

Kars
31/Mayıs/1337*Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine**Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine*

Moskova Hey'eti Murahhasası âzâsından Doktor Rıza Nur Beyden Rusya ve Kafkasya ahval ve siyaseti umumiyesine dair iki rapor aldım. Hülâsaları derdesti arzıdır. Mezkûr raporlar mühim ve kıymetli intibaatın mahsulü olmakla beraber bilhassa iki noktasını menafii umumiyemize mutabık bulmadım. Ve daha ziyade bu iki fikri haricin telkinatından mülhem addeyledim. Ankarada da Rıza Nur Bey tarafından mevzuubahis olması ihtimalile mütalâai âciziyi arz etmeyi faydeli görüyorum.

1 — Bu iki fikirden birisinde Rıza Nur Bey, aynen “İranda Ruslardan daha evvel davranıp millî bir inkilâp yaparak müstakil bir Türk devleti teşkil etmek zaruret haline gelmiştir.” diyor. Halbuki pek vasî bir ülkede bu inkilâbı temin edebilecek anasır ve levazımdan külliyen mahrum ve vaziyeti coğrafiyesinin tesirile de beslenmesi muhal olan bu inkilâbın müteaddit ve aksi darbelerle akamete uğrayacağı malûm bulunduğundan böyle gayrı iradî bir hal Rusların istifadesinden başka bir şeye yaramaz.

Bendenize Küçük Hanın kahramanane başladığı millî mücadelenin ancak Reşt ve havalisindeki ormanlığı ve yalçın dağların feyzi menaatından istifade eden hususî bir mahiyeti vardır. Bu inkilâbın tekmil şimal Azerbaycanda tevessü kudretine malik olmadığına geçen zamanlar da şahittir. Şimal Azerbaycanın bolşevik istilâsına karşı mukavemetini temin için şimdiki halde bu havalinin hali hazırdaki vaziyeti tabiiyesinden istifade etmek ve ahali ile aşairi hisiyatı diniyelerile bolşeviklere mukavemet halinde hazır tutmak kâfidir. Daha vasî faaliyeti ihdas ve ikdara bizce de imkân yoktur.

2. — Trabzondan verdiği malûmatta da şimdiye kadar Batumda İngiliz aleti olarak çalışan Sancakzade Mehmet Beyin bizim olduğunu, eski şeklini değiştiren Mehmet Beye artık tamamen itimad edilmesi lâzım geldiğini, İttihadçılara karşı buuz ve adavetinden dolayı vaktile yanlış bir fikre sapmış olan Mehmet Beyin eliyem Tiflis Gürcü Refkomunda âzâ bulunan Ahışhalı Ömer Faik ile birlikte Acara ile Ahışhanın muhtariyeti için çalıştıklarını ve bolşeviklerin müşkilâtına karşı ise herhalde Devletimizin diplomasi müdahalesi icab edeceğini, Gürcistan ve Ermenistan ile muahede akdini tesri edip bilhassa Gürcistanla Acaranın muhtariyeti tafsilâtını muahede ile tesbit etmek lâzım olduğunu söylüyor. Ve nihayet, Acaranın istediğimiz hale girmesi için kendisinin ahaliye de tavsiye ettiği vechile Acaradan bir hey'et ve bu hey'ete bizden bir adam tefrik edilerek İstanbula göndermek ve oradan münevver Acaralılardan ve Türklerden ehil kimselerden beş on kişilik bir hey'eti lâzım gelen kanun ve nizamnamelerle Artvine getirtip burada bütün kanunlarını yaptırmak ve bunları mebuslara verip mecliste kabul ettirmek icab eder, diyor. Ve Ardahan ve Artvin havalisinden bahisle bu mintakalara hakikî muhtariyeti andırır bir şey verilse daha münasip olur fikrinde bulunuyor. Halbuki bu işler bizim için tehlikesidir. Mehmet Bey şimdiye kadar daima Türkiye'ye aleyhtar olarak antanta elile islâm Gürcistanının Gürcistana ilhakına çalışan bir hüviyeti siyasiyeye malik olup son Rusya - Gürcistan muharebatında Batum ve havalisinin Türkiye'ye ilhakından ise bolşeviklere teslimini tercih etmiş ve bu havalî için bolşeviklerle teşriki mesaiye başladığı haber alınmıştı. Ahışhalı Ömer Faik de milliyetperver tanılıyorsa da Elviyei Sülûseden istilâ maksadında bolşeviklere alet olup olmadığı meçhuldür. Şu halde bu iki adam da itimada şayan değildirler. Acara ve havalisinin lehimize

tutulması ve bolşevizmin bu havalide akamete uğraması menafimizden ise de ne Gürcistan bu havalinin muhtariyetini ahden kabul eder ve ne de eşhası mezkûre bu muhtariyeti lehimize temin edebilirler. Bendeniz en büyük muvaffakiyeti, Acaraya hudut olan menatıkta halkın hürriyet ve hukukunu temin edecek müfit ve âdil bir teşkilâtı idariye ile gerek kendi arazimizde ve gerekse Acara havalisindeki kesif is-lâmlara kuvvetli bir hars telkin ve benliklerini idrâk ettirecek olan maarif, matbuat gibi ilmî teşekküllerin tesriinde buluyorum. Bu tarz mesainin fevaidi bolşevizme ve inkilâbî faaliyetlere karşı siyasî teşebbüsattan daha serî ve emin muvaffakiyetler temin edecektir kanaatindeyim. Halkın fikir ve ruhunu kaptırmamak, zaten mebzulen mevcut olan selâbeti iman ve irtibat hislerini tenmiye etmekle kabildir. Ancak bu suretle, beklenen mukavemet ve itimad vücut bulabilir. Ardahan ve Artvin havalisinin hakikî muhtariyete malikiyeti bahsine gelince, bir zerrei irfana bile maalesef sahip olmayan bu havali hakkında camiayı idariyemizden hariç ve hususî bir şeklin kabulü esasen Rus ve Gürcülerin muhtelif maksatlarla aradıkları vesilei iftirakî ihzar ve temin etmiş ve hattâ tevsiyan Elviyei Süflusenin bile elimizden çıkması tehlikesi ihdas edilmiş olabilir.

3. — Mustafa Kemâl ve Fevzi Paşa Hazeratına zata mahsus olarak.

29/5/1337

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Türkiye

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti

Şark Cephesi Kumandanlığı

Üçüncü Fırka Kumandanı Seyti Beyetendiye
çekilen 8/6/1337 tarihli şifrenin suretidir,

C. 612 ve 1552 şifreye:

Rıza Nur Beyin Tiflisten gönderdiği telgraf Ankaraya 29 Nisanda çekilmiş ve şahsıma ait raporlar Trabzondan vasıtai âlilerile şifre ile yazdığı diğer rapor da alınmıştır. Mütalâatı âtiyemle birlikte Rıza Nur Beye bildirilmesini rica ederim.

1. — Rıza Nur Beyin şayanı ehemmiyet ve itibar intibaatının mahsulü olan fikirleri kıymettardır. Ancak bazı noktalarını kanaatime mutabık bulmadım.

A) Birincisi, İranda Ruslardan daha evvel davranıp millî bir inkilâp yapılması ve müstakil bir Türk devleti teşkil edilmesi mes'elesidir. İran, pek vasî ve bu inkilâbî temin edebilecek anasır ve levazımdan külliyyen mahrum ve vaziyeti coğrafiyesinin tesirile de böyle bir inkilâbın beslenmesi muhal ve serî müteaddit ve aksi darbelerle akamete uğrayacağı da muhakkaktır. Binaenaleyh İranda gayrı iradî bir halin vukuu Rusların derhal istifadesinden başka bir şeye yaramaz. Küçük Hanın kahramanane yaşattığı millî mücahedenin ancak Reşt ve havalisindeki ormanlı, mahdut ve yalçın dağların feyzi menaatinden istifade eden hususî bir mahiyeti vardır. Bu inkilâbın tekmil şimalî Azerbaycanda tevessî kudretine malik bulunmadığına geçen zaman ve vekayi de şahittir. Şimalî Azerbaycanın bolşevik istilâsına karşı mukavemetini temin için, şimdiki halde bu havalinin hali hazırdaki vaziyeti tabiiyesinden istifade etmek ahali ile aşairi hissiyatı diniyelerile bolşeviklere mukavemet halinde hazır tutmak kâfidir. Daha vasî faaliyeti ihdas ve ikdara bizce de inkân yoktur.

B) İkincisi, Acara ile Ahışanın muhtariyetlerine matuf meseilerine iştirâk

edilmesi ve Ardahan ve Artvin havalisine tarafımızdan hakikî muhtariyeti andırır bir idare verilmesi fikridir. Bir zerrei irfana bile maalesef malik olmayan bu havallî hakkında camiayı idariyemizden hariç ve hususî bir şeklin kabulü, esasen Rus ve Gürcülerin muhtelif emel ve maksatlarla aradıkları vesilei iftirakı ihzar ve temin etmiş ve hattâ tevsiyan Elviyei Sülusenin bile elimizden çıkması tehlikesini ihdâs etmiş olabilir.

C) Üçüncüsü, Ani harabesinden eser bırakılmaması maddeten gayrı mümkündür. Bizzat gördüm. İstanbul suru gibi vasî bir sur dahilinde müteaddit cesim kilselerden ne kadar tahrip edilse enkazı yine Ani harabeliğinden çıkmaz, mühim ve imtidadlı olan tahribat Ermeni efkârı umumiyesine dinî heyecan ve tuğyanlar uyandırabilir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Memurlarımızı İtilâf ajanları ihata ederek yalan yanlış malûmatla doldurduklarına kanaat ediyorum. Bolşeviklerin de istifadeli şeyler için vasıtalarla tesirler yaptıkları anlaşılıyor ki gerek sarhoşluk âleminde aleyhimizdeki tefevvühatı birinden işitmiş. Bunu yazmakta ne mâna var. Pek müessiri kelâm olan bu zat iki yüzlü çalışan bir ajan olmasın. Bolşeviklerin Türklerle harbe girişmesinde bugün ne menfaatleri olur. Bizi İtilâfın emrine derhal inkiyada mecbur edeceklerini, bunun da kendileri için felâket olacağını düşünmezler mi?

Rıza Nur Beyin bolşeviklerin yakında bize harp açacakları havadisini Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa da haber alarak Ankaraya yazmış. Dördüncü maddede Rusların bizi 1914 hududu ötesine atacağı, Van ve Muş havalisini Ermenistana ilhak ederek İngiliz efkârı umumiyesini de kazanacakları yazılıyor. Mustafa Kemâl Paşa ve Fevzi Paşalar da bundan endişe ederek Kafkasya cihetinden bir hücum karşısında müteyakız bulunmaklığını ve mütalâamı soruyorlar. Ali Fuat Paşa bana da 23/Mayıs tarihli yazıyor ki 12 Haziranda aldım, bunlar ve cevabım merbuttur.

Kuvvetlerimizin garbe yol aldıkları bir zamanda İtilâf ajanlarının Moskovada ve Tifliste ve Batumda murahasalarımıza, sefirlerimize müthiş propaganda yaparak kuvvetlerimizi şarkta alkoymaya çalıştıklarına şüphem kalmadı.

Erkânı Harbiyei Umumiye
10/6/1337

Makine başında
No. 975

Şark Cephesi Kumandanlığına

Moskova Sefiri Kebiri Ali Fuat Paşa Hazretlerinden alınan 26/Mayıs/1337 tarihli raporun aksamı mühimmesi hülâsası bervechiâti arz olunur. Mütalâaa devletlerinin iş'arını rica ederim.

1. — (Rus - İngiliz) Ticaret muahedenamesile (Türk - Rus) muhadenetnamesinin akdinden sonra vaziyeti umumiyei siyasiyenin sureti inkişafı hakkında mütalâatım:

1921 senesinde Rusya dahilinde Gürcistan ve Ermenistanın sovyet yapılması ve Kronşad isyanının teskininden başka esaslı bir vak'a zuhur etmedi. Yalnız memleketin açlıktan ve menabii istihsaliyenin tükenmesinden mütevellit ademi memnuniyet saikasıle mahallî isyanlar zuhur etmiş ve muvaffakiyetle bastırılmıştır. Bölgevikler dahilen işe ve menabii istihsalıye buhranının teskini için prensiplerinden mühim bir kısmının feda edilmesine mecbur olmuşlar. Ezcümle köylüden muayyen vergi alarak mütebaki istihsalâtının kendisine terkine ve ufak ticarete müsaade etmeye ve haricin muavenetini temin etmek için de cihanşümül komünizm mücadelesinden bir müddeti muvakkate için olsun sarfı nazar ederek Avrupa, Asya ve Amerika ile münasebatı siyasiye ve iktisadiyeye başlamışlardır. Bunlar arasında İngiltere ile olan münasebatı en mühim mevki ihraz etti. Zira Rusya imalâtı şnaiyesinin kâmilen Almanlar tarafından tesis edilmiş olmasına rağmen bugün Almanyanın Rusyaya malzeme gönderebilmesi zamana ve nakliyatın deniz tarikile olmasından dolayı İngilterenin müsaade ve muvafakatine muhtaktır. Amerika da hemen aynı vaziyettedir. Buna mukabil İngilterede bugün Rusyanın vakti harpte sipariş ettiği bir çok hazır malzeme vardır ki bunlar bilâ müşkilât istenildiği anda Rusyaya nakil edilebilir. İşte Rusya vaziyeti dahiliyesinin icab ettirdiği bu ahval, Rus siyaseti hariciyesinin de İngiltere lehine temayülünü intac etmiştir. Meselâ, Danderlip ile akdedilecek olan Kamçatka imtiyazı imza edilmek üzere ikinci müzakere Rusya Hükümeti tarafından birdenbire kat edilmiş, Danderlip Rusyadan çıkarılmıştır. Bilâkis Bakû gaz madenleri gayet müsait şeraitle İngilizlere verilmiştir. Bundan başka Rusların İngilizlere ticaret mukavelesinden başka gizli bir muahedeleri olduğunu temin, keza İranilerle de böyle gizli muahededen bahsolunuyor. Bunların muhteviyatı hakkında henüz malûmat yoksa da mevcudiyetine dair bazı emarât vardır. İngilterenin, Amerika, Japonya ve Almanya ile münasebatı: İngilizler Amerikalılar ile olan rekabeti Japonlara fazla müsaade vermek suretile bir (Japon - Amerika) husumeti şekline kalbetmekle meşguldürler. Nitekim, Rus gazeteleri İngilizlerle Japonya arasında Japonyanın Kafkasya Büyük ve Küçük Asyadaki İngiliz siyasetini takviye mukabilinde İngilizlerin Tibet, Moğolistan ve Asyayı Şarkî vilâyetlerinden bazılarında teşekkül edecek yeni hükümetlerin Japon mandası altına girmelerini kabulü mütazammın itilâfname akd ettiğini yazıyorlar. Almanlar da şu günlerde bilhassa Rus ..... Fransızlar tarafından işgali ve Silezya mesailinde açıktan açığa İngilizler tarafından himaye edilmektedir.

İtalyada Fransız tahakkümüne karşı Almanyayı bir aleti muvazene gibi kazanmak mecburiyetinde olduğu için dolayısıyla İngiltere tarafını iltizam etmektedir. İngilterenin bir Rus - Alman mukarenetindeki vaziyeti henüz anlaşılammakla beraber (Rus - Türk) mukarenetini parçalamaya çalıştığı şüphesizdir. Rusya vaziyeti dahiliyesinin ıslahı noktai nazarından İngiltereye karşı mecbur bir vaziyette kaldığı için İngilterenin bu işde muvaffak olacağı zannolunur.

2. — Bu mütalâata bervechiâti bazı malûmat daha ilâve edeceğim:

Ruslar muahedenin tarihi imzasından şimdiye kadar yalnız birkaç milyon fişekle bir kaç bin tüfek gönderdiler. Diğer eslâha ve cephanenin ve üseranın memleketimize nakil ve sevki kasdî bir tehhüre maruz kalıyor. Ve müracaatlarımız ehemmiyetsiz vekayi zikr ..... cevaplar veriliyor. Ezcümle yeni hududumuz dahilinde kalan Ruslara zalimane muamele yaptığımızdan bahsolunuyor. Troçkinin Kafkasyaya gittiği haber alındı. Para, eslâha nakliyatı hususunda Stalin ile bir mülâkat yapmak istedim. Vaad almış iken onun da birdenbire Kafkasyaya gittiğini öğrendim. Muhaberatımız istedikleri zaman serî, aksi halde batî cereyan ediyor. Moskovaya bir İngiliz hey'eti siyasiyesinin geleceğinden kuvvetle bahsolunuyor.

3. — ..... malûmata İngiliz, Rus ve İran muahedei hafiyeleri ve Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistanın hey'eti mürahasamızla münferiden sulh akdinden men

edilmesi ilâve edilirse Rusların şark mıntakasında bizi ehemmiyetli surette meşgul edecek bir mes'ele ihdâs edeceklerini zannediyorum. İngilizler İrlanda ihtilâli, Hindistan vaziyeti ve İngiliz ordusunun Anadoluyu istilâ kudretine malik olmaması dolayısıyla şimdilik İngilterenin Türkiyeyi imha siyasetini ..... edeceği zannolunuyor. Buna mukabil biz zaif ve âciz bir vaziyete düştükten sonra himayekâr bir tavır takınması

4. — Bu suretle islâm âlemi üzerinde bize ..... görünmek istemesi daha muhtemeldir. Yunan ordusu bizi bu âciz vaziyete düşüremeyeceği tahakkuk ettiğinden bu defa Ruslar vasıtasile aynı rolü oynaması muhtemeldir, ki bu, Rusların da işine gelir.

Filhakika, Ruslar bizi hiç olmazsa 1914 hududunun gerisine atmakla Kafkas gömendöferini tehditte kurtaracağı gibi İslâm âlemi üzerinde son senelerde kazandığımız nüfuzu da tenkis eder. Bundan başka Aras mıntakasile Van ve Muş havalsini Ermenistana ilhak ederek hem İngiliz efkârı umumiyesini kazanırlar. Zahiren buna mukabil âlemi islâmın tevaccühünü ve muhabbetini feda edeceklerdir ki bunun da tesiratını Ermenistan ve Gürcistana aleyhimize ilânı harp ettirmek ve kendileri bitaraf gibi görünmek ve Kars havalsindeki Malaganlara bazı ufak tefek harekât yaptırarak bu harekâtı bolşevik cereyanı şeklinde göstererek himâye etmek ve muhtelif propaganda vesaitine müracaatla işin iç yüzünü setretmek suretile izaleye çalışacakları tabiidir. Esasen Rusya İngiltere ile uyuşarak vaziyeti hariciyesini takviye ettikten sonra İslâmların bir aksülâmelinden korkacak vaziyette de değildir.

Hülâsa; Rusların komünizm inkilâbını hükûmetcilik şekline dökmelerine göre bugünkü vaziyeti kaviyyelerine güvenerek tarihî Rus siyasetine avdet etmek üzere oldukları anlaşılmaktadır. Hattâ Suphi ve rüfekasının katli mes'elesinin mevzuubahis eden Enternasyonal âzâsından Pavloviç Enternas İngilizce münteşir nüshasında Suphi rüfekasını şehit bir surette göstermiş ve neticede Türk burjuvazisinden pek yakında intikam alınacağını yazmıştır. Halbuki, mumaileyh şarkta komünizm yerine millî mücadelelerin devamını tavsiye etmekte idi.

Binaenaleyh: Rus dostluğuna karşı müteyakkız bulunulması ve hükûmetce Avrupa ile vukubulacak münasebatta Rus siyaseti dahiliye ve hariciyesinin emperyalizm ve kapitalizm aleyhine cihanşümûl bir mücadele şeklinden çıkmış olduğundan ehemmiyetle nazarı dikkate alınmasını Şark ordumuzu daima mutabassır ve her ihtimale karşı hazır bulunmasını arz eylerim.

Erkânı Harbiyei mumiye Reis
Vekili
Fevzi

Ankara
10/6/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Moskova sefiri kebiri Ali Fuat Paşa Hazretlerinden 7/6/1337 tarihinde mevrud mufassal raporda şimdiye kadar emperyalist ve kapitalist hükûmetlere düşman olan bolşeviklerin mezkûr siyaseti tebdil eyledikleri ve hassaten İngilizlerle anlaşarak Kafkasya cihetinde bize hücum eylemeleri muhtemel bulunduğu cihetle şark ordumuzun her ihtimâle karşı fevkalâde müteyakkız ve hazır bulunması lüzumu ehemmiyetle bildirilmektedir.

İcrayı icabını ve bu babda varid olacak mütalâayı devletlerle istihsal kılınacak malûmatın ışarını rica ederim.

Bu raporun bir aynının zatı devletlerine takdimini Erkânı Harbiyeye bildirdim, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Numara

451

23/Mayıs/1337

Gayet mühim ve müstaceldir.

Şark Cephesi Kumandanlığına

Moskovada son zamanlarda gördüğüm haleti ruhiye ve Rusya Hariciye Komiserliği ile sefaret arasında on beş gündenberi cereyanı muhaberatın şeklini ve Troçkinin mühim bir vazifenin temini maksadile Kafkasyaya seyahati ve Moskovadan Kafkasyaya her gün yapılan ve mahiyeti henüz anlaşılamayan nakliyatı askeriye bolşeviklerin menşevik Gürcistanla Taşnak Ermenistana karşı yaptıkları harekât-tan evvel takınmış oldukları tavır ve hareketi vilâyatı şarkiyemize karşı takınmak istediklerini ima etmektedir. Bu babdaki mufassal raporumun Trabzona vüsulüne kadar ..... ahval ve hususatta müteyakkizane hareket buyurulması hakkında nazarı dikkati âlilerini celb eder ve hali hazırda pek ehemmiyetsiz sebeblerle tehir etmiş oldukları muaveneti mühimmeden Rusları büsbütün sarfı nazar ettirecek hâdisata meydan verilmemesini de rica ederim.

Hariciye Vekâletine, Şark Cephesine ve Memduh Şevket Beye yazıldı.

Ali Fuat

9 Haziranda Yunanlıların Kılış zırhlısı öğleden sonra 1 de İneboluya gelerek şehrin teslimini talep etmiş ve sonra da şehre ateş açmıştır. Dört kayık batmış, dört dükkân, iki ev ile Bankı Osmanî binasının bir kısmı ve Hükûmet Konağı camları kırılmış, nüfuzca zayıf olmamıştır.

10 Haziran Enver Paşanın eniştesi Kâzım Bey Ankaranın ısrarı üzerine cephe erkânı harbiyesinden ayrılmıştır.

16 ve 17 Haziranda Karsın Haram ve Erkân cihetlerini doluştım. Bu akşam gelen hey'eti vekile kararında 15 : 50 yaşındaki Rumların dahile nakli tebliğ olundu. Trabzona emir verdim.

Sarıkamışta havaların yazı göstermesi 16 Haziranda başladı.

18 de Adana havalisi kumandanlığından gelen şifrede Ermenilerin Türkler hakkındaki kararlarını ve idama mahkûm ettikleri zatları bildiriyor. (1).

---

(1) Talât Paşayı Berlinde vuran Ermeni Amerikaya gittiği zaman (1339) da verilen kararda Mustafa Kemâl Paşa ile benim birinci kademe de imhamıza karar verildiğini, Himayei Etfal Reisi Doktor Fuat Bey (Amerikada Gördüklerim) eserinde yazıyor.

Ş: 1
İstihbarat 1074

Şark Cephesi Kumandanlığına

İtalya bandıralı "Milâno" vapurile Dersaadetten Mersine eşya ve teçizatı askeriyeye ve mahrem evrakları getiren ve Dersaadet Polis Müdürü Esat Beyin vesikasile şayanı itimad olduğu anlaşılan Bekir Beyden alınan malûmat bervechizir maruzdur:

1. — Anadolu da ve İstanbul da bulunan Türk ricali marufesine karşı suikastler yapmak üzere teşekkül eden Ermeni komitesinin merkezi İsviçrede olup bir şubesi Dersaadette Beyoğlundaki Sıraselvilerde, diğer ve kuvvetli bir şubesi de Pariste bulunduğu ve Paristeki komitenin nazım âzâlarından (Ohannes Meraşyan) nam şahıs iki Ermeni ve iki Rum refikile 20 : 30 gün evvel müşterek Rum - Ermeni müdafaai milliyeye teşkilâtını yapmak üzere Paristen Dersaadete gelerek kendi mahfillerinde yaptıkları ictimalarında bir konferans vererek "Badema Türklerle birleşmenin bir cinnat olacağını ve merbut listede esamisi muharrer Türk zevatı âliye ve marufesinden bir ferd kalmayınca kadar Komitenin vazifesine devam edeceğini" ifade ettiği ve her zata komite efradından üç fedainin tahsis edilerek her fedaiye mahiye yüz elli - iki yüz lira verilmekte olduğu,

2. — Ankarada Türk Recep isminde birisile Avusturya tab'asından diğer bir adamın ticaret maskesi altında Fransızlar hesabına casusluk yapmakta olduğu ve İstanbul zabıtasınca Fransız casusu olarak tanınmış olan baytar mülâzimi evveli Hikmet, Giritli binbaşı Nuri nam eşhasın şu günlerde namı müstearla sivil olarak Anadoluya bilhassa, Mersin İskenderun tarikile gelerek Recep ve rüfekasına para götürecekleri ve bunların Fransızlardan mahiye yüz ellişer lira tahsisat almakta oldukları,

3. — İstanbulda kendisinin Kafkasyalı olduğunu bildiren fakat hangi milletten olduğu anlaşılamayan komünist partisi Reisi Mehmet Bey namında bir şahıs olduğu ve merkumun partisi oldukça kuvvetli olup, maksat ve programları İstanbul ve Anadolu da bolşevikliği tamim etmek olduğu ve bazı zabitanın kendileriyle teşriki mesai ettiği.

Adana ve Havalisi Kumandan Vekili

Miralay

Hasan

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine,
Şark, Garp, Elcezire cepheleri, 10. Kolordu Kumandanlıklarına arz edilmesi ve berayı malûmat İnebolu irtibat zabıtlığına, Trabzon, Mersin, Dörtüol, İslâhiye, Gaziantep, tetkik hey'eti âmirliklerine yazılmıştır.

Suikasde memur Ermeni Komite merkezince birinci derecede suikasde yapılmasına karar verilen zevatı marufeden bir kısmının esamisi bervechi zirdir:

1 — Enver Paşa	6 — Ankara Valisi Atif Bey
2 — Talât Paşa	7 — Kasap Alayı Kumandanı Kâzım Bey (Elyevm Müdafaai Milliyeye Vekili)
3 — Ahmet İzzet Paşa	8 — Doktor Bahattin Şakir Bey
4 — Mustafa Kemâl Paşa	9 — Sait Halim Paşa
5 — Van Valisi Cevdet Bey	

10 — Topal Atif Bey	22 — Sivas valii sabıkı Muammer Bey
11 — Hınıslı Şeyh Sait Efendi	23 — İttihad ve Terakki kâtibi umumisi Mithat Şükrü Bey
12 — Kara Kemal Bey "Tehcir esnasında"	24 — Halil Bey
13 — Erzurum Kumandanı Şevki Bey	25 — Ankara İttihadı Terakki Murahhası Necati Bey
14 — Maraş Kumandanı Halil Bey	26 — Çerkes Kör Kasım Bey
15 — Tevhidi Efkar sahibi Ebüzziyazade Velit Bey	27 — Adapazarı ve İzmit havalisi kumandanı İbrahim Bey
16 — Erzurumlu Fehim Bey	28 — Ankara Polis Müdürü Bahattin Bey
17 — Urfa Mutasarrıfı Cevdet Bey "Tehcir esnasında"	29 — Sivas Jandarma kumandanı Mahir B.
18 - 20 — Erzurum İttihadı Terakki Merkezi âzâsından Bahattin, Cemal, Edip Efendi hocalar.	30 — Esbak Polis Müdürü Umumisi Bedri ve Azmi Beyler.
21 — Medine Muhafızı Fahri Paşa	

28 Haziranda İzmit istirdad olunmuş. Yunanlılar kuvvetlerini toplamak için bu cepheyi terk ettikleri anlaşılıyor. Zengezorda hâlâ bolşeviklerle Taşnakların müsademe haberleri geliyor. 10 Temmuzda Taşnaklar mukabil taarruzla bolşeviklerden (Keşiş Kendi) almışlar. Bolşevikler 8000 zayıat vermiş. 2000 Ermeni bolşevik efradı Taşnaklar tarafına geçmiş.

2 Temmuzda İstanbulda Gündüz 9:12 ye kadar hilâl ile zühre yıldızının bayrağımız şeklinde görülmesini 3 Temmuz gazeteleri yazmış. Herkese iyi tesir yaptı. Güzel bir tesadüf.

6 Temmuzda Ankara Sefiri Medivaninin Tifliste (Refkom) da verdiği izahatı Ankarayı mükemmelen tasvir ettiğinden Hariciye ve Erkânı Harbiyeye bildirdim. Aynen şudur:

Sefir Medivaninin Refkom nezdinde fortrağı

Yoldaşlar, size şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti siyasetinin arz ettiği simayı izah edeceğim. Evvelce yazdığım arızaların sizde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti siyasetine ait umumî bir şekil hâsıl ettiği kanaatindeyim.

Bugünkü maruzatımdan maksat şudur: Kafkas mes'elesi ve Ankara Hükümetinin Kafkasya hakkındaki noktai nazarı, efkar ve arzuları.

Antantanın Kafkasyadaki son istinadgâhı olan Menşevik Gürcistan hükümetinin sukutundan sonra Ankara hükümeti bizimle daha serbestane bir surette konuşmaya başladı. Ankara Hükümeti nazarında bir sovyet Kafkasya yoktur, ancak hududları tebeddülâta uğramış bir "Eski Rusya" vardır. Menşevik Gürcistan Ankara Hükümetine çok lâzımdı. Gürcistan Türkiye için tehdidkâr olamazdı. Bilâkis onun şarkta bir bekçisi idi. Mustafa Kemâl Paşanın menşevik Gürcistanın Ankara mümessillğine söylediği sözleri aynen şudur: "Eğer Gürcistan olmasaydı bile bizim için onu vücade getirmek lâzımdı".

Kafkas konfederasyonu fikri Türkiyede kuvvetlidir. Türkiyenin tahtı nüfuzunda bütün Türk Azerbaycanı ve müslüman Dağistanlılarla mağlûp ve zaif Ermenistan ve Acara, Ahışa ve Ahilgeleksiz Gürcistan, işte Ankara hükümetinin gizli emeli...

İster sovyet ister herhangi bir şekilde bir Rusyanın Kafkasyada vücade arzu edilmiyor. Rusofokluğun Türkiyede gittikçe kuvvetlendiği hiss olunuyor. Menşevik

Gürcistana ilerlediğimiz zaman, eğer Ankara Hükûmeti Yunanlılarla meşgul olmasa idi Gürcistana yardım edeceğine kanaati kâmilemdir.

Partimizin Türkiyede faaliyeti kuvvetli ve müessirdir. Partinin mahareti sayesinde hükûmetin nazarı tetkikinden gizli kalmıştır. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu cihetten çok endişenâktir. Ve komünistlere karşı düşmanlık besliyor. Resmî Türk komünistlerinin ortadan kaybedildiğine dair çok hâdiseler biliyorum. Bir taraftan Rusyanın komşuluğu, diğer taraftan komünist partisi faaliyetinin dahili memlekette infilâkı endişesi beni düşündürüyor Yunan cephesinde işler bittikten sonra Türk kuvvetlerinin müslümanları azad etmek bahanesile Kafkasyaya geleceğinden endişe ediyorum.

Türk propagandacılarının Kafkasyada vakti lâzımında bir isyan için zemin hazırlamakta oldukları bana mevsukan malûmdur. Ankarada müsavat Azerbaycanın bir müessesesi olduğu ve bunun Kafkasyada hattâ vakitsiz bir isyan çıkarmaya çalıştığı ve kendilerine muavenet için Ankara hükûmetine ricada bulunduğu bana malûmdur.

Ankarada, şimalî Kafkas dağlarının istihlâsı için müsavat ile birlikte aynı siyaseti takiben çalışan bir teşkilât vardır. Türkler bu hazırlığın kemâle ermesine müsaade ediyorlar ve müsait bir fırsatta bizden gayrı memnun ve çok hassas olan Kafkasyaya bu isyan kıvılcımını atmak istiyorlar. Bizim siyasetimiz ve askerî müessesatımız bunun önüne geçmeye hazırlanmalıdır.

Bazı iş'arata nazaran böyle bir aksi inkilâp müessesesi de Gürcistan için hazırlanıyor. Bu son sözlerime askerî mehafilin nazarı dikkatini celb ederim. Türkiye hududumuzda zaif olan noktaların takviyesini lüzumlu görürüm. Bilâhare Ankara Hükûmetinin birdenbire nazarı dikkatini celpten ihtiraz için Azerbaycandaki kuvvetlerimizi şimdiden tedricî bir surette Türkiye hududuna almalıyız.

Yoldaşlar, maruzatıma hitam vermeden evvel size söylüyorum ki bizimle bugünkü müttefikimiz arasındaki münasebetin bozulması gayrı kabili ictinabtır.

Yunan hududunda cereyan eden vekakayii kemâli dikkatle takip etmeliyiz. Buradaki vekayi Ankara Hükûmetinin nabzı mesabesinde dir.

Komünist Partisinin Türkiyede faaliyeti için para ve zahmetten çekinmemelidir. Çünkü bu mesai müfid semere ler verecektir. Türkiyeyi gerek dahilî inkilâptan sonra veyahut zorla komünizmi tesis edebilirsek hem kendimizi kurtarmış, hem de kapitalist Avrupaya karşı büyük bir darbe vurmuş oluruz. Sovyet Türkiye elimizde oldukça biz kürrei arzda yalnız değiliz. Bugünden itibaren büyük bir ciddiyet ile Türkiyedeki bolşevizm propagandasını tezyide çalışmalıyız. Ve Moskovadaki büyük Yoldaşlara, Türkiyede bulunan yoldaşlara muavenetlerini rica etmeliyiz.

Türkiye vasıtasile kendi arzularımızı şark islâm âlemine dikte ettirmek, Hindistanda isyan çıkarmak ve bütün şarkı inkilâbın kırmızı bayrağı altına toplamak: işte Sovyet Türkiyenin Sovyet Rusya için en kıymetli mânası.

Hariciye Vekâletine, Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Sovyet Rusyanın sabık Ankara Sefiri Medivaninin Ankaradan Tiflise avdetinde Refkom nezdinde verdiği izahatın bir sureti Tiflis mümessilimiz tarafından elde edilmiş ve ikinci maddede Rusca aslının tercümesi münderecatının ehemmiyetine binaen arz olunmuştur.

Mamafi Mümessilimiz Hüsamettin Bey bu nutkun menşevikler vasıtasile satın

alındığını ve binaenaleyh menşevikler tarafından tertip edilmiş olmasının da muhtemel olduğunu söylüyor. Derecei vüsukunu ayrıca bildirecektir. Nutkun tarihi meçhuldür.

6/7/1337

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Erzurumda Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Celâleddin Arif Beyin şarka seyahati sıralarında ve Erzurumda bulunduğu zamanlarda berbad bir vaziyete gelmişlerdi. Halk hükûmeti yapmak, Erzurum Erzurumlularındır diyerek diğerleri yabancı addemek, hattâ garplı zabitan ve efradın bile garbe sevkini daha Ermeni hareketinden evvel Celâleddin Arif Bey ile Kadı Edip Efendiler bizzat bana teklif etmişlerdi. Halk hükûmeti kurmak ve garplileri göndermek gibi zihniyetlerin felâketini anlatmakla beraber bu işlere karşı pek hassas bulunmuştum. Şark harekâtının muvaffakiyetle hitamından sonra Mustafa Kemâl Paşaya hakaret telgrafı çekmeye şunu bunu teşvik eden Müdafaa-i Hukuk Merkezinden Necati de Ankaraya gönderilmişti. Bu vaziyetlerden Erzurumlular pek müteessir olmuşlar, bu vaziyette Müdafaa-i Hukuk âzâları da çekilmeye mecbur olmuşlardı. Halk yeniden yaparak ve bana karşı olan samimî duygularını da bir hey'etle gelerek bildirmişlerdi. Yeni teşkilâtın nizamnamesi melfuftur. Bu teşkilât ismine (Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) namını vermişti. Bunu haber alan Mustafa Kemâl Paşa 11/Nisan/1337 de bu namın kaldırılması lüzumunu yazmıştı. Hey'eti Merkeziye ile tahriren ve şifahen görüştüm. Pek mühim olan bu hususları Mustafa Kemâl Paşaya yazdığım gibi İsmet ve Fevzi Paşalara da yazdım. Mustafa Kemâl Paşanın cevabı birlikte merbuttur. Mühim olan mes'ele Hükûmete taallük eden teşkilâtı esasiyedir. Bunu bir Meclisi Müessesesin yapmalı, artık meb'uslar bunlar üzerinde oynamamalıdır. Henüz devletin şeklini tesbit şimdiden imkânsızdır. Yeni anarşilere yol verecektir. Nitekim Erzurumun en samimî insanları vaziyet almıştır. Bu bütün şarka veya garbe kol salabilir. Meb'us bulunduğum ve mühim bir mevkide olduğum nazarı itibare alınarak bana olsun bir şey yazılmıyordu. Bu hususları yazmakla beraber üç sual sordum:

1 — Devlet şeklinin birdenbire ve pek cezrî esaslarla değiştirilmesi isticalinin sebep ve mahiyeti ile,

2 — Deruhde olunan ciheti tatbikiyesindeki derece imkân ve bu meyanda,

3 — Hilâfet ve saltanat mes'elesinin sureti halli gibi üç mes'ele hakkında tenvir buyurulmaklığımı istirham eyledim. Mustafa Kemâl Paşa mufassal cevap veriyor: Bu kanun mânası cumhuriyeti ifade eden bir şey mevcut olmadığı gibi ... dedikten sonra dördüncü maddede bu üç sualin cevaplarını veriyor ve ezcümle: (Hilâfet ve saltanat mes'elesi bir

mes'elei esasiye olarak mevcut değildir. Türkiyenin başında halifei islâm olacak bir hükümdar sultan bulunacaktır.) diyor. Benim yazdığım la Mustafa Kemâl Paşanın cevabını okuyanlar hal ve istikbal için nasıl düşündüğümüzü ve samimî vaziyetimizin derecesini takdir ederler. Mes'elenin mühim ciheti daha garpte bir zafer istihsal olunmadan dahilî tevsevüslere meydan vermemektir. Erzurum lisana gelmiştir. Hem de Mustafa Kemâl Paşanın tâ Erzurum Kongresine girmesi gününden başlayarak bilmem kaçınıcı defadır ki fikren ve fiilen vaziyet almasıdır. (1).

Mustafa Kemâl Paşa benim vatanperverane harekâtımın ve samimiyetimin bu gibi işleri temizleyeceğine mi kanîdir. Yani bana haber dahi vermeden bir şeyler yapacak, biz arkasından muhitimizi de zorlayarak gideceğiz.

Mustafa Kemâl Paşanın cevabındaki (Cumhuriyet olmayacak, Türkiyenin başında Halifei İslâm olacak ve bir Hükümdar Sultan bulunacaktır) kaydı beni düşündürdü, İstanbul Cumhuriyet yapıyorlar diye endişe ederek propaganda yapıyordu. Padişah ve taraftarları bundan ürküyordu. Benim bugün anladığım ise daha korkunçtu. O da Mustafa Kemâl'in bir muzafferiyet neticesi hilâfet ve saltanatı alması idi. Bu ibareyi bir kaç kere okudum. Hanedanı Osmandan bahis yok. (Türkiyenin başında Halifei İslâm olacak ve bir Hükümdar Sultan bulunacak) diyor. Herhalde yeni fikirden Cumhuriyet tesisi daha az korkuludur. Bakalım istikbal ne gösterecek. (2)

C e m i y e t l e r N i z a m n a m e s i

İsim ve Ciheti Tesmiye

Madde: 1 — Azâlarının istifasile inhilâl edip bir müddettenberi münhal bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Hey'eti Merkeziyesi

(1) Gazinin nutkunda şarkın fikren ve fiilen aleyhimde tezahüratından bahsetmesi gariptir. Gerçi yine kendisi bu sözünü tekzip ile aleyhimde propaganda yapmak üzere şarka gitti diyor. Bir insanın sözüne inananlar onu sevenlerdir. Gazi nutkunda bu muhaberelelerin hülâsasını yazmış ve Cumhuriyet ilânındaki beyanatımı da zikrederek bu gibi şeylerin bize bildirilmesine lüzum olmadığını, selâhiyetin Mecliste olduğunu yazmıştır. Büyük Millet Meclisi her şeyi yapmaya selâhiyettar meclis imiş. Halbuki Ankarada Meclisi Müessesan toplayalım fikrinde olan kendileri idi. Elbette Millet Meclisi her şeyi yapamaz. Yaparsa selâhiyetinden fazla iş yapar ve milletin vekilleri olmaktan ziyade bir inkilâp müessesesi haline geçer. Nitekim öyle oldu ve İstiklâl Harbini kazandıran arkadaşları Gazinin vakit vakit yaptığı emri vakileri tatbik için büyük yük taşımakta devam etmediler. Güzel fikirlerin Mustafa Kemâlce de kabul ile İstiklâl Harbi pek şanlı ve şerefli kabul edildi. Fakat sonrası hiç de böyle olmadı. Mustafa Kemâl Paşa bir zaman hocalardan mutaassıp bir halde hutbe ve nutuklarla hilâfet ve saltanatı almaya uğraştı. Muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı. Dinî ve an'anevî varlıkları kanla yıktı. Terakki ve tekâmül taraftarı olan arkadaşları bu sağa sola hareketlerde artık birlikte yürümediler, hattâ muhalefete geçtiler. Bunları kaybetmekle sukut da başladı ve devam ediyor.

(2) İstikbal benim tahminim gibi çıktı, fakat yaptıramadım, tafsilât gelecek.

makamına kaim olarak şöyle şöyle muhim bir zamanda teşkilâtı millîye meyanında vaki boşluğu doldurmak ve mevadî âtiyede beyan olunan hususâtın da temin ve istihsalini hayrı husule getirmek üzere Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Hey'eti Merkeziyesi namile tevsian bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyetin Sebep ve sureti teşekkülü

Madde: 2 — Beş altı senedenberi felâketin envainı maruz kaldıktan sonra neticesinde de tamamîyet ve mevcudiyet ve hakkı istiklâlîne hariçten darbeler indirilerek parça parça tahtı esarete alınmak istenilmesi suretile zaten hukukuna karşı hariçten vaki siyasî tecavüzlerden dolayı hukukunu müdafaa zımında çırpınmakta olan biçare millet ve memleketin bu kerre de inkilâbı ictimai namı altında bütün mukaddesat ve maaliyatı diniye ve ahlâk ve âdât ve âdabına ve an'anatı millîyeyi tezlilen ayaklar ayaklar altına alınarak milleti yegâne istinadgâhı olan mefkûrei diniye ve kuvvei maneviyeden mahrum ve bütün bütün hak ve hukuktan tecrid edilmiş bir hayvan sürüsü şekline bilifrag olvechile bazı hevesat ve aleti intifa edilmesi niyeti hainanesile ve (Bolşevik) komünistlik ve halkçı iştirakiyun gibi bir takım ünvanlarla büyük bir surette hariçte ve hariçtekilere peyrev olarak kısım kısım da dahili memlekette din ve dahili memlekette din ve millet aleyhinde bir takım teşkilâtı muzirra ve teşebbüsâtı mühlükede bulunulduğu ve hattâ bunlardan bazı hain serserilerin muntazam teşkilât tahtında serbestce hariçten memlekete gelmekte olduğu haber alınması üzerine Erzurum ahâlisinin iştirâkile vuku bulan bir ictimai umimide muhalifi din ve kanun bu gibi teşebbüsâtı mel'uneye mâni olmak ve beliren tehlikelerin önüne geçilmek için icabeden her nevi teşebbüsatta bulunmak üzere yirmi kişiden mürekkep bir hey'et bilintihab teşkil edilip derhal mülhak kazalar Müdafaa-i Hukuk Şubeleri ve beledî daireleriyle leddilmuhabere teşebbüs ve intihab vaki ve takibi maksat ve istihsâlî gayede iştirâklerini teminen cevap alınmakla cemiyeti mezkûre teessüs etmiştir.

Cemiyetin Gaye ve Mekasidi Esasiyesi

Madde: 3 — (1) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Sivas Kongresinde ittihaz ve rehberi harekât olarak kabul ettiği mukarrerat meyanında tasrih edilmiş olan maksat ve esasatın aynı.

(2) İkinci maddede beyan olunduğu vechile hariç ve dahilde bir takım nam ve ünvanlarla mesaliki ictimaiye diyerek meydana konulmakta olup akaidi diniye ve ahkâmı şer'iyemizle kat'iyen gayrı kabili telif bulunan, derununda (Hükûmet Hükûmeti İslâmiye ve dinî resmisi dini islâmdır) diye musarrah kanunu esasi Osmanî ahkâmına da taban tabana zıt ve mütebayın bulunan bir takım küfür ve eshadî zındıka ve fesat kavait ve nazariyeleri bunların mucit ve müntesip ve naşirlerine mukabeleten müdafaa için lâzımı gelen esbabı vesaili ihzar ve icabatı sairei lâzimeye tevessülle bir islâm memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesad ocağı olmaktan vikayedir.

Teşkilât

Madde: 4 — Cemiyetin teşkilât balâda zikrolunan Kongre mukarreratının teşkilât faslında muharrer olduğu vechiledir.

Zata mahsus

Sarıkamış
11 Temmuz 1337*Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine*

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesinin Cemiyetin ismine (Muhafazai Mukaddesat) namını ilâve etmiş olmasından dolayı bütün cemiyet için mucibi zarar olarak ihtilâfatın ref'i ve cemiyetin esas şeklindeki nezahat ve vahdetin muhafazası esası üzerine 11 Nisan 1337 tarih ve 2/278 numaralı bir şifre almıştım. Erzurum Hey'eti Merkeziyesinin maksadı halkı Bolşevik faaliyetlerine karşı irşat ve ikaz olmakla beraber cemiyet isminin tahrifi suretile gösterilen şekli muhafefet dahil ve haricteki tesirat ve mahzurlarını izah ederek mezkûr Hey'eti Merkeziye Riyasetine yazdığım ( ) tarihli bir telgrafta umumî kongrenin in'icadına kadar cemiyetin ünvan ve programında hiç bir tadilât yapmamaları lüzumunu bildirdim. Hey'eti merkeziye 12 Nisanda bendenize tahriren gönderdiği bir cevapta memlekette Bolşevik, halkçılık vesaire cereyanlar ihdasına çalışıldığı bir sırada ve medlûlü itibarile dahilen bu gibi tefrikaların def'ine ve millet arasında vahdet ve tesanüdün tahkîmine mühim bir esas ve şümüllü bir cihet camiası olan fıkrai mezkûrun ibkasını rica ettiler. 25 Mayıs 1337 tarihli cevabımda evvelki mahzurları tekrarla beraber yalnız isimle felâket âver cereyanlara karşı durulamıyacağımı ve maddî tedabirin ittihazı lüzumunu anlattım. Muvafakat cevabının verilmesini tâcil ediyordum. Hey'eti merkeziye reisi Hoca Raif Efendi izahat vermek üzere Karargâhıma geldi. Muhafazai Mukaddesat fıkrasının ilâvesi esbabına ait maksat ve endişelerini saydı ve bendenize bu izahatına esas olmak üzere Türkiye Büyük millet Meclisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu ünvanını taşıyan bir grubun teşkilî hakkında 23 Mayıs 1337 ve Ankara 12118 numaralı telgrafı sâmelerini gösterdi. Raif Efendinin beyanatı ikinci maddede hülâsa edilmiştir.

2 — Millî Mücahedemizi doğuran Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, maksat ve gayesini 4/Eylül/1335 tarihinde Sivasta akdedilen kongrede tesbit etmiş ve buna nazaran maksat Osmanlı vatanının tamamîyetini, makamı hilâfet ve saltanatın ve istiklâli milletın masuniyetini temin zımnında kuvvayı milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak olmuştı. Ve bu millî cemiyet yine nizamnamei mahsusasında derc ve tesbit ettiği vechile her türlü fırka cereyanlarından âri kalacaktı. 23 Mayıs 1337 tarihli tamim ile Türkiye Büyük Millet Meclisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu ünvanını taşıyan siyasî bir grubun teşekkül ettiği ve bu grubun umdeî asliyesini Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre tesbit ederek şimdiden devletin teşkilâtını bu kanuna tevfikân ihzara sâî edeceği bildirildi. Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden mezkûr grubun maksat ve gayesi devletin şekli idaresini büsbütün değıştiren siyasî bir gayeyi istihdaf etmekte ve Sivas Kongresinin tesbit ettiği esasata nazaran hilâfet ve padişaha ait hiç bir kaydı mevzuubahis etmeyen teşkilâtı esasiye kanununu rehberi faaliyet olarak kabul eylemektedir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu ismini takınan bu fırkanın şahsiyei maneviye ve hukukiyesi mezkûr cemiyet ünvanının sahibi hakikisi olan Müdafaai Hukuk teşkilâtlarının vaziyeti umumiyeleri ile bir tezağ teşkil eder. Bu itibarla Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk teşkilâtının mensupları kendilerinin hiç bir reyî muvafakati alınmadan Ankarada vücude getirilen bir hey'eti idarenin mukarreratına ademi ittibada mazurdur. Biz böyle hissediyoruz ki memleketin hakikî evsafı ve ihtiyacatı hissiyanesine tekabül edemedi alevâcele tanzim olunan ve esasen tam ve gamil bir şekli hukukiye de ifade etmeyen Teşkilâtı Esasiye Kanununun tatbikatına dair ve Büyük Millet Meclisinde husul bulan ihtilâfı efkâr; istiklâl, Müdafaai Hukuk ve diğeri bazı grupları doğurdu. Ve teşkilâtı esasiye kanununun memlekette tat-

bikine taraftar olan zevat da Müdafaa-i hukuk teşkilâtının vüs'at ve müzaharetinden istifade tarikini husulü maksada hâdim bir tedbir buldu. Ve işte bu suretle mezkûr 23/Mayıs/1337 tarihli tamimin yapılması bir ihtiyac oldu. Bütün bu teşebbüsattan ve Ankara matbuatının neşriyatından hasıl olan en mühim ve hayatî endişe, hükûmet şekli idaresini tesbit eden hilâfet ve saltanatın Cumhuriyetçiliğe inkilâb etmesi tehlikesidir. Takip edilen tarzların devamı halinde bir emri vaki şeklindeki tecellisinden korkulan bu tehlike, maazallah, hayat ve istiklâlimizi bir tufanı tezebzüb içinde boğar. Ve bu şekli tahavvülden ilk istifade edecek yine düşmanlarımız olur. Aşikârı hakikattir ki devletin tamamîyet ve istiklâliyetini siyasî zaruretle tasdik ve kabul edecek itilâf devletleri ve diğer tarafta Bolşevikler sulhü müteakip memlekette tahakkuk edecek inkilâbî saltanatı dahilî tezebzubat ile bizi inhilâl ettirebilecek en kuvvetli bir vesile-i nifak ve fesad olarak kazanacaklardır. Halkı ve memleketi mes'ut edebilecek inkilâbî idariyi en acı yoksullukları azab ve hüsrân ile hisseden her vatanperver bütün kalbi ile temenni eder. Köylü de şüphesiz bundan en büyük memnuniyet duyar. Anadolu'nun hayat ve hukukunu kurtaracak olan mücadele-i haziranın bahşettiği fırsattan idarî ve ictimâî inkilâplarda da istifade etmek ve hali sükûnette âzim mücadelâtı dahiliyeye sebep olabilecek olan teşkilâtı devleti tanzim eylemek şüphesiz ki lâzımdır. Ancak bu ıslahatın halkın tabiat ve ihtiyacı hakikisine mülâyim ve kabili temessül olabilmesi de şarttır.

Velhasıl bu ıslahatı halk idaresinin hâkimiyet ve inkişafına müsait surette Kanunu Esasîde yapılacak tadilat ile temin ve hukuku padişahiye tahdid edecek tarzda yaparak memleket ve âlemi islâmın hayatı hazıra ve müstakbelesi için azim teşettüt ve mahzurlar davet edecek Cumhuriyet şeklinden kat'iyen sakınmak lâzımdır.

Bu izahat ile Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Grubunun maksadı hilâfet ve saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe inkilâbî istihdaf eylediği mahsus olduğuna nazaran idare-i merkeziye vezaifini tevdi eylediği zevat arasında şahsiyetleri ve ef'ali sabıkalarile müstahakî tenkid olan bazı zevatın göze çarpması da deruhde edilen mesaili hayatiyenin südür ve ehemmiyetini teşviş ve tefsire uğrattıyor. Hülâsa vahdet ve selâmeti istikbali gayei emel bilen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziyesi Sivas Kongresinde tesbit edilen mukarrerata sadık ve merbut kalarak Müdafaa-i Hukuk teşkilâtı merkeziyelerinin umumî bir kongrede tesbit edilecek muvafakat ve kararı haricindeki teşebbüsâtı hususiyeyi muta' tanımakta maruzdur.

3 — Bendeniz, bu izahata esas olan 23/Mayıs/1337 tarihli telgraftan evvelce haberdar olamadığım gibi en mühim ve hayatî bir mes'ele hakkında arzı mütalâa etmek fırsatına da malik bulunamadığımdan Raif Efendinin beyanatına karşı endişelerini tatmin ve herhalde şimdiye kadar hayat ve namusumuzu şân ve zaferlerle kurtaran ve hizmeti milliyemizin mesaili hayatiyei sairemizde de daima âmili hayır ve muvaffakiyet kalacağına dair itimad ve emniyetlerini teyid ile şimdilik iktifa ettim. Ehemmiyet ve nezaketi hayatiyesi bedihî olan şekli hükûmete ait esasatı Büyük Millet Meclisince kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanununun tesbit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz bu kanun muhteviyatının nihayet bir fırka programı halinde kalmasını, kabiliyeti amelîyesinde zuhurunu tahmin ettiğim müşkilâta karşı daha faideli buluyordum. Bu fikrimi yakinen nüfuz edebildiğim muntakam efkâr ve hissiyatına göre mücmilen izah etmek isterim: Evvelâ, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Teşkilâtı Esasiye Kanunu taraftarlığı ile teşekkül eden gruba dahil bulunan ekserî zevat yeni bir inkilâbî idarîde memleket mukadderatında âmil olmak heves ve istidadında görülenlerdir. Halk arasında ancak münevver bir hizbi kalîlin yeni teşkilât fikirlerini tervic edebileceği ve fakat kanaatkâr gazeteciler, muallimler vesaire bile hep mevki kavgasına koşacağını ve bir çok esbab ile ekseriyeti âzimenin kendilerine muhalefet edeceğini ve bittabi bundan da yeni bir şûrişin baş göstereceğini nazarı itibara almak icabeder. Büyük Millet Meclisindeki mebusların teşkilâtı

esasiye kanununa taraftarlıkları ancak fikri zatileri olabilir. Devlet şeklinin bu âzim ve tarihî tebeddülât teşebbüslerinde memleketin mukadderatı hayatiyesinde mes'ul ve müşterek olan ricali mülkiye ve askeriyeden ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden lâzımı gibi mütalâat alınması ve fevkalâde bir mecliste işbu matalibatın tetkikini müteakip keyfiyetin bir karara raptolunması lâzımdır kanaatindeyim. Bilfarz teşkilâtı esasiye kanunundaki şûra usulü devlet şekli halinde tatbiki bidayette muvaffakiyet elverse dahi, her tarafta iş başına geçeceklerin mühim bir ekseriyetle muhafazakârlardan ibaret olacağı ve zamanın istidad ve ihtiyacından pek başka esaslarla yazılan Mithat Paşa Kanunu Esasisi gibi vahamet ve akamete uğrayabileceği pek ince düşünülmelidir.

Bunların en yakın iki misâli Erzurum ve Trabzondaki Müdafaa-i Hukuk ve Belediye intihaplarında görülebilir. Halkın serbest arası işbu heyetlerin başına muhafazakârları geçirmiş ve az zaman evvel yeni fikirleri neşreder görünen ve Erzurumun münevver sayılan gençlerinden mevki kapmak için ordunun inhilâlîne sai olanlardan gayrisi tarafımdan himaye edildiği halde dahi bir daha Erzuruma giremez olmuştur. Bundan başka kürtlerle meskûn menatıkta intihabatı kazanacakları şüphesiz olan rüesa ve mütegalibe umuru idareyi ele alacaklarından hükûmet teşkilâtı nasıl hayat ve inkişaf bulabilecektir. Amelî hayatı, nazarı fikirlerle yürütmek ve neticeyi muvaffakiyetle kazanmak, zan edildiği kadar sakın ve sehil olamayacağı malûm iken islâhatı mutedil ve amelî çarelerle tedricen ekseriyetin efkârına göre yapmayıp da, devlet şeklinin birdenbire ve pek cezri esaslarla değiştirilmesi isticalinin sebep ve mahiyeti ile deruhde olunan ciheti tatbikiyesindeki derecesi imkân ve bu meyanda hilâfet, saltanat mes'elesinin sureti halli gibi üç mes'eledede tenvir buyurulmaktığını istirham ederim. Bu suretle şark efkârını da aynı gayeye göre tevhid ve idareye sarfı mukaddereti kolay olur.

Hoca Raif Efendinin beyanatından bilhassa mühim bir kısım 23/Mayıs/1337 tarihli telgrafta bendenizin de nazarı dikkatini celb etmekten hâli kalmamıştır.

Efkârı umumiye için mucibi tesir olabilecek bir mahiyette telâkkiye degen ayrı bir mesele olduğundan bilvesile işbu maruzatıma ilâve edeceğim. Filhakika Müdafaa-i Hukuk grubunun hey'eti idare âzâları arasında şahsiyetleri müstahakı tenkid olan zevatın vücudu zatı samilerince de malûmdur zannedirim.

Bendeniz, zatı samilerininin bahusus şimdiki şekli mücahedemizde bu kabil siyasi grup veya fırkalara intisaben veyahut efkârı umumiyece her türlü muhalefet ve münakaşalara zemin müsait olabilecek cereyanlara iştirâkten berî kalmasına ve yalnız mücahede-i milliyemizin nazım ve reisi tabiîsi olarak bulunmasına bilhassa taraftarım. Bu fikrimi millet ve memleket menafii hakikiyesinin icabatından olduğu kadar şahsı samileri hakkındaki samimî hürmetlerimden doğduğuna da kanaat buyurulacağından emin olarak açıkça arz ediyorum. Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden muhtelif gruplardan Müdafaa-i Hukuktan gayri herhangi birisinin ihrazı ekseriyet etmesinden Müdafaa-i Hukuk grubuna intisab dolayısıyla şahsiyeti samileri de müteessir olabilir. Grup dahilindeki intihabata riyasetin herhangi bir suretle ahar bir zata teveccüh edilmesi ihtimali de nazarı itibare alınmak lâzım gelir.

Bu mes'eleye dair hülâsai maruzatım, millî davamızın kazanılacağı şu tarihî zamanlarımızda zatı samilerininin mecliste zuhur edebilecek fikir ihtilâflarını telif ve mesaii umumiyeyi bir maksada göre sevk ve tanzim edebilecek bitarafîyi muhafaza eylemesi ve müdafaa-i hukuk grubu arasında efkârı umumiye nazarında şahsiyetleri duğarı tenkid olabilecek zevattan ayrı bulunulması lüzumudur.

Bilvesile teyidi hürmet ve samimiyetle istirham ettiğim malûmatın itasını lutfu samilerinden beklerim efendim.

Kâzım Karabekir

*Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı
İsmet Paşa Hazretlerine*

Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine

Reîs Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine yazdığım 11/Temmuz/1337 tarihli şifrenin suretini berayı malûmat zatı devletlerine de arz ediyorum. Mütalâatı devletlerinin lûtfunu istirham ederim.

Sarıkamış
6/Temmuz/1337
Kâzım Karabekir

Ankara
25/7/1337

2/515

Sark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 11/7/1337 şifreye.

Hoca Raif Efendinin efkârile teşkilâtı esasiye kanun ve Müdafaai Hukuk Grubu hakkındaki iş'arı devletleri üzerine arz eylediğim izahatı âtiye zatı kumandanileri için mucibi kanaat olacağından bu esas dairesinde icab edenlerin de münasip surette tenvir ve suitelekkinin de izale buyurulmasını rica ederim.

1. — Bugünkü Büyük Millet Meclisi Müdafaai Hukuk Teşkilâtının umdeî esasiye olarak tesbit etmiş olduğu nıkatı nazar üzerinde kemâli taassup ve azimle yürümektedir. Müdafaai Hukuk Grubu bu grubun programını teşkil eyleyen maddeî esasiyede izah olunduğu vechile memleketin tam bir istiklâl dairesinde naili müsâlemet olmasını temin gibi kısa ve kat'î bir gaye ile vücude gelmiştir. Aynı maddeî esasiyede teşkilâtı esasiye kanununun tatbiki ciheti var ki teşkilâtı esasiye kanunu bütün mevzuatı idareyi ve Türkiye Hükûmetinin vaz'ı hukukisini ihtiva eden mufaşsal ve tam bir kanun olmayıp memleketin teşkilâtı mülkiye ve idariyesinde icabatı zamanın istilzam eylediği halkcılık esasını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda mânâyı cumhuriyet ifade eden hiç bir şey mevcut olmadığı gibi Müdafaai Hukuk Grubunun maksadı esasisinde de katiyen böyle bir netice mevcut değildir.

Binaenaleyh, Raif Efendinin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu hakkındaki fikri bir vehim mahzından başka bir şey olamaz. İdarei merkezîyenin tevdi eylediği zevat arasında şahsiyetleri ve ef'ali sabıkalarile müstahakkı tenkid olanların bulunduğu hakkındaki iddia ise daha müsbet bir ifade ile muhtac bulunmuş bir maddiyettir. Her işi bütün secayayı behiye ve fezaili şahsiye ile mükemmelen yetişmiş adamlara tevdi etmek pek kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla beraber memleketimiz gibi muhziri ricale maruz bir muhit için değil hattâ dünyada en ileri gitmiş milletler için bile her mehaifli, her muntaka, her sahibi selâhiyet tarafından şayanı hürmet addedilecek bu kadar çok adam bulmak gayrı kabildir. Mabadi vardır.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Zata mahsustur.
2/515

Ankara
26/7/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

25/7/1337 ve 2/515 numaralı şifrenin mabadidir.

Gayrı kabildir. İşte böyle gayrı müsbet efkâr ve müddeiyat ile memleketin ma-bihülistinadı olacak yegâne kuvvet ve teşkilât bulunan Anadolu ve Rumeli Müda-faaî Hukuk manzumesini duğarı zaaf tedabire tevessül etmek eğer cahilâne bir cin-net değilse herhalde bir hiyanet olarak telâkki edilmelidir. Bir kongre toplayarak bugünkü şekli hükûmete vasıl olan Anadolu ve Rumeli Müdafaaî Hukuk Teşkilâtı-nın bugünkü hal ve vaziyete muvafık bir program vücade getirmesi lüzumuna o ka-dar kaniiz ki Mecliste teşekkül eden grubun nizamnamei dahilisine Grup Hey'eti İdaresinin ancak mezkûr kongrenin ..... dir Müdafaaî Hukuk teşkilâtına merci olabilmesi idealini koyduk. Ahval ve şeraiti hazıranın şimdilik kongrenin tehiri in'i-kadını mucip olması grup hey'eti idaresinin bu vazifede devamını mecburi eyliyor.

2. — Teşkilâtı esasiye kanununun tatbiki neticesinde muhafazakârların iş ba-şına geçmeleri ve bazı kanatkâr zevatın da mevki kavgasına başlamaları gibi mah-zurları varit olabilir. Ancak malûmu devletleridir ki ilerlemek yolunda vuku bula-cak her mühim teşebbüsün kendisine göre mühim mahzurları vardır. Bu mahzurla-rın haddi asgariye indirilmesi için tedabir ve teşebbüsâtı lâzimedede kusur etmemek lâzımdır. Bu gün yalnız hututu esasiyeden ibaret olan teşkilâtı esasiye kanununa teferrü edecek diğer kanunlarla bu hususatın nazarı dikkatte tutulması zaruretinde zatı devletlerle tamamen müttehidül fikrim.

3. — Teşkilât kanunu yapılırken ve yapılan ricali mülkiye ve askeriyeden ve Müdafaaî Hukuk manzumesinden rey almak hususundaki fikrimi şöyle izah edebi-irim. Malûmu devletleri olduğu üzere bir hükûmet şeklinde yaşıyoruz ve onun bü-tün mefhumlarına iktiza mecburiyetindeyiz. Kanunî meclis encümenlerinden sonra heyeti umumiyeden geçen münakaşatta tebellür edecek şekil üzerine uzaktan te-lâkki edilecek efkâr ile icrayı tesire imkân olmadığı elbette teslim buyurulur. Mabadi var.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Ankara
31 Temmuz 1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

25 Temmuz 1337 şifre mabadidir.
Elbette teslim buyurulur.

4. — İzahı arzu buyurulan diğer üç noktayı da arz edeyim. Teşkilât kanununun yapılmasında isticâl, telâkki buyrulan tarzı hareketin hikmeti bütün dünyada ve memleketimizde mahsus olan halkçılık cereyanını esaslı bir şekil üzerinde tesbit ile bu mevzudan başka ihtilâta da mahal verilmemek aynı zamanda asırlardanberi mü-temadiyen na ehiller ellerinde suiistimal edilen hukuku milliyeyi siyanet için bu hukukun sahibi aslisi olan millete de hakkı kelâm bahş eylemek ve bu yüksek fik-rin inkişafı için şeraiti hazırai fevkalâdeden istifade eylemektir. Kanunun ciheti tat-bikiyesindeki imkân derecesini ölçmek için de bu işle iştigale fırsat bulacakların azim ve kabiliyeti idariyesini mevzuu bahis eylemek lâzım gelir. Hilâfet ve saltanat mes'-

elei esasiye olarak mevcut değildir. Türkiyenin başında halifei islâm olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır. Mevzu bahis olan mes'ele, hükümdarın hukuku olup bunun tâyin ve tahdidi için son bir kaç asrın tecarübü ve devlet mefhumundaki millet hukukunun mânayı hakikisi âmil olmalıdır. Bu esas üzerinde henüz tesbit edilmiş kat'i bir düsturumuz yoktur.

5. — Müdafaai Hukuk Grubu Hey'eti İdaresi hakkındaki noktai nazarı devletleri için bir şey söylemeden evvel muhtelif işlerde muhtelif anasır ve çalışmak zaruretini göz önüne alır ve muhitimizde efkâr ve akaidi esasiyesi fezaili zatiyesi kıymeti ilmiye vesaire gibi maddî ve manevî evsafı şahsiyesi ile şeraiti lâzimeyi haiz adam bulmanın ademi imkânıdır. Derpiş buyurulursa ve bu grup heyeti idaresinin yüzlerce âzânın ekseriyeti ârasile intihab edildiği ilâve olunursa netice taayyün eder.

Grup riyasetinin tarafımdan deruhde edilmemesi lüzumunu natik olarak serd buyurulan mütalâata gelince: Bu işi yaparken buyurduğunuz esasları kâmilen düşündük ve bu mevzuda uzun münakaşalar yaptık. Mecliste ıslahat ve müdafaai hukuk istiklâl gruplarile halk zümresi vesaire gibi bir çok teşkilât vücude geldiği halde bunların hiç birisi. Mabadi var.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Ankara
1/8/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

25/7/1337 tarih ve 2/515 numaralı şifrenin mabadidir.

hiç birisi kâfi bir ekseriyet manzarası almadı. Ve binanealeyh, meclisce hükümeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bilvasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için medarı istinad olacak bir kütle meydana getirmek hususunda mesbuk bütün mesaimiz semeresiz kaldı. Ve bilnetice vaziyet yegâne hâkim kalan şey ademi intizam ve anarşiden ibaretti. Şu halde iki tarikten birinin ihtiyarı sureti kat'iyeye halini aldı. Ya bu meclis ile kat'iyyen iş görülemeyeceği hakikat üzere yeni tedabir almak veyahut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücude getirmek. Biz tabii ikinci şıkkı ihtiyar ettik ve fakat benim iştirâkim bulunmayan herhangi bir grup teşkilî teşebbüsünün mevcut ademi intizamı tezyidden başka bir netice vermeyeceği, bittetcrübe sabit oldu. Uzun ve devamlı mesai sarfile ve meclis ekseriyetiyle sureti hususiyede yaptığımız müteaddit ictimalar ve münakaşalar neticesinde ancak böyle bir teşekkül vücude getirdik. Ve işbu vazifeyi benim yapmağlığımın zarureti bir çok rüfekadan başka Heyeti Vekilece de zarurî görüldü. Mes'elenin ciheti hukukiyesine gelince: Meclisi Meb'usan mahiyetinde bir meclisin reisi bulunmuyordum. Böyle dahi olsa bile fırkaya mensubiyet tabiidir. Halbuki Büyük Millet Meclisi selâhiyeti icraiyesi de bulunduğundan nevima hükümet mahiyetindeki bir meclisin reisi mevkiindeyim. İcraî bir hey'etin reisi için bir ekseriyet frkasının mensubu bulunmak elzem bir şeydir. Ve bu vaziyet ve mütalâata göre değil böyle bir grup mufassal bir program etrafında toplanmış siyasi bir fırkanın da reisi olabilirim. Ancak şekli hazırda meclis nezdindeki vaziyeti muhafaza için grubun meclis nezdindeki ..... fiilen yapmağlığım lâzımdır ki tarzı hareketimizde o yolda da bu vazifeyi elyevm grubun reis vekilleri ifa etmektedirler. Şu halde gruba ait vazifei resmîyem fahrî bir şekil arz eylemektedir. Bu hususta esaslı bir sebep daha kabili iraddır. Teşkilâtı esasiyesi içinde bütün hüviyetile karışmış bulunduğum Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyetinden ayrılmaklığa imkân olmadığından, cemiyetin sahai mesaisi bulunan Mecliste yine o cemiyeti temsil eden grubun dahilinde bulunmak zarureti kat'iyesindeyim.

Esasen grup hemen Meclis Hey'eti Umumiyesine yakın bir ekseriyeti azimeyi ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum Meb'usu Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile bir kaç emsâlinde ve tavrı hareketlerinde serbest kalmak isteyen bir kısım zevattan mürekkeptir. Bitti.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Enverin Anadoluya girmesine çalışmasına Erzurum ve Trabzonda müthiş çalışıldığı ve halk hükûmeti tesisile buna yardım edildiğini görüyordum. Benim bolşevik olduğum, ordu bolşevik oluyor propagandaları da bunun için ve aynı zamanda halk nazarında düşürülmekliğim için Ankaradan dahi geliyordu. Bunlarla uğraşırken şimdi de Muhafazai Mukaddesat işi çıktı. Zannım şu: Halkçılık bolşeviklerden ve muhafazai mukaddesat da İstanbuldan cereyan alıyordu.

Erzurumdaki Ermeni esirlerden bir zabitin lâyihası geldi. Cevapla birlikte merbuttur. Bizi Ruslarla müsademeye ve Kafkas birliği yapmaya teşvik ediyor, hayrettir. (1) Aynı fikir şüphe yok ki İngiliz Karargâhından fıskırmaktadır. Acaba Ravlinson'dan mı ilham aldı. Ankara bile menşevik gürcüler ve taşnaklarla bu lâyihadaki esaslarla yürümek üzere idi. Ne müthiş propaganda bu...

Erzurum
Mevki Kumandanlığı
Adt: 1346

Erzurum
3/7/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Erzurum üsera garnizonundaki Ermeni üserasından kaymakam Vartan Mihail Arzumanyan tarafından zatı samii kumandanilerine hitaben yazılan defter halinde on beş sayfadan ibaret hususî açık mektubun leffen takdim kılındığı maruzdur.

Erzurum Mevki Kumandanı
Kaymakam
Emin

Hususî Açık Mektup

Vartan Mihail
Arzumanyan

Şark Umumî Kumandanı Karabekir Kâzım Paşa Hazretlerine

23/6/1337

Yakutiye Kışlası

(Bu ibareler alınmıştır. Benim Yakutiye Kışlasında yazmış olduğum)

(Londra Moskova ve Ankaranın siyasi rolü Harbi Umumî Lekvidasyon) broşüründen

(1) Esirleri iade ederken bu zat trende benimle görüştü. Bir Rus harbinde Ermenilerin bize yardım edeceğine söz verdi.

Paşa Efendi Hazretleri;

Evvelâ zatı âlinizden istirham ederim ki bendenize bir kaç dakika müsaade buyurunuz. Bunun için affınızı rica ederim. Bizim yaşamakta olduğumuz şimdiki aylar tarihce büyük ehemmiyeti haiz dakikalardır. Hem Türkler ve hem de Ermeniler için. İşte bu noktai nazardan bendeniz arzu ediyorum zatı âlinizle bir kaç siyasi mühim meseleler hakkında fikrimi beyan etmek.

Avrupa Hükûmetlerinin kapitalistlik cihetile hariç memleketlere eşya ve mal göndermek terakkisi ve bu esbab dolayısıyla kapitalist hükûmetlerinin diğer bir memlekete kendi mallarının sevki hususile kapitalistlik cihetile çok geriye kalmış diğer memleketler aranılması (Müslüman dünyası) iki büyük ve azîm hükûmetler terakkice pek çok ilerlemiş ve yüksek derecede bulunmuş olan hususile İngiltere ve Almanya hükûmetleri kendilerinin ticarî rekabetleri dolayısıyla husule getirdiler, Avrupa büyük kanlı muharebesini. Bu iki hükûmelerden her ikisi daima birbirleriyle hoş geçinmiyordu ve bunların her ikisi de senelerce harp hazırlığı görüyorlar idi. Ve birbirine meydan okuyorlar idi. Bunlardan her birisi kendi ordusunu kuvvetlendirmek için büyük bütçeler tâyin ederek gizli ve hattâ alenî müttefikler elde ederek büyük ve küçük hükûmetlerle taarruza ve müdafaaya hazırlanıyorlar idi.

İngiltere ve Almanya hükûmetleri kendi müttefiklerine türlü türlü vaadler ile kendi taraflarına çekmek istiyorlar idi. Ve eğer kendileri galip gelecek olurlarsa idi öbür hükûmetlere millî, siyasi, arazi ve dinî bir çok imtiyazlar bahşedecekler idi. İşte bu dakik esnada Müslüman dünyasında en kuvvetli ve siyasetce en büyük rolü oynayan bir hükûmet var ise o da yalnız Osmanlı İmparatorluğu idi.

Osmanlılar kendi müttefiklerini menfaat noktai nazarından Almanya Hükûmetile raptederek on milyonlarca Müslüman ahaliyi İngilterenin pençelerinden kurtarmış olacaklar idi.

İşte bu siyasi manevrada Osmanlı Hükûmeti Almanya ile müttefik oldu. Almanya ise bir çok vaadlerde bulundu. İngiltere hükûmeti Osmanlı hükûmetine büyük menfaatler ve vaadler edemezdi. Onun için ki kendi tesiri altında milyonlarca müslüman ahalişi bulunarak şarkın bütün siyasi rolü onun elinde idi.

Her iki büyük hükûmetlerinin kanlı rekabeti esnasında küçük Ermeni milleti kendi mes'elesini halletmek için meyloldu İngiltere ve onun müttefikleri Rusya hükûmetlerine. Bunlar çok seneler Ermeni milletini boş ve havaî kâğıt parçalarile Ermeni milletini aldattılar. 1914 tarihinde milletler arasında husule geldi büyük kanlı mücadele ve milyonlarca genç insanlar telef olunduktan sonra muharebeye resmen netice verildi. Şimdi bu Umumî Muharebenin neticesi olarak meydana çıkarılmış olan Versay Muahedesi bunu bir çok büyük ve küçük hükûmetler tarafından imzalanmıştır. Vakıta bu muahedenin imzalandığı tarih bugün üçüncü senedir. Fakat galip gelen hükûmetler İngiltere reis olmak şartile hiç birisi de kendi galip geldiği meyveyi yiyememiştir.

Nedir? Bu acaip mes'elenin sebepleri. Tarihte umum muharebeler husule gelmiştir. Millî ve siyasi ve dinî mes'elelerden vakit bugün bu gibi muharebelerin sırası geçmiştir. Yirminci asır kapitalistlik terakkisidir. Zayıfların birbiri ile çarpışmak asrının başlangıcıdır. Ve bundan başka bir çok milletlerin kendi hürriyetini ve istiklâlini ele geçirmek için mücadele meydanına atılması tarihidir. İşte bu sebepten dolayı kapitalistlik gayesi için meydana atılmış olan bu kanlı muharebenin hitamında veyahut neticesinde husule geldi millî istiklâl prensipler muharebesi. Birinci muharebe meydanında galip gelen hükûmet İngiltere idi. Bu hükûmete ilk defa olarak muharebeye mübaşeret etti. Komünist Rusya Hükûmeti. Bu esnada Osmanlı milletinde husule gelen yeni bir fikir uyandı ve Versay Muahedesini kabul etmeyip Komünist Rusya ile elele verildi, kendi millî menfaatlerini müdafa etmek için.

Bendeniz hiç şüphe etmiyorum ki bendenizle beraber zatı âlinizle ve bütün si-

yasî dünya bugün kendi nazarlarını Londra, Moskova ve Ankara hükûmetlerinin siyasî alâkasının ne yolda gidişidir.

Bolşevik Rusya Ermeni meselesini halledemez. Çünkü Ermeni milleti çok uzaktır Bolşevik fikirlerinden. Bolşevik prensipleri hali hazırda öyle bir fikirdir ki insanın kanına girmiş olan fitne bir mikroptur. Şimdiki Rusyada ve Ermenistanda görmekteyiz. Rusya ne şekli hükûmette olur ise olsun Ermenistanın istiklâlini kabul etmeyecektir. Çünkü Rusların başlıca fikirleri Ermenistanın ve Türkiyenin üzerinden açık denize çıkmaktır. Bu meseleyi isbat etmek için son on dokuzuncu ve yirminci asrın muharebeleri gösterir. Binaenaleyh, bu iki milletlerin siyasî menfaatleri burada birbirile birleşmektedir. Ve beraberce düşmanı karşılayıp onu ezmektir. Bu iki milletlerinden başka bizim bu umumî mücadeleye girecektir. Kafkas umum müslüman ve Gürcü milletleri de.

Bendeniz hiç bir dakika bile şüphe etmiyorum ki yakın bir zaman zarfında Ankara büyük Osmanlı Hükûmeti Ermeniler ve diğer bütün komşu milletler umumiyetle terk ederek eski kendi husumetlerini kardeşane bir surette birbirleriyle ele vererek umumî düşmana karşı mydan muharebesine atılacaklardır. Ve böylelikle şimali düşmanı ezeceklerdir.

Son zamanlarda Ermeniler ile Bolşevikler arasında kanlı mücadeleler ve çarpışmalar husule gelmiştir. Buna bendeniz çok seviniyorum ki işte bu mücadeleden husule gelen kan Ermeniler ile bolşevik Ruslar arasında büyük bir husumet deresi açacaktır.

Ermeni milleti hiç bir vakit için ehemmiyet vermez Versay, Sevr ve Londra konferanslarına. Zira bunlardan hiç bir hayır görmemiştir.

Bendeniz daima bu kâğıt parçalarının emniyetsiz olduğunu biliyorum. Ve şimdiki dahi o yolda çıkışıyorum. Ermeniler umum müslüman milletlerle dostane geçinmelidirler. O vakit her ikisi için de asır başı başlayacaktır. Moskova ve Ankara hükûmetinin siyasî kat'ı münasebeti günü Türkler ve Ermeniler arasında büyük bir muhabbet açılmasını selâmlayacaklardır. Ve bu tarihten günde eğer Ankara genç hükûmeti Ermenistanın halli için bir beyanname neşir ederek umum Dünyaya ilân edecek olurlarsa ki biz Türkler Ermeniler ile beraber Ermeni mes'elesini halledeceğiz o vakit Ermeni mes'elesinin kat'ı halli farzedilecektir.

Ermeni mes'elesinin bu şartla halli en güzel tarihtir. Ondan sonra karıştıran müdahaleye lüzum kalmaz.

Arzetmiş olduğum bu fikirler daha derinleşir o zaman ne vakit Türk ve Ermeni milletleri yan yana kanlı muharebe edip umumî düşmana karşı o vakit o kan ile yıkanmış olur eski husumetler. Ve böylelikle birbiri arasında husule gelir hakiki dostluk ve kardeşlik.

Maatteessüf 1920 tarihinin ahirinde sizin resmen kabul etmiş olduğunuz Ermeni hükûmetine karşı hiç bir sebep olmadığı halde bir muharebe açıldığını gördük. Bu muharebenin muahedesini Ermeni Hükûmeti icra edemedi Bolşeviklerin Ermenistana duhulile. Ve 100 üsera Ermeni zabitanı ve efradın şimdiye kadar sizin emrinizde kalmasına sebep oldu.

Eğer Ankara hükûmeti kendi bitaraffi siyasetini takip etmek için bizleri Taşnak Hükûmetine teslim etmiyorsa hakkı var çünkü Ankara Hükûmeti Moskova Hükûmetiyle muharebede bulunmamıştır. Bundan başka Moskova Hükûmetinin de hakkı selâhiyeti yoktur bunu beynefmilel kanuna dahi siyaset edebilir.

Zatı âlileriniz çok iyi bilir ki Bolşevikler ne kadar husumetle bakıyorlar zabitanı. Sizin arzunuz eğer Zengezur Ermeniler tarafında ise yani Ermenistanın istiklâli için mücadele eden hükûmet tarafında ise bendeniz ve benim gibi düşünen arkadaşlarıma müsaade buyurunuz Zengozara geçmeye ki ve orada mücadele eden arkadaşlarımıza birleşelim bolşeviklere karşı silâh kullanalım.

Bolşevik Ermenistanı bitaraf etmek için ve hususile Umumî Kafkas bolşeviklerden tahliye etmek için elzemdir beraber çalışmak ve hususile Osmanlı Hükümetinin dahili elzemdir.

Bolşevik Rusyanın dahili perişanlığı bizce malûmdur. Leninin fikri şimdiki asırda ileri gidemez. O fikir sebep insaniyet için faydeli bir prensip değildir. Onun için diğer milletler katiiyen müsaade etmeyeceklerdir. Zira o prensiplerin şekli insaniyet için muzirdir.

İnşallah yakın bir günde Türkler ve Ermeniler için iyi neticelenen bir siyaset meydana çıkar, o vakit hem sizler hem de biz bahtiyar oluruz.

Bendenizin samimî selâmlarımı takdim ederek.

23/6/1337

Yakutiye Kışlası

Ermeni Üsera Kaymakamı
Vartan Mihail Arzumanyan

*Erzurum Üsera Garnizonunda Ermenistan Kaymakamlarından
Vartan Mihail Arzumanyana*

Kaymakam Efendi,

Siyasî intibaatınızın faydeli bir eseri olan 23/6/1337 tarihli hususî mektubunuzu okudum; münderecatının ahvali umumiyeye müteallik aksamını tarih ve vekayiin cereyanına bırakarak bu cevabımda bilhassa Türk - Ermeni münasebatında izahına lüzum gördüğüm bazı nıkatı mevzuubahis etmek isterim.

Senelerdenberi azimkârane devam eden mücahedesile diğer milletler için de aynı derecede insanî ve meşru addeden hükümetimiz, Ermenistan hakkında da aynı esaslara büyük bir alâka ve hissi hürmetle riayet lüzumuna hiç bir zaman ihmâl göstermedi. Ve bu sebebledir ki, Ermenistanın mevcudiyeti siyasiyesini 1334 de ilk evvel Türkiye tanıdı. Eğer bu hüsnüniyet ve samimiyetimiz, lâyikile takdir edilmiş olsaydı, şüphesiz ki Ermenistan, geçirmekte olduğu ihtilâc ve ıztıraplardan daima uzak kalacaktı. Fakat maatteessüf böyle yapılmadı. Siyasî ve askerî tecavüzatı hariciyeye mukabele ve mevcudiyeti hayatiyemizi istilâcılara karşı muhafaza zaruretine girdiğimiz zaman, Erivan Hükümeti, dostluk ve komşuluğun icabatı insaniyesine hürmetkâr bulunmak şöyle dursun, bilâkis arazisi dahilindeki islâmlara karşı tatbik ve iltizama başladığı katil ve imha siyasetini tâ hududumuza vardırarak ve sonraları daha mütecavizane davranarak şarkî Anadolu vilâyetlerimizi tehdid eden harekâtı hasmane ile tevsi etti. Bu suretle şark hudutlarımızda halkın ve ordunun emniyeti büyük tehlikelere maruz bırakıldı. Türkiyeyi en zaif zamanında yakaladığını tahmin etmek hatasını bütün bir milletin zararına olarak irtikâp eden Erivan Hükümetinin, Oltu, Bardiz mntakalarından Erzurumu tehdide yeltenen Ermeni harekâtının mahiyet ve hedefini zatı âlinizin daha etraflı bilmesi lâzım geleceğini takdir ettiğim için burada ayrıca tekrar ve tafsil etmiyorum. O sıralarda Erivan Hükümeti nezdinde vukubulan muslihane ve dostane teşebbüslerimize alınan cevaplar hayalperverane nakaratların tekrarından ibaret idi. Hattâ bu cür'etkârlık burada kemâli teessürle bahsettiğim vechile o derece ileri vardırılmış idi ki Erivan Hariciye Nezareti Hükümetimize verdiği resmî cevabı bizce hüviyeti bilinmeyen Agopyan ismindeki bir kâtibin imzasile göndermeyi kâfi görmüştü.

Hülâsa, Türkiye hatıratınızda haydettiğiniz gibi "Hiç bir sebep olmadığı halde" değil, belki kendi emniyeti ve islâm hayatının muhafazası için teminatı kaviyye almak mecburiyeti ile Ermeniler tarafından açılan harbe sokulmuştur. Ve tarih bu harbi Türkler lehinde en sarih esbaba ve en canlı vesâike sahip vekayi sırasında kaydetmiştir.

Nihayet Gümrüde selâhiyettar Ermeni murahhaslarile akdedilen muahdede Türkiye Hükûmeti, Ermenistan istiklâlini ikinci defa yine tasdik ve teyid etti. Ve bu suretle kuvvetine güvenmekten ziyade hakka ve fazilete hürmet etmek şiarından ayrılmadığını bir daha gösterdi.

Burada nazarı dikkatinizi kemâlî samimiyetle vaz' etmek isterim ki bu izahat vermekten maksadım geçmiş vakayii tekrarlayarak zaten elcasü hâl ile toplanan teessürleri çoğaltmak değil belki sizin de temenniyatınız vechile Türk - Ermeni komşuluğunu yanlış telâkkilerden kurtarmak ve bu dostluğun mütekabilen devamına her zaman hürmetkâr kalan Türk millet ve hükûmetinin hakikî hissiyatını anlatmaktır.

Her millet gibi Ermeni milletine karşı da hüsnü nazar ve samimiyet beslemekten bir an fariğ olmayan millet ve hükûmetim, komşularının refah ve inkişafını daima temenni eder. Ancak ahîr bir milletin dahilî muharebelerine karşı bitaraffığımızı muhafaza esasını kabul etmiş bulunduğumuzdan bu husustaki müracaatınızın ademi is'afı zaruridir. İki komşu milletin emniyet ve muhadeneti müteakabile içinde bahtiyar olması hususundaki temenniyatınıza kemâlî samimiyetle iştirâk ederim.

23/7/1337

Kâzım Karabekir

No. 126

Erzurum

31/7/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ermeni üserası arasında bulunan Kaymakam Vartan Mihail Arzumanyana hitaben irsal buyurulan tezkerei kumandanilerinizi nezdime mumaileyhi bilcelb bizzat verdim. Ve muhteviyatını anlattım. Cevaben yazdığı arizai teşekkürüyesini leffen takdim ediyorum.

Mumaileyh ciddî ve samimî Türk dostu olduğunu ve hükûmeteyn arasında yapılan hatayı tashihine bütün hayatında çalışacağını ve esaret arkadaşları arasında Türklere karşı lüzumu muhabbet hakkında propaganda yaptığını ifade etmektedir. Serbest bulunmasına, veyahut ihmâl göstererek firarını teshil edilmesine muvafakat buyurulur ise Ermenistana giderek muhadenet tesisine ve bolşevizme karşı çalışacağını ve geçen mühim zamanın mevkuf olarak geçmesinden müteessir olduğunu bildirmektedir. Bu babda meşru ve mühim ricasının kabul buyurulmasını temenni etmektedir.

Vekilofla aralarında samimî münasebet yok ise de mumaileyhin Rusofil olduğunu beraberinde bulunan genç zabitanla doğruca Ermenistana giderek bolşevizme karşı mücadele etmekte bulunduğunu kaviyyen zannettiğini ifadesine atfen arz eylerim efendim.

Erzurum Mevkii Müstahkem Kumandan Vekiili

Miralay

*Mustafa**Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*

(Tercüme)

Paşa Hazretleri,

24 tarihli İütuf buyurulan mektubu mergubunuzu aldığımdan mütehassıl teşekküratı halisane ve hissiyatı minnettaranemi arz çylemekle kesbi fahr ve mübahat ey-

lerim. Şahsı âcizanemi zatı devletleri nazarı dikkati keremkâriyelerinden dâr bulundu-
racağı mülâhazası bendelerinden baid bulunuyordu. Bütün Ermeni rüsesasının ef-
kârı hâlisane ve mülâhazatı samimanesi bugünden bil'itibar pek güzide ve kıymettar
murahhası olduğunuz Osmanlılarla bütün mevcudiyetyetlerle refah ve saadet ve
sulh ve müsâlemet ve münasebet ve muhadeneti samimaneyi tesise teşhiri sakı him-
met eylemek hususuna matuf olmalıdır.

Ahalinizin geçirdiği böyle tarihî bir anda mahmul olduğunuz vezaîfi mute-
nabahadan mütehasıl meşguliyeti kesire esnasında pek kıymettar zamanınızdan
ayırarak bütün mesaiden bâhis uzun ve her hususu muhtevi cevabı devletleri bende-
lerini gariki leccei sürur eyledi. Bu hususu bendenizin namütenahi bahtiyarlığını bais
olmuş ve bugünden bilitibar asrî iki komşu arasında bir devri teceddüt menafii mü-
tekabilesinin müdafaası hususunda itimad üzerine müesses bir devir başlıyor. Böyle
tarihî bir devirde marûlarz efkârın kuvveden fiile ihracı hususunda esaret dolayısile
bezli mesaiye mâni olan taliî nasazımdan müştekiyim. Kulunuzun ihtiramatı faika-
sının kabulünü rica ederim Paşa Hazretleri.

27/ Temmuz/1921

Kaymakam

Vartan Mihail Arzumanyan
(Erzurumda harp esiri)

Bu sıralarda Nurettin Paşanın merbut kartile Azerbaycanın sabık
dahiliye nazırı Mustafa Bey de geldi. Azerbaycanın kurtulması zamanı
miş, yardım istiyor. Gaflet etmemelerini nasihat ettim.

Kart vizit

Général Noureddin Pacha

Muhterem Paşa Hazretleri

Azerbaycanlı ricalden Mustafa Beyin nezdi âlilerine azime-
tinden bilistifade arzı muhabbet ve teyidi hürmet ederek mü-
tehassirane gözlerinizi öperim azizim.

Amasyadan 3/7/1337

Karargâhım Gümrü'de Azerbaycan Hükûmeti tarafından biri Mus-
tafa Kemâl Paşaya ve diğeri de bana olmak üzere yirmi dörder kişilik
biret yemek takımını (279 parça gümüş, mükemmel bir çekmece içinde)
hediye etmişlerdi. Haricî bir hükûmetin böyle kıymetli bir hediyesini
Meclisi Millice görülmeden kabulünü münasip görmediğimden Mustafa
Kemâl Paşanın ki ile birlikte benimkini de Büyük Millet Meclisine gön-
dermiştim. Ümid ediyordum ki görüldükten sonra bu teberrüü - Meclisce
lüzumu olmayacağından - tekrar bana hediye ederler. Halbuki alelâde
bir makbuz gelerek takım alıkonuldu. Bunun üzerine hiç olmazsa Meclise
teberrü ettiğime dair bir vesikanın hatıra olarak gönderilmesini yaz-
mıştım. Bu cevap geldi. İmzalı olan aslını müzeme koydum ki aynen
şudur:

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Riyaseti
Başkitabeti
Adet
1150

Ankara
3/8/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Azerbaycan Hükümeti tarafından zatı devletlerine hediye ve tarafı kumandanı-
lerinden Meclis namına teberrü buyurulan servislerin tesellüm edildiğini mübeyyin
Meclis Hey'eti İdaresinin mazbatası arzu buyurulduğu şekilde tashih edilmiş sureti
musaddakası takdim olunmuştur efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Ankara
3/8/1337

Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti tarafından Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Ka-
rabekir Paşaya hediye edilip müşarünileyh hazretleri tarafından da Meclise teberrü bu-
yurulan gümüş servisi muhtevi sandık huzurumuzda açtırılarak muhteviyatı tadad
edildi. Sandık beş gözden ibaret olup, bir gözü boştur, diğer dört göz derununda gü-
müştan mamul müfredatı merbut puslada muharrer muhtelifülçins ve ikiyüz yetmiş
dokuz parçadan ibaret yemek servisleri zuhur etmiş ve mezkûr sandık muhteviyatı ile
hey'etimiz marifetile hıfzettirilmiş olduğunu mübeyyin işbu mazbatamız tanzim kılındı.

1/Haziran/1337

Büyük Millet Meclisi
Hey'eti İdaresinden
Sivas Meb'usu
Mehmet Rasim

Büyük Millet Meclisi
Hey'eti İdaresinden
Konya Meb'usu
Hacı Bekir

Büyük Millet Meclisi
Hey'eti İdaresinden
Sivas Meb'usu
Emîr

Müfredat puslası 279 parçanın nelerden ibaret olduğunu tafsil edi-
yor. (1)

(1) İkinci Büyük Millet Meclisi toplandığı zaman Gazi bu takımları neden alı-
koymadın da gönderdin, Meclis ambarında duruyor, Meclis Kâtibi Recep Beyle gö-
rüş, aldır, dedi.

Recep Beye söyledim. Şayanı hayret bir şekle döndü. Karabekir ikinci Meclisi
beyenmedi de geri aldırıyor diye Gazi Recebe söylemiş. Benim aklımda bile yoktu.
Lüzumsuz bir dedikoduya sebebiyet vereceğini görerek ben sustum. Ses de çıkmadı.
Bilmem bu takım nerededir. Yalnız şayanı hayret bir şey daha duymuştum. Enver
Paşa murassa iki kılıç göndermiş. Biri Mustafa Kemâl Paşaya, biri de bana. Mus-
tafa Kemâl bundan bana hiç bahis bile etmedi. İkisini de almış duvarına asmış. Bu
kılıç işini Halil Paşanın yaveri Muhittin 1338 senesi nihayetinde Ankaraya gelirken
vapurda anlatmıştı. Kılıcı kendi Gaziye teslim etmiş, aldınız mı diye bana sormuştu.

Garpte Yunan taarruzu ve ne kadar alâka gösterdiğim

11/ Temmuz'da Garp cephesinde Yunan taarruzunun başladığı Ankaradan bildirildi. Zırhlı tren tertibi için 18 de şu teklifi yaptım.

Makina başında
Gayet aceledir
Harp raporu

Sarıkamış
18/7/1337

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

1. — Bir vagona bir top olmak üzere değil seri ateşli ve mantelli, hattâ bir döşeme ile takviye olunarak uzun onbuçukluk toplarla bile muvaffakiyetli tecrübeler yaptık. Cephem için zırhlı trenler de hazırlatıyorum. Numara neferlerini piyade kalkanı veya kum torbaları ile muhafaza etmek üzere cüzî bir zaman zarfında koşusuz toplardan münasip istasyonlarda bu suretle tertipleri kolaydır. Gayet seri olarak icabeden mıntakaları seddetmek üzere tren derununda makinelitüfek de bulundurulursa gayet faideli seyyar ihtiyat olacağını berayı hatıra arz ederim.

2. — Erkânı Harbiyei Umumiye ve Garp Cephesi Kumandanlığına.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

19/ Temmuz Gümrü'de kolera şiddetlenmişti. 8 - 19 Temmuz kadar 234 musab 162 vefat olmuş, hududumuza sirayet etmemesi için lâzım gelen şiddetli tedbirleri ittihaz ettirdim. 20/ Temmuzda bir Yunan Torpito çekeri Trabzonda Fındık dere mıntakasını kırk dakika bombardıman etti. Mukabelemiz üzerine çekildi.

21 Temmuzda Eskişehirin şarkına çekildiğimizi Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti bildirdi. Ajans hemen aynı tarzda yazdı. Bunun için şunu sordum:

Sarıkamış
21/7/1337

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Yunan ordusu kısmı küllisi ile meydan muharebesi nerede oldu ve Eskişehirin şarkına ordunuz ne halde geçmiştir; İnönündeki kuvvetler daha evvel çekilmiş mi idi. Şimdiye kadarki zayıyatımız nedir. Ordumuzun maddî ve manevî kıymeti hazırası ne haldedir. Yunan ordusunun bidayeti taarruzile son andaki kıymeti harbiyesi nasıldır. Fırka ve daha büyük cüz'ü tam kumandanlarından zayıyatımız var mıdır. Zata mahsus olarak bildirilmesini istirham eylerim. Hususî verilen malûmatla ajans malûmatı arasında hemen fark yok gibidir. Yalnız Eskişehir şarkındaki mevazii açık olarak bildirmek bir maksadı mahsus için değilse şifrecilerin ikaz buyurulması maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erkânı Harbiye Riyasetinden gelen cevap:

Vaziyülceyş bildirildikten sonra Ayntap mıntakasında bulunan İkinci Kolordu Afyon Grubunu takviye etmek üzere Kelebeğe tahrik edilmiş bir fırkasile halen Akşehire vasil olmuştur. Ordunun bu muharebedeki zayıyatı hakikiyesi henüz tesbit edilememiş ise de şehit ve mecruh ve esir olmak üzere sekiz ilâ on bin tahmin edilmektedir. Bu zayıyata inzımam eden firar yüzünden de ordunun muharip tüfek mev-

cudu muharebede tekaddüm eden mevcudnu nisfina tenezzül etmiştir. Top, makineli tüfek zayıyatımız onda bir nisbetindedir. Mamafih ordunun kuvvei maneviyesi sureti umumiyede şayanı memnuniyet bir derecededir. Bu muharebatta Dördüncü Fırka Kumandanı Erkânıharp Kaymakam Nazım Bey şehit olmuştur. Fırka ve daha büyük kumandanlar arasında başka zayıyatımız yoktur. Teslihat ve teçizat ve talim ve terbiyesi oldukça iyi olan Yunan ordusu dahilinde mevcut olduğu şayi olan sulh arzuları ve parti ihtilâfatına rağmen hâlâ nazarı itibara alınmaya lâıyk bir kudreti harbiye göstermektedir. İkinci İnönü Muharebesinde büyük zayıyata uğrayan düşman ordusunun bu defaki muharebatta zayıyatı bizden az değildir.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reis Vekili
Fevzi

27 Temmuzda Yunanlıların Kilkış zırhlısı ile bir torpito ve bir nakliye kruvazörü Trabzon limanı karşısına geldiler. 10 sonradan itibaren mendirek hizasında ve on mil kadar açıktan torpito ile nakliye kruvazörü sahili tarassut etti. Yunanlılar Trabzon sahillerinden garbe kuvvet gittiğini haber alarak nümayiş yapıyorlar. Gûya korkarak kuvvet göndermeyeceğiz.

31 Temmuzda Garp Cephesine bir fırka daha istediler. Karstaki On İkinci Fırkaya emir verdim. (1) Ve kıtaatı teftiş için Karsa gittim. Burada bir tahriratla üç imzalı şu tarihî şifreyi aldım:

Makine başında
Pek aceledir
Zata mahsustur.

Ankara
6/8/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Son muhaberatı müteakip Garp Cephesi kısmı küllisinin Sakarya hattı gerisine kadar çekilmesi üzerine efkârı umumiyede husule gelen heyecan bilhassa Mecliste büyük akisler tevliid etmiş ve bir haftadanberi geceli gündüzlü devam eden haff celselerde efkârı tatmin etmiş, askerî vaziyeti hazıramız hakkında Hükümetce lâzım geldiği vechile izahat verilmiş ise de Meclisin ekseriyeti azime ile vaki olan talebi neticesinde Büyük Millet Meclisinin emir ve kumandaya ait selâhiyeti meclis namına fiilen istimâl etmek üzere resmî tebliğde zikrolunan kuyud dahilinde Büyük Millet Meclisi Reisinin Başkumandanlığı deruhde eylemesi zaruretini İsmet Paşa Hazretlerinin münhasıran Ordusu ile iştigalini temin için esasen istifayı lüzumlu görmesi üzerine Müdafaai Milliye Vekâletile Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine resmî tebliğde arz olunan tadilât yapılmış ve efkârdaki heyecan ancak bu suretle teskin edilebilmiştir.

Kıymettar şahsiyeti devletleri her zaman olduğu gibi bugünkü vaziyette dahi gaye milliyenin en metin istinadgâhlarından. Bilvesile tezkâr eder hürmetlerle gözle-
rinizden öperiz efendim. (2)

Refet, Fevzi, Mustafa Kemâl
Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

(1) İlk kademe 4 Ağustosta Sarıkamıştan hareket etti. 5 Eylülde Sivasa vardı. Üçüncü Fırka Sakarya Harbine yetişti.

(2) M. Kemâlin buradaki beyanatı tarihî bir hakikattir. Nutukta hiç bahsetmemesi hakikati gizlemek değil midir?

Şu cevabı verdim:

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur.

Mustafa Kemâl, Fevzi ve Reeft Paşalar Hazeratına: Büyük Millî gayemizi birlik ve azmimizin vaadettiği zaferle temin ve tetvicide muvaffakiyatı sâmilerini dile-
rim; Şark cephesinin bu mukaddes gayeye sarsılmaz bir aşk ve imanla mevcut olan sadakatini teyid eder, arzı samimiyet ve tazimat eylerim efendim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Bu tarihî muhabere gayei millîyeye varmak için üzerlerimize aldığımız vazifenin derecei ehemmiyetini müteakabilen yad etmek şüphesiz ki bir ahd ve peymanın teyidi ve samimî bağlanışlarımızın bir daha perçinâ idi.

Başkumandanlık kanunu hakkında şu telgraf geldi:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin Başkumandanlığa tâyini hakkında 5 Ağustos 1337 tarihli ictimanda ittifakı ârâ ile kabul edilen kanun sureti bervechi zir tebliğ olunur.

5/8/1337

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

S u r e t

1. — Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vaziyülyed yegâne kuvveti âliye olan ve âzâsından her birinin kanunu esasî ve teşkilâtı esasiye kanunu ile hukuk ve masuniyeti şer'iyesi tabiatile mahfuz şahsiyeti maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âtiye ile Başkumandanlık vazifei fiiliyesine kendi reisi Mustafa Kemâl Paşayı memur eylemiştir.

2. — Başkumandan Ordununun maddî, manevî kuvvetini azamî surette tezyid ve sevk ve idaresini tertibatı daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik selâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mecburdur.

3. — Müşarünileyhin bâlâdaki mevaddı mevdu sıfat ve selâhiyeti, üç ay müddetle mukayyedir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkizasından evvel dahi bu sıfat ve selâhiyeti ref' edebilir.

4. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyülicradır.

5. — İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Karstan On İkinci Fırkayı tahrikten sonra bu cephede kalan Dokuzuncu Fırkayı da teftiş ile Sarıkamışa 13 Ağustosta geldim. Yunanlıların 15 Ağustosta ileri harekâta başladıkları haberi geldi. Yirmi Ağustosa kadar harekâtı takip ettim. Eskişehirin tahliyesini mucip harekâtı da tetkik ettiğimde Ordumuzun daima bütün cepheleri müdafaa ile meş-

gul olarak cenahların birinden mukabil darbe hazırlanmadığını görerek bu tarz muharebelerin neticede Garp Ordumuzu felâkete sürükleyeceğine kani oldum. Bunun için şu teklifi yaptım:

Zata Mahsustur

Sarıkamış
21/8/1337

Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Tatbik olunanı harp plânım bilmiyorum. Şuyuundan korkarak rica dahi etmiyorum. Yalnız umumî olmak üzere âtideki mütalâatımın arzına ictisar ettiğimden affımı rica ederim:

Yaptığımız istiklâl muharebesidir. Vatanımızda bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi kavgamız devam edecektir. Binaenaleyh düşmanın tefavvuku pek ziyade olduğu takdirde şu veya bu hattın veya mevkiin müdafaası düşünülmeyerek, hasmı yıpratarak zebun etmek ve sonra da zamanında darbeyi vurmak esasının nihayete kadar muvaffakiyetle takip edebilmesi için cepheleri az kuvvetle mümkün olduğu kadar tevkifle arazi ve ahvali saireye nazaran düşman cenahlarının birinde faik kuvvet toplayarak oraya darbe vurulmasını ve muvaffakiyet olmazsa vaktinde bir kararla ikinci bir manevra arazisine çekilirken aynı veya müsaiste diğer bir yanında aynı manevrayı tatbikin pek faydeli olacağını arz ederim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

24 de şu cevap geldi:

Makine başında harp telgrafı

Garp Cepheesi
21/8/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 21/8/1337 şifreye. Telgrafınızı Garp Cephesi karargâhında aldım. Bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi istiklâl davamızın devam edeceği hakkındaki kanaati layetezelzülün Yunan Ordusu ile meydan muharebesine tuttuğumuz bir anda tarafı devletinizden tekrar ve teyid edilmesi büyük inşirahı kalbi mucip oldu. Harekâtı askeriye plânımız tıpkı mütalâa buyurduğunuz gibi düşünülmetedir. Yalnız Ankara garbinde ciddî bir muharebe vermeyi mülâhazatı umumiyyeye nazaran zarurî görmekteyiz. Maahaza kuvvet ve vaziyetimiz dahi gayrı müsait görülmektedir. Düşmanla muharebe teması hasıl olmuştur. Yarından itibaren ciddî muharebata intizar ediyoruz. Fevzi, İsmet Paşalarla beraber Garp Cephesi Karargâhından selâmlarımızı takdim ederiz.

Başkumandan
Mustafa Kemâl

Ankaranın şarkına kadar ric'at nasıl düşünülür? Eskişehirin veya Sakaryanın müdafaası diye bütün kuvvetleri bir hat üzerine yayarak cenahların birinde mukabil darbe için kuvvet toplanmaması hatasını anlatmak istemiştin. Sakaryada sol cenahta kuvveti toplayarak bir mukabil taarruzla muharebeyi kazanmak mümkündür. Gerçi Mustafa Kemâl Paşa mütalâam gibi hareketi bildiriyordu; fakat acaba kuvvetler hangi cenahta toplanıyordu. Sağ cenahtan bir iş görmeye ne arazi ve ne de Sakaryanın vaziyeti müsait değildi. Böyle bir hatalı toplanış ordumuz

için felâket olurdu. (1). İki gün daha harita önümde düşündüm. Gerçi Mustafa Kemâl, Fevzi ve İsmet Paşalar gibi tecrübeli ve değerli üç ordu kumandanı bir arada idi. Vukuatın içinde, ahvali yerinde tetkik etmekle beraber herhangi hatalı bir toplanış ihtimali uykumu kaçırıyordu. İzdiraptan kurtulmak için şunu yazmak zaruretinde kaldım. Ben, bana faik kuvvetlerle muharebelerde dahi bu tarzda hareketle muvaffakiyetler kazanmıştım. Lehlilerin büyük zaferi de güzel misâldi.

Sarıkamış
25/8/1337

Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Cereyan eden meydan muharebesinde düşmanın inhizama uğratılacağı ümidimiz pek ziyadedir. Ve buna bütün kalbimizle dua ediyoruz. 21/8 tarihli maruzatım Ankara garbinde ciddî muharebe verilmemesi değil, bilâkis herhangi bir hat veya mevkiin müdafaai mutlakasile meşgul olmayarak serbest düşünce ile ahvale nazaran düşman cenahlarının birinde faik kuvvet toplayarak oraya darbe vurulması mütalâasını ihtiva ediyordu. Meselâ ahval arazi ve düşmanın harekâtına nazaran (Eski Kışla) ve daha cenuptaki (Sinanlı) mıntakasından düşmanın tam sağ cenahına bir taarruzla bütün düşman cephesini sarsmak imkânı görülüyorsa da ahvale yakından hâkim olan kıymettar arkadaşlarımız bittabi vaziyeti daha iyi takdir buyururlar. Lehlilerin Bolşeviklere galebesinin bu suretle olduğunu berayı hatıra arz eyler, Cenabı Haktan Garp Ordusuna şanlı zaferler dilerim. Zatı sâmilelerine Fevzi ve İsmet Paşalara arzı tazimat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Sakarya Muharebesi devam ederken (2) herhangi bir vaziyete karşı Erkânı Harbiyem ve maiyet kumandanlarımla Sarıkamış ve Kars mevzi-

(1) İsmet Paşa kuvvetleri sağ cenah gerisine toplamış, Fevzi Paşa bunu tasahih ederek sol cenaha sevk etmiş. Bunu son zaferden sonra Fevzi Paşa ile görüştüğüm zaman bizzat bana söyledi. Tarihleri karşılaştırmak pek mühimdir.

(2) Sakarya Meydan Muharebesinin son günü Mustafa Kemâl Paşa muharebeyi kaybettiğine hükmederek ric'at emri vermiş ise de Fevzi Paşa bunu sabahki vaziyeti gördükten sonra kumandanlara tebliği münasip görmüş. Halbuki sabahleyin düşmanın ric'ati görülünce zaferin bizde kalması bu suretle temin olunmuş... Fevzi Paşa bana bu muharebeden bahsederken, bunu kendi kazandırıldığını, fakat herkesin Mustafa Kemâl kazandırdığı zannettiğini söyledi. Hakikati neden saklıyorsunuz dedim. Şimdilik böylesi muvafık, dedi. Halbuki İsmetle birlikte Mustafa Kemâl'in Müşirliğe terfiini ve Gazilik unvanını Meclise inha etmiştir. Mustafa Kemâl Livalıktan istifa etmişti. Fevzi Paşa Ferikti. İhtimâl bir rütbe alırsa kendisi terfi ettirilmiyecek mi diye endişe etti. Vaziyet pek garptir. İhtiyatların hatalı olarak sağ cenaha toplatıldığını görerek sola alıyor, ric'at emrini tehir ederek felâketi durduruyor, sonra da Mustafa Kemâl Paşaya yekten müşirlik ve gazilik inha ediyor. Halbuki daha mesele bitmemiş ve Yunan Ordusunu takip ederek kat'i muvaffakiyet kazanılmamış, yani daha yapılacak işler varken Mustafa Kemâl'e son merhaleyi inha etmek ikinci bir muzafferiyette nasıl ve ne ile tatmin olunabilecektir. Bu vahim hata Afyon taarruzundan sonra Mustafa Kemâl'e hilâfet ve saltanatı tevcihe kadar yürüdü.

lerini mütemadî seyahatlerle meşgul bulundum. Kars Konferansına da hazırlanıyorduk. Batuma gelen Enver Paşa faaliyetile de uğraşıyordum. 12 Eylülde Yunan Ordusunun mağlûbiyet ve ric'ati haberi bütün kalbleri sevinçten çarptırdı. Gece yarısına kadar her tarafta şenlikler yaptırıldı. Mustafa Kemâl, Fevzi, İsmet Paşalara ayrı ayrı cephemizin samim ruhundan kopan tebrikleri yazdım. Ve samimî cevaplar aldım. Ayrıca Başkumandâna şunu da yazdım:

Sarıkamış
13 Eylül 1337

Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Bervechiâtî üç maruzatım var:

1 — İnayeti Hakkın da inzimamile Garp ordumuzun kahramanlığı ve onu idare eden kumandanlarımızın maharetle Yunan ordusuna çalınan galebe müteakip darbelerle itmam olunurken her tarafta her vasıta ile - İstanbul gazetelerile dahi - düşman maneviyatım bitirecek tarzda neşriyatta bulunmak zaten yıkılmış olan Yunanlıları her tarafta hezimete uğratmaya ve birbirine düşürmeye yardımcı çok olabilir. Neşriyatın ordumuzun şark ve cenup ordularımızla da takviye olunduğunu, külliyyetli ağır ve hafif bataryaların iltihak ettiğini, Yunan ordusunun tamamen bozulduğunu ve bakiyetüssüyufun yakında parça parça her tarafta esir edileceğini, islâm ahaliye zulüm edenlerin ceza göreceklerini gelen yolculardan mevsuk menbâdan alınmış gibi neşriyat mütemadiyen yapılmalıdır. Taki Bursa ve İzmir mmtakalarındaki asker, ahali ve bütün Rumlar fikren bozulsunlar. Bu suretle muhaceretler, firarlar, dedikodular tevessü ettikçe Yunan ordusu hangi mıntakaya çekilse orada zehirli sözlerle çabucak berbat bir hale gelirler. İşbu neşriyatın arkası kesilmemel, her günkü gazeeler Yunan ordusunun perişanlığından, maktullerinden, yaralılarından, bizim aldığımız top, tüfek, esir vesaireden bahsedip durmalıdır. Yunan ordusu arasında serian intişarına büyük ehemmiyet verilmelidir.

2. — Ankara ve İstanbul gazetelerimiz garbin izzeti nefsinin cerihadar edecek neşriyattan tevakkî ile artık garp milletlerinin Misakı Millî dahilindeki hakkımızı teslim için kendi hükûmetlerini tazyik lüzumunu münasip lisanla neşretmeli ve mütemadiyen Yunan ordusunun ve yerli Rumların yaptıkları katliam ve tahribatı Avrupa nazarlarında acıklı bir surette tasvir etmelidir. Hü'lâsai maruzatım, neş'eî galiyyetle hattâ Yunan ordusu mahvolursa balâpervazane mütalâatla gazetelerimiz, bizi siyasî mağlûbiyete uğratmamalı yani Avrupa efkârını aleyhimize döndürerek ikinci bir hükûmetin Yunan ordusunu bir ordu ile takviyesini davet etmemelidir.

3. — Misakı Millî dahilinde garple sulh akdetmek emareleri görüldüğünden itibaren Rusyayı kuşkulandıracak neşriyatta bulunmamak ne kadar mühimse büsbütün ondan bahsetmemek de doğru olmadığını unutmamak lâzımdır. Ermeni ve Gürcülerin ekseriyeti azîmesi hâlâ itilâfın elinde olup mütemadiyen Ruslarla bizi çarpıştırmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlar. Bilhassa İngiltere hattâ bizimle sulh imzalandıktan sonra dahi bu teşvikattan geri durmayacağını nazardan bir lâhza uzakta tutmamalıdır. Bu mes'eleleri yalnız hükûmetimizin değil, aklı başında herkesin bilhassa meb'us ve gazetecilerimizin de bilmesi lâzımdır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

17 de şu cevap geldi:

Garp Cephesi
16/9/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Başkumandanlığa yazılan 13/9/1337 tarihli şifre cevabıdır:

1 — Teklif buyurulan propaganda esasen Erkânı Harbiyei Umumiyece yapılmaktadır.

2 — İkinci ve üçüncü maddelerdeki mütalâatı devletlerle hemfikirim. Takip hususunda Hariciye Vekâletine hatırlatılmış olduğunu arz ederim.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

Sakarya Muharebesinde tarafeyn zayıatı hakkında malûmat verilmediğinden 29 Eylülde Erkânı Harbiye Riyasetine sordum. Şu cevap geldi:

Erkânı Harbiyei Umumiye
30/9/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 29/9/1337 şifreye.

1 — Sakarya Meydan Muharebesindeki zayıatımız iki yüz şehit, sekiz yüz on iki mecruh zabıt ve iki bin şehit, on iki bin mecruh neferden ibarettir.

2 — Fransız menabiine nazaran, Yunanlıların zayıatı umumiyesi mecruh, mak-tul, gaip ve hasta olmak üzere kırk bindir. Bilhassa zabitan zayıatı pek çoktur. 1/Eylül/1337 tarihine kadar yalnız zabitan zayıatı dokuz yüz yirmiye baliğ olmuştur. Yunanlıların kendi resmî listelerine nazaran Sakarya Muharebesindeki mecruh miktarı on altı bindir. Hülâsa: şimdiye kadar alınan malûmata nazaran Yunan zayıatını vasatî olarak hesap ve kabul etmek doğru olur.

3 — Düşmandan iğtinam olunan eslâha, malzeme ve hayvanat peyderpey toplatılmaktadır. Şimdiye kadar tesbit olunanlar yirmi beş otomobil, yüz seksen deve, bin arabalık topçu mermisi, yüzü mütecaviz ağır ve hafif makinalı tüfek, üç top, dört tayyare, beş yüz beygir ve öküzden ibarettir.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

23 Ağustos tarihli ajansta (Emir Faysal) ın Irak tahtına cülûsunu Londra telgrafına atfen bildiriyordu. Faysal, Şerif Hüseyinin üçüncü oğludur. 34 yaşındadır. Koca İngiltere hükûmeti, Irakta, hükûmet tesis ve teyid ediyor. Bize karşı ise eline geçen belâyı fırlatıp başımıza atıyor. Fakat hesaplarının yanlışlığını fiilen isbat ediyoruz. Sakaryada bozulan Yunan ordusu, Karsta başlayan sulh konferansı yolumuzun açıklığını gösteriyor.

Kars Konferansı

20/Eylül/1337 de bir Bolşevik Hey'eti Moskova Muahedenamemizin tasdik edilen suretini getirdi. Askerî merasimle karşılattım. Namıma da mevki kumandanı ve yaverimi gönderdim. Ankaradan da bizim hükûmetin tasdik ettiği nüsha gelmişti. Parlak bir merasimle 22 Eylülde tarafeyn hükûmetleri namına musaddak Moskova Muahedenamelerini teati ettik. Karsın en büyük resmî salonu olan - Ruslar zamanında Vali konağı, bir zaman da benim konağım olmuştur. Konferans için burasını intihab ve tezyin ettirmiştim, bu tarihî binayı bilâhare iş bittikten sonra millî kütüphane yaptırdım. - binada muahedeleri teati ettik. Ruslardan iki murahhas gelmişti. Reis Aleks Nikolayeviç, diğeri Ruslar Batumu işgal ettiği zaman mevki kumandanlığı yapan zattır. Müfrezemize bir bayrak da hediye etmişti. Buna mukabele olmak üzere bir tarafı Türk, bir tarafı Sovyet bayrağını mektep çocuklarımız hediye ettiler.

Rus hey'eti tarafından samimiyeti mutazammın bir nutuk söylendi. Ben de şu nutku söyledim:

Muhterem Yoldaş;

Rusya Sosyalist Müttehit Şûralar Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin yaptığı bu muahede cebir ve tahakküme değil, hakka ve adalete istinad etmiştir.

Sahsî veya muhitî idrâk ve ihtiraslarla meşbu birer metbu veya tâbileri yerine şûrayı ümmetle teşekkül etmiş iki halk hükûmeti tarafından imzalanmış ve artık milyonlarca Rus ve Türkün namus üzerine verdiği bir ahid olmuştur. Bu ahid evlâd ve ensalimizin de kemâli hürmetle iktiza edeceği bir düsturu mîllîdir.

Şarkta hürriyet ve muhadenet esaslarını temin eden bu muahedenameyi Karsta kemâli samimiyetle teati ederken temenni edlim ki bütün bşeriyet istibdad ve tegallüpten pek yakında kurtulsun ve müsterek bir saadete kavuşsun.

Millet Meclisimizin tasdik ettiği bu tarihî vesikayı kemâli tâzimle takdim eder ve milletim ve hükûmetim namına Rusya Şûralar halkını ve hükûmetini selâmlamakla şerefyyab olurum, muhterem Yoldaş.)

Salonda halktan ve zabıtanın kesif seyirciler bulunduğu gibi hariçteki meydan da dolu idi. Yetimlerimizden mürekkep bir müfreze de askerle birlikte salonda ve dışarda. merasimde bulundular. Merasimden sonra meydanda muhtelif idman hareketleri gösterdiler. Rus murahhaslarına pek büyük tesir yaptılar. Başmurahhas meydanı dolduran çocukların yüksek varlıklarını görünce bir nutuk söyledi: (Karşımızdaki Türklerin bizim zan ve tahmin ettiğimiz insanlardan pek yüksek ve pek hürmete şayan insanlar olduklarını ve böyle bir milletle de dostluğun Sovyet Rusyanın yaşayabilmesi için elzem bulunduğunu bütün millete haykıracağım. Bizim çocuklarımızdan daha cevval, daha gürbüz ve daha ateşli gördüğüm bu Türk çocuklarını pek büyük hayretler ve takdirlerle görerek Türkiyenin istikâlâl harbi için bütün dünya ile uğraşabile-

ceklerini tasdik ediyorum. Gördüğüm bu nümune muzafferiyetinizin kat'î olacağını müjdelediğini bütün varlığımla kabul ediyorum.)

Bu hey'et bir kaç gün Karsta misafirimiz olarak kaldılar. Bunların avdetile beraber 26 Eylülde Kars Konferansına memur hey'etler geldi. Bunlara da parlak bir istikbal yaptırdım. Öğle vakti Karsa geldiler, doğruca beni ziyaret ettiler. Öğleden sonra bizim hey'etle ben de iadei ziyaret ettim. Akşam beşte konferans salonunda Rus başmuraahasile görüşerek tarzı mesaimizi tesbit ettik. Akşam 7 de konferans başladı. (24 Eylülde On İkinci Fırka kolbaşı Ankaraya vardı. Üçüncü Fırka Sakarya Muharebesine yetişti.)

Kars Konferansında benim başmuraahas olmaklığımla hükümetimiz arzu ve emretmişti. Ben muvafık bulmayarak itiraz etmişim. Ben askerdim. Siyasî bir hey'etle mücadele için mücehhez değildim. Bundan başka eğer ben haricte kalırsam konferansın mesaisini daha iyi takip ile muraahaslarımıza muavenet edebilirdim. Doğrudan doğruya benim işi idare etmekliğim düşünme, münakaşa ve karar yüklerini bana tahmil edecek daha sükûnetle düşünen bir başkasile müdavelei efkâra meydan vermeyecekti. Fakat Ankara ısrar etti. Bilhassa Mustafa Kemâl Paşa böyle istiyordu. Zarurî kabul ettim.

Bizim muraahaslar:

Başmuraahas: Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir

Muraahaslar: Burdur Meb'usu Veli Bey.
Azerbaycan Mümessilimiz Memduh Şevket Bey
Şarkî Anadolu Demiryolları İnşaat Başmühendisi
Muhtar Bey

Müsavirler: Meb'us Edip Bey
Reji Umumi Müfettişi Muvaffak Bey
Şark Cephesi Erkânı Harbiye Reisi Kadri Bey (Cephe işlerle meşgul olduğundan devam edemedi.)
Erkânıharp Binbaşı Veysel Bey
Erkânıharp Binbaşı Talât Bey

Kâtipler: Hariciye Memurlarından Zühtü Bey, Osman Bey,
Cephe yaverleri Nazmi ve Selâhattin Beyler.

Sovyet Muraahasları:

Rus Sovyet Başmuraahası: Yoldaş Ganyeski
Azerbaycan Hey'eti Reisi Yoldaş: Behbud Şah Tahtenski
Gürcistan Hey'eti Reisi Yoldaş: İlyava (Harbiye ve Bahriye Komiseri)

Gürcistan Hariciye Komiseri: Şuanidze

Ermenistan Hey'eti Reisi Yoldaş: Maravyan

Ermenistan Hey'eti Dahiliye Komiseri: Boğos Makenzyan

Bolşevik murahhasları memur ve hizmetcileriyle beraber yüz elli kişisi. Yazıcıların bir kısmı da hanım.

Konferansa esas Moskova Muahedesi olacaktı. Bu hususta Hariciye Vekâletimizden şu talimatnameyi 18 Eylülde almıştım:

No.
2809

17/9/1337

*Kars Konferansında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Heyeti Murahhasası Riyasetine*

16/Mart/1337 tarihli Moskova Muahedesinin müzakeresine başlanacağı sırada ve esnayı müzakerede Rusya Hariciye Komiserliği, Azerbaycan, Gürcistan ve Sovyet Ermenistan Cumhuriyetlerinin de Moskova Konferansına iştirâkini şiddetle arzu etmiş olduğu ve bu küçük cumhuriyetlerin işe karışması Rusyadan beklediğimiz menafiin istihsalinde bilhassa hudut mese'lesinde müşkilât ihdas edeceğini düşünerek Rusyanın bu talebinin tarafımızdan reddedildiği ve nihayette biz Ruslarla aramızdaki mesaili hallettikten sonra Hey'eti Murahhasamızın Bakû'da Azerbaycan ve Tifliste Gürcistan Cumhuriyetleri ile Hükûmetimiz müsaade ederse verecek talimat dairesinde Sovyet Ermenistan Cumhuriyetiyle aramızda ayrı ayrı muahedeler akdetmesi tekrarrür ettiği malûmu devletleridir. Moskova ahitnamesi zabıtlarından 12 Mart 1921 tarihli zabıtta Cenup Kafkaş Cumhuriyetleriyle akdedilecek muahedat hakkında Türkiye ve Rusyanın noktai nazarlarına dair mufassal malûmat vardır. Heyeti murahhasamızın Bakû'ya muvasalatında Azerbaycan Reisi Hükûmeti (Neriman Nerimanof) ve Hariciye Komiseri (Mirza Davut Hüseynof) ile olan mülâkatta mumaileyhima Azerbaycanın Türkiye ile yalnız konuşmasına muvafakat etmeyerek Ermenistan ve Gürcistan ve hattâ Dağıstan Cumhuriyetleri murahhasları da hazır olduğu halde müştereken bir konferans akdini musirran istemeleri ve tarafımızdan her cumhuriyetin Türkiye ile ve Moskova Muahedesi ahkâmından bu Cumhuriyete taallûk eden bazı kısmı Türkiye ile yapacağı ayrı bir muahedeye derceylemeleri lüzumu iddia ve isbat edilmesi üzerine Konferansın ve müzakeratın beraber olması ve fakat kabul edilecek olan mevaddm ayrı ayrı muahedelere dercile münferiden imza edilmesi kararlaştırılmış idi. Hey'eti murahhasamız Reisinin Tifliste Gürcistan ricali hazırası ile mülâkatında onlarla da bu vechile anlaşılmuş idi. Bilâhare Rusya Hükûmeti de Kars Konferansında hazır bulunmak arzusunu izhar eylemesi üzerine Moskova Muahedesinin on beşinci maddesinin Devleti Müşarünileyhaya tahmil ettiği taahhüdü leddülhacce ifa etmek üzere Rusya murahhaslarının da bu konferansta hazır bulunması Hükûmetimizce kabul olunmuş idi. Bizzat Çiçerin'in Moskova Seferimize verdiği cevabî notada musarrahtır.

Bu notanın maddeye müteallik kısmı fransızca olarak ayrıca arz edilecektir. Binaenaleyh konferansın mesaisi sureti umumiyede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden her birile aramızdaki mesaili halletmek bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı muahedeler şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova muahedesinin kendisine taallûk eden kısmını kabulde teallül gösterirse o zaman Rusya Hey'eti Murahhasasını taahhüdünü icraya davet etmek suretinde olmalıdır. Tarafeynce tasdik edilmiş olan ve hattâ o zamana kadar tasdiknameleri de teati kılınmış ilması lâzım gelen 16 Mart 1337 tarihli muhadenet ahitnamesinin hiç bir maddesi Rusya ile aramızda mevzuubahis olamaz. Ve böyle bir maddenin Cenubî

Kafkas Cumhuriyetlerinden birile veya cümlesile münakaşasında Rusya Hükûmeti o maddeyi o cumhuriyete kabul ettirmeye mecbur olduğu için kendisinin bizim tarafta bulunması iktiza eder. Cenubî Kafkas cumhuriyetlerinin istiklâline riayet edeceklerini Türkiye ve Rusya birbirine karşı beyan eylemiş ve bu beyanat tarafeyne mütekabilen senet ittihaz olunmuştur. Yukarda zikrettiğim zabıtnamede bu cihet mu-sarrahtır. Menafiimize taallük eden noktalarda şüphesiz Rusyanın bu beyanatından istifade olunur. Konferansın küşadından evvel veya küşadını müteakip diğer taraf murahhaslarile vukubulacak nîm resmî ictimalarda bu husus kabul ettirilirse iş kolaylaştırılmış olur. Yapılacak muahedeler için evvel emirde Moskova ahitnamesinin ihtiva ettiği esasları ve tertibi takip etmek hem işi teshil eder... - Mabadi var -

Yusuf Kemâl

Ankara
17/9/1337

*Kars Konferansında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Hey'eti Murahhası Riyasetine*

Birinci mabadidir.

Hem de Ruslarca kabul edilmiş ola mevaddı karşımızdakilere kabul ettirmek daha esaslı olur. Bu esaslar zabıt maddeleri haricinde gerek onlar tarafından gerek bizim tarafımızdan muahedelerin derci arzu edilen hususatı sonraya bırakmak bil-hassa Hudut ve araziye müteallik mevaddı takaddümen kabul ettirmek lâzımdır. Azerbaycanla akdedeceğimiz ahitname metninin açık Türkçe yazılmasına gayret edelim. Buna her iki milletin hakikatte kardeş olduğunu emellerindeki vahdeti vesair revabıtımızı ifade eder münasip bir mukaddmeden sonra Moskova muahedesinin birinci maddesinin bir kısmı ve ikinci fıkraları derc edilir. Hududa dair olan üçüncü fıkranın Azerbaycana taalluku olmaması itibarile Türkiye - Azerbaycan muahedesinde yeri olmadığı ileri sürülür. Ve muahedeye derc ettirmemeye gayret olunur. Moskova ahitnamesinin Batum arazisine ait olan ikinci maddesi de Azerbaycan muahedesine giremez. Bu muahedenin üçüncü maddesi Azerbaycan Muahedesine konulacak esaslı maddelerden biridir. Bu maddenin birinci fıkrası nihayetine Azerbaycan Cumhuriyeti haiz olacağı bu hakkı himayeyi hiç bir vakitte bir üçüncü devlete terk etmemeyi taahhüt eder diye bir fıkra ilâve edilse mâna itibarile zait görünmekle beraber faideden hâli değildir. Rusya ile edilen muahede pek büyük kıymeti olan dördüncü madde ile sırf Karadenizde sahili bulunan devletlere müteallik beşinci madde Azerbaycan ahitnamesine derc edilmeyebilir. Mamafi müzakerât esnasında bunların da ahitnameye konulması bilhassa dördüncü maddenin başka bir şekilde dercini menafiimize muvafık bulursak ilerde icabını düşünürüz. Azerbaycanla aramızda evvelce akdedilmiş muahede olmadığı için altıncı maddeye lüzum yoktur. Kapitülâsyonlara ait olan yedinci maddenin de Azerbaycan ahitnamesinde yeri olmaz. Azerbaycan bir müslüman ve Türk devlet olduğu için diğer bir müslüman devletinden kapitülâsyon iddia edemez. Ancak umumî bir surette denilebilir ki en ziyade mazharı müsaade millet muarrefesi ifasını tazammun eden on birinci madde ahitnameye girerse bu hususta biz de kapitülâsyonu olduğunu iddia eden ve bundan vazgeçmeyeceklerini söyleyen İngiltere, Amerika gibi devletlerle ileride akdedeceğimiz muahedette muztar kalabileceğimiz hr türlü ihtimalâtı derpiş etmek lâzım gelir.

- Mabadi var -

Hariciye Vekili
Yusuf Kemâl

Ankara
18/9/1337

İkinci mabadi.

Binaenaleyh en ziyade mazhari müsaade muamelesi ifası maddesini ahitnameye derc ettirmemelidir. Yahut böyle bir madde konursa o halde ileride Azerbaycanın veya sair kapitülâsyonu olmayan bir hükûmetin en ziyade mazharı müsaade millet muamelesi kaidesine istinaden kapitülâsyon iddiasına kalkışmasını men için yedinci maddeye kapitülâsyon usulünün her milletin inkişaf eylemesinin serbestii cereyanı ve hukuku hâkimiyetinin tamamii icrasile gayrı kabili telif olduğunu teslim eden tarafeyni âkidin bu usule herhangi bir suretle alâkadar olan bir muamele ifasını hiç bir sebep ve bahane ile talebe kalkışmayacaklarını yekdiğerine karşı beyan ve taahhüt eyler gibi bir şekil verilmelidir.

Sekizinci maddenin ikinci fıkrası hazf ile diğér fıkraları aynen muahedeye derc olunur.

Dokuzuncu maddenin bizim için bazı külfetler ihdas ettiği telgraf mes'elesindeki emsaliye sabit ise de menfaatbahş edeceği de memuldür. Onun için Azerbaycan ahitnamesinde derc olunmalıdır. Azerbaycan ahitnamesine onuncu maddenin yalnız birinci fıkrası yazılıp fıkaratı istisnaiyesi derc edilmemek icab ederdi. Fakat Azerbaycan hükûmet ..... Bolşevik ve Sovyet olduğu için tebaamız hakkında tedabiri ihtiyatiye ittihazına mecburuz. Bunun için madde olduğu gibi kabul edilebilir. Vaziyeti müsait görürseniz Türkiyede bulunan Azerbaycanlıların talepleri üzerine Türk tabiiyetini tavizde hükûmetimizin serbest olacağına dair ya bu maddeye bir fıkra veya ayrıca bir madde ilâve ettirilmesi pek ziyade faideyi mucip olur.

On birinci madde hakkındaki mülâhazat bâlâda arz edilmişti.

On ikinci maddenin Azerbaycan ahitnamesinde yeri yoktur. Şu kadar ki bizim Azerbaycandaki muhacirlerimiz ile Azerbaycanlılardan bize hicret edeceklerin mes'eleleri mevzuubahis edilerek ayrıca bir madde derc edilir.

On üçüncü madde tadilen konur. On dördüncü madde aynen derc edilir. On beşinci maddenin Azerbaycanın taallûku yoktur. Maddei nihaiye icabına göre yazılır. Gerek hususatı saire ve gerek Memduh Şevket Beyin vereceği malûmat da naazra alınarak Hey'eti âliyenizce Azerbaycan ahitnamesine dercine lüzum görülecek sair mevad hakkındaki mütalâatı devletlerine muntazırız. Tedrisatın serbestisi bütün mesailde yerli Türk ahalinin naili hürriyet olması Azerbaycan zimamdarını Rusya ve Kafkasya Cumhuriyeti arasında taksim edileceklerini söyledikleri Bakû neftlerinden bize de bir hisse vereceklerini kaviiyyen vaad ediyorlardı. Bu cihetin sağlam bir suretde teminine çalışmalıyız.

- Mabadi var -

Hariciye Vekili
Yusuî Kemal

Ankara
19/9/1337

Üçüncü mabadi.

Gürcistan ile yapacağımız ahitnamenin Türkçe ve Gürcüce yazılması ilerde müşkilât tevliid edeceği için Fransız lisanında olması daha muvafıktır. Bu ahitnameye münasip bir mükaddime konduktan sonra Moskova muahedesinin birinci maddesinin birinci ve ikinci fıkraları konur. Hududa aid olan kısmını dere ettirilmeye gayret olunur. Yani Gürcistana evvel emirde misakı millimizin ihtiva ettiği arazinin bizim olduğu bilâ kaydı şart tasdik ve teslim ettirmeliyiz. Moskova ahitnamesinin bu arazi üzerindeki hakkı hâkimiyetimizi bilâ kaydı şart yâni alelâde müracaata hacet kalmaksızın teslim ve kabul etmiş olduğunu nazardan dūr tutmamalıyız. Gür-

cistan murahhaslarından İlyavanın pek zeki ve mahir bir adam olduğu, hariciye komiseri Suvanidzenin İskonlu bir Gürcü milliyetperveri bulunduğunu hattâ Moskova heyeti murahhasamız reisi bu defa Tifliden çıkarken vedâ için kendisine gittiği zaman Mumaileyh Suvanidzenin lâtife yolunda "bizden istediğinizi vermiyeceğiz, belki Ardahan ve Artvin hududlarına ve sizin Batum transitinden, limanından o kadar vâsi surette istifadenize itiraz edeceğiz" dediğini hatırımızdan çıkartmamalıyız. Gürcistan ile müzakere bizi en ziyade işgal edecek maddelerden biri de Moskova ahidnamesinin ikinci maddesindeki şartların sûr ve eşkâlini tesbit meselesi olacaktır. Batum arazisi veya Acara muhtariyetinin ana hatları hattâ mümkün olduğu takdirde teferrüatı konferansda tâyin ve muahedeye ve icabında zabıtnamelere derc olunmalıdır. Gerek Acara muhtariyeti zımında Acaralıların haiz olması bizce matlûp olan her nevi hukukun gerekse Batum limanından malî ve iktisadî istifademizin sûr ve eşkâli hakkında orada buradan ziyade malûmat olduğunu ümid ediyoruz. Binaenaleyh her iki mes'elenin evvel emirde heyeti âliyenizce biltekdik mütalâanızı rica ederim. Moskova ahidnamesinin Nahcivana müteallik olan üçüncü maddesinin Gürcistan ahidnamesinde taallûku yoktur. Dördüncü maddeye dair Azerbaycan hakkındaki mütalâa Gürcistan hakkında da vardır. Beşinci madde Gürcistan ahidnamesine konur. Altıncı maddeye mahal yoktur. Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddeler için evvelce yazılan mütalâa Gürcistan hakkında da tekrar olunur. Onuncu madde Gürcistan ahidnamesine aynen konur. Mütakabil maddeler için dahi Azerbaycan hakkındaki mütalâat tekrar edilir. Gürcistanın hudud mes'elesine muvaffak olamayınca memleketimizde kalan madenlerden, ezcümle Artvin madenlerinden istifade etmeyi istemesi memuldür. Bu madenlerden Çoruh vadisindeki bakır madeni son zamanlarda Rusların da istediği ve ısrar etmekte oldukları malûmu devletleridir. Bunlar hakkındaki mülâhazatımızı talep vukuundan sonra dermeyan ederiz. Gürcülerin bizden isteyecekleri şeylere karşı bizim de onlardan talep edeceğimiz veyahut Gürcistanda muhafazasına çalışacağımız hukuk meyânında Ahışa ve Burçalı Türklerinin halini ve istikbalini unutmamalıyız. Gürcistan orada bulunan tebaamız hakkında bazen pek şiddetli ahkâm vaz ediyor. Vakıa bu umumî ecnebilere şamil bir tedbir ise de bu cihetin de bir çaresini bulursak iyi olur. Ahvali haziranın icabatıyla Gümrü muahedesi ahkâmına ve Rusların bu muahedeye müteallik şikâyetlerini nazara alarak Sovyet Ermenistan yapılacak ahidnamenin esasları Bakûdaki mülâkatda Neriman Nerimanofun bahsettiği ittifak meselesi ve cenubî Kafkas cumhuriyetleri ile şömendöfer işlerinde mahsulât ve mamulâtın mübadelesinde vesair hususatı iktisadiyede daha sıkı mukarenetler ihdası mümkün ve menafiimize muvafık olup olmadığı hakkında heyeti âliyenizin mütalâasına intizar ediyorum efendim.

Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

26 Eylül akşamı konferans başlamıştı. (Tarafeyn itimatnameleri tetkik olundu.)

Şu nutukla konferansı açtım:

K a r s K o n f e r a n s ı n d a k i N u t k u m

Muhterem Yoldaşlar,

Türk milleti Kapitalist ve Emperyalistlerin kendisine tatbik etmek istedikleri "Sevr" muahedelerini tanımadı. Bu meş'um muahedeyi yapanların cebir ve tehditlerine karşı boyun eğmedi. Ve kendi arzusu, iradesi hilâfına olarak nevmidane bir ser-

füru siyasetini takip edenlere karşı bir inkilâp yaptı. Yeni bir hükûmet vücude getirdi.

Garbin zulmüne, bu suretle var kuvvetile göğüs geren Türk milleti yüzünü şarka çevirdiği zaman karşısında, muazzam bir inkilâbın âlemsümül hararetile galeyan eden Şûralar Rusyasını gördü. Ona desti muhadenetini uzattı. Ve onunla el ele şarkın halâs ve refahına, muhadenet ve uhuvvetine hizmet etmek için ahdedti.

Siz asıl Kafkas milletleri ise, Türk Hükûmeti ile Rusya Şûralar Cumhuriyeti arasında şarkın muhterem birer uzvusunuz. Her biriniz Rusya Şûralar Hükûmeti muazzamasının bir uzvu kıymettarı bulunmak itibarile dahi ayrıca haizi şeref ve ihtiramsınız.

Cümnenize beyanı hoş âmedî eder, ve bu ictimamımızı bütün harareti kalbimle alkışlarım. Çünkü Moskovada temellerini attığımız muhadenet ahitnamesinin teyid ve tekviyesi demek, şarkta ebedî bir kardeşliğin tesisi demektir.

Binaenaleyh bugün teşebbüs ettiğimiz bu muazzam eserin sür'atle muvaffakiyeti hususunda en hâr temenniyatta bulunarak konferansın açıldığını arz ederim, Yoldaşlar.

Kars 26/9/1337

Saat 7 sonra

Rus Murahhası Yoldaş Ganyeski de şu nutku söyledi:

Büyük Millet Meclisi Murahhasları efendiler! Gerek hükûmetim ve gerek Rus milleti namına şahsınızda esaret ve istismara karşı büyük bir mücadele için silâha sarılan ve zaferi nihaiden evvel terki silâh etmemeye azmetmiş bulunan kahraman ve cessor Türk milletini selâmlarım.

Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan mümessili arkadaşları! Sizin şahsınızda da Rus milletinin sermayedar ve eshabı arazi boyunduruğundan kurtulmak için evvel mücadeleyi kat'iyesinde onunla her vakit yan yana çarpışmış olan bu cumhuriyetlerin kardeş milletlerini selâmlarım.

Muhterem murahhaslar! Siz buraya büyük bir eseri ikmâl etmek, bir sulh ve muhadenet ahitnamesi akdeylemek ve bu suretle bütün âleme Kafkas Cumhuriyetlerinin halk kütleleriyle kahraman Türk milletinin menafiini mütekaabilelerini takdir ettiklerini ve hariçteki hasım kuvvetlerin tahrikâtına rağmen bunların sulh, muhadenet ve uhuvvet dairesinde yaşamaya azmeylemiş bulduklarını isbat etmek için geldiniz. Zira diğer milletler beyninde olduğu vechile Türkiye ve Kafkasya milletleri arasında da tesadümü menafi yoktur. Düveli muazzamanın haydut emperyalist çeteleri 1914 senesinde kendi halk kütlelerini kanlı bir mücadeleye atarak milletlerin istihlâsını ilân ettiler. Fakat hakikatte bunların maksatları onların hali esaretlerini teşdid eylemektir. Onlar bu kanlı faciannın kendi hezimetlerine müntehi olacağını ve halk kütlelerinin revabıtı uhuvvetkâraneyi teşvik ile silâhlarını mahza zalimler ve muhtekirler aleyhine çevireceklerine intizar etmiyorlardı. İşitilmemiş bir kan dökme müntec olan emperyalist muharebesinden sonra bütün cihanı bir yeni yangın istilâ etmiştir. Mezkûr küteler Avrupanın ve Asyanın şark ve garp ve şimâl ve cenubunda ve kürrei arzın her tarafında kıyam ederek ebedî düşmanlarına karşı son mücadeleyi ilân ettiler. Bazı defalar muvaffakiyetsizlikler ile müteferrik olan gayrı kabili ictinab bu mücadeleyi ahire nihayet "Büyük fikir" e müntehi olacaktır.

Türk milleti bu mücadelede mühim bir rol oynamaktadır. Düveli İtilâfiye emperyalistleri yeni ahvalin Türkiyede mazharı rağbet olmasından müteessir olarak Yunanistanı Türkiye aleyhine kaldırdılar. Fakat bu yeni tecrübe altından muzafferen çıkacaktır. Türkiyenin müttelikleri olan Rusya ve cumhurî hükûmetler Türkiye ahali tarafından kahramanane bir surette icra edilmekte olan muharebenin safa-

hatını amik bir meyl ve alâka ile takip ediyorlar. Zira Türkiyenin bu muharebesi olanların muharebesidir. Yunanistanın kendi hatayı meş'umunu fehm ve idrâk ederek muhtelifi fih olan bilcümle mes'elelerin sulh tarikile hal' ve tesviyesini teklif etmesi zamanı takarrüp eylediği katî olduğunu beyan eylerim. Bugünkü konferans bu babda birinci saik olacaktır. Burada hazır olanlar el'an önümüzde mevcut olan ve esas itibarile halledilmiş bulunan mes'elelerin tetkik ve müzakeresi bütün milletlerin müveddet ve uhuvveti fikri bülendini kendilerine rehber ittihaz eden iki tarafın mucibi hoşnidisi olacak bir halde serî ve dostane, samimane ve adilâne bir surette ikmâl edilecektir. Burada ictimâ edenler pazarlık maksadile toplanmış bir takım düşmanlar olmayıp bilâkis sulh ve sâlimet ve uhuvvet üzere yaşamaya, kendi memleketlerinin saadeti hali yekdiğere mütekabilen muavenette bulunmak için yan yana sakinane bir surette çalışmaya arzukeş komşu milletlerden mürekkeptir.

Burada bir yeni büyük iş daha deruhde edilecektir. Kakraman Türk milleti ve Ermeni milleti bütün cihana yalnız söz ile değil fiiliyat ile isbat ve izhar edeceklerdir ki bunları yekdiğerinden ayıran kin ve husumeti ilelebed red ve terk eylemişlerdir. Bu iki millet ellerinde bir hançer gizleyerek birbirine yaklaşmıyor. Bunlar kardeş muhabbetile mütehasstirler. Mücadele eden halk kütlelerini millet ihtilâfları takviye edemez. Uhuvveti mütekabile onları mukaveemti gayrı kabil bir hale getirebilir. Bütün cihana saadet bahşeden ancak halk kütlelerinin ittihat ve uhuvvetkâraneleridir. Biz ancak bununla galebe edebiliriz.

Ermenistan Hariciye Komiseri Yoldaş Muratyanın söylediği nutuk:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin muhterem murahhasları ile maverayı Kafkasın Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü kardeş Sovyet Cumhuriyetleri murahhasları arasında Karsta kurulan birinci konferansın açılması münasebetile kendi ahalimiz gibi biz murahhasların dahi beslediğimiz duygular ve temennileri burada sizin huzurunuzda arz etmek vazifesini Kafkas Ardı Cumhuriyetleri murahhasları benim uhdeme tevdi ettiler.

Biz buraya düşmanlık duygusile gelmiyoruz. Ve avam perest ve milliyetçi hükûmetlerden bize tevarüs eden ve münakaşaya sebep olmak haysiyetile merdud olan nizalı mes'eleleri bugün ortaya koymak için de bizim hiç bir meramımız yoktur. Hayır, bizi şimdi düşündüren şey, bu mes'eleler ve düşmanlık duyguları değil, biz ancak gayretli Türkiye ahalisinin yaptığı kahramanca mücadelenin meftunuyuz. Biz samimî bir arzuyu taşımaktayız ve katiyyen kaniiz ki vatanını müdfaa için yaklaşan bir millet galip, düşman mağlûp olacaktır.

Bu konferansın Kafkas ardı Cumhuriyetlerinin Türkiyeye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiyenin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çığnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı bir meyl ve incizab duyduklarını öğreneceğinden eminiz.

Muhterem murahhaslar! Biz bu konferansa galip ve mağlûplar gibi gelmiyoruz. Düşmana mukavim bir milletin mümessilleri bulunan sizlerin yanına biz dost gibi geliyoruz. Ve milletimizin mücadeleden muzaffer olarak çıkacağını size müjdelemekle mes'uduz.

Büyük Rusya düşmanlarını mağlûp edebildi. Çünkü büyük Teşrinisani İhtilâlinden fütuhatını muhafazada pek derin alâkası olan işçiler ve köylüler kütlesi kahramanca bir azim ile Rusyanın müdafaası için ayaklandılar. Rus milletinin inkilâp mübarezesi kaniiz ki menfaat temin etmek ve Türk milletini ezmek kasdi ile şimdi Anadolu toprağında muharebe eden İtilâf Devletlerinin ücretli asker uşaklarını mağlûp edebilecek olan Türk Milleti için pek yüksek bir misâl teşkil ediyor.

Kafkas ardı milletleri emindirler ki bu pkonferans Türk milleti ile dostluk ve kardeşlik itilâfı akdi için sağlam bir temel hazırlayacak ve bizler de bu itilâf temeline dayanarak bundan böyle nizalı mes'eleleri Sovyet Cumhuriyetleri arasında o türlü mes'elelerin tesviye edilegeldiği bir kolaylık ve çabuklukla halledebileceğiz. Türk milletine karşı pek asıl ve ulvî duygular beslemekte bulunan üç Sovyet Cumhuriyeti Murahhas Heyetleri Konferansı selâmlamak resmini ifa eder.

26 Eylülde başlayan konferans 10 Teşrinievvelde bitti. Karşı taraf müzakeresini Rus murahhası Ganyeski idare ediyor. Müttehid bir cephe gösterdiler. Hudut için tarafeyn askerî delegelerinden mürekkep bir komisyon teşkil ettik. Diğer mes'elelerde akord olduklarımız sulh muahedenamesi metnini teşkil etti. Tarafeynin bazı metalibini mütekebil taraf kabul etmedi. Bunlar ancak hususî muhabere veya zabıtlarda kaldı.

Meselâ bizden istedikleri:

- 1 — Gürcistan Elviyei Sülüsede asarı atika taharriyatma mezun bırakılsın,
- 2 — Ermenistan Kulp tuz madenlerinden istifade etsin,
- 3 — Tab'anın harsî ve dinî terakkiyatını kâfil hukuk verilsin,
- 4 — Gümrü'den alınan şömendöfer malzemesi iade olunsun.

Bunlardan ilk üç madde resmî celsede bahsolunmadı. Hususî görüşüldü. Dördüncü madde resmî celsede talep olundu. Tabîî ilk üç madde hukukumuz müdahale görülerek reddolundu. Dördüncü madde hakkında dahi (Bizim için Gümrü mes'eleleri yoktur. Harbi Umumide Çarlık Rusya bütün Şarkın varını yoğunu silip süpürdü. Mütarekede Taşnaklar da Elviyei Sülüsede böyle yaptılar. Biz de galip geldiğimiz yerlerde Ermeni halkının elinden parasını, bir şeyini almadık, fakat ordusuna ait malzemedan iğtinam ettiklerimiz hakkımızdı, aldık. Binaenaleyh bu babda münakaşaya giremeyiz.) dedim, kapattım.

Bizim taleplerimizden:

- 1 — Tebaamızdan alınan eşyanın iadesi,
- 2 — Gayrı menkulâtın nasyonalize edilmemesi,
- 3 — Bakû gazlerinden istifademizin temini.

Bunlardan ilk ikisini hususî, üçüncüsünü resmî celsede istedim. Bakû'da yirmi beş bin amele neft çıkarıyor. On bin kadarı neft fabrikalarında, on beş bini diğer fabrikalarda. Ayda 13 milyon pot yani (208) milyon kilo neft istihsal olunuyor. Vasatî % 70 ini Ruslar alıyor, bize azamî 10 milyon kilo verebilirler.

Azerbaycan mümessili Behbud Şah Tahtenski cevap verdi. Hususî olarak muavenet yapacaklar. Fakat resmî bir kayıt altına girmiyorlar.

Batum limanından şahsî ve ticarî ve askerî istifademizin temini hususunda Rus murahhası dedi ki: Muaveneti yapmaktayız. Bunun garbe sevk edilen mühimmata münhasır olduğunu ticarî ve şahsî istifadelerimizde bizim için bir hak olduğunu, muhtariyet idareye malik Acaranın merkezi olmak üzere Batumu terk etmeğimizin Kafkas milletlerinin hayatî bir limanı olduğundandır. Fakat bizim de istifademiz şartıdır.

Bu husus temin edildi. Muahedeye dere olunduğu gibi ayrıca Gürcü Hükûmeti murahhası bir beyanname de verdi. Acara muhtariyeti hakkında şunları teklif ettim: Halkı temin edici muhtariyetten şunları görmek istiyoruz.

1. — Herkesin bir reyi olmalıdır. Yabancılar reye iştirâk etmemelidir. Yabancı demek Harbi Umumi bidayetinden sonra Acaraya gelenler demektir. Hariciye ve Harbiye Komiserlerini Gürcistan tâyin ederse de Hükûmetin sair âzâsını Acara Meclisi Millisi tâyin eder.

2. — Lisan: Resmî lisan Türkçe ve Gürcüce olmak şartile tedrisat her cemaatin arzusuna göre serbesttir.

3. — Menafii müşterekeye hâdim şömendöfer ve liman idareleri ve hasılatı Hükûmeti merkeziyeye ait olduğu gibi, ehemmiyeti kezalik umumî ve bütün Gürcistana şamil olan Acara şosalarının hüsnü muhafaza ve tamiri masrafı dahi Hükûmeti merkeziyeye aittir.

4. — İslâm ahalinin umuru şer'îye ve diniyelerinde serbest ve muhtar olmaları ve leddilhace umuru şer'îye vekâletimizle münasebette bulunabilmeleri hakkında da teslim edilmesine çalışılmalı.

Bu tekiflerimiz, biz kendimizi Acara halkile Gürcü hükûmetini uzlaştırma mevkiinde görmek lüzumundan ileri geliyor. Bugün Batumda Çeka diğer devlet tebaasına yapılmayan şiddeti Acara halkına yapıyor. Sıhhiye vesair namlarla fazla vergi alıyor, tazyik ediyor, serbest harekâta müsaade olunmuyor.

Acara ve Nahcivan muhtariyeti hakkında dahi Gürcü ve Azerbaycan hükûmetlerinin neler yaptığını bilmek isteriz. Gürcü murahhası İlyava şu beyanatta bulundu: Acara muhtariyetine müteallik Moskova Muahedenamesinin kendisine siyasî bir mecburiyet tahmil ettiğini nazarı dikkate alarak, Gürcistan Türkiye arasında henüz muahedename imzasına intizar etmeksizin 54 numaralı ve 16 Temmuz 1921 tarihli ve Gürcistan ihtilâl komitesi reisi Medivani ve Adliye Ahali komiseri Kefnarstenin imzaları ile bir emirname isdar etti. Bu emirname Gürcistan aksamından olan muhtar Acara Cumhuriyetinin vaziyetini ve Gürcistan Cumhuriyeti ile olan münasebatını tâyin eder. Bu emirnamenin konferans zabıtnamelerine raptını teklif ederiz.

Bu teklifi kabul ile beraber dedim ki: İşbu dekrenin tatbikatının halkın harsî, dinî ve mülkiyetine ait hukukî muhtariyetini kâfil olmasını temenni ederiz.

İlyava izahat verdi: Maarif, ziraat, mezahip komiserliklerinin tamamen muhtar olduğunu beyan ederim. Bu işlerin meydana çıkması mezkûr komiserliklerin faaliyetine bağlıdır. Gürcistan Hükûmeti bu komiserliklere müşkilât çıkarmayacağı gibi onlara her türlü muavenette bulunacaktır.

Cevaben dedim ki: Komiserliklerdeki zatler arasında samimiyet tesis ve faaliyetlerinin temini için kendilerine yardım edilmelidir.

Azerbaycan delegesi Behbud Şah Tahtenski şunu söyledi: Azerbaycan Sovyet Hükûmetidir. Nahcivana verilecek muhtariyeti Rusyadaki kaideye nazaran olacaktır. Nahcivanın uzak bulunmasından verilen idare muhtariyetten de ziyadedir. Ahali komiserlerinden mürekkep bir meclisi vardır. Resmî dairelerde lisan Ruscadır. Çünkü ilim ve irfan sahipleri enderdir. Fakat müessesatı milleştirmek hususunda bir kanun yapılmıştır. Ve hatve atılmıştır. Maliyesini Azerbaycan idare eder. Askerî henüz kararlaştırılmamıştır. İptidai mektepler Türkçedir ve üç senedir. Nikâh ve talâk vesair dinî müesseseler eskisi gibi serbesttir.

Batum hakkında Rus delegesinin ve Acara ve Nahcivan muhtariyeti hakkında Gürcü ve Azerbaycan delegelerinin beyanatını gazetelerle ilân ve halka anlatılması teklifimi de kabul ettiler.

Rus delegesi Ermenilere mühimce bir şey temâni ile onları memnun etmeye çalışıyordu. Ermeniler Bolşevik olmakla Taşnaklardan fazla bir şey almıyorlar diye Ermeni delegeleri meyus görünüyordular. Kulp tuzları on verstlik bir arazidir. Verilse sizin için zararı olmaz, fakat Ermenilere büyük iyilik olur, diye Rus murahhası ricada bulundu. Cevaben hududun hem de sevkülceyşce pek mühim olan şeklini bozamayız dedim. İğdir ve Beyazıt yollarını kestğini anlattım. Yoldaş Ganyeski dedi ki: O halde Kağızman tuzlası size kâfi, Kulp tuzlasından yalnız istifade hakkını Ermenilere veriniz. Arazi ve her şey Türkiyenin olsun, Ermeniler yalnız tuz çıkarsın ve size de bir miktar versin. Buna da muvafakat etmedik, bu iş sulh konferansına ait değildir, herhangi bir imtiyaz hükûmetten istenilmelidir, dedim. Ani harabelerinin tarihî kıymeti dolayısıyla Ermenilere terki hakkında ricada bulundu. Hudut yine Arpaçayı, yalnız Kale harabesi Ermenilere terk olunsun. Bunu hükûmetten de rica ettiler. Bu hususta hükûmete yazarız, fakat biz muvafakat edemeyiz dedik. (Hükûmet de razı olmadı, bu mes'ele de kapandı.). Kuvvarsthane ve Murgul Bakır madenleri (Çoruh vadisinde Artvin şimalî garbinde) imtiyazının Ruslara verilmesi için de Ganyeski hususî olarak benden rica etti, hükûmete resmen müracaat edilebilir, benim bu işlerle istigale selâhiyetim yoktur, dedim. Ermenistan hakkında çok ricada bulundu. Ermeni delegeleri eli bom boş dönecekler, ıztırap içinde kıvrıyorlar. Bari Gümrüden alınan şömendöfer malzemesini olsun verseniz, dedi. Ve bilhassa Erivandaki açlık ve sefaleti anlattı. Dedim ki: Siz büyük kardeş sıfatı ile lâzımı gibi yardım edebilirsiniz, hattâ biz bile sizlerden malzeme rica edeceğiz. Cevaben halin imkânsızlığını ve bizden Erivana bazı şeyler gönderilirse Rusların da Ermenilerin de şükranını kazanacağımızı söyledi. Bizim hey'etle bir miktar erzak ve mevaşi ve bazı bozuk şömendöfer malzemesi göndermeye karar verdik. 8 Teşrinievvel 1337 de şu tezkere ile yapacağımız muaveneti bildirdim. Memnun oldular.

Kars

8 Teşrinievvel 1337

Karsta Kafkas Cumhuriyetleri ile Sulh Müzakeresinde Rus Delegatesine

Kafkas Cumhuriyetleri ile Türkiye beyninde revabıtı muhadenetkâranenin istilzam eylediği mütekabil muavenetin hükûmeti müşarünileyhim arasında ileride tesbiti mutasavver ahkâmı iktisadiye dairesinde cereyanı tabii olmakla beraber eihale-tühaze Ermenistanın içinde bulunduğu müşkilâtı nazarı dikkate alan Türkiye Hükûmeti şu komşu ve dost milletin ihtiyacatını kendince mevcut imkân dairesinde âcilen tehvine medar olacak surette bazı muavenetlerde bulunmak niyeti muhadenetkâranesini perverde etmekte ve bir iki gün zarfında Ermenistana mevaşi, tuz, hububattan mürekkep bir tren sevkederek şu niyetini mevkii fiile vaz' hususunda tehalük göstermektedir. Bundan sonra dahi imkânın müsaade ettiği derecede bu kabil erzak ve levazım sevkiyatında bulunması tabii olduğu gibi komşu ve dost Ermenistanın hissettiği noksanları mehmaemken izaleye hizmet etmiş olmak için de şömendöfer alât ve levazımı vermeye amâde bulunduğumuzu ve neler verebileceğimizi de tetkik ve tesbitle meşgul bulunduğumuzu beyan ile kesbi mübahat eylerim.

Kâzım Karabekir

Erzak ve hayvan bir tren yarım harekete amâdedir. Bilâhare birkaç tren daha gidebilir.

Malzeme:

10 adet gayri kabili tamir bozuk makine

20 adet çerçeve halinde kapalı vagon

15 adet çerçeve halinde açık vagon

6 " bozuk sarnıç

10 „ bozuk yolcu salonu

2 „ torna tezgâhı

1 „ matkap tezgâhı

1 „ dinamo

10 „ kampana

4 „ yazı makinası

8 „ baskül

Varyoz, örs, kazma, kürek, çekic.

Kafkas şömendöferlerinden askerî esyamızın naklinin ücrete tâbi tutulmaması teklifimizi de onlar kabul ettiler.

Kafkas nüfusları hakkında sorduğum hususî suale şu cevapları aldım:

Hudut komisyonları mesaisinde bizim delegeler, Gürcü hududunda Çoruh nehri vadisindeki (Maradid) mıntakasında bu mevki için büyük ehemmiyeti haiz bir kısım araziyi, dikkatsizlikle Gürcülere terk etmişler. Bu hususu resmî celsede hararetli münakaşa ettik. Ganyeski, ben asker değilim, erkânı harplerin yaptığı protokolu aynen imza ederim, dedi. Herhangi bir hatayı anlamak için asker olmaya lüzum olmadığını

Moskova muahedesi metninin bu hatayı gösterdiğini anlattım. O ısrar etti. Neticede istediğimiz yerden hududu geçirmek için mahallinde icap eden tashihâtı yaptırdım. Esasen tarafeyn nöbetçileri arzumuz gibi konulmuştu. Değiştirmedim. Mes'ele oradaki (bir eski kilise harabesinden geçer) diye kayıt konulmak gafletinden ileri gelmişti. Gürcü erkânı harpleri oraları teferrüatıle biliyordu. Bizden bilen yoktu. Kilise harabesi denilince haritayı lupla tetkik ettim. Maradid köyünün hemen evlerinin önünden hudut geçecek ve bu havalinin en büyük köyü olan mühim bir yer körleştirilecekti. Halbuki bu kayıt kaldırılınca hudut altı kilometre kadar öteden (Maradid şimalinden) geçecekti. Esasen kilise harabesi diye de üç beş taş kalmıştı. Bunları tashih ettirdim. (1) Tarafeyn affı ve muhacirlerin kabulünü de münasip tarzda hallettik.

Rusların bize karşı dostluğundan ve istikbalde devamında sık sık bahseden Ganyeski'ye sordum: Ya Enver Paşa arkadaşlarile Batumda ne bekliyorlar. Proğramları Şûra Türkiyesi teşkil etmek. Bunlar kuvveti nereden alıyorlar. Acaba Sakaryada bir mağlûbiyetimiz halinde bunları memleketimize mi gönderecektiniz?

Ganyeski telâş etti. Kat'iyyen haberim yok, şimdi yazarm, Batumdaki faaliyetleri hükûmetinizce hoş görülmüyormuş, oradan kaldırsınlar.

Hakikaten bu aralık, Enver, Halil Paşalar, Küçük Talât, Doktor Nazım ve daha bir kaç arkadaşları Batumda İttihat ve Terakki Şûralar Kongresi diye kongre yapmışlar ve kararlarını üç imza ile tesbit etmişler. (Mührün üstüne Halil, Doktor Nazım, Küçük Talât) Haşiye olarak da (Enver) imzasile Meclisi Milliye takdim ediyorlar. Hülâsası: Memlekete gelip serbest çalışmak. Diyorlar ki (Meşrutiyet dedik, onu da gördük ve ağzımızın tadını aldık. Bir müstebit yerine bir kaç yüz müstebit... Asırlardanberi neticesiz yapılan muharebeler yetişmiyormuş gibi en nihayet Cihan Harbine iştirâk etmekten de çekinmedik. Ne kazandık? Kaybedilenin ise hudut ve hesabı yok. Bin türlü mevait ile aldatarak efkârı umumiye ile istenildiği gibi oynandı. Her taraf viran ve her yer harabe oldu... Ey biçare ve mağdur halk! senin cehaletinden istifade ile bin mel'anet icra etmekten utanmayan nankör ve muhteris beş on kişinin böylece ilelebet bazıçesi olup kalacak mısın? Çeşit çeşit vergiler, jandarma, tahsildar, mahkeme, kadı, hapishane, senin bütün ömrün bu türlü işkenceler, bütün azaplar içinde kıvranarak can çekismeye mi mahkûm kalacak... Şimdiye kadar hükûmetlerin vergi, asker almak, muha-

(1) Bizim askerî murahhaslarımızdan Kadri Bey cephe erkânı harbiye reisi bulunduğundan iştirâk edememiştir. Mesele basit olduğundan Veysel ve Talât Beyleri kâfi görmüştüm. Talât Beyi benim istihbarat şubemin müdürlüğüne almıştım. Pek yazık ki konferans esnasında bir Gürcü daktilo kızla sevişmiş. Konferans esnasında bir evrakımız çalındı. Nihayet bir sene kadar sonra da Talât arkadaşı yüzbaşı Nihatla Garp cephesine nakil emrine karşı Tiflise firar ettiler.

rebe etmekten başka bir iyiliği yoktur. Yol yok, şömendöfer yok, ziraat yok, maaarif yok. Köylerde genç kalmadı, bir çok köyler kasabalar harabezara çevrildi...) diyor. Ve sosyalizm inkilâbına halkı teşvik ediyor. (İnkilâb olmazsa mahvımız mukadderdir. Yaşasın fakir halk hâkimiyeti, yaşasın şûra Türkiyesi.) diyor. Bu yazıların altındaki imzalar, bahsettikleri felâketleri yapanlar! Ne müthiş bir şey!. İşte Kars Konferansile uğraşırken Harbi Umumiye milleti, kimseye sormadan ve verilen akıllara istihza ederek sürükleyen ve gaddarane parasını ve kanını heder eden Enver ve arkadaşlarının yeni programını okumakla da zihin yorduk. (Bu hususları ayrıca bir fasılda izah ettim.)

Kars Konferansı esnasında Ganyeski pek haşın ve kabalık gösteriyordu. Hattâ bir gün 10 Teşrinievvelde, basit bir mes'eledede (Türk köylerinden isteyenlerin gelmesine mukabil Malakan köylüleri göndereceğimizi) söylediğim zaman: Bu hakarettir, umuru dahiliyemize müdahaledir, bu teklif geri alınmalıdır, gibi kavgaya kalktı. Ben de Ani mes'elesinde (Murahhaslarımızın uzun müzakeresine rağmen kabul etmediklerine teessüf edince) bu bir hakarettir, sözünü geri al diye mukabele bilmisil yaptım. Sözünü geri aldı ve bundan sonra sükûnete geldi. Bu zat (Brest-Litovsk) da Almanlarla yapılan muahedeyi de yapmış imiş, pişkin, fakat diplomatlara mahsus yumuşaklık ve nezaketten ziyade Almanları taklit mi yapıyor, nedir. Şiddetle, suratla muveffak olacağını zannediyor. Ben mukabele ettiğim zaman bizim murahhaslar endişe ederek beni sükûnete davet için kâğıtlara ricalar yazarak önüme koyuyorlardı. Altlarına ben de yazdım: Nezakete nezaket, yumruğa yumruk. Ben kumandanım, taarruz geldi mi mukabil taarruzu mutlak zarurî görürüm. Aksi halde mağlûp oluruz....

Müzakereden sonra beni pek haklı bularak tebrik ettiler.

Acarahların bazı ricalarını Gürcü murahhası İlyavayı ikamet ettiği trende (11 Teşrinievvel) ziyaretle kabul ettirdim.

1. — Acarada derhal affı umumî ilânı,

2. — Derhal transit başlaması. (Karstan tuz, Artvinden mevaşi ve meyve ihracı),

3. — On beş günlük muvakkat pasaport kabulünün hemen tatbiki. 12 Teşrinievvelde Moskovadan gelen bir haritayı aldım. Avrupanın yeni hudutları. Bize gelince:

Sivasın yakınına kadar Ermenistan, «Trabzon, Adana, İskenderun, Erzurum, Diyarbakir, Harput bu saha içinde...» Ganyeski'ye gösterdim. Dostluğun yanlış fiiliyatı, bunlara müsaade etmeseniz daha iyi dostluk olur. Bunlara kötü vesika dedim. Mahcup oldu. Haberi yokmuş. Bu kabil şeyler için Moskova hükûmetinin nazarı dikkatini celbedecek.

Bu harita hakkında Kürtlerin lâf anlayanlarına (Kürtlük mes'elesinin nereye gittiğini her zaman anlattığım gibi) lâzımı gibi irşadat yaptım.

İmza Mes'elesi

Konferanstaki müzakerede Kafkas hükûmetleri ve Rus delegesi bir devlet gibi hareket ediyorlardı. Protokol Türkçe ve Rusca olacak. Fransızcaya da tercüme edilecek, muahede menti Fransızca olarak imzalanacak. Mukabil delegeler muahedenameyi bir nüsha olarak yapalım ki hepimiz birbirimizin imzasından mes'ul olsun diyorlardı. İtiraz ettim. Bu husus, Moskova ve Tifliste takarrir etmişti. Aynı ayrı muahedenameler imzalanacaktır. Siyasî ve hukukî noktai nazarlardan da bu tarz daha münasiptir, dedim. Ganyeski cevaben biz bil'akis görüyoruz. (Ukrayna ve Rusya) ile Polonya da böyle yaptı. Harice karşı da daha iyi olur. İş de kolay ve çabuk olur. Kafkas murahhasları da bu fikirdedir. Türkiye Hükûmeti Moskovada buna karar verdiği zamanki vaziyeti siyasiye Kafkasyada değişmiştir. Siyasî ve iktisadî ittihad olmuştur.

Kafkas murahhasları ses çıkarmıyorlardı. Dedim ki: (Kafkas hükûmetleri delegeleri ayrı ayrı bu fikirde ısrar ediyorlarsa hükûmetimize bir daha yazarız.) Hiç ses vermediler. Devamla: Maverayı Kafkas Hükûmetlerinin birbirile siyasî ve iktisadî birliğini kemâli memnuniyetle görürüz. Çünkü şarktaki bu ittihad Türkiye için de bir kuvvettir. Ancak ne Moskova muahedesi esnasında ve ne de Kars Konferansına davet zamanında bu mühim mes'eleden hükûmetimiz haberdar edilmemiştir. Bilâkis Maverayı Kafkas hükûmetleri ayrı ayrı muahede imzalayacakmış gibi ayrı ayrı cevap vermiş ve delegelerini buna göre itimadnamelerle göndermiştir. Binaenaleyh teklif ettiğiniz tarzda muahede metninin tamamıyeti hukukiyesini temin edecek surette imza edilmesi için evvel emirde Maverayı Kafkas Hükûmetlerinin bu ittihadın şekli ve haricteki sureti temsilini ilân ve Hükûmetimize de bildirilmesini Hükûmetimiz lüzumlu görüyor. Bu oluncaya kadar işbu ittihadın ancak dahilî bir mes'e-le gibi telâkkisini zarurî buluyoruz. Teklifimiz vechile olacak bir muahedenamenin Kafkas milletleri üzerine suitesirini görmüyoruz. Çünkü bu milletler muahedede bir çok müşterek maddeler bulunduğunu ve hususî maddelerin yalnız iki hükûmeti alâkadar edecek mesaile münhasır olduğunu göreceklendir.

Rus murahhası umum murahhaslar namına iddiasını tekrar etti. Ve büyük müşkilât zuhur edeceğini söyledi. Ve misâl olarak dedi ki, meselâ 10 Temmuzda Pariste Kafkas Menşevik hükûmetleri bir ittifak imzalamışlardır. Biz de buna mukabil Bolşevik Kafkas Hükûmetlerinin toptan imzasını lüzumlu görüyoruz. Menşeviklerin yaptıkları işde bir de 1914 hududu üzerine taahhütleri vardır. Ehemmiyetsiz ise de arada söyleyebilirim.

Cevabım: Hükûmetimize arzunuzu yazarız. Menşeviklerin 1914 hududu üzerine aralarındaki muahedelerine gelince, bundan biz endişe etmeyiz. Fakat sizin için bütün Kafkaslar mevzuubahistir. Bununla beraber onlar Pariste toplanmış bir siyasî gruptur. Fakat temsil ettikleri

halk yoktur. Halk namına bugün burada Kafkasların hudutlarını ve mukadderatını tesbit etmişizdir.

Bu beyanatım bütün murahhasları memnun etti.

Bu münakaşalar konferans esnasında bir kaç defa olmuştur. Neticede teklifimiz vechile ittihaz ettikleri hakkında hükümetleri ilân ettiler, bizim hükümete de tebligatta bulundular.

26 Eylülde başlayan Kars Konferansı 13 Teşrinievvel öğleden sonra ikide imzalandı. On sekiz gün devam etti. 12 Teşrinievvelde umumî heyetlere bir ziyafet verdiğim gibi imza merasimini aynı salonda pek parlak merasimle yaptırđım. Konsoloslar, halk, asker, mektepler, mükemmel tezyinat, her murahhasın ait olduğu hükümet bayrakları... Kars kalesinden toplar atılırken imzaya başladık. Nutuklar söyledik. Mekteplerimizin mükemmel idmanlarile de bilâhare murahhasları teshir ettik. Ganyeski pek samimî ve pek takdirkâr olarak çocuklara da iltifatta bulundu. Hep birlikte İstasyona kadar teşyi ettik. 4 sonrada misafirlerimiz trenlerle ayrıldılar.

Kars Konferansına esas olarak yaptığımız müzakere ruznamesi âtidedir. İlk bir kaç gün Rus delegesi ruzname yapmadan tekliflerde bulunuyordu. Hem müşkil vaziyet hasıl oluyor, hem de çok zaman sarf oluyordu. Bunun için ruznameye konmadan evvel bir teklif yapılması esasını kabul ettik.

K a r s M u a h e d e n a m e s i n i n R u z n a m e s i

Mukaddeme.

1. — Eski Hükümetler tarafından akdedilmiş olan muahedelerin keenlemyekûn addedileceği,
2. — Bir tarafa cebren tahmil ettirilmek istenen muahedelerin diğer tarafca kabul edilmeyeceği,
3. — Kapitülasyonlar,
4. — Hudut mes'elesi,
5. — Nahcivan muhtariyeti,
6. — Acara muhtariyeti ve Batum limanı ve transit meselesi,
7. — Yollar,
8. — Mer'alar,
9. — Boğazlar,
10. — Siyasî mahiyette teşkilât,
11. — Bir memlekette sakin olan diğer memleket tebaası sakin olduğu memleketin kanunlarına tabidir.
12. — En ziyade mazharı müsaade devlet muamelesi,
13. — Arzu ile hicretler,
14. — 1918 - 1920 harbinde muhaceret edenlerin avdeti mes'elesi,
15. — Affı umumî,
16. — Harp esirleri,
17. — Şömendöfer, posta ve telgraf, eşhas münakalâtı (Transit mes'elesi zapta geçecek.),

18. — Münasebatı ticariyeyi tesis ve temin için Tifliste konferans akdi,
19. — Şehbenderlik mukaveleleri,
20. — Muahedenin tasdik ve Erivanda mübadele edileceği.

Musaddak muahedenamelerin Erivanda mübadelesini Ermenileri memnun etmek için hassaten rica ettiler. Anlaşıyor ki Ermenilere Bolşevik olursanız Taşnak sulhünden fazla çok şeyler kazanacaksınız, vaa-dinde bulunmuşlar. Bir fark olmadığı görülünce bu gibi tefarruatla halkı memnun etmeye çalışıyorlar. Biz Gümrüde Taşnaklarla sulh müzakeresi yaparken Yoldaş Medivani (Ankaraya Rus sefiri olan) bana demişti ki: (Niçin hududu Arpaçayı istiyorsunuz, daha fazla isteyiniz.). Bundan maksadı aşikâr görmüştüm. Ve cevaben (Biz hukukan, tarihen, ırkan, iktisaden velhasıl her mevcudiyetle bize ait olan yerleri hudut çiziyoruz. Fütuhata çıkmadık.) demiştim. Anlaşıyor ki fazla yer istemekle biz Taşnakları sıkıştıracağız, Bolşevikler de Ermenilere Bolşevik olun, size daha fazla yer alalım diyeceklerdi. Yine böyle vaadler yaptıkları Kars Konferansında Ermeniler için bir şey koparmak için pek çok çalıştırlarından anlaşıldı.

Konferans hitamındaki nutuklar

İmzayı müteakip benim nutkum:

Muhterem Yoldaşlar,

Karsta imzaladığımız bu ahitnamelerle Türkiye ve Kafkasya halkının emin, müsterih bir hayata mazhariyeti esbabını temin etmiş oluyoruz. Komşuluk hakkını, komşuluk samimiyetini artık ebedî olarak mahfuz tutmuş olduğumuz için mekteplerimizle, gazetelerimizle, nutuklarımızla halkın ruhuna muhadenet hislerini sindirmeliyiz. Biz birbirimizin kanını dökerken uzak ufuklardan bize müstehziyane gülenleri bizim kanımızla servet ve saadetini arttıranları halkımıza göstermeliyiz. Tâ ki hakikat güneşi her vicdani parlatsın ve artık samimiyet ve dostluk zeval bulmaz bir şekilde gönüllerde köklensin. Bu tarzı mesai Hükûmetlerimize olduğu kadar münevverlerimizin de üzerine düşen faziletkârane bir borçtur. Bunu öyle büyük bir azim ve kudretle yapmalıyız ki bir taraftan halkımız irşad olunurken diğer taraftan da bizim bu birliğimizi menfaatlerine mugayir bulan yabancıların elinde birer vasıtai nifak olan bazı kimselerimiz de artık utansın. Şarkta kurulan samimiyet ve birlik esaslarını kemâli hürmetle zikrediyorum. Muhterem ve sevgili arkadaşlarım. Muazzam bir eserin şanlı âmilleri olan sizleri ulvî bir gaye için birleştiğimiz şu salonda son defa olarak selâmlarken pek samimî bir surette mütehassis bulunuyorum. Bu salonda artık vazifemiz hitam buldu. Bu konferansın in'ikadı müddetince bize mesailerle muavenet eden bütün rüfekamıza Türk hey'eti murahasasının en samimî teşekkürlerini iblâğ eder ve Maverayı Kafkas ve Rus dost ve kardeş milletlerinin büyük bir saadet ve refaha nailiyetini samimî kalbimden temenni ederim.

Yoldaş Ganyeski'nin nutku:

On sekiz günlük mesaiden sonra bir dostluk ahitnamesi imza ettik. Konferansın müzakeratı esnasında iktisadî sıkı bir ittifak temini meselelerini hayli münakaşa et-

tik. Her iki taraf gerek siyasî ve gerek iktisadî mesailde birbirine karşılıklı dostane ve samimane bir müzaheretle bulunursa takarrür eden esaslar kolaylıkla tatbik edilmiş olur. Kafkas ardı milletleri kendi kalplerini dolduran hissiyatın aynını Türk milletinde de bulacaklarından şüphe etmemektedirler. Bu tarihî vesikanın ayrıca ci-hanşümül bir mahiyeti de vardır. Bu muahede bütün şark milletlerine rehberlik eden bir yıldız ilacak ve bu milletler harîs emperyalistleri kovmak için ittifka edeceklerdir.

Bütün şark milletleri bugün yalnız bir fikir etrafında, bir emel etrafında ittihad ediyorlar: o da hürriyet, müsavat ve bütün milletlerin kardeşçe birleşmesidir. Şark bugün artık ayaklandı ve kendisini ezen, tazyik edenleri mağlûp etmeden kendisine istirahat yoktur.

Şarka düşen tarihî vazife, yeni bir âlem husule getirmek, içinde esaret bulunmayan müsavat ve hürriyet esasına müstenit bir âlem doğurmaktır. Harîs emperyalistler bu ittihadın karşısında titriyorlar. Zalimler anlıyorlar ki bu ittihadta bütün dünya hâkim olacak bir kudret mündemictir. Karstan ayrılırken bize gösterilen uhuvvetkârane teşyiin tatlı hatıralarile meşbu' olarak gidiyorum. Ahali bu mes'ut hâdiseden doğan sevinci göstermek için kâmilen sokaklara dökülmüş, bu halk Türk milletinin Rus ve Kafkas milletlerinkine karşı olan dostca ve kardeşçe hissiyatını gösteriyor. Kardeşçe birleşmemiz gündün güne kuvvet olacaktır. Binaenaleyh bugün bütün şark milletlerinin birleşmesini husule getireceğimiz gün artık yaklaşıyor. Bu birleşme dünyayı değiştirecek, yenilmez bir kuvvet olacaktır. Binaenaleyh bugün bütün varlığımızla bağırabiliriz: Güneş yine şarktan doğuyor...

M u a h e d e n a m e

Türkiye ve Kafkas Hükûmetleri Muahedesi.

Milletlerin kardeşliği ve kendi mukadderatlarını serbestce kendilerinin vaz' ve idare etmek hakkı prensiplerinde bir fikirde olan ve aralarında her vakit kalbî rabı-talar ve karşılıklı menfaatlere müstenit samimî dostluk münasebetlerinin daima hâ-kim bulunmasını görmek arzusile mütehassis bulunan, bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve diğer taraflardan Ermenistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti, Azerbaycan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti ve Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükûmetleri Rusya Sosyalist Şûralar Cumhuriyetinin iştirakile bir dostluk ahitnamesi akdi için müzakereye girişmeye karar vermişler ve bu husus için aşağıdaki murahhaslarını tâyin etmişlerdir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına Büyük Millet Meclisi Edirne Meb'usu ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına Burdur Mebusu Veli Bey, Sabık Nafia Nezareti Müsteşarı Muhtar Bey, Türkiyenin Azerbaycanda fevkalâde mümessili Memduh Şevket Bey,

Ermenistan Sosyalist Şûralar Hükûmeti namına Hariciye işleri halk komiseri Aşkınaz Muradyan,

Ermenistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Dahiliye işleri halk komiseri Boğos Makenziyan.

Azerbaycan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Halk Komiserleri Şûrası Reis Muavini Behbud Şah Tahtenski.

Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Harbiye ve Bahriye işleri halk komiseri Şalva İlyava.

Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Hariciye ve Maliye işleri halk komiseri Aleksandr Şuanidze.

Rusya Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti namına Letonyada fevkalâde mümessil Jak Ganyesti.

Selâhiyetnamelerini birbirine gösterdikten ve usulüne muvafık olduğunu gördükten sonra aşağıdaki maddeleri tesbit eylemişlerdir.

Madde: 1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Cumhuriyet Hükûmetleri elyevm âkit hükûmetler arazisinde evvelce hâkimiyet haklarını istimal etmiş bulunan hükûmetler arasında ve zikri geçen araziye müteallik olarak akdedilmiş olan muahedeler ile Maverayı Kafkas Cumhuriyetlerine müteallik olarak üç devlet ile mün'akit muahedeleri mefsub ve keenlemyekûn addederler. Şurası musarrahtır ki 16 Mart 1337 - 1921 tarihinde Moskovada akdedilmiş olan Türk - Rus muahedenamesi işbu madde müeddasına bir istisna teşkil eder.

Madde: 2 — Âkit hükûmetlerden her biri diğer tarafa cebren kâbul ettirilmek istenilecek hiç bir suih muahedenamesini ve hiç bir beynelmilel senedi tanımamak hususunda müttefiktirler. Bu itilâf mucibince Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri Hükûmetleri Türkiyeye mütelallik olup da elyevm Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte bulunan Türkiye Millî Hükûmetinin tanımadığı hiç bir beynelmilel sened tanımamayı kabul ederler. (Bu muahededeki Türkiye tabirinden 28/Kânunusâni 1336 - 1920 tarihinde İstanbul Meclisi Meb'usanı tarafından yapıp ilân ve bütün hükûmetlerle matbuata tebliğ edilen "Misakı Millî'nin ihtiva ettiği arazi anlaşılır.)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti dahi, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistana müteallik olup da Elyevm Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Şûralarınca temsil edilmekte olan bu memleketler hükûmetlerince tanınmayan hiç bir beynelmilel senedi tanımamayı kabul eder.

Madde: 3 — Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri Hükûmetleri Kapitülâsyonların bütün memleketlerin millî neşvünemalarının hürriyet ve inkişafı ve keza hükûmranlık hukuklarının tatbik ve icrasındaki tamamıyla telifi gayri kabil olduğunu kabul ederek kapitülâsyonlarla bir münasebet ve alâkası olan her hak ve hizmet ve hareketin Türkiye'de mer'iyül icra olmasını mefsub ve keenlemyekûn addederler.

Madde: 4 — Türkiye'nin şarki şimâli hududu (Rusya Erkânı harbiyesinin 210,000 verst miqyasında haritasına nazaran) Karadeniz sahilindeki Sarp köyünden başlayan (Hıdmeta) dağından ve (Şavşat) dağları hattı taksimi miyahından, (Kandıdağdan geçen ve (Ardahan ve (Kars) sancaklarının eski şimâl hududu idarisi ile (Arpaçay) ve (Nijni Karasu - Aşağı Karasu) mansıbına kadar (Aras) nehri talvekillerini takip eden hattır. (Hududun tafsilâtı ve ona müteallik mes'eleler için mefuf ve iki taraf murahhasları tarafından imza edilmiş olan zeyil: 1 ve 2 ve haritaya müracaat olunacaktır. Muahedenin metni ile harita arasında mübâyet olursa muahede metni tercih olunur.)

Hududun arazi üzerinde tâyini, tafsilâtının tesbiti, hudud kulelerinin Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükûmetini mümessilinin de iştirâkile müsavi miktarda âzâlardan mürekkep bir muhtelit tahdid komisyonuna tevdi olunacaktır. (Hududun tafsilâtından bahseden 1 inci zeyilde hududun (Bozayın) gölünü ikiye ayırdıktan sinra 7580 yahut 7560 rakımlı dağa, oradan (Göl dağına) 9152 ve (Üçler Tepe 9783) dağına vararak Gürcistan hududunun bittiği ve Ermenistan hududunun başladığı, Ermenistan hududunun mufassalan tarifinden sonra (Daima Arpaçayı talvekini takip ederek Aras nehrine vardığı ve Umranîye köyünde Ermeni hududu biterek bu köyden itibaren Azerbaycan hududunun başladığı) tasrih edilmiştir.

Madde: 5 — Türkiye Hükûmetile Ermenistan ve Azerbaycan Şûralar Hükûmeti

Nahcivan mıntakasının bu muahedeye merbut 3 numaralı melfufunda muayyen hudutlar içinde ve Azerbaycanın himayesi altında muhtar bir arazi olduğu hususunda müttefikler.

Madde: 6 — Türkiye aşağıdaki şartlarla Batum liman ve şehri ile bu muahedenin 4 üncü maddesinde musarrah hududun şimalinde kalan ve Batum kazası aksamından olan arazinin hâkimiyeti hakkını Gürcistana terk etmeye razı olur. 1) Bu madde tâyin edilen yerlerin ahalişi her cemaatin harsî ve dinî haklarını zıman altına alan ve kendilerine bu azaride ahalinin istediği idare usulünü vaz'a imkân bırakan mevzii ve idarî geniş bir muhtariyetten müstefid olacaklardır. 2) Türkiyeye Batum limanı vasıtasile vaki olacak ihracat ve idhalâtta her nevi emtea ve bütün mevad için gümrüksüz, hiç bir mâniasız ve her hak ve resimden âri serbest transit ve Batum limanından hususî masrafsız ve ücretsiz istifade hakkı temin olunur. Bu muahedenin imzasını müteakip bu maddenin tatbiki için alâkadar taraflar mümes-sillerinden mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır.

Madde: 7 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Ermenistan Şûralar Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti muhtelif bir komisyonca bu hususta tesbit edilecek olan nizamâtı rüsumiye, inzibatiye ve sıhhiyei istisnaiyeye riayet şartile mücavir mıntakalar sakinlerine hududu geçmek hususunda kolaylık gösterilmesini taahhüt ederler.

Madde: 8 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Gürcistan Şûralar Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti iki memleketin hududa mücavir arazisi ahalisinin hududun diğer cihetinde yaz ve kış mer'alarından istifade hususundaki ihtiyacını nazarı dikkate alarak bu ahaliye hayvanlarına hududu geçirmek ve mutad mer'alarından istifade etmek hakkını bahşederler.

Madde: 9 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükûmeti her milletin ticarî münakalâtına Boğazların açılmasını ve serbest mürurunu temin için âkit hükûmetler Karadenizle Bığazların beynelmilel nizamâtını katî tâyinini sahil devletler hükûmetlerinin murahaslarından mürekkep olarak bilâhare teşekkül edecek bir konferansa tevdi eylemek, bu konferansın vereceği kararların Türkiyenin hâkimiyeti mutlakasına ve Türkiye ile payitahtı olan İstanbulun emniyetine halel getirmemesi hususunda ittifak ederler.

Madde: 10 — Âkit hükûmetler kendi ülkelerinden diğer hükûmet tarafının ve yahut diğer tarafın arazisinden bir kısmının hükûmetin sıfatını haiz olmak iddiasında bulunan teşkilât ve tecemmüatı ve keza diğer taraf aleyhinde mücadele maksadını haiz tecemmüatın ikametini asla kabul etmemeyi taahhüt ederler. Şurası da musarrahtır ki bu maddede bahsolunan Türk arazisinden maksat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin doğrudan doğruya mülkî ve askerî idaresi altında bulunan arazidir.

Madde: 11 — Âkit hükûmetlerden diğer taraf arazisinde ikamet eden tebaası ikamet ettiği memleketin kanunlarından sudur eden hukuk ve ahkâmı esasî üzerine muamele görecektir. Ancak müdafaaî milliyeye tallûk eden ahkâm ve hukuk müstesna olup bu hususta muaf tutulacaktır. Bu tebaa karşılıklı aile hukuku ve ehliyeti hukukiyeye müteallik mes'elelerden keza bu maddede istisna teşkil ederler.

Bunlar hususî bir itilâf tarikile hallolunacaktır.

Madde: 12 — Âkit hükûmetler birbirinin arazisinde ikamet eden tebaasının en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesini tatbik edeceklerdir. Bu maddede Türkiyenin müttefiki olan müslüman devletler tebaasile Şûralar Cumhuriyetleri tebaasına ait hukuk asla tatbik olunmayacaktır.

Madde: 13 — 1918 senesinden evvel Rusya aksamından olan ve üzerinde Türkiyenin hâkimiyeti tatbik olunan arazi ahalişi Türkiye tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestce Türkiyeyi terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını

1020

da beraberlerinde götürmek hakkını haiz olacaklardır. Aynı suretle metbuiyeti Türkiye tarafından Gürcistana terk olunan arazi ahalişi dahi Gürcistan tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestce Gürcistanı terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını beraberlerinde götürmek hakkına mazhar olacaklardır.

Madde: 15 — Âkit hükûmetler bu muahedenin imzasından itibaren altı ay içinde (1918 - 1920) muharebeleri mültecileri hakkında hususî itilâf akdini taahhüt ederler.

Madde: 15 — Âkit hükûmetlerden her biri bu muahedenamenin imzasını müteakip Kafkas cephesinde harp neticesi olarak ika olunan cinayet ve cünhalar hakkında diğer taraf tebaasına mahsus olmak üzere bir affı umumî ilânını taahhüt ederler.

Madde: 16 — Âkit hükûmetler bu muahedenamenin imzasından itibaren iki ay içinde âkit hükûmetlerden birinin arazisinde bulunan eski askerî ve sivil esirleri karşılıklı iadeye muvafakat ederler.

Madde: 17 — Memleketleri arasındaki münasebetlerin kesilmemesini temin hususunda âkit hükûmetler bu memleketler arasındaki demiryolu, telgraf, münakalât vesairenin mühim olan sür'atle ikmâl ve devamını, keza hiç bir mâniyasız eşhas ve emteanın serbest transitini temin için müttefikan lâzım olan tedbirlerin kâffesini almayı taahhüt ederler. Şu şartla ki bu gibi emtea duhul ve hurucu hakkında âkit memleketlerin her birine bu babda carî usullerin kâffesi tamamı tamamına tatbik olunacaktır.

Madde: 18 — Âkit hükûmetler arasındaki münasebetlerin teyidinde muktezi iktisadî malî vesair mesailin tanzimi ve ticarî rabıtalara tensiki maksadile bu muahedenamenin imzasını müteakip alâkdr memleketler mümessillerinden mürekkep bir komisyon Tifliste toplanacaktır.

Madde: 18 — Âkit hükûmetler bu muahedenamenin imzasından itibaren üç ay zarfında konsolokluk mukavelesi akdeylemeyi taahhüt ederler.

Madde: 20 — Türkiye ve Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan arasında akdedilmiş olan bu muahede tatbik olunacaktır. Tatbiknamelerin teatisi en kısa zamanda Erivanda icra edilecektir. Muahedenin imzasını müteakip mevkiî mer'iyete konulacak olan 6, 14, 15, 16, 18, 19 uncu maddeler müstesna olmak üzere bu muahedenin tatbiknamelerin teatisinden itibaren mer'i olacaktır.

Tasdikân yukarda zikredilen murahhaslar bu muahedeyi imza ve mühürlerle tasdik etmişlerdir.

Beş nüsha olarak Karsta yapılmıştır. 13 Teşrinievvel 1337 - 1921

(Bu muahedenin hududun teferruatına ait üç zeyli vardır.)

Batum limanından istifadeye müteallik 6 ıncı maddenin 2 inci fıkrasının tatbiki ve Türk ticaret mallarının transit suretile nakli hakkında Gümrü murahhası hey'eti tarafından verilen beyanname:

Madde: 1 — Transit suretile nakledilecek Türk ticaret malları her nevi tekâlif, rüsum ve vergiden muaf tutulacaktır.

Madde: 2 — Her mâniden ictinab ve nakliyatı kolaylaştırmak maksadı ile bu mallar gümrük muayenesinden de istisna edilecektir.

Madde: 3 — Transit suretile geçecek mallar hususî surette tâyin edilen mağazalara konulacaktır. Bu mağazalar senevi müddet ve mutedil ücretle Türkiyeye kiraya verilecektir. Bu malların denkleminin çözülmesi, tekrar bağlanması ve sikletlerinin değiştirilmesi bu mağazalarda yapılacaktır.

Madde: 4 — Transit suretile geçirilecek eşyanın istikameti ve götürüldüğü yer hususî bir resme tabi olmadan değiştirilecektir.

Madde: 5 — Transit mallarını hamil Türk gemileri her türlü hususî tekliflerden

müstasna bulunacaktır. Bundan başka bu gemiler tonilâto, gemi kaydiye ve sevkiye gibi resimlerden dahi serbest kalacaktır.

Madde: 6 — Batuma işleyen sair Türk gemileri Gürcü gemilerine konulan umum resimlere tâbi ilacaktır.

Madde: 7 — Zikri geçen malların naklini tesri için limandan gemilere eşya yükletilebilecek veya boşaltılacaktır. Bu mallar kurşunla mühürlü buldukça tevaküflara ve Gümrük muayenelerine tâbi tutulmayarak kısa bir müddet içinde sevk ve naklolunacaktır.

Madde: 8 — Türkiyeye mahsus olarak Batum limanından geçecek veyahut Artvine sevkolunmak üzere Batum yolile gönderilecek ticaret mallarının serbest geçmesi için her iki hükümet tarafından konulacak usul ve kaidelere tevfikân Gürcü hükümeti Türkiyeye bir hak bahşedecektir.

Madde: 9 — Levazımat ve hayvanat dahi (Transit suretile geçecek mallar) tabiri içinde dahildir.

Madde: 10 — Bu muahedenin imzasından sonra Türk ticaret mallarının nakli için Çoruh'tan Hereke noktasına kadar seyrüsefainden istifade maksadı ile Türkiye ve Gürcü Hükümetleri arasında bir itilâf hazırlanacaktır. Bütün nehir üzerinde seyrüsefain icrası tertip olunduğu zaman Türkiye için zikri geçen maksatlarla bütün (Çoruh) nehrinden istifade imkânı hasıl olacaktır.

Madde: 11 — Kars muahedenamesinin 6 ncı maddesinde gösterilen komisyon kendi mesaisinden bu beyannameye göre tâyin ve ifayı harekete mecburdur.

**Muhtar Acara Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti hakkında Sosyalist Sovyet
Gürcistan Cumhuriyeti İhtilâl Komitesinin 16 Temmuz 1921 tarihli
Beyannamesidir.**

Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti İhtilâl Komitesi aşağıdaki kararları ittihaz eyler:

1. — Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyetinin aksamından biri olarak Acara milletinin elyevm işgal eylediği arazide muhtar sosyalist sovyet cumhuriyeti teşkil edilecek ve bunun hududu Merkezi Batum olmak üzere aşağıdaki suretle olacaktır:

Şarkan ve cenuben Batum mıntakasının mevcut hudutu idariyesi ve cenuben ve cenubu şarkiyyen Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki devlet hududu.

2. — Muhtar Sovyet Acara Cumhuriyeti umurunun tedviri için aşağıdaki komiserlikler ihdas olunur:

- a) Dahiliye
- b) Adliye
- c) Maarif
- d) Sıhhiye
- e) Muaveneti ictimaiye
- f) Ziraat
- g) İaşe
- h) Maliye
- i) 1 — Nakliye yolları, 2 — Posta ve telgraf şubalarını camî iktisad şûrası
- j) Mesai
- k) Köylü ve amele müfettişliği

İhtar: 1) Acara ahali komiserleri şûrasının komiserlikleri adedinin, bazı komiserlikleri yekdiğerine mezci suretile tenkisi ancak Sıvyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyeti Hükümetinin malûmatı ve muvafakatile kabildir.

İhtar: 2) Hariciye, Ticareti Hariciye işleri tamamiyle Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin merkezi müessesatına mevdu kalacaktır.

3. — Harbiye işleri, Gürcistan harbiye ve bahriye komiserliğince Acara ahali komiserleri şûrasının muvafakatile teşkil olunacak ve doğrudan doğruya Harbiye ve Bahriye komiserliğine tâbi bulunacak olan Harbiye komiserliğince idare edilecektir. İrtica'la mücadele hususatı, Acara ahali komiserleri şûrasının muvafakatile teşkil edilecek olan Gürcü (Çeka) müessesatınca idare edilecektir.

4. — Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin malî ve iktisadî siyasetinin bütün Cumhuriyet arazisi dahilinde vahdetini muhafaza için muhtar Acara Cumhuriyetini işe, maliye, mesai (Turuku nakliye ve posta ve telgraf şubelerini havi olarak) millî iktisad şûrası köyü ve amele müfettişliği komiserlikleri Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin mukabil komiserliklerine tâbi kalacaklardır. Ve Acara Cumhuriyetinin mezkûr komiserliklerinin emirleri, Acara Cumhuriyeti arazisi dahilinde Acara ahali komiserlikleri şûrasınca mevkii tatbiki konacaktır.

İhtar: 4 üncü maddede zikredilen halk komiserleri Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin müteakbil komiserliklerince ve Acara halk komiserleri şûrasının muvafakatile tâyin edilecek ve memuriyetleri Acara meclisince tasdik olunacaktır.

5. — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin dahiliye, adliye, maarif, sıhhiye, muaveneti ictimaiye ve ziraat komiserlikleri dahilî işlerinde muhtar ve Acara meclisi vesatetile Gürcistan müessesatı âliyesine karşı mes'ul olacaklardır.

6. — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin lâzım olan malî ve fennî vasıtaları Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin umumî vesaiti arasından temin olunacaktır.

7. — Çakvin, Sabık Popof ve Botanik bahçesi malikânelerinin bütün memleketce olan ehemmiyetine binaen bunlar Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin ziraat komiserliğinin idaresinde kalacaklardır. Bununla beraber Acara Cumhuriyeti ziraat komiserliği, bu malikaneler hey'eti idaresinde Gürcistan ziraat komiserliği mümessillerile aynı hukuka malik olmak üzere mümessiller bulundurabilecektir.

8. — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin ilk sovyetler kongresinin akdine kadar muhtar sovyet sosyalist Acara cumhuriyeti arazisinde bütün hâkimiyet hakları bu emirname hududu dahilinde ve Acara ihtilâl komitesi sıfatile hareket eden Acara meclisine ait olacak ve bu meclisin vazifesi işbu emirnamenin 4 üncü maddesinde zikredilen komiserlikleri ve mahallî sovyetleri teşkil ve yakın bir zamanda sovyet sosyalist Acara Cumhuriyetinin birinci sovyetler kongresini ictimaa davet eylemek olacaktır.

9. — Meclisin ve Acara sovyet sosyalist cumhuriyeti ahali komiserleri şûrasile mahallî şûralar umuru mahallî dil ile cereyan edecektir.

10. — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin hudut teferruatını Acara Mümessillerile Acaraya bitişik kazalar mümessilleri ve Gürcistan Hükûmetince tâyin edilecek reis tarafından tâyin olunacaktır.

Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyeti
İhtilâl Komitesi Reisi
Medivari

Adliye Komiserleri: *Kaftaradze*
Kâtip: *Salaridze*

Kars muahedenamesinin 6, 14, 15, 16, 17 ve 18 inci maddeleri mucibince Türkiye ile Kafkas Hükûmetleri arasında tanzimi icabeden mukaveleleri akd etmek için hey'et bervechiâti zevattan mürekkep olmak üzere Tegrinisani bidayetinde tekarrür etti. Kânunuevvel iptidasında (Tif-

İis) te toplanacaktır. Hariciye Vekâlet Müsteşarı Suat Bey riyaseti altında Nafia Müsteşarı Muhtar, Müşavir Muvaffak, Maliye Vekâleti hey'eti teftişine müdürü Şefik Beyler hey'et âzâsı, Kâtip Osman Bey müşavir, yaverim Yüzbaşı Nazmî Bey askerî memur.

Ermeni ve Gürcülerin bugünkü nüfusları hakkında aldığım malûmat:

545595 Yerli Ermeni
106095 Osmanlı Ermenisi
42000 İslâm

693690

Tehcir veya imha edilen islâmların yekûnu 186695

Mevcut islâmların yerleri:

8000 Erivanda	Yalnız Zengibasarda 3000
12000 Zengibasarda	islâm kestiler. İrana 61
5000 Delican, Karakilise, Celâloğlu mntakalarında	kişi iltica etti. Bunlar da orada mahvoldu.
14000 Gökçegöl etrafında	
3000 Gümrü havalisinde	

Hududumuz dahiline 45000 islâm muhaciri gelmiştir.

Gürcistanın nüfusu:

1800000 Gürcü	120000 Acara nüfusu
600000 İslâm	60000 Batum kasabasında bunun 17 bini
500000 Ermeni	Gürcüdür.
50000 Rum	

3000000 kesirsiz

Kafkas milletleriyle artık sulhümüz tamamile takarrür ettiğinden Erzurumdaki Ermeni esirlerini tahliye ettik. Müreffehen Gümrüye trenlerle gönderdim. Bu münasebetle yazdıkları âtideki mektup Türklerin Ermeniler hakkında en medenî milletler gibi hareket ettiğini gösteren vesikalardan biridir.

Erzurum Yakutiye
16 Teşrinievvel 1921

Bugün Ermeni esir zabitleri ve efradı için mes'ut bir bayramdır. Bugün on iki ay süren esaretten sonra biz artık ailemize, vatanımıza kavuşuyoruz. Bizim en büyük âmirimiz olmak hasebile zatı âlilerine ve maiyetleri zabitanına biz Ermeni zabit ve neferleri Türkiyede hakkımızda gösterilen hüsnü muameleden dolayı bütün kalp ve ruhumuzla arzı teşekküre müsaraat ediyoruz. Biz buradan hareket ederken pek güzel hâtıraları da birlikte götürmekteyiz.

Biz emin bulunuyoruz ki bundan sonra Ermeni askeri size karşı silâh bedest olarak bulunmayacaktır. Ve tarafı âlilerinden bizlere tebliğ edildiği üzere 13 Teşrinievvel 1921 de Kars'da bu husus her iki milletin evliyayı umuru arasında tekarrür ve temin edilmiştir. Biz dahi artık bundan eminiz. İki memleket arasında Türklerle Ermeniler birbirine karşılıklı yardım edecek ve birlikte yekdiğerini müdafaa ve siyanet eyleyeceklerdir.

Miralay	Miralay	Miralay	Miralay	Ceneral	Ferik Ceneral
<i>Bels Tomayan</i>	<i>Valyoşef</i>	<i>Avanof</i>	<i>Arzumanto</i>	<i>Araratof</i>	<i>Perihof</i>

ve daha on bir zabıt imzası.

Bu esirlerle (Başgedikler) istasyonunda görüştim. Avdet eden kafile 98 zabıt, 531 neferdi. Ceneral Perihof, Ceneral Araratof ve Miralay Arzumanofu salonuma aldım, bizim Kars Konferansı murahhaslarımızla (Ani) harabelerinden geliyorduk. Bunlarla da tanıştırdım. Vaktile bana mektup yazmış bulunan Arzumanof biraz yalnız kalmak arzusunu gösterdi. Ve dedi ki: Bundan sonra Ermenilerin Türkler aleyhine - Ruslar harp bile açsa - bir daha harbe girişmemeleri için var kuvvetimie çalışacağım. Felâketi mükerreren gören zabıtlerin de bu fikirde olduklarını söyledi. Ceneraller de zabıtlar de güzel sözler söylediler. Zabıt ve efrad da memnuniyetle teşekkür avazeleri yükseltiyorlar. Kendilerine ben de nasihatler ettim: Bizimle samimî yaşamalarını isteyen devletler bulunabilir, fakat dökülen kanlardan politikacıların yüzü bile kızarmaz. Ermeniler Türk dostluğunu bırakmasalardı bugün daha müreffeh, daha zengin ve daha kavi olurlardı. Türklerle kaçınıcı muhasamadır? İstanbul sokaklarında bile Türk-Ermeni kanı dökülmesine sebep haricin tahrikile Taşnak Komiteleri sebep olmuştı. Muş, Adana havalilerinde Van'da, Bitlis'te velhasıl bizim dahilimizde bile ne kanlar dökmeye sebep oldular. İşte gerek Harbi Umumîde ve gerekse bizim hayat ve memmat mücadelemizde, bu son mücadelede dahi aynı eller, aynı yüzler görüldü. Eli silâhsız halkı her tarafta mahvettiler. Bardiz ve Oltu havalisinde muntazam kıtaatımıza bile taarruz cür'etini gösterdiler. Fakat bizzat gördünüz ki Ermenilere karşı biz gaddarane hareket etmedik. Ve yalnız ordunuzla harbettik. Silâhsızlara dokunmadık. Hat-tâ esirlerinize bile. Samimî olmaklığınız için ilk evvel komite edebiyatı değışmeli, çocukların daha ilk tahsil devresinde ruhlarına Türk dostluğu, Ermeni kavminin yaşayabilmesi için yegâne çare olduğu sindirilmelidir. Ermeni ordusile aynı yerlerde yaptığımız ikinci harptir. Her ikisine siz de şahit oldunuz. Bu sonuncusu bizi artık ölmüş zannettiğiniz bir zamanda vukua geldi. Fakat kırılan, ezilen yine siz oldunuz. Üçüncü bir mücadeleye artık Ermeni bünyesi hiç bir zaman tahammül edemeyeceğini görüyorsunuz. Hiç bir teşvikin artık Ermeni milletini bizimle mücadeleye - velev uzun senelerden sonra dahi olsa - götüremeyeceği hakkındaki hislerinizi ve ahdinizi tebcil ederim. Daima mes'ut kalalım ve yaşayalım.

Ermeni esirleri samimî tezahürlerle memleketlerine yölandılar.

15 Teşrinievvelde hey'eti murahhasamız şerefine mükemmel bir at yarışı hazırlamıştık. Muhtelif oyun ve idmanlarla da tezyin olunarak mükemmel yapıldı.

17 Teşrinievvelde hey'eti murahhasamızı (Ani) harabelerine götürmüştüm. Başgediklere kadar Karstan trenle geldik. Buradan sonra otomobillerle (Gedikler) den geçerek bir saat üç çeyrekde (Ani) ye geldik. Üç sene evvel Arpaçayı şarkından seyrettiğim bu harabeyi bu sefer mufassalan içinden de gezdim. Ani harabesi hâlâ azametini muhafaza eden surları ve kiliselerile tarihî bir yerdir. Arpaçayı kısmı gayet uçurum, sarp kayalıktan ibaret bir surdur. Diğer kısımları İstanbul etrafındaki surlar gibi muazzam, bir çok harap kilise ve mebani mevcut. Büyük kubbeler hâlâ kısmen mevcut. Araplar zamanında yapılmış iki de minare var. Dört köşe makta'lı, firdolayı etraflarında ayeti kerimeler var. On beş sene evvel Ruslar bu minareden birini fırtınalı bir havada dinamitle yıkmışlar, güya halk saika isabet etti zannedecek. Fakat islâm köyleri hakikati anladıklarından diğerinin hedminden sarfı nazar edilmiş...

(Ani) eski Ermeni hükümdarlarından (Bekrat) ların payitahtı imiş. 1045 de Roma imparatorluğu tarafından zaptolunmuş, fakat 19 sene sonra da (457 hicrî senede) Alpaslan tarafından fetholunmuş, sonraları İran, Ermeni, Gürcü, Türkler eline sırasile düşmüş. (719) hicrî senede müthiş bir hareketi arz neticesinde oturulmaz bir hale gelmiş. Yavuz Sultan Selimin Çaldıran zaferini müteakip bu havali Osmanlılar eline geçmiştir. (920 Hicrî). Fakat Yavuz ordusu Karstan çekilince İranlılar eline düştü. Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir daha Osmanlılara sonra yine İranlılara geçti. Üçüncü Murat zamanında Kars kalesi inşa olunarak artık Elviyei Sülüse Ruslara terk olununcaya kadar Türklerde kaldı. (93) seferi neticesinde Elviyei Sülüse ile beraber Ruslara geçti. Kırk senede Ruslarda kaldı. Harbi Umumî son senesi benim kolum tarafından işgal olunmuştu. Bu sefer de inşaallah ebedî olarak yine bize avdet etti. Rıza Nur Beyin Kars Konferansında nizaa vesile olduğundan taş taş üstünde bırakılmamasını teklif ettiği bu harabezarın kaldırılmasına maddeten imkân olmadığı gibi bu tarihî yerleri ecnebî seyyahlar her zaman gezdiklerinden bu gibi teşebbüsler aleyhimize fena propagandalara zemin olur... Kars Konferansında gerçi Ermenilere verilmesi için talep ve ısrar olundu ise de Konferansı akamete uğratacak bir hâdise yapmadı. Vaziyeti hey'eti murahhasamız da görerek pek memnun kaldılar. Bu harabezarda şimdi bizim bir hudut kulemiz vardır. Tarihin hükümdarlarına makar olan bu yerde şimdi beş Türk neferi saltanat sürüyor.

20 Teşrinievvelde Türk murahhaslarımız (Tiflis - Batum) tarikile

(Kars) tan Ankaraya hareket ettiler. Artık Şarkın siyasi mühim işleri de bitmişti. Bundan sonra mekteplerimle uğraşacak ve vakit bulabilecektim. Kimsesizler çoktu. Bunları tasnif ederek yaşlılarını bir san'at çıraklığı edecek ve biraz da hesap ve okuma ile hayata atmak, pek zekilerini ve bálhassa küçükleri iyi okutarak yetiştirmek, ana ve babalarının fakrúzaruretinden dolayı hayatları tehlikede olanları bir müddet beslemek ve terbiye etmek, ailelerini kaybetmişleri onları buluncaya kadar himaye etmek, hastaları tedavi etmek gibi bu işler için iane toplamak, mevcut parayı hüsnü idare etmek gibi bir çok işlerle meşgul olmak üzere bir cemiyet teşkilini düşündüm. Bundan başka çocuklarımızın (Beden, ruh ve dimağ) larının bir hizada terbiyesi için bazı terbiyevî oyunlar yapmak (Mevcutlarımız ana mektepleri için ve ekseriya hareketsiz olduğundan hoşuma gitmiyordu), biraz da boş kalacağım zamanlar için başka milletlerin irfan ve iktisad sahasındaki eserlerini okumak ihtiyacını duydum. Atî için artık askerlikten ziyade irfan ve iktisad sahalalarında mücehhez bulunarak milletimize karşı borcumu ödemeyi en muvafık buluyordum.

12 Teşrinisani Mevhit kandili günü Çocukları Himaye Cemiyeti ve aynı zamanda bugünün kitap bayramı addi ile şenlikler yapılması için hazırlığa başlattım. Ve bizzat bu işlere esaslı sarılmadan evvel mıntakamın görmediğim kısımlarına bir seyahat yaptım.

22 Teşrinievvelde cephe erkânı harbiye riyasetine Trabzonda On Üçüncü Fırka Kumandanı sınıf arkadaşım Seyfi, bunun yerine Suvari Fırkası Kumandanı Sami Beyi (Batumdaki İtihatcılar Seyfi Beyi kendilerinden addile propaganda yaptıkları gibi Ankarada Seyfi Beyi Trabzondan aldirmek arzusunda idi. Erkânı Harbiye Reisim sınıf arkadaşım Kadri Bey de Askerlikten ziyade siyasi bir vazife istiyordu) Cephe Erkânı Harbiye Reisi Kadri Beyi Tebriz Başşehbenderliğine tâyinlerini Müdafaai Milliye ve Erkânı Harbiyei Umumiyyeye yazdım.

24 Teşrinievvelde otomobillerle Ardahana hareket ettim. Beş saatte vardık. Yol üstündeki (Celanus) mevkiinde mükemmel bir topçu taburu kışlası var. Bir vadi içerisinde bulunan bu mevkide mükemmel meyva ağaçları ve sebze yetişiyor. Yolda pek lâtif bir çağlayan karşısında öğle yemeğini yedik.

25 de Ardahanda kaldım. Bir fırka merkezi olabilir. Güzel kışlalar var. Yalnız soğuşu pek dehşetli imiş. Kafkasın Sibiryası diye şöhret almış. (Kura) nehri üzerinde iki güzel demir asma köprü pek mükemmel. Yirmi sene evvel yapılmış. Köprünün tulü 80,60 metre, arzı 5 metre. Eski kalesi Gura suyunun şimalinde suya muvazi dıl'ı ... metre, sırtlara doğru kısmı 200 metre ebatta. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılmış.

93 seferinden evvel yapılan tabyalardan Kayabaşı tabyasına çıktık. Buradan Ardahanın Ruslar tarafından nasıl zaptedildiğini arazi

üzerinde tetkik ve Erkânıharbiyeme izah ettim. Yanımda güzel kroki-ler ve malûmat getirmiştım. Tarihte (Kars) ve etrafı diye Varlık gazetesinin ilk nüshasından itibaren bir tefrika yazdırmıştım. Şark harekâtının muhtasar ve faydalı bir tarihcesidir.

Ardahan ufak fakat muntazam ve temiz bir kasabadır. Kendisi ve havalisi kâmilen Türktür. Ruslar buraya mükemmel şosalar yapmışlardır.

26 Teşrinievvelde Ardahandan Oltu'ya kadar sekiz saatte geldik. Merdenikte bir saat yemek molası yaptık. Burada bir çok barakalar mevcut. Ormanlardan kereste ve kömür nakli için Karstan buraya dekovil var. İstifadeye çalışıyoruz. 93 seferinden evvel yol boyu kâmilen Türk köyleri imiş. Ruslar bunları kâmilen (Kura) bataklığındaki yerlere nakil ile yol boylarına Rum köyleri yerleştirmişler. Son Kars hareketimizde bu havali Rumları Batuma kaçmışlar. Ruslar Elviyei Sülü-sede bütün şose ve şömendöfer boylarına Malakan, Ermeni ve Rus köyleri ikame ve Türkleri bataklık veya gayrı münbit yerlere sürmüşler. Yaman siyaset!

Civardaki (Pinak) da kömür madenleri var. Arazi pek sarp olduğundan Merdinike kadar kömürü arabalarla getirirlermiş. Fakat arabalar bizim bildiğimiz muhacir arabalarının iki misli yük taşıyor, Merdinikten sonra dar boğaz. Oltu 64 kadar evde 300 nüfus. Güzel camileri var. Kâmilen Türk. Kasaba harap olmuş. Kasaba şimalinde muazzam bir Rus kilisesi var. Şimdi içi cephane dolu. 27 Teşrinievvelde Oltu ve etrafını gezdik. Çoruh nehrine akan Oltu çayı içinden geçiyor. Üzerinde ahşap köprü var. Rus kıtaları bağlara bahçelere hayvan bağlayarak mahvetmişler. Ardahanın rakımı 2500, Oltu 950. Bu irtifadan müthiş iniş demektir. Hava da esasen Oltu vadisinde pek sıcak olurmuş. Teşrinievvelin sonundayız, havalar Karsın yazı gibi. Evvelâ kız ve erkek iptidai mekteplerini gezdim. Her yerde olduğu gibi, ayak-kabı çıkarmak fena âdeti var. Kimisi yırtık çoraplı kimisi çorapsız ve kirlî ayaklı. Buna mukabil başlar sımsıkı kapalı. Ardahanda olduğu gibi çocukların eline anlamadıkları birer nutuk verilmiş. Ben geleceğim diye çala süpürge temizlik! yapmışlar. Hava sıcak ve güneşli olduğu halde pencereler kapalı, toz havada duman gibi. Derhal pencereleri açtırdım. Çocuklara ayaklarını giydirdim ve (Ayağını sıcak tut, başını serin) nasihatini de anlattım. Ve dershanede baş açmalarının sihhî olduğunu ve bir daha yalın ayak girmemelerini, çocukların kışın karın ağrısına tutulacaklarını hocalarına da söyledim. Çocuklarla da hayli müsahabeler yaptım. Buraları Ankara Hükûmetinin emrine rağmen daha evvel muntazam kıtaatımla işgal ederek Ermenilere çîğnetmediğime ne isabet etmişim. Halk bundan pek müteşekkir.

Oltuda yirmi asırlık bir kale harabesi var. Pek zahmetle gezdik. Çoluk çocuk buralara hayretle çıkıyor. Bu kalenin fatihi (Mısruzetun)

Hazretlerinin türbeşi en yukarda, burada kurban kesmek de âdet. Erkeklerin bile zor çıkıp indiği bu yere kadınların pek zahmetle ve tehlike ile çıkıp inebildiklerini görerek tehlikeli yerlere merdivenler yaptırıldı. Ve kâmilen ikmâlîni de Kaymakama emrettim. O da yanımda müşkilât çekiyordu. Oltu'da 200 sene evvel yapılmış bir camii de ziyaret ettim. Ruslar Harbi Umumide buraya Fırka dairesi yapmak için 3000 kadar mükemmel potrel getirmişler. Bunların hemen Erzuruma nakline Vi-lâyet ve Kolordu Dairelerinin - Harbi Umumide yanmış - tamirinde kullanılması için icap edenlere emir verdim.

28 Teşrinievvelde Merdenik - Zavut şosası ile (Kars) a geldim. (Merdenik) de bir saat mola hariç olmak üzere Oltu-Kars sekiz saat sürdü. Zavut yaylası sürüler için mükemmel otlakiye. Burada Gravyer peyniri yapan Türkler var. (Bir tekerlek bana, bir tekerlek de Mustafa Kemâl Paşaya hediye etmişlerdi. Bütün karargâha hediye ettiğim gibi hayli müddet de yedim. Avrupanınkinden farkı yok. Mustafa Kemâl Paşanın hissesini İbrahim Tali' Beye göndermiştim.) Merdenik ve Zavut'da kar yağıyordu. Oltu sıcaktı. Karsta da hava lâtif.

Oltu'da iken yaverim Nazmi Beyden mühim bir şifre aldım. Aynen şudur:

Zata mahsus

Karargâh
26/10/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Tiflis Mümessilligimizden 25/10 da Karsa Mümessilligün hesaplarını görmek üzere olan Yüzbaşı Rifat Efendinin Hüsamettin Beyden getirdiği bir tahriratta Karsta Ruslar tarafından ele geçirilmiş ve Tiflis Kızılordu Kumandanlığına gönderilmiş olan 28/9/1337 tarih ve 272 numaralı havali kumandanı Hilmi imzalı raporun aynen elde edilerek suretinin raptten gönderildiği bildirilmiştir. Raporun aslının arkasında Rusca yazılı olan cümlelere nazaran bunun zatı sâmilere tarafından görülüp işaret buyurulduktan sonra Talât Beyin masası üzerinden bir fırsatla alındığı anlaşılmaktadır. Mezkûr cümle aynen şöyledir: "Benim zannımca bu kâğıt kıymetli olacak. Kâzım Karabekir Paşanın masası üzerinden alınmıştır. Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu. İmza yoktur."

Rus şebenderliğine mensup eşhastaa birisi tarafından alınmış olması muhtemeldir. Rapor, havali emrinde bir nizamiye taburu ile iki toplu bir mantelli bataryanın mevcut olup taburun Borçkâda bataryanın Ardanuç'ta bulunduğu, taburun tehii hareket olmasından dolayı bermucibi emir yeni teşkil olunacak hücum taburunun alacağı vaz'ulceyişin gelecek ay bildirileceği hakkında şifre mahlülüdür.

Bu raporun başında cepheden yazılan 1517 numaralı şifrenin cevabı olduğu mezkûr olup birinci şube dosyalarında cephe emrinin aslı var. Tifliste ele geçen cevabı yoktur.

2 — Ele geçen mezkûr şifre mahlülü aynı zamanda bütün fırkaların şifre miftahı da olduğundan derhal tebeddülü lüzumunu düşünerek keyfiyeti âcilen arz eyledim.

Nazmi

Karsa avdetimde Hüsamettin Beyin 16/10/1337 tarihli tahriratını da aldım. Şudur:

Tiflis
16/10/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Karsta Ruslar tarafından ele geçirilmiş ve Tiflise Kızılordu Kumandanlığına gönderilmiş olan 28/9/1337 tarih ve 272 numaralı ve Havalı Kumandanı Hilmi İnzalı rapor aynen elde edilerek sureti ahzüraptan takdim kılınmıştır. Raporun aslının arkasında Rusca yazılı olan cümlelere nazaran zatı devletlerine ait yazı masası üzerinden alındığı anlaşılıyor. Kimin tarafından aşırıldığı malûm değilse de Rus mümessilliğine mensup eşhastan birinin almış olması muhtemeldir.

Bundan başka daha bazı resmî evrakımızın Cephe Karargâhında ve Trabzonda Ruslar tarafından ele geçirilerek Tiflise gönderildiği istihbar kılınmakla maruzdur.

Tiflis Mümessili V.
Hüsamettin

Artvin
28/9/1337

Ek:
272

S u r e t

Şark Cephesi Kumandanlığına

C.: 27/9/1337 tarih ve 1517 Gayet acele

1. — Havalı emrinde bir nizamiye taburu ile iki toplu bir mantelli batarya mevcut olup tabur Borçkada, batarya Ardanuçtadır.
2. — Tabur tehii hareket bulunduğundan bermucibi emir yeni teşkil olunacak hücum taburunun alacağı vaz'ulceyş gelecek ayda bildirileceği maruzdur.

Havalı Kumandanı
Hilmi

K/29

Türkçe kurşun kalemile yazılmış olan aslına muvafıktır.

15/10/1337
Hüsamettin

Arkasında haşiyet vardır.

Bu haşiyenin aslı Rusca yazılmıştır.

(Benim zannımca bu kâğıt kıymetli bir kâğıt olacak Kâzım Karabekir Paşanın masası üzerinden alınmıştır. Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu.) "Rusca olan aslının tercümesidir" 16/10/1337

İmza yoktur.

Hüsamettin

İlk tedbir olarak şifreleri değiştirdim. Şubede hakikaten sorduğu-

muz sual var, cevabı yok. Aslının çalındığı tahakkuk ediyor. Erkânıharp Talât Beyden bunu sordum. Ademi malûmat beyan ediyor. Alâkadar bile görünmüyor. Cephe istihbaratı ile muvazzaf iken bir kâğıdımızın çalınması bile asabiyet ve nefretini uyandırarak failini bulmak için alâkadar olması lâzımdı. Halbuki çalınan evrakın arkasında (Benim zannımca bu kâğıt kıymetli bir kâğıt olacak, Kâzım Karabekir Paşanın masası üzerinden alınmıştır. Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu.) diye imzasız ve rusca haşiye kendisini daha çok alâkadar etmeli ve derhal bu sirkati yapan casusu düşünerek hatırlamaya çalışmalı idi. Talâtın tavır ve hareketi pek garip! Bu işle hiç vazifedar değilmiş gibi üzerinden atmakla iktifa ediyor. (Kiminle benim odama geldin, bak «Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu» ibaresi var, bir düşün, benim odama senden başka kimle geldiğin olmuştur?) sualine de cevap vermiyor. Halbuki şimdiye kadar böyle ben yok iken masamın üstüne evrak koymak âdeti de yoktu. Şifreler ve mühim muameleleri alâkadarlar behemahal benim şahsıma teslim ederler ve emirlerimi atırlardı. Bir yabancı ile gelmek ve evrakı masamın üzerine koymak ve ben yok iken bu yabancıya karşı - en hafif tabirle - lâkayt bulunarak evrak çaldırmak Talâtın ağır mes'uliyet altında istikbalini mahvetmesine kâfi idi. Bu erkânı harp, Harbi Umumide Şark cephesinde Ermenilerle harbde Erkânıharbiyemde idi. Kendisini samimî de severdim. İhanetinden şüphelenemezdim. Fakat gaflet etmiş olabirdi. Bu gafletini affedeceğimi ve bir daha da mühim evrakın masaya değil, ait olduğu zata vermek lüzumunu bu müthiş hatasile de tashih ederek tekrar etmeyeceğine itimad edeceğimi, yalnız kiminle benim masama geldiğini söylemesinde ısrar ettim. Bir türlü söylemedi. Karargâhımda bazı zabitlerin ifadesine nazaran Kars Konferansında bir Gürcü kız ile seviştiğini hattâ bir gün kızın bir okla saplanmış kalp resmi yaparak Talâta gösterirken bir kaç zabitemizin gördüğünü haber verdiler. Hayret! Bir takım Gürcü kızlarını da hey'et meyanında görünce bunlara karşı zaîf davranmakla vazifenin iyi ifa edilemeyeceğini alâkadar zabitelere anlattığım gibi istihbarat Şubesi Müdürü olan bu Talât Beye de hasaten söyleyerek casusluğa karşı da müteyakkız olmasını söylemiştim. Hudut komisyonunda tevdi ettiğim vazifeyi iyi ifa edemediğini yukarıda kaydetmiştim. Şimdi de 28/Eylül/1337 de yazılmış ve 29 da tarafımdan görüldüğü Kâ/29 işaretile tesbit olunmuş bir şifremiz benim veya - bazı zabitlerin tahminine göre - Talâtın masasından aşırılmış. Hakikaten ben gördükten sonra bu evrak neden bir daha benim masama gelmiş ve ben yok iken bırakılmış?. Ben gördüğüm evraka ismimin ilk harfini ve günün tarihini yazarım. Ve alâkadar kim ise ona veririm. Veya şifre mehurile gönderirim. Bu kâğıdın bizzat tarafından gönderildiğine şüphelenenler de oldu. Talât rusca bilmez. Yalnız aslen Islâm Gürcü bir aileden olduğu anlaşıldığına ve şimdiye de bir Gürcü kıza severek maksadına

varmak için böyle bir cinayet yaptığını ve bir şeriki cinayeti de olabileceğini kabul ederek divanıharbe vermeye vicdanım razı olmadı. Harbi Umumîdeki samimî hizmetini düşünerek bir zan için bu erkânıharbi lekelemek istemedim. Belki de mahvolacaktı. Yalnız kendisini kontrol ederek istihdam etmek üzere Rüştü Paşanın maiyetine verdim. Talâtın en sıkı temasta bulunduğu suvari yüzbaşı Nihat isminde yine kendisi gibi bir islâm Gürcü ailesinden bir zabitti. Nihat iyi bir zabıt olarak Harbi Umumîde kendisini tanıtmıştı. Yalnız Deli Nihat diye lâkabı var. Deli dolu işler yaparmış. Mütarekede Azerbaycan ordusu hizmetine gitmiş, İstanbuldan bir hayli zabiti de götürmüş. Bizim Karsı işgalimizden sonra Gürcistandan Ardahan tarikile gelmişti. Gürcistandan malûmat almak üzere yine gitmek arzusunu da gösterdi. Trabzon - Batum üzerinden gidersen git demiştim. Belki suiniyeti yoktu. Fakat avantüriye biri olması dolayısıyla ordumuz hakkında Gürcülere delilik edip bazı şeyler söylemesinden korkmuştum. Bu zabitin evvelce Rüştü Paşanın teveccühünü kazanması dolayısıyla Kolordu vekâletinde bulunduğu zaman gerilerde istihdamım tavsiyeme rağmen karargâhında alıkoymuş. Buna Talâtın sebep olduğunu ve bunların pek sıkı temasını görerek Rüştü Paşanın nazarı dikkatini celbetmiştim. Fakat evrak sirkati meş'alesini meydana vesaiki ile çıkaramadık. (1)

(1) Talât ve Nihat Garp Cephesine - Afyon taarruzu sıralarında - istenilen erkânıharp zabıtları meyanında naklolunmuşlardı. Erkânı Harbiyei Umumiye bunları cenup cephesine tâyin etmiş. Bir müddet saklanmışlar ve nihayet Kars Bolşevik konsolosunun delâletile Gümrüye kaçmışlardır. Talât firarından evvel Mustafa Kemâl Paşaya mufassal bir mektup göndererek benim Harbi Umumide kendisine karşı samimiyetimi zikrettikten sonra şark muzafferiyetinden sonra kendisine düşman olduğumu ve mahvına yürüdüğümü zikrediyor. Ve benim şark siyasetim ve Kürdistan ıslahatı hakkındaki tasavvurlarımdan yalan yanlış bahsederek - Fevkalâde mühim ve istikbale ait tekliflerimi ötedenberi âdetimdir, bizzat yazarım, maiyetlerime düşüncelerini daima sorarım, fakat bu husustaki düşüncelerimi söylemem. Yazdığım makam ancak bilir. - Neticede (Sizin en müthiş rakibiniz Kâzım Karabekir Paşadır. Yanınıza geldi, kendinizi ondan gözetiniz) diyerek zaten bana karşı endişeli bulunan Mustafa Kemâl Paşaya müthiş vesvese vermiştir. Bu Talât bana bir ruhi kaide öğretmiş oluyor: Fenalık yapan birine iyilik yapmak doğru bir şey değildir. Çünkü mücrim daima cürmünün mukabil cezasını beklediği için yapılan iyiliğin mutlaka fenalığı anlamasın diye uyutmak üzere yapıldığını zan ile daima kuşku da bulunuyor, tabii iyiliğinize şükran ile mukabele etmiyor, daima sizin aleyhinizde bulunmakla tetik davrandığını zannediyor... İşte Talâtı ben divanıharbe vererek işi temizlete idim, hattâ müthiş ceza da görse bunu tabii cereyanda görerek hakkımda bu kadar fena düşünmezdi. Ben kendisinden şüphelenen muhitten ayırarak onun istikbalini mahvetmemeye çalıştım. Fakat başka cepheye tâyininden kuşkulanan Gazi ile arama fesad koymaya cür'et etmişler ve neticede firar zilletini de kabul ederek kendi kendileri için karar vermiş oluyorlar. Bunların Tifliste Bolşeviklere casusluk ettikleri hakkında oradan Hariciyeye de malûmat geldiğine göre Talâtın malûm evrakı ne suretle çaldığı ve daha ne marifetler de yapmış bulunduğu ibretle görülecek hâdiselerdendir. İşin bir garip ciheti de beni Gaziye müthiş jurnal ettikten bir müddet sonra Talâtın açık telgrafla bana dehaletidir. Ben Talâtın biz-

29 Teşrinievvel 1337 de Fransızlarla itilâfname yapıldığını, hududun İskenderun körfezinde Payasın hemen cenubundan başlayarak Meydan-ekmez şimalinden geçtiğini Hariciye Vekâleti şifre ile bildirdi. Şarkta ve Cenupta sulh ve sükûn herhalde garpteki zaferi yakında göstereceğinden sevindik.

30 Teşrinievvel 1337 Karsın ikinci defa istirdadının senei devriyesidir. Her tarafta tes'it olundu. Erzurumdaki İngiliz mümessili Ravlinson-la Maltadaki esirlerimizin mübadelesine İngilizler razı olmuşlardı. Esirlerimizi kâmilen İneboluya teslim etmişler. Biz de Ravlinson'la (Şarkta mütareke umurunu kontrola memurdu) üç nefer maiyetini bugün Trabzondan bir İngiliz torpitosile hareketini serbest bıraktık.

Lord Gürzonun kardeşi olması dolaysile elimizde kıymetli bir rehine oldu. Kendisile 1335 senesinde defaatle görüşmüştük. Her İngiliz gibi gururu vardı. Fakat (Paristeki efendiler buradaki ahvali bilmeyerek karar verecekler) diye daima şikâyet ederdi. Aldattığını zanneder, aldandığının farkına varmazdı. İnsan olarak iyi bir adam halini gördüm. Bir kere de firar için İstanbul ile muhaberesini yakalamıştık. İstanbuldan gönderilen adam ökçesi içinde getirdiği mektubu bize teslim etmişti. Kendisi de iyice çalıştı idi. Ben Erzurumdan ayrıldıktan sonra tabii görülecek kimse bulamadığı gibi muhafazasına memur olanlar da firarını kendi hayatlarile ödemek korkusile sıkı muhafaza ettiklerinden sıkılmış olacaktır. Mumaileyhin memlekete avdetinden sonra hakkımdaki beyanatını okudum. Samimî yazmış.

2 Teşrinisani Karsta dahi kar başladı. Irak muharebeleri hakkında iki gün devam eder bir konferans verdim. Her tarafta Harbi Umumiye dair bir konferans verilmek üzere Erkânıharplere de vazife verdim.

7 Teşrinisani Rus inkilâbının senei devriyesini Rus konsoloshanesinde ziyafet verilerek tes'it ettik.

Karstaki suvari ve piyade fırkalarını ve tayyare ve kaleyi teftiş ile bir kaç gün meşgul olarak 9 Teşrinisanide Sarıkamışa avdet ettim.

11 Teşrinisanide Erkânıharbiye Reisim Miralay Seyfi Bey Sarıkamışa geldi.

---

zat casusluk yaptığına hâlâ inanamıyorum, fakat bir Gürcü kızı ile sevişerek hey'etin ve tabii bu kızın da Karsta buldukları bir tarihte yani 29/Eylül/1337 de evrakin çalınması, Talâtın gözlerinin etrafı görmez olduğunu ve beraberinde bulunarak evrakı çalanı bildiği halde çaldığını kabul etmeyerek onu siyanet etmiş olduğu ve Garp zaferini müteakip ben Ankaraya gelmek üzere iken Kolordu vekâletine Rüştü Paşa yerine Ali Sait Paşanın kabul edilmemesi hakkında bazı dedikodulara da karışması eski vak'a hesabının kendisine sorulmasına da sebep olacağını mütalâaa ederek ve Nihadın da teşvikine kapılarak firar ettiğini kabul ediyorum. Evrak çalınma mes'elesinde Nihadın cürmünü de kat'i söyleyemem. Ancak yok yere firar hâdisesi müthiş bir ittihamdır. Tiflisteki mütebaki hayatları şayanı tetkiktir.

Çocukları Himaye Cemiyeti ve Kitap Bayramı

1335 senesi bidayetinde Şarka gelir gelmez ilk isim kimsesiz kalmış, ölüme mahkûm yavrucukları himaye olmuştu. Evvelâ Bayburtdaki sonra Erzurumdaki Darüleytamlarda parasızlıktan bakılmayan çocukları Kolordu Sanayi takımları kadrosuna almış ve iki kolorduluk kuvvetim bulunduğundan çokca çocuk himaye edebilmek için Harbiye Nezaretine iki kolorduluk sanayi takımları kadrosu kabul ettirmiştim. Terhisler dolayısıyla san'at erbabı da azaldığından mevcut ustaları iş muallimi, zabitlerden de terbiye ve okutma muallimleri intihab ederek efrad kadrosunu çocuklarla doldurmuşum. Bu suretle ilk elde 600 kadar çocuğu kadro dahiline alarak hayat ve istikballeri kurtulmuştu. Ben bu usulü daha evvel Tekirdağında 14 üncil Kolorduda dahi tatbik etmiş ve orada açılan Darüleytamı - Harbi Umumide yer yer teşkil olunmuştu - himayeye almışım. Şarkta muntaka vâsi, felâket daha vâsidi. Bunun için gece yatılı iptidaî - Sonraları bir de idadî - kadrosunu da kabul ettirmiştim. Şömendöfer, iş ocağı gibi müesseselerimize de bir hayli çocuk ayırtmışım. Üç aylık sıkı bir talim ve tedris pek mühim bir terakki şekli göstermişti. Bir hey'etle zeki olanlarını bilâhare âli tahsil görmek ve zabıt olmak üzere gece yatılı iptidaî mektebine bizzat ayırdım. Çocuklarımızı vatandaşlarımızdan veya ecnebilardan görüp de takdir etmeyen yoktu. Çocuklarımız fevkalâde istidad ve kabiliyet gösteriyorlardı. Ana ve babadan mahrum olanların hakikaten nazlanacak ve dayanacak istinadgâhları olmadığından müthiş kabiliyet gösterdiklerine şahit oluyordum.

Kars ve Gümrüyü işgal ederek oralardaki Amerika hey'etlerinin muazzam mesaisini de görmüştüm. Tiflis, Gümrü, Erivanda cem'an 18 bin Ermeni çocuğu toplamışlar. Beherinde (Karstaki de Gümrüye naklettikler) altı bin çocuk muhtelif yaşlarda kucaktan on altı on yedi yaşa kadar. Bunların bir kısmı Ermeni Hükûmetinin programile terbiye olunuyor, büyük bir kısmı protestan yapılmış. İslâm çocukları bile Ermeni isimlerle vaftiz edilerek protestan yapılmış. Bunlardan Karsta 30 tane bulmuş, kurtarmışım. Bizzat akli erenler kaçıp bize haber vermişlerdi. Künyelerine ve aile tahkikatına nazaran Amerikalıların da tasdikleriyle ellerinden alınmıştı. Amerikalıların muavenetleri müthiş, mükemmel giydirilmiş ve iase olunuyordu. Muazzam kışlalar bunlara hasrolunmuş, kadınlı erkekli her türlü muallim, doktor ve bakıcı Amerikalılar aralarında Ermeni muallimleri ve müstahdemini ile çalışıyorlardı. Müthiş bütçeleri vardı. Yazık ki Türk çocuklarına bakmıyorlar, nizamnamemiz müsait değil diyorlardı. Hattâ Karsta elimizde demek olan muazzam ambarlardan bize bir şey vermek bile istemediler. Nihayet bizim çocukların nümayişler yaparak ambarlardan cebren alacaklarını, yetimlik beynelmîlel bir himayeye muhtactır, vatanımızda bulunuyorsunuz da bizim gibi kimsesizlere bir şey vermiyorsunuz diye tehditleri üzerine bir kaç parçasını verdiler, sonra da çekilip Gümrüye gittiler. Fakat bir gün oldu ki Bol-

şevik Ermeniler bu ambarlara taarruz edince Türk himayesine Türk adaletine can attılar.

Bu Amerikalıların nasıl çalıştıklarını, ana mekteplerinden başlayarak esaslıca tetkik ettim. Pedagoglarla sık sık görüştim. Amerikalıların ne amelî adamlar olduğunu ve çocukların ruhlarını öldürmeksizin nasıl hür ve yaratıcı insan yetiştirdiklerini işitirdim. Şimdi içlerinde gözümle görüyordum. Daha ana mektebinden hayatla mücadeleye nasıl hazırlandıkları şayanı hayretti. Büyücek kız çocuklarının dikiş makineleri salonu bir fabrika gibi idi. Belki yüz dikiş makinesi birden işliyor, eller ayaklar mütemadî hasilât yapıyordu. Halbuki bizim en zengin yerlerdeki kız mekteplerimizde sağlam bir dikiş makinesi görmek bir varlık sayılır!... Ana mektebi şayanı hayret!... Bizde yavrucakları nazlı, vesveseli, temiz, süslü velhasıl hayatla mücadeleden uzaklaştırmaya çalıştıklarını görmüştüm. Burada büsbütün iş başka. Dört yaşındaki yavrular önlükleri ile muhtelif masa başlarında sanki bir işçidirler. Hayata mahkûm olmaya değil ona hâkim olmaya alışıyorlar. Hayatın zevkini de oyunlarla ve piyano dinleyerek öğreniyorlar. Ben üç sene evvel gerçi Erzurumda küçük yaştaki çocukları ana mektebi teşkilâtına almıştım. Fakat ana mektebini idare edecek ne bir muallim hanım ve ne de erkeğimizin olmadığını gördükten sonra anladım. İşte idarî işlerle meşgul olmak üzere merkezi Sarıkamışta olmak üzere (Çocukları Himaye) cemiyeti tesisine ve Amerikalılardan gördüğüm tarzda ana mektebi tensika karar vermiştim. Amerikada çocukları himaye için müthiş cemiyetler varmış. Öyle hediyeler geliyor ki hayrettir. Meselâ bir kundura taciri birkaç balye patik, bir dantelâcı bir top dantelâ, diğeri şu kadar balye basma, tül-bent... ilh. gönderiyor. Bunlardan çocuklar istifade ettiği gibi fazlası fi-kara halka da veriliyor. Her teferrüatı havi çocuk takımları, envai ilâç-lar... gelen para müthiş bütçe yapıyor. Mektepler bile harice dikiş vesa-ire yaparak hayatlarına hayat katıyorlar. Talebesile, muallimlerle hepsi bir makine gibi işliyor. Hem de eski püskü pahlı makine değil. Son sis-tem, parıl parıl yanıyor. Yağlar içinde işliyor. Ufak tefek işler, tamirler meselâ kaldırım, hendek, cam, pencere... hep içlerinden yapılıyor. Elbi-seiler, kunduralar da böyle. Yalnız Amerikalılar bizim çocuklardaki çevik-liği ve zekâyı Ermeni çocuklarıinki ile ölçerek bizimkilerini çok yüksek buldular. Bu fark iki çocuk kıt'asını karşılaştırınca derhal göze çarpı-yordu. Amerikalılar Ermeni çocuklarının bizimkilerden çok kabiliyetsiz olduklarını söylüyorlar.

İşte bugünkü mevlit kandili günü 12 Teşrinisani 1337 Sarıkamışta Çocukları Himaye Cemiyetini resmen teşkil ve tes'it ettik. Bugünün ki-tap bayramı olmasını kabul ve cemiyet âzâsının bugün rozetler takarak hususî tezahürlerle bugünü tesit ettik. Bugünden bir hafta evveline de (Çocuklar Haftası) dedik. Bu hafta içinde cemiyetin mensupları ve ha-riçten arzu edenler tarafından çocuklarımıza kitap hediye edilecek. Fa-

kir ve kimsesiz çocuklara iane toplanacaktır. Bu şerefli gün ve buna te-kaddüm eden çocuklar haftası içinde mektepler, kütüphaneler, müzeler gibi irfan müesseseleri ve âzânın ikametgâhları donatılacak ve cemiyet âzâları tarafından lüzum görülür her türlü yardımlar ve tertibat yapılacaktır (1).

Cemiyet himayemde olacaktır. Bugün mintakamın her tarafında bu merasimi yapmakla sevinçler duyduk. Sarıkamışta da askerî mektebinde muazzam bir temsil yaptık. Çok parlak ve çok samimî oldu. Her taraf donandı. Ahali, memurlar, mektepler, kıtalar... herkes ayakta. Evvelâ mektep camiinde bir mevlit okundu, dualar edildi, sonra ben şunları söyledim:

Çocukları himaye maksadile yeni ve hayırlı bir cemiyet bu mübarek günde tesis edilmiş bulunuyor. Dünyanın ilerlemiş ve yükselmiş milletleri himayeye muhtaç olan her mevcut için bu gibi cemiyetlere pek büyük ehemmiyet vermişler, bu insanî faaliyetlerini hayvanları himaye cemiyetleri teşkiline kadar götürmüşlerdir. Hattâ bilfarz kuşları himaye cemiyeti gibi muhtelif şubeler ayırmak suretile faaliyetlerini büyük bir sahaya genişletmişlerdir.

İnsanî düşüncelerle teşekkül etmiş olan bu cemiyetlerin binlerce mensubu ve nizamnamelerle esaslandırılmış rahim ve şefik gayeleri vardır. İşte âciz, muavenetsiz, siyasete muhtaç olanlar hakkında gösterilen bu sahabet ve şefkat hemcinslerimiz için bittabi daha büyük ehemmiyet ve ihtimamlarla tatbik olunmakta ve çocuklar da insaniyet dünyasının henüz âciz ve masum bir uzvu olmak itibariyle her yerde himayeye mazhar bulunmaktadır. Fakat bu cemiyetlerin faaliyetleri, yalnız himaye etmekle de kalmaz, çocukları milletlerinin terbiyesine, ihtiyacına göre büyütme ve bilhassa mensub oldukları memleketler için hepsini faydeli ve iyi adamlar olarak yetiştirmek hususlarında dahi gayret ve mürüvvet ibraz eder, ve bu uğurda hiç bir fedakârlıktan çekinmezler.

En zengin memleketlerde bile hükûmetin çocukları himayedeki faaliyetleri ve fedakârlığı kâfi gelmiyor. Bizde ise bu hususun istenildiği gibi temini daha ziyade mümkünsüzdür. Meselâ, biz hükûmet masrafiyle Sarıkamışta ve Erzurumda kurduğumuz müessese ve mekteplerde ancak iki bin kadar çocuğu kurtarmaya muvaffak olabildik. Halbuki fakr ve zaruretin ve bhusus son harblerin birer harabeye çevirdiği bu zengin ve şirin memleketlerin yeni nesilleri maatteessüf hükûmetimizin kâmilten toplanmasına maddî imkânı bulunmayacak kadar çok, muhtaç ve sefildir. Yakın zamanlarda Ardahan, Oltu taraflarında yaptığım seyahatte bu elemli hakikate

(1) Bu güzel teşkilâtı ve teklifi Ankaraya da bildirdim. Ankara yalnız (Himayei Etfal) cemiyeti tesis etmiş. Biz mecburen (Şark Çocuklarını Himaye Cemiyeti) ismini aldık. Teklifimi Ankaraya geldiğim zaman Cemiyeti İlmîyeye alkışlarla kabul ettirmeme rağmen Mustafa Kemâl Paşa taraftar görünmedi ve kitap bayram, çocuklar haftası gibi bizler için elzem olan bu güzel teşkilâta yol verilmedi.

bir kere daha şahid oldum. Buralarda muhtaç, himayesiz bir halde kalanlara Van, Bayezid, Erzurum, Erzincan, Trabzon ve havalilerindeki masumlarımızı da katarsak bu günkü imanlı mücahedemizin temin ettiği şerefli istiklâli gelecekte şuur ile yaşatacak olan gençliğimizin belki de elli binden ziyade kıymetli uzvunu bakımsızlığa, sefalet ve cehalete mahkûm buluruz. İşte bir tarafta kalpleri yakan bu ihtiyaç, diğer tarafta şimdiye kadar tecrübe edildiği vechile hükümetin maddî yardımlarını bizzarure ibzal edemediği bir mecburiyet yalnız Sarıkamışta değil memleketin her yerinde halkın ve ordunun kıymetli teşebbüsleriyle böyle himaye cemiyetleri tesis edilmesini icab ettiriyor. Bununla beraber çocukları yalnız toplayıp zaruret ve sefaletin kemirici ıztıraplarından korumak kâfi değildir. Onları memleketin ve asrın ihtiyaçlarına göre yetiştirmek de o kadar mühim ve elzem bir vazife teşkil eder.

Bize istikbalin kıymetli istihsal unsuru olacak olan binlerce çocuk himaye bekliyor. Bunlara ölmek veya sefil yaşamak mukadder olmasın. İşte bu acı hakikatleri, şimdiden gördüğümüz için Peygamberimizin doğduğu bu mübarek günde hayır ve faziletten, büyüklerimizin sahabetinden istiane ederek ve hüsnü niyetle başladığımız bu işler için onların ruhlarından hayırlar dileyerek Çocukları Himaye Cemiyetini bugün tesis etmiş bulunuyoruz. Herkesin az çok kudretine göre yapacağı yardım bu mühim teşebbüsün muvaffakiyetini temin edecektir. Böyle bir cemiyetin yaşaması için âzâsının her ay münasip bir miktar para ile yardımda bulunmasını, cemiyetin hayatına yarayacak teşebbüsler yapılmasını, ve bu teşebbüsün memleketin aynı derecede mühtaç bulunan her yerinde dahi örnek olmasını temenni ederim. Burada bulunan askerleri ahaliyi ve memurları bu cemiyete ilk yardıma davet ediyoruz. Fakat bu dâvetimizle bittabi silâhendaz evlâtlarımdan bir şey istemiyoruz. Onlara ait hitabım, kendilerini talim ve terbiyede, kuvvetli çevik ve hayata, memleket gaye ve davasına hâkim bir kabiliyette yetiştirmek için gösterdiğimiz dikkat ve itina derecesinde kendilerinin çocuklarına ve akrabalarına da aynı şefkat ve ihtimamı memnuniyet ve iftihar ile sarf eylediğimizi anlatmak maksadıyladır. Diğer zabitler, ahali ve memurlardan ricam ise bu faziletli cemiyete teveccühkâr olmaları ve lev cüz'i de olsa bu hayırlı teşebbüs ve faaliyetin inkişafına yardımda bulunmalarıdır. Hepimiz faniyiz... Bir gün gelecek göçeceğiz. Geride göz yaşları içinde bırakacağımız genç bir neslin bizim yerlerimizi tutması ve hattâ maatteessüf şimdiye kadar böyle bir siyanet ve terbiyete mazhar olamadığımız için henüz pek gerilerde kalan bizler yerine hayata hâkim ve daha kabiliyetli bir dereceyi bulması mutlaka lâzımdır. Bu da ancak şimdiden hazırlamak ve hazırlanmakla mümkün olur. Peygamberimizin doğduğu ve çocukları himaye cemiyetinin kurulduğu bu günde her sene kitap bayramı yapılması ve bu bayram gününden evveki haftanın da Çocuklar Bayramı kabul edilmiş olması ayrıca bir kıymet ve ehemmiyeti haizdir. Bu bayramlar içinde herkesin sâyi memleket çocuklarının saadetini temine ve yüksel-

mesine hasredilmekle az zamanda pek büyük ve faziletli neticelere erileceğinden şüphe yoktur.

Böyle bir mazhariyete kavuşmadan ve dünyadaki varlıklarını memleket hayrına kullanmadan sefalet ve ıztırabın elim mahrumiyetleri içinde ölen çocuklarımızın ruhlarını fatihalarımızla şad edelim.

Merasime gelenler bir çok kitap getirmişlerdi. Bu güzel günün hâtırası olmak üzere idadi mektebi kütüphanesine hediye edildi. Bazı zatlar da kitap almak üzere para verdiler. Hayli kitap toplandı.

28 Teşrinisanide dahi ana mektebini ilk konferansıyla Amerikalılar tarzında tâdil ve tensik ederek merasimle açdım. Halen yetmiş çocuk var. Kadrosu yüz çocuktur. (Mufassal beyanatım Varlık gazetesinin 14 ve 15 No. lı 8 Kânunuevvel ve 15 Kânunuevvel 1337 nüshalarında mevcuttur.)

Onar çocuk alır yedi masa tertib ettirdim.

1 — Kâğıt işleri masası: Kâğıt bükme, makas tutmak, makası aldığı yere koymak, bükülmüş kâğıdı kesmek, üç ve dört köşe kâğıt kesmek, bükülmüş kâğıtlarla muhtelif basit şekiller yapmak, kâğıt üzerine muallim hanım tarafından nokta ile basit resimler ve çizgiler işaret edilerek çocuğa kurşun kalem ile doldurduktan sonra kesdirmek, kâğıdı muhtelif şekilde oymak, hasır dokumak, kesilen kâğıtlarla oyuncak şekilleri yapmak.

2 — İğne iplik masası: Kahn iğneye ufak iğne ile iplik geçirmek, kâğıt ve mukavva üzerinde iğne ile bidayette karışık sonra düz, üç köşe, dört köşe, ve diğer şekiller noktalamak, teyel yapmak, düğme söküp dikmek.

3 — Terbiyei fikriye masası: küçük hikâyeler - müzahabe, renkler çiçekler kuşlar, meyvalar daha bu gibi çocuklar için şiir ve hikâyeler. (Her masada dikkat edilmekle beraber bilhassa bu masada çocukların İstanbul şivesi ile konuşmasına büyük ihtimam lâzımdır.)

4 — Çamur kum ve boya masası: Çamurdan yuvarlak yapmak, bilya yuvarlamak, yuvarlağın nelere benzediği, yumurtaya benzetmek için ne yapmalı, üstüvane şeklinde çamur yuvarlamak, dört köşe çamur yapmak, tabak bardak fincan gibi basit eşyayı çamurla yapmak, hayvanat şekillerini çamurla yapmak, kumdan yığın yapmak, mağara tepe dere yapmak, ufacık dallar dikerek korular ormanlar yapmak.

5 — Temizlik masası: El ve yüz nasıl yıkanır, tırnakların, dişlerin, gözlerin, kulakların temizliği, su nasıl olmalıdır, sabun neye yarar, nasıl kullanılır. Aynaya niçin bakılır, elbise fırçası neye yarar, parmaklar, tırnaklar, saçlar, kulaklar, ağız burun ve gözlerin, elbise çamaşır yatak oda vesairenin temizliği amelî olarak gösterilir.

6 — Güzel yaşayış masası: İçilecek su, su içmek, su kahve (Kâğıt v. s. dahi) vermek, misafirlik hasta ziyareti el öpmek (öğütlerim kitabın-

da vardır) teşekkür etmek ve bir şey değil cevabı, tatbikî âdâbı muâşeret, temsîl.

7 — Ağaç ve mukavva masası: kibrit çöpleri kesmek, ağaç yontmak, kesilen çöplerle şekiller yapmak, çöpleri boyamak, mukavva işleri.

Program saati çocukların kabiliyeti ve seve seve vazifelerine devamı gözetilerek kısa müddetle tanzim olunmalıdır. Piyano - her mektebe bir tane; idadide bir kağ - ile öğüt ve oyunlar her gün.

Çocuklar için (Öğüdlerim) namı altında 1335 senesi yazdığım muşahabe kitabına yeniden bahis öğüdler hazırlamaktayım, ayrıca çocukların ruh dimağ ve beden terbiyelerinin bir seviyede tenmiyesi için şarkılı oyunlar yapmak arzusundayım. Bunlara sarf edilecek vaktim artık vardır. (1). Sarıkamışı çocuk kasabası yapmak arzum burayı ilk gördüğüm 1334 senesinden başladı. Bunu her yerde söyledim, şimdi buna muvaffak oldum, binden fazla çocuk babasıyım, hayatımın en mes'ud günleri.

Çocukları Himaye Cemiyetinin nizamnamesi Varlık gazetesinin 16 ve 17 No. lı 29 Kânunuevvel 1337 ve 5 Kânunusani 1338 nüshalarında ilân olunmuştur.

Çocukları Himaye Cemiyetini tesis ettiğim 12 Teşrinisanide Malta mevkuflarının ilk kafilesi Ankaraya gelmişler. Cevad, Yakup Şevki, Abdüselâm Paşalar, Rauf, Mürsel, Hüseyin Kadri, Nazım Beyler... Samimî telgraf yazdım, bilhassa Rauf Beyle samimî yazıştık.

Erkânı Harbiyei Umumiye İstanbul ve Boğazlar hakkında sorduğu sualler ve 12 - 15 Teşrinisani 1337 cevaplarım aynen şunlardır.

İstanbulun makamı hilâfet ve saltanat olarak muhafazası, payitahtın Anadolu içerisine naklindeki fevaide tercih olunamayacağını bunun için İstanbulun payitaht olarak ibkası gibi bir kayda bağlanılmamasını esbabı mucibesıyla izah ettim. İstanbul ana vatanın kanını emerek şişmiş bir vücuttur. Oradan memleketi idare imkânsızlığı tarihin kaydettiği bir çok Anadolu isyanları ile teyid ettiği gibi içinde bulunduğumuz vaziyet de en belîğ bir misaldir. Tabiatın her türlü güzellikleri ile beraber bütün millî servetimizi yutarak bir çok zevk ve safa mecmuası olan bu yerde oturacak bir hükûmetin memleketle ne derece alâkadar olduğunu muhtelif şekli hükûmetlerde gördük. Anadolunun idaresi, umranı, iktisadı velhasıl her türlü umuru ancak içinde oturmakla mümkündür. İstanbul artık bir sayfiye olmalıdır. Hilâfet makamı için de bir çok abidatı ihtiva ettiğinden muvafıktır. Hususiyile dünyanın hiç bir tarafında bulunmayan bu kadar muazzam ve çok âbideler ve esasen hilâfet merkezi olarak tanınmış olması İstanbulun ebediyen bizim olmasını temin eden

(1) Muhtelif yaştaki çocuklar için (Şarkılı İbret) namı altında güfte ve besmesini bizzat tertib ettiğim oyunları bir kitap halinde şarkta ve İstanbulda tab ettirdim. Öğüdlerim de bir kaç defa tab olundu. Baküde dahi Azerbaycanlılar tab ettirdi. Efgan sefiri Sultan Ahmet Han da Efganca olarak Kâbilde tab ettirmek üzere tercüme etmişti.

mühim sebeplerdir. Bunun için yapılacak muahedelerle yine İstanbulun payitahtımız olacağı hakkında bir kayıt konarak bağlanılmamasım ve Anadolunun tam merkezinde bir merkezi hükümet intihabiyle, umran program ve işlerinin ihzar ve tesbitini ve işe de başlanılmasını teklif ettim. (1)

Erkân Harbiye Reisi Fevzi Paşadan gelen şifre:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ankara

18/11/1337

İcabında hukukumuzu esaslı surette müdafaa edebilmek için bervehiâti mevad hakkındaki mütalâayı devletlerinin işarını rica ederim.

1 — Boğazlardaki istihkâmat kaldırıldığı takdirde İstanbulun taarruz masuniyeti ve iki Boğazlar arasındaki sahada harekâtı hasmane icrasının men'i için talep edilecek teminatı askeriye ne olmalıdır.

2 — Misakı millinin 4 maddesinde İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmak esası mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir denilmiş ve Sevr muahedesinin 7 ve 61. ma zeyl maddeleri muhteviyatına göre itilâf devletlerinin Boğazlar hakkındaki birtakım ahkâm vaz etmek istemelerini nazarı itibara alarak ve hali hazırdaki kuvvet ve vaziyetimiz derpiş edilerek akd olunacak muahedeye bu babda en nihayet ne gibi ahkâm vazına razı olabileceğiz.

3 — Sevr muahedesinin 152 - 225 ve 318 - 327 maddeleriyle 334 ncü maddeleri hakkındaki mülâhazat salifûlarz üç maddeden beheri hakkındaki mütalâanın telgraf-la iş'arı mercudur.

4 — Şark ve Garp cephesi ile Yedinci Ordu kumandanlığına yazılmıştır.

Erkân Harbiye Umumiye Reisi

Fevzi

8/11/1337 şifreye zeyildir:

Sevr Muahedesinin gayesi istiklâli Osmaniye imha etmek maksadına matuf olduğu malûmdur. Kabul edebileceğimiz herhangi bir muahedede mevad askeriye'nin bittabi istiklâlimizi temin ve tekeffül edebilecek tarzda olması lâzımdır. Binaenaleyh 8/11/1337 şifrenin 3. maddesine ait mülâhazat ve muhtasaran esbabı mucibesini bu noktai nazardan rica ettiğimi arz eylerim.

14/11/1337

Erkân Harbiye Umumiye Reisi

Fevzi

(1) Lozan Muahedenamesinde İtilâf Devletleri bize bir sulh projesi veriler, bizimkiler de bu esas dahilinde itirazlarını bildirerek neticede muahedename vücut buldu. Bize teklif olunan projenin Boğazlar hakkındaki faslının 8. maddesinde İstanbul iç.n (Payitaht) tabiri vardı. Heyetimiz de bunu aynen kabul etti. Acaba hilâfetin lâğvı esası orada mı tekarrür etti de buraya hilâfet merkezi denilmedi, yoksa heyetimize benim lâyiha - muvafık görülmediğinden veya unutulduğundan ki bu daha varıtdır - verilmedi mi? Payitahtın herhalde Anadolu içerisinde kaldığını İsmet Paşa bilmiyor mu idi ki böyle bir taahhüde girdi. Bunu Lozandan avdetinde kendisine de söyledim, ses vermedi.

Sarıkamış
(Cephe karargâhı)
12/11/1337

C: 1 — Boğazlarda harekâtı askeriye icrasının men'i ve İstanbulun muhafazası ile beraber hükümetin istiklâl ve mevcudiyetinin idamesi serbestii inkişafının temini için en mühim teminatı askeriye'nin payitahtın ve İstanbulda bulunan fabrika ve müessesatın Anadolu içerisinde münasip bir mahalle nakli olacağı mütalâasında-
yım. Çünkü, vaziyeti hazrai siyasiye dolayısıyla uzun seneler Boğazlar ve İstanbul müdafaası esbabını lâzımı gibi temin ve ihzar edemeyeceğimiz gibi bunu temine kuvvetimiz ve servetimiz de müsait olmayacaktır. Halbuki İstanbul idare ve hâkimiyetimiz altında açık bir liman olarak Rusya dahi dahil olmak üzere düveli muazzamanın teminatı siyasiyesi altına vaz edilerek payitaht Anadolu içerisinde Sivas - Ankara - Kayseri müsellesi dahilinde ve tercihan Kızılırmak kavsi dahilinde suyu, havası, ormanları ve menabii sairesi nazarı dikkate alınarak intihab ve tarzı cedid üzere yeniden inşa veya tevsi olunacak münasip bir mahalle nakledilir ve bu muntakada tedricen her nevi müesseseler vücuda getirilir ve başlıca Karadeniz sahilinde Samsun, Sinop gibi mühim bir limana İzmit, İzmir, Mersin, Erzurum gibi merakizi mühimmeye demir yolları ile raptolunur ise hükümet serbesti ve emniyetini tamamen muhafaza ederek çalışır, ve İstanbuldan ziyade Anadolu'nun muhafaza ve müdafaası, ana vatanın imar ve terakkiyi ihzar ve hükümetimizin beka ve mevcudiyeti daha ziyade temin edilmiş olur. Bununla beraber merkezi hilâfete olan İstanbul ve Boğazları ihmal etmemiz caiz olamayacağından bütün müessesetimizi cami olan İstanbulla herhangi bir taraftan tecavüz vaki oldu mu mütecevize Boğazlar ve İstanbul hakkındaki muahedenameye vaziülümza olanların ilânı harb etmesi, Boğazlar derununa harp gemilerinin girmemesi ve düveli muazzamanın İstanbulun bitaraflığını temin ve muhafaza edeceklerinden emin olabilir isek de küçük hükümetlerin herhangi bir müsait siyasî vaziyetine karşı bu emniyeti göstermeyeceğimizden bil-mukabele Yunan donanmasının ilgasının ve yeniden donanma vücude getirememesinin, Romanya ve Bulgaristan gibi küçük hükümetlerin donanması olmamasının, Karadenize büyük küçük hiç bir hükümetin filosu bulunmamasının ve Bahrisefiddeki Yunan adalarının Yunanistanın elinden alınarak itilâf hükümetlerinin işgali altına konulmasının ve Boğazların her tarafına yollar ve demir yolları yaptırmaklığımız, İstanbul ve Boğazlar müdafaası ve muhafazaya memur kuvvetimizi takviye ve tezyid edebilmekliğimiz gibi hususatın kabul ettirilmesi gibi mevadın nazarı dikkate alınması muvafık olur.

2 — Misakı millinin 4. maddesinde olduğu gibi İstanbulun makamı hilâfet ve makarrı saltanat olarak muhafazası ve bu suretle bir takım teminatı siyasiye ve askeriye raptı mevzuu bahis olursa bu cihetin 1. maddede arz ettiğim veçhile, payitahtın Anadolu içerisinde münasip bir mahalle naklindeki fevaide tercih edilemeyeceği gibi Boğazlarla İstanbul hakkında alınacak teminatın payitaht olarak ibkası kaydına tâbi tutulduğu takdirde bizim de bu kayda bağlı kalarak payitahtımızı değiştirmekliğimizi veya değiştirmeye mecbur kaldığımız halde bu teminatdan istifade edememekliğimizi yani payitahtı tebdilde düveli itilâfiyenin ahidlerini ifadan istinkâf eyleyecekleri ve belki de sefir ve siyasî memurlarını İstanbuldan başka mahalde tesis edeceğimiz payitahta göndermek istemeyeceklerini ve bu hal bir inkıtâ münasebatı belki mucib olacağı varidir hatırdır.

Binaenaleyh, Boğazlar ve İstanbul için alınabilecek azamî müsaadat ve temin-

natın alınmasına çalışılması ve fakat İstanbulun payitaht olarak ibkası gibi bir kayda tabi tutulmaması muvafık olur.

Birinci maddenin cevabı bitmiştir.

Sark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Erkân Harbiyei Umumiye Riyasetine

Sarıkamış
15/11/1337

1 — 8/11/1337 tarihli şifrelerinin birinci maddesinin cevabını arz etmişim.

İkinci maddenin cevabına gelince: bunu Sevr muahedesinin Versayda verilen ilk şekline göre değil fakat 1922 senesi martında Ankara heyeti murahhasasının Meclisi Âliye verdiği lâyhaya cevaben meclisi mezkûrdan tebliğ edilip bu kere tesadüfen vakıf olduğum mukarrerata göre teemmül eylemek lâzım gelir.

Birinci İnönü muzafferiyeti neticesinde Sevr muahedesinin şekli aslisinde bu kadar mühim tadilât icrasına muvaffakiyet hasıl olduğuna göre şarkda ve cenupta Rusya ve Fransa ile samimî ve ciddî itilâflar yapıldığı ve Yunan ordusuna, en son hadde techiz edilmiş olduğu halde bile, bir darbe vurularak kuvvei taarruziyesi kırıldığı ve memleketin heyeti umumiyesinde sabıkına nisbetle pek esaslı bir vahdet hasıl olduğu böyle bir zamanda Sevr muahedesinin bizim hayat ve istiklâlimize taallûk eden maddeleri menafî ve âmâlî milliyemize en muvafık bir surette tadil ettirilmesi kabil olacaktır kanaatindeyim. Binaenaleyh, yeni bir sulh konferansı in'ikadı halinde Boğazları bitaraf bir hale koyarak alâkadar devletlerin sefaini ticariyesinin serbestii müruru ve düveli muazzama sefaini harbiyesinin gerek hazer ve gerekse seferde ancak Versayda Tevfik Paşa hey'eti tarafından verilmiş olan mülâhazatı cevabiyedeki kuyudat dahilinde ve İstanbulda durmamak şartıyla Boğazlardan mürur edebilmeleri kabul edilmekle beraber mücavir devletler sefaini harbiyesinin hiç bir hal ve vaziyetde Boğazlardan geçmemeleri hususunun Cemiyeti Akvaman tahtı kefaletine tevdiî ve sefaini ticariyenin serbestii seyri seferinin kontrolu hususunun alâkadar devletler murahhaslarından mürekkep bir komisyona tevdiî meselesinden son had ve imkâna kadar ictinab edilerek ve bu hususun eğer arzu ederlerse yalnız başlıca düveli müttefikanın İstanbuldaki sefirleri vasıtasıyla daimî surette teftiş ettirmeleri ve müruriye rüsumiyle, liman ve fener rüsumunun ve buna müteferri sair rüsumların evvel emirde Boğazlar dahilindeki geçid mahalleriyle bu hususa müteallik tesisatın hüsnü halde bulundurulmasına tahsis edilmesi kaydiyle hükümetimizin kendi memurlarıyla resen tahsil edilmesi ve bundan evvelki şifrede arz ettiğim vechile mücavir devletlerin donanmadan behemahal tecridi hususunun bütün bu hususatın icrası için şart ittihazı hususları teklif edilmelidir.

152 - 225, ve 318 - 327 maddelerle 334. maddeye gelince, bunlara cevaben milletler arasında umumî bir tahdidi teslihatı mümkün kılmak üzere Türkiye hükûmetinin de mücavir hükûmetler tarafından dahi aynı zamanda başlanılması şartile kendi kuvvayi harbiye, bahriye ve havaiyesinin tahdidi esasını kabul edeceğini teklif etmek lâzımdır. Ancak üç senedenberi akıtılan kanlar ve sarf olunan emekler neticesinde istihsal edilmiş olan bu günkü hali müsaaid nazarı dikkate alınarak düveli muazzamanın bu kuvvetlerimizi tensik, teşkil, teslih ve mevakiî muhtelifeye sureti tâyin ve ikameleri hususunda hiç bir vechile müdahale etmemeleri hususunun teminine çalışılması kanaatinde bulunduğumu arz ederim.

2 — Arz ettiğim noktayı nazara göre mütalâayı devletleri bildirilirse daha mufassal mülâhazat arz eylerim.

Sark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Edirne meb'uslarından Faik ve Şeref Beyler 12 Teşrinisani tarihiyle şunu yazıyorlar:

İngilizlerin Trakyada Midye-İnoz hattına kadar Trakyanın Yunanlılara terki yolunda Paris Konferansında teklifde bulunacaklarını haber almışlar, protesto için Trakya cemiyeti murahhaslarıyla Trakya meb'usları tarafından tanzim olunacak protestoya ve beyannameye benim imzamı da koymaya müsaade istiyorlar.

Böyle bir vaziyete Meclisi Millîce mukabele edilmesi lâzım. Bu teklif misakı millimize mugayir olduğundan kabul olunmayacağı tabiidir. Bununla beraber ben ve İsmet Paşa Edirne meb'usları bulunduğumuzdan Şark ve Garp cephesi kumandanları diyerek her hangi bir protestoya imzalarımızın konulmasını muvafık bularak İsmet Paşaya da Edirne meb'uslarına da yazdım.

Bütün gayretimi yetim yavrularımızın terbiye ve tahsillerine ve aynı zamanda memleketimizin irfan sahasına atmıştım. Sarıkamış sanki bizim için hazırlanmış bir çocuklar kasabası idi. Yeşil çam ormanları, daima çiçeklerle müzeyyen yeşillikleri maddî ve manevî ihtiyaçlarımızı temin ediyor, şosalar, binalar, Karsa, Erzuruma şömendöferlerle bağlı bulunmaklığımız buraya başka bir hayat veriyordu. Burada göller, âbideler, sırtlarda güzel şekillerde bahçeler, şirin köprücükler yaptırmak üzere projeler hazırladığım gibi çocuklar için oyunlar, musahabeler de hazırlamaya başlamıştım. Artık vakit vakit Ankaranın soracağı mütalâalara cevap yazmak, vakit vakit mıntkamı dolaşark tenvir ve irşatda bulunmak, âti için memleketimizin umran, iktisat ve irfan sahaslarında tetebbüatla tekliflerde bulunmak gibi faydalı işlerle uğraşmak hayatımda yeni bir dönüm noktası olacaktı. Mektepten çıktığım 1321 (1905) den beri askerlikle, her rütbenin ve makamın hakkını vererek lâzımı kadar uğraşmıştım. Fırka, kolordu, ordu ve erkânı harbiyei umumiyede erkânı harblık ve yine her cüzü tamda kumandanlık etmiş ve yüzbaşılığım-dan beri birçok müsademe ve muharebelerde bulunmuşum. İşkodra - Hicaz - Batum - Irak çerçevesi içerisinde görmediğim yer az kalmıştı. Şimdi elimizde kalan yerleri ve halkını ve ihtiyaçlarını ise daha iyi biliyordum. Şark cephesindeki askerî ve siyasî vazifem bitmişti, garpta değerli arkadaşlarımız vardı, bana ihtiyaçları olmayacağını biliyordum. Şu halde zaferi nihaiye kadar yeni ufuklarda çalışmaklığımâ mâni kalmamıştı. Maarif hakkında hayli ecnebi kitapları da getirtmiştim. İrfan sahasında çalışmak bana büyük zevk veriyordu. Esasen vazifesini hüsnü ifa etmiş insanların duyabileceği zevki de duyduğumdan olacak bu yeni hayata pek teşne bulunuyordum.

Mektepler için bir sinema makinası ve ilmi, sınaî, coğrafi güzel filmler getirtmiştim. Sarıkamışta elektrikle tenvirat yaptırmıştım, Halktan arzu edenlere meccanen sinema, elektrik, şark lisanları, fotoğraf kursları hazırlattım. Hanımlara çocuk ve kadın hıfzıssıhhası ve doğum hak-

kında konferanslar, ebelik kursu açdırdım, Sarıkamışta bir doğum yurdu tesis ettirdim.

Tam bu düşünceler ve işler arasında idi ki Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinden gelen şifre biraz neşemi kaçırdı. Rüesayi askeriye aleyhinde Meclisdeki cereyanlar büyümüş, artık işler ahkâmı kanuniye dairesinde cereyan etmeli imiş. Taarruzun hedefleri ordu kumandanları, Nurettin ve Nihat Paşalara hücum muvaffak olmuş, şimdi sıra şark ve garp cepheleleri kumandanlarına gelmiş. Dahiliye Vekili Fethi Bey artık memleketin teşkilât ve kuvvayı mülkiyesini ve asayişini milliyenin idamesini kâfil olacak bir şekilde temir ve tarsin etmiş, artık biz yalnız cephelelerle meşgul olmalı imişiz. Buna mufassal cevap yazdım. Beni müteessir eden şunun bunun aleyhimizde bulunması değildi. Şimdiye kadar kimlerle ve nelerle uğraşmıştık?... Binbir müessir altında günâgün kabiliyetde dimağlar ve istidatda vicdanlar vardır. Bizim de vazifemiz istiklâlimizi müemmen bir sulha kavuşuncaya kadar doğru yoldan ayrılanları yola getirmektir. Fakat reisimiz Mustafa Kemâl Paşa da aynı fikir ve kanaatde olarak tavsiyede bulunması acı bir şeydi. Bazı emniyetsizlik emareleri de daha evvel belirmişti. Meselâ Kars valiliğine Ankara emniyet müdürü Esat Bey gönderilmişti. Matbuat müdürü umumisi Ağaoglu Ahmet de şarka gelmişti, her taraftaki sözleri Mustafa Kemâl Paşayı medih ve âlâ etmekte. Şarkta hiç bir varlık olmadığını da Ankaraya yazıyordu. Esat Bey de Ankara muhitini mülevves olarak tavsif etmekle beraber benim etrafımda toplanmak lüzum ve arzusunu göstererek böyle bir teşekkül arıyordu. (1) Bunun için yazdığım cevabın sonuna şunu ilâve ettim.

(Bugün mucibi töhmet olmadığı halde muvaffakiyet kazanan batıl iddialar memleketin pek vazifesinas ve fedakâr evlâtlarından olan şark ve garp cephesi kumandanlarına kadar uzanmak istidat ve kudretini iktisab anına gelmiş ise bu kuvvetin zatı samilerine kadar da tecavüzkâr bulunacağı müsteb'ad değildir. Bendenize ait olan şikâyat veya mahsusata nazaran vazife haricindeki iştigalatıma dair ne gibi müddeiyatın kimler tarafından vaki olduğunun ve ordu rüessı aleyhindeki faaliyetlerde pek ileri giden kısımdaki zatların şahsen malûmat hasıl olmak üzere lütfü iş'arını istirham eylerim.)

Mustafa Kemâl Paşaya yazdığım şifreyi aynen İsmet Paşaya da bildirdim.

(1) Fatih Rüştiyei Askeriyesinden sınıf arkadaşım olan bu zat bilâhare valilikden Erzurum reji müdürlüğüne nakli memuriyet ettirilerek bir müddet de Erzurumda çalıştırılmıştır. Benim etrafımda toplanmak arzusunu ve Ankara muhitinin mülevves olduğunu söyleyen bu zat Trabzon valisi Hazım Bey heyeti Karsa geldiği zaman bana: kendisinin istifa edeceğinden benim de istifamı teklif ederek şarkta oturmaklığımı ve heyet gönderilmesinin bir haysiyet meselesi olarak ileri atılmasını söylemiştir ki bu tarihlerde Mustafa Kemâl Paşa da beni Ankaraya istemiştir.

Zata mahsustur

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara
13/11/1337

Meclisde epi zamandanberi rüesayı askeriye aleyhinde hafi, celi bazı teza-hürat görülmektedir. Bu cereyanı tevliid ve idame etmek isteyenlerden bir kısmının gayesi alelittlak ve normal şekilde bir hükûmeti mülkiyenin bütün nüfuzıyla istikrarını görmek vezaifi harbiye haricindeki hususata askerî müdahalatın vukuunu men etmekten ibarettir. Bir kısmını teşkil eden âzâ, tedabiri fevkalâdeyi istilzam eyleyen devrin geçtiği ve binaenaleyh bütün umur ve muamelâtın ahkâmı kanuniye dairesinde yalnız alâkadar devairi mülkiye ve adliyenin faaliyeti ile tahşiti lâzım geldiği kanaatindedirler. Diğer bir kısım âzâ vardır ki: zahiren bu nazariyenin istitarı altına gizlenerek her vesile ile davayı milliye pişva olanların nüfuzunu keser, erbabi iktidar ve namusdan bulunan rüesayı askeriye vazifelerinden ib'ad etmek ve binnetice memleketin kuvayı maddiye ve maneviyesini kendileri için sevab ad edilen bir istikamete tevcih eylemek istiyorlar. Bu günkü rüesayı muktediresinden tecerrüd edecek ordunun her hangi bir vazifei vataniyeyi ifaya salih bir keyfiyet ve kemiyeti gaib edeceğinden gafletle ve yalnız mevhum bir kasdla mesai eden bu ikinci kısmın semerei faaliyeti kendilerine matlûp olan neticeyi verirse hasıl olacak vaziyet ordunun infisalı tammı ve binnetice vatanın izmihlâli tammı demek olacağından bütün kuvvet ve kudretimizle bu fikir ile mücadele edilmektedir. Bu mücadelede kemali şiddetle devam olunacak. Memleketin harabisini muntec olmak mahiyetinde bulunan bu cereyanı tevkif için icab eden her şey yapılacaktır. Mamafi, mebhush ekalliyetin meclisde mucibi tehlike bir kuvvet yapması şimdilik muhtemel değildir. Son zamanda Nurettin Paşa Hazretlerinin merkez ordusu kumandanlığından infisalini icab ettiren esbab hakkında arzı malûmat etmek için zikrini faideli gördüğüm izahatı anifeden paşayı müşarileyhin bu muameleye maruz kalmasının en kuvvetli sebebi her türlü muamelâtda umumî bir şikayete meydan vermiş olması... olduğumu ilâve etmek isterim. Mamafi: Nurettin Paşa Hazretleri hakkında şikâyet edilen mevadın büyük bir kısmının dakik bir tedkikden sonra kendisi için mucibi töhmet olmayacağına şüphe yoktur. Ötedenberi muamelâtı keyfiyesinden ve ihtilâsından bahsedilen Nihad Paşa dahi meclisde müzakereye mahal kalmadan vazifesinden alınmış ve Ankaraya hareket edilmiştir. Meclisin ekseriyeti azimesi ve hüsnü niyetle müteharrik tabakası bir iki zatın vazifelerinden uzaklaştırılmalarıyla tatmin edilmiş olmakla beraber ordunun başındaki bütün zevata hücum etmek isteyen ve bu meyanda şark cephesi kumandanı Kâzım Karabekir ve garp cephesi kumandanı İsmet Paşalar Hazeratına kadar taarruzlarını teşmil eylemek kararında bulunanlar beher gün bu maksatları için vesile ve fırsat beklenilmekte, mevcudiyeti anlatılmaktadır. Böyle bir teşebbüs vukuunda ordu arzu ettikleri neticeye vusullerini men için mümkün olan her şeyi yapmak, meclis ekseriyetinin fikri selimine karşı meselenin vehameti katiyesini anlatmak, meclisle hakikati karşı karşıya bırakmak kararındayız. Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi memleketin teşkilât ve kuvayı mülkiyesini emniyet ve asayiş milliyenin idamesini kâfil olacak bir şekilde tamir ve tasrih eylemiş bulunuyorlar. Vesaiti mülkiye ile memlekette temini huzur mümkün olduğu takdirde orduların yalnız cepheleriyle meşgul olmalarındaki faide azim olduğu gibi meclis ekseriyetinin de temayülâtını tatmine kâfi geleceğinden bu takdirde mevzu bahis menfi cereyanlara saha kalmayacağı tabiidir.

Hasbihal tarzında olarak şark ve garp cepheleeri kumandanlarına arz edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C: 13/11/1337 şifreye:

Yalnız askerî işlerle iştigal hususuna verdiğim kıymet ve ehemmiyet azımdır. İmkânın her müsait fırsatında bu hususun biran evvel teminini daima nazarı dikkatde bulundurdum. Fakat, Kars muahedenamesinin imzasıyla şark hududlarımızda kat'î bir sulh ve vaziyetin istikrarına kadar geçen pek yakın zamana kadar mıntakamızın askerî icab ve emniyetine taallûk eden hususatda ve uhdei aciziye tevdi edilen haricî mesaile aid vezaifde ordu haricindeki iştigalâtımın hakkı ve zarureti teslim edilmek lâzım gelir. Bunlardan başka, ciddî sahabet ve alâkaya pek muhtaç olan şark mıntakasında ve ezcümle Elviyei Selâsede yakın zamana kadar hükûmet yalnız bir şekilden ibaret sayılabilir. Bugün dahi ancak asayiş mahalliyeyi idameye müşkilât ile sai bir hey'et halindedir. Halkı, bir sürü derebeylerinin zulmü ve tahakkümü altında ezilmiş, işgal altında bulunduğu esnada muhtelif ecnebi tesirleriyle her birisi bir siyasî cereyanın teşvik ve hevesine kapılmış bir mıntakada ve bilhassa bolşeviklerle cepheleşmiş bir vaziyetde hükûmetin yalnız şekilden ibaret kalması, şüphesiz ki ne ordunun emniyetini ve ne de bu mıntakanın selâmeti halini temin edebirdi. Ciheti askeriyenin birçok mühim işlerde samimî irşad ve delâleti vuku bulmasaydı bu mıntakalar bugünkü sükûnu da bulamazdı.

Muhtelif ecnebi cereyanlara sahne olan ve halkı hükûmetin muhabbet ve sadakatinden ayıracak propagandalara cephe bulunan bu mıntakayı çok sıkı tutmak ve buralara çok ehemmiyet vermek gerektir. Halbuki yakın zamanlara kadar hükûmeti temsil eden mutasarrıfların salâhiyetlerine aid basit meseleleri bile bilfarz bolşevik konsolosu ile hal edemeyecek ve ordunun telkinatına muhtaç olacak kadar aciz ve betaat göstermeleri karşısında hükûmet siyasetini, menfaatini ve hattâ şerefini vikaye ve temin için veyahut hükûmet menfaat ve siyasetinin taarruz ettiği bir hareketi ıslah için ordunun delâlet ve yardımında bulunması haksız bir müdahale mi idi? Hududun yanı başındaki bir merkez livada alâmeliünnas döven ve dövülen mahallin en büyük hükûmet memurini ve bu çirkin vaziyeti ordu teşebbüs etmeseydi merkeze kim ihbar edecek ve bu teşebbüs vaki olmazsa dahil ve harice karşı hükûmetin şerefi ve suitesirat nasıl vikaye ve ıslah olunacaktır. Ecnebilerin bile nazarı dikkatini celb ettiği mahsus olduğu halde yine de yerlerinden kimildamiyan mutasarrıflar ve diğer hükûmet memurları orduca ikaz edildiklerinden sonra mıntakalarını bir iki defa olsun dolaştılar. Ordu teşebbüsde bulunmasa idi teftişleri kim temin edecekti. Halkın menfaatlerini talepleri karşısında ordunun bu ikazı da mı hükûmet nüfuzuna zarar getirmiştir.

Jandarmalar, maarif memurları altı aydır maaş almaz, ordu hissesinden verir, mektepler muallimsiz kalır ordu zabitleri ile muallimi temin eder, memuriyetler lâğv edilir memurları hiç sehabet edilmeksizin aileleri ile aylarca perişan bir halde dolaşır, çocuklar ve kadınlar sefil sürünür, kasabaları muhacirler doldurur ve bunlar hükûmetten hiç bir yardım ve müzaheret göremeden daima gayrı memnun ve daima ihtiyaç ve sefaletle mahkûm bulunurlarsa ve hükûmet mıntakasında bir mülkiye müfettişi bile bulunmaz ve içinden ve yakından bir tedkike tabi tutulmazsa hasıl olacak vaziyetin müşkilât ve vehameti yine hükûmete ve memlekete aid değil mi idi? Or-

dunun muhacirlere muaveneti veya bu muaveneti hükûmete ikaz etmesi, yüzlerce sefil ve biçare kadın ve çocuğu müesseseler, mekteplere yerleştirerek onların hayatlarını ve muhabbetlerini hükûmete kazandırması, hükûmtin iktidarı ve hususî gayret kifayet etmediği cihetle menabi temin edecek bir himaye cemiyetleri tesisi, hükûmetin emniyetsizlikleri, kanunsuzlukları bertaraf etmeye teşebbüsünden sarfı nazar zararlarını haber alacak ve buna göre tedbir yapacak bir teşkilât ve iktidara bile malik olmaması karşısında mahalli hükûmetlerin de itiraf ve talebi vechile ordunun delâlet ve muavenetde bulunması, köyleri, müesseseleri hattâ resmî devairi harab ve perişanî içinde bulunan Kars ve havalisinde hükûmete imar komisyonu teşkil ettirilmesi ve bu komisyonun ihtiyacının askerî levazımdan verdirilmesi ve bütün bunların vaziyet ve hususiyeti itibariyle nazik olan bir mıntakanın hükûmete isticlabı şeref ve sadakat maksadiyle yapılması mı keyfî icraat meyanında sayılmaktadır.

Bunlardan sarfı nazar edildiği halde dahil ve hariç işleri hakkında bir çok meseleler oluyor ki bunlarla doğrudan doğruya Ankaradaki vekâleti aidelerinden orduya vaki tebligat üzerine iştigal mecburiyeti görülmekte ve yine öyle mühim işler ceryan ediyor ki, bunları her mahallin hükûmeti bizzat hal ve tesviye edemediğinden veya müracaatındaki lüzum ve ehemmiyeti ihtiyaca muvafık şekilde temin eyleyemediğinden başka, mercii aidine yaptığı müracaatlara haftalarca cevap alamadıklarından dolayı cephenin delâletini mükerreren rica etmek ıstırarında kalmaktadır.

Mamafi, hükûmet kudret ve selâhiyetini takdir ve ahkâmı kanuniye dairesinde tahşidi umuru çoktan temenni eden ve esasen münhasıran kendi millî vazifeleriyle iştigalden başka bir arzusu olmayan ciheti askeriye şark mıntakasında tabîi vaziyetin istikrarından beri bu noktai nazara riayeti esas tutmuş ve daha bir aydan fazla zaman evvel alâkadâr mülkî makamatin yapılan tebligat ile son zamanlara kadar muhtelif icabı zaruretlerle kısmen ordunun iştirâki bulunan hususat mezkûr makamların selâhiyetine terk olunmuştur. Teşrinievvel 1337 tarihli olan işbu tebligat aynen zeyl edilmiştir.

Buraya kadar olan maruzatım, müddeiyatda bulunan hüsnü niyet eshabının da zarureti teslim edeceklerinde şüphe olunmayan hakikî vaziyetdir.

Ordu ve rüesası aleyhindeki tecavüzlerinde ifratkâr görülen ve yeni teşebbüslere fırsat gözdedikleri hissedilen kısma gelince, bunların mevhum bir kasıdla sarfı faaliyet etmelerine nazaran ıslahat ve teminat karşısında dahi maksatlarını takviye için her gün yeni bir tecavüz ve fesat vesilesi çıkaracakları gayet tabiidir. Memleketin kurtuluşu yolunda her fedakârlığı namuskârane bir sây ile ifa ettiğini millet ve tarîh nazarında ispat etmiş olan ordunun vezaifi vatanperveranesini temin ve ikmal için bundan böyle de fazilet, himmet göstermeye sarfı kudret eyleyeceğinde şüphe yoktur. Ancak meclisde efkârı teşeşşüt ile mucibi tehlike olabilecek bir kuvvetin vücuduna meydan verip bâde onunla daimî ve vahim mücadelâtda bulunmadansa bu na meşru faaliyetleri dağıtacak vechile hareket edilmesi de lâzımdır kanaatındayım. Yoksa bu gün mucibi töhmet olmadığı halde muvaffakiyet kazanan batıl iddialar memleketin pek vazifeşinas ve fedakâr evlâtlarından olan şark ve garp cephesi kumandanlarına kadar uzanmak istidat ve kudretini iktisab anına gelmiş ise bu kuvvetin zatı samilerine kadar da tecavüzkâr bulunacağı müsteb'at değildir.

Bendenize aid olan şikâyat veya mahsusata nazaran vazife haricindeki iştigalâtıma dair ne gibi müddeiyatın kimler tarafından vaki olduğunun ve ordu rüesası aleyhindeki faaliyetlerde pek ileri giden kısımdaki zatların şahsen malûmat hasil olmak üzere lütfü iş'arını istinham eylerim.

15 Teşrinisani 1337

Sarıkamış

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine

Büyük Millet Meclisinde rüesayı askeriyeye aleyhinde vuku bulan tezahürat hakkında Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin 13/11 tarihli ve zata mahsus işaretli şifrelerine yazdığım cevabı berayı malûmat aynen arz ediyorum.

*Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir*

☞ Bu tarihlerde Halil Paşanın benimle görüşmek arzusunu (15 Teşrinisanı) aldığım gibi Ardahan meb'usu Hilmi Beyin de Mustafa Kemâl Paşanın mektubu ile Enver Paşaya gönderildiği ve Hilmi Beyin Trabzonda Mustafa Kemâl Paşanın ahlâksızlığından bahsederek yerine beni düsündüklerini fakat Erzurumluların - bir iki meb'us - aleyhimde bulunması dolayısıyla Enver Paşayı münasip gördükleri hakkında şurada burada dedikodu yaptığını haber aldım. (23 Teşrinisanide Mustafa Kemâl Paşaya bu hususda yazarak böyle bir mektup ve vazifeden neden bana haber vermediğini sordum. Son vaziyetler ve tebliğler Mustafa Kemâl Paşanın benden kuskulandığını gösteriyordu. Dedim ki: Bilâ avz çalışan mücerrep zevatın yekvücut birleşerek vaktiyle İstanbul hükûmeti yediyile yapılamıyan fenalıklara ve anarşiye meydan verilmemelidir. Mustafa Kemâl Paşa samimî cevap yazdı ve bana karşı pek samimî hislerle meşbu olduğunu bildirdi.) (1). (Bu muhaberat Enver faslında aynen mevcuttur.)

Bir memlekette hiç şüphe yoktur ki her işin esası (adalet) dir. Buna hürmet etmeyenler, buna hâkim olmak isteyenler şüphe yok ki haydutdurlar. İçinde çırpındığımız hâdise muhtelif zaviyelerden başka başka görünüyor. Teşvikler, propagandalar müdhiş. Bilhassa şark hareketinden evvel Erzurum adliyesinden bile millî hareketimizi felce uğratacak zihniyetde insanlar vardı. Bununla beraber adliye manzumesine daima hürmetkâr oldum. Ve harekâtın hitamından sonra en mühim işim adliyemizin her tesirden azade olarak işlemesini temin olmuştu. İşte adliye vekâleti bana şu şifre ile mukabelede bulunuyor:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara
27/1/1337

Gerek şahsen ve gerek askerlik itibariyle haiz bulunduğunuz mezayanın evvel-denberi takdirkârı bulunuyorum. O havalide teessüs etmekte olan adliyeye karşı

(1) Buna rağmen Mustafa Kemâl Paşa beni, yerime Yakup Şevki Paşayı tâyin ederek, Müdafaai Milliye Vekâletine almak istediği 10 Kânunusani 1338 de görülecektir. Cevabımda Mustafa Kemâl Paşanın 13/11/1337 şifresini de zikr ettim.

göstermekte olduğunuz muavenet ve müzaheretden dolayı Vekâlet namına arzı teşekkür ederim efendim.

Adliye Vekili
Refik Şevket

Ankaradaki ahvali gelenlerden dinlediğim gibi şayanı itimat zatlarından aldığım malûmatdan anlıyordum. Bu hususda Selâhattin Beyin (Mersin meb'usu, 335 senesi Sivasdaki Üçüncü Kolordu kumandanı, miralay) ve İbrahim Tali Beyin mektupları şayanı kayıtdır.

Salahattin Beyin mektubu:

Ankara
14/4/1337

Huzuru biraderilerine

Muhterem Paşam

Geçen senenin Eylülünden beri tam bir buçuk sene oluyor, gavaili vezaif keyfiyetile mütecasiri mukaddim olamamıştım. Erzurum kuvayi milliyesinin vatanına avdeti bu hususda bir vesilei hasene hasıl etti.

Memleketin en mühtaç bir zamanında gönderilen bu yiğit çocuklar vatanın şükranına mazhar olacak bir gayret ve bir iman gösterdiler. Kendileri ile birlikte... ve mefahirini idrâk eden Sivas, Şarkışla ve civar gençleriyle sahnei hadisat olan yerleri dolaştılar, ve şerefli ve kuvvetli bir ad bıraktılar.

Erzurum evlâtlarıyla fahr etmelidir... bu varakayı kendilerine bir vesika değil zatâlılarına neticeyi mübeyyin bir tuhfe olarak arz ediyorum. Bu harekâtın bir kısmında omuz omuza beraber çalışmış olmak sıfatıyla ... imanı millisinden pek hoşnut kaldım. Cenabı Hak atiyen dahi memlekete hadimi hayır kıla...

Gelelim havadisatı saireye: siyasetden bahsedecek değilim. Bunu bersadı vekayiden görüyorsunuz. Şahsı acizanem ve şahsı âtileri hakkında bahsedeceğim.

Beş aydır Ankara sokaklarının tenbel adamlarından biriyim. Biraz zihin ve fikrimi dinlendiriyorum. Meclisde her nasılsa arkadaşlardan bir ikisi icraatı saibei âliyeleri hakkında kâfi bir kanaat beslemiyordu. Maatteessüf bizde şahsî fikirler ve kanaatler umumî menfaatleri ezdiğinden bir yanlışlık ve hattâ manevra neticesi işgal edilmiş olduklarını anladığım bu zevata tashihi fikir etmelerini rica ettim. Ve kendileri de eiyevm hakikatı anlamışlardır.

Lehülhamd ahaliden vesaiti nakliye ve bedeli cebren ahz ve tahsil gibi hususât vâki ise bedelâtının tahsisatı askeriyeden bu sene itası dairei imkândan olacağı azadej arzıdır. Himmatı âliyeleri şark cephesinde inkişafı vaziyet ve vatana iltihak eden havali dolayısıyla ef'aliniz tarihe nakl etmiş olduğu gibi inşaallah temadîi hidematınızla umran ve servet ve refahı memleket dahi tahassül ederek vücudu devletin o kıymetdar kısmı ... sabıkasını iktisab edecektir.

Bilmem yetimleriniz büyüdü mü? Oralarda sanayi ve iktisat sahasında yeni işler açılabilir mi? Garp cephesindeki muzafferiyatı ahireden ve Londra Konferansından bahsedecek değilim. Her ikisinin de netayici biraz sonra daha iyi inkişaf edecektir. Mesele bizim ahlâkımızda, bizim harekâtımızdadır. Bu bahisle bir kelime irad etmemi arzu buyuracağınızı bildiğimden şunu zikr ediyorum: min örfü nefse fakedü örfü gayre...

Hududu millimiz dahilinde evimizin sahibi kalmağı, herhangi bir şark ve garp siyasetinin baziçesi ve müstameresi olacak vaziyete düşmemeyi, herkesle dost ve

fakat nefsinı bilir ve fakrını bilmekle zevaid ve sefaletden kaçınır maddî ve umumî bir mevcudiyeti hâkime tesisini şark ve garpteki kıymettar kumandanlarımızdan, milletden, meclisi millisinden temenni ve gözlerinizden öperek hatmî kelâm eylerim aziz kardeşim.

Mersin Mebusu Miralay
Selâhattin

Selâhattin Beyin mektubunu alalı hayli oldu. 11/4/1337 tarihlidir. Bunda şu fıkra nazara çarpıyor: (Meclisde her nasılsa arkadaşlardan bir ikisi icraatı saibei aliyeleri hakkında kâfi bir kanaat beslemiyordu. Maatteessüf bizde şahsî fikirler ve kanaatler umumî menfaatleri ezdiğinden bir yanlışlık ve hattâ manevra neticesi iğfal edilmiş olduklarını anladığım bu zevata tashihi fikir etmelerini rica ettim. Ve kendileri de el-veym hakikati anlamışlardır.)

İbrahim Tali Bey de Ankara muhitini mülevves gösteriyor. Ankaraya geldiğinden pişman (hırsızlar hür ve serbest, herkes lâyesel ama yakukul) (heyeti vekile reisi ve Mustafa Kemâl Paşanın ve sairenin ağzına bakılırsa fena bir Rus düşmanlığı hükümferma, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm, yalnız onu zatı aileri ile fikirde mutabık buldum. Milyonlara baliğ olan ve bugün kafilelerle yollarda görünen ve bize ikinci İnönü muzafferiyetini temin eden mühimmatı bahşeden bolşevikler alenen yağmaker, eşkiya tabiriyle tahkir olunuyorlar...)

İbrahim Tali Beyin 13/2/1338 de Batumdan yazdığı mektubu da vaziyeti tenvir için buraya koyuyorum. Müfettişi umumilik hakkındaki beyanatı şayanı nazardır. Şark harekâtı hitamına mebni bana bu vazifeyi verirlerse mesaimde daha ziyade muvaffak olacağımı Mustafa Kemâl Paşaya haber göndermiştim. Cevabını almış oluyorum.

İbrahim Tali Beyin mektupları şunlardır:

Ankaradan
15/6/1337

Maruzu âcizanemdir

Vusulümün üçüncü günü cepheye gittim. Konyada iki gece kaldım. Kâzım Bey emaneti sordu, ademi balûmat beyan ettim, lâkin kapalı üç sandık getirip Mustafa Kemâl Paşaya teslim ettiğimi söyledim. Zan ederim şimdiye kadar ne gönderildi ne de başka bir muamele yapıldı. Besbelli vakit bulamıyorlar. Grup kararkâhlarını ve fırkalardan bazısını nihayet Eskişehirde İsmet Paşayı gördüm ve üç gece kaldım. Kendisini afiyetde buldum. Ordunun ahvali sıhhiyesi şayanı memnuniyetdir. İaşe iyidir. Ekmeğin francala derecesinde beyaz ve iyi pişiriliyor. Kabuk ve kepekten eser yok. Yüz elli gram et, iki yüz elli gram kuru sebze veriliyor. Et bu günlerde iki yüzden yüz elliye tenzil edildi ve buna mukabil elli gram sebzelik arttırıldı. Ekmeğin nefasetine bayıldım, bizim Onbeşinci Kolordu ve Şark Cephesinde böyle ekmeği görmemişim. Bizim levazım kepek toz ve toprağın ayıklanmasını bir mes'elei uzma adeder ve bir türlü buna muvaffak olamazdı. Bilhassa bu hususu levazımcılarla görüştüm. Pek basit ad ettiler. Tayinat kanunnamesinde askerın istihkakı dakik yazılıdır diyorlar, mahlûtunu kabul etmemekte kıtaat haklıdır, fire ve saire meselesi kı-

taata aid değildir, hububat ambara girerken temiz almaya ve kanun mucibince kepek vesaireden tathire levazım borçludur dediler. Böyle olduğunu biz de bildiğimiz halde askeri kepek, kılçık vesaireden kurtaramamıştık. Lâkin şimdi İsmail Hakkı Bey ümid ederim bu mühim meseleyi asker lehine hal etmiştir. Şimdiye kadar hep levazımın hakkını gözetmiştik. Bizim sabık levazım reisi Faik Beyi Alabont menzil mıntaka müfettişi buldum, arzı tazimat eder. Kumandanların, askerın kuvvei maneviyesini iyi ve yüksek buldum. Hele İsmet Paşa pek şen ve şatır polat gibi bir azme malik, bu halden pek sevindim. Yalnız ilbas noksan, elbise kumaş yetiştirilemiyor. Ordu maşaallah günden güne artmakta, İkinci İnönü Muharebesine nazaran nisbetsiz tezayüt varmış, teşkilâtı sıhhiyeyi tezyid ediyorum. Düşman fırsat verirse bir aya varmadan ordu nisbetinde vesaiti sıhhiyeye malik olacağım. Teşkilâtı sıhhiye ordu hali mebnada iken yapılmış, ordunun neşvü neması nispetinde tezyide imkân bulamamışlar. Maliye encümenleri işi o kadar küçük tutmuşlar ve tazyik etmişler ki bir alaya bir doktor kâfidir fakat bir bölüğe bir imam lâzımdır demeye kadar varmışlar.

Reis Vekili Hüseyin Beyle Müsteşar Paşa pek sıkıntılı günler geçirmişler, lâkin her halde bir esas konulmuş onun tevsii ile uğraşıyorum, ve her gün bir derece artırıyorum. Hilâli Ahmerden külliyetli eşya ve malzeme istedim, telgrafla İstanbula yazıldı. Burada ve Niğdedeki depolarında ne varsa alıyorum. İhtiyaca göre orduya da veriyorum. Geçenlerde elli bin metre amerikan ile çadır verdirdim, lâkin bunu İsmet Paşaya mahremane verdim, levazım bilmiyor. Tenzilât yapar diye korkuyoruz. İtalya ve sair taraftan şimdiye kadar bir şey alınamamış, Erzurumlu Nafiz Bey İtalyanlardan bir tayyare alıp hediye etmeye muvaffak olmuş şimdi de Akşehirli bir tayyare esmasını bankaya yatırdılar, ve mübayaasına teşebbüs ettiler. Tuapse sevkiyata devam ediyormuş ise de yine bazı karışıklıklar varmış. Trabzon işinin de iyi gitmediğini söylüyorlar. Lâkin artık böyle şeylerle meşgul olmuyorum ve olamayacağım. Hırsızlar hür ve serbest. Herkes (lâ yes'el ama yaukul) geldiğime çok nadimim yalnız küçük bir hizmet edebileceğime kaniim de onunla müteselli oluyorum. O da bittabi meslek ve ihtisasm dahilinde olacaktır. Mustafa Kemâl Paşa bir gün vakitsiz çağırdı. Söz vermiş bir misafirim gelmek üzere olduğundan bir saat geç gittim. Başkaları da gelmiş bulunduğundan uzun uzadıya görüşemedik. Bir defa da heyeti vekile, Efgan sefiri ile iftara davet olundum. Bittabi yine konuşamadık. Yalnız heyeti vekile reisi ve Mustafa Kemâl Paşa ve sairenin ağzına bakılırsa fena bir Rus düşmanlığı hükümferma, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu zatı âlileriyle fikirde mutabık buldum. Milyonlara baliğ olan ve bu gün kabilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü muzafferiyetini temin eden mühimmatı bahş ve hediye eden Bolşevikler alenen yağmaker, eşkiya tabiriyle tahkir olunuyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten âciz bir herif hali içtimada kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor. Samiin meyanında ve meclisin içinde bunların casusu olduğu düşünülüyor. Memleketin bolşevik olması aleyhdarlığını fiilen ispat ettim, ve hizmet ettim. Hiç bir vakit memleketi bolşevik görmek istemem lâkin biraz edep ve terbiyei siyasiye lâzım, garbın düşmanı ezeli olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Şarkı da düşmanı daimî vaziyetine getirmeye elden geleni yapıyoruz. Kuvvei maneviyem muhtel değil ve zan ederim muhitimdekilerin çoğundan kaviyim, lâkin bu siyasetizliği gördükçe meyus oluyorum. Dahilî mevcut bu kadar buhranlar arasında kimseyi dost kazanmamak ve herkese düşmanlık ilân etmek acaba ne derece mantika muvafıktır. Yoksa bu siyaseti âliyeye akıl mı erdiremiyorum. Enverin şarkta bulunması bu nefreti tevlid ediyor zan ederim. Enverle şark siyasetini neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum. Elhasıl bilmiyorum ve anlamıyorum. Bir iki güne kadar Yusuf Kemâl Bey geliyor bakalım o nasıl bir hattı hareket tutacak?

Erkânı Harbiyei Umumiye ittihaz olunan Ziraat Mektebinde yatıyorum. Aşağı-

da Müdafaa-i Milliye ittihaz olunan Mektebi Sultanide çalışıyorum. Mesafe beş kilometre. Çok vakit zayi ediliyor. Mektebi Sultani bahçesinde yeni bir bina yapılıyor, burada ikamet için bir ev de verecekler, on beş güne kadar nakledeyim zan ediyorum.

Mekteplerimiz, çocuklarımız ne halde? Sıhhiye mektebine yeni talebe alınmasına müsaade buyuruldu mu? Bu mektep şark vilâyetlerine çok menfaat temin edecek, burada adı efrat sıhhiye mektebi yapılmış, bu yalnız orduya yarar halbuki diğeri memlekete hizmet eder. Ebelerin kursu devam ettiriliyor mu? bu hususda Aziz Beyden de malûmat istedim. Orada maiyeti âlinizde başka bir feyizle çalışıyordum. O hayata mütehasşirim, ihya ve iadesi temenniyatındayım.

Baki devamı afiyetleri temenniyatıyla gözlerinizden öperek arzı hürmeti mahsusaya eylerim efendim.

İbrahim Tali

Ankara
28/10/1337

Maruzu âcizanemdir

Bu arızamla biraz canınızı sıkacağım eminim. Bunu büyük bir mecburiyet tahtında yazdığımıza itimat buyurunuz. Burada ciddî ve samimî kimsem olmadığından zatı samilerine arzı hale mecbur oluyorum. Ankaraya geldiğime pek nadim oldum. Uzakta ve daima uzakta bulunmalı imişim. Vusulündenberi orduya pek çok doktor celp edebildim. Gülhanenin muktedir muallimlerini getirterek yüzlerce hayatın kurtulması temin edildi. İstanbul sıhhiye depoları, Hilâli Ahmer depoları hemen kâmilen Anadoluya nakledildi. Gerçi büyük bir şey kalmamış ve yüzde doksanı satılmış ise de edviye hususunda çok işe yaramaktadır. Hilâli Ahmer ile nasılsa anlaşılammıştı. Şimdi o da yoluna girdi. Elhasıl velev pek az olsa da yine bir dereceye kadar faydeli olduğumu gördükçe müteselli oluyorum ve çektiğim azabı deruniye tahammül ediyorum. Şimdi de Tevfik Salim Beyi yerime tâyin ettirdim. (Sıhhiye riyasetine tâyin olundunuz hemen geliniz) diye Refet Paşaya telgraf yazdırdım, o da kemali taaccüple imzaladı. Ümid ederim yakında gelecektir. Ondan sonra iki üç ay tebdili hava veyahut mezuniyet alarak bir tarafa çekilmek arzundayım. Lâkin daha sonrası için bir kararım yok, birkaç şey düşünüyorum. Mütekaid olup Refik Beye rica ederek iyi bir mevkiye muvakkaten sıhhiye müdürü olarak yerleştikten sonra istifade ve tamamen serbest kalmak, harp devam ettiği müddetce tekaüd yapamayacaklarını ve bunun tevalisi mahzurlarından korkulduğunu anladım. Bendeniz de bir mahzurdan korkuyorum. Selefim zamanında Anadoluya gelmeye kimse rağbet etmiyordu. Ankaraya gelmezden evvel ve sonra kime haber gönderdimse icabet ettiler ve el'an da celb edilecek mühim arkadaşlar var. Ordudan infikâkimle bunların gelmekten nükûl etmelerine de sebep olmaktan korkuyorum. Gerçi kendime kimseyi merbut görmek istemem kendim de kimseye merbut olmasını arzu etmem. Hizmet vatana ise de nasılsa gençliğimizdeki cür'etsizlik eşhasa merbutiyet hissinden kendilerini kurtaramadı. İstanbulun şeraiti hayatiyesi hasebiyle durmak da herkesin işine pek gelmez çarü naçar çıkmak zaruri ise de Andolunun şeraiti hayatiyesi de günden güne iyiye gitmediği ve maaşların hali İstanbulla da aksetmiş olması herkesi tereddüde sevk ediyor. Her ne hal ise... Şahsına ait işlere mesaili umumiyeyi karıştırmamak münasip olmayacağından af buyurmanızı rica ederim. Maksadım Ankaradan mümkün olduğu kadar uzaklaşmaktır. Hattâ kabul buyrulursa şarka kadar gelmektir. Bunun mevkii icraya vaz'ını ise Ankaradan istirham edeceğim. Maiyeti âlilerinde sıhhiye riyasetinde bulunmayı şeref ad ederim. Aziz Beyin vaziyetini küçültmek de tuhaf olacak. Miralay mev-

kii olan Erzurum hastahanesine Aziz Bey nakledilir. Nail Bey de zaten musam-
mem olan Gümüşhane sıhhiye müdüriyetine nakli için icrası buraya iş'ar buyru-
lursa tacil edilir ve mesele hal olunur. Bu şıktan başka şarkda, Kafkasyada, cenu-
bi Rusyada haricî bir hizmeti hali hazırda bu işi ifa edenler derecesinde kabiliye-
tim teslim buyrulursa inha etmenizi rica ederim.

Maksadı arz edebildim ümidindeyim. Fazla tasdiatla canınızı sıkmak istemem.
Hürmetle gözlerinizden öper kemali sıhhat ve muvaffakiyet dua ederim
efendim.

İbrahim Tali

Batum
13/2/1338

Maruzu acizanemdir

Tekrar orduya avdetim hakkındaki telgrafnamei devletlerini aldım. Refakat ve
maiyeti devletlerinde bulunmak bendeniz için baysi şereftir. Zaten Ankaradan bizar
olduğum sırada kendimi şarka atabilmek için mahut arızamı takdim etmiş idim.
Arası uzadığundan yerime başkasını celb ve mezuniyet suretiyle ordudan çıkmak
üzre iken Mustafa Kemâl Paşanın teklifi ile Batuma geldim. Keyfiyeti tayinim ta-
rafı devletlerinden de hüsnü telekki buyrulduğuna dair Hariciye Vekâletine mevrud
telgrafnameden öğrendim. Batuma tayinim Enver Paşanın buradaki rolü ile muna-
sebeti vardı lâkin bu gün o vaziyet hükmünü kaybetmiştir. Enver Efgana yahut
başka bir tarafa def olup gitmiştir. Halil Paşa akli kesiranesiyle mühim bir rol ifa
edecek kabiliyette değildir. Boğazi tokluğuna burada oturuyor. Gerçi Batum şehben-
derhanesi Enverden ziyade bu hususda rol oynamıştır, lâkin her ne olmuşsa olmuş ve
geçmiş... Yalnız bendenizi orduya davetdeki maksadı aslilerini iyi anlamadığımdan
şu bir kaç satırla bazı maruzatda bulunmağa mütecasir oluyorum. Eğer bendelerini
şehbenderliği hüsnü ifa edemediğimden orduya çekmek arzu buyruluyorsa pek ba-
sit gördüğüm bu işi yapamıyan artık orduda hiç bir iş göremeyeceğine efendimizi
temin ederim. Zaten ordudan da çekilmeye karar vermiş olduğumdan buraya birisi-
nin tâyiniyle bendelerinin tekaüd edilmekliğimi pek rica ederim. Hayır, eğer telgraf-
namei âlilerinde bahis buyrulduğu vechile orduda daha ziyade işe yarayacağıma kes-
bi kanaat olunmuşsa bunu mianet ve şükranla karşılar ve emirlerine amade oldu-
ğumu arz ederim. Yalnız şunu arz etmek isterim ki şimdye kadar rütbe ve makam
peşine düşmedim. Seferberlik sonunda livalıktan kaçtım, bu defa da Ankarada gör-
düğüm ahvalden livalıktan kaçmaklığım hissini yeniden tevliid etmişti. Mustafa Ke-
mal Paşa terfiimin icrasına emir verdiği halde orada durmamağa karar vermiş ol-
duğumdan icrasını tehir ettirdim. Lâkin bu defa yine orduya avdetim eski şerait
dairesinde bittabi olamaz, bir de orduda ne olacağım? Ordu sıhhiye müfettişi bil-
mem ki tekrar orduya avdete değer mi? Mahdud bir sahada çalışmak ne menfaat te-
min eder. Aziz Bey Nail Bey bu işleri pek âlâ yapar. Büyük Millet Meclisi Müfettişi
Umumilik tabirini ya anlamadı yahut anlamak istemedi. Hıdiviyet yapamayız dedi
iş kesdi. Heyeti Vekile de meseleyi kapattı. Filhakika zatı devletleri vilâyatı şarki-
yeye müfettişi umumî tâyin buyrulsa idiniz pek sevdiğim bu vilâyetlerde ömrümün
sonuna kadar çalışırdım, belki de nafi olurdum. Lâkin ordu sıhhiye müfettişliğinde
ne yapabileceğim. Çiçek mücadelesi için yine bu şark vilâyetlerinde son hizmet ol-
mak üzere Erzurumda çiçek ve kuduz müessesesi yaptırtmışım. Mütéhassıs da gön-
derilmişti. Binaenaleyh şeraiti hazıra dairesinde vücudumun pek de mütehammil ol-
madığı bu iklime avdete değmez kanaatındayım. Böbreklerimin eski rahatsızlığı hu-
susî takyidatı istilzam ediyor. Elli yaşını buldum. Mahdud bir iş uğrunda nefsimi göz
göre tehlikeye koymakta da mantık göremiyorum. Binaenaleyh Batumdan kaldırılmak-

İşim matlup ise emir ve işaret buyrulduğu gün istifa ederim. Lâkin hiç zan ettiğim gibi değil de mahaza karargâhı devletinizde bulunmağım maslahaten iktiza ediyor ve zatı samilerine bir hizmetde bulunacağıma kanaat buyrulmuşsa hemen inha buyrulur her şey gibi feda ederim. Yalnız bir ricam var, İstanbulda valdem pek ihtiyarlanmış üç senedir mütehassir artık Sarıkamıştan İstanbul pek uzak kalır, evvelen Vekâletden bir ay mezuniyet istihsal buyrulursa hem valdemi görür ve hem de kızlarımın yüz üstü kalmış olan işlerini tesviye çarelerini bulur ve Batum tarikiyle avdet ederim. Bir maruzatım daha var, gelecek kışa kadar ordu merkezi Erzincan gibi az çok mutedil bir mevkie çekilmezse ve ahval müsaade ederse kışı az soğuk bir mintakada geçirmekliğime müsaade buyurursunuz zan ederim.

11 Şubat Gürcülerce kara gündür. Bolşevikler Gürcistana bu gün girdiler. Bu münasebetle menşeviklerin hazırladığı nümayiş sebebine beş on kişi tevkif edildi. Bu meyanda jimnaj muallimlerinden birkaç kişi de var, talebe bunları kurtarmak vesilesiyle siyah bayrakla nümayiş yapmaya ve menşeviklerden vefat etmiş olan birkaç kişinin kabrine ikinci enternasyonal marşını çalmağa teşebbüs ettilerse de resmî raporunda da arz ettiğim vechile bir saat sürmeden mesele hal edildi. Ruslar tedricen ve mütevaliyen asker getiriyorlar. Menşevik korkusunu ketm için Türklerden ihtiraz ettiklerini işae ediyorlar. Lâkin bunları da yine Gürcülere işae ettiriyorlar. Nihayet dünkü nümayiş işi aşikâr etti.

Sefaret vasıtasile ateşemiliterliğe his olunan harekât ve münakalâtı askeriye hakkında malûmat veriyorum. Hüsamettin Bey desteris olduğu diğer vekayi ile birleştirerek hülâsasını takdim eder. Buradan doğruca ve ayrıca yazarsam istihbaratı iğlâk etmiş olurum. Deniz ve hudud vekayii için Rus kumandanını ve konsolosu, Refkomu çok sıkıştırdım. On beş gündür vukuat işidilmiyor. Haşmi zadelere Sabit, Selim, Derviş, İsrafil Beylerle Hüseyin Bey Cakovalı Bekir Ağa Yukarcı Acaralı Ali Efendi Surakize elan mevkufturlar. Geçen gün affı umumî için tekrar görüştim. Bu ay içinde icra olunacağını söylediler, sefire de yazdım.

Hilâli Ahmer için 4 Şubat akşamı bir suvare tertip ettim. Pek parlak oldu. Erkânı hükûmet hemen kâmilen geldi, Rus kumandanı ve diğer kumandanlar geldiler. Batumda böyle parlak suvare hiç olmamış, henüz hesabın arkası alınmadı ise de üç bin beş yüz lira hasılatı safiye olacağını tahmin ediyorum.

Buradaki hizmet müfrezesinin işe parası kalmadı. Fırka da para göndermedi. Elimdeki şahsî yüz elli iki yüz lirayı da sarf ettim. Bunları dün Aydın vapuru ile iadeye mecbur oldum. Zaten tehzizatları pek fena, elbiseleri yok, istedim göndermediler, kuru tahtada yatıyorlardı. Aleddevam hastalanıyorlar, silâhları da olmadığından muhafız olarak da istifade mümkün değil, mühimmat gelirse kumandan ucuzca askere verecek.

Baki emir ve iş'arı devletlerine intizar edre ve arzı tazimatı mahsusa eylerim.

İbrahim Tali

Ankara sarhoşluk, kumar, sefahatin de bilhassa Mustafa Kemâl Paşanın muhitinde pek ileri gittiğini müteaddid ağızlardan dinlemiştim. Benim hakkımda Mustafa Kemal Paşanın muhitinden: müstebit, haris, insafsız... gibi hiç de bende bulunmayan vasıfların propaganda edildiğini de dinlemekteyim... Vaktiyle İsmet Paşaya Mustafa Kemal Paşanın karargâhı için yazmıştım. Ankara muhâti şöyle imiş böyle imiş diye yapacak başka bir şeyim yoktu. Esasen İstanbul ve itilâf kuvvetleri de Ankara için müthiş propaganda yaptıklarından bana düşen vazife dedikoduları şarka yaymamak idi. Böyle bir hengâmede Mustafa Kemâl Paşa-

nın benden kuşkulandığı başladığımız millî işin hüsnü neticeye üsali için tehlikeli idi. Ben onu kuşkulandıracak bir şey yapmamıştım, benim varlığımdan onun veya bazı riyakâr ve ehliyetsiz (daima bu gibi kimseler rical arasına fesat tohumunu ekmişler ve hattâ biçmişlerdir) kimselerin endişesine de sebep yoktu. Bunun için Ardahan meb'usu Hülmî Bey'e, bana haber vermeyerek mektup verip Moskovaya Enver Paşa nezdine göndermesi vesilesiyle aramızda müteakabil samimiyet lüzumunu yazmıştım. Şu halde yapacağım bir şey kalmıyordu. Selahattin Bey'e 12/12/1337 de verdiğim cevap da yaptıklarımı ve hislerimi gösterdiğinden aynen yazıyorum. Gerçi o mektubunda aleyhimizdeki cereyanın Mustafa Kemâlden geldiğini anlatmak istiyordu, fakat ben bunu şu cümle ile kapattım: (Biz beşeriz, bittabi dahilî ve haricî birçok cereyanlar karşısında hissemize bizim de bir şeyler düşebilir.)

Sarıkamış

12/12/1337

Muhterem bey kardeşim

Büyük bir mmenuniyetle aldığım mektubunuza cevapda gecikdim. Siyasî ve askerî azim meşguliyetle beraber Meclisce hakkımda bazı zatlardaki düşüncelerin serbestce ceryan ve netayicini görmek arzusu izahat vermekte gecikmekliğime sebep oldu. Her şeyden evvel şarkın daha Harbi Umumide Ermenilerden serian tahlisinde ne büyük âmil olduğum ve bilhassa Erzurumu katliâm ve yağından kurtarmağlığım tarihi harbimizce tevsik olunmuştur. Mütarekede ise şark ordusunun silâhlarını vermemek ve Anadolu ittihadına şarkı üssülhareke yapmak plân ve azminden sonra askerî ve siyasî vazifeleri tamamıyla yapmakla vicdanen pek müsterihim. İnce ve derin düşüncelerimdir ki müthiş ceryanlara rağmen bolşeviklerle hüsnü münasebet temin edilmiş ve silâh ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine birçok entrikalara rağmen şarkda halkçılık, Envercilik perdeleriyle bolşeviklik ilânının önüne durdum. Ermenilere karşı harekâtın lüzumu hakkındaki muhaberatım yaptığım iyiliklerin büyüklüğüne şahittir. Harekâtın hüsnü idaresi ise netayiciyle ölçülebilir. İş başında uğraşanların bile endişesini mucib olan Kars Kalesi üç beş zayıfla ve Ermenilere bir buçuk alayla kale erkânının ve sair kıymetli insanların esaretiyle elde edilmiştir. Bunlar vaktiyle kâğıda geçmiş vesikalarla müebbetdir. Bütün bu işlere rağmen birkaç kişinin menfaatine ket vurulması ve daha ziyade Anadolu da şahsiyet ve silâhları imha programıyla çalışan İngiliz ordusunun faal ve tahrikli erkânı harbiyesi ve buna zamimeten o zamanki İstanbul hükûmeti her kuvvetden istifade ile herkes gibi benim de aleyhimde ceryanlar yaptılar. Ve bilhassa Ermenilere karşı harekât yapacağımı anlayınca Erzuruma kadar adamlar saldırdılar. Meselâ, Ankaraya gönderdiğim casus Nuri birkaç kere Erzuruma gelmiş ve Ermenilere karşı hareketin memleketi mahvedeceğini, Erzurumu da Ermenilere vereceğini, harekât yapılmazsa Erzurumun kurtulacağını, kumandanların kendi istifadeleri için hareket yapacaklarını... ilâh... suretde, İstanbul erkânı harbiye riyasetinden İngiliz parasile Erzuruma gönderilerek yalnız eşrafla değil validen valiye olmak üzere erkâm hükûmeti bile aleyhime çevirmeye çalışmıştır. Bu dedi kodular bazı idrâksiz veya menfaatperestleri tahrik etti. Harekât dolayısıyla şahsımın aleyhine yazılmış ve - karargâhım yazıcılarından Erzurumlu - yazılar dahi ele geçmiştir. Peygamberlere ve hattâ Cenabı Allaha bile isyan edenler var. Biz, beşeriz, bittabi dahilî ve haricî birçok ceryanlar karşısında hissemize bizim de bir şeyler düşebilir.

Yetimlerimiz memlekete pek nafi iş görececek bir terbiyeyi bedeniye ve fikriyeye

malik oldular. Ve çalışıyorlar da. Bunlarlaıştıgal mesaimin en tatlı bir kısmı oluyor.

Milletimizin yakın ve şerefli muvaffakiyetine dualarla gözlerinizden öperim kardeşim efendim.

Kâzım Karabekir

26 Teşrinisanide Erzurumda Darülkelp tedavihane ve aşı darülistihzarı resmi küşadına muvaffakiyet hasıl oldu. Şimdiye kadar bu gibi işler için Sivasıa kadar gitmek mecburiyeti ref olundu.

28 de ana mektebi hakkında konferans ile resmi küşad yaptığımız gün kış da başladı ve ortalık bir karışdan fazla kar tuttu.

1 Kânunuevvelde — 11.25 de — Adananın şanlı bayrağımıza kavuştuğunu haber alarak pek sevindik.

10 Kânunuevvelde mmtakai harbin ilgası hakkında - 8 Teşrinisaniden itibaren - erkânı harbiyei umumiyeden emir geldi. 20 Kânunuevvel 1336 - tarihli emirle makamâtı askeriye mntakai harbdaki asayışten mes'uldü. Bu emir Mustafa Kemâl Paşanın 13 Teşrinisani 1337 tarihli emrinin mütemmimi idi.

Malakanların en nihayet 20 Kânunusaniye kadar memleketimizden çıkmadıkları halde katiyen askere alınacakları hakkında Ankaradan emir geldi. Kars Rus Sovyet konsolosu Norman ziyaretime geldi. Malakanların askere alınması halinde Rusyadaki Türk tebaasının da askere alınacağını söyledi. Cevaben hükümetimiz 20 Kânunusaniye kadar müddeti temdid etmiştir, bundan sonra gitmezlerse askere alınacaklardır, artık bence yapılacak bir şey olmadığını söyledim.

Ankaradaki Sovyet sefiri tebdil olunmuş, güya Fransız itilâfnamesine mâni olamadığından Moskova hükümeti kızmış.

Ş ö m e n d ö f e r H a k k ı n d a k i T e k l i f i m

Sarıkamış
11/12/1337

Nafia Vekili Rauf Beyefendi Hazretlerine

Heyeti Vekile meyanına girmenizden memnuiyetim azimdir. Pek yakında mes'ut bir hayata milletimizin mazhariyetini tazarrudan sonra umuru nafiaya ait Erkânı Harbiyei Umumiye yazdığım maruzatı aynen yazıyorum:

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Şimdiye kadar şömendöfer, şose, liman gibi iktisadımızın temellerini lâzımı gibi atamamaklığımız, projelerin tertibinde haricî veya dahilî hususî tesiratdan azade kalamamaklığımızdan olduğu zannındayım. Balkan Harbinden evvel Fransız şirketlerine verdiğimiz külliyetli paraya mukabil Anadolu da göze çarpar bir şey temin edilmiştir. Çünkü her mebus müekkillerine karşı bir şey yapmış görünmek için tesirler yapmış, zamanın nafia nazırı da her tarafta umran başladı kırk elli senede bütün memleket muntazam şebekelere malik olacak za'mıyla para ve kuvvet eski muazzam imparatorluğumuza serpiştirilmiş ve neticede (Ankara - Sivas - Erzurum) gibi ana damarımız bile mefluç bırakılmıştır. Vekâleti celilerinin tasavvuratını bilmiyorum, ancak (Erzurum - Trabzon) şömendöferinin inşası hakkında bazı sözler işittüğimden fikrimi, iktisadî, siyasî ve askerî tedkikatıma istinaden arz eyleyorum. Ana-

dolunun cenup ve garbında iyi kötü limanları ve bunlara münthehi şömendöferleri vardır. Fakat Karadeniz sahilinde ne bir liman ve ne de buraya münthehi şömendöfer yoktur. Liman yapmak haylice masrafa muhtaç olduğundan şimdilik vasati bir mahalde olması dolayısıyla Samsunun güzel bir liman haline ifrağı ile şark ve garp-tan buraya münthehi şömendöferler yapmak esas plân olmalıdır. (Ankara - Sivas - Erzurum) hattı iktisadî, siyasî ve askerî bütün ehemmiyetleri haizdir. (Erzurum - Trabzon) hattı iktisaden masrafını koruyamayacağı gibi (Erzurum - Sivas) hattı mevcut değilse askerlikçe düşmanın işine daha çok yarar. Siyaseten mahzuru da pek ziyadedir. Çünkü Ruslarla hudud yakınında Fransa veya sair bir devletin siyasî entrikası üssüharekesi olacağından Rusların tamah nazarını çekeceği gibi şömendöferin İran dahiline geçmesi halinde Avrupa devletlerinin de hırsını mucib olabilir. Erzurum - Trabzon hattını en ziyade İran transiti için ehemmiyetinden bahsedilmesi doğru değildir. Bu fikrin şarkda rol oynamak için şömendöfer inşasını maske yapmak isteyen devletlerin yaptığı propaganda diye telekkisi makul olur. Zira Erzurumdan Tebrize kadar şömendöfer yapılmadıkça ehemmiyetli bir transit olamaz, sebebi de Tebrizin Batuma şömendöferle merbut olmasındandır. Ruslar bizim hatların Tebrize münthehi olmasına var kuvveteriyle mümanaat edeceklerini evvelden düşünmek lâzımdır. Bu mümnaatın bertraf edilebileceği kabul edilse dahi İran transiti Samsun limanına dahi suhuletle inebilir. Esasen de bu transitin ne miktar olduğu muhtelif senelerin istatistiklerinden çıkarılarak ehemmiyet takdir olunmalıdır. Her şeyden evvel (Ankara - Sivas - Erzurum) şömendöferinin inşası ve şimdilik Samsun liman kabulüyle Sivasa rapti için para ve kuvveti dağıtmayarak en az bir zamanda iş görmeye bakmalıyız. Şarkın, bu inşaatın hitamına kadar ve hattâ daha sonraları da Trabzona rapti otomobil şirketleriyle pek kolay ve faideli olur. Bunun için de şoselerin mükemmelen tamir ve bazı münasebetsiz güzergâhların tebdil ve ıslahını projelerimize koymak ve halkı otomobilciliğe teşci etmek lâzımdır. Oomobil kıtaatımızda üç ayda şoförlük öğretebiliyoruz. Bu gibiler şirketlerde şoförlük etikçe hizmeti askeriye de imiş gibi ad edebiliriz. Şu halde hükûmeti mahalliyeler halkı kuvvetli şirketler tesisine teşvik etmeli, nafia da Erzurum - Erzincan aralarındaki şosayı daima hüsnü halde bulundurmalıdır.

Maruzatım bu kadardır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Nafia Vekili Rauf Bey cevaben teşekkürle Vekâlet namına da büyük memnuniyet göstermiş ve daha bu gibi esaslarla Vekâleti tenvir etmeğimi rica etmiştir. (1)

Münasip zamanlarda faydalı göreceğim tekliflerde bulunacağım. Şimdiden muhtelif vekâletlerin lâyhalar toplayarak istikbal için esaslı programlar tatbik etmeleri pek lâzımdır.

(1) İsmet Paşa hükûmeti sulhden sonra şömendöfer inşası hususunda benim bu teklifimi nazarı dikkate almayarak şimalden cenuptan bir takım hatlara aynı zamanda ve hükûmet parasıyla başladı. Şark Şömendöferlerini de satın alarak birkaç neslin yükünü bugünkü nesle yükledi. İzmir harp oyununda (1339) da Kütahya - Balıkesir hattının inşasını da askerlikçe mühim görerek teklif etmiştim. Bunu muvafık bularak yaptılar fakat diğer hatlarda kararsızlık ve tedbirsizlik yüzünden milyonlar kayboldu. Meselâ Diyarbekir cihetinde Araradan Ergani madenine dar hat başladılar. Bunun gibi Ereğli havzasından dahile de böyle bir hat başladılar sonra terk ettiler. Bu hususda aylarında tafsilât vardır.

15 Kânunuevvelde 9. Fırkanın bölük talimleri teftişi için Karsa gittim. Teftişlerle meşgul olmakla beraber 93 Rus seferi ve Harbi Umumî ve mütarekekedeki Şark hareketi hakkında zabıtana üç konferans verdim.

22 de Karsda maarif ana ve ilk kız mekteplerinin mütalâa salonu ve (Kars konferansını akdettiğimiz yerde) ve istihbarat odasının resmi küşadları yapıldı. Akşam maarif mektepleri çocuklarının müsamerelerinde bulundum. Programlar şiir ve nesirlerle dolu, hareket yok, ameli şeyler yok. Bunların lüzumunu izah ettim.

20/21 de Tiflis 'mümessilimiz Muhtar Bey (sabık hariciye vekili) hariciye müsteşarı Suat Bey, Batum şebbenderi İbrahim Tali Bey ve Tiflis iktisat konferansı âzâları Karsa gelmişlerdi.

22 de Sarıkamışa birlikde geldik. Yapılacak işler hakkında görüştük. Muahede metnine ve konferansdaki karşı tarafın vaadlerine göre yapılması lâzım gelen işleri tasrih ettim.

24 de mekteplerimizin temsilcilerini ve varlıklarını gösterdim, pek takdir ettiler.

26 da Sarıkamıştan trenle Tiflise hareket ettiler.

Simkonun (Rumiye havalisinde Kürt sergerdesidir. Mütarekede kıtaatımız o havaliyi terk ettikten sonra o civara hâkim olmuştur. Ermeni ve Nasturülerle muharebelerde bulunuyordu. Bilhassa Ermenilerin Vana sarkıntılık etmemesi için Simkoyu tutuyordum.) 23 de kendisine taarruz eden İran kuvvetlerini perişan ederek bir Rus cebel topu ile üç mitralyöz, bir çok tüfek iğtinam etmiş 3 şehid ve 6 mecruh varmış. İranlılar Şerefhanenin 22 kilometre şimali garbisine çekilmişler. İranlılar meyanında 900 Ermeni varmış. Maktuller meyanında Ermeniler görüldüğü gibi 14 mecruh esiri de katletmişler.

1338 (1922) Senesi

1 Kânunusani 1338 de talim ve terbiyesi kuvvetli bir fırkanın ilkbahar harekâtına yetişmek üzere garba gönderilmesi hazırlığı hakkında Erkânı Harbiyei Umumiyyeden emir geldi. Esasen şimdiye kadar 3. ve 12. Fırkalar kolordu topçusundan 10,5 luk obüs bataryayı göndermiştim. Şarkda iki piyade ve bir suvari fırkası kalmıştı. Kağızman, Sarıkamışta bulunan 11. fırkayı Erzincandaki 13. fırka alayıyla göndereceğimi yazdım. Hazırlığa başlattım.

2 Kânunusani tarihli İstanbul gazetelerinde Cemahiri Müttetikai Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya arasında (Sulhu umuminin idamesi ve aksayı şarktaki müstemlekelerinin mütekabilen muhafazası zmnında) ve on sene müddet devam etmek şartıyla bir muahede imzalandığını yazıyorlar. Demek on sene için umumî sulh emniyet altına alınmış, yani 1932 ye kadar... Bundan sonrasını tekeffül edememişler demek...

Bu senenin şerefine Büyük Millet Meclisi namına Şer'îye vekâletinin İstanbul halkına tamimi de şayanı kayıttır. (1)

İstanbul halkına yapılacak nasihat veya ihtarın şer'îye vekâleti tarafından yapılması hükûmeti milliyemiz için büyük gafletdir.

İstanbul ahâlisine karşı Şer'îye Vekâletinin beyannamesi

Ankara: 5/1. Şer'îye vekâleti İstanbul ahâlisine hitaben âtidedeki beyannameyi neşretmiştir:

İstanbulda âdâbı milliye ve şiarı islâmiye ile hiç bir zaman telif edilemeyecek bir takım hareketlerin meydan aldığı ve son zamanlarda o mübalatsızlığın pek çirkin bir şekle girdiğini Büyük Millet Meclisi kemali esefle işidiyor. Müslüman

---

(1) Mustafa Kemâl Paşanın hilâfetin lüzumu hakkındaki Balıkesirdeki hutbesi ve Meclisdeki nutku ve bu beyanname bir araya getirilir ve başlarına da mefkûre hatıralı hocalar grubu ortasında ve aynı kışvede Mustafa Kemâl Paşanın resmi konursa vaziyet daha iyi anlaşılır: Gazi büyük bir taassupla hilâfet ve saltanatı şahsına almak istediği görülür. Buna muvaffak olamayınca da 180 derece aksine yürüdüğü müthiş garabetdir. İfrat ve tefritten bir türlü kurtulamıyoruz. Bu tamim ne kadar lüzumsuz ve hattâ zararlı ise sulhden sonra mütezayiden giden içtimâî tahribat da o kadar felâketdir. İhtarnameyi yazan Mustafa Fehmi Efendi'nin de reyî ile melon şapka ve lâtin hurufatiyle İstanbulun asri plâjlarında medeniyet yolunun yolcularını ara sıra seyrederek bu sabık yazılarına mı yoksa hale mi acır acaba? bilmek pek meraklı bir şeydir.

namını taşıyan bazı kadınlar namus ve iffet namı altında takdis ettiğimiz iki muazzam vazifeye karşı tamamiyle lâkayd kalarak fezaletlerini kendilerine yabancı erkeklerle hususî ve umumî yerlerde dans etmek derecesine kadar ileriye götürüyorlarmış. Büyük Millet Meclisi yakinen bilir ki bu şenaatleri bi perva irtikâb eden alçak fitneler pek küçük bir ekalliyetden ibarettir. Yoksa o mubarek memleketin ekseriyeti kahiresi diyanetine, milliyetine has olan secayayı bergüzideyi tamamiyle muhafaza etmektedir. Ve ahlakî kerimanesine ve ananâtı mukaddesesine vuku bulan bu tecavüzlerin de vakfı olmak itibariyle bizlerden ziyade müteessirdir. Fakat emri bilmaruf nehi inelmünkir farızasıyla bütün müslümanların mükellef buldukları hiç bir zaman hatırdan çıkmamalıdır. Bilhassa oradaki ahalimize mürşidlik vazifesini deruhde eden havvat tarafından umuru millete bu derecelerde müsamahakârlık gösterilmesi elbette mazur görülemez. Bütün Anadolu halkı çoluğuyla çocuğuyla, kadınıyla erkeğiyle, malıyla canıyla, dişiyle tırnağıyla düşmanlara karşı mücahede ediyorken İstanbuldaki halkın hiç olmazsa bu mukaddes cihada kalben iştirâk etmesi icab etmez mi? Milletimizin istikbali olan gençler ve istikbali kurtarmak için hayırlı evlâtlar yetiştirecek kız ve kadınlar düşünmelidir ki bu gün kendilerinin Anadolu'daki dindaşları onların hayatını namusunu şerefini istiklâlini kurtarmak azmiyle uğraşıyorlar. Karların altında çamurların üstünde sarp dağların tepesinde engin ovaların içerisinde mübarek kanlarını döküyorlar. Bu mukaddes gaye uğrunda canlarını feda ediyorlar. Namusunu şerefini her şeyden üstün selâbeti imanına azameti vicdanına dünyaları hayran eden milletimiz arasında bu fezahatler ve bu fezahati irtikâb edecek kadar sefil fitretler acaba nasıl oluyor da bulunuyor. Hiç şüphe yoktur ki bu şenaatler bizim ruhu milliyetimizden bizim terbiyei millimizden doğmamış. Bunlarda yabancı bir ruh, zehirnâk bir terbiye âmîl olmuştur. Bu yabancı ruhu bu zehirnâk terbiyeyi öldürmek büsbütün vücudunu kaldırmak için bütün millet rehberlerinin bütün millet matbuatının el birliğiyle çalışmaları en mukaddes vazifeleridir. Zira ahlâksız bir millet için imkânı hayat tasavvur olunamaz. Ahlâkın sukutu bünyanı milliyeinin inhizamıdır. Millet şahıslar gibi türlü türlü ukbelere uğrar. Lâkin bütün bu ıstırapları bütün bu ukbeleri muvaffakiyetle atlayanlar ancak ahlâkını sukutdan muhafaza edenlerdir. Binaenaleyh mekârımı ahlâkî itmam için gönderilmiş bir dinin muhafazai esasietini kendilerine umde ittihaz eden, bu hisle İstanbuldaki sukutu ahlâkiden son derece müteessir bulunan Büyük Millet Meclisi bütün ruhuyla temenni eder ki inayeti hakla İstanbullu tahlis ettiği zaman orada velev pek küçük bir ekalliyet tarafından irtikâb edilmiş olsun bütün bir ekseriyetin namusunu lekeliyebilecek bu kabil fezahatleri görmesin, bilâkis necabeti mâlliyeye ve islâmiyemizin her türlü ilcaatı mühacemata rağmen saffeti ezeliyesiyle payidar olduğunu müşahede etsin. Bununla beraber Büyük Millet Meclisi İstanbulun namuslu hamiyetli faziletli evlâdına iştiyaklarını iblâğ ederken şunu da ilâve ederiz ki kadın olsun erkek olsun milletin mukadderatını hiçe sayan namusunu lekeleyen nefsi hevasına esir bir takım erazil emin olsunlar yakında hareketlerinin hesabını vermekten kurtulamıyacaklardır. Veyl o kimselere ki mevcudiyeti milliyede elîm rahneler açarak cezayı sazaalarını dünyada ezilanı ukbada sermedi bir hüsrân suretinde görürler. Febeşşürühüm übadellezine yeşmeunül ukul fitebiun absene.

Büyük Millet Meclisi namına
Umuru Şer'iyeye Vekili
Mustafa Fevzi

Sarıkamışta bir avcı kulübü tesis ettik. 6 Kânunusani'de ilk ava çıktık. (13 de kızaklarla Karakurt yolunda Köroğlu Kalesi civarındaki ava ben de iştirâk ettim. Kar dizleri aşılıyor ve çok yoruyor.)

8 Kânunusanide ajans bildiriyor: Moskova hükûmeti Tatar Kırım hükûmetinin istiklâlini kabul ve ilân etmiştir. Kırım ecnebi memleketlere sefir göndermek ve dahilen istiklâl hakkına malik olacaktır. (emsaline nazaran inanılması zor bir tebliğ). Mısırdaki dahi karışıklıklar varmış.

Nafia Vekili Rauf Bey de rahatsızlığına binaen istifa etmiş. Mustafa Kemâl Paşaya sordum teyid ediyor.

10 da Mustafa Kemâl Paşadan aldığım şifrede beni Ankaraya Müdafai Milliye istiyor. Çok hayret ettim. Benim şarktan ayrılmaklığım zaferi kat'îye kadar tehlikeli olacağını bilmeleri lâzımdı. Bilhassa şark halkının da bidayetden beri ayrılık arzuları ve hattâ halk hükûmeti diye başka yerli olan memurları atmaya çalışmaları meydanda iken Harputlu Şevki Paşanın yerime gönderilmek istenilmesi büyük gafletdir. Şevki Paşa kış kıyamet ortasında elviyei sülûseyi tahliye etmiş bulunduğundan henüz ihlak ettiğimiz bu yerler halkının da menfurudur. Bunun gelmesi bolşeviklerin de işine yarayacaktır. Bu noktaları Ankara neden düşünmüyor hayret...

Aldığım şifre ile yazdığım cevap aynen şunlardır:

Makina başında
Zata mahsustur.

Ankara
10/1/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Refet Paşa Müdafai Milliye Vekâletinden istifa etti. Mecliste mevcut asker âzâlar Cemal Paşa, Miralay Selâhattin Bey, Yusuf İzzet Paşa, Kara Vasıf Bey ve sairedir. Garp cephesinde Köprülü Kâzım ve Fahrettin Paşalar vardır. Müdafai Milliye Vekâleti esasen çok mühim olmakla beraber Hey'eti Vekiledeki vaziyeti şayanı ehemmiyettir. Zatı devletlerini intihab olunduğu takdirde yerinize Şevki Paşayı tâyin edip gelmeniz caiz midir?

Makine başında cevabınızı rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Mustafa Kemâl Paşanın bizzat beni şarkta alıkoymak istemediği ve herhangi bir suretle ayırmaya uğraştığına şüphem kalmadı. (Şarktaki Vali Hazım Bey riyasetindeki heyeti tahkikiyenin de istifaya mecbur olurum zannı ile gönderildiğini anladım. Kars valisi - Ankara emniyet müdürü - Esat Bey bu heyetden bahisle bunu kendi haysiyetine tecavüz addederek istifa edeceğini benim de istifa ederek Ankaranın bu saygısız hareketine böyle şiddetle mukabelenin muvafık olacağını mütalâaa ettiğini söylemiştir. Mumâileyh Kars valiliğinden Erzurum reji müdürlüğüne naklolarak çalışmayı muhilli haysiyet görmemiştir. Esat Beyin vazife ve memuriyeti hakikiyesi hakkında hayli malûmat aldım. Bu rüştiye mektebi sınıf arkadaşına benim şarktaki vazifemi ve kat'î zafere kadar ayrılmaklığımın tehlikesini ve zaferi müteakip dahi ancak müfet-

tişi umumilik selâhiyetiyle şarkta faydalı olabileceğimi aksi halde vazifemin kendiliğinden yekûn bağlamış olacağını anlattım.)

Mustafa Kemâl Paşadan gelen cevapta hâlâ (Biz şark cephesinden infikâkinize karar vermekte mütereddit bulunuyoruz) deniyordu.

Bu şifre ile buna verdiğim cevabım şunlardır:

Zata mahsus

Ankara
10/1/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Refet Paşa gerçi bir çok istizahlara maruz kaldı. Fakat bu defa istifası sıhhi esbaba istinad etmektedir. Biz şark cephesinden infikâkinize karar vermekte mütereddit bulunuyoruz.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Karardaki tereddüdün tenvirine medar olmak üzere şunu da arz edeyim ki, Fransa ile itilâfımızı aleyhlerine bir hareket suretinde telekki ile tedabir alan Rusya bidayetden itibaren itilâf hükûmetlerinin entrikalarına karşı duran kendileriyle samimî bir irtibat ve münasebet tesisine yardım ettiğim kanaatine saik olan şahsiyetimin şu sıra garbe çekilmesiyle mevcut şüphelerini teyid edebileceği gibi aramızı bozmak için sarfı gayret eden İngilizlerin bu vaziyetden istifade edeceklerini de tahmin etmekteyim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Benim ne Ankaraya ve ne de Müdafaai Milliye Vekâletine gelmek arzusunda olmadığımı, bilâkis böyle bir celbi hüsnü telekki etmiyeceğimi cevaplarımda anladılar. Ben Ankaraya her hangi bir zaruret karşısında istenebilirdim. Fakat bu zaruret Müdafaai Milliye makamı gibi herhangi bir zatın yapabileceği bir makam değildi. Zaruret ancak askerî veya siyasî bir vaziyet olabilirdi. Halbuki cephe kumandanlığı, erkânı harbiyei umumiye reisliği yapan arkadaşlarımız vardı, siyasî vaziyete de şarktan müessir bulunuyordum. Mesele benim şarktaki mesaimden endişe idi, bunu pek haksız buldum, ve meclisi millî şuursuz bir kaç zatın herhangi bir tesirle haykırmasına karşı şu veya bu sebeble vazifemi bırakarak ikinci derecede ve siyasî entrikalara maruz makamlara gitmiyecektim. İsrar olunursa Edirne mebusu olarak meclisde çalışmayı tercih edecektim. 23 Teşrinisani 1337 de Ardahan Mebusu Hilmi Beye verilen vazife ve mektuptan haberdar edilmemeliğim dolayısıyla müteakıl emniyet ve samimiyet talep etmiş ve Mustafa Kemal Paşa da samimî cevap vermişti. Beni Müdafaayı Milliye Vekâletine taleble şarktan ayırmak arzusu ve Ankaradan gelen zatlardan ve mektuplardan aldığım netice maatteessüf ki aksini gösteriyor. Şarktan ay-

rılmak... Bence kaybedeceğim bir şey yoktur. Her şeyden mahrum, se-did kışı, müthiş entrikaları... herhalde cazip yeri yoktur. Harekâtın muvaffakiyeti askeriye ve siyasiyesi de benim vazife yapmış olmaklı-ğım dolayısıyla hayatımın tatlı hatıralarla dolmasına da sebebidir. An-karada daha rahat da yaşayabilirim, fakat henüz garp mintakamız iş-gal altında, şarkt kürtlük bu esnda feveran edebilir, bolşeviklik bir fe-lâket çıkarabilir, bunlarla en yakından ve hassas bir suretde teması olan benim, bundan dolayı vaziyeti iyi bilmiyen arkadaşlarımın arzu-sunu kabul etmiyerek zaferi katiye kadar kalmaya çalışıyorum.

14 Kânunusaniide Müdafaa-i Milliye Vekâletine 147 rey ile Karasi mebusu Kâzım Paşa (Köprülülü), Nafia Vekâletine 172 rey ile Diyarı-bekir mebusu Feyzi Bey intihap olunmuş, haberi geldi. Memnun oldum. (Birkaç gün sonra İktisat Vekâletine 107 rey ile İzmit mebusu Sırrı Bey tâyin olunmuş).

17 de Mustafa Kemal Paşadan şu şifreyi aldım:

No. 5847

Ankara
17/1/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Durak Bey mezunen Erzuruma geliyor. Buradan hareketinde zatı devletiniz ile temas ederek Meclisin ve buranın ahvali hakkında malûmat ve izahat vereceğini bil-dirmiştir. Kendisine mültefitane muamele olunması ve muhafazai mukaddesat ce-miyetinin Müdafaa-i Hukuk ünvanıyla iktifa olunmasının kendisine sureti münase-bede anlatılması muvafık olur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

(Durak Bey Erzurum mebusudur. Tahsili iptidaidir, fakat iyi bir zatdır. Geldi, Sarıkamışta görüştük, Ankara ve Meclis hakkında bil-diğimden fazla malûmat vermedi ve Ankarayı o da iyi tasvir etmedi, siyasi ve ahlâki entrikalar hakkında bunu da dinledim. Muhafazai Mu-kaddesat için de görüştük, zaten Erzurumlular bunu imzalarında kul-lanmıyacaktılar.)

19 Kânunusaniide mektep salonunda haftalık mutad, konferansda bulundum. (Mektep terbiyesi) hakkında musahebat mualliminin konfe-ransını dinledik. Muhite uymak nedir, bizim ve müterakki memleketle-rin muhitleri arasındaki fark ve mektep terbiyesiyle bu farkı doldur-mak lüzumu hakkında izahat verdim.

21 de Kars kale ve kıtaatını teftişe gittim. 1293 seferinde Kars ha-rekâtı hakkında Rus Erkânı Harbiyesinin raporu tercümesini ve Gazi

(1) Müdafaa-i Milliye Vekâletini kabul etmediğim Kemâl Paşa Hazretlerine bir ukde kalmış olacak ki zaferden sonra Ankaraya geldiğim vakit Kâzım Paşa hastadır bunun yerine Müdafaa-i Milliye vekâletini kabul et diye ısrar etti, kabul etmedim.

Muhtar Paşanın hatıratındaki faslı kumandan ve ordu erkânı harbiye zabitanı muvacehesinde okutarak münakaşalar yaptırđım. Sonra insan ve hayvan hastahanelerini teftiş ettim. Kars hayvan hastahanesi şayanı hayret asrî bir müessese. Bizde henüz insan hastahanelerine lâzımı kadar ehemmiyet veriyoruz.

23 de... ve suvari tabyalarını dolaştık.

24 de trenle Sarıkamışa avdet ettim. Hazırladığımız kursları açmaya başladık.

25 de İktisat ve Müdafaai Milliye Vekâletlerine de şöylece yazdım:

Sarıkamış

25/1/1338

Memleketde sanat ve makinacılık hayatı uyandırarak ferdî ve tedricen umumî bir menafii iktisadiye temin etmek üzere şimdiden teşebbüsâtı lâzımede bulunmak muvafık olacağı düşünülerek civar vilâyetler ahali için cephe karargâhında sinema, fotograf, elektrik kursları açılmaktadır. Ancak bütün Anadolu da hayatı sinaiyeye karşı bir meyil ve istibnas hasıl ettirmek ve makinalarla çalışmak hıssi uyardırmak için Anadolu nun muhtelif ve münasip mahallerinde bu gibi kurslar, mektepler açılmak suretiyle iktisadî işlere başlangıç teşkil edeceği mütalâa kılınmakta olduğu maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Maarif Vekâletine de halk kitapları yazdırıp neşretmeleri için şu teklifi yaptım:

1/2/1338

Anadolu nun hemen her köyünde ve hattâ kasabasında, bilhassa şark muntakası dahilinde eskiden kalma üstün eserli Battal Gazi, Koroğlu, Âşık Garip kitapları okunmaktadır. Halkın elinden bunları kaldırmak çok zaman için de gayri mümkündür. Bu gibi kitapların yazıları arasına aynı vezin ile faydalı satırlar ilâvesi pek muvafık olur. Bunların vatan muhabbeti, hissiyatı diniye, cengâverlik, binicilik, nişan, güreş gibi sair idman hususâtını, hıfzıssıhha, iktisad gibi şeyleri ve içtimaî fena âdetlerimizi gidermeye saik şeyler olmasına dikkat olunmalıdır. Bu tarzda ilâvelerden sonra aynı nam ve isim ve tarzı tabî ile birçok nüshaların her tarafına neşrini arz ve teklif ederim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Yalnız İktisat Vekili alâka gösterdi, fakat menfi olarak... cevabı aynen şudur, pek geç kalmış 8 de geldi.

Şark Cephesi Kumandanlığına

C: 25/1/1338 tele:

31/1/1338

Sanayi inkişafı hususundaki teşebbüsâtı devletleri şayanı tebcildir. Ancak bu kurslarda senelerden beri orada muattal durmakta bulunan ziraat makinalarının

istimalleri gösterilse menfaati memlekete daha nafi bir tedbir ittihaz edilmiş olduğu mütalâasının nazarı alilerine arzını münasip gördüm.

İktisat Vekili
Sırrı

Orduda efrada yeni usul zer'iyat öğretmek için bir kadro kabulü hakkında Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine ben de bir teklifte bulunmuştum. Halen ziraat makinalarını kullanacak ve ziraat dersleri, kursları açacak kudretimiz yoktur, bunu İktisat Vekâleti makamı nasıl bilmiyor hayrettir. Elimizden gelen muaveneti yaptığımızı daha vasi mihyasda ve her tarafda gerek bu gibi işlerle ve gerekse bilhassa ziraat makinelerinin faaliyete getirilmesinin kendi vazifelerini olduğunu bilemeyen bu makama şu cevabı verdim:

Sarıkamış
9/2/1338

İktisat Vekâletine

C: 31/1/1338:

Orduda ancak fotograf, sinema, elektrik ve sıhhiye ve baytariye mütehassıslarımız mevcut olduğundan bir taraftan fennî ve diğer taraftan kaabile, sıhhiye ve baytar memurları yetiştirmeye imkân derecesinde çalışıyor ve bu suretle münevver fakat aç bir takım gençleri kurtarıyor ve memleketde ilim ve fen terakkisini tevsi etmiş oluyor. Vazifedar olması lâzım gelen ziraat memurlarının şimdiye kadar bu makinaları halka öğretmek için gösterdikleri faaliyetlerle aldıkları semeratın tedkik buyrulması makinaların muattal kalmasına seyirci durmuş memurların ikaz buyrulmasını ve pek güzel takdir buyrulduğu vechile ziraat makinalarının sureti istimalinin halka öğretilmesi hususunun daha şumullü ve esaslı olarak temini için Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine 8/2/1338 tarihli maruzatın tervecine lütuf buyrulursa daha nafi bir tedbir olacağı ve işaret buyrulan ziraat ihtiyacımızın da bir derece tatmin edileceğini arz ederim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

İktisat Vekilinin cevabını çok düşündüm. Benim (sanayi projeleri) diye Almanyada tertib ettirdiğim program iktisadi sahada, irfan ve içtimaî esaslar hakkında dahi esaslı programlar şimdiye kadar yapılmalı idi. (1) Halbuki millî hükûmetimizin teşekkülü üçüncü sene olduğu halde hiç bir vekâlet ne esaslı bir iş ve ne de bir program çizmemiştir. Meclisi millimizin şekli sulhe kavuştan sonra da bir şey yapabilmesine müsaîd değildi. Kıymetli vakitler şuna buna taarruzla, de-

(1) Sanayi projelerini Ankarada 1339 da tab ettirdim. Bütün Vekâletlere ve alâkadarlara tevzi ettirdim. Her tarafda ilmi teksif ederek iş görme esası yerine (pek yazık ki ne bu lâyiha ve ne de şömendöferlerimiz ve maarifimiz vesire hakkındaki ve İktisat Kongresindeki fikir ve lâyihalarım ve kim bilir daha ne kıymetli lâyihalar nazarı itibara alınmayarak) keyfî işler yolunda milyonlar mahvedilmiştir. Teferruat gelecektir.

dikodu ile geçiyordu. Cephelerde harb ederken ilim adamlarımız da fakr ve cehle karşı harb etmeli ve bilhassa sulhden sonrası için esaslı programlar hazırlamalı idi. Meclisi milliye seciyeli kimseler toplanabilir fakat memleketin mütehassısları da aç ve işsiz kalabilir. İki senelik Ankaranın mesaisi ilmi ve fenni cephesinde sıfırdır. Bütün mesai askerdir. Halbuki ihtisas sahibi insanlar da şimdiye kadar işlemeli idi. Sulhden sonra bu tarzı idarenin padişahlar devrine mahsus keyfi bir idare olacağını ve ilim yerine keyif ve arzu kaim olacağını görüyorum. Bilhassa Mustafa Kemal Paşanın sarıklı mebuslar arasında aynı kıyafetle çıkarttığı fotoğrafın altında mefkûre hatırası cümlesi âtimiz hakkında iyi bir tasavvur değildir. Bunun için ilmera ve zabıtana birkaç gün devam eden harb oyununu bitirdikten sonra 18 Şubatda Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine şu lâyihamı şifre ile yazdım. (Mefkûre hatırası yazılı hocalar grubu fotoğrafını Prenses Kadriye Hanımın Fransızca Ankara Mektupları ünvanlı eserinde gördüm. Eser namına muharrer olarak posta ile gelmişti.)

Zata mahsustur

Sarıkaş
18/2/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Umuru idaremizin vechi teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize henüz vasıl olmaktadır. Hali sulhun teessüsünden sonraki intihabatta birçok kıymetli zatlar yerine bir takım muhafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim buluyorum. Meclisi millî kıymetdar şahsiyetleri havi olmazsa iki büyük mahzur memleketi bugünkü harabisinden kurtaramıyacaktır. Birincisi fikri teceddüd olmayacak, ikincisi en mühim lâyihaları herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden red edivereceklerdir. Böyle bir meclise karşı âzâsı büyük mütehassıslardan mürekkep ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum. Ve Meclisi Millinin nazımı ve terekkiye doğru saiki olacağı gibi hayatı memlekette taallük eden kararlar mebuslar meclisinde heyecanla red veya kabul edilse bile bu meclisin ikaz ve irşadiyle kararın tadili ve zararın def'i mümkün olur. Bu meclise Âyan diyerek eski devrin köhne hayatım hatırlamamak için büyük mütehassıslar meclisi veya daha münasip bir nam verilebilir. Âzâsını bir takım kuyud ve şurut altında tıpkı mebuslar gibi millet intihab edebilir. Herhangi bir mesleğin en âli tahsilini görmek ve Türkiye hükûmetinin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatıyla takyid olunabilir. Meselenin teferruatının tesbiti mevcut hükûmetlerinkilerin de tedkiki ile her türlü mahzurdan salim bir halde mümkündür. Büyük mütehassıslar hay'eti kabul olursa her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılabilir. Meselâ askerî şûra, nafîa şûrası vesaire gibi. Bu iki meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi esas ittihaz edilecek olan herhangi bir programımızda sabit kadem olmak ve bu programın tarzı tatbikiyesinde mutasavver hedef ve gayeyi muhafaza etmek için bu şûraların vücudunu pek lüzumlu addediyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değıştikçe program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değışmekten kurtulamıyacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey mütehassısların Ârâsiyle kabul edilmezse mucibi tenkid olur. Ve millet de buna lâzımı gibi sarılmaz. Millet

Meclisi millet namına bir şeyi red veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtisas sahiblerinin yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Hali tabiinin rücuundan sonraki endişe ve mülâhazatımı arz eyliyorum mü-talâayı samilerinin iş'arını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa noktai nazarımı kabul etmedi. İdarei hazıramız hukuku esasiye nazarından en makbul bir şekil imiş. Ben bu fikirde değilim. Asrî bir idarede hâkim olması lâzım gelen ilim ve ihtisastır. Millet Meclisi ancak kontrol makamıdır. Bu yapılmadıkça maruz kalacağımız keyfî idareler milletimizi iflâsa sürükleyecektir kanaatındayım. İstikbal hakkımı teslim edecektir.

Kemal Paşanın şifreli cevabı aynen şudur:

Zata mahsustur

Ankara
4/3/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: 18/19/2/1338 ve 1/127 No. şifreye.

Memleket idaresi umumiyesine vazıulyed yegâne kuvvei âliye bulunan Büyük Millet Meclisinin ittihaz edeceği mukarreratın mütehassıslardan mürekkep diğer bir heyet tarafından tedkik edilmemesinden tevellüt edecek mehazir hakkındaki noktai nazarı devletleri esas itibariyle sıhhati kâmileyi haizdir.

Ancak nam ve ünvanı âyan olmasa dahi milletin bütün hukuk ve selâhiyetini haiz olarak intihab edilmiş ve edilecek olan Büyük Millet Meclisinin mukarreratı esasiyesini diğer bir heyetin kararıyla takayid eylemek idarei umumiyede takib eylediğimiz esasatın ruhuyla kabili imtizaç olamayacaktır. İşbu mütehassıslar meclisinin de mütalâayı âliyeleri vechile millet tarafından mebuslar gibi intihabı takdirinde aynı menbadan aynı selâhiyeti almış iki büyük kuvvetin idarei umumiyei millete messir olması vaziyeti hukukiyede olduğu gibi amefî sahada da mucibi tegevvüş bir ikiliği tevliid edecek ve bu vaziyetden mütevellit bir muvazenesizliği telif için hayatı ve hukuku millete müdahalekâr kuvvetin vücudunu kabul etmek icab eyliyecektir.

Fikri âcizaneme göre tasavvur buyurulan mahzurlar izale için çarei yegâne millet meclisinin mümkün mertebe erbabı liyakat ve ihtisastan mürekkep olarak intihabını temin etmek ve meclisin teşkilâtı dahiliyesinde encümenler intihabatında Heyeti Vekilenin tefrik ve intihabında ilim ve ihtisas hususuna fevkalâde ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin netayicinden mülhem bulunan ve milletlerin idaresinde en eslem bir tarik olduğu gibi hukuku esasiye noktai nazarından daha makbul bir şekli ihtiva eden idarei hazıramızın teyid ve takviyesi ile intihabat hususunda müteyakkız bulunulması sayesinde hal için olduğu gibi istikbaldeki teceddüdâtın inkişafı için de en ziyade muvaffakiyet bahş bir idare makinası kurulmuş olacağını arz eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemâl

Bu cevap âti hakkında bende endişe uyandırdı. Millet Meclisi intihabında millet serbest bırakılmayacak, onlara arzu edilen zatlar intihab ettirilecek demek, isteniliyordu. Millet vekilliği için yüksek tahsili bile şart koymak nasıl olur? En müterakki olan Amerikada bile servet en ziyade ilk tahsil görenler elindedir. Millet kendi işlerini yaptırmak için mütehassıslar kullanabilir fakat rey ve kontrol hakkını nasıl kendisinden alabiliriz? Bu tarzı hükûmet şimdiye kadar bin bir belâsını çektiğimiz müstebit saltanat devrine rücu değil midir? (1)

Mustafa Kemâl Paşanın muhitinin hakikaten ilim adamlarından mahrum olduğunu ve siyasî entrikalarla kendilerine uzun âti için mevkiler temin etmek istediklerini ve Mustafa Kemal Paşanın da böyle bir muhitle zafer âbidesinin kuracağı kuvvetli bir tahtıgâhda perçinlemek istediğini görüyorum. Sulhden sonra böyle bir muhitle milleti fenaya götürebileceğinden endişe ediyorum. Zaferi müteakip bizzat görüşerek münakaşa etmek ve Türkiyede hakikî bir demokrasi ve ilim kuvveti hasıl etmeye çalışmaktan başka artık yapacak şimdilik bu hususda bir işim kalmıyor.

Prens Kadriye Hanımın Fransızca (Ankara Mektupları) risalesini 25 Kânunusaniide almıştım. Bunun 139 uncu sahifesindeki resme bir daha uzun uzadıya baktım. Sarıklılar arasında sarık ve cübbeli vaziyeti ve resmin altındaki (mefkûra hatırası) yazısı beni hayli düşündürdü. Gazi hilâfet ve saltanatı uhdesine nakli düşünüyor. Verdiği cevap, bu resmi, mefkûre hatırası yazısı hep aynı teranedir. Benim müfettişi umumilik meselesi (İbrahim Tali Beyin 13 tarihli mektubu) Ankara Müdafaa-i Milliye Vekâletine tâyinim arzusu hep aynı yola çıkıyor. Zaferi müteakip müthiş işler. Sakarya muzafferiyetinde mirlivalıktan müşirliğe ve Gazi ünvanına birden yükselen Mustafa Kemal Paşa son bir zaferle Yunanlıları Anadoludan kovduktan sonra da tabii bir mükâfat - en büyük olması tabii - isteyeceği ve istemese dahi gerek eski ve gerekse yeni başlayan tufeyli muhiti kendi hayat ve istikballerini ebedî temin için ona en mühim bir mükâfatı vermek isteyecekleri tabiidir. Yekden müşirlik ve Gazi ünvanını Meclisi Milliye müsterek imza ile teklif eden Fevzi ve İsmet Paşalardır. Bunların ne düşündüğünü bilmek en mühimdir. Eğer bunlar da tufeyli kıymetsiz mahlûklar gibi kendilerine kaydı hayat şartıyla birer makam teminini düşünüyorlarsa mesele ciddi mühimdir. Sakarya zaferine kadar Vahidettine müthiş salâhiyetler isteyen, selâtin camilerine beş vakitte gitmeyenleri cebri tel'in eden ve kuvayı milliyeyi Yunan garsonları Bulgar çobanları Rumeli kâtilleriyle bir hizada gördüğünü Dergâh gazetesinde yazmak küstah-

---

(1) İkinci meclisin intihab komitesinde Mustafa Kemâl Paşa ile fikirlerimiz muarız kaldı. O istediği şekilde tek meclisle istediği hükûmeti kurdu. Nihayet ben de manzumesinden ayrıldım ve muhalefete geçtim. Bu husustaki mühim sebebler mufassalan yazılmıştır.

lığında bulunan bir rezil bu gün (Kemalist) tabirini alkışlayarak Akşam gazetesinde Mustafa Kemale taabbüde başlıyor. Gazinin etrafındaki mütaassup hocalar, sefahate düşkün bazı kimseler-zaten bir halka olmuş kendisini iki kutba itip kakarken bu yeni tufeyliler alayının da eklenmesiyle kurtarmaya uğraştığımız istiklâl ve hürriyetimizin müstebit, berbat bir şekli idareye inkılâbından endişe etmemek mümkün değildir. Fakat şimdiki halde yapılacak fazla bir şey görmüyorum. Yalnız (Kemalist) tabirinin taammüm etmesini tehlikeli görüyorum.) (1). Bunun için 13 Şubat 1338 Varlık gazetesinde yine Sarıkamış makalesini bu esas üzerine yazdırtım ve şu cümleleri kayd ettirdim: (Garbın bu günkü varlığını, geçen devrelere benzetmek istemesindeki hedefi görelim ve Türkün bu varlığına Kemalist namını vermekle, ne zehirli maksatlar güttüğünü bilelim. Kemalist tabiriyle bir taraftan Türk varlığını şahıs ile kaim göstererek milletimizi âleme gayrı reşit tanıtmak suretiyle idrâkini küçültmek ve diğer taraftan bu varlığı bütün milletin imanına değil herhangi bir başa bağlı bir (parti) bir (çete) vaziyetinde ilân ederek bu ruhu istiklâlin bütün islâm milletlerine sirayetinde meydan vermemek korkusundandır. Bütün kâinat bilsin ki varlıkda asıl olan ve ilelebed asıl kalacak olan milletimiz mukadderatına karşı hayır ve şer hesabını dâima vekilleriyle birlikde vermekten çekinmeyecektir.) diyerek vaktiyle Enver Paşayı da çileden çıkararak mebusları, fırkaları, ve gazetecileri olduğunu izahla felâketin tekerrürüne yine aynı âmilleri görmeyelim diyerek millet idaresini ehil ellere bırakır ve bu ellerin işlerini gözleyerek ehilsizliklerini anlayınca artık sahnede aktör seyrederek gibi bir de sonunu bekleyemez. Türkün artık azametli facialar, satırları kandan destan icadına kudreti yoktur. Onun büyük ruhu, serseriler elinde yaratılmış facialardan kuvvet almaya asla ihtiyacı yok, belki bu sergüzeştlere bol bol nefret ve intikamı vardır...

Aynı makaleyi milteakip (Hür öl fakat esir yaşama) diye memleket evlâtlarını tufeylilere karşı mücehhez bulunmaya davet ettim. (2)

Bu münakaşalar zamanındaki hâdiseler şunlardır:

Tiflis telsizinden 2 Şubatda şu malûmatı aldık: (Azerbaycanda açlık günden güne azıtıyor. «Kazaç» da on beş köyde şiddetli açlık vardır. Diğer köylerde de açlık ve sefalet var, kadın ve çocuklar icra komitalarının etrafını sararak ekmek istiyorlar. Ölüm ziyadeleşiyor. (Ağdaş) kazasında da açlık ve sefalet vardır.). Amerika heyetleri her yerde yalnız Ermenileri beslediğinden bunların adilâne hareketlerini temin

(1) Kemalist tabirinin sakatlığım 338 senesi nihayetinde Bursada Gazi Paşaya Fevzi Paşanın yanında izah ettim. Hiç ses çıkarmadı.

(2) Hâdisat endişe ettiğim tarzda inkişaf etti. Mefkûreyi daha evvelinden gördüğümden meydan vermedim. Fakat tufeyliler Gaziyi başka bir ceryana sürüklediler.

ile her açı, her ölüme mahkûmu müsavi görerek yardım etmeleri için teşebbüslerde bulunmaları için telsiz malûmatıyla birlikde hariciye vekâletine ve Tiflis mümessiliğine yazdım. Amerikalıların büyük yardım merkezleri Tiflisdedir. Van gölü etrafına Rusyadan Türk muhaciri celb ile iskân ederek Kürdlük ve Ermenilik emellerine karşı fiilî teşebbüslerde bulunulmasını Ankaraya teklif etmiştim. 4 Şubatda muvafakat cevabı geldi. Hariciye teşebbüs edecek Sıhhiye Vekâleti de hüsnü ikamelelerini temin edecek (1)

2 Şubat ajansı: Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin başkumandanlığı bu günden itibaren üç ay daha temdid edilmiştir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Avrupa payitahtlarında hukukumuzu müdafaa için pazartesi veya salı hareket edecektir.

Merkez ordusunun (1/1/1337 den 6/2/1338) e kadar karşı icraatı Ankaradan bildirildi. (Merkez ordusu lâğvedilerek emrindeki kıtalar Onuncu Fırka Kumandanlığına raptolunduğu 15 Şubatda Müdafai Milliye Vekâletinden bildirildi.

Hayyen derdest	:	2841
Meyiten istisal	:	3262
Bilmuhakeme idam	:	231
Dahile sevk	:	24511
İslâm firarî derdesti	:	6809
Tarafımızdan şehid	:	80

9 Şubat ajansı: (Mısırda İngiliz memur ve eşrafına karşı halk boykot ilân etmişlerdir. İngilizler islâm askerinin silâhlarını almışlardır. Elehram ve diğer bir gazeteden maadasını kapatmışlardır.)

İngilizler bütün şarkta yanlış bir politika takib ediyorlar. Fransızlar daha basiretkâr hareket etmektedirler. Halbuki İngilizlerin bu tarzı hareketi devam ederse bilâhare bütün islâm âleminin ebedî gayız ve nefreti ile karşılaşacaktır.

7 Şubatta iki buçuk saat devam etmek üzere - mektep salonunda - çocuk terbiyesi hakkında bir konferans verdim. Muallimler ve zabitle-rimize bir müddetteberi yaptığım tetebbüatımı hülâsa ettim.

12 Şubat/15 Şubat. Ümera ve erkânı harplere bir harb oyunu yaptır-dım. Kars civarına ait bir mesele tertib etmiştim. Bu kadar uzun tecrübeye rağmen yine büyük noksanlar ve hatalar yapıyordu. Münakaşasında şu hülâsayı yaptım:

1 — Kumandan ve erkânı harplerin aletleri mutlaka tam bulunma-

(1) Maatteessüf hiç bir şey yapmadılar. Sulhden sonra dahi.

lıdır. Pergel, harita, renkli kalemler (sabit ve siler bozar), not defteri, kurşun kalem ve lâstik. Mevki hakkında malûmatı havi eserler.

2 — Harekât muntakası olan araziyi iyice mütalâa etmeli, daha iyisi ormanları, yolları, suları ve saireyi dikkatle boyayarak o arazide gezmiş gibi hâkim olmalı. (Mesele hallinden sonra bizzat araziye dolaşmak pek faydalıdır.)

3 — Verilen meseleyi mutlaka haritaya tesbit etmeli.

4 — Mesele hakkında evvelâ mülâhaza sonra karar vermeli. Evvelâ karar verip sonra mütalâa söylemek uydurmaktır.

Bundan sonra şunlara dikkat etmeli:

b — Düşman beni bundan nasıl alıkoyar.

c — Arazi nasıl tesir yapar.

d — Ahvali havaiye nasıl tesir yapar.

e — Geri hizmetleri nasıl tesir yapar.

10 Şubatda Tebriz mümessilimizin 2 Şubat tarihli raporu geldi. 1 Şubatda demokratlar Tebrizi işgal ve hükûmeti ele almışlar. Kazaklar Kazakhane cenubundaki tepelere çekilmişler. Jandarma demokratlara taraftar imiş. Aynı hareket Tahranda daîhi vuka gelmiş. Şahın Avrupaya seyahati meselesi bununla alâkadar olacak. Herhalde İranda tebdili saltanat veya şekli hükûmetin tebdili için mücadeleler oluyor, demektir. Gerçi 8 Şubatta Kazaklar Tebrize taarruzla işgal etmişler ve demokratlar muavenet etmediğinden jandarmalar mağlûp olmuşlar ve bir kısmı Çulfadan Nañcivana gelerek Azerbaycan hükûmetine teslim olmuşlardır. Kazaklar çarşığı ve bir çok evleri yağma etmişler, bolşevik mağazaları da yağma edilmiştir.

17 Şubatda 11. fırkanın (yeni No. sı 25) (son kademesi olan sıhhiye bölüğü, istihkâm bölüğü ve 10,5 luk obüs bataryası 24 de hareket edecek) karargâhı da Sarıkamışdan garp cephesine hareket etti. Bununla şarktan üç firka garba nakledilmiş oldu. İki firka da merkez ordusundan naklolundu. Cenup cephesi kıtaatı da kâmilen garba naklolunduğundan garp cephesi iki misli kuvvet bulmuş oldu. Eğer Ermeni harekâtını biz ilkbaharda yapmış olsa idik bu takviye altı ay evvel yapılmış olacak ve şimdi Yunanlılara muvaffakiyetle taarruz mümkün olabilecekti. Bu kıtaatın garpta toplanması, istirahatı, tensiki bir kaç aya muhtaç.

19 Şubat: ajansın verdiği malûmata nazaran, Yunan ordusunun Anadoluyu tahliye ihtimaline karşı İzmir Rumları komiteler teşkil ediyorlar. Kuvvetleri elli bin olmuş.

Hariciye Vekâleti Avrupa siyaseti hakkında Paris mümessilliğinden gelen malûmatı bildiriyor. Hal ve istikbal için (İngiliz - Fransız) rekabeti meselesi daima nazarda tutulması lâzım gelen muazzam bir hâdisedir. İstikbal bu hegemonya rekabetinin fiilî mücadelesini de gösterecektir. Yeni bir harbi umuminin iki mihrakı olan bu devletlerin zümreleri şimdiden taazzuv ediyor demektir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Paris mümessilimiz Ferit beyden alınan rapora nazaran Fransanın Türkiye siyaseti nazariyatda kâfi dostluk, fiiliyatda azamî tereddüt diye tavsif edilebilir. Fransada... bir hükümet teşekkül etmedikçe İngiliz hücumları Türkiye dostluğunun inkişafına mânidir. Avrupanın şimdiki vaziyeti gittikçe şiddetlenen İngiliz - Fransız cidalı üzerine müessirdir. İngiltere, Fransa kuvvetine muarız devletleri himayesine, Almanyanın Fransaya tamirat borcunu hattâ ilgaya müsaitdir. Fransa Almanyayı iktisaden tazyike ve ittifak manzumelerinden müteşekkil bir çenberle sarmaya çalışmaktadır. Belçika - Polonya ittifakı, küçük antant, İskandinavya mecmuası, Yugoslavya ve Bulgar muhibleri bir silsiledir ki Türkiye - Kafkasya dostluk politikası onun bir halkası olmak üzere teemmül olunmaktadır. Fransa-Polonya arasında askerî ittifak vardır. Fransız-küçük antant mukareneti İtalyayı Fransaya son derece hasım kılmıştır. Fransız siyasetinin Türkiye lehinde olması Türkiyenin mütehayyil manzumede muktedir bir âmil olabileceği mülâhazasına, saniyen Suriyenin, salisen islâm müstemlekâtının idaresini teshile, rabian Bakü petrol madenlerine tasarruf arzusuna müstenitdir. Franklen Buyyon da petrol meselesine alâkası yüzünden Türkiye davasıyla uğraşmıştır. Fransızlar Türkiyenin sulhe nailiyetini Türkiye umurunun kendi mütehasıs ve maliyecileri marifetiyle tanzimini düşünüyorlar.

Almanyadan tehdidata, İngiltereden müşkilâta maruz kalan Fransız siyaseti Türkiye meselesinde azimkârane hareket edemiyor. İngiliz-Fransız mücadelesi ya menafii iktisadiyei bi telif yahut muvazenei müsellâha ile neticelenebilir. Fransız politikasının temevvücatından şarktaki siyasetimizi mutazarrır etmeyecek bir mikyasda istifade lâzımdır.

Hariciye Vekâleti Vekili
Celâl

Taşnakların yaptıkları mezalim ve keyfî idare neticesi Ermenileri felâkete sürüklediği hakkında bizzat Ermenilerin yazdıkları vesikayı aynen derc ediyorum. Tebriz mümessilligimizden 26 Şubat 1338 de geldi.

Tebrizde çıkan Ermenice Zank gazetesiyle neşredilen Ermenistan birinci Taşnaksotyon partisinin beyannamesi sureti tercümesidir.

1 — Ermenistan Taşnak komitesinin ileri gelenleri esas meselenin sosyalist akidesi olduğunu yalnız sosyalist kongrelerinde göstermişler ve fakat fiiliyatda ekseriya sosyalizm muhalifi ve iki yüzlü siyaset takib etmişlerdir. Bazen de emperyalist devletlerin aleti olmakla rençber tabakasına defaatle kurbanlık verdirmişlerdir. İktisadiyatı bozmuşlar, şen ve abad memleketlerin sebebi harabisi olmuşlardır.

2 — Ermeni inkilâp taşnaksotyon partisinin müteneffizleri kesbi istiklâliyet eden Ermenistan cumhuriyetinin hükümetini ellerine alır almaz komşu hükümetler ve tebaadan olan anasırı saire ile düşmancasına vuruşmakla ve kavgalara girip Ermenistan rençber tabakasını tab ve takatsız bıraktılar. Bunlar son hareketleriyle de isbat ettiler ki komşu ve tebaa milletler arasında sulh ve sükûn temin edemiyorlar. Ve millî davaları, hükümet meselelerini hal edemiyorlar. Onların bu hatırnâk marazları ilâcı nâ pezirdir. Bunun içindir ki bu parti her yerde kavgacı, mâharebeci şöhretini almıştır.

3 — Son senelerde Ermenistan devletinin mukadderatı Taşnaksotyonun umumî

kongrelerinde intihab olunan büro tarafından tâyin edilirdi. Dünyada sakin bütün Ermeni rençber tabakasının içtimaî hayatını da bu hükûmet idare eder idi ki Ermenistan demokrasi idaresi her şeyden az nazarı dikkate alınırdı. Halbuki bütün vuruşmalardan ve ademi muvaffakiyetlerden doğrudan doğru zarar gören Ermenistan rençber tabakası olmuştur.

4 — Taşnaksotyön fırkası mevcut Ermeni siyasî fırka ve ceryanlarıyla daima düşmanvari münasebette bulunmuş ve bu yüzden bir çok Ermeni Münevverleri hükûmete karşı lâkayd kalarak teşkilât işlerine karışmamışlardır. Haricde de (müstemlekâtda) Ermeni cumhuriyetinin aleyhine ikdam olunmuştur.

5 — Taşnaksotyön resmi adamları tavsiyelerle, tehdidatla, para kuvvetiyle, fırka mahkemesiyle her bir itirazı bertaraf etmiş ve serbestlik akidesini takyid etmişlerdir. Hattâ koletktif içtimaî müesseselerinin de rağbetini kaçırmışlardır. Kendi mesuliyetsiz ve maceracuyane siyasetlerini cebren yürütmüşlerdir. Bu partide fikir serbestliği esarete ve birkaç şef müstesna olmak üzere hususî fikre sahip olmak da memnudur. Bundan dolayı Taşnaksotyön münevverleri ve mensubininin kısmı ekseri son derece geri kalmakla mahdud bir kaç şef elinde kör bir alet olmuşlardır. Hesapsız yanlışlıklar, serbestii tenkidin ma'dumiyeti bu parti münevverlerin nirakinin körleşmesinin neticesidir.

6 — Gelecek yirminci kongrede bunların menafii aleyhine mukarrerat ittihaz olunması tedabiri şimdiden ittihaz olunmuştur. Taşnaksotyönün bu yaralarını sağlatacak hiç bir ümid kalmamıştır. Ermeni mesailinde bunlar kenarda kalacaklardır.

7 — Bunların hepsini nazarı dikkate alarak biz hali hazırdaki Taşnaksotyönden ayrılmayı vacib ve teşkil ettiğimiz "Ermenistan rençber taşnaksotyönü" namı altında toplanmayı lâzım gördük. Maksadımız sosyalist esasatının tahkimidir.

8 — Ermenistan rençber taşnaksotyönü resmî taşnaksotyön fırkasının umum müessesat ve hattâ bürosuyla alâkasını kesmiş olduğundan kendini onların siyaset ve âmalinden mes'ul saymayacaktır.

Ermenistan rençber taşnaksotyön fırkası konferansındaki müntehipler fırkanın âli müessesesini teşkil ederler. Bunlar Ermenistana ait siyaseti yürütmeye mezdurlar. Fırkanın icrai müessesesi ise konferansda intihap olunacak merkezi komitedir. Müstemlekâttaki (Ermenistan haricindeki memalikde bulunan Ermeni komitaları olacak) müesseselerin Ermenistana ait mesailde reyleri bulunan umum Ermenilere ve Ermeni hükûmetine ait mesailin tesbit ve halli için fırka komiteleri konferansına davet olunur. Bunların verecekleri reyleri merkezi komite icra eder.

10 — Müstakil Ermenistan rençber cumhuriyetinin evvelce Ermenilerle meskûn olan Osmanlı ve Rus vilâyetlerinde teessüs etmesi kararlaştırılmıştır. Memleketimizin hususî şeraitini - etrafımızda bulunan millet ve devletlerin beynelmilel olmalarının müşkül bulunması, Ermenistanın müstakil bir devlet teşkiline henüz hazırlanmamış olması, nihayetsiz muharebeler verdiği telefata dolayısıyla Ermeni milletinin cisman zayıf düşmüş olmasını - nazarı dikkate alarak Ermenistanın maverayı Kafkasın diğer hükûmetlerine federasyon usulü ile merbut bulunması lâzımdır. Ermenistanda büyük devletlerden birinin vesayet ve himayesini kabul etmek için bir çok tecrübeler yapılmış ve neticede bu devletlerin vaad ve temayülleri mucibince Ermeni meselesini hal etmedikleri ve ancak Ermenistanı kendi diplomasi oyunlarına alet ettikleri tahakkuk etmiştir. Mahaza komşumuz bulunan iki kuvvetli devlet Ermenistanı ve maverayı Kafkası kendi dairei nüfuzlarında bulundurmak, maverayı Kafkas milletlerinin aralarındaki sükûneti muhafaza etmek, bunların iktisadî hayatlarının terakkisini temin etmekle alâkadardırlar. Bunların şûrayı Rusya hükûmeti müsait bir vaziyet gösterdikçe Ermenistan cumhuriyeti yalnız bu hükûmetde hakikî bir muaveneti fiili, bir himaye bekleyebilir. Binaenaleyh, biz şûrayı Rusyanın himayesini Ermenistan cumhuriyetine bir nimet adderiz.

11 — Eskiden teşekkül edip resmî taşnaksotyon fırkasından ayrı olarak çalışan ve mesleki siyasileri Ermenistan rençber taşnaksotyon fırkası siyasetine tevafuk eden Balkan, Amerika, Gürcistan, Tahrandaki fırka ve komitelerle elele vererek aynı noktayı nazarı ilerletmek bizim için elzemdir.

*Ermenistan Rençber Taşnaksotyon
Fırkasının muvakkat müessesesi*

Ermeniler gibi Gürcü ve Azerilerden de bu esas dahilinde teşekkül etmiş fırkalar vardı. Hepsi Ruslarla federasyon teşkilini istiyorlardı. Manda meselesinin kendi siyasetleri için bir oyuncak olduğunu her üç Kafkas milleti de fiilen tecrübe etmişti. Yanlış siyasetleriyle her üç millet de kendilerini ezdirdiler, şimdi büyük ceryan bolşevik Rusyadan geliyordu. Zaten para ve propaganda ile bilhassa ordularına daha evvel nüfuz eden Ruslar şimdi de siyasî kuvvetleri lehlerine yakalamışlardı. Artık vaziyet tesbit olunmuştu. Kars konferansında bunu bize ve cihana karşı resmen de gösterdiler. Buna rağmen Tiflis mümessillığının 26 Şubatda aldığı 8 Şubat 1922 tarihli tahriratı hâlâ hükümetimizin bu federasyon meselesine karşı teşebbüsler düşündüğünü gösteriyordu. Muhtar Bey güzel cevap yazmıştı ki aynen kaydediyorum. Gürcü menşevik hükümeti İtilâf devletlerinden bir haber gelmediğini bolşeviklerle harbe tutuştuktan sonra anlayarak bize de böyle bir federasyon teklifine kalkmış ve bizim hükümetimiz de bu teklifi hoş görerek teşebbüsata kalkıştığını o bahisde izah etmiştim. Federasyon teşkili üç beş şahsın arzusu veya herhangi bir müşkülden kurtulmak için oyunu neticesi nasıl mümkün olabilir? Federasyon millî arzunun veya millî bir vaziyetin zaruretinden doğmak lâzımdır. Bizimle federasyon imkânı nasıl olabilir ki hâkim itilâf devletleri yani henüz sulh yapmadığımız kuvvetlerdir. Yani onlar vaziyeti kurtarmak ve bizi de Ruslarla vuruşturarak kuvvetten büsbütün mahrum bırakmak şeytanetiyle müessir oldukları meydanda idi. Bu defa Ruslarla federasyon teşkili ise gerek rençber taşnaksotyon fırkasının beyannamesinde ve gerekse Muhtar beyin cevabında olduğu vecihle tabii bir ceryanla husul buluyor. (1).

Muhtar beyin tahriratı şudur:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Sovyet Gürcistan Mümessillîği
No. 23
Adedi melfuf. 1

Şark Cephesi Kumandanlığı canibi âlisine

Maverai Kafkasda federasyon teşkili harekâtına karşı Türkiye Büyük Millet

(1) Kafkasya hükümetlerinin (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) bir hükümeti müttehede olduklarını ilân ettiklerini 26 Mart 1338 tarihiyle Tiflis mümessilizimiz bildirdi.

Meclisi hükümetinin alacağı vaziyet hakkında mütalâyayı çakeranemi istifsar eden Hariciye Vekâletine cevaben mütekaddim tahriratı mahremanenin bir sureti manzuru samileri buyrulmak üzere arz ve takdim kılınmış ve bu vesile ile de teyidi müessiri ihtiramkâriye musaraat olunmuştur efendim.

1 Şubat 1922

Türkiye fevkalâde mümessili
Ahmet Muhtar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Sovyet Gürcistan Mümessilliği
6/Şubat/1922
No. 266

— S u r e t —

Hariciye Vakâleti Celilesine

..... tarih ve ... No. lı telgrafnamei acizaneme zeyildir.

Maverayı Kafkas Cumhuriyetlerinden mürekkep bir federasyon teşkilini istihdaf eden harekâta karşı Türkiye Hükümetinin alacağı vaziyet hakkındaki mütalâyayı mahremanei çakeranemi emin bir vasita olan Moskova sefaretini baş ataşemiliteri binbaşı Kemal beye mazrufen ve mahtumen mevdu işbu arıza ile bervechi âti arza musaraat ediyorum.

Kars ahidnamesinin tasdikini duçarı tehir eden esbaba dair mütekaddim telgrafnamei acizide dahi arz edilmiş olduğu vechile elan ihtilâl şekli ile idare edilmekte olan Gürcistanda şûra intihabatı hitam bulmamış olduğundan tesisi esas itibariyle mukarrer olan federasyon şeklinin sureti katiyede tesbit ve ilânı muamelesi bittabi neticei intihabata talik edilmiştir. Azerbaycan ile Ermenistanda hitama reside olan şûra intihabatının Gürcistanda şimdikiye kadar yalnız iki derecesi yani nahiyeye ve kaza şûraları intihabatı ikmal edilmiş ve asıl hükümeti merkeziyeyi teşkil edecek olan şûra intihabatının bu ayın yirmi beşinde icrası mukarrer bulunmuştur. Hükümet şekli şûraisini bu suretle iktisab ettikten sonra federasyonun - bu hususa dair takdim ettiğim ilk raporda zikr edildiği vechile - üç cumhuriyet hey'atı murahasasından mürekkep bir konferansda şeraiti katiyesi tesbit ve şekli takdir ve ilân olunacaktır.

Umur ve hususatı müşterekei ittihadıyeyi âtiyen tahsid ve idare edecek olan komiserliklerin hududu vezaif ve selâhiyetini ve her cumhuriyetin bu umuru vezaifin taaliük ettiği komiserliklerle olan alaik ve münasebatının enva' ve derecatını tâyin ve tesbit etmek için her üç cumhuriyetin murahasasından mürekkep ve burada müctemi muhtelif âli komisyonlar icab eden projeleri bir taraftan hazırlamakla iştigal etmektedirler. Bütün bu işler umum Kafkasya komünist fırkasının bu ayın onunda burada ictima edecek olan meclisi umumisinde bir daha müzakere ve münakaşa edildikten ve salifülarz Gürcistan merkez şûrasının intihabını müteakip gelecek Martın on beşine doğru keza Tiflisde akdedilecek ittihat konferansında derece ahirede tedkik ve tezekkür olunduktan sonra federasyon teşkilâtı vücut bulmuş olacaktır ki ittihat harekâtının bu neticede tecelli edeceğine gerek Azerbaycanda ve gerek bilhassa Gürcistanda teressüm eden muhalefet ceryanlarına rağmen - muhakkak nazarıyla bakmak - anfülbeyan ilk münderic esbabından dolayı zaruridir.

Filvaki, Azerbaycanda olsun, Gürcistanda olsun Kafkasyadaki üç cumhuriyetin zevali istiklâlini intac edebilecek olan böyle bir federasyona umumiyeti halk itibariyle taraftar olanlar ekalliyeti kalileyi teşkil ediyorlar. Hattâ Gürcistan komünistleri meyanında Budi Medivani de dahil olduğu halde ahali komiserlerinin hemen

kâffesi federasyon fikrine muarızdırlar. Ancak buna mâni olacak nüfuz ve kudreti haiz değildirler. Bu bahiste Azerbaycanın Neriman Nerimanof ile Behbud Şahtah-tenski ve Gürcistanda İlyava ile Orjenikidze gibi komünist fırkalarının en nafiz sı-naridinden olan bir ekalliyetin fikir ve reyi galebe edecektir ki diğer komünistler pek şedid olan fırka inzibatına mir'at vecibesıyla bunlara peyrev olmakta muhtar kala-caklardır.

Maverayı Kafkasda Rusya şûralar cumhuriyetinin sehabeti âliyesine mazhar böyle bir federasyonun teşkiline ezheri cihet mütemayil ve bunun husulüne sai olan Ermenistan cumhuriyeti müsetsna olmak üzere diğer iki cumhuriyetde federasyona taraftar olan rüesai nafize iştirakiyunun tervici meram emrinde istinad ettikleri es-bab yekdiğerinin aynı değildir. Azerbaycan federasyon taraftarları şu yolda muha-kemei vaziyet ediyorlar: "Azerbaycanın yegâne ve mühim bir menbai serveti olan petrol ve müştakâtı bu gün men'i tasallûtu gayrı kabil bulunan Rusyanın yeddi zabt ve intifama geçmiştir. Bu hükûmet bize yekûn istihsalâtdan vakia yalnız yüzde on beşini terk ediyor. Ancak bu petrol kuyuları hali hazırda Rusya için de bir menbai hayat olduğundan federasyon olsun olmasın bunlardan bizim müstekillen ve keyfe mayeşa istifademizin imkânı kalmamıştır. Bir federasyona dahil bulunursak hiç ol-mazsa Rusya gibi kavi ve muazzam bir devletin sahabet ve muhafazası sayesinde millî ihtiyacatımızı serbestce inkişaf ettirmek fırsatını temin etmiş oluruz."

Gürcistan komünistlerinin federasyoncu zümresi de bervechi âti serdi mülâhaza ediyorlar.

"Gürcistan gibi haddi zatında fakir ve ahalişi kalil bir memleketin levazımı in-kişaf ve istiklâlini bizzat temin edebilmesi kabil değildir. Binaenaleyh yekdiğerine muin ve müzahir komşulardan mürekkep bir hey'eti ittihadıyede dahilen esbabı te-rakki ve inkişaf ve haricen de emniyet ve huzuru i'dad ve tahsil nispeten pek sehil-dir. Bu sayede Azerbaycanın petrolünden ve mahsulâtı sairesinden bilâ masraf ve me-zahim istifade temin edilmiş olur. Buna bir de Rusyanın sehabeti âliyesi inzıman ederse iktisadî refah ve dahilî, haricî huzur ve emniyet tahtı zımana ve kefalete gir-miş bulunur."

-Bu tarz muhakemeyi Gürcistan komünist partisinin geçenlerde vuku bulan bir ictimai mühimminde Orjenikidze şu sözlerle hülâsa ve teyid eylemiştir. "Gürcistan iki büyük memleketin mültekasında gayet nazik bir mevkide bulunuyor. O Gürcis-tan ki nihayet bir buçuk milyon nüfusa malikdir. Serveti tabiiye ve kudreti istihsa-liyesi de pek mahduddur. Siz bu şerait dairesinde muhafazai istiklâl edebileceğinizi mi zan ediyorsunuz? İyi biliniz ki bunun imkânı yoktur. Bizim için bu iki memle-ketden birine tekrarüp etmek zaruridir. Türkiye ile birlikde gidemiyeceğimiz bedihi olunca Rusyaya tekarrüb etmek bir zarureti hayatiyedir."

Federasyona muhalif olanlar böyle bir ittihat dahilinde Gürcistanın pek uzun sürmiyecek bir istikbalde mahiyeti milliyesini kaybedeceğini ve çünkü Gürcistan böyle bir heyet dolayısıyla Rusyaya raptı mukadderat edince Rusya komünistlerinin elinden kurtulmak mümkün olamayacağını, memleketin bilcümle mühim işleri başına Rusların geçeceğini, memleketin iktisadiyatına bunların tahakküm edeceğini, her ta-rafda ve her dairede de Rus lisanının hâkim olarak sıfatı kâşifei milliyet olan Gürcü lisan ve edebiyatının duçarı zaaf olacağını velhasıl bu ahvalin akibeti milletin istik-lâl ve mevcudiyeti için bir felâket teşkil edeceğini iddia ediyorlar ki bu mülâhazat hakikate mukarenet itibariyle diğerlerini tarzı muhakemesinden pek çok kuvvetlidir. Çe faide ki bu meselede âmiri mücbir olan Rusya Şûralar Cumhuriyetinin iradei ga-libe ve kaviyesidir. Bu üç cumhuriyetden, amik bir sefalet derecesine varan fakr ve zarureti hasebiyle kendisini bir taraftan komşularına ve bilhassa ahmak Azerbayca-na besletmek ve diğer taraftan emniyeti hariciyesini her ikisinin ve dolayısıyla Rus-yanın tahtı zımanı ve kefaletine koymak ümidini perverde eden Ermenistan gibi

biri zaten böyle bir federasyonun bilâ kaydı şart taraftarı olunca millî kuvayı askeriyeden ve teşkilâtdan mahrum ve Rus kızıl efradından mürekkep bir müstakil ordunun mütemadî tehdidine maruz ve mahkûm diğer ikisinin bu iradeye ciddî bir muhalefet ibraz edebilmesi bir emri düşvardır. Mahaza Azerbaycan ve Gürcistanda milliyetçiler müfrit komünistlere nisbetle adeden pek kesir olduklarından nice sene-ler, nice hakaretlere katlanarak zuhuruna intizar ve nihayet muazzam bir fırsat eseri olarak vâsıl oldukları zannıyla, izharı mar etdikleri nimeti hürriyet ve istiklâli temin ve teyid için hafiyen olsun mücahededen bir an hâli kalmıyacakları bedihi olduğundan bu milletlerle yâni altı yedi yüz bin kişi gibi lâşey hükmünde olan Ermenilerden mâda bütün Kafkasya halkı ile Rusya arasında mütemadî bir hâli husumet ve mücadelenin devam edeceği bi iştibahdır.

Şu ahval ve mülâhazata nazaran Türkiyenin federasyon harekâtına karşı vaziyeti fikri âcizanemce bir vazı tarassut ve intizardan başka bir şey olamaz. Şark hududlarımızda mühim bir kuvvet halinde taazzuv edecek olan böyle bir hey'eti ittiha-diyenin teşekkülüne - mümkün olursa - mani' olmak elbetde menafii siyasiyemizin âmir olduğu bir lâzimedir. Ancak bu lüzumu yalnız teslim ve kaydetmek kâfi olmayıp... fiile isalindeki cevaz ve kabiliyeti dahi tedkik etmek iktiza eder:

Milletlerin kendi mukadderatına bilâ mezahim sahip oldukları düsturunun meydan aldığı bir devirde bir kaç küçük milletin sureti zâhiredeki kendi arzularıyla muayyen şerait dairesinde teşriki mukadderat etmeleri teşebbüsüne diğer bir devletin muhalefet edebilmesi hukuken pek müşkül ve hattâ gayri caizdir. Malûmu devletleridir ki sırf mülâhazat ve menafii siyasiyeye tab'an halli muktezi görünen bu gibi mesailde noksanı hak ancak kuvvetle tazmin edilir. Yâni emniyeti hariciyeyi mühedded gibi görünen bir vaziyet hadise ancak - icabına göre - ya kuvvet tehdidi veya bizzat kuvvet sarfıyla men' olunabilir. Ahvali hazırâi umumiyemize nazaran bendeniz bu federasyon meselesinin hallinde tarzı anifde vâki olacak her hangi bir teşebbüsü gayri caiz ve hattâ tehlikeli görüyorum.

... arz ettiğim gibi tereküb ve tarassut ve intizar vaz'idır. Ancak Rusya ile bu cumhuriyetler arasında haleti meknunede devam edeceği velâ cürm. Bu cumhuriyetler lehinde neticeleceği muhakkak olan hâli husumet ve mücadelenin zamanı infilâkını teshil ve tesri için bu vazifei intizarı müsmir bir suretde istimal etmek muktezidir. Binaenaleyh bu cumhuriyetlerden Azerbaycan ile Gürcistanda ekseriyeti azimei ahaliye istinad eden muhalefet fırkaları fevkalâde ihtiyatkârane ve müdebbirane tedabir ve teşebbüsâtı hafiye ile lâyenkati takviye ve tenmiye ve bunların ileri gelenleriyle ictimâî şekillerde temas ve ünsiyet ve vesailini i'da ve teksir etmek bu meselede şimdilik takib edilecek yegâne tariki siyasetdir. Fakat bu da nakden hayli fedakârlığı müstelzim olmakla beraber ittihazı lâyed bir hattı hareketdir. Mahazâ Kafkasya konfederasyonunun esbab ve mekasıdı teşkili hakkında Moskovadaki sefirimiz vasıtasıyla Rusya hükûmetine - tarafeynin haric ile akdolunacak türlü muahe-dat ve mukavelâtı siyasiye ve suru tesviyei saire hakkında yekdiğerine malûmat ve izahatı müteakabile itası taahhüt ve teamülüne binaen - dostane izahat talebi caiz ve belki de müfid olur.

Bu mes'elei mühimme hakkında hükümetimin kararı ne merkezde tecelli ederse ona tevfiği hareket edilmek üzere talimatı devletlerine intizar eder ve bu raporun fevkalâde mahrem tutulmasını afvı kerimanelerine iğtiraren bilhassa istirham eylerim efendim.

İmza

Türkiyenin Gürcistan ve fevkalâde
mümessili

Ahmet Muhtar

25 Şubat günü Tiflisin kızılar tarafından işgalinin senei devriyesidir. Bir kaç gündür Batumda elliye yakın menşevik zabiti tevkif olunduğu, bu halin Kütayis ve Tiflisde dahi tatbik olunacağını haber aldığını Batum şebenderimiz İbrahim Tali bey 27 tarihiyle bildiriyor.

25/2/1922 tarihinde menşevikler tarafından Batumda caddelere tâlik olunan beyannamenin tercümesi:

Dünyanın bilûmum işçileri birleşiniz.

Bu mücadelede şan kazanacaksınız.

Gürcü emekdar sınıfına:

25 Şubat 921 tarihinde her taraftan gelen büyük bir düşman kuvveti Gürcü payitahtı Tiflisi işgal etti. O gün kırmızı ordu siyah çizmeleriyle vatanımıza girdi, ve hürriyete nihayet verdi. Mirasımız olan tarihi kalbimizi zabtetti. Rusun siyah irticâ güzergâhında Gürcü milleti için aziz olan her şeyi harab etti. Senelerdenberi inleyen zavallı Gürcü milleti ayının elinden kurtulamadı. Rus ordusu Gürcü medeniyetinin intişarına ve tarihî hakkının istimaline mâni oldu. Sosyalistlerin şiarını ortadan kaldırdı. İnsanî gayesi uğruna çalışan en güzide evlâtlarımızın kanını içti. Rusun kızıl süngüleri Gürcistanın hürriyeti insanîyesini, hürriyeti keîâmını, hürriyeti milliyesini mahvetti. Ve Çeka da halka rehberlik edecek olanları tevkif etti. Ve Gürcistanı müstebid çarlık rusyasının bir vilâyeti haline koydu. Müthiş bir açlık, binlerce hastalık, hesapsız spekülâsyon getirdi.

25 Şubat hakikî Gürcüler için bir yevmi matemdir. O gün yalnız Rus emperyalistlerinin kırmızı kürklerine bürünen hainler tabiri aharla Gürcü komünistleri şenlik yaparlar.

25 Şubat Gürcistanın hürriyet güneşinin battığı ve Gürcistanın zulme gömüldüğü bir gündür.

Kahrolsun kızıl emperyalizm, kahrolsun komünist istibdadı.

Lânet hainlere, yaşasın Gürcistan istiklâli, yaşasın sosyalizm.

Sosyal demokrat

Sosyal federatif

Militer ve sosyal demokrat

Batum teşkilâtı.

25 Şubat 1338 tarihiyle de Tebriz şebenderimiz Kadri Bey bildiriyor: (İngilizlerle Efganlar arasında komşuluk muahedesi yapılmıştır. Hülâlsası: Tarafeyn Kâbil ve Londrada birer sefir ve ataşemiliter bulunduracaktır. Ayrıca İngiltere Fendehan ve Celâl Abadda ve Efganistan dahi Kalküta, Bombay ve Karaçide konsoloslar bulundurabilecektir. Efganlılar Hindistandan, transitinden istifade edebileceklerdir. Sefaretler kendi dahillerinde cami ve kilise bulunduramayacaklar ve aileler hariç olduğu halde otuz beş kişiden fazla olmıyacak ve konsoloslar yirmi kişiyi tecavüz etmeyecektir.)

Gümrüde Amerika heyetlerinin beslediği çocukların yekûnu on iki bini tecavüz etiğini Gümrü şebenderimiz bildiriyor.

Bolşevikler Amerikalılara müsamahakâr davranıyorlar. Sebebi iâşe müşkilâtından dolayı kendileri bakamıyacaklardır. Fakat Kafkaslara iyi-

ce yerleştikten sonra çocuklara Amerikalıların verdiği millî ve dinî terbiye meselesinde müşkilât çıkacağı tabiidir.

Ajanslar Mısırın istiklâlinin ilân edildiğini yazıyor. Güya mareşal Allenbi bir beyanname ile Mısırdan İngiliz himayesinin ref edildiğini ve Mısırın hür ve müstakil bir hükûmet olarak tanındığını ilân etmiş... Asırlarca müthiş bir tarihi millet olan bizim istiklâlimizi yutmak isteyen İngiltere Mısıra istiklâl vereceğine bizim istiklâlimize dokunmasa daha mantikî olurdu. Havadise inanmadım, Ankaraya sordum, efkârı umumiye için aldatmak için oyun olduğu cevabı geldi. Belli olan bu havadisleri ajanslar neşretse dahi derhal efkârı umumiye tenvir olunmalıdır. Gelen cevabı icabı vechile ilân ettirdim.

Gazi Paşa Hazretlerine Erkânı Harbiyei Umumiyeye giden posta vasıtasıyla fotoğrafımı takdim etmiştim. Mukabele etmişler, şu mektuba leffen fotoğraflarını göndermişler:

Ankara
1/2/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâleti celilesi vasıtasıyla irsal buyrulan fotoğrafınızı memnuniyetle aldım. Teşekkür ederim. Bendeniz de bir fotoğrafımı posta ile takdim ettim, lütfen kabul buyurmanızı rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Başkumandan
Mustafa Kemal

Fotoğrafın yanına şunu yazmışlar:

Ankara: Kardeşim Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine 1 Şubat 1338

Mustafa Kemâl

İsmet Paşa ile esasen pek samimî olduğumuzdan vakit vakit mektuplaşırız ve fotoğraf teati ederiz. İstiklâl mücahedelerimizde Mustafa Kemal Paşanın bana karşı olan samimiyet ve saygısı millî muvaffakiyetimizi ne derece kolaylaştırdığını vesikalarıyla yazdım, endişem acaba sulhden sonra da aynı ahenkle milletimizi fakr ve cehilden kurtaracak güzel bir program ve icraatla yürüyebilmektedir. Bu hususda bana endişeli haberler geldiği gibi benim tahminim de Mustafa Kemal Paşayı idarede müşkilâta uğrayacağım.

24 Şubatda Sarıkamışa gelen Mahmut Sadık (muharrirlerin şeyhi) ve binbaşı Nahid beyler (ikisi de İstanbul İttihat ve Terakki merkez arkadaşımıdır) İstanbuldan bir çok haberler ve bir de İzzet Paşadan ve Fatin Hocadan mektup getirdiler. (Fatin Efendi de İstanbuldan İttihat ve Terakki merkez arkadaşımıdır.) 22 Marta kadar nezdimde kaldılar, Batum tarikiyle avdet ettiler. Nahit beyi ben istemiştim. İstiklâl Harbine

İştirâk etmemesi bilâhare kendisini lekeleyecekti. Fakat gelmekle beraber kalmak istemedi. (1), Mahmut Sadık beyle birlikde avdet ettiler. Fatin Efendi (2) elden şu mektubu göndermiş:

Huzuru vâlalarına

27/Kânunusani 1338

Muhterem kardeşim paşam

On üç senelik inkilâbımızın berki hatif gibi geçen safhai mütekaddimeî mes'udesiyle şebi yelda gibi tükenmek bilmeyen safahatı müteahhireî muzlimesi karşısında daima yek dil ve yek endişe bir uzviyet halinde bulunan üç arkadaştan birini yani Nahit beyi yanınıza almanıza gıpta ettik. Bu gıptayı kısmen tahfif için bizde buradan Mahmut Sadık beyi gönderiyoruz. Zatı âlileri bu uhuvvet müsellesinin kutbu idiniz. Dıl 'ın ikisini yanınıza alıyorsunuz. Bakalım sıra bize ne vakit gelecek ve nerede birleşeceğiz. Gerek buranın ahvali umumiyesini ve gerek hali hususimizi arkadaşlar söylerler. Biz neticei saadete muntazır olarak dua eylemekteyiz. Cenabı Hak zatı vâlalarına tevfikatı ilâhiyesini rehber eylesin. Gözlerinizden öperim kardeşim paşam.

Kardeşiniz
Mehmet Fatin

İzzet Paşanın mektubu:

Biraderi ağz canberaberim efendim

Ahvali siyasiyenin aldığı rengi kat'iyet manen, kalben bütün efrad ve uzviyatı milletin ittihadını istilzam etmektedir. Fakat maatteessüf Ankaradaki ceryanı efkâr - meclisdeki mübahasatdan istidlâl olduğuna nazaran - büsbütün başka bir vadi ve istikamete müteveccihdir. Bu halden ise her vatanperver mütelim ve endişenakdir. Görüldüğüne nazaran avrupalılar şark işini bir kararı katiye iktiran ettirmeye azmetmişlerdir. Efkarı umumiyye karşı beriilzime olmak için bize şeraiti nafia ve müsaade dermeyan etmeleri gerçi me'mulü kavidir. Fakat buna mukabil metalibimizde haddi makulü tecavüz eder ve alehusus kibir ve huşunet irae eyler isek cihan muvacehesinde mesuliyeti bize tahmil ederek müttehiden tecdidi husumet etmeleri de galip ihtimaldir. Bu halde belki aleyhimize müttefikan veya herhangi bir milleti muazzama tarafından münferiden sevkıyatı askeriye olunmasa dahi - ki fikrimce bu keyfiyet de büsbütün istib'ad olunamaz - kendisini müdafadan âciz olan hilâfet ile İstanbul ve Boğazlar mıntakasını bir idarei hususiyeyi muzırrada bakiyei mülkden tefrik ve Anadoluyu ablukalar ile büsbütün tazyik ve tecrid ve teşvikatı dahiliye ile de ifsat ederek bizzat taksim ve tecziyeye terk ve sevk eylemeleri pek variddir. Böyl bir hal ise lâsihullah pek kariben bir neticei elimeye müncer olabilir. Rusyadan uzun bir müddet için muavenet ümid olunamaz. Çünkü açlık beliyesi bu hükûmeti garbın ve Amerikanın kucığına atmıştır. İşte böyle mehaliki azime muvacehesinde ve düşmanlarımızın cihanı medeniyet mehafil ve ricali siyasiyesinin harimi dermağına nüfuz edercesine vaki olan me-saisi karşısında Ankara ile İstanbul hâlâ sen ben davasıyla yekdiğerinden müfterik. Evet zahiren ve resmen birleşmekteki mezahir her cihetce takdir ve teslim edil-

(1) Üçüncü ve Dördüncü Millet Meclisine İsmet Paşa tarafından mebus yaptırılmıştır.

(2) Rasathane Müdürü Hoca Fatin Efendidir.

miştir. Fakat inkânı muharebe mevcut iken sureti kat'iyede tevhidî efkâr ve mesailerle âbâdî istikbarda bir sebebi makul ve mantıkî görülemez. Bu tarzı hareket bizim ellerimizi bağlıyor ve bütün mesaimizi akim bırakıyor. Diğer cihetden Ankaranın vaziyeti hukukiyesi ve İngilizlere karşı ittihaz ettiği meslekî muhalefetperveranesi cihetiyle teşebbüsâtına bir kıymeti resmiye atf edilemiyor, ve binaenaleyh bu girudar arasında her ikimiz tamamen atalet içinde kalıyoruz. Bilmem bu hale tarih ne diyecek?

Efkârı âcizanemce biz sulhe mühtacız. Binaberin beka ve istiklâlimizi müemmen şerait dairesinde Anadolumuzun temamiyetiyle Trakyada İstanbulu muhafazaya kâfi bir hudud istihsal edebilir isek sulhe razı olmalıyız. İngilizler bizim düşmanımızdır. Gösterdikleri ruyu besim kasdı iğfale müsteniddir. Son nefese kadar harb etmeliyiz. Şarka el vermeliyiz... gibi avamfirib cümlelerle artık bu millet iz'ac ve itlâf edilmemelidir. Biz sulhe ve kanunî bir idarei salimeye muhtacız. Esrar ve evlâdî vatan yekdil ve yekcihet şer' ve kanuna temessük ederek rast gele harisin keyfine bu biçare mazlum ve muti milleti kurban etmemelidir. Hamili mürenname Mahmut Sadık beyin şifahen de izah eyleyeceği vechile temini vahdet için bu devletin hilâfeti küberayı islâmîye ile saltanatı meşrutai Osmaniye şeklinde bekası da zarurî ve elzemdir. Başka her türlü şekli idare haric ve dahilde maruzu zaaf ve teşettüt olur. Bu babda derderatı iradadileyi - alehusus muhatabı fâtinime karşı - pek fazla ad ederim. Ankaranın bazı evza ve akvali burada birçok şüpheler ika ve bu suretle kabinenin mevkiini işkâl ediyor. Zan ederim vicdanı pâkiniz şahadet eder ki bizim meyanemizde intifai zati mülâhazasıyla makamata merbut kimse yoktur. Fakat şu esnada İstanbul kabinesinde her güne tebeddül iyi olmayacağı gibi hele bizi iskata çalışanlar halef olurlar ise memlekete büyük mazarratlar ika edilir. Anadoluca mezmum bazı kimselerin burada serkâra gelmesi Anadolu'da bazı âmali şahsiye peşinde gezen eşhas için - mevcut ise - faideli olabilir. Fakat zati maslahat ve selâmeti millet için mahzı şer olacağında şüphe yoktur.

Şimdi akdem ve elzem olan hayırlı bir sulhdür. Kendi işimize aid olan hususâtı bilâhare kendimiz hal edebiliriz. Mahaza meşrutiyetin ve meclis ve kabinele- rin bazice olmaması için teminatı kâfiye istemek sizin için bir hak olduğu gibi bu babda sizin ile teşriki mesai bizim için de bir deydür. Mülâhazat ve tertibat acizanem bervechi âti iki noktada hülâsa edilebilir:

1 — Münasebatı zahireye hali aslisinde devam etmekle beraber teşettüt ve iftirakî ârâdan tevellüd edebilecek mehazirin önüne geçmek için ya bilmuhabere ve yahut Ankaranın İstanbul'da veya İstanbulun Ankarada bulunduracağı emin zevat vasıtasıyla müdavele ve tevhidî efkâr olunması için tavassut ve muaveneti cillerinin ibzai buyrulması.

2 — Şekil ve vüsati ne olursa olsun bir nevi tebdili hükûmete gidildiği yolundaki beyanat ve tezahüratın şimdiden ve teşebbüsâtın bilâhare men'i emrinde himemi vatanperveranelerinin bideriğ buyrulması kanaati acizanemce selâmeti mülk ve millet bu esaslara merbutdür. Bu babda vaki olacak himmatınız müdafaaî milliye esaslarını vaz emrinde ve ondan sonra ve daha evvel ibraz ettiğiniz hidematı hüsnü tetvic edecek bir muvaffakiyeti azime olacağını arz ederek kemali tahassür ve tevkir ile mübarek gözlerinizden öperim makamı ferzendi ercümendim efendim.

25 Kânunusani 1338

Ahmet İzzet

Bu mektupları bana 3 Martta Mahmut Sadık bey verdi. Kaç gündür seyahatten rahatsızdı. Bu mektuplarla beraber İstanbul'daki münevverlerin fikirlerinin hülâsası olmak üzere şu notu da verdi:

Devlet ve milletin elinde hilâfet kuvveti bir kuvvei maneviye de olsa bir hakkı müktesep bulunmasıyla gerçi tecavüzî bir kudreti maddiye ibraz etmemiş ise de tedafüi bir kudreti haiz olduğu hâdisat ve tezahüratı ahire teyid eyleseniyle hilâfetin her halde, lâzımı gayrı münfekki olan saltanat ile birlikde, muhafaza ve müdafaası.

Arazi ve hudud meselesinde Anadoluya, İzmir ve havalisi de bittabi dahil olarak, Türkiyenin tamamen sahip olması, şu kadar ki ekalliyetlerin hukuku temin meselesinde bu hususda beynelmil el ihdas olunan temayülün kabul olunması ve işgal altındaki yerlerin Türkiyeye iadesine tekaddüm edecek devrei istihalenin ve sureti tesviyenin herhalde iptida ve intihası muayyen bir zamana hasrile bu zamanın tahdid ve taksir olunması. Trakyada Meriç hattında ısrar ve nihayet Midye-Enes hattının kabulü mecburiyetinde mütebaki aksam da reyülâm tatbikine sarfı mesai edilmesi. Umuru maliyede: düyunu umumiye teşkilâtının ibkası zarurî görülmekle beraber ahden tanınmış olan düyunun da alıkadrlül isti-tae, tesviyesi ve düyunu umumiye teşkilâtı hazırasının buna tavsiti, fakat bütçenin tanzim ve tatbikinde tamamen istikbali malinin muhafazası ve bunun zımında istiklâli iktisadinin temini.

Islahatı adliye lüzumu gayrı kabili inkâr olmasıyla bu ıslahatın icrası ve teşkilâtın ikmaline kadar bazı kuyudat ile teşkilâtı muvakkatenin, bizzarur, istiklâl esası dairesinde kabulü.

Islahat ve teşkilâtı cedide de bir zaman için ecnebi mütehasıslardan ve müşavirlerden istifade menfaati milliyeye mugayir değil belki müfid ad edilmesiyle bunların intihabında serbestii hareketin muhafazası ve mümkün olduğu kadar bunların bîtaraf şimal milletlerinden celbi.

İzzet Paşanın mektubunu tekrar tekrar okudum. Evvelâ müttefikân veya bir milleti muazzamanın sevkıyatı askeriye fikrini pek çürük buldum. Bu korkuyu Ermeni harekâtının icrası hengâmında - iki sene oldu - Ankara da - Mustafa Kemal Paşa imzasıyla - izhar etmişti. O zamanki mütalâalarım aynen çıktı, Ermenileri silâhdan tecrid ederken ne âlemi iseviyet ve ne de âlemi siyaset ses çıkarmadı. Şimdi vaziyetimiz daha da farklıdır. Memleketimizi istilâ eden Yunan ordusunu memleketimizden silip süpüreceğiz ve Trakya da dahil olduğu halde istiklâlimizi temin edeceğiz. Bundan büyük devletlere dokunacak bir şey yok. Onlar bizi silâhdan tecrid ile elde ettikleri hilâfet ve saltanat kuvvetiyle de anlaşarak Ermeni ve Yunanlılara büyük kısımlarımızı peşkeş çekmek ve bu meyanda kendilerine de hisse çıkarmak istiyorlardı. Halbuki şarkda Ermeniler ezilmiş, cenupta Fransızlar çekilmiş, ortada mağlûp bir Yunan ordusu kalmıştı. Bu da kendi kendine sallanıyor, inhilâl edecekti. Misakı millimizden fedakârlığa hiç bir sebep yoktu. Zaten bu misak lâzımı kadar fedakârlık edilerek husul bulmuş bir şeydi. Hususile ben Trakya mebusu idim. Bilhassa asırlarca hatıralarımızla dolu olan Edirnemizden nasıl vaz geçerdim? İzzet Paşanın vaziyeti umumiyei siyasiyesiyeyi ol-

duğu gibi göremediği görülüyor. Bence istiklâl harbimizde karşımıza çıkacak hiçbir devlet yoktur. Bunu şark harekâtı esnasında, Avrupa ve Amerikalıların hattâ Trabzona debarkmandan endişe eden Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükûmetine de iddâa etmiş ve hak kazanmışım. Sonra Rusyanın şunun bunun kucağına atıldığı da doğru değildi. Avrupa bize sulh teklif edecekse bu Yunan ordusunun izmihlâlinin arifesinde olduğunu gördüğündendir. Bütün kuvvetlerimizi garba topladığımızı haber alıyorlar, Yunan ordusunun felâkete uğramaması için sulh teklifini bir âcil tedbir olarak ortaya atacaktırlar demektir. Asıl mühim olan nokta İzzet Paşanın Vahidettin gibi milletin istiklâl mücadelesine düşmanlarımız ile birlikde mâni olmaya çalışan bir padişaha bizi itaate sevki meselesidir? 1335 ve 1336 senelerinde çekdiklerimizi henüz unutmadık. Herhangi birimiz eline geçsek kim bilir ne büyük bir hissi intikamla ne herzeler yapacaktır. Daha dün tard ve hattâ idama mahkûm ettiği insanlar bu kadar muvaffakiyetden sonra nasıl bu adama buyurun yine başımıza geçin de başka marifetler gösterin der? Hülâsa İstanbul hükûmetinin Anadolu hükûmetine hâkimiyetini kabul etmek nasıl olur? Mesele bu kadar basit midir? Hilâfet ve saltana muhafaza olunsun ve Anadolu hükûmeti hey'etiyle asi padişahına arzı teslimiyet etsin...

Bu mektubu okuyarak mütalaalarımı Mahmut Sadık beye anlattım. ve bizzat sen ne mütalâadasın dedim? Şaşırды, «Eğer bu mektubu okusaydım emin olun ki size getirmeye tavassut etmezdim,» dedi. Asıl bir nokta var ki bunu henüz İstanbul anlamamıştır, diyerek mefkûre hâtıralı gazinin hocalar arasında hoca kıyafetli fotoğrafını gösterdim ve İzzet Paşanın (rast gele bir harisin bir nevi tebdili hükûmet) dediği meselenin Mustafa Kemal Paşanın cumhuriyet ilân edeceği olduğunu ve buna karşı tedbir olarak hilâfetin muhafazası ve bundan ayrılması caiz olmayan saltanatın da bekasını yazıyor, buna Gazi dünden razı olmuştur ve bunu fotoğrafını (mekûre hâtırası) diyerek de teyid etmiştir, buna nazaran ne düşünürsünüz dedim. Pek sevdiğim Mahmut Sadık hayretle dona kaldı: «Eğer hilâfet ve saltanatı Mustafa Kemal'in alacağını İzzet Paşa anlarsa cumhuriyete dünden razı olur. Hepsi şu halde dünyadan bihaber...»

Mahmut Sadık beye dedim ki: «İlk iş memleketi düşmandan temizlemektir. Bu pek uzak değildir, bundan sonra sulh tabiidir, o zaman tabii hepimiz Ankarada toplanarak bir karar veririz. Şimdiden bu gibi şeylerle bilhassa Mustafa Kemal Paşa ile benim münkaşaya başlamaklığımız hiç de doğru değildir. Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki bu kadar tehlike ve ıztıraplar arasında istiklâlimizi kurtarmak için uğraşanlar nihayetde İstanbul hükûmetine: buyurun mabadini siz idare edin bizler her emrinize muti bendeleriniz diyecek kadar safdil insanlar değildir. Mesele millî iradeyi hâkim kılmaktır. Bu hususda mümkün olanı yapmaya tabii çalı-

şacağım. Yalnız tavassutumu istedikleri esasları Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazarım siz de bir müddet misafirimiz kalırsınız.»

İtilâf devletleri bize ve Yunanlılara sulh teklif ediyor. Fakat bizim şeklimiz garip, bir İstanbul hükûmeti, bir Ankara hükûmeti. Bizden hariciye vekili Yusuf Kemal bey Avrupaya gitmek üzere İstanbul'a gitti. Meclisi vükelâ Yusuf Kemal beye vekâlet vermiyor. İzzet Paşa da İstanbul hükûmetinin hariciye nazırı olarak Avrupaya gidiyor, bu seyahati İngilizlerin arzu ettiğini 4 Mart ajansı ilân etti. İzzet Paşa refakatindeki mütareke komisyonu reisi Ethem bey, kalemi mahsus müdürü Haydar, kâtip Kadri beylerden mürekkep İstanbul hey'eti Parise ve müteakiben Londraya gidecek imiş.

Erkânı Harbiyei Umumiyyeden de şunlar bildirildi:

Erkânı Harbiyei Umumiye
1/3/1338

891

Şark Cephesi Kumandanlığına

İstanbuldan mevru 27/2/1338 tarihli malûmat sureti âtiide aynen maruzdur.

Erkân Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

— S u r e t —

1 — Bu akşamki meclisi vükelâda hariciye vekiline İstanbul hükûmeti namına vekâlet verip vermemek meselesi mevzuubahistir.

Hariciye Nezaretinden misakı millî getirtilerek meclisde tedkik ediliyordu.

2 — Hariciye vekilinin İstanbul ricalinden bazılarıyla sureti gayrı resmiyede teması zatı şahane tarafından kabul ve komiserlerin bilhassa İngiliz komisyonunun iadei ziyareti muhalefet mehafilinde hayret ve ... ile telekki edilmiştir. Diğer mehafilde ise Anadolu murahhaslarına İngilterede çıkarılacağı muhakkak olan müşkilâtın bertaraf edilmesi Yusuf Kemal beye vekâlet verilmekle olacağı dermeyer edilmiş. Sarayı ziyareti ile işbu pürüzün halli ümid edilmektedir.

3 — Ali Kemal çocuklarını almak üzere Londraya gidecektir. Ali Kemal ile hususî görüşen bir zat sabık nazır Mehmed Ali ve sertabib Reşat Paşa ile pek sıkı olan münasebetlerini ileri sürerek Ali Kemalın nabehengâm işbu seyyahati ile sarayın alâkadar olduğu tahmin edilmektedir.

Bu malûmat Büyük Millet Meclisi ve Erkânı Harbiyei Umumiye riyasetine, Hariciye Vekâletine arz edilmiştir.

Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumisi
Ağaoğlu Ahmet

Şark Cephesi Kumandanlığına

İstanbuldan alınan 28/2/1338 tarihli şifreli malûmat bervechi âti arz olunur.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

- 1 — Meclisi vükelâca hariciye vekilîne vekâlet verilmemiştir.
- 2 — İzzet Paşanın Avrupa seyahati İngiltere hükûmeti tarafından arzu olunduğu ve müşarileyhin bir müddet sonra hareket edeceği haber alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşaya şunu yazdım:

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sarıkamış
5 Mart 1338

Evvelce hususî tanıdığım muharrir Mahmut Sadık bey Batum tarikiyle İstanbuldan nezdime geldi. İzzet Paşa Ankara ile İstanbulun tevhidî mesaisine tavassutumu rica etmiş, bir mektupla not halinde bazı mütalaalar da göndermiştir. 25 Kânunusani 1338 tarihli mektubun mühim yerleri şunlardır:

Avrupalıların şark işini bir neticeye iktirana karar verdikleri anlaşılıyor. Fakat biz metalibimizde haddi makulü tecavüz edersek mes'uliyeti bize tahmil ederek müttefikân veya her hangi bir milleti muazzama tarafından sevkiyatı askeriye fikrimce istib'ad olamaz. Anadoluyu abluka ile tecrid ve teşvikat ile ifsad ederek kariben bir neticei elimeye müncer olabilir Rusya açtır bize yardım edemez. Açlık onları Amerika kucağına atmıştır. Cihanı medeniyetin müttehid mesaisi karşısında resmen birleşmek mahzurludur. Fakat muharebe imkânı var iken tevhidî mesai edilmediğinden bizim ellerimiz bağlı kalıyor. Vaziyeti hukukiyesi ve İngilizlere karşı olan vaziyetleri dolayısıyla Ankaranın teşebbüsâtına bir kıymeti resmîye atfedilemiyor. Beka ve istiklâlimizi müemmen şerait dairesinde Anadolumuzun tamamıyla Trakyada İstanbulu muhafazaya kâfi bir hudud istihsal edebilirsek sulhe razı olmalıyız. Şekil ve vüs'ati ne olursa olsun bir nevi tebdilî hükûmet yolundaki tezahürat ve teşebbüsât da vatan için zararlıdır. Mahaza meşrutiyetin ve meclis ve kabinelerin baziçe olmaması için teminatı kâfiye istemek sizin için bir hak olduğu gibi bu babda sizin ile teşriki mesai bizim için de deydirdir. Mektubun esası bu kadar. Ayrıca not halinde şunları bildiriyor:

(Devlet ve milletin elinde hilâfet kuvveti bir kuvvei maneviye de olsa bir hakkı müktesep bulunmasıyla gerçi tecavüzî bir kudreti maddiye ibraz etmemiş ise de tedafüî bir kudreti haiz olduğunu hadisat ve tezahüratı ahire teyid eylemesiyle hilâfetin her halde lâzım gayrı münfekki olan saltanat ile birlikde muhafazası ve müdafaası. Arazi ve hudud meselesinde Anadoluya, İzmir ve havalisi de dahil olarak, Türkiyenin tamamen sahip olması, şu kadar ki ekalliyetlerin hukukunu temin meselesinde bu hususda beynelmilî ihdas olunan teamülün kabul edilmesi ve işgal altındaki yerlerin Türkiyeye iadesine tekaddüm edecek devrei istihalenin ve sureti tesviyenin her halde iptida ve intihası muayyen bir zamana hasrile bu zamanın tahdid ve taksir olunması. Trakyada Meriç hattında ısrar ve nihayet Midye - İnos hattının kabulü mecburiyetinde mütebaki aksamda reyîâm tatbikine sarfı mesai edilmesi.

Umuru maliyede Düyunu Umumiye teşkilâtının ibkası zarurî görülmekle beraber ahden tanınmış olan düyunun da alikadrül istifate tesviyesi, ve düyunu umumiye teşkilâtı hazırasının buna tavsiti. Fakat bütçenin tanzim ve tatbikinde tamamen istiklâli malinin muhafazası ve bunun zımnında istiklâli iktisadinin temini.

İslahatı adliye lüzumu gayrı kabili inkâr olmasıyla bu ıslahatın icrası ve teşkilâtın ikmaline kadar bazı kuyudat ile teşkilâtı muvakkatenin, bizzarur, istiklâl esası dairesinde kabulü. İslahat ve teşkilâtı cedide de bir zaman için ecnebi müte-hassıslardan ve müşavirlerden istifade menfaati milliyeye mugayir değil belki müfid ad edilmesiyle bunların intihabında serbestii hareketin muhafazası ve mümkün olduğu kadar bunların bi taraf şimal milletlerinden celbi.)

Bendenizin anladığım Ankara şimdiki İstanbul kabinesiyle bilmuhabere veya İstanbulda veya Ankarada mutemed bulundurarak temas olmazsa Ankaranın cumhuriyete doğru gittiği ve Tefvik Paşa kabinesinin de hiç bir menfaatini temin edemediğini padişah kabul ile kendi mutemedi olan adamları iş başına getirecektir.

Ankaranın noktai nazarına esaslı vakıf olmadığından maruzatım yalnız avântürist ve menfaatperest kimselerin her devirde oynadıkları rolleri yine hulûl ile oynamamalarının temini ve müllet birliğinin her gün geçenden daha fazla olmak üzere tarsinidir.

İstanbul için dahi fikrim şu aralık ve sulh esnasında İstanbuldaki hükümet adamlarının namuslu tanınmış kimselerden ibaret olmalı ve bunların Ankara ile münasebeti hususiyede bulduklarını bilerek padişah da kuşkulanmamalıdır. Eğer padişah mevkiinden şüphesi hakikî bir korkuya inkilâp ederse Ferit, Ali Kemal ve hempalarını iş başına getirerek sulhün alacağı şekle göre hazineден birçok kıymetli eşyayı hanedanın mevrusudur diye alarak müctemian veya münferiden bir tarafa savuşabilirler ki zararı azım olur. Herhalde İstanbul Ankara hükümetinin sözünden çıkmıyacak şahsiyetlerin elinde bulunması ve fakat sulh akdetmek ve saire gibi hukuka el uzatmamak ve sulhun akdi ile beraber Ankaranın emrine tabi olmalarının temini mütalaesındayım. Tensib buyrulursa İzzet Paşanın mektubu ile Mahmut Sadık beyi görüşmek üzere Ankaraya göndereyim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Yazdığımı şifre etmeden evvel Mahmut Sadık beye de okudum, pek muvafık buldu. Gariptir ki Mustafa Kemal Paşa Mahmut Sadık beyin nezdime geldiğini haber almış aynı zamanda o da bana soruyor: Mahmut Sadık beyin nezdinize geldiğini haber aldım, ne maksatla gelmiştir? Şifremi okuduktan sonra (Mahmut Sadıkın Ankaraya gelmesine lüzum yoktur, İzzet Paşanın mektubunu bir vasıta ile gönderirsiniz) diye yazdı, mektubu şifre ile bildirdim.

Kendisine çok hürmet beslediğim İzzet Paşa ne başlangıçta ve ne de şimdi vaziyeti görememiştir. Misakı milli haricinde bir sulhu kabul etmeyeceğimizi ve Yunan ordusunun mukavemet kudretinin bittiğini, bizim ise bütün kuvvetlerimizi garp cephesine tahşid ettiğimizden sulhe bir zaferle kavuşmak ümid ve arzumuzu göremiyor.

Hoca Fatin efendi Fevzi Paşaya yazdığı mektup ve lâyihanın suretini bana da göndermiş. Halimiz için makul ve uygun şeyler değil.

Fatin Hocadan Fevzi Paşaya yazılanın sureti
(Mahmut Sadık bey vasıtasıyla göndermiştir)

25 Kânunuevvel 1337

Bize aid bulunan bütün mesailin sefahatı lâzıme ve avamili muhtelifesine tamamen vakıf olmadığım gibi netayici tabiiye ve mukteziyesini istitat melekesiyle de meluf olmadığımından hükümlerimin yüksek bir kıymeti olmadığını bervechi peşin arz eyledikten sonra gerek hususatı maruzeye ait ve gerek davayı millimizin hey'eti umumiyesine mütaallik düşündüğüm bazı tedabiri bervechi âti arz etmeyi bir vazife ad ediyorum.

Birincisi: Enver ile münasebata girişilerek kendisine biraz kıymet vermek ve izzeti nefsinin mümkün olduğu kadar okşamak suretiyle ele almaktır. Buna pek kolaylıkla muvaffak olunacağını ümid ediyorum.

İkincisi padişahla münasebet tesisi meselesidir. Bunu bendeniz o derece mühim görüyorum ki memleket namına nazarı dikkate alınmasını son derece istirhamdan kendimi alamıyorum. Gerçi icabı hal bir münasebeti siyasiye tesisi kabil değilse de hilâfet sıfatıyla bir münasebeti maneviye tesisinde hiç bir zarar mülâhaza edilemez kanaatındayım. Meselâ ikamei Cuma ve İyân için mezuniyet talep etmek veya eyyamı diniyi tebrik eylemek gibi. Hilâfetin kuvvei maneviyesinin ihmal edilmesi maksadı pek çok zararlara sokabilir. Ele alınmasından da pek mühim istifadeler temin edilir. Hükûmetin şekli âtisi hangi vaziyette istikrar ederse etsin hilâfetin müstağni kalmasının ihtimali yoktur. Hilâfeti bu hanedandan almak da atî karibin işi değildir. Bulduğumuz gayrı tabiiikden husule gelen heyecanların kıymeti fevkalâdesi hal içindir. Tabiiğe ric'at edilince bu kıymet muhafaza edilemez.

Üçüncüsü: şekli hazır hükûmeti tebdile sai teşebbüsün önünü almaktadır. Memleketin bulunduğu fevkalâde ahvalin ilcaatı tabiiyesi olarak bu günkü mücadele haliyle kesbi tevazün etmiş olan bir usulü idare tesis etmişti. Bu usulü idare müdafaai milliyeye muarız düşmedikçe ve ona şite iras edecek bir netice vermedikçe ne noktai nazardan düşünülürse düşünülün muhafazası bir emri lâzımdır fikrindeyim. Arza hacet yoktur ki bu gibi mesaili âliye hakkında münakaşalar her halde bir takım ihtilâfları dahiliye tevliid eyler. Bu ihtilâfatın dereceleri ne olursa olsun vahdet umumiyei az çok haleldar edecek mahiyet iktisab edebilir. Bu teşebbüsün haricen sebebiyet verdiği mezahir ise daha mühim olduğu kanaatindeyim:

Evvelâ, sarayı böyle bir had anda mühim bir endişeye sevk etmiştir. Mesmuati aciziye göre saray bu teşebbüsü cumhuriyete doğru bir hareket olmak üzere telekki eylemiştir.

Saniyen, bolşevikliğe karşı bir hareket mahiyetinde tefsire de çok müsaittir. Bize bolşevikliğin mazarratı ne kadar ise anti bolşevikliğin mazarratı anın evzafı mazaifi kadar olacağından şüphe yoktur. En ziyade anti bolşevik olan Fransızlarla ittifakımız bittabi Moskova ile olan münasebete suitesir hasıl etmiş olacaktır. Bu suitesirin önünü almak ve Fransızlarla ittifakımız bir mecburiyet neticesi olduğunu ve gayrı samimî bulunduğunu isbat etmek için olacağını tabii gördüğüm teşebbüsat ne kadar çok ve ne kadar müessir olursa olsun bu parlâmentarizm hareketleriyle zirüzebr olacağı aşikârdır. Hemen hemen nizamı ictimaimiz kapitalist esaslarına müteanni olduğu ve meselâ idarî ve adlî teşkilâtımız ve hukuku medeniyemizin bir kısmı mühimmi Fransadan kopye bulunduğu halde yani kapitalizm ile müstead ve revabitü maddiyeye malik olduğumuz halde bolşevizm ile bir rabitai maddiyemiz vardı ki o da şûralara kısmen müşabih olan Büyük Millet Meclisi teşkilâtı idi. Bu rabitanın kaldırılmasına teşebbüs etmek kapitalizmde istikrar eylemek ve hattâ bolşevizm ile muhasamaya girişmek esaslarının kabul edilmesini - paşa hazretlerinin nutkundan anladığım vechile - gayrı mümkün gördüğümünden meselenin siyasi bir manevra.

olacağına ihtimal vermekte isem de bu suretde dahi faidesiz bir manevra yapılmakta olduğuna kaniim. Gayrı mümkün gördüğümün sebebi bilhassa Fransanın müzaheretle davayı millinin hal edilemeyeceğinin aşikâr olmasıdır. Çünkü bolşeviklerle husumete girmemiz halinde karşımızda İngiltere bulunacağı zannındayım. Bu gün İngilizler kendi lehlerinde olarak beynelmilel tesis eylemiş oldukları muvazenenin bittabi bozulmasını istemezler. Bu da ancak Rusların bolşevik kalmasıyla kabildir. Fransanın istediği gibi Rusyada demokrat bir cumhuriyet teessüs edecek olursa İngilizler her halde bugünkü mevkiini muhafaza edemez. Bendenize öyle geliyor ki İngilizler kâh nalına kâh mahına vurarak bolşevikliğin muhafaza edilmesini bu günkü siyasetleri meyanına idhal eylemiştir. İşte Enver harekâtının iç yüzünden Moskovanın haberdar olup olmadığına dair bendenizde tevellüt eden şüphenin mebdעי burasıdır.

İngilizler bolşevikliğin Asyaya doğru tevessüünden de mütelaşi değildirler. Onlar müvellidi kuvvet olmayan milletler için her hangi bir maksad için olursa olsun kendi hesabına bir unsuru zafer olamaz. Olsa olsa bir unsuru ihtilâl olur, düsturuna bel bağlamaktadırlar.

Dördüncüsü: Bu gün için bütün müslümanlara lâzım olan akaidi ictimaiye mebdelerini tayin ve tesbit etmek üzere bir şûrayı islâm teşkiline teşebbüs edilmesidir. Bu şûrayı teşkil edecek zevat hukuku medeniyei islâmiye esasatına vakıf olmakla beraber insanların bu günkü hareketi ictimaiyelerinin esasat ve amavilini ve ilcaatı hazırayı müdrük olan ve halk üzerinde nüfuzu maneviyesi bulunan zevatdan müntehip olmalı vemümkün olduğu kadar beynelislâm bir şekle sokulmalı ve resmî bir mahiyeti bulunmamalı. Ve bütün dünyanın nazarı dikkatini celb için bu ictimaa bir ehemmiyeti mahsusa vermeli, ve işae etmeli. Münakaşat ve mukarreratı türkçe, arapca ve farisi olarak her ay bir mecmua ile neşretmeli. İşte ne kadar mesaili ictimaiye varsa bu meclise ... edilmelidir. Mukarreratı meclis bir kudreti teşriiyeyi haiz olmayıp hükümleri bir hükmü ilmi mahiyetinde olacağından bu meclisten hiç bir zarar melhuz değildir. Temin edeceği menafi ise bendenizce her tahminin fevkindedir. Malûmu samileridir ki biz müslümanlar bir gayeyi ictimaiye takib etmiyoruz. Hep gâyatı siyasiye peşinde koşuyoruz. Eğer bundan müslümanlar bu günün ihtiyacatına kâfil aynı esalibi ictimaiye peşinde koşsalar hiç bir meddü cezre uğramaksızın gayeyi siyasiyelerine daha kesdirme yoldan vasıl olurlar. İslâmîyet garp kapitalizm mebdelerinden başka bütün turuku ictimaiye mebadisini muhtevi bir medeniyet olduğundan ve esasat ve esalibi ictimaiyeyi tâyininde bir güçlük çekilmez.

Bu meclisin bu esasata ait münakaşatı zan ederim ki bütün enzanı umumiyeyi Alemi üzerimize celb edebilir, ve her tarafda bize hakikî taraftarlar peyda eder. Meselâ şu üç esas derakab bu meclisin kararlarına iktiran edebilir.

- 1 — Nakit altın ve gümüş münhasırdır.
- 2 — Bilâ sâyi sermaye nemedar olamaz.
- 3 — Tekâsürü emval haramdır. Binaenaleyh bir şahsın serveti kabili tahdiddir.

İki evvelkisi hem şer'an kazai ve üçüncüsü hükmü şer'ii tekvai olarak bu üç esası kabul etmek aşağı yukarı mutedil sosyalistliği kabul etmek demektir. Hükmü-let isterse bu gibi bazı desatiri tâyin eder. Ve iktisadiyatı haliyesinin sarsılmamasını temin için bir müddeti muayyene hitamında tatbik edileceğini ilân eyler ve bu müddet zarfında bir taraftan ya sendikalizm usulünü tesise başlar yahut diğer bir usulü tahvîl bulur.

Bolşevizmi bir çok mehazirinden dolayı alamıyoruz. Kapitalizme kendimizi kaptırır isek para, sanayi, ilim sâyi ve hattâ amele gibi vesaili mübarezeye malik olmadığımızdan dolayı kurben mahvolacağımızı tabîi görüyoruz.

Şu halde yaşayabilmek için bu iki ucun ortasında bir mevki ictimai tutmalı-

yız. İşte bu mevki arz ettiğim vechile tâyin edilebilir. Hususiyle arz ettiğim en kuvvetli bir menbaı heyecan olması itibariyle bu akaidi içtimaiye ruhu millet üzerinde en derin bir intibala tavazzu eder. Hariçten gelecek manialara hükümet kuvvetiyle değil cemiyet kuvvetiyle mukavemet edilir. Bolşevikler müttefikî tabiiimiz olur. Garp milletlerinin amele ve sosyalist partileri samimî taraftarımız olur. Hükümeti resmîyeleri tarafından vaki olacak her türlü müdahaleye mâni olurlar.

İşte paşa hazretleri, öyle düşünüyorum ki bu arz ettiğim teşebbüs en evvel memleketimizi ve sonra âlemi islâmı kurtaracak yegâne teşebbüsü içtimaidir. Eğer bu teşebbüse bir nihayet verecek olursanız gölgeleriniz dühuru müstakbelenin âmakı hüfasına doğru uzanır gider.

Arzı hürmet eylerim efendim hazretleri.

Fevzi Paşa Hazretlerinin huzuru samilerine

25 Kânunusani 1338

Muhterem paşa hazretleri

Evvelce takdim ettiğim mütalaat ile beraber bu arizei hususiyeyi de takdim edecektim. Rahatsızlığım dolayısıyla fırsatıab olamamıştım. Hattâ mütalaatı mütekaddime dahi emri devletleri üzerine tehir edilmiyerek rahatsızlığım esnasında yazılmıştı. Hamd olsun rahatsızlık mündefi olduğundan dolayı bu arizemi takdim ediyorum. Zatı samilerini tasdiden başlıca maksadım malûm olan silâh mübayaası meselesinin temas ettiğim safahatını arz etmek olacaktır. Şöyle ki: hali hazırda büyük işlerle meşgul olan meşhur terzi Kuturo dahiliye nazırı esbakı merhum Münir paşanın dostu olması hasebiyle damadı Kâzım beyle de münasebetde bulunuyormuş. Ahababım olan ve namusuna itimat ettiğim bu Kâzım bey bendenize hasbihal şeklinde gerek bu Kuturodan ve gerek şeriki bulunan Kordiyeden bahsederek ellerinde dört yüz bin kadar tüfek olduğunu ve Anadolu hesabına silâh almak isteyen birçok insanların kendilerine müracaat etmekte bulunduğunu ve fakat tekarrür edecek fiyata her silâh başına iki üç lira zam edilmek suretiyle mukavelelerin akdedilmesini teklif eylediklerini ve böyle fahiş ve gayrı meşru komisyonculuktan çok müteessir olduğunu ve Ankara hesabına doğrudan doğruya kim bu işle meşgul ise onunla kendisinin görüştürülmesi Türklük namına bir iyilik olacağını söylediklerini anlattı. Bendeniz bir taraftan Kâzım beyin vesayet ve tesriile bin fişenk ve müstamel ma kasatura Alman tüfeğini yirmi bir liraya vereceğini anladıktan sonra bu işle meşgul olduğunu bildiğim Hamid beye doğrudan doğruya Kuturo veya Kordiyeye ile münasebata girişmesi için bir tezkere ile Kâzım beyi gönderdim. Hamid bey silâhların İneboluda muayenesi muktezi olduğunu ve bu şerait dahilinde başka bir yerden yirmi bin silâhın alındığını ve mukavelesinin hemen aktedilmek üzere olduğunu söylemesi üzerine bittabi meseleye ehemmiyet vermedim. Filhakika Kordiyeye silâhların muayenesinin behemehal silâhların bulunduğu Fransa veya civarında istenilen bir yerde icra edilmesi şartını dermeyan ediyordu. İki gün sonra ise Hamid beyin bahsettiği mukavele bir yahudi mutavassıt ile Kordiyeden 22 lira bir fiyatla 20 bin silâh üzerine yapılmak istenilen bir mukaveleden başka bir şey olmadığına dair delâilî kâfiyeye desteris olunması üzerine samimî bir düşünce dahilinde gerçi yahudi tarafından bankaya akredit olarak 16000 lira konulduğu halde mukavele geri kalmış ise de yine yirmi bir liraya doğrudan doğruya Kordiyeye ile mukavele akdine girilmek istenildi. Artık meselenin aldığı bu ceryanla hüsnü niyetden ve samimiyetden çok uzak bulunduğu anlaşılıyordu. Son ve en son kudreti hayatiyesi ile muhafazai mevcudiyetine herçibad abad atılmış olan şu milletin kesesinden yirmi bin liranın açıktan açığa çalınmak istenildiğine hükmettim, ve çok müteessir oldum.

Bu teessür neticesi Halim bey vasıtasıyla İzmitten malûmu samileri olan telgraflar çekildi. Ve bir taraftan da Kordiyeye ile olan münasebata daha ziyade ehemmiyet ve girmi verilerek yirmi liraya irza olundu. Ve Anadolu hesabına satacakları silâhları şeraiti lâzimesiyle yirmi liraya vermeye müteahhit olduklarına dair Kordiyeye ve Kuturodan bir mektup ahiren çevrilen entrikaların tesirini satıcılar nezdinde akim bırakmak hususunda çok faydeli olmuştur. Bu yirmi lira fiyat dahî zâtı samilerine arz edilmek üzere bir servis vasıtasıyla İzmitteki Halim beye malûmat verilmişti.

"Bu servis İzmitten Ankaraya verilerek oradan İzmite iade edilmiş ve Halim bey İstanbul'a avdet eyledikten sonra eline vasil olmuştur."

Zatı samileri tarafından Halim beye verilen emir üzerine Kordiyeye ve refiki felâh grubundan Ekrem beye takdim edilmek istenilmiş ise de grup müstağni tavır takınarak münasebete girişmek istemedi. Ve üç gün sonra da Ekrem beyin, grubunun ancak bu civarda silâh almaya memur olduğunu ve Avrupada bulunan bir silâh için buradan muameleye mezun olmadığını ve binaenaleyh bu muamelenin Fransadaki komisyona devredilmiş ve lâzım gelen malûmat verilmiş olduğunu satıcıların bu komisyona müracaat eymeleri lüzumunu söylemesi ve bu husus için Kaymakam Cemal ve binbaşı Sıdkı beylere verilmek üzere bir mektup vermesi üzerine Kordiyeye Fransaya müteveccihen buradan hareket etti. Dava vekili Vehbi bey meselenin safahatı maruzesine vukuf peyda eyleyerek mensub olduğu grub vasıtasıyla tüfenklerin 20 liraya alınabileceğini bildirmesi üzerine olmalı ki zâtı samileri tarafından gruba 20 liradan mukavelenin imzalanması ve parası için Hamid beye müracaat edilmesi emri verilmiş ve bilinüraca kendilerinin silâh almış oldukları ve ellerinde para bulunmadığı cevabı alınmıştır. Şu şekli maruz havsala sığar bir mahiyette olmadığından işin her halde bir iç yüzü olduğunu kabul eylemek zaruretinde kalarak buradaki alış veriş üzerine celb etmek için tertib edilmiş olması ihtimalini derpiş eyledim. Çünkü Kuturo kendilerinden maada bir yerde böyle külliyetli silâh bulunmadığını kat'î olarak iddia eylediklerinden felâh grubunun silâh mübayaası eylememiş olduğuna kani idim.

Emri vaki dolayısıyla imzadan vaz geçilmesi mealinde gruba çekilen telgraf ise derpiş eylediğim bu ihtimali takviye eylemekle meseleyi takibden bittabî feragat eyledim. Mesele bu son devreye vüsulünden sonra ise bir taraftan Anadolu hesabına bir çok silâh alıcılar Kuturonun etrafını aldılar. Bunların bazılarının isimleri şunlardır: İtalyan Malli birinci parti 20000, ikinci parti 40000, Suryeli Nubar Nacar 30000 hademe livası mahut Ahmet Şevket bey 50000, Bulgar Sarakof 200000, damad Hami bey ve eczacı Hikmet 20000.

Meselenin bütün safahatına vakıf bir iki arkadaşım ise bu alıcılar arasındaki Sarakof Hikmet bey felâh grubu namına hizmet eylediğini iddia eylemekte idiler.

Öbür taraftan da Franklen Buyyonun yanında bulunan miralay Saru Ankara'nın muhtelif sistemdeki silâhlarını bazıları lüzumundan dolayı yüz elli bin tüfenk almak arzusunda bulunduğu ve bu husus için Anadoluya teshilatı lâzımede bulunulması lüzumunu kendisine söylemiş olduğunu Kuturo bize anlatmıştı. Bu istihbaratı ahire ise meselenin safhasını yine başkalaştırarak evvelki kanaatimi sarmamış ve işi bendenizce gayri kabili hal bir şekle sokmuştu.

İttihat ve Terakki hükûmeti zamanında muttali olabildiğim bazı sulistimallere bundan dolayı müdahale ederek alâkadar olan zevatın nazarı dikkatini celb etmek istediğimi derhatır ettim. O vakit bu müdahalelerim ufak bir muhabbetle bile karşılanmadı. Ve üzerime bir çok husumeti celb ettim. İşte bu ... bütün üryanlığıyla zâtı samilerine bâ telgraf arz edip etmemek arasında mütehayyir bulunuyordum. İşte bu esnada silâhların herhalde mübayaası ve mukavelenin imzalanması ve bedelinin orada tediye edileceğini müş'ir emri samilerini istitar ettim. Cenabı Hakka

hamdî senalar ettim. Bendenizi dilhun eden asıl mesele kırk elli bin lirasının ziyai değil cesareti gayrı ahlâkiyesi yükselmiş olan bir milletin nasıl hükûmet teşkil edebileceği meselesidir.

Yunana tevcih edilen gayzın ez'afı mezaifi bu gibilere tevcih edilerek bunlar ifna edilmedikçe bünyanı mevcudiyetimizin tesisi hiçbir suretle kabil değildir kanaatindeyim.

Elyevm Kuturoya yüzü kızartacak birçok teklifler vuku bulmaktadır. Para verilmesi kabil olamayacağını, Fransadaki komisyon kendi adamları olup muayene hususunda çok müşkilâta uğrayacaklarını söyleyorlar. Ve Kuturo bu cihetden çok endişede bulunuyor...

Bu mektuplar dolayısıyla Ankarada bulunmadığıma müteessir oldum. Sebebi sulh kokuları yaklaşıdıkça her taraftan türlü türlü tesirler de başlıyor. Mustafa Kemal Paşaya yazdığım vechile (avantürist ve menfaatperest kimselerin her devirde oynadıkları rollerin yine hulûl ile oynamamalarının temini ve millet birliğinin her gün geçmeden daha fazla olmak üzere tarsini) yani tufeyli mahlûkların sözüne kapılarak bizim gibi işin başındanberi canla başla çalışan arkadaşlarımızın dahi haberi olmadan (1) işlere kalkışarak bizi emri vaki karşısında bırakmaması için benim Ankaradaki arkadaşlarla sıkı temasım her halde faidelidir. Fakat sulhe kavuşmadan evvel şarktan ayrılmaklığım da pek tehlikeli bir iş. Bir taraftan Kürdlük ve diğer taraftan bolşeviklik ceryanları zaferden evvel patlak verirse bütün emeklerimiz zayi olup felâket olacaktır.

Fevzi Paşaya şöyle yazdım:

Şifre

5 Mart 1338

Zata mahsustur

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Hususî tanıdığım muharrir Mahmut Sadık İstanbuldan nezdime geldi. Bu babda Kemal Paşa Hazretlerine mufassal yazdım. Fatin Hocadan da 25 Kânunuevvel 1337 de zatı saminize yazılan mektup suretini getirdi. Tekliflerin makul birer cihetini göremedim. Enverle ve padişahla temasın ve nakdin yalnız altın ve gümüşe inhisarının açacağı rahne pek meydanda iken Fatinin bunları teklif etmesini tehlikeli buldum. Gerek bu hususda ve gerekse mühim diğer noktalarda tenvir buyrulmaklığımı rica ederim. Hayatı memleket için yapılan münkaşa ve kabul edilen kararlarda aranıza bulunmamaktan dolayı müteessirim. Fakat gerek bolşevikler ve gerekse kürdler gibi iki büyük meselenin şu aralık başka bir elde vahim bir şekil almak istidadı düşüncesiyle şarkta müsterih çalışıyorum. Hayatî meseleler hakkında şayanı itimat zabitlerle elden olsun bendenizi tenvir etmecliğinizi (2) istirham ile arzı hürmet eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

(1) Zaferden sonra bu korktuğum daha fazlasıyla meydana geldi. İsmet ve Fevzi Paşalar gibi yakın arkadaşlarımız da Gazinin tufeyli muhiti arasında kayboldular. Ve bizden habersiz onu millettten ayrılmaya sürüklediler. Tafsilât yazılmıştır.

(2) Zaferi müteakip Bursaya geldiğim zaman Fevzi Paşa bana: Mustafa Kemal Paşayı diktatör yapacağız... demiştir. Hilâfet ve saltanat makamına çıkması hakkındaki teşviklere ve Gazinin kararına karşı bu suretle onu teşci etmiştir.

Fevzi Paşa ile 1326 senesi Arnavudluk harekâtında tanışmıştık. O kolordu erkânı harbiye reisi ben harekât şubesi müdürü idim. Çok samimî idik. Harbi Umumî ilk zamanlarında o kolordu kumandanı ben fırka kumandanı olarak Kartal-Şile sahillerininin tahkimatında o muntakalarda manevralarda, sonra da Çanakkalede Kerevizdere muntakasında bulunduk. Mütarekede Suriye ve Filistin muharebeleri bozgunlukları neticesi gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerek İsmet bey Fevzi Paşanın dehşetli aleyhinde idiler. Bir işe yaramaz, lâpa gibi bir adam diye her yerde hücum ediyorlardı. Bu aleyhde cereyana mâni oldum. Gerçi kumandanlık me-taneti yoksa da bir erkânı harb samimiyeti mevcut olduğunu ve şahsen iyi bir insan olduğunu ve bu memleketin harbiye nazırlığı veya erkânı harbiyei umumiye reisliği gibi vazifelerini ifaya liyakati olduğunu iddia ettim. 1335 senesi Sivasda Mustafa Kemal Paşa ile barıştırdım. Harekâtı milliyeye iştirakden gerçi endişe etti. Fakat Mustafa Kemal Paşanın mevki tuttuktan sonra beni imhaya cür'et edecek kadar fena ve gaddar bir insan olduğunu iddia ile himaye etmeyerek İstanbula gönderilmesini de teklif etti. O zaman bunun zaruretini anlatarak Mustafa Kemal Paşayı tutacağımı muvaffakiyetden sonra muhitini tufeyli mahlûklarla doldurmayarak fenalığa sevk etmemek hepimizin vazifesi olduğunu izah etmiştim.

İşte şimdi bu mevsim geliyordu. İzzet Paşanın mektubuna nazaran daha şimdiden Mustafa Kemal Paşanın cumhuriyet tesis edievereceği hakkında korkular uyanmıştı. Benim endişem ise hilâfet ve saltanat makamına bir zaferi müteakip çıkıvermesi idi. İngilizlerin bu gibi işlerde mutavassıtlar kullanarak zaferden evvel millî tefrikayı mucib teşebbüslere teşvik etmeleri de pek kuvvetle muhtemeldi, nitekim 16 Mart 1336 hâdisesinden evvel Ravlinson bir an evvel Anadolu'da cumhuriyeti ilân etmekliğimizi teşvik ediyordu. Benim Mustafa Kemal Paşaya yazdığım şifrede millet birliğine daha ziyade ehemmiyet vermesi ve tufeyli mahlûkların sözlerine uymaması hakkındaki nasihatlerin ne dereceye kadar müessir olacağını kesdiremediğim içindir ki Fevzi Paşanın mazideki samimiyetine istinaden kendisinden hususî malûmat rica ettim. Şifahen dahi gönderilebileceğini anlattım. Zaferden evvel ayrılmaklığımın tehlikesini de yazdım. Bununla beraber müsaid bir zamanda Ankaraya bir seyahat etmek ve arkadaşlarımızla ve bilhassa Fevzi, İsmet Paşalar ve Rauf beyle görüşmeyi çok istiyordum. Yunan ordusunun mağiûbiyetiyle şarkda dahi endişe kalmıyacağından böyle bir vaziyetde büsbütün Ankarada kalmak üzere gitmekliğim artık mahzursuz olacaktır (1).

---

(1) Yunanlılara taarruz - Afyon muntakasından bir taarruz meselesini de erkânı hrb kursunda hal ettirmiştim - ve âtimizi görüşmek için münasip bir zamanda bir Ankara seyahatine karar verdim ve (ya istiklâl ya ölüm) marşını da yaparak ve mekteplerden de bir müfreze tertib ederek ve cephe maliyesini lâğv ile kolorduya devrederek 9 Ağustosda Sarıkamıştan hareketle Ardahan - Artvin - Ardanuç -

Fevzi Paşanın cevabı: (8 de geldi)

Zata mahsustur

Ankara
7/3/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

5-6/3/1338 şifreye: Hoca Fatin efendinin tekliflerinden kabul edilmiş bir şey yoktur. Yalnız hariciye vekili Yusuf Kemal bey misakı millide münderic hususatı müdafaa için Avrupaya giderken İstanbuldan geçmiş ve padişah tarafından davet vuku bulursa görüşerek Büyük Millet Meclisi kanunlarını tanıması hususunun padişaha tebliği kendisine bildirilmişti. Vuku bulan mülâkatda padişah bir takım beyanatlarla bu teklifi kabul etmemiştir. Mühim hususatin ve arzu buyurduğunuz mevadin istifsarı halinde lâzım gelen izahatın verileceğini arz ile takdimi ihtiramata eylerim efendim.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

İzzet Paşanın teklifini ve mütalâamı Mustafa Kemal Paşaya yazdığımı Fevzi Paşaya da bildirmiştim. Fevzi Paşanın cevabında buna dair kelime yok. Ne arzu edersem izahat vereceğini yazıyor, yani anlamak istemiyor. Bu böyle, fakat İstanbul hükûmeti de istiklâl mücadelemizi tehlikeye koyacak tavır takınıyor, Ankara hükûmetini hiçe sayarak öne atılıyor. Mustafa Kemal Paşa şu veya bu şekilde hükûmet yapacak endişesiyle herhalde istiklâl mücadelesi muvaffakiyetini tehlikeye koyacak işler yapmak doğru değildir. 7 Mart tarihli ajans Tevfik Paşa kabinesinin sulh hususunda menfi tesirini izah ediyordu. Ajans şudur:

Ankara 7. Büyük Millet Meclisinin dünkü toplantısında hariciye vekili Yusuf Kemal beyin İstanbul seyahati ve orada olan temasları hakkında verilen istizah tavrı üzerine hariciye vekâleti vekili Celâl bey aşağıdaki mühim sözleri söylemiştir:

Memleketin menfaatlerine zıt fiiller ve hareketlerde bulunan Damad Ferit kabinesinin düşüşünden sonra Tevfik Paşa hükûmetinin iktidar mevkuinde kuvvetli bir iman, salim bir fikir ve sağlam bir zihniyet olmadığı görülmüş ve yayılmış şöhretine güvenerek memleketin hayat ve istiklâli namına bir rol oynamaktan ve refikleriyle beraber düşman maksat ve emellerini tervice ve kolaylaştırmaya ve memleketde mefkûre itibariyle bir ayrılık çıkararak Sevr Muahedesi ahkâmına karşı açtığımız mukaddes mücadeleyi zaaf ve inhilâle düşürmeye matuf uğraşılardan vaz geçmeyen İzzet Paşa Sevr muahedelerini kabul ettirmek için Anadoluya geldiğini ve burada şifahi ve tahriri görüşüşlerde Sevr muahedesinin atiyen de tadiline imkân bulunmadığını ve Anadoluyu da kendi fikrine çevirmeye çalışmak istediğini uzun uzadıya anlatmıştır.

Celâl bey İzzet Paşa hey'etinin Ankarada olup biten müzakerelerin

---

Kuvarsthane - Muğrul - Maradid mintakalarını da teftişle Hopaya geldim. Burada garp ordumuzun taarruz haberini alarak pek sevindim ve Trabzonda neticeci zafere intizarla zaferi müteakip Ankaraya geldim. Tafsilat vardır.

sonunda siyaset tarzımızı iyi bulduklarını ve kendilerinin yanlış düşüncüklerini kabul ve itiraf ile nihayet bizimle bir fikirde bulduklarını ve İstanbulda yalnız hususî aile işleriyle uğraşacaklarını ve gider gitmez istifa edeceklerini 7 Mart tarihinde yazdıkları bir vesika ile temin eylemiş oldukları halde bu teminat üzerine serbest bırakılmış olan bu zatlardan İstanbula varmaları üzerine taahhütlerine riayet etmiş olmak ve görünüşü kurtarmak için istifa ettikten sonra toplanan kabineye girmekte tereddüt etmediklerini söylemiştir.

Celâl bey İzzet paşanın hariciye nezaretini işgal eder etmez Yunan taarruzu arifesinde Anadolu'ya çektiği telgrafla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin verdikleri cevabî telgrafı okumuşlardır. İzzet Paşa bu telgrafda siyasî vaziyetdeki fenalığı ve itilâf devletlerinin Yunanistana yardım hususundaki isteklerinin memleket ve bahusus İstanbul hakkında sebep olacağı tehlikeyi düşünerek hariciye nezaretini kabul eylediğini ve iki gündenberi Avrupa fikirlerinde bir durgunluk ve yeniden hayrımıza bir değişiklik belirmediğini bildiriyor ve İzmirin boşaltılmasının konuşulduğunu nikbinane bir dil ile ilâve ediyordu. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ise 28 - 29 Haziran 1337 tarihli cevabında vaziyetin Salih Paşa ile beraber vermiş oldukları ahde muhalif bulunduğunu ve Ankara mükâlemelelerini hatırlatarak bu defa da aldatılmış olmaktan korktuklarını bildirmekte idiler. İzzet Paşanın nikbinane mütalaalarının ne derece hakikatden uzak olduğunu az zaman sonra olan Yunan taarruzu ap açık göstermiştir. İstanbuldakilerin fikir perişanlığı ve esaret ve tahakküm havası içinde her an değişen bir siyasî vaz' aldıklarını göz önüne aldığımızdan dolayı Yusuf Kemal bey İstanbuldan geçerken son defa olmak üzere bu zatlara vatanî ve vicdanî vazifelerine davet etmiş ve kendilerinin meşru bir vaziyetleri olmadığını ve binaenaleyh Büyük Millet Meclisinin meşru vaz'ını ve teşebbüslerini karıştırmamalarını ihtar eylemiştir. Eşefle görüldü ki Yusuf Kemal bey bir takım entrikalarla karşılaşmıştır. Bunun en büyük şahidi İzzet paşanın Avrupaya seyahata kalkışmasıdır. Nefrete şayandır ki diğer bir manevra da bu seyahatin doğrudan doğruya kendi teşebbüsleriyle olmayıp ve fakat bilûmum ecnebi ve siyasî mahfellerin gösterdikleri lüzum üzerine ve yalnız bu mahfellerin sevk ve teşviki ile vaki olduğu tarzında gösterilmek istenmesidir. Halbuki bu seyahata lüzum ve zaruret gösterdiği iddia edilen mühim bir makam ile Yusuf Kemal beyin bir görüşüşü bu iddianın doğru olmadığını meydana çıkarmış ve bu makam İzzet paşa ve refiklerinin bu hallerine hayret etmekten kendini alamamıştır.

İzzet Paşa Avrupaya doğru seyahatine devam ediyor. Yunanlıların müsaadesiyle Yunan işgali altında bulunan araziden Yunan süngülerinin himayesi altında geçerek ve belki de Yunan bayrağı altında şimendöferle seyahatine devam ediyor. Yusuf Kemal bey de Pireye uğramıyacak bir vasita ile denizden seyahatine devam etmektedir. İstanbulun pek

mahdud ve haris bazı ricali tarafından müşkilâta uğratmak maksadına matuf olan bu hareketler maksadımızın elde edilmesine doğru emniyet ve azimle yürümekten hiç bir suretle bizi alıkoymıyacaktır. Tanrının lütf ve inayetiyle mukaddes maksadımıza erişmek için dökülen şehid kanlarımızın mükâfatsız kalmayacağına kaniiz. Ulaşacağımız noktaya her ne pahasına olursa olsun varmak azminde bulunduğumuzu bir kere daha ilân etmek isterim. Milletimiz nihayetsiz zulumlere maruz kalırken, evlâtlarını kaybeden anaların gözlerinden kanlı yaşlar akarken bütün bunlara karşı hissiz ve taş gibi arkasını çevirerek bakan mahdud, bahtsız ve gafil bir zümrenin akıbetini tarih kaydedecek ve millet hükmünü bittabi ona göre verecektir.

Ajansın bu beyanatından İzzet paşanın Ankaraya karşı olan vaziyetini daha sarîh öğrenmiş oldum. İzzet paşa gibi namuslu tanınmış bir ricali devletin sulhumuzun teminine kadar padişah hükûmetinde kalmasına tarafdarım. Sebebini Gazi Paşaya da yazdım. Fakat sulhumuzu işkâl için kendilerine milletin mümessii şeklini vererek Avrupaya gitmelerini ben de doğru bulmuyorum. Bu ajansı okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşaya şunu yazdım:

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur

Sarıkamış
8 Mart 1338

1 — 7 Mart tarihli ajansdan İzzet Paşa ile Ankara arasındaki geçmişleri öğrenerek bendenize gönderdiği mektubun dahil ve haricde oynamak istediği rol ile alâkasını anladım. Vasıta ile mektubun gönderilmesi zaman kaybettireceğinden aynen şifre ile yazıyorum.

Mabmut Sadık beye mektup hakkındaki mütalâasını sorunca kemali hayret ve teessürle bu esasa vakıf olaydım mektubu getirmeye tavassut etmezdim, benimle görüştüğü maddeler muhteviyatıyla bâm başkadır demiştir. Açık olarak gönderdiği maddeleri aynen arz etmiştim.

2 — İzzet Paşanın 25/1/1338 tarihli mektubu aynendir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşadan Yusuf Kemal beyin seyahat maksadı hakkında dahi sormuştum. Şu cevabı aldım:

Afyon Aziziyesi
11/3/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: 9 ve 10-11/3/1338 şifreye

Avrupaya giden hariciye vekili Yusuf Kemal beye aynı zamanda İstanbulu uğrayarak İzzet Paşa ve rüfekasıyla ve arzu ve talebi hakikî vukuunda bizzat padişahla dahi görüşmesi vazifesi verilmiş idi. Bu babda hükûmetce Yusuf Kemal beye verilen talimat şu idi: Büyük Millet Meclisi makamı hilâfete muhafazai mer-

butiyet etmektedir ve edecektir. Ancak sultanın da millet meclisini tanınması lâzımdır. İzzet Paşa ve rüfekası ile aynı hedefe yürümek, tevhidi mesai eylemeyi teklif etmek idi. Yusuf Kemal bey bu dairede hareket etti. Ancak İzzet Paşa ve rüfekası Kemal beyi işgal ve işgal ettiler. Padişah da bir müracaatçı vaziyetinde göndermek sahtekârlığını irtikâb etti. Bununla da kanaat etmeyerek Yusuf Kemal beyin Avrupa'daki teşebbüsünü iğlâk etmek üzere İzzet paşa Yunanlıların malûmat ve muvakafatiyle Yunan tahtı işgalinde bulunan yerlerden geçerek Londraya gitti. Binaenaleyh İzzet paşanın zâtı devletimize olan müracaat mektubunun dahi bir maksadı mahsusla olduğuna şüphe etmemek lâzımdır. İsmet ve Fevzi paşalara da buna mümasil bir takım mektuplar göndermiş idi. Ağlebi ihtimal aramızda muhalefeti içtihad olduğu zağmı batılındadır. Makamı tehdidde serd ettiği mütalâat ise haddi zatında varid değildir. Meclis son günlerde İzzet paşa ve saray hakkında pek ziyade galeyana gelmiştir. Hariciye Vekâleti vekilini bütün hakayıkı teşrihe mecbur edecek şiddetli istizahda bulunmuştur. Maatteessüf namuslu bildiğimiz bu zevatın dahi hüsnü niyetden tecerrüd eylediklerini kabul etmek icab ediyor. Şifrelerin bir çok yerleri tamamen hal edilememiş olduğundan emin bir vasıta bulunduğu mektubun aynı veya bir suretini göndermek muvafık olur. Mahmut Sadık beyin gelmesine lüzum yoktur. Beş gündür İsmet paşa ile beraber garp cephesi kıtaatını teftiş etmekteyiz. Muhabbetle gözlerinizden öperiz kardeşim.

Başkumandan
Mustafa Kemâl

Müstafa Kemal Paşanın bu şifresine çok memnun oldum. Avantürist ve menfaatperest tufeylilerin sözlerine kapılmaması ve millî birliği tarsin edici esastan ayrılmaması hakkındaki ricama güzel bir cevaptı. İsmetle birlikde bulduklarına ve birlikde pek samimî ifade ile (muhabbetle gözlerinizden öperiz kardeşim) hitabı bunu gösterdiği gibi bu şifrede (Büyük Millet Meclisi makamı hilâfete muhafazai merbutiyet etmektedir ve edecektir. Ancak sultanın da Millet Meclisini tanınması lâzımdır.) kaydı benim de fikrime muvafık idi. Sulhden sonrası için de bu güzel bir formuldü. Eğer Mustafa Kemal Paşa hilâfet ve saltanatı şahsına almak gibi hem şahsı hem de memleket için tehlikeli olan bir istikamete teveccüh etmezse bu formulü bu günkü istiklâl mücadelesini yapan meclis sulhü müteakip meclisi müessesan şeklinde kabul ve bir teşkilâtı esasiye kanunu yaparak dağılırsa bütün milletçe hazmı kabil ve istiklâl mücahedeşi yapan reculü devletler arasında samimiyetle kabul olunarak yürünecek bir istikamet çizilmiş olur. Mustafa Kemal Paşanın şimdiye kadar gördüğüm seciyesi kuvvetli muhitinin telkin ve iknâna tâbi oluyor ve o yolda azim ve irade ile yürüyor. Bu şifresini tarihî bir senet kabul ile sulhü müteakip bu formülden ayrılmamasına çalışacağım. (1).

(1) 16 Teşrinevvel 1338 de Ankaradan Bursaya giderken trende Mustafa Kemal Paşa - Refet paşa da yanımızda iken - bana sordu: Refet paşa Sultan Mecide karşı ne vaziyet almalı? dedim: bu günkü vaziyetimiz şudur - Sultan Mecid halifedir, hâkimiyet Millet Meclisindedir, Refet Paşa da Suitan Mecidi bir halife olarak selâmlar, halife de Millet Meclisine tabiatıyla hâkimiyet ve saltanatı tevdi etmiş bulunur. Bu tarz bilâhare Meclisce de tedkik ve münakaşa olunur. Meclis bir meclisi müessesan gibi teşkilâtı esasiyesini yapar, artık payidar olur.)

Temenni ederim ki o zaman kendisini zararlı fikirlere sevk edecek seciye de insanların sözüne kapılmasın.

Mahmut Sadık bey 21 Martta benimle bir mülâkat rica etti. Gazetecilerin en yaşlısıyım, İstanbulla avdetde gerek gazeteciler ve gerekse hükûmet erkânı ve bilhassa İzzet Paşadan bir çok sualler varid olacaktır. Mücehhez olmaklığım için bazı sualler hazırladım lütfen cevaplarını bana not ettiriniz. Muvafakat ettim. Aşağıdaki sual ve cevaplar vücuda geldi, ikimiz de bir kopyasını aldık:

Sual: — Mütarekeden evvel ve sonraki şark harekâtı hakkında ma-lûmat müsaade eder misiniz?

Cevap — 1334 senesi harekâtı hakkında Harbord hey'etine verdiğim rapor suretini okursunuz. Ne o zaman ve ne de son harekâtda ilk olmak üzere sizden başka bir gazeteci ile görüşmek müyesser olmadı. Mevcudiyet ve istiklâl harbi yaparken nasıl olup da İstanbuldan buraları görmek için gazetecilemizin koşmadığına hayret ediyorum. Bir yerde yarış, gü-reş gibi müsabakalar bile olsa cihan muhbirleri oraya doluyor da şark-da kıyamet koparken kendi gazetelerimiz göziyle göreceğine yalan yan-lış işittiklerini yazıp duruyorlar. Bundan müteessir olmayınız. Doğru şeyler acı da olsa bir menfaat temin eder. Bakınız daha dünkü Kars hareketinden ve âmillerinden bile bi haber neşriyatda bulunuluyor. Ana-dolu hediyesi gibi bu nefis albümler beiki Amerikaya kadar gider. Fa-kat bu gün Amerika dahi harekâtın esbabı mucibesini ve seyrini İstan-buldan daha doğru biliyor. Bilmem bu yanlış neşriyata ne mâna verir-ler. Meselâ üç numarada Kars fatihleri diye basılan resimlerden ortada-ki Ali Rıza bey alay kumandanı olarak sahilde bulunuyordu. Ve kati-yen Kars harekâtına iştirâk etmemiştir. Halbuki Karsa üç fırka ku-mandanı (emrimde olarak) taarruz etmiştir. Ve her üçü de vazifelerini yapmışlar, şark ordusunun kısmı küllisi Kars taarruzuna iştirâk etmiş ve muharebe Kars kalesinin topçu ateşi menziliindeki Üçler Tepesinden tarafımdan sevk ve idare olunmuştur. Mahaza şu veya bu zatı takdim ve tercihde mâna yoktur. Ancak harekâta iştirâk eden ve mühim bir vazife gören on ikinci fırka kumandanı Osman beyden hiç bahsedilme-mesi şayanı teessür olur. Kars taarruzunda fırka kumandanları kadar mühim bir vazifeyi de o zamanki erkânı harbiye reisim İzmirli Miralay Kâzım bey dahi ifa etmiştir. İrtibatından mahrum kaldığımız Halid bey fırkasına akşam yağmurda bizzat giderek ertesi günü için işbu fırka-nın ittihadı hareketini temin etmiştir. Bu ve emsali neşriyatın kasden Trabzondan bu gün ihtilâs ve sair mesailden dolayı - mevkuf kimseler tarafından yazıldığı zan olunmaktadır. Bu gibi bir eserin şunun bunun tarafından gönderilen yazı ve resimleri memleketimiz için iyilik değil-dir. Çünkü hakayığı tarihiye yerine bir masal yazılmış olur. Diğer bir misal de beşinci numarada şahısmıdan bahsederken fazla temenniyat arasındaki katiyen gayri vaki beyanattır. Deniyor ki «Bu genç kuman-

dan mütareke esnasında nice dilâverlerin kanı bahasına zaptedilen bu yerleri tekrar bırakmak mecburiyetinde kalmış» bu pek ziyade şayani teessüfdür. Çünkü mesele ne pek basit ve ne de bahsedilen şahsiyetler tanınmayacak mevkidedirler. Ben 31 Teşrinievvel 1334 de karargâhımın lâğviyle İstanbulla gelmek emrini aldım. Ve şarkda kumandan mevkiinden o tarihte iskat edildim. 28 Teşrinisani 1334 de ise İstanbulla gelmiş bulunuyordum. Elviyei Sülüsenin zaptında bulundum. Fakat nice dilâverler zayi etmeksizin tıpkı son harekâtda olduğu gibi; 34 senesi dahi Erzurumun istirdadını müteakip Sarıkamış ve Kars müntehasının sukutunu temin etmişim. Tahliyede ben Tekirdağında 14. kolordu kumandanı idim. Ve Yunanlıların yapabilmesi muhtemel harekâtı daha o zaman düşünerek karargâhımın Bursaya nakline çalıştım muvaffak olamadım. Fakat Cenabı Hakkın bir lütfü olarak Erzurumda on beşinci kolordu kumandanlığına tâyin olundum. Ve 19 Nisan 1335 de muntakama geldim. Gelirken rahatsız bulunan Kemal Paşa Hazretlerini de ziyaretle İstanbulda yapılacak bir iş kalmadığını ve Anadoluya geçmek lüzumunu arz ettim. Ben Erzuruma geldiğim zaman Elviyei Sülüse tahliye edilmiş ve kolordumun silâhları teslim edilmek üzere sahillere nakle başlanmıştı. Tabii silâhlarımızı eden çıkarmadım. Ve Trabzona kadar giden silâhları derhal geri aldığımız gibi Diyarıbekir kolordusunun teslimi silâhına da mâni oldum. Erzurum Kongresinde bu kararın millet tarafından verilinceye kadar olan zamanı kazandım ki hemen üç ay kadar bir fasıladır.

İzmir işgalinin hemen ferdasında Kemal Paşa Hazretlerinin de Anadoluya vürudiyle kesbi kuvvet ettik. Ve malûm olan vekayi zuhura geldi.

Sual: — Bu babda tafsilât lütüf buyrulur mu?

Cevap: — Bu hususdaki tafsilât tabii vesaiyle neşrolunur.

Sual: — Bu vesaik nereden neşrolunacaktır. Bu hususda biraz izahat lütüf buyurur musunuz?

Cevap: — Münasib bir zamanda neşredeceğim hatıratım vesaiki lâzimeyi de havi olacaktır. Yalnız siz gazetecilerden benim bir millet vekili ve gerekse cephe kumandanı sıfatıyla bir ricam var. Dünyayı sarsan vekayii olsun geliniz, geziniz ve görünüz. Vesaik toplayınız. En hücre olan buralarda dahi sizi hırpalatmayız, seyahatinizi rahat ve kolaylıkla yapmış olursunuz. Tâ Amerikadan bile adamlar geldiği halde İstanbulun ihmali ni mümkünse siz af edersiniz. Pekâlâ bilirsiniz ki mütarekeyi müteakip İstanbulla geldiğim vakit gazetelerimiz hep bir ağızdan bilmeyerek milletimizin varlığına kastediyorlardı. Güya katliâm yapmışız, itirafı zünüb mazeret için lâzımmış. O zaman meclisi vükelâya da bir lâyiha takdim etmişdim ki gazeteler hakikatden pek uzak şeyler yazıyorlar ve âdeta idam fermanımızın esasını düşman propagandası ile neşredip duruyorlar. Şark baştan başa bir islâm kabristanı

olmuştu. Hâlâ da ordunun çekildiği yerler mahvediliyor, bu ne acıklı haldir demiştim. Kısmen muvaffak olmuş ve nezdindeki ve hükûmete gönderdiğim vesaikin neşriyle hakikat cüz'i olsun gösterilmişti. İşte geldiniz görünüz, sorunuz, bakın her evde kaç cenaze gömülüdür, kaç namus berbad edilmiştir. Elde mal kalmış mıdır anlayınız. Mütarekeden harekâta geçinceye kadar zavallı Elviyei Sülüse neler çekti, işte gözünüzün önündedir. Gelinlerin kanlı elbiseleri Kars çarşılarında haraç mezaâ olmuştur. Bütün bu vesaiki Amerikalılar toplamıştır. O zaman Ermenilere yazdığım mektubun suretini veriyorum. İngilizler ve İstanbul hükûmeti ordunun silâhlarını toplarken şarkda taşnaklar ve menşevükler teslih ve techiz ediliyordu. Bir taraftan da Elviyei Sülüsedede islâmın kökü kazınıyordu. Biçare şark muntakası sanki tekbirlerle kurbanlık zamanlarını bekliyordu. Fakat Cenabı Hakkın inayetiyle halkı doğratmadık ve bu gün müsterih çalışıyorlar. Esasen Erzurumu satır altından ve yangınlardan 1334 de benim kumandamdaki asker kurtardığından ferdası sene aynı Erzurumu doğratamazdı. Bütün şark bu hususda benimle hem fikirdi. Gerçi İstanbul ve İngiliz ve şark siyasetçileri şarktaki nüfuzumu kırmak ve bu suretle taşnaklara Erzurum ve müntehasını çığnetmeye çok çalıştılsa da muvaffak olamadılar. O zamanki İstanbul hükûmeti şifreli muhaberelelerin men'i, seferberlik emrime itaat edilmemesi tamimini yaptı. Tabii müşkilât az değildi. Tasavvur ediniz ki muntakamın ekseri valileri dahi İstanbul fesadına gizlice alet oluyorlardı. «Karabekir paşa bizi mahva sürükliyecek, Gürcü ve Ermeni orduları karşısında bir şey yapamayız, hudud Hasankale ile Erzurum arasından geçecek, evlerinize çekilip silâhlarımızı veriniz, İstanbul hükûmeti bizi kurtarır.» diye müdhiş propagandalar yapıldı. Hattâ karar-gâhında bile bu fikirlerle zehirlenmişler bulundu. Bütün gayret şarkı çığnetmek olduğu halde Cenabı Hak şark biçarelerine acımıştır ki hiç bir fesad muvaffak olamamıştır.

Harekâtın muvaffakiyetle hitamıyla beraber başka propagandaya yol verildi. Şark padişahı diyerek beni iğfal ve Ankarayı kuşkulandırmak istenildi. Tabii bunun da hükümsüz olduğu görülünce Sovyetlerle aramızı bozmaya ve yalan yanlış havadisler çıkarmaya başladılar. Her gün bizim tarafa Sovyetlerin Karsa gelecekleri, öteki tarafa da Türklerin Erivan, Tiflis ve Batuma geleceklerini vakit vakit işae ettiler. Fakat bütün bu yalanlara tükürülmüş ve hakikat güneşi her tarafı nurlandırmıştır.

Sual: — Ordunuzun silâhları istenildiği zaman Elviyei Sülüsedene gibi haberler alınıyordu. Bu hususda izahata müsaade buyrulur mu?

Cevap: — 4 Temmuz 1335 Erzurumda silâhlarımızı toplamaya memur İngiliz kaymakamı Ravlinson bizzat bana şu malûmatı verdi: Ermeniler kırk bin islâm muhacirini Kars civarına topladılar. Bunları imha etmelerinden endişe ediyorum. Bizzat gidip vukuata şahit olmak is-

terim dedi. Bir müddet sonra avdetinde Kars, Sarıkamış ve Kağızman taraflarında müthiş katliâmlar yapıldığını ve bunu merciine bildireceğini söyledi. Ravlinson hududda bir gün mesafedeki Verisan karyesine muta vaktinden sonra iki yüz Ermeni iki makinalı tüfekle baskın yaparak islâm ahaliyi katliâm ve mallarını yağma ettiklerini de anlattı. Elviye Süluseden aldığımız haberlerden çıldürmamak mümkün değildi. Erkekleri katliâmdan sonra kadınları Ermeni askerleri çıplak olarak dolaştırıyorlardı. Kağızman cihetinde öldürülen biçarelerin vücutlarına cepler açılarak elleri kesilip konuyordu. Bazı Ermeni zabıt ve neferleri İngiliz kıyafetine girerek en sarp yerdeki islâm köylerine girip yerleşiyorlar ve sonra da bu köyler vahşice imha ediliyordu. Hattâ 5 Haziran 1335 günü Iğdırdan bir İngiliz mülâzımı evvelî maiyetinde bir Ermeni tercümanla Beyazıt kasabasına gelip mutasarrıfımızla görüştü ve Bayazıda on beş bin Ermeni muhaciri getireceğini söyledi. Ravlinsona anlattığım zaman bunun bir Ermeni olduğunu bildirdi. Bu sahte İngiliz elbiseli komiteciler otomobillerle şuraya buraya dolaşmaya ve İngiltere hükûmeti namına diye beşeriyetin utanacağı edepsizlikleri Ağustos 1335 de haber alınıyordu. Gümrüde İngilizce ve Fransızca lisanlarına aşına Ermenilerden 30 mevcutlu ve İngiliz kıyafetli bir tabur teşkil ve İngiliz esteri koşulu dört topla Kars ve Sarıkamışta islâm imhasına başladıkları haberi geldi. İngilizler Ermenilere yardım ediyor diye şayialarla islâmların ve şark ordusunun maneviyatını kırmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Ermenistandaki İngiliz memurları Ermenilere şunu söylediklerini haber aldık: «Biz islâmlara dost görünüyoruz, fakat siz onları mahvedin. Silâh cephane bizden.» Diğer taraftan bizim silâhlarımızı, hem de şimendöferle Ermenistandan geçirmek şartıyla, Ravlinson hey'eti toplamaya uğraşiyor ve İstanbul hükûmetimizden de sıkı sıkı emirler getiriyorlardı. Bu esnada Ermenistan kabinesi reisi Hatizor (1) bervechiâti beyanatda bulunduğunu haber aldım: «Cenabı Hakka çok şükür Ermeni davası her yerde hüsnü kabul görmüştür. Yedi vilâyet Ermenistana verilmiştir. Bu iş Parisde tekarrür etmiştir. Bir emri vaki'dir. Askerimiz her yerde âlicenab İngilterenin cessur askerleri tarafından kıymetdar muavenet görmektedir. Meselâ bir yer askerimiz tarafından işgal ve ana vatana ilhaki lâzım gelince oraya derhal mıkdarı kâfi İngiliz zabıt ve efradı giderek müslümanları işgal ve ikna ederek ondan sonra bize ihbarı keyfiyet ediyorlar. Askerlerimiz onların açdıkları yolda resmi geçid yaparak apansızın en müşkil mevkilere kolayca dahil olabilirler. İşte bu surettedir ki Naheivan, Vedi havalisindeki icraatımız münteci muvaffakiyet olmaktadır.»

Ermeniler Kars, Ardahan gibi Naheivan, Şerur, ve Iğdır havalisini

(1) Bu adam 34 Batum muahedesinde ve 36 da Gümrüde Türklerle ebedî dostluğa ahdetmiş ve İngilizlerin siyasetini tel'in etmiştir.

de işgalden sonra açıktan açığa müslümanların kâmilan kesileceğini ve yer yüzünde islâm bırakılmayacağını söylemeye başladılar. Her taraftan islâmlar mazbatalarla bana acıklı feryad başladılar. (İşte vesaiki okuyunuz.) Her taraf yanıyor, ne ırz ne hayat ne mal kalmıyor imdad.. diye bağıyordu. Bütün köylerde geçen mezalim aynen bize bildiriliyordu. Bu vesaiki kâmilan Ceneral Harbord hey'eti beraberine aldı.

Bu felâketler olurken İngiliz mümessili Ravlinson çırpıyor ve henüz silâhları toplayamadığından Parisdeki dörtler meclisinin vakitsiz karar vereceğinden korkuyordu. Nihayet vaziyeti anlatmak üzere Londra'ya gitmişti. Her tarafa olan olmuştur. Fakat İstanbul hükûmeti de gazetecileri de dünyadan bir haber idiler. Nahcivan mıntakası henüz silâh vermemiş ve gençler dağılara çekilmişlerdi. Bana yazdıklarına tahammül mümkün değildi. İslâm kadınlarını ak sakallı ve süt emen biçareleri kurtar diye bağıyorlardı. O havaliye fedakâr birkaç zabıt ve efrad gönderdim. Oralari işgal eden Ermeni fırkası bir gecede dağıldı, ve o hava kurtarıldı.

Kolorduma verdiğim emirde şunu bildirdim. (Sulh Konferansında memaliki Osmaniyenin inkisamına, Türklüğün ve dolayısıyla islâmiyetin imhasına karar vermiş olduğunu gösteriyor. Ve bu kararı tedricen tatbik etmek istedikleri ve bu maksada kolaylıkla ve zayıf vermeden nail olmak için evvel emirde milletin en münevver ve kıymeti zevatını birer bahane ile iş başından ayırmak, asker ve esliha miktarını tenkis etmek ve her suretle zayıf ve aciz bir hale getirmek ve elimizdeki sürgü kolu ve kamaları, fazla esliha ve cephaneyi almak ve bilâkis buna mukabil Rumları ve Ermenileri teslih ve techiz ve onları maddî ve manevî takviye ile aleyhimize istimal ettirmek fikrinde bulunuyorlar. Fakat İzmirde Rum vahşetinin kanlı sahnelerini vilâyatı şarkiyede Ermeni canileri tatbik ve tekrar edemeyeceklerdir. Garpdaki ayaklar altına alınan namusu millimizi şarkda dahi ayaklar altında bırakarak Anadoluyu baştan başa bir islâm mezarlığı haline döndürmek ve yetimlerin, öksüzlerin, kadınların, ihtiyarların Ermeni, Rum süngüleriyle masum sinelerini deşdirmemek artık her birimize farzı ayndır. Biz yaşadıkça millet ölmeyecektir. Bu vazifei namusu hepimiz kemali fahr ve merdaniyetle ifa etmekle ebediyen pâk nasiye yaşayacağız.»)

Ermeniler Aras boyunda Zengibasarda tek bir islâm bırakmadılar. Bir müddet sonra Oltu mıntakasına taarruz ettiler. Biçare Türk kadınları yalın ayak Erzurum mıntakasına döküldüler. Bir hercü mere başladı. Derhal Bardiz ve Oltu mıntakalarını muntazam askerimizle işgal ettirdim. Ermenilere hariciye vekili Bekir Sami bey dahi samimane yazdı. Fakat soğuk bir cevap namı belli olmayan bir imza ile verdiler. Hudud-da şifahî mülâkatlarımızla istihza ediyorlardı. Oltu mıntakasında Ermeniler faaliyeti arttırdı. Tavuskerd mıntakasındaki köyleri imhaya başladılar, ve muntazam askerimize de devamlı taarruzlara başladılar. Oltu

tarafındaki kıtaatımız bir mukabil taarruzla karşısındaki Ermenileri dağitti ve ellerindeki sekiz topu da aldı. Birkaç gün sonra Ermeniler Bardize gece hücumu yaptılar, tayyare ile de gündüz Bardize bomba attılar. Ben de bu köyde idim. Ermeni maktullerinin üzerlerindeki emirler: Erzurumu işgale gideceklerini gösteriyordu. Ertesi gece biz bir mukabil hücumla Sarıkamışa girdik. Yeni Selim muntakasına kadar da yürüdük. Burada harekâtı bir ay kadar durdurduk. Ermeniler hâlâ bizimle konuşmaya tenezzül etmiyorlardı. Bütün kuvvetlerini topladılar ve bize taarruz ettiler. Muvaffak olmadılar. Bunun üzerine ben de cepheyi az kuvvetle tutarak birkaç günlük yürüyüşle Karsın şarkına geçtim ve iki üç saatlik bir muharebe ile Kars elimize düştü. Ermenilerin beşinci alayı ve kale kumanda heyeti ve Ermeni ordusu erkânı harbiye reisi elimize esir düştü. (esirler kâmilen Ermenistana iade olunmuşlardır. Bir çok teşekkür name ve ebedî dostluk mektupları aldık.) Ermeniler Gümrü şarkında son mukavemetlerini de tecrübeden sonra Gümrü muahedelerini imzaladıysa da ertesi gün bolşevikliği de ilân ettiler. Bolşevik Ermenilerle de Kars muahedenamesini yaptık. Taşnaklar katliâmından vaz geçmiyorlar, yemin dahi etseler sözlerinde durmayorlar. Bolşevik Ermenileri sözlerine daha sadık bulunuyor. Bunlarla dostluğumuz iyidir. Taşnaklar gibi menşevik Gürcülerin de bir sözü değerine uymuyor. Bunlar katliâm yapmadıysa da Ardahan, Artvini tamamiyle soydular. Ahaliyi fakir bıraktılar. Bolşevik Gürcülerden sözlerinin eri kimseler vardır. Ruslarla da dostluğumuz emindir. Şimdiki halde memleketimizin terakkiyatına bütün gayretimizle çalışıyoruz. Makine kuvvetine sarılmaktan başka çare yoktur. Muhtelif mekteplerimi gördünüz, on dört yaşındaki çocukların nelere kadir olduğuna şahid oldunuz. Esas düsturumuz az lâf çok işdir. Hayatımız amelidir. Erzurumda bir de askerî ziraat müessesesi açıyoruz. Zabit, nefer herkes son sistem ziraat usulünü öğrenecektir. Nisanda Sarıkamışta fotoğraf sinema, elektrik kursları başlıyor. İkinci ebelik kursu halen devamdadır. Şimdiye kadar on beş fennî ebe, 13 sıhhiye küçük memuru yetiştirdik. Tahsilde bir hayli ebe, on yedi sıhhiye memuru, 26 sıhhiye baytariye küçük zabiti yetişiyor. Ayrıca elektrikçilik, otomobil ve şimendüfercilik öğrenen çocuklarımız var. Bunlar tornacılık, tesviyecilik de öğreniyorlar. Elektriklerimiz makinelerimiz her şeyimiz kendi elimizle tesis olunmuştur. Birkaç sene sonra gördüğünüz küçük terzi, kunduracı, saraçlar da makine başlarında işleyeceklerdir. Güzel bir fabrika tesisi için sermaye temin edilmiştir. Her halde dedi koduyu bırakıp biribirimizi sevmeli spor hayatıyla vücudları kuvvetleştirip makineye sarılmalıdır. Yalnız nazariyatla, kafa çürütmekle iş bitmiyor. Bakınız sekiz on yaşındaki çocuklarımız kaşıklar, tahta kunduralarını, fırçalarını kendileri yaptıkları gibi kitaplarını da cildliyorlar. Bunlar el işi derslerinin aldığı ceryandır. Hepsi her gün terbiye-i bedeniye ile çeviktir. İstanbul çocukları kadar da zeki olmuşlardır. Lisanları az zamanda İs-

tanbul gibi olmuştur. Siz İstanbul mütefekirleri gelip bunları görmezseniz ben ilk fırsatta bir kaç yüzünü İstanbulla gönderip sizlere göstereceğim.

İşte Harbi Umumiye girmek yerine bu sistem dahilinde umum milleti çalıştırıp yolları, şimendüferleri, fabrikaları ikmal etmekteyiz için ben çok uğraştım. Fakat kafa yerine dil ve el kuvvetiyle milletin mukadderatını tutanlara sözüm geçmedi ve ben de bir tarafa savruldu. Şarkda gördüğünüz hayatı aleni tenkid ediniz. Milletın az zamanda iktisaden belini doğrultması için başka yol görmiyorsanız bu hayatı her tarafda uyandırmaya siz de uğraşınız. Ana mekteplerinden başlayarak amelî hayata ve idmana atılmalyız. Kafaları namütenahi eşkâl ile doldurmak yerine bildiğini yapabilecek kudrete koymalyız. Ben memleketin terakkisi için hülâsa olarak makine ve mikrop öğüdlerimi tekrar eylerim.

Hülâsa: Türk davasını muhakkak kazanacaktır. Bu gün esir milletler bile ellerinde silâh yok iken sopa ve yumrukla haklarını aldıkları halde, elinde namütenahi silâh ve cephanesiyle Türk ellerine hiç kelepçe vurdurur mu? Bunun aksini düşünmek Türk kanını taşımamak veya bilmemektir.

Çocuklarımızın ağızından işittiğiniz «Türk Yılmaz» marşı sanırım çocuklarımızın bile hissiyatını açık göstermiştir. Şunu da ilâve ederim ki gerçi hâlâ esir olarak yaşayan bazı milletler vardır, fakat elindeki istiklâlini kaybettiren bir sulhün kabulü ferdasında Türk mahvedilecek ve tarih ikinci bir Endülüs kaydedecektir. Bu gün hâlâ İstanbulun ikinci bir Abdullah Sagir görmemesinin Anadolu mukavemetine medyun olduğunu da herkesin bilmesi icab eder. İşte millet bu hakikati anlamıştır. Ve ahdetmiştir. Binaenaleyh sonu herhalde milletin dediği olacaktır.

Mahmut Sadık beyin suallerine verdiğim cevaplarda Ankara hükümetini ve Mustafa Kemal Paşayı küçük düşürecek bazı hakikatleri bile sakladım. Bilhassa bolşeviklik kararı, şark hareketinden endişe ve tevehhüm, şarkın tahliyesi, Kafkas federasyonu gibi pek mühim hakikatlerin vakti gelmeden evvel matbuata aksetmesi herhalde başladığımız mukaddes işe darbe vurabilirdi.

Mahmut Sadık bey ve nezdinde kalmak istemiyen binbaşı Nahid beyler 22 Martda Sarıkamıştan ayrıldı, Batum tarikiyle İstanbula gittiler.

Trabzon valisi Hazım ve mirliya Ali Said Paşa ve maiyetleri 9 Martda Batum - Tiflis tarikiyle Sarıkamışa geldiler. İsimleri tedkik hey'eti (1). Gerek Mahmut Sadık bey ve gerekse bu hey'et Sarıkamıştaki

(1) Aylarca dolaştılar. Beş ay kadar sonra bir garip sual de bana sordular: Şark hareketi esnasında iğtinam olunan mevaşi nerelere sarf olunmuş? mahalli sarfını Müdafaayı Milliye Vekâleti daha iyi bilmesi lâzım geldiğinden acı olarak yaz-

mektebimizin her halini gördüler. 10 Martta ilk defa olarak çocuklar or-
dusu marşının (Türk Yılmaz) muvaffakiyetle temsilini de gördüler. Or-
talık kar olduğundan kızakçı müfrezelerinin harekâtını hayretle seyret-
tiler. Noktai nazarlarını Varlık gazetesinde yazdılar, ve istikbal gençliği
için bu tarzı terbiyenin taammümünü temenni ettiler.

16 Mart. İstanbul faciasının ikinci senesi bitti. Yakında bu kanlı
dramın son perdesini de kapatacağımıza şüphe yoktur. Bu gün Elcezire
cephesinden 22/2/1338 tarihiyle gelen malûmat: 21 Teşrinievvel 1337
tarihli beyanname ile Kürtler istikiâle davet olunuyorlar. Beyanname
(Bismillah) ile başlamış. Altındaki mühür şöyledir.

İnna fetehnaleke fethen mübin

Kürdistan İstiklâl

Cemiyeti

Nusretullahı fethi karib

◀Ayrıca 12 Teşrinisani 1337 tarihli on beş maddeli mevadî esasıyla
diye bir beyanname var: Her merkezde bir fırka olacakmış, iptidai, talim
ve âli kırkar mektep açılacakmış. Kanun Kuranı Kerim olacakmış.

Bu zehirli propagandaları tesirsiz bırakmak için mukabil beyanname
neşriyle bunların düşmanlar tarafından uydurulduğu ve halkın avlanma-
rak Ermenistan yapılmak istenildiğini halka anlatarak Kürd beyanna-
mesini tekzip ettirdim.}

Kürdleri taassubla ayaklandırılmaya çalışıldığı görülüyordu. Nüfus
larından ziyade işgal ettikleri sahanın genişliği mühimdi. Kürdlerin baş-
larındaki şeyhler şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da büyük rol-
ler oynayacakları bunların darülfünununun ilâhiyat şubesinden veya hu-
kuk fakültesinden çıkmış ve kürdce öğrenmiş münevverlerle biran evve-
değiştirilmeleri Van gölü etrafı olduğu gibi tulanî ve arzanî ikişer Türk
kanalıyla Kürdistana yalnız askerî değil dinî ve siyasî hâkim olmaklığı-
mız da âtimiz için elzemdi. Şimdiye kadar esaslı bir program dahi hazır-
landığını işitmemiştim. Bir çok lâyhalar vardı. Fakat Ankara hükûme-
tinin muhtelif idare şubeleri henüz işlemiyordu. Bu Kürdlük meselesi pek
basitti, fakat bilmeyen ellerde en basit yara da kangren olabilirdi. İş-
te Ankara ile anlaşarak bir program tertib ve tesbiti ilk elzem işdi. Son-
ra bunu tatbik edecek kuvvetli bir el lâzımdı. Ben vatanımızın selâmeti
için bu işi bir hayli seneler için der'uhde edebilmek arzusunu taşıyordum.
Ankarada şu veya bu makamlardan ziyade bu işin mühim olduğunu gö-

dım. Bu heyetin hakikaten beni şarktan istifaya mecbur etmek üzere vazifeler al-
dıklarına şüphem kalmadı. Müdafaayı Milliye Vekili Kâzım Paşanın cevabını
garp ordumuzun taarruza kalktığı gün aldım. Cidden nefis bir cevaptır. Heyetin
ne gibi talimatla hareket ettiğini bilmediğini ve vaki tedkikatıyla de anlayamadığı-
nı yazıyor.

rüyordum. Bu esasları tesbit etmek üzere (1 Mayıs'da) aşiret fırkası kumandanı Sabri bey ve erkânı harbiyemle müzakere edeceğim. Şimdiden düşünerek hazırlanmalarımı bildirdim.

17 Mart'da Gümrü istasyonu elektrik dairesinde yangın çıkmış, bütün fabrikaya sirayetle vagon, tamirhane, motör dairesi kâmilan yanmış. Yangın bir gün devam etmiş, hiç bir şey kurtulmamış.

Erkânı Harbiye Kursu

Erkânı Harbiye Umumiyyeden gelen emir vechile Sarıkamışta riyasetim altında bir erkânı harbiye kursunu 18 Mart 1338 de açtım. Müdâvim 10 zabıtdir. Erkânı harbiye mektebinin muhtelif sınıflarındadırlar. Kumandan ve erkânı harbiye de samiin sıfatiyle bulunacaklardır. Vali Hazım ve Ali Said Paşa da ilk konferansda bulundular. Erkânı harbiye vezaifi hakkında birinci konferansı ben verdim. Bu dersi ben tertib edeceğim (1), muhtelif derslere de erkânı harbiyeden muallimler tâyin ettim.

Mütareke Oyunu

İngilizlerin yakında tarafeyni muhasımına mütareke teklif edecekleri 20 Mart'da Erkânı Harbiye Umumiden bildirildi.

Mütareke denince bilhassa Türklerin akına ilk gelecek olan şey (Aldanma...) ihtarı olmalıdır. Tarihten uzun misallere hacet yok, Balkan Harbinde mütareke oyunu ile Çatalcadaki aç Bulgar ordusu felâketden kurtarıldı, galip Edirne kalesi açlıktan düşürüldü. Harbi Umumide ise daha yaman bir dram için mütareke perdesi kuruldu. Zaten mütareke ile sulhe vasıl olmak ender görülmüş hâdiselerdir. Mutlak vakit kazanmak ve fena vaziyetden sıyrılmak, aldatmak, hasmının sinirlerini sulh mikrobu ile gevşetmek gibi oyunlar için mütarekeler yapıldığı bir çok haricî misallerle de malûmdur. Edirne'de bizzat mütareke acısını çektiğim gibi Harbi Umumî mütarekesi felâketinin de hâlâ içinde çırpındığımızdan bu söz bende iyi bir tesir bırakmadı. Şekil ve şemâlini beklediğim mütareke hakkında 26 Mart'da âtideki ajans geldi:

A j a n s

Ankara: 688

Karargâh
(Sarıkamış)
26/3/1338

Ankara: 25. Paris'de in'ikad etmiş olan Hariciye Nazırları Konferansı tarafından Büyük Millet Meclisi hükûmetine tatili muhasamat zirde münderiç teklif ika olunmuştur. Hükûmetin mezkûr teklifi kemali ciddiyetle tedkik ve cevabını ihzar etmekte bulunduğu haber alınmıştır. Teklif sureti bervechi âtidir:

(1) Şark cephesindeki kurslar hakkında 23 Nisan 1338 ve 4 Temmuz 1338 de Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine malûmat verilmiştir. Tafsilât vardır.

Şarkı karibde sulhu iade ettirmek ve yeniden can ve mal ziyasına mâni olmak üzere Asyayı Suğranın tahliyesi için üç devleti muazzamanın hariciye nazırları ilk vazifelerinin alâkadar olan hükûmetlere muhasamatın derhal tatilini musırrane tavsiye etmek hususundan ibaret olduğunu takdir etmektedirler. Teklif olunan mütarekenin şeraiti bervechi âtidir:

1 — Muhasamat 1922 senesinin gecesı nısfilleyle inkıta' edecektir.

2 — Elyevm orduların kıtaatı küllisi tarafından işgal edilmiş olan hututu muhafaza etmekle beraber muharipler müttefikin zabitanı ile Yunan ve Türk kumandanlarının mümessillerinden mürekkep mahalli komisyonlarının ittihaz edecekleri mukarrerata tevfikân iki cephe arasında askerden hali hiç olmazsa on kilometre genişliğinde fasıla açmaya ve her türlü ittisali hazf etmeye müsaade edecek bir surette ileri kıtaatı geri alacaklardır.

3 — Mütarekenin devamı esnasında mukabil orduların insan ve mühimmat itibarile hiç bir suretle takviye icra edilemeyecektir. Şekli cüz'ü tamlarından hiç birisi kaldırılmayacaktır.

4 — Müttefikiyın idarei müştarekesi altında icrayı vazife eden müttefikiyın komisyonları muharib ordulardan her biri nezdine memur edilecektir. Komisyonların işbu orduların her birinde bu mütareke şeraitinin sureti icrasını mürakaba etmeye ve zuhur edecek hâdiseleri tesviye etmeye haizi salâhiyet olacaklardır. Bu maksatla arazi meşgulede eşhasın ve emvalin himayesini temin için işgal memurını nezdinde müdahale etmeye kezalik haizi salâhiyet olacaktır.

5 — Yunan, Türk orduları kumandanları müttefikiyın komisyonlarının hakemliğini kemali hal ve fasla icra etmeyi taahhüd ederler.

6 — Muhasamat üç ay müddetle tatil edilecek ve müzakeratı sulhiyei evveliyenin tarafeyni muhasemiyetce kabulüne kadar üç aylık müddetle kendiliğinden temdid edilecektir. Muhasemeynden biri bu mukavelenameyi tecdid eylemediği takdirde tarafı diğere İngiliz, Fransız ve İtalyan mümessillerine mütareke müddetinin inkizasından hiç olmazsa on beş gün evvel ihbarı keyfiyet eyliyecektir.

İmzalar
Şanzer. Puankare Gürzon

İşbu telgrafnameyi Büyük Millet Meclisi hükûmetine tebliğ ederken İngiliz, Fransız, İtalyan fevkalâde komiserleri hükûmetlerinin mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda cevabına intizar ettiklerini ilâveye lüzum görürler.

İmzalar 23/3/1338
Garon Hora Rombold Pelle

Mütareke teklifindeki şartlarda lehimize istifade olunacak noktalar vardı:

- 1 — Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin tanınması.
- 2 — Türkiyenin Anadolu üzerindeki hukuku.
- 3 — Yunan mezalimi.

Fakat zararımıza olan noktalardan en mühimmi henüz kendileri ile sulh akdetmediğimiz itilâf memurları ordumuzu bahane ile kontrol edecekler ve 3. maddeyi tatbik ile beraber vaziyetimizi olduğu gibi tesbit edecekler. Yunan ordusunu tanzim ve sevk eden ve bu günkü harb halini bilen itilâf devletleri bizim ordumuzun şarktan cenuptan gelen kuvvetlerle ve mühimmat ile takviyesine mâni olacaklar. Yunanlılara artık ge-

lecek bir şey olmadığından mütarekenin bütün ağırlığı üzerimize yük-
tilecek, sonrası Yunan ordusu emin bir halde yorgunluk alacak. Bunun
için bu mütarekeyi de emsali gibi siyasî bir manevra addetmek, ona göre
tedbir almak lüzumunu düşündüm. Ve Büyük Millet Meclisi riyasetine
ve başkumandanlık makamına Edirne mebusu ve şark cephesi kuman-
danı sıfatıyla âtideki şifreleri yazdım:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustata Kemal Paşa Hazretlerine

Şifre
Zata mahsus

Sarıkamış
26/3/1338

Mütareke teklifini ajansda okudum. Bu teklif ne üzerine yapılmıştır. Vaziyeti
tamamiyle bilmediğim için kabulü veya ademi kabulü hakkında bir şey söyleyemi-
yeceğim. Yalnız metninden üç esas anlaşılıyor. Büyük Millet Meclisi hükûmetinin
tanınması, Türkiyenin Anadolu üzerindeki hukuku ile Yunan mezalim ve fecayinin
vukuunu zımnen itirafdır. Bu üç esasın daha salim bir suretde tevsiki ve aynı za-
manda efkârı umumiye üzerinde iyi bir tesir husulü için evvel emirde bu teklifin
telgrafla tebliğ edilen metnine tevafuk edip etmediğinin mürakabesi vesilesiyle Avru-
pada bulunan hariciye vekilimize yapılmasının rica edilmesi ve Anadolunun tahliye
edileceğine dair daha sarih teminat verilmekle beraber fecayii de men etmekle mu-
vazzaf olacağı bildirilen Yunan ordusundaki muhtelit itilâf komisyonuna istişari
reyle bir de Türk âzâsının idhali mukabeleten teklif olunması ve ordumuza ayrıca
hey'etin gelmesine lüzum olmayıp fecayii men komisyonlarının yerlerinde kalarak
ileri harekâtımızda halkı nasıl tesellüm edeceğimizi görmeleri muvafık olabilir. Ge-
rek bu meselenin mahiyeti ve gerek bu gibi mühim hususatda mütalaayı devletleriy-
le tenvir buyrulmuşluğımı tekrar istirham eylerim.

Edirne Mebusu
Şark Cephesi Kumandanı
Ferik
Kâzım Karabekir

Şifre
Zata mahsustur
Dakika tehiri caiz değildir.

Karargâh
27/3/1338

*Büyük Millet Meclisi Riyasetine (Edirne mebusu imzasıyla)
Baş Kumandanlığa (Şark cephesi kumandanı imzasıyla)*

Mütareke teklifi hakkında yalnız ajansın tebliğ ettiği matbuat hülâsalarını gör-
düm. Teklifin mahiyeti siyasî bir manevra olmak pek muhtemeldir. Cihan efkârı
umumiyesi üzerine suitesir hasıl etmemek için vefilecek cevapta esas itibariyle mü-
tarekeyi kabul etmiyoruz mânası verilmeyerek pek nazikâne ve ciddî bir lisanla mu-
kabil tekliflerimizi bildirmek şıkkını muvafık buluyorum. Mütareke akdedebilmek
için muayyen bir müddet zarfında Anadolunun tahliyesini temin etmeleri talep olun-
malıdır. Garbi Anadoluyu Yunanlıların işgal etmesi mütarekeyi teklif eden devletle-
rin müsaadesine müsteniden olduğuna göre bu müsaadenin geri alındığını o devletle-
rin tasdik ve ilân etmeleri ve Yunanistana bu mütarekenin sırf muayyen bir müd-
det zarfında tahliyeyi müşkilâtsız yapabilmek için akdedildiğini tebliğ eylemeleri

tarzında dermeyan edilebilir. Mütarekenamede tasrih edilecek müddetler zarfında tahliye yapılmadığı halde mütarekenin münfesi olacağı kaydolunur. Çünkü tarafeyn vaziyetini muhafaza ederek yapılan mütarekelerin hiç biri sulhe müncer olmadıği tarihen müsbettir. Teferruatımıza aid diğeri mukabil şartlarımız hakkındaki mütalâatın dünkü telgrafımla bildirdiğimi maruzdur.

Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden şu cevap geldi:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsusdur
Makine başında

27/3/1338

C: 26/3/1338

Düveli selâsei muazzama nazırları tarafından teklif edilen mütareke şeraiti aynen ajansla neşredilmiştir. Bu mesele hakkında müzakere için hey'eti vekile bu gece Sivrihisarda birleşdik. Ankaradan hareketden evvel meclisde de müzakere etmişlerdir. Gerek meclisin, gerek hey'eti vekilenin ve cümlemizin noktai nazarı bervechi âti hülâsa ediliyor.

Mütarekeyi arazii meşguleyi tahliye ettirmek mukaddematı sulhiyeyi tesbit etmek maksadıyle kabul etmek ve mütareke müddeti tahliye müddetinden ibaret olmak ve ne ordumuz ve ne de memleketimiz dahilinde kontrol kabul etmemek düveli müttefikanın nezaret ve kontrolleri..... tanzimine ve tahliye olunacak arazide emval ve eşhasın siyanetine hasretmek ve müddeiyatı sairemizi müzakeratı sulhiye esnasında ileri sürmek gibi hususatdan ibaret bulunmuştur. Yusuf Kemal bey iza-hat vermek üzere 24/3/1338 Cuma günü şark katarı ile ve Burgaz İnebolu tarikiyle Parisden hareketini ve muvasalatından evvel cevap verilmemesini telgrafla bildir-diğinden verilecek cevap hakkında kararı kat'î müşarı ileyhin vüruduna talik eyle-miştir efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Yunanistanın bir felâketin arifesinde olduğı ve bunu durdurmak için mütareke lâfının ortaya atıldığına şüphe kalmıyordu. Atınada halk dükkânlarını kapıyarak saray önünde nümayişler yaptıkları ve (Kahrolsun harb, kahrolsun harbi uzatan Gonaris) diye haykırdıklarını, bir çok pencereleri taşıyarak kırdıkları, bütün Yunanistanda ticaretin durduğı, efkârı umumiyenin korku ve heyecan içinde olduğı haberleri geldiği gibi İngilizler de Yunan ordusunun inhilâl edeceğini artık alenen beyan ediyorlardı. Meselâ Avam Kamarası âzâsından miralay Herbert neşrettiği bir makalede diyor: (İmparatorluğumuz dahilinde temini sükûn için Türklerle hüsnü münasebetde bulunmak hususunda istical etmeliyiz. Fransızlar Türklerle dost oldu. Yunanlılar yorgun ve bitab düşdükleri gibi günden güne iflâsa yaklaşmaktadırlar. Ankara noksan vesaitiyle muharebeye devamına muktedirdir. Türkler silâhça fakir olsalar bile (1)

(1) Şark depolarından ve nakliyatdan bu zatın haberi yok.

avarızı tabiiyeden istifade ederek memleketlerini teshir edilemeyecek bir hale koyabilirler. Mustafa Kemal Paşanın arkasında kendi ırkından, kendi dânininden insanlarla meskûn bitmez tükenmez bir asker menbaı teşkil eden vasatı Asya gibi koca bir ilke vardır. Yunanistana gelince her ne kadar kendi memleketinde mecruh olup sade hasta ise de müstevli olduğu yerlerde ümitsiz bir surette mecruh, maliyesi bozuktur. İstirahate ihtiyacı vardır. Şu halde sulh için üç esas vardır. Birincisi Türkler akalliyetler için hakikî teminata hazır olduklarından Anadolu tahliye edilmelidir. İkincisi İstanbulu tehdid etmeyecek bir şekilde Trakya bitaraf eyalet haline konmalıdır. Üçüncüsü sulhden sonra Yunanistana muavenetdir.)

Hal bu merkezde iken yüksek diplomatların bize teklif ettikleri sulh şartları kabul edilir şeyler değildi. Daha mütareke kabulü hakkındaki hükümetimizin şartları bildirilmeden evvel 26 Mart 1922 de itilâf devletleri sulh esasatı hakkındaki ikinci notalarını vermişlerdi. (Puankare, Gürzon, Şanzer) inzalarını taşıyan bu sulh şartları hülâsası şudur:

Tarihî ve pek şöretli payitahtları İstanbul merkez olarak Türkiye'nin kuvvetli ve müstakil bir mevcudiyeti milliyeye tekrar ibtidar edebilmesine müsaade edecek kuvasıyla Türk millet ve devletini kendilerine aid ad eyleyebilecek topraklarda tekrar iade etmek arzu ederler.

Müslümanlara en munsifane bir tarzı idare temin etmek ve Türkiye sultanının cismanî ve dinî saltanatını idame etmek arzu ederler.

Her iki havalide din ve ırk farkı olmaksızın ekalliyetlerin emniyeti tammasını tahtı zımana almak için bir sıra tedabir teklif ederler.

Ermeni meselesi:

Ermenilere karşı müttefikiyin devletler canibinden harb esnasında alınan taahhüdat ve kavmin çektiği feci ıztırabat dolayısıyla vaziyetleri sureti mahsusada nazarı mülâhazaya alınmak lâzım gelmiştir. Binaen-Ermenilerin millî bir yurt teşkili hakkında anavî emellerini tatmin için yukarda bahsolunan ahkâm ile ekalliyetlere bahsolunan himayeden fazla olarak Cemiyeti Akvamın muaveneti aranılmıştır.

Boğazlar ve Trakya meselesi:

Gayrı askerî geniş bir mıntaka tesisi sayesinde bu havalide her güne muhasım tasavvurâtı askeriyeyi gayrı mümkün kılacak şerait tah-tında Çanakkale Boğazının Asya sahiline tekrar kabul olunacaktır. Fakat Boğazlara serbestce dıhulü temin için Gelibolu şibih ceziresine bir müttefik işgal kuvveti konulmalı ve orada kalmalıdır. Çanakkale Boğazının haricinde İmroz, Bozcaada, Limni, Semenderek, Midilli adaları ve Marmara denizinin bütün adaları gayrı askerî hale konacaktır. Trakya hududu, Tekirdağı Türklere, Babaeski, Kırkkilise, ve Edirne Yunan tarafına vaz edecek vechile Marmara sahilindeki Ganosdan Istranca garp silsilesine müntehi olacak.

Ordü ve jandarma:

Jandarma kırk bin muntazam ordu da kırk bin yani ceman seksen bin kişi ki Sevr muahedesi projesiyle tâyin olunan mıkdarı (ceman elli bin idi) pek mahsus suretde tecavüz eder.

Ahkâmı maliye:

Sevr projesindeki malî komisyon olmayacak itilâfiyunun iktisadî menafiini ve Düyunu Umumiyenin ve Türklerin tediyesine muktedir olacakları makulâne bir miktarda tazminatı harbiyenin tesviyesi hususunda Türk hâkimiyeti prensibiyle kabili telif bir usulün tâyini.

Adlî ve iktisadî kapitülâsyonlarda tadilât icrası için bir komisyon teşkili.

Birtakım muhaberât neticesi ne mütareke oldu ne de sulh. Hükûmetimizin mütareke hakkındaki 5 Nisanda yapılan mukabil tekliflerine - ki esas şart olarak tahliyeye başlanmak ve dört ayda tahliye bitmek idi - müttefikler 15 Nisanda cevap verdiler. Hükûmetimizin mütareke olmasa dahi sulh esasları üzerinde müzakere edilmek üzere İzmitde bir konferans toplanması teklifi neticesiz kalmıştır. Beykozda veya Venedikte konferansın toplanması mükerreren mevzu bahis olmuş ise de hepsi neticesiz kalmıştır ki pek isabet olmuştur. Zira biz henüz bütün kuvvetlerimizi toplamadan evvel dahi Sakaryada mağlûp olan Yunan ordusuna muhakkak galebe çalacak derecede kuvvetlerimiz toplanıyordu. Buna mukabil Yunan ordusu manen bitmiş, maddeten mecruh idi. Bir darbe ile memleketden süpürülmesi Türk tarihi ve Türk istikbali için pek lüzumlu bir ameliye idi. Bunun için bu işe ben pek sevindim.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyin İzzet Paşa ve padişahla mülâkatı ve İstanbul hükûmetinin vaziyeti hakkında Erkânı Harbiye Reisine sorduğum suale şu cevabı aldım:

Erkânı Harbiyei
Umumiye

Şark Cephesi Kumandanlığına

C: 3/4/1338 şifreye

Yusuf Kemal beyin İzzet Paşa ve padişahla mülâkatından bir neticeyi müsbite hasıl olmamıştır. Her zamanki gibi entrikalarla düşmana alet olmuşlar ve bu hususda vaki teklifi dinlemiyerek Avrupaya hey'et izam etmişlerdir. Binaenaleyh, Anadolu bu hale tamamen aleyhdar bulundu. Ve bu hususda gazetelerle intişar eden hariciye vekâleti vekili Celâl beyin meclisdeki beyanatı ile Anadolunun aleyhdarlığı ilân edildi.

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Fevzi

Şarktaki mesaim

Bir seneden beri lâzımı kadar muhtelif işlerde çalışmaya fırsat bul-

muştum. 1 Mayıs 1337 den 1 Nisan 1338 e kadar yani tam bir sene zarfında şarktaki kurslar, konferanslar, teftişler, ve mektepler hakkındaki hülâsayı Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine 3 Nisan 1338 tarihiyle takdim ettim.

1 Mayıs 1337 — 1 Nisan 1338 Şark Cephesi
talim ve terbiyesinin bir senelik mesai
hülâsa cedveli

Kurslar: Tarihi	Ne olduğu	
15 Haziran 1337	Birinci piyade zabitan kursu, bir ay müddetle	1
15 "	Birinci makinalı zabitan kursu bir ay müddetle	1
15 "	Kıdemli küçük zabitan kursu, sekiz ay müddetle	1
15 "	Topçu zabitanı kursu bir ay müddetle	1
15 "	Topçu küçük zabitan kursu üç ay müddetle	1
15 Ağustos 1337	İkinci piyade zabitan kursu bir ay müddetle	1
15 "	İkinci makinalı zabitan kursu bir ay müddetle	1
10 Kânun ev. 1337	Kıdemsiz küçük zabitan kursu altı ay müddetle	2
10 "	Kıdemsiz makinalı küçük zabitan kursu altı ay müddetle	2
15 "	Kızakçı zabitan kursu bir ay müddetle	4
1 Şubat 1338	Harb köpeği yetiştiren kurs	2
1 Mart 1338	Hudut alayları için küçük zabitan kursu altı ay müddetle	2
15 "	Zabitan makinalı tüfenk kursu (piyade zabitanına)	2
1 Mayıs 1338	Elsinei şarkiye kursu (zabitanı) bir sene müddetle	3
1 "	Foto sinema elektrik kursları üç ay müddetle	3
15 Mart 1338	Erkânı Harbiye kursu (9 zabıt)	
15 Kânunu sa. 1338	Ebe kursu (4 ay)	
	Otomobil kursu	

1 Açılıp hitam bulan kurslar

2 Açılıpda henüz hitam bulmıyan kurslar

3 Henüz açılmıyan kurslar.

Konferanslar:

Birinci ve ikinci zabitan Ümera ve zabitan tarafından her hafta ikişer defa zabitanan kursları esnasında konferanslar verilmiştir. İşbu konferanslardan cephe kumandanı paşa hazretlerinin vermiş oldukları konferanslara Karsdan fırka kumandanı beyler ile maiyet zabitanı samiin sıfatıyla iştirâk etmişlerdir.

6 Teşrinisani 1337 Karsda, paşa hazretleri tarafından Küttülemare hakkında iki konferans zabitanı verilmiştir.

15 Kânunuevvel. 1337 Yine Karsda paşa hazretleri tarafından Küveyt ve Felahiye muharebeleri hakkında iki konferans verilmiştir.

1 Kânunusani 1338 İşbu tarihten itibaren askerî idadi mektebi hey'eti muallimesi tarafından ümera ve zabitanı her on beş günde bir muhtelif mevzular üzerinden konferans verilmiştir.

Şubat 1338 Sarıkamış idadi askerî mektebinin beyaz salonunda paşa hazretleri tarafından çocuk terbiyesi hakkında zabitanı ve hey'eti muallimeye konferans verilmiştir.

12 Şubat 1338

Üç gün devam etmek üzere cephe ümera ve erkânı harbiyesinden mürekkep bir hey'et tarafından.

Sarıkamışta cephe kumandanı paşa hazretleri tarafından bir harb oyunu tertib edilmiştir.

4 Mart 1338

Hariciye irtibat memuru Zühdü bey tarafından imlâ hakkında zabıtana bir musahabe verilmiştir.

Teftişler:

28 Mayıs 1337

tarihinde Karsda bulunan idadi mektebi ile kıtaatı askeriye teftişleri.

25 Temmuz 1337

Talimgâh zabıt namzetlerinin ve birinci piyade makinalı zabitan kurslarının hitamı münasebetile yapılan teftiş.

2 Teşrinievvel 1337

Ardahan havalisinde bulunan kıtaatı askeriye'nin teftişi.

9 Teşrinisani 1337

Altıncı suvari fırkasının terbiyei münferide talimlerinin teftişi.

9 "

9. Fırkanın terbiyei münferide teftişi.

15 Teşrinsani 1337

Sarıkamışta cephe muhafız takımının talim ve terbiye teftişi.

4 Şubat 1338

Talimgâh zabıt namzetlerinin topçu talim ve terbiye teftişi.

1 Mayıs 1337 tarihinden
1 Nisan 1338 tarihine

Şark cephesi zabıt namzetleri talimgâhı 98 zabıt namzedinden ibaret 3 devrei talimiye çıkarmıştır.

1 Eylül 1338

tarihinde Erzurumda 26 mevcutlu bir sıhhiyei baytariye küçük zabıt mektebi açılmıştır.

1 Mayıs 1337

tarihinde Sarıkamışta teşekkül eden sıhhiye küçük zabıt mektebi 30 talebe çıkarmıştır.

1 Mayıs 1337

şimendöfer talebesi
Kars demiryolları emrinde ve şimendöfer fabrikasında 53 şimendöfer talebesi yetiştirilmekte olan bir şimendöfer mektebi açılmıştır.

1 Haziran 1337

Cephe tayyare bölümü emrinde 7 talebeden ibaret bir tayyare mektebi açıldığı.

1 Ağustos 1337

Fırka 9 emrinde 110 mevcutlu bir eytam mektebi küşad edildiği.

1 Teşrinisani 1337

5 dişçi, 6 elektrikçi yetiştiren bir şube açıldığı.

1 Kânunusani 1338

Matbaacılık öğrenmek üzere mektep talebelerinden 5 talebe tefrik edildiği.

1 Mayıs 1337

Sanayi mektebi talebelerinden bir orkestra teşkil edildiği.

1 Eylül 337

İdadi mektebinden başka bermucibi kadro bir leyli eytam mektebi ve ana yurdu şubesi açıldığı.

1 Teşrinisani 1338

Kars hastahanesi emrinde 18 talebe yetiştiren bir sıhhiye küçük zabıt mektebi küşadı.

Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine

Şark cephesi talim ve terbiyesinin bir senelik mesai hülâsası bervechi bâlâ maruzdur.

3 Nisan 1338

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Çocuklar için ruh, beden ve dimağlarını bir arada terbiye esası üzerine arasına musikili oyunlar da yapıyordum. (1). Türk Yılmazdan sonra, Küçük Suvari ve Sanayi Oyunlarını yapmıştım. Çocuklarımız pek sevinçle ve muvaffakiyetle oynuyorlar. Erkânî harbiye kursu ve mekteplerimizle en ziyade meşgul oluyorum. Mekâtibi askeriye müfettişi umumiliği bir program yapmış, bazı münasebetsiz şeyler var. Şayanı hayret bir geri gidiş. Ankaradaki millî hükûmetimiz maarif hususunda ileri değil geri gidiyor. Mekteplere yeniden arabî ve farisî dersleri ilâve olunuyor, eski tarza rücu ediliyor. Şunun bunun arzu ve içtihadı yerine ihtisas sahiplerinin fikirlerinin toplanması için âtideki şifreyi yazdım:

*Erkânî Harbiyei Umumiye Riyasetine
Müdafaai Milliye Vekâletine*

Sarıkamış
6/5/1338

Cephe emrindeki askerî mektepler derslerini umum askerî mektepleri tedrisatıyla birleştirmek için mekâtibi askeriye müfettişi umumiliğinden program celb edilip tedkik edildi. Neticei tedkikat posta ile derdesti takdimdir. Vüsulünden evvel bir karara iktiran eder mülâhazasıyla mütalâatımı da bervechizir arz eylerim.

1 — Bu programdan askerî idadi ile leyli eytam mekteplerinin ayrı ayrı idare edilmediği anlaşılmiş ve her iki mektep bir arada bulundukça ayrı idare edilmesi cephece de mahzurlu görülmüş ve idareleri tevhid edilmiştir.

2 — İstanbuldaki maarifi umumiyenin mekteplerimizin tedrisatını hale muvafık ve Avrupa mekteplerinde takib edilen usulü tadrise uydurmak için pek büyük bir himmet ile vücuda getirdiği programlar mekâtibi askeriye müfettişi umumiliğince aksi ve pek eski tarzı tedrisi ihyadan ibaret programa tahvil edildiği ve yine eski rüşdiye tabirinin ihya edildiği görüldü.

Senelerce okuduğumuz halde hiç bir şey anlayamadığımız Farisi ve Arabi tedrisatını ihtiva eden eski tarzı tadrise sebep ne olduğu anlaşılamadı.

3 — Fikri acizaneme göre istiklâl muharebeleri yaparken mekteplerimizi çoğaltalım fakat programlarına dokunmayalım. Bu husus sükûnetle ve bir çok ihtisas sahiplerinin fikirleriyle olmalıdır. Mekteplere Arabi ve Farisi kabulü ile maziye doğru elîm bir ric'at yaptığımızı ve memlekete yeniden kafası bunalmış yorgun evlât yetişeceğini nazarı dikkatinize arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Ferik
Kâzım Karabekir

Bizim mekteplere kazma kürek merakı da vermiştim. Her sınıf için bir park yeri göstererek zarif şekilde işler yaptırdım. Sarıkamış bayırları mükemmelen tezyin olundu. 23 Nisan ağaç bayramı için de mükemmel umumî bir park ve koruluk hazırlattım. Sarıkamışta ve Karsda pek

(1) İbret alınacak oyunlar olduğundan (Şarklı İbret) dedim, şarkda ve sonra İstanbulda tab' ve neşrettirdim. (Öğütlerim) de Erzurum ve Bakü'da ceman 6000 basıldı. Efgan sefiri Ahmed Han her ikisini de Efgnacaya tercüme ederek tab' ettirecekti.

parlak tes'îd ettik. Pek çıplak olan Karsın caddeleri iki taraflı ağaçlarla tezyin olundu.

Sarıkamıştaki 9. Kolordu karargâhını 22 Nisanda Erzuruma naklettirdim. Bu suretle kıtaatın iase işleriyle Erzurum merkezinden koldunun istigali daha kolay olacaktır. Esasen cepheyi iase eden Erzurum tüccarlarıdır. Bu nakilden halk da memnun oldu.

23 - 28 Nisan Kars etrafında kıtaata tatbikat yaptırmak, tabyaları teftiş, zabitanla tatbikat tenkidi ile meşgul oldum.

Tramzon vilâyetinde bazı Rum çeteleri merkez ordusunun faaliyetini müteakip kendilerini gösterdiler. 14 Nisandan itibaren 13. Fırka hücum taburu bir batarya ve fırka süvari bölüğü takibatda bulunuyordu. 29 Nisana kadar altı şaki itlâf ve sekizi teslim oldu. Santanın sarp yerlerinde bulduklarından emniyet ve asayişe müessir değildiler. 13. Fırka kumandanlığına Muğlalı Kaymakam Mustafa bey gelmişti. Ankaradan geldiğinden garp vaziyetine hâkimdi. Yazdığı şifrenin 6. maddesinde aynen şunu yazıyor: (Trakyadan şarka kadar olan memleketlerin ve elyevm istihlâş uğrunda hayatlarını feda etmekte olan bu memleket evlâtlarının uzun zamandan beri tekmil ümid ve intizarı zatı devletlerine merbut olduğunu bütün kalbimle temin edebilirim.) Bu esasta aldığım malûmat çokdu. Mustafa Kemal Paşayı daha eskiden tanıyanlar ve Harbi Umumî zamanındaki bazı hususî hayatını görenler iddia ederek diyorlardı ki eğer sizin isminiz bu harekâtda Mustafa Kemal Paşaya zahir olduğu görülme idi şimdiye kadar iş çoktan alt üst olurdu... Bu sözleri Mustafa Kemal Paşanın işitmiş olması pek muhtemeldi. Fakat benim haris bir insan değil maksat uğruna hayatımı feda edebilecek bir hilkatde olduğumu da söyleyenler olsa daha iyi olacak.

16 Martdaki tebliğim vechile 1 Mayısda aşiret alaylarının ve dolayısı ile Kürdlerin ıslahı için düşündüğüm hususları aşiret fırkası kumandanı Sabri Bey ve erkânı harbiyemle müzakere ettik. Düşündüklerimi muvafık buldular: 12 yaşından küçük kabiliyetli çocukları gece yatılı mekteplere almak bu işsiz insanlara iş bulmak (zer'iyat müfrezeleri, yol inşası gibi), aşiret alayları hâzerde ziraat müfrezeleri haline kalbolunabilir. Şeyhler darülfünun mezunu münevver Türk hocaları ile tebdil olunmak, (Kürtçe bilmeleri şart) mühim merkezleri ve güzergâhları Türk unsuru ile takviye etmek (Van gölü etrafı dahi). Bilecümle aşiret teşkilâtını esasen mümkün olduğu kadar ufak aksama ayırmıştım, sıkı kontrol ve daimî propaganda ile Kürdleri Türklük camiasından ayrı bir unsur olmadıklarını ve Kürtlük meselesi diye yapılan işlerin büyük Ermeni yurdu tesisi ile kürdleri imha için olduğunu anlatıyordum fakat şarkta bir müfettişi umumilik ihdasiyle kabili tatbik bir programla uzun seneler uğraşılması lüzumu görülüyordu. Aksi halde her devlet şubesi ve hattâ her vali ve memur kendi aklınca işler görecekti, işler şimdiye kadar olduğu gibi yine İstanbul zihniyetiyle ve İstanbul malûmatıyla idare

olunacaktır ki neticesi yapmak değil yıkmak olacaktır. Maliyeti tabii Kürd ve Türk kanı ve parasıdır. Bunları Ankaraya muhtelif vasıtalarla (gelen mebuslarla, yazarak) anlattım. (1). Ankara müfettişi umumilikden Hidiviyet diyerek korkuyormuş... İşler kendi mihverinde döner, zan ve vehmân hasılatı yoktur. Zarar ve ziyanı ise aid olduğu işin büyüklüğü ile münasıptır.

3 Mayıs'da Batum şebbenderimiz Tali bey yazıyor: Enver Paşa Buharada Ruslar aleyhine tahrikât yapmakta olduğundan teşkilâta dahil diye ne kadar Türk zabıt ve muallimleri varsa bolşevikler tevkif etmişler, Buharaya asker de sevk ediyorlarmış.

5 Mayıs ajansına nazaran Berlin-Moskova arasında tayyare postası tesis olunmuştur. Cenevre konferansından evvel 16 Nisan 1922'de Ruslarla Almanlar arasında bir muahede akdiyle münasebatı siyasiye başladığını da gazeteler yazıyorlar. Maddeler şunlardır:

Rus Alman arasında

Son posta ile gelen Jurnal gazetesinden tercüme edilmiştir:

Ratnav'ın temsil ettiği Alman ile halk komiseri Çiçerin'in temsil ettiği Sovyetler Cumhuriyeti bervechiâti muahedenin akdi hususunda mutabık kalmışlardır:

1 — Almanya ile Rusya arasında hali harbden mütevellit bilûmum mesailin Alman hükûmeti ile Sovyet Cumhuriyeti arasında bervechiâti tarzda tesviye edilmesi hususunda müttehîdülfikirdirler.

a) Almanya ve Sovyet Cumhuriyeti yaptıkları masarifatı harbiyeden muharebenin sebep olduğu zararlardan yani, harekâtı harbiye sahasında tedabiri harbiye dolayısıyla kendilerinin ve tebaalarının düşman memleketinde yapılan müsaderat dahi dahil olduğu halde dışarı oldukları zararlardan, ve her iki devletten birinin ittiha zeylediği tedbir dolayısıyla eşhası mülkiyenin dışarı oldukları zararlardan mütekebilen sarfı nazar ederler.

b) Tarafeynden birinin harb esnasında işтира ettiği sefaini ticariye meselesi de dahil olmak şartıyla, hali harbden mütevellit bilcümle hukuku umumiye hususiye tesavii tarafeyn düsturu ile tesviye olunacaktır.

c) Almanya ve Rusya, üseranın mucib olduğu masarifin iadesinden, Almanya Rus ordusuna mensup efradın iaşesi ücretinin talebinden ve Rusya da Almanyaya getirilen Rus mevadı harbiyesinin furuhetinden temin ettiği bedelin istifasından mütekebilen sarfı nazar ederler.

2 — Almanya, Sovyetler tarafından ısdar edilip, Alman tebaasını ızrar eden kavanin ve tedabirin mevkiî tatbiki vaz'ından mütehassıl bilcümle metalibat ile, Alman hükûmetinin ve tebaasının hukuku hususiyesinde, düveli saire tarafından bu tarzda serd edilebilecek metalibi Sovyetlerin tazmin etmemeleri şartıyla sarfı nazar eder.

3 — Almanya ile Sovyet Cumhuriyeti arasında münasebatı siyasiyeye derhal ibtidar edilecektir. Konsolosluk mesaili hususî bir itilâfname ile tesviye edilecektir.

4 — Her iki hükûmet, tarafeyni akıdiyn tebaasının, diğer taraf arazisinde bulu-

(1) 1338 senesi nihayetinde Ankaraya geldiğim zaman ne şarka ve ne de Kürdüğe dair hiç kimsede değil malûmat, düşünceye karar dahi görmedim. Verdiğim lâ-yihaları tekrar yazdım. Şifahen de alâkadarlara lâzımı gibi anlattım fakat dinlemedim ve akîbet korktuğum oldu. Kürd ve Türk kanı beyhude döküldü. Cürur, inat, vehim gibi muvaffakiyetin doğurduğu zararlı hasılat hakikati kapadı.

nan hukuku ile münasebatı ticariyenin en ziyade mazharı müsaade devlet esasına tevfikân tesviyesi hususunda mutabık kalmışlardır. En ziyade mazharı müsaade devlet düsturu Sovyet hükûmetinin bir diğer sovyet hükûmetine veya vaktiyle Rus imparatorluğu eczasından bulunan bir devlete ibraz eylediği müsaadati muhtevi değildir.

Hükûmeteyn, müşkilâtı iktisadiyenin tahfifi için yekdiğerine mütekebilen muaveneti taahhüd ederler. Bu meselenin beynelmilel bir esasa tevfikân tesviyesi takdirinde, evvel emirde kendi aralarında tatii fıkârı taahhüt ederler. Alman hükûmeti iki memleketin hususî müesseseleri arasında mukavelât akdini ve bu mukavelâtın icrasını mümkün olduğu kadar teshile hazır olduğunu beyan eder.

16 Nisan 1922 de Rapello da nushateyn olarak tanzim edilmiştir.

Çiğerin

Ratnav

Uzak olmayan istikbalde Rusların bolşevikliği ıslah ve Almanların da sosyalizm esaslarını lâzımı gibi tanzim ile muayyen hedeflerde birleşmeleri ihtimalini kuvvetli görüyorum. Anglosaksonların da bu anlaşmaya dahil olmaları oihanda yeni bir hercü merc yapabilecektir. Daha şimdiden İngiliz - Fransız hegemonyası her sahada mücadeledeedir. (1)

5 Mayıs da millet meclisinin vaziyeti ve buna karşı alınması lâzım gelen tedbir hakkında pek mühim olan, başkumandan Mustafa Kemal imzasıyla aldığı şifre ile cevabım ve buna cevap aynen şunlardır. (2)

Başkumandanlık

Gayet Mahrem

Bizzat açılacaktır.

Ankara

5/5/1338 Cuma

Saat dk.

2 20

Cephede bulunmak hasebiyle gaybubetime tesadüf eden meclisin son bir iki ay zarfındaki vaziyetinde şayanı dikkat bir hal görülmektedir. Yine meclis tarafından yapılmış olan kanun mucibince bazı vekâletler için gösterilen namzedlere rey vermeyerek âzâdan mühim bir yekûn istinkâf eylemesi münhal vekâletlere vekil intihabını işkâl etmekde ve vazifei hükûmeti akamete mahkûm eylemektedir. Bilhassa orduya aid vezâife müdahale etmek orduyu müteessir edecek mukarrerat istihsaline çalışmak arzu ve temayülâtı görülmektedir. Binnetice hükûmetsizlik ve ordunun müteessir olmasını intac edecek istidatda bulunan bu tavri hareketin kısmen bazı mehafili hariciyeden mülhem olduğu da kuvvetle mahsus olmaktadır. Umumî bir tarzda izah edilen bu vaziyetin son defa vuku bulan mühim bir tezahüratını da arz eyleyeyorum. Mayısın beşinde hitam bulacak olan başkumandanlık kanununun tecdidini

(1) İzmir harb oyununda Gazi vaziyeti umumiye hakkında mütalâamı sor-du. Bu hususu izah etmiştim. Tafsilât orada vardır.

(2) 10 Temmuz 1338 de bu mesele hakkında yeniden muhaberatımız vardır. Mustafa Kemal Paşa 5 Mayıs şifresinde netice hakkında benim kararımı soruyor. (Yalnız ihtiyarı sevab ve zarurî olacak tarzı hareket) cümlesi meclisin feshine de mâna vereceğinden cevabımda millet meclisinin mevcudiyeti lüzumu şartını esas koyarak tedbir alınmasını bildirmiştim. 10 Temmuz şifresinde kendi istifasını ileri sürüyor.

perşembe günü meclis hey'eti umumeyisinde müzakere edilmiştir. Bizzat hazır bulunmadığım bu müzakerenin evvelâ hafi ve ihzari ceryan eden kısmında yetmiş iki kişilik mehib bir zümre kanunda mevcut selâhiyetlerin ref'ini talep eylemiştir. Alel-usul alenî celsede istihsal edilen âraya göre o esnada meclisde mevcut yüz yetmiş âzâdan yüz on dördü kanunu kabul etmiş altısı red etmiş yirmi üçü de müstenkif olduklarına dair rey vermiş yirmi yedi zat ise meclisde mevcut olmakla beraber rey vermeyeceklerini beyan eylemişlerdir. Mütebaki âzâ meclise dahil olmamak suretile nisabı müzakerenin tesisine ve intacı muameleye mâni olmuşlardır. Cumartesi günü istihsali âranın neticesi müsbet zuhur etse dahi böyle bir mecranın bilhassa ve askerî vaziyetin en ziyade hassas olduğu böyle bir zamanda vukuu ve bu gibi hâdisatın tekerrürü varlığımızın en can alacak noktasında mühim zaafklar tevliid edecektir. Memleketin halâsı kat'isine müteveccih yolda vuku bulan ve bulacak olan bu gibi menfi hareketlere karşı ihtiyarı savab ve zarurî olacak tarzı hareket hakkında makine başında hususî şifre ile re'yi devletlerine intizar eylerim. İşbu maruzatı bu günkü vaziyeti mühim telekki edip nezdi âcizaneme gelen Fevzi ve Kâzım Paşalar Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal beylerle vuku bulan mahrem bir müzakerenin neticesi olarak arz eyliyorum efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemâl

Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Zata mahsus
Makina başında

Sarıkamış
5 Mayıs 1338 Cuma
8 evvel

c: 1 — İstiklâli millimizin kurtarılması için ahdeden şark ordusu ve şark halkı Ankara hükûmetince yapılacak mukarreratın pek kuvvetli ve sadık istinadgâhıdır. Her türlü icraatda garp ordusunun dahi yekpareliği muhafaza olunmalıdır.

2 — Dökülen kanlarımızın mukabil mükâfatını toplayacağımız şu tarihî zamanlarda millet meclisimizin içinde tefrikayı mucib olacakların, milletin emelî hilâfına istikamet alanların bulunması elîmdir. Fakat hariç ve bilhassa İstanbul tarafından elde edilmişlerin mahdud olabileceğini zan ediyorum. Haric ve dahile karşı Ankarada herhangi bir şekilde millet meclisinin mevcudiyeti lüzumuyla beraber yine aynı nazarlara karşı vahdet ve varlık göstermek lüzumu da bedihidir. Bu iki mühim hususların nasıl telifi tasavvur buyruluyor.

Dahilî ve haricî ahvalimizin ve meclisdeki zid cereyanların menşe ve hedeflerinin her bir noktası sizlerce muayyen olduğundan ne gibi kararlarla mevcudiyet ve istiklâlimizin kurtarılacağı hakkında bendenizi evvelâ tenvir buyurmanızı rica ederim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabakır

Zata mahsustur
Gayet mahremdir.

Ankara
8/5/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

5 Mayıs 1338 gayet mahrem şifreye cevaptır.

Cuma ertesi günü meclis hafi olarak küşad edilerek 5 Mayıs 1338 tarihli gayet mahrem işaretli şifremde arz eylediğim hususat tarafı âcizanemden hey'eti umumiyyeye izah ve vaziyet teşrih olunmuş ve bu tarzı hareketin orduyu infisaha ve hükûmeti de akamete sevk etmesi ihtimali üzerinde tevekküfla buna milletin razı olamı-

yacağı ifade edilmiştir. Hey'eti umumiye'yi vaziyetin hakikati ile karşılaştıran bu ifadattan sonra celsei aleniye'ye geçilerek başkumandanlık kanunu hakkında âra istihsal edilmiş ve on bir muhalif ile on beş müstenkife karşı kanun yüz yetmiş yedi rey ile kabul edilmiştir. Münhal bulunan vekâletler için intihabat icrasına devam edilecek ve icab ederse peyderpey arzı malûmat olunacaktır efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

12 Mayıs'da kolordu sanayi takımı ile birlikte sanayi mektebini de Erzuruma nakle başlattım. Sarıkamışta ana ve idadi mektebi (henüz iptidai sınıfları mevcut) ile bir mevkide bulunmaları çocuklar üzerinde iyi tesir yapmadığı gibi - sanayi ile meşgul çocuklar daha ziyade sanatla meşgul oluyorlar diğerleri istikballerini daha parlak göstererek bunlarla rekabetde bulunuyorlar - esasen kolordu merkezi de Erzuruma naklettiğinden bu cihetden de zarurî.

12 Mayıs'da Tiflisde Gürcü, Azerbaycan, Ermeni ittihadnamesi imzalanmış. İşbu cumhuriyetlerin siyaseti umumiye'yi hariciyesinin idaresi ittihat şûrası riyasetine tevdi olunmuştur. Müttehid şûra teşkilâtını ikmale kadar hariciye komiserleri vazifeleri divanı riyaset âzâsından Gürcülerin (Budi Medivani), Azerbaycan mesaili (Nerimanof), Ermenistanın (Mınasyan) tarafından görülecektir.

13 Mayıs'dan 26 Mayıs'a kadar sağ cenah muntakasında bir seyahat yaptım: 13 Mayıs Sarıkamıştan Kağızmana. Sarıkamışta hararet +13. İki saatde şimendöferle Benli Ahmede. Buradan üç buçuk saatde otomobil ile Kağızmana. Yarım saat lâstik tamiriyle geçti. Kağızman çukurda olduğundan ağaçlar kâmilen yapraklanmış, ve meyvalar ufacık görülüyor. Ağaçlarda çiçek az kalmış akşam üstü hararet + 19.

14 Mayıs İzmirin 1335 senesinde Yunanlılar tarafından işgalinin dördüncü senesine basıyoruz. Eğer Ermeni hareketini dediğim zamanda yapmış olsa idik ihtimal bu gün İzmirde Türk bayrakları bütün milleti-mizi ve bizi seven milletleri sevinçler içinde yaşatacaktı. Bunun dakik münakaşasını tarihe bırakarak yakında o mübarek yurtlarımızın da kurtulmasını Cenabı Hakdan tazarru eylerim.

Kağızmandaki kıtaatı kışlaları ve mektepleri teftiş ettim. Maarif mektebinde gece bir müsamere verdiler. Harbi Umumi zamanı yazılan eserlerden: padişahların azametini gösteren temsiller. Muallimlerine dedim ki: bu gün milletine ve vatanına ihanet eden bir padişahla da mücadeledeyiz. Neden bu oyunlarla talebeye ve seyreden halka fena ruh veriyorsun, hususiyle Elviyei Sülüseyi Ruslara kaptıran padişah idaresi kurtaran ise millî idaredir. Ferdin istâklâl ve hürriyet aşkı, milletin azim ve iradesi hakkında tek bir söz yok. Hiç olmazsa eğlenceli oyunlarla müsamere programını tertib etmelisiniz. Muallim yeni gelmiş. Bu gibileri

celb ile bizim çocukların oyunlarını öğretmeyi münasip bularak icabını yaptım. Yani muallimlere bir müsamere kursu açtım.

14 Mayıs'da Kağızmandan otomobil ile 7 saatde İğdir'a geldik. Yol Aras nehrini takip ediyor. Şose fakat bazı yerleri bozulmuş, buraların tamirine emir verdim. Kolp'da bir saat mola ettim. Buradaki dağ kâmil tuz, şayanı hayret bir varlık. Düyunu Umumiye yerinde kıyesine üç kuruş fiyat koymuş. Kolp'da bir kaç basit bina var. Buradan sonra Aras vadisi ovalıktır İğdir büyük ve oldukça mamur bir kasabacık. Bağlık bahçelik, büyük bir düzlük ortasında, hayli zaman yağmur yağmadığından ekmek fiyatlanmış, halk ıztırab içinde, nezdime geldiler ve (paşa yağmursuzluktan kırılıyor, seni çok işidiyoruz, dindarsın iyisin bize meded et...) dediler. «Düşüncelerinize teşekkür ederim, fakat mededi Allah'dan istemeli, ben sizin için dua ederim siz de kalblerinizi Allaha bağlayın ve yalvarın inşaallah hayırlı bir yağmur gelir,» dedim. Bu gün de yağmur gelmezse mahvolduk, kıtlık muhakkaktır, zaten şimdiden fakir fukara ekmezsiz kaldı.» «Ümidinizi kesmeyiniz, inşaallah sıkıntıdan kurtulursunuz.» Halk dağılmıyor, benim kendi huzurlarımda dua etmeğimi rica ettiler. Vaktiyle böyle bir vaziyete dahi Diyarbakır muntakasında Lice civarında maruz kalmıştım, ve müthiş güzel bir tesadüfün lütfü ile bu kolordu kumandanlığına geldiğim gün yağmur, duasını müteakib gelmiş ve Kürdler üzerinde pek mühim tesir bırakmıştım. Buradaki vaziyet pek elimdi. Halk da öz Türk ve kalabalıktı. Pek dindar olan bu insanlar kıvranıyor ve iyi tanıdıkları kumandanlarından şefaath umuyorlardı. Hayatımda müthiş tehlikelerden ve sıkıntılardan samimiyeti ruhumla mümkün olanı yaparak ve sonunda faniye değil bekaya raptı kalb ederek sıyrılmıştım. (İğdir halkını kurtaracak elimde hiç bir vasıta yoktu. Onlar da benden dua istiyorlardı. Vaktiyle yağmur duasını öğrenmiştim. Ekseriya duadan sonra yağmur yağdığını işitirdim. Bir kaç misalini de görmüştüm. Bu hususdaki kanaatim şudur ki ıztırab sonuna geldikten sonra yani sıkıntı son dereceyi bulunca esasen bulutlar da çok defa yağmura inkilâb ediyordu. Duada bu son sıkıntıda yapılıyor ve herkesi memnun ve müsterih kılıyordu. Şimdi de vaziyet bu idi. Halk tahamülün sonuna gelmişlerdi, esasen bu havalinin en sıcak muntakası olan İğdir havalisi şimdiden + 21 di. Yağmursuzluk da mahsulâtı kavurmuştu. Halkın samimî ısrarı üzerine «Kalbimi tamamiyle Cenabı Allaha bağladım, ve yalvarıyorum, siz de bir kere amin deyiniz ve gidiniz umarım ki Allah yardımcımız olacaktır,» dedim ve halkı selâmlıyarak ikametgâhıma çekildim, halk da dağıldı. Bir az istirahatten sonra akşama doğru çarşıya yaya çıktım, tam çarşı ortasına geldiğim zaman bir yağmur başladı, her taraftan haykırımlar dualar yağmur şikirtisine lâtif bir name katıyordu. Bu hâdise bana Karasın zaptı anından fazla tesir yaptı. Karasın ateş ve kan arasında girmiştim, burada rahmet ve şükran arasında dolaşıyorum, hayatımın en mes-

ut zamanlarından birini yaşadım. Ekmek müdhiş ucuzladı fakir fikara dükkânlara koşarak ekmek alıyor, kıtlıktan kurtulan halkın sevinci Ermeni satırından kurtulanlarınkinden pek fazla oldu. Yağmur lâzımı kadar yağdı, bu şerefe iliklerime islanıncaya kadar gezdim. Halkdan aldığı dua belki yedi ceddime kâfi gelecektir. Gerçi akşama müdhiş bir boğaz ağrısından saatlerce rahatsızlandım fakat bu yarınki Bayazıt seyahatime mâni olmadı. İğdırlılar (14 Mayıs günü İğdırın kurtuluş bayramı) addettiler, her sene beni anarak bu günü tes'id edeceklerini söylediler. Bu tesadüfün lütfünü mutekid insanlar gibi Cenabı Hakkın azametine bir misal olmak üzere tanıdım ve tanıtdım. Yağmur 15 Mayıs'da da hi devam etmiş, ve halk şenlikler yapmış, ben Bayazıt'ta yola çıktım. 15 Mayıs'da otomobillerle İğdırdan Bayazıt'ta 7 saatde geldik. Çengel geçidine (eski hudud) kadar yokuş daha ziyade olmakla beraber yol muntazam. (İğır Bayazıttan münhattır.) Çengel geçidiyle Karabulak köyü düzlüğüne kadar bir kaç kayalık var. Karabulak güzel pınarlardan ibabet fakat etraf Kürd aşiretleri, pınar başına kadar pislemişler. Su az sonra bataklık yapıyor. Bayazıt ovası tuzlu sulu bataktır. Ağrı dağı Çengel geçidinden şimalden cenuba geçtik daima azametiyle yanımızda.

16 da Bayazıt'ta kaldım. Burada hararet Sarıkamış gibi, bu gün + 16 idi. Bir yamaçtaki kasaba Harbi Umumide çok harap olmuş, eski birkaç kerpiç basık tavanlı yüz elli hane islâm. Ekserisi Türk. Birkaç da Kürd var. Suyu bol ve güzel, mektebi zararsız. Yüzden fazla çocuk var. İki saat kadar çocuklarla meşgul oldum. Muhakeme ve münakaşalı tedris usulünden bahsettim. Çocuklar ordusu ve Küçük suvari marşlarını muhtelif yaşdaki çocuklara öğrettim. Eski kaleye hayvanla çıktık. 1199 senesinde İshak Paşa yaptırmış. (Sultan Muradın İran seferini müteakip) Cami letafetini muhafaza ediyor. 93 seferinde burada bir Rus müfrezesini günlerce muhasara etmiş iken neticede imdad alarak huruçla kurtulmuşlardı. Harbi Umumide Ermeniler cami içinde dinamit atarak bazı tahribat yapmışlardır. Camii şerif 25 metre yükseklikde, caminin üstünde mükemmel bir havuz var. Kumandanlık harem ve selâmlık mükemmel, kovuşlar, mutbak vesair teferrüat mükemmel ve muazzam. İstasyonda (Ruslar Şahtahtından başlayarak dar hat olmak üzere Beyazıt - Karaköse - Horasan üzerinden Sarıkamış - Erzurum hattına bağlanmak üzere bir hatta başlamışlar. Ferişyat Karaköseye kadar bitmiş, biraz ilerde tesviye turabiye var. Hatla 335 senesi Vana seyahatimde Karakösedan Beyazıt'ta kadar trenle gelmiş gitmiştim. Fakat hattın muhafaza ve tamiri imkânsız olduğundan kabili nakil malzemeyi Karaköseye naklettirdim.) bazı güzel binalar vardır. Evvelce alay karargâhımız otururdu. Şimdi hükûmete vermiştik. Vali kendi istirahati için burada yerleşmiş, kasaba yarım saat kadar uzakta ve tepede olduğundan hükûmeti istasyona indirmiş güya şehri de buraya indirerek temdin edecekmiş. Memurlar ise istasyonda ailelerini ikamet ettirecek bir yer olmadığından

kasabada oturuyorlar, sabah gelip akşam yokuş tırmanıyorlar. Bana şikâyet ettiler, kasabada güzel hükûmet binası da varken bu münasebetsiz kararı mânasız buldum. Esasen vali aynı zamanda kasabada mevcut tek kenin de müridi imiş... Halkla birlikte zikre giriyor, kaba sofu bir şey.. Memleketin böyle nazik bir yerinde daha akıllı ve mutaassıp değil salâhiyetli bir valiye olan ihtiyacı Ankaraya yazarak lâzım gelen tashihleri yaptırdım. İstasyonda bir vagon içinde bolşevik Rus konsolosunun da faaliyetini anladım. Kendisini ziyaret ettim. Beyazıdın muhtelif mükemmel fotoğraf koleksiyonu var. Pek alâkadar oldum, bana hediye etme zaruretinde kaldı. Herhalde Harbi Umumide her tarafın böyle mükemmel fotoğrafları alınmış, şimdi bu nesil de onlardan istifade ediyor. Rus konsolosunun halen Beyazıtta hiçbir işi olmadığı malûm. Fakat yolda kendisine iş bulmuş, aşiretlerle temaslarda ve bazı propagandalarda Havaya kılıç sallaması için icab eden tedbirleri yaptırdım.

17 Mayısda aynı yoldan Iğdıra avdet ettim. Bu sefer 5,5 saatde geldik. Karabulakdan sonraki taşlık yokuşu gelirken yaya inmiştik, bu sefer atla çıktık. (4 kilometre kadar). Otomobiller hafif çıktı.

18 Mayıs Iğdırdayım. Öğleden sonra hükûmet, belediye ve kışla hastahaneyi dolaştım. Kasabada kaç ev ve kaç kişi var ne kaymakam ve ne de belediye reisi bilmiyorlar... Kaymakam bey 100 - 150 ev dedi. «Arada eili fark var yüzde elli mühim bir şey ifade eder, birer birer sayarsanız nihayet bir saatlik bir gezme ile hakikati öğrenebilirsiniz» dedim. Kaymakam bey mülkiyei Şahanedden mezun fakat pek sessiz ve tecrübesiz, odası örümcekler içerisinde, kendisine biraz nasihat ettim. Ahzıasker şube reisi kasabanın 305 ve belediye reisi de 400 hane olduğunu söylediler. Kaç mahbus var dedim yine doğrusunu bilen yoktu. Halbuki 7 mahbus vardı. Bu basit suallerin doğru cevabını zaten hiç bir yerde alamadım. Sokaklar ilk geldiğim gün pek pisdi. Kaymakam ve belediye reisine ihtar etmiştim, bu sefer temiz buldum. Resmî ve hususî meskenlerin de temiz tutulmasını ve canlı cansız her varlıkla yakından alâkadar olmalarını icab edenlere söyledim.

19 Mayısda Iğdırdan otomobil ile bir saatde Markara köprüsüne geldim. Şosa muntazam, köprü 120 metre tulde, dört çift demir boru ayak üstüne tutturulmuş, dört kemerli, pek sağlam demir bir köprü. Rusların şosa üzerindeki bütün mühim köprüleri hep böyle demir ve sağlam. Bu şosa Erivana gidiyor. Bizim tarafda Alican Ermeniler tarafında dahi Markara köyleri nazarı kapıyor. Alican köyünde halk yok, hudud kıtaatımız var. Kars taarruzumuz zamanında Ermeniler bizim aşiret kıtaatıyla takviye ettiğim on birinci fırka kıtaatına karşı Iğdırıyı müdafaa etmişlerdi. Karsın sukutundan sonra bu havalideki kuvvetlerini Gümrü muntakasına çektiklerinden Arasa kadar tahliye etmişler ve Markara köprüsünün ahşap döşemelerini yakmışlardı.

Iğdıra avdetimde alayı teftiş ettim iyi buldum. Konferans salonlarını

da güzel. Zabit ve efradımız pişkin maddî manevî kuvvetlidirler. Akşam belediye davete gittim. Halk da toplanmıştı. İleri gelenlerden ziyafete davetliler de vardı. Yağmurlar dolayısıyla yeni mahsul kurtulmuş. Ek-mek on iki kuruşdan sekize inmiş. Memnuniyetlerini tekrar tekrar söylediler.

20 Mayıs da otomobil ile Kağızmana döndüm. Kolpa iki saatde geldik. İki pavyondan ibaret ikişer katlı muhteşem kışlaları gezdim. Temelleri yapılmış iki tane daha var. Mevcutların çatılarını ahali kısmen almışlar. Birinin diğer mevcutla ikmali zarurî olduğundan emir verdim. Meyve ağaçları da susuzluktan yanmış. Yeşil dallara kadar budanmasını ve sulanmasını tenbih ettim. Kolpdan Kağızmana üç buçuk saatde arızasız geldik. Hafif yağmur vardı. Belediye reisinin evine indim.

21 Mayıs da Kağızmanda meşgul oldum. Tuz madenlerini gezdim. Bembeyaz tuz madeni kısmı şayanı hayret. Çar zamanı burası yalnız çara mahsus imiş.

Mektep çocuklarına Türk Yılmaz ve Suvari marşlarını öğrettim.

Bugün Erzuruma biri Fransız diğeri Rus iki heyeti fenniye gelmiş. İkisi de Vana hareket etmişler. Ruslar Fransızların herhangi bir imtiyaz alacaklarından kuşkulanyorlarmış.

22 Mayıs da Kağızmandan Zibniye geldim. Pifık köprüsünü bir kilometre şimal kadar otomobil ile sonrası atlarla. Aras vadisinden şimal sırtlara kağı veya boş araba çıkabilir, bu da her taraftan değil mevcut yollardan.

Erkânı Harbiye kursuna devam eden efendilerle Karsın şarkında erkânı harbiye seyahati yaptıracağımdan efendileri burada toplamıştım, yarın vazifelerine başlatacağım.

23 de Zibniden Kutur tepeye çıktık. Celâl köyünde Zibnide olduğu gibi birkaç hane kürd var, bunlar Sorhonlu halkındandır. Bu köylerde Aras vadisinde olduğu gibi her neviden mebzul ağaç yoktur. Her köyde nihayet yüz kadar söğüd ve kavak var. Ekserisinden dere geçiyor, üç dört bel kalınlığı su akıyor, fakat yakında pınar yok. Sorhonluda pek lâtif pınarlar var.

Stajyer efendilerle Kutur dağına çıktık. Burada bir mesele hal ettirdim. Yağmur ve fırtına geldi geçti. Tepede yemek yedik. Pazarcıka hareket ettik, Sarı tepenin hemen garbindan geçerek keseden geldik. Baba su deresini geçtik fakat Pazarcık'a yakın bataklık başladığından garba dönerek Şatıroğlu - Pazarcık yoluna çıktık. İsbet etmişiz, ilerisi daha ziyade bataklık imiş. Bir mandanın battığını köyden anladık. Kalkan ördekler burasının ziyade bataklık olduğunu bize göstermişti.

25 Mayıs da hava pek lâtif, yalnız rüzgârdı. Sabahleyin 7 evvelde bir kılavuz alarak Alaca dağına çıktık. Dümanlık denilen en yüksek yerine atla rahatca çıktık. İki saat sarf ettik. Arpaçaya müteveccih yamaçları da atla gezdik. Manzara müthiş... Ermenistan dahili, Gümrü mükemmel gö-

rülüyor, Ani harabesi ayak altında. 93 - 94 seferinin bu havalideki harekâtını mükerreren okumuş tedkik etmiş bulunduğumdan Muhtar Paşanın karargâh yerini buldum. Bu civarda ufak bir menba' da var. Buradan Iğdır, Erivan, Gümrü, Kars, Çıldır gölü görülüyor. Araratla Alagez dağlarının da manzaraları doyulmaz derecede lâtif. Hava açık ve berrak olduğundan uzak mesâfeler ve yüksek dağlar pek berrak ve lâtif görülüyor. Muhtar paşanın muzafferiyet ve hezimetini burada hülâsaten stajyerlere anlattım. Muhtar Paşanın bu lâtif karargâhdan panorama gibi her gün etrafı mükemmelen seyrine rağmen Rusların nasıl ordunun arkasına müthiş bir ihata hareketi yaptıklarını ve ordumuzun manevra kabiliyeti olmamasından dolayı kurtulmak ihtimali varken bir çok kitaların nasıl esir olduğunu izah ettim. Sonra kendilerine de vazife hallettirdim. Bu güzel manzara karşısında öğle molasını da yaptık, yemek yedik, öğleden bir saat sonra yola çıktık. Bir saatde Nalband tepesi cenubundaki Gölpınara geldik. Yarım saat mola verdik, lâtif pınar suyundan da içtik. Buradan bir buçuk saatde Vezid köye geldik. Çadırlarımıza girdik. Burada da bir vazife verdim.

26 sabahı Vezid köyde hafif kar sonra da yağmur başladı. Burada da efendilere Karsın zaptında Vezid köy ve Yahnilerdeki harekâtı izah ve bir mesele de hal ettirdim. Ve atlı seyahate hitam verdim. Yağmur ziyadeleşti, Karsa kadar iyice ıslandık, Karsda üst başımızı kuruttuk, biraz istirahat ettik. İstasyon civarındaki askerî hastahanemizi teftiş ettim. Öğleden sonra ikide trenle Sarıkamışa avdet ettim. Bu sabah Sarıkamışa da kar yağmış ve yerler beyazlanmış sonra erimiş, bu havalinin her şeneki cilveleri.

Tiflis mümessilimiz Muhtar Bey Moskova sefaretimizden gelen şifreleri ve hariciye vekilimizin cevabî şifreleri gelmiş, okudum hülâsası: 20 Nisan 33 de sefarethanemizin bir şubesi olan diğer apartman çekemin müsellâh bir kıtası tarafından mukabil casus tertibatı ile basılmış ve memurlarımız silâh ile tehdid, üzerleri ve sefarethane dahili kâmilin muayene edilmiş ve bir şifre miftahı ve bazı evrakı resmiye ve adiyeye memhur bir çantaya konarak bir memurumuz vasıtasıyla çeka dairesine götürülmüş, çanta iade edilmemiş, memurumuz da darb olunmuş. Hariciye komiserliğine sefirimiz protesto etmiş ise de Karahan cevap vermiyerek mülâkat talebinde bulunmuş sefir Ali Fuat Paşa da Moskovayı terk etmiş...

Hâdisenin Ruslarca müretteb olduğu meydanda. Sefaret erkânı gâflet ederek apartmanlarında Rus zabıtlarıyla görüşmüşler. Hariciye vekâletimiz de bu haksızlığı yazıyor. Ali Fuad Paşa Hazretleri 18 Mayısda Tiflise gelmiş ve Ankaraya hareket etmiş.

Moskovadaki skandalın şarkî Buharada isyan çıktığı, Enverin işe karıştığı bir zamanda Moskova sefaretinin ve dolayısıyla Ankara hükümetinin alâkası var diye yapıldığı muhakkaktır. Buharaya tâşın olan

Ali Galip Paşanın Trabzondan hareket etmemesi ve tercihan Tahrana tâyin olunmasını da Ruslar rica etmişler. Hepsi birbirine bağlı bir iş.

Bu hususdaki muhaberat şunlardır:

No. 992

Tiflis

6/5/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

Takriben 12 gün mukaddem ataşemiliter muavini Ziya bey ve sefir paşanın kâtibi hususî yüzbaşı İdris ve üsera sevk memuru Saim beylerle refiki diğer bir mülâzim istihbaratı askeriye ahzı için mülâkat mahalli ittihaz etmiş olan Ziya beyin apartımanında arasıra malûmat getiren iki Rus zabitanın bulunduğu bir zamanda müsellâh çeka memurları meskeni badel ihata içeri girerek Rus zabiti ile bizim zabitanın üzerlerini ve odaların her tarafını taharri ve buldukları evrak ile şifre miftahlarını müsadere ve temhir ettikten sonra siyasi vesikayı hamil olmayan bir zabitimizi tevkif ve çekaya naklederler. Hâdise akşam saat dokuzdan sabahın ikisine kadar devam eder. Diğer zabitan sefarethaneye avdet ederler. Bu işi hariciye şubesi müdürü Zastilhof'un idare ettiği ve esnayı taharriyatda çeka memurları ile hariciye komiserliği arasında telefon muhaberesi ceryan eylediği ve esnayı tevkifte berelenmiş olan zabitimizden evrak çantasının alınmasını mu maileyhin emir eylediği sabit olmuştur. Sefir paşa bu tarzı hareketi tahriren ve bilvasita şifahen protesto etmiş ve olbabdaki notasından mütecasirlerin tecziyesini ve tarziye ve teminat itasını talep eylemiş olmakla beraber pasaportlarını tanzim ettirerek hariciye komiserliğine irsal eylemiştir. Bu notaya Karahan cevap vermeyip bu arada mülâkat talebinde bulunmuş ise de sefir paşa hastalığını bahane ederek kabul eylememiştir. Bu hâdise Batum başşehbenderliği vasıtası ile ve telgrafla bildiren Moskova sefaretini başkâtibi Aziz bey tecziye icra ve tarziye ve teminat ita edilse dahi sefir paşanın Moskovayı terk edeceğini ve belki de şimdiye kadar müfarakat etmiş olduğunu beyan ediyor efendim.

No. 1279/1996/2132

Hemen keşidesi

Ankara

13/5/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

Moskova sefaretimizden aldığımız 29/4/1338 telgrafda 20/4/1338 Nisanda sefaretin bir şubesi olan diğer apartımanın çekanın müsellâh bir kıtası tarafından mukabil casus tertibatı ile basıldığı ve memurumuzun silâh ile tehdid, üzerleri ve sefarethane dahili kâmilin muayene edildiği, tesadüfen memurumuzun çantalarında bulunan bir şifre miftahı ve bazı evrakı resmiye ve âdiyenin memhur bir çanta derununa vaz olunarak, memurumuza verilerek çeka dairesine götürüldüğü, bu defa haber alınır alınmaz hukuku düvele mugayir olan bu mesele için başkâtibin Karahan nezdine izam ve çantanın açılmadan iadesi talep, aksi takdirde Moskovada kalamıyacıklarının bildirildiği, buna rağmen çantayı nezaretinde bulunduran memurumuzun tehdid, işkence ve darb suretiyle çantanın gasb ve kendisinin sokağa atılmasına müsaade edildiği, bunun üzerine Moskovda kalamıyacıklarını bildirdikleri, 3 Mayısı kadar bu mesele arzu ettikleri vechile hal edilmediği takdirde hareket edeceklerinin tebliğ edildiği bildirilmiştir.

Bunun üzerine 3 Mayıs tarihi ile Ankara Rus sefaretine tevdi eylediğimiz nota ile Rus memurlarının hareketi her türlü hukuku düvel kavaidine mugayir olduğu ve taharriyatdan sonra çantayı iade etmiyerek memurumuzu darb eylemeleri tecavüzü vakii teşdid ettiği, bu vekayı üzerine sefirimizin Moskovada bırakılması-

yacağı ve kendisine talep eylediği tarziye verilmediği takdirde Moskovayı terk edecek hususundaki kararını şediden tecziyesinde musir olduğumuzu velhasıl derhal temir edilmediği takdirde Rusyanın Türkiyeye karşı dostluk siyasetine nihayet vereceğine delâlet eden bu hâdisei vahimeyi şiddetle protesto ettiğimizi ve seri cevaba muntazır olduğumuzu bildirdik. Aynı zamanda notamız mu'dasınca hareket edilmesi Moskovaya cevaben yazılmıştır. Berayı malûmat Erivan mümessilimizin şifre ile muhabereden men edilmesi hakkında bâlâdaki meselenin kapanmasını müteakip ittihazı tedabir olunacaktır.

Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

Tiflis
1415/5/1338

No.: 1068

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Mayısın 14 üncü gecesi aynı zamanda alınan 11 ve 3 Mayıs 1266 ve 1280 No. lı telgrafnameleri cevabı:

Moskova sefaretini birinci kâtibi Zeki bey imzası ile şimdi alınan 11 Mayıs şifreli telgrafnamede Fuad Paşanın 15 kişiden mürekkep maiyetiyle 10 Mayısda Moskovadan hareket ettiği bildiriliyor. Aziz beyin 6 Mayıs tarihli ve 992 No. lı telgrafnamemde arz edilen iş'aratta sefir paşanın tarziyei matlûba ita edilse dahi Moskovadan müferekate karar verdiği bildirilmiş olmasına nazaran hareketinin mutlaka tarziye alamamış olmasına atfedilemez. Yarın veya öbür gün buradan geçecek olan müşariileyhin bu babda alınacak malûmat derhal arz edilecektir efendim.

2 — Hariciye Vekâletine mürsel bâlâdaki telgrafnamenin buradan gönderilmemesi ihtimaline mebni oradan da keşidesine müsaade buyurulması müsterhamdır.

(Hariciyeye yazdırılmak üzere süvari ile Kars merkezine gönderilmiştir.)

Muhtar

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ankara
18/5/1338

14 ve 15 Mayıs 1338 tele zeylidir.

1 — Moskova sefirimiz talep ettiği tarziyenin verilmemesi dolayısıyla sefaretin ikinci kâtibini maslahatgüzar bırakarak 10 Mayısda Moskovayı terk eylemiştir.

2 — Kendilerini haklı göstermek için hâdisei malûme esnasında kızıl orduya mensup bir iki zabitin ataşemiliter muavinine müdafaayı milliyesini alâkadar eden bend, evrak ve haritaları satmakda olduklarını iddia etmekte iseler de bunun katiyen aslı yoktur. Rusların iddiası doğru olsa idi evvelce temhir edilen çanta eşya da-iresinde memurumuzun hakaretle dışarı atılmasını müteakib açılacağı yerde bil'akis sefaretimizin resmî memurlarının dahi dahil oldukları bir komisyon muvacehesinde açılır ve Rus müdafaayı milliyesini alâkadar edecek vesaik zuhurunda haksız olduğumuz itiraz kabul etmez bir surette sabit olur idi.

3 — Bu hâdise, Rusların tarziye vermekten istinkâflarının esbab ve avamili hakkında mesmuat ve mütalâatınızın sür'ati iş'arı.

4 — Tiflisen mürurunda bu babda Rıza Nur beye malûmat itası mercudur.

5 — Şark cephesine ve Tiflis ve Bakü mümessilliklerine.

(Tiflis ve Bakûya yazdırılmak üzere yarın süvari ile Kars telgrafhanesine gönderilecektir.)

Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

Batumda menşevikler 20 Mayıs'da belediye millî bayrak açarak bazı nümâyişlerde bulunmuşlarsa da kızıl ordu asayişini iade ettiğini, ahalden üç maktul, ondan fazla mecruh bulunduğunu Batum şebenderimiz bildirdi.

28 Mayıs'da Sarıkamışta iki yüz elli şehit çocuğunun sünnet düğünü mutantın bir suretinde yaptırıldı. Sabahlara kadar eğlenceler yapıldı. Diğer arkadaşları muhtelif temsiller ve oyunlar yaparak sünnet olan arkadaşlarımı eğlendirdiler.

31 Mayıs'da İsmet Paşadan aldığım 7 Mayıs tarihli mektupta:

Kardeşim... senin mekteplerinin ve senin şehid evlâtlarının menakibini işide rek müftechir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalâde şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müspet ve daha payidar ve ebedî iş yapanımız var mıdır? Gürbüz, akıllı ve tahsilli çocuklar âtimiz için kuvvetli bir mesned olacaklardır. (1).

Benim sıhhatim iyi kardeşim. En büyük emelim bir tebdili hava müddetini senin muhitinde geçirebilmektir. İstirahate ihtiyaç his etmemeye çalışıyorum... Gözlerinden namütenahi şefkat ve muhabbetle öperim sevgili kardeşim Kâzım-cığım. İsmet

İsmet Paşa pek bedbin görülüyor. Halbuki her taraftan bütün kuvvetler garp cephesine toplanmaktadır. Yunan ordusunun harb kabiliyeti kalmadığını da bütün dünya anlamıştır. İşin içinden kurtulmak için büyük devletleri tavsite çalışıyor. Böyle bir vaziyette İsmet Paşanın: (en büyük emelim bir tebdili hava müddetini senin yanında geçirebilmektir) demesini hayli düşündüm. Bütün kuvvetlerimizin toplanmasını müteakip yapılması lâzımgelen biricik iş Yunan ordusuna taarruz etmektir. Eğer bu kuvvetleri - Ermeni harekâtını yapmakta gecikmese idik - daha evvel toplansaydık bugünlerde Yunan ordusu da Ermeni ordusunun akibetine uğrayabilirdi. Sakaryadan sonra biz mütemadiyen ordumuzu takviye etmekteyiz, Yunanlılar ise gün geçtikçe yorgun ve bitkin bir hale giriyorlar. Taarruz kararı ne kadar kolaysa tarzı icrası da o kadar kolaydır. 18 Mart 1338 de kursa başlattığım efendilere (ordumuzun Yunan ordusuna taarruza karar verdiğini, kuvvetleri hangi cenaha yığarak kat'î darbe vurulması lâzım geldiği hakkında) verdiğim meseleyi bütün efendiler (Yunan ordusunun sağ cenah ve gerisine darbe vurulmak üzere Afyonkarahisar cenup mintakasına toplamak) suretiyle hal etmişlerdir. Yunan ordusunun İzmirden şimendöferle beslendiği ve bu şimendöferin kesilmesiyle hattı ric'atinin kesilmiş olarak müthiş bir inhizama uğrayacağını kursa devam eden ve henüz hiç erkânı harbiye tahsili görmeyen

---

(1) Bu mekteplere darbe İsmet Paşa hükûmeti zamanında vurulmuştur. Yukarıki samimî mektupdaki samimî takdirle mevkii iktidardaki fiilî darbe ancak İsmet Paşanın izah edebileceği mühim bir hâdisedir. Benim muhalefete geçmem üzerine kuvvetli mesnedden tevehhümden başka acaba ne olabilir. Zan ve vehimle, ele gelmiş yüzlerce şehid yavrularına bu darbe medenî ve insanî bir marifet midir?

veya bir sene tahsil görenler dahi düşünebilmiştir. Mesele karışık değil, naritadan anlayan herkesin doğru hal edebileceği basit bir meseledir. İş taarruz kararını vermektedir. Bu kararı vermemek için bir sebep de göremiyorum. Nitekim şarkda işte bu kararı vererek bir mes'ele de hal hallettirdim. Esasen kaç senelik cehdimiz, şark hareketini yapmakta ısrarım bütün kuvvetlerimizin serbest kalarak, Yunan ordusu üzerine toplanarak bir darbe vurması maksadıyla olduğunu o zamanlar da Ankaraya yazmıştım. Acaba Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, ve İsmet Paşa gibi en kıymetli kumandanlarımız Ermeni harekâtında alemi İseviyeti ayaklandırırız, itilâf ve Amerikayı şuradan buradan debarkmana saldırırız diye bu sefer de Yunanlılara taarruz yerine anlaşma sulhüne mi uğraşıyorlardı? Bu muhakkak bir felâket olurdu. Bu hususları ve zaferi müteakip şekli idaremizi tekrarrür ettirmek üzere Ankaraya bir seyahat yapmayı düşündüm. Bu suretle İsmet Paşa ile de şarkda değil garbda görüşmüş olurdum. Belki gerek şahsım ve gerekse başkası için olsun şarkda müfettişi umumilik meselesini - ki neticesi bilhassa Kürdlüğün ıslahıdır - hal ederim.

8 Haziranda erkânı harbiye kursu bitecek. Erzurumdan gelen heyetin davetine icabetle Erzurum seyahatini de Haziran ortasında yapacağım. En mühim olan cephenin malî işlerini de kolorduya devrederek şarkdan infikâkimde uzun müddet için yakından bana ihtiyaç hasıl olmayacak şekilde işlerimi tanzimden sonra mintakamın görmediğim şimali garbî mintakasını dolaşarak ve sahillerini de görerek Trabzona gelmek ve yetiştirdiğim şehid yavrularından dahi bir grub Trabzona göndererek oradan birlikde Ankaraya gitmeyi tasavvur ettim. Garp cephesindeki taarruzun ancak Ağustos nihayetlerinde olabileceğini - gerek kuvvetlerin toplanması, ve gerekse sıcakların geçmesi ve hasadın yapılması dolayısıyla - da hesaplayarak Ağustos bidayetinde gitmeye karar verdim.

İsmet Paşanın mektubu bana bir istiklâl marşı yapmak ilhamını verdi. Ve şunu yazdım ve besteledim: (1)

(1) Millet Meclisi Akif Beyin yaptığı ilâhi gibi şiiri alkışlarla İstiklâl Marşı diye kabul etti. Bestesi için de Parisde müsabaka yapılacağını haber alınca bunun muvafık olmadığını Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine yazdığım gibi Hey'eti Vekile Reisi Rauf Bey'e de şunu yazdım:

Hey'eti Vekile Reisi Rauf Beyefendi Hazretlerine

Sarıkamış

26/7/1338

Mebus sıfatıyla bir kere de zatı samilerine İstiklâl Marşı hakkında maruzatda bulunuyorum:

Milletimiz muazzam eserler ve emsalsiz fedakârlıklarla tarihini doldürmektedir. Gerek kendisi gerekse ahfadı muazzam tarihini okurken iftihar duyacağı gibi terennüm edeceği İstiklâl Marşı ile de gurur duymalı ve bunun tesiri ile âtinin bir teh-

Ya istiklâl ya ölüm
 Vatanım, milletim, sancağım, evim
 İstiklâlsiz yoktur yerim
 Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
 Varlığı fedadır vatan yoluna
 Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
 Hür yaşar hür ölür nurlu ümmetiz.

İlke ihtimaline karşı nefsinin fedaya ruhundan bir saik gelmelidir. Akif beyin şiiri pek yüksek ve muhteremdir. Ancak milletin vicdanından çıkacak bir feryad değil muhterem şairin halka hitabesidir. Arkadaş hitabesiyle söylenen satırları millete başka biri hitab ediyor ki halk bunu okurken şahsiyetini küçültecektir. Kimbilir belki yarın hitabı millete dışinizi sıkın nasihatinden başka bir şey olmadığı gibi istiklâlimize muvaffak olduktan sonra da mânasız olacaktır. Düşmanlarımız Türkler kabiliyet-sizdir medeniyet kabul etmez diye iddia ederken milletimizi (evet medeniyet canavardır) diye bağıştırmak doğru mudur? Hilâle ve Cenabı Hakka münacat kısımları ilâhiye yakışır, marşda maneviyatı kırar. Bütün bunlar şiir ve nutka girer fakat milletin İstiklâl Marşı için muvafık olmaz sanırım. Hüda, Cüda gibi kafiye hatırı sözleri halk söylemez, marşın güftesi de bestesi de halkın seviye ve harsına göre olmalı. Bu da kısa ve herkesin vicdanından gelebilecek sesler olmak ve bu sesler Türk milletinin terennüm edebileceği bir besteye bürünmek lâzımdır. Medeniyete canavar diyen bir marşın Parise gönderilmesi de garibdir. Kelimelerin kuvvetini ve güfte ile beste arasındaki münasebeti ve bunların Türkün ruhuna ve vicdanına yapacağı tesiri fransızcaya tercümesinden okuyacak Fransız musikîşinasları nasıl anlar. Onlar fransızca güfteye uyacak ve kendi zevki millilerine hoş gelecek beste arayacaklardır. İstiklâli uğruna çarpışan bir milletin ecnebi bir adama veya memlekete kendi marşını intihab ettirmesi mucibi teessürdür. Hem de henüz münasebatı sulhiye tamamiyle teessüs etmemişken... İstiklâl marşını milletimizin ağzı ve ruhu terennüm etmelidir. Yoksa anlamadığı, sevmediği bir şey zorla söyletilemez. Bu derin ve ilmî nokta hissi kararlarla duşu mes'uliyete alınmamalı ve makûs netice teemanül olunmalıdır ki şudur: erbabı nefretle karşılar ve itiraz tufanı durmaz, zevki milliye okşamıyarak rağbete mazhar olmaz ve her hangi bir başka marş ağzıarda gezer. Ecnebler bu garib neticeye gülerler. Ansiklopedilere geçecek, her lisana tercüme edilecek bir güfteye, bir de ecnebi gözüle bakmalı ve en mühim kanunları bile tashih ve tâdil ederken bu ilmî hatayı da tashih etmeliyiz. Bir mebus sıfatıyla istirham ediyorum ki kabul edilecek marşımız şiir ve musikiye az vukufumla beraber yaptığım âtideki marşın daha sönük olmasın. Marşın ruhu üç noktadır: Birincisi mukaddesatım hürdür, ikincisi esarete karşı her şeyimi feda ederim, üçüncüsü Türklüğün ne olduğunu tarih de söyler. Bu esasların umumuna şamil olan ya istiklâl ya ölüm de marş başlangıçtır. Bunlardan başka ne münacat ve taan, ne de medeniyetin leh ve aleyhinde sözleri marşla yakıştıramıyorum. Millet bayramı şerefine bando ile çaldırdım, beste dahi güfte ile münasebetli ve o derecede kuvvetli olduğundan derhal taammüm etmiştir. Marş şudur notası posta ile takdim olunmuştur:

Ya istiklâl ya ölüm
 Ya istiklâl ya ölüm
 Vatanım milletim sancağım evim
 İstiklâlsiz yoktur yerim

Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
 Varlığı fedadır vatan yoluna
 Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
 Hür yaşar hür ölür nurlu ümmetiz.

Marş bitti. Besteye göre şedid veya sefî teleaffuzlar mısraların tullerini tâyin etmiştir.

Bu istiklâl marşını ve Türk Yılmaz marşını İsmet Paşaya ve Ankara-ya muhtelif zatlara gönderdim. (düşmana salsa, tek bile kalsa, Türk hiç yılar mı Türk yılmaz, Türk yılmaz cihan yıkılsa Türk yılmaz) parçasını çoluk çocuk herkes şarkda haykırıyordu. Bu düsturu kabul etmeyene Türk dememelidir. (1)

Haziranın ilk günlerinde Yunan ordusunun günden güne fena bir vaziyete girdiği ajans ve gazetelerden anlaşılıyor. Yunan gazeteleri bilâ vasiya Ankara hükûmeti ile görüşmeyi tavsiye ediyorlar. Bizim gazeteler de evvelâ tahliyeyi şart koşuyor. Yunan ordusu başkumandanı Papulas istifa etmiş, yerine Hacı Anesti tayin olunmuş. Orduda siyasi fikirler, muharebeye nihayet verilmesi, memleketlerine avdet istiyakı sözleri ordunun halini gösteriyor. Acaba Hacı Anesti Yunan ordusunun tarihte misli nadir gafilâne vaziyetini tashih mi edecek? İzmir gibi bütün hayatî menbalarını havi bir limana merbut olduğu şimendöfer hattı Yunan ordusunun bir cenahında tehlikeli bir vaziyette. Her türlü taarruz kabiliyeti tükenmiş, siyasi didişmelerle müdafaa kudretini bile zayi etmiş bir ordunun bilhassa teşebbüs ettikleri mütareke oyunu da suya düşünce hâlâ bu tehlikeli vaziyette beklemesi bizim için Cenabı Hakkın bir lütfü olarak telâkkiye değer. Çünkü erkânı harbiye kursumuzda bir kaç mesele ile vaziyeti kavramayı öğreten harb zabitleri - erkânı harbiye tahsilini bitirmemiş ve hattâ hiç görmemişler de var - bile Yunan ordusunun bu vaziyeti karşısında ordumuzun vuracağı darbenin Afyonkarahisar - Dumlupınar arasından hattı ric'ati kesmek suretiyle yapılmasıyla Yunan ordusunun berbadü perişan edilebileceğini görebiliyorlardı. Ordumuzun taarruzundan evvel Hacı Anestin Yunan ordusunu daha ufak cephede ve tehlikesiz bir vaziyette geri çekmesinden endişe ediyordum. Çünkü bu husus Avrupa gazetelerinin münakaşasına zemin dahi olmuştu. Gerçi maneviyatı bozulmuş ve maddî takviye imkânı kalmamış, harbe devamın aleyhinde bulunan bir ordunun herhangi bir hatta dahi çekilmesi basit bir iş değildi. Böyle bir hareketin maksadını anlamayacak olan efrad daha berbad bir hale gelebilirdi. Fakat başlarına vurulacak bir darbenin neye mal olacağını Hacı Anesti düşünürse ikinci mülâhazayı belki hafif görebilirdi. (2)

Esasen Anestin İzmirin tahliyesine bile tarafdar olduğunu ve

(1) Ankara gerek maarif programile gerekse istiklâl marşıyla dehşetli geriye gidiyor. Lâyhalarım bunu protesto demektir.

(2) Ordumuzun 26 Ağustos taarruzunda başkumandan Hacı Anesti ihtimal İzmirde bu çekişmelerle meşguldü. Başkumandanları başlarında olmayan Yunan ordusunun şimendöferin kesilmesiyle nasıl hattı ricatimiz kat'oldu diye bozgunluk yaptıklarımı ve efradın harbe devam etmemek için zabitlerini öldürmeye kalktıklarını başkumandanlık vekâletine bu sıralarda tayin olunan Trikopis hatıratında bahsetmektedir.

başkumandanlığa tâyini Anadolunun tahliyesiyle alâkadar olduğu Yunan ve İngiliz gazeteleri yazıyordu.

7 Haziranda bir Yunan filosu Samsunu (3 - 5.30) a kadar iki buçuk saat bombardıman ettiği, dört yüz elli mermi atarak tekâlifi milliye ambarı ile gazhanenin yandığı haberi geldi. Filo Averof zırhlısı ile iki torpido ve beş nakliye gemisinden mürekkep imiş. Evvelâ mutasarrıflığa müracaatla bil'umum malzemei harbiyenin Yunan zabitleri muvacehesinde tahribini teklif etmişler.. Red olununca bombardıman başlamış. Askerden dört şehid ve üç mecruh varmış.

9 Haziran akşamı Atina cephaneliklerinde büyük bir işial olmuş, iki bin maktul varmış. Bu ajans haberi herkesi çok sevindirdi. Büyük hayır haberler beşaret telâkki olundu.

5 Haziranda İranda Simkonun muvaffakiyetleri hakkında şu haber geldi:

Savuş Bulağı iki bin İran askeri işgal etmiş. Fakat Simokonun kuvvetleri yetişerek İranlıları ihata ile perişan etmiş. Müfreze kumandanı Halo Kurban ve erkânı harbi katı, serdar Satvetülsaltana esir, ve iki seri ateşli Rus cebel topu ile yedi mitralyöz iğtinam olunmuş. Firariler Miyanıdevab'a kadar takib olunmuş. Vaka 30 Ramazan pazar günü (27 Mayıs) vukua gelmiş. Simko bunu 1 Şevval tarihiyle Van kumandanlığına yazmış. Kumandanlık da 4 Haziran tarihiyle bana bildiriyor. Simkonun bu havalide Ermeni ve Nasturilerin toplanmasına ve hududlarımıza bir tesir yapmasına mâni olmak üzere daha 335 senesinde takviye ederek o havaliyi temin etmiştim.

Bu haftaki meşguliyetim bitmek üzere olan erkânı harbiye kursunun konferanslarına devam etmek ve Sarıkamışta endahtlara nezaret etmektir.

5 Haziranda mekteplerimizin mükâfat endahtında bulundum. 14 - 17 yaşında kadar efendiler endahtda mümarese kazanmışlardı. Ekserisi mükâfat kazandı. Üç sınıf üzerine endaht mükâfat alâmetlerini kollarına taktım. Her birerlerinde vurdukları tepsi hatırası da vardı. Fotoğraflar da aldurdım. Bugün çok güzel bir tarzda tes'îd olundu.

7 Haziranda Kars ganiminden olan uzun on beşliklerin endahtında bulundum. 41,5 derece ile 10345 metreye kadar endaht etti. Mesafei asgari ile endaht yapılacaktı. Evvelâ namı için bakılmasını söyledim. Pek isabet olmuş, mühim bir kazanın önünü aldım.

Sarıkamış doğum yurdu olarak sahra hattına nazır güzel bir pavyon intihab ettim. Yarın Erzurumluların daveti üzerine hareket edeceğim. Bir heyet gelmişti. Şark hareketi için Erzurumdan çıktığımdan beri Erzuruma gidememişim. Erzurumluların göreceği geldiğinden davet ediyorlardı. Memnuniyetle icabet ettim. Erzurumluları pek küçük yaşdan tanırdım. 1304 senesi Vanda jandarma ku-

mandanı bulunan babamın nezdine giderken Erzurumda Rahmi Paşanın evinde bir hafta kadar misafir kalmıştık. Bu eve yakın bir hanın havuzuna düşmüş başım yarılmıştı, bu hatırayı daima hatırlarım. Harbi Umumide ise Rusların çekilmesinden sonra Ermeni katliâmından Erzurumu benim kolordum kurtarmıştı. Mütarekenin bidayetinde yine harekâtı milliyeye başlamak emeliyle Erzuruma gelmeye muvaffak olmuştum. Burada geçen bütün hayatımı daima büyük zevk ve samimiyetle anardım. Elviyei Sülüsedeki mühim işlerim dolayısıyla bir buçuk senedir Erzuruma gidemediğimden göreceğim de gelmişti.

9 Haziran 7 evvelde Sarıkamıştan otomobil ile Erzuruma hareket ettim. Sarıkamış ormanları içerisinde Handerede iki saat kadar tedkikat yaptım. Horumdaki karargâh mevkiinden geçerken Ermeni harekâtı için yaptığımız münakaşaları hatırlayarak Azap yolundan 4 sonra da Hasankaleye geldim. Vaktiyle her gün devam ettiğim soğuk banyoya girdim. Gece Hasankalelilere misafir kaldım.

10 Haziranda Hasankaleden 7 evvelde hareketle Erzuruma yola çıktım. Sivistli tabyaya yaya çıktım, tedkikatda bulundum. 11 evvelde Erzuruma geldim. Halk ve mektepler beni Ermeni harekâtı için uğurladıkları Kars kapısı haricinde daha büyük bir iştihak ve samimiyetle karşılar. Oradaki Hafız Hakkı Paşanın türbesini de ziyaretle şehre girdim. Bu esnada biraz yağmur serpti. Bunu halk büyük bir uğur sayıyor. Muhtelif heyetlerin ve müdafaai hukukun ziyaretlerini kabul ettim. Tebrizde iken tanıştığım İspanya konsolos vekili Fransuva mezunen Parise gidirmiş, ziyaretime geldi. Halkın sizlere olan merbutiyetini Paris daha evvel öğrenseydi Türklerin istiklâlini çokdan tasdik ederlerdi dedi. Bütün gideceği yerlerde ve bilhasa Parisde resmî mehafilde Türkiye halkının ve ordusunun kuvvet ve azameti ve büyüklerine olan hürmet ve samimiyetini anlatacağımı ve Türklerle uğraşmanın onları tanımadıklarından ileri geldiğini izah edeceğini söyledi. Bu zat Tebrizde dahi ordumuzun kuvvet ve intizamını görmüştü, bu tesadüfümüzden ben de memnun kaldım.

Garp cephesine gönderdiğim Üçüncü Fırka yerine teşkil ettiğimiz Onüçüncü Fırka merkezini Trabzondan Erzincana naklettirmiştim. Bu suretle icabında garp cephesine bunun da sevki daha kolay olacaktı. Bu fırka karargâhı 10 Haziranda Erzincana vardı.

11 Haziranda Erzurumlular Kars kapısı içinde vaktiyle çocuklar ordusu talimhanesi yaptırdığım yerde şerefime büyük bir ziyafet ve oyunlar verdiler. Bir at yarışı yaptılar. Bu oyunlara bizim mekteplerden bir grup iştirâk ettirdim. Yarışdan sonra mektep müfrezemiz oyun, idman ve endaht yaptı. Erzurumlular bu evlâdlarını bir seneden beri görmemişlerdi. Hayran oldular. On üç yaşındaki bir çocuğun endahtdaki muvaffakiyetini görerek hayret ettiler. Bu çocukların akraba ve tanıdıkları göz yaşlarıyla bunları bağrına basdı. Bugünkü manzarayı Erzu-

rumun daha evvel görmediğini herkes itiraf ediyordu. Hakikaten pek ulvî idi. Erzurumluların zaten bir çoğunu tanırdım, bugün binlercesiyle müsafaha ettik, ben de pek mütehassis oldum. Yalnız nazarı dikkatimi bir eksiklik çekiyordu ki bu çok mühimdi: Mektebler arasında kız mektepleri yoktu, aileler de gelmemişti. Halbuki ben Erzurumu bu halde bırakmamıştım, her cuma şefkat bacılarımız (kız mekteb talebesi) de çocuklar ordusu talimhanesine gelir yara sarmak, bayınlara, güneş ve sıcak çarpanlara, donanlara yardım talimleri yaparlardı, geçid resimlerine onlar da iştirâk ederdi. Aileler için çadırlar kurdururdum. Onlar da evlâdlarını seyre gelir ve bu vesile ile saf hava alırlardı. Herhangi büyük merasime kız mektepleri ve aileler de iştirâk ederdi. Bu tarzı hareketle ecnebi heyet ve şahıslar üzerine halk namına müdhiş tesirler yapmıştık. Bilhassa Amerikalı Harbord heyeti bu manzara karşısında hürmetle eğilmiş ve Amerika efkârı umumiyesine lehimizde büyük tesirler yapan fotoğraf ve sinemalar alınmıştı. Bütün bunların hayali gözümün önünden geçti. Dün ve bugün gerçi bütün Erzurum halkı etrafımda neşe ve samimiyet içinde çırpıyorlardı, fakat bu muazzam lâvhanın en canlı yeri boştu. Bunu vali Sabit bey ile kumandan Rüştü Paşadan sordum: Hani benim şefkat bacılarım ve Erzurumlu hemşirelerim? neden dün de bugün de bu güzel tabloya can vermiyorlar? Uyuşuk bir sesle aynı şeyleri mırıldandılar: Halkın taassubuna dokunuyor da... «1335 ve 1336 seneleri yani ben Erzurumda iken halkın taassubuna dokunduğunu kimseden işitmemiştim, bilâkis herkes memnuniyetle evlâdlarını ve ailelerini çıkarıyordu. Bunlar için en mutena yerleri ayırtıp her türlü ihtiyaçlarını düşünerek tertibat yaptırıyordum. Şeref ve haysiyetleri kendi ailelerimiz ad ile muhafaza olunuyordu. Bundan herkes memnundu. Bunu Rüştü Paşa da görüyordu. Şimdi daha müterakki bir vaziyet göreceğime eski hale rücû nedendir? Bunu halka atfetmek doğru değildir» dedim. Tabii makul bir cevap alamadım. Lâzımı olan kimselerle görüşerek ve tahkikat yaptırarak şu hakikate vasıl oldum: Eski müdafaai hukuk âzâsından Albayrak gazetesi sahibi Midhatm Erzurumda halk hükümeti tesis teşebbüsü ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine kırk imza ile tecavüzkârane bir telgraf çekmek hâdisesi bunları Erzurumlular nazârında fena düşürmüş. Ermeni hâdisesi bertaraf edildiğinden bütün şark halkı gibi Erzurumlular da sulhün avdetiyle hali tabii başlamış ad ediyorlar. Zaten memleketin coğrafî vaziyetini bilen pek mahdud olduğundan garp cephesi nerededir, ne olmuş ne olacak akılları da ermiyor. Kendileri için tehlike şarkdandı bu bitti, iş de bitti. Yalnız İstanbuldan gelen propagandalar mühim tesirler yapmıştı: (Ankara cumhuriyet teşkil edecek, hilâfet ve saltanatı kaldıracaklar). Bu telâş İstanbulda günün meselesi idi. Yunan ordusunun ya arzusuyla ya kafasına yumruğu yiyerek memleketimizi tahliye edeceğine herkesin aklı ermişti, artık tac ve tahtı ve bunun etrafına yapışanlar mevkilerini tutmayı düşünüyor-

lardı. Nitekim İzzet Paşa Hazretleri de bana aziz dostum Mahmud Sadık beyle mektup göndermişti. İşte Erzurumda Muhafazai Mukaddesat cemiyeti meselesi de oradan ve Ankarada cumhuriyet aleyhdarı olan kimselerden fıskıran dedi koduların doğurduğu bir nüve idi. Cumhuriyet kelimesi halka pek yabancı geliyor, ve padişahlık kalkarsa kıyamet kopacak gibi sanılıyordu. Vaktiyle halk hükûmeti yapmak isteyen Erzurumun bir avuç münevverleri de bolşevik cumhuriyeti yapacaklarından büsbütün gözden düşmüşlerdi. Gerçi Hoca Raif Efendi eski Müdafaa-i Hukukun da reisi idi, fakat Meclisi Milliye intihab meselesinde münevver âzâ Hoca Raif müteassıptır diye aleyhde yazarak propaganda yaparak intihabına mâni olduklarından araları müdhiş açılmıştı. Sırasında izah ettiğim halk hükûmeti hâdisesi dolayısıyla eski Müdafaa-i Hukuka ben de yüz vermeyince tabiatıyla tutunamamışlardı. Fakat ne fena tesadüf ki Sabit bey de tahsil görmemiş rüiyet sahası dar bir zat olarak Erzuruma gönderilmiş, Rüşti Paşa da daima her söylenen cihete temayül eder derecede malûmat ve kabiliyetde olduğundan elbirliğiyle Erzurumda müdhiş bir irtica yapmışlar ve bana haber de vermemişler. Çok canım sıkıldı. Muallim hammlarımız da yine peçeleri takmışlar, her şey dönmüş aslına... Tam iki senelik emeğimin heba olduğunu gördüğümünden çok meyus oldum. Fakat bir kaç gün misafir kalarak avdet edeceğimden bu vali ve kumandanın dahi aleyhinde bulunduğu bir hayata yeniden başlamak için nefes tüketmeyi beyhude buldum. Yalnız teessürlerimi söyledim, ve bu günkü vaziyeti iyi ki vaktiyle gelen ecnebi heyetleri görmedi ve fotoğraf ve sinemalarla tesbit etmedi, yalnız Erzurumun değil bütün milletin aleyhine müdhiş bir şey olurdu dedim. Ziyafet ve merasimde Erzurum Rus konsolosu, Ermeni konsolosu ve İspanya konsolos vekili Fransuva da vardı, fakat bunlar evvelki hayatı görmediklerinden vaziyeti tabii görüyorlardı.

Şarkda bu salâhiyet ve bu insanlarla yapılacak işlerin payidar olmayacağını görerek çok meyus olmuştum. Gerçi bir ecnebi risalede bu nazariyeyi çoktan öğrenmiştim: (Türkiyede her iş onu yapanın mevcudiyetine veya kudretinin devamı müddetine bağlıdır). Bunu şimdi fiilen görmüş oluyordum. Ankarada bu misali göstererek memleketin her tarafı ve bilhassa şark için yapılacak esasların hükûmetin her şubesince tesbiti ve büyük salâhiyetlerle tatbiki lüzumunu anlatacağım. Gerçi Ankaradan gelen haberler orada da müdhiş bir taassubun hüküm sürdüğü zeminindedir. Fakat (terakki ve tekâmül) düsturlarıyla medeniyet camiasına girmeye çalışmak istiklâl harbi için uğraştığımız kadar da bizlere bir vazifedir.

(Akşam askerî Hastahanede benim çocukların ve bazı zabıt evlâtlarının sünnet düğününe Erzurumun eşrafını ve Müdafaa-i Hukuk heyetini davet etmiş idik. Çocuklarımız temsilde benim - Makina Mikrop - piyesini de oynadılar. Erzurumun müftüsü ve üleması da vardı. Cin ve peri

Jemek mikrop demektir, bundan korunma için lâzım gelen tedbirler de korku değil temizliktir diye mektep çocuğunun amcasına nasihatini dinlerken mutaassıp olanlar yüzlerini buruştuyorlar, müftü Sadık efendi sahneden bile başını çeviriyordu. Yanımda mebus Durak ve Hoca Raif efendi vardı. Raif efendiye dedim ki: bu oyunu dikkatle dinleyin ve seyredin sonra itirazınız varsa cevap veriniz. Bu sırada sahnede köylülerden biri diyordu: — Yoh... ahan bunu bilemedin, o insanı çarpan iyi saatde olsun ecinnilerdir, o senin mikrof dediğin şeylerden daha fena çarpar. İşte onu da öylece bil..)

(Mektepli İsmail efendi cevap veriyordu: — Ne âlâ... acaba bu iyi saatde olsunlar nerede bulunur ve kimleri çarparmış, ve her mevcudu bize bildiren Kur'anı Kerimimizde acaba mikrobun ismi ne imiş?

Köylü (itiraz eden): — Viranelerde, mezarlıklarda bulunur, ve oralarda oturan veyahut tükürenleri, oralara abdest bozanları çarpar. Ötesi nemize gerek. İsmail efendi: — İşte şimdiye kadar anlattığım mikroplar da aynı yerlerde bulunuyor ve aynı kimseleri çarpıyor. Bizim bildiğimiz cinlere Avrupablar mikrop demiş.)

(Hazurun arasında gürültüler)

— Yoh ahan bu olmadı.

İsmail efendi: — Pekâlâ temiz olun da isterseniz inanmayın. Hepsi ni yapan Cenabı Allah.

(Hazurundan diğer biri)

— E... İsmail efendi sen daha bu yaşda nelér öğreniyorsun? Her sene gelişinde bizim kafamızı da karıştırıyorsun. Ama bu temizlik hakkında ve Cenabı Hakkın bunları yarattığı hakkındaki sözlerin çok büyük.

Talebe İsmail efendi Cenabı Hakdan ve Kur'anı Kerimden bahsedince hocalarımızın yüzü güldü ve muhavereyi dikkatle dinlediler. Piyes bittikden sonra Hoca Raif efendi (ilk ve şimdiki Erzurum Müdafaa-i Hukuk reisi) dedi ki: «cinlerde şuur olduğu hakkında ayeti kerime vardır. (ve okudu) halbuki mikroplarda bu yoktur. Bunların aynı şey olmadığı bunun için katidir. Bunun üzerine: «Bizim talebe İsmail efendiye köylüler cevap veremedi siz ne dersiniz? Bakın soruyor: (Kur'anı Kerim her mevcudu bildirdiği halde mikrobun ismi ne imiş?) Kur'anı Kerimin bu mühim bir âlemden bahsetmemesi noksanlığını kabul eder misiniz? Gözlerinizle seyrettiğiniz (1335 senesi ilk işim mikropları hocalara, usta başlara, mektep çocuklarına göstermeye başlamıştım, her yerde buna daima ehemmiyet verdirmekte idim, mevcudiyetini inkâr edemiyorlardı.) bir çok çesidleri ve her birinin başka başka marifetlerini de asariyle görüyoruz, bu kadar mühim bir varlığı elbette Cenabı Hak Kur'anı Keriminde hattâ

tafsilen bildirmiştir. Gözle görülmeyen bu âlemi (cinni) diye tavsif etmemiş mi? Buna Avrupalılar mikrop demişler yani gözle görülemyecek derecede küçük haşarattır. (Cinni) de böyle tarif olunmamış mı? Yalnız (cinni) nin idrakleri varmış... Mikropların idraksizliğini nereden biliyorsunuz? herhalde cahil bir insandan pek de akılsıza benzemiyorlar.» dedim. Ülemamız cevap vermedi. İster istemez - belki bu akşamlık hatır için - cinin mikrop demek olduğu iddiasını kabul ettiler. Her ne ise bu piyes bilhassa az münevverlere dahi pek iyi intiba bırakıyordu.)

Muhtelif günlerde görüştüğüm Erzurumun akli başında namuskâr insanların benden bir dilekleri vardı: Mustafa Kemal Paşayı hüsnü idare etmeğlim. Bu hususdaki endişe heyeti zabıtanda dahi vardı. Hilâfet ve saltanatı lâğvederek Mustafa Kemal Paşanın cumhuriyeti ilân edeceği, bütün mukaddesatımızın çiğneneceği endişesi. (1). Bunu müeyyid olmak üzere Azerbaycanda Lâtin harflerini kabul cereyanı ve dansizlik propagandaları gösteriliyor ve bunların bizde dahi vukuundan korkuluyordu. Azerbaycanda lâtin harflerinin kabulü lehine bizim İstanbul Darülfünun müderrislerinden Mehmed Ali Aynî bey imzalı bir makale de Varlıkda derc olunmak üzere gelmişti. Mehmed Ali Aynî beyi tanıyıyorum, yalnız Batumdan Baküye gidip gelmekte ve ticaret yapmakta olduğunu haber almıştım. Biz henüz istiklâl mücahedemizle uğraşırken Azerbaycanın lâtin harflerini kabulü lehine bir Türk profesörünün hem de Azerbaycan halkına müessir olacağı tabii olan benim çıkarttığım bir gazete de makale yazılmasını hiç bir kimse hüsnü niyete yormadı. Evvelâ Azerbaycan Türkünün bizimle ve diğer Türklerle olan yazı bağlarını çözmek büyük bir cinayetti. Zaten henüz müterakki milletlerden pek geride olduğumuzdan millî rabitalarımızın en mühimmi yazı ve din idi. Ne malî, ne iktisadî hattâ ne de irfan cihetiyle bağlarımız yoktu. Halbuki yazı tebdiliyle beraber din aleyhine propaganda şark Türklerini Anadolu Türkünün ayırmaya matuf bir teşebbüsdü. Halkın bunun dehşetli aleyhinde olduğunu haber alıyordum.) Varlıkda yazılacak makale ile Azerileri teşci edecektim... Fakat asıl mühim bir ciheti de böyle bir makalenin Varlıkda neşri beni o zamanki haleti ruhiyesini ve düşüncelerini çok yakından bildiğim halka karşı ne vaziyete getirirdi? Lâtin harflerinin kabulüne prensip itibariyle taraftardım. Ancak zamanı henüz erken buluyor ve ilmi esaslara göre hazırlanmış bir grameri v. s. ihzaratı yapılmadan kabulünü doğru görmüyordum. Ben mutaassıp değilim ve mutaassıp insanlardan bir hayır da beklemem, fakat salâbetkârım, milletin tealisini tekâmülde bulanlardım. Uçarı kafalardan da bir hayır beklemem. Şu halde böyle bir makalenin neşrine müsaade etmek prensibime uymadığı gibi henüz Yunan ordusunun memleketimizden çıkarılmadığı ve fakat her hazırlığın buna müntehi olduğu bir sıra-

(1) Bu endişeyi her tarafda şimdi dinlediğim gibi 1339 şark seyahatimde dahi dileddim ve Fevzi Paşanın ricası üzerine kendilerine de yazdım.

da benim karargâhımda çıkan bir gazetede bu makale bütün memleketde bomba gibi patlar ve maksadı mukaddesimizi sarsacak vaziyetlere kadar da gidebilirdi. Bunun için 12 Haziran 1338 tarihli Varlık gazetesinin baş makalesinde lâtin hurufatının kabul zamanı ve tesirleri hakkında bir tenkit yazısı neşrolundu. Bu yazıda misal olarak Japonlar gösteriliyor. Telâffuz meselesi için İngilizce ileri sürülüyordu. Bu makaleyi aynen yazıyorum.

K e m Y o l

A z e r b a y c a n d a E l i m B i r T e ş e b b ü s

Kafkas Azerbaycanında, Anadolu Türkleriyle beraber, bütün müslümanlar rencide eden elîm bir teşebbüse girişildiğini haber alıyoruz. Güya resmî dairelerde muameleyi, mekteplerde dersleri, türkçe yapmak bahanesiyle bazı Azerbaycanlı kardeşlerimizin (latin harflerini) kabul ettirmeye çalışdıklarını ve hattâ Tiflîsde yeni harf döktürmeye bile başladıklarını öğreniyoruz.

On üç asırdanberi beşeriyetin yüzlerce milyon insanı cami koca bir dünyasının gündün güne tekemmül ettirerek kullanmış ve kullanmakta olduğu müslüman harflerini kendi kendine atmaya kalkışmak Türk ailesi ve İslâm camiası içinde manevî birlik yerine teşettüt, tefrika ve zaaf husule getirmek demektir. Bunun içindir ki her şeyden evvel bu ciheti kaydeder ve ağyarın teşvikinden başka bir şeye hamlede miyeceğimiz bu teşebbüsü kalbimiz sızlayarak pek derin bir elem ile teessüfle karşılarız.

Etrafiyle ve pek iyi düşünülmeden tasaddi edildiğini zan ettiğimiz vahim neticeli bu hareketi haklı gösterecek bir sebep de göremiyoruz. Deniliyor ki hükümet dairelerinin muamelelerini Türkçe görebilmesi mekteplerde derslerin türkçe okutulabilmesi mutlaka latin harflerini kabul etmekle mümkün olabilirmiş... Çünkü bu günkü yazımızda ciddi ve ilmî bir şey yazılamamış...

Biz Anadolu Türkleri hükümetimiz, darülfünunumuz, İstanbulda Anadolu'da her taraftaki kütüphanelerimiz, gazetelerimiz, kitapçı camekânlarımızla bu garip isnadı gülünç bulur, akli başında bir insan sözü ad edemeyiz.

Bizim bugünkü İstanbul ve Anadolu matbuatımız gerek şekil, gerek yazı gerek münderecat itibariyle en müterakki memleketlerin matbuatıyla mukayeseyi iftiharle kabul edebilecek bir haldedir. Kitapçı dükkânlarımızda ise her mevzudan ilmî, fennî, içtimâî, iktisadî her gün yeni yeni eserler görüyoruz. Yazımızın bunları yazmaya müsaid olmadığı fikri şimdiye kadar hiç birimizin hatırına gelmemişti. Çünkü biz yazıyı bir vasita olarak biliriz. Mesele yazıda, yazının şeklinde değil, ilimde irfandadır. Latin harflerinin bu gün ciddi bir mevzuu kaleme alamayanlara yarın her kabiliyeti bahşedecek füsunkâr bir sihri olduğunu zan etmek safdillikdir.

Latin harflerinin en büyük meziyeti okunduğu gibi yazılabilmesidir. Halbuki bundaki keramet yalnız sait kullanmaktan ibaret olduğuna göre kat'î imlâ kaideleri tesbit ederek bunu bu günkü harflerimizle yapmaya bir mani var mıdır? Nitekim biz Anadolu Türkleri kendi lehçemize göre imlâmızı bu yolda tadil etmekte ve bunda hiç bir mahzur görmemekteyiz. Azerbaycanlı kardeşlerimiz de bizim kendilerine gösterdiğimiz bu salim yoldan gidemezler mi? Bu suretle latin harfleri döktüreceklerine güzel nesh ve rık'a yazılarını Bakü refiklerimizde gördüğümüz çirkin şekillerinden kurtararak zevke daha uygun yaptırılmaları belki mümkün olur. Azerbaycanlı

kardeşlerimize temin ederiz ki yazı meselesi bu gün diğer yapacakları işlerin yanında pek sonraya kalacak şeylerdendir. Hiç bir kaideye tabi olmadan mutlaka yazıldığından başka türlü okunan İngilizcede de latin harfleri kullanılır. Sırf semaî olan bu okunmuş türkçeninkinden çok daha zor olduğu halde İngilizlerin terakki etmesine, ciddi eserler meydana getirmesine mâni olmuş mudur? Hem başka misale ne hacet, Japonlar okuması kadar yazması da müşkül olan o karışık elifbalarını değiştirmeye bile lüzum gördüler mi? Bugün Japonlara medenî değildir diyemeyiz. Fakat benliklerinden çıkmamak, başka milletlere ruhlarını esir etmemek için öz malları olan yazılarını muhafazada gösterdikleri fazileti nasıl takdir edemeyiz. Yazımız Japon yazısından daha mı zordur?

Latin harflerini kabul ettirmek için serd edilen sebeplerde hiç bir ciddiyet yoktur. Eğer maksad başka ise o zaman meselenin mahiyeti değişir.

Hâlâ yaşayan ve her vesile ile müslümanları daha zayıf düşürmeye çalışan edibî salib zihniyeti müslümanlar arasına tefrika sokmak için bir müddettenberi bu latin harfleri silâhını kullanmaya başladı.

Vaktiyle Arnavud kardeşlerimizi iğfal ile İslâm camiasından ayırmaya uğraşan zihniyet şimdi de aynı fesadı, aynı şekilde Kafkas müslümanları arasında uyandırmıyor.

Ecnebi terbiyesi altında anlaşılan kalbleri gibi seciyeleri de zayıflayan bazı bireşimlerin alet oldukları bu zararlı teşebbüs istiklâl ve harsımızın esas temeli olan dilimize tevcih edilmiştir.

Akur bir düşman âlemi önünde bu mevcudiyeti vermemek için didişen, boğuşan, kanımızı, canımızı esirgemeyen biz Anadolu Türkleri, giriştiğimiz bu çetin mücadeledeki vahdetimizi ihlâl edecek surette başımızın ucunda çıkarılmak istenen bu tefrika ve fesadı Türklüğe karşı ika edilen en hainane bir cinayet olarak telâkla ederiz.

Varlık gazetesindeki bu (Kem Yol) makalesi halk ve ordu üzerinde büyük hüsnü tesir yaptı. (1)

Cumhuriyet fikrine gelince, bundan tevehhüs şüphe yoktu ki ilk İstanbul'da uyanmıştı. Abdülhamit'in bile Mithat Paşayı zindanlara attırması ve nihayet boğdurması bu endişedendi. Vahidettinin cumhuriyetden korkması garip idi. Nasıl olsa artık kendini o makamda kimse görmek istemeyecekti. Galiba mes'uliyetden ve cumhuriyet evlâdlarının gazabından korkuyordu ve zan ediyordu ki kendi hal olursa dahi başına gelecekler nispeten ehven olur. Bundan başka bir kolayımı bularak belki hal dahi olunmaz. Mütebaki hanedan âzâsının cumhuriyet tabii işlerine gelmezdi. Vükelâ, vüzerâ, ülema, velhasıl hilâfet ve saltanatı maddî manevî kendileri için bir mesned bulanlar da tabii Ankara cumhuriyet yapacak diye tavahhus ediyorlardı. Nitekim Sarıkamışa bana kadar da İstanbul-

(1) 1928 yılında da Gazi Paşa'nın Sarayburnu Parkında (Lâtinceyi kabul etmekle ancak medeniyete girebileceğiz) sözleri üzerine gramersiz, tetkik ve münakaşaları tam yapılmamış bir alfabe ile lâtin harfleri kabul olundu.

Ancak Azerbaycan'ın kabul ettiği elifba Rus harflerile ve bizimkinden büsbütün başka şekilde idi. Yan yana bulunan iki Türk kavmi ne hazindir ki başka başka bir alfabe kabulü ile birbirinin dilini okuyamaz bir hale gelmişti.

lun duygu ve dileği isal olunmuştu. Erzurumda gördüklerim ve işittiklerime nazaran İstanbulun burada ve tabii her tarafda dahi bu endişesini aşlamış ve neşvü nümasına himmet etmiş olduğu görülüyordu. Mustafa Kemal Paşanın 5 Mayıs 338 tarihli meclisi millinin haleti ruhiyesi hakkındaki şifresi de Ankaranın da bu fikrin hamiline karşı aldıkları fikri muhalefet ve mukavemeti gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa da bilhassa benim mütalâama kıymet veriyor ve yapılacak işi bana soruyordu. Vaziyet ne kadar nazik idi. Daha memleketimizin mühim kısmı Yunan ordusu işgali altında. İstiklâlimiz henüz tasdik ve temin edilmemiş bir vaziyette iken şekli hükûmet meselesi yazı meselesi, din meselesi ortaya atılıyor, kaç senelik emek ve kanla yapılan millî birliğe yaman baltalarla saldırılıyordu. Hilâfet ve satanat kaygusuyla çırpınanları gördükçe Mustafa Kemal Paşanın da cumhuriyetçilerin telkinatına yüz vermeyerek zaferi müteakip ben de bu fikirdeyim, hilâfet ve saltanatsız bu millet yaşayamaz diyerek umumun arzusuna karışarak yalnız aradan Osmanlı hanedanını def ederken bu makama kendi oturursa ne olacağını hayret ki düşünene rast gelmedim. Halbuki Gazi (mefkûre hâtırası) diye hayli zaman evvel bu tarihî vesikayı da bir köşeye koymuştu. Cumhuriyetçiler galebe çalarsa reisicumhur, hilâfet ve saltanatçılar için de halife ve padişah...

Bu düşüncelerimi şuna buna açmayı muvafık bulmuyordum. Cumhuriyetden korkanlara karşı memleketimizde henüz düşmanlar hâkim iken şekli idareimiz hakkında ayrılıkların tehlikeli olduğunu zaferi müteakip bu işlerin Ankarada tesbitinde ben de tabii bulunacağımdan hale göre istikbalimizi temin edecek bir şekli idare bulunabileceğini bugünkü halife ve padişahın düşmanlarımızla birlikte olduğundan her halde et birliğiyle halkımızı memnun edecek bir şekil bulunur diyerek cevaplar veriyordum. Benim fikrim çoktanberi artık merkezi hükûmetin İstanbul olmaması ve devlet işlerine müterreddi ve cahil olan hanedanın karıştırılmaması merkezinde idi. Hilâfet bir köşede hanedanda kalmalı. Artık hilâfet ve saltanatın oyuncak olmaktan kurtarılması ve bilhassa Osmanlı hanedanından alınarak Mustafa Kemal Paşaya veya herhangi bir kimseye ta'vizine meydan verilmemesi taraftarı idim. Cumhuriyet her milletin er geç vasıl olacağı bir tarzı medenidir. İik zamanlarında müşkilâtımız da olsa elbet normal (tabii) bir hal alınca memlekete feyiz ve bereketini ibzal eder. Eğer bir zaferi müteakip Mustafa Kemal Paşa hilâfet ve saltanatçıların arzusuna mümaşatla ve yeni muhitinin vereceği kuvvet ve nüfuzdan istifade ile ortaya atılırsa aramızda müthiş bir noktai nazar farkı olacak, buna bütün kuvvetimle mümanaat edeceğim. Bu hususda kendisine zahir olacakları ancak muhitinde bulabilecektir. Akli başında bir kaç zatın bahsettiğim bu ihtimale karşı gösterdikleri asabiyet ve istikrah müthişti. Şimdiye kadar olduğu gibi zaferden sonra da Gazinin benim gibi hiç bir şahsî menfaat gütmeyen ve her emeli ve te-

şebbüsü vatan ve milletin nef'ine matuf olduğunuz bir çok misalleriyle gösteren arkadaşlarının fikrinden ayrılamayacağını ümid ediyorum (1)

Erzurumdan 19 Haziranda ayrıldım. On gün kadar bulunmuş oldum. Askerî müesseselerimizi teftiş ettiğim gibi hükümet müesseselerini de ziyaret ettim. Vilâyet sanayi mektebi açmış. Şayanı esef bir halde. Bizim iş ocağı karşularında makinalarla mükemmel bir faaliyet gösterirken vilâyetinki iptidai bir tarzda, kimse teftiş de etmemiş. Bizim yetiştirdiğimiz çocuklarla bunların arasında dağlar kadar fark var. Vilâyete yazdım ki bu çocuklar ne canlarını kurtarabilirler ve ne de bir sanat sahibi olabilirler. Vilâyet sanat mektebinde yalnız dokumacılık ve halıcılık kısımları kalsın diğer şubeleri askerî müesseselerimize devredin. Bu tarzda yaparak bu mektebi de sıkıntıdan ve felâketten kurtardım.

Erzurumda kale muhitini bir daha gözden geçirdim. 13 Haziranda Erzonik köyü garbındaki Yılanlı Tepeyi gezdik. Erzonikte Durak isminde bir ihtiyar 1334 senesindeki Ermeni fecayiini anlattı: Erzurumun istirdad günü on beş kadar Ermeni askeri bu köyün bütün erkeklerini süngülemiş, koyun gibi kimse müdafaa etmemiş. Bu ihtiyar yaralıları arasında ölmemiş kurtulmuş. Bu vaka olurken yarım saat mesafedeki (Omurum) köyüne askerimizin geldiğini de görmüşler... İhtiyara: «Taşla, sopa ile mukavemet edebilirdiniz, Erzurumlular böyle mi olmalı idi? şehirde de bilhassa istasyonda yüzlerce genç mukavemet etmeyerek süngülenmişler» dedim.

İhtiyar: «Paşam gençlerimiz de vardı amma ne bileyim koyun gibi hepsi boyun büktü» cevabını verdi.

Çok acıdım, bu geçmiş vakalara ait en ufak tafsilât bile beni çok alâkadar ediyor. Erzurum kahramanlarını kuzu gibi işitmek ve görmek benim gücüme gidiyordu. Ben bunları silâha taşla, süngüye sopa ile mukavemet eder insanlar tanırdım. Gerçi yine emirle gidiyorlar fakat (Enver Paşanın Sarıkamış ufuklarında gafletle gömdüğü on binlerce kahramanın yoksuzluğu hâlâ görülüyordu) Buna müstebid idarelerin aşağıya indikçe daha insafsız ve daha gaddar darbelerini de ilâve edince halkımızın neden kendiliğinden celâdet gösteremedikleri kolay anlaşılır. Yunanlıların İzmirli işgalindeki felâket bundan değil midir? Halkdan sarfı nazar asker bile mukavemet etmiyerek teslim oldu. Sebebi kumandan emretmedi. Yeni neslin terbiyesinde salâbeti ahlâkiye ile beraber hürriyeti vicdana büyük ehemmiyet verilmesi lüzumunu bu ihtiyarı dinlerken bir daha bütün varlığım ile düşündüm. Hakkını, namusunu, hayatını muha-

(1) Zafere müteakip bu işler düşündüğüm gibi çıktı. Mustafa Kemali hilâfet ve saltanata teşvik, bu yolda teşci edenlerin faaliyetlerine aleyhdar olarak dikildim. İsmeti de fikrime getirdim. Nihayet teklif ettiğim ve heyeti umumiyenin alkışladığı fikir hâkim oldu. Fakat ben de müthiş hasımlar kazandım.

faza için vursun... hem de her yumruk, her tekme kendi başına harekete geçsin. Bunları muhafaza için emri kendi vicdanından beklesin.

Halkımızın ekseriyeti kuzu gibi olmakla beraber yırtıcı mahlûkları da yok değildir. Fakat mahdut ve fena istikametlerde böyle. Ne garip misal, bu gün kısmen otomobil kısmen de atlı seyahat yapmıştık. Atla giderken silâhlı kaçakçılara rast geldik. Sıkıştırırsak üzerimize ateş edecekler. Bunlar haklarını korumak için değil çaldıkları veya kaçırdıkları malları muhafaza için ve kim gelirse ona ateş edecekler. Ve düşman karşısında göstermedikleri celâdeti hükûmet memurlarına, şu anda ordu erkânına bile... Erzurum valisi kadınlara ve kızlara karşı halkın temayülâtını okşamak - bence daha evvel kendi dimağını - için diye yaptığı marifeti daha hayırlı işlere sarf etse idi elbet daha iyi şeyler görürdük. Mektepler berbad hale girmiş, kaçakçılık müthiş. Kendisine vaziyeti anlattım.

14 Haziranda Çobandere mıntakasına gittim. Öğle yemeğini orada yedik. Sivişliye kadar otomobil sonra araba ile. Yağmur iyice yağdı. Öğleden sonra Kağızman civarına ceviz büyüklüğünde yarım saat dolu yağmış, yumurta büyüklüğünde olanlar bile varmış. Mezruat az, bağ ve bahçeler çok hasara uğramış.

15 de Palandöğene çıkmak üzere hareket ettik, fakat yağmurun şiddetinden avdet ettik. Bugün Moskovadan gelen bolşevik kuryesi Velikof ziyaretime geldi. Taşnakların suikasd için kadın kıyafetinde İrandan Türkiyeye geleceklerini ve bazı islâmların da bunlara yardım ettiğini haber aldıklarını söyledi. Ermeni komitalarının her kalıba gireceklerini zaten bilerek lâzım olan tedbirleri alıyorduk. Bununla beraber bu haberi icab eden makama ve taraflara bildirdim.

16 da mebus Durak bey, Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi Hoca Raif beylerle malûm esaslar üzerinde görüştüm.

19 da Sarıkamışa hareket edecektim. Erzurumlular bana belediyede (eski karargâhım) bir ziyafet daha verdiler ve Erzurum halkı namına el yazısı bir Kur'anı Kerim hediye ettiler. Mukabil nutuklarla samimiyetimizi teyid ve tezyid ettik. Kelâmı Kadim hediyesine şu cevabı yazdım:

Erzurum

16 Haziran 1338

Erzurum Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyesi Riyaseti Âliyesine

Hazreti Peygamberin imdadı ruhanisi ve milletimizin her suretle masruf fedakârlıklarına mazhar olan şark ordusunun Karsın fethi hatırasına mübeccel bir vesikâi tarihiye olmak üzre, Erzurum Müdafaai Hukuk Heyeti tarafından, kumandası uhdemde bulunan şark ordusuna hediye buyrulan kelâmallahı ordum namına büyük teşekkürle kabul eyledim.

Muayyen senei devriyelerinde Erzurumun istirdadı, Karsın anavatana ilhakı uğruna bezli can eden şehid kardeşlerimizin mukaddes ruhlarını tatyiben işbu kitabullah ile hatim edilecektir.

Orduma Erzurum ahali muhteremesinin hediyesi olan bu kelâmullah arzuları vechile şark ordusunun mütevalî kumandanlarına devren ve terken teslim edilmek üzere karargâhının en mutena bir mahallinde muhafaza olunacaktır. Bu vesile ile arzu samimiyet eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

17 de Tekke deresi muntakasına otomobil ile gittik. Avdetde köşkte yemek yedik. Mevkii müstahkem karargâhında bu seyahatlerimizin intibamı tesbit ettirdim.

19 da otomobil ile Sarıkamışa hareket ettik. Erzurumlulara veda ettim. Bundan sonra Ardahan Artvin üzerlerinden sahile ve oradan Ankara'ya kadar seyahatimi temdid edecektim. Uzun müddetdir belki Erzurumluları görmeyecektim. (1). 135 kilometreden ibaret olan bu mesafeyi 10 saatde kat ettik. Her tarafa kaç gündür yağmur yağmıştı, Sarıkamış ormanları içindeki Handere civarında kuytu yerlerde kar vardı. Kaç gündür buralara kar yağmış... Haziran sıcağında kar... Fakat kar yağınca sıcak kalmıyor ki.

Karsdaki Dokuzuncu Fırkanın terbiyei münferide teftişlerinde ve davet olunduğum at yarışlarında bulunmak üzere 22 Haziranda trenle Karsa gittim. Yarış zararsız oldu. 28 ve 29. Alayın teftişlerinde bulundum fakat dört gün kadar belimin ağrısından bir yere çıkamadım.

Tevhîdi Efkâr gazetesi İttihat ve Terakki rüesasının diyarı gurbet maceralarını tefrika ediyordu. 28 Mayıs tarihli tefrikada kuvayı millîyenin menşei de İttihat ve Terakkiye raptediyordu. Gerçi hepimiz vaktiyle İttihat ve Terakki cemiyetinin teşekkülünde işe başlamış ve bu cemiyette meşrutiyetin istihsaline kadar da çalışmıştık. Fakat sonraları biz ordu mensupları cemiyetin mesaisinden ve teşkilâtından tamamiyle ayrılmıştık. O siyasî bir taazzuv olmuş Harbi Umumiye milleti sürüklemiş ve berbad bir idare ile lüzumsuz yere pek çok vatandaş öldürmüş, hazineleri boşaltmıştı. Bunların ileri gelenleri de Almanya'ya kaçmışlardı. Kuvayı millîyenin teşekkülü ise büsbütün başka saiklerle olmuştu. Yer yer teşekkül eden muhafazai hukuk, müdafaai hukuk gibi sulh perverane teşebbüsleriyle haklarını müdafaaya hazırlanıyordu. İttihat ve Terakki her yerde münevverlerden teşkilâtı bulunduğundan bu teşekküllere tabiatıyla İttihat ve Terakkiye dahil kimseler de girmiş olabilirdi. Fakat millî mukavemet, millî hükümet esasına yürüyen kuvayı millîye esasını Mustafa Kemal Paşaya da teklif ile Anadolu'ya geimesine ikna eden ve o gelmeden evvel şarkda İzmirin işgalinden evvel işe başlayan ben idim. Ben de hiç bir teşekkülden, hiç bir kimseden ilham almamıştım. Mütarekeyi müteakip beni müşir İzzet Paşa (sadrazam) İstanbul'a getirttiği vakit İstanbulun İtilâf devletleri tarafından işgalini görmüş ve

(1) Ankara seyahatimden avdetde 1339 senesi sonbaharında yani hemen bir seneye sonra bir daha Erzuruma gidebildim.

bu kararı daha Büyükdere önünden vapurla İstanbulla girerken vermiştim. Bu hususda başlangıçta lâzımı kadar tafsilât vermiştim. Daha zafere kavuşmadan evvel bir takım açıkgöz İttihat ve Terakki bakiyesi bu şerefi millet nazarlarında üzerlerine çekerek bir vaziyet yapıyorlardı. Bunun tarafımdan tekzibini muvafık bulmayarak hakikati münasip bir şekilde Mustafa Kemal Paşanın ilân etmesini doğru buldum ve şu teklifi yaptım:

Zata mahsustur

Kars
23 Haziran 1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

28 Mayıs Tevhidi Efkârda İttihat ve Terakki rüesasının diyarı gurbet maceraları muharriri Kuvayı Milliye'nin menşei, İttihat ve Terakki göstermekle düşmanlarımızın şimdiye kadarki iddialarını aleyhimize yeniden uyandıracığını ve milletimiz arasında sönmeğe üzre bulunan partizanlığı deşeeceğini zannediyorum. Kuvayı Milliye'ye aid bahislerde vesaike istinad etmeyen bu gibi indî mütalâaların doğru olmadığını ve münasip zamanda vesaike neşrolunacağını tensib buyrulacak şekilde ilânım muvafık gibi mütalâaa ettiğimi arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşadan şu cevabı aldım:

Ankara
1/7/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

C: 23/6/1338 şifreye

1 — Mevzu bahis mesele hakkında matbuat ve istihbarat müdürü umumisince neşrolunan tekzip sureti ikinci maddede muharrerdir.

Son Kocaeli seyahatimde İzmir'e gelmiş olan Tevhidi Efkâr sahibi Velid bey bu babda ikaz edilmiş ve mumaileyh vaktiyle İttihat ve Terakkiye muhalif tanınmış olduğundan bu muhalefetin eşhasa değil tutulan yola müteveccih olduğunu göstermek o zamanki İttihat ve Terakki düşmanlığının bugünkü harekâtı milliye düşmanlığı gibi telâkkisi hasebiyle bu mevkiide görünmemek üzre mezkûr maceraların gazetesine dercine müsaade ettiğini söylemiş ve mamafih benimle temasdan sonra mekasıdı muzırraya alet olmuş mevkiinde kaldığını anlayarak bundan tevekki lâzım geldiğini teslim eylemiştir. Arz eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

2 — Tekzip:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin mütareke zamanlarında Anadolu kıyâmı millisini idare etmeleri hakkında bazı makamat ve zevat tarafından teşvik olunduğunu ve müşarüleyhin malûm olan vezaifi milliyeyi âharın ilhamatiyle der'uhde buyurmuş oldukları ara sıra bir kısım matbuatda mevzu bahis edilmekte ve ez cümle İttihat ve Terakki rüesasının diyarı gurbet maceralarından bahseden Tevhidi Efkâr gazetesinin 22 Mayıs 1338 tarihli nüshasında

İttihat ve Terakki Kuvayı Milliyeye menşe olarak gösterilmektedir. Mütarekeyi müteakip vuku bulan kıyama millî o sıralarda hayatı milliyeyi ebediyen ifnaya müteveccih olarak tekevvün eden hâdisatdan mülhem olduğu gibi sırası düşüğe mufassalan izah edildiği vechile reis paşa hazretlerinin bu vaziyet muvacehesindeki tarzı hareketlerinde de kendi emri vicdanlarından başka bir saik olmadığı ve sırası geldiği zaman neşri mukarrer bulunan vesaikin bu mevzudaki hakikati mutlaka tamamiyle tebeyyün ve teyid edileceğinin izahına lüzum görüldü.

Tekzibin tarzı nefisdir. Gerçi İttihat ve Terakki ile kuvayı milliyenin münasebetdar olmadığını ilân etmek dahile ve harice karşı iyi olmuştur. Fakat (kendi emri vicdanilerinden başka bir saik bulunmadığının) kaydıyla bana taallûk eden mühim bir hakikat de örtülmek isteniliyordu. Gerçi (neşri mukarrer bulunan vesaikin (1) bu mevzudaki hakikati mutlakası tamamiyle tebeyyün ve teyid edileceğinin izahına lüzum görüldü) kaydıyla ileride hakikati ilân edeceğini vaad ediyordu.

Ben bu şifreye karşı, bilhassa şahsıma taallûk ettiği için bir şey yazmayı muvafık bulmadım. Bana bir işi yapmak onunla öğrenmekten kolay geliyor. Elbet de bu hakikati bir gün herkes öğrenecektir.

Kars mutasarrıflığına Artvin mutasarrıfı Ali Rıza bey geldi. Erzincan ve Artvinde faaliyetini görmüştüm. 27 Haziranda ziyaretine geldi. Kendinden evvel gelen mutasarrıfların hiç bir şey yapmadıklarını, yapılanların hepsini yıkıp yeniden yapacağını söyledi. Neler yapacağını sordum, henüz bir programı yok. Bizde fiili idare adamlarımızın bu müthiş kusuru vardır. Evvelâ kendisinden evvel yapılan işleri beyenmezler, ve yapılmış güzel eserler varsa onları da kendileri o makamdan ayrılırken benimserler. Halbuki en doğru hareket şudur: kendinden evvel yapılan işleri programı yani neler yapılmak tasavvuru var idiyse onları güzelce tetkik etmeli, iyileri fenaları, lüzumlu lüzumsuzları ayırmalı tesbit olunmamış ise bir program tertib olunmalıdır. Giderken bir muhtıra halinde kendi yerine gelecek zata devretmelidir. Yoksa rast gele icraatla, yapılmış hayrı da yıkmamalıdır. Garphılar daima bire bir katarak terakki ediyorlar, biz hâlâ çok kere mevcut biri de yıkıp birden bir çıkarır sıfır yaparız. İşte bu gayretli görünen mutasarrıf beye de samimî olarak bu tavsiyede bulundum, ve ilk iş bir program tertib ederek, çalışmanın ana hatlarını çizerek yürümesini izah ettim. Henüz vaziyeti kavramamış olduğunu görerek şu esasları söyledim.

1 — Evvelâ muntakamın haritası üzerinde iş görmeli. Şunun bunun ciheti tâyiniye vaziyeti kavramadan mülkiye memurlarımızın bir çok mesaisinin heba olduğunu gördüğümünden mutlaka bir harita ile çalışmalı, çok gezmeli ve bu suretle muntakaya ve halkına tamamiyle hâkim olmalı.

2 — Zibni, Digor muntakalarını Kürdler harab ediyor. Türk muhaciri getiriyorum. Muhacir idareniz haritadan anlamıyor, köyleri de ta-

(1) Gazi bu ilk hakikati katiyen telâffuz etmemiş ve sanki kendi düşünmüş, ve kendi yapmış gibi beyanatda bulunmaktadır. Halbuki hakikati bilenler çoktur.

namıyor, gelen halk üst üste yığıyor, bazı muntakalar bomboş, sefalet başgösteriyor.

3 — Malakan meselesi (Bu milletin vaziyeti kararımız mucibince Rusyaya sevkine muntazaman devam ile boşalan mamur köylerinin harab olmasına meydan vermeden gelen muhacirlere teslimi.)

4 — Ermeni meselesi,

5 — Bolşevik propagandaları,

6 — Konsolosların şahısları, maiyet ve muhitleri, mesaileri.

7 — Maarif meselesi (açılmış kız ve erkek mektepleri vardır, lüzumuna göre tevsi ve daimî kontrolları)

Halkın açlık meselesi, tohumluk ve yiyecek tevziatının adilâne ve sür'atle yapılması.

Bunlara daha zamanla mühim maddeler ekleyebilirsiniz. Şimdiye kadar hükûmet ve adliye teşkilâtının ikmali de mühim bir madde idi. Yollar mükemmel bir halde olduğundan uzun müddet sizi işgal etmez. Mebaninin tahribi meselesi artık lâzımı kadar iskân yapıldığından sizi yormaz.

Mutasarrıf bey sözlerimi ehemmiyetle dinledi ve teşekkür etti. Fakat not almadılar. Bu basit usulü Almanlarda görmeli. Hemen defter kalem çıkarır. Hem hafızasını hırpalamaz, hem de bir şey kaçırmaz. Bizde not almasını âdet etmiş bir hükûmet memuruna rast gelmedim. Karşıdaki gayyur mutasarrıf beye bunu da tavsiye ettim... Orduda bile bunu tamamiyle temin etmiş değilizdir. Muhitimde buna çok dikkat ettiriyorum. Hattâ ihmal edenlerin kurşun kalemını kaytanla sağ ceplerine bağlatır defterlerini de mutlaka o ceplerinde taşıtırım.

28 Haziran akşam yemeğine alay kumanlarına kadar ümera ve erkânıharb zabitlerini davet ettim. Yemekden evvel terbiyei münferide tefişleri hakkındaki tenkidatımın arazi üzerinden mabad kalan tafsilâtını izah ettim.

29 da trenle Sarıkamışa avdet ettim.

30 Haziranda Mekkei Mükerrermeden gelen bir mektub aldım. İttihat ve Terakki hükûmetinin idaresizliği yüzünden Şerifin fena tanındığı hakkında izahat var, neticesi Türklerin yine Arabistanı istilâ için kan dökmelerine meydan vermemek için Bağdad hükümdarı Faysal'a benim ve İsmet Paşanın mektub yazarak anlaşması ve milliyet değil islâmiyet esası üzerine birleşilmesi tavsiyesi. Mektup İstanbul postahanesinden verilmiş. Osman bey sınıf zabitimizdi. Namuslu iyi adamdır fakat safdır, şu aralık bizim Faysal ile muhaberemizin bilhassa İngilizler nazarındaki mânası aleyhimize ne tefsirler yaptırmaz. Bu mütalâamı evvelâ İsmet Paşaya yazdım. Cevap alınca Mustafa Kemal Paşaya da bildirdim. Mektub ve muhaberat aynen şunlardır:

Mekkei Mükerrermeden

4 Mayıs 1338
26 Şaban 1340*Muhterem kumandan Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*

Sizi Kuleli Mektebinde bulunduğunuz zamandanberi tanırım. 31 Mart vakasında Edirnedeki ilk başda olarak İstanbulla beraberce gelmiştik. Aradan geçen şu müddet zarfında Hicazdan İstanbulla avdetimde erkânı harbiye dairesinde bulunduğunuz zaman teşerrüf etmiştim. Muharebe ahirede bir arada tesadüf olunamadı. Fakat her zaman muvaffakiyeti celilerini işitmekle memnun oluyor ve binaenaleyh duada bulunuyordum. Nasiyeniz, terbiyeniz, iktidarınız cümlelerin malûmu müsellemi ve binaenaleyh vatana hidematı fevkalâde ifa buyrulacağı tabii idi. Bugün millet nazarında en büyük kumandan bulunuyorsunuz. Gönül arzu eder ki daha teali edesiniz. Bilirsiniz ki size karşı hasbi olarak bir muhabbeti mahsusam vardır. Ve bendeniz de esas lâz müslüman oğlu müslüman dindar bir adamım. Hangi bir müslüman memleketi görsem vatanım diye telâkki eder hele kiblegâhı mümin bulunan arzı mukaddesi bilcümle vatana tercih ederim. Tekaüd olmaklığım hasebiyle on gün evvel Hicaza yani Mekkei Mükerrmeye geldim. Huzuru kâbede cüyüşü islâmiyenin Yunan gibi hain bidin küffara galebe çalması için kalbî olarak hacatda bulundum. Meğer bu duayı yapan yalnız ben değilmişim. Birkaç senedenberi hakikate ittıla' hasıl etmeden düşman diye bildiğimiz evlâdı benizişan celâdetülmülk Hüseyin Hazretleriyle gabli necib muhadımlarını da aynı halde gördüm. 1325 senesinden 1330 senesine kadar Hicaz jandarma kumandanlığında bulunmuşum. Ahvali mahalliye ve hususiyeye tamamiyle vukufum olmak hasebiyle gerek evvelki tecrübelerim ve gerekse hali hâzırdaki meşhudatımı bir tarihçe olarak size ariz ve amik arz etmeyi dinî ve insanî ve vatanî bir vazife telâkki eylediğimden tamamiyle hakikat, riya ve ilâveden âri olan bervechi zir maruzatda bulunuyorum. Din ve millet ve vatana olan merbutiyetinizden dolayı ciddî nazarı dikkate alacağınızdan eminim. Şu mektubumu gizli ve mahrem olarak karalıyorum. Göreceksiniz ki bilâhare söylediklerim hakikat olarak göreceksiniz. Sağ kalırsam aferin ölürsem fatiha göndereceğinize şüphe yoktur.

Elyevm Hicaz celâdetülmülkünde bulunan Hüseyin Hazretleri İsir muharebesinde Orduyu Osmaniye karşı olan muamelei şefkanesi ve İsire vüsulümüzde mahsur efrada karşı ellerini açarak cümlesini bağrına basarak ancak bir babanın hasret bulunduğu evlâdına karşı göstereceği hissi ebeveyni orada cümlemiz gördük ki bu hal umumumuzu ağlatmıştı. Bu zat mütevazı, hırsı çah emelini taşımaz, maksat ve arzusu dini mübini Ahmedinin eşriati gârâ dahilinde cereyanından ibaret idi. Bendenizin tavsif edemeyeceğim bir derecede merbutiyeti kalbiyesi her an ve zaman izhar eden şu zatı muhteremin kendini bilmez valilerin ve kumandanların Hicaza gelmeleriyle kaviyet değil belki sırf maksadı müslümanlığın terakki ve tealisine matuf bulunan müşarileyh hazretlerinin akıl ve fikre geçmez derecede uğradığı iftira ve isnadata hasbinallahı velim elvekil demekten başka bir şey demiyordu. Bu hali gören eshabı namus ve din için için ağlıyorlardı.

Vakta ki Harbi Umumî zuhur etti, ilk evvel evlâdlarıyla meydanı muharebeye atılan yine şu zatı âli oldu. Halbuki hükûmeti sabıka ricali Hicaz ahvaline ademi vukufı şöyle dursun milliyet diye ortaya bir mesele koydu. Onlar da peki dedi. Yalnız bir nokta var idi ki ona karşı kendisi de bir şey diyemezdi, çünkü netice vahim idi. Ve nitekim de öyle oldu. Bilirsiniz ki Hicaz umrandan hali bir kaç milyona balığ olan sekenesinin iâşe ve suru sairesi haricden tedarik etmek mecburiyetinde yalnız kiblei mübin olmak hasebiyle arzı mukaddes bulunan Mekke ve Medine ve tevabii halkı harb dolayısıyla Bahriahmer mesdu olunca ölüme mahkûm olmaları ve bunu hükûmeti sabıka nazarı dikkate almadığı gibi bir çok tehdid ve teşdidatda bulunması ve bu hal ile kiblei mübinin büsbütün eyadı düşmana geçeceğini his

edince ıstırari olarak mahza muhafazai din mu'dasıyla kendi kendine harekete mecbur kaldı. Neticei harb gösterdi ki Harbi Umumide mağlûbiyet muhakkak imiş. Bu zat böyle yapmaya idi bizim kiblegâhımız şimdi düşman elinde bulunacaktı. Bendeniz bu gün derim ki bütün müslümanlar evlâdı zışanımız Hüseyin Hazretlerine medyunu şükrandırlar. Zaman ve tarih isbat edecektir. Bu güne kadar harameyni şerifine bir hıristiyan ayağı girmemiştir. Büyüklük değil de nedir?

Evvelce tanıdığımından huzurlarına dahil oldum. Dokuz sene evvel ne ise yine belki debdebe ve daratdan noksan bir halde gördüm. Bendeniz Türkiye ordusunda hizmet etmiş bir zabıt idim. Yunan ile olan muharebeyi hikâye edip de zulüm ve hareketlerini söyleyince gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Cümlesi evlâdıdır, mukadderata karşı durulmaz buyurdular. Siz dini bütün bir müslüman-sınız bu gün görürseniz... edersiniz. Halûk, hırsı ikbal ve mansab bu zat için değil. Eyvah ki bir kaç menfaat perestanın kurbanı olmuşuz. Ve böyle bir zatı celili kaybetmişiz, sebep olanlara dünya ve ahret lânetler olsun paşa hazretleri. Madem ki bir dini mübini Ahmediyi kabul etmişiz ne için etrafiyle işi anlamadan mevcudiyeti dinn evlât ve ahfadına düşmanlık ediyoruz. Bu gün mukadderatı millet ve vatan yed-dinizdedir. Bir kere teemmül buyurunuz, anlaşınız kabahat hata kimde olduğunu görünce hakkı itirafa mecbur kalacaksınız. Bu gün içimizde evlâdı peygamber aley-hinde güftüğü edenler bulunuyor. Fakat hakikate vakıf olmayanlar dinle alâkaları olmayan edanilerden ibarettir. Ruhaniyetine sığındığımız cenabı hazreti risaletpenah efendimiz hazretlerinin evlâd ve ahfadı hakkında reva gördüğümüz muameleden do-layı acaba gücenmezler mi? Bu gün Hicaz mahalli adalet, mahalli istirahat, ma-halli ibadet, mahalli vakar ve sıyanettir. Mektepler mes'aned ve her türlü terakki ve teali için vesait tedarik edilmiş leyl ve nehar çalışmaktadırlar. Kimseye garez yoktur. Bu zat için tefriki milliyet yoktur. Bildiği bir şey var ise o da müslümanlık-tır. Türklerin muhibbidir. Fakat sebep olanlara milyarlıca lânetler.

☞ Bu gün yakın olmuş olsa kendisi başda olduğu halde Yunan üzerine yürür. Rica ederim müslümanların artık heder edilecek kanları kalmadı, insan kalmadı. Müminler umumî kardeşirler. İşte karşınızda mahdumu necabetleri emir Faysal Bağdad melikidir. Rica ve niyaz ediyorum kardeş olan döğüşür ahmak olan inanır, kavline ittibaen... tarafı devletlerinden müşarileyh melik Faysal ile mahrem muha-berede bulunacak olursanız matluba ve mantika muvafık vaki olacak teklifatınıza muvafık cevap alacağınıza eminim. Melik Faysal işittiklerimiz gibi gazetelerin ya-lanları gibi değildir. Sonra anlayacak ve pek çok da mahzuz olacaksınız. Bunu siz ve bizim İsmet Paşa muvaffak olabileceksiniz. Eğer bu işde muvaffak olursanız bu muharebelerde kazandığınız şöret ve hizmet hiç mesabesinde kalacaktır. Dünya durdukça namınız sahaifi tevarihde bin nam ile yad olacaktır. Çünkü bütün müslü-manlığı yeniden ihyaya siz tavsit etmiş olacaksınız. Artık iki kardeş beyninde bilâ-sebeb sefki demaya meydan vermiyelim. Birbirimizin elinden tutalım. Bu gün Ara-bistan ve havalisi hiç bir şeyden havf etmez. Ne hilâfet istiyor, ne bir şey. Ortada anlaşamamazlık bir sui tefehhümden ibarettir. İsteddiği bir şey varsa mevcudiyeti siyasiyesini muhafaza etmekden ibaret olduğu gibi bizim işittiğimiz gibi kimsenn tahtı hükmünde hareket etmiyor, ve etmeye de katiyen tenezzül etmez. İsmet Paşa melik hazretlerini Ciddede görmüşlerdi, iyi bilirler. Dini ve vatani bendenize teret-tüb eden vezaifi dilimin döndüğü kadar kimsenin haberi olmadan yalnız ahvali ma-halliye ve hususiyelerini yazıyorum. Dininizi, vatanınızı, müslümanlığınızı severseniz ki sevdiğinizi bilirim ilk hatveyi atınız. Cenabı Hak muininiz olduğu gibi peygambe-ri zışan efendimiz de şefaatile diler ve taltif buyururlar. Tevfik Allahındır. Yakın yer olsa idi bizzat gelir ahvali anlatırdım. Fakat bu kâğıt da işi görür ümidindeyim. ☞

Gademi keracda her an muhib olduklarını ispat ediyorlar, kimseden korkuları yok, fakat muhabbetleri var, böyle bir fırsatı kaçırmayalım. Yukarda dediğim gibi

melik hazretlerinin yegâne emeli uhuvveti islâmiyenin bekasından ibarettir. Mücahede-i müsellâhadan men edilmemeleri için İzmire bile yazdıklarını mael iftihar arz etmekden kendimi alamadım. Baki tevfiği rabbani Allahdandır. Takdimi ihtiramat ile gözlerinizden öperim.

Hicazda mütekaidini askeriyeden
kaimekam lâz sınıf zabiti
Osman

Hakayiki ahvali Hicaziyeyi arz ile kırk senedenberi Mekke'de bulunan ve eiyevm haremî şerif müdiriyetinde bulunan an asıl Ahasyavi Emin bey efendi hazretleri muvaffakiyeti devletlerini daim dua etmekte bulunduğunu ve arzı hürmet eylediğini arz eylerim efendim.

Geçende Hicazdan Dersaadete avdet eden Hicaz valii sabıki afif müstekim ve hakikaten vatanperver Ahmet Nedim bey efendi nezdinde haremî şerif müdürü canibinden Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazılmış bir tebriknamesine melfuf pusulasında Hicaz vak'ayı dilsuzuna sebebiyet veren hainlerin esamilerini yazdığını ve nezdinde bir çok evrakı müsbiteler mevcut olduğunu arz eylerim. Müdü-rü müşarıileyh Hind ve Yemen üzerinde pek azim propaganda yapmış esdekadandır. Hind ve Efganda ve İmam Yahya nezdinde pek mühim tesiri nüfuz ve itibarı vardır. Celb buyrulursa kendilerinden pek mühim hakayıkla istifade olunacağını arz eylerim. Müşarıileyh Emin efendi meşhur Osman Paşa mağfurun pek azim sevdiklerinden bir zattır. Gazii namdarın fevkalâde teveccüh ve itimadına mazhar idi. Ve anın terbiyesinde yetişmiştir efendimiz.

Zata mahsus

Sarıkamış
2/7/1338

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine

Mütekaid kaimekam lâz Osman bey ki vaktiyle Edirne'de tabur kumandanı idi, bana Mekke'den mufassal bir mektup yazıyor, ve elden İstanbul postahanesine verdiriyor. Hülâsası: şerif masum imiş, zekâsıyla Mekke ve Medinenin İngilizler tarafından işgaline mani olmuş, bu gün kendisi ve Irak'daki Faysal Türk muhibbi imiş. Ben veya siz Faysala mektup yazarsak bu hakikati anlarmışızdan ibarettir. Osman beyin safuğundan istifade edilerek Faysal ile herhangi bir büyük Türk kumandanının muhaberesine İngilizlerce çalışıldığını zan ediyorum. İngiliz şarik siyasetçileri Ankara millî hükümetimizin Irak'da emeller beslediği ve Emir Faysal ile muharebeler yaptığı diye İngiliz milletini kıskırtıp Anadolu aleyhine fikirler kazanmak maksadını elde edebilirler. Bu hususda Kemal Paşa Hazretlerinin de dikkatlerini celb buyurmanız ricasıyla ihtiramat.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Zata mahsustur

7/7/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C 2 Temmuz 1338.

Hicazda jandarma kumandanlığından mütekaid kaimakam Osman Nuri imzasıyla ve hikâye buyurduğunuz metinde olarak bir mektup da ben aldım. Mektubun metnini aynen Erkânı Harbiye-i Umumiye riyasetine ve Başkumandanlığa tak-

dim ve tarafımdan hiç bir şey yapılmadığını da ilâve eyledim. Aynı vechile hükûmeti haberdar etmeniz tabiidir. Gözlerinden öperim.

Garp Cephesi Kumandanı

İsmet

15/7/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Mekkedden mütekaid kaymakam Osman imzasıyla aldığım bir mektubda Harbi Umumide şerifin harekâtı makul ve masum göstererek bendeniz veya İsmet Paşa Irakda Faysala bir mektup yazarsak münasip cevap alacağımızı mufassalan yazıyor.

Osman vaktiyle Edirne'de erkânı harbi bulunduğum fırkada tabur kumandam idi. Safdır. Zan ediyorum İngilizler bu mektubu yazmayı kendisine bir vasıta ile telkin etmişlerdir. Maksat Anadoludan büyük kumandanların Faysal ile olacak muhaberesini İngiliz milletine ve saireye göstererek misakı millî diye bağırarak Türklerin el altından Arabistanla uğraşıyorlar diye efkârı umumiyeyi Anadolu aleyhine bulunmakta devamla çalışmak istemeleri olabilir. Hiç cevap vermedim. Meseleyi İsmet Paşaya da yazdığımı arz ederim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

1 Temmuz İstanbul gazeteleri şarkî Buharada Enver Paşanın Rusya suvari kumandanı Budeni'yi perişan ettiğini yazıyor. Moskova sefaret vekâleti de İttihat ve Terakki erkânını bolşeviklerin Rusyadan çıkartmakta olduklarını Halil Paşa ile Doktor Nazımın memlekete gelmek için müsaade istediklerini yazıyor. Bu tafsilât Enver Paşa bahsinde görülür. Günün vakası olarak buraya kısaca yazdım.

3 Temmuzda Trabzonda Kâhyayı katletmişler. Otomobil ile akşam Soğuksuya giderken kışlaya yakın bir yerde yanındakilerle beraber bir kaç kişi tarafından taarruza uğramış. Buna pek canım sıkıldı. Kâhya Enver Paşa taraftarı idi. Onu memlekete sokmaya çalışıyordu. Bu hususda elde vesikalar da vardı. Fakat buna rağmen Sivas mahkemesinde beraat etmişti. Bu adamı Enver Paşanın Ruslarla mücadeleye kalkmasından sonra öldürülmesine nazaran bolşeviklerin yapması ihtimali de vardı. Hususiyle Mustafa Suphi heyeti ki, İttihatçılar bunun dehşetli aleyhdarı idiler, çünkü Enver başda olmak üzere halk hükûmeti kuvvetini ittihatçılar almaya çalışıyorlardı, halbuki bolşevikler bir taraftan İttihatçılara vaadlerde bulunurken diğer taraftan Mustafa Suphi kafilesine kuvvet ve ehemmiyet vererek Türkiyeye göndermişlerdi. Bu heyetin Trabzonda bir sandalda itlâf olunduğu malûmdur. Bunu Kâhyanın yaptığı şayi idi. Bunu tahkik ederek bolşevikler de mukabele mi yapmışlardı? Fakat Trabzonda kışla yakınında böyle bir teşebbüse muvaffakiyet düşünülecek bir şeydi. Bir taraftan da ciheti askeriyenin bu katli yaptığı hakkında Trabzonda şayialar çıkmış, güya vuranlardan asker elbiseli varmış, kışla tarafına kaçmışlar. Dahiliye vekili Fethi beyin Trabzona gelip gitmesini müteakip bu hâdisenin vukuundan Fethi beyin Trabzon

kumandanı ve vali vekili miralay Sami Sabit beyin aldığı talimat üzerine bunu yaptırdığı rivayetleri de dönmeye başladı. Bu işe ehemmiyet vermek lüzumunu gördüm. Bolşevikler yaptırdı ise işin ehemmiyeti meydanda idi ikinci şık da az ehemmiyetli değildi (1).

2 Temmuzda erkânı harbiye zabitanının muhtelif karargâh ve kıtalarındaki hizmetleri hakkında Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin 22 Haziran şifresine mufassal cevap yazdım.

4 Temmuzda erkânı harbiye kursundaki tarzı mesaiyi ve müdavimler hakkındaki mütalâamı Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine bildirdim. Hal ettirilen meseleleri sureti umumiyede yazdım.

Efendilerin hepsinin pek güzel hal ettiği garp cephesini Yunan or-

(1) Bu esrarıngiz cinayet hakkında bizzat Trabzonda dahi tahkikat yaptım. Namus ve merbutiyetine emin olduğum Sami Sabit beyden şifahen de sordum. Cinayetin ne bolşevikler ve ne de Sami Sabit bey tarafından yaptırılmadığına emin oldum. Meclisde dahi bu hâdise büyük galeyana mucib olmuş, mebuslardan mürekkep bir heyeti tahkikiye gönderilmiş. Bunların tahkikatı da müsbet bir neticeye gitmiyor. Zan ve tahmin üzerine olmak üzere cinayetin hücum taburundan bazı zabıt ve etradın yardımı ile yapıldığı merkezinde karar kılıyor. Bu tarzdaki bir fezleke ikinci şık rivayetlere kuvvet verdi. (Kâhyayı kumandan Sami Sabit bey askerlere öldürtmüş.) Heyetle beraber Trabzon mebusları da gelmişler. Bunlar da buna kani olmuşlar ve beraat kazandığına kızdığından işi benim yaptırdığıma kadar da vardırılmışlar. Ben Ankaraya geldiğim zaman meclisi millide bir salondaki siyah tahtaya vakanın krokisini çizmişler, kışlayı da yapmışlar ve üstüne de "acaba katil kim?" yazmışlardı. Trabzon mebusları esasen eski İttihatçılar olup Enveri getirmeye çalışan insanlar olduğundan bu noktada dahi gerek Gazi Paşaya ve gerekse bana karşı samimî değil idiler. Trabzondaki gayrı meşru el ve ayakları olan Kâhyanın bu hâdisesi kendilerini pek meyas etmiş, hâdiseyi bu zaviyeden seyrediyorlardı. O zaman başvekil olan Rauf beyle de bu işi görüştüm. Bu işdeki esrar perdesini el birliği ile kaldırmak lüzumunu anlattım. Ve bu mebusların benden neden şüphe ettiklerini anladım: eğer bu işi Gazi yapırsa Sivasa gelirken veya giderken yaptırabilirmiş. Hâdisenin dahiliye vekili Fethi beyin Trabzona gelip gitmesinden sonra vukuu şüpheli ise de benim haberim olmadan kumandan bu işe cür'et edemezmiş. Benim bu işden katiyen haberim olmadığını ve kahpece adam öldürmek fitretinde olmadığını ve bunun içindir ki Kâhyayı resmen derdestle mahkemeye gönderdiğimi anlattım. Şayanı hayret bir propagandanın katil hâdisesi esnasında Ankarada işae edilmiş olduğunu haber aldım. (Kâzım yamandır, Kâhya beraat etti diye herifi harcadı, harcanacak insanları şarka göndermeli...) Bu bana karşı müthiş bir iftira idi. Namusumla ve hayatımla oynamak istenildiği görülüyordu. Aynı zamanda cinayeti tertib eden de kendini benim hesabımla kapamak istiyordu.

Katilleri meydana çıkarmak ve ancak bu suretle bu işin menbana varmak kabül olacaktı. Bunu birinci derecede Trabzon mebusları ve sonra da heyeti vekile reisi Rauf bey yapabiliirdi. Ben istedikleri kolaylığı yapabiliirdim. Tahkikat heyeti bazı zabıtların veya hücum taburunun Trabzondan kaldırılmasını istemişti. Hücum taburunu Erzincana gönderdim, bu suretle Trabzondaki tahkikatın daha serbestce yapılmasını temin ettim. Trabzon mebusu Ali Şükrü bey esrar perdesini kaldırdı: Katiller Ankaradan gitmiş... Osman Ağanın adamları imiş... Perde kalktı, cinayetin nereden geldiğini anlayan Trabzon mebusları ellerimi öptüler ve af dilediler.

dusunun sağ cenah gerisine (Afyon - Dumlupnar arası) cephesinden taaruzla İzmirle yegâne muvasalası olan şimendöfer hattından şimale atarak imhası hakkında tafsilât yazmadım, bu hususu Ankara seyaha-timde mahrem görüşmeyi daha muvafık buldum. Yunan ordusu tarihte misli nadir gafilâne bir vaziyetde bulunduğunu erkânı harbiye tahsili görmemiş büyük mıkyaşda birkaç mesele hal etmiş harb zabıtlerimiz dahi haritada görünce anlıyorlardı. İzmir gibi bütün hayatı men-balarını havi bir limanla merbut olduğu şimendöfer hattı Yunan or-dusunun bir cenahında tehlikeli bir vaziyetde idi.

Her türlü taarruz kabiliyetini tüketmiş, siyasî didişmelerle müdafaa kudretini bile zayı etmiş bir ordunun mütareke ve sulhe rıza gösterdiği-ni resmen de ilân ettiğine göre bu derece gafil bir vaz'ül ceysde duruşunu kursdaki zabıtlerimiz dahi anlıyorlardı. Binaenaleyh taarruz istikameti-ni hepsi pek doğru hal etmişlerdi.

Yunan ordusuna taarruzun istikametini tâyin için dehaya, hattâ fazla zekâyâ da lüzum yoktu. Mesele taarruzun zamanı idi. Bu zaman eğer Ermeni ordusuna biz ilk baharda taarruz etmiş olsaydık, gelmiş ve mesele de bitmiş olacaktı. Fakat şarktaki hareketin sonbahara bırakıl-ması neticesi bu kadar bir zaman zayı edilmmişti. Fakat artık taarruz za-manı yaklaşıyordu.

Trabzon ve Rizede bulunan 13. Fırkanın 53. alayının Samsuna gön-derilmesi emrini almıştım. Bunu da vapurla gönderdim. (13 Temmuzda Samsuna çıkarıldı) Bunun yerine Erzincandaki 54. Alayı göndermiştim. Bayburddaki taburu da Trabzona göndererek fırkanın mütebaki aksa-mını hazır bulundurdum. Hesabımca Temmuz nihayetlerinde ordumuzun taarruzu mümkündü. Fakat 9 Temmuzda Dahiliye vekili Fethi beyin Av-rupaya tebdili havaya gittiğini ve aynı zamanda sulh akdi için Avrupa ricaliyle görüşmeye de mezuniyet verildiği haberini alınca bu kadar ha-zırlığa rağmen taarruzdan sarfı nazar olunmasından endişe ederek biran evvel Ankaraya hareketle bu hususda görüşmek kararını verdim. Şark cephesindeki işlerimi de bitirmiştim. Basit malûmatlı zabıtlerimizin dahi kursda hal ettikleri bir meselenin araziye tatbikini hiç de güç görmiyor-dum. Zaten başka türlü harekete de imkân kalmamıştı. Bizim sulh pe-şinde koşmaklığımız zaaf eseri idi. Ben bu düşüncede iken 10 Temmuz-da Mustafa Kemal Paşadan riyasetden de başkumandanlıktan da istifa edeceği hakkında şifresini aldım. Bu şifre 6 Mayısındaki münakaşaların devamı idi. Meclisdeki kuvvetli muhalefete karşı ne yapmak lâzım gel-diğini (Fevzi, Kâzım Paşalar ve Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal beylerle mahrem müzakere neticesi) Mustafa Kemal benden sormuştu, cevap yaz-mıştım. Neticenin hal edildiğini bildirmişti. İki ay sonra başka bir şe-kilde muhalefet karşısında istifa kararı hem de, hem reislikden ve hem de başkumandanlıktan... Vaziyet pek nazikti. Mustafa Kemal Paşa (meclisin fikri katisini tâyin ve izhar edebilmesi için) kaydı ile istifa

edecekti. Halbuki şâyi olan haberlere ve bilhassa Ardahan mebusu Hilmi beyin Trabzondaki alenî beyanatına nazaran Mustafa Kemal Paşanın şahsına karşı - bilhassa ahlâkı ileri sürülerek - müthiş cereyan vardı. Benim ve Enverin iş başına getirilmesi lüzumu söyleniyordu. Enverin ortadan kaybolup Asya ortasında başka bir maceraya atılması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile ben karşı karşıya kalmıştık. Gerek 6 Mayıs ve gerekse 10 Temmuz şifrelerinden Mustafa Kemal Paşanın benim düşüncemi anlamak istediği de görülmüyordu. Böyle bir vaziyetde Ankaraya gitmek akibeti şimdiden düşünülemez hâdiselere yol açabilirdi. Hüsüyle benim Ankarada görülmekliğimi isteyen bazı mebusların da arzu ve mütalâasını düşününce seyahatde isticalden (1) sarfı nazarla Mustafa Kemal Paşa ve meclis hakkında kendileriyle ve Fevzi ve İsmet Paşalarla şu muhaberatı yaptım:

Mustafa Kemal Paşanın şifresi:

Zata mahsus
Makine başında
Gayet müstacel ve zata mahsustur
4542

Ankara
10 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Heyeti Vekile intihabında tarafı riyasetden namzed iraeisi usulünün lâğvı ve vekiller ile heyeti vekile reisinin ayrı ayrı ve doğrudan doğruya meclis tarafından intihabı hakkındaki kanun meclis heyeti umumiyesince kabul edilmiştir. Meclisin serbestce yapacağı intihab neticesinde yeniden vücuda gelecek bir heyeti vekileye terki mevki etmek üzere vekiller heyeti birden istifalarını vermişlerdir.

2 — İki buçuk seneye yakın bir zamandanberi her biri muhtelif iklimlerden muhtelif mahallerden gelmiş muhtelif ve mütead şecaya ve temayülâtı haiz bulunan üç yüz elli âzâdan mürekkep Büyük Millet Meclisini maksadı muayyen ve mukaddes etrafında idareye çalışan âcizleri için de geçen zamanın bütün intibaatını göz önünde tutarak gerek kabul edilmiş olan kanun ve gerekse bazı hususatin münakaşası ve bilhassa başkumandanlık selâhiyetinin mevzuubahis olması münasebetiyle bazı meclis âzâları tarafından söylenen sözleri nazarı dikkate alarak ve aynı zamanda maksadı mukaddesi ehemmiyeti mahsusa ile derpiş ederek meclisin fikri katisini tâyin ve izhar edebilmesi için efkâr ve mütalâatı kat'îye ve malûmeyi etrafiyle izah ederek riyasetden ve başkumandanlıktan istifa edeceğim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

(1) 25 Ağustosda Trabzona geldim. 26 da taarruzumuzun başladığı haberini alınca artık neticeye intizaren Trabzonda bir aydan fazla bekledim. 9 Teşrinievvelde Ankaraya yola çıktım.

Cevabım ve diğer muhaberat bervechi âtidir:

Sarıkamış
10/7/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vaziyeti kavrayabilmek için mevadî âtiyenin iş'arını istirham eylerim.

1 — Başkumandanlıktan defaten istifa şayanı teessürdür. Tahdid edilmek istenilen selâhiyetin şekil ve derecesini bilemediğimden bu selâhiyetin tahdidi her iki nüfuzdan feragati icab ettirecek şekilde midir?

2 — Siyasî vaziyetimiz hakkında Vekiller Heyeti ile yeni kanunu umumiyetle kabul eden meclis arasında ne gibi mübayanetler vardır?

3 — Bu kanuna göre intihab edilecek yeni heyeti vekilenin şahsiyetleri hakkında meclisin haleti ruhiyesi tebellür etmiş midir?

*Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir*

Ankara
11 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Makina başında
Zata mahsus gayet aceledir

C. 10/7/1338 şifreye

Sual buyrulan maddelere cevaptır:

1 — Tahdidi matlup selâhiyet mevzuubahis değildir.

2 — İstifa mütalâaası hasis maksatlarla bazı mebusların meclisdeki ahengi bozmak hususundaki menfi mesaisinin makûs in'ikâsatından husulünü görmekte olduğum mahzurların izalesi maksadına mebnidir. Vekiller Heyeti ile Heyeti Umumiye arasında siyasî hiç bir vaziyet yoktur. Heyeti umumiye içinde vekil olmak isteyenlerin şahsen itirazları vardır. Eski ve yeni intihab kanunları beynindeki fark birincisinde vekilleri benim gösterdiğim namzedler meyanından ikincisinde de serbest olarak meclisin intihab etmesidir.

3 — Yeni heyeti intihabda heyeti umumiyenin noktai nazarımıza muhalif haşket etmeyeceğini zannederim.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal*

Zata mahsus

10/7/1338

*Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine
Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine*

Heyeti Vekile intihabına müteallik kanunun kabulünden dolayı Ankaradaki haleti ruhiye ile Başkumandanın istifasını icab ettirecek esbab ve avamil hakkında tenvirini hassaten rica ederim.

*Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir*

Makine başında

Gayet aceledir

315

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 10/7/1338 şitfreye.

Yeni kabul edilen heyeti vekilenin intihab kanununda riyasetce namzet iraei red olunarak doğruca meclisden namzed irae olunmayarak vekiller intihabı ve heyeti vekile reisinin dahi meclisde bu suretle intihab edilmesi lâzım geldiğinden heyeti vekile kâmilen istifa ile yeni kanun mucibince yeni intihab icrasını muvafık görmüştür. Şimdi cümlesi vekâleten ve muvakkaten tedviri umur ediyor. Reis paşa da bundan müteessirdir. Yarın intihab icra edilecektir. Neticeyi arz ederim.

11/7/1338

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi

Fevzi

Zata mahsus

1573

Garp cephesi

12 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

Heyeti vekilenin intihab kanunu muhalif ve muarızinin haksız telkinlerinin bir neticesi ve hükümetin insiyak ve insicamını haleldar edebilecek bir usul ad olunarak Ankarada tesir ve heyecan hasıl olmasına ve başkumandan, haksız tariz edenlerin efkârını serbestce izhar etmelerine vesile vermek için istifasını ortaya koymaya ve ârayı umumiyei yeniden muayene eylemeyi düşündüğünü bana da tebliğ eylemiştir.

Bence hâdise sükûnetle hitam bulacaktır. Bahusus yeni hükümet âzâsının intihabı efkârı daha ziyade tenvir edecektir. Onun için başkumandanlıktan istifa etmemesini rica eyledim.

12/7/1338

Garp Cephesi Kumandanı

İsmet

Gayet mühim ve müstaceldir

Bizzat açılacaktır.

No. 361

13 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri son kanunla namzet intihabı hakkının kendisinden ref'inden dolayı müteessir olarak istifa etmek istiyor. Ben bu fikre muhalifim. Heyeti vekile riyasetine yine beni intihab etmek meclisce mutasavver idi, fakat kariben garp cephesinde vuku bulacak harekâtı mühimme esnasında orada bulunmayı tercih ettiğimden Erkânı Harbiye riyasetiyle iktifa etmek bu suretle heyeti vekile riyasetine diğer bir zatın intihabı lâzım gelmekle Rauf beyi münasip gördük. Ve bu günkü intihabda Rauf bey heyeti vekileye reis olmuştur. Ben de Erkânı Harbiye Umumiye riyasetine ibkaen intihab olundum. Her halde emin bir vaziyet hasıl olduğunu arz eylerim.

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi

Fevzi

Ben meclis reisliği ile başkumandalığın ayrılmasını ve bu suretle kuvvetin bir elde tutularak herhangi bir zafer neticesi o zatın etrafına sülük gibi tufeylilerin toplanarak istiklâlimizin kurtulmasına rağmen müstebid bir idare teessüs etmesinden endişe ediyordum. Fakat şahsım mevzuu bahis olduğu bir zamanda bu hususda böyle bir teklifi muvafık bulmuyordum. Bunun Ankarada düşünüldüğünü ve bu istikamete yüründüğünü zan ediyordum. Tabii şimdiye kadar riyasetde ve başkumandanlık makamında en mühlik zamanlarda ifayı vazife etmiş olan Mustafa Kemal Paşayı büsbütün itmek makul ve şerefli bir iş değildi. Fakat uhdesinde mevcut iki vazifeden birini taviz etmek ve gerek rütbesi ve gerek vaziyeti dolayısıyla başkumandanlıkta ibka etmek âti için de seyri normal takib ettirmek için lâzımdı. Mustafa Kemal Paşa eğer bunu bizzat arzu ederse cidden büyüklük yapardı. Vaktiyle kendisine milî ve vatanî düşüncelerle bıraktığım meclis reisliğine millet vekilleri hür düşünce ile istediklerini intihab ederler ve zafere ve daha mühim olan zaferden sonra milletin istiklâl ve hürriyet aşklarını doya doya tadarak medeniyet âleminde yol alırlardı. Türk tarihinin pek mühim olan bu dönüm noktasında ben Mustafa Kemali bu vazifeye davet ettim. Ne büyük bir talihdir ki İsmet Paşa da aynı tavsiyede bulunmuş: başkumandanlıktan istifa etmemesi. Şark ve garp cephe kumandanlarının bu samimî ve tarihî tavsiyesini kabul veya red etmekle gerek kendisinin ve gerekse Türk tarihinin nasıl bir mevki ve istikamet alacağını göreceğiz. (1).

Fevzi Paşanın şifresinde pek mühim bir beşaret vardı: (kariben garp cephesinde vuku bulacak harekâtı mühimme). Demek taarruza karar verilmişti. Mustafa Kemal Paşanın başkumandan bulunacağı bu taarruzda ordumuzun son neferine kadar büyük bir sevk ve intikamla hareket edeceği şüphesizdi. Yunan ordusunun bitkin vaziyeti hakkında sabık Yunan ordusu erkânı harbiye reisi ceneral Metaksas'ın Yunan gazetelerine beyanatı en beliğ tercümandı. (Yunan ordusu artık taarruz edemez, uzlaşmak bu günkü hale göre ehvendir) Biz uzlaşmak değil bu bulunmaz fırsatta hesaplaşmak istiyorduk. Bu fırsatı kaçırmayacaklarını Fevzi Paşanın şifresinden okumakla pek büyük bir zevk duydum.

Askerî vaziyetimiz ve düşmanımızın vaziyeti istediğimiz gibi idi. Fakat meclisde neler oluyordu? Alenî zabıtlardan tamamiyle kesdirmek mümkün değil idi. Gerçi İstanbulun mütemadî teşvikiyle bilerek bilme-yerek büyük kumandanlara ve hassaten Mustafa Kemal Paşaya, bana her fırsatta hücumlar oluyordu. Fakat 6 Mayıs şifresinde verdiğim cevapta söylediğim gibi bu fenalığı yapanlar mahdud idi. Heyeti umumiye-

(1) Mustafa Kemal iki kuvveti de bırakmadı. İkisinden birini heyeti umumiyenin temayül edeceği zata bırakabilirdi. Meclisi millî de celâdet gösteremedi. Tahminim vechile akıbetimiz tezahür etti. İstiklâlini kurtaran Türk milleti hürriyetini pek feci bir tarzda kaybetti. İnkılâp diyerek yeniden, hem de istiklâlini kurtaranlar tarafından kanı döküldü, serveti mahvoldu.

nin haleti ruhiyesini anlamak için hafî celseler hakkında malûmat almayı düşündüm, ve meclis riyasetine rica ettim. Yazdığım ve aldığım cevaplar şunlardır: (1)

Meclisi Millî Riyasetine.

Şimdiye kadar yapılan hafî celseler hakkında hiç malûmat alamadım. Herhangi bir suretle tenvir buyrulmağımı rica ederim.

12/7/1338

Edirne Mebusu ve
Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Cevabı 12 gün sonra Mustafa Kemal Paşa veriyor: (2)

Ankara

24/7/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. Büyük Millet Meclisinin vaziyeti fevkalâdesinden dolayı diğer meclislerle kabili kıyas olmayacak derecede hafî celseler akdedilmiş ve şimdiye kadar vuku bulan hafî celse miktarı yüz doksan yediye balığ olmuştur. Bu celselerin hepsi az çok bir ehemmiyeti tarihiyeyi haiz olmakla beraber cereyanı vekayi esnasında sureti umumiyede zatı devletlerinin muttali oldukları hususatı ihtiva ederler. Hafî celselerin tab'ı, hali tabiinin avdetine ve müsaid zamanların hulûlüne vabeste olduğu gibi bunlardan bir kısmının zabıtları da henüz tevhid edilememiştir. Hafî ve celi bilûmum meclis işigalatından zatı samilerini kemafıssabık haberdar etmeye devam edeceğimi arz eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

14 Temmuz ajansından Heyeti Vekilenin şu tarzda teşekkül ettiğini öğrendik:

İcra Vekilleri Heyeti riyasetine	Sivas mebusu Rauf Bey
Erkânı Harbiye riyasetine	Kozan mebusu Fevzi Paşa
Şer'îye ve Evkaf Vekâletine	Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey
Müdafaai Milliye	„ Karasi mebusu Kâzım Paşa
Hariciye	„ Kastomonu mebusu Yusuf Kemal Bey
Dahiliye	„ Niğde mebusu Atâ Bey

(1) Ankaraya geldiğim zaman da rica ettim. Yine okutmadılar.

(2) Benim Meclis riyasetine getirileceğim endişesiyle hakkımda (müstebitdir, kimseyi dinlemez) diyerek müdhîş propaganda yapıldığını ve Albayrak gazetesi sahibi Mithatın ve Kâhyanın tevkifleri işlerinden dahi mükemmelen istifade olunduğunu ve alâkadar olan heyeti vekile reisi Fevzi Paşanın bile beni müdafaa etmediğini öğrendim. Aienî celse zabıtlarından dahi anlaşılıyor.

Maliye	„	Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey
Maarif	„	Karasi mebusu Vehbi Bey
Sıhhiye Vekâleti vekili		Bolu mebusu Fuad Bey
Adliye Vekâletine		Erzurum mebusu Celâleddin Arif Bey
Nafia Vekâleti vekili		Saruhan mebusu Reşat Bey

15 Temmuzda şark ahvali hakkında cephece toplanan malûmat:

Türkiye
Büyük Millet Meclisi
Hükûmeti
Şark Cephesi Kumandanlığı
Hariciye Şubesi

Mahremdir.
Adresinden maada ellere geçirilmeye-
rek hıfzı sureti mahsusada rica olunur
15/Temmuz/1338

Cephe Kumandanı Paşa Hazretlerine takdim

Şarkta umumî vaziyet hülâsası:

No. 1

RUSYA: Kazan, Samara, Rebezan, Tambof havalişinde açlıktan geçen kış hasıl olan müthiş sefalet devam ediyor. Hariçten vaki olan muavenet sefalet ve ihtiyaçla mütenasip değildir.

Bolşevikler esas komünist prensiplerinden hiç bir şey feda etmek istemiyorlar. Bu hususda küçük ticareti ve ufak mülkiyeti tecviz vesaire gibi vaki olan bütün müsaadeleri zahiri olup bir yandan verdiklerini diğer taraftan muhtelif vasitelerle geri almaktadırlar. Meselâ ikide bir "naludur" namile istibza ettikleri maktu ağır vergiler ticaretden istifadeyi hiçe indirmektedir. Çeka idaresi eskisi kadar indî ve örfî bir müessese değilse bile yine dehşet siyasetini idame etmektedir. Bu sebeble umum Rusyada bolşevik idaresine karşı ademi memnuniyet berdevamdır.

Moskova sosyalist revolusyoner fırkası heyeti umumiyesi aleyhine büyük bir muhakeme açılmıştır. İttihammenin başlıca maddeleri 1917 senesinde itilâf devletlerinin teşvikiyle irtica yaparak amele ve asker kanı dökülmesine ve Petrogradta bir çok amelenin katline sebebiyet verilmesi, Çekoslovak kıtaatının ve Kolçak hareketinin kolaylaştırılması, Lenine suikasd teşebbüsünde bulunulmasıdır. Yarasının vahim olmasından Leninin muvakkaten kaydiyle idare başından çekildiği söyleniyor. Sosyal revolüsyonerlerin mahkemesinde hazır bulunmak üzere ecnebi sosyalistlerinin Rusyaya gelmesine müsaade edilmiştir. Hattâ bunlar içinde müttehimlerin müdafaasını ifa etmek üzere müteaddid ecnebi avukatları da vardır. Bu ecnebi müdafiler meyanında en ziyade celâdet gösteren sabık Belçika nazırlarından Vandervelt'dir. Moskova ve taşra matbuatı efkârı umumiyeyi müttehimler aleyhine tahrik için vasi mıkyaşda propaganda yapmakta ve bittabi hükûmetin teşvikiyle ameleye Moskova sokaklarında nümayişler yaptırılmaktadır.

Geçenlerde hükûmetimizle Fransa arasında aktedilen Ankara itilâfnamesi Anadolu'nun Rusya aleyhine garp devletleriyle anlaştığı hakkında bolşeviklerce bir zehab husule getirmişti. İtilâfnamenin gizli aksanı bulunduğuna dair olan İngiliz propagandası pek ziyade tesir etmiş idi. Vaziyeti tedkik için alelâcele Ankaraya gönderilen Ukranya başkumandanı Fronze'nin verdiği teminatla bu fena tesir o zaman izale edildi.

Kış zarfında Finlandiya ile Rusya arasında bir aralık pek gerginleşen münasebat sükûnetli bir devreye girmektedir. Lehistan, Romanya ve Rusya arasındaki mü-

nasebat da hayli vahim şekil almış idiyse de Cenova konferansının in'ikadı bu ihtilâfı da muvakkaten teskin etmiştir. Bolşevikler Lehistan ve Romanyann aksi inkilâpçılara yardım ettiğini, meşhur komitacı Maho'nun diğer unsurlarla Romanyada bolşevikler aleyhine tertibat yaptığını iddia etmektedirler. Kezalik Sovyet hükûmeti Basarabyanın Romanyaya terkini tasdik ve kabul etmediğinden burasının Romanyalılar tarafından haksız olarak işgalini sık sık mevzuu bahis etmekte ve bu kıta üzerindeki hukukunu ilk fırsatta ihkak edeceğini her münasebetle tekrar eylemektedir.

Laheyde Cenova Konferansına zeylen in'ikad eden konferansa Sovyetler Litvinof riyasetinde bir heyeti murahhasa ile iştirâk eylemişlerdir. Bu konferanslardan gaye Rusyanın tekrar Avrupa devletleri zümresine kabulü ve Sovyet hükûmetinin remen tanınmasıdır. Bunun için Avrupalıların Rusyadan alacakları olan mebalığın Sovyet hükûmetince kabul edilmesi ve Rusya dahilinde Avrupalılara bir nevi kapitülasyon tanınarak mümtaz bir vaziyette bulunmalarıdır. Bolşevikler bu hususlarda müşkilât çıkarmakta ve garbın talep ettiği ve buna mukabil Rusyanın abluka ile ve muhtelif aksi inkilâpçı harekâtı ile harabisine sebebiyet verildiğini ileri sürerek istedikleri tazminatı bu borçlara takas ettirmeye çalışmaktadırlar.

Almanya ile bolşevikler arasında tekarrür eden itilâfdan maada Rusların İngilizlerle de anlaşmaya mütemayil oldukları hissediliyor. Buna en büyük saik Rusyanın bu günkü dahilî vaziyeti ve Avrupanın muaveneti olmaksızın Rusyada sükûn ve huzuru iade kabil olamayacağına bolşeviklerin kanaat getirmesidir. Böyle bir anlaşma yapılmak üzere ise henüz tafsilât ve şartları tamamiyle malûm değildir.

TÜRKİSTAN: Üç senedir Fergana havalisi ile şarkî Buharada bolşevikler aleyhine mevcut olan Türk Basmacılar isyanı geçen Teşrinisanide Enver Paşanın iltihakıyla vüs'at ve insicam peyda etmiştir. Bolşevik aleyhdarı olan ve elli bin tüfenk kadar tahmin edilen bu kuvvetler az çok muntazam bir kumanda altında hareket ederek Rus kışla ve ordugâhlarına baskın yapmakta, silâh, cephan ve teçizat igtinam etmektedir. Nisanın on sekizinde Taşkand şehrinin 25 verst yakınındaki Rus kışllarına hücum ederek silâh ve mühimmatlarını almışlardır. Bunlara karşı yüz bine yakın Rus askeri sevk edildiği ve fakat elbise ve iaşeleri muntazam olmadığı gibi yağmacılıktan başka bir şey yapmadıkları rivayet ediliyor. Uli ata taraflarında da ayrıca eski Rus zabitlerinin de çeteler teşkil ettikleri söyleniyor. Gürcü rüesasından ve vaktiyle Türkistanda memuriyet alan İlyava ve Orjenikidze Türkistana izam edilmiştir. Başkumandan Kamenef Buharadan Moskovaya avdet eylemiştir. Tahkikat için Türkistana gönderilen seferi çekanın en nüfuzlu reislerinden Peters raporunu göndermiştir. Bu rapora binaen Sovyet hükûmeti o havalide yeni bir siyaset takibine karar vermiştir: Muhtelif ahalinin memleketin idaresine iştiraki, kurultayın yakında açılması, ticaret serbestisinin hazırlanması, Buharanın Rus demir yollarından ücret mukabilinde istifadesi, Rus kuvvetlerinin iaşe ve idaresi için alınan eşya bedelinin peşinen altın olarak tediyesi, o mintakadaki askerin yerine inzibatı kuvvetli muntazam asker ikamesi, ahaliye rıfk ve mülâyemetle muamele olunması kararlaştırılmıştır. Bu yeni karar, isyanın fazla tevessüünden ve kuvvetle basdırılamamasından ileri geldiği söyleniyor.

Türkistan isyanının tevessüü ve millî bir şekilde olması bolşevikleri telâşa düşürmüştür. Bu sebeble Efgana avdet etmek üzere Almanyadan Moskovaya gelen Cemal Paşanın ileri geçmesine müsaade edilmemiştir. Rusyada bulunan İttihatçıların ihracına karar verilmiş ve bunlardan bir kısmı Almanyaya geçmiştir.

Türkistan ve Buhara isyanı Rusların Türkistanı ezip talân etmelerine verilen zahirî istiklâlin alınmasına, ve Türkistanla umuru maarifle meşgul esir zabitanımızın tard ve teb'idine fırsat vermiş ve İngilizlerin öteden beri Rus mehafilindeki propagandaları kuvvet bularak Anadolu hükûmetinden de şüpheye başlamışlardı. Trabzona gelen Buhara heyeti sefaretimizin hareketine bir takım vesilelerle müşkilât çı-

kardıklarından heyet henüz hareket edememiştir. Mamafih son zamanlarda Buharada tatbikin karar verdikleri yeni yeni müsaadekâr siyasetle alâkadar olarak Türkiyeye karşı da cemilekârane davranmaya başlamışlardır.

KAFKASYA - Umumî - 12 Mayıs 1338 de Tiflisde aktedilen ittihad muahedesine tevfiikan Kafkas ittihadı teşekkül etmiştir. Bu muahedeye nazaran cenubî Kafkasyada kuvvei âliye üç cumhuriyetin merkezi icra komiteleri tarafından tâyin edilen yirmi beş kişilik fevkalâde bir meclise aittir. Harbiye, maliye, posta ve telgraf, ticaret ve dahiliye, amele ve köylü işleri komiserleriyle nafia müdürü ve aksi inkilâpla mücadele komisyonu (Çeka) reisinden mürekkep ittihat şûrası icra kuvvetini haizdir. İttihat şûrası riyaseti üç âzâdan mürekkep olup bunlar münavebe ile riyaset vazifesini yapacaklardır. Her cumhuriyetin harbiye, amele ve köylü işleri komiserleriyle çeka reisinden maada diğer komiserlikleri mülğadır.

İttihat şûrasının emirname, kararname ve talimat neşrine salâhiyeti vardır. Mün'akit cumhuriyetlerin arazisinde iktisadî faaliyeti tevhid ve tanzim için ittihat şûrasının daimî olarak bir de iktisat şûrayı âlisi bulunacaktır.

Cenubî Kafkas Federasyonunun hariciye işleri ittihat şûrası divan riyaseti (Presidium) tarafından tedvir edilir. Bu sebeble divanı riyaset maiyetinde bir hariciye şubesi teşkil edilmiştir. Bu şubenin müdürlük ve muavinliklerine hep Rus memurları tâyin edildiğine göre hariciye işleri doğrudan doğruya Rus mürakabesi altı-girmiştir. İttihat şûras divan riyaseti âzâlar şunlardır: Azerbaycan namna Neriman Nerimanof, Gürcistan namna Budo Medivani, Ermenistan namna Miyasinkiyen.

Federasyon şekli hükûmeti işe başlamış ve muahede ahkâmına tevfiikan bütün muamelât Tiflisde Tatbikin şimdiye kadar tehhürü istiklâllerini selb eden bu ittihadada Gürcülerin ellerinden geldiği kadar muhalefet etmelerinden neş'et etmiştir.

AZERBAYCAN: "Müsavat" cıların el altından teşkilât yapmaya uğraşdıkları hissediliyor. Maamafih zahirî hiç bir faaliyet görülmemiştir.

Komünist partisinin tasfiyesi bilhassa Azerbaycanda pek esaslı ve vasî mıkyaşda yapılmıştır. Çıkarılanların adedi kırk bin kadar tahmin ediliyor. Meselâ Bakü daire-sinde yirmi bine baliğ olan komünistler şimdi yalnız beş bine tenzil edilmiştir.

Moskova sovyetinin kararıyla Türkiye komünist partisi de ilga edildi. Süleyman Nuri bir arkadaşı ile beraber Almanya tahsile gönderilmeye karar verildi. Tasfiyede partiden çıkarılan Vâlâ ve Nâzım isimindeki çocuklar da tahsil için Moskovaya gönderildi.

Sağlaşma siyaseti Azerbaycanda da tatbik edildi. Lâkin diğer sovyet memleketlerinde olduğu gibi burada da bu siyaset fazla geçememiştir. Bir taraftan bir takım müsaadat yapıldığı halde diğer taraftan bunları hükümsüz bırakacak tedbirler ittihaz edilmiştir.

Her yerde olduğu gibi burada da ahali bolşevik idaresinden son derece müte-neffirdir. Nisan ve Mayıs zarfında kırk kadar petrol kuyusu ateşlenmiş ve tahrib edilmiş ve buralarda bir miktar Rus telef olmasına sebebiyet verilmiştir. Bunun fa-illeri elde edilememiş ise de ekseriyet yahudi ve Rus olmak üzere yüz yetmiş kişi kadar tevkif edilmiş ve evlri taharri dilerek bir çok vesaik toplanmıştır.

Bittabi Kafkasyanın her tarafında olduğu gibi Azerbaycanda da nüfuz ve hüküm Rusların elinde ise de Azerbaycanda başda bulunan Azerilerin kişayetsizliği yüzünden idare büyük bir keşmekeş içindedir.

GÜRCİSTAN: Gürcistanda bir müddettenberi iştidad eden buhran geçen Mayıs zarfında en hâd devresine vasıl olmuştu. Cenova Konferansı sırasında Fransızların teşvik ve muaveneti ile Gürcistanın her tarafında ihtilâlkârane nümayişler yapılmış ve kuvvetli bir heyecan husule gelmiştir. Hükûmet şiddetli tedbirlerle vaziyete hâkim olmuş ise de vehamet henüz zail olmamıştır.

Şubat ve Mart zarfında Batum - Bakü sürat katarı birkaç defa eşkiya tarafın-

dan soyulmuş, Ahışhada müsademeler olmuş, bilûmum Gürcü zabitanı ile islâm ve Gürcü memurları tevkif edilmiştir. Rus parasının cebren kabulü hakkındaki emir üzerine Tiflisde ve Gürcistanın muhtelif mahallerinde kanlı arbedeler zuhur etmiş, Batumda jimnaz muallimlerinin tevkifi üzerine küçük çocuklar da dahil olduğu halde bütün talebe siyah bayraklarla nümâyişler tertib ettiklerinden şehir karışmış talebeden bir kısmı da tevkif edilmiştir.

Kütayis taraflarında ise birkaç yüz kişilik bir çete sık sık bolşevik kuvvetleriyle müsademe etmiştir. 15, 16, 17 Mayıs günleri Tiflisin her tarafında dehşet hüküm sürmekte ve her tarafa ikame edilen müsellâh memurlar sokakda iki kişinin bile durmasına mâni olmaktadırlar. Buna rağmen şehrin muhtelif mahallerinde siyah bayraklar çekilmiş, içtimalar, nutuklar verilmiş ve hattâ resmî dairelerle müessesata bombalarla taarruzlar olmuştur. Belediye dairesini berhava etmek üzere gelen darülfünun talebesinden üç erkek iki kız derhal kurşuna dizilmiştir. Kafkas ordusu polis şubesine bomba atılmış ve muhafızlardan bir haylisi itlâf edilmiştir. Geceli gündüzlü şehirde gezdirilen suvari kollarının takyidine rağmen orduyu isyana teşvik için beyannameler tevzi edilmiştir. Gerek Tiflisde ve gerek diğer şehirlerde hükümet müessesat ve şimendöfer memurları ve ameleleri hizmetlerini terk etmek veya iş başına gelmemek suretiyle husumet göstermişlerdir. Tiflis şimendöfer amelesinin münakalâtı durdurmak maksadıyla hazırladıkları grevin önüne müşkilât ile geçilmiştir. Tiflis - Batum hattı üzerinde (Sam terevi) isyan bayrağı çekerek hükümeti zapta çalışan memurin ve ameleden on beşi kurşuna dizilmiştir. Fransadaki menşeviklerle ittisale vasıta olan biri zabıt üç Fransız da Tiflisde idam olunmuştur. Bu vekayi münasebetiyle Gürcistanda kırk bin kişiden fazla kimse tevkif edilmiştir. Bunlardan mürettip müşevviklerle hâdiselerde fiilen methaldar olanlar idam, mütebakisinin şimalî Kafkasyaya tehcir edileceği söyleniyor.

Bolşeviklerin, daha doğrusu Rusların bu vekayi hasebiyle vaki olan tedib tedbirleri pek müthiş ve kanlı olmuştur. Bu hâdiseler esnasında Ermeniler hükûmete yardım için pek ziyade gayret gösterdiklerinden hükümet dairelerindeki bir çok Gürcü memurları azledilerek yerlerine Ermeniler ve az miktarda müslümanlar tâyin edilmiştir.

Hazirandan beri yeni vakalar tahaddüs etmemiş ise de buhran, feverana müheyya bir halde hâlâ devam etmektedir.

ERMENİSTAN: Ermenistanda nisbi bir sükûn ve vaziyeti ıslah için Gümrünün imarı, ziraate germiyet verilmesi vesaire gibi büyük bir faaliyet vardır. Son altı aydanberi Batum tarikiyle Irak ve Adanadan on bin kadar Ermeni muhaciri gelmiş Kamarlı mintakasındaki halis müslüman köylerine yerleştirilmiştir. Son zamanlarda Tebriz ve havalisinden de Ermeni muhaciri celbine çalışılıyor. Şimdiye kadar bunlardan bin beşyüz kadarı gelmiş Nahcivan havalisindeki metrûk müslüman köylerine yerleştirilmiştir. Ermenistana muhacereti teşvik için Kafkasyada, Rusyada hattâ İstanbulda pek şiddetli bir propaganda yapılmaktadır. Aynı zamanda Ermeni kesafeti husule getirmek için girişilen bu teşebbüsata zamime olarak vaktiyle Taşnak zulmünden İran ve Kafkas Azerbaycanına iltica eden müslüman halkın avdetine müsaade edilmiyor. Esbabı Ermenistanda bulunmayan emlâk ve arazinin hükûmete aidiyeti hakkındaki kanuna binaen bu müslümanların emlâki zabt ve Ermeni muhacirlerine verilmektedir. Bu yüzden son zamanlarda Nahcivan havalisinde yüz elli kişilik bir müslüman çetesi türediği ve bütün takibata rağmen daima Ermeni köylerine baskın yaptığı haber veriliyor.

Erivan, Gümrü ve muhtelif mahallerde Amerikalıların Ermenilere muavenet heyetleri bir çok yardımlarda bulunmakta, Amerikadan erzak ve levazım getirterek halka tevzi etmekte eytamhanelerdeki çocukları yetiştirmektedirler. Son zamanlarda

İngilizler muavenet hususunda Amerikalılarla rekabete girişmişlerdir. Lord Mabon İngiliz yardım komitesi yetimhaneler tesisi için istihzarata başlamıştır.

Aynı zamanda Taşnak faaliyetine dir muhtelif haberler varid olmaktadır. Taşnaklar iki kısma ayrılarak bir kısmı bolşevikliğe mütemayil bir meslek takibine başlamıştır. Bu da Tebrizde teşekkül eden Ermeni rençber taşnaksonyon fırkasıdır. Merkezini Tahrana nakleden bu fırkaya Türkiye Ermenilerinin kısmı azama iltihak ettiği ve yeni partinin teşkilâtını tevsi etmekte olduğu haber alınıyor. Hattâ İstanbul'da dahi şubesi açıldığı söyleniyor. Sovyet Ermenistanda mevcudiyeti resmî olarak tanınıp tanınmadığı henüz malûm değilse de Erivanda müstekillen Türkiye Ermenileri tarafından idare edilen garp Ermenileri merkezi bürosu bunun bir şubesi olması melhuzdur.

Bu yeni rençber taşnak fırkası Rusların hoşuna gidecek surette İngilizlerin teşvikiyle teşekkül ettiği istidlâl edilmekte ve Ruslar da bu fırkayı dost telâkki eylemektedirler. Herhalde İngilizlerin Ermenistandaki faaliyetine müsaide davranan Rusların Türkiye Ermenilerini mümkün merteye sovyet şiarı altında birleştirmeye meyyal oldukları anlaşılıyor. Rençber taşnak partisinin resmen Ruslarla itilâf etmesi ve yahut içlerinden komünizm çıkarılacağını da ortaya koymaları da melhuzdur.

Ermenistanın 1337 senesi iptidasındaki umumî nüfusu hakkında alınan malûmat şudur: Novo beyazıd, Varalagöz, Delican, Açmiyazin ve kazak havalisi, Lors, zengezor, Nahcivanın bir kısmı, Erivan ve Gümrü kasabalarıyla havalisi ceman - 100 bin - Ermeni ve - 200 bin - Türk Malakan, Asuri ve Yezidi imiş. Bu rakamlar gizli tutulmakta ve nüfus fazla gösterilerek hariçten muavenet suretiyle gelen erzakın o nisbetde gelmesi temin olunmakta imiş.

İRAN: vaziyetindeki müsevvesat devam etmektedir. Müşir Eldüvele kabinesi ecnebi ifsadatı tesiriyle Tahran gazetelerinin şiddetli hücumlarına binaen istifa etmiş; şahın ve veliahdın Avrupada bulunmasından dolayı bir müddet idare, dikta-törlüğü ilân eden vezir Cengi Serdareyn Rıza elinde kaldıktan sonra veliahdın avdetini müteakip kabineyi Kıvamıssaltana teşkil etmiştir.

Askerî teşkilât yapmak isteyen İran hükûmeti bundan kuşkulanan İngilizlerle Rusların ifsadatiyle gailelere maruz bulunmaktadır. Matbuat sosyalist ve sosyalist demokrat şiarına bürünen, Hakikat, Tufan vesaire gibi gazeteler şiddetle hükûmete ve bilhassa veziri cengi serdareyn Rızaya hücum ettiklerinden hükûmet bunları kapatmış ve sahiplerini takib etmiştir. Bunlar Rus sefarethanesine ve Şeyh Abdülazm türbesine iltica ettiler. Ve oralarda şiddetli beyannameler neşrettiler. Sükûn henüz avdet etmemiştir.

İran Azerbaycanında Simko İsmail Ağa gailesi devam ediyor. Bir aralık Tebriz havalisine tahşid edilen oldukça kuvvetli asker kitalarıyla ufak tefek derebeyleri ezildikten sonra Simko üzerine karar verildi. Sırtanın Savucbulak tarafında sıkışmasından bilistifade Bahtiyari reislerinden Halo Kurban gönüllüleri Savucbulakı zabt ile iki gün kadar kalabilmişler ise de yeni kuvvetlerle mukabil taarruz geçen Simko İranlıları ihata etmiş ve Ramazan bayramı arifesinde altı saat devam eden muharebeyi müteakip İran kuvvetlerini dağıtmıştır. Bu müsademede Halo Kurban mak-tul düşmüş ve onun dağılan kuvvetleri yanında Fazlullah Han müfrezesi müşkül bir mevkide kalmıştır. Simko bu muharebede İranlıların seri ateşli iki Rus sahra ve yedi yüz atımlı bir cebei toplarını zabtetmiştir.

Simko gailesinden maada Şahsunlar da Tebriz ile Meyane arasındaki faaliyetlerini teşdid etmişler ve umumî yoldan Tahrana gitmek muhal hükmüne girmiştir. Haziran ortalarında Tebrizin beş saat mesafesindeki Sâdâbad köyüne gelen atlı bir Şahsun müfrezesi köyü tamamiyle gart etmiştir.

Tahran adliye memurları da maaşsızlıktan grev yapmışlardır.

20 Temmuzda Ankara istihbarat erkânı harbi şu malûmatı veriyor:

12 Temmuzda İstanbulda bir İngiliz filosu beraberinde bir tayyare gemisi ile beraber geliyor. Bundan bir dritnot ile beş torpido Karadenize 17 Temmuzda çıkıyor. Güya bolşeviklerin Romanyaya taarruzlarına mani olmak için imiş... Amerikalılar da yedi torpidodan mürekkep bir filo gönderiyorlar. Yunanlılar da Karadenizi abluka edeceklermiş... Bu havadislerin Yunan ordusunun hezimetine karşı İstanbulda bir muhafaza kuvveti için olduğunu herkes kabul ediyor.

Yunanlıların İstanbulda taarruz ihtimallerine karşı bu donanma toplanması variddi, fakat garp ordumuzun taarruzu her şeyi güzel hal edecekti. Yunanlıların İstanbulda taarruz etmeleri hakkında 12 Temmuz İstanbul gazetelerinde şu malûmat vardı:

Sabık Yunan Erkânı Harbiye Reisi Ceneral Metaksas Yunan gazetelerine şu beyanatta bulunmuştur: Yunan hükûmeti Anadolu sergüzeştine atıldığı zaman böyle uzun arızalar düşünmemiş, buna göre hazırlanmamış idi. Bizde uzun imha muharebeleri için hususî teşkilât olmadığından muharebe bugünkü şekle girdi. Harbi bitirmek için payitahtın en zayıf noktasına bütün kuvvetimizle hücum etmek, olmazsa düşmanlarla uzlaşmak lâzımdır. Uzlaşmak için de büyük fedakârlıklar lâzımdır. Şunu söyleyeyim ki uzlaşmak bu günkü hale göre ehvendir. Yunanistanın Anadolu'da yeni bir taarruza muktedir olup olmadığı meselesine gelince buna kat'î surette Hayır cevabı verilebilir. Tehlike ihtimalâtını mümkün merteye izale için yeni bir hazırlığımız yoktur. Uzlaşmak keyfiyeti ise zaman geçtikçe nispeti büyümekte olan bir fedakârlıkla mümkündür. Düşmanla uzlaşmaya bir kaç ay evvel teşebbüs etseydik netice bizim için elîm olurdu. Bir sene evvel teşebbüsatta bulunsa idâk daha az elîm olurdu. Esasen bundan sonra başvurmayla mecbur kalacağımız yegâne yol mutavassıt bir çarei haldir. İstikbal hakkındaki her şey felce uğruyor.

19 Temmuz Ankara ajansında dahi şu malûmat vardı: (Yunan mukavemeti son günlerini yaşamakta ve bütün Yunanlılarca bu hakikat itiraf edilmektedir. Cenevre konferansında, Belgrad müzakerelerinde ve İstanbul etrafında yapılmak istenilen manevralardan bir şey çıkmıyacağını anlayan Atina ricali arasındaki son müzakerelerden sonra 6 Temmuz gecesi takib edilecek yeni hattı hareket hakkında esas itibariyle itilâf hasıl olmuştur. Bu da: İzmir havalisi ile Yunan işgalindeki arazide Yunanistanın nezareti altında mahallî muhtariyet ilânına dairdir. Mahallî bir askerî kuvvet teşkil ile eski Yunan askerleri terhis ve muhtariyetin müdafaasını der'ude edecek mahallî kuvvetin, harb masrafının mahallî menbalardan temini isteniyor. Bu suretle Asyai Suğrada seksen bin kişilik bir ordu teşkil edileceği tahmin olunmaktadır. Ve itilâfın esası işte budur. Teferrüatında ise uyuşmak imkânı hasıl olamamıştır.

Bir kısım rical muhtariyet sahasının Sevr Muahedesi hududuna has-

rı, diğer bir kısım hariçteki yerlerin bu sahaya idhalini ve bu parçanın Türklere karşı rehin olarak muhafazasını istiyorlar.

İhtilâfa sebep olan ikinci nokta bundan üç ay evvel teşkil edilerek bilâhara ehemmiyetden düşürülen İzmirdeki müdafaa teşkilâtının yeni den ihyası ile muhtariyet işlerinin bunlara tahmili veyahut bu günlük idare aleyhine hareket etmesi ihtimaline karşı bu teşkilâtdan vazgeçilmesi meeslesidir.)

Yunan milletinin ve ordusunun ne halde olduğu her gün daha açık görülüyordu.

Erkânı Harbiye Umumiye riyaseti idadi mekteplerini geri müessese ad ile idaresinde bulunan zabitleri ikinci derece saymaya karar verdiğini yazıyordu. Bunun yanlış düşünce olduğunu (1) şöylece kendilerine şifreli telgrafla yazdım:

No. 161

Sarıkamış
19/7/1338

Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine

C. 13/7/1338 ve 2278 şifreye

İdadi mekteplerini ordunun temeli ad ediyor ve bu mekteplerde bulunacak talebenin asker ruhu ile ve yüksek bir terbiye ile yetiştirilmelerini pek lüzumlu buluyorum. Ancak bu suretle ordu istikbalde aynı terbiye almış bir türlü düşünür ve bir türlü iş yapar heyeti zabitanaya malik olur. Buna muvaffakiyet ise heyeti talimiye ve tedrisiyenin bu evsafı haiz ve mesleklerinde sahibi ihtisas ve talebeye model olabilecek kimseler bulunmalarıyla mümkündür. Mektepleri geri hizmetlerden addederek vaktiyle mekteplere lâzımı kadar ehemmiyet verilmediğinden dolayı ordu hiç bir vakit terbiye ve ahlâkı ve mesai ve fedakârlığıyla birlik tesis edememiş, hilkatinin ve ailesinin tesiriyle pek fedakâr ve pek halûklara mukabil korkak, miskin ve zelif kimseler de zabitlik şerefine nail olmuşlardır. İstiklâl Harbi ile Türkün ve islâmın temini bekasına çalışırken bizi mahvetmek isteyen devletlere casusluk eden hâlâ kuvayı milliyeye aleyhdar bulunan mektep tahsili görmüş zabitler İstanbul sokaklarında doludur. İstikbal için bu felâketli mazi hatalarını düşünerek artık idadi mekteplerini geri müessese adetmemeliyiz. İdadi sınıflarındaki talebe hayat için sağlam veya çürük hayat temelini kurdukları bir yaşadılar. Bu da ilmî olarak her yerde kabul edilmiştir ki on dört yaşından yirmiye kadar olan yaştır. Geri hizmetlere lâayık insanların elinde bu yaşları geçirecek olan gençlik hayat ve ahlâk temelleri bir kuvvet de olmadığı gibi sağlam da olamaz. Bu gibilere talimgâhlar, harbiye ve erkânı harbiye mektepleri sağlam ve müttehit bir terbiye veremediği halimizle sabittir. Binaenaleyh idadi mekteplerinin ordu safları arasında bir hizada tutulması ve esasen adedleri pek mahdud olan askerî idadilerin değil yalnız ders nâzırlarının fırka erkânı harbi hizasında olmasını hattâ müdürlerinin de ordu safları arasına yuvarlanmış ve temayüz etmiş birer fırka kumandanı olmasını istikbalin kahir bir Türk ordusu için pek lüzumlu addeylerim. Mekteplerle pek ziyade meşgul olduğumuzdan maruzatım pek esaslı tecrübeler müsteniddir. Bu günkü müdür alay kumandanlığı hizasında olarak

(1) Ne yazık ki Ankaraya geldiğim zaman şifahan her tarafa anlatmaklığıma rağmen bir gün askerî idadilerini maarife devir ediverdiler. Muhalefete geçtiğim zaman kürsüden haykırdım ve bu yanlışlığı tashih ettirdim.

mektebe getirilenlerin altıncısıdır. Hiç biri orduya lâyük zabıtlık temelini çocukların ruhuna sindirecek bir malûmat ve kabiliyetde değildirler. Hiç olmazsa bir fırka erkânını harbi liyakatini haiz bir ders nâzırı bu boşluğu kapayabileceğini arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Başkumandanlık kanununun kabul edildiği hakkında Mustafa Kemal Paşadan şu şifreyi aldım ki 6 Mayıs'danberi bu hususdaki muhaberatımızın 12 ncisidir:

Gayet mühim ve müstaceldir.
Zata mahsustur.

20 - 21/7/1338
21/7/1338 vüsülü
sa, 5 dakika 30

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ankaradaki vaziyeti umumiye hakkında peyderpey arzı malûmat etmekteyim. Bu cümleden olmak üzere meclisin heyeti vekilenin ve müdafaai hukuk grubunun en son vaziyetleri hakkında izahatı âtiyeyi nazarı ittilai samilerine arz eylerim.

1 — Meclis son günlerde vaziyetin istilzam eylediği şekli faaliyete girmiş gibidir. Başkumandanlık kanunu Sakarya Muharebesi esnasında bu makama verilmiş olan selâhiyeti fevkalâdeye lüzum kalmadığı tarafımdan ifade edilerek meclisce tecdiden ve müttefiken kabul edilmiş ve bu yeni kanunun üç ay müddetle takyidine lüzum görülmiyerek başkumandanlık vezâifine lüzum kalmadığı zaman meclis kararı ile lâğvedilmek üzere gayrı muvakkat bir mahiyet iktisab eylemiştir. Meclisdeki menfi cereyanlar mahdud ve muayyen eşhasa münhasırdır. Menfi düşünen bu âzâ gayrı vazih ve hasis propagandalarla zaman zaman efkârı izlâle sai bulunuyorlar. Buna rağmen meclisin ekseriyetini teşkil eden vicdanı selim eshabı maksadı muayyen etrafında sevk ve idare edilmektedir. Son günlerde meclisi idare yolunda bezledilen mesai oldukça şayanı memnuniyet netayıç vermiştir.

2 — Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk grubu nizamnamei dahilisini tecdid ve daha kuvvetli bir şekle ifrağ eylemiştir. Fuad Paşa Hazretleri tarafımdan vuku bulan teklif üzerine grubun riyasetine intihab olunmuş ve müşarileyhin bu mevkie meclis işlerini tanzim hususunda şimdiye kadar mahsus olan muavenetinden pek ziyade istifade memul bulunmuştur.

3 — Sureti şekli arz edilmiş olan icra vekilleri heyeti vazifesine sükûnet ve muvaffakiyetle devam etmektedir. Heyeti umumiyede müzakeresine başlanan heyeti vekilenin vazife ve mesuliyetine aid kanunun itmamı müyesser olduğu takdirde uzunca bir zaman için Ankaradaki ahengi umumî tanzim edilmiş olacaktır.

Birkaç güne kadar cepheye hareket edeceğim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Vaziyetin hüsnü idaresine ve garp ordumuzun taarruz üzere olduğu bir zamanda sükûnetin iadesine memnun oldum. Bilhassa Ali Fuad Paşanın grup riyasetine ve Rauf beyin de heyeti vekile reisliğine getirilmeleriyle daha ilk mücadele sahasına atılan bu arkadaşlarımızın da birinci derece faal bulunmalarına pek sevindim. (Meclisdeki menfi cereyanların

mahdud ve muayyen eşhasa münasırdır) sözü benim geçende kendilerine yazdığım mütalâamı tekid ettiğinden ayrıca inşirah vermektedir. Yalnız merakımı mucib olan şey daha 10 Temmuzda meclisin ekseriyetinden şikâyet ve şüphe ederek riyasetden ve başkumandanlıktan istifaya karar veren Gazinin bu iki makamı daha kuvvetle işgal için yaptığı propaganda idi ki bunu ancak nutkundan anlayabilecektim. Bir hafta zarfında bu kadar aleyhdar fikirleri tamamiyle lehe döndürerek mahdud muhalif bırakmak için her halde meclise yapılmış bir vaad olacaktı. Bu yalnız zafer olamazdı çünkü herkes zaten buna müntazırdı. Gerçi Celâleddin Arif bey gibi vaktiyle kendi aleyhinde bulunmuş bir zatı adliye vekili olarak kabul ediyordu, fakat yalnız bu meclisi elbette tatmin edecek bir şey değildi. Bana kadar gelen dedikodular (bir zaferi müteakip, zaten şimdiden diktatör gibi hareket eden ve ahlâken milleti dilgir eden Gazi meclisi daha hiç dinlemiyerek an'anatı diniyemizi de alt üst edecek ve mukaddesatımıza da taarruz edecektir) şeklindeki endişelerdi. Celâleddin Arif beyin adliye vekâletine tâyini üzerine Erzurumdan bazı adliye memurlarından endişeli mektublar da almıştım. Tahkiki için Erzurumda Rüstü Paşaya sordum ve ajansa intizarla beraber Mustafa Kemal Paşaya şunu yazdım:

Zata mahsustur

Sarıkamış

22 Temmuz 1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 20621 Temmuz 1338 bilâ No.

Vaziyetin hüsnü idaresi azim inşirahı mucib olmuştur. Yalnız bir noktaya nazarı samilerini celbederim.

1 — Celâleddin Arif beyin adliye vekâletine tâyinini haber alan namus ve sadakatlerine itimad ettiğim bazı zatların bendenize gönderdikleri mektubda şunlar yazılıyor: (Celâleddin Arif bey Erzuruma geldiği zaman yerli olmayan memurları çıkarmak, orduyu ikiye ayırmak ve bu suretle Ankaradan ayrılıp vilâyatı şarkiyede halk hükûmeti teşkil etmek üzere Albayrak muharriri Midhat efendi riyasetinde bir muhalif fırka teşkil ve Edip Hoca ve sair malûm eşhası da alarak evvelâ ordudan şikâyet ve isnadata başlamak üzere Celâleddin Arif beyi işgal ettikleri malûmdur. Bu kere Celâleddin Arif beyin adliye vekâletine tâyini haberi gelince, Midhat ve hempaları faaliyete germi vermişlerdir. Progrmları aynıdır. O zaman bu fikir aleyhinde bulunan memurlara karşı haksız icraata başlayarak bilâhare Erzurumu hali sabıkına irca etmeleri mümkündür)

2 — Celâleddin Arif beyin Erzurumda işgal olunarak yaptığı fenalıklar malûmdur işgal edildiğini ötede beride söylediğini işitmiştim. Yeniden tesirata kapılarak Edip Hoca ve emsalı gibi iz'ansız şarlatanların sözü ile bilhassa Erzurumda yerli olmayan namuskâr insanlara karşı icraata kalkarsa yeniden hepimizi dağıdar ederler ve neticede kendileri de ebediyen lekelenirler. İlim, irfan ve samimiyetinden emin olduğum Celâleddin Arif beyin icab diyorsa ikaz buyurulmasını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Rüştü Paşadan aldığım cevapta dahi (memleketde mevkiî olmayan muhalefet dirilmemek üzere ölmüştür) deniyordu. Mufassal olan bu cevap şudur:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Erzurum
27/7/1338

C. 22/7/1338 ve bilâ şifreye

1 — Celâleddin Arif beyin adliye vekâletine tâyini arkadaşlarını kaybeyledikleri memuriyetlere tekrar kavuşmak ümidini uyandırmış olacaktır. Fakat Celâleddin Arif beyin mevkiî iktidara geçmesiyle malûm kesanın faaliyetlerini arttırdıklarını ve arttırabileceklerini zan etmiyorum. Vaziyeti hazırda dahilinde memleketde mevkiî olmayan muhalefet dirilmemek üzere ölmüştür. Halkı avam kitlesini teşkil eden her ferd endişei taayyüş faidesiz mânasız dedikodulardan ceryanlardan uzak tutmaktadır. Erzurumda eğer bir mesele olarak telâkkiye değerse vefat etmiş olan Mal-yemez Tefvik beyin mahdud eşhasa münhasır miras meselesi vardır. Merhum Mal-yemez Tefvik beyin haremının avukatlığım der'uhde eylemiş olan Midhat ve Edip Hocanın müdafaa eyledikleri miras davasına hâkimin bunlar aleyhinde ve mukabil taraf teşkil eden Tefvik beyin biraderi İzzet ve mahdumu Tahsin beyler lehinde hal ve fasylemesi her iki tarafın yekdiğeri aleyhinde isnadatına germiyet vermiştir. Bu iki taraf mensubini dinlenecek olursa Erzurumda mukabil tarafa ne hakkı kelâm ve ne de hakkı ikamet olmadığı kanaatini taşıdıkları görülür. Bir de evkaf müdürünün yolsuzluklarından şikâyet vardır. Müftü hakkında bazı eşhas telgraf verdiği söylenmektedir. Ve şikâyet ve isnadat eşhasın menafii hususiyelerine müteallik şahsî davalardan münbais olup memleketin hayatı asliyesini sırtlarında taşıyan halk kitlesi bu davaların çıkardığı dedi kodulara karşı lâkayddır. Ve bu halkın hakikî rehberleri de sırf bir kaç şahsın menfaatini istihdaf eden bu dedikoduların mahiyetine vakıf ve nafizdirler. Hâkimden, evkaf müdüründen vaki şikâyat mülkiye müfettişliğine havale edilmiş olup hükûmetçe bitarafane tahkikat yapılmaktadır. Ve bu şikâyatda Celâleddin Arif beyin adliye vekâletine tâyininden evvel başlamıştır.

2 — Hali hazırda yabancı ve yerli memurlar ceryanı mevcut değildir. Ekseriya hakkında şikâyet vaki olan memurlar kendilerini mağdur mevkide göstermek için her mahalde olduğu gibi eğer yabancı iseler yabancı olduğum için bana tehacüm vaki oluyor, eğer yerli iseler beni hemşehrilerim çekemiyorlar onun için aleyhime yürüyorlar, yekdiğerine söylüyorlar. Fakat muhitin vicdanı selimi bu gibi fikirleri yaratmayacağı ve yaratmamakta olduğu kanatındeyim.

3 — Burada bulunduğum zamanların âcizlerine verdiği kanaat, halk huzuru sükûna teşnedir. Her ferdi ancak ailesinin rızkı endişedar kılmakta ve herkes iş ve gücüyle uğraşmaktadır.

Bulunması tabiî bulunan muhtelif kanaatli ve düşünceli mahdud eşhasın bunca felâketler geçirmiş iyiliği gayrı müş'edir olarak görmeye alışmış memleketin mesai, hayatı tabiiyesi üzerinde bir tesir vücude getirmeyeceklerini ve eğer vuku bulacak olursa mühim tahavvülâtdan zatı samilerine arzı malûmat edileceği maruzdur.

Fırka 9 Kumandan Vekili
Rüştü

20 Temmuzda yeni Başkumandanlık Kanunu kabul olunduğu ve Mustafa Kemal Paşanın yine Başkumandanlığa tâyin olunduğu haberi bizi sevindirdi. Artık vakit kayıp etmeden maddî ve manevî çürümüş

olan Yunan ordusunu Türk ordusunun darbeleriyle perişan etmek lâzamdı.

23/24 Temmuz gece yarısı Şahin vapurumuz Nevrorosiski'den Rusların gönderdiği yirmi iki tayyareyi Trabzona getirdi. Derhal Garp cephesi emrine gönderdim ve Başkumandanlık, Erkânı Harbiye Reisliği ve Garp cephesi kumandanlığına bildirdim.

28 Temmuzda General Tavzand'in (Kütulammare'de esir ettiğimiz İngiliz kumandanı) Ankaraya geldiğini ajanslardan öğrendim. Yunan ordusunu içine düştüğü uçurumdan kurtarmaya çalışacağı endişesini duydum. Garp Cephesine yapmayı tasarladığım seyahata artık bir mâni kalmamıştı. Bu seyahata yetistirdiğim Şehit Çocuklarından da her yaştan ve her sınıftan olmak üzere elli çocuktan mürekkep bir müfrezeyi de iştirâk ettirmeği ve bunları İstanbula dahi göndermeği düşünerek hazırlık yaptırıldı.

9 Ağustosda çocukları Erzurum üzerinden Trabzona yola çıkarttım. Bende Kars - Ardahan - Artvin mıntakalarını teftişe diye yola çıktım. Mühim mevkileri ve bu arada Kovarshane ve Murgul bakır madenlerini ve Maradid - Borçka mıntakalarını ve hudud kısmını da dolaşarak 25 Ağustosta Trabzona geldim. Çocuklar müfrezesi de aynı günde buraya gelmişlerdi.

Yunan Ordusuna Taarruz ve Son Zafer

26 Ağustosta başlayan Garp Cephesi taarruzu ve kazanılan parlak muvaffakiyetlerin haberlerini Trabzonda büyük neşe içinde aldım. Ordumuzun taarruza geçtiği 26 Ağustosta Yunan ordusu Başkumandanı Hacı Anesti'nin ordusunun başında bulunmayıp Atinada Ordunun çekilmesi ve Anadoluyu tahliye işleriyle meşgul bulunması Yunanlıların bitkinliğini ve gafletini, Millî hükûmetimizin ve Ordumuzun da azmini ve uyanıklığını gösterir.

Şark Cephesinden üç piyade fırkası, bir çok gönüllü, silâh ve mühimmat ile mümkün olan maddî yardım ve 6 Ağustosta Şark cephesine ilhak olunan Hakkâri livası ve Revandiz mıntakası da dahil olduğu halde sükûnetin muhafazası ve Garp cephesi muvaffakiyetlerine umumî bir ruhî bağlılık gibi manevî yardımımız Garp cephesiyle ve dolayısıyla İstiklâl Harbimizle olan sonsuz ilgimizi gösterir.

Sakarya Meydan Muharebesinde askerî ve siyasî düşüncelerimi, sevk ve idareyi yakından haritadan takip ile Mustafa Kemal Paşaya nasıl apaçık yazdımsa bu son zaferi de öylece takip ile mutalâalarını yazdım. Gelen cevaplarla birlikte aynen yazıyorum:

Trabzon
3/9/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Son vaziyet ve kararı bilmemekle beraber büyük bir alâka ve merakla harekâtı takip ettiğimden kemali hürmet ve samimiyetle âtideki düşüncemi arz eylerim: Kazanılan pek şanlı zaferin Yunan ordusunu denize dökünceye kadar temadi edeceğine şüphem yoksa da Yunanlıların (İzmir) şarkında son bir mukavemete yeltenmeleri ve Trakyadan ve hattâ Bursa mıntakasındaki bütün kuvvetlerini bahren buraya toplamaları ihtimali olabilir. (Bursa) üzerine yürüyen kuvvetlerimiz buna meydan vermemekle beraber böyle bir hal vukuunda seriân İzmire yürüyen ordularımızın sağ cenahına iltihak edebilmesi mühimdir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

(Bu maruzatıma ehemmiyet verildiğini sonradan öğrendim.)

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon
18/9/1338

Büyük himmetiniz ve ordumuzun kahir bir darbesiyle Anadolumuzun mübarek toprakları murdar düşmanlardan temizlenmiş demektir. Kemali samimiyet ve hürmetle arz ederim ki kuvvetli bir zamanda bulunuyoruz. Siyasetimizin de kuvvetli olması için pek hassas ve pek hesaplı olmalıdır. Gerek bu babda ve gerekse itilâfın ve bilhassa İngiliz efkârı umumiyesi hakkında ara sıra malûmat lûtuf buyurulmasını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Cevap:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Garp cephesi
22/9/1338

C: - 12/9/1338 şifreye

Pek kuvvetli olmamıza rağmen siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pelle İzmire geldi. Bitaraf mıntakaya tecavüz edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbulda ve Trakyada hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Puvankare ve Franklen Büyönun gönderdikleri telgrafnamelerde vaziyeti siyasiyenin tehlikeli olduğu mevzuu bahistir. İngilizleri yalnız bırakmak için sarfı mesai edilmektedir. Ordularımız (İstanbul) ve (Çanakkale) ye karşı taahşüt etmektedir. Her halde meseleyi siyasetle hal etmeği tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz. Vakı olacak teşebbusat ve netayici ayrıca bildiririm.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Ayrıca Büyük Zaferimizi tebrik ettim. Ve itilâf mümessillerine, Anadolu İstiklâl Harbi esnasında ilim ve irfana da ne kadar uğraşıldığına bir

misal göstermek üzere (Trabzonda) hazır bulunan cephe mekteplerinden bir grubun İstanbul'a gönderilmesini teklif ettim. Şu cevap geldi:

İzmir
23/9/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

12/9/ tarihli şifreli telgrafnamei alilerini 23/9 da İzmirde aldık. Kahraman ordularımız hakkında ibraz buyrulan hisiyatı takdirkâranelerine ve kıymettar ilim ordumuzun terakki ve tekâmülü için sarf buyrulan mesaii âlilerine arzı teşekkür ederiz. İstanbulun işgali ile beraber teklifi âlileri vechile Şark Cephesinin şehit yavrularından münasip miktarının cephe bandosıyla irsali münasip olacaktır.

Başkumandan
M. Kemal

İcra Heyeti Reisi
Hüseyin Rauf

Önümüzde halli lâzımgelen işler şunlardı: biz faka basmadan Trakyanın işgali, sulh konferansına gidecek heyetin tâyini, sulh esaslarımızın tesbiti, Yunanlıların itilâftan tecridi yani itilâf hükûmetlerini okşayarak Yunanistana hiç bir suretle yardım ettirmemek, Boğazlarda temasa geldiğimiz İngilizlerle muharebeye girişmemek.

Halbuki siyasî cephemiz fena idare ediliyordu. Ankaradan ajanslar İngilizler bize yalvarıyor gibi âmiyane ve cahilâne şeyler yazdırıyordu. Halbuki bizim Boğazlara taarruzumuzla İngiliz milletini heyecanlandırarak İngiliz hükûmetini de işe karıştırmak için İstanbuldaki İngiliz mümessilinin can attığını takdir etmiyorlardı. Bunun için şunu da yazdım:

Trbazon
25/9/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Henüz resmî malûmat verilmediğinden doğruluğunu bilemediğim âtideki malûmat Ankaradan İstikbal gazetesine yazılıyor: (İngilizler yalvarıyor diye âmiyane sözler).

Er geç bu parlak neticeye vasıl olunacaksa da İngilizler yalvarıyor gibi siyasete yakışmayacak sözlerin ajans veya gazetelere girmemesi muvafık olur. Trakyaya kuvvet geçirilmesi için oradaki Yunan vaziyetini bilmek lüzumu tabîî ise de İngilizlerin ordumuzu ikiye ayırarak bir şeytanlık düşünmeleri ihtimali de teemmül buyrulur. İstanbul tahliye edilmedikçe işin ciddiyet ve samimiyetine inanmamak ve Trakyaya şimdiden hâle göre teşkilâtçı zabıt ve küçük zabıt ve bazı ufak müfrezeler geçirmeği muvafık bulduğumu arz eylerim. Pek dakik hesaplarınızı bilmekle beraber maruzattan kendimi alamadığımdan afınızı rica ederim.

Konferans nerede ve ne vakit ve âzâları kimlerdir? malûmat lûtfunuzu istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Trakya'ya gönderilmiş olan fazla toplar ikazım üzerine geri alınmıştır.

25 Eylülde Yunan hükûmeti ordusunun terhisine karar verdi. 25 ve 26 Eylülde Mustafa Kemal Paşanın konferans hakkında verdiği malûmat şunlardı: (23/Eylül/1922 tarihli bir nota ile itilâf devletleri bizi konferansa davet ediyor. Notanın hü'lâsası şu: Venedik'de veya diğer bir tarafta vuku bulacak ve Türkiye murahhaslarından başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Sırp, Romanya, Hırvat, Slovak ve Yunan hükûmetlerinin mümessilleri de bulunacak. Selâhiyeti kâmileyi haiz bir murahhas göndermeye hazır mısınız? Konferans devam ettiği müddetce hükûmeti müttefikanın müttehiden üân ettikleri mıntakaya Ankara ordu göndermemek şartıyla Merice ve Edirneye kadar Trakya'yı işgal etmek arzusunu musait bir surette telekki etmekte olduklarını beyan için fırsat kaçırmazlar. Üç müttefik hükûmet konferansta işbu hudutların Türkiye'ye verilmesine memnuniyetle müzaheret edeceklerdir. Türkiye de sulhun idamesi için bazı mıntakaları gayri askerî bir hale koyacak, Boğazların serbestisini temin edecektir. Üç hükûmet Türkiyeyi de Cemiyeti Akvama almaya müzaheret edeceklerdir. Muahedei sulhiyenin merî olmaya başlamasını müteakip İstanbul tahliye olunacaktır.)

Mustafa Kemal Paşa da: (Konferansın 3 Teşrinievvelde Mudanyada olmasını teklif ve İsmet Paşayı murahhas tâyin etmiştir.) Konferansın esas hatları da şöyle tesbit olunmuştur:

1 — Edirne ve Meriç dahil olmak üzere Yunan ordusunun ve Yunan idaresinin Trakya'dan çıkarılması.

2 — Trakyanın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine 20 gün zarfında kâmilten teslim edilmiş bulunmasının temin ve tatbiki.

3 — Şimdilik Trakya'ya Türk ordularının murur etmesi kabul olduğundan Trakya'daki Türk idaresinin Yunan vesaire tecavüzlerinden muhafazası için tedbirler alınması.

4 — Türkiye ordularının tevekkuf ettiği hatların tâyini ve tatili harakât esnasında hiç bir taraftan bir mıntakada tahkimat yapılmaması ve Türk Müslüman ahali üzerinde bir tarafta zecrî ve tazyikî tedbirler tatbik olunmaması.

27 Eylülde Atınada halk kralın sarayına hücum etmişler ve hayatı masun kalmak şartıyla saltanatı terke razı etmişler. Selânikte dahil olduğu halde her tarafta ihtilâller çıkmış.

28 Eylülde gelen harp raporu mühimdi:

“Çanakkaleye karşı hareket eden kıtalarımız 27 de Pınar hattı balâsını aşarak Çanakkalenin hemen cenubundaki sırtları tutmuşlar ve keşif kollarını kasabanın bir kilometre mesafesindeki tel örgü hattına kadar sürmüşlerdir. İngilizler telâş etmiş birbirini müteakip on iki İngiliz tayyaresi mütemadiyen akşama kadar keşif yapmış, Boğazdaki sefaini harbiyeden iki diritnavt Anadolu sahiline yaklaşarak toplarını kıtaatımız üzerine tevcih eylemişlerdir.”

İngilizlerle siyasî, askerî bir mesele çıkarılmaması hakkında lâzımı gibi yazmıştım. Meselenin en mühimmi Mustafa Kemal Paşanın kendi şahsı ve hükûmetin şekli hakkındaki kararlarını öğrenmek ve onu son zaferimizin mıknaşlediği şahsiyetinin cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek olan cürufun şerlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerinden uzaklaştırmak için bir müddet Ankarada bulunmaktığımı faydalı buluyordum. Aksi halde emri vakilerle karşılaşacaktım. Zaten harekât başlamamış olsaydı dahi bu sayahate karar vermiştim. Artık şarktan daha uzun müddet ayrılmaktığımda mahzur da kalmamıştı. Bilâkis hükûmet şeklimiz hakkında verilecek kararlarda bulunmaktığım benim için bir vazife idi. Bunun için Mustafa Kemal Paşanın İzmirden Ankaraya döneceğini haber alınca kendilerine şunu yazdım:

Trabzon
29/9/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ankarayı teşrif edeceğinizi haber aldım. Bendeniz Trabzondayım. Hem zati samileriyle teşerrüf etmek hem de Meclisi Millimizi ziyaretle bir kaç içtimada bulunmakla şerefyap olmak arzusundayım. Müsaade buyurulduğu takdirde nezdimdiki Şark Cephesi Şehit yavrularından elli kadarını ellerinizden öpmek üzere birlikte getireyim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa Ankaraya döndükten sonra şu müsaadeyi verdiler:

Ankara
5/10/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 29/9/1338 şifreye.

Şark Cephesi Şehit Evlâtlarından elli kadariyle Ankarayı teşrif hakkındaki arzui âlileri muvafaktır. Yevm ve tarihi hareketinizin işarım rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Cephe kumandanlığı vekâletini tevdi edeceğim Ali Sait Paşanın vüruduna kadar bir kaç gün daha Trabzonda kaldıktan sonra 9 Teşrinievvelde beraberimde Şehit Yavruları Müfrezesi de olduğu halde deniz yoluyla İneboluya harekete karar verdim.

Ankara hareketime müsaade şifresini aldığımın ertesi 6 Teşrinievvelde gelen şifredeki malûmat şu idi:

“Çanakkalede İngiliz kuvvetleri tel örgüsü dahiline alınmıştır. İtilâf harp sefaını Çanakkale ve Marmara sahillerinde dolaşiyor. Kocaeli mıntakasında Kıtaatımız Şile - Yarımca hattına ilerlemektedir. Fransız, İtalyan ve İngiliz murahhası askerileriyle murahhasımız İsmet Paşadan mürekkep komisyon Trakyanın Edirne dahil olduğu halde Merice kadar Yunanlılar tarafından sureti tahliye ve hükûmetimize teslimi hakkında 3 Teşrinievvel saat 10 dan itibaren Mudanyada müzakere'â başlamışlardır.”

Şimdiye kadar yazdıklarına ilâve olarak Mudanya Konferansı sıralarında tutulması lâzım gelen hattı hareketimiz hakkındaki mütalâamı da bildirdim. Aldığım şu cevap arkadaşlarımızla görüş ve kavrayış birliğimizin yeni bir delili idi:

Ankara
8/10/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 6/10/1338 şifreye: Mütalâanız şimdiye kadar yapılmış olan icraat ve teşebbüsâtı esasıyeye mutabıktır efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

İşte İstiklâl Harbimiz bu suretle görüş birliğiyle sona erdi.

Gerçi Milletimizin İstiklâlini kurtarmak için dört yıldır askerî, idarî ve siyasî icraat ve teşebbüslerimiz hakkında Mustafa Kemal Paşa ile bazı fikir ayrılıklarımız dolayısıyla münakaşalarımız olmuştur. Fakat sonunda fikir ve el birliğiyle yürümek ve muvaffak olmak büyük mazhariyetti. Çünkü her fikrimiz, her hamlemiz şuurlu, hesablı ve tabîî neticeleri de muvaffakiyetli idi. Benim, fikirlerimi apaçık bütün samimiyetle söyler ve yazar bir adam olduğumu ve bütün düşüncelerime hâkim olan ruhun da Millet ve Memleket meselesi olduğunu Mustafa Kemal Paşa çoktan beri bilirdi. Bu dört yıllık müşterek fedakârlığımızdaki feragat ve vefakârlık ve açık yürekliliğimi daha yakından sonuna kadar görmüşlerdi. Bundan sonra yüz yüze, göz göze görüşmekle hasselerimden hiç bir şey kayıp etmediğimi ve düşüncelerimdeki samimiyeti daha kolay gösterebilecektim. Ancak bundan sonraki işlerimizde mesele ruhî bakımdan dahi çok çetin olacaktı.

Çünkü Zafer sulhüne kavuştuktan sonra İstiklâl Harbinin hakikatları, o tehlikeli günlerdeki fikir ve hareketleri cılız veya menfi olanlar tarafından ört bas edilerek bir düzüye yalanlanmış ve bütün işler bir şahsa mal edilerek milletin hal ve istikbali tek ele teslim olunmuştur. Bu suretle Hürriyet ve Hakikat, zincirlenerek zindana atıldıktan sonra tek iradeye ram olan yeni ve eski emeksizler, hakikî mal sahiplerine her vasıta ile saldırarak onların haklarını çığnemişler ve çığnetmişlerdir. Onların bu tufeyli gayretleri boşa gitmemiştir. Kolayca ve fakat şerefsizce servet ve saadetlerini bol bol elde etmek fırsatına nail olmuşlardır.

Şimdiye kadar İstiklâl Harbi hakkındaki yazılan ve söylenenlerle Benim şu kitabım karşılaştırılınca bu hakikatler yaman bir surette görülecektir. (İnkılâp Hareketleri) eserim dahi o devirdeki halimizi ve meşaimizi gösterecek ve bir çok yalan yanlış neşriyatı süngerliyecektir.

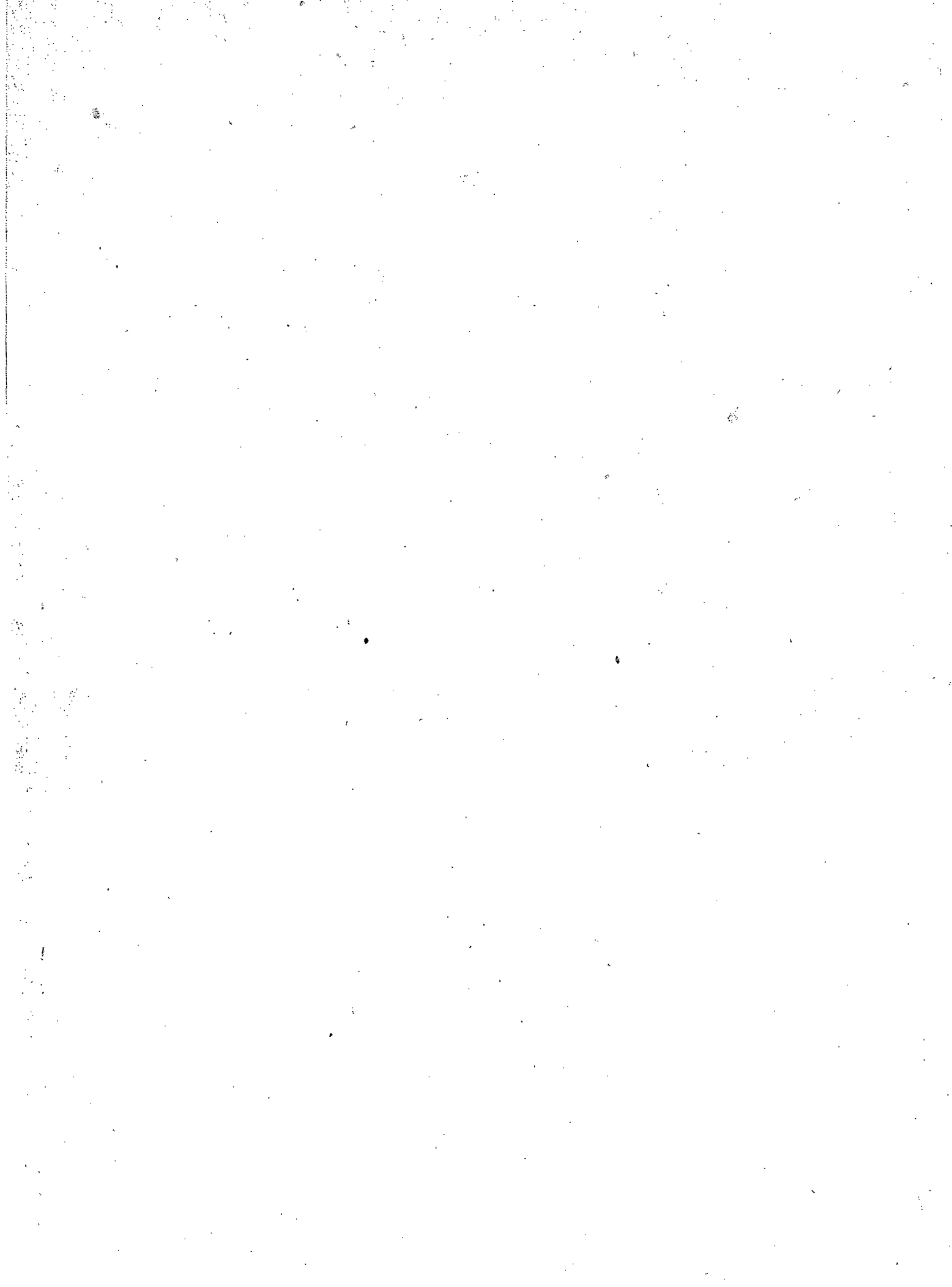
Burada, şu vecizeyi tekrarlamak yerinde olur:

Vatandaş!

Yanlış bilgi felâket kaynağıdır. Her işin evvelâ hakikatini ara ve öğren! Sonra münakaşasını istediğin gibi yap! Birincisi vicdanına, ikincisi seciye ve irfanına dayanır.

Kâzım Karabekir

Birinci Cildin Sonu

VESİKALAR

**Kitabın içinde geçen veya mevzu ile ilgili bahislere ait bazı vesika
nünuneleri tarih sırasile bu kısımda verilmiştir.**

۱۰۰۰ / ۶

امام محمد باقر

شعبان
۱۲۹۰

مفتی اردو قضاة مفتی مصطفی کمال حسن صاحب

مفتی اردو قضاة مفتی مصطفی کمال حسن صاحب کی ادارہ یار مآتبہ کے تحت جاری ہونے والے
قضاوی حقدہ مجلس و کلام کے لئے رقم الخانہ رقم تعلیمات عام صورتی پروردہ کے لئے رقم الخانہ استعمال

صاحب
مفتی

مجلس موجود

Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği'ne tayinine ait
Harbiye Nazırlığı'nın emri.

لقد تم في اردو قطعاتي ممتلكة عازد ولطائف بانكز هكري اولوجبه ممتلكك اعتراف ايركي منطقه واخذت عليه زمانه ملكي
اشومترك ولطائف شومترك :

آت منطقه آمايه اقليمك اعاده واستقراري وبرامالستركك اسباب عدمك تبني

ب- منطقه اوتده برده مقرر ملكه موجوده تحت ايديه اعلى ومجازك برادول لوبلوتيرميه مناسبه وبلور ايركي
وحياطه آتة التني

ج- ممتلكات ملوده برلاتم شوار موجود ايركي وبلوزك حكر لوبلوتيرميه وبلوزك حكر لوبلوتيرميه وبلوزك حكر لوبلوتيرميه
بولم شوار موجود اولوبده حكر لوبلوتيرميه صلاح توزيع ايركي واردا برده مناسبه بلولوتيرميه قطعا منقلا بلولوتيرميه
لقوى

*Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi**Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*

Dokuzuncu ordu kıtaatı müfettişliğine tâyininiz hakkındaki iradei padişahinin şerefsuduru üzerine vezaifi âlileri hakkında Meclisi Vükelâca ledeltezekkür kaleme alınan bir kıt'a talimatname sureti merbuttur. Âzimetce iltizamı isticâl buyurulması mercudur.

Harbiye Nâzırı

Şakir

Erkânı Harbiye Umumiye Dairesi

Şube

1

Numara

Dokuzuncu ordu kıtaatı müfettişliğine aid vezaif yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva ettiği mıntika dahilinde aynı zamanda mülkidir.

1 — İşbu vezaif şunlardır:

a — Mıntakada asayiş dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbabı hudusunun tesbiti.

b — Mıntakada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen eslaha ve cephanenin biran evel toplattırılarak münasip depolara idharı ve muhafaza altına alınması.

c — Muhtelif mahallerde bir takım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmî bir suretde ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup ta asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebetde bulunuyorlarsa katiyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lâğvı.

2 — Bunun için:

a — İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususunda doğrudan doğruya müfettişliğe ve muamelâtı câriye yâni muamelâtı zâtiye kuvve-i umumiye vesaire gibi hususatda kemafissabık Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Fırka yahut mıntika kumandanlığı veya bir vazifei hususiyeye tayin edilecek zabitanın tâyin veya tebdilleri müfettişliğin inzımamı muvafakati veya talebiyle olacaktır. Mâ haza sair hususatca lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahvali sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tedkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b — Müfettişlik mıntikası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişliğin hududuna mücavir vilâyât ve elviyei müstakile (Diyaribekir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu) vilâyetleri ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifayı vazife sırasında resen vaki olacak müracaalarını nazarı dikate alacaklardır.

4 — Müfettişliğin hususatı askeriye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususatı saire için makamâtı aliyei aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verektir.

Harbiy Nâzırı

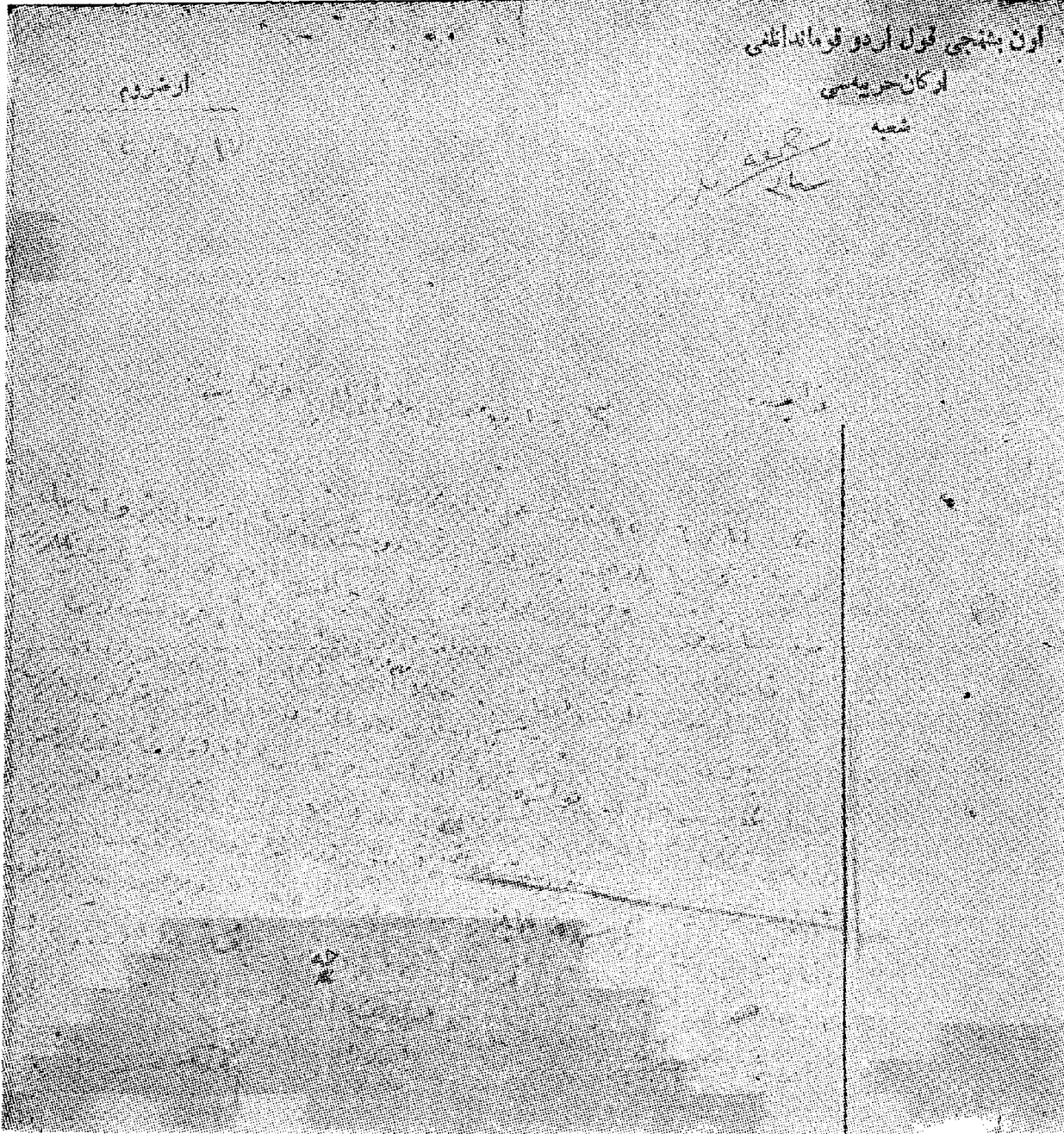
Mehmet Şakir

bin

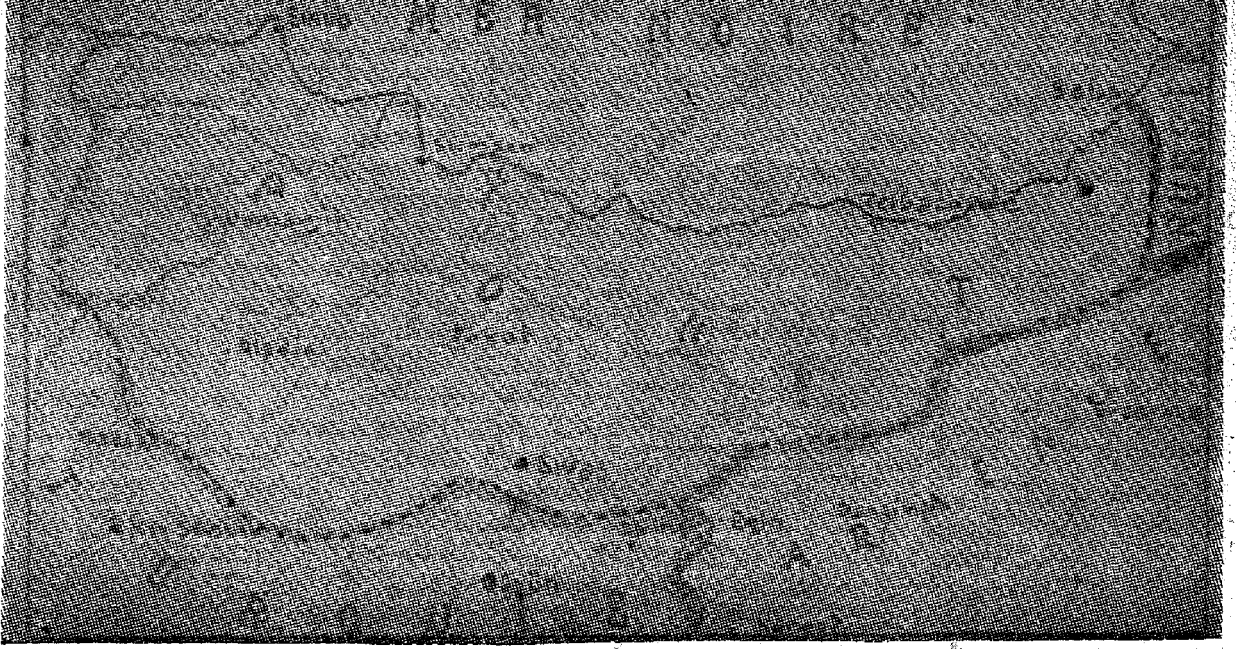
Numan Tahir

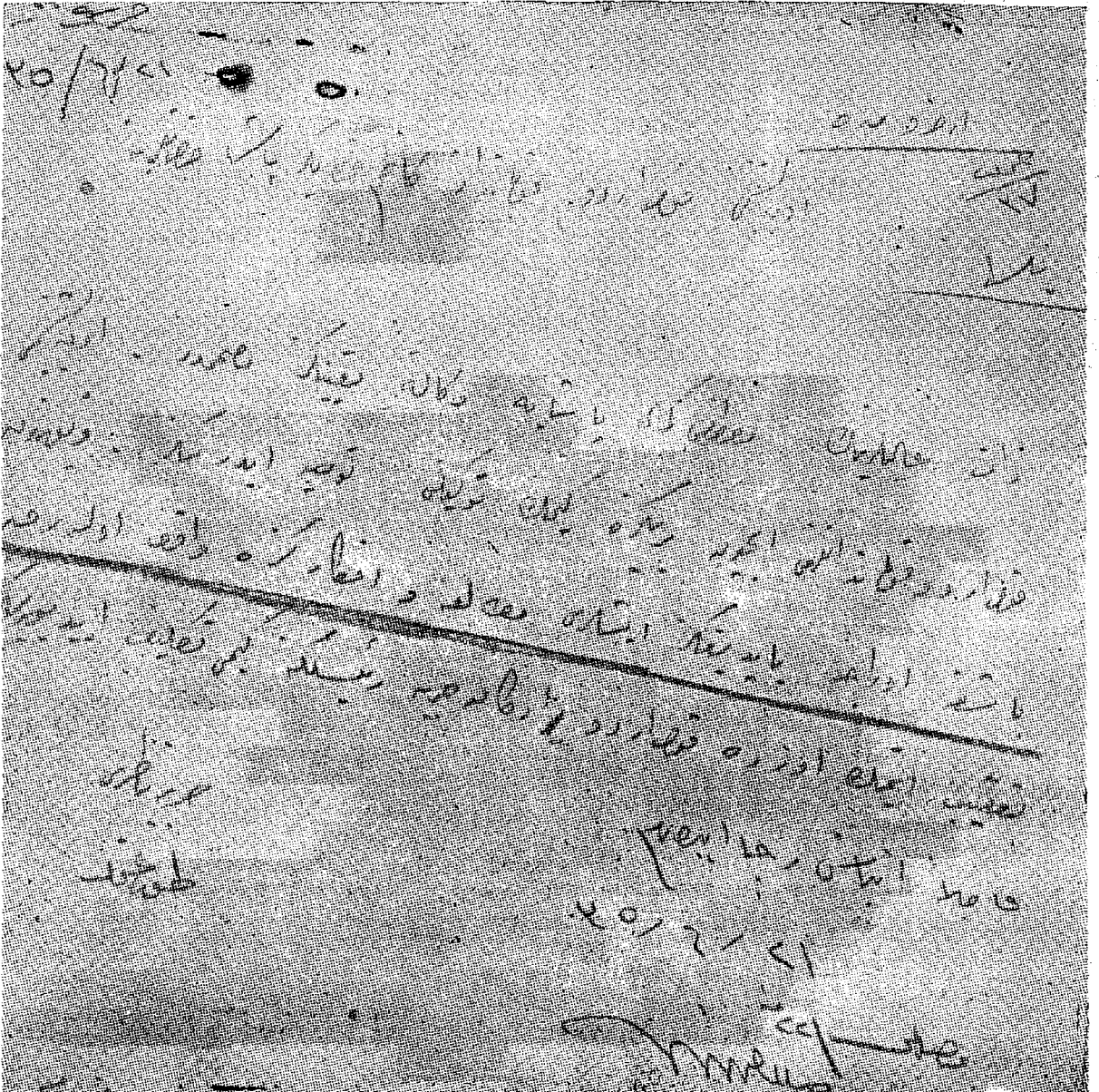

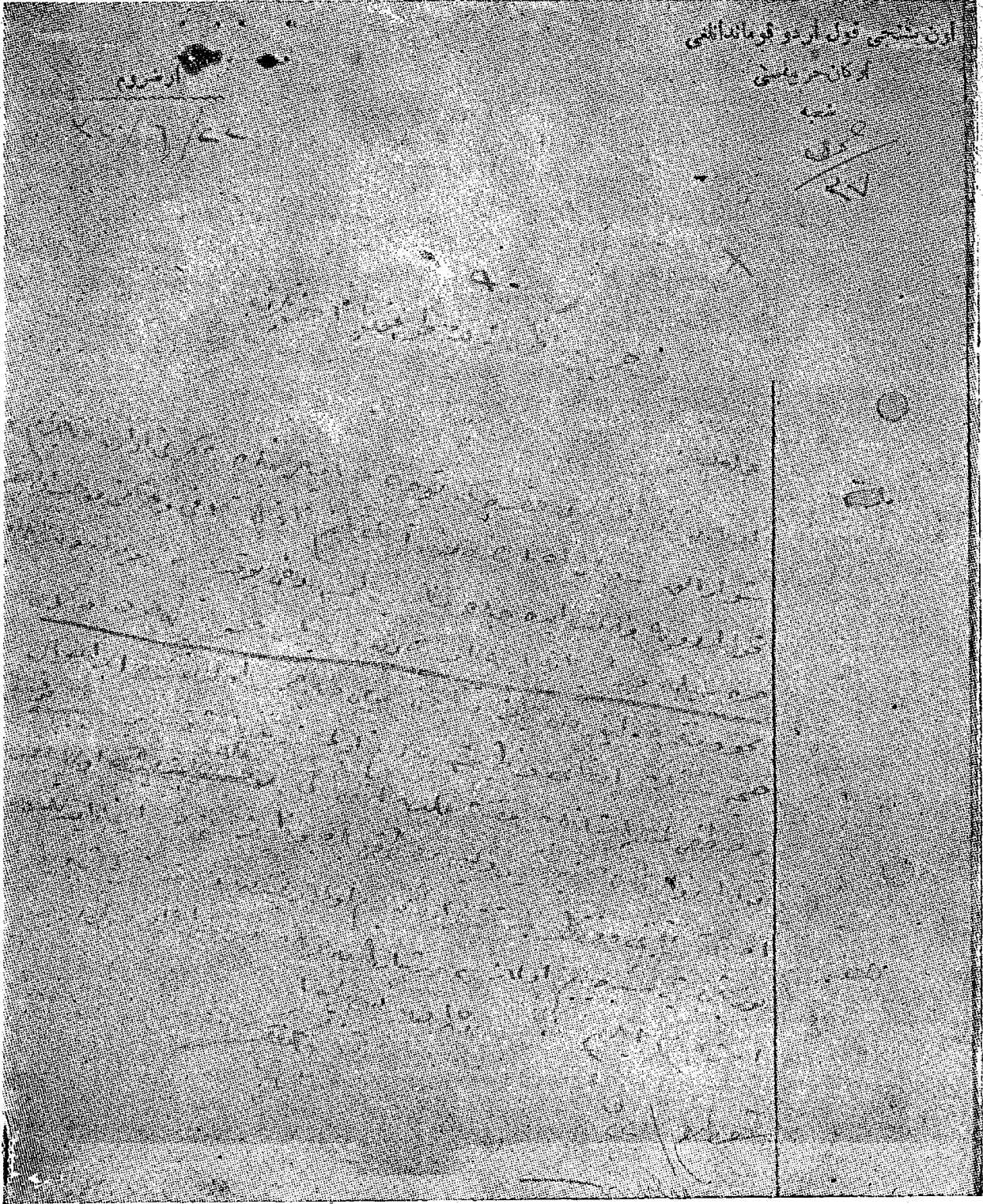
Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgraf.
(Yazısı Sahife 51 dedi)

Birinci Cihan Harbi'nden evvel Türkiyenin taksimine ait olup Paris'te bastırılan harita.

Harbiye Nazırı Turgut Paşanın, Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı telgraf.
(Yazısı Sahife 55 dedir)

Kâzım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nazırı Şevket Turgut
Paşa'ya yazdığı telgraf.

(Yazısı Sahife 55 dedir)

Handwritten text, likely a signature or title, written vertically on the right side of the document.

Handwritten text, likely a signature or title, written vertically in the center of the document.

Handwritten text, likely a signature or title, written vertically on the left side of the document.

10/1/1912

Handwritten signature or mark at the top left.

Handwritten signature or mark in the middle left.

Handwritten signature or mark in the lower middle left.

Handwritten signature or mark at the bottom left.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Hey'eti Temsiliye azasından aldığına ait vesika.
(Yazısı sahife 108 dedir)

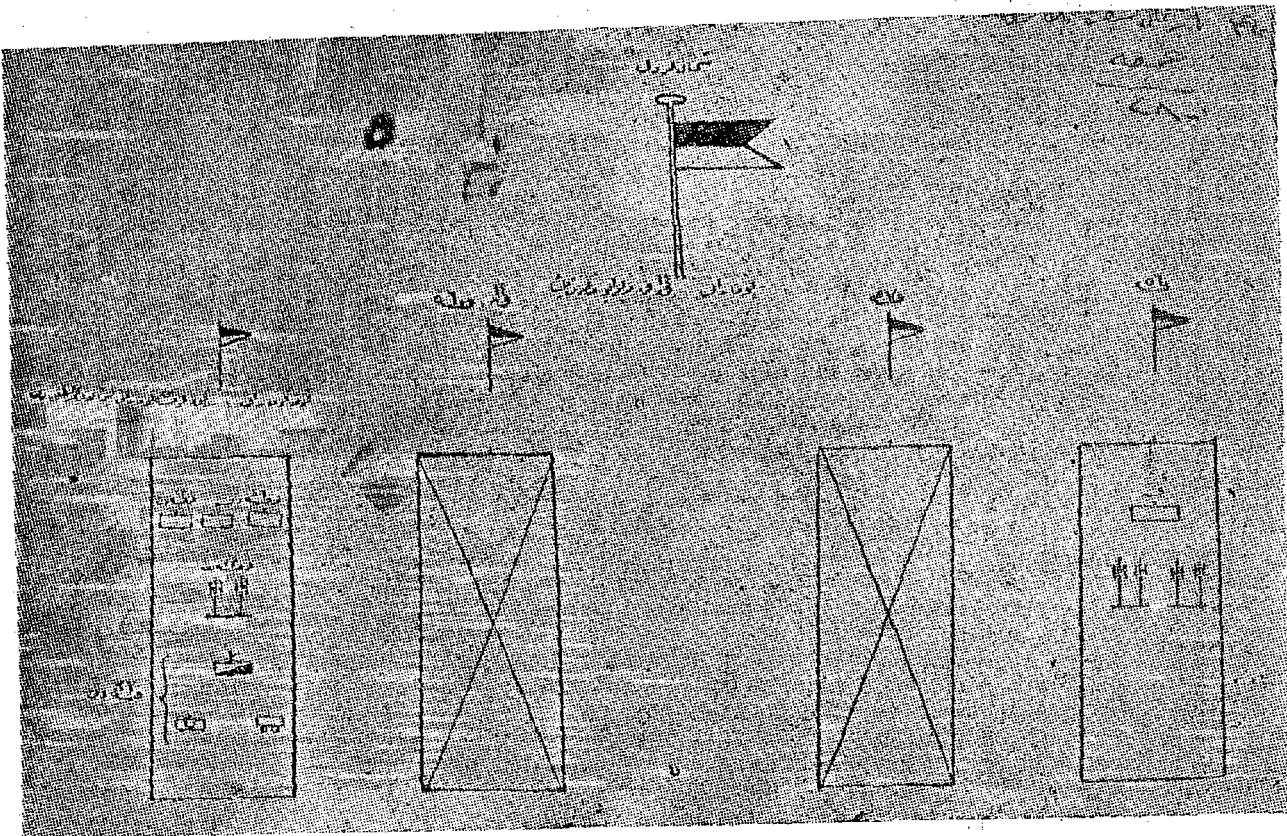
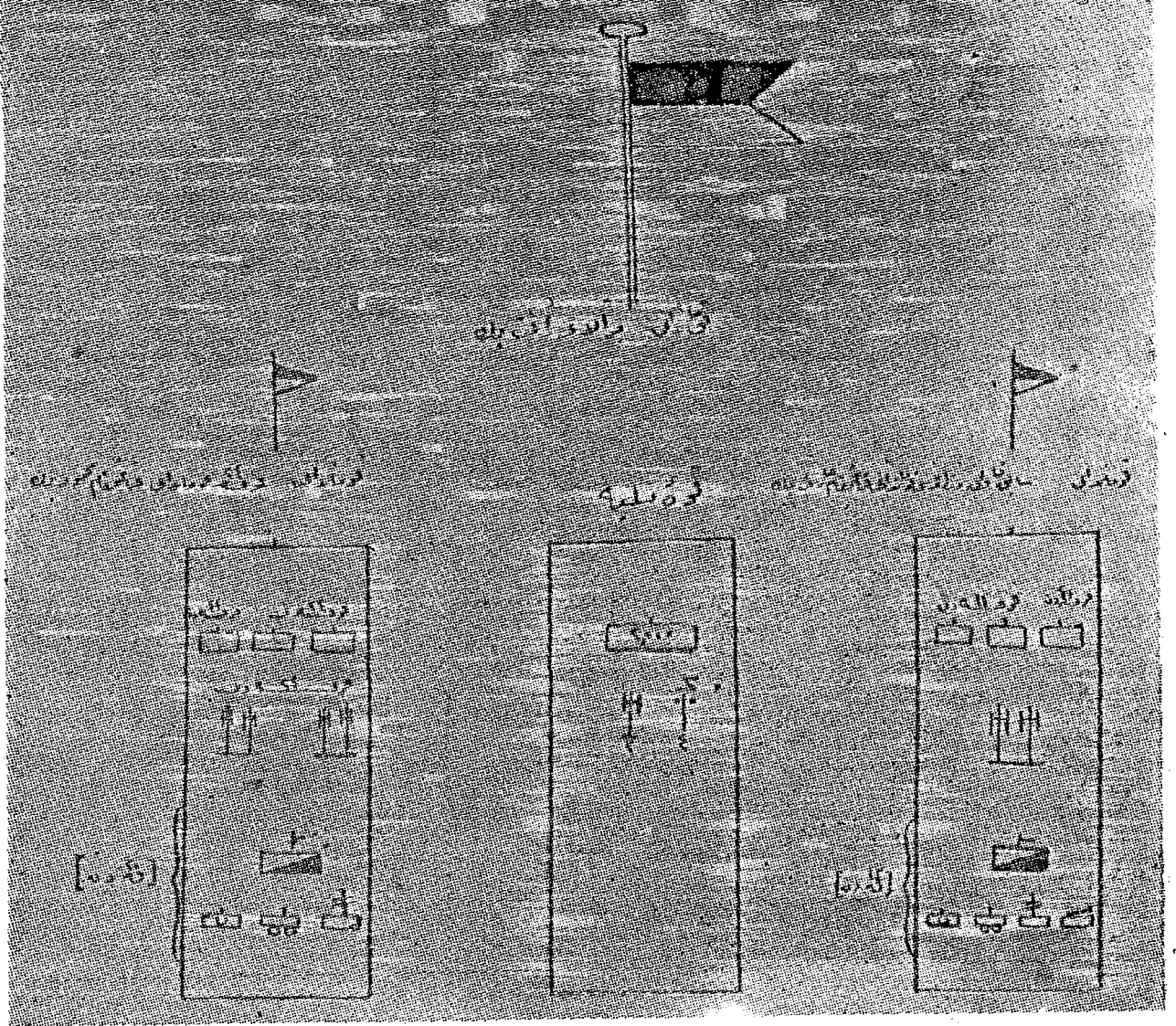

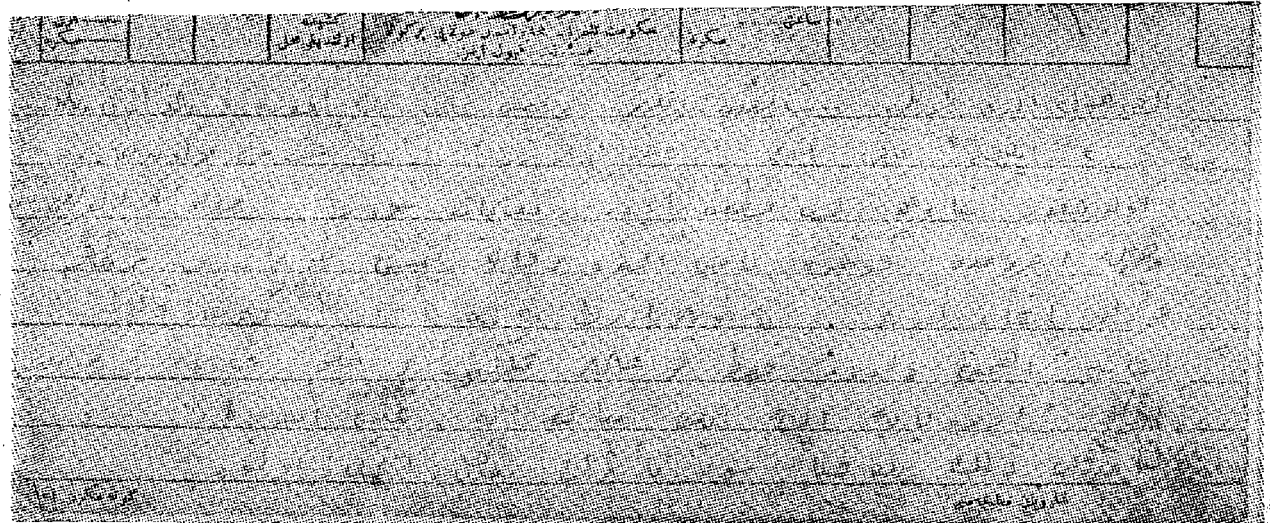
Ordularımızın kuruluş plânı.

بون و کلبه‌ها صلح عقد ایچیه آریستانه ، موسقودام هسباری گو نوردی . نونک
 مای دمی ایزد در کله هیتی موسقودام گورده جلد . آتیوه نه بیه بالیدک
 اعضاونه قاییلدیسه هاند وکملسه درام ایچک بونوه ایملیک کوی دیک اولور .
 بونگون شریه بونک کیدوب کله جیک آدامدیزه سربت بولوب یطی زونک
 نامی ایچیه دیمه زمانه ایزدوک کردغان وایان آن وایک بر طرف ایطی
 ایچیه صاری قاجارک دستام برصونه اسقان ایطیه هکی خلکو سکره بیدرک
 قورسک ساعت طرفنه هوان بقه دگری ده بازده ، بونماه طرفنه شاید
 هوان آداماسک مقابله ایچیرک نودولیم شرتنه هیکلگری زن عاکبزه ده
 بایه ایهم . آیزدایدنه عکر دعائیلر سوهنه بهارنده ایت نار ایله فالور
 یونیک کسبلک بولنه ویکم اوردوی کبی ایه کردانرای آیدنه طویو مقابله
 مقاد سکره قحص ایه جیک حالک ساریجی بونوه ایستانی فداکته سور کله جیک
 برعظیم سولیک ددرورده درغوب زان عالیکده عمار قاردهنی ایزدانه
 برای بیانه ایهم انیم . اوردی قولا ایزد قورسانان
 برلوا

Kâzım Karabekir Paşa'nın Sarıkamışta 4. Ermeni Alayı Kumandanına yazdığı mektup. (Yazısı Sahife 763 dedir)

Ali Galip meselesine ait bir telgraf. (Yazısı Sahife 209 dadır)

must be placed under a mandatory that it may safely be assumed for the purposes of this report that this will be done.

Conceded that there shall be a mandate for Armenia and Transcaucasia and one for Constantinople and Anatolia, there are many considerations that indicate the desirability of having such mandates exercised by the same power. If separate powers exercised such mandate the inevitable jealousies, hatreds, exaggerated separatist tendencies, and economic difficulties would compel failure. With all its faults the Turkish Empire is an existing institution and it has some rusty blood-stained political machinery which under control of a strong mandatory can be made to function. The peoples in question live in adjacent territory and whether they wish it or not are neighbors. A single mandatory for the Turkish Empire and the Transcaucasus would be the most economical solution. No intelligent scheme for development of railroads for Transcaucasia and Armenia can be worked out without extension into Anatolia. Natural high-ways through the high mountains of Armenia are few, and transportation development will, with proper feeders, at best be costly and difficult; without access into Anatolia it will be impossible. For many years the expenses of exploitation will not be met by equivalent receipts. This situation would be alleviated by control of both regions. With Constantinople, Anatolia, and Armenia in different hands, the manufacturers and exporters of Armenia could not hope for an equal share in the commerce and trade of the Near East.

The Armenian Patriarch, the head of the Armenian Protestants, and others at Constantinople, on our return from Armenia, called and volunteered the belief that the Armenian question could not be settled within the boundaries of that country, and that they were prepared to pass under a single mandate which should include the other parts of the Turkish Empire. In a later written statement, however,¹ they modified this, stating that while "Different nations of this Empire may enjoy the help of the same mandatory power" they felt that to bring Armenia under the same system of administration as that of the Turks would defeat the object of the development of Armenian ideals, "because by assuring the individual rights of a people the national rights and ideals of the same people can not necessarily be assured"; that "Giving a good government to the whole Turkish Empire will not induce the Armenians to gather to their native land. They will still be a scattered people, etc."

A party of distinguished Turks, including a former cabinet minister of high standing and a diplomat who for eight years represented his country at one of the European courts, stated that as between the independence of Turkey as it existed in 1914, and a mandate for the Empire given to the United States they greatly preferred the latter, and believed that they spoke for the educated classes of all Turkey.

It has been very evident to this mission that Turkey would not object to a single disinterested power taking a mandate for her territory as outlined in the armistice with the Allies, and that it could be accomplished with a minimum of foreign soldiery, where an attempt to carve out territory for any particular region would mean a strong foreign force in constant occupation for many years. The aim of the Nationalist, or National Defense Party, as its adherents style it, as

¹ See Exhibit B, joint letter, Oct. 13, 1919, from Armenian Patriarch, Catholic Armenian Patriarchat, and the Vekil of Armenian Protestant Community.

stated by Mustapha Kemal Pasha, its head, is the preservation of the territorial integrity of the Empire under a mandatory of a single disinterested power, preferably America.

The mission, while at Sivas, had a conference with the chiefs of this party, which held a congress at Erzerum in July and one at Sivas in September. This movement has been the cause of much apprehension on the part of those interested in the fate of the Armenians, to whose safety it has been supposed to portend danger. The leader, Mustapha Kemal Pasha, is a former general officer in the Turkish Army, who commanded with distinction an army corps at the Dardanelles, and appears to be a young man of force and keen intelligence. He is supposed to have resigned from the army to lead this movement. It sought, as a means to its end, the overthrow of the Ferid Pasha cabinet, which has since fallen, claiming that it was entirely under the influence of one of the great powers which itself desires a mandate for the Empire. While professing entire loyalty to the Sultan the Nationalist leader had gone to the extremity of cutting all official telegraph communications between the capital and the interior, pending the removal of the cabinet. The fall of the Damad Ferid Pasha ministry in October would seem to put the Empire behind the movement, for the Turkish officials in the interior were already identified with it. In a statement given out on October 15, Mustapha Kemal¹ said:

The Nationalist Party recognized the necessity of the aid of an impartial foreign country. It is our aim to secure the development of Turkey as she stood at the armistice. We have no expansionist plans, but it is our conviction that Turkey can be made a rich and prosperous country if she can get a good government. Our Government has become weakened through foreign interference and intrigues. After all our experience we are sure that America is the only country able to help us. We guarantee no new Turkish violences against the Armenians will take place.

The events of the Greek occupation of Smyrna and the uneasiness produced by the activities and propaganda of certain European powers have so stirred the Turkish people in the long interval since the armistice that the mission fears that an announcement from Paris at this time of an intention to carve from Turkey a State of Armenia, unless preceded by a strong military occupation of the whole Empire, might be the signal for massacres of Christians in every part of the country. There is no wisdom in now incorporating Turkish territory in a separate Armenia, no matter what the aspirations of the Armenians. Certainly it is unwise to invite trouble which may be avoided by the consolidation of the mandate region under a single power. Under one mandatory they will be neighbors. Under two or more they will be rivals, their small differences subjected to the interminable processes of diplomatic representation, with the maintenance of duplicate and parallel establishments in many lines of governmental activity. Only under a single mandatory can the matter of ultimate boundaries be deferred, which is believed by this mission to be important.

In the proposition to carve an independent Armenia from the Ottoman Empire there is something to be said on the part of the

¹ See Exhibits "C," Statement of Mustapha Kemal Pasha concerning organization, objects, "League for the Defense of the Rights of Anatolia and Roumella"; "D," Gen. Harbord's letter, Oct. 9, 1919, to Mustapha Kemal; "E," Declaration of the Congress of Sivas; "F," Resolution of National Congress of Sivas addressed to Senate of the United States of America requesting that senatorial committee visit and investigate conditions within Ottoman Empire.

Gümrü Muahedesi Esas Maddeleri

1 — Bir taraftan Türkiye diğer taraftan Ermenistan Cumhuriyeti aarlarında mevcut hali harbe nihayet vermek ve devamlı bir sulh tesis eylemek için zevatı âtiyeyi icrayı müzakereye memur etmişlerdir.

2 — Tarafeyn murahhasları hamil oldukları salâhiyetnamelerini bitteati usule muvafık bulunduğunu tetkik ettikten sonra aralarında mevadı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

3 — Osmanlı ve Rus ve bütün cihan istatistiklerinin müstakar olan içtimaf vaziyetin gösterdiği vechile Osmanlı hududu dahilinde Ermeni ekseriyetini havi hiç bir kıtai arazinin mevcut bulunmadığı bu vesile ile de teyid ve tasdik olunur.

4 — Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudut ...

5 — Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti dördüncü maddede zikredilen hudut ile eski Osmanlı hududu arasında vaki olup işbu ahitname ile Türkiyeye kalacak olan ve üzerinde Türkiyenin tarihî, ırkî ve hukukî alâkası gayri kabili inkâr bulunan arazinin vaziyeti hakikiyesinde Erivan Cumhuriyeti iştibah gösterdiği takdirde ahali asliyenin tamamen avdeti mümkün olabilmek için muahedenamenin tarihi tasdikinden itibaren üç sene mürurundan arazii mezkûre üzerinde ârayı umumiyeye müracaatı kabul eder.

6 — Emperyalist devletlerin tahrikât ve teşvikatı eseri olarak muhilli asayiş ahval ve harekâta fi mabad meydan bırakılmaması emeli halisanesine binaen Erivan Cumhuriyeti asayışı dahiliyeyi muhafazaya kâfi ve eslihai hafife ile mücehhez jandarma kuvvetiyle hududu memleketi müdafaaya mahsus bin beş yüz kişilik bir kıtai askeriye ve müdafaaya mahsus sekiz cebel veya sahra topu ve yirmi makinalı tüfek ile mücehhez ücretle müstahdem bin beş yüz kişilik bir kıtai askeriyeden maada bir teşkilâtı askeriye müsaade etmemegi taahhüd eder.

Memleketi haricî düşmanlara karşı müdafaaya için tahkimat yapmak ve bu tahkimata istediği kadar ağır toplar vaz etmekte Ermenistan Cumhuriyeti serbesttir. Bu ağır toplar meyanında indelhace orduda kullanılacak on yedi santimetrelik obüslerle 10,5 santimetrelik toplar ve daha küçük çapta her nevi efvahi nariyeyi sagire ve sakile bulunmıyacaktır.

7 — Badelmusalaha Erivan'da ikamet edecek Türkiye mümessili siyasisi veya sefirinin bu hususat hakkında tetkikat ve tahkikat icra etmesine Erivan hükûmeti müsaade etmeyi işbu ahitname ile taahhüt eylemiştir. Buna müüabil Ermenistan Cumhuriyeti tarafından talep vukuunda dahilî ve haricî mehalike karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ermenistan Cumhuriyetine muaveneti müsellehada bulunmağı taahhüt eyler. Tarafeyni akideyn harbi umumî esnasında düşman ordusuna iltihak ederek devleti metbuasına karşı silâh istimal etmiş veya arazii meşgule dahilinde yapılan kıtallere iştirâk eylemiş olanlardan mada muhacirlerin eski yurtlarına avdetine müsaade ederler. Bu suretle memleketlerine avdet edenlerin en medenî memleketlerdeki ekalliyetlerin müstefit oldukları hukuktan tamamıyla istifadelerini müte-kabilen temin ederler.

8 — Altıncı maddenin ikinci fıkrasında zikredilen muhacirinden işbu muahedenamenin tasdik ve teatisinden itibaren altı ay olmak üzere tâyin edilen müddet zarfında yurtlarına avdet etmeyenler maddei mezkûrenin bahşettiği müsaadattan istifade edemeyecekleri gibi böylelerinin hukuku tasarrufiyeye ait iddiaları da mesmu olmayacaktır.

9 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti iki senedenberi muhafazasına mecbur olduğu ordunun masarifi azimesine rağmen Ermenistana karşı bizzarure ihtiyare mecbur olduğu muharebeden dolayı talebinde haklı bulunduğu tazminattan kabul ve ilân edilen esasatı insanıyeye fartı irtibatı hasebiyle sarfı nazar eyler.

maddedeki hudut dahilinde tamamen inkişaf ve temini hâkimiyeti için en samimî hislerle muavenet ve halisiyeti taahhüd eder.

11 — Erivan hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından sureti katiyede red edilmiş olan (Sevr) ahitnamesini keenlemyekûn addettiğini kabul ve ilân eder. Ve bâzı emperyalist hükûmet ve mehafili siyasiye elinde âleti tahrip olan Avrupa ve Amerikadaki heyatı murahasasını geri celb etmeği, bundan sonra her iki memleket arasında her türlü sui tefehhümü izale niyeti halisanesiyle bilmukabele taahhüt eylediğini beyan eyler. Ermenistan Cumhuriyeti sulh ve sükûn içinde temini inkişaf ve Türkiye ile hukuku hemcivar üzerindeki niyeti halisanesine delil olmak üzere emperyalist emeller arkasında koşarak iki milletin sulh ve sükûnu ile oynayan cidalcu erbabı ihtirası bu hükûmetten uzak bulundurmayı taahhüt eyler.

Ermenistan Cumhuriyetine ait arazi dahilinde yaşamağı arzu eden ahali islâmiyenin masuniyet ve mahfuziyeti hukukunu temin ve hususiyle dini hıristiyani dahilinde inkişaf ve refahını teshil için cemaat teşkilâtı icrasını ve müftülerin doğrudan doğruya cemaatı islâmiye tarafından intihabını ve mahalli müftülerin intihab edecekleri baş müftünün Türkiye Büyük Millet Meclisi umuru şer'iyeye vekâleti tarafından tasdiki memuriyetini kabul ve tasdik eder.

12 — Devleteyni âkideynden her biri tarafı diğere mensub eşhas ve eşyanın kendi hututu hadidiyesi ve sureti umumiyede bütün turuku umumiyeye üzerinde serbestçe müruruna ve turuku aharla deniz veya herhangi bir memleket arasında transit icrasına hiç bir suretle mümanaat etmemeyi müteakabilen taahhüd ederler. Türkiye devleti mevcudiyet ve hayatına emperyalistler tarafından vukuu melhuz olan suikast tahrikâtına mümanaat kastında bulunduğundan sulhu umuminin in'ikadına kadar serbestii münakalatı ihlâl etmemek şartıyla altıncı maddede zikredilen miktardan fazla esliha ithalini men için Erivan Cumhuriyeti dahilinde hututu hadidiye ve turuku muvasalayı tahtı teftiş ve murakabada bulunduracak ve emperyalist devletlere mensup resmî ve gayri resmî memur ve heyetlerin Cumhuriyet dahiline duhul ve hulûllerine tarafeyn mümanaat edecektir.

13 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ermeni devletinin istiklâl ve tamamiyeti mülkiyesini tehdid edebilecek tecavüzata karşı işbu muahedenamenin Erivan Cumhuriyetine temin ettiği hukuka halel gelmemek şartıyla muvakkaten Ermenistan Cumhuriyeti dahilinde tedabiri askeriye icra edebilir.

14 — Erivan Cumhuriyeti tarafından her hangi bir devletle aktedilmiş olan bilcümle muahedatın Türkiyeye taallûk eyleyen veya Türkiye menafiine muzır olan ahkâmını keenlemyekûn addettiğini Cumhuriyeti müşarünileyha kabul ve taahhüd eyler.

T. B. M. M. Zabıt ceridesi

İctima 108. sahife 199 - 202

Rauf Beyin Kâzım Karabekir Paşaya yazmış olduğu tarihî mektup.

Ankara
4 Temmuz 1941

*İstanbul mebusu aziz ve değerli Kumandan
Kâzım Karabekir'e*

Aziz kardeşim,

Bu günkü Ulus gazetesinde Trakya umumî müfettişi Kâzım Dirğin ölümünü vebu münasebetle yazılan hal tercümesini okudum. Bu meyanda âtide aynen naklettiğim fıkraya gözüm takıldı. Ruhumda isyan duydum.

“General Dirik bir faniye nasib olacak en büyük talihe, Atatürkün emrinde ve onun erkânı harbiye reisi sıfatıyla Anadoluya geçmekle mazhar olmuştur. Ebedi - Şef resmî sıfat ve selahiyetden mücerret olarak yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak mücadeleye başladığı anda onun emirlerini - tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandanı imiş gibi ifa - edenler arasında kendi erkânı harbiye reisi Kâzım Dirik, de vardı.”

diye hakikati tam aksine, hayasızca ve henüz benim hayatda bulunduğum bir zamanda tahrif ve tesbit edilmesini tahammüle mecalim kalmadı. On beş senedir şahsım aleyhine ve her vasıtaya müracaatla yapılan tezvirata memleket ve milletimizin geçirmekte olduğu hayatî ve çok müşkül zamanlarda, velev iftiralara cevab ve hakkı müdafaa için olsa da, cevab vermeyi doğru bulmamış ve çok müşkül olmasına rağmen bu kanaatimi değiştirmemiş idim. Bugün de aynı kanaatde olduğumdan neşriyat yolunu doğru bulmadım. Fakat hakikati yazı ile size yazmaktan men'i nefse de imkân bulamadım. Bu yüzden, bu babda bildiklerimi aşağıya nakil suretiyle teselli bulmaya çalıştım.

Mütareke günlerinde, itilaf devletlerinin ahidlerine vefasızlıkları yüzünden ve muahedeye aykırı olarak, memleketin bazı aksamını, bu meyanda İstanbulu da işgal etmeleri üzerine hasıl olan ve binnetice istiklâl ve vatan ve millet için mühlik olacağı tahakkuk eden vaziyete çare aramak ve bulmak için sizin de bildiğiniz gibi bazı arkadaşlarla müşavere ve müzakerelerde bulunulmakta idi. Bu esnada yıldırım orduları kumandanlığından İstanbulu avdet eden Mustafa Kemal Paşa da bu tehlikeye karşı çarei necat arayanlardan biri, hattâ başlıcalarından idi. Uzun günler ve hattâ aylar buluştuk, ve görüştük. Nihayet kendisinin Üçüncü Ordu kıtaatı müfettişliğine tayini üzerine sizin Erzurumdaki en kuvvetli kolordumuzun kumandanı, Ali Fuad Paşanın da Ankarada kolordunun başında bulunmasından da kuvvet alarak müzakerelerimizi faal sahaya intikal ettirebilmek imkânına kani olduk. Ali Fuad Paşa berayı tedavi İstanbulda idi. Tedavi müddetini ikmal etmeden kolordusunun başına avdet etti. İzmirin işgalinin ertesi günü Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Kolordu kumandanlığına tayin ettirdiği Refet Bey, erkânı harbiye reisi miralay Kâzım, erkânı harb kaymakamı Arif ve binbaşı Hüsrev beylerle ve vapuru mahsusla Samsuna gitti. Ben de, aramızda tekarrür ettiği gibi Bandırma yolu ile, işgal muntıkaları ahvalini görerek ve tehlikeye maruz bulunan halka ümid vererek Ankarada Ali Fuad Paşa ile buluşmak üzere İstanbuldan yola çıktım.

Bandırma, Akhisar, Marmara, Salihli, Ödemiş, Nazilli, Sandıklı ve Afyon-Karahisarı, Sivrihisar, yolu ile Ankarada Ali Fuad Paşaya mülâki oldum.

Ali Fuad Paşa, o tarihte Havzada bulunan Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ederek kendisi ile Havzada buluşmayı tertib etti. Birlikte hareket ettik, ve şehir, kasaba ve köylere uğramadan uzaklardan dolaşarak ve gizli seyahata itina ederek Amasya-Havza yolu üzerinde Çeltik boğazına vardığımız zaman Mustafa Kemal Paşanın ansızın Havzayı terk ve Amasya istikametinde cenuba hareket ettiğini menzil nokta zabitinden öğrendik.

Kendisi ile nerede buluşmak lâzım geldiğine dair bize söylenmek üzere bir haber bırakmamış idi. Gece Havzaya gizli adam gönderdik. Paşanın Amasyada bulunduğu geçen telgrafların adreslerinden anladık, ve Amasyada kendisi ile muhabere ederek bir gece boğazdaki un değirmenlerinden birinin çarkları arasında geçirdikten sonra ertesi gün gönderilen otomobil ile Amasyada Mustafa Kemal Paşaya mülâki olduk. Bize haber vermeden Havzayı terk etmesine sebep olarak kendisini İstanbula davet ettiklerini ve muhaberat ile vakit kazanarak azimetini tehir eylediğini, halbuki Merzifondaki İngiliz askerî müfrezesinin Havzanın gerisinde bulunmasından bir baskın ile Çeltik boğazını ve Havzayı işgal, bu suretle kendisini de faaliyetden iskat edebilmeleri ihtimalini gördüğünden ansızın ve habersizce Havzayı terk ve boğazın cenubunda Amasyayı daha emin gördüğünden hareket ettiğini, bu yüzden bizi de haberdar edemediğini söyledi.

Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa ve bir gün sonra Samsundan gelerek iltihak eden Üçüncü Kolordu kumandanı miralay Refet ile vaziyeti enine boyuna tedkik ve münakaşa ederek neticede harekete geçmek zamanının hulûlüne kanaat getirdik. Sizin, memleketin halâsı yegâne çaresinin filî mukavemet olduğu fikir ve kanaatinde bulunduğunuzu ve bu kanaatle şarkdaki kuvvetlerin kumandanlığını der'uhde ettiğinizi biliyordum. Düşündüklerimizi ve harekete esas olarak Anadolu merkezî bir nokta ve meselâ Sivasda umumî bir kongre toplamak ve o tarihte şark ve garbde Müdafaayı Hukuk ve Reddi İlhak vesaire gibi muhtelif isimler altında ayrı ayrı faaliyetde bulunan teşekkülleri birleştirecek fikir ve gaye birliğiyle sevk ve idarelerini temin için de müstakbel hareket ve faaliyetleri kongrede ittihaz edilecek kararlara ve millî programa istinad ettirmeği en müessir ve muvafık bir çare gördük. Bu noktai nazarları Erzurumda size, ve karargâhı Konyada bulunan İkinci Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşaya yazdık. Siz bazı munzam mütalaat ile tenvür ettikten sonra Sivasda umumî bir kongrenin toplanması esasını kabul etmekle beraber şark vilâyetlerinin yakın bir tecavüz tehlikesine maruz kalabileceğini düşünerek şark vilâyetleri murahhaslarından mürekkep bir kongrenin tarafınızdan vaki teşebbüs üzerine Erzurumda toplanmak üzere bulunduğunu, Mustafa Kemal Paşa ile benim evvelâ Erzuruma gelerek bu kongrede bulunduktan sonra, şark vilâyetleri murahhaslarından bir heyetle Sivasa avdet ve istilâ edilmeyen vatan aksamının mümessillerinden mürekkep umumî kongreyi toplayarak memleketin istilâdan siyaneti için umum millete şamil olacak esasları tesbit etmek tarzını şark vilâyetlerinin her an maruz kalabileceği tehlikeye karşı âcil tedbir olarak gördünüz, ve bu noktada ısrar ettiniz. Neticede bu noktai nazarınız bizce de makbul oldu. Mersinli Cemal Paşa da kararımızı tasvib hattâ daha ileri giderek ahaliye İtalyanlardan satın almak suretiyle silâh tedarik ettirmekte olduğunu ve zaman münasib ise müsellâh kıyamı bile mümkün gördüğünü bildirdi.

Ali Fuad Paşa, kararlaştırılan esaslar üzerine ve lüzum görünce açıktan fiilen harekete geçmek ve İstanbulda ileri gelen bazı zevatı ittihaz edilen kararlarımızdan haberdar ve Anadoluya davet için yazılan mektupları sahiplerine isali der'uhde ederek Ankaraya avdet etti. Yukarıda zikrettiğim karara vasıl olunca, Üçüncü Ordu kıtaatı müfettişi Mustafa Kemal Paşa maiyeti erkânı harbiyesinden miralay Kâzım, kaymakam Arif, ve binbaşı Hüsrev beyleri davet ve kararımızdan kendilerini de haberdar ederek fikir ve mütalaalarını sordu. Musib buldular ve aynı maksad ile vatan ve milletin halâsı gününe kadar ne olursa olsun kendisi ile beraber yürüyeceklerine namus ve şerefi askerileri üzerine yemin ettiler. Mustafa Kemal Paşa ve Refet bey ile Sivasa hareket ettik. Bir kaç gün orada kalarak ve vali Reşit Paşa ve memleketin ileri gelenleri ile görüşerek Sivasda umumî bir kongre toplamak esası üzerinde anlaştıktan sonra Erzuruma hareket ettik. Bu sırada İstanbul hükümeti dahiliye nazırı Ali Kemal bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşanın vazifesinden azledildiğini ve memurini mülkiyenin kendisine o yolda muamele etmesini emir ediyordu. Buna rağmen Erzuruma muvasalatımız günü siz bizleri şehir haricinde basta Erzurum va-

lisi Munir bey olduğu halde mülkî, askerî rüesa ve memleketin eşrafı, mektep çocuklarına varıncaya kadar her sınıftan nanka büyük numayışlarla isticbal etürünüz. Bu suretle de en bedbin insanların bile kabılerine ümid ve ferah verecek açık, tereddütsüz kat'î azminizi izhar ve ilân ettiniz.

Bizim Erzuruma muvasalatımızda kongreye şark vilâyetlerinin intihab ettikleri murahhaslar da gelmeye başlamışlardı. Sizin teşebbüsünüzle Mustafa Kemal Paşa ile ben Erzurum merkezi Müdafaayı Hukuk cemiyetine âzâ olarak kabul ve kongreye iştirâk edecek âzâlar meyanında murahhas seçildik.

Bunun üzerine İstanbul hükûmetinde telâş arttı. Harbiye nazırı ve eski kumandanınız Şevket Turgut Paşa vasıtasıyla size vaki olan tebligat ile Mustafa Kemal Paşa ile benim faaliyetden men edilmemiz ve Üçüncü Ordu kıtaatı müfettişliğini sizin der'uhde eylemeniz emir edildi. Siz verdiğiniz cevapta (paşa ile benim harekâtımın, hukukî tedkikat neticesinde kanunu esasiye mugayir bulunmadığını gördüğünüzü, bu sebebden men edemeyeceğinizi, Mustafa Kemal Paşayı memuriyetinden ayırmak doğru bir hareket olmayacağını, bilâkis memleket ve hükûmetleri için muzır neticeler doğuracağını) yazdınız. İstanbul hükûmeti ayrıca sabık mutasarrıflardan Ziya bey isminde birini Erzuruma kadar göndermiş, fehmettiği mahallî nüfuzundan bilistifade bizlerin hareketimize mani olabileceğini tasavvur eylemiş idi. Bu zatın da maksat ve hareketini zamanında keşfederek faaliyetine meydan vermediniz.

Sizin cevabınız üzerine harbiye nazırı Şevket Turgut Paşa vaziyeti kavrıyarak ve hükûmetin tuttuğu yolun sekametini görerek istifa etti, ve yerine topçu mirlivahlığından mütekait Ferit Paşa harbiye nazırı nasbedildi. 1919 senesi Temmuzunun 8 inde Mustafa Kemal Paşa telgraf ile muhabere için İstanbuldan makine başına davet edildi. Kendisi ile beraber siz, ben ve Kâzım Dirik telgrafhaneye gittik. Saray telgraf merkezinden harbiye nazırı Ferid Paşa muhabereyi açtı. Mustafa Kemal Paşaya, eskidenberi olan hürmet ve muhabbetinden, zekâ ve askerî meziyetlerine olan itimat ve hayranlığından başlayarak güzel bir tabir ve cümlelerle teminat vererek faaliyetden vaz geçmesini, eğer İstanbula gelmeyi ecanib tehlikesi yüzünden doğru bulmuyor ise Anadolu da münasib göreceği bir mahalle çekilerek istirahat etmesini padişahın da arzusu olarak teklif eyledi. Mustafa Kemal Paşa, harbiye nazırına aynı suretle güzel ve samimî cümle ve ifadelerle mukabele ediyor, padişaha olan sadakatinden bahis ile tekliflerinin, yanlış malûmata istinad ettiğini ileri sürüyor, muhabere de uzayıp gidiyordu. Telgrafla muhaverenin gidişi neticede paşayı askerlikden tard etmek ihtimallerini kuvvetleştirdi. Böyle bir hareketin ne olursa olsun efkârı umumiye üzerinde fena bir iz bırakması ihtimaline karşı koymak için Mustafa Kemal Paşanın tekaddüm ederek askerlikten istifa etmesinin münasip olacağını, paşaya teklif ettiniz. Ben de bu teklifinize iştirâk ettim. Mustafa Kemal Paşa böyle zamanlarda ve bu gibi hareketlerde devlet makam ve rütbesinin çok mühim müessir olduğunu söyliyerek kabulde tereddüt etti. Fakat Ferit Paşanın teklifleri ısrar şeklini almaya başlayınca kendisi de bizim fikrimizi kabul ve harbiye nezaretine yazdığı bir telgrafname ile askerlikten istifa etti. Akabinde de harbiye nazırı Ferit Paşa, Paşayı zatı şahane nin kendisini silki askeriyeden afv (tard) ettiğini tebliğ ederek muhabereye nihayet verildi.

Erzuruma muvasalatımızda Mustafa Kemal Paşanın karargâhı olarak tahsis ettiğiniz, benim de birlikde ikamet ettiğim daireden çıkarak Erzurum valisi olan ve bir müddet evvel istifa ile İstanbula avdet eden Münir beyin ikamet ettiği eve naklettik. Hatırım da kaldığına göre 1919 senesi 10 Temmuz günü mutad olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa ile yirmi dört saat zarfında gelen telgraf ve mukarrerratı gözden geçirmek ve icab edenlere cevab vermek üzere buluştuk. Kâzım Dirik de bu gibi ahvalde kâtiblik vazifesini ifa ettiğinden kendisi de evrak ile bize iltihak etti. Gelen evrak okundu. Cevaplarının müsveddeleri hazırlanıp toplantı nihayete erince daha on

namusu üzerine yemin ederek söz veren erkânı harb miralayını miralay Kâzım bey ayağa kalktı ve kemali sükûnetle Paşaya teveccüh ederek aynen şu sözleri söyledi:

“Paşam siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkâm kalmadı. Müsadenizle kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşadan askerî bir vazife istiyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emir ediyorsunuz” dedi.

Mustafa Kemal Paşa hiç beklemediği bu teklif karşısında sarardı, ve çok sarsıldı. Tabiri mahsusiyle vurulmuşa döndü, ve, “Ya... öyle mi efendim? Peki efendim... Evrakı Hüsrev beye devir ediniz efendim.”

sözleriyle Kâzım Dirike yol verdi. Erkânı harbiye miralayını Kâzım bey de kendine has bir çalılımlı tavırla odadan çıktı, gitti.

Mustafa Kemal Paşa yığılmış bir halde koltukda bir müddet düşündükten sonra bana teveccüh ederek,

“Rauf gördün mü? Ben haklı değil mi idim? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü? Dün benim ile en yüksek gayret ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın gördüğün hareketi benim görüşümdeki isabeti teyid etmedi mi?”

dedi. Paşa çok meyus idi. 1919 senesinde 31 Mart ihtilâli askerisi yüzünden İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusunda erkânı harb kolağası olarak tanıdığım Mustafa Kemal Paşa ile İtalyanların Trablusu garbe tecavüzleri üzerine ve merhum Enver Paşa ile Bingazi muntikasının müdafaası için çalıştığım sırada kendisi ile iş birliği etmiş, Balkan Harbinde Gelibolu şibihceziresinin müdafaası için tertib edilen kolordu erkânı harbiyesinde bulunduğu, benim de Çanakkalede Hamidiye süvarisi olarak bulunduğum zaman Maydosdaki karargâhlarında sık sık buluşmuş ve çetin askerî meselelerin münakaşa ve tahlilinde derin nüfuzu nazar ve amelî tecrübelerine ve sükûneti muhakemesine şahid olmuş, Harbi Umumî esnasında iki defa çok makûs ve hayatına mal olabilecek kadar tehlikelere maruz kaldığı zamanlarda kendisinin yanında bulunmak suretiyle hal ve tavrına yakından vakıf bulunmuş olduğum Mustafa Kemal Paşanın bu vak'a karşısında gösterdiği yeis ve füturun benzerine hiç şahid olmamış idim.

“Miralay Kâzım beyin ahdine vefasızlık ederek ayrılması çirkindir. Fakat “sizin istifanız yüzünden bir kat daha artan mevki ve nüfuzunuza nakise vermez. Bu gibi zaif unsurların işin başında bertaraf olması daha çetin zamanlarda ayrılıklardan daha hayırlıdır ve isabet olmuştur.”

diyerek teskine çalıştım. Paşa,

“Rauf, bu görüş hissen doğrudur ama filiyatda yeri yoktur. Şimdi şahidi olduğumuz hareket inşallah başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı, o da emin bir yere çekilip ayak altında ezilmemeye çalışmaktır.”

dedi. Ben aynı kanaatte olmadığım, istifası suretiyle ve bir ferdi millet gibi vatanın müdafaası ve halâsına çalışacağı yolundaki beyanatı üzerine gerek ordu gerekse millet nazarında bir kat daha muhabbet ve emniyet celb ettiğini söyledim, ve her halde kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın hakkınızdaki hürmet ve muhabbeti artmıştır, azalmamıştır diyerek bana bir kaç gün evvel sizin,

“Rauf, bu dava her cephede müstevliler ile vuruşmakla başlayacak ve askerî galibiyetle memleketimiz kurtulacaktır. Bu halde bize kumanda etmek meziyet ve kudretini haiz yegâne şahsiyet de Mustafa Kemal Paşadır.”

dediğinizi kendisine tekrar ettim.

“İnşallah öyledir... Allah belâsını versin, şu Amerikalılar manda mıdır? nedir? bir ân evvel kabul etseler de memleket de, millet de bu hercü merceden kurtulsa.” sözlerini fartı yeis ve heyecanla kendi kendine konuşur gibi tekrar etti.)

Tam bu sırada yaveri Cevad Abbas telâşlı bir tavırla bulunduğumuz odaya girerek,

“Efendim, kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa geliyor.” dedi. Paşa şaşkın bir hal aldı, sarardı. Daha evvel Harbiye Nazırı Şevket Turgut

Paşanın Üçüncü Ordu kıtaatı müfettişlik vekâletini size teklif ederek Paşa ile beni faaliyetden men' etmeniz yolundaki tebliğini biliyordu. Bunun tahtı tesirinde olarak ve şüphe ve çok endişeli nazarlarla bana bakarak acı acı gülümseyerek lisanı hal ile,

“Gördün mü? dediklerim doğru değil mi imiş?”

der bir vaziyet aldı ve yaverine,

“Buyursunlar”

dedi.

Siz, bir ma-fevki resmen ziyaretde mu'tad olan tavır ve kıyafetle odaya girdiniz ve Paşayı hürmetle selâmlıyarak,

“Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam.”

dediniz. Mustafa Kemal Paşa sendeliyerek üzerinize atıldı, ve boynunuza sarılarak, yanaklarınızdan tekrar tekrar öpdü, size teşekkür etti. Bu andan itibaren de yeis ve fütur havası muhitimizden silinip gitti. Siz bu sözlerinizi bizlere yazdığınız birer tez-kere ile ayrıca teyid ve tesbit de eylediniz. >

İstanbulun emirlerine rağmen Kongrenin (Sanasaryan) mekteb binasında toplanabilmesi için her türlü hazırlıkları siz tertib ettiğiniz gibi askerî muzıkayı göndererek Kongrenin küşadında âzâları selâmlamak suretiyle ordunun ve bizzat sizin kendileri ile beraber olduğunuzu ilân eylediniz. Bu suretle de toplanmayı ve emniyet havası içinde müzakere ederek hayat verici salim kararlara varmayı mümkün kıldınız.

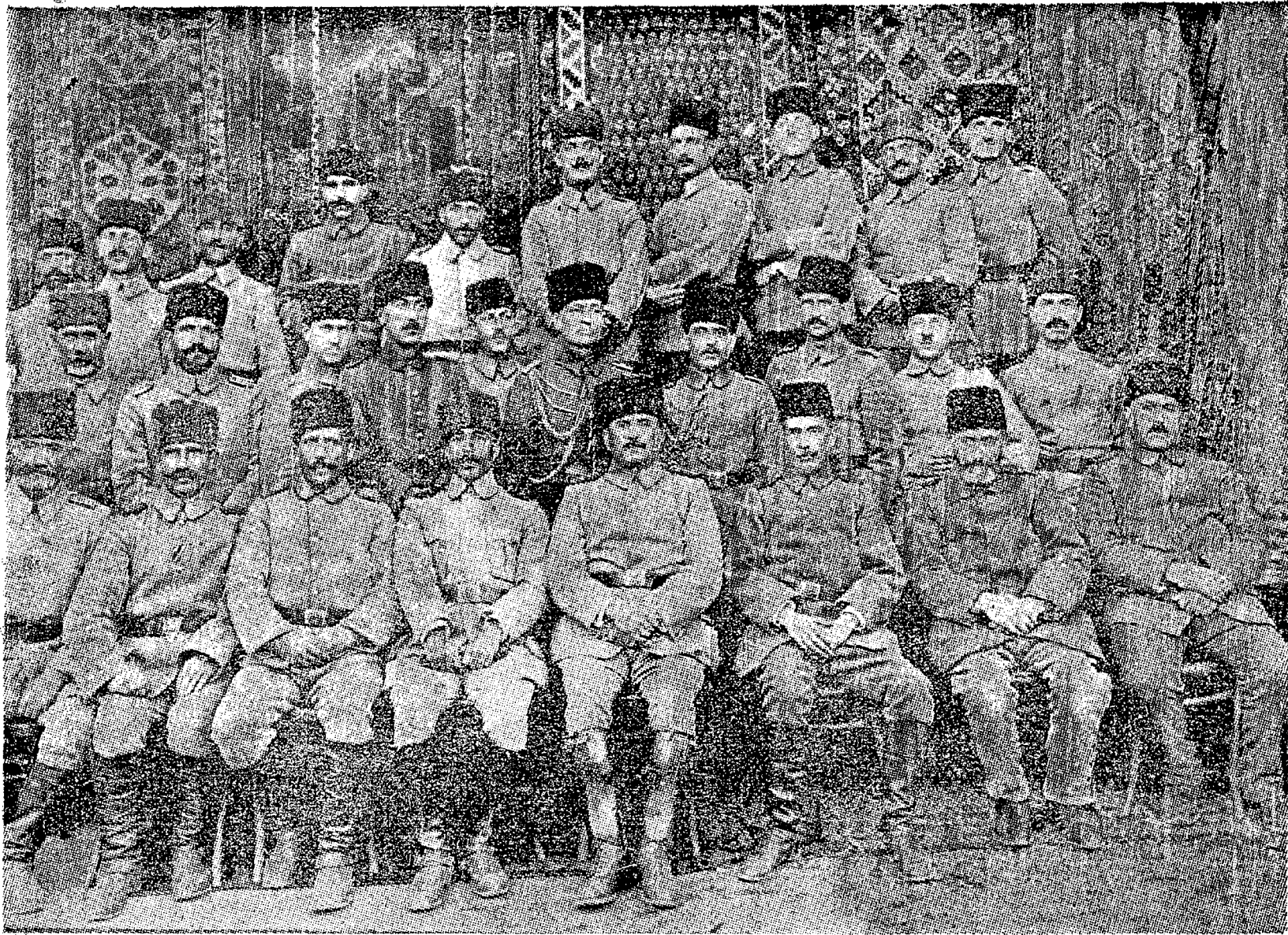
«Aziz kardeşim Kâzım Karabekir, Kâzım Dirğin ölümü münasebetiyle (Ulus) gazetesinde çıkan tercümei halinde, Mustafa Kemal Paşanın harekâtı milliyede erkânı harb reisi bulunduğu ve Paşa askerden istifade ettikten sonra da aynı itaatle maiyetinde çalıştığını ifade eden fıkrayı okuyunca yukarıdan beri yazdığım ve o günden beri kalbimde ve fikrimde canlı olarak yaşattığım vekayi'i kâğıt üzerine koymağı, bu gibi şahadetlere ihtiyacınız olmadığını bilmekle beraber, size göndermeyi millî, vatanî bir borç bildim.»

Geçen Haziran ayında altmış yaşına girdim. On bir yaşında iken Bahriye mektebine girmek suretiyle vatan ve millet hizmetini meslek edindim. O günden bu güne kadar sevgili vatan ve büyük aziz milletimizin başına gelen ve gençlerin hepsine çok yakından, diyebilirim ki içinden şahid oldum. Fakat aziz kardeşim, bütün bu müddet zarfında, 1919 senesi Temmuzunun onuncu günü Erzurumda bu gün (Atatürk) evi namını taşıyan evin, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşaya yatak odası vazifesini gören odada şahid olduğum “Meslekde sebat, Gayeye sadakat, Ahde vefa ve En yüksek Feragati nefsin” o mertebe samimî ve asil yüksek misaline şahid olmamış idim.

Bu müşahedemi lâzım geldikçe hattâ fırsat buldukça, her zaman her yerde söylemeği, tekrar etmeği vicdan borcu bildim. Bugün de size yazmağa saik aynı duygudur. Bu vesile ile de sönmez, tükenmez kardeş sevgi ve saygılarımızın kabulünü niyaz eylerim Kara-Bekirim.

H. Rauf Orbay

Kitabın içinde geçen veya mevzu ile ilgili bahislere ait bazı tarihî resimler bu kısımdan sonra verilmiştir...

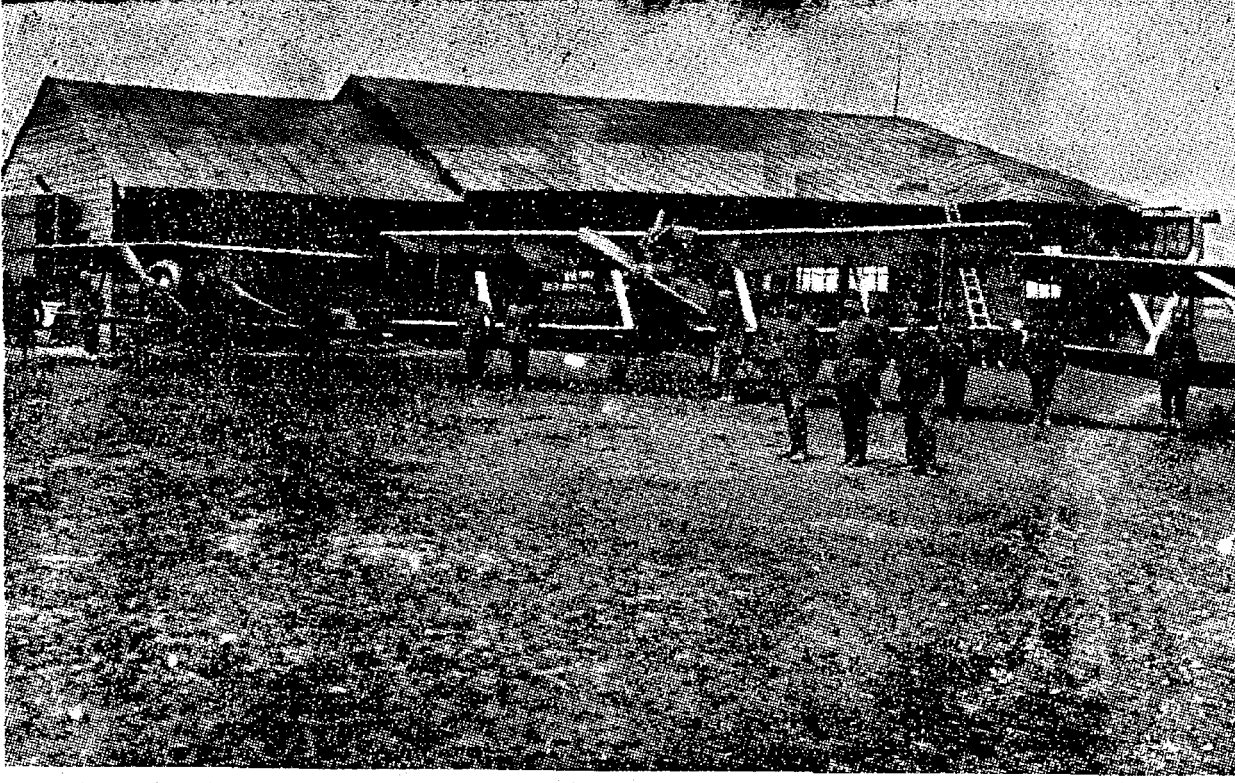
General Harbord Hey'eti Erzurumda

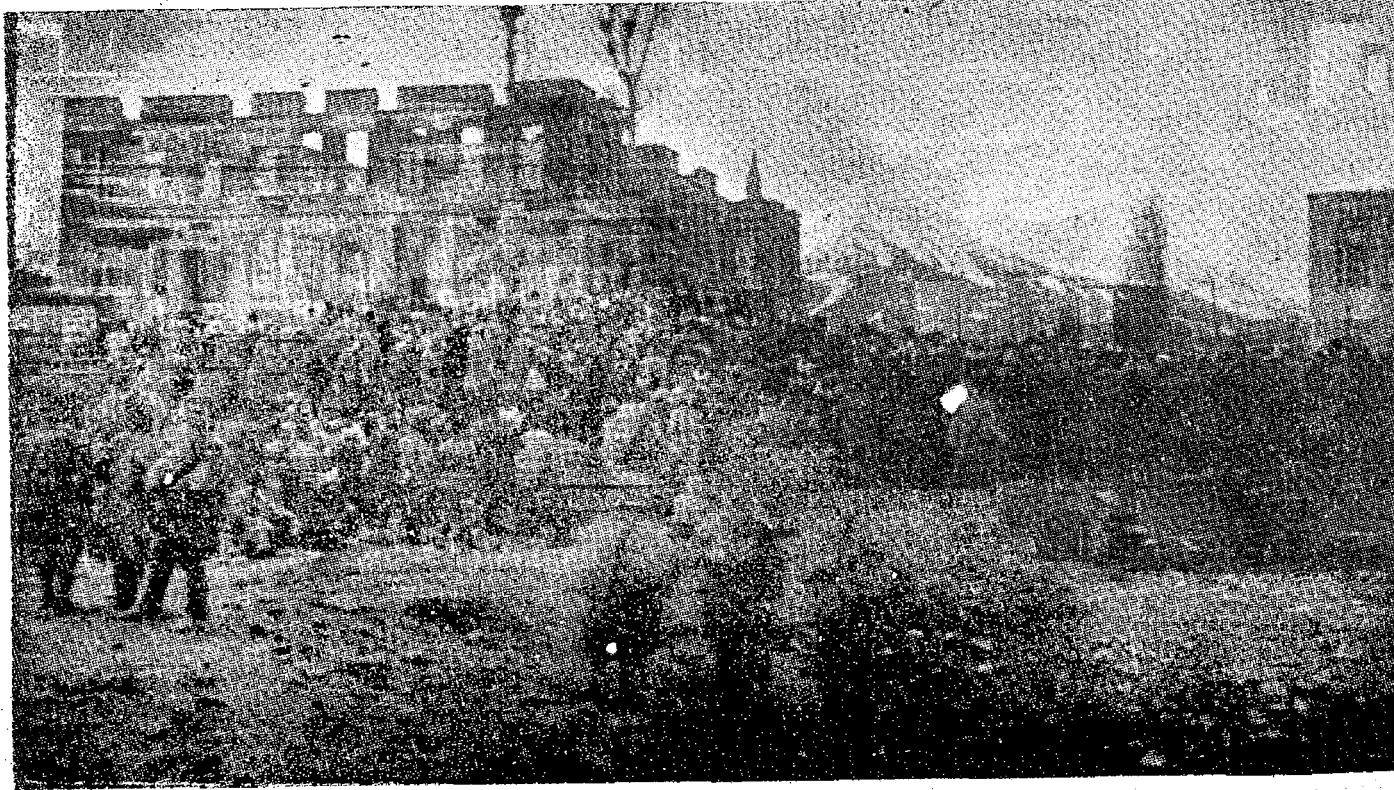
General Harbord ve Kâzım Karabekir Paşa karşılama töreninde

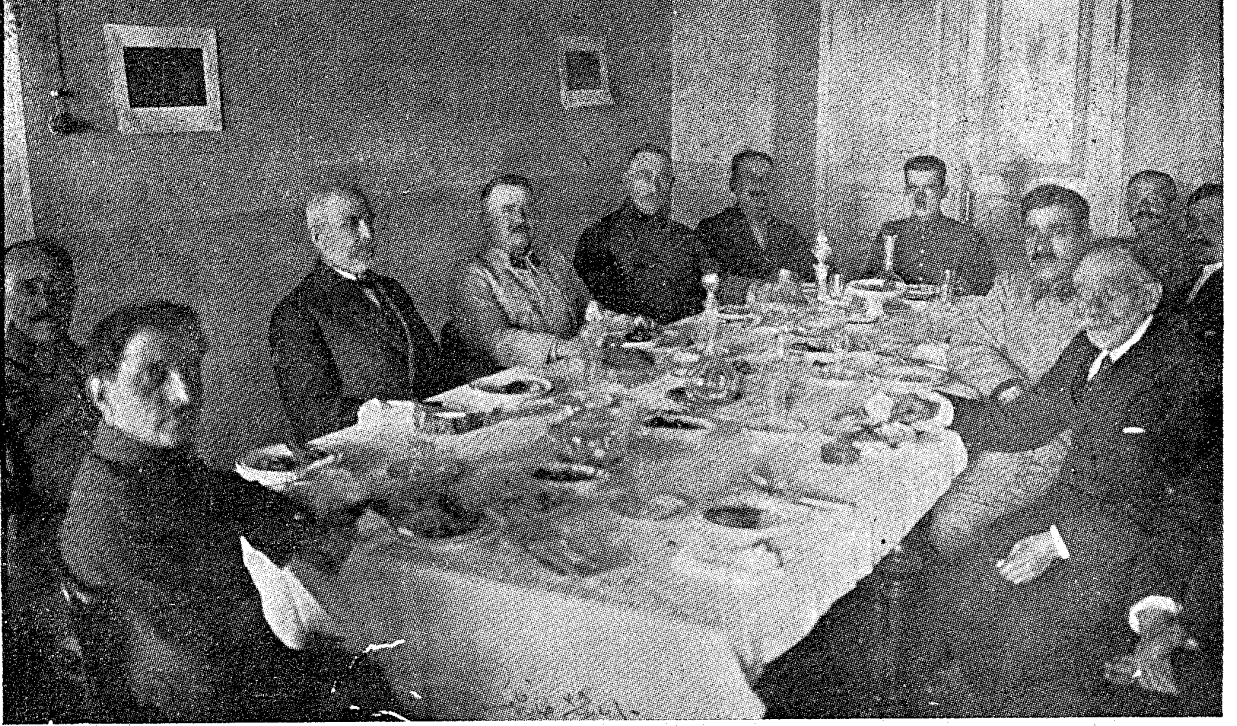
Şark Cephesinde kullanılan tayyarelerimiz

İzmirin işgalini protesto için Erzurumda yapılan miting
18 Mayıs 1335 (1919)

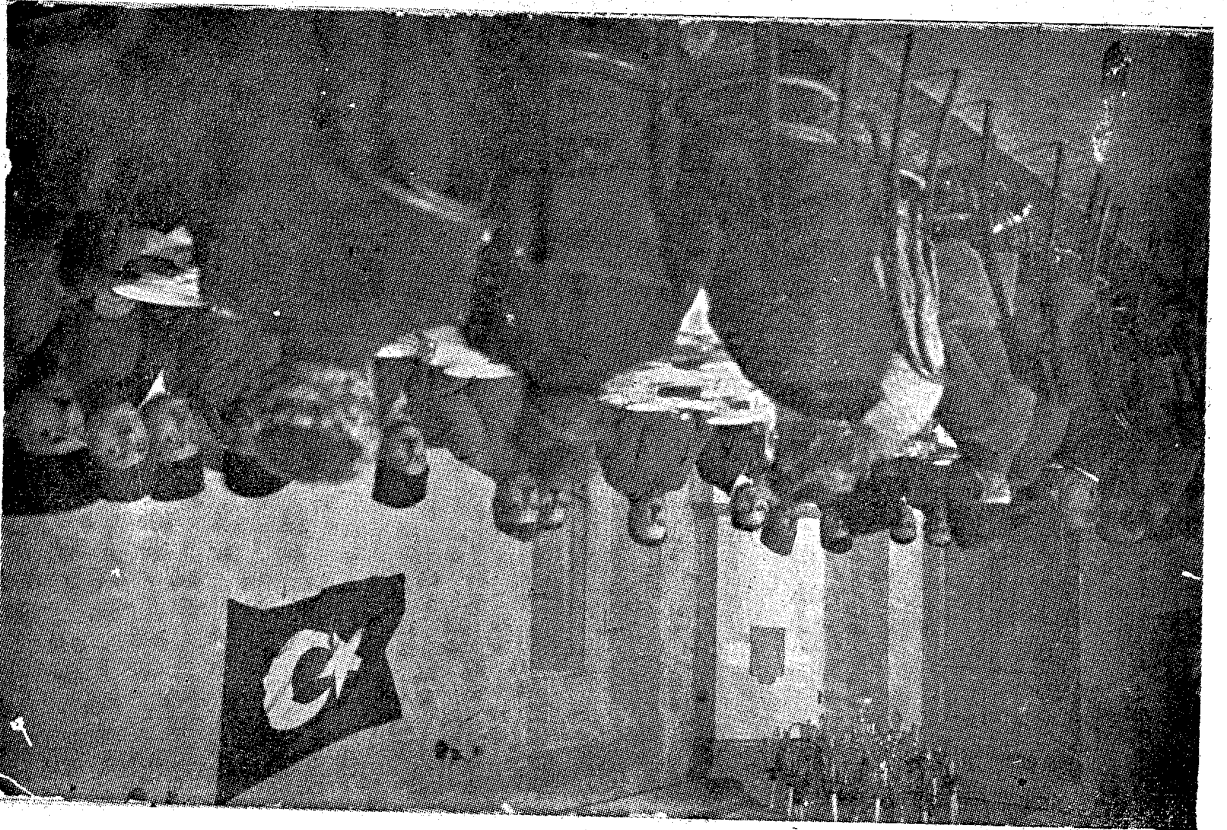

Ali Fuat Paşa

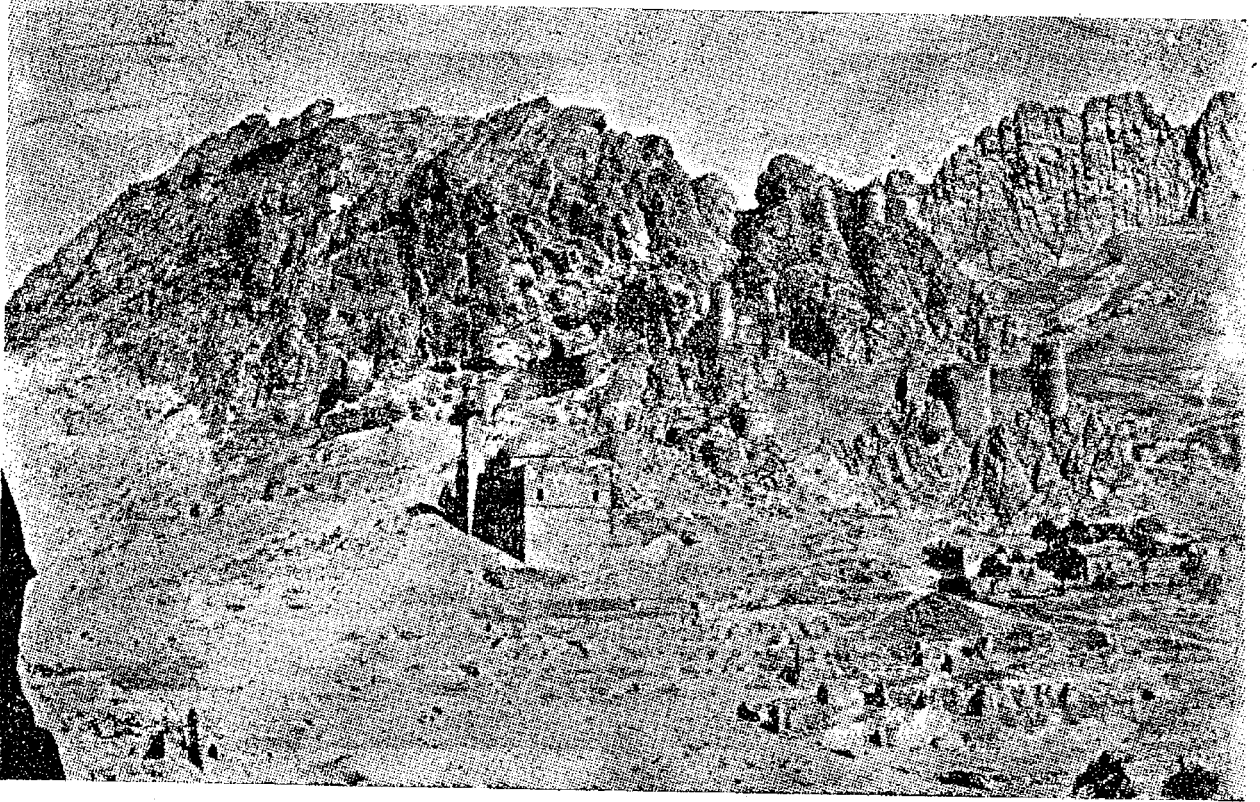
Sarıcamda bir toplantı
Karabekir Paşa, sağında Hazım bey solunda Said Paşa.
Karşısında: Mahmut Sadık bey, Seyfi bey

Kars Müstahkem Mevkii Kumandanlığında 93 seferi
Gazilerine bir ziyafet

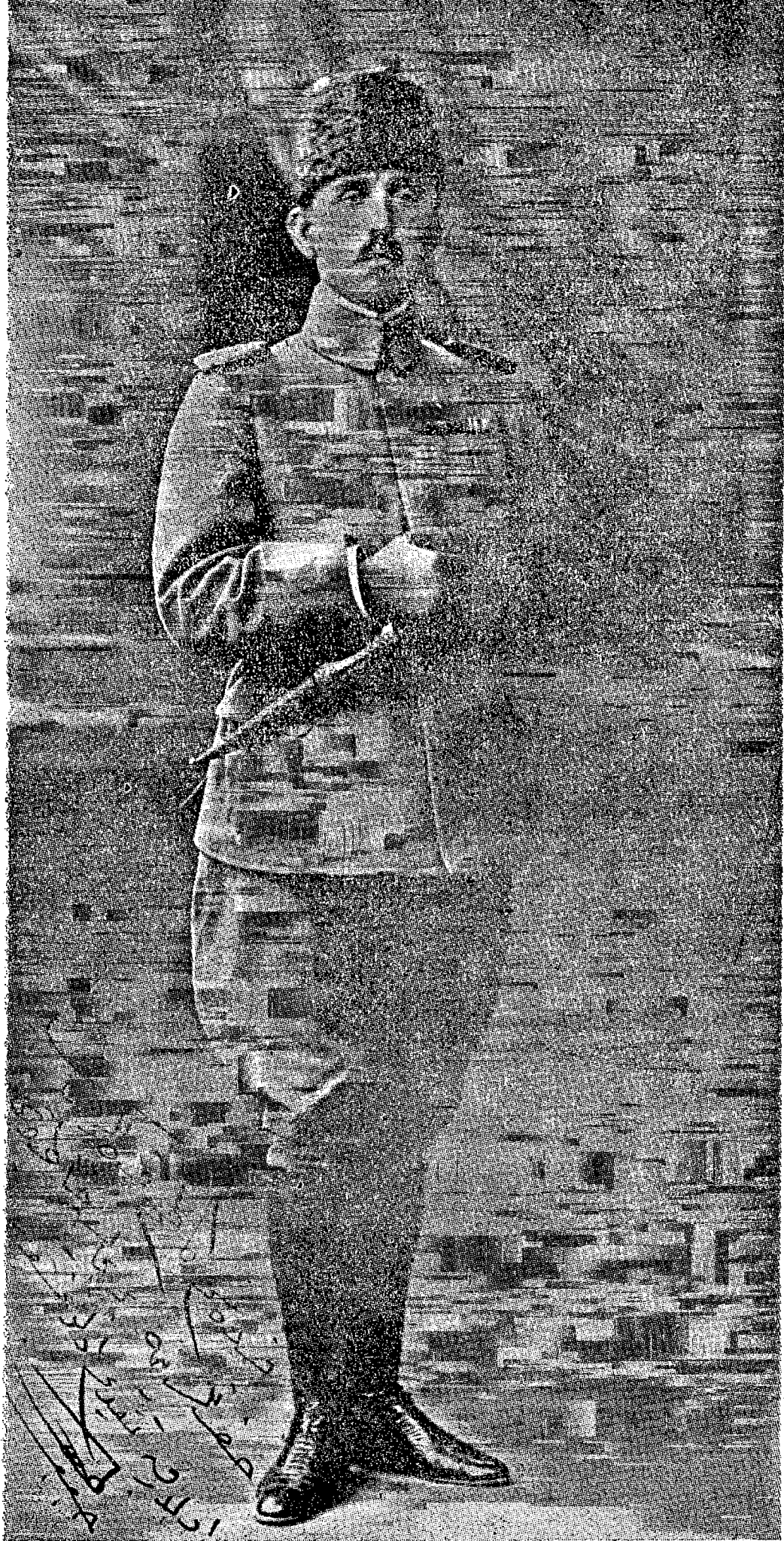

Karsda, İnönü Meydanında ağaç bayramı

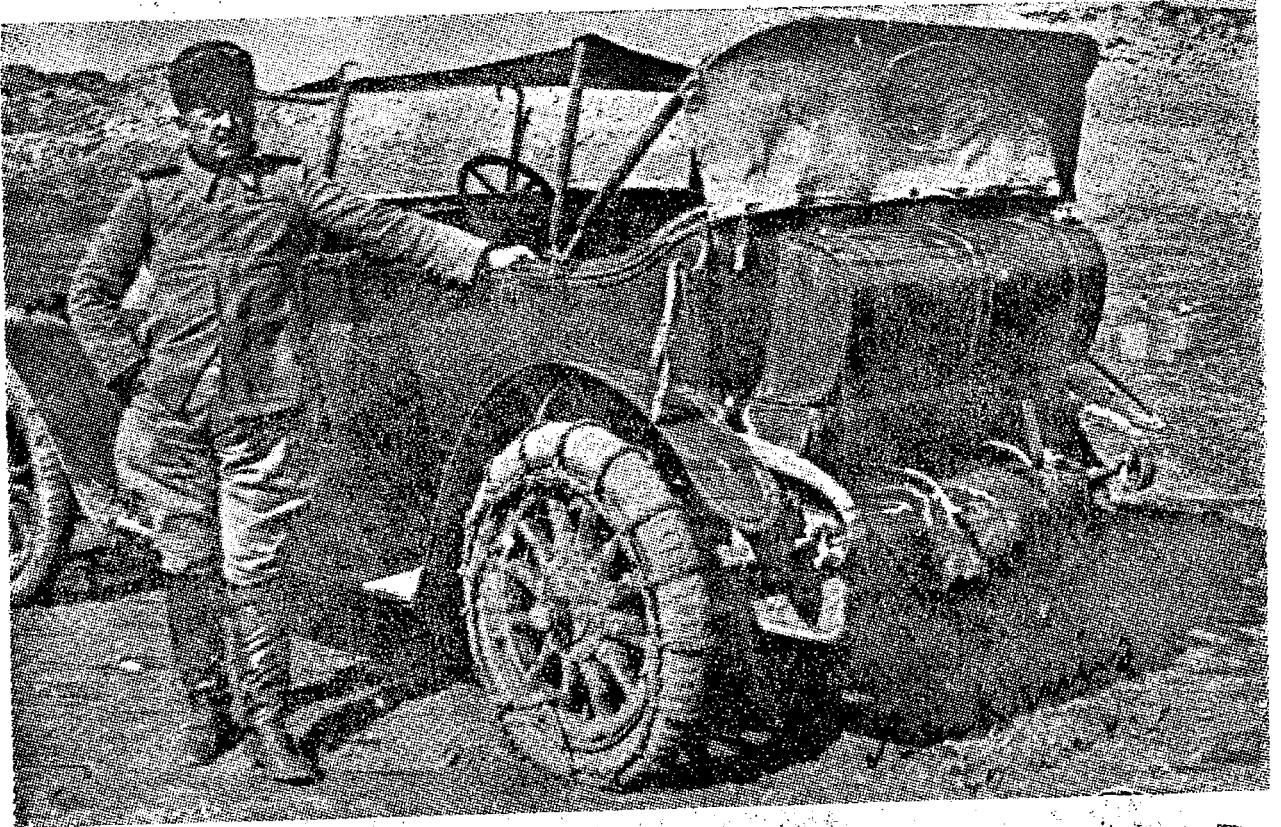
O tarihlerde Doğu Beyazıt

Handwritten text in the bottom left corner, likely a signature or identification mark, including the name "W. J. ...".

Mustafa Kemal Paşa Ankarada Din Adamlarile birlikte

Kâzım Karabekir Paşa Sarıkamış yolunda

Mustafa Kemal Paşa
Başkumandan iken

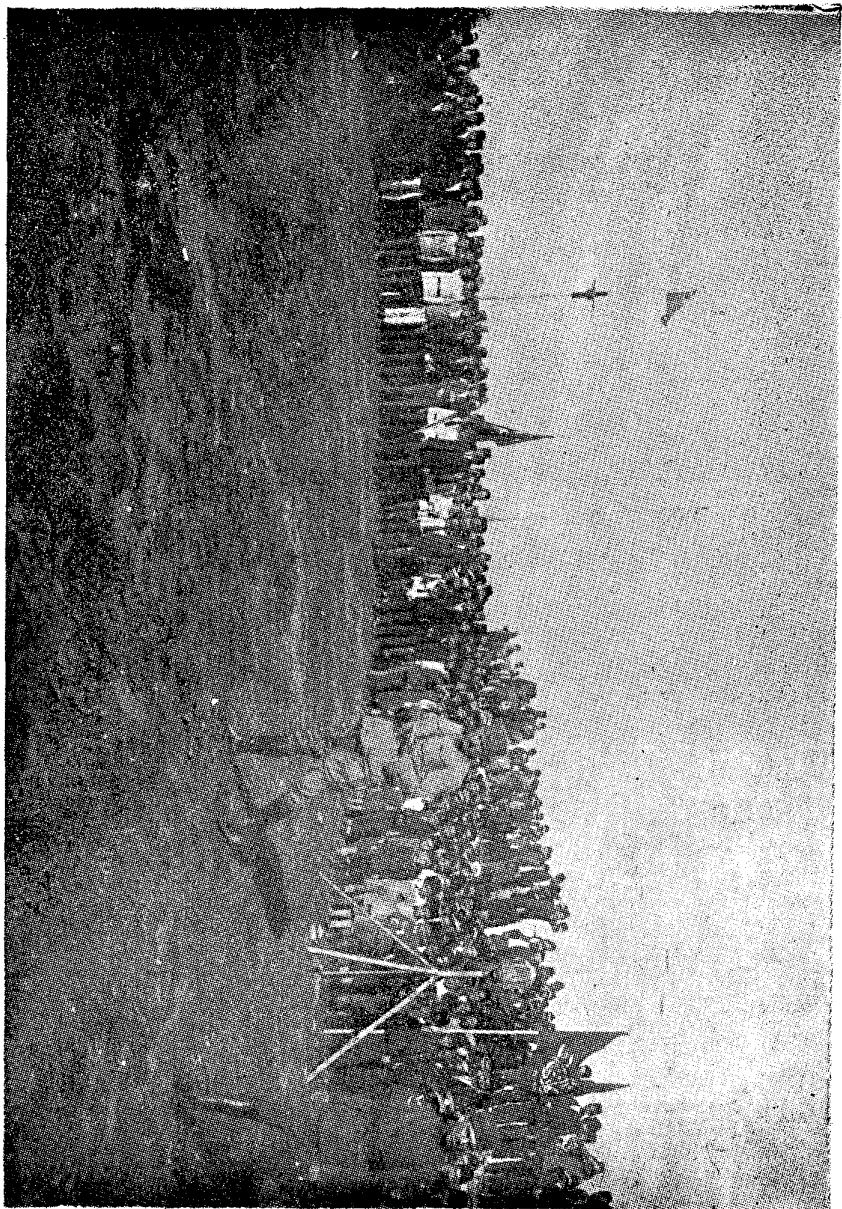
Kars-Çakmak köyünde bir teftiş

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa

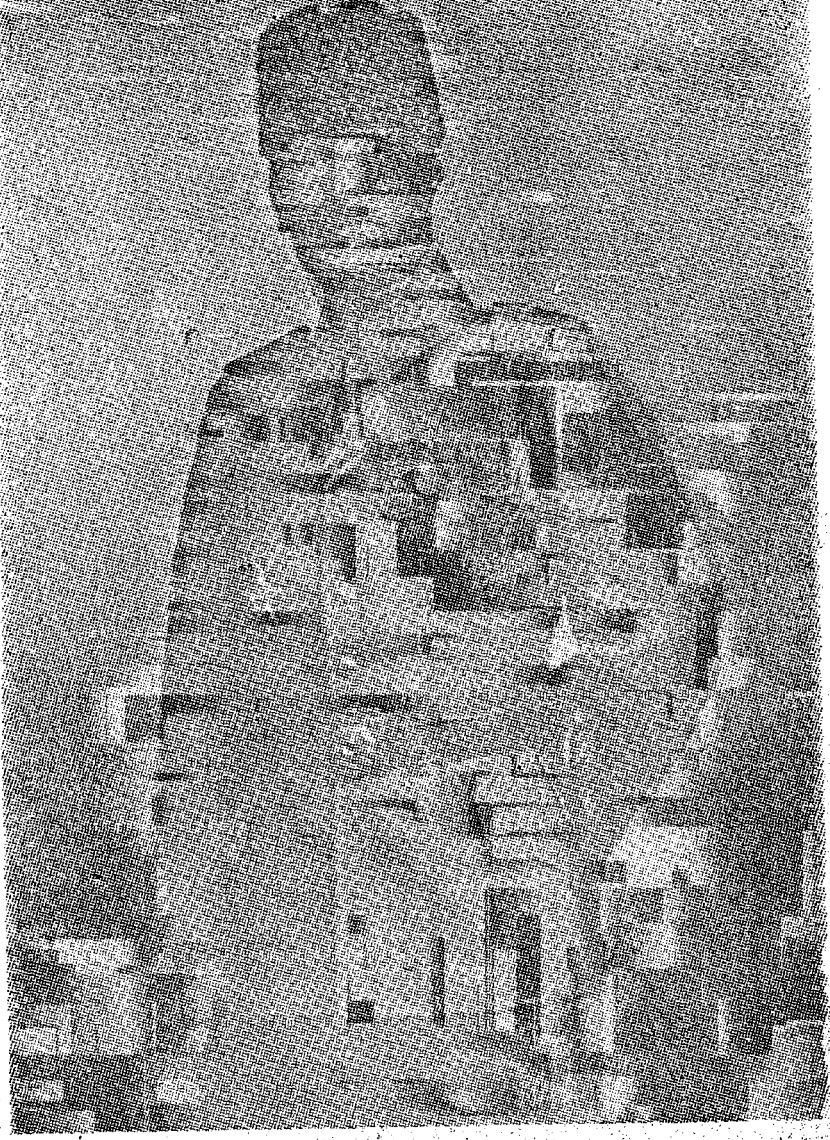

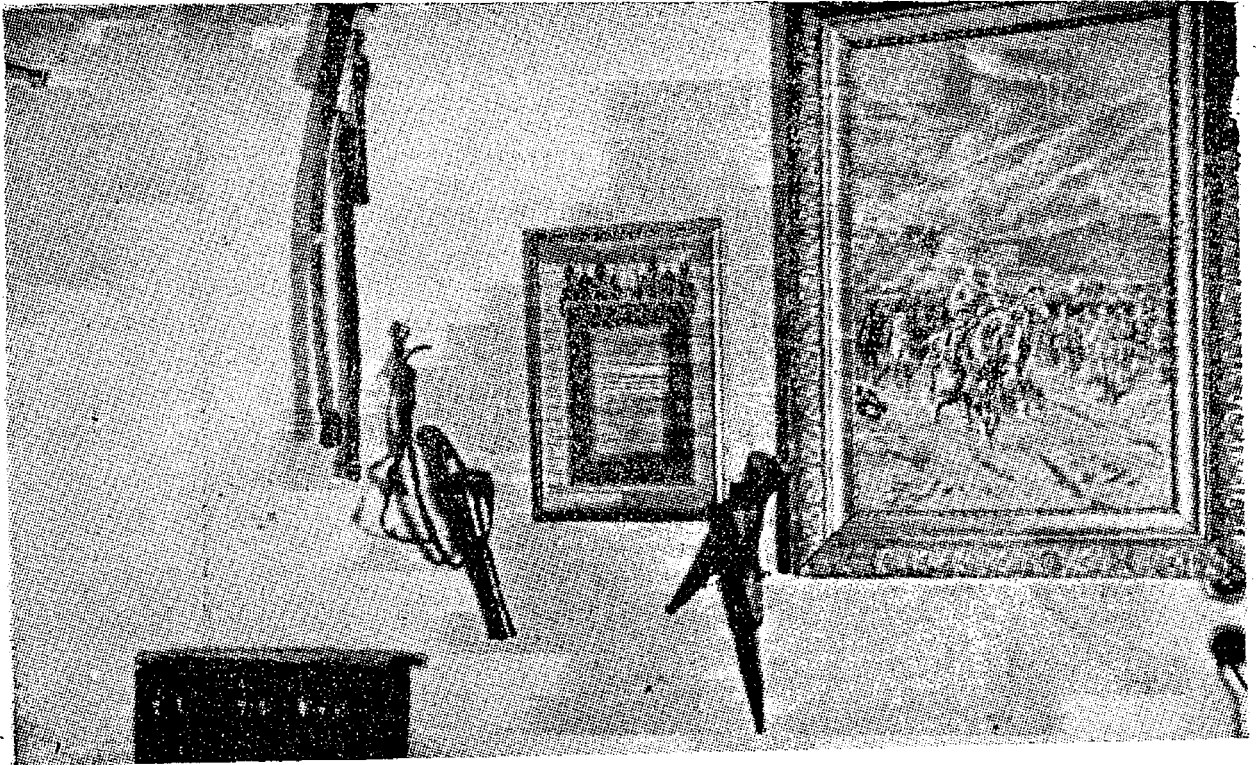
Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa zaferi müteakip İzmirde

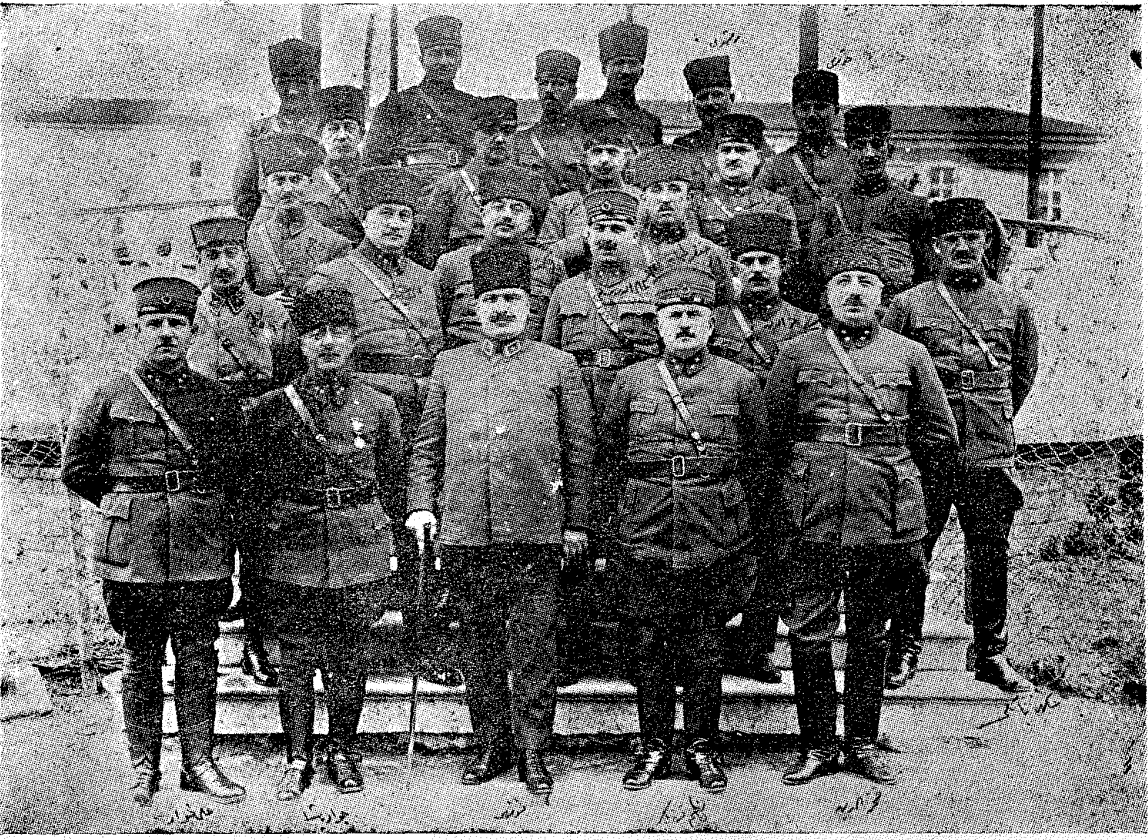
Sağdan itibaren: Refet Paşa, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa Haydarpaşa garında.

Halit Bey

Kâzım Karabekir Paşanın şahsî müzesinden bir köşe.

İstiklâl Harbi Kumandanları zaferi müteakip toplu bir halde
Soldan itibaren: Birinci sıra: Ali Fuat, Cevad, Fevzi, Kâzım Karabekir, Fahreddin Paşalar.
İkinci sıra: Kâzım, Ali Said, Ali Hikmet, Kemaleddin Sami, Cafer Tayyar, İzzeddin Paşalar.
Üçüncü sıra: Asım, Alâeddin, Sabri, Sabit, Halis Beyler.